503

Acc No 503

vol 1

శ్రీః.

శ్రియై నమః.

శ్రీనివాసాయ పరస్మై బ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

భవభయాభితప్త జన భాగధేయ వైభవ భావితావతరణ

శ్రీ భగవద్రామానుజవిరచితమ్,

శ్రీశారీరకమీమాంసాబ్రహ్మసూత్రభాష్యమిదమ్.

తదీయాభ్యాం వేదాన్తసార వేదాన్తదీపాభ్యామ్,

శ్రీవాత్స్య వరదాచార్య చరణనలిన పరిచరణ ఫలభూతయా

శ్రీకూరకులసుదర్శనసూరిసఙ్కలితయా

శ్రుతప్రకాశికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా,

శ్రీభాష్యోదాహృతోపనిషదాది ప్రమాణవాక్యానా మకారాద్యనుక్రమాకర చన్ద్రికయా,

తత్తత్పుటే ఆకరనిర్దేశాదినాచ సంయోజ్య,

శ్రీమత్పరవస్తు భట్టనాథయోగివర పూర్వాశ్రమసకుల్యేన

శ్రీభూతపురవాసినా

గార్గ్యశ్రీపరవస్తురామానుజవిదుషా,

యథామతి సంశోధ్య.

జి. ఆర్. సి. ముద్రాయన్త్రే,

ముద్రితం విజయతాం తమామ్.

కలి 5009.

1908.

శ్రీః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

జయతి భువనశేషా మాదరేణానుగృహ్ణన్నుపధి యతిరాజః పన్నగేశావతారః ।
జయతి కుమతిమాయాయామినీపూర్వసన్ధ్యా కృతసకలవిబోధా నిర్మలా తస్య సూక్తిః ॥ ౧.

లోకేషు ప్రలయార్ణవైకరూపమభవాలీఢేషు రాగాదిభి
ర్ఘోరైర్దస్యుభిరావృతేషు భగవద్దాస్యేకథాశేషితే ।
వ్యక్తుం స్వాశయమప్రమేయమహిమప్రేమానుకమ్పానిధిః
కానీనో మునిరావిరాస భగవాన్నారాయణస్స స్వయమ్ ॥ ౨.

వేదాన్వ్యస్య, పురాణజాలమమలం నిర్మాహి, నారాయణ-
స్థేమాజ్ఞా-ఇచ్ఛ బధాన భారతకథాం, శ్రుత్యఞ్చలం సూత్రయ ।
ఇత్థం సంసృతిశర్వరీదినముఖప్రౌఢిప్రతిష్ఠాపకై
ర్వ్యాపారైరధినో జగన్తి కుహనాయోగీ స యోగేశ్వరః ॥ ౩.

గామ్భీర్యాదభిత స్తదీయవచసాం వైపుల్యత స్సంసృతే
ర్వైజాత్యాదిదమాశయానవగమా త్కుణ్ఠీభవన్తో జనాః ।
స్వస్వోత్ప్రేక్షితమార్గమార్గణపరా స్తస్మిన్నుపమర్థవ్రజే
తస్యోపాయగణేఽపి హన్త విమతిం సర్వాత్మనా లమ్భితాః ॥ ౪.

వేదే సంజాతఖేదే జగతి విగతికే సూరిలోకే సశోకే
బుద్ధే సర్వత్రబుద్ధే కణచరణమతే సంమతే కింపచానైః ।
మాయావాదే సమోదే శ్రుతిశిఖరగిరా మాకులీభావసాక్షీ
పద్మాక్షస్స్వప్రయత్నం వితథమచకలల్లోకరక్షాభియోగే ॥ ౫.

విపరీతు మథాశిష త్సశేషం భువనావగ్రహనిగ్రహాభిలాషీ ।
పతితేహి ధనే సముద్దిధీర్షా ధనినో నైవ ధనస్య కోఽపియత్నః ॥ ౬.

నిషద్యా విద్యానాం నిగమవచసాం నిర్వృతిఖనిర్నిరాస స్తుచ్ఛానాం నిఖిలజగదాహ్లాపురుషికా ।
భవామ్భోధేః కుమ్భోద్భవ ఇహ యతీశానవపుషా జగన్నాథ స్సాక్షాదజని భువనాలమ్బనకృతే ॥

క్షమాభరణవిశ్రుత స్స జగతీ మవాప్య క్షణా త్ఫణాధరపతి ర్బత శ్రుతిసమష్టిముష్టింధయః ।
నిపీయ కిల దుర్మత గ్రహిలదూషణాలీవిషం జగారచ వచస్సుధా మఖిలలోకసఞ్జీవనీమ్ ॥ ౭.

విశ్వంభరం తమపి బిభ్ర దసౌ మహాత్మా పూర్వం పతఞ్జలిరితి ప్రథితోఽవతీర్య ।
సూత్రాణి యోగకలయా కలితాని భాష్యం శబ్దానుశాసనమథాన్య దుదైరయద్యః ॥ ౮.

వేదార్థసఙ్గ్రహాఖ్యో దీప స్సారస్తథా భాష్యమ్ ।
ఇతరేఽపి వాఙ్మయౌఘా స్తస్య నవత్వం ప్రయాన్తి నిధయఇవ ॥ ౧౦.

సన్త్వన్యేఽపి శతం శతం కృతిగణా స్స్వోత్ప్రేక్షితార్థానుగా
నో రామానుజసంయమీశ్వరతులారోహే క్షమన్తేహి తే ।
ప్రక్షోభైకపరాః పరశ్శతమిదం వాచాం నిగుమ్భాస్తథా
శ్రీరామానుజభాష్యవద్బహుముఖం శ్లాఘాం న తే బిభ్రతి ॥ ౧౧.

అభేదవాదా శ్చిదచిత్తనుత్వా త్సముఖ్యార్థభాజః పరమస్య పుంసః ।
భేదోక్తయో యత్ర నిసర్గసిద్ధభేదార్థికా స్తద్ఘటకా స్తథాఽన్యే ॥ ౧౨.

సామ్యశ్రుతి ర్జీవపరేశయో ర్యదానన్దమాత్రే స్ఫుటసూత్రబోధ్యా ।
భేద స్తత స్తాత్త్విక ఏనయో ర్నాప్యానన్దభేదః పురుషార్థసిద్ధ్యా ॥ ౧౩.

దృశ్యా శేషప్రపఞ్చగ్రసన సరభసాద్వైతి వేతాలమాయా-
సంత్రస్తానన్తశాస్త్రీభయకరణచణస్ఫారభారత్యుదారైః ।
మీమాంసైకోపదేశప్రగుణితనిగమ వ్రాతభాగద్వయార్థా-
నుష్ఠానత్రాతజీవైః ప్రసిత మిహ మన స్సంయమీన్ద్రప్రబన్ధైః ॥ ౧౪.

గామ్భీర్యేణ గిరాం కుదృష్టికుహనావిశ్వాసభాజో జనా
భూవ న్నాస్మ కదర్థితా ఇతి తత శ్శిష్యై రముష్యాదృతైః ।
వ్యాఖ్యాతా రహసి క్రమాత్కృతి రియం వాత్స్యం గతా పణ్డితం
తస్మా దాప సుదర్శనాభిధగురో ర్విశ్రాన్తి మన్యాదృశీమ్ ॥ ౧౫.

ఆచార్యా ద్వరదాభిధా దధిగతా నర్థా న్స్వమర్థప్రదా-
న్శ్రీరామానుజసూరినూనృతగిరా మోఘే నిగూఢా నథ ।
జాతః కూరకులే సుదర్శనగురుః ప్రాచీకశ న్మాదృశ-
క్షేమాయ ప్రతిరోధిహైతుకకథాసంరమ్భభఙ్గాయ చ ॥ ౧౬.

సమగ్రాఙ్గోపాఙ్గా యతివరనిగుమ్ఫైః కృతి రియం
పరిష్కారవ్యక్తిం కిమపి సముపాధాయ ఘటితా ।
ముముక్షూణాం సిద్ధ్యై భవతు కరుణాం కన్దలయతు
ప్రభో శ్చేతి ప్రీత్యా సపది గమితా ముద్రణపథమ్ ॥ ౧౭.

ఆన్ధ్రాక్షరై స్సుజాతై ర్ముద్రణపదవీం చిరస్య గమితాఽపి ।
కృతి రతివిపులా విఘ్నైః పూర్తి మియం ప్రాపితా కృచ్ఛ్రాత్ ॥ ౧౮.

ఆస్మాకీనమతిప్రమాద పతితాః కేచి త్పరే ముద్రణ-
వ్యాపారాధికృతావివేకవశత స్తేషాం సమేషామపి ।
దోషాణాం పరిశోధనే నిరుపధిక్షాన్త్యా చ సర్వం సహా
స్తేఽమీ జాగ్రతి వత్సలాః కృతధియ స్త్వ న్మత్సరైః కిం పరైః ॥ ౧౯.

అన్యా ముద్రణసమయే సాహాయకసంపదాహితమనస్సు ।
బధ్నీమః ప్రేమాణం వినయాఞ్జలి మాశిషో యథాయోగమ్ ॥ ౨౦.

జయతు నిగమాన్తవాణీ జయతు యతీశానభాష్య మతిభూష్యమ్ ।
తదుభయచిన్తననిర్వృతినిరన్తరో జయతు బుధవర్గః ॥ ౨౧.

పరవస్తుకులీనభట్టనాథాన్వయభూ ర్గార్గ్య ఇదం విదాం సమీపే ।
జ్ఞపయత్యయ మాదరేణ రామానుజసూరిః ప్రతిపన్నభక్తిభారః ॥ ౨౨.

శ్రీః.

శ్రుతప్రకాశికావిషయసూచికా.

శ్రుతప్రకాశికా విషయసూచికా.

ఇతి విషయసూచికా.

శ్రీ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్రాదౌ శాస్త్రార్థసంగ్రహత్వాయ అధికరణార్థాస్సంగ్రహేణోపన్యస్యన్తే.

శ్రీభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య — ప్రథమః పాదః.

శ్రియఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషాణా ముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయవిభాగార్థం * హర్తుం తమ స్సదసతీచ వివేక్తు మీశో మానం ప్రదీప మివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాన్తాఖ్యప్రమాణం ప్రదాయ, అవతారాదిముఖేన తద్విషయజ్ఞానం చోదపాదయత్. తచ్చ * నారాయణా త్సముత్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థిత మితి కృతయుగే తథైవావర్తత. అనన్తరం తస్మిన్ * కించిత్తదన్యథా భూతం త్రేతాయాం ద్వాపరే ఖిల మిత్యుక్తరీత్యా ఖిలే సతి * సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః । శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణ మనామయమ్ । తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః । అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్ । ఉత్సన్నాన్ భగవాన్వేదా నుజ్జహార హరి స్స్వయమ్ । చతుర్ధా వ్యభజ త్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః । శతధా చైకధా చైవ తథైవచ సహస్రధా । కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే । చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వ మఞ్జసా ఇత్యుక్తరీత్యా నష్టజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభి రర్థితో భగవాన్ వ్యాసరూపేణావతీర్య వేదానుద్ధృత్య తాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞానాయ సూత్రాణి ప్రణయిష్యన్ పూర్వభాగవైశద్యార్థం స్వశిష్యేణ జైమినినా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదఙ్గీకృత్య, ఉత్తరభాగవైశద్యార్థం బ్రహ్మసూత్రాణి స్వయమేవ చకార. ఏవంచ * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య * అనావృత్తిశ్శబ్దా దనావృత్తిశ్శబ్దా దిత్యన్తం భాగద్వయాత్మకవేదార్థైక్యప్రబన్ధవ్యాఖ్యానతయా ఏకం శాస్త్రమ్. ఉక్తంచ వృత్తికృతా బోధాయనేన * సంహితమేత చ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి. తత్ర జైమినీయేన పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే-వేదస్య విధ్యర్థవాదమన్త్రనామధేయాత్మకస్య ప్రవర్తననివర్తన ప్రాశస్త్యజ్ఞాపనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధాత్వర్థావచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితమ్. ద్వితీయే - శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయభేదాత్ కర్మభేదో నిరూపితః. తృతీయే - శ్రుతిలిఙ్గాదిభి రఙ్గం విచారితమ్. చతుర్థే - క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకం ప్రయుక్తి ర్నిరూపితా. పఞ్చమే - శ్రుత్యాదిభిః క్రమో నిరూపితః. షష్ఠేతు-అధికారీ. సప్తమే - సామాన్యాతిదేశః. అష్టమే - విశేషాతిదేశః. నవమే - ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశే - తన్త్రమ్. ద్వాదశే - ప్రసఙ్గః. తతః పర మధ్యాయచతుష్టయేన సఙ్కర్షసంజ్ఞికేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితమ్. ఏవం జైమినీయేన పూర్వభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితమ్. తత శ్శారీరకేనాధ్యాయచతుష్టయేన ఉత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన - చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన - సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాఖ్యే ప్రథమేఽధ్యాయే వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్ర అయోగవ్యవచ్ఛేదాఖ్యే ప్రథమపాదే - బ్రహ్మ కారణ మేవేతి సమర్థ్యతే. తత్ర ప్రథమం చతుస్సూత్ర్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వశఙ్కా నిరాక్రియతే.

౧. తత్ర (జిజ్ఞాసాధికరణే) ప్రథమే - వృద్ధవ్యవహారా దన్యత్ర ఆద్యవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారేచ కార్యపరతయైవ వ్యుత్పత్తేః, సర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యప్రామాణిక మిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్ర మనారమ్భణీయ మిత్యాశఙ్క్య - అమ్బాదిశబ్దానా మఙ్గుళినిర్దేశపూర్వకబహుప్రయోగేణ సిద్ధవ్యుత్పత్తి స్సమ్భవతీతి వృద్ధవ్యవహారా దన్యత్రాపి శబ్దానా మాద్యవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, పితా తే సుఖ మాస్త ఇత్యాది వృద్ధవ్యవహారేచ సిద్ధవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, శబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాద్వేదాన్తవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్య మస్తీతి తద్విచారరూపం శాస్త్ర మారమ్భణీయమిత్యుక్తమ్. అధికరణ పుటసంఖ్యా. (౫)

౨. యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తి రస్తి - తథాపి లక్షణతః ప్రతిపన్నస్యైవ శబ్దబోధ్యత్వాత్, విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్, పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరాసమ్భవేన తేషా ముపలక్షణతయావా తదసమ్భవాచ్చ

బ్రహ్మ నవేదాన్తవేద్య మిత్యాశఙ్కాయ - అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యాభేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యాదేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య సమ్భవేనచ జన్మాదీనాం విశేషణతయా ఉపలక్షణతయాచ బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్య మిత్యుక్తం ద్వితీయే (జన్మాద్యధికరణే.) (౨౩౧)

౩. తృతీయే (శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే) - యద్యపి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యమ్ - తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణః అనుమానవేద్యత్వేన ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యైవ శాస్త్రవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ నవేదాన్తవేద్య మిత్యాశఙ్కాయ - సామాన్యతో దృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్య మిత్యుక్తమ్. (౨౪౩)

౪. చతుర్థే (సమన్వయాధికరణే) - యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూపత్వాభావాత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్కాయ - సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౨౫౩)

౫. ఏవం చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం తత్పరికరస్థాపనంచ కృతమ్-అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే - (ఈక్షత్యధికరణే) - ※ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దిత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేదంశబ్దవాచ్య మచేతనంప్రతి కారణత్వేన కారణస్యచ కార్యసాజాత్యావశ్యంభావా దచేతనం ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం కారణ మిత్యాశఙ్కాయ - ఈక్షతిశ్రవణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాచ్చ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౨౪౯)

౬. (ఆనన్దమయాధికరణే) - ※ తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయా దన్యోఽన్తర ఆత్మాఽనన్దమయ ఇత్యత్ర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మా - ※ శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్బన్ధశ్రవణాదిత్యాశఙ్కాయ - నిరతిశయదశాశిరస్కాభ్యస్యమానానన్దయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౨౯౩)

౭. (అన్తరధికరణే) - యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి - తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణోపకరణిభావలక్షణసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయామ్. ※ హిరణ్యశ్మశ్రు రిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్బన్ధశ్రవణాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినో జీవత్వావగమాత్, ※ స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిన శ్చైకత్వావగమాత్, ఆనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్కాయ - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం జీవేష్వసంభావితధర్మాణాం శ్రవణాత్, పరమాత్మనోఽపి కరచరణాదియుక్తాప్రాకృతనిత్యవిగ్రహసద్భావాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పరమాత్మేత్యానన్దమయోఽపి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౨౬)

౮. (ఆకాశాధికరణే) - ※ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానా దాకాశఏవ కారణ మిత్యాశఙ్కాయ - సర్వాణి భూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చంప్రత్యాకాశస్య కారణత్వాసమ్భవాత్, ఆ సమన్తా త్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౩౪)

౯. (ప్రాణాధికరణే) - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధప్రాణో జగత్కారణ మిత్యాశఙ్కాయ - శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనేష్వపిచ తదసమ్భవాత్, ప్రాణయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిఙ్గాచ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౩౩౮)

౧౦. (జ్యోతిరధికరణే) - ※ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యతఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాచ్చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణ మిత్యాశఙ్కాయ - స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేప్యుపక్రమవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిఙ్గశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౩౯)

౧౧. (ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే) - ※ ప్రతర్దనోహవై దైవో దాసిరితి వాక్యే ※ మా ముపాస్స్వేతి హితతమోపాసనకర్మతయోక్తస్యేన్ద్రశబ్దేన వ్యపదేశా, దుపక్రమఏవ త్వాష్ట్రహననరూపలిఙ్గదర్శనాచ్చ హితతమోపాసనకర్మతయోక్తః ప్రసిద్ధేన్ద్ర ఏవేత్యాశఙ్కాయ - బహుషు వాక్యేషు పరమాత్మలిఙ్గదర్శనాన్మహావాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమస్య దుర్బలత్వాచ్చ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్ట ఇన్ద్రశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౫౨)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ఏవం ప్రథమే పాదే చిదచిద్విలక్షణకారణాన్తిత్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః అథ త్రిపాద్యా మన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్వితీయే (సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణే) - * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వ మిదం బ్రహ్మేతి సతుర్ముఖాదిస్థావరాన్తసర్వతాదాత్మ్యోపదేశాచ్చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవేష్వపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - * తజ్జలానితి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధవ దుపదేశాత్, తేషాంచ పరమాత్మసమ్బన్ధితయా ప్రసిద్ధేః, సర్వశరీరకస్య పరస్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (3౬౧)

౨. (అత్త్రధికరణే)-* యస్య బ్రహ్మచ క్షత్త్రం చోభే భవత ఓదన ఇత్యాదివాక్యే కర్తృనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణా దత్తా జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య-మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వా త్తస్యచ పరమాత్మాసాధారణత్వా దత్తా పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (3౪౫)

3. (అన్తరాధికరణే) - * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాదివాక్యే చక్షుష్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తత్ప్రసిద్ధేశ్చ ప్రత్యక్షయుక్త్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిష్వాపపత్తే, రక్షిపురుష స్తేష్వన్యతమ ఇత్యాశఙ్క్య - సంయద్వామత్వాదీనాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః, తస్యచ చక్షుష్యవస్థానస్య * య శ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రసిద్ధత్వా, దక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (3౭౧)

౪. (అన్తర్యామ్యధికరణే) - * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యోక్తోఽన్తర్యామీ * ద్రష్టా శ్రోతేతి వాక్యే కరణాయత్తజ్ఞానత్వావగమా ద్యోగవిశేషయుక్తో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య-ఏతేనైవ వాక్యేన సర్వనియమనస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశా ద్ద్రష్ట్రాదిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షాత్కారపరతయా తేషాం పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ అన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (3౭౯)

౫. (అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే) - * అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యాదివాక్యే * అద్రేశ్య మిత్యాదినా నిషిధ్యమానస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మాచిదుపస్థాపకత్వా దక్షరం ప్రధానమ్, అక్షరా త్పరతః పరశ్చ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య-సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మాణాం ప్రతిపాదనా దక్షరః పరమాత్మా, * అక్షరా త్పరతః పర ఇతి - అక్షరా దవ్యక్తా త్పరో యః ప్రత్యగాత్మా-తస్మా దపి పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (3౯౫)

౬. (వైశ్వానరాధికరణే) - * ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానర మిత్యాదివాక్యే వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరభూతతృతీయదేవతాపరమాత్మస్వవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనా త్పరమాత్మేత్యనిర్ణయ ఇత్యాశఙ్క్య - సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వాదిభిః పరమాత్మలిఙ్గైః విశేష్యమాణత్వా త్పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయఇతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౦3)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧ ఏవ మస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. తృతీయే స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే (ద్యుభ్వాద్యధికరణే) - * యస్మిన్ద్యౌ[illegible]దివాక్యే * సంహతా యత్ర నాడ్యఇతి నాడీసమ్బన్ధశ్రవణా ద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - * అమృతస్యైషసేతు రిత్యమృతోపాయత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయద్వారా నాడీసమ్బన్ధస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౧౫)

౨ (భూమాధికరణే) - * తరతి శోక మాత్మవిదితి ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణా దూర్ధ్వంచ అస్తి భగవః ప్రాణా ద్భూయ ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మైవ * యత్ర నాన్య త్పశ్యతీత్యాదివాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశఙ్క్య - * ఏష తు వా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా త్ప్రత్యగాత్మనోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమ్నోఽధికతయా నిర్దేశా ద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౨౨)

3. (అక్షరాధికరణే) - * ఏతద్వై తదక్షర మిత్యాదివాక్యే అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే జీవేచ ప్రయోగదర్శనా దక్షరశబ్దవాచ్యః తయో రన్యతర ఇత్యాశఙ్క్య - కాలత్రయవర్తివికారాశ్రయస్య ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయా నిర్దిష్టోఽక్షరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.(౪3౦)

౪. (ఈక్షతికర్మాధికరణే) - * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుష మభిధ్యాయీతేత్యాదివాక్యే * పరా త్పరం పురిశయం పురుష మీక్షతఇతీక్షతికర్మతయా నిర్దిష్టః పురుషః - ద్విమాత్ర ముపాసీనస్య అన్తరిక్షలోకప్రాప్తి మభిధాయ త్రిమాత్ర ముపాసీనస్య

ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్య అన్తరిక్షలోకాత్పరత్వేన చతుర్ముఖలోకత్వా చ్చతుర్ముఖ ఇత్యాశఙ్కాయాం * య త్తచ్ఛాన్త మజర మమృత మిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వేన వ్యపదేశా, త్పరమవ్యోమ్నోప్యన్తరిక్షా త్పరత్వసమ్భవా, చ్చ పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౪౩౬)

౫. (దహరాధికరణే) - ※ దహరోఽస్మి న్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యా దన్వేష్టవ్యాన్తరాభావాచ్చ దహరాకాశో భూతాకాశ ఇత్యాశఙ్కాయాం - ఉత్తరవాక్యేషు దహరాకాశసమ్బన్ధితయా అపహతపాప్మత్వాది ప్రతిపాదనాత్, తేషామేవాన్వేష్టవ్యత్వా, చ్చ దహరాకాశః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౩౯)

౬. (ప్రమితాధికరణే) - ※ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యాదివాక్యే అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిషు జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్, అఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇత్యాశఙ్కాయాం - * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్, ※ అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వస్య హృదయోపాధికస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౪౫౫)

౭ (దేవతాధికరణే) - దేవాదీనాం నిర్దుఃఖానాం అశరీరత్వేన అర్థిత్వసామర్థ్యయో రభావేన బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశఙ్కాయాం - సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషు చార్థవాదే శరీరప్రతిపాదనా త్తాపత్రయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయో స్సమ్భవాత్తేషామప్యధికారో ఽస్తీతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౫౭)

౮. (మధ్వధికరణే) - వస్వాదీన్ప్రతి వస్వాదీనా ముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనా మనధికార ఇత్యాశఙ్కాయాం - వస్వాదిశరీరకబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్, కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవా, చ్చ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనా మధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౭౧)

౯. (అపశూద్రాధికరణే) - రైక్వేణ జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపదిష్టత్వా చ్ఛూద్రాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తీత్యాశఙ్కాయాం - శూద్రశబ్దస్య శోచితృవాచకత్వా, చ్ఛూద్రాదీనా మధ్యయననిషేధేన సామర్థ్యాభావా, చ్చ న శూద్రాదీనా మధికారఇత్యుక్తమ్. (౪౭౫)

౧౦. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే) - * ఆకాశో హ వై నామరూపయో ర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా - ※ అశ్వ ఇవ రోమాణీత్యనన్తరవాక్యే ముక్తస్య ప్రకృతత్వా దిత్యాశఙ్కాయాం - * నామరూపయో ర్నిర్వహితేతి నామరూపనిర్వోఢృత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, ※ బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవానీతి పరమాత్మనోప్యనన్తరప్రకృతత్వా, చ్చాకాశః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తితమ్. (౪౮౮)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧. ఏవం స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. చతుర్థే స్పష్టతరజీవాదిలిఙ్గకపాదే (ఆనుమానికాధికరణే) - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః ఇత్యాదివాక్యే * మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్తన్త్రసిద్ధ మబ్రహ్మాత్మక మవ్యక్తశబ్దవాచ్యం ప్రధాన మిత్యాశఙ్కాయాం - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథిరథాదిభావేన రూపితాత్మశరీరాదిషు రథత్వేన రూపితశ్శరీరస్యేహ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణా న్నాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధాన మభిధీయత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౯౫)

౨. (చమసాధికరణే) - ※ అజా మేకా మిత్యాదివాక్యే * ప్రజా స్సృజమానా మితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వాదిప్రతీతే రజాశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతి రభిధీయత ఇత్యాశఙ్కాయాం - అబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణో రణీయా నిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాజాయా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాత్, బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిరేవ అజాశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్. (౫౦౯)

౩. (సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణే) - * యస్మి న్పఞ్చ పఞ్చజనాఇతి వాక్యే పఞ్చశబ్దవిశేషితా త్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతే రిదం వాక్యం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదక మిత్యాశఙ్కాయాం - యస్మి న్ప్రతిష్ఠిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా ఽవగతానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాన్నేదం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదక మిత్యుక్తమ్. (౫౧౬)

౪. (కారణత్వాధికరణే) - * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ※ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు ఏకస్మా త్సృష్టే రనామ్నానాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతు మశక్య మిత్యాశఙ్కాయాం - *తస్మాద్వా ఏతస్మా దిత్యాదిషు సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తస్యైవ కారణత్వేనోక్తత్వాత్ సదాదిశబ్దానామపి తత్పరత్వోపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుం శక్యమితి స్థితమ్. (౫౨౨)

౫. (జగద్వాచిత్వాధికరణే) - * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి కర్తృత్వేన శ్రుతస్య వేదితవ్యతయోక్తం న బ్రహ్మ - కిం తు జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణభూతః పరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్ట ఇత్యుక్తమ్. (౫౨౬)

౬. (వాక్యాన్వయాధికరణే) - * నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యాదివాక్యే * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా తత్ర సిద్ధపురుషః - తస్యైవ ఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వా దిత్యాశఙ్క్య * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తీత్యాదినా అమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయా ఉపాస్యత్వకారణత్వాది ప్రతిపాదకవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వ ఏవ అన్వయ సామఞ్జస్యా ద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౫౩౪)

౭. (ప్రకృత్యధికరణే) - లోకే నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదదర్శనా త్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రం నోపాదాన మిత్యాశఙ్క్య - సర్వశక్తే ర్బ్రహ్మణ ఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః, * బ్రహ్మవన మిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వ ప్రతిపాదనా, చ్చ బ్రహ్మ ఉపాదాన మపీత్యుక్తమ్. (౫౪౭)

౮. (సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే)-పూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యవిశేషేషు యేషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతమ్-నత్వీక్షణవిశేషాదయః పరమపురుషాసాధారణాః ధర్మాః శ్రుతాః - తేషు యథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావాత్ న పరమాత్మపరత్వ మిత్యాశఙ్క్య - పరబ్రహ్మాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణేఽపి జగత్కారణత్వస్యేక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్య పూర్వై రధికరణై ర్నిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతా విశేషపరత్వసాధకమితి తేష్వపి వాక్యేషు స ఏవ ప్రతిపాద్యతఇతి సిద్ధాన్తితమ్. (౫౬౪)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

ప్రథమాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య— ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవం ప్రథమాధ్యాయే చిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మ నిఖిలజగదేకకారణ మిత్యుక్తమ్ - అనన్తర మస్యైవార్థస్య సమ్భావితసమస్తప్రకార దుర్ధర్షణత్వఖ్యాపనాయ ద్వితీయోఽవిరోధాధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమే స్మృతిపాదే స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారః క్రియతే. తత్ర ప్రథమే (స్మృత్యధికరణే) - వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వే మహర్షిప్రణీతాయాః సాఙ్ఖ్యస్మృతేః నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యాశఙ్క్య - మన్వాదిమహర్షిప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనా మనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మైవ కారణ మిత్యుక్తమ్. (౫౭౯)

౨. (యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే) - యోగస్మృతేః సర్వవేదప్రవర్తనాధికృత హిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాత్తదనురోధేన వేదాన్తార్థనిర్ణయః కార్య ఇత్యాశఙ్క్య - హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాత్తదుక్తపురాణాన్తరవద్యోగస్మృతిరపి తన్మూలేతి న తయా వేదాన్తోపబృంహణం కార్య మిత్యుక్తమ్. (౫౮౫)

3. (విలక్షణత్వాధికరణే) - అచేతనస్య జగతః సర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వా, ద్విలక్షణయోః కార్యకారణభావాసమ్భవా, చ్చాచేతనం ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యాశఙ్క్య - విలక్షణానా మపి గోమయవృశ్చికాదీనాం కార్యకారణభావదర్శనాత్ బ్రహ్మైవ జగ[illegible] మిత్యుక్తమ్. ([illegible])

౪. (శిష్టాపరిగ్రహాధికరణే) - కణాదాక్షపాదబుద్ధాదీనాం పరమాణుకారణవాదే సంవాదాత్తత్పక్షానురోధేన కారణం వక్తవ్య మిత్యాశఙ్క్య - తావన్మాత్రసంవాదేఽపి తర్కమూలకత్వావిశేషాత్, పరమాణుస్వరూపేఽపి క్షణికత్వాద్యవాన్తరవివాదసమ్భవా, చ్చ తేఽపి పక్షా అనాదర్తవ్యా ఇత్యుక్తమ్. (౬౦౦)

౫. (భోక్త్రాపత్త్యధికరణే) - చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే సశరీరత్వాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య - సుఖదుఃఖానుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వా దకర్మవశ్యస్య న సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గఇత్యుక్తమ్. (౬౦౧)

౬. (ఆరమ్భణాధికరణే) - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కార్యకారణయో రన్యత్వాత్ బ్రహ్మణోఽన్య జ్జగ దిత్యాశఙ్క్య - * వాచారమ్భణమిత్యాదిభిః కార్యకారణయో రనన్యత్వప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం అవస్థాన్తరపరత్వేనోపపత్తే, శ్చ బ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదిత్యుక్తమ్. (౬౦౩)

౭. (ఇతరవ్యపదేశాధికరణే) - జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వే జీవస్యాపి బ్రహ్మణో ఽనన్యత్వా ద్ధితరూపజగదకరణాహిత రూపజగత్కరణాదిదోష ప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభి ర్జీవబ్రహ్మణో ర్భేదవ్యపదేశాత్ న హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్. (౬౦౯)

౮. (ఉపసంహారదర్శనాధికరణే) - కులాలాదీనాం ఘటాదినిర్మాణశక్తానామపి ఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్య కారణత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - క్షీరాదీనా ముపకరణరహితానామపి దధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేన విచిత్రశక్తే ర్బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్యాపి జగదారమ్భకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౬౩౪)

౯. (కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణే) - నిరవయవస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే కృత్స్నస్యాపి బ్రహ్మణః ఏకకార్యోపయుక్తత్వప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వ మసమఞ్జస మిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణః నిరవయవత్వస్య విచిత్రజగత్కారణత్వస్యచ శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్య యుక్త్యా బాధాయోగా, చ్చ బ్రహ్మకారణత్వం సమఞ్జస మిత్యుక్తమ్. (౬౩౫)

౧౦. (ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే) - బ్రహ్మణోఽవాప్తసమస్తకామస్య ప్రయోజనాభావా జ్జగత్స్రష్టృత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తే - అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలారూపప్రయోజనసమ్భవా త్స్రష్టృత్వం సమ్భవతీతి పరిహారః. (౬౪౦)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ఏవం స్వపక్షే పరైరుద్భావితా దోషాః పరిహృతాః - అనన్తరం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే ద్వితీయేన తర్కపాదేన. తత్ర (రచనానుపపత్త్యధికరణే) - ప్రధానస్యాచేతనత్వా, దచేతనానాం చేతనాధిష్ఠితానామేవ కార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చితత్వా, త్కేవలప్రధానకారణవాదే జగద్రచనా న సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౬౪౫)

౨. (మహద్దీర్ఘాధికరణే) - పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేద మనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానా మధికపరిమాణద్రవ్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః కాణాదపక్షోఽప్యసమఞ్జసఇత్యుక్తమ్. (౬౫౧)

౩. అనన్తరం బౌద్ధాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. (సముదాయాధికరణే) - క్షణికానాం పరమాణ్వాదీనాం కార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః వైభాషికసౌత్రాన్తికపక్షావపి అసమఞ్జసావిత్యుక్తమ్. (౬౬౪)

౪. (ఉపలబ్ధ్యధికరణే) - యోగాచారాభిమతం జ్ఞానానా మర్థశూన్యత్వ మాశఙ్క్య - జ్ఞాతు రర్థవిశేషసిద్ధిరూపతయైవ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధాదర్శనా, చ్చ తదయుక్త మిత్యుక్తమ్. (౬౭౨)

౫. (సర్వథానుపపత్త్యధికరణే) - సత్త్వాసత్త్వయో రవస్థావిశేషరూపత్వా ద[illegible] ప్రతిజ్ఞాయా మివ మాధ్యమికాభిమతతుచ్ఛత్వానుపపత్తే స్తన్మత మనుపపన్న మిత్యుక్తమ్. (౬౭౫)

౬. (ఏకస్మిన్నసమ్భవాధిక[illegible] నాం విరుద్ధధర్మాణా [illegible] వాదిలిఙ్గకాని [illegible] ణ) - కృత్స్నం జగ త్సత్త్వాసత్త్వాదిభి రనేకాన్తమితి జైనమత మాశఙ్క్య - ఏకస్మిన్వస్తుని సత్త్వాసత్త్వాదీ [illegible] ర్థధర్మాశ్చ పరం మ[illegible] మబహూత్వక[illegible] మనుపపత్తేః తదప్యనాదరణీయ మిత్యుక్తమ్. (౬౮౧)

౭. (పశుపత్యధికరణే) - వేదవిరుద్ధత్వా దసామఞ్జస్యాచ్చ పశుపతిమత మనాదరణీయమిత్యభాణి. (౬౮౩)

౮. (ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే) - ※ వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో ఽజాయత ఇత్యాదిషు వేదవిరుద్ధస్య జీవోత్పత్త్యాదేః ప్రతిపాదనా త్పఞ్చరాత్రతన్త్ర మప్రమాణ మిత్యాశఙ్క్య - జీవాదిశబ్దానాం జీవాద్యభిమానిపరబ్రహ్మవ్యూహపరత్వేన జీవోత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్ పరమాప్తనారాయణప్రణీతత్వాత్ పఞ్చరాత్రశాస్త్రమపి ప్రమాణ మిత్యుక్తమ్. (౬౯౦)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. ఏవం పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్తాః - అథ స్వపక్షస్య నిర్దోషత్వఖ్యాపనాయ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే అనన్తరపాదద్వయేన. తత్ర వియత్పాదే తృతీయే (వియదధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే అగ్న్యాదీనా మివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియన్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య * తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇత్యాదా ఆకాశస్యాప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యేఽపి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానేన వియదాదే రపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యతఇత్యుక్తమ్. (౭౦౨)

౨. (తేజోఽధికరణే) - * వాయోరగ్నిరిత్యాదిషు వాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాదీనా ముత్పత్తిశ్రవణాత్ కేవలవాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాద్యుత్పత్తిరిత్యాశఙ్కా * తేజ ఐక్షత * తా ఆప ఐక్షన్త ఇత్యాదిభి ర్బ్రహ్మసాధారణాభిధానేక్షణశ్రవణాత్ తత్తచ్ఛరీరా ద్బ్రహ్మణ ఏవాగ్న్యాదీనా ముత్పత్తిరిత్యుక్తమ్. (౭౦౯)

3. (ఆత్మాధికరణే) - * తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యా మిత్యాదివాక్యేషు జీవానా ముత్పత్తిప్రతిపాదనా దాత్మోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్కా - * న జాయతే మ్రియతేవా విపశ్చి దిత్యాదిషు జీవస్యోత్పత్తినిషేధాత్, ఉత్పత్తివాదినీనాం దేహసమ్బన్ధాభిప్రాయత్వా, దాత్మానో నోత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్. (౭౧౯)

౪. (జ్ఞాధికరణే)-* యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా జ్ఞానమాత్రత్వవ్యపదేశాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూప ఆత్మేత్యాశఙ్కా * విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయా దిత్యాదిషు జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదనాత్, జ్ఞానస్యాపృథక్సిద్ధధర్మతయా తచ్ఛబ్దేన జ్ఞాతు ర్వ్యపదేశోపపత్తేశ్చ జ్ఞాతైవాత్మేత్యుక్తమ్. (౭౨౨)

౫. (కర్త్రధికరణే) - * ప్రకృతేః క్రియమాణాని ... ఇషు గుణానామేవ కర్తృత్వప్రతిపాదనా దాత్మా న కర్తేత్యాశఙ్కా - * స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం భోక్తారమేవ కర్తుం నియుఞ్జానానాం శాస్త్రాణా మర్థవత్త్వాత్, * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదీనాం జీవస్య సాంసారిక కర్మకర్తృత్వస్య గుణసంసర్గాయత్తత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చాత్మా కర్తేత్యుక్తమ్. (౭౩౩)

౬. (పరాయత్తత్వాధికరణే) - జీవస్య స్వతఃప్రవృత్తిశక్త్యభావే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గా జ్జీవస్య కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యేణేత్యాశఙ్కా - * అన్తః ప్రవిష్ట ఇత్యాదిభిః పరమాత్మాధీనత్వశ్రవణా త్తదధీనత్వేఽపి ప్రథమప్రవృత్తౌ చేతనస్య స్వతన్త్రతయా శాస్త్రానర్థక్యాభావాచ్చ పరాధీనమేవ కర్తృత్వ మిత్యుక్తమ్. (౭౩౭)

౭. (అంశాధికరణే) - * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదివాక్యే జీవబ్రహ్మణో ర్భేదదర్శనాత్ పరమపురుషా దత్యన్తభిన్నో జీవః - అథవా * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణో రైక్యోపదేశా దవిద్యోపహితం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యాశఙ్కా - నానాత్వవ్యపదేశా దైక్యోపదేశాచ్చ అత్యన్తం భేదస్వరూపైక్యయో రనుపపన్నత్వా దవిద్యోపహితబ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వే సుఖదుఃఖభోగవ్యతికరప్రసఙ్గాచ్చ పరమాత్మనో విశేషణతయాఽంశో జీవ ఇత్యుక్తమ్. (౭౪౧)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧ ఏవం వియదాదీనా ముత్పత్తి ర్నిరూపితా - అనన్తరం జీవోపకరణానా ముత్పత్తి ర్నిరూప్యతే చతుర్థేన ప్రాణపాదేన. తత్ర (ప్రాణోత్పత్త్యధికరణే) - * అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానా మిన్ద్రియాణాం ప్రళయకాలేప్యవస్థానప్రతీతే రిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యాశఙ్కా * ఏతస్మా జ్జాయత ఇత్యాదివాక్యే ఇన్ద్రియాణా ముత్పత్తిశ్రవణాత్, * అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాచ్చ ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్తఇత్యుక్తమ్. (౭౫

౨. (సప్తగత్యధికరణే) - * సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తీత్యాదివాక్యే సప్తానామేవ జీవేనసహ గతిశ్రవణాత్ సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యాశఙ్కా * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్ర ఏకాదశశ్రవణాత్ హస్తాదీనామపి దేహస్థజీవోపకరణత్వావిశేషాదేకాదశేత్యుక్తమ్. (౭

3. (ప్రాణాణుత్వాధికరణే) - * సర్వఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యాదినాఽనన్త్యశ్రవణాత్ ఇన్ద్రియాణి విభూనీత్యాశఙ్కా * ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, ఉత్క్రాన్తికాలే పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానత్వా దానన్త్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనార్థకార్యానన్త్యపరత్వాచ్చ అణూనీత్యుక్తమ్. (౭౫౭)

౪. (వాయుక్రియాధికరణే) - * యః ప్రాణ స్సవాయు రిత్యుపదేశాత్ ప్రాణో వాయుః - యద్వా ఉచ్ఛ్వాసాదిషు ప్రాణప్రసిద్ధేః వాయుక్రియైవ ప్రాణ ఇత్యాశఙ్కా - * ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథగుపదేశాత్, అవస్థావిశేషాపన్నస్యైవ వాయోః ప్రాణత్వేన యః ప్రాణ స్సవాయు రిత్యుపదేశోపపత్తేః, ప్రాణ స్స్పన్దతఇతి క్రియావతి ప్రాణప్రసిద్ధేశ్చ న వాయుక్రియే ప్రాణ ఇత్యుక్తమ్. (౭౫౮)

౫. (శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణే) - * సర్వంహీదం ప్రాణేనావృత మిత్యాదిశ్రవణాత్ ప్రాణో విభు రిత్యాశఙ్కా * త ముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, * సర్వం హీద మిత్యాదివాక్యస్య సర్వేషాం ప్రాణాధీనజీవనత్వప్రతిపాదనపరత్వా దణుత్వ మిత్యుక్తమ్. (౭౬౨)

౬. (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణే) - జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం స్వాధీనమ్ - నైరపేక్ష్యప్రతీతే రిత్యాశఙ్క్య - * యస్యాగ్నిశ్శరీర మిత్యాదావగ్న్యాదీనాం పరమాత్మాధీనస్వరూపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషా మధిష్ఠానం పరమాత్మాధీన మిత్యుక్తమ్. (౨౬౩)

౭. (ఇన్ద్రియాధికరణే) - సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వా జ్జీవోపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య - ※ ఇన్ద్రియాణి దశైకంచేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యపదేశాత్, * ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాచ్చ, ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్. (౨౬౪)

౮. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే) - ※ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యష్టిసృష్టిః హిరణ్యగర్భకర్తృకేత్యాశఙ్క్య - * నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృత మెకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కుర్వతఏవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః, * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకైవ వ్యష్టిసృష్టిరిత్యుక్తమ్. (౨౬౬)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

ద్వితీయాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవ మాద్యేన విషయద్వికాభిఖ్యేనాధ్యాయద్వయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితమ్. విషయిద్వికాభిఖ్యేనానన్తరాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయై స్సహ తత్ప్రాప్తిప్రకార శ్చిన్త్యతే. తత్ర తృతీయే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతముపాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రథమే జాగ్రదాద్యవస్థస్య జీవస్య దోషాః, ఉభయలిఙ్గపాదే ద్వితీయే పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వంచ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యజననార్థమ్, ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థంచ ప్రతిపాద్యతే. తత్ర (తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణే) - దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్ జీవః తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్తై రసమ్పరిష్వక్తఏవ గచ్ఛతీత్యాశఙ్క్య - ※ వేత్థ యథేత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్తఏవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్. (౨౭౩)

౨. (కృతాత్యయాధికరణే) - లోకాన్తరా త్ప్రత్యవరోహన్ జీవః * ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యాదిభి ర్లోకాన్తరే కృత్స్నకర్మఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్మశేషరహితఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యాశఙ్క్య - * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపసమ్బన్ధశ్రవణాత్, * ప్రాప్యాన్త మిత్యాదేశ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయత్వాచ్చ కర్మశేషసహితఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్. (౨౮౧)

౩. (అనిష్టాదికార్యధికరణే) - యే వైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి అవిశేషేణ సర్వేషాం గతిశ్రవణాత్పాపకారిణోఽపి న[illegible] గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే ఇత్యుక్త్వా * తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీత్యాదినా ఇష్టాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్, * చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి వచనస్యాపీష్టాదికారివిషయతయా నేయత్వాత్, పాపకర్మాణ శ్చన్ద్రమసం న గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్. (౨౮౪)

౪. (తత్స్వభావ్యాపత్త్యధికరణే) - ※ అథైత మేవాధ్వానం పున ర్నివర్తన్తే యథేత మాకాశం ఆకాశా ద్వాయుం వాయు ర్భూత్వా ధూమో భవతీత్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యవస్థాపత్తిః శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవ దవిశేషా దాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తి రిత్యాశఙ్క్య - సోమభావ ఇవ ఆకాశాదౌ సుఖదుఃఖభోగాభావేన తచ్ఛరీరకత్వానుపపత్తే రాకాశాద్యాపత్తి ర్నామ తత్సంయోగకృతతత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్. (౨౯౦)

౫. (నాతిచిరాధికరణే) - జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌ తత్ర తత్రావస్థానే కాలవిశేషనియమో నాస్తి - విశేషహేత్వభావాదిత్యాశఙ్క్య - వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతర మితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానా దాకాశాదిప్రాప్తావచిరేణ నిష్క్రమతీత్యుక్తమ్. (౨౯౧)

౬. (అన్యాధిష్ఠితాధికరణే) - ※ మేఘో భూత్వా వర్షతి త ఇహ వ్రీహి యవా ఓషధివనస్పతయ స్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యాదివాక్యే దేవో జాయత ఇత్యాదివత్ జాయన్త ఇతి వచనా దాత్మనో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్త ఇత్యాశఙ్క్య - ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్ కేవలతద్భావాపత్తివచనా దన్యాధిష్ఠితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్. (౨౯౨)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. అథ (సన్ధ్యాధికరణే) - న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీత్యాదినా * సహి కర్తేతి ప్రకృతస్య జీవస్యైవ కర్తృత్వశ్రవణాత్ స్వాప్నార్థసృష్టిస్తస్యైవేత్యాశఙ్క్య - జీవస్య సంసారదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థసృష్ట్యశక్తత్వాత్, * య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తీత్యాదౌ స్వాప్నసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వావధారణాత్ స్వాప్నసృష్టిః పరమాత్మకర్తృకైవేత్యుక్తమ్. (౭౯౬)

౨. (తదభావాధికరణే) - * అథ యత్రైతత్పురుషః స్వపితి ఇత్యాదివాక్యేషు * నాడీషు సుప్తః * పురీతతి శేతే * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి ఇతి నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, యౌగపద్యేన జీవస్యానేకత్ర వృత్త్యసమ్భవాచ్చ తేషాం సుషుప్తిస్థానత్వం వికల్పేనేత్యాశఙ్క్య - త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదాత్సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భ వికల్పాసమ్భవాత్ సముచ్చయేనైవ స్థానత్వమిత్యుక్తమ్. (౮౦౨)

3. (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే) సుషుప్తౌ-సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య సతా సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తాదన్య ఏవోత్తిష్ఠతీత్యాశఙ్క్య - పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోస్తేనైవానుభావ్యత్వాత్, య ఏవాహం సుప్తస్స ఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, స్వాప మాత్రేణ ముక్తత్వే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ సుప్త ఏవోత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్. (౮౦౪)

౪. (ముగ్ధాధికరణే) - స్వాపాదిష్వేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాచ్చ సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థైవ మూర్ఛేత్యాశఙ్క్య - జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్వప్నయోరనన్తర్భావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తిమరణయోరనన్తర్భావాచ్చ పారిశేష్యాన్మరణార్థసమ్పత్తిరూపావస్థాన్తరం మూర్ఛేత్యుక్తమ్. (౮౦౫)

౫. (ఉభయలిఙ్గాధికరణే) - జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిస్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తాః జీవస్య యే దోషాః - తే పరమాత్మనోఽపి సమ్భవన్తి - తత్రావస్థానాదిత్యాశఙ్క్య - * అపహతపాప్మా * నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిభి రుభయలిఙ్గత్వశ్రవణాత్తత్ర స్థితస్యాపి న దోషస్పర్శ ఇత్యుక్తమ్. (౮౦౬)

౬. (అహికుణ్డలాధికరణే) - అచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం అహికుణ్డలవదవస్థాభేదేన - అథవా ప్రభాప్రభావతోరివ ఏకజాతియోగేన ఇత్యాశఙ్క్య - పక్షద్వయస్యాప్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవదంశాంశిభావేనేత్యుక్తమ్. (౮౧౮)

౭. (పరాధికరణే)- * ఏష సేతుర్విధరణ ఇతి పరబ్రహ్మణస్సేతుత్వవ్యపదేశాత్సేతుశబ్దస్య చ కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధే రతోఽన్యత్ ప్రాప్యమస్తీత్యాశఙ్క్య - సినోతి - బధ్నాతి స్వస్మిన్నసఙ్కీర్ణం సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమితి వ్యుత్పత్త్యా సేతుశబ్దస్య అసఙ్కీర్ణధారణపరత్వాత్, * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాదినా పరాన్తరనిషేధాచ్చ బ్రహ్మణోఽన్యత్ప్రాప్యం నాస్తీత్యుక్తమ్. (౮౨౫)

౮. (ఫలాధికరణే) - * యజేత స్వర్గకామః ఇత్యాదిశాస్త్రం స్వర్గకామకర్తవ్యతయా యాగాద్యభిధానాన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతీతి ధర్మ ఏవ ఫలప్రద ఇత్యాశఙ్క్య - * అన్నాదో వసుదానః * ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభిః తత్తత్కర్మభిరారాధితస్య పరమాత్మన ఏవ భోగాపవర్గరూపసకలఫలప్రదత్వశ్రవణాదశ్రుతాపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మైవ ఫలప్రద ఇత్యుక్తమ్. (౮౩౧)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. బ్రహ్మోపాసనేచ్ఛాజననార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తమ్. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయార్థం విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే. తత్ర (సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే) - అనేకాసు శాఖాసు శ్రూయమాణాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిమేకవిద్యాత్వమ్ - ఉత నేతి సంశయే - అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరేతయో రవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - * వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాత్, ధ్యేయైక్యాదాఖ్యారూపావిశేషాదవిశేషపునశ్శ్రవణాదేః ప్రతిపత్తృభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౮౩౫)

౨. ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తమ్ - అతః పరం కాఞ్చన విద్యా అధికృత్య చోదనాద్యవిశేషోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. తత్ర (అన్యథాత్వాధికరణే)-ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా ఉద్గీథమాజహ్రుః అనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యాదినా, * దేవా ఊచుః హన్త

సురాఙ్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాదినాచామ్నాతయో రుద్గీథవిద్యయో రథ్య స్తప్రాణభావోద్గీథవిషయత్వాత్ రూపాద్యవిశేషా దేకవిద్యాత్వ మిత్యాశఙ్క్య - ఛాన్దోగ్యే * ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్యైవ ప్రణవస్య ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్యత్వా, ద్వాజసనేయకేతు కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాచ్చ రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౨-౪౦)

3. (సర్వాభేదాధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే కౌషీతకిశాఖాయాం చ జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్యగుణేన ప్రాణోపాసనం విధీయతే - తత్ర ఛాన్దోగ్యే వసిష్ఠ త్వాదిగుణాన్వితతయా ఉపాస్యత్వా, దితరత్ర తద్విధురతయోపాస్యత్వా, ద్రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - కౌషితకివాక్యే వసిష్ఠత్వా దీనాం ప్రాణసమ్బన్ధిత్వానుక్తావపి తత్సమ్బన్ధినాం వాగాదీనాం ప్రాణాయత్తస్థితిత్వాదిప్రతిపాదనేన వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధస్యార్థసిద్ధత్వా ద్రూపభేదాభావా ద్విద్యైక్య ముక్తమ్. (౨-౪౫)

౪. (ఆనన్దాద్యధికరణే)-అన్యప్రకరణే శ్రుతానా మన్యత్రోపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ఆనన్దాదయః న సర్వవిద్యానుయాయినః ఇత్యాశఙ్క్య - సర్వవిద్యాసు గుణినో బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్, గుణానాంచ గుణ్యపృథగ్భావా దానన్దాదీనాం స్వరూపనిరూపకత్వాచ్చ ఆనన్దాదయ స్సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యుక్తమ్. (౨-౪౮)

౫. (కార్యాఖ్యానాధికరణే)-ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * స హోవాచ కిం మే వాస ఇత్యాదా, * తస్మా దశిష్య న్నాచామే దశిత్వాచాచామేదిత్యాదావాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ప్రాణవిద్యాఙ్గ మాచమనాన్తరం విధీయ ఇత్యాశఙ్క్య - * కిం మే వాసః * అద్భిః పరిదధతీత్యాదిభి రుపక్రమోపసంహారయో ర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీత్యా ఆచారప్రాప్త మాచమన మనూద్య ఆచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇత్యుక్తమ్. (౨-౫౫)

౬. (సమానాధికరణే) - వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకేచ శాణ్డిల్యవిద్యాఽఽమ్నాయతే-తత్రాగ్నిరహస్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాది విశిష్ట ఉపాస్యః - ఇతరత్ర వశిత్వాదిగుణక ఇతి రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ఉభయత్రాపి మనోమయత్వాదికే సమానేసతి వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణా దభిన్నత్వా ద్రూపభేదాభావా న్నవిద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౨-౫౬)

౭. (సమ్బన్ధాధికరణే) - బృహదారణ్యకే తద్య త్సత్య మసౌ స ఆదిత్య ఇత్యాదినా ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణిచ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరకత్వేన ఉపాసన ముక్త్వా * తస్యోపనిష దహ రిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్మ మితి ద్వే రహస్యనామనీ ఉపాసనవిషయతయాఽఽమ్నాయేతే - తత్ర వ్యాహృతిశరీరకస్య సత్యస్యోభయత్రాప్యుపాస్యత్వేన రూపభేదాభావేన విద్యైక్యా న్నామద్వయమపి స్థానవిశేషానియమేన ఉభయత్రాప్యనుసన్ధేయ మిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణ ఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థానతయాఽన్యత్రాక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వేన రూపభేదా ద్విద్యాభేదే స్థానవిశేషవ్యవస్థయైవ నామద్వయ మనుసన్ధేయ మిత్యభిహితమ్. (౨-౫౮)

౮. (సమ్భృత్యధికరణే)-* బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతానీతి వాక్యావగతయోః బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోశ్చ విద్యావిశేష మనారభ్యాధీతత్వాత్ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ సర్వవిద్యాసూపసంహార్యే ఇత్యాశఙ్క్య - హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసు ద్యువ్యాప్తే రుపసంహర్తు మశక్యత్వా, త్సమ్భృతేశ్చ తత్సాహచర్యా, త్తయో ర్నసర్వత్రోపసంహార ఇత్యుక్తమ్. (౨-౬౦)

[illegible]

౯. (పురుషవిద్యాధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకేచ ఆమ్నాతయోః పురుషవిద్యయో రైక్య మాశఙ్క్య - రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౧౬౧)

౧౦. (వేధాద్యధికరణే) - * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాణాం విద్యాఙ్గత్వ మాశఙ్క్య - అన్యత్ర లిఙ్గాదిభి ర్వినియోగాత్ న విద్యాఙ్గత్వ మిత్యుక్తమ్. (౨-౬౩)

౧౧. (హాన్యధికరణే) - * పుణ్యపాపే విధూయ * సుహృద స్సాధుకృత్యా మిత్యాదిషు ఆమ్నాతానాం హానాదిచిన్తనానాం వికల్పేనానుష్ఠాన మిత్యాశఙ్క్య - ఉపాయనస్య హానిశేషత్వా త్సముచ్చయేనైవ సర్వత్రానుష్ఠానమిత్యుక్తమ్. (౨-౬౪)

౧౨. (సామ్పరాయాధికరణే)-ఉపాసకస్య దేహవియోగకాలే, అర్చిరాదిమార్గేచ కర్మనాశ ఇత్యాశఙ్క్య-దేహవియోగానన్తరం ఉపాసనఫలవ్యతిరేకేణానుభావ్యభోగాభావాత్ కృత్స్నకర్మణామపి దేహవియోగకాలఏవ నాశ ఇత్యుక్తమ్. (౨-౬౮)

౧౩. (అనియమాధికరణే) - ఉపకోసలవిద్యాదిషు ఆమ్నాతార్చిరాదిగత్యా తన్నిష్ఠానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తి రిత్యాశఙ్క్య * యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య మిత్యాదిషు శ్రుతిస్మృతిషు సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానా మర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషా మర్చిరాదిగత్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తి రిత్యుక్తమ్. (౨-౭౩)

౧౪. (అక్షరధ్యధికరణే)-అస్థూలత్వాదీనాం స్వప్రకరణశ్రుతవిద్యామాత్రసమ్బన్ధ ఇత్యాశఙ్క్య వ్యావృత్త బ్రహ్మ స్వరూపప్రతిపత్తే రస్థూలత్వాదిభి ర్వినా అసమ్భవా దానన్దాదివత్తేషామపి సర్వవిద్యానుయాయిత్వమిత్యుక్తమ్. (౨-౭౫)

౧౫. (అస్తూత్వాధికరణే) - బృహదారణ్యకే ఉషస్తికహోళప్రతివచనశ్రుతో ర్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ప్రత్యగాత్మరూపోపాస్య ద్వైధశాత్ కాన్నైక్య విద్యైకత్యుక్తమ్. (౮౭౯)

౧౬. (కామాద్యధికరణే) - ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయో రామ్నాతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - రూపైక్యా ద్విద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౮౮౫)

౧౭. (తన్నిర్ధారణానియమాధికరణే) - ఉద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మసు నియమేనానుష్ఠేయానీత్యాశఙ్క్య - పృథక్ఫలత్వేన గోదోహనాదివ దనియమేన అనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్. (౮౯౦)

౧౮. (ప్రదానాధికరణే)-దహరవిద్యాయాం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనం నానువర్తనీయ మిత్యాశఙ్క్య-దహరమాత్రా ద్గుణవిశిష్టదహరస్య భిన్నత్వేన విశిష్టానుసన్ధానసిద్ధ్యర్థం గుణచిన్తనే దహరచిన్తన మావర్తనీయ మిత్యుక్తమ్. (౮౯౧)

౧౯. (లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణే)-తైత్తిరీయకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వ మాశఙ్క్య-భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతా నక్షరాదీ ననూద్య నారాయణత్వవిధానా త్సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వ మిత్యుక్తమ్. (౮౯౩)

౨౦. (పూర్వవికల్పాధికరణే)-బృహదారణ్యకే * మనశ్చితో వాక్చిత ఇత్యాదినాఽభిహితమనశ్చితాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యాశఙ్క్య * తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యార్థచితత్వవచనాత్ విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యుక్తమ్. (౮౯౫)

౨౧. (శరీరే భావాధికరణే)-ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసన్ధాన మిత్యాశఙ్క్య-అపహతపాప్మత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధానం కర్తవ్యమ్ - అపహతపాప్మత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్యత్వేన ప్రాప్తేశ్చ యథోపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్. (౯౦౧)

౨౨. (అఙ్గావబద్ధాధికరణే) - ఉద్గీథోపాసనాని యాసు శాఖాసు - తాస్వేవ తేషా మనుసన్ధాన మిత్యాశఙ్క్య - సామాన్యేనోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయా విహితత్వా, త్సర్వత్రోద్గీథాదే స్సన్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖానూద్గీథాద్యుపాసనాని సంబధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్. (౯౦౩)

౨౩. (భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే) - త్రైలోక్యశరీరకవైశ్వానరోపాసనే ద్యుమూర్ధత్వాదీనాం వ్యస్తోపాసనమ్ - వ్యస్తస్య సమస్తస్యచ ఉపాసనంవా కర్తవ్య మిత్యాశఙ్క్య - * మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాత్ సమస్తోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౯౦౫)

౨౪. (శబ్దాదిభేదాధికరణే) - సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనా మైక్య మాశఙ్క్య - శబ్దాదిభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౯౦౮)

౨౫. (వికల్పాధికరణే)-ఫలవిశేషార్థం విద్యానాం సముచ్చయ ఇత్యాశఙ్క్య-బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలే విశేషాభావా ద్విద్యానాం వికల్ప ఏవేత్యుక్తమ్. (౯౦౯)

౨౬. (యథాశ్రయభావాధికరణే) - పూర్వప్రకృతపవృద్గీథాదివిద్యానా మనుష్ఠానానియమః కైశ్చి ల్లిఙ్గై రాక్షిప్య సమాహితః. (౯౧౧)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧. ఏవం విద్యైక్యనానాత్వే చిన్తితే. సమనన్తర మఙ్గపాదేన విద్యాఙ్గచిన్తనం క్రియతే. (పురుషార్థాధికరణే) - విద్యాఙ్గా త్కర్మణః పురుషార్థ ఇత్యాశఙ్క్య * తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతీతి శ్రవణాత్ కర్మాఙ్గకా ద్వేదనా త్పురుషార్థావాప్తి రిత్యుక్తమ్. (౯౧౬)

౨. (స్తుతిమాత్రాధికరణే) - * స ఏష రసానాం రసతమః పరార్ధ్యోఽష్టమో య ఉద్గీథ ఇత్యాదివాక్యానా ముద్గీథాదిస్తుతిపరత్వ మాశఙ్క్య - రసతమత్వాదీనాం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వా దుద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తమ్. (౯౨౯)

౩. (పారిప్లవాధికరణే) - ※ ప్రతర్దనో హ వై దైవో దాసి రిత్యాద్యాఖ్యానానాం * ఆఖ్యానాని శంసన్తీతి శంసనార్థత్వ మాశఙ్క్య - * మను ర్వైవస్వత ఇత్యాదినా శంసనే వినియుక్తానా మాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ ※ ప్రతర్దన ఇత్యాద్యాఖ్యానాని విద్యాశేషభూతానీత్యుక్తమ్. (౯౩౧)

౪. (అగ్నీన్ధనాద్యధికరణే) - ఊర్ధ్వరేతస్సు ఆశ్రమేషు యజ్ఞాద్యభావా త్తదఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా తేషాం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య * యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి ※ ఏత మేవ ప్రవాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతే స్తేషామపి బ్రహ్మవిద్యావగమా త్తేషాం విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేత్యుక్తమ్. (౯౩౨)

౫. (సర్వాపేక్షాధికరణే) - యద్యూర్ధ్వరేతసాం విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షా - తర్హి గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశఙ్క్య - * యజ్ఞేన దానేనేతి శ్రుతేః యజ్ఞాద్యపేక్షైవేత్యుక్తమ్. (౯-౩౨)

౬. (శమదమాద్యధికరణే) - యజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వాచ్ఛమాదీనాం నివృత్తిరూపత్వేన తద్విరోధిరూపత్వాచ్ఛమాదీనాం విద్యాఙ్గత్వం నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - విషయభేదేన విరోధాభావాత్, * శాన్తో దాన్త ఇత్యాదిశ్రవణాచ్చ శమాదీనా మఙ్గత్వ మస్తీత్యుక్తమ్. (౯-౩౪)

౭. (సర్వాన్నానుమత్యధికరణే) - ప్రాణవిద్యాధికారిణాం సర్వాన్నానుమతి స్సర్వదేత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపి ప్రాణాత్యయఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్ అన్యేషామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయ ఏవేత్యుక్తమ్. (౯-౩౫)

౮. (విహితత్వాధికరణే) - వేద్యాఙ్గకర్మణా మాశ్రమాఙ్గత్వం నాస్తీత్యాశఙ్క్య - విద్యాఙ్గానామేవాశ్రమాఙ్గతయా విహితత్వా దాశ్రమాఙ్గత్వమపీత్యుక్తమ్. (౯-౩౮)

౯. (విధురాధికరణే)- విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-రైక్వాదీనా మనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వ ద్శరసా ద్విధురాణా మప్యధికారోస్తీత్యుక్తమ్. (౯-౪౦)

౧౦. (తద్భూతాధికరణే) - నైష్ఠికాద్యాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం పతితత్వా న్నాధికారఇత్యుక్తమ్. (౯-౪౨)

౧౧. (స్వామ్యధికరణే) -ఉద్గీథాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం - * యదేవ విద్యయా కరోతీత్యాదినా తత్కర్తృకత్వప్రతీతే రిత్యాశఙ్క్య - కర్మాఙ్గాశ్రయత్వా దుద్గీథాద్యుపాసనస్య కర్మవ దృత్విక్కర్తృకత్వ మేవేత్యుక్తమ్. (౯-౪౫)

౧౨. (సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణే) - బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాథ ముని రిత్యత్ర మౌన మనూద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - సహకార్యన్తరత్వేన విధీయత ఇత్యుక్తమ్. (౯-౪౬)

౧౩. (అనావిష్కారాధికరణే) - * పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి బాల్యశబ్దేన కామచారిక మప్యుపాదేయతయా విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య - * నావిరతో దుశ్చరితా దిత్యాదినా నిషేధాత్ స్వమహిమానావిష్కరణమాత్రమేవ విధేయ మిత్యుక్తమ్. (౯-౫౦)

౧౪. (ఐహికాధికరణే) - ఐహికఫలవిద్యానాం స్వసాధనభూతకర్మానుష్ఠానానన్తరం ఉత్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - ప్రతిబన్ధాభావేఽనన్తర ముత్పత్తిస్తద్భావే తద్విగమ ఇత్యుక్తమ్. (౯-౫౧)

౧౫. (ముక్తిఫలాధికరణే) - ముక్తిఫలవిద్యాఙ్గకర్మణాం ప్రబలత్వేన తస్యా నప్రతిబన్ధ స్సమ్భవతీతి తాసాం విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానానన్తర మేవోత్పత్తి స్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - తేషామపి బ్రహ్మవిదపచారైః ప్రతిబన్ధసమ్భవాత్ పూర్వవదనియమ ఇత్యుక్తమ్. (౯-౫౨)

[illegible]ధరాణా [illegible] గచ్ఛన్తీతి [illegible] - * అధ [illegible]

ఇతి తృతీయస్యాధ్యా[illegible]స్య—చతుర్థః పాదః.

తృతీయాధ్యాయ స్సమాప్తః.

మ[illegible]

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవ మఙ్గైస్సహ విద్యానిరూపణానన్తరం చతుర్థేన ఫలాధ్యాయేన విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర ప్రథమే ఆవృత్తిపాదే విద్యాస్వరూపశోధనపూర్వకం దేహావస్థితిసమయే సమ్భవద్విద్యాఫలం చిన్త్యతే. యద్యపి చతుర్థః ఫలనిరూపణపర ఏవ - తథాపి భక్తిరూపాన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థ మస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థంచ విద్యాస్వరూప మత్ర విశోధ్యతే. తత్ర (ఆవృత్త్యధికరణే) - * బ్రహ్మవి దాప్నోతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానా దసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాచ్చ సకృత్కృతమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్క్య - * మనో బ్రహ్మేత్యాదిషు ఏకవిషయే వేదనోపాసనశబ్దయోః ప్రయోగా దవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేన వేదనశబ్దేన ఉపదేశా, దుపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్తజ్ఞానవాచిత్వా దసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యుక్తమ్. (౯-౫౪)

౨. (ఆత్మత్వోపాసనాధికరణే) - జీవబ్రహ్మణో ర్భిన్నత్వాత్ జీవా దన్యత్వేన బ్రహ్మోపాస్య మిత్యాశఙ్క్య-* త్వం వా అహ మస్మీత్యాదిషు పూర్వోపాసకై ర్బ్రహ్మణోఽహ మిత్యనుసన్ధానదర్శనాత్, అర్థాన్తరభూతస్యాపి తస్యాత్మనః అన్తర్యామిత్వేనాహ మిత్యనుసన్ధానస్యావిరుద్ధత్వాచ్చ ఆత్మత్వేనోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౯-౫౬)

3. (ప్రతీకాధికరణే) - ప్రతీకోపాసనేఽపి బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వా దాత్మత్వేనోపాసనం కర్తవ్య మిత్యాశఙ్క్య - ఉత్కృష్టే నికృష్ట దృష్టేరయోగేన బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వేన ప్రతీకానామేవోపాస్యత్వా న్నాత్మత్వేనోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౯౬౦)

४. (ఆదిత్యాదిమత్యధికరణే) - ఉద్గీథాదీనాం ఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వా దాదిత్యాదీషూద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేత్యాశఙ్క్య-ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారతైవ కర్మణాం ఫలసాధనత్వేన ఆదిత్యాదీనా మేవోత్కృష్టత్వా దుద్గీథాదా వాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తమ్. (౯౬౧)

५. (ఆసీనాధికరణే) - ఏవ మనుతిష్ఠేదితి విశేషాభిధానాభావా దాసీన శ్శయాన స్తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ వాఽనుతిష్ఠేదిత్యాశఙ్క్య - ఆసీనస్యైవ ధ్యానాపేక్షితైకాగ్రచిత్తతాసమ్భవా దాసీన ఏవానుతిష్ఠే దిత్యుక్తమ్. (౯౬౩)

౬. (ఆప్రయాణాధికరణే) - ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావతైవ పరిసమాపనీయ ముపాసన మిత్యాశఙ్క్య -* స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుష మితి శ్రవణా దామరణా దనువర్తనీయ మిత్యుక్తమ్. (౯౬౪)

౭. (తదధిగమాధికరణే) - * ఏవంవిది పాపం కర్మ నశ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్త్యా కర్మణా మశ్లేషవినాశౌ * నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యాదినా విరోధా న్నోపపద్యేతే ఇత్యాశఙ్క్య-నాభుక్తవచనస్య కర్మణాం ఫలజననశక్తిదార్ఢ్యవిషయత్వా దశ్లేషవినాశశ్రుత్యో ర్విద్యయోత్పత్స్యమానకర్మశక్తిప్రతిబన్ధోత్పన్నకర్మశక్తివినాశకరణవిషయత్వాచ్చ విరోధాభావా దుపపద్యేతే ఇత్యుక్తమ్. (౯౬౫)

౮. (ఇతరాధికరణే) - సుకృతస్య శాస్త్రీయత్వా త్తత్ఫలస్యేష్టత్వదర్శనాచ్చ పుణ్యస్య విద్యయా న విరోధఇతి తదశ్లేషవినాశౌ నస్త ఇత్యాక్షిప్య విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యాత్ * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వ్యపదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినాశావుక్తౌ. (౯౬౭)

౯. (అనారబ్ధకార్యాధికరణే) - * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ ఆరబ్ధకార్యయో రప్యశ్లేషవినాశావిత్యాశఙ్క్య- * తస్య తావదేవ చిర మిత్యాదిశ్రవణా దనారబ్ధకార్యయోరేవేత్యుక్తమ్. (౯౬౯)

౧౦. (అగ్నిహోత్రాద్యధికరణే) - అశ్లిష్టఫలతయోక్తపుణ్యవ దగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషా త్ఫలాశ్లేషావశ్యంభావేన నిష్ఫలేఽనుష్ఠానే ఇచ్ఛాయా అసమ్భవాత్ అగ్నిహోత్రాదీనా మననుష్ఠాన మిత్యాశఙ్క్య * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యాదావగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వా త్ఫలాశ్లేషాసమ్భవేన విద్యాఖ్యకార్యనిష్పత్తయే తాన్యనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్. (౯౭౦)

౧౧. (ఇతరక్షపణాధికరణే) - ప్రారబ్ధకర్మణః ఏకశరీరావసానతా మాశఙ్క్య - తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యతానియమేనైకశరీరావసాననియమో నాస్తీత్యుక్తమ్. (౯౭౩)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ద్వితీయే ఉత్క్రాన్తిపాదే ఉత్క్రాన్తిప్రకార శ్చిన్త్యతే. తత్ర (వాగధికరణే) - * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తే ర్మనసి సమ్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - వాక్ఛబ్దస్య వాగ్వృత్తివాచిత్వాభావా దిన్ద్రియస్యైవ మనసి సమ్పత్తి రిత్యుక్తమ్. (౯౭౬)

౨. (మనోధికరణే) - * మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యేన మనసః ప్రాణే లయ ఇత్యాశఙ్క్య-ప్రాణస్య మనఃప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్ర మిత్యుక్తమ్. (౯౭౭)

3. (అధ్యక్షాధికరణే) - * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - * ఏవమేవేమ మాత్మాన మన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి జీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తావపి * ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేశ్చ ప్రాణో జీవేన సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౯౭౮)

४. (భూతాధికరణే) - * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవేన సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రేణ సమ్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - * పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతే ర్భూతాన్తరసంసృష్టతేజసి సమ్పత్తి రిత్యుక్తమ్. (౯౭౯)

५. (ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే) - * అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే * బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతీహైవామృతత్వవచనాత్ విదుష ఉత్క్రాన్తి ర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - * తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతీతి విదుషోప్యుత్క్రాన్తి దర్శనాత్, * అథ మర్త్య ఇత్యాదిశ్రవణస్య

దగ్ధదేహసమ్బన్ధస్య ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశరూపామృతత్వ ప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ విదుషోప్యుత్క్రాన్తి రస్తీతి సాచ ఆనాడీప్రవేశాత్ విద్వదవిదుషో స్సమానేత్యుక్తమ్. (౯౮౧)

౬. (పరసమ్పత్త్యధికరణే) - జీవసంయుక్తాని తేజఃప్రభృతిభూతాని యథాకర్మ యథావిద్యంచ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - * తేజః పరస్యాం దేవతాయా మిత్యాదిశ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్. (౯౮౭)

౭. (అవిభాగాధికరణే) - తేజఃప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశఙ్క్య - * మనసి సమ్పద్యత ఇత్యస్యాను పఙ్క్తా త్తస్యచ సంయోగవాచిత్వాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తమ్. (౯౮౮)

౮. (తదోకోధికరణే) - నాడీనాం దుర్వివేచత్వాత్ * తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమన మనియత మిత్యాశఙ్క్య - పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాత్ మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమనం నియత మిత్యుక్తమ్. (౯౯౦)

౯. (రశ్మ్యనుసారాధికరణే) - * అథైతైరేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతీతి వాక్యే నోక్తం రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనం న నియతమ్ - నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారాసమ్భవా దిత్యాశఙ్క్య - నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఉష్ణోపలమ్భాత్ రశ్మిసద్భావావగమాత్ రశ్మ్యనుసారణైవ గమన మిత్యుక్తమ్. (౯౯౧)

౧౦. (నిశాధికరణే) - * దివాచ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదౌ * విపరీతంతు గర్హితమితి నిశిమరణస్య గర్హితత్వా దధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశా దారబ్ధకార్యయో రనుభవేన వినష్టత్వాచ్చ బన్ధహేత్వభావాత్ * విపరీతం తు గర్హిత మిత్యస్యావిద్వద్విషయత్వాచ్చ నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తీత్యుక్తమ్. (౯౯౨)

౧౧. (దక్షిణాయనాధికరణే) - * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యే దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * అథైతమేవాధ్వానం పున ర్నివర్తన్త ఇతి పున రావృత్తిశ్రవణా ద్దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - అవిదుషామేవ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తే, ర్విదుషాం తు చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * తస్మా ద్బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షిణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తీత్యుక్తమ్. (౯౯౩)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. ఉత్క్రాన్తి శ్చిన్తితా - అథ తృతీయేన గతిపాదేన మార్గ శ్చిన్త్యతే. (అర్చిరాద్యధికరణే) ఛాన్దోగ్యకౌషీతకిప్రభృతిషు బహుధ మార్గామ్నానాత్ బ్రహ్మవిదా మర్చిరాదినైవ గతిరితి నియమో నాస్తీత్యాశఙ్క్య - సర్వత్రాప్యర్చిరాదిమార్గైకత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏకఏవ మార్గఇతి తేనై[illegible]క్తమ్. (౯౯౬)
[illegible] సర్వే గచ్ఛన్తీత్యు[illegible]

మాచ [illegible]

౨. (వాయ్వధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ ఆదిత్యా త్పూర్వ[illegible]భిహితయో [illegible]యుదేవలోకయోః శ్రౌతక్రమావిశేషా దని[illegible]యమేన ప్రాప్తి రిత్యాశఙ్క్య - వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యా మేకస్యైవ ప్రతిపాదనా దర్థభేదాభా[illegible]వేన నానియమేన ప్రాప్తిరిత్యుక్తమ్. (౯౯౮)

౩. (తటిదధికరణే) - కౌషీతకీనామ్ * స వాయులోకం స వరుణలోక మిత్యాదివాక్యే వాయో రనన్తరనిర్దిష్టానాం వరుణాదీనాం యథాపాఠం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశఙ్క్య - తటిద్వరుణయో ర్మేఘోదరోపర్యధోభావావస్థానరూపసమ్బన్ధా త్తటితోఽనన్తరం వరుణాదీనాం నివేశఇత్యుక్తమ్. (౧౦౦౦)

౪. (ఆతివాహికాధికరణే) - అర్చిరాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం లౌకికమార్గోపదేశసరూపత్వా దర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తే, ర్లోకశబ్దశ్రవణా, త్తే భోగభూమయ ఇత్యాశఙ్క్య - * తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వమప్యవిశేషేణైవ శ్రుతానాం తదేవ న్యాయ్య మితి అర్చిరాదికా ఆతివాహికా ఇత్యుక్తమ్. (౧౦౦౧)

౫. (కార్యాధికరణే) - హిరణ్యగర్భ ముపాసీనా నాతివాహికా గమయన్తి - తస్యైవ దేశకాలవిశేషవత్తయా తత్ప్రాప్త్యర్థగత్యుపపత్తేరితి బాదరిమత మనూద్య - * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వా త్పరమాత్మన స్సర్వగతత్వేపి నిరవశేషా

విద్యానిష్పత్త్యర్థం దేశవిశేషగత్యుపపత్తేః, పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనాన్ నయన్తీతి జైమినిమతేనాపాద్య - ※ తద్య ఇత్థం విదుః యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య మిత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాంచ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయతీతి స్వమత ముపన్యస్తమ్. (౧౦౦౩)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః

౧. ఏవ మర్చిరాదిగతి ర్నిరూపితా - అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకార శ్చిన్త్యతే. తత్ర (సమ్పద్యావిర్భావాధికరణే) ※ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్త స్సమ్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - ※ స్వేన రూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్యాభివ్యక్తావపి ప్రయోగాత్, స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తమ్. (౧౦౧౪)

౨. (అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణే) - ※ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథగ్భూతస్యైవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్త స్స్వస్మాత్పృథగ్భూతమేవ పరమాత్మాన మనుభవతీత్యాశఙ్క్య - ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారత్వైకస్వభావత్వాత్తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథార్థ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి గుణాష్టకయోగేన పరమాత్మత్వసమ్భవాచ్చ అవిభాగేనానుభవతీత్యుక్తమ్. (౧౦౧౭)

౩. (బ్రాహ్మాధికరణే) - ※ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యతయోక్తం కి మపహతపాప్మత్వాదికమేవ - ఉత జ్ఞానమాత్రమేవ - ఉతోభయమితివిశయే - ముక్త మధికృత్యాపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసాత్తేనైవ రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిమత మనూద్య - ※ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూప మిత్యవగమాత్, అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వాచ్చ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిమత ముపన్యస్య - పక్షద్వయేప్యన్యతరశ్రుతిబాధాత్ ※ విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణస్య ఏకదేశ జడత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వేన గుణాన్తరప్రతిక్షేపకత్వాభావా దుభయరూపేణావిర్భవతీతి స్వమతేన మతద్వయం ప్రతిక్షిప్తమ్. (౧౦౨౧)

౪. (సఙ్కల్పాధికరణే) - సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్తస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షైవ పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశఙ్క్య ※ సఙ్కల్పాదేవాస్య పితర స్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణా త్ప్రయత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణా[illegible] సఙ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టి రిత్యుక్తమ్. (౧౦[illegible]

౫. (అభావాధికరణే) - శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్య శరీరం నేతి బాదరిమత మనూద్య - ※ స ఏకధా భవతీత్యాదిష ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణా దచ్ఛేదస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినాఽనేకీభావానుపపత్తేః, కర్మకృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వాచ్చ సశరీర ఏవాయమితి జైమినిమతేన ప్రతిక్షిప్య - సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచి త్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచిదితి స్వమత ముపన్యస్తమ్. (౧౦౨౬

౬. (జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే) - ముక్తస్య భగవతా పరమసామ్యాపత్తిశ్రవణా జ్జగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్యైశ్వర్య మిత్యాశఙ్క్య - జగన్నియమనప్రతిపాదనేషు పరమాత్మనః ప్రకృతత్వా, న్ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యుక్తమ్. (౧౦౩౧)

※ (అనావృత్త్యధికరణే) - భగవత్ప్రాప్తస్య ముక్తస్య పునరావృత్తి స్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - ※ ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనావృత్తిశ్రవణా, దాశ్రితవ్యాముగ్ధస్య భగవత స్తన్నివర్తనసఙ్కల్పాసమ్భవాచ్చ నముక్తస్య పునరావృత్తి రిత్యుపసంహృతమ్. (౧౦౩౬)

సముదితాధికరణసంఖ్యా ౧౫౬.

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

చతుర్థాధ్యాయస్సమాప్తః—శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

ఇత్యాచార్యై రుపన్యస్తో అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

PRINTED BY G. B. C. PRESS, MADRAS.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే.

ప్రథమాధ్యాయే.—ప్రథమపాదః.

యతీన్ద్రకృతభాష్యార్థా యద్వ్యాఖ్యానేన దర్శితాః । వరం సుదర్శనార్యం తం వన్దే కూరకులాధిపమ్॥

శ్రుతప్రకాశికావతరణికా.

వరదం ద్విరదాద్రీశం శ్రీనిధిం కరుణానిధిమ్। శరణ్యం శరణం యామి ప్రణతార్తిహరం హరిమ్॥ బహిరన్తస్తమశ్ఛేది జ్యోతిర్వన్దే సుదర్శనమ్। యేనావ్యాహతసఙ్కల్పం వస్తు లక్ష్మీధరం విదుః॥ సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేన చ। ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే। తస్మై రామానుజార్యాయ నమః పరమయోగినే । యశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణామన్తర్జ్వరమశీశమత్॥ వన్దేఽహం వరదార్యం తం వత్సాభిజనభూషణమ్ । భాష్యామృతప్రదానాద్యస్సఞ్జీవయతి మామపి॥ ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రఙ్గమివాపరమ్। పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యతే॥ శ్రుత్యన్తేషు శ్రుతం భాష్యే మతం ధ్యాతం హృదమ్బుజే। లక్ష్మీపతిం ప్రపద్యేఽహం స్పృష్టం శ్రీరఙ్గధామని॥ ప్రమాణఞ్చ ప్రమేయఞ్చ ప్రమాతారశ్చ సాత్త్వికాః । జయన్తు కుపితారిష్టం సహ సర్వత్ర సర్వదా॥ అవిస్మృతాస్సు గమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం పృథక్॥ శ్రీరఙ్గేశాజ్ఞయా లబ్ధవ్యాససంజ్ఞం సుదర్శనమ్ । వాచా విజయినః పుత్రం భాష్యభక్తిరచూచుదత్॥ గురుభ్యోఽర్థశ్శ్రుతశ్శబ్దైస్తత్ప్రయుక్తైశ్చ యోజితః । సౌకర్యాయ బుభుత్సూనాం సఙ్కలయ్య ప్రకాశ్యతే॥ కః కృత్స్నం వేత్తి భాష్యార్థం శ్రుతాంశస్థితయే కృతిః। కాకణీకేవైషా నోపేక్ష్యా భాష్యవిత్తమైః॥ భాష్యం చేద్వ్యవృణోత్స్వయం యతిపతిర్వ్యాఖ్యానవాచాం తథా గామ్భీర్యాదనవస్థితిర్మితమతిర్దూరే జనస్తద్గిరామ్ । ద్రష్టవ్యః కథమీశ్వరస్సుహృదనః ప్రత్యక్షరూపో దృశాం తద్భాష్యం సచ భాష్యకృత్స చ హరిస్సువ్యక్త ఏవేదృశః॥

సర్వేషాం పురుషాణాం ప్రమాణాధీనప్రమేయనిశ్చయానాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానామలౌకికపురుషార్థతత్సాధనరూపే వస్తుని శబ్దైకసమధిగమ్యే తత్రాప్యపురుషశేముషీదోషమషీమాలిన్యస్య వేదాఖ్యాక్షరరాశేరేవ ప్రధానతరప్రమాణతయాఽఽశ్రయణీయత్వే సిద్ధే, తత్ర చ పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికార్వాచీనఫలతత్సాధనపరేఽవగతే పూర్వభాగే, పరమపురుషార్థతత్సాధనావబోధకే చ తదుపరిభాగే పూర్వాచార్యాభిమతముక్తిఘణ్టాపథకణ్టకాయమానవివిధకుదృష్టిజనదుర్వచనశతోపప్లుతే - తదుపదర్శితకుపథప్రవృత్తిని జగతి చ మోముహ్యమానే - తదుజ్జిజీవయిషయా సదసద్వివేచనచతురపూర్వాచార్యపరిచితం ప్రాచీనమేవ సమీచీనమధ్వానం నిష్కణ్టకీకృత్య పరమపురుషార్థాభ్యర్థిజనసార్థం కృతార్థయితుం భవభయాభితప్తజనభాగధేయవైభవభావితావతరణేన పరమకారుణికేన భగవతా భాష్యకారేణ శారీరకశాస్త్రం వ్యాచిఖ్యాసితమ్. పరమర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యేయాని, తేషాఞ్చ మహర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని చ సన్తి చేత్తాన్యేవానురోద్ధవ్యాని, నహ్యన్యషేస్సూక్ష్మదర్శిత్వమ్ - ఋషేరభిప్రాయమృషిరేవ చ స్వతో వేదితుమర్హతి- న తు జడమతిరితరో జనః. ఋషివచసామేవాభిన్నవక్తృకాణాం మిథో విరోధే పూర్వపక్షాభిప్రాయవైభవవాదాదిభిరవిరోధో నేయః-భిన్నవక్తృకాణాం తు విరోధే దుష్పరిహారే యుక్తియుక్తం గ్రాహ్యమితి న దోషః. యే పునస్సన్త్యపి తాన్యనాదృత్య వ్యాఖ్యేయాన్తరాణి, వ్యాఖ్యానాన్తరాణి చ, తద్విరుద్ధాని రచయన్తి, తేషామాగ్రహగృహీతహృదయత్వే, పణ్డితమానిత్వే, పాణ్డిత్యఖ్యాపనపరత్వే చ తత్ప్రవృత్తిరేవ ప్రమాణమ్. ఇతరేషాఞ్చ వ్యాఖ్యాతౄణామార్ష వ్యాఖ్యానాతిలఙ్ఘిత్వమ్ * ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ * సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ * భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ * దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యాదిషు స్పష్టతరమ్. ఇహ తు వృత్త్యనుసారః ప్రతిజ్ఞాతః. న చ తత్ప్రతిజ్ఞానమహృదయమితి శఙ్కనీయమ్, దుష్పరిహారబాధకానుపలమ్భాత్. యద్యపి కర్మమీమాంసాయాం క్వచిత్క్వచిదర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరాకులత్వమాపాదితమ్, తథాపి తత్ర ప్రయోగమార్గస్ఖలనాభావాదనుష్ఠానమాత్రాధీనాయాః స్వర్గాదిఫలసిద్ధేర్దేవతాస్వరూపతద్యాథాత్మ్యసత్కార్యవాదాదిజ్ఞాననైరపేక్ష్యమ్, పరమపురుషార్థస్య జ్ఞానైకసాధ్యతయా జ్ఞానమార్గస్ఖలనస్యాత్మహానిఫలకత్వేన తద్విపరీతజ్ఞానానామవశ్యపరిహర్తవ్యత్వమ్, ఉత్తరభాగే చ తత్తదర్థోపయుక్తతయా ప్రసక్తానాం పూర్వభాగార్థానాం ప్రదర్శితయైవ దిశాఽనుక్తానామపి శిక్షణీయార్థాన్తరాణాం సుకరనిర్వాహత్వం చాభిప్రేత్య బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవ భగవాన్ భాష్యకారః ప్రారభతే వివరీతుమ్.

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే వినతవివిధ

ఏవం ప్రారిప్సితస్య ప్రబన్ధస్యావిఘ్నపరిసమాప్తి ప్రచయగమనార్థం స్మృత్యాచారసిద్ధమిష్టదేవతోపాసనరూపం మఙ్గళం శ్రౌతమాచరతి (అఖిలేత్యాదినాశ్లోకేన) * మఙ్గళాచారయుక్తానాంనిత్యంచప్రయతాత్మనామ్। జపతాంజుహ్వతాంచైవ వినిపాతోనవిద్యతఇతిహిస్మర్యతే, ఆచర్యతేచ తత్తత్ప్రబన్ధృభిః. శ్రోతృమనస్సమాధానార్థం శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపశ్చార్థతఃక్రియతే, యథా చోదనాసూత్రేణ ధర్మస్వరూపమ్, ప్రమాణఞ్చ, శ్రుత్యర్థాభ్యాం నిరూపితమ్. ప్రసిద్ధంహి శ్రోతుఃప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ వక్తురర్థప్రతిపాదనస్య సఙ్క్షేపపూర్వకత్వమ్. * ఇష్టంహి విదుషాం లోకేసమాసవ్యాసధారణమితి. శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపేణ వస్తునిర్దేశో, భవత్విత్యాశీర్వాదశ్చ కృతౌభవతః. వినతేతి, భక్తిరూపేతిచ, బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమాత్ప్రణతిరపిఫలితా, ణముప్రహ్వత్వఇతిహిధాతుః. ఏవం త్రివిధమఙ్గళమాచరితంభవతి. శ్లోకస్యప్రథమపాదేన పూర్వస్యాధ్యాయద్వికస్యార్థస్సఙ్క్షిప్తః. ద్వితీయేనతూత్తరద్వికస్య. కర్మమీమాంసాయాం ప్రతిపాద్యభేదేన షట్కభేదవదత్రాపి విషయవిషయిరూపప్రతిపాద్యభేదేనద్వికభేదః. శాస్త్రప్రతిపాద్యముపాయోపేయాత్మకం, సిద్ధోపాయ, ఉపేయంచ, బ్రహ్మ - సాధ్యోపాయోభక్తిః. తత్రసప్తమ్యన్తైఃపదైస్సిద్ధోపాయరూప ముపేయంచ బ్రహ్మోచ్యతే. భవతీతి (భువనం) కార్యవర్గః. రూఢిశక్త్యాతత్కారణస్య కులాలాదేర్వ్యావృత్తిః - భువనశబ్దోహి విపులతరకార్యవిశేషేరూఢః. అఖిలశబ్దేనసకలదేశకాలవర్తిన్యణ్డజాతాని వివక్షితాని, తేన బ్రహ్మాదివ్యావృత్తిః. ఖిలంనాస్తీత్యఖిలం, కార్యేషు బ్రహ్మణస్సృష్ట్యాది వ్యాపారావిషయభూతం నకించిదస్తీత్యర్థః. అనయావ్యతిరేకోక్త్యాప్రాయికత్వనివృత్తిః * అజ్ఞాతంనాస్తితే కించిదితివత్. అతస్సకలమిత్యన్వయముఖేనానుక్తిః. అకారోపక్రమత్వసిద్ధయే నిఖిలేత్యనుక్తిః. * అఇతి భగవతోనారాయణస్య ప్రథమాభిధానం భగవతోవాచకమకారం ప్రయుఞ్జానేన కింనామ మఙ్గళంనకృతమితిచాభియుక్తైరభ్యధాయి. అత్ర భగవద్వాచిత్వావివక్షాయామపి భగవద్వాచిత్వశక్తియోగాదకారోమాఙ్గళికః. * అఇఉణిత్యత్రాకారవత్. నఞోనిషేధవాచిత్వేపి నిషేధ్యవశాచ్ఛుభత్వాశుభత్వే - అతో * నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహ ఇత్యాదినిర్దేశస్యైవ శుభతరత్వమ్ - వైకల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాత్. అఖిలశబ్దేన చిదచిద్భేదోప్యభిప్రేతః. (జన్మ) నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపమ్. (స్థేమా) స్థితిః, సాచాన్తర్యామివిధ్యవతార[illegible]మాతా[illegible]త్రాదిముఖేన క్రియమాణా [illegible] [illegible]భావవక్షితా. (భఙ్గః) నిత్యనైమి[illegible] ప్రాకృతలయాః. మోక్షస్య లయాన్తర్భావేపి శాస్త్రస్య పరమప్రయోజనత్వాదాతసనాన [illegible]న్తర్భావితః. అతఏవాదిశబ్దేపి నాన్తర్భావ్యః - తస్య సాధారణతయా స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావాత్. పృథగేవహి [illegible]ర్వైశ్చస్పష్టతరంనిర్దిష్టో మోక్షః. * జగదుద్భవస్థితిప్రణాశసంసారవిమోచనాదయఇతి * జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవఇతిచ. భగవాన్ భాష్యకారశ్చతథానిర్దిశతి, యథావేదార్థసఙ్గ్రహే * ఉద్భవస్థితిప్రళయసంసారనివర్తనైకహేతుభూతఇతి. భాష్యేచ * నిఖిలజగదుదయవిభవవిలయమహానన్దైకకారణమితి. వినతేత్యాదిపదేన స్థేమాన్తర్భూతస్వర్గాది సాంసారికఫలప్రదత్వస్య పృథుగుక్తిరనపేక్షితా. సాధారణస్యపరమప్రయోజనస్య మోక్షస్యైవహిపృథుగుక్త్యపేక్షా. ఆదిశబ్దేన సృష్ట్యాద్యోపయికమన్తఃప్రవేశనియమనాదిగృహ్యతే తథాచ భాష్యేస్వయమేవవక్ష్యతి * జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలమితి. జన్మస్థేమభఙ్గోక్త్యైవాన్తఃప్రవేశనియమనాదేరర్థసిద్ధత్వాచ్ఛ్రయణమయుక్తమ్. అధ్యాసపరిణామపక్షయోః తస్యార్థత్వాభావేన తద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వమతే పృథగ్వక్తవ్యత్వాత్, శాబ్దత్వేసమ్భవత్యార్థత్వకల్పనాయోగాత్, విస్తరేణోక్తస్యార్థస్యసఙ్క్షేపోక్తౌ వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. (లీలా) శబ్దేన భగవతఃపరిపూర్ణత్వానన్యప్రేర్యత్వస్వచ్ఛన్దచేష్టితత్వాదికమభిప్రేతమ్, యథోక్తంమహాభారతే * అప్రమేయోనియోజ్యశ్చయత్రకామగమోవశీ। మోదతేభగవాన్ భూతైర్బాలఃక్రీడనకైరివేతి॥ అప్రమేయత్వం పరిపూర్ణత్వం - అనియోజ్యత్వమనితరచేతనప్రేర్యత్వం - యత్రకామగమ ఇత్యనేనవాయ్వాదకాదిప్రేరణాధీనాఽబుద్ధిపూర్వకస్పన్దాదిచేష్టావ్యావృత్తిః, స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తివిఘాతవ్యుదాసోవా. స్వాధీనలీలోపకరణత్వం వశిశబ్దార్థః, విశ్వంవశంయస్య సవశీ - ఇన్ద్రియపరాధీనచేష్టావ్యావృత్త్యర్థోవా వశిశబ్దః - బాలకదృష్టాన్తేన లీలాయాఃప్రయోజనాన్తరనైరపేక్ష్యమభిప్రేతం. అనేన రాజ్ఞాంపణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్తిః, కార్యవర్గాపేక్షయా భగవన్మహిమ్నా విపులతరత్వం క్రీడనకైరిత్యనేనఫలితమ్. నను ప్రయోజకవ్యాపారోహిలీలా - అతోభఙ్గస్యలీలాత్వే యుక్తేపి కథం ప్రయోజ్యవ్యాపారభూతయోర్జన్మస్థిత్యోర్లీలాత్వం - ఉచ్యతే * బహుస్యాంప్రజాయేయేతిహిశ్రుతిః - అతఃప్రయోజకవ్యాపారవత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యచ లీలాత్వకథనేనోపాదానత్వంఫలితమ్, లీలాశబ్దేననిమిత్తత్వఞ్చ. భఙ్గాదీత్యన్తేనప్రథమాధ్యాయార్థస్సఙ్క్షిప్తః. అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తింపరిహరతా లీలాశబ్దేనవిరోధపరిహారపరద్వితీయలక్షణార్థస్సూచితః. ఏవం పూర్వద్వికోక్తంకారణత్వరూపంపరత్వంసఙ్క్షిప్తమ్. తస్యైవసమాశ్రయణీయతాప్రతిపత్త్యర్థముత్తరద్వికోక్తమభిగమ్యత్వమోక్షప్రదత్వలక్షణం సౌలభ్యంసఙ్క్షిప్యతే (వినతేత్యాదిపదేన.) కేవలంప్రకృష్టత్వం కేవలంసౌలభ్యంచ కనకాచలలోష్టశకలయోరివనసమాశ్రయణీయత్వాయ కల్పతఇతి తదుభయవ్యావృత్త్యర్థమిదంపదద్వయమ్. విశేషేణ నతాః వినతాః ప్రహ్వీభూతాః, న్యాసోపాసనాత్మకాశేషవిద్యావిశేషనిష్ఠావివక్షితాః. వైవిధ్యంచ * తదుపర్యపిబాదరాయణః * ఊర్ధ్వరేతస్సుచేత్యాదినా వక్ష్యమాణదేవత్వమనుష్యత్వవర్ణాశ్రమాదిభేదేన, ఇన్మప్రవృత్తగుణైశ్చాభిప్రేతమ్. భగవజ్జ్ఞానేన లబ్ధసత్తాకత్వంభూతశబ్దార్థః. * అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసన్తమేనంతతోవిదురితిహి శ్రుతిః. లబ్ధస్వరూపాణాఞ్చ * తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థః * దదామిబుద్ధియోగంతమ్,

[illegible] । శ్రీనివాసే [illegible] బ్రహ్మణి [illegible] మమ [illegible] భక్తిరూపా ॥

* [illegible] ప్రయుక్తసమ్యసః. భూత [illegible] యథా * అన్యోన్యం [illegible] [illegible] * [illegible] యోః। [illegible] ప్రయోగస్య [illegible] దివి [illegible]. నను షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తవిషయస్సముదాయశబ్దః, యథా బ్రాహ్మణసమాజ ఇతి. నైవం - రాజపరిషదిత్యాది [illegible], సమాసాన్తర్గతాయా షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధమాత్రవిషయత్వాత్, షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టానతిరిక్తత్వనియమస్యానవకాశాభావాత్. సముదాయశబ్దే శ్రుతే సముదాయినః కే ఇత్యపేక్షాయాం సన్నిహితశబ్దాన్తరనిర్దిష్టసముదాయిపరిగ్రహప్రసక్తేరితి బ్రాహ్మణసమాజ ఇత్యాదిష్వనతిరేకప్రతీతిః. రాజపరిషదిత్యాదిష్వతిరిక్తత్వస్యాపి దర్శనాత్ తత్తత్సముదాయగ్రాహకప్రమాణానురోధేనార్థవర్ణనం యుక్తమితి యథోక్త ఏవార్థః. ఏవఞ్చ సతి వ్రాతశబ్దప్రయోగస్యార్థవత్త్వం స్యాత్. ఇష్టప్రాపణపర్యన్తానిష్టనివారణలక్షణా (దీక్షా) తస్యాం (ఏకదీక్షః) ప్రధానదీక్షః, దీక్షా - సఙ్కల్పః, స్వనతాయా అపి సంశ్రితరక్షాసఙ్కల్పనిర్వర్తనస్యాత్యన్తాభిమతత్వం ప్రాధాన్యమ్. * అప్యహం జీవితం జహ్యామితి హ్యుక్తమ్. * కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం వా [illegible] పరిత్యజన్నప్యేవదాసకర్మకరమితి చాప్యస్మభిః. ఈదృశీయం స్మృతిర్యదా హ్యా, తస్యాపి తథానుష్ఠానస్యాభిమతతరత్వ మప్యహం జీవితం జహ్యామిత్యనేనావగమ్యతే. దీక్షాపాశాధాన్యేన రక్షాపాశాధాన్యం ఫలితమ్. దీక్షాశబ్దేనాశ్రితసంరక్షణస్య స్వప్రయోజనత్వం దర్శితమ్. వ్రతధారీశసమాప్త్యోరనర్థాభ్యుదయఫలత్వం హి ప్రసిద్ధమేవ. సంశ్రితరక్షణం చ తద్వ్రతం, యథా * దదామ్యేతద్వ్రతం మమేతి. వినతరక్షాశబ్దాభ్యాం తృతీయచతుర్థాధ్యాయార్థాస్సఙ్గృహ్యన్తే. ఏవం జగత్కారణత్వమోక్షప్రదత్వే దర్శితే. ఏతే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవత్ బ్రహ్మణోఽసాధారణం చిహ్నమ్. పరత్వసౌలభ్యే చ సంశ్రయణీయతానిమిత్తతయావగతే - యథా * య [illegible] * సంబాహుభ్యాం నమతి సంపతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్ దేవ ఏకః ఇతి. * సర్వలోకమహేశ్వరమ్. * సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీతి చ. ప్రమేయశరీరం సాధయిత్వా. యది ప్రమాణముపలభామహే ఇత్యపేక్షాయాం ద్వికద్వయశేషభూతచతుస్సూత్రీలక్షణదర్శి ప్రమేయానురూపం ప్రమాణం దర్శయతి (శ్రుతిశిరసి దీప్త ఇతి) శ్రూయతే నిత్యమితి [illegible] అనేనా పౌరుషేయత్వాన్నిర్దోషత్వం వివక్షితమ్. అత ఏవ పూర్వమీమాంసాన్యాయానాం పాదరాయణాదీనాం యోగినామపత్యుపజీవ్యత్వం సూచితమ్. శిరశ్శబ్దేనాన్యపరత్వం వివక్షితమ్. పరతత్త్వప్రధానా మన్త్రబ్రాహ్మణభాగా హ్యుపనిషదః. (దీప్తే) పూర్వభాగే హ్యగ్న్యాదిరూపతయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యత్వమ్ * తదేవాగ్నిస్తద్వాయురిత్యాదినోపనిషద్వాక్యేనైవ జ్ఞాయత ఇతి, విశేషేణ దీప్తం విదీప్తం. యద్వా శుభ్ర [illegible] భూతదుఃఖాత్మకప్రవృత్తినివృత్తిరూపం ప్రయోజనం పూర్వభాగే దీప్తమ్. బ్రహ్మ తు స్వయం నిరతిశయానన్తతయా పరమపురుషార్థభూతమ్ ఉపరితనభాగే విశేషేణ దీప్తమితి భావః. అనేన సమన్వయాధికరణార్థస్సూచితః. తత్పూర్వాధికరణత్రయార్థశ్చాత్రద్యోతితో భవతి - వ్యుత్పత్తిలక్షణసౌష్ఠవాభావే శ్రుతిశిరోవేద్యత్వాయోగాత్, శ్రుతిశిరశ్శబ్దస్య ప్రమాణాన్తరవ్యావర్తకత్వాచ్చ. (బ్రహ్మణీతి) సామాన్యపదం ఔపనిషదానాం సద్బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థమ్. (శ్రీనివాస ఇతి) విశేషపదం నారాయణాదివిశేషశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. * పశునా యజేత * ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యత్ర * ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయేన పశుశబ్దస్య ఛాగపర్యవసాయిత్వనిర్ణయాత్. సామాన్యవాచిపదానాం విశేషవాచిపదే సతి తత్పర్యవసాయిత్వాత్, సద్బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణ ఏవ విశేషే పర్యవసానం సూచితమ్. శ్రీనివాసశబ్దస్యావయవశక్త్యా నిత్యవిభూతిమత్త్వం సూచితమ్. రూఢిశక్త్యా త్రిమూర్తిసామ్యమ్, తదైక్యం, బ్రహ్మణస్తదుత్తీర్ణత్వం వనిషిద్ధమ్. ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మ స త్రిమూర్త్యతిరిక్తస్సదాశివః - బ్రహ్మైవ యత్ర యోఽప్యనీశ్వరా ఇతి పక్షశ్చ వ్యుదస్తః. (పరస్మిన్నితి)* పరమతన్నైతూన్నాత్సేత్యధికరణార్థసూచనమ్. తేనోపేయాన్తరవ్యావృత్తిః. * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర ప్రాప్యస్య పరశబ్దేనాభిధానాత్. యద్వా [illegible] సన్ధానతోపీత్యధికరణసిద్ధం శోధకవాక్యోక్తముభయలిఙ్గతయా వైలక్షణ్యం సూచితమ్. అథోపాయస్వరూపం వదతి (శేముషీతి) అయం సామాన్యశబ్దః. (భక్తిరూపేతి) విశేషశబ్దః. అత్రాపి * ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. శేముషీశబ్దోపాదానేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయవ్యావృత్తిః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యావృత్తిః. * శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమ్. * భక్త్యా త్వనన్యయా. * జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చేత్యుక్తప్రకారేణ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిసాధనభూతా భక్తిరత్ర వివక్షితా. అతో విశేషణభక్తిరూపేత్యుక్తత్వాత్. * అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః - సహి [illegible] (మమేతి) ప్రతిబద్ధకరహితస్య, తాన్యపి తత్త్వస్య హి శ్రీవత్సత్వామతమతా బుద్ధిరితి భావః. రక్షైకదీక్షే పరస్మిన్నిత్యనేనైవ సువ్యక్తమ్ [illegible] భూత ఏవ సిద్ధోపాయ ఉక్తః. భక్తిరూపేతి సాధ్యోపాయః. అత్రశ్లోకే శాస్త్రప్రతిపాద్యైకదేశభూతపరపక్షప్రతిక్షేపశ్చార్థాత్సూచితో భవతి. జన్మస్థేమభఙ్గాదిరేవ యస్య [illegible] ప్రాధాన్యాకారా వ్యాఖ్యాతాః. లీలాశబ్దేన సాక్షిమాత్రత్వవాదివైరాగ్యనిరాసః [illegible] బ్రహ్మణాభేదమభ్యుపయన్తో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽపాస్తాః. [illegible]

పారాశర్యవచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసఞ్జీవినీమ్।

ర్థ్యతనిరాసః. తేనైవపదేనానుమానికేశ్వరవాదినోవ్యుదస్తాః. బ్రహ్మణీత్యనేనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరమాణుకారణవాది సాఙ్ఖ్యవైశేషికాది
వ్యుదాసః. శ్రీనివాసశబ్దేన పాశుపతాదివ్యుదాసః. అనేనైవేశ్వరోత్తీర్ణబ్రహ్మవాదినో భేదాభేదవాదినోవ్యుదస్తాః - శేముషీశబ్దేన జ్ఞానకర్మ
సముచ్చయోపాయవాదివ్యుదాసః. భక్తిరూపేతివాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదివ్యుదాస ఇత్యేవమనుసన్ధేయమ్. శ్రుతేరేవోపాయోపే
యావగతౌ సత్యాం కింభవతోవక్తవ్యమిత్యత్రాహ (పారాశర్యేతి) ప్రథమశ్లోకే స్వప్రబన్ధస్యపరమప్రయోజనతయా సిద్ధరూపంపరమ
విషయోదర్శితః. సాధ్యరూపంప్రయోజనంచ రక్షాపదేనాతిసఙ్క్షిప్తమ్. అథ ద్వితీయేన శ్లోకేన స్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయః, పరంపరయా
బ్రహ్మవిషయత్వమ్, స్వప్రబన్ధంప్రతి సమ్యగ్జ్ఞానస్యావ్యవహితావాన్తరప్రయోజనత్వమ్, పరమ్పరయాముక్తేఃపరమప్రయోజనత్వమ్, స్వవ్యా
ఖ్యేయస్య ప్రమాణమూలతాకథనేన వ్యాఖ్యేయాన్తరాణామప్రమాణమూలతా, స్వవ్యాఖ్యేయవిషయభాష్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం స్వోక్తప్రబన్ధ
స్య సామ్ప్రదాయికత్వమిత్యాదిశ్రోతముచ్యతే. స్తుత్యాత్మకగురూపాసనరూపమఙ్గళాచారశ్చార్థతఃక్రియతే. * జాయమానంహిపురుషం
యంపశ్యేన్మధుసూదనః । * తద్విద్ధిప్రణిపాతేన * దదామిబుద్ధియోగంతమిత్యాదిభిరాచార్యోపసత్తేరపిభగవత్కటాక్షహేతుకత్వావగమా
త్పరదేవతోపాసనానన్తరభావిత్వం గురూపాసనస్యయుక్తమ్. తథాచశ్రుతిః * యస్యదేవే పరాభక్తిర్యథా దేవేతథాగురావితి, పూర్వై
రపితథాచరితమ్, యథాభగవతావైశమ్పాయనేన * నమస్కృత్యహృషీకేశమ్ * నమోభగవతేతస్మైవ్యాసాయేతి. యథాచద్రమిడాచా
ర్యైః - * నమఃప్రవరగుణైకాస్పదాయ స్థిరత్రసకులబీజకుమ్భభూతాయ భువనకోశస్యగోప్త్రే బ్రహ్మణే నమో జైమినయే వేదరహస్యసమ్పుట
నిగూఢవిస్ఫారయిత్రే న్యాయప్రజ్వలితచేతసే నమోస్త్వాచార్యేభ్యఇతి. పాశ్చాత్యైశ్చ - * విశుద్ధజ్ఞానదేహాయ * అభివన్ద్యగురూనాదావితి.
* ప్రణమ్యహేతుమీశ్వరంమునింకణాదమన్వతఇతి. పారాశర్య [illegible] కాంహచవ్యాసః పారాశర్య ఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధః - తస్యై
వబాదరాయణసంజ్ఞత్వంచవివక్షితమ్ [illegible] * సహోవాచ [illegible] బాదరాయణమచ్యుతమ్ । పరాశరాత్సత్యవతీపు
త్రంలేభేపరన్తపమితి. [illegible] యథోక్తంమహర్షిణైవ - * ద్వీపేబదరికామిశ్రే [illegible] ద్వీపయో బాదరాయణశబ్దఃపారాశర్యగోచర
ఏవ - తత్ర [illegible] యద్యపిబుధ్యన్తరేపి బాదరాయణశబ్దప్రయోగః, తథాపిసూత్ర [illegible]
[illegible] త్వాచ్చస్కాన్దే వ్యక్తముక్తమ్. * నారాయణాద్వినిష్పన్నం జ్ఞానంకృతయుగేస్థితమ్ । కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయాంద్వాపరేఖి
లమ్ ॥ గౌతమస్య ఋషేశ్శాపాత్ జ్ఞానేత్వజ్ఞానతాంగతే । సఙ్కీర్ణబుద్ధయోదేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః [illegible] నారాయణ
మనామయమ్। తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తుభగవాన్పురుషోత్తమః॥ అవతీర్ణోమహాయోగీ సత్యవత్యాంపరాశరాత్ । ఉత్సన్నాన్భగవాన్వేదానుజ్జ
హారహరిస్స్వయమ్॥ చతుర్ధావ్యభజత్తాంశ్చచతుర్వింశతిధాపునః । శతధాచైకధాచైవతథైవచసహస్రధా ॥ కృష్ణోద్వాదశధాచైవ పునస్తస్యా
ర్థవిత్తయే । చకారబ్రహ్మసూత్రాణియేషాంసూత్రత్వమఞ్జసా॥ అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధంసారవద్విశ్వతోముఖమ్ । అస్తోభమనవద్యంచసూత్రంసూ
త్రవిదోవిదుః॥ నిర్విశేషితసూత్రత్వంబ్రహ్మసూత్రస్యచాప్యతః । సవిశేషాణిసూత్రాణిహ్యపరాణివిదోవిదుః॥ ముఖ్యస్యనిర్విశేషేణశబ్దోన్యేషాం
విశేషతః । ఇతివేదవిదఃప్రాహుశ్శబ్దతత్త్వార్థవేదినః॥ ఏవంవిధానిసూత్రాణికృత్వావ్యాసోమహాయశాః । బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషుమనుష్యపి
తృపక్షిషు॥ జ్ఞానంసంస్థాప్యభగవాన్క్రీడతేపరమేశ్వరఇత్యాదినా. (వచస్సుధాం) వచశ్శబ్దస్యార్థేతాత్పర్యం, యథావేదవిచ్ఛాస్త్రవిదిత్యా
దౌ వేదాదిశబ్దానామ్. అర్థాభిధాయకంహివాక్యమ్. వచసస్సుధామితి కేచిదాచార్యాః. రూపకప్రకరణాత్సుధాశబ్దలక్షణాభయాచ్చసుధేవ
వచఇతి * ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినాసమాసమపర ఆచార్యాఆద్రియన్తే. సుధాశబ్దేనభోగ్యత్వమభిప్రేతం. ఏవమవాన్తరవిషయః
ఉక్తః. తర్హికథం బ్రహ్మణోవిషయత్వమితిశఙ్కాయాం సద్వారకం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యాహ (ఉపనిషదితి) బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేత్యుపనిషత్.
ఉపనిషణ్ణత్వాద్వోపనిషదితిహి వాక్యమ్. * గహనేహీయంవిద్యాసన్నివిష్టేతి తద్విషయంద్రమిడభాష్యమ్. * గహనేబ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేతిభాష్య
తద్విషయావామనటీకా. అద్వారకభగవత్ప్రతిపాదకత్వముపనిషణ్ణత్వమ్. దుగ్ధశబ్దేనపూర్వభాగాదప్యుపనిషదస్సారత్వంవివక్షితమ్. యథా
* ఆరణ్యకంచవేదేభ్యఓషధిభ్యోయథామృతమితి. (అబ్ధి) శబ్దేనాఽలోచితానాముపనిషదామానన్త్యాదిసూచితమ్. (మధ్య) శబ్దేనసర్వవా
క్యానాం ముఖ్యార్థాపరిత్యాగోభిప్రేతః - మధ్యస్య సర్వపర్యన్తదేశాపేక్షయా తుల్యాహ్యాసత్తిః. (ఉద్ధృత) శబ్దేనాతినిమ్నదేశ నిమగ్నో
ద్గ్రహణమప్యభిదధతా నిశ్శేషార్థగ్రహణం సూచ్యతే. స్వప్రబన్ధస్యావాన్తరవిషయం పారాశర్యసూత్రమ్. తస్యావాన్తరవిషయ ఉపనిషత్.
తద్విషయభూతం బ్రహ్మేతి పరమ్పరయా బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వమ్. బాదరాయణసూత్రాణాముపనిషన్మూలత్వకథనేన సాఙ్ఖ్యాదిగ్రన్థానామ
ప్రమాణమూలత్వాత్తదనాదరణైతద్వ్యాఖ్యానమితిసూచితమ్. ప్రణాడ్యాశాస్త్రజన్యంపరమప్రయోజనమాహ (సంసారేతి) సంసారాగ్నిశబ్దేన
సంసారస్య కార్త్స్న్యేన తాపత్రయరూపతావివక్షితా. యథా - స్వర్గేపి పాతభీతస్యక్షయిష్ణోర్నాస్తినిర్వృతిరితి. (వీదీపన) శబ్దేనాఽసఙ్కో
చాత్సదాభిజ్వలనవాచినావిద్యాలక్షఃపూర్వంకదాచిదప్యనిర్వాప్యత్వమభిప్రేతం. వైవిధ్యమాధ్యాత్మికాదిరూపేణ, తేషుత్రిష్వేకైకస్యాపిశారీర
మానసాదిరూపేణచ. ఆత్మనాం (ప్రాణః) పరమాత్మా - * సర్వాణిహవా ఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి. * కోహ్యేవాన్యా
త్కఃప్రాణ్యాదిత్యాదిశ్రుతేః. (గత) శబ్దేన తదలాభః - ఉపసర్గాభ్యాంతస్యానాదిత్వమ్, వివిధత్వంచ వివక్షితమ్. జ్ఞానదర్శనప్రాప్తి
ష్వన్యతమస్యాప్యలాభాదలాభస్య వైవిధ్యమ్. (సఞ్జీవినీమితి) జీవనం - ఉజ్జీవనం - సంసారోన్మోచనమ్ - సమితి కైవల్యవ్యావృత్తిః.

పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతిం వ్యాఘాతదూరస్థితాం ఆనీతాంతు నిజాక్షరైస్సుమనసో భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్॥

భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యాస్సంచిక్షిపుః. తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే. ౧॥ "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥" అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

ఏవం భాష్యస్యోపాదేయత్వమాహ (పూర్వేతి) పూర్వశబ్దేన శఙ్కరాద్యర్వాచీనవ్యావృత్తిః. (సురక్షితాం) నోపదేశమాత్రేణ - గ్రన్థముఖేనచేత్యభిప్రాయః. పూర్వాచార్యగ్రన్థైస్సూపపన్నంచేత్ - కిం భవద్గ్రన్థేనేత్యత్రాహ (బహుమతీతి) బహుమాన్యమతయో బహూనాం మతయో వా - తాసాం పరస్పరవ్యాఘాతేన, తాభిస్సహ మీమాంసావ్యాఘాతేనచ అర్వాచీనజనైర్దురవగాహత్వమాహ (దూరస్థితామితి) నయథాపదప్రతీకమాత్రమ్. అన్యథాచ ప్రతిపత్తిర్నాసీదితిభావః. సూత్రార్థవ్యాప్తస్య విషయస్య విషయాస్స్వగ్రన్థ ఇతి నపూర్వస్వకర్తృత్వోక్తమ్. తదాహ (ఆనీతామితి) సుధాపక్షే (నిజాక్షరైః) గాయత్ర్యారయనభూతైరమృతాక్షరైరితియావత్. అతోఽమృతాక్షరైరిత్యనుక్తిః. (సుమనసః) * సారాసారవివేకజ్ఞా ఇత్యాద్యుక్తాః, అనేనానవపరిగ్రహో నదోషాయేత్యుక్తం భవతి. దేవానాం వృత్తికారగ్రన్థాదిభిస్సుగమత్వాద్భౌమా ఇత్యుక్తమ్. (పిబన్త్వన్వహమితి) రస్యతాతిశయాన్నతృప్తికరీతిభావః. ఫలాన్తరాద్భోగ్యత్వాత్ప్రత్యవాయ ఏవహి స్వాదుతమః. యథోక్తమ్ - * క్వ నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్ । క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి. యద్వా గభీరత్వాదన్వహం శీలనీయేతిభావః.

తర్హి పురాతనగ్రన్థా ఏవ వాచయితవ్యాః, కిమపూర్వగ్రన్థనిర్మాణేత్యప్రవర్తనయత్నగౌరవేణేతిశఙ్కాయామాహ (భగవదితి) భగవచ్ఛబ్దేన † శఙ్కరాదిభ్యోఽప్యాప్తతమత్వమభిప్రేతమ్. బోధాయనగ్రహణేన పూర్వాచార్యశబ్దోఽప్యర్థాద్వ్యావృత్తః. (విస్తీర్ణాం సంచిక్షిపురితి) అనేన వృత్త్యాదీనామత్రత్యైస్సవ్యుత్పన్నజనైస్సుకార్యకరత్వం సూచితం. బోధాయనేన హ్యతివిస్తీర్ణా వృత్తిః కృతా. ద్రమిడభాష్యకారాదయోఽపి పరపక్షప్రతిక్షేపాద్యనాదరేణాతిసఙ్క్షిప్తాన్ గ్రన్థానరచయన్. అతివిస్తీర్ణాతిసఙ్కుచిత గ్రన్థానాం సాఫల్యమాయుష్మద్బుద్ధిమజ్జనప్రచురేషు పూర్వకాలాన్తరేషు భవతి. నహీదానీన్తనపురుషాణాం సర్వేషాం శతాయుష్ట్వమ్, యావజ్జీవం గ్రన్థపరిశ్రమసహిష్ణుబుద్ధివిశేషో వా సన్తి. తస్మాత్పరమతనిరాసాద్యర్థమనతివిస్తరతయా సుగ్రహత్వార్థంచ, సూత్రం వ్యాఖ్యాతవ్యమితియావత్. (తన్మతానుసారేణ) నతుస్వోత్ప్రేక్షితమతాన్తరేణ. (సూత్రాక్షరాణి) సూత్రపదానాం ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణం వదామః - నతుస్వోత్ప్రేక్షితార్థే సూత్రాణి యథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతిభావః. (వ్యాఖ్యాస్యన్తే) వ్యాఙ్భ్యాముపసర్గాభ్యామపేక్షిత విస్తరానపేక్షితసఙ్క్షేపౌ ద్యోత్యేతే. నను * సూత్రార్థో వర్ణ్యతే యత్ర వాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః। స్వపదానిచ వర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదో విదురితిహి భాష్యలక్షణమ్. అతస్సూత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాభావాదఖిలేత్యాదికం నభాష్యాన్తర్భవతీతిచేన్న - సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాద్భాష్యాన్తర్భావ్యేవ. సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వఞ్చ శ్లోకవ్యాఖ్యానే స్పష్టమ్. కిఞ్చ మఙ్గళాచరణమారిప్సితగ్రన్థావిఘ్నపరిసమాప్త్యర్థతయా తదుపయోగీతి తదన్తర్భావ్యేవ. శాబరశాఙ్కరాది భాష్యేష్వనమస్కారాదస్యానాదరేణ నమస్కారకథనమయుక్తమితిచేన్న * నమద్ప్రవరగుణైకాస్పదాయేతి ద్రమిడభాష్యే దేవతాగురునమస్కారదర్శనాత్. శాబరశాఙ్కరయోస్త్వీశ్వరానభ్యుపగమాజ్జీవబ్రహ్మభేదానభ్యుపగమాచ్చ నమస్యానాదరః. అత్రతు సిద్ధాన్తానురూపా నమస్యాఽత్యన్తోపపన్నా. శాఙ్కరగ్రన్థోపక్రమేచ వ్యాఖ్యాతృభిర్నమస్కారాద్యభావాత్కుగ్రన్థత్వమాశఙ్క్య యుష్మదస్మదిత్యాదిగ్రన్థస్య ప్రత్యగర్థానుసన్ధానేనార్థాన్మఙ్గళాచారః కృత ఇతిపరిహృతమ్.

౧। "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా।" పూర్వం పదాని వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమమథశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతీతి) * పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిర్విగ్రహో వాక్యయోజనా । ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పఞ్చలక్షణమ్॥ ఇతిహి వ్యాఖ్యానప్రకారః. నను నైతావతాథశబ్దో వ్యాఖ్యేయః ప్రయోజనాభావాత్. అజ్ఞానసంశయవిపర్యయనివృత్త్యర్థం హి వ్యాఖ్యానమ్, నతావదత్రాజ్ఞానమ్ - ఆనన్తర్యే, ప్రకృతస్య హేతుభావేచ, తయోః ప్రసిద్ధత్వాత్. నాపి సంశయః - అర్థాన్తరేషు సత్స్వపి తయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్; మఙ్గళార్థోఽపి స్యాదిత్యస్మాదిమతి సంశయో జాయతే. అతఏవ విపర్యయోఽపి మాఙ్గళ్యోత్సారిత ఇతి. అత్రబ్రూమః - ఆనన్తర్యవృత్తహేతుభావపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వవృత్తవిశేషావగమసాపేక్షత్వాత్తదప్రతీత్యా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్య సాపవాదత్వాదథశబ్దస్యాధికారాదిష్వేతస్మిన్నర్థే స్యాన్నైరుక్తం భవతీత్యాదిషు వక్ష్యమాణత్వే, తసేశ్చ సర్వవిభక్త్యర్థవాచిన ఇతఇత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థవ్యతిరిక్తార్థేచ ప్రయోగదర్శనాత్సంశయవిపర్యయౌ స్యాతామితి తన్నిరాసాయాథాతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం యుక్తమిత్యత్రస్తౌ వ్యాఖ్యాయేతే. అత్రతావదథశబ్దస్యాధికారార్థత్వమయుక్తమ్, అధికారోహి ప్రస్తావః, బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ప్రస్తూయత ఇతి వచనం నిష్ప్రయోజనమ్. ప్రారభ్యత ఇత్యుక్తిం వినాపి ప్రారమ్భాదేవ ప్రారభ్యమాణత్వావగమాత్. ఉపన్యాసమాత్రవచనం బ్రవీమీత్యుక్తివన్నతరేణాపి సన్నిహితపురుషేణోచ్యత ఇత్యేవావగమ్యతే, నతు నోచ్యత ఇతి. ప్రస్తోతవ్యత్వముచ్యత ఇతిచేత్తథాపి న్యాయప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యోపదేశాజ్ఞాపనపరత్వాభావాదుక్తిరూపా ప్రారమ్భయోగ్యత్వస్యాన్యత్,

† శఙ్కరాదిభ్యోఽపి శఙ్కరాద్యపేక్షయాపీత్యర్థః. బోధాయనస్యాప్తతమత్వం శఙ్కరాదిసమ్ప్రతిపన్నమేవేతిభావః. సభాష్యే ఽప్తతమత్వం శఙ్కరాదిభిః ప్రతిపన్నమ్. బోధాయనస్యాపి సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాదేవ నమసుఖేయమ్.

అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతుభావే.

యోగ్యత్వమశాబ్దమ్. నన్వధ్యాహారేణ యోజనా స్యాత్. ఆనన్తర్యపక్షేపి కర్తవ్యేతి హ్యధ్యాహర్తవ్యమితిచేన్న-అధికారార్థత్వపక్షేఽధ్యాహృతస్యాపి పదస్యాన్వయదౌర్ఘట్యాత్. యథా - చ యోగ్యేత్యుక్తే సముచ్చేతుం యోగ్యత్యర్థో నశక్యాభిధానః. ఏవమథయోగ్యేత్యుక్తేఽధికర్తుం యోగ్యేత్యభిధానం హి నశక్యం. అతఏవ హి మహాభాష్యే * శబ్దానుశాసనం శాస్త్రమధికృతం వేదితవ్యమిత్యుక్తమ్ - నత్వధికర్తుం యోగ్యమితి. అధికృతమిత్యపి ఫలితార్థకథనం, నతు వాచనికోక్తిః - చాదీనాం ద్యోతకత్వాత్. అత్రత్వధికృతమిత్యర్థపరత్వేపై యర్థ్యముక్తమ్. శబ్దానుశాసనోపక్రమేత్వధికారార్థత్వమగత్యాశ్రితమ్. నహ్యుపనీతేన వేదమధీయానేనాధ్యేతవ్యస్య తదఙ్గభూతస్య వ్యాకరణస్యాసాధారణో వృత్తివిశేషస్సమ్భవతి. ఇహ తు ప్రయోజనవదర్థాన్తరసమ్భవాదధికారార్థత్వాశ్రయణమయుక్తమ్. ఆనన్తర్యపరత్వే ప్రయోజనవత్త్వం చ వక్ష్యతే. మఙ్గళం తు నాథశబ్దవాచ్యమ్. అపి తు శఙ్ఖస్వనాదివచ్ఛ్రూయమాణోథశబ్దో మఙ్గళావహ ఇత్యోఙ్కారస్యేవార్థాన్తరపరత్వేపి మఙ్గళం సిధ్యతి. ఓఙ్కారతుల్యో హ్యథశబ్దస్స్మర్యతే. * ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా। కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభావితి। మఙ్గళవాచిత్వాభ్యుపగమేపి మఙ్గళరూపా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసా స్తుతా స్యాత్. తతశ్చ సూత్రస్యార్థవాదతా స్యాత్. నతు న్యాయనిబన్ధనత్వమ్. జిజ్ఞాసావిశేషణత్వాభావే మఙ్గళం భవతీతి వాక్యభేదస్స్యాత్. ప్రకృతాదర్థాదర్థాన్తరపరత్వం చాయుక్తమ్. తద్ధి ప్రకృతమపేక్ష్య వక్ష్యమాణస్యార్థాన్తరత్వజ్ఞాపనమ్. తచ్చ కల్పాన్తరోపన్యాసవివక్షాయామేవ దృష్టమ్. అత్ర తు కల్పాన్తరోపన్యాసాభావాత్తదనుపపన్నమ్. ప్రశ్నపరత్వమప్యయుక్తం - వచనవ్యక్తేః ప్రశ్నప్రతివచనరూపత్వాభావాత్, తథాహి - కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేత్యుక్తం స్యాత్, సా కర్తవ్యేతి వాక్యాన్తరేణ ప్రతివచనం స్యాత్. నచ ప్రతివచనరూపం వాక్యాన్తరముపలభ్యతే. అథ శబ్దస్య కార్త్స్న్యపరత్వే కార్త్స్న్యేన సా కర్తవ్యేత్యర్థస్స్యాత్. సోఽనుపపన్నః, ఏకదేశకర్తవ్యతాయాశ్శఙ్కితత్వాభావాత్, కర్తవ్యతామాత్రం హి సంశయ[illegible] తన్నిరాసపరం చ సూత్రమ్, కిఞ్చాధికారాద్యర్థాన్తరపరత్వే [illegible] స్థాపితం బ్రహ్మ[illegible] హ ప్రకృతమర్థం హేతుతయా పరామృశన్నథశబ్దోప[illegible]దధికర్తవ్యే[illegible] జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తం పరామృశతి. తత్ర యద్యథశబ్దోపస్థాపితమధికృతత్వం హేతుతయా పరామృశేత్ - తదాధికృతత్వాత్ప్ర[illegible]హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వం స్యాత్, మఙ్గళస్యానభిధేయతయా న పదాన్తరపరామర్శయోగ్యతా. వాచ్యత్వాభ్యుపగమేపి తస్య [illegible]పేక్షత్వస్య చ కార్త్స్న్యస్య చ పూర్వపక్షయుక్తిప్రత్యనీకత్వాభావాత్తాని న హేతుతయా పరామర్శనీయాని. నహ్యమఙ్గళత్వప్రక్రమానపేక్షత్వాకార్త్స్న్యాని పూర్వపక్షోత్థానం. నయసూత్రాణి చ విరుద్ధార్థవ్యుదసనపరాణి. ప్రశ్నవాక్యగతప్రశ్నస్తు, తస్మిన్నేవ వాక్యే హేతుతయా పరామర్శానర్హ ఏవ. కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి వాక్యే అపరిసమాప్తే కథం కింశబ్దార్థో హేతుతయా పరామృశ్యేత. అతోఽతశ్శబ్దపరామర్శయోగ్యార్థశ్చేదథశబ్దోభ్యుపగమ్యతే - తదాధికారాద్యర్థత్వం న ఘటతే. యది బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్య పూర్వవృత్తత్వేన తత్తద్వ్యాఖ్యాత్రభిమతస్య వస్తునోఽతశ్శబ్దేన పరామర్శ ఇష్యేత - తదానీం జిజ్ఞాసానుపయోగినస్తదాక్షేప్యత్వాయోగాదుపయోగ్యర్థ ఏవ తదాక్షేప్య ఇతి తత్పరామర్శినాఽతశ్శబ్దేన జిజ్ఞాసోపయోగితయా తత్పూర్వభావ్యర్థవిశేషోపస్థాపనాదథశబ్దస్య స్వారసికానన్తర్యపరత్వే సమ్భవత్యస్వరసవిఫలార్థాన్తరస్వీకారో న ఘటతే. తతశ్చాతశ్శబ్దవద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యమప్యధికారాద్యర్థపరత్వనివారకం స్యాత్. ఏవమర్థాన్తరాణామనుపపన్నతామర్థతో దర్శయన్నానన్తర్యార్థత్వమథశబ్దస్యోపపాదయతి (అత్రేతి) అథశబ్ద ఆనన్తర్య ఇతి ప్రతిజ్ఞా - తదుపపాదకమత్రాయం భవతీతి పదత్రయమ్. తత్ర భవతీతి పదేనానన్తర్యే స్వారస్యం సూచ్యతే. స్వారస్యాపవాదికాం పూర్వవృత్తాప్రతిపత్తిం పరిహరతి (అత్రేతి) అత్ర - వేదస్యోత్తరభాగవిచారరూపబ్రహ్మమీమాంసారమ్భసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాత్పూర్వభాగవిచారరూపవృత్తవిశేష ఆక్షిప్త ఇత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమభిప్రయన్నాహ (అయమితి) అయం - అథశబ్దః. * అథశబ్దానుశాసనం * అథయోగానుశాసనమిత్యాదిసూత్రాన్తరగతాథశబ్దవ్యావృత్త ఇత్యర్థః - అతశ్శబ్దశిరస్క ఇత్యుక్తం భవతి. వేదాన్తసారే హ్యయమర్థః కణ్ఠోక్తః. ప్రకృతపరామర్శినాఽతశ్శబ్దేన పూర్వవృత్తమభిహితమిత్యభిప్రాయః. ఏవం సమభివ్యాహృతోభయపదస్వారస్యాత్సామాన్యతోఽభిహితం విశేషత ఆక్షిప్తం చ పూర్వవృత్తం సిద్ధమితి వృత్తవిశేషాప్రతిపత్తిరూపస్య స్వారస్యాపవాదకస్యాభావాదథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థ ఏవేతి వాక్యార్థః. ఏవమథశబ్దస్యోత్తరభాగవిచారారమ్భసూత్రగతత్వమతశ్శబ్దశిరస్కత్వమానన్తర్యే స్వారస్యం దర్శయద్భిరానన్తర్యోపపాదకైరత్రాయం భవతీతి పదైరేవాస్మిన్ సూత్రేఽర్థాన్తరాణాం గత్యభావస్వీకార్యాణామనాదరణీయత్వం ఫలితమ్. అతశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతుభావ ఇతి) వృత్తస్యేతి ప్రకృత్యర్థోక్తిః, హేతుభావ ఇతి ప్రత్యయార్థః, ఇయం ప్రతిజ్ఞా. అత్రాయం భవతీత్యనుషక్తం పదత్రయముపపాదకం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం భవతినా దర్శితమ్. అత్రేత్యస్య పూర్వవదర్థః. అనేన వృత్తవిశేషః, తస్య హేతుభావార్హత్వం చాక్షిప్తం. తదర్హత్వం చానన్తరమేవ వ్యక్తం భవిష్యతి. అయం - ఆనన్తర్యస్వరసాథశబ్దపూర్వకః. అనేన వృత్తసామాన్యమాక్షిప్తమ్. నన్వథశబ్దార్థనిర్ణయోఽతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షః - అతశ్శబ్దార్థనిర్ణయశ్చాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. నైవం - అథశబ్దస్యానన్తర్యే స్వారస్యం హి నాతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షమ్ - అతశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావపరత్వస్వారస్యం చ నాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షమ్. అథశబ్ద ఆనన్తర్యపరః - స్వస్వారస్యాత్, సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చ. అతశ్శబ్దోపి వృత్తస్య హేతుభావపరః-స్వస్వారస్యాత్సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చేతి భానత్య

అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యనన్తరభావినీ. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ.

...కర్మజ్ఞానావ్యవహితోత్తరభావిని. ఇమే చాభ్యుచ్చయయుక్తీ. అత్రపదాభిప్రేతబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాదేవ పదద్వయస్యార్థాన్తరపరత్వసిద్ధేః. ...పదస్యాన్యస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాచ్చాథాతశ్శబ్దయోర్థోక్తార్థపరాపితినదోషః. అథాతశ్శబ్దయోరన్యతరేణాలమితిచేన్న ...స్యానన్తర్యకాలమపస్థాపయతోఽవక్ష్యమాణబ్రహ్మజిజ్ఞాసావిశేషణతయా, అతశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావపరతయా చాపర్యాయత్వాత్, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణ పదయోర్భిన్నప్రయోజనత్వాచ్చ. బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి హి ప్రతిజ్ఞేతి చేన్న-బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి ధర్మినిర్దేశః-అథేతి సాధ్యనిర్దేశః-నకర్తవ్యతామాత్రం సాధ్యధర్మః-అపిత్వానన్తర్యవిశిష్టకర్తవ్యత్వం. ఏవమథాతఇపదయోః ప్రతిజ్ఞాహేత్వర్థత్వేన విభాగః, అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి సమానః. ఏవమర్థభేదస్యావివక్షితత్వేన హి * అథయోగానుశాసనం * అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదిష్వతశ్శబ్దస్యాప్రయోగః. నను బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాత్ప్రథమం బుద్ధిస్థస్య కర్మవిచారస్య హేతుభావోఽతశ్శబ్దాదవగన్తవ్య ఇతి కిమథశబ్దేన. నైవం - అనన్తరోక్తిముఖేన తస్య హేతోశ్శాస్త్రాన్తరశ్రవణవ్యవధానానపేక్షత్వద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య, తతశ్చ వేదాన్తశ్రవణాత్పూర్వం శాస్త్రాన్తరశ్రవణేన వినా సమ్పాదయితుమశక్యత్వాచ్ఛాస్త్రాన్తరాణాంచానన్తరగ్రస్తత్వాచ్చ శాస్త్రాన్తరసాపేక్షాణాం నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాంపూర్వవృత్తత్వవ్యుదాసఇఫలితస్స్యాత్. నను నయత్కించిదతీతం పూర్వవృత్తత్వేన వక్తవ్యం - అతిప్రసఙ్గాత్. అతోఽవక్ష్యమాణోపయుక్తమేవ పూర్వవృత్తమథశబ్దోపస్థాపితమితి తస్య హేతుత్వమపి శాస్త్రాన్తరశ్రవణనైరపేక్ష్యవత్తేనైవ వస్తుసామర్థ్యేన సిద్ధమితి కిమతశ్శబ్దేన. నైవం అథశబ్దాత్ప్రాప్తహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారార్థత్వాదతశ్శబ్దస్య. హేతుశ్చ విశిష్టః. తస్యవిశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరసిద్ధిశఙ్కా, తత్పరిహారప్రకారౌ సూత్రకారాభిప్రేతౌ పరస్తాద్దర్శయిష్యేతే ఇతి ప్రయోజనవత్తరం పదద్వయమ్. అత్రేతిపదసూచితబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసిద్ధం వృత్తమ్, వక్ష్యమాణం, తయోస్తు హేతుమద్భావంచ వివృణ్వన్ ఉక్తమానన్తర్యముపపాదయతి (అధీతేతి) కర్మజ్ఞానశబ్దేన వృత్తముక్తమ్. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన వక్ష్యమాణముక్తమ్. అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావో దర్శితః. కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానపూర్వకకర్మవ్యావృత్తిః. కర్మజ్ఞానస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం కథమ్, అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిశ్చ కథమితి శఙ్కాయామధీతేత్యాదిపదేన తదుపపాదనమ్. సశిరస్కవేదశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనస్య వివక్షితత్వం, వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యహేతుభూతవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యనియమోపయోగ్యధ్యయనస్యైకప్రబన్ధత్వంచ సూచ్యతే. సాఙ్గశబ్దేనానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకత్వే హేతుర్దర్శితః. * కృష్ణపక్షేతథాఙ్గాని * ఉపనీయతుయశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పంసరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ఇత్యాదివచనాన్యధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేత్యత్రాభిప్రేతాని. ఏవమధీతేత్యాదిషష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యానుగృహీతాథాతశ్శబ్దోపస్థాపితోఽధికారివిశేషః ప్రదర్శితో భవతి. సమధిగతకర్మస్వరూపసాంసారికఫలనిర్విణ్ణోఽనన్తస్థిరఫలాకాఙ్క్షీ హి శాస్త్రమధికరోతి. (అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి). అనన్తస్థిరఫలరూపస్య బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేత్యర్థః. అనన్తస్థిరఫలత్వస్య జిజ్ఞాసావిశేషణత్వే జిజ్ఞాసాయాస్తథాత్వమాగమోక్తవివేకాదిజన్యజ్ఞానద్వారేణేతి ద్రష్టవ్యం. అనన్తరభావినీతి పదేనాథాతశ్శబ్దఫలితం హేతోశ్శాస్త్రాన్తరనైరపేక్ష్యం వివక్షితమ్. కర్మవిచారానన్తరం బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యత్వే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయసహితానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరిత్యయం విశిష్టో హేతుః. అతశ్శబ్దేన వృత్తస్య కర్మవిచారస్య హేతుతయోక్తత్వాత్, కర్మవిచారస్య సాఙ్గాధ్యయనజన్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిపూర్వత్వాదావృత్తివిధానాదిభిఃకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వావగమహేతుత్వాచ్చ. అయం విశిష్టో హేతురధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యేత్యనేనోక్తః. అత్రాధిగతేతిపదేన కర్మణఃఫలద్వారా హానాయ జ్ఞాతవ్యత్వం కణ్ఠోక్తమ్. స్వరూపేణోపాదానాయ జ్ఞాతవ్యత్వమపి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వే హేతుః. అపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానంచ కర్మమీమాంసావసేయమితి హి వక్ష్యతే. తత్ర స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యనన్తరభావితా. ఉపాయతదితికర్తవ్యతావిశేషైస్సహైవ హ్యనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరితి విశిష్టహేత్వన్తర్భావ, ఉపరితనగ్రన్థావిరోధశ్చ. నను కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారస్య నియతహేతుశ్చేత్ కృతకర్మవిచారైస్సర్వైరపి బ్రహ్మవిచారః కార్య ఇతి స్వర్గార్థకర్మానుష్ఠానాభావప్రసఙ్గః. నైవం - అశ్రుతమీమాంసత్వేప్యుపాధ్యాయాదివచనాచ్ఛ్రద్ధయానుతిష్ఠన్తి-తేషాంస్వర్గార్థానుష్ఠానావిరోధాత్, శ్రుత్వాపి యే స్వర్గార్థినః - తేషామదృష్టవైగుణ్యాదసమీచీనవ్యాఖ్యానశ్రవణమూలవ్యామోహాత్ముముక్షుత్వస్యాసమ్భవాచ్చ. సాఙ్గాధ్యయనం కర్మవిచారపూర్వవృత్తం చేత్ - అధీతసాఙ్గవేదైస్సర్వైరపి కర్మవిచారః కార్యేత. నచ తథా త్రైయవేదేషు దృశ్యతే.శ్రుతకర్మమీమాంసాహి బహవో దృశ్యన్తే. తేషాం కర్మవిచారానధిగతిరదృష్టదేశకాలాదివైగుణ్యాత్. నతు సాఙ్గాధ్యయనస్యపూర్వవృత్తత్వాభావాదితి చేత్ తదిహాపి తుల్యమ్. తథా సాధనచతుష్టయాదిలాభేప్యనధిగతబ్రహ్మవిచారానేకపురుషదర్శనాత్సాధనచతుష్టయాదేర్బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నియమేన హేతుత్వం కథమితి పరిచోదితే తత్పూర్వవృత్తవాదిభిరప్యదృష్టాదివైగుణ్యాదదోష ఇతి పరిహర్తవ్యమ్. తదిహాపి తుల్యమ్. ...సమాన్తరసద్భావస్తేషాం వైషమ్యమ్. తస్మాత్కుటనిర్వృత్తేఃకులాలాదివద్బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారఃపూర్వభావిత్వేన నియతః. దృష్టాదృష్టప్రతిబన్ధకవిరహితస్య పుంసస్సమీచీనఃకర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారసామగ్రీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవమథాతశ్శబ్దార్థో నిరూపితః. అథ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థం వివక్షుః తత్రైకపద్యస్య సమాసనిబన్ధనత్వాత్ ప్రథమం సమాసం నిరూపయతి (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) కర్మత్వకరణత్వాదిసమ్బన్ధ...

* ౧ కర్తృకర్మణోః కృతీతి విశేషవిధానాత్, యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేఽపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః. తథాప్యాక్షేపతః ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే. నచ * ౨ ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి కర్మణి షష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. * ౩ కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్.

విశేషేష్వితరవిభక్తయః * కర్మణి ద్వితీయేత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః. * షష్ఠీ శేష ఇతి సూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విహితా. అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వమాశఙ్క్య కర్మవిషయత్వం నిశ్చీయతే. తత్ర సామాన్యేన సమాసస్యానేకవిభక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రయన్ పదం విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపరిగ్రహే ప్రయోజనత్వసిద్ధావపి ప్రకృతివికారభావాభావే చతుర్థీసమాసాయోగాత్తదపరిగ్రహః. సప్తమీతి యోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేఽపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్నతు ప్రయోజనత్వమితి సప్తమ్యపరిగ్రహః. శఙ్కులయా ఖణ్డ ఇతివత్తృతీయాసమాసే విషయత్వప్రయోజనత్వే న సిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణ ఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, షష్ఠ్యాశ్చానేకార్థత్వాత్, తన్నిర్ణయార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాః కర్తృకర్మసాధారణ్యేఽపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం తావత్ప్రత్యయాతురస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తమ్. కర్మణి షష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణో విషయత్వప్రయోజనత్వే సిధ్యేతాం. నను తర్హి కథం యద్యపీత్యాదేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కావిషయస్య భాష్యస్యోత్థానం యుజ్యతే - ఉచ్యతే - సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేఽపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణః కర్మత్వసిద్ధేః, పరస్పరయా సమ్బన్ధినాముపాయోపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ. తత్ర సామర్థ్యాత్షష్ఠ్యాః కర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిం చ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహ ఇత్యత్ర పరిణా బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరితో గ్రహణేన హి పరితస్స్థితానామపి గ్రాహ్యత్వం లభ్యతే. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర గృహ్యత ఇత్యుక్తం - నతు పరిగృహ్యత ఇతి. తదుభయం పరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః - ప్రధానస్య బ్రహ్మణో [illegible] కర్తృత్వస్యాక్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వస్యాభిధానికత్వమితరేషాం ప్రధాన[illegible] - యథో[illegible]మ్బితధీహేతోశ్శ[illegible] సమ్బన్ధాదాకాఙ్క్షావశాచ్చ కర్మత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధత్వం చ స్వీకర్తుం యుక్తమితి. అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీ గ్రాహ్యా - విలమ్బితా[illegible] హేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవివక్షాయాం హి కర్మత్వధీర్విలమ్బితా స్యాత్. కృద్యోగషష్ఠీవి[illegible]యాం తు శీఘ్రభావినీ. నను కర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్రప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితా కర్మధీరితి చేన్న - కర్తుర్జిజ్ఞాసోఽధిగత కర్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్కర్మార్థస్యైవ హి ప్రథమతరం ధియమధిరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) చశ్శఙ్కాసముచ్చయే. ప్రతిప్రసవోఽపవాదాపవాదః. సర్పిషో జ్ఞానమిత్యాది ప్రయోగేషు * జ్ఞోఽవిదర్థస్య కరణ ఇతి సూత్రవిహితాయాం షష్ఠ్యాం సమాసనిషేధస్య సావకాశత్వమ్. సర్పిషా ప్రవృత్తిరితిహితస్య వాక్యస్యార్థః. యద్యపి జ్ఞానపదం కృదన్తమ్. తథాపి సర్పిష ఇతి షష్ఠీ న కృద్యోగవిహితా - సర్పిషో జానీత ఇతి తిఙన్తపదాన్వయార్హత్వాత్. ధాతోర్విభక్తేశ్చ ప్రవృత్తితత్కరణార్థత్వాచ్చ. నహి తత్స్వం కృద్యోగవిహితత్వే సిధ్యతి. అతో నాత్ర ప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితి నిషేధస్య సావకాశత్వం. నను నేయం షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా - అప్రయుక్తత్వాత్సూత్రే. ప్రయుక్త ఏవ హి శబ్దో బోధకః - నత్వప్రయుక్తః. బోధకశబ్ద ఏవ హి వ్యాఖ్యేయః. అప్రయుక్తాపి స్మృతా విభక్తిర్బోధికేతి సా వ్యాఖ్యేయేతి చేన్న - తత్స్మరణేన వినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేన లక్షణయా. లక్షణా చ యోగ్యతాదినా. అతోఽనుశాసనేన తద్వ్యాఖ్యానమయుక్తమ్. ఉచ్యతే - అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్య ప్రాతిపదికేన లక్షణా హి సమాసః. అత్ర లక్ష్యార్థోపలక్షణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతో లక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా. తర్హి నానుశాసనేన సా వ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికార్థో హి యోగ్యతాదినావసీయతే. నహి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్రానుశాసనవశాత్కూలం లక్ష్యతే. అపితు యోగ్యతాదినైవేతి. నైవం - సర్వాసు లక్షణాసు యోగ్యతాదినైవార్థనిర్ణయనియమాభావాత్. సతు నియమః ప్రాతిపదికేన ప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయామ్. ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాయాం త్వేతద్విభక్త్యర్థో లక్ష్యః, న విభక్త్యన్తరార్థ ఇతి హి నియమో భవతి. స చ శబ్దానుశాసనాధీన ఇతి తదనురోధేన తన్నిరూపణం యుక్తమ్. తత్ర సమ్బన్ధసామాన్యం లక్షయిత్వా తేన కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమత ఏవ కర్మత్వస్యైవ లక్షణా శబ్దానుశాసనానుమతా యుక్తా. అతస్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయానుశాసనానురోధేన లక్ష్యార్థోపలక్షణభూతా విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయేతి. యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం స్యాత్. సమ్బన్ధినో హి లక్షణా దృష్టా, న సమ్బన్ధమాత్రస్య. విభక్త్యర్థశ్చ స్వయం సమ్బన్ధరూపః. న చ సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధాన్తరానపేక్షత్వేన స్వస్మిన్ సమ్బన్ధకార్యకరత్వాల్లక్షణా సమ్భవతీతి వాచ్యమ్, సమ్బన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి విభక్త్యర్థప్రతీతేః. నహి సమ్బన్ధస్సత్తయా లక్షణాహేతుః. కింతు జ్ఞాయమానతయైవ. న చైవమతిప్రసఙ్గాత్. ఏవం లక్షణానుపపత్త్యా ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్సమస్తశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యమ్. అముఖ్యత్వే వాకానః క్షతిః. నను విగ్రహవాక్యేఽపి కథం కర్మత్వమాభిధానికం. ప్రయుజ్యమానాపి హ్యుపపదవిభక్తిర్నిరర్థికా. తద్విధానం దారాః కళత్రమితివత్ ప్రయోగసాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాదాక్షిప్తః. అత ఏవ హి కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిదౌర్బల్యమ్. సమాసే త్వప్రయుక్తాయా ఉపపదవిభక్తేః కథన్తరాం కర్మాభిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే - అభిధానికవత్ కృదన్త

౧ అష్టా. ౨-అ. ౨-పా. ౬౫ సూత్రమ్.— ౨ ౩ అష్టా. ౨-అ. ౨-పా. వార్తికమ్.

బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః.

ఇతి ప్రయోగేణ శ్రుతేః పచయత్వసామాన్యాభిధానికత్వోక్తిః. పదాన్తరశ్రవణాపేక్షామాత్రాన్నాక్షేపాదివద్వ్యాప్త్యాధిక్యమ్. సామాన్యస్యస్పష్టీకృతే, సమ్యక్సామాన్యప్రతిపత్త్య జిజ్ఞాసాశబ్దార్థగతసకర్మకత్వస్వభావాలోచనయార్థవిశేషావగమాదపి కృదన్తశ్రవణమాత్రాదవగతకర్మత్వ ధియస్సిద్ధత్వాదితి కశ్చిత్పరిహారః. *కర్మణి ద్వితీయేతివత్* కర్తృకర్మణోః కృతీతి సప్తమ్యన్తనిర్దిష్టయోః కర్తృకర్మణోరభిధేయత్వమనుశాసనస్వారస్యానుగుణమితి భాష్యకారాభిప్రేతః పరిహార ఇతి సమ్ప్రదాయః. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తివైషమ్యం పదాన్తరయోగవిహితత్వరూపమస్త్యేవ. న చ పదాన్తరయోగాధిగమ్యత్వమాభిధానికత్వవిరోధి - తస్య క్వచిన్ముఖ్యార్థవ్యవస్థాపకత్వదృష్టేః. యథా ఆదిత్యస్య గావః ప్రకాశయన్తీత్యాదిషు. న హి తత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేన గోశబ్దస్య కిరణపరత్వం లాక్షణికమ్. పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితధీహేతురుపపదవిభక్తిః. కారకవిభక్తిస్తు తన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితి ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగ ఏవ. న తు సార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాం వైషమ్యమ్. విభక్త్యశ్రవణాదముఖ్యత్వం తు పరిహృతమ్. ఏవం సమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థే నిరూపితే సమస్తయోః పదయోః ప్రథమం బ్రహ్మశబ్దం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మశబ్దేన చేతి) బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాద్యర్వాచీనార్థాన్తరేషు ప్రయోగదర్శనాదితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాద్దేవతాన్తరపరత్వస్య కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోఽభిధీయత ఇతి ప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్య రూఢ్యా బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాన్తరపరత్వాదివ్యుదాసః. అవయవశక్త్యా బద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యముక్తమ్. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రం తృణాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావత ఇత్యాదినా విశేషణద్వయేన వైలక్షణ్యం విశినష్టి. ఇదం చ విశేషణద్వయం శబ్దశక్తేరర్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తమ్. [illegible]ప్రవృత్తినిమిత్తతయా. గుణతోఽపి బృహత్త్వే సతి శబ్దశక్త్యా సఙ్కోచసిద్ధేర్ముముక్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వాచ్చ. వాద్యన్తరోక్తస్య [illegible]స్యావిద్యాదిదోషాన్వయస్య, నిర్గుణత్వస్య చ వ్యావృత్త్యర్థముపాధ్యుపహితబ్రహ్మస్వరూపస్యైవ కర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం [illegible]జ్ఞానాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావికః - సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాదియోగస్తు కాదాచిత్క ఇతి మతస్య చ వ్యావృత్త్యర్థమిదం విశేషణద్వయమ్. [illegible] నిరస్తకతిపయదోషత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషత్వం చ, కేషాంచిద్బద్ధానాం ముక్తానాం నిత్యానామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యుక్తమ్. నిత్యసిద్ధానామపి భగవన్నిత్యసఙ్కల్పాధీనం హి నిత్యనిర్దోషత్వమ్. స్వభావత ఇత్యుత్తరత్రాప్యనుషఙ్గః. తేన గుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. తే యే శతమిత్యత్ర పూర్వపూర్వగుణేభ్య ఉత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధిక ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయశబ్దః. తత్ర హి బ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయాఽనవధికత్వముక్తం. సత్యసఙ్కల్పాన్తర్భూతా వశిత్వాదిగుణా ఇతి హి వక్ష్యతే. అతః కస్మింశ్చిద్గుణే తద్విధాభేదరూపతయా గుణానాం బహూనామన్తర్భావాభిప్రాయో గణశబ్దః. నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్య గుణవిశేషణత్వే గణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిర్న స్యాత్, గణవిశేషణత్వమస్యాయుక్తమ్, గుణస్వరూపస్య హ్యనవధికాతిశయత్వమ్, న తు గణస్వరూపస్య. నైవం. గణ ఏవ విశేష్య ఇతి బహువ్రీహిసిద్ధిః, తథాప్యర్థవశాద్గణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్యక్తేరనవధికాతిశయత్వం ఫలితం స్యాత్. యథైషా పరిషదభిజనవతీ శ్రుతశాలినీత్యత్ర శ్రుతాదీనాం పరిషద్విశేషణత్వే ప్రతీతేఽపి తదన్తర్గతానామేవ శ్రుతాద్యన్వయః. న తు సమూహస్య. తతో నిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపి గణవిశేషణం యుక్తమ్. గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయత్వం కైముత్యసిద్ధమ్. అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ. తద్గుణానాం జగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్. తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్య నిరవధికాతిశయత్వేఽపి తాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుషక్తేన స్వభావత ఇతి పదేన వా నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వం హి భగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనమ్. స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చ నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః- తే హ్యణుస్వరూపాః. అత్ర స్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయత్వం గర్భితమ్-విభుత్వస్యాపి గుణాన్తర్భావాత్. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదకగ్రన్థోక్తేః. (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే అస్మిన్ గ్రన్థే * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి శ్రుతిశ్చైతత్సూత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితా భవతి. తత్ర హి * ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయా బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రథమముపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా) తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుస్తదుపయుక్తం గుణయోగం దర్శయతి (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోఽస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమే గౌణత్వమ్, అన్యత్ర ముఖ్యత్వం చ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బృహత్త్వం చేతి) బృహత్త్వగుణమాత్రయోగిషు సర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతో గుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. నను *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ* బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వే, బృంహణత్వే చ, ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం నిమిత్తముచ్యతే- గుణతో బృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితి బ్రూమః. * స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వం హి బృంహణత్వమ్. తద్ధి సకలహేయప్రత్యనీకత్వక్షాన్తికారుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వౌపయికగుణగణవత్త్వమ్. అతఏవ హి స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదికం ప్రతిజ్ఞా

* ౧ కర్తృకర్మణోః కృతీతి విశేషవిధానాత్, యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేఽపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః. తథాప్యాక్షేపతః ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణిషష్ఠీ గృహ్యతే. నచ * ౨ ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి కర్మణిషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. * ౩ కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్.

విశేషేష్వితరవిభక్తయః * కర్మణిద్వితీయేత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః. * షష్ఠీశేష ఇతి సూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విహితా. అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వమాశఙ్క్య కర్మవిషయత్వం నిశ్చీయతే. తత్ర సామాన్యేన సమాసస్యానేకవిభక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రయన్పదం విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపరిగ్రహే ప్రయోజనత్వసిద్ధావపి ప్రకృతివికారభావాభావే చతుర్థీసమాసాయోగాత్తదపరిగ్రహః. సప్తమీతి యోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేఽపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్నతు ప్రయోజనత్వమితి సప్తమ్యపరిగ్రహః. శఙ్కులయా ఖణ్డ ఇతివత్తృతీయాసమాసే విషయత్వప్రయోజనత్వే న సిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణ ఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, షష్ఠ్యాశ్చానేకార్థత్వాత్, తన్నిర్ణయార్థమాహ (బ్రహ్మణ ఇతీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాః కర్తృకర్మసాధారణ్యేఽపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం తావత్ప్రత్యయాతురస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తమ్. కర్మణిషష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణో విషయత్వప్రయోజనత్వే సిధ్యేతామ్. నను తర్హి కథం యద్యపీత్యాదేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కావిషయస్య భాష్యస్యోత్థానం యుజ్యతే - ఉచ్యతే - సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేఽపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణః కర్మత్వసిద్ధేః, పరస్పరయా సమ్బన్ధినాముపాయోపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ. తత్ర సామర్థ్యాత్షష్ఠ్యాః కర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిం చ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహ ఇత్యత్ర పరితో బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరితో గ్రహణేన హి పరితస్స్థితానామపి గ్రాహ్యత్వం లభ్యతే. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర గృహ్యత ఇత్యుక్తం - నతు పరిగృహ్యత ఇతి. తదుభయం పరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః - ప్రధానస్య బ్రహ్మణ [illegible] క్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వస్యాభిధానికత్వమితరేషాం ప్రధాన [illegible] సమ్బన్ధాదాకాఙ్క్షావశాచ్చ కర్మత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధత్వం చ స్వీకర్తుం యుక్తమితి. అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీ గ్రాహ్యా - విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవివక్షాయాం హి కర్మత్వధీర్విలమ్బితా స్యాత్. కృద్యోగషష్ఠీవివక్షాయాం తు శీఘ్రభావినీ. నను కర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్రప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితా కర్మధీరితి చేన్న - కర్తుర్జిజ్ఞాసోఽధిగత కర్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్కర్మార్థత్వమేవ హి ప్రథమతరం ధియమధిరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి) చశ్శఙ్కాసముచ్చయే. ప్రతిప్రసవోఽపవాదాపవాదః. సర్పిషో జ్ఞానమిత్యాది ప్రయోగేషు * జ్ఞోఽవిదర్థస్య కరణ ఇతి సూత్రవిహితాయాం షష్ఠ్యాం సమాసనిషేధస్య సావకాశత్వమ్. సర్పిషా ప్రవృత్తిరితి హితస్య వాక్యస్యార్థః. యద్యపి జ్ఞానపదం కృదన్తమ్. తథాపి సర్పిష ఇతి షష్ఠీ న కృద్యోగవిహితా - సర్పిషో జానీత ఇతి తిఙన్తపదాన్వయార్హత్వాత్. ధాతోర్విభక్తేశ్చ ప్రవృత్తి తత్కరణార్థత్వాచ్చ. నహి తత్సన్త్వం కృద్యోగవిహితత్వే సిధ్యతి. అతో నాత్ర ప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితి నిషేధస్య సావకాశత్వం. నను నేయం షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా - అప్రయుక్తత్వాత్సూత్రే. ప్రయుక్త ఏవ హి శబ్దో బోధకః - నత్వప్రయుక్తః. బోధకశబ్ద ఏవ హి వ్యాఖ్యేయః. అప్రయుక్తాపి స్మృతా విభక్తిర్బోధికేతి సా వ్యాఖ్యేయేతి చేన్న - తత్స్మరణేన వినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేన లక్షణయా. లక్షణా చ యోగ్యతాదినా. అతోఽనుశాసనేన తద్వ్యాఖ్యానమయుక్తమ్. ఉచ్యతే - అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్య ప్రాతిపదికేన లక్షణా హి సమాసః. అత్ర లక్ష్యార్థోపలక్షణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతో లక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయా. తర్హి నానుశాసనేన సా వ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికార్థో హి యోగ్యతాదినావసీయతే. నహి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్రానుశాసనవశాత్కూలం లక్ష్యతే. అపితు యోగ్యతాదిభిరేవేతి. నైవం - సర్వాసు లక్షణాసు యోగ్యతాదిభిరర్థనిర్ణయనియమాభావాత్. నతు నియమః ప్రాతిపదికేన ప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయామ్. ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాయాం త్వేతద్విభక్త్యర్థో లక్ష్యః, న విభక్త్యన్తరార్థ ఇతి హి నియమో భవతి. స చ శబ్దానుశాసనాధీన ఇతి తదనురోధేన తన్నిరూపణం యుక్తమ్. తత్ర సమ్బన్ధసామాన్యం లక్షయిత్వా తేన కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమత ఏవ కర్మత్వస్యైవ లక్షణా శబ్దానుశాసనానుమతా యుక్తా. అతస్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయానుశాసనానురోధేన లక్ష్యార్థోపలక్షణభూతా విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీ వ్యాఖ్యేయేతి. యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యం స్యాత్. సమ్బన్ధినో హి లక్షణా దృష్టా, న సమ్బన్ధమాత్రస్య. విభక్త్యర్థశ్చ స్వయం సమ్బన్ధరూపః. న చ సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధ్యన్తరానపేక్షత్వేన స్వస్మిన్ సమ్బన్ధకార్యకరత్వాల్లక్షణా సమ్భవతీతి వాచ్యమ్, సమ్బన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి విభక్త్యర్థప్రతీతేః. నహి సమ్బన్ధస్వసత్తయా లక్షణాహేతుః. కింతు జ్ఞాయమానతయైవ. న చేదతిప్రసఙ్గాత్. ఏవం లక్షణానుపపత్త్యా ప్రయోగస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్సమస్తశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యమ్. అముఖ్యత్వే వా కా నః క్షతిః. నను విగ్రహవాక్యేఽపి కథం కర్మత్వమాభిధానికం. ప్రయుజ్యమానాపి హ్యుపపదవిభక్తిర్నిరర్థికా. తద్వ్యాధానం దారాః కళత్రమితివత్ ప్రయోగసాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాక్షిప్తః. అత ఏవ హి కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిదౌర్బల్యమ్. సమాసే త్వప్రయుక్తాయా ఉపపదవిభక్తేః కథన్తరాం కర్మాభిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే - అభిధానికవత్కృదన్త

౧॥ అష్టా. ౨-అ. ౨-పా. ౬౫ సూత్రమ్.— ౨॥ ౩॥ అష్టా. ౨-అ. ౨-పా. వార్తికమ్.

బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. సర్వత్ర
బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః

[illegible]ప్రయోగేణ శ్రుతసైకవిషయత్వసామ్యాదాభిధానికత్వోక్తిః. పదాన్తరశ్రవణాపేక్షామాత్రాన్నాక్షేపాదివద్విలమ్బాధిక్యమ్. సామాన్యప
క్షేపే సమ్యక్సామాన్యం ప్రతిపద్య జిజ్ఞాసాశబ్దార్థగతసకర్మకత్వస్వభావాలోచనయార్థవిశేషావగమాదపి కృదన్తశ్రవణమాత్రభువః కర్మత్వ
ధియశ్శీఘ్రత్వాదితి కశ్చిత్పరిహారః. *కర్మణి ద్వితీయేతివత్ *కర్తృకర్మణోః కృతీతి సప్తమ్యన్తనిర్దిష్టయోః కర్తృకర్మణోరభిధేయత్వమనుశాసన
స్వారస్యానుగుణమితి భాష్యకారాభిప్రేతః పరిహార ఇతి సమ్ప్రదాయః. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిర్వైషమ్యం పదాన్తరయోగవిహితత్వరూప
మస్త్యేవ. న చ పదాన్తరయోగాధిగమ్యత్వమాభిధానికత్వవిరోధి - తస్య క్వచిన్ముఖ్యార్థవ్యవస్థాపకత్వదృష్టేః. యథా ఆదిత్యస్య గావః ప్రకాశ
యన్తీత్యాదిషు. న హి తత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేన గోశబ్దస్య కిరణపరత్వం లాక్షణికమ్. పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితధీహేతు
రుపపదవిభక్తిః. కారకవిభక్తిస్తు తన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితి ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగ ఏవ. న తు సార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాం వైషమ్యమ్.
విభక్త్యశ్రవణాదముఖ్యత్వం తు పరిహృతమ్. ఏవం సమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థే నిరూపితే సమస్తయోః పదయోః ప్రథమం బ్రహ్మశబ్దం వ్యాచష్టే
(బ్రహ్మశబ్దేన చేతి) బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాద్యర్వాచీనార్థాన్తరేషు ప్రయోగదర్శనాదితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వా
ద్దేవతాన్తరపరత్వస్య కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోఽభిధీయత ఇతి ప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్య
రూఢ్యా బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాన్తరపరత్వాదివ్యుదాసః. అవయవశక్త్యా బద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యముక్తమ్. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రం తృణా
దేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావత ఇత్యాదినా విశేషణద్వయేన వైలక్షణ్యం విశినష్టి. ఇదం చ విశేషణద్వయం శబ్దశక్తేరర్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మ
శబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తమ్. తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తతయా. గుణతోఽపి బృహత్త్వే సతి శబ్దశక్త్యసఙ్కోచసిద్ధేర్ముము
క్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వాచ్చ. వాద్యన్తరోక్త్యైకస్యావిద్యాదిదోషాన్వయస్య, నిర్గుణత్వస్య చ వ్యావృత్త్యర్థముపా
ధ్యుపహితబ్రహ్మస్వరూపస్యైవ కర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం జ్ఞానాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావికః - సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాది
యోగస్తు కాదాచిత్క ఇతి మతస్య చ వ్యావృత్త్యర్థమిదం విశేషణద్వయం. [illegible]రస్తకతిపయదోషత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషత్వం చ, కేషాంచిద్బద్ధా
నాం ముక్తానాం నిత్యానామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యుక్తమ్. నిత్యసిద్ధానామపి భగవన్నిత్యసఙ్కల్పాధీనం హి
నిత్యనిర్దోషత్వమ్. స్వభావత ఇత్యుత్తరత్రాప్యనుషఙ్గః. తేన గుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. తేయేశతమిత్యత్ర పూర్వపూర్వగుణేభ్య
ఉత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధిక ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయశబ్దః. తత్ర హి బ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయాఽ
నవధికత్వముక్తం. సత్యసఙ్కల్పాన్తర్భూతా వశిత్వాదిగుణా ఇతి హి వక్ష్యతే. అతః కస్మింశ్చిద్గుణే తద్విధాభేదరూపతయా గుణానాం బహూ
నామన్తర్భావాభిప్రాయో గణశబ్దః. నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్య గుణవిశేషణత్వే గణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిర్న స్యాత్, గణ
విశేషణత్వమస్యాయుక్తమ్, గుణస్వరూపస్య హ్యనవధికాతిశయత్వమ్, న తు గణస్వరూపస్య. నైవం. గణ ఏవ విశేష్య ఇతి బహువ్రీహిసిద్ధిః, తథా
ప్యర్థవశాద్గణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్యక్తేరనవధికాతిశయత్వం ఫలితం స్యాత్. యథైషా పరిషదభిజనవతీ శ్రుతశాలినీత్యత్ర శ్రుతాదీనాం పరిషద్వి
శేషణత్వే ప్రతీతేఽపి తదన్తర్గతానామేవ శ్రుతాద్యన్వయః. న తు సమూహస్య. తతో నిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపి గణ
విశేషణం యుక్తమ్. గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయత్వం కైముత్యసిద్ధమ్. అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ. తద్గుణానాం జగద్వ్యా
పారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్. తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్య నిరవధికాతిశయ
త్వేఽపి తాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుషక్తేన స్వభావత ఇతి పదేన వా నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వం హి భగ
వన్నిత్యేచ్ఛాధీనమ్. స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చ నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః - తే హ్యణుస్వరూపాః. అత్ర స్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయ
త్వం గర్భితమ్ - విభుత్వస్యాపి గుణాన్తర్భావాత్. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదకగ్రన్థోక్తేః. (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే
అస్మిన్గ్రన్థే *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి శ్రుతిశ్చైతత్సూత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితా భవతి. తత్ర హి *ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో
బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయా బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రథమముపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా)
తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుస్తదుపయుక్తం గుణయోగం దర్శయతి (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర - బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిష
యేషు సర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోఽస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమే గౌణత్వమ్, అన్యత్ర ముఖ్యత్వం చ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బృహత్త్వం చేతి) బృ
హత్త్వగుణమాత్రయోగిషు సర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతో గుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః.
నను *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వే, బృం
హణత్వే చ, ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం నిమిత్తముచ్యతే - గుణతో బృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితి బ్రూ
మః. *సచానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపానన్త్యమహత్త్వం హి బృంహణత్వమ్. తద్ధి
సకలహేయప్రత్యనీకత్వక్షాన్తికారుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వౌపయికగుణగణవత్త్వమ్. అత ఏవ హి స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదికం ప్రతిజ్ఞా

సచ సర్వేశ్వర ఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః. తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః. అనేకార్థకల్పనాయోగాద్భగవచ్ఛబ్దవత్. తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయ స ఏవ జిజ్ఞాస్యః. అతస్సర్వేశ్వర ఏవ జిజ్ఞాసాకర్మభూతం బ్రహ్మ.

వాక్యైరభిహితమ్. ననుస్వరూపతోబృహత్త్వమేవనిమిత్తమస్తు - కింగౌరవేణేతిచేన్న - బ్రహ్మగుణాదేరపి స్వరూపేణబృహత్త్వాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. తర్హి గుణతోబృహత్త్వమేవాస్తు నిమిత్తమితిచేన్న-శబ్దశక్తేరసఙ్కోచస్యస్వతఃప్రాప్తత్వాత్. స్వరూపేణచ బృహత్త్వసద్భావాత్. * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిహి శ్రుతిః. గుణతోబృహత్త్వంనామ సద్వారకం బృహత్త్వం-గుణద్వారారహితత్. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవద్వస్తుపురుషోత్తమాదన్యదపిస్యాత్, అన్యదేవవాస్యాదిత్యత్రాహ (సచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. సర్వేశ్వరశబ్దేనైవకారేణచ * తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం * నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యత ఇతివాక్యయుగళార్థోవివక్షితః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః-అనవధికాతిశయబృహతి బ్రహ్మశబ్దస్యముఖ్యత్వాత్సర్వేశ్వరస్యైవతాదృశబృహత్త్వగుణయోగిత్వాచ్చేత్యర్థః. కథంతత్రైవముఖ్యవృత్తః-అన్యత్రాపిబ్రహ్మశబ్దఃప్రయుజ్యతఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - బ్రహ్మణః - సర్వత్రముఖ్యఃకుతోనస్యాదిత్యత్రాహ (అనేకార్థేతి) పరబ్రహ్మణోన్యత్రప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాన్నతత్ర శక్తికల్పనమ్. అనన్యథాసిద్ధప్రయోగశ్శక్తింకల్పయతీతిన్యాయాదిత్యర్థః. అనేకశక్తికల్పనంగౌణత్వంవానస్యాత్ - బృహత్త్వగుణయోగిసర్వవ్యక్తిష్వేకయైవ శక్త్యా ముఖ్యత్వసమ్భవాదిత్యత్రాహ(భగవచ్ఛబ్దవదితి) తథాచశ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే భగవచ్ఛబ్దంప్రకృత్యోక్తమ్ * తత్రపూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోయంనోపచారేణహ్యన్యత్రహ్యుపచారతఇతి, అనేన ప్రస్తుతచోద్యస్య కఃపరిహారఉక్తోభవతి-ఉచ్యతే బృహతిధాతోర్మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వేన నిష్పన్నస్య బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాదిషుదృశ్యమానఃప్రయోగోనావయవశక్తినిబన్ధనః. తథాహిసతిబృహన్మహచ్ఛబ్దాదివదాపేక్షికబృహత్త్వయోగిషుసర్వవస్తుషుప్రయోగస్స్యాత్, నచతథాప్రయుజ్యతే. త్రసరేణుమపిహి తతోఽణిష్ఠతయాభిమతద్రవ్యాన్తరాపేక్షయా మహిమగుణశాలీతివదన్తి - నచత్ర్యణుకాదిషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. ఏవంసర్వత్రప్రయోగదర్శనాత్, పఙ్కజశబ్దవ్యవస్థాపకకుముదాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వజాతివద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయపశ్చపవ్యక్త్యనువృత్తాన్యవ్యావృత్తాకారాదర్శనాదనేకశక్తికల్పనే[illegible]స్తేఽనన్యథాసిద్ధస్య ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వాద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేష్వన్యేషుచ బృహత్త్వగుణలేశయోగేనప్రయోగస్యాన్య[illegible] నిమిత్తపౌష్కల్యవతిబ్రహ్మ[illegible]దాకాఙ్క్ష[illegible]చారికత్వంచ. ఔ[illegible]మర్థ్యసిద్ధత్వాచ్చ [illegible]క్తికల్పనంయుక్తమ్. తస్మాత్పురుషోత్తమఏవప్రవృత్తి[illegible]నైతన్మ[illegible]ముఖ్యత్వమన్యత్రౌపచారి[illegible] ఔపచారికస్సప్రయోగస్సఙ్కోచసహఇష్టః-నతుసార్వత్రిక ఇతితమిమంన్యాయమభి[illegible]భగవచ్ఛబ్దస్యపురుషోత్తమఏవ ముఖ్యత్వమన్యత్రాముఖ్యత్వంచ భగవతాపరాశరేణోక్తమ్. తథాహి జ్ఞానాదిమాత్రంవా నిరఙ్కుశజ్ఞానాదికంవాభగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ఆద్యే పిపీలికాదిష్వపి భగవచ్ఛబ్దఃప్రయుజ్యేత-ద్వితీయేతు సర్వత్ర నిరవధికజ్ఞానాద్యభావాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాసిద్ధేర్నైకశక్త్యాసర్వత్రముఖ్యత్వమ్. అనేకశక్తికల్పనంచాయుక్తమ్. ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేరితి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః. నను* ఉత్పత్తింప్రళయంచైవ భూతానామాగతింగతిం । వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానితీతి గ్రన్థోక్తేష్వౌపచారికభగవచ్ఛబ్దప్రయోగయోగ్యేషు యదలౌకికార్థసాక్షాత్కారిత్వమస్తి-తదేవ ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య భగవచ్ఛబ్దస్సర్వత్రముఖ్యస్స్యాత్. నైవం - అలౌకికార్థసాక్షాత్కరణమాత్రస్య ప్రయోగావిషయవ్యావృత్తత్వాభావాత్. నహిసమాధిపర్యన్తయోగకాష్ఠానిష్ఠేషు కేశిధ్వజ ఖాణ్డిక్యప్రహ్లాదాదిషు భగవచ్ఛబ్దఃప్రయుజ్యతే. కించ ప్రత్యక్షమూలవ్యుత్పత్త్యా గవాదిశబ్దానామివాగమమూలవ్యుత్పత్త్యా సమగ్రషాడ్గుణ్యాదిమత్యేవ తస్యముఖ్యత్వావగమాత్ * జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినాహేయైర్గుణాదిభిరితి నిర్దోషత్వపర్యన్తానాంజ్ఞానాదీనాంప్రవృత్తినిమిత్తతయా వాచ్యత్వముచ్యతే, నిర్దోషత్వంచ నిమిత్తతయావాచ్యత్వేనోచ్యతే. అన్యథాతదుక్తివైయర్థ్యాత్-నహ్యవాచ్యంసర్వంనిషేద్ధవ్యమ్. అనుక్త్యైవహ్యవాచ్యత్వంసిధ్యతి. నచజ్ఞానశక్త్యాదిష్వేకైకస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వమ్ - కింతు జ్ఞానాదిసముదాయస్యైవ. అన్యథా అశేషతఇతిపదవైయర్థ్యాత్. ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్యేత్యుక్తత్వాద్గవాదిష్వతిప్రసఙ్గభయాచ్చ ప్రకర్షవిశేషవతాంజ్ఞానాదీనాంసముదాయస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముక్తమిత్యభ్యుపేత్యమ్. ఏవంన్యాయసిద్ధార్థస్యాగమసిద్ధార్థోభాష్యే దృష్టాన్తీకృతఃభగవచ్ఛబ్దవదితి. తథాచ భగవతా పారాశర్యేణ *పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ * స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిసూత్రేషు బ్రహ్మశబ్దస్యభగవత్యేవముఖ్యత్వముత్తరత్రోక్తమ్. అతోయథోక్త ఏవార్థః. తథాచస్పష్టీకృతంశ్రీమతి గారుడేపురాణే * వేదేభూరిప్రయోగాచ్చగుణయోగాచ్చశార్ఙ్గిణి । తస్మిన్నేవబ్రహ్మశబ్దోముఖ్యవృత్తోమహామునే ఇత్యారభ్య * యస్మిన్ప్రయుజ్యమానేతు గుణయోగస్సుపుష్కలః । తత్రైవముఖ్యవృత్తోయమన్యత్రహ్యుపచారతఇతి. ఏవం శబ్దసామర్థ్యముపపాదితమ్. అథబ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థముఖ్యవృత్తత్వేప్యేతత్సూత్రస్థస్య తస్యార్థస్వభావాత్పురుషోత్తమపరత్వముచ్యతే (తాపత్రయాతురైరితి) సఏవామృతత్వాయేతిపదైః * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి. నాన్యఃపన్థాఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోవివక్షితః. అతఏవహి పురుషోత్తమోభిధీయతఇత్యుక్తమ్. శ్రుతేరపిపూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిశిష్టఏవ తాపత్రయాతురైరుపాస్యః. నతు తేష్వన్యతమ ఇతిభావః. నహికారాగారనిగళితఏవ తన్మోచనార్థిభిరభ్యర్థనీయః. తథాచవైష్ణవే పురాణే నిర్దోషకల్యాణగుణాకరస్యైవ ముముక్షూపాస్యత్వముక్తం * ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ * సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసావిత్యాదినా * అజ్ఞానమతోన్యదుక్తమిత్యన్తేన. బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యాం నిగమయతి (అతఇతి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకస్య సర్వేశ్వరస్యైవ తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యత్వాదత్ర తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యతయోక్తం బ్రహ్మ

జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానమిహ విధీయతే.

[illegible]. యద్వా అతః - ఉక్తశబ్దసామర్థ్యాదర్థసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. నను బ్రహ్మశబ్దో వ్యుత్పన్నోఽవ్యుత్పన్నో వా భగవతి ముఖ్యః.
[illegible]త్వే బోధకత్వేన తస్య న క్వచిన్ముఖ్యత్వమ్. నాపి వ్యుత్పన్నస్సముఖ్యః - అలౌకికేఽర్థే వ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్. కథమప్రతీతే వ్యవహా
[illegible] బుద్ధిరహితా యోగ్యత్వికేచ వ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి, ఉచ్యతే - యథా కామిని చన్దనభవనాదిషు ప్రయోగేః సుఖవిషయతయా వ్యుత్ప
[illegible] * యస్మిన్నస్మిన్నిత్యాద్యర్థవాదపదసమభివ్యాహారేణాలౌకికసుఖవిశేషవిషయతయా వ్యుత్పత్తిః - యథా లోకే క్వచిదవ్యుత్ప
న్నత్వేపి [illegible] కపాల చషాల చాత్వాలాదిశబ్దానాం వాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాత్తత్తదర్థవిషయతా వ్యుత్పత్తిః. ఏ
వం [illegible] లోకే కేషువిదర్థేషు ప్రయోగాద్వ్యుత్పత్త్యాసత్యామసత్యామపి * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * సత్యం
జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిప్రసిద్ధార్థవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాదలౌకికపరమాత్మవిషయత్వవ్యుత్పత్తిరుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మశబ్ద
స్యోక్తరీత్యా భగవత్యేవ ముఖ్యత్వం యుక్తం. అథ జిజ్ఞాసాశబ్దవ్యాఖ్యేయత్వస్ఫోరణాయ ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగం దర్శయతి. (జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞా
సేతి) [illegible]నాయ ఇచ్ఛాయాః కథం విధేయత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) జ్ఞానస్య విధానార్హతామాహ (ఇష్యమాణప్రధాన
త్వాదితి) సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛాయా ధాత్వర్థః కర్మ. కర్మణశ్చ క్రియాశేషభూతా - తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్తస్యాః. యథా యాగీయవ్రీహ్యాదేః ప్రో
క్షణాదిః. కర్తుః క్రియయాప్తుమిష్టతమత్వం హి కర్మత్వం. అతః ప్రకృత్యర్థభూతజ్ఞానకర్మికేచ్ఛా తత్సిద్ధ్యర్థా. అత ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణజ్ఞాన
ప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానం విధేయమిత్యర్థః. జిజ్ఞాసాయాః కర్తవ్యత్వే ప్రతీయమానే కథం జ్ఞానస్య విధేయత్వమ్. ఉచ్యతే - యథా * స్నా
త్వా భుఞ్జీత * ప్రాఙ్ముఖో భుఞ్జీతేత్యత్ర భుజిధాతోర్విధిప్రత్యయాన్తత్వాద్భోజనస్య కర్తవ్యత్వే ప్రతీతేపి స్నానప్రాఙ్ముఖత్వనియమయోరే
వ విధేయత్వమిత్యర్థస్వభావాదభ్యుపగమ్యతే - తయోరప్రాప్తత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. తత్ర భోజనం చాన్యతః ప్రాప్తమనూ
ద్యతే. ఏవమిచ్ఛాయా విధేయత్వాసమ్భవాత్తద్విషయభూతం విచారాత్మకం జ్ఞానమేవ తాత్పర్యతో విధీయతే. ఇష్యమాణం జ్ఞానమిహాభిప్రేతమి
తి హి సారేఽభిహితం - సన్నన్తనిర్దేశశ్చ * నిదిధ్యాసితవ్యః * విజిజ్ఞాసితవ్యః * తద్విజిజ్ఞాసస్వేత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ క్రియతే, శ్రుతిశ్చోపాయ
దశాప్రభృతి భగవజ్జ్ఞానస్య ప్రీతిరూపత్వేనేచ్ఛావిషయత్వాత్తథా నిర్దిశతి యద్వా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి సన్నన్తనిర్దేశో విచారస్య రాగప్రాప్తత్వజ్ఞా
పనార్థః. ఏవమేవ ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి, అత్ర తర్కరూపం జ్ఞానం విధేయమ్, తర్కానుగృహీతవాక్యజన్యప్రమితిరూపజ్ఞానం తు ఫలత్వాన్న విధే
యమ్ - ప్రమితిరూపం జ్ఞానం విధేయం - తర్కరూపం జ్ఞానమార్థమిత్యపి పరైరుక్తం తన్నిర్ణీతం విచారమాక్షిపతీతి తతోపి ప్రాగుక్తపక్షస్స్వాధీయాన్.
వేదాన్తార్థవిచారాత్మకన్యాయనిబన్ధనరూపం తు శాస్త్రం బ్రహ్మమీమాంసేతి హి ప్రసిద్ధిః. ప్రమితిశ్చ ఫలమ్. అత ఏవ హి బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి భా
ష్యే [illegible]ష్యతే. సన్నన్తస్యాస్య జ్ఞాధాతోః జ్ఞానసామాన్యవాచినో విశేషాకాఙ్క్షాయాం సముచితవిశేషపర్యవసానం హి న్యాయ్యమ్. బ్రహ్మణో జిజ్ఞా
సా కర్తవ్యా - నతు కపిలసుగతాద్యభిమతానాం ప్రధానాదితత్త్వానామితి జిజ్ఞాతవ్యవిశేషనిర్ణయపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం యాదవప్రకాశాచా
ర్యైః. తద్వ్యావృత్త్యర్థ ఇహశబ్దః (ఇహ) అస్మిన్నుపక్రమసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వమాత్రే సిద్ధే హి తస్యైవ జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. న చోభ
యం సూత్రప్రతిపాద్యం - బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమేవ బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యమితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. నను ముముక్షుభిర్నియమేన బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం తన్త్రా
న్తరసిద్ధానాం ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వేన వినా న సిధ్యతీతి బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనే ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనమర్థాదాపతతీతి న వాక్యభే
ద ఇతి చేన్న, అధీతక్రమేణ వేదార్థే నిరూప్యమాణే పూర్వభాగవిచారానన్తరముత్తరభాగవిచారస్య ప్రధానాదినిరాసనిరపేక్షత్వాత్, న హ్యేకస్య
ప్రబన్ధస్యైకదేశే నిరూపితే తదేకదేశాన్తరనిరూపణస్య ప్రబన్ధాన్తరప్రమేయనిరాససాపేక్షతా భవతి. న హి పూర్వపక్షే నిరూపితే సత్యుత్తర
పక్షనిరూపణం కపిలసుగతాదిమతవ్యుదసనేన వినా న సమ్భవతి. యది వేదాన్తార్థశ్రద్ధాప్రథిమ్నే తదితరపక్షనిరసనమపేక్షితమిహ క్రియత ఇతి
మతం - తదనుపపన్నం, కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. ఏతదుక్తం భవతి - ఇహ ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం కిం వేదాన్తానామతత్పరత్వోపపాదనేన సమ
ర్థ్యతే. ఉత కపిలసుగతాద్యాగమాప్రామాణ్యతత్ప్రమేయదౌస్థ్యప్రతిపాదనేన సమర్థ్యతే. న ప్రథమః - ఈక్షత్యధికరణాదిభిర్వేదాన్తవా
క్యానామతత్పరత్వస్య వక్ష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. న ద్వితీయః - వేదవిరుద్ధస్మృతీనామప్రామాణ్యస్య పూర్వమీమాంసాయామేవ
సమర్థితత్వాత్, సాఙ్ఖ్యసౌగతాద్యభిమతప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదే ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్. * విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ * ఇ
తరేషాం చానుపలబ్ధేః. * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. * ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః. * అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ఇత్యాదిభిస్సూ
త్రైస్తదుక్తమోక్షతదుపాయనిరాసస్యాపి కరిష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. కించ * ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యత్ర *
అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి శాస్త్రాన్తే చ, సూత్రాభ్యాసఫలమనుక్తాంశజ్ఞాపనమ్. అనుక్తాంశశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగావగమ్య ఇతి వదతాం మోక్షస్య సా
ఙ్ఖ్యయోగసముచ్చయసాపేక్షత్వం చ ప్రతిపాదయతాం సౌగతాదివత్సాఙ్ఖ్యాదినిరాసేన శారీరకస్యైవారమ్భణీయత్వప్రతిజ్ఞానమతీవ వ్యాహ
తమ్. సాఙ్ఖ్యయోగయోర్విరుద్ధాంశాభిప్రాయమనాదరణీయత్వకథనమితి చేన్న - విరుద్ధాంశానాదరణీయత్వస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధ
త్వాదేవ. అతో యాదవప్రకాశకృతం సూత్రతాత్పర్యవర్ణనమనుపపన్నమితీహశబ్దాభిప్రాయః (విధీయత ఇతి) అజ్ఞాతజ్ఞాపనం విధిరిహ వివక్షితం.
నత్వప్రవృత్తప్రవర్తనం - రాగతః ప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తస్యాపి పూర్వపక్షయుక్త్యాఽనారమ్భణీయతాబుద్ధౌ సత్యామా
రమ్భణీయత్వజ్ఞాపనం హ్యజ్ఞాతజ్ఞాపనం - అతో విధీయత ఇత్యస్య స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి వక్ష్యమాణగ్రన్థేన న విరోధః. ఇత్థం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః.

మీమాంసాపూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వాదుపరితనభాగావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తాక్షయఫలత్వాచ్చ పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తదాహ వృత్తికారః * ౧ వృత్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరం బ్రహ్మవివిదిషేతి. వక్ష్యతి చ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం * ౨ సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి.

అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (మీమాంసేతి) అత్ర (పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోః) ఇత్యథాతశ్శబ్దార్థ ఉక్తః. (బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమ్) ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థః. జ్ఞాతవ్యం - విచారయోగ్యమ్. తత ఏవేత్యేవకారేణ శాస్త్రాన్తరాధిగమనైరపేక్ష్యమథశబ్దఫలితమభిప్రేతమ్. (ఉక్తం భవతీతి) శబ్దతోఽర్థతశ్చేతి భావః. కథమస్య సూత్రస్యాయమర్థ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (మీమాంసేత్యాదినా) అథాత ఇత్యాదిపదానాం యథోక్త ఏవార్థః. కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్. ఐకశాస్త్ర్యం చ నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయాత్మకవేదాఖ్యైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపత్వాదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాఖ్యేయస్య పూర్వాపరభావేనావస్థితభాగద్వయరూపత్వమ్, తద్ధేతుకం వ్యాఖ్యానస్య పౌర్వాపర్యవిశేషవిశిష్టభాగద్వయరూపత్వం చోభయం పదయోజనాయాం, వాక్యయోజనాయాం చ వక్తవ్యమ్. తథాపి గ్రన్థలాఘవార్థం పదయోజనాయామధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేతి వ్యాఖ్యేయస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపత్వముక్తమ్. అత్ర తు వాక్యయోజనాయాం వ్యాఖ్యానస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపతయైకశాస్త్ర్యముక్తమ్. ఉభయత్రోభయమనుసన్ధేయమ్. భాగశబ్దాభ్యాం మీమాంసాద్వయస్యైకావయవిత్వం సూచితమ్. పూర్వోపరితనశబ్దాభ్యాం క్రమనియమ ఉక్తః. కర్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణకథనమ్. అల్పాస్థిరఫలత్వానన్తాస్థిరఫలత్వాభ్యాం తయోర్హేతుహేతుమద్భావోపపాదనమ్. ముముక్షోరుపయోగితయా కర్మణాం స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా, అతః పృథగనుక్తిః. ఏవం క్రమవిశేషవిశిష్టైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరేకశాస్త్రత్వాత్సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. పూర్వప్రతిజ్ఞాతం వృత్తికారమతానుసారం వృత్తిగ్రన్థేన సంవాదయతి (తదాహేతి) కర్మాధిగమస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం న కేవలం కణ్ఠోక్తం - ఐకశాస్త్ర్యశక్త్యాక్షిప్తం చేత్యభిప్రయన్నాహ (వక్ష్యతి చేతి) వృత్తాదిత్యాది సంహితమిత్యాదిశ్చ వృత్తిగ్రన్థః. (శారీరకం) బ్రహ్మమీమాంసా - జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా శారీరః * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి శ్రుతేః. తద్విషయం శాస్త్రం శారీరకమిత్యుచ్యతే (షోడశలక్షణేన) షోడశాధ్యాయేన (సంహితమితి) నియతపౌర్వాపర్యైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా సఙ్గతమితి భావః. అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమితి న్యాయేన ప్రతిపాద్యైక్యాద్వ్యాఖ్యేయస్య వేదస్యైకప్రబన్ధత్వం భవేత్ - తచ్చోపపద్యతే పురుషార్థపర్యవసాయిత్వాద్వేదస్య బ్రహ్మపరత్వాద్వా * సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి * వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి హి శ్రుతిస్మృతీ. వేదార్థవిచారస్యానుగతత్వాన్మీమాంసాయా ఏకప్రబన్ధత్వమ్. అనేనైకశాస్త్ర్యేణ కర్మాధిగమస్య పూర్వవృత్తత్వమాక్షిప్తమ్. నను యద్యైకశాస్త్ర్యం కర్మబ్రహ్మవిచారయోః - తర్హ్యుపక్రమే సాధారణార్థః ప్రతిజ్ఞాయేత అథాతో వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. న చైవం ప్రతిజ్ఞాతమ్. కిన్తు పూర్వభాగాసాధారణ ఏవ ప్రతిజ్ఞాతః * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి-అత్ర బ్రూమః * అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యేవోభయభాగసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా. కర్మవిచారస్తు బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదే సఙ్గతః. బ్రహ్మవిచారాన్తర్భావేఽపి పృథక్కరణముపపద్యతే - యథా నిగ్రహాన్తర్భూతచ్ఛలజాత్యోరాహ్నికభేదేన పృథగుక్తిః. యథా చ నిగ్రహాన్తర్భూతహేత్వాభాసానామధ్యాయభేదేన పృథగుక్తిః. పృథక్కరణం చ బహుగ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాత్. తత్ర చ పూర్వభావిత్వముపజీవ్యోపజీవకభావాదివక్ష్యమాణహేతునిబన్ధనం. ఏతదుక్తం భవతి. అర్థక్రమాద్బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన కర్మవిచారస్సఙ్గతః. ప్రతిపత్తిసౌకర్యలక్షణక్రమాత్తు కర్మవిచారస్య పూర్వభావ ఇతి. ఏవం వా - సాధర్మ్యవైధర్మ్యసమయోర్జాత్యోర్గ్రహణేన యథా ప్రతిధర్మసమోభయానుయాయిన్యర్థసిద్ధా. ఏవం భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాద్వయే కృతే సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థం స్యాత్. సాధారణార్థే ప్రతిజ్ఞాతేఽప్యసాధారణార్థస్తు పృథగేవ ప్రతిజ్ఞాతవ్యః. ధర్మజిజ్ఞాసాయాం ప్రతిజ్ఞాతాయామపి. * అథాతశ్శేషలక్షణమ్ । *అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేత్యాదౌ హ్యసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా కృతా. అతో భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానేన తదనుగతసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థం స్యాదితి ప్రథమం * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి ప్రతిజ్ఞాతం - న తు వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. అథవా - అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవ సాధారణప్రతిజ్ఞా. అలౌకికశ్రేయస్సాధనం హి ధర్మః. తదనుయాయి ప్రతిపాద్యమ్. ధర్మశ్చ సాధ్యసిద్ధభేదేన ద్వివిధః. సిద్ధరూపే వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః - యథా * యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః । తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. తథాభియుక్తైశ్చ అలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః. * ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే । తేషామైన్ద్రియకత్వేఽపి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతేత్యాదౌ. తత్ర ద్రవ్యాదిసద్భావేఽపి క్రియాప్రాధాన్యాత్సాధ్యధర్మపరః పూర్వభాగః. ఉపాసనతదఙ్గసద్భావేఽపి బ్రహ్మప్రధానత్వాత్సిద్ధధర్మపర ఊర్ధ్వభాగః. అత ఉభయభాగవిచారసాధారణీ ప్రథమప్రతిజ్ఞా. తత్ర ధర్మశబ్దస్య సాధ్యధర్మవిషయతయా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ బుద్ధిస్థత్వాత్పూర్వభాగప్రతిపన్నత్వేన ప్రాథమ్యాద్ధర్మ

౧॥ ౨॥ బోధాయనవృత్తిః.

అతఏవ ప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేన షట్కభేదవదధ్యాయభేదవచ్చ

ద్వాం ద్వైతైన తత్తైర్గుణవాక్యతో వా ప్రతిజ్ఞాతతోపపత్తేశ్చ, తల్లక్షణముక్తం చోదనాసూత్రే. సిద్ధరూపధర్మవిశేషస్యచ సాధారణప్రతిజ్ఞాయా వాక్యైకప్రతిజ్ఞాతత్వేపి తస్యబహుగ్రన్థవ్యవధానాచ్ఛబ్దాబోధ్యత్వశఙ్కాపరిజిహీర్షయాచ పునఃప్రతిజ్ఞా కృతా. తస్యలక్షణముక్తం జన్మాద్యస్యయత ఇత్యాది. యుక్తమైకశాస్త్ర్యమ్. నను పూర్వభాగస్య సాక్షాత్ప్రధానతోక్తిరుదాహృతవచనేన విరుధ్యతే-తత్రపూర్వభాగేపి సిద్ధరూపస్యాత్మనః స్వర్గాద్యర్థతయా ప్రధానప్రతిపాద్యత్వావగమాత్. తస్మిన్వచనే వేదవిచ్ఛబ్దోహి పూర్వభాగాభిజ్ఞపరః - గోబలీవర్దన్యాయాత్. * వస్తునామానవేదేషు వేదాన్తేషుచ గీయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ. నచ గుణభావేన కర్మణః ప్రతిపాద్యత్వమిత్యవిరోధః-ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వస్య జైమినేరభిమతత్వాత్, భవద్భిరపి తథోక్తత్వాచ్చ. సత్యం-వస్తుతః ప్రాధాన్యంపరమాత్మనఏవ-యథా రాజ్ఞ స్తాత్పర్యగోచరత్వలక్షణమ్. శాబ్దంప్రాధాన్యంతు కర్మణఏవ - యథా రాజపురుషస్య. తచ్చాతిరస్కృతమ్ - తత్ర తస్య పరమాత్మారాధనరూపత్వానవగమాత్. నచ తదవగమోఽవశ్యంసమ్పాద్యః. అన్నపశుస్వర్గాదిఫలప్రదత్వేకర్మణాంపరదేవతాజ్ఞాననైరపేక్ష్యంహిశ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. * యోవా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి. * అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచప్రభురేవచ। నతుమామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితే ఇతిచ. అతస్తన్నైరపేక్ష్యలక్షణమపి ప్రాధాన్యమస్తికర్మణః అతః పూర్వభాగేకర్మణః ప్రాగవగతంప్రాధాన్యమ్, పశ్చాదవగన్తవ్యంపరమాత్మారాధనరూపత్వంచావిరుద్ధమ్. అతః ప్రతిజ్ఞోపపత్తేశ్శాస్త్రైక్యం యుక్తమ్. యద్యపి కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమవివక్షితం జైమినినా. తథాపి తదఙ్గీకృత్య తదేకశాస్త్రతయా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రప్రణయనం యుక్తమ్. యతః * అతదర్థతయాక్లృప్తమపియోగ్యమపేక్షితమ్। తాదర్థ్యమర్హతిగ్రామేకల్ప్యపూర్వతటాకవత్। వివక్షితత్వంసమ్భవచ్చదర్శితః. అతశ్చశాస్త్రైక్యంయుక్తమ్. నన్వేవమయుక్తమైకశాస్త్ర్యమ్ - శారీరకశబ్దసూచితాత్మప్రధానప్రతిపాద్యభేదాజ్జైమినీయశబ్దసూచితాత్కర్తృభేదాత్తదుభయఫలితాత్ప్రయోజనభేదాదర్థవిరోధాచ్చేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (అతః ప్రతిపిపాదయిషితేతి) అతః - వృత్తికారోక్తాదేకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపసమ్బన్ధాదిత్యర్థః. షట్కభేదః, పూర్వమీమాంసాయాం అధ్యాయభేద స్తత్రోత్తరత్రచ నిదర్శనార్థముక్తౌ. అర్థభేదాభావేహ్యేకంషట్కమేకోధ్యాయోవాస్యాత్. అతఏకావయవిత్వేసిద్ధేసత్యవాన్తరార్థభేదో నమహావాక్యైకత్వవిరోధీ - యథా పదార్థభేదోవాక్యార్థైకత్వావిరోధీతిభావః. అనేన ప్రతిపాద్యభేదః పరిహృతః. ప్రయోజనభేదశ్చార్థాత్పరిహృతః. షట్కద్వయచిన్తితప్రకృతివికృతిప్రయోజనభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్. అనేన వృత్తిగ్రన్థగతషోడశలక్షణశబ్దతాత్పర్యంచ దర్శితమ్. పూర్వోత్తరమీమాంసాశబ్దేన జైమినీయశారీరకశబ్దౌచ వివృతౌ. ప్రతిపిపాదయిషితశబ్దేనార్థవిరోధః పరిహృతః. ప్రతిపాదయితుమిష్టంహి ప్రతిపిపాదయిషితమ్. సచ తాత్పర్యవిషయోర్థః. విరుద్ధతయా ప్రతీయమానేషు దేవతానిరాసాదిషు నతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం కథమభిధీయతే. ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్సిద్ధపరవాక్యానాం తచ్ఛేషత్వంహి సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తమ్. తచ్చ విరుధ్యతఏవ-అతశ్శాస్త్రభేదఇతి. నైవం * పదేజుహోతి * ఆహవనీయేజుహోతి * నహింస్యాత్ * పశుమాలభేతేతివత్. శాస్త్రాన్తరే * కర్మణ్యణ్ * ఆతోనుపసర్గే క ఇతివచ్చోత్సర్గాపవాదన్యాయేన శాస్త్రైక్యావిరోధాత్. సామాన్యేనసిద్ధపరవాక్యానాం క్రియాశేషత్వేభిహితే సిద్ధపరవాక్యవిశేషస్య కిం విధిశేషత్వం నవేతి విచార్య స్వయంపురుషార్థవిరహిణామేవసిద్ధపరాణాం క్రియాశేషత్వమ్. స్వయంపురుషార్థపర్యవసాయినా ద్ధపరవాక్యానామతచ్ఛేషత్వమితిహి నిర్ణేతుంయుక్తం. యథాహోమస్య సామాన్యేనాహవనీయేప్రాప్తత్వేపి హోమవిశేషస్య పదేకర్తవ్యత్వనిశ్చయః. యథాచ - సామాన్యతోహింసానిషేధేపి హింసావిశేషస్యకర్తవ్యతోక్తిః. యథాచ సామాన్యేన కర్మణ్యుపపదేధాతోరణి ప్రాప్తే ప్యాకారాన్తాద్ధాతోఃకప్రత్యయవిధిః. నచ తత్ర శాస్త్రభేదః. తద్వత్. దేవతానిరాకరణేచ నతాత్పర్యమ్. అశ్రుతవేదాన్తానాం కర్మణ్యశ్రద్ధానివారణాయ కర్మప్రాధాన్యపరత్వాత్తస్య. నహి నిన్దా నిన్ద్యం నిన్దితుంప్రవర్తతే. అపితు నిన్దితాదితరత్ప్రశంసితుమితిహి న్యాయవిదః. యద్వా వేదప్రామాణ్యకర్మావశ్యకర్తవ్యతాతాత్పర్యాతిశయాత్తత్ప్రతిపక్షనిరాచికీర్షయాన్వారుహ్య వాదో దేవతానిరాసోక్తిస్స్యాత్ - అభిమతతరాస్థానాదరేణాపిహి విపక్షవ్యుదాసోదృశ్యతే. యథా - * అభీష్టార్థవ్యయేనాపి జయతిక్షేత్రహారిణమ్। లబ్ధక్షేత్రైర్నదుష్ప్రాపస్స్యాదర్థఇతినిశ్చయాత్. ఏవమభిమతతరేశ్వరాద్యనాదరేణాపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనే పశ్చాదభిమతసిద్ధిరయత్నలభ్యేతిజైమినేరభిప్రాయః. తత్సిద్ధిప్రకారశ్చ తదుక్తరాత్రిసత్రన్యాయాద్యధీన ఇత్యుత్తరత్ర వ్యక్తీభవిష్యతి. నచ తత్సిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛత స్తదనాదరవాదవ్యాఘాతః. తస్యాన్వారుహ్యకృతత్వాత్. కథమన్వారుహ్యవాదత్వనిశ్చయః. ఉచ్యతే * సమ్పత్తేరితిజైమినిః. * పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్- * బ్రాహ్మేణజైమినిరిత్యాదిభిర్బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినేర్బ్రహ్మస్వరూప తద్గుణతదుపాసన తత్ఫలాద్యభ్యుపగమస్య ప్రతిపన్నత్వాత్, మహాభారతేచ హయశిరఉపాఖ్యానాదిషు భగవద్వ్యాసోపదేశలబ్ధపరమాత్మజ్ఞానతావగమాచ్చేతి. అతోవిరుద్ధార్థే తాత్పర్యాభావాన్నార్థవిరోధః. నన్వర్థవిరోధోదుష్పరిహరః. తథాహి - విశేషాతిదేశనిరూపణపరేఽష్టమేధ్యాయే వికృతిషుప్రకృతిధర్మాతిదేశేకర్తవ్యేసతి కస్మిన్కర్మణి కస్యకర్మణోధర్మాతిదేశః ప్రాప్తఇత్యపేక్షాయాం యస్య కర్మణోయేన కర్మణా ద్రవ్యసామ్యం దేవతాసామ్యంవా భవతి-తస్మిం స్తద్ధర్మోతిదేష్టవ్యఇతిస్థితమ్. తత్ర యస్య కేనచిద్ద్రవ్యసామ్యమ్, కేనచిద్దేవతాసామ్యంచ భవతి. తస్మిన్ ద్రవ్యసామ్యాదేవ కర్మణోధర్మాతిదేశః. నతు దేవతాసామ్యాదితి.

పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్భేదః. మీమాంసాశాస్త్రమ్ * ౧ అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య * ౨ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమ్. తథాహి - ప్రథమంతావత్

ద్రవ్యప్రాధాన్యముక్తం జైమినినా * ద్రవ్యదేవతాసామ్యే ద్రవ్యంబలీయఇతి - నచద్రవ్యప్రాధాన్యోక్తేరతివాదత్వమ్ - అనుష్ఠానవిరోధాత్-ద్రవ్యప్రాధాన్యేన హ్యనుష్ఠానం దృశ్యతే. అతో ద్రవ్యప్రాధాన్యం వదతో జైమినేర్దేవతానిరాసే తాత్పర్యమస్తీతి. అత్రోచ్యతే - నాత్రద్రవ్యదేవతయోస్సద్భావాసద్భావాభ్యాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే వివక్షితే. అపితు విలమ్బితావిలమ్బితప్రవృత్తిప్రమాణవిషయతాధీనే. ద్రవ్యం హ్యవిలమ్బితప్రత్యక్షగమ్యం. దేవతాతు విలమ్బితశాస్త్రగమ్యా. విలమ్బావిలమ్బావేవహి శ్రుతిలిఙ్గాదిషు, ప్రత్యక్షానుమానాదిషు చ పూర్వోత్తరప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతూ. నను హవిష్ట్వంశాస్త్రైకగమ్యమితి నద్రవ్యస్యాపి ప్రాధాన్యమితిచేత్. నైవం - చరుపురోడాశాదికద్రవ్యంహి ప్రత్యక్షం. హవిష్ట్వాఖ్య ధర్మమాత్రమేవ తత్ర శాస్త్రగమ్యం. దేవతాయాస్తు స్వరూపం, శ్రేయస్సాధనత్వాదిధర్మశ్చోభయమపిశాస్త్రగమ్యమ్. అతస్స్వరూపతో ధర్మతశ్చ విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్దేవతాయా అప్రాధాన్యం. ధర్మమాత్రస్య శాస్త్రగమ్యత్వేపి ధర్మ్యంశేనావిలమ్బితమానగమ్యత్వాద్ధవిషః ప్రాధాన్యమ్. అతః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోః ప్రమాణద్వారకత్వేన స్వరూపాసద్భావే తాత్పర్యం నాస్తీతి దేవతానిరాసోక్తిరన్యపరా. ఏవమర్థాన్తరాణ్యప్యవిరోధేన నేతుం శక్యానీతి నార్థవిరోధః. నను బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినిపక్షమనూద్య ప్రతిక్షేపాదర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి * ఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్రేశ్వరస్య ఫలప్రదత్వోక్త్యా * ధర్మంజైమినిరితి ధర్మస్య ఫలప్రదత్వమనూద్య ప్రతిక్షిప్తం న. శ్రుతత్వోపపత్తిభ్యాం కాలాన్తరభావిఫలసాధనమాత్రే జైమిన్యభిహితే, తాభ్యామేవాత్ర ఫలసాధనవిశేషసిద్ధేరుక్తత్వాత్. నను * శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితి జైమినిరిత్యత్ర వేదాన్తోదితాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషతయాత్మనాం కర్మశేషత్వోక్తిః * అధికోపదేశాదితి సిద్ధాన్తేన విరుధ్యతే. నచ వికల్పేన నిర్వాహస్సమ్భవతి - వస్తుని వికల్పాయోగాత్. నచ జైమినినా పరమతముపన్యస్తమితి వాచ్యమ్-జైమినిమతత్వేన సిద్ధాన్తినా ప్రతిక్షేపాయోగాత్. నైవం విపక్షనిరాసార్థస్య జైమినేరన్వారుహ్యవాదస్య తథోపన్యాసప్రతిక్షేపోపపత్తేః. అన్యథా పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం మిథోవిరోధో భారతోక్తివిరోధశ్చ. జైమినేరన్వారుహ్యవాదమజానతాంతు తదుక్తే తత్త్వబుద్ధిస్స్యాదితి తన్నివారణాయ బ్రహ్మసూత్రే తదుపన్యాసనిరాసౌకృతౌ. అతఏవ * పరామర్శంజైమినిరిత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిక్షేపోపి పరిహృతః * తద్భూతస్యేత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రంశస్య జైమిన్యనభిమతత్వాభిధానాత్-నహ్యాశ్రమానభిమతౌ తద్భ్రంశానభిమతిసమ్భవః. అతో వీతరాగవ్యతిరిక్తానా మగ్నిహోత్రాదిష్వశ్రద్ధానివారణార్థ ఆశ్రమాన్తరప్రతిక్షేపః పూర్వవదన్వారుహ్యవాదః. సచ పూర్వమీమాంసాయామసూత్రితః. తథాప్యాడులోమ్యాదిమతవదనూద్యనిరస్తః. నచ మధువిద్యాయాం వస్వాద్యనధికారోక్తిరధికారోక్త్యా విరుధ్యతఇతివాచ్యమ్-అనధికారోక్తేర్వస్వాది దేవతాభ్యుపగమచిహ్నత్వేన శాస్త్రైక్యావిరుద్ధతయా తదుద్ఘాటనవైయర్థ్యాత్. * భావంజైమినిరితిసూత్రోక్తాశ్చపక్షాశ్శాస్త్రైక్యావిరుద్ధాః. కర్మవిచారే తేషామసమర్థనాదితి నతత్పర్యనుయోగావకాశః. తస్మాన్నార్థవిరోధః. కర్తృభేదపరిహారస్తు ప్రసిద్ధత్వాన్నకణ్ఠోక్తః. అతఏవ - చశబ్దసూచితోవా. ధూర్తస్వామికపర్దికర్తృకస్యాఽఽపస్తమ్బీయసూత్రవ్యాఖ్యానస్య వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకప్రబన్ధత్వంహి దృష్టమ్. పాణినీయసూత్రపూర్వోత్తరవృత్త్యోశ్చ వామనజయాదిత్యకర్తృకయోర్వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకవ్యాఖ్యానత్వందృష్టం. తస్మాదుపపన్నమైకశాస్త్ర్యం అస్త్వైకశాస్త్ర్యం. కథం పౌర్వాపర్యనియమఇత్యాశఙ్కాం పరిహరన్వృత్తిగ్రన్థస్థం సంహితమితిపదం వివృణోతి (మీమాంసేతి) క్రమవిశేషాన్వితమైకశాస్త్ర్యం సంహితమిత్యనేనాభిప్రేతమ్. ఆరభ్యైవమన్తమితి పౌర్వాపర్యనియమఉక్తః. (సఙ్గతివిశేషేణేతి) అత్రామీ సఙ్గతివిశేషా అభిప్రేతాః. పాఠక్రమః, చేతనానాంత్రివర్గే ప్రథమప్రావణ్యసమ్భవరూపార్థస్వభావః, ఔపనిషదైష్వఙ్గాఙ్గిభావప్రతిపాదకవాక్యేషు యజ్ఞాదికర్మణః పదార్థత్వేనసమ్బన్ధః, కాసుచిద్విద్యాసు యజ్ఞతదుపకరణాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వోక్తిః, కర్మబ్రహ్మవిద్యయోర్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావః, విద్యాకర్మణోరుత్పాద్యోత్పాదకభావాత్తచ్ఛేషభూతవిచారయోస్తత్క్రమభాక్త్వోపపత్తిః, వ్యాఖ్యానభూతమీమాంసాయాంచోత్తరభాగస్య పూర్వభాగోక్తన్యాయసాపేక్షత్వం చేతి. ఏవం పౌర్వాపర్యనియామకసఙ్గతివిశేషేణ (విశిష్టక్రమం) క్రమవిశేషవదిత్యర్థః. నను భవతు వేదప్రామాణ్యసిద్ధయే ప్రథమాధ్యాయస్యపూర్వభావిత్వమ్ - ద్వితీయాద్యధ్యాయాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారః కిం నస్యాదితిచేన్న - తత్రతత్రోక్తైస్సఙ్గతివిశేషైః షోడశలక్షణానుపూర్వీసిద్ధేస్తదనన్తరప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్యేత్యభిప్రేత్య సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమిత్యుక్తమ్. ఏవమైకశాస్త్ర్యంపౌర్వాపర్యనియమశ్శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వం, చేతి త్రయం ప్రతిజ్ఞాతమ్. పూర్వోక్తస్య సాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనస్య ప్రమాణం దర్శయన్సాధనచతుష్టయ సమ్పాదనస్యానవసరగ్రస్తతాంచ దర్శయన్ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయముపపాదయితుమాహ (తథాహీతి) ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయోపపాదనార్థమధ్యయనవిధిం నిరూపయతి (ప్రథమమితి) నను వేదప్రామాణ్యసమర్థనమివ కర్మవిచారసిద్ధమధ్యయన విధినిరూపణం కిం నోపజీవ్యతఇతిచేన్న-అర్వాచీన వ్యాఖ్యాతృభిరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాయాస్తత్రోక్తత్వాత్. అక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వంహి భగవద్బాదరాయణాభిమతమ్ * అధ్యయనమాత్రవతఇతిహి వక్ష్యతే. అతస్తత్రవక్ష్యమాణోర్థశ్శాస్త్రారమ్భణీ

౧॥ కర్మమీ. ౧-అ. ౧-పా. ౧-సూ. ౨॥ శారీరకమీ. ౪-అ. ౪-పా. ౨౨-సూ.

స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణం విధీయతే. తచ్చాధ్యయనం కింరూపం కథం చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామ్ * ౧ అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేదిత్యనేన * ౨ శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాం వాఽప్యుపాకృత్య యథావిధి। యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీత మాసాన్విప్రోఽర్ధపఞ్చమానిత్యాది

యేత్యాదినా ప్రతిపాద్యతే - అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే నిరూపితే శాస్త్రారమ్భణీయత్వసిద్ధేః. కృత్స్నవిషయత్వనిరూపణేనైకశాస్త్ర్యపౌర్వాపర్యనియమసిద్ధేః. కథమక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వ ఆరమ్భణీయత్వమ్. ఇత్థం - అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే సత్యర్థజ్ఞానస్య * అధీత్య స్నాయాత్ * ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యాభిసమావృత్యేతి యజ్ఞాద్యనుష్ఠానశేషత్వేన వినియోగాదుపనిషత్సిద్ధస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యాపి కర్మశేషత్వాపత్తేః. తస్య చ జ్ఞానస్య * ఆత్మా వా ఇదమ్ * బ్రహ్మ వా ఇదమ్ * అయమాత్మా బ్రహ్మేతి త్రయ్యన్తస్థబ్రహ్మశబ్దస్యాత్మపర్యాయత్వేన ఆత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదేరివ కర్మశేషత్వే సతి ద్వారభూత వ్రీహ్యాదేరివ ద్వారభూతాత్మనశ్చ కర్మశేషత్వం స్యాత్. నచ సముద్రాదిధ్యానవదాత్మజ్ఞానస్యాదృష్టాదిద్వారా కర్మశేషత్వాత్సముద్రవదాత్మా న కర్మశేష ఇతి వాచ్యం - కర్మశేషతయా వక్లృప్తస్యాత్మనో ద్వారభావే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాత్. సముద్రస్య తు క్రతూపకారకత్వాసమ్భవేన హ్యదృష్టకల్పనమ్. నన్వాత్మనః ఫలప్రదతయా శేషత్వమస్త్వితి చేన్న - సమ్ప్రతిపన్నేనాత్మనాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వే నిరూఢే స్యసమ్ప్రతిపన్నాత్మకల్పనాఽయోగాత్. నహి జీవవిలక్షణ ఆత్మా సమ్ప్రతిపన్నః. అతోఽనుష్ఠానశేషభూత ఆత్మా కర్మసు కర్తృభూతో జీవ ఏవేతి వేదాన్తానాం జీవపరత్వేన తదతిరిక్తేశ్వరే ప్రమాణాభావాదప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి ప్రాప్నుయాత్. అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే అర్థజ్ఞానస్యానుష్ఠానశేషత్వాభావేన కర్మసు కర్తృభూతజీవాత్మాతిరిక్తాత్మప్రతిపాదనసమ్భవాత్ప్రామాణికపరమాత్మవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాదితి. అతోఽధ్యయనవిధిర్నిరూప్యతే. తత్రాధ్యయనస్య సక్తుహోమవత్ప్రధానకర్మత్వమ్. స్వరూపేణ విధేయత్వమధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వముపనయనస్యాఽధ్యాపనాఙ్గత్వం చ ప్రాభాకరాభిమతమనాదృత్యాధ్యయనస్యావఘాతాదివద్గుణకర్మత్వమ్, నియమస్య విధేయత్వమధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం చేతి కౌమారిలాభిమతమర్థచతుష్టయముభయానభిమతమక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వం చ సఙ్గ్రహేణ ప్రతిజానీతే (ప్రథమమితి) ప్రథమం తావత్ - ప్రథమత ఏవ * యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణ ఇతి నైఘణ్టుకాః. ప్రాథమ్యం శాస్త్రాన్తరశ్రవణయోగ్యావస్థాపేక్షయా పూర్వభావిత్వం. గర్భాష్టమోపనీతస్య హ్యధ్యయనమ్. తతః పూర్వం శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమానర్హత్వాదధ్యయనవిధిపరతన్త్రస్య సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యమ్భావస్య స్వరససిద్ధత్వాచ్చ, సాధనచతుష్టయాది పూర్వవృత్తాన్తరనిష్పాదనస్యానవసరగ్రస్తత్వం ప్రథమం తావదిత్యనేన ఫలితం. లౌకికాక్షరరాశివ్యావృత్త్యర్థో వేదాఖ్యశబ్దః. వేదాఖ్యశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనం సూచితమ్. నహి వేదాన్తభాగమాత్రం స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యమ్. అధ్యయనేనేతి నిర్దేశేన గుణకర్మత్వం సూచితమ్ - భావార్థస్యాన్యనిష్ఠత్వప్రతీతేః. యది ప్రధానకర్మత్వమవివక్షిష్యత్ - తదాహి స్వాధ్యాయేనాధ్యయనం సమ్పాద్యమితి వచనవ్యక్తిరభవిష్యత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం ద్యోతితమ్ - న తు పుస్తకనిరీక్షణాదినేత్యర్థః. * స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధివాక్యోపాదానేన స్వవిధిప్రయుక్తత్వం సూచితమ్. న హ్యధ్యాపయేదితి వాక్యముపాత్తమ్. ప్రాథమ్యవచనాదధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం చ ఫలితమ్. శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమాయోగ్యగర్భాష్టమవర్షాభిప్రాయేణ హి ప్రాథమ్యముక్తమ్. అధ్యయనస్య హి ప్రాథమ్యమ్ * అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యుపనయనవిషయతయోక్తస్య కాలస్యోపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వే సత్యేవ హ్యుపపద్యతే. ఏవమర్థపఞ్చకం సఙ్క్షేపేణ ప్రతిజ్ఞాతం భవతి. అస్మిన్నధ్యయనవిధివాక్యేఽధ్యయనస్య ప్రాథమ్యమ్, సాఙ్గత్వముపనయనాఙ్గకత్వం చ న ప్రతీతమ్. * ఉపనయీత తమధ్యాపయేదితి వాక్యాన్తరేణాధ్యయనస్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వమధ్యాపనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామాహ (తచ్చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. తత్ - స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః. * ఆద్యేత్వధ్యయనేనైవ కాచిదస్తి ఫలశ్రుతిః। ధారణే జపయజ్ఞే చ యా సాఽప్యేవం నివారితేతి। జపాదేరప్యధ్యయనశబ్దవాచ్యత్వాత్తేషు ప్రస్తుతాధ్యయనస్య ఆద్యాధ్యయనత్వనిశ్చయాయాహ (కింరూపమితి) కిం సకృదుచ్చారణరూపమ్-ఆహోస్విదసకృదుచ్చారణరూపమ్ - కిం వా స్వతన్త్రోచ్చారణరూపమ్, ఉత పరతన్త్రోచ్చారణరూపమిత్యర్థః. పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపత్వే హ్యాద్యాధ్యయనత్వసిద్ధిః. (కథం) కిమఙ్గకమిత్యర్థః. (ఇత్యపేక్షాయాం) అపేక్షితాని విధీయన్త ఇత్యన్వయః. ప్రాథమ్యం, పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వముపనయనాఙ్గకత్వం చ దర్శయితుమాహ (అష్టవర్షమితి) అనేన ప్రాథమ్యం సిద్ధం, ఉపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వాత్కాలస్య. * బ్రాహ్మణముపనయీతేతి ద్వితీయాశ్రుత్యా మాణవకశేషత్వావగమాదుపనయనస్య తద్గతాధ్యయనాఙ్గత్వసిద్ధిః ఉపనయనస్య కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాఙ్గత్వసిద్ధిః. అధ్యాపయేదిత్యనేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వసిద్ధిః. * ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్. * అన్నాద్యకామం యాజయేత్. * నిషాదస్థపతిం యాజయేదితి ప్రతిపన్నస్య యాజనస్యేవార్థార్జనాద్యర్థతయా రాగప్రాప్తస్యాధ్యాపనస్యావిధేయత్వాదధ్యాపనేఽధికారివిశేషాశ్రవణాచ్చాధ్యయనస్యాధ్యాపయితృపూర్వకత్వముచ్యత ఇత్యయమధ్యయనాఙ్గవిధిరితి భావః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమాఙ్గకత్వం సాఙ్గత్వం చ దర్శయితుమాహ (శ్రావణ్యామితి)(అర్ధపఞ్చమాన్మాసానిత్యాదీతి)

౧॥ శతపథబ్రాహ్మణమ్. ౨॥ మనుస్మృతి. ౪-అ. ౯౫-శ్లో.

వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చాపేక్షితాని విధీయన్తే.

ఆదిశబ్దోపాత్తైః * అత ఊర్ధ్వంతు ఛన్దాంసి శుక్లేషునియతఃపఠేత్ । వేదాఙ్గానిచ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేదిత్యాదివచనైరఙ్గాధ్యయనస్యకాలోదర్శితః. (వ్రతమ్) ఉపాకర్మకాణ్డవ్రతాది (నియమః) * పద్యువా ఏతచ్ఛ్మశానంయచ్ఛూద్రః తస్మాచ్ఛూద్ర సమీపేనాధ్యేతవ్యమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాది వ్యవస్థారూపః. అధ్యాపయేదిత్యనేన, వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చేతి పృథఙ్నిర్దేశశ్శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిభాగాద్విప్రతిపన్నత్వావిప్రతిపన్నత్వవిభాగాచ్చ కృతః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమవదుపనయనమప్యధ్యయనాఙ్గమితిభావః. కింరూపం కథంచ కర్తవ్య మిత్యపేక్షాయామేభిరఙ్గవిధాయక వాక్యైరపేక్షితాని విధీయన్తఇత్యర్థః. నన్వష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యత్రోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వమవగమ్యతఇత్యయుక్తమ్. తస్యోపనేయాసత్తిద్వారాధ్యేతృసాకాఙ్క్షాధ్యాపనాఙ్గత్వంహ్యవగమ్యతే. * ఉపనీయతుయశ్శిష్యమిత్యాదిస్మృతివచనాచ్చ తదవగమ్యతే. ఉచ్యతే బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్ర ద్వితీయాశ్రుత్యోపనయనస్య మాణవకశేషత్వమవగమ్యతే. మాణవకశేషముపనయనమ్. అధ్యయనంచతద్గతమ్. తత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయాదుపనయనమధ్యయనాఙ్గమేవ. నను * ఉపనీయతు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పం సరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షతే॥ ఇతివచనే క్త్వాశ్రుత్యోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తమ్. అన్తరఙ్గత్వంహి వస్తుసామర్థ్యరూపంలిఙ్గమ్-తతః క్త్వాశ్రుతిర్బలీయసీతిచేన్న - అన్తరఙ్గత్వంహి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమ్. క్త్వాశ్రుతిస్తు స్మృతిగతానువాదవచనస్థాచ. అతోఽస్యాఃస్మృతివచనస్థత్వాన్మూలశ్రుతిసాపేక్షత్వమనువాదరూపవచనగతత్వాద్విధ్యన్తరసాపేక్షత్వమితివిలమ్బద్వయమస్తి-శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బిత ధీహేతుత్వంహి పరదౌర్బల్యహేతుః. అతోవిలమ్బద్వయోపహతా క్త్వాశ్రుతిర్నబలీయసీ. కించ శ్రోత్రియోపాధ్యాయగుర్వాదినామవిధానవత్తత్ప్రకరణస్థమిదం వచనముపనీయాధ్యాపయితురాచార్యనామవిధానపరమితి నక్త్వాశ్రుతిరుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే ప్రమాణంభవితుమర్హతి. కించ * స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇత్యాత్మనేపదేప్రాప్తేపి * సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషునియఇతి పునర్విధానస్యాకర్త్రభిప్రాయార్థత్వాదుపనయనస్యనాధ్యాపనాఙ్గత్వంయుక్తం. * అకర్త్రభిప్రాయార్థోయమారమ్భఇతిహి తద్వృత్తికారః. నను కర్త్రభిప్రాయత్వంకర్తర్యేవఫలస్యాభిప్రేతత్వం. తదవధారణనిషేధార్థంపునర్విధానం. అతఃఫలముభయాన్వయి. అతోమాణవకద్వారేణాచార్యాన్వ య్యుపనయనఫలమిత్యధ్యాపనాఙ్గత్వంయుక్తమితిచేన్న - * అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయితయా పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావేన కర్త్రభిప్రాయత్వమాత్రస్యనిషేధార్థత్వాత్. అతోనాధ్యాపనాఙ్గత్వం. ననుకర్త్రభిప్రాయశబ్దేనకర్తృవ్యతిరిక్తేచేతనే ఫలానన్వయోవివక్షితః. అతోనాగ్నీనాదధీతేతివ్యభిచారః, పునర్విధానస్య తన్నివారణార్థత్వేఫలస్యాచార్యేప్యన్వయోపపత్తేరధ్యాపనాఙ్గత్వమితిచేన్న - * ఋత్విజోవృణీతఇత్యత్రస్వరితేత్యాదిసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్యకర్తృవ్యతిరిక్తచేతనాన్వయదర్శనేనపునర్విధానస్యనియమనిషేధార్థత్వాభావాత్ - అతఃకర్త్రభిప్రాయమాత్రనిషేధార్థంపునర్విధానమితినాధ్యాపనాఙ్గముపనయనం. ననుక్రియాఫలంనామ క్రియానన్తరభావిఫలం - తస్యకర్తర్యన్వితత్వంకర్త్రభిప్రాయత్వం. అత ఆచార్యకస్యోపనయనక్రియానన్తరభావిత్వాభావా, దవ్యవహితఫలస్యకర్తృగతత్వాభావా, చ్చాత్మనేపదస్యాప్రాప్తావవ్యవహితఫలస్యాకర్త్రభిప్రాయత్వేప్యాత్మనేపదం సంమాననేత్యాదిసూత్రేణవిధీయతే. అతోకర్త్రభిప్రాయార్థత్వేపివ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయాధ్యాపనాఙ్గత్వముపనయనస్యావిరుద్ధమితిచేత్. నైవం*అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేతివిహితేప్యాత్మనేపదేగ్నిసంస్కారవ్యవహితస్యాహితాగ్నిత్వాప్తిరూపఫలస్యకర్త్రన్వయిత్వదర్శనాత్.అతోకర్త్రభిప్రాయార్థంసమ్మాననేత్యాదిసూత్రంఫలమాత్రస్యకర్త్రన్వయనివారణార్థం. సంస్కారవిశిష్టోగ్నిఃఫలమిత్యాధానకర్తరి నవ్యవహితఫలాన్వయఇతిచేత్. తర్హ్యుపనయనసంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధిరేవావ్యవహితంఫలమితికర్త్రభిప్రాయసూత్రేణైవాత్మనేపదసిద్ధేరకర్త్రభిప్రాయసూత్రవైయర్థ్యంస్యాత్.యద్యేవంవ్యవహితమవ్యవహితంవాఫలమాత్రమకర్త్రభిప్రాయసూత్రేణనివార్యతే. తర్హ్యుపనేతుఃప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. యతః*ప్రయోజనమనుద్దిశ్యనమన్దోపిప్రవర్తతఇతి. నైవం.ఉపనయనఫలస్యమాణవకాన్వయిత్వేపి * ఆచార్యాయవరోదేయఇతివిధ్యన్తరప్రాప్తదక్షిణాఫలలిప్సయాప్రవృత్త్యుపపత్తేః. నచైతేనాకర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధః-అసాధారణఫలానన్వయవిషయత్వాదకర్త్రభిప్రాయసూత్రస్య. అవ్యవహితక్రియాఫలస్యకర్త్రభిమతత్వంకర్త్రభిప్రాయత్వం. తదనభిమతత్వమకర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యప్యయుక్తం-క్రియాఫలస్యకర్త్రనభిమతత్వవ్యాఘాతాత్. ఆచార్యకనిష్పత్త్యుపయోగినోమాణవకసంస్కారస్యాచార్యానభిమతత్వానుపపత్తేః. అతఉపనయనమధ్యేష్యమాణమాణవకాసత్తిముఖేననాధ్యాపనాఙ్గం - అపిత్వధ్యయనాఙ్గమేవ. అధ్యయనంచనాధ్యాపనవిధిఃప్రయుక్తే. అధ్యాపయేదితితు*ద్వాదశాహేనప్రజాకామంయాజయేదిత్యాదివదిత్యుక్తం. యద్యపి*ప్రజాకామమన్నాద్యకామమితివత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యాధ్యయన స్యాధికారివిశేషణంఫలంనశ్రూయతే. తథాపిస్వాధ్యాయసిద్ధిరధికారివిశేషణంస్యాత్. * స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యఇతిస్వాధ్యాయస్యాధ్యయనసాధ్యత్వావగమాత్, యథా * అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాగ్నీనామాధానసాధ్యత్వావగమాదగ్నిసిద్ధిరధికారివిశేషణం - తద్వత్. నచ స్వవిధిప్రయుక్తత్వేఽధ్యయనస్య అనుష్ఠాత్రభావః - సన్తిహి ప్రబుద్ధాధ్యేతారః. తథాచ భగవానాపస్తమ్బః * తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేదితి. తేషు పరవిధిప్రయుక్తత్వేసత్యధ్యయనంనోపపద్యతే. అప్రబుద్ధవిషయేతు స్వతన్త్రస్యాధ్యయనవిధేర్మాణవకవిషయత్వం జ్ఞాత్వా హితైషిణోమాణవకమధ్యయనాదికారయన్తి. అతఃప్రబుద్ధేష్వప్రబుద్ధేషుచ స్వవిధి

ఏవం సత్యన్యత్రాప్యనుష్ఠానాఙ్గభూతాన్ సంస్కారాన్ గతో ఽపీత వేదవిదాచార్యోపనీతస్య ప్రతనియమవిశేషయుక్త స్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే. అధ్యయనేనచ స్వాధ్యాయసంస్కారః - * ౧ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్. సంస్కారో హి నామ కార్యాన్తరయోగ్యతాకరణమ్. సంస్కార్యత్వంచ స్వాధ్యాయస్య యుక్తమ్ - ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధిత్వాజ్జపాదినా స్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ.

ప్రయుక్తత్వమధ్యయనస్యాయుక్తం. వచనవిధిప్రయుక్తత్వేఽప్యధ్యయనస్య కామ్యవిధిప్రయుక్తత్వం స్యాత్. తతశ్చానుష్ఠాననియమో న స్యాత్. అనాద్యన్తకామోత్పత్త్యభావాదిః. తస్యాధ్యాయకామనాయా అభావేఽధ్యయనాసిద్ధేః. అధ్యాపకబాహుళ్యాత్తత్సిద్ధిరితి చేన్న - అధ్యాపకే ష్వనియత్వాత్ప్రవృత్త్యభావాత్. అధ్యాపనస్యాపి ప్రధానవిధిప్రయుక్తత్వేపి సకామ్యత్వమాత్రప్రయుక్తత్వమ్. * వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషాయజేత * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతి నిత్యవిధీనద్భ్యావాదిత్యనుష్ఠేయః. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అఙ్గవిధ్యపేక్షిత ప్రధానవిధినా స్వరూపమఙ్గస్వరూపం చరకం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం-అఙ్గవిధేః స్వప్రధానవిధౌ నిరూపితఇత్యర్థః. (సత్యన్యత్రేత్యాదినా) లక్షిన్నలక్షణవద్యత్వాచ్చ తత్త్వస్య చ నార్థోఽనుసంహితః. అఙ్గగుణాః-అగ్న్యాధానాదయః. అనేన సమాహితశబ్దార్థ ఉక్తః. వేదవిత్పదేన విద్యాసము చితశబ్దార్థ ఉక్తః - (వేదవిదాచార్యోపనీతస్య) ఆచార్యవిశేషణముపనయనద్వారా మాణవకార్థమ్. యథోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే మాణ వకవిశేషణమాచార్యార్థం - తద్వదితిభావః. (ప్రతనియమవిశేషయుక్తస్య) ప్రతనియమవిశేషవదాచార్యవిశేషణమపి మాణవకార్థమితిభావః. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమితి పరతన్త్రోచ్చారణరూపతా దర్శితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమితి పదమసకృదావృత్తిరూపత్వస్యాక్షేపకం పర్య వసితి. యథా * వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర దృష్టఫలస్యావహననస్య వైతుష్యపర్యన్తత్వాదశ్రుతాప్యావృత్తిస్సిద్ధా-తద్వదత్రా పి సామర్థ్యాదావృత్తిస్సిద్ధా - దృష్టప్రయోజనాపరిత్యాగేనైవ నియమస్య విధేయత్వాత్. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమిత్యనేన వేదవిదాచా ర్యోపనీతస్యేత్యనేనచ అధ్యయనస్యాధ్యాపయితృసాపేక్షత్వేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వం, స్వవిధిప్రయుక్తత్వముపనయనాఙ్గకత్వంచోక్తం. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన కింరూపమిత్యాకాఙ్క్షా శమితా. వేదవిదాచార్యోపనీతస్య ప్రతనియమవిశేషయు క్తస్యేత్యనేన కథంకర్తవ్యమిత్యపేక్షా పూరితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన స్వాధ్యాయగ్రహణకామస్యైవమధ్యయనాధికారివిశేషణమిత్యపి సూచితం * సక్తూన్జుహోతీత్యత్ర ప్రధానస్య సక్తుహోమజన్యాదృష్టభాక్త్వాత్సక్తుహోమో యథా పురుషసంస్కారః. తద్వదధ్యయనస్య పురుష సంస్కారత్వేఽస్యాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వం న స్యాత్-అపూర్వసిద్ధ్యర్థతయా స్వాధ్యాయసిద్ధ్యర్థత్వాభావాత్-తతశ్చాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వా భావేనావృత్త్యసిద్ధేస్సకృదుచ్చారణరూపమేవాధ్యయనం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అధ్యయనంచేతి) ఉపనయనాఙ్గకత్వవత్స్వవిధిప్రయుక్తత్వవది దంచోపపాదనీయమితిచార్థః. (స్వాధ్యాయసంస్కారః) నతు సక్తుహోమవదపూర్వవిషయతయా పురుషసంస్కార ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయ ఇతి) తవ్యప్రత్యయాత్కర్మత్వావగమః. స్వాధ్యాయస్యహి కర్మత్వావగమః - నపురుషస్య. కర్తురీప్సితతమత్వం హి కర్మత్వమ్. అతోఽధ్యయనం స్వాధ్యాయసంస్కారః - నతుపురుషస్యేత్యర్థః. నిర్వర్త్యాదేరపి సాధారణం కర్మత్వం కథం సంస్కార్యత్వహే తుత్వేనోచ్యత ఇత్యత్ర నిర్వర్త్యత్వవికార్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్య స్వాధ్యాయస్యేతి పునర్గ్రహణం. వస్తుసామర్థ్యసచివకర్మత్వావగమస్సంస్కా ర్యత్వే హేతురితిభావః. ఫలాన్తరే సమ్భవతి ప్రాప్యత్వమాత్రపర్యవసానంచాయుక్తం. నను కర్మత్వమాత్రావగమాత్సంస్కార్యత్వం. * సక్తూన్ జుహోతి * సువర్ణం ధార్యమిత్యత్ర సక్తుసువర్ణయోస్సంస్కార్యత్వాభావాదితిశఙ్కాయాం సంస్కారస్వరూపం శోధయతి (సంస్కారో హీ తి) హినామధ్యాం ప్రసిద్ధిః, ప్రతియోగ్యభ్యుపగమశ్చ సూచ్యతే. అపిచేతిపదసేకార్యయతుల్యరూపకశబ్దో వా. యద్యపి సత ఉత్కర్షాధానం సంస్కార ఇతి భూతభావ్యుపయోగిసంస్కారానుగతం లక్షణం. తథాపి స్వాధ్యాయస్య భూతోపయోగిత్వాసమ్భవాద్భావ్యుపయోగిసంస్కా రలక్షణమత్రోక్తం. సంస్కారలక్షణానుపపత్త్యా సక్తూన్జుహోతీత్యాదిషు ప్రత్యయస్వారస్యావగతమపి కర్మత్వం భగ్నమితిభావః. అత్రతు స తథానుపపన్నమిత్యాహ (సంస్కార్యత్వంచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మేతి) పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనేత్యనేన ప్రా ధాన్యేనోక్తవ్యాఖ్యేయైకత్వాయ ప్రయోజనవదర్థావబోధనమనుగతమితి దర్శితం భవతి. పురుషార్థపరత్వం వా నుగతం - ధర్మాదిషుహి పురుషార్థత్వ మనుగతం - ఇష్టతత్సాధనయోరుభయోరపి పురుషార్థత్వాత్. యద్యప్యర్థకామతదుపాయేషు కేచిల్లోకసిద్ధాః. తథాపి ధనేశసురేశాదివిభూ తిరూపాతిశయితార్థకామతత్సాధనానాం, లోకసిద్ధపశుపుత్రాన్నాదేశ్చిత్రాదిసాధ్యత్వస్య చ లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్పురుషార్థచతుష్ట యస్య వేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా (అవబోధిత్వాత్) అనుష్ఠానోపయిక బోధజనకత్వాదితిభావః. అర్థావబోధకత్వస్య హుముఙ్జావవ్యాప్తత్వా దన్య వేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా... ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణం. అనుష్ఠానా ఙ్గమాహ (జపాదినేతి) (స్వరూపేణాపి) అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యాం వ్యతిరేకస్వరూపేణాక్షరమాత్రేణేత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణం. అనుష్ఠానా నుకూలజ్ఞానమ్, జపాదిబాహ్యయనసంస్కృతేన స్వాధ్యాయేనైవేత్యుక్తం భవతి. యద్వా పురుషార్థతత్సాధనావబోధకత్వేన సహ తత్సాధనత్వం

౧॥ యజురారణ్యకే - ౨ - ప్రశ్నః - ౧౫ - అనువాకః.

ఏవమధ్యయనవిధిర్మన్త్రవత్ నియమవదక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి - అధ్యయనగృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావతఏవ ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్. గృహీతాత్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతోఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వా తత్స్వరూప

చశబ్దేనసముచ్చీయతే. తత్సాధనత్వం ద్వేధా జపాదినా, క్రియమాణేన స్వరూపేణచేతి. అతోఽవాన్తర సముచ్చేతవ్యసముచ్చయపరోపిశబ్దః. ఏవం నియమవిధిత్వంచోపపాదితం భవతి. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కిం శబ్దస్వారస్యాదభ్యుపగమ్యతే ఉతార్థానుపపత్త్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య తత్రశబ్దస్వారస్యం ప్రతివదన్నధ్యయనవిధినిరూపణముపసంహరతి (ఏవమితి) మన్త్రవదితి పృథఙ్నిర్దేశో వ్రతాన్తర్భావేణ తదనన్తర్భావేణవాధ్యయనోపకారకమన్త్రాభిప్రాయః. అస్తిహి శన్నోమిత్రాదిమన్త్రాణాం వ్రతాఽననుప్రవేశేనాపి జపమాత్రేణోపకారకత్వమ్. నియమాః పూర్వోక్తాః. యద్వా యథా బాలస్యోపనయనకాలే, సన్ధ్యోపాసనాదికాలేచ విధీయమానముచ్చారణం నియమవదక్షరపఠనమేవ, నార్థధీసమ్పాదనమ్. నహి బాలానాం పూర్వం మన్త్రార్థావబోధసమ్భవః - తద్వదితి (అక్షరరాశిగ్రహణేతి) సనియమకోచ్చారణమధ్యయనశబ్దస్య ముఖ్యార్థః. ※ వేదానాం కించిదధీత్యబ్రాహ్మణః, ఏకాం శాఖామధీత్యశ్రోత్రియః, అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానః, కల్పాధ్యాయీఋషిః, కల్పసూత్రప్రవచనాధ్యాయీభ్రూణఇత్యాదిప్రయోగాత్. నహి స్వశాఖైకదేశాధ్యాయినోఽర్థజ్ఞానసమ్భవః. అఙ్గాధ్యయనస్య పృథగుపాదానేనతద్విరహేఽర్థజ్ఞానప్రసఙ్గాభావాత్. స్వాధ్యాయశబ్దశ్చ నార్థజ్ఞానవాచీ - అపితు స్వశాఖామాత్రవాచీతి తత్కర్మత్వం స్వాధ్యాయస్యైవోక్తమ్, నత్వర్థజ్ఞానస్య. అధ్యయనస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాం దృష్టేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాదక్షరగ్రహణస్య ఆసన్నత్వాద్ధుమాదిష్వనుగతత్వాచ్చ తత్స్వీకారోయుక్తః - వ్యవహితత్వాదసార్వత్రికత్వాచ్చ నార్థజ్ఞానమిత్యభిప్రాయః. సకృదుచ్చారణావధికత్వవ్యావృత్త్యర్థమక్షరగ్రహణేపర్యవసానముక్తమ్. మాత్రచా విధివ్యాపారస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వవ్యుదాసః. (పర్యవస్యతీతి) యథా ※ అగ్నీనాదధీతేతివాక్యమాధానమాత్రపరం. నతూత్తరక్రతువినియోగపర్యన్తమ్. యథాచ ※ కారీర్యా వృష్టికామోయజేతేతివాక్యం వృష్టిసిద్ధిపర్యన్తకర్మవిశేషపరం - నతు వృష్ట్యుపరితనోపయోగపరమ్. తథేతిభావః. ఏవం శబ్దస్వారస్యాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంనిరస్తమ్. అథార్థానుపపత్తిం పరిహరతి. త్రిధాచానుపపత్తిశఙ్కా. విధేరక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే గ్రహణశేషతయా వినియుక్తస్య స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాదవివక్షితార్థత్వం స్యాత్. మీమాంసాయాః ప్రవర్తకాభావాదనారమ్భణీయత్వంస్యాత్. అక్షరగ్రహణమాత్రస్యదుఃఖరూపతయావిధేః ప్రయోజనపర్యవసానంనస్యాదితి. ఏతచ్ఛఙ్కాత్రయనిరాకరణముఖేనాధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాం, తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాంచ వ్యుదస్యన్ వేదాఖ్యైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపతయా ధర్మబ్రహ్మవిచారయోరైకశాస్త్ర్యమపిదర్శయతి (అధ్యయనగృహీతస్యేతి) ఇహసాఙ్గమధ్యయనంవివక్షితమ్ - అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య, ననుచ సాఙ్గవేదాధ్యయనాదితిపూర్వాపరానుగుణ్యాత్. తేనహి ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధిః. అర్థాః - యజ్ఞోపాసనాదయః. తేస్వర్గమోక్షాదిప్రయోజనవన్తః. ప్రయోజనవదర్థశబ్దేన కాకదన్తవదపరీక్ష్యత్వశఙ్కావ్యావృత్తిః. (ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాదితి) అనేన విధేః పరమ్పరయా పురుషార్థపర్యవసాయిత్వముక్తంభవతి. అధ్యయనస్య సాక్షాత్ప్రయోజనమక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తమధ్యయన గృహీతస్యేతిపదేన. అయమర్థః, కింసాక్షాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవిధేర్వివక్షితం, ఉతపరమ్పరయా, సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం విధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేపి నోపపద్యతే - అనుష్ఠానాపూర్వద్వారా స్వర్గస్యైవప్రయోజనత్వాత్, అధ్యయనవిధేఃస్వర్గపర్యన్తత్వానభ్యుపగమాచ్చ. పరమ్పరయాచేదస్మత్పక్షేఽపి సమ్భవతీతి. (స్వభావతఇతి) శబ్దస్య బోధకత్వశక్తిస్వాభావ్యాదిత్యర్థః. వ్యుత్పన్నపదపదార్థంప్రతి శబ్దస్యార్థావబోధకత్వం స్వాభావికమితిలోకసిద్ధమ్. ఏవకారోవిధినైరపేక్ష్యపరః. అన్యత్ర వినియోగస్తు నస్వాభావికం శబ్దస్యార్థపరత్వంరుణద్ధి జపవిధివత్. ※ యాజయిత్వాప్రతిగృహ్యవానశ్నంస్త్రిస్స్వాధ్యాయంవేదమధీయీత త్రిరాత్రంవా సావిత్రీమ్ ※ వేదమేవ జపేన్నిత్యమిత్యాదివిధానంహి నవేదస్యార్థపరత్వం నివారయతి. స్వాధ్యాయస్స్వతోఽర్థబోధకశ్చేత్ కిం మీమాంసయేత్యత్రాహ (గృహీతాదితి) గృహీతాత్ - గృహీతమాత్రాత్ - అధ్యయనగృహీతస్యేత్యుక్తేః. తేన మీమాంసాఖ్యేతికర్తవ్యతారాహిత్యం వివక్షితం. ఆపాతతః ప్రతీతేస్సంశయవిపర్యయసహత్వాత్తన్నిరాకరణాయ మీమాంసేతిభావః. అధ్యయనగృహీతస్యేత్యాదినా వేదస్య బోధకత్వస్వభావత్వముక్తమ్. తత్ర ప్రయోజనవదర్థశబ్దః పరమ్పరయా పురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనాయ. ఉపరి తన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిజనకతాయాస్సహకారివైకల్యనిబన్ధనత్వమిత్యపౌనరుక్త్యమ్. నహి వేదస్యాపాతప్రతీతిజనకత్వం స్వభావః - ప్రమితిజనకత్వస్వభావత్వాత్. మీమాంసాఖ్యపరికరశూన్యస్య తదభావోనశ్రుతేః ప్రమితిజనకత్వస్వభావవిరోధీ. యథా ఆలోకాదిసహకారివిరహే రూపాద్యనుపలమ్భశ్చక్షురాదీనాం రూపాదిసాక్షాత్కారజనకత్వస్య స్వాభావికత్వం నవిహన్తి - తద్వత్, ఆపాతప్రతీతావపి ప్రయోజనవత్త్వేన ప్రతిపత్తిరస్తీతి దర్శయితుం పునః ప్రయోజనవదర్థశబ్దః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిర్హి తన్నిర్ణయరాగం జనయతి. నహినిష్ప్రయోజనకాకదన్తాద్యాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగంజనయతి. ఆపాతతోఽవగమ్యమానాన్ దృష్ట్వేత్యన్వయః. అర్థానామవగమ్యమానత్వం దృష్ట్వేత్యర్థః, స్వాత్మనోబుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వేతివత్. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతేస్స్వానుభవసిద్ధత్వాన్న తదపహ్నవశ్శక్యఇతిభావః. వ్యాకరణాదిఫలస్వరూపవిలక్షణే మీమాంసాఫలస్వరూపేదర్శయతి (తత్స్వరూపేతి) స్వరూపవిశేషాః - అఙ్గినః. ప్రకారవిశేషాః - అఙ్గాని. పూర్వపక్షోక్తస్వరూప

ప్రకారవిశేషస్య యథాల వేదవాక్యవిచారరూప మీమాంసాశ్రవణేఽధీతవేదస్యపురుష స్స్వయమేవ ప్రవర్తతే.

[illegible] స్వాధ్యాయస్య ప్రకారవిశేషస్యాపి విశేషశబ్దేనవివక్షితమ్. ప్రయోజనవదర్థస్య స్వాధ్యాయస్య మీమాంసాయాః [illegible] భావాద్భావాత్. (స్వయమేవ) నియమేనినా. తదుపపాదకమధీతవేదస్యపురుషఇతిపదద్వయమ్. (అధీతవేదః) [illegible] న్యాయసిద్ధత్వాన్మీమాంసాయాం తస్యప్రవర్తకత్వం ద్యోతితమ్. చేతనత్వాత్ఫలవదర్థాపాతప్రతీత్యా స్వయంప్రవర్తతఇతి పురుష [illegible]. నన్వక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వపక్షే రాగతఃప్రవృత్తిరపి నోపపద్యతే - ❊ వేదాఙ్గాని సమస్తాని కృష్ణపక్షేషు సమ్ప [illegible] ❊ నిత్యానిష్ఠతద్గోవేదోఽధ్యేయః. ❊ వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చేత్యాది విహితాఙ్గాధ్యయనస్యాక్షరగ్రహణ [illegible] యా వ్యాకరణాదేరర్థావబోధాభావాత్ప్రకృతి ప్రత్యయజ్ఞానాభావేనాపాతప్రతీత్యభావాత్. నైవం వ్యాకరణాదీనాం వేదాఙ్గత్వా [illegible] స్యాఙ్గత్వాయోగాద్దృష్టకిఞ్చిత్కారే సమ్భవతి తత్పరిహారేణాదృష్టకల్పనాఽయోగాత్పదాద్యవబోధరూపదృష్టకిఞ్చిత్కారస్యైవ [illegible] కార్యఇత్యఙ్గత్వాన్యథానుపపత్త్యైవ వ్యాకరణాద్యర్థావగమసిద్ధేః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధ్యా మీమాంసారమ్భోపపత్తేః. అధీత వేదస్యపురుషస్స్వయమేవప్రవర్తతఇత్యనేన ❊ అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేతిసూత్రమప్యర్థాద్వ్యాఖ్యాతంభవతి. విధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వే ప్రవర్తకాభావాత్, స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ మీమాంసానారమ్భణీయేతిపూర్వపక్షః. సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం శబ్దస్య స్వతోఽర్థావబోధిత్వదర్శనాత్ప్రవర్తకాన్తరాభావేపి రాగాత్ప్రవృత్త్యుపపత్తేరారమ్భణీయేతిసిద్ధాన్తఇతి. నను కర్మవిచారస్యరాగప్రాప్తత్వే ❊ అధీత్యస్నాయాదితిసమావర్తనస్మృతిర్బాధికాస్యాత్. ద్వైధత్వే స్మృతేరపిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్స్మృతిరవకాశప్రదాస్యాత్. నైవంఅధ్యయ నవిధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వయోగికిమర్థిప్రేత్యైతదుక్తమ్. యద్యర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం - తర్హ్యధీత్యస్నాయాదితిస్మృతిగతాధ్యయనశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వాన్నవిరోధః. యద్యక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం - తతోపి తుల్యార్థత్వాన్నవిరోధః. కిఞ్చ - విరోధేసత్యపి ప్రత్యక్షశ్రుతిరస్తి యథాఛాన్దోగ్యే ❊ ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బేశుచౌదేశ ఇత్యాదిః. తతశ్చ స్మృతివచనోపేతాస్నానశ్రుతిర్బలీయసీ. తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతివచనయోఃప్రాబల్యదౌర్బల్యకథనం నిరర్థకమ్. నన్వేవంశ్రుత్యాపి రాగతఃప్రవృత్తిర్బాధ్యతఇతిచేన్న - సమావృత్తస్యాపి రాగతఃశ్రవణోపపత్తేః. నన్వధ్యయనానన్తరభావిత్వే సమావర్తనస్య తత్పూర్వకగృహస్థకర్మానుష్ఠానానవరుద్ధశ్రవణావసరాలాభాన్మీమాంసానారమ్భఃప్రసజ్యతే. నైవం - సమావృత్తస్యాపి, శ్రోతుశ్శ్రావయితురివా వసరసమ్భవాత్. ఆచార్యస్యహ్యధ్యాపనంవిహితమ్ - నతు గృహస్థస్య శ్రవణమితిచేన్న - అధ్యాపనస్య యాజనప్రతిగ్రహవద్రాగప్రాప్తత్వాత్. రాగప్రాప్తమపి ❊ ప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేదిత్యాదిశాస్త్రానుమతమధ్యాపనమితిచేత్, శ్రవణమపి శాస్త్రానుమతమ్ - అని షిద్ధత్వాద్యజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తత్వాచ్చ. నను ❊ సంవత్సరే సంవత్సరేద్వౌద్వౌమాసౌసమాహితఆచార్యకులేవసేద్భూయశ్శ్రుతిమిచ్ఛన్నితి శ్వేతకేతురిత్యారభ్య ❊ తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం నివేశేహివృత్తే నైయమికానిశ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయఇత్యాదినా శ్రవణం గృహస్థస్య నిషిద్ధమితిచేన్న - సాకల్యేన మాసద్వయం గురుకులవాసస్యానుష్ఠానోపరోధిత్వేన తస్యైవ నిషిద్ధత్వాత్. ❊ నివేశేహి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయఇతిహ్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాప్యనుష్ఠానానుపరోధేన శ్రావణస్యహి శాస్త్రానుమతత్వమ్. అతోనుష్ఠానానుప రోధాపరోధప్రయుక్తానుమత్యననుమతివిషయత్వంశ్రావణస్య, శ్రవణస్యచతుల్యమ్. అతఏవహి యుధిష్ఠిరాదీనాంగార్హస్థ్యనిష్ఠానామపి భీష్మా దిభ్యశ్శ్రవణం భారతాదిషుప్రతిపాద్యతే. యద్యపిశ్రావణకాలఏవశ్రవణకాలః - తథాపి శ్రోతురుదకాహరణకాష్ఠసమ్పాదనాదిభిరనుష్ఠానో పరోధఇతిచేన్న - అధ్యయనవిధిప్రయుక్తస్యోదకాహరణాదేస్తన్నివృత్త్యానివృత్తత్వాత్. విత్తఖ్యాత్యాదిప్రయోజనాన్తరస్పృహయా, శిష్య స్నేహేనచ గురోశ్శ్రావణముపపద్యతే. శ్రావయితుర్జ్ఞాతార్థత్వాదనుష్ఠానముపపద్యతే - శ్రోతురజ్ఞాతార్థత్వాన్నేతిచేన్న - ఉపనయ నప్రభృత్యనుష్ఠానవద్ధితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తేః. తర్హి హితైషివాక్యమేవస్యాత్ - కిమర్థం మీమాంసాశ్రవణమితిచేత్. హితైషివచనస్య ప్రమాణమూలత్వనిశ్చయార్థమ్, ప్రష్టౄణామపరేషాం స్వయముపపాదనార్థంచ. హితైషివచనాదనుష్ఠానసమ్భవే శూద్రాదీనామప్యనుష్ఠాన ప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న - ❊ నశూద్రాయ మతిం దద్యాత్ ❊ నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్యవ్రతమాదిశేత్। ఇత్యాదినిషేధవచనసద్భావాత్. నహి యజ్ఞాదికంబ్రాహ్మణాశ్శూద్రామోపదిశన్తి. నచశుశ్రూషావిరహితశూద్రవిశేషవిషయత్వేనేదృశనిషేధవచనానాం సఙ్కోచఃకార్యః-సఙ్కో చకాభావాత్ - నహి శూద్రస్య యజ్ఞాద్యర్హత్వవిషయం వచనాన్తరందృశ్యతే. కిఞ్చయజమానేన కృత్స్నవేదస్య, మన్త్రవిశేషాణాంచజప్య తావచనాత్తైషామధ్యయనలభ్యత్వాదధ్యయనస్యోపనయనసాపేక్షత్వా దుపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాన్నశూద్రాద్యధికారప్రసఙ్గః. నచోపనయనవిధిస్త్రైవర్ణికాధ్యయనవిషయతయా నేతుం శక్యతే. అతశ్శూద్రస్యాధ్యయనముపనయననిరపేక్షమితి తస్యయాజమానాద్యాచా రణసమ్భవఇతిచేన్న - ❊ తస్మాచ్ఛూద్రసమీపేనాధ్యేతవ్యమ్ ❊ అథహాస్యవేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమిత్యాదినా శూ ద్రస్య వేదశ్రవణాదేర్నిషిద్ధత్వాదధ్యయనంచేదుపనయనాఙ్గకం-తత్త్రైవర్ణికాధికారమేవేతి నతత్రశూద్రాద్యధికారఇతి మన్త్రవిశేషోచ్చా రణానుపపత్తేః, నహితైషి వచనాచ్ఛూద్రాదేఃక్రత్వనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతినాపశూద్రాధికరణవిరోధః. కిఞ్చ - యథా ❊ యావజ్జీవమగ్నిహో త్రంజుహోతీత్యాదివిధిర్నస్వాఙ్గంస్వవ్యవధాయకమితిన్యాయాత్స్వోపయోగినోర్థార్జనాదే రాగప్రాప్తస్యాప్యవసరప్రదః. తథానుష్ఠానోప

తత్ర కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వాఽధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయైకదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేస్తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవాక్యవిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి. తథా చ

యోగిమీమాంసాశ్రవణస్య సమావర్తనవిధేరవకాశప్రదస్స్యాత్ క్త్వాప్రత్యయస్య చ సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలీనత్వమాత్రమర్థః - న త్వానన్తర్యం. న చాన్వానన్తర్యమేవ విధేయం - న చేద్విధివైయర్థ్యం - దుఃఖాత్మకగురుకులవాసనివృత్తేస్స్వతః ప్రాప్తత్వాదితి చేన్న - ఆనన్తర్యపరత్వేపి విధివైయర్థ్యాత్. తచ్చ గురుకులవాసస్య దుఃఖాత్మకత్వాదేవ. అతస్సనియమకసంస్కారవిశేషఏవ స్నానమితి తద్విధేయం - న త్వానన్తర్యం. తస్మాదనేత్యేతి క్త్వాశ్రుతేర్న విరోధః. తస్మాత్స్వయమేవ ప్రవర్తతే. నను * యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్ భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్త్యథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవత్యయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి శ్రుత్యా * అవిదిత్వా ఋషిం ఛన్దో దైవతం యోగమేవ చ । యోఽధ్యాపయేజ్జపేద్వాపి పాపీయాన్ జాయతే తు సః ఇతి । స్మృత్యుపబృంహితయార్థజ్ఞానవిధానం ఫలితమ్. మన్త్రప్రతిపాద్యదేవతాజ్ఞానస్యాత్ర విహితత్వాత్తుల్యన్యాయతయా దైవతశబ్దస్య మన్త్రప్రకాశ్యానుష్ఠేయార్థప్రదర్శనార్థతయా చ విధ్యాదిభాగార్థజ్ఞానస్యాపి విధేయత్వాపత్తేః. యోగః - మన్త్రాణాం వినియోగః, తజ్జ్ఞానస్య బ్రాహ్మణభాగార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాచ్చేతి చేన్న - ప్రతిగ్రహార్థసంప్రవేశనాదేరివ రాగప్రాప్తత్వాన్నివృత్తేః. న హి * బ్రాహ్మణః ప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేత్ * ఋతావుపేయాదిత్యాదివచనం రాగతః ప్రాప్తిం ప్రతిగ్రహాదేర్నిరుణద్ధి. కించ - అనేనైవ వాక్యేనార్థజ్ఞానం విహితమిత్యధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం నాశ్రయణీయమ్. యథా క్రతూనాం విధ్యన్తరసిద్ధత్వాదాధానవిధేరుత్తరక్రతుపర్యన్తత్వం నాశ్రీయతే తద్వన్న చేదం వాక్యమధ్యయనస్యార్థధీపర్యన్తత్వ[illegible]యతి. న చ స్వయమర్థజ్ఞానం విధత్తే - అర్థజ్ఞానస్యాన్యతస్సిద్ధత్వాదత్ర మన్త్రమాత్రస్య ఋష్యాదివిజ్ఞానవిధానప్రతీతేశ్చ. తతశ్చ వేదస్య సాఙ్గతయాఽధ్యేతవ్యత్వం సిధ్యేత్ - న త్వర్థజ్ఞానమ్. ఛన్దోదైవతాదిజ్ఞానస్య ఛన్దఃకల్పవ్యాకరణనిరుక్తాదిసాపేక్షత్వాన్మీమాంసానపేక్షత్వాచ్చ. వినియోగవిషయసన్దేహే సతి మీమాంసాపేక్షా స్యాదితి చేత్. తర్హి సన్దేహాపోహనాయ రాగతః ప్రవృత్తిస్స్యాత్. * యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే । అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిత్ ఇతి స్మృతివచనం నార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమధ్యయనవిధేరవగమయతి. అధీతమవిజ్ఞాతమిత్యత్రైవాధ్యయనార్థజ్ఞానయోః పృథఙ్నిర్దేశాత్. రాగప్రాప్తస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ. * వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః, ఏకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియః, అఙ్గాధ్యాయ్యనూచాన ఇత్యాదయః కల్పసూత్రప్రయోగాశ్చాధ్యయనాదర్థజ్ఞానం పృథగ్భూతమవగమయన్తి. అతశ్శ్రవణస్య దుఃఖరూపత్వేన తద్రాళితయా వాఽర్థార్జనాద్యన్యపరతయా వా యో న శృణోతి - తత్ప్రరోచనార్థమిదం యదధీతమిత్యాదివచనమ్. యథా అక్షైర్మా దీవ్యః, కృషిమిత్కృషస్వ విత్తే రమస్వ, బహు మన్యమాన ఇతి వాక్యం తద్ద్వారా ప్రరోచనార్థమ్. ప్రరోచనయా హి ప్రవృత్తిరుత్కటా స్యాత్. న హ్యేతావతా కృషేరర్థార్జనస్య చ రాగప్రాప్తత్వభఙ్గేన సర్వత్ర వైఫల్యమేవ స్యాత్. తద్వదిదమపి వచనం శ్రవణస్య రాగప్రాప్తత్వం న విహన్తి. తస్మాద్రాగత ఏవ ప్రవర్తతే. ఏవమన్యతః ప్రవృత్తౌ సమ్భవన్త్యాం శబ్దశక్త్యుల్లఙ్ఘనేన మీమాంసాశ్రవణస్య విధేయత్వకల్పనమయుక్తమ్. ఏకశాస్త్ర్యమ్, రాగతః ప్రవృత్తిశ్చాస్తు - కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర - వేదే (కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపిత ఇతి) కర్మభాగస్య వేదోపక్రమత్వాదధీతక్రమేణైవ నిరూపణం ప్రాప్తమితి కర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమితి భావః. నను న హి కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమనన్తస్థిరఫలత్వం చ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ క్వచిన్నిరూపితమ్ - తత్కథమల్పాస్థిరఫలత్వావగతిరిత్యత్రాహ (స్వరూపే నిరూపిత ఇతి) కేవలం కర్మవిధిస్వరూపమేవ నిరూపితమ్. అల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానమావృత్తివిధానాదినా ఫలితమితి భావః. యద్వా కర్మవిధిస్వరూపం నిరూపితమ్. న త్వారాధ్యపరదేవతేతి భావః. తదారాధనత్వేన కృతే హ్యనన్తస్థిరఫలత్వసిద్ధిః. (అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయేతి) అధ్యయనస్య కృత్స్నస్వాధ్యాయవిషయత్వాదుపనిషదశ్చ స్వాధ్యాయశబ్దాన్తర్గతత్వాదితి భావః. ఏకదేశశబ్దేనైకప్రబన్ధాంశత్వం సూచితమ్. సాధారణవేదశబ్దనిర్దిష్టే శబ్దరాశావనన్యపరం ప్రదేశం పృథఙ్నిర్దిశత్యుపనిషచ్ఛబ్దేన. వేదాన్తశబ్దేన విచారపౌర్వాపర్యనియమహేతుర్దర్శితః. మీమాంసాశబ్దోక్తవ్యాఖ్యానే ప్రదేశభేదం విశినష్టి శారీరకపదేన * అన్నవానన్నాదో భవతి మహాన్భవతి ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాద్యుక్తానుషఙ్గికాల్పాస్థిరఫలవ్యావృత్త్యర్థమమృతత్వరూపశబ్దః. ఆనుషఙ్గికాణామల్పాస్థిరత్వేపి ప్రధానఫలస్యానన్తస్థిరత్వేనాపాతప్రతీతిరస్తీత్యర్థః. కర్మమీమాంసాసంస్కృతమనస్కత్వాదత్రాప్యానుషఙ్గికం ప్రధానం చ ఫలం సమ్భవతీతి శ్రోతుః ప్రతీయత ఏవ. నను ఫలత్వాదిదమప్యనిత్యమితి బుద్ధిస్స్యాత్. నైవం - విపక్షే బాధకాభావాత్. యథా భౌమసుఖాత్స్వర్గాదిసుఖం విలక్షణం ప్రతిపన్నమ్. తత్రాపి పరస్పరవైలక్షణ్యం దేశకాలస్వరూపభేదాత్ప్రతిపన్నమ్. తద్వదేవ తస్మాదపి విలక్షణసుఖం సమ్భవతీత్యతీవ రాగజననాయాస్యాపి ప్రతీతిస్స్యాత్. (అధికరోతి) అధికారీ భవతి. ఏవం కర్మవిచారకృదేవాధికారీ భవతి. న తు సాధనచతుష్టయవానిత్యభిప్రాయః. ఏవమైకశాస్త్ర్యక్రమనియమారమ్భణీయత్వాన్యుపపాదితాని. కైర్వేదాన్తవాక్యైరారమ్భణీయత్వోపయికాపాతప్రతీతిరిత్యత్రాహ (తథా చేతి) యథా సూత్రం వ్యాఖ్యాతం లభేత్యర్థః. చర్మజ్ఞానివృత్తౌ ప్రసిద్ధో వా. కేవలశబ్దేన జ్ఞానాఙ్గకర్మవ్యావృత్తిః. నను కర్మవిచారేణ నిర్ణీతేపి కర్మఫలక్షయిత్వే

వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి * ౧ తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత, ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే॥ * ౨ అన్తవదేవాస్య తద్భవతి॥ * ౩ నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే॥ * ౪ ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః॥ * ౫ పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం, తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్॥ * ౬ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్॥ * ౭ న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి॥ * ౮ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి॥ * ౯ స స్వరాడ్భవతి॥

పునశ్చాల్పాస్థిరఫలత్వప్రతీతిజనకవాక్యాని కిమర్థముదాహ్రియన్తే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకాన్యేవ హి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. ఉచ్యతే - అధిగతకర్మణః పురుషస్య హి నిర్ణీతార్థసంవాదివాక్యదర్శనాత్ కర్మఫలాస్థిరత్వవద్బ్రహ్మజ్ఞానఫలాక్షయిత్వస్య ప్రామాణికత్వం సమ్భవతీతి శ్రద్ధాస్థిరీకరణార్థమ్. (తద్యథేతి) లోక్యత ఇతి లోకః - ఫలమ్. అన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యనేన జ్ఞానవిధురకర్మణోఽనేకకాలానుష్ఠితస్య బహువిధస్యాపి క్షయిత్వముక్తం భవతి * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణీత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాత్తస్య వాక్యస్య. అన్తవదిత్యుక్తే క్రియాస్వరూపస్యాన్తవత్త్వం లోకసిద్ధతయాఽనుపదేశ్యమితి ఫలస్యైవాన్తవత్త్వమర్థసిద్ధం స్ఫుటీకర్తుం పూర్వం తద్యథేతి వాక్యోపాదానమ్. సాంసారికఫలస్యాధ్రువత్వం స్యాత్ - కర్మభిరేవ ధ్రువం ఫలం సమ్పాద్యతామితి శఙ్కావ్యుదాసాయోపాదత్తే (నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యత ఇతి.) ధ్రువం తదితి వాక్యఖణ్డః. తదుపపాదకత్వేన ప్రతీయమానం వాక్యాన్తరముదాహరతి (ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి.) సంసారపారం తారయితుం నాలమ్, మధ్యే భఙ్గురత్వాదిత్యర్థః. సూత్రయోజనాఽనుగుణతరం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం చ దర్శయద్వాక్యముపాదత్తే (పరీక్ష్య లోకానితి) అస్మిన్వాక్యే న్యాయసిద్ధార్థానువాదేన గురూపసత్తిర్విధీయతే. కర్మచితాన్ - కర్మసఞ్చితాన్. పరీక్ష్య - మీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్య. బ్రాహ్మణః - అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదః. య ఇత్యధ్యాహార్యమ్ - స ఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్. అకృతః - నిత్యః. అత్ర పురుషో విశేష్యః. లిఙ్గవశాదక్షరం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ. కృతేన - కర్మణా, నాస్తి - న సిధ్యతి. ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం, ఇతి - యో నిర్వేదమాయాత్, స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం గమ్యతే. సమిత్పాణిః - నరిక్తపాణిః. * రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమితి హి స్మర్యతే. శ్రోత్రియమ్ - శ్రుతవేదాన్తమ్. బ్రహ్మనిష్ఠమ్ - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తమ్, శ్రుతవేదాన్తోఽపి రుచిభేదాదబ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః. అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమః - బాహ్యేన్ద్రియనియమనరూపః - ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమనస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితమ్. న తూపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాదిః. తస్మై స విద్వాన్ ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి హి ప్రకృతమ్. సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా, లిఙ్గవ్యత్యయో వా. అక్షరమ్, స్వరూపేణావికారమ్. సత్యమ్ - గుణతోఽప్యవికారమ్. ఆభ్యామచిజ్జీవవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచ - ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. ఇతి వేదాన్తసారే వ్యాఖ్యాతమ్. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి లిట్. నను ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం ప్రతీయతే. న - శ్రవణోపయోగ్యవధానమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నాత్రోపాసనాఙ్గభూతాత్యన్తవిషయవైతృష్ణ్యం వివక్షితమ్. తద్ధి * శమదమాద్యుపేతః స్యాదితి నిరూపయిష్యతే. అతో నిరూప్యసమ్పాదనైర్నిరూపణాత్ప్రాగేవ విశిష్టత్వమనుపపన్నమ్. శ్రుతిశ్చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానవతః పురుషస్య తదుత్తరభావి శమాద్యఙ్గకముపాసనం దర్శయతి. * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. అత్ర హ్యేవంవిదితి శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్త్వముక్తమ్. భూత్వా పశ్యేదిత్యుపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వం స్థాపితమ్. కేవలానన్తస్థిరఫలపరవాక్యాన్యుదాహరతి (బ్రహ్మవిదితి) అత్రానువాకే * యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి శ్రవణాదనన్తఫలత్వసిద్ధిః. ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణోఽనన్తస్థిరత్వేఽపి ప్రాప్తేః కాదాచిత్కత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమపునర్నివృత్తిమాహ (న పునరితి) యద్వా విద్యయా అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మప్రాప్తిమాహ (బ్రహ్మవిదితి) విద్యయా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రతిబన్ధనివృత్తిపూర్వకత్వమాహ (న పునరితి) మృత్యుః ప్రమాదః, మోహో వా, * మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనామ్, * ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమీత్యుభయత్ర మృత్యుశబ్దవ్యపదేశాత్. ప్రమాదో యథావస్థితాత్మస్వరూపస్యాజ్ఞానం. మోహః, భ్రాన్తిజ్ఞానం, దిఙ్మోహ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. న మృత్యునివృత్తిమాత్రమేవ, తత్కార్యమపి నివర్తత ఇత్యాహ (న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి.) అస్య వాక్యస్యోపరి * న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రూయతే. న పునరిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి దృష్టే మృత్యుప్రముఖనివృత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం. న పశ్యో మృత్యుమిత్యత్రాపి పశ్యశబ్దస్య బ్రహ్మదర్శీత్యర్థః, తదేకం పశ్యతీత్యనన్తరోదాహృతవాక్యే విషయస్య దర్శితత్వాత్. (స స్వరాడ్భవతీతి) కర్మవశ్యో న భవతీ

౧। ఛాన్దోగ్యే - ౮ ప్రపాఠకే - ౧ ఖణ్డే - ౬ వాక్యమ్. ౨। బృహదారణ్యకే - ౫ అధ్యాయే - ౮ బ్రాహ్మణే - ౧౦ వా. ౩। కఠే - ౨ వల్ల్యాం - ౧౦ వా. ౪। ముణ్డకోపనిషది - ౧ ముణ్డకే - ౨ ఖణ్డే - ౭ వా. ౫। ముణ్డ ఉ - ౧ ముణ్డ - ౨ ఖ - ౧౨ వా. ౬। తైత్తిరీయే - ఆనన్దవల్ల్యాం - ౨ అధ్యాయే - ౧ అనువాకే - ౭ వా. ౭। [illegible] ౮। ఛాన్దో - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా. ౯। ఛాన్దో - ౭ ప్ర - ౨౫ ఖ - ౨ వా.

* ౧ తమేవం విద్వానమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థా అయనాయ విద్యతే॥ * ౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వాజుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదీని. ననుచ సాఙ్గవేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వమ్, స్వర్గాదీనాంచ క్షయిత్వమ్, బ్రహ్మోపాసనస్యాఽమృతత్వఫలత్వంచ జ్ఞాయతఏవ. అనన్తరం ముముక్షుర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామేవ ప్రవర్తతామ్, కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి శారీరకమీమాంసాయామపి నప్రవర్తతామ్ - సాఙ్గాధ్యయనాదేవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్. సత్యమ్ - ఆపాతప్రతీతిర్విద్యతఏవ, తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థస్సంశయవిపర్యయౌ నాతివర్తతే. అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్యఇతిచేత్, తథైవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్యఇతి పశ్యతుభవాన్. ననుచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా యదేవనియమేనాపేక్షతే, తదేవ పూర్వవృత్తంవక్తవ్యమ్. నధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః, అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోఽపి వేదాన్తవాక్యార్థవిచారోపపత్తేః.

త్యర్థః. * స్వరాట్ స్వతన్త్రో విజ్ఞేయ ఇతినైఘణ్టుకాః. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నిర్విశేషచిన్మాత్రజ్ఞానదేవతాన్తరోపాసనాద్యుపాయాన్తరవ్యావృత్తిసిద్ధిః - పురుషోత్తమోపాసనస్యైవోపాయతయోక్తత్వాత్. తదుపాసనరూపజ్ఞానంచ నాత్మైక్యవిషయం. అపితు పృథక్త్వవిషయమితిదర్శయతి (పృథగాత్మానమితి) మత్వా - జ్ఞాత్వా. తతః - పృథక్త్వజ్ఞానాత్. తేన జుష్టః - ప్రీతివిషయీకృతః. అనుగృహీతోఽమృతత్వమేతీత్యర్థః. ఇత్యాదీని వేదాన్తవాక్యానీతి పూర్వేణాన్వయః. ఉదాహృతస్పష్టార్థవాక్యమాత్రతృప్తః కశ్చిచ్చోదయతి (ననుచేతి) పూర్వత్రచోద్యాన్తరాణాం కణ్ఠోక్త్యభావేఽపి పరిహారకణ్ఠోక్త్యా తాన్యభిప్రేతాని. అతశ్చశబ్దేన త్రైరర్థసిద్ధేస్సహసముచ్చయో యుక్తః. (సాఙ్గేతి) కర్మజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదినాపి సాఙ్గాధ్యయనస్యాపేక్షితత్వం స్వీకృతమితి తదధికవ్యుదాసార్థఏవకారః. అధ్యయనస్య సాఙ్గత్వాదఙ్గానాంచార్థజ్ఞానహేతుత్వాన్మీమాంసానిరపేక్షం స్వర్గాదేరేవ కేవలకర్మఫలత్వమ్, స్వర్గాదేశ్చక్షయిత్వమ్, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వంచ జ్ఞాయతఇత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనస్యేత్యాదిగ్రన్థో దృష్టాన్తాభిప్రాయః. జ్ఞాయతఏవేత్యేవకారోఽజ్ఞాతత్వసంప్రతిపత్తిసూచకః - జ్ఞానసామగ్రీహిసిద్ధేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తరమితి) కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానేనముముక్షాసిద్ధ్యర్థంహి కర్మవిచారః. తన్నిరపేక్షమేవాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానాన్ముముక్షాసిద్ధేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసైవకర్తవ్యా - ధర్మవిచారేప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఏవమితి) ఏవంతర్హి - ఉదాహృతవాక్యమాత్రతృప్తోసిచేత్. (కృత్స్నస్యేతి) బ్రహ్మణోపీతిభావః. వేదాన్తవాక్యాన్యపి స్ఫుటార్థాని హ్యస్మాభిరుదాహృతాని. తేషామర్థోపి మీమాంసానపేక్షంజ్ఞాయతే. అతోఽనన్తస్థిరఫలజ్ఞానాయ నబ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యర్థః. సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే. ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః - బ్రహ్మవిచారనైరపేక్ష్యేఽనభ్యుపగమః. (ఆపాతేతి) ఆపాతప్రతీతిః, అజ్ఞాననివృత్తిమాత్రేణ సంశయవిపర్యయసహజ్ఞానమ్. సంశయవిపర్యయౌచ కారణవాక్యగతసద్బ్రహ్మాత్మాకాశప్రాణవైశ్వానరాదిశబ్దైరర్థతత్త్వస్య దుర్నిశ్చయత్వాత్. * విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి. * అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యాదిభిరాత్మానిత్యత్వాదేః ప్రతీతేః, * అన్నవానన్నాదోభవతి మహాన్భవతి ప్రజయాపశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాదినాల్పాస్థిరఫలావగమాచ్చస్యాతామ్. అతస్సాఙ్గాధ్యయనమాత్రేణ తయోరనతివృత్తేస్తద్వ్యుదాసస్య న్యాయానుగృహీతవాక్యఫలత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇతిచేదిత్యర్థః. భవాన్ - అనుదాహృతవాక్యాన్తరపర్యాలోచనాయామపిప్రవృత్తస్త్వమితి భావః. (తథైవ) ఏతయాదృష్ట్యా అత్రాపి సంశయ విపర్యయనిరాసస్యాపేక్షితత్వంజానన్ అనుదాహృతవాక్యానిపశ్యేత్యర్థః. * అక్షయ్యగ్ంహవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి. * పూర్ణాహుత్యాసర్వాన్కామానవాప్నోతి * సర్వాల్లోకాన్ పశుబన్ధయాజ్యభిజయతి. * అపామసోమమమృతాఅభూమ. * అనన్తంహవా అపారమక్షయ్యం లోకంజయతి। యోఽగ్నిం నాచికేతంచినుతే. * నాస్యేష్టాపూర్తంక్షీయతే। యోఽగ్నింనాచికేతం చినుతే। ఇత్యాదీనిహి. * అమృతత్వంభజన్తే. * సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్. * ఇమాల్లోకాన్కామాన్నీకామరూప్యనుసఞ్చరన్। ఇత్యాది బ్రహ్మవేదనఫలవాక్యైస్తుల్యాని వాక్యాని దృశ్యన్తే. అతఔపనిషదవాక్యేష్వివానుదాహృతవాక్యేషు సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయ కర్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యర్థః. ఏవం ఫలద్వారాహానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షా దర్శితా. అథస్వరూపేణోపాదానాయచ నియమేన కర్మజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి దర్శయితుం ముముక్షోః కర్మణోనియమేనానపేక్షితత్వలక్షణంపరపక్షముపక్షిపతి (ననుచేతి) నియమేనాపేక్షితత్వస్య వివక్షితేతరగామిత్వవ్యుదాసార్థః ప్రథమఏవకారః. ద్వితీయస్తు నియమేనానపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వనివృత్త్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (నధర్మేతి) కుతఇత్యత్రాహ (అధీతేతి) యేబ్రహ్మవిద్యాధికారిణః - తేషాం సర్వేషామవశ్యాపేక్షితంహి నియమేనాపేక్షితమ్. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినస్తు తత్రైవాపాతప్రతీతిర్బుభుత్సాచస్యాత్. తస్య కర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావాన్నకర్మవిచారస్య నియమేనాపేక్షేత్యర్థః. యద్వా - అధీతకృత్స్నవేదస్యాపి జన్మాన్తరసుకృతవశాద్వేదాన్తవాక్యఏవ బుభుత్సాజాయతేచేత్ - తస్య నకర్మవిచారాపేక్షేతి. తదాధీతవేదాన్తస్యేతిపదమయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్, నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్. కృత్స్నవేదాధ్యయనాదపేక్షితవేదాన్తభాగోఽప్యధీతఏవేత్యర్థః. ఏవం

౧॥ పురుషసూక్తే - ౨౦ వా. ౨॥ శ్వేతాశ్వతరే - ౧ అధ్యాయే - ౬ వా.

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాన్యత్రైవ చిన్త్యన్తే. తదనధిగతకర్మణో న శక్యం కర్తుమితి చేదనభిజ్ఞో భవాన్ శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య. అస్మిన్ శాస్త్రే అనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్తజన్మజరామరణాదిసాంసారికదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాననిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్. అస్య హి భేదావలమ్బికర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూత ఏవ జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదిహైవ క్రియతే. స తు న సాక్షాత్సఙ్గతః, అతో యత్ప్రధానం శాస్త్రం తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యం. బాఢం. తదపేక్షితం చ కర్మవిజ్ఞానమేవ కర్మసముచ్చితాత్ జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతి చ

హానార్థమపి కర్మణో జ్ఞాతవ్యత్వం నిషిద్ధమ్. ఉపాదానార్థమపి న జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యుపపాదయితుం వేదాన్తమాత్రబుభుత్సోరపి కర్మవిచారాపేక్షాం శఙ్కతే (కర్మాఙ్గేతి) ఏకస్య సామ్నః పఞ్చభాగాస్సన్తి. తే ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః. ఏతే భాగా భక్తిశబ్దాభిధేయాః. తాసు పఞ్చసు భక్తిషు ప్రస్తావో హిఙ్కారపూర్వం గీయతే. ఉద్గీథః ప్రణవపూర్వం గీయతే. తత్ర పఞ్చవిధసామోపాసనం క్వచిద్విధీయతే. * లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి క్వచిత్సామావయవేషు పఞ్చస్వేకైకావయవోపాసనం విధీయతే. తత్రోద్గీథావయవభూతప్రణవోపాసనం విధీయతే. * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి। (కర్మాఙ్గాశ్రయాణి) కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదివిషయాణి. అనధిగతకర్మణ ఉద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం న శక్యం కర్తుమితి ప్రతిజ్ఞా. కర్మాఙ్గాశ్రయాణీతి హేతుగర్భం విశేషణమ్. కర్మాఙ్గోద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనానీత్యుక్తే సతి హేతావుద్గీథశబ్దస్య వైయర్థ్యం స్యాత్. ఉపాసనమాత్రస్య చ పక్షీకారః ప్రతీయతే. అతో యథోక్తైవ వచనవ్యక్తిర్యుక్తా. అనధిగతే కర్మణ్యుద్గీథాదివిషయోపాసనచిన్తాయా అశక్యత్వాత్కర్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతి చేదిత్యర్థః. సోపాలమ్భం పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇతి) శాస్త్రే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిదమితి త్వయా న జ్ఞాతమిత్యర్థః, అత్ర కిం ప్రధానప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (అస్మిన్నితి) భేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః. వైవిధ్యం-తదవాన్తరభిదాబాహుల్యమ్. ఏవం వివిధభేదదర్శనస్య హేతురవిద్యా. తస్యాః కో హేతురిత్యనవస్థాపరిహారార్థమనాదిశబ్దః. ఏవమవిద్యాకృతభేదదర్శననిమిత్తకం జన్మజరామరణాదికమేవ సాంసారికదుఃఖమ్. ఆదిశబ్దేన నరకగర్భవాసాదిగ్రహణమ్. సంసారః - ప్రకృతిసమ్బన్ధః. తత్ప్రభవం సాంసారికం - తన్నిరసనీయత్వాయ దుఃఖరూపతోక్తిః. సాగరశబ్దస్తదానన్త్యపరః. (నిమగ్నస్యేతి) దుఃఖనివృత్త్యపాయాపేక్షాహేతుతయోక్తం - అధికారిస్వరూపముక్తమ్. ప్రయోజనమాహ (నిఖిలేతి) మిథ్యాజ్ఞానం - భ్రాన్తిజ్ఞానమ్ - * దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదితి ప్రయోగాత్. భ్రాన్తిజ్ఞానం చ భేదదర్శనమ్. యద్వా - మిథ్యాభూతమజ్ఞానం మిథ్యాజ్ఞానమ్. జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ మిథ్యాశబ్దః. తస్య నిబర్హణాయ. తన్నిబర్హణమేవ మోక్ష ఇత్యభిప్రాయః. తత్సాధనం కిమిత్యత్రాహ (ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమితి) సర్పభ్రమస్య రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానం హి నివర్తకమ్, న తు కర్మవిశేషః. ఏవం భేదదర్శనస్యావిద్యాకృతత్వాదైక్యజ్ఞానమేవ తన్నివర్తకమితి తత్రైవ తాత్పర్యం వేదాన్తవాక్యానామిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అస్య హీతి) (క్వోపయుజ్యతే) న కుత్రచిత్ - జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ తత్ఫలోత్పత్తౌ జ్ఞానోత్పత్తిసాధనానుగ్రహే వా నోపయుజ్యత ఇత్యర్థః. న కేవలముపయోగాభావః. ప్రతికూలఫలత్వమప్యాహ (ప్రత్యుతేతి) ద్వైతవాసనాజనకత్వాదిత్యభిప్రాయః. తథాప్యుపనిషత్స్వధీతత్వాద్బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూప్యమాణత్వాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితమిత్యుద్గీథాదివిచారస్సాక్షాత్సఙ్గత ఇత్యత్రాహ (ఉద్గీథాదీతి) తర్హి కథముపనిషత్స్వధ్యయనం, బ్రహ్మవిచారే తద్విచారశ్చేత్యత్రాహ (జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదితి) జ్ఞానరూపత్వసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయా కృతః - న తు ప్రధానార్థోపయోగిత్వాదిత్యర్థః. (తతః కిమిత్యత్రాహ) (స త్వితి) తుశబ్దద్వయం శఙ్కాద్వయవ్యావర్తకమ్. ప్రధానప్రతిపాద్యోపయుక్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) కిమపి - కర్మవిచారాదన్యదితి భావః. ప్రధానార్థోపయోగిత్వేన సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. యేన కేనాప్యాకారేణ సామ్యాద్బుద్ధిస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అతః ప్రాసఙ్గికోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తాపేక్షితస్య ప్రధానార్థవిరుద్ధస్య కర్మవిచారస్య న పూర్వవృత్తతా యుక్తా - అపి తు ప్రధానప్రతిపాద్యాత్మైకత్వవిజ్ఞానాపేక్షితమేవ కిమపి పూర్వవృత్తం వక్తుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. అత్ర భాస్కరీయాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే, (బాఢమితి) బాఢమిత్యర్థాఙ్గీకారే. యత్ప్రధానం శాస్త్రం, తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తమిత్యేతావన్మాత్రవిషయోఽఙ్గీకారః. తదపేక్షితం చేతి ప్రతిజ్ఞా. త్వయా యదనపేక్షితమిత్యుక్తం-తదేవాపేక్షితమిత్యేవకారాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (కర్మసముచ్చితాదితి) సముచ్చితశబ్దస్సాహిత్యమాత్రపరః - న సముచ్చయపరః. * అస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి సముచ్చితోపదేశాదిత్యత్ర సముచ్చితశబ్దవత్ - కర్మజ్ఞానాభ్యామితి న నిర్దిష్టం - అపి తు కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితి విశేషణవిశేష్యభావేన నిర్దిష్టమ్. అతో జ్ఞానప్రాధాన్యమవగమ్యతే. కర్మాఙ్గకాజ్జ్ఞానాదిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ * యజ్ఞేన దానేనేత్యాదిర్వివక్షితా. కర్మణో విద్యాఙ్గత్వే సూత్రకారాభిమతిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) చః ప్రతిపాదకసముచ్చయే. అఙ్గతయా కర్మణోఽనుష్ఠానమపేక్షితమస్తు - తజ్జ్ఞానస్య కథం పూర్వభావిత్వమ్. కర్మజ్ఞానం బ్రహ్మవిచారపాశ్చాత్యం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ

* ౧ సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి। అపేక్షితే చ కర్మణ్యజ్ఞాతే కేనసము
చ్చయః-కేననేతి విభాగో నశక్యతేజ్ఞాతుం. అతస్తదేవ పూర్వవృత్తం. నైతద్యుక్తం

(అపేక్షితేచేతి) ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్య కరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకత్వేనాఙ్గతయాపేక్షా వివక్షితా. తృతీయస్య చతు
ర్థపాదే సమావృత్తాకృతదారమృతదారాదీనా మాశ్రమవిశేషవర్తినాంచ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాం కర్మస్వనుష్ఠేయానసనుష్ఠేయవిభాగస్య నిరూప
యిష్యమాణత్వమభిప్రేత్యోక్తమ్ (కేనసముచ్చయః కేననేతీతి) యద్వా-నిత్యనైమిత్తికయోస్సముచ్చయః. నతుకామ్యనిషిద్ధయోరితి విభాగో
నజ్ఞాయతఇత్యర్థః. అయమర్థః - పదార్థజ్ఞానపూర్వకంహి వాక్యార్థజ్ఞానం - యజ్ఞేన దానేనేత్యాదివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణాం పదార్థభూతత్వా
ద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యచ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్యజ్ఞాదికర్మవిచారస్యపూర్వభావిత్వమ్. నహి * వ్రీహీనవహన్తీత్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం వ్రీహ్యా
దిపదార్థజ్ఞానేనవినోపపద్యతే - పదార్థసంసర్గరూపత్వాద్వాక్యార్థస్య. నను గామానయేతి వాక్యాద్వ్యుత్పత్తౌ గవానయనాదిరూపం వా
క్యార్థం పూర్వంప్రతిపద్యావాపోద్వాపముఖేన పశ్చాత్పదార్థప్రతిపత్తేర్నపదార్థధీపూర్వకత్వనియమోవాక్యార్థజ్ఞానస్య. ఉచ్యతే - వ్యుత్ప
న్నాచ్ఛబ్దాదర్థప్రతిపత్తౌ సర్వత్రపదార్థజ్ఞానపూర్వకమేవ వాక్యార్థజ్ఞానమ్-వ్యుత్పత్తిదశాయాంతు ప్రమాణాన్తరేణశబ్దాన్తరేణవా వాక్యార్థా
వగమః పూర్వంస్యాత్ - నతు తస్మాదేవశబ్దాత్ - తస్యాగృహీతసమ్బన్ధత్వేనబోధకత్వాయోగాత్. వ్యుత్పత్తావపి నవాక్యార్థధియః పూర్వ
భావనియమః. అమ్బా తాత మాతులాదిపదానాం పదాన్తరాసంసృష్టానామేవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్. అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యు
త్పత్తౌ వాక్యార్థజ్ఞానస్య పూర్వభావాభావాచ్చ. నచాస్మిన్నేవవాక్యే యజ్ఞాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిసమ్భవః - వివిదిషానిష్పత్తిరూపవాక్యార్థ
స్యాప్రత్యక్షత్వేన గవానయనాదావివ వ్యుత్పత్త్యనుపపత్తేః. అతః పదార్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. బాధమిత్యాదికం సి
ద్ధాన్తినశ్చోద్యపరమితిచ వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదానీమపి పదార్థవాక్యార్థభావః క్రమవిశేషహేతుతయావివక్షితః. కించ - అపే
క్షితేచేత్యఙ్గతయాపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్, కర్మణాంచ జ్ఞానోత్పాదకతయా తదఙ్గత్వాదుత్పాదకోత్పాద్యయోః పౌర్వాపర్యనియమా
ద్విచారవిషయయోః కర్మజ్ఞానయోః పూర్వాపరభావేన తచ్ఛేషభూతయోర్విచారయోరపి తత్క్రమభాక్త్వం న్యాయ్యమితి చాభిప్రాయః.
శేషభూతస్య శేషిక్రమానురోధిత్వంహి న్యాయసిద్ధమ్ - యథా * సారస్వతౌ హోమౌ భవత ఇతి యుగపదుత్పన్నయోరపి సారస్వతహోమ
యోర్యాజ్యాపురోనువాక్యామన్త్రానుసారేణ సరస్వతీయాగస్య పూర్వభావే, సరస్వద్యాగస్యచ పశ్చాద్భావే ప్రాప్తే తదఙ్గానామపి తేనైవ
క్రమేణానుష్ఠానం నిర్ణీతమ్, దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తికేచ శేషిణోః క్రమనిశ్చాయకహేతువైషమ్యమేవ. తయోః క్రమేనిశ్చితే శేషస్య శేషిక్రమాను
రోధిత్వం తత్రచాత్రచతుల్యం. ఏవంచోపాసనస్యైవవిచారం ప్రతి శేషిత్వాత్తృతీయలక్షణే కృతస్యోపాసనచిన్తనస్యైవ కర్మవిచారాపేక్షయా
పశ్చాద్భావ ఇతి నవాచ్యమ్. విద్యావిషయతత్ఫలచిన్తనస్యాపి తదపేక్షితత్వేన కృత్స్నాయా అపి బ్రహ్మమీమాంసాయాః కర్మవిచారపశ్చాద్భా
వప్రాప్తేః. నిగమయతి (అతఇతి) బాధమిత్యాదేస్సిద్ధాన్తిచోద్యపరత్వాదపి భాస్కరమతపరత్వముచితమ్. కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతే
రిత్యస్య గ్రన్థస్య భాస్కరీయభాష్యే శ్రూయమాణత్వాదఙ్గభావస్య తదభ్యుపగతత్వేన తద్విషయసూత్రోపాదానావిరోధాచ్చ, శబ్దతోర్థతశ్చ
ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సిద్ధాన్తిచోద్యస్యాపి తదన్తర్భావాచ్చ భాస్కరపక్షం, యాదవప్రకాశపక్షంచోపజీవ్య బాధమిత్యాదినాపార్శ్వస్థశ్చోద్య
యతీతిచ నిర్వాహస్సాంప్రదాయికః. తత్రైవం యోజనా - కర్మసముచ్చితాదితి సమసముచ్చయోవివక్షితః- కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితి వి
శేషణవిశేష్యభావేన నిర్దేశో జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిబన్ధనః. శ్రుతిశ్చ * విద్యాంచావిద్యాంచేత్యాదిః. అస్మిన్వాక్యే మృ
త్యుశబ్దః ఉపేయప్రాప్తివిరోధికర్మవాచీ. ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చేతి సాధ్యద్వయమ్, క్రమేణకర్మ,జ్ఞానంచేతి సాధనద్వయమపిహి యా
దవప్రకాశైరభ్యుపగతమ్. అతో విద్యాంచావిద్యాంచేతివాక్యే పూర్వఖణ్డస్సాధనద్విత్వపరః. ఉత్తరఖణ్డస్తు సాధ్యద్విత్వపర ఇతి తేషాం నిర్వా
హః. (వక్ష్యతిచేతి) చశబ్దః ప్రతిపాద్యసముచ్చయే. అఙ్గభావంచవక్ష్యతీత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్తేః పశ్చాత్కర్మణో బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం,
జ్ఞానోత్పత్తేః పూర్వం కర్మణో జ్ఞానోత్పాదకతయా తదఙ్గత్వమపిహి తదభ్యుపగతమ్. అఙ్గభావపరసూత్రముపాదత్తే (సర్వాపేక్షేతి) సర్వాపే
క్షేతిసూత్రమఙ్గాఙ్గిభావపరమ్. * సహకారిత్వేనచేతిసూత్రం సమసముచ్చయప్రతిపాదకమితిహి తేషాం ప్రక్రియా. అఙ్గభావేసముచ్చయేచ
శ్రుతివాక్యే, సూత్రేచోదాహర్తవ్యేపి గ్రన్థలాఘవార్థం సముచ్చయే శ్రుతిః, అఙ్గభావే సూత్రంచోదాహృతం. అఙ్గభావప్రతిపాదకవాక్యవిష
యసూత్రోపాదానేన భాస్కరమతంచావలమ్బితం భవతి. ఏవముభయథా కర్మణోపేక్షా దర్శితా. తతః కిమిత్యత్రాహ (అపేక్షితేచేతి) సమ
ప్రధానతయా, అఙ్గతయాచాపేక్షితఇత్యర్థః. అన్యత్సర్వం పూర్వవత్. యద్యపి యాదవప్రకాశమతే కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వమన
భిమతమ్. తథాపి సముచ్చయేనాఙ్గతయాచ కర్మణోపేక్షితత్వస్య తదుపపాదితత్వాత్తావన్మాత్రముపజీవ్య పార్శ్వస్థేన మతద్వయావలమ్బిచోద
యితా పూర్వవృత్తత్వాపాదనముఖేన చోదితమితి ననిగమనగ్రన్థవిరోధః. సముచ్చయశబ్దస్య ప్రధానతయాన్వయే స్వారస్యాదఙ్గత్వప
రసూత్రోపాదానాత్తదనన్తరం సాధ్యద్విత్వస్య, సాధనద్విత్వస్యచ నిరాకరిష్యమాణత్వాచ్చ మతద్వయావలమ్బనేన చోదితమితి పూర్వాచా
ర్యైర్నిర్వాహః కృతః. అత్ర ప్రతివదతి (నైతద్యుక్తమితి) హానార్థం కర్మణాం జ్ఞాతవ్యత్వం ప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తమ్. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినః

౧। శారీరకమీ - 3 అ - ౪ పా - ౨౬ సూ.

సకలవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః - అవిద్యానివృత్తిరేవ హి మోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతావికల్పాస్పదం కర్మ, సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపజ్ఞానస్యోత్పత్తేః కథమివ సాధనం భవేత్. శ్రుతయశ్చ కర్మణామనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం, జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వం చ దర్శయన్తి * ౧ అన్తవదేవాస్య తద్భవతి * తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే * ౩ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * ౪ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి. * ౫ తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః. యదపీదముక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యా.

కర్మమీమాంసయా సాధ్యప్రతిపత్త్యభావేన కర్మ నైరపేక్ష్యవచనాత్, సుకృతవశాద్వేదాన్తమాత్రబుభుత్సావతః కర్మజ్ఞానానపేక్షావచనాచ్చ. అత్రో పాదానార్థం కర్మణోఽజ్ఞాతత్వం నిరాచికీర్షుస్సమసముచ్చయేనాఙ్గభావేన చ ద్వివిధేప్యుపాదానే సమసముచ్చయార్థముపాదానం ప్రథమం నిరాకర్తుం సాధనద్విత్వమ్, సాధ్యద్విత్వం చ వాక్యద్వయేన ప్రతిక్షిపతి (సకలవిశేషేత్యాదినా) యదా బాధమిత్యాదిగ్రన్థో భాస్కరమతేన సిద్ధాన్తిమతేన వా చోద్యాన్తరః. తదానీం పూర్వపక్షే సమ్భావితసమస్తప్రకారేణ కర్మణోఽపేక్షాం ప్రతిక్షేప్తుకామః కిం త్వయా సమసముచ్చయో వివక్షితః - ఉతాఙ్గభావ ఇతి వికల్ప్య ప్రథమం సముచ్చయపక్షం ప్రతిక్షిపతీతి నిర్వాహ్యమ్. సకలవిశేషాః-సజాతీయవిజాతీయస్వగతవ్యావృత్త్యన్వయరూపవిశేషాః. తేషాం ప్రత్యనీకం - సర్పాద్యాకారాణాం రజ్జుత్వమివ తేషాం నివర్తకమితి భావః. చిన్మాత్రమితి మాత్రచా జ్ఞాతృత్వ జ్ఞేయత్వ వ్యావృత్తిః. యద్వా - సకలవిశేషప్రత్యనీకశబ్దేన విజాతీయసజాతీయభేదప్రత్యనీకత్వం, చిన్మాత్రమితి మాత్రచా స్వగతభేదశూన్యత్వం చ వివక్షితమ్. ప్రత్యనీకశబ్దేన నిత్యానర్హత్వం వివక్షితం. నహి శుక్తిశకలం కదాచిద్రజతత్వసమ్బన్ధార్హమ్. నిత్యానర్హత్వాదేవ హి శుక్తిజ్ఞానస్య రజతత్వనివర్తకత్వమ్. (బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేరితి) రజ్జుత్వజ్ఞానాదేవ హి సర్పత్వనివృత్తిః, నతు కర్మణేతి భావః. ఏవం సాధనద్విత్వం నిరస్తమ్. కథం సాధనద్విత్వవ్యుదాసః, సాధ్యద్విత్వం హి విద్యత ఇతి శఙ్కాయాం సాధ్యద్విత్వం వ్యుదస్యతి (అవిద్యానివృత్తిరేవ హి మోక్ష ఇతి) బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యా. నతత్ప్రాప్తిః. హిశబ్దస్యాయమభిప్రాయః, యా ప్రతిబన్ధనివృత్తిః కర్మసాధ్యత్వేన త్వయోక్తా - సైవ జ్ఞానసాధ్యా శ్రుతిస్మృతిసూత్రైరభిహితా * తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి * జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః, నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే. * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే. * ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే. * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా! * తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరిత్యాదిభిః. తస్మాద్వాక్యద్వయేన న సాధ్యసాధనద్విత్వమస్తీత్యుక్తం భవతి. అవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షోఽస్తు - తథాపి కిం కర్మనైరపేక్ష్యేనేత్యత్రాహ (వర్ణాశ్రమేతి) అనేన పదేన పూర్వోక్తం కర్మణో భేదావలమ్బిత్వం వివృతం భవతి. ఆదిశబ్దేన నిషిద్ధాని, ప్రాయశ్చిత్తకర్మాణి చ వివక్ష్యన్తే. అనన్తశబ్దేన వర్ణాదీనాం బాహుల్యమ్. వికల్పః - భేదః. (సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపజ్ఞాననివృత్తేరితి) మూలాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలం హి భేదదర్శననివృత్తిః. అతో భేదదర్శననివృత్తిరజ్ఞాననివృత్త్యన్తర్గతేత్యర్థః. (కథమివ సాధనం) న కథంచిదపీతి యావత్. నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతీతి న్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధం కర్మణోఽపేక్షితత్వం న బాధ్యమితి శఙ్కాయాముక్తోపపత్తేః శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) న కేవలోపపత్తిః. తదనుగ్రాహ్యమప్యస్తీతి చశబ్దస్య భావః. పూర్వం భేదావలమ్బితయా విరోధ ఉక్తః. అత్ర తు ఫలానిత్యతయా విరోధశ్చ యుక్త్యన్తరత్వేన దర్శితః. (అనిత్యఫలత్వేనేతి) నిత్యఫలస్య మోక్షస్య కథమనిత్యఫలదం కర్మ సాధనమిత్యర్థః. శ్రుతయ ఇతి ఏకస్మాదనేకవాక్యానాం ప్రాబల్యం వివక్షితమ్. దర్శయన్తీత్యనేనాస్ఫుటార్థాత్, స్ఫుటార్థానామ్. అన్తవదేవాస్యేతి కర్మసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వమ్ - నిత్యత్వే కర్మణస్తత్సాధనత్వం వా న స్యాత్. కర్మణోఽన్తవత్ఫలత్వనియమాదితి భావః. అనేన వాక్యేన కర్మణామనిత్యత్వముక్తమ్. తద్యథేత్యనేన కర్మక్షయస్య ఫలద్వారకత్వముక్తమ్. పూర్వవాక్యమనేకకాలానుష్ఠిత సకలకర్మణామన్తవత్త్వజ్ఞాపనార్థమ్. * అస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి హి శ్రూయతే, తత ఏవ కర్మనైరపేక్ష్యవాదే అస్య వాక్యస్య ప్రథమత ఉపాదానం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వముక్తం. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదనిషేధార్థం * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యుపాత్తం. * తమేవమితి ప్రతిబన్ధనివృత్తేర్జ్ఞానఫలత్వం జ్ఞాపితం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య కర్మాదేరుపాయత్వనిషేధశ్చానేన సిద్ధః - * నాన్యః పన్థా ఇతి హ్యనన్తరవాక్యం. ఏవం జ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వపరతర్కానుగృహీతస్పష్టార్థానేకవాక్యోపాదానేన * విద్యాం చావిద్యాం చేతి సమసముచ్చయపరత్వేన పరోక్తా శ్రుతిశ్చ తదర్థేత్యుక్తం భవతి. తస్యా ఏకత్వాదస్ఫుటార్థత్వాత్ తర్కోపేతత్వాచ్చ శ్రుత్యన్తరావిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. ఏవం జ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వే ప్రమాణతయా శ్రుతయ ఉపపత్తయశ్చ దర్శితాః. అథ యజ్ఞాదిశ్రుతేః కర్మాపేక్షితత్వపరతాం వ్యుదస్యతి (యదపిచేత్యాదినా) సిద్ధాన్తిభాస్కరయాదవప్రకాశానాం త్రయాణామపి కర్మాపేక్షితమితీదృశం ప్రాధాన్యం సూచయత్యపిశబ్దః. సముచ్చయపరవాక్యస్య శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యేన నిర్వాహే సతి యజ్ఞాదిశ్రుతిశ్చ నిర్వాహ్యేతి సముచ్చయాభిప్రాయశ్చశబ్దః. అపిచేత్యఖణ్డోఽయం శబ్దో వా. తదానీమప్యుక్తప్రకారేణ సముచ్చయపరః. యదుక్తం యజ్ఞాది

౧। బృ ఉ - ౫ అ - ౮ బ్రా - ౧౦ వా. ౨। ఛా ఉ - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౬ వా. ౩। తై ఉ - ఆన - ౨ అ - ౧ అను - ౧ వా.
౪। ముణ్డ ఉ - ౩ ముణ్డ - ౨ ఖ - ౯ వా. ౫। శ్వే ఉ - ౩ అ - ౮ వా.

తద్వస్తువిరోధాచ్ఛ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనయా, చాన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే - నఫలోత్పత్త్యా - వివిదిషన్తీతి శ్రవణాత్. వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామేవాన్తరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ * ౧ శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి॥ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠితానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యామ్ * ౨ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్. * ౩ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * ౪ నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్ * ౫ అయమాత్మా బ్రహ్మ * ౬ తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానాదవిద్యానివర్తతే. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీని చ శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనాని. శ్రవణం నామ వేదాన్తవాక్యాని

కర్మాపేక్షా విద్యేతి. అనయా వచనవ్యక్త్యా సముచ్చయేన విద్యాపేక్షితం యత్కర్మోక్తమిత్యర్థః. వస్తువిరోధః - ద్వైతవాసనాజనకత్వమనిత్యఫలత్వమ్, శ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనా-సన్ప్రత్యయార్థనిరూపణం. చస్సముచ్చయే. వివిదిషోత్పత్తావుపయోగప్రకారమాహ (అన్తఃకరణేతి) (నఫలోత్పత్త్యా) నమోక్షోత్పత్త్యా. * యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీతిహి శ్రుతిః. నతు ముచ్యన్త ఇతీతి భావః. అక్షరపర్యాలోచనా కథమిత్యత్రాహ (వివిదిషన్తీతి శ్రవణాదితి) ఏవంచ యజ్ఞాదిశ్రుతిపర్యాలోచనయాచ జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. నఫలోత్పత్తావితి ఫలశబ్దస్య మోక్షే స్వారస్యాదేవం యోజనాకృతా. యద్వా - యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి వచోభఙ్గ్యాఙ్గతయాపేక్షితం యత్కర్మోక్తమిత్యర్థః. నఫలోత్పత్త్యా - నవేదనోత్పత్తావిత్యర్థః. వివిదిషాపేక్షయాహి ఫలం వేదనమ్. అన్యత్సర్వం పూర్వవత్. అస్యాం యోజనాయాం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి నిర్దేశస్వారస్యమస్తి. అఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకత్వాదస్య నిర్దేశస్య. అథవా - యజ్ఞాదీతి ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్య కరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకతయాఙ్గం యత్కర్మోక్తం, తన్నోపయుక్తమిత్యర్థః. నఫలోత్పత్త్యా, నమోక్షోత్పత్త్యా, కరణభూతవిద్యానుగ్రాహకత్వేన నోపయుక్తమిత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయామఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకనిర్దేశస్య, ఫలోత్పత్తావితి నిర్దేశస్య చ స్వారస్యమస్తి, వివిదిషన్తీత్యుక్తిరసినా జిఘాంసతీతివదితి యజ్ఞాదేర్వేదనోపయోగిత్వం స్యాదితిశఙ్కాయాం వేదనోత్పత్తౌ హేతుత్వే కర్మణ ఇతికర్తవ్యతాత్వం, కరణత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (వివిదిషాయామిత్యాదినా) [వాక్యద్వయేన] తత్ర శమాదిభిస్సహ సముచ్చయేన వికల్పేన చేతికర్తవ్యతాత్వం ప్రథమం వ్యుదస్యతి వివిదిషాయామిత్యాదివాక్యేన. ఏవకారద్వయేన కర్మణస్సముచ్చయో, వికల్పశ్చ వ్యుదస్యతే. శమాదీనామిన్ద్రియవ్యాపారోపరతిరూపత్వేన యజ్ఞాదికర్మణస్తత్ప్రవృత్తిరూపత్వేనాऽన్యోన్యవిరోధిత్వాన్న సముచ్చయ ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ శమాదీనామేవేత్యుక్తమ్. తుల్యబలయోర్హి వికల్పః * భూత్వాత్మానం పశ్యేదితి శమాదీనామాత్మదర్శనం ప్రతి సాక్షాత్సాధనత్వస్య న్యాయనైరపేక్ష్యేణ శీఘ్రం ప్రతిపన్నతయా బలీయస్త్వాత్ * వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వేన స్వరసతః ప్రతిపన్నత్వేపి స్వారస్యభఙ్గేనాऽసినా జిఘాంసతీత్యాదిదృష్టాన్తపర్యాలోచనరూపన్యాయసాపేక్షతయా కర్మణో విద్యాసాధనత్వస్య విలమ్బేన ప్రతిపన్నతయా దుర్బలత్వాచ్చ న వికల్ప ఇత్యభిప్రాయేణాహ (శ్రుతిరేవాహేతి) తథాపి వివిదిషాపేక్షితత్వాత్కర్మ చ జ్ఞానోపయోగి - తత్కథమేతత్త్యజ్యతే - శమాదిరుపాదీయత ఇతి శఙ్కాయాం కర్మణశ్శమాదివైషమ్యమాహ (అన్తరఙ్గోపాయతామితి) భూత్వా పశ్యేదిత్యన్తరఙ్గత్వం స్పష్టం. వివిదిషాయాః పూర్వం హి కర్మోపయోగః. శమాదితు పశ్చాదప్యుపయుజ్యత ఇత్యభిప్రేత్య జాతాయామిత్యుక్తమ్. జ్ఞానం ప్రతి కర్మణః కరణత్వమపి నాస్తీత్యాహ (తదేవమితి) కరణత్వం సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య నిరస్యతే - నత్వభ్యుపగతత్వాత్. విశుద్ధం మనోహి కరణమ్ - * మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుతేః. తత్ - ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః. ఏవం-సముచ్చయేన, వికల్పేన చేతి కర్తవ్యతాత్వేऽనుపపన్నే. స్వర్గాదిసాధనస్య కర్మణో వివిదిషాసాధనత్వానుపపత్తి పరిహారాయానభిసంహితఫలశబ్దః. వివిదిషాయా అపి తత్సాధ్యత్వేన ఫలత్వాత్, తస్యా అనభిసంహితత్వవ్యావృత్త్యర్థం ఫలవిశేషేత్యుక్తమ్. వివిదిషాసిద్ధ్యర్థమిదానీమప్యనుష్ఠానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం జన్మాన్తరశబ్దః. * అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇత్యాదివచనాదిదానీమప్యనుష్ఠేయమిత్యాశఙ్కాపరిహారార్థశ్శతశబ్దః. కార్యకల్ప్యం హి కారణం-ఇదానీం వివిదిషోత్పత్తిదర్శనేన జన్మాన్తరశతానుష్ఠానం కల్పనీయమితి భావః - తేన కర్మణా మృదితకషాయస్య-నష్టపాపస్య * కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః * కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి హి స్మృతిః. ఏవం వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తికరణమాహ (సదేవేతి) సదేవేత్యాదికారణవాక్యమ్. సత్యం జ్ఞానమితి శోధకవాక్యమ్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యఫలితవ్యావృత్తివిశదీకరణాయ నిష్కలమిత్యాదివాక్యముపాత్తమ్. అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యైక్యవాక్యమ్. ఉపక్రమాదిషడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతమైక్యవాక్యం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మణా జీవవిశేషస్యైక్యం శ్రుతమ్. శ్రుతమైక్యం సర్వాత్మనామితి జ్ఞాపనార్థమయమాత్మా బ్రహ్మేతి వాక్యమ్. ఇత్యాదివాక్యం జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణమ్ - నకర్మేత్యర్థః. వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యానివర్తకం చేచ్ఛ్రవణాదిపూర్వకధ్యానవిధివైయర్థ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (వాక్యార్థేతి) చశ్శఙ్కావ్యావర్తకః తేషాం స్వరూపమాహ (శ్రవణం నామేతి) ప్రతిపాదకాని - నిష్పాదనక్షమాణి. వాక్యజన్యజ్ఞానాదితి హ్యుక్తం. ఏతద్విరోధి - ఆత్మైకత్వవి

౧॥ బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౩ వా. ౨॥ ఛా ఉ - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧ వా. ౩॥ తై ఉ - ఆన - ౨ అ - ౧ అను - ౯ వా.
౪॥ శ్వే ఉ - ౬ అ - ౧౯ వా. ౫॥ బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౫ వా. ౬॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭ వా.

ఆత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యాన్న్యాయ యుక్త్యార్థగ్రహణమ్. ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్యాస్య తథ్యత్వమేవ యుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననమ్. ఏతద్విరోధ్యనాదిభేదవాసనానిరసనాయాస్యైవార్థస్యానవరత భావనా నిదిధ్యాసనమ్. శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేదవాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాం నివర్తయతీత్యేవంరూపస్య శ్రవణస్యావశ్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం [కిమపి] వక్తవ్యమ్. తచ్చ నిత్యానిత్యవస్తువివేకః, శమదమాదిసాధనసమ్పత్, ఇహాముత్ర ఫలభోగవిరాగః, ముముక్షుత్వం చేత్యేతత్సాధనచతుష్టయమ్ - అనేన వినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అర్థస్వభావాదేవేదమేవ పూర్వవృత్తమితి జ్ఞాయతే. ఏతదుక్తం భవతి-బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికావిద్యామూలమపారమార్థికం భేద దర్శనమేవ బన్ధమూలమ్, బన్ధశ్చాపారమార్థికః. స చ సమూలోఽపారమార్థికత్వాదేవ జ్ఞానేనైవ నివర్త్యతే. నివర్తకం చ జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమ్. తస్యైతస్య వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యే వా కర్మణో నోపయోగః - వివిదిషాయామేవ తు కర్మణాముపయోగః. స చ పాపమూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యా భవతీతీమముపయోగమభిప్రేత్య

ద్యావిరోధి. శ్రవణాదీన్యేవం రూపాణి స్యుః-కథమేషాం వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగ ఇత్యత ఆహ (శ్రవణాదిభిరితి) వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తి విరోధి నిరసనముపయోగ ఇత్యర్థః. ఇతి - ఉక్తహేతోః - జ్ఞానాకర్మసముచ్చయాఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తి హేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఏవంరూపస్య - బన్ధనివృత్తౌ కర్మనిరపేక్షవాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమభూతస్య - న తు ప్రాసఙ్గికార్థస్య. అవశ్యాపేక్షితం - నియమేనాపేక్షితమ్. అపేక్షితం చ కిమిత్యత ఆహ (తచ్చేతి) కుత ఏతదపేక్షితమిత్యత్రాహ (అనేన వినేతి) జిజ్ఞాసానుపపత్తేః - విచారానుపపత్తేః. అనుపపత్తిముపపాదయతి (అర్థస్వభావాదితి) కథమర్థస్వభావః, ఇత్థం - నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదనిత్య సాంసారికఫలభోగవిరాగో నిత్యపురుషార్థేచ్ఛా చ స్యాత్ - తతః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. మనోవధానహేతుతయా తదుపయోగినీ శమాదిసమ్పత్తిరితి. (అర్థస్వభావాదేవ) పూర్వప్రకృతాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. జ్ఞానస్యైవోపాయత్వం, కర్మణోఽనపేక్షితత్వం చార్థస్వభావాద్ధి పూర్వముక్తమ్. యద్వా (అనేనవినాజిజ్ఞాసానుపపత్తేరితి) శమాద్యర్థస్వభావాదిత్యర్థః. శమాదిపూర్వవృత్తమస్తు. కర్మ చ పూర్వవృత్తం స్యాదిత్యత ఆహ (అర్థస్వభావాదేవేతి) యేనార్థస్వభావేన శమాదేః పూర్వవృత్తత్వమ్, తేనైవార్థస్వభావేనాన్యస్య పూర్వవృత్తత్వనిషేధ ఇతి ప్రథమస్యైవకారస్య భావః. పూర్వవృత్తాన్తరస్య వ్యావృత్త్యర్థం ద్వితీయ ఏవకారః. అత్రార్థస్వభావశబ్దేన శమాద్యర్థస్వభావ ఉక్తః. జ్ఞానార్థస్వభావః, కర్మార్థస్వభావశ్చాభిప్రేతః. జ్ఞానస్య కర్మనిరపేక్షోపాయత్వస్వాభావ్యాత్, కర్మణో భేదావలమ్బిత్వేన విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ శమాదేర్నివృత్తిరూపత్వేన ప్రవృత్తిరూప కర్మవిరోధిస్వభావత్వాచ్చ సాధనచతుష్టయమేవ పూర్వవృత్తం - న త్వన్యదిత్యుక్తం భవతి. (ఇదమేవ పూర్వవృత్తమితి జ్ఞాయత ఇతి) ఇదమేవశబ్దావ యోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరౌ. ఇదంశబ్దో హి సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వపరః. ఏవకారః కర్మవ్యుదాసపరః. శమాద్యర్థస్వభావాత్తదయోగవ్యవచ్ఛేదః. తస్మాత్ జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావాచ్చాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సకలవిశేషప్రత్యనీకం బ్రహ్మ చేత్కథం సంసారప్రవృత్తిః. కథం వాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః. అన్తఃకరణస్య కేన వా మాలిన్యమ్. కథం కర్మణా నైర్మల్యమ్. తే చాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదహేతుభూతా అర్థస్వభావాః కథమితి శఙ్కాయాముక్తార్థం సఙ్కలయ్య దర్శయఞ్శఙ్కాశ్చ పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికాశబ్దేన సకలవిశేషప్రత్యనీకత్వేపి స్వరూపతిరోధానాద్భేదదర్శనం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. భేదః - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. అపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ బన్ధమూలమ్ - న కర్మేత్యర్థః. కర్మాపి భ్రాన్తిమూలకమితి భావః. యద్వా - అపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ - న సత్యభూతం కిఞ్చిదపీతి భావః- తథా సతి హి కర్మాపేక్షా. బన్ధః - జన్మజరామరణాదిః. (బన్ధశ్చాపారమార్థిక ఇతి) అవిద్యామూలాపారమార్థిక భేదదర్శనకార్యత్వాదితి భావః. తతః కిం కర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (స చేతి) (అపారమార్థికత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవాపారమార్థ్యాత్కర్మనైరపేక్ష్యసిద్ధిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (జ్ఞానేనైవ) న కర్మణేత్యర్థః. న హ్యపరమార్థసర్పనివృత్తే రజ్జుజ్ఞానేన వినా హైనతేయోపాసనకర్మాపేక్షా. ఏవం సమసముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. జ్ఞానం ప్రత్యపి కర్మణో న సాధనత్వమిత్యాహ (నివర్తకం చేతి) నివర్తకబోధః ప్రమాణజన్య ఇతి యావత్. ప్రమాణజన్యశుక్తి జ్ఞానం హి రజతనివర్తకమ్. అత్ర శమాదేరితికర్తవ్యతాత్వేన కర్మణ ఇతికర్తవ్యతాత్వమపి విరోధాన్నేత్యభిప్రేతమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) తస్య - కర్మనిరపేక్షస్య, (ఏతస్య) అద్వైతవిషయస్య. తదేతచ్ఛబ్దయోః ప్రస్తుతవాచిత్వావిశేషేపి దూరస్థాన్తికస్థవిశేషణ విశిష్టపరామర్శిత్వం హ్యుచితం. అద్వైతవిషయత్వే హేతుమాహ (వాక్యజన్యస్యేతి) తత్త్వమస్యాదివాక్య జన్యత్వాదద్వైతవిషయత్వమిత్యర్థః (కార్యే) మోక్షే. తర్హి కుత్రోపయోగ ఇత్యత్రాహ (వివిదిషాయామితి) తుశబ్దేన కరణేతికర్తవ్యతాత్వవ్యుదాసః. ఉపయోగః కథమిత్యత్రాహ (స చేతి) పాపమూలేత్యాదినా అన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణేతి పూర్వోక్తం వివృతం భవతి. రజస్తమోనిబర్హణాదికం నాస్మిన్వాక్యే శ్రుతమిత్యత్రాహ (ఇతీమమితి) అభిప్రేత్యశబ్దేన శఙ్కాపరిహారః. ఇతి స్మైతౌ. వస్తువిరోధాదితికర్తవ్య తాత్వకరణత్వాద్యనుపపత్తి హేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఇమం- ఉపయోగం - రజస్తమోనిబర్హణ సత్త్వవివర్ధనరూపం పరమ్పరయోపయోగమిత్యర్థః. వివిదిషన్తీత్యుక్తమిత్యేతదుక్తం భవతీత్యన్వయః. ప్రకృ

బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యుక్తమితి. అతః కర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవ సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితి వక్తవ్యం.

అత్రోచ్యతే-యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః - సాచ - బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతీతి తదభ్యుపగమ్యతే. అవిద్యానివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానం కింరూపమితి వివేచనీయం - కిం వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం, ఉత తన్మూలముపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి. న తావద్వాక్యజన్యం జ్ఞానం తస్య విధానమన్తరేణాపి వాక్యాదేవ సిద్ధేః, తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. నచ వాచ్యం భేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి - జాతేపి సర్వస్య

తముపసంహరతి (అతః కర్మజ్ఞానస్యేతి) అతః-హానార్థముపాదానార్థంచ కర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాఖ్యాతృభిరుక్తాః సఙ్గ్రహశ్లోకాః. విరోధాదప్రమాణత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యప్రయోజనాత్ । జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రుతేస్సామర్థ్యతోపిచ ॥ శమాద్యఙ్గకతామ్నానాన్న ధీకర్మసముచ్చయః । శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమోచికేతి॥ విరోధాదితి కర్మణామనిత్యఫలతయా, భేదవాసనాజనకతయాచ విరోధో వివక్షితః. సామర్థ్యత ఇతి జ్ఞానస్య మిథ్యార్థనివర్తకత్వే కర్మనిరపేక్షత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం వివక్షితమ్.

రాద్ధాన్తమారభతే (అత్రోచ్యత ఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్తేష్వర్థేష్వవిరుద్ధాంశమభ్యుపగమేన ప్రతివదతి (యదుక్తమితి) అవిద్యానివృత్తిః - ప్రతిబన్ధనివృత్తిః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభిమత ఇత్యర్థః. యః ప్రతిబన్ధనిరాసః కర్మసాధ్య ఉక్తః. తస్య * తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిషు జ్ఞానసాధ్యత్వముక్తమ్. బ్రహ్మప్రాప్తిస్తు స్వతస్సిద్ధా. ఏవకారాభ్యాం సాధ్యాన్తరం సాధనాన్తరంచ వ్యావర్త్యతే. యద్యప్యనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చ ద్వయమస్తి. తథాపీష్టతమబ్రహ్మప్రాప్తేస్స్వతస్సిద్ధాయాః పృథగుపాయసాధ్యత్వాభావాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యా. స్వత ఏవ సర్వసాక్షాత్కారక్షమం జ్ఞానం ప్రతిబన్ధకే నివృత్తే సతి బ్రహ్మస్వరూపరూపగుణవిభవాదికం సర్వం సాక్షాత్కరోతి. యథా సేతౌ భగ్నే జలం స్వయమేవ గచ్ఛతి న కేనచిన్నేతవ్యం - తద్వత్. యథా స్నానయనే మార్గసమీకరణతత్ప్రాపణే ఉభే అపి పృథగ్యత్నసాధ్యే - న తథేత్యర్థః. యద్వా - భావాన్తరస్యైవాభావత్వాదవిద్యానివృత్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభ్యుపేతశ్చేద్విప్రతిపత్తివిషయః క ఇత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) సాధనస్వరూపవిశేషే విప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కింరూపమ్) కిం కర్మాఙ్గకత్వానర్హం భవదుక్తం జ్ఞానమ్ - ఉత కర్మాఙ్గకత్వార్హమస్మదుక్తం జ్ఞానమిత్యర్థః. కింరూపమిత్యభిప్రేతం వివృణోతి (కిమితి) కిం వాక్యాదిత్యాదినా పరమతం స్వమతంచ వదతి - న తు పరమతవికల్పః. ప్రథమం పరపక్షప్రతిక్షేపః క్రియతే - స్వపక్షస్థాపనం తు పశ్చాదిత్యభిప్రేత్యాహ (న తావదితి) న తు మాధ్యమికరసోరన్యతరదూషణం క్రియతే - కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) (విధానమన్తరేణాపీతి) ప్రమాణజ్ఞానం వస్తుతన్త్రమ్ - న పురుషతన్త్రమ్ - కర్తుమకర్తుమన్యథా కర్తుంచాశక్యత్వాత్. అతః పురుషతన్త్రత్వాభావాన్న తద్విధేయమితి త్రైరేవోక్తమితి భావః. (వాక్యాదేవ) బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యాదేవ. వ్యుత్పత్తిమన్తం పురుషం ప్రతి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థబోధకత్వం స్వతస్సిద్ధమ్ - నతు విధ్యధీనమ్. తచ్ఛ్రవణే పురుషస్య ప్రవృత్తిశ్చ రాగాదేవేత్యుపపాదితమ్. యద్యపి న రాగాత్ - తథాప్యధ్యయనవిధిరేవాధీతకృత్స్నవేదవాక్యవిచారే ప్రవర్తక ఇతి * ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదివిధిర్నిరర్థక ఏవ. నచ ప్రమాణజ్ఞానస్య శ్రేయస్సాధనత్వమలౌకికమితి తాదర్థ్యేణ తస్య విధేయత్వం - శుక్తిరూప్యాదిభ్రమనివర్తకజ్ఞానస్యేవ బన్ధనివర్తకజ్ఞానస్య దృష్టార్థత్వాభ్యుపగమాత్. అతో విధివైయర్థ్యమ్. తేనాసకృదావృత్తసాక్షాత్కారభక్తిరూపత్వ యావజ్జీవానుష్ఠేయత్వపరాణాం * యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యాదీనాం ముక్తేశ్శరీరపాతానన్తరభావిత్వపరాణాం నాడీవిశేషనిష్క్రమణవాదినీనాం మార్గపరాణాంచానేకశ్రుతీనాం నైరర్థక్యం ప్రసజ్యేతేతి. ఏవమనేకశ్రుతివిరోధస్య ప్రదర్శనార్థం తస్య విధానమన్తరేణాపీత్యుక్తమ్. అథ ప్రత్యక్షవిరోధం దర్శయతి (తావన్మాత్రేణేతి) తావదంశస్తతోధికేప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం తావన్మాత్రేణేత్యుక్తమ్. బహుశాస్త్రవిరోధప్రత్యక్షవిరోధరూపమిదం దూషణద్వయం వదతా భగవతా చాపస్తమ్బేనాపి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య మోక్షసాధనత్వం నిరస్తమ్. * యథా బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధే చేత్క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి॥ శాస్త్రైరితి బహువచనేన పూర్వోదాహృతానేకశ్రుతివిరోధోభిప్రేతః. విప్రతిషేధోఽధికబలేన ప్రతిషేధః - న తు ప్రకరణసమవత్తుల్యబలేన ప్రతిరోధః. బహుశాస్త్రవిరోధః ప్రబలతరః - భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వమితి న్యాయాదిత్యభిప్రాయేణ విప్రతిషిద్ధమిత్యుక్తమ్. యత్తు పరైరస్య దూషణస్య ప్రతివచనం ద్వేధాకృతమ్. తదనుభాష్య దూషయతి (నచవాచ్యమితి) వాక్యం జ్ఞానోత్పత్తిమిదానీం న జనయతీతి కశ్చిన్నిర్వాహః - తమాహ (భేదేతి) ఇదానీం జ్ఞానోత్పత్తిర్దృశ్యత ఇతి చేత్తత్పరిహారాయాహ (అవిద్యానివర్తకమితి) పశ్చాదపి వాక్యాదేవావిద్యానివర్తకవిశదజ్ఞానోత్పత్తిశ్చేదిదానీమేవ జనయత్విత్యత్రాహ (భేదవాసనాయామితి) ప్రతిబన్ధకాభావశ్చ సామగ్ర్యన్తర్భూతః. అతస్సామగ్రీవైకల్యాజ్జ్ఞానమనుత్పన్నమ్. ధ్యానాదివిధయః ప్రతిబన్ధనిరాసోపయికా ఇతి భావః. అనేన శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధౌ పరిహృతౌ భవతః. సనకాదీనాం జ్ఞానాధికత్వేన శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధానామపి జ్ఞానానుదయోఽనుపపన్న ఇత్యాశఙ్కాయాం నిర్వాహాన్తరమాహ (జాతేపీతి) అవిద్యాయా ఏకత్వాత్, ప్రపఞ్చప్రతిభాసస్యైకస్య బ్రహ్మణస్స్వప్నరూపత్వాచ్చ సర్వస్యేత్యుక్తమ్.

సహైవ భేదజ్ఞానానివృత్తిర్న దోషాయ - చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాతేపి ద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్, అనివృత్తమపి భిన్నమూలత్వేన నబన్ధాయ భవతీతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః. సత్యామపి విపరీతవాసనాయామాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్. సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానమనువర్తత ఇతి భవతా నశక్యతే వక్తుమ్. భేదజ్ఞానసామగ్ర్యా అపి వాసనాయా మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యైవ నివృత్తత్వాత్. జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యా అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తరాభావాత్. కదాచిదపి నాస్యా వాసనాయా నివృత్తిః-వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం భిన్నమూలమథ చానువర్తత ఇతి బాలిశభాషితమ్. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ తు బాధకసన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోః పరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనావినష్టత్వాన్మిథ్యాజ్ఞానాను [ని] వృత్తిరవిరుద్ధా. ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తతే.

(నదోషాయ) అనివర్తకత్వం దోషాయ నభవతి. జ్ఞానోదయేపి భ్రమానివృత్తౌ దృష్టాన్తం దర్శయతి (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అనివృత్తం చేద్భేదదర్శనం బన్ధకం స్యాదిత్యత ఆహ (అనివృత్తమపీతి) (భిన్నమూలత్వేన) ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేన అకార్యకరమ్. యథా దగ్ధః పటః పూర్వసన్నివేశేన ప్రతీయమానోప్యాచ్ఛాదనాదికార్యాయోగ్యః క్రమేణ వినశ్యేత్. యథా కులాలభ్రమితం చక్రం భ్రమయితృవ్యాపారోపరమేఽపి పూర్వవేగవశాత్కఞ్చిత్కాలం స్వయమేవ భ్రమత్క్రమేణోపరమతే తద్వదితి భావః. అత్రేతికరణస్య నచవాచ్యమిత్యనేనాన్వయః. ప్రథమం జ్ఞానానుత్పత్తిం దూషయతి (సత్యామితి) న్యాయానుగృహీతవాక్యమేవ సామగ్రీ. ప్రతిబన్ధికా భేదవాసనాస్తీతి చేత్తత్రాహ (సత్యామపీతి) నివర్త్యా వాసనా నివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధికా న భవతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదిన్ద్రియం గృహ్యతే. యథా చిరతరతిమిరవాసితగుహాయాం ప్రదీపో నోత్పద్యతే. తస్మిన్ దీపితే సద్య ఏవ తమో వినశ్యేత్. యథా క్వచిద్దేశే సర్ప ఇతి వాక్యాచ్చిరం భ్రమితోపి పురుషో న తత్ర సర్ప ఇత్యాప్తోపదేశాజ్జానాతి. యథా చ వనం నదగ్ధమితి శ్రుత్వా చిరం భ్రాన్తస్య పశ్చాత్తత్ర గత్వాఙ్గారాదిలిఙ్గదర్శనేన దగ్ధమితి జ్ఞానం జాయతే. యథా చిరం సర్పత్వేన వాసితే వస్తుని సమీపగమనానన్తరమిన్ద్రియవ్యాపారేణ రజ్జుజ్ఞానం సహసైవ జాయతే. తద్వదిత్యభిప్రాయేణాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదిత్యుక్తమ్. వేదాన్తవాక్యం హి దార్ష్టాన్తికం. అత ఆప్తోపదేశస్య ప్రథమోపాదానమ్. అథ ద్వితీయనిర్వాహమనూద్య నిరస్యతి (సత్యపీతి) (మాత్రయా) అల్పమిత్యర్థః. (భవతా) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వవాదినేతి భావః. భవతేతి సూచితమర్థం వివృణోతి (భేదేతి) వాసనాయా అపి మిథ్యాత్వావిశేషాత్తస్యా అపి జ్ఞానేన నివృత్తత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి భావః. కిం జ్ఞానోత్పత్తావపి వాసనా ననివృత్తేత్యుచ్యతే - ఉత తన్నివృత్తావపి నిర్హేతుకం భేదదర్శనం భవతీతి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం పరిహరతి (జ్ఞానోత్పత్తావపీతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వాద్వాసనాపి జ్ఞానైకనివర్త్యా. నోచేన్నివర్తకాన్తరమపి జ్ఞానత్వావిశేషాన్న నివర్తయేదిత్యర్థః. స్వయమేవ వాసనా నశ్యతీతి చేత్ - తదయుక్తం. స్వయమేవేతి బాధకజ్ఞాననైరపేక్ష్యస్య వివక్షితత్వే వాసనాయా నశ్యన్త్యా అపి సత్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్వయమేవ నశ్యతీతి స్వేనైవ స్వవినాశకరణం వివక్షితం చేద్వ్యాఘాతః. ఫలోపాన్త్యకారణనాశాది నాశ్యత్వేపి సత్యత్వప్రసఙ్గో వర్జనీయ ఏవ. కర్మశబ్దాదిషు తథైవ వైశేషికైర్వర్ణితత్వాత్తేషాం చ పారమార్థ్యదర్శనాత్. కించ - స్వప్నార్థోత్పత్త్యాదివద్వాసనాయా మిథ్యాత్వే తదుత్పత్తిస్థితీ అపి మిథ్యాభూతే ఇతి తద్వినాశోపి మిథ్యాభూతః. అతో వినాశవిషయభ్రమః పున స్తిష్ఠతీతి నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిర్న స్యాత్. అథ ద్వితీయాం శఙ్కాం పరిహరతి (వాసనేతి) (భిన్నమూలమ్) ఛిన్నవాసనాఖ్యమూలమ్) (బాలిశభాషితమితి) అకారణకార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యద్యకారణం భేదదర్శనం భవతి. తర్హి ముక్తిరపి జ్ఞాననిరపేక్షా స్యాత్. శ్రవణాదిభిర్వినా వాక్యార్థజ్ఞానం స్యాత్. అవిద్యయా వినా జగద్భ్రమశ్చ స్యాత్. అధిష్ఠానేన వినా అవిద్యాపి కార్యకరీ స్యాదితి భావః. [నను తర్హి] కథం సత్యపి బాధకజ్ఞానే చన్ద్రద్విత్వానివృత్తిరిత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రేతి) తుశబ్దో వివక్షితార్థవైషమ్యపరః. (బాధకసన్నిధావపి) తజ్జ్ఞానసన్నిధావపి. తిమిరాదిదోషస్య పారమార్థ్యాజ్జ్ఞానాబాధ్యత్వాదితి భావః. తత్పారమార్థ్యం చ వ్యావహారికతయాపి పరేణాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అన్యథా ఆప్తోపదేశానన్తరం రజ్జుసర్పవ్యవహారోచ్ఛేదవద్దోషో మిథ్యేతి వచనానన్తరం దోషనివృత్త్యా చన్ద్రద్విత్వాదివ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్. అతో దోషస్య విద్యమానత్వాద్భేదభ్రమస్య సమూలత్వమ్. అనేన బాధకసన్నిధౌ బాధ్యసద్భావో కారణకార్యోత్పత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం దృష్టాన్తే పరిహృతం భవతి. పరమతే తు దూషణద్వయం తిష్ఠత్యేవ. తర్హ్యాప్తోపదేశాదివైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ప్రబలేతి) రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమత్పురుషాపేక్షయా భయాదికార్యనివృత్తిః ఫలత్వేనోక్తా. ఆదిశబ్దాత్పలాయనాది గృహ్యతే. ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చ స్వస్యోపస్కరణత్వధీనివృత్తిరాపథాదిప్రవృత్తిశ్చ ఫలమ్. ఐన్ద్రజాలికభ్రమాదిషు భ్రమహేతోః ప్రాబల్యాద్వస్తుతో భ్రమత్వేప్యసత్యవిషయత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధస్స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థః ప్రబలప్రమాణశబ్దః. (నివర్తత ఇతి) ప్రతిభాసే విద్యమానేపి విషయసత్యత్వాభావనిశ్చయద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురాప్తోపదేశాదిరిత్యర్థః. యద్వా - యథావదర్థస్వరూపాపరోక్ష్యప్రవృత్తిద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావర్తకః. జ్ఞానానుత్పత్తిపక్షస్య బహ్వాభిమత

అపిచ భేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపిజ్ఞానోత్పత్తిర్న సేత్స్యతి - భేద వాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వేనాపరిమితత్వాత్, తద్విరోధి భావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయా తన్ని రసనానుపపత్తేః. అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సి తమ్. తథాచ శ్రుతయః. * ౧ విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * ౨ అనువిద్య విజానాతి * ౩ ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ * ౪ నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే * ౫ ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత * ౬ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * ౭ సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః॥ అత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్ అనువిద్యవిజానాతి విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యార్థ జ్ఞానస్య ధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్య ప్రజ్ఞాంకుర్వీత విజానాతీతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోత వ్యఇతిచానువాదః - స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేనాధీత వేదస్యపురుషస్యప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వ దర్శనాత్త న్నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి

త్వాత్సిద్ధవలోకితకేన తందూషయతి (అపిచేతి) నాయం సర్పోరజ్జురితివద్దృష్టద్వారాహి భేదనిరాసః. అదృష్టముఖేన చేద్భేదసత్యత్వప్రస ఙ్గాత్. అతోభూయస్యా భేదవాసనాయా అల్పీయస్యాఽద్వైతవాసనయా నిరాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. నన్వదృష్టద్వారా నివర్త్యత్వే నివర్త్య స్య సత్యత్వం నానిష్టమ్. - ధ్యాననివర్త్యసర్పవద్వ్యవహారదశాయాం వాసనాయాస్సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పన్నేతు జ్ఞానే తదుత్పత్తిస్థి తివినాశాశ్చబాధితాస్స్యురితి. నైవం. ధ్యాననివర్త్యసర్పస్యానిత్యత్వమేవ - నకదాచిదపి బాధ్యత్వం సిద్ధమితి తద్వదేవాదృష్టనివర్త్య వాస నాయాఅపి వాస్తవసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. నన్వైక్యభావనారూపం నిదిధ్యాసనం ప్రతిబన్ధనివర్తకంచేదుక్తదోషస్స్యాత్ - తత్తు నప్రతిబన్ధనివృ త్త్యై. కింతు వాక్యార్థజ్ఞానోదయసహకారీతి. నైవం - స్మృతిరూపస్య నిదిధ్యాసనస్యానుభవసాపేక్షతయా తస్య వాక్యార్థజ్ఞానజనన సహ కారిత్వాయోగాత్. నను యద్యపి పరోక్షానుభవస్య ధ్యానమనుపకారకమ్. తథాపి నిదిధ్యాసనసహకృతం వాక్యమపరోక్షధీహేతుస్స్యాత్ నైవమ్ - నిదిధ్యాసనసహకృతత్వేపి శబ్దత్వాదేవాపరోక్షధీహేతుత్వాఽయోగాజ్జ్యోతిష్టోమవాక్యవత్. ఏవం శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధాత్తదవి రోధనిర్వాహానుపపత్త్యాచ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య నివర్తకత్వాసమ్భవాత్పారిశేష్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సిత మిత్యాహ (అతఇతి) న కేవలం పారిశేష్యమ్ - తదనుగ్రాహ్యశ్శ్రుతయశ్చసన్తీత్యాహ (తథాచేతి) విజ్ఞాయేత్యాది వాక్యద్వయే జ్ఞానసామా న్యశబ్దః వాక్యద్వయోపాదానంచోపసర్గభేదేపి విధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యయోశ్చార్థభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం. ధ్యాయథేతి విశేషశబ్దః. నిచాయ్యేతి ధ్యానస్య ప్రత్యక్షసమానాకారతాదర్శితా. * చాయృదర్శనఇతిహి ధాతుః. ఉపాసీతేత్యనేన జ్ఞానస్యోపాసనశబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధమ్. అన్వేష్టవ్యఇతి మననశిరస్కశ్రవణోక్తిః. నిదిధ్యాసితవ్యః, విజిజ్ఞాసితవ్యఇత్యుపాదానేన సనన్తత్వేపీప్స్యమాణజ్ఞానపరం వాక్యమితి దర్శితమ్. సనన్తపదద్వయస్యోపాదానం సామాన్యవిశేషశబ్దత్వాత్. (ఇత్యేవమాద్యాఇతి) ఇతిశబ్ద ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్వరూపమాత్రపరః. ఏవం శబ్దస్సనన్తత్వవిధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యోపసర్గభేదాదిప్రకారపరః. ఉదాహృతవాక్యేషు జ్ఞానసామాన్యవాచిపదానాం విశేషా కాఙ్క్షాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపోవిశేషః పర్యవసానభూమిస్స్యాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అత్రేతి) అత్ర - ఉపాత్తేషు వాక్యేషు. ఇ త్యేవమాదిభిర్ధ్యానం విధీయత ఇత్యన్వయః (నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదినేతి) ఆదిశబ్దేనసన్నిహితజ్ఞానవిశేషవాచివాక్యాన్తరం వివక్షితమ్. ఐకా ర్థ్యంచ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్. సహ్యనుక్తాకాఙ్క్షితస్వీకారఫలః. తత్ర * భాగోవా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్సామాన్యవాచి శబ్దానాం విశేషపర్యవసానమ్ * అనువిద్యవిజానాతి * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యత్ర కేనపదేన వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్యతే. కేనవా ధ్యానం విధీయతఇత్యపేక్షాయామాహ (అనువిద్యవిజ్ఞాయేత్యనూద్యేతి) అనువాదస్యకిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ధ్యానోపకారకత్వాదితి) ప్రజ్ఞాంకుర్వీత విజా నాతీతి వాక్యద్వయోపాదానస్య పూర్వోక్తమేవఫలమ్. ఏవం స్మృతిష్వపి సామాన్యశబ్దస్సతి విశేషోపస్థాపకే తత్పర్యవసితో దృష్టః * నిషిద్ధ భక్షణం జైహ్మ్యముత్కర్షేచ వచోఽనృతమ్ । రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమానితు ॥ ఇత్యత్ర నిషిద్ధసామాన్యస్య భక్షణసామాన్యం పా తిత్యహేతురవగతమ్. * ఛత్రాకం విడ్వరాహంచ లశునంగ్రామకుక్కుటమ్ । పలాణ్డుం గృఞ్జనంచైవ మత్యాజగ్ధ్వాపతేద్ద్విజఇత్యత్ర నిషి ద్ధవిశేషస్య భక్షణవిశేషస్యపాతిత్యహేతుర్దృష్టః. అత్ర పూర్వగ్రన్థశ్చరమగ్రన్థార్థేపర్యవస్యతి. భవతుసామాన్యశబ్దోవిశేషపర్యవసాయీ. అత్రతు జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దశ్శ్రోతవ్యఇతి శ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషేపర్యవస్యత్విత్యత్రాహ (శ్రోతవ్యఇతిచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. సముచ్చ యేవా. విజ్ఞాయానువిద్యేతివదయం చానువాదఇత్యర్థః. తత్సఙ్క్షేపేణోపపాదయతి (స్వాధ్యాయస్యేతి) ఆపాతప్రతీత్యా స్వతస్సప్రాప్తిశ్శ్ర

౧॥ బృ ఉ-౬అ-౪బ్రా-౨౧వా. ౨॥ ఛా ఉ-ప్ర ౮-౧౨ఖ-౬వా. ౩॥ ముణ్డ-౨ము-౨ఖ-౬వా. ౪॥ కఠ-౧అ-౩వల్లీ-౧౫వా. ౫॥ బృ-౩అ-౪బ్రా-౧౫వా. ౬॥ బృ-౬అ-౫బ్రా ౬వా. ౭॥ ఛా-౮ప్ర-౭ఖ-౧వా.

శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్. శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మన్తవ్య ఇతి చానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవ విధీయతే. వక్ష్యతి చ * ౧ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి. తదిదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతే. విద్యుపాస్యోర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాత్. * ౨ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర, భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద, * ౩ న స వేద అకృత్స్నో హ్యేషః, ఆత్మేత్యేవోపాసీత, * ౪ యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యత్ర, ౫ అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి॥

ణస్య ప్రాప్తత్వాత్. మననస్య తాదృశహేత్వభావాత్తత్రపర్యవసానమస్త్విత్యత్రాహ (శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాదితి) చః పూర్వవత్. (తస్మాద్ధ్యానమేవేతి) నతు వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యర్థః. నను శ్రోతవ్య ఇతి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యావృత్త్యర్థో విధిః కిం న స్యాత్. నైవం - వేదాన్తవాక్యానామపి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యుదాసస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయా విలేఖనపఠనాదేః ప్రతిషిద్ధత్వాత్, గురూపసత్త్యా శ్రవణశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాభావాత్తస్యార్థస్య అత్రావిహితత్వేపి * గురుమేవాభిగచ్ఛేదితి వాక్యాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ. నను న్యాయోపేతవాక్యమాత్రావగమ్యః కేవలోపదేశగమ్యార్థవిశేషః శ్రవణం శ్రోతవ్య ఇతి విధేయమితి చేన్న - మననపూర్వభావితయాస్య శ్రవణస్య న్యాయానుగృహీతవాక్యజన్యజ్ఞానరూపత్వావగమాచ్ఛబ్దస్వారస్యాచ్చ. న చ మన్తవ్య ఇత్యాలమ్బనసంశీలనరూపమననవిధిరితి వాచ్యమ్ - శ్రవణశబ్దస్య న్యాయోపేతవాక్యజన్యజ్ఞాన ఇవ మన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్తస్య చాపవాదాభావాత్, ఉభయోరప్రాప్తార్థద్వయవిధాయిత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సతి గత్యన్తరే విశిష్టవిధానాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. విధిర్హి పదావగతేష్వర్థేష్వేకత్రాప్రక్షీణశక్తిర్లాఘవాయ, తదితరేషు స్వతోనువాదమపేక్షమాణగ్రాహకాభావాద్విశిష్టే తాత్పర్యం భజతే. అత్ర త్వనువాదసమ్భవాన్న విశిష్టవిషయత్వకల్పనం యుక్తమ్. తస్మాదనువాదః. అనేన శ్రవణశబ్దస్య యాదవమిశ్రోక్తనిర్వాహో నిరస్తః. అత్ర ద్రష్టవ్యశబ్ద ఉపాయోపేయదశాసాధారణత్వాదుపరి నియామకస్ఫుటార్థవాక్యాన్తరేణ సహ వ్యాఖ్యాస్యతే, నను నసాధారణత్వం ద్రష్టవ్య ఇతి - తవ్యతా దర్శనస్య విధేయత్వప్రతీతేః - ఫలస్య చావిధేయత్వాత్. ఉచ్యతే. నిదిధ్యాసనవద్దర్శనస్య చ విధానే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, నిశ్చితానువాదశ్రవణమననసాహచర్యాచ్చ విధిత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధాదుపాయస్య దర్శనరూపత్వవిషయప్రమాణాదర్శనే విశిష్టవిధిత్వాశ్రయణాయోగాత్. * మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇత్యాదిభిః ఫలదశాయాం దర్శనస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ, శ్రోతవ్య ఇతివత్తవ్యదర్థమనాదృత్య ఫలసమర్పకత్వం ద్రష్టవ్యశబ్దస్య శక్యేతుం యుక్తమిత్యత ఉపరిష్టాద్వ్యాఖ్యేయత్వమ్. అథోపాసనస్య విధిత్సితత్వప్రథిమ్నే సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) తాదృశసూత్రాసమ్భవవ్యుదాసాయ సూత్రముపాదత్తే (ఆవృత్తిరితి) ఉపాసనశబ్దాశ్రవణాత్సూత్రస్య తత్పరత్వమస్ఫుటమితి తస్యార్థమాహ (తదిదమితి) ఆవృత్తిద్వయత్రయవ్యావృత్త్యర్థమసకృదితి సూత్రపదమ్. కస్యావృత్తిరిత్యపేక్షాయామాహ (తదిదం వేదనమితి) తదిదమ్ - తృతీయాధ్యాయావసానే * ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేరితి ప్రస్తుతం మోక్షఫలం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా - * ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిసామాన్యశబ్దోక్తం వేదనమసకృదావృత్తిరూపముపాసనమిత్యర్థః. అవగమ్యత ఇత్యన్తేనావృత్తిరసకృదితి సూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః. ఉపదేశాదితిపదం వ్యాచష్టే (విద్యుపాస్యోరితి) స్థలత్రయముదాహరతి (మన ఇతి) మనో బ్రహ్మేతివాక్యమ్ * రాత్రీరుపేయాదితివత్, * ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా ఏతే య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీత్యత్ర య ఏతా రాత్రీరితి సత్రానువాదవత్ * య ఏవం వేదేతి పూర్వవిహితోపాసనస్య ఫలార్థమనువాదః. వితరణవిక్రమాదిహేతుభేదాత్కీర్తియశసోర్భేదః. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదికే ప్రకరణే, యస్తద్వేదేత్యాదిప్రకరణే చ, వేదనోపాసనవాచిశబ్దయోర్విప్రకర్షాత్ప్రకరణైకత్వజ్ఞాపనాయాత్రేత్యుక్తమ్. (అను మ ఇతి) యాం దేవతాముపాస్సే ఏతాం దేవతామనుశాధి. అనుపూర్వశ్శాసిర్వివిచ్య జ్ఞాపనార్థః. వివిచ్య జ్ఞాపయేత్యర్థః. * వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రేణ ఛన్దస్యుపసర్గాణాం వ్యవహితప్రయోగః. న స వేదేత్యత్ర సన్నికర్షాదత్ర శబ్దాప్రయోగః, న స వేదేత్యస్య * అథ యోన్యాం దేవతాముపాస్త ఇత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాదుపక్రమోపసంహారయోరుపాసనశబ్దః. మధ్యే వేదనశబ్దః. ఇదఞ్చ పూర్వస్మిన్వాక్యే ఉపక్రమోపసంహారదర్శనాదిత్యేతేనాభిప్రేతమ్. యస్తద్వేద - తస్య బ్రహ్మణో వేదితా యో రైక్వః. యత్స వేద - తస్య రైక్వస్య వేద్యం యద్బ్రహ్మ - స వేదితా రైక్వ ఏతద్వేద్యం చోభయం తవ మయోక్తమిత్యర్థః. సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రకరణాన్తరోక్తజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దానాం ప్రకరణాన్తరోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం పూర్వమేవ స్వయమేవ హి భాష్యకారేణ దర్శితమ్. సూత్రవ్యాఖ్యానే త్వేకైకప్రకరణే వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనముపదేశాదితి పదస్యార్థత్వేనోక్తమ్. ఉభయత్రోభయం హేతుత్వేన వాచ్యమ్. తథాప్యవిస్తరార్థమేకైకముక్తమ్. అత ఏవ హి చతుర్థాధ్యాయే ఉభయమపి హేతుత్వేన వక్ష్యతే. తదిదమిత్యాదికం సూత్రవ్యాఖ్యానమ్. అన్యథా తదిదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనమితి నోచ్యేత. కింతు ధ్యానముపాసనమిత్యేవోచ్యేత - ఇతరథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణానౌచిత్యాత్. పశ్చాదపి ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమితి పూర్వప్రకృతధ్యానశబ్దేన నిర్దేశాత్. పూర్వగ్రన్థే ధ్యానస్యో

౧॥ శారీర - ౪ అ - ౧ పా - ౧ సూ. ౨॥ ఛా ఉ - ౩ ప్ర - ౧౮ ఖ - ౧ వా. ౩॥ బృ ఉ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭ వా. ౪॥ ఛా - ౪ ప్ర - ౧ ఖ - ౪ వా. ౫॥ ఛా - ౪ ప్ర - ౨ ఖ - ౨ వా.

ధ్యానంచ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపమ్. * ౧ ధ్రువాస్మృతిః । స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాంవిప్రమోక్షః ఇతిధ్రువాయాస్స్మృతేరపవర్గోపాయత్వశ్రవణాత్. సాచ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా - * ౨ భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తేసర్వసంశయాః। క్షీయన్తేచాస్య కర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావర ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఏవంచసతి * ౩ ఆత్మావాఅరే

పాసనరూపత్వం వివక్షితంచేత్పశ్చాదుపాసనమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమిత్యుపాసనశబ్దేనోచ్యేత. ఏవం ప్రస్తుతసూత్రార్థేఽవధృతే పూర్వప్రకృతస్య ధ్యానస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపపాదయతి (ధ్యానంచేతి) వేదనస్యాసకృదావృత్తిం వదతస్సూత్రకారస్యాయం భావః. యథా జ్ఞానసామాన్యవాచినాంశబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వేనాసకృదావృత్తిరూపజ్ఞానపరత్వం సిద్ధమ్. ఏవం విశేషాన్తరోపస్థాపకేషు సత్సు తత్ద్విశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యమితి. తస్మాత్సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తాం జ్ఞానస్యాసకృదావృత్తిరూపతాముపపాద్య తేనాభిప్రేతం శ్రుత్యన్తరోపస్థాపితం విశేషాన్తరమాహ (ధ్యానంచేతి) అనేన గ్రన్థేనాసకృదావృత్తేర్వ్యవహితత్వశఙ్కానిరాసార్థం విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితత్వముక్తమ్. అత్రవిచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిసాధారణోధ్యానశబ్దశ్చేత్ — ధ్యానంచేత్యాదినా విశేషాన్తరే పర్యవసానముక్తం భవతి. ధ్యానశబ్దస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తత్యసాధారణత్వే ధ్యానశబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి. అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిత్వే వచనమాహ (ధ్రువేతి) స్మృతేర్ధ్రువత్వంనామ విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితసన్తతిత్వమ్ - స్మృతివ్యక్తీనాం క్షణికత్వాత్. (అపవర్గోపాయత్వశ్రవణాదితి) తత్రాపవర్గోపాయభూతవేదనస్యాసకృదావృత్తిరుక్తా, అత్రాపి తదుపాయత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవావిచ్ఛిన్నసన్తతిరూపత్వం వివక్షితమితిభావః. తస్యాః దర్శనరూపత్వముచ్యతే (సాచేతి) నకేవల విషయైక్యతస్సామ్యమ్ - అపిత్వాపరోక్ష్యేణాపీత్యాకారశబ్దస్య భావః. హృదయస్య - మనసః. గ్రన్థయః - రాగాదయః. యద్వా - మఞ్చాగ్రక్రోశన్తీతివద్ధృదయశబ్దస్తత్స్థజీవపరః. హృత్స్థానమయతీతివ్యుత్పత్తేర్వా. తస్య గ్రన్థిః ప్రకృతిసమ్బన్ధః. హృదయశబ్దోపలక్షితంవా శరీరంగ్రన్థిః. సంశయశబ్దో విపర్యయస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. దేహాత్మాభిమానాదిరూపాఽవిద్యేత్యర్థః. కర్మాణి - పుణ్యపాపరూపాణి. అవిద్యాసఞ్చితకర్మకృతప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిర్దర్శనసమానాకారోపాసనేనేత్యర్థః. (ఏవంచసతీతి) ఉపాయదశాయాం జ్ఞానస్య దర్శనరూపత్వే స్ఫుటార్థవాక్యాన్తరసిద్ధేసతీత్యర్థః. చశబ్దో ద్రష్టవ్యశబ్దస్య ఫలదశాభిప్రాయత్వశఙ్కానివృత్త్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య జ్ఞానసామాన్యపరత్వసమ్భవేపి * ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః. * ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి॥ శ్రవణాదీనాంపృథగుక్తత్వాద్ద్రష్టవ్యఇతిపదం సాక్షాత్కారరూపత్వపరమ్. దృష్టశబ్దశ్చ తత్తుల్యార్థః. సచోపాయదశాభిప్రాయః - తస్మిన్దృష్టేహృదయగ్రన్థిర్భిద్యతఇత్యుక్తత్వాత్. * యేనాహంనామృతాస్యామ్ * అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేన * ఏతావదేవ ఖల్వరేఽమృతత్వమితిపూర్వాపరవాక్యేషు ఫలస్య నిర్దిష్టత్వాత్ప్రకరణాన్తరోక్తస్య సాక్షాత్కారత్వస్యేహాపి వక్తుమపేక్షితత్వాదపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాచ్చ, నను ధ్రువానుస్మృతేరేవ దర్శనరూపత్వవిధిరయుక్తః - ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోర్భిన్నప్రకరణామ్నాతయోర్దహరశాణ్డిల్యాదివేదనానామివ పరస్పరనిరపేక్షోపాయత్వంహి ప్రతీయతే. నైవం - ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యేక వాక్యవిహితత్వాత్. నచ తత్రాపి విద్యాద్వయవిధానంశక్యమ్ - రూపభేదాభావాత్. తతఏవ వాక్యైకత్వేసమ్భవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్, విద్యాన్తరాణామివ తయోర్వికల్పప్రసఙ్గాచ్చ. తయోర్నిరపేక్షోపాయత్వవాదినో వికల్ప ఇష్ట ఇతిచేన్న - తస్యాష్టదోషదుష్టస్య సతి గత్యన్తరేఽభ్యుపగన్తుమయుక్తత్వాత్. దృశ్యతేహి వ్రీహియవశాస్త్రయోస్తస్యాష్టదోషదుష్టత్వమ్. వ్రీహ్యనుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య ప్రామాణ్యత్యాగః, అవిద్యమానాప్రామాణ్యకల్పనమ్, యవానుష్ఠానే తస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేతి, యవశాస్త్రే చత్వారోదోషాః, యవానుష్ఠానవేళాయామేవ ప్రథమప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః, తదప్రామాణ్యకల్పనంచ, తృతీయప్రయోగే వ్రీహిషూపాదీయమానేషు ద్వితీయప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రాప్రామాణ్యత్యాగః, త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారశ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారోదోషాః, ఇహాపియథాసమ్భవం దోషప్రాప్తిః. యద్వా - ప్రతిపత్తిబాధోఽనుష్ఠానబాధోపూర్వబాధః, ఫలబాధశ్చేత్యేకైకశిరసి దోషచతుష్టయాదష్టదోషదుష్టత్వమ్. అతోగత్యన్తరేసతి వికల్పాయోగాచ్చ, నధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోః పృథగుపాయత్వమ్, నాపిసముచ్చయః - చశబ్దాశ్రవణాత్, దర్శపూర్ణమాసయోరివ ద్వన్ద్వనిర్దేశాభావాచ్చ. పరమాత్మనోఽతీన్ద్రియత్వాత్తత్సాక్షాత్కారస్య చక్షుషా శబ్దగ్రహణస్యేవ ప్రకారాన్తరయోగం ప్రత్యశక్యవిధానత్వాచ్చ, శబ్దవిషయయోస్స్మరణచాక్షుషజ్ఞానయోరివ సముచ్చయోఽనుపపన్నః. నను పరమాత్మనో యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాన్నతద్దర్శనస్య చక్షుషా శబ్దజ్ఞానతుల్యతేతి దర్శనోపాయభూతస్య వ్యాపారస్య విధేయత్వోపపత్తేస్సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. సత్యమ్ - కస్తద్దర్శనోపాయః - * తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానఇతి శ్రుతేఃధ్యానమేవేతిచేత్ - తర్హి ద్రష్టవ్యనిదిధ్యాసితవ్యపదయోః పునరుక్తిస్స్యాత్ - ఉభయోరపి దర్శనోపాయధ్యానవిధిపరత్వావిశేషాత్. ద్రష్టవ్యఇతి దర్శనోపాయే విహితే కఉపాయఇత్యపేక్షాయాం నిదిధ్యాసనం విధీయతే. ద్రష్టవ్యపదాభావే నిదిధ్యాసనస్య తదుపాయత్వం న జ్ఞాయతఇతి తజ్జ్ఞాపనార్థత్వాన్నపునరుక్తిరితిచేన్న - ద్రష్టవ్యపదశ్రవణేపి దర్శనస్య ధ్యానసాధ్యత్వాప్రతీతేః. నహిదర్శనకామేనేతిశ్రూయతే.

౧॥ ఛా ఉ - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా. ౨॥ ముణ్డ ఉ - ౨ ము - ౨ ఖ - ౮ వా. ౩॥ బ్రా ఉ - ౬ అ - ౫ బ్రా - ౬ వా.

ద్రష్టవ్యేత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతా విధీయతే. భవతి చ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా. వాక్యకారేణైతత్సర్వం ప్రపఞ్చితమ్ * ౧ వేదనముపాసనంస్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి. సర్వాసూపనిషత్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తమ్ * ౨ సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య

తథా సతి హి స్మృతిదర్శనయోరివ సాధ్యసాధనభావావగమస్స్యాత్. నచ ధ్యానంప్రతి శ్రవణమననయోరివ దర్శనంప్రతి ధ్యానస్య సాధనత్వే కృత్యానుప్రవేశః. సమానాన్తరేణ తయోస్సాధ్యసాధనభావావగమ ఇతి వైయర్థ్యమ్. కించ ధ్యానసాధ్యం దర్శనంచేద్ధ్యానదర్శనయోస్సముచ్చయో న స్యాదితి. దర్శనంప్రతి సముచ్చయే, దర్శనస్య దర్శనంసాధనమిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్. నచ మోక్షంప్రతి సముచ్చయస్సమ్భవతి - ధ్యానస్య స్వసాధ్యదర్శనవ్యవహితస్య మోక్షంప్రతి దర్శనేనసహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారాయోగాత్. నహి యాగనిష్పత్త్యర్థానాం ప్రోక్షణాదీనామపూర్వనిష్పత్తౌ యాగేనసహ సముచ్చయః. యది సాక్షాత్కారంప్రతి ధ్యానేనసహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారోపపత్తయే దర్శన సమానాకారం జ్ఞానాన్తరం విధేయమిత్యుచ్యతే. తదయుక్తమ్ - స్వర్గంప్రతి జ్యోతిష్టోమవ్రతస్యేవ నిదిధ్యాసనస్య సాధ్యంప్రతి నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * నహిజ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేతేతి వాక్యప్రతిపన్నజ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వం కర్మాన్తరసాపేక్షమవగమ్యతే. నచాత్ర చశబ్దో ద్వన్ద్వసమాసోవా. అతో దర్శన సమానాకారతారూపవిశేషణస్య కింవిశేష్యమిత్యాకాఙ్క్షాయాం విశేష్యాన్తరంచ నస్పృశ్యతే. నిదిధ్యాసనంచ సన్నిహితమ్. అతస్తదేవ దర్శనసమానాకారతయావిధిత్సితమితి యుక్తమభ్యుపగన్తుమ్. తతశ్చ వాక్యభేదోపి నస్యాత్. నిదిధ్యాసనస్య నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యం చ నబాధ్యేత. నను విశిష్టవిధ్యాశ్రయణం చేదుపదేశైకగమ్యార్థ శ్రవణమననదర్శనరూపతావిశిష్ట నిదిధ్యాసనవిధిగ్గిం కింనస్యాత్. నైవం. చతుర్ష్వంశేషు తాత్పర్యకల్పనాదపి ద్వయోస్తత్కల్పనస్య లఘుత్వాత్. లఘుపక్షసమ్భవే గురుపక్షాశ్రయణాయోగాచ్చ. నచాస్మిన్వాక్యే విధానాభావాదౌపదేశికార్థాధిగమాలమ్బనసంశీలనయోరసిద్ధిశ్శఙ్కనీయా. * తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ । బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాథమునిరిత్యన్యథాసిద్ధవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. తద్ధి నిరూపయిష్యతే * సహకార్యన్తరవిధిరితిసూత్రేణ. తస్మాద్దర్శనసమానాకారత్వగుణవిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః. నస్వేవమపి సర్వోపాసనానాం నదర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతాసిద్ధిః. ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యస్య మైత్రేయీబ్రాహ్మణే సత్త్వాత్. అతస్తత్ర ప్రతిపాద్యస్యైవోపాసనవిశేషస్య తాదృగ్రూపతా ప్రతిపాద్యా స్యాత్. నైవం * ఆత్మనిఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితమితి తత్రత్యేనైవ వాక్యేన జగత్కారణవిషయసర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసన రూపతావగమాత్. నహీదం వాక్యం విద్యావిశేషవిధాయకమ్ - కారణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞాతతాప్రతిజ్ఞానపరత్వాత్. కారణమేవహి సర్వవిద్యోపాస్యమ్. * కారణంతు ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణంతు ధ్యేయఇతి కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధానాత్. కారణవిషయంచోపాసనమత్రదర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞాతశబ్దోహి నిదిధ్యాసనపరః. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః । దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇతి స్థానప్రమాణాత్. అతోఽస్య వాక్యస్య సర్వవిద్యాసాధారణకారణమాత్రవిషయత్వాజ్జగత్కారణోపాసనంచేద్దర్శనసమానాకార నిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. కించ నానావిద్యానాం వికల్పస్య వక్ష్యమాణత్వాద్గురుపక్షవిషయశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గేన గురులఘుయత్నవికల్పాయోగాత్, వస్తుసామర్థ్యస్య ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాచ్చ ధ్రువానుస్మృతిరూపత్వమ్, దర్శనరూపత్వమ్, వక్ష్యమాణభక్తిరూపత్వంచ సర్వవిద్యాసాధారణాకారా భవితుమర్హన్తి. నన్విన్ద్రియజన్మనోఽనుభవస్యహ్యపరోక్షరూపత్వమ్ - తత్కథం స్మృతేస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (భవతిచేతి) భావనా - వాసనా. దర్శనరూపతా - దర్శనసమానాకారతా. * వృక్షేవృక్షే చ పశ్యామీత్యాదిష్వపి దర్శనసమానాకారత్వం స్మృతేశ్చదృష్టమితిభావః. తచ్చ విశదతరావభాసరూపత్వం. నచైతదనుభవాసాధారణం. స్మృతేరపి తత్సమ్భవస్య ప్రామాణికత్వాత్. నను దర్శనసమానాకారత్వవిధానమయుక్తమ్ - దర్శనవాచిశబ్దేన తత్సమానాకారోపస్థాపనస్యాముఖ్యత్వాత్. నవిధౌ పరశ్శబ్దార్థ ఇతిహి న్యాయవిద ఇతిచేన్న - తైరేవ * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర దర్శపూర్ణమాసశబ్దయోర్లక్షణయా, శ్యేనాదివాక్యేశ్యేనాదిశబ్దానాం గౌణ్యా వృత్త్యాచ, కర్మనామధేయత్వాభ్యుపగమాత్, * అర్ధమన్తర్వేదిమినుయాదర్ధంబహిర్వేదీత్యత్రాపి మధ్యదేశలక్షణాయా అఙ్గీకృతత్వాచ్చ. విశదతరత్వస్య ఫలరూపత్వాదపురుషతన్త్రస్య కథంవిధానమితిచేన్న - ఆజ్యావేక్షణస్యేవ విధానోపపత్తేః. తత్రాజ్యసాక్షాత్కారహేతుభూతవ్యాపారవిషయోవిధిరితిచేన్న - ఇహాపి విశదతరత్వావహస్మృతిసన్తతివిషయమనోవ్యాపారవిధిరిత్యుపపన్నమ్. అథ సూత్రకారాభిప్రాయః ఇదాం వచనం దర్శయతి (వాక్యకారేణేతి) (ఏతత్సర్వమితి) సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తమభిప్రేతంచేత్యర్థః. (ప్రపఞ్చితమితి) పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణోక్తమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనంచ * వేదనముపాసనంస్యాదిత్యాదినా వాక్యచతుష్టయేన. వాక్యమేకైకంవ్యాచష్టే (సర్వాసూపనిషత్స్వితి) న కేవలం ఛాన్దోగ్య ఇత్యర్థః. మోక్షసాధనతయా విహితంవేదనమితిఘటాదిజ్ఞానవ్యావృత్తిః. విహితమిత్యనూదితశ్రవణాదివ్యావృత్తిః. అస్యార్థస్యపూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ స్ఫుటీకరణార్థమ్, సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాదితివాక్యశ్రవణేన వేదనముపాసనంస్యాదితివాక్యస్య పూర్వపక్షపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంచ, సకృదిత్యాదికం వ్యాచష్టే (సకృదితి) సకృదిత్యాదివాక్యమేవ పూర్వపక్షపరమ్-నతు వేదనముపాస

౧॥ ౨॥ బోధాయనవృత్తీ.

కృతత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షం కృత్వా * ౧ సిద్ధంతూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మోక్షసాధనమితి నిర్ణీతమ్ * ౨ ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి. తస్యైవ వేదనస్యోపాసనరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితమ్. సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా. దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః. ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి * ౩ నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి ॥ అనేన కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమ్. ప్రియతమ ఏవ హి వరణీయో భవతి - యస్యాయం నిరతిశయప్రియస్స ఏవాస్య ప్రియతమో భవతి. యథాయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి తథా స్వయమేవ భగవాన్ప్రయతత ఇతి భగవతైవోక్తమ్. * ౪ తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి త ఇతి * ౫ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి చ॥

నం స్యాదితివాక్యమ్. అనన్తరమేవోపాసనరూపత్వస్య సిద్ధాన్తితత్వాదితిభావః. తథా సిద్ధాన్తితత్వం దర్శయతి (సిద్ధంత్వితి) సిద్ధంతు సిద్ధాన్తస్త్వి త్యర్థః. యద్వా వేదనముపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనశబ్దాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (వేదనమసకృదావృత్తమితి) అస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వం సూత్రకారాభిప్రేతం వాక్యకారేణ కణ్ఠోక్తంచ దర్శయతి (ఉపాసనం స్యాదితి) దర్శనాత్ - లోకే దర్శనాత్. నిర్వచనాత్ - శ్రుతివాక్యాత్. (తస్యైవేతి) మోక్షసాధనతయా విహితస్యేత్యర్థః. ఉపాసనరూపస్యేతి హేతుగర్భమ్. ఉపాసనరూపత్వాత్. ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తస్యేత్యర్థః. అసకృదావృత్తం జ్ఞానం హ్యుపాసనమ్. ఏవమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వముపపాదితమ్. సూత్రకారకణ్ఠోక్తమసకృదావృత్తిరూపత్వం తదభిప్రేతం ధ్రువానుస్మృతిత్వంచ వదతో వాక్యకారస్యాయంభావః. ఏతత్తుల్యన్యాయతయా విశేషాన్తరోపస్థాపకవాక్యే సతి వేదనాదిశబ్దాస్తత్పర్యన్తాస్స్యురితి, తస్మాత్పూర్వోక్తం దర్శనసమానాకారత్వమపి వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యభిప్రయన్నాహ (సేయమితి) సేయం అసకృదావృత్తిరూపా, ధ్రువానుస్మృతిరూపా చేత్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య అర్థదర్శీ తత్త్వదర్శీత్యాదిప్రయోగాత్పరోక్షాఽపరోక్షసాధారణ్యమాశఙ్క్యాహ (దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి) ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః. * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమ్ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రవణాదిపరోక్షజ్ఞానపర్వసూక్తేష్వపి పృథఙ్నిర్దేశాదితి భావః. సూత్రకారవాక్యకారయోర్గ్రకతిపయవిశేషం వదతోఽస్సతి విశేషాన్తరోపస్థాపకే తత్పర్యవసాయిత్వస్యాభిప్రేతత్వాచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధం విశేషాన్తరమస్తీత్యాహ (ఏవమితి) అనేన శ్రవణాదీనాం ముక్త్యుపాయత్వనిషేధాన్నోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వమితి శఙ్కా-వ్యుదాసశ్చ భవతి. ఏవం-ఉక్తేన ప్రకారేణ సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రత్యక్షతాపన్నామిత్యర్థః. అపవర్గసాధనభూతామితి ప్రతీకోపాసనవ్యవచ్ఛేదః. (నాయమాత్మేతి) ప్రవచనశబ్దేన మననం లక్షయతి - మననఫలత్వాత్ప్రవచనస్య. మననస్యాచార్యప్రవచనఫలత్వాద్వా. ప్రోచ్యతేఽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా వా ప్రవచనం మననమ్. మేధా - నిదిధ్యాసనమ్. పరిశేషాత్, అస్మిన్వాక్యే శ్రవణాదీనామనుపాయత్వమ్ ప్రతీతం. ధ్రువానుస్మృతివిశేషణత్వేన నకించిత్ప్రతిపన్నమ్ - అతస్తద్వ్యాచష్టే (అనేనేతి) కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం, వక్ష్యమాణవిశేషవిరహితానామిత్యర్థః. యథా * నపృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్య ఇత్యత్ర హిరణ్యోపధానరహితపృథివ్యాం చయనం నిషిధ్యతే-నతు పృథ్వీమాత్రే - తద్వదితిభావః. వివక్షితం విశేషం వాక్యతాత్పర్యనిరూపణేన దర్శయిష్యన్వాక్యస్యార్థాన్వయం దర్శయతి (యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమితి) వరణీయేన లభ్యోఽస్తు - తతః కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమితి శఙ్కాయాం తద్దర్శయితుం లోకసిద్ధప్రతీతిమాహ. (ప్రియతమ ఏవ హీతి) ప్రీతివిషయమాత్రస్య న వరణీయత్వమ్. కింతు స్వయముపస్థితస్య స్వీకార ఏవ. అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రియతమ ఇత్యుక్తమ్, తతః కిమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) యస్య ఉపాసకస్య అయం పరమాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయః, స ఏవాస్య పరమాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయో భవతి. చేతనత్వే సతి భగవతా వరణీయత్వం భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత ఏవ. యద్వా - స్వతః ప్రియత్వం వరణీయత్వం చ స్వస్మిన్ప్రీతిమత ఏవ. పుణ్యక్షేత్రాదిషు భగవతః ప్రీతిస్స్వస్మిన్ప్రీతిమత్పురుషవరణద్వారా. పత్రపుష్పఫలాదిషు తత్సమ్బన్ధనిబన్ధనా. స ఏవేత్యేవకారేణ కేవలశ్రవణాదిమద్వ్యావృత్తిః. భగవతి ప్రీతిమత ఏవ భగవత్ప్రీతివిషయత్వమితి కథమవగమ్యత ఇత్యపేక్షాయామత్ర ప్రమాణతయా స్మృతివచనమర్థోపన్యాసపూర్వకం దర్శయన్వరణప్రకారమపి వివృణోతి (యథేతి) అయం - భగవతి నిరతిశయప్రీతిమాన్. ప్రియతమః-నిరతిశయభగవత్ప్రీతివిషయో భవన్నిత్యర్థః. దదామి బుద్ధియోగం తమిత్యస్యార్థవివక్షయా స్వయమేవ భగవాన్ప్రయతత ఇత్యుక్తం. అనేన వరణప్రకారో దర్శితః. భగవతైవోక్తమిత్యేవకారేణ భగవదాప్త్యతిశయస్సూచితః. సతతయుక్తానాం-సతతయోగం కాఙ్క్షమాణానాం. * ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి కర్తరి క్తః. ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. అనేన పరస్పరవిషయప్రీతిరుపాస్యోపాసకయోర్దర్శితా. సతతయుక్తశబ్దార్థస్ఫుటీకరణాయాహ. (ప్రియో హీతి)

౧॥ ౨॥ బోధాయనవృత్తిః. ౩॥ ముణ్డ ఉ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౩ వా. ౪॥ గీతా - ౧౦ అ - ౧౦ శ్లో. ౫॥ గీ - ౭ అ - ౧౭ శ్లో.

అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిస్స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య, స ఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి. ఏవం రూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే - ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య. అత ఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే * ౧ తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి * ౨ తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి । నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే * ౩ నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా । శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా * ౪ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున । జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప * ౫ పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి॥ ఏవంరూపాయా

అత్యర్థం - అతికారాన్తాభిధేయం. ప్రియత్వం వాచామగోచరమిత్యర్థః. ధ్రువానుస్మృతిం విశినష్టీతి హి పూర్వముక్తమ్. అత్ర యో భగవత్ప్రీతిమాన్ భవతి - తస్మిన్నుపాసకే భగవతః ప్రీతిమత్త్వముక్తమ్. తత్కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమిత్యత ఆహ (అత ఇతి) అతః - ఉక్తార్థస్య లోకస్మృతిభ్యాం సిద్ధత్వాదిత్యర్థః. యద్వా-ధ్రువానుస్మృతివచనాద్వరణీయత్వవచనాద్వరణీయస్య చ భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వవచనాచ్చేత్యర్థః. సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిరిత్యనేన పూర్వోక్తాకారవిశిష్టాయా ఏవ విశేషాన్తరమితి దర్శితమ్. (స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియేతి) * అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. స్వయమప్యత్యర్థప్రియా-అనుభూయమానోఽనుభవ ఇతివదయం నిర్దేశ ఔపచారికః. అత్యర్థప్రీతిరూపేత్యర్థః. యద్వా - అత్యర్థప్రియా-అత్యర్థానుకూలరూపా. స్మర్యమాణస్య భగవద్విషయస్య నిరుపాధికనిరవధికానుకూలత్వేన తద్విషయత్వాత్ స్మృతిరపి హి నిరతిశయానుకూలా భవతి. యద్వా-ధ్రువానుస్మృతిస్స్వయమత్యన్తానుకూలత్వాదయుక్తావస్థాయామపి ప్రీతిరూపజ్ఞానేన ప్రతిసన్ధీయత ఇతి ప్రియా. అత ఏవ హి * యా ప్రీతిరవివేకానామిత్యాదినా సా ప్రార్థ్యతే. ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరపవర్గోపాయత్వముక్తమ్. అన్యత్ర భక్తేరుపాయత్వం దృశ్యతే. కథమనయోరైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) యద్వా-శేముషీ భక్తిరూపేతి భక్తిరూపజ్ఞానస్యోపాయత్వం ప్రాగుక్తమ్. కథమిదానీం ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) ఏవంరూపా - సాక్షాత్కారత్వప్రీతిరూపత్వపర్యన్తా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనపర్యాయత్వాదితి) ఉపాసనాదిశబ్దానాం భక్తిశబ్దస్య చైకార్థవృత్తిత్వం వివక్షితమ్. న తు ఘటకుమ్భయోరివ పర్యాయత్వమ్ ఏకార్థవృత్తిత్వం చ * సేవా భక్తిరుపాస్తిరితి నైఘణ్టుకోక్తేరవగమ్యతే. * స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే । భజ ఇత్యేష ధాతుర్వై సేవాయాం పరికీర్తితః । తస్మాత్సేవా బుధైః ప్రోక్తా భక్తిశబ్దేన భూయసీత్యాది చానుసన్ధేయమ్. యద్యపి సాక్షాత్కారరూపత్వభక్తిరూపత్వాదిపరాణాం వాక్యానాం విద్యావిశేషవిషయప్రకరణపరిగృహీతత్వేపి సర్వోపాసనసాధారణత్వం లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తేః ప్రాప్తం. తథాపి ప్రపదనే తు లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తిరూపన్యాయో వచనబలప్రతిక్షిప్తః - నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతి. వచనవిరోధాభావాదుపాసనేషు తస్య ప్రవృత్తిః. వేదాన్తేషూపాసనపరాణాం వాక్యానామైకార్థ్యసిద్ధ్యర్థం భక్తిదశాపన్నస్యోపాసనస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వముక్తమ్. స్మృతివచనప్రదర్శనం చ శ్రుత్యర్థవైశద్యాయ కృతమ్. ఇదానీం తు శ్రుతిస్మృత్యోరైకార్థ్యేన ముక్త్యుపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వముపపాద్యతే (అత ఏవేతి) అపవర్గోపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వాదేవేత్యర్థః. తమేవ విదిత్వేతి వాక్యం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే. తత్ర * తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇతి శివశబ్దగ్రహణాచ్ఛివస్య పరమాత్మత్వవిషయత్వభ్రమః కస్యచిన్మన్దధియస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమ్ * వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోరవగతపరమపురుషపరైవ సోపనిషదితి పురుషసూక్తైకార్థ్యం దర్శయితుం తమేవం విద్వానితి వాక్యముపాత్తమ్. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషవేదనవ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః కృతః. నాహం వేదైరిత్యాదినా తద్భక్తివ్యతిరిక్తోపాయనిషేధ ఉక్తః. ఉభయోరప్యుపబృంహణోపబృంహణీయవచనయోః ప్రమాణతమత్వేన సర్వావిగీతయోరైకార్థ్యం వేదనాదిశబ్దానాం భక్తిపర్యన్తత్వే సిధ్యతీతి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధకణ్ఠోక్త్యా. జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వకణ్ఠోక్త్యా చ నాహం వేదైరితి వచనముపాత్తమ్. నను * భక్త్యా మామభిజానాతి * తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమితి భక్తిజన్యజ్ఞానస్యైవావ్యవహితోపాయత్వమవగమ్యతే. న తు భక్తేరితి శఙ్కా చ నాహం వేదైరిత్యనేన పరిహృతా భవతి- అత్ర జ్ఞానదర్శనయోరివ ప్రాప్తేరపి భక్తిసాధ్యత్వావగమాత్. భక్త్యా ప్రవేష్టుం చ శక్య ఇతి హ్యన్వయః. భక్త్యా మామితి వచనేపి తతో మాం విశత ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టాయా భక్తేరేవ ప్రాప్త్యుపాయత్వమవగమ్యతే. తత ఇతి భక్తిపరామర్శాభావే తదనన్తరమిత్యనేన పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్. అతశ్చ భక్తిరేవావ్యవహితోపాయః, పురుషస్స పరః పార్థేత్యత్ర చ భక్త్యా లభ్య ఇతి, భక్తేః ప్రాప్తిసాధనత్వం స్వరసతోఽవగమ్యతే. అనేన పురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితపురుషసూక్తప్రతిపాద్యవస్త్వైక్యవత్ తత్ప్రతిపాద్యోపాయైక్యం న్యాయ్యమితి సూచితమ్. అస్త్వేవం వేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వసిద్ధిః. తతః ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కిమాయాతమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం రూపాయాః - ఆపరోక్ష్యప్రీతిరూపత్వవిశేషణవిశిష్టాయాః. వాక్యకారసూత్రకారాభ్యామభిప్రేతాః కణ్ఠోక్తాశ్చ మోక్షోపాయజ్ఞానావస్థావిశేషాః

౧। శ్వే ఉ - ౩ అ - ౮ వా. ౨। పురుషసూక్తమ్ - ౧౭ వా. ౩॥ ౪॥ గీతా - ౧౧ అ - ౫౩, ౫౪ - శ్లో. ౫। గీ - ౮ అ - ౨౨ శ్లో.

ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణీతి * ౧ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదిత్యభిధాస్యతే. యద్యపి వివిదిషన్తీతియజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే - తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యాఽప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతిచ * ౨ ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టం * ౩ అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్. * ౪ సహకారిత్వేనచేత్యాదిషు. వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్యఏవ నిష్పత్తిమాహ * ౫ తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చేతి॥

కర్మసాధ్యాఇతిభావః. (ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనానీతి) యథాఅసినా జిఘాంసతీత్యత్రాసేర్హననసాధనత్వమ్ - నత్విచ్ఛాసాధనత్వమ్. తథాయజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యత్రాపి విద్యాసాధనత్వమేవోక్తమ్ - న తదిచ్ఛాసాధనత్వమ్. యజ్ఞాదేర్వేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన వినియోగాయోగాదితిభావః. తథాహి - సర్వేషాం పురుషాణామవాన్తరసాధ్యోపాయే ప్రవృత్తిః పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. యథా యాగాద్యుపాయభూతద్రవ్యార్జనాదౌ ప్రవృత్తిర్యాగాదిసాధ్యాపూర్వాదివిషయేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. తథా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానమిచ్ఛాసమ్పాద్య వేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. అతో వేదనేచ్ఛాయాం జాతాయాం వేదనోపాయభూతేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థానుష్ఠానమ్-తస్యాం జాతాయాం చ తదర్థమనుష్ఠానమనపేక్షితమితి తదనుష్ఠానవిధివైయర్థ్యం స్యాత్. కించ - స్వసిద్ధిసాపేక్షా స్వసిద్ధిరిత్యాత్మాశ్రయః. వేదనేచ్ఛయాఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానమ్ - ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానాద్వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణంవా. అతోవివిదిషాసాధనత్వం కర్మణాం యుక్తమ్. నన్విచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్యాత్మాశ్రయాదిగ్రస్తత్వే క్వచిదపీచ్ఛా నసమ్భవేత్ - ఇచ్ఛాహేతుభూతకర్మానుష్ఠానాయోగాత్. నచేచ్ఛాయా విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానమాత్రాధీనత్వమ్ - వైలక్షణ్యజ్ఞానేపి కస్యచిదిచ్ఛానుత్పత్తిదర్శనాత్. అతః కస్యచిదచ్ఛోత్పత్తేః కర్మహేతుకత్వమాశ్రయణీయమ్. తచ్చ తవానుపపన్నమ్. నైవమ్ - భోగాదృష్టోద్బోధితపూర్వవాసనాసచివాద్విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానాదిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తేః. నచాజ్ఞాతసుకృతవశాద్ధర్మరుచివద్యజ్ఞాదినా వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ - బహ్వర్థవ్యయాయాససాధ్యానాం యజ్ఞాదీనామజ్ఞాతసుకృతరూపత్వాసమ్భవాత్. యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వాక్యస్య హ్యర్థశ్చిన్త్యతే. అతో బుద్ధిపూర్వకమేవ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానమ్. తత్ర మోక్షోపాయవేదనేచ్ఛాయా అభావే బహ్వర్థయత్నసాధ్యకర్మణాం ఫలాన్తరాభిసన్ధిపూర్వకత్వనియమాన్నవివిదిషాం సాధయతి. ఫలాన్తరాభిసన్ధివిధురంతు యజ్ఞాదికం వేదనేచ్ఛయావినా నోపపద్యతే - ప్రయోజనానుద్దేశేన ప్రేక్షావతః ప్రవృత్త్యయోగాత్, ప్రకృష్టప్రయోజనతదుపాయేచ్ఛావిరహే తుచ్ఛప్రయోజనపరిత్యాగాయోగాచ్చ. అతోఽవాన్తరసాధ్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం పరమసాధ్యవేదనేచ్ఛయావినా నోపపద్యతఇతి స్వసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్య స్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయాదిదోషస్స్యాదేవ. (అభిధాస్యతఇతి) తతోఽపపాదయిష్యామఇత్యర్థః. వివిదిషాసాధనత్వే యజ్ఞాదేరాత్మాశ్రయాదిదోషాభావమభ్యుపగమ్యాహ (యద్యపీతి) తస్యైవ - ఇచ్ఛావిషయభూతస్య. ధ్యానరూపస్యేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యుదాసః. ధ్యానస్యైకదినానుష్ఠేయత్వవ్యుదాసార్థమాహ (అహరహరితి) అహరహరనుష్ఠానఫలమాహ (అభ్యాసేతి) అహరహరనుష్ఠానేపి మాసర్తుసంవత్సరాద్యవధిత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆప్రయాణాదితి) ఆప్రయాణాదనువర్తమానత్వేప్యేకద్విత్రిదినాన్తరితత్వవ్యావృత్త్యర్థమహరహరనుష్ఠీయమానస్యేత్యుక్తమ్. తథాపి స్మృతివిచ్ఛేదవ్యుదాసార్థం ధ్యానరూపస్యేత్యుక్తమ్. (తదుత్పత్తయే) వివిదిషోత్పత్తయే. వేదనస్యావ్యవహితప్రకృతత్వేప్యర్థవశాత్తచ్ఛబ్దోవివిదిషాపరః. వివిదిషాసాధనత్వం హ్యభ్యుపగమ్యోచ్యతే. ఆప్రయాణాదహరహరుపాసనానువృత్తౌ యావజ్జీవం కర్మణోపేక్షితత్వేచ కింప్రమాణమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతిచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సూత్రసన్దర్భే తద్విషయభూతశ్రుతివాక్యమపి దర్శితం భవతీత్యభిప్రాయేణోపాసనానువృత్తిపరం సూత్రం దర్శితమ్ (ఆప్రయాణాదితి) * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమితి శ్రుతిః। యావచ్ఛబ్దస్య సాకల్యార్థత్వాదహరహరనుష్ఠానసిద్ధిః. తావత్కర్మాపేక్షామాహ (అగ్నిహోత్రేతి) ఆశ్రమధర్మాణామాశ్రమశేషత్వేపి విద్యాఙ్గత్వమప్యస్తీత్యాహ (సహకారిత్వేనచేతి) ఇత్యాదిషు సూత్రేష్విమమర్థం వక్ష్యతీత్యర్థః. ఉక్తం కర్మణోవిద్యాఙ్గత్వముపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వవిరోధాన్నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య విరోధంపరిజిహీర్షుస్తద్విషయశ్రుతివాక్యప్రదర్శనేనాప్రమాణతాం చ నిరాచికీర్షురాహ. (వాక్యేతి) సూత్రకారాభిప్రాయజ్ఞైరప్యేవముక్తమితి భావః. ధ్రువానుస్మృతిశబ్దేన తల్లబ్ధిరిత్యత్ర తచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః. వివేకాదిభ్యఏవ - నతు కేవలకర్మణా కేవలశమాదినావేత్యర్థః. వాక్యకారగ్రన్థ ఉపాదీయతే (తల్లబ్ధిరితి) ఉపాసనంస్యాద్ధ్రువానుస్మృతిరితిహి ప్రకృతమ్. అతోధ్రువానుస్మృతిలబ్ధిరిత్యర్థః. * వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యఇతి ద్వన్ద్వసమాసః. సచేతరేతరయోగార్థే. ఏష్వన్యతమేన తల్లబ్ధేరుపకారత్వాత్. సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పోహ్యయుక్తః - తస్యాష్టదోషదుష్టత్వాత్. సముచ్చయస్యచాత్రసమ్భవాత్. ఏవం వివేకాదివిధాయినాం వాక్యానాం సముచ్చయే తాత్పర్యమితి దర్శయితుమితరేతర

౧॥ శారీరకమీ - ౩ అ - ౪ పా - ౨౬ సూ. ౨॥ శా - ౪ అ - ౧ పా - ౧౨ సూ. ౩॥ శా - ౪ అ - ౧ పా - ౧౬ సూ.
౪॥ శా - ౩ అ - ౪ పా - ౩౩ సూ. ౫॥ బోధాయనవృత్తిః.

వివేకాదీనాం స్వరూపంచాహ * ౧ జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్ కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి॥ అత్ర నిర్వచనమ్, * ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిస్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః। * ౩ విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి॥ * ౪ శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనమ్॥ * ౫ ఆరమ్భణసంశీలనం పునఃపునరభ్యాస ఇతి॥ నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ * ౬ సదా తద్భావభావిత ఇతి॥ * ౭ పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి॥ నిర్వచనమ్ * ౮ క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః॥ * ౯ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేతిచ॥ * ౧౦ సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణాని॥ నిర్వచనమ్ * ౧౧ సత్యేన లభ్యః * ౧౨ తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోక ఇత్యాది॥ * ౧౩ దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం

యోగవత్త్వేన వాక్యకారనిర్దేశః. నను సముచ్చయాదర్థాన్తరమితరేతరయోగః - తత్కథమితరేతరయోగవత్త్వేన సముచ్చయలాభః. ఉచ్యతే, అన్వాచయసమాహృతేతరాత్సముచ్చయాద్వికల్పప్రతిసమ్బన్ధిసముచ్చయో ఽర్థాన్తరమ్. ఏకస్మిన్నేవ కార్యే మిథో నిరపేక్షసాధకానామన్వయో ఽన్వాచయసమాహారేతరః. వికల్పసమభివ్యాహృతస్సముచ్చయస్త్వేకస్మిన్ కార్యే మిథస్సాపేక్షాణామన్వయః. స ఏవేతరేతరయోగ ఇత్యవిరోధ ఇతి. నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చ విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతిచేన్న - భిన్నవిషయత్వేన విరోధాభావాత్. అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయా హి శమాదయః. సమ్భవాత్, ఉపపన్నత్వాత్ నిర్వచనాచ్చ, శ్రుతివచనాచ్చ, ప్రమాణోపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. వివేకాదయః కింరూపాః, కథంవా శమాదేః కర్మణశ్చావిరోధ ఇత్యత్రాహ (వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహేతి) న కేవలం పరిగణనమాత్రమ్. తత్స్వరూపంచ వాక్యకార ఏవాహేత్యర్థః. ప్రథమం వివేకస్వరూపవిషయవాక్యముదాహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) ఆహారవిషయవివేచనం వివేకశబ్దేన వివక్షితం భవతి. దుష్టాహారా[illegible]కాహారాణాం వివేచనం వివేకః. జాతిదుష్టాః కలఞ్జగృఞ్జనాదయః. ఆశ్రయః-ద్రవ్యస్వామీ పురుషః. అభిశస్తపతితచణ్డాలాదిద్రవ్యమాశ్రయదుష్టమ్. ఉచ్ఛిష్టకేశాద్యుపహతం నిమిత్తదుష్టమ్. ఏతత్త్రివిధదోషరహితాహారవివేచనఫలభూతకాయశుద్ధౌ వివేకశబ్ద ఉపచరితః. యద్వా - వివిక్తాహారసేవయా రాజసతామసాహారాప్యాయితదేహాత్స్వదేహస్య వివేచనం వివేకః. అశుద్ధేభ్యో వివేచనంహి శుద్ధిః. ఇతిశబ్దో భాష్యకారీయః. అత్ర నిర్వచనమితిచ భాష్యగ్రన్థః. నిర్వచనం - నిష్కృష్టవచనం. అప్రమాణేభ్యో నిష్కృష్టం ప్రమాణభూతం వచనమిత్యర్థః. ఆహారశుద్ధావిత్యాదినిర్వచనమ్. విమోకః కామానభిష్వఙ్గః-విషయమభుక్త్వా స్థాతుం నశక్నోతి యేన సవికారో ఽభిష్వఙ్గః. * కామాత్క్రోధో ఽభిజాయత ఇత్యాదివచనాత్క్రోధాద్యభావశ్చాత్ర ఫలితః. శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనే శాన్తశబ్దేన రాగద్వేషాద్యభావో వివక్షితః. ఆరమ్భణం - ఆలమ్బనమ్. శుభాశ్రయః. తస్య సంశీలనమ్. కథమేతత్సాధనం. సాధ్యంహీదం. న. * శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్యేత్యాద్యుక్తదేశకాలవిశేషాభ్యసనీయయోగశబ్దవాచ్యా ధ్రువానుస్మృతిర్హి సాధ్యా. ఇదంతు యోగకాలకర్తవ్యధ్యానానుగ్రాహకం సదాసంశీలనమ్. * సదా తద్భావభావితఇతిహి వక్ష్యతి. సదా భగవత్సంశీలనాభావే యోగకాలేషు కాలాన్తరసంశీలితం విషయాన్తరం బుద్ధిస్థం స్యాత్ - అతో నసాధ్యావిశిష్టత్వమారమ్భణసంశీలనస్య. నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణేత్యనేన పూర్వోపాత్తనిర్వచనాన్యపి ద్రమిడభాష్యోక్తానీతి జ్ఞాయతే. అథమునిరితి శ్రౌతం నిర్వచనమ్. తస్యన్యాయోపన్యాససాపేక్షత్వేన సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణే వ్యాఖ్యేయత్వాత్ శ్రౌతనిర్వచనస్య స్పష్టార్థత్వాచ్చ, స్మార్తనిర్వచనముదాహృతమ్. * తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మరేత్యేవమన్తం వచనమిహాభిప్రేతమ్. (పఞ్చమహాయజ్ఞేతి) శక్తితః - నహిశాస్త్రమశక్యం విదధాతి. (క్రియావానేష ఇతి) సన్నిహితవాక్యం. బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః - బ్రహ్మవిదాం మధ్యే వరిష్ఠః-నహిబ్రహ్మవివిదిషూణామిత్యుక్తమ్. క్రియాశబ్దార్థవిశదీకరణాయాహ (తమేతమితి) సత్యం - భూతహితమ్. ఆర్జవం - మనోవాక్కాయానామైకరూప్యమ్. దయా - స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వమ్. అహింసా - కరణత్రయేణపరపీడానివృత్తిః. దానం - లోభరాహిత్యమ్. అభిధ్యా - పరకీయే స్వత్వబుద్ధిః. యద్వా నిష్ఫలచిన్తా. అథవా పరకృతాపకారచిన్తా. తద్రాహిత్యమనభిధ్యా. (సత్యేనేతి) ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేనార్జవాదిప్రతిపాదకవాక్యజాతంక్రోడీకృతమ్. (దేశేత్యాది) అనవసాదానుద్ధర్షయోరవసాదోద్ధర్షవిపర్యయరూపత్వాదవసాదోద్ధర్షలక్షణమాత్రముక్తంవాక్యకారేణ. తద్విపర్యయరూపో ఽనుద్ధర్షో ఽర్థాత్సిధ్యతీతి వాక్యకారాభిప్రాయః. శోకవస్తు - శోకనిమిత్తం వస్తు. అతీతపుత్రమరణాది. ఆదిశబ్దేన భయనిమిత్తమాగామి వివక్షితమ్. అతీతవిషయోహి శోకః. ఆగామివిషయంచ భయమ్. అభాస్వరత్వమితి దైన్యశబ్దవివరణమ్. అభీష్టకార్యప్రవృత్త్యక్షమత్వరూపం దైన్యమిత్యుక్తం భవతి. భాస్వరత్వవిరోధి వా దైన్యవిశేషణమ్. చశబ్దో భిన్నక్రమః. తజ్జంచ - దైన్యజదైన్యంచేత్యర్థః. బన్ధుజనదైన్యే దృష్టేపిహి దైన్యం స్యాత్. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిహేతుకం మనసా భాస్వరత్వాభావరూపం భాస్వరత్వవిరోధి వా దైన్యమ్, దైన్యజదైన్యంచ మనసో ఽవసాద ఇత్యర్థః. యద్వా - భిన్నవాక్యతయా యోజనీయమ్. దేశకాలవైగుణ్య శోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిజనితం మనసో ఽభాస్వరత్వమవసాదః - కిముక్తం భవతీత్యత్రాహ (తజ్జం దైన్యమితి) తచ్చాభాస్వరత్వమ్, తజ్జం ఉక్తహేతుజం దైన్యమితి వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపం వాక్యద్వయమితి. తద్విపర్యయ ఇత్యాది

౧। ౩। ౫। ౭। ౧౦। ౧౩। వృత్తయః. ౨। ఛా ఉ - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా. ౪। ఛా - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౧ వా. ౬। గీతా - ౮ అ - ౬ శ్లో. ౮। ము ఉ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౪ వా. ౯। బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౨ వా. ౧౧। ౩ ము ౧ - ౫ వా. ౧౨। ప్రశ్నే - ౧ ప్రశ్నే - ౧౫, ౧౬ వా.

మనసోఽవసాద ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనవసాదః. నిర్వచనం * ౧ నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్య ఇతి॥ తద్విపర్యయజా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్షః. అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థః. నిర్వచనమపి * ౨ శాన్తో దాన్త ఇతి॥ ఏవం నియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరం * ౩ † విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయꣳ సహ । అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత ఇతి॥ అత్రావిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ. అవిద్యయా - కర్మణా. మృత్యుం - జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీనం కర్మ. తీర్త్వా - అపోహ్య. విద్యయా - జ్ఞానేన. అమృతం - బ్రహ్మ. అశ్నుతే - ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

ర్భాష్యగ్రన్థః. (బలహీనేన) మనోబలహీనేన. తద్విపర్యయజా - దేశకాలసాద్గుణ్యప్రియవస్త్వాద్యనుస్మృతిజా. తుష్టిరుద్ధర్ష ఇత్యేతావదేవ వాక్యమ్. తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్ష ఇత్యర్థసిద్ధమ్. కథం * స్వాధ్యాయశౌచసన్తోషతపాంసి నియతాత్మవానిత్యపేక్షితస్య సన్తోషస్య త్యాజ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థ ఇతి) న కేవలమసన్తోష ఏవ విరోధీ, అతిసన్తోషశ్చ విరోధీతి చార్థః. యథాన్యవిషయేష్వేవ ప్రవృత్తిస్స్యాత్ తథా సన్తోషోఽతిసన్తోషః. స త్యాజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. నిర్వచనమపీత్యపిశబ్దస్సర్వనిర్వచనసముచ్చయే. ఏవం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః. తల్లబ్ధిరిత్యాచేర్వాక్యకారగ్రన్థస్య వాక్యార్థమాహ (ఏవమితి) ఏవం నియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనేతి పృథఙ్నిర్దేశేన ప్రవృత్తి నివృత్తిరూప కోటిద్వయవిభాగో దర్శితః. ఏతేన పదద్వయేన కేవలశమాది కేవలకర్మ చ వ్యావర్తితమ్. శమాదిః, కర్మ చ సముచ్చిత్యాఙ్గమిత్యర్థః. యద్వివిదిషాసాధనమితి త్వయోక్తమ్ - తేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (ఇత్యుక్తం భవతి) ఇతి వాక్యార్థో భవతీత్యర్థః. * విద్యాం చావిద్యాం చేతి శ్రుతేశ్శఙ్కరయాదవప్రకాశాభిమతయోజనావ్యుదాసార్థం తాం వ్యాచిఖ్యాసురుపాదత్తే (తథా చేతి) అనేన కర్మణోఽపేక్షితత్వే సన్నిహితశ్రుత్యన్తరం చ దర్శితం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరం యదన్యథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతమ్ - తచ్చాస్మదుక్తార్థానుగుణమితి తథాశబ్దమన్తరశబ్దం చ ప్రయుఞ్జానస్య భావః. సన్నిహితతయా యజ్ఞాదివాక్యవైలక్షణ్యం చాన్తరశబ్దాభిప్రేతమ్. అస్మిన్వాక్యే న కర్మవాచిశబ్దశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర - శ్రుతివాక్యే. * న త్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేత్యాదిషు అవిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మాస్తు-తతః కిముక్తం భవతీత్యాశఙ్కాయాం పదాన్తరాణ్యపి వివృణ్వన్వాక్యార్థమాహ (అవిద్యయేతి) అవిద్యయా - కర్మణా. విద్యయా - జ్ఞానేనేత్యత్ర చ కర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యామ్ * కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః । కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృతిస్సోపజీవ్యార్థా స్మారితా భవతి. కర్మాణి కషాయపక్తిః. కషాయపక్తినిమిత్తాని. కషాయశబ్దః పాపపరః * ధర్మేణ పాపమపనుదతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. కషాయశబ్దస్య రాగాదిపరత్వేపి తత్పక్తిహేతుత్వం పాపనిర్హరణద్వారా. జ్ఞానం పరమా గతిః - పరమగత్యుపాయః. ఉభయత్ర కారణే కార్యోపచారః. కషాయే పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే ప్రసరతీత్యర్థః. అత్రోపాయవిరోధినిరాసకత్వం కర్మణస్స్పష్టమ్. న హి వివిదిషా ప్రవర్తతే, మోక్షః ప్రవర్తత ఇతి వోక్తమ్. అపి తు జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇత్యేవోక్తమ్. అస్య వాక్యస్యార్థముపజీవ్యాహ (మృత్యుం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి) న తు బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి. న చ వివిదిషావిరోధీత్యర్థః. ఉపేయవిరోధికర్మణో జ్ఞాననివర్త్యత్వం శ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధమ్. యథా * తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థాః. * ఏవం మేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే । * నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే * జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః । * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథేతి ॥ ఏవముపేయవిరోధినో జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణేన పరిశేషాన్నాన్యః పన్థా ఇత్యుపేయవిరోధినిరాసే ఉపాయాన్తరనిషేధస్వారస్యాత్ప్రసముచ్చయపక్షే కర్మణోఽప్యుపాయతయా వేదనవ్యతిరిక్తకృత్స్నగోచరాన్యశబ్దస్య సఙ్కోచప్రసఙ్గాద్యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి కర్మణ ఉపాయహేతుత్వస్య కణ్ఠోక్త్యా, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యనుగుణ్యాచ్చ సామాన్యేన మృత్యుశబ్దేన ప్రతిపన్నమపి నిరసనీయముపాయవిరోధికర్మరూపే విశేషే పర్యవస్యతి. తథా వివిదిషాసాధనత్వస్య ప్రాగుక్తాన్యోన్యాశ్రయణాదినిరస్తత్వేన పరిశేషాద్వివిదిషన్తీత్యత్ర చ ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వేదనతదిచ్ఛయోరవిశేషేణ యజ్ఞాదీనాం సాధనత్వే ప్రతీతేపి తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి స్మృత్యాద్యనుగుణ్యాదిష్యమాణప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యస్య నీతివిద్భిర్నిర్ణీతత్వాచ్చ, ప్రకృత్యర్థభూతవేదనసాధనత్వం సిద్ధమ్. తస్మాదుపాయవిరోధికర్మైవాత్ర మృత్యుశబ్దవాచ్యమవిద్యానివర్త్యమిత్యభిప్రాయః. ఉపాసనరూపమ్, న్యాసరూపం చోపేయవిరోధినిరాసకం జ్ఞానముత్తరపూర్వాఘయోరుభయోరపి నిరాసకం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రాచీనమిత్యుక్తమ్. ఉపాయవిరోధినిరాసకకర్మ ప్రాచీనమేవ పాపం శమయతి-న తూత్తరాఘమిత్యర్థః. తీర్త్వేతిపదం వ్యాచష్టే (అపోహ్యేతి) న తు * ఏతం సేతుం తీర్త్వేతివత్ప్రాప్తివచన ఇత్యర్థః. అవిద్యయా తీర్త్వేతి పదద్వయవ్యాఖ్యానేన శఙ్కరమతయోజనావ్యావృత్తిః. అజ్ఞానేన సంసారం ప్రాప్య స్థిత ఇతి హి తద్యోజనా. తన్మతే అవిద్యాయాః జ్ఞాతవ్యత్వం చ హేయత్వేన. అవిద్యాశబ్దో వివిదిషావిరోధినివర్తకకర్మ

౧॥ ముఉ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౪ వా. ౨॥ బృఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౩ వా. ౩ ఈశావాస్యే - ౧౧ వా. † విద్యాం - బ్రహ్మోపాసనరూపామ్. అవిద్యాం - తదఙ్గభూతకర్మాత్మికాం చ ఏతదుభయం సహ వేద - అఙ్గాఙ్గిభావేన సహానుష్ఠేయం వేదేత్యర్థః.

వ్యాఖ్యాతేన జ్ఞానోపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతరద్విహితం కర్మైవ యథోక్తమ్ ❋ ౧ ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్యజ్ఞాఞ్జ్ఞానవ్యపాశ్రయః । బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయేతి ॥ జ్ఞానవిరోధిచ కర్మ పుణ్యపాపరూపమ్-బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వేనానిష్టఫలతయోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వమ్. అస్యచ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతసత్త్వవిరోధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ. పాపస్యచ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్ ❋ ౨ ఏషఏవాసాధుకర్మ కారయతి।

వాచీతివా శఙ్కరాభిమతయోజనాస్యాత్. అవిద్యాశబ్దఉపేయవిరోధినివర్తకకర్మవాచీతి యాదవప్రకాశాభిమతయోజనా. జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిమృత్యుశబ్దవ్యాఖ్యానేన తదుభయవ్యుదాసః. అయమవిద్యాశబ్దస్సంసారహేతుభూతాజ్ఞానపరశ్చేన్నస్యాత్. కథంచ తస్య కర్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (మృత్యుతరణేతి) తరతేరుత్తరణవాచిత్వం స్వరససిద్ధమ్. ప్రాప్తివాచిత్వేతు స్వారస్యభఙ్గ ఇత్యభిప్రేతమ్. అవిద్యాశబ్దస్య కర్మవాచిత్వం దర్శయతి (విద్యేతరదితి) తదన్యార్థే నఞితి భావః. విహితం కర్మైవేత్యేవకారేణాజ్ఞానమవిహితం కర్మచ వ్యావర్త్యతే. అత్ర విద్యాంచావిద్యాంచేతి చశబ్దావనుక్తసముచ్చయపరౌ. విద్యానుబన్ధి కర్మానుబన్ధిచ యదనుక్తం తత్సముచ్చేతవ్యమ్. విద్యానుబన్ధి శమదమాదికమ్. కర్మానుబన్ధి ఫలాభిసన్ధికర్తృత్వాభిమానరాహిత్యాదికమ్. తదుభయంచ శబ్దసముచ్చేతవ్యమ్. యద్వా - ❋ ధర్మేచార్థేచ కామేచ మోక్షేచ భరతర్షభేత్యత్ర చశబ్దవదత్రాపి స్వస్వార్థవిరోధిసముచ్చయపరౌ చశబ్దౌ స్యాతామ్. విద్యావిరోధి కర్మవిరోధిచ, చశబ్దాభ్యాం హానార్థం జ్ఞాతవ్యతయా సముచ్చితే భవతః. విద్యా - బ్రహ్మవిద్యా. తద్విరోధి-తదితరవిషయజ్ఞానతద్విషయరాగద్వేషాదికమ్. అవిద్యా - విద్యాఙ్గం కర్మ-తద్విరోధి సంసరణహేతుభూతం ఫలాభిసన్ధ్యాదిసహితం కర్మ, పాపంచ, తదుభయం హానార్థం జ్ఞాతవ్యమితి చశబ్దయోరభిప్రాయః. యద్వా ప్రతిపదద్యోతకౌ చశబ్దౌ స్యాతామ్. యథా ధర్మేచార్థేచ కామేచేతి ప్రతిపదం యదభిధేయమ్, తస్య సముచ్చయద్యోతకత్వం ప్రతిపదద్యోతకత్వమ్, తదత్రాపి స్యాత్. అస్మిన్వాక్యే అవిద్యాతరణశబ్దయోరుక్తార్థపరత్వస్థాపనాయోపబ్రాహ్మణవచనంచ దర్శయతి (యథోక్తమితి) జ్ఞానవ్యపాశ్రయః - ఆగమోత్థజ్ఞానవాన్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ - ఉపాసనాత్మకజ్ఞానం సాధ్యత్వేనావలమ్బ్యేత్యర్థః. జ్ఞానవిద్యాశబ్దయోరర్థభేదబుభుత్సాయామాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానయోః ప్రకృతత్వాత్తత్పరత్వాశ్రయణంహి యుక్తమ్. తర్తుం మృత్యుమిత్యనేన తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వశఙ్కా వ్యుదస్తా. నహి సంసారం ప్రాప్తుం బ్రహ్మవిదా కేశిధ్వజేన నృపేణ యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠీయతే. మృత్యుశబ్దస్య వివిదిషావిరోధికర్మపరత్వమపి నశఙ్కనీయమ్. జ్ఞానవ్యపాశ్రయఇత్యనేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్తాయా అభిహితత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయేత్యుక్తత్వాచ్చ. నహి బ్రహ్మవిద్యేచ్ఛామధిష్ఠాయేత్యుక్తమ్. కథం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనం కర్మేతి పుణ్యపాపసాధారణకర్మశబ్దేన కర్మమాత్రం నిరసనీయముక్తమ్. శ్రుతిర్హి ❋ ధర్మేణపాపమపనుదతీతి పాపరూపకర్మవిశేషస్య నిరసనీయత్వమాహేతి శఙ్కాయాం తత్రాపి పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వం దర్శయితుం పుణ్యపాపయోరుభయోరపి పాపశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ తయోర్జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వమాహ (జ్ఞానవిరోధిచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. పుణ్యపాపే ఉభే అపి జ్ఞానవిరోధినీచేత్కథం తయోరన్యతరస్య పాపస్య నిరసనీయత్వమ్ - అన్యతరస్య పుణ్యస్య నిరాసకత్వంచ శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఉభయోరపీతి) తయోర్ద్వయోరపి నివర్త్యత్వమ్, ఫలాభిసన్ధ్యాదిరహితస్య ధర్మాన్తరస్యైవ నివర్తకత్వంచ వివక్షితమితి భావః. కథముభయోః పాపశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తీతి) అనిష్టఫలతయేతి ప్రవృత్తినిమిత్తసూచనమ్. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలాసాధారణకారణత్వం పాపత్వమితి భావః. అతఏవ శస్త్రాదావీశ్వరేచ నాతివ్యాప్తిః. ❋ వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయో మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫలమ్॥ ఏతేవై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇత్యాదిభిః పుణ్యస్యాపి ముముక్షుం ప్రత్యనిష్టఫలదత్వం సిద్ధమ్. శ్రుతిశ్చ దుష్కృతేనసహపూర్వనిర్దిష్టం సుకృతమపి పాప్మశబ్దేన నిర్దిశన్తీ నిగమయతి. ❋ నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి. నచానుక్తపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. దుష్కృతశబ్దస్య సమ్ప్రతిపన్నసమస్తపాపసాధారణతయాఽనుక్తపాపాన్తరాసమ్భవేన తద్విషయత్వాయోగాత్. సమ్భవేపి నతన్మాత్రపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదితయోపాత్తే ❋ అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక ఇత్యనన్తరవాక్యే పాప్మశబ్దస్య సర్వహేయవిషయత్వదర్శనాత్. నహ్యనుక్తకతిపయపాపనివృత్త్యుక్తావుక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదసిద్ధిః. శోకాదిషు పాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రవృత్తినిమిత్తసమ్భవాన్నముఖ్యత్వంత్యాజ్యమ్. క్వచిదముఖ్యస్య సర్వత్రాముఖ్యత్వనియమాభావాత్. అతస్సర్వే పాప్మాన ఇత్యత్రాజహల్లక్షణా ఛత్రిన్యాయాత్. ❋ ధర్మేణ పాపమిత్యత్రతు ముఖ్యత్వమేవ. కథం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వమ్ - రజస్తమసోర్హి తదవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వారద్వారిభావాదవిరోధమాహ (అస్యేతి) పాపస్య రజస్తమసోశ్చ జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణే కే సతి ద్వారద్వారిభావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (పాపస్యచేతి) నన్వియం శ్రుతిర్నిరయనినీషావిషయా కిం నస్యాత్ - ఉన్నయనప్రత్యనీకత్వాదధోనయనస్యేతి, బ్రూమః. అత్ర వివక్షితమున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమ్. నచోన్నయనమపి నాకాదినయనమితి శఙ్కనీయమ్. ❋ యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఇత్యవగతస్య సమస్తలోకేభ్య ఉన్నయనస్యాపవర్గప్రాపణరూపత్వాత్. తర్హి గర్భజన్మజరామరణాదిసంసారప్రాపణమధోనయనం

౧। విష్ణుపురాణే - ౬ అంశే - ౬ అధ్యాయే - ౧౨ శ్లో. ౨। కౌషీతక్యామ్ - ౩ అధ్యాయే - ౮ వా.

తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యావగమ్యతే. రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వమ్. సత్త్వస్యచ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం భగవతైవ ప్రతిపాదితమ్ * ౧ సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమిత్యాదినా॥ అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మ నిరసనీయమ్. తన్నిరసనంచానభిసంహిత ఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ. తథాచ శ్రుతిః * ౨ ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తి

స్యాన్న తూపాసనవిరోధ ఇతి చేన్న-ఉన్నయనస్య జ్ఞానోత్పాదనద్వారకత్వావగమాత్. * యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుపక్రమవాక్యేన మాముపాస్వేతి విధిత్సితస్యోపాసనస్య హ్యవ్యవహితోపాయత్వమవగతమ్. * నాన్యః పన్థా ఇత్యాదీని చ శ్రుత్యన్తరాణి తథాఽవగమయన్తి. తచ్చ కర్మణామపవర్గం ప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వే విరుధ్యేత. అత ఉపక్రమాద్యవిరోధాత్సాధుకర్మణామపవర్గం ప్రత్యుపాయత్వముపాసనద్వారకమవసీయతే. అతః కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతే. కించ-యద్యప్యున్నయనాధోనయనే స్వర్గనరకప్రాపణరూపే. తథాప్యసాధుకర్మణాం జ్ఞానవిరోధిత్వం సిధ్యతి. తథాహి-ఉన్నినీషాధోనినీషయోర్నిర్హేతుకత్వే పరమాత్మనో వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాన్నేతవ్యచేతనగోచరయద్వృత్తిద్వయం గతిద్వయనినీషానిమిత్తభూతాతిప్రభూతపుణ్యపాపకర్తృవిషయం విజ్ఞాయతే. తత్ర చ గతిద్వయపర్యాప్తోత్తరోత్తరసాధ్వసాధుకర్మకారయితృత్వమీశ్వరస్య సభూతావేశాదివజ్జీవబుద్ధ్యనపేక్షితం భవతి. తథాసతి జ్ఞాన చికీర్షాద్యభావాద్వాయూదకాదినున్నతృణాదేరివ సంసారిణాం శాస్త్రవశ్యత్వాభావేన కర్మఫలభోగానుపపత్తేః. ఏవం సంసారిణాం కర్మఫలభోక్తృత్వాన్యథానుపపత్తిరూపన్యాయానుగృహీతమేష ఏవేత్యాదికం వాక్యద్వయం జ్ఞానప్రదానద్వారకకారయితృత్వవిషయమవసీయతే. తథాసతి స్మృత్యనుగ్రహశ్చ భవతి. * న దేవా యష్టిమాదాయ రక్షన్తి పశుపాలవత్. యం హి రక్షితుమిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయన్తి తమ్। యస్మై దేవాః ప్రయచ్ఛన్తి పురుషాయ పరాభవమ్। బుద్ధిం తస్యాపకర్షన్తి సోఽపసీతో వినశ్యతీతి హ్యుచ్యతే. తథా * పుణ్యం ప్రజ్ఞాం వర్ధయతి క్రియమాణం పునః పునః। వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవ నిత్యమారభతే నరః। పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునః పునః। నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ నిత్యమారభతే నర ఇతి చ, తత్ర బుద్ధిమపకర్షన్తి, ప్రజ్ఞాం నాశయతీతి చ, సమ్యగ్జ్ఞానహానిపూర్వకతద్విపరీతజ్ఞాననిష్పత్తిరిహ వివక్షితా, అన్యథా కర్మాన్తరప్రారమ్భానుపపత్తేః. యద్యపీదం వచనజాతం సర్వకర్మదేవతాసామాన్యవిషయమ్. తథాపి భగవజ్జ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానసామాన్యబహిర్భావాదసాధుకర్మణస్తద్విరోధిత్వసిద్ధిః. తథా విశేషతశ్చోచ్యతే * దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। ఆసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని। మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గతిమితి చ॥ ఏవం న్యాయస్మృత్యుపబృంహితయా నయా శ్రుత్యా సామాన్యేన జ్ఞానవిరోధిత్వమసాధుకర్మణాం సిద్ధమ్. అస్మాదపి నిర్వాహాత్పూర్వోక్త ఉపపన్నతరః ప్రకరణానుగుణ్యాత్. ఏవం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణం దర్శితమ్. అథ రజస్తమసోర్జ్ఞానవిరోధిత్వే, సత్త్వస్య జ్ఞానహేతుత్వే చ ప్రమాణం దర్శయతి (రజస్తమసోరితి) తతః కిం ప్రస్తుతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్యేత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) అతః - పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వవచనాత్. తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (తన్నిరసనంచేతి) పాపశబ్దాభిధేయయోః పుణ్యపాపయోరుభయోరపి నిరసనీయత్వేన పాపనిరాసకకర్మాసమ్భవమాశఙ్క్యోక్తమ్ (అనభిసంహితఫలేనేతి) అనేన స్వర్గాదిఫలప్రదకర్మవ్యావృత్తిః. అనుష్ఠితేన - నతు జ్ఞాతమాత్రేణేతి భావః. తత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తథాచ శ్రుతిరితి) ఇదానీం నిరాసకవిశేషే ప్రమాణతయోదాహృతస్య వాక్యస్యార్థనిర్ణయోపయోగితయైతద్వాక్యస్థనిరసనీయవాచిపదస్యార్థః పూర్వమేవ శిక్షితః. నిరాసకవాచిపదస్యార్థోఽనన్తరముక్తః. నన్వయం ధర్మశబ్దః కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తరూపధర్మమాత్రవిషయః కిం న స్యాత్. అనభిసంహితఫలధర్మవిషయ ఇతి కుతో నిర్ణీయతే. ఉచ్యతే * యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన * శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః * కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే, యజ్ఞదానం తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్। యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్। * శమో దమస్తపః శౌచమిత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిర్ముముక్షోరపేక్షితత్వేనోక్తానాం యజ్ఞదానతపశ్శమాదీనామత్ర శ్రూయమాణత్వాత్. * విజ్ఞానాదానన్దో బ్రహ్మయోనిరిత్యాదినాఽస్య ప్రకరణస్య బ్రహ్మవిద్యావిషయత్వాచ్చాయం ధర్మశబ్దో ముముక్ష్వపేక్షితానభిసంహితఫలధర్మవిషయ ఇత్యవగమ్యతే. అత్ర యజ్ఞదానాదిపర్యాయేషు * దానేన ద్విషన్తో మిత్రా భవన్తీత్యాదినా సాంసారికఫలకీర్తనమ్, * అన్నవానన్నాదో భవతీత్యాదివద్బ్రహ్మవేదనానుగుణానుషఙ్గికఫలవిషయం మన్తవ్యమ్। * భూయో న మృత్యుముపయాహి విద్వానితి ప్రధానఫలశ్రవణాత్. కించ-యద్యపీదం వాక్యం నముముక్షుమాత్రవిషయమ్. తథాప్యముముక్షుమాత్రవిషయం చ న భవేత్-ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్. నహి కామ్యఫలదత్వం ధర్మశబ్దార్థః-అలౌకికేష్టసాధారణసాధనేన అలౌకికానిష్టసాధారణకారణమపనుదేదితి హ్యర్థః స్యాత్. తతశ్చ ముముక్షుం ప్రతి కామ్యకర్మణోఽనిష్టఫలత్వేన ధర్మశబ్దవాచ్యత్వాయోగాత్పాపశబ్దవాచ్యాన్తర్భావాచ్చ పక్షధర్మతాబలాదనభిసంహితఫలేన ధర్మేణ పుణ్యపాపయోరుభయోరపనోద్యత్వముక్తం స్యాత్. జ్ఞానస్య కర్మసాపేక్షత్వం నిగమయతి (తదేవమితి) తత్-శ్రుతిస్మృతితదనుగ్రాహకోపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనేభ్యః. ఏవం ఉపాయప్రతిబన్ధనిరాసార్థం సర్వాశ్రమిణాం తత్తదాశ్రమధర్మాఙ్గకోపాసనాధికారస్య

౧॥ గీతా - ౧౪ అ - ౧౭ శ్లో. ౨॥ తైత్తిరీయే - ౬ ప్రశ్నే - నారాయణే - ౫౦ అనువాకః.

సాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమ్. అతోఽపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానమ్, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానంచ కర్మమీమాంసావసేయమితి, సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా. అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ, మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ నసంపత్స్యన్తే, ఫలకరణేతికర్తవ్యతాధికారివిశేషనిశ్చయాదృతే, కర్మస్వరూపతత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్.

నిత్యనైమిత్తికాదీని సహాయ సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమిత్యుక్తమ్. తతః కిం? కర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వమిత్యపేక్షాయామనుష్ఠానస్య జ్ఞానాపేక్షత్వాజ్జ్ఞానస్య మీమాంసాధీనత్వాచ్చ, తదధీనపూర్వవృత్తత్వమిత్యాహ (అతఇతి) అతః - బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలాభిసన్ధిరహితాశ్రమకర్మసాపేక్షత్వాత్. జ్ఞానం హి హానార్థముపాదానార్థం వా. అత్రోభయార్థమిత్యాహ (అపేక్షితేతి) ఫలద్వారకం హానమ్. స్వరూపేణోపాదానమ్. మీమాంసాశబ్దస్య పూర్వోత్తరసాధారణత్వాత్కర్మమీమాంసావసేయమిత్యుక్తమ్. (సైవ) యా త్వయా విరుద్ధేతి నిరస్తా సైవేత్యర్థః. యదనపేక్షితం పరేణోక్తం తదేవాపేక్షితమిత్యుక్తమ్. యత్తు పరేణాపేక్షితమిత్యుక్తం తస్యానపేక్షితత్వముచ్యతే (అపిచేత్యాదినా) (నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చేతి) చస్త్వర్థః, ప్రత్యుతేతియావత్. (మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ) కర్మబ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః. నసమ్పత్స్యన్త ఇత్యనేన పశ్చాద్భావిత్వముక్తమ్. కుత ఇత్యత్రాహ (ఫలేతి) ఫలవిశేషః - భోగమోక్షరూపః. కరణవిశేషః - యజ్ఞోపాసనాదిః. ఇతికర్తవ్యతావిశేషః - ప్రయాజాదిస్సాధనసప్తకంచ. అధికారివిశేషః - బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చ. ఏషాం నిశ్చయాదృతే, కర్మస్వరూపమ్ - సాఙ్గం యజ్ఞాత్మకముపాసనాత్మకంచ. భాష్యకారశ్చ యాగాత్మకముపాసనాత్మకంచ కర్మేతిహి వక్ష్యతి. * ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాదితిచ సూత్రమ్. ఉపాసనాత్మకే కర్మణీతిచ తస్య భాష్యమ్. ఉపాసనస్య కర్మత్వం స్మృతిసన్తతిరూపతయా-తస్య ప్రయత్నసాధ్యత్వాత్. * వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరన్త్యజాతితామ్। శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యత్ర మనుశ్చ మానసైః కర్మదోషైరిత్యుక్తవాన్. ఫలంచోభయం భోగో మోక్షశ్చ. (ఆత్మనిత్యత్వాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనాత్మనామ్ * నిర్వాణమయ ఏవాయమిత్యుక్తజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వాదికం వివక్షితమ్. అత్ర సాధ్యావిశిష్టత్వం హేతోః ప్రతీయత ఇతిచేన్నైవమ్ - మీమాంసాయాం ఫలకరణేతికర్తవ్యతాదీనాం ప్రత్యధికరణం తత్తన్న్యాయైర్నిర్ణయః క్రియతే సహేతుః. ఏవం తత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతశ్రుతివాక్యసముదాయజన్యా యా ప్రమితిరుపాయోపేయవిషయా సా సాధ్యా. తత్తదవాన్తరవాక్యార్థనిశ్చయైస్తత్సముదాయరూపమహావాక్యార్థనిశ్చయస్సాధ్య ఇత్యర్థః. యథా పదార్థనిశ్చయైర్వాక్యార్థనిశ్చయ ఇత్యుక్తే సతి నసాధ్యావిశిష్టతా. తద్వత్. అతఏవహి కరణేతికర్తవ్యతాదిశబ్దైః పూర్వం పృథగుక్త్వా పశ్చాత్కర్మస్వరూపశబ్దేనోక్తమ్. ఫలకరణేత్యాదిభాష్యస్య కర్మమీమాంసామాత్రవిషయత్వే తత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనామితి వక్తుమయుక్తమ్. నిరుపపదమీమాంసాశబ్దస్య మీమాంసాశాస్త్రమిత్యాదిభాష్యే భాగద్వయవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిచారానన్తరభావీ నిత్యానిత్యవస్తువివేకస్తత ఇహాముత్ర ఫలభోగవిరాగో ముముక్షుత్వంచ శమదమాదిసాధనసమ్పచ్చ. * శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి బ్రహ్మమీమాంసాయాం హి శమదమాదిస్వరూపం నిరూప్యతే. అస్మింశ్చతుష్టయే సిద్ధే బ్రహ్మవిచారః - బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతః పశ్చాద్భావినః పూర్వవృత్తత్వమనుపపన్నమ్. సాఙ్గాధ్యయనజపాఠప్రతీతేరేవ నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతిచేత్తదయుక్తమ్ - సహ్యపాఠప్రతీతిరిహాముత్ర ఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోర్హేతుః - నిత్యానిత్యవిపర్యయప్రతీతేః. కించ పాఠప్రతీతిరుభయభాగవిచారసాధారణీ. తత్ర ప్రథమం కర్మవిచారఏవ ప్రవృత్తిర్యుక్తా, ఉభయత్ర బుభుత్సాయా అవిశిష్టత్వాత్ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాచ్చ. శాస్త్రాన్తరేణాపి నిత్యానిత్యవివేకాదిర్నోపపద్యతే. ప్రథమమేవాధ్యయనవిధివశ్యతయా పురుషస్య శాస్త్రాన్తరానవకాశాత్; కించ శాస్త్రాన్తరే పరమాణుకారణత్వాబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వగగనాదినిత్యత్వనిమిత్తమాత్రేశ్వరత్వాదయో వేదాన్తవిరుద్ధా ఏవార్థా బహవ ఉపలభ్యన్తే. అతశ్శాస్త్రాన్తరజన్యో నిత్యానిత్యవస్తువివేకో వేదాన్తవిరుద్ధత్వాన్న తద్విచారం ప్రతిపూర్వవృత్తో భవితుమర్హతి. కించ శాస్త్రాన్తరే షట్పదార్థషోడశపదార్థజ్ఞానాదీనాం మోక్షసాధనత్వప్రతిపాదనేన వేదాన్తశ్రవణనైరపేక్ష్యాచ్చ నతజ్జన్యవివేకస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తమ్. యతోఽభ్యుదయనిశ్శ్రేయససిద్ధిస్సధర్మః * ఛలజాతినిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ ఇతిహి తత్రోచ్యతే. కించ * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి శ్రుతిరేవంవిచ్ఛబ్దేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానమనూద్య పశ్యేదితి ప్రతిపన్నస్యోపాసనస్యాఙ్గతయా శమాదీనుపదిశతి. అతశ్శమాదీనాం శ్రవణపూర్వవృత్తత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్. * ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యాదిశ్రుతిస్తు శ్రవణౌపయికావధాననిష్పాదనార్థేత్యుక్తమ్. ఇతిహాసపురాణాదిశ్రవణాన్నిత్యానిత్యవివేక ఇతిచేత్తర్హి తత ఏవ బ్రహ్మస్వరూపావగమాద్బ్రహ్మవిచారస్యానారమ్భణీయత్వం స్యాత్. ఇతిహాసపురాణయోరపి సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయ బ్రహ్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతిచేత్, సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాదేవ నిత్యానిత్యవివేకోఽపి తత్రాసమ్భావ్య ఇతి నసాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తమ్. యత్తు నిత్యానిత్యయోర్వస్తునీతి నిత్యానిత్యవస్తుని తద్ధర్మా ఇత్యారభ్య వాచస్పతినోక్తం నిత్యస్య ధర్మిణో నిత్యత్వం సత్యత్వం తత ఉపాదేయత్వం, అనిత్యస్య ధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వం తతఏవ హేయత్వమిత్యేవం నిత్యానిత్యయోర్ధర్మిణోస్తద్ధర్మాణాంచ వివేకో నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతి. అత్ర బ్రూమః - అనిత్యస్య తావదసత్యత్వం వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిరస్తం వేదితవ్యమ్. యన్నిత్యం తదుపాదేయమ్, యద

నిత్యం తద్ధేయమిత్యుభయమప్యనుపపన్నమ్-సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనతదుపయోగినామేవోపాదేయత్వబుద్ధిదర్శనాత్, తద్వ్యతిరిక్తస్యైవానుపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాచ్చ. నిత్యమపి దుఃఖరూపం దుఃఖనిమిత్తం వా యది స్యాద్ధేయమిత్యేవ ప్రతీయేత. అనుభయం చేదుపేక్ష్యేత. అనిత్యమపి సుఖరూపం చా సుఖనిమిత్తం వా భవతి చేత్తదుపాదీయతే. నిరూపకస్యతు హేయమితి చేన్న-ప్రకృష్టసుఖాన్తరదర్శనాత్యన్తదుఃఖసాధ్యత్వదుఃఖోదర్కత్వవిరహే సతి నిరూపకస్యాపి తత్రోపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాత్. క్షీరాదనస్య లాభాత్కణస్త్యజ్యతే; అన్ధకూపపతితా వరాటికా తదుద్ధరణక్లేశస్య తల్లాభసుఖాదతిశాయిత్వాత్త్యజ్యతే. విషమిశ్రమన్నం మరణభయాత్త్యజ్యతే. స్రక్చన్దనాదితు తతః ప్రకృష్టసుఖాలాభాదాద్యన్తయోస్తీవ్రదుఃఖానుబన్ధాభావాచ్చ పరిమితమప్యుపాదీయతే. తస్మాదనిత్యస్య హేయత్వం నానిత్యత్వమాత్రప్రయుక్తమ్. యద్యుచ్యేత నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదుపాదేయత్వం తదసమ్భవాదనిత్యస్య చ హేయత్వమితి. ఉచ్యతే - నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వం కిం వ్యాప్త్యావగమ్యతే, ఉత శాస్త్రాదితి, న ప్రథమః-నిత్యస్య కాలాదేస్సుఖరూపత్వాదర్శనాత్, నిత్యస్యాత్మనో దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదర్శనాచ్చ. ఆత్మనోహి దుఃఖముపలభ్యతే అహం దుఃఖీతి. శాస్త్రతశ్చేత్-యది వేదాత్-వేదస్య[illegible]చ కిమాపాతజ్ఞానం, ఉత ప్రమితిరూపమ్. ప్రథమే కర్మబ్రహ్మభాగసాధారణ్యాత్కర్మవిచారాతిక్రమేణ బ్రహ్మవిచారం ప్రతి తస్య పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. నిశ్చయరూపం చేత్, మీమాంసాద్వయఫలం స్యాత్. ఆగమాన్తరమూలత్వే విరుద్ధతయానుపయోగాత్తస్యైతన్నైరపేక్ష్యాచ్చ పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. అథోచ్యేత యన్నిత్యం తదుపాదేయమితి, నైవం ప్రతీతిః. కింతు నిత్యం సుఖం సమ్భవతి చేత్తదుపాదేయమ్. సతి తస్మిన్ననిత్యమనుపాదేయమితి. తత్ర తావన్నిత్యసుఖసమ్భవజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగో నిత్యఫలోపాదిత్సాద్వారేణేతి వక్తవ్యమ్. శాస్త్రాన్తరేషు కర్మకాణ్డే చ నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకానన్తరం తేషామప్యారమ్భణీయతా స్యాత్, తేషుహి నిత్యం ఫలం ప్రతీయతే, తదసదితి చేత్, తదసత్త్వమప్రామాణ్యాదన్యపరత్వాద్వా భవేత్, తదుభయం కర్మమీమాంసయా వినా న సిధ్యతీతి తస్యాగ్రపూర్వవృత్తత్వమభ్యుపేతవ్యమ్. ఆద్యసూత్రం తజ్జ్ఞాపనపరమితి చేన్న, తస్య స్వశాస్త్రారమ్భాపయికవిషయప్రయోజనపరత్వేన శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యాదిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. స్వార్థోపయోగిత్వాత్తదప్రామాణ్యాదికమభిప్రేతమితి చేత్, తర్హి తస్య స్వోపజీవ్యజ్ఞాపనమపేక్షితమితి కర్మవిచారస్య తర్కపాదస్య చ పూర్వవృత్తత్వమాపద్యేత. [తథాహి] శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యంహి కర్మమీమాంసాప్రథమపాదావసేయమ్. అన్యపరత్వం వాక్యాన్తరవిరోధాదిభిః. నిత్యఫలావివక్షాధ్యవసాయశ్చ తత్రత్యన్యాయాధీనః. శాస్త్రాన్తరప్రమేయదౌస్థ్యం చ తర్కపాదే దర్శయిష్యతే. కించ ఆద్యసూత్రాదేవ శాస్త్రాన్తరగతనిత్యఫలాసత్త్వావగమశ్చేదన్యోన్యాశ్రయః-బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాన్యత్ర నిత్యఫలాసత్త్వావగమః, తదవగమాచ్చ బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తిరితి. నచైవం సతి ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేప్యన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్కనీయః-పిత్రాదిప్రేరణయా కృతసాఙ్గాధ్యయనస్య పురుషస్య ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీత్యైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. యేషాం ధర్మవిచారో వైధస్తేషామేవాన్యోన్యాశ్రయః-వైధత్వజ్ఞానాద్విచారో విచారాద్వైధత్వజ్ఞానమితి. కించ అనిత్యఫలహేయతాజ్ఞానస్య స్వర్గాదిఫలజిహాసాద్వారేణ బ్రహ్మవిచారోపయోగో వక్తవ్యః. స్వర్గాదిఫలస్యానిత్యత్వం దుఃఖసమ్భిన్నత్వం చ కథమవగమ్యతే, శాస్త్రాన్తరేణ చేత్, తత్రైవ నిత్యపురుషార్థసిద్ధేర్నైరాకాఙ్క్ష్యేణ బ్రహ్మవిచారప్రవృత్త్యయోగాత్తత్పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. యత్సుఖం తదనిత్యమితి స్వోత్ప్రేక్షితతర్కమాత్రేణ చేత్, తేనైవ నిరస్తనిత్యపురుషార్థసమ్భావనతయా బ్రహ్మవిచారః ప్రతిబధ్యేత. దుఃఖనివృత్తేరన్తరాహిత్యాత్, స్వాభావికసుఖస్యానాదిభావత్వాత్, అన్తవిరహోపపత్తేశ్చ, న నిత్యపురుషార్థాసమ్భావనేతి చేన్న - దుఃఖనివృత్తిశ్చేద్దుఃఖానుబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిత్వాత్, సుషుప్తిప్రపన్నవత్. సుఖం చేత్సుఖత్వాదేవ కృతకమిత్యేవంరూపకుతర్కోత్ప్రేక్షాసమ్భవేన కేవలతర్కశరణానాం నిత్యపురుషార్థసమ్భావనాయా దురుపపాదత్వాత్. శాస్త్రసిద్ధనిత్యేతరవిషయో వ్యాప్తినిశ్చయః, ఇతి చేన్న - వేదాన్తశ్రవణపూర్వకో వ్యాప్తినిశ్చయః, తత్పూర్వకం వేదాన్తశ్రవణమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. అతో బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నిత్యానిత్యగతధర్మవివేకోపయోగాయ నిత్యానిత్యవిభాగే ప్రత్యక్షాప్రవృత్తేస్తర్కస్యాతిప్రసక్తేశ్శాస్త్రాన్తరాణాం బ్రహ్మవిచారనైరాకాఙ్క్ష్యాపాదకత్వాత్తద్విరోధేనానుపయోగాచ్చ, వేద ఏవ ప్రమాణీకర్తవ్యే తత్రాపాతప్రతీతేరుభయభాగసాధారణ్యాన్నిత్యానిత్యనిశ్చయస్య మీమాంసాద్వయఫలత్వేనాన్యోన్యాశ్రయస్య దుస్తరత్వాచ్చ నిత్యానిత్యగతహేయోపాదేయత్వజ్ఞానం నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇత్యయుక్తమ్. నను శాస్త్రాన్తరేషు నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాదిమతస్తత్రాపి ప్రవృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యదుక్తమ్. తన్న-శాస్త్రాన్తరనివారకత్వాదాద్యసూత్రస్య, బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం, న ప్రకృతిపురుషావితి హి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం-సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరస్యార్థస్యానఙ్గీకృతత్వాత్. తాపత్రయజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరయమర్థ ఉక్తః, న చాయమర్థ ఉపపన్నః, తథాహి - న తావదయమర్థస్సూత్రకృతోపదిశ్యతే, న వా జ్ఞాప్యతే, కింతూపపాద్యత ఇతి వక్తవ్యమ్, న్యాయనిబన్ధనత్వాత్సూత్రాణాం. ఉపపత్తిశ్చ శాస్త్రాన్తరదౌర్బల్యమేవ వా స్వశాస్త్రప్రాబల్యమేవ వా సముచ్చితముభయం వా, న ప్రథమః-స్వశాస్త్రస్య దౌర్బల్యే బ్రహ్మణోప్యజిజ్ఞాస్యత్వాత్. న ద్వితీయః శాస్త్రాన్తరస్య ప్రాబల్యే బ్రహ్మణ ఏవ జిజ్ఞాస్యత్వాసిద్ధేః. తృతీయే సూత్రవైయర్థ్యం పూర్వమీమాంసాయామేవ చోదనాసూత్రప్రభృతిభిస్తదుభయసిద్ధేః. తత ఏవ తస్యాగ్రపూర్వవృత్తత్వాపత్తిశ్చ, అవశ్యాపేక్షితత్వాత్. వేదప్రామాణ్యమాత్రే సిద్ధేపి బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం న తావతా సిధ్యతీతి చేత్తర్హి వైశేషికైర్బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాసమ్భవశఙ్కాస్తే పరిహర్తవ్యాః. తే చ సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యనుపపత్త్యాదయ ఇతి తత్పరిహారేణ బ్రహ్మణి వేదాన్తప్రామాణ్యసమర్థనపరత్వేఽస్మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. అత ఏవ దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వమపి

ఏషాం సాధనత్వం చ వినియోగావసేయమ్. వినియోగశ్చ శ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః, స చ తార్తీయః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి, బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి, బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతి, ఇహైవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని, బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి తత్సాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని. తేషాం చ

[illegible]. అత్రాహ కిమైహికదుఃఖజ్ఞానం పూర్వవృత్తమ్-ఉత నారకదుఃఖజ్ఞానమ్ - ఉత స్వర్గాదేరల్పాస్థిరతయా తాపత్రయాన్తర్గతత్వజ్ఞానమ్ - న ప్రథమః - ఆయుర్వేదాదిభిస్తన్నిరసనోపాయావగమాద్వేదాన్తవిచారనైరపేక్ష్యాత్. న ద్వితీయః - నిరయదుఃఖహేతుభూతపాపచోదనకర్మతనియమవిధాయకశాస్త్రబాహుళ్యాద్వేదాన్తనైరపేక్ష్యాత్. తృతీయేతు కర్మవిచారాపేక్షాస్త్యేవ - ప్రథమతఏవాధ్యయనాధ్యయనస్య శాస్త్రాన్తరానవసరవిధురత్వాత్, సత్యప్యవసరే స్వర్గాద్యల్పాస్థిరత్వజ్ఞాపకైస్తైరేవ శాస్త్రైర్దుఃఖత్రయోపాయస్యాపరిచ్ఛిన్నవేదాన్తనైరపేక్ష్యాద్వేదాన్తవిరుద్ధార్థాభిధాయినాం తేషామవగమస్య వేదాన్తజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాయోగాదాపాతప్రతీతేరితిహాసపురాణయోశ్చాల్పాస్థిరత్వానన్తస్థిరత్వవిపర్యయప్రతీతిహేతుత్వాచ్చ. పూర్వం వ్యాఖ్యేయస్వభావాత్క్రమనియమ ఉక్తః. వ్యాఖ్యానస్వభావాదపి తత్సిద్ధిరిదానీముచ్యతే (ఏషామితి) ఏషాం - శమాదీనామ్. సాధనత్వం-చశ్శబ్దస్సముచ్చయే. (వినియోగావసేయమ్) వినియోగః-అఙ్గత్వజ్ఞాపనమ్. తత్కిం కేనేత్యత్రాహ (వినియోగశ్చేతి) తతోపి కిమిత్యత్రాహ (స చ తార్తీయ ఇతి) తృతీయాధ్యాయోక్త ఇత్యర్థః. ఇదం ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. కర్మవిచారోక్తకృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్య. ఏతాని హి కర్మమీమాంసాధ్యాయానాం ప్రమేయాణి. ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రమాణలక్షణం వృత్తమ్. ద్వితీయేఽధ్యాయే శాస్త్రభేదః కర్మభేదో వా. భేదహేతవశ్చ శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని. తృతీయే అఙ్గనిరూపణమ్, అఙ్గత్వజ్ఞాపకాని ప్రమాణాని శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాని. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థభేదనిరూపణేన పురుషార్థక్రత్వర్థానాం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే క్రమః. క్రమప్రమాణాని శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాని. షష్ఠే అధికారినిరూపణమ్. సప్తమే సామాన్యాతిదేశో నిరూపితః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశద్వాదశయోస్తన్త్రప్రసఙ్గౌ యథోక్తం * ధర్మధీమానభేదాఙ్గప్రయుక్తిక్రమకర్తృభిః। సాతిదేశవిశేషోహబాధతన్త్రప్రసక్తిభిరితి. ఏతన్న్యాయసాపేక్షత్వం సఙ్గతిసాపేక్షత్వం చ బ్రహ్మవిచారే తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యమ్. తస్మాత్స చ తార్తీయ ఇతి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. అథ కర్మవిచారాపేక్షత్వే అభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే (ఉద్గీథాదీతి) పరేణ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరుక్తా. అత్రతు సాక్షాత్సఙ్గతిరుపపాద్యతే (కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపీతి) * కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వే తత్ప్రయోజనం తన్నిర్వచనాదితి వాక్యకారవచనం స్మారితమ్. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) అబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వేన దృష్టిర్బ్రహ్మదృష్టిః - బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీత్యర్థః. ఇతి శ్చేతా. (ఇహైవ చిన్తనీయాని) న తు కర్మవిచారే. (తాన్యపి కర్మాణి) యత్సమృద్ధ్యర్థాన్యుద్గీథాద్యుపాసనాని తాన్యపీత్యర్థః. (అనభిసంహితఫలాని) అనభిసంహితఫలత్వాద్బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీత్యర్థః. (ఇతి శ్చేతా) తత్సాద్గుణ్యాపాదనాని, సాద్గుణ్యం ప్రబలప్రతిబన్ధకే సత్యపి శీఘ్రఫలప్రదత్వమ్ - తదాపాదనాని - బ్రహ్మవిద్యాం శీఘ్రం సమ్పాదయన్తీత్యర్థః. (ఏతాని) ఉద్గీథాద్యుపాసనాని, అత ఇహైవ సుతరాం సఙ్గతాని-ప్రధానానుపయోగిత్వేన సాదృశ్యాదినా ధీస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అన్యతరాపేక్షయా ఉభయాపేక్షయా వా సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. అత్రతూభయోరపేక్షితత్వం ప్రతిపాదితమ్. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాభిహితా. బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాభిహితా. ఏతదభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తమ్. (ఇహైవేతి) ఉభయాపేక్షాయా అత్రైవ విద్యమానత్వాత్సుతరాం సఙ్గతిరిహైవ - న తు కర్మవిచార ఇత్యర్థః. నను కథముద్గీథాదివిచారస్య బ్రహ్మవిచార ఏవ సుతరాం సఙ్గతిః. కర్మవిచారేపి సుతరాం సఙ్గతిరస్తి-ఉభయాపేక్షయా సఙ్గతిర్హి సుతరాం సఙ్గతిః - కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాదిధియాం తద్విచారస్య కర్మాపేక్షాస్తి, కర్మణామపి స్వసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాస్తీత్యుభయాపేక్షాయా విద్యమానత్వాత్. ఉచ్యతే-కర్మసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షా కేవలకర్మణాం విద్యాఙ్గకర్మణాం చ తుల్యా. అతః కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వహేతుస్సాధారణః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వం పూర్వభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వముత్తరభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. ఏవం సాధారణాసాధారణహేతుద్వయవత్తాసామ్యేపి బ్రహ్మదృష్టిరూపోద్గీథాద్యుపాసనానాం బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్తేన వినా తచ్చిన్తనమశక్యం పూర్వభాగవిచారే. న హి కర్మవిచారాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచార ఉపపద్యతే-ప్రాగుక్తసఙ్గతివిశేషవిశిష్టత్వాత్తయోః. ఉత్తరభాగే తు బ్రహ్మజ్ఞానస్య సుబోధత్వాత్తన్నివృత్తకర్మవిచారస్యోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం కర్తుం శక్యమ్. అతఏవ శక్యత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనాన్యుపనిషద్భాగే విహితాని. అతఏవ బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూపితాని చ. ఏవం వేదాన్తభాగవిహితత్వ బ్రహ్మమీమాంసావిచారితత్వ శక్యత్వరూపవైషమ్యత్రయవిశేషితాయా ఉభయాపేక్షాయా ఉత్తరభాగ ఏవ విద్యమానత్వాత్తన్నిబన్ధనా సుతరాం సఙ్గతిస్తత్రైవేత్యభిప్రాయేణ సుతరామిహైవ సఙ్గతానీత్యుక్తమ్. అయం చాభ్యుచ్చయహేతుః - యదప్రధానస్యార్థస్యాపి సాక్షాత్సఙ్గతత్వాత్తస్యాప్యవశ్యాపేక్షితః కర్మవిచార ఇతి. ప్రధానప్రతిపాద్యస్య నియమేనాపేక్షితత్వరూపః ప్రధానహేతుః పూర్వమేవోక్తః. తతః కిం ప్రకృతాననుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తేషాం చేతి) తేషాం ఉద్గీ

కర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షా సర్వసమ్మతా.
యదప్యాహుః - అశేషవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పర
మార్థః. తదతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది

థాద్యుపాసనానామ్. (సర్వసమ్మతా) తత్సాపేక్షత్వే హి విగానమ్ - ఉద్గీథాద్యుపాసనే చిన్త్యే సతి తస్య కర్మజ్ఞానాపేక్షా సర్వాఙ్గీతా.
యత్త్వధీతవేదాన్తస్య కర్మాధిగమాపేక్షా నాస్తీత్యుక్తమ్, తదయుక్తం - వేదాన్తేష్వప్యుపాయపరముక్తిపరవాక్యమాత్రాధ్యాయినః పురు
షస్య బ్రహ్మవిచారేపి తృతీయచతుర్థాధ్యాయమాత్రశ్రవణప్రసఙ్గాత్. తృతీయచతుర్థయోః ప్రథమద్వితీయోక్తన్యాయసాపేక్షత్వమస్తీతి
చేత్, తర్హి కృత్స్నస్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారన్యాయసాపేక్షత్వాత్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వమ్. జన్మాన్తరసుకృతవిశేషేణ కస్యచిద్బ్ర
హ్మవిచారమాత్రాపేక్షేతి చేత్తస్య సుకృతవిశేషేణ తృతీయచతుర్థమాత్రాపేక్షా కిం న స్యాత్. అథవా సుకృతాతిశయాత్కృత్స్నబ్రహ్మవిచార
నిరపేక్షతా కిం న స్యాత్. కిఞ్చ వేదాన్తేషూపాయఫలపరవాక్యమాత్రాధ్యయనమశాస్త్రీయమితి త్వయాపి వక్తవ్యం. తద్వేదాన్తమాత్రాధ్యయన
స్యాపి తుల్యం. కృత్స్నస్వాధ్యాయాధ్యయనస్య విహితత్వాత్. అతో విధ్యతిలఙ్ఘినాం యదపేక్షితం తదేవ పూర్వవృత్తమిత్యసఙ్గతమ్.
కృత్స్నాధ్యాయినోపి సుకృతవశాత్క్వచిత్క్వచిత్ శ్రవణాపేక్షాయాం పూర్వమేవ దత్తముత్తరమ్. * విరోధాదప్రమాణత్వాదిత్యాదిగ్రన్థసఙ్గ్ర
హీతాని దూషణాన్యత్రోచ్యన్త ఇత్యాదినా సిద్ధాన్తభాష్యేణ పరిహృతాని. తథాహి - కర్మణామనిత్యఫలత్వేన విరోధోఽనభిసంహితఫలత్వా
త్పరిహృతః. భేదవాసనాజనకత్వేనైక్యజ్ఞానవిరోధస్తు * పృథగాత్మానమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రుత్యా పరిహృతః. అయం
విరోధో వక్ష్యమాణవస్తుసామర్థ్యాన్తర్భూతశ్చ. మోక్షస్య సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపతాయాః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదనసాపేక్షత్వాత్.
ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వేపి కర్మణామదృష్టద్వారేణోపయోగాదవిరోధః. అప్రమాణత్వమ్ * క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ ఇత్యాది
సహితవినియోజకప్రమాణప్రదర్శనాత్పరిహృతమ్. వివిదిషార్థచిత్తశుద్ధ్యుపయోగస్తు వేదనోత్పత్త్యుపయుక్తమనోనైర్మల్యహేతుత్వోపపాద
నేన వివిదిషార్థత్వేపి తస్యా అహరహరుత్పత్త్యపేక్షోపపాదనేన చ ప్రత్యుక్తం. జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రవణం చ సాధనద్విత్వానభ్యుపగమా
ద్దత్తోత్తరమ్. సామర్థ్యం నామ మిథ్యాభూతబన్ధస్య జ్ఞానైకనివర్త్యత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం, తత్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వదూషణేన ప్రతివక్ష్యతే.
శమాద్యఙ్గకతామ్నానక్రమవిరోధశ్చ ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేర్నివృత్తిరూపశమాదేశ్చ భిన్నవిషయత్వేనావిరోధాత్పరిహృతః. శమాదయో
హ్యవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయా ఇత్యుక్తమ్. వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వం ప్రత్యక్షవిరోధశాస్త్రవిరోధాభ్యాం నిరస్తమ్.
తత్ర నివర్త్యవాసనాయా నివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధకత్వాభావేన శ్రవణాదేర్భేదవాసనానిరాసార్థమనపేక్షితత్వాత్తద్వైయర్థ్యపరిహారస్యా
నుపపన్నత్వాచ్ఛ్రవణాదిక్రమోన్నీతవాక్యజధీర్విమోచికేత్యేతదప్యపాస్తమ్.

సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యం నామ హేతురుక్తః. స పూర్వం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞా
తః. తదుపపాదనదూషణయోర్బహుగ్రన్థకార్యత్వాత్తదుభయం పూర్వం న కృతమ్. అథ తదుపపాదనాయోపక్రమతే. పూర్వముపాయో
పదేశపరవాక్యపర్యాలోచనయా వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవ ఉపన్యస్తా నిరస్తాశ్చ. విధిత్సితం జ్ఞానమితి హ్యుక్తమ్. వస్తుసామర్థ్యం తు
సిద్ధపరవాక్యసిద్ధమ్-వస్తుస్వరూపోపదేశపరైరితి హి వక్ష్యతే. అతస్స్వరూపపరవాక్యపర్యాలోచనాముఖేన తదుపపాదయితుమారభతే (యద
ప్యాహురితి) అపినోపపాదయిష్యమాణస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం సూచ్యతే. ఆహురితి గ్రన్థకారబహుత్వమ్. అనేనాస్య గ్రన్థస్య తత్తత్ప్రబ
న్ధోక్తసకలార్థగర్భితత్వం చ దర్శితమ్. సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి యదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యుపర్యన్వయః. ప్రథమం బ్రహ్మైకమేవ
సత్యమితి ప్రతిజానీతే (అశేషేతి) అశేషవిశేషాః - వక్ష్యమాణజ్ఞాత్రాదయః, విజాతీయసజాతీయస్వగతా వా, స్వగతేష్వప్యన్వయినో వ్యా
వృత్తిరూపాశ్చ విశేషా అశేషశబ్దేన వివక్షితాః. తత్ప్రత్యనీకం -స్వజ్ఞానేన నివర్తకమ్. శుక్తిరివ రజతస్యేత్యర్థః. నిర్విశేషత్వే శూన్యతా
స్యాదిత్యత్రాహ. (చిన్మాత్రమితి) చిచ్ఛబ్దేన తుచ్ఛత్వవ్యావృత్తిః. స్వయంప్రకాశత్వం హి చిత్త్వమ్. మాత్రచా జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. య
ద్వా ప్రత్యనీకత్వరూపధర్మోపి మాత్రచా వ్యావర్త్యతే. యద్వా మాత్రచా వస్తుతస్సమస్తవిశేషవిరహో వివక్షితః. బ్రహ్మైవేత్యేవకారేణ
సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. పరమార్థః - తత్త్వావేదకప్రమాణవిషయః. సగుణవాక్యానాం న తత్పరత్వమ్ - ఫలవిశేషార్థముపాసనేఽస్యపరత్వా
దితి భావః. కథం బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వమ్, అన్యదపి హి ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం బ్రహ్మణ ఏవ పరమార్థత్వసిద్ధయే తద్వ్యతిరిక్తస్య తజ్జ్ఞాన
నివర్త్యత్వాయ చ విశ్వస్య మిథ్యాత్వం ప్రతిజానీతే (తదితి) * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాదౌ * ప్రకృతైతావత్త్వమితి సూత్రవిషయే కృత్స్న
స్య మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మణోపి మిథ్యాత్వం పరైః పూర్వపక్షీకృత్య నిరస్తమితి తదభిప్రాయేణోక్తమ్. (తదతిరేకీతి) * నేహ నానాస్తీత్యాది
నిషేధవాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేపి నిషేధ్యనానాత్వం సిధ్యతీతి దర్శితమ్. (నానావిధేతి) పూర్వమశేషవిశేషశబ్దోక్తవిశేషవివరణార్థం, నేహ నానా
స్తీత్యాదివాక్యగతనానాశబ్దవివరణార్థం చ నానావిధశబ్దవాచ్యభేదో వివృతః (జ్ఞాతృజ్ఞేయేతి) తత్కృతజ్ఞానభేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నవృ
త్తిజ్ఞానభేదః. అనేన వృత్తిస్ఫురితచైతన్యభేదస్య స్వరూపప్రయుక్తతావ్యావృత్తిః. భేదశబ్దేనైకైకకోటివర్త్యవాన్తరభేదా వివక్షితాః. ఆదిశబ్దేన

సర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితమ్మిథ్యాభూతమ్. ✻ ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్. ✻ ౨ అథ పరా
యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం
సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః. ✻ ౩ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. ✻ ౪ నిష్క
లం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్. ✻ ౫ యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః। అవిజ్ఞాతం విజా
నతాం విజ్ఞాతమవిజానతామ్. ✻ ౬ నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్నమతేర్మన్తారం మన్వీథాః. ✻ ౭ ఆనన్దో బ్రహ్మ. ✻ ౮ ఇదం
సర్వం యదయమాత్మా. ✻ ౯ నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి. ✻ ౧౦ య
త్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్తత్కేన కం విజా
నీయాత్. ✻ ౧౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్. ✻ ౧౨ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదర

నిరసనీయమనిఖిలరూపజన్మజరామరణాన్యుచ్యన్తే. (సర్వమితి) వక్ష్యమాణశ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యాయమర్థ ఇతి భావః. తస్మిన్నితి నిరధిష్ఠానభ్రమ
పక్షవ్యుదాసః. ఏవకారేణాధిష్ఠానబహుత్వనిషేధః. తథా సతి హి ప్రపఞ్చస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వసిద్ధిః. యద్వా తస్మిన్నిత్యేకవచనేనాధిష్ఠానై
కత్వసిద్ధిః. నానాధ్యాసా నానాధిష్ఠానకా దృష్టాః. తత్కథమేకాధిష్ఠానకత్వమితి విరోధమ్, స్వయంప్రకాశవస్తునోఽధిష్ఠానత్వవిరోధం చ, స్ఫార
యత్యేవకారః. (మిథ్యాభూతమ్) మిథ్యాభావవత్, వక్ష్యమాణమిథ్యాత్వలక్షణవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ కిం ప్రమా
ణమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సదేవేతి విజాతీయభేదో వ్యావర్త్యతే. ఏకమేవేతి సజాతీయభేదః. అద్వితీయమితి స్వగతభావాభావరూపభేదః.
షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతసద్విద్యాగతత్వాదిదం వాక్యం ప్రథమముపాత్తమ్. అద్వైతకారఫలితనిషేధకణ్ఠోక్తిమత్పరవిద్యావాక్యముపాదత్తే
(అథేతి) ఇదం చ కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసోపక్రమకకారణవాక్యమ్-భూతయోనిమిత్యుక్త్వానన్తరం తస్యైవ ప్రపఞ్చనాత్. అద్రేశ్యమ
గ్రాహ్యమ్-ప్రత్యక్షాగోచరోఽనుమానాగోచరః. అథవా చక్షురగోచర ఇన్ద్రియాన్తరాగోచరః. అగోత్రమ్-అనామకమ్. అవర్ణమ్-అశై
ల్యాదికమ్. అచక్షుశ్శ్రోత్రమపాణిపాదమ్-జ్ఞానకర్మేన్ద్రియరహితమ్. నిత్యం-విభుమ్-కాలదేశాభ్యామపరిచ్ఛిన్నమ్. సర్వగతం-సర్వేణ జగ
తాఽధిష్ఠానతయాగతమ్-ఆశ్రితమ్. వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః. సుసూక్ష్మం-అదృశ్యత్వం న తుచ్ఛత్వాతిదూరత్వాదినా. కింతు సుసూక్ష్మత్వాది
త్యభిప్రాయః. వాక్యభేదాదనేకయత్తచ్ఛబ్దానన్వయోపపత్తిః. అథ శోధకవాక్యముపాదత్తే (సత్యమితి) అనృతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తనిర్విశేష
వస్తుపరమిదం వాక్యమ్-కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛోదకవాక్యాన్తరైః కార్థ్యాత్సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా చేతి వక్ష్యతే. నిష్కలం-క
లా అవయవాః-నిరవయవమిత్యర్థః. తత్ర లిఙ్గం నిష్క్రియత్వమ్. శాన్తమ్-ఊర్మిషట్కరహితమ్. అశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృ
త్యూ చోర్మయః. నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్-కర్మసమ్బన్ధతత్ఫలరహితమ్. అనేన సత్యజ్ఞానాదివాక్యగర్భితవ్యావృత్తిస్స్పష్టీకృతా. అథ చిన్మాత్రశబ్దా
భిప్రేతాం జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిమాహ (యస్యేతి) అమతం అవిజ్ఞాతమితి శ్రవణమననాదిరూపజ్ఞానావిషయత్వోక్తిః. అథ జ్ఞాతృత్వనిషేధపరం
వాక్యమాహ (నదృష్టేరితి) అత్రాపి పూర్వోక్తజ్ఞానావస్థాభేదో వివక్షితః. అస్య పురుషార్థత్వాయాఽసుఖాద్వ్యావృత్తిరుచ్యతే (ఆనన్దో బ్ర
హ్మేతి) ఆనన్దశబ్దోఽసుఖాద్వ్యావృత్తిమాత్రపరః. అత ఏవ హ్యానన్దీత్యనుక్తిః. ఇత్థం బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే శ్రుతివాక్యజాతముపన్య
స్తమ్. అథ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతే. తత్ర ప్రథమం మిథ్యాభూతస్య జగతో బ్రహ్మణ్యధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వం దర్శయతి ఇదం
సర్వం యదయమాత్మేతి సామానాధికరణ్యేన. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తసామానాధికరణ్యం హి బాధార్థం దృష్టమ్. యథా రజ్జుస్సర్ప ఇతి. పూర్వం
సర్వం తస్మిన్నేవేతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం చానేన వాక్యేన దర్శితమ్. వ్యతిరిక్తనిషేధకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (నేహ నానా
స్తి కించనేతి) నానా పశ్యన్నన్యత్ర నాజ్ఞ ఇతి దర్శయతి (మృత్యోరితి) అత్ర మృత్యురవిద్యా ✻ తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతివత్. ఇవశబ్దేన నా
నాత్వస్యాపరమార్థత్వం దర్శితమ్. మిథ్యాభూతం చేత్కదాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర హీతి) యత్ర-యదా. ద్వైతమివ భవతి.
ఇవశబ్దస్య పూర్వవత్. తత్-తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతీత్యర్థః. కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః (యత్ర త్వితి) యత్ర-య
దా. అస్య సర్వమాత్మైవాభూత్. తత్-తదా. కేన, కం పశ్యేత్. క ఇత్యధ్యాహార్యం ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్. పశ్యేద్విజానీయాదితి జ్ఞానప
ర్యాయభేదేనోక్తిః. ఇదం కృత్స్నమిథ్యాత్వం దృష్టాన్తేనోపపాదయన్తీం శ్రుతిముదాహరతి (వాచేతి) వికారః-ఘటాదిసంస్థానమ్. నామధేయం చ.
వాచారమ్భణం వాగాలమ్బనమ్ - వ్యావహారికమిత్యర్థః. తస్మాన్మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్. బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః పూర్వోక్తమృత్యుశబ్దాభి
హితాజ్ఞానకార్యం భయం చ దర్శయతి (యదా హీతి) ఉదరం-ఉత అవధారణే. ✻ తదేవర్తం తదు సత్యమాహుస్తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనా

౧॥ ఛా-౬ ప్ర-౨ ఖ-వా ౧. ౨॥ ము-౧ ము-౧ ఖ-౬ వా. ౩॥ తై-ఆన-౧ అను-౧ వా. ౪॥ శ్వే-౬ అ-౧౯ వా.
౫॥ కే-౨ ఖ-౩ వా. ౬॥ బృ-౫ అ-౪ బ్రా-౨ వా. ౭॥ తై-భృగువల్లీ-౬ అను. ౮॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-౬ వా. ౯॥ బృ-౬ అ-
౪ బ్రా-౧౯ వా. ౧౦॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-౧౪ వా. ౧౧॥ ఛా-౬ ప్ర-౧ ఖ-౪ వా. ౧౨॥ తై-ఆనన్దవల్లీ-౭ అను-౨ వా.

మన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి. * ౧ న స్థానతోऽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి. * ౨ మాయామాత్రంతు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. * ౩ ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరమ్। వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్. * ౪ జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః। తమేవార్థస్వరూపేణ భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితమ్. * ౫ పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోऽస్తి జగతః పతే. * ౬ యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ। భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః॥ జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః। అర్థస్వరూపం పశ్యన్తో భ్రామ్యన్తే మోహసంప్లవే॥ యే తు జ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తేऽఖిలం జగత్। జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర. * ౭ తస్యాత్మపరదేహేషు సతోऽప్యేకమయం హి యత్। విజ్ఞానం పరమార్థోऽహి ద్వైతినోऽతథ్యదర్శినః. * ౮ యద్యన్యోऽస్తి పరః కోऽపి మత్తః పార్థివసత్తమ। తదైషోऽహమయం చాన్యో వక్తుమేవమపీష్యతే. * ౯ వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః। అభేదవ్యాపినో వాయోస్తథాసౌ పరమాత్మనః. * ౧౦ సోऽహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహమ్। ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిః. * ౧౧ విభేదజనకేऽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి. * ౧౨ అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః. * ౧౩ క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత. * ౧౪ న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం॥ ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్.

మితివత్. దరం-అల్పమ్. యద్వా ఉత్ అరం-ఉదిత్యస్య భవతీత్యనేనాన్వయః. * వ్యవహితాశ్చేతిసూత్రాత్. అరం-శీఘ్రమ్. యదాహ్యేవేత్యాదేః పశ్చాదుపాదానం సిద్ధాన్తే పరిహారసౌకర్యార్థమ్. తచ్చ పూర్వోక్తవాక్యానామేకవాక్యత్వరూపన్యాయపరిహార్యత్వాత్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ శ్రుతిర్దర్శితా. తత్ర నిర్విశేషత్వే సూత్రం ప్రదర్శ్యతే (న స్థానత ఇతి) ఉభయలిఙ్గం - సాకారత్వం సాకారనిరాకారత్వం చ. సర్వత్ర స్థితస్యాపి బ్రహ్మణో నాస్తి నిరాకారమిత్యర్థః. అన్యమిథ్యాత్వే సూత్రమాహ (మాయేతి) స్వాప్నమర్థజాతం కార్త్స్న్యేన మాయామాత్రమ్-కుత ఇతి చేత్ - అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ - దుర్నిరూపత్వాత్ - బాధితత్వాదిత్యర్థః. స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వం జగన్మిథ్యాత్వదృష్టాన్తతయా దర్శితమ్. అస్మిన్నర్థద్వయే ఉపబృంహణవచనాని దర్శయతి (ప్రత్యస్తమితేతి) ప్రత్యస్తమితభేదమ్-సజాతీయజాతీయభేదరహితమ్. సత్తామాత్రమ్ - స్వగతభేదరహితమ్. అత ఏవ వచసామగోచరమ్. తర్హి తుచ్ఛత్వం స్యాత్, న సత్తేత్యత్రాహ (ఆత్మసంవేద్యమితి) స్వయం ప్రకాశమిత్యర్థః. (బ్రహ్మసంజ్ఞితమితి) బ్రహ్మేతి సంజ్ఞామాత్రమేవ, న తు బృహత్త్వాది గుణయోగ ఇతి భావః. నిర్విశేషం చేత్కథం జగదవభాస ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూపమితి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమనేన శ్లోకేనోచ్యతే. అత్యన్తనిర్మలమ్ - సకలవిశేషరహితమ్. అర్థస్వరూపేణ - జడస్వరూపేణ. అర్థనానాత్వస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వాదేక ఏవ పరమార్థ ఇతి దర్శయతి (పరమార్థస్త్వమితి) ఏతద్వివృణోతి శ్లోకద్వయేన (యదేతదిత్యాదినా) భ్రాన్తిశ్చేత్కస్య చిన్నివర్తేతేత్యపేక్షాయాం కేషాంచిత్తన్నివృత్తిం దర్శయతి (యే తు జ్ఞానవిద ఇతి) జ్ఞానసత్యత్వం జడమిథ్యాత్వం చోక్తమ్. అథ జ్ఞానాకారాణామాత్మనామైక్యోక్తిం దర్శయతి (తస్యేతి) ఏకమయమ్-ఏకమ్. ఆత్మపరనిర్దేశకృతభేదశఙ్కామపి వ్యుదస్యతి (యద్యన్యోऽస్తీతి) అత్ర దృష్టాన్తమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) ఆస్యోపపాదితస్యార్థస్యోపదేశం దర్శయతి (సోऽహమితి) యథోపదిష్టమకరోదిత్యాహ (తత్యాజేతి) అథాత్మనాం బ్రహ్మణైక్యోక్తిం దర్శయతి (విభేదజనక ఇతి) అథ భగవద్గీతాయాం సర్వాత్మనాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహైక్యోక్తిముదాహరతి (అహమాత్మేతి) సర్వభూతశబ్దేన శరీరాణ్యుచ్యన్తే, ఏతత్స్ఫుటయతి - (క్షేత్రజ్ఞం చేతి) సర్వక్షేత్రేష్విత్యనేన భూతశబ్దస్య శరీరపరత్వం స్ఫుటీకృతమ్. తత్రైవ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వోక్తిం దర్శయతి (న తదస్తీతి) వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః - న తూపాయపరైః, అనన్యపరైరితి భావః. నిర్విశేషచిన్మాత్రమితి, పూర్వవదర్థః. అభిధానాదిత్యస్యాశేషేత్యాది పూర్వప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహాన్వయః. నను కిమన్యత్ర సతోऽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం మిథ్యాత్వమ్-ఉతాత్యన్తాసత్త్వమ్. పూర్వస్మిన్ కల్పే క్వచిత్పారమార్థ్యమభ్యుపగతం స్యాత్, ద్వితీయే తు నివర్త్యమేవ నాస్తీతి శాస్త్రవైయర్థ్యమ్. అత్యన్తాసత్త్వం చానుపపన్నమ్ - ఖ్యాతేః. స్వయంప్రకాశస్య వస్తునో భ్రమాధిష్ఠానత్వం నోపపద్యతే. స్వయాథాత్మ్యప్రకాశమూలో హ్యధ్యాసః. పరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ తత్సంభవః. అతః ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వం చాయుక్తమిత్యస్మిఞ్శఙ్కాద్వయే ప్రథమం పరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణమాహ

౧॥ శారీ - ౩ అ - ౨ పా - ౧౧ సూ. ౨॥ శారీ - ౩ అ - ౨ పా - ౩ సూ. ౩॥ విష్ణు - ౬ అంశ - ౭ అ - ౫౩ శ్లో. ౪॥ వి - ౧ - ౨ - ౬ ౫॥ వి - ౧ - ౪ - ౩౮. ౬॥ వి - ౧ - ౪ - ౩౯, ౪౦, ౪౧. ౭॥ వి - ౨ - ౧౪ - ౩౧. ౮॥ వి - ౨ - ౧౩ - ౯౦. ౯॥ వి - ౨ - ౧౪ - ౩౨. ౧౦॥ వి - ౨ - ౧౬ - ౨౩. ౧౧॥ వి - ౬ - ౭ - ౯౬. ౧౨॥ గీతా - ౧౦ అ - ౨౦, శ్లో. ౧౩॥ గీ - ౧౩ - ౩. ౧౪॥ గీ - ౧౦ - ౩౯.

మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూర్వకయథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్. యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమ్. ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యం మిథ్యారూపమ్. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా. * ౧ అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః. * ౨ తేషాం సత్యానాం సతామనృ

(మిథ్యాత్వం నామేతి) నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే ముద్గరాదినివర్త్య ఘటాభావతివ్యాప్తిః - తత్పరిహారాయ జ్ఞానశబ్దః. తావతాపి శక్తిరజతత్వాది సద్రూపాన్తరజ్ఞాననివర్త్య వస్తున్యతివ్యాప్తిః. సాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్ర నివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్పరిహృతా భవతి. (ప్రభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్య సత్యరజతాదిష్వతివ్యాప్తి పరిహారాయ యథావస్థితశబ్దః. యథావస్థితజ్ఞాన నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే సమానాధికరణభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యే వ్యభిచారస్తదవస్థః. తత్ర జ్ఞానస్వరూపం హి యథావస్థితం విషయస్త్వేవహ్యయథార్థత్వమ్. అతో యథావస్థితం జ్ఞానమితి సామానాధికరణ్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తమ్. జ్ఞానప్రాగభావే వ్యభిచారఇతితద్వ్యుదాసార్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకపదమ్. జ్ఞానప్రాగభావోపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వపూర్వకో నివర్త్యత ఇతిచేన్న-నియమస్య వివక్షితత్వాత్. యథా * సిద్ధే శబ్దార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధ ఏవేత్యవధారణస్య వివక్షితత్వాన్నిత్యత్వసిద్ధిః. యథా * అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదావపుపన భక్షయతీత్యవధారణసిద్ధిః. తద్వత్. భూదళనజ్ఞాననివృత్తస్య రజ్జుసర్పస్య యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్యాపి యథావస్థిత వస్తుజ్ఞానేన నివర్తయితుం యోగ్యత్వాత్. అతఏవ హి నివర్త్యత్వమిత్యుక్తమ్, నతు నివృత్తత్వమితి. నచ సర్పభ్రమజనితే రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యే పరమార్థభూతే భయేఽతివ్యాప్తిరితివాచ్యమ్ - భయస్య క్షణికతయా స్వయమేవ నివృత్తస్య రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. రజ్జుజ్ఞానం హ్యుత్తరభయోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతి. అతగ్గ ప్రతీయమానత్వనియమపూర్వకయథావస్థితవస్తుగోచరజ్ఞానమాత్రనివర్తనీయత్వం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. అనేన లక్షణేన సదసద్వైలక్షణ్యం ఫలితమ్. తత్ర ప్రతీయమానత్వపూర్వకేత్య సద్వ్యావృత్తిః. శేషేణ సద్వ్యావృత్తిః. అస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సమ్ప్రతిపన్న మిథ్యాభూతేష్వనుగతత్వం దర్శయతి. (యథేతి) అథోక్తలక్షణస్య పక్షేఽతిదేశే కర్తుముచితేపి స్వప్రకాశే వస్తున్యధ్యాసానుపపత్తిరూపం ద్వితీయం చోద్యం పరిహర్తుమాహ (దోషవశాద్ధి తత్రతత్కల్పనమితి) అజడత్వవజ్జడత్వమపి నాధ్యాసప్రయోజకమ్ - జడేపి దోషాభావే సత్యధ్యాసాదర్శనాత్. అతో దోషఏవహి సర్వత్ర కల్పకః - కల్పనే దోషాధీనే స్వతోవా పరతోవా ప్రకాశో భ్రమాధిష్ఠానత్వోపయోగీ. పురోవర్తిని భాసమానేహి రజతభ్రమఇతి. దార్ష్టాన్తికే పరిహర్తుం దృష్టాన్తే కల్పనస్య దోషాధీనత్వముక్తమ్. ఇత్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం మిథ్యాత్వమ్, మిథ్యాభూతార్థకల్పనం చ దోషవశాదితి దృష్టాన్తే శిక్షితమర్థద్వయం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశన్ శఙ్కాద్వయంచార్థాన్నిరాకరోతి (ఏవమితి) అత్యన్తవైసాదృశ్య రహితకతిపయాధ్యాస ఏకాధిష్ఠానే దృష్టః - యథా సర్పభూదళనామ్బుధారాద్యధ్యాసో రజ్జుమాత్రే. కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానే యుగపన్మిథోత్యన్త విసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాస ఇత్యేకా. యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వేన ప్రతీతే బ్రహ్మణి కథం వాధ్యాస ఇతిద్వితీయా. చిన్మాత్రవపుషీత్యనేన పూర్వోక్తాం స్వయంప్రకాశత్వ కృతామధ్యాసానుపపత్తిం స్ఫోరయతి. పరే బ్రహ్మణీతి శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాస ఉపపన్న ఇతి - వైలక్షణ్యంచ సర్వసాధారణ సన్మాత్రరూపత్వమ్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణా అపరే బ్రహ్మణి - పరే బ్రహ్మణితు చిన్మాత్రతయా సర్వజ్ఞత్వాది గుణానన్వయాదధ్యాస ఉపపన్న ఇతిచాభిప్రాయః. ఇదమితి ప్రతీయమానతాకారపరామర్శినా పదేన, యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమితి పదేనచ, పూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితం భవతి. దోషపరికల్పితమిత్యనేన దోషవశాదిత్యాదినోక్తమతిదిష్టమ్. వివిధకృత్స్నాధ్యాసం దర్శయతి (దేవేతి) మిథ్యారూపమ్ - మిథ్యాత్వలక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తం భవతి. దోషగ్గకః - సకిం పరమార్థః - ఉతాపరమార్థః - పరమార్థత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వం నస్యాత్ - అపరమార్థత్వే ప్రపఞ్చవత్కల్పకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా. సకిం బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్పయతి - ఉత తిరోహితే - అతిరోహితేచేదనుపపన్నమ్ - రజ్జుత్వే ప్రకాశమానఇవాధ్యాసోదయవిరోధాత్. అవిరోధే పశ్చాదప్యనివృత్తిః. తిరోహితేచేత్, తిరోధానం కింస్వతః, కింవాపరతః. యది స్వతః, అనివర్త్యత్వమ్, నివృత్తౌ స్వరూపోచ్ఛేదోవా. యది పరతః - తత్పరం వాచ్యమ్. కించ నానాధ్యాసానాం నానాదోషమూలత్వం దృష్టమ్ - అతోనేకదోషా అభ్యుపగన్తవ్యా ఇతీమాశ్శఙ్కాగ్గపరిహర్తుమాహ (దోషశ్చేతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. కోదోష ఇత్యస్య ప్రతివచనమవిద్యేతి. తస్యాగ్గపారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే సదసదనిర్వచనీయేత్యపారమార్థ్యాభ్యుపగమః. అనవస్థాపరిహారోనాదీతి. తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్య ప్రతివచనం స్వరూపతిరోధానశబ్దేన. తచ్చకిం స్వతగ్గపరత ఇత్యత్ర పరత ఇత్యఙ్గీకృతమ్, తిరోధానస్య హేతునిర్దేశాత్. నానాధ్యాసస్యైకదోషమూలత్వముక్తం వివిధేత్యాదినా. విక్షేపః - అధ్యాసః. ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా విక్షేపికాఽవిద్యేత్యవిద్యాయా ఏకస్యా ఏవావస్థాద్వయం తదభిమతం తిరోధానవిక్షేప హేతుత్వవచనాత్సూచితమ్. ఏవంభూతామవిద్యాం ప్రతిజ్ఞాయైతదనుగుణం ప్రమాణమాహ (అనృతేనేత్యాదినా) ప్రత్యూఢాః - ప్రతిహతాః. ప్రత్యూఢశబ్దవైశద్యార్థముపాదత్తే (తేషామితి) నాత్రబహువచనే తాత్పర్యమ్ * అదితిగ్గపాశాన్ ప్రము

తమపిధానమ్. * ౧ నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్. * ౨ మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్. * ౩ ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే. * ౪ మమ మాయా దురత్యయా. * ౫ అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే. యథోక్తం * ౬ జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావశేషమూర్తిర్న తు వస్తుభూతః। తతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితాని॥ యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమ్। తదా హి సఙ్కల్పతరోః ఫలాని భవన్తి నో వస్తుషు వస్తుభేదాః. * ౭ తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కించిత్ క్వచిత్కదాచిద్ద్విజ వస్తుజాతమ్। విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాఽభ్యుపేతమ్॥ జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్। ఏకం సదైకం పరమః పరేశః స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి॥ సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్। ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితం తే॥ ఇతి. అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి * ౮ న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి * ౯ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి * ౧౦ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే

మోక్తిర్వేతివత్. అస్యాస్సదసదనిర్వచనీయత్వముచ్యతే (నాసదాసీన్నో సదాసీదితి) కిమాసీదిత్యత్రాహ (తమ ఇతి) తమశ్శబ్దేనాచ్ఛాదకత్వం వివక్షితమ్. తమో నామ * అక్షరం తమసి లీయత ఇతి ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి శఙ్కాయాముదాహరతి (మాయాం తు ప్రకృతిమితి) వివిధాధ్యాసహేతుత్వం దర్శయతి (ఇన్ద్రో మాయాభిరితి) అస్యా ఐక్యజ్ఞానేన వినా అనివర్త్యత్వమాహ (మమేతి) అనాదిత్వమాహ (అనాదీతి) అత్రేశితవ్యసాపేక్షమహేశ్వరత్వేన్ద్రత్వబహువచనశ్రవణాద్విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదసాహిత్యం ప్రతిపన్నమితి తదపనుత్తయే వ్యాచష్టే (నిర్విశేషేతి) సగుణత్వే ప్రతిపన్నేఽపి స్వరూపపరవాక్యానుగుణ్యాద్దోషప్రతిపాదనతత్పరాణాం వాక్యానాం న ప్రతిపన్నభేదే తాత్పర్యమితి భావః. బ్రహ్మైవ - ఇన్ద్రాదిశబ్దప్రతిపన్నమపి స్వరూపపరవాక్యోపదిష్టం బ్రహ్మైవేతి భావః - అనాదిత్వసదసదనిర్వచనీయత్వతిరోధాయకత్వవివిధాధ్యాసకరత్వాన్యుపాత్తతత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్యాహ (అనాద్యవిద్యయేత్యాదినా) స్వగతశబ్దేనాధిష్ఠానతయా సమ్బన్ధో వివక్షితః - న తు సజాతీయవిజాతీయసహపఠితస్వగతనానాత్వమ్, ఏవం దోషవాచివాక్యగతమిన్ద్రమహేశ్వరాదిపదజాతమర్థస్వారస్యేన స్వరూపపరవాక్యప్రాబల్యాన్నిర్విశేషవస్తుపరం వ్యాఖ్యాతమ్. అథ దోషవాదిభిరేవోపబృంహణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య వస్తున ఏవ దోషసమ్బన్ధిత్వముక్తమితి దర్శయతి (యథోక్తమితి) చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽజ్ఞానవిజృమ్భితత్వం జగతః ప్రతిజ్ఞాయతే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి) న తు వస్తుభూతః - వక్ష్యమాణశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభూతో న భవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దేన వివిధం జ్ఞాయతేఽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా అవిద్యాఽభిధీయతే. ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్యావిద్యాకల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి (యదేతి) శుద్ధమ్-అవిద్యారహితమ్. నిజరూపి-భేదదర్శనరహితమ్. తన్నిమిత్తకర్మక్షయే అపాస్తరాగాదిదోషమ్. సమస్తాత్కల్ప్యతేఽనేనేతి సఙ్కల్పః-అవిద్యా. వస్తుషు-ధర్మిభూతపదార్థేషు, వస్తుభేదాః-ఆకారభేదాః. * మద్యేన స్త్వస్తికిమ్ * ఇహ ఘటత్వమితి శ్లోకద్వయం జగదుపలబ్ధిప్రకారేణ వస్తుభేదాసత్యత్వోపపాదకత్వేనోపపాద్యప్రమేయాధిక్యాభావాదత్రానుపాత్తమ్. తచ్చ సిద్ధాన్తే దర్శయిష్యతే. విజాతీయభేదాభావముపసంహరతి తస్మాదితి పూర్వార్ధేన. అథాత్మబహుత్వస్య కాల్పనికత్వముచ్యతే విజ్ఞానమిత్యర్ధేన. పూర్వోక్తమాత్మైక్యం మేకం సదైకమిత్యద్వైకశబ్దేనానూద్య స్వగతనానాత్వం నిషిధ్య పరమపరేశాదిశబ్దానామపి వస్తుమాత్రపరత్వం ప్రతిపాదయతి (జ్ఞానమితి) విశుద్ధమిత్యాదిపదైరవిద్యారాహిత్యమ్, తత్కృతభేదదర్శనవైధుర్యమ్, తన్మూలశోకలోభాదివిధురతా చోచ్యతే. సదైకమ్-జన్మవృద్ధ్యాదిరహితమ్. యతోఽన్యన్నాస్తి తద్యథోక్తస్వరూపమిత్యర్థః. ఏతన్న పరమతమిత్యాహ (సద్భావ ఇతి) ఏతద్భువనాశ్రితమ్-భువనేనాధిష్ఠానతయాఽఽశ్రితమ్. జ్ఞానమ్. సంవ్యవహారభూతమ్-సమన్తాద్వ్యవహారవిషయభూతం యద్వర్తతే తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తమ్. తచ్చ న పరమతమ్ - సద్భావ ఏవోచ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం సిద్ధపరవాక్యపర్యాలోచనయా, బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వమ్, వ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం చ తత్త్వమిత్యుక్తమ్. తతః కిం ప్రస్తుతస్య కర్మాఙ్గకత్వానర్హవాక్యార్థజ్ఞానమోక్షోపాయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముపాయపరవాక్యానామపి సిద్ధపరవాక్యప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ (అస్యా ఇతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. అస్యా ఇత్యనేన సదసదనిర్వచనీయత్వాదివిశేషణవిశిష్టతా వివక్షితా. తస్యా నివృత్తౌ ప్రమాణం దర్శయతి (న పునరితి) మృత్యురత్రావిద్యా. తన్నివృత్తిశ్చైక్యజ్ఞానాదిత్యాహ (తదేకం పశ్యతీతి) మృత్యుకార్యస్య రోగాదేరపి నివృత్తిం జ్ఞాపయతి (న పశ్యో మృత్యుమితి) న రోగం నోత దుఃఖతామితి తచ్ఛేషః. నిర్విశేషవస్తుజ్ఞానానన్తరమేవాభయప్రాప్తిం దర్శయతి (యదా హీతి) అదృశ్యే - ప్రత్యక్షాద్యవిషయే.

౧॥ యజు - ౨ అష్ట - ౮ ప్ర - ౯ అను. ౨॥ శ్వే ఉ - ౪ అ - ౧౦ వా. ౩॥ బృ - ౪ అ - ౫ బ్రా - ౧౯. ౪॥ గీ - ౭ - ౧౪. ౫॥ మాణ్డు - ౨ ఖ - ౨౧. ౬॥ విష్ణు - ౨ - ౧౨ - ౩౯, ౪౦. ౭॥ వి - ౨ - ౧౨ - ౪౩, ౪౪, ౪౫. ౯॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా. ౧౦॥ తై - ఆ - ౭ అను - ౨.

అనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి. * ౧ భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః, ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి, తస్మిన్ దృష్టే పరావరే. * ౨ బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి. * ౩ తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయః ॥ అత్ర మృత్యుశబ్దేనావిద్యాఽభిధీయతే. యథా సనత్సుజాతవచనమ్ * ౪ ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదా [తథా] ప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి. * ౫ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. * ౬ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాది శోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేషస్వరూపబ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానం చ. * ౭ అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద. * ౮ అకృత్స్నో హ్యేషః. * ౯ ఆత్మేత్యేవోపాసీత. * ౧౦ తత్త్వమసి. * ౧౧ త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమస్మీత్యాదివాక్యసిద్ధమ్. వక్ష్యతి చైతదేవ * ౧౨ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి॥ తథా చ వాక్యకారః * ౧౩ ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేరితి॥ అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా. నను చ సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా, కథమివ

అనాత్మ్యే - ఆత్మ్యమ్-వ్యాప్యమ్ - శరీరమ్. అశరీరే. అనిరుక్తే - అనిర్వచనీయే. అనిలయనే - అనాధారే. అభయమ్ - అభయార్థమ్. అవ్యయీభావసమాసః. ప్రతిష్ఠా - నిష్ఠా. వాదిభిర్బన్ధమూలత్వేనాభ్యుపగతస్య కర్మణోఽప్యవిద్యాకల్పితత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానేన నివృత్తిమాహ• (భిద్యత ఇతి) హృదయగ్రన్థిరవిద్యా. పూర్వవాక్యేషు కించిద్భేదః ప్రతీత ఇవ భవతీతి తద్వ్యావృత్తయే జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వజ్ఞాపనాయైక్యాపత్తిం ఫలం దర్శయతి (బ్రహ్మ వేదేతి) యథోపాసనం హి ఫలమ్. అత ఐక్యజ్ఞానమేవ బన్ధనివర్తకమితి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధార్థముదాహరతి (తమేవమితి) నాత్రావిద్యానివృత్తిః ప్రతీయతే - తద్వాచిశబ్దాశ్రవణాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) * మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇత్యాదౌ మృత్యుశబ్దస్య యమాదిషు ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థముక్తమ్ (అత్రేతి) బన్ధనివృత్తిపరవాక్యేష్విత్యర్థః. తత్ర ప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రమాదం వై ఇతి వచనాత్పూర్వత్ర మోహో మృత్యుస్సమ్మతోఽయం కవీనామిత్యుక్తమ్. మోహో విపరీతజ్ఞానమ్-తన్మృత్యురితి పరమతమ్. సనత్సుజాతస్య తు ప్రమాదో మృత్యుర్మతః. ప్రమాదోఽయథావత్ప్రతిపత్తిః. స్వరూపాగ్రహణే హ్యన్యథాప్రతిపత్తిః - తస్మాన్మోహస్యాపి హేతురాత్మన్యనవధానరూపః ప్రమాద ఇతి తద్ధేతుభూతాఽవిద్యైవ ప్రమాదశబ్దేన వివక్షితేతి సైవ మృత్యురిత్యభిప్రాయః. ఉపాత్తేషు వాక్యేషు జ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వం ప్రతిపన్నమ్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వం తేనాత్మన ఏకత్వజ్ఞానం నివర్తకమితి చ న ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యం సర్వతో వ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనార్థముపాత్తమ్. పురుషార్థత్వాయాఽసుఖాద్వ్యావృత్తిజ్ఞాపనార్థముపాత్తం విజ్ఞానమానన్దమితి. ఆదిశబ్దేనాస్థూలమిత్యాది గృహ్యతే. ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే శోధకవాక్యాన్యుదాహృతాని. అథ బ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపత్తౌ శ్రుతిముపాదత్తే (అథ య ఇతి) అథ యోఽన్యామిత్యైక్యోపాసనవిధిర్భేదవాసనానిరాసార్థః. విహితోపాసనస్యైక్యవిషయతాం జ్ఞాపయితుమైక్యోపదేశం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) ఉపదేశానుగుణముపాసకో దేవతాం ప్రత్యాహ (త్వం వేతి) ఉపదిష్టార్థమాత్మన్యనుసన్ధత్తే (తద్యోఽహమితి) అస్యార్థస్య శ్రుతివివక్షితత్వసిద్ధయే సూత్రం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ఆత్మేత్యేవోపాసీత తథా హ్యుపగచ్ఛన్తి - ముముక్షవః ఉపాసత ఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి జ్ఞాపయన్తి చ తథా శాస్త్రాణి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యం దర్శయతి (తథా చేతి) తన్నిష్పత్తేః తత్రకల్పితత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతిః తదనుగ్రాహకతర్కోఽప్యస్తీత్యాహ (అనేన చేతి) చస్సముచ్చయే. కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వాయాహ (మిథ్యారూపస్యేతి) హేతుత్వం గర్భితమ్. సకారణస్య - అవిద్యాభేదదర్శనసహితస్య బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా-న హి మిథ్యాసర్పనివృత్తౌ నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానాదృతే కర్మాపేక్షేతి భావః. అథానుమానాగమయోర్వ్యాప్తిగ్రహణలిఙ్గదర్శనధర్మిప్రతిపత్త్యర్థం వ్యుత్పత్త్యర్థం చ ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుష్ణోఽయమగ్నిర్ద్రవ్యత్వాత్ * ఆదిత్యో యూపః * యజమానః ప్రస్తర ఇత్యాదిష్వనుమానాగమౌ ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాశక్తౌ దృష్టౌ. తస్మాన్న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమా శ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదీ చోదయతి (నను చేతి) శ్రుతివాక్యేష్వవాన్తరచోద్యేషు పరిహృతేష్విదమపి చోద్యమస్తీతి చార్థః. స్వప్నాదిషు సర్పభూదళనాదిషు చ కతిపయభేదనివృత్తిర్దృష్టా, తద్వ్యావృత్త్యర్థస్సకలశబ్దః. అత్ర కిం ప్రత్యక్షత్వాన్న బాధ్యత్వమ్ - ఉత పరోక్షత్వాన్మూలిత్వాచ్చ న బాధకత్వమితి శఙ్కా-

౧॥ ము-౨ ము-౨ ఖ-౮. ౨॥ ము-౩ ము-౨ ఖ ౯. ౩॥ శ్వే-౩ అ-౮. ౪॥ భారత-ఉద్యోగపర్వ-౪౧ అ-౪. ౫॥ తై-ఆనం-౧ అను-౧. ౬॥ బృ-౫ అ-౯ బ్రా-౨౮. ౭॥ బృ-౩ అ-౪ బ్రా-౧౦. ౮॥ బృ-౩ అ-౪ బ్రా-౭. ౯॥ బృ-౩ అ-౪ బ్రా-౭.
౧౦॥ ఛా-౬ ప్ర-౮ ఖ-౭. ౧౧॥ ౧౨॥ శారీ-౪ అ-౧ పా-౩ సూ. ౧౩-వాక్యమ్.

శాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే. కథంవా రజ్జురేషా నసర్పఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిర్గ్రియతే. తత్ర ద్వయోర్గిప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహతు ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చేతిచేత్ - తుల్యయోర్విరోధేవా కథం బాధ్యబాధకభావః - పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాభ్యామితిచేత్ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్. ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్యబాధకభావే తుల్యత్వసాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాది నకారణమ్ - జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాత్. తత్రహి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే. ఏవం చసతి ద్వయోర్గిప్రమాణయోర్విరోధే యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధి - తద్బాధ్యమ్. అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమితిసర్వత్ర బాధ్య బాధకభావ నిర్ణయఇతి. తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయాసమ్భావ్యమానదోషగన్ధానవకాశశాస్త్రజన్య

నిర్విశేష నిత్యశుద్ధ ముక్త బుద్ధ

ద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వమిత్యేతత్పరిహరతి (కథంవేతి) సతు ప్రత్యక్షాభాసఇతిచేత్, న - ప్రతీతిదశాయామాభాసత్వానవగమాత్. పశ్చాత్ప్రమాణబాధేన జ్ఞాయత ఇతిచేత్ - తత్ ప్రపఞ్చగ్రాహిప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యమ్-భేదస్య శ్రుతిబాధాదిత్యేతదత్రాభిప్రేతమ్. మూలిత్వాత్పరోక్షత్వాచ్చ నబాధకం శాస్త్రమితి శఙ్క్యతే (తత్రేతి) (ఇహత్వితి). తుల్యత్వవ్యావృత్తయే తుశబ్దః. (ప్రత్యక్షమూలస్యేతి) మూలిత్వాన్న శాస్త్రం బాధకమితిభావః. (శాస్త్రస్యేతి) పరోక్షత్వాన్నబాధకమితి భావః. తుల్యత్వే ప్రయోజకేసతి బాధ్యబాధకభావో. విపర్యయేణాపి స్యాదితి తదప్రయోజకమ్. అతస్తత్ర బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకాన్తరం త్వయా వక్తవ్యమ్. తదేవాస్మాకమపి ప్రయోజకమిత్యభిప్రాయేణాహ (తుల్యయోరితి) బాధ్యబాధకభావానియమవ్యావృత్తయే భేదవాద్యభిమతత్వేన ప్రయోజకాన్తరం శఙ్క్యతే (పూర్వోత్తరయోరితి) పూర్వోత్తరయోః - బాధ్యబాధకయోః. త్వదుక్తం ప్రయోజకమత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (శాస్త్రేతి) మూలమూలిత్వాదిసద్భావే మూలస్య ప్రత్యక్షస్య బాధకత్వమ్, ఇతరస్య బాధ్యత్వంచ దృష్టమ్. అతో మూలమూలిత్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదివైషమ్యరాహిత్యే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకావితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వేసతి. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ నప్రయోజకావిత్యభిప్రాయేణ తుల్యశబ్దగ్ర ప్రయుక్తః. విశిష్టస్య హేతుత్వే విశేషణాంశస్యాపి హేతుత్వాత్తుల్యశబ్దస్యైకదేశోపాదానమ్. దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావవిశేషణీభూతం తుల్యత్వం వివక్షితమ్. తుల్యత్వేసతి - విపరీతప్రాబల్యదౌర్బల్య కారణాభావేసతి. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ న ప్రయోజకావిత్యర్థః. సాపేక్షత్వం నిరపేక్షత్వమ్-మూలమూలిభావః. ఆదిశబ్దేన పరోక్షాపరోక్షభావవిలమ్బావిలమ్బౌ వివక్షితౌ. శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బావిలమ్బాభ్యాంహి ప్రాబల్యదౌర్బల్యే. యద్వా. అప్రయోజకత్వేనోక్తం తుల్యత్వం దృష్టాన్తతయానూదితమ్. వైషమ్యాన్తరాభావేసతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావావప్యాదిశబ్దేన వివక్షితౌ. ఏతేషామప్రయోజకత్వమేకేన దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (జ్వాలేతి) అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యమ్. (ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాదితి) అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. జ్వాలాభేదానుమానేహి మూలమూలిభావోఽస్తి విలమ్బావిలమ్బౌచ - ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుమానస్య. తుల్యత్వేసతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావయోర్గి ప్రయోజకత్వమప్యనేన వ్యుదస్తం భవతి. తద్రాహిత్యేపి బాధ్యబాధక భావదర్శనాత్. తత్ర కిం విషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యత్రాహ (తత్రహీతి) ఐక్యగ్రాహి ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యర్థః. తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) తుల్యత్వాదీనాం ప్రయోజకత్వేఽనుపపన్నే సతి. (ద్వయోరితి) ప్రత్యక్షయోరనుమానయోరాగమయోర్గిప్రత్యక్షానుమానయోరనుమానాగమయోర్గిప్రత్యక్షాగమయోర్వేత్యర్థః. (యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధీతి) సావకాశత్వాదన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః. అనన్తరమనన్యథాసిద్ధమనవకాశమిత్యుక్తేః. విషయాన్తరలాభో ప్రమాణకోటినివేశోవా సావకాశత్వమ్. తేన స్వోపస్థాపితార్థ విషయప్రామాణ్యం వినాపి సమ్భావితో దయత్వమన్యథాసిద్ధత్వమ్. విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధేనాపి సమ్భవదుదయత్వమితి యావత్. (అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితి) అనన్యథాసిద్ధత్వం నామ తదర్థప్రమాణతాం వినాఽనుదయత్వమ్. విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధనానుదయత్వమితియావత్ - తచ్చానవకాశత్వాత్. అనవకాశత్వంనామ విషయాన్తరాలాభో ప్రమాణకోటినివేశాభావో వా. అప్రమాణకోట్యన్తర్భావవిషయాన్తరాలాభాభ్యాం విరుద్ధార్థోపస్థాపకప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమిత్యర్థః. (ఇతి సర్వత్ర) ఉక్తప్రకారేణ సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వా ప్రమాణయోర్విరోధఇత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు - తతః కిం ప్రస్తుతశాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వాత్. (అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయేతి) అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయత్వాదనాదినిధనమ్. సమ్ప్రదాయావిచ్ఛేదే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వం హ్యపౌరుషేయత్వసాధకమ్. ※ అనాదినిధనాహ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రసూతయః। అనాదినిధనంబ్రహ్మేత్యాదివచనానిచానాదినిధనశబ్దేన స్మారితాని. అతఏవ అసమ్భావ్యమానదోషమ్. పౌరుషేయత్వప్రయుక్తం హి భ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపదోషచతుష్టయవత్త్వమ్. అతఏవ అనవకాశమ్. శాస్త్రజన్యశబ్దస్యావబోధశబ్దేనాన్వయః. బాధ్యబాధకభావాఙ్గీకారస్య విరోధసాపేక్షత్వాద్విరోధం దర్శయతి (నిర్విశేషేత్యాదినా) నిత్యమ్-కాలాపరిచ్ఛిన్నమ్. శుద్ధమ్-అవిద్యారహితమ్. తతఏవ ముక్తశబ్దోఽవిద్యాకృత జన్మాదిరాహిత్యపరః. బుద్ధమ్-

స్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేన సమ్బాధ్యమానదోషసావకాశప్రత్యక్షాదిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబన్ధనివృత్తిశ్శాస్త్రైః. సమ్భావ్యతేచ వివిధవికల్పభేదప్రపఞ్చగ్రాహిప్రత్యక్షస్యానాదిభేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యో దోషః. నను అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య * జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతే త్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత. సత్యమ్ - పూర్వాపరాపచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్య

భాసమానమ్. స్వప్రకాశశబ్దేన పూర్వం బుద్ధశబ్దోక్తభాసమానత్వస్య పరాధీనత్వవ్యుదాసార్థః. స్వయమేవ ప్రకాశస్వభావత్వం స్వప్రకాశత్వమ్. తచ్చ చిన్మాత్రశబ్దవాచ్యత్వాత్-స్వయంప్రకాశత్వంహి చిత్త్వమ్. చిత్స్వరూపత్వంచ శ్రుతిసిద్ధమ్. మాత్రశబ్దో జ్ఞేయత్వవ్యుదాసపరః. బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన - ఏవం భూతస్య బ్రహ్మణః స్వస్యచైక్యావబోధేనేత్యర్థః. (సమ్బాధ్యమానేతి) సమ్బాధ్యమానదోషత్వాత్ సావకాశమ్-అప్రమాణకోటౌలబ్ధనివేశమ్. అతఏవాన్యథాసిద్ధత్వమపి ఫలితమ్. అన్యథాసిద్ధత్వం విపరీతప్రమాణమబాధిత్వాప్యుదయసమ్భవః. (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానాదికముచ్యతే. (వివిధేతి) దేవాదిరూపేణ స్వకార్యజన్మజరామరణాదిరూపేణచ వివిధా జ్ఞాతృజ్ఞేయాదివికల్పాః-సఏవబన్ధః-తన్నివృత్తిరిత్యర్థః. సమ్బాధ్యమానశ్చ దోషఃకఇత్యత్రాహ (సమ్భావ్యతేచేతి) భేదప్రపఞ్చః-భేదసముదాయః. యద్వా భేదరూపః ప్రపఞ్చః. వివిధవికల్పశబ్దః ప్రపఞ్చవిశేషణం భేదవిశేషణంవా. భేదః - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. సచ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వివిధః. దేవమనుష్యాదిరూపేణవికల్పవాన్. అర్వాచీనాః కేచిత్కాచతిమిరాదికం దోషమాచక్షతే. తదయుక్తమ్-తస్యకాదాచిత్కత్వాత్. కాచాదిదుష్టప్రత్యక్షం సపక్షీకృత్య వ్యతిరిక్తస్య కాచాదిదుష్టత్వమనుమీయతఇతిచేన్న - అతిప్రసఙ్గాత్. అనాదినిధనత్వేన యచ్ఛాస్త్రముక్తమ్ - తస్యాపి శబ్దత్వాదినా దుష్టకర్తృకత్వానుమానంహి సుశకమ్. తత్ర కర్తా యోగ్యానుపలమ్భనిరస్త ఇతిచేత్ - తదత్రాపి తుల్యమితి కాచాదేర్దోషత్వకల్పనానుపపత్త్యా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనాదీత్యాది) భేదవాసనాదిరూపా - ఆదిశబ్దేన భేదవాసనాహేతుభూతం భేదదర్శనం వివక్షితమ్. అనయోర్హేతుహేతుమద్భావాదన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః. బీజాఙ్కురన్యాయాదితిభావః. భేదదర్శనం భేదవాసనాచహి కార్యావిద్యా-అత ఉక్తంభేదవాసనాదిరూపావిద్యేతి. * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిషు యూపాదిత్యాద్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం నప్రత్యక్షవిరోధాత్,కింత్వన్యపరత్వాత్. యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థఇతిహి న్యాయవిదః. అన్యపరత్వంచ తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదవగమ్యతే. ఆదిత్యోయూపఇతి వాక్యం యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వాదన్యపరమితి పరస్యాభిప్రాయః. యన్నిర్దోషముక్తమ్ - తత్రాపి బాధ్యబాధకభావనిమిత్తభూతోర్థఃవిరోధోస్తి. అతోఽవశ్యమన్యతరస్య బాధ్యత్వం స్యాత్. తత్ర యద్బాధ్యత్వే ప్రయోజకం దుష్టకారణజన్యత్వమ్, తత్తు నాస్తి. కథమత్ర నిర్వాహ ఇత్యాశయేన చోదయతి (నన్వితి) ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుర్నాస్తీత్యాహ (అనాదీతి) అపిర్విరోధసూచకః. అర్థవిరోధం దర్శయతి (భేదావలమ్బినఇతి) సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే. భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వమఙ్గీకృతమ్. దుష్టకారణజన్యత్వేఽనఙ్గీకారః. అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వమ్. పూర్వోక్తం దుష్టకారణజన్యత్వమపి హ్యన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. అత్రాపి ముఖభేదేనాన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి (పూర్వాపరేత్యాదినా) అపచ్ఛేదన్యాయాద్బాధ్యత్వం ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యమ్. తత్ర దోషమూలత్వంచ బాధ్యత్వేఽధికహేతుః. అపచ్ఛేదే పూర్వాపరశాస్త్రయోః పౌర్వాపర్యం ప్రమిత్యుత్పత్తిక్రమాత్ నపాఠక్రమాత్ * పఞ్చర్త్విజస్సమన్వారబ్ధాః ప్రసర్పన్తి, అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే, ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా, ప్రతిహర్తారముద్గాతా, ఉద్గాతారంబ్రహ్మా, బ్రహ్మాణం యజమానః. ఇతివిహితస్యాన్వారమ్భణస్య విచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే * యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత అదక్షిణస్సయజ్ఞస్సంస్థాప్యః, తేనపునర్యజేత; తత్రతద్దద్యాత్, యత్పూర్వస్మిన్దాస్యన్స్యాత్. అథ ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసందద్యాదితి॥ తదిదం శాస్త్రద్వయం విషయః. అత్రోద్గాతృప్రతిహర్త్రోః ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదే స్వం స్వం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ప్రవర్తతే - ఏకస్మిన్ప్రయోగే యౌగపద్యేనాపచ్ఛేదేసత్యుద్గాతుః ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే - తస్య వర్గప్రధానత్వాత్. ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవసమాధేయత్వాత్. వికల్పేనానుష్ఠానంవా. ఏకస్మిన్నేవపౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదే పూర్వస్య ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్య దౌర్బల్యం పరస్యప్రాబల్యంచ కర్మమీమాంసాయాముక్తమ్. * పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యంప్రకృతివదితి॥ అత్రాసంజాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్పూర్వస్య ప్రాబల్యమ్. పరస్య సప్రతిపక్షతయోదయాద్దౌర్బల్యమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు పూర్వస్యోత్పత్తికాలే విరోధ్యభావాత్తదబాధేనాప్యుదయస్సమ్భవతి. ఉత్తరస్యతు స్వోత్పత్తికాలే విరోధిసద్భావాత్తదబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత్వైవోత్పన్నమిత్యనన్యథాసిద్ధత్వాదుత్తరస్య ప్రాబల్యమితి పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్యహి సిధ్యతీతిహి న్యాయవిదః. ననూత్తరశాస్త్రముదయేతచేత్-పూర్వాబాధేనానుదయస్స్యాత్. పూర్వశాస్త్రముత్తరోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం కిం నస్యాత్. నైవమ్ - నిమిత్తస్యోత్పన్నత్వాన్నైమిత్తికం శాస్త్రముదితమేవేతి తత్రోత్తరస్యోద్యతః పూర్వాబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధితమేవ. కించ - యథోదితదక్షిణాకత్వేన కర్మసమాపనంహి శాస్త్రేణ పూర్వమేవస్వతఃప్రాప్తమ్. తత్తు ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రేణాన్యథాకృతమ్. ఏవం పూర్వసిద్ధార్థాన్యథాకరణప్రకరణత్వాదత్రాపి పూర్వమేవ బాధ్యమితి కర్మవిచారే నిశ్చితమ్.

నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యతఏవ. వేదాన్తవాక్యేష్వపి సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణామయమేవ న్యాయః. నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. నను చ * ౧ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్. * ౨ పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ. * ౩ సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాది బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వమ్ - నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ఏతదుక్తం భవతి * ౪ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్. * ౫ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. * ౬ నిర్గుణమ్. * ౭ నిరంజనమిత్యాదివాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయన్తి. ఇతరాణి చ సగుణమ్. ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధే తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి న కించిదపహీనమ్. నను చ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే.

ఏవముత్తరశాస్త్రస్యైవ మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాద్భేదావలమ్బిశాస్త్రం పూర్వశాస్త్రవద్బాధ్యతఇత్యర్థః. పరత్వంచ పాఠక్రమాదర్థక్రమాచ్చ. త్రివర్గఫలత్వేనహి కర్మణి ప్రథమప్రావణ్యమ్. నిరూపకస్య తత్త్వపరస్యహి ముముక్షా. తాదృశపౌర్వాపర్యరహితేషు విరోధగర్భేషు వేదాన్తవాక్యేషు సగుణోపాసనపరేషు కథం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీతి) అపిస్సముచ్చయే. పూర్వోత్తరభాగయోర్విరోధః పరిహృతః. ఉత్తరభాగే చ విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః. కథమత్రాపచ్ఛేదనయావతార ఇత్యత్రాహ (నిర్గుణత్వాదితి) పరశబ్దేనార్వాచీనసగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. అపచ్ఛేదన్యాయావతరణఫలభూతనిర్గుణత్వబోధదర్శనాదపచ్ఛేదనయోఽవతీర్ణ ఇతి బోద్ధవ్యమిత్యర్థః. * జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇత్యాదిశ్రుతేస్తాత్త్వికత్వాతాత్త్వికత్వనిరూపణానాదరేణ ప్రథమం సగుణోపాసనే ప్రావణ్యమ్. నిరూపకో హి నిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యమితి భావః. ఉపాసనపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోః ఫలద్వారా పౌర్వాపర్యముక్తమ్-తత్తు స్వరూపపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతి కథం తత్ర బాధ్యబాధకభావ ఇతి చోదయతి (నను చేతి) విధినిషేధరూపం పౌర్వాపర్యం హృది నిధాయాహ (నిర్గుణేతి) కాని నిర్గుణవాక్యాని - కథం తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అస్థూలాద్యాదివాక్యం గుణవిశేషనిషేధపరమ్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వ్యావృత్తిగర్భితా. నిర్గుణమిత్యాదివాక్యం గుణసామాన్యనిషేధపరమ్. ఆదిశబ్దేన యత్తదద్రేశ్యమిత్యాది గృహ్యతే. విరోధం స్ఫోరయతి (నిరస్తేతి) కూటస్థశబ్దో నిర్వికారత్వవాచీ సర్వాధిష్ఠానత్వవాచీ వా. కూటవత్తిష్ఠతీతి హి కూటస్థః. నిత్యచైతన్యమిత్యనైర్గుణపదైరుదాహృతనిర్గుణశ్రుత్యర్థస్సంక్షిప్తః (ఇతరాణి) యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని పూర్వోపాత్తాని వాక్యాని. చస్సముచ్చయే. సగుణనిర్గుణపరత్వాదుభయవిధవాక్యవిరోధః. (తేనైవ) పూర్వోత్తరభాగవిరోధే య ఉత్తరస్య ప్రాబల్యహేతురుక్తస్తేనైవేత్యర్థః. నిర్గుణవాక్యబలీయస్త్వం కుత ఇత్యత్రాహ (గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాదితి) నిషేధ్యవిషయో హి నిషేధ ఉదేతి. న హి నిర్విషయో నిషేధః. ప్రాగేవ ప్రసక్తస్య విషయస్య ప్రతిషేధ్యత్వమ్. అతో నిషేధ్యసాపేక్షత్వేన నిషేధస్య పరత్వమిత్యర్థః. సగుణవాక్యవైయర్థ్యమప్యుపాసనవిషయత్వాత్పరిహృతమిత్యభిప్రాయేణ న కించిదపహీనమిత్యుక్తమ్.

యద్వా యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యానామప్యుపాసనశేషత్వాభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తవాక్యేష్విత్యాది) (ఉపాసనపరాణామితి) తాన్యపి వాక్యాని ఫలవిశేషార్థముపాసనపరాణి-న తు తత్త్వపరాణీతి భావః. అపచ్ఛేదన్యాయావతారముపపాదయతి (నిర్గుణత్వాదితి) పూర్వవదర్థః. నిర్గుణత్వమసిద్ధమ్-పూర్వాపరభావాభావేనాపచ్ఛేదనయానవకాశాద్గుణానాం బాధ్యత్వాసిద్ధేః. అతఏవ సగుణవాక్యానాం వైయర్థ్యపరిహారశ్చ న ఘటతే. స్వరూపపరతయైవ ప్రతిపన్నానాం ఉపాసనపరత్వకల్పనం హి బాధ్యత్వసిద్ధ్యధీనమితి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నిర్గుణేతి) అన్యత్సర్వం పూర్వవదేవ. నిర్గుణవాక్యైస్సహోపాత్తస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యా చోదయతి (నను చేతి) చశ్చోద్యసముచ్చయే. సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానశబ్దౌ సత్యత్వజ్ఞానత్వపరౌ. యథా * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి పాణినిసూత్రస్థద్వ్యేకశబ్దౌ ద్విత్వైకత్వపరౌ. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి హి వక్తవ్యమ్. తథా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః * గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఉతేతి॥ ఏతద్వాక్యవైశద్యాయ ప్రథమం సామానాధికరణ్యం నిరూప్యతే. తద్ధి విశదతరముపన్యస్తం ప్రమేయమాలాయామాచార్యపాదైః. తథా హి భగవతా పతఞ్జలినా * లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే * తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇత్యాదిసూత్రస్థసమానాధికరణశబ్దవివరణార్థం సామానాధికరణ్యలక్షణముక్తమ్ * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి॥ అస్యాయమర్థః - ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ప్రకృష్టా వృత్తిః ప్రవృత్తిః - శబ్దస్యార్థే వృత్తిర్నామ తద్బోధనమ్. తత్ర విశేష్యభూతప్రధానార్థవిషయా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. విశేష్యప్రాధాన్యంచ గుణానాం ప్రతిపత్తిర్హి గుణిప్రతి

౧॥ ము-౨ ము-౨ ఖ-౭. ౨॥ శ్వే-౬ అ-౮. ౩॥ ఛా-౮ ప్ర-౧ ఖ-౫. ౪॥ బృ-౫ అ-౮ బ్రా-౮.
౫॥ తై-ఆనం-౧ అను-౧. ౬॥ ఆత్మోపనిషత్. ౭॥ శ్వే-౬ అ-౧౯.

పత్త్యర్థత్వేన సిద్ధమ్. తస్యాగ్రప్రవృత్తేగనిమిత్తమ్-ద్వారమ్. ※ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నిత్యాదిప్రయోగాత్. తచ్చ విశేషణీభూతాకారమిదమ్. సమానమేకమ్. అధికరణం విశేషణానామాధారభూతం విశేష్యమ్. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యేకశబ్దేన సమానశబ్దస్య సవ్యాఖ్యానత్వం వ్యుత్పన్నమ్-సమానశబ్దసామర్థ్యాదేకశబ్దస్సాధారణపరః. సమానశబ్దోహి సాధారణే ప్రయుజ్యతే ※ సమానకర్తృకయోగ పూర్వకాలే[illegible] అధికరణశబ్దశ్చ విశేష్యభూతప్రధానాభిధేయపరః. అనేనాధికరణశబ్దో విశేష్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. ఏతదుక్తం భవతి-త్రివిధాశ్శబ్దాః - కేచిద్విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థాః - యథా ఘటఃకుమ్భః, నీలం కృష్ణమిత్యాదయః. కేచిచ్చోభయతశ్చభిన్నార్థాః - యథాగౌరశ్వోమహిషః, నీలం శుక్లంపీతమిత్యాదయః. కేచిచ్చ విశేషణతోభిన్నార్థాః, విశేష్యతశ్చైకార్థాః - యథానీలముత్పలమ్, దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదయః. తత్ర పూర్వకోటిద్వయవ్యావృత్తతృతీయకోటినివిష్టానాం శబ్దానాం సామానాధికరణ్యమ్. తత్ర భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యనేన విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థానాం ఘటః కుమ్భ ఇత్యాదీనాం నసామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏకస్మిన్నర్థేవృత్తిరిత్యనేనోభయతోభిన్నార్థానాం గౌరశ్వో మహిషఇత్యాదీనాం నసామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. తస్మాద్విశేషణతో భిన్నార్థానాం విశేష్యతశ్చైకార్థానాం నీలముత్పలమిత్యాదీనామేవ సామానాధికరణ్యమితి. తత్ర ప్రవృత్తినిమిత్త శబ్దయోరేవం వార్థః. ప్రవృత్తిరభిధానమ్. నిమిత్తమభిధేయమ్. అర్థశబ్దశ్చాభిధేయవచనః. భిన్నాభిధేయానాం శబ్దానామేకస్మిన్నభిధేయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి భిన్నవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్విశేష్యే వృత్తిః పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం భవతి. భిన్నపదసామర్థ్యేన నిమిత్తశబ్దనిర్దిష్టం విశేషణభూతమభిధేయమ్, ఏకశబ్దసామర్థ్యేన చార్థశబ్దనిర్దిష్టం విశేష్యభూతమభిధేయమిత్యవగమ్యతే. అత ఉభయథాప్యనేకవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్విశేష్యే పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమితి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినా సామానాధికరణ్యలక్షణ వాక్యేనోక్తం భవతి. ఉక్తాదర్థాదపి పూర్వోక్తార్థస్సాధీయాన్. సమానాధికరణపదేషు ప్రాతిపదికం విశేషణాన్వయపరమ్. తత్సమానవిభక్తిర్విశేష్యైక్యపరా. సమానవిభక్త్యైక్యబోధనం వృత్తిశబ్దేన వివక్షితమ్. తేన రాజా తస్య పుత్రశ్చ దర్శనీయావిత్యత్ర రాజతచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనివృత్తిః. తత్రహి ప్రకృతపరామర్శి తచ్ఛబ్దప్రాతిపదికాదైక్యావగమః - నతు సమానవిభక్త్యా. నను నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర సామానాధికరణ్యం నస్యాత్ - విశేష్యబహుత్వాదేకార్థవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నైవం - ఏకస్మిన్నితి పదస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరోపస్థాపితాకారానధికరణవ్యావృత్త్యర్థత్వాత్. తత్తత్పదోపస్థాపితానేకవిశేషణాపేక్షయాసాధారణత్వం హ్యేకశబ్దార్థః. నహి నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర నీలత్వానధికరణేషూత్పలత్వం వర్తతే. అతస్తత్ర సామానాధికరణ్యముపపన్నమ్. అతస్సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థస్య యథోక్తఏవార్థఇతి.

అత్ర మృషావాదిన ఆహుః. సామానాధికరణ్యవాక్యమఖణ్డార్థమ్. తథాహి-సామానాధికరణ్యస్య తావదేకార్థపరత్వమవిగీతమ్. తత్ర సమానాధికరణపదాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి - ఉత విశేషణవిశిష్టపరాణి - ఉత స్వరూపమాత్రపరాణీతి వివేచనీయమ్ - నతావద్విశేషణమాత్రపరాణి - విశేషణానామనేకార్థత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేః. నాపి విశిష్టపరాణి - వికల్పాసహత్వాత్. కిం క్రమేణ యుగపద్వా విశిష్టార్థప్రతిపాదనం పదానామ్ - నతావత్క్రమేణ. తత్ర కిం ప్రథమపదప్రతిపన్నవిశిష్టస్య పదాన్తరం స్వోపస్థాపితవిశిష్టేన తాదాత్మ్యం విదధాతి - ఉత విశేషణాన్తరాన్వయమ్. ప్రథమే విశిష్టైక్యే విధీయమానే విశేష్యాంశయోరివ విశేషణాంశభూతయోర్జాతిగుణయోరప్యైక్యం ప్రసజేత్. ద్వితీయేచ విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. ప్రథమమేకేన విశేషణేన విశిష్టతయావగతస్య వస్తునఃపశ్చాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా బోధనంహి విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనమ్. తత్ర విశిష్టం ప్రతి విశేషణతయాన్వీయమానం పూర్వవిశేషణస్యాపి విశేషణం భవతీతి విశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గోహి దుర్వారః. అవర్జనీయంచ పదానాం క్రమేణార్థప్రతిపాదనమ్. కుతః - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వాత్సర్వవాక్యానామ్. నాపియుగపత్ - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గేన యుగపత్ప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. సమ్భవేపి విశేషణానాం పరస్పరైక్యప్రసఙ్గాచ్చ. తథాహి - ప్రాతిపదికానాం విశిష్టార్థపరత్వే ప్రాతిపదికార్థైక్యపరస్య సమానవిభక్తినిర్దేశస్య విశిష్టైక్యపరత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి విశేష్యైక్యవద్విశేషణానామప్యైక్యం ప్రతి[illegible] స్యాత్. తదనుపపత్త్యా విశేష్యస్యాపి నైక్యం ప్రతిపాదయితుమలం సమానవిభక్తినిర్దేశః. కించ - విశిష్టపరత్వే విశేషణవిశేష్యాభ్యామనేకార్థత్వం విశేషణబహుత్వాచ్చానేకార్థత్వమ్. తతశ్చ సామానాధికరణ్యం నసిధ్యతి. కించ - విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వస్వాభావ్యాద్విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. తథాహి - భేదకం విశేషణమ్, భేద్యం విశేష్యమితిహి విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపవివేకః. దృశ్యతేచ విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వమ్ - యథా ఖణ్డోముణ్డః ఘటః పటఇత్యాదిషు. నను నీలముత్పలమ్, దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యం దృశ్యతే - నైషదోషః - అత్రహి స్వతఃప్రాప్తం విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షవిరోధేనాపోహ్యతే. ప్రత్యక్షాగోచరేతు బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదఃకేనవార్యతే. తస్మాద్వస్తుమాత్రపరమేవ సమానాధికరణవాక్యమ్. నీలముత్పలమిత్యాదివాక్యఇవ సత్యాది వాక్యేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన విశేష్యైక్యసిద్ధిరితిచేన్న - ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర విశేష్యభేదాభావాత్. నను విశేషణభేదో నవిశేష్యైక్యవిరోధీ - ప్రత్యక్షమేవతు తద్విరోధి - ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణ్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన స్వతఃప్రాప్తమేకత్వం దుర్నివారమితిచేన్న - ఖణ్డోముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరితి పరోక్షవిషయవాక్యేపి విశేష్యభేదప్రతీతేః. అతో నధర్మివాచిపదైక్యం పరోక్షబ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనక్షమమ్. తస్మా

నేత్యుచ్యతే - సామానాధికరణ్యేనైకార్థత్వప్రతీతేః. అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేప్యైకార్థత్వమవిరుద్ధమితిచేత్ - అనభిధానజ్ఞో దేవానాం ప్రియః. ఏకార్థత్వంనామ సర్వపదానామర్థైక్యమ్. విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదోఽవర్జనీయః-

ద్విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో దుర్వారః. తతశ్చైకార్థత్వం నసిధ్యతి. అతః పారిశేష్యాత్సమానాధికరణపదానాం స్వరూపమాత్రప్రతిపాదనపరత్వమాస్థేయమ్. ఏవంతర్హి పదానాం పర్యాయత్వమేకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యమ్, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ ప్రసజేత్. నైవం - ఏకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన పదానామర్థవత్త్వమపర్యాయత్వం.నిమిత్తభేదలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చ. అతఏవ జగత్కారణత్వశఙ్కితాన్పతత్వజడత్వపరిచ్ఛిన్నత్వదోషవ్యావృత్తిస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన క్రియతే. నచ వ్యావృత్తిరూపధర్మవత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత - బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సకలేతరవ్యావృత్తిరూపత్వాత్ - యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాది వ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ - నధర్మాన్తరమ్ - ధర్మాన్తరానుపలమ్భాత్. తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం రక్తిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి పదానాం శౌక్ల్యస్వరూపమాత్రవిషయాణాం వ్యావర్త్యభేదేన యథా నపర్యాయత్వమర్థవత్త్వమేకార్థత్వంచ. అతఏవ సామానాధికరణ్యలక్షణవత్త్వంచ. తథా సత్యాదిపదానామపి వ్యావర్త్యభేదేన నపర్యాయత్వదోషప్రసక్తిః. నన్వేవం తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తపరత్వే లక్షణాస్యాత్. నైవం - అవాచ్యోపస్థాపనేహి లక్షణా - యథా గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యత్ర గఙ్గాపదస్య కూలోపస్థాపనే - నహి కూలం గఙ్గాపదవాచ్యమ్. అత్రతు సత్యాదిపదానాం వాచ్యైకదేశభూతవిశేషణపరిత్యాగేపి వాచ్యప్రధానాంశభూతవిశేష్యస్వరూపప్రతిపాదనాన్నలక్షణా ప్రసఙ్గః. తథాపి విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గ ఇతిచేత్ - నైషదోషః - సమానాధికరణవాక్యేష్వైకార్థ్యపరత్వబలాద్విశేషణపరిత్యాగేన స్వరూపమాత్రపరత్వమేవ పదానాం స్వారసికమ్ - తథా వ్యుత్పత్తేః. వ్యధికరణవాక్యేషు పదానాం విశిష్టపరతా స్వారసికీ - లక్షణాభ్యుపగమేపి నదోషః. వాక్యతాత్పర్యానుగుణాహి లక్షణా, తద్విరోధి ముఖ్యవృత్తేర్బలీయసీ దృష్టా - యథా గఙ్గాపదే, సమానాధికరణవాక్యస్య - హ్యైక్యఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతమ్. నను సర్వపదానాం లక్షణా నదృష్టా అయుక్తాచ. కేనచిన్ముఖ్యవృత్తేన తాత్పర్యే నిశ్చితేహి పదాన్తరలక్షణా యుక్తా. సర్వపదలక్షణాఙ్గీకారే కిం తాత్పర్యనిశ్చాయకమ్. ఉచ్యతే - దృష్టా తావద్విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా. తత్ర విషపదం నిషిద్ధభోజ్యం లక్షయతి. భుఙ్క్ష్వేతి భోజననివృత్తిమ్. తత్ర యోగ్యతాదివశాద్వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. సత్యాదివాక్యేషు సమానవిభక్తిబలాదైక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. తదవిరోధాయ ప్రాతిపదికానాం లక్షణా స్వీకృతా. ఏకపదలక్షణాయామపి వాక్యతాత్పర్యవిరోధఏవహి హేతుః. యథా గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యాదిషు. తదవిరోధే ఏకస్యాపి నదృష్టా. యథా గఙ్గాయాం మత్స్యః ప్రతివసన్తీత్యాదిషు. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయైకస్యేవ సర్వపదానాం లక్షణా నదోషః. తస్మాత్సమానాధికరణవాక్యం వస్తుమాత్రపరమేవేతి. ఏతదభిప్రాయేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే (నేత్యుచ్యతఇతి) సత్యజ్ఞానాదయోగుణాః ప్రతీయన్త ఇతి చోదితే నేత్యుచ్యత ఇతి వదతోఽయం భావః - ప్రతీయన్త ఇత్యాపాతప్రతీతిమాత్రవివక్షాచేత్తయా నకించిత్ప్రయోజనమ్. ప్రమితివివక్షాచేత్, నతుప్రమితిర్జాయత ఇత్యుపపాద్యతఇతి. కుత ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేనైకార్థత్వప్రతీతేరితి) శఙ్కతే (అనేకేతి) యథా వ్యధికరణవాక్యేషు భిన్నార్థపర్యవసాయి కారకపదార్థాపరిత్యాగేపి ప్రధానార్థకార్యస్యైకత్వమ్ ❋ అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమిత్యత్ర నిశ్చీయతే - తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి విశేషణభూతగుణవాచిశబ్దార్థాపరిత్యాగేపి విశేష్యైక్యం సిధ్యతీత్యర్థః. చోదయన్తముపాలభతే (అనభిధానజ్ఞ ఇతి) వ్యధికరసమానాధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. దేవానాం ప్రియః-మేషః - అజ్ఞ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఏకార్థత్వమితి) ఏకార్థత్వంనామ సర్వపదానామేకాభిధేయపర్యవసానమ్. నతు వాక్యస్యేత్యర్థః. పృథక్పృథగర్థపర్యవసాయినాం పదానామేకప్రధానార్థాన్వయాదర్థైకత్వం వ్యధికరణవాక్యఏవ. సమానాధికరణవాక్యేతు పదానామేవైకార్థపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సమానాధికరణపదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వేచ దూషణమేకగ్రన్థేనాహ (విశిష్టేతి) విశిష్టేత్యాదినా కృత్స్నవాక్యేన విశిష్టపక్షే దూషణముక్తమ్. విశేషణభేదేన- విశేషణానామన్యోన్యతో విశేష్యాచ్చ భేదేన. విశేషణైర్విశేష్యేణ చానేకార్థత్వం స్యాదిత్యర్థః. కించ - అర్థశబ్దో విశేష్యపరతయాచ వివక్షితః - తేన విశేషణభేదే విశేష్యభేదస్స్యాదితి దూషణాన్తరముక్తం భవతి. కించ - విశేషణభేదేన విశేష్యభేద ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకవశాద్విశేష్యాభేదే విశేషణాభేదశ్చ స్యాదిత్యుక్తంభవతి - విశిష్టైక్య ప్రతిపాదికా సమానవిభక్తిర్హి, అవిశేషేణ విశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యమపి ప్రతిపాదయతీత్యభిప్రాయః. ఏవం విశిష్టపరత్వే యుగపదభిధానపక్షే దూషణముక్తం భవతి. ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. క్రమేణాభిధానేఽన్యోన్యసమవాయ ఆనన్దమయాధికరణే వక్ష్యతే. విశేషణభేదేనార్థభేద ఇత్యేతావతాంశేన విశేషణమాత్రపరత్వేచ దూషణముక్తం భవతి - విశేషణానామనేకత్వాదేకార్థత్వహానిరిత్యర్థః. ఏవం పదానాం ప్రతిపాద్యభేదః ప్రసఞ్జితః.

తతశ్చైకార్థత్వం నసిధ్యతి. ఏవంతర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతాస్యాత్ - అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽప్యపర్యాయత్వముపహితమనాశ్శృణు - ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమేకార్థత్వమపర్యాయతాచ. ఏతదుక్తం భవతి - లక్షణతఃప్రసిద్ధసత్యాదిబ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపమ్. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరమ్. జ్ఞానపదంచాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరమ్. అనన్తపదంచ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాద్వ్యావృత్తపరమ్. నచ వ్యావృత్తిర్భావరూపోఽభావరూపో వా ధర్మః. అపితు సకలేతరవిరోధి బ్రహ్మైవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ, న ధర్మాన్తరమ్. ఏవమేకస్యైవ వస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయంచ పదత్రయమ్. తస్మాదేకమేవ

తతఏకమిత్యత్రాహ (తతశ్చైకార్థత్వం నసిధ్యతీతి) సామానాధికరణ్యలక్షణా సిద్ధిరిత్యర్థః. అతో వస్తుమాత్రపరమితి పరిశేషసిద్ధమ్. తదనువాదేన చోదయతి (ఏవమితి) ఏవంతర్హి - వస్తుమాత్రపరత్వే కుతఇత్యత్రాహ (అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాదితి) అనేన తతశ్చైకార్థత్వం నసిధ్యతీత్యత్ర ఫలితోఽర్థోవివృతః. అత్ర పర్యాయత్వచోద్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరేకతరపదవైయర్థ్యంచేతి చోద్యద్వయమభిప్రేతమ్, పరిహరిష్యమాణత్వాత్. ఉక్తచోద్యత్రయం పరిహర్తుమాహ (ఏకార్థేతి) అవహితమనాశ్శృణు - ప్రతివచనస్యానేకవాక్యసాధ్యత్వాన్మధ్యే నచోదనీయమ్ - కింత్వర్థస్య గహనత్వాదవధాతవ్యమితిభావః. అనుపపత్తిత్రయం పరిహరతి (ఏకత్వేత్యాదినా) ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయస్సమానవిభక్త్యా. అర్థవత్త్వమ్ - ప్రయోజనవత్త్వం. వ్యావర్త్యభేదకృతవ్యావృత్తిభేదాదపర్యాయత్వం వ్యావృత్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యసిద్ధిర్వ్యావృత్తిబహుత్వాత్పదానాం తత్తద్వ్యావృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వంచేత్యర్థః. నను * తత్త్వమస్యాది వాక్యవదన్వయముఖేనోపలక్షణంస్యాత్ - కిమర్థావ్యావృత్తిః. వ్యావృత్తిబహుత్వాదనేకార్థత్వమాపతితమ్. వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాత్కతిపయపదైర్నతద్వ్యావృత్తిశ్శక్యతే కర్తుమ్. బ్రహ్మణో యేభ్యోవ్యావృత్తిః - కాని తాని వస్తూని. బ్రహ్మణోఽనేకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్సధర్మకత్వమ్. వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వానభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమిత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారార్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) లక్షణతః - స్వరూపలక్షణతః. నతుతటస్థలక్షణతః. అనేన జగత్కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్తయే బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదం శోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. బహువ్యావృత్తిభిరనేకార్థత్వప్రసఙ్గం పరిహరతి (తద్విరోధిరూపమితి) (ఫలతోవ్యుదస్యత ఇతి) ఇదం వాక్యం స్వరూపమాత్రపరమేవ. అతఏకార్థ్యమ్. వ్యుదాసస్తుఫలిత ఇతిభావః. వ్యావర్త్యాకారబహుత్వాత్కతిపయదైర్వ్యావృత్తిర్నశక్యేత్యేతత్పరిహరతి (సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతోవ్యుదస్యత ఇతి) ప్రయోజకరూపేణ వ్యుదాసే సర్వమపి వ్యుదస్తం భవతీత్యర్థః. విరోధీని కానీత్యత్రాహ (తత్రేతి) జగత్కారణ[illegible]తా వ్యావృత్తా. కిమర్థమసత్యవ్యావృత్తిరిత్యత్రోక్తం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాదితి. స్తభశీతాది సాధారణజడశబ్దవివరణార్థమన్యా[illegible]ప్రకాశశబ్దః. యద్యపి సత్యాదిష్వేకైకపదేన సమస్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః. తథాపి బ్రహ్మణి శఙ్కితస్వేతరపదార్థగతవిరోధ్యాకారస్యైకపదేనానివర్తనాత్ పదత్రయసాఫల్యమ్. వ్యావృత్తిభిస్సధర్మకత్వం పరిహరతి (నచేతి) ప్రాభాకరపక్షే సిద్ధాన్తిమతేచ భావరూపధర్మః. వైశేషికాదిమతేత్వభావరూపధర్మః. తస్మాద్భావరూపోఽభావరూపోవేత్యుక్తమ్. వ్యావృత్తిర్ధర్మోనచేత్ - కింస్యాదిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) శుక్త్యాదౌహి ధర్మస్య వ్యావృత్తిత్వం రజతాదివిరోధిత్వాదభ్యుపగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మసకలేతరవిరోధిత్వాత్స్వయమేవ వ్యావృత్తిరిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ వ్యావృత్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిర్నధర్మాన్తరమ్ - అనుపలమ్భాత్, ధర్మాన్తరత్వేఽనవస్థానాచ్చేత్యభిప్రాయః. తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి దృష్టాన్తవాక్యాభిప్రాయేణ పరిహరతి (ఏకస్యేతి) వ్యుదసనీయవ్యుదాసభేదేన పదానాం ప్రయోజనవత్త్వమ్ - తతఏవాపర్యాయత్వమిత్యర్థః. ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవేషేణ ప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చేత్యభిప్రేతమ్. పర్యాయత్వాదిప్రసఙ్గపరిహార ఐకార్థ్యావిరోధేన కృత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తమేకార్థమితి. స్వరూపమాత్రపరత్వాదైకార్థ్యంహి రక్షితమ్. (అర్థవత్తరమితి) తరప్ప్రత్యయేన దృష్టాన్తాచ్ఛౌక్ల్యాద్భేదవాద్యభిమతసగుణపరత్వాచ్చ ప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతమ్ - అపరోక్షభూతోహి శౌక్ల్యాది దృష్టాన్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తమిత్యాది పదప్రయోగః. ప్రత్యక్షాగోచరేతు పరే బ్రహ్మణి సకలేతరవ్యావృత్తివచనమధికప్రయోజనమితి దృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్. జగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణశ్శఙ్కితదోషవ్యావృత్తిరేవాపేక్షితా - నతు గుణాన్తరమితి భేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్. ఏవం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాముగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః. తర్కానుగృహీతవాక్యేన కోఽర్థః ప్రతిపన్న ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - ఉక్తన్యాయానుగృహీతత్వాదస్య వాక్యస్యేత్యర్థః. (ఏకమితి) సమానవిభక్తినిర్దేశఫలితమైక్యముక్తమ్. ఏవకారేణ స్వరూపత ఐక్యమ్, గుణతో భేదస్య ఇత్యంశతోఽనే

బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం వాక్యార్థప్రతిపాదనే సత్యేవ. * ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరైకార్థ్యమ్. * ౨ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే. * ౩ సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్. * ౪ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిర్జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమిదముచ్యతే. * ౫ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి॥ తత్ర సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతమ్. జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తదవిరోధేన వక్తవ్యమ్. అద్వితీయత్వ శ్రుతిర్గుణతోపి సద్వితీయతాం నసహతే. అన్యథా- * ౬ నిరంజనమ్ * ౭ నిర్గుణమిత్యాదిభిశ్చ విరోధః. అతశ్చైతల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి. ననుచ సత్యజ్ఞానాదిపదానాం స్వార్థప్రహాణేన స్వార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైష దోషః - అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తేర్బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య

కార్థత్వవ్యావృత్తిః. ఏతద్విశదయతి (నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమితి) నిర్విశేషస్య తుచ్ఛతావ్యావృత్త్యర్థం స్వయంజ్యోతిరితిపదమ్ (ఇత్యుక్తమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యే నేతి శేషః. ఇత్థం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్ర పరత్వముపపాదితమ్. అథకారణవాక్యైకార్థ్యేన శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యేన హేతుద్వయేన వస్తుమాత్రపరత్వ ముపపాద్యతే (ఏవమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (ఏవమితి) ఏవం - నిర్విశేషపరత్వేన నిర్వాహే సత్యేవ. కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యాపేక్షితమ్ - ఐకార్థ్యేసతి కథం వా నిర్విశేషపరత్వమిత్యత్రాహ (యతఇత్యాది) యతో వా ఇమానీత్యాదిలక్షణవాక్యమ్. ఏతస్య కారణత్వానువాదేన లక్షణపరత్వాత్కారణత్వప్రాపకం వాక్యమాహ (సదేవేతి) ఉపలక్షితస్య - ఉపలక్షణంనామ చన్ద్రస్య శాఖేవ తటస్థం జ్ఞాపకమ్. (సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతీతి) అనేన వాక్యేనేత్యర్థః. కారణవస్తునస్స్వరూప శోధకత్వాత్కారణ వాక్యైకార్థ్యమస్యాపేక్షితమిత్యుక్తం భవతి. అస్తు కారణవాక్యైకార్థ్యమ్ - తత్తు సగుణబ్రహ్మకారణత్వవాదిభిః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నంచ జాయతే * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ * సకారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదివాక్యైరేవ స్యాదిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర - కారణవాక్యైకార్థ్యేఽపేక్షితే. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తార్థస్వీకారఫలః. తేనాత్రానుక్తస్యోపనిషదన్తరోక్తస్యార్థస్య స్వీకర్తవ్యత్వే సతి సగుణమాత్ర పరాసూపనిషత్సు నిర్గుణమపి బ్రహ్మోక్తం భవతి. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం బలీయస్త్వాత్సర్వత్ర సజాతీయవిజాతీయ వ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మైవ ప్రతిపాదితం భవతీత్యభిప్రాయః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (జగదితి) జగత్కారణేత్యాదిపదైః కారణవాక్యోక్తమర్థమనువదతి. ప్రతిపిపాదయిషితమ్ - తాత్పర్యభూమిః. వస్తుమాత్రమేవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. తదవిరోధేన వక్తవ్యమ్ - కారణవాక్య ప్రతిపన్న బ్రహ్మస్వరూపశోధకత్వాత్తదవిరోధేనానేన వాక్యేన వక్తవ్యమిత్యర్థః. నరపతిరద్వితీయ ఇత్యాదివత్సమాభ్యధికరాహిత్యేప్యద్వితీయత్వముపపన్నమితి తదైకార్థ్యేపి ననిర్గుణపరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అద్వితీయత్వశ్రుతిరితి) సదేవ ఏకమేవేతి విజాతీయసజాతీయ వ్యావర్తకావధారణ ద్వయసమభి వ్యాహృతత్వాద్ దమద్వితీయపదం గుణతోపి సద్వితీయతాం నసహత ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం కారణవాక్యైకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితమ్. అథశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (అన్యథేతి) అన్యథా - సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య విశిష్టపరత్వే నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్, అతస్తదవిరోధాయేదం వాక్యం నిర్విశేషవస్తుమాత్రపరమిత్యర్థః. అన్యథా * నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేత్యనేనాద్వితీయత్వశ్రుతేర్గుణతోపి సద్వితీయతానిషేధపరత్వం చార్థాదుపపాదితమ్. హేతుత్రయేణోపపాదితమర్థం నిగమయతి (అతశ్చేతి) అతః - పూర్వోక్తసామానాధి కరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, పశ్చాదుక్తకారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యరూపహేతుద్వయేనచేత్యర్థః. ఏతల్లక్షణవాక్యమ్ - స్వరూపలక్షణవాక్యమ్. అఖణ్డైకరసమ్ - నిర్విశేషతైకస్వభావమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాస్వీకారదోషముద్ఘాటయతి (నను చేత్యాదినా) స్వార్థప్రహాణేన - స్వార్థో హి విశేషణద్వారకం విశేష్యమ్-తత్ప్రహాణే నేత్యర్థః. లక్షణాత్వమభ్యుపగమ్యాదోషతాం ప్రతిజానీతే (నైషదోషఇతి) ముఖ్యార్థత్వముత్తరత్రాభిధాస్యతే. హేతుమాహ (అభిధానవృత్తేరపీతి) తాత్పర్యవృత్తిర్నామ తాత్పర్యాదాగతా వృత్తిః. తత్పరత్వరూపా వా. సాచాత్ర లక్షణావృత్తిర్వివక్షితా - వాక్యతాత్పర్యవిరోధిముఖ్యవృత్తేరపి వాక్యతాత్పర్యానుగుణలక్షణావృత్తేర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః. కస్మిన్నర్థే తాత్పర్యమ్ - యదనురోధాయ లక్షణాస్వీకార ఇత్యత్రాహ (సామానాధికణ్యస్యేతి)

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧. ౨॥ తై - భృగు - ౧ అను. ౩॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧. ౪॥ ఐతరేయోపనిషత్ - ౧ అ- ౧ - ఖ - ౧. ౫॥ తై - ఆనం - ౧ అను - ౧. ౬॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౯. ౭॥ ఆత్మోపనిషత్.

హ్యైక్యేనైవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతమ్. ననుచ సర్వపదానాం లక్షణా నదృష్టచరీ. తతఃకిమ్ - వాక్యతాత్పర్యావిరోధే సత్యేకస్యాపి నదృష్టా. సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్యైతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితేసతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాం వా తదవిరోధాయ ఏకస్యేవ లక్షణా నదోషాయ. తథాచ శాస్త్రస్థైరభ్యుపగమ్యతే. కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకికవాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే - అపూర్వకార్యఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిఃక్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాం చేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్వితఏవ ముఖ్యా

(ఐక్యేనైవ తాత్పర్యమితి) తాత్పర్యనిశ్చాయికా సమానవిభక్తిరితిభావః. అనన్దమయాధికరణే సిద్ధాన్తినా హ్యేతదవక్ష్యతే. (సర్వసమ్మతమ్) విశిష్టైక్యవాదిభిరన్యైశ్చ సమ్మతమిత్యర్థః. గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా నదృష్టేతి చోదయతి (ననుచేతి) తాత్పర్యనిశ్చాయకకతిపయముఖ్యవృత్త్యా తదనుగుణమన్యేషాం పదానాం లాక్షణికత్వమాశ్రయణీయమ్. సర్వపదలక్షణాయాంతు తన్నసమ్భవతీత్యభిప్రాయః. తాత్పర్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థస్వీకారస్తాత్పర్యవిరుద్ధపదలక్షణాస్వీకారస్యావిరుద్ధఇత్యాశయేనాహ (తతఃకిమితి) తతఃకిమిత్యభిప్రేతం వివృణ్వన్ప్రతిబన్దీముఖేన వివక్షితార్థం దర్శయిత్వా పరిహర్తుం విపక్షే బాధగర్భాం ప్రతిబన్దీమాహ (వాక్యతాత్పర్యేతి) యద్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్వావిరుద్ధపదలక్షణావిరోధి-తర్హి గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిష్వవిరోధేనైకస్యాపి లక్షణానఙ్గీకారాద్గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యాదిష్వప్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా నస్యాదిత్యభిప్రాయః. గఙ్గాయాం మత్స్యా ఇతివాక్యే విరోధాభావాల్లక్షణానఙ్గీకారః. గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యత్ర విరోధాల్లక్షణా నదోషఇతిచేత్ - తదత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (సమభివ్యాహృతేతి) సర్వపదలక్షణాచ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు దృష్టేత్యభిప్రాయః (ఏతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితేసతీతి) అపవాదకరహితసమానవిభక్తినిర్దేశోనిశ్చాయకఇతిభావః. (ద్వయోస్త్రయాణామిత్యాది) అవిరోధవిరోధావేవ ముఖ్యలక్షణావృత్తిస్వీకారప్రయోజకౌ - నతు పదానామేకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః. నకేవలం విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు లౌకికప్రయోగేష్వేవ సర్వపదలక్షణాఽఙ్గత్యాశ్రితా. అన్యైరపి పరీక్షకైరాశ్రితేత్యాహ (తథాచేతి) తథా - సర్వపదలక్షణాయా అదోషత్వమ్. అభ్యుపగమ్యతే-అభ్యుపగమహేతుసద్భావాదభ్యుపగమః ఫలితఇతిభావః. కైః పరీక్షకైః కేషు సర్వపదలక్షణాఽఽశ్రితేత్యత్రాహ (కార్యవాక్యార్థేతి) లౌకికవాక్యేషు సర్వపదలాక్షణికత్వముపపాదయతి (అపూర్వకార్యఏవేతి) క్రియాకార్యం లాక్షణికమస్తు-తత్కథం సర్వపదలక్షణేత్యత్రాహ (కార్యాన్వితేతి) పదానామన్వితాభిధాయిత్వేన కారకపదానామపూర్వకార్యాన్వితాభిధాయినాం తదన్వితఏవ ముఖ్యార్థఇతి తదన్వయపరిత్యాగే లక్షణైవేత్యర్థః. నను గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు గఙ్గాపదస్య లాక్షణికార్థత్వేపి తదన్వితాభిధాయినాం పదాన్తరాణామముఖ్యత్వం నదృష్టమితిచేన్న-గఙ్గాపదలక్షితస్య కూలస్య వాక్యార్థత్వాభావాత్. ఇహతు వాక్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్యభూతకార్యార్థసమర్పకపదస్య లాక్షణికత్వాత్తదన్వితాభిధాయినాం పదానాం లక్షణాస్యాదేవ. అతఏవకార్యవాక్యార్థవాదిభిరిత్యుక్తమ్. నను * కమలాని నిమీలన్తి కుముదాన్యున్మిషన్తిచేతి వాక్యార్థభూతనిమీలనాదేర్లాక్షణికత్వేపి తదన్వితాభిధాయినాం కమలాదిపదానాం నలాక్షణికత్వం దృష్టమితిచేత్ - అనభిప్రాయజ్ఞశ్చోదయతి భవాన్. సర్వపదానాం నిమీలనరూపవాక్యార్థపరత్వస్య కైశ్చిదవ్యవస్థాపితత్వాభావాన్నిమీలనోపస్థాపకపదలక్షణాయామపి నతదన్వితాభిధాయినాం లాక్షణికతాపత్తిః. త్వయాతు సర్వపదానాం కార్యపరత్వాభ్యుపగమాత్తత్కార్యసమర్పకపదలాక్షణికత్వే తదన్వితార్థాభిధాయినాం లక్షణా ప్రాప్నోతి. తథాహి - కార్యవాక్యార్థవాదినా పదానాం కింవిశిష్టకార్యైకదేశే పదశక్తిర్నిశ్చీయతే - ఉత విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశే. ప్రథమే విశిష్టకార్యైకదేశత్వావిశేషాత్స్వార్థేషు కారకపదానామివ లిఙాదేః క్రియాకార్యే ముఖ్యత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయే విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశపరత్వప్రహాణస్య సర్వపదానామవిశిష్టత్వాల్లిఙాదేః క్రియాకార్య ఇవ కారకపదానాం క్రియాకార్యాన్వితపరత్వే లక్షణాస్యాత్. పదానాం విశిష్టకార్యైకదేశపరత్వే తుల్యేపి లిఙాదేః క్రియాకార్యే లాక్షణికత్వమ్. కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితిచేత్ - యదికార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమిష్టమ్ - క్రియాకార్యే లిఙాదేర్లాక్షణికత్వం కథమ్ - స్థాయికార్యపరత్వేన వేదప్రయుక్తత్వనిశ్చయాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యబోధనసమ్భవాదితిచేత్-కారకపదానామపి స్థాయికార్యాన్వితపరత్వేన వేదప్రయోగదర్శనాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యాన్వితబోధనోపపత్తేః క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికం స్యాత్. నను గోపదస్య సాస్నాదిమన్మాత్రముఖ్యత్వేపి ప్రమాణాన్తరేణ ఖణ్డాదిసిద్ధివల్లిఙాదేః కార్యమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషస్య ప్రమాణాన్తరేణసిద్ధ్యభావాదుభయత్రైకశక్తికల్పనాఽయోగాచ్ఛక్తిద్వయకల్పనే గౌరవాచ్చ లిఙాదేరపూర్వకార్యే ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యప్రతిపాదనం లాక్షణికమ్. అన్యథా శబ్దశక్తేః కార్యమాత్రవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాచ్చ కార్యవిశేషో నిష్ప్రమాణకస్స్యాదితిచేన్న - కార్యవిశేషస్య ప్రామాణికత్వే తత్ర శక్తికల్పనమ్-శక్తికల్పనే తస్య ప్రామాణికత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. కించ - యదికార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వపరిహారాయ తత్రశక్తికల్పనమ్ - తర్హి కారకపదానాం కార్యాన్వితమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషాన్వయస్య ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాదుభయత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాచ్చ కార్యవిశేషాన్వయే ప్రమాణం నస్యాదితి తత్పరిహారాయ కార్యవిశేషాన్వయే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వంలాక్షణికం స్యాత్. లిఙాదిసమభివ్యాహారబలాత్కారకపదానాం కార్య

ర్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి న దోషః. అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షాదివిరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వముక్తమ్. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్. విరోధ ఏవ న దృశ్యతే - నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ప్రత్యక్షస్య. ననుచ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే. విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుత్వమేవ స్యాత్. సత్యమ్. తథైవాత్ర వివిచ్యతే. కథం - ఘటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సంభవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యైకక్షణవర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయమ్. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణతత్ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూల ఏవ భేదవ్యవహారః.

విశేషాన్వయపరత్వసిద్ధిరితి చేత్ - తర్హి స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారబలాల్లిఙాదేః కార్యవిశేషపరత్వసిద్ధిరితి లిఙాదేః కార్యమాత్రపరత్వం స్యాత్. తస్మాల్లిఙాదేరపూర్వకార్య ఏవ ముఖ్యవృత్తత్వేన క్రియాకార్యస్యాముఖ్యత్వే కారకపదానామపి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికమిత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. కారకపదానామన్వయాంశే లక్షణా న సర్వత్రేతి చేత్ - సమానాధికరణవాక్యేపి పదానాం ప్రాతిపదికాంశ ఏవ లక్షణా న సమానవిభక్తావితి తుల్యమ్. సర్వపదలక్షణానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః - సర్వపదలక్షణాయా ఉపపత్తిసిద్ధత్వాల్లౌకికైః పరీక్షకైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చేత్యర్థః. యదాప్యాహురిత్యారభ్య కృతాం శాస్త్రేణ స్వాభిమతార్థసిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇదమేవేతి) అతః నిర్విశేషవస్తుని తస్యైవ పారమార్థ్యే వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే తస్య దోషపరికల్పితత్వే దోషస్య చ సదసదనిర్వచనీయత్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే చోక్తైరుపపత్తిసహితైః శ్రుతివాక్యైరిత్యర్థః. ఇదమేవార్థజాతమ్ - పూర్వోద్దిష్టమేవార్థజాతం న తు సగుణవస్త్వాదికమ్. (ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమితి) వాక్యాన్తరాణాం కాల్పనికార్థపరత్వేన తత్త్వావేదకత్వాభావాదుక్తార్థవిషయమేవ వాక్యజాతం తత్త్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. పూర్వం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమ్, శాస్త్రే చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వం చోక్తమ్. అథ ప్రత్యక్షవిరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ప్రక్రమతే (ప్రత్యక్షాదీతి) శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యప్రతిపాదకగ్రన్థేన వక్ష్యమాణార్థసఙ్గతిరితి భావః. చః సముచ్చయే. అవిరోధపక్షస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య చాన్వారుహ్యోక్తస్య చ సముచ్చయః - విరోధాభ్యుపగమేఽపీత్యర్థః. (సతి చేతి) అత్ర చశబ్దో హిశబ్దార్థః. అవిరోధం ప్రతిజానీతే (విరోధ ఏవ న దృశ్యత ఇతి) హేతుమాహ (నిర్విశేషేతి) విషయవిషయిభావరూపభేదవ్యావృత్త్యర్థం సన్మాత్రబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి (ననుచేతి) విరోధముపపాదయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) న హి కేవలమస్తీతి ప్రతీతిః. అపి తు ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యేవ హి ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రతీతేర్భ్రాన్తిరూపత్వసమ్భవాత్తద్వ్యుదాసార్థం వ్యవహారవిరోధమాహ (విలక్షణేతి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వవ్యవహారస్యైకరూపత్వాత్తావన్మాత్రే భేదావభాసమాత్రే చాఙ్గీకారో భేదవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వే భేదావభాసస్య ప్రత్యక్షత్వే చానఙ్గీకారశ్చ సూచ్యతే సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారేణ. (తథైవ) యథా సన్మాత్రస్యైవ ప్రత్యక్షత్వమేకవ్యవహారహేతుత్వమేవ చ స్యాత్తథైవేత్యర్థః. అత్ర - ఘటాదివిషయస్వరూపవిషయవ్యవహారసముదాయే. వివిచ్యతే - యథేదం రజతమిత్యత్రేదంవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వం రజతవ్యవహారస్య భ్రాన్తిమూలత్వమ్ - తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తత్రేదమంశరజతాంశవ్యవహారయోరబాధితత్వబాధితత్వాభ్యాం వివేకః. అత్ర స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోరుభయోరప్యబాధితత్వావిశేషే కథం వివేక ఇత్యత్రాభిప్రాయేణాహ (కథమితి) యాత్రికబాధోఽస్తీత్యాశయేనాహ (ఘటోఽస్తీతి) కిమస్తిత్వం భేదశ్చైకః పదార్థః - ఉత ద్వౌ - ద్విత్వే చ కిం తదుభయవ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వమ్ - ఉతాన్యతరస్య. ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వే ప్రత్యక్షం కిం యుగపదుభయగ్రాహి - ఉత క్రమేణేతి వికల్పాన్ హృది నిధాయాస్తిత్వలక్షణస్వరూపతద్భేదయోరైక్యం న సమ్భవతి - భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్. సన్మాత్రగ్రహణస్య తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యభిప్రాయన్నాహ (అస్తిత్వం తద్భేదశ్చేతి) భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇవ ఘట ఇత్యసాధారణవ్యవహారేపి, ఘటస్య పటాద్వ్యావృత్తతయా ప్రతీతౌ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వాద్ఘటవ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహార ఇత్యుచ్యతే. ద్విత్వే చ ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వం నేత్యాహ (న చ ద్వయోరపీతి) ద్వయోరపి వ్యవహారయోః - స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోః. ప్రత్యక్షం యుగపద్వా క్రమేణ వా మూలం స్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య యౌగపద్యం దూషయతి (తయోరితి) ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షారూపవైషమ్యాదిత్యభిప్రేతమ్. క్రమపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేతి) చః సముచ్చయే. ఏవం యుగపత్క్రమేణ చోభయవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వమనుపపన్నమితి తయోరన్యతరస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వమాహ (తత్రేతి) భేదః ప్రత్యక్షవిషయః స్యాదిత్యత్రాహ (భేదేతి) అస్తిత్వభేదయోరైక్యాయోగే తద్వ్యవహారయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వే చ య ఏవ హేతుః స ఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రత్యక్షస్య స్వరూపమాత్రవిషయత్వే కథం భేదవ్యవహారసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (అతో భ్రాన్తీతి) తథా చ సంవిత్సిద్ధౌ * యౌగపద్యక్రమాయోగాద్వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః । ఐక్యా

కించ - ఘటోఽయమిత్యత్రాపి న్యాయవిద్భిర్నిరూపయితుం నశక్యతే. భేదస్తావద్వస్తుస్వరూపమ్. వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహార ప్రసక్తేః. నచవాచ్యం స్వరూపే గృహీతేఽపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్, తత్స్మరణాభావేన తదానీమేవ న భేదవ్యవహార ఇతి. స్వరూపమాత్ర భేదవాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షా న సంభవతి కుతః - స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్. యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః, భేదవ్యవహారోఽపి తథైవ స్యాత్. హస్తః కర ఇతివత్ ఘటో భిన్న ఇతి పర్యాయత్వంచ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వేసతి తస్య స్వరూపాద్భేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదేచ తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా. కించ - జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణేసతి భేదగ్రహణమ్. భేదగ్రహణేసతి జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణమ్. అతో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్సన్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షమ్. కించ - ఘటోఽస్తి

...ంగాచ్ఛిన్నో న ప్రత్యక్ష ఇతి యోజనా)మ ఇతి॥ వ్యవచ్ఛేదః - భేదగ్రహణమ్. విధానమ్ - స్వరూపగ్రహణమ్. ఏవం భేదే ప్రమాణానుపపత్తిరుక్తా. అథ ప్రమేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) కించేత్యాదినా ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కాభావోఽప్యుపపాదితో భవతి. యుక్తిరూపత్వం ప్రతిజానీతే (భేదో నామేతి) వికల్పాసహత్వాదితిభావః (న్యాయవిద్భిః) నల్పాపాతప్రతీతితృప్తైరితిభావః. స్వరూపధర్మవికల్పం హృది నిధాయ స్వరూపపక్షం దూషయతి (భేదస్తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (వస్తుస్వరూపఇతి) (స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి) ప్రతియోగినిరపేక్ష భేదవ్యవహారప్రసక్తేరిత్యర్థః. స్వరూపగ్రహణస్య శబ్దవ్యుత్పత్తిరవ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణనిరపేక్షత్వేఽపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్తు తత్సాపేక్షో యథా భవతి - తథా ప్రతియోగిస్మరణమపి భేదవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతమ్. అత స్తత్స్మరణాభావాత్తదానీమేవ భేదవ్యవహారాభావః. నను భేదగ్రహణాంశేఽపి పరమతమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కుతఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) యథా నస్వరూపగ్రహణే ప్రతియోగ్యపేక్షా - తథా భేదవ్యవహారేఽపీతి చార్థః. హిశబ్దో హేతౌ. స్వరూపగ్రహణఇవ భేదవ్యవహార ప్రతియోగ్యపేక్షాయా అసమ్భవాదిత్యర్థః. అసమ్భవే కుతఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వరూపవిశిష్టవస్తు - తతః కింప్రతియోగినిరపేక్ష భేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి శఙ్కాయాం తన్విణోతి (యథేతి) స్వరూపపక్షే దూషణాన్తరమప్యాహ (హస్తః కర ఇతి) పర్యాయత్వేసతి సహప్రయోగస్యాన్యాయ్యత్వాదితిభావః. స్వరూపపక్షే వ్యాపారాదిభిర్దూషణాన్తరాణ్యప్యుక్తాని. ఉదాహృతదూషణపరిహారేణ తాన్యపి ప్రత్యుక్తాని భవన్తీతి భాష్యే నకణ్ఠోక్తాని. తాన్యుచ్యన్తే. స్వరూపపక్షే భిన్న ఇతివ్యవహర్తుం నయుక్తం - భిన్నో హి భేదయోగీ. ఏతద్వ్యవహారసిద్ధయే యది స్వరూపభూతభేదాన్తరం స్వీక్రియతే. తత్రాపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్యాయుక్తత్వాత్త త్స్వరూపభూతభేదాన్తర మాశ్రయణీయమిత్యనవస్థా. కించ - శబ్దాన్తరేణ ధర్మ ఇత్యుక్తం స్యాత్. తథాచ ధర్మపక్షదూషణాన్యాపతేయుః. కించ భేదః కిమనువృత్తః - ఉత వ్యావృత్తః. వ్యావృత్తశ్చేత్ - స కిం స్వరూపమ్ - ఉత ధర్మః. ప్రథమే ఘటస్య భేదవ్యవహారే కృతే పటవిషయభేదవ్యవహారో నస్యాత్ - వ్యావృత్తత్వాత్. ధర్మశ్చేత్పూర్వోక్తదోషో, ధర్మత్వప్రయుక్తదూషణానిచ, స్యుః - యద్యనువృత్తః - సచస్వరూపంచేత్ - శబ్దాన్తరేణ సన్మాత్రమఙ్గీకృతం స్యాత్. ధర్మపక్షేపూర్వవత్. కించ-భిదిధాతోర్హి విదారణమర్థః. ఏకస్య వస్తునో భేదో నామ ద్విధాభావః. తత్ఖణ్డస్యాపి తథాస్యాత్. ఏకో వస్తుని భేదాభ్యుపగమే విదారణపరమ్పరయానాశ ఏవ స్యాదిత్యేవమాదీని. అథ ధర్మపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుతఇత్యత్రాహ (ధర్మత్వఇతి) స్వరూపాద్ధర్మస్య భేదాభావే సమాహ (అన్యథేతి) స్వరూపధర్మయోర్భేదోఽస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (భేదేచేతి) తస్యాపి భేద స్తద్ధర్మః - తస్య - ధర్మతయా స్వీకృతస్యాపి భేదస్య స్వరూపాపేక్షయా యో భేదస్సోఽపి - తస్య ధర్మతయాస్వీకృతస్య భేదస్య ధర్మః. యద్వా - స్వరూపాద్ధర్మస్య యో భేదః స్వీకృతః. తస్య ధర్మిభూతాద్ధర్మాద్భేదోఽపి ధర్మః. అన్యథా స్వరూపమేవస్యాత్. తథాచ స్వరూపపక్షదూషణాని స్యుః. సోఽపి భేదో ధర్మః తస్యాపి స్వరూపాద్భేద ఇత్యనవస్థేత్యర్థః. ఏవం ధర్మపక్షేఽనవస్థాముక్త్వాన్యోన్యాశ్రయణమాహ (కించేత్యాదినా) త్రిధాభావత్. ధర్మిణి ప్రతియోగినిచ గృహీతేభేదగ్రహణమ్- భేదే గృహీతే ధర్మిప్రతియోగి గ్రహణమితి. ధర్మే ధర్మిణిచ గృహీతే భేదగ్రహణమ్ - భేదే గృహీతే ధర్మధర్మిగ్రహణమితి. అయం ఘటఇత్యత్రేదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వ విశిష్టగ్రహణం పటజాతీయాద్భేదగ్రహణపూర్వకమ్ - అన్యథా ఘటజాతీయత్వ విరోధాత్. పటాద్భేదగ్రహణమిదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వ గ్రహణపూర్వకమ్ - అన్యథా పటత్వప్రసఙ్గాదితి. ఏవం ధర్మధర్మిగ్రహణే ధర్మితయా ప్రతియోగితయాచ గ్రహణే తత్తజ్జాతీయత్వగ్రహణేచ త్రిధాన్యోన్యాశ్రయణముక్తమ్. సాధకప్రమాణాభావముపసంహరతి (అతఇతి) అతః - స్వరూపధర్మపక్షో ద్వైరూప్యదుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థం సాధకప్రమాణాభావ ఉక్తః. ప్రమేయానుపపత్తిరూపస్తర్కశ్చ తచ్ఛేషభూతః. సామగ్రీవిషయేణార్థస్వభావవిషయేణవా నిరూపణేన విషయవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనంహి తర్కకృత్యమ్, అథబాధకప్రమాణముపన్యస్యతి (కించేతి) తత్రానుమానం వివక్షుర్వ్యాప్తిం శిక్షయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) * వైశద్యాచ్చ నస్వప్నాదివదిత్యత్ర సూత్రకారేణైవ దృశ్యత్వానుమానస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్తన్నిరాసస్య విధాస్యమానానాం సర్వేషాం దూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాత్పూర్వపక్షే వ్యావర్తమానత్వ హేతురుపన్యస్యతే. అనువృత్తత్వ ప్రకాశాయ

పటోఽస్తి ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి సర్వే పదార్థాస్సత్తానుభూతిఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమనువర్తమానం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః- రజ్జుసర్పాదివత్. యథా రజ్జురధిష్ఠానతయానువర్తమానా పరమార్థా సతీ. వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదళనామ్బుధారాదయో ఽపరమార్థాః. ననుచ రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠానయాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్సర్పాదేరపారమార్థ్యమ్ - న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా - కింత్వబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యమ్. ఉచ్యతే - ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిస్సా కింరూపేతి వివేచనీయమ్. కిం ఘటోఽస్తీత్యత్ర పటాద్యభావః. సిద్ధం తర్హి ఘటోఽస్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వమ్. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం సాధయతి. రజ్జువత్సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి - సత్పరమార్థః - అనువర్తమానత్వాత్. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయోఽపరమార్థాః - వ్యావర్తమానత్వాత్, రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి. ఏవం సత్యనువర్తమానాఽనుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవ సతీ. ననుచ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నమ్. నైవం - భేదో హి ప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః. అత ఏవ సతోఽనుభూతివిషయభావోఽపి న ప్రమాణపదవీమనుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సా చ స్వతస్సిద్ధా - అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌ ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః. కించ- అనుభవాపేక్షా చానుభూతేర్న శక్యా కల్పయితుమ్ - సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాత్

ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యుక్తమ్. సదనుభూత్యోరేకత్వం వక్ష్యమాణం హృది నిధాయానుభూతేరనువృత్తిం దర్శయతి (ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) వ్యావర్తమానతయా - ఉత్తరోత్తరప్రతిపత్తివిషయేష్వవిద్యమానతయా. రజ్జుసర్పాదివత్ - రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః. తద్వివృణోతి (యథేత్యాదినా) బాధితత్వాబాధితత్వాభ్యాం ద్వయోర్హేత్వోస్సోపాధికత్వం దర్శయఞ్శఙ్కయతి (ననుచేతి) ఉపాధినివృత్త్యా పక్షే సాధ్యనివృత్తిమాహ (అత్రత్వితి) విపరీతోపాధిసద్భావాచ్చ వ్యాఘాత ఇతి చాభిప్రాయః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ప్రథమం సమ్ప్రతిపన్నాంశమాహ (ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిరితి) సపక్షేషు సర్వేషు విద్యమానః పక్షే అవిద్యమానో హ్యుపాధిః. తత్ర పరేణోపాధిత్వేనోక్తస్య ధర్మస్య పక్షే విద్యమానత్వకథనేన వ్యావర్తమానత్వహేతోస్సోపాధికత్వం దూషయిష్యంస్తదుపయోగిత్వేన ఘటాదిషు దృష్టా వ్యావృత్తిః కింసంవాదఫలభూతా-ఉత బాధఫలభూతేతి వివేచనీయమిత్యాహ (సా కింరూపేతి) బాధఫలభూతత్వం దర్శయితుం వ్యావృత్తిస్వరూపమాహ (కిం ఘటోఽస్తీత్యత్రేతి) ఘటోఽస్తీతి ప్రతీతే విషయే పటాభావ ఇత్యర్థః. (సిద్ధం తర్హీతి) రజ్జౌ భూదళనాదీనామభావో హి బాధితత్వమితి భావః. తస్మాద్బాధఫలభూతైవేత్యాహ (అత ఇతి) బాధో నామాదుష్టకారణజా నిషేధబుద్ధిః. తేన పురోవర్తిన్యభావో వ్యావృత్తిః. ఏవం నిరుపాధికత్వాద్వ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్యసాధకమిత్యాహ (సేతి) అబాధితత్వఫలభూతానువృత్తేః పరమార్థత్వప్రయోజకత్వాదనువర్తమానే పారమార్థ్యం దర్శయతి (రజ్జువదితి) అబాధో నామావిరోధిత్వమ్. అనువృత్తిర్నామ తత్కాలే విషయతయాన్వయః - పురోవర్తిని సద్భావో వా. ఇత్థం వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. న కేవలం తర్కః. అనుగ్రాహ్యమప్యస్తీత్యాహ (ప్రయోగశ్చ భవతీతి) మాయావేదాన్తినో హి జ్ఞానమాత్రపారమార్థ్యవాదినః. తత్కథం సతః పారమార్థ్యసాధనమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) వ్యావర్తమానత్వానువర్తమానత్వయోరపారమార్థ్యే పారమార్థ్యే చ ప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి పరమార్థద్వయం స్యాదిత్యత్రాహ (సైవ సతీతి) అథ సదనుభూత్యోర్విషయవిషయిభావరూపం భేదముద్ఘాటయఞ్శఙ్కయతి (ననుచేతి) భిన్నత్వం సాధ్యమ్. విషయతయేతి హేతుః. పరిహరతి (నైవమితి) తత్ర సాధ్యాంశం దూషయతి (భేదో హీతి) పురస్తాదేవ - జ్ఞేయభేదనిషేధాదేవ జ్ఞానభేదోఽపి నిరస్త ఇత్యర్థః. హేత్వంశం దూషయతి (అత ఇతి) (న ప్రమాణపదవీమనుసరతీతి) విషయవిషయిభావో భ్రాన్తిసిద్ధ ఇత్యర్థః. భేదస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వమపినా సముచ్చీయతే. శ్రుతిప్రతిపాద్యార్థాత్ తర్కేణాపి సాధయన్ విషయవిషయిభావే నిరస్తే గ్రాహకాభావాచ్చాన్యత్వశఙ్కాం చ వ్యావర్తయన్ స్వప్రకాశత్వముపపాదయతి (సా చేతి) చశ్శఙ్కాయా నివృత్త్యై. తత్ర వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (అనుభూతిత్వాదితి) విపక్షే బాధం దర్శయతి (అన్యతస్సిద్ధావితి) యదన్యతస్సిద్ధమ్ - తదననుభూతిదృష్టమ్. యథా ఘట ఇతి వ్యాప్తిరర్థాద్దర్శితా. అస్య వ్యతిరేకిణః పరాభిమతం ప్రత్యనుమానం సోపాధికమితి దర్శయన్నర్థాదనుమానాన్తరమప్యాహ (కించేత్యాదినా) అనుమానాన్తరం కణ్ఠోక్తమ్ - అర్థాత్ప్రత్యనుమాననిరాసో వా స్యాత్. అనుమానాన్తరస్య కణ్ఠోక్తత్వే కిం చ శబ్దస్స్వరసః. ప్రత్యనుమాననిరాసస్య కణ్ఠోక్తత్వే న శక్యా కల్పయితుమితి నిర్దేశస్స్వరసః-(కించేతి) న కేవలం స్వమతోపపత్తిః- పరమతానుపపత్తిశ్చేత్యర్థః. అనుమానాన్తరం చేతి వార్థః (అనుభవాపేక్షా చేతి) పూర్వోక్తసముచ్చేతవ్యస్వయే కిం చ శబ్దసముచ్చితాదన్యస్య సముచ్చయపరశ్చ శబ్దః (న శక్యా కల్పయితుం) జ్ఞానం పరప్రకాశమ్ - వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాద్వా. ఘటాదివదితి ప్రత్యనుమానమ్. ఏవమాదిభిః పరప్రకాశత్వం న వక్తుం శక్యమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (సత్తయైవేతి) సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా-

నాప్యనుభూతిస్స్వసత్తాయాం ఘటాదివత్ప్రకాశో దృశ్యతే - యేన పరాయత్తప్రకాశోఽభ్యుపగమ్యేత. అథైవం మనుషే- ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసతే ఘటోఽనుభూయత ఇతి. నహి కశ్చిత్ ఘటోఽయమితి జానన్ త దానీమేవావిషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాద్ఘటాదిప్రకాశనివృత్తౌ చక్షురాదికరణసన్నికర్షవ దనుభూతేస్సద్భావ ఏవ హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేర్జడతయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్. కిమిదమజడత్వం నామ - న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః - సుఖాదిష్వపి తత్సమ్భవాత్. నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ

స్వసత్తామేతం వివృణోతి (నహీతి) విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశమానత్వం పరాధీనప్రకాశత్వే ప్రయోజకమ్. అతః ప్రత్యనుమానం సోపాధికమిత్యర్థః. విద్యమానదశాయాం సర్వదాఽభాసమానత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానాన్తరమితి స్ఫుటతరమ్. యథాహ సంవిత్సిద్ధౌ ✻ యద్య ప్రకాశమానాఽపి కదాచిదవతిష్ఠతే। ఇత్యారభ్య ✻ ఘటాదావివ తత్రాపి కల్పనీయం ప్రకాశనమితి॥ అనేన గ్రన్థేన స్వసత్తయైవ ప్రకాశమా నత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా పరిహృతా. విద్యమానత్వే సర్వదా ప్రకాశమానత్వం సుఖాదావప్యస్తీత్యనైకాన్త్యమితి చేన్న - సుఖాదివ్య తిరిక్తత్వే సతీతి విశేషణస్యాభిప్రేతత్వాత్. సిద్ధాన్తిమతే సుఖాదేరపి జ్ఞానవిశేషత్వేన పక్షేఽన్తర్భావాన్నానైకాన్త్యమ్. ఏవమనుమానాన్తర ముక్తమ్. శఙ్కితప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వంచ దర్శితమ్. అథ ప్రాకట్యానుమేయపక్షం నిరాచికీర్షురనువదతి (అథైవమ్మనుష ఇత్యా దినా) ప్రథమం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిముపపాదయతి (ఉత్పన్నాయామితి) అనేన స్వోక్తస్య వస్తుత్వాద్భాస మానత్వాదిత్యాదిప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వవ్యుదాసస్స్యాదితి భావః. ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యత్ర ఘటోఽయమితీత్యధ్యాహార్యమ్. ఘటోఽయమితి విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. ఘటోఽయమితి జానన్నితి హి వక్ష్యతే. యథాహ సంవి త్సిద్ధౌ ✻ ఘటోఽయమితి విజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే। నవిత్తిరితి యస్మాకం గోష్ఠీషు నను ఘుష్యత ఇతి. ఘటోఽనుభూయత ఇతీత్య స్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. కథం విషయమాత్రస్యావభాసః - ఘటోఽ నుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదినా) యదా ఘటోఽయమితి జానాతి - నహి తదానీమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి జానాతి - కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి) అవిషయభూతామ్ - ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్. అనిదమ్భావామ్ - అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్. ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తో హ్యనుభవః. సతు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశః పటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః, అతఏవాఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోఽనుభూయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఇతిశ్హేతౌ. యతో ఘట ఏవానుభూతికర్మ. నత్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మా ద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్యైవ వివరణం నహీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టమ్. అతోఽనుభూతిరప్రకాశా చేత్ప్రకాశకత్వమపి నస్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశ కంచ ద్వివిధం ప్రకాశకమ్. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. క ఏవం నియామక ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్ర కాశమానత్వహేతోరసిద్ధేః. అస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసాచ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే - తర్హి కిం తస్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యమ్ - కార్యత్వాత్సహేతుకమి త్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞా నానుమానముపపద్యతే. యది జ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే - తర్హి ఘటోఽనుభూయత ఇతి వర్తమానయుక్తమ్ - ఘటోఽన్వ భావీతి వక్తుం యుక్తమితి శఙ్కాయామాముక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః, అర్థేన్ద్రియసంయోగసమనన్త రమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గేన జ్ఞానానుమానానవకాశత్వశఙ్కా చానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవే ధనవదనుమానస్యైక్షణ్యే తత్రాప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీ స్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవం తర్హీతి) జడత్వం జ్ఞానవ్యతి రిక్తత్వమ్. అవిత్త్వమిత్యర్థః. ఇహానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానమ్. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిక్షేప్తుమజడత్వం వివ క్షితమాహ (కిమిదమితి) - నకేవలమ్ - దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శిరోద్వయప్రదర్శనాభావా ద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తర గ్రన్థః. వికల్పద్వయాభిప్రాయః. అజడత్వం నామ కిం హేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వమ్ - ఉత సాధ్యతయా భిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర ప్రథమే కల్పే కిముత్పత్తికాలేపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః - ఉతో త్పత్త్యనన్తరమప్యస్తిత్వం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్రాద్యే శిరస్యసిద్ధిః ప్రాగేవోక్తేతి మత్వా ద్వితీయేఽనైకాన్తికత్వ మాహ (సుఖాదిష్వపి) [illegible] (నహీతి) ఉత్తరం మాపయతి (అత ఇతి) అతః - హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి [illegible]

నానుభూయతే - అర్థాన్తరం స్పృశతోఽఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితమ్ - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః. ఉభయాఽభ్యుపేతానుభూత్యైవాఽశేషవ్యవహారోపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్యధర్మకల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో

అనేన జడత్వం నానిష్టమితి దర్శితమ్. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్న కించిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యదాహుః * అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి । స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి॥ ఏవం జడత్వప్రసఙ్గరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఙ్గత్వమ్, వ్యాఘాతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వంచ దర్శితమ్. ఇత్యత్రైవం మనుష ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథ స్వయంప్రకాశత్వవాద్యాహ (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యనన్యాపేక్ష ఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశత ఇతి తంచ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోఽనుభవవిభవోఽనాకలితో యేన సోఽనాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితమ్) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయంప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితమ్. అనుభూతివ్యతిరేకీ విషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో నవా-నచేత్ లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్ - అన్యైరుపలభ్యస్స్యాత్, రూపాదివదితిభావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వమ్ - తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితి చేన్న - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవ సన్తి-యథైకత్ర సర్వా దిశః. తత్తదుపాధ్యపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హి తాః - ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాది తస్యైవ ప్రకాశతే. యద్గతమభివ్యఞ్జకమ్. అత్రతు రూపాదివజ్జన్యధర్మత్వాభ్యుపగమాత్సర్వైరుపలభ్యేత. అభివ్యఙ్గ్యత్వేఽభివ్యఞ్జకవత ఏవావభాసతే - సిద్ధాఞ్జనవతో నిధిరివ. నతు జన్యం జనకస్యైవావభాసతే - నహి కులాలస్యైవ ఘటః ప్రకాశతే. కించ (రూపాదివదితి) ధర్మస్య నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాదతీతానాగతయోరర్థయోర్జ్ఞాయమానయోరపి ప్రాకట్యాయోగాత్, ప్రాకట్యాభావేపి జ్ఞానం ప్రతీయత ఇతి తత్ర రూపాదివత్ప్రకాశానుపలబ్ధేః ప్రాకట్యేన జ్ఞానానుమానం నసమ్భవతీతి భావః. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * అతీతేఽనాగతే చార్థే కథం ప్రాకట్యసమ్భవః । నహి ధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మస్సమ్భవమృచ్ఛతీతి॥ అతీతానాగతయోరపి ద్విత్వాదివత్ప్రాకట్యం జన్యత ఇతి చేన్న - ద్విత్వాదేరపి నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాత్. తత్ర ద్విత్వాద్యనుత్పత్తావపి ఘటాదేరివ ద్విత్వాదేరపి ధీస్థతయా వ్యవహారోపపత్తేశ్చ. యే పునర్ద్విత్వాదికం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి-నతాన్ప్రతి ద్విత్వాదికం ప్రతిబన్దీకార్యమ్. విషయవిషయిభావసమ్బన్ధస్య విద్యమానాశ్రయత్వనియమాభావాద్విషయవిషయిభావ ఏవ ప్రాకట్యమితి చేన్న - సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధిభ్యాం వినా ప్రతీత్యనుపపత్త్యా సమ్బన్ధిజ్ఞానంచ ప్రతీయత ఇత్యనుమేయమేవ నస్యాదితి ప్రాకట్యం లిఙ్గం నభవతి. ఏవం ప్రాకట్యాఖ్యం వస్త్వనుపలబ్ధమప్యన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్య కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (ఉభయేతి) అనుభూత్యేత్యుక్తే ప్రాకట్యస్య నామాన్తరముక్తం స్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థముభయాభ్యుపేతశబ్దః. యాం ప్రాకట్యజనకత్వేనాభ్యధాః - తయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అశేషవ్యవహారః - హానోపాదానాదిః. తస్యానుభూత్యైవ సమ్భవాన్న తేన ప్రాకట్యం కల్ప్యమ్. జ్ఞాతో ఘటః, ప్రకటో ఘట ఇతి వ్యవహారశ్చేష్టో ఘటో ద్విష్టో ఘట ఇతివదన్యథాసిద్ధ ఇత్యశేషశబ్దాభిప్రాయః. నహీచ్ఛాజన్యేనార్థగతేష్టత్వేనేచ్ఛానుమీయతే. ఘటః ప్రకాశత ఇతి ఘటకర్తృకతయా ప్రకాశః ప్రతీయతే. ఘటమనుభవతీతి ఘటకర్మకతయాఽన్యకర్తృకతయా చానుభవః ప్రతీయతే. ఏవమేకస్యైవ కర్మకర్తృవ్యవహారానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి చేన్న - కారకభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాత్. యథా పరశుముద్యమ్య వృక్షే నిపాతయతి పరశునా వృక్షం ఛినత్తీత్యుక్తౌ పరశోః కర్మత్వకరణత్వే శ్రుతే. అథాపి నార్థభేదః. వృక్షస్యాధికరణత్వకర్మత్వే శ్రుతే - తథాపి నార్థభేదః. తథా వ్యవహారభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదహేతుకత్వాభావాన్న వ్యవహారః ప్రాకట్యకల్పక ఇత్యభిప్రాయేణ చాశేషవ్యవహారోపపత్తావిత్యుక్తమ్. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారో ఘటగతాతిశయేన వినా నోపపద్యతే-అన్యథా పటేపి తస్య వ్యవహారస్య ప్రసఙ్గాత్ - సచాతిశయః ప్రాకట్యమితి చేన్న - యోఽతిశయో వ్యవస్థాపకః - సకథం ఘట ఏవ స్యాన్న పటే - ఇన్ద్రియసంయోగవశాదితి చేత్ - తేన జ్ఞానమేవ వ్యవస్థాప్యతామ్ - కిమతిశయాన్తరాభ్యుపగమేనేత్యయమర్థోఽప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతః. యస్తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూత్యనుభవ ఇతి. తన్న-అనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగస్యావివక్షానిబన్ధనత్వేనాననుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్. లోకో హ్యనుభూతకృత్స్నార్థవివక్షాస్తి చేత్-తం సర్వం వదతి. ఏకదేశవివక్షాస్తి చేత్-అనుభూత్యైకదేశం వదతి. ఏకదేశవివక్షాపి నాస్తి చేత్ - నకించిదపి వదతి. అతోఽనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగో న తదప్రకాశత్వహేతుః-ఇదమప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతమ్ - వికలస్యావికలస్యాపి వ్యవహారస్యాశేషశబ్దేన క్రోడీకర్తుం శక్యత్వాత్. ఏవం వ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధస్యైవ కల్పకత్వాన్న ప్రకాశః కల్ప్య ఇత్యర్థః. ప్రాకట్యానుమేయత్వానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః - అను

నానుభూతిరనుమీయతే. నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధా. అపితు సర్వం సాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవ సిద్ధ్యతి. ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మవ్యవహారా-

నుభూతిత్వాదనన్యథాసిద్ధిభ్యాం ప్రాకట్యాభావాత్. అనుభూతేర్న ప్రాకట్యానుమేయేత్యర్థః. మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేతి) ఇదమత్రపరోక్తమనుమానమ్ - జ్ఞానం మానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యమ్ - క్షణికత్వేసత్యాత్మవిశేషగుణత్వాత్సుఖాదివత్. ప్రమేయత్వాదిత్యుక్తే - ఆత్మవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే ధర్మాదిష్వనైకాన్త్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్షణికత్వేసతీత్యుక్తమ్. క్షణికవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే శబ్దే వ్యభిచారః. క్షణికాత్మగుణత్వాదిత్యుక్తే ఆత్మమనస్సంయోగే వ్యభిచారస్స్యాదితి తత్పరిహారార్థం ఆత్మవిశేషశబ్దః. ఇదిదమనుమానమ్ - క్షణికత్వగుణత్వయోరస్మాకరాసిద్ధత్వాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః. కించ - యన్మానసప్రత్యక్షవేద్యమ్ - తద్బుభుత్సితగ్రాహ్యం దృష్టమ్ - యథా సుఖాది. అతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం నియతమితి వక్తవ్యమ్. తస్మాద్ఘటాదిజ్ఞానవిషయం యజ్జ్ఞానమ్ - తస్యాప్యబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వాన్మానస ప్రత్యక్షవేద్యత్వం స్యాత్ - తద్విషయజ్ఞానస్యాపి తథేత్యనన్తసంవిదావలీసముదయస్యావర్జనీయత్వాజ్జ్ఞానాన్తరానవకాశస్స్యాత్ - మానసగ్రాహ్యత్వస్యాబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వవ్యాప్యత్వం నాస్తి - స్వాపాదావుచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసప్రయత్నే సత్యపి తద్గ్రహణాభావాదితిచేన్న - తదానీం జీవాత్మని ప్రయత్నస్యైవాభావాత్. దేహధారణాదయగ్గ పరమాత్మసంకల్పాధీనాస్తదానీమితిహి వేదాన్తినః. ✻ అన్తరా భూతగ్రామవదిత్యధికరణేఽయమర్థస్సునిర్ణయః. స్వాపే దేహపరివర్తనాది స్త్వజ్ఞప్రత్యజ్ఞతోదాద్దంశమశకాదిజన్యదుఃఖాదినావాత్మన్యల్పబోధేసతి భవతి. తదానీంచ ప్రయత్నోఽస్త్యేవ. అతో హేతోరవ్యభిచారాన్మానసగ్రాహ్యం సర్వమబుభుత్సితగ్రాహ్యమిత్యనవస్థాస్యాదేవ. యది బుభుత్సితగ్రాహ్యం తర్హ్యన్యోన్యాశ్రయణమ్, జ్ఞానే సతీచ్ఛా - ఇచ్ఛాయాం సత్యాం జ్ఞానమితి. కించ - మానసప్రత్యక్షవేద్యస్య బుభుత్సితగ్రాహ్యత్వేపి సుఖాదిషూపలబ్ధినియమదర్శనాద్బుభుత్సానియమగ్గ కల్ప్యఇతి తద్వదేవ జ్ఞానేపి బుభుత్సానియమసిద్ధేరుపలబ్ధిశ్చ నియతాస్యాత్. అతో బుభుత్సాన్తరితజ్ఞానపరమ్పరాయా అవిరతిస్స్యాత్. జ్ఞానం బుభుత్సితగ్రాహ్యమ్. సుఖాదితు నేతి చేన్న - మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వావిశేషే నియామకాభావాత్. సుఖాదిషు ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానేచ బుభుత్సా - ద్వితీయాదౌతు నేతి చేన్న - నియామకాభావాత్. మానసగ్రాహ్యత్వావిశేషాత్ప్రాప్తాం బుభుత్సాం కోవారయేత్. మానసగ్రాహ్యత్వేసతిహి బుభుత్సా - సుఖాదికం ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానంచ మానసగ్రాహ్యమ్, ద్వితీయాదిజ్ఞానం నమానసప్రత్యక్షవేద్యమితిచేన్న - తత్రాపి నియామకాభావాత్. కించ క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వేసత్యపి ద్వితీయాదిజ్ఞానం నమానసగ్రాహ్యంచేత్ హేతోరనైకాన్త్యమ్. యదా ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే - తదా మానసగ్రాహ్యమితిచేత్ - తర్హి పక్షో హేతుశ్చ ప్రత్యక్షగ్రాహ్యశబ్దేన విశేష్యౌ స్యాతామ్. కించ - అన్యైరప్యుక్తాని దూషణాన్తరాణ్యత్ర స్యన్తే - యది ద్వితీయజ్ఞానం నమానసగ్రాహ్యమ్ - తస్య ద్వితీయస్య నిష్ప్రమాణకత్వేన శూన్యతాచ స్యాత్. తతశ్చ ప్రథమస్య, తత స్తద్విషయఘటాదేరపి శూన్యతాస్యాత్. ద్వితీయాదిజ్ఞానం స్వతస్సిద్ధంచేత్ప్రథమజ్ఞానమపి తథాస్యాదితి. ఏవమాద్యభిప్రాయేణ నాపి జ్ఞానాన్తరసిద్ధేత్యుక్తమ్. అథ పారిశేష్యాత్స్వయమ్ప్రకాశత్వం సిద్ధమిత్యాహ (అపిత్వితి) (సర్వమితి) అన్యథా సంవిదశ్శూన్యత్వేన తదధీనసిద్ధి సర్వం శూన్యం స్యాదితి తత్పరిహారాయ స్వయంప్రకాశత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ సర్వం సాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవ సిధ్యతీత్యుక్తమ్. యథాసంవిత్సిద్ధౌ ✻ తదేవాపశ్యతాం సర్వశూన్యత్వాద్బిభ్యతాం సతామ్। గతిస్స్వయమ్ప్రకాశత్వాన్న లేనాన్యేషువిభ్యఇతి। అథ తర్కానుగ్రాహ్యం స్వయమ్ప్రకాశత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతి (ప్రయోగశ్చేతి) నకేవలం పారిశేష్యాత్స్వతస్సిద్ధత్వమ్ - సాధకప్రమాణమప్యస్తీతిచార్థః. అనుభూతిరిత్యాదినాను మానద్వయం గ్రన్థలాఘవార్థమవిభాగేనోక్తమ్. అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మా - స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మహేతుత్వాత్. అనుభూతిరనన్యాధీన స్వవ్యవహారా - స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్వ్యవహారహేతుత్వాదిత్యేవం విభాగః. అతఏవహి పరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వమిత్యుత్తరత్రవక్ష్యతే. ప్రాకట్యమభ్యుపగమ్య తదుపజీవనేన ప్రథమానుమానముక్తమ్. తదనుపజీవ్యతుద్వితీయమ్. ప్రాకట్యాభ్యుపగమస్య నస్స్వప్రకాశతావిరోధిత్వాత్ - తస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. ధర్మవత్త్వేఽనన్యాధీన ధర్మవత్త్వేవా సాధ్యే సిద్ధసాధ్యతాస్యాత్ - అనుభూతిత్వాది ధర్మాణాం హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యాత్. నహ్యనుభూతిత్వజాతిస్స్వాధీనా - నిత్యత్వాత్. జాత్యనభ్యుపగమేప్యనుభూతిత్వస్యానుభూతి సామగ్రీవ్యతిరిక్తహేత్వనపేక్షత్వాత్సిద్ధసాధ్యతా. అతోఽనన్యాధీనస్వధర్మేత్యుక్తమ్. స్వస్య ధర్మః-స్వోత్పాద్యతయా స్వసమ్బన్ధీ ధర్మస్స్వధర్మః. పరత్ర స్వసాధ్య ధర్మాత్యన్తసజాతీయ ధర్మవత్త్వం - అర్థాన్తరే తద్ధర్మహేతుత్వాదితి హేతూక్తేః. స్వధర్మశబ్దనిర్దిష్టధర్మోహి తచ్ఛబ్దోక్తః. పరత్రస్వసాధ్యధర్మాత్యన్తసజాతీయస్స్వస్మిన్నన్యానపేక్షోధర్మస్స్వధర్మత్వేన వివక్షితః. అతఏవ స్వస్మిన్రూపిత్వానాపాదనాద్రూపస్య దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వశఙ్కా - దృష్టాన్తస్యాత్. దణ్డాన్తరనిరపేక్షం స్వస్మిన్దణ్డిత్వమనాపాదయతి దణ్డే వ్యభిచారశ్చ పరిహృతస్స్యాత్. అన్యశబ్దశ్చ స్వాత్యన్తసజాతీయాన్య పరః. అన్యథా హేతుమాత్రనిరపేక్షత్వే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వం స్యాత్. చక్షురాద్యపేక్షంహి రూపస్య చాక్షుషత్వమ్. స్వాత్యన్తసజాతీయపరాహిత్యమనన్యాధీనశబ్దేన వివక్షితమ్ - అన్యాపేక్షామాత్రవిరహే సాధ్యే పరజ్ఞానస్యానుమేయత్వపక్షేనైవ బాధితత్వాత్. నహిజ్ఞానాన్తరాగోచరత్వమేతదనుమానసాధ్యమ్. అపితు స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షప్రకాశార్థత్వమాత్రమ్. తస్య

స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాత్. యస్స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుస్స తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః. యథా రూపాదిశ్చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషత్వాదిజనయన్ స్వస్మిన్నరూపాదిసమ్బన్ధాధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ. అతోఽనుభూతిరాత్మనర్థప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారేచ స్వయమేవ హేతుః.

నస్యసమ్భవతీతి నబాధితవిషయత్వమ్. అనన్యాధీనస్వవ్యవహారేత్యత్రాపి వ్యవహారవత్త్వేసాధ్యే సిద్ధసాధ్యతా. అతోఽనన్యాధీనశబ్దః. అస్య శబ్దస్యాత్యన్తసజాతీయపరత్వాద్వాగాద్యపేక్షయా బాధితత్వశఙ్కా పరిహృతా స్యాత్. ఘటాదీనాం హానాదివ్యవహారే స్వాత్యన్తసజాతీయోఽనపేక్షో హేతురనుభూతిరితి సిద్ధసాధ్యత్వవ్యుదాసాయ స్వశబ్దః. సచ పరత్ర స్వసాధ్యవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయపరః. వ్యవహారస్యాత్యన్తసజాతీయత్వం నామాభిన్నప్రవృత్తినిమిత్తకత్వమ్. వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రంహి ప్రకాశతఇతి వ్యవహారస్య నిమిత్తమ్. పరజ్ఞానవ్యవహారే కాలాత్యయాపదేశపరిహారాయాపేక్షానియమరాహిత్యవివక్షా. హేతుమాహ (స్వసమ్బన్ధాదితి) ధర్మహేతుత్వే వ్యవహారహేతుత్వేచ హేతౌ వివక్షితేఽనైకాన్త్యం స్యాదితి తత్పరిహారాయ తచ్ఛబ్దః. స్వస్య యో ధర్మో వ్యవహారశ్చ - తదత్యన్తసజాతీయో ధర్మో వ్యవహారశ్చ తచ్ఛబ్దవివక్షితః. స్వస్యాగ్నిసమ్బన్ధాత్స్వస్మిన్ పూర్వరూపసజాతీయరూపాన్తరతద్వ్యవహారహేతుర్ఘటోఽగ్నిసాపేక్షఇతి తత్రవ్యభిచారపరిహారాయార్థాన్తరఇత్యుక్తమ్. కించ - అర్థాన్తరశబ్దో నిర్దిష్టజాతీయాద్విజాతీయపరః. తేన పరస్మిన్ద్రవ్యే సంయుక్తత్వతద్వ్యవహారహేతోర్ద్రవ్యస్య పరద్రవ్యసాపేక్షతయాఽనైకాన్త్యం పరిహృతం స్యాత్. ద్రవ్యంహి ద్రవ్యస్యాత్యన్తసజాతీయమ్. నను ఘటోఽపి పటే సంయుక్తత్వాదికమాపాదయన్ స్వస్య తథాత్వే ఘటాన్తరాపేక్ష ఇత్యనైకాన్త్యమ్. నైవమ్ - సజాతీయాపేక్షానియమవిరహరూపస్య సాధ్యధర్మస్య తత్ర విద్యమానత్వాత్. నహి ఘటస్స్వస్య సంయుక్తత్వాదౌ స్వాత్యన్తసజాతీయం ఘటమేవాపేక్షతఇతి నియమోఽస్తి. పుత్రే పుత్రత్వతద్వ్యవహారహేతౌ పితరి స్వస్య పుత్రత్వవ్యవహారాయ పిత్రన్తరసాపేక్షే వ్యభిచారపరిహారాయ స్వసమ్బన్ధాదిత్యుక్తమ్. విద్యమానస్వసమ్బన్ధో వివక్షితః. పరత్ర స్వసమ్బన్ధతుల్యకాలస్వగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మతత్సాపేక్షవ్యవహారహేతుత్వాదిత్యర్థః. నహి పిత్రాదిప్రవాసనిధనయోగి పుత్రాదౌ పుత్రత్వం తద్వ్యవహారశ్చాపగచ్ఛతి. అతఏవ స్వస్మిన్ననన్యాపేక్ష ద్వైధీభావమనాపాదయతి పరద్వైధీభావహేతౌ ద్రవ్యే వ్యభిచారశ్చ దూరోత్సారితః. నను సిద్ధాన్తినోఽప్యభిమతమిదమనుమానమ్. చేతనస్య స్వసమ్బన్ధతుల్యకాలం శరీరత్వం శరీరే జనయన్ స్వస్మిన్ శరీరత్వతద్వ్యవహారయోర్నానన్యాపేక్షః - అపితు పరమాత్మసాపేక్షః. పరమాత్మాచ చేతనత్వాదత్యన్తసజాతీయః. అతస్తత్రానైకాన్త్యమితి. నైవం - స్వవ్యాపకధర్మహేతుత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నహి చేతనత్వవ్యాపకం శరీరత్వమ్ - ఈశ్వరస్య చేతనస్యాపి శరీరత్వాభావాత్. అతస్స్వధర్మశబ్దాభిప్రేతేన స్వావశ్యమ్భావిత్వేన పరిహారః. ఏతదుక్తం భవతి - ధర్మశబ్దః ప్రకాశపరో వా - ధర్మమాత్రపరో వా - అన్యశబ్దశ్చాన్యమాత్రపరో వా - స్వాత్యన్తసజాతీయభూతాన్యపరో వా. తత్ర హేతుమాత్రానపేక్షప్రకాశత్వే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమ్. రూపంహి చక్షురాద్యపేక్షప్రకాశమ్. స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షప్రకాశత్వేసాధ్యే వ్యర్థవిశేషణత్వం హేతోః. హేతుత్వమాత్రేణ సాధ్యసిద్ధేః. నహి యస్య కస్య చిద్ధేతుస్సన్ ఘటాదిస్స్వప్రకాశే ఘటాన్తరాదికమపేక్షతే. హేత్వనపేక్షధర్మత్వేఽనుభూతిత్వాదినా సిద్ధసాధ్యతా. పరశ్వధాదిష్వనైకాన్త్యంచ. కాష్ఠద్వైధీభావే హేతోః పరశ్వధస్య స్వద్వైధీభావే హేత్వన్తరసాపేక్షత్వాత్. స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షధర్మత్వే చానుభూతిత్వాదినా సిద్ధసాధ్యతా. విషయప్రకాశకే పరజ్ఞానే లిఙ్గాపేక్షప్రకాశత్వదర్శనాద్బాధశ్చ. రూపే రూపాన్తరానపేక్షస్వగతరూపిత్వహేతుత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. పుత్రగతపుత్రత్వహేతౌ పిత్రన్తరసాపేక్షపుత్రత్వధర్మే పితర్యనైకాన్త్యంచ. పరద్రవ్యగతసంయుక్తత్వహేతౌ ద్రవ్యాన్తరసాపేక్షసంయోగే ద్రవ్యేచానైకాన్త్యమ్. అతఏవమాదిదోషపరిహారార్థమిత్థం ప్రయోక్తవ్యమ్ - అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావిధర్మాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలధర్మహేతుత్వాదితి హేతుః. తథానుభూతిస్స్వజన్యపరగతవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయవ్యవహారభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావివ్యవహారాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతుః. వ్యవహారస్య స్వావశ్యమ్భావిత్వం నామావశ్యమ్భావిధర్మనిబన్ధనత్వమ్. వ్యాప్తిప్రదర్శనపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ (యఇతి) సాధ్యసాధనధర్మౌ సపక్షే దర్శయతి (రూపాదిర్హీతి) పక్షధర్మతాబలసిద్ధధర్మమాహ (అతోఽనుభూతిరితి) (ప్రకాశతఇతివ్యవహారఇతి) అనుభూతిః ప్రకాశతఇతి వ్యవహారే అనుభూతిరితి వ్యవహారేచేత్యర్థః. నను స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం సోపాధికమ్ - సమ్బన్ధవిశేషాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వస్యైవ స్వస్మిన్ స్వధర్మవ్యవహారయోరనన్యాధీనత్వే ప్రయోజకత్వాత్. సచ సమ్బన్ధవిశేష ఆశ్రయాశ్రయిభావరూపః. సతు రూపాదావస్తి - నతు పక్షఇతి. నైతత్ - అస్య సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావేనోపాధిత్వాభావాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావవిరహేఽపి సమ్బన్ధమాత్రాదర్థాన్తరే ప్రకాశతఇతి వ్యవహారహేతోర్దీపస్య స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారేఽత్యన్తసజాతీయానపేక్షత్వంహి దృష్టమ్. పూర్వం జ్ఞానస్య పరప్రకాశత్వవాదిభిస్స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాది

సేయం స్వయంప్రకాశానుభూతిర్నిత్యా చ - ప్రాగభావాద్యభావాత్. తదభావశ్చ స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. నహ్యనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావస్స్వతోఽన్యతో వాఽవగన్తుం శక్యతే. అనుభూతిస్స్వాభావమవగమయన్తీ - సతీ తావన్నావగమయతి. తస్యాస్సత్త్వే విరోధాదేవ తదభావో నాస్తీతి కథం సా స్వాభావమవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి. అనుభూతిస్స్వయమసతీ స్వాభావే కథం ప్రమాణం భవేత్. నాప్యన్యతోఽవగన్తుం శక్యతే - అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్, అస్యాః ప్రాగభావం సాధయత్ ప్రమాణమనుభూతిరియమితి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్ - స్వతస్సిద్ధత్వేన ఇయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్. న తత్ప్రాగభావోఽన్యతశ్శక్యావగమః. అతోఽస్యాః ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్న శక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిసమ్బద్ధాశ్చాన్యేపి భావవికారాస్తస్యా న సన్తి. అనుత్పన్నేయమను

హేతోరసిద్ధిర్వ్యాహతిశ్చోక్తే. తత్ర ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయామనుభూయత ఇతి శబ్దస్యాప్రయోగాదసిద్ధిరుక్తా. శాబ్దవ్యవహారస్తైకల్యపౌష్కల్యయోర్వివక్షాశేషహేతుకత్వేనార్థానుభవేఽననుభవే చ ప్రయోజకత్వాభావవచనాదసిద్ధిః పరిహృతా - వ్యాహతిశ్చ నాస్తి. తథాహి - అఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శాదిషు వ్యాహతిరుపలబ్ధినిబన్ధనా. దీపాదిషు చ ప్రకాశ్యత్వప్రకాశకత్వే, దృశ్యేతే, నిరూప్యమాణే కర్మకర్తృభావవిరోధశ్చ నాస్తి. నిరాసకో దీపః. నిరసనీయం తమః. దీప ఉత్పాదకః. జ్ఞానముత్పాద్యమ్. జ్ఞానముత్పాదకమ్. వ్యవహార ఉత్పాద్య ఇతి. కించ - యద్యపి కర్మకర్తృభావస్య స్వతో విరోధాద్భేదకత్వముపలబ్ధిసిద్ధమ్. తథాపి జ్ఞాపకేషు విరోధనియమాభావశ్చోపలబ్ధిసిద్ధః. జ్ఞాతరి మనసి శబ్దశబ్దే పదమితి పదే తథైవ శాస్త్రార్థాన్తరేష్వప్యవిరోధో హ్యుపలభ్యతే. ఉత్పాదకేష్వేవ తు విరోధనియమః. తత్ర చాకారాన్తరేణ చేన్న విరోధః. నను ఘటాదిషు వ్యవహారార్హత్వం స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానహేతుకం దృష్టమ్. జ్ఞానే వ్యాప్తిర్భజ్యతే చేద్వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వవ్యాప్తిభఙ్గే నాజ్ఞాతస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం స్యాత్. నైవమ్ - ఘటాదిషు జ్ఞేయవ్యతిరిక్తజ్ఞాతృదృశ్యత్వేపి స్వేనైవ జ్ఞాత్రా జ్ఞాతరి దృశ్యత్వమితి సర్వావిగీతమితి తత్ర పరేణాపి కర్మకర్తృవిరోధవ్యాప్తిభఙ్గోఽభ్యుపగన్తవ్యః. తథా ఘటాదౌ స్వవ్యతిరిక్తకరణజన్యజ్ఞానదృశ్యత్వేపి మనసి తద్భగ్నమ్ - స్వానుమానే మనస ఏవ కరణత్వాత్. తథా సర్వవాచ్యానాం స్వవ్యతిరిక్తశబ్దవాచ్యత్వేపి శబ్దశబ్దే పదపదే చ తద్భగ్నమ్. ఘటాదీనాం స్వవ్యతిరిక్తవాగ్వ్యవహార్యత్వేపి వాగిన్ద్రియే తద్భగ్నమ్ - అతః కర్మకర్తృభావస్య విరోధవ్యాప్తిర్నాస్తి. వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వం తు న క్వచిదపి భగ్నమ్. జ్ఞానవ్యవహారస్య జ్ఞానకర్మతాపూర్వకత్వవిరహః ప్రసజ్యతే చేన్నానిష్టః. అవభాసపూర్వకత్వస్యాభగ్నవ్యాప్తికత్వాన్న తద్విరహప్రసఙ్గః. తస్మాదవభాసమానస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వమ్. అతస్స్వవిషయపరవిషయ వ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్య యుక్తమ్. అథ జ్ఞాతృజ్ఞేయనిరసనం జ్ఞానస్వయమ్ప్రకాశత్వంచ బౌద్ధపక్షేపి సమానమితి తద్వ్యావర్తకం జ్ఞానస్య నిత్యత్వం సాధయతి (సేయమితి) సేయమ్ - పరమార్థభూతసన్మాత్రైక్యా ప్రమాణావిషయభూతా చేత్యర్థః. యద్వా స్వయమ్ప్రకాశత్వహేతుభూతధర్మవత్తయా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. స్వయమ్ప్రకాశత్వస్య నిత్యతాహేతుత్వవివక్షయా స్వయమ్ప్రకాశేత్యుక్తమ్. చస్సాధ్యసముచ్చయే. సౌగతసామ్యశఙ్కానివృత్త్యై వా. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగభావాదీతి) స చ కథమితి శఙ్కాయాం గ్రాహకాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (తదభావశ్చేతి) స్వతస్సిద్ధత్వేన ప్రాగభావాద్యభావం వికల్పముఖేన ప్రతిపిపాదయిషుర్వికల్పయోర్ద్వయోరనుపపత్తిం ప్రతిజానీతే (నహీతి) స్వతః పక్షేఽనుభూతిః కిం సతీ స్వాభావమవగమయతి - ఉతాసతీతి వికల్పమభిప్రేత్య సత్త్వపక్షం దూషయతి (అనుభూతిరితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) గ్రాహ్యాభావాదిత్యర్థః. అనుభూతిః - కిమనుమిత్యాదిరూపా స్వాభావమవగమయతి - ఉత ప్రత్యక్షరూపేతి వికల్పే లిఙ్గాద్యభావాత్ప్రథమః కల్పో న సమ్భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయః కల్పో గ్రాహ్యాభావాద్దూషితః. పూర్వాభిప్రేతవికల్పశిరస్సోఽసత్త్వపక్షమ్, గ్రాహకాభావేన దూషయతి (ఏవమితి) పూర్వత్రాభిహితయోర్వికల్పశిరసోరన్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) అనుభూతిరనన్యగోచరా స్యాత్, తతః కిమభావగ్రహణస్య. అభావో హ్యన్యగోచరత్వమర్హతీత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) అస్యాః - నహ్యన్యస్య ప్రాగభావో గ్రాహ్యః. అపిత్వనుభూతేరేవ, తస్మాత్తాం విషయీకృత్యైవ తదభావో గ్రాహ్యః - తస్యా విషయీభావానర్హత్వాన్న తత్ప్రాగభావగ్రహణం శక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాగభావాభావాదుత్పత్త్యభావః. తతశ్చ పరిణామాదిసర్వవికారాన్తరాభావమప్యుపపాదయతి (అతోఽస్యా ఇతి) అతః - స్వతః పరతః పక్షయోరుభయోరప్యభావస్య దుర్గ్రహత్వాదిత్యర్థః. వికారమాత్రవిరహే సాధ్యేఽనుత్పన్నత్వమన్నవతి ప్రాగభావేఽనైకాన్తికం స్యాత్ - అతో భావరూపవికారవిరహస్య సాధ్యత్వజ్ఞాపనాయ భావశబ్దః. యద్వా - భావస్య [illegible]ర ఇతి షష్ఠీసమాసః. తతశ్చ భావాభావరూపవికారమాత్రవిరహే సా[illegible] ప్రాగభావే వ్యభిచారశఙ్కానివారణార్థం భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వం వికారాన్తరాభావే ప్రయోజకమితి ఫలితమ్. అనుభూతిర్నాన్తవతీ - భావరూపత్వే సత్యనుత్పన్నత్వాత్ - యదనిత్యం తద్భావరూపత్వే సత్యనుత్పన్నం న భవతి - యథా ఘట ఇతి. బౌద్ధాభ్యుపగతక్షణికత్వవ్యావృత్త్యర్థం నిత్యత్వాయామాల్ప[illegible]వశ్చ సాధితా. అథ తదభ్యుపగతానేకత్వవ్యావృత్త్యర్థం సజాతీయభేదం వ్యుదస్యతి (అనుత్పన్నేయమితి)

భూతిరాత్మని నానాత్వమపి నసహతే - వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః. నహ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టమ్. భేదాదీనామనుభావ్యత్వేనచ రూపాదేరివానుభూతిధర్మత్వం నసమ్భవతి. అతోఽనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవాన్యోఽపి కశ్చిదనుభావ్యో నాస్యా ధర్మః. యతో నిర్ధూతనిఖిలభేదా సంవిత్. అతఏవ నాస్యాస్స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మా - అజడత్వాచ్చ. అనాత్మత్వవ్యాప్తం జడత్వం సంవిది న్యావర్తమానమనాత్మత్వమపిహి సంవిదో వ్యావర్తయతి. ననుచ అహం జానామీతి జ్ఞాతృతా ప్రతీతిసిద్ధా, నైవం - సా భ్రాన్తిసిద్ధా - రజతతేవ శుక్తిశకలస్య. అనుభూతేస్స్వాత్మని కర్తృత్వాయోగాత్. అతో మనుష్యోఽహమిత్యత్యన్తబహిర్భూతమనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డాత్మాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వమధ్యస్తమ్. జ్ఞాతృత్వంహి జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వమ్.

(వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః) నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (నహీతి) అస్య గ్రన్థస్య యదనుత్పన్నం-తదనానాభూతం దృష్టమిత్యర్థో వక్తుం నయుజ్యతే - బ్రహ్మవ్యతిరేకేణానుత్పన్నస్యానానాభూతస్య కస్యచిన్మాయావేదాన్తిభిరనభ్యుపగమాత్. యదనానాభూతమ్ - తదనుత్పన్నమిత్యుక్తే వ్యాపకజన్మనివృత్త్యా వ్యాప్యనానాత్వనివృత్తిరుక్తా నస్యాత్. తస్మాదయమర్థః - యన్నానాభూతం-తదనుత్పన్నం నదృష్టం, అపితూత్పత్తిమదేవ దృష్టమితి జన్మనో నానాత్వవ్యాపకత్వం దర్శితం. అనేనోత్పత్తి నివృత్త్యా నానాత్వనివృత్తిరిత్యర్థసిద్ధమ్. యద్వా నహ్యనగ్నిధూమవద్దృష్టమిత్యుక్తేఽగ్నిమదేవ ధూమవదిత్యుక్తంస్యాత్ - తద్వదిహాప్యనుత్పన్నం నానాభూతం నదృష్టమిత్యుక్తే ఉత్పత్తిమదేవ నానాభూతమిత్యుక్తంస్యాత్. తతశ్చోత్పత్తిర్వ్యాపికేత్యుక్తం భవతి. అనుభూతిర్నానా నభవతి - అనుత్పన్నత్వాత్. యన్నానాభూతమ్ - తదుత్పత్తిమద్దృష్టమ్ - యథా ఘటఇతివ్యతిరేక్యనుమానమనుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తమ్. గగనాదిషు వ్యభిచారో దుర్వచః. తేషాముత్పత్తిమత్త్వేన వేదాన్తిభిరభ్యుపగమాదితిభావః. ఏవం సజాతీయభేదో నిషిద్ధః. అస్మిన్నర్థే వికారాన్తరాభావేచ భేదం వికారాన్తరంచ పక్షీకృత్యాన్వయ్యనుమానమాహ (భేదాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనోత్పత్త్యాదయో వివక్షితాః. భేదాదయో నానుభూతిధర్మాః-అనుభావ్యత్వాత్, రూపాదివదితి వ్యావృత్తిరూపధర్మోపి నాస్తీత్యుపపాదయతి (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోపి-వ్యావృత్తిరూపోపీతిభావః. యద్వా వికారనానాత్వ జడత్వనిషేధాన్నిత్యత్వైకత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వరూపధర్మవత్త్వశఙ్కా-వ్యుదాసార్థం పూర్వోక్తనానాత్వాదివ్యుదాసార్థంచ వ్యతిరేక్యనుమానమాహ (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోపి - నిత్యత్వాదిరూపోపీత్యర్థః-అనుభూతిర్నవ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-అనుభవస్వరూపత్వాత్. యద్వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-తదననుభూతిర్దృష్టమ్. యథా ఘటాదిరితివ్యతిరేకి. యదివ్యావృత్తిరూపధర్మం పక్షీకృత్యానుభూతిధర్మత్వాభావస్సాధ్యస్స్యాత్, తదానుభావ్యత్వం హేతుః. యథారూపాదీతిసపక్షః. ఇదమన్వయి. ఏవం స్వగతభేదో నిరస్తః. పూర్వమేవ జ్ఞేయభేదోఽనిరస్తః. * అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యేష్వాత్మనో నిత్యత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వాదయః ప్రతిపన్నాః. అత్రతు సంవిదో నిత్యత్వాదిరుచ్యతే-తత్కథంసఙ్గచ్ఛతఇత్యత్రాహ (యతఇతి) నిర్ధూతనిఖిలభేదా-సకలభేదనిషేధేన విజాతీయభేదోపి నిరస్తఇతి విజాతీయభేదస్య జ్ఞాతుర్మిథ్యాత్వేన నసఆత్మా-అపితు పరమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం సజాతీయవిజాతీయస్వగతనానాత్వరాహిత్యం సంవిదఏవోపపద్యతఇతి సైవాత్మేత్యర్థః. (స్వరూపేతి) స్వరూపాతిరిక్తఆశ్రయోహి జ్ఞాతా - సనాస్తి. సంవిత్స్వరూపాతిరిక్తత్వాదేవాపరమార్థఇతి స నాత్మేతి పరమార్థభూతాసంవిదేవాత్మేత్యర్థః. (స్వప్రకాశరూపాసైవాత్మేతి) వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం స్వయమ్ప్రకాశత్వం సంవిద ఉపపన్నమితి సైవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-తుచ్ఛత్వశఙ్కా-నిరాసార్థముక్తం స్వప్రకాశరూపేతి - స్వయమ్ప్రకాశత్వం స్వతన్త్రసాధకంచేత్యాహ (అజడత్వాచ్చేతి) ఇదంవ్యతిరేకి. సంవిత్ఆత్మా - అజడత్వాత్. యన్నాత్మా తజ్జడమ్ - యథాఘటాదీతి. ఏతద్వివృణోతి (అనాత్మత్వేతి) అనాత్మత్వవ్యాప్తం-వ్యాప్తమితి కర్తరిక్తః. వ్యాపకమిత్యర్థః. ప్రాప్తఇతివత్. తర్కేణ జ్ఞాతృత్వే ప్రతిక్షిప్తే ఆత్మనోఽహమ్ప్రత్యయగోచరత్వస్య స్వానుభవప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన చోదయతి (ననుచేతి) చశ్శోద్యసముచ్చయే. ప్రతీతసిద్ధా - స్వానుభవరూపప్రతీతిసిద్ధేత్యర్థః. అత్రాహ (నైవమితి) ప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వమాహ (సాభ్రాన్తిసిద్ధేతి) అనుభవవిషయత్వేన పూర్వం ప్రతీతా రజతతా యథా శుక్తిజ్ఞానబాధితత్వాద్భ్రాన్తిసిద్ధాభవతి - తథేత్యభిప్రాయేణాహ (రజతతేవ శుక్తిశకలస్యేతి) భ్రమాధిష్ఠానత్వోపపత్తయే శకలశబ్దః. అవికలవస్తునశ్శుక్తేర్భ్రమాస్పదత్వాయోగాత్. యద్వా-జ్ఞాతృత్వే ప్రతీయమానే తత్ర జ్ఞానాంశస్య పారమార్థ్యే కర్త్రంశస్యాపారమార్థ్యేచ దృష్టాన్తతయా రజతతేవ శుక్తిశకలస్యేత్యుక్తమ్. తత్ర హీదమంశః పరమార్థః. రజతతైవాపరమార్థఇతి. భ్రాన్తిసిద్ధత్వ ముపపాదయతి (అనుభూతేరితి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతోమనుష్యఇతి) కర్తృత్వాయోగముపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి) యద్వా - జ్ఞాతృత్వంనామ కిం బ్రహ్మస్వరూపభూతజ్ఞానాశ్రయత్వమ్ - ఉతాన్తఃకరణక్రియా రూపజ్ఞానాశ్రయత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (అనుభూతేరితి) పూర్వోక్తయుక్తిభిరనుభూతేరేవ పారమార్థ్య సిద్ధే తస్యా జ్ఞాతృత్వం స్వాత్మని కర్తృత్వం స్యాత్. తత్తు వ్యాహతమిత్యర్థః. కర్తృత్వం ఆశ్రయత్వమ్. సముపన్యస్తం భ్రాన్తపురుషప్రతీతిసిద్ధత్వాచ్చాధ్యస్త మిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) పిణ్డస్యోత్పత్త్యాదిభిరాత్మవ్యతిరిక్తత్వస్య సమ్ప్రతిపన్నత్వేపి తద్వ్యత్యన్తబహిర్భూతేత్యుక్తమ్. అథ నకేవలం స్వాపేక్షయా కర్తృత్వమనుపపన్నమ్. అపితు స్వపరవిభాగనిర్విశేషం కర్తృమాత్రమేవా

తచ్చ విక్రియాత్మకం జడం వికారిద్రవ్యాహంకారగ్రన్థిస్థమవిక్రియే సాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి. దృశ్యధీనసిద్ధిత్వాదేవ రూపాదేరివ కర్తృత్వాదేర్నాత్మధర్మత్వం. సుషుప్తిమూర్ఛాదావహంప్రత్యయాపాయేఽప్యాత్మానుభవదర్శనేన నాత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వమ్. కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవ జడత్వపరాక్త్వానాత్మత్వాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః. అహంప్రత్యయగోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్ క్రియాఫలస్వర్గాదేర్భోక్తురాత్మనోఽన్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథాఽహమర్థాత్ జ్ఞాతురపి విలక్షణస్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. ఏవమవిక్రియానుభవస్వరూపస్యైవాభివ్యఞ్జకో జడోఽప్యహంకారస్స్వాశ్రయతయా తమభివ్యనక్తి. ఆత్మస్థతయా హి నిర్వ్యక్త్యభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః. దర్పణజలఖణ్డాదిర్హి ముఖచన్ద్రబిమ్బగోత్వాదికమాత్మస్థతయాఽభివ్యనక్తి. తత్కృతోఽయం జానామ్యహమితి భ్రమః. స్వప్రకాశాయా అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్యజడరూపాహఙ్కారేణాభివ్యఙ్గ్యత్వమితి మా వోచః. రవికరనికరాభివ్యఙ్గ్యకరతలస్య తదభివ్యఞ్జకత్వదర్శనాత్ - జాలకరన్ధ్రనిష్క్రాన్తద్యుమణికిర

నుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయం శిరో దూషయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) విక్రియాత్మకమ్ - ఉత్పత్తివినాశయోగాత్ క్రియాయాస్తదాశ్రయత్వమపి కాదాచిత్కమితి తద్వికారరూపమిత్యర్థః. జడత్వమ్, జ్ఞేయత్వమ్. అతఏవ వికారిద్రవ్యాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమ్ - జడత్వాద్విక్రియాత్మకత్వసామ్యాదితిభావః - గ్రన్థిర్నామ బన్ధనస్య శైథిల్యకరో గ్రథనవిశేషః. అహఙ్కారస్య సర్వభ్రమమూలత్వాద్గ్రన్థిరిత్యుక్తమ్. ఏతద్విరోధిరూపమాహ (అవిక్రియ ఇతి) సాక్షిత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం భవతీతి శఙ్కాయాం సాక్షిత్వమపి జ్ఞానస్వరూపత్వానుగుణమిత్యభిప్రాయేణ సాక్షిణీత్యుక్తమ్. అవిద్యానుభవస్వరూపత్వమేవ సాక్షిత్వమితి జ్ఞానత్వావిరోధ ఇతిభావః. చిన్మాత్రాత్మని - స్వయమ్ప్రకాశే. జడం జ్ఞాతృత్వమజడస్య నసమ్భవతీతిభావః. కర్తృత్వాదిర్నాత్మధర్మః - దృశ్యధీనసిద్ధిత్వాత్ - రూపాదివదిత్యన్వయినమభిప్రేత్యాహ (దృశ్యధీనసిద్ధిత్వాదేవేతి) కర్తృత్వాదేరిత్యాదిశబ్దేనాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం గృహ్యతే. య ఏవ ఘటాదీనామనుభూతిధర్మత్వాభావే హేతుః - తేనైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అహమర్థోహ్యాత్మా. తేనసమానాధికరణతయా ప్రతీతో జ్ఞాతాఽఽత్మా స్యాదిత్యత్రాహ (సుషుప్తిమూర్ఛాదావితి) * నాహ ఖల్విత్యాది శ్రుత్యుపజీవనేనాహమ్ప్రత్యయాపాయేఽపీత్యుక్తమ్. ఆత్మనః కర్తృత్వాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వాభావే వ్యతిరేక్యనుమానత్రయం ప్రసఙ్గరూపేణాహ. (కర్తృత్వ ఇతి) ఆత్మా నకర్తా నచాహమ్ప్రత్యయగోచర ఇతి ప్రతిజ్ఞాద్వయమ్. అజడత్వాత్ప్రత్యక్త్వాదాత్మత్వాదితి హేతుత్రయమ్. యత్కర్తృ యదహమ్ప్రత్యయగోచరం తజ్జడం పరాక్ అనాత్మా చ దృష్టం యథా శరీరమితి. యద్వా - ఆత్మా నకర్తా నచాహమ్ప్రత్యయగోచరః - జడత్వాదిప్రసఙ్గాత్, దేహవదితి. జడత్వమ్ - దృశ్యత్వైకస్వరూపత్వమ్. పరాక్త్వమ్ - పరస్మైభాసమానత్వమ్. ఆత్మత్వం పురుషార్థప్రతిసమ్బన్ధిత్వమ్. దేహం ప్రతి నియన్తృతయా వ్యాపిత్వంవా. తదభావోఽనాత్మత్వమ్. ఆదిశబ్దేన క్షయిత్వాదికం వివక్షితమ్. అహమ్ప్రత్యయగోచరస్య దేహస్యానాత్మత్వే సిద్ధేహ్యహమ్ప్రత్యయగోచరస్య కర్తురనాత్మత్వప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయ గోచరాదితి) క్రియాఫలస్వర్గాదేర్భోక్తురిత్యనేన దేహాతిరిక్తత్వం సిద్ధమ్. ప్రామాణికానాం - చార్వాకవ్యతిరిక్తానాం. అనాత్మనః - అహఙ్కారస్య. కర్తృత్వే కథమాత్మనస్సంసారభోక్తృత్వమితిచ శఙ్కా - శరీరప్రతిబన్ద్యా నిరస్తా. స్వర్గాదిభోక్తురాత్మత్వే సిద్ధే జ్ఞాతైవాత్మా స్యాదిత్యత్రాహ (తథేతి) శరీరాతిరిక్తాత్మనోఽభ్యుపగమోహి ప్రమాణబలాత్క్రియతే - తథా జ్ఞాతురపి విలక్షణత్వేన ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తథాభ్యుపగన్తవ్య మిత్యర్థః. యద్వా - అప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయ గోచరత్వేన హి శరీరస్యానాత్మత్వాది. ప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరస్యతు కథమనాత్మత్వాదీత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయగోచరాదితి) దేహస్యాప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం ప్రమాణబాధాదేవహి జ్ఞాయతే. ఏవం కర్మఫలభోక్తురాపాతికాకారవతో జ్ఞాతురప్యాత్మత్వం ప్రమాణబాధితం చేదాత్మనస్తద్విలక్షణత్వం స్వీకార్యమిత్యర్థః. అతః ప్రామాణికాప్రామాణికవిభాగాభావే నాహంప్రత్యయగోచరత్వమాత్రమేవానాత్మత్వసాధకమితిభావః. అవిక్రియాత్మనః కథం జ్ఞాతృత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) యద్వా - జ్ఞాతృత్వమహంకారగ్రన్థిస్థమితి పూర్వముక్తమ్. కథమహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అభివ్యఞ్జకత్వప్రయుక్తోఽయమహఙ్కారస్య సంవిదాశ్రయభావ ఇతి భావః. అభివ్యఞ్జకోఽస్త్వహఙ్కారః. కథమస్య స్వాశ్రయతయాభివ్యఞ్జకత్వమిత్యత్రాహ (ఆత్మస్థతయేతి) స్వభావశబ్దేనౌత్సర్గికత్వం వివక్షితమ్. క్వచిత్ప్రమాణబాధశ్చేన్న తథేతి భావః. దృష్టాన్తం దర్శయతి (దర్పణేతి) ఆత్మస్థతయాఽభివ్యఞ్జనం నదర్పణత్వప్రయుక్తమ్ - నచ ప్రతిబిమ్బత్వప్రయుక్తమ్. అభివ్యఞ్జకత్వమాత్రప్రయుక్తమితి దర్శయితుం ఖడ్గాదిగ్రహణమ్. ఆదిశబ్దేన ముక్తాది. ఏవం వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యభావకృతో జ్ఞాతృత్వావభాసస్సంవిద ఇత్యాహ (తత్కృత ఇతి) జడస్యాభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమ్. స్వప్రకాశస్య వస్తునోఽభివ్యఙ్గ్యత్వం చాయుక్తమ్. సంవిదభివ్యఙ్గ్యస్యచ విశేషేణ తదభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమితీమామాశఙ్కాం స్వయమేవోత్థాప్య ప్రతిక్షిపతి (స్వప్రకాశాయా ఇతి) కుత ఇత్యత్రాహ (రవికరేతి) కరతలస్య కిరణాభివ్యఞ్జకత్వం క్వదృష్టమిత్యత్రాహ (జాలకేతి) ఏవం జ్ఞాతృత్వస్యాపారమార్థికత్వమప్య

ణానాం తదభివ్యఞ్జ్యేనాపి కరతలేన స్ఫుటతర ప్రకాశోహి దృష్టచరః. యతోఽహం జానామీతి జ్ఞాతాఽయమహమర్థశ్చిన్మాత్రాత్మనో న పారమార్థికో ధర్మః. అతఏవ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతి. తత్ర హ్యాహమర్థో ల్లేఖవిగమేన స్వాభావికానుభవమాత్రరూపేణాత్మాఽవభాసతే. అతఏవ సుప్తోత్థితఃకదాచిన్మామప్యహం నజ్ఞాతవానితి పరామృశతి. తస్మాత్పరమార్థతో నిరస్తసమస్తభేదవికల్పనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసకూటస్థనిత్యసంవిదేవ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృజ్ఞేయ జ్ఞానరూపవివిధ విచిత్ర భేదా వివర్తతఇతి తన్మూలభూతావిద్యానిబర్హణాయ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావబ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్తఇతి.

(మహాసిద్ధాన్తః) తదిదమౌపనిషదపరమపురుషవరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణామ్,

---

ఏతదేవ పరమార్థ వస్తుభాసనవేళాయా మనవభాసనప్రతిపాదనేనోపపాదయతి (యతఇతి) అనేనాహం ప్రత్యయాపాయేపీతి పూర్వోక్తార్థో వివృతో భవతి. యతఇతి సాధ్యస్య హేతుతయా నిర్దేశః. అగ్నిమత్త్వేన ధూమవత్త్వమితివత్. ముక్తిసమభివ్యాహారేణ సుషుప్తావప్యహం ప్రత్యయాపాయస్యాగమసిద్ధత్వం సూచితమ్. తదా కథం భాసతఇత్యత్రాహ (తత్రహీతి) * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి స్వాపవిషయా శ్రుతిః. * అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్ । విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇతి ముక్తివిషయా స్మృతిః. * మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవచేతి క్షేత్రాన్తర్భావశ్చోచ్యతేఽహఙ్కారస్య. *అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతఇతి తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వముచ్యతే. హిశబ్దశ్శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిద్యోతనార్థః. న కేవలం శ్రుతిస్సుషుప్తివిషయా. పరామర్శశ్చ తథాస్తీత్యాహ (అతఏవేతి) అతఏవేతి సాధ్యస్య హేతుత్వేన పరామర్శః. కథం సాధ్యసాధనయోర్విపరీతనిర్దేశః. ఇత్థమ్ - జ్ఞప్తౌ యత్సాధ్యం తదుత్పత్తౌ సాధనమ్. యదుత్పత్తౌ సాధనం తజ్జ్ఞప్తౌ సాధ్యమ్, తస్మాదగ్నిమత్త్వాదేవహి ధూమోద్గమ ఇతివత్. ఉత్పత్తౌ హేతుత్వమపేక్ష్యాతఏవేత్యుక్తమ్. తతఃకిం ప్రస్తుతపూర్వవృత్తత్వచిన్తాయా ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాదిత్యనేన యదప్యాహురశేషవిశేషేత్యారభ్యోక్తం ప్రమాణతర్కాభ్యాం స్వమతోపపాదనమభిప్రేతమ్. (నిరస్తసమస్తభేదవికల్పేతి) భేదవికల్పశబ్దేన జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదస్యావాన్తరవైవిధ్యం వివక్షితమ్. నిర్విశేషశబ్దేన స్వగతనిత్యత్వాదిభేదవ్యావృత్తిః. కుత ఇత్యత్రాహ (చిన్మాత్రైకరసేతి) చిన్మాత్రత్వాదిత్యర్థః. అనేన శూన్యత్వవ్యుదాసశ్చ. కూటస్థమ్ - నిర్వికారమ్. సర్వాధిష్ఠానంవా. (నిత్యసంవిదేవేతి) చిన్మాత్రశబ్దస్స్వయంప్రకాశత్వపరః. సంవిచ్ఛబ్దో విశేష్యపర ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్. చిన్మాత్రస్య కథంభేదసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (భ్రాన్త్యేతి) భ్రాన్త్యా వివర్తతఇతి కర్తృకలభవన్నిర్దేశః. శుద్ధమ్ - అవిద్యారహితమ్. బుద్ధమ్ - స్వయంప్రకాశమ్. ముక్తమ్ - పరమార్థతో భేదదర్శనజన్మాదిరహితమ్. ఏవం విధ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాలబ్ధయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్తఇత్యర్థః. వేదాన్తానామారమ్భణీయత్వం నామ తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వమ్. సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్తఇతి యదప్యాహురితి పూర్వేణాన్వయః. బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రం కిమనారమ్భణీయమ్-ఉతారమ్భణీయమితి విచారే బన్ధస్య పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి పూర్వపక్షం కృత్వా బన్ధస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాజ్జ్ఞానార్థం వేదాన్తవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమితి హి బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే ప్రథమాధికరణార్థశ్శిక్షితః. అతో బన్ధస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానప్రధానస్య శాస్త్రస్య కర్మవిచారో నపూర్వవృత్తఇత్యుక్తం భవతీతి వైషమ్యమ్. ఉపాయ ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమ్. ఉపేయం నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ. నివర్త్యంచ మిథ్యాభూతమిత్యేతత్త్రియం కర్మవిచారస్యానపేక్షితత్వాయ పూర్వం విస్తరేణోపపాదితం నిగమనేన గ్రన్థేన సంక్షిప్తం భవతి.

అథ కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వవిరోధివస్తుసామర్థ్యనిరాసార్థం పరోక్తానాముపాయోపేయనివర్త్యానాం ప్రమాణతర్కాభాసమూలత్వం ప్రతిజానీతే (తదిదమితి) స్వాభిమతానామేవ తేషాం ప్రమాణతర్కోపపన్నతాంచ సంక్షేపేణ ప్రతి[illegible]నాతి. అర్థాద్బహుశాస్త్రజ్ఞానాం బహుగ్రన్థ[illegible]ణామపి పరేషాం స్ఖలనానుపపత్తిశఙ్కాంచ సమ్యక్జ్ఞానోత్పత్తిసామగ్రీవైకల్యప్రతిపాదనముఖేన పరిహరతి (తదిదమిత్యాదినా) పరమపురుషశబ్దేనోపేయమ్, వరణీయతేత్యాదినోపాయమ్, అనాదీత్యాదినా నివర్త్యమ్, అనధిగతేత్యాదినా పరపక్షనైర్మూల్యమ్, న్యాయానుగృహీతేత్యాదినా స్వపక్షస్య సమూలతామ్, అర్థతోఽనేకవిద్వత్పరిగ్రహంచ ప్రతిజానీతే. తదిదమిత్యనన్తరవాక్యప్రకృతం పరోక్తోపాయోపేయనివర్త్యత్రయం వివక్షితమ్. ఔపనిషదపరమపురుషశబ్దేన * తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిం స్మారయతి. ఏతేనాస్మదభిమతప్రమాణప్రమేయ విశేషసంబన్ధశ్శ్రుత్యైవ వ్యక్తఇతి సూచయతి. పరమశబ్దేనేశ్వరాతిరిక్తతత్త్వవ్యావృత్తిః. వరణీయతాహేతుగుణవిశేష విరహిణామిత్యనేన * యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యభిమతోపాయవిశేషకథనం ఫలితమ్. అనేన పదేన బహుశాస్త్రజ్ఞ బహుసమ[illegible]కారాణాం భ్రమానుపపత్తిశఙ్కాచ పరిహృతా భవతి -సమ్యక్శాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ భగవద్భక్తేరపి సామగ్ర్యన్తర్భావేన కేవలశాస్త్రస్యైకస్యాపి [illegible]వికలహేతుత్వాత్. యథా * యస్య దేవే పరాభక్తిరిత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిశ్చ * విద్యా రాజన్నతే విద్యా మమ విద్యా నహి

అనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్కకల్పితమితి. న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయమ్. తథాహి-

---

మతే। విద్యాహీనస్తమోధ్వస్తో నాభిజానాసి కేశవమ్॥ ధృతరాష్ట్రః * గావల్గణే కేశవం విద్యా యా తే విద్య జనార్దనే। య[థా] యాత్వమభిజానాసి త్రియుగం మధుసూదనమ్॥ సంజయః * మాయాం న సేవే భద్రం తే న వృథా ధర్మమాచరే। శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితి॥ అత్ర భక్త్యా శుద్ధభావం గతః, శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమిత్యనేన యథావచ్ఛాస్త్రార్థజ్ఞానోదయస్య భక్తిసాపేక్షత్వం సిద్ధమ్. * జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థచిన్తకః॥ * పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోఽథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి వచనాచ్చ తత్త్వార్థజ్ఞానస్య భక్తిప్రీతభగవత్కటాక్షసాపేక్షత్వం జ్ఞాయతే. నను య[థా] యాత్వమభిజానాసి, భక్త్యా వేద్మీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం విద్యాభక్తిశబ్దయోరైకార్థ్యం ప్రతీయతే. భక్తిరూపా చ విద్యా మోక్షోపాయేతి ప్రాగుపపాదితమ్. తతశ్చ శాస్త్రజ్ఞానమూలా భక్తిః. భక్తిమూలం శాస్త్రజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్-నైవమ్ - [illegible]వేళాయామేవ పదార్థతయాఽవగమ్యమానేషు పరమాత్మగుణాదిష్వనుకూలబుద్ధిగోచరత్వాద్విద్యాభక్తిశబ్దయోః. తేన సమ్యగ్జ్ఞా[illegible]లాభః. పూర్వపక్షత్వేనోపన్యస్యమానేఽపి సౌగతాభిమతవేదాప్రామాణ్యాదౌ హి భవతి ప్రద్వేషో వైదికానామ్. భగవద్గుణాదిష్వనురక్తచిత్తతా భవతి. న చైషా సాక్షాత్కారకల్పనిరన్తరధ్యానరూపా భక్తిః. అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అథ శాస్త్రార్థయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతభక్తివిరోధినమాహ (అనాదీతి) యద్వా - సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతభక్త్యభావాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవిరోధిపాపానుబన్ధమాహ. (అనాదీతి) వాసనాశబ్దేన పాపస్య దృఢమూలత్వేన దుర్నివారత్వముక్తమ్. వాసనయా పాపమ్, పాపేన వాసనా. అజ్ఞానేన పాపవాసనా. పాపవాసనయాఽజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ అనాదిశబ్దః. శేముషీ-మోక్షోపయోగిజ్ఞానమ్. అశేషశబ్దస్యోపాయోపేయనివర్త్యవిషయా విశ్వశేముషీ దూషితేతి భావః. అనేనార్థాత్స్వపక్షే నివర్త్యం చోక్తం భవతి - కర్మణ ఏవ మోక్షప్రతిబన్ధకత్వాత్. దూషితశేముషీకత్వఫలం సమ్యగ్జ్ఞానాభావమాహ (అనధిగతేతి) ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యస్య పరేణోక్తత్వాత్. పదశబ్దసముదాయేన చ సవిశేషపరత్వప్రాధాన్యేన చ ప్రథమం శబ్దప్రమాణమాహ (పదేతి) ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన పదత్వం న జ్ఞాతమితి పదశబ్దస్య భావః. (వాక్యస్వరూపేతి) వాక్యమనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయీతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. తదర్థయాథాత్మ్యమ్ - తాత్పర్యవిషయః (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానమ్. సకలశబ్దేన స్పార్శనచాక్షుషాదిప్రత్యక్షావాన్తరభిదా వివక్షితా. అన్వయవ్యతిరేకాద్యనుమానావాన్తరభిదా చ వివక్షితా. యద్వా - తత్తద్వాద్యభిమతార్థాపత్త్యాదిప్రమాణాన్తరవిషయస్సకలశబ్దః. వృత్తమ్ - బోధనమ్. (తదితికర్తవ్యతారూపేతి) తర్కేణ ప్రమాణబాధవచనాత్ప్రమాణానుగ్రాహకస్తర్క ఇతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. ప్రమాణానుగ్రాహకతయైవ హి వయం తర్కమఙ్గీకుర్మ ఇత్యత్రాహ (సమీచీనన్యాయేతి) అనుగ్రాహకబుద్ధ్యా స్వీకృతస్యాపి తర్కస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్సోఽసమీచీన ఇతి భావః. అపచ్ఛేదన్యాయాదిసమీచీనన్యాయా ఏవ హి స్వీకృతా ఇత్యత్రాహ (న్యాయమార్గాణామితి) అయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః, అయం సామాన్యవిశేషన్యాయవిషయ ఇతి తత్తన్న్యాయసఞ్చారవిషయవిభాగోఽపి నావగత ఇతి భావః. తర్హి కిమవలమ్బ్య ప్రబన్ధాః కృతా ఇత్యత్రాహ (వికల్పాసహేతి) కుతర్కాః - ప్రమాణవిరుద్ధాః మూలశైథిల్యవిరోధాదిదోషాన్తరాక్రాన్తాశ్చ తర్కాః. తే చ త్రిచతురపదకస్థాయినో న భవన్తి. కింతు వికల్పితాన్యతరశిరసి పరిగ్రహ ఏవ భఙ్గురా ఇత్యాహ (వికల్పాసహేతి) తర్కస్య వికల్పాసహత్వం నామ తద్విషయసాధనాదివికల్పాసహత్వమేవ. (వివిధేతి) బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వం ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరగోచర ఇత్యాదిరూపం కుతర్కాణామన్యోన్యవ్యాహతి నైవిధ్యం వివక్షితమ్. ఈదృశకుతర్క ఏవ కల్కమ్ - అసారభూతమ్ - బౌద్ధైరాత్తసారమ్. ఋజీషమిత్యర్థః. ఏతేన కల్పితమ్-ఉత్కీర్ణమ్. ఇతి హ్యేతత్. కేషాంచిత్సమీచీనార్థాన్తరవిషయజ్ఞానేఽసతి హి అస్యాసమీచీనత్వనిశ్చయః ఇత్యత్రాహ (న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరితి) అనేన పూర్వోక్తవిపరీతాకార ఉక్తః. బహువచనేన స్వపక్షస్య భగవద్బోధాయనాద్యనేకశిష్టపరిగ్రహస్సూచితః. (అనాదరణీయమితి) శిష్యశిక్షాసు పూర్వపక్షోపన్యాసకౌశలార్థమప్యాదర్తుమయోగ్యమిత్యర్థః. అశేషవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రమిత్యారభ్య సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇత్యనేన యదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యన్వయః. ఏవం సంక్షేపేణ ప్రతిపాదితమర్థముపపాదయితుముపక్రమతే (తథాహీతి) నను పూర్వపక్షిణా ప్రథమం వేదాన్తవాక్యాన్యుదాహృత్య తత్ర నిరూపణీయం సర్వం నిరూప్య పశ్చాద్వ్యు[illegible]క్తప్రమాణతర్కాః ప్రదర్శితాః. అతః సిద్ధాన్తేఽపి తేన క్రమేణ తత్ప్రతిక్షేపో యుక్తః. తత్కథం ప్రథమం సకలప్రమాణావిషయత్వనిరూపణం సంగచ్ఛతే. ఉత్తరత్ర చ కథం ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వనిరాసపూర్వకం వేదాన్తవాక్యయోజనా క్రియతే. ఉచ్యతే-ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యాభ్యుపగమాత్ పరేణ వేదాన్తవాక్యాని ప్రథమముదాహృత్య పశ్చాత్తదన్యద్వక్తవ్యం సర్వముక్తమ్. ప్రబలతయాఽభిమతప్రమాణపురస్కారో హ్యుచితః. సిద్ధాన్తినా తు ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యానభ్యుపగమాత్ ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వాభ్య

నిర్విశేషవస్తువాదిభిర్నిర్విశేషే వస్తునీదం ప్రమాణమితి నశక్యతే వక్తుమ్-సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్. యస్తు స్వానుభవసిద్ధమితి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః, సోఽప్యాత్మసాక్షికసవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్సర్వేషామనుభవానామ్. సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేషఇతి నిష్కృష్యమాణస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైర్నిష్క్రష్టవ్యఇతి నిష్కర్షహేతుభూతైస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైస్సవిశేష ఏవాఽవతిష్ఠతే. అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి.

దసనపూర్వకం తదవిరోధేన వేదాన్తవాక్యాని స్వరసతో వ్యాఖ్యాస్యన్తే. తత్ర నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యస్య పరైః ప్రథమప్రతిజ్ఞాతస్య సామాన్యేన సకలప్రమాణబహిష్కృతత్వరూపం దూషణం ప్రథమం ప్రతిజానీతే (నిర్విశేషఇతి) అర్థాత్ప్రమాణస్వభావశ్చ స్వపక్షానుగుణో నిరూపితో భవతి. ఖపుష్పమపి స్వానుభవసిద్ధమితి వక్తుం శక్యమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమిదంశబ్దః. పరసంప్రతిపత్తిపదం ప్రమాణం నకించిదపీతిభావః. యద్వా-నకాచిదపి ప్రమాణవ్యక్తిర్నిర్విశేషగోచరేత్యేకవచనాభిప్రాయః. కుతఇత్యత్రాహ (సవిశేషేతి) నను విశేషాహి నిర్విశేషాః-తత్కథం నిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వమ్. ఉచ్యతే - ధర్మేణ ధర్మీ సవిశేషః. ధర్మిణాచ ధర్మస్సవిశేషః. కస్యచిద్ధర్మభూతం ధర్మివా యన్నభవతి - తత్ప్రమాణశూన్యమితిహి గ్రన్థార్థః. విశేషో వ్యావర్తకః. ధర్మీచ స్వగతధర్మస్య ఆశ్రయాన్తరగతధర్మాద్వ్యవచ్ఛేదకఇతి విశేషశబ్దవాచ్యః. కించ - విశేషో నిర్విశేష ఇతిశబ్దౌ కిం పర్యాయౌ-నవా. ఆద్యే సహ ప్రయోగానుపపత్తిః. ద్వితీయేతు ననిర్విశేషత్వమ్. బోధ్యభేదమన్తరేణ అపర్యాయత్వాయోగాత్. నను కథం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వమ్. నహి గన్ధాదిగ్రాహిప్రమాణం గన్ధాదికం సాశ్రయమావేదయతి. నైవమ్ - ఆశ్రయ ఏవ విశేష ఇతినియమాభావాత్. సంవిదోఽపి సర్వవిశేషణతయా సర్వార్థవైశిష్ట్యం హ్యుపపద్యతే. అయం గన్ధోఽనుభూయతఇతి కాలాదివిశేషావచ్ఛిన్నతయైవ గన్ధాదిప్రతీతేశ్చ సవిశేషవిషయత్వోపపత్తిః. తథా ప్రతీతిశ్చ వక్ష్యతే. తర్హి నవయం ప్రమాణాన్తరేణ నిర్విశేషసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛామః. స్వానుభవసిద్ధంహి తదిత్యతఆహ (యస్త్వితి) తుశబ్దేన సమయం విశింషన్ సమయవైశిష్ట్యమూలం స్వానుభవలక్షణప్రమాణవైషమ్యమభిప్రైతి. స్వగోష్ఠీనిష్ఠఇతి పరవాద్యసంమతత్వం దర్శయతి. ఆత్మసాక్షికానుభవస్య సవిశేషత్వం దర్శయతి (ఇదమహమితి) (విశిష్టవిషయత్వాదితి) విశిష్టో విషయః స్వయమనుభవఏవ. శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివత్, అయంనిర్దేశః. అన్యథా స్వానుభవనిర్విశేషత్వనిరాసే ఘటాదిసవిశేషత్వసాధనస్యానుపయోగాత్. అనుభూయమానోఽప్యనుభవఇత్యుపరితనగ్రన్థస్యాప్యేవమేవార్థః - స్వానుభవసిద్ధమిత్యనేనైకార్థ్యాత్. నచానుభవశబ్దోఽనువ్యవసాయపరః - నహ్యనువ్యవసాయరూపం ప్రత్యక్షమిష్టమ్ - అతీతవిషయతయా ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. పరజ్ఞానం ప్రముషితసంస్కారం స్వజ్ఞానంచానుమేయమ్. అన్యత్తు స్మృతివిషయః. నచ స్మృతివిషయత్వమిహ వివక్షితమ్ - అనుభవశబ్దస్యాతదర్థత్వాత్. అతోఽనుభూయమానత్వం అవభాసమానత్వమ్. ఇదమహంశబ్దాభ్యాం సకర్మకర్తృకఏవానుభవ ఇత్యుక్తమ్. అదర్శమిత్యనేన అపరోక్షత్వవిశేషాన్వయోఽభిప్రేతః. అతీతత్వంత్వవివక్షితమ్ - అన్యథా [illegible] స్వతస్సిద్ధత్వాయోగాత్. (కేనచిద్విశేషేణేతి) ఉక్తేష్వప్యన్యతమవిశేషణమన్తర్గత్వాప్యవర్జనీయమితిభావః. యద్వా - అదర్శమితీత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారవచనః ప్రకృతసజాతీయరూపం విశేషం యావత్సంభవం గృహ్ణాతి. తేన పరోక్షత్వవర్తమానత్వాదికం కేనచిదితి వివక్షితం స్యాత్. పరోక్షత్వం విషయద్వారా. నను నహీవయమిదమహమదర్శమితి ప్రతీతిమపలపామః. సాతు తర్కవ్యవస్థాపితవిషయా నిర్విశేషే ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సవిశేషోఽపీతి) స్వవ్యాఘాతస్య దర్శయిష్యమాణత్వాద్యుక్త్యాభాసేనేత్యుక్తమ్. (నిర్విశేషఇతినిష్కృష్యమాణఇతి) యదా నిర్విశేషఇతి నిష్కృష్యతే తదానీమేవంహి నిష్క్రష్టవ్యఇత్యర్థః. కథం నిష్క్రష్టవ్య ఇత్యత్రాహ (సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి) సత్తానతిరేకిచేత్ పక్షావిశిష్టో హేతుస్స్యాత్. తదయుక్తమ్-పక్షవ్యావర్త [వ్యాప] కోహి హేతుః. కించ - అన్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ స్వవ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః. స్వరూపే ప్రతిపన్నే స్వస్యాన్యతాదాత్మ్యభ్రమవిరోధినశ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః - యథా శుక్తిత్వాదేః. బ్రహ్మణస్తు వస్త్వన్తరస్యాన్యస్మాద్వ్యావర్తకధర్మత్వాభావాత్స్వరూపే భాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ నస్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి వక్ష్యమాణశౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యాభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిరిత్యుక్తమ్. సాధారణశ్చేద్ధేతురనైకాన్తికో భ్రమావిరోధీచ స్యాత్-యథా శౌక్ల్యాదిః. అసాధారణం శుక్తిత్వమేవహి రజతభ్రమవిరోధి. అతస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. స్వశబ్దేన వ్యధికరణాసిద్ధిపరిహారః. స్వభావవిశేషైః ధర్మవిశేషైః-ఏవంసామాన్యేనార్థశరీరముక్తమ్. అత స్త్వయాపి నిరాసకహేతుతయాభిమతానాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వే అవర్జనీయే ఇత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి పునఃకథనమ్. యే యే హేతవః, సవిశేషఘటాదివస్తువ్యావృత్తాస్సామాన్యేనసకలవిశేషాభావసాధకాః-తేఽర్థసామర్థ్యాత్సామాన్యాన్తర్గతం స్వాత్మానమపి నివర్తయేయురేవేత్యత్రాహ (అతః కైశ్చిదితి) అతః-తేషాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వయోరవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదిత్యర్థః. (కైశ్చిదితి) స్వాసాధారణైః ప్రామాణికైరిత్యర్థః. (విశిష్టస్యైవేతి) నిర్విశేషత్వసాధకనివృత్తౌ నిర్విశేషత్వాసిద్ధేస్తదనివృత్తౌ తైరేవ సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయః. (అన్యఇతి) నిర్విశేషత్వసాధకా హేతవో యేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తాః - తద్గతా ఇహాప్రామాణికా రూపాదయో విశేషా అస్మిన్నిరస్యన్తే - నతుసర్వవిశేషాః. అనన్నిమద్వ్య

నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః, ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేః. స్వాపమదమూర్ఛాసు చ సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః. స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనుభవస్య విశేషా విద్యన్త ఏవ. తే చ న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః - వస్తుమాత్రాభ్యుపగమే సత్యపి విధాభేదవివాదదర్శనాత్, స్వాభిమతతద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యమ్. శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యమ్ - పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వమ్. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ

వృత్తిర్భూతాన్ విశేషాంస్తస్మిన్నుత్పన్నానేవ నివర్తయతి - తత్త్వాకారాన్తరమిత్యర్థః. (సర్వమితి) స్వానుభవే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరేష్వపీత్యర్థః. స్వరూపాతిరిక్తస్యైవ సకలవిశేషనివృత్తేస్సాధయితుమశక్యత్వాత్, న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి. ఏవం కర్మకర్తృవ్యుదాసముఖ్యస్య వస్తునస్సవిశేషత్వముపపాదితమ్. అథ కర్మకర్తృనిరాసపర ముఖ్యక ఇత్యాహ (ధియో హీతి) ధీత్వమ్ - విషయప్రకాశకత్వమ్. స్వప్రకాశతా - అనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్. ఏతదుభయం స్వప్రకాశవాదే సాధనతయా సాధ్యతయా చ పరేణోపన్యస్తమ్. (జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేరితి) నియమేన స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశకతయా భాసమానత్వాద్ధీత్వస్వప్రకాశత్వే సిధ్యత ఇత్యర్థః. ధీత్వం విషయసాధనత్వమ్ - ఉభయం భాసమానత్వాదితి న సాధ్యావిశిష్టతా. యద్వ్యుపలబ్ధిసిద్ధం సకర్మకర్తృత్వం నాఙ్గీకరుషే - తతః సకర్మకర్తృత్వహేతుకం స్వప్రకాశత్వమపి న సిధ్యేదితి భావః. యద్వా - ధీత్వమ్ - ధీస్వరూపమాత్రమ్. హిశబ్ద ఉపలబ్ధేస్సర్వసంప్రతిపత్తిం దర్శయతి. నను సకర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతమ్ - అన్యదేవ తు స్వాపాద్యవస్థానుభూతం నిర్విశేషం సాధ్యత ఇత్యత్రాహ (స్వాపేతి) అనుభవః - ఆత్మస్ఫురణమ్. న హి తదా ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణమ్. స్వావసరే - అహమర్థస్యైవాత్మత్వసమర్థనే. నిపుణతరమ్ - పరప్రయుక్తయుక్త్యైవేతి భావః. సుఖమహమస్వాప్సం మామప్యహం న జ్ఞాతవానిత్యాదినా పరోక్తపరామర్శేనైవేతియావత్. యద్వా - నిపుణతరం-విశదతరం. ఏతదుక్తం భవతి - కిం త్వయా స్వానుభవాధీనం నిర్విశేషత్వం కర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్యోచ్యతే - ఉతాహమితి భాసమానస్యాత్మస్వరూపభూతజ్ఞానస్య - ఉత తదుత్తీర్ణస్య వా. ఆద్యే కర్మకర్త్రవచ్ఛేదనియమాదేవ న నిర్విశేషత్వమ్. ద్వితీయే ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వాదిభిస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి వక్ష్యతే. తృతీయే శూన్యత్వాదేవ న నిర్విశేషత్వం సాధ్యమితి. ముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వమాహ (స్వాభ్యుపగతాశ్చేతి) ఆదిశబ్దేన స్వప్రకాశత్వైకత్వానన్దత్వాదయో వివక్షితాః. తే వస్తుమాత్రమితి హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (తేచేతి) ఉపపాదయతి (వస్త్వితి) బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తమ్. అనేన తు నిత్యత్వమ్. వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే. అనేన తు స్వప్రకాశత్వైకత్వే. స్వరూపం తు తైస్సర్వైరభ్యుపేతమ్. అతో విప్రతిపత్తివిషయః, సంప్రతిపత్తివిషయశ్చైక ఏవేతి వక్తుమయుక్తమిత్యర్థః. విమత్యన్తరభావినా తదుపపాదనేన చ స్వరూపాతిరిక్తతాం ప్రథయతి (స్వాభిమతేతి) క్షణికత్వవాదినం ప్రతి వస్తునిత్యత్వం సాధయతా త్వయా స్వరూపమాత్రాతిరేకేణ కించిత్సాధితమస్తి - న వా - అస్తి చేత్సధర్మత్వమ్ - నో చేత్ - సిద్ధసాధనత్వమ్ - స్వరూపమాత్రస్యాభిమతత్వాత్. సంవిన్నిత్యేతి ప్రతిజ్ఞావాక్యగతౌ ధర్మధర్మిశబ్దౌ కిం పర్యాయౌ - న వా. ఆద్యే సాధనాయాసో నిష్ఫలః. ద్వితీయే స్వరూపాతిరిక్తధర్మాన్తరస్వీకార ఇతి భావః. స్వమతోపపాదనాన్న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యన్వయః. పూర్వం సవిశేషత్వనిరాసకహేతుభిస్సవిశేషత్వముక్తమ్. అనన్తరం సాధ్యధర్మైః. తత్తద్గ్రాహకతిపయవిశేషసాధకహేతుభిః. ఏతే నిరాసకసాధ్యసాధనధర్మా అపరమార్థా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-విశేషవ్యుదాసకత్వేన సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన చ కేషాంచిద్ధర్మాణాం త్వయోక్తత్వాత్. పరమార్థభూతైస్తైస్తైర్విశిష్టమిత్యర్థః. ప్రామాణికైరిత్యనేన కైశ్చిదితి పూర్వోక్తస్యార్థస్యాపి విశేషో దర్శితః. (విశిష్టమేవేతి) పూర్వోక్తసత్తాతిరేకిత్వస్యాసాధారణత్వాభావే భ్రమోచ్ఛేదో న స్యాత్. నిరాసకధర్మాపారమార్థ్యే శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతసత్యత్వవత్ నిరసనీయాకారసత్యత్వం ప్రసజేత్, సాధ్యధర్మాపారమార్థ్యే చ నిత్యత్వాదివిపరీతాకారసత్యత్వప్రసఙ్గః, సాధనాపారమార్థ్యే చ సాధ్యనిత్యత్వాదివిపరీతాకారస్య సత్యత్వమాపద్యేతేతి భావః. ఇత్థం స్వానుభవప్రసఙ్గాత్తత్రాపి సవిశేషత్వముపపాదితమ్. అథ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం వక్తుమారభతే. తత్ర పరేణ ప్రత్యక్షాద్బలీయస్త్వేనోక్తత్వాత్, సవిశేషబోధకత్వాతిశయస్య స్వాభిమతత్వాచ్చ ప్రథమం శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) తుశబ్దః పరోక్తబలీయస్త్వసూచకః. విశేషేణేతి పదేన సవిశేషవస్తుబోధకత్వాతిశయ ఉచ్యతే. యద్వా-సర్వప్రమాణానాం సవిశేషగోచరత్వే ప్రతిజ్ఞాతే చిద్వస్తున్యన్తరఙ్గతయా స్వప్రకాశవృత్తిం నిరూప్య తదనన్తరమాత్మని ప్రత్యక్షాదిభ్యోఽన్తరఙ్గత్వేన ఉభయవాదిసంమతస్య శాస్త్రస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) సవిశేషగోచరత్వే ప్రమాణాన్తరేభ్యోఽతిశయో విశేషేణేత్యుచ్యతే. తుశబ్దేన తదౌపయికం శబ్దస్య సవిశేషగోచరప్రత్యక్షాదిపూర్వకత్వం విశేష ఉచ్యతే. ప్రతిజ్ఞాతస్య హేతుమాహ (పదవాక్యరూపేణేతి) తతః కిం సవిశేషవిషయత్వస్యేతి శఙ్కాయాం పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (ప్రకృతీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరితి) (పదస్యైవేతి) వాక్యం తావదాస్తామ్. పదమేవ సవిశేషపరమితి భావః. వాక్యరూపేణ

విశిష్టార్థప్రతిపాదనమవర్జనీయమ్. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసఙ్ఘాతరూపస్య వాక్యస్యానేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయమ్. నిర్వికల్పకమపి సవిశేషవిషయమేవ - సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థవిశిష్ట ప్రతిసంధానహేతుత్వాత్. నిర్వికల్పకంనామ కేనచిద్విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణమ్. న సర్వవిశేషరహితస్య. తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనాదనుపపత్తేశ్చ. కేన చిద్విశేషేణేదమిత్థమితి హి సర్వా ప్రతీతిరుపజాయతే. త్రికోణసాస్నాదిసంస్థానవిశేషేణ వినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్. అతో నిర్వికల్పకమేకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమ్. ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమ

ప్రవృత్తిం వివృణోతి (పదభేదశ్చేతి) పదభేదః - పదానాం పరస్పరభేదః. న కేవలం ప్రకృతిప్రత్యయభేద ఏవార్థభేదహేతుకః. పదభేదోపీతి చార్థః, అన్యథా పదాన్తరవైయర్థ్యాదితి భావః. పదభేదస్యార్థభేదనిబన్ధనత్వేపి వాక్యైకత్వాన్నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం వాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వం వదన్ నిర్విశేషే ప్రమాణాభావముపసంహరతి (పదసంఘాతేతి) తత్తత్పదాభిధేయానాం సంసర్గవిశేష ఏవ వాక్యప్రతిపాద్యః - నతు తత్తత్పదార్థప్రహాణేన అర్థాన్తరమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషశబ్దేన నిర్విశేషం వస్తు కింప్రతిపన్నమ్. ఉతాప్రతిపన్నమ్. ఉత సవిశేషం వస్తుప్రతిపన్నమ్. ఆద్యే నిర్విశేషవస్తునః శబ్దేన ప్రతిపాదనాన్నిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయేతు నిషేధ్యాప్రతిపత్తేర్నిషేధోఽనుపపన్నః. తృతీయేతు సవిశేషనిరాసగకృతస్స్యాత్. నైవం - భ్రాన్తిప్రమితివిభాగాత్, నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రమాణభావో హి నిషిధ్యతే - నతు భ్రమహేతుత్వమ్. అతో నిర్విశేషశబ్దజనితా మిథోఽన్వయానర్హార్థగోచరా భ్రాన్తిః ప్రమితిజనకైశ్శబ్దైర్బాధ్యత ఇతి యుక్తమ్. అధికరణతదసాధారణనిషేధ్యప్రతిపక్షధర్మతో విశేషశబ్దస్య సంకోచానభ్యుపగమేఽప్యధికరణాలాభాన్నిషేధకశబ్దస్యానన్వయ ఏవ స్యాత్ - నహి నిర్విభక్తికః పదాన్తరానన్వితో నిర్విశేషశబ్దోఽర్థాభిధాయీ. అతస్సంకోచాభావే వ్యాఘాతః. యద్యపి కథంచిద్విభక్త్యర్థో నవివక్షితః. తథాపి నిర్విశేషపదస్య బహువ్రీహిత్వాదన్యపదార్థాభిధానమవర్జనీయమ్. తత్పురుషప్రయోగేచ అధికరణాభిధానమవర్జనీయమ్. అతో యది నిర్విశేషశబ్దః ప్రమాణభూతవాక్యస్థః - తదా విషయవిభాగో ద్రష్టవ్యః - సకలవిశేషశూన్యప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. నగరే కోపి విశేష ఇత్యుక్తే నకశ్చిదపీత్యాదిషు సవిశేషనిషేధః సంకుచితవిషయో దృష్టః. తథా శాస్త్రేష్వపి * అవిశేషాస్తతో హి త ఇతి గన్ధాదిగుణాన్వితానామపి పృథివ్యాదీనాం శాన్తత్వఘోరత్వమూఢత్వరూపకతిపయవిశేషవిరహవివక్షయా అవిశేషశబ్దః ప్రయుజ్యతే. ఏవం జ్ఞానస్వరూప ఆత్మన్యన్తర్గతయా స్వానుభవశబ్దౌ నిరూపితౌ. అథ వ్యతిరిక్తప్రమాణేషు మూలభూతస్య ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వముపపాదయతి (ప్రత్యక్షస్యేత్యాదినా) నిర్వికల్పకానుభూతార్థస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్య వక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనచ సవికల్పకస్వరూపం ప్రదర్శితమ్. అథ నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమపీతి) ఏకజాతీయపిణ్డేషు ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వంచ హృది నిధాయ హేతుమాహ (సవికల్పక ఇతి) విశిష్టప్రతిసంధానమితి షష్ఠీసమాసః, కర్మధారయో వా. స్వస్మిన్-నిర్వికల్పకే. అనుభూతజాత్యాదిపదార్థవిశిష్టవస్తువిషయస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డస్య విశిష్టతయాఽవగతత్వమర్థలబ్ధమ్. ప్రథమపిణ్డే జాతివిశిష్టతయా ప్రతీతే హి ద్వితీయాదిషు జాత్యనువృత్తిబుద్ధిలక్షణం ప్రతిసంధానం ఘటతే. కథం ప్రతిసంధానమ్-సకలవిశేషశూన్యవిషయం హి నిర్వికల్పకమితి హేత్వసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నిర్వికల్పకం నామేతి) సకలవిశేష వైధుర్యాభావముపపాదయతి (తథాభూతస్యేతి) సకలవిశేషశూన్యగ్రహణం కిం దర్శనాదభ్యుపగమ్యతే-కింవాఽనుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి వికల్ప్య న తావద్దర్శనమిత్యాహ (కదాచిదపీతి) కల్పనం వ్యుదస్యతి (అనుపపత్తేరితి) నిర్విశేషజ్ఞానబాధికైవ అనుపపత్తిర్దృశ్యతే. తత్కల్పికాతు దూరతో నిరస్తేతి భావః. అదర్శనం వివృణోతి (కేనచిదితి) ప్రకారవిశేషనియమోఽస్తీతి భావః. ఉత్తరత్ర గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యా హేతుత్వం స్ఫుటమ్. అత్ర పఞ్చమీస్థానే హిశబ్దః. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిమేవ వివృణ్వన్నర్థాత్సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనామపి వ్యుదస్యతి (త్రికోణేతి) అనుపపత్తిం వివృణోతి (గ్రహణాయోగాదితి) అధ్యాహృతశఙ్కావాక్యేన గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యన్తాన్వయః. త్రికోణమ్. గోముఖమ్. గ్రహణాయోగాత్ - దృష్టవ్యాప్తివిరోధేన సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనస్యానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. అనుపపత్తేరిత్యనేన విపక్షే బాధకతర్కోఽప్యభిప్రేతః. సవిశేషవిషయత్వాభావే ప్రత్యయత్వమేవ హీయేతేతి, అస్య తర్కస్యానుగ్రాహ్యం ప్రమాణం ప్రత్యక్షం యోగ్యానుపలమ్భశ్చ. యద్వా - అనుపపత్తేరిత్యనేన సవిశేషవిషయత్వే సాధకం ప్రమాణం వివక్షితమ్. ప్రథమాక్షసంనిపాతజం జ్ఞానం సవిశేషవిషయమ్ - జ్ఞానత్వాత్, సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సాధకప్రమాణాభావబాధకప్రమాణసద్భావాభ్యాం వివక్షిత కతిపయవిశేషశూన్యగ్రహణం నిర్వికల్పకమితి సిద్ధమ్. అనేన నిర్వికల్పకశబ్దస్య సంకుచితవృత్తిత్వం ఫలితమ్. సచ సంకోచః కస్మిన్విషయ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-ఉక్తాదర్శనానుపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. ప్రథమద్వితీయపిణ్డయోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దౌ నసంకేతితౌ. అతస్తయోః పిణ్డయోర్వైషమ్యం వక్తవ్యమితి శఙ్కాయాం గ్రాహ్యాకారభేదం దర్శయతి (తత్రేత్యాదినా వాక్యద్వయేన) గోత్వాను

పిణ్డగ్రహణే గోత్వాదేరనువృత్తాకారతా న ప్రతీయతే. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వం ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమ్. సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిర్న ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యత ఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వమ్. న పునస్సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణాత్. సంస్థానరూపజాత్యాదేరప్యైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్, సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ, ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽపి ససంస్థానమేవ వస్త్విత్థమితి గృహ్యతే.

స్వోక్తప్రతిభ్యప్రతీత్యోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తతాం దర్శయతి (ప్రథమప్రతీతీత్యాదినా వాక్యద్వయేన) పూర్వగ్రన్థోక్తం గోత్వం సంస్థానశబ్దేన విశేషితమ్. తేన పరాభిమతవిలీనాఙ్గగతఘృతత్వాదేరివ ప్రత్యక్షత్వే వ్యఞ్జకాపేక్షయా విలమ్బో నాస్తీతి దర్శితమ్. అనేన సంస్థానమనన్తరగ్రన్థే సాస్నాదిశబ్దేన నిర్దిశ్యతే. ఏవమనువృత్తిగ్రహాగ్రహాభ్యాం సవికల్పకత్వం నిర్వికల్పకత్వంచోక్తమ్. నానువృత్తిమాత్రాగ్రహణాన్నిర్వికల్పకత్వమ్. కింతు జాత్యగ్రహణాచ్చ. అనువృత్త్యగ్రహణేఽపి జాతిరేవాగృహీతా స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (న పునస్సంస్థానాగ్రహణాదితి) అత్రాగ్రహణానుపపత్తిద్యోతకస్సంస్థానరూపశబ్దః. గోత్వాదేరసాధారణధర్మభూతానువృత్త్యగ్రహణాత్, గోత్వాదిర్న గృహీత ఇతి శఙ్కాయామగ్రహణానుపపత్తిమేవ వివృణోతి (సంస్థానరూపజాత్యాదేరపీతి) గ్రహణకారణభూతేన్ద్రియయోగ్యతాయామపి సఏవ హేతురితి ద్యోతనాయ పునస్సంస్థానశబ్దోక్తిః. నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వే ప్రమాణత్వేన సవికల్పకే నిర్వికల్పకానుభూతార్థవిశిష్టప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వముక్తమ్. పరాభిమతనిర్వికల్పకాభావే యోగ్యానుపలమ్భః ప్రమాణమ్, తయోరనుగ్రాహకతర్కశ్చ అనేనోక్తో భవతి. కిం ప్రమాణానుపపత్త్యా ప్రమేయానుపపత్త్యా వా వస్తుమాత్రగ్రహణాభ్యుపగమ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రమాణానుపపత్తిం ప్రథమం వ్యుదస్యతి (ఐన్ద్రియకత్వావిశేషాదితి) అనేన పృథివ్యపృథక్సిద్ధగన్ధవ్యావృత్తిః. కథమైన్ద్రియకత్వమ్ - సమవాయస్యానైన్ద్రియకత్వాత్తదయుక్తమితి చేత్, తర్హి సవికల్పకే విశిష్టగ్రహణమనుపపన్నమ్, అతో న భిన్నేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమితి న ప్రమాణానుపపత్తిః. అసంనిహితత్వాత్ ప్రమేయానుపపత్తిః. అపృథక్సిద్ధత్వేన తన్నాస్తీతి పరిహరతి (సంస్థానేనేతి) అనేన చాక్షుషత్వేఽపి పృథక్సిద్ధదణ్డాదివ్యావృత్తిః. ఏకేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సత్యపృథక్సిద్ధత్వాత్, ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిర్నాస్తీతి ససంస్థానమేవ వస్తు గృహీతమిత్యర్థః. ఏవం పూర్వం సంస్థానరూపశబ్దేనాభిప్రేతోఽర్థో వివృతో భవతి. అనువృత్త్యగ్రహణాన్న సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహశ్శఙ్కనీయః - ప్రకారప్రకారిభావేన గ్రహణోపపత్తేరితి భావః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అనువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వమగృహీతం చేత్ ద్వితీయపిణ్డేఽపి గోత్వం దుర్గ్రహమ్ - అనువృత్త్యగ్రహాత్. అనేకవ్యక్త్యన్వయరూపా హ్యనువృత్తిః. సా చాన్వయినః పదార్థస్య పూర్వవ్యక్తినిష్ఠతాపరామర్శేనైవ ద్వితీయాదిషు గృహ్యతే. అతః ప్రథమపిణ్డే గోత్వాగ్రహాత్ తదన్వయాపరామర్శేన ద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిః ద్వితీయేఽపి దుర్గ్రహేతి తత్రాపి గోత్వమగృహీతమ్. ఏవం ప్రథమద్వితీయవ్యక్త్యన్వయాపరామర్శే తృతీయేఽనువృత్తిరగృహీతేతి గోత్వమగృహీతమ్. ఏవం వ్యక్త్యన్తరేష్వపి, గోత్వం దుర్గ్రహం స్యాత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణఏవ గోత్వగ్రహణమభ్యుపేతవ్యమ్. ఏవం సకలవిశేషశూన్యవస్తుగ్రహణం వ్యుదస్తమ్. జాత్యాదయో విశేష్యంచ పృథఙ్నిర్వికల్పకే గృహీతమ్. సవికల్పకఏవ విశిష్టతయా గ్రహణమితి పక్షశ్చార్థాన్నిరస్తో భవతి. విశేషణం విశేష్యంచ పృథక్పృథగ్గృహీతమితి కథమవగతమ్ - దణ్డకుణ్డలాదిషు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వదర్శనాదితి చేత్ - తత్ర కిమపృథక్సిద్ధివేలాయాం పృథగ్గ్రహణమ్ - ఉత పృథక్స్థితివేలాయామ్ - న ప్రథమః - విశిష్టత్వేనైవ గ్రహణాత్. పృథక్స్థితివేలాయాంతు విశిష్టగ్రహణమేవ నాస్తీతి న తత్ప్రతీతిహేతుత్వమ్. అతః పృథగ్గ్రహణస్య విశిష్టగ్రహణహేతుత్వాభావాత్ న గోత్వాదౌ పృథగ్గ్రహణప్రసఙ్గః. నను విశేషణవిశేష్యభావస్య సప్రతియోగికత్వాత్తజ్జ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్వరూపజ్ఞానమపేక్షితమితి విశిష్టప్రతిపత్తేర్జాత్యాది పదార్థస్వరూపమాత్రగ్రహణపూర్వకత్వం స్వీకార్యమ్. ఉచ్యతే - ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షా నామ కిం విశిష్టజ్ఞానే ప్రతియోగ్యవభాసనియమః- ఉత తజ్జ్ఞానస్య విశిష్టజ్ఞానహేతుత్వమ్. ప్రథమమభ్యుపగచ్ఛామః- ద్వితీయేచ జాత్యాదయః పదార్థాః ప్రథమం మిథో వ్యావృత్తతయా గృహీతా నవా - న చేత్- అవ్యావృత్తతయా గృహీతానాం పూర్వోత్తరజ్వాలానామివ విశేషణవిశేష్యభావప్రతియోగితాప్రతీతిర్నోపపద్యతే - యది వ్యావృత్తతయా గృహీతాః- తదా వ్యావృత్తిశ్చ విశేషణవిశేష్యభావేన పారతన్త్ర్యాదిలక్షణేన తదౌపయికాకారాన్తరేణ వా యది న స్యాత్ - విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసప్రతీతిః ప్రసజ్యతే. వస్తుసామర్థ్యాద్వ్యావృత్తవ ఏవ విశేషణవిశేష్యభావః ప్రతీయత ఇతి చేత్ - తర్హి వస్తుసామర్థ్యం నామ విశేషణవిశేష్యభావరూపం తదౌపయికాకారాన్తరరూపం వా స్యాత్. వస్తుస్వభావస్య సత్తయోపకారకత్వే వస్తుస్వభావాదేవ విశిష్టప్రతీతిసంభవాత్, స్వరూపమాత్రగ్రహణకల్పనమయుక్తమ్. జ్ఞాతతయోపకారకత్వే తేన స్వభావేన వ్యావృత్తతయా విశేషణస్య ప్రాగవగతిరస్తీతి ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిరభ్యుపగతా స్యాత్. అతో వరం ద్రవ్యస్యైవ ప్రథమం విశిష్టతయా ప్రతీత్యభ్యుపగమః, తస్యాపి స్వభావస్య స్వవిశేష్యభూతం విశేషణం ప్రతి విశేషణత్వం న ప్రథమమవగతమ్ -కిం ? స్వరూపమాత్రమితి చేత్తర్హి విశేషణతత్స్వభావయోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః ప్రతీయేత. తత్పరిహారాయ తస్య వస్తుస్వభావస్య ఆకారాన్తరాభ్యుపగమేఽనవస్థా. యది వ్యత్యాసవిశిష్టప్రతీతిప్రాథమ్య

అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా సంస్థానివత్సంస్థానవచ్చ సర్వదైవ గృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వమ్. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తమ్. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే. తత్రేత్థంభావస్సాస్నాదిసంస్థానవిశేషః, తద్విశేష్యం ద్రవ్యమిదమంశ ఇత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ. తథాహి - ప్రథమమేవ వస్తు ప్రతీయమానం సకలేతరవ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తౌ తయోరత్యన్తభేదః ప్రతీ

ప్రసఙ్గపరిహారాయ జాత్యాదీనాం స్వరూపమేవ విశేషణభావో విశేష్యభావశ్చ - న త్వాకారాన్తరమిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదా ప్రథమప్రతిపత్తిర్విశేషణతయా విశేష్యతయా చ స్యాత్. తదప్రతిపత్తౌ స్వరూపస్యాగృహీతత్వప్రసఙ్గాత్. తథైవ ప్రతీతౌ ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిస్స్యాత్. ఏకస్యామ్ ప్రతీతౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ జాత్యాదీనాం ప్రతిపన్నత్వాత్. అతః ప్రథమత ఏవ పరస్పరప్రతియోగికవిశేషణవిశేష్యభావప్రతీతిస్సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఏవం సతి విశిష్టగ్రహణస్య పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వే భిన్నసామగ్రీవేద్యవస్తుగోచరత్వముపాధిస్స్యాత్. పక్షవ్యతిరిక్తవ్యవచ్ఛేద్యాభావేప్యుక్తతర్కబలాత్ పక్షవ్యవచ్ఛేదకత్వసిద్ధేరుపాధిత్వం యుక్తమ్. యథా ప్రధ్వంసాభావస్యాదిమత్త్వాదన్తవత్త్వే భావరూపాదిమత్త్వముపాధిర్భవతి భావోన్మజ్జనప్రసఙ్గరూపతర్కబలాత్. యథాగ్నిమత్త్వాద్ధూమానుమానే ఆర్ద్రేన్ధనముపాధిస్సర్వత్రాగ్నిమతి ధూమోపలమ్భప్రసఙ్గతర్కబలాద్భవతి తద్వత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వం గృహ్యతే. ద్వితీయాదిష్వనువృత్తిగ్రహణమభ్యుపేత్యమ్. అతో యథోక్తస్వరూపే ఏవ నిర్వికల్పకసవికల్పకే. అనువృత్తిగ్రహాగ్రహౌ హి సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః ప్రయోజకౌ కథితౌ. తత్కథం ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః - ప్రథమగ్రహణ ఏవ ససంస్థానవస్తుగ్రహణాత్. అనువృత్తిగ్రహణవిధురప్రథమేతరగ్రహణే కథం సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (ద్వితీయాదీతి) ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు - ద్వితీయాదిత్వేన పిణ్డగ్రహణేషు. అనేన సంస్కారసచివగ్రహణం సవికల్పకమితరన్నిర్వికల్పకమితి సిద్ధమ్. ఏతేన న కేవలం జాత్యనువృత్త్యైవ సవికల్పకత్వం జాతిగుణాదిష్వన్యతమానువృత్తివిశిష్టగ్రహణమపి సవికల్పకమితి సిద్ధమ్. సర్వవిధానువృత్తివికలగ్రహణమేవ నిర్వికల్పకమ్. యథా ఏకవ్యక్తౌ ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానమ్. న త్వేకవ్యక్తావపి సంస్కారజన్యం దేశకాలాద్యనువృత్తివిశిష్టగ్రహణం సవికల్పకం స్యాత్. స్యాదేవ సంస్కారజన్యత్వానువృత్తిగోచరత్వావిశేషాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యుక్తిస్తు జాత్యనువృత్తిప్రదర్శనార్థా. సంస్థానివత్ సంస్థానవదితి దృష్టాన్తద్వయప్రదర్శనం స్పష్టీకరణార్థమ్. పిణ్డధర్మస్సంస్థానమ్. తద్ధర్మోనువృత్తిరితి ధర్మిధర్మభావరూపసామ్యనిబన్ధనం చ దృష్టాన్తద్వయోపాదానమ్. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః సంస్కారసచివత్వతద్విరహాభ్యాం సామగ్రీవైషమ్యమ్. గోత్వాద్యనువృత్తితద్విరహాభ్యాం గ్రాహ్యాకారవైషమ్యమిత్యుక్తం భవతి. ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) ప్రసఙ్గాద్భేదాభేదం నిరాకరోతి (అత ఏవేతి) అత ఏవ - ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనేన. సర్వత్ర - పిణ్డద్వయజాతివ్యక్తిగుణగుణిక్రియాతద్వత్కార్యకారణేష్విత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (ఇదమిత్థమితి) భేదాభేదవాదినా పిణ్డానామన్యోన్యభేదాభేదసమర్థనే ఇదమిదం న భవతీతి భేదః, ఇదమిదం భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్యైవ యుగపద్భావాభావరూపవ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనాభేదో వ్యక్త్యాత్మనా భేద ఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేద ఉపపాదితః. జాతిగతోఽభేదః, వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతేతి శఙ్కాపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోశ్చాన్యోన్యభేదాభేద ఉక్తః. తన్నిర్వహణాయాకారాన్తరాన్వయాదర్శనాత్ ప్రతీతిరేవ శరణమిత్యాశ్రితా. అతస్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోర్భేదేనైవ ప్రతీతేరభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి (ఇదమిత్థమితి) ఇదంభావో విశేష్యమ్. ఇత్థంభావో విశేషణమ్. ఇత్థమంశః కః, ఇదమంశః క ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదే చత్వారో హేతవః పరోక్తాః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణమ్, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసమానాధికరణపదప్రయోగః, సహోపలమ్భనియమశ్చేతి. అత్ర సహోపలమ్భనియమసమానాధికరణప్రత్యయౌ భేదాభేదసాధకౌ. అన్యౌ ద్వావభేదసాధకౌ. ఇదం హేతుచతుష్టయమాశఙ్క్యాహ (తథాహీతి) తాన్ హృది కృత్వా ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణం వ్యుదస్యతి (ప్రథమమిత్యాదినా) సకలేతరవ్యావృత్తమ్ - సకలవిజాతీయవ్యావృత్తమిత్యర్థః. తతః కిం భేదేన గ్రహణస్యేత్యత్రాహ (వ్యావృత్తిశ్చేతి) గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయా ఇత్థమితి ప్రతీతేః వ్యావృత్తిశ్చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అనేనాఖణ్డవాక్యార్థభఙ్గశ్చార్థతః కృతో భవతి. శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యస్యేహాభిప్రేతత్వాత్తచ్చ పూర్వం దర్శితమ్. గోత్వాదివిశిష్టతయా ప్రతీతిరస్తు - తథాపి అభేదః స్వప్రమాణేన ప్రసజ్యతే చేన్న నివార్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర - గోత్వతదాశ్రయాదిషు దణ్డకుణ్డలాదిషు చ - దణ్డదణ్డినోరివ జాతితద్వతోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఏవ అభేదవిరోధీత్యర్థః. (విశేషణవిశేష్యభావేతి) గోత్వవ్యక్త్యోరనువృత్తివ్యావృత్త్యగ్రహేపి విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాకారాన్తరేణ భేదో గృహీతః. న హ్యేకేనైవాకారేణ భేదగ్రహ ఇత్యస్తి నియమ ఇతి భావః. ఉభయత్రాత్యన్తభేదోఽస్తి చేత్ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యమేకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, సహోపలమ్భనియమశ్చ కథమేకత్ర

ణైవ సువ్యక్తః. తత్ర దణ్డకుణ్డలాదయః పృథక్సంస్థానసంస్థితాస్స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరవిశేషణతయాఽవతిష్ఠన్తే. గోత్వాదయస్తు ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థభూతాస్సన్తో ద్రవ్యవిశేషణతయా అవస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణవిశేష్యభావస్సమానః. తత ఏవ తయోర్భేదప్రతిపత్తిశ్చ. ఇయాంస్తు విశేషః. పృథక్స్థితిప్రతిపత్తియోగ్యా దణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తు నియమేన తదనర్హా ఇతి. అతో వస్తువిరోధః ప్రతీతిపరాహత ఇతి ప్రతీతిప్రకారనిహ్నవాదేవోచ్యతే. ప్రతీతిప్రకారోఽపి ఇదమిత్థమిత్యేవ సర్వసమ్మతః. తదేతత్సూత్రకారేణ *౧ నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి సువ్యక్తముపపాదితమ్. అతః ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ. ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేఽపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవ విషయ ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. వస్తుగత

దృశ్యతే నాన్యత్రేత్యత ఆహ (తత్రేతి) తత్ర - గోత్వతదాశ్రయదణ్డదణ్డ్యాదివర్గే - పృథక్సంస్థానవిశిష్టస్వపర్యవసితకాదాచిత్కవిశేషణభావో మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయే ప్రయోజకః. ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థత్వేన తత్పర్యన్తత్వాత్ తద్విశేషణతయైవ స్థితిః మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజికా. సహోపలమ్భనియమతదభావయోరపృథక్సిద్ధత్వపృథక్సిద్ధత్వే ఏవ ప్రయోజకే. న తు భేదాభేదావిత్యర్థః. సహోపలమ్భనియమే ద్వయోరేవ సహభావాత్, సహోపలమ్భో ద్విత్వసాధకః. తన్నియమస్తు భిన్నయోరేకస్మిన్నపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాదనుభయసాధకః. కించ - విరుద్ధ ఏవ. ద్విత్వసాధకసహోపలమ్భనియమో హి ద్విత్వస్య నియమం దర్శయతి. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయస్తు ఏకో దణ్డీత్యాదిషు దణ్డ్యన్తరవ్యావర్తకత్వదర్శనేన ధర్మ్యన్తరనిషేధపరత్వాత్, న ధర్మధర్మిణోరభేదసాధక ఇతి భావః. యద్యేవం జాతికుణ్డలాదేరైక్యవైషమ్యమ్. యది విశేషణవిశేష్యభావసామ్యాదుభయత్ర భేదస్సాధ్యతే - తర్హి సహోపలమ్భనియమాదివైషమ్యే ఏకత్వమపి స్యాదిత్యత ఆహ (ఉభయత్రేతి) విశేషణవిశేష్యభావావిశేషాత్తత్ప్రయుక్తభేదప్రతిపత్తిరనివార్యా - విశేషణవిశేష్యభావే సతి భేదస్యోభయసంప్రతిపత్తేః. సహోపలమ్భనియమే ఐక్యం హి విమతమ్. అతో న సంప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదః కల్ప్యః. యథా శీతత్వోష్ణత్వాద్యవాన్తరవైషమ్యం న ద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారవిరోధ్యద్రవ్యత్వకల్పకమ్. ఏవం సహోపలమ్భనియమో న భేదవిరోధ్యాకారకల్పక ఇతి భావః. యద్వా - పృథక్స్థితానాం దణ్డాదీనాం అవిశేషణానామేవ సతాం కదాచిత్సహభావమాత్రాద్విశేషణత్వమధ్యస్తమిత్యన్యత్ర భిన్నేషు విశేషణత్వాభావాద్విశేషణత్వం నాత్యన్తభేదసాధనసమర్థమిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) వ్యావృత్తప్రతీతౌ వ్యావర్తకతయోపయుజ్యమానత్వం విశేషణత్వమ్. తచ్చ దణ్డాదిష్వపి ముఖ్యమితి విశేషణత్వాదత్యన్తభేదో యుజ్యత ఇతి భావః. గోత్వతదాశ్రయాదిష్వేవ సహోపలమ్భనియమః నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమైక్యం కల్పనీయమితి చేత్తత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) ఇయానేవ - నత్వధికం కల్పనీయమిత్యర్థః. యది సహోపలమ్భనియమవ్యవస్థార్థమైక్యం కల్ప్యతే - తదయుక్తమ్. తత్రైవైక్యం నాన్యత్రేతి వ్యవస్థార్థమర్థాన్తరకల్పనప్రసఙ్గాత్ - యద్యైక్యం తత్ర స్వాభావికం, తర్హి సహోపలమ్భనియమస్స్వాభావిక ఇతి న ప్రతిపన్నవిరుద్ధార్థాన్తరకల్పనాగౌరవమాశ్రయణీయమితి భావః. యద్వా - విశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తభేదప్రతిపత్తిర్యథోభయత్ర తుల్యా - తథా సహోపలమ్భనియమో దణ్డదేవదత్తాదావపి స్యాత్. జాతివ్యక్త్యోర్వా న స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) న హి సాధారణాకారేఽభ్యుపగతేఽవాన్తరభేదస్త్యాజ్య ఇత్యర్థః. ఘటే పటస్యాభావో భేదః. తత్ర తస్య సద్భావోఽభేద ఇతి భావాభావవిరోధస్య న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రతీతిపరాహతత్వమాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః - ఇత్థం భేదసామానాధికరణ్యేన అభేదస్య ప్రతీత్యభావాత్. కథం ప్రతీతిప్రకార ఇత్యత్రాహ (ప్రతీతిప్రకారోఽపీతి) యది విశేషణవిశేష్యయోరైక్యమస్తి - తర్హ్యన్యతరదేవ ప్రతీయేత. అన్యతరప్రతీతిర్వాస్తు - తథాపి నైక్యమ్. యథా - పూర్వానుభూతయోర్గపురుషయోః ఏకస్మిన్దృష్టే న హి పురుషైక్యమ్. జాతివ్యక్త్యోస్సమ్బన్ధనియమ ఏవైక్యమితి చేన్న-భేదసాధకసమ్బన్ధనియమస్య భేదనియమసాధకత్వాత్. ద్వయోర్హి సమ్బన్ధః. తన్నియమ ఏవైక్యం చేత్ - సమ్బన్ధస్వరూపభఙ్గప్రసఙ్గః. ఏవం భేదాభేదనిరాసస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (తదేతదితి) అథ ప్రమాణాన్తరాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్తేషామపి సవిశేషవిషయత్వమాహ (అత ఇతి) ప్రత్యక్షాదిదృష్టధూమాదిసంబన్ధవిశిష్టాగ్న్యాదివిషయత్వాదిత్యర్థః. స్వాభిమతముక్తం ప్రమాణత్రయమ్. ప్రమాణాన్తరాభ్యుపగమేఽపి తేషాం సవిశేషవిషయత్వమాహ (ప్రమాణసంఖ్యేత్యాదినా) ప్రమాణాని సవిశేషవిషయాణి స్యుః - తాని తర్కపరాహతానీతి శఙ్కాయాం అస్మిన్సర్వప్రమాణసవిశేషవిషయత్వవిస్తరోక్తిసమయేఽపి పూర్వం తత్సంగ్రహోక్తావివ బుద్ధిస్థస్వసిద్ధివాదేఽపి న నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి జ్ఞాపనాయ సవిశేషత్వబాధకతయా పరోక్తయుక్త్యభ్యుపగమేఽపి యుక్తిరూపవిశేషైస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి పూర్వోక్తం స్మారయన్విరోధం దర్శయతి (వస్తుగతేతి) యద్వా - పూర్వం స్వానుభవసిద్ధే విశిష్టే నిర్విశేషత్వనిష్కర్షో నిష్కర్షకైస్సవిశేషత్వాపాదనేన దూషితః. తత్సర్వం ప్రమాణనిర్వి

౧॥ శారీరకమీ - ౨ అ - ౨ పా - ౩౧ సూ.

స్వభావవిశేషైస్తదేవ వస్తు నిర్విశేషమితి వదన్ జననీవన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామివ స్వవాగ్విరోధమపి న జానాతి. యత్తు ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన న భేదవిషయమ్. భేదశ్చ వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపణ ఇత్యుక్తమ్. తదపి జాత్యాదివిశిష్టస్యైవ వస్తునః ప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతియోగ్యపేక్షయా వస్తునస్స్వస్య చ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ దూరోత్సారితమ్. సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్ర వ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వం యుష్మాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి సమ్భవత్యేవ. అత ఏవ చ నానవస్థాఽన్యోన్యాశ్రయణం చ. ఏకక్షణవర్తిత్వేపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తుభేదరూప తత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గ్ర

శేషవిషయత్వనిష్కర్షేప్యతిదిశతి (వస్తుగతేతి) ఏవం నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యవ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యప్రతిజ్ఞాబాధస్సామాన్యేన సర్వప్రమాణసవిశేషగోచరత్వేన దర్శితః. అథ పరోక్తం ప్రమాణతర్కజాతం విశేషతో దూషయితుముపక్రమతే. శాస్త్రబలీయస్త్వమిచ్ఛతా పరేణ ప్రథమం శాస్త్రముపన్యస్తమ్. తదనిచ్ఛతా ప్రత్యక్షావిరుద్ధార్థశాస్త్రం ప్రమాణయతా సిద్ధాన్తినా ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం నిరాక్రియతే. తత్ర ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వే, భేదస్య దుర్నిరూపత్వే చ పరోక్తం కుతర్కమనూద్య నిరస్యతి (యత్త్వితి) యత్త్విత్యాదినా గ్రన్థద్వయేన ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యనుభాషణమ్. (తదపీతి) న కేవలం సవిశేషవిషయత్వోపపాదనమ్. నిర్విశేషవిషయత్వోపపాదనానుపపత్తిశ్చేతి, అపిశబ్దస్య భావః. యద్వా - న కేవలం భిన్నవిషయత్వం స్థాపితమ్. సన్మాత్రవిషయత్వమపి దూరోత్సారితమిత్యపిశబ్దస్యార్థః. (జాత్యాదేరేవేతి) స్వపరనిర్వాహకత్వాద్వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరనిరపేక్షస్య, ప్రతియోగినిరపేక్షస్యైవ చేతి భావః. (దూరోత్సారితమ్) ప్రతియోగిస్మరణకృతవిలమ్బే సత్యపి జ్ఞానస్య యావత్కార్యసిద్ధిస్థత్వం కల్ప్యమ్ - తథాపి ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేః భేదత్వే నైకక్షణవృత్తిత్వేపి ప్రత్యక్షస్య భేదస్య సుగ్రహత్వాద్దూరోత్సారితమితి భావః. జాత్యాదేరేవేత్యభిప్రేతం భేదస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం పరోక్తయుక్త్యైవ దర్శయతి (సంవేదనవదిత్యాదినా) సంవేదనవద్రూపాదివచ్చేత్యనేన పరోక్తపక్షసపక్షౌ ద్వావపి సపక్షీకృతౌ. అనేన పరోక్తదూషణస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (అత ఏవేతి) అత్ర ప్రథమచశబ్దస్య స్వపరనిర్వాహకత్వోపపాదనేన దూషణపరిహారశ్చ సిద్ధ ఇతి భావః. ద్వితీయశ్చశబ్దో దూషణద్వయసముచ్చయే. అనవస్థాపరిహారసిద్ధౌ తదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధిః, తదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధౌ అనవస్థాపరిహార ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్ - న. ధర్మినివృత్త్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ స్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధేరనవస్థాపరిహారాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య త్రిచతురక్షణమాత్రవృత్తిత్వేప్యేకక్షణవృత్తిత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏకక్షణవర్తిత్వేపీతి) అత్రేదమనుసంధేయమ్ - కిం ప్రతీతిరనభ్యుపగతా - ఉతాఙ్గీకారేపి మూలం నాస్తి - కిం వా మూలం దుర్నిరూపమితి. విషయో వా కిం నాస్తి - ఉత సన్నపి దుర్నిరూప ఇతి. తత్ర ప్రథమం ప్రతీత్యనభ్యుపగమో నోపపద్యతే - వేదాన్తానామనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్, వాదిప్రతివాదిరూపేణ కథానుపపత్తేశ్చ. మూలమప్యస్తి - కార్యస్య సంప్రతిపన్నత్వేన కారణస్య కల్పనీయత్వాత్. కార్యం హి ప్రతీతం కారణకల్పనాయాం ప్రమాణమ్. న పునస్స్ఫుటావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతి నీతివిదః. దుర్నిరూపత్వమపి నాస్తి - కార్యోత్పత్త్యనురూపత్వం హి కారణస్య సునిరూపత్వమ్. కార్యోత్పత్త్యా కారణస్య తదనురూపత్వం సిద్ధమితి న దుర్నిరూపత్వమ్. విషయోప్యస్త్యేవ. యది న విషయః - తర్హి త్వయైవ తదనుయుక్తేన వక్తవ్యమ్. ప్రపఞ్చస్య బాధ్యత్వజ్ఞానం కిం సవిషయమ్ - ఉతావిషయమితి. సవిషయత్వే విషయోఽఙ్గీకృత ఏవ. నో చేద్బాధ్యత్వమపి నేతి ప్రపఞ్చపారమార్థ్యం స్యాత్. అతోఽస్త్యేవ విషయః. న చ బాధ్యవిషయత్వమ్. తథా సతి భేదబాధకప్రమాణజన్యప్రతీతేరపి మిథ్యావిషయత్వే న భేదాపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. ఏతాన్ప్రత్యాహుః - * స్వశాస్త్రనిర్ణయే సత్యే సత్యాస్స్యుర్లోకనిర్ణయాః। స్వశాస్త్రనిర్ణయేఽసత్యే సత్యాస్స్యుర్లోకనిర్ణయాః॥ ఇతి. ఉక్తవికల్పేషు పూర్వే చత్వారః పక్షాః అపి చేత్యాదినా భాష్యేణ వక్ష్యమాణేనాభిప్రేతా ఇతి తేషాం నిరస్తత్వం తత్ర జ్ఞాస్యతే. అత్ర ప్రథమం పఞ్చమం బాధ్యవిషయత్వపక్షం ప్రాధాన్యాత్పరిజిహీర్షతా భాష్యకారేణ ప్రత్యక్షబాధస్తావన్న దృష్ట ఇతి యౌక్తికబాధః పరిహ్రియతే. తత్ర ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవ భేదత్వేన తద్విశిష్టవిషయతయా క్షణాన్తరగ్రాహ్యాభావాత్ క్రమయౌగపద్యవికల్పాయోగరూపా ప్రమాణానుపపత్తిః పరిహృతా. ఏవం ప్రమేయానుపపత్తౌ స్వరూపపక్షే ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తిశ్చేష్టతయా పరిహృతా. హానోపాదానాదిరూపస్య, గోత్వాదిశబ్దావలమ్బినశ్చ వ్యవహారస్య ప్రతీతేశ్చ ప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్. శాబ్దవ్యవహారవిశేషే ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య దారాః కళత్రమాప ఇత్యాదిషు స్త్రీత్వనపుంసకత్వబహుత్వాదివత్ శబ్దస్వభావాయత్తత్వాత్ నార్థదూషణత్వమ్. వ్యావృత్తాదిశబ్దప్రయోగేష్వేవ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వదర్శనాత్, గోత్వాదిప్రతిపత్తివ్యవహారేషు తదభావాత్ శాబ్దవ్యవహారవిశేషస్య ప్రతియోగిసాపేక్షత్వం శబ్దవిశేషస్వభావాధీనమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చీయతే - శబ్దస్వభావశ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకోపాధిపురస్కారేణార్థవిశేషప్రతీతిహేతుత్వమ్. గోత్వశబ్దోఽప్యసాధారణో గోత్వం స్వరూపేణ దర్శయతి. భేదశబ్దస్తు వ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకమహిషాది పదార్థాన్తరరూపోపాధిపురస్కారేణ గోత్వం దర్శయతి. పర్యాయత్వప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. వ్యావృత్తిరూపే పరే బ్రహ్మణి బ్రహ్మశబ్దేన సహ స్వరూపశబ్దవదధికార్థావివక్షాయామపి భిన్నశబ్దస్య ప్రయోగసమ్భవాత్.

హేతుత్వేన కించిదత్ర గ్రాహ్యం నకించిదిహ తిష్ఠతి. అపిచ సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి విశిష్టవిషయా ప్రతీతిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరేకివస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణో భేదగ్గ ప్రత్యక్షేణ నగృహీతః - కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషదర్శనే [న] నివర్తతే. సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్-తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణస్సర్వే శబ్దా ఏకైక ప్రతిపత్తిషు కిమితి నస్మర్యన్తే. కించ - అశ్వే హస్తినిచ సంవేదనయోరేక విషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీత గ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవ సంవేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత. నచ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే - తస్య రూప రూపి రూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్. నాపిత్వచా - స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీన్యపి నసన్మాత్రవిషయాణి. కింతు శబ్దరసగన్ధలక్షణ విశేషవిషయాణ్యేవ. అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం నకించిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణైవ గ్రహణే తద్విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదకత్వమేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ. తతో జడత్వనాశిత్వాదయస్త్వయైవోక్తాః. అతో వస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ

ఉపాధిశబ్దానాం హి వాచ్యానతిరేకేపి తటస్థోపాధిభేదాదపర్యాయత్వముపపద్యతే. తత్రైవ చ ప్రయోగాప్రయోగౌ. భేదస్య వ్యావృత్త్యనువృత్తివికల్పోపి పరిహృతః. వ్యావృత్త ఇత్యభ్యుపగమే స్వరూపవ్యావృత్తశబ్దయోరివ భేదశబ్దస్యానువృత్తప్రయోగసంభవాత్. భిన్నోహి భేదయోగీత్యేతచ్చ స్వరూపస్యైవ జాత్యాదిభేదవిశిష్టత్వేన భిన్నశబ్దప్రయోగసమ్భవాత్పరిహృతం. ధర్మభూతజాత్యాదిషు భిన్నఇతిప్రయోగో భవన్మతే వ్యావృత్తిరూపే బ్రహ్మణి వ్యావృత్తశబ్దవదౌపచారికః, ధర్మాన్తరరాహిత్యేపి తద్యోగకార్యవ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. ధర్మపక్షేఽనవస్థాన్యోన్యాశ్రయణేచ పరిహృతే - ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవ భేదత్వాత్తస్యైవ స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అవిద్యాయాః బ్రహ్మణో భేదోస్తివా నవా - నచేద్బ్రహ్మణః జడత్వాదిప్రసఙ్గః. అస్తిచేత్స భేదః స్వరూపం వా ధర్మోవేతి వికల్పే దూషణపరిహారసామ్యం ద్రష్టవ్యం. కించ - స్వరూపధర్మవికల్పదూషణపరిహారా అభేదేపి తుల్యాః. అభేదః స్వరూపంచేత్, ప్రతియోగినిరపేక్షాభేదవ్యవహారప్రసఙ్గః * పరమాత్మనా భవత్యభేదీ * ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో నభిన్నో నభసాయథేత్యాదిషు॥ అభేదస్సప్రతియోగికోహ్యవసీయతే. బ్రహ్మాద్వితీయమిత్యాదిపదానాం పర్యాయత్వం స్యాత్. ధర్మశ్చేత్సవిశేషత్వమ్ - తతశ్చాపసిద్ధాన్తఇతి. ఇత్థం విషయదుర్నిరూపత్వపక్షే ప్రతిక్షిప్తే భేదప్రతీత్యనభ్యుపగమఏవ పరేషాం శరణమితి తం నిరాకరోతి (అపిచేత్యాదినా) ప్రథమంప్రతిపత్తివిరోధ ఉచ్యతే (సన్మాత్రేతి) యదిచేత్యాదినా వ్యవహారవిరోధః. సర్వాస్విత్యాదినా శబ్దవిరోధః. నన్వేకత్ర స్మర్యన్తఏవ సర్వే శబ్దాః-సర్వప్రతీతీనాం సన్మాత్రవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం-ఘటే ప్రతిపన్నే తత్ర పటవ్యవహారాప్రసఙ్గస్యాఽప్రతీతత్వాత్. అత్ర ప్రతిదూషణం సన్మాత్రశబ్దానువృత్తిర్దూష్యేఽర్థోఽయమేవేతి స్మరణార్థా. కించేత్యాదినా ప్రతీత్యవాన్తరజాతివిశేషవిరోధ ఉక్తః. అత్ర సన్మాత్రశబ్దాప్రయోగగకించశబ్దేన దూష్యార్థప్రతిసంధానాత్. ధారావాహికజ్ఞానేషు కాలభేదోఽస్తీతి తద్వ్యవృత్త్యర్థం విశేషాభావాదిత్యుక్తమ్. (స్మృతివైలక్షణ్యం నస్యాదితి) జ్ఞాతతయైవ పరామర్శప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ధారావాహికబుద్ధిష్వివ జ్ఞాతతాపరామర్శాభావోపపత్తిరితిచేన్న-తత్రాప్రతిసంధానస్య తాదాత్వికబుభుత్సాభావాధీనత్వాత్. అత్రతు సత్యామపి బుభుత్సాయాం జ్ఞాతతాపరామర్శాభావో విషయభేదమేవ వ్యవస్థాపయతి. (ప్రతిసంవేదనమితి) విశేషాభ్యుపగమశఙ్కాపరస్య గత్యన్తరాభావద్యోతనాయ. సర్వేషామిత్యాదినా కరణవ్యవస్థాభావప్రసఙ్గ ఉక్తః. కరణానాం వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం విషయభేదానాహ (నచేత్యాదినా) అత్ర పూర్వోక్తవిశిష్టవిషయప్రతిపత్తివిరోధనివరణముకారణకత్వదుర్నిరూపకారణకత్వనిరసనఞ్చ కృతం భవతి. (రూపైకార్థసమవేతేతి) రూపసమానాశ్రయసమవేతేత్యర్థః. సమవేతశబ్దో విశేషణతైకస్వభావపరః. విశేష్యతఇతి విశేషః. తేన సన్మాత్రవిలక్షణపరస్పరభిన్నవిషయత్వసిద్ధిః. నను సర్వం ప్రత్యక్షం సవిశేషవిషయమిత్యుక్తమ్. శబ్దగన్ధరసానాం సాశ్రయతయా ధర్మాన్తరవత్తయావా గ్రహణాభావాత్ తద్గ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య కథం సవిశేషవిషయత్వమ్. నైతదేవమ్ - గుణకర్మణోరపి తత్తత్సంస్థానవత్తయా కాలవిశిష్టతయాచ సవిశేషత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. ఏతచ్చ నిర్వికల్పకమపేక్ష్యోక్తమ్. సవికల్పకేతు దేశాదీనాం బహూనాం విశేషత్వం సంభవత్యేవ. ఇన్ద్రియాణాం లోకసిద్ధహేతుభిస్సన్మాత్రవిషయత్వప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అతఇతి) ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం పరాభ్యుపగతార్థాన్తరవిరుద్ధంచేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) శాస్త్రస్యాప్రాప్తవిషయతయార్థవత్త్వం లోకసిద్ధత్వాద్భేదస్య శాస్త్రైకవిషయత్వం వదద్భిఃపరైరేవాభ్యుపేతమ్. శ్రుతిప్రామాణ్యవిరోధ ఉక్తః. పరాభిమతార్థాన్తరవిరోధమాహ (సన్మాత్రబ్రహ్మణ ఇతి) తతఃఫలితమనిష్టమాహ (తతఇతి) ఏవముపపాదితం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వప్రతిక్షేపం స్వాభిమతార్థాన్తరస్థాపనాయ ప్రత్యక్షస్య భేదవిశిష్టవిషయత్వే పర్యవసాయయతి (అతఇతి) అతఇత్యాదిభాష్యే అర్థద్వయముక్తమ్. వస్తుసంస్థానరూపా జాతిః, సా తావదిహ భేదఇతి. తత్ర ప్రథమం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాదయతి (సంస్థానేత్యాదినా) కిం పర్యాప్తేన ఉతానుగతత్వాద్వా సంస్థానాదిరి...

ప్రత్యక్షమ్ - సంస్థానాతిరేకిణోఽనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యాదర్శనాత్. తావతైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్నత్వాచ్చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానంనామ స్వా

జాత్యభ్యుపగమఇతి వికల్పముఖే ప్రేత్య దర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణఇతి) అయం సాస్నాదిమాన్, అయమపి సాస్నాదిమాన్, అయం పృథుబుధ్నోదరాకారః, అయమపి తదాకారఇతి సాస్నాదిరనువృత్తబుద్ధివ్యవహారవిషయో దృశ్యతే. తదతిరిక్తోఽనువృత్తధీవ్యవహారవిషయో న కశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా - జాతితయా స్వాభిమతాత్సంస్థానాత్పరాభిమతజాతేరసాధారణం రూపముక్తం ఏకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యేతి. కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతేతి) వ్యుత్పత్తిరనుగతప్రయోగశ్చ వ్యక్తిజాతివిశేషాదిశబ్దానామివ గవాదిశబ్దానామపి సుసదృశోపాధివశాదుపపద్యత ఇతిభావః. నామాన్తరేణ పరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వశఙ్కావ్యుదాసాయాహ (అతిరేకవాదేపీతి) పరైరవయవినో సమవాయికారణత్వేన సంస్థానం స్వీకృతమ్. కిమిదం సంస్థానం నామ - కిమవయవసంయోగవిశేషః - ఉత స్వరూపమాత్రమ్ - ఉతాన్యత్కిమపి. ప్రథమే నిరవయవేష్వాత్మసు సంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్న స్యాత్. ద్వితీయే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వం న స్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చ న స్యాత్. జాతిమాత్రోచ్ఛేదశ్చ స్యాత్. తృతీయేగత్యభావాదస్మత్పక్షాఙ్గీకారఇతి శఙ్కాయాం నిరవయవేష్వపి జాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థం జాత్యజాతిసాధారణం సంస్థానమాత్రం దర్శయతి (సంస్థానంనామేతి) ఘటస్య ద్రవ్యత్వంసంస్థానం మాభూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపమ్ - అపృథక్సిద్ధవిశేషణమ్. తేన గర్భదాసాదివ్యవచ్ఛేదః. నను స్వాసాధారణమిత్యత్ర స్వశబ్దః కిం వ్యక్తిపరః - ఉత సజాతీయపరః - వ్యక్తిపరత్వేచ కిమేకవ్యక్తిపరః - ఉత సర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే - ఏకవ్యక్త్యతిరిక్తవ్యక్తిషు గోత్వం న స్యాత్. స్వశబ్దస్య సర్వవ్యక్తిపరత్వే మహిషవ్యక్తావపి గోత్వం స్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చ నిష్ఫలః - సజాతీయపరత్వే జాతేస్సంస్థానవిశేషత్వాత్, సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణం రూపం సంస్థానమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః - సంస్థాననిరూపణస్య తత్ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్. నైవమ్ - స్వశబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వంచ తత్తద్వ్యవహారగోచరతయా బుద్ధిస్థత్వమ్. ఏవం తర్హి ఖణ్డే బుద్ధిస్థే గోత్వం తదసాధారణమితి ముణ్డే గోత్వం న స్యాత్. ఖణ్డస్య వా గోర్గోత్వం సంస్థానం న స్యాత్ - ముణ్డేపి విద్యమానతయా గోత్వస్య ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితిచేన్న - ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవ హి ఖణ్డస్య సంస్థానమ్. కిం తవ ఖణ్డో బుద్ధిస్థః - ఉత గౌః - ఉత ఖణ్డో గౌః - ప్రథమే ఖణ్డత్వమేవ ఖణ్డాసాధారణమితి న ముణ్డే గోత్వాభావప్రసఙ్గః. అతఏవ ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావశ్చ నానిష్టః. ద్వితీయే గోర్గోత్వమసాధారణమితి మహిషాదౌ గోత్వం నివర్తతే - గోషుచ వర్తతఇతి నకశ్చిద్దోషః. తృతీయే యథా నీలోత్పలస్య నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణమ్. ఏవం ఖణ్డస్య గోః ఖణ్డత్వవిశేషిత గోత్వమసాధారణమితి ముణ్డే ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవ నివర్తతే నగోత్వమాత్రమితి నకాచిదనుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమిన్దీవరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేకం సంస్థానమ్. ఖణ్డత్వగోత్వేతు మిథో విశేషణవిశేష్యభావేపి నైకం సంస్థానమ్. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితిభిదా. అతః స్వాసాధారణరూపం సంస్థానమ్. కస్తర్హి జాతిరూపసంస్థానానాం శౌక్ల్యాదిభ్యో భేదః - స్వభావతారతమ్యాభావాదితి బ్రూమః - శౌక్ల్యాదిషు హి శుక్లం శుక్లతరమితి తారతమ్యం విద్యతే. శబ్దాదిష్వప్యుపాధితో వా స్వతో వా తీవ్రతరత్వాదితారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యం స్పర్శాదిష్వప్యస్తి. సంఖ్యాస్వపి న్యూనాధికభావ ఉపలబ్ధః. పరిమాణేవ స్ఫుటతరః. ఏవం గోత్వాదిషు గోతరో గోతమఇతి తారతమ్యం నోపలభ్యతే. ఏవమాదివైషమ్యం ద్రష్టవ్యమ్. జాతిరూపసంస్థానలక్షణమిహ వివక్షితం చేత్ - ప్రకృతాకారేణ సుసదృశవ్యక్తయస్సమస్తాస్స్వశబ్దేన వివక్షితాః. ప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయః పరిహృతః. సంస్థాననిరూపణస్య సంస్థానప్రతిపత్తినైరపేక్ష్యాత్. సుసదృశశబ్దేన మహిషాదావతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. సమస్తశబ్దేన ముణ్డాదిష్వభావప్రసఙ్గః పరిహృతః - ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాద్గోత్వస్య. నను వ్యావృత్తం సంస్థానం అనువృత్తవ్యవహారస్య కథం నిష్పాదకమ్. ఉచ్యతే-యథా వ్యక్తిత్వజాతివిరహేపి బహ్వీషు వ్యక్తిషు వ్యక్తిశబ్దప్రయోగః. యథా గోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషు జాత్యన్తరాభావేపి జాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషు భిన్నత్వజాత్యభావేపి భిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేపి ఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథాచ నిత్యద్రవ్యేషు విశేషమిచ్ఛతాం విశేషేషు విశేషత్వాభావేపి విశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వద్గవాదిశబ్దవ్యవహార ఉపపద్యతఇతి. కించ - కోయమనువృత్తవ్యవహారఇతి నిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వీ యావదాకాశభావినాం దేశతః కాలతశ్చ నోపపద్యతఇతి తస్యా ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్యచ వినాశిత్వాదానుపూర్వ్యా ప్రతిప్రయోగవినాశినీత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్య శబ్దస్య కథమనువృత్తిః, సుసదృశత్వమేవ శబ్దానామనువృత్తిరితి చేత్ - అర్థానామపి గోత్వాదీనాం తథాభూతానువృత్తిరితి అఙ్గీక్రియతామ్. నను కిమిదం సౌసాదృశ్యమ్. ఉచ్యతే - సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మస్సాదృశ్యం. సచ భ్రాతృత్వవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తివ్యావృత్తః. అతో నవృత్తివికల్పాదిదౌర్ఘట్యమ్. నిర్దిష్టాకారసౌష్కల్యతస్సాదృశ్యం సౌసాదృశ్యమితి విశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తసౌష్కల్యం వివక్షితమ్. సౌష్కల్యశబ్దేన గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం న సౌసాదృశ్యమితి సిధ్యతి. నన్వేవం తర్హి ప్రథమేతరగోవ్యక్తిషు గవా సుసదృశ ఇత్యేవ ప్రయోగస్స్యాత్, నతు గౌరితి చేత్ - యది వివక్షా - తదా ప్రయుజ్యతామ్ - అయం గౌః, అయం గవా సుసదృశఇతి ప్రయోగేఽర్థభేదాభావాత్. కిం తర్హి నప్రయుజ్యత ఇతిచేత్ - వ్యవహారగౌరవాదితి బ్రూమః. గౌరితి వ్యవహారేహి లాఘవాత్సౌకర్యమస్తి. నను తర్హి తత్సదృశి తచ్ఛబ్దో మాణవకేఽగ్నిశబ్దవ

సాధారణం రూపమితి యథావస్తుసంస్థానమనుసంధేయమ్. జాతిగ్రహణేనైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాత్, పదార్థాన్తరాదర్శనాత్. అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవ భేదః. ననుచ జాత్యాదిరేవ భేదశ్చేత్తస్మిన్ గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భేదవ్యవహారస్స్యాత్. సత్యమ్ - భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవ - గోత్వాదివ్యవహారాత్. గోత్వాదిరేవహి సకలేతరవ్యావృత్తిః. గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతరసజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేః. భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిః. అయమస్మాద్భిన్న ఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇత్యుక్తమ్.

రౌపచారికస్స్యాదితి న. సాసాదృశ్యలక్షణానువృత్త్యభావనిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య - నహి మాణవకాగ్న్యోస్సాసాదృశ్యమ్. కింతు సాదృశ్యలేశమాత్రమ్ - పక్షేతు సాసాదృశ్యలక్షణానువృత్తిరుపలభ్యతే. తస్యచ ముఖ్యతాహేతుత్వం వ్యవహారసిద్ధమ్. యథా జాత్యాదిశబ్దానామ్. అతోఽనువృత్తప్రయోగ ఉపపన్నః. కస్మింశ్చిదర్థే కస్యచిచ్ఛబ్దస్య వ్యుత్పత్తిః, తత్సదృశేఽర్థే సుసదృశస్య తస్యైవ శబ్దస్య ప్రయోగహేతురితి యథాదర్శనమభ్యుపగన్తవ్యమ్. అప్రతిపన్నమర్థాన్తరం కల్పయిత్వా వృత్తివికల్పాదిదోషాణాం ప్రతీతిశరణతయా పరిహారాదపి పరదృష్ట ఏవ వస్తుని ప్రతీతిబలేన చోద్యపరిహారో లాఘవన్యాయాదుపపద్యతే. వ్యాప్తిగ్రహణంచ సాసాదృశ్యలక్షణానువృత్తేరేవోపపద్యత ఇతి తదపి న త్వదభిమతజాతికల్పకమ్. అతస్సంస్థానానతిరిక్తా జాతిః. నను సంస్థానస్యాసాధారణాకారత్వాత్తేన వినా సంస్థానిన గ్రప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ శుక్త్యాదౌ రజతాదిభ్రమో న స్యాత్ - నహ్యసాధారణాకారస్ఫూర్తౌ భ్రమస్సంభవతీతి చేత్ - న. కేనాపి సంస్థానేన ప్రతిపన్నవస్తుని ప్రతిపన్నసంస్థానావిరోధ్యాకారవిషయభ్రమోపపత్తేః. ప్రతిపన్నసంస్థానవిరోధ్యాకారభ్రమస్యైవ హ్యుత్పత్త్యసంభవః. ఇదం శుక్లమితి ప్రతీతౌ నకార్ష్ణ్యాదిభ్రమః. శౌక్ల్యంహి శుక్లస్యాసాధారణమ్. నశుక్తేః. అతోఽసాధారణాకారప్రతీతిర్భ్రాన్తిశ్చోపపద్యతే. ఏవమాపేక్షికం చేదసాధారణ్యం తర్హ్యసాధారణశబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్. నహి కిమపి రూపం కస్యచిదసాధారణం నభవతీతిచేన్న - శుక్త్యపేక్షయా శౌక్ల్యస్య సంస్థానత్వవ్యుదాసార్థత్వాదసాధారణశబ్దస్య. అతస్స్వాసాధారణరూపం సంస్థానమ్. తతోఽనతిరిక్తా జాతిరితి సిద్ధమ్. ఇత్థం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాద్య గోత్వాదేరేవ భేదత్వం పూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి (జాతిగ్రహణేనేతి) ప్రతియోగినిరపేక్షో గోత్వాదిః, ప్రతియోగిసాపేక్షో భేదో భవితుం నార్హతి. అతః ప్రతియోగిసాపేక్షేతరేతరాభావో గోత్వాద్యతిరిక్తో భేదోఽభ్యుపగన్తుముచిత ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే (జాతిగ్రహణేనైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసమ్భవాదితి) అయమర్థః - గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవ ప్రతియోగిసాపేక్షాభావత్వమఙ్గీకృతమన్యథానవస్థానాదనుపలమ్భాచ్చ. తద్వదత్రాపి సంభవతి - ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితవేష ప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావాధీనత్వేనార్థస్వరూపభేదహేతుత్వాభావాదితి. ఏవమనుపపత్తిర్నాస్తీత్యుక్తమ్. ప్రసఙ్గంచ నేత్యాహ (పదార్థాన్తరాదర్శనాదితి) నామాన్తరేణేతరేతరాభావాభ్యుపగమశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అర్థాన్తరేతి) అర్థాన్తరవాదినా-ఇతరేతరాభావరూపో భేదోఽప్యస్తీతి వదతేత్యర్థః. పూర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహార ఇత్యుక్తమ్. అత్ర తన్నిరపేక్షగోత్వాదిభేదఉక్తః. తర్హి భేదవ్యవహారోఽపి ప్రతియోగినిరపేక్షః ప్రసజేదిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (ననుచేతి) ఏకార్థవిషయానేకచోద్యపరిహార [illegible] (సత్యమితి) ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూపవ్యవహారేఽభ్యుపగమః. భేదశబ్దాదివ్యవహారే…పేక్షత్వానభ్యుపగమః. (భేదశ్చవ్యవహ్రియత ఏవేతి) నకేవలం గృహ్యతే - ప్రతియోగినిరపేక్షం వ్యవహ్రియతే చేతి చార్థః. ఉపపాదయతి (గోత్వాదివ్యవహారాదితి) కథం గోత్వాదివ్యవహారే సతి భేదవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (గోత్వాదిరేవహీతి) గోత్వాదిరేవ కథంవ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ (గోత్వాదావితి) నిర్దిష్టసామాన్యాన్తరపరసామాన్యాపేక్షయా తద్విశేషాణాం సజాతీయత్వం వివక్షితమ్. అత్ర తిర్యక్త్వేన సజాతీయో మహిషాదిర్గోత్వవ్యవచ్ఛేద్యః. వ్యావృత్తేస్సజాతీయబుద్ధివ్యవహారనివృత్తిహేతుత్వమస్తు - తతః కిం వ్యావృత్తేర్భేదత్వ ఇత్యత్రాహ (భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిరితి) అభేదనివృత్తిః - అభేదధీనివృత్తిః. ఏవం గోత్వాదేర్గ్రప్రతీతౌ హానోపాదానాదౌ గోత్వాదిశబ్దవ్యవహారేచ నప్రతియోగ్యపేక్షేత్యుక్తమ్. తర్హి కథమయమస్మాద్భిన్న ఇత్యత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షేతి శఙ్కాయామాహ (అయమస్మాదితి) నహానాదివ్యవహారే - నాపి శాబ్దవ్యవహారమాత్రే-అపితు శాబ్దవ్యవహారవిశేష ఏవేతి జ్ఞాపయతి తుశబ్దః. భేదశ్చవ్యవహ్రియత ఏవేత్యాదినా భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిరిత్యన్తేన కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ స్వయమేవ స్వవ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః-పరనిర్వాహకత్వాభావే స్వనిర్వాహకత్వాసమ్భవాత్. స్వరూపే ప్రకాశమానే భ్రమవిరోధినశ్చ నవ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. ఏవం సతి బ్రహ్మణః కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మరూపత్వాభావాత్, స్వరూపే భాసమానేఽభ్యాసనహత్వాచ్చ నస్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి సిధ్యతి. నను ధర్మిణః స్వరూపమేవ తద్గతభావాభావరూపసకలధర్మాన్తరాపేక్షయా భేదవత్త్వన్తో గత్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్-భేదాన్తరాభ్యుపగమే తస్మాత్స్వరూపస్య భేదాపేక్షాయామనవస్థాప్రసఙ్గాత్. సత్యం-నతు స్వరూపభేదో నాద్యాపరాహతః-తన్నిష్ఠత్తౌ ధర్మాన్తరాన్వయసాపేక్షత్వాత్. పటప్రన్యస్య రూపాద్యతిరేకభ్రమోహి స్పర్శసామానాధికరణ్యబుద్ధినివర్త్యః. అతో ధర్మిస్వరూపస్య స్వగతధర్మాపేక్షయా భ్రమవిరోధిభేదో ధర్మాన్తరాన్వయః. అతో ధర్మాణాం స్వరూపస్యైవ స్వాశ్రయస్య స్వవిరుద్ధ

యత్పునర్ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేనాపారమార్థ్యముక్తమ్.
తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తివిశేషస్య భ్రాన్తిపరికల్పితమ్.

ధర్మాన్తరధర్మ్యన్తరాపేక్షయాఽధ్యాసవిరోధిభేదత్వసంభవః. విశిష్టస్యతు వస్తునస్స్వరూపమేవ విశిష్టం స్వవిరుద్ధవిశేషణవిశిష్టవస్త్వన్తరా
ద్వ్యావృత్తిరితిచ యుక్తమ్.- అర్థాన్తరైక్యభ్రమవిరోధిత్వాత్. తత్ర విశేషణాపేక్షయా విశేష్యస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశేష్యాపేక్షయా
విశేషణస్య స్వరూపమేవ భేదః. తదుభయాపేక్షయాచ సంబన్ధస్యస్వరూపమేవ భేదః. విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరాపేక్షయా స్వరూపమేవ భేదః.
స్వరూపస్య భేద ఇతినిర్దేశస్తు పదార్థస్యస్వరూపమితివదనతిరిక్తార్థః. తత్తదసాధారణశబ్దవాచ్యం స్వరూపమ్. సచ శబ్దోవ్యుత్పత్తిసిద్ధః. ప్రతి
యోగితయాఽభిమతార్థాన్తరైక్యధీవిరోధివా స్వరూపమ్. అతఃకస్యచిద్ధర్మత్వాభావాద్ధర్మవిశిష్టత్వాభావాత్స్వరూపే భాసమానేపి భ్రమసహ
త్వాచ్చ బ్రహ్మణస్స్వరూపమేవ జడత్వాద్యధ్యాసవిరోధినీ వ్యావృత్తిర్భవితుం నార్హతీతిసిద్ధమ్. ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తీ పరిహృతే. అథ ప
రోక్తమనుమానమనూద్య దూషయతి (యత్పునరిత్యాదినా) పునశ్శబ్దః కేవలతర్కాదనుమానస్య వైషమ్యం ద్యోతయతి. దృశ్యత్వానుమానస్య
సూత్రకారైరేవ దూషయిష్యమాణత్వాత్, వక్ష్యమాణదూషణస్య మిథ్యాత్వవిషయసర్వానుమానానాం దూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాచ్చ వ్యావర్త
మానత్వానుమానమిహ దూష్యతే సాధారణదూషణాని-కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వవ్యాఘాతాః. తత్రాశ్రయః ప్రతీతో నవా-నచేదాశ్ర
యాసిద్ధిః. ప్రతీతత్వే ప్రతీతిశ్చ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణైస్సత్యత్వేనేతి తస్య మిథ్యాత్వసాధనం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమ్. ప్రతిపన్నోపాధౌ
బాధితత్వస్య మిథ్యాత్వే ప్రయోజకతయా సోపాధికత్వంచ వక్ష్యతే. తత్ర దేశకాలవిషయభ్రమేష్వపి వస్త్వన్తరస్యోపాధిత్వాదనుదితబాధ
కజ్ఞానేషు భ్రాన్తిష్వపి చోదయితృపురుషజ్ఞానేన బాధితత్వాచ్చ విశేషణవిశేష్యాంశసిద్ధేఃవిశిష్టోపాధిసిద్ధిరితి విస్తరేణ వక్ష్యామః.సాధ్యధర్మస్య
పారమార్థ్యాపారమార్థ్య వికల్పే కృతే పారమార్థ్యంచేదద్వైతహానిః, దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యంచ-పరమార్థేపి తస్య వృత్తేః, అపారమా
ర్థ్యే ప్రపఞ్చసత్యతా. బాధకబాధే బాధ్యస్వరూపాబాధ ఇతిన్యాయాత్. అతఏవహి ద్వౌ నఞౌ ప్రకృతమర్థం సూచయత ఇతి శాబ్దప్రసిద్ధిః ధ
ర్మే ధర్మాన్తరారోపణేన ప్రత్యవస్థానాదియం నిత్యసమా జాతిరితి నవాచ్యమ్-అప్రామాణికధర్మపరంపరాపాదనేన దూషణంహి నిత్యసమా.
మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వం ప్రామాణికమ్-మాధ్యమికోక్తస్య జ్ఞానబాధ్యత్వస్య భవతా బాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్. పరమార్థరజ్జౌ రజ్జుబుద్ధేస్సర్పబు
ద్ధ్యా బాధ్యత్వస్య బాధ్యత్వదర్శనాచ్చ. తర్హి సత్యత్వేపి సత్యత్వం కిమస్తి-ఉత నాస్తి-నచేదసత్యం జగత్స్యాత్-అస్తిచేత్తస్యాపి సత్యత్వమిత్యన
వస్థితిచేత్ - న - స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాత్. యది త్వయా మిథ్యాత్వేపి స్వపరనిర్వాహకత్వమఙ్గీక్రియతే-తర్హి మిథ్యాత్వస్యైవ
స్వమిథ్యాత్వనిర్వాహకత్వాన్మిథ్యాత్వం మిథ్యాత్వాన్తరమనపేక్ష్య స్వయమేవ మిథ్యేతి ప్రపఞ్చస్సత్యస్స్యాత్. సాధనస్య పారమార్థ్యాపా
రమార్థ్యవికల్పే కృతే పారమార్థ్యే అద్వైతహానిః - అపారమార్థ్యే ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పవదసాధకత్వమితి వ్యాఘాతః. భేదవాదినా
పిహి నప్రపఞ్చసత్యత్వహేతుసత్యత్వసాధనపూర్వకమనుమానాన్యుపన్యస్యన్తే - తథాపి తదుపపద్యతే తద్వన్మమాపీతిచేన్న - సత్యత్వసాధ
నేపి నాస్మాకం స్వాభ్యుపగమవ్యాహతిః. తవతు మిథ్యాత్వాభ్యుపగమసాధకత్వాభ్యుపగమవ్యాహతిరితి వైషమ్యాత్. నను నసాధనధర్మ
పారమార్థ్యమపేక్షితమ్. నాశకే ముద్గరే నష్టేపి పూర్వనష్టో ఘటో నష్టఏవ దృష్టః. నోత్పన్నః. తద్వద్బాధకజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేపి తద్బా
ధితస్య మిథ్యాత్వం తిష్ఠత్యేవేతిచేన్న - కారకజ్ఞాపకయోర్వైషమ్యాత్. నాశకోహి కారకః - అతస్తన్నాశ్యస్య తస్మిన్నష్టేపి నాశఏవ-
తథాదర్శనాత్. బాధకంచ జ్ఞాపకమ్. తస్మిన్బాధితే తద్బాధ్యంచ సత్యమేవ స్యాత్. అపవరకస్థఘటాభావే కేనచిదుక్తేఽస్తీతివచనేన బా
ధితే ఘటసత్యత్వదర్శనాత్ - బాధకబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వం వక్తుమయుక్తమ్. వృన్తవిషయభ్రమరత్వభ్రమబాధేపి భ్రమరత్వబుద్ధి
బాధితస్య పలాశపుష్పవిషయాగ్నిభ్రమస్య బాధితత్వదర్శనాదితిచేత్ - తత్ర కిం వస్తునివృత్తిర్బుద్ధినివృత్తిర్వోచ్యతే-నప్రథమః, దావత్వస్య
పరమార్థభూతవృన్తబాధ్యత్వదర్శనాత్. బుద్ధినివృత్తిశ్చేత్ - సా నబాధకాధీనా. జ్ఞానానాం క్షణికత్వాత్, స్వయం నివృత్తేః. భ్రమరబుద్ధి
స్తూత్తరకాలీనదావబుద్ధ్యుత్పత్తి ప్రతిబన్ధికా. తత్ప్రతిబన్ధకత్వంచ భ్రమరపారమార్థ్యబుద్ధేరేవ. అన్యథా పూర్వభ్రమనివృత్త్యభావదర్శ
నాత్. తతశ్చ త్వన్మతే కదాచిదపి ననిశ్శేషభ్రమనివృత్తిస్సిధ్యతి. బుద్ధినివృత్తేర్బాధకవిజ్ఞానజన్యత్వపక్షేపి నివర్తకజ్ఞానానాం సర్వేషాం భ్రా
న్తిరూపోత్తరోత్తరనివర్తకజ్ఞానాపేక్షతయా భ్రమపరంపరాపత్తేః. ఉత్తరస్య కస్యచిజ్జ్ఞానస్య స్వయంనాశే కాల్పనికఘటాదినాశస్యేవ త
న్నాశస్య కాల్పనికత్వాత్ నాశకల్పితరూపభ్రాన్తిస్థిరేతి నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిరూపో మోక్షోఽనుపపన్న ఇతి కృత్స్నమిథ్యాత్వనిశ్శేషావిద్యాని
వృత్తివ్యాఘాతః. ఏవమాదివ్యాఘాతా అనుసన్ధేయాః. సోపాధికత్వంచానన్తరమేవ వక్ష్యతే. దృశ్యత్వవ్యావర్తమానత్వయోః అసాధారణ
దూషణం బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యమ్. అధ్యస్తం స్వాధిష్ఠానసమానాధికరణతయా వేద్యమ్, యథా ఇదంరజతమితి. ఏవం ఘటస్సన్పటస్సన్నిత్యధి
ష్ఠానస్య సతః ప్రపఞ్చస్య చైకధీవేద్యత్వాత్, దృశ్యత్వమనైకాన్తికమ్. యద్యపి నభోమలినమిత్యధ్యాసే నభసోఽచాక్షుషత్వాదేకధీవేద్య
త్వమధ్యస్తాధిష్ఠానయోర్ననియతమ్. తథాపి సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వం పరోపగతమితి సిద్ధమనైకాన్త్యమ్. నను దృశ్యత్వనియమో
ఽత్ర హేతుతయా వివక్షితః. దృశ్యత్వనియమస్సతో నాస్తి - సతఃస్వయంప్రకాశత్వాత్. తదపికథమ్ - సదనుభూత్యోర్భేదాభావాదితిచేన్న-
అన్యోన్యాశ్రయణాత్ -సదనుభూత్యోర్భేదాభావే సిద్ధే సతఃస్వయంప్రకాశత్వేన దృశ్యత్వనియమాసిద్ధేర్దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యపరిహృతిః,

౧౧. †దేశయోః కాలయోర్భేదే హి బాధ్యబాధకభావః. †బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః. †అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదే నవిరోధ ఏవ నాస్తి. †యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః-తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వం బాధితస్య †చ నివృత్తిః. †దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్రతీతౌ [ఘటత్వే ప్రతీతే] నవిరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. †అన్యత్ర నివృత్తస్యా†న్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే. †రజ్జుసర్పాదిషు †తు తద్దేశకాలసంబన్ధితయైవాభావప్రతీతేర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చ †తి దేశకాలాన్తర [దృష్టస్య దేశకాలాన్తరే] ఏవ్యావర్తమానత్వమ్మిథ్యాత్వవ్యాప్తం నదృష్టమితి నవ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః.

అనైకాన్తికత్వే పరస్పరాభేదాభావ ఇతి. యద్యనుమానాన్తరేణ భేదనిషేధః. తర్హ్యసిద్ధసాధ్యతా - ఏవం పరోక్తమేవాఽనైకాన్త్యముక్తమ్. కించ-బ్రహ్మణో దృశ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధమ్ ※ దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా ※ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి. అనుభూతిత్వాదిత్యాద్యనుమానేన దృశ్యత్వాభావసాధనే శ్రుతివిరోధః ※ యత్తదద్రేశ్యమితి వాక్యాద్దృశ్యత్వం శ్రుతిప్రతిషిద్ధమితి చేన్న-దృశ్యత్వసామాన్యనిషేధపరత్వాభావాత్తస్య ※ దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరిత్యస్య దృశ్యత్వవిశేషవిధానవిషయత్వాచ్చ ※ న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః ※ మనసా తు విశుద్ధేనేత్యాదౌ దృశ్యత్వవిశేషనిషేధదర్శనాత్, అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ. అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యశ్రుత్యా, దృశ్యత్వాభావసాధకానుమానేన వ బ్రహ్మణో నదృశ్యత్వమితి చేన్న - తర్హి ※ నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతి సామాన్యనిషేధశ్రుత్యా, హింసాత్వాదిత్యనుమానేన చాగ్నీషోమీయ హింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అతో బ్రహ్మణి దృశ్యత్వమనైకాన్తికమ్. అనైకాన్తికే పరిజిహీర్షితే బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం వాఽభ్యుపగన్తవ్యం స్యాత్ । దృశ్యత్వైకస్వభావత్వం హి హేతుత్వే నాభిమతమితి నానైకాన్త్యమ్. బ్రహ్మ హి స్వయం ప్రకాశమితి నదృశ్యత్వైకస్వభావమితి చేన్న-తదానీం హేతోర్భాగాసిద్ధిస్స్యాత్. చిదచిదాత్మకే ప్రపఞ్చే జీవాంశస్య స్వయంప్రకాశత్వాత్. అచిదంశమాత్రపక్షీకారే హేతోర్జీవగతనిత్యత్వాదిధర్మేష్వనైకాన్తికత్వమ్. తేహి తద్ధర్మభూతజ్ఞానవేద్యా ఏవ పరమార్థభూతాశ్చ. వ్యావర్తమానత్వమపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికమ్ । అనృతాదిభ్యో వ్యావృత్తత్వే నాభ్యుపగమాత్. తచ్చ స్వరూపమాత్రమితి నశక్యం వక్తుమ్ । బ్రహ్మణి కస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, దధ్యాసనసహత్వాచ్చ. వ్యావర్తమానత్వస్య స్వరూపత్వేపి తత్స్వకార్యకరమ్ । అనుభూతిత్వవత్. హేతోః స్వరూపానతిరేకేపి సాధనదశాయాం కార్యకరత్వం నతు దూషణదశాయామితి నియామకాభావాత్. కించ బ్రహ్మణి స్వరూపం వ్యావృత్తిశ్చేత్ - ఘటాదిష్వపి తథాస్తు । యది బ్రహ్మణి స్వరూపాతిరిక్తా సా । తర్హి ఘటాదిష్వపి తథా స్యాత్. సర్వథాఽనైకాన్త్యమవర్జనీయమ్. జడాదివ్యావృత్తత్వం బ్రహ్మణోఽపరమార్థశ్చేద్వస్తుతో బ్రహ్మ జడమేవ స్యాత్. అపరమార్థశబ్దశ్చనిష్ఫలః । ఘటాదావపి వ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వేన వ్యావర్త్యాభావాత్, తతశ్చానైకాన్త్యం సుస్థమ్ । అపరమార్థస్యైవ హేతుతయా త్వయాఙ్గీకృతత్వాత్. తస్యచ విపక్షేపి వర్తమానత్వాత్. కించ అనువర్తమానస్య సన్మాత్రస్య వ్యావర్తమానేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తిరస్తి వా నవా - అస్తిచేత్తత ఏవ వ్యావర్తమానత్వహేతుర్బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికః. నోచేద్ఘటాదిష్వివ వ్యావర్తమానత్వం బ్రహ్మణి స్యాత్ । వ్యావర్తమానేభ్యో వ్యా[వర్తమాన]వృత్తత్వా)భావాత్. యథా రజతాదవ్యావృత్తం రజతం । తథా వ్యావర్తమానాదవ్యావృత్తమపి హి వ్యావర్తమానమేవ భవతి. అత ఉభయథాపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యమ్. నను బ్రహ్మ జడాదివ్యావృత్తమేవ. వ్యావర్తమానత్వంచ సత్యమ్. తచ్చ స్వరూపమితి నాద్వైతహానిః. తస్యచ సత్యత్వాన్న జడత్వాది బ్రహ్మణః । తతశ్చ నానైకాన్త్యమ్. అపరమార్థభూతం ఘటాదిగతం వ్యావర్తమానత్వం హి హేతురితి చేత్ । యద్యపరమార్థభూతం [ఘటాదిగతం] వ్యావర్తమానత్వం హేతుతయా వివక్షితం తర్హ్యసిద్ధో హేతుః । ఘటాదీనాం మిథో వ్యావృత్తేరసత్యత్వానుపగమాత్.

౧౧. (యత్త్వనుభూత్యాదినా) సోపాధికత్వం ప్రతిభానీతే. †పూర్వంపరేణ బాధసాక్షిత్వమ. వ్యావృత్త్యుపపాదనే సోపాధిత్వేనాపాద్యుక్తమ్. తదుపక్రమాయ పక్షే బాధాభావం దర్శయితుం బాధం శిక్షయతి (దేశయోరిత్యా) విరోధేసత్యేవ బాధ్యబాధకభావః. నత్వస్తి నాస్తీతి ప్రత్యయమాత్రయోరిత్యర్థః †(బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిరితి) ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్యైవ మిథ్యాత్వసాధికా వ్యావృత్తిః । నత్వగృహీతత్వమాత్రం మిథ్యాత్వసాధకమిత్యర్థః. అత్ర వ్యావృత్తివిశేషే వ్యావృత్తిశబ్దోక్తః । ఉత్తరత్ర వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మా భవత్విత్యయసమ్భావాత్. †తతగికింపక్షే బాధాభావస్యేత్యత్రాహ (అత్రేతి) †దేశయోః కాలయోశ్చ భేదేసత్యవిరోధం దర్శయితుం తయోరైక్యే విరోధబాధౌ దర్శయతి (యస్మిన్నితి) భావాభావవిరోధాదన్యతరస్య బాధ్యత్వేసతి బలవతో బాధకత్వమితరస్య బాధితత్వాన్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః. †(చ)ఏవార్థే. బాధితస్యైవ త్వదభిమతవ్యావృత్తివిశేష ఇత్యర్థః. సామానాధికరణ్యానర్హత్వం విరోధః. అదుష్టకారణజన్యా నిషేధధీర్బాధః. అదుష్టకారణజన్యత్వేసతి నిషేధరూపత్వం బాధకత్వమ్. పురోవర్తిన్యభావాఽనవభాసోఽపి సత్యత్వావభాసాభావో వా నివృత్తిః †పక్షే ఘటాదౌ దేశకాలభేదేన విరోధబాధాభావావుపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) †విరోధబాధాభావాత్తత్ఫలభూతనివృత్తిరపి నేత్యాహ (అన్యత్రేతి) అన్యత్ర నివృత్తస్య - విరోధబాధస్థలే నివృత్తస్య. †(అన్యత్ర) విరోధబాధరహితస్థలే. యద్వా - (అన్యత్ర నివృత్తస్య) స్వదేశకాలవ్యతిరిక్తదేశకాలయోర్నివృత్తస్య. (అన్యత్ర) స్వదేశకాలయోః. †ఏతద్వైధర్మ్యం దృష్టాన్తే వివృణోతి (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) †(తు) శబ్దోఘటాదివైషమ్యపరః. †ఇత్థం దూషణోపయోగినీ వ్యాప్తిర్వివక్షితా. అథానుమానదూషణసిద్ధిం దర్శయతి (ఇతిదేశకాలాన్తరేతి) ఇతి హేతౌ. మిథ్యాత్వం వ్యాపకమ్. వ్యావర్తమానత్వం వ్యాప్యమ్. వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రశబ్దేన విరోధబాధహేతుకవ్యావృత్తిర్వ్యావర్త్యతే.

౧౨. †యత్త్వనువర్తమానత్వాత్సత్పరమార్థ ఇతి తత్సిద్ధమేవేతి న సాధనమర్హతి. అతో న సన్మాత్రమేవ వస్తు.

౧౩. †అనుభూతిసద్విశేషయోశ్చ విషయవిషయిభావేన భేదస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చానుభూతిరేవ సతీత్యే తదపి నిరస్తమ్.

౧౪. †యత్త్వనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వముక్తమ్, †తద్విషయప్రకాశనవేళాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ। న తు సర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి నియమోఽస్తి-†పరానుభవస్య హానోపాదానాదిలిఙ్గకానుమానజ్ఞానవిషయత్వాత్, †స్వానుభవస్యాప్యతీతస్యాజ్ఞాసిషమితి జ్ఞానవిషయత్వదర్శనాచ్చ. అతోఽనుభూతిశ్చేత్ స్వతస్సిద్ధేతి వక్తుం న శక్యతే.

---

౧౧. యద్వా వ్యావర్తమానత్వహేతోరసిద్ధింప్రతిజానీతే (యత్పునరిత్యాదినా) తదర్థం బాధమూలం విరోధ ఇత్యాహ (ద్వయోరిత్యాది) పక్షే తదభావం దర్శయతి (అత్రేతి) విరోధాభావముపపాదయతి (యస్మిన్నితి) తత్ఫలనివృత్తిమాహ (అన్యత్రేతి) దృష్టాన్తే తద్వైధర్మ్యం దర్శయతి (రజ్జ్వితి) ఏవమసిద్ధిం వక్తుం విభాగో దర్శితః. అథాసిద్ధిమాహ (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) సోపాధికత్వమార్థమ్. అయమర్థః - కింపటోఽస్తీత్యత్ర ఘటాభావస్సిషాధయిషితః. ఉత ఘటోఽస్తీత్యత్రాపి తదభావః. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యావర్తమానత్వశబ్దేన కిం వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం మిథ్యాత్వహేతుతయా వివక్షితమ్. ఉత ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్య వ్యావృత్తిః. ప్రథమే సోపాధికత్వమ్. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధ్యా ఘటాదేస్సత్యత్వమితి.

౧౨. నను బాధ్యత్వాభిమతాయా ఉపాధిత్వే సాధ్యావిశిష్టతా స్యాదితి బాధితత్వమేవోపాధిస్స్యాత్. తస్య చ న సాధ్యసమవ్యాప్తిః. అసహాయేన గచ్ఛతా పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య కేనాప్యబాధితత్వాదితి చేత్ నైవం. ఈశ్వరాదిజ్ఞానేనాపి బాధితత్వనియమాత్. అనభ్యుపగతేశ్వరాదీనాం పక్షేప్యయముపాధిరేవ. కింత్వయా తస్య పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య మిథ్యాత్వం ప్రమాణతోఽవగతమ్। న వా - న చేత్సమ్యక్సర్ప ఏవేతి తత్రావృత్తిర్న సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాయ స్యాత్। అవగతం చేత్తత ఏవ జ్ఞానాత్తస్య బాధితత్వం సిద్ధమితి సాధ్యసమవ్యాప్తిసిద్ధిః. నను కిం ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః, ఉత కేవలబాధః. ప్రథమే దేశకాలయోరుపాధిత్వాత్ దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వాభావేన సర్వసపక్షాననుయాయిత్వేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్ ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో నోపాధిస్స్యాత్। ద్వితీయే కృత్స్నమిథ్యాత్వమితి. అత్రోచ్యతే న హి దేశకాలావేవోపాధిరితి నియమః। కింతు వస్త్వన్తరమప్యుపాధిః. ఉపాధిరవచ్ఛేదకః. అత ఏవ హి దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ అబాధితత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దేన వస్త్వన్తరస్యాప్యుపాధిత్వం భాష్యకారైర్వక్ష్యతే. తస్మాద్దేశకాలభ్రమే వస్త్వన్తరముపాధిః. దేశకాలభ్రమస్య వస్త్వన్తరోపాధికత్వేపి వస్తుభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వే నాన్యోన్యాశ్రయః। భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాద్యదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం యత్ప్రతిపన్నం - తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః. యద్వా ఆరోపితేన సాయన్త్వాదినా తన్నివర్తకేన దివాత్వాదినా చ వినా క్రియాన్తరానవచ్ఛిన్నస్య కాలస్య భ్రాన్త్యుపాధిత్వమ్. ఏవం దేశేపీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవం విశిష్టోపాధౌ విశేషణవిశేష్యాంశయోః పరిహృతానుపపత్తికత్వేన విశిష్టోపాధిసిద్ధిః. అతో న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః. కైశ్చిదేవముక్తం ఘటోఽస్తీత్యత్ర కిం ఘటాస్తిశబ్దౌ పర్యాయౌ। ఉత న। పర్యాయత్వే సహప్రయోగో న స్యాత్। నో చేత్సద్విలక్షణో ఘట ఇతి. నైవమ్ - అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేత్యాదావస్తిబ్రహ్మశబ్దయోః పర్యాయత్వే పౌనరుక్త్యమ్. నో చేద్బ్రహ్మణోపి సద్విలక్షణత్వమితి. ఉభయత్రాయం పరిహారః స్వశబ్దప్రాప్తస్య స్వభావస్యైవ నిషేధార్థానువాదశఙ్కాపరిహారాయాస్తిశబ్దేన నియమః క్రియత ఇతి.

[ఇతి వ్యావర్తమానత్వానుమానభఙ్గః].

౧౨. †అథ పారమార్థ్యసాధకత్వేనోక్తమనువర్తమానత్వం దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) ప్రమాణసమ్బన్ధార్హత్వ తద్ఘటాదిస్వరూపస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య కిం పారమార[illegible]సాధ్యతే. ఉతాధిష్ఠానత[illegible]దర్శనాదితి చేత్ - [illegible] తస్యార్థాన్తరస్యేతి వికల్పే ద్వితీయశిరస్యాశ్రయాసిద్ధిమభిప్రేత్య ప్రథమే శిరసి సిద్ధసాధనత్వం దూషణముక్తం. నను సదేవ పరమార్థ ఇతి హి గ్రన్థకారాభిప్రాయః. [illegible]థం సిద్ధసాధనత్వమితి. ఉచ్యతే - ఏతదనుమానం కిం సతః పారమార్థ్యసాధకమ్, ఉత వ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యస్య, ఉతోభయస్య. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యధికరణాసిద్ధతా. తృతీయే అంశే సిద్ధసాధ్యతా. అంశే వ్యధికరణాసిద్ధిశ్చేతి. †నిగమయతి (అత ఇతి). [ఇత్యనువర్తమానత్వానుమానభఙ్గః].

౧౩. †పరేణ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తికృతం భేదదూషణముపజీవ్యానుభూతిసతోర్భేదోఽపాస్తః. అత్ర చ భేదదూషణహేత్వాభాననిరాసముపజీవ్యానుభూతిసతోరభేదశ్చ నిరస్యతే (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతిసద్విశేషయోరిత్యత్ర విశేషశబ్దేనానువర్తమానత్వహేతోరాశ్రయాసిద్ధిస్సూచ్యతే. సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య వస్తునో వ్యావృత్తత్వాదనువృత్తార్థాన్తరాభావాచ్చ. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యే హి వర్తతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్ ఇత్యనువృత్తవ్యవహారో వ్యావృత్తశబ్దవదుపపన్న ఇతి ప్రమాణసమ్బన్ధార్హాః పదార్థాః పరస్పరవ్యావృత్తాస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాః. [ఇతి ధీసదైక్యనిరాసః]

౧౪. †అథ పరోక్తే స్వయంప్రకాశత్వేఽభిమతేపి తత్ర శిక్షణీయాంశోఽస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (యత్త్వనుభూతేరితి) తుః పక్షవైషమ్యే. †వక్తవ్యాంశమాహ (తద్విషయప్రకాశనవేళాయామితి) ఉత్తరత్ర వర్తమానదశాయామితి హి వక్ష్యతే. తత్ర జ్ఞానస్య నిత్యద్రవ్యత్వేన సదావర్తమానత్వాద్వర్తమానదశాయామితి పదం నిరర్థకమితి శఙ్కాపనుత్తయే విషయప్రకాశనవేళాయామిత్యుక్తమ్. వర్తమానదశాశబ్దేన విషయసమ్బన్ధప్రసరస్య వర్తమానతా వివక్షితేత్యవగమ్యతే. †న తు సర్వేషామిత్యేతదుపపాదయతి (పరానుభవస్యేతి) †సర్వదేత్యేతదుపపాదయతి (స్వానుభవస్యాపీతి) అనుభూతిశ్చేదిత్యనేన

౧౫. † అనుభూతేఽనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమిత్యపి దురుక్తమ్, † స్వగతాతీతానాగతానుభవానాం పరగతానుభవానాం చానుభావ్యత్వేనాననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్. † పరానుభవానుమానానభ్యుపగమే చ శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాభావేన సమస్తశబ్దవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. † ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమనుమాయ తదుపసత్తిశ్చ క్రియతే సా చ నోపపద్యతే. † న చాన్యవిషయత్వేనానుభూతిత్వమ్. † అనుభూతిత్వం నామ వర్తమానదశాయాం † స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానత్వం స్వసత్తయైవ స్వవిషయసాధనత్వం వా. † తే చానుభవాన్తరానుభావ్యత్వేపి స్వానుభవసిద్ధం నాపగచ్ఛత ఇతి నానుభూతిత్వమపగచ్ఛతి. † ఘటాదేస్త్వననుభూతిత్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ - నానుభావ్యత్వాత్. † తథానుభూతేఽననుభావ్యత్వేపి అననుభూతిత్వప్రసఙ్గోఽనివార్యః గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్.

౧౬. † గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వమసత్త్వప్రయుక్తమ్ - నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితిచేత్ - † ఏవం తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వనిబన్ధనమ్. నానుభవ్యత్వమిత్యాస్థీయతామ్. † అనుభూతేఽనుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యాః ఘటాదేరివ ప్రసజ్యతఇతిచేత్ - † అననుభావ్యత్వేపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి

స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశనవేళాయామిత్యుక్తవైషమ్యవిరహాగర్భితః. [ఇత్యనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వశిక్షణమ్]

౧౫. † ఏవమనుభూతేరనుభావ్యత్వసంభవముపపాద్య తదసంభవే పరోక్తమనుమానం దూషయతి (అనుభూతేరితి) † కుత ఇత్యత్రాహ (స్వగతేతి) † పరానుభవానుమేయత్వానిష్టౌ ప్రసఙ్గే లౌకికవ్యవహారవిరోధమనిష్టమాహ (పరేతి) † అథ వైదికవ్యవహారవిరోధమాహ (ఆచార్యస్యేతి) పరానుభవానుమానానభ్యుపగమ ఇత్యాదినా చార్వాకనిరాసశ్చ ఫలితః । అనుమానానభ్యుపగమే శబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాయోగాత్. † ఏవం బాధకముక్తః. అథ వ్యాప్తిం దూషయతి (న చాన్యేతి) † న హ్యసాధారణాకారో ధర్మిగ్రాహకమానసిద్ధః స్వాసాధారణాకారే సత్యపగచ్ఛతీత్యభిప్రాయేణానుభూతిస్వరూపం శిక్షయతి(అనుభూతిత్వమితి) అత్రానుభూతిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః । న తు స్మృతివిలక్షణపరః । ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే ఘటాదేరప్యనుభూతిత్వం స్యాదితి - తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తమ్. అణుత్వనిత్యత్వాద్యాత్మధర్మాణాం జ్ఞానాన్తరప్రకాశ్యత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేత్యుక్తమ్. అతీతానుభవవ్యావృత్త్యర్థం వర్తమానదశాయామిత్యుక్తమ్. యద్యప్యతీతానుభవస్య జ్ఞానాన్తరమన్తరేణ ప్రకా[శో][శాను]పపత్తేరర్థా[దసంభవవ్యా]దవ్య(వ)చ్ఛేదః, తథాప్యతీతస్య జ్ఞానాంతరేణ సిద్ధిం పరాభిమతాం వ్యుత్పాదయితుమిదం విశేషణం. విషయసమ్బన్ధస్య వర్తమానదశాయామిత్యర్థః. వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే పరానుభవే తదసంభవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తమ్. † ఏతల్లక్షణం స్వయంప్రకాశత్వవాదినామేవేష్టమితి సర్వసంప్రతిపన్నం లక్షణమాహ (స్వసత్తయైవేతి) స్వాశ్రయం ప్రతి వర్తమానదశాయామితి పదద్వయానుకర్షస్యోపలక్షణం స్వసత్తయైవేతి పదమ్. సాధనమిత్యుక్తే దణ్డచక్రాదేరపి తథాత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం విషయసాధనమిత్యుక్తమ్. చాక్షుషజ్ఞానం శ్రావణవిషయం న సాధయతీతి సర్వవిషయసాధనత్వాసంభ[వాత్తద్వ్య]వవ్యా(వ)వృత్త్యర్థం స్వశబ్దః. ఇన్ద్రియవ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేతిపదమ్. ఇన్ద్రియాదికం హి న కేవలం స్వసత్తయా ప్రకాశకమ్. అపి తు జ్ఞానోత్పాదనద్వారా. వర్తమానదశాయామిత్యతీతానుభవవ్యావృత్తిః. స్వాశ్రయం ప్రతీతి పరానుభవవ్యావృత్తిః. † తతః కిమిత్యత్రాహ(తే చేతి) † ఏవమననుభావ్యత్వలక్షణసాధ్యధర్మప్రతిక్షేపేణానుభావ్యత్వే నానుభూతిత్వస్య సామానాధికరణ్యదర్శనాదననుభావ్యత్వేన వ్యాప్తిర్నిరాకృతా. తర్హి కథమనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వదర్శనమితి శఙ్కాయాం సోపాధికత్వమాహ (ఘటాదేస్త్వితి) అననుభూతిత్వం అనుభూతిశబ్దేన వ్యవహర్తవ్యత్వాభావ ఇతి న సాధ్యావిశిష్టతా. యద్వా - ఉక్తయోర్లక్షణయోః అన్యతరదనుభూతిత్వమ్. న తు సముచ్చితముభయమ్. అన్యోన్యానిరపేక్షత్వాత్. వాశబ్దప్రయోగాచ్చ. న హి చశబ్దః ప్రయుక్తః. తత్రాన్యతరలక్షణరాహిత్యరూపమననుభూతిత్వమన్యతరాకారవిరహప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వమిత్యర్థః. † అథ ప్రతితర్కపరాహతిమాహ (తథానుభూతేరితి) † యద్వా - ఆభాససమానయోగక్షేమత్వమాహ (తథానుభూతేరితి.)

౧౬. † గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వస్య ఉపాధ్యన్తరమసత్త్వం శఙ్క్యతే (గగనేతి) † ఘటాదేరననుభూతిత్వస్యాప్యుపాధ్యన్తరమజ్ఞానావిరోధిత్వమాహ (ఏవం తర్హీతి) ప్రకాశనియమాభావావిరోధిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వమ్. న చ సుఖాదావభావాత్ సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావశ్శఙ్కనీయః. సుఖాదేర్జ్ఞానవిశేషత్వే నాననుభూతిత్వాభావాత్. † అజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపాధిత్వనిరాసాయ పక్షే తత్ప్రసఞ్జయతి (అనుభూతేరితి) † తదభావపక్షేపి తుల్యమిత్యాహ (అననుభావ్యత్వేపీతి) అనుభూతేరనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వస్యోపాధిత్వేనోక్తమజ్ఞానావిరోధిత్వమననుభావ్యత్వేపి ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. అనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వం చ యదుక్తమ్ । తదననుభావ్యత్వేపి గగనకుసుమాదేరివ ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తమ్. గగనకుసుమాదావననుభూతిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వం చాసత్త్వప్రయుక్తమ్ । నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితిచేత్ - అననుభావ్యత్వే తద్వదసత్త్వమపి ప్రసజ్యతే । గగనకుసుమాదేరసత్త్వం నాననుభావ్యత్వమాత్రప్రయుక్తమ్. అపి తు స్వయంప్రకాశత్వే సత్యననుభావ్యత్వ [విరహ] ప్రయుక్తమిత్యనుభూతేరననుభావ్యత్వమాత్రాన్నాసత్త్వప్రసక్తిరితిచేత్ - అననుభావ్యత్వే తద్వదస్వయంప్రకాశత్వమపి ప్రసజతి. అతః అస్వయంప్రకాశత్వే సతి అననుభావ్యత్వప్రయుక్తమసత్త్వమనుభూతేర్దుర్వారమ్. అసత్త్వం తు ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధమితిచేత్ - అనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమపి తథైవేత్యనుసంధేయమితి భాష్యాభిప్రాయః.

ప్రసజ్యతఏవ - అతోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపహాస్యమ్.

౧౭. † యత్తు సంవిదస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే. త †దన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయతే. ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదభావో నశక్యతే వక్తుమ్ - అనుభూత్యైవ గ్రహణాత్. కథమనుభూతిస్సతీ తదానీమేవస్వాభావం విరుద్ధమవగమయతీతిచేత్ - † నహ్యనుభూతిస్స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయీకరోతీత్యస్తి నియమః-అతీతానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గాత్.

౧౮. † అథమన్యసే - అనుభూతిప్రాగభావాదేస్సిధ్యత స్తత్సమకాలభావనియమోఽస్తీతి. † కిం త్వయా క్వచిదేవం దృష్టమ్-యేన నియమం బ్రవీషి- † హన్తతర్హి తతఏవదర్శనాత్ ప్రాగభావాదిస్సిద్ధ ఇతి నత[దభావని]దపహ్నవః. † తత్ప్రాగభావంచ తత్సమకాలవర్తినమనున్మత్తః కో బ్రవీతి. † ఇన్ద్రియజన్యస్య ప్రత్యక్షస్య హ్యేషస్వభావనియమః-యత్స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వం † నసర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాంచ. † స్మరణానుమానాగమయోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోపి గ్రహణదర్శనాత్. † అతఏవచ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః. † నహి ప్రమాణస్య స్వసమకాలవర్తినాఽవినాభావోఽర్థసంబన్ధః - † అపితు యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యోఽర్థోఽవభాసతే-తస్య తథావిధాకార

ఖపుష్పోదాహరణేతు నాశ్రయవై[లక్షణ్య]కృతో దోషశ్శఙ్కనీయః. ఖ్యాతేర్నాసదితి వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వస్య పరైః స్వీకృతత్వాత్. ※ శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యోఽవభాసోవికల్పః సస్వభావ [వ]... స్వవభాసః ప్రతీతిరితిహి తైరుచ్యతే. తత్రాభాసప్రతీతస్యాపి నిస్స్వభా[వ]త్వే... ణత్వం యుక్తమితి భాట్టాఙ్గీకృతంచ । అతః పరమతప్రక్రియయా ఖపుష్పముదాహృతమ్. ... ఉపహాస్యమ్ - సమీపస్థైరపి హాస్యమిత్యర్థః. [ఇత్యనుభూతే రనుభావ్యత్వసమర్థనం.]

౧౭. † అథ పరోక్తం నిత్యత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్వి త్యాదినా) నను జ్ఞా[నస్య]నిత్యత్వమభ్యుపయద్భిః కథం తన్నిరసనం ... జ్ఞానాశ్రయభూత ఆత్మా తదాశ్రితంచ సంకోచవికాసార్హం నిత్యం జ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిమతమ్. యత్తు ప్రస్తుతమిన్ద్రియసంయోగాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వప్రమాణత్వాప్రమాణత్వాద్యవస్థం లోకసిద్ధం జ్ఞానమ్. తస్య యది నిత్యత్వముపపాద్యతే - తద్వ్యుదస్యతే - విషయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యహి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణ సమర్థితమ్. స్వయంప్రకాశత్వం సమానాధికరణంచ నిత్యత్వం పరస్యేష్టమ్. స్వతస్సిద్ధతయా నిత్యత్వసమర్థనాత్. అతస్తన్నిరాసోయుక్తః । తత్రచ మృద్ద్రవ్యస్య [సిద్ధ] స్థిరత్వేపి ఘటత్వాద్యవస్థ మృద్ద్రవ్యానిత్యత్వవత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యస్య నిత్యత్వేపి స్మృతిత్వానుభూతిత్వాద్యవస్థజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమితి నస్వపక్షవిరోధః. స్వయంప్రకాశత్వే కించిదుపాదేయత్వమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థస్తుశబ్దః †(అన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయతఇతి) అసిద్ధమత్యన్తాసిద్ధేన హేతునా సాధ్యతఇత్యర్థః. † తత్రహి గ్రాహకాభావాత్, గ్రాహ్యాభావా, చ్చ ప్రాగభావాభావ ఉక్తః. తమాశఙ్క్య గ్రాహకోఽస్తీత్యాహ (ప్రాగభావస్యేతి) † తత్రవికల్పే పూర్వపక్షిణోక్తేసత్యేవావగమయతీతి పక్షం స్థాపయితుం తత్రోక్తం విరోధం శఙ్కతే (కథమితి) తదానీమిత్యభావవిశేషణం నక్రియావిశేషణమ్. † పరిహరతి(నహీతి) † స్వసమకాలవర్తిత్వనియమః కింగ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తః । ఉతైతద్గ్రాహ్యవిశేషప్రయుక్తఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తత్వపక్షం ప్రతివదతి (నహ్యనుభూతిరితి) † యద్వా వర్తమానగ్రహణనియమః కిం గ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్. ఉత గ్రాహ్యానుభూతిస్వభావస్వభావాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (నహీతి) హిశబ్దో హేతౌ నేతి ప్రతిజ్ఞాఽధ్యాహార్యా.

౧౮. † గ్రాహ్యవిశేషపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథమన్యసఇతి) † గ్రాహ్యవిశేషస్య సమకాలవర్తిత్వనియమోక్తిః దర్శనపూర్వికైవ స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (కింత్వయేతి) క్వచిత్ - అనుభూతౌ. † వ్యాప్తిగ్రహణభూమిత్వేనా భావస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాగభావో దురపహ్నవఇత్యాహ (హన్తతర్హీతి) ప్రాగభావస్యసమకాలసిద్ధ్యా వ్యాప్తిరనుభూతిప్రాగభావరూపే ధర్మిణి గృహీతేహి సిధ్యతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. † సమకాలవర్తిత్వనియమమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్.సమకాలవర్తిత్వంచానుపపన్నమిత్యాహ (తత్ప్రాగభావంచేతి) † యది స్వసమకాలవర్తిగ్రహణనియమోఽనుభూతేర్నాస్తి తర్హ్యవిద్యమానేపి ఘటే చాక్షుషం తజ్జ్ఞానముత్పద్యేతేత్యత్రాహ (ఇన్ద్రియజన్యేతి) ప్రత్యక్షశబ్దేన ప్రత్యక్షజ్ఞానముచ్యతే. అయమభిప్రాయః - స్వసమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమో నజ్ఞానమాత్రస్య - నచతదవాన్తరభేదప్రమాణజ్ఞానస్య నచ తదవాన్తరభేదప్రత్యక్షస్య. అపితు ప్రత్యక్షవిశేషరూపస్య ఐన్ద్రియకజ్ఞానస్యేతి. † (నసర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాంచేతి) చశబ్దేన ప్రత్యక్షస్యచేత్యుక్తం భవతి । ఉపపాదకగ్రన్థానుగుణ్యాత్. † కుతఇత్యత్రాహ (స్మరణానుమానేతి) స్మరణశబ్దేన సర్వజ్ఞానానాం సమకాలవర్తివిషయత్వనియమవ్యుదాసః. అనుమానాగమశబ్దేన ప్రమాణమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. యోగిప్రత్యక్షాదిశబ్దేన ప్రత్యక్షమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. ఆదిశబ్దేనేశ్వరప్రత్యక్షం గృహ్యతే. † ప్రమేయసద్భావో నచేత్ ప్రమాణాప్రమాణజ్ఞానయోః కథం వైషమ్యమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి)అత ఏవ-జ్ఞానమాత్రస్య సమకాలవర్తిగ్రాహకత్వ నియమాభావేన. ప్రమేయావినాభావశ్చ సిద్ధఇత్యర్థః. అన్యథా వర్తమానవిషయాలాభాదసమకాలవర్తిగ్రాహిణాం తత్తత్ప్రమాణానాం ప్రమేయావినాభావో నసిధ్యేదితిభావః. † తత్సిద్ధిః కథమిత్యపేక్షాయాం తమేవావినాభావం వివృణోతి (నహిప్రమాణస్యేతి) ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. † తర్హి ప్రమేయావినాభావః క ఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) యద్దేశ

† మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా. అత ఇదమపి నిరస్తమ్ - స్మృతిర్నిర్బాహ్యవిషయా న స్యాదర్థే స్మృతేస్సంభవాదితి.

౧౯. † అథోచ్యేత - సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షానవసేయః - అవర్తమానత్వాత్. నచ ప్రమాణాన్తరావసేయః - లిఙ్గాద్యభావాత్. † నహి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. [నానుపలబ్ధిరపి కస్యచిద్దృశ్యతే]. నచానుపలబ్ధివిషయో దృష్టచరః. † అతస్సంవిత్ప్రాగభావః ప్రమాణాభావాదేవ న సేత్స్యతీతి † యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వవిఘటనం పరిత్యజ్య ప్రమా[ణ]ణాభావేఽవరూఢ † శ్చేత్ - † యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సమర్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్.

౨౦. † కించ- † ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తాకాలే సన్తం సాధయత్తస్య నసర్వదా సత్తామవగమయద్దృశ్యతే ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే. † తదప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. † ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం ప్రతీతం చేత్సంవేదనవిషయో ఘటాదిరపి కాలానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయేత ఇతి నిత్యస్స్యాత్. † నిత్యం చేత్సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత. నచ తథా ప్రతీయతే.

కాలానీత్యాదిశబ్దేన సంస్థానముచ్యతే. † (మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా) మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణం ప్రత్యనీకం భవతి తస్య భావ ఇత్యర్థః. యద్వా - మిథ్యాత్వప్రత్యనీకోఽర్థో భవతి తస్య భావో మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా । సా ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. అతఏవేత్యాది భాష్యస్యైవంవార్థః అతఏవ - ప్రమాణత్వేన సంప్రతిపన్నాయాః స్మృతేః కాలాన్తరవర్తిగ్రాహకత్వదర్శనాత్తత్రాపి ప్రమేయావినాభావః కల్ప్యత ఇత్యర్థః. † కథం తత్రావినాభావప్రకార ఇత్యత్రాహ (నహీత్యాది). † అనేనైవ ప్రమాణప్రమేయావినాభావరూపవిషయవిషయిభావశిక్షణేన బౌద్ధికదేశిభిరుక్తం స్మృతేర్నిర్విషయత్వం నిరస్యత ఇత్యనన్యాభ్యుపేతవ్యమిదమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇదమపీతి).

౧౯. † ఏవమనుభూతిరేవ ప్రాగభావగ్రహణక్షమేత్యుపపాదితమ్. అథ తద్గ్రాహిణానుభవేన ప్రత్యక్షాద్యన్యతమేన భవితవ్యమితి తదసంభవేన ప్రమాణాభావాత్ ప్రాగభావాభావ ఇతి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) లిఙ్గాద్యభావాదిత్యాదిశబ్దేన అను[పపద్య]మానశబ్దో వివక్షితః. † తద్వివృణోతి (నహీత్యాదినా). † నిగమయతి (అతఇతి) ఉపమానస్య ప్రతిపన్నవస్తుసాదృశ్యసంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబంధయోః అన్యతరమాత్రగోచరత్వేన అప్రతిపన్నపదార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదనుపన్యాసః. † పరిహరతి (యదీతి) యదిశబ్దః కిమర్థః । చేచ్ఛబ్దో యద్యర్థః । స్వపరిపాటీం విహాయ శాస్త్రమర్యాదాయాం కిమవతీర్ణోఽసి తథా చేదిత్యర్థః. † ప్రమాణమాహ (యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేతి) పరేణాభావప్రమాణస్యాఙ్గీకృతత్వాత్ యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేత్యుక్తమ్. స్వపక్షపర్యాలోచనాయామపి జ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిర్నామ భావరూపావస్థాన్తరోపలబ్ధిః । పిణ్డత్వాద్యుపలబ్ధిరేవహి ఘటస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః. అతోఽతీతకాలానవచ్ఛిన్నజ్ఞానాభావో నామ జ్ఞానస్య సజాతీయార్థాన్తరజ్ఞానం వా. పూర్వకాలీనగజజ్ఞానే బుభుత్సితే తత్కాలీనస్వపాదిప్రతిసన్ధానం ఘటాదిజ్ఞానప్రతిసన్ధానం వా గజజ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః । సాచ లిఙ్గతయా పూర్వకాలీనజ్ఞానాభావనిశ్చాయికా. యదుక్తం సంవిద ఇయమితి విషయీకారానర్హత్వేన అభావో దుర్గ్రహ ఇతి । తదయుక్తమ్. తథాసతి ప్రాగభావనిరాసానుపపత్తేః. నహ్యన్యస్య ఘటాదేః ప్రాగభావో నిరస్యతే । అపితు అనుభూతేః. తస్మాదనుభూతిం ఇయమితి విషయీకృత్య తస్యాః ప్రాగభావో నిరాకరణీయః. ఇయమితి విషయీకారాభావేపి తత్ప్రాగభావో నిరాకర్తుం శక్యతే చేత్ । తదభావేపి ప్రాగభావస్సాధయితుం శక్యతే. యది త్వయా విషయీకృతా తద్వదస్మాభిరపి విషయీకృతేతి తదభావస్సుసాధ ఇత్యనుసంధేయమ్. ఉత్తరత్ర నిత్యం చేదితి గ్రన్థేహ్యాయమర్థోఽప్యభిప్రేతః.

౨౦. † ఏవం ప్రాగభావస్య యోగ్యానుపలబ్ధిసిద్ధత్వమభిధాయ అర్థాపత్తిమప్యాహ (కించేత్యాదినా). † జ్ఞానస్య స్వావభాసాస్థిరత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధ్యా అనిత్యత్వముక్తమ్. అథ విషయప్రకాశనిరూపణముఖేనాప్యనిత్యత్వముపపాద్యతే. అవిశేషేణ జ్ఞానాభావస్య గ్రహణముపపన్నమిత్యుక్తమ్. అథ కిం భవతానిత్యత్వం సవిషయజ్ఞానస్య సిసాధయిషితమ్ । ఉత నిర్విషయస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య సవిషయపక్షం దూషయతి (ప్రత్యక్షేత్యాదినా) సర్వదా-ఘటసత్తాకాలే సర్వస్మిన్న ప్రతీయత ఇత్యర్థః. † ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతామ్. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదప్రతీతిశ్చేతి) అప్రతీతిః - జ్ఞానస్య ఘటవ్యవహారానుగుణ్యాభావః. అతో నసాధ్యావిశిష్టతా. నియమేన స్వసమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాలయోర్ద్వయమానేపి ఘటే తదప్రకాశకత్వం తదానీం స్వాభావాదేవేత్యర్థః. † ఏవం విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాఽన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తమ్. అర్థాపత్త్యన్తరమప్యాహ (ఘటాదివిషయమేవేతి) విషయసమకాలవర్తినః ప్రత్యక్షసంవేదనస్య నిత్యత్వే ఘటాదిరపి నిత్యస్స్యాత్. అతో ఘటాద్యనిత్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వమిత్యర్థః. † అథార్థాపత్త్యన్తరమాహ (నిత్యంచేదితి) సంవిదో నిత్యత్వసాధనం సంవిదియమితి విషయీకృత్యైవ కర్తవ్యమ్. స్వతస్సిద్ధత్వే సేయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్స్వయమేవ నిత్యమితి ప్రతీయేత. నచ తథా ప్రతీయతే తస్మాదనిత్యత్వమేవేత్యర్థః. ఏవం నిత్యతయాఽనవభాసాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తమ్. అనిత్యతయానవభాసాన్నిత్యత్వమితి చేన్న । పూర్వాపరావధిద్వయసాపేక్షస్య నిత్యత్వస్య సద్భావేప్యవధిద్వయాస్వయంప్రకాశత్వాదేవానిత్యత్వాప్రకాశతోపపత్తేః. యద్వా - ఘటాదినిత్యత్వప్రసఙ్గో నిత్యత్వేనావభాసప్రసఙ్గశ్చ విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్తేరనుగ్రాహకతర్కతయోక్తౌ భవతః.

౨౧. † ఏవమనుమానాదిసంవిదోఽపి కాలానవచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయన్తీతి తేచ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యాస్స్యుః. † సంవిదనురూపత్వాద్విషయాణామ్. † నచ నిర్విషయా కాచిత్సంవిదస్తి । † అనుపలబ్ధేః. † విషయప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవహి సంవిదస్స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా. † సంవిదో విషయప్రకాశనతాస్వభావవిరహేసతి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః । † అనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చ సంవిదస్తుచ్ఛతైవ స్యాత్. † నచ స్వాపమదమూర్చ్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యా కేవలైవ సంవిత్పరిస్ఫురతీతివాచ్యమ్ । † యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. † తాస్వపి దశాస్వనుభూతిరనుభూతా చేత్ తస్యాః ప్రబోధసమయేఽనుసంధానం స్యాత్ - † నచ తదస్తి.

౨౨. † నన్వనుభూతస్య పదార్థస్య స్మరణనియమో నదృష్టచరః. ...స్మరణాభావః కథమనుభవాభావం సాధయేత్. † ఉచ్యతే - నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాది ప్ర... హేతువిరహేఽప్యస్మరణనియమోఽనుభవాభావమేవ సాధయతి. † నకేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః. ...ప్రోత్థితస్య ఇయన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితి

...తి (ఏవమితి) ఏవం ప్రత్యక్షజ్ఞాననిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసక్త్యా సత్యామిత్య
ఖపుష్పోదాహరణేతు నాశ్రయ...[illegible]...ణామపి నిత్యత్వమనిష్టం ప్రసఙ్గ... ...ం దర్శయతి తథాభావాదితి తదర్థః. నను ప్రత్యక్షస్య సమకాలవర్తివిషయత్వనియ
వస్తుశూన్యోఽవభాసో వికల్పః సస్వభావ [...] స్వభావ్యా సంవిత్స్వవిః ...నిదామతీతానాగతవిషయత్వసంభవాత్కథం తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గః.
ఙ్గీకృతంచ । అతః పరమతప్రక్రియయా ఖపుష్పముదాహృతమ్. ఉపహాస్యమ్ - ...స్యాతీతత్వానాగతత్వే. సంవిదో నిత్యత్వే తదపేక్షయా విషయస్యాతీత

౧౯. † అథ పరోక్తం నిత్యత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) ...ఙ్గానిత్యస్స్యురితి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వమేవానుగతం నిత్యత్వలక్షణమిత్యభిప్రా
యభూత ఆత్మా తదాశ్రితంచ సంకోచవికాసార్హం నిత్యం జ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిః ...త్వాగామిత్వే - కింతు లిఙ్గాద్యర్థాన్తరాపేక్షయా. తతో విషయస్య
యి ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వప్రమాణత్వప్రమాణత్వాద్యవస్థం లోకసిద్ధం జ్ఞానమ్. తః ...జ్ఞాదేః ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్తన్నిత్యత్వేన తద్విషయభూతలిఙ్గా
జ్ఞానస్యహి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణ సమర్థితమ్. స్వయంప్రకాశత్వం సమానాధికర... దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యఏవ విషయస్స్యాదితి. ఏవం పూ
అతస్తన్నిరాసోఽయుక్తః । తత్రచ మృద్ద్రవ్యస్య [సిద్ధ] స్థిర)త్వేఽపి ఘటత్వాద్యవస్థ మ... ఏవం పూర్వోక్తవికల్పే సవిషయా...[illegible]...నిత్యత్వం నిరాకృతమ్.
భూతిత్వాద్యవస్థజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమితి నస్వపక్షవిరోధః. స్వయంప్రకాశత్వే కించి... ...నుపలబ్ధేరితి). † నకేవలం నిరి...
యష్టిః (యదీయత ఇతి) అసిద్ధమత్యన్తాసిద్ధేన హేతునా సాధ్యత ఇత్యర్థః. † తత్రహి గ్రాహ...[illegible]...వ [యసంవిదనుపలబ్ధి ౧] [యాసంవిద
శక్యా గ్రాహకోఽస్తీత్యాహ (ప్రాగభావస్యేతి) † తత్రవికల్పే పూర్వపక్షి...తి. । తదభ్యుపగమప్రకారేణాపి నిర్విషయా సంవిన్నాస్తీత్యాహ (విషయేతి).
మితి) తదానీమిత్యభావవిశేషణం నక్రియావిశేషణమ్. † పరి...ర్గ్ణాయాస్సంవిదః కదాచిదపి విషయసంబన్ధాభావేన స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః జ్ఞానాన్తరావేద్య
శేషప్రయుక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం ప్రకతయా స్వయంప్రకాశత్వముపపాద్యతే - తదాఽయం దోషస్స్యాత్. విషయసంబన్ధాభావేప్యనుభూతి
కిం గ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్. ఉత గ్రాహ్య - కిమిదమనుభూతిత్వం కింస్వతస్సిద్ధత్వం - తదా సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. యది విషయప్రకాశకత్వమ
జ్ఞాఽధ్యాహర్తవ్యాఽఖవ్యాప్తదోషస్స్యాదేవ. విద్యమానదశాయాం సర్వదా భాసమానత్వమపి నత్వయా హేతుత్వేన వాచ్యమ్. సుఖదుఃఖేచ్ఛాదౌ జడత్వేన
వాద్యస్య కి...[illegible]...త్. అతో విషయప్రకాశకత్వమనుపజీవ్య స్వయంప్రకాశత్వం దుస్సాధమిత్యుక్తదోషానతివృత్తిః. † కథంస్వప్రకాశత్వరూప
౨౧. † ...ర్థనివృత్త్యా ధర్మిభూతసంవిదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చేతి). † నన్వేకస్యాఏవ సంవిద అన్తఃకరణవృత్తిద్వారా
విషయసంబన్ధః కాదాచిత్కః-తద్విగమేఽపి స్వాపాదిదశాసు స్వప్రకాశా సంవిచ్చకాస్తీతి నతుచ్ఛతాప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (నచేతి) కేవలశబ్దేన నిరాశ్రయత్వ
ముచ్యతే. † కుతఇత్యత్రాహ (యోగ్యేతి). † తదేవోపపాదయతి (తాస్వపీతి). † విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయతి (నచతదస్తీతి).

౨౨. † వ్యాపకాభావోహి వ్యాప్యాభావసాధకః । స్మరణంచ నానుభవవ్యాపకమ్. అతస్తదభావో నానుభవాభావసాధక ఇత్యాహ (నన్వితి) పథి గచ్ఛతా స్పృష్టతృణాదీనాం ప్రాగ్జన్మానుభూతార్థాదీనాంచాస్మరణాదితిభావః. † పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) విషయాన్తరవ్యాసంగాదిరస్మరణమాత్రహేతుః. విషయవైచిత్రీవిరహః, నిష్ప్రయోజనతయా తాత్పర్యాభావః, తాదాత్వికతీవ్రసంవేదనాన్తరమ్, అనుభవానభ్యాసశ్చాస్మరణమాత్రహేతుతయాహి ప్రసిద్ధాః. అతో నియమశబ్దః అస్మరణనియమ ఇత్యుక్తేః. జన్మాన్తరానుభూతస్యాప్యర్థస్యానుభవాభావప్రసఙ్గాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిఖిలసంస్కారేత్యుక్తమ్. దేహవిగమాదీత్యాదిశబ్దేన నారకదుఃఖప్రసూతివ్యసనకాలవిప్రకర్షా వివక్షితాః. యథా సంవిత్సిద్ధౌ ※ ప్రాయణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి । చిరాతివృత్తాః ప్రాగ్జన్మభేదా న స్మృతిగోచరాః॥ ఇతి. దేహవిగమాదీనాం నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరత్వం స్వభావః. పుణ్యవిశేషాదపవాదాత్కస్యచిదేకస్య జాతిస్మృతిః. ప్రబలశబ్దో వ్యాసఙ్గాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యపరః. ఉక్తతిరస్కారకాభావే కదా[చిద]పి స్మరణమనుభవవ్యాపకమ్. అతస్తదభావోఽనుభవాభావసాధక ఏవేత్యర్థః. † నకేవలమనుభవసాధకాభావః - బాధకప్రమా [ణ] ణాన్తర) మప్యస్తీత్యాహ (నకేవలమితి).

ప్రత్యయముక్తైనైవ † సిద్ధః. † నచ సత్యస్యనుభవేతదస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతే వక్తుమ్। † అజ్ఞాతానానుభవస్యాన్తరాభావస్యచానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. † తాస్వపి దశాస్వహమర్థో † ఽనువర్తతఇతిచ వక్ష్యతే.

౨౩. † నను స్వాపాదిదశాస్వపి సవిశేషోనుభవోఽస్తీతి పూర్వముక్తమ్. † సత్యముక్తమ్ - సత్యాత్మానుభవః - † సచ సవిశేషఏవేతి స్థాపయిష్యతే. † ఇహతు సకలవిషయవిరహిణీ నిరాశ్రయాచ సంవిన్నిషిధ్యతే. † కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవఇతిచేత్ [న] † సాచ సాశ్రయేతి వ్యుపపాదయిష్యతే. † అతోఽనుభూతిస్సతీ స్వయం స్వప్రాగభావం నసాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుమ్। † అనుభూతేరనుభావ్యత్వసమ్భవోపపాదనేనాన్యతోఽప్యసిద్ధిర్నిరస్తా. † తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ.

౨౪. † యదప్యస్యా అనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనమ్. తదప్యనుపపన్నమ్ - † ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్. † తస్యహి జన్మాభావేపి వినాశో దృశ్యతే - † భావేష్వితి విశేషణే తర్కకుశలతాఽఽవిష్కృతా భవతి. † తథాచ భవదభిమతాఽవిద్యానుత్పన్నైవ వివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయాదన్తవతీచేతి తస్యామనైకాన్త్యమ్. † తద్వికారా

---

† (సిద్ధేతి) అనుభావాభానస్యేత్యనుషఙ్గః. † అథాస్మరణనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్క్యతే (నచేతి) అహంకారవిగమః-అహంప్రత్యయవిగమః. † పరిహరతి (అజ్ఞాతేతి) ఘటాననుభవః పటవినాశశ్చ అనుభూతకుడ్యాద్యస్మరణకారణం నదృష్టమిత్యర్థః. నను కుడ్యాదేస్స్మరణంప్రతి ఘటాదేరకారణత్వాత్తదభావో నాస్యాస్మరణహేతుః. ఇహతు స్మరణకారణస్యాభావోఽస్మరణహేతురేవ. నైవమ్ - కుడ్యాదిస్మరణంప్రతి ఘటాదేరివ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి స్మరణంప్రత్యకారణత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యర్థాన్తరశబ్దః ప్రయుక్తః. అయమర్థః - జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః స్మరణంప్రతి కారణత్వం దృష్టత్వాదఙ్గీక్రియతేచేత్ - దృష్టత్వాదేవానుభవేపి జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి కారణత్వమఙ్గీకార్యమ్. యది జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః దృష్టత్వేప్యనుభవకారణత్వం నాఙ్గీక్రియతే - స్మృతావపి కారణత్వం నస్యాత్. అతస్తదభావాన్న స్మరణాభావఇతి. † ఏతద్దూషణమహమర్థాభావమభ్యుపగమ్యోక్తమ్. అహమర్థాభావోపి నాస్తీత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ (తాస్వపీతి). † (అనువర్తతె) ప్రకాశతే. తతో హేతురసిద్ధశ్చేత్యర్థః.

౨౩. † పూర్వం సవిశేషోనుభవస్స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలమ్బ్య వ్యాఘాతాభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి). † అత్రాహ (సత్యముక్తమితి) సత్యాత్మానుభవః - నానుభూత్యనుభవఇత్యర్థః. † అనుభూతివిరహేణ స ఆత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (సచేతి) ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వవిశిష్టఇత్యర్థః. † ఇహ కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇహత్వితి). † శబ్దాన్తరేణాభ్యనుజ్ఞాతమఙ్గీకృతమితి శఙ్క్యతే (కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవఇతిచేదితి) ఆత్మానుభవే కేవలాత్మానుభవదశాయామ్. స్వాపాదిదశాయాం యా సంవిత్త్వయా నిత్యతయాభ్యుపేతా - సా ప్రసరణాభావేన విషయావచ్ఛేదవిరహాత్తదానీం కేవలా నిర్విశేషా అస్మదుక్తైవ స్యాదితిభావః. † పరిహరతి (సాచేతి) సాచ - ధర్మభూతాసంవిత్. విషయవిరహితాపి సాశ్రయేత్యర్థః. కేవలైవేత్యాదేరేవంవాఽర్థః. ఆత్మానుభవరూపా-ఆత్మస్ఫురణరూపా యాసంవిత్ - సాకేవలైవేతిచేత్ - అస్మదుక్తసకలవిషయాదివిశేషరహితైవేతి చేదిత్యర్థః. † పరిహరతి) (సాచేతి) సా - ధర్మిస్ఫురణరూపా యాసంవిత్ సా సాశ్రయేతివక్ష్యతే. స్ఫురణంహి స్ఫురతోధర్మః. యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్య ధర్మిణః ఔజ్జ్వల్యం నిరపేక్షమప్యన్తర్గతో ధర్మస్తద్వదిత్యర్థః. ధర్మిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం నిత్యమ్. తచ్చ భాసమానతావ్యవహారానుగుణ్యమ్. ధర్మభూతజ్ఞానస్యస్ఫురణం విషయసంబన్ధజన్యం తదానీమేవ-నత్వన్యథా. తతఏవహి విషయప్రకాశవేళాయామితి పూర్వముక్తమ్. ※ పుంస్త్వాదివత్తత్సత్త్వేత్యత్రచ వక్ష్యతే. స్వాపాదౌతు తస్య సర్వవిషయసంబన్ధార్హతా ప్రతిబద్ధా, వహ్నేర్దాహకత్వశక్తివత్. అతో నతదాస్ఫురణమ్. † అథ ప్రాసఙ్గికమాత్మానుభవం పరిసమాప్య ప్రస్తుతప్రాగభావసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) అతః నిర్విషయజ్ఞానస్యాప్రామాణికత్వాత్, తదనవచ్ఛిన్నజ్ఞాననిత్యత్వస్యోక్తానుపపత్తిపరాహతత్వాత్, ప్రాగభావగ్రాహకసమర్థనాచ్చేత్యర్థః. కథమనుభూతిస్సతీ స్వప్రాగభావం సాధయేత్ - ఇత్థమ్ - స్మర్తవ్యాస్మరణలిఙ్గేన ఇయన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితి సుషుప్త్యవస్థాపరామర్శేన జ్ఞాన సామాన్యాభావగోచరేణ తదన్తర్గతస్వాభావోపి స్వేనైవ విషయీకృతఇతి స్వగతగిపక్షే ప్రాగభావసిద్ధిరుక్తా. † పరగతపక్షేపి సిద్ధ్యతీత్యాహ (అనుభూతేరితి). † అథ ప్రాగభావాభావహేతుకానుత్పత్తిదూషణముపసంహరతి (తస్మాదితి).

[ఇత్యనుభూతేర్నిత్యత్వానుమానభఙ్గః].

౨౪. † అథానుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి (యదపీత్యాదినా) అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోనుపపన్నః. † తదభ్యుపగమేపి హేతోర్వ్యభిచారమాహ (ప్రాగభావఇతి). † తద్వివృణోతి (తస్యహీతి). † భావశబ్దోపాదానే తద్విరహేపి వ్యభిచారసామ్యాభిప్రాయేణ భావశబ్దోపాదానముపాలభతే (భావేష్వితీతి) నాత్రప్రతిజ్ఞాన్తరం దూషణముచ్యతే. తద్ధి ఉక్తిదూషణమ్ - నత్వర్థదూషణమ్. † భావరూపత్వే వ్యభిచారం దర్శయతి (తథాచేతి) తథాశబ్దేన భావరూపత్వం వివక్షితమ్ - నైర్బ్యభావరూపాజ్ఞానస్య సమర్థితత్వాత్. † తత్ర పరిహారం శఙ్కతే (తద్వి

స్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతిచేత్ । † కిం భవతః పరమార్థభూతోఽప్యస్తి వికారః । యేనైతద్విశేషణమర్థవద్భవతి. నహ్యసావభ్యుపగమ్యతే.

౨౫. † యదప్యనుభూతిరజత్వాత్స్వస్మిన్విభాగం నసహత ఇతి. తదపి నోపపద్యతే - † అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాదనాదిత్వేనచాభ్యుపగతాయా † అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్. † స [చ] విభాగో మిథ్యారూప ఇతిచేత్ - జన్మప్రతిబద్ధః పరమార్థవిభాగః కిం క్వచిద్దృష్టస్త్వయా. † అవిద్యాయా ఆత్మనః పరమార్థతో విభాగాభావే వస్తుతో హ్యవిద్యైవ స్యాదాత్మా. † అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధదృశ్యభేదసమర్థనేన దర్శనభేదోఽపి సమర్థిత ఏవ. † ఛేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్.

౨౬. † యదపి నాస్యా దృశేర్దృశిరూపాయా దృశ్యః కశ్చిదపి ధర్మోఽస్తి దృశ్యత్వాదేవ తేషాం నదృశిధర్మత్వమితిచ. తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయ†మనైకాన్తికం. †నచ తే సంవేదనమాత్రమ్.

కారా ఇతి). † అస్య విశేషణస్య వ్యావర్త్యాభావాన్నైరర్థక్యమాహ (కింభవత ఇతి) వ్యావర్త్యమస్తిచేదద్వైతహానిః - నచేద్విశేషణవైయర్థ్యమిత్యర్థః. కిం విశేషణమర్థాభావస్యాభ్యుపేత్య ప్రథమ ... ప్రథమేఽనైకాన్త్యమ్. ద్వితీయేఽనుభూతిః పరమార్థవికారరహితా అజత్వాదిత్యుక్తం స్యాత్. యత్పరమార్థవికారవత్ - తదుత్పన్నమ్. యథాఘట ఇతి వ్యతిరేకోదాహరణం వాచ్యమ్. తథా ఘటస్య పరమార్థవికారానభ్యుపగమాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యావ్యా[వృత్త]ప్త) ఇతి హేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిర్భవేదితిభావః. [ఇత్యనుభూతేర్వికారిత్వసమర్థనమ్].

౨౫. † అథాజత్వాన్నానాత్వనిషేధం ప్రతివదతి (యదపీతి). † అత్ర కిం భేదమాత్రం దుదూషయిషితం-ఉత విజాతీయభేదః, ఉత సజాతీయభేదః, ఉత స్వగతభేద ఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేష్వపి హేతుత్వాభ్యుపగమేన ప్రథమం ద్వితీయం శిరశ్చ దూషయన్ చార్వాకవ్యతిరిక్తసర్వవాదిసమ్మతస్థలే వ్యభిచారం దర్శయతి (అజస్యైవేతి). †మృషావాద్యభిమతస్థల ఏవ హేతోరనైకాన్త్యమాహ (అవిద్యాయా ఇతి)※తమః ప్రకాశయోరివ విరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావానుపపత్తేరసత్యామితిహి తద్గ్రన్థః. † తద్విభాగస్య మిథ్యాత్వమాశఙ్క్య తదభ్యుపగమేన పరిహరతి (సవిభాగ ఇత్యాదినా) జన్మప్రతిబద్ధః - ఉత్పత్తివ్యాప్తః. ఘటాదిషు పరమార్థవిభాగస్యైవ ఉత్పత్తివ్యాప్యత్వాభ్యుపగమే ఘటాదివిభాగస్య పారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్ తస్యాపారమార్థ్యే విశేషణవైయర్థ్యాదుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యర్థః. హేతుదూషణస్య బహుత్వాదయం దృష్టాన్తస్య సాధ్యావ్యావృత్తత్వముఖేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరభిప్రేతాఽనుసంధేయా. యత్పరమార్థవిభాగవత్ - తదుత్పన్నమ్. యథాఘట ఇతిహి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. ఘటస్య పరమార్థవిభాగవత్త్వానభ్యుపగమాత్సాధ్యావ్యావృత్తత్వంహి స్పష్టమ్. † విభాగస్యమిథ్యాత్వే దూషణాన్తరమాహ (అవిద్యాయా ఇతి). † అథ సజాతీయభేదాభావం వ్యుదస్యతి (అబాధితేతి) పూర్వం ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిరాసముఖేన దృశ్యభేదస్సమర్థితః. తత్తుల్యన్యాయతయా దర్శనభేదోఽపి సిద్ధ ఇత్యర్థః. † అవచ్ఛేదకగతో భేదః నత్వవచ్ఛేద్యగత ఇతి ఘటకరకాకా[శాది]శ)దృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ (ఛేద్యభేదాదితి) యథాసంవిత్సిద్ధౌ※ప్రతిప్రమాతృవిషయం పరస్పరవిలక్షణాః। అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖదుఃఖాదివద్ధియః ॥ సంబన్ధివ్యఙ్గ్య భేదస్య సంయోగేచ్ఛాదికస్య తు । నహి భేదస్స్వతో నాస్తి నాప్రత్యక్షశ్చసమ్మతః ॥ ఇతి. ప్రతిప్రమాతృ[ప్రతి]విషయం జ్ఞానభేదోఽపరోక్షః, పరజ్ఞానం పరోక్షతయాభాసతే. స్వజ్ఞానమపరోక్షతయా. ఘటాదివిషయజ్ఞానానాం పరస్పరవైలక్షణ్యం చాపరోక్షమ్. అతస్తద్భేదాలాపస్స్వానుభవప్రత్యక్షబాధిత ఇతి ప్రథమగ్రన్థార్థః. సర్వమేకం జ్ఞానం జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపావచ్ఛేదకసంబన్ధభేదాత్ భేదేన ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ సంబన్ధీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతి శఙ్కాబీజానువాదః నచ జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధివ్యఙ్గ్య[భేద]త్వ)మాత్రేణ జ్ఞానస్య భేదః సంబన్ధిభేదకృత ఇతి ఔపాధికస్స్యాత్. సంయోగాదేరపి సంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ ఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశవదేకత్వప్రసక్తేః. సంబన్ధీహి ద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్య సంయోగాదేః సంబన్ధివ్యతిరేకేణ స్వరూపే ప్రమాణం నాస్తి. తస్య సంబన్ధీ సత్తాహేతుః. యస్యతు శబ్దాకాశాదేరస్తి. తస్య తదుపాధికో భేదావభాసః । నస్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్య జ్ఞానస్య స్వాభావిక ఏవ భేదః. తస్మాన్న సజాతీయభేదాపలాప ఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్య ఛేద్యభేదాదిత్యుక్తమ్. [ఇత్యనుభూతేర్విభాగసహత్వసమర్థనమ్].

౨౬. † అథ స్వగతనిత్యైకత్వాదిభేదనిరాసార్థం పూర్వపక్షిణానుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశ్యం పక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయిచ దూషయతి (యదపీత్యాదినా). † (అనైకాన్తికమితి) అనియతమ్ - వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యన్వయినః పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణమనియతత్వమ్. దృశిత్వాదితి వ్యతిరేకిణస్సాధ్యావ్యావృత్తావపి సాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రమ్. అనుభూతిర్నదృశ్యధర్మవతీ దృశిత్వాత్, యద్దృశ్యధర్మవత్ తన్నదృశిః, యథాఘట ఇతిహ్యనుమానశరీరమ్. అత్ర దృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తిరనుభూతౌ భగ్నా. తస్యాః దృశిత్వనిత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదితిభావః. † నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వే నిత్యత్వాదివిపరీతా[కా [రస]రాని) త్యత్వం ప్రసజేదితి తత్పరిహారాయ తేషాం స్వరూపమాత్రత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) తేషాం స్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయరూపాణాం ఉత వ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్య అన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రత్వం సంభావితం శిర ఇతి దూషితం నతు పరాభ్యుపగమాత్.

† స్వరూపాభేదాత్. † స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిద్విషయస్య ప్రకాశనంహి సంవేదనమ్. స్వయంప్రకాశతాతు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. † ప్రకాశశ్చ † చిదచిదశేషపదార్థసాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యమ్.

౨౭. † సర్వకాలవర్తమానత్వంహి నిత్యత్వమ్. ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేదఇతి. † తేషాం జడత్వాద్యభావరూపతాయామపి తథాభూతైరపి చైతన్యధర్మభూతైస్తైరనైకాన్త్యమపరిహార్యమ్. † సంవిది తు స్వరూపాతిరేకేణ జడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమిత్యభావరూపో భావరూపోవా ధర్మో నాభ్యుపేతశ్చేత్ తత్తన్నిషేధోక్త్యా కిమపి నోక్తం భవేత్.

౨౮. † అపిచ † సంవిత్సిధ్యతివా నవా. † సిధ్యతిచేత్సధర్మతాస్యాత్. నచేత్తుచ్ఛతా గగనకుసుమాదివత్. †సిద్ధిరేవ

† హేతుమాహ (స్వరూపాభేదాదితి) స్వరూపాద్భేదస్తేషాం పరస్పరంభేదశ్చ వివక్షితః. అనేన పూర్వం విధాభేదవివాదదర్శనాదిత్యుక్తం వివృతం భవతి.
† సంవేదనత్వస్వయంప్రకాశత్వయోః స్వరూపాభేదమాహ (స్వసత్తయేత్యాదివాక్యద్వయేన). ప్రకాశ్యతేనేనేతి ప్రకాశనమ్ - వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః. † ఉభయత్రానుగతప్రకాశశబ్దార్థమాహ (ప్రకాశశ్చేతి) చిదచిదశేషపదార్థాః తదాహి వ్యవహారానుగుణాః - యదా తద్వ్యవహారహేతుషు జ్ఞానం సంనిధత్తే - తత్రాచిదంశస్య స్వవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతజ్ఞానవత్త్వం వ్యవహారానుగుణ్యమ్. వేద్యత్వే చిదంశస్యాప్యేవమ్. స్వప్రకాశత్వేతు స్వవ్యవహారసామగ్ర్యాం జ్ఞానాన్తరానపేక్షయా స్వస్యాన్తర్భావః. యద్వైవంచాహుః - వ్యవహారానుగుణ్యం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వమ్ - ప్రకాశ ఇత్యర్థః. తచ్చ జ్ఞప్తిజ్ఞాతృత్వతః. జ్ఞేయస్యతు జ్ఞానాపాద్యమ్. అతఏవ పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తదేవ ప్రకాశః, నప్రాకట్యమ్. తదతిరిక్తాభ్యుపగమేపి విజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వవిరోధః. తస్య తన్నిరపేక్షసిద్ధితయా ప్రాకట్యస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. †యద్వా జ్ఞానగతప్రకాశాసాధారణం లక్షణమాహ (చిదచిదితి) చిదచిదశేషపదార్థాపేక్షయా సాధారణం జ్ఞానగతం చిద్వ్యవహారానుగుణ్యమ్, అచిద్వ్యవహారానుగుణ్యంచప్రకాశః - స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యం ప్రకాశ ఇత్యర్థః. నస్వచితోవిషయత్వమవిగీతమ్. తచ్చ భాసమానత్వమ్. అచితో వ్యవహారానుగుణ్యంహి జ్ఞానగతంచేత్ - ఘటఃప్రకాశతఇతి వ్యవహారాముఖ్యత్వం స్యాత్. జ్ఞానగతప్రకాశస్య తత్సమ్బన్ధిన్యుపచరితత్వాత్. నచ జ్ఞానసంబన్ధఏవ ఘటాదేః వ్యవహారానుగుణ్యమ్ - వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావఇతి జ్ఞానలక్షణకథనాయోగాత్. సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తద్ధేతుత్వేన సంబన్ధరూపవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వంహి జ్ఞానజ్ఞేయసాధారణంస్యాత్. ఉచ్యతే - వ్యవహారకర్తృత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యంసాధారణమ్. తద్ధి వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం తదేవ భాసమానత్వమ్. [అతః] ఘటఃప్రకాశతఇతి వ్యవహారశ్చ తన్నిబన్ధనతయా ముఖ్యః. వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వంప్రతి హేతుత్వరూపవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్యైవ తత్ర ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వైకత్వలక్షణస్య స్వస్య వ్యవహారప్రతిసంబన్ధితాంప్రతి హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞాతృస్వరూపభూతజ్ఞానస్యైవ. స్వస్వరూపస్వగతైకత్వపరాక్త్వానుకూలత్వాద్యాకారస్వాశ్రయతత్సంబన్ధస్వవిషయతత్సంబన్ధానాం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వే హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యంతు ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. అతస్స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానాసాధారణప్రకాశలక్షణమితి యుక్తమ్.

౨౭. † అథ నిత్యత్వమాహ (సర్వేతి) యద్యపి కాలానవచ్ఛిన్నత్వం అనుగతంనిత్య[త్వ]లక్షణం ప్రాగుక్తమ్. సదకారణ [క] త్వంచ నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమ్. తథాపి సంవిదః కాలవ్యతిరిక్తత్వాత్కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వం కృత్స్నకాలసంబన్ధవ్యాప్తమితి తేనాపి సవిశేషణత్వాపాదనాయ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వలక్షణమత్రోక్తమ్. † ధర్మాణామభావరూపత్వేప్యనైకాన్త్యమాహ (తేషామితి). † అభావరూపాణామపి స్వరూపానతిరిక్తత్వే దూషణమాహ (సంవిదిత్వితి) తుశబ్దేన ప్రాగుక్తశ్లోకవ్యావృత్తిః. తస్య కస్యచిద్ధర్మత్వేన స్వపరనిర్వాహకత్వాత్స్వరూపే ప్రతిపన్నే భ్రమవిరోధిత్వాచ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః. బ్రహ్మణస్తు కస్యచిద్ధర్మత్వేనానభ్యుపగమాత్ స్వరూపే ప్రతిపన్నేపి భ్రమసహత్వాచ్చ పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలస్యేవ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి. సంవిదస్తీతిశబ్దా నిత్యస్వయంప్రకాశాదిశబ్దాశ్చ కిమధికార్థాః - ఉతానధికార్థాః. అధికార్థత్వే సవిశేషత్వమ్. అన్యథా పర్యాయత్వమ్ - స్వరూపమాత్రస్యావిగీతత్వాత్. నిత్యత్వాదిసాధకైస్తైర్హేతుభిః కిం సవిన్మాత్రం సాధ్యతే - ఉత తదతిరిక్తం కించిత్ - ప్రథమే సిద్ధసాధ్యత్వమ్. ద్వితీయే సవిశేషత్వమిత్యేవం సమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తిః. నిత్యత్వాదిసాధకహేతూనాం సిద్ధసాధనత్వం చాభిప్రేతమ్. యథా సంవిత్సిద్ధా ※ నవేద్యంవిత్తిధర్మస్యాదితి యత్ప్రాగుదీరితమ్ । తేనాపి సాధితం కించిత్సంవిదోస్తి నవా త్వయా । అస్తిచేత్పక్షపాతస్స్యాన్నచేత్తే విఫలశ్శ్రమఇతి ॥ నిత్యత్వాదిధర్మాణాం పరస్పరభేదానభ్యుపగమే ఏకేనైవ ధర్మేణ సాధితేనాలమ్ - నతు ధర్మాన్తరం సాధ్యమ్ - తస్య పూర్వప్రసాధితధర్మానతిరిక్తత్వాత్ - నహి నిత్యత్వే ప్రసాధితే కాలాపరిచ్ఛేదః పునరపి సాధ్యోఽవతిష్ఠతే ఏవం నిత్యత్వాదీనాం స్వరూపాద్భేదః పరస్పరభేదశ్చసిద్ధః. [ఇత్యనుభూతేః దృశ్యధర్మవత్వసమర్థనమ్].

౨౮. † పరేణ సంవిదో నిర్ధర్మకత్వాపాదనముఖేన తస్యా ఆత్మత్వం సాధితమ్. అత్ర నిర్ధర్మకత్వనిరాకరణముఖేన సంవిదాత్మత్వం నిరాకర్తుమారభతే (అపిచేత్యాదినా). † తత్ర సవిశేషత్వమాపాదయితుం వికల్పయతి (సంవిత్సిధ్యతివా నవేతి) కింప్రతీతా - ఉతాప్రతీతేత్యర్థః. † ప్రథమం శిరోదూషయతి (సిధ్యతిచేదితి) సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాదితిభావః. యద్వా - సిధ్యద్వస్తుసిద్ధేరాశ్రయతయా సవిశేషం స్యాత్. సిద్ధిః - ప్రకాశః. వ్యవహారానుగుణ్య[రూప] ధర్మయోగిస్యాదిత్యర్థః. † శిరోద్వయాపాదితదోషపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (సిద్ధిరేవేతి) సిద్ధిస్సిధ్య

సంవిదితిచేత్. † కస్య కం ప్రతీతి వక్తవ్యమ్-†యది నకస్య చిత్కంచిత్ప్రతి సా తర్హి నసిద్ధిః. †సిద్ధిర్హి పుత్రత్వమివ కస్యచిత్కంచిత్ప్రతిభవతి. † ఆత్మనఇతిచేత్†కో౽యమాత్మా- †నను సంవిదేవేత్యుక్తమ్. † సత్యముక్తమ్. దురుక్తం[తు]తత్. † తథాహి-కస్యచిత్పురుషస్య కించి † దర్థజాతం ప్రతి సిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధినీ సా సంవిత్స్వయం † కథమివాత్మభావమనుభవేత్.

౨౯. † ఏతదుక్తంభవతి అనుభూతిరితి స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేనైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావో జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామా సకర్మకో౽నుభవితురాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహం జానామీమమర్థమవగచ్ఛామి పటమహం సంవేద్మీతి సర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః. † ఏతత్స్వభావతయాహి తస్యాస్స్వయంప్రకాశతా భవతా ప్యుపపాదితా. అస్య సకర్మకస్య కర్తృధర్మవిశేషస్య కర్మత్వవత్కర్తృత్వమపి దుర్ఘటమితి.

30. † తథాహి - అస్య కర్తుస్స్థిరత్వం-కర్తృధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్య సుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. † కర్తృస్థైర్యం తావత్ స ఏవాయమర్థః పూర్వం మయానుభూత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమ్. †అహం జానామి అహమజ్ఞాసిషం జ్ఞాతురేవ మమేదానీం జ్ఞానం నష్టమితిచ సంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధా ఇతి కుత ...తాభావసా...శే ...జ్ఞిన్యాస్సంవిద ఆత్మత్వాభ్యుపగమే పూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహామదర్శమితి ప్రత్యభి

స్యాత్. యత్పరమార్థవికారవత్ - త...

స్సాధ్యావ్యా[వృత్త]ప్త) ఇతి హేతో రప్రయుక్తం సిద్ధిసంబన్ధిత్వరూపం సవిశేషత్వం నస్యాత్. అథాపి తుచ్ఛత్వంచ నభవేత్ । నహి శశశృఙ్గం సిద్ధిరూప

౩౧. † అథాజత్వాన్నానాత్వనిషే(కస్యేతి) ప్రతీతిశ్చేత్ కస్యచిదాశ్రయస్య కంచిద్విషయం ప్రతి భవతి తదుభయం వక్తవ్యమిత్యర్థః. † విపక్షే ఉతస్వగతభేదఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేద్ధిర్హీతి) పితృస్థానే విషయః. పుత్రస్థానే ఆశ్రయః. పుత్రత్వస్థానే సిద్ధిః. పుత్రత్వస్యహి పుత్ర ఆశ్రయః. స్థలే వ్యభిచారం దర్శయతి (అజస్యైవేతి). †మృ...తే (ఆత్మనఇతిచేదితి) ఆత్మానం ప్రతీత్యర్థః. ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ అనేన ప్రత్యక్త్వం ఫలితమ్. సిద్ధిప్రతిభావయోరితరేతరభావానుపపత్తేస్సత్యామితిహి తద్గ్రిస్థప్రత్యక్త్వమితిహి వక్ష్యతే. † తచ్చ సంవిదో౽నుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (కో౽యమాత్మేతి) అయం ప్రతిబద్ధః - ఉత్పత్తివ్యాప్తః. ఘటాదిషు పరమార్థవిభా...ః. కింశబ్దః క్షేపే. సంవిన్నసిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా సంవిదః ప్రత్యక్త్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. † సంవిదాత్మార్థ్యే విశేషణవైయర్థ్యాదుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యాశఙ్క్యాహ (సత్యమితి). †పరిహరతి (సత్యముక్తమితి). †సంవిదాత్మత్వస్య దురుక్తత్వం సంవిదాత్మత్వనిరాకరణముఖేన ప్రేతా౽నుసంధేయా. యత్పరమార్థవిభాగవత్ - త్యో దృష్టాన్తత్వేన. † (అర్థజాతమితి) ధర్మధర్మిరూపపుఞ్జ ఏవ ప్రమితివిషయఇతిభావః, సిద్ధిరూపాప్రకాశ్యావృత్తత్వంహి స్పష్టమ్. † విభాగస్యమిథ్యాత్వే(...మితి) ఆత్మధర్మభూతా సంవిత్స్వయం కథమాత్మేత్యర్థః.

ప్రమాణ ప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిర ఇహ కిమర్థః । ప్రకాశశ్చేదిహావివక్షితః-నకః-తస్య కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వే కింప్రమాణమ్. వృత్తిజ్ఞానంహి భేదః నత్వవచ్ఛేద్యగతఇతిఘటకరకాకా[శాది]శ)దృష్టాన్తఫలమితి శఙ్కా౽యామాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) అనుభూతిరిత్యనేన జ్ఞప్తిపరత్వముక్తమ్, స్వాశ్రయం అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖదుఃఖాదివద్ధియః ॥ సంబన్ధివ్యఞ్జ్యాపాదనస్వభావ ఇత్యనేన తత్స్వరూపముక్తమ్. ఏవం సిద్ధిశబ్దార్థ ఉక్తః. జ్ఞానావగతిసంవిదాద్య ప్రతిప్రమాతృ[ప్రతి]విషయం జ్ఞానభేదో౽పరోక్షః,పరజ్ఞానం ప...త్తిజ్ఞానసంవిదోర్విభాగస్య నిష్ప్రమాణకత్వం ఫలితమ్. ఘటమహం జానామీత్యాదినా ఆత్మ చాపరోక్షమ్. అతస్తద్భేదాలాపస్సానుభవ ప్రత్యక్షబాధితసిద్ధత్వముక్తమ్. జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయత్వముపపాదితంచ. † [తత్ర]కర్మకర్తృసంబన్ధే) ప్రతీయతఇత్యత్రాహ సంబన్ధీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతి స్వయంప్రకాశత్వం ... జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధిజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధిత... సంబన్ధిభేదకృతఇతి ఔపాధికస్స్యాత్. సంయోగాదేరపి సంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ ఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశ... నహి...హి ద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్య సంయోగాదేః సంబన్ధివ్యతిరేకేణ స్వరూపే ప్రమాణం నాస్తి. తస్య సంబన్ధీ సత్తాహేతుః. యస్యతు శబ్దాకాశాదేరస్తి. తస్య తదుపాధికో భేదావభాసః । నస్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్య జ్ఞానస్య స్వాభావికఏవ భేదః. తస్మాన్నసజాతీయభేదాపలాపఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్య ఛేద్యభేదాదిత్యుక్తమ్. [ఇత్యనుభూతేర్విభాగసహత్వసమర్థనమ్].

౩౨. † అథస్వగతనిత్యైకత్వాదిభేదనిరాసార్థం పూర్వపక్షిణానుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశ్యం పక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయిచ దూషయతి (యదపీత్యాదినా). † (అనైకాన్తికమితి) అనియతమ్ - వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యన్వయి...పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణమనియతత్వమ్. దృశిత్వాదితి వ్యతిరేకిణస్సాధ్యవ్యావృత్తావపి సాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రమ్. అనుభూతిర్నద్విఖిలధర్మవతీ దృశిత్వాత్, యద్దృశ్యధర్మవత్ తన్నదృశిః,. యథాఘట ఇతిహ్యనుమానశరీరమ్. అత్ర దృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తిరనుభూతౌ భగ్నేక్షా. తస్యాః దృశిత్వనిత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదితిభావః. † నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వే నిత్యత్వాదివిపరీతాకా [రస]రాని) త్యత్వం ప్రసజేదితి తత్పరిహారాయ తేషాం స్వరూపమాత్రత్వ మాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) తేషాం స్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయ రూపాణాం ...త వ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్య అన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రత్వం సంభావితం శిరఇతి దూషితం నతు పరాభ్యుపగమాత్.

జ్ఞాది న ఘటతే। అన్యేనానుభూతస్య నహ్యన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః.

౩౧. †కిఞ్చ - †అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యాః నిత్యత్వేఽపి ప్రతిసన్ధానాభావ స్తదవస్థః. †ప్రతిసంధానం హి పూర్వాపరకాలస్థాయిన మనుభవితార ముపస్థాపయతి. నానుభూతిమాత్రమ్. †అహమేవేదం పూర్వమప్యన్వభూవమితి. †భవతోఽప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టమ్. అనుభూతి †రనుభూతిమాత్రమేవ. †సంవిన్నామ కాచిన్నిరాశ్రయా నిర్విషయా వాత్యన్తానుపలబ్ధే ర్న సంభవతీత్యుక్తమ్. †ఉభయాభ్యుపేతా సంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతమ్. †అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి నిష్క-[ష్ప్ర] (కే) హేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః.

౩౨. †ననుచాహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే యో †ఽనిదమంశస్స †ప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా. తస్మిన్ †తద్బలనిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణో ఽహం జానామీతి సిద్ధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మదర్థ ఏవ.

ప్రత్యభిజ్ఞావిషయే జ్వాలాదౌ యత్రక్వచిదన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్ - అత్రతన స్థైర్యసిద్ధిః. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాన్యథాసిద్ధావపి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాదాత్మ[ప్రతి]నిరూప్య ప్రత్యభిజ్ఞాయామపి తదాశ్రయస్య స్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తం స్థైర్యం దుష్పరిహరమితి. ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయా స్థైర్యం వివృణోతి (అన్యేనేతి).

౩౧. †ఏవం స్థిరస్య జ్ఞాతుర్ధర్మత్వేన అస్థిరత్వేనచ ప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చ సంవిదాత్మత్వం నిరస్తమ్. అథ స్థిరత్వాభ్యుపగమేపి ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వం వ్యుదస్యతి (కించేతి). †(అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమేతస్యాః నిత్యత్వేపీతి) ఆత్మత్వాభ్యుపగమాపయికతయా సంవిదో నిత్యత్వాభ్యుపగమేపీత్యర్థః, నకేవలమనిత్యత్వపక్ష ఏవ సంవిద ఆత్మత్వానుపపత్తిః। నిత్యత్వేపీ త్యపిశబ్దార్థః. ఆత్మాహి ప్రతిసంధత్తే - ప్రతిసన్ధానమత్ర నసంభవతీత్యర్థః. †తదసంభవముపపాదయతి. (ప్రతిసన్ధానమితి). †(తదుదాహరతి) (అహమితి). †తతః కిమితిశఙ్కాయాం తస్య పరానిష్టత్వమాహ (భవతఇతి). †నకేవలం భవదనభ్యుపగమః - అనుభూతేరనుభవితృత్వం గమనక్రియాయాః గన్తృత్వవదనుపపన్నం చేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుభూతిరితి) మాత్రచానుభవితృత్వవ్యావృత్తిః. †నను ధర్మత్వాస్థిరత్వప్రతిసన్ధాతృత్వైస్సంవిదోఽనాత్మత్వం యదుక్తం తన్నవక్తవ్యమ్। అనుభవితృత్వస్యాత్మాకారత్వేన అనభ్యుపగమాత్. విషయాశ్రయశూన్యాయాస్సంవిదో గుణభావాభావాత్, తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వప్రసఙ్గాభావాచ్చేత్యత్రాహ (సంవిన్నామేతి) నను కథం విషయాశ్రయశూన్యజ్ఞానాభావః - స్వరూపభూతం జ్ఞానం విషయాశ్రయశూన్యం త్వస్మతే - ఉచ్యతే - స్థవిష్ఠమిదం చోద్యమ్ - కింత్వయా జ్ఞాతురేవ జ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాజడత్వనిత్యత్వాదికం విషయాశ్రయశూన్యత్వమాత్మత్వంచ సాధ్యతే - తత్సిద్ధసాధనమ్. యది జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞానస్య - తర్హి జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తం విషయాశ్రయవిరహితం జ్ఞానం శూన్యమితి బ్రూమః. జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్న జ్ఞానస్వరూపాతిరిక్తం జ్ఞానమనుపలమ్భనిరస్తమిత్యర్థః. †బౌద్ధైకదేశిభిః ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి లాఘవన్యాయాత్ జ్ఞాత్రాత్మవాదినా జ్ఞానాత్మవాదినాచ సంప్రతిపన్నా సంవిదేవాత్మేత్యుక్తమ్। తదాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉభయేతి) కల్పనాయామేవ లాఘవన్యాయః. నతూపలబ్ధౌ అన్యథాత్యన్తలాఘవార్థం మాధ్యమికమతానుసారేణ జ్ఞానంచ త్యజ్యేత. కల్పనేతు లాఘవన్యాయః. సంవిత్తూపలభ్యతఇతిచేత్. జ్ఞాతాపి తథోపలభ్యతే. అత ఉపలబ్ధిపరాహతత్వాత్ సంవిదాత్మత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. †సాశ్రయైవ సంవిదుపలభ్యతే, తథాపి యుక్తిభిర్నిర్విశేషత్వం సాధితమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి). †యద్వా - సంవిదః పరమార్థత్వేన ఉభయవాదిసంమతత్వాత్ సైవాత్మేత్యుక్తమిత్యాశఙ్క్య దూషయతి (ఉభయేతి) ఉపలబ్ధిపరాహతం - ప్రత్యక్త్వలక్షణస్యాత్మత్వస్య అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వ సామానాధికరణ్యేనోపలబ్ధ్యా పరాహతమిత్యర్థః. †జ్ఞాతురేవ ప్రత్యగాత్మత్వముపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తమ్. తస్యా ఉపలబ్ధేర్నిర్విశేష సంవిదాత్మసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ (అనుభూతిమాత్రమితి). [ఇతి సంవిదాత్మత్వనిరాసః].

౩౨. †ప్రత్యగర్థోఽహ్యాత్మా. ప్రత్యక్త్వం చాహమర్థాత్మత్వేతు నసిధ్యతి - సంవిదాత్మత్వపక్ష ఏవ సేత్స్యతీతి చోదయతి (ననుచేతి) అహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే - అస్మత్ప్రత్యయత్వేన పరాభ్యుపగతే - యశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా. †కుతఇత్యత్రాహ (అనిదమంశఇతి) ఇదమంశవ్యతిరిక్తః - పరాగర్థవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగర్థః. హేతుగర్భమిదమ్. ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః. †ప్రత్యక్త్వంచ కుతఇత్యత్రాహ (ప్రకాశైకరసఇతి) స్వయంప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. హేత్వభిప్రాయశ్చిచ్ఛబ్దః. జ్ఞానత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం-స్వస్మై ప్రకాశమానత్వమ్. స్వయంప్రకాశత్వం - అనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్. అహమర్థస్తు యుష్మదర్థలక్షణః। యుష్మదర్థలక్షణత్వాత్పరాగర్థవిశేషోఽహమర్థ ఇత్యర్థః. †యుష్మదర్థలక్షణత్వం కుతఇత్యత్రాహ (తద్బలేతి) తద్బలనిర్భాసితత్వాత్ - జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్। తచ్చ చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాదిత్యర్థః. అస్మింశ్చోద్యగ్రన్థే సంవిదాత్మత్వే వ్యతిరేకిత్రయమ్, అహమర్థానాత్మత్వేఽన్వయిత్రయంచాభిప్రేతమ్. తత్ర వ్యతిరేకిణాం వ్యతిరేకిదృష్టాన్తోఽన్వయినాం సపక్షశ్చ యుష్మదర్థశబ్దేన సూచితః. అనుభూతిరాత్మా - ప్రత్యక్త్వాత్. యదనాత్మా తన్నప్రత్యక్, యథాఘటః. అనుభూతిః ప్రత్యగాత్మా - స్వయంప్రకాశత్వాత్. యన్నప్రత్యక్ తన్నస్వయంప్రకాశం యథా ఘటః. అనుభూతిస్స్వయంప్రకాశా - అనుభూతిత్వాత్. యన్నస్వ [తస్మిన్నే] యంప్రకాశం)నతదనుభూతిర్యథాఘట ఇతివ్యతిరేకిత్రయమ్,

† నైతదేవమ్ - † అహంజానామీతి ధర్మధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ.

33. † కిఞ్చ - అహమర్థో నచేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్ । అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థోహి భిద్యతే ॥ † నిరస్తాఖిలదుఃఖోహమనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్ । భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే ॥ † అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌ మోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః ॥ మయి నష్టేపి మత్తోన్యా కాచిజ్జ్ఞప్తిరవస్థితా । ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యాపి నభవిష్యతి ॥ † స్వసమ్బన్ధితయాహ్యస్యాస్సత్తా[పి]వి)జ్ఞప్తితాదిచ । † స్వసమ్బన్ధవియోగేతు జ్ఞప్తిరేవ నసిధ్యతి ॥ † ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్య చాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ । † అతోహమర్థో జ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితమ్ ॥ † విజ్ఞాతారమరేకేన † జానాత్యేవేతిచ శ్రుతిః । ఏతద్యోవేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతిచ స్మృతిః ॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యారభ్య సూత్రకారోపి వక్ష్యతి । జ్ఞోతఏవేత్యతో నాత్మా జ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితమ్ ॥

అహమర్థః జ్ఞానాధీనప్రకాశః ... వ్యతిరిక్తత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థః పరాక్ - జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థోనాత్మా - పరాక్త్వాత్. ఘటవదిత్యనుమానత్రయమ్. † స్వయంప్రకాశత్వమేవ సంవిదాత్మత్వే సాక్షాద్ధేతుతయా పూర్వముక్తం పూర్వపక్షోపన్యాసే. అత్రతు తేన ప్రత్యక్త్వం సాధయిత్వా తేనాత్మత్వం సాధితమ్. ఏతత్పరిహరతి (నైతదేవమితి). † సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వమిష్టమ్. శిక్షణీయాంశ[శ్చశిక్షితః]శ్చోక్తః)అతోనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోస్సిద్ధసాధ్యతా. జ్ఞాతురస్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోశ్చిదన్యత్వస్యాసిద్ధిర్వక్ష్యతే. ఇతరానుమానచతుష్టయమిహ నిరస్యతే. సంవిదాత్మత్వాది కింప్రతీత్యాభ్యుపగతమ్, ఉతప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యనుపపత్త్యా, ఉత శ్రుత్యర్థాపత్త్యా, ఉత శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాది వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమపక్షే ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధమాహ (అహంజానామీతి) ఏతేన పరోక్తానాం జ్ఞానప్రత్యక్త్వాత్మత్వ జ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వ సాధకానామన్వయవ్యతిరేక్యనుమానానాం కాలాత్యయాపదేశ ఉక్తః. అహంజానామీత్యత్రాహమర్థస్స్వావభాసేపి ఘటావభాసఇవ ప్రతిసంబన్ధితయాహమితి ప్రతీయతే. ధర్మితయావభాసాదేవ నజ్ఞానశేషతావభాసః. అతస్సప్రత్యక్ ఆత్మాచ. జ్ఞానంచ ధర్మతయా ప్రతీయమానం సుఖాదివదన్యస్మై భాసతఇతి నప్రత్యక్ నాప్యాత్మా. అపితు పరాగనాత్మాచ. అతశ్చతుర్ణాం హేతూనాం ప్రత్యక్షబాధ ఉక్తో భవతి.

33. † అథప్రత్యక్త్వం విపరీతసాధకం చేత్యాహ (కించేతి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపం ప్రత్యక్త్వమ్, పరస్మై ప్రకాశమానత్వంపరాక్త్వంచ అహ,మిదం,బుద్ధిభ్యాంహివిభజ్యతే. తస్మాదహంబుద్ధివిగమే ప్రత్యక్త్వమేవ ననేత్స్యతీతి ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. సంవిది ప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ ఫలితా. అహమర్థస్యపరాక్త్వాభావాదనాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చసిద్ధా.అహంబుద్ధ్యేత్యనేన ※ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి స్వోక్తివిరోధశ్చ ※ కోహమిత్యేవనిపుణః ※ శబ్దోహమితి దోషాయ ※ నాత్మన్యేష ఇత్యాద్యాగమవిరోధశ్చ గర్భితః. హిశబ్దస్య ప్రసిద్ధిపరత్వాత్. హేతౌవా. అనుభూతిః పరాచీ - అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటవదితి.ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిదార్ఢ్యం, తత్ప్రత్యక్త్వసాధకస్యస్వయంప్రకాశత్వహేతోస్సత్ప్రతిపక్షత్వంచ. అనుభూతిరనాత్మా అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదివదితి సంవిదాత్మత్వసాధకస్య ప్రత్యక్త్వహేతోశ్చ సత్ప్రతిపక్షత్వంచాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే - అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థస్య భేదసమర్థనాత్. హిశబ్దాచ్చాత్రసంవిత్ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిశ్చ [సాధితా.] సిద్ధా. † శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్తుం ముముక్షోరభిసన్ధిమాహ (నిరస్తేతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అహమర్థవినాశఇతి) యత్సంబన్ధిత్వేన దుఃఖజ్ఞానం, యత్సంబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిః, యత్సంబన్ధినీ సుఖప్రాప్తిశ్చేష్యతే - తద్వినాశో మోక్షశ్చేదధికారివిరహాదప్రామాణ్యం భవేత్ । ప్రమితిజనకత్వంహి శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యమ్. బుభుత్సితగ్రాహ్యస్య శాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే శ్రవణ మననాద్యధికారీ నసిధ్యేత్. నహిశాస్త్రం శ్రవణాదినిరపేక్షం కస్యచిత్ప్రమితిం జనయతి అతోధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యం నభవేదితి శాస్త్రప్రామాణ్యస్యథానుపపత్తిరూపశ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. † అహమర్థే నష్టేపి జ్ఞప్తిః నిత్యా తిష్ఠతీత్యత్రాహ (మయి నష్టేపీతి) నహి మయి నష్టేపి స్తమ్భస్తిష్ఠతీతిస్వశిరశ్ఛేదః పురుషార్థస్స్యాదితిభావః. నహి కేవలసంవిదః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః - అపిత్వహమర్థస్యైవ. అతః ప్రవర్తమానోయం స్వనాశాయ నప్రవర్తతే. † అహమర్థవిగమే జ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్. అథ తదవస్థానమేవ నాస్తీత్యాహ (స్వసబన్ధితయేతి) సామాన్యాకారస్సత్తా. (వి) జ్ఞప్తితా - విషయప్రకాశత్వరూపవిశేషాకారః. ఆదిశబ్దేన స్వయంప్రకాశత్వం వివక్షితమ్. సత్తాయా ఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్. స్వరూపలాభేసతి జ్ఞప్తిత్వాది సంభవాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యర్థః. † అతోయత్సంబన్ధాయత్తా సత్తా - తత్సంబన్ధవియోగే జ్ఞప్తిసత్తైవ నేత్యాహ (స్వసంబన్ధేతి). † ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తవ్యావృత్త్యర్థం విషయాశ్రయసంబన్ధస్య సత్తాహేతుత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఛేత్తురితి) ఛేదనాదేరిత్యాదినా సత్తా, తత్ఫలం, ద్వైధీభావ, ఇత్యాది వివక్షితమ్. † ఏవం ప్రత్యక్షవిరోధా, దసిద్ధత్వా, ద్విపరీతసాధకత్వా, త్సత్ప్రతిపక్షత్వాచ్చ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తేశ్శ్రుత్యర్థాపత్త్యాచాహమర్థాత్మత్వమాహ (అతఇతి) పూర్వోత్తరహేతూనామియం ప్రతిజ్ఞా. † శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణి దర్శయతి (విజ్ఞాతారమితి) జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనోజ్ఞాతృత్వముక్తమ్ ※ విజ్ఞాతారమరేకేన విజానీయాదితి † జ్ఞాతృత్వస్యస్వాభావికతయా ముక్తావపి విజ్ఞాతృత్వమస్తీతి దర్శయతి (జానాత్యేవేతి) జ్ఞోతఏవేత్యత్ర జ్ఞశబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మేతి జ్ఞాపనార్థమ్. నాత్మాశ్రుతేరితి సూ

౩౮. † అహం ప్రత్యయసిద్ధో హ్యస్మదర్థః। యుష్మత్ప్రత్యయవిషయో యుష్మదర్థః. తత్రాహం జానామీతి సిద్ధో జ్ఞాతా యుష్మదర్థ ఇతి వదనం జననీమే వన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థంచ. † నచాసౌ జ్ఞాతాహమర్థోऽన్యాధీనప్రకాశః † స్వయంప్రకాశత్వాత్. † చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతా. † యః ప్రకాశస్వభావః సోऽనన్యాధీనప్రకాశః। దీపవత్. † నహి దీపాదేస్స్వప్రభాబలనిర్భాసితత్వేనా † ప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వంచ. † కింతర్హి - † దీపస్స్వయంప్రకాశస్వభావస్స్వయమేవ ప్రకాశతే. † అన్యానపి ప్రకాశయతి[స్వ]ప్రభయా.

ముపాత్తమ్. స్వాపాదావనిర్వృత్తియాభ్యుపేతస్యాహమర్థస్య నిత్యత్వాకరణమపి తస్యైవాత్మత్వసాధకమితి జ్ఞాపనార్థమ్. అతో నాత్మేతి సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపనిగమనాత్పూర్వోక్తాహమర్థాత్మత్వప్రతిజ్ఞాయాం సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపేవ యథాయథముక్తహేతవ్యూనుసన్ధేయాః.

౩౮. †[మూఢశాస్త్రం] వ్యాహతిరస్తీత్యాహ (అహం ప్రత్యయేత్యాదినా) (అహంప్రత్యయసిద్ధ ఇతి) సిద్ధశబ్దేన స్వతస్సిద్ధిస్సూచితా. అతఏవ హ్యస్మదర్థయుష్మత్ప్రత్యయవిషయ ఇత్యుక్తమ్. అహంప్రత్యయసిద్ధో హీతి హిశబ్దేన, స్మదర్థయుష్మదర్థశబ్దతశ్చ ※ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి తత్ప్రసిద్ధిం దర్శయతి. † జ్ఞానమేవ స్వయంప్రకాశమ్. తద్వ్యతిరిక్తత్వాదహమర్థోऽన్యాధీనప్రకాశః. అతో నాత్మేతిశఙ్కాయాం హేతోరసిద్ధిమభిప్రయన్నహమర్థస్య ప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యం ప్రతిజానీతే (నచాసావితి). † కుతఇత్యత్రాహ (స్వయంప్రకాశత్వాదితి) ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యం స్వతఏవ వ్యవహారానుగుణ్యశక్తియుక్తత్వాదహమర్థస్య ప్రకాశాన్తరనిరపేక్షఇత్యర్థః. † తచ్ఛబ్దమిత్యత్రాహ (చైతన్యస్వభావతాహి స్వయంప్రకాశతేతి) చేతనా-జ్ఞానం। తద్భావశ్చైతన్యం - జ్ఞానత్వమ్. తత్స్వభావత్వం జ్ఞానత్వగుణకతేత్యర్థః. జ్ఞానత్వమేవహి జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వమ్. తద్వదత్రాపి జ్ఞానత్వం ప్రామాణికంచేత్తదేవ స్వయంప్రకాశత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. † అహమర్థస్య చైతన్యస్వభావత్వే శ్రుతిం ప్రమాణం వక్ష్యంస్తదనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్యతి (యః ప్రకాశస్వభావఇత్యాదినా) ఆత్మ, దీప, ధర్మభూతజ్ఞాన ప్రభయోస్సాక్షాద్వా ప్రణాడ్యావా యాదృశం స్వవ్యవహారానుగుణ్యం తాదృశం వ్యవహారానుగుణ్యమిహ ప్రకాశశబ్దేన వివక్షితమ్. దీపస్య తమోవిరోధిరూప మాజ్జ్వల్యం ప్రకాశః. జ్ఞానస్యతు స్ఫురణమ్. యస్తత్స్వభావః - తద్ధర్మకః - స్వవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనశక్తియుక్తః - సోऽనన్యాధీనప్రకాశః - స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశఇత్యర్థః. [స్వ]ప్రకాశస్వభావత్వాసిద్ధిర్నశఙ్కనీయా। యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్యోజ్జ్వల్యం ప్రత్యక్షసిద్ధమ్. తథా జ్ఞాతురపి స్వతఏవ సవ్యవహారానుగుణ్యస్య వక్ష్యమాణశ్రుతి స్వారస్యావగతత్వాత్. ప్రకాశస్వభావస్య స్వధర్మభూతప్రకాశానపేక్షప్రకాశత్వముపపన్నమిత్యేతావదేవ హ్యుచ్యతేऽనేన గ్రన్థేన. † అథ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వేసతి ప్రభావ్యతిరిక్తత్వాత్ దీపోఘటాదివత్ప్రభాబలనిర్భాస్యఇతి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యమాశఙ్క్యాహ (నహీతి) నచ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వేసతి ప్రభాన్యత్వాత్ ఘటాదిరివ దీపోపి ప్రభావఽభాస్యః। అన్ధకారే వ్యభిచారాత్. అతో న దీపస్య ప్రభాపేక్షేత్యభిప్రాయః. † (అప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వంచేతి) స్వయమాజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావస్తత్కృతప్రకా[శకా]శా)న్తరసాపేక్షత్వంచ నాస్తీత్యర్థః. † అర్థస్థితిం వక్తుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కింతర్హీతి). † ఉత్తరమాహ (దీపఇతి). † దీపో నకేవలం స్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి [కిన్తు] అపితు) స్వపరికరేణాన్యానపి ప్రకాశయతీత్యతిశయమాహ (అన్యానపీతి). † ఏవం వార్థః। దీపోపి ప్రభానిరపేక్షప్రకాశశ్చేత్ప్రభావద్విషయానపి ప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానపీతి) విషయప్రకాశనక్షమోపి స్వరూపస్య క్వాచిత్కతయా విషయసమ్బన్ధాభావాత్స్వరూపేణ నప్రకాశయతి। కింతు విషయసమ్బన్ధిన్యా స్వపరికరభూతయా ప్రభయేత్యర్థః. ※ యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యాదినిర్దేశోऽభిప్రేతః. † యద్వాऽనుమానవివక్షయాऽऽహ (చైతన్యస్వభావతాహీతి) చైతన్యస్వభావతా - జ్ఞానధర్మకత్వమ్. ఏతదేవహి స్వయంప్రకాశత్వమ్. జ్ఞానధర్మ[క]త్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యుక్తం భవతి. యథా ధూమవత్త్వం హ్యగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తే ధూమవత్త్వాదగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తం స్యాత్తద్వత్. అయంచాన్వయీ హేతుః. † వ్యాప్తిం దర్శయతి (యఇతి) ప్రకాశస్వభావః - ప్రకాశధర్మకః. యో [ऽయం] ధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసే సాక్షాద్వా పరంపరయావా భాసమానతయైవ హేతుః [సఇహ] [సోऽనన్యాధీన] [సన] ప్రకాశశబ్దవివక్షితః. రూపితత్సమవేతార్థచాక్షుషత్వనిమిత్తత్వరూపస్య స్వాశ్రయేతరద్రవ్యానుమాపకధూమాదేశ్చ ప్రకాశత్వవ్యుదాసాయ ధర్మ్యన్తరాపరోక్షశబ్దౌ. ఇన్ద్రియవ్యవచ్ఛేదార్థో భాసమానశబ్దః. పక్షసపక్షయోరనుగతత్వాయ సాక్షాద్వా పరంపరయావేత్యుక్తమ్. జ్ఞాతా స్వధర్మభూతప్రకాశనిరపేక్షసిద్ధిః ప్రకాశధర్మకత్వాత్. దీపవదిత్యనుమానశరీరమ్. భాసమానతయా సాక్షాద్వా పరంపరయావా ధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసహేతుధర్మకత్వాదితి హేతువాచిశబ్దార్థః. దీపస్య స్వధర్మభూతప్రభానపేక్షప్రకాశత్వవత్ జ్ఞాతురపి స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్షప్రకాశత్వం సిద్ధమితి పక్షధర్మతాబలాత్స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిః. † దృష్టాన్తే సాధ్యస్వయం దర్శయతి (నహీతి) † సాధనాన్వయం దర్శయతి (అన్యానపీతి) అనుమానపరత్వేऽపి గ్రన్థస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరత్వం యుక్తమ్। ఉత్తరత్ర తథాహి శ్రుతయఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. పూర్వమనుమానం వివక్షితంచేత్తథాచేతి హివక్తవ్యమ్. ఉపక్రమే చైతన్యస్వభావతాహి స్వయంప్రకాశతేతి సమానాధికరణనిర్దేశస్వారస్యాచ్చ. పఞ్చమ్యర్థత్వేహి స్వారస్యం భజ్యతే. నిగమనేపి చిద్రూపతాహి స్వయంప్రకాశతేత్యుక్తమ్. తత్ర చిద్రూపశబ్దో జ్ఞానస్వరూపత్వపరః। నతు జ్ఞానధర్మకత్వపరః। అనన్తరపూర్వగ్రన్థే చిద్రూపఏవ చైతన్యగుణఇతి జ్ఞానధర్మకత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్. ఏవం నిగమనగ్రన్థే స్వయం ప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చిద్రూపతాశబ్దస్య జ్ఞాన

౩౫. † ఏతదుక్తంభవతి-యథై † కమేవ తేజో ద్రవ్యంప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే. † యద్యపి ప్రభాప్రభావద్ద్రవ్య గుణభూతా. తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ - నశౌక్ల్యాదివద్గుణః - † స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వాద్రూపవత్వాచ్చ శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యాత్ † ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవ నార్థాన్తరమ్. † ప్రకాశవత్త్వంచ స్వస్వరూపస్యాన్యేషాంచ ప్రకాశకత్వాత్. † అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వతచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః.

౩౬. † నచాశ్రయావయవాఏవ విశీర్ణాని ప్రచరన్తిప్రభేత్యుచ్యన్తే -† మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్.

స్వరూపతాపరత్వదర్శనాత్ పూర్వమపి స్వయంప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చైతన్యస్వభావతేతి పదస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వస్య సముచితత్వాచ్చ ※ చైతన్యస్వభావతేత్యాదిభాష్యం శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరమ్. ఏవమనుగ్రాహకతర్కస్య శ్రౌతత్వేసత్యనుమానమప్యర్థసిద్ధమ్. జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వోక్తేః. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావే ప్రభాప్రభావదృష్టాన్తోక్తేశ్చ. [ఇత్యహమర్థాత్మత్వసమర్థనమ్].

౩౫. † జ్ఞానస్యద్రవ్యత్వే ద్వయోఃజ్ఞానయోర్నియమేన ధర్మధర్మిభావో నోపపద్యతే అన్యత్రాదర్శనాత్. గుణత్వేతు నజ్ఞానాశ్రయత్వసమ్భవః-గుణానామగుణత్వాత్. నచ ద్రవ్యత్వేపి నియతాశ్రయాశ్రయిభావని ప్రభాప్రభావతోర్దృశ్యత ఇతివాచ్యమ్। ప్రభాయా విశీర్ణదీపావయవత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే। ఏవమాత్మాపి ద్విరూపఏవ చైతన్యగుణఇతి। యథాశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః. † ప్రథమం ప్రభాయా విశీర్ణావయవాన్యత్వం ప్రతిజానీతే (ఏకమేవేతి) ఏకం [ఏక]స)జాతీయమ్. † నియతధర్మస్య కథం ద్రవ్యత్వమిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) గుణభూతా - పరతన్త్రీభూతా - అయుతసిద్ధవిశేషణభూతేత్యర్థః. † తేజోద్రవ్యమేవేతి ప్రతిజ్ఞాతద్రవ్యవిశేషత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రథమం ద్రవ్యత్వ ముపపాదయతి (స్వాశ్రయాదితి). † ద్రవ్యత్వమస్తు తత్రాపి తేజస్త్వేకింప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రకాశవత్త్వాదితి) ప్రకాశః - తమోవిరోధ్యాకారవిశేష ఔజ్జ్వల్యమ్. † ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి (ప్రకాశవత్త్వంచేతి) స్వవిషయపరవిషయజ్ఞానవిరోధితమోనిరసనరూప కార్యదర్శనాదిత్యర్థః. † తర్హి కథమస్యాగుణత్వ వ్యవహారఇత్యత్రాహ (అస్యాస్త్వితి) తుశబ్దః శౌక్ల్యాదివైషమ్యపరః.

౩౬. † అథ విశీర్ణావయవానాం ప్రభాత్వం ప్రతిక్షిపతి (నచేతి) † కుతఇత్యత్రాహ (మణీతి) ప్రతిక్షణం వినాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. తదభ్యుపగమే మణ్యాద్యనుపలమ్భప్రసఙ్గపరిహారాయ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరభ్యుపేత్యా. ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమశ్చానుపపన్నః। దీపస్యేవోత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాత్. తదభావేపి తేజస్త్వసామాన్యాద్దీపఇవ ప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన ప్రతిక్షణం వినాశాదికల్పనే సత్త్వద్రవ్యత్వాదిభిర్ఘటాదావపి క్షణికత్వ ప్రసఙ్గఇతిభావః. రత్నేషు క్షణికత్వం రత్నశాస్త్రవిరుద్ధమ్. కాలవిశేషే తదుత్పత్త్యాద్యవగతేః. ఆదిత్యాదిషు చ క్షణికత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్ ※ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ ※ నాగ్నిర్నసోమో నసూర్యఇతి కాలవిశేషే తదుత్పత్తివినాశావగతేః. నచ సూర్యాదిసృష్టిప్రళయపరవాక్యానాం సన్తానోత్పత్త్యుపక్రమోచ్ఛేదపరత్వం వాచ్యమ్, రత్నసూర్యాదిమాత్రక్షణికత్వే ప్రమాణాభావాత్ తేజస్త్వంతు తేజఃపరమాణూనిత్యత్వేఃనహేతుతయా వాచ్యం-తేజఃపరమాణుషు వ్యభిచారాత్ సత్వాదిభిః క్షణికత్వే జగత్క్షణికత్వం స్యాదిత్యుక్తమ్. నను కర్పూరాదీనాం దూరోపలబ్ధగన్ధానాం గన్ధాశ్రయభూతావయవవిశరణస్యావర్జనీయత్వాదుత్తరకాలోపలమ్భాచ్చ ప్రతీక్షణోత్పత్తివినాశావభ్యుపగన్తవ్యౌ తద్వన్మణ్యాదిష్వపీతి.

౩౬. నైవం. సముద్గకసంపుటాది నివాతదేశనిహిత దృఢపిహిత ఘనసారాదేః దూరే గన్ధోపలమ్భాభావాదాశ్రయావయవ విశరణాభావేన యథాపూర్వం స్థిత్యుపలమ్భోపపత్తేర్న ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశౌ కల్ప్యౌ. సవాతదేశస్థఘనసారాదీనాం దూరోపలభ్యమానగన్ధానామల్పావయవవిశరణమస్త్యేవ. అవయవినిచ సూక్ష్మపరిక్షయో విద్యతఏవ। తులయా పరీక్షణేప్యల్పాల్పపరిమాణాపకర్షదర్శనాత్. అతగి ప్రతిక్షణమవయవాన్తరోప నిపాతవిశేష హేతుకోత్పత్తివినాశౌ నకల్ప్యౌ. కల్పనేపి పరితగి కేషాంచిదవయవానాముపలభ్యమానగన్ధాశ్రయత్వేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నానామేవ స్థితిమాత్రం కల్ప్యం తావతా గన్ధోపలబ్ధ్యుపపత్తేః। అనేక ధర్మితదుత్పత్తివినాశాపరిదృష్టతదుభయసామగ్రీకల్పనే గౌరవాచ్చ. యద్వా - ఘ్రాణస్యాపి చక్షుష ఇవ రశ్మిద్వారా సమ్బన్ధాద్దూరస్థపదార్థగతగన్ధగ్రాహిత్వం కల్ప్యమ్। గౌరవాభావాత్। నకేవలం కల్ప్యం రశ్మిమత్త్వమ్. ఉక్తంచ భారతే ※ నహ్యాత్మా శక్యతే ద్రష్టుమిన్ద్రియైః కామగోచరైః। ప్రవర్తమానైరనయైర్దుర్ధర్షైరకృతాత్మభిః॥ తేషాంతు మనసా రశ్మీన్యదా సమ్యఙ్నియచ్ఛతి। తదాప్రకాశతే హ్యాత్మా దీపాదీ [ప్త] [ప్య] న్ని [వా) రా) కృతిరితి॥ ఇన్ద్రియాణాం పఞ్చీకృతభూతాప్యాయనైర్వాయుతేజః ప్రభృతిభిస్సమ్బన్ధాద్రశ్మిమత్త్వం నోపపద్యతే. నన్వగ్న్యాతప [తప్తస] సమ్బన్ధాత్స) లిల శిలాదేరౌష్ణ్యతారతమ్యోపలమ్భోఽగ్న్యాతపాద్యవయవసఙ్క్రాన్తింవినా నోపపద్యతే। సలిలాదేస్స్వతఔష్ణ్యాభావాన్నిరాశ్రయధర్మసఙ్క్రమణాయోగాచ్చ ఔష్ణ్యాశ్రయభూతాగ్న్యాతపావయవస్య సఙ్క్రాన్తిరభ్యుపేత్యా. ఏవమవయవసఙ్క్రాన్తిశ్చ విశరణేన వినా నోపపద్యతే। గత్వరాణాం రశ్మీనాం చరణతలాదావివ కథం విశరణేన వినా క్వచిత్సఙ్క్రమః. అవయవతారతమ్యాచ్చౌష్ణ్యతారతమ్యమితి.

౩౬. ఉచ్యతే. అగ్నితప్తేష్వగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్త్యైవౌష్ణ్యోపలమ్భః. సలిలాదౌ సఙ్క్రాన్తమగ్న్యవయవాఏవ ప్రభేతి నవాచ్యమ్। దీపప్రభయాఽహోరాత్రసం[పృక్తే]న(తే)పి సలిలభూతలాదావౌష్ణ్యానుపలమ్భాత్. ఆతపతప్తేష్వపి నకిరణవిశరణాదవయవ సంక్రమః। తుహినకణానా

౩౭. దీపస్యావయవిన్: ప్రతి[illegible]కాదాచిదపి నస్యాత్ - † నహి విశరణస్వభావావయవా దీపాశ్చేతుం[illegible]శిమాత్రం నియమేన [illegible]భూతా ఊర్ధ్వముద్గమ్య తతః పశ్చాద్యుగపదేవ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైకరూపా విశీర్ణాః ప్రచరన్తీతి శక్యం వక్తుమ్.

౩౮. † అతస్స ప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా వినశ్యన్తీతి † పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే

[illegible] రవికిరణోష్మ[illegible]ముక్తానామగ్న్యవయవానాం సం[illegible]క్రమణాదుష్ణోపలబ్ధ్యుపపత్తేః. నచాగ్నేః కల్పక[illegible]న్వేష్టవ్యమ్. నాపి కల్పనా[illegible]ప్రసజతి। [illegible]నుపపత్త్యా[illegible]. తథాహి మాత్స్యే పురాణే కథ్యతే ※ ఉదస్తే గ్రీష్మకే రశ్మి[illegible]లైస్సం[illegible]పతి తిథౌ। శరద్యపిచ వర్షాసు [illegible]స్సం[illegible]వర్షతి। హేమన్తే [illegible]హిమముత్స్ఱజతి తిథౌ। యథా వర్షాసు హేమన్తేన రవికిరణముక్తాస్సలిలకణాస్తుహినకణాశ్చ నవిశీర్ణకిరణావయవాః కింతు కిరణోష్మ[illegible]ముక్తా [illegible]. ఏవం గ్రీష్మేన రవికిరణాః [illegible] సన్తాపకం నతిద్విశీర్ణావయవకార్యమ్. కింతు తదుపాత్తముక్తాగ్న్యవయవకార్యమితి [illegible]యతే. తథా ※ అగ్నిరాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతి ※ ఉద్యన్తం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రూయతే। అత్రచాదిత్యతిరోధానదర్శనావ[illegible]కాలవిశేషపరౌ సాయం ప్రాతశ్శబ్దౌ కాలస్య సాయంభావః ప్రాతర్భావో రవివి[illegible]కృష్టసన్నికృష్టతత్తద్దేశ [విశేష] వర్తిపురుషాపేక్షయా సర్వదో[illegible]స్తేనే ఇత్యభియుక్తో భువనకోశే స్ఫుటతరః. తతశ్చ ప్రవిశతీత్యనేనాగ్నావాదిత్యస్య వ్యాప్తిరుచ్యమానా [illegible]స్థితస్య స్వరూపేణ నోపపన్నేతి కిరణ[illegible]రా భవతి. అగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేన అగ్న్యవయవానామాదిత్యే నోపాదీయమానత్వముచ్యతే. [illegible]గ్న్యధిష్ఠాతృదేవతారోహణపరమిదం వాక్యమ్. ※తస్మాద్ధూమఏవాగ్నేర్దివాదదృశ ఇత్యనన్తరవాక్యేనాగ్నేరాదిత్యోపసర్పణనిమిత్తతేజోమాన్ద్యకథనాత్। అన్యథా సాయంప్రాతస్సమయయోస్స[illegible]ధనేనాగ్నేరాదిత్యే సర్వదారోహణమగ్నావాదిత్యస్య సర్వదారోహణంచ ప్రసజేత్. తతశ్చాగ్న్యాదిత్యయోః స్థానవినిమయేన సర్వదా స్థితి[illegible]స్స్యాత్. సాచ ప్రమాణాంతరవిరుద్ధా. అత ఆదిత్యస్యాగ్నౌ కిరణద్వారా వ్యాప్తిః కిరణైరగ్న్యవయవోపాదానంచ వాక్యద్వయోక్తమ్. అతశ్చో[illegible]పాత్తాగ్న్యవయవవర్షణతాపనం మాత్స్యోక్తం ఉత్సర్జనప్రకరణస్వారస్యాత్. అతస్తుహినకణానామివ రవికిరణముక్తానామాగ్నేయావయవానాం విశీర్ణకిరణావయవత్వాభావాద్రవికిరణేషు తన్మండలే ప్రతిక్షణవినాశోత్పత్తిక్లృప్తిరనుపపన్నా. అతో నవిశీర్ణావయవాః ప్రభా.

౩౭. † మతాన్తరమాహ (దీపేపీతి). † అవయవప్రతిపత్త్యనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) దీపః కిం విశరణస్వభావః। ఉతస్థిరస్వభావః। విశరణస్వభావత్వే పిండీభావో మూర్తద్రవ్యప్రతిబన్ధనిబన్ధనస్స్యాత్. స్థిరస్వభావత్వే విశరణం మూర్తద్రవ్యప్రతిహతిహేతుకం స్యాత్. అత్రోభయమనుపలబ్ధిపరాహతమ్. విశరణస్వభావత్వే పిండీభావో వాయునోపపద్యత ఇతి చేత్తర్హి నివాతేపి పిండీభావో నస్యాత్। స్తిమితసూక్ష్మవాయునా పిండీభావశ్చేద్విశరణం నస్యాత్. తచ్చ సూక్ష్మవాయునా చేదేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాయోగాత్ పిండీభావవిశరణహేతుభూతవాయుద్వయమభ్యుపేత్యమ్. తయోర్మిథః ప్రతిఘాతుకత్వాదన్యతరవిగమే పిండీభావ ఏవవా విశరణమేవవా స్యాత్. తత్పరిహారాయ పరస్పరాన్తరిత విరుద్ధస్వభావవాయుద్వయపరంపరయా సంనిధివిగమపరికల్పనే గౌరవం స్యాత్. తత్పరికల్పనేపి తిర్యగ్గత్వరాణాం వాయ్వవయవానాం నోదనమాత్రహేతూనాం పరతః ప్రతిబన్ధకత్వాయోగాత్పిండీభావో నస్యాత్. † నను స్నేహవదపిభూతపార్థివావయవసందంశాత్పిండీభావః. తతస్తదవయవగతస్నిగ్ధత్వాపగమే(న)సందంశకత్వాభావాదగ్న్యవయవవిశరణమిత్యత్రాహ (నహివిశరణేతి) యద్యగ్న్యవయవా ఉద్గమనస్వభావాః, తర్హి విశరణే తిర్యగ్గతిర్నస్యాత్. యది తేతిర్యగ్గతిస్వభావాః తర్హి ప్రథమమూర్ధ్వగతిర్నస్యాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యస్యోపాధినావినా విరుద్ధస్వభావత్వాయోగాత్. ఉపాధిశ్చ నదృశ్యతే। దీపప్రభయోర్భిన్నావయవిత్వేతు విరుద్ధస్వభావత్వముపపద్యతే. కించ [illegible]చతురంగులాదిపరి[మాణ]మితి)తారతమ్యనియామకోపి నాస్తి. విశరణేన పార్శ్వేష్వపి విశరణం సంభవతి సమన్తతో యుగపద్విశరణే నియామకాభావాదిత్యభిప్రాయః.

౩౮. † కించ విశీర్ణానాంచావయవానాం పాంసూనామివ ఋజుప్రసరణనియమ నేచ న హేతుః। ప్రసరణస్యార్జవనియమశ్చ తిరోధాయకం పదార్థం ప్రతి ఋజుదేశఏవ ఛాయాయోగాదవగమ్యతే। ఛాయావైపుల్యంతు నివార్యమాణరశ్మీనాం పృథక్ప్రగత్వకృతం। నానార్జవకృతమ్. ఛాయాకౌటిల్యంతు తిరోధాయక కౌటిల్యకృతం. నతు (ప్ర[సరణా]సారా) నార్జవకృతమ్. తచ్చ ఋజుప్రసారిత్వసాధకమ్। విశీర్ణావయవత్వే రేణూనామివ పవనానుత్సార్యమాణత్వంచ నఘటతే. ప్రాచీనజాలకనిష్క్రాన్తాహి ప్రభా దక్షిణానిలేన నోత్సార్యతే. అన్యథా రజసామపి తత్రానోదనం ప్రసజేత్. జాలకనిష్క్రాన్త ప్రభాయాశ్చ పవనానుత్సారితత్వం, తతః పరస్మిన్ భిత్త్యాదౌ ప్రభాసంసర్గాదవగమ్యతే. అతో ఘనుష్యాతతాయా మార్యా ఇవ ప్రభాయా న విశీర్ణావయవత్వమితి. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతస్స ప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇతి) తేజస్త్వేన మణ్యాదివినాశాభ్యుపగమే౽తిప్రసఙ్గాత్. విశరణస్వీకారే పిండీభావయుగపద్విష్వగ్విశరణఋజుప్రసరణాద్యనేక నియమవ్యవస్థాపకాభావాద్యథాదృష్టాభ్యుపగమే విరోధాభావాచ్చ సప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇత్యర్థః. † తర్హి కథం ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావిత్యపేక్షాయాం యథా మణ్యాదీనాం ప్రతిక్షణవినాశో న ప్రసజతి తథా దీపస్య క్షణికత్వే హేతుద్వయమాహ (పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి) కిం పృథక్ స్థితదణ్డప్రకాదివ్యావృత్త్యర్థం పుష్కలశబ్దః. వర్త్యవయవాన్[illegible]సంయోగస్య దీపనామకత్వం ప్రథమానవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే దృష్టమ్. నను ప్రథమానవయవాగ్నిసంయోగస్యైవ కారణత్వం శబ్ద్యనీయమ్। చ[illegible]వయవాగ్నిసంయోగేనతి దీపోత్పత్తిదర్శనాత్। అతః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాత్పుష్కలకారణ[illegible]ప్నేతి ప్రత్యవయవమగ్ని

వినాశాచ్చావగమ్యతే. † ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్య † మగ్న్యాది దీనామౌష్ణ్యాదివత్. † ఏవమాత్మా † చిద్రూపఏవ చైతన్యగుణకఇతి. † చిద్రూపతాహి స్వయం ప్రకాశతా.

౩౯. † తథాహి శ్రుతయః ※ ౧ సయథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘనఏవ ఏవంవా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘనఏవ. ※ ౨ విజ్ఞానఘనఏవ. ※ ౩ అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి. ※ ౪ న[హి]విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే. ※ ౫ అథయో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా. ※ ౬ కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః. ※ ౭ ఏషహి ద్రష్టా[స్ప్రష్టా]శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః. ※ ౮ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్. ※ ౯ జానాత్యేవాయంపురుషః. ※ ౧౦ నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతి నరోగం నోత దుఃఖతామ్. ※ ౧౧ సఉత్తమః పురుషః. ※ ౧౧ నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్. ※ ౧౨ ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తంగచ్ఛన్తి. ※ ౧౩ తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యాద్యాః. † వక్ష్యతిచ ※ ౧౪ జ్ఞోతఏవేతి.

సంయోగాద్దీపోత్పద్యత ఏవ - తత్ర ప్రతిక్షణముత్పత్తౌ సత్యాం యుగపదనేకదీపానుపలమ్భాద్వినాశోపి సిద్ధః. ప్రతిక్షణవినాశస్య పృథగనుమాపకముచ్యతే। తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి. వర్త్యవయవవినాశస్య దీపవినాశసామగ్రీత్వం చరమవర్త్యవయవవినాశే దృష్టమ్. ఏవం వినాశకారణానువృత్తిదర్శనాత్ ప్రత్యవయవవినాశం దీపో వినశ్యత్యేవ. ఏవముత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్తిభ్యాం ప్రతిక్షణం తావనుమీయేతే ఇత్యర్థః. † ప్రభా విశీర్ణావయవా నచేద్దీపసమీపే తస్యా ఔష్ణ్యాధిక్యాదికంకథం। విశరణపక్షేహ్యవయవబాహుల్యవైరళ్యాభ్యామౌష్ణ్యాధిక్య మాన్ద్యాదికముపపద్యతేఽత్యాహ-(ప్రభాయాఇతి) ప్రకాశాధిక్య మౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాదీత్యాది శబ్దేనాశ్రయవిప్రకృష్టదేశే ప్రకాశమాన్ద్యమౌష్ణ్యమాన్ద్యంచ వివక్షితమ్. †ఉపలబ్ధివ్యవస్థాపకత్వే దృష్టాన్తమాహ (అగ్న్యాదీనామితి). † ఉక్తం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశతి (ఏవమితి). † (చిద్రూపఏవేతి) రూపశబ్దో ధర్మిస్వరూపపరః. † తతఃకింస్వయంప్రకాశత్వస్యేత్యపేక్షాయాం చిద్రూపత్వం వివృణోతి (చిద్రూపతాహీతి) అనేన వక్ష్యమాణశ్రుతివాక్యే జ్ఞానాదిశబ్దో వివృతో భవతి.

౩౯. † ఏవమనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్య ప్రమాణమాహ (తథాహిశ్రుతయఇతి)※ సయథాసైన్ధవఘనఇతి. అనన్తరః - అన్తరఙ్గవ్యతిరిక్తః. అబాహ్యః - బహిరఙ్గవ్యతిరిక్తః. ఏవం వ్యతిరేకనిర్దేశేన నిశ్శేషగ్రహణంకృతమ్. తదేవాహ కృత్స్నఇతి. దార్ష్టాన్తికవిషయో బాహ్యశబ్దో ధర్మపరః. అనన్తరశబ్దో ధర్మిపరః. కృత్స్నశబ్దస్తయోరేకదేశఙత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థః. అత్ర సర్వత్రైకరూప్యమేవ దృష్టాన్తోపజీవ్యం నత్వన్యత్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యద్వయేఽప్యనన్తరోఽబాహ్యఇతి హ్యుక్తమ్. శరీరత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మకత్వపరం వాక్యముపాదత్తే విజ్ఞానఘనఏవేతి. ఘనశబ్దోక్తనైరన్తర్యస్య జడాంశమిశ్రత్వం వ్యావర్తయత్యేవకారః. జ్ఞానత్వం నామ స్వయం ప్రకాశత్వమితి జ్ఞాపనార్థమత్రాయమితివాక్యోపాదానమ్. ధర్మధర్మిభావం జ్ఞాపయతి న విజ్ఞాతురితి. జ్ఞాతృసంబన్ధిజ్ఞానస్య నిత్యత్వే కథితే జ్ఞానమాత్రస్య నిత్యత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం జ్ఞాతురేవాత్మత్వం దర్శయతి అథయఇతి. ఏకవాక్యేన జ్ఞానగుణకత్వస్వయంప్రకాశత్వయోస్సహప్రతిపాదకం వాక్యమాహ కతమఇతి. జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞాన స్వరూపత్వప్రతిపాదకవాక్యమాహ ఏషహీతి. జ్ఞాతవ్యస్య నిష్కృష్టాత్మస్వరూపస్య జ్ఞాతృత్వమాహ విజ్ఞాతారమితి. అనేన జ్ఞాతృత్వంస్వాభావికమితి ఫలితమ్. నకేవలంసంసృతిదశాయాం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాపయతి జానాత్యేవాయమితి. అవధారణాసంకోచాన్ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం సిద్ధమ్। ముక్తౌ జ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతి నపశ్యఇతి. సఉత్తమఇతిచ. పురుషం ప్రాప్తస్య ముక్తస్య జ్ఞాతృత్వేఽనువర్తమానఏవ దేహేన్ద్రియవి[గమం]లయం) దర్శయతి ఏవమితి. అన్తఃకరణోత్తీర్ణస్య జ్ఞాతృత్వమాహ తస్మాద్వాఇతి. † అస్యార్థస్య సూత్రకారాభిప్రేతత్వమాహ (వక్ష్యతిచేతి) పూర్వం సూత్రోపాదానమహమర్థాత్మత్వం సూత్రకారాభిమతమితి జ్ఞాపనార్థమ్. అత్రోపాదానం జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామవిరోధస్సూత్రకారాభిమతఇతిజ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానం నజ్ఞానాన్తరాశ్రయఇతిచేత్। యదివ్యాప్త్యనురోధేనైవ ముచ్యతే । తర్హి ధర్మత్వేన స్వీకార్యమ్. యది శ్రుతిబలాత్స్వతన్త్ర్యేణ స్వీక్రియతే. తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామ్. నచ వ్యాప్తివిరోధః। ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తత్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వస్య.

౧॥ బృ-౬ అ-౫ బ్రా-౧౩. ౨॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-౧౨. ౩॥ బృ-౬ అ-౩ బ్రా-౯. ౪॥ బృ-౬ అ-౩ బ్రా-౩౦. ౫॥ ఛా-౮ ప్ర-౧౨ ఖ-౪. ౬॥ బృ-౬ అ-౩ బ్రా-౭. ౭॥ ప్రశ్న-౪ ప్రశ్న-౯. ౮॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-౧౪. ౯॥
౧౦॥ ఛా-౭ ప్ర-౨౬ ఖ-౨. ౧౧॥ ఛా-౮ ప్ర-౧౨ ఖ-౩. ౧౨॥ ప్రశ్న-౬ ప్రశ్న-౫. ౧౩॥ తై-ఆనం-౫ అను-౨. ౧౪॥ శారీ-౨ అ-౩ పా-౧౯.

౮౦. † అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ । న ప్రకాశమాత్రమ్.

౮౧. † ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవ భవేత్ప్రకాశః । దీపాది ప్రకాశవత్ । తస్మాన్నాత్మా భవితుమర్హతి సంవిత్ । † సంవిదనుభూతిజ్ఞానాదిశబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతిచ శబ్దార్థవిదః. † నహి లోకవేదయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్యచ ప్రయోగో దృష్టచరః.

౮౨. † యచ్చోక్తమజడత్వాత్సంవిదేవాత్మేతి । తత్రేదం ప్రష్టవ్యమ్ । † అజడత్వమితి † కిమభిప్రేతమ్ । † స్వసత్తా

---

౮౦. † ప్రకృతస్య జ్ఞా(తుః)తృత్వ(స్వ)స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) నను—ఘటమహంజానామీత్యత్ర జ్ఞానస్య జ్ఞాతృసంబన్ధః ప్రతీయతఇత్యభ్యుపేత్యమ్। అన్యథా స్వజ్ఞానపరజ్ఞానవిభాగస్య దుర్గ్రహత్వప్రసఙ్గాత్. స్వసంబన్ధితయా ప్రతీతం జ్ఞానం సంబన్ధాప్రతీతౌ కథం స్వజ్ఞానమితి వ్యవహ్రియతే. అతస్స్వసంబన్ధోఽపి ప్రతీయతఏవ. తత్ప్రతీతిర్న తావదహమర్థాద్భవతి. అహమర్థః ప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనైకత్వేనచ స్వతో భాతి. నహ్యర్థాన్తరమహమర్థో విషయీకర్తుమలమితి భవతాం ప్రక్రియా. అతో ధర్మభూతజ్ఞానేనైవ సంబన్ధప్రతీతిః. సంబన్ధశ్చ సంబన్ధిభ్యాం వినా న ప్రతీయత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోరపి సంబన్ధప్రకాశకజ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. తతః స్వతోఽవభాసో జ్ఞానాన్తరేణావభాసశ్చేత్యవభాసద్వయాభావాత్ జ్ఞానాన్తరేణైవ ప్రకాశ్యతయా స్వప్రకాశ్యత్వాసిద్ధేః జ్ఞాతుశ్చ జ్ఞానస్యచ జడత్వం స్యాత్. కించ - జ్ఞానాన్తరేణ సంబన్ధప్రతీతిరవశ్యం భావినీ చేత్ । సంబన్ధవిషయజ్ఞానేన సహ జ్ఞాతృసంబన్ధస్యాపి జ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీత్యవశ్యంభావాత్సంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గః. అవశ్యంభావాభావే సర్వజ్ఞానేష్వహం జానామీతి జ్ఞానజ్ఞాతృసంబన్ధప్రతీతిర్న స్యాత్.

౮౧. నైవమ్—స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షేణైవ సంబన్ధప్రతీతేః. నియతవిశేషణవిశేష్యభావోహి సంబన్ధః. అహమర్థో విశేష్యతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. ధర్మభూతజ్ఞానంచ విశేషణతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. విశేషణవిశేష్యభావస్య పరస్పరప్రతియోగికత్వంచ జ్ఞాతృజ్ఞానయోస్సహావభాసాదేవ ప్రతీయతే. నను—సంబన్ధప్రతీతౌ సంబన్ధినోస్సహావభాసశ్చ ఏకజ్ఞానగమ్యతయా వినా నోపపద్యతఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోః జ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. సురభిపుష్పమిత్యాదౌ భిన్నసామగ్రీవేద్యయోరపి గన్ధపుష్పయోస్సంబన్ధప్రతీతివేలాయామేకజ్ఞానగమ్యత్వంహి దృశ్యత ఇతిచేన్న । తత్ర సంబన్ధినోస్సంబన్ధేనసహైకజ్ఞానగమ్యత్వస్య సహావభాసప్రయుక్తత్వాభావాత్. సంబన్ధినోర్జడత్వప్రయుక్తంహి తత్రైకజ్ఞానగమ్యత్వమ్. అత్ర స్వప్రకాశత్వాత్స్వయమేవ సహావభాసమానయోః జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్విశేషణవిశేష్యతైకస్వభావత్వరూపసంబన్ధగ్రహో జ్ఞానాన్తరానపేక్ష ఉపపద్యతే. అతస్సంబన్ధాగ్రహస్వపరజ్ఞానవిభాగాభావసంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గాః దూరోత్సారితాః. ఏవం జ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వోపపాదనేన చిన్మాత్రవ్యతిరిక్తత్వాదితి జడత్వసాధకహేతుర్నిరస్తో భవతి. జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వాజ్జడత్వం వదతా కిం స్వయంప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వం హేతురుక్తః। ఉత విషయప్రకాశకాన్యత్వమ్. ప్రథమే సాధ్యావిశిష్టత్వమ్. ద్వితీయే బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికమ్. శ్రుత్యాదిబాధశ్చ.

౮౧. † అథ సాశ్రయత్వేతర్కమాహ (ప్రకాశత్వాదేవేతి) ప్రకాశత్వాత్ - విషయేణ సాక్షాత్సంబన్ధస్సాక్షాత్పరంపరయావా జ్ఞాయమానత్వేనాపరోక్షవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వాదిత్యర్థః. అనేన స్వరూపభూతజ్ఞానేన్ద్రియలిఙ్గాదివ్యావృత్తిః. † హేత్వన్తరమప్యాహ (సంవిదనుభూతీతి). † సంబన్ధిశబ్దత్వం శబ్దస్వభావాయత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (నహిలోకవేదయోరితి) యత్రార్థస్వరూపస్య అన్యథాత్వం దృశ్యతే । తత్ర శబ్దస్వభావాయత్తత్వమాశ్రయణీయమ్ । యథా దారాఇత్యాదిషు బహుత్వాదేః. యత్ర నాన్యథాత్వం । తత్రార్థస్వభావాయత్తత్వమేవ । యథా భార్యేత్యాదిష్వేకత్వాదేః. తథా లోకవేదయోః [స] కర్మకర్తృత్వదర్శనాదర్థస్వభావాయత్తమేవ సంబన్ధిశబ్దత్వమిత్యభిప్రాయః. యద్వా - † కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వం వ్యుత్పత్తినిమిత్తమస్తు నప్రవృత్తినిమిత్తం తత్తు జ్ఞప్తిమాత్రమిత్యత్రాహ (నహిలోకేతి) ప్రయోగాధీనంహి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తరకల్పనమ్ । ప్రయోగశ్చ సంబన్ధిన్యేవార్థఇతి నార్థాన్తరకల్పనా స్యాత్. స్వరూపభూతజ్ఞానవాచిశబ్దానాం సమ్బన్ధిశబ్దత్వం త్వన్మతేనుపపన్నమితిచేన్న । స్వరూపగోచరాణాం స్వయంప్రకాశత్వే రూఢానాం జ్ఞానాదిశబ్దానామనుభూత్యాదిశబ్దేభ్యశ్శబ్దాన్తరత్వాత్. అతస్సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశస్తు ధర్మభూతజ్ఞానే సావకాశోఽస్మన్మతే । విషయాశ్రయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యైవ విషయాశ్రయసమ్బన్ధబాధేన నిరాశ్రయత్వనిర్విషయత్వాభ్యుపగమాత్త్వన్మతే సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశో నిరర్థక ఇతిభావః. [ఇతి ధర్మధర్మిజ్ఞానసమర్థనమ్].

౮౨. † అథాజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వసమర్థనం దూషయితుమనువదతి (యచ్చోక్తమితి). † [అథా]అ) జడత్వంనామ కిం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమ్ । ఉత అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వమ్ । ఉత స్వస్మై ప్రకాశమానత్వమ్ । ఉత స్వస్మై స్వయంప్రకాశమానత్వమ్ । ఉత స్వయంప్రకాశత్వమితి పంచధా వికల్పమభిప్రేత్యాహ † (అజడత్వమితి). † (కిమభిప్రేతమితి) అహంజానామీతి ప్రత్యక్షబాధస్సర్వసాధారణం దూషణమ్. † ప్రథమం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వపక్షం దూషయితుమాహ (స్వసత్తేతి) స్వసత్తాప్రయుక్తః ప్రకాశోఽయస్యేతి బహువ్రీహిః. వక్ష్యమాణాసిద్ధి

ప్రయుక్తప్రకాశత్వమితిచేత్ । †తథాసతి దీపాదిష్వనైకాన్త్యమ్ । †సంవిదతిరిక్తప్రకాశధర్మానభ్యుపగమేనా సిద్ధిర్విరోధశ్చ. †అవ్యభిచరిత ప్రకాశసత్తాకత్వమపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తమ్.

౪౩. † యద్యుచ్యేత । సుఖాదిరవ్యభిచరితప్రకాశోఽప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడత్వేనానాత్మేతి. †జ్ఞానంవా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే । † తదపి హ్యన్యస్యైవా †హమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే అహంసుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. †అతస్స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపమజడత్వం సంవిద్యసిద్ధమ్. †తస్మాత్స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నజడోఽహమర్థ ఏవాత్మా. †జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా. †తత్కృతమేవహి జ్ఞానస్య సుఖాదేరివ స్వాశ్రయచేతనంప్రతి ప్రకటత్వమితరం ప్రత్యప్రకటత్వంచ. †అతో నజ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా । అపితు జ్ఞాతైవాహమర్థః.

౪౪. †అథ యదుక్తమనుభూతిః పరమార్థతో నిర్విషయా [illegible] యాంచ సతి భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయాఽవభాసతే రజతతయేవ శుక్తి †ర్నిరధిష్ఠాన [illegible] తదయుక్తమ్ । తథాసత్యనుభవసామానాధికరణ్యేనానుభవితా హమర్థః ప్రతీయేత [illegible] రహమితి †పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివ. †అత్రతు పృథగవభాసమానైవే [illegible] తరర్థాన్తరమహమర్థం విశినష్టి దణ్డఇవ దేవదత్తమ్. †తథాహ్యనుభవామ్యహమితి ప్రతీతిః. †తదేవమస్మదర్థ

దూషణోపయోగిభేదజ్ఞాపనార్థం స్వసత్తాప్రయుక్తశబ్దః. †అనైకాన్త్యమాహ (తథాసతీతి) స్వపక్షే జ్ఞాతురాత్మత్వాత్సపక్షభూతే తస్మిన్ విపక్షేఽనాత్మని దీపేచ వృత్త్యాఽనైకాన్త్యం పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణముక్తమ్. పరపక్షేత్వ నియతత్వమేవానైకాన్త్యమ్ । సపక్షాభావాత్. † దూషణాన్తరద్వయమాహ (సంవిదతిరిక్తేతి) సంవిత్ప్రయోజికా । ప్రకాశః ప్రయోజ్యఇతి తదతిరేకేణానభ్యుపగమాదసిద్ధిః. అభ్యుపగమే నిర్విశేషత్వ విరోధః। ఇమావసిద్ధివిరోధౌ వికల్పితసర్వశిరస్సాధారణావనుసంధేయౌ. యద్వా - విరోధః - పక్షవిపక్షయోరేవ వర్తమానత్వం పక్షభూతసంవిది విపక్షే దీపాదౌచ వృత్తేః. పరమతమాత్రపర్యాలోచనయాయం విరోధ ఉక్తః. అత్ర స్వసత్తా ప్రయుక్తప్రకాశత్వమిత్యత్ర ప్రకాశశబ్దేన కిం సాక్షాద్వా పరంపరయావా వ్యవహారానుగుణ్యం వివక్షితమ్ । ఉతపరంపరయైవ। ఉతసాక్షాదేవేతి వికల్పోఽభిప్రేతః। ప్రథమం శిరః స్వపరదర్శనపర్యాలోచనయాభిహితయోరనైకాన్త్యవిరోధయోరన్యతరేణ నిరస్తం భవతి. ద్వితీయేత్వసిద్ధిః । పరంపరయైవ వ్యవహారానుగుణ్యస్య జ్ఞప్తౌ ఉభయవాద్యనభిమతత్వాత్. తృతీయే న [స్వాత్మాని]ర్త్తా) తిరిక్తప్రకాశానభ్యుపగమనిబన్ధనాసిద్ధిర్నిర్విశేషత్వవిరోధశ్చ స్యాతామిత్యభిప్రాయః. † ద్వితీయం పక్షం ప్రతిక్షిపతి (అవ్యభిచరితేతి) నవ్యభిచరతి ప్రకాశో యస్య సత్తాయాం సోఽవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకః - ప్రయోజ్యప్రయోజకత్వాభావేపి విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వమిత్యర్థః.

౪౩. †తస్యానాత్మత్వేన సంప్రతిపన్నేషు సుఖదుఃఖాదిషు వ్యభిచార ఉక్తః. అథ తత్పరిహారముఖేన స్వస్మై ప్రకాశమానత్వపక్షముపక్షిపతి (యద్యుచ్యేతేతి). †పరిహరతి (జ్ఞానంవేతి). †కస్యేత్యత్రాహ (తదపీతి). †పరస్మైభాసమానత్వముపపాదయతి (అహమితి). †తస్మాదేవం రూపాజడత్వ మసిద్ధమిత్యాహ (అతఇతి). †అథ చతుర్థం శిరోదూషయన్నసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) స్వయంప్రకాశత్వపక్షేపి స్వయం ప్రకాశత్వంనామ కిం జ్ఞానకర్తతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం। ఉత జ్ఞానాన్తర నిరపేక్షప్రకాశత్వమిత్యభిప్రేతే వికల్పే ప్రథమం శిరః తస్మాదితిగ్రన్థేన దూషితమ్. ఇతరాత్మవ్యావృత్త్యర్థం స్వాత్మానమిత్యుక్తమ్ । స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నిత్యనేన స్వయంప్రకాశత్వముక్తమ్. స్వస్మై స్వయంభాసమానత్వమహమర్థస్యాధికమ్. స్వస్మై స్వయంభాసమానస్య స్వయంభాసమానత్వ మస్తీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానంప్రతిస్వసత్తయైవేత్యుక్తమ్. తేన జ్ఞానకర్తతా మన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం జ్ఞాతర్యప్యస్తీతి తదవ్యభిచరితం స్వపక్షే అనాత్మని జ్ఞాతర్యపి విపక్షభూతే వృత్తేరితి దర్శితమ్. జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వం సంవిద్యసిద్ధమ్। తస్యాస్స్వరూపభూతజ్ఞానాధీనత్వాత్. అహమర్థస్యైవ తదిత్యభిప్రాయస్స్వసత్తయైవేత్యనేన సూచితః. †తమేవ వివృణోతి (జ్ఞానస్యాపీతి). †తత్సంబన్ధాయత్తత్వముపపాదయతి (తత్కృతమేవహీతి) జ్ఞానస్ఫురణస్యాశ్రయసమ్బన్ధోపి సామగ్ర్యన్తర్భూత ఇతిభావః. †అజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వా సిద్ధిం నిగమఇతి (అతఇతి). [ఇతి సంవిదాత్మత్వనిరసననిగమనమ్].

౪౪. †అథాహమర్థస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వం దూషయితుమనువదతి (అథయదుక్తమిత్యాదినా). †సంవిదపి మిథ్యా కింనస్యాదిత్యత్రాహ (నిరధిష్ఠానేతి) అనుభూతివ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యసిద్ధవత్కారేణాయం హేతురుక్తః. †దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా). †అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తప్రతీతిం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (పురోవస్థితేతి). †పక్షే తద్విపర్యయం దర్శయతి.(అత్రత్వితి) పృథగవభాసమానా - వ్యధికరణతయావభాసమానా. †తథాప్రతీతిం దర్శయతి (తథాహీతి). †తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తదేవం - ఉక్తప్రకారేణ ధర్మధర్మిభావప్రతీతౌ విశేషణతయా ప్రతిపన్నే తద్విశేషణవిశిష్టస్యాధ్యాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. తత్ర నసమ్బన్ధమాత్రాధ్యాసః।తథాసతి సమ్బన్ధినో జ్ఞాతుఃపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. నచ తథాభ్యుపేతమ్.

మనుభూతివిశిష్టం ప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితి ప్రత్యయో ఽజ్ఞమాత్రే ఽజ్ఞ ఇదవత్త్వితి ప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బనకథమివ ప్రతిజ్ఞాయేత.

౭౫. † యదప్యుక్తం స్థూలో ఽహమిత్యాది దేహాత్మాభిమానవత ఏవ జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి. తదయుక్తమ్। ఆత్మతయా అభిమతాయా అనుభూతేరపి మిథ్యాత్వం స్యాత్। తద్వత ఏవ ప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్దితత్త్వజ్ఞానాబాధితత్వే నానుభూతేర్నమిథ్యాత్వమితిచేత్। హన్త నైవం సతి † తదబాధాదేవ జ్ఞాతృత్వమపి నమిథ్యా.

౭౬. † యదప్యుక్తమవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపం జ్ఞాతృత్వం నసంభవతి. అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పదావ్యక్తపరిణామాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి నజ్ఞాతృత్వమాత్మనః। అపిత్వన్తఃకరణరూపస్యాహఙ్కారస్య. †కర్తృత్వాదిర్హి రూపాదివద్దృశ్యధర్మః † కర్తృత్వే ఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనో ఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వజడత్వాది ప్రసఙ్గశ్చేతి. † నైతదుపపద్యతే - దేహస్యేవాచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వదృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకరణరూపస్యాహఙ్కారస్య. చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య.

నను—విశేషణే విశిష్టాధ్యాసో దృశ్యతే యథా ప్రభాయాం మణ్యధ్యాసఇతి. ఇదం చోద్యం పృథగవభాసమానేత్యనేన పరిహృతమ్. నహి తథా వైయధికరణ్యేన విశేషణీభూతా ప్రభా. కింత్వయం మణిరితి మణ్యధ్యాసాధిష్ఠానభూతా ప్రభా మణి సామానాధికరణ్యేనైవహి భాతి. నన్వనుభవసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతి ప్రసఞ్జనమయుక్తమ్। దిక్షు మాలిన్యం నభసి రాగఇతి వైయధికరణ్యేనాప్యధ్యాసదర్శనాత్. నైవమ్—పదద్వయప్రవృత్తినిమిత్తయోరేకాశ్రయవృత్తిత్వంహి సామానాధికరణ్యమ్. ఇహ దిక్త్వమాలిన్యయోర్నభస్త్వారుణ్యయోశ్చైకాశ్రయవృత్తిత్వాదర్థతస్సామానాధికరణ్యమస్తి। వైయధికరణ్యంతు శబ్దగతమ్. దిశో మలినాః దిక్షు మాలిన్యమిత్యత్ర కోర్థభేదః. అధ్యాసేషు ధర్మైక్యప్రతీతిరవర్జనీయా. అతస్సైవాత్రాపాద్యతే అనుభూతిరహమితి ప్రతీయేతేతి. నను—అనుభూతిరహమితి ప్రతీతిప్రసఙ్గో దుర్వచః. అనుభూతిత్వంహ్యధిష్ఠానాసాధారణాకారః. తదస్ఫురణం భ్రమానుగుణమేవ. నహి శుక్తిః రజతమితి ప్రతీయతఇతి. ఏవం తర్హ్యనుభూతేర్నిర్విశేషతయా రూపాన్తరేణ స్ఫురణాభావాదనుభూతితయా స్ఫురణే విరోధాచ్చ తదధికరణాధ్యాసానుదయః. అవిరోధేన కృత్స్నాధ్యాసే గ్రన్థోక్తసామానాధికరణ్య ప్రతీతిప్రసఙ్గో దుర్వారః. ఏతదభిప్రాయేణహి పురోఽవస్థితభాస్వరద్రవ్యాద్యాకారతయా రజతాదిరివేత్యుక్తమ్. నన్వధ్యాసానుదయో దుర్వచః। విషయోపశ్లిష్టానుభూతిరహంజానామీత్యత్ర జ్ఞాత్రధ్యాసే ప్రతీయతే। సాతు నాధిష్ఠానమ్. నిర్విషయా నిరాశ్రయానుభూతిరేవాధిష్ఠానమ్. తదప్రకాశాదధ్యాసోదయఇతి. ఉచ్యతే—అప్రతిపన్నస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్, విషయాశ్రయశూన్యసంవిదో యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాత్, విషయప్రకాశక సంవిదేవ ఆత్మత్వాభ్యుపగమేన త్వయా స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాచ్చ సైవాధిష్ఠానమితి తదవభాసే తస్యాశ్చ శుక్తిత్వవత్ భ్రమవిరోధిత్వే ఽధ్యాసానుదయఇతి.

౭౫. † దేహాత్మాభిమానవతో జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసాత్తన్మిథ్యేత్యుక్తమనూద్య దూషయతి (యదప్యుక్తమిత్యాదినా). † (తదబాధాదేవేతి) జ్ఞాతృత్వస్యాబాధితత్వం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వపరశ్రుతివాక్యాత్. [ఇతి జ్ఞాతృత్వాధ్యాసభఙ్గః].

౭౬. † జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదప్యుక్తమవిక్రియస్యేతి) జ్ఞానస్య ధాత్వర్థతయా క్రియాత్వమ్. తత్కర్తృత్వంచ వికారరూపమ్। అతఏవ జడంచ. అవిక్రియస్యాజడస్యాత్మనో నసంభవతి. విక్రియాత్మకత్వాజ్జడత్వాచ్చ తాదృశాహంకారగ్రన్థిస్థమిత్యర్థః. సర్వాధ్యాసమూలత్వాత్ గ్రన్థిత్వమ్. † అథ హేత్వన్తరేణచ జ్ఞాతృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వముపపాదయతి (కర్తృత్వాదిరితి) దృశ్యత్వాదిత్యర్థః. † ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వే ఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కర్తృత్వఇతి) అత్ర వ్యతిరేక్యనుమానాన్యభిప్రేతానీతి పూర్వమేవోక్తమ్. † పరిహరతి (నైతదితి) దేహస్యేవేత్యాదినా అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వాభావోపపాదనమ్. ఆదిశబ్దాదన్తవత్త్వగ్రహణమ్। చేతనాసాధారణేత్యాదినా ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వోపపాదనమ్. జ్ఞాతృత్వాభావస్సాధ్యోఽభిప్రేతః. అన్తఃకరణం ధర్మి. అచేతనత్వాదయో హేతవః। దేహస్యేవేతి సపక్షో దర్శితః. జ్ఞాతృత్వస్య చేతనాసాధారణత్వకథనాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చకథితా. ఏవం పరోక్తవ్యతిరేకిణాం ప్రత్యనుమానాన్యుక్తాని భవన్తి. అన్తఃకరణం నజ్ఞాతృ। అచేతనత్వాత్, ప్రకృతిపరిణామత్వాత్, దృశ్యత్వాత్, పరాక్త్వాత్, పరార్థత్వాత్. దేహవదితి. నన్వచేతనత్వాత్ అజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే సాధ్యావిశిష్టతా। నైవమ్—అచేతనశబ్దేనానాత్మత్వస్య వివక్షితత్వాత్. పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వం దేహంప్రతి నియన్తృతయా అన్తఃప్రవిష్టత్వంవా ఆత్మత్వమ్। తదభావో ఽనాత్మత్వమ్. ప్రకృతిపరిణామత్వమ్ - ప్రకృతికార్యత్వమ్. దృశ్యత్వమ్ - నియమేన జ్ఞానాన్తరాధీనసిద్ధిత్వమ్. పరాక్త్వమ్ - పరస్మై భాసమానత్వమ్. పరార్థత్వమ్- పరప్రయోజనైకఫలత్వమ్ - జీవోపకరణత్వమిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వే సాధ్యే అమీ హేతవో యథాసంభవం తర్కా యోజనీయాః। ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావే దేహస్యేవానాత్మత్వప్రసఙ్గః పరార్థత్వప్రసఙ్గఇతి.

౪౭. †ఏతదుక్తం భవతి। యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వ పరాక్త్వాదిహేతుభిస్తత్ప్రత్యనీక ద్రష్టృత్వప్రత్యక్త్వాదేర్వివిచ్యతే। ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కారోఽపి తద్దృశ్యత్వాదేవ †తైరేవ హేతుభిస్తస్మా† ద్వివిచ్యత ఇతి.

౪౮. †అతో విరోధాదేవ నజ్ఞాతృత్వమహఙ్కారస్య †దృశిత్వవత్ ।†యథా దృశిత్వం తత్కర్మణోఽహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే। తథా జ్ఞాతృత్వమపి నతత్కర్మణోఽభ్యుపగన్తవ్యమ్.

౪౯. †నచ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకమ్।†జ్ఞాతృత్వంహి జ్ఞానగుణాశ్రయత్వమ్.†జ్ఞానం చాస్య నిత్యస్య స్వాభా

---

౪౭. †నను—యథా ఘటదేహయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహాసాధారణం భవతి. తథా దేహాన్తఃకరణయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణాసాధారణధర్మస్స్యాత్. అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభావస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకమ్. అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకమ్. తథాత్మనోజ్ఞాతృత్వాభావేపి ప్రత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్రాపి విపక్షే బాధకాభావమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) యేన దృశ్యత్వాదివిరుద్ధధర్మేణదేహస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిః. తేనాన్తఃకరణస్యాపి తద్దృశ్యత్వాద్ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రత్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకంచేద్దేహస్య జ్ఞాతృత్వ ప్రసఙ్గః। తతశ్చ చార్వాకం ప్రతి దేహాత్మభేదస్త్వయాపి దురుపపాదః। నచ దేహాన్య దేహాత్వాదజ్ఞాతృత్వమ్. ఘటాదౌ దేహత్వాభావేపి జ్ఞాతృత్వాభావాత్. అతస్తత్రాచిత్త్వాదికస్య జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి క్వచిత్ జ్ఞాతృత్వాభావ ప్రయోజకస్య తస్యాచిత్త్వాదేః క్వచిదప్రయోజకత్వమయుక్తమ్. అతోచిత్త్వాదిభిర్దేహస్యేవాన్తఃకరణస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదేరిత్యాదిశబ్దాదజడత్వగ్రహణమ్. †(వివిచ్యతే) ప్రత్యక్త్వాదిధర్మైస్సంబన్ధరహితోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః. †(తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి) పరాక్త్వాదిభిర్దేహస్య జ్ఞాతృత్వాభావ ఉక్తే పరాక్త్వం వ్యాప్యం జ్ఞాతృత్వాభావో వ్యాపక ఇతి సిధ్యతి. తతశ్చ స్వావ్యాప్తేషు పరాక్షు నిరవకాశం జ్ఞాతృత్వం యది ప్రత్యగ్వస్తున్యపి నస్యాత్ । తదా నిరాశ్రయం ప్రసజేదితి పూర్వోక్తవ్యాప్తిస్థాపనాయ విపక్షే బాధకస్తర్కోఽత్రాప్యభిప్రేతః. తస్మాద్వివిచ్యత ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః.

౪౮. †అతో చేతనత్వజడత్వాదిస్వభావవిరోధాన్నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమిత్యాహ (అత ఇతి) నహి వయం ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్త్యా దేహాత్మవివేకం బ్రూమః. †సతు పరమతానుసారాత్కృతః। వయంతు దృశిత్వానుపపత్త్యేతి శఙ్కాయాం ద్రష్టృత్వాభావస్యాచేతనత్వాదిప్రయోజ్యత్వే మృషావాద్యసాధారణప్రతిబన్దీమాహ (దృశిత్వవదితి). †తదేవవివృణోతి (యథేతి) దృశ్యత్వాద్యవిశేషేపి దేహస్య ఘటాదివిలక్షణస్యేన్ద్రియాశ్రయత్వవదన్తఃకరణస్య దృశిత్వముపపద్యతామ్. అన్తఃకరణస్యాపి దృశ్యత్వాదినా దేహస్యేవ దృశిత్వం నోపపద్యత ఇతి చేత్ । తథా దృశ్యస్యాన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినైవ దేహస్యేవ ద్రష్టృత్వమపి నోపపద్యతే. అతో దృశిత్వాభావ ఇవ ద్రష్టృత్వాభావేప్యచేతనత్వాదికం ప్రయోజకమ్ । అన్వయవ్యతిరేకయోస్తుల్యత్వాదుపాధ్యన్తరాదర్శనాచ్చేతి భావః. అహంప్రత్యయగోచరత్వమనాత్మత్వసాధకం దేహస్యేవేతి యదుక్తం తదయుక్తమ్. బాధితాహంప్రత్యయగోచరత్వస్య పక్షేవృత్త్యభావాదబాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య సపక్షే దేహాదావభావాచ్చ, యద్యహంప్రత్యయగోచరత్వ మాత్రేణాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గః. తర్హి రజతప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణ[అభ్రాన్త](భ్రాన్తవత్)సమ్యగ్రజతేప్యరజతత్వాఙ్గులీయకనిర్మాణానర్హత్వప్రసఙ్గస్స్యాదిత్యసంగతమ్. శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షేణచ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. అనాత్మత్వాది ప్రసఞ్జకం కర్తృత్వంకిం ప్రయత్నాధారత్వమ్ । ఉత స్పన్దరూపక్రియాశ్రయత్వమ్ । ఉతధాత్వర్థమాత్రాశ్రయత్వమ్. ప్రథమే వ్యాప్త్యభావః । ప్రయత్నాధారత్వానాత్మత్వయోఃక్వచిత్సహదర్శనాభావాత్. పరమాత్మన్యనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్ ※ కర్తారమీశం పురుషమిత్యాదినా కాలాత్యయాపదేశశ్చ.జీవేచేత్ ※ సాధుకారీ సాధుర్భవతి ※ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ※ యతః స్వకృతభుక్ప్రమానిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షేణచ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. ద్వితీయే పరమాత్మన్యసిద్ధిః। జీవేతూత్క్రాన్త్యాదిశ్రుతిభిః కాలాత్యయాపదేశః. తృతీయే భ్రమాశ్రయతయా స్వాభిమతాత్మన్యనాత్మత్వప్రసఙ్గః। భేదదర్శనం తదాశ్రయత్వంచాపారమార్థికమితి చేత్ కింపరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమనాత్మత్వ సాధకమ్. ఉతాపరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమ్. ప్రథమేఘటాదావపి పరమార్థభూతధాత్వర్థాన్వయానభ్యుపగమాత్ వ్యాప్త్యభావః. ద్వితీయే త్వదభిమతస్య భ్రమాశ్రయస్యాత్మనోఽప్యనాత్మత్వప్రసఙ్గః.

౪౯. †అతవిక్రియాత్మకత్వం నేత్యాహ (నచేతి). †తదుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి). †గుణక్రియాశ్రయత్వేపి తత్కాదాచిత్కం చేత్ క్రియాశ్రయత్వవత్ విక్రియాత్మకం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానంచాస్యేతి) ధర్మస్యస్వాభావికత్వేపి ధర్మీ అనిత్యశ్చేత్ [స] ధర్మోప్యనిత్యస్స్యాత్.ధర్మినిత్యత్వే ధర్మస్సోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మో నశ్యతీత్యనిత్యస్స్యాత్. తదుభయవ్యావృత్త్యర్థౌ నిత్యస్వాభావికశబ్దౌ। అవస్థావిశేషేణ కాదాచిత్కత్వంతు ప్రామాణికత్వాదిష్టమ్. అనేన పదద్వయేన ※ నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే ※ అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తోభవతి. అస్యాశ్శ్రుతేరయమర్థః - జ్ఞాతృసంబన్ధి విజ్ఞానంనిత్యమ్. కుతః అవినాశిత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్య నిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపి నిత్యత్వాత్. †యద్వా - ధర్మినిత్యత్వేన తత్స్వాభావిక ధర్మస్యాపి నిత్యత్వాదితి, ఆత్మనోనిత్యత్వే జ్ఞానస్య తత్స్వాభావికధర్మత్వేచ ప్రమాణం స్మారయన్ పూర్వమేవ శ్రుతివాక్యోపాదానా

వికత్వేన నిత్యమ్. † నిత్యత్వం చాత్మనో ※ ౧ నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదిషు వక్ష్యతి ※ ౨ జ్ఞోతఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వం చ స్వాభావికమితి వక్ష్యతి. † అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ మణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యవిరుద్ధమిత్యుక్తమ్. † స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సంకోచవికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః.

౫౦. † అతః క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం కర్మణా సంకుచితస్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేన వర్తతే. † తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమ్. † తమిమమిన్ద్రియద్వారా జ్ఞానప్రసరమపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశః ప్రవర్తతే. † జ్ఞానప్రసరే తు కర్తృత్వమస్త్యేవ. † తచ్చ న స్వాభావికమ్। అపి తు కర్మకృతమి † త్యవిక్రియస్వరూప ఏవాత్మా. † ఏవంరూపవిక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మన ఏవేతి న కదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవః.

౫౧. † జడస్వరూపస్యాప్యహఙ్కారస్య చిత్సంనిధానేన తచ్ఛాయాపత్త్యా తత్సమ్భవ ఇతి చేత్ † కేయం చిచ్ఛాయాపత్తిః। † కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః। ఉత † సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య.

త్యుక్తముదాహరతి (నిత్యత్వం చేతి) సూత్రోదాహరణేన తద్విషయభూతా శ్రుతిరపి వ్యాఖ్యాతో దర్శితా స్యాత్. సూత్రం చ పూర్వం జ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోపాత్తమ్. ఇదానీం నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోపాత్తమ్ ※ జ్ఞోతఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశస్య వివరణమ్ ※ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోష ఇతి సూత్రమ్. అతస్స్వాభావికత్వసిద్ధిరితి భావః. † జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అస్యేతి). † జ్ఞానం స్వాభావికనిత్యధర్మశ్చేత్సర్వదా సర్వజ్ఞత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వయమితి) స్వయమ్-స్వతః - ※ సంపద్యావిర్భావ ఇత్యాదిసూత్రే ఉపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. అనన్తరమేవేతి వార్థః.

౫౦. † తర్హీదానీమపి కదాచిత్సర్వజ్ఞత్వం ముక్తావ కదాచిత్ జ్ఞానసంకోచశ్చ కిం న స్యాత్. యది క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సంకోచః। తర్హి సర్వేష్వ జ్ఞానస్స్యాదిత్యత్రాహ (అతః క్షేత్రజ్ఞేతి) అతస్సంకోచవికాసార్హత్వాత్కర్మణేతి సంకోచకోపాధిః. † (క్షేత్రజ్ఞావస్థాయామితి) తదానీమేవ సంకోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యశబ్దేన ※ తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే॥ ఇతి వచనం స్మారితం భవతి. కర్మణేతి పదేన తయేతి పదం శ్లోకస్థం వ్యాఖ్యాతం భవతి। తయా - కర్మరూపావిద్యయేత్యర్థః. ※ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతి సంతతా నితి హి ప్రకృతమ్. † జ్ఞానస్య నిత్యత్వే నానుత్పత్తికత్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యం స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) † యద్వా—స్థావరేష్వపి జ్ఞానవికాసస్స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ఇన్ద్రియద్వారకత్వం సంకోచవికాసార్థమిత్యర్థః. † తర్హ్యుత్పత్తివినాశవ్యపదేశో న స్యాదిత్యత్రాహ (తమిమమితి) ప్రసరాన్వయవ్యతిరేకావపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. యద్వా—పరిసృతాంశః ప్రసరః తస్య ప్రసరణసంకోచావుదయాస్తమయావిత్యర్థః. † సంకోచవికాసాభ్యుపగమే విక్రియాత్మకత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానప్రసరేత్విత్వితి) తాదృశవిక్రియాత్మకత్వం ప్రామాణికత్వాదిష్టమిత్యర్థః. అచేతనవత్పరిణామోఽప్యనభ్యుపగత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః। అనేన అవికారశ్రుతీనాం విషయో దర్శితః. † ముఖాన్తరేణాప్యవికారశ్రుతీనాం నిర్వాహం దర్శయతి (తచ్చేతి) స్వాభావికవికారనిషేధపరా అవికారశ్రుతయ ఇత్యర్థః. † స్వాభావికం రూపం కథమిత్యత్రాహ (అవిక్రియేతి) స్వరూపమ్ - స్వాభావికరూపమ్ - అవికారిత్వవాక్యాన్యుపాధివిముక్తస్వాభావికరూపపరాణీత్యర్థః. † ప్రసరణకర్తృత్వమపి వికారరూపత్వాదన్తఃకరణస్యైవేత్యత్రాహ (ఏవంరూపవిక్రియాత్మకమితి) స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణకర్తృత్వలక్షణవికారిత్వమేవంరూపశబ్దేన వివక్షితమ్. జ్ఞానస్వరూపస్య - జ్ఞానమేవ స్వాభావికో ధర్మః యస్య స జ్ఞానస్వరూపః। స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వలక్షణవికారస్తద్ధర్మకస్యాత్మన ఏవ సంభవతి - న తు జడ [స్వరూప] త్వాదతద్ధర్మకస్యాహఙ్కారస్యేత్యర్థః. యద్వా—స్వరూపశబ్దో ధర్మిపరః। జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞానధర్మకత్వం సంభవతి. న తు జడ [స్వరూప] స్య। యథా ఘటాదేరితి. జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. జ్ఞానధర్మకస్యైవ స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వరూపవికారసంభవః। న తు జడస్వరూపత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. [ఇత్యహంకారజ్ఞాతృత్వభఙ్గః.]

౫౧. † ఏవం విక్రియాత్మకత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్యాత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా. అథ పరోక్తాన్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహప్రకారాన్ నిరస్యతి। జ్ఞాతృత్వం చిచ్ఛాయాపత్తికృతమ్, చిత్సంపర్కకృతమ్, చిదభివ్యఞ్జకత్వకృతమితి త్రయః పక్షాః. తత్ర ప్రథమం చిచ్ఛాయాపత్తిపక్షమాశఙ్కతే (జడేతి). † దూషయతి (కేయమితి) కేయం దుర్నిరూపేత్యర్థః. † వికల్పయతి (కిమితి) చిచ్ఛాయాశబ్దయోస్సమాసాన్తర్గతా విభక్తిః షష్ఠీ వా సప్తమీ వేతి భావః. అహంకారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః - అహంకారే సంవిద్గతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. † (సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్యేతి) సంవిద్యహంకారగతజ్ఞా

౧॥ ౨॥ శారీ - ౨ అ - 3 పా - ౧౮, ౧౯, సూ.

† నతావత్సంవిదః । [సంవిది]సంవిదో)జ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్. † నాప్యహఙ్కారస్య † ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వాయోగాత్, † ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ । † నహ్యచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా.

౫౨. † అథాగ్నిసంపర్కాదయః పిణ్డౌష్ణ్యవచ్చిత్సంపర్కాజ్జ్ఞాతృత్వోపలబ్ధిరితి[చేత్] † నైతత్ † సంవిది[వస్తుతో]వాస్తవ)జ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ నతత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా. † అహంకారస్య త్వచేతనస్య జ్ఞాతృత్వాసమ్భవాదేవ † సుతరాం నతత్సంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా.

౫౩. యదప్యుక్త † ముభయత్ర న † వస్తుతో జ్ఞాతృత్వమస్తి. † అహఙ్కారస్త్వనుభూతేరభివ్యఞ్జకస్సన్ స్వాత్మస్థామేవానుభూతి మభివ్యనక్తి ఆదర్శాదివదితి. † తదయుక్తమ్. † ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషో జడస్వరూపాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్. † తదుక్తమ్ ※ ౧ శాన్తాఙ్గారఇవాదిత్యమహఙ్కారో జడాత్మకః । † స్వయంజ్యోతిషమాత్మానం వ్యనక్తీతి నయుక్తిమదితి ॥ స్వయంప్రకాశానుభవాధీనసిద్ధయోహి సర్వే పదార్థాః. తత్ర తదాయత్తప్రకాశోచిదహఙ్కారోనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశమశేషార్థసిద్ధి హేతుభూతమనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదః † పరిహసన్తి.

తృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. † ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి). † శిరోన్తరం వ్యుదస్యతి (నాపీతి). † పూర్వమచేతనత్వ ప్రకృతిపరిణామత్వాదిభిరహంకారస్య జ్ఞాతృత్వ వ్యుదాసమభిప్రేత్యాహ (ఉక్తరీత్యేతి). † దూషణాన్తరమాహ † (ద్వయోరపీతి). † తద్వివృణోతి (నహీతి).
[ఇతి చిచ్ఛాయాపత్తినిరాసః].

౫౨. † చిత్సంపర్క(పక్షం)ం దూషయితుం శఙ్కతే (అథేతి). † పూర్వవద్వికల్ప్య దూషయతి (నైతదితి) ఇయం సాధారణీ ప్రతిజ్ఞా. † అహంకారే సంవిత్సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వం వ్యుదస్యతి (సంవిదీతి). † అహంకారసంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం దూషయతి (అహంకారస్యత్వితి). † (సుతరామితి) జ్ఞానస్యాజడత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వం స్వమతే సంభవతి. అహంకారస్య జడత్వేన వస్తుతో జ్ఞానాశ్రయత్వస్య స్వపరపక్షయోరుభయోరప్యసంభవాన్నతత్సంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వమితి భావః. రుమాగతకాష్ఠాదీనాం లవణసంబన్ధాల్లవణత్వోత్పత్తిర్దృశ్యతే. అయఃపిణ్డేఽగ్నిసంపర్కాదుష్ణత్వ ముపలభ్యతే. అతో జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వేతి పృథగుక్తమ్. నను—పూర్వోక్తే పక్షద్వయేపి జ్ఞాతృత్వస్య ఛాయాపత్తిసంపర్కౌ నిరస్తౌ. జ్ఞానచ్ఛాయాపత్తిసంపర్కౌ కస్మాన్న నిరస్తౌ - వక్ష్యమాణాభివ్యక్తిపక్షాన్తర్భావాదితి బ్రూమః. జ్ఞానస్యాహంకారే చ్ఛాయాపత్తిర్నామ దర్పణే ముఖస్యేవ తదాధేయతయాభివ్యక్తతా. సంపర్కపక్షేప్యధిష్ఠానతయా సంపర్కో జ్ఞాతృత్వప్రతీత్యనుపయుక్తః. అత ఆధేయతయా సంపర్కో వక్తవ్యః । సచతత్సతయాభివ్యక్త్యావన్తర్గతః. అతస్తత్రానుపన్యాసః. కించ—ఛాయాపత్తిస్సంవిదోచాక్షుషత్వేనైవ నిరస్తా. సంపర్కశ్చోపలమ్భానుగుణ్యేన వక్తవ్యత్వాదపృథక్సిద్ధధర్మధర్మిభావేన వక్తవ్యః. సచ నోపపన్నః । అచేతనస్య చైతన్యస్యచ తథావిధధర్మధర్మిభావాయోగాత్. దణ్డదేవదత్తయోరివ జ్ఞానజ్ఞాత్రోరపృథగవస్థానాదర్శనాదపృథగవస్థితయోస్సంపర్కశ్చానుపపన్న ఇత్యనుసంధేయమ్. [ఇతి చిత్సంపర్కపక్షనిరాసః].

౫౩. † అథాభివ్యక్తిపక్షమనుభాషితుం ఛాయాపత్తిసంపర్కపక్షయోరభివ్యక్తిపక్షస్య చాన్యోన్యవైషమ్యం దర్శయతి (ఉభయత్రేతి). † (వస్తుత ఇతి) ఛాయాపత్త్యాదినాఽఽపాద్యమానాదధ్యాసాత్పూర్వమేవ సిద్ధత్వం వివక్షితమ్। నతు పారమార్థికత్వమ్. అలాతచక్రాదేరపి ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ ఉష్ణజలసంపర్కాదనుష్ణేప్యౌష్ణ్యోపలమ్భాచ్చ. ఏకత్ర పూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాధ్యాసాదన్యత్ర జ్ఞాతృత్వనిర్వాహఇతి పూర్వస్మిన్పక్షద్వయే. అభివ్యక్తిపక్షే తు జ్ఞాతృత్వస్య పూర్వసిద్ధిమనపేక్ష్యజ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహఇతి వైషమ్యమ్. † అభివ్యక్తిపక్షమాహ (అహంకారస్త్వితి). † దూషయతి (తదయుక్తమితి). † కుతఇత్యపేక్షాయా మాత్మనోభివ్యఞ్జకాపేక్షాచ నాస్తి. అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తిరపి నాస్తీత్యాహ (ఆత్మనఇత్యాదినా). † స్వోక్తార్థస్య సాంప్రదాయికత్వ ప్రదర్శనార్థం దృష్టాన్తేన తద్విశదీకరణార్థం చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తదుక్తమితి) † శాన్తాఙ్గారఇత్యాదికం శ్లోకం వివృణోతి (స్వయమితి) స్వయంప్రకాశశబ్దేనాభివ్యఞ్జకాపేక్షాయా అభావ ఉక్తః. అనుభవాధీనసిద్ధయఇత్యనేన అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వాభావ ఉక్తః. అచిదహఙ్కార ఇత్యనేన చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాత్తదాయత్తప్రకాశఇతి పరోక్తహేతున్సూచితః । [అనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశం] కదాచిదప్రకాశం చేత్తదాభివ్యఞ్జకాపేక్షాస్యాత్తదభావాత్కదాచిదప్యభివ్యఞ్జకాపేక్షానాస్తీత్యర్థః. అశేషార్థసిద్ధి హేతుభూతం-త్వయాపి విషయప్రకాశకత్వేనహి స్వయం ప్రకాశత్వం సమర్థితమితిభావః. † (పరిహసన్తీతి) ఈదృశమనుభవమీదృశాహఙ్కారోఽభివ్యనక్తీతి త్వదీయాఏవ త్వత్సమీపస్థాఏవ హసన్తీతి భావః.

౧॥ ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థే - ముద్రితపుస్తక పుటసంఖ్యా ౨౪.

౫౪. †కించ - అహఙ్కారానుభవయోస్స్వభావవిరోధాత్‌ అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చ నవ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావః. †యథోక్తమ్. ※ ౧ వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకత్వే మన్యోన్యస్య నచ స్యాత్ప్రాతికూల్యతః । వ్యఙ్గ్యత్వేఽననుభూతిత్వమాత్మని స్యాద్ఘటాదివదితి ॥ †నచ రవికిరణనికరాణాం స్వాభివ్యఞ్జకకరతలాభివ్యఞ్జ్యత్వవత్ సంవిదభివ్యఞ్జ్యాహంకారాభివ్యఞ్జ్యత్వం సంవిదస్సాధనీయః । †తత్రాపి రవికిరణనికరాణాం †కరతలాభివ్యఞ్జ్యత్వాభావాత్. కరతల ప్రతిహతగతయోహి రశ్మయో బహుళాస్స్వయమేవ స్ఫుటతరముపలభ్యన్త ఇతి తద్బాహుళ్యమాత్ర హేతుత్వాత్కరతలస్య నాభివ్యఞ్జకత్వమ్.

౫౫. †కించ - అస్య సంవి[ద్రూ]త్స్వరూపస్యాత్మనో హంకా[రాది]రనిర్వర్త్యాభివ్యక్తిః కిం రూపా । †నతావదుత్పత్తిః. †స్వతస్సిద్ధతయాఽనన్యోత్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్. †నాపి తత్ప్రకాశనమ్ తస్యా అనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాత్. †తత ఏవ చ న తదనుభవసాధనానుగ్రహః.

౫౬. †సహి ద్విధా †జ్ఞేయస్యేన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేన వా యథా జాతినిజముఖాదిగ్రహణే వ్యక్తిదర్పణాదీనాం నయనాదీన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేన. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేన వా యథా పరతత్త్వావబోధన సాధనస్య శాస్త్రస్య శమదమాదినా. †యథోక్తమ్ ※ ౨ కరణానామభూమిత్వాన్న తత్సంబన్ధహేతుతేతి.

---

౫౪. †అహఙ్కారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వాభివ్యఞ్జ్యత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. తయోరభివ్యఞ్జకత్వమభివ్యఞ్జ్యత్వం చాస్తు । తత్పరస్పరం నోపపద్యత ఇత్యాహ (కించేతి) స్వభావవిరోధాత్. అనుభవస్యాశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వం తద్వ్యతిరిక్తత్వే నాహఙ్కారస్యాస్య తదధీనసిద్ధిత్వం చ విరోధః. యథా పితాపుత్రయోరన్యం ప్రతి పుత్రత్వే పితృత్వే చ సత్యపి పరస్పరం పితృత్వపుత్రత్వవ్యత్యయో నోపపద్యతే. ఏవమన్యాపేక్షయా తయోర్వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావ సంభవేపి పరస్పరం నోపపద్యత ఇత్యర్థః. †దూషణాన్తరం చాహ (అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చేతి). †అస్మిన్నర్థే ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థం దర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రాతికూల్యతః - పూర్వోక్తస్వభావ విరోధశబ్దేన ప్రాతికూల్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. †తద్వ్యఞ్జ్యస్యైవ తద్వ్యఞ్జకత్వే పరోక్తదృష్టాన్తం దూషయిష్యన్నాహ (నచేతి). †దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమాహ (తత్రాపీతి). †తత్ర తథాత్వస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (కరతలేతి) నహి[బహు]ప్రసరణస్వభావం ప్రదర్శ్యమ్. అతస్తద్బాహుళ్యహేతుత్వమహఙ్కారస్యానుపపన్నమిత్యర్థః.

౫౫. †తథాహఙ్కారేణాస్యాభివ్యక్తిం త్రివిధాకల్ప్య దూషయతి (కించేత్యాదినా) కింరూపా - కింశబ్దః క్షేపార్థః దుర్నిరూపేత్యర్థః. †కుత ఇత్యపేక్షాయాం అభివ్యక్తిర్నామ కిముత్పత్తిః । ఉత ప్రకాశనమ్ । ఉతానుభవసాధనానుగ్రహ ఇతి త్రిధా వికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిపక్షం దూషయతి (నతావదితి) అనుత్పన్నస్య ఘటాదేరభివ్యక్త్యసంభవాదుత్పాదకస్యాపి దణ్డచక్రాదేరుత్పాదనద్వారాభివ్యక్తిహేతుత్వాదుత్పత్తిరపి వికల్పశిరసి నివేశితా. †కించ - వ్యఙ్గ్యప్రకాశోత్పాదనం వ్యఞ్జనమ్ । సంవిదః స్వయమేవ ప్రకాశరూపత్వాత్తదుత్పత్తిరేవ తత్ప్రకాశోత్పత్తిరూపాభివ్యక్తిరితి వికల్పశిరస్యుత్పత్తినివేశః (స్వతస్సిద్ధతయేతి) తయాహి ప్రాగభావాభావ ఉక్తః. అనాదిత్వాదితి వార్థః. †అథ ద్వితీయం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) ప్రకాశనమ్ - అనుభవవిషయప్రకాశోత్పత్తిః. †అథ తృతీయం ప్రతివక్తి (తత ఇతి) తత ఏవ - ప్రకాశానుపపత్తేరేవ.

౫౬. †నన్వనన్తరగ్రన్థోత్థానమనుపపన్నమ్ - అను[గ్రహ]గ్రాహకద్వైవిధ్యస్య తన్నిరాసానుపయోగిత్వాత్. ఉత్తరత్రాత్మసిద్ధిగ్రన్థోదాహరణం చ నసంగతమ్ - ఇన్ద్రియాసంబన్ధవాచిత్వే నానుగ్రహ[వత్]ద్వైవిధ్యానుపయోగాత్. అత్రోచ్యతే - పూర్వమనుగ్రాహ్యజన్య ప్రకాశవిషయానుభూతి పర్యాలోచనయా తదనుభవసాధనానుగ్రహో దూషితః. ఇదానీమనుగ్రహ ప్రకారవిశేష పర్యాలోచనయా దూషణమాహ (సహీతి). †ద్వివిధస్యాప్యనుపపత్తిం దర్శయితుం ప్రథమం ద్వైవిధ్యమాహ (జ్ఞేయస్యేతి) శమాదేశ్శాస్త్రానుగ్రాహకత్వోక్తిః పరమతేన. తద్ధ్యుపాసనానుగ్రాహకమ్. నను— సహి ద్విధేతి వక్తుమయుక్తమ్ । అనుగ్రహస్య కోటిద్వయేప్యనన్తర్భావాత్. అనుమానాదేర్వ్యాప్తిగ్రహాదిరనుగ్రహో[స్య]హ్యస్తీతి. ఉచ్యతే—కరణానుగ్రహః కర్త్రనుగ్రహశ్చేతి కోటిద్వయమేవ. వ్యాప్తిగ్రహణమపి కరణానుగ్రహాన్తర్భూతమ్. యద్వా—దృష్టముఖేన చానుగ్రహః అదృష్టముఖేన చేతి ద్విధా. వ్యాప్తిగ్రహణమపి దృష్టముఖేనానుగ్రహస్తస్మాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యేతత్కరణానుగ్రహస్య దృష్టముఖేనానుగ్రహస్య చోపలక్షణం తత్రాహంకారాభివ్యఙ్గ్యాయాస్సంవిదోనుమానవిషయత్వాసంభవాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యుక్తమ్. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేనేతి కర్త్రనుగ్రహస్యాదృష్టముఖేనానుగ్రహస్య చోపలక్షణముక్తమ్. ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థేప్యయమేవ భావః. †ఏవం ద్వైవిధ్యదర్శనేన ద్విధాభూతోప్యనుగ్రహోహంకారస్య నసుసంపాదఇత్యనుషఙ్గేణ యోజనా కథమత్ర ద్వివిధస్యాప్యనుగ్రహస్య అనుపపత్తిరితిశఙ్కాయామాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (యథోక్తమితి) ※ కరణానామభూమిత్వాత్ నతత్సంబన్ధహేతుతేతి [అనేనఇన్ద్రియసంబన్ధ] హేతుత్వలక్షణోనుగ్రహోనుపపన్న ఇతి దర్శితమ్. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహోనుపపన్న ఇతి గ్రన్థః. అత్ర కేచిదాచార్యా ఏవం వ్యాచక్షతే—శమాదేరనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధమ్. నతథాహఙ్కారస్యాప్యనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధ

౧॥ ఆత్మసిద్ధి - ముద్రితపుస్తక పుట ౨౮. ౨॥ ఆత్మసిద్ధి - పుట ౨౯.

౫౭. †కించ-అనుభూతేరనుభావ్యత్వాభ్యుపగమేప్యహమర్థేన న తదనుభవసాధనానుగ్రహస్సువచః. †సహ్యనుభావ్యానుభవోత్పత్తిప్రతిబన్ధ[క]నిరసనేనభవేత్. †యథారూపాదిగ్రహణోత్పత్తినిరోధిసంతమసనిరసనేన చక్షుషోదీపాదినా.

౫౮. †నచేహ తథావిధం నిరసనీయం సమ్భావ్యతే. †నతావత్సంవిదాత్మగతం తజ్జ్ఞానోత్పత్తినిరోధి కించిదప్యహంకారాపనేయమస్తి. †అస్తిహ్యజ్ఞానమితిచే†న్న। అజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వానభ్యుపగమాత్. †జ్ఞానమేవ హ్యజ్ఞానస్య నివర్తకమ్.

౫౯. †నచ సంవిదాశ్రయత్వమజ్ఞానస్య సమ్భవతి।†జ్ఞానసమానాశ్రయత్వాత్తత్సమానవిషయత్వాచ్చ। †జ్ఞాతృభావవిషయభావవిరహితే జ్ఞానమాత్రే సాక్షిణి నాజ్ఞానం భవితుమర్హతి।†యథా†జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తిశూన్యత్వేన ఘటాదేర్నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్. తథా జ్ఞానమాత్రేపి జ్ఞానాశ్రయత్వాభావేన నాజ్ఞానాశ్రయత్వంస్యాత్. †సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రయత్వాభ్యుపగమేపి †ఆత్మతయాభ్యుపగతాయాస్తస్యా జ్ఞానవిషయత్వాభావేన జ్ఞానేన నతద్గతాజ్ఞాననివృత్తిః. †జ్ఞానంహి

మితి స్ఫుటత్వాన్నగ్రన్థేకణ్ఠోక్త్యా నిరాసఇతి. పూర్వార్ధోదాహరణేన శ్లోకస్యోత్తరార్ధే బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్వివక్షితేత్యాచార్యాః. తదిదముత్తరార్ధమ్ ※ అహమర్థస్య బోద్ధృత్వాన్నసతేనైవ శోధ్యతఇతి ॥ ఏకస్యైవ స్వప్రతియోగితయా శోధ్యత్వం శోధకత్వంచానుపపన్నమిత్యర్థః. అయంతు భాష్యాభిప్రాయః—అహమర్థస్యబోద్ధృగతకల్మషాపనయనే కర్తృత్వం కిం స్వరూపేణ। ఉతాదృష్టకించిత్కారముఖేన. ప్రథమే కర్మకర్తృవిరోధః. ఏకస్యైవ స్వాపేక్షయా శోధ్యత్వ శోధకత్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే నిష్ప్రమాణకత్వమ్. నహ్యన్తఃకరణస్యాదృష్టవశాదన్తఃకరణ[స్య]శుద్ధిరిత్యత్ర ప్రమాణమస్తీతి.

౫౭. †పూర్వమిన్ద్రియగోచరత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. అథానుభావ్యత్వాభ్యుపగమేన దూషణమాహ (కించేతి). †అనుగ్రహస్వరూపం శిక్షయతి (సహీతి) వ్యక్తిదర్పణాదావనుగ్రహప్రకారాన్తరే దృష్టేపి కథం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహఏవ పరిశేషితః. ఉచ్యతే—జాతివ్యక్త్యోర్నియతధర్మధర్మిభావేన వ్యక్తిర్జాతేర్వ్యఞ్జికా. నతథాహఙ్కారానుభవయోర్నియతధర్మిధర్మభావోస్తి. సతు పరేణైవ నిరస్తః. మూర్తద్రవ్యభూతశ్చాక్షుషరశ్మిప్రతిహతి హేతుర్దర్పణో మూర్తద్రవ్యభూతచాక్షురశ్మిం ముఖేన సంబన్ధయతి. †నచ తథాహఙ్కారో మూర్తద్రవ్యం కస్యచిత్ప్రతిహతి హేతురితి వక్ష్యమాణామిహానుగ్రహప్రకారాన్తరానుపపత్తిమభిప్రేత్య ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహఏవ పరిశేషితః. ఈదృశానుగ్రహే దృష్టాన్తమాహ (యథారూపాదీతి).

౫౮. †తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేహేతి). †తదుపపాదయతి (నతావదితి) కింప్రాగభావరూపమజ్ఞానం కింవా భావరూపమ్।ఉతాన్యన్నిరసనీయముచ్యతఇతి శిరస్త్రయమభిప్రేత్య తావచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. నతావదితిగ్రన్థేనాన్యన్నిరసనీయం నిరస్తమ్. యద్వా—†అహంకారస్యాజ్ఞాననిరాసకత్వమజ్ఞానస్య సంవిత్సంబన్ధిత్వంచోభయమనుపపన్నమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమమహంకారాపనేయత్వమజ్ఞానస్య ప్రతిక్షిపతి (నతావదితి). †అహంకారాపనేయమజ్ఞానమస్తీతి శఙ్కతే (అస్తిహీతి). †దూషయతి (నేతి) అజ్ఞానశబ్దో భావరూపస్య చాభావరూపస్యచ సాధారణః. దూషణమపి సాధారణమ్। ద్వివిధస్యాప్యజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వాభావాత్. †కిం నివర్తకమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవహీతి) ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞానోత్పత్తిర్నివర్తికా. భావరూపస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం పరాభ్యుపేతమ్.

౫౯. †ఏవమజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వే సత్యప్యహంకారాపనోద్యత్వాయోగాత్తన్నిరసనరూపానుగ్రహో నసంభవతీత్యుక్తమ్. అథాజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వంచానుపపన్నమిత్యాహ (నచేతి) సంవిదాశ్రయత్వమ్ - సంవిత్సంబంధిత్వమిత్యర్థః. ఆశ్రయణంసంబన్ధః. సంబన్ధశ్చ కర్తృత్వేనాశ్రయత్వే నచేత్యుభయవిధసంబన్ధపరః ఆశ్రయశబ్దః ※ ఆశ్రయశ్చైతసోబ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగాచ్చాశ్రయశబ్దేన విషయస్యాప్యుపస్థాపనం యుక్తమ్।సంవిదోఽజ్ఞానసంబన్ధఃకిమాశ్రయతయా। ఉతవిషయతయా। ఉభయథాపి సంబన్ధోనుపపన్న ఇత్యర్థః. †కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞానేతి). †తతఃకిమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతృభవేతి) సాక్షిణి - ద్ర[ష్టర్యే]ష్టురే)వ సాక్షిత్వమ్. జ్ఞప్తేస్తు సాక్షిత్వమపి వ్యాహతం భవతీత్యభిప్రాయః. భవితుమర్హతీతి నిర్దేశేన ఆశ్రయతయా విషయతయావా సంబన్ధమాత్రం వివక్షితమ్. అనేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిర్దర్శితాభవతి. †సంవిదాశ్రయత్వాభావే అన్వయవ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) అజ్ఞానాశ్రయత్వం[హి]జ్ఞానప్రాగభావాశ్రయత్వమనిర్వచనీయాజ్ఞానాశ్రయత్వంవా।తద్ఘటాదేర్నాస్తీత్యర్థః. †(జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తీతి) జ్ఞాతురప్యజ్ఞానాశ్రయత్వజ్ఞానాశ్రయత్వంచ కాలభేదాదవిరుద్ధమితిభావః. జ్ఞానాత్యన్తాభావాశ్రయత్వంహి ఘటాదేః. జ్ఞానం నాజ్ఞానాశ్రయః. నచాజ్ఞానవిషయః. అజ్ఞానాశ్రయత్వే తద్విషయత్వేచోపగమ్యమానే జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వప్రసజ్గఇతి ప్రతికూలతర్క ఉక్తో భవతి. †ఏవమజ్ఞానాశ్రయత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. తదభ్యుపగమేన దూషణమాహ (సంవిదఇతి) †అవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యానుభావ్యత్వేఙ్గీకృతేప్యనవచ్ఛిన్నస్యాత్మభూతస్య జ్ఞానస్యానుభావ్యత్వానభ్యుపగమాదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మతయాభ్యుపగతాయాఇతి). †జ్ఞానవిషయస్యైవాజ్ఞాననివృత్తిం సదృష్టాన్తమాహ(జ్ఞానంహీతి) యద్యవిషయేప్యజ్ఞాననివృత్తిః

స్వవిషయమప్యజ్ఞానం నివర్తయతి। యథా రజ్జ్వాదౌ. † అతో న కేనాపి కదాచిత్సంవిదాశ్రయమజ్ఞానముచ్ఛిద్యేత. † అస్య చ నివర్తనీయస్య విషయవచ్ఛిన్నాజ్ఞానస్య స్వరూపమేవ మన్నిరూపమిత్యుపరిష్టాద్వక్ష్యతే. † జ్ఞానప్రాగభావరూపస్య చాజ్ఞానస్య జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాభావేన నతన్నిరసనేన తజ్జ్ఞానసాధనానుగ్రహః. † అతో న కేనాపి ప్రకారేణాహఙ్కారేణానుభూతే రభివ్యక్తిః.

౬౦. † నచ స్వాశ్రయతయాభివ్యఙ్గ్యస్యాభివ్యఞ్జన మభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః। † ప్రదీపాదిష్వదర్శనాత్, † యథావస్థితపదార్థప్రతీత్యనుగుణస్వాభావ్యాచ్చ జ్ఞానతత్సాధనయోరనుగ్రాహకస్య చ. † తచ్చ స్వతః ప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధమ్.

౬౧. † నచ దర్పణాదిర్ముఖాదేరభివ్యఞ్జకః। † అపితు చాక్షుషతేజసః ప్రతిఫలనరూపదోషహేతుః. † తద్దోషకృతశ్చ తత్రాన్యథావభాసః. † అభివ్యఞ్జకస్త్వాలోకాదిరేవ.

౬౨. † నచేహ తథాహఙ్కారేణ సంవిది స్వప్రకాశాయాం తాదృశ దోషాపాదనం సంభవతి. † వ్యక్తేస్తు జాతిరాకార ఇతి తదాశ్రయతయా ప్రతీతిః. నతు వ్యక్తివ్యఙ్గ్యత్వాత్. † అతోఽన్తఃకరణభూతాహఙ్కారస్థతయా సంవిదుపలబ్ధేర్వస్తుతో దోషతో వా న కిఞ్చిదిహ కారణమితి † నాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వం తథోపలబ్ధిర్వా। † తస్మాత్స్వత ఏవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యన్నహమర్థ ఏవ ప్రత్యగాత్మా। న జ్ఞప్తిమాత్రమ్. † అహంభావవిగమే తు జ్ఞప్తేరపి న ప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తమ్.

తస్మిన్ తు క్షీణే జ్ఞానేన స[ర్వ] స్యా[జ్ఞా]నమనివృత్తిస్స్యాదిత్యభిప్రాయః। ఏవం జ్ఞాననివర్త్యస్యాజ్ఞానాశ్రయత్వే జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తం భవతి. † ఆశ్రయత్వాభ్యుపగమే నోక్తదూషణం నిగమయతి (అత ఇతి). † త్వయాహంకారాపోద్యత్వేనోక్తమజ్ఞానం కిం సదసదనిర్వచనీయమ్। ఉత జ్ఞానప్రాగభావరూపమితి వికల్ప్యాహ (అస్య చేతి). † ద్వితీయం ప్రతిపక్తి (జ్ఞానప్రాగభావేనేతి) విరోధిశబ్దేన ప్రతిబన్ధకత్వం వివక్షితమ్. న సహానవస్థానమాత్రమ్. † అభివ్యక్తేర్దుర్నిరూపత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) కేనాపి ప్రకారేణ - ఉత్పాదకత్వేన వా, ప్రకాశకత్వేన వా, తదనుభవసాధనానుగ్రాహకత్వేన వేత్యర్థః.

౬౦. † అథ స్వాశ్రయస్థతయాభివ్యక్తిం దూషయతి (నచేతి). † వ్యభిచారమాహ (ప్రదీపాదిష్వితి). † హేత్వన్తరం చాహ (యథావస్థితేతి) ప్రతీతిః - వ్యవహారానుగుణ్యమ్ - తదనుగుణాత్ - జ్ఞానాదీనాం స్వభావాదిత్యర్థః. † తదేవోపపాదయతి (తచ్చేతి) ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యవిషయాశ్చత్వారః పక్షాః. ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యే ద్వే చ పరతః। ద్వే చ స్వతః। ప్రామాణ్యం పరతోఽన్యత్స్వతః। ప్రామాణ్యం స్వతోఽన్యత్పరత ఇతి. ప్రథమమనుపపన్నం నిస్స్వభావత్వాప్రసఙ్గాత్. ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యే అన్యత్ర విద్యేతే చేత్। తత్సంబన్ధాత్ జ్ఞానే తథాత్వం తత్సంబన్ధాభావేఽనుభయత్వం చ యుక్తం అనుష్ణాశీతవత్. అన్యత్ర తయోరవిద్యమానత్వాత్పరతస్త్వమనుపపన్నమ్। ప్రామాణ్యబుభుత్సాపరమ్పరయాఽనవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ.॥ ద్వయోరపి స్వతస్త్వమనుపపన్నమ్। విరుద్ధధర్మత్వేన వ్యాఘాతాత్. నచ వ్యక్తిభేదాదవిరోధః। ఇయం ప్రామాణ్యాశ్రయవ్యక్తిః। ఇయం నేతి నియామకాభావాత్. అప్రామాణ్యస్యైవ స్వతస్త్వమనుపపన్నమ్। ప్రామాణ్యస్యైవ భూయస్త్వాత్. అన్యస్యాభూయస్త్వాచ్చ భూయసాం స్వతస్త్వమ్, అల్పీయ[సామ]ప్రామాణ్యోపాధికత్వం చేతి యుక్తమ్. ఘటపటాదిజ్ఞానేషు శుక్తిరజతాదిజ్ఞానానామిదమంశేష్వపి ప్రామాణ్యదర్శనాత్తస్య భూయస్త్వమ్. అతస్స్వతః ప్రామాణ్యం పరతోఽప్రామాణ్యమితి.

౬౧. † క్వచిత్స్వాశ్రయస్థతయాఽభివ్యఞ్జనమభ్యుపేత్య వ్యభిచార ఉక్తః. అథ క్వచిదపి తన్నాస్తీత్యాహ (నచేతి). † తర్హి ముఖదర్శనాయ దర్పణాదికం నోపాదీయేతేత్యత్రాహ (అపిత్వితి). † ప్రతిఫలనస్య దోషత్వమన్యథాజ్ఞానహేతుత్వాదిత్యాహ (తద్దోషేతి). † కస్తర్హ్యభివ్యఞ్జక ఇత్యత్రాహ (అభివ్యఞ్జకస్త్వితి).

౬౨. † అహంకారస్య మూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వాభావాత్సంవిదో జ్ఞేయత్వాభావాదచాక్షుషత్వాచ్చాహంకారేణ సంవిద్యపి సయుక్తాయాం తద్గ్రాహకవస్తుప్రతిఫలనదోషో నసంభవతీత్యాహ (నచేహేతి). † వ్యక్తౌ జాతిప్రతీతిర్నియతధర్మధర్మిభావాన్నతు వ్యఙ్గ్యత్వాదిత్యాహ (వ్యక్తేరితి) ఏతద్దర్పణవ్యక్తినిర్వాహద్వయం హృది నిధాయ పూర్వం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహో దూషితః. ధర్మధర్మిభావేన వస్తుతస్తాత్స్థ్యేనోపలబ్ధిర్వ్యక్తౌ. దర్పణే తు ప్రతిఫలనరూపదోషాత్. † ఏవం పరపక్షే నసంభవతీత్యాహ (అత ఇతి) వస్తుతః కారణం ధర్మధర్మిభావః. దోషస్తు తాత్స్థ్యేనోపలబ్ధికారణం మూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వముభయమప్యహంకారే నాస్తీత్యర్థః. † వస్తుతః కారణాభావాన్న జ్ఞాతృత్వం విద్యతే। దోషరూపకారణాభావాన్నోపలభ్యతే చేత్యభిప్రాయేణాహ (నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వం తథోపలబ్ధిర్వేతి). † జ్ఞాతురాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి). † జ్ఞప్తేరాత్మత్వమయుక్తమహంత్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ (అహంభావవిగమ ఇతి) అహమితి వ్యవహారానుగుణభాసనవిరహే స్వస్మై భాసమానత్వం నస్యాత్. అతః ప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. [ఇతి చిదభివ్యక్తినిరాసః].

౬౩. † తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చాహమర్థస్య వివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావః ... [ఇ]థా † దహమిత్యేకాకారేణాత్మనస్స్ఫురణాత్సుషుప్తావపి నాహంభావవిగమః † భవదభిమతాయా అనుభూతేరపి తథైవ ప్ర[దీప్తి]... కవ్యమ్.

౬౪. † నహి సుప్తోత్థితః కశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా జ్ఞప్తిరహమజ్ఞానసాక్షితయావతస్థ ఇత్యేవంవిధాం స్వాపసమకాలామనుభూతిం పరామృశతి † ఏవంహి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శస్సుఖమహమస్వాప్సమితి.

౬౫. † అనే[నై వ]న)ప్రత్యవమర్శేన తదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మనస్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వంచ జ్ఞాయతే.

---

౬౩. † అథ సుషుప్తావహమర్థస్ఫురణమస్తీతి సాధయితుం వేదాన్తావలమ్బిభిస్సర్వైస్స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుత్యనుసారాత్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణమభ్యుపేత్యమ్. తత ※ నాహఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుత్యా మామప్యహం నజ్ఞాతవానితి పరామర్శాచ్చ నాహమర్థానుభవః । అతోఽనుభూతిస్ఫురణ... జ్ఞానమాత్రే సాక్షిణి స్థితా మహమర్థస్యావిశదస్ఫురణమస్తీతి సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (తమ ఇత్యాదినా) చ స్త్వర్థ శబ్దా ... నివృత్తౌ తమోగు... నాత్ స్ఫుటావభాసాభావః. వివిక్తప్రతిభాసః - వ్యావృత్తప్రతిభాసః. అనేకవిశేషణవిశిష్టావభాసః స్ఫుట... త్వమ్. తథా జ్ఞానమాత్రేపి జ్ఞానా... విశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యన్తరధర్మవిశిష్టత్వేనచ ప్రతిభాసాభావాత్సకలేతరవ్యావృత్తతయా స్ఫుట... గమేపి † ఆత్మతయాభ్యుపగతాయా స్తస్యా... హ (అహమిత్యేకాకారేణస్ఫురణాదితి) అహమితి సశబ్దానుకారః. అపిత్వేతదా... చ్యార్థ ... గన్ధైకణ్ఠోక్త్యా నిరాసఇతి. పూర్వాపరో... ద్దినాహంభా... వివక్షితః. యద్వా—ఏకాకారేణ - సర్వాత్మసాధారణాకారేణేత్యర్థః । ప్రత్యక్త్వాదిర్నోహి ... ※ అహమాధారణః । సుఖదుఃఖాదయో దేవత్వాదయశ్చ నహి సర్వాత్మసాధారణాః । సుషుప్తౌ భాసమాన ఆత్మన్యహంభావస్సాధ్యః. తథా స్ఫురణం హేతుః. † విశదావభాసాభావాదహమర్థస్ఫురణం నాస్తీత్యత్రాహ (భవదభిమతాయా అనుభూతేరపీతి) నకేవలమహమర్థస్ఫురణ ఏవ అవైశద్యదోషః. అనుభూతిస్ఫురణేపి స[తుల్యః]త్వయా వాచ్యః. అతో విశదావభాసాభావాన్నాస్తిత్వంచేత్ జ్ఞప్త్యాత్మనోపి తదానీం స్ఫురణం న స్యాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటానవభాసఇతిహి తవభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రాయః. మృషావాదిభిర్వాద్యన్తరైరపి జాగరితావస్థాయామేవ అవిశదావభాసో నిర్వికల్పకేఙ్గీకృతః. తే యది విశదావభాసాభావాదహమర్థాస్ఫురణం బ్రూయుః. తత్రాపి నిర్వికల్పకే ... వస్తుమాత్రావభాసాభ్యుపగమో నోపపద్యతే. అవిశదవస్తుమాత్రావభాసః. సర్వైః ప్రామాణికో నిర్వికల్పకే స్వీకృతః । అత్రతు ※ అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాది శ్రుత్యనుసారాదవిశదావభాసః ప్రామాణికస్స్వీకృతఇతి భిదా.

౬౪. † అతస్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అవిశదావభాసాభ్యుపగమేచ తుల్యే[పి]మృషావాదిమతాదపి స్వపక్షే ప్రమాణానుగుణ్యం వివక్షుః పరపక్షే ప్రమాణాననుగుణత్వం దర్శయతి (నహీతి) అహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యర్థం జ్ఞప్తిరహమిత్యత్రాహం శబ్దోపాదానమ్. † స్వపక్షే పరామర్శానుగుణ్యమాహ (ఏవంహీతి) అయంపరామర్శస్సుషుప్తికాలే సుఖరూపతయానుభూతాత్మగోచరః. అతీతకాలసమ్బన్ధస్స్వాపోతు పూర్వకాలానుభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యానుపలబ్ధిభ్యామనుమేయా । స్వతోఽనుకూలతయావభాసమానస్య అహమర్థస్యానుమానికకాలస్వాపవైశిష్ట్యగోచరప్రత్యభిజ్ఞావిశేషోయం పరామర్శస్సుఖమహమస్వాప్సమితి. ఏవం స్వపరమతయోః పరామర్శానుగుణ్యాతదభావరూపవైషమ్యముక్తమ్. శ్రుతిస్వారస్యంచాస్మన్మతే ※ అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిరితి పురుషశబ్దశ్రవణాత్. పురుషశబ్దో నసంవిన్మాత్రపరః ※ ఏషహి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషఇతి జ్ఞాతురేవ పురుషత్వశ్రవణాత్, లోకే జ్ఞాతరి పురుషశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. ప్రత్యక్త్వసిద్ధిశ్చాస్మన్మత ఏవేతి వక్ష్యతే.

౬౫. † ఉక్తపరామర్శ ఫలితమర్థమాహ (అనేనేతి) సుఖమహమస్వాప్సమితిపరామర్శే సుఖమిత్యనేన తదానీమనుకూలతయా భాస[మానత్వ]స)మనుసంహితం భవతి. అహమిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వంచానుసంహితం భవతి. యథా మన్దమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శేన పూర్వం గమనగానాభ్యాం సహ తదానిన్తనమాన్ద్యమాధుర్యం చానుసంహితం భవతి తద్వదిత్యర్థః. స్వస్మై స్వయమనుకూలమిత్యానుకూల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ సుఖిత్వమిత్యుక్తమ్. స్వస్మై భాసతఇతి భాసనప్రతిసమ్బన్ధిత్వరూపప్రత్యక్త్వాభిప్రాయేణ జ్ఞాతృత్వమిత్యుక్తమ్ । నతు ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్. తత్తు విషయప్రకాశనవేళాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ ననస్వేషాం సర్వదా తథైవేతి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధమ్ ※ పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాదితి సూత్రస్వారస్య విరుద్ధంచ । అస్మరణనియమాద్యుపపత్తివిరుద్ధంచ । సంసారదశాయాం మనోవ్యాపారవిరహేపి జ్ఞానస్యాత్మవిషయత్వం తచ్ఛేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమితి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధంచ. అన్యథైషాం సూత్రభాష్యవచసాం సఙ్కోచస్స్యాత్ । నచ సఙ్కోచ[●]భావాదనుపపన్నః. తస్మాత్తదానీమాత్మా ప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనానుసంహితఇతి పరామర్శఫలితార్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితి సుఖస్య స్వాపక్రియా విశేషణత్వే ప్రతీయమానే కథమాత్మవిశేషణత్వముచ్యతఇతిచేత్ । నైవమ్—క్రియాయాస్సుఖాశ్రయత్వాయోగేన పురుషద్వారా క్రియావిశేషణత్వస్య యుక్తత్వాదితి. ఆత్మనస్తదానీం నకించిదవేదిషమిత్యజ్ఞానసాక్షిత్వేన స్థితిం వదతా అజ్ఞానాశ్రయభూతాహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః । యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజోనాస్తీతి పరామర్శే పూర్వం గజాభావాశ్రయభూతం చత్వరమనుసంహితం భవతి తద్వత్. అస్వాప్సమితి పరామర్శేన మన్దమగచ్ఛమిత్యత్ర గమనవత్స్వా

౬౬. † నచ వాచ్యం యథేదానీం సుఖం భవతి తథా తదానీమస్వాప్సమిత్యేషాం ప్రతిపత్తిరితి । † అతద్రూపత్వప్రతిపత్తేః. † నచాహమర్థస్యాత్మనోఽస్థిరత్వేన తదానీమహమర్థస్య సుఖిత్వానుసంధానానుపపత్తిః † యతస్సుషుప్తిదశాయాః ప్రాగనుభూతం వస్తు సుప్తోత్థితో మయేదం కృతం మయేదమనుభూతమహమేవ తదద్రాక్షమితి పరామృశతి। † ఏతావన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితిచ పరామృశతీతి చేత్. † తతః కిం † నకించిదితి కృత్స్నప్రతిషేధ ఇతి చేత్. † న । నాహమవేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తేః । వేద్యవిషయో హి స ప్రతిషేధః. † నకించిదితి నిషేధస్య కృత్స్నవిషయత్వే భవదభిమతానుభూతిరపి ప్రతిషిద్ధా స్యాత్. † సుషుప్తిసమయే త్వనుసంధీయమానమహమర్థమాత్మానం జ్ఞాతారమహమితి పరామృశ్య నకించిదవేదిషమితి వేదనే తస్య ప్రతిషిధ్యమానే తస్మిన్కాలే నిషిధ్యమానాయా విత్తేస్సిద్ధిమనువర్తమానస్య జ్ఞాతురహమర్థస్య చాసిద్ధిమనేనైవ నకించిదహమవేదిషమితి పరామర్శేన సాధయన్ త్వమిమమర్థం † దేవానామేవ సాధయతు.

౬౭. † మామప్యహం నజ్ఞాతవానితి అహమర్థస్యాపి తదానీమననుసంధానం ప్ర[తిషిధ్య]తీయత ఇతి చేత్ † స్వానుభవస్వవచనయోర్విరోధమపి నజానన్తి భవన్తః. † అహం మాం నజ్ఞాతవానితి హ్యనుభవవచనే । † మామితి కిం నిషిధ్య

స్యాపి తదానుసంహితత్వాద్భవతీతి చేన్న । యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజో నాస్తీత్యత్ర పూర్వం గజాభావాననుసంధానేప్యేవం పరామర్శోపపత్తిః. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపస్య తదానీమననుసంహితత్వేప్యేవం పరామర్శోపపత్తేః. తత్రహి ప్రాతశ్చత్వరమేవానుభూతమ్ । నగజాభావః । ప్రతియోగిభూతగజాస్మరణాత్. పశ్చాత్తు గజః కింస్థిత ఇతి పృష్టేన యోగ్యార్థాననుస్మరణలిఙ్గేన అభావోనుమీయతే. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపోపి యోగ్యాననుస్మరణలిఙ్గేనానుమీయతే. నను—సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శస్వరూపేసతి స్వాపాదేస్తదానీం పునరనుభవస్సుఖిత్వాదేరనుభవశ్చ కథముచ్యతే సర్వమప్యనుభూతం స్యాత్ నవా స్యాత్. నైతత్—సుఖమహమస్వాప్సమిత్యత్ర యస్మిన్నంశే ప్రతీతిస్వారస్యాపాదకమస్తి । తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గే హ్యనపోదితాంశవిషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్. తత్ర స్వాపదశాయాం యోర్థో నానుభవితుం శక్యః । తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యం భజ్యతే. యస్తు తదానీమనుభవయోగ్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యం తిష్ఠత్యేవ. బాహ్యాన్తఃకరణజన్యసమస్తజ్ఞానాభావరూపత్వాత్స్వాపస్తదానుసంధాతుం నశక్యతే. అనుసంధానమస్తి చేత్స్వాప ఏవ నస్యాత్ । ఐన్ద్రియకసమస్తజ్ఞాననివృత్త్యభావాత్. నైవమ్—సుఖాదేః ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరితి యథోక్తఏవార్థః.

౬౬. † అథాస్య పరామర్శస్య పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా). † (అతద్రూపత్వాదితి) ఏవమర్థః-కిం ప్రతిపత్తిస్వారస్యాత్। ఉతానుపపత్త్యాభ్యుపగమ్యత ఇతి వికల్ప్య అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేరితి ప్రతిపత్తిస్వారస్యం పరిహృతమ్. యథామన్దమగచ్ఛం మధురమగాయమితి పరామర్శవచనస్య. నహి తత్ర యథేదానీం మాన్ద్యం మాధుర్యంచ భవతి తథాఽగ్చ్ఛమగాయమిత్యర్థ ఉపపద్యతే. అపితు గతిగాన సమకాలత్వమేవ మాన్ద్యమాధుర్యయోరుపపన్నమ్. తద్వత్స్వాపోత్యుక్తస్వసుఖిత్వేఽపి స్వాపసమకాలీనే ఇత్యర్థః. † అథానుపపత్తిం పరిహరతి (నచేత్యాదినా) † అనుపపత్తిశ్చాత్మనః అస్థిరత్వమనుభవబాధాభావా. † తత్ర పరామర్శేన స్థిరత్వమాహ (యతఇతి) మయేదం కృతమిత్యాదయో మానస వాచిక కాయిక త్రివిధవ్యాపారవిషయపరామర్శాః. † అథాహమర్థాననుభవ సాధకనిషేధసామాన్యవిషయం పరామర్శ[విశేష]ం శఙ్కతే (ఏతావన్తమితి) † అహమర్థస్య నిషేధవిషయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (తతః కిమితి) † పరవివక్షితం శఙ్కతే (నకించిదితి) † పరిహరతి (నేతి) వేద్యవిషయః - వేద్యప్రతిభాసవిషయః. † కృత్స్నవిషయత్వేఽనిష్టమాహ (నకించిదితి) † నానుభూతినిషేధస్తస్యా అనువృత్తేరిత్యాశయేనాహ (సుషుప్తిసమయేత్వితి) భవత్పక్షస్య విపరీతోఽయం పరామర్శ ఇత్యర్థః. యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజానుభవం పృష్టేన పశ్చాద్యోగ్యాననుస్మరణలిఙ్గేన చత్వరే గజాభావం వదతా పురుషేణ పూర్వకాలీన చత్వరానుభవేన వినా గజాభావో నవక్తుం శక్యతే॥ తథా అజ్ఞానాశ్రయమహమర్థం వదతా స్వాపవేళాయామహమర్థానుభవాభ్యుపగన్తవ్యః. అథాప్యహమర్థనివృత్తిర్జ్ఞానానువృత్తికథనం చత్వరనివృత్తి గజావస్థానవచనతుల్యమితిభావః. † (దేవానామేవ సాధయతు) అర్చారూపా హి దేవాః. ప్రతివచనమకుర్వతామిత్యర్థః. క్షమావతామితి వా ప్రతివాక్యసన్నిధావితినా ఉల్లోకముక్తమితి వార్థః.

౬౭. † అహమర్థనిషేధపరామర్శమాహ (మామపీతి). † పరిహరతి (స్వానుభవేతి) స్వానుభవవచనయోరన్యోన్యం విరోధః కింతు భవతోరప్యహమర్థానువృత్తినిషేధశబ్దేన విరోధ ఇత్యర్థః । అనుభవైకదేశయోస్స్వచనైకదేశయోశ్చ మిథో విరోధ ఇతి వార్థః. † విరోధమేవ దర్శయతి (అహమితి) అహం నజ్ఞాతవానిత్యత్ర అజ్ఞానసాక్షిత్వేన అహమర్థానువృత్తిస్స్వానుభవసిద్ధా వచనమపి తథా అనుభవవచనాభ్యామహమర్థానువృత్తినిషేధవాక్యవిరోధ ఇత్యర్థః. నిషేధశబ్దతదర్థానుభవయోర్విరోధ ఇతి వార్థః. † తత్ర మామితి పదస్యార్థం వక్తుం పరప్రశ్నమనుభాషతే (మామితీతి).

తఇతిచేత్ † సాధుపృష్టంభవతా † తదుచ్యతే. అహమర్థస్య జ్ఞాతురనువృత్తేః నస్వరూపం నిషిధ్యతే। అపితు ప్రబోధసమయేఽనుసంధీయమానస్యాహమర్థస్య వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా। † అహం మాం నజ్ఞాతవానిత్యుక్తేః విషయో వివేచనీయః. † జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాది విశిష్టోఽస్మదర్థో మామిత్యంశస్య విషయః. స్వాప్యయావస్థాప్రసిద్ధా విశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్య విషయః. † అత్రసుప్తోఽహమీదృశోఽహమితిచ మామపి నజ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః.

౬౮. † కించ - సుషుప్తావాత్మాఽజ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్తఇతిహి భవదీయా ప్రక్రియా. † సాక్షిత్వంచ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వమేవ † నహ్యజానతస్సాక్షిత్వమ్. † జ్ఞాతైవహి లోకవేదయోస్సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే।న జ్ఞానమాత్రమ్. † స్మరతిచ భగవాన్ పాణినిః ※ ౧ సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దమ్. † సచాయంసాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థఏవేతి కుత స్తదానీమహమర్థోన ప్రతీయేత. † ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసతఇతి † స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసతఇతిసిద్ధమ్.

౬౯. † యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థోనానువర్తతఇతి। తదపేశలమ్. † తథాసత్యాత్మనాశఏవాపవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్. † నచాహమర్థోధర్మమాత్రమ్। యేన తద్విగమేప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత। ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః. జ్ఞానంతు తస్యధర్మః। † అహంజానామి జ్ఞానం మేజాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ.

† పూర్వం విరుద్ధార్థకథనమసాధు. అర్థతత్త్వప్రశ్నస్సాధురిత్యభిప్రాయేణాహ (సాధ్వితి). † నిషేధానువృత్త్యోర్విషయవిభాగం దర్శయతి (తదుచ్యతఇత్యాదినా). † అహం మామిత్యుభయోరపి పదయోర్విశిష్టవిషయత్వే హ్యుచితో[?]నీ)తిభేదప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ (అహంమామితి) విధినిషేధయోరేకవిషయత్వే వ్యాఘాతస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థం విషయవిభాగః కార్యఇత్యర్థః. † విషయవిభాగ విపర్యాసశఙ్కాయాం విషయవిభాగముచితం దర్శయతి (జాగరితేతి) యత్ సామగ్ర్యభావాత్తదానీం నప్రకాశతే తదేవ నిషేధవిషయః। యదనన్యాపేక్షం స్వయంప్రకాశతే తదేవానువర్తతఇతి అప్రకాశమానస్యానువృత్తిః ప్రకాశమానస్య నిషేధశ్చానుపపన్నావిత్యర్థః. † ఏవంవిషయవిభాగానుగుణమనుభవం దర్శయతి (అత్రేతి) శబ్దప్రయోగో వివక్షావశాత్. ధీస్థం సర్వం వదతివా। తదేకదేశం వదతివా। నకించిదపి వదతివా. అతశ్శబ్దప్రయోగే వైవక్షికేపి అనుభవ ఏకరూపః. న పునరేవం విషయవిభాగానుగుణ ఏవేత్యర్థః. అనేన ※ నాహఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుతివాక్యస్థోఽయం శబ్దోవ్యాఖ్యాతః.

౬౮. † పరమతేనేమమర్థముపపాదయతి (కించేత్యాదినా). † సాక్షిత్వేనాత్మాఽభ్యుపగమ్యేత। తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వంచేతి) సాక్షాత్ జ్ఞాతృత్వమ్-సాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాశ్రయత్వమ్. అసాక్షాత్కర్తరి సాక్షిశబ్దప్రయుక్తశ్చేదౌపచారికః. † ఉపపాదయతి (నహీతి) అజానతః - అజ్ఞాతురిత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతైవహీతి) † శబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ (స్మరతీతి) సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః. † తతఃకిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సచేతి). † అస్మిన్నర్థే అనుమానముత్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితమ్. అత్రసంగ్రహేణాహ (ఆత్మనేస్వయమితి) ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి వ్యాప్తివచనమ్. జాగ్రదాత్మాపక్షః. స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాదితి హేతుః. † నిగమయతి (స్వాపాదీతి) అవిశదావభాసస్య సర్వాపహ్నవపరతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యాత్, పరామర్శస్వారస్యాత్సాక్షిత్వోపపత్తేః, ప్రత్యక్షత్వసిద్ధేశ్చ సుషుప్తావాత్మా అహమితి స్ఫురతీత్యుక్తం భవతి. [ఇతి సుషుప్తావప్యహమర్థానువృత్తిః].

౬౯. † అథముక్తావహమర్థానువృత్తిమనూద్యదూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) తురర్థగౌరవవిశేషే. అపేశలమ్ – అసాధ్విత్యర్థః. † కుత ఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) సౌగతాభిమతజ్ఞానసంతత్యుచ్ఛేదం మోక్షం వదతః స్వరూపనాశస్య అపురుషార్థత్వేన దూషయతా త్వయా శబ్దాన్తరేణ స్వరూపనాశ ఉక్తస్స్యాదిత్యర్థః. నైయాయికాద్యుక్తే మోక్షేపి అపురుషార్థత్వం తుల్యమ్. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చోభయం పురుషార్థః. అత్రాపురుషార్థభూతదుఃఖాభావాత్పురుషార్థాన్వయః సుఖాభావాదపురుషార్థాన్వయశ్చేతిముక్తేః పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వంహి స్యాత్. † అహమర్థోఽధ్యారోపితః అతస్తద్విగమే స్వరూపనాశో నప్రసజేదిత్యత్రాహ (నచేతి). †కుతఇత్యత్రాహ (అహమితి) అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ. పూర్వోక్తహేతోరేవేత్యర్థః.

౧॥ అష్టాధ్యాయ్యామ్ ౫ - అ. ౨ - పా. ౯౧ - సూత్రమ్.

౭౦. † అపిచ ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖత్రయాభిహతతయా [స్వా]త్మానమనుసన్దధానస్య అహం దుఃఖీతి. † సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భవముపహాయ కథమహం † అనాకులస్స్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్య తన్నిరసనే ప్రవర్తతే. స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్ । అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్ । † తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. † అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్ । కిమనేన । మయి నష్టేఽపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమపవర్గేవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే. † అతోఽహమర్థస్యైవ జ్ఞాతృతయా సిధ్యతః ప్రత్యగాత్మత్వమ్. † స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే । స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్ । † యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే । యథాతథావభాసమానత్వేనోభయవాదిసమ్మతస్సంసార్యాత్మా । † యః పునరహమితి న చకాస్తి । నాసౌ † స్వస్మై ప్రకాశతే । యథా ఘటాదిః । స్వస్మై ప్రకాశతే చాయం ముక్తాత్మా । స † తస్మాదహమిత్యేవ ప్రకాశతే.

౭౧. † నచాహమితి ప్రకాశమానత్వేన తస్యాజ్ఞత్వసంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః † మోక్షవిరోధాత్, † అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయస్య. † అజ్ఞానంనామ స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానంవా. † అహమిత్యేవాత్మనస్స్వ

౭౦. † అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గ ఉక్తః. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అనువృత్తిరుపపాదితా. అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అపిచేత్యాదినా) పూర్వమహమర్థస్యాత్మత్వసమర్థనాయ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ శ్రుత్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ । యస్స్వాత్మానం దుఃఖినమనుసన్ధత్తే, స ఏవ తన్నివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే । నచాహమర్థ ఏవ. దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్ । యస్స్వాత్మానం భ్రమవన్తమనుసన్ధత్తే । స ఏవ భ్రమనివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. నచాహమర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదిభ్రాన్తిమతోఽపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా । నతు స్వవినాశః. అతోఽహమర్థవినాశో పురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వేత్యుక్తమ్. అనుసన్ధత్త ఇత్యనేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యనుసన్ధాతాపేక్షితం [స్య క్రి]యాకర్తృత్వముక్తమ్. † నిరస్తేత్యాదిశ్లోకం వివృణోతి (సర్వమేతదిత్యాదినా) † (అనాకులస్స్వస్థో భవేయమితి) అపునర్భవమపోహ్యేత్యేతత్ఫలముక్తమనాకుల ఇతి. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వం తదభావోఽనాకులత్వమ్. స్వస్థః - స్వస్మిన్ స్థితః స్వభావే స్థితః । యథావస్థి[తా]ఽలస్వా)త్మానుభవపరః. అనన్తానన్దభాగితి ఫలమ్. స ఏవ - పూర్వదుఃఖిత ఏవ య ఉత్పన్నానిష్టనివృత్తీష్టప్రాప్త్యభిలాషః - స ఏవేత్యర్థః. శ్రవణాదావితి పూర్వముక్తత్వాదిహ తత్సాధన ఇత్యేతావదుక్తమ్. † అపసర్పేదసావితి గ్రన్థేన ఫలితమర్థమాహ (తతశ్చాధికారీతి) శ్రవణాద్యాయాససాధ్యస్య శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వే శ్రవణాద్యధికారివిరహాత్ శ్రవణాదిసాపేక్షస్య శాస్త్రస్య ప్రమితిజనకత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యర్థః. † మయి నష్టేఽపీత్యేతద్వివృణోతి (అహముపలక్షితమిత్యాదినా) బుద్ధిపూర్వకారీత్యనేన కస్యాపీతి పదం వివృతమ్. † శ్రుత్యర్థాపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అహమర్థవిగమే జ్ఞప్త్యసిద్ధిరప్యనుసన్ధేయా. † అనుమానమాహ (స చేతి) కిఞ్చ - అనుమానమప్యస్తీతి చార్థః. † అన్వయవ్యాప్తిమాహ (యో య ఇతి) తథాఽవభాసమానత్వేన.- స్వస్మై ప్రకాశమానత్వేన. † వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి (యః పునరితి). † ఉపనయమాహ (స్వస్మా ఇతి). † నిగమనమాహ (తస్మాదితి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం హేతుః. అహమితి వ్యవహారార్హత్వం సాధ్యమితి న సాధ్యావిశిష్టతా. అహమిత్యేవ ప్రకాశతే. అహమితి వ్యవహారార్హం ప్రకాశత ఇత్యర్థః.

౭౧. † సాధ్యవిపరీతవిశేషసాధకతయా విశేషవిరుద్ధత్వం శఙ్క్యతే (నచేతి) ఆదిశబ్దాద్రాగద్వేషదుఃఖాదివివక్షితమ్. నను—వ్యాపకం హి ప్రసఞ్జనీయమ్. న చ కార్యం కారణస్య వ్యాపకం నత్వమ్. కారణజాతీయస్య తు కదాచిత్కార్యప్రసక్తిర్వ్యాపికా. అతోఽహంప్రత్యయేనాత్మనోఽజ్ఞత్వాదిప్రసఞ్జనమ్. † అజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిశ్శ్రుతివిరుద్ధేత్యాహ (మోక్షేతి) ※ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి । న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రుతిః. అతో యథా వహ్నిదర్శనమాత్రేణ పర్వతే భాణ్డాదిప్రసక్తిః ప్రత్యక్షబాధాన్నివర్త్యతే । తద్వత్కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యర్థః. † సోపాధికత్వమాహ (అజ్ఞత్వాదీతి) సంసారిత్వాహమర్థ[త్వ]యోస్సహదర్శనమాత్రేణ ముక్తావపి సంసారిత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేదనుభవస్యాపి తత్సహభావదర్శనాత్తత్పక్షేపి ముక్తౌ సంసారిత్వప్రసఙ్గః. తత్ మోక్షగ్రాహిప్రమాణవిరోధాత్కాలాత్యయాపదిష్టమ్. సంసారిత్వాదేరనుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్సోపాధికత్వం చేతి చేత్తదస్మత్పక్షేపి సమానమిత్యభిప్రాయః. అనేనాహమితి భాసనం న స్వస్మై భాసమానత్వప్రయుక్తమ్ । అపిత్వజ్ఞత్వప్రయుక్తమితి హేతోస్సోపాధికత్వం చ శ్రుతిబలేన వ్యాప్తేర్భగ్నతయా సహదర్శనమాత్రమేవేతి పరిహృతం భవతి. † ఏవం కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వే ఉక్తే. తత్ర సోపాధికత్వముపపాదయితుమజ్ఞానత్వేన సంభావితానిసాంసి వికల్పయతి (అజ్ఞానం నామేతి) ధర్మైక్యే సతి ప్రకారాన్తరారోపణేన జ్ఞానమన్యథాజ్ఞానమ్ । యథా పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి. ఇదం రజఃకార్యమ్. ధర్మ్యన్యస్య ధర్మ్యన్తరత్వేన జ్ఞానం విపరీతజ్ఞానమ్ । యథా శుక్తావిదం రజతమితి. ఇదం తమఃకార్యమ్. ※ అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ । అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసా వృతా । సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ ఇతి స్మృతేః. † అహంప్రత్యయస్య స్వస్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్ త్రివిధాన్యజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానాని విరోధాదేవాపగతానీత్యాహ (అహమిత్యేవేతి) అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమ్ - అహమితి వ్యవహారబు

రూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోహంప్రత్యయో నాజ్ఞత్వమాపాదయతి। † కుతస్సంసారిత్వమ్. అపితు తద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ.

౭౨. † బ్రహ్మాత్మభావాపరోక్ష్యనిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపివామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ. శ్రూయతేహి ※ ౧ తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి ※ ౨ అహమేవచ వర్తామి భవిష్యామీత్యాది. † సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినస్సచ్ఛబ్ద ప్రత్యయమాత్రభాజః పరస్య బ్రహ్మణో వ్యవహారోప్యేవమేవ ※ ౩ †హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః. ※ ౪ బహుస్యాంప్రజాయేయ. ※ ౫ †స ఈక్షత లోకాన్ను సృజాఇతి. తథా ※ ౬ †యస్మాత్క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః। అతోస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమః॥ ※ ౭ † అహమాత్మా గుడాకేశ. ※ ౮ † నత్వేవాహం జాతు నాసమ్. ※ ౯ అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా. ※ ౧౦ అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే. ※ ౧౧ † తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్. ※ ౧౨ అహం బీజప్రదః పితా. ※ ౧౩ వేదాహం సమతీతాని ఇత్యాదిషు.

౭౩. యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం † కథం తర్హ్యహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే. ※ ౧౪ మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవచేతి. † ఉచ్యతే - † స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్తథైవాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమ్. † అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్త

ర్భావ ఇ్షమేవాత్మనస్స్వరూపమిత్యర్థః. అహంప్రత్యయస్యాజ్ఞత్వాది ప్రయోజకత్వదూషణేనాజ్ఞత్వాదేరవిద్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అవిద్యోపాధిరిత్యర్థాదుక్తం భవతి. †అథవా కార్యకారణభావేన వ్యాప్తిమఙ్గీకృత్య పరేణాజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గ ఉక్తఇతి వ్యాప్తిప్రతిక్షేపాయ కార్యకారణభావం ప్రతిక్షిపతి (అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చేత్యాదినా). † అజ్ఞత్వఫలమపి నాస్తీత్యాహ (కుతస్సంసారిత్వమితి).

౭౨. † నివృత్తావిద్యానామపి అహమిత్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేన అహంప్రత్యయస్య ముక్తావనువృత్తిమాహ (బ్రహ్మాత్మభావేతి) తద్ధైతత్పశ్యన్నితి బ్రహ్మాత్మకత్వసాక్షాత్కారకథనేన నిర్ధూతనిరవశేషావిద్యత్వం గమ్యతే. † బ్రహ్మణోపి తథా ప్రతిపత్తిమాహ (సకలేతరేతి) సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినః-నహి సకలేతరవిషహరణనిపుణస్య వైనతేయస్య విషవశ్యత్వ సంభవ ఇతిభావః. సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః - సచ్ఛబ్దస్య సదితిప్రత్యయస్యచ విషయభూతస్య. మాత్రచా పాశ్చాత్యనామరూపభాక్త్వవ్యావృత్తిః. అనేనాహంకారసృష్టేః పూర్వమప్యహంప్రత్యయం జ్ఞాపయతి. † అహంప్రత్యయస్ఫుటీకారణాయ ※ అహమిమాఇతివాక్యం పూర్వముపాదత్తే ※ (హన్తేతి) ※ బహుస్యామితివాక్యే ※ అస్మద్యుత్తమఇత్యుత్తమపురుషబలాదహమితి ప్రత్యయస్సిద్ధః. అహమిమాస్తిస్ర ఇత్యత్ర అహంశబ్దః కణ్ఠోక్తః। నహ్యహంకారస్య నామరూపవ్యాకర్తృత్వమితిభావః. † ఐతరేయోపనిషత్స్వహమితి నిర్దేశాభావేప్యనాయోపాదత్తే (సఈక్షతేతి) సృజా ఇత్యుత్తమపురుషేణాహంశబ్దాకర్షసిద్ధిరితి భావః. † స్మృతిం దర్శయతి (యస్మాదితి) యస్మాదితి వచనం క్షరాక్షరాతీత స్వాభావికరూపేణాహంప్రత్యయజ్ఞాపనార్థముపాత్తమ్. నహ్యహంకారః క్షరాక్షరాతీతః. అతోస్మీత్యుత్తమపురుషేణాప్యహమర్థసిద్ధిః. † ఆత్మనోహం ప్రత్యయం జ్ఞాపయతి (అహమాత్మేతి) నహ్యహంకారశ్చిదచిదన్తరాత్మా. † స్వాభావికనిత్యరూపేఽహంప్రత్యయం దర్శయతి (నత్వేవాహమితి). † నహ్యహంకారో నిత్యః. † మృత్యువిరోధిముక్తిప్రదోప్యహంప్రత్యయవిషయ ఇత్యాహ (తేషామితి) నహ్యహంకారో ముక్తిప్రదః. ఏవమనేకశ్రుతిస్మృతివచనోపాదానం పరవివక్షితద్విత్రతాదృశవచనాపనోదనార్థమ్. ఏభిరహంశబ్దైశ్చిన్మాత్రముపలక్ష్యతేచేదనేకవాక్యస్థాహంశబ్దలక్షణైవ దోషః. ※ మహాభూతాన్యహంకారఇతి క్షేత్రాన్తర్భావవచనమేకమ్ ※ అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్। విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇతి త్యాజ్యత్వపరం వచనం ద్వితీయమ్ ※ అహంకారవిమూఢాత్మా ఇత్యపరమ్। ఏతత్త్రియమనుపాహృతమప్యభిప్రేతం ఉత్తరత్రపరిహారాత్. [ఇతి మోక్షేప్యహమర్థానువృత్తిః].

౭౩. † పూర్వమేతద్వచనాభిప్రాయేణ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతీత్యుక్తమ్. ఇమమర్థమనలమ్బ్య చోదయతి (కథంతర్హీతి). †పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి). † అహమర్థాహంకారయోరభేదబుద్ధ్యా పరేణ పరిచోదితే ప్రకృతి ప్రత్యయయోరర్థవిభాగవ్యుత్పాదనాయ ప్రకృత్యర్థభూత ఆత్మన్యహంబుద్ధేః ప్రామాణికత్వస్థైర్యం దర్శయతి (స్వరూపోపదేశేష్వితి). † అన్యథాసిద్ధిం దర్శయన్ తత్రాహంకారశబ్దవివక్షితమాహ (అవ్యక్తేతి) (అవ్యక్తపరిణామ

౧॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౧౦. ౨॥ ౩॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. ౪॥ తై - ఆనం - ౬ అను - ౨. ౫॥ ఐతరేయ - ౧ అను - ౧ ఖ - ౧. ౬॥ గీ - ౧౫ అ - ౧౮. ౭॥ గీ - ౧౦ అ - ౨౦. ౮॥ గీ - ౨ అ - ౧౨. ౯॥ గీ - ౭ అ ౬. ౧౦॥ గీ - ౧౦ అ - ౮. ౧౧॥ గీ - ౧౨ అ - ౭. ౧౨॥ గీ - ౧౪ అ - ౪. ౧౩॥ గీ - ౭ అ - ౨౬. ౧౪॥ గీ - ౧౩ అ - ౫.

ర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. † సత్త్వనాత్మని దేహేఽహంభావకరణహేతుత్వేన అహంకార ఇత్యుచ్యతే. † అస్య త్వహంకారశబ్దస్యాభూత తద్భావేఽర్థే చ్విప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. † అయమేవ త్వహంకార ఉత్కృష్టజనావమానహేతుర్గర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. † తస్మాద్బాధకాపేతాహంబుద్ధిస్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరా త్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ. † యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ ※ ౧ శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి ॥ † యది జ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా। తదా † ఽనాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసస్స్యాత్। న జ్ఞాతృ(త్వ)ప్రతిభాసః. † తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థ ఏవాత్మా. † తదుక్తమ్ ※ ౨ అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్। అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసత ఇతి॥ † తథా చ ※ ౩ దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణధీభ్యోఽన్యో † ఽనన్యసాధనః। నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మా భిన్నస్స్వతస్సుఖీ ॥ ఇతి ఽనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ - † అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశనస్వభావః.

౭౮. † యదుక్తం † దోషమూలత్వేనాన్యథాసిద్ధిసంభావనయా † సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్య

(భేదస్యేతి) సత్త్వహమర్థస్యేత్యర్థః. ※ అథాతోఽహఙ్కారాదేశ ఇత్యాదిషు శుద్ధస్వరూపస్యాహంకారశబ్దేనాభిధానాభ్యుపగమేఽపి న విరోధః. సత్త్వహంకారశబ్దోఽహమర్థవిషయబుద్ధిపరః. యద్యహంకారశబ్దవాచ్యత్వమాత్రాత్ప్రత్యగాత్మాపి[జడ]క్షేత్ర)భేదస్స్యాత్తర్హి హరిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ విష్ణోర్మండూకస్స్యాత్. అతోఽనేకార్థాభిధాయిశబ్దైకత్వమర్థభేదావిరోధీతి భావః. యథా ఆగమప్రామాణ్యే ※ తథా చ హరిశబ్దస్య దృష్ట్వా మణ్డూకవాచితా। ఇతి తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ విష్ణోర్మణ్డూక ఏవ కిమ్। తథా గోశబ్దవాచ్యత్వాచ్ఛబ్దశ్చాపి విషాణవానితి॥ † అథాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవిశేషవాచకత్వప్రకారం దర్శయతి (సత్త్వితి) అహంభావః - అహమితి బుద్ధిః. భావశబ్దస్య బుద్ధివాచకత్వమభిప్రాయపరతయా ప్రయోగాదవగమ్యతే. † సర్వత్రాహంశబ్దార్థమేకరూపమఙ్గీకృత్యాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవాచిత్వం శబ్దానుశాసనప్రక్రియయోపపాదయతి (అస్య త్వితి) చ్విప్రత్యయస్య సర్వలోపః. కృఞః కరణే ఘఞ్. † క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశస్య నిర్వాహః కృతః. అహంకారం బలం దర్పమితి త్యాజ్యతయోపదేశస్య నిర్వాహః క్రియతే (అయమేవ త్వితి) అయంశబ్దేన ప్రస్తుతాహంభావో వివక్షితః సత్త్వహంభావకరణహేతుః। గర్వాపరనామేతి వచనాత్। నహి మహదహంకారయోరన్యతరోఽహంకారో గర్వాపరపర్యాయః. అతోఽత్రాహంభావ ఏవాయంశబ్దవివక్షితః. ప్రశస్తదేహేఽహంబుద్ధిరుత్కృష్టజనావమానహేతుః. అహంకారః-అహంబుద్ధిః. మానసవ్యాపారవాచినః కరోతేః బుద్ధిపరత్వం యుజ్యతే। యథా ※ తదేకావయవం దేవం చేతసా హి పునర్బుధః, కుర్యాదితి. మనసాకరణం హి వేదనమ్. అతోఽహంబుద్ధిరహంకారః - చ్విప్రత్యయార్థగర్భత్వాదనహమ్యహంబుద్ధిగర్భాభిమానహంభావాహంకారశబ్దౌ. అత్ర భావే వ్యుత్పత్తిః. పూర్వత్ర కరణే వ్యుత్పత్తిః. ※ గర్వోఽభిమానోఽహంకార ఇతి నైఘంటుకాః. నను—కథం భావే వ్యుత్పన్నస్యాహంకారశబ్దస్యోపాదేయగోచరతయా ప్రయోగః ※ అథాతోఽహంకారాదేశ ఇతి. ఉచ్యతే—సత్త్వహంకారశబ్దస్సాక్షాదహమర్థబుద్ధివాచీ। సత్త్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిపరచ్విప్రత్యయార్థగర్భః. † హేయోపాదేయరూపేణ శబ్దప్రతిపన్నయోరహంబుద్ధ్యోర్విషయవిభాగం నిగమయతి (తస్మాదితి). † అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) అత్రైవ పురాణే అనాత్మవిషయాహంబుద్ధివచనయోర్భ్రాన్తత్వమాత్మవిషయే త్వభ్రాన్తత్వం చ స్పష్టమ్। యథా ※ ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కళేబరే ॥ పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమితి॥ జడభరతచరితే ※ ఆత్మన్యేష న దోషాయ శబ్దోఽహమితి యో ద్విజ। అనాత్మన్యాత్మవిజ్ఞానం శబ్దో వా భ్రాన్తిలక్షణ ఇతి॥ † ఏతద్వచనార్థమస్యాహమర్థాత్మత్వహేతుత్వేనాహ (యదీతి) † (అనాత్మనీతి) అనాత్మన్యహంప్రతీతిః కథమాత్మాభిమాన ఇత్యర్థః. † అహమర్థాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) † అస్మిన్నర్థే ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థముదాహరతి (తదుక్తమితి) ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిః స్థిరత్వాస్థిరత్వాదివైషమ్యం ప్రత్యర్థాపత్తిశ్చ న్యాయః. ఆగమ ఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని. అవిద్యాయోగోఽనన్తరోక్తభ్రాన్తియోగః. అహమర్థస్యానాత్మత్వే స్థూలోఽహమితి భ్రాన్తేరయోగ ఇతి భావః. † జ్ఞాతురాత్మత్వే సంవాదిగ్రన్థో దర్శితః. జ్ఞస్యైరనాత్మత్వే చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తథా చేతి) ధీభ్యోఽన్య ఇత్యేతదత్రోపయుక్తమ్. † సాధన[శబ్ద]స్యోత్పాదకజ్ఞాపకసాధారణత్వాత్తద్వ్యాచష్టే (అనన్యేతి). † జీవస్వరూపవిభుత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం వ్యాపీతి శబ్దం వ్యాచష్టే (అతిసూక్ష్మేతి) పురాణాదిషు వ్యాపిశబ్దప్రయోగాస్సర్వత్ర శ్లోకే ప్రయుక్త, యత్ర యత్ర జీవస్య వ్యాప్తివాచినశ్శబ్దాః। తత్ర తత్రాయమేవార్థో ద్రష్టవ్య ఇతి భావః. జీవస్య ధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాప్తిరాత్మసిద్ధావేవోచ్యతే ※ వ్యాప్తిరపి చైతన్యమాత్రేణైవ న స్వరూపేణేతి. అతో యథోక్త ఏవార్థః. [ఇత్యహమర్థాత్మత్వనిగమనమ్].

౭౮. † అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమనూద్య నిరస్యతి (యదుక్తమిత్యాదినా) † పరేణ పూర్వం మూలమూలిభావపరోక్షాపరోక్షత్వాదిస్స్వబాధ్యబాధకభావే కారణం జ్వాలాభేదానుమానే వ్యభిచారాత్ ※ అనితోఽయమపి ఇత్యాదావపి యూపాదిత్యైక్యాద్యప్రతిపాద

౧॥ విష్ణు - ౭ అంశ - ౭ అ - ౧౦. ౨॥ ఆత్మసి - 33 పుట. ౩॥ ఆత్మసి.

౭౫. † కోయం దోష ఇతివక్తవ్యమ్। † యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. † అనాదిభేదవాసనైవహి దోషఇతిచేత్ । † భేదవాసనాయాస్తిమిరాదివద్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమ (న్య)న్యత్ర జ్ఞాతపూర్వమ్। † అనేనైవ శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యతఇతిచేత్ † న। అన్యోన్యాశ్రయణాత్. శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తు బోధిత్వనిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః। దోషత్వనిశ్చయేసతి శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయఇతి। † కించ - యది భేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వమ్। శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్.

౭౬. † అథోచ్యేత-దోషమూలత్వేపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగతసకలభేదనిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్తత్ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి. † తన్నదోషమూలత్వే జ్ఞాతేసతి పరత్వమకించిత్కరమ్. † రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయేసతి భ్రాన్తోయ ... నాన కేనచిన్నాయంసర్పో మాభైషీరిత్యుక్తేపి భయానివృత్తిదర్శనాత్. † శాస్త్రస్యచ దోషమూలత్వం శ్రవణమత్తస...

※ ...ల్యాత్ । అపితు యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వేనైక్యే తాత్పర్యాభావాదిత్యుక్తమ్. తత్ర జ్వాలాభేదానుమానాచ్ఛాస్త్రస్య త్రిధావైషమ్యమస్తి. ...న్తరేణ దోష[మూల]త్వానిశ్చయాదన్యోన్యాశ్రయః, బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వమ్, మూలోచ్ఛేదిత్వంచేత్యేతత్త్రియం జ్వాలాభేదాను...న నాస్తి. తథాహి - ఏకవర్తికా[ల]వర్తిత్వ నిబన్ధన సాదృశ్యాఖ్యదోషస్యాసత్యప్యైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వమచిరనిర్వాపితారోపిత ప్రదీపే దృష్టమితి చక్షుషా జ్వాలైక్య ప్రతిపత్తేః క్వచిద్దోషమూలత్వ నిశ్చయాదన్యత్రైక్యప్రతిపత్తావపి దోషమూలత్వసంభవాజ్జ్వాలైక్యప్రత్యక్షం శఙ్కితం ననిశ్చయజననక్షమం పరీక్షకస్య భవేత్. జ్వాలాయాం సాదృశ్యరూపదోషస్యాసత్యప్యైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వం ప్రమాణాన్తరేణ నదృష్టంచేదన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అనుమానస్య ప్రాబల్యాత్ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః, తదన్యథాసిద్ధ్యానుమానస్య ప్రాబల్యమితి, ఐక్య ప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిసంభవః ప్రమాణాన్తరదృష్టఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర నతథా ప్రమాణాన్తరేణ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టమ్. కించ—దీపే బాధ్యస్య జ్వాలైక్యజ్ఞానస్య సాదృశ్యాఖ్యదోషమూలత్వే[పి]బాధకస్య జ్వాలాభేదానుమానస్య నసాదృశ్యదోషమూలత్వం దృష్టమ్. అత్రతు బాధ్యస్య ప్రత్యక్షస్య, బాధకస్య శాస్త్రస్య చోభయోఃపరాభ్యుపేతదోషమూలత్వ మవిశిష్టం విద్యతఇతి తుల్యదోషత్వమ్. కించ—తత్ర జ్వాలాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య[చ]ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే చరమవర్త్యవయవస్య వినాశేచ ఉత్పత్తివినాశయోః వ్యాప్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగవర్త్యవయవవినాశాఖ్యలిఙ్గగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్యచ నభేదానుమానబాధ్యవిషయత్వమ్। ఐక్యప్రతిపత్తేరేవ తత్. అత్రతు శబ్దాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః, తస్య నిర్దోషత్వ సాధకలిఙ్గగ్రాహిణః, తల్లిఙ్గవ్యాప్తిగ్రాహిణః, షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గగ్రాహిణశ్చ ప్రత్యక్షస్య తేషాం తాత్పర్యలిఙ్గానాంచ శాస్త్రేణైవ బాధోపగమాన్మూలోచ్ఛేదిత్వమితి త్రిధావైషమ్యమ్. ఏతద్వైషమ్యత్రయముపపాదయిష్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (దోషమూలత్వేనేతి). † (సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్యేతి). అత్రాయం భావః—తత్త్వశుద్ధికారాదిభిః కైశ్చిత్కాచతిమిరాదిరేవ ప్రత్యక్షస్య దోషఉక్తః। సనోపపద్యతే। కాచతిమిరాదేఃక్వాచిత్కత్వాత్. ఏతేన ప్రత్యక్షాన్తరాణాం దోషమూలత్వమనుమీయతేచేత్ । శబ్దత్వాచ్ఛాస్త్రస్యాపి దోషమూలత్వమనుమీయతామ్. శాస్త్రే దోషస్య యోగ్యానుపలమ్భనిరాసశ్చేత్ప్రత్యక్షేపి తథైవస్యాత్. కించ—ఆయుర్వేదే దోషాణాం స్వరూపం తన్నివృత్త్యుపాయాదికంచ నిరూపితమ్. సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వానుమానం తద్విరుద్ధంచ. కించ—సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వే సన్మాత్రగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్యచ దోషమూలత్వాత్సన్మాత్రమపి మిథ్యాస్యాదితి.

౭౫. † దూషయతి (కోయమిత్యాదినా) † (కోయందోషఇతివక్తవ్యమితి) కోయందోషఇత్యనయా వచనవ్యక్త్యా దోషరూపం మూలం యదుక్తం తత్కిమితిపృష్టేఽయందోషఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా యచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్తత్రేత్యాక్షేపసిద్ధమ్. దోషమూలత్వేనేత్యాదినా యదర్థజాతముక్తం తత్ర కోయందోషఇతి పృష్టే వక్తవ్యమిత్యర్థః. † కుతోవక్తవ్యమిత్యత్రాహ (యన్మూలతయేతి) నహి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిస్సువచేత్యర్థః। † దోషమాహ (అనాదీతి) స్వరూపసంప్రతిపత్తిపర ఏవకారః. హిశబ్దేన దోషాన్తరాసంభవసిద్ధవత్కారః. స్వమతే దోషత్వసంప్రతిపత్త్యభిమానాద్వా హిశబ్దః. †దోషత్వంహి విపరీతజ్ఞానహేతుత్వమ్. అతో విపరీతజ్ఞానహేతుత్వేన వ్యాప్తేరదృష్టతయా భేదవాసనాస్వరూపసంప్రతిపత్తావపి దోషత్వాసంప్రతిపత్తేః పృచ్ఛతి (భేదవాసనాయాఇతి) తిమిరాదివదిత్యాదిశబ్దేన సాదృశ్యాదివివక్షితమ్. తద్ధిజ్వాలాయామైక్యభ్రమహేతుః. † అన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వత్వస్య దుర్వచత్వాచ్ఛఙ్క్యతే (అనేనైవేతి). † దూషయతి (నేతి). † ఏవం ప్రమాణాన్తరేణ దోషత్వానిశ్చయేనాన్యోన్యాశ్రయణాపత్తిరూపవైషమ్యముక్తమ్. అథ తుల్యదోషత్వం బాధ్యబాధకయోరాహ (కించేతి).

౭౬. † అథ దోషమూలత్వే తుల్యేపి పరత్వాద్బాధకత్వం శఙ్క్యతే (అథేతి) అపచ్ఛేదాదిషు ఇదంరజతం నేదం రజతమిత్యాదిషుచ పరం బాధకం దృష్టమ్. అతో నిషేధ్యోపస్థాపకమానాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాద్బలీయస్త్వమిత్యర్థః. † ఏవం బ్రహ్మప్రతిపాదక శాస్త్రస్యాపి వ్యుత్పత్త్యాదేః ప్రత్య[క్షాది]క్ష)మూలతయా తత్పూర్వకస్య తస్య ప్రత్యక్షాద్యపేక్షతయా పరత్వా తత్ప్రతిపాద్యనిర్విశేషవస్తుసత్యత్వమపి తుల్యన్యాయతయా సిద్ధం తద్దూషయతి (తన్నేతి) † పరత్వస్యాకించిత్కరత్వముపపాదయతి (రజ్జుసర్పేతి) ఉత్తరజ్ఞానస్య దోషమూలత్వేన ప్రామాణ్యానిశ్చయాద్భయానివృ...న్తత్వే జ్ఞాతే పరత్వమకించిత్కరమస్తు। అత్రతు భ్రాన్తత్వజ్ఞానం నాస్తీత్యత్రాహ (శాస్త్రస్యచేతి) † జ్ఞాతత్వముపపాద...

...బుద్ధిః ...నామ

శా ముఖ

త్వాద్విపరీతమేవ జ్ఞాతమ్. † శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్ది బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానాభ్యాసరూపలక్షణమననాదేః. త్వమాత్రని

[illegible]. † అపిచ ఇదం శాస్త్రమ్। ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషమ్। ప్రత్యక్షంతు సంభావ్యమానదోషమితి కేనావగత

శాస్త్ర. [illegible]। † నతావత్స్వత స్సిద్ధా నిర్ధూతనిఖిలవిశేషానుభూతిరిమమర్థమవగమయతి। † తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్, ప్రత్యక్షపాతవిరహాచ్చ. † నాపి స్వేన్ద్రియకం ప్రత్యక్షమ్। దోషమూలత్వేన విపరీతార్థత్వాత్. తన్మూలత్వాదేవ [illegible] న్యన్యపి ప్రమాణాని. † అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాన్న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః.

౭౮. † నను వ్యావహారిక ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారోऽస్మాకమప్యస్త్యేవ। కోऽయం వ్యావహారికో నామ। † ఆపాతప్రతీతిసిద్ధోయుక్తిభిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతి చేత్। † కిం తేన ప్రయోజనమ్। † ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నస్యాపి [illegible] క్తిక బాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్. † అథోచ్యేత † శాస్త్రప్రత్యక్షయోర్ద్వయోర[ప్య]విద్యామూలత్వేపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే. † శాస్త్రవిషయస్య సదద్వితీయబ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థ ఇతి. † తదయుక్తమ్ † అబాధితస్యాపి దోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్ [illegible]

---

† (శ్రవణావగతేతి) శాస్త్రస్య భేదవాసనామూలత్వేనాపాతత్వం ప్రతిపన్నమ్. తస్యాశ్చ దోషత్వం భేదమిథ్యాత్వజ్ఞానేనావగమ్యతే। తస్మిథ్యాత్వావగతిశ్చ జ్ఞానస్య ర్వత్వావగమాత్। జ్ఞానస్వర్త్వావగమశ్చ బ్రహ్మైకత్వ[వి]జ్ఞానస్య నిఖిలభేదోపమర్దిత్వావగతేః. అతి [illegible] జ్ఞానాభ్యాసరూపమననం కుర్వతా శాస్త్రస్య దోషమూలత్వమవగతమిత్యర్థః.

౭౭. † ఏవం బాధ్యబాధకయోస్తుల్య దోషస్వరూపం వైషమ్యముక్తమ్. అథ మూలోచ్ఛేదిత్వమాహ (అపిచేతి) ఇదంశాస్త్రమితి శబ్దరాశివ్యక్తిః. అసంభావ్యమానదోషమితి బాహ్యాగమాదివ్యావృత్తిః. త్వయా - ప్రమాణప్రమేయాదికం తాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా. † (నతావదితి) స్వతస్సిద్ధత్వేన నిర్ధూతనిఖిలవిశేషత్వం ఏతద్విశేషణం నిర్విషయత్వప్రదర్శనార్థమ్. † మతో నావగ[మ] [య్య]త [మయతి] ఇత్యత్రాహ (తస్యాఇతి) సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ - నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః. నహి విజ్ఞానమసంబద్ధ్యవిషయం ప్రకాశయతి. † వస్తుతో నిర్విషయాపి భ్రాన్త్యా అవిద్యమానమపి శాస్త్రప్రాబల్యమవగమయతీత్యత్రాహ (శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చేతి) అసంబద్ధావిద్యమానత్వావిశేషాత్సౌగతాదిశాస్త్రస్యాపి ప్రామాణ్యమప్యవగమయేదిత్యర్థః. † ప్రత్యక్షాదికం నావగమయతీత్యాహ (నాపీతి) యోగిప్రత్యక్షాదేరప్యైన్ద్రియకప్రత్యక్షమూలశాస్త్రజన్యజ్ఞానహేతుకాదృష్టకార్యత్వాదైన్ద్రియకప్రత్యక్షసామ్యముపాత్తమ్. తన్మూలత్వాత్ - భేదవాసనామూలప్రత్యక్షమూలత్వాత్. † ఏవం ప్రకృతగోచరతయోక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమతసర్వగోచర[తయ]త్వేనోపసంహరతి (అతఇతి) స్వాభిమతార్థసిద్ధిః స్వాభిమతం - ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికమ్. ఏతత్ఖణ్డనకారాద్యుక్తకుతర్కనిరసనోపలక్షణార్థముక్తమ్. తత్ర ప్రమాణవ్యాప్త్యాదిభఙ్గః క్రియతే. తత్రేదం ప్రష్టవ్యమ్। స్వాభిమతవ్యతిరిక్తార్థపరం శాస్త్రాన్తరమపరమార్థార్థకమిత్యత్రార్థే కిం తవ ప్రమితిస్తత్సాధనం వాస్తి। ఉతనాస్తి. అస్తిచేన్న ప్రమాణాదిభఙ్గః. నాస్తిచేత్తత ఏవ న ప్రమాణాదిభఙ్గః. ప్రమితి తత్సాధనాదికమస్త్యేవ వ్యావహారికమితిచేత్కిమిదం వ్యావహారికత్వమ్। కిం పరమార్థత్వమ్। ఉతాపరమార్థత్వమ్. అపరమార్థభూతః ప్రమాణం కిం సాధకమ్। ఉతాసాధకః సాధకంచేదపరమార్థసంజ్ఞితమన్యేషాంచ ప్రమాణం తత్తత్పక్షసాధకమేవ స్యాత్. అథాసాధకమ్। తతోనితరాం వాద్యన్తరాభ్యుపగతప్రమాణాదిసాధకం భవేత్। త్వదుక్తం ప్రామాణాదికం పరమార్థభూతం చేదద్వైతీ విజయీ స్యాదితి. స్వపక్షపరపక్షభేదః కిం పరమార్థః। ఉతాపరమార్థః। పరమార్థశ్చేన్న భేదమిథ్యాత్వమ్. అపరమార్థశ్చేత్పరపక్ష ఏవ త్వయాఙ్గీకృతస్స్యాదితి భేదపారమార్థ్యం త్వదుక్త్యైవోక్తం స్యాదితి. ఏవమాదివ్యాఘాతస్సర్వత్రానుసంధేయ ఇత్యభిప్రాయః.

౭౮. † అథ స్వపక్షసాధన ప్రమాణాభావం ప్రతివిధిత్సుశ్శఙ్కయతి (నన్వితి). † కోऽయమిత్యాక్షిపతి వ్యావహారికస్వరూపం దర్శయతి (ఆపాతేతి) † దూషయతి (కింతేనేతి) సాధ్యనిశ్చయరూపప్రయోజనం నేత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (ప్రమాణతయేతి) యుక్త్యా బాధో యౌక్తికబాధః. ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పాదేః సాధ్యనిశ్చ[య హేతుత్వా]యోగ్యహేతుత్వా) దర్శనాదిత్యర్థః. † ఏవం మూలోచ్ఛేదిత్వం వైషమ్యముపపాదితమ్. ఏవం పూర్వం పరోక్తం [illegible] త్వాద్వైషమ్యం దూషితం. అథాన్యత్ [illegible] బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాద్వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి). † బాధ్యబాధకభావరూపం వైషమ్యం శాస్త్రస్య వక్తుం ప్రత్యక్షవిషయస్య బాధదర్శనమాహ (శాస్త్రేణేతి). † ప్రత్యక్షవిషయాచ్ఛాస్త్రవిషయస్య వైషమ్యమాహ (శాస్త్రవిషయస్యేతి) † పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూషయతి (తదయుక్తమితి). † కుతఇత్యత్రాహ (అబాధితస్యేతి) [illegible] [క]స్య [illegible] ప్రత్యయః సవిశేషణమిదానీం గ్రహణమిత్యాదినా [illegible]. అతో దుష్టమూలత్వ బాధకప్రత్యయః ప్రత్యేకం [illegible] సాధకః. వ్యాహతమిదం యదబాధితస్యాప్యపారమార్థ్యనిశ్చయ ఇతి.

రాగోచరగిరిగుహాసు వసతస్తై

౭౯. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా సకలేతరకాచాదిదోషరహితపురుషాన్తరాగోచరగిరిగుహాసు వసతస్తై దో స్యాజ్ఞాతస్వతిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోషావిశేషేణ ద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టం జాయతే. నతత్ర బాధకప్రత్యయోహి దో ధ్యా నభవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ । † దోషో హ్యయథార్థ జ్ఞాన హేతుః । † తథా బ్రహ్మజ్ఞే అ ద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ బ్రహ్మణాసహ మిథ్యైవేతి. † భవన్తి చాత్ర ప్రయోగాః । విప్రే ధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా । అవిద్యావత ఉత్పన్న జ్ఞానవిషయత్వాత్ । ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా । జ్ఞానవిషయత్వా ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా । అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్ । ప్రపఞ్చవదేవ.

౮౦. † నచవాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదివిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యా మూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూత బ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో నవిరుద్ధఇతి । † స్వాప్న జ్ఞానస్యాస త్యత్వాభావాత్ । † తత్రహి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వమ్ । † తేషామేవహి బాధో దృశ్యతే । న జ్ఞానస్య † నహి మయా దృష్ట... భూతం జ్ఞానమపి నవిద్యతఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే । † దర్శనంతు విద్యతే అర్థానసన్తీతిహి బాధకప్రత్యయః. † మాయి... మన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్యచ హేతుః । తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్. † విషయేన్ద్రి... దోషజనితం రజ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాది హేతుః । సత్యేవాదష్టేపి స్వాత్మని సర్పసన్నిధానా ద్దష్టబుద్ధిః † సత్యైవ శఙ్కా విషబుద్ధిర్మరణహేతుభూతా. † వస్తుభూత ఏవ జలా

---

౭౯. † అపరమార్థత్వేన నిశ్చయత్వంహి బాధితత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అజ్ఞాతస్వతిమిరస్యేతి పదం క్వచిద్దృశ్యతే. దోషజ్ఞాననిబన్ధన పరోక్షబాధకజ్ఞానోదయవ్యుదాసః ప్రయోజనమ్. జ్ఞాతస్వతిమిరస్యేతితు పాఠో లేఖకస్ఖలనకృతః. సహి పురుషాన్తరాగోచరత్వోక్తివిరుద్ధః. † బాధకా భావే కథం మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ (దోషోహీతి) భ్రాన్తిసమానాశ్రయబాధకజ్ఞానాభావేపి పురుషాన్తరజ్ఞానేన మిథ్యాత్వనిశ్చయో నవ్యాహతఇత్యర్థః. తిరశ్చాం యావజ్జీవం బాధోదయాభావేపి దేహాత్మధీర్మిథ్యార్థవిషయా । తస్యాస్సంసర్గరూపదోషమూలత్వాత్. బాహ్యభ్రమేషు స్పష్టోదాహరణస్య వివక్షిత త్వాదేవ తదనుక్తిః. ననుతిరశ్చాం దేహాత్మభ్రమో నాస్మాకం ప్రత్యక్షః । కార్యానవగమాత్ । భ్రమకారణదోషోపి దురవగమః. తత్కథం దోషమూలత్వ సంభావనాజ్ఞానమాత్రేణ మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఉచ్యతే—అస్మదాదేశ్శాస్త్రశ్రవణాత్పూర్వం దేహాత్మభ్రమదర్శనాత్తేషాంచ శాస్త్రాధికారాభావాద్దేహా త్మభ్రమస్తన్మూలదేహసంసర్గరూపదోషవత్త్వంచానుమీయతే. దోషమూలత్వనిశ్చయాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం తైమిరికజనస్య తిమిరాన్వయే ఆప్తవా క్యాదికమన్వేష్టవ్యమ్ । తతో మిథ్యాత్వనిశ్చయః. † ఏవం సపక్షే శిక్షితమర్థం దార్ష్టాన్తికే నిగమయతి (తథేతి) జ్ఞానమిథ్యాత్వం పరమతాభ్యుపగమా దుక్తమ్. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనముత్తరత్ర నిరసిష్యతే. † శాస్త్రస్యావిద్యామూలత్వాభ్యుపగమేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (భవన్తిచేత్యాదినా) వ్యాప్తిప్రప ఞ్చనవచనత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తమ్. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తహేతురూపేణ కథనమనిష్టప్రసఙ్గ ఏవమపి న్యాయ్య ఇతిజ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞానవిషయత్వమాత్ర హేతుః, ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వమ్, ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞానవిషయత్వమితిభిదా. పూర్వం సపక్షీభూతఏవార్థోత్ర సపక్ష ప్రవకారార్థః. సన్వసత్యహేతుజన్యధీవిషయత్వమన్యతరాసిద్ధమ్ । ప్రపఞ్చవదితి దృష్టాన్తశ్చ సాధ్యవికలః । కథమేవం ప్రసఙ్గః ఉచ్యతే ※ బ్రహ్మణో ఽననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యత ఇతివత్ । ప్రసఞ్జక ప్రసఞ్జనీయ ధర్మవ్యాప్తిం పరమతేనాభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమితి నవిరోధః. నాసత్య హేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదసత్యత్వం బ్రహ్మణః. [ఇతి శాస్త్ర ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యనిరాసః].

౮౦. † అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యతఇతి శఙ్కామనూద్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) † కిమసత్యస్య సతోత్పత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః ఉత తజ్జ్ఞప్తిహేతుత్వానుపపత్తిరితి వికల్పమభిప్రేత్య ఉత్పత్తిహేతుత్వే జ్ఞప్తిహేతుత్వేచోదాహరణాని దర్శితాని । తత్ర స్వాప్నవిషయాణాం సత్యత్వే అభిమతేపి విషయాసత్యత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (స్వాప్నేతి) † జ్ఞానస్య సత్యత్వముపపాదయతి (తత్రహీతి) † అవధారణం కథమిత్యత్రాహ (తేషా మేవేతి) † జ్ఞానస్యాబాధం దర్శయతి (నహీతి) † కథం జాయతఇత్యత్రాహ (దర్శనంత్వితి) అన్యవిషయో బాధో నాన్యత్ర సంచారయితుం యుక్తఇత్య తుల్యదర్థః. అత్రానేకోదాహరణప్రదర్శనం తత్తజ్జ్ఞానసామగ్రీ విశేషాణాం సత్యత్వ జ్ఞాపనార్థమ్. తచ్చ జ్ఞానసత్యత్వ నిర్వహణార్థం స్వప్నకారణం పూర్వాను భవసంస్కారస్సత్యఇతి ప్రసిద్ధత్వాత్తదనుక్తిః. † (మాయావినఇతి) అత్ర మన్త్రౌషధాదిప్రభవమిత్యనేన కారణసత్యత్వముక్తమ్. మాయామయమ్ - వి కం దృశ్యవిషయమిత్యర్థః. విచిత్రవిషయంవా. † (విషయేత్యాది) విషయదోషస్సాదృశ్యాదిః. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః. ఆదిశబ్దేన దేశగతదూరత్వాదిదోష దేః ప్రపఞ్చ్యతే. దోషశ్చసత్యః. † (సత్యేవేతి) సర్పసన్నిధానం కారణం సత్యమ్. దష్టబుద్ధిశ్చ సత్యా. శఙ్కావిషబుద్ధావపి సామగ్రీ సత్యా. నిర్విషో రగ సిద్ధం దంశనంవా, అన్ధకారే అశ్మలోష్టాదినిపీడనంవా సత్యంహి భవతి. † (వస్త్వితి) జలాది సత్యం । తత్ప్రతిఫలితచాక్షుషతేజః ప్రతిహతిశ్చ సత్యా. † సంవేదనా

నో ముఖాన్తరప్రతిభాసో న సన్ముఖాన్తిముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః. † ఏషాం స్వప్నదర్శనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే. † హస్త్యాదీనామభావేపి కథం తద్బుద్ధయస్సత్యత్వభవన్తీతి చేత్ † న్నాత్. । బుద్ధీనాం సాలమ్బన త్వమాత్రనియమాత్.

౧౧. † అస్త్వ † ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమ్ । † ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ † దోషవశాత్. † న చ బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే. † అబాధితాహి బుద్ధిస్సత్యేత్యుక్తమ్.

౧౨. † రేఖాయాం వర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః. రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. † నను—వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా

నాం సత్యత్వే నిశ్చితే స్వప్నాదిజ్ఞానేషు సత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిరిత్యత ఆహ (ఏషామితి) ఉత్పత్తిమత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం చ ద్వయమపి ప్రత్యేకం సత్యత్వసాధకమ్. నహి శుక్తౌ రజతముత్పత్తిమత్ । న చార్థక్రియాకరమ్. † అథ జ్ఞానసత్యత్వం విషయసత్యత్వాపేక్షమితి తన్నిరూపణాజ్ జ్ఞానసత్యత్వనివృత్తిరితి శఙ్కతే (హస్త్యాదీనామితి) అభావే - ప్రతిపన్నోపాధౌ తథాత్వాభావే. † జ్ఞానసత్యత్వం సాలమ్బనత్వమాత్రాపేక్షం అబాధితత్వాదితి పరిహరతి (నైతదితి) సాలమ్బనత్వమాత్రశబ్దేన సత్యాలమ్బనత్వవ్యావృత్తిః.

౧౧. † సత్యాన్యథానుపపత్త్యాలమ్బనత్వం కథమిత్యత్రాహ (అస్త్వితి) ఆలమ్బనం విషయః † (ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమితి) ప్రతిభాసమానత్వమేవ విషయత్వమిత్యర్థః. అవిద్యమానస్యాప్యస్తీతి నాగతాదేః ప్రతిభాసమానస్యాలమ్బనత్వదర్శనాద్విద్యమానస్యాప్యప్రతిభాసమానస్య తదభావాచ్చేతి భావః. † ఉక్తే ప్రతిభాసమానత్వమప్యస్తీత్యాహ (ప్రతిభాసేతి) ప్రతిభాసమానతా సంవిదపేక్షయా ప్రతిసంబన్ధిత్వమ్, అవిద్యమానస్య విద్యమానతయా భాసనాత్తేన రూపేణాసత్యతా. తథా సాక్షాదనవభాసమానో విషయోపి జ్ఞానహేతుస్స్యాత్. సంప్రతిపన్నవిద్యమానవిషయవత్ । విద్యమానతయా భాసమానత్వావిశేషాత్. † తథా సత్యసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యత్రాహ (దోషవశాదితి) అవిద్యమానస్య విద్యమానతయా భాసనహేతుర్దోష ఏవ. అవిద్యమానో విషయః । అవిద్యమానో విషయో న జ్ఞానస్య హేతుతయాఽపేక్షితః । కేవలం విషయతయా. విద్యమానస్తు తథాత్వేన భాసమానో విషయతయా హేతుతయా చాపేక్షితః. అతో వస్తుతో విద్యమానత్వమేవ విషయస్య జ్ఞానహేతుత్వే ఉపాధిః. నియతపూర్వకాలవర్తినో హి హేతుత్వం స్పష్టమ్. తస్మాదవిద్యమానస్య హేతుత్వాయోగాద్దోష ఏవ హేతురితి నాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. † ప్రతిభాసమానత్వే ద్వయోరప్యవిశిష్టే కథమన్యతరస్యాసత్యత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) † బుద్ధిరప్యసత్యా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అబాధితేతి) విషయాసద్భావేన జ్ఞానస్యాసత్యతా కథనం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యర్థః. నను—స్వాప్నాదివిషయజ్ఞానే కిం జ్ఞానమాత్రం శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుః । ఉత జ్ఞానవిశేషః. జ్ఞానమాత్రపక్షేఽతిప్రసఙ్గః. జ్ఞానవిశేషశ్చేత్ తస్య జ్ఞానచ్ఛేదకః విషయశ్చేత్ స విషయ ఉపలక్షణతయావచ్ఛేదకః । ఉత విశేషణతయా । యది విశేషణతయా విశేష్యేణ సహ కార్యాన్వయి హి విశేషణమ్. ... (తథా చ ప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్ [సత్యో]త్పత్తిః). యద్యుపలక్షణతయా । ఉపలక్ష్యబహిర్భూత ఉపలక్ష్యస్య ... అతో విషయస్య జ్ఞానప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్ [సత్యో]త్పత్తిః. జ్ఞానానాం తత్తద్వ్యవహారానుగుణ్యలక్షణ ... ప్రతిపత్తిసఙ్గ ఇతి న చ వాచ్యం, వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రస్య వ్యావర్తకత్వేఽతిప్రసఙ్గాత్ । వ్యవహారవిశేషానుగుణ్యస్య గ్రాహకవిషయాధీన ఇతి వ్యవహారావచ్ఛేదకతయా అనృతస్య సత్యహేతుత్వమితి. ఉచ్యతే—వ్యావృత్తమేవ జ్ఞానం శుభాశు ... [స్వా]సా) లమ్బనేన. అవిద్యమానస్యాప్యాలమ్బనత్వం దోషవశాదిత్యుక్తమ్. అన్యథాఖ్యాతిపక్షేప్యాలమ్బనసత్యతా ... వ । విశేషణవిశేష్య తత్సంసర్గాణాం క్వచిత్సత్యత్వాత్. విశేషణవిశేషయోస్తథాత్వనిర్వాహకస్సంసర్గః స్వస్య తదీయత్వే సంస ... సంసర్గః పురోవర్తిని భ్రమాధిష్ఠానే ప్రతీయమానః పురోవర్త్యపేక్షయా స్వయం స్వస్య సంసర్గరూపత్వనిర్వహణాసామర్థ్యాత్ ... పేక్షయా సంసర్గోఽపరమార్థః. నతు స్వరూపేణ ఆలమ్బనత్వేచ సన్నిహితత్వరూపమనపేక్షితమ్ । అసన్నిహి ... అతస్సత్యేన రూపేణాలమ్బనత్వమితి హస్త్యారోహణాదిజ్ఞానాన్యపి సత్యభూతహస్త్యాద్యాలమ్బనానచ్ఛిన్నాని ... విశేషయాఽవచ్ఛిన్నత్వాజ్జాగ్రదవస్థాజ్ఞానవిలక్షణాని శుభాశుభప్రతిపత్తినిమిత్తాని । అతో నాతిప్రసఙ్గః. నాసత్యాత్సత్యప్రతి ... ప్రతిబిమ్బానుమితావసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః, ప్రతిబిమ్బప్రతిభాసస్య సత్యస్యైవానుమాపకత్వాత్. పరమార్థతస్తు తత్ర నానుమాప ... దర్పణాదిప్రతిహతైశ్చాక్షుషతేజోభిర్బిమ్బస్యైవ దర్పణస్థతయా గృహ్యమాణత్వాత్. అతః క్వచిదర్థాత్ప్రతిపత్తిః । క్వచిత్తత్ప్రతి ... ప్రతిపత్తిరితి నాసత్యస్య లిఙ్గత్వమ్. కించ - అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః కిం భవత్పక్షేఽభ్యుచ్యతే । ఉతాస్మత్పక్షేఽ. న తావద్భవత్పక్షే సా ... శుభాశుభయోరపి మిథ్యాత్వేన అసత్యాదసత్యప్రతిపత్తిరేవ హి స్యాత్. న చాస్మత్పక్షే । యథార్థఖ్యాతిసిద్ధ్యుపగమాత్సత్యాదేవ సత్యప్రతిప ... తేషాం స్వాప్నహస్త్యాదిజ్ఞానాదీనాం శుభాశుభప్రతిపత్త్యాదిహేతుభూతానాం షణ్ణాముపాహరణజ్ఞానానాం సంస్కారాదిసత్యసామగ్రీకత్వం ... మ్ । జ్ఞానానాం సత్యత్వముపపాదితమ్. అత ఉత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌ చ హేతుసత్యత్వం సిద్ధమ్.

౧౨. † అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునా సత్యప్రతిపత్తౌ హేతుసత్యత్వముపపాద్యతే (రేఖయేత్యాదినా) † హేతోరసత్యత్వం దర్శయన్ శో ...

రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః। వర్ణాత్మతాత్వసత్యా. † నైవమ్—వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్. † అసతో నిరుపాఖ్యస్య హ్యుపాయత్వం నదృష్ట † మనుపపన్నంచ। † అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేరుపాయత్వమ్ † ఏవంతర్హ్యసత్యాత్స త్యబుద్ధిర్నస్యా † ద్బుద్ధే స్సత్యత్వాదేవ. † ఉపాయో పేయయో రేకత్వ ప్రసఙ్గశ్చ. † ఉభయో ర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్. † రేఖాయా అవిద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వేచైకస్యామేవ రేఖాయామవిద్యమానసర్వవర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాదేక రేఖా దర్శనాత్సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. † అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిశబ్దసంకేతవచ్చక్షుర్గ్రాహ్య రేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్య వర్ణవిశేషసంకేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. † హన్తతర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః। † రేఖాయాస్సంకేతస్యచ సత్యత్వాత్। † రేఖాగవయాదపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా। సాదృశ్యంచ సత్యమేవ.

౮౩. † నచైకరూపస్య శబ్దస్య నాదవిశేషేణార్థభేద బుద్ధిహేతుత్వేఽప్యసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః। † నానానాదాభివ్యక్తస్యైకస్యైవ శబ్దస్య తత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్య స్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధ్యుత్పత్తిహేతుత్వాత్. † శబ్దస్యైకరూపత్వమపి నసాధీయః। † గకారాదేర్బోధకస్యైవ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేన శబ్దత్వాత్.

దయతి (నన్వితి) † పరిహరతి (నైవమితి) † వర్ణాత్మతా కింసత్తయా వర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః। ఉత ప్రమితతయా। ఉత ప్రతీతతయేతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అసతఇతి) అసత్యత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమిత్యసతఇతి పదస్యాభిప్రాయః. అసతః - సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. అసత్త్వాదేవ ప్రమితతయోపాయత్వంచానుపపన్నమితి నిరుపాఖ్యశబ్దాభిప్రాయః. ఉపాఖ్యా - ప్రమితిః. తదవిషయత్వం నిరుపాఖ్యత్వమ్. ప్రతీతివిషయతయోపాయత్వానుపపత్తిస్తు వక్ష్యతే. † సత్తాప్రమిత్యోరభావేపి వర్ణాత్మతాయా ఉపాయత్వమస్తీతికల్ప్యతేచేత్। తదనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాత్, వ్యాప్త్యనుగుణం హికల్పనం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అనుపపన్నంచేతి) † అథ భ్రాన్తితః ప్రతీతాయాః వర్ణాత్మతాయాః వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వపక్షేపి బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే పరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (అథేతి) † దూషయతి (ఏవం తర్హీతి) † కుతఇత్యత్రాహ (బుద్ధేరితి) † దూషణాన్తరమాహ (ఉపాయేతి) † తదుపపాదయతి (ఉభయోరితి) † బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే దూషణముక్తం వర్ణాత్మతాంశస్య హేతుత్వే సింహావలోకితకేన దూషణమాహ (రేఖాయాఇతి) అవిద్యమానవర్ణాత్మనా - అవిద్యమానవర్ణాత్మత్వేనేత్యర్థః. † అతిప్రసంగపరిహారార్థం శఙ్కతే (అథేతి) † తత్రాపి స్వమతసిద్ధిమాహ (హన్తేతి) † తదుపపాదయతి (రేఖాయాఇతి) † ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి (రేఖాగవయాదపీతి). [ఇత్యసత్యస్య సత్యప్రతిపత్తిహేతుత్వభఙ్గః].

౮౩. † స్ఫోటవాదావలమ్బనేనోద్యమానముదాహరణాన్తరం పరిహరతి (నచైకరూపస్యేత్యాదినా) నాదైస్స్ఫుట్యతఇతి వ్యుత్పత్త్యా స్ఫోట ఏకరూపశ్శబ్దః. తదభివ్యఞ్జకనాద విశేషా బహవః. కత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతశ్శబ్దే ఆరోపితోర్థవిశేష ప్రతిపత్తిహేతుః। తత్రాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యపి నయుక్తమిత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (నానానాదేతి) కత్వఖత్వాదివిశేషాన్వితతత్తన్నాదకృతోఽభివ్యక్తివిశేషస్సత్యః. తద్విశిష్టస్సత్యశబ్దోర్థప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. యద్యపి కత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యం శబ్దస్యారోపితమ్। తథాపి తజ్జ్ఞానం సత్యమేవార్థప్రతిపత్తిహేతుః. జ్ఞానస్యచ సత్యే నైవాలమ్బనేన స్వాప్నజ్ఞానవద్వ్యవృత్తిరనుసంధేయా. కత్వాద్యాలమ్బనాభివ్యక్తివిశిష్టరూపేణ స్ఫోటస్యార్థప్రతిపత్తిహేతుత్వసంభవాత్కత్వాదివైశిష్ట్యస్యాసత్యస్యార్థస్య నార్థప్రతిపత్తావుపయోగః . † ఏవం శబ్దస్యైకరూపత్వమభ్యుపగమ్య పరిహృతం। అథ తదనభ్యుపగమేన పరిహరతి (శబ్దస్యైకరూపత్వమపీతి). † కుతఇత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) ఏవకారేణైకరూపశ్శబ్దోవ్యావర్త్యతే । నతు దున్దుభిశబ్దాదిః. సత్వనభివ్యక్తివిశేషాకారో గకారాదిరేవ ॥ అథ గౌరిత్యత్ర కశ్శబ్దః గకారౌకారవిసర్జనీయా ఇతిహి భగవానుప[క]వర్ష ఇతి గకారాదేరేవ బోధకత్వం వ్యాచఖ్యుః. నను ॥ తస్మింస్తస్మింస్తు తన్మాత్రం తేన తన్మాత్రతా స్మృతేతి శాస్త్రవశాదేకరూపం శబ్దమాత్ర మభ్యుపగన్తవ్యమ్। తత్కథం తత్ప్రతిక్షేపః. నైవమ్ — తన్మాత్రావస్థ సూక్ష్మభూతకారణ [గ]గుణానామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాయోగాత్పఞ్చీకృతభూత [గ]గుణానామేవ హ్యైన్ద్రియకత్వమ్. కించ—దధ్యవస్థాయాం దుగ్ధావస్థేవ తన్మాత్రావస్థా. ఆకాశగుణభూతం శబ్ద [మా]తన్మా)త్రం స్థూలాకాశసృష్టేః పశ్చాన్నవిద్యతే. యథా మహాభూతతృతీయే తేజసి శుక్లకృష్ణాదివర్ణవ్యతిరేకేణ రూప [మా]తన్మా)త్రం కించిదస్తి। శుక్లత్వకృష్ణత్వాదయశ్చ అభివ్యంజకగతా ఏకరూపే ఆరోపితాఇతిచ నవక్తుమయుక్తమ్। ఏవమిదానీమేకరూపశబ్దస్య విద్యమానత్వం తత్రాభివ్యఞ్జకగతానాం కత్వఖత్వాదీనామారోపితత్వంచ సర్గప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారిభిరభ్యుపేతుమయుక్తమ్. అత్రాయమభిసంధిః—వర్ణాతిరిక్త ఏకరూపశ్శబ్దః కిం స్ఫుటప్రతిపన్నత్వాదభ్యుపగమ్యతే । ఉత కల్పనావశాత్. నప్రథమః గకారాదివ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదనుపలమ్భాత్. నద్వితీయః కల్పకాభావాదితి. † నను -వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తేరేకం పదమిత్యాది ప్రత్యయస్య వర్ణేష్వనుపపత్తేర్భిన్నేషు వర్ణేషు శబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధివశాచ్చ వర్ణాతిరిక్తపదస్ఫోటసిద్ధిః। ఏతఏవ న్యాయాత్పదసంఘాతాతిరిక్తవాక్యస్ఫోటసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) గకారాదివర్ణానామేవ సముదితానాం వాచకత్వమ్. ఏకంపదమ్। ఏకం వాక్యమితి ప్రత్యయశ్చ వర్ణసముదాయవిషయః. శబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబంధనా. అతశ్చ కల్పకానామన్యథాసిద్ధత్వాన్నైకరూపశబ్దసిద్ధిరిత్యర్థః. నను—నకల్పకాన్యథాసిద్ధిః। తథాహి। నతావదేకైకస్య వర్ణస్య వాచకత్వమ్। వర్ణాన్తరవైయర్థ్యాద్గకారమాత్రేణ గో గవయ గజాద్యప్రతీతేశ్చ। నాపి వర్ణసముదాయో వాచకః। క్రమోచ్చారితశ్రుతానాం

'అతో౽సత్యాచ్ఛాస్త్రాత్సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిరనుపపన్నా.

౮౪. † నను న శాస్త్రస్య † గగనకుసుమవదసత్యత్వమ్। ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్ † త్సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్ । † ఉత్పన్నే త్వద్వైతజ్ఞానే పశ్చాదసత్యత్వం శాస్త్రస్య । † తదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదచిన్మాత్రబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః। యదోపాయస్తదాఽస్త్యేవ శాస్త్రమ్। అస్తీతిబుద్ధేః। † నైవమ్। అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్ । తతః కిమ్। ఇదం తతః। మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వమ్। † యథా ధూమభ్రాన్త్యా గృహీత

...వర్ణానాం ...నాం వ్యస్తానాం సముదాయ ...నుపపత్తేః. న చ పూర్వపూర్వవర్ణశ్రవణజనితసంస్కారసహితో౽న్త్యవర్ణో వాచక ఇతి యుక్తమ్. వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణవిషయస్మరణహేతుతయా౽ననుభూతార్థప్రతీతిహేతుత్వ... నేనాకల్పకత్వా ... సంస్కారసహితస్యాపి ... ప్రత్యాయకత్వాయోగాత్. తథా వర్ణానాం భిన్నత్వాదేకం పదమితి ప్రత్యయశ్చ ... పదయోర్భవితుమర్హతి. ... నానావ్యక్తిష్వేకజాతివిషయత్వమేక [త్వ] ప్రత్యయస్య యుక్తమ్। ఏకప్రదేశసంబద్ధత్వాదిపదే... సాంగ్యభావాత్. ఏకత్వం ... పాధిభిన్నః ద్వే పదే, త్రీణి పదాని, బహూని వాక్యానీత్యనేకేషామేకప్రత్యయా... దర్శనాత్ । ... సముదాయ ఏకం పదమ్ః వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తేరేవ కార్యప్రతిపాదనాభావాత్. కించ బహుష్వర్ణేష్వయం శబ్దో౽యం శబ్ద ఇత్యనుస్యూతశబ్దో వర్ణాతిరిక్తార్థవిషయో యుక్తః। ఘటకరకాదిభేదే౽పి ... విషయస్య కాశశబ్దస్యాపి ఘటకరకాద్యతిరిక్తవిషయత్వం దృష్టమ్. ... శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినా శబ్దశబ్దానువృత్తిరితి యుక్తమ్। శ్రోత్రస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వాయోగేన శ్రోత్రగ్రాహ్యతయా అపి శ్రోత్రేణ గ్రహీతుమశక్యత్వాత్. ... శ్రోత్రగ్రాహ్యతాప్రతీతేరవిలమ్బితశబ్దసాక్షాత్కారానుపపత్తిః. అతోఽనన్యథాసిద్ధ ... వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దస్స్ఫోట ఇతి.

౮౩. అత్రోచ్యతే — ...వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్త్యా స్ఫోటసిద్ధిః। తేషాం స్ఫోటాభివ్యంజకత్వే౽పి చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్। లాఘవన్యాయేన వర్ణానామేవ వాచకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్. తథాహి ప్రత్యేకవర్ణః స్ఫోటవ్యంజకః। ద్వితీయవర్ణవైయర్థ్యాత్, గకారమాత్రేణ గవయాదిపదస్ఫోటాభివ్యక్తిప్రసంగాచ్చ. నాపి వర్ణసముదాయో వ్యంజకః క్రమోచ్చరితక్షణికానాం వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన సముదాయభావానుపపత్తేః. న చ పూర్వపూర్వవర్ణజనితసంస్కారసహితో౽న్త్యవర్ణో వ్యంజకః। వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణస్మృతిమాత్రహేతుత్వేనా౽ననుభూతస్ఫోటప్రతీతిహేతుత్వాయోగేన తత్సంస్కారానుపకృతస్యాన్త్యవర్ణస్య చ తదభివ్యఞ్జకత్వాయోగాత్. యద్యుచ్యేత పదంతావత్ప్రతీయతే। అతస్తత్ప్రతీత్యనురూపం కారణం కల్ప్యమ్। క్రమభావినామపి సంస్కారాణాం యుగపత్కార్యకరత్వం యుక్తమ్. క్రమదృష్టయోరపి ఘటయోస్తౌ ఘటావితి స్మరణదర్శనాత్. అతో యుగపత్సంభావిపూర్వవర్ణస్మరణసహితో౽న్త్యవర్ణో వా యుగపత్స్మర్యమాణసర్వవర్ణసముదాయో వా స్ఫోటాభివ్యంజక ఇతి. ఏవం తర్హి స్ఫోటాభివ్యంజకతయాభ్యుపేతాయాస్సామగ్ర్యా అర్థాభివ్యఞ్జకత్వమాస్థీయతామ్ చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్, అన్యథాసిద్ధస్యార్థాన్తరకల్పకత్వాయోగాత్। వర్ణానామేవ వాచకత్వసంభవే తదతిరిక్తకల్పనానుపపత్తేః, లాఘవన్యాయస్య బలీయస్త్వాచ్చ. వర్ణానాం భిన్నత్వే౽పి యుగపద్బుద్ధిస్థైకవిధక్రమవన్నానేకవర్ణసముదాయవిషయతయా పదైకత్వబుద్ధిరపి నార్థాన్తరకల్పికా. న చార్థైకత్వాత్పదైకత్వం పదైకత్వాదర్థైకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః। ఏకవిధక్రమవర్ణసముదాయస్య ఏకపదత్వనిశ్చయాత్ ※ సుప్తిఙన్తం పదమితిహి పదనిష్కర్షః. తస్యచోక్తాభిప్రాయత్వే సత్యవ్యాప్తిస్స్యాత్. ఏకవ్యుత్పత్తిసిద్ధైకార్థప్రతీత్యుపయుక్తవర్ణసముదాయస్యవా పదత్వమ్. బహువర్ణేష్వయంశబ్దో౽యంశబ్దఇతి ప్రత్యయో౽పి శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనత్వాదన్యథాసిద్ధఇతి నార్థాన్తరసిద్ధిః. న చ శ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపి శ్రోత్రేణ గ్రహణాపేక్షా. యథా చాక్షుషాణాం ధవలిమనీలిమపీతిమ్నాం చాక్షుషత్వజ్ఞానే న చక్షురపేక్షా. ఇదం చాక్షుష మిదమపి చాక్షుషమితి వ్యవహారశ్చ చాక్షుషత్వజ్ఞాననిబన్ధన ఏవ. ప్రమాణాన్తరానగతచక్షుశ్శ్రోత్రాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిజ్ఞానగోచరత్వేన చాక్షుషశ్రావణత్వాదిజ్ఞానమ్. నహి సహసైవ శబ్దో౽యమితి జానన్తి. ప్రథమం గకారాదియాపేక్షైవ శబ్దే౽వసితే వ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణపూర్వకమేవ శబ్దఇత్యవగమ్యతే। అతశ్శబ్దేన స్మరణకృతవిళమ్బవత్ఛ్రో[త్రగ్రాహ్యతా] ప్రత్యనుమానవిళమ్బాభ్యాసపాటవకృతాశైఘ్ర్యాన్న వివిద్యతే. అతో వర్ణసముదాయ ఏవ పదమ్, పదసముదాయ ఏవ వాక్యమితి స్థితమ్. † అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాకరణముపసంహరతి (అతఇతి). [ఇతి స్ఫోటవాదనిరాసః].

౮౪. † సత్యప్రతిపత్తిహేతుషు సత్యతయాభిమతేషు యాదృశం సత్యత్వం తాదృశం సత్యత్వం శాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి). † (గగనకుసుమవదితి) యుక్తిబాధోహ్యుక్తః సత్త్వానామేవ లౌకికపురుషైర్నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వమ్. అతస్తాదృశమసత్యత్వం నేత్యర్థః. † హేతుమాహ (సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాదితి) సదితి బోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణం న సత్యత్వమిత్యర్థః. † తర్హి సదద్వైతభఙ్గస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పన్న ఇతి) † తర్హి నసాధకత్వమిత్యత్రాహ (తదేతి) † పరిహరతి (నైవమితి) నైవమ్ - ఉపాయకాలే౽పి సత్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం మిథ్యార్థవిషయత్వాత్. † జ్ఞానస్య దోషమూలత్వాద్విషయమిథ్యాత్వే నిదర్శనమాహ (యథేతి) † పూర్వం పశ్చాత్తన బాధాదర్శనమభ్యుపేత్య మాహ యుక్తమ్.

బాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నే రపి మిథ్యాత్వమ్। † పశ్చాత్తనబాధాదర్శనఞ్చాసిద్ధమ్। † శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్। † తత్తు భ్రాన్తిమూలమితిచేత్। † ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తమ్। † పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనంతు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహాసనేన.

౮౫. † యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనీతి. † తదయుక్తమ్। † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేన సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో

ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ (పశ్చాదితి). † తదుపపాదయతి (శూన్యమితి). † తద్వాక్యం తత్ప్రామాణ్యమపి భ్రాన్తిసిద్ధమితి శఙ్క్యతే (తత్త్వితి). † తుల్యత్వమాహ (ఏతదపీతి). † పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదినఏవ సాధకమ్. తతఃపరం నిషేధ్యాభావేననిషేధానుదయాదిత్యాహ (పాశ్చాత్త్యేతి) ప్రామాణ్యాదీనాం దోషమూలత్వం ద్వయోరపి తుల్యమ్। పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనంతు శూన్యవాదినోఽధికమిత్యర్థః. సర్వశూన్యవాదినోపి పరో నిషేధోస్తి. సర్వమస్తీతి వచనంహి తన్నిషేధ ఇతిచేత్తర్హి ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనస్యాపి ప్రపఞ్చసత్యతావచనం నిషేధస్స్యాత్. నాస్తీతివచనమేవ నిషేధ ఇతిచేత్తత్తు శూన్యవాదినఏవేతి భావః. ఇదంచ వేదాప్రామాణ్యం మృషావాదినాం సౌగతానాంచ సమానమ్.

౮౬. † యదాహుః—వేదోఽనృతో బుద్ధకృతాగమోఽనృతః ప్రామాణ్యమేతస్యచ తస్యచానృతమ్। బోద్ధాఽనృతో బుద్ధిఫలే తథానృతే యూయంచ బౌద్ధాశ్చ సమానసంసదఇతి॥ నను—విషయసత్యత్వరూపం శాస్త్రప్రామాణ్యం విద్యతఇతి మహది (దం)హ) వైషమ్యమస్మాకమితిచేన్న। కింకతిపయ విషయసత్యత్వం వివక్షితమ్। ఉత కృత్స్నవిషయసత్యత్వమ్. కతిపయవిషయసత్యత్వం బుద్ధాగమస్యాప్యస్తి। సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వాదేస్సంప్రతిపన్నత్వాత్. కృత్స్నవిషయసత్యత్వన్తు శ్రుతేరపి త్వయా నస్వీకృతమితి. కించ। విషయసత్యత్వం దుర్వచమ్। సత్యతయాభ్యుపేతస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవిషయత్వానభ్యుపగమాత్. యత్తు—※ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గాభావాన్నతు ప్రత్యక్షప్రాబల్యాదిత్యుచ్యతే। తత్ర తాత్పర్యలిఙ్గాభావోఽభ్యుపేతఏవ. తేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాక్షమత్వమవర్జనీయమాపతతి। నహి వేదాన్తిభిరర్థవాదాదేరన్యపరత్వాత్స్వార్థే ప్రామాణ్యం త్యజ్యతే। మన్త్రార్థవాదానామపి స్వార్థే ప్రామాణ్యస్య భవద్భిరేవోపపాదితత్వాత్. అతఃస్తుతిపరత్వాద్యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనమిత్యపసిద్ధాన్తః. అర్థవాదానాం స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి కథం తద్యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనమితి చేత్। ఉచ్యతే—ప్రమాణావిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమ్. ఉపక్రమోపసంహారాదిష్వపూర్వత్వమపి తాత్పర్యలిఙ్గతయాహ్యుక్తమ్ ※ అభ్యాసోఽపూర్వతాఫలమితి. అపూర్వత్వం సాధక బాధక ప్రమాణాగోచరత్వమ్. యథాహుః— ※ అసన్నికృష్టవాచాచ ద్వయమత్ర జిహాసితం। తాద్రూప్యేణపరిచ్ఛిత్తిస్తద్విపర్యయతోపి వేతి॥ అతఏప్రమాణాన్తరాగోచరత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమత్ర నాస్తీతి యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనమ్। నత్వర్థవాదత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాదితి. అతస్తాత్పర్యలిఙ్గాభావోనామ ప్రత్యక్షాదివిరోధే పర్యవస్థితఇతి శాస్త్రం నతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమమ్. † శాస్త్రప్రాబల్యనిరసనం పరిసమాపయతి (అలమితి) † యద్వా—యత్తు ప్రత్యక్షమిత్యాదినా న్యాయముఖేన కృతం పరపక్షప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అలమితి) ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః కుతర్కః। తతఏవాప్రతిష్ఠితత్వం - స్వవిరుద్ధబౌద్ధమతోపయుక్తయుక్తికథనాత్పరిహసనీయత్వమ్. పరేణ ప్రత్యక్షాదపి శాస్త్రస్య ప్రాబల్యంవదతా ప్రబలతయాభిమతం శాస్త్రం పురస్కృత్య పశ్చాత్తర్కః ప్రతిపాదితః. సిద్ధాన్తేతు—ప్రబలతయాభిమతలౌకికప్రమాణగతిం ప్రథమం నిరూప్య పరోక్తదుస్తర్కం నిరస్య లౌకికప్రమాణవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యంచ ప్రతిక్షిప్తమ్. [ఇతి ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్ శాస్త్రసత్యత్వదూషణమ్].

౮౭. † శాస్త్రస్య లౌకిక ప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనేన శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యతస్సామర్థ్యాత్సిద్ధమ్. విశేషేణ శబ్దస్య పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్త్యా సవిశేష పరత్వోపపాదనాచ్చ శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యేన సిద్ధమ్. అథాపి యే వాక్యవిశేషాఃపరేణ నిర్విశేషపరత్వేనోదాహృతాః। తేషాం సవిశేషపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయితుమారభతే (యదుక్తమిత్యాదినా) † తత్రనిర్విశేషపరత్వం సంగ్రహేణానువదతి (యదుక్తమితి) జ్ఞానైకరసత్వేన శోధకవాక్యేషు ప్రతిపన్నత్వాన్నిర్విశేష [పర] త్వమ్. తచ్చ కారణవాక్యేషు ప్రతిపన్నమ్. వస్తుమాత్రశబ్దేనాన్యత్ర సగుణబ్రహ్మణి తాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే. ఇత్యాదీనీత్యుక్తే తస్యామేవోపనిషది పర్యవస్యతీతి తద్వాక్యవృత్త్యర్థమిత్యేవమాదీనీత్యుక్తమ్. † తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి). † కుతఇత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) ※ యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయతే। అస్యాయమర్థః - యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతేన అశ్రుత మమత మవిజ్ఞాతం శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి। నతు బ్రహ్మణస్సత్తయా సర్వం జ్ఞాతం భవతీతి. దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాత్, మృద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాచ్చ. నహి బ్రహ్మసత్తయా మృత్పిణ్డసత్తయావా తత్తత్కార్యం జ్ఞాయతే ※ కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి ముణ్డకోపనిషది. ※ ఆత్మనిఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి బృహదారణ్యకేచ శ్రవణాచ్చ. అతోయథోక్తఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యార్థః. నహి ఘటజ్ఞానేన పటజ్ఞానసంభవ ఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నసంభవతీతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోస్తద్దృష్టమిత్యాహ యథా సోమ్యేతి. తత్రాప్యసత్కార్యవాదముఖేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిశఙ్కాం పరిహరతి వాచారమ్భణమితి. వాచా - వాక్శబ్దోఽజహల్లక్షణయా వాక్పూర్వ వ్యవహారపరః. వాచేతి తృతీయయా ప్రయోజనతయా హేతుత్వం వివక్షితమ్. ఆరమ్భణమితి కర్మణిల్యుట్. ఆరభ్యతే ఆలభ్యత ఇత్యారమ్భణమ్ ※ ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోః. మృత్పిణ్డేనేత్యర్థసిద్ధమ్. వికారః - ఘటత్వాద్యవస్థా.

[illegible] మృత్పిణ్డత్వేన నామరూపాన్తరేణ వ్యపదేశే. మృత్పిణ్డో నామరూపాభ్యాం [illegible]. [illegible] మృన్మయం [illegible] మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ [illegible] ప్రామాణికమిత్యర్థః. [illegible]. అత్ర శ్లోకే [illegible]. అతోఽత్ర సాధారణ్యం. తత్ర [illegible] యా [illegible]। నైవాపి [illegible]. అత్ర మృత్తికా [illegible] తత్ర మృత్తికేత్యేవ సత్యమితిహి వాక్యమ్. [illegible] వ్యావహారికమితి చేత్। మృత్పిణ్డస్యాపి సత్యత్వం వ్యావహారికమితి [illegible]. [illegible] తుల్యం స్యాత్। కార్యకారణయోరైక్యాత్, [illegible] కార్యవిజ్ఞాన[illegible]మస్తు. తథా [illegible] ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమితి శఙ్కా, యా [illegible] బ్రహ్మైకకారణతామాహ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి. శ్రుతిగతసచ్ఛబ్దాదిభిః [illegible] సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైతదుక్తమ్. సగుణబ్రహ్మపరమిదమిత్యస్య [illegible] చేత్యభిప్రాయేణ పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. అగ్రే - సృష్టేః పూర్వమిత్యర్థః. అనన్తరం సృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. విజాతీయసజాతీయస్వగతనానాత్వవ్యావృత్తిరత్ర వివక్షితా చేత్ ఇతి వాక్యమయుక్తమ్. నహి బ్రహ్మణః కాలవిశేషే నిర్విశేషత్వమ్. వైషమ్యనైర్ఘృణ్య పరిహారాయ జీవబహుత్వే తత్కర్మప్రవాహ తదనాదిత్వానామభ్యుపగన్తవ్యత్వాచ్చ. తద్బహుత్వమపారమార్థికమితి చేన్న। పారమార్థిక బహుత్వస్య ఇదానీమభావాదగ్రశబ్దవైయర్థ్యాత్। నచాగ్రశబ్దస్యావివక్షితార్థతా। అనన్తరం సృష్టేరుక్తేః. అతోఽగ్రే కాలరూపవిజాతీయభేద [అత్మవర్గ] శ్చేతనరూపసజాతీయభేదస్సార్వజ్ఞ్యాదిసృష్ట్యనుగుణగుణరూపస్వగతభేదశ్చ తదానీమస్తీతి విజాతీయాదిత్రివిధభేదనిరాసపరత్వం విరుద్ధమ్ - కారణవాక్యత్వాత్. నచేదిదం కారణవాక్యమ్। ఈదృశానాం కారణవాక్యానాం సర్వశాఖాప్రత్యయనయావిజాతీయాదిభేదనిరాసపరత్వేన కారణపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమప్రమాణం స్యాత్. అవధారణవాచిన ఏవకారస్య స్వయంవ్యావర్త్యవిశేషోపస్థాపనాసమర్థస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరార్థవిరోధివ్యావర్తకత్వనియమదర్శనాత్। సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమ్. నహ్యయం విద్వానేవేత్యవధారణం బ్రాహ్మణత్వం వ్యావర్తయతి। అపిత్వవిద్వత్త్వమేవ. అతశ్శబ్దస్వారస్యాత్సదేవేతి నిరస్యమానమసత్త్వమేవ నతు విజాతీయభేదః. యద్యపి సద్విజాతీయమసత్। తథాపి తస్య వ్యావర్త్యత్వం నవిజాతీయత్వాకారేణ। అపితు సద్విరోధిత్వరూపేణ. సదేవ - నతుకదాచిదసదిత్యర్థః. సచ్ఛబ్దోహి మానసంబన్ధయోగ్యతాలక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే. అయంచ సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూతపరమాత్మవాచకోపి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకం పరమాత్మానముపస్థాపయతి। ఏకమేవేత్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మోచ్యతే। కారణత్వావస్థాయామేకత్వావధారణస్య బహుస్యామితి ప్రవక్ష్యమాణకార్య బహుత్వప్రతియోగ్యేకత్వపరత్వాత్. ※ ఏకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయమిత్యుక్తదృష్టాన్తసామర్థ్యాత్ ※ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చాయమేవార్థః. వైశేషికాదిభిర్నిత్యత్వేనోక్తానామాకాశాదీనామపి సంహారాభిప్రాయ ఏవకారః. ఏవమవిభక్తనామరూపత్వాద్బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం సిద్ధమ్। భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వమ్. అద్వితీయమితి నిమిత్తాన్తరనిషేధః। ఉపాదానస్య ప్రస్తుతత్వేన నిమిత్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. పరతన్త్రరూపవిశేషాణాం విహితత్వాత్. నిషేధస్యచ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్. ఉపరితనవాక్యసంగతేరపేక్షితత్వాచ్చ. ఏకమేవేతి శబ్దస్యావిభక్తనామరూపతాపరత్వం బహుస్యామిత్యనేనావగమ్యతే ※ తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన అద్వితీయపదస్య నిమిత్తాన్తరాభావ పరత్వమవగమ్యతే. పరస్య బ్రహ్మణః సర్వదాసత్త్వేన సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమిత్యుపరితనేన ※ కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాదివాక్యేనావగమ్యతే. కథమసతఇత్యాదివాక్యం వైశేషికమతనిరాసపరమ్। నతు క్షణికవాదినిరాసపరమ్। నశూన్యవాదినిరాసపరంచ. క్షణికశూన్యవాదినిరాసే కృతేప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య వైశేషికమతనిరాససాపేక్షత్వాత్. ※ తద్ధైకఆహుః అసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యారబ్ధత్వాచ్చ, నహి క్షణికత్వం శూన్యత్వంచ కాలవిశేషే భవతి. అతోఽసత్కార్యవాదనిరాసపరం తద్ధైకఆహురిత్యాదివాక్యమ్. కుతస్తు ఖలుసోమ్యైవం స్యాదితి మృద ఉత్పన్నస్య మృదాత్మకత్వవదసత ఉత్పన్నస్యాసదాత్మకత్వ ప్రసఙ్గఇతిభావః. ఉత్పత్తిర్నామ ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరిత్యయమర్థో వాచారమ్భణమిత్యనేన శిక్షితః. తదుపజీవ్యోచ్యతే కథమసతస్సజ్జాయేతేతి. కథం నిరాశ్రయావస్థాసంభవఇత్యర్థః. తదైక్షతేతిసర్వజ్ఞత్వమ్, అసృజతేతి నిమిత్తత్వమ్, బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వమ్, సత్యసంకల్పత్వంచ, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం। చోక్తం భవతి। జీవేనాత్మనా - జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః. ※ సిహ్మేన భూత్వా బహవో మయాత్తా వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్ ※ యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదివచనాత్ ※ తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతన ఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్చ, శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వ[ముఖ్యతాయాశ్చ]స్య ముఖ్యతయో)పపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః. సదాయతనా ఇత్యనేన సర్వాధారతా. తతఏవ సర్వనియమనంచసిద్ధమ్. ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతఇతి ప్రశాసనేన ధారకత్వ శ్రవణాత్. † ఏవం సర్వాధారత్వ సర్వనియమనసర్వాన్తరత్వైశ్శరీరలక్షణైర్జగచ్ఛరీరకత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తమ్. ఆదిశబ్దేన సృష్ట్యుపయోగినశ్శ్రుత్యన్తరసిద్ధాగుణాగృహ్యన్తే. ఐతదాత్మ్యమిత్యనేన కృత్స్నస్య జగతః తదాత్మకతాచావగమ్యతే. తత్సత్యమితి తదాత్మకత్వేనైవ జగతః ప్రామాణికత్వమ్. జగతస్స్వనిష్ఠత్వేన ప్రతీతిః భ్రాన్తిరిత్యర్థః. అనేకకృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మ్యం। ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం సఆత్మేతి నిర్దేశః. ※ రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజఞ్చేతి వదన్యోన్యసంబన్ధిత్వ

జగదుపాదానత్వమ్, జగన్నిమిత్తత్వమ్, సర్వజ్ఞతాం, సర్వశక్తియోగః, సత్యసఙ్కల్పత్వమ్, సర్వాన్తరత్వమ్, సర్వాధారత్వమ్, సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతామ్, కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాంచ ప్రతిపాద్య। †ఏవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ప్రకరణస్య. † ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే. † అత్రాప్యారమ్భణాధికరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే.

తాత్పర్యాతిశయకృతః. యద్వా ※ సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతివత్కృత్స్నజగదన్తర్యామిత్వాత్తవాత్మాసఇత్యర్థః. తస్మాత్త్వంశబ్ద తదర్థ తద్బుద్ధయస్తత్పర్యన్తాఇతి తత్త్వమసీత్యస్యార్థఇత్యాహ (ఏవంభూతేతి) ఏవంభూతశబ్దేన తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం సూచితమ్. అస్యాస్సద్విద్యాయాస్సవిశేషవస్తున్యేవ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గం విద్యతే. ఉపక్రమేతావత్ ※ ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకావాచార్యపాదైరుక్తౌ ※ ఛాన్దోగ్యే కేచిదాహుర్దిశతిరుతతమాదేశమప్రాక్ష్యఇత్యత్రాఙ్పూర్వస్తూపదేశం ప్రకటయతి సతో న ప్రశాస్తిం ఘఞన్తః। నోకర్తర్యస్తి కర్మణ్యగణి ఘఞిహ సత్కర్తృశాస్త్రా నకర్మస్యాత్సౌత్యకర్మోపదేశే తదిదముతతమాదేశవాచోపదేశ్యమ్॥ అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్తిం వదతి దిశిరసావాఙ్పూర్వో నోపదేశం శాస్తా సోతి ప్రసిద్ధో నహిపరఇహచాపేక్షితార్థప్రసఙ్గః। యుక్తోసాధారణోక్త్యా ఘఞగణికరణేప్యత్ర వైకల్పికత్వం శాబ్దోక్తం కారకాణాం ననుకరణతయాకర్తరిస్యాద్వివక్షాఇతి ॥ ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్యముచ్యతే। ప్రకృత్యర్థః ఉపదేశః। ప్రత్యయార్థః కర్మత్వమ్ ※ అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞో విహితత్వాదుపదేశే బ్రహ్మణి కర్మత్వోపపత్తేశ్చ. ప్రశాసనేతు బ్రహ్మ నకర్మ। అపితుకర్తృ। కర్తృవ్యతిరిక్తకారకేహి ఘఞ్ప్రత్యయవిధిః। నాత్ర కర్తరి కప్రత్యయ ఉపపద్యతే ※ క్ఙితిచేతిగుణప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే ॥ దిశిధాతోరిగుపధత్వేన ※ ఇగుపధాత్కిఇత్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తేర్గుణాభావాత్. అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్తఏవాయమాదేశశబ్దః. సచ ప్రత్యయః కర్తర్యవిహితఇతి కర్మార్థత్వస్యైవ యుక్తత్వాదుపదేశ్యమేవాదేశశబ్దవాచ్యమితి. అత్రోచ్యతే —ప్రకృత్యర్థశ్శాసనంప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. అన్యథాస్వారస్యభఙ్గాత్. ఆఙ్పూర్వోదిశతిర్నియోక్తృప్రయోజనవచనః. ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచనఇతిహి న్యాసకారః. నియోక్తరి ప్రయోజనం యస్య తస్యార్థస్య వాచకఇత్యర్థః। ఏవమన్యత్రాపి. కించ ఉపదేశ్యత్వం లౌకికాలౌకికకర్మబ్రహ్మాద్యర్థసాధారణమ్. శాసితృత్వంతు బ్రహ్మణోఽసాధారణమ్ ※ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానామ్ ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిశ్రుతిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ శ్రవణాత్. నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణోసాధారణమితిచేన్న। ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తితత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్యప్యపరిమితసుఖప్రాప్తిదుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షాదుపదేశ్యం స్యాత్. తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మతదుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణమ్. ప్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వ మర్థసిద్ధమ్. అత ఉపదేశ్యత్వకథనవైయర్థ్యంచ. నను—※ యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేనైకవాక్యత్వాత్సర్వజ్ఞానేనాస్య జ్ఞానహేతుతా విశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితిచేత్। తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యతోక్త్యాచార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాదప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తమ్. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వేనహి నిమిత్తత్వంసిధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరే సత్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతఃప్రతిపిపాదయిషితవస్తునో వివక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితమ్. ఘఞ్ప్రత్యయస్యతు కరణే వ్యుత్పన్నత్వాత్ ※ వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దోక్తన్యాయేన కర్తుర్యేవ[కా]క)రణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథాప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరీతి సూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయావినా కర్తర్యసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాస్వారస్యం ప్రత్యయస్వారస్యంచ. ప్రశాసనపక్షేతు ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూత ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థాచిత్యంచేతి వైషమ్యమ్ - అతః ప్రశాసితైవాదేశశబ్దాభిధేయఇతి స్వీకర్తుం యుక్తమ్. ఏవముపక్రమేనిరుపాధికప్రశాసనగుణయోగఉక్తః. తథా జగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వం తదనుగుణ సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికంచావగతమ్. ఉపసంహారేచ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవాన్తర్యామిత్వంనామ గుణవిశేష ఉక్తః - అస్యైవార్థస్య బహుశ ఆవర్తితత్వాదభ్యాసోప్యస్తి. ఏవం బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదిగుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాదపూర్వతాసిద్ధా. ఏవముపాసకస్య ※ తస్య తావదేవచిరం యావన్నవిమోక్ష్యే అథసంపత్స్యఇతి శరీరపాతానన్తరం మోక్షశ్రవణాత్ఫలమపి విద్యతే. పితుః పుత్రంప్రతి ప్రతివచనరూపత్వాదర్థవాదశ్చలబ్ధః. మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తోపపాదనాదుపపత్తిశ్చేతి. అస్మిన్దృష్టాన్తత్రయేపి వివర్తపక్షానుగుణః కోపిదృష్టాన్తో నదృశ్యతే। అపితు పరిణామపక్షానుగుణఏవ దృశ్యతే. దార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యేపి తత్తేజోసృజతేత్యుక్తమ్। నతు త[థా]ద)భ్రమదితి అతోస్యాం శ్రుతౌ వివర్తపక్షప్రసఙ్గోపి నాస్తి. శ్రుత్యన్తరేషుచ ※ తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదికం శ్రూయతే। నతు వ్యవర్తతేతి. సూత్రంచ ※ పరిణామాదితి। నతు వివర్తాదితి. స్మృతిషుచ ※ కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతే యథైకమ్। క్షితితల[పరిణామతో] పరమాణవో) ఽనిలాన్తే ఇత్యాదిషు పరిణామపక్షఏవ దృశ్యన్తే. అతశ్శ్రుతి స్మృతిసూత్రస్వారస్యాత్పరిణామఏవాభ్యుపగన్తవ్యః. నచ పరిణామస్సద్వారకఏవ భవితుమర్హతి। నిర్వికారత్వనిర్దోషత్వానుప్రవేశశరీరశరీరిభావాదివిషయానేక శ్రుతిస్వారస్యాదన్యథా తద్విరోధప్రసఙ్గాచ్చేతి. † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం కిమ్। కథం తదుపపాదనమిత్యాశఙ్కాయామేతద్విస్తరో వేదార్థసంగ్రహఇత్యాహ (ప్రపఞ్చితఇతి) † అత్రాపేక్షితార్థః కథం జ్ఞాస్యత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) నిపుణతరమ్ - తస్యాధికరణస్యైతదర్థైకవిషయత్వాదితిభావః. [ఇతి సద్విద్యాయా స్సవిశేషవిషయత్వసమర్థనమ్].

౮౬. † ※ ౧ అథ పరా యయా తదక్షరమిత్యత్రాపి † ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వ విభుత్వ సూక్ష్మత్వ సర్వగతత్వావ్యయత్వ భూతయోనిత్వ సార్వజ్ఞ్యాది కల్యాణగుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః.

౮౭. † ※ ౨ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థాభిధానవ్యుత్పత్త్యా

౮౬. † అథ పరేతి — వ్యాఖ్యానాయాః పరవిద్యాయా సవిశేషపరత్వమాహ (అథ పరేత్యాదినా). † అపాణిపాదమిత్యన్తానాం పదానాం విషయమాహ (ప్రాకృతానితి) ప్రాకృతాః - ప్రకృతిసంబన్ధినః। అనేన పదేన క్వచిత్పిష్టస్యాపి క్వచిన్నిషేధ ఇతి నిషేధ్యానాం క్వాపి సిద్ధిర్దర్శితా భవతి. ప్రాకృతాః - ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తాః। జీవగతా దోషాశ్చ ప్రాకృతాః. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్ - ప్రత్యక్షాగోచరమనుమానాద్యగోచరమ్. యద్వా - ఘ్రాణాదీన్ద్రియాగోచరమ్. అగోత్రమవర్ణమ్ - ప్రాకృతనామరూపరహితమ్. అచక్షుశ్శ్రోత్రమ్. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానం నభవతి. అపాణిపాదం - ఇన్ద్రియాధీనచేష్టం నభవతి ※ అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ※ పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణ ఇతి శ్రుతేః. అనేన పదద్వయేన జీవగతహేయనిషేధః. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానత్వం తదధీనప్రవృత్తిత్వమపి జీవగతధర్మః. సర్వగతం సుసూక్ష్మమితి పాఠక్రమః - తథాప్యర్థక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం సూక్ష్మత్వసర్వగతిత్వేతి. సూక్ష్మతయాహి వ్యాప్తిః. నిత్యత్వేన కాలాపరిచ్ఛేదః। విభుం - ప్రభుం. ప్రభుత్వం నియన్తృత్వం - జగత్కారణత్వం ఫలితమ్. అనేన వస్తుపరిచ్ఛేదనిషేధః. సర్వగతత్వేన దేశాపరిచ్ఛేదః. అవ్యయత్వం వ్యయశబ్దోపలక్షితదోషవిరోధిత్వం నామ గుణ ఇత్యభిప్రాయేణ కల్యాణగుణైస్సహ తన్నిర్దేశః. యద్వా - అవ్యయత్వం - ఏకరూపత్వం పూర్ణత్వం వా. భూతయోనిత్వం జగత్కారణత్వమ్. ఏతత్ప్రకరణస్థేన యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యనేన వాక్యేన సార్వజ్ఞ్యముక్తమ్. సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - సర్వం స్వరూపతో వేత్తి సర్వం ప్రకారతశ్చ వేత్తీత్యర్థః. పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యస్య పూర్వవదర్థః. [ఇతి పరవిద్యాయాః సవిశేషవిషయత్వ సమర్థనమ్].

౮౭. † అథ శోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వం నిరస్యతి (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) నఖల్వేవముపన్యస్తః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయాచార్యపాదైః. తథాహి - సత్యాదివాక్యం సత్యాదిగుణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి। నీలముత్పలమిత్యాదిషు సమానాధికరణవాక్యేషు విశిష్టైకార్థపరత్వవ్యుత్పత్తేః. సత్యాదివాక్యస్యచ సమానాధికరణత్వాచ్చ. తథాచ సామానాధికరణ్యలక్షణం ※ భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినోక్తం శాబ్దైః. తత్ర యదుక్తం సామానాధికరణ్యస్యైకార్థ్యపరత్వవ్యుత్పత్తేరైకార్థ్యస్యచ పదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చాసిద్ధేస్స్వరూపమాత్రైక్యపరత్వం సత్యాదిసమానాధికరణపదానామాస్థేయమితి తదయుక్తమ్: వికల్పాసహత్వాత్. కిం సత్యాదిపదాని తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి। ఉత స్వరూపమాత్రపరాణి। ఉత విరోధివ్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణీతి వివేచనీయమ్. నతావద్విరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి - వ్యావృత్తీనామనేకత్వే నైకార్థ్యాసిద్ధేః. వ్యావర్త్యానేకత్వాద్వ్యావృత్తయోహ్యనేకాస్స్యుః. నాపి స్వరూపపరాణి తథాసతి పదానాం పర్యాయత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిప్రసఙ్గాత్, ఏ[కే]క)తరపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి తదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి। వికల్పాసహత్వాత్. కిం విరోధివ్యావృత్తీనాం స్వరూపావచ్ఛేదకత్వముపలక్షణతయా విశేషణతయా వా। నతావదాద్యః కల్పః। ఏకేనోపలక్షణేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమిత్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. ఉపలక్ష్యాద్బహిర్భూత ఉపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయో ధర్మ ఉపలక్షణమితి హ్యుపలక్షణవిదః. తథాచ శాఖాదిషు దృశ్యతే. తథాచ సత్యే[కే]క)తరవైయర్థ్యం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ, కథం తర్హి భవత్పక్షే జన్మాదిబహూపలక్షణత్వమేకస్యైవ బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే—తత్ర హ్యుపలక్ష్యస్య ధర్మిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి ప్రత్యుపలక్షణముపలక్ష్యధర్మభేదో జగత్సృష్ట్యాద్యనుగుణజ్ఞానశక్త్యాదిరూపోస్మాభిరభ్యుపగమ్యతే। అన్యథా తత్రాప్యనేకోపలక్షణవైయర్థ్యం ప్రసజ్యత ఏవ. త్వత్పక్షే త్వనేకోపలక్షణోపలక్ష్యధర్మభేదానభ్యుపగమాదుక్తదోషో దుర్వారః. తదభ్యుపగమే హి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. నాపి ద్వితీయః - విశేషణభూతానాం వ్యావృత్తీనామనేకత్వే నైకార్థ్యాసిద్ధేః. విశేష్యాన్తర్భూతో విశేష్యప్రతీత్యుపాయో ధర్మో హి విశేషణమ్. విశేష్యాన్తర్భావో నామ జ్ఞాప్యాన్తర్భావః. విశేషణభూతార్థభేదేపి విశేష్యభూతప్రధానార్థైక్యాదేకార్థసిద్ధిరితి చేత్ - తత్సఖణ్డవాక్యార్థవాదినోపి సమానమ్. కస్తర్హి విశేష ఆవయోరితి చేదయమేవ విశేషో యదేకస్య మతే పదానాం లాక్షణికత్వమితరస్య పక్షే తేషాం ముఖ్యత్వమితి। యచ్చోక్తం విశేషణాన్తరవిశిష్టే వస్తుని విశేషణాన్తరాన్వయాద్విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి. తదసత్। వికల్పాసహత్వాత్। ※ పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకమ్। న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రక్రియయాహి వాక్యమర్థమవబోధయతి. తత్ర కిం పదానాం పదార్థ[స్మా]స్మ)రణదశాయామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః। ఉత పరామర్శదశాయామ్। ఆహోస్విద్వాక్యార్థాభిధానదశాయామ్. నతావత్ప్రథమః కల్పః। స్మరణదశాయాం పృథక్పృథక్పదార్థస్మరణేన మిథోఽన్వయప్రసఙ్గాభావాత్. నాపి ద్వితీయః। ఏకస్మిన్వస్తున్యవిరుద్ధానేకవిశేషణసమవాయస్య ప్రత్యక్షాద్యవగతస్య యథావస్థితవస్తుపరామర్శదశాయాం పరామృశ్యమానత్వాత్. నాపి తృతీయః। వాక్యార్థాభిధానదశాయాం సర్వైః పదైః యుగపదనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకత్వేన క్రమాభిధానప్రయుక్తాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాభావాత్. యథైవహి ద్వే చక్షుషీ జాతిగుణాద్యనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయామేకాం ధియం యుగపజ్జనయతః। తథైవానేకపదాని

౧॥ ముణ్డ - ౧ ముణ్డ - ౧ ఖ - ౫. ౨॥ తై - ఆనం - ౧.

యుగపదేవ తత్తద్విశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకాని భవన్తి. క్రమేణాభిధానేపి నాన్యోన్యస్య సమవాయప్రసఙ్గః । పదాన్తరోపాత్తే విశిష్టే విశేష్యాంశస్యైవ పదాన్తరోపాత్తవిశేషణేన విశేష్యమాణత్వాత్. తచ్చ యథాదృష్టవిషయత్వాత్పదానాం వ్యుత్పత్తేః. అన్యథా భవత్పక్షే వ్యావృత్తిరూపవిశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావః క్రమాభిధానప్రయుక్తో దుర్వారః. అతో యథోక్తఏవ పరిహారస్తవాపిశరణమ్. క్రమేణాభిధానాభ్యుపగమే కథముద్దేశ్యోపాదేయవిభాగసిద్ధిరితిచేత్. ఉచ్యతే—జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగోహ్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. సచ యుగపత్ప్రతిపాదనేపి నాపైతి. ఏకేన వాక్యేనైకవస్తునోఽనేకవిశేషణాన్వయే యుగపత్ప్రతిపాద్యే తత్ర ఏకవిశేషణాన్వయః ప్రాగేవ జ్ఞాతః. విశేషణాన్తరాన్వయస్త్వజ్ఞాతఇతి జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగపరామర్శః పరామర్శదశాయాంహి సంభవత్యేవ యదప్యుక్తం—విశిష్టైక్యప్రతిపాదనే విశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యం ప్రసజ్యతఇతి. తదపి నసాధీయః. విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వాత్సమానవిభక్తేః. తచ్చ వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్ - వ్యుత్పత్తిశ్చ ప్రత్యక్షమూలా. ప్రత్యక్షంచ విశేష్యైక్యమవగమయతి. నతు విశేషణానామైక్యం యథా గౌరిత్యాద్యేకపదప్రయోగేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణవిశేష్యైక్యం తద్గతమేకవచనం నావగమయతి । కింతువిశేష్యైక్యమేవావగమయతి. ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిరేవహి తత్రకారణమ్. తథాసమానాధికరణపదసంఘాతస్థ సమానవిభక్తేరపి విశేష్యైక్యమాత్రపరత్వే నైవ నియామికా । అన్యథా భవత్పక్షేప్యసత్యాదిప్రతియోగివ్యావృత్తిరూపవిశేషణైక్యప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికానాం తత్తత్ప్రతియోగివ్యావృత్తివిశిష్టస్వరూపపరత్వేపి సమానవిభక్తేః ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూత విశేష్యమాత్రైక్య పరత్వవ్యుత్పత్త్యా నవిశేషణైక్యం ప్రసజ్యతఇతిచేత్। తదస్మత్పక్షేపి సమానమ్. ఆవయోర్విశేషస్తు ప్రాగేవోక్తః. యచ్చోక్తం-విశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రసఙ్గఇతి. తదయుక్తమ్। విశేషణభేదమాత్రస్య విశేష్యభేదకత్వాభావాత్. తచ్చ దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యదర్శనాత్. విశేషణభేదస్య స్వతఃప్రాప్తం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షేణ తత్రాపోద్యతఇతి చేత్తన్న। ధర్మివాచకపదైక్యాత్సమానవిభక్తినిర్దేశాచ్చైక్యప్రతీతేః. ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర ధర్మివాచకపదైక్యే సమానవిభక్తినిర్దేశేసత్యపి విశేషణభేదాద్విశేష్యభేదః ప్రతీయతఇతిచేన్నైవం। యతః స్వతః ప్రాప్తం తయోర్విశేష్యైక్యప్రత్యాయకత్వం ప్రత్యక్షేణ తత్రాపోదితమ్. పరోక్షవిషయే ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృగో గౌరిత్యాదివాక్యే ప్రయుక్తే ఖణ్డత్వాది విశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రతీతిర్దృశ్యతఇతిచేత్ పరోక్షవిషయేపి దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదివాక్యే ప్రయుక్తే విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యతఇతి సమానశ్చర్చః । కో నిర్ణాయకఇతిచేత్ యజ్జాతీయవిశేషణానాం నియమేన భిన్నాశ్రయత్వం దృష్టం ప్రత్యక్షేణ । తజ్జాతీయవిశేషణానాం పరోక్షత్వేపి విశేష్యభేదాపాదకత్వమ్ । యథా ఖణ్డత్వాదీనామ్. యజ్జాతీయవిశేషణానాం భిన్నాశ్రయత్వ నియమో నదృష్టః । తజ్జాతీయవిశేషణానాం ధర్మివాచిపదైక్యే సమానవిభక్తినిర్దేశేచైక విశేష్యనిష్కర్షకత్వం యుక్తమ్। యథా నీలత్వాదీనామితి. యత్తూక్తం—సమానవిభక్త్యవగతైక్యవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగఇతి. తదప్యయుక్తమ్ । ప్రాతిపదికాభిహితవిశేషణాన్వయవిరోధాదైక్యపరిత్యాగాపత్తేః. తథాహి - యది సమానవిభక్త్య [న్వయా] వగతత్వాదైక్యం నహాతుం శక్యతే। తర్హి ప్రాతిపదికావసితవిశేషణాన్వయః కథమివ హాతుం శక్యతే యథానీలముత్పలమిత్యాదౌ. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదఙ్గీక్రియత ఇతిచేత్తత్రైక్యప్రతీతిరపి తథైవేతి కిం నస్యాత్. సమానవిభక్తినిర్దేశే పరోక్షేప్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యతఇతిచేత్తథైవ ప్రయోగే పరోక్షేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయప్రతీతిర్దృశ్యతఏవ. తస్మాదైక్యప్రతీతిశ్శాబ్దీతి చేద్విశిష్టప్రతీతిరపి శాబ్దీతి నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాభినివేశాత్. కించ — ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయపరిత్యాగహేతుభూతసమానవిభక్త్యవగతమైక్యం కింస్వరూపమ్ । ఉత తదతిరిక్తమ్. అతిరిక్తపక్షే సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. అనతిరిక్తపక్షే హేత్వసిద్ధిః. ప్రాతిపదికావగతస్వరూపాతిరేకేణ [సమాన] విభక్త్యాకస్యచిదైక్యస్యాప్రతిపాదనాత్. నహి స్వరూపమాత్రవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగః। వ్యధికరణవాక్యేష్వపి తత్త్యాగప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికావగతం స్వరూపం నిర్విశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయ సమానవిభక్తేరైక్యావగమాదిద్యుక్తే స్వరూపావగమాదిత్యుక్తంస్యాత్. తతశ్చైక్యావగమవిరోధరూపహేత్వసిద్ధిః, స్వరూపంతు విశేషణాన్వయావిరుద్ధం వ్యధికరణవాక్యేషు విశేషణాన్వయావగమాదిత్యుక్తమ్. కించ — సమానవిభక్త్యవగతమైక్యం ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూతవిశేష్యమాత్రస్యేత్యుక్తత్వాత్తస్యచ విశేషణభేదావిరోధిత్వాన్న తద్విరోధనిబన్ధనవిశేషణత్యాగోయుక్తః. అతో ననిర్విశేషత్వం వస్తునః। కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమిత్యాదిషు ప్రతియోగిభేదస్య తత్తద్వ్యావృత్తస్వరూపస్యచ శబ్దోపాత్తత్వాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. సత్యాదివాక్యేతు నతథేతి విశేషః. ఏవం శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవాక్యాత్సత్యాదిదార్ష్టాన్తికవాక్యస్య శబ్దద్వారకం వైషమ్యముక్తమ్. అర్థద్వారకంచ వైషమ్యం పూర్వోక్తం ద్రష్టవ్యమ్. కథమితిచేత్ । ఇత్థమ్ - శౌక్ల్యాదేః కస్యచిద్ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మతయా ధర్మాన్తరానపేక్షత్వం యుక్తమ్. బ్రహ్మణస్తు నతథాత్వమితి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావర్తకధర్మా [న్తరా] పేక్షాస్త్యేవ, నహి పరనిర్వాహకత్వానభ్యుపగమే స్వనిర్వాహకత్వసంభవః. కించ—శౌక్ల్యాదిస్వరూపస్ఫురణేసతి నకార్ష్ణ్యాద్యధ్యాసప్రసఙ్గః. అతస్తత్ర స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి యుక్తమభ్యుపగన్తుమ్. బ్రహ్మస్వరూపస్ఫురణేపి తదితరాధ్యాసాభ్యుపగమాద్రజతాదివ్యావర్తకాధిష్ఠానస్వరూపాతిరిక్త శుక్తిత్వాదివత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తసకలేతరవ్యావృత్తిరూపధర్మోఽవశ్యాభ్యుపగమనీయః. యచ్చోక్తం—వాచ్యే ప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్నలక్షణేతి. తదప్యసత్ - విశేషణద్వారేణ విశేష్యపర్యవసాయినశ్శబ్దస్య ద్వారానభిధానే ద్వార్య[న]భిధానాసిద్ధేః. అలాక్షణికత్వేపి విశిష్టాభిధాన స్వరసస్య శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వేస్వారస్యహానిరవర్జనీయా - సాచ నవిరోధాభావే యుక్తా - యచ్చ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణాదృష్టేతి. తచ్చ విధిప్రత్యయాంశస్య ముఖ్యార్థత్వాదయుక్తమ్ । తత్ర విధిప్రత్యయవ్యతిరిక్తశబ్దలక్షణాచ ముఖ్యార్థత్వే ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్స్వీక్రియతే । ప్రస్తుతేతు విరోధాభావాన్నసాయుక్తా. విమతం వాక్యమఖణ్డార్థం సమానాధికరణ

న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. † ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్. † తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థస్వీకారే సతి గుణవిశేషాద్యాకారాః ప్రత్యనీకాకారా వా ఏకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. † ఇయానస్తు విశేషః. ఏకస్మిన్పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా. అపరస్మింశ్చ తేషాం లక్షణా. † నచాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ. ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్. తథాసతి సామానాధికరణ్యసిద్ధిశ్చ. † ఏకస్మిన్వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదాశ్రయణాత్. † నచ ఏకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి. ఏకస్యైవ వస్తునోఽనేకవిశేషణవిశిష్టతాప్రతిపాదనపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య * ౧ † భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి హి శాబ్దికాః.

౮౮. † యదుక్తం ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహతే. † అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయమ్. † కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అతో లిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. † అన్యథా * ౨ నిర్గుణం * ౩ నిరంజనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి. † తదనుపపన్నం। † జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య † తథైవ విచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి

వాక్యత్వాత్ప్రతిపన్నపదవ్యతిరిక్తార్థానుమానోక్తిరనుపపన్నా। వాక్యమఖణ్డార్థమితి పదయోరర్థభేదోఽస్తి వా నవా. అస్తి చేత్ప్రతిజ్ఞావాక్యఏవ హేతోరనైకాన్త్యమ్. నచేదఖణ్డార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాతమేవ నస్యాత్। దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యవైకల్యమవర్జనీయమ్। ప్రకృతిప్రత్యయాత్మకపదపుంజరూపత్వాత్తేషాం వాక్యానామ్। యది భావరూపాఖణ్డార్థప్రతిపాదనాసమర్థమితి ప్రతిజ్ఞా। తర్హి సాధ్యధర్మవచనాన్తర్గతయోస్సమానాధికరణయోర్భావరూపాఖణ్డశబ్దయోరనైకాన్త్యమ్। తస్మాత్సత్యాదివాక్యం సత్యత్వాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. † తదిదముచ్యతే (సత్యంజ్ఞానమిత్యాదినా) † తత్ర నిర్విశేషపరత్వాభావం సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (సత్యంజ్ఞానమితి) † సామానాధికరణ్యలక్షణప్రత్యభిజ్ఞాపకైశ్శబ్దైః హేతుత్వాంశం వివృణోతి † (ప్రవృత్తీతి) † తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం అన్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేన వా ప్రవృత్తినిమిత్తభేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వమాహ (తత్రేతి). † తర్హి కోవిశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) † అవశ్యాశ్రయణీయ ఇత్యత్రాభిప్రేతం వ్యావృత్తీనాం స్వరూపమాత్రత్వే దూషణమాహ (నచేతి). † సామానాధికరణ్యసిద్ధిముపపాదయతి (ఏకస్మిన్నితి) పర్యాయత్వమాపతేత్స్పష్టమితి తన్నకణ్ఠోక్తం † విశేషణభేదేనానేకార్థత్వాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిం నిరస్యతి (నచైకస్యేతి) విశిష్టతాభేదాత్ - తత్తద్విశేషణాన్వయభేదాత్. తథావిధమనేకార్థత్వం నవిరోధి - ప్రత్యుతానుకూలమేవేత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (భిన్నప్రవృత్తీతి) విశేషణతోభిన్నార్థత్వే విశేష్యతశ్చైకార్థత్వే సతి హి సామానాధికరణ్యలక్షణసాద్గుణ్యమిత్యర్థః. సమానాధికరణం వాక్యం కిం విశేషణవిశేష్యసంబన్ధపరమ్, ఉత విశేష్యైక్యపరమ్. ఉత ఉభయపరమ్. ప్రథమే విశేష్యైక్యే ప్రమాణం నస్యాత్. ద్వితీయే విశేషణాన్వయో నిష్ప్రమాణకస్స్యాత్. తృతీయే సంబన్ధద్వయస్యైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వాత్। వాక్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి కేచిచ్చోదయన్తి. తన్న - ప్రాతిపదికేనైవ విశేషణాన్వయస్య బోధ్యతయా సమానవిభక్తినిర్దేశేన విశేష్యైక్య ప్రతిపాదనే వాక్యభేదప్రసఙ్గాభావాత్:

౮౯. † ఏవం సామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గోపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం నిరస్తమ్. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదుక్తమిత్యాదినా) సదేవైకమేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతమద్వితీయపదం పారిశేష్యాత్స్వగతభేదాభావపరమితి గుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహత ఇత్యర్థః. † * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయత ఇత్యాదిసగుణవిషయకారణవాక్యైకార్థ్యమస్తీత్యత్రాహ (అతఇతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాన్నిర్గుణకారణవాక్యేషు సగుణత్వం సగుణకారణవాక్యేషు నిర్గుణత్వం చోక్తం స్యాత్. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యప్రాబల్యాత్సర్వకారణవాక్యాని నిర్గుణపరాణీత్యర్థః. † కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితమిత్యత్రాహ (కారణతయోపలక్షితస్యేతి) జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం-నతు స్వరూపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితస్యేత్యుక్తమ్. కారణత్వశక్త్యా తద్దోషవ్యావర్తకత్వాదైకార్థ్యమవర్జనీయమిత్యర్థః. † అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వోపపాదనం నిరాచికీర్షురనువదతి (అన్యథేతి) † అనూదితమర్థం దూషయతి (తదనుపపన్నమిత్యాదినా). † తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం సవిశేషవిషయత్వే [illegible]త్యాహ (జగదితి). † (తథైవేతి) అద్వితీయపదం యథా ధిష్ఠాత్రన్తరనివారణపరమేవ భవతి। తథైవేత్యర్థః. † (విచిత్రశక్తియోగమేవేతి) ఉత్తరవాక్య

౧॥ కైయటే - వృద్ధాహ్నికే. ౨॥ మన్త్రికోపనిషత్. ౩॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౯.

※ ౧ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ※ ౧ తత్తేజో సృజతేత్యాది. † అవిశేషేణాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః। కథం। జ్ఞాయతఇతిచేత్ । † సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వమ్ ※ ౨ సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీ దేకమేవేతి ప్రతిపాదితమ్. కార్యోత్పత్తిస్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థం నిమిత్తాన్తరమితి తదేవాద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవగమ్యతే. † సర్వనిషేధేహి స్వాభ్యుపగతాస్సిసాధయిషితా నిత్యత్వాదయశ్చ నిషిద్ధాస్స్యుః. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చాత్రభవతో విపరీతఫలః। † సర్వశాఖాసు కారణాన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామత్రోపసంహారహేతుత్వాత్. † అతశ్చ కారణవాక్యస్వభావాదపి సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యతఇతి విజ్ఞాయతే.

౮౯. † నచ నిర్గుణవాక్యవిరోధః † ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం ※ ౩ నిర్గుణం ※ ౪ నిరంజనం, నిష్కలం, నిష్క్రియం, శాన్తమిత్యాదీనామ్. † జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదిన్యోపి శ్రుతయః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతా మభిదధతి. † నతావతానిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమ్ † జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ । † జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్య జ్ఞానాశ్రయ

ముపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధిష్ఠాతృత్వశక్తియోగమేవావగమయతి - నతు నిర్గుణత్వమిత్యర్థః. † శఙ్క్యతే (అవిశేషేణేతి) సర్వనిషేధస్య నిమిత్తాన్తరనిషేధస్యచ సాధారణమద్వితీయపదమ్ । నిరుపపదత్వాత్. కించ ఉపక్రమే సదేవైకమేవేతి సజాతీయవిజాతీయభేదయోర్నిషిద్ధత్వా దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయాస్సజాతీయవిజాతీయభేదమాత్రమిథ్యాత్వేఽనుపపన్నత్వాచ్చ. † అద్వితీయపదముపక్రమానుగుణ్యేన స్వగతభేదనిషేధపరంస్యాత్। నతూత్తరవాక్యానుగుణం స్యాత్ । ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి సాక్షాత్పూర్వపక్షిచోద్యమ్. నిమిత్తత్వోపాదానత్వే ఉభే అప్యుత్తరత్ర శ్రూయేతే. తత్రోపాదానాన్తరమద్వితీయపదేన నిషిధ్యేత । నతు నిమిత్తాన్తరమితి పార్శ్వస్థచోద్యమ్. తత్రాహ (సిసృక్షోరితి) అనేన శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి ※ తదైక్షతేత్యనన్తరోక్తత్వాదస్యవాక్యస్య కారణపరత్వం నాపలపనీయమిత్యభిప్రాయేణ సిసృక్షోరిత్యుక్తమ్. కారణపరత్వేచసతి అగ్రశబ్దేన విజాతీయకాలసద్భావసిద్ధేర్జీవానాదిత్వశ్రుతే, రకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిశ్రుత్యర్థాపత్త్యా. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవానాం [కర్మ] సూక్ష్మభేదస్య ప్రళయదశాయా మభ్యుపగమా, దేకత్వావధారణస్య జీవసూక్ష్మభేదసహత్వస్య పరైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ । సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదీనాం సర్గోపయికత్వాచ్చ । విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదాభావస్య దుర్వచత్వాత్.ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చోక్తార్థావిరోధేన నిర్వాహ్యత్వాత్ పరతన్త్రభేదస్య విహితత్వాత్ । నిషేధస్యచ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషస్య ※ నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతఇత్యాదిభిర్నిషిద్ధత్వాత్ । సామాన్యనిషేధస్యచ తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ, అద్వితీయపదస్య స్వతన్త్రభేద నిషేధపరత్వే ప్రాప్తేసతి అవిభక్తనామరూపతాప్రతిపాదకే నైకమితిపదేనోపాదానత్వస్య సిద్ధత్వాన్నిమిత్తాన్తరస్య బుద్ధిస్థత్వాచ్చ, నిమిత్తాన్తరరూపస్వతన్త్రవస్తునిషేధపరమద్వితీయపదమిత్యర్థః. † సర్వనిషేధేఽనిష్టమాహ (సర్వేతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్య † నిర్విశేషత్వవాదే విపరీతత్వమాహ (సర్వశాఖేతి) అత్ర - నిర్గుణవాదే. అత్ర భవతఇత్యుపాలమ్భోవా । సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తగుణస్వీకారఫలః । నతూక్తగుణత్యాగఫలఇతి త్వత్పక్షవిపరీత[ఫల]ఇత్యర్థః. † సవిశేషపరత్వే కారణవాక్యైకార్థ్యం నిగమయతి (అతఇతి) నకేవలం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్చ సవిశేషపర[త్వ]మిత్యపి శబ్దస్య భావః. [ఇత్యఖణ్డార్థసామానాధికరణ్యనిరాసేన సత్యాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వసమర్థనమ్].

౮౯. † అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం నిర్విశేషపరత్వహేతుం నిరస్యతి (నచేతి). † పరేణాపచ్ఛేదన్యాయేనహి నిర్గుణసగుణవాక్యవిరోధః పరిహృతః. అత్ర భిన్నవిషయత్వాద్విరోధఏవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాకృతేతి). † నిర్గుణమితి గుణసామాన్యనిషేధః. నిష్కలమితి శరీరసామాన్యనిషేధః. నిష్క్రియమితి క్రియాసామాన్యనిషేధః. నగుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః । ఆర్థగుణనిషేధబలేన సర్వగుణవిరహావగమాత్ । జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాదర్శనాత్ । బ్రహ్మణో జ్ఞానమాత్రత్వప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వంహి ఫలితమితి శఙ్కయా మార్థగుణనిషేధం పరిహర్తుం శ్రుతిప్రతిపన్నమర్థమనుభాషతే (జ్ఞానమాత్రేతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (నతావతేతి) † కుతఇత్యపేక్షాయాం కిం జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వముచ్యతే. కిమేకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరితి వికల్పేప్రథమం ప్రతివక్తి (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) అయమర్థః - జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాభావః కిం వ్యాప్త్యా కథ్యతే । ఉతశ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యాచేత్ జ్ఞానానాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకం జ్ఞానం కస్యచిద్ధర్మభూతమేవ దృష్టమితి ధర్మత్వేనాఙ్గీక్రియతామ్ । యది శ్రుతిబలాత్ స్వతన్త్రత్వేనాఙ్గీక్రియతే । తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామితి. జ్ఞానానాశ్రయత్వం ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తమ్ । నతు జ్ఞానత్వమాత్రప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వమ్ । అతోవ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. యద్వా - జడస్య ఘటాదేరివ జ్ఞాతృత్వాయోగాత్ జ్ఞాతృత్వేనైవ జ్ఞానస్వరూపత్వమర్థసిద్ధమ్. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ ౩. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧. ౩॥ మన్త్రికోపనిషత్. ౪॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౯.

త్వం సమస్తమనూదితేవాసనాయుక్తమేనేత్యుక్తమ్. †జ్ఞాతృత్వమేవహి సర్వాశ్శ్రుతయో వదన్తి† ※౧ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్. † ※ ౨ తదైక్షత. ※ ౩ సేయం దేవతైక్షత. ※ ౪ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి. ※ ౫ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్. ※ ౬ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ. ※ ౭ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతమ్। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశమీడ్యమ్. ※ ౮ న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ. ※ ౯ ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయో జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వాభావికాన్వదన్తి. సమస్తహేయరహితతాం చ.

ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. † శ్రుత్యా జ్ఞానాశ్రయత్వే సిద్ధేహి తథాభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) † యద్వా - (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపత్వావిరోధాదిత్యర్థః. † ఏకజాతీయయోర్ద్వయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్త్యా విరోధం పరిహరతి (జ్ఞానస్వరూపస్యైవేతి) † జ్ఞాతృత్వే జ్ఞానాశ్రయత్వం పరిహరతి (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) పూర్వవదభిప్రాయః. జ్ఞాతృత్వం యథా ఫలితం భవతి। తాదృశగుణాంశ్చ జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వాదీన్ శ్రుతయస్సర్వశబ్దవివక్షితాః. [బహువచనేన] బహూపనిషద్వాక్యానివా వివక్షితాని. ఏవకారేణ జ్ఞాతృత్వస్యాన్యథాసిద్ధిరభిప్రేతా. హిశబ్దో హేతౌ। జ్ఞాతృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాన్న కాచిదప్యనుపపత్తిరిత్యర్థః † కాః పునశ్శ్రుతయ ఇత్యపేక్షాయాం అర్థగుణనిషేధపరిహారార్థం నిర్గుణశ్రుతిసఙ్కోచసిద్ధ్యర్థం సగుణశ్రుతీనామావిద్యకగుణవిషయత్వశఙ్కాపనోదార్థం చ శ్రుతీర్ద్వయంస్తాభిరేతత్ప్రయోజనత్రయసిద్ధిం చ దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - సర్వం స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ జానాతీత్యర్థః. †జ్ఞానస్య సర్వవిషయత్వం తస్య సమష్టివ్యష్టిసృష్ట్యుపయోగిత్వం ఆత్మసంబన్ధిత్వం చ దర్శయతి (తదైక్షతేత్యాదిత్రయేణ) నిత్యోనిత్యానామిత్యత్ర చేతనబహుత్వముక్తమ్। కామప్రదత్వం చ. జ్ఞాజ్ఞావిత్యత్ర జ్ఞాతృత్వమీశ్వరత్వం చ. తమీశ్వరాణామిత్యత్ర ఈశ్వరత్వదేవతాత్వపతిత్వాని. ఈశ్వరత్వం - నియన్తృత్వమ్. నియామ్యవిషయజ్ఞానవత ఏవ నియన్తృత్వాత్। నియమనస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాచ్చ. నియన్తృత్వేన జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః. దేవతాత్వం - కర్మారాధ్యత్వమ్. పతిత్వం - శేషిత్వమ్. న తస్యేతి కార్యం శరీరమ్. కరణమిన్ద్రియాది ※ కార్యకారణకర్తృత్వ ఇతి ప్రయోగాత్, సమాభ్యధికనిషేధశ్చాత్ర శ్రూయతే. తేనాద్వితీయమితి సామాన్యనిషేధస్య ※ భాగోవానుమన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాదీశ్వరరూప ద్వితీయవిశేషపర్యవసాయిత్వం సూచితమ్. పరాస్యేతి జ్ఞానశక్త్యాదీనాం స్వాభావికత్వముక్తమ్. క్రియా - నియమనమ్. ఏష ఆత్మేతి విశేషవిధానమ్. విశేషనిషేధశ్చ. అర్థగుణనిషేధస్య పరిహర్తవ్యతామభిప్రేత్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవేత్యుక్తమ్. ఆవిద్యకత్వనిరాకరణాయ స్వాభావికానీత్యుక్తమ్. సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేనాప్యావిద్యకత్వశఙ్కా అర్థాత్పరిహృతా. కిం చ—జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేన నిర్గుణవాక్యస్య సంకుచితవృత్తిత్వం చోపపాదితం భవతి. తథాహి - కల్యాణగుణానిత్యస్యాయమభిప్రాయః—గుణవిశేషవిధానం గుణసామాన్యనిషేధో న బాధితుం ప్రభవతి। అపితు తద్వ్యతిరిక్తవిషయ ఏవ భవతి. అన్యథా ※ న హింస్యాత్సర్వా భూతానీతి సామాన్యనిషేధేన ※ అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి హింసావిశేషవిధానబాధప్రసఙ్గాదితి. సమస్తహేయరహితతాం చేత్యస్యాయమర్థః। యథా ※ పశునా యజేత ※ ఛాగస్య వపాయా ఇత్యాదిషు ※ భాగోవా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయాత్సామాన్యశబ్దో విశేషదర్శనే సతి తత్ర పర్యవస్యతి. తథా గుణసామాన్యనిషేధో విశేషగుణనిషేధే పర్యవస్యతీతి. కిం చ—సామాన్యశబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్. యథా గామానయ। గాం బధానేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దో విశేషకటాక్షేణ ప్రయోజకవృద్ధేన ప్రయుజ్యతే. తత ఏవహి తత్ర ప్రయోజ్యవృద్ధశ్చ న సర్వా గోవ్యక్తీరానయతి। కిం తు వివక్షితవ్యక్తివిశేషమేవానయతి। తథైవహి తత్ర వ్యుత్పత్తిః. ఏవం జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణానిత్యనేన। సమస్తహేయరహితతాం చేత్యనేన చ। ఉత్సర్గాపవాదన్యాయస్సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చాభిప్రేతః. ఉపాత్తవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయే సామాన్యశబ్దస్య విరోధపరిహారాయ సంకోచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయః। అవిరోధేపి వైయర్థ్యపరిహారాయ సంకోచశ్చేద్గోబలీవర్దన్యాయః. ఉపాత్తవిశేషవిషయే తస్య సంకోచస్సామాన్యవిశేషన్యాయ ఇతి భిదా. కిం చ—అధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్సత్త్వరజస్తమస్సు ప్రసిద్ధః ※ న హి తస్య గుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి। వక్తుం శక్యా వియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః ॥ ※ సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః। నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య ※ గుణాగుణేషు వర్తన్తే ※ కారణం గుణసఙ్గోస్య ※ నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ ※ నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం ※ దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా ※ వినా హేయైర్గుణాదిభిః ※ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః ※ గుణకలుషస్య సనాతనేన తేనేత్యాదిషు. ఏవం కేవలగుణశబ్దస్య సత్త్వాదిపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాన్నిర్గుణశబ్దాస్సత్త్వాదినిషేధపరాః. † అయం విషయవిభాగో న కేవలమస్మాభిర్భిన్నోపనిషద్వాక్యేషు గుణవిశేషవిధాన గుణవిశేషనిషేధ

౧॥ ముణ్డ - ౧ ము - ౧ - ఖ - ౯. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౩. ౩॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. ౪॥ ఐతరే - ౧ ఖ - ౧. ౫. కఠ - ౨ అ. - ౫ వల్లీ ౧౩. ౬॥ శ్వే - ౧ అ - ౯. ౭॥ శ్వే - ౬ అ - ౭. ౮॥ శ్వే - ౬ అ - ౮. ౯॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౫.

† నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచ విషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపిపాస ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి బ్రహ్మణఃకల్యాణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతిరేవవివినక్తి † తిసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధాభావా † దన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రియణమపి నాశఙ్కనీయమ్.

దన్యనాన్నిశ్చీయతే. ఏకస్మిన్నేవ వాక్యే విషయవిభాగో దృష్టఇత్యాహ (నిర్గుణేతి) గుణసామాన్యనిషేధవద్గుణసామాన్యవిధానమాత్రాభ్యుపగమేన నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచేత్యుక్తమ్. నహిశ్రుతిషు గుణసామాన్యవిధానం క్వచిద్దృశ్యతే। గుణవిశేషాఏవహి శ్రూయన్తే. దోషసమభివ్యాహృతగుణశబ్దస్తూపాదేయతమగుణపరః ※ నస్నాయుస్తైర్యస్య గుణా నశక్యాః ※ సతేగుణానామయుతైకదేశమ్ ※ నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తీత్యాది స్మృతివచనాభిప్రాయేణవా సగుణవాక్యానామిత్యుక్తమ్. తత్ర గుణశబ్దః దోషప్రతిపక్షవచనః। లోకేతథాప్రసిద్ధేః. † ప్రకరణవశా, చ్ఛాగపశున్యాయేన కల్యాణగుణరూపవిశేషపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ. ఉక్తన్యాయద్వయేన విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయస్యావిషయత్వమాహ (ఇతిసగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) ఇతి శబ్దేన పూర్వోక్తసర్వహేతవో వివక్షితాః ఉత్సర్గాపవాదన్యాయాత్, సామాన్య విశేషన్యాయా, దధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్య సత్త్వాదిషు ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యా, చ్చేత్యర్థః. † (సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) అత్రతు విషయవిభాగాన్నవిరోధఇతి నాపచ్ఛేదనయః ప్రవర్తత ఇతిభావః † (అన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపినాశఙ్కనీయమితి) సగుణవాక్యస్యేతి నహ్యుక్తం, కింతు అన్యతరస్యేత్యుక్తమ్. సగుణేన నిర్గుణవాక్యస్యవా నిర్గుణేన సగుణవాక్యస్యవా బాధాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః — పూర్వం విరోధో నాస్తీతి పరిహృతమ్. ఇదానీం విరోధాభ్యుపగమేపి నాయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః। అపితు విరోధాధికరణ న్యాయవిషయఏవేతి. తథాహి - అపచ్ఛేదన్యాయోహ్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయః. ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రోరుభయోరపచ్ఛేదనియమో నాస్తి. తత్రాపి క్రమేణాపచ్ఛేదోప్యనియతః. తన్నియమేసతి సర్వస్వదక్షిణాకత్వాదక్షిణాకత్వవిరోధనియమః. ఉభయోరప్యపచ్ఛేదే తస్య క్రమభావిత్వే ఉద్గాత్రపచ్ఛేదః పూర్వభావీ. ఇతరస్తు చరమభావీతి వా విపర్యయేణేతివా నియమోపి నాస్తి. అతోపచ్ఛేదన్యాయవిషయః ప్రయోగావధికవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యవిరోధస్తు స్వరూపప్రయుక్తః. విధినిషేధరూపతయా నియతపౌర్వాపర్యశ్చ. అతో విరోధాభ్యుపగమేప్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదనయో నాత్ర ప్రవర్తతే। అపితు విరోధాధికరణన్యాయఏవ ప్రవర్తతే. తద్విషయేహి పౌర్వాపర్యనియమో విరోధనియమశ్చ విద్యతే తథాహి ※ ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షశ్రుతిః.※ ఔదుమ్బరీ సర్వావేష్టయితవ్యేతిస్మృతిః. తత్ర శ్రుతిః ప్రథమతఏవ ప్రమితిం జనయతి - నిరపేక్షప్రమాణత్వాత్. స్మృతిస్తు స్వమూలభూతశ్రుత్యనుమానసాపేక్షతయా విలమ్బితప్రవృత్తిః. అతస్తత్ర పౌర్వాపర్యం నియతమ్. ఔదుమ్బరీస్పర్శ తద్వేష్టనయోర్విరోధశ్చ నియతః. తత్ర పూర్వమేవ ప్రమిత్యాం జాతాయాం తద్విరుద్ధార్థః కాలాత్యయాపదిష్టస్స్యాత్. అతో విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితి న్యాయాత్పూర్వస్యాః శ్రుతేర్బలీయస్త్వమిత్యుత్తరశాస్త్రానుదయఏవ. నన్వత్రాధీతమేవ హ్యుత్తరశాస్త్రమితిచేత్. తతఃకిమ్। ప్రమిత్యనుదయోహ్యనుదయః। నతు శబ్దానుదయః। ఆదిత్యో యూపఇతివత్. నను—తత్ర శ్రుతిత్వస్మృతిత్వే బాధ్యబాధకభావప్రయోజకే। నైవమ్ - శ్రుతిత్వ స్మృతిత్వయోః పౌర్వాపర్యహేతుత్వేనసిద్ధం పౌర్వాపర్యమేవ బాధ్యబాధకభావహేతురితి న్యాయసామ్యాత్సగుణవాక్యబలీయస్త్వమితి. యద్వా—మాభూద్విరోధాధికరణనయః. అత్రోపక్రమాధికరణన్యాయఏవ ప్రవర్తతే-విరోధపౌర్వాపర్యనియమాత్. అతస్సగుణవాక్యప్రతిబద్ధత్వాన్నిర్గుణశాస్త్రానుదయఏవేతి. నను—ప్రథమప్రవృత్తం విలమ్బితస్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం చేత్ - నేదం రజతమితి జ్ఞానోదయమిదం రజతమితి ధీః ప్రతిబధ్నా [తీ]త్వి) తిచేత్. న। సత్తయా జ్ఞాయమానతయాచ జ్ఞాపకయోరత్యన్తవైషమ్యాత్. సత్తయా జ్ఞాపకంహి ప్రమాణం పూర్వాపరపరామర్శనిరపేక్షం జ్ఞానం జనయతి. తత్రోత్పన్నం జ్ఞానమ్ ※ పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్యహి సిధ్యతీతిన్యాయాత్పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. జ్ఞాయమానతయా జ్ఞాపకంతు యోగ్యతాపరామర్శాదిసాపేక్షం ప్రమితిం జనయతి. తత్ర పరామర్శదశాయాం పూర్వప్రమాణేన విరుద్ధార్థప్రమితిశ్చేత్సాప్రమితిరుత్తరోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతీతి వైషమ్యమితి. ఏవం తర్హి నేదం రజతమితి జ్ఞానస్య ఇదం రజతమితి పరామర్శసాపేక్షత్వాత్పూర్వజ్ఞానేన ప్రతిబన్ధస్య నేదం రజతమితి జ్ఞానస్యానుదయప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న. ఇన్ద్రియస్య ప్రత్యభిజ్ఞేతరజ్ఞానజననే పూర్వపరామర్శనిరపేక్షత్వాత్. ఇహాపి శుక్తిరియమితి శుక్తిత్వవిషయాహ్యుత్తరప్రమితిః; శుక్తిత్వప్రతీతేశ్చ నరజత ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వమ్. శుక్తిత్వే గృహీతేసతి తద్గ్రహణఫలభూతో నేదం రజతమితి వ్యవహారో నఘుల్లిఖితత్వాత్ప్రతియోగిసాపేక్షః ప్రవర్తతే। తత్సాపేక్షత్వంచ శబ్దస్వభావాధీనమ్. అతశ్శుక్తిజ్ఞానం రజతజ్ఞాననిరపేక్షముదయమానం పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి అతో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయ [ఉపక్రమాధికరణ న్యాయఏవాత్రప్రవర్తతేచేత్] విరోధాధికరణన్యాయఏవాత్ర ప్రవర్తతే। నత్వపచ్ఛేదనయః. నచేదృశస్థలే యది [ప్రవర్తతే] పశ్వాలమ్భనమకర్తవ్యం స్యాత్। చరమభావినో నహింస్యాదితినిషేధస్య ప్రబలత్వాత్. తతశ్చానుష్ఠానవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధపౌర్వాపర్యనియమఃపరేణైవోక్తః. అతో [పి] విరోధాధికరణన్యాయవిషయత్వేనాత్ర అపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాత్సగుణవాక్యానాం బలీయస్త్వం సిద్ధమితి. ఏతదభిప్రాయేణాన్యతరస్యేత్యుక్తమ్. ఉపాధ్యనుక్తిపూర్వకశ్రుత్యుక్తానాం గుణానాం నిరుపాధికత్వస్య స్వతఃప్రాప్తత్వాత్, స్వాభావికత్వశ్రుతేః※ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయేతి [ఈశ్వరత్వస్యాహేతుక]ఈశనస్య హే) త్వశ్రవణేన తదౌపయికగుణానామపి నిరుపాధికత్వసిద్ధేః జ్ఞానశక్త్యాదిశారీరోపాధిభూత కర్మసంబన్ధనిషేధపూర్వక సత్యకామత్వాద్యుక్తేః ※ త ఇమే సత్యాః కామాఇతి స్వరూపవత్సత్యత్వశ్రుతేః ※ పరాస్య

౯౦. ※ ౧ † భీషాస్మాద్వాతఃపవత ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానా † రభ్య ※ ౨ తే యే శతమిత్యనుక్రమేణ † క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వా ※ ౩ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః।

౯౧. ※ నే నే గణనా త్వాద్యభిప్రాయేణానాయాసంవదిష్యన్తి ప్రతిపాదనేన కర్మసంబన్ధవ్యాపకసంబన్ధనివృత్తేః సామ్యకస్య ప్రతిపాదనీయత్వాత్, స్వాభావికత్వేన గుణానాం ప్రతిపాదనీయత్వాత్ సామాన్యశాఖా ప్రత్యయన్యాయేన గుణానాం స్వాభావికత్వసిద్ధేః ※ ఆనన్దం బ్రహ్మణ ఇత్యత్ర తాదృశ్యబ్రహ్మప్రామాణ్యాత్. సామాన్యవిశేషన్యాయాభ్యాం విషయవిధానాదేకస్యాః శ్రుతేర్వివయవిధానస్య దృష్టత్వాదుభయోః విరోధాభావాచ్చేతి సాముదాయికత్వాత్. విరోధేసత్యపి విరోధాధికరణన్యాయేన సగుణవాక్యప్రాబల్యాత్. ※ యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ఉపాసనవిధిరహితేషు వాక్యేషు గుణానాం ప్రతిపన్నత్వాత్। మానాన్తరేణానవగతతయానువాదవిషయత్వాసంభవేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్ ※ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః ※ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ యో వేద ※ ఆత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితి క్వచిదుపాస్యత్వశ్రవణస్య స్వరూపేఽపి తుల్యత్వాత్. అన్యత్రాప్యేషు సత్యాదిషు గుణశబ్దస్య ప్రసిద్ధప్రాచుర్యాచ్చ నిర్గుణవాక్యవిషయత్వాభావాద్బ్రహ్మేతరాణాం కాలత్రయానభిస్పృష్టత్వ, ఉపధారణాద్య నుపహితాన్యత్వేఽపి శ్రుతిజ్ఞానానన్ద స్వరూపత్వవాఙ్మనస నివృత్తిజ్ఞేయత్వనిషేధరూపార్థగుణనిషేధానాం పరిహృతత్వాచ్చ నిరుపాధికా బ్రహ్మగుణా ఇత్యుక్తవక్ష్యమాణార్థసంగ్రహః ప్రవృత్తిసౌకర్యాయ దర్శితః. [ఇతినిర్గుణశ్రుతీనాం హేయగుణనిషేధపరత్వసమర్థనమ్].

౯౨. † సత్యం జ్ఞానమితి జ్ఞానపదేన సిద్ధస్యాన్యగుణనిషేధః పూర్వం పరిహృతః. అత్రైతదనువాకోపసంహారేణ ※ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానా న్నిర్గుణత్వం ఫలితమ్. అత స్తద్దైకార్థ్యాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వమితి శఙ్కాయామాన్తరగుణనిషేధపరతయా పరోక్తస్యాస్య వాక్యస్యోక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి (భీషాస్మాదిత్యాదినా) భీషాస్మాదిత్యనేన ఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే. † (క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వేతి) అత్ర నిర్విశేషత్వం ప్రతిపిపాదయిషితంచేద్గుణానాం క్రమేణ న్యూనతాం ప్రతిపాద్య సర్వాభావే పర్యవసితుం యుక్తమ్. అత్రతు క్రమేణ గుణానామాధిక్యముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా ※ సంఖ్యాతుం నైవ శక్యన్తే గుణా దోషాశ్చ శార్ఙ్గిణః। ఆనన్త్యాత్ప్రథమో రాశిరభావాదేవ పశ్చిమ ఇతి. ప్రథమం మనుష్యానన్దమారభ్య క్రమేణాతిశయో దర్శితః. సాధుయువాధ్యాయకః - సాధు - యథావిధి. సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయా స్వరవర్ణాది భ్రంశరహితంవా. యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితమ్। అవిస్మరణాన్నిత్యనవం యథా భవతి తథాఽధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా - స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యా [య]ప) కః. తదధికజ్ఞానఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః - ఆశుతరక్రియః. యద్వా - అశనక్షమః - అరోగఇత్యర్థః. యద్వా - ఆశీర్వాదవిషయభూతః - సర్వానురంజకఇత్యర్థః. ※ సర్వాన్ దేవాన్నమస్యన్తీతివత్. బలిష్ఠః - మనోబలవాన్. ద్రఢిష్ఠఇతి శారీరబలస్యోక్తత్వాత్. యద్వా - ద్రఢిష్ఠః - దృఢతరః - సత్వవ్యవస్థితస్వభావఇత్యర్థః. బలిష్ఠః - శారీరమానస సర్వవిధబలవాన్. విత్తస్య పూర్ణా - విత్తేన పూర్ణా ※ పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేనేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. స ఏకో మానుష ఆనన్దః. ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యంచోక్త్వా సఏకో మానుష ఆనన్దఇతి శ్రుత్యా స్వరసత స్తస్యైవానన్దత్వముక్తమ్. అనుకూలత్వం హ్యానన్దత్వం నచ స్త్ర్యన్నిష్టత్వేష్టసాధనత్వాన పేక్షనిష్టత్వ మనుకూలత్వమ్. ఉక్తలక్షణయోగాద్గుణవిభూత్యోరానన్దత్వముపపద్యతే. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వ కృతమిత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. ఏవంచసతి శ్రుతిస్వారస్యంచ సిధ్యతి. గుణవిభూతిప్రకర్షముక్త్వా స ఆనన్దఇతి హ్యుక్తమ్. నతు తద్విషయజ్ఞానమితి. యువత్వాద్యనేకగుణాన్ విభూతిమప్యుక్త్వా తత్సముదాయమానన్దశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్యానన్దస్య నిరతిశయత్వ ప్రతిపాదనాత్సర్వగుణానాం విభూతేశ్చానవధికాతిశయత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అనుకూలజ్ఞానత్వమేవానన్దత్వమితి గుణవిభూతి విషయజ్ఞానస్యానన్దత్వేఽపి తస్యానన్దస్య నిరవధికాతిశయతోక్త్యా గుణవిభూత్యోరప్యనవధికాతిశయత్వమర్థాదుక్తం భవతి. తదానన్త్యస్య గుణవిభూత్యానన్త్యనిబన్ధత్వాదితి. † (అకామహతస్యేతి) ఉపక్రమానుగుణముప [రితన]సంహార) వాక్యం నేయమితి భావః. శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్యేతి వాక్యైర్యుక్తానన్దస్య భగవదానన్దసామ్యముక్తంభవతి। బద్ధదశాయాం నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్. శ్రోత్రియః - బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః - నివృత్తావిద్యత్వాత్సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః ※ స ఏకః ప్రజాపతేరానన్ద ఇత్యన్తేన క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయఉక్తః ※ సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దఇతి భగవదానన్ద ఉచ్యతే. చతుర్ముఖానన్దపరత్వే బ్రహ్మశ [బ్దస్వారస్యహానిః]బ్దాస్వారస్యాత్) ※ పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ※ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యవృత్తత్వస్య సూత్రితత్వాత్। భాష్యే ప్రథమసూత్రస్థబ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ. ※ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్ ※ బ్రహ్మణా విపశ్చితా ※ [ఆనన్దం బ్రహ్మ] ※ ఆనన్దం బ్రహ్మణః ※ అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్ ※ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదేతి ప్రకరణస్థబ్రహ్మశబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వాత్ప్రకరణ విరోధశ్చ. ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వోత్తరత్రచ ఆనన్దప్రతియోగిషష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్వారస్యవిరోధశ్చ ※ సైషానన్దస్యేతి ప్రక్రాన్తబ్రహ్మానన్దస్య చతుర్ముఖానన్దేనోపసంహారానుపపత్తిశ్చ ※ తదప్యేషశ్లోకోభవతీతి బ్రహ్మానన్దం ప్రకృత్య వక్ష్యమాణస్య శ్లోకస్య ఉక్తవిషయత్వవిరోధశ్చ ※ స ఏకః ప్రజాపతేరితి నిరుపపదైక వచనాన్త ప్రజాపతిశబ్దస్వారస్యభఙ్గశ్చ. నచ తజ్జాత్యేకవచనమ్। బహుత్వైకత్వవివక్షాయాం బహువచన నైకవచననిర్దేశప్రకరణత్వాత్. దేవానాం దేవగన్ధర్వాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణామిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేరితిహి నిర్దిశ్యతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః. సఏకో

౧॥ ౨॥ తై - ఆనన్ద - ౮ అను - ౧, ౨. ౩॥ తై - ఆన - ౯ అను - ౧.

†కల్యాణగుణానన్త్యమత్యాదరేణ వదతీ † యం శ్రుతిః.

౯౧. † ※ ౧ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదన †ఫలమవగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి. † విపశ్చితా బ్రహ్మణాసహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే. †కామ్యన్త ఇతి కామాః - కల్యాణగుణాః. † బ్రహ్మణాసహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః. †దహరవిద్యాయామ్ ※ ౨ తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివద్గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్దః. † ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యమ్ ※ ౩ యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవసిద్ధమ్.

బ్రహ్మణఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో భగవత్పరః ※ తేయేశతమ్ ※ సఏకఇతి భగవదానన్దస్య కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితిచేత్ - న - పరిచ్ఛిన్నత్వమేకక్షణార్ధే బహూని యోజనాని గచ్ఛతో రవేః క్షిప్తేషురివ సర్వతీర్థేషు సామ్యకథనం యథాగతిమాన్ద్యనివృత్తిపరమ్ । నతుపరిచ్ఛిన్నత్వపరమ్. తద్వత్తే యేశతం సఏక ఇతి నిర్దేశోఽపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యాభిప్రాయః । నతు పరిచ్ఛేదపరఇతి. యద్వా—తే యే శతం సఏకఇత్యస్య నిర్దేశస్య సంఖ్యావిశేషపరత్వే ప్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం ఫలితమ్. ※ అణ్డానాంతు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతానిచ । ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతానిచ॥ రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తితే॥ ఇత్యాదివచనై రణ్డానామనన్తత్వేన తత్రతత్ర చతుర్ముఖానామప్యానన్త్యాత్కాలత్రయవర్తినమస్తబ్రహ్మాణ్డగతచతుర్ముఖానన్దాపేక్షయా శతగుణత్వాత్ ※ మేరోరివాణుర్యస్యైతద్బ్రహ్మాణ్డమఖిలంమునే ఇత్యుక్తత్రిపాద్విభూతిమత్తయాచ భగవదానన్దస్యాత్యన్తమానన్త్యసిద్ధేరితి. † (కల్యాణగుణానన్త్యమితి) నహిక్రమేణ గుణాపకర్ష ఉక్తః। కింతు గుణానాం ప్రకర్షఏవోక్తః। అతో గుణప్రకర్షస్య నిరతిశయత్వాద్వాఙ్మనస నివృత్తిరితిభావః. † (అత్యాదరేణేతి) బ్రహ్మస్వరూపాదపి తద్గుణేష్వాదరాతిశయ ఉక్తః ※ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితిహి శ్రుతిః। నత్వానన్దాన్వితం బ్రహ్మ విద్వానితీతి భావః. † (ఇయంశ్రుతిరితి) నిర్గుణపరత్వేన త్వయోక్తైతత్ప్రకరణస్థా శ్రుతిరప్యస్మదుక్తార్థానుగుణైవేతిభావః.

౯౧. † ఏవమార్థగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ గుణానన్త్యపరేణైకార్థ్యాత్సత్య జ్ఞానాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వముక్తమ్. అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వ ముపపాదయతి (సోఽశ్నుతఇత్యాదినా) † (ఫలమవగమయద్వాక్యమితి) బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి బ్రాహ్మణే । బ్రహ్మ, తద్వేదనమ్, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యం, చేతి చతుష్టయముక్తమ్. ఏతద్వివరణం సత్యంజ్ఞానమిత్యాదిమన్త్రేణ క్రియతఇతి శ్రుతిరేవాహ తదేషాభ్యుక్తేతి - తదేవ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఋగేషాధ్యేతృభిరుక్తేత్యర్థః. మన్త్రాణాం బ్రాహ్మణవివరణరూపత్వదర్శనాత్. ఉపక్రమాధికరణవిషయ వాక్యయోరివ ఆపాతవిరోధప్రతీత్యభావా న్మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాచ్చ మన్త్రాపేక్షయా బ్రాహ్మణప్రాబల్యవాదోఽనుపపన్నః । స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వతదభావావేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యశబ్దవివక్షితౌ చేన్న విరోధః ※ సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దో వివృతః ※ యో వేద నిహితంగుహాయామితి విద్ధబ్దః ※ పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ప్రాప్తిః ※ సర్వాన్కామానిత్యాదినా ప్రాప్యమ్. తత్ర పరశబ్దార్థవివరణమేతదితి దర్శయితుం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. విపశ్చిత్త్వమపి భోగ్యగుణత్వేనోక్తమ్. † వాక్యస్యార్థం వక్తుం పదానా మన్వయం దర్శయతి (విపశ్చితేతి). † కిమత్ర గుణవాచిపదమితి శఙ్కాయామ్ ※ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాయేఽస్య హృది స్థితాఇతి త్యాజ్యతయోక్తకామవ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా వ్యాచష్టే (కామ్యన్తఇతి) బ్రహ్మవేదనఫలతయా ముక్తానుభావ్యత్వాదిహ త్యాజ్యకామపరత్వానుపపత్తేః - కామ్యత్వస్య బ్రహ్మ స్వరూపేఽపి సంభవే సత్యపి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్. బహువచనాన్తత్వా, దవయవశక్తేస్తదుక్తభోగ్యత్వస్యచ గుణేషు సంభవాత్ ※ సవా ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే యఏతే బ్రహ్మలోకే ※ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ ※ త ఇమే సత్యాః కామాఇతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ కామశబ్దవాచ్యాః కల్యాణగుణా ఇత్యర్థః. † కస్యేమే గుణాః సహభావశ్చ బ్రహ్మణః। పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర పుత్రస్యైవ కింభోక్తృతయా ఉత క్షీరేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర క్షీరస్యేవ భోగ్యతయేతి శఙ్కాంచ పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ (బ్రహ్మణేతి) అస్య వాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపరశబ్దవివరణరూపత్వాత్ - సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచిపదేనాన్యవహితప్రయోగస్వారస్యాచ్చ సహశబ్దో భోగ్యసాహిత్యపరః. సన్నిహితం బ్రహ్మైవచ గుణానామాశ్రయః. అతోఽనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. ※ † సహయుక్తేఽప్రధానఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్సహశబ్దేనాప్రాధాన్యం బ్రహ్మణ ఆశఙ్క్య తత్పరిహారాయ సహశబ్దప్రయోజనమాహ (దహరేతి) యోవేదేతి విహితే వేదనే గుణానాం ప్రాధాన్యసూచకస్సహశబ్దః. దహరవిద్యాయాముపాసనేహి గుణప్రాధాన్యముక్తమ్. తథాత్రాప్యుపాసనే గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్దఇత్యర్థః. † ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యశ్రవణాదుపాసనే గుణప్రాధాన్యం కథం సిధ్యతీత్యత్రాహ (ఫలోపాసనయోరితి) ఫలోపాసనయోరుభయోరపి [స] గుణత్వం గుణప్రాధాన్యంచ తుల్యప్రకారమిత్యర్థః । గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యనేనాపి సహశబ్దస్య భోగ్యసాహిత్య పరత్వం సిద్ధమ్. అన్యథా భోక్తృప్రాధాన్యంహిసిధ్యేత్ । నతు భోగ్యగుణప్రాధాన్యమితి. శ్రుత్యైవేత్యేవకారేణ ఉక్తన్యాయస్య పురుష బుద్ధ్యుత్ప్రేక్షానిరపేక్షం శ్రుత్యా కణ్ఠోక్తత్వమభిప్రేతమ్.

౧॥ తై - ఆన - ౧ అను - ౨. ౨॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౧. ౩॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౧.

౯-౨. † * ౧ యస్యామతం తస్య మతమ్ * ౧ అవిజ్ఞాతం విజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తం చేత్ † * ౨ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * ౩ బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో న స్యాత్ † * ౪ అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ । అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద । సన్తమేనం తతో విదురితి । బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాం చ వదతి. † అతో బ్రహ్మవిషయవేదనమేవాపవ[ర్గోపాయం] (ర్గాయ) సర్వాశ్శ్రుతయో విదధతి. † జ్ఞానం చోపాసనాత్మకమ్ । † ఉపాస్యం చ బ్రహ్మ సగుణమిత్యుక్తమ్ † * ౫ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోఽనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్య వాఙ్మనసయోరేతావదితి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మ ఏతావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మావిజ్ఞాతమమతమిత్యుక్తమ్ । † అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణః. † అన్యథా * ౧ యస్యామతం తస్య మతమ్ * ౧ విజ్ఞాతమవిజానతామితి మతత్వ విజ్ఞాతత్వ వచనం తత్రైవ విరుధ్యతే.

౯-౩. † యత్తు * ౬ న దృష్టేర్ద్రష్టారం న మతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతీతి. † తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వా న తథాత్మానం పశ్యేః-

౯-౨. † అథ సగుణానామేవ జ్ఞేయత్వం దృష్టమితి జ్ఞేయత్వనిషేధేన నిర్గుణత్వం ఫలితమితి జ్ఞేయత్వ నిషేధపరత్వేన పరోక్తం వాక్యముపాదత్తే (యస్యేతి) † కిం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వమ్ । ఉతోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వమ్ । ఉత సగుణోపాసనా [త్మకజ్ఞానా] విషయత్వం వివక్షితమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం దూషయతి (బ్రహ్మవిదితి) † బ్రహ్మణో వేద్యత్వే శ్రుతేరాదరాతిశయం దర్శయతి (అసన్నేవేతి). † న బ్రహ్మవేదనమపవర్గోపాయః । అపితు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానమేవ తదుపాయ ఇతి పరైరుచ్యతే * విద్యయామృతమశ్నుతే * తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః * తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిష్వనిర్దిష్టవిశేషవిషయేషు వాక్యేష్వపవర్గోపాయతయా శ్రూయమాణస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ విషయతాసాధారణ్యాత్తన్నాశఙ్కాం ప్రాహ (అత ఇతి) అతః కేషుచిద్వాక్యేష్వపవర్గోపాయజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వ దర్శనాత్. సర్వాశ్శ్రుతయః - అనిర్దిష్టవిషయవిశేషాః విద్యయామృతమశ్నుత ఇత్యాదికాః శ్రుతయోపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన బ్రహ్మవిషయమేవ వేదనమపవర్గోపాయతయా విదధతీత్యర్థః. యద్వా—కేషుచిద్బ్రహ్మవిషయత్వే శ్రుతే జ్ఞానమాత్రోపాయపరాశ్శ్రుతయశ్చ సామాన్యవిశేషన్యాయాత్తత్రైవ పర్యవస్యన్తీత్యభిప్రాయః. † అథోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వపక్షం దూషయతి (జ్ఞానం చేతి) * తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి శ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజమ్ । వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్పరిహృతమిత్యర్థః, నేదం యదిదముపాసత ఇత్యస్యాయమర్థః—యదిదం ప్రతీకముపాసతే తన్న. తదేవ పరం బ్రహ్మ త్వముపాస్స్వేతి. † అథ సగుణోపాసనావిషయత్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ఉపాస్యం చేతి) నిర్గుణపరత్వేన పరోక్తాయాస్సద్విద్యాయా ఏవ సగుణవిషయత్వోపపాదనాదితి భావః. యద్వా— † (జ్ఞానం చోపాసనాత్మకమితి) జ్ఞానవిశేషవిషయత్వకథనోక్త్యా జ్ఞేయత్వమాత్రనిషేధో దూరనిరస్త ఇతి భావః. † (ఉపాస్యం చేతి) జ్ఞేయత్వనివృత్త్యా నిషేధయిషితా గుణనివృత్తిర్గుణవిధానబాధితా. తతశ్చాజ్ఞేయత్వం బాధిత్వా జ్ఞేయత్వమాక్షిపతీతి భావః. † తర్హ్యవిజ్ఞాతత్వామతత్వశ్రుత్యోః కోర్థ ఇత్యత్రాహ (యతో వాచ ఇతి) అనన్తశబ్దేన సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యం స్మారితమ్. అనన్తస్యేతి స్వరూపానన్త్యముక్తమ్. అపరిచ్ఛిన్నగుణస్యేతి గుణానన్త్యమ్. అస్మిన్నర్థే * నహి తస్య గుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి వక్తుం శక్యా వియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః ॥ * నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తి తేనానన్తోయముచ్యతే * తవానన్తగుణస్యాపి షడేవ ప్రథమే గుణాః * వర్షాయుతైర్యస్య గుణా న శక్యా వక్తుం సమేతైరపి సర్వలోకైః * మహాత్మనశ్శఙ్ఖచక్రాసిపాణేర్విష్ణోర్జిష్ణోర్వసుదేవాత్మజస్య * చతుర్ముఖాయుర్యది కోటివక్త్రో భవేన్నరః క్వాపి విశుద్ధచేతాః । స తే గుణానామయుతైకదేశం వదేన్న వా దేవవర ప్రసీద * యథా రత్నాని జలధేరసంఖ్యేయాని పుత్రక । తథా గుణాహ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయా మహాత్మనః * ఇషుక్షయాన్నివర్తన్తే నాన్తరిక్షక్షితిక్షయాత్ । మతిక్షయాన్నివర్తన్తే న గోవిన్దగుణక్షయా దిత్యాది ద్రష్టవ్యమ్. † పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానే కథం ధర్మిణో బ్రహ్మణో ఽజ్ఞాతత్వమిత్యత్రాహ (అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణ ఇతి) బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య స్వరూపతో గుణతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః. † న కేవలం శ్రుత్యన్తరావిరోధార్థమేవ మదర్థ ఉక్తః - ఇతరథా స్వవాక్యవ్యాహతిప్రసఙ్గాచ్చేత్యాహ (అన్యథేతి) తత్రైవ - స్వవాక్య ఏవ. [ఇతి పరోక్త జ్ఞేయత్వనిషేధనిరాసః].

. . . యుణ వ్యతిరిక్త

౯-౩. † జ్ఞేయత్వనిషేధే పరిహృతే జ్ఞాతృత్వనిషేధం పరిహరతి (యత్త్విత్యాదినా) † దృష్టేర్మతేరితి . . . యాక్రియత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమమధ్యాహార . . . పదాధ్యాహారేణ సంయోజనా । . . . కుతర్కసిద్ధామితి) † కుతర్కః . . . శఙ్కాయాం ప్రసఙ్గం దర్శయతి (కుతర్కసిద్ధామితి) † కుతర్కః పక్షమనువదతి (నదృష్టేరితి) † పరిహరతి (తదితి) † ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధ ఇతి శఙ్కాయాం ప్రసఙ్గం దర్శయతి (కుతర్కసిద్ధామితి) † కుతర్కః పక్షమనువదతి (నదృష్టేరితి) † పరిహరతి (తదితి) † ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధ ఇతి శఙ్కాయాం ప్రసఙ్గం దర్శయతి (కుతర్కసిద్ధామితి) † కుతర్కః

నమన్వీథాః। అపితు ద్రష్టారం మన్తారమప్యాత్మానం దృష్టిమతిరూపమేవ పశ్యేరిత్యభిదధాతీతి పరిహృతమ్. †అథవా దృష్టే ర్ద్రష్టారం మతేర్మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాసీథేతి వాక్యార్థః. † అన్యథా * ౧ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ.

౯౪. † * ౨ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ఆనన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తం. †తద్ జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమితి వదతీతి పరిహృతమ్. † జ్ఞానమేవ హ్యనుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే. † * ౩ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః। † అతఏవ భవతామేకరసతా. † అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తమ్. †తద్వదేవ * ౪ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * ౫ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ। అపిత్వానన్ది. † జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమ్.

౯౫. † యదిదముక్తమ్ * ౬ యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి * ౭ నేహ నానాస్తి కిఞ్చన। † మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి. † * ౬ యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధా

ద్గుణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయమ్. ఆగన్తుకత్వాత్-అనిత్యత్వాత్. జ్ఞానం నిత్యస్యాత్మనోనస్వరూపం భవితుమర్హతి। గుణత్వాచ్చ న స్వరూపమితి. యద్వా - చైతన్యంనామ విషయప్రకాశః. తన్నిత్యం స్వరూపంచేత్సర్వదావిషయప్రకాశప్రసఙ్గ ఇతిభావః. దృష్టి శ్రుతి మతి నిదిధ్యాసనానాం జ్ఞానవిశేషాణాం కర్తురాత్మనస్స్వరూపస్య దృష్ట్యాదిరూపత్వే విధీయమానే ఆత్మస్వరూపస్య నజ్ఞానావాన్తరభేదశ్శంకనీయః. తేషాం జ్ఞానవిశే [షా]ష రూపా) ణాం స్వయంప్రకాశత్వ లక్షణం జ్ఞానత్వమవిశిష్టమితి తావన్మాత్రమేవ స్వరూపస్య వివక్షితం భవతి. అయం పరిహారః పరపక్షేపి సమానః. † సాక్షాద్యోజనామాహ (అథవేతి) దృష్టి శ్రుతి మతి నిదిధ్యాసనానాం కర్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానమేవోపాసీథేత్యయమర్థ ఉక్త ఇత్యర్థః - యద్వా - అభిదధాతీత్యనుషఙ్గః. జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానముపాసీథేత్యభిదధాతి శ్రుతిరితి వాక్యార్థ ఇతి వాక్యాన్తరమ్. యద్వా-ప్రతిషిధ్య - పరిత్యజ్యేత్యర్థః. అతస్సమానకర్తృకత్వోపపత్తిః * యః ప్రాణేన ప్రాణితి యోఽపానేనాపానితి ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రస్తుతత్వాత్ ప్రాణేన ప్రాణితృత్వాది జీవాత్మనస్సంభవతీతి తదుపాస్యత్వ శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాద్యుచ్యత ఇత్యయమేవార్థః. † అన్యథా శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (అన్యథేతి) గుణత్వమసిద్ధమ్ - జ్ఞానస్య స్వరూపత్వేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్. జ్ఞానంచేదాగన్తుకమితి నవాచ్యమ్। ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారాత్. అస్మదాదిజ్ఞానస్యాప్యాగన్తుకత్వం కాలాత్యయాపదిష్టమ్ * నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి శ్రుతేః। ఇతి హేతుద్వయపరిహారః. విషయప్రమాణత్వం ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. సర్వసాధారణం జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశత్వం। అతో నసర్వదావిషయప్రకాశప్రసఙ్గశ్చ.

[ఇతి పరోక్త జ్ఞాతృత్వనిషేధనిరాసః].

౯౪. † జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహారానన్తరం బుద్ధిస్థత్వాత్ జ్ఞాతృత్వనిషేధః పరిహృతః. అథార్థగుణనిషేధాన్తరం పరిహ్రియతే (ఆనన్ద ఇత్యాదినా) † పూర్వోక్తం పరిహారమత్రాతిదిశతి (తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యేతి) † కథం తేనేదం పరిహృతమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవహీతి) † తర్హి శ్రుతిషు విజ్ఞానానన్దశబ్దయోస్సమభివ్యాహారో నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) స్వయంప్రకాశత్వానుకూలత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదుపపద్యత ఇతి భావః. † తథైవ భవద్భిరభ్యుపగతమిత్యాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - జ్ఞానానన్దశబ్దయోరేకవిషయత్వాదేవేత్యర్థః. ఆనన్దస్య ఆనన్దాశ్రయత్వా [నభ్యుపగమః]భావః) కిం శ్రుత్యా। ఉత వ్యాప్త్యా। వ్యాప్త్యాచేత్కస్యచిద్ధర్మస్యాస్యత్. శ్రుతిబలాత్స్వతన్త్రి ఇతిచేత్। తతఏవానన్దాశ్రయత్వమభ్యుపగమ్యతామ్। ధర్మభూతానన్దస్యహి ఆనన్దాశ్రయత్వాభావో దృష్టః. అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. అతస్స్వతన్త్రిత్వవద్గుణాశ్రయత్వమపి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్స్వీకార్యమితి భావః. † ఉభయత్ర ప్రమాణేసతిహి న్యాయ సంచార ఇత్యాశఙ్కాయాం దృష్టాన్తభూమా ప్రమాణస్య దర్శితత్వమాహ (అస్యేతి) † దార్ష్టాన్తికేపి కణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (తద్వదితి) జ్ఞాతృత్వవదానన్దిత్వమపి కణ్ఠోక్తమిత్యర్థః. † జ్ఞాతృత్వశ్రుతిరప్యానన్దిత్వే ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమితి) జ్ఞాతృత్వాతిరిక్తానన్దిత్వవ్యుదసనపర ఏవకారః। హిశబ్దస్తదుపపత్తిసూచకః. అనుకూలజ్ఞానాశ్రయత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిః జ్ఞానాశ్రయత్వనిషేధస్య ఆనన్దాశ్రయత్వనిషేధస్యచ విరోధినీతి భావః. [ఇత్యానన్దో బ్రహ్మేతి శ్రుత్యర్థః].

౯౫. † అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తాశ్శ్రుతీర్యోజయితుమనువదతి (యదిదమితి) యత్ర హీత్యాదివాక్యాభ్యాం భేదనిషేధఃకృతః. † భేదప్రతిపత్తావనర్థం దర్శయతి (మృత్యో ... అనుసోఽహా ఏషతమః ప్రవిశతీతివత్. † నిత్యానువ... తస... భేదస... [illegible] (యత్రత్వితి) ఉక్తవాక్యేషు వచనభఙ్గీవైవిధ్యాభిప్రాయేణ బహుధేత్యుక్తమ్। బహుశ ఇతిపాఠే నిషేధక్రియాఽఽవృత్తిరిత్యర్థః. † పరిహరతి (తదితి)

౧॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-౧౪. ౨॥ తై-భృగు-౬ అను-౧. ౩॥ బృ-౫ అ-౯ బ్రా-౨౮. ౪॥ తై-ఆన-౮ అను-౪. ౫॥ తై-ఆన-౯ అను-౧.
౬॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-౧౪. ౭॥ బృ-౬ అ-౪ బ్రా-౧౯.

దృశ్యతఇతి. † తత్ర-ఉత్పన్నస్య జగతో

[illegible] తత్త్వము. నను హేయప్రత్యనీకత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేన [illegible] ప్రతిపన్నస్య [illegible] కారణస్య [illegible] కర్మ [illegible] ప్రతిపాదయతి। నహ్యాహతిః. హేయానామపారమార్థికత్వమితి చేత్పారమార్థికత్వే తన్నిరసన [illegible] తచ్ఛ్రుతిప్రతిపాదితార్థం శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్। నిరసనీయం చేన్నిరసనీయమసంబద్ధమేవ హేయసంబంధ ఇతి తత్ప్రత్యనీకస్య తత్ప్రత్యనీకత్వం వ్యాహతమ్. కించ బహుస్యామితి సంకల్పపూర్వకం బహుభవనం శ్రూయతే. సర్వజ్ఞస్య స్వేచ్ఛయా స్వస్మిన్ హే [యోపాదా]యోపాదానం) సమ [illegible]మితి తత్ప్రతిపాదనమశక్యమ్. * అసర్వజ్ఞత్వే * పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః * స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాది శ్రుతివిరోధః. హేయస్యాపారమార్థ్యేపి స్వసంకల్పేన స్వస్యానర్థాపురుషార్థభ్రమాపాదనం సర్వజ్ఞస్య నోపపద్యతే। సార్వజ్ఞ్యస్యాపి స్వసంకల్పితత్వాభ్యుపగమాత్. అవిద్యాపూర్వకమేవ బహుభవనభ్రమరూపం సార్వజ్ఞ్యమితి నవాచ్యమ్। స్వాభావికీతి శ్రుతేః * త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి సత్యత్వశ్రుతేశ్చ। స్వసార్వజ్ఞ్యమావిద్యకత్వేన వేత్త్యేతి నజానాతీతిచేత్సార్వజ్ఞ్యం నస్యాత్. జానాతీతిచేత్తేనైవ జ్ఞానేన బాధితత్వాత్సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్. తతశ్చ పూర్వజగదాకారపర్యాలోచనేన స్వసంకల్పపూర్వకం జీవకర్మానుగుణ సృష్టిర్నోపపద్యతే। అతస్సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వమనుపపన్నమితి సర్వజ్ఞస్య స్వగతహే [యోపాదా]యోపాదానం) నఘటతే। కించ హేయం స్వగతత్వేన జానతస్సర్వశక్తేస్తస్య సత్యసంకల్పస్య సహసైవ స్వగతహేయానిరసకత్వమపి నోపపద్యతే. అశక్తత్వే * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీత్యాది శ్రుతివిరోధః. ఈదృశవిరోధో నాస్తి శ్రుతిబలాదవిరుద్ధత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదితిచేత్। తర్హి * విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి * నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిత్ * వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమభయమ్ * ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః. * ననభో నభూమిర్నేమే ద్యావాపృథివీ * అన్తవదేవాస్య తద్భవతి * నాస్యేష్టాపూర్తే క్షీయేతే ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తస్యాత్మాదీనాం నిత్యత్వానిత్యత్వాదేరపి శ్రుతిప్రతిపన్నతయా విరోధాభావాదుభయము [ప్య్ర]ప్య్ర) పగన్తవ్యమ్. తతశ్చ సర్వత్ర యథాప్రతిపన్నస్వీకారేహి మీమాంసారమ్భవైయర్థ్యం స్యాత్. ప్రస్తుతభేదాభేదశ్రుత్యోరపి పారమార్థికాపారమార్థికవిషయత్వేన సోపాధికనిరుపాధికవిషయత్వేనవా విభాగకల్పనమనుపపన్నమ్। తస్య విరోధపరిహారార్థత్వాద్విరోధస్యచాభావాత్। తతశ్చ భేదపారమార్థ్యసిద్ధిః. అతో విరోధోఽభ్యుపగన్తవ్యః। ఇహచ విరోధోఽవగమ్యతే * మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహ నానేవ పశ్యతీతి భేదప్రతిపత్తేస్సంసారహేతుత్వం శ్రూయతే * పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * జుష్టం యదాపశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకఇతి భేదజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వం శ్రూయతే * ద్వైతినోఽతథ్యదర్శిన ఇత్యాదిస్మృతివిరుద్ధమ్ । * ద్వావిమౌ పురుషౌ * ఆవిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః * యస్మాత్క్షరమతీతోహమిత్యారభ్య * యోమామేవమసమ్మూఢో జానాతిపురుషోత్తమమితి భేదజ్ఞానవతోఽసమ్మోహత్వం స్మర్యతే. ఏవమాదివచనప్రతిపన్నస్య భేదస్య లోకసిద్ధత్వాభావాన్నిషేధార్థం భేదోఽనూద్యతఇతి వాదోఽనుపపన్నః. కించ యది భేదమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయాదభేదఏవ శాస్త్రవేద్య ఇత్యుచ్యతే। తర్హి సోయం దేవదత్తఇత్యాదావభేదమాత్రస్యచ లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాచ్చ శాస్త్రేణాభేదప్రతిపాదనమయుక్తమ్. దేవదత్తాద్యైక్యంహి లోకసిద్ధమ్। నజీవపరయోః । అతస్తయోరభేదశ్శాస్త్ర [ప్రతిపా]వే)ద్య ఇతిచేత్। తర్హి ఘటపటాదిభేదఏవ లోకసిద్ధః। నతుజీవపరయోః। నియామ్యత్వ నియన్తృత్వ ధార్యత్వ ధారకత్వ శేషత్వ శేషిత్వ వ్యాప్యత్వ వ్యాపకత్వాది లక్షణభేదో నలోకసిద్ధఇతి సభేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యఏవ. యథోక్తమాచార్యపాదైః— * నద్వైతం ప్రతిపాదయన్త్యుపనిషద్వాదః ప్రసిద్ధంహి తత్, కింత్వద్వైతమనన్యగోచరతయా తద్వేద్యమాస్థీయతామ్। అప్రాప్తేఖలు శాస్త్రమర్థవదితి వ్యర్థః ప్రయాసో యతః ప్రఖ్యాతాఽపరస్తు శాస్త్రవిషయో భేదస్త్వసిద్ధో ద్వైతవదితి. అయంచార్థో-ఽనన్తరమేవ భాష్యే వ్యక్షతే. అతోనువాదత్వనిర్వాహోనోపపద్యతే. భేదశ్రుతిరుపాసనార్థా నతుతత్త్వపరా * పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా * జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమిత్యుపాసన వాచిపదశ్రవణాదితిచేత్ । తథాపి తాత్త్వికఏవ భేదః తజ్జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వోక్తేః. తత్త్వజ్ఞానేన హి మోక్షః. నచ ఫలవిశేషాయోపాసనార్థత్వాద్భేదశ్రుతీనాం భేదస్యాతాత్త్వికత్వం వాచ్యమ్-ఐక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వాదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. శ్రూయతేహ్యభేదస్యోపాసనార్థత్వమ్ * అథ యోన్యాందేవతాముపాస్తే అన్యోసావన్యోహమస్మీతి నసవేద * ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి. ఐక్యస్యోపాసనార్థత్వం భేదస్యచ తాత్త్వికత్వం యుక్తమ్. వైనతేయధ్యానే హ్యైక్యమారోపితం దృష్టమ్. భేదఏవహి నరేన్ద్రవైనతేయయోస్తాత్త్వికః. విధిశేషభూతవ్యతిరిక్తేష్వపివాక్యేషు భేదః ప్రతీయతఇతితస్య తాత్త్వికత్వమితిచేత్ తర్హి * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ * ఋతం పిబన్తౌ * ద్వాసుపర్ణా * నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యవిధిశేషభూతవాక్యావగతత్వాద్భేదస్యాపి తాత్త్వికత్వమవర్జనీయమ్।ఉపాస్తిఫలభూతముక్తిదశాయామభేదా [ద్భేదా]దభేద) పారమార్థ్యంచేత్। ముక్తిదశాయాం భేదశ్రవణాద్భేదతాత్త్వికత్వసిద్ధిః. అత ఉపాసనార్థత్వాదపరమార్థవిషయత్వేన భేదశ్రుతినిర్వాహో నోపపద్యతే. భేదాభేదయోర్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధవత్త్వాదపచ్ఛేదన్యాయవిషయత్వం సగుణత్వనిర్గుణత్వయోరివ నసంభవతీతి విరోధనయాదుపక్రమనయాద్వా పరభూతభేదనిషేధోత్పత్తిప్రతిబద్ధఏవ స్యాత్. ఇదంచ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితమ్. † ఏవంన్యాయానుగృహీతశ్రుత్యన్తరవిరోధస్యావర్జనీయత్వమేషాం నిర్వాహాణామనుపపన్నత్వంచ ప్రదేశాన్తరోక్తమిహాభిప్రేత్య సమీచీననిర్వాహం దర్శయతి (తదితి) జగతఇతిపదం బ్రహ్మపర్యన్తం. తస్య బ్రహ్మకార్యతయేతి పదేనైక్యాదితి పదేనచాన్వయః.

† బ్రహ్మకార్యతయా † తదన్తర్యామికతయాచ తదాత్మకత్వేనైక్యాత్. † తత్ప్రత్యనీకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే।

తదన్తర్యామికతయేత్యత్ర సామర్థ్యాజ్జగత ఇత్యధ్యాహారః, తేన సకృత్ప్రయుక్తస్యచ జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కర్షకత్వానిష్కర్షకత్వవిరోధపరిహారః. †※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యుక్తం జగతస్తజ్జత్వం తల్లత్వం చోపజీవ్యాహ (బ్రహ్మకార్యతయేతి) బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. † తదనత్వముపజీవ్యాహ (తదన్తర్యామికతయేతి) తచ్ఛబ్దో విశేష్యపరామర్శీ। విశిష్టే ప్రక్తే విశేష్యాంశస్యాపి ప్రకృతత్వాత్. యథా ※ సన్మూలాస్సదాయతనా ఇత్యత్ర సచ్ఛబ్దస్య విశిష్టపరత్వం విశేష్యపరత్వంచ తద్వత్. తత్ - బ్రహ్మ అన్తర్యామి యస్య తత్ తదన్తర్యామికం తద్భావే నేత్యర్థః।కథం తదనత్వేన తదన్తర్యామికత్వసిద్ధిః। ఉచ్యతే—అననం-స్థితిః। బ్రహ్మణో జగత్స్థితిహేతుత్వంచాన్తఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వమ్ ※ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిపదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరమ్. ప్రతిష్ఠా - నిష్ఠా - పర్యవసానమ్ - లయః. నతు సదాధారత్వమ్ - సదాయతనాఇతి పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. ఏవం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయ మధ్యగతేన స్థితిహేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతిపదేన ధారకత్వసిద్ధేః ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతఇత్యత్ర తిష్ఠతిధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్ ※ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి ధారణహేతుభూతప్రశాసనస్యాన్తఃప్రవిశ్య క్రియమాణత్వశ్రవణాత్ ※ తద్యథా అరేషు నేమిరర్పితా, నాభావరా అర్పితాః, ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః, ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః ※ మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణాఇవేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామరనాభిమణిగణసూత్రదృష్టాన్తాభ్యాం అన్తస్థితస్య ధారకత్వావగమాత్. ※ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యుక్తానుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వాదుదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాచ్చ స్థిత్యర్థత్వాత్ ※ సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తీత్యాదివాక్యోక్తప్రక్రియయా సృష్టస్యచ జగతః ※ తేనేదం పూర్ణంపురుషేణసర్వమితి వాక్యేన స్థితివేలాయాం వ్యాపకేన పరమపురుషేణ పూర్ణత్వావగమాత్। సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వ్యాపన నియమన ధారణేష్వన్యతమోక్తావన్యతమయోస్సిద్ధత్వా, చ్చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి హ్యవగమ్యతే. ఏవం తజ్జలానితి వాక్యముపజీవ్యోక్తం జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయాచేతి తదన్తర్యామికత్వముభయలిఙ్గకస్య బ్రహ్మణః పరమార్థజగదుపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిసిద్ధం ఘటక శ్రుతిసిద్ధంచ చశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః। తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేనచేతి. స ఆత్మా యస్య తత్తదాత్మకమ్ - తదన్తర్యామికత్వరూపేణ తదాత్మకత్వే నేత్యర్థః. అన్తఃప్రవిశ్య నియన్తాహ్యాత్మా బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేనచేత్యుక్తే హేతుత్రయ శఙ్కాస్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థం చశబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః। ఏవముభయవిధైక్యస్య విహితత్వాదిత్యర్థః. ననైవైక్యస్య కార్యకారణనిబన్ధనత్వే కార్యావస్థజగద్విశిష్టస్య కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మణా స్వరూపైక్యం యుక్తమ్ - తదన్తర్యామికత్వనిబన్ధనత్వేతు నబ్రహ్మణా జగత ఐక్యమ్. కింతు ప్రకారిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వసంఖ్యాన్వయఏవేత్యైక్యశబ్దస్యార్థభేదస్స్యాత్ - తతశ్చ జగతస్తదాత్మకత్వేనైక్యాదితి వక్తుమయుక్తమ్।ప్రకారప్రకారిణోర్జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్. నైవమ్—జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వేప్యత్ర జగచ్ఛబ్దో జగద్విశిష్టబ్రహ్మపరఇత్యుక్తత్వాదైక్యశబ్దస్య చ నార్థభేదః। ఉభయథాపి విశిష్టైక్యపరత్వాత్. తథాహి—కార్యకారణభావనిబన్ధనమైక్యం నామావస్థాద్వయాపన్న చిదచిద్విశిష్టవస్త్వేకత్వమ్। యథా రూపస్పర్శాదివిశిష్టఘటస్య తాదృశమృద్ద్రవ్యేణైక్యమ్। చిదచిదాత్మకజగద్విశిష్టస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవిశిష్టస్యచైక్యం ప్రకారైక్యమ్। యథా నైల్యవిశిష్టస్యోత్పలత్వవిశిష్టస్యచైక్యమ్. నచ విశేషణాంశైక్యాభావాద్వస్త్వైక్యహానిః। మృద్ఘటాదావపి [స్వరూపస్య] రూపస్పర్శాదీనాం, కార్యత్వకారణత్వావస్థయోశ్చైకత్వాభావాత్. ఇయాన్ విశేషః। కార్యకారణభావే భిన్నకాలీనావస్థారూపసద్వారక విశేషణాశ్రయధర్మ్యైక్యమ్. యథా సఏవాయం తరుణోఽభూదితి. అన్యత్ర సమకాలసంబన్ధద్వారకానేకవిశేషణాశ్రయధర్మ్యైక్యమ్. యథాఽయం వేదవిద్బ్రాహ్మణఇతి. బాల[illegible] వదనం బ్ర[illegible]ంచ సమ[illegible]

కత్వమైక్యశబ్దార్థః. అతో జగచ్ఛబ్దవాచ్యధర్మ్యైక్యాజ్జగత ఐక్యాదితి నిర్దేశ ఉపపన్నః. యద్వా - కృత్స్నస్య జగతఇతి నిష్కర్షకశ్శబ్దః బ్రహ్మశబ్దో విశేష్యమాత్రపరః। కార్యావస్థాం ప్రత్యాధారత్వాత్. ఆధారత్వంచ సాక్షాద్వా పరంపరయావా ముఖ్యమేవ. అతో బ్రహ్మకార్యం జగత్. తదన్తర్యామికశబ్దో వ్యాఖ్యాతః - ఏవం బ్రహ్మకార్యతయా-తదన్తర్యామికతయాచ జగత్తదాత్మకమ్. తదాత్మకత్వంనామ జగతస్తత్ప్రకా[రై]కరత్వ్యేకస్వభావతః పృథగవస్థానాభావాత్తదన్తర్గతత్వమ్. తేన ప్రకారేణ ఐక్యమ్। నతు స్వరూపైక్యమ్। విశిష్టాన్తర్భావఏవ ఐక్యమిత్యర్థః. † (తత్ప్రత్యనీక నానాత్వమితి) విహితోభయవిధైక్యప్రత్యనీకనానాత్వం నిషిధ్యతఇత్యర్థః. కార్యకారణభేదః కుతర్కమూలభ్రాన్తివిషయః. స్వనిష్ఠభేదో లౌకికప్రతీతి మూలభ్రాన్తి విషయః. అతో భ్రాన్తి[సిద్ధ]మూలత్వావిశేషాద్విహితైక్యప్రత్యనీకత్వావిశేషాచ్చ తేనాకారేణోభయవిధం భేదం నానాశబ్దేన పరామృశ్య నిషిధ్యత ఇతి నవాక్యభేదః. తత్ప్రత్యనీకేతి - ఐక్యవిధిశేషభూతో భేదనిషేధః। అన్వయముఖేనోక్తార్థస్థిరీకరణార్థత్వాద్వ్యతిరేకోక్తేః. ఐక్యవిధిశ్చ నేహ నానాస్తీతి ప్రకరణే శ్రూయతే ※ ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి. ఏకధా - ఏకతయా పరమాత్మశరీరతయైకప్రకారేణేత్యర్థః. తథా ※ అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామిచ భవిష్యామిచ నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్తః ※ ఆత్మావా ఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్। నాన్యత్కించన మిషత్ ॥ తథా ※ పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోస్తి జగతఃపతే ※ అహం హరిస్సర్వమిదంజనార్దనో నాన్యత్తతః కారణకార్యజాతమ్। తదచ్యుతో నాస్తి పరం తతోన్యదిత్యాదిషుచైక్యవిధిశేషతయా భేదనిషేధో దృశ్యతే. శేషత్వంచ విహితైకత్వస్థిరీకరణలక్షణకించిత్కారేణ భ[గ]వతి. యాదృశమైక్యం విహితం నిషేధస్య తాద

† నఘూస్యాం బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవనసంకల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యత ఇతి పరిహృతమ్. † నానాత్వనిషేధాదిమముపాయమార్గవిషయమేతి చేత్ † న। ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణావగతం నానాత్వం మరాహోహం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే ఏవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదమ్.

శైకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధయోర్నిత్యానిత్యత్వయోర్నాత్మత్వం సిద్ధ్యేత్। సర్వవిరోధస్య స్వాత్మనిషేధస్తు దుఃఖానుభవః. నహి మృదేవ ఘటఇత్యుక్తే ఘటస్య స్వరూపనిషేధో మృత్పిండైకత్వేన ఘటస్య నిషేధః పృథక్ సైకత్వావిరోధిత్వాత్. నాప్యతో ఘటఇత్యుక్తే ఘటాంతరసమానాధికరణత్వనిషేధో ఘటస్యైక కర్ష్యనిషేధః ఘటస్యైక కార్యావిరోధిత్వాత్. విరోధ్యవిరోధస్యనిషేధః నహి విస్మయకారకః. కించ—సకలముపకారం శ్రుతః। సకల్పవిషయం కృత్స్న భేదనిషేధపరత్వమ్। సమానాధికరణవాక్యైక్యవిధానాత్। భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్. నచ ప్రకారభేదే తిష్ఠతి కృత్స్న భేద నిషేధ ఉపపద్యతే. అతో భేదనిషేధస్యైకస్య విధిశేషత్వాత్ప్రకారభేదః। స్వనిష్ఠ భేదస్య నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. కించ—※ నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః ※ న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ※ తేనాస్తీతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః। ※ న త్వత్సమో స్త్యభ్యధికః కుతో ఽన్యో లోకత్రయేఽప్యప్రతిమప్రభావ ఇత్యాదిభిస్స్వగతస్వరూపవస్తువిశేషవిషయనిషేధ దర్శనాత్స్వామాన్యేనావగతో భేదనిషేధః స్వగతభాగపరన్యాయేన సర్వవస్తుతీత్యర్థసిద్ధమ్. తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమిత్యుక్తత్వాత్తేషు చివస్వేష్యేషు తస్య కణ్ఠోక్తత్వాచ్చ. † అథోత్సర్గాపవాదన్యాయమభిప్రేత్యాహ (నపునరితి) బ్రహ్మణో కార్యరూపేణ నానాత్వవిషయశ్రుతివాక్యోదాహరణం ప్రకారనానాత్వవిషయవాక్యానామపి ప్రదర్శనార్థమ్ ※ ఏకస్సన్ బహుధా విచారః ※ ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః ※ త్వమేకోసి బహూననుప్రవిష్టః ※ యోఽవ్యక్తమన్తరే సంచరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరమ్ ※ యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరమ్ ※ యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి ప్రకారనానాత్వం ప్రకార్యైకత్వం చహి స్పష్టం శ్రూయతే. యద్వా-ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయేచ ※ బహుస్యామితి ప్రకరణే ※ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ※ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్। నిరుక్తం చానిరుక్తంచ నిలయనంచానిలయనంచ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి చిదచిదనుప్రవేశపూర్వకనామరూపభాక్త్వశ్రవణాత్। ఉభయలిఙ్గస్య [స్య] వ్యవధానేన జగదుపాదానత్వానుపపత్తేశ్చ ※ బహుస్యామిత్యత్రాపి బ్రహ్మణో బహునామరూపభాక్త్వస్య సద్వారకత్వసిద్ధేశ్శరీరతయా ప్రకారభూతచిదచిన్నానాత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ బహుస్యామితి వాక్యముదాహృతమ్. ఏవం కార్యనానాత్వస్య ప్రకారనానాత్వస్యచ విహితత్వాత్। సామాన్యనిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ। కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదవిషయాః. లౌకికప్రతీతిసిద్ధస్వనిష్ఠభేదవిషయాశ్చ భేదనిషేధశ్రుతయ ఇత్యర్థః. † నానాత్వనిషేధాదపరమార్థవిషయత్వం శఙ్కతే (నానాత్వేతి) ఇయం-శ్రుతిః. భేదస్తు నిషేధార్థమనూద్యత ఇతి భావః. † పరిహరతి (నేతి) అప్రాప్తస్యానువాదాయోగా[దతో విధ్య]పవాదవిభాగాదవిరోధ ఏవ న్యాయ్యః. ఏతదుక్తమాచార్యపాదైః ※ యద్బ్రహ్మణో గుణశరీరవికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాదః। అన్యోన్యభిన్నవిషయావిరోధగన్ధమస్మాన్ తన్నవిషయః ప్రతిషేధబాధ్యాః॥ ఇతి. సమస్తహేయరహితస్య హేయాకారవస్త్వైక్యాసంభవాత్। హేయస్యాపారమార్థ్యేపి తస్య నిరసనీయతయా హేయత్వస్యానపాయిత్వాత్. తత్ప్రతిభటతయోక్తస్య తత్సంబన్ధస్య వస్త్వైక్యవ్యాఘాతాత్। సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్స్వసంకల్పేన స్వగతహేయతత్ప్రతిపత్తిభ్రమాపాదనాయోగాత్, అసర్వజ్ఞత్వే సార్వజ్ఞ్యశ్రుతివిరోధాత్, సర్వశక్తేస్స్వగతహేయానివారకత్వాయోగాదశక్తత్వే సర్వశక్తి[యోగ]శ్రుతివిరోధాత్. శ్రుతిబలాదీదృశవిరోధాభావే ※ తాస్త్వేనాను వినశ్యతి ※ నజాయతే మ్రియతేవా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననిత్యత్వానిత్యత్వనిర్గుణత్వసగుణత్వాదేస్స్మృతిబలాద్విరోధాభావేన క్వచిదపి న్యాయసంచారానపేక్షతయా మీమాంసానైరర్థక్యాత్। భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చ విరోధాభావేన త్వదభిమతపారమార్థికత్వేన విభాగస్యానభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ ※ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి ※ జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రవణాత్ ※ యస్మాత్క్షరమతీతోహమిత్యాదినా భేదజ్ఞానవతోఽసమ్మోహత్వస్మరణాత్। జీవపరయోర్మిథస్స్వరూపత్వే నియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్య ఘటపటభేదవత్ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనానువాదాసంభవాత్, అవిహితస్య నిషేధాయోగాత్, దుఃపాసనార్థత్వానియమస్య ※ అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నైక్యేపి ప్రసక్తాదైక్యస్యావిధిశేషవాక్యప్రతిపన్నత్వే భేదస్యచ తుల్యత్వాన్నియతపాఠాత్పూర్వవిరోధినిషేధాధికరణన్యాయేనభేదశ్రుతేః పరభూతనిషేధో ల్పత్తిప్రతిబన్ధకత్వాత్, హైక్యవిధిశేషస్య భేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదనిషేధకత్వోపపత్తేః, అన్యథా సమానాధికరణవాక్యప్రతిపన్నస్య విశిష్టైక్యవిరోధిత్వప్రసఙ్గాత్। ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన నిషేధస్య విహితభేదవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ, సామాన్యేన భేదనిషేధస్య స్వగతస్వభేదవిశేషనిషేధపర్యవసాయిత్వాచ్చ। భేదనిషేధశ్రుతయోఽబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరాః। నతు భేదమాత్రనిషేధపరా ఇతి సంగ్రహః. యత్రహీత్యాదివాక్యానామయమర్థః—యత్ర - యదా. ద్వైతమివ భవతి - స్వనిష్ఠభేద ఇవ భవతి. ఇవశబ్దః స్వనిష్ఠభేదస్యాతాత్త్వికత్వద్యోతకః। కథమిత్యేతిపదయోర్భక్తిశ్చేత్యాఽవివక్షితార్థో వా. తత్ -తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతి। కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః। ఇతరః - స్వనిష్ఠో ద్రష్టా. ఇతరమ్ - స్వనిష్ఠం ద్రష్టవ్యం. స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన పశ్యతి. యత్ర [తు] యదా. అస్య - ఉపాసకస్య. సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మసామానాధికరణ్యేన సర్వం సాక్షాత్కృతం నహి పూర్వమనాత్మ

౯౬. ※ ౧ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తమ్. † తదసత్ । † ※ ౨ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్ । †తథాహి- †సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసంధానేనాత్ర శాన్తిర్విధీయతే. † అతో యథావస్థితదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదభిన్నం జగత్ బ్రహ్మాత్మకమిత్యనుసంధానస్య శాన్తిహేతుతయా అభయప్రాప్తిహేతుత్వేన నభయహేతుత్వప్రసఙ్గః. ఏవం తర్హ్యథ తస్య భయం భవతీతి కిముచ్యతే। † ఇదముచ్యతే * ౧ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యభయప్రాప్తిహేతుత్వేన బ్రహ్మణి యా ప్రతిష్ఠాఽభిహితా। తస్యా విచ్ఛేదే భయం భవతీతి. †యథోక్తం మహర్షిభిః ※ ౩ యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో నచిన్త్యతే । సాహానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సాభ్రాన్తిస్సాచ విక్రియేత్యాది. † బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా అన్తరమవకాశో విచ్ఛేద ఏవ.

భూతమిదానీం సర్వమాత్మాభవతి. అతస్సాక్షాత్కారాభిప్రాయోఽభూదితినిర్దేశః । అస్యేత్యుక్తేః. కఇత్యధ్యాహారః - ఇతరఇత్యుక్తత్వాత్. తత్ - తదా. స్వనిష్ఠః కో ద్రష్టా స్వనిష్ఠేన కేన దర్శనసాధనేన స్వనిష్ఠం కం ద్రష్టవ్యమర్థం పశ్యేత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానసాధనేషు స్వనిష్ఠం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః. ప్రమితనిషేధాయోగాత్, ప్రాప్తప్రతీతిసిద్ధస్యైవ నిషేధ్యత్వాత్, లౌకికప్రతీతేశ్చ స్వనిష్ఠతావిషయత్వాత్, తేన రూపేణైవ నిషేధవిషయత్వోపపత్తేః. యది ద్రష్టృదృశ్యాదిమాత్రం నిషిధ్యతే. తదానీం ※ తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి పరమాత్మసాక్షాత్కారదశాయామహమితి ద్రష్టురాత్మనో మనుసూర్యాదిదృశ్యపదార్థానాంచ సాక్షాత్కారశ్రవణం విరుధ్యతే. తస్మాల్లౌకికప్రతీతౌ ద్రష్టృదృశ్యాదికం ప్రకారీభూతపరమాత్మాప్రతిపత్తేస్తత్సామానాధికరణ్యమన్తరేణ స్వనిష్ఠతయా భాతి. యోగదశాయాంతు ప్రకారిణః పరమాత్మనః ప్రతీయమానత్వాదహంశబ్దవాచ్యపరమాత్మసామానాధికరణ్యేన ప్రకాశత ఇతి వైషమ్యమ్ - నతు ద్రష్టృదృశ్యా[దినివృత్తిరి]దీనిప్రతిషిధ్యన్త ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్ । అన్యథా వామదేవాది దర్శనస్య భ్రాన్తిత్వప్రసఙ్గాత్. నేహ నానేతి - ఇహ - ప్రపఞ్చే. లోకదృష్టప్రకారేణ నానాభూతమ్. స్వనిష్ఠతయా భిన్నం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః. స్వనిష్ఠదర్శనేన ప్రత్యవాయమాహ మృత్యోరితి ※ తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతివన్నిర్దేశః. నానేన - స్వనిష్ఠమివ. అజ్ఞానాదజ్ఞానమాప్నోతీత్యర్థః. దేహాతిరిక్తవిషయాజ్ఞానం ప్రాగేవ సిద్ధమ్. తతోఽప్యతిశయితమజ్ఞానం స్వనిష్ఠతయా తద్వస్తుదర్శనమిత్యభిప్రాయః.

౯౬. † యదాహ్యేవైష ఇత్యాదిశ్రుతిముపాదాయ తత్ర బ్రహ్మణీత్యాదినా పూర్వపక్షిణోక్తమర్థమనూద్య దూషయతి (తదసదితి) తదసత్ - భయప్రాప్తిహేతుత్వం నేత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (సర్వమితి) బ్రహ్మణః కార్యజగద్రూపేణ నానాత్వానుసంధానం ముక్తిహేతురితిసిద్ధాన్తార్థః. † ఇదానీం పరోక్తం శాన్తిహేతుత్వమభ్యుపగమ్యోక్తమ్. కథం తత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిః । కథంవా తస్య భయప్రాప్తిహేతుతావిరోధిత్వమితి శఙ్కాయామేతద్వ్యుపపాదయతి (తథాహీతి) † అత్ర నానాత్వానుసంధానప్రతీతిం దర్శయతి (సర్వస్యేతి) నహికేవలం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్- అపితు ఇదంసర్వం బ్రహ్మేతిహ్యుక్తమ్. సర్వశబ్దశ్చ వివిధభేదప్రపఞ్చపరః. అతో నానాత్వవిశిష్టబ్రహ్మానుసంధానం ప్రతీతమిత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వద్వారా సమస్తభయనివృత్తిగర్భమోక్షోపాయత్వాద్భేదబుద్ధేర్భయప్రాప్తిహేతుత్వోక్తిస్తద్విరుద్ధేత్యర్థః. నను—మణికృపాణదర్పణాదిగతప్రతిబిమ్బేష్వివ దే[హి]హే) షురాగద్వేషాదినివృత్త్యర్థం సర్వస్య బ్రహ్మణ్యధ్యస్తతానుసంధానవిధిః కిం నస్యాత్ - నైవమ్—ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం సామానాధికరణ్యమిత్యుపపాదితత్వాద్బాధార్థత్వస్య వక్ష్యమాణదూషణోపహతత్వాచ్చ. † అథ చోద్యపూర్వకమేతచ్ఛ్రుత్యర్థమాహ (ఇదముచ్యతఇతి) అదృశ్యఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః. అనాత్మ్యఇతిబద్ధవ్యావృత్తిః । సహి పరమాత్మనా వాప్యః. యద్వా—ఆత్మ్యం వ్యాప్యం కర్మకృతశరీరమ్. తద్రహితోఽనాత్మ్యః. అనిరుక్తఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః. సహి బద్ధావస్థాయాం దేవాదిశబ్దైర్నిరుక్తః. అనిలయనఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః । తేషాంహి భగవానాధారః. † స్వోక్తార్థవిషయముపబృంహణం దర్శయతి (యథోక్తమితి) హానిః - ఇష్టహానిః. ఛిద్రమ్ - అనిష్టప్రాప్తిరన్ధ్రమ్. భ్రాన్తిః - తత్కృతచిత్తస్ఖలనమ్. విక్రియా - తేనాజ్ఞానామవశాదయథాయథవ్యాపారః. ※ ఏకస్మిన్నప్యతిక్రాన్తేముహూర్తే ధ్యానవర్జితే । దస్యుభిర్ముషితేనేవ యుక్తమాక్రందితుం భృశమ్॥ ※ వరం హుతవహజ్వాలా పంజరాన్తర్వ్యవస్థితిః । నశౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాసవైశసమిత్యాదివచనాన్యాదిశబ్దవివక్షితాని. †భేదవాచినోఽన్తరశబ్దస్య విచ్ఛేదార్థకత్వం కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణీతి) అవిచ్ఛిన్నంహి ధ్యానం నిరన్తరమిత్యుచ్యతే. అతోఽన్తరం విచ్ఛేద ఏవ. సకస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయాః ప్రకృతత్వాత్తస్యావిచ్ఛేదః ప్రకృతబ్రహ్మవిషయే తదప్యేష ఇత్యుదాహృతే భీషాస్మాదిత్యనన్తరశ్లోకే వాయుసూర్యాదిసర్వచేతనప్రశాసితృత్వకథనాదన్తరశబ్దస్యోపాసనవిచ్ఛేదపరత్వమేవ యుక్తమ్. నతు భేదపరత్వమ్. అతోఽయమర్థః పూర్వాపర [వాక్య] శ్రుత్యన్తరవాక్యానుగుణ ఉపబృంహణానుగుణశ్చ. పరోక్తస్తు తదుభయవిరుద్ధ ఇతిభావః. నను—యదా

౧॥ తై - ఆ - ౭ అను - ౨. ౨॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౧. ౩॥

౯౭. † యదుక్తమ్ * ౧ నస్థానతోఽపీతి సర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతిచ వక్ష్యతీతి. తన్న। సవిశేషం బ్రహ్మేత్యేవ హి తత్రైవ వక్ష్యతి * ౧ మాయామాత్రం త్వితిచ స్వాప్నానామర్థానాం జాగరితావస్థానుభూతపదార్థవైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వముచ్యతఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమేవ వక్ష్యతి.

౯౮. † స్మృతిపురాణయోరపి నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థోఽన్యదపారమార్థికమితి ప్రతీయతఇతి యదభిహితమ్। తదసత్ । * ౨ యో మామజమనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్। * ౩ మత్స్థాని సర్వభూతాని నచాహం తేష్వవస్థితః। నచ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్। భూతభృన్నచ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః॥

హ్యేవైషఇత్యత్ర ప్రతిష్ఠావిచ్ఛేదోఽర్థశ్చేదేతస్యామితి స్త్రీలింగతా స్యాత్. అదితిఃపాశానితి న్యాయాద్వ్యత్యయగతినపుంసకత్వావివక్షేతిచేత్ త [దా] తా) వస్యాస్వారస్య మవర్జనీయమ్. తచ్చ స్వరసార్థే సంభవతి నోపపద్యతే. సప్తమీచాస్వరసా। తస్యా విచ్ఛేదఇతి హ్యుక్తిస్స్వరసా। నతు తస్యాం విచ్ఛేదఇతి. పాతిపదికాస్వారస్యంచ ప్రతిష్ఠాపరత్వేస్యాత్। పూర్వవాక్యే యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యఇతి బ్రహ్మపరతయా ప్రయుక్తస్య ఏతస్మిన్నితి పదస్యానన్తరవాక్యేపి బుద్ధౌ విపరివృత్తేః. ఉచ్యతే—నతావల్లింగసప్తమ్యోః ప్రాతిపదికస్యచాస్వారస్యమ్. బ్రహ్మపరామర్శిత్వాదేతదిత్యస్య. అన్తరశబ్దశ్చావకాశపరః। నిరంతరం సాన్తరమితి ప్రయోగాత్. అన్తరంచ దేశతః కాలతశ్చభవతి కాలకృతంచాన్తరం విచ్ఛేదఏవ. నన్వేవంసతి కస్య విచ్ఛేద ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయా అంతరమిత్యధ్యాహారస్స్యాత్. తచ్చాయుక్తమ్. అనధ్యాహారేణ నిర్వాహసంభవాదితిచేన్న। సన్నిధిలబ్ధస్యార్థస్యాధ్యాహారనిరపేక్షత్వాత్. అథాప్యస్వారస్యమితి చేత్తద్వరమ్। పక్షాన్తరే బహ్వస్వారస్యసంభవాత్. తథాహి - భయహేతోరభయహేతుప్రతియోగిత్వాదభయహేతుపరప్రతిష్ఠాపదస్యైక్యవాచిత్వాభావాత్. వాక్యవృత్తేరసామంజస్యమ్. తత్సామంజస్యాయ ప్రతిష్ఠాశబ్దస్యైక్యపరత్వే ముఖ్యార్థహానిః. దృఢసంబన్ధోహి ప్రతిష్ఠా యథా రాజ్యే ప్రతిష్ఠితఇతి। ప్రథమప్రతిపన్న ప్రతిష్ఠాపదస్య అర్థభఙ్గశ్చానుపపన్నః. పూర్వసిద్ధైక్యావగతిపరత్వాత్। విన్దతిధాత్వర్థస్యాస్వారస్యంచ. సప్తమీచాస్వరసా భేదప్రతియోగిత్వావధిత్వసంబన్ధవివక్షాయాం తృతీయాపంచమీషష్ఠీనామేవ స్వారస్యాత్. ఉదరోక్తేః ప్రతిపత్త్యర్థత్వాదస్వారస్యంచ. మనసి కురుతఇతి యోజనాయామధ్యాహారః। ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి పూర్వవాక్యప్రతిపన్న భేదవిరోధశ్చ. అనంతరంచ భీషాస్మాదితి ప్రశాసితృత్వేన భేద ఉచ్యతే. అతో మధ్యే భేదనిషేధశ్చానుపపన్నః * ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్నబిభేతికుతశ్చన * కదాచనేతి పూర్వాపరవాక్యే గుణవిశిష్టవేదనస్యాభయహేతుత్వోక్తేః బ్రహ్మణి భేదనిషేధస్యాభయహేతుత్వకథనంచ విరుద్ధమ్. బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి విద్యాప్రకరణత్వాచ్చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా వేదనరూపత్వమేవ యుక్తమ్। నత్వైక్యరూపత్వమ్. నహ్యైక్యతద్బుద్ధ్యోరుభయస్యచ ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యత్వమ్। దృఢసంబన్ధవాచినః ప్రతిష్ఠాశబ్దస్యోపాస్యం బ్రహ్మప్రత్యుపాసకతయా సంబన్ధే పర్యవసానం యుక్తమ్. [ఇతి భేదతన్నిషేధశ్రుతీనామవిరోధసమర్థనం].

౯౭. † బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వేచ పరోక్తం సూత్రద్వయం పరిహరతి (యదుక్తమితి). [ఇతి సూత్రసవిశేష విషయత్వమ్].

౯౮. † అథ స్మృతిపురాణయోస్సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (స్మృతిపురాణయోరితి) స్మృతీత్యాదినా సామాన్యేన ప్రమాణస్య తదవాన్తరరూపస్య శబ్దస్యచ సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనా, శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనా ద్విశేషేణ వేదాన్తవాక్యానాం సవిశేషపరత్వోపపాదనేన స్మృతిపురాణయోశ్శ్రుతివిరుద్ధార్థే ప్రామాణ్యాసంభవాచ్చ తయోస్సవిశేషపరత్వంసిద్ధమ్. ఇదానీం స్మృతిపురాణయోరపి పరోదాహృతవచనానాం పూర్వాపరపర్యాలోచనయా సవిశేషపరత్వముపపాద్యతే. యథా లౌకికప్రమాణశ్రుతివిరుద్ధానర్థాన్నేదం శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి। ఏవమేవ పూర్వాపరవాక్యవిరుద్ధమప్యర్థం న స్మృతిపురాణేన ప్రతిపాదయితుం శక్నువంతీతి భావః. పరేణ సర్వస్యాప్యావిద్యకత్వావిశేషేణ స్వాభావికశక్తివైషమ్యానభ్యుపగమాదద్వైతస్పష్టతాభ్రమాచ్చ పూర్వం పురాణవచనాన్యుపన్యస్య పశ్చాద్భగవద్గీతావచనాన్యుదాహృతాని. అత్రతు స్వాభావికశక్తివైషమ్యాభ్యుపగమాదనన్తగుణ విభూతిమత్త్వస్య స్పష్టతయాచ భగవద్గీతావచనాని పూర్వముపన్యస్య పశ్చాత్పురాణవచనాని ప్రదర్శ్యన్తే. అత స్మృతిపురాణయోరిత్యుక్తమ్. పరేణ స్వోదాహృతవచనప్రతిపాద్యతయాయోఽర్థోఽభిహితః - తద్విపరీతార్థపరత్వేన స్పష్టతమాని వచనాని ప్రథమం ప్రదర్శ్యన్తే. పశ్చాత్తదవిరోధేన పరోక్తవచనానామర్థప్రతిపాదనార్థమ్. యోమామితి. అత్రాజమితి పదేనాచిత్తత్సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః. అనాదిమితి ముక్తవ్యావృత్తిః। తస్యాజత్వం హ్యాదిమత్. లోకమహేశ్వరమితి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. లోక్యతఇతిలోకః - ప్రమాణసిద్ధత్రివిధచేతనాచేతనవర్గః. అత్రోత్తరా [ర్ధార్థో]ర్థో)ప్యనుసంధేయతయాఽభిప్రేతః। అసమ్మూఢస్సమర్త్యేష్వితి. చేతనాచేతనవిలక్షణత్వేన జానన్నసమ్మూఢఇతికథనాత్. సర్వవైలక్షణ్యం తాత్త్వికమిత్యుక్తం భవతీత్యభిప్రాయః. ధారకత్వాదిభిర్వైలక్షణ్యం వైశద్యార్థముపాదత్తే మత్స్థానీతి. అత్ర శరీరలక్షణం సూచితం భవతి. సర్వభూతాని మదాయత్తస్థితీని। నాహం తదాయత్తస్థితిరిత్యర్థః. లోకదృష్టప్రకారేణ నాహమాధారః। అపితు సంకల్పమాత్రాదిత్యాహ నచేతి. నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాదయమేవార్థః. యోగమైశ్వరమ్ - ఈశ్వరాసాధారణం సర్వశక్తియోగమిత్యర్థః. నచమత్స్థానీతి ధారకత్వ పారమార్థ్యనిషేధశ్చేద్యోగమైశ్వరం పశ్యేతి విరుద్ధమ్. మమ భ్రాన్తిం పశ్యేతిహి తదా వక్తవ్యమ్. యోగమైశ్వరమిత్యేతద్వివృణ్వన్ ఇమమేవార్థమాహ భూత

౧॥ శారీ - ౩ అ - ౨ పా - ౧౧; ౩; సూ. ౨॥ గీ - ౧౦ అ - ౩. ౩॥ గీ - ౯ అ - ౪; ౫.

※ ౧ అహంకృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా॥ మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తి ధనంజయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణాఇవ॥ ※ ౨ విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్॥ ※ ౩ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః॥ యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపిచోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమః.

౯౯. † ※ ౪ ససర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్గుణాదిదోషాంశ్చమునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాళే॥ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతసర్గః। ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసౌ॥ తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః। పరః పరాణాంసకలా నయత్రక్లేశా

భృదితి. మమాత్మా - మమసంకల్పఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దోహి మతివాచీ ※ యత్నేఽర్కేఽగ్నౌమతావాత్మేతి. అతోఽత్ర ఆత్మశబ్దస్సంకల్పరూపజ్ఞానవాచీ. మమాత్మా భూతభావనఇత్యనేన నచమత్స్థాని భూతానీత్యస్యార్థస్స్పష్టీకృతః. భూతభావనః - భూతానాం సత్తానువర్తకః. అర్వాచీనస్యేశ్వరస్యహి సగుణత్వమితి శఙ్కాయాం కారణాతిరిక్తవస్తునిషేధప్రదర్శనార్థం లక్షణప్రదర్శనార్థంచ జగత్కారణత్వమాహఅహమితి. ప్రభవఃప్రళయశ్చోక్తః. స్థితిస్తుధారకత్వకథనేన సిధ్యతీతి ధారకత్వం విశినష్టి మయీతి. విష్టభ్యాహమిత్యనేన నియన్తృత్వముక్తమ్. విష్టభ్య - అధిష్ఠాయ. ఏకాంశేన - సంకల్పైకదేశేన. త[చ్ఛరీర]చ్ఛరీర) త్వలక్షణమ్. యో మామజమిత్యాదినాఽభిప్రేత చిదచిద్వైలక్షణ్యకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి ఉత్తమఇతి. పూర్వస్మిన్ వచనే క్షరాక్షరశబ్దోక్తౌ బద్ధముక్తౌ. కూటస్థః - నిర్వికారః. జ్ఞానసంకోచరూపవికారాభావాన్ముక్తస్య. కూటస్థశబ్దః సాధారణవాచీవా। సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి ముక్తాత్మన ఉభయవిభూతిసాధారణత్వాత్కూటస్థత్వమ్. పరమాత్మేత్యుదాహృతఇత్యనేన ※ పరమాత్మావ్యవస్థిత ఇత్యేతద్వాక్యాన్వితో నారాయణానువాకస్స్మారితః. అక్షరాదపిచోత్తమ ఇత్యనేనచ. తత్రైవహి ※ సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యుక్తమ్. జ్ఞానసంకోచరూపక్షరణాభావాదక్షరో ముక్తః. స్వరాట్ - స్వతన్త్రః - అకర్మవశ్యః. పరమః—జీవగతావస్థాస్వతః పరముత్కృష్టావస్థాన్తరాభావాత్పరమ్యమ్. సర్వాణీతిపదంబ్రహ్మశివాద్యభిప్రాయమ్. తస్మిన్నువాకేహి ※ సబ్రహ్మా సశివస్సేన్ద్రస్సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడితి బద్ధముక్తజీవవాచిపదైస్సమానాధికృతైర్భగవానుక్తః. తత్ర※ విశ్వమేవేదం పురుష ఇతిచ సామానాధికరణ్యవాక్యం శ్రూయతే. సామానాధికరణ్యహేతుశ్చ తస్మిన్ననువాకే స్పష్టః ※ తద్విశ్వముపజీవతి పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ※ వ్యాప్యనారాయణస్థితఇతిచ వాక్యజాతే ధార్యత్వ ధారకత్వ నియన్తృత్వ నియామ్యత్వ శేషిత్వ శేషత్వ వ్యాప్యత్వ వ్యాపకత్వాదికమేవసామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్। నతు [ద్రవ్యై]తద్ధై) క్యమితి స్పష్టమ్. తదత్రాప్యుచ్యతే - ఆవిశ్యేతి వ్యాప్యనారాయణస్థిత ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః. పతింవిశ్వస్యేత్యస్యార్థ ఈశ్వర శబ్దేనోక్తః. ఈశ్వరశబ్దోహి శేషివాచకః। అతఏవహి ※ పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వర మిత్యత్ర పత్యన్తరరాహిత్య వివక్షయా మాత్మేశ్వరమిత్యుక్తమ్. ※ తద్విశ్వముపజీవతీత్యస్యార్థో బిభర్తీత్యుక్తః. తథా ※ వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యాదన్యః పఞ్చదశోదితఇతి ※ యో మామేవమసంమూఢ ఇతి కృత్స్నవైలక్షణ్యజ్ఞానవతోఽసంమూఢత్వముక్తమ్. ※ ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్రమితి తస్యార్థస్య గుహ్యతమత్వముక్తమ్. అతోఽస్మిన్నర్థే తాత్పర్యమితి స్పష్టమ్. పురుషోత్తమశబ్దస్య సమాసాసాధుత్వమశఙ్కనీయమ్ ※ నాగోత్తమాదిచ సిద్ధం భవతీతి మహాభాష్యవచనాత్। పాణినివత్పురుషోత్తమశబ్దనిర్వాహకృతామృషీణామాప్తతమత్వాచ్చ, పురుషోత్తమఇతిచ పఞ్చమీసమాసోవా। అక్షరాదపిచోత్తమఇతిహ్యుక్తమ్. పూర్వనిపాతస్తు సామానాధికరణ్య వివక్షాయామేవ। నతు తదవివక్షాయామపీతి నానుశాసనవిరోధశఙ్కాప్రసఙ్గః. ఏవమేభిర్వచనైః చిదచిద్వైలక్షణ్యస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ ※ క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాం విద్ధీత్యాదేః తదవిరోధేనార్థోవర్ణనీయః ※ యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్తీత్యాదినా కృత్స్నస్య భగవచ్ఛేషత్వ ధార్యత్వ నియామ్యత్వ వ్యాప్యత్వ శరీరత్వాదేర్విహితత్వాత్, తస్యచ నిషేద్ధుమయుక్తత్వాత్, నతదస్తి వినా యత్స్యాదిత్యాదినా అతదాత్మకస్య నాస్తిత్వముచ్యతే. అవినాభావశబ్దస్య మిథ్యాత్వపరత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ తథాభ్యుపేత్యమిత్యభిప్రాయః. వినాశబ్దోహి సంబన్ధవిరహపరః। అవినాభావశబ్దస్య సబన్ధనియమవాచిత్వాత్. [ఇతి గీతావచనానాం సవిశేషవిషయత్వమ్].

౯౯. † అథ పురాణవచనాన్యుపన్యస్యన్తే—తత్ర ※ ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్య వచనస్యార్థం వ్యాచిఖ్యాసుస్తదుపయోగిత్వేన తదుపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వం దర్శయిష్యన్ ఉపక్రమవాక్యాన్యుపాదత్తే (ససర్వేతి) తత్ర ప్రథమగ్రన్థో హేయప్రత్యనీకత్వపరః। సర్వభూతప్రకృతిమ్ - ప్రధానమ్. వికారాన్-మహదాదీన్. గుణాదిదోషాన్-సత్త్వరజస్తమోహేతుకాన్ దోషాన్. తే దోషాః క్లేశాదయః. వ్యతీతః - విశేషేణాతీతః - నియమేన[అ]తత్పరవశతయాసంబంధానర్హ ఇత్యర్థః. అతీతసర్వావరణః - ఆవరణమ్ - ప్రకృతిసంబన్ధకర్మవాసనాదికమ్. తత్సర్వమతీతం యేన సఇత్యర్థః. యద్వా - సర్వవిషయజ్ఞానావరణం సర్వావరణమ్. సర్వవిషయజ్ఞానసంకోచాతీతఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదిసర్వగుణసంకోచకాతీతఇతివార్థః. అఖిలాత్మత్వం వివృణోతి. తేనేతి. నతు మృదాత్మకో ఘటఇతివదిత్యర్థః. భువనాన్తరాళే - ఉభయవిభూత్యన్తరే - అథ దివ్యాత్మస్వరూపస్య మం×

౧॥ గీ - ౭ అ - ౬; ౭. ౨॥ గీ - ౧౦ అ - ౪౨. ౩॥ గీ - ౧౫ అ - ౧౭; ౧౮. ౪॥ విష్ణు - ౬ అం - ౫ అ - ౮౩; ౮౪; ౮౫.

[illegible] ※ ౧ స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽవ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః। సర్వేశ్వరః సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః। సంజ్ఞాయతే యేన తదస్తదోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపమ్। సందృశ్యతే వాప్యవగమ్యతే వా తజ్జ్ఞానమజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తమ్॥ ※ ౨ శుద్ధే మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే। మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్దస్సర్వ

శ్లోకార్థమాహ (సమస్తేతి) సమస్తకల్యాణగుణాత్మక ఇతి కల్యాణగుణానన్త్యముచ్యతే చేత్తదా ఆత్మశబ్దః స్వభావవాచీ స్యాత్. ఏవం సతి క్లిష్టాన్వయః, తేజోబలైశ్వర్యేత్యాదినా విస్తరః క్రియత ఇతి నిర్వాహః. అస్మాదపి నిర్వాహాద్ద్వితీయనిర్వాహః పరతయా యుక్తః। అపేక్షితవిధానాదనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితిన్యాయాత్. తదా కల్యాణశబ్దో గుణప్రధానః। సమస్తకల్యాణత్వం గుణస్వభావో యస్య స సమస్తకల్యాణగుణః. యథా ※ ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి సూత్రే ద్వ్యేకయోరితి సంఖ్యాసంఖ్యేయపరతయా వ్యాఖ్యానమ్. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి స్యాత్. నను ద్వ్యేకయోరితి, తత్స్వభావప్రధాననిర్దేశస్య సామస్త్యానాయ క్లృప్తమ్। తదేవాహ ※ గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఇత్యభియుక్తైరుక్తమ్. సమస్తకల్యాణగుణ ఆత్మా ధర్మస్వరూపం యస్య స సమస్తకల్యాణగుణాత్మకః. బహువ్రీహిం కార్యకారిత్వలాభప్రకతకస్య శరీరమితి నిర్దేశవత్. దివ్యాత్మస్వరూపమేవ స్తౌతి (స్వశక్తీతి) స్వాంశలేశాద్ధృతభూతసర్గః. యద్వా - శక్తిః - సామర్థ్యమ్. స్వగుణలవధృతభూతజాత ఇత్యర్థః. భూతసర్గః - భూతసమూహః. యద్వా - సృజ్యత ఇతి సర్గః. కార్యవస్తుజాతమిత్యర్థః. అభిప్రాయవిశేషేణ షాడ్గుణ్యం పశ్చాద్వక్ష్యన్ ప్రథమం దివ్యవిగ్రహవత్త్వమాహ (ఇచ్ఛేతి) అభిమతత్వమ్ - అభిమతస్వాత్వమ్ - స్వానురూపత్వమితి యావత్. అస్థానే నిష్ఠా. యథా ※ అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతః శ్రోతేతి. తత్ర హ్యన్వర్థియం కృతః। అప్రదేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదివిరోధాత్. అభిమతస్యానురూపత్వమనురూపస్యాభిమతత్వం చ లోకే దృశ్యతే। తస్మాదన్యతరార్థమిచ్ఛాగృహీతాభిమతశబ్దౌ. నిరుపపదేచ్ఛాశబ్దో నిత్యేచ్ఛాయా అవతారసమయజన్యేచ్ఛాయాశ్చ సాధారణః। అసంకోచాత్. అథావతారద్వారేణ సాధ్యం విగ్రహప్రయోజనమాహ (సంసాధితేతి) అథ షాడ్గుణ్యవత్త్వమాహ (తేజ ఇతి) నాత్ర క్రమవివక్షా. మహాశబ్దసుశబ్దౌ సర్వగుణసాధారణౌ। మహత్త్వమపరిచ్ఛిన్నత్వమ్. యథా ※ మహోత్సాహో మహాబలః। మహాబుద్ధిర్మహావీర్యో మహాశక్తిర్మహాద్యుతిరితి॥ యథా ※ ప్రకృష్టం విజ్ఞానం బలమతులమిత్యాది. సుశబ్దేన తేషాం మంగళత్వముచ్యతే. ఏవం స్వరూపతో విగ్రహతో గుణతశ్చ పర ఇత్యాహ (పర ఇతి) గుణాదిదోషానిత్యత్ర దోషశబ్దార్థం వివృణోతి (న యత్రేతి) క్లేశాదయః - క్లేశకర్మవిపాకాశయాః. అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః క్లేశాః. కర్మ - పుణ్యాపుణ్యాత్మకమ్. జాత్యాయుర్భోగా విపాకాః. ఆశయః-వాసనా-సంస్కారః. ※ క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వర ఇతి యోగసూత్రం స్మారయతి (స ఈశ్వర ఇతి). యోగశాస్త్రాద్వేదాన్తార్థస్య వైషమ్యమాహ (వ్యష్టీతి). పూర్వం భేదశ్రుత్యర్థ ఉక్తః। అథైక్యశ్రుతినిర్వాహార్థం ఘటకశ్రుత్యర్థ ఉచ్యతే (వ్యష్టీతి) వ్యష్టిసమష్టిశబ్దాభ్యాం కార్యకార[ణా]ణభావా)వస్థచేతనవర్గ ఉచ్యతే। రూపమ్-శరీరమ్. స్వరూపం-స్వాసాధారణం శరీరం. శరీరలక్షణం సూచయతి (సర్వేశ్వర ఇతి) ఈశ్వరః-నియన్తా. అనేన నియామ్యత్వం శరీరత్వం సిద్ధమ్. నియామ్యవిశేషో హి శరీరమ్. సర్వదృక్సర్వవేత్తా - స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ సర్వం జానాతీత్యర్థః. యద్వా ※ విశ్వతశ్చక్షురిత్యాది శ్రుతిప్రక్రియయా సర్వతో దృగ్భవన్ సర్వం వేత్తీత్యర్థః. యద్వా - సర్వేషాం దృక్। సర్వవేత్తా చ ※ చక్షుర్దేవానాముత మర్త్యానామితి శ్రుతేః. చక్షుః-జ్ఞానప్రదః. సర్వం విన్దతీతి వా సర్వవేత్తా-అవాప్తసమస్తకామ ఇత్యర్థః. సమస్తశక్తిః - శక్తిః - కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం. ఉక్తప్రకారేణ సర్వశరీరకత్వాదస్య సర్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణమిత్యర్థః. పరమేశ్వరాఖ్య ఇతి పరమశబ్దేన అన్యేశ్వరత్వం నిషిద్ధం. పరో మా యస్యేతి హి పరమః. ఏవంవిధేశ్వరవిషయజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వమాహ (సంజ్ఞాయత ఇతి). సంజ్ఞాయత ఇతిపాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మవిశేషణం యేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన విజ్ఞాయతే. యేనోపాసనాత్మకేన సందృశ్యతే. యేన పరభక్తిరూపేణానుభవరూపేణ చ ప్రాప్యతే అనుభూయత ఇత్యర్థః. ※ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి వచనాత్. సంజ్ఞాయత ఇతిపాఠే అస్తదోషమిత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవిశేషణమ్ ※ అత్రైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి వచనాత్. జ్ఞానస్యాస్తదోషత్వాదికం విషయద్వారా. అస్తదోషమితి దోషాస్పదాచిద్విషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధమితి ※ అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్త్విత్యాద్యుక్తకర్మవశ్యాశుద్ధబద్ధజీవవిషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. పరం నిర్మలమ్-అత్యన్తనిర్మలమ్. అనేన కదాచిత్కర్మసంబన్ధార్హతారూపమలాన్వితముక్తవిషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. ఏకరూపమితి నిత్యముక్తవిషయానేకరూపజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. అనయా దిశా బ్రహ్మవిశేషణత్వేఽపి వ్యావృత్తిర్ద్రష్టవ్యా. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకరూపమిత్యాశ్రయణీయతోపయోగివిశేషణం చ భవతి. స్థిరస్వభావమ్-ఆశ్రితసంరక్షణాదిప్రతిజ్ఞాయాం దృఢతరమిత్యర్థః. అజ్ఞానమ్-మోక్షోపాయజ్ఞానాదన్యత్తద్విరోధి వా - ※ సా విద్యా యా విముక్తయే ఇతి వచనాత్. యద్వా-అజ్ఞానమ్-జ్ఞానాభావః। బ్రహ్మపరత్వాభావేన అయథావస్థితవస్తువిషయత్వాత్. బ్రహ్మవిశేషణత్వే ఏకవాక్యమ్। జ్ఞానవిశేషణత్వే వాక్యద్వయమ్। ※ ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకే ప్రత్యస్తమితభేదపదం హృది నిధాయ సవిశేషత్వే వచనాని దర్శితాని. అథాగోచరం వచసామిత్యేతద్వ్యాచిఖ్యాసయా శబ్దగోచరత్వే వచనాని దర్శయతి శుద్ధ ఇత్యాదినా. తత్ర ※ అశబ్దగోచరస్యేత్యాదికే పూర్వశ్లోకే ముక్తాత్మని భగవచ్ఛబ్ద ఔపచారిక ఇత్యుక్తమ్। తత్ప్రతిపత్త్యర్థేదానీమ్। ముక్తాత్మవ్యావర్తకం భగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (శుద్ధ ఇతి) యత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం తత్రైవ హి ముఖ్యత్వమ్। నాన్యత్రేత్యర్థః. శుద్ధే ※ సిద్ధే శబ్దార్థసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవత్ - శుద్ధశబ్దోఽవధారణగర్భః. శుద్ధ ఏవ - నిత్యశుద్ధ ఇత్యర్థః ※ అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివత్

౧॥ విష్ణు - ౬ అం - ౫ అ - ౮౬; ౮౭. ౨॥ విష్ణు - ౬ అం - ౫ అ - ౭౨.

కారణకారణే॥ † సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారోఽర్థద్వయాన్వితః। నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే ॥ ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా॥ వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని। స చ భూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్తతోఽవ్యయః ॥ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః॥ ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః॥. తత్ర

సిద్ధశబ్దస్యావధారణగర్భత్వాత్. సిద్ధశబ్దో నిత్యపరత్వేనాపి వ్యాఖ్యాతస్తద్వత్. అనేన నిత్యశుద్ధత్వేన సకలచేతనవ్యావృత్తిః। నిత్యసిద్ధానామపి నిత్యశుద్ధత్వస్య భగవన్నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వాత్ । మహావిభూతావిత్యత్ర - విభూతిభూతస్య మహావిభూతిత్వయోగాదుభయవిభూతిశేషిత్వం సమస్తచేతనవ్యావర్తకమ్. పరే బ్రహ్మణీత్యనేనచ చేతనవ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అపరాత్మాహి కేవలబ్రహ్మశబ్దేనోక్తః. ※ అశబ్దగోచరస్యాపి తస్య వై బ్రహ్మణో ద్విజేతి। ఉత్తరత్రతు ※ పరబ్రహ్మభూతస్యేతి హి పరమాత్మా వక్ష్యతే. ప్రదేశాన్తరేపి పరబ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మపర ఏవ దృశ్యతే. అతో పరమాత్మవ్యావృత్త్యర్థం మహావిభూతావిత్యత్ర పరే బ్రహ్మణీత్యుక్తమ్. సర్వకారణకారణత్వంచ భగవత ఏవ । జగద్వ్యాపారవిరహితోహి ముక్తాత్మా. ఏవముక్తప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాత్సర్వేశ్వరే ఏవ భగవచ్ఛబ్దో ముఖ్యవృత్తః। నాన్యత్రేత్యర్థః. ఇమమర్థం విస్పృణ్వన్ అక్షరశస్సముదాయతశ్చ భగవచ్ఛబ్దార్థమాహ (సంభర్తేత్యాదినా). శుద్ధత్వం వినా హేయైరితి వివృతమ్. భోగ్యసంపద్వాచకేనైశ్వర్యస్య సమగ్రస్యేతి శ్లోకస్థ శ్రీశబ్దేన భోగవిభూతేః। సంభరణాద్యుక్త్యా లీలావిభూతేశ్చాత్ర దర్శితత్వాన్మహావిభూతిత్వం వివృతమ్. సర్వకారణకారణత్వంచో పరిస్పష్టమ్. అతఏవ జ్ఞానశక్త్యాదిభిశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాత్పరబ్రహ్మత్వం స్ఫుటమ్। అత ఉత్తరగ్రన్థానాం శుద్ధ ఇత్యాదిశ్లోకవివరణరూపత్వం యుక్తమ్. భశ్చ గశ్చ [భగశ్చ] వశ్చేతి విగ్రహార్థ ఉచ్యతే. ఏతేషాం పదానాం తత్తద్ధాతుషు ※ అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయే టిలోపేచ కృతే ఏవం రూపం భవతీతి. భార్థమాహ (సమిత్యర్ధేన)సంభర్తా - సంభరణం - ఉపకరణసంవిధానమ్ - ప్రకృతిపురుషకాలాన్ కార్యోత్పత్తియోగ్యాన్ కరోతీత్యర్థః. మహదాదిసృష్టిరణ్డరూపకార్యోత్పత్త్యుపయుక్తా సంభరణమితివా వివక్షితా. భర్తా - స్వామీ. ధారణస్య వకారవాచ్యత్వాత్. పోషకత్వస్య గకారవాచ్యనేతృత్వాన్తర్భావాదపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాచ్చ స్వామిత్వమిహావివక్షితమ్. యద్యపి ప్రత్యయవిశేషయుక్తస్య భరతేస్స్వామిని రూఢత్వం. తథాపి పూర్వోక్తయుక్తిసచివార్షవచనబలాద్ధాతుమాత్రస్య స్వామివాచిత్వం నిశ్చీయతే। ఇతికరణేన సంభర్తృత్వభర్తృత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తే నిష్కృష్యోచ్యేతే. అతఏవార్థద్వయాన్విత ఇత్యుక్తమ్. ఉత్తరత్రతు ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయే సత్యపి ఇతికరణేన తేషామనిష్కృష్టత్వాత్ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయవిశిష్టో ధర్మ్యేక ఏవార్థ ఉక్తః. గకారార్థమాహ (నేతేతి) ఉపసర్గస్ఫుటీకృతానామర్థానాం ధాతులీనత్వాదుద్గమయితా గమయితా సంగమయితేత్యేవంరూపపదానామర్థమాహ (నేతేతి) స్రష్టేత్యనేనోద్గమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. నేతేతి గమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. స్థితికర్తేత్యర్థః. గమయితృశబ్దేన సంగమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః। సనసంహారః - యథా ※ యస్మిన్నిదం సంచ విచైతి సర్వమిత్యత్ర స్వేతి సమేతీతి సర్గసంహారావుచ్యేతే తద్వత్. యద్వా - కారణభూతం స్వాత్మానం గమయితా - స్వస్మిన్ కార్యవర్గస్య లయకర్తేత్యర్థః. ఉపసర్గాప్రయోగేప్యర్థానాం ధాతులీనత్వాదేవం వ్యాఖ్యాతం భగవతా పరాశరేణ. అథ వకారవ్యాఖ్యానాత్పూర్వమేవ భకారగకారసముదాయస్యార్థమాహ (ఐశ్వర్యస్యేతి) సమగ్రశబ్దస్సర్వత్రాన్వేతి. పరిచ్ఛిన్నసతుర్ముఖాద్యైశ్వర్యాదివ్యావృత్త్యర్థస్సమగ్రశబ్దః. యశః - గుణవత్తాప్రథా. శ్రీః - భోగ్యసంపత్. వైరాగ్యం - విరక్తిః. పరిపూర్ణత్వాదనాదరతేత్యర్థః. యథా ※ అవాక్యనాదర ఇతి. మతుప్ప్రత్యయస్య ప్రసిద్ధార్థత్వాన్న తద్వ్యాఖ్యాతమ్. అథ వకారార్థమాహ (వసన్తీతి) ※ అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదధికరణే కర్తరిచ వ్యుత్పత్తిః. భూతాత్మని-భూతానామాత్మని. అఖిలాత్మని - అఖిలశరీరకే. యద్వా - భూతశబ్దేన కార్యజాతముచ్యతే। తస్యాత్మని అఖిలాత్మని। కార్యాన్తర్భూతానాం నిత్యముక్తానాం ఆత్మనీత్యర్థః. అథ సముదాయశక్తివిషయమర్థమాహ (జ్ఞానశక్తీతి) పాఠక్రమేతు ※ ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయానన్తరం ※ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యేత్యాదిశ్లోకః పఠ్యతే। తథాపి ప్రవృత్తినిమిత్తవాచిత్వసంగతివశాత్ ※ ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయాత్పూర్వం ※ జ్ఞానశక్త్యాదిశ్లోక ఇహోపాత్తః ※ ఉత్పత్తిం ప్రలయంచైవేత్యాదిశ్లోకస్య ప్రస్తుతానుపయుక్తత్వాన్నైవముపాదానం కృతమ్. భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వాచ్యానీత్యర్థః. అశేషతః న ప్రత్యేకం (ప్రవృత్తినిమిత్తాని) అపితు సముచ్చిత్యేత్యర్థః. అశేషశబ్దేన షాడ్గుణ్యావాన్తరభిదారూపం శీలాదిగుణజాతంచ క్రోడీకృతమ్. యద్యప్యైశ్వర్యవీర్యజ్ఞానాని పూర్వం కణ్ఠోక్తాని. తథాపి కతిపయసముదాయవ్యావృత్త్యపప్రయుక్తసముదాయభేదాదపునరుక్తిః। నచాత్ర సముదాయశక్తిః కల్ప్యతే। యేనానుక్తగుణమాత్రగోచరతా స్యాత్। వచనబలాదేవ శక్తిస్వీకారః. పూర్వమక్షరార్థకథనేన భకారగకారవకారా వ్యాఖ్యాతాః. అథ అన్ ఇత్యస్యార్థమాహ (వినేతి) కశ్యపః పశ్యకో భవతీతి న్యాయాత్ అన్ ఇత్యనేన నేత్యుక్తం భవతి. నిషేధ్యంచ హేయమిత్యర్థః. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాత్ భగవత్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వమాహ (ఏవమితి) మహార్థగర్భత్వాన్మహాశబ్దత్వమ్. ముక్తాత్మవ్యావృత్త్యర్థం పరమబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. కథం తత్రైవ ముఖ్యవృత్తత్వమ్। అన్యత్రాపి తత్ప్రయోగో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) [పూజ్యపదార్థానాం యౌగికానాం శక్త్యా యోగశక్త్యా పరిభాషయా రూఢిశక్త్యాచ సమన్వితః] (పూజ్యపదార్థోక్తిః - పూజ్యానామనయవార్థానాముక్తిః. పరిభాషా-రూఢిః.

† విష్ణు - ౬ అం - ౫ అ - ౭౩ ; ౭౪-౭౫ ; ౭౮ ; ౭౯.

† పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః। శబ్దోఽయం నోపచారేణ త్వన్యత్ర హ్యుపచారతః॥ ※ ౧ సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్॥ సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా॥ జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా। చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా॥ ※ ౨ ఏవంప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయమ్। సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్॥ ※ ౩ పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మాఽఽత్మసంస్థితః।

తాభ్యాం సమన్వితః యోగరూఢిభ్యాం విశిష్టః। అత ఏవ నోపచారేణ ముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. అన్యత్రాముఖ్యత్వముక్తమిత్యాహ (అన్యత్ర హీతి). ముఖ్యార్థస్యాపచారకల్పనస్య చ ద్వయోః ప్రయోగేష్వవ్యాభిచారికత్వమర్థాద్దర్శితమితి హి శబ్దాభిప్రాయః। భగవచ్ఛబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు ప్రయోగేఽన్యత్రాసిద్ధేః సహిశక్తిభేదకల్పనం యుక్తమ్। యత్ర జ్ఞానాదయో నిరంకుశాః స ఏవ ముఖ్యార్థః గుణలేశయోగాదపి ప్రయోగసంభవాదన్యత్ర వృత్తిరౌపచారికేత్యర్థః. అథ తస్మిన్నేవ యోగప్రకరణే ఉపసంహారేఽపి సవిశేషపరవాక్యాని దర్శయన్ దివ్యవిగ్రహవత్త్వం చాహ (సమస్తా ఇతి) బద్ధో, ముక్తః, కర్మ, ఉపాదానవిద్యాః శక్తయః. తత్తదభిమానిదేవతాద్వారేణ తత్ర తాసాం ప్రతిష్ఠితత్వం। యత్రేత్యనువాదస్య పురోవాదసాపేక్షత్వాదత్ర శుభాశ్రయత్వాద్యర్థే యథోక్తప్రకారేణ పురోవాదాచ్చ. తద్విశ్వరూపవైరూప్యమితి సన్నివేశవైలక్షణ్యముక్తమ్. అన్యదితి ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తమ్. మహదిత్యపరిచ్ఛేద్యత్వమ్. విలక్షణసన్నివేశస్య సకలేతరవిసజాతీయస్య కథం చిన్తయితుం శక్యత్వమిత్యత్రాహ (సమస్తేతి). కేన హేతునేత్యత్రాహ (స్వలీలయేతి) లీలాయాః ప్రయోజనత్వాత్తదభిసన్ధిర్హేతుః। న తు కర్మణేత్యర్థః. కిం ప్రయోజనమిత్యత్రాహ (జగతామితి) న తు స్వకర్మఫలభోగాయేత్యర్థః. ఏతద్వివృణోతి (న సేతి). వ్యాపినీ - దేశనియమరహితా। యథా వైదికపుత్రోత్పాదనాదిషు. వ్యాపనశక్తత్వేఽపి ప్రతిబన్ధస్సంభవతీత్యత్రాహ (అవ్యాహతాత్మికా) న తస్యాః ప్రతిహతిరస్తీత్యర్థః. యద్వా - వ్యాపినీ - సర్వావతారానుగుణా. అవ్యాహతా దేశకాలవస్తుకృతప్రతిబన్ధరహితా. ఏవం ప్రత్యస్తమితేతి శ్లోకస్య పరమాత్మపరత్వాభ్యుపగమేఽపి నిర్విశేషపరత్వనిరాచికీర్షయా ఉపక్రమోపసంహారయోస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే సవిశేషపరత్వం దర్శితమ్. అథాస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపవిషయత్వమ్, ప్రత్యస్తమితభేదాదిపదానాం కతిపయవిషయత్వం చ వివక్షుస్తదర్థం పరమాత్మవిషయభేదనిషేధాదీనాం కతిపయవిషయత్వాభిధాయీని వాక్యాని దర్శయిష్యన్ పరమాత్మవిషయకతిపయభేదనిషేధపరవచనోదాహరణేన ముక్తాత్మవిషయే కిమాయాతమితి శఙ్కాయాం ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తయే ముక్తగుణాన్ పరమాత్మన్యతిదిశన్తం శ్లోకం దర్శయతి (ఏవంప్రకారమితి) ఏతచ్ఛ్లోకోక్తభేదకధర్మాభావాదితి ... జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదేః ప్రథమాంశోపక్రమశ్లోకస్య చ తచ్ఛ్లోకాచ్చ సవిశేషపరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రథమాంశోపసంహారేఽపి సవిశేషపరత్వం దర్శితం భవతి. ఉపసంహారపదనోపాదానముపసంహారశ్లోకబుద్ధిస్థత్వాత్క్రియతే. ఏవం ప్రకారమ్ - ముక్తాత్మానం ప్రతి ※ నిర్వ్యాపారమనాఖ్యేయమిత్యాదినా యః ప్రకార ఉక్తః. తదుపేతమిత్యర్థః. ఏవం[చ] భగవతి ముక్తగుణాతిదేశః కృతః. భేదరాహిత్యస్య సత్తామాత్రత్వస్య, వచసామగోచరత్వస్య చ ముక్తగుణస్య నిర్వ్యాపారమిత్యాదినా ఉక్తస్య భగవత్యతిదిష్టత్వాత్। భగవతి చ తేషాం నిషేధానాం కతిపయవిషయత్వస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ తే నిషేధా ముక్తాత్మన్యపి తథావిధా ఇతి కతిపయవిషయత్వం సిద్ధమితి భావః. అథ పరమాత్మనోఽధికాన్ గుణానాహ (అమలమ్) - మలప్రతిభటం. సోపాధికహేయవిరోధినమిత్యర్థః. నిత్యం - ఉక్తాకారేణ నిత్యం మలప్రతిభటత్వం నిత్యమిత్యర్థః. వ్యాపకమ్ - స్వరూపేణ వ్యాపకమ్. అక్షయమ్ - స్వత ఏవ ధర్మతోఽపి వికారరహితమ్. ముక్తస్య హి పూర్వావస్థాయాం జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారో విద్యతే। నిత్యసిద్ధానామపి తథాత్వం [తదా]పరా)యత్తమితి తద్వ్యవచ్ఛేదః. సమస్తహేయరహితమ్ - పూర్వం హేయప్రత్యనీకత్వముక్తం. అత్ర హేయరాహిత్యముక్తం. స్వతో హేయాభావోఽపి ముక్తస్య నాస్తి। పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాత్తస్య. పద్యత ఇతి పదం - దివ్యాత్మస్వరూపమ్. పరమపదశబ్దస్య దివ్యలోకే ముక్తాత్మని చ ప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం విష్ణ్వాఖ్యమిత్యుక్తమ్. అథ ప్రథమాంశోపక్రమేఽపి సవిశేషపరత్వం దర్శయతి (పరః పరాణామితి) అనేన శాస్త్రోపక్రమస్యాపి సవిశేషపరత్వముక్తం భవతి. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిపదానాం కతిపయభేదనిషేధపరత్వం చ సిద్ధమితి త్రివిధం ప్రయోజనమ్. అనేన ※ పరః పరాణామిత్యాదిగ్రన్థజాతస్య ※ అవికారాయేత్యాదిసంగ్రహశ్లోకవివరణరూపత్వాత్ ※ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకం ప్రత్యుపక్రమత్వమర్థక్రమేణ సిద్ధమితి తస్యాపి సవిశేషపరత్వసిద్ధిః. యద్వా—ప్రథమాంశోపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వాదుపక్రమోపక్రమభూతస్యాపి ※ జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకస్య మహావాక్యస్వారస్యవిరోధో న స్యాదిత్యత్ర ఇతి తస్యాపి సవిశేషపరత్వం సిద్ధ్యతి. యద్వా—నమస్కారశ్లోకస్య శాస్త్రోపక్రమశేషభూతత్వాత్ తచ్ఛేషభూతస్తదనుగుణార్థో వర్ణనీయ ఇతి సిద్ధ్యతి. ఉపక్రమోపక్రమభూతనమస్కారశ్లోకార్థానుగుణమ్ ※ పరః పరాణామిత్యాదేరర్థో వర్ణనీయ ఇతి చేత్ - న। తస్యాప్యుపక్రమభూతప్రశ్నోత్తరవరలాభకథనశ్లోకానుగుణం తదర్థస్య వాచ్యత్వాదిత్యభిప్రాయః. అత్ర బ్రహ్మణః కృత్స్నజగత్కారణత్వసిద్ధ్యర్థం వేదాన్తేషు ※ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యైరానన్త్యముక్తమ్. తచ్చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం. న హి దేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిన్నానాం ఘటాదీనాం కృత్స్నస్య సర్వ

† విష్ణు - ౬ అం - ౫ అ - ౭౭. ౧॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౭౦; ౭౧; ౭౨. ౨॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨౨ అ - ౫౩. ౩॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౧౦.

†రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేషణవివర్జితః॥ అపక్షయవినాశాభ్యాం పరిణామర్ద్ధిజన్మభిః। వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవలమ్॥ సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః। తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే॥ తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజమక్ష[ర]య)మవ్యయం। ఏకస్వరూపంచ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్॥ తదేవసర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపవత్। తథాపురుషరూపేణ కాలరూపేణచ స్థితమ్॥ ※ ౧ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే

విధకారణత్వం దృష్టమ్. కాలత్రయవర్తికార్యజాతకారణత్వే సర్వదేశగతకార్యకారణత్వే చ దేశతః కాలతోఽప్యపరిచ్ఛేదావపేక్షితౌ। ఉపాదానత్వసిద్ధ్యై వస్త్వపరిచ్ఛేదోఽపేక్షితః। నహి వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నః కులాల ఉపాదానం భవతి। మృత్పిణ్డకులాలయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్. అతః కృత్స్నకారణత్వసిద్ధ్యర్థం త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం విస్తరేణ వివక్షుః పరః పరాణామిత్యర్థేన తత్సంగ్రహేణ ప్రతిజానీతే. (పరః పరాణాం పరమ ఇతి) అనేన కాలానవచ్ఛేదస్సిద్ధః। అధికకాలవర్తిత్వస్య పరశబ్దవాచ్యత్వాత్. పరమాత్మేతి దేశాపరిచ్ఛేద ఉక్తః - ఆప్నోతీతి హ్యాత్మశబ్దవ్యుత్పత్తిః. ఆత్మసంస్థితః - సర్వేషామాత్మత్వేన సర్వవస్తుభిర్విశిష్టః. యద్వా - ఆత్మత్వేన సంస్థితతయా సర్వశరీరకత్వాత్ స్వస్మిన్ పర్యవసితః - స్వనిష్ఠః. అన్యత్సర్వం తన్నిష్ఠం। శరీరతయా విశేషణత్వాత్. అతస్సర్వపర్యవసానభూమిః స్వనిష్ఠ ఇతి వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉక్తః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః। ఇదమిదం న భవతీతి హి వస్తుపరిచ్ఛేదః. యద్వా - నిత్యత్వవిభుత్వవ్యతిరిక్తగుణైస్సమాభ్యధికరహితత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః। స్వనిష్ఠం పరమాత్మానమపేక్ష్య తన్నిష్ఠానామన్యేషాం సమత్వాభ్యధికత్వాసంభవాదాత్మసంస్థిత ఇత్యనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. ఏవం సంక్షిప్తమర్థముపపాదయతి (రూపేత్యాదినా) తత్ర కాలాపరిచ్ఛేదం ప్రథమం వివక్షుః కాలపరిచ్ఛిన్నేషు వర్తమానం పంచకల్పనాన్వితత్వం బ్రహ్మణి నాస్తీత్యాహ (రూపేతి) రూపశబ్దేన జాతిరుచ్యతే. జాతిగుణౌ చ రూపిణాం రూపే ఇతి హి నీతివిదః. వర్ణశబ్దో రూపాఖ్యగుణవిశేషపరః. ఆదిశబ్దేన గన్ధరసాదిః. ఆసనశయనాదిక్రియా విషాణాద్యవయవవత్త్వం చ వివక్షితమ్. రూపవర్గాదీతి పాఠే రూపశబ్దో నీలపీతత్వాదిగుణపరః వర్గశబ్దో దేవమనుష్యాదివర్గపరః। జాతిపర ఇత్యర్థః. తన్నిబన్ధనస్తద్విషయో నిర్దేశశ్శబ్దః. శబ్దవాచ్యాస్త ఏవ విశేషణాని తైర్వివర్జితః. యద్వా—రూపవర్ణాదితద్వాచిశబ్దరూపైర్విశేషణైర్వివర్జితః. ఏవమనిత్యత్వవ్యాపకం కర్మకృతం రూపాదిమత్త్వం బ్రహ్మణి నాస్తీతి కర్మకృతరూపాదినివృత్త్యా తద్వ్యాప్యకాలపరిచ్ఛేదనివృత్తిరిత్యర్థః. యద్వా—అనిత్యత్వవ్యాప్యకర్మకృతరూపాద్యభావాన్నానిత్యత్వం బ్రహ్మణ్యనుమాతుం శక్యమిత్యర్థః. అనేన ※ ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్య పదస్య విషయో దర్శితః. అథానిత్యత్వవ్యాపకత్వాద్వికారాణామనిత్యత్వనివృత్తయే తద్వ్యాపకవికారరాహిత్యమాహ (అపక్షయేతి). జాయతే అస్తీత్యవస్థాద్వయం జన్మశబ్దేన వివక్షితమ్. ఉత్పత్తిస్థితినాశానామేకైకత్ర [illegible] ధాతులినత్వ [illegible] వికారషట్క సిద్ధిః. తద్వర్జితత్వాత్ [illegible] యితేత్యేవం రూపపదార్థ [illegible] సదాశబ్దేన కాదాచిత్కాస్తిత్వనివృత్తిః। నతూత్పద్య[illegible] శశత్యాదిశబ్దైరితి [illegible] అనేన సత్తామాత్రమిత్యస్య విషయో [illegible] అగోచరం వచసామిత్య[illegible] విషయో దర్శితో భవతి. రూపవర్ణాది ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదుత్పత్త్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాచ్చ కల్పనావికారవాచిశబ్దైర్న వక్తుం శక్యత ఇతి తస్య [illegible] స్వార్థ ఇత్యభిప్రాయః. అగోచరం వచసామితి సర్వశబ్దాగోచరత్వముచ్యతే చేత్ - వచసామగోచరం సత్తామాత్రమిత్యపి వక్తుం న శక్యతే. అథ దేశాపరిచ్ఛేదం నామనిర్వచనముఖేనాహ (సర్వత్రేతి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వనిషేధార్థం దేవతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థంచ నామనిర్వచనముఖేన తదుక్తిః. ఔణాదికప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదధికరణే కర్తరిచ వ్యుత్పత్తిర్వాసుదేవశబ్దస్యోచ్యతే (సర్వత్రేతి). వేదాన్తేషు పరబ్రహ్మణో హి నిర్వికారత్వాదికముక్తమ్. తత్కథం వాసుదేవస్యోచ్యత ఇత్యత్రాహ (తద్బ్రహ్మేతి) ※ శైత్యం హి యత్సా ప్రకృతిర్జలస్యేతి వత్తదితి నిర్దేశః. నిర్దిశ్యమానప్రతినిర్దిశ్యమానయోరేకత్వమాపాదయన్తి సర్వనామాని పర్యాయేణ తల్లింగముపాదదత ఇతి హి శాబ్దాః. నిత్యమితి కార్యమాత్రవ్యావృత్తిః. అజమక్ష[య]ర)మవ్యయం ఏకస్వరూపమితి సవికారనిత్యప్రధానవ్యావృత్తిః. ఏకస్వరూపశబ్దేన వృద్ధిపరిణామరాహిత్యం వివక్షితమ్. హేయాభావాచ్చ నిర్మలమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేతి ముక్తవ్యావృత్తిః. పరమమితి నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. యద్వా - ఏకస్వరూపమితి బద్ధవ్యావృత్తిః। సదేత్యాదినా ముక్తవ్యావృత్తిరితి ఏవం స్వవ్యతిరిక్తసమస్తవస్తువిలక్షణత్వేనోపనిషద్యుక్తం బ్రహ్మ వాసుదేవ ఏవేత్యర్థః. త్రివిధాపరిచ్ఛేదవాచినీ శ్రుతిరపి దేవతావిశేషం నిరచినోదనన్తమితి। అనన్తశబ్దో యోగరూఢః. అతో నారాయణాదిశబ్దపర్యాయస్త్రివిధానన్త్యయోగిని భగవతి ముఖ్యో వర్తతే ※ సత్యజ్ఞానాదివాక్యేఽనన్తమితి పదం పుల్లింగం ద్వితీయాన్తం - యో వేదేతి వేదనశబ్దేనాన్వయాత్ ప్రథమాన్తత్వే తదో యో వేదేతి తత్పదాధ్యాహారస్స్యాత్. వాక్యభేదశ్చ స్యాత్. అతస్తత్ర యథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్తదనుసారేణ అత్రాప్యపరిచ్ఛేదకథనసమయే దేవతావిశేషో నిర్ణీతః. వస్త్వపరిచ్ఛేదమాహ (తదేవేతి) సర్వమేవైతదితి వ్యక్తావ్యక్తపురుషకాలసముదాయ ఉచ్యతే. వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపమేతత్సర్వం తద్బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉక్తః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వే నైవ చిదచిచ్ఛరీరకత్వహేతుభూతవ్యాపనభరణాదిగుణతః సమాభ్యధికరాహిత్యసిద్ధేశ్చ వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. నహి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్సమస్తచిదచిచ్ఛరీరకత్వసంభవః. ఏవం శాస్త్రోపక్రమే వాసుదేవాఖ్యముభయలింగకం వస్తు ప్రతిపాద్యముక్తం। శాస్త్రోపసంహారేచ తథోక్తమితి దర్శయ (ప్రకృతిర్యేతి) పరమాత్మశబ్దస్య క్వచిజ్జీవేపి ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం సాక్షాత్పరమాత్మలక్షణం జగత్కారణత్వముక్తం. (లీయేతే పరమాత్మనీతి)

† విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౧౦; ౧౧; ౧౨; ౧౩; ౧౪. ౧॥ విష్ణు - ౬ అం - ౪ అ - ౩౯.

[illegible] † [illegible] సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే ॥ * ౧ ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చామూర్తమేవ చ। క్షరాక్షరస్వరూపే తే సర్వభూతేష్వవస్థితే॥ అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మ క్షరం సర్వమిదం జగత్। ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా॥ పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్॥ * ౨ విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా। అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే॥ యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా

[illegible]ఇతి జ్ఞానాన్తర్గత పరమేశ్వరశబ్దః. ఈశ్వరశబ్ద [illegible] జ్ఞానినామపి విష్ణునామేత్యుక్తమ్. అత్ర పరమాత్మా, ఆధారః, పరమేశ్వర, ఇతి [illegible] లక్షణం స్పష్టమ్. ఏవం శాస్త్రైక[illegible] [illegible]యోః [illegible] కల్పలక్షణాన్ [illegible] పరం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యత ఇతి దర్శితమ్. అథ [illegible]సంబన్ధాన [illegible] బ్రహ్మణ ఏవమపి ప్రతిపాద్యన్తే. తత్ర [illegible] బ్రహ్మ [illegible]ఇతి శఙ్కాయాం * కారణత్వాత్ యోగివిన్యస్తతిలవత్ [illegible] నోపపద్యత ఇతి వక్తుం పరమాత్మను[illegible] [illegible] సంబన్ధం [illegible]సంబన్ధా[illegible] [illegible] బ్రహ్మ[illegible]సంబన్ధం [illegible] (ద్వే రూపే ఇత్యాదినా). (మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి) బద్ధశ్చ ముక్తశ్చేత్యర్థః. ఏతద్వ్యాచష్టే (క్షరాక్షరస్వరూపే ఇతి) జ్ఞానసంకోచ[illegible]వదసం[illegible]. (సర్వభూతేష్వవస్థితే) అన్తర్యామి[illegible] సర్వభూతస్థితిస్త్వత్ర. సూక్ష్మతర[illegible] వ్యాఖ్యా[illegible]మే ఇత్యర్థః. యద్వా - బద్ధస్య స్వరూపేణ సర్వభూతస్థితిః. ముక్తస్యాపి [illegible]భూతవిభుజ్ఞానద్వారేణేతి. (అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మేతి) తన్ముక్తస్వరూపమక్షరమ్. క్షరం సర్వమిదం జగత్ - ఇదం బద్ధ[illegible]మిత్యర్థః. రూపత్వం వివృణోతి (ఏకదేశేతి) శక్తిః అపృథగ్భూతం కార్యోపయోగివిశేషణమ్. ఏకదేశస్థితస్య విస్తారిణీతి విశేషణ[illegible] అసంకీర్ణస్వభావత్వముక్తమ్. అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలం జగదితి చిదచిదాత్మకం జగదుచ్యతే। తుల్యన్యాయత్వాదక్షరస్యాపి శక్తిత్వసిద్ధిః. యద్వా [illegible]అఖిల[illegible]బ్దేనాక్షరస్యాపి క్రోడీకారః। [illegible]భూతేరపి లోకశబ్దవాచ్యత్వాత్ - [illegible]ర్థత్వాత్ జగచ్ఛబ్దస్య । అఖిలశబ్దస్య సంకోచకాభా[illegible] [illegible] క్షరసామానాధికరణ్యమపవాదః. ఇహ తదభా[illegible]భిధానముపపద్యతే. ఇదం శబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వాత్ క్షరం వ్యావృత్తిః. తద్భేదవాచి[illegible] కార్యకారణ[illegible] పరబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థసిద్ధేః. అన్యథా బ్రహ్మశబ్దానామేక[illegible] పదం వ్యాఖ్యాతమ్. [illegible] జ్ఞానైకలక్షణమిత్యుక్తమ్. జ్యోత్స్నాయా శ్శీర్ణావయవత్వేనాగ్ని కార్యత్వోపపత్తేః । నైనమ్. [illegible] కేనాకారేణ సత్తైత్యపేక్షాయాం జ్ఞానసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తమ్ [illegible]సంవేద్యమితి [illegible]వ్యతిరిక్తత్వాభావాత్. యది షష్ఠీస్వారస్యాయ మూర్తత్వా[illegible] [illegible]విశేషితోక్తజడస్వరూపతాప్యదాసార్థంచాత్మసంవేద్యమితి [illegible] రూపశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగః. యద్యుచ్యేత—బ్రహ్మ[illegible] [illegible] తద్వాచిశబ్దాగోచరత్వేచోక్తభేదక ధర్మాభావాత్ [illegible] [illegible]నఇత్యరః. జ్ఞానపదం [illegible] మూర్తామూర్తశబ్దసామా[illegible] [illegible]ప్రకారమమలమితివదప[illegible]రకమ్[illegible]స్వభావస్యాతిపష్టత్వే [illegible] పరమా[illegible] కార్యవాచితయా తత్ర కార్యస్థితావుచ్యమానాయాం స్వ[illegible]మ్ * రూపవర్ణాదినిర్దేశేత్యాదివచనైః కతిపయభేదరా[illegible]చ్చ, అవస్థాద్వయస్య సర్వభూతస్థితిరితి చ నవాచ్యమ్. ధర్మిపర్యన్త[illegible]తః. † అస్య శ్లోకస్య ముక్[illegible]యోగాత్ । తయోరవస్థాపరత్వే స్వారస్యభఙ్గాత్ ।అవస్థా[illegible]చిజగచ్ఛబ్ద బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాచ్చ తస్మిన్ [illegible] కారణావస్థాయాః కార్యే విద్యమానత్వాయోగాచ్చ । శక్తిశబ్దస్య కార్యవాచిత్వాయోగాచ్చ శ్లోకస్య [illegible]మర్థః. ఉపచారతోపి కార్యోప యోగివిశేషణం హి శక్తిశబ్దేన వ్యపదేశమర్హతి : కార్యోపయోగివిశేషణత్వస్య సామాన్యాత్. శక్తిర్హి శక్తం ప్రత్యపృథగ్భూతం కార్యోపయోగివిశే షణమ్. కార్యంతు న కారణస్యాపృథగ్భూతం విశేషణం । కార్యోపయోగి చ భవతి । కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్ । స్వస్య స్వయమేవ విశేషణత్వా యోగాత్. కార్యత్వం విశేషణమితి చేత్సత్యమ్ । తథాపి ధర్మివాచినో జగచ్ఛబ్దస్య కార్యతావాచిత్వాభావాచ్ఛక్తిశబ్దసామానాధికరణ్యముపచారతోపి నోపపద్యతే. కార్యోపయోగ్యపృథగ్భూతవిశేషణం శక్తిరితి ముఖ్యత్వమస్త్యత్ర సంభవేత్ । క్షరశబ్దస్య కార్యపరత్వే దృష్టాన్తవైఘట్యంచ స్యాత్. తచ్చ జ్యోత్స్నాయా విశీర్ణావయవత్వాభావేనాగ్నికార్యత్వాభావాత్. న చ * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హర ఇతి ప్రయోగానుసారేణ చేతనాచే తనపరత్వం యుక్తమ్ : అచిదంశస్య స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసంగేన సర్వభూతస్థిత్యుక్త్యనుపపత్తేః । చిదచిత్సంఘాతరూపేషు భూతేషు ద్వయోరవస్థా [illegible]ముపపన్నమితి చేన్న । సముదాయినోఽన్యసముదాయనిష్ఠత్వానుపపత్తేః । సముదాయోహి సముదాయినిష్ఠః । ఉపరితనగ్రన్థవైరూప్యంచ స్యాత్ । ఉత్త[illegible]త్ర హి భూపమూర్తమమూర్తంచేతి మూర్తామూర్తశబ్దాభ్యాం రూపద్వయం ప్రస్తుత్య హిరణ్యగర్భాదీన్ నిర్దిశ్య * మూర్తమేతద్ధరే రూపం భావనా [illegible]త్రితయాన్వితమితి మూర్తశబ్దవాచ్యరూపస్య భావనాత్రయాన్వయకథనాత్. నహ్యచేతనస్య కర్మబ్రహ్మభావనాన్వయః । * సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్య [illegible]దిబద్ధవిలక్షణవాచిత్వాత్ । * స స్వరాడ్భవతీతి విముక్తవాచిస్వరాట్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ అక్షరశబ్దో ముక్తాత్మపరః, అతస్తదనురోధేనా క్షరశబ్దోఽత్రాపి ముక్తాత్మపరః । బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యంతు * తపసా చీయతే బ్రహ్మ । * తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయత ఇతి శ్రుతావివా నేకోపపత్తిబలాదుద్భావ్యతే. అతో యథోక్త ఏవార్థః. బ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధద్వారభూతే జీవాత్మన్యవిద్యాన్వయం దర్శయతి (విష్ణుశక్తిరిత్యాదినా)

† విష్ణు - ౬ అం - ౪ అ - ౪౦. ౧ ॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨౨ అ - ౫౫; ౫౬; ౫౭. ౨॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౬౧.

† వేష్టితా నృప సర్వగా। సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసన్తతాన్॥ తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే॥ ※ ౧ ప్రధానంచ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మభూతయా। విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ॥ తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్యచ॥ యథా సక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతమ్। శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః॥ ※ ౨ తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్। ఆవిర్భావతిరోభావ జన్మనాశవికల్పవత్॥ † ఇత్యాదినా పరం బ్రహ్మ స్వభావతఏవ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలం ప్రతిపాద్య కృత్స్నస్య చిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్య, పారమార్థికస్యైవ, పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా రూపత్వమ్, † శరీరరూపతన్వంశశక్తివిభూత్యాదిశబ్దైస్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనచాభిధాయ తద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తునస్స్వరూపేణావస్థితిమచిన్మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణ స్థితించోక్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వాననుసన్ధానమచిద్రూ[పతద]పార్థాకారతయాఽనుసన్ధానంచ † ప్రతిపాదితమితి పరంబ్రహ్మ సవిశేషమ్, తద్విభూతిభూతం జగదపి పారమార్థికమేవేతి జ్ఞాయతే.

౧౦౦. † ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేష సంసృష్టస్యాప్యాత్మనస్స్వరూపం తద్గత

సర్వగా - చతుర్ముఖాదిపిపీలికాన్తసర్వశరీరస్థా. జాతావేకవచనమ్. యద్వా - ధర్మభూతజ్ఞానేన స్వతస్సర్వం వ్యాప్తుం క్షమా. కర్మణా వేష్టితా - కర్మణా సంకుచితజ్ఞానేత్యర్థః. తర్హి సర్వే అజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ (తయేతి). కర్మతారతమ్యానుగుణం జ్ఞానతారతమ్యవతీ క్షేత్రజ్ఞశక్తిరిత్యర్థః. సర్వేషాం జ్ఞాననిత్యత్వస్య ... సర్వవిషయకత్వస్యచ ప్రామాణికత్వాద్బద్ధావస్థాయాం సంకోచ వికాసౌ సిద్ధౌ। తత్తారతమ్యంచ ※ పుంసశ్శక్త్యోపలక్షితః ※ తచ్ఛక్త్యా పశ్వాద్యధికా ... ఇతి స్పష్టీకృతమ్. జాతీనామప్యప్రసిద్ధధర్మైక్యే—... శబ్దవాచ్యత్వాచ్చ తద్వ్యక్త్యన్తర్భావార్థం ప్రస్తుత ... లక్షణమిత్యాహ (ప్రధానంచేతి). చిదచితోర్గి పరమాత్మ నియామ్యత్వస్ఫురిత్యా తద్వ్యతిరిక్తం కాలపరిచ్ఛేదనివృత్తేరిత్యర్థః. యద్వా ... ధ్యత్వమయుక్తమితి నియామ్యత్వాదిధర్మాణాం పారమార్థ్యస్యార్థః. అనేన ※ ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్యపదస్య విషయోదర్శి ... త్వాసంభవశ్చ దర్శితో భవతి. నహి ధర్మిసత్యత్వేన వినా ధర్మస్యమాహ (అపక్షయేతి). జాయతే అస్తీత్యవస్థాద్వయం జన్మ ... భూతవ్యాపికయేత్యర్థః. విష్ణుశక్త్యా-విష్ణోర్నియమనశక్త్యా, అన్యథ్యాత్ ... సదాశబ్దేన కాదాచిత్కా ... మయితేత్యేవంరూపపరా ... మేనేనచ ధారణం ప్రతిసిద్ధమ్ ※ ... తిరస్కారా ... తమిత్యస్య విషయో ... అగోచరం వచసామిత్య ... విషయోదర్శి ... సామంజస్యమ్. సంశ్రయధర్మిణౌ - భగవదపృథక్సిద్ధిధర్మకౌ ... నావికారవాచిశబ్దైర్నవక్తుం శక్యతఇతి తస్య ... స్వార్థఇత్యభిప్రాయః. అగోచర కరణకళేబరం నాస్తి। సంశ్రయః - కరణకరణిత్వేన సంబన్ధః. సృష్టిరిత్యర్థః. యద్వా—సంశ్రయః ... నామనిర్వచనముఖేనాహ తత్సర్వం భగవన్నియమనాధీనమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) కారణాత్కార్యస్య విభాగే దృష్టాన్తః। జలస్య ... భర్తా వాయుః। సంయోజకత్వవియోజకత్వయోర్వా దృష్టాన్తః। పరస్పరంసంకలితౌ అసంకలితాశ్చ బిభర్తి వాయుః। యద్వా—ప్రకృతిపురుషగతదోషలేశరాహిత్యే దృష్టాన్తః. వాయుర్హి కణికాశతం తత్స్వభావాస్పృష్టో బిభర్తి. ప్రధానపురుషాత్మనః - ప్రధానపురుషయోరాత్మనః. సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమితి కర్మధారయో ... వ్యమ్. యద్వా—ప్రధానశబ్దానంతరపురుషశబ్దో బద్ధపరః। ఆత్మశబ్దః ప్రకృతిసంసర్గరహితముక్తాత్మపరః. తాన్ బిభర్తీతి. † ఏవంవిధస్య జగతః పరమార్థత్వమాహ (తదేతదితి.) మిథ్యాహి బాధ్యత్వేనానిత్యమ్. పారమార్థ్యేసతి హి నిత్యత్వసంభవః. † ఉదాహృతవచనార్థాన్ సంక్షేపేణాహ (ఇత్యాదినేతి) నిరస్తనిఖిలదోషత్వం కల్యాణగుణాత్మకత్వంచ ※ ససర్వభూతప్రకృతిం ※ సమస్తకల్యాణేత్యాదిశ్లోకార్థః. జగదుత్పత్త్యాది లీలత్వం భగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధమ్. అన్తఃప్రవేశనియమనాదీత్యాదిశబ్దేన అధ్యక్షత్వానుమన్తృత్వే ఉచ్యేతే. ఇత్యాదినేత్యాదిశబ్దేన క్రీడతో బాలకస్యేవేత్యాదివచనం వివక్షితమ్. తదర్థో లీలాశబ్దేన వివక్షితః. సర్వావస్థావస్థితస్య - కార్యకారణావస్థితస్య। బద్ధముక్తావస్థితస్య చేత్యర్థః. ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్యహి నిషేధార్థం ప్రాప్తిసిద్ధత్వేనానుపపత్తిసంభవః। పరమాత్మనియామ్యత్వాదికంతు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతి విధితస్య నిషేధోనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పారమార్థికస్యైవేత్యుక్తమ్. నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదిప్రతిపాదనసిద్ధోర్థః శరీరతయా రూపత్వం. † ※ తదేవ సర్వమేవైతదిత్యత్రేతి తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యమ్। ※ ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాదినోక్తమర్థమాహ (శరీరరూపతన్వంశేతి) † (ప్రతిపాదితమితీతి) ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారేష్వనాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారేషుచ ప్రతిపాదితత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞాయతఇత్యంతేనోక్తవచనార్థసంగ్రహణికృతః. [ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణవచనానాం సవిశేషవిషయతానిరూపణమ్].

౧౦౦. † ఉదాహృతవచనైశ్చవస్తునస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వంచ స్థితమ్। అథ పరోదాహృతవచనాని పూర్వోదాహృతవచనార్థానుగుణ్యేన

---

† విష్ణు - ౬-అ - ౭ అ - ౬౨; ౬౩. ౧॥ విష్ణు - ౨ అం - ౭ అ - ౨౯; ౩౦; ౩౧. ౨॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨౨ అ - ౬౦.

[illegible] ఇత్యత్ర [illegible] హితత్వేన [illegible] వాచిదేవాదిశబ్దాగోచరం జ్ఞానసత్తైకలక్షణం † స్వసంవేద్యం యోగయు[illegible] ఇత్యర్థః [illegible] † [illegible] ఇతిచేత్ † తదుచ్యతే. [illegible] † [illegible] [illegible] † [illegible] ఇతిచేత్ † తదుచ్యతే [illegible] శుభాశ్రయం వక్తుం † పరస్య బ్రహ్మ యోగిమధ్యాయ † [illegible] ప్రత్యాహారపర్యన్తాశ్చోక్త్వా ధారణాసిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం † పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణో † శ్శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయం † మూర్తామూర్తవిభాగేన [illegible] † [illegible] విద్యావేష్టితం

[illegible] (ప్రత్యస్తమితేతి) ※ దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తేన చాత్మన ఇతి ※ ఏవమా [illegible] ప్రకృతిర్వా [illegible] ప్రతీయత ఇతి [illegible] [illegible] భేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యాదిషు ప్రకృతిర్వాచ [illegible] ప్రకృతిపరిణామరూపత్వా [illegible] ప్రకృతిపరిణామవిశేషేత్యుక్తమ్. ప్రకృతేరిత్యత్ర ప్రకృతిశబ్దనిర్దేశః [illegible] [illegible] శరీరే విద్యమానతాదర్శనాత్. ననుముక్తానాముపాస్యత్వాభావా, దుపాసకస్వరూపస్య అచి [illegible] యోగాచ్చ, తాదృశోపదేశాయోగాదస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయత్వానుపపత్తేః పరమాత్మవిషయత్వం [illegible] ప్రత్యస్తమితభేదత్వాయోగాచ్చ, తాదృశోపదేశాయోగాదస్య శ్లోకస్య [illegible] ప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాపీతి. ఇదానీం సంసరతోఽపి స్వాభావికాకారస్య తిరోహితస్య [illegible] సంసృష్టస్యాపి స్యాదితి [illegible] దేవమనుష్యాది [illegible] ఇతిభావః. ※ [illegible] తత్ప్రాప్తిప్రతిపాదకత్వం [illegible] [illegible] తథా[త్వ]మనుసంధానాయ ఉపదేశ ఇతిభావః. ※ [illegible] [illegible] లవణత్వం భవతి. అతో [న] విరోధః. తద్గతభేదరహితత్వేన [illegible] భవతి [illegible] భేదస్యాప్యుపరుదయనిశోభ్యిప్రేతః. తతశ్చ [illegible] [illegible] అపున్నరోధే. [illegible] ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దేన భేదస్యాప్యుపరుదయనినాశోభిప్రేతః. తతశ్చ [illegible] భేదో యుపపన్నః. [illegible] ప్రత్యస్తమితిభేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. [illegible] వచసామితి పదం వ్యాఖ్యాతమ్. జ్ఞానసత్తైకలక్షణమితి జ్ఞానపదమ్, సత్తామాత్ర మితి [illegible] ఇత్యర్థః నైన అగోచరం వచసామితి [illegible] యతే [illegible] వ్యావృత్తౌ. సత్తామా [illegible] సత్తామాత్రమితి పదగతమాత్రపదం [illegible] సత్తావ్యాఘాతపరిహారా [illegible] పదం వ్యాఖ్యాతమ్. సత్తైకలక్షణమిత్యత్ర ఏకశబ్దేన సత్తామాత్రమితి పదగతమాత్రపదం [illegible] [illegible] జ్ఞానసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తమ్. జ్ఞానత్వాకారేణ సత్తేత్యర్థః. † [illegible] సత్తావ్యాఘాతపరిహారా ప్రమిత్యుక్తే కేనాకారేణ సత్తేత్యపేక్షాయాం జ్ఞానసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తమ్. జ్ఞానత్వాకారేణ సత్తేత్యర్థః. † [illegible] యద్వా—అగోచరంవచసామిత్యస్యైః పదైః [illegible] మితి పదస్యార్థమాహ (స్వసంవేద్యమితి) యద్వా—అగోచరంవచసామిత్యస్యైః పదైః ర్థం వ్యాప్యవైశేషికోక్తజడస్వరూపతావ్యదాసార్థం [illegible] మితి శఙ్కాయామాహ [ఆత్మసంవేద్యమితి] ప్రత్య [illegible] ధర్మాభావాత్ [illegible] స్వవ్యావృత్తిగ్రహణమితి [illegible] ధర్మభూతజ్ఞానస్య బృహ కల్పనావికారరాహిత్యే తద్వాచిశబ్దాగోచరత్వే చోక్తభేదక ధర్మాభావాత్ [illegible] జ్ఞానపదం ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణాజడత్వమాహ ధర్మభూతజ్ఞానస్య బృహ [illegible] స్వస్యాపి [illegible] అన్యైర్హిద [illegible] ఇత్యర్థః. జ్ఞానపదం ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణాజడత్వమాహ [illegible] ప్రకారాన్తరయోగః ※ [illegible] సమానాధికరణ్యం [illegible] ఉపపద్యతే. [illegible] ఆకారద్వయావిదాసా [illegible] [illegible] ముక్తస్వభావస్యాతిరోహిత [illegible] పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తేః. పరమాత్మనశ్చ ※ అపక్షయవినాశా భ్యామ్ ※ [illegible] వర్ణాదినిర్దేశత్వాదివచనైః కతిపయభేదరాహిత్యస్య షడ్భావవికార [illegible] రాహిత్యస్యచ స్పష్టత్వాత్తదానుగుణ్యేన అనతివిస్తరం శ్లోకో వ్యాఖ్యా [illegible]. † అస్య శ్లోకస్య ముక్తాత్మవిషయత్వం [illegible] ప్రకారాన్తరయోగస్యాగోచరత్వం [illegible] జ్ఞానతఇత్యభిప్రాయేణాహ (కస్మిందమితి) † ప్రకరణాదేవా [illegible] ఇతి [illegible] (తదుచ్యతేశతాదినా) అస్మిన్ప్రకరణే - నహ్యయం ముక్తకశ్లోకః। అపితు ప్రబన్ధస్థః। అతః ※ పూర్వాపరాపరామృష్టశ్శబ్దో [illegible] నార్థం [illegible] ఇతిమితి [illegible] పూర్వాపరపరామర్శేనైవార్థో వర్ణనీయ ఇతిభావః. †(సంసారైకభేషజతయా యోగాభిధాయేతి) ఏకశబ్దేన ※ క్లేశానాం [illegible] క్షయకరం యోగాదన్యన్న విద్యత ఇత్యస్యార్థోభిప్రేతః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య [illegible] [స్యా]స్యోన్ని)రతః. † (యోగావయ [illegible] ప్రత్యాహారపర్యన్తానితి) ※ ప్రాణాయామేన పవనే ప్రత్యాహారేణ చేన్ద్రియే వశీకృతే తతః కుర్యాత్ స్థితం చేతశ్శుభాశ్రయ ఇత్యాదివచనార్థస్సం [illegible]. †(పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః శక్తిశబ్దాభిధేయమితి) ※ విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేత్యత్ర విష్ణురేవ శక్తిర్బృహ్మణ ఇతి కేచిద్వదన్తి. తద్వ్యన్యస్తయే విష్ణో రిత్యాసనికృతః ※ పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిః ※ పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య ※ తతస్సవాసుదేవేతి ※ తద్బ్రహ్మపరమంనిత్యం ※ పరమాత్మాచ [illegible] సర్వేషాం ※ విష్ణునామా సవేదేషు వేదాన్తేషు చగీయతే । పరబ్రహ్మస్వరూపస్య విష్ణోశ్శక్తిసమన్వితమ్. ※ శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యాదిభిర్విష్ణోరేవ పర బ్రహ్మత్వం జగత్స్రష్టృశక్తిత్వం తద్భక్తినియామ్యత్వం చోక్తమితి తత్ప్రతిపాదకతత్వ [illegible] తత్ప్రయుక్త [illegible] భిప్రాయః. శక్తిశబ్దాభిధేయం అప్ర [illegible] శేషణం [illegible] శక్తిః. బ్రహ్మణ ఏకస్య [illegible] శేషణమ్. అతో విష్ణోరేవశక్తిః। నహి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యఇత్యభిప్రాయః. అత్రతనా [illegible] పరం బ్రహ్మ ※ విష్ణుస్సా [illegible] ※ పతి విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ※ నతస్యేశే కశ్చన ※ నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ※ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ ※ సత్యాత్పరో [illegible] ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతయోఽనుసంధేయాః. శక్తిత్రయాశ్రయో దివ్యవిగ్రహ ఉపాస్యత్వేనోచ్యతే. విష్ణు రేవ శక్తిశ్శక్తి [illegible] విష్ణోర్విగ్రహైకదేశో విష్ణోరేవాశ్రయః. తదాశ్రయభూతో విగ్రహో నహి బ్రహ్మణ [illegible] దూషణం ఫలితమ్. † (శక్తి శబ్దాభిధేయం రూపద్వయమితి) పరాపరసంజ్ఞస్యాస్య రూపద్వయస్యోత్తరత్ర పరాపరశబ్దసమానాధికరణశక్తిశబ్దేన పరామర్శాత్ పరసంజ్ఞరూపగో [illegible] విషయత్వమిత్యభిప్రాయః. ※ తచ్చ విష్ణోః పరం రూపం ※ విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేతి [illegible] †※ భూప మూర్తమమూర్తం [illegible] సారమభిప్రేత్యాహ (మూర్తామూర్తవిభాగేనేతి) † ※ అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయాశక్తిరిష్యత ఇత్యస్యార్థమాహ (తృతీయేతి)

అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభమిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యావిద్యావిరహిణో అచిద్వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యామూర్తాఖ్యవిభాగస్య †నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుజ్మనసోఽనాలమ్బనతయా †స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చ †శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య †పరశక్తిరూపమిదమమూర్తమపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తంచ పరశక్తిరూపస్యాత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్యకర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణ †మాదిత్యవర్ణమిత్యాదివేదాన్తసిద్ధం మూర్తరూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. †అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హతాం వక్తుం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యుచ్యతే. †తథాహి । † ※౧ నతద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః॥ ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరంపదమ్॥ సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితిచ వదతి. †తథా చతుర్ముఖసనకసనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేవ పశ్చాద్యోగేన ఉద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాంచ స్వతశ్శుద్ధివిరహాద్భగవతా శౌనకేనశుభాశ్రయతా నిషిద్ధా । ※౨ ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః । ప్రాణినః కర్మజనిత సంసారవశవర్తినః॥ యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః। అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః॥ పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః। నైసర్గికో న వై బోధస్తేషామప్యన్యతో యతః। తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవదిత్యాదినా †పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం స్వాసాధారణమేవ శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. †అతోఽత్ర నభేదాపలాపగిః ప్రతీయతే.

౧౦౧. †జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య కృత్స్నస్య నమిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే । †జ్ఞానస్య

మూర్తామూర్తవిభాగే నేత్యుక్తత్వాత్ మూర్తాఖ్యవిభాగమితి విభజ్య నిర్దేశఃకృతః. †(నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయేతి) నవిగ్రహార్థే కృత్యప్రత్యయః. అపితు శక్యత్వాభిప్రాయః. యోగిధ్యేయం పరం పదమిత్యత్రాపి సపవార్థః. నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా ప్రక్రాన్తయోగస్య ధ్యాతుమశక్యత్వం ఫలితమ్. †(స్వతశ్శుద్ధివిరహాదితి) అత్ర నశుద్ధేరస్వాభావికత్వముచ్యతే। అప్రిష్టాస్త్రిప్రయో... రాసే స్వయమశక్తత్వేన భగవత్ప్రసాదసాపేక్షత్వం వివక్షితమ్. ...రూపం ...విమ। నలు హాయ కేషాత్యమాత్రమ్ ※ చిన్త్యమానాలమ్బనతయేత్యనేనాశ్రయత్వం ।...ద్ధిమితిశుభాశ్రయత్వప్రత్వకథనాయ శక్తిత్రయమనువదతి (పరేతి) అత్ర ※ సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతి వచనార్థో వివక్షితః. ఏతాశ్శక్తయ ఇతి బహువచనే సత్యపి సమస్తపదం బహువ్యక్తిక్రోడీకారార్థమ్. పరశక్తిరేవ పరమాత్మనో రూపమితి పరశక్తిరూపం పరశక్త్యాత్మకంవా. ఏవముత్తరత్రాపి భగవదసాధారణమితి చతుర్ముఖాది శరీరవ్యావృత్తిః। భగవదధిష్ఠితత్వేపి తత్తజ్జీవవిశేషాభిమానవిషయత్వాత్. †తేషాం శరీరాణాం శ్రుతిమూలతాం దర్శయతి (ఆదిత్యేతి) మూర్తం రూపమిత్యనేన ※ మూర్తే భగవతో రూపే ఇతి వచనార్థ ఉక్తః. †ఉక్తేష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కింవిషయ ఇత్యత్రాహ † (అత్రేతి) †శుభాశ్రయతానర్హత్వకథనార్థముచ్యతే చేదన్యత్రాస్యానర్హత్వకథనం వస్త్వన్తరస్య తదర్హత్వకథనంచ ద్రష్టవ్యమిత్యత్రాహ (తథాహీతి). †అస్మిన్నర్థద్వయే వచనద్వయముపాదత్తే (నతదితి) యోగయుజా - ప్రక్రాన్తయోగేన. అనాలమ్బనత్వమనేన గ్రన్థేనోక్తమ్. స్వతశ్శుద్ధివిరహశ్చ (ప్రకరణసిద్ధ[హా]త్య)భిప్రేతః ※ అన్యేతు పురుషవ్యాఘ్ర చేతసో[యుజ]యేన్య)పాశ్రయాః । అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాదినా భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తానాంహి శుద్ధివిరహ ఉక్తః। అన్యస్య రూపస్యార్హతాకథనంచాస్య రూపస్యానర్హత్వవిశేషసూచకమితి చశబ్దార్థః. ※ అన్యేత్వితి గ్రన్థే కర్మసంబన్ధలక్షణాశుద్ధికథనాత్కర్మసంబన్ధవినిర్ముక్తానామపి స్వతశ్శుద్ధివిరహస్సూచితః. †తేషామపి శుభాశ్రయపదస్థశుభశబ్దేన వ్యవచ్ఛేద్యత్వంస్పష్టయితుమాహ (తథేతి) పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చేత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం స్వస్వరూపాపన్నానామితిపదేన । ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యత్రాఽఽభివిధౌ । స్తమ్బసమభివ్యాహారాత్. స్తమ్బోహి కర్మవశ్యః ※ పుమాన్నదేవ ఇత్యారభ్య ※ భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యుక్తేః. † ※ తేషామప్యన్యతో యత ఇత్యేవ మన్త్రస్య గ్రన్థస్యార్థగి పూర్వముక్తః. అథ తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (పరస్యేతి) స్వాసాధారణమిత్యస్య పూర్వవదర్థః. ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకస్య భేదనిషేధపరత్వాభావం నిగమయతి (అతఇతి).

౧౦౧. †అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితీతి) అపిస్సముచ్చయే. †కృత్స్నమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాభావముపపాదయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతయావభాసే భ్రమేసత్యర్థాకారస్య తథాత్వేనావభాసో నభ్రమో భవతీత్యర్థః.

౧॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ-౫౫; ౬౯; ౭౦. ౨॥ భవిష్యత్పురాణాన్తర్గత శ్రీవిష్ణుధర్మే - చతురుత్తరశతమే అధ్యాయే - ౨౩; ౨౪; ౨౫; ౨౬.

మానస్యాత్మనో దేవమనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్రవచనాత్. † నహి శుక్తికాయా రజతతయా అవభాసో భ్రాన్తిరిత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతమ్మిథ్యా భవతి. † జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేః। బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతా భ్రాన్తిరిత్యుక్తే సత్యర్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వముక్తం స్యాదితి చేత్ †తదసత్ †అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాది నిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసమ్భవాత్ †సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతిపాదనంచ బాధాసహం†మవిరుద్ధం చేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే. † అతోఽయమపి శ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః.

౧౦.౨. † తథాహి ※ ౧ †యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితే సతి

† తమేవ దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (నహీతి) †దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవైషమ్యముఖేన చోద్యం శఙ్కతే (జగద్బ్రహ్మణోరితి) తత్రహి సర్వం రజతజాతం నశుక్తికాశకలేన సమానాధికరణం దృష్టమ్। అపితు స్వాధికరణత్వేన ప్రమాణప్రతిపన్నమ్। అతో నకృత్స్నస్య రజతజాతస్య శుక్తిత్వేన విరోధః। అపితు సమానాధికరణరజతస్యైవ విరోధః. తత్ర విరోధాత్సమానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వమ్। అవిరుద్ధస్యాసమానాధికృతరజతస్య అమిథ్యాత్వంచ. అత్రతు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం బ్రహ్మసమానాధికరణం ప్రతీయతే. అతో జ్ఞానాకారస్య అర్థాకారస్యచ విరోధే కృత్స్నస్యార్థజాతస్య మిథ్యాత్వం ఫలితమిత్యాశయం.

† ఏతత్పరిహరతి (తదసదితి) †తత్ర ప్రథమం పరోక్తార్థస్య ప్రబన్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ (అస్మిన్నితి) బ్రహ్మణోఽవిద్యాన్వయో జగతో మిథ్యాత్వంచ శాస్త్రవిరుద్ధమ్ ※ సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ ※ తతస్సవాసుదేవేతి ※ తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమ్ ※ హేయాభావాచ్చ నిర్మలః ※ తాని సర్వాణి తద్వపుః ※ విభూతయో హరేరేతా ఇత్యాదివచనాదిత్యర్థః ※ భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితమ్ ※ విష్ణుం గ్రసిష్ణుమితి విష్ణోస్సగుణస్య ప్రమేయత్వముచ్యతే. అతస్తదుక్తమ్. పరం బ్రహ్మహి నిర్దోషమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోరిత్యుక్తమ్. నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యేత్యాభ్యాం పదాభ్యామవిద్యాన్వయానుపపత్తిరుక్తా। అవిద్యాసంబన్ధేసతి నిరస్తసమస్తహేయత్వం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నం స్యాత్. మహావిభూతేరితి జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా. జగతో భగవద్విభూతిత్వంహి న ప్రమాణాన్తరసిద్ధమ్। యేన నిషేధార్థమనువాదస్స్యాత్. అతో విధీయతఏవ. విధిస్తు న భ్రమం జనయతి। తథాసతి నిషేధవచనస్యాపి సతో భేదస్యాసత్త్వవిషయబుద్ధిరూపభ్రమపరత్వస్యానివార్యత్వాత్. ప్రామాణ్యంహి వాక్యద్వయస్య సమానమ్. తస్మాద్విహితోఽర్థః పరమార్థఏవేతి నజగన్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. † సామానాధికరణ్యేనైక్యే జ్ఞాతే సత్యేకం జ్ఞానాకారార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్। యథా శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్రేతేతి శఙ్కాయామాహ (సామానాధికరణ్యేన)

1) బాధాసహమ్ - నకేవలమాకారద్వయే అన్యతరబాధనిరపేక్షమపి సామానాధికరణ్యం సంభవతీతి। కింతు బాధం నసహతే। ఆకారద్వయాసిద్ధౌ సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధేరిత్యర్థః. †-హ్యేవమస్మిన్వస్తున్యాకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (అవిరుద్ధం చేతీతి) ఆకారద్వయాఙ్గీకారేప్యైక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధమ్। సద్వారకత్వాదితిభావః. అనన్తరమేవ - తత్వధికరణాన్తరఇత్యర్థః. ప్రథమశ్చశబ్దశ్శఙ్కానివృత్తిపరః. ద్వితీయస్సముచ్చయపరః. † మిథ్యాత్వపరత్వాభావం నిగమయతి (అతోఽయమితి).

౧౦.౨. † ఏవం జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్త్యుద్ఘాటనేన నిరస్తమ్. అథ శ్లోకం స్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే (తథాహీతి) అత్ర కిమర్థం ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్। ఉచ్యతే—జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యో విష్ణురితి నప్రతీయతే. తేషాం ప్రణమ్యేతి పదేనాన్వయశ్చ నజ్ఞాయతే. శ్లోకస్య [విశిష్టపరత్వం]విశిష్టార్థపరత్వం) చ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేన వినా నావగమ్యతే. అతో నమస్కారశ్లోకాః వ్యాఖ్యాతవ్యాః తేషు వ్యాఖ్యాతవ్యేషు ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కింనిబన్ధనమ్। ప్రథమతఏవహి తత్కర్తవ్యమితి శఙ్కా జాయతే। శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణ ప్రతివచనం కృత్వా విస్తారవివక్షాయాం ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారః కృతః। అన్యథా ప్రశ్నానన్తరమేవ నమస్కారే క్రియమాణాయాం అస్తత్ప్రశ్నస్య కిముచ్యతఇతి శిష్యబుద్ధేః వ్యాకులతాస్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసనముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతి ప్రదర్శనార్థం ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యాతాః. జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్నుపక్రమగ్రన్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్తదనుగుణఏవార్థ ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతిశఙ్కాపరిహారయోపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరవరలాభశ్లోకైః శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేషః నతు జ్ఞప్తిమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్. వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తప్రథాన్తస్వయస్య సద్వారకత్వ సిద్ధయే సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితియన్నయమితి మయాప్రత్యయేన జ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకాః వ్యాఖ్యాయన్తే. † తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః। ఉతాశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి వికల్పే అశ్రుతవేదాన్తస్య విశేషప్రశ్నానుపపత్తిః। శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రోతవ్యాభావాత్ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) అవసితే సతీత్యనేన బ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణం కృతమిత్యుక్తమ్.

౧॥ తై - భృగు - ౧ అను.

†※౧ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ । బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణార్థస్య ఇతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయతే. † ఉపబృంహణంనామ విదిత †సకలవేదతదర్థానాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థవ్యక్తీకరణమ్. సకలశాఖా[ను]గతస్య వాక్యార్థస్యాల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయాయోగాదుపబృంహణం హి కార్యమేవ.

---

† శ్రుతవేదాన్తస్య కథం ప్రశ్నోపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తస్యేతిహాసపురాణశ్రవణవిధిం దర్శయతి (ఇతిహాసేతి) ఇతిహాసేత్యాదిశ్లోకే వేదశబ్దో వేదాన్తపరః. వేదోపబృంహణభూతేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు ధర్మశాస్త్రాణి పూర్వభాగోపబృంహణాని । ఇతిహాసపురాణాన్యుపరితనభాగోపబృంహణపరాణీతి విభాగః । సచ స్మృత్యధికరణే వ్యక్తీభవిష్యతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మప్రతిపాదనం కర్మణాం తదారాధనరూపత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ఇతిహాసపురాణేషు కర్మప్రతిపాదనం కర్మణాం బ్రహ్మోపాసనాంగత్వప్రతిపాదనార్థమ్. ఇతిహాసస్య పురాణేభ్యోఽభ్యర్హితత్వం విశేషః । ※ అల్పాచ్తరమితి పురాణశబ్దస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే ※ అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి పూర్వనిపాతితస్యేతిహాసస్యాభ్యర్హితత్వప్రతీతేః. † అస్య శ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (ఉపబృంహణంనామేతి) షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేనాగమోత్థం వివేకజంచ జ్ఞానమస్తీత్యుక్తమ్. తత్త్వార్థానామితి బహువచనం కపిలమతాదపీతిహాసాదీనాం ప్రాబల్యద్యోతనార్థమ్. వ్యక్తీకరణమ్ - అజ్ఞాతవిశేషైస్సహ స్వావగతార్థనిష్కర్షః. యథా వేదేన కర్తవ్యతయా విహితస్య సన్ధ్యోపాసనాదేః శరీరశుద్ధిప్రకారదన్తధావనస్నానాదివిశేషైస్సహ నిష్కర్షః. ఏవముపనిషద్భాగేప్యర్థనిష్కర్షస్సంపాద్యః. [illegible]పనిషదర్థనిష్కర్షో బ్రహ్మవిచారసిద్ధ ఇతి నోపబృంహణాపేక్షేతి శఙ్కాయాముత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (సకలేతి) పూర్వార్ధవిహితోపబృంహణకార్య[illegible]కముత్తరార్ధమ్. ఉపబృంహణంనామానధీతశాఖాన్తరార్థైస్సహాధీతశాఖార్థనిష్కర్షః. అతో నోపబృంహణవిచారనైరపేక్ష్యమిత్యర్థః. నను—[illegible]గవతా శ్రేయసాధనప్రతీత్యా ఫలవదర్థావగమాత్ కర్మవిచారే తదనన్తరం బ్రహ్మవిచారేచ రాగతః ప్రవృత్తిః । తథాఽధీయమానశాఖాన్తర్గతేన ※ అనన్తా వై వేదా ఇతివాక్యేన వేదానామానన్త్యావగమా, దధీతశాఖానవగతానాం తదవిరుద్ధానాం విరుద్ధానాంచార్థానాం సంభవాత్ ※ స్మృతేశ్చ ※ అపి స్మర్యత ఇత్యాదిసూత్రేషు వేదాన్తార్థనిర్ణయస్యోపబృంహణసాపేక్షత్వదర్శనా, చ్చోపబృంహణశ్రవణే రాగతః ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. తత్ర పూర్వభాగోపబృంహణేషు ధర్మశాస్త్రేషు శ్రుతేషూపనిషద్భాగోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణేష్వపి రాగాత్ప్రవృత్తిరితి విధివైయర్థ్యమ్ । అప్రాప్తేహి శాస్త్రస్యార్థవత్త్వమ్ । నచ గురోరేవ శ్రోతవ్యమితి నియమవిధిః । అస్మిన్వచనే తద్వాచిశబ్దాభావాత్. ఇతిహాసపురాణయోః శ్రవణప్రవృత్తస్యైతద్వచనార్థజ్ఞానమ్. తస్మాదితిహాసపురాణశ్రవణే ప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అత ఉపబృంహయేదితి విధిరనుపపన్న ఇతి. సత్యమ్—భారతాదిప్రబన్ధవిశేషశ్రవణాయ తన్మధ్యగతేనానేన వచనేన న్యాయసిద్ధం సామాన్యతఉపబృంహణస్యాపేక్షితత్వమనూద్యతే. ఉపబృంహణం కార్యమితి జ్ఞాయత[illegible]స్యాయమర్థః. న్యాయసిద్ధముపబృంహణస్య కరణీయత్వమనేన వచనేనాపి జ్ఞాయతఇతి. ఉపబృంహణంనామేత్యాది భాష్యేణ న్యాయప్రాప్తిరేవ దర్శ్యతే. యద్వా—సమన్వయవిరోధపరిహారలక్షణాభ్యామేవ తత్త్వస్థితేర్నిశ్చితత్వాద్వస్తుని విరుద్ధాకారాసంభవాదధీయమానశ్రుతినిర్ణీతవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రదేశాన్తరసంభవే వేదస్య భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వప్రసంగాచ్చ । నిర్ణీతతత్త్వవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్ర[illegible]వగతగుణవిభూతివిశేషసద్భావే. [illegible]పబృంహణసహస్రైరపి తదియత్తాప్రతిపాదనాయోగాత్, అవగతకతిపయగుణవిశేషోపాసనేష్వన్యతమేనైవ పురుషార్థసిద్ధ్యుపపత్తే, [illegible] పరశక్తిరోక్తం [illegible]పబృంహయేదితివిధానం యుజ్యతే. నన్వేవం తర్హి న్యాయానుగృహీతవాక్యావగతేష్వర్థేషూపబృంహణనిష్కృష్టవ్యాభావా, న్నిష్కృష్టవ్యాంశస్య సూత్రోదాహృతవచనైరేవ నిష్కృష్టత్వాచ్చ ఉపబృంహణవిధిరదృష్టార్థస్స్యాత్. నచ దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనం న్యాయ్యమ్. దృష్టార్థత్వంచ వచనం దర్శయతి ※ మామయంప్రతరిష్యతీతి. వేదస్య ప్రతారణంనామ తదభిప్రేతవిపరీతార్థవర్ణనమేవ. అతస్తన్నివృత్తిరూపం దృష్టఫలం వాచనికమ్. తస్మిన్సత్యదృష్టకల్పనమయుక్తమ్. తర్హి తదేవ దృష్టం ఫలమితిచేత్తదప్యయుక్తమ్. తత్త్వవిపర్యాసప్రతిపాదనాసంభవస్య త్వయైవోక్తత్వాత్ । సాకల్యేన బ్రహ్మగుణవిభూత్యనవగమస్య సమస్తతదవాన్తరవిశేషానవగమస్యచ వేదప్రతారణరూపత్వాభావేన తన్నివృత్తేఃఫలత్వాయోగాచ్చ. ఉచ్యతే—యద్యపి పరతత్త్వతదుపాసనప్రతిపాదనేషు విప[illegible]సంభవః,తథాపి ※ కింతే కృణ్వన్తి కీకటేషు గావో నాశిరం దుహ్రే నతపన్తి ఘర్మమ్ । ఆనోభర ప్రమగన్దస్య వేదో నైచాశాఖం మఘవన్రన్ధయానఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నప్రమగన్దాదివృత్తాన్తస్యేవ పరమాత్మసృజ్యసురనరతిర్యగాదివిశేషతదుత్పత్తి తద్వృత్తవిశేషాణాం శ్రుతిసామాన్యప్రతీతత్వేన వాక్యావివక్షితత్వం మన్యమానోఽహల్యాజారాదివాక్యానాం పండితమానిభిరితరైరుక్తమర్థమివ వేదపూర్వభాగోపనిషద్భాగగతానాం మన్త్రార్థవాదానామన్యథార్థత్వం మన్యతేచేదశ్రుతోపబృంహణతయా వేదం ప్రతారయత్యేవాయమితి తత్పరిహారాయోపబృంహణవిధిరుపపద్యతఇతి. నచాన్యోన్యాశ్రయః । స్వాధ్యాయవిధివాక్యస్య స్వాధ్యాయాన్తర్భావేప్యధ్యయనాద్విధ్యవగమః । విధ్యవగమాదధ్యయనమితి యథా నాన్యోన్యాశ్రయస్తద్వత్. తత్రహి విధ్యభిజ్ఞపురుషప్రేరణాత్తదనుష్ఠానదర్శనాద్వా మాణవకప్రవృత్తిః. ఏవముపబృంహణవిధ్యభిజ్ఞశిష్టజనవాదప్రసిద్ధ్యావా । తదభిజ్ఞస్వగురువచనేనవా । తేనోపబృంహణాధిగమప్రవృత్తపురుషాన్తరదర్శనాద్వా ఉపబృంహణజ్ఞానస్య సంపాద్యత్వాజ్జ్ఞానాచ్ఛిష్యస్య ప్రశ్నఉపపద్యతే. అత ఉపబృంహణవిధిరుపపన్నః. తత్ర స్వగురోః పరాశరస్య సార్వజ్ఞ్యప్రసిద్ధేః । తేనైవ సర్వవిద్యాస్థలేషు స్వస్య కృతశిక్షత్వాచ్చ మైత్రేయస్య తత్ప్రణీతపురాణశ్రవణప్రవృత్త్యుపపత్తిః.

౧౩. ! పురాణానాం స్వతేజోఽస్య పురాణస్య నైమిత్తికసర్గప్రతిపాదకత్వమితి (త్ర్యేతి) అన్యత్రోపన్యస్తస్య ప్రామాణ్యగ్రాహ్యత్వ పురాణాన్తరేష్వపి ప్రసిద్ధప్రామాణ్యాత్ శాస్త్రే మానవస్యేవ, వ్యాకరణేషు పాణినీయస్యేవ సజాతీయప్రబన్ధేభ్యః ప్రకర్షాతిశయో నామ ప్రామాణ్యాతిశయః. తత ఏవ ప్రసిద్ధప్రామాణ్యాత్ తద్దేవ వక్తృకోశత్వ శఙ్కా, మూలోత్పత్త్యాదినా. అనతివిస్తరత్వాచ్చ ప్రక్షేపశఙ్కా నాపతతీతి. అన్యపరోక్తప్రసిద్ధ్యనుమితిశఙ్కేదమ్. ✻ హాయ పరాశరేణేతి ✻ అగ్నేశ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీ [ర్తితమ్] ర్త్యతే) రాజసేషు చ మాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణో విదుః సాత్త్వికేష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్యమధికం హరేః । తేష్వేవ యోగసంసిద్ధాః గమిష్యన్తి పరాం గతిమ్. యస్మిన్ కల్పే తు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా । తస్య తస్య తు మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే ఇతి సమ్యగ్జ్ఞాననిష్పాదకసత్త్వమూలత్వాభావాద్ధేతుభూతరజస్తమోమూలత్వాభావాద్దుష్టకారణపురాణాన్తరసామ్యం నసంభావనీయమ్. సత్త్వస్య యథార్థజ్ఞానహేతుత్వమ్, రజస్తమసోశ్చాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుత్వమ్ ✻ సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమ్ ✻ అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సాపార్థ రాజసీ। సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీతి వచనాత్సిద్ధమ్ ✻ సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టముపష్టంభకం చలం చ రజః । గురువరణకమేవ తమ ఇతి ✻ సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతా ఇతి చ ప్రసిద్ధమ్. నను—చతుర్ముఖశివాదిప్రతిపాదకపురాణానాం రజస్తమోమూలత్వపరవచనస్య రజస్తమోమూలత్వేన ప్రామాణ్యాభావాత్సాత్త్వికపురాణప్రాబల్యాసిద్ధిః. అస్య వచనస్య సత్త్వమూలత్వే ప్రమాణం నాస్తి. అతఏవ తద్వచనమాత్రేణాప్రామాణ్యం వక్తుం యుక్తమ్ । నబహూనాం పురాణానామ్ - భూయసాం బలీయస్త్వాత్. ఉచ్యతే—నతావదస్య వచనస్య ప్రామాణ్యే విమతిర్న్యాయ్యా : బాధకాదర్శనాత్స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్ ✻ యోహ ఖలు వా అస్య రాజసోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం బ్రహ్మా। యోహ ఖలు వా అస్య సాత్త్వికోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం విష్ణుః । యోహ ఖలు వా అస్య తామసోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం రుద్ర ఇతి. ✻ మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి చ శ్రుత్యానుగుణ్యేన తత్తద్గుణమయత్వేనావగతస్య తత్తత్తత్త్వస్య తత్తత్కల్పే తత్తద్గుణమయేన బ్రహ్మణా తేషు తేషు పురాణేషు ప్రతిపాదితత్వపరస్య వచనస్యోపపన్నార్థత్వాచ్చ, సకలశాస్త్రార్థవ్యవస్థాపకే మహాభారతే చ మోక్షధర్మే ✻ జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః । సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థ [చిన్తక] నిశ్చయ) ఇత్యాదినా భగవత్కటాక్షేణ సత్త్వగుణమూలసమ్యగ్జ్ఞాననిశ్చయముక్త్వా ✻ పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోఽథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి చతుర్ముఖశివయోః కటాక్షేణ రజస్తమోమూలకాలుష్యప్రతిపాదనాచ్చ, చతుర్ముఖశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వముపపద్యతే. అస్య వచనస్య రజస్తమోమూలపురాణస్థత్వేపి నాప్రామాణ్యం శఙ్కనీయమ్. బ్రహ్మశివాదిప్రతిపాదనాభినివిష్టస్య ప్రబన్ధస్య భగవత్ప్రకర్షోక్తావాగ్రహాసంభవే నాస్య వచనస్య తత్త్వపరత్వోపపత్తేః. స్వప్రతిపాద్యదేవతాయామేవ హి వక్తురాగ్రహసంభవః । నత్వన్యత్ర. తస్మాన్నాస్య వచనస్య కారణదోషసంభవః. యదుక్తమనేకపురాణాప్రామాణ్యాదేతద్వచనమాత్రాదప్రామాణ్యం యుక్తం భూయసాం బలీయస్త్వాదితి తదయుక్తమ్ । సాక్షాదర్థవిరోధాభావాత్. నహి విధిశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వం నేతి తేషు పురాణేష్వవగమ్యతే. తత్తత్ప్రబన్ధేష్వేవ ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నానాం తేషాం ప్రామాణ్యం రజస్తమోమూలత్వం చ విరుద్ధమితి పరంపరయా విరోధః ఫలితః । తత్ర భూయసాం బలీయస్త్వమితి చేత్. యది కేవలమేతద్వచనమాత్రవిరోధేన తేషామప్రామాణ్యమ్ । తదా స్యాదయం దోషః. పురాణానాం పరస్పరవిరోధేన సర్వేషామవిశేషేణ ప్రామాణ్యేఽనుపపన్నే సర్వాప్రామాణ్యాదపి కతిపయప్రామాణ్యసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహే న్యాయ్యే సతి కస్యాప్రామాణ్యం కస్య చ ప్రామాణ్యమిత్యపేక్షాయాం విషయవ్యవస్థామాత్రపరత్వాదస్య వచనస్య. అతోఽనేన సత్త్వాదిమూలత్వే జ్ఞాపితే సత్యదుష్టమూలైః ప్రబన్ధైః దుష్టమూలప్రబన్ధబాధః. అతో నభూయసాం బలీయస్త్వనయే నైతద్వచనబాధః. భగవత్ప్రతిపాదకపురాణేభ్యో విధిశివప్రతిపాదకపురాణబాహుళ్యాత్తత్ప్రామాణ్యమితి చేత్. ఇదం తావద్వచనమబాధితమ్ । ఇహ భూయసాం బలీయస్త్వనయానవతారాత్. ఏవం బాధకరహితేనానేన వచనేన సత్త్వాదిమూలత్వే పురాణానామవగతే సతి దుష్టమూలపురాణబాహుళ్యమదుష్టమూలమేకమపి పురాణం నబాధితుం ప్రభవతి. నహి భ్రాన్తపురుషసహస్రవచనైరేకస్యాభ్రాన్తస్య వచనం బాధ్యతే. అతో భగవత్ప్రతిపాదకత్వేన సత్త్వమూలత్వాన్న కారణదోషః. తథా పురాణాన్తరాణామివాస్య బాధకప్రత్యయో నదృశ్యతే। నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వప్రతిపాదనాత్. ప్రత్యక్షశ్రుతిషు హి నారాయణస్యైవ సామాన్యశబ్దవిశేషశబ్దాభ్యాం కారణత్వముక్త్వా ✻ న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః ✻ న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ✻ న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి ✻ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి కారణభూతాత్తస్మాదన్యస్య పరత్వం చ నిషిధ్యతే ✻ న బ్రహ్మా నేశానః ✻ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత ✻ త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషో జాయత ✻ తతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేష నృమ్ణః ✻ విరూపాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ ✻ అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితమ్ ✻ స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ ✻ యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిరితి బ్రహ్మశివయోశ్చ నారాయణాదుత్పత్తిః శ్రూయతే. లైంగే తు బ్రహ్మవిష్ణూ ప్రతి ✻ యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనావితి రుద్రోక్త్యా రుద్రాద్ధరిచతుర్ముఖయోరుత్పత్త్యవగమాత్పురాణాన్తరాణాం శ్రుతివిరోధస్స్ఫుటతరః । యద్యపి కైశ్చిత్త్రయాణాం దేవానాం సామ్యమైక్యం చాభ్యుపగతమ్. తథాప్యయం విరోధో దుష్పరిహరః । తుల్యానామేకీభూతానామపి తేషాముత్పత్తిప్రతిపాదనే భగవతశ్చతుర్ముఖశివయోరుత్పత్తిశ్రవణాద్రుద్రాదితరయోరుత్పత్తేః క్వచిదపి వాక్యే శ్రవణాభావాచ్చ. కారణవాచి శివాదిశబ్దానాం ఆకాశాదిశబ్దానామివ కార్యతయావగతప్రసిద్ధరుద్రాదిపరత్వాభావాచ్చ ✻ సర్వే విష్ణుమయా [దేవాః] వేదాః) సర్వే విష్ణుమయా గుణాః । నహి విష్ణుసమా కాచి

ద్గతిరన్యా విధీయతే॥ ఇత్యేవం సతతం వేదా గాయన్తే నాత్రసంశయః ఇతి లైఙ్గేనావపి వేదానాం భగవత్పరత్వప్రతిపాదకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అతో నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వపరాభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిః బాధకప్రత్యయవద్భ్యః పురాణాన్తరేభ్యో వైలక్షణ్యం స్ఫుటమ్. తథా నారాయణమేవ పరమకారణం ప్రతిపాదయద్భిర్మానవాది ధర్మశాస్త్రైరప్యైకార్థ్యం స్పష్టమ్ * ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తాః * తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యతే। * విద్యాత్తు పురుషం పరమ్ * నారాయణః పరోఽవ్యక్తాదిత్యాదిభిర్నారాయణస్యైవహి కారణత్వం తేషూచ్యతే. పురాణాన్తరాణితు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధానిచ. తథా వక్తృవైలక్షణ్యంచ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమ్ * స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇతి. అత్ర పరాశరాత్మజత్వేనహి వ్యాసోత్కర్ష ఉచ్యతే. తథా లైఙ్గేపి పరాశరవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే. యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే * పరాశరస్యావతారో వ్యాసస్యచ శుకస్యచ। వినాశం రాక్షసానాంతు కృతం వై శక్తిసూనునేతి॥ అత్ర పరాశరస్యావతార ఇత్యుక్తిః ప్రకర్షాతిశయార్థా। అన్యథా పరాశరస్యచోత్పత్తిర్వ్యాసస్యచ శుకస్యచేత్యపిహి వక్తుం శక్యతే. పులస్త్యవసిష్ఠవరదానలబ్ధదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత్త్వంచ మహద్వైలక్షణ్యం వర[లాభే]నావే) సత్యేతత్పురాణప్రామాణ్యం తత్ప్రామాణ్యేసతి తత్ప్రతిపన్నవరలాభసత్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నవాచ్యమ్। వరలాభవచనస్య పరాశరో నలబ్ధవర ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్య అనపోదితత్వాత్. లైంగేచ దేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానలాభః పరాశరస్యావగమ్యతే। యథా తత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే * దేవతాపారమార్థ్యంచ విజ్ఞానంచ ప్రసాదతః। పురాణకరణంచైవ పులస్త్యస్యాజ్ఞయా గురోరితి। తత్రైవ త్రిషష్టితమే * అథ తస్య పులస్త్యస్య వసిష్ఠస్యచ ధీమతః। ప్రసాదాద్వైష్ణవం చక్రే పురాణం వై పరాశర ఇతి, చ. తదనన్తరంచ * షట్ప్రకారం సమస్తార్థసాధకజ్ఞానసంశ్రయమ్। దశసాహస్రమమితం సర్వవేదార్థసంయుతమిత్యనేనాస్య పురాణరత్నస్య సర్వవేదార్థసంయుతత్వం అతఏవ సమస్తపురుషార్థసాధకజ్ఞానప్రసాధకత్వంచోచ్యతే. అతో వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రబన్ధవైలక్షణ్యంచ పురాణాన్తరసిద్ధమితి తద్దురపహ్నవమ్. ఇదంచాపరం సుమహద్వైలక్షణ్యమ్। యత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వకవిశేషనిష్ఠప్రతివచనరూపత్వమ్ * సోహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి॥ యన్మయం [illegible] యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యాదినా సామాన్యేన పృష్టే [illegible] విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమితి విశేషనిష్ఠం ప్రతివచనం [illegible] విశేషే పృష్టేసతి [illegible] ఉత్కర్షకథనం ప్రశంసామాత్రం నతత్త్వపరమితి శఙ్కనీయం స్యాత్। సామాన్యేన పృష్టేసతి ప్రతివచనమర్థవశాద్విశేషపర్యవసితమితి తత్త్వపరత్వమేవ స్యాత్. అతశ్చ * తస్మాద్భవన్తం పృచ్ఛామః సూతపౌరాణికాద్యతః। పురాణసంహితాం పుణ్యాం లిఙ్గమాహాత్మ్యసంయుతామితి విశేషనిష్ఠప్రశ్నోపక్రమతత్ప్రతివచనరూపపురాణాన్తరేభ్యః ప్రకర్షాతిశయస్స్పష్టతమః. ఏతత్పురాణార్థశ్చ లైఙ్గాదిషు క్వచిత్క్వచిదఙ్గీక్రియతే। యథా లైఙ్గే ద్వితీయే పురాణార్థానుక్రమణే * సర్వావర్తేషు విష్ణోశ్చ జననం లీలయైవతు। విష్ణోః ప్రసాదాజ్జిష్ణోశ్చ విష్ణోశ్చైవతు సంభవః॥ తత్ర * లీలయాచైవ కృష్ణేన స్వకులస్యచ సంహృతిః। జరకాస్త్రచ్ఛలేనైవ గమనం స్వేచ్ఛయైవ త్వితి భగవదవతారస్య భూలోకపరిత్యాగస్యచ లీలామాత్రనిబంధనత్వంహి తత్రోచ్యతే. అతఏవైతత్పురాణార్థస్యాన్యత్రాభ్యుపగతత్వాదప్రకమ్ప్యత్వమవగమ్యతే. తర్హ్యేతదైకార్థ్యాత్తాన్యపి పురాణాని ప్రమాణాని స్యురితిచేన్న। కార్త్స్న్యేనావిరుద్ధత్వాభావాత్. భగవదుత్కర్షప్రతిపాదకాంశస్తు తస్మిన్నంశే ఆగ్రహాసంభవాదాదరణీయ ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్। అస్యచ పురాణరత్నస్య కార్త్స్న్యేనాఽనాగ్రహమూలత్వం సోపక్రమగతప్రశ్నస్వాభావ్యాదవగతమితి చోక్తమ్. అతోఽన్యత్ర బద్ధాగ్రహైరప్యాదరణీయసోక్తార్థత్వమప్రకమ్ప్యతాహేతుః. కించ—పురాణాన్తరేష్వివాస్య పురాణస్య నస్వవ్యాహతార్థప్రతిపాదకత్వం దృశ్యతే। కార్త్స్న్యేన భగవత్ప్రకర్షస్యైవావగమాత్। పురాణాన్తరేషు వ్యాఘాతః ప్రతీయతే. యథాలైఙ్గే * యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనౌ। అయం మే దక్షిణే పార్శ్వే బ్రహ్మా లోకపితామహః। వామపార్శ్వేచమే విష్ణుర్విశ్వాత్మా హృదయోద్భవ ఇతి॥ తత్ర * తతః ప్రహృష్టస్సుమనాః ప్రణిపత్య మహేశ్వరమ్। ప్రాహ నారాయణో దేవస్త్వలింగం లింగవర్జితమ్। యది ప్రీతిస్సముత్పన్నా యది దేయో వరశ్చ నౌ। భక్తిర్భవతు నౌ నిత్యం త్వయిచావ్యభిచారిణీతి హరివిరంచయోశ్శివాదుత్పత్తిస్తదారాధనవరవరణాదికముక్తమ్. తత్రక్వచిత్ * త్వత్కోపసంభవో రుద్రస్తమసాచ సమావృతః। త్వత్ప్రసాదాజ్జగద్ధాతా రజసాచ పితామహ ఇతి చతుర్ముఖశివయోర్భగవత్ప్రసాదకోపసంభవత్వముక్తమితి స్వవ్యాఘాతః. నచ వసుదేవాదేరుత్పత్తివత్ కైలాసయాత్రాదివచ్చ రుద్రాదుత్పత్తి తదారాధనరూపలీలోక్తిరిత్యవిరోధః। పురాణరత్నభారతాదౌ * మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారంచ కరోతి యః। తస్యారిపక్షక్షపణే కియానుద్యమవిస్తరః॥ తథాపి యో మనుష్యాణాంధర్మస్తదనువర్తనమ్। కుర్వన్ బలవతా సంధిం హీనైర్యుద్ధం కరోత్యసౌ॥ సామచాపి ప్రదానంచ తథా భేదప్రదర్శనమ్। కరోతి దణ్డపాతంచ క్వచిదేవ పలాయనమ్॥ మనుష్యదేహినాం చేష్టామిత్యేవమనువర్తతే। లీలాజగత్పతేస్తస్య ఛన్దతస్సంప్రవర్తతే। ఈశన్నపి మహాయోగీ సర్వస్య జగతః ప్రభుః। కర్మాణ్యారభతే కర్తుం కీనాశ ఇవ దుర్బలః॥ తేన వంచయతే లోకాన్ మాయాయోగేన కేశవః। యే తమేవ ప్రపద్యన్తే నతే ముహ్యన్తి మానవా ఇత్యాదిభిరివ తత్ర తత్ర ప్రసక్తాపకర్షపరిహారపరగ్రన్థాదర్శనా, ద్భారతాదిషు దశరథవసుదేవాదీనాం రామకృష్ణాద్యపేక్షయా పరత్వస్య జగత్కారణత్వాదిముఖేన ప్రతిపాదనాభావా, దిహచ భగవదపేక్షయా రుద్రపరత్వస్య ప్రతిపాదనాచ్చ. అతః స్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహరః. నచ తథాత్ర స్వవ్యాహతిః ప్రతీయత ఇతీదంచ మహద్వైలక్షణ్యమ్. ఉక్తలక్షణప్రకర్షవతో వైష్ణవపురాణస్య కారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరస్యచవిరోధేసతి పురాణరత్నస్య ప్రాబల్యమన్యేషాం దౌర్బల్యంచ సుస్పష్టమ్. ఏవం ప్రసిద్ధ్యతిశయలబ్ధసజాతీయప్రబన్ధప్రకర్షవత్త్వాత్తత ఏవ నష్టకోశత్వాభావాదనతివిస్తృతతయా ప్రక్షేపశఙ్కారహితత్వా, దన్యపరోక్తిసిద్ధపరిగ్రహాతిశయవత్త్వాత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వప్రతివచనరూపత్వేన అనాగ్రహమూలత్వాత్,

౧౦౩. † తత్ర పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతో భగవతః పరాశరాత్ స్వావగతవేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్ మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ ※ † ౧ సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి॥ యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమ్। లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి యత్ర చ ఇత్యాదినా. † అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేష తద్విభూతిభేదప్రకార తదారాధనస్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః.

…నేన్ద్రియవైలక్షణ్యరహితకారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రతిబంధాన్తరాణామేతద్విరోధే సతి దౌర్బల్యస్యావర్జనీయత్వాచ్చ, శ్రీమద్వైష్ణవమిదం పురాణం ప్రమాణతమమ్. † ఏతత్సర్వం హేతుజాతమభిప్రేత్య ప్రధానభూతయుక్తిం కణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శయన్ తన్ముఖేన ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం వదన్ ప్రశ్నావతారయతి (తత్రేతి) పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత ఇత్యత్ర దేవతాపారమార్థ్యశబ్దేన లిఙ్గికార్యం …న్త్రన్త్రకత్వేన దృష్ట్యన్తరస్య ప్రతీతిరూపం విపరీతజ్ఞానం వ్యావర్తితమ్. అనేన దేవతాపారమార్థ్యం చేతి పద[సంస్కా]స్స్ఫు)రితమ్. ప్రశంసార్థేన మతుప్ప్రత్యయేన రజగికార్యం ప్రకారాన్తరోపేతస్య తద్విరుద్ధప్రకారాన్తరవిశిష్టతాప్రతీతిరూపమన్యథాజ్ఞానం వ్యావర్తితమ్. అనేన యథావదిత్యస్యార్థస్సూచితో భవతి. దేవతాశబ్దేన కర్మణా ఉపాసనేన వా ఆరాధ్యత్వం ఫలప్రదత్వం చ వివక్షితమ్। అనేన సవిశేషత్వసిద్ధిః. యథావదితి ప్రకారకథనేనాపి సవిశేషత్వసిద్ధిరితి వరలాభకథనం సవిశేషత్వోపపాదకమిత్యభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దేన జ్ఞానపూర్త్వముక్తమ్. వరలాభాత్తదతిశయసిద్ధిః. † సోఽహమిత్యాది—సోఽహమ్ - త్వయైవ సర్వవిద్యాసు శిక్షితపూర్వోఽహమితి భావః. ధర్మజ్ఞ ※ విశేషోఽస్తి, ననుతాం శిష్యపుత్రయోరత్రైవంరూపధర్మజ్ఞ. స్త్వవ ※ ఆనృశంస్యం పరో ధర్మ ఇతి ధర్మజ్ఞ. ఆనృశంస్యమ్ - ఆశ్రితసంరక్షణపరత్వమ్. ※ ఆశ్రితేత్యానృశంస్యత ఇతి వచనాత్. మహాభాగ - పరిపూర్ణకృత్యం హి పరసంరక్షణమ్. కించిత్కారమప్యనపేక్ష్య రక్షకస్త్వమేవేతి భావః. యథా యతో బభూవ - [illegible] కరికారణమితి జ్ఞాతుం యత ఇతి ప్రశ్నః. కిం వివర్తాధిష్ఠానత్వం కారణత్వమ్। ఉత పరిణామిత్వమ్. తత్రాపి కిం స్వరూపపరిణామిత్వమ్। ఉతాహో శరీరపరిణామిత్వమితి ప్రకారభేదజిజ్ఞాసయా యథేతి ప్రశ్నః. కల్పభేదేన సృష్టివైషమ్యశఙ్కయా, భవిష్యతీతి ప్రశ్నః. వృశ్చికస్య గోమయవృశ్చికోపాదానకత్వదర్శనాత్కల్పభేదేనోపాదానాదిభేదశఙ్కా హ్యుపపద్యతే. తత్రాపి యతో యథేతి పదయోః పూర్వవదర్థః. యతో యథా బభూవేతి ఏకప్రశ్నత్వశఙ్కా, యన్మయమితి ప్రశ్నాన్తరవ్యవధానేన నిరస్యతే। యథా కారణం జ్ఞాతవ్యం తథా సృష్టిప్రకారోఽపి పృథగ్జ్ఞాతవ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞాతవ్యత్వేఽపి ప్రాధాన్యద్యోతనాయ ప్రకారప్రశ్నః పూర్వమేవ కృతః. యత ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ. అతో నిమిత్తోపాదానయోస్తన్త్రేణ ప్రశ్నః. అన్తస్స్థిత్యాద్యుపయుక్తాత్మశరీరభావప్రశ్నః యన్మయమితి. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచుర్యార్థః. అనేన వ్యాప్తిర్దర్శితా. వ్యాప్యవ్యాపకప్రాచుర్యం హి ఘటాకాశాదౌ దృష్టమ్. ఆత్మతయా హి వ్యాప్తిః. ఆత్మత్వం చ ధారకత్వమ్. అతోఽన్తర్యామికృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నః ఫలితః. యన్మయమ్ - యేనాన్తర్యామిణా ధారకేణ ప్రచురం జగత్స్థితమిత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి ప్రాగేవ విశదీకృతం। చశబ్దాద్బహిర్భూతపోషకాదికృతా పోషణాదిలక్షణా స్థితిః మాతాపిత్రాదిభిః కార్యా ఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణా స్థితిశ్చ పృష్టా భవతి. యత ఇత్యుపాదానస్యాపి పృష్టత్వాన్మయట్ప్రాచుర్యార్థ ఏవ. నచ గోబలీవర్దన్యాయేన యత ఇతి పఞ్చమ్యర్థస్సంకోచయితవ్యః। బలీవర్దశబ్దవన్మయటోఽనన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్సంకోచకత్వానుపపత్తేః। పదాన్తరవైయర్థ్యపరిజిహీర్షయా పదాన్తరార్థసంకోచః గోబలీవర్దనయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అత్ర తు మయటోఽర్థాన్తరసమ్భవాన్నాయం సంకోచకః। యత ఇతి పదం నిమిత్తముపాదానం చ బోధయితుం శక్తమ్. స్థితిప్రశ్నోఽపేక్షితశ్చ. అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమ్। యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతావపి యత ఇతి పదేనైవ నిమిత్తోపాదానయోరుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిచ్ఛాయానువిధానాచ్చ యత ఇతి తన్త్రేణ ప్రశ్న ఇతి యన్మయమితి స్థితిప్రశ్న ఏవ క్రియతే. అర్థాన్తరస్వీకారే అపేక్షితావచనమనపేక్షితవచనం చ స్యాత్. నాపి స్వార్థికో మయట్। ప్రత్యయస్యార్థవత్త్వే సంభవతి తత్పరిత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. లయస్థానప్రశ్నో లయప్రకారప్రశ్నశ్చ అనధీతశాఖాన్తరేషు స్థానభేదప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. దేవతాన్తరస్య లయస్థానత్వం తత్రాపి సద్వారకత్వాద్వారకత్వకార్యభ్రమనివృత్తిరూపతాఖ్యప్రకారభేదశ్చ హి శఙ్కాస్పదం భవతి। భూతభవిష్యత్ప్రశ్నశ్చ కల్పభేదేన లయస్థానప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః। చకారాల్లయకర్తృప్రశ్నశ్చ సూచితః. సచ కర్తృభేదశఙ్కానిబన్ధనః. స్వరూపప్రశ్నశ్లోకద్వయం వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకాపేక్షితత్వే సోదాహృత్య ఆదిశబ్దేన ప్రశ్నాన్తరపరశ్లోకాః క్రోడీకృతాః. † విష్ణోస్సకాశాదితి శ్లోకస్యార్థాన్తరప్రశ్నోత్తరరూపత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం తేషాం శ్లోకానామర్థం సంగృహ్ణాతి (అత్రేతి) (బ్రహ్మస్వరూపేతి) స్వరూపశబ్దో విభూత్యాదివ్యావర్తకః। స్వరూపవిశేషశబ్దో బ్రహ్మాదివ్యావర్తకః। విభూతిభేదానాం ప్రకారో విభూతిభేదప్రకారః. సచ జ్యోతిశ్చక్రభువనకోశాదిప్రశ్నే స్పష్టః. వర్ణాశ్రమధర్మాదిప్రశ్నేన తదారాధనస్వరూపం పృష్టమ్. ప్రతివచనే ఫలవిశేషోక్తిదర్శనాత్ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయత ఇతి నీత్యా ఫలవిశేషశ్చాత్ర పృష్టో భవతీతి పూర్వోక్తేషు ప్రశ్నేష్వన్తర్భావిత ఇత్యభిప్రాయేణ ఫలవిశేషాశ్చ పృష్టా ఇత్యుక్తమ్. స ప్రయోజనమారాధనం పృష్టమితి తత్ర తదన్తర్భావః. అయమేవార్థస్సకలశ్రుతీతిహాసపురాణానాం ప్రతిపాద్య ఇతి భావః. † తతః కిం ప్రస్తుతశ్లోకార్థస్యేత్యపేక్షాయాం

౧॥ విష్ణు - ౧ అం - ౧ అ - ౪; ౫.

† బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నేషు యతశ్చైతచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోః పృష్టత్వాద్యన్మయమిత్యనేన సృష్టిస్థితిలయకర్తృభూతం జగత్కిమాత్మకమితి పృష్టమ్. † తస్యచోత్తరం జగచ్చ సఇతి. † ఇదంచ తాదాత్మ్య † మన్తర్యామిరూపేణాత్మతయా వ్యాప్తికృతమ్। నతు † వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతమ్। † యన్మయమితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యస్య. † యన్మయమితి మయడత్ర నవికారార్థః। † పృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. † నాపి ప్రాణమయాదివత్స్వార్థికః। † జగచ్చస ఇత్యుత్తరానుపపత్తేః. † తదాహి విష్ణురేవేత్యుత్తరమభవిష్యత్. † అతః ప్రాచుర్యార్థఏవ. ※ ౧ తత్ప్రకృతవచనే మయడితి మయట్. † కృత్స్నంచ జగత్తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రచురమేవ. † తస్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి నిశ్చీయతే. † అన్యథా నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదన

యన్మయమితిపదస్యార్థం సోపపత్తికమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సృష్టిస్థితిలయకర్తృభూతమితీదం సృష్టిప్రళయయోరుక్తత్వేన స్థితికథనస్యాపేక్షితత్వజ్ఞాపనార్థం. స్థితిలయశబ్దాభ్యాం రక్షాసంహారౌ వివక్షితౌ। స్థితిలయయోః ప్రయోజ్యవ్యాపారత్వేన తదాశ్రయత్వేన తత్కర్తృత్వాభావాజ్జగతః. సృష్టిస్థితిలయకర్తృభూతం జగత్సిత్యర్థం కిమాత్మకం భవతీతి ప్రశ్నార్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యచేతి) † జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఇదంచేతి) ఇదం సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నమిత్యర్థః. † గగనాదౌ వ్యాప్తిమాత్రేణ తాదాత్మ్యం నదృష్టమితి తద్వ్యవృత్త్యర్థమాత్మత్వం వివృణోతి (అన్తర్యామిరూపేణేతి) అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వమ్. † (వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి) [illegible] వ్యాపకత్వేనచ శ్రుతిసిద్ధత్వాదితిభావః. † నతు వస్త్వైక్యకృతమితి ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (యన్మయమితి) † వికారార్థత్వమాశఙ్క్య [illegible]రతి (యన్మయమి[illegible]) † కుతఇత్యత్రాహ (పృథగితి) వికారార్థత్వే ఉపాదానం పృష్టం స్యాత్. నచ తత్ప్రష్టవ్యమ్। యతఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేనోపాదానస్యాపి పృష్టత్వాత్. అతః పృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యమ్। నచ గోబలీవర్దనయః। అర్థాన్తరసంభవాదితి. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితిన్యాయశ్చాభిప్రేతః. † బ్రహ్మజ్ఞానవాదినో[illegible] స్వార్థం [అ]పక్షం దూషయతి (నాపీతి) నతుభేదాభేదపక్ష[illegible]పగతమ్। తత్తు దూషయిష్యతే. నహ్యర్థే సంభవతి నిరర్థకత్వాశ్రయణముపపన్నమితి భావః. శ్రుతార్థస్వీకారేణాశ్రుతకల్పనంహ్యుచితం। నతు శ్రుతపరిత్యాగః. † బ్రహ్మజ్ఞానవాదినాభ్యుపగతస్య స్వార్థికత్వస్యాసాధారణం దూషణమాహ (జగదితి) స్వార్థికత్వపక్షే యదిదంజగత్ తత్కిమిత్యుక్తంస్యాత్। యదిదంజగత్తత్కిమిత్యుక్తే జ్ఞాతస్య జగద్రూపమాత్రస్య ప్రష్టవ్యత్వాయోగాత్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాయ తత్కిం సత్యం ఉతమిథ్యేతి పృష్టం భవతీత్యభ్యుపేతవ్యమ్. తత్ర మిథ్యేత్యుత్తరం వక్తవ్యమ్. తత్రాన్యతరాకారోపస్థాపకే ఆకారాన్తరనిషేధకేచ శబ్దే వక్తవ్యే ఆకారద్వయోపస్థాపకం సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. బాధా[యాం]ర్థం) సామానాధికరణ్యమితిచేత్తన్నాస్తి। మూతా మే వన్ధ్యేతివత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి వ్యాహతత్వాదితిభావః. † తర్హి కథముత్తరం స్యాదిత్యత్రాహ (తదాహీతి) విష్ణురిత్యన్యతరాకారోపస్థాపకశ్శబ్దః. ఆకారాన్తరనిషేధకశబ్ద ఏవకారః. † సాక్షాదర్థమాహ (అతఇతి) అతః - స్వార్థికత్వవికారార్థత్వయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. † శబ్దానుశాసనానుమతిం దర్శయతి (తదితి) ప్రకృతమ్-ప్రకర్షేణ కృతమ్. ప్రభూతమ్ - ప్రచురమిత్యర్థః. ※ అన్నమయో యజ్ఞః ※ శకటమయీ యాత్రేతిహి తస్యోదాహరణమ్. † కిమత్ర ప్రాచుర్యమస్తీత్యత్రాహ (కృత్స్నంచేతి) ※ అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యేత్యాదిశ్రుతేస్తదుపపన్నమితిభావః. † సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం ప్రతిపిపాదయిషితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యన్మయమిత్యస్య ప్రాచుర్యార్థత్వేన తస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం। తేన స్వార్థికత్వ నివృత్త్యా యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్ నైవమ్—మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తేః। ప్రాచుర్యార్థత్వనిర్ణయస్యచ సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వానపేక్షత్వాత్. స్వార్థికత్వంతావత్—అర్థవత్త్వే సంభవతి నిరర్థకత్వస్వీకారాయోగాదపాస్తమ్. జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యేనచాపాస్తమ్. స్వార్థికత్వేసతి ఆకారద్వయోపస్థాపకసామానాధికరణ్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. నతు తస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వాయోగాత్. నచ సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాకారద్వయోపస్థాపకత్వం మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వ నివృత్తిసాపేక్షమ్। సామానాధికరణ్య లక్షణస్వభావాదేవ తస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వసిద్ధేః. అతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిస్సామానాధికరణ్యస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వాదిత్యత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం స్వార్థికత్వే వ్యుదస్తే పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యేన వికారార్థత్వేఽనుపపన్నే పరిశేషాచ్చస్థితేః ప్రష్టవ్యత్వేసతి స్థితిస్వభావ్యాదనుశాసనానురోధాచ్చ మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యరూపార్థవిశేషపరత్వసిద్ధిః. తతో జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావరూపప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం సామానాధికరణ్యస్య వ్యుత్పాదాద్యభిమతైక్యపరత్వే మయడానర్థక్యం సామానాధికరణ్యానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయమ్. స్వరూపైక్యపరత్వేఽర్థవిరోధః। యన్మయమిత్యుక్తప్రశ్నస్యోత్తరత్వానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయంచ దర్శితం భవతి. † స్వోక్తార్థపరత్వానభ్యుపగమే దూషణమాహ (అన్యథేతి). † అన్యథా కథం ప్రశ్న

౧॥ అష్టా - ౫ అ - ౪ పా - ౨౧ సూ.

వాదేశభాష్యే ఉభయసంగ్రహ్యమాణే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని ససంగచ్ఛన్తే. తద్వివరణరూపం కృత్స్నంచ శాస్త్రం స సంగచ్ఛతే. †తథాహి-సతి ప్రపఞ్చభ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేవం రూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవంరూపమేకమేవోత్తరం స్యాత్. † జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వాభావేచ సామానాధికరణ్యే †సత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతాచ బాధ్యేత। సర్వాశుభాస్పదంచ బ్రహ్మ భవేత్. †ఆత్మశరీరభావపరేదం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే.

౧౦౪. † అతో ※ ౧విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతంజగత్తత్రైవచ స్థితమ్। స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోస్య జగచ్చస ఇతి

సతివదనే స్యాతాముత్యాహ (తథాహిసతీతి) † సామానాధికరణ్యస్య భేదాభేదవాద్యభ్యుపగతైకద్రవ్యతాపరత్వం దూషయతి (జగదితి) అస్మిన్నపి పక్షే జగద్బ్రహ్మణోః జగద్వద్బ్రహ్మణివృత్తిరితి ప్రష్టుస్స్యాత్. తదానీం మయధైవయద్ధర్మమస్తీతి ప్రష్టవ్యమ్। యత ఇత్యుపాదానస్య పృష్టత్వాత్. † అధికం దూషణమాహ (సత్యేత్యాదినా) సత్యసఙ్కల్పత్వాదినా జీవగతదోషస్సర్వాశుభత్వాదినా ప్రకృతిగతదోషశ్చ బ్రహ్మణి ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తమ్. యద్వా—ఉభయలిఙ్గకత్వహానిర్విపరీతాకారప్రాప్తిశ్చేత్యర్థః. † శరీరవాచిపదస్య శరీరిపరత్వే ముఖ్యత్వం నస్యాదిత్యత్రాహ (ఆత్మశరీరేతి) స్థాప్యతే - స్థాపయిష్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరభావిత్వాత్ స్థాప్యత ఇత్యుక్తమ్.

౧౦౫. † ఏవం ప్రకృతశ్లోకవ్యాఖ్యానాపయికార్థగ్రహణశ్చితః. అథ శాస్త్రార్థసంగ్రహేణ స్తావకవిస్తరోపక్రమే సప్తశ్లోకీం నమస్కారవిషయామవతార్య వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య నమస్కారశ్లోకానన్తర్యసఙ్గతిం దర్శయితుమపి సంయేత్యాదీనాం షణ్ణాం వాక్యార్థమాహ (అతఇతి) అతగ్రిప్రశ్నప్రతివచనాదిభిశ్శాస్త్రస్య సవిభూతిక సగుణవస్తుపరత్వావగమాత్సామానాధికరణ్యస్య విశిష్టవస్తుని ముఖ్యవృత్తత్వాచ్చేతిభావః. అత ఇత్యస్య వ్యష్టిరూపేణ చావస్థితంచ నమస్కరోతీత్యనేనాన్వయః. యద్వా—శాస్త్రవాక్యార్థస్యైవసంరూపత్వాత్ ※ విష్ణోస్సకాశాదిత్యస్య సంగ్రహరూపత్వమ్ ※ య ఇతి సర్వేషామిత్యాదీనాం విస్తారరూపత్వంచ సిద్ధమిత్యర్థః. విష్ణోస్సకాశాదిత్యత్ర సకాశాదితి పదం షష్ఠ్యాః పఞ్చమ్యర్థత్వ సంపాదనార్థమ్. యథా అస్య కృతే ఇత్యుక్తే కృతే ఇతిశబ్దస్య చతుర్థ్యర్థత్వసంపాదనపరత్వం తద్వత్. యద్వా—సకాశాత్ - ససఙ్కల్పాత్. కాశనమ్ - ప్రకాశనం - సఙ్కల్పరూపజ్ఞానమ్ - తద్వత ఇత్యర్థః। అనేన నిమిత్తత్వసిద్ధిః. యద్వా—సకాశశబ్దః పార్శ్వవచనః। తేన శరీరముపలక్షితమ్ ※ సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదితి వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. తత్రైవచ స్థితమితి లయస్థానప్రశ్నోత్తరమ్. తత్ర స్థితమితి - స్థితమ్ - నిష్ఠాంగతమ్. అనేన జగతో నిత్యత్వమవస్థానామాగమాపాయిత్వంచ సూచితమ్. † లయస్థానప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమ్. అథ లయకర్తృప్రశ్నస్య బాహ్యస్థితిప్రశ్నస్యచోత్తరమాహ (స్థితీతి) జగచ్చసఇతి। యన్మయమితి ఫలితస్య కృత్స్నన్తర్యామిరూపకృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నస్యోత్తరమ్. యద్వా—యన్మయమితి ఫలితస్థితి ప్రశ్నస్యాపి స్థితిసంయమకర్తేత్యేవోత్తరమ్. జగచ్చస ఇతితు యన్మయమితి కణ్ఠోక్తస్యార్థస్యోత్తరమ్. ఇదం సామానాధికరణ్యమాత్మతయా వ్యాప్తినిబంధనమితి పూర్వమేవోపపాదితమ్. నను—నిష్కర్షకశబ్దానాం శౌక్ల్యాదీనాం ధర్మిపర్యన్తత్వం నదృష్టమ్. యన్మయం జగదిత్యనేన జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కర్షకశబ్దత్వం దృష్టమితి ధర్మిపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమితిచేత్. ఉచ్యతే—నిష్కర్షశబ్దాహి ద్వివిధాః। నియతనిష్కర్షకా వైవక్షికనిష్కర్షకాశ్చ. తత్ర శౌక్ల్యాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాః. మనుష్యశుక్లాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః. ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్. అన్యథా నిష్కర్షకానిష్కర్షక విభాగోపి నోపపద్యతే. తథా జగచ్ఛబ్దోపి వైవక్షికనిష్కర్షకఇతి. అతఏవ యన్మయమితి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరమర్థభేదాభావాదుపపన్నమ్। శుక్లగుణస్యాశ్రయఃక ఇతి ప్రశ్నస్య శుక్లః పటఇత్యుత్తరవత్. ఏవం సంక్షేపేణోక్తస్య వక్ష్యమాణమహావిస్తరస్యార్థస్యైవవిస్తరరూపేణ శ్లోకైర్నమస్కారః క్రియతఇతి నమస్కారశ్లోకసంగతిః. స్వేనైవ రూపేణావస్థితమ్ - నతు ప్రకృత్యాదివిశిష్టమిత్యర్థః. పరబ్రహ్మణోహి హేయ సంబన్ధాభావః। నతు విష్ణోరితిశఙ్కాయామ్ ※ విష్ణునామా సవేదేషు ※ సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమిత్యాది వచనాత్ బ్రహ్మణఏవ విష్ణుశబ్దవాచ్యత్వా ద్విష్ణోరేవ భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాచ్చ విష్ణోర్హేయసంబన్ధోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పరబ్రహ్మభూతమిత్యాదివిశేషణముక్తమ్. అవికారాయ - వికారశబ్దోధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ ※ షోడశకశ్చ వికారఇత్యాది ప్రయోగాత్ స్వయం కస్యచిద్వికారభూతః కార్యభూతో నభవతీత్యవికారః. అనేన కార్యాచిద్వ్యావృత్తిః. యద్వా—వికారః - అవస్థా - మహదాద్యాపత్త్యాదిః. నిత్యం తత్సంబన్ధవిరహాదవికారః. అతో వికారవతీ ప్రకృతిరవికారపదేన వ్యావర్త్యతే. ఏవం తత్పురుషబహువ్రీహిభ్యామవికారాయేతి పదేన కార్యకారణ రూపోభయావస్థాచిద్వ్యావృత్తిః శుద్ధాయేతి బద్ధవ్యావృత్తిః. నిత్యాయ - శుద్ధత్వేన నిత్యాయ। అన్యథా అవికారాయేత్యనేన పునరుక్తిస్స్యాత్. నిత్యపదం నిత్యశుద్ధిం విశింషదేవ శుద్ధిమద్వస్తువిశేషణమ్। యథా మహోదార ఇత్యత్ర మహచ్ఛబ్ద ఔదార్యం విశింషన్నేవ దాతుర్విశేషణమ్। తద్వత్. అతో ముక్తవ్యావృత్తిః. పరమాత్మనఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. తేహి పరవన్తః। నతు పరమాః ※ ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం పరమమితి వక్ష్యమాణత్వాత్। అవికారాయేత్యాదినా పదచతుష్టయేన ప్రధానపురుషవ్యక్తకాల వ్యావృత్తిరితికేచిత్। నిమే

౧॥ విష్ణు - ౧ - అం - ౧ అ - ౩౧.

సంగ్రహేణోక్తమర్థమ్※౧ పరగిపరాణామిత్యారభ్య విస్తరేణ వక్తుం పరబ్రహ్మభూతం భగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవ స్వరూపేణావస్థితమవికారాయేతి శ్లోకేన ప్రథమం ప్రణమ్య తమేవ హిరణ్యగర్భస్వావతారశఙ్కరరూప త్రిమూర్తి ప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞ సమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితంచ నమస్కరోతి. † తత్ర జ్ఞానస్వరూప మిత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్య పరమాత్మన స్స్వభావమాహ. † తస్మాన్నాత్ర నిర్విశేష వస్తు ప్రతీతిః.

పాద్యవస్థకాలస్య వ్యక్తస్యాప్యవికారపదవ్యావర్తితత్వాత్ । పురుషత్రైవిధ్యస్యైవ ప్రామాణికత్వాత్ । విశేషణానాం తద్వ్యావర్తనసమర్థత్వాచ్చ యథోక్తానామేవార్థానాం వ్యావర్తితత్వముచితమ్. విలక్షణవిగ్రహవత్తయాపి సమస్తవైలక్షణ్యమాహ సదైకరూపరూపాయేతి. ప్రథమో రూపశబ్దః స్వభావవాచీ - ఏకస్వభావ ఇత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాది సర్వావస్థాసు సకలహేయప్రత్యనీకత్వ మఙ్గళాస్పదత్వ ధ్యేయత్వాదిస్వభావాదప్రచ్యుత ఇత్యర్థః. యద్వా—ఏకరూపమ్ - దివ్యాత్మస్వరూపేణ సమానస్వభావమ్. తేనాపి హేయప్రత్యనీకత్వాదిసిద్ధిః. ఏభిః పదైరీక్షత్యానన్దమయాధికరణాన్తరాదిత్యవిద్యార్థా వివక్షితాః । పూర్వోక్తమాత్మత్వం మృదాత్మకో ఘటఇతివద్భవతీతి తద్ద్వైశద్యమనయపశక్త్యా క్రియతే । విష్ణుశబ్దేన సర్వజిష్ణవఇతి పదేనచ, పదద్వయేన నృప నభోవ్యావృత్తిః - అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వంహి శరీరిత్వమ్. అతఏవ మాత్మత్వం వివృతం భవతి. విష్ణుశబ్దస్య రూఢత్వాద్దేవతా విశేషనిర్ణయశ్చ సిద్ధః. యద్వా—విష్ణుశబ్దేనైవ నియమనపర్యన్తవ్యాప్తిరుక్తా । వ్యాప్తికృతతద్గతదోషస్పర్శశఙ్కాం వ్యుదస్యతి సర్వజిష్ణవఇతి. కథం విష్ణోః కారణత్వమ్, హిరణ్యగర్భాదీనాంహి సృష్ట్యాదికారణత్వమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ నమఇతి । తత్తచ్ఛరీరకో విష్ణురేవ సృష్ట్యాదికం కరోతీత్యర్థః ※ రక్షార్థం సర్వభూతానాం విష్ణుత్వముపజగ్మివా నిత్యుక్తవిష్ణ్వాఖ్యావతారవిగ్రహవ్యావృత్తా భగవత్పర్యన్తో హరిశబ్దః. హిరణ్యగర్భశఙ్కరశబ్దౌ జీవవ్యా[illegible] భగవత్పర్యన్తావితి ※ బ్రహ్మాద్యాస్సకలాదేవాః మనుష్యాః పశవస్తథా । విష్ణుమాయా మహావర్త మోహాన్ధతమసా వృతాఇతి [illegible] హిరణ్యగర్భాదిషుచ బ్రహ్మకర్త్రాత్మికావిధేతి ※ హిరణ్యగర్భో భగవానిత్యారభ్య ※ మూర్తమేతద్ధరే రూపం భావనాత్రితయాత్మకమ్ । అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాద్యేతత్ప్రబన్ధ [వదనశతా] స్థశ్లోకతాత్పర్య్యా) నురోధాత్. ※ ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధజౌ స్మృతౌ । తవా దర్శితపన్థానౌ సృష్టిసంహారకారకౌ ※ తవాన్తరాత్మా మమచ యేచాన్యే దేహి సంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ నగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి భారతాదివచనైకార్థ్యాచ్చ నిశ్చీయతే. హిరణ్యగర్భాది సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తికృతమితి సూచయతి వాసుదేవాయేతి. బ్రహ్మశివమనస్థోప్యప్రచ్యుతస్వభావ ఇత్యాహ తారాయేతి. యద్వా—తేషు త్రిష్వప్యయమేవ మోక్షప్రద ఇత్యర్థః ※ అథ కస్మాదుచ్యతే తారం యస్మాదుచ్చార్యమాణఏవ గర్భజన్మజరామరణసంసారమహాభయాత్తారయతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః ※ బ్రహ్మవిష్ణుశివా బ్రహ్మన్ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయ ఇత్యాదిభిః, విష్ణోః పరం తత్త్వమ్, విష్ణోశ్చతుర్ముఖాదిసామ్యంచ, నశఙ్కనీయమ్. శక్తిరప్యశక్తిద్ధవిశేషణమ్ । తత్ర ధర్మిణ్యసమానవిభక్తినిర్దిష్టే ధర్మిపర్యన్తస్యాపి శబ్దస్య ధర్మమాత్రపరత్వం దృష్టం పటస్య శుక్లఇత్యాదిషు । తథా విష్ణుశబ్దో విశేషణభూతవిగ్రహమాత్రపరః. అసమానవిభక్తినా బ్రహ్మశబ్దేన ధర్మిణః పృథఙ్నిర్దిష్టత్వాత్. బ్రహ్మణశ్శక్తయోహి బ్రహ్మశక్తయః. అతోఽసమానవిభక్తినిర్దిష్టత్వమితి. యద్వా—భగవతో దేవమనుష్యాదిశబ్దవ్యపదేశవత్ శక్తివిభూత్యాదిశబ్దవ్యపదేశోపి విభూతిసాజాత్యాత్. యథాహుశ్శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః ※ సజాతీయస్తేషామితితు విభవాఖ్యామపి భజన్నితి. అతో యథోక్తఏవార్థః. అథ కేవలప్రకృతికారణవ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతివిశిష్టం పరమాత్మానం నమస్కరోతి ఏకానేకేతి. కారణావస్థాయామేకః. కార్యావస్థాయామనేకః. అథ ధీస్థాం కార్యావస్థామాహ స్థూలేతి. తథా బుద్ధిస్థాం కారణావస్థామాహ అవ్యక్తేతి. తత్రాప్యప్రచ్యుత స్వస్వభావత్వమాహ ముక్తిహేతవఇతి. అథ కాలవిశిష్టమాహ సర్గేతి. కాలస్య వక్ష్యమాణవిశేషణోపపత్తేః. ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వాత్. విశేషణాన్తరవిశిష్టతాయాః ప్రతిపాదితత్వేన కాలవిశిష్టతా కథనం పారిశేష్యాత్, తదప్రతిపాదనే అపేక్షితవిధ్యభావప్రసఙ్గాత్, కేవలం బ్రహ్మస్వరూప కారణపరత్వే అణ్డాన్తర్గత సర్గాదేరుక్తత్వాదణ్డబహిర్భూతతత్త్వ సర్గాదేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ పౌనరుక్త్య ప్రసంగాత్, విస్తరేచ ※ ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానామ్ ※ వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాలఏవచ ※ తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణచ స్థితమ్ ※ బ్రహ్మా దక్షాదయగికాలఇత్యాదిభిర్వ్యక్తావ్యక్తాదిభిస్సహ వక్ష్యమాణత్వాదయం శ్లోకగికాలపరఏవ. అచిద్విశిష్టవాచిశ్లోకానన్తర్యాదస్య శ్లోకస్య కాలపరత్వముచితమ్. ఉత్తరశ్లోకస్సమష్టిజీవపరః. వ్యష్టిజీవపరశ్లోకసాహచర్యాత్. కాలస్య సర్గస్థితివినాశమూలభూతత్వం ※ బ్రహ్మా దక్షాదయగికాలః ※ విష్ణుర్మన్వాదయగికాలః ※ రుద్రగికాలోన్తకశ్చేత్యాదిషు సిద్ధమ్. జగన్మయః-అవచ్ఛేదకతయాఽవచ్ఛేద్యతయాచ జగత్ప్రచురః. అథ క్షేత్రజ్ఞసమష్ట్యాత్మనావస్థితం నమస్యతి ఆధారభూతమితి. అచేతనస్య చేతనః స్వరూపేణాధారభూతః ※ ఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ※ జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి వచనాత్. అణీయస్త్వమ్- ప్రకృతేరపి వ్యాపనయోగ్యసూక్ష్మత్వమ్. యద్వా—※ వికాసానుస్వరూపైశ్చేత్యుక్తప్రకారేణ సర్గదశాయామివ జ్ఞానవికాసాభావాదణీయస్త్వమేవేత్యర్థః. సర్వభూతస్థమ్-భవతీతిభూతమ్-పృథివ్యాదిషు సర్వత్రైవావస్థితమ్. అనన్తరం క్షేత్రజ్ఞవ్యష్టి విశిష్టం నమస్కరోతి జ్ఞానేతి. † హిరణ్యగర్భేత్యాది భాష్యే నిర్దిష్టేష్వర్థేష్వయం శ్లోకగికిం విశిష్టపరమాత్మపరఇతి శఙ్కాయాం సమాసాన్తర్గతం ప్రస్తుతశ్లోకార్థం వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) పరమాత్మనస్సద్వారకఏవ ప్రథమాన్వయ ఇత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి).

౧॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౧౦.

౧౦౫. † యది నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మనిష్ఠానర్థప్రతిపాదనపరం శాస్త్రమ్। తర్హి * ౧ నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోऽభ్యుపగమ్యతే ఇతి చోద్యమ్। ౧ శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతోऽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః। భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి పరిహారశ్చ † న ఘటతే. † తథాహిసతి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణఃకథం సర్గాదికర్తృత్వమ్। న బ్రహ్మణః పారమార్థికస్సర్గః। అపితు భ్రాన్తిపరికల్పితఇతి చోద్యపరిహారౌ స్యాతామ్. † ఉత్పత్త్యాదికార్యం † సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యేషు దృష్టమితి † సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్యాకర్మవశ్యస్య కర్మసంబన్ధానర్హస్య కథం సర్గాది కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యతఇతి చోద్యమ్। దృష్టసకలవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణో యథోదితస్వభావస్యైవ జలాదివిసజాతీయస్యాగ్నేరౌష్ణ్యాదిశక్తియోగవత్సర్వశక్తియోగో నవిరుధ్యతఇతి పరిహారః.

౧౦౬. † * ౨ పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపి న కృత్స్నస్యాపారమార్థ్యం వదతి। అపితు కృత్స్నస్య తదాత్మక

---

౧౦౫. † నిర్విశేషజ్ఞానపరత్వే ప్రశ్నోత్తరపరలాభకథనానుపపత్తిముఖేనోపక్రమవిరోధ ఉక్తః. అథోపరితనాధ్యాయగతచోద్యపరిహారానను గుణత్వముచ్యతే (యదీతి) † యద్వా శాస్త్రారమ్భోపయోగిప్రశ్నోత్తరానుపపత్తిరుక్తా. ఇదానీమేతత్ప్రశ్నోత్తరవిశేషానుపపత్తిరుచ్యతే (యదీతి) పూర్వాధ్యాయే * జుషన్ రజోగుణమిత్యాదినా గుణాన్వయే కథితేపి నిర్గుణస్యేతి చోదయతోऽయమభిప్రాయః—గుణాన్వయస్య సదాపరకత్వాత్స్వయం నిర్గుణఇతి. నిర్విశేషపక్షే అప్రమేయస్యేత్యాదిపదవైయర్థ్యమ్, నిర్గుణస్యేతి పదేనైవ నిర్విశేషత్వసిద్ధేః, [illegible] అప్రమేయాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారఏవ నిర్గుణపదోపస్థాపిత నిషేధస్య సంకుచితవిషయత్వసాధకః. † (నఘటతఇతి) సర్గాద్యాభావశక్తయఇతి సర్వశక్తియోగేన చోద్యస్య పరిహారాన్నిర్విశేషపక్షాననుగుణత్వమితిభావః. † తర్హి కథం చోద్యపరిహారౌ స్యాతామిత్యత్రాహ (తథాహిసతీతి) నిర్గుణస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన పదాన్తరవైయర్థ్యమభిప్రేతమ్. నిర్విశేషస్య కర్తృత్వానుపపత్తిచోద్యే కృతే కర్తృత్వస్య పారమార్థ్యేసతిహి తదనుపపత్తిః। అపరమార్థత్వాద్దుర్ఘటత్వమేవ [దూ]భూషణమితి పరిహారో వక్తవ్య ఇత్యర్థః. † కిమర్థావిమౌ చోద్యపరిహారౌ యద్యయమర్థో న ప్రతిపాద్యతఇతి శంకాయాం స్వయమేవ తచ్చోద్యపరిహారశరీరమాహ (ఉత్పత్త్యాదీతి) † నిర్గుణస్యేత్యాదివిశేషణానాం విపరీతాకారైః కర్తృత్వస్య వ్యాప్తిం కథమిత్యనేనాభిప్రేతాం దర్శయతి (సత్త్వాదిగుణయుక్తేత్యాదినా) సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యత్వాని నిర్గుణత్వాదీనాం యథాక్రమం విపరీతాకారాః. అమలాత్మన ఇత్యస్య విపరీతాకారోపి కర్మవశ్యేత్యనేనార్థసిద్ధః. అమలాత్మత్వమ్ - అమలస్వభావత్వమ్. కర్మసంబంధానర్హత్వమ్. తద్విపరీతాకారః కర్మసంబంధార్హత్వమ్. తచ్చ కర్మవశ్యశబ్దేనార్థసిద్ధమ్. కర్మసంబన్ధార్హత్వకార్యంహి కర్మవశ్యత్వమ్. † నిర్గుణస్యేత్యాదిపదానాం యథాక్రమమర్థమాహ (సత్త్వాదిగుణరహితస్యేత్యాదిపదైః) కర్మసంబన్ధానర్హస్యేత్యనేనామలాత్మనఇతి పదం వ్యాఖ్యాతం భవతి. అకర్మవశ్యత్వం ముక్తస్యాపి విద్యతే. స పూర్వావస్థాయాం కర్మసంబన్ధిత్వాత్తదర్హః. అతస్తద్వ్యావర్తకం కర్మసంబన్ధానర్హత్వమమలాత్మత్వమ్. అకర్మవశ్యత్వమ్ - కర్మకృతసుఖదుఃఖభాక్త్వాభావః. కర్మవశ్యవిసజాతీయత్వమ్ - కర్మసంబన్ధానర్హత్వమ్. సర్గాదికర్తృత్వే గుణత్రయవశ్యత్వ సాపేక్షత్వ కర్మాధీన ఫలభాక్త్వ కర్మసంబన్ధార్హత్వ ప్రసంగఇతి విశేషవిరోధప్రసంజనేన చోద్యమ్. అగ్నేర్దాహ్యత్వేऽనుష్ణత్వప్రసంగఇతివదయం తర్కః ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితః. అతో విసజాతీయధర్మిణో విసజాతీయధర్మవత్త్వం యుక్తమ్। అగ్నిత్వే సత్యపి వైద్యుతాగ్నేర్జలనిర్వాప్యత్వాభావవత్. అతస్సర్వవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగ ఉపపద్యతఇతి పరిహార ఇత్యర్థః. * శక్తయస్సర్వభావానామిత్యస్య గ్రన్థస్యాయమక్షరార్థః—అచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః-అతర్క్యజ్ఞానమితిసిద్ధాః. సర్గాద్యాః - సర్గాదిగోచరాః. భావశక్తయః - [బ్రహ్మ] వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుశక్తయఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మ తాదాత్మ్యమితివత్. యద్వా—బ్రహ్మణో భావశక్తయః - వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుత్వప్రయుక్తాస్సత్తాప్రయుక్తా నిరుపాధికాశ్శక్తయఇత్యర్థః. యద్వా—భావశబ్దస్స్వభావపరః। స్వాభావిక్యశ్శక్తయఇత్యర్థః.

౧౦౬. † అథ చతుశ్శ్లోకీం వ్యాచష్టే (పరమార్థఇతి) కృత్స్నస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తచ్ఛరీరత్వాత్ కృత్స్నశరీరం బ్రహ్మైవ పరమార్థః అతత్పర్యన్తో మిథ్యేత్యర్థః. జగతఃపతే ఇత్యాకాశవ్యావృత్తిః. యేన వ్యాప్తమితి నృపవ్యావృత్తిః. అనేన జగచ్ఛరీరలక్షణం దర్శితం భవతి. నియామ్యత్వ ధార్యత్వ శేషత్వేష్వన్యతమం వ్యాప్యత్వసహచరంహి శరీరలక్షణద్యోతకమ్. జగచ్ఛరీరక - త్వదన్యో మిథ్యేత్యుక్తే అతత్పర్యన్తస్వతన్త్రవస్త్వన్తరస్యైవ మిథ్యాత్వం స్యాత్. నతు జగతస్తచ్ఛరీరభూతస్య। యథా హేభూపతే త్వదన్యో నాస్తీత్యుక్తే నభూర్మిథ్యాభవతి। తత్తు తవస్వతన్త్రస్యైవ మిథ్యాత్వం స్యాత్. నతు జగతస్తచ్ఛరీరభూతస్య। యథా హే భూపతే త్వదన్యో నాస్తీత్యుక్తే నభూర్మిథ్యాభవతి। తత్తు రాజాన్తరస్యైనతు మిథ్యాత్వం తద్వత్. యద్వా—ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః * ఏకానాకినిచ్ఛాసహాయ ఇత్యత్రాసహాయపదస్యవచ్ఛేద్యంహి ప్రాధాన్యం బ్రహ్మణశ్చ ప్రాధాన్యం జగత్ప్రతివిశేష్యత్వరూపమ్. తదానీం నాన్యోస్తీతి ప్రధానభూతోऽన్యో నిషిద్ధ్యతే। నత్వప్రధానమర్థాన్తరమ్.

౧॥ విష్ణు - ౧ అం - ౩ అ - ౧,౨. ౨॥ విష్ణు - ౧ అం - ౪ అ - ౩౮.

తయా తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యమ్. † తదేవోపపాదయతి। ‡ తవైష మహిమాయేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచర మితి. † యేన త్వయేదంచరాచరం వ్యాప్తమ్।అతస్త్వదాత్మకమేవేదం సర్వమితి † త్వదన్యఃకోపినాస్తి. అతస్సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః. † అత ఇదముచ్యతే తవైష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిరితి. † అన్యథాతవైషా భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమ్. † జగతఃపతే త్వమిత్యాదీనాం పదానాం లక్షణాచ స్యాత్. లీలయా మహీముద్ధరతో భగవతో మహావరాహస్య స్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ.

౧౦౭. † యతః కృత్స్నం, జగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయాఽఽత్మతయా వ్యాప్తత్వేన తవమూర్తమ్।తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగవిరహిణ ఏత † త్కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి భ్రాన్తిజ్ఞానేనపశ్యన్తీత్యాహ ‡ యదేతద్దృశ్యతఇతి.

౧౦౮. † న కేవలం వస్తుతస్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవ భ్రమః। జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వదర్శనమపి భ్రమఇత్యాహ ‡ జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి.

౧౦౯. † యేపున † ర్బుద్ధిమన్తో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధన † యోగయోగ్య పరిశుద్ధమనసశ్చ। తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేష శరీరరూపమిదమఖిలం జగచ్ఛరీరాతిరిక్తజ్ఞానస్వరూపాత్మకం త్వచ్ఛరీరంచ పశ్యన్తీత్యాహ ‡ యేతు జ్ఞానవిదఇతి. † అన్యథా శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యమ్। పదానాం లక్షణా। అర్థవిరోధః।

[illegible] శ్లోకప్రతిపాదకమర్థమిత్యాహ (తదేవేతి) † తత్ర ఫలితమర్థమాహ (యేనేతి) యేన-యస్మాదిత్యర్థః. † త్వదన్యః-అత్వదాత్మకః. త్వయా ఆత్మతయా వ్యాప్తం [illegible] సర్వం త్వదాత్మకం త్వచ్ఛరీరమితి త్వదన్యః అత్వదాత్మకో నాస్తి. తస్మాత్సర్వశరీరస్త్వమేవ పరమార్థఇత్యర్థః. † తవైష మహిమేతి శ్లోకార్ధైకదేశశ్చోక్తార్థోపపాదకఇత్యాహ (అతఇతి) మహిమ్నోవ్యాప్తిరూపత్వాత్. యా సర్వవ్యాప్తిరిత్యుక్తం - నతు వ్యాప్తౌ తాత్పర్యాత్. వ్యాప్తేర్మహిమత్వఏవ తాత్పర్యమ్. † యద్వా—వ్యాప్తేరుక్తార్థోపపాదకత్వం మహిమసమభివ్యాహారాదిత్యాహ (అతఇదముచ్యతఇతి) † తస్య పరప్రాతికూల్యం దర్శయతి (అన్యథేతి) వ్యాప్యవాస్తవాదేర్మిథ్యాత్వే సర్వవ్యాప్తిస్తవ మహిమేతి నవాచ్యమ్. అపితు భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. † కృత్స్నాపారమార్థ్యపరత్వే దూషణాన్తరద్వయమాహ (జగతఃపతఇతి) లక్షణా - అధిష్ఠానలక్షణా.

౧౦౭. † అబ్రహ్మాత్మకత్వేన స్వతన్త్రతాయాః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం నశాస్త్రం ప్రతిపాదయతి ※ ఆదిత్యో యూప ఇతి వదితి శఙ్కాయాం అన్యథాసిద్ధాయా అపరోక్షరూపాయాఅపి స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తేః పరోక్షరూపాప్యనన్యథాసిద్ధా పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిర్బలీయసీ త్యభిప్రాయేణ ద్వితీయశ్లోకమవతారయతి (యతఇతి) పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః పరమాత్మప్రతిపత్తిసాపేక్షా। తదభావాత్తత్ప్రతిపత్త్యభావ ఇత్యన్యథాసిద్ధా స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. † (కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి) పరమాత్మశరీరత్వరహితజగద్రూపమాత్రమిత్యర్థః. అయమర్థః— యథా దేహాత్మభ్రమోఽపరోక్షోపి పరోక్షశాస్త్రజ్ఞానేన బాధ్యతే। తథా స్వాతన్త్ర్యభ్రమోపీతి. దేహాతిరిక్తం స్వాత్మానమప్యజానతః పరమాత్మపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః కిం పునర్నాస్త్యయసిద్ధేతిచ దర్శయితుం తృతీయశ్లోకారమ్భః.

౧౦౮. † తం వ్యాచష్టే (నకేవలమితి) చిదచిదాత్మకే జగతి చేతనరూపం జగద్వివక్షితం జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదితి జగచ్ఛబ్దేన। యథా ※ త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదంజగత్। మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పరమవ్యయమితి అత్ర జ్ఞానస్వరూపస్య జడరూపార్థస్వరూపత్వ బుద్ధిర్భ్రమ ఇత్యుక్తే అర్థస్వరూపస్యార్థస్వరూపత్వ బుద్ధిర్నభ్రమస్స్యాదితిన సిద్ధమ్. దేహాత్మభ్రమస్సంసర్గకృతః। జలముష్ణమితివత్. ఆత్మాసాధారణధర్మజ్ఞానస్ఫురణేపి తస్యాసాధారణత్వాజ్ఞానాద్భ్రమోపపత్తిః.

౧౦౯. చతుర్థం వ్యాచష్టే (యేపునరితి) విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మవాచిత్వాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదఇత్యుక్తమ్. అబుద్ధయ ఇతి పూర్వశ్లోకోక్తార్థప్రతియోగిత్వేన జ్ఞానవిదఇత్యుక్తమితి స్మారయతి (బుద్ధిమన్తఇతి) † అయోగినఇత్యస్య ప్రతియోగిత్వేన శుద్ధచేతసఇత్యుక్తమితి సూచయతి (యోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసఇతి) యోగయోగ్యత్వే హేతుః పరిశుద్ధత్వమ్। మనసాతు విశుద్ధేనహి భగవత్సాక్షాత్కారరూపోపాసననిష్పత్తిశ్శ్రూయతే. మనోవిశుద్ధిశ్చ కర్మయోగేన। యోగేన యోగ్యతాపరిశుద్ధిరితివార్థః. పూర్వశ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేన చేతనరూపం జగద్వివక్షితమ్. అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాచిద్రూపం జగద్వివక్షితమ్. † కృత్స్నాపారమార్థ్యం వివక్షితమితి పక్షే ప్రథమశ్లోకసంక్షిప్తదూషణమనుక్తదూషణేనసహ విస్తరేణ సర్వశ్లోకసాధారణమాహ (అన్యథేతి) స్వాతన్త్ర్యభ్రమో దేహాత్మభ్రమశ్చేతి విభాగాభావే పౌనరుక్త్యమిత్యర్థః. లక్షణా - పరమేశ్వర, జగతఃపతే, తవమహిమా, త్వమ్, ఇత్యాదిశబ్దానాం లక్షణా. త్వంశబ్దోహి స్వాభిముఖాహమర్థాన్తరవాచీ। అతస్తస్య లాక్షణికత్వమ్. అర్థవిరోధః - ప్రత్యక్షాదిభిరబాధ్యత్వేన సిద్ధ్యతోఽసత్యత్వే ప్రమాణవిరోధః। తిరోధానానుపపత్త్యాదిస్తర్కవిరోధః। ఉభయలిఙ్గకత్వవిరోధశ్చ.

‡ విష్ణు - ౧ అం - ౪ అ - ౩౯; ౩౯; ౪౦; ౪౧.

ప్రకరణవిరోధః । శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధశ్చ.

౧౧౦. † ※ ౧ తస్యాత్మనో దేహేషు సతోఽప్యేకమయమిత్యత్ర సర్వేషామాత్మను జ్ఞానైకాకారతయా సమానేషు సత్సు దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపపిణ్డసంసర్గకృతమాత్మను దేవాద్యాకారేణ ద్వైతదర్శనమతథ్యమిత్యుచ్యతే. పిణ్డగతమాత్మగతమపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే. దేవమనుష్యాది వివిధ విచిత్ర పిణ్డేషు వర్తమానా సర్వ ఆత్మానస్సమ

ప్రకరణవిరోధః-స్తుతివిరోధః । ※ శోభమానస్తిష్ఠానుసన్తము ప్రస్తుతిహి ప్రకృతమ్. స్తోత్రాణామద్వైతజ్ఞానసత్త్వే స్తుత్యనుపపత్తిః తదభావేచ నితరామ్. శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః-ఉపక్రమోపసంహారావాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారాదివిరోధః.

౧౧౧. † అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యాదివాక్యోదితం పరస్పరవ్యవహితం వ్యాచష్టే (తస్యైతేత్యాదినా) బ్రహ్మాద్వైతం జీవాద్వైతం చేత్యద్వైతం ద్వివిధం శాస్త్ర ప్రతిపాద్యమ్. తత్ర బ్రహ్మాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమ్. జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమ్. శ్రోత్రనియామక ఇతి చేదుచ్యతే—బ్రహ్మప్రకరణేషు సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్, సామానాధికరణ్యస్య చ ప్రకారభేదవిశిష్టప్రకార్యైక్యపరత్వాత్, ※ ఏకస్సన్ బహుధా విచార ఇతి ప్రకారబహుత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ఐక్యవిధిశేషస్య ※ నేహ నానాస్తీత్యాదిభేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వాత్, సామాన్యనిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన ప్రకారిబహుత్వనిషేధపరత్వాత్, ※ న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ఇతి బ్రహ్మతుల్యప్రకార్యన్తరనిషేధకణ్ఠోక్త్యా చ ప్రకార్యద్వైతమేవ బ్రహ్మాద్వైతమ్. జీవాత్మబహుత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, అన్యథా బద్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తేః, ఉపదేశానుపపత్తేః, సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః, ※ పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః । చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః ※ దేవాదిభేదేఽపధ్వస్త ఇత్యాదిభిర్భేదవిశేషనిషేధస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ముక్తానాం సామ్యవచనాత్, ※ అహం త్వం చ తథాఽన్యే చ ※ తత్ర త్వమహమప్యత్ర ※ తస్మాన్నస్సమతాలమ్బ్యాత్యాదిప్రాకరణికవచనానురోధాదేకో వ్రీహిరితిపదేకశబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తేః, వక్ష్యమాణలోకస్య శబ్దస్వభావాచ్చ, జీవాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమేవ. ※ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యస్య వాక్యస్య కామవిధానపరత్వాన్న నిత్యత్వబహుత్వయోస్తాత్పర్యమస్తి । అస్తి చేద్వాక్యభేదప్రసఙ్గాదితి చేత్ । న ※ యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇత్యత్రాష్టాకపాలత్వవిశిష్టాగ్నేయపురోడాశవిధివద్విశిష్టవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య. నిత్యబహుచేతన విశిష్ట కామప్రదానవిధిపరం హీదం ప్రతీయతే. అనిత్యానామల్పానాం కామప్రదానాదపి నిత్యానాం బహూనాం కామప్రదానే కశ్చితేహి కామప్రదానస్యాతిశయో భవతి. జీవబహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తత్ర శాస్త్రస్య తాత్పర్యమ్ । అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవదితి చేన్న-సంసృష్టస్యహి బహుత్వప్రతీతిర్లోకసిద్ధా । పరిశుద్ధాత్మస్వరూప బహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్తత్రహి శాస్త్రతాత్పర్యం సంభవతి. ఔపాధికాకారస్యానిత్యత్వాత్, నిష్కృష్టస్వరూపస్య నిత్యత్వాత్, నిత్యత్వసమానాధికరణబహుత్వేఽభిహితే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వం హ్యుక్తం భవతి. ఉపదేశోఽపి నసంభవతి । గురుర్భ్రాన్తశ్చేన్నోపదేశః । అభ్రాన్తశ్చేద్ద్వైతప్రతీత్యభావాన్నితరామ్. ద్వైతప్రతీతావపి దర్పణస్థం స్వాత్మనః ప్రతిబిమ్బం ప్రతి వివక్షితస్య నోపదేశస్సంభవతీతి. సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థయా చాత్మభేదసిద్ధిః. నను—సుఖదుఃఖవ్యవస్థా నామ కిం సుఖదుఃఖవ్యక్తిబహుత్వమ్ । ఉత తదాశ్రయబహుత్వమ్. ఏకస్యైవానేకసుఖదుఃఖవ్యక్తిదర్శనాత్సుఖాదిస్వరూపబహుత్వం నాత్మైక్యవిరోధీతి నవ్యవస్థా. ఆశ్రయభేదశ్చేత్సాధ్యావిశిష్టో హేతురితి చేన్న । పూర్వోక్తోభయప్రకార విలక్షణత్వాద్వ్యవస్థాయాః. సంప్రతిపన్నైకాశ్రయేషు సుఖదుఃఖాదిషు ప్రతిసంధానం దృష్టమ్. ప్రతిబన్ధకాభావే సత్యేకాశ్రయత్వేన సుఖదుఃఖప్రతిసంధానాభావో వ్యవస్థేతి పరిహారః. ఏకమయమిత్యత్ర మయట్ స్వార్థికః. యద్వా—ఏకశబ్దో భావప్రధానః । ఐక్యమ్. తత్ప్రచురమేకమయం. శుద్ధావస్థస్యాత్మనో హ్యైక్యప్రాచుర్యమ్ । న తు సంసృష్టస్య । తస్య బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యాన్తరభేదేన దేవత్వాదిబాహ్యభేదేన చైక్యప్రాచుర్యాభావాత్. ఏకశబ్దస్సమానవాచీ । ※ ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నస్సుపుష్టాః కురుతే ప్రజా ఇత్యాదిషు తథా ప్రయోగదర్శనాత్. దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపేత్యనేన ※ దుఃఖాజ్ఞానమలాధర్మాః ప్రకృతేస్తేన చాత్మనః ※ పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః । శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇతి వచనయోరైకార్థ్యం దర్శితమ్. ※ పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసశ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణ ఇతి ప్రాకరణికవచనం స్మారయతి పిణ్డశబ్దః. ఏకమయమిత్యాత్మన్యేకత్వం విధాయ భేదే నిషిధ్యమానే ఆత్మస్వరూపభేద ఏవ నిషేధ్యస్స్యాదితి చేత్ - స్యాదేవం యది విధీయమానమేకత్వం వ్యక్త్యైక్యం స్యాత్తత్తు ప్రకారైక్యమ్. అతో భేదనిషేధో వైజాత్యనిషేధ ఏవేతి భావః. ※ ద్వైతినోఽతథ్య దర్శిన ఇతి సామాన్యేనోక్తే కథం దేవాది ద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్ - కథం సామాన్యేన ద్వైతనిషేధే ప్రతీతే ఆత్మద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యతే. న పిండాత్మనోర్భేదనిషేధః. పిండాత్మనోర్భేదస్య ప్రామాణికత్వాదితి చేత్ - ఆత్మభేదస్యాపి ప్రామాణికత్వాన్న తద్భేదనిషేధః । అపితు దేవాదిభేదనిషేధ ఇతి భావః. ఆత్మగతద్వైతమప్రతిషిద్ధం చేత్ ※ ఆత్మా శుద్ధోఽక్షరశ్శాన్తః ※ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యేకవచనం నోపపద్యతే । జాత్యేకవచనం చేద్దేహాశబ్దేష్వేకవచనం స్యాదితి శఙ్కా చ దేవమనుష్యాదిపదేన పరిహృతా. దేవాదిష్వవాన్తరభేద వివక్షయా వివిధశబ్దః. తత్రాప్యనేకవిధత్వ వివక్షయా విచిత్రశబ్దః. ఆత్మసు జాత్యైకత్వాదేకవచనమ్. పిణ్డేష్వవాన్తరజాతిబహుత్వాద్బహువచనమిత్యభిప్రాయః.

౧॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౪ అ - ౩౧.

మిత్యర్థః. † యథోక్తం భగవతా ※ ౧ శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమదర్శినః । ※ ౨ నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేత్యాది షు । ※ ౩ † తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽపీతి దేహాతిరిక్తే వస్తుని స్వపరవిభాగస్య † క్తత్వాత్.

౧౧౧. † ※ ౪ యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపీత్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే। యది మత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్। † తత్ర పరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః. అన్యశబ్దస్తస్యాపి జ్ఞానైకాకారత్వాద న్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః. † ఏతదుక్తం భవతి - యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారా దన్యాకారోఽస్తి, తదాఽహమేవమాకారః। అయంచాన్యాదృశాకారఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుమ్। నచైవమస్తి। సర్వేషాం † జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి.

౧౧౨. † ※ ౫ వేణురన్ధ్రవిభేదేనేత్యత్రాప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం నస్వరూపకృతమ్. అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే। నాత్మైక్యమ్. దృష్టాన్తేచానేకరంధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాం నస్వరూపైక్యమ్। అపిత్వాకారసామ్యమేవ. తేషాం వాయుత్వేనైకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతోఽహి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః। † ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః. యథా † తైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్ద్రవ్యత్వేనైక్యమేవ నస్వరూపైక్యమ్. తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోఽవర్జనీయః.

† సామ్యే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) బహుత్వస్య విహితత్వాత్సామ్య ప్రతిపాదనాచ్చాత్మవ్యక్తిభేదనిషేధోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. † హేత్వంతరంచాహ (తస్యేతి) అన్యథార్థశ్చేదేతచ్ఛ్లోకస్థపదానాం వ్యాఘాతస్స్యాదిత్యర్థః. † (ఉక్తత్వాదితి) సమమిత్యర్థ ఇత్యన్వయః.

౧౧౧. † ఏకవచనోక్త్యాహి జాతావేకవచనమితి నిర్వాహః। అన్యనిషేధపరస్య వచనస్యాన్యథానిర్వాహాయోగాదాత్మైకత్వ సిద్ధిరితి శఙ్కాయాం యద్యన్యోఽస్తీత్యాదేః శ్లోకస్యార్థమాహ (యదీతి) ఏకస్మిన్నర్థే ద్వౌ ద్వౌ శబ్దౌ ప్రయుక్తౌ స్థానత్రయే। తేనాన్యతరశబ్దస్యాకారపరత్వాన్నాత్మభేదనిషేధ ఇతిపరిహ్రియతే. † తత్ర ద్వయోశ్శబ్దయోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) పరశబ్దేన ధర్మిణమనూద్య తస్య శబ్దాన్తరోపస్థాపితాకారాన్తరాన్వయో నిషిధ్యతఇత్యర్థః। ఏషోఽహమయంచాన్యఇతి వక్తుమశక్యత్వం కథమ్। ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వే భేదకధర్మౌహి విద్యేతే ఇతిచేన్నైవమ్-ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోః స్వపరాపేక్షయా సర్వాత్మనా సాధారణతయా వ్యావర్తకత్వాభావాత్. పూర్వం దేవాదిష్వన్యతమోఽయమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేషబుభుత్సయాహి సౌవీరరాజేనాదిభరతః పృష్టః. అతో దేవాద్యాకారనిషేధపరా ఇమే[శ్లోకా]శబ్దా)ఇతిభావః. † ఏవం పదార్థేసతి శ్లోకేన కిముక్తం భవతీతి శఙ్కాయాం వాక్యార్థం యోజయతి (ఏతదుక్తమితి). † ఏషఇతి శబ్దస్యార్థమాహ (ఏవమాకారఇతి). † అన్యశబ్దార్థమాహ (అన్యాదృశాకారఇతి) ఆకారైక్యం నామాఽఽకారాణాం సౌసాదృశ్యమిత్యభిప్రాయేణ ఏవమాకారోఽన్యాదృశాఽఽకారఇత్యుక్తమ్. అన్యథా స్వరూపమాత్ర ప్రతిపత్తిరేకేనైవ పదేన సిద్ధేతి పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్పదాన్తరమాకారపరమిత్యర్థః. అస్యార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానముత్తరశ్లోకోక్తమ్. సోఽనుదాహృతః. † తదర్థమాహ (నచైవమితి) అయంహి సశ్లోకః ※ యదా సమస్తభూతేషు పుమానేకో వ్యవస్థితః। తదాహి కోభవాన్ సోఽహమిత్యేతద్విఫలం వచఇతి. అత్రైకశబ్ద ఆకారైక్యపరః. స్వయంప్రకాశత్వ నిత్యత్వాణుత్వాదిస్సర్వాత్మసాధారణః। వ్యావర్తకదేవాద్యాకారస్తు నాత్మన్యస్తి. వ్యావర్తకాభావాత్తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశోఽనుపపన్నః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదీని నవ్యావర్తకానీతి కోభవానితి ప్రశ్నస్తదతిరిక్తాకారాభిప్రాయః. నహి భవానితి ప్రశ్నః. భవచ్ఛబ్దో ధర్మిమాత్రపరః. కింశబ్దో వ్యావర్తకదేవాద్యాకారపరః. తస్మాత్తదతిరిక్తాకారాభావేన నతద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. † (జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవేతిభావః.

౧౧౨. † ఉక్తనిర్వాహగోచరం దృష్టాన్తముఖేనాద్వైతపరత్వేన పరోక్తస్య శ్లోకస్యార్థమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) స్థల ఏకాకారాణాముపాధికృతావాన్తరభేదసద్భావమాత్రే దృష్టాన్తోపన్యాసః. అన్యథా సర్వథా సాధర్మ్యాభ్యుపగమేహి ఆత్మనోఽచిత్త్వాకాశకార్యత్వాదికమపి స్యాత్. తద్ధి ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే। తథా దృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీతి భావః. † తథాసౌ పరమాత్మన ఇత్యుక్తే షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదో మాభూదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదఇతి) భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితఇతి పాఠే సత్యపి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ దురవగమ షడ్జాదిరూపభేద ప్రతిపత్తి సౌకర్యస్య సంజ్ఞాభేదాధీనత్వాదితిభావః. దార్ష్టాన్తికేఽపి తథైవ. † దృష్టాన్తే వ్యక్తి బహుత్వం కిమస్తీతి శఙ్కాయాం వాయ్వంశానామనేకత్వం తర్కేణ సాధయతి (తైజసేతి) స్పర్శవద్ద్రవ్యత్వాదితి భావః. యత్రత్వాకాశదృష్టాన్త ఉక్తః। తత్రాప్యేకస్యాత్మనో దృష్టాన్తత్వే నాకాశముక్త్వా ఆత్మాన్తరే తథాత్వమితి మన్తవ్యమ్. ※ సితనీలాదిభేదేన యథైకం దృశ్యతే నభః। భ్రాన్తదృష్టిభిరాత్మాపి తథైకస్సన్ పృథక్పృథగితి నభసః సితనీలాది

౧॥ గీ-౫ అ-౧౮. ౨॥ గీ-౫ అ-౧౯. ౩॥ విష్ణు-౨ అం-౧౪ అ-౩౧. ౪॥ విష్ణు-౨ అం-౧౩ అ-౯౦. ౫॥ విష్ణు-౨ అం-౧౪ అ-౩౨.

౧౧౩. † * ౧ సోఽహం సచత్వమితి సర్వాత్మనాం ప్రాగుక్తం జ్ఞానాకారత్వం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య తత్సామానాధికరణ్యేనాహం త్వమిత్యాదీనాముక్తానాం † జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహారః † దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేత్యాహ. † అన్యథా దేహాతిరిక్తాత్మోపదేశ్యస్వరూపే అహం త్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి భేదనిర్దేశో న ఘటతే. † అహం త్వమాదిశబ్దానాముపలక్షణత్వేన † సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేన సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమపి న సంగచ్ఛతే. † నాపి యథోపదేశమకరోదిత్యాహ * ౨ తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిరితి. † కుతశ్చైష నిర్ణయ ఇతి చేత్ - † దేహాత్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య. † తచ్చ * ౩ పిణ్డఃపృథగ్యతఃపుంసశ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణఇతిప్రక్రమాత్.

భేదస్వాభావ్యాన్నిత్యత్వాన్నిరవయవేషు మేఘేషూపలబ్ధస్య తస్య యథాక్రమమభావః. తథైకస్యాత్మనోఽపి దేవాదిభేదః క్రమభావీతి. యద్వా—తత్తత్ప్రదేశభేదాంగీకారేణ సర్వాత్మదృష్టాన్తస్స్యాత్. ఆకాశస్య ప్రదేశభేదానభ్యుపగమే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పత్వం వా ప్రసజేత్. కిం ఘటాదేః కృత్స్నాకాశేన సంబన్ధః । ఉత ప్రదేశభేదేన. పూర్వస్మిన్ పక్షే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పపరిమాణత్వం వా. ద్వితీయే ప్రదేశభేదాంగీకారఇతి వైయాస్తిభిర్నభసో నిరవయవత్వవాదోఽపసిద్ధాన్తః । వేదాన్తేషు తస్యాంశభేదేన పఞ్చీకరణోపదేశాత్, దేశాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదాదుత్పత్తిలయదర్శనాచ్చేతి. అతఏవ * ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో నభిన్నో నభసా యథా । బ్రహ్మణా దేహవిధ్వంసే విష్ణ్వాఖ్యేన తథాపుమానితి శౌనకవచనమపి నభస్యంశభేదాభిప్రాయేణ జీవస్య పరస్మాదాత్మన ఔపాధికవైషమ్యవిరహే దృష్టాన్తసమర్పణపరం వేదితవ్యమ్ * యథాగ్నిరగ్నౌ సంక్షిప్తస్సమానత్వమనువ్రజేదితి తత్రైవ సామ్యదృష్టాన్తాభిధానాత్.

౧౧౩. † అథావిభరతనిగమనశ్లోకమాహ (సోహమితి) పూర్వోక్తమ్- అధ్యాయసతుష్టయోక్తమ్. సఇతి సర్వస్య జ్ఞానాకారవిశిష్టవస్తువాచిత్వేఽపి విశేషణాంశే తాత్పర్యం దర్శయితుం సర్వాత్మనాం జ్ఞానాకారమితి విశేషణాంశస్య నిష్కృష్య నిర్దేశః । అన్యథా తత్సామానాధికరణ్యే నేత్యనన్తరోక్తివిరోధాత్. † (జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహారన్నితి) సోహమిత్యాదిశ్లోకానన్తరపూర్వశ్లోకే * ఏక[స్స]స(మ)స్తం యదిహాస్తి కించిత్ తదచ్యుతో నాస్తిపరం తతోఽన్యత్ ఇత్యర్థేన సర్వాత్మనాం భగవచ్ఛరీరత్వస్యోక్తత్వాత్సోహమిత్యాదిశ్లోకస్య భగవదాత్మకత్వనిగమనపరత్వశఙ్కాస్యాత్. తచ్చాయుక్తమ్ । ప్రకరణస్య శరీరాత్మవివేకపరత్వాత్, తన్నిగమనస్యచాపేక్షితత్వాత్, తన్నిగమనపరశ్లోకాన్తరాభావాత్, దపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానాయోగాచ్చ ఆత్మనాం దేహవ్యావర్త[కజ్ఞానై]కా(కా)కారత్వనిగమనపరోఽయం శ్లోక ఇత్యభిప్రాయః. † త్యజ భేదమోహమిత్యంశస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేతి) దేవాదిశబ్దో భేదశబ్దవివరణరూపః. దేహగతదేవత్వాద్యాకారభేద ఆత్మని భేదమోహహేతుః. తం భేదమోహం పరిత్యజేత్యర్థః. † కృత్స్నభేదనిషేధపరత్వేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) నచాహం త్వమాదిశబ్దా దేహపరాః । నహి తచ్ఛబ్దేనాత్మానం పరామృశ్య, తేనాత్మనా దేహానామైక్యముపదిశ్యతే. నాప్యన్తఃకరణపరాః - నహ్యన్తఃకరణానాం పరమాత్మనైక్యం పరస్పరైక్యం వోపదిశ్యతే. నాపి దేహవిశిష్టాన్తఃకరణపరాః । నహి దేహవిశిష్టానామన్తఃకరణానామైక్యముపదిశ్యతే. అతోఽహం త్వమాదిశబ్దా దేహాతిరిక్తాత్మపరా ఇత్యభిప్రాయేణ దేహాతిరిక్తేత్యుక్తమ్. † అహం త్వమిత్యాదిపదానాముపలక్షణత్వాదుపలక్ష్యే వస్తుని నభేదఇత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (అహమితి) అహం త్వమాదీత్యాదిశబ్దేన సర్వశబ్దో వివక్షితః. ఉపలక్ష్యేణేత్యౌపచారికనిర్దేశః । ఉపలక్ష్యవాచిపదేనేత్యర్థః. † (సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనేతి) అహం త్వం సర్వమితి త్రయాణామపి పదానాం ఆత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ఫలితమ్ । తేష్వన్యతమేనాహం త్వమర్థసజాతీయార్థవాచినా సర్వమేతదితి పదేనాత్మస్వరూపశబ్దస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాదితి జ్ఞాపనార్థం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యుపాదానం కృతం భాష్యే. శ్లోకే సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి ప్రసర్వనార్థముక్తమ్. అతోఽహం త్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యవాచకాభిమతాత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యాదహం త్వమాదిశబ్దానాం ప్రాయశస్సామర్థ్యానాముపలక్షణత్వమసంగతమ్. నహి చన్ద్రశ్శాఖా, సారసః కేదార, ఇత్యుపలక్షణోపలక్ష్యవాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యతయా దృష్టమిత్యర్థః. లక్షణయాస్త్వితిచేత్. లక్షణైవ దోష ఇతిభావః. యద్వా—అనేనేతి పదముపలక్ష్యవిశేషణమ్. సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టేనానేనోపలక్ష్యేణాహం త్వమాదిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమసంగతమిత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయామహం త్వమాదిసజాతీయార్థవాచిసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్య హేతుత్వమర్థసిద్ధమ్. యద్యహం త్వమాదిశబ్దా ఉపలక్ష్యపర్యన్తవృత్తయస్తదానీమేవమర్థతయోపలక్ష్యవాచినాత్మస్వరూపమితిపదేన సఇతి పృథక్సామానాధికరణ్యపర్యనాదుపలక్షణవాచకాహం త్వమాదిసామానాధికరణ్యాన్తైయర్థ్యమితి. అహంశబ్దస్యాపేక్షికప్రత్యక్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. త్వంశబ్దస్యచ చేతనత్వే సత్యభిముఖత్వమ్. ఆత్మశబ్దస్య వ్యాపకత్వమత్వమ్. సఇతిపదస్య ప్రకృతజ్ఞానాకారః. నను—సదసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యత్ర కథమాత్మస్వరూపవిశేషణస్య తచ్ఛబ్దస్య పుల్లింగత్వమ్. ఉచ్యతే—* ఆత్మా శుద్ధోఽక్షరశ్శాన్త ఇత్యాదిషు పరిజ్ఞానమయత్వేన ప్రకృత ఆత్మాహి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. అతో నవిరోధఇతి । అచిత్సంసృష్టం దేవాదిరూపేణ ప్రతీయమానం సర్వమేతదాత్మస్వరూపం జ్ఞానైకాకారస్స ఆత్మేత్యర్థః. † చతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (సోపీతి) † నజీవబ్రహ్మాద్వైతపరమిదం ప్రకరణమ్ । నచాత్మస్వరూపబహుత్వనిషేధపరమ్ [ఆ](ప్ర)కారైక్యపరమితి కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కుతశ్చేతి) † పరిహరతి (దేహాత్మేతి) † తదపి కుత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి)

౧ విష్ణు - ౨ అం - ౧౬ అ - ౨౩. ౨ విష్ణు - ౨ అం - ౧౬ అ - ౨౪. ౩ విష్ణు - ౨ అం - ౧౩ అ - ౮౯.

౧౧౪. † ※ ౧ విభేదజనకే జ్ఞానఇతిచ నాత్మస్వరూపైక్యపరమ్. నాపి జీవపరయోః. † ఆత్మస్వరూపైక్యముక్తరీత్యా నిషిద్ధమ్. † జీవపరయోరపి స్వరూపైక్యం † దేహాత్మనోరివ నసంభవతి । † తథాచ శ్రుతిః ※ ౨ ద్వాసుపర్ణా సయుజాసఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి । ※ ౩ ఋతం

దేహాత్మవివేకపరత్వోపపాదనేన జీవపరైక్యపరత్వమాత్మబహుత్వనిషేధపరత్వంచ దత్తోత్తరమేవ.

౧౧౪. † అథ శాస్త్రోపసంహారగతస్య విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థం వక్ష్యన్ అర్థాన్తరపరత్వం వ్యుదస్యతి (విభేదేత్యాదినా) ప్రథమం కిమాత్మస్వరూపైక్యపరమ్ । ఉతజీవపరైక్యపరమితి వికల్ప్య దూష్యతే. † అత్ర, చశబ్దాభావాదాత్మబ్రహ్మశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం సంభావితమ్. తథాసతి బ్రహ్మశబ్దః శుద్ధావస్థపరస్స్యాత్. ఏవం శుద్ధావస్థాజ్జీవస్య భేదో నాస్తీతి జీవస్వరూపైక్య ముక్తంస్యాత్ । అతశ్శబ్దాన్తస్పదీభూతమాత్మైక్యపరత్వం దూషయతి (ఆత్మేతి) ఉక్తరీత్యా - శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాపత్త్యాదిభిరిత్యర్థః. † ద్వితీయం పక్షం దూషయతి (జీవేతి) † (దేహాత్మనోరివేతి) విరుద్ధధర్మత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వ పరాక్త్వ జడత్వాఽజడత్వ నిత్యత్వ పరిణామిత్వాదిభిర్విరుద్ధధర్మైర్యథా దేహాత్మనోర్భేదః । తథా జీవపరయోరపి హేయార్హత్వోభయలిఙ్గత్వనియామ్యత్వ నియన్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మైరైక్యంహి నోపపద్యతే. † విరుద్ధధర్మత్వే ప్రమాణమాహ (తథాచేతి) తథా - విరుద్ధధర్మత్వఇత్యర్థః. చోహ్యర్థః - హేతువాచీ. వక్ష్యమాణహేతూనాం పఞ్చమీప్రయుక్తా. తత్సాధనీయోఽయం, చశబ్దః. సమానం వృక్షమ్ - శరీరమ్. పిప్పలమ్-కర్మఫలమ్. అభిచాకశీతి - స్వయమనశ్నత్త్వాదాశయిత్వాత్త్వాచ్చ భృశంభాతీత్యర్థః. నను—కథమస్య మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వమ్ । అన్తఃకరణజీవపరోహ్యయంమన్త్రః । పైఙ్గిరహస్య బ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । యథా ※ తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వమ్ । అనశ్నన్నన్యో అభి[పశ్య]చాకశీతీతిజ్ఞః । తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి - స్వాద్వత్తీత్యనేన సత్త్వముక్తమ్ । అభిచాకశీతీత్యనేన వాక్యేనానశ్నన్నన్యోజ్ఞ ఇతి క్షేత్రజ్ఞోఽభిపశ్యతీత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతత్వ మవగమ్యతే. నచ సత్త్వశబ్దో జీవపరః । క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మపరఇతి వాచ్యమ్. సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, ※ తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి । అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా సక్షేత్రజ్ఞః । తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరత్వేన తత్రైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేన పశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతేః సత్త్వం హ్యన్తఃకరణమ్ । స్వప్నద్రష్టృత్వాదితరః క్షేత్రజ్ఞో హి జీవః. అతో ద్వాసుపర్ణాఇతి మన్త్రోఽయమన్తఃకరణజీవపరః । నతు జీవపరమాత్మపరఇతి. ఉచ్యతే—నతావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్య మన్త్రస్యాపవదితుం శక్యతే । అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే ※ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరమన్త్రే జీవపరమాత్మనోః ప్రతిపన్నత్వాదస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యాచ్చ ※ సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ※ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే ※ సమానే వృక్షఇతి మన్త్రేచ పురుషో జీవః । అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ ※ శోచతి ముహ్యమానః ※ పశ్యతి వీతశోకఇతి పదానామస్వారస్య ప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చ పరమాత్మా. ఈశశబ్దవాచ్యత్వాత్ । స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ నకేవలముత్తరమన్త్రైకార్థ్యాద్ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వమ్. కింతు తస్మిన్నేవ స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదనపీయతే।చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివత్. అన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం నసంభవతి. జీవస్యచ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే. తర్హి పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణస్య కోఽర్థః।ఉచ్యతే—సత్త్వం బద్ధజీవః※ద్రవ్యాసు వ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీతు జన్తుష్వితి వైఘంటకపాఠాజ్జన్తుపరత్వావగతేః । జన్తుః-చేతనః ※ ప్రాణీతు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యశరీరిణః ఇతిపాఠాత్ ※ నతదస్తి పృథివ్యాంవా దివి దేవేషువా పునః । సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితి ప్రయోగాత్ ※ నవ్యాన్వివేష్యన్నివదుష్టసత్త్వా నిత్యర్వాచీనప్రయోగాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః । అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశ ప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః ※ విష్ణోర్నామసహస్రం మే ఇత్యుపక్రమ్య ※ క్షేత్రజ్ఞోఽక్షరఏవచేతి ప్రయోగాత్. క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వాచ్చ । మోక్షధర్మే ※ తతస్త్రైగుణ్యహీనాస్తే పరమాత్మానమంజసా । ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకమ్ । ※ సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వతః ※ విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః । ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథా సుఖమ్ । క్షేత్రాణిచ శరీరాణి బీజానిచ శుభాశుభే । తాని వేత్తి సయోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్। ※ యోఽస్యాఽఽత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే । యఃకరోతిచ కర్మాణి సభూతాత్మేతిచోచ్యతఇతి ప్రయోగాచ్చ । యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థం భావే తృతీయా । యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ ※ కాఠిన్యవాన్యోబిభర్తీతి పృథివీద్వారా కాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవాత్మద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి నవిరోధః. శారీరశబ్దశ్చ ※ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతివత్ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే. ఉపద్రష్టేతి నిరుపాధికద్రష్టృత్వంచ సర్వజ్ఞస్య తస్యైవోపపద్యతే. అతో ద్వాసుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః। ఋతం పిబంతావితి పానక్రియాయాం జీవపరయోః ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనాన్వయః । పిబన్తావితి శతృప్రత్యయః కర్మకర్తృమాత్రపరః । నతు కర్తృవిశేషపరః । తేన ప్రయోజ్యప్రయోజకౌ ద్వావపి కర్తృవిశేషావితి తావవిశేషేణ క్రోడీకృతౌ భవతః. అన్యథా అనశ్నన్నిత్యాదివిరోధస్స్యాత్.

౧॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౯౬. ౨॥ ముండ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౧. ౩॥ కఠ - ౩ వల్లీ - ౧.

ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః॥ † * ౧ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాద్యా। † అస్మిన్నపి శాస్త్రే * ౨ సమస్తాభూతిప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాళే॥ ౨ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ॥ ౨ పరాపరాణాం సకలా నయత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరాపరేశే। * ౩ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। ౩ యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాత్। * ౪ ఉభయేపి హి భేదేనైనమధీయతే * ౫ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః। * ౬ అధికంతు భేదనిర్దేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషు చ * ౭ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి। * † ౮ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః। * ౯ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్। † నాపి సాధనానుష్ఠానేన నిర్ముక్తావిద్యస్య పరేణ స్వరూపైక్యసంభవః † అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్య తదనర్హత్వాసంభవాత్. † యథోక్తమ్ * ౧౦ పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే। మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి.

యద్వా—ఋతి. భోగిన్యస్తీతి పదజహల్లక్షణా. సుకృతస్య ఋతం ఫలమ్. యద్వా—సుకృతస్య లోక ఇత్యన్వయః. తదా ఋతం సుకృతం తత్ఫలముచ్యతే లక్షణయా * ఏవం పుణ్యస్య కర్మణో మారా ద్గన్ధోవాతీత్యత్ర * ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిత్వేనానృతశబ్దప్రయోగాత్. గుహామ్ - హృదయగుహామ్. పరమే పరార్ధ్య ఇతి లోకవిశేషణమ్. జీవపరవిశేషణంవా — ద్వివచనాంతే సతు సాధారణత్వాత్ — ఛాయాతపౌ — జ్ఞానసర్వజ్ఞత్వే *. జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశా ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. బ్రహ్మవిదః — అధ్యాత్మవిదః. పఞ్చాగ్నయస్త్రిణాచికేతాశ్చ కర్మవిశేషనిష్ఠాః. తే వదన్తి—యథా * యే న వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యా[illegible] త్మవిదో జనాః। తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. † ఋతం పిబన్తావిత్యేతద్ద్వైశద్యాయాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) ఇత్యాద్యా స్మృతిరిత్యన్వయః. † న కేవలం శ్రుతిస్వారస్యాత్ -అస్మిన్నపి ప్రబన్ధే దృశ్యత ఇత్యాహ (అస్మిన్నపీతి) † న సర్వభూతేత్యాదినా హేయప్రత్యనీకత్వ కల్యాణగుణాకరత్వే కథితే. జీవస్య హేయాస్పదత్వమవిద్యేత్యాదినోక్తమ్. సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాదితి పూర్వేణ సంబన్ధః। న తు శ్లోకోపాదానమ్। ఉపన్యస్యస్య సూత్రస్య విషయవాక్యానుపాదానాత్. ఉదాహృతపురాణవచనానాం హేతుత్వకథనసాపేక్షత్వాచ్చ శ్రుతివాక్యస్య హేతుత్వం హి పశబ్దేనోక్తమ్। ఉభయేపీత్యాద్యుపాత్తసూత్రద్వయస్య విషయవాక్యమ్. (య ఆత్మనీతి) †అధికంత్విత్యాదిసూత్రస్య విషయవాక్యం (ప్రాజ్ఞేనేతి) సూత్రేష్వభిః శ్రుతిభిరేవమర్థనిర్ణయాదిత్యర్థః. † ఏవముపనిషత్పురాణవచనసూత్రైర్జీవపరయోర్విరుద్ధధర్మత్వముపపాదితమ్. అథ * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్యాని హృది నిధాయాస్యాన్యథాసిద్ధిం శఙ్కతే (నాపీతి) † తద్దూషయతి (అవిద్యాశ్రయత్వేతి) అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యత్వమ్ - అవిద్యాశబ్దస్సమస్తహేయప్రదర్శనార్థః. ఆశ్రయత్వశబ్దస్సంబన్ధపరః। హేయసంబన్ధాత్యంతాభావానధికరణత్వం తద్యోగ్యత్వమ్. హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావాధికరణత్వం తదనర్హత్వమ్ * అనశ్నన్నన్య ఇతి శ్రుత్యా పరమాత్మనస్తదనర్హత్వం సిద్ధమ్. దేశకాలసన్నికర్షే సత్యపి తదస్పర్శో హి స్వభావసన్నికర్షాభావాత్ స్వభావసన్నికర్షాభావ ఏవ హ్యయోగ్యత్వమ్ * యథా నభసః క్లేదన దహనాద్యనర్హత్వమ్। అతో హేయార్హ తదనర్హయోః క్లేయాపగమేపి నస్వరూపైక్యం సంభవతి। నిగ్రాహ్యస్య పశ్చాదనుగృహీతస్య హి నిగ్రాహ్యత్వాపగమేపి నిగ్రహానుగ్రహకర్త్రా పురుషేణ నైకత్వసంభవ ఇత్యర్థః. కారాగృహవినిర్ముక్తస్య నియన్త్రా నరపతినా స్వరూపైక్యం న సంభవతీత్యర్థః. † అస్మిన్నర్థే పురాణవచనమాహ (యథోక్తమితి) యోగశబ్ద ఐక్యపరః। అన్యథా అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి ప్రతిక్షేపానుపపత్తేః। నను—మిథ్యైతదిత్యుత్తరత్రాన్వయః। పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థః। అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేత్. నైవమ్—అన్యస్యాన్యద్రవ్యతాపత్తేస్సత్యత్వాత్. ఇతరథా జడాజడయోస్తాదాత్మ్యప్రసంగః * ఋగ్యజుస్సామనిష్పాద్యం యజ్ఞకర్మ మతం తవేతివత్ ఇష్యత ఇత్యనేన పూర్వార్ధోక్తార్థస్య పరమతత్వద్యోతనాత్। అన్యథా ఇష్యత ఇతి పదవైయర్థ్యాత్। కించ * పరమార్థస్తు భూపాల సంక్షేపాచ్ఛ్రూయతామితి వక్ష్యమాణపక్షవ్యతిరిక్తపక్షాణాం నిరాకరణపరత్వాచ్చ ప్రకరణస్య। ఏతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తైక్య సమర్థనపరత్వ ముత్తరార్ధస్య నోపపద్యతే * ధర్మాయ త్యజత ఇత్యాదిగ్రంథైస్తత్తదర్థానాం పరమార్థత్వం హి నిరస్యతే - స్వతః ప్రకృతార్థే స్వరసస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతార్థే సత్యపి వక్ష్యమాణ పరత్వాశ్రయణమప్యయుక్తమ్. కించ—అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి యత్। ఏతన్మిథ్యేతి హి తవాభిమతః। తథా సతి యతశ్శబ్దస్వారస్యభంగః। యతశ్శబ్దస్య హి హేతుపరత్వం స్వరససిద్ధమ్। న తు యద్ఛబ్దవత్ ప్రకృతార్థశరీరమాత్రపరామర్శిత్వమ్. అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేతి యతః। తత ఐక్యం పరమార్థ ఇత్యన్వయే - ఇతిశబ్ద

† కఠ-౩ వల్లీ-౧. ౧। యజు-ఆరణ్య-౩ ప్రశ్న-చిత్తి-౧౧ అను-౨౦ పం. ౨॥ విష్ణు-౬ అం-౫ అ-౮౩; ౮౪; ౮౫. ౩॥ విష్ణు-౬ అం- ౭అ-౬౧; ౬౨. ౪॥ శారీ-౧ అ-౨ పా-౫౩ సూ. ౫॥ శా-౧ అ-౧ పా-౨౨. ౬॥ శా-౨ అ-౧ పా-౨౨. ౭॥ బృ-౫ అ-౭ బ్రా. ౮॥ బృ-౬ అ-౩ బ్రా-౨౧. ౯॥ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౩౫. ౧౦॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౪ అ - ౨౭.

†ముక్తస్యతు తద్ధర్మతాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతాసూక్తమ్ † ※ ౧ ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి. †ఇహాపి ※ ౨ ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినం మునే।వికార్యమాత్మన శ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథేతి. ఆత్మభావమ్ - ఆత్మనస్స్వభావమ్. †నహ్యాకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతి చ ※ ౩ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ ౩ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ ※ ౪ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి । వృత్తిరపి ※ ౫ జగద్వ్యాపారవర్జం † సమానో జ్యోతిషేతి. † ద్రమిడభాష్యకారశ్చ ※ ౬ దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపి దేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ. † శ్రుతయశ్చ ※ ౭ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి. ※ ౮ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్ । ※ ౮ † సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్సహ । బ్రహ్మణా విపశ్చితా । ※ ౯ ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య ఇమాన్ లోకాన్కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ । ※ ౧౦ స తత్ర పర్యేతి। ※ ౧౧ రసో వై సః । రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీభవతి ※ ౧౨ † యథా నద్యః

ద్వయాధ్యాహారప్రసంగః. నచానధ్యాహారేణ నిర్వాహేసతి సోఽపపద్యతే । యద్యుచ్యేత పూర్వం పృథగ్భూతయోరపి పరమాత్మాత్మనోరైక్యం పరమార్థ ఇతీష్యత ఇతి చేత్ మిథ్యైతత్ అన్యద్ద్విత్వం హి తద్ద్విత్వతాం నైతీతి యతః తస్మాత్పూర్వమపి పరమాత్మాత్మనోర్భేదో నాస్తీతి. నైవమ్—పూర్వం భ్రాన్త్యా పృథగ్భూతయోరిత్యస్యాఽశ్రుతత్వేన అధ్యాహారప్రసఙ్గాత్ ।నచానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సంభవతి సోఽపపద్యతే । కించ—తస్మాత్పూర్వమపి భేదో నాస్తీతి అశ్రుతవాక్యా[illegible]పూరణీయత్వంస్యాత్ ।తచ్చ తన్నిరపేక్షనిర్వాహే సంభవతి నోపపద్యతే తస్మాత్ప్రాగపి భేదోఽస్తీతి వాచ్యమ్. సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తరికం పృథగ్భూతయోః పశ్చా[illegible]భేదఇతి పక్షనిరాకరణమాత్రపరత్వాద్గ్రన్థస్యేతి చేత్ - కింతేన ప్రయో ఉపద్రష్టా నక్షేత్రజ్ఞః । తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞనిర్వాహం బహుశ్రుత్యంతరావిరోధేన వక్ష్యమాణస్త్వపేక్ష్యః. అతస్స్వరససిద్ధ ఏవార్థస్స్వీకార్యః. ణత్వప్రతీతేః సత్త్వం హ్యన్తఃకరణమ్ । స్వప్నసత్త్వ వ్యాఖ్యేయతయా ప్రకృతస్యోపబృంహణవచనస్య సజాతీయం పరార్థ్యేతి). † తత్రైక్యశ్రు జీవపరమాత్మపరఇతి. ఉచ్యతే—నతావజ్జీవపరశబ్దాయోపాదానం (సర్గేపీతి) † నకేవలం శాస్త్రాన్తరే అత్రాపి ముక్తస్య భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ) ※ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యత్ర నిమ్మ్న ఇత్యర్థః ※ సంక్షేపవిస్తరాభ్యాంతు కిమన్యత్క్రియతాం తవేతిహ్యుక్తమ్. ఆత్మనిశక్త్యా ఇహా స్వజాతే ※ సమానే వృక్షే .యినం తద్బ్రహ్మ ఆత్మభావం నయతి । ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం లోహమాకర్షకోయథేత్యన్వయః. ఆకర్షణమ్-కరణస్య పురుషశబ్దా[illegible] ※ యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః । తథా చిత్తస్థితో విష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితి హ్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే। మాత్రా. [illegible] ※ యథాగ్నిసంగాత్కనకమపదోషం ప్రజాయతేఇతి. సోఽగ్నిః ఆత్మభావం - ఆత్మనస్స్వభావమ్-నిర్దోషత్వం, లోహం నయతి తథేత్యర్థః. [illegible]యం సమ్యగర్థః. యద్వా—ఆత్మశబ్దః స్వవాచీసన్నన్యయోగవ్యతిరేకపరః । యథాగ్నిర్లోహమాత్మభావమ్ - స్వభావమ్, స్వతస్సిద్ధరూపం నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా - ఆకర్షకః అయస్కాన్తః - లోహమాత్మభావం నయతి - స్వవ్యాపారం లోహం కారయతి - స్వమనుకారయతి ※ స్థితస్స్థితాముచ్చలితగిప్రయాతాంమితివదయస్కాన్తస్తిష్ఠతిచేల్లోహస్తిష్ఠతి । ధావతిచేత్తమనుధావతి । ఏవం ※ కామాన్నీకామరూప్యనుసంచరన్ ※ సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదిశ్రుత్యనుగుణం పరమాత్మా ఉపాసకం స్వచేష్టామనుకారయతి । సమానచేష్టితం కరోతీత్యర్థః. యద్వా—ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ - నిష్కల్మషస్వరూపపరః. ఉపాసకం పరమాత్మా ఆత్మభావం నయతి - ప్రకృతిసంబన్ధరాహిత్యేన శుద్ధతాం నయతి. కేవలతాం నయతి - యథా అయస్కాంతో దారునిమగ్నం లోహం తస్మాద్దారుణ ఉద్ధృత్య కేవలతాం నయతి - తద్వదిత్యర్థః. యద్వా—※భూః ప్రాప్తావాత్మనేపదీతి వచనాత్ భావశబ్దప్రాప్తివచనః. ఆత్మప్రాప్తిం నయతి । యథా లోహమయస్కాన్తః స్వప్రాప్తిం నయతీత్యర్థః. ప్రాప్తిం నయతీతి నిర్దేశ ఓదనపాకం పచతీతివత్. జీవస్య పరమాత్మశక్త్యా వికార్యత్వం యుక్తమ్ । జీవస్య బన్ధమోక్షయోఃజ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికా[illegible]ర్హత్వాత్. † అత్ర శ్లోకే తాదాత్మ్యప్రతిపత్త్యభావం దర్శయతి (నహీతి) ఆకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్యేతి నిర్దేశః ఉక్తసర్వార్థసాధారణః । అగ్నిసువర్ణదృష్టాన్తవివక్షాయామాకృష్యమాణశబ్దో వికార్యపరః. † (సమానోజ్యోతిషేతి) జ్యోతిః - పరం బ్రహ్మ ※ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య ※ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతిశ్రుతేః †(ద్రమిడేతి) అశరీరః - ముక్తః - కర్మకృతశరీరాభావాత్. సిద్ధిః - అనుభవః. † ముక్తౌ జీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) ఆప్నోతి - పరమనుభవతీత్యర్థః. † ఏతద్వివరణరూపం వాక్యం దర్శయతి (సోఽశ్నుతఇతి) అనుసంచరన్నిత్యనేన భేదోదర్శితః । రసో వై సఇత్యనేన సామ్యమానన్దిత్వాకారేణేత్యుక్తంభవతి. †పరమసామ్యాపయోగినీం వైధర్మ్యనివృత్తిం దర్శయతి (యథానద్యఇతి) నదీనాం నదీత్వాకారప్రహాణేన సముద్రసంసర్గాత్

౧॥ గీ - ౧౪ అ - ౨. ౨॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౩౦. ౩॥ శారీ - ౪ అ - ౪ పా - ౧౭; ౨౧ - సూ. ౪॥ శా - ౧ అ - ౩ పా - ౨. ౫॥ బోధాయనవృత్తిః. ౬॥ ద్రమిడభాష్యకారవాక్యం. ౭॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౬. ౮॥ తై - ఆనన్ద - ౧ అను - ౧; ౨. ౯॥ తై-భృగు - ౧౦ అను - ౫. ౧౦॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౩. ౧౧॥ తై - ఆన - ౭ అను - ౧. ౧౨॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౮.

‡ యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రే, అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ † తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్। ※ † ౧ తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

యథా నద్యస్స్యన్దమానా ఇత్యత్ర దృష్టాన్తే ఉపజీవ్యః । ప్రాకృతనామరూపప్రహాణపూర్వకాహి పరమాత్మప్రాప్తిః । నచ తావతా భేదనివృత్తిః ※ పురుష ముపైతీతి కర్మకర్తృనిర్దేశాచ్చ. † సామ్యాపత్తిం దర్శయతి (తథేతి) నను—పరమం సామ్యముపైతీత్యైక్యాపత్తిరుచ్యతే । సమశబ్దస్య సమానశబ్ద పర్యాయత్వేనైక్యవాచిత్వం సమానశబ్దస్యైక్యే ప్రయోగాచ్చ. సమశబ్దస్యైక్యే ప్రయోగో దృశ్యతే సమకాలవర్తిత్వాదిషు । తథా సమశబ్దపర్యాయతయాఽవగతస మానశబ్దోఽప్యైక్యే ప్రయుజ్యతే ※ సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ఇతి ※ ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిచ । ఐకాధికరణ్యం హి సామా నాధికరణ్యమ్. ఏకస్మిన్నర్థ ఇత్యర్థః. తత్పర్యాయశ్చ సమశబ్దః । యద్యపి సాదృశ్యస్యాపి సమశబ్దో వాచకః । తథాపి ముక్తివాక్యస్థ స[illegible] ఐక్యపరః ※ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్ । లయసాయుజ్యశబ్దశ్రవణాత్ । నదీసముద్రఘటాకాశమహాకాశాదిదృష్టాన్తశ్రవణా చ్చ. ※ సాధర్మ్యమాగతా ఇతి స్మృతిస్తు సగుణప్రాప్తివిషయా । అన్యథా ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే స్వరూపైక్యవిషయబహుస్మృతివిరోధేన తద్బా ధ్యత్వాత్. అత ఐక్యాపత్తిరేవానేన వాక్యేన ప్రతిపాదితా । ఐక్యస్యచ పారమ్యంనామ పునర్భేదభ్రమప్రరోహవిరహితత్వమితి. అత్రోచ్యతే—అత్ర సామ్యశబ్దః సాదృశ్యమేవాభిధత్తే । నత్వైక్యమ్ । ఐక్యస్య ముఖ్యార్థత్వేఽభ్యుపగతేపి స్వారస్యాభావాత్. సాదృశ్యఏవహి సమశబ్దస్య ప్రసి ద్ధిప్రాచుర్యమ్. తస్యచాపవాదాభావే సత్యస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః । అపవాదహేతవశ్చ త్వదుక్తా అనన్తరమేవ పరిహ్రియన్తే । నచ సమాదిశ బ్దానామైక్యం ముఖ్యార్థః । ఏకత్వవివక్షాయామేకో ఘటఇత్యాదౌ సమో ఘట ఇత్యాది ప్రయోగాభావాత్. ముఖ్యత్వే హ్యేకశబ్దస్యేవ ప్ర తియోగినిరపేక్షప్రయోగః ప్రాప్నోతి. యస్తు సామానాధికరణ్యం సమకాలవర్తిత్వాదిషు సమాదిశబ్దప్రయోగః । సతు సాధారణ్యార్థః । నత్వైక్యార్థః. సాధారణ్యేపి ప్రయోగో నముఖ్యః । ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. తథాహి—అనేకప్రతియోగికైకరూపసంబన్ధవత్త్వం సాధారణ్యమ్। యథా ధనం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ ప్రతి శేషత్వేన సంబన్ధితయా సాధారణమ్ । తయోశ్చ ధనం ప్రతి శేషితయా సాదృశ్యమ్ । తాభ్యాం సంబన్ధిధనమ్. తథా నీలత్వోత్పలత్వే అపేక్ష్యాధారతయా సంబన్ధి ద్రవ్యం సాధారణమ్ । తయోశ్చ ద్రవ్యం ప్రత్యాధేయతయా సాదృశ్యం । తాభ్యాం సంబన్ధి ద్రవ్యమ్. తథా ద్వాభ్యాం సంయోగిత్వేనావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావేనవా సంబన్ధీ కాలస్తయోస్సాధారణః । తత్కాలసంబన్ధిత్వాకారేణ తయోరపి సాదృశ్యమస్తి । తాభ్యాం సంబన్ధీ కాలః. అతో మిథస్సదృశపదార్థసంబన్ధితయా ద్రవ్యకాలాదిషు సమసమానాదిశబ్దా లక్షణయా వర్తన్తఇతి నముఖ్యాః । అత ఐక్యే ప్రయోగా భావాత్సమశబ్దస్యైక్యం నముఖ్యార్థః. ముఖ్యార్థే సంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారో నోపపద్యతే । అతస్సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే । ముక్తా[వా] త్మగోచరసామానాధికరణ్యోపపత్తిశ్చానన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. యదుక్తమ్—సాయుజ్యశబ్దేన ముక్తావభేదఇతి తదయుక్తమ్—సాయుజ్యశబ్దస్య సమా నగుణయోగవాచిత్వాత్. యుజ్యతఇతి యుక్ఛబ్దో గుణపరః. ధర్మిణిహి గుణస్సంబధ్యతే. సమానగుణకస్సయుక్ । తస్య భావస్సాయుజ్యమితిహి వ్యు త్పత్తిః. ప్రయోగవిరోధాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యం ※ ఏతాసామేవ దేవతానాంసాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతీతి బహ్వీభిర్దేవతాభిరేక స్య సాయుజ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే. నహ్యేకస్య నిరవయవస్యాచ్ఛేద్యస్యాత్మనో బహ్వీభిర్దేవతాభిరైక్యం సంభవతి. క్రమభావిత్వాదవిరోధఇతి చేత్— తర్హ్యగ్నినైకీభూతస్య వరుణసాయుజ్యాపత్తౌ అగ్నిత్వోపాధేః ప్రహాణాదగ్నేర్దేవతాయా అభావస్స్యాత్ । అగ్నిత్వోపాధౌ స్థితే వరుణైక్యాపత్త్య నుపపత్తిః. ఔపాధికభేదప్రహాణం హ్యైక్యాపత్తిః । నతు పూర్వమవిద్యమానమైక్యముత్పద్యతే। అగ్నౌ స్థితఏవ తతఃపృథగ్భూతస్య వరుణసాయుజ్యమితి చేత్—ఏకీభూతస్య పృథగ్భావో హ్యుపాధితస్స్యాత్ । ఉపాధిశ్చ దేహాన్తఃకరణాదిః । తత్సంబన్ధస్యాహేతుకత్వేఽతిప్రసఙ్గాద్ధేతుర్వాచ్యః. కర్మైవ హేతురితి చేత్ । అగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాం తత్కర్మ నష్టం-నవా. నష్టంచేత్పునరుపాధ్యనుదయేనాగ్నితఃపృథగ్భావాయోగాదగ్నిత్వోపాధేశ్చప్ర హాణాత్ పూర్వోపాధిప్రహాణరూపవరుణసాయుజ్యాపత్తిః క్రమేణాపి నోపపద్యతే. అనష్టంచేత్తత్కృతోపాధేరనష్టత్వాన్నాగ్నినైక్యాపత్తిసంభవః। ఔపాధికభేదస్య తత్పరిహాణరూపైక్యాపత్తివిరోధిత్వాత్. అనష్టమపి తత్కర్మాగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాం తతో భేదకముపాధిం నజనయతి-కర్మణాం కార్య[కర]కారిత్వస్య కాలవిశేషనియతత్వాదితి చేత్. తథాపి వ్యవస్థితకర్మవిశేషపరిష్వక్తస్య జీవస్య తత్కర్మాపరిష్వక్తాదగ్నితస్తదేవ కర్మభేదకమితి నా గ్నినైక్యాపత్తిరుపపన్నా. కించ—పృథివ్యైకీభూతపృథగ్భూతఘటస్యేవ అగ్నినైకీభూతపృథగ్భూతజీవస్యాజత్వనిత్యత్వానుపపత్తిశ్చ. అతో భేదే స్థితః ఏవాగ్న్యాదిసాయుజ్యమ్. సమానలోకతాసాహచర్యాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యమ్. నహ్యేకస్య స్వేన సమానలోకత్వసంభవః. అతస్సమానలోకత్వవద్భే దే సిద్ధఏవ సాయుజ్యం భవతి సమానం లోకతాప్రాప్త్యనన్తరం సాయుజ్యాపత్తిః నతు యుగపదేవ అతస్తయోరవిరోధఇతి చేత్. న ※ సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామితి సాయుజ్యస్య పూర్వశ్రుతత్వాత్. అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధఇతి చేత్. న - అవయవశక్త్యుపస్థాపితార్థస్య పాఠక్రమా నుగుణత్వాత్ప్రథమార్థాన్తరకల్పనస్యాహేతుకత్వాచ్చ. యది పాఠక్రమబాధార్థం సాయుజ్యశబ్ద ఐక్యాపత్తిలక్షణార్థవిషయా రూఢిశక్తిః కల్ప్యతే తదాన్యో న్యాశ్రయస్స్యాత్ । సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయే పాఠక్రమబాధః । పాఠక్రమబాధేసతి సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయఇతి. ※ ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతఇతి వాక్యాత్పూర్వోదాహృతవాక్యస్థక్రమబాధఇతి చేత్. న - విరుద్ధార్థవిషయాయా రూఢిశక్తేరక్లృప్తతయా

‡ ముణ్డ - 3 ము - ౨ ఖ - ౮. ౧॥ ముణ్డ - 3 ము - ౧ ఖ - 3.

౧౧౫. † పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యమ్, । ఫలంచైకరూపమేవ । అతో విద్యావికల్పఇతి సూత్రకారేణైవ ※ ౧ ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య ※ ౧ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తమ్. † వాక్యకారేణచ సగుణస్యైవోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః। ※ ౨ †యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి. భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతంచ ※ ౩ యద్యపి సచ్చిత్త ఇత్యాదినా। ※ †౪ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి ※ ౪ నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి

విరోధాస్ఫురణాత్. కించ—※ అగ్నేర్వా ఏతాని నామధేయాని అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతి వాయోరేవేన్ద్రస్యైవ బృహస్పతేరేవ ప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణఏవ సాయుజ్యం సలోకతాంమాప్నోతీతి భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్త్వదుక్తక్రమఏవ బాధః । కించ—※ ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే ※ అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీత్యాది వాక్యాని కర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిత్యాదిదేవతాసాయుజ్యమనిత్యమ్. అతః కర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యం ప్రాప్తానాం పృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వాదామోక్షాజ్జీవభేదస్థితేర్భవతామపీష్టత్వాదగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపి భేదస్థితిరవర్జనీయా, అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాం తతః పృథగ్భావః పునరప్యపాధిత ఇతిచేత్ । దత్తముత్తరమ్. నచాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతి వాచ్యమ్. వేదాన్తిభిరర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్. అతో నసాయుజ్యమైక్యమ్ । అపితు సమానగుణయోగఏవ. లయోపి నస్వరూపైక్యమ్ । లయశబ్దస్య తదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుగుణం శబ్దార్థవ్యవస్థాపనం కార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రళయేష్వపి లయశబ్దః ప్రయుజ్యతే । న తత్ర స్వరూపైక్యాపత్తిః । నతావన్నిత్యప్రళయే స్వర్గనరకాదిగమనాగమనశాస్త్రాత్, నాపి నైమిత్తికే పూర్వకల్పప్రలీనానాం నారదాదీనాం ప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవ పునరుత్పత్త్యవగమాత్, నారదేన పూర్వకల్పే స్వజన్మవృత్తాదికమిహకల్పేఽభిహితమితి పురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రళయే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవనిత్యత్వ బహుత్వ కర్మవాసనానాం తదానీం విద్యమానతాయా అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా ※ ప్రకృతిర్యా మయా ఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మనీతి వదతా భగవతా పరాశరేణైవ ※ హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే ※ ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః ※ తేషాం యే యాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాః ప్రతిపేదిరే ఇత్యాదిభిస్తదానీం సవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వంచ దర్శితమ్ । అతఏవ భేదప్రహాణంచ[న]లయశబ్దార్థః. నచ ప్రాకృతప్రతిసంచరమోక్షవిషయప్రళయశబ్దయోరర్థవైరూప్యం వక్తుముచితమ్ । శక్తిభేదకల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నచ తత్రాపి మహాప్రళయాదిషు లయశబ్దస్య అముఖ్యత్వం వాచ్యమ్. బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపి ముక్తిమాత్రవిషయప్రళయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః. అతస్సర్వప్రయోగానుగుణోర్థస్స్వీకార్యః । అతో విసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణత్వధర్మిణా ద్రవ్యేణ విభాగస్యాపాదానభూతేన సంశ్లేషో లయః. తస్మాదైక్యం నలయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చోపాధికవైషమ్యాభావనిబన్ధనః । ఆకాశాదితత్త్వానామపి సాంశత్వాత్తేషాం పఞ్చీకరణవచనేన ప్రదేశభేదవత్తాహి వేదాన్తిభిరభ్యుపేత్యా. అతో మోక్షవిషయాసు శ్రుతిషు స్వరూపైక్యం క్వచిదపిహి నావగమ్యతే । నిర్గుణప్రాప్తివిషయాశ్రుతిః కాచిదపి నాస్తీత్యయమర్థః అనంతరమేవోపపాద్యతే । అతస్సాధర్మ్యస్మరణస్య సగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్న పరమమోక్షవిషయత్వమ్. అన్యథా నిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధే స్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపి దురుక్తమ్. తస్మాత్ ※ యదా పశ్యఇతివాక్యే సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణ సామ్యం తస్యాకారస్య నిరవధికత్వం పరమశబ్దాభిప్రేతమ్ । అత ఇదం వాక్యం పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమమోక్షం తత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవ ప్రతిపాదయతి.

౧౧౬. † అథ సగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తిం వదన్త్యేతాశ్శ్రుతయః । నతు పరబ్రహ్మవిదః పరబ్రహ్మప్రాప్తిమితి శఙ్కాయామాహ (పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణ సగుణవిషయత్వేన నిర్గుణవిషయత్వేనచోక్తాసు దహరవిద్యా సద్విద్యాఽక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః ※ అదృశ్యత్వాదిగుణకఇతి పరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాస్సగుణవిషయత్వం ప్రతీయతే. ※ ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రముపాస్యస్య సగుణత్వాయోదాహృతమ్. ※ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితి సూత్రం ప్రాప్యస్య సగుణత్వాయోపాత్తమ్. అయమర్థః—పరేణ నిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతానాం ※ సత్యం జ్ఞానమ్ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యానాం ఆనన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం తేషాంచ గుణానాం సర్వవిద్యానుయాయిత్వం, చోక్త్వా తాస్వేకైవ విద్యాఫలాయాలమితి విద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతః పరేణ నిర్గుణసగుణవిషయత్వేనాభిమతాసు సద్విద్యా దహరవిద్యాదిషూపాస్యం ఫలంచ సగుణమితి సగుణప్రాప్త్యతిరేకేణ నిర్గుణప్రాప్తిః ప్రమాణశూన్యా. అతో ముక్తాభేదపరాణాం శ్రుతీనామన్యథాసిద్ధిర్నోపపద్యతే । ప్రాప్యవైషమ్యాభావాదితి. † సూత్రకారాభిప్రాయవిదాముక్తిం దర్శయతి (వాక్యేతి) (యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి) యుక్తం - గుణయుక్తమేవ ప్రాప్యమ్. కుతః - తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చ తత్రైవ ద్రష్టవ్యః. సచ్చిత్తః - సద్విద్యానిష్ఠః. † తర్హి ముక్తాభేదశ్రుతేః కోర్థఇత్యతఆహ (బ్రహ్మేతి) ※ స యోహ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి ప్రకృతస్య వేదితుః బ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదం

౧॥ శారీ - ౩ అ - ౩ పా - ౧౧; ౫౭. ౨॥ వాక్యమ్. ౩॥ ద్రమిడభాష్యకారీయం. ౪॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౯; ౮.

సామ్యమ్। * ౧ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * ౨ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదిభిస్సై కాన్త్యాత్ ప్రాకృతినామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్తతత్ప్రతిభేదస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే. † ప్రకారైక్యేచ తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యఏవ। యథా సేయంగౌరితి.

౧౧౬. † అత్రాపి * ౩ విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేష భావనఇతి। పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః। † కర్మభావనా బ్రహ్మభావనోభయభావనేతి భావ నాత్రయరహితః. ప్రాపణీయ ఇత్యభిధాయ * † ౪ క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ। నిష్పాద్య ముక్తికార్యం హి కృతకృత్యం నివర్తయేదితి। కరణస్య పరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తివచనాద్ధ్యానస్సిద్ధస్యానుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా * ౫ తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా। భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదితి। ముక్తస్య స్వరూపమాహ. † తద్భావః - బ్రహ్మణోభావః। స్వభావః. † నతు స్వరూపైక్యమ్। † తద్భావభావమాపన్నఇతి ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ † పూర్వోక్తార్థ విరోధాచ్చ. † యద్బ్రహ్మణఇ ప్రక్షీణా

వాక్యమితి యథా నేత్స్యతి తథా వక్ష్యతే। ఇహతు వ్రాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూప ప్రహాణజ్ఞాపనాయ. * నామరూపాద్విముక్తఇతి శ్రుతి రుదాహృతా. సామ్యప్రతిపత్త్యర్థమ్ * నిరంజనఇతి వాక్యముపాత్తమ్. తస్యైవ సామ్యస్య స్వాభావికత్వజ్ఞాపకమ్ * పరం జ్యోతిరితి వాక్యమ్. † తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యేచేతి) సోయం వ్రీహిరిత్యాదేరుపలక్షణ మిద ముదాహరణమ్. * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానా రూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వి త్యాదిప్రయోగో భారతాదిషు ద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తే ప్రకారైక్యేపి తత్త్వావ్యవ హారో ముఖ్యోప్యస్వరసః। పూర్వదృష్టే గవి వ్యక్త్యం[న్తర]శ) ప్రహాణాదస్వారస్యమ్, జాత్యంశస్య సౌసాదృశ్యలక్షణైక్యాన్ముఖ్యత్వమ్. దార్ష్టాన్తి కేతు గఙ్గాయాం ఘోషఇతి గఙ్గాపదవత్ కార్త్స్న్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావా, త్పరమాత్మనీవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాభావాచ్చ, ప్రవృత్తి నిమిత్తైకదేశాన్వయిని ముక్తాత్మని ముఖ్యకోటిరిత్యభిప్రాయేణ ముఖ్యఏవేత్యుక్తమ్. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్యఇత్యర్థః. నహి ముక్తస్యాపరి చ్ఛిన్నజ్ఞానానన్ద [మయ] త్వేపి జగత్కారణత్వానుగుణ గుణబృహత్త్వం స్వరూపబృహత్త్వంవాస్తి। ఆకారైక్యేపి తత్త్వావ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్య త్వాభావే సేయంగౌరితి దృష్టాన్తః.

౧౧౬. † నకేవలం యోగసంగ్రహారమ్భే విస్తరేప్యవ్యవహితేషు పూర్వశ్లోకేషు భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి) నకేవలం ముక్తవిషయప్ర కరణాన్తరేషు అస్మిన్ ప్రకరణేపీతివార్థః. అస్మిన్ శ్లోకే తథైవేతి బ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశ ఉపయుజ్యతే. తథైవేత్యేతద్వ్యాఖ్యానం పరబ్రహ్మవదిత్యాది. † ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దం వ్యాచష్టే (కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేష కర్మభావనఇతి పాఠే కర్మశబ్దో యాగాదిక్రియోపాసన సాధారణా నుష్ఠేయమాత్రపరః. తదా కర్మశబ్దేన * త్రివిధా భావభావనేత్యత్ర భావశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అత్రాయమర్థః—ప్రాప్యపరబ్రహ్మవిషయజ్ఞా నస్య ప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూప మపి ప్రాప్యమితి తదనుసన్ధేయమితి. అయంచ * వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః। తత్ర బద్ధస్వరూ పం చిన్త్యమితి పూర్వపక్షీకృత్యముక్తస్వరూపం చిన్త్యమితిహి సిద్ధాన్తితమ్. † అస్య శ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోపి వ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థస్తావత్కరణీ ఉపాసకః. తస్య కరణం జ్ఞానమ్। కరణభూతం జ్ఞానం - ముక్తికార్యం నిష్పాద్య నివర్తయేత్- నతుముక్తేః పూర్వమేవ నివర్తయేదిత్యర్థః! నహి ముక్తస్యోపాసన నివృత్తిర్విధేయా। అతో యావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితి భావః. తద్భావ భావశబ్దేన బ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థమ్। * విభేదజనకే జ్ఞాన ఇత్యత్రజ్ఞానే ఇతి పదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థంచ తద్భావభావమితి శ్లోకో వ్యాఖ్యా యతే. తద్భావేతి శ్లోకే తద్భావ ఇత్యుపమాన బహువ్రీహిః † తద్భావఇతి పదాన్తర్గతౌ తచ్ఛబ్ద భావశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావఇతి) భాష్యస్థ తద్భావ శబ్దో నబహువ్రీహిః। కింతు తత్పురుషః. సమాసే వ్యాచిఖ్యాసితేసతిహి బహువ్రీహి విశిష్టరూపేణ పదోపాదానమ్। తచ్ఛబ్దభావశబ్ద మాత్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహి విశిష్టరూపేణ పదస్యానుపాదానమ్. తచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మైవోచ్యతే. ప్రథమ భావశబ్దేన స్వభావ ఉచ్యత ఇత్యర్థః। * భావో లీలా క్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయజన్తుషు। పదార్థమాత్రే సత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితి నైఘంటుకాః. యద్వా— భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోపి బహువ్రీహివిశిష్టః. † (తద్భావో బ్రహ్మణో భావః స్వభావఇతి) తద్భావఇతిపదే తచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయా ప్రతిప న్నో భావః స్వభావఇత్యర్థః. అథవా శ్లోకేపి తద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ. † వ్యావర్త్యమాహ (నత్వితి) † కుతఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) † హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీక హేయార్హత్వాది విరోధోర్థవిరోధః. † ఏవంశబ్దపర్యాలోచనయా అర్థపర్యాలోచనయాచ భావశబ్దస్య స్వభావవాచిత్వముపపాదితమ్. స్వభావశబ్దవాచ్యంచ పూర్వశ్లోకోక్తం ప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి)

౧॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౩. ౨॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౨. ౩, ౪, ౫, విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౯౩; ౯౪; ౯౫.

౧౧౫. † పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యమ్, । ఫలంచైకరూపమేవ । అతో విద్యావికల్పఇతి సూత్రకారేణైవ ※ ౧ ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య ※ ౧ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తమ్. † వాక్యకారేణచ సగుణస్యైవోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః। ※ ౨ †యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి. భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతంచ ※ ౩ యద్యపి సచ్చిత్త ఇత్యాదినా। ※ †౪ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి ※ ౪ నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి

విరోధాస్ఫురణాత్. కించ—※ అగ్నేర్వా ఏతాని నామధేయాని అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతి వాయోరేవేన్ద్రస్యైవ బృహస్పతేరేవ ప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణఏవ సాయుజ్యం సలోకతాంమాప్నోతీతి భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్త్వదుక్తక్రమఏవ బాధః। కించ—※ ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే ※ అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీత్యాది వాక్యాని కర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిత్యాదిదేవతాసాయుజ్యమనిత్యమ్. అతః కర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యం ప్రాప్తానాం పృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వాదామోక్షాజ్జీవభేదస్థితేర్భవతామపీష్టత్వా, దగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపి భేదస్థితిరవర్జనీయా, అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాం తతః పృథగ్భావః పునరప్యాపాదిత ఇతిచేత్ । దత్తముత్తరమ్. నచాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతి వాచ్యమ్. వేదాన్తిభిరర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్. అతో నసాయుజ్యమైక్యమ్ । అపితు సమానగుణయోగఏవ. లయోపి నస్వరూపైక్యమ్ । లయశబ్దస్య తదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుగుణం శబ్దార్థవ్యవస్థాపనం కార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రళయేష్వపి లయశబ్దః ప్రయుజ్యతే । న తత్ర స్వరూపైక్యాపత్తిః । నతావన్నిత్యప్రళయే స్వర్గనరకాదిగమనాగమనశాస్త్రానిత్. నాపి నైమిత్తికే పూర్వకల్పప్రలీనానాం నారదాదీనాం ప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవ పునరుత్పత్త్యవగమాత్, నారదేన పూర్వకల్పే స్వజన్మవృత్తాదికమిహకల్పేఽభిహితమితి పురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రళయే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవనిత్యత్వ బహుత్వ కర్మవాసనానాం తదానీం విద్యమానతాయా అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా ※ ప్రకృతిర్యా మయా ఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మనీతి వదతా భగవతా పరాశరేణైవ ※ హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే ※ ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః ※ తేషాం యే యాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాః ప్రతిపేదిరే ఇత్యాదిభిస్తదానీం సవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వంచ దర్శితమ్ । అతఏవ భేదప్రహాణంచ[న]లయశబ్దార్థః. నచ ప్రాకృతప్రతిసంచరమోక్షవిషయప్రళయశబ్దయోరర్థవైరూప్యం వక్తుముచితమ్ । శక్తిభేదకల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నచ తత్రాపి మహాప్రళయాదిషు లయశబ్దస్య అముఖ్యత్వం వాచ్యమ్. బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపి ముక్తిమాత్ర విషయప్రళయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః. అతస్సర్వప్రయోగానుగుణోర్థస్స్వీకార్యః। అతో విసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణత్వ ధర్మిణా ద్రవ్యేణ విభాగస్యాపాదానభూతేన సంశ్లేషో లయః. తస్మాదైక్యం నలయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చోపాధికవైషమ్యాభావనిబన్ధనః । ఆకాశాదితత్త్వానామపి సాంశత్వాత్తేషాం పఞ్చీకరణవచనేన ప్రదేశభేదవత్తాహి వేదాన్తిభిరభ్యుపేతా. అతో మోక్షవిషయాసు శ్రుతిషు స్వరూపైక్యం క్వచిదపిహి నావగమ్యతే। నిర్గుణప్రాప్తివిషయాశ్రుతిః కాచిదపి నాస్తీత్యయమర్థః అనంతరమేవోపపాద్యతే । అతస్సాధర్మ్యస్మరణస్య సగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్నపరమమోక్షవిషయత్వమ్. అన్యథా నిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధే స్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపి దురుక్తమ్. తస్మాత్ ※ యదా పశ్యఇతివాక్యే సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణ సామ్యం తస్యాకారస్య నిరవధికత్వం పరమశబ్దాభిప్రేతమ్। అత ఇదం వాక్యం పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమమోక్షం తత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవ ప్రతిపాదయతి.

౧౧౬. † అథ సగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తిం వదన్త్యేతాశ్శ్రుతయః। నతు పరబ్రహ్మవిదః పరబ్రహ్మప్రాప్తిమితి శఙ్కాయామాహ (పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణ సగుణవిషయత్వేన నిర్గుణవిషయత్వేనచోక్తాసు దహరవిద్యా సద్విద్యాఽక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః ※ అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇతి పరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాస్సగుణవిషయత్వం ప్రతీయతే. ※ ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రముపాస్యస్య సగుణత్వాయోదాహృతమ్. ※ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితి సూత్రం ప్రాప్యస్య సగుణత్వాయోపాత్తమ్. అయమర్థః—పరేణ నిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతానాం ※ సత్యం జ్ఞానమ్ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యానాం ఆనన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం తేషాంచ గుణానాం సర్వవిద్యాన్వయిత్వం, చోక్త్వా తాస్వేకైవ విద్యాఫలాయాలమితి విద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతః పరేణ నిర్గుణసగుణవిషయత్వేనాభిమతాసు సద్విద్యా దహరవిద్యాదిషూపాస్యం ఫలంచ సగుణమితి సగుణప్రాప్త్యతిరేకేణ నిర్గుణప్రాప్తిః ప్రమాణశూన్యా. అతో ముక్తాభేదపరాణాం శ్రుతీనామన్యథాసిద్ధిర్నోపపద్యతే। ప్రాప్యవైషమ్యాభావాదితి. † సూత్రకారాభిప్రాయవిదాముక్తిం దర్శయతి (వాక్యేతి) (యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి) యుక్తం - గుణయుక్తమేవ ప్రాప్యమ్. కుతః - తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చ తత్రైవ ద్రష్టవ్యః. సచ్చిత్తః - సద్విద్యానిష్ఠః. † తర్హి ముక్తావభేదశ్రుతేః కోర్థఇత్యత ఆహ (బ్రహ్మేతి) ※ స యోహ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి ప్రకృతస్య వేదితుః బ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదం

౧॥ శారీ - ౩ అ - ౩ పా - ౧౫ ; ౧౬. ౨॥ వాక్యమ్. ౩॥ ద్రమిడభాష్యకారీయం. ౪॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౯ ; ౮.

నిత్యమ్। * ౧ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * ౨ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైః ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్తతత్ప్రయుక్తభేదస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే. † ప్రకారైక్యేచ తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యఏవ। యథా సేయంగౌరితి.

౧౧౬. † అత్రాపి * ౩ విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావనఇతి। పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః। † కర్మభావనా బ్రహ్మభావనోభయభావనేతి భావనాత్రయరహితః. ప్రాపణీయ ఇత్యభిధాయ * † ౪ క్షేత్రజ్ఞఃకరణీ జ్ఞానం కరణం తస్యవై ద్విజ। నిష్పాద్య ముక్తికార్యంహి కృతకృత్యం నివర్తయేదితి। కరణస్య పరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తివచనాద్ధ్యానసిద్ధ్యనుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా * ౫ తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా। భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతోభవేదితి। ముక్తస్య స్వరూపమాహ. † తద్భావః - బ్రహ్మణోభావః। స్వభావః. † నతు స్వరూపైక్యమ్। † తద్భావభావమాపన్నఇతి ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ † పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ. † యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణా

వాక్యమితి యథా నేష్యతి తథా వక్ష్యతే। ఇహత్వర్థాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూపప్రహాణజ్ఞాపనాయ. * నామరూపాద్విముక్తఇతి శ్రుతిరుదాహృతా. సామ్యప్రతిపత్త్యర్థమ్ * నిరంజనఇతి వాక్యముపాత్తమ్. తస్యైవ సామ్యస్య స్వాభావికత్వజ్ఞాపకమ్ * పరం జ్యోతిరితి వాక్యమ్. † తత్త్వ్యపదేశముఖ్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యేచేతి) సోయం వ్రీహిరిత్యాదేరుపలక్షణ మిద ముదాహరణమ్. * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వి త్యాదిప్రయోగో భారతాదిషు ద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తే ప్రకారైక్యేపి తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యోఽప్యస్వరసః। పూర్వదృష్టే గవి వ్యక్త్యం[న్తర]శ) ప్రహాణాదస్వారస్యమ్, జాత్యంశస్య సౌసాదృశ్యలక్షణైక్యాన్ముఖ్యత్వమ్. దార్ష్టాన్తికేతు గఙ్గాయాం ఘోషఇతి గఙ్గాపదవత్ కార్త్స్న్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావా, త్పరమాత్మనీవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాభావాచ్చ, ప్రవృత్తినిమిత్తైకదేశాన్వయిని ముక్తాత్మని ముఖ్యకోటిరిత్యభిప్రాయేణ ముఖ్యఏవేత్యుక్తమ్. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్యఇత్యర్థః. నహి ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్ద [మయ] త్వేపి జగత్కారణత్వానుగుణ గుణబృహత్త్వం స్వరూపబృహత్త్వంవాస్తి। ఆకారైక్యేపి తత్త్వవ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్యత్వాభావే సేయంగౌరితి దృష్టాన్తః.

౧౧౬. † నకేవలం యోగసంగ్రహారమ్భే విస్తరేష్వ్యవహితేషు పూర్వశ్లోకేషు భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి) నకేవలం ముక్తవిషయప్రకరణాన్తరేషు అస్మిన్ ప్రకరణేపీతివార్థః. అస్మిన్ శ్లోకే తథైవేతి బ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశ ఉపయుజ్యతే. తథైవేత్యేతద్వ్యాఖ్యానం పరబ్రహ్మవదిత్యాది. † ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దం వ్యాచష్టే (కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేష కర్మభావనఇతి పాఠే కర్మశబ్దో యాగాదిక్రియోపాసన సాధారణానుష్ఠేయమాత్రపరః. తదా కర్మశబ్దేన * త్రివిధా భావభావనేత్యత్ర భావశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అత్రాయమర్థః—ప్రాప్యపరబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య ప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూప మపి ప్రాప్యమితి తదనుసన్ధేయమితి. అయంచ * వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః। తత్ర బద్ధస్వరూపం చిన్త్యమితి పూర్వపక్షీకృత్యముక్తస్వరూపం చిన్త్యమితిహి సిద్ధాన్తితమ్. † అస్య శ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోపి వ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థస్తావత్కరణీ ఉపాసకః. తస్య కరణం జ్ఞానమ్। కరణభూతం జ్ఞానం - ముక్తికార్యం నిష్పాద్య నివర్తయేత్-నతుముక్తేః పూర్వమేవ నివర్తయేదిత్యర్థః! నహి ముక్తస్యోపాసన నివృత్తిర్విధేయా। అతో యావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితి భావః. తద్భావభావశబ్దేన బ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థమ్। * విభేదజనకే జ్ఞాన ఇత్యత్రజ్ఞానే ఇతి పదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థంచ తద్భావభావమితి శ్లోకో వ్యాఖ్యాయతే. తద్భావేతి శ్లోకే తద్భావ ఇత్యుపమాన బహువ్రీహిః † తద్భావఇతి పదాన్తర్గతౌ తచ్ఛబ్ద భావశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావఇతి) భాష్యస్థతద్భావ శబ్దో నబహువ్రీహిః। కింతు తత్పురుషః. సమాసే వ్యాచిఖ్యాసితేసతిహి బహువ్రీహి విశిష్టరూపేణ పదోపాదానమ్। తచ్ఛబ్దభావశబ్దమాత్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహి విశిష్టరూపేణ పదస్యానుపాదానమ్. తచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే. ప్రథమ భావశబ్దేన స్వభావ ఉచ్యత ఇత్యర్థః। * భావౌ లీలా క్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయజన్తుషు। పదార్థమాత్రే సత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితి నైఘంటుకాః. యద్వా—భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోపి బహువ్రీహివిశిష్టః. † (తద్భావౌ బ్రహ్మణో భావః స్వభావఇతి) తద్భావఇతిపదే తచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయా ప్రతిపన్నో భావః స్వభావఇత్యర్థః. అథవా శ్లోకేపి తద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ. † వ్యావర్త్యమాహ (నత్వితి) † కుతఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) † హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీక హేయార్హత్వాది విరోధోర్థవిరోధః. † ఏవంశబ్దపర్యాలోచనయా అర్థపర్యాలోచనయాచ భావశబ్దస్య స్వభావవాచిత్వముపపాదితమ్. స్వభావశబ్దవాచ్యంచ పూర్వశ్లోకోక్తం ప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి)

౧॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౩. ౨॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౨. ౩, ౪, ౫, విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౯౩; ౯౪; ౯౫.

శేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః. † యదైవమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా అభేదీ భవతి † భేదరహితో భవతి. †జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మనైక[స్వభావ]ప్రకార)స్యాస్య తస్మాద్భేదో దేవాదిరూపః. తదన్వయోఽస్య కర్మరూపాజ్ఞానమూలః। నస్వరూపకృతః. † సతు దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీ భవతి † యథోక్తమ్ ※ ౧ ఏకస్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మవృతిప్రజః। దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి సఃఇతి. ఏతదేవ వివృణోతి ※ ౨. విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతీతి. † విభేదః - వివిధో భేదః - దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః. † యథోక్తం శౌనకేనాపి ※ 3 చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనఇతి. †ఆత్మని జ్ఞానరూపే దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూతకర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేనాత్యన్తికనాశంగతేసతి హేత్వభావాదసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదం కః కరిష్యతీత్యర్థః. † ※ ౪ అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమ్.

---

† తచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్ యదవృత్తమాక్షిప్య వ్యాచష్టే (యదైవమితి) † అభేదీత్యత్ర భేదశబ్దవ్యాఖ్యానార్థం భేదశబ్దం నఞ్ ప్రత్యయాభ్యాం విభజ్య నిర్దిశతి (భేదరహితోఽభవతీతి) యద్వా—భేదరహితో భవతి - న తాదాత్మ్యవానితిభావః. అన్యథా ※ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతః ఇత్యనన్తర నిర్దేశో నఘటతే. † దేవాదిభేదాభావః కథమితి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యేత్యాదివ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) ※ పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రస్తుతత్వాదాత్మనో బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాపి పఞ్చమీవివక్షయా చ తస్మాద్భేదఇత్యుక్తమ్. బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనశ్చాకారాన్తరేణ భేదస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నిరసనీయభేదవిశేషస్య వచనాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ భేదో దేవాదిరూపఇత్యుక్తమ్. కర్మరూపశబ్దేనాజ్ఞానశబ్దో వ్యాఖ్యాతః। జ్ఞానవిరోధీతి వ్యుత్పత్తిరిత్యర్థః । ※ అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వేతిహి శ్రుతిః అత్రాపి ※ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యేతిహి పఠ్యతే. † తతఃకింభేదరాహిత్యస్యేతిశఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యనేనార్థసిద్ధమభిప్రేతం కారణాభావం విశదయన్ కార్యాభావ ముపపాదయతి (సత్వితి) † భేదస్యదేవాదిరూపత్వే అజ్ఞానశబ్దస్య చ కర్మపరత్వే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) ఆదిభరతచరితేఽయంశ్లోకః. తత్ర పూర్వం దేహేన్ద్రియాది భేదరహితత్వమాత్మన ఉక్తమ్. ※ సితనీలాదీత్యాదినా అస్మిన్ శ్లోకే బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యన్తరభేదోఽపి నాస్తీత్యుచ్యతే. ఏకస్వరూపేతి. కర్మైవ వృతిః కర్మవృతిః. బాహ్యమాన్తరంచ కర్మ ద్వివిధం । ఆన్తరమాత్మప్రావణ్యహేతుఃకర్మ । బాహ్యం బహిర్విషయప్రావణ్యహేతుఃకర్మ. యద్వా—బాహ్యమస్వాభావికంకర్మ. తదేవ వృతిః తయా ప్రకర్షేణ జాతః । ఏకస్వరూపభేదః బాహ్యకర్మశరీరద్వారకం । ఏకస్వరూపస్యాత్మన ఆన్తరం భేదం కరోతీత్యర్థః. ద్వారభూతదేవాది శరీరభేదే నష్టేసతి ఆన్తరో భేదో నాస్తి. కథం వా దేవాదిభేదే నష్టే కర్మవృతిహేతుకాన్తరభేదనాశ ఇత్యత్రాహ అనావరణో హి సఇతి. సః - నివృత్తదేవాదిభేద ఆత్మా - కర్మావరణరహితో హీత్యర్థః. యద్వా—కర్మవృతిః - కర్మజన్యావృతిః దేవాదిశరీరం తత్సంబన్ధజః ఆన్తరభేదః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే సనాస్తి । కథం కర్మజన్యవృతిహేతుకాన్తరభేదో దేవాదిభేదాపధ్వంసే నాస్తీత్యత్రాహ. [ఆ]అనా) వరణో హి సఇతి. కర్మజన్యవృతిర్దేవాదిశరీరభేదరూపేత్యర్థః. ఏతదేవ ※ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యుక్తమేవార్థం వివృణోతీత్యర్థః ※ విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకేన ※ అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణార్థ ఉచ్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిభేదస్య ప్రణష్టస్య పునరావృత్తిం కః కరిష్యతీత్యుచ్యతే. † విభేదశబ్దం వ్యాచష్టే (విభేదో వివిధో భేదఇతి) † భేదస్య దేవాదిరూపత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ (యథోక్తమితి) మిథ్యాజ్ఞాననిబంధనః మిథ్యాజ్ఞానమ్ - ఆత్మవిషయభ్రాన్తిజ్ఞానమ్ - తత్కర్మద్వారా ఉత్తరోత్తరదేవాదిభేదహేతురిత్యర్థః. అస్యోత్తరార్థం ※ దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యస్తథైవ నృపనారకఇతి. † వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య వాక్యార్థమాహ (ఆత్మనీతి) బ్రహ్మణఇతిపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వసూచనాయ పరస్మాదిత్యుక్తమ్. ఉభయోరపి పదయోర్వైయధికరణ్యేన షష్ఠ్యన్తత్వమయుక్తమ్ । చ శబ్దాభావాత్ అనన్తరపూర్వశ్లోకే ※ పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రతియోగితయానిర్దేశాచ్చ । అతఏవ సమానాధికరణషష్ఠ్యన్తత్వమప్యయుక్తమ్ । పూర్వప్రపఞ్చితాదర్థవిరోధాచ్చ. పఞ్చమ్యన్తత్వం షష్ఠ్యన్తత్వంచ విపర్యయేణ స్యాదితిచేన్న. [తదా] పరబ్రహ్మణోఽపి హేయార్హత్వాపత్తేస్స్వాభావికత్వప్రసఙ్గాత్. అతఃపరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. అసన్తం సచ్ఛబ్దః పరమార్థపర్యాయః । ※ అనాశీ పరమార్థశ్చేత్యత్రైవహ్యుక్తమ్ । అనిత్యమిత్యర్థః । తేన స్వాభావికనిత్యభేదవ్యావృత్తిః. అనిత్యత్వం[కా]దా)చిత్కత్వమ్. అనిత్యత్వాద్ధేత్వపేక్షో దేవాదిభేదః. తం కః కరిష్యతి । నకశ్చిదపి హేత్వభావాత్ । కర్మరూపహేత్వభావాదిత్యర్థః. † నకేవలమేకార్థవిషయే ※ బాహ్యకర్మవృతిప్రజః ※ అజ్ఞానకృతో భవేదిత్యజ్ఞానకర్మశబ్దయోః ప్రయోగాదజ్ఞానశబ్దస్య కర్మార్థత్వమ్ । అస్మిన్ ప్రకరణేచ కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమితి) ఆత్మన ఔపాధికభేద ఉపాధ్యపగమే నశ్యతీతిశ్లోకార్థః । ఉపాధ్యభావాదవిద్యమానం భేదం కఉత్పాదయేదితివార్థః. అయంశ్లోకో మృషావాదినామత్యన్తాస్వరసః. తథాహి విభేదజనకఇత్యత్ర జనకశబ్ద ఉత్పాదకే స్వరసః - నత్వధ్యాసహేతౌ ।

౧॥ విష్ణు - అం - అ - శ్లో. ౨॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౯౬. 3॥ విష్ణుధర్మే - అ - శ్లో. ౪॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౬౧.

౧౧౭. † ※ ౧ క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాం విద్ధీత్యాదినాఽన్తర్యామిరూపేణ సర్వస్యాత్మతయైక్యాభిధానమ్। † అన్యథా ※ ౨ క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ※ ౩ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదిభిర్విరోధః. † అన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మత్వం తత్రైవ భగవతాఽభిహితమ్ ※ ౪ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీతి ※ ౫ సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇతి చ.† ※ ౬ అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థిత ఇతి చ తదేవోచ్యతే. † భూతశబ్దోఽప్యాత్మపర్యన్తదేహవచనః. † యతస్సర్వేషామయమాత్మా తత ఏవ సర్వేషాం తచ్ఛరీరతయా పృథగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే ※ ౭ న తదస్తి వినా యత్స్యాదితి † భగవద్విభూత్యుపసంహారశ్చాయమితి తథైవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత ఇదముచ్యతే † ※ ౮ యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా। తత్తదేవావగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశసంభవమ్ ※ ౯ విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి.

౧౧౮. † అతశ్శాస్త్రేషు న నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనమస్తి. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనమ్। † నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదనిషేధః.

౧౧౯. † యదప్యుచ్యతే, నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని † దోషపరికల్పితమీశేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్. † దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా. సా చావశ్యాభ్యుపగమనీయా † ౧౦ అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః బ్రహ్మణస్త్వమస్యాదివాక్యసామానాధికరణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యా చ

అజ్ఞానశబ్దస్యానిర్వచనీయపరత్వం లోకతశ్శాస్త్రతశ్చ న వ్యుత్పన్నమ్ । కర్మవాచిత్వవ్యుత్పత్తిరస్మిన్ప్రబన్ధ ఏవ దర్శితా. నాశశబ్దస్య బాధవాచిత్వమముఖ్యమ్ । అనన్తమితి పదం చ వ్యవచ్ఛేద్యాభావాదఫలమ్ । సతో భేదస్యానభ్యుపగమాత్. తదభ్యుపగమే హి తత్సాఫల్యమ్. కరిష్యతీతి పదమప్యస్వరసమ్ । అధ్యాసవాచిత్వాభావాత్.

౧౧౭. † అథాద్వైతపరత్వేన పరోక్తం గీతావచనం వ్యాచష్టే (క్షేత్రజ్ఞంచాపీతి) † పరాభిమతార్థస్య పూర్వాపరవిరోధం దర్శయతి (అన్యథేతి) † న కేవలం ※ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి భేదప్రతిపాదనాత్తద్విరోధేన స్వరూపైక్యపరత్వాభావః । సామానాధికరణ్యోపపాదకమన్తర్యామిత్వం కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (అన్తర్యామీతి) ※ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీత్యత్ర భూతశబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వమ్ ※ భ్రామయన్ సర్వభూతానీత్యస్యోత్తరార్ధేనావగమ్యతే ※ న హింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యాదిప్రయోగాచ్చ. ※ సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇత్యత్రాపి సర్వశబ్దస్యాత్మపర్యన్తత్వమ్ ※ మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేత్యనేనావగమ్యతే. హృద్దేశే - హృద్దేశస్థ ఆత్మనీత్యర్థః. ※ సర్వస్య చాహం హృదీత్యపి తథా. † తథా ※ అహమాత్మా గుడాకేశేత్యత్రాప్యన్తర్యామిత్వపరతామాహ (అహమితి) † కుత ఇత్యత్రాహ (భూతశబ్దోఽపీతి) పూర్వదర్శితసర్వశబ్దైకార్థ్యాచ్చేతి భావః. † అన్వయరూపేణోక్తస్య సర్వేషాం భగవదాత్మకత్వస్య శేషభూతోఽయమ్। ※ న తదస్తీతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్తదనుగుణ ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (యతస్సర్వేషామితి) అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాదితిభావః. † హేత్వన్తరం చాహ (భగవదితి) ※ ఏతాం విభూతిం యోగం చేతి ప్రక్రమాద్విభూతిపరత్వమవగమ్యతే। అత ఉపక్రమానుగుణ ఏవోపసంహార ఇత్యర్థః. న హి విభూతిత్వం విధాయ తదేవ నిషేద్ధుం శక్యమితి భావః. † ప్రకరణస్య విభూతిపరత్వం దర్శయతి (యద్యదితి) విభూతిమత్ - నియామ్యవత్. శ్రీమత్ - భోగ్యసమృద్ధిమత్. ఊర్జితమ్. - బలవత్. [కల్యాణగుణారమ్భేషూద్యుక్తమ్.] తేజః - పరాభిభవనసామర్థ్యమ్. ప్రశాసనమ్. తేజోంశసంభవమ్. నియమనశక్తిమదాజ్ఞాలవాధీనమిత్యర్థః.

౧౧౮. † శాస్త్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభావముపసంహరతి (అతఇతి) అతః శ్రుతియోజనాప్రభృతిప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః. భ్రాన్తత్వమ్- భ్రాన్తిసిద్ధత్వమ్. † జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపక్షే బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం జగత్సత్యత్వం చోపపన్నమితి శఙ్కాయాం తద్వ్యుదాసార్థమాహ (నాపీతి) చేతనేష్వచిద్ధర్మబుద్ధిః। పరతన్త్రేషు స్వతన్త్రబుద్ధిశ్చ భ్రమః । న తు స్వరూపభేదధీరిత్యభిప్రాయేణ న స్వరూపభేదనిషేధ ఇత్యుక్తమ్. † అథవా - మృషావాదినమేవోద్దిశ్య జీవపరయోస్స్వరూపభేదనిషేధాభావమాహ (నాపీతి) అచిదుపాదానం దృష్టాన్తతయా. [ఇతి నిర్విశేషపరతయా పరాభిమతస్మృతిపురాణాద్యర్థనిర్ణయః].

౧౧౯. † అథాఽవిద్యాం దూషయితుం తద్విషయే పరోక్తమర్థమనువదతి (యదపీతి) † నిర్విశేషస్య కథం భ్రమసంభవ ఇత్యత్రాహ (దోషేతి) † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదోషాస్తి చేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ (దోషశ్చేతి) † అస్మిన్నర్థే పరోక్తాః శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తీర్దర్శయతి (అనృతేనేతి) † సదసద్వి

౧। గీ - ౧౩ అ - ౨. ౨॥ ౩। గీ - ౧౫ అ - ౧౬; ౧౭. ౪॥ గీ - ౧౮ అ - ౬౧. ౫॥ గీ - ౧౫ అ - ౧౫. ౬। గీ - ౧౦ అ - ౨౦. ౭॥ గీ - ౧౦ అ - ౩౯. ౮॥ ౯॥ గీ - ౧౦ అ - ౪౧; ౪౨. ౧౦॥ ఛా. - ౮. ప్ర - ౩ ఖ - ౨.

† సాతు నసతీ - భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్. నాప్యసతీ - ఖ్యాతిబాధయోశ్చాయోగాత్ । అతస్సదసత్కోటిద్వయవినిర్ముక్తేయమవిద్యేతి తత్త్వవిద ఇతి. † తదయుక్తమ్.

౧౨౦. † సాహి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి. † న తావజ్జీవమాశ్రిత్య । అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభావస్య. † నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య । తస్య స్వ [యం] ప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేనావిద్యావిరోధిత్వాత్. † సాహి జ్ఞానబాధ్యాభిమతా † ※ ౧ జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం † మృషాత్మకమ్ । అజ్ఞానంచేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్త[నే]కః)॥ † జ్ఞానం బ్రహ్మేతిచేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమ్ । బ్రహ్మవత్తత్ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకమ్॥ † జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తిచేత్స్యాత్ప్రమేయతా । † బ్రహ్మణోఽననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే ॥ † జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యా అవిద్యాయా బాధకమ్ । నస్వరూపభూతం జ్ఞానమితిచేత్, న - ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వేసత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్యనేతి విశేషానవగమాత్. † ఏతదుక్తంభవతి - జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేత్యనేన జ్ఞానేన బ్రహ్మణి యస్స్వభావోఽవగమ్యతే । స బ్రహ్మణస్స్వయం ప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వే నకశ్చిద్విశేషస్స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి. † కించ—అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వేన భవతో న తద్విషయం

లక్షణత్వముపపాదయతి (సాత్వితి) భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్ - భ్రాన్తివిషయత్వబాధవిషయత్వయోరయోగాత్. ప్రమితిభ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్త్యా సదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యర్థః. ※ సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి వన్నపరమతమితి దర్శయితుం తత్త్వవిద ఇత్యుక్తమ్. † దూషయతి (తదయుక్తమితి). [ఇత్యవిద్యావిషయే పరోక్తస్య దూషణమ్].

౧౨౦. † ఆశ్రయానుపపత్తి, తిరోధానానుపపత్తి, స్వరూపానుపపత్త్య నిర్వచనీయత్వానుపపత్తి, ప్రమాణానుపపత్తి, నివర్తకానుపపత్తి, నివృత్త్యనుపపత్తిభిర్దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ (సాహీతి) కిమాశ్రిత్య - నకించిదపీత్యర్థః. † కింజీవమాశ్రిత్య । ఉత బ్రహ్మేతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ (నతావదితి) జీవే సిద్ధే అవిద్యాసిద్ధిః । అవిద్యాసిద్ధౌ జీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. జీవాజ్ఞానవాదనిరాసః ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షేపః. † అథ బ్రహ్మాశ్రయపక్షం దూషయతి (నాపీతి) † విరోధిత్వం కథమిత్యత్రాహ (సాహీతి) బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్య తత్ప్రకాశబాధ్యత్వాద్విరోధః. † అత్ర నాథమునిభిరుక్తాన్ శ్లోకానాహ (జ్ఞానరూపమితి) స్వప్రకాశత్వం వివక్షితమ్. † జ్ఞాననివర్త్యత్వే హేతుమాహ (మృషాత్మకమితి) † నహి స్వరూపజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి । అపితు ప్రమాణజ్ఞానమేవేతి పక్షమనూద్య దూషయతి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్ - స్వరూపానతిరిక్తప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. నహి శుక్లభాస్వరద్రవ్యే గృహీతే ఆప్తవాక్యాదిభిః శుక్లభాస్వరం ద్రవ్యమిత్యేతావతి శతశః ప్రతిపన్నేపి భ్రమనివృత్తిః. † దూషణాంతరంచాహ (జ్ఞానమితి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) † ఏషు శ్లోకేషు ప్రథమశ్లోకస్యార్థః పూర్వం జ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యస్తేన భాష్యేణోక్తః. † ద్వితీయశ్లోకంవ్యాచష్టే (జ్ఞానస్వరూపమితి) బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వేసతి - స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వేసతీత్యర్థః. విశేషానవగమాత్ - విషయవైషమ్యాభావాదిత్యర్థః. కథం విశేషానవగమః । ప్రమాణజన్యత్వం విశేషోస్తీతిచేత్కిం తేన । విషయవైషమ్యంహి నవిద్యతే. కింస్వరూపభూతజ్ఞానాన్నివర్తకజ్ఞానస్య విషయవైషమ్యమస్తివా । నవా । అస్తిచేత్సవిశేషత్వమ్ । నోచేత్స్వరూపమేవ నివర్తకం స్యాత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానమనివర్తకం వాస్యాత్ । పురోవస్థితభాస్వరవస్తువిషయజ్ఞానవత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానత్వం ననివర్తకత్వే ప్రయోజకమ్. ఇదం శుక్లభాస్వరద్రవ్యమితి వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావాత్. తస్మాద్భ్రమసహకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వం నివర్తకత్వే ప్రయోజకమ్. † నను—విషయవైషమ్యాభావేపి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమావిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమవిరోధిత్వంచ దృష్టమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోః. అయమేకో దేవదత్త ఇత్యభిజ్ఞాయా ఐక్యవిషయత్వేపి పూర్వదృష్టాదయమన్య ఇతి పురుషద్విత్వభ్రమో దృష్టః. ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్తు సోయమేకో దేవదత్త ఇతి దేవదత్తైక్యవిషయత్వేపి ద్విత్వవిరోధిత్వం దృష్టమితి విషయవైషమ్యాభావేపి ప్రమాణజ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వభావోస్తీతిచేత్ - సచ స్వరూపానతిరిక్త ఇతి దర్శయితుం స్వభావశబ్దః. అనేనాభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోరపి విషయవైషమ్యముక్తం భవతి । అభిజ్ఞాయామేకస్య ధర్మిణ ఏకదేశ కాలసంబన్ధిత్వం ప్రతిపన్నమ్ । నతు కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వమ్ । తత్తు ప్రత్యభిజ్ఞాయాం ప్రతిపన్నమ్. ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వప్రతీతిర్నద్విత్వవిరోధినీ. ఏకస్య ధర్మిణః కాలద్వయ దేశద్వయ సంబన్ధిత్వం హ్యైక్యమ్ । తత్తు ద్విత్వవిరోధీతి తత్ప్రతిపత్తిర్ద్విత్వభ్రమం నివర్తయతి. అతస్తత్రాపి విషయవైషమ్యమస్తీతి ఫలితమ్. † అథ తృతీయశ్లోకార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానమాహ (కించేతి) † ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తకత్వవ్యాపకమ్. అతోఽధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వమ్. అధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్త్యాదివద్బ్రహ్మస్వరూపం

౧॥ నాథమునిభిరుక్తా ఇమే శ్లోకాః.

జ్ఞానమస్తి. అతో జ్ఞానమజ్ఞానవిరోధిచేత్స్వయమేవ విరోధి భవతీతి నాస్యా బ్రహ్మాశ్రయత్వసంభవః. † శుక్త్యాదయస్తు స్వయాథాత్మ్యప్రకాశే స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానావిరోధిన స్తన్నివర్తనేచ జ్ఞానాంతరమపేక్షన్తే। బ్రహ్మతు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ. తతఏవ నివర్తకాన్తరంచ నాపేక్షతే। †అథోచ్యేత- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. † న - ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి। ఉత † ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయమ్. నతావత్ బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి † అతద్విషయత్వాత్ । † జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వేనహి విరోధః. † ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేన విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ। † బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానంనామ తస్య సద్వితీయత్వమేవ । తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తమ్ । † స్వరూపంతు స్వానుభవసిద్ధమితిచేత్. † న - బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చ నస్యాతామ్. † అద్వితీయత్వం ధర్మఇతిచేత్. † న- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభావ్యధర్మవిరహస్య భవతైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. † అతో జ్ఞాన[స్వ]రూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్.

౧౨౧. † కించ—అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశఏవోక్తస్స్యాత్. ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశోవా। ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేనప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశఏవ.

నభ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షతఇతి శఙ్కాయామాహ (శుక్త్యాదయస్త్వితి) అధిష్ఠానత్వస్య జ్ఞానాన్తరవిషయత్వం వ్యాపకమ్. అతో వ్యాపకనివృత్త్యాఽధిష్ఠానత్వనివృత్తిః।అధిష్ఠానత్వాదేవ బ్రహ్మ-స్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరమపేక్షేత. నైవం జడత్వాదేవహి శుక్త్యాదేః స్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా । నాధిష్ఠానత్వాత్. అతోఽధిష్ఠానత్వం సోపాధికమ్. అత్ర త్వజడత్వాత్స్వరూపస్ఫురణే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా నాస్తీతిచేత్. తర్హి జడత్వాదేవ భ్రమనివృత్తౌ శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాన్తరాపేక్షా । నాధిష్ఠానత్వాత్ । అతస్తత్సోపాధికమ్. తస్మాదజడేతు ప్రమాణాన్తరాపేక్షా భ్రమనివృత్తౌచ నస్యాదిత్యభిప్రాయః. శుక్త్యాదయస్త్విత్యత్ర - తుశబ్దో బ్రహ్మణః శుక్త్యాదివ్యావృత్తిపరః. ద్వయీహ్యాద్వైతినాం గతిః । బ్రహ్మవిషయప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివృత్తకమ్। ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితిచ. తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః. అథ ద్వితీయపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) † దూషయితి (నేత్యాదినా) † (ఇదమితి) † [ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానేతి] నను—కథంప్రపఞ్చసత్యత్వమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే. అజ్ఞానంహి జ్ఞానప్రతిబన్ధకం। నహిప్రపఞ్చసత్యత్వం కస్యచిజ్జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. సత్యమ్—ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవంభూతమ్. ప్రపఞ్చసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విక్షేపరూపాజ్ఞానమితిపరాభ్యుపగమాదేవముక్తమ్. † ప్రథమం శిరోదూషయతి (అతదితి) † కథమతద్విషయత్వాద్బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (జ్ఞానాజ్ఞానయోరితి) విరోధేహి నివృత్తిరిత్యర్థః. † ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ప్రపఞ్చేతి) † ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానేన బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలితత్వమాశఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సద్వితీయత్వం-సద్వితీయత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. నహి సత్తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం భవతి । అపారమార్థ్యాత్. † సద్వితీయత్వవిశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞానే నివృత్తే విశేష్యాంశగోచరమపి జ్ఞానం నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపంత్వితి) † దూషయతి. (నేతి) † అద్వితీయత్వం కిం స్వరూపమ్। ఉత ధర్మ ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం స్వరూపపక్షం దూషయతి (నేతి) † ధర్మపక్షే అపసిద్ధాన్తమాహ (అద్వితీయత్వమితి) † ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి (అతఇతి) విరోధాదేవ - పూర్వోక్తాదేవేత్యర్థః. ఏవమాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా. [ఇత్యవిద్యాదూషణే ఆశ్రయానుపపత్తిః].

౧౨౧. † అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ (కించేతి) నను—భవత్పక్షేపి క్షేత్రజ్ఞానాం నిత్యం స్ఫురణమస్తి. తథాపి తేషాం స్వరూపతిరోధానేన వినా న దేహాత్మభ్రమఇతి తుల్యానుపపత్తిః. సత్యమ్—స్వరూపస్ఫురణమస్త్యేవ నతస్య తిరోధానమభ్యుపగమ్యతే । నచ స్వరూపస్ఫురణం భ్రమవిరోధి । కింతు నిత్యత్వాణుత్వనిరవయవత్వాదీన్యేవ భ్రమవిరోధీని. తాన్యాగమగమ్యాని. తేషాం తిరోధిః - తద్విషయజ్ఞానప్రసరాభావరూపస్సంకోచః. అతస్స్వరూపాతిరిక్తాకారాన్తరతిరోధానాభ్యుపగమాన్నాత్మనో నాశప్రసంగః. జ్ఞానస్యాత్మాసాధారణాకారస్య స్ఫురణాద్భ్రమానుపపత్తిరితిచేన్న । తస్యాసాధారణత్వాస్ఫురణాత్. అసాధారణతయా స్ఫురతోహి ధర్మస్య భ్రమవిరోధిత్వం దృష్టమ్ । యథా శుక్తిత్వాదేః. శుక్తిత్వంహి శుక్త్యసాధారణతయా పూర్వం జ్ఞాతం పశ్చాద్భ్రమం నివర్తయతి. నతావజ్జ్ఞానం దేహాతిరిక్తాత్మాసాధారణధర్మత్వేన క్వచిదప్యుపలబ్ధచరమ్ । అతో భ్రమస్సంభవతి. ఆత్మాసాధారణధర్మత్వాదర్శనాదధ్యాసః । అధ్యాసాదసాధారణధర్మత్వాగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయోఽనాదితయా పరిహృతః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య నిత్యత్వం తిరోధానంచ భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే । తదా జ్ఞాననాశప్రసఙ్గఇతిచేన్న. జ్ఞానంహి ద్రవ్యం తస్య స్వరూపాతిరేకేణ సంకోచ

౧.౨.౨ †అపిచ - నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయ మనుభూతిస్స్వాశ్రయదోషవశాదనన్తాశ్రయమనన్త విషయమాత్మాన మనుభవతీత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః। ఉతాపరమార్థభూత ఇతి వివేచనీయమ్। నతావత్పరమార్థః। †అనభ్యుపగమాత్. నాప్యపరమార్థః। †తథాసతిహి ద్రష్టృత్వేనవా దృశ్యత్వేనవా దృశిత్వేనవాభ్యుపగమనీయః। † నతావద్దృశిః। † దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్। † భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తు సాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్ష [సంభవే] ప్రసఙ్గేనాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ † ద్రష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయా దృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. † అథైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యానుభూతిరేవ బ్రహ్మరూపా దోషఇతిచేత్. † బ్రహ్మైవచేద్దోషః। ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవ తన్మూలం స్యాత్। కిం ప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన. బ్రహ్మణో దోషత్వేసతి తస్య నిత్యత్వేనా నిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. † అతో యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమః। నతావద్భ్రాన్తిరుపపాదితాభవతి.

వికాసాత్మకమవస్థాద్వయ మభ్యుపేతమ్. అతస్తత్తిరోధానం - కర్మణా తత్సంకోచః. తన్నివృత్తిస్తు ప్రసరః-స ఏవ ప్రకాశస్సచానిత్యః. తస్యానిత్యత్వేపి నిత్యస్య జ్ఞానద్రవ్యస్య స్వప్రకాశత్వవాదః స్వప్రకాశనరూపప్రసరణార్హత్వనిబన్ధనః. అతోఽనస్థాద్వయస్యాగమాపాయిత్వాద్ద్రవ్యం నిత్యమేవ. అస్మదవస్థాస్థానీయోహి భవతః ప్రకాశః। సఏవ స్వరూపమ్. తస్మాత్తిరోధానం తన్నివృత్తిరేవ. ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. అతఃస్వరూపాతిరేకిప్రకాశతిరోధానాఖ్యావస్థాద్వయానభ్యుపగమాత్స్వరూపనాశఏవ తిరోధానం స్యాదిత్యర్థః. [ఇతితిరోధానానుపపత్తిః].

౧.౨.౨. †అథస్వరూపానుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) జ్ఞాతృత్వాదీనామపరమార్థతయాహి దోషాన్తరాపేక్షా। తద్వదిహాపీతి దృష్టాన్తతయా వక్ష్యమాణానవస్థోపయోగిత్వేన నిర్విషయేత్యాది పరిపాటీప్రకటనం కృతమ్. యద్వా—విషయాశ్రయభేదానామసత్త్వప్రతిభాసయోరుక్తిర్దోషకల్పనాకారణత్వేన కృతా. †(అనభ్యుపగమాదితి) పరమార్థత్వేహ్యద్వైతహానిప్రసఙ్గ ఇతిభావః. †అపరమార్థపక్షం దూషయితుం కోటిత్రయమేవ సంభావితమిత్యాహ (తథాసతీతి) అపరమార్థత్వాన్మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి దూషణం కోటిత్రయస్యాపి సాధారణమ్. †దృశిత్వపక్షేఽధికం దూషణ మస్తీతి దర్శయతి (నతావదితి) †కిమనవచ్ఛిన్నాదృశిః। ఉతావచ్ఛిన్నాదృశేరనవచ్ఛిన్నత్వే । కిం స్వరూపాతిరిక్తా। ఉత స్వరూపమేవేతి. వికల్పమభిప్రేత్యానవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపవ్యతిరిక్తపక్షం దూషయతి (దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాదితి) అనవచ్ఛిన్నదృశిద్వయానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. †అనవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపదృశిపక్షం దూషయతి (భ్రమేతి) అవచ్ఛిన్నదృశిదూషణత్వేన వక్ష్యమాణానవస్థా అనవచ్ఛిన్నపక్షేపి సమానా। అత్రాధికదూషణద్వయసద్భావాత్సైవోక్తా. †అవచ్ఛిన్నదృశిత్వేన ద్రష్టృత్వేన దృశ్యత్వేన చాభ్యుపగమం దూషయతి (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి) కాల్పనికత్వేన - అపరమార్థత్వేనేత్యర్థః. దోషాన్తరాపేక్షాహేతురిదం కాల్పనికత్వమ్. అవచ్ఛిన్నదృశిపక్షేపి స్వరూపతద్వ్యతిరిక్తవికల్పే స్వరూపపక్షేపి తుల్యమనభ్యుపగమరూపదూషణమ్. బ్రహ్మస్వరూపస్యావచ్ఛిన్నత్వాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాత్, అతోఽవచ్ఛిన్నపక్షే నవికల్పితమ్. స్వరూపాతిరిక్తపక్షేఽనవస్థోక్తా. †(అథైతదితి) అపరమార్థత్వేఽనవస్థా। పరమార్థత్వేఽద్వైతహానిరిత్యేతద్దోషపరిజిహీర్షయేత్యర్థః. అనుభూతేరేవ దోషత్వాన్నాద్వైతహానిః। తస్యాః పారమార్థ్యాన్నానవస్థేతిచ భావః. †ఏతద్దూషయతి (బ్రహ్మైవేతి) అపారమార్థ్యాద్దోషాన్తరసాపేక్షత్వసామ్యమభిప్రేత్య ప్రపఞ్చతుల్యశబ్ద ఉక్తః. అతః - ప్రతిశిరోభిహితైర్దూషణైరిత్యర్థః. అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ పరిహారాయ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వమ్। అనవస్థాపరిహారాయ పారమార్థికత్వమ్. పరైరనవస్థా త్రిధా పరిహృతా। జీవాజ్ఞానవాదినా బీజాఙ్కురన్యాయాత్ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహృతా। అవిద్యయా జీవః। జీవాదవిద్యేతిహితన్మతమ్. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా స్వరూపానాదిత్వేన పరిహృతా. ఉభాభ్యాంచ దుర్ఘటత్వేన పరిహృతా. దుర్ఘటత్వమవిద్యాయా భూషణం నతు దూషణమితి. పరమార్థస్యహ్యుపపత్త్యపేక్షా - ప్రాసాదనిగరణాదిష్వల్పాస్యేన విపులప్రాసాద నిగరణమనుపపన్నమితి యుక్తిర్నప్రవర్తతే. అతఉపపత్తినిరపేక్షత్వమపారమార్థ్యసాధకమ్. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వేన। దోషాన్తరనైరపేక్ష్యాచ్చ నానవస్థేతి. అత్రోచ్యతే—ప్రవాహానాదిత్వం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినైవ దత్తోత్తరమ్. జీవనిత్యత్వశ్రుతిభిరకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిరూపప్రత్యర్థాపత్త్యాచ ఆమోక్షాజ్జీవస్య స్థాయిత్వమిష్టం హీయేతేతి. అపారమార్థ్యే స్వరూపానాదిత్వమపి నానవస్థాపరిహారః। తథాసతి మాధ్యమికపక్షవిజయప్రసఙ్గాత్. తత్రాధిష్ఠానస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వే తస్యాః భ్రాన్తేరధిష్ఠానాన్తరాపేక్షాస్యాత్। తస్యాపి భ్రాన్తిసిద్ధత్వేఽనవస్థా స్యాదిత్యనవస్థయా హ్యధిష్ఠానపారమార్థ్యం సాధితమ్. మాధ్యమికేన అపరమార్థాధిష్ఠానస్య స్వరూపానాదిత్వే స్వీకృతేఽనవస్థా పరిహృతేత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యమేవ స్యాత్. కించ—స్వరూపానాదిత్వేపి మూలదోషాపేక్షాస్త్యేవ। జీవస్యానాదిత్వేప్యవిద్యాపరికల్పితత్వస్య భవద్భిరంగీకృతత్వాత్. దుర్ఘటత్వంచానుపపన్నమ్। దుర్ఘటత్వంనామోపపత్తినిరపేక్షత్వమ్. తదపారమార్థ్యసాధకంచేదపరమార్థస్య ప్రపఞ్చస్య దుర్ఘటత్వేనోపపత్తినిరపేక్షత్వాన్మూలదోషాపేక్షాచ నస్యాత్. నివర్తకజ్ఞానే సత్యపి సావతిష్ఠేత. విరోధాన్నతిష్ఠతీతిచేత్। తర్హ్యుపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యాస్యాదితి. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరితి ద్వివిధోపపత్తిః

౧-౨౩. †అనిర్వచనీయత్వంచ కిమభిప్రేతమ్। సదసద్విలక్షణత్వమితి చేత్। తథావిధస్య వస్తునః ప్రమాణశూన్యత్వేన అనిర్వచనీయతైవ స్యాత్। † ఏతదుక్తం భవతి—సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యమ్. సర్వా చ ప్రతీతిస్సదసదాకారా. సదసదాకారాయాస్తు ప్రతీతేస్సదసద్విలక్షణం విషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే † సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి.

త్రితి దుర్ఘటత్వం నామ పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వమ్। అపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్హి దోషాపేక్షా। అతః ప్రపఞ్చస్య మూలదోషపరికల్పనం యుక్తమితి చేత్. తర్హ్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరూపదోషాపేక్షా అపరమార్థభూతదోషస్యాపి స్యాత్। తతోఽనవస్థా తదవస్థైవ. దుర్ఘటత్వమనవస్థాపరిహారశ్చేత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽప్యనవస్థా పరిహృతా స్యాత్. తత్రాపారమార్థ్యప్రయుక్తోపపత్తిరవర్జనీయేత్యధిష్ఠానాపేక్షా స్యాదేవేత్యనవస్థితిరితి న వక్తవ్యమ్. తదత్ర దోషేఽపి తుల్యమిత్యనవస్థా దుష్పరిహారా. ప్రవాహానాదిత్వపక్షేఽప్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽప్యనవస్థా సుపరిహారా. పితృపుత్రాదిపరమ్పరాణామధిష్ఠానపరమ్పరానాదిత్వాభ్యుపగమాత్. జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా యద్దుర్ఘటత్వే దూషణముక్తమ్। తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదేఽపి తుల్యమ్. యథా—అవిద్యాయా దుర్ఘటత్వం చేన్ముక్తౌ పరబ్రహ్మ చాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ అశుద్ధరూపాఽవిద్యా విరోధాన్నాశ్రయతీతి చేత్. తర్హ్యనుపపత్తిమత్యవిద్యా. తస్మాదుక్తాన్యోన్యాశ్రయణాదిదూషణాన్యాపతేయురితి హ్యుక్తమ్. తత్త్వాపి తుల్యమ్। మోక్షేఽపి బ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా। న హి బాధకజ్ఞానే సతి అపరమార్థభూతా అవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్। బాధకసన్నిధౌ న బాధ్యసిద్ధిరిత్యేవంరూపోపపత్తిమత్త్వేఽప్యవిద్యాత్వస్మదుక్తాన్యనవస్థాది దూషణాన్యాపతేయురితి హి వక్తుం శక్యతే. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానమపి తథా స్యాత్. పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వమితి చేత్। పరం ప్రతి దోషత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వమ్। తదేవ నాస్తీతి తుల్యం స్యాత్. అధిష్ఠానారోప్యయోర్భేదో దృష్టః. తత్రాధిష్ఠానస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరైక్యప్రసంగ ఇతి చేత్. దోషతత్కార్యయోరపి తిమిరచన్ద్రద్విత్వయోర్భేదో దృష్టః। దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే దోషాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి తుల్యమితి. ఏతదభిప్రాయేణ యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమో న తావదవ్యాప్తిర్నిరుపపాదితా భవతీత్యుక్తమ్. యథోక్తమాచార్యపాదైః ※ స్వరూపానాదిత్వే స్వపరఘటనే దుర్ఘటనతా ప్రవాహానాదిత్వం పునరితి నత్రాసో హి గతయః। అసత్యావిద్యాయా గదితుమనవస్థా పరిహృతా మతాస్త్వేతా, స్తుల్యాస్స్యుర్ఘటమసదధిష్ఠానసరణావితి. [ఇతిస్వరూపానుపపత్తిః].

౧-౨౩. † అథానిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ (అనిర్వచనీయత్వంచేతి) † అనిర్వచనీయతా - విద్వత్సన్నిధౌ దురుపపాదత్వమ్. † కథం ప్రమాణశూన్యత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) † (సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి) సదసద్విలక్షణమితి యా ప్రతీతిస్తత్రాపి సదసదేవ విషయస్స్యాదిత్యర్థః. ప్రతీత్యనుగుణం హి నీలపీతాదివ్యవస్థాప్యతే. తస్మాత్సదసదాకారాయాః ప్రతీతేస్సదసదాకార ఏవ విషయః. న సదసద్విలక్షణః. యథా ఖ్యాతివివేకే ※ నహ్యన్యదవభాస్యమన్యో విషయః। అవభాసవ్యవస్థాప్యత్వాద్విషయస్యేతి. ఏకస్య విషయస్య సదసదాకారత్వమనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాదితి చేత్। సదసద్విలక్షణత్వంచ వ్యాప్తివిరోధాదనుపపన్నం। సతోఽసద్విలక్షణత్వమసతస్సద్విలక్షణత్వంచ హి దృష్టం నత్వేకస్య ఉభయవైలక్షణ్యం దృష్టమితి వ్యాప్తివిరోధః. అయం విశేషః—సదసద్విలక్షణత్వం క్వచిదపి న దృష్టమ్, సదసదాత్మకత్వం దృష్టమితి. యథా సంవిత్సిద్ధౌ ※ నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ నసదిత్యపి యన్నతత్। ప్రతీతేరేవ సత్కిం న బాధాన్నాసత్కుతో జగదితి. అర్థస్థితౌ - సత్త్వమసత్త్వం వా స్యాన్న తద్విలక్షణత్వం సతో ఘటాదేస్సదసద్విలక్షణత్వం దృష్టమితి చేన్న. తథాసతి బ్రహ్మణోఽపి సదసద్విలక్షణత్వప్రసఙ్గాత్। అన్యతరత్వసహం సదసద్విలక్షణత్వమిష్టమేవేతి చేత్తుల్యమ్. ఈదృశం సదసద్వైలక్షణ్యం వదతా శబ్దాన్తరేణ సత్త్వమేవాఙ్గీకృతం భవతి. అతస్త్వదభిమతం సదసద్విలక్షణత్వం విరోధాదపాస్తమ్. అస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం సత్త్వం నాస్తీతి ధీవిషయత్వం బాధితత్వమిత్యేకస్యైవ సత్త్వాసత్త్వవిరోధస్సదసద్విలక్షణత్వకల్పకశ్చేత్. సర్వత్ర పూర్వపక్ష సిద్ధాన్తప్రతీత్యోః పరస్పరవిరుద్ధాకారవిషయత్వాదుభయాకారవిలక్షణ ఏవార్థస్స్యాదితి సిద్ధాన్తసమర్థనవైయర్థ్యం స్యాత్. తతశ్చ భేదస్సునిరూప ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య దుర్నిరూప ఇతి త్వయా సిద్ధాన్తితే ప్రతీతిద్వయవిరోధాత్సునిరూపదుర్నిరూపవిలక్షణస్స్యాత్. ఏవం సంవిత్సత్యత్వమిథ్యాత్వ జడత్వాజడత్వ నిత్యత్వానిత్యత్వాది వాదేషు పూర్వపక్షితసిద్ధాన్తితాకారవిలక్షణత్వం సంవిదస్స్యాత్. తచ్చానభిమతమ్. అతః పరస్పరవిరుద్ధాకారప్రతీత్యోః ప్రతిపన్నాకారవైలక్షణ్యకల్పకత్వం వ్యాప్తివిరుద్ధమితి న సదసద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః. తర్హి ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్తేః కః పరిహార ఉక్త ఇతి చేదన్యథైవోపపత్తిరుక్తా భవతి. సత్త్వే సత్యన్యథాఖ్యాత్యాదిభిస్తత్తద్వాద్యభిమతైరేవ ఖ్యాతిబాధోపపత్తేః. సతః కథం బాధః. అన్యత్ర ఖ్యాతత్వాత్. నన్వన్యత్ర సచ్చేన్న బాధః। న సచ్చేదసత్ఖ్యాతిప్రసంగ ఇతి చేన్న. అన్యత్ర సత్త్వాత్। అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం హ్యన్యథా ఖ్యాతత్వమ్. అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతిర్దోషవశాత్. దోషస్యాన్యత్ర ఖ్యాతిహేతుత్వం న దృష్టమితి చేత్। దోషస్యానిర్వచనీ[యతా]యా) వభాసహేతుత్వంచ న క్వచిద్విమతిపదాదన్యత్ర దృష్టమితి తుల్యమ్. మిథోవిరుద్ధప్రతిపన్నాకారద్వయవైలక్షణ్యమేకస్యావిరుద్ధమిత్యేతత్తావదధికమ్. అఖ్యాతిపక్షే సత్త్వే సతి భేదాగ్రహేణ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. సత ఏవాగృహీతభేదతయా ఖ్యాతిః। భేదగ్రహాచ్చ బాధః. బాధ్యత్వంచ ప్రవృత్తేః. యథార్థఖ్యాతిపక్షే తు— శుక్తిరజతస్యాపాన్నర్థాదౌ సత్త్వాత్। ప్రాచుర్యాభావాస్థిరత్వతదేకానుభావ్య[త్వ]త్వా)గ్రహాచ్చ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః। పురోవర్తిని సత ఏవ రజతస్య ఖ్యాతిః, శుక్తిప్రాచుర్యగ్రహాద్బాధః। తేన ప్రవృత్తిర్బాధ్యా। తద్బాధశ్చ ప్రవృత్త్యనుత్పత్తిః. అలాతచక్రాదావఖ్యాతిపక్షఇవ తదుపపత్తిః. అతోఽన్యథైవోపపత్తిస్సిద్ధేత్యనిర్వచనీయత్వకల్పనమయుక్తమ్. [ఇత్యవిద్యాగ్రన్థే అనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిః].

౧-౨౮. † అథస్యాత్ —వస్తుస్వరూపతిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూపవివిధాధ్యాసోపాదానంసదసదనిర్వచనీయమవిద్యాఽజ్ఞానాదిపదవాచ్యం † వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కించిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రతీయతే. †తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చ †వికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి †తేనైవ †తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోఽధ్యాసః. తస్యైవావస్థావిశేషేణాధ్యాసరూపే జగతి జ్ఞానబాధ్యసర్పరజతాదివస్తుతజ్జ్ఞానరూపాధ్యాసోపి జాయతే. † కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్య తదుపాదానత్వంచ మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణం భవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే. †కారణాజ్ఞానవిషయం ప్రత్యక్షం తావదహమజ్ఞో మామన్యంచ నజానామీత్యపరోక్షావభాసః. † అయంతు నజ్ఞానప్రాగభావవిషయః। సహిషష్ఠప్రమాణగోచరః। † అయంతు అహం సుఖీతివదపరోక్షః. † అభావస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేప్యయమనుభవో నాత్మజ్ఞానాభావవిషయః. † అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్ । అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ॥ † ఏతదుక్తంభవతి । † అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవే అహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయా జ్ఞానస్యచ ప్రతియోగితయాఽవగతిరస్తివా।

౧-౨౮. † ఏవమాశ్రయతిరోధానస్వరూపానిర్వచనీయత్వానుపపత్తయ ఉక్తాః। అథ నహిదృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తర్కేణ బాధో నయుక్తఇత్యభిప్రాయవతా పరేణ ప్రమాణప్రతిజ్ఞా శఙ్క్యతే (అథస్యాదితి) †పూర్వదూషితాకారాన్ సాధయితుమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) అనేన తిరోధానముక్తమ్. ఆన్తరబాహ్యేతి స్వరూపముక్తమ్. అధ్యాసోపాదానత్వేనహి మిథ్యాత్వం ఫలితమ్. సదసదిత్యనిర్వచనీయత్వముక్తమ్. శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానార్థం అవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యమిత్యుక్తమ్. † సిద్ధాన్తినా దూషయిష్యమాణమాకారాన్తరమపి సాధ్యత్వేనాహ (వస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞానేతి) తదుపహితేత్యాశ్రయశ్చ. ఆన్తరాధ్యాసగికః। బాహ్యగికః। కథంచావిద్యోపాదానత్వే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమిత్యత్రాహ (తదుపహితేత్యాదినా) నిష్కృష్టబ్రహ్మణఉపాదానత్వానుపపత్తింసూచయతి (అవికారేస్వప్రకాశేత్యాదినా) అవికారత్వాత్। స్వప్రకాశత్వాత్ । ప్రత్యక్త్వాచ్చ వికారాస్పదజడపరాగ్రూపపరిణామో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. † స్వప్రకాశస్య కథమధ్యాససంభవఇత్యత్రాహ (తిరోహితస్వరూపఇతి) † తిరోధాయకం కిమిత్యత్రాహ (తేనైవేతి) తేనైవ-అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః. అహఙ్కారోఽజ్ఞానంచాన్తరాధ్యాసః। జ్ఞేయం బాహ్యాధ్యాసః. అధ్యాసరూపే - అధ్యస్తరూపే. కర్మణిఘఞ్. తస్యైవ - దోషస్యైవ. అవస్థావిశేషేణ - కాదాచిత్కావస్థావిశేషేణ రజ్జుసర్పాద్యధ్యాసః. † ఏవంనిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా దోషస్యోపాదానత్వే ఉపపత్తిమాహ (కృత్స్నస్యేతి) సువర్ణజాతీయస్య భూషణస్య స్వర్ణమేవ హ్యుపాదానం దృష్టమ్ । తద్వదితిభావః. హేతుబలాత్ - కార్యకారణయోస్సజాతీయత్వదర్శనలక్షణాత్. † అథ ప్రత్యక్షమాహ (కారణేతి) అహమజ్ఞ ఇత్యస్య వివరణం మామన్యంచ నజానామీతి. అహమజ్ఞ ఇత్యజ్ఞానస్వరూపకీర్తనమ్. తస్య మామన్యంచ నజానామీతి ఆచ్ఛాదనరూపకార్యకథనం కారణాజ్ఞానశబ్దేన కార్యరూపాజ్ఞానవ్యావృత్తిః. తస్మాత్సౌషుప్తికమజ్ఞానం వివక్షితమ్. జాగరితాద్యవస్థాయాం ఘటాద్యవచ్ఛిన్నమజ్ఞానం ప్రతీయతే సవికల్పకప్రత్యక్షేణ। సుషుప్తౌత్వనవచ్ఛిన్న కారణాజ్ఞానప్రతీతిరితి తత్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తమ్. జాగరితా [ద్య] వస్థాయామేవ అజ్ఞానానుభవోఽయమితి సంప్రదాయః । అన్యంచ నజానామీత్యుక్తేః । నహిస్వాపేఽన్యపరామర్శః. నజానామీత్యాచ్ఛాదకతయా ప్రతీయమానస్యాజ్ఞానస్య కారణత్వాత్కారణాజ్ఞానవిషయమిత్యుక్తమ్. అపరోక్షావభాసఇతి పరోక్షరూపానుమానాది ప్రమాణవ్యావృత్త్యర్థముక్తమ్. † జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వమాశంక్యపరిహరతి (అయంత్వితి) † భవత్వయమపి షష్ఠప్రమాణవిషయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (అయంత్వితి) పరోక్షప్రమాణాని ప్రత్యక్షవ్యతిరిక్తాని । తస్మాత్ పరోక్షప్రమాణవిషయః ప్రాగభావో నాపరోక్షప్రమాణవిషయభూతమజ్ఞానం భవితుమర్హతీత్యర్థః. † భావగ్రాహి ప్రమాణేన అభావస్య వేద్యత్వేపి దూషణమాహ (అభావస్యేతి) † హేతుమాహ (అనుభవేతి) అభావస్యానుభవవేళాయాం జ్ఞానం విద్యతే, నవా। విద్యతేచేత్ గ్రాహ్యభావాన్నాభావప్రతీతిః । నచేత్ గ్రాహకాభావాన్న తదభావప్రతీతి రిత్యర్థః. † భావాభావయోరేకవిషయత్వేహి విరోధః. అత్ర విరోధో నాస్తి - అభావవిషయకజ్ఞానస్య విద్యమానస్యగ్రాహకత్వాత్. ఇతరవిషయజ్ఞానస్యాభావప్రతియోగిత్వే నావిద్యమానత్వా దితి శఙ్కాం పరిహరన్ అనుభవవేళాయాం జ్ఞానస్య విద్యమానత్వమ్ । అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తిమ్ । భావరూపత్వే విరోధాభావంచ వివృణోతి (ఏతదుక్తంభవతీతి) † జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రాహ్యత్వే అనిచ్ఛయాపి భావాభావయోరేకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ (అహమితి) జ్ఞానస్యచేతి జ్ఞానశబ్దఆత్మవిషయఘటాదివిషయ జ్ఞానసాధారణః। ఇహ భూతలే ఘటో నాస్తీత్యాదిషు అభావగ్రహణే ప్రతియోగిధర్మిణోర్జ్ఞానాపేక్షా దృష్టా. తస్మాదత్రాప్యభావధర్మితయా ఆత్మనోజ్ఞానమస్తీతి వక్తవ్యమ్ । అభావవ్యతిరిక్తోహ్యాత్మా. అతస్తద్విషయజ్ఞానే సత్యపి అభావవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావ ప్రతియోగీతి వచనం వ్యాహతం స్యాత్. అభావధర్మిప్రతియోగిరూపప్రతితయవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతి చేత్ తదానీమభావప్రతియోగితయా జ్ఞానస్యాపి ప్రతీతిరస్తీతి వక్తవ్యమ్ । ప్రతీయమానం జ్ఞానం స్వవిషయావచ్ఛిన్నం ప్రతీయతఇతి విషయాణామపి ప్రతీతిరస్తి । ఏవమభావప్రతియోగిజ్ఞానా

నహి। అస్తి చేద్విరోధాదేవ నజ్ఞానాభావానుభవసమ్భవః। నోచేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసవ్యపేక్షో జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాం నసంభవతి. † జ్ఞానాభావస్యానుమేయత్వే అభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చేయమనుపపత్తిస్సమానా † అస్యాజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి. † ననుచ—భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే. † మైవమ్.—సాక్షిచైతన్యం నవస్తుయాథాత్మ్యవిషయం। అపితు అజ్ఞానవిషయమ్। † అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః। † నహ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి. నవిరోధః. † నను—చేదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్య విషయో భవతి। సవిషయస్య ప్రమాణాధీనసిద్ధిరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేనాస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే. † నైషదోషః - సర్వమేవవస్తుజాతం జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయావా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతమ్। తత్ర జడత్వేన జ్ఞాతతయా సిధ్యత ఏవ ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా। అజడస్యతు ప్రత్యగ్వస్తునస్స్వయం సిధ్యతో న ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి సదైవాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేన అవభాసో యుజ్యతే. తస్మాత్ † న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే. తదిదం భావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిధ్యతి। † వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం † స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్త † స్వవిషయావరణ † స్వనివర్త్య † స్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకం

వచ్ఛేదకతయా విషయేషు జ్ఞాయమానేషు తద్విషయజ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతిభావః. † అభావస్య ప్రమాణాంతరవిషయత్వే ఉక్తదూషణమతిదిశతి (జ్ఞానాభావస్యేతి) ప్రమాణాంతరాణాం విద్యమానవిషయత్వ నియమాభావేపి విద్యమానతయా దర్శయితుమశక్యమితిభావః. అహమజ్ఞ ఇతి వర్తమానతయాహ్యజ్ఞానం ప్రతీయతే. అస్మిన్పక్షే అధికం దూషణాన్తరం పూర్వముక్తమ్. అపరోక్షస్య పరోక్షరూపప్రమాణవిషయత్వానుపపత్తిరూపమర్థసిద్ధమ్. † భావరూపత్వే ఉక్తదూషణం నాస్తీత్యాహ (అస్యేతి) ధర్మిప్రతియోగివిషయజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానమ్. న తేన భావరూపాజ్ఞానస్య విరోధః. ఘటాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ఘటజ్ఞానేనహి విరుధ్యతే। నతు ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానేన ధర్మిజ్ఞానేనచేత్యర్థః. † వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతఇతి చోదయతి (ననుచేతి) † పరిహరతి (మైవమితి) యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్కృష్టమద్వితీయత్వ లక్షణం స్వరూపంవివక్షితమ్. † ప్రపఞ్చ మిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ (అన్యథేతి) అన్యథాస్వసాక్షిస్వరూప ప్రకాశమాత్రస్యైవ వస్తుయాథాత్మ్యవిషయత్వ ఇత్యర్థః. † అజ్ఞానవిషయత్వమస్తు తతఃకిమిత్యత్రాహ (నహీతి) నహిరజతవిషయజ్ఞానేన రజతం నివర్త్యమిత్యర్థః. † దృశ్యవిశేషణస్య రూపాదేరపి దృశ్యత్వం దృష్టమ్। దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్యాస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాదస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం నవిషయీక్రియతఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి (ననుచేదమితి) విషయవిశేషః - అవచ్ఛేదకవిశేషః। సఇతి సఏవ పరామృశ్యతే. † పరిహరతి (నైషదోషఇతి) అస్మదర్థోపి సర్వశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతః। జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయావా - జ్ఞానాన్తరసాపేక్షం తన్నిరపేక్షంవా. సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం సాక్షిచైతన్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః. అస్మదర్థస్య సాక్షిచైతన్యవిషయత్వమౌపచారికమ్। స్వయం ప్రకాశస్య స్వస్య విషయత్వాయోగాత్. జడస్య స్వయంప్రకాశత్వాయోగాత్ ప్రమాణాధీనసిద్ధిసత్ దృశ్యవిశేషణంభవతి। అస్మదర్థస్తు స్వయంప్రకాశతయా స్వయమేవసిధ్యన్ అజ్ఞానావచ్ఛేదక ఇత్యర్థః. దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యమితి చోద్యమ్। తజ్జడత్వప్రయుక్తమితి సోపాధికమితి పరిహారః. తస్మాత్-అభావరూపత్వపక్షే ఉక్తవిరోధాద్భావరూపత్వపక్షే తదభావాచ్చేత్యర్థః. † (న్యాయోపబృంహితేనేతి) పక్షద్వయేపి విరోధ తదభావరూపన్యాయానుగృహీతేనేత్యర్థః. † ఏవంప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగృహీతేన అజ్ఞానస్యభావరూపత్వం నజానామీత్యనేనాత్మాశ్రయత్వంచసిద్ధమ్। శాస్త్రేష్వజ్ఞానశబ్ద వాచ్యతయా పరాభిమతకర్మవ్యావృత్తిః ప్రత్యక్షతయా సిద్ధా। అస్యచ శాస్త్రేష్వజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞానవిరోధిత్వాదహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నతయాచ సిద్ధమ్. అథ స్వవిషయావరణత్వ స్వనివర్త్యత్వాభ్యాం సహోపపాదితాకారవిశిష్టంచాజ్ఞానమనుమానేనాపి సాధ్యతే (వివాదాధ్యాసితమిత్యాదినా) జ్ఞానమిత్యుక్తే బ్రహ్మస్వరూపస్య వస్త్వన్తరపూర్వకత్వాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. తథాపి ధారావాహికజ్ఞానే ఉత్తరోత్తరవిజ్ఞానానాం సిసాధయిషితవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వివాదాధ్యాసితమిత్యుక్తమ్, తజ్జ్ఞానం కిమిత్యపేక్షాయాం వ్యక్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. అయంధర్మీదర్శితః. † అథ సాధ్యధర్మమాహ (స్వప్రాగభావేత్యాదినా) † వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే ఘటాదిస్వవిషయపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) స్వాశ్రయగతేత్యుక్తే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యం స్యాత్। నహి తమో దీపగతమ్। అతఃస్వదేశగతేత్యుక్తిః. † ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) నను—కథంస్వనివర్త్యశబ్దేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః। జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టం జ్ఞానోత్పత్త్యాహి నశ్యతి. నైవమ్—సర్వేషాం ధర్మాధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్. జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్తధర్మాదీనాం పూర్వక్షణే స్వదేశే విద్యమానత్వాచ్చ. యద్వా—స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః। నహి సంస్కారో జ్ఞానేన నివర్త్యః. † భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) ప్రాగభావస్యైవం విధత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావ

†అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ । †అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్నప్రదీపప్రభావదితి.

౧-౨౫. †ఆలోకాభావమాత్రం వా రూపదర్శనాభావమాత్రం వా †తమో నద్ర[వ్యం]వ్యాన్తరం) తత్కథం భావరూపాజ్ఞానసాధనే నిదర్శనతయోపన్యస్యత ఇతిచేత్. †ఉచ్యతే—బహుళత్వవిరళత్వాద్యవస్థాయోగేన రూపవత్తయా చోపలబ్ధేర్ద్రవ్యాన్తరమేవ తమ † ఇతి నిరవద్యమితి.

౧-౨౬. †అత్రోచ్యతే—అహమజ్ఞో మామన్యంచ నజానామీత్యత్రోపపత్తిసహితేన కేవలేనచ ప్రత్యక్షేణ

వ్యతిరిక్తేతి) ఇయం ప్రతిలోమవ్యావృత్తిః. †వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) †ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) †కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) వేద్యగతవిత్త్యభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) ప్రమాణజ్ఞానేనాజ్ఞానే నిరస్తే వేద్యగతచైతన్య మభివ్యక్తం భవతీతిహి తత్పరిపాటీ. అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వం నతు తత్ప్రతిబన్ధకత్వమ్. ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః. †హేతుమాహ (అప్రకాశితేతి) సాక్షాద్వా పరంపరయావా అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వం ప్రకాశకత్వమిహ వివక్షితమ్ । సాక్షాద్వా పరంపరయావేత్యుక్తేహి దీపప్రభాయాం జ్ఞానేచ హేత్వనుగమసిద్ధిః. ఇదం రజతమితి జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిపరిహారాయ అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వమిత్యుక్తమ్. †ప్రకాశకత్వాదిత్యుక్తే ధారావాహికజ్ఞానే ఉత్తరోత్తరజ్ఞానానాం ప్రకాశకత్వేపి సిసాధయిషితధర్మాభావాద్ధేతోరనైకాంతికత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి) ఇంద్రియేష్వనైకాంతికత్వ వ్యావృత్త్యర్థం భాసమానత్వేసతీతి హేతుర్విశేష్యతఇతి మంతవ్యమ్. †దృష్టాన్తమాహ (అన్ధకార ఇతి) ప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తే ఉత్తరోత్తరప్రభాణామప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాభావాత్సాధన వికలతా స్యాత్. స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్సాధ్యవికలతాచ స్యా దితి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రథమోత్పన్నప్రదీప ప్రభావదిత్యుక్తమ్.

౧-౨౫. †తథాపి దివాదీపప్రభాయాః తథావిధత్వాదర్శనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థ మన్ధకారఇత్యుక్తమ్. †దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతామాశంక్య పరిహరతి (ఆలోకేత్యాదినా) †ఆలోకేసత్యులూకాదీనా మన్ధకారసంభవాదనుయాయిన మాకారమాహ (రూపదర్శనాభావమాత్రంవేతి) †యద్వా—నిమీలితాక్షస్య తమసి ప్రతిపత్తినిర్వాహార్థమాహ (రూపదర్శనేతి) అత్ర నైయాయికాదిభిరుక్తందూషణమనుసన్ధీయతే । తత్ర ఉత్పాదకజ్ఞాపకానుపపత్త్యా ద్రవ్యాన్తరత్వం దూషితమ్. రూపవత్త్వేపి పరమాణూనామేవఅనుత్పాద్యత్వం । తమసస్తు రూపవత్త్వాత్ బృహత్త్వాచ్చోత్పాద్యత్వం స్యాత్। తత్ర రూపవత్త్వాత్తద్రహితాని వాయ్వాకాశాదీని నోత్పాదకాని భవన్తిస్పర్శరసగన్ధవిరహాన్నాన్యాన్యపి ద్రవ్యాణి । కారణగుణప్రక్రమేణహి కార్యే వైశేషిక గుణారమ్భః. ఇయముత్పత్త్యనుపపత్తిః. ఆలోకానుగృహీతత్వాచ్చక్షుర్న గ్రాహకమ్ । ఆలోకసంనిధావనవస్థానాన్నాస్య గ్రాహ్యత్వం ।రూపవత్త్వప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిరేవ - నిమీలనే నీలప్రతిభానవదితి జ్ఞప్త్యనుపపత్తిః. అత్ర పరిహారో వార్తికకారైరుక్తః ※ తమఃఖలు చలం నీలం పరాపరవిభాగవత్ । ప్రసిద్ధ [ద్రవ్య] ధర్మ) వైధర్మ్యాన్నవభ్యో భేత్తుమర్హతీతిసఏవాత్రోచ్యతే. (ఉచ్యతయిత్యాదినా) తత్రపరాపరశబ్దార్థోబహుళత్వవిరళత్వశబ్దేనోక్తః. ఆదిశబ్దేన చలత్వమ్. రూపవత్తయేతి నీలశబ్దార్థ ఉక్తః. ద్రవ్యాన్తరశబ్దేన దశమద్రవ్యత్వముక్తమ్. నవద్రవ్యస్వీకారోహి తేషాం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యాణామన్యోన్యవైధర్మ్యాత్స్వీక్రియతే । అన్యథాపృథివ్యేవ ద్రవ్యం నాన్యత్ గన్ధవత్త్వాభావాదితి వక్తుం శక్యతే । ఏవం ద్వే ద్రవ్యేఇత్యాది. తచ్చానభిమతమ్ । ద్రవ్యాణాంపరస్పరవైధర్మ్యాత్ । ఏవం నవద్రవ్యవైధర్మ్యాద్దశమమఙ్గీకార్యమితి వార్తికార్థః. నిమీలనే నీలప్రతిభానం బాధితవిషయమ్ । ఇదంత్వబాధితత్వాన్నతథా భవితుమర్హతి. తథాపి రూపోపలబ్ధివేళాయాం అనుపలబ్ధేర్నిమీలనవదపి సంభవతీతి శంకితం ప్రత్యక్షమితిచేత్ [న] ఉలూకాదీనామస్మదాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం రూపానుపలబ్ధ్యా తద్రూపోపలబ్ధేరపి శఙ్కితత్వాపాతాత్. ఉలూకాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం అస్మదాదేః రూపానుపలబ్ధ్యా అస్మదాది రూపోపలబ్ధేరపి శంకితత్వప్రసఙ్గాత్, ఆగమస్వారస్యాచ్చ శఙ్కాయాః నిరస్తత్వాత్ తమసో దశమద్రవ్యత్వ మవసీయతే. ※ తమస్ససర్జ భగవాన్ ※ నాహోన రాత్రిర్నభో నభూమిర్నాసీత్తమోజ్యోతిరభూన్నచాన్యత్ ※ యస్య తేజశ్శరీరమ్ । యస్య తమశ్శరీరమితి సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వాదీనిహిశ్రూయన్తే. ఆలోకనైరపేక్ష్యం యథాజ్ఞాతృవిశేషప్రయుక్తం దృశ్యతే । తథాజ్ఞేయవిశేషప్రయుక్తమపి ఉపపద్యతే. యథాలోకేహి కార్యంప్రతీతం తథాకారణకల్పనాయాం ప్రమాణమ్. నపునఃస్ఫుటావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతిన్యాయాత్ అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్య తమస ఉత్పాదకం కల్ప్యమితి నోత్పాదకానుపపత్తిఃజ్ఞాపకానుపపత్తిర్వా. యథా ※ తమోనామ ద్రవ్యం బహుళవిరళం మేచక [రుచి] చలం) ప్రతీ [మః]తం) కేనాపిక్వచిదపి నబాధశ్చ దదృశే । అతః కల్ప్యే హేతుః ప్రమితిరపి శాబ్దీ విజయతే నిరాలోకం చక్షుః ప్రథయతి హితద్దర్శనవశాత్॥ తమోద్రవ్యమిత్యేవ భాష్యకారమతమ్ । సిద్ధాన్తే తస్యాదూషితత్వాత్ సృజ్యత్వ సంహార్యత్వ శరీరత్వ శ్రవణాచ్చ. స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదాకాశకార్యం తమః । రూపవత్త్వం పఞ్చీకరణాదుపపద్యతే. యద్వా—తేజసః కార్యం తమః । రూపవత్త్వాత్. స్పర్శానుపలమ్భః స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదితి † (ఇతినిరవద్యమితి) ప్రమాణసిద్ధత్వేన తర్కబాధానుపపత్త్యా నిరవద్యమిత్యర్థః.

౧-౨౬. †అథసిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (అత్రోచ్యతఇతి) కేవలేనచ ప్రత్యక్షేణేతి దృష్టాన్తతయోక్తమ్ । ఉపపత్తిదూషణే కృతే కేవల

న భావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే। † యస్తు జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః। స హి భావరూపాజ్ఞానేపి తుల్యః. † విషయత్వేనాశ్రయత్వేన చాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో వా౽ప్రతిపన్నో వా. ప్రతిపన్నశ్చేత్ † తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి. అప్రతిపన్నశ్చేద్వ్యావర్తకాశ్రయ విషయ జ్ఞానశూన్య మజ్ఞానం కథమనుభూయేత.

౧౨౭. † అథ విశదస్వరూపావభాసో౽జ్ఞానవిరోధీ। అవిశదస్వరూపం తు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయవిషయజ్ఞానే సత్యపి నాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి. † హన్త తర్హి జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపవిషయః. † ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం తు అవిశదస్వరూపవిషయమితి న కశ్చిద్విశేషో౽న్యత్రాభినివేశాత్।

ప్రత్యక్షం న సాధకమిత్యర్థః. † జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధః। స భావరూపత్వేపి తుల్యఇత్యాహ (యస్త్వితి) † తుల్యత్వముపపాదయతి (విషయత్వేనేతి) ప్రతిపన్నశబ్దేన భాసనముచ్యతే. † (తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమితి) స్వరూపజ్ఞానమ్ - స్వరూపావభాసః - స్వతోవా ప్రమాణాన్తరేణవా స్వరూపావభాసనివర్త్యమిత్యర్థః. ఇదం రజతమిత్యత్ర ఇదం శుక్లభాస్వరమిత్యేవం రూప ప్రమాణజ్ఞానశతే జాతేపి భ్రమానివృత్తిదర్శనాత్ ప్రమాణజ్ఞానత్వమప్రయోజకమితి సిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమిత్యుక్తమ్. వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమ్ - ఆశ్రయతయా విషయతయాచ వ్యావర్తకః ప్రత్యగర్థః. తదవభాసశూన్యమ్. విషయత్వేనేత్యాదినా భాష్యేణ స్వాత్మవిషయాజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విరోధతుల్యత్వం దర్శితమ్. ఘటాదివిషయాజ్ఞానప్రతీతావపి అజ్ఞానస్య విషయత్వేన వ్యావర్తకతయా ఘటాది ప్రతిపన్నో నవా। ప్రతిపన్నశ్చేద్ఘటస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం ఘటాజ్ఞానం తస్మిన్ ఘటే ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి। ఘటో౽ప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేతేత్యర్థసిద్ధో విరోధో ద్రష్టవ్యః. [ఇతి ప్రమాణానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానసమర్థనమ్].

౧౨౭. † ఏవం పరేణ భావాభావయోర్విరోధే దర్శితే తత్ప్రతిబన్దిత్వేన నివర్త్యనివర్తకవిరోధ ఉక్తః। అథ విశదావిశదవిభాగాదవిరోధం శఙ్కతే (అథేతి) † ప్రత్యగర్థస్య ప్రమాణజ్ఞానేనావభాసో విశదావభాసః. స స్వపక్షేపి తుల్యఇత్యాహ (హన్తతర్హీతి) విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్య స విశదస్వరూపవిషయః। విశదస్వరూపస్య ప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయజ్ఞానద్వారా। జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య చాభావావచ్ఛేదకత్వం ప్రతియోగితయా - విశదస్వరూపజ్ఞానం ప్రాగభావప్రతియోగీతియావత్. † అవిరోధసిద్ధయే విద్యమానజ్ఞానస్య తతో౽ర్థాన్తరత్వమాహ (ఆశ్రయేతి) ఆశ్రయప్రతియోగినో ర్జ్ఞానమాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానమ్. † (అవిశదస్వరూపవిషయమితి) ఆశ్రయజ్ఞానస్యా విశదస్వరూపవిషయత్వమ్ - అవిశదప్రత్యగర్థవిషయత్వమ్. ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వమ్. అభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వమ్. సవిషయం నివర్తకజ్ఞానం అభావప్రతియోగిత్వే నేదానీం జ్ఞానమవలమ్బతే। తత్ర నివర్తకజ్ఞాన విషయస్య ప్రత్యగర్థస్యేదానీమవిశదత్వాన్నివర్తకజ్ఞాన స్యేదానీమ విద్యమానత్వాచ్చ ప్రతియోగినోజ్ఞానస్యావిశదత్వమ్. విద్యమానం హి సాశ్రయం జ్ఞానమపరోక్షావభాసరూపం అతస్తస్యావిశదత్వమవిద్యమానతయా భవతి. ఏవమాశ్రయతయా భాసమానం స్వరూపమవిశదమ్। ప్రతియోగితయా స్మర్యమాణం జ్ఞానమిదానీమవిశదవిషయత్వాదవిద్యమానత్వాచ్చావిశదమితి తదుభయవిషయం జ్ఞానం అవిశదస్వరూపవిషయమ్। తచ్చవిద్యతే - విశదజ్ఞానం త్వవిద్యమానం అభావప్రతియోగీతి న విరోధ ఇత్యర్థః. అయమర్థః—అజ్ఞాననివర్తకాభిమతప్రమాణజ్ఞానాభావస్తావత్త్వయాభ్యుపగన్తవ్యః। అన్యథా ప్రమాణజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానానుభవాసంభవాత్. తతశ్చ త్వదభ్యుపగతః ప్రమాణజ్ఞానాభావ ఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపత్తేర్విషయో భవితుమర్హతీతి నాభావగ్రహణానుపపత్త్యా భావరూపత్వం కల్ప్యమితి. పూర్వపక్షోక్తవిరోధః కథం పరిహృతో భవతీతి చేత్. ఇత్థమ్—తత్రహి యదర్థావచ్ఛిన్నం జ్ఞానమభావప్రతియోగితయోచ్యతే అభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతదర్థప్రతిపత్తౌ సత్యాం తజ్జ్ఞానాభావో౽నుపపన్న ఇతి హి విరోధః. తత్రాయం పరిహారః—అభావప్రతియోగిజ్ఞానం స్మృత్యారూఢం ప్రతిషిధ్యతే। యథా ఘటసాక్షాత్కారో నాస్తీతి నిషేధే ఘటసాక్షాత్కారః స్మర్యతే। స్మర్యమాణస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వనియమాభావాన్నిషేధవేళాయాం స్మర్యమాణస్య నాభావప్రతియోగిత్వవిరోధః। త్వయా౽పి స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వాభావాదజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపత్తావపి స్మృత్యారూఢనివర్తకజ్ఞానం నాజ్ఞానవిరోధీతి వక్తవ్యమ్. తస్మాదాత్మవిషయం ఘటాదివిషయకం చ ప్రమాణజ్ఞానం స్వవిషయేణాత్మనా ఘటాదిభిశ్చ సహ స్మృత్యారూఢమవిశదతయా ప్రతిపన్నమభావప్రతియోగి భవతీత్యుపపన్నతరమితి. అనుభూతస్య హి స్మరణసంభవః, ప్రమాణజ్ఞానం కేనానుభూతమితి చేత్ భవతో వా। నివర్తకజ్ఞానం కేనానుభూతం ఆగమాదితి చేత్ అస్మాకమప్యాత్మసాక్షాత్కారః తద్విధాయకవాక్యావగతః। ఘటాదిసాక్షాత్కారస్తు ప్రత్యక్షాదిషు యేన కేనాప్యనుభూతః. మేరుసాక్షాత్కారః కథం నిషిధ్యతే, స హి న కేనాపి మానేన పూర్వమనుభూతః. ఉచ్యతే—ఇహ అదృష్టచరద్విరదేన పురుషేణ కథమిహ చత్వరే గజో నాస్తీత్యుచ్యతే, సంసర్గాననుభవేపి సంసర్గిణోరనుభవమాత్రేణాన్యత్రాన్యతరనిషేధ ఉపపద్యత ఇతి చేత్. ఏవం తర్హి సుమేరుసాక్షాత్కారసంసర్గాననుభవేపి మేరుసాక్షాత్కారయోః కేనాప్యవగమాత్తత్సంసర్గనిషేధ ఉపపద్యతే. ప్రమాణజ్ఞానానామభావప్రతియోగిత్వాదభావస్య తదానీం గ్రాహకం నాస్తీతి యదుక్తమ్। తత్సర్వప్రమాణజ్ఞానాభావానాం యుగపదనుభవాసంభవాత్,

† భావరూపస్యాజ్ఞానస్యాపి హ్యజ్ఞానమితి సిద్ధ్యతః ప్రాగభావసిద్ధావివ సాపేక్షత్వమస్త్యేవ। † తథాహి అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్తదన్యస్తద్విరోధీవా। త్రయాణామపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షాఽవశ్యాశ్రయణీయా. † యద్యపి తమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్రకాశాపేక్షా నవిద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధిత్వేనాకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశప్రతిపత్త్యపేక్షాస్త్యేవ। † భవదభిమతాజ్ఞానం న కదాచిత్స్వరూపేణ సిద్ధ్యతి। అపిత్వజ్ఞానమిత్యేవ. తథాసతి జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వంసమానమ్। † జ్ఞానప్రాగభావస్తు భవతాప్యభ్యుపగమ్యతే। ప్రతీయతేచేత్యుభయాభ్యుపేతో జ్ఞానప్రాగభావఏవ అహమజ్ఞో మామన్యంచ నజానామీత్యనుభూయతఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్.

కతిపయ మాన జ్ఞానాభావస్య మానాంతరేణ గ్రహణోపపత్తేశ్చ పరిహృతమ్. † ఏవం భావరూపపక్షే విరోధపరిహారసామ్యం దర్శితమ్. నను—విరోధసామ్యం వక్తుమశక్యం అజ్ఞానస్య నఞర్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నతయైవావగంతవ్యత్వే సతిహి నఞర్థప్రతియోగినస్తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేన భాతత్వాత్ విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థజ్ఞానేసతి తన్నివర్త్యాజ్ఞానస్థితివిరోధః। నహి భావరూపస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా। స్వరూపేణైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్. నహి భావరూపస్య ఘటస్య ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (భావరూపస్యేతి) † కథంసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అభావస్య నఞర్థత్వసంభవాత్తదుక్తిః। ప్రమాణజ్ఞానాదన్యత్ ప్రమాణజ్ఞానవిరోధీతివా తత్ప్రతిపత్తిః। తదా తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రత్యగర్థస్య ఘటాదేర్వాజ్ఞానేసతి తన్నివర్త్యమజ్ఞానం నగృహ్యేతేత్యర్థః. † యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేపి తమసః – తత్ప్రతిపత్తౌ నప్రకాశాపేక్షా – తద్వదిహాపీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) † భావరూపమజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) † ముగ్ధోస్మి మూఢోస్మీతి స్వరూపేణ సిద్ధిరితిచేత్ – న। కస్యచిత్పురుషస్య కస్మింశ్చిద్విషయేహి మోహః ※ నవిమలమతిరేతి నాత్మమోహమ్। దిఙ్మోహాలాతచక్రాదిభ్రాన్తయశ్చ కథం పునరిత్యాదిషు విషయాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వేన హి మోహ ఉపలభ్యతే. ముగ్ధోస్మీత్యనేన ఆశ్రయావచ్ఛిన్నత్వం ప్రతీయతే। విషయోప్యర్థవశాత్సిద్ధః. ఇదం దూషణం సంవిత్సిధ్యతివా నవేత్యత్ర ఉక్తయా దిశా ఫలితమ్. తతశ్చ స్వాత్మవిషయమజ్ఞానం విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థప్రతిపత్తిసద్భావహతమ్। ఘటాద్యజ్ఞానంతు విషయభూతఘటాద్యవగమవిరుద్ధమ్. మాయాశబ్దాదిభిః అజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విషయాశ్రయాపేక్షానేతిచేన్న। మాయాదిశబ్దానామపి వ్యుత్పత్తినైరపేక్ష్యేణ బోధకత్వాసంభవాత్. అజ్ఞానాదిపదపర్యాయత్వేనచ వ్యుత్పన్నత్వాత్। స్వరూపేణ సిద్ధిర్దుర్వచేత్యభిప్రాయేణ నకదాచిత్స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యుక్తమ్. నను—స్వరూపావచ్ఛిన్నాజ్ఞానప్రతీతౌ నఞర్థప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా సిద్ధావపి ననివర్త్యనివర్తకవిరోధః। స్వరూపభూతజ్ఞానాదన్యతయా తత్సిద్ధేః. స్వరూపజ్ఞానంహి నావిద్యానివర్తకమ్। కింతు ప్రమాణజ్ఞానమేవ। అతో నవిరోధఇతి. నైవమ్—మామన్యంచ నజానామీతి విషయాశ్రయసంబంధిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః। నహి స్వరూపభూతజ్ఞానం సాశ్రయం సవిషయంచ తవ మతమ్. స్వరూపం కిమాశ్రయతయైవాజ్ఞానస్యావచ్ఛేదకమ్। ఉతవిషయతయాపి। ఆద్యే న త్వదభిమతసిద్ధిః। తదానీం ప్రత్యగర్థస్య స్వస్మాదన్యేన కేనాపి విశిష్టత్వమేవహి సిధ్యతి. విషయతయావచ్ఛేదకత్వే ప్రత్యగర్థస్యాజ్ఞానమావరణంస్యాత్. ఆవరణత్వంచ తద్విషయకజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వమ్। అతస్తద్విషయప్రమాణజ్ఞాన ప్రతీత్యవశ్యంభావాదుక్తవిరోధోఽనతివృత్తః. అతఃస్వరూపభూతజ్ఞానావచ్ఛిన్నప్రతీత్యభ్యుపగమోనుపపన్నః. † ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతామిత్యాశంక్య లాఘవన్యాయేన పరిహరతి (జ్ఞానప్రాగభావస్త్వితి) అభ్యుపగమ్యతే – అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వేహి విప్రతిపత్తిః। నత్వభావానభ్యుపగమః। అన్యథా ప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభావాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయభావరూపాజ్ఞానానుదయప్రసఙ్గాత్। అతోజ్ఞానాభావస్త్వయాభ్యుపగతఇత్యర్థః. ప్రతీయతేచ। లోకే తత్తజ్జ్ఞానాభావవివక్షయా జ్ఞానం నాస్తీతి వ్యవహారదర్శనాత్। అప్రతిపన్నేచ వివక్షానుపపత్తేః జ్ఞానాభావప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. అతః సంప్రతిపన్నేన జ్ఞానాభావేనైవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేరతిరిక్తకల్పనే హేత్వభావాల్లాఘవేన సఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేర్విషయతయాభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. ననూభయాభ్యుపగతోఽభావోనామ కశ్చిన్నాస్తి భావాన్తరమభావఃస్వమతే. పరమతేతు భావాతిరిక్తః। తత్కథముభయాభ్యుపగతేనాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తిః. ఉచ్యతే—నహ్యుభయాభ్యుపగత ఇత్యుక్తం। కిన్తుభవతాభ్యుగమ్యత ఇత్యుక్తః। అభావశబ్దవాచ్యత్వేన కశ్చిదర్థ ఉభాభ్యామభ్యుపగతః. సచభావరూపస్తదతిరిక్తఇత్యేతదేవ విమతమ్. అత్ర భావత్వేన యఃస్వాభిమతః, యశ్చ తదతిరిక్తత్వేన అభావశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతః – తయోరన్యతరేణాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేస్తదుభయాతిరిక్తార్థకల్పనమనుపపన్నమిత్యుక్తం భవతీతి నవిరోధః. నను—భావాన్తరమభావమిచ్ఛతా త్వయా జ్ఞానప్రాగభావశబ్దేన భావరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతంస్యాత్. నైవమ్—సిద్ధాన్తద్వయానభిజ్ఞానకృతంహీదంచోద్యమ్. స్వయంప్రకాశస్యైవ జ్ఞానస్య సంకోచరూపమవస్థాన్తరం ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయాఽస్మదభిమతమ్। స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణ భావరూపమజ్ఞానం పరాభిమతమ్। అతస్తయోః కథమైక్యమ్। తర్హి జ్ఞానసంకోచరూపావస్థాం పరిత్యజ్యాజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వేన పరోక్తం భావరూపం జ్ఞానం స్వీక్రియతామ్। భావరూపత్వావిశేషాదితి చేత్। ప్రామాణికం పరిత్యజ్యాప్రామాణికం స్వీక్రియతామితీదమనుపపన్నమ్ ※ నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే ※ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి ※ తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే ※ అప్రాణిమత్సు స్వల్పాసేత్యారభ్య ※ హిరణ్యగ

౧౨౮. † నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవశ్చ నసంభవతి। † స్వానుభవస్వరూపత్వాత్। † స్వానుభవస్వరూపమపి తిరోహితస్వరూపమజ్ఞానమనుభవతీతి చేత్. † కిమిదం తిరోహితస్వరూపత్వమ్। అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేత్. † స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వం † స్వానుభవస్వరూపస్యాప్యన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వ [మా] ముపపద్యత ఇతి చేత్. † ఏవంతర్హి ప్రకాశాఖ్యధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాదన్యతస్స్వరూపనాశ ఏవ స్యాదితి పూర్వమేవోక్తమ్.

౧౨౯. † కించ—బ్రహ్మస్వరూపతిరోధానహేతుభూతమేతదజ్ఞానం స్వయమనుభూతం సత్ బ్రహ్మ తిరస్కరోతి। బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తదనుభవ విషయో భవతీత్యన్యోన్యాశ్రయణమ్.

౧౩౦. † అనుభూతమేవ తిరస్కరోతీతి చేత్. † యద్యతిరోహితస్వరూపమేవ బ్రహ్మాజ్ఞానమనుభవతి। తదా తిరోధానకల్పనా నిష్ప్రయోజనా స్యాత్। అజ్ఞానస్వరూపకల్పనా చ. † బ్రహ్మణోఽజ్ఞానదర్శనవత్ అజ్ఞానకార్యతయాభిమత ప్రపఞ్చదర్శనస్యాపి సమ్భవాత్. † కించ—బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కింస్వతోఽన్యతో వా. స్వతశ్చేదజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనానిర్మోక్షస్స్యాత్। అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్వరూపత్వేన మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపి నివృత్తివన్నివర్తకజ్ఞానేనాజ్ఞానానుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా. అన్యతశ్చేత్। కిం తదన్యత్। అజ్ఞానాంతరమితి చేత్। అనవస్థా స్యాత్. † బ్రహ్మతిరస్కృత్యైవ స్వయమనుభవ విషయో భవతీతి చేత్. తథా సతీదమజ్ఞానం కాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మ తిరస్కరోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్య నస్యాత్.

ర్యోక్షితతరాంపుంసశ్శక్త్యుపలక్షితః ఇతి శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్సంకోచాదికంచ ప్రామాణికం కథంత్యజేత। భావరూపాజ్ఞానంతు కల్ప్యం కల్పకంచాన్యథాసిద్ధమితి తదప్రామాణికం కథం స్వీక్రియతే. కల్పనాయాంహి లాఘవన్యాయశ్చ ప్రవర్తతే. నతు ప్రమాణప్రతిపన్నేఽర్థే. అతోఽహమజ్ఞ ఇతి జ్ఞానప్రాగభావ ఏవ ప్రతీయతే.

౧౨౮. † ఏవమహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యక్షస్య భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వే భావరూపపక్షోపపత్త్యభావరూపపక్షానుపపత్తిరూపానుకూలతర్కాభావ ఉక్తః. అథ ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుచ్యతే (నిత్యేతి) నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్యేతిపదం హేతుగర్భమ్। నిత్యముక్తత్వమ్-పరమార్థతో దోషాసంస్పృష్టత్వమ్. అతః అపరమార్థదోషో నసంభవతి। స్వానుభవస్వరూపత్వాదపరమార్థ పరానుభవో నసంభవతీత్యర్థః. అన్యానుభవరూపప్రదేశభేదాభావాచ్చేత్యేకశబ్దాభిప్రాయః. ఏకశబ్దేన జ్ఞేయత్వాభావశ్చ వివక్షితః. † అభిప్రేతం హేతుగర్భత్వం వివృణోతి (స్వానుభవస్వరూపత్వాదితి) అవిద్యానివృత్తిదశాయాం అనువర్తమానం అవిద్యావభాసప్రత్యనీకం స్వానుభవైకస్వభావత్వం హేతుతయా వివక్షితమ్। నతు భ్రమవేళాయామపి విద్యమానం స్వయం ప్రకాశత్వమాత్రమ్. అతః స్వానుభవైకస్వభావత్వస్య ప్రాగపి విద్యమానత్వాదిత్యర్థః. † స్వానుభవస్వరూపస్యాపి తిరోధానాదజ్ఞానానుభవస్సమ్భవతీతి శఙ్క్యతే (స్వానుభవేతి) † అభిప్రేతం వివరీతుం తిరోధానశబ్దస్యార్థాన్తరం నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రశ్నపూర్వకం తిరోధానశబ్దార్థమాహ (కిమిదం తిరోహితస్వరూపత్వం అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేదితి) † స్వానుభవస్వరూపస్య అప్రకాశితత్వం వ్యాహతమితి బుద్ధ్యా దూషయతి (స్వానుభవేతి) అన్యత ఇతి పరిహారం శంకతే (స్వానుభవేతి) † అన్యతో ప్రకాశితస్వరూపత్వే పూర్వోక్తదూషణమతి దిశతి (ఏవంతర్హీతి).

౧౨౯. † దూషణాన్తరమాహ (కించేతి) అపరమార్థత్వాన్న సత్తయా తిరస్కారకం. అపితు ప్రతీయమానతయా తిరస్కారకమిత్యనుభవపూర్వక స్తిరస్కారః. తిరస్కారపూర్వకోఽనుభవః-అతిరస్కృతస్య స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవాసంభవాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః.

౧౩౦. † ఏతత్పరిజిహీర్షయాఽనుభవపూర్వకం తిరస్కారం శఙ్క్యతే (అనుభూతమేవేతి) † తత్ర దూషణమాహ (యదీతి) అతిరోహితస్యాప్యజ్ఞానానుభవసమ్భవాత్తదర్థతిరోధానకల్పనా, తదర్థమాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) యథాఽతిరోహితస్వరూపస్యాప్యపరమార్థభూతాజ్ఞానానుభవసంభవః। తథా అపరమార్థభూతప్రపంచానుభవోఽప్యతిరోహితస్య సంభవతీతి తదర్థా తిరోధానకల్పనా తదర్థాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. † అనుభవపూర్వక తిరస్కారపక్ష ఏవ వికల్పముఖేన దూషణమాహ (కించేతి) స్వతః పక్షే దూషణద్వయమ్। అనిర్మోక్షో బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిశ్చ. రజతానుభవస్యాపీత్యపిశబ్దేన రజతస్య చ నివృత్తిస్సూచితా. అన్యతః పక్షేఽనవస్థా. † తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షం శఙ్క్యతే (బ్రహ్మేతి) తిరస్కృత్యానుభవవిషయ ఇత్యుక్తే సత్తయా తిరస్కారమిత్యుక్తం స్యాత్ - నతు ప్రతీయమానతయా - తదానీం కాచాదివత్పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం నసిధ్యతీత్యర్థః.

౧౩౧. †అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది, బ్రహ్మణస్సాక్షిత్వం । బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతించ యుగపదేవ కరోతి అతో నానవస్థాదయో దోషాఇతి. నైతత్। స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమంతరేణ సాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్. †హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమితిచేత్. తర్హ్యస్యానాదిత్వమపాస్తమ్. †అనవస్థాచ పూర్వోక్తా । †అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే బ్రహ్మణస్స్వానుభవైకతానతాచ నస్యాత్.

౧౩౨. †అపిచ—†అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తద్బ్రహ్మ నకించిదపి ప్రకాశతే। ఉతకించిత్ప్రకాశతే। †పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశే తుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. †ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చిదానందైకరసే బ్రహ్మణి †కోయమంశస్తిరస్క్రియతే। కోవా ప్రకాశతే †నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారస్య ప్రకాశస్య †యుగపన్న సంగచ్ఛేతే । †అథ సచ్చిదానందైకరసం బ్రహ్మ అవిద్యయా తిరోహితస్వరూపమవిశదమివ లక్ష్యతఇతి †ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య విశదతాఽవిశదతావా కింరూపా. †ఏతదుక్తంభవతి—†యస్సాంశస్సవిశేషస్య ప్రకాశవిషయః । తస్య సకలావభాసో విశదావభాసః । కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః। †తత్ర య ఆకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే †ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం నవిద్యతే । యశ్చాంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశదఏవ. అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం నసంభవతి. †విషయేపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యమ్. †తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యం నామాజ్ఞానకార్యం నసంభవతి.

౧౩౩. †అపిచ—ఇదమవిద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతే నవా. అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌచ వస్తు కింరూపమితి వివేచనీయమ్. విశదస్వరూపమితిచేత్. తద్విశదస్వరూపం ప్రాగస్తి। నవా. అస్తిచే†దవిద్యాకార్యమవైశద్యం తన్నివృత్తిశ్చ నస్యాతామ్. నోచేన్మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతాస్యాత్.

---

౧౩౧. †అథ తిరస్కారానుభవయోర్యౌగపద్యం శఙ్క్యతే (అథేదమితి). (నైతదిత్యాదినా) దూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతి హేతుగర్భవిశేషణమ్. స్వానుభవస్వరూపత్వం స్వాభావికమితి పరానుభవహేతునా వినా నోపపద్యతఇత్యర్థః. †హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతిమాశంక్య దూషయతి (హేత్వితి) †యౌగపద్యపక్షే పూర్వోక్తపక్షద్వయదూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థా చ పూర్వోక్తేతి) జ్ఞానానివర్త్యత్వదూషణస్యాప్యుపలక్షణమియమనవస్థా । అనన్తరపూర్వోక్తేః. †స్వరూపతిరస్కృతిమంతరేణ సాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి).

౧౩౨. †పూర్వం విశదావిశదావభాసయౌగపద్యే దూషణముక్తమ్. ఇదానీంతు తమేవ దూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) †వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) పూర్వోక్తం దూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి) †(ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దః క్షేపే - అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపి స్వరూపమాత్రపరత్వేనాభ్యుపగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోనుపపన్న ఇతిభావః. †(కోయమంశస్తిరస్క్రియతే కోవాప్రకాశతఇతి) కోవావిశేషస్తిరస్క్రియతే। కోవా ప్రకాశతఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదమ్. నిరంశే నిర్విశేషఇత్యనంతరోక్తేః. †(కోయమంశఇతి) అంశభేదో వక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. †తదుపపాదయతి (నిరంశఇతి) ప్రకాశమాత్రే-మాత్రచా అవిషయత్వంవివక్షితమ్ - అవిషయభూత ఇత్యర్థః. †(యుగపన్న సంగచ్ఛేతే ఇతి) నహి త్వయా కాలభేదేన ప్రకాశతిరస్కారావుచ్యేతే. అపితు యుగపదేవ - తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చ తౌ నసంగచ్ఛేతే ఇతిభావః. †ఏవంప్రకాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్తౌ సత్యామప్యవిశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽనుమతిప్రదానే వర్తతే. †దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా - అనుపపన్నేత్యర్థః. †కథమనుపపత్తిరితిశంకాయాం వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయితుం అత్ర తదనుపపత్తించ దర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) †వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయతి (యస్సాంశఇత్యాదినా) †జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) †(ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం నవిద్యతఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావఇత్యర్థః. †జ్ఞేయేపి జ్ఞాతాంశస్య విశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిదప్యవైశద్యం నసంభవతీత్యాహ (విషయేపీతి) ఏకస్మిన్వస్తుని కతిపయాంశస్య కతిపయాకారస్యవాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం । నతు తత్రాపి ప్రకాశమానాంశస్యేత్యర్థః. †(తస్మాదితి) స్వరూపే ప్రకాశమానఇత్యస్య న బ్రహ్మణీతి పూర్వత్రాన్వయః। అపితూత్తరత్ర స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిరూపమవైశద్యం బ్రహ్మణి నసంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిశబ్దస్య కతిపయాంశాప్రతిపత్తేరప్యుపలక్షణార్థః.

౧౩౩. †ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపిచేతి) †(అవిద్యాకార్యంతన్నివృత్తిశ్చనస్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యావిరోధిత్వాదితి భావః. †(మోక్షస్యకార్యతయేతి) మోక్షస్య - ముక్తస్వరూపస్య. భావరూపత్వేసతి కార్యం హ్యనిత్యమ్ । వైశద్యంచ భావరూపమ్ । అతస్పరమతే

౧౩౪. † అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవః పూర్వమేవోక్తః. † అపిచ—అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినా నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవోఽపి దురుపపాదః । భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమోపపత్తేః. † తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవ స్యాత్.

త్వయోక్తదూషణం తత్రైవాపతతీత్యర్థః. ప్రాగసతః పశ్చాదుత్పన్నస్య వైశద్యస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గః కాలాత్యయాపదిష్టః । శాస్త్రేణ తస్య నిత్యతయా ప్రతిపాదితత్వాదితిచేత్ - తదా బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧౩౪. † పూర్వోక్తామాశ్రయానుపపత్తిం పరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) † స్వరూపానాదిత్వాదిముఖేన పరిహారాణాం ప్రతిబన్దిత్వం హృది నిధాయ దూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) యథా దోషదోషాశ్రయత్వాదేరపారమార్థ్యేఽపి భ్రమసంభవః । తద్వదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమస్సంభవతి । అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే తస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితిచేత్ - తర్హి దోషస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతిచేత్ - తర్హి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి. ప్రవాహానాదిత్వేన దుర్ఘటత్వేనచ పరిహారోఽపి తుల్యః. దోషః ప్రపఞ్చదర్శనస్య స్వదర్శనస్యచ స్వయమేవ నిర్వాహక ఇతి న దోషాన్తరాపేక్షయానవస్థేతిచేన్న । అపరమార్థస్యాన్యస్యచ స్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్. నహిస్వప్నే ద్విచన్ద్రజ్ఞానహేతుభూతోఽఙ్గుల్యవష్టంభః స్వకల్పనే దోషనిరపేక్షః. అపరమార్థస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం సంభవతు । తథా సత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వపరనిర్వాహకత్వాదనవస్థా న స్యాత్, అపరమార్థస్య పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధేహి స్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితి చేత్ - అపరమార్థస్య పరం ప్రతిదోషత్వే సిద్ధేహి స్వనిర్వాహకత్వమితి తుల్యమ్. మిథ్యాభూతజగదవభాసాద్దోషత్వం సిద్ధమితిచేత్ - తర్హి తత ఏవాధిష్ఠానత్వమపి సిద్ధమితి స్వపరనిర్వాహకత్వమధిష్ఠానస్య సిధ్యతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే భ్రమో నదృష్ట ఇతిచేత్ - దోష దోషాశ్రయత్వాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమో నదృష్ట ఇతి తుల్యశ్చర్చ ఇత్యభిప్రాయః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి). † ఏవమహమజ్ఞో మామన్యంచ నజానామీతి ప్రత్యక్షస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుక్తా. అత్ర కేచిదాహుః—సుప్తోత్థితస్య నకించిదవేదిషమితి పరామర్శాన్యథానుపపత్తిః భావరూపాజ్ఞానే ప్రమాణమ్. కథమన్యథానుపపత్తిః । ఇత్థమ్—నకించిదవేదిషమితి పరామర్శో నజ్ఞానాభావవిషయః । స్వాపే జ్ఞానాభావస్యాననుభూతత్వాత్. జ్ఞానాభావానుభవేహి ప్రతియోగిభూతజ్ఞానస్య విషయావచ్ఛిన్నస్యావభాసోఽభ్యుపగన్తవ్యః । తదభ్యుపగమే సుషుప్తివ్యాఘాతః. నచాస్మరణలిఙ్గజన్యం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితి రూపజ్ఞానమిదమితి వాచ్యమ్. అస్మరణస్యాననుభవవ్యాప్యత్వాభావాత్. పథిగచ్ఛతా స్పృష్టంహి తృణాదికం నస్మర్యతే. అతస్సుషుప్తావనుభూతం భావరూపమజ్ఞానం స్మర్యతే నకించిదవేదిషమితి. అతస్తదన్యథానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. నైతదుపపద్యతే—భావరూపత్వేఽప్యజ్ఞానస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వోపపాదనాత్. ప్రతియోగినశ్చ సుషుప్తావనవభాసాత్. అజ్ఞానానుభవాభావేన తత్స్మరణానుపపత్తేః. ప్రతియోగ్యవభాసే సుషుప్తివ్యాఘాతస్త్వయైవోక్తః. నచ తదన్యవాచి నఞర్థప్రతియోగిస్వరూపభూతం జ్ఞానం తదానీమవభాతమితి వాచ్యమ్ । నకించిదవేదిషం । మామన్యంచ నజానామీతి విషయావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య ప్రతియోగిత్వావగమాత్. అతస్తదనవభాసే అజ్ఞానానుభవాయోగాత్తత్స్మరణానుపపత్తిః. కించ—సుషుప్తౌ నిర్వికల్పకేనవా సవికల్పకేన మనోవ్యాపారేణవా భావరూపాజ్ఞానానుభవః. ప్రథమే స్వాభిమతనిర్వికల్పకస్య సాక్షిచైతన్యావభాసరూపస్య సంస్కారాధాయకత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రతిసంధానమనుపపన్నమ్. నద్వితీయః—సుషుప్తివిరోధేన తదా మనోవ్యాపారాసంభవాత్. అతో నకించిదవేదిషమితి జ్ఞానం నస్మరణం । కింత్వస్మరణలిఙ్గకం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితి రూపమ్. నచ పథి గచ్ఛతా స్పృష్టతృణాద్యస్మరణేన వ్యభిచారః. అన్యవ్యాసఙ్గాదిసంస్కారవిరోధ్యభావవిశేషితస్యాస్మరణస్య వ్యభిచారాభావాత్. ※ తదన్యధీరతాత్పర్యం పటుత్వవిరహో వా ధియః । దుఃఖాది తీవ్రమున్మాదోఽనభ్యాసో దీర్ఘకాలతా । ఏతైశ్చాదృష్టవైగుణ్యం కల్ప్యం సంస్కారరోధిషు । ఏతేష్వసత్స్వస్మరణాత్ జ్ఞానాభావోఽనుమీయతే. పథి గచ్ఛతా స్పృష్టతృణాదికం పటుతరసంస్కారోదయవిరోధిసద్భావాన్న స్మర్యతే । పథిగచ్ఛతాహి గన్తవ్యదేశకార్యచిన్తాదివ్యాసక్తో భవతి. తృణాదావాదరశ్చనాస్తి । ప్రయోజనాభావాత్. తదభావేఽపి గజాదిదర్శనస్యేవ నపటుతరత్వం తృణాదిజ్ఞానస్య । విషయవైపుల్యవైచిత్ర్యాద్యభావాత్. జన్మాన్తరానుభవజ సంస్కారస్తు ప్రాయణనరకప్రసూతిజన్యతీవ్రదుఃఖాభిభవాదనుద్బుద్ధః. ఉన్మాదశ్చ సంస్కారోద్బోధవిరోధీ. అనభ్యాసశ్చ తథా । తస్య విస్మరణహేతుత్వదర్శనాత్. కాలదైర్ఘ్యమపి తత్ప్రమోషకం దృష్టమ్. బాల్యేఽనుభూతానాం వృద్ధావస్థాయామస్మరణాత్. నచైతే హేతవస్సుషుప్తౌ సన్తి. నచ కిమప్యదృష్టం సంస్కారోద్బోధవిరోధికల్ప్యమ్. కల్పకాభావేన సౌషుప్తికజ్ఞానస్య తద్విషయార్థస్మరణవిరోధ్యదృష్టస్య చ కల్పనాయోగాత్. యది కించిత్కల్పకతయోత్ప్రేక్ష్యేత । తదాప్యవ్యాప్త్యా నిర్వాహే సంభవతి నకల్పనముపపద్యతే. ఏవమన్యపరత్వాది సంస్కారనిరోధకహేతువిరహవిశేషితాస్మరణలిఙ్గేన జ్ఞానాభావానుమితిరూపమిదం నకించిదవేదిషమితిజ్ఞానమ్. త్వయాపి జ్ఞానాభావస్సుషుప్తావభ్యుపగతః । స చోక్తలిఙ్గానుమేయ ఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. తదస్మాకమపితుల్యమ్. అతః స్మృతిత్వానుపపత్తేరనుమితిరూపత్వోపపాదనాచ్చ నకించిదవేదిషమితి జ్ఞానమన్యథైవోపపన్నమితి నతతో భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. ఈదృశదుర్వాదానామనుపపన్నత్వం భావరూపాజ్ఞానవిషయప్రత్యక్షప్రతిక్షేపప్రకరణేఽస్మాభిరుపపాదితమ్.

౧౩౫. † యదుక్తమనుమానేనాపి భావరూపమజ్ఞానం సిధ్యతీతి । తదయుక్తమ్ । †అనుమానాసంభవాత్. ననూక్తమనుమానమ్. సత్యముక్తమ్ । దురుక్తంతు తత్ । † అజ్ఞానేప్యనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోః । † తత్రాజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతోరనైకాన్త్యమ్ † సాధనేచ తదజ్ఞానమజ్ఞానసాక్షిత్వం నివారయతి. † తతశ్చాజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా స్యాత్. †దృష్టాన్తశ్చ †సాధనవికలః।దీప ప్రభాయా అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాభావాత్. సర్వత్ర జ్ఞానస్యైవహి ప్రకాశకత్వమ్. † సత్యపి దీపే జ్ఞానేన వినా విషయప్రకాశాభావాత్. ఇన్ద్రియాణామపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ నప్రకాశకత్వమ్. † ప్రదీపప్రభాయాస్తు చక్షురింద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ. † ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణచక్షురింద్రియోపకారక హేతుత్వమపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వవ్యవహారః. † నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్యప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభానిదర్శితా । అపితు జ్ఞానస్యైవ స్వవిషయావరణ†నిరసనపూర్వక ప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతిచేన్న । †నహివిరోధినిరసనమాత్రం ప్రకాశకత్వం †అపిత్వర్థపరిచ్ఛేదః । †వ్యవహారయోగ్యతాపాదానమితియావత్. తత్తు జ్ఞానస్యైవ. యద్యుపకారకాణామప్యప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ మఙ్గీకృతమ్. తర్హీంద్రి

---

౧౩౫. † అథానుమానం దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) † (అనుమానాసంభవాదితి) త్వదుక్తమనుమానమాభాసఇతిభావః. † కథం దురుక్తత్వ మిత్యత్రాహ (అజ్ఞానేపీతి) † కథమజ్ఞానాన్తరసాధనమవశ్యంభావి । తస్య కథమనభిమతత్వమిత్యాశఙ్కాయాం తదవశ్యం భావముపపాదయతి (తత్రేతి) † అజ్ఞానస్యానభిమతత్వముపపాదయతి (సాధనేచేతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) అస్య ప్రమాణజ్ఞానస్యాప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ స్వవిషయావరణాజ్ఞానాన్తర సాధకత్వేసతి తత్ అజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకం, సిషాధయిషిత మజ్ఞానమావృణోతి । తేనావృతత్వాత్తదజ్ఞానం బ్రహ్మణా నసాక్షాత్క్రియతే । అపరమార్థస్యాఽప్రతీయమానస్య కార్యకరత్వాయోగాదజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా । తిరోధానరూపకార్యార్థంహి తత్కల్పనా. యద్యసాక్షాత్కృతమేవ కార్యకరం తదానత్తయా కార్యకరమితికాచాదివత్సత్యత్వాత్ జ్ఞాననివర్త్యం నస్యాత్. ఏవమజ్ఞానస్య జ్ఞానానివర్త్యత్వ, నిష్ఫలత్వే, కారణతయానభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వమ్, తదసాధనేచానైకాంత్య ముక్తమ్. ననూక్తహేతుజన్యం జ్ఞానం సమ్యఙ్నిశ్చయరూపంచేత్। తద్విరోధాదేవ నహేతోరనైకాన్త్యమ్. యది నసమ్యక్ । తథాపి నహేత్వనైకాన్త్యం అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ హేతోస్తత్రవృత్త్యభావాత్. ఉచ్యతే—హేత్వనైకాన్త్యపరిహారస్సాధ్యవిషయజ్ఞానస్య ప్రమితిరూపత్వంప్రతిక్షిపతి । జ్ఞానసమ్యక్త్వంతు హేత్వనైకాన్త్యం పరిహారం ప్రతిక్షిపతి. అతో జ్ఞానస్య సమ్యక్త్వే తస్యోక్తహేతుజన్యత్వం వ్యాహతం। హేతోరనైకాన్త్యాత్। నహి సమ్యగ్జ్ఞానం దుష్టహేతుజన్యం. ఉక్తహేతోరనైకాన్త్యంనచేత్ తస్యాసమ్యఙ్నిశ్చయరూపజ్ఞానజనకత్వం వ్యాహతమ్। అదుష్టహేతోరసమ్యగ్జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. ఏవం హేత్వనైకాన్త్యపరిహార జ్ఞానసౌష్ఠవయోః పరస్పరవిరోధేన తయోరిహ సముచ్చిత్యాసిద్ధేరన్యతరాభావేపి సాధ్యసిద్ధ్యభావాదనుమానమసమంజసమిత్యభిప్రాయఇతి. నను—నహేత్వనైకాన్త్యమ్ - సాధ్యవిషయజ్ఞానే హేతోరవృత్తేః - నహ్యప్రకాశితమజ్ఞానమనేన ప్రకాశ్యతే. కింతర్హి - సాక్షిచైతన్యసిద్ధస్యైవాజ్ఞానస్యాభావాద్వ్యావర్తనమాత్రం క్రియతే । నైవమ్—అహమర్థధర్మభూతప్రకాశోత్తీర్ణేన స్వరూపచైతన్యేన అజ్ఞానసిద్ధావనుమాన ప్రామాణ్యమ్ । తత్ప్రామాణ్యేన భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః । తత్సిద్ధౌ జ్ఞాతురపి తత్కల్పితత్వాత్తదుత్తీర్ణసాక్షిచైతన్యేన అజ్ఞానానుభవసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేర్దుస్తరత్వాత్. † దూషణాన్తరమాహ (దృష్టాన్తశ్చేత్యాదినా) † తత్ర కిం సాక్షాత్ప్రకాశకత్వం। ఉతపరంపరయా, ఉత సాక్షాద్వా పరంపరయావా ప్రకాశకత్వమాత్రమ్। ఉత స్వవిషయావరణ నిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమితి చత్వారఃకల్పాః. తత్ర ప్రథమే కల్పే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ద్వితీయేతు పక్షే అసిద్ధిః. తృతీయేత్విం ద్రియేష్వనైకాన్త్యమ్. తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. సాక్షాద్వా పరంపరయావా ప్రకాశకయోరన్యతరత్వాత్తేషామ్. ఇన్ద్రియాణ్యపి పక్షీకృత్య తేషామపి తథావిధవస్త్వన్తరపూర్వకత్వ కల్పనమయుక్తమ్. అహఙ్కారకాణామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేఃస్వవిషయావరణ స్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. ఆలోకఏవహి తాదృశః. † చతుర్థపక్షేతు సాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పే దూషణమాహ ([దృష్టాన్తశ్చ] సాధనవికలఇతి) † కథంజ్ఞానస్యైవసాక్షాత్ప్రకాశకత్వ మితిశఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (సత్యపీతి) జ్ఞానస్యైవ ప్రకాశకత్వ మిత్యనేన ద్వితీయకల్పే హేతోఃపక్షే అసిద్ధిఃఫలితా. ఇంద్రియాణామిత్యనేన తృతీయపక్షే ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం వివక్షితమ్. † దీపప్రభాయాఃపరంపరయాపి ప్రకాశకత్వం దూరత ఇత్యాహ (ప్రదీపేతి) † ప్రకాశకత్వవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకేతి) † చతుర్థపక్షం శంకతే (నాస్మాభిరితి) † (నిరసనపూర్వకేతి) నిరసనద్వారకేత్యర్థః. †సాధ్యావిశిష్టత్వమాహ (నహీతి) జ్ఞానస్య విషయావరణనిరసనరూపం ప్రకాశకత్వం నహ్యస్తి. తద్ధిసాధ్యం-నసంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. మాత్రచాఽర్థపరిచ్ఛేదవ్యవాసః. హిశబ్దేన విషయావరణ నిరాసకత్వస్య సాధ్యత్వంఫలితమ్. తత్ర సంప్రతిపన్నప్రకాశకత్వమాహ (అపిత్వితి) † పరిచ్ఛేదశబ్దస్య పరిమితిపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (వ్యవహారేతి) వ్యవహారయోగ్యతా - వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వమ్. నను—నసాధ్యావిశిష్టత్వం హేతోస్స్వప్రాగభావ నిరాసకత్వం స్వవిషయావరణనిరసనశబ్దేన వివక్షితమ్। తేన భావరూపనిరసనీయపూర్వకత్వం సాధ్యమితి, న । స్వప్రాగభావ

యూణాముపకారకతమత్వేనా ప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ మఙ్గీకరణీయమ్ । తథాసతి తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాద్ధేతోరనైకాన్త్యమిత్యలమనేన.

౧౩౬. † ప్రతిప్రయోగాశ్చ వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయమ్।అజ్ఞానత్వాత్।శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ †జ్ఞాత్రాశ్రయం హి తత్. † వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణం అజ్ఞానత్వాత్। శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్. † విషయావరణం హి తత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞాననివర్త్యం। జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ । యత్ జ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం తత్ జ్ఞానవిషయావరణమ్। యథా శుక్తికాద్యజ్ఞానం. †బ్రహ్మ నాజ్ఞానాస్పదమ్। జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ । ఘటాదివత్. బ్రహ్మ నాజ్ఞానావరణమ్। జ్ఞానావిషయత్వాత్। యదజ్ఞానావరణం తజ్జ్ఞానవిషయభూతమ్। యథా శుక్తికాది. బ్రహ్మ నజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానమ్। జ్ఞానావిషయత్వాత్। యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానమ్। తజ్జ్ఞానవిషయభూతమ్। యథా శుక్తికాది. † వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకం నభవతి। ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ । భవదభిమతాజ్ఞానసాధనప్రమాణజ్ఞానవత్.

౧౩౭. జ్ఞానం నవస్తునో వినాశకమ్ । శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతి జ్ఞానత్వాత్ । † యద్వస్తునో వినాశకం తచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానమజ్ఞానం చ దృష్టం। యథేశ్వరయోగిప్రభృతిజ్ఞానమ్। యథా చ ముద్గరాది. † భావరూపమజ్ఞానం నజ్ఞానవినాశ్యమ్।భావరూపత్వాత్ ।ఘటాదివదితి. † అథోచ్యేత—బాధకజ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశో దృశ్యతఇతి. † నైవమ్—నహి జ్ఞానేన తేషాం వినాశః। క్షణికత్వేన తేషాంస్వయమేవ వినాశాత్. † కారణ

నిరాసకత్వస్య హేతోరిన్ద్రియసంయోగే అనైకాన్తికత్వాత్. భాసమానత్వేసతి అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి హేతౌ విశేషితేపి పూర్వవద్వికల్ప్యస్యాత్. తత్ర సాక్షాత్పక్షే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ప్రణాడ్యేతి పక్షే హేత్వసిద్ధిః. తృతీయేలింగాదౌ వ్యభిచారః. చతుర్థే సాధ్యావిశిష్టతా. భాసమానత్వ విశేషితస్య విషయావరణనిరాసకత్వస్యాసంప్రతిపత్తేః.

౧౩౬. † అథాస్యానుమానస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిమాహ (ప్రతిప్రయోగాశ్చేతి) తర్కస్యాపి వ్యాప్తిమూలత్వాత్ ప్రయోగాఇత్యుక్తమ్. స్వదేశగతత్వ స్వవిషయావరణత్వ స్వనివర్త్యత్వానాం ప్రతికూలం యథాక్రమమనుమానత్రయం అజ్ఞానం పక్షీకృత్యోచ్యతే. వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మాశ్రయమతన్మాత్రాశ్రయమితి వివాదాధ్యాసితమిత్యర్థః. తతశ్చ శుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః। తద్ధి జీవాశ్రయమ్. అప్రామాణికమపి భావరూపమజ్ఞానం జ్ఞానమాత్రం బ్రహ్మచాభ్యుపగమ్య ప్రతికూలతర్కా ఉచ్యన్తే. † శుక్త్యాద్యజ్ఞానస్య జ్ఞానానాశ్రయత్వం కథమిత్యాహ † (జ్ఞాత్రాశ్రయమితి) ఏవం వ్యాప్తిర్దర్శితా. అజ్ఞానత్వే జ్ఞానానాశ్రయత్వ ప్రసజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. † ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ (వివాదేతి) †వ్యాప్తిం దర్శయతి (విషయావరణమితి) అజ్ఞానత్వే జ్ఞానానావరణత్వప్రసజ్యఇత్యర్థః. తృతీయేపి ప్రయోగే జ్ఞేయానావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వ ప్రసజ్యఇత్యర్థః. † అథ బ్రహ్మ పక్షీకృత్య ప్రతికూలతర్కత్రయమున్యతే (బ్రహ్మేత్యాదినా) అజ్ఞానాశ్రయత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రసజ్య ఇత్యర్థః. ద్వితీయేపి ప్రయోగే బ్రహ్మణోఽజ్ఞానావరణత్వే జ్ఞేయత్వప్రసజ్యఇత్యర్థః. తృతీయేపి బ్రహ్మణో జ్ఞాననివర్త్యా జ్ఞానత్వే జ్ఞేయత్వప్రసంగఇత్యర్థః. అథ ప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్య ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్య ప్రతితర్కమాహ (వివాదాధ్యాసితమితి) ప్రమాణజ్ఞానత్వే ప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకత్వాభావప్రసజ్యఇత్యర్థః. యద్వా—అనుమానమేవేదం ధారావాహికజ్ఞానేషు ప్రథమస్య పక్షత్వముత్తరోత్తరజ్ఞానానాం సపక్షత్వమపిహ్యుపపద్యతే.

౧౩౭. † జ్ఞానం నవస్తునో వినాశకమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముక్తమ్. వ్యతిరేకవ్యాప్తిం ద్విధా దర్శయతి (యద్వస్తునఇతి) శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతి జ్ఞానత్వాదితి విశిష్టోహి హేతుః। తత్రశక్తి విశేషానుపబృంహితజ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ శక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానం శక్తివిశేషానుపబృంహితమజ్ఞానంచ ద్వయమపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరిత్యుభయత్ర వ్యాప్తిర్దర్శితా. † భావరూపమజ్ఞానం పక్షీకృత్యాహ (భావరూపమితి) భావరూపత్వే జ్ఞానమాత్ర నివర్త్యత్వం నస్యాదిత్యర్థః. † భావరూపత్వజ్ఞానానివర్త్యత్వయోర్న వ్యాప్తిః। భయాదేర్భావరూపస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాదితి వ్యాప్తిభంగమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం-పూర్వభ్రాన్తిజ్ఞానోత్పన్నానామిత్యర్థః. బాధకజ్ఞానోదయాత్ప్రాగ్భయానువృత్తేస్తదుత్పత్తేః పశ్చాద్భయాదినివృత్తేశ్చేతిభావః. † పరిహరతి (నైవమితి) ఫలవినాశ్యానిహి స్వాశ్రయవినాశాధీన నశ్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని, ఉక్తవిశేషణేన జ్వాలావ్యావృత్తిః। తథా భయాద్యపి కమ్పాదికార్యం జనయిత్వా స్వయం నశ్యతీత్యర్థః. నభయాదేః క్షణికత్వం, చిరోపలబ్ధేరితి చేన్న। కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాద్యనువృత్త్యా భయాదిసన్తత్యుత్పత్తేర్హి చిరోపలబ్ధిః. † తర్హి నబాధయసన్తతిరుపలభ్యేతేతిచేత్ అత్రాహ (కారణనివృత్త్యాన పశ్చాదనుత్పత్తేరితి) కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాదినివృత్త్యా కార్యభూతభయాదిసంతత్యనుత్పత్తేః ననదోపలబ్ధిరిత్యర్థః. పశ్చాదనుత్పత్తేరితి పఞ్చమ్యాః

నివృత్త్యాచ పశ్చాదనుత్పత్తేః. †క్షణికత్వంచ తేషాం జ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానఏవోపలబ్ధేః। అన్యథాఽనుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే †అక్షణికత్వేచభయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసంతతావవిశేషేణ సర్వేషాం జ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వానానేక భయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ.

౧౩౮. †స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితి వ్యర్థవిశేషణోపాదానేన ప్రయోగకుశలతాచావిష్కృతా. †అతోఽనుమానేనాపి నభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః. †శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవ వక్ష్యతే. మిథ్యార్థస్య హి మిథ్యైవోపాదానం భవితుమర్హతీత్యేతదపి నవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేన పరిహ్రియతే। అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయా నకాచిదపి ప్రతీతిరస్తి. †ప్రతీతిభ్రాంతిబాధైరపి నతదాభ్యుపగమనీయమ్। †ప్రతీయమానమేవహి ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః. †ఆభిఃప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణచానుపలబ్ధమాసాం విషయఇతి నయుజ్యతే కల్పయితుమ్.

౧౩౯. †శుక్త్యాదిషు రజతాదిప్రతీతేః। ప్రతీతికాలేపి తన్నాస్తీతి బాధేన చా †న్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ

క్షణికత్వే నేతి పూర్వత్రాన్వయః. కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేస్సిద్ధేన క్షణికత్వేన స్వయమేవ వినాశాదిత్యర్థః. యద్వా—నక్షణికత్వమితిశఙ్కాయాం ఉపపన్నం క్షణికత్వమిత్యర్థవశాదాకృష్టేన వాక్యేనాన్వయః. ఏవం క్షణికత్వానుబన్ధిచోద్యపరిహారఃకృతః. † యద్వా—నైవమితి దూషణప్రతిజ్ఞాముపపాదయితుం యావద్బాధం భయస్వరూపానువృత్తేరసిద్ధిమాహ (క్షణికత్వే నేతి)†బాధకజ్ఞానానన్తరనివృత్తేరన్యథాసిద్ధిమాహ(కారణనివృత్త్యా చేతి) †తత్క్షణికత్వంకుతస్సిద్ధమితి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (క్షణికత్వంచేతి) స్థాయినోహి ఘటాదయో దండచక్రాది కారణనివృత్తావప్యుపలభ్యన్తే। న తథాజ్ఞానదీపజ్వాలాదిః। తథా భయాదేరపి కారణసంనిధానతనివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయా క్షణికత్వం నిశ్చితమిత్యర్థః. † విపక్షేబాధమాహ (అక్షణికత్వేచేతి) స్థాయినోహి ఘటాదయః ప్రతిక్షణముత్పాద్యమానా బహవో యుగపదుపలభ్యన్తే। తథాత్రాపి ప్రసజ్యేదితిభావః. అతోనభయాదికం జ్ఞాననివర్త్యమ్। స్వయమేవ క్షణికతయా నశ్యతి. భయసంతత్యుచ్ఛేదో భ్రాన్తిజ్ఞానపరంపరారూపకారణనివృత్త్యా. తన్నివృత్తిశ్చ దోషనివృత్త్యా. నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానం స్వవిషయవ్యవహారహేతుః। నతు సాక్షాద్భయాదినివృత్తిహేతుః. రజ్జుత్వంహి సర్పవ్యావృత్తిః। అతస్సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వ జ్ఞానాభావేన సర్పబుద్ధ్యనువృత్త్యా పాశ్చాత్త్యభయానువృత్తిః, సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానేన సర్పపారమార్థ్యాభిమాననివృత్త్యా భయనివృత్తిరితి సర్వాభ్యుపగతప్రకారేణ దూషణముక్తమ్. స్వపక్షేతు జ్ఞానవిశేషఏవ భయాదిః క్షణికతయా స్వయం నశ్యతి. భయాదిరూపజ్ఞానానువృత్తిస్తు దోషాత్ సర్పాదిభ్రమానువృత్తిమూలా. తన్నివృత్త్యాచ తత్సన్తతినివృత్తిరితి పరిహారః.

౧౩౮. †ఏవమర్థదూషణముక్తమ్. అథ ప్రయోగదూషణమాహ (స్వప్రాగభావేతి) స్వశబ్దః ప్రాక్ఛబ్దోఽభావవ్యతిరిక్తశబ్దోఽన్తరశబ్దశ్చ నిరర్థకాః। వస్తుశబ్దోహి భావవాచీ. † అనుమానేన భావరూపాజ్ఞానాసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) † శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాం తత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (శ్రుతీతి) † అనిర్వచనీయత్వే పరోక్తహేతుం విస్తరేణ దూషయతి (ప్రతీతీతి) ప్రతీతిః - భ్రాన్త్యభ్రాన్తిసాధారణరూపా. భ్రాన్తిః - విద్యమానభేదాగ్రహణపూర్వక సాధారణాకారగ్రహణజన్యా స్వవిషయాన్యథాత్వ విశేషితా ప్రవృత్త్యాదిహేతుభూతా. బాధః - ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీబుద్ధిః. నతథాభ్యుపగమనీయమ్ - నానిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపగమనీయమిత్యర్థః. † ప్రతీతిభ్రాంతిబాధానాం స్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణవా అన్యథానుపపత్త్యావాఽనిర్వచనీయసిద్ధిరితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (ప్రతీయమానమితి) ప్రతీయమానమ్ - ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానమ్. నహి నీలోల్లేఖః పీతోల్లేఖతయాఙ్గీకార్యః. తథాసతి సర్వోపప్లవప్రసఙ్గాదితి భావః. † ద్వితీయం దూషయతి (ఆభిరితి) ఆభిః - ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధశబ్దోపాత్తాభిః ప్రత్యక్షప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యంతరేణ - ప్రమాణాన్తరజన్యేన. యద్వా--ఆభిః - లౌకికప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యంతరేణ-ఆగమజన్యేన. యద్వా—ఆభిః ప్రతీతిభిః - ఏకాధిష్ఠానే సర్పభూదళనామ్బుధారాదిబహుత్వాభిప్రాయం బహువచనమ్. ప్రతీత్యన్తరేణ - బాధ[క]జ్ఞానేన.

౧౩౯. † సంక్షిప్తస్య దూషణస్య విస్తరార్థం పరమతమనువదతి (శుక్త్యాదిష్వితి) (అన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేతి) నను—కథమన్యథాభానాయోగః. ఉచ్యతే—నతావద్ధర్మధర్మిణోర్మిథస్తాదాత్మ్యభానం అన్యథాఖ్యానమ్. పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలం నరజతత్వజాతితయా ప్రతీయతే। రజతత్వంచనభాస్వరశకలతయాప్రతీయతే। శకలంచ శకలత్వేన। జాతిశ్చ జాతిత్వేన ప్రతీయతే. తస్మాన్నానయోరన్యతరస్య తదితరత్వభానమితి. నాపి ధర్మ్యన్తరస్య ధర్మ్యన్తరతాదాత్మ్యం అన్యథాత్వమ్. తత్కిం విషయగతం ఉత జ్ఞానగతమ్. విషయే తదన్యథాత్వమస్తిచేత్ యథార్థైవ ప్రతీతిః. నాస్తిచేదసత్ఖ్యాతిప్రసంగః. యది జ్ఞానగతమ్ - విషయోన్యః। జ్ఞానమప్యన్యదేవేతి నోపపద్యతే. నహి ఘటజ్ఞానస్య పటజ్ఞానత్వసంభవః. ఆత్మఖ్యాతిప్రసఙ్గశ్చ। జ్ఞానాకారత్వేద్రజతాదేః. స్వస్మిన్నసతా ఆకారేణ ఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచేన్న। అసత్ఖ్యాతి ప్రసఙ్గాత్. అన్యత్ర సతోన్యత్ర ఖ్యానం ఖ్యానస్యాన్యథాత్వమితిచేన్న। ఖండే దృష్టస్యగోత్వస్య ముండే దర్శనస్యాపి భ్రమత్వాపాతాత్. అన్యత్రైవ సతోన్యత్ర ఖ్యానమన్యథాత్వమితిచేత్ అన్యత్రైవ సత్వం కథం నిశ్చీయతే. ఇహ బాధాదితిచేన్న। భ్రాన్తిజ్ఞానబాధితస్య సత్యరజతస్యాప్యన్యత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. ప్రవృత్తిబాధాదన్యత్రైవసత్త్వనిశ్చయఇతిచేన్న। మంత్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్య అగ్నేరపి స్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేన మిథ్యాత్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయ

సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతం దోషవశాత్ ప్రతీయత ఇతి కల్పనీయమితి చేత్ † న। తత్కల్పనాయామప్యన్యస్యాన్యథా భానస్యావర్జనీయత్వాత్। అన్యథాభానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేః, తత్యన్తాపరిదృష్టాకారాలౌకికవస్తుకల్పనాయోగాత్। † కల్ప్యమానం హీదమనిర్వచనీయమ్। న తావదనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే। అపి తు పరమార్థరజతమిత్యేవ. అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీతం చేత్। భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసంభవః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహే ప్రతీతి ప్రవృత్తి బాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేః, † తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ, శుక్త్యాదిరేవ రజతాద్యాకారేణావభాసత ఇతి భవతాఽభ్యుపగన్తవ్యమ్.

౧౮౦. † ఖ్యాత్యన్తరవాదినాం చ సుదూరమపి గత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః। † అసత్ఖ్యాతిపక్షే సదాత్మనా। † ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా। † అఖ్యాతిపక్షేపి † అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన। † జ్ఞానద్వయమేకత్వేన చ।

త్వాదిహ బాధ్యత ఇతి చేత్. కథం దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయః। బాధకజ్ఞానోదయాదితి చేత్। పూర్వజ్ఞానమేవ బాధకం స్యాత్। పరత్వస్యాకించిత్కరత్వం హి దర్శితమ్. పూర్వజ్ఞానస్య దుష్టకారణజన్యత్వే నిశ్చితే పాశ్చాత్యజ్ఞానస్య బాధకత్వనిశ్చయః। తస్య బాధకత్వే నిశ్చితే పూర్వస్య దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ స్యాత్. కించ—యత్తావద్రజతం పురోవర్తిని భాతమ్। తస్యైవాన్యత్ర సత్త్వే కిం ప్రమాణం. న తావత్పూర్వజ్ఞానం। అత్ర సత్త్వే న హి తదవగమయతి. న బాధకజ్ఞానం చ। తద్ధి పురోవర్తిన్యసత్త్వమవగమయతి. నాపి రజతగ్రాహకప్రమాణమ్। తత్ఖల్వాపణే రజతసత్తామవగమయతి। న తు తస్య పురతః ఖ్యాతస్య చైక్యమ్. క్వచిదప్యసతః ఖ్యానాయోగాత్ అన్యత్ర సత ఏవ ఖ్యాతత్వం నిశ్చీయత ఇతి చేన్న। అసతః ఖ్యానాయోగస్య సంబన్ధే పరిత్యక్తత్వాత్। న హి పురోవర్తిని రజతధర్మిసంబన్ధో రజతత్వజాతిసంబన్ధో వాఽన్యత్ర విద్యతే. నన్వన్యత్ర సంబన్ధమాత్రమస్తి। తదిహ ప్రకాశత ఇత్యన్యత్ర సత ఏవాన్యత్ర ఖ్యానమితి చేన్న। సంబన్ధద్వయానవభాసాత్। అన్యత్ర సతస్సంబన్ధస్యాన్యత్ర ఖ్యానే సంబన్ధిన ఇవ సంబంధాన్తరమపేక్షితమ్. సంబన్ధాన్తరావభాసే చ అన్యత్ర సతః ఖ్యానం న స్యాత్। ద్వితీయసంబన్ధస్య క్వచిదప్యసత్త్వాత్. సంబన్ధస్య సంబంధాన్తరానపేక్షత్వాత్ సంబన్ధాన్తరాభావేపి పురోవర్తిని భానం యుక్తమితి చేత్. ఏవం తర్హి సంబన్ధ్యన్తరసంబన్ధః పురోవర్తి చ. నిరన్తరం భాతమితి యథార్థఖ్యాతిరేవోక్తా స్యాత్। ఖ్యాతాంశస్య సత్త్వాత్। అసతః కస్యచిత్ఖ్యాతత్వాభావాచ్చ. కించ—శుక్తిశకలస్యైవ రజతజ్ఞానవిషయత్వం రజతోపాయాన్యత్వే సతి రజతార్థప్రవృత్తివిషయత్వాదితి సాధయితుమప్యయుక్తమ్. తథా హి—ఇదమర్థస్య రజతత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వం హి సాధ్యమ్। తదబాధితప్రవృత్తివిషయత్వప్రయుక్తమితి హేతోస్సోపాధికత్వమ్. శుక్తిర్న రజతతయా భాతి। శుక్తిత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితి చ బాధః. ఏవమాదిదూషణాభిప్రాయేణాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేత్యుక్తమ్. † దూషయతి (నేతి) అన్యత్రైవ సతా ఆకారేణ పురోవర్తినో విశిష్టతాజ్ఞానం అన్యథాభానమ్. ప్రతిపన్నాకారస్య పురోవర్తిన్యభావనిశ్చయశ్చ ప్రవృత్తిబాధనచివాన్నాస్తీతి ప్రత్యయాత్. న హి ప్రతిబద్ధాగ్నేరగ్నిత్వం నాస్తీతి ప్రత్యయ ఇతి ప్రసిద్ధమ్. † కథం తత్కల్పనాయామప్యన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వమిత్యపేక్షాయామాహ (కల్ప్యమానం హీతి) అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీత్యభ్యుపగమే ప్రతీతేర్భ్రమరూపత్వం బాధః ప్రవృత్తిశ్చ న స్యుః। అనిర్వచనీయం నిర్వచనీయత్వేన ప్రతీతం చేదన్యస్యాన్యథావభాసోఽవర్జనీయస్స్యాదిత్యర్థః. † (తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేతి) తస్య - అన్యథాభానస్య. అయమభిప్రాయః—నాన్యస్యాన్యథాభానం। విద్యమానస్యైవ ప్రతీతేః। అలౌకికం సత్ లౌకికం సచ్చేతి ద్వివిధం సత్। అనిర్వచనీయే చాలౌకికం సత్త్వమస్తి। అత్ర తదలౌకికం సద్రజతం ప్రతీయత ఇతి చేత్. కిమలౌకికం సత్ అలౌకికసత్త్వేన ప్రతీయతే। ఉత లౌకికసత్త్వేన. ప్రథమే భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. అలౌకికం లౌకికం సదితి ప్రతీతం చేత్ అన్యస్యాన్యథా [భా] ఖ్యా(న)నం స్యాత్. అలౌకికసతో లౌకికసతా భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిసంభవ ఇతి చేత్ - తర్హి తత్రానిర్వచనీయం వస్తు కల్పయిత్వా తత్ర భేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనాదపి ప్రథమత ఏవ సంప్రతిపన్న రజతాచ్ఛుక్తిత్వరూపభేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనే కల్పనాలాఘవాదనిర్వచనీయం వస్తు అనుపపన్నమిత్యాదిపదక [బాధక] పరంపరామభిప్రేత్య తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేత్యుక్తమ్.

౧౮౦. † యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేషు అన్యథాఖ్యాతిపక్షః ప్రబల ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఖ్యాత్యన్తరేతి) సుదూరమపి గత్వా పదకపరంపరాముక్త్వాపీత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (అసదితి) అయం మాధ్యమికపక్షః. కిమసదిత్యేవ ప్రతీయతే। ఉత సదితి. అసదితీతి చేత్ భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. సదితీతి చేత్ అన్యస్యాన్యథాభానం స్యాదిత్యర్థః. † (ఆత్మేతి) అయం యోగాచారపక్షః. ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః. కిం జ్ఞానమిత్యేవ ప్రతీతమ్. ఉతార్థ ఇతి. ప్రథమే ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః. † (అఖ్యాతిపక్ష ఇతి) † ఇదం రజతమితి కిమేకజ్ఞానమ్। ఉత జ్ఞానద్వయమితి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకజ్ఞానమితి పక్షే జ్ఞేయేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసంజయతి (అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనేతి) ఇదం రజతమిత్యేకత్వేన సంప్రతిపన్నసమ్యగ్రజతవదారోప్యలిఙ్గానువిధాయిప్రయోగానుగుణసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతత్వాదన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన ప్రతీయత ఇత్యాపాదితమ్। న తు తత్పక్ష ఉపన్యస్తః. † జ్ఞానద్వయమితి పక్షే జ్ఞానేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసంజయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానద్వయం కిం జ్ఞానద్వయ

† విషయాసద్భావపక్షేపి విద్యమానత్వేన.

౧౪౧. † కించ—అనిర్వచనీయమపూర్వరజతమత్ర జాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యమ్. నతావత్తత్ప్రతీతిః। తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభా [గతకార్య] యోగాత్. నిర్విషయా జాతా తదుత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతీతి †మహతామిదముపపాదనమ్. †అథేన్ద్రియాదిగతో దోషః. తన్న। †తస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. † నాపీన్ద్రియాణి। తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్. † నాపి దుష్టానీన్ద్రియాణి। తేషామపి స్వకార్యభూతే జ్ఞానఏవహి విశేషకరత్వమ్. † అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వంతు పూర్వమేవ నిరస్తమ్.

౧౪౨. † కించ—అపూర్వమనిర్వచనీయమిదం వస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం కథమివ విషయీక్రియతే। నఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యామ్. † రజతాదిసాదృశ్యాదితిచేత్। † తర్హి తత్సదృశమిత్యేవ ప్రతీతిశబ్దౌ స్యాతామ్ †రజతాదిజాతియోగాదితిచేత్. సా కింపరమార్థభూతా। అపరమార్థభూతావా. నతావత్పరమార్థభూతా - తస్యా అపరమార్థాన్వయాయోగాత్. † నాప్యపరమార్థభూతా - పరమార్థాన్వయాయోగాత్।

మిత్యేవప్రతీతమ్। ఉతైకమితీతివికల్పే పూర్వవద్దూషణమ్. † (విషయాసద్భావేతి) కిమవిద్యమానత్వేన ప్రతీయతే। ఉత విద్యమానత్వేన ప్రతీయతే. ప్రథమే ప్రవృత్త్యాద్యసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథా భానమిత్యర్థః.

౧౪౧. † అథ అకారణత్వముపపాదయతి (కించేతి) తస్యాః - ప్రత్యక్షప్రతీతేః. తద్విషయత్వేన [విద్యమానవిషయత్వేన] విద్యమానవిషయకారణకత్వేన - కారణంహి నియతపూర్వభావీతి భావః. † (మహతామిదముపపాదనమితి) తస్య వృత్తిజ్ఞానస్య విషయరహితావస్థాస్వీకారేణ కారణత్వాభ్యుపగమే అపసిద్ధాన్తాపాతాత్, నిర్విషయఖ్యాతి వాదినామివ తత్ప్రభావేన ప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయక్లృప్తివైయర్థ్యాత్, విషయరూపకారణేన వినోత్పత్తివచనా, ద్విరమ్య వ్యాపారవచనా, చ్చ అత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః. † (అథేన్ద్రియాదీతి) ఆదిశబ్దేన విషయగతదోషః। పురుషస్యానవధానంవా గృహ్యతే †(తస్య పురుషాశ్రయత్వేనేతి) దూరత్వాదిదోషస్య విషయగతత్వేపి పురుషగతత్వస్యాపి సంభవాదుభయత్ర కార్యముత్పాద్యమ్। నవిషయమాత్రే। నియామకాభావాత్। అతఃపురుషఇవ విషయేపి నసంభవతీత్యభిప్రాయః. నను—చక్షుషః పురుషాశ్రయత్వేపి చాక్షుషరశ్మేః ప్రసృతస్య విషయసంబద్ధస్య తత్ర కార్యకరత్వం దృష్టమ్. న - తత్కార్యస్య జ్ఞానస్య పురుషాశ్రితత్వాత్ దోషాంశస్యాకార్యకరత్వాత్ ※ నను—విషయమాత్రగతాస్సాదృశ్యాదయో దోషాస్సన్తి। తేషాం తత్రైవ కార్యకరత్వముపపద్యతే. మైవమ్—సాదృశ్యాదేర్యావద్ద్రవ్య భావినస్సదోత్పాదకత్వప్రసంగాత్। ఆగంతోరన్యస్య తత్రాదృష్టేః। ఇన్ద్రియసంయోగస్య పురుషగతజ్ఞానాతిరిక్తహేతుత్వాసిద్ధేః। దృష్టివిషాదిన్యాయస్యాత్రాసంభవాత్। సంభవేపి సర్వైరుపలమ్భప్రసజ్గాచ్చ. † నన్విన్ద్రియాణి యథా పురుషవిశేష సంబంధాత్తత్రైవ కార్యవిశేషముత్పాదయన్తి। ఏవం విషయవిశేషసంబన్ధాత్తత్రైవ కించిజ్జనయన్తు తత్రాహ (నాపీన్ద్రియాణీతి) పురుషగతజ్ఞానాఖ్యకార్యకరత్వమన్వయవ్యతిరేకావస్థితమ్. విషయేత్విన్ద్రియజన్యం కార్యాన్తరం నదృష్టమ్। తత్ క్లృప్తిరన్యథైవోపపత్త్యా నిరస్తేతి భావః. †తథాపి దుష్టపురుష సంనిధానాద్యథాదేశాదిషు దోషాగ్రిప్రాదుష్ష్యుః। తథా దుష్టేంద్రియసంనిధానాద్విషయే కార్యవిశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (నాపిదుష్టానీతి) అన్వయవ్యతిరేకాదికమతిలఙ్ఘ్య దృష్టాన్తమాత్రేణ నకించిత్సాధయితుం శక్యమితిభావః. † కిమత్ర హేత్వన్తరగవేషణయా। అనాదిభావరూపాజ్ఞానమేవ విశ్వోపాదానభూతం శుక్తిరజతాద్యపి విచిత్రకార్యం జనయేదిత్యత్రాహ (అనాదీతి) తస్య స్వరూపానాదిత్వాత్తత్కార్యమపి ప్రాగేవ స్యాత్।సహకారిత్వేన శంకనీయమిన్ద్రియాదికంతునిరస్తమ్। మిథ్యాభూతస్యచార్థక్రియాకారిత్వమయుక్తమ్। ఆశ్రయానుపపత్త్యాదయశ్చ పూర్వమేవోక్తా ఇతిభావః.

౧౪౨. † ఏవమనిర్వచనీయస్య రజతాదేరుత్పాదకానుపపత్తిముక్త్వా తదుత్పత్తావపి రజతాదిబుద్ధిశబ్దాన్వయ నియమానుపపత్తిమాహ (కించేతి) † తద్వ్యవస్థాపకం శఙ్క్యతే (రజతాదీతి) ప్రాతిభాసికస్య రజతాదేః అర్థక్రియాకారివ్యావహారికరజతాది సాదృశ్యాదిత్యర్థః. † ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రేత్య సాదృశ్యస్య యథాదర్శనం సాధ్యాన్తరమాహ (తర్హీతి) యది తత్సదృశే తద్బుద్ధిః। తదా గవయే గోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిస్స్యాదిత్యేవకారాభిప్రాయః. † సాదృశ్యస్యానిర్వాహకత్వేపి తజ్జాతియోగస్య తద్బుద్ధినిర్వాహకత్వం దృష్టమితి శఙ్క్యతే (రజతాదీతి) సా - రజతాదిజాతిః. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్ - అపరమార్థవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్తిబాధేపి జాతేరబాధితత్వప్రసంగఇతిభావః. జాతిరపిహి బాధ్యతే। నహివ్యక్తిర్నాస్తి జాతిస్త్వస్తీతి ప్రతీతిః। జాతిరపి నాస్తీత్యేవహి ప్రతిపత్తిః. నచ ప్రాక్ప్రతిపన్నాయాఅపి జాతేః పశ్చాదప్రతీతిరభివ్యంజకవ్యక్త్యభావాత్। నతుజాత్యభావాదితివాచ్యమ్. అభివ్యంజకవతి పూర్వకాలే ప్రతిపన్నాయా అపి జాతేః తత్కాలసంబంధితయైవ నాస్తితాగోచరత్వాద్బాధకప్రత్యయస్య। ప్రతిపన్నోపాధౌ నాస్తీతి ప్రత్యయోహి బాధః. † అపరమార్థపక్షం దూషయతి (నాపీతి) పరమార్థాన్వయాయోగాత్ - ఆపణస్థరజతవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్త్యవస్థానేపి జాతేః కదాచిద్బాధితత్వప్రసంగఇతిభావః. నహి కదాచిదప్యాపణస్థరజతే రజతత్వంబాధ్యతే. † పరమార్థ

†అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగాచ్చేత్యలమపరిణతకుతర్కనిరసనేన.

౧౪౩. † అథవా—‡† యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాం మతమ్।†శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్య సర్వాత్మత్వప్రతీతితః॥ † బహుస్యామితి సంకల్ప పూర్వసృష్ట్యాద్యుపక్రమే । తాసాం త్రివృతమేకైకామితి శ్రుత్యైవ[దర్శి]చోదితమ్ ॥ త్రివృత్కరణమే† వంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే। యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తదపామపి ॥ శుక్లం కృష్ణం పృథివ్యాశ్చేత్యగ్నావేవ త్రిరూపతా। శ్రుత్యైవ దర్శితా తస్మాత్సర్వేసర్వత్ర సంగతాః॥ † పురాణేచైవమేవోక్తం వైష్ణవే సృష్ట్యుపక్రమే ॥ † ※ నానా వీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః॥ † సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం †పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి తే॥ ‡ †సూత్రకారోఽపి

వ్యక్త్యన్వయే బాధకమాహ (అపరమార్థఇతి) పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థవిషయబుద్ధిశబ్దయోః. పరమార్థవ్యక్త్యా జాతిరనన్వితా చేత్ - తస్యాః క్వచిదపి పరమార్థబుద్ధిశబ్దహేతుత్వాదర్శనాత్ భ్రాన్తిస్థలేపి పరమార్థబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వం న స్యాదిత్యర్థః. † యద్వా—జాత్యపారమార్థ్యఏవ దూషణాంతరం బుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ (అపరమార్థఇతి) తదానీం - పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః - పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దయోరిత్యర్థః. అసత్యాత్సత్యోత్పత్తినిరాసముపజీవ్య ఇదం దూషణముచ్యతే. వ్యక్తేస్తన్నిర్వాహకత్వాయోగం దర్శయితుం అపరమార్థఇత్యుక్తిః. అపరమార్థ[భూత]జాతేః పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వాయోగాజ్జాత్యపారమార్థ్యమయుక్తమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దయోశ్చ పారమార్థ్యం తద్బాధకాదర్శనాదేవ సిద్ధమ్. [ఇతి ప్రమాణానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానదూషణమ్].

౧౪౩. † అథ వక్ష్యమాణాయా యథార్థఖ్యాతేః స్వసిద్ధాన్తత్వం దర్శయతి (అథవేతి) †తస్యాస్సాంప్రదాయికత్వం దర్శయన్ తాం ప్రతిజానీతే (యథార్థమితి) వేదవిదామ్ - భగవద్బోధాయననాథమునిమిశ్రాదీనామిత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (శ్రుతిస్మృతిభ్యఇతి) † శ్రుతిం దర్శయతి (బహుస్యామితీతి) ఆదిశబ్దేన నామరూపవ్యాకరణముచ్యతే. యద్వా—సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోక్తం స్థితిప్రళయాదికం గృహ్యతే. సృష్ట్యాదిరుపక్రమో యస్య ప్రకరణస్య తస్మిన్ సృష్ట్యాద్యుపక్రమే. ఇదం శ్లోకార్థం కిమర్థమితిచేత్. ఉచ్యతే—పాఠక్రమేణాణ్డసృష్టేః పశ్చాత్త్రివృత్కరణమితి జ్ఞాయతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగపి త్రివృత్కరణమస్తి! అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్య. త్రివృత్కరణముపాయః। అణ్డసృష్టిఃఫలమ్. ఉత్పత్తౌ ఫలం పశ్చాద్భవతి। సంకల్పేతు పూర్వభావి. ఉపాయస్తూత్పత్తౌ పూర్వభావీ। సఙ్కల్పే పశ్చాద్భావీతి లోకసిద్ధం కిం కేన కథ మిత్యాదౌ. అతో ※ నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీత్యస్మిన్ వ్యష్టిసృష్టిసంకల్పవాక్యే పశ్చాన్నిర్దిష్టమణ్డసృష్ట్యుపాయభూతం త్రివృత్కరణమ్ ※ నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి ఉత్పత్తివాక్యే పూర్వనిర్దిష్టస్యాపి నామరూపవ్యాకరణస్య ఫలభూతత్వాత్. త్రివృత్కరణస్య ఫలరూపసృష్టేః పూర్వభావో నిశ్చీయతే। అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధస్య న్యాయ్యత్వాత్ ※ అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీతివత్. అస్మిన్నర్థే నిదర్శనం ఉపక్రమే ※ బహుస్యాం ప్రజాయేయేతివాక్యమ్। అత్ర బహుస్యామితి ఫలసంకల్పః। ప్రజాయేయేతి తదుపాయసఙ్కల్పః. అనేన నకేవలం కిం కేన కథ మిత్యాదిలోకప్రసిద్ధ్యా అత్ర త్రివృత్కరణస్య ఫలభూతసృష్టేఃపూర్వభావిత్వనిశ్చయః ఉపక్రమభూతసఙ్కల్ప వాక్యానుగుణ్యాచ్చేతి జ్ఞాపితమ్. † ఏవం త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః ప్రాక్ సద్భావం జ్ఞాపయితుం ఉపక్రమగతసంకల్పవాక్యస్య తదనుగుణత్వ జ్ఞాపనాయ బహుస్యామిత్యాద్యర్థముపాత్తమ్. అణ్డాన్తర్వర్త్యగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణస్య ప్రదర్శనాత్ అణ్డసృష్టేః పశ్చాత్త్రివృత్కరణమితి శఙ్కాయాం శ్రుతేరర్థమాహ (ఏవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతఇతి) అగ్న్యాదిషు కతిపయవ్యక్తిషు త్రిరూపత్వప్రదర్శనం నేయత్తాబుద్ధ్యా. అపిత్వణ్డాన్తర్భూతస్యైవ ప్రత్యక్షయితుం యోగ్యత్వాత్ పూర్వోక్తత్రివృత్కరణ సంభావనాప్రదర్శనార్థమితి భావః. † అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవ త్రివృత్కరణమస్తీతి స్పష్టం జ్ఞాపయతి (పురాణేచేతి) అస్యాముపనిషది భూతత్రయసృష్టేరుక్తత్వాత్సప్తతయోక్తానాం మిశ్రణముక్తమ్। ఇదం తత్త్వాన్తరసృష్టిప్రతిపాదనప్రకరణేషు తేషామపి మిశ్రణస్య ప్రదర్శనార్థమితి జ్ఞాపనాయ పురాణవచనోదాహరణమ్. వైష్ణవఇత్యనేన సాత్త్వికత్వాత్ప్రామాణ్యం సూచితమ్ ※ సాత్త్వికేషుచ సర్వేషు విష్ణోర్మాహాత్మ్యమిష్యతఇతివచనాత్ । సంహతత్వంసమాగతత్వంచేతి అవస్థాద్వయమస్తి. సంహతత్వం నామ పృథక్స్థిత్యర్హసంయోగమాత్రం। సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః. † ఏతద్ద్వయాభావాత్స్రష్టుం నాశక్నువన్నిత్యాహ (నానావీర్యాఇతి) † ఏతదుభయప్రాప్త్యాఽసృజన్నిత్యాహ (సమేత్యేతి) † ఏకైకస్మిన్ భూతే సర్వభూతాని సన్తిచేత్సర్వేశబ్దాః సర్వత్ర ప్రయుజ్యేరన్నిత్యత్రాహ (పరస్పరసమాశ్రయాఇతి) †అన్యేషాం భూతానాంసమాశ్రితానాం ఏకం భూతంసమాశ్రయః ఆశ్రితాశ్రయభావశ్చ న్యూనాధిక భావనిబన్ధనః । తత్కృతా శబ్దవ్యవస్థేతిభావః. †ఉపాత్తవచనానన్తరం ※ సంయోగమప్యైక్యమశేషతఇతి కృత్స్నశః సమాగతత్వముక్తమ్. మహదాదయఇతిపాఠే సత్యపి వృత్తభఙ్గపరిహారాయ స్వసన్దర్భే మహదాద్యాఇత్యుక్తం భాష్యకారైః. అయమేవ శ్రుత్యభిప్రాయఇతి స్థాపయితుం సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి(సూత్రేతి) తతస్సూత్రకారోఽప్యవదదిత్యన్వయః. తతః - అస్యార్థస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. † ఏవం ప్రథమం భూతే భూతాన్తరసద్భావఉక్తః। వక్ష్యమాణస్య సదృశే సదృశాన్తర సద్భావస్యోపయోగిత్వాత్.

※ విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౫౨; ౫౩; ౫౪. ‡ ఇమే భాష్యకారీయాః శ్లోకాః. ఉత్తరపృష్ఠే విద్యమానాశ్చ.

‡ భూతానాం త్రిరూపత్వం తథావదత్। త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధా భిదా॥ †సోమాభావేచ పూతీకగ్రహణం శ్రుతి[దర్శి]చోది)తమ్ ।సోమావయవసద్భావాదితిన్యాయవిదోవిదుః॥†వ్రీహ్యభావేచ నీవార గ్రహణం వ్రీహిభావతః। †తదేవ సదృశం తస్య య[ద్య] త్త)ద్ద్రవ్యైకదేశభాక్ ॥†శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధితః। †రూప్యశుక్త్యాది నిర్దే[శ్యః]శ)భేదో భూయస్త్వహేతుకః॥ †రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే। †అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః॥ †కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జితః। రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే॥ దోషహానాత్తుశుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే।అతోఽయథార్థం రూప్యాది విజ్ఞానం శుక్తికాదిషు॥†బాధ్యబాధకభావోఽపి †భూయస్త్వేనోపపద్యతే। †శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసాకల్యగ్రహరూపతః॥ † నాతో మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః। † ఏవంసర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః.

తేనాభిధా భిదా - భూయస్త్వేనాభిధానవ్యవస్థేత్యర్థః. సదృశే సదృశాన్తరసద్భావమాహ (సోమేతి) న్యాయవిదః - పరీక్షకాః ※ సోమాభావే పూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్నియమార్థః - సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరేషు స్వతః ప్రవృత్తేః. † ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ (వ్రీహీతి) వ్రీహిభావతః - వ్రీహ్యవయవసద్భావతః. † తతః కథం సదృశే సదృశాన్తర సద్భావ ఇత్యత్రాహ (తదేవేతి) † అనేన శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవ సద్భావః ఫలితఇత్యాహ (శుక్త్యాదావితి) శ్రుత్యైవబోధితః - ప్రతినిధిశ్రుత్యైవాభిమతత్వేన ఫలితః. యద్వా—త్రివృత్కరణ శ్రుత్యైవ బోధితత్వం ఫలితమ్ - తేజఃప్రచురరూప్యాంశశ్శుక్తౌ త్రివృత్కరణాత్సిధ్యతీత్యర్థః. † కథం శబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ (రూప్యేతి) † శుక్తిరూప్యయోస్సాదృశ్యే సతిహి శుక్తౌ రూప్యసద్భావసిద్ధిః. శబ్దవ్యవస్థాయా భూయస్త్వహేతుకత్వసిద్ధి, శ్చేత్యత్రాహ (రూప్యాదీతి) యద్వా—శుక్తౌ రజతైకదేశసద్భావే ప్రమాణాన్తరమాహ (రూప్యాదీతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) ప్రతీతేః—రూప్యసదృశతయా ప్రతీతేః. † శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్సదా గృహ్యేత। ప్రవృత్తిశ్చ సదా స్యాత్ । బాధశ్చ నోపపద్యేత। ఇత్యత్రాహ (కదాచిదితి) దోషః శుక్త్యంశాగ్రహహేతుః. ప్రచురగ్రహణాభిభూతత్వాభావాత్ । అదృష్టవశాచ్చ రజతగ్రహణమ్. అదృష్టవశాచ్చ అమ్బునో గ్రహణాదితిహి వక్ష్యతే। ఉదాహరణాంతరేష్వప్యుపజీవ్యత్వాయహి తత్ర తదుక్తిః. † (భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకభావఇతి) శుక్తిభూయస్త్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వమ్. తతఏవ రజతాల్పత్వం సిద్ధమ్. తేన రజతజ్ఞానస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. † భూయస్త్వేనేత్యుక్తే భ్రాన్తిజ్ఞానస్య రజతభూయస్త్వాత్తేన శుక్తిజ్ఞానస్య బాధ్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకత్వముపపాదయతి (శుక్తీతి) నను—సాకల్యే సత్యపి వైకల్యం గృహీతంచే దన్యథాఖ్యాతిరితి. నైవమ్—నహి వైకల్యస్య గ్రహో వైకల్యగ్రహః। కింతు శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యేన గ్రహః - తద్విరహేణ గ్రహః - తదగ్రహఇతి ఫలితమ్. భూయస్త్వసాకల్యేన గ్రహః - తత్సహితతయా గ్రహః. తయోర్గ్రహయోఃరూపాత్ - స్వభావాత్ - తథా విధగ్రహణాత్మకత్వాదిత్యర్థః. బహువ్రీహిర్వా భావప్రధానో నిర్దేశః। పూర్వోత్తర జ్ఞానయోస్తథారూపత్వాత్ బాధ్యబాధకభావఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య బాధ్యత్వం నస్వరూపతః. నచ విషయతః। కింతు బాధ్యప్రవృత్తికత్వమ్. ఉత్తర జ్ఞానస్యచ బాధకత్వం పూర్వజ్ఞానజన్యప్రవృత్తినివారకత్వమ్. అన్యథాఖ్యాతివాదేపి జ్ఞానస్య స్వరూపేణ బాధ్యత్వమనభిమతమ్. కింతు విషయబాధ్యత్వమేవాభిమతమ్. † అస్మాకంతు జ్ఞాన ఫలభూతప్రవృత్తేః బాధ్యత్వమితిభిదా. ప్రవృత్తేశ్చబాధితత్వం ప్రతిబద్ధోత్పత్తికత్వం విఫలత్వంవా † (నాత ఇతి) మిథ్యార్థసత్యార్థశబ్దాభ్యాం పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వేవివక్షితే. † (ఏవమితి) సర్వస్య సర్వత్వేపి వ్యవహారవ్యవస్థితిః - హానోపాదానాదినియమః. ఏవం - భూయస్త్వసాకల్యవైకల్యాభ్యామిత్యర్థః. సాధారణాకారగ్రహణభేదాగ్రహదోషాదృష్టాని సర్వవాదిభిరభ్యుపేతవ్యాని। తావతా ప్రవృత్త్యాదిసమ్భవేప్యధిక కల్పనాయా మన్యేషాంగౌరవంస్యాత్. తత్రేష్టరూపరూపినిరన్తరభానాత్ప్రవృత్తిః. ద్విష్టరూపరూపినిరంతరభానాన్నివృత్తిః. రూపరూపిణోర్ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వవిరోధిధర్మాన్తరాశ్రితత్వభానవిరహేణ భానం నిరన్తరభానమ్. అతఏవ భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్తిశ్చేద్రజ్జుసర్పభేదాగ్రహే నివృత్తిర్నస్యాదిత్యాదీని చోద్యాని నావకాశం లభన్తే. యగిపరమతే ఖ్యాత్యన్తరహేతురభ్యుపేతః। సఏవాస్మాకం ప్రవృత్త్యాదిహేతుః. ప్రాభాకరైర్మన్త్రార్థవాదార్థ తాత్పర్యానభ్యుపగమాత్కేవలభేదాగ్రహేణైవ నిర్వాహఃకృతః। అత్రతు మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాదుపనిషద్భాగావగతం త్రివృత్కరణమ్, తత్ప్రదర్శితం పఞ్చీకరణమ్, ఈశ్వరకర్తృకంసర్గవిశేషం తథా ప్రతినిధిన్యాయం, భేదాగ్రహ, మప్యుపజీవ్య నిర్వాహః కృతఇతివైషమ్యమ్. తత్ర భూతే భూతాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేన నిర్వాహః స్ఫుటతరః. సదృశే సదృశాంతర భ్రమస్యతు ప్రతినిధిన్యాయేనైవ నిర్వాహః। నతు త్రివృత్కరణేనోపయోగఇతి కేచిదాచార్యాః. త్రివృత్కరణమపి విజాతీయభూతారబ్ధే సదృశే విజాతీయభూతారబ్ధసదృశాన్తరభ్రమనిర్వాహకౌపయికమితిచ సంప్రదాయః। శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యేత్యాదిగ్రన్థానాం స్వారస్యాత్తథావగమ్యతే. అతస్త్రివృత్కరణ శ్రవణపఞ్చీకరణస్మరణాభ్యాం ప్రతినిధిన్యాయాచ్చ సదృశే సదృశాంతరబుద్ధియాథార్థ్యం నిరూప్యతే. నను—కథం సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేనోపయోగః। నహి త్రివృత్కరణాత్పూర్వం రజతాద్యవయవాస్సన్తి। తథా సతిహి త్రివృత్కరణనిబన్ధనం శుక్తౌ రజతాదిసంమిశ్రణం స్యాత్, నచ తదస్తి। త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్. ఉచ్యతే—పాఞ్చభౌతికేష్వపి పదార్థేషు కించిత్కార్యం కేనచిత్ ప్రచురేణ భూతేన

౧౭౪. † స్వప్నేచ ప్రాణినాం † పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాః తత్తత్కాలావసానాః † తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే। † తథాహిశ్రుతి † స్స్వప్నవిషయా ‡ న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి। అథ రథాన్ రథయోగాన్పథస్సృజతే। న తత్రా † నన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి। అథానన్దాన్ముదః ప్రముదస్సృజతే। న తత్ర

సంస్థానవిశేషవతా ఆరబ్ధమ్ - తత్ర యాదృశ పరిణామయుక్తయద్భూతప్రచురం యత్కార్యం - తస్య తాదృశపరిణామవతో భూతస్య కార్యాన్తరేష్వపి విద్యమానత్వాత్తేషు తథావిధ తద్భూతప్రచురతత్కార్య విషయబుద్ధిరుపపద్యతే. యద్యప్యవాన్తరాకారవిశేషః త్రివృత్కరణదశాయాం నాస్తి. తథాపి త్రివృత్కరణేన కార్యానుప్రవిష్టస్య తస్య భూతస్య కార్యాన్తరావయవసమానపరిణామసంభవాత్ భౌతికాంతరే భౌతికాన్తర బుద్ధేర్యాథార్థ్యం ఘటతే. తథా త్రివృత్కరణేన శుక్త్యావన్తర్గతస్య తేజోంశస్య శుక్లభాస్వరరూపేణ పరిణామవతో రజతసాసాదృశ్యాద్రజతావయవత్వ ముపపన్నమ్। తాదృశాకారయుక్తతత్తద్భూతవిశేషవన్త ఏవహి సమ్యగ్రజతాదయో నిరీక్ష్యన్తే. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావ ఉపపద్యతే. నను—కథం శుక్త్యాదిషు ప్రతీయమానానామవయవానాం రజతాద్యవయవత్వమ్। నహితే రజతాదిభ్య ఆనీయ నివేశితాః. ఉచ్యతే—సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవసుసదృశాకారత్వమేవ తేషాం రజతాద్యవయవత్వమ్। నతు రజతాదిభ్య ఆనీయనివేశితత్వమ్। యథా సంప్రతిపన్న రజతాద్యవయవానామ్। నహ్యుపణస్థరజతాద్యవయవాః కుతశ్చిద్రజతాన్తరాదేరానీయ నివేశితాః. ఏవమేవ పూతీకాదిషు ప్రతీయమానానాం సోమలతాద్యవయవానామపి, సోమాద్యవయవత్వంనామ సంప్రతిపన్నసోమలతాద్యవయవసుసదృశత్వమేవ. తచ్చ స్ఫుటతరప్రతీతిసిద్ధమబాధితంచ। నహి శుక్తిశకలపూతీకాదిషు రజతసోమలతాదిసాదృశ్యం నాస్తీతి బాధకప్రత్యయ ఉదేతి. తేషామవయవానాం విజాతీయావయవప్రాచుర్యాదకార్యకరత్వం ప్రచురక్షీరనివిష్టాల్పసలిలస్యేవ, ప్రచురకనకసంసృష్టాల్పరజతస్యేవచ సంభవతి. నన్వేవం శుక్తితయాభిమతపుఞ్జస్య శుక్తిత్వమపుష్కలంస్యాత్ -విజాతీయావయవసంసర్గాత్। పురుషమృగే పురుషత్వవత్. పురుషమృగత్వం నామ పురుషత్వమృగత్వవిలక్షణం జాత్యంతరమ్। నతు వికలం పురుషత్వం మృగత్వంచేతి చేత్. తర్హి శుక్తితయాభిమతపుఞ్జస్యాపి శుక్తిత్వ రజతత్వ విలక్షణజాత్యన్తరవత్త్వం స్యాత్. తతశ్చ పురుషమృగే పురుషవ్యవహారవత్ శుక్తివ్యవహారో నముఖ్యస్స్యాత్। విజాతీయసంసృష్టాయాః భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేః పురుషేణ పురుషమృగస్యేవ శుక్త్యన్తరేణ సాసాదృశ్యాభావాత్। సాసాదృశ్యేసతిహి తత్త్వావ్యవహారస్య ముఖత్వం తదభావాద్ధి సింహోదేవదత్త ఇత్యస్యాముఖ్యత్వమ్. శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాచ్ఛుక్తిత్వం పుష్కలమ్। తతఏవ తద్వ్యవహారశ్చ ముఖ్య ఇతిచేత్. తర్హి రజతాంశస్యాప్రచురత్వాదేవ రజతత్వం నాస్తీతి రజతబుద్ధేర్యాథార్థ్యం నస్యాత్. ఉచ్యతే—పురుషత్వవత్ శుక్తిత్వస్యావయవసంఘాతవిశేషవృత్తిత్వాభావాత్ అణుమాత్రేపి శుక్తిత్వం పుష్కలమ్. పురుషత్వస్యతు సంఘాతవిశేషవృత్తితయా సంఘాతవైకల్యాత్తదపౌష్కల్యం జాత్యన్తరంవా తత్ర స్యాత్। శుక్తిత్వంతు నతథేత్యుక్తమ్. అతశ్శుక్త్యవయవేషు శుక్తిత్వ తద్వ్యవహారావుపపన్నౌ। తత్ర విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్. శుక్తితయాభిమతసంఘాతేతు శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాదర్థక్రియావ్యవస్థా శబ్దవ్యవస్థాచోపపద్యతే। ప్రచురశుక్త్యభిభూతత్వేన రజతాంశస్యాగృహీతత్వాత్ గృహీతశుక్తి వివక్షయా తద్విషయత్వేన ప్రయుక్తశ్శబ్దో ముఖ్య ఇత్యుపపన్నమ్. నచ భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేర్విజాతీయావయవయోగితయా శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్యహానిః। శుక్త్యన్తరస్యాప్యల్పరజతాంశమిశ్రత్వాద్రజతాంశాభిభవేన శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్య ప్రతీతిరుపపద్యతే. శుక్త్యవయవానాంతు పరస్పరసాసాదృశ్యముపపన్నతరమ్, ఉక్తరీత్యా రజతాంశస్యచ రజతత్వం ముఖ్యమ్, తస్మిన్నంశే విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్ రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్యంచ. భ్రమదశాయాం గృహ్యమాణస్య తస్య ప్రచురశుక్తిగ్రహణాభిభూతత్వాభావాద్రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్య ప్రతీతిరుపపద్యతే। అతఏవ రజతవ్యవహారశ్చ ముఖ్యః. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపన్నమ్। అల్పస్య రజతస్య ప్రచురతయాగ్రహణే అన్యథాఖ్యాతిప్రసంగ ఇతిచేన్న। ప్రాచుర్యగ్రహణాభావాత్. అల్పత్వాగ్రహణమేవం తత్ర విద్యతే. ప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ప్రతియోగిభూతశుక్త్యగ్రహణాత్తద్గ్రహణే ప్రవృత్త్యసంభవాచ్చ శుక్త్యపేక్షయా రజతాంశ. ప్రాచుర్యం నగృహీతమితి నాన్యథాఖ్యాతిః. నన్వల్పత్వాగ్రహణంనామ ప్రచురత్వగ్రహణం స్యాత్, భవన్మతేహి భావాన్తరమభావః - అతోన్యథాఖ్యాతత్వమితిచేన్న। అల్పత్వాగ్రహణంనామ నప్రాచుర్యగ్రహణమ్, అపిత్వల్పత్వవిషయజ్ఞానసంకోచ ఇత్యన్యథాగ్రహాభావాత్. నేదం రజతమిత్యత్ర కోఽర్థ ఇతి చేత్ - శుక్తిత్వమేవేతి బ్రూమః. యదాకారగ్రహణేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నాయాః ప్రవృత్తేర్నివృత్తేర్వా నివారణం సఏవాకారో నఞర్థః, సచాకారః ప్రతియోగిసాపేక్షైః నేదంరజతమిత్యాదిశబ్దైః తదనపేక్షైశ్శుక్త్యాదిశబ్దైశ్చ వ్యవహ్రియతే.

౧౭౫. † ఏవంభూతే భూతాన్తరసద్భావాత్సదృశే సదృశాన్తరసద్భావాచ్చ శుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపాదితమ్. నహిస్వాప్నార్థానాం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావో భూతే భూతాన్తరసద్భావోవా వక్తుం శక్య ఇత్యత్రాహ (స్వప్నేచేతి) † కథం కేచిత్సుఖరూపాః। కేచిద్దుఃఖరూపా ఇత్యత్రాహ (పుణ్యపాపానుగుణమితి) భగవతైవ - జగత్స్రష్ట్రైవ. † తర్హ్యన్యైరప్యుపలభ్యేత, నచాఽనుపలభ్యేతేత్యత్రాహ (తత్తదితి) † కథం దృష్టవిసజాతీయా ఇత్యత్రాహ (తథాభూతా ఇతి) † శ్రుతిం దర్శయతి (తథాహీతి) † స్వప్నవిషయత్వ మస్య వాక్యస్య కథమితి శఙ్కాయాం స్వప్నం పశ్యతీతి పూర్వవాక్యం స్మారయతి (స్వప్నవిషయేతి) రథయోగాః - అశ్వాదయః నభవన్తి। దృష్టసజాతీయా నభవంతీత్యర్థః. † (ఆనన్దా ముదః ప్రముద ఇతి) సాధా

‡ బృ - ౬ అ - 3 బ్రా - ౧౦.

వే[శ]శా)న్తాః పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యో భవన్తి। అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యస్స్రవన్తీస్సృజతే। †సహికర్తేతి. †యద్యపి సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా తదానీం న భవన్తి। తథాపి తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా తథావిధానర్థానీశ్వరస్సృజతి। సహికర్తా। †తస్య సత్యసఙ్కల్పస్యాశ్చర్యశక్తేస్తథావిధం కర్తృత్వం సమ్భవతీత్యర్థః. †*౧ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి చ. †సూత్రకారోపి *౨ సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి *౩ నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చేతి సూత్రద్వయేన †స్వాప్నేష్వర్థేషు జీవస్య స్రష్టృత్వమాశఙ్క్య *౪ మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యాదినా- న జీవస్య సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వముపపద్యతే। జీవస్య స్వాభావికసత్యసఙ్కల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్- ఈశ్వరస్యైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతా సృష్టిరియమ్ †*౧ తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి పరమాత్మైవ తత్ర స్రష్టేత్యవగమ్యత ఇతి పరిహరతి. †అపవరకాదిషు శయానస్య స్వప్నదృశస్స్వదేహేనైవ దేశాన్తరగమన రాజ్యాభిషేక శిరశ్ఛేదాదయశ్చ పుణ్యపాపఫలభూతాశ్శయానదేహ సరూపసంస్థాన దేహాన్తర సృష్ట్యోపపద్యన్తే.

౧౮౫. †పీతశఙ్ఖాదౌ తు నయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నా నాయనరశ్మయశ్శఙ్ఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే। †తత్ర పిత్తగత పీతిమాభిభూతశ్శఙ్ఖగతశుక్లిమా న గృహ్యతే। అతస్సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవత్ పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి ప్రతీయతే. పిత్తద్రవ్యం తద్గతపీతిమా చాతిసౌక్ష్మ్యాత్పార్శ్వస్థైర్న గృహ్యతే। †పిత్తోపహతేన తు స్వనయననిష్క్రాన్తతయాఽతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే। †తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివనాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపి గృహ్యతే.

రణభోగ్యదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్. అసాధారణభోగ్యత్వ జ్ఞానజా ప్రీతిః ప్రముత్. వినియోగజా ప్రీతిరానన్దః. యద్వా—విలక్షణవిషయదర్శనజా ప్రీతిర్ముత్। తస్య స్వవినియోగార్హత్వజ్ఞాన జన్యా ప్రీతిః ప్రముత్। వినియోగజా ప్రీతిరానన్ద ఇతి. ఏతైశ్శబ్దైర్విషయా లక్ష్యన్తే। ముఖ్యార్థత్వే దృష్టవిసజాతీయత్వాయోగాత్. వేశాన్తాః - గృహాః. యద్వా—వేశాన్తాః - పల్వలానీత్యర్థః. †కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సహికర్తేతి) సర్వశక్తిర్హి కర్తా - కిమనుపపన్నమితి భావః. తచ్ఛబ్దో న ప్రకృతజీవపరః। అపి తు ప్రసిద్ధపరమాత్మపరః. †వ్యాఘాతపౌనరుక్త్య శఙ్కా పరిహారార్థమస్యాశ్శ్రుతేరర్థమాహ (యద్యపి సకలేతి) సృజత ఇతి పద విరోధపరిహారాయ న భవన్తీతి నిషేధస్య సఙ్కోచో హ్యుత్సర్గాపవాదన్యాయేన కృతః। అతః కాలాన్తరస్థాయిత్వ పురుషాన్తరానుభావ్యత్వాకార విషయో నిషేధః. న తు తత్కాలతత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా స్వరూపనిషేధః. అతో జాగ్రదవస్థానుభూత వస్తుసజాతీయాః। అనేకపురుషానుభావ్యాః। కాలాన్తరస్థాయినశ్చ న భవంతీత్యర్థః. †సహికర్తేత్యేతత్ఖండముక్తార్థోపపాదకత్వేన వ్యాచష్టే (తస్యేతి). †స్వాప్నార్థసృష్టేరీశ్వరకర్తృకత్వ స్ఫుటీకరణార్థం శ్రుత్యన్తరమాహ (య ఏషు సుప్తేష్వితి). †స్వాప్నార్థానాం పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్యాపారమార్థ్యం సూత్రకారేణ సిద్ధాన్తితమితి వ్యాఖ్యాతృమతభేదేనాస్యాశ్శ్రుతేర్నాయమర్థ ఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థముక్తార్థస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (సూత్రేతి). †సూత్రార్థమాహ (స్వాప్నేష్వితి). †జీవస్యాపి స్వప్నదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మిల్లోకా ఇతి) అనన్యథాసిద్ధస్యైవ హి కల్పకత్వం పరమాత్మలిఙ్గశ్రవణేన స్వాప్నార్థసృష్టేః పరమాత్మనైవోపపన్నత్వాన్న జీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇత్యర్థః. కథమపవరకే శయానస్య దేశాంతరగమనాదేః పారమార్థ్యముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (అపవరకాదిష్వితి) స్వయమేవ స్వదుఃఖావహవస్తు సృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ న తదా జీవస్య స్వరూపావిర్భావః కల్ప్య ఇతి చార్థసిద్ధమ్। శిరశ్ఛేదాదయ ఇత్యుక్తత్వాత్. సరూపే దేహాన్తరే శయానదేహవ్యవహారో భేదాగ్రహకృతః. న త్వన్యథాఖ్యాతికృతః.

౧౮౫. †ఏవం స్వాప్నార్థేషు తత్తదేకపురుషానుభావ్యత్వ తత్తత్కాలావసాయిత్వ రూపభేదాగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిర్భవతి। పీతశఙ్ఖాదావీశ్వరసృష్టత్వ శ్రుతిర్దర్శయితుం న శక్యత ఇత్యత్రాహ (పీతేతి). †పీతిమవచ్ఛౌక్ల్యమపి ప్రతీయేతేత్యత్రాహ (తత్రేతి). †తర్హి పార్శ్వస్థైరపి పిత్తద్రవ్యం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తేతి). †తర్హి సూక్ష్మత్వాత్తేనాపి న పిత్తం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తోపహతేన త్వితి). †దూరస్థశఙ్ఖస్యాతిసామీప్యాభావాత్కథం తత్రస్థం పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (తద్గ్రహణేతి) యథా అతిదూరముత్పతితః పతఙ్గో న ద్రష్టుం శక్యతే। తథాపి సన్నికర్షోత్పతన కాలాదారభ్య నిరన్తరమవేక్ష్యమాణస్తజ్జనితసంస్కారవద్భ్యాం చక్షుర్భ్యాం దూరేపి గృహ్యతే। తద్వదిత్యర్థః. ప్రాభాకరైః పిత్తపీతిమా శఙ్ఖద్రవ్యంచ

౧॥ కఠ - ౨ అ - ౫ వల్లీ - ౮. ౨॥ ౩॥ ౪॥ శారీ - ౩ అ - ౨ పా - ౧; ౨; ౩ సూ.

౧౮౬. † జపాకుసుమసమీపవర్తిస్ఫటికమణిరపి తత్ప్రభాభిభూతతయా రక్త ఇతి గృహ్యతే। జపాకుసుమప్రభావలితాపి † స్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తతయా స్ఫుటతరముపలభ్యత ఇత్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమిదమ్. † మరీచికాజలజ్ఞానేఽపి తేజఃపృథివ్యోరప్యమ్బునో విద్యమానత్వాదిన్ద్రియదోషేణ తేజఃపృథివ్యోరగ్రహణాదదృష్టవశాచ్చామ్బునో గ్రహణాద్యథార్థత్వమ్. † అలాతచక్రేఽప్యలాతస్య ద్రుతతరగమనేన సర్వదేశసంయోగాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిరుపపద్యతే. † చక్రప్రతీతావప్యన్తరాళాగ్రహణపూర్వకతత్తద్దేశసంయుక్తతద్వస్తుగ్రహణమేవ. † క్వచిదన్తరాళాభావాదన్తరాళాగ్రహణం క్వచిచ్ఛైఘ్ర్యాదగ్రహణమితి విశేషః. అతస్తదపి యథార్థమ్. † దర్పణాదిషు నిజముఖాదిప్రతీతిరపి యథార్థా. దర్పణాదిప్రతిహతగతయో హి నాయనరశ్మయో దర్పణాదిదేశగ్రహణపూర్వకం నిజముఖాది గృహ్ణన్తి। తత్రాప్యతిశైఘ్ర్యాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిః.

౧౮౭. దిఙ్మోహేఽపి దిగన్తరస్యాస్యాం దిశి విద్యమానత్వాదదృష్టవశేనైతద్దిగంశవియుక్తో దిగన్తరాంశో గృహ్యతే అతో దిగన్తరప్రతీతిర్యథార్థైవ. † ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదావపి అఙ్గుళ్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేన సామగ్రీభేదాత్సామగ్రీద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం చన్ద్రగ్రహణద్వయహేతుర్భవతి. † తత్రైకా సామగ్రీ స్వదేశవిశిష్టం చన్ద్రం గృహ్ణాతి। ద్వితీయా తు కించిద్వక్రగతిశ్చన్ద్రసమీపదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశవియుక్తం గృహ్ణాతి। † అతస్సామగ్రీద్వయేన యుగపద్దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణే గ్రహణభేదేన గ్రాహ్యాకారభేదాదేకత్వగ్రహణాభావాచ్చ ద్వౌ చన్ద్రావితి భవతి ప్రతీతివిశేషః. † దేశాన్తరస్య తద్విశేషణత్వమ్ - దేశాన్తరస్య అగృహీతస్వదేశచన్ద్రస్య చ నిరన్తరగ్రహణేన భవతి. † తత్ర సామగ్రీద్విత్వం పారమార్థికమ్। † తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయంచ పారమార్థికమ్। గ్రహణద్విత్వేన చన్ద్రస్యైవ గ్రాహ్యాకారద్విత్వంచ పారమార్థికమ్. † తత్ర విశేషణద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైకపవ

నిరన్తరం గృహ్యేతే ఇత్యుక్తమ్. అత్ర తు రూపవద్ద్రవ్యే చక్షుషస్సామర్థ్యాత్పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యుక్తమితి విశేషః. సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవదితి దృష్టాన్తే చాయం భావః.

౧౮౬. † నను యది పిత్తద్రవ్యశఙ్ఖయోర్భేదాగ్రహాత్పీతశఙ్ఖవ్యవహారః - తర్హి పటే పీతవ్యవహారః కథం న స్యాత్. అన్యథాఖ్యాతౌ వా కథం పటే పీతవ్యవహారాభావః. భ్రమే సతి తన్మూలనిరూపణా కార్యా। న తు సర్వత్ర భ్రమేణ భవితవ్యమితి చేత్। తుల్యమ్. జపాకుసుమస్ఫటికాదౌ చాక్షుషదోషసంసర్గో దుర్వచ ఇత్యత్రాహ (జపేతి) జపాకుసుమస్ఫటిక, మరీచికాజల, అలాతచక్ర, దిఙ్మోహేషు ద్రవ్యాన్తరేణ సంబన్ధాద్యథార్థప్రతీతిరితి నిర్వాహః. † జపాకుసుమప్రభాసంబన్ధాద్రక్తప్రతీతిశ్చేత్తత్సంబన్ధాత్పాషాణాదిష్వపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ (స్వచ్ఛేతి) † (మరీచికేతి) అదృష్టస్య నియామకత్వం సర్వైరపి ఖ్యాత్యన్తరవాదిభిరభ్యుపేత్యమ్. అన్యథా సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర సర్వవిషయభ్రమప్రసఙ్గాత్। కదాచిదపి భ్రమాభావప్రసఙ్గాచ్చ. † (అలాతేతి) అన్తరాళాగ్రహణాత్ - పూర్వోత్తరకాలభావినోస్తత్తద్దేశవిశేషాలాతసంయోగయోరన్తరాళాగ్రహణాత్ - క్రమాగ్రహణాదిత్యర్థః. † అన్తరాళాగ్రహణే సతి కథం యాథార్థ్యమిత్యత్రాహ (చక్రేతి) చక్రప్రతీతిః - సమ్యక్చక్రప్రతీతిః. † కో విశేష ఇత్యత్రాహ (క్వచిదితి). † (దర్పణాదిష్వితి) సవ్యదక్షిణవిపర్యాసః కథమితి చేదుచ్యతే—ఆపేక్షికో హి సవ్యదక్షిణభావః। తత్ర స్వాభిముఖతయా విపర్యస్తసవ్యదక్షిణభావస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాళాగ్రహణమేవ। విపర్యాసో దర్పణదేశగతః। తేనాగృహీతాన్తరాళం ముఖమితి అభిముఖస్య దర్పణస్య ముఖస్య చాన్తరాళాగ్రహణాదాభిముఖ్యప్రతీతేర్యాథార్థ్యమ్. ఏవం మలినత్వాల్పత్వాదిశ్చ.

౧౮౭. † (దిఙ్మోహేఽపీతి) సర్వదిక్స్వభావేఽపి ప్రాచ్యాదివ్యవహారః ప్రతియోగ్యపేక్షయా। తత్ర దిగన్తరప్రతియోగినో దిగన్తరస్య చ నిరన్తరభానమ్. అతో యథార్థవిషయత్వమితి. దిశాం బహుత్వం చ ※ పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాదిత్యవగమ్యతే. † (ద్విచన్ద్రేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్రైకేతి) స్వతః ఋజుప్రసారిణోఽపి చాక్షుషతేజసో వక్రత్వం సంభవతి। దర్పణాదినా తద్దర్శనాత్. ఇహాప్యఙ్గుళ్యవష్టమ్భాదృష్టాదినా తదుపపత్తిః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) చంద్రదేశౌ ద్వావితి ప్రతీత్యభావహేతుశ్చంద్రైకత్వాగ్రహణమ్. † దేశాన్తరగతస్య తద్విశేషణకత్వం కథమిత్యత్రాహ (దేశేతి). † తతః కిం ప్రతీతేర్యాథార్థ్యస్యేత్యత్రాహ (తత్ర సామగ్రీతి). † (తేనదేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయంచ పారమార్థికమితి) గ్రహణద్వయమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమమ్. అతఏవాగృహీతపరస్పరభేదం చేతి భావః. † విశేషణద్వయవిశిష్టవిషయగ్రహణద్వయేఽపి విశేష్యైక్యం కథం న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) నహి కేవలం చక్షురైక్యప్రతిపత్తిసమర్థం దృష్టం దేవదత్తాదిషు। అపితు సంస్కారసంస్కృతమేవ సమర్థం

చన్ద్రౌ గ్రాహ్యావితి గ్రహణే - ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచక్షుషస్సామర్థ్యాభావా † చ్చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠతే. † ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేపి తిమిరాదిదోషభిన్నం చాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయం భవతీతి కార్యకల్ప్యమ్. † అపగతేతు దోషే స్వదేశవిశిష్టస్య చన్ద్రస్యైకగ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్ర ఇతి భవతి ప్రత్యయః। † దోషకృతంతు సామగ్రీద్విత్వం తత్కృతం గ్రహణద్విత్వం తత్కృతం † గ్రాహ్యాకారద్విత్వంచేతి నిరవద్యమ్.

౧౪౮. అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమితి సిద్ధమ్. ఖ్యాత్యన్తరాణాం దూషణాని తైస్తైర్వాదిభిరేవ ప్రపఞ్చితానీతి నతత్ర యత్నః క్రియతే. అథవా కిమనేన బహునోపపాదనప్రకారేణ. ప్రత్యక్షానుమానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాత, మాగమగమ్యంచ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం పరం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాం కిం నసేత్స్యతి। కిం నోపపద్యతే। † భగవతాహి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలం జగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాః పదార్థాస్సర్వసాధారణానుభవవిషయాః, కేచేన తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథా తథాఽనుభావ్యాస్సృజ్యన్తే. † తత్ర బాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయా తద్రహితతయా చోపపద్యత ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

౧౪౯. † యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి తదసత్ ‡ ※ † అనృతేనహి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్. † ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్దః. † ఋతమితి కర్మవాచి. * ※ † ఋతంపిబన్తౌ

దృష్టమ్ - సంస్కారస్య విలమ్బితభావిత్వాన్నతదానీమైక్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. † (చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠత ఇతి) అగృహీతైకత్వచన్ద్రమాత్రవిషయమవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. తస్యైవేతిపాఠే చన్ద్రమాత్రస్యైవ గ్రాహకతయా తిష్ఠతీత్యర్థః. † ఏకసామగ్రీభూతయోశ్చక్షుషోః కథం ద్విసామగ్రీత్వమిత్యత్రాహ (ద్వయోశ్చక్షుషోరితి) స్వతో నిర్దోషస్యేన్ద్రియస్య సదోషత్వంహి కార్యకల్ప్యమ్. తథా సామగ్రీద్విత్వమపీతిభావః. † తర్హి సదైవ చన్ద్రద్విత్వం గృహ్యేతేత్యత్రాహ (అపగతేత్వితి). † కథం దోషాపగమే ఐక్యప్రతిపత్తిరితి శఙ్కాయాం ద్విత్వప్రతిపత్తేరౌపాధికత్వమాహ (దోషకృతమితి) (గ్రాహ్యాకారద్విత్వమితి) స్వదేశవిశిష్టత్వమేక ఆకారః। అగృహీతాన్తరాళం ప్రదేశాన్తరమేక ఆకారః. తస్యాకారత్వం విశేషణత్వమ్. నచానాకారస్యాకారత్వే నాన్యథాఖ్యానమ్. అగృహీతాన్తరాళత్వేసతి అప్రధానతయా భాతస్యైవ విశేషణత్వాత్. నేత్రవృత్తిర్వృత్తిగతద్విత్వం చన్ద్రంచాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి ప్రాభాకరాః। యథా - సంవిత్సిద్ధౌ ప్రాభాకరమతోపన్యాసే ※ నేత్రవృత్తిర్ద్విధాభూతా ద్వేతు వృత్తీ వితన్వతీ। ద్విత్వం చంద్రంచ యుగపన్నిర్భాసయతి తత్ర నఇతి. దేశగతద్విత్వం చంద్రంచాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి తతోత్ర వైషమ్యమ్। చాక్షుషతేజోగతిభేదరూపసామగ్రీద్వయజన్యమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమమగృహీతభేదంచ జ్ఞానద్వయమగృహీతైకత్వం చంద్రమగృహీతాన్తరాళం దేశాన్తరంచ నిరన్తరం గృహ్ణాతి। తతో ద్విచంద్రవ్యవహార ఇత్యర్థః. ఇతినిరవద్యమ్ - యథార్థఖ్యాతిసమర్థనమిత్యర్థః.

౧౪౮. † ఖ్యాత్యన్తరదూషణానామన్యోన్యముక్తానాం స్వాభిమతత్వాత్తత్ర యత్నాభావమాహ (ఖ్యాతీతి) అథవా కిమనేనేత్యాదిపాఠో బహుషు కోశేషు దృశ్యతే। వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతశ్చ। తత్ర పరాగర్థవిషయాపరోక్షభ్రమేష్వేకేనైవోత్తరేణ పరిహారఃకృతో భవతి. కిం నసేత్స్యతీత్యనేన ప్రమాణేఽస్తిత్వముక్తమ్। కిం నోపపద్యత ఇత్యనేనోపపత్తిరుక్తా. † కిం ప్రమాణమ్। కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ (భగవతాహీతి) అఖిలం జగత్సృజతేత్యనేనాస్యార్థస్య శ్రుతిమూలత్వం సూచితమ్। కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః ※ ఇదంసర్వమసృజతేతిహి శ్రుతిః। ప్రతీయమానత్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః. † తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) నహి తత్తదేకపురుషానుభావ్యానాం తత్తత్కాలావసాయినాంచ సుఖాదీనాం మిథ్యాత్వమితిభావః. [ఇతి ప్రమాణానుపపత్త్యా యథార్థఖ్యాతిః].

౧౪౯. † అథ శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిభ్యాం అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయితుం ప్రథమం శ్రుతివాక్యాని యోజయతి (యత్పునరితి) † అనృతేనేత్యాదిశ్రుతిం వ్యాచష్టే (అనృతేనేతి) పూర్వనిరస్తప్రకారేణానిర్వచనీయస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్ర వృత్పత్తిర్నాస్తీతిభావః. † అనృతశబ్దం వ్యాచష్టే (ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్ద ఇతి) హిశబ్దేన ఋతేతరవిషయత్వసంప్రతిపత్తిస్సూచితా। ఋతాభావస్య ఋతవిరోధినశ్చ ఋతభూతబ్రహ్మాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తదన్యఏవ నఞర్థస్త్వయాపి వక్తవ్య ఇతిభావః. † అనృతశబ్దార్థం నిష్కృష్టుం ఋతశబ్దార్థమాహ (ఋతమితీతి) కర్మవాచి - పుణ్యకర్మవాచీత్యర్థః. నతు సత్యవాచీతిభావః. † కుత ఇత్యత్రాహ (ఋతంపిబన్తావితి) అస్మిన్వాక్యే సుకృతస్య లోకే ఇతి హ్యుక్తమితిభావః. ఏవంవిధవాక్యాన్తరేషు ప్రసిద్ధిశ్చాభిప్రేతా ※ యథా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గన్ధో వాత్యేవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధోవాతీత్యుక్త్వా ※ ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిన్యనృతశబ్దః ప్రయుక్తః। తస్మాదృతశబ్దః పుణ్యవాచీ. † పుణ్యమపిహి మోక్షవిరోధి। తత్కథమనృతశబ్దోక్త

‡ ఛా - ౮ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. * కఠ - ౧ అ - ౩ వల్లీ - ౧.

విధివచనాత్. †బుభుత్సాకర్మఫలాభిసన్ధిరహితః పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమ్. అత్ర తద్వ్యతిరిక్తం సాంసారికఫలం కర్మానృతం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి † ※ ౧ ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి వచనాత్.

౧౫౦. † ※ ౨ నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దౌ చిదచిద్వ్యష్టివిషయౌ। †ఉత్పత్తివేలాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోరప్యయకాలే అచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రలయప్రతిపాదనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే। సదసతోః కాలవిశేషే అసద్భావమాత్రవచనాత్. † అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే। ※ ౩ అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి. † సత్యమ్—తమశ్శబ్దేనాచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేస్సూక్ష్మావస్థోచ్యతే। తస్యాస్తు ※ ౪ మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాదితి మాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితి చేత్. † నైతదేవమ్—†మాయాశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వం నదృష్టమితి. † మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వేనానిర్వచనీయవాచిత్వమితి చేత్. † తదపి నాస్తి। † నహి సర్వత్ర మాయాశబ్దో మిథ్యావిషయః। ఆసురరాక్షసాస్త్రాదిషు సత్యేష్వేవ మాయాశబ్దప్రయోగాత్. † యథోక్తమ్ ※ ౫ తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా। బాలస్య రక్షతా దేహమైకైకశ్యేన సూదితమితి. † అతో మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ. † ప్రకృతేశ్చ మాయాశబ్దాభిధానం విచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ. † ※ ౬ అస్మాన్మాయీ సృజతే

పాపమాత్రప్రతియోగిత్వమితి శఙ్కాయాం మోక్షప్రకరణోక్తం పుణ్యాం వివనక్తి (బుభుత్సేతి) ముముక్షోస్సుకృతం దుష్కృతముభయంహి విరోధిత్వత్తుల్యం పాపమ్. అతో నఞ్సమాసాన్తర్గతబుభుత్సశబ్దోఽనభిసంహితఫలకర్మపర ఇత్యర్థః. పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమిత్యనేన ※ స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇత్యేతత్సూచితమ్. † అనృతశబ్దస్య బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపరత్వే సతి బుభుత్సశబ్దస్య బన్ధకేతరకర్మవాచిత్వసిద్ధిరితి తదర్థం తత్పూర్వవాక్యేనోపపాదయతి (ఏతమితి) బుభుత్సానృతశబ్దయోః ※ ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదిత్యాదిషు శ్రుతిషు పుణ్యపాపపరత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్ । ※ నసుకృతం నదుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే ※ క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణీత్యాదిషు సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి మోక్షవిరోధిత్వశ్రవణాత్, మోక్షప్రకరణేషు ముముక్షోస్సంసారాఖ్యానిష్టఫలప్రదత్వేనోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వాత్, దస్యానృతశబ్దస్యాస్మిన్ వాక్య ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్ ※ తస్యాన్తరాయో మైత్రేయేత్యాదిషు పుణ్యపాపకర్మణోః మోక్షవిరోధిఫలత్వశ్రవణాత్, దనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్, చానృతశబ్దస్తదన్యవ్యుత్పత్త్యా మోక్షవిరోధికర్మపర ఇత్యర్థః.

౧౫౦. † (నాసదాసీదిత్యాది) అత్ర ※ అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్సదసచ్ఛబ్దప్రయోగః ప్రతిబన్దీత్వేనానుసన్ధేయః. † సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టివిషయత్వముపపాదయతి (ఉత్పత్తీతి) ఉత్పన్నస్యహి ప్రళయః। ఉత్పత్తిశ్చ చిదచిద్వ్యష్ట్యోః శ్రుతిసిద్ధా। అతస్తయోరత్ర ప్రళయ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యామ్ ※ సచ్చత్యచ్చాభవదితి వాక్యం స్మారితమ్। కార్యావస్థచేతనస్య సచ్ఛబ్దోక్తత్వాదిహ సచ్ఛబ్దేన, తదన్యవాచకేనాసచ్ఛబ్దేన చ, కార్యావస్థచేతనాచేతననిషేధః కృతః। వాక్యాన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః. ※ తమ ఆసీత్తమసా గూఢమితి తదనన్తరవాక్యాభిప్రాయేణాచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తునీత్యుక్తమ్. † హేత్వన్తరంచాహ (సదసతోరితి) నహి కాలవిశేషే అనిర్వచనీయమభ్యుపగమ్యతే. † అచిత్సమష్టేస్తమశ్శబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (అత్రేతి). † ※ తమ ఆసీత్ ※ మాయాంతు ప్రకృతిమిత్యనయోర్వాక్యయోః పూర్వం క్రమేణోపాదాన వివక్షాం చోద్యరూపేణ దర్శయతి (సత్యమితి) ప్రకృతిశబ్దవాచ్యా మాయేత్యభిప్రాయః. † ※ పరిహరతి (నైతదేవమితి) †కుత ఇత్యత్రాహ (మాయేతి) ఇతి శ్వేతా। మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిరిత్యభిప్రాయః. † ఐన్ద్రజాలికాదిషు మాయావిత్వప్రయోగదర్శనాత్ మాయామిథ్యాశబ్దయోః పర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యస్య చ మిథ్యాత్వాచ్చ మాయాశబ్దవాచ్యత్వమిత్యభిప్రాయేణ శఙ్కతే (మాయేతి). † పరిహరతి (తదపి నాస్తీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వమేవ నాస్తి। తథాభ్యుపగమేప్యన్యథాఖ్యాతిభేదాగ్రహయోరన్యతరేణైవోపపన్నత్వాదన్తద్విషయత్వం యుక్తమిత్యనిర్వచనీయవాచిత్వం నాస్తీతిభావః. † తదుపపాదయతి (నహీతి) మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు మిథ్యాత్వానభ్యుపేతేత్యర్థః. † సత్యేషు మాయాశబ్దప్రయోగం దర్శయతి (యథోక్తమితి) నహి జ్ఞానబాధ్యానామేకైకశః శస్త్రచ్ఛేద్యత్వమస్తి। తస్మాదేకైకశో మాయానాం ఛేద్యత్వవచనాన్మాయాశబ్దస్య సత్యపరత్వమితి. † అనుయాయిన ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాన్మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుగతమాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యాహ (అత ఇతి) ఆశ్చర్యత్వమ్-విస్మయనీయత్వమ్। తచ్చ విచిత్రార్థసర్గకరత్వాత్. విచిత్రశబ్దో నానావిధవాచీ - నానావిధకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేర్విస్మయనీయత్వమ్. మాయాశబ్దోహ్యాశ్చర్యవాచీతి వక్ష్యతే। తస్మాదాశ్చర్యత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. అసత్యేషు సత్యేష్వపి మాయాశబ్దప్రయోగ విషయేష్వాశ్చర్యత్వం విద్యతే. † ప్రకృతే రాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దాభిధేయత్వనిబన్ధనమిత్యాహ (ప్రకృతేరితి) † తదుపపాదయతి (అస్మాదితి) విచిత్రకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేరాశ్చర్యరూపత్వమితి న మాయామాత్రసూత్రవిషయభాష్యవిరోధః. † ఏవం

౧ ఛా-౮ ప్ర-౩ ఖ-౨. ౨॥ యజు-౨ అష్టక-౮ ప్ర-౯ అను. ౩॥ సుబా-౨ ఖ. ౪॥ శ్వే-౪ అ-౧౦; ౯. ౫॥ విష్ణు-౧ అం-౧౯ అ-౨౦.

విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థసర్గకరత్వం దర్శయతి. † పరమపురుషస్య చ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వముచ్యతే। నాజ్ఞత్వేన. జీవస్యైవ హి మాయయా నిరోధశ్శ్రూయతే. ౧ ※ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి. † ※ ౨ అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇతి చ. ※ ౩ ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇత్యత్రాపి విచిత్రాశ్శక్తయోఽభిధీయన్తే. అత ఏవ హి ※ ౪ భూరిత్వష్టేవ రాజతీత్యుచ్యతే। న హి మిథ్యాభిభూతః కశ్చిద్విరాజతే. † ※ ౫ మమ మాయా దురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతి వచనాత్సైవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిరుచ్యత † ఇతి న శ్రుతిభిస్సదసదనిర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనమ్.

౧౫౧. † నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా † న హి ※ ౬ తత్త్వమసీతి జీవపరయోరైక్యోపదేశే సతి సర్వజ్ఞే సత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సర్గస్థితివినాశహేతుభూతే తచ్ఛబ్దావగతే ప్రకృతే బ్రహ్మణి విరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతుభూతా కాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్యతే. † ఐక్యోపదేశస్తు త్వంశబ్దేనాపి జీవశరీరకస్య బ్రహ్మణ ఏవాభిధానాదుపపన్నతరః. † ※ ౭ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సర్వస్య వస్తునః పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ హి నామరూపభాక్త్వముక్తమ్. † అతో న బ్రహ్మాజ్ఞానపరికల్పనమ్.

౧౫౨. † ఇతిహాసపురాణయోరపి న బ్రహ్మాజ్ఞానవాదః క్వచిదపి దృశ్యతే. † నను ※ ౮ జ్యోతీంషి విష్ణురితి † బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయ ※ ౯ జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి శైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్నస్య జగతో జ్ఞానైకస్వరూపబ్రహ్మాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమభిధాయ † ※ ౧౦ యదా తు శుద్ధం నిజరూపీతి జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః స్వస్వరూపావస్థితివేళాయాం వస్తుభేదాభావదర్శనేనాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ స్థిరీకృత్య ※ ౧౧ వస్త్వస్తి కిం ※ ౧౨ మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయేన

మాయాశబ్దార్థ ఉక్తః. అథ భగవతో మాయాసంబన్ధశ్రవణాత్ తద్వశ్యత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ మాయీతి పదగతమత్వర్థీయప్రత్యయార్థమాహ (పరమపురుషస్య చేతి) మాయీతి పదోక్తో మాయాసంబన్ధో న తత్తిరోభావ్యత్వం। అపి తు తచ్ఛేషిత్వమ్. జీవస్యైవ న తు తత్తిరోధేయత్వం-తస్యైవ తథాత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. † మాయాభిభవో జీవస్యైవేత్యేతస్మిన్నర్థే పరోక్తమేవ వచనమాహ (అనాదీతి) ※ ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యత్ర అనేకవిచిత్రశక్త్యభిధాయిత్వం బహువచనాదవగమ్యతే. † (మమేతి) స్పష్టమ్. నిగమయతి (ఇతీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాభూతవిషయేషు ప్రయోగో దృశ్యతే చేత్తత్ర లాక్షణికస్స్యాత్। అర్థస్య సత్యత్వాభావేన తస్యాశ్చర్యత్వాభావాత్। ప్రతిభాసస్తు ద్విత్వాదివిషయత్వాదాశ్చర్యరూపః। మన్త్రౌషధాదిశ్చాశ్చర్యరూప ఇతి తత్సంబన్ధాల్లాక్షణికత్వమ్.

౧౫౧. † అశ్రుత్యర్థాపత్త్యా అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయతి (నాపీతి). † ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (న హీతి) అజ్ఞానాపరికల్పనే అనుపపత్తిర్నాస్తి। తత్కల్పన ఏవానుపపత్తిః। విరుద్ధధర్మశ్రవణాదిత్యభిప్రాయేణ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తాని. సమానవిభక్తిశ్రుతిసిద్ధతయా హ్యైక్యాపరిత్యాగః। తథా శ్రుతహానస్యాన్యాయ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దావగతవిశేషాస్స్వీకార్యా ఇతి భావః. † ఐక్యోపదేశానుపపత్తిరితి చేత్తత్రాహ (ఐక్యేతి) జీవపరయోర్హేయసంబన్ధతదనర్హత్వాభ్యాం హ్యైక్యవిరోధః। జీవశరీరకస్య పరమాత్మన ఐక్యాభిధానే హేయసంబన్ధస్య జీవద్వారకతయా విరోధః పరిహృత ఇత్యర్థః. ఉపపన్నతరః - ముఖ్యతయోపపన్న ఇతి భావః. † జీవవాచిశబ్దేన తచ్ఛరీరకపరబ్రహ్మాభిధానమముఖ్యమితి చేత్తత్రాహ (అనేనేతి) † శ్రుత్యర్థాపత్త్యసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి). [ఇతి ప్రమాణానుపపత్తౌ అవిద్యాయాశ్శ్రుతి తదర్థాపత్తిసిద్ధత్వనిరాసః].

౧౫౨. † ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానపరత్వాభావం ప్రతిజానీతే (ఇతిహాసేతి) [నన్విత్యాది] † (బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయేతి) జడాజడయోస్స్వరూపైక్యాయోగేన సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వాత్। ఉత్తరశ్లోకేషు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వకథనాచ్చేత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానవిజృమ్భితాని - వివిధం జ్ఞాయతే యేన। విపరీతం జ్ఞాయతే యేనేతి వా కరణే వ్యుత్పత్తిః. విజ్ఞానమవిద్యా ※ యదా తు శుద్ధమిత్యాదినా తస్య హి వ్యతిరేకో వక్ష్యతే. విజ్ఞానేన విజృమ్భితానీతి యోజనా త్వయుక్తా। అస్వారస్యాత్. విజృమ్భితానీతి నపుంసకాన్తపదస్య పుల్లిఙ్గభేదశబ్దవిశేషణత్వాయోగేన విజృమ్భితశబ్దస్య భావార్థప్రత్యయాన్తత్వస్య యుక్తత్వేన షష్ఠీసమాసస్య యుక్తత్వాచ్చ. † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేన స్థిరీకరోతీత్యాహ (యదా త్వితి) శుద్ధమ్ - అవిద్యారహితమ్. నిజరూపి - తత్కృతభేదదర్శనరహితమ్. అపాస్తదోషమ్ - రాగాదిదోషరహితమ్. సఙ్కల్పతరోః - సమన్తాత్కల్ప్యతే నేనేతి సఙ్కల్పః - దోషః. వస్తుషు వస్తుభేదా ఇత్యత్ర వస్తుష్వితి బహువచనేన తాత్పర్యమ్ - జడోపలక్షితే వస్తుని జడగతభేదా న సంభవన్తీత్యర్థః. యద్వా—ఏకో వస్తుశబ్ద ఆకారపరః. జడగతాకారభేదా న భవన్తీత్యర్థః. ※ వస్త్వస్తి కిమ్ ※ మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయే

౧॥ శ్వే - ౪ అ - ౯. ౨॥ మాండూక్యోపనిషత్ - ౨ ఖ - ౨౧. ౩॥ బృ - ౪ అ - ౫ బ్రా - ౧౯. ౪॥ ౫॥ గీ - ౭ అ - ౧౩.
౬॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭. ౭॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. ౮॥ ౯॥ ౧౦॥ ౧౧॥ ౧౨॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౩౮; ౩౯; ౪౦; ౪౧; ౪౨.

దగ్రిమపులబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానామసత్యత్వముపపాద్య † ＊ తస్మాన్న విజ్ఞానమృతఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాసత్యత్వముపసంహృత్య ౧ ＊ విజ్ఞానమేకమితి జ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి † భేదదర్శన నిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి స్ఫుటీకృత్య ＊ ౨ జ్ఞానం విశుద్ధమితి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం విశోధ్య ＊ ౩ సద్భావఏవం భవతోమయోక్తఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణఏవ సత్యత్వమ్ - నాన్యస్య - అన్యస్యచాసత్యత్వమేవ - తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితి తత్త్వం తత్త్వోపదిష్ట † మితి హ్యుపదేశో దృశ్యతే.

౧౫౩. † నైతదేవమ్. † అత్ర భువనకోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా। పూర్వ † మనుక్తం † రూపాన్తరం సంక్షే

ప్రసఙ్గమేనార్థస్వభావ ఉక్తః। ద్వితీయేనోదాహరణం దర్శితమితిభిదా. తత్ర కుతోహి తత్త్వమ్ - ఏవంసతి కుతః పరమార్థఇత్యర్థః. కృత్స్నం అపరమార్థత్వే నోపలబ్ధం చేత్కథం తత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాముచ్యతే స్వకర్మస్తిమితాత్మనిశ్చయైరితి. తత్త్వార్థ నిశ్చయవిరోధికర్మవశాదిత్యర్థః. యద్వా—నకేవలమాత్మవిద్భిరేవ అసత్యత్వముపలభ్యతే। అపిత్వజ్ఞైరపీతిభావః. నకేవలం శాస్త్రప్రమాణేన। లౌకికజడగ్రాహిప్రమాణేనాపి తస్య మిథ్యాత్వం సిధ్యతీత్యుక్తం భవతి. † ＊ తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతఇతి శ్లోకార్ధమనాత్మభూతవిజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతీత్యాహ (తస్మాదితి) విజ్ఞానమేకమిత్యర్థం సజాతీయరూపాత్మభేద నిషేధపరమ్. (భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలంనిజకర్మైవేతీతి) భేదదర్శనమ్ - సజాతీయభేదదర్శనమ్. తదుత్తరోత్తరభావికార్యాజ్ఞానహేతుః। తస్యాపి పూర్వకర్మైవేత్యర్థః. యో దేవాదిశరీరభేదహేతుః సఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా—దేవాదిశరీరభేదప్రతీతిహేతుకాజ్ఞానమాత్మని దేవత్వాద్యాకారారోపణరూపమ్।తస్య హేతుః కర్మైవేత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధేరప్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వం యుక్తం తస్యాఅపి మూలజ్ఞాన కార్యత్వాత్ ＊ శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి తస్యాఅజ్ఞానపర్యాయావిద్యాశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ ＊ జ్ఞానం విశుద్ధమితి స్వగతభేదనిషేధః। విశుద్ధం విమలమితి అవిద్యాతత్కృతభేదదర్శనరహితమిత్యర్థః. తత్కృతశోకాదిరహితమిత్యాహ విశోకమితి. ఏకం సదేకమితి సజాతీయవిజాతీయభేదవిరహానువాదః. యద్వా—ఏకమితి సజాతీయభేదనిషేధానువాదః। సదేకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్వగతభేదరాహిత్యముచ్యతే। పరమపరేశాది శబ్దవాచ్యం చిన్మాత్రమేవేత్యాహ పరమఇతి. నేదం పరమతం తత్త్వమేవోక్తమిత్యాహ సద్భావఇతి. సంవ్యవహారభూతమ్-సమన్తాద్వ్యవహారార్హాభేదమ్. భువనాశ్రితమ్ - భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితమేవైతద్వర్తతే। తత్రాపి హేతురజ్ఞానమేవోక్త మిత్యర్థః. యద్వా—భువనాశ్రితమ్ - భువనమాశ్రితమ్. సంవ్యవహారభూతమ్ - వ్యావహారికమ్. ఏతత్ - లోకసిద్ధం సత్యత్వం యత్।తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏతదభిప్రాయేణహి తస్య భువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారిక మితీత్యుక్తమ్. † (ఇతిహ్యుపదేశోదృశ్యతఇతి) తస్మాదితిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదో నదృశ్యతఇతి వక్తుం నశక్యమిత్యర్థః.

౧౫౩. † ఏతత్ప్రతిక్షిపతి (నైతదేవమిత్యాదినా) నైతత్ - చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధిత్వమ్, అవిద్యాకల్పితత్వేన ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వంచ యదుక్తం నతత్ప్రామాణికమిత్యర్థః. తథాసతి అర్థవిరోధాత్। ప్రకరణవిరోధాత్।శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధాత్।అశేషమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదానాం లాక్షణికత్వాత్। ప్రపఞ్చధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరోధాత్। శ్రుతేస్సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనేన స్మృతేస్తద్విరుద్ధార్థపరత్వాపాతాత్। పూర్వోక్తతర్కవిరోధాచ్చ తదభావః. అత్రార్థవిరోధోనామ - సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యాజ్ఞానాదిప్రసక్తివిరోధః. అవిద్యాయా ఆశ్రయ తిరోధానాద్యనుపపత్తిశ్చ। ప్రపఞ్చస్య విస్తరేణ ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం ప్రకరణవిరోధః. అన్యత్తు స్పష్టమ్. † దశశ్లోక్యామస్తి నాస్తి సత్యాసత్య జ్ఞానాజ్ఞానాదిశబ్దా ఆత్మానాత్మవిషయాఇతి నాత్రవిగానమ్. తత్ర నాస్త్యసత్యశబ్దయోః కిం జ్ఞానబాధ్యత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ఉత పరిణామిత్వమితి విచారే - పరిణామిత్వపక్షే స్వారస్యమస్తి ＊ మహీఘటత్వమిత్యుపపాదనాత్. అజ్ఞానశబ్దస్యచ నానిర్వచనీయపరత్వమ్। అపితు కర్మపరత్వమేవ। ＊ యజ్ఞాగ్నిపశురిత్యాదిస్వారస్యాత్. అన్యత్ర ＊ శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయః ＊ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా ＊ బాహ్యాకర్మవృతిప్రజ ఇత్యాదివచనాచ్చ చిదచిద్వివేకోత్ర క్రియత ఇత్యభిప్రేత్య తదనుగుణసఙ్గతిమాహ (అత్రేతి) అత్ర అస్మిన్ ద్వితీయాంశే. విస్తీర్ణమితి స్వరూపవిశేషణమ్. విస్తీర్ణశబ్దేన స్థౌల్యం వివక్షితమ్. సంసృష్టస్థూలరూపముక్త్వా వియుక్తం సూక్ష్మరూపముచ్యత ఇతిభావః. యద్వా—విస్తీర్ణమితి క్రియావిశేషణమ్। ఉత్తరత్ర మిథ్యాత్వం వివక్షితం చేత్పూర్వం విస్తరేణ కథనమనుపపన్నమ్. నహి పూర్వమేవ భ్రాన్తస్య భ్రమాన్తరాపాదనం కార్యమ్। తస్మాత్పూర్వం విస్తరేణ భువనకోశస్య కథితత్వాన్నమిథ్యాత్వం వక్ష్యతఇతిభావః. † వక్ష్యమాణమాదిభరతచరితం కృత్స్నం విస్తరరూపమ్। తత్సంక్షేపశ్చాయమ్. వక్ష్యమాణసంక్షేప ఉక్తసంక్షేపశ్చ దృశ్యతే। అత ఉక్తసంక్షేపశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనుక్తమితి) † అనుక్తం సంసృష్టరూపాన్తరం కథ్యతఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (రూపాన్తరమితి) వియుక్తమిత్యర్థః. † మిథ్యాత్వవ్యతిరేకేణ వక్తవ్యం సకలముక్తమ్। తస్మాదనుక్తం వక్తవ్యం రూపాన్తరంనామ మిథ్యా

౧॥ ౨॥ ౩॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౮౩; ౮౪; ౮౫.

పతః శ్రూయతామిత్యారభ్యాభిధీయతే. † చిదచిన్మిశ్రే జగతి † చిదంశో వాఙ్మనసాగోచరస్స్వసంవేద్యస్స్వరూపభేదో జ్ఞానైకాకారతయా † అస్పృష్టప్రాకృతభేదోఽవినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః। అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తపరిణామభేదో వినాశీతి నాస్తిశబ్దాభిధేయః।† ఉభయంతు పరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమిత్యేతద్రూపం సంక్షేపేణాత్రాభిహితమ్.

౧౫౪. † తథాహి † ※ ౧ యదమ్బువైష్ణవఃకాయస్తతో విప్ర వసుంధరా। పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతాబ్ధ్యాదిసంయుతేత్య † మ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోః కాయః। † తస్యచ విష్ణురాత్మేతి † సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య ※ ౨ జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శరీరాత్మభావ ఏవ నిబన్ధనమిత్యాహ. † అస్మిఞ్ఛాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమ్ ※ ౩ తాని సర్వాణి తద్వపుః ※ ౪ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః ※ ౫ స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే ※ ౨ జ్యోతీంషి విష్ణురితి. † అత్రాస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకంచ జగదన్తర్గతం వస్తు

త్వమ్ - నాస్యదితి శఙ్కాయాం - మిథ్యాత్వంవినాఽనుక్తం రూపాన్తరమాహ (చిదచిన్మిశ్రఇతి) చిదచిన్మిశ్రే జగతీత్యనేన సంక్షేపశ్శ్రూయతాం పునరిత్యత్ర పునశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి। చిదచిదాత్మకే జగతి స్థూలరూపముక్తమ్। తత్రైవ జగతి ఇదమపి రూపాన్తరం పునరుచ్యతఇతి తస్యార్థః. †※ సత్తామాత్రమగోచరమ్। వచసామాత్మసంవేద్యం ఇత్యాదివాక్యోక్తం విశేషణమాహ (చిదంశో వాఙ్మనసేతి) † ※ ద్వైవతి నోఽతఃకృదర్శిన ఇత్యాదివాక్యానాం భేదనిషేధపరాణామర్థం హృది నిధాయాహ (అస్పృష్టేతి) యది చిదంశస్య జ్ఞానైకాకారత్వమచిదంశస్య పరిణామాస్పదత్వంచ వివక్షితమ్। తర్హ్యస్తి నాస్తి సత్యాసత్యాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కిమర్థముచ్యతఇతిచేత్. ఉచ్యతే—శాఖావిశేషేషు ※ సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ※ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదివాక్యేష్వస్తి నాస్తి సత్యాసత్యాదిశబ్దానాం శ్రూయమాణానామనధీతశాఖాగతానాంచ కిం జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తభూతే। ఉత పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఇతిశఙ్కాం నిరాకర్తుం పరిణామిత్వాపరిణామిత్వేఏవ నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దార్థః। నతు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ఇత్యధీతానధీతశాఖార్థజ్ఞాపనార్థమితి. † పృథివ్యాదితత్త్వానాం సంఘాతవిశేషావస్థాయామేవ జీవం ప్రతి శరీరత్వం దృష్టమ్, నత్వేకైకస్య. మనుష్యాదిశరీరాణామపి తాదృశపిణ్డావస్థాయామేవ శరీరత్వం దృష్టమ్। నభస్మాద్యవస్థాయామితి చిదచితోః ప్రత్యేకమవస్థావిశేషేషు భగవచ్ఛరీరత్వాభావశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉభయమితి) చిదచిద్రూపమన్యోన్యసంసృష్టం నిష్కృష్టంచ భగవచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్య భగవచ్ఛరీరత్వప్రతిపాదనాద్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వస్య నిరుపాధికతయా స్వరూపప్రయుక్తత్వం ఫలితమితి ముక్తావస్థాయామపి జీవస్య భగవచ్ఛరీరత్వసిద్ధిః. ఏతద్రూపమ్ - అయమాకారఇత్యర్థః.

౧౫౪. † ఏతదుపపాదయతి (తథాహీత్యాదినా) దశశ్లోక్యాం న భగవదాత్మకత్వమసాధారణం ప్రతిపాద్యమ్। తత్తు సర్వప్రకరణసాధారణమ్. అసాధారణప్రతిపాద్యంతు ప్రకృతిపురుషవివేకఏవ. శాస్త్రస్యోపనిషదర్థోపబృంహణపరత్వాత్సాఙ్ఖ్యాదిమతవ్యావృత్త్యర్థం సర్వప్రకరణేషు భగవదాత్మకత్వముచ్యతే। అత్ర అసాధారణప్రతిపాద్యః ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవేత్యభిప్రాయేణహి పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరమిత్యుక్తమ్. భగవదాత్మకత్వస్య సర్వప్రకరణ సాధారణ్యంహి - పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమిత్యుత్తరత్రచ వక్ష్యతే. † దశశ్లోకీస్థసామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావ నిబన్ధనమితి జ్ఞాపయితుం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే (యదమ్బ్వితి) † ఋషిణాభిప్రేతం ఫలితమర్థమాహ (అమ్బునో విష్ణోరితి) నహి బాల్యావస్థాయాం శరీరభూతస్య వస్తునోఽవస్థాన్తరే చేతనేన స్వరూపైక్యమస్తి। అపితు సర్వావస్థమపి తద్వస్తు శరీరమేవేతిభావః. † (తస్యచ విష్ణురాత్మేతీతి) అభిప్రేత్యేత్యర్థః. ఏవం రూపశరీరాత్మభావ ఇతివార్థః. † (సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్యేతి) అనధీతశాఖాస్వపి తాదాత్మ్యోపదేశోస్తి। తస్యాయమేవార్థఇతి జ్ఞాపనం తాదాత్మ్యోపదేశస్యోపబృంహణమ్. యద్వా—ప్రత్యక్షసకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణంనామ అనధీతశాఖాసు తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనం నాస్తీతి జ్ఞాపనమ్. అత్రఇతి శబ్దత్రయస్య - అనేన శ్లోకేన భగవానిమమర్థమభిప్రేత్య అయమర్థఇత్యాహేత్యన్వయప్రకారః. † నకేవలమత్ర సమష్టిసృష్టిశ్లోకగతవ్యధికరణనిర్దేశేన వ్యష్టిశ్లోకగతసామానాధికరణ్యం శరీర శరీరిభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే। అపితు ప్రదేశాన్తరేషు వ్యష్ట్యవస్థానాం భగవన్తంప్రతి శరీరత్వమ్. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం చాసకృత్కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అస్మిన్నితి) శరీరాత్మభావస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం కణ్ఠోక్తమ్ ※ విశ్వరూపో యతోఽవ్యయఇతి। తథాఽన్యత్రాపి ※ సర్వగత్వాదనన్తస్య సఏవాహమ్ ※ సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్. తదిదమిత్యాదినా జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకే పాదత్రయస్యార్థ ఉచ్యతే. సంసృష్టస్య భగవదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. ※ ప్రధానాదివిశేషాన్తం చేతనాచేతనాత్మకమిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దాస్సంసృష్టజీవవాచినః. † అథ ఉత్తరశ్లోకసఙ్గత్యర్థం విశిష్టవాక్యార్థానువాదేన చతుర్థపాదార్థం దర్శయతి (అత్రాస్త్యాత్మకమితి) ※ యదమ్బ్విత్యాదిశ్లోకేన వైయధికరణ్యేన సమష్ట్యవస్థచిదచితోర్భగవదాత్మకత్వ

౧॥ ౨॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౩౭; ౩౮. ౩॥ ౪॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨౨ అ - ౮౬; ౩౮. ౫॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౬౯.

విస్తారికాయతయా విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తమ్. †ఇదమస్త్యాత్మకమ్। ఇదం నాస్త్యాత్మకం। అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వేపి హేతురయమిత్యాహ † ※ ౧ జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి. † అశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనావస్థితస్య భగవతో జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపమ్. †న దేవమనుష్యాదివస్తురూపమ్. † యత ఏవం। తత ఏవాచిద్రూప దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదయశ్చ †తద్విజ్ఞానవిజృమ్భితాః। † తస్య జ్ఞానైకాకారస్య సతో దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలాః। † దేవాద్యాకారానుసంధానమూలకకర్మమూలా ఇత్యర్థః. †యతశ్చాచిద్వస్తు క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణపరిణామాస్పదం తతస్తన్నాస్తిశబ్దాభిధేయం ఇతరదస్తిశబ్దాభిధేయమిత్యర్థాదుక్తం భవతి. †తదేవ వివృణోతి ※ ౨ యదా తు శుద్ధం నిజరూపీతి యదైతత్ జ్ఞానైకాకారమాత్మవస్తు † దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మని వైవిధ్యానుసంధానమూలసర్వకర్మక్షయాన్నిర్దోషం పరిశుద్ధం నిజరూపి భవతి తదా దేవాద్యాకారేణై †కీకృత్యా † త్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతాస్తదోభ్యగార్థా వస్తుషు వస్తుభేదా నభవన్తి. †యేదే

ముక్తమ్. వ్యష్టిత్రవస్థయోరసంసృష్టయోస్సంసృష్టయోరపి తయోస్సామానాధికరణ్యేన భగవదాత్మకత్వముచ్యతే జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకేన. తత్ర పాదత్రయేణ వ్యష్టిత్రవస్థయోస్సంసృష్టయోస్తదాత్మకత్వముక్తమ్. చతుర్థపాదేన తు నిష్కృష్టయోరపి తదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. † అనన్తరశ్లోకమవతారయతి (ఇదమితి) అచిదంశస్య నాస్త్యాత్మకత్వనిబన్ధనమేవ తాత్పర్యవిషయః. అచిదంశస్య హి మిథ్యాత్వశఙ్కా వ్యుదసనీయా । అతస్తస్య పరిణామిత్వాన్నాస్త్యాత్మకత్వ ఏవ తాత్పర్యమ్. చిదంశస్య త్వపరిణామిత్వాదస్త్యాత్మకత్వం ఫలితం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహేత్యుక్తమ్. † వ్యాఖ్యేయే ప్రతీకముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి). † అత్ర జ్ఞానస్వరూపో భగవానితి సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం న కేవలం పూర్వశ్లోకే ※ యదమ్బు వైష్ణవః కాయ ఇత్యుక్తత్వాదవగమ్యతే. అస్మిన్నపి శ్లోకే అశేషమూర్తిరిత్యనేనాపి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే (అశేషేతి) అశేషశబ్దేన అచితోఽపి వివక్షితత్వే భగవన్తం ప్రతి తస్య మూర్తిత్వం విహితం స్యాత్ । అప్రాప్తత్వాత్. తతశ్చ న తు వస్తుభూత ఇతి దేవ మనుష్య శైలాబ్ధిధరాది వస్తుభావనిషేధోఽనుపపన్నః। అతోఽశేషశబ్దః క్షేత్రజ్ఞవిషయ ఇత్యభిప్రాయేణాశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనేత్యుక్తమ్। అత్ర జ్ఞానస్వరూపాదిశబ్దానాం పరమవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేపి విశేషణవిశేషణే వాక్యస్య తాత్పర్యమ్ । అతో జ్ఞానస్వరూపత్వం విశేషణభూతజీవస్యైవ విధీయతే । యథా ※ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీత్యత్ర విశేషణగతం లోహిత్యమేవ విధేయం పరంపరయా ఋత్విక్ప్రచారకర్మవిశేషణమ్ । తద్వత్. ※ కాఠిన్యవాన్యో బిభర్తి ※ నృసింహమూర్తిర్భగవాన్ శ్వేత ఇత్యాద్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్. జ్ఞానస్వరూప ఇత్యత్ర దివ్యాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానస్వరూపత్వముచ్యత ఇతి న శఙ్కనీయమ్. ※ సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమితి వివరణానుపపత్తేః। న హి దివ్యాత్మస్వరూపస్య కర్మతత్కృతరాగద్వేషాదిహేయసంబన్ధప్రసఙ్గః. † న తు వస్తుభూత ఇత్యస్యార్థమాహ (న దేవమనుష్యాదీతి) శైలాదిస్థావరోక్తిస్సర్వశరీరాణాముపలక్షణమితి జ్ఞాపనార్థో దేవమనుష్యాదిశబ్దః. † ఉత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (యత ఏవమితి). † శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ విజ్ఞానవిజృమ్భితాని జానీహీత్యనేన ఫలితం హేతుహేతుమద్భావం వివృణోతి (తద్విజ్ఞానేత్యాదినా). † విజ్ఞానశబ్దం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) విజ్ఞానమ్ - వివిధజ్ఞానమ్. † కథం శైలాబ్ధిరూపంభేదస్య వైవిధ్యానుసన్ధానమూలత్వం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైః ※ సర్వకర్మక్షయే ఇతి కర్మమూలత్వేన వక్ష్యమాణత్వాత్కర్మైవ హి మూలమిత్యభిప్రాయేణ (దేవాదీతి) వైవిధ్యానుసంధానస్య దేవాదిభేదహేతుత్వం సద్వారకమ్ । ఉపరితనగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ※ అవిద్యాసంచితం కర్మ ※ బాహ్యార్థేషు ప్రసజ్జః ※ భూమ్యైతే కర్మయోనయ ఇత్యాదివచనాన్తరాచ్చేత్యర్థః. † పూర్వమిదమస్త్యాత్మకమిత్యాదిసూక్తశ్లోకవాక్యార్థః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (యశ్చేతి) జ్ఞానస్వరూపః, విజ్ఞానవిజృమ్భితానీత్యనేన ఫలిత మిత్యర్థః. † (తదేవేతి) పూర్వపక్షయోజనాయా ముక్తేప్యర్థేప్యపేక్షితాంశోపజీవనేన సిద్ధాన్తయోజనా క్రియతే । విజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ వ్యతిరేకముఖేన వివృణోతీత్యర్థః. † పూర్వశ్లోకే దేవాది భేదానాం స్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలత్వం సద్వారకమితి వ్యాఖ్యానమ్ । అనన్తరశ్లోకే వ్యతిరేకముఖేన । వివరణే కర్మహేతుత్వశ్రవణనిబన్ధనమితి స్పష్టయన్నాహ (దేవాద్యాకారేణేతి) నిర్దోషమిత్యాదిపదానామర్థవిభాగో ※ జ్ఞానం విశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానే విశదయిష్యత ఇతి గ్రన్థలాఘవార్థమత్ర న విస్తృతః. నిర్దోషమ్ - శరీరసంబన్ధరహితమ్. పరిశుద్ధమ్ - తత్కృతరాగద్వేషసుఖదుఃఖాదిరహితమ్. నిజరూపి - ఆవిర్భూతస్వరూపమ్. † సఙ్కల్పశబ్దం వ్యాచష్టే (ఏకీకృత్యాత్మకల్పనాశబ్దేన) ※ సమిత్యేకీకార ఇతి హి శాబ్దాః. † పూర్వవత్సద్వారకమితి వ్యాచష్టే (ఆత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతా ఇతి) దేహాత్మనోరేకీకృతాః. సన్ధానఫలః దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసన్ధానమ్ - తయోరేకైకం విజ్ఞానశబ్దే సఙ్కల్పశబ్దేప్యర్థసిద్ధమ్. సుఖదుఃఖే హి కర్మఫలమ్ - తత్ [illegible] వస్తుభేదస్య కర్మఫలత్వమితి శఙ్కాయాం తదోభ్యగార్థా ఇత్యుక్తమ్. సుఖాదిభోగద్వారభూతత్వాద్దేవాదిభేదాః కర్మఫలమిత్యర్థః. ※ భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వేత్యాదిషు భోగ్యశబ్దార్థః సృష్టికృతో భవతి తదోభ్యగార్థా ఇత్యనేన. భోగస్థానభోగోపకరణానాం భోగసిద్ధిప్రయోజకత్వమేవ భోగ్యత్వమిత్యర్థః. ప్రథమస్తవస్తుశబ్దో జీవసర్వన్తదేహపరః। ద్వితీయవస్తుశబ్దో దేవాదిశరీరమాత్రపరః. వస్తుభేదాః - దేవాదిశరీరభేదాః. అత్ర వస్తుభేదశబ్దేన భేదస్య వస్తురూపత్వాత్పారమార్థ్యమపి ఫలితమ్. † అత్రాన్వితేషు పదేషు వ్యాఖ్యేయపదవ్యాఖ్యానార్థమాహ (యేదేవాదిష్వితి).

౧॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౩౯; ౪౦.

వాదిషు వస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు † భోగ్యభూతా † దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభేదాః - తే † తన్మూలభూతకర్మసు వినష్టేషు నభవన్తీత్య † చిద్వస్తునః కాదాచిత్కావస్థావిశేషయోగితయా నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమ్ । † ఇతరస్య సర్వదా నిజసిద్ధజ్ఞానైకాకారత్వేన † అస్తిశబ్దాభిధేయత్వమిత్యర్థః. ప్రతిక్షణమన్యథాభూతతయా కాదాచిత్కావస్థాయోగినోఽచిద్వస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవేత్యాహ ※ ౧ వస్త్వస్తి కిమితి † అస్తిశబ్దాభిధేయో హ్యాదిమధ్యపర్యన్తహీనస్సతతైకరూపః పదార్థః । తస్య కదాచిదపి నాస్తిబుద్ధ్యనర్హత్వాత్ । † అచిద్వస్తు కించిత్ క్వచిదపి తథాభూతం నదృష్టచరమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ † ※ ౧ యచ్చాన్యథాత్వమితి. యద్వస్తు † ప్రతిక్షణమన్యథాత్వం యాతి † తదుత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యా †పూర్వ పూర్వావస్థాం జహాతీతి తస్య † పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం †నప్రతిసంధానమస్తి । †అతస్సర్వదా తస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ। † తథాహ్యుపలభ్యతఇత్యాహ ※ ౨ మహీఘటత్వమితి. †స్వకర్మణా †దేవమనుష్యాదిభావేన స్తిమితాత్మనిశ్చయైస్స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథా భూతమాలక్ష్యతే । అనుభూయత ఇత్యర్థః. † ఏవం సతి కిమప్యచిద్వస్త్వస్తిశబ్దార్హమాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తి కిమ్ । † నహ్యస్తీత్యభిప్రాయః.

† (దేవాదిషువస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు) ప్రథమవస్తుశబ్దో జీవపర్యన్తదేహపర ఏవేత్యభిప్రాయః । సంసృష్టాకారేహ్యాత్మాభిమానః. † తదో్భోగార్థా ఇతి పూర్వోక్తస్య పదస్య వ్యాఖ్యేయం పదముదాహరతి (భోగ్యభూతాఇతి) భోగ్యభూతాఇత్యనేన వస్తుభేదాఇతి పదస్యాచిదంశమాత్రపరత్వముక్తమ్. † ※ నతు వస్తుభూతఇత్యుక్తత్వాత్ పూర్వశ్లోకోక్త భేదాఏవాత్ర వివక్షితా ఇత్యాహ (దేవమనుష్యేతి). † కారణాభావాత్కార్యాభావోహి వ్యతిరేకః. తం స్పష్టయతి (తన్మూలభూతేతి). † పరమప్రకృతార్థస్య ఫలితత్వమాహ (ఇత్యచిద్వస్తునఇతి). † పూర్వశ్లోకఫలితార్థకథనే ఆత్మనోస్తిశబ్దవాచ్యత్వే హేతురనుక్తః । అత్రతు తస్యాపి ఫలితత్వమాహ (ఇతరస్యేతి). † జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానాం పరిణామిత్వముపపాద్యతే శ్లోకద్వయేన. తత్ర ప్రథమస్య వాక్యార్థమాహ (ప్రతిక్షణమితి) శ్లోకస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయతాపరత్వం※ యదస్తి యన్నాస్తీత్యుపక్రమావగతమ్. అస్మిన్ శ్లోకే ప్రయోజకశిక్షా. † వస్త్వస్తికిమిత్యర్థయోజనాపయికతయాత్రాభిధేయం యదస్తి యన్నాస్తీత్యుపక్రమవశాత్సిద్ధమర్థమాహ (అస్తిశబ్దేతి) సతతైకరూపతయాఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వేసతిహి పూర్వార్ధోక్తస్య తదభావస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయతాహేతుత్వసిద్ధిః. పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (అచిద్వస్త్వితి). † కిమనేన నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముత్తరార్ధమవతారయతి (తతఃకిమిత్యత్రాహేతి). † యాతీతివర్తమాననిర్దేశస్యాభిప్రాయమాహ (ప్రతిక్షణమితి). † భూయో నతత్తథేత్యస్యార్థమాహ (తదితి) ఉత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యేతి భూయశ్శబ్దార్థః. † నతత్తథేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వపూర్వావస్థాంజహాతీతి). † తత్రేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయామితి). † కుతస్తత్వమిత్యస్యార్థమాహ (నప్రతిసంధానతత్త్వమ్ - తస్యభావః. తదిదమితిప్రతిసంధానానర్హత్వం ఫలితమిత్యర్థః. నను—తత్త్వం కుతః - పూర్వావస్థత్వం కుతఇత్యుక్తమ్ । కథం అసంధాననిషేధః. ఉచ్యతే—కుతశ్శబ్దః ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః । సర్వతోఽగ్నిమానిత్యుక్తే కుతఇతిప్రమాణాకాఙ్క్షాహి ద్యోత్యతే । అతః ప్రతిక్షేపకత్వే కుతశ్శబ్దోపి ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః. కుతః ప్రమాణాదిత్యర్థః. పూర్వావస్థస్య భూయస్తథాత్వే ప్రమాణంచ ప్రత్యభిజ్ఞా । అతః ప్రమాణే ర్వతిక్షిప్తే ప్రతిసంధానం నిషిద్ధం భవతీతిభావః. అన్యథా నతత్తథేత్యనేన పౌనరుక్త్యం స్యాత్. † హిశబ్దేన ఫలితమర్థమాహ (అతఇతి) నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రయోజకశిక్షా కృతా. † శిక్షితమర్థముదాహరణేన దర్శయత్యనన్తరశ్లోక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తథాహీతి) † ※ మహీఘటత్వమితి శ్లోకం వ్యాచష్టే (స్వకర్మణేత్యాదినా) మహీఘటత్వమిత్యత్ర యాతీతి పూర్వశ్లోకాదనుషఙ్గః. † కర్మణ ఆత్మనిశ్చయవిరోధిత్వం సద్వారకమిత్యాహ (దేవమనుష్యాదిభావేనేతి) దేవాదిదేహసంసర్గేణేత్యర్థః. స్తిమితం - ప్రతిబద్ధం. అస్థిరే భోగ్యత్వబుద్ధిః స్థిరతరసుఖరూపాత్మనిశ్చయస్తైమిత్యాదితిభావః † యద్వా—ఆత్మజ్ఞానరహితైరప్యచిద్వస్తునోఽస్థిరత్వమాలక్ష్యతఇత్యాహ (తథాహీతి) ఆలక్ష్యతఇతి చాక్షుషజ్ఞానే ప్రయోగప్రాచుర్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమనుభూయతఇత్యుక్తమ్. † శ్లోకవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి (ఇత్యర్థఇతి) † బ్రూహీత్యాదేరర్థమాహ (ఏవంసతీతి) అనేన అత్రేతి పదం వ్యాఖ్యాతమ్. అచిద్వస్త్వితిపదేన శ్లోకస్థవస్తుశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అస్తిశబ్దార్హమిత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యసిద్ధతయోక్తమ్. † అథవా - శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ (ఏవంసతీతి) ※ నతువస్తుభూతఇతి పురాణగ్రన్థే - కిమప్యచిద్వస్తు । అచిద్వస్తు కించిదితి భాష్యేచాచిద్విషయవస్తుశబ్దప్రయోగాత్ ※ తద్వస్తు నృప తచ్చకిమితి గ్రన్థస్థవస్తుశబ్దతుల్యత్వం నశఙ్కనీయమ్. అస్తికిమిత్యనేన శ్లోకస్థస్యాస్తిశబ్దస్య భవత్యర్థత్వముక్తమ్. అతఏవ యదస్తీత్యస్తిశబ్దస్యాత్మస్వరూపపరత్వం శఙ్కనీయమ్. † ఫలితమాహ (నహీతి) అస్తికిం నహ్యస్తీతి భాష్యస్వారస్యేన శ్లోకద్వయోపక్రమగతస్యాస్తి కిమితి వాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య భవత్యర్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వం ప్రతీయతే. యద్వా—అస్తిశబ్దాభిధేయ ఇత్యనేన వస్త్వస్తి కిమిత్యత్రాస్తిశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ※ యదస్తి ※ తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతే స్తీత్యాదినైకరూపాస్యాత్. ఏవం వస్త్వస్తికిమ్ । మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్య ప్రత్యేకముక్తోవాక్యార్థః పూర్వపక్షయోజ

౧॥ ౨॥ విష్ణు ౨ - అం - ౧౨ అ - ౪౧; ౪౨.

†యస్మాదేవం—తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్ వ్యతిరిక్తమణుమాత్రమపి వస్తు కదాచిత్ క్వచిత్ †కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యం న భవతీత్యాహ ※ ౧ తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కిఞ్చిదితి. †ఆత్మా తు సర్వత్ర †జ్ఞానైకాకారతయా †దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపి †దేవాదిశరీరప్రవేశే తు తథా తథా ప్రకృతి †వివిధకర్మమూలదేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిస్తేన తేన రూపేణ బహుధా సమభిహిత ఇతి తద్భేదానుసన్ధానం †నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమిత్యాహ విజ్ఞానమేకమితి. †ఆత్మస్వరూపం తు †కర్మరహితమ్। †తత ఏవ మలరూపప్రకృతిసంసర్గరహితమ్. †తతశ్చ తత్ప్రయుక్తశోకమోహలోభాద్యశేషహేయగుణాసఙ్గ। †ఉపచయాపచయాసమ్భావితయైకమ్. †తత ఏవ సదైకరూపమ్। †తచ్చ వాసుదేవశరీరమితి తదాత్మకం †అతదాత్మకస్య కస్యచిదప్యభావాదిత్యాహ ※ ౨ జ్ఞానం విశుద్ధమితి. †చిదంశస్సదైకరూపతయా సర్వదాఽస్తిశబ్దవాచ్యః। అచిదంశస్తు క్షణపరిణామిత్వేన సర్వదా నాశగన్ధ ఇతి సర్వదా నాస్తిశబ్దాభిధేయః। †ఏవంరూపం చిదచిదాత్మకం జగద్వాసుదేవశరీరం తదాత్మకమితి జగద్యాథాత్మ్యం సమ్యగుక్తమిత్యాహ ※ ౩ సద్భావ ఏవమితి. †అత్ర సత్యమసత్యమితి. ※ ౪ యదస్తి యన్నాస్తీతి ప్రక్రాన్తస్యోపసంహారః.

నానారూపముపజీవ్యం. †ఉత్తరశ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (యస్మాదితి). †(యస్మాదేవం తస్మాత్) పరిణామిత్వాదేవ - నతు జ్ఞానబాధ్యత్వాదిత్యర్థః. అణుమాత్రస్తుశబ్దేన వస్తుజాతశబ్దార్థ ఉక్తః. జాతశబ్దశిరస్కో వస్తుశబ్దో ననిత్యవాచీతి భావః. † (కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యమితి) ఏతచ్ఛ్లోకస్థాస్తిశబ్దో నభవత్యర్థః. జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య ※ నదేహినక్షయం నిత్యమిత్యాదినా నిత్యత్వేనోక్తస్య నిషేధ్యత్వాయోగాత్। యదస్తీత్యాద్యుపక్రాన్తస్యోపసంహారౌచిత్యాచ్చేతి భావః. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావవతోఽచిద్వస్తునః నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమవచ్ఛిన్నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వం చేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కేవలశబ్దః. †ఏవమాత్మవ్యతిరిక్తవస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వముపసంహృతమ్. విజ్ఞానమిత్యాదివ్యాచష్టే (ఆత్మాత్వితి) తుశబ్దోఽచిద్వైషమ్యపరః. సర్వత్ర - సర్వశరీరేషు. †ఏకశబ్దం వ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) ※ ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నస్సుపుష్టం కురుతే ప్రజా ఇతివదయమేకశబ్ద ఆకారైక్యపరః। సచాకారో విజ్ఞానశబ్దోక్తో జ్ఞానత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం జ్ఞానైకాకారతయేతి. భావప్రధానో నిర్దేశః. జ్ఞానత్వైకాకారతయేత్యర్థః. స్వరూపతో ధర్మతశ్చావిశేషేణ జ్ఞానత్వం సర్వానుగతమనావరకం నాకారో హి భవతి। జ్ఞానైకాకారతయేత్యత్రైకశబ్దేన సజ్జ్యోతిష్కాసదుఃఖరూపత్వాదివ్యావృత్తిశ్చ. †(దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపీతి) ఏకరూపత్వాద్భేదప్రత్యనీకత్వమ్. †నిజకర్మాదిపదం వ్యాచష్టే (దేవాదీతి). †భేదశబ్దార్థమాహ (వివిధేతి) బుద్ధిశబ్దేన చిత్తశబ్దార్థ ఉక్తః। బుద్ధేర్భేదశ్చ ఆత్మన్యారోప్యమాణదేవాద్యాకారరూపవిషయభేదాత్. బహుధా - దేవత్వాదిబహుప్రకారవిశిష్టతయా అభ్యుపేతమిత్యర్థః. బహుధాశబ్దేన ఏకశబ్దస్యాకారైక్యపరత్వం స్పష్టమ్. †ఫలితమర్థమాహ (నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి) ఔపాధికమిత్యర్థః. †ఉపాధివినిర్మోక్షే కీదృశం స్వరూపమిత్యపేక్షాయామనన్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే (ఆత్మేతి) †విశుద్ధపదం వ్యాచష్టే (కర్మరహితమితి). †విమలపదం వ్యాచష్టే (తత ఏవేతి) విమలపదవ్యాఖ్యానమితి స్పష్టీకర్తుం మలరూపశబ్దః. మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితమిత్యనేన ※ సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమిత్యస్యార్థోనుగతః। కర్మక్షయవానపునః ప్రకృతిపతనస్య శరీరసమ్బన్ధరహితపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథా చ శ్రుతిః ※ అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. అత్రాపి పాపం విధూయేత్యుక్త్వా ధూత్వా శరీరమిత్యుక్తమ్. †ఉపరితనపదాని వ్యాచష్టే (తతశ్చేతి) తత ఏవేత్యర్థః. హేతోర్విశేషాపేక్ష్యసూచకశ్చశబ్దః. నిరస్తాశేషలోభాదిసఙ్గమిత్యర్థః. †ఏకమితిపదం వ్యాచష్టే (ఉపచయాపచయాసమ్భావితయైకమితి) ఉపచయాపచయౌ - వృద్ధిక్షయౌ. తదర్హత్వమ్ - సావయవత్వమ్. సావయవత్వాభావాదేవ ఏకశబ్దవాచ్యత్వమ్। నిరవయవత్వమేకత్వమిత్యర్థః. † (తత ఏవ సదైకరూపమితి) నిరవయవత్వాత్సావయవత్వప్రయుక్తవృద్ధిక్షయరహితమిత్యర్థః. †సామానాధికరణ్యం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) ※యదమ్బు వైష్ణవః కాయః※అశేషమూర్తిరిత్యుక్తత్వాదయమేవార్థః. †నయతోఽన్యదస్తీత్యేతద్వ్యాచష్టే (అతదితి) యతః - యస్మాద్వాసుదేవాత్. అన్యత్ - స్వపర్యవసితం వస్తు. నాస్తీత్యర్థః। యద్వా—వాసుదేవాదితి పదమధ్యాహృత్య యోజనా। వాసుదేవాదన్యన్నాస్తీతి యతః - తత ఇత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయాం తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధపరామర్శీ. అతోఽపి పూర్వయోజనా సాధీయసీ - తద్వృత్తస్య యద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వస్వారస్యాత్ప్రయుక్తాధ్యాహారానపేక్షత్వాచ్చ. జ్ఞానస్వరూపో భగవానిత్యాదిశ్లోకా చిదచిత్సాధారణాః। వస్త్వస్తీత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమచిత్స్వపరసాధారణమ్। విజ్ఞానమిత్యాదిసార్ధశ్లోకశ్చిదసాధారణ ఇతి విభాగః - సపరమలేముక్తం తత్త్వమేవోక్తమిత్యభిప్రాయేణ సద్భావ ఇత్యాద్యర్థముక్తమ్. †తత్ర యథాశబ్దార్థమాహ (చిదంశ ఇతి) యథా - యేన ప్రకారేణ పరిణామిత్వాపరిణామిత్వరూపేణ - నజ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వరూపేణేత్యర్థః. † (ఏవంరూపేతి) శరీరశరీరిభావరూపేణ యేన ప్రకారేణ భగవదాత్మకత్వం నతు స్వరూపైక్యేనేత్యర్థః. శ్లోకే యథాశబ్దప్రతియోగ్యేవంశబ్దః. సత్యం జ్ఞానం అసత్యమన్యచ్చ యథాఽవస్థితం - ఏవం సద్భావ ఉక్త ఇత్యన్వయోఽభిప్రేతః. అతస్సత్యాసత్యశబ్దవాచ్యత్వనిర్వాహకాపరిణామిత్వపరిణామిత్వే భగవదాత్మకత్వం చ యథాశబ్దవివక్షితం భవతి. †అన్యదుపక్రాన్తమన్యదుపసంహృతం భవతి। అస్తినాస్తిశబ్దేనోపక్రమ్య సత్యాసత్యశబ్దేనోపసంహారాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) ఉపక్రమోపసంహారయోశ్శబ్దాన్తరనిర్దేశస్య అయమభిప్రాయః—అన్యేష్వపి శబ్దేషు క్వచిదేవం శ్రుతేషు తేషామపి ప్రవృత్తినిమి

౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౪౩; ౪౪; ౪౫, ౩౮.

† ఏతత్ † జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవా † చిన్మిశ్రం భువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణ † సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదం యద్వర్తతే। తత్ర హేతుఃకర్మైవేత్యుక్తమిత్యాహ ※ ౧ ఏతత్తుయదితి. † తదేవ వివృణోతి ※ ౨ యజ్ఞఃపశురితి. † జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతనమిత్యాహ ※ ౩ యచ్చైతదితి.

౧౫౫. † అత్ర నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయేచాజ్ఞానే, జగతస్తత్కల్పితత్వే[నచా]వా) నుగుణం కించిదపి పదం నదృశ్యతే। † అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నంజగత్. † పరమస్య పరేశస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః కాయత్వేన తదాత్మకమ్। జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనో దేవాదివివిధాకారానుభవేఽచిత్పరిణామేచ హేతుర్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాన విరోధిక్షేత్రజ్ఞానాం కర్మైవేతి ప్రతిపాదనాత్ † అస్తి నాస్తి సత్యాసత్యశబ్దానాంచ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ † నాస్త్యసత్యశబ్దావస్తిసత్యశబ్దవిరోధినౌ। † అతశ్చతాభ్యామసత్త్వంహి ప్రతీయతే। నానిర్వచనీయత్వమ్। †అత్రచాచిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ నతుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ। అపితు వినాశిత్వపరౌ। †※ ౪ వస్త్వస్తికిమ్ ※ ౫ మహీఘటత్వమిత్యత్రాపి వినాశిత్వమేవ హ్యుపపాదితమ్. నని ష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వం వా। † ఏకేనాకారేణైకస్మిన్కాలేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వోపపాదనాత్. † తుచ్ఛత్వంహి ప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వమ్. బాధోపి యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యదస్తీత్యుపలబ్ధమ్। తస్య తద్దేశకాలాది సంబన్ధితయా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః. నతు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే † పరిణామాదినా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః. † కాలభేదేన విరోధాభావాత్. † అతో నమిథ్యాత్వమ్.

త్తమిదమేవేతి. † ఉత్తరార్ధస్యార్థమాహ (ఏతదితి) † ※ ప్రత్యస్తమితభేదమ్ ※ అగోచరం వచసామిత్యనయోరర్థమభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమితి) ఏవకారేణ విరోధస్సూచితః. † భువనాశ్రితత్వస్య ఘటకం పదమాహ (అచిన్మిశ్రమితి) భువనాశ్రితమ్ - అణ్డాన్తర్గతమ్. భోగస్థానగతమిత్యర్థః. † సంవ్యవహారశబ్దం వ్యాచష్టే (సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదమితి) సమ్యక్శబ్దః స్పష్టత్వపరః. † తత్కార్యం కిమిత్యాకాంక్షాయాముత్తరశ్లోకస్య తద్వివరణపరత్వమాహ (తదేవవివృణోతీతి) స్వర్గమయశ్చకామః - స్వర్గవిషయేచ్ఛేత్యర్థః. ఫలస్య వక్ష్యమాణత్వాద్దేవతాయాః ఫలస్యచ యష్టవ్యత్వేన సాధ్యత్వేనచ కర్మాన్తర్భావః. ఇత్యాదిశబ్దేన దానహోమాదికంచ పాపంచోక్తంభవతి. భూరాదిశబ్దేన పాపఫలమప్యుక్తంభవతి. పశ్వాదిపరికరయుక్తో యజ్ఞ ఏకం కర్మ - ఏవంవిధయజ్ఞాత్మకం। దానహోమాద్యాత్మకంచ కర్మతత్ర హేతుః. ఆశ్రితమార్గదృష్టమ్ - తైస్తైరాశ్రితమార్గా వర్ణాశ్రమాః - తేషు దృష్టమిత్యర్థః. † అనన్తరశ్లోకార్థమాహ (జగదితి) కర్మవశ్యస్సర్వత్రవ్రజతిహి. యద్వా—కర్మవశోప్యహి సర్వత్ర వ్రజతి। తస్మాదేవంకుర్యాదిత్యర్థః. నిగళితఏవహి సర్వత్ర కారాగృహే చరతి - అతస్తన్మోచనాయ యతేతేతిభావః. ధ్రువమచలం సదైకరూపం - స్వరూపతో గుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా—స్వరూపతోగుణతో రూపతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. తస్మాన్నైతదేవమితి పూర్వేణాన్వయః.

౧౫౫. † ఏవం శ్లోకానాం స్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్య పరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి (అత్రేత్యాదినా). † కించిదపి పదం నదృశ్యతఇతి నవాచ్యమ్। నాస్త్యాదిశబ్దానాస్సామానాధికరణ్యమజ్ఞానవాచిపదజాతం చానుగుణమితిచేత్తత్రాహ (అస్తీతి). † (పరమస్యేత్యాది) పరమపరేశాదిశబ్దానాం భవత్పక్షే ముఖ్యార్థాసిద్ధిరితి భావః. † హేత్వన్తరంచాహ (అస్తి నాస్తి సత్యాసత్యేతి) ప్రథమశ్చాస్త్వర్థః. స్వోక్తయోజనాయా మనుగుణస్య శబ్దస్య పరపక్షాననుగుణత్వరూపం వైషమ్యమస్తీతిభావః. అస్తిసత్యశబ్దౌ దృష్టాన్తార్థౌ యథా అస్తి సత్యశబ్దౌ నసద్విలక్షణపరౌ। తథా నాస్త్యసత్యశబ్దావపి నాసద్విలక్షణపరావిత్యర్థః. † కథమనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి) అర్థద్వారకో విరోధః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) యద్వా—అనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాదితి వ్యుత్పత్త్యభావ ఉక్తః। పరస్పరవిరుద్ధార్థత్వమత్ర హేత్వన్తరతయోక్తమ్. చస్సముచ్చయే. †తథాపి సత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వం మిథ్యాత్వం వ్రోక్తం భవతీతి చేత్తత్రాహ (అత్రేతి). †కథం వినాశిత్వపరావిత్యత్రాహ (వస్త్వితి). † వినాశిత్వమేవహిమిథ్యాత్వమితి శఙ్కాయాం వినాశిత్వస్వరూపం శోధయతి (ఏకేనేతి). † ఏకేనాకారేణ కాలాన్తరేనుభూతస్య కాలాన్తరే ఆకారాన్తరేణోపలబ్ధిరస్తు। తతఃకథంవినాశిత్వం తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వవ్యావృత్తమితి శఙ్కాయాం తుచ్ఛత్వాదిస్వరూపం శోధయతి (తుచ్ఛత్వంహీతి). † (పరిణామాదినేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామసామాన్యపరః తద్విశేషపరశ్చ. యథా వాదశబ్దస్సర్వకథాసాధారణో వీతరాగకథామాత్రపరశ్చ తద్వత్. అత్రాయం పరిణామశబ్దో వర్ధమానావస్థావాచీ ※ పరిణామర్ధిజన్మభిరితి ప్రయోగాత్ ※ యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతివై। పరిణామాదిసంభూతామితి వక్ష్యమాణవచనకటాక్షేణైవముక్తమ్. పరిణామశబ్దస్య వికారమాత్రపరత్వే ఆదిశబ్దః ప్రదేశాన్తరగమనపరః. † కాలాన్తరానుభూతస్య కాలాన్తరే నాస్తీత్యుపలబ్ధిః కథం నబాధఇత్యత్రాహ (కాలభేదేనేతి). † విరోధేహి బాధః। బాధ్యత్వంహి మిథ్యాత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి).

౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥ ౫॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౪౫; ౪౬; ౪౭; ౪౧; ౪౨.

౧౫౬. † ఏతదుక్తం భవతి । జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్తు ఆదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకస్వరూపమితి స్వత ఏవ సదాస్తిశబ్దవాచ్యమ్। అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతం తత్కర్మానుగుణపరిణామి వినాశీతి సర్వదా నాస్త్యర్థగర్భమితి నాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితి. † యథోక్తమ్ ※ ౧ యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్ ॥ ※ ౨ అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తు నాస్తి న సందేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమితి. † దేశకాల † కర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగిని వస్తుని కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమపరమార్థ ఇత్యుక్తమ్। † ఆత్మన ఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్. † శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య ※ ౩ విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్త్రైలోక్యం సమవస్థితమ్। పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథా జ్ఞానం † ప్రధానత ఇత్యనుభాషణాచ్చ † ※ ౪ జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాది సామానాధికరణ్యస్యాత్మశరీరభావ ఏవ నిబన్ధనమ్। † చిదచిద్వస్తునోశ్చాస్తి నాస్తిశబ్దప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్యాకర్మనిమిత్తస్వాభావికరూపత్వేన ప్రాధాన్యమ్, † అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేనాప్రాధాన్యమితి ప్రతీయతే.

౧౫౭. † యదుక్తం నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిం వదన్తి శ్రుతయ ఇతి । † తదసత్ † ※ ౫ వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ । తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ † ※ ౬ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి ※ ౭ న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః । † ※ ౮ య ఏనం విదు

౧౫౬. † పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోరర్థయోర్నహి నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దాః పారిభాషికాః । తత్కథం తదభిధానప్రకారః. పరిణామాస్పదస్యాపి వస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం చానుపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) సతతైకరూపత్వమస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ । వినాశగర్భత్వం నాస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. ఘటావస్థాయాం పిణ్డో నాస్తి । కపాలావస్థాయాం ఘటో నాస్తి । చూర్ణావస్థాయాం న కపాలసత్తేతి సదా నాశగర్భత్వమ్. ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిర్హి పూర్వావస్థస్య వినాశః. తదవస్థస్య సైవోత్పత్తిః. తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమచిద్వస్తునః । చిద్వస్తున స్వరూపస్థాన్తరాపత్త్యవస్థాన్తరప్రహాణాభావే నైకరూపత్వాన్న వినాశగర్భత్వమ్. అతస్తదస్తిశబ్దవాచ్యమేవ. యత్సదాస్త్యేవ తదస్తిశబ్దవాచ్యమ్ - కిం లక్షసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవదవధారణగర్భోఽయం శబ్దః. తత్ర హి సిద్ధ ఏవేతి వ్యాఖ్యాతం అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాది ద్రష్టాన్తీకృత్య । తథాత్రాపి । † అస్తినాస్తిశబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి). † అసదసత్త్వమ్ప్రదేనాధిష్ఠానలక్షణా - తత్ప్రదేశత్వయోగిప్రసిద్ధిస్వారస్యమస్తీతి శఙ్కాయాం మిథ్యాగర్భత్వమపి దర్శయతి (దేశేతి). † (కర్మవిశేషాపే) అనుపపత్తిః, శ్రుత్యన్తరవిరోధ, శ్చేతి స్యాం రాజత్వపితృత్వాదిరూపేణ అస్తిత్వం నాస్తిత్వంచ కర్మాపేక్షమ్. ఔపాధికాస్తిత్వయోగిని వస్తుని స్వరూపమార్థ ఇత్యర్థః. † అపరమార్థత్వగర్భాఽస్త్యర్థోపేతత్వాదచితో నాస్త్యసత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తమ్. బాధార్థత్వే విశేషో నపూర్వోక్త త్వం పరమార్థ ఇత్యాహ (ఆత్మన ఏవేతి). † పదశో దశశ్లోక్యాముక్తమర్థం శ్రోతురనువాదప్రకారేణ ఇదం రజతమితివద్ప్రతిపన్నస్యైవ దూషణానిః. కయోరితివన్మాన్యప్రధానయో నిర్దేశః. ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. ప్రాధాన్యమ్ - ఉత్కర్షః. † అనుభావ్యనమ్. అత్ర బాధస్య అప్రతిపబాధస్యాగత్యాపరిక దేక ధార్యద్రవ్యత్వం హి శరీరలక్షణమ్ । అతో విష్ణ్వాధారమిత్యనేనాత్మశరీరభావస్సిద్ధః. † ఉక్త తమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరున్నత్వేప్యగత్యా బాధః శోక్తం తేనాచిద్వస్తునో ప్రాధాన్యస్యార్థసిద్ధత్వాదాహ (అచిద్వస్తునశ్చేతి) ప్రాధాన్యాప్రాధద్ధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనద్ధ ర్థం శబ్దప్రయోగస్థాపన క్షణా । నామిథ్యాత్వమిథ్యాత్వలక్షణా । ధర్మిణి సతి హి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే । ప్రతిసఙ్గ ఇతి చార్థసిద్ధమ్. ప్రమాణామనుపపన్నమిత్యర్థః. † విరోధప్ర ఇత్యభిప్రాయః. [ఇత్యవిద్యాయాః స్మృతిపురాణసిద్ధత్వనిరాసః. ఇతి ప్రమాణానుపపన్నత్వమ్. తత్ర విరుద్ధాకారోపన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛ్రుతేర్ హోత్మైక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వపరత్వేన పరోక్తశ్రుతీనామతదర్థత్వం వక్తుం పరోక్తమ ప్రకాశితనిరోధిప్రకాశనం హి స్థాపనం శక్యతే (అధిష్ఠానంత్వితి) తో నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం తేనాత్మైక్యవిషయత్వంచ పరిహరిష్యన్ ప్రథమం నిర్విశేషవస్తుప్రకాశనాదౌ బ్రవార్థః. బాధకల్పనం - నతు ధర్మోపస్థాపనమేవ బ మిత్యర్థః. † అత్రాహ (నేతి). † కిం విరోధి విషయజ్ఞానమేవోపాయః నాన్య ఇత్యుక్తమ్. † ఏతత్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వే నిమేషా ఇతి) తదా పర కృతమ్. అనేన విశేషణేన విద్యుచ్ఛబ్దశ్చ వ్యాఖ్యాతో భవతి. విద్యుతశ్చాత్ర ప్ర త్వాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా—తదధిష్ఠానకభ్రమబాధం నాశ్రయశబ్దో విషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమ ఇత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరం నాస్తీతి ఫలితమ్ - అధికక్షేయా చేతనా నిరీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దో విషయపరః. (విదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృహీతానాంచ వాక్యానాముపాదానీయస్య మ్నాయమానీయో యేనేతి సామానాధికరణ్యేన కథంచిద్బహువ్రీహిః. యేషు నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞానమేవ సాక్షాన్మోక్షోపాయ ఇ

రమృతాస్తే భవన్తీత్యాద్యనేక వాక్యవిరోధాత్. † బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవ సర్వాణ్యపి వాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షం వదన్తి † శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తమ్.

౧౫౮. † ※ ౧ తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యం † ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమ్ । † తత్త్వమ్పదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్ । † తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరామృశతి † ※ ౨ తదైక్షత బహుస్యామిత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ । † తత్సమానాధికరణం త్వమ్పదంచ † అచిద్విశిష్ట జీవశరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి † ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య. † ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేన ... స్యైవ పరిత్యక్తం స్యాత్. † ద్వయోరపిపదయోర్లక్షణాచ. † సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి నలక్షణా । † భూత

వా । ...హేయత్వం తద్వ్యవధానేన స్యాత్ । † యద్వా—సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేపి ననగుణత్వే తాత్పర్యమ్ - వస్తుమాత్రమేవ లక్ష్యత ఇతి చేత్ † తు (బ్రహ్మణ ఇతి) సద్విద్యాదిష్వపి సగుణవిషయత్వోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వాత్తాన్యపి సవిశేషజ్ఞానోపా... రాణీత్యర్థః. † తర్హి శోధకవాక్యైర్విరోధ ఇత్యత్రాహ (శోధకేతి).

౧౫౯. † ఏవం జ్ఞానస్య నిర్విశేషవిషయత్వం తద్విరుద్ధవచనోదాహరణేన ప్రతిక్షిప్తమ్. అథ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా నిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయ ఇతి శఙ్కాయాం తస్య జీవపరైక్యవిషయత్వం వ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) † శోధకవాక్యేషు సామానాధికరణ్యా... తద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్త్వైక్యపరం ※ తత్త్వమస్యాదిషు జీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం - అచిద్బ్రహ్మణోస్తు ※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేన సామానాధికరణ్యమ్. ※ జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాదౌ బాధార్థమితి చతుర్ధాహి పరైస్సామానాధికరణ్యం తత్ర తత్రాభ్యుపేతమ్. తత్ర ※ తత్త్వమస్యాదివాక్యే ఽన్వయముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం గత్యభావే బాధార్థత్వం చాశఙ్క్య నిరాక్రియతే । తత్ర ప్రథమం వస్త్వైక్యపరత్వం దూషయితుమాహ (ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి) † కుత ఇత్యత్రాహ (తత్త్వమితి) † తచ్చ కథమిత్యత్రాహ ...సఙ్కల్పమితి) హిశ్శ్లాఘ్యతా. † సర్వజ్ఞత్వాదిగుణక ప్రతిపాదనం కథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి) తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసర్వాకార విశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వం వ్యు... పశ్వాది... మార్థ... ప్తమ్. యథా—శుక్లా శోభనాక్షీ మదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌస్తామానయేతి. నను—గౌస్తిష్ఠతి తామానయేత్యాదౌ ఆనయనాదిక్రియాయా... త్యాది విశేషణ ని... తస్మాదేవం ... యాదిత్యర్థః. నిగళితపవహి... త్వం దృశ్యతే । తచ్చముఖ్యం । నైవమ్—ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యేనాపి స్థిత్యాది విశేషణేన పూర్వకాలవై... గుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా—స... వతోపి గోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణం విశేష్యవస్తుని యథాన్వయార్హమ్ । తథాన్వితస్య తస్యాపరిత్యా... ...షు ఏకస్యాపి పరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవ హీయేత । శుక్లా శోభనాక్షీ మదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌ... ఇతి

౧౬౦. † ఏవం శ్లోకానాం స... ...శేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్ అతస్సవిశేషే ప్రకృతే నిర్విశేషస్య ప్రకృ... దిశబ్దా... నవాచ్యమ్ । నాస్త్యాదిశబ్దాస్సావ... విశేషణపరిత్యాగేపి ధర్మ్యైక్యేన ప్రకృతత్వసిద్ధిః సర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసన్ధానానర్హత్వాత్ - నహ్యస్య... మనుగుణస్య... నాం భవత్పక్షే ముఖ్యార్థాసిద్ధిరి... వివక్షాయాం మృన్మాత్రస్య సిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః. కథమేకాకారపరిత్యాగేప్యసంభవత్ప్రకృతత్వం ...థా నా... స్త్యసత్య... శబ్దస్య పరపక్షానన్తర్గుణత్వరూ... ప్రహాణేపి కనకం ప్రతిసన్ధీయత ఇతి చేత్. సత్యమ్—ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తు ప్రకృతాకారప్రహాణే † తతః కిమిత్యత్రాహ శబ్దావపి నాసద్వి...మితి చేత్... యదఙ్గులీయకం తదానయేత్యుక్తే కనకమాత్రం నానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణే ...రతయోక్తమ్. చస్సము (అతశ్చేతి) యత్ తత్సమానాధికర...బ్దస్య వస్తుమాత్రపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. † తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాం త్వ... (వస్త్వితి). † వినాశిత్వమే... భ్రమ్యే. † తథాపి ...త ఇత్యర్థః. త్వమ్పద... త్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్య శుక్ల ఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యే... కాలాన్తరే ఆకారాన్తరేణోపలబ్ధి... ...హి మిథ్యాత్వే... నాధికరణత్వే సతి కథం త్వమ్పదం ...రుక్తమ్. † (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం ...త్వం హీతి). † (పరిణామాదినేతి) ప్టమ్. ప్రకృతతత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః । ...ప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేష ...త్తపరశ్చ తద్వత్. అత్రాయం పరిణామ... యతి (ప్రకారద్వయపరిత్యాగ ఇతి) † దూషణాన్తరమాహ ...ముఖ... జీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వ... క్యా - విరోధేసత్యప్యేకపదలక్షణయైవావిరోధస్సిద్ధ్యతీతి పదద్వయ... ప్రకారద్వయశబ్దోన్యూనత్వ... జ్ఞామపైతివై । పరిణామాదిసంభూతామితి వస్త్వాదిషు దృష్టత్వాత్ । తత్రాపి దేశకాలవిశిష్టాకారే దేశకాల... ...న్తరగమనపరః. † కాలాన్తరానుభూతస్య కాలాన్తరే నా... సంబన్ధపరి... ఉపలబ్ధ... విరోధః । ఉత కాలద్వయసంబన్ధ ఇతి వికల్ప... దేహి బ... (ద్వయోరితి) అ... త్వం హి మిథ్యాత్వవిలక్షణప్రాయేణాహ (అత ఇతి).

౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥ ౫॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౪౫; ౪౬; ౪౭; ౪౧; ౪౨.

వర్తమానః కాలస్స బధ్నాతి మైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్. † దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః। † ※ ౧ తదైక్షత బహు స్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ। † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చ న ఘటతే। † జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వం చ భవతి। † బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య త్వంతత్పదయోరధిష్ఠానలక్షణా నివృత్తిలక్షణా చేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః.

౧౫౯. † ఇయాంస్తు విశేషః। † నేదం రజతమితి వత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనమ్. † తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకి ధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ. † అధిష్ఠానం తు ప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యత ఇతి చే † న్న। ప్రా†గధిష్ఠానాప్రకాశే తదాశ్రయభ్రమబాధయోరసంభవాత్। † భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితి

ఖల్విప్రాప్తిశ్చ నోపపద్యేయాతామితి భావః. †(దేశభేదేతి) యద్యేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః తర్హి విష్ణుక్రమణతీర్థస్నానాదివిధిర్నోపపద్యతే। ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః. యౌగపద్యం కథం సంభవతీతి చేదుచ్యతే దేశద్వయసంబన్ధస్య కాలద్వయసంబన్ధస్య వా నయౌగపద్యాభావః। తత్ప్రతిపత్తేరేవ హి యౌగపద్యమ్। ప్రతిపత్తిస్తు దేశద్వయకాలద్వయసంబన్ధం క్రమభావినమేవ దర్శయతి। అతో నవిరోధః। అన్యథా-అతీతానాగతవిషయజ్ఞానేష్వతీతానాగతవిషయయోర్వర్తమానత్వం జ్ఞానస్యాతీతానాగతత్వం వా ప్రసజ్యేతేతి. † దూషణాన్తరమప్యాహ (తదైక్షతేతి) ఉపక్రమాధికరణే హ్యుపక్రమప్రాబల్యముక్తమితి భావః. † ఉపక్రమోపక్రమే ఐక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాన్నోపక్రమవిరోధః। ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం హి ※ తదైక్షత బహు స్యామితి వాక్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) తత్ర నిమిత్తోపాదానత్వతదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదిగుణసిద్ధేరిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణం తదేవ స్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే. మృషావాదినస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్య విషయతయాన్తర్భావోఽభిమతశ్చేద్విరోధః. సత్యవిషయజ్ఞానే మిథ్యార్థస్య విషయత్వాయోగాత్. మిథ్యాత్వే నేత్యధ్యాహారశ్చ స్యాత్. అనన్తర్భావే తజ్జ్ఞాతే జ్ఞాతత్వవ్యవహారో నముఖ్యస్స్యాత్. అతో స్మత్పక్ష ఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యం స్వరసమ్. † శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) జ్ఞానస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యనేన ధర్మిధర్మభూతజ్ఞానే వివక్షితే. సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వం - నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అనన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితి విరోధః. జ్ఞానస్వరూపస్యేత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిశ్చ సూచితా. † ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వం దూషితమ్. అథ బాధార్థత్వం దూషయతి (బాధార్థత్వే చేతి) రజ్జుస్సర్ప ఇత్యేవంరూపబాధార్థం సామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి - సామానాధికరణ్యస్య ఏకస్మిన్విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకతయా బాధార్థత్వవిరోధాత్। అతః పదద్వయముఖ్యార్థత్వేఽభిమతే బాధార్థం సామానాధికరణ్యం నసిద్ధ్యేత్. † సర్వశబ్దేన నఞర్థం లక్షయిత్వా అసర్పో రజ్జురితి నిర్వాహం దృష్టాన్తవాక్యస్యాశఙ్క్య దార్ష్టాన్తికవాక్యస్య తతోప్యధికం దూషణమాహ (బాధార్థత్వే చేతి) త్వంతత్పదయోరిత్యత్ర నక్రమవివక్షా। తత్పదమధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతి। త్వంపదం జీవభావనివృత్తిం లక్షయతి. యద్వా—త్వమ్పదేనాధిష్ఠానలక్షణా - తత్పదేన నివృత్తిలక్షణా. ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిః ఉపక్రమవిరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః, శ్రుత్యన్తరవిరోధ, శ్చేతి దూషణాని వివక్షితాని.

౧౫౯. † ఉక్తదృష్టాన్తాదుపలక్ష్యసామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమత్రాధికమిత్యాహ (ఇయాంస్తు విశేష ఇతి) బాధార్థత్వే విశేషో నపూర్వోక్తదూషణహానిః. అపితు తైస్సహ వక్ష్యమాణాధికదూషణద్వయాపాత ఏవ విశేష ఇత్యర్థః. † అధికం దూషణమాహ (నేదంరజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనమితి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ నేదంరజతమితి బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాద్బాధకల్పనమ్. అత్ర బాధస్య అప్రతిపన్నత్వేప్యగత్యా బాధకల్పనమిత్యర్థః. † (తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చేతి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మం శబ్ద ఏవోపస్థాపయతి। అతస్తత్ర బాధకల్పనమ్. అత్ర త్వధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతా తత్పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనమనుపపన్నమిత్యర్థః. † విరోధపరిహారార్థం లక్షణా చేదన్యతరపదలక్షణైవ విరోధపరిహారాయాలమ్ - తదా సవిశేషత్వప్రసఙ్గ ఇతి చార్థసిద్ధమ్. ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనమ్ - అత్రతూభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తమ్. తత్ర విరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్క్యతే (అధిష్ఠానంత్వితి) తదధిష్ఠానమతిరోహితస్వరూపం యథా భవతి తథోపస్థాప్యత ఇతి క్రియావిశేషణమ్. అప్రకాశితవిరోధిప్రకాశనం హి బాధకల్పనం - నతుధర్మోపస్థాపనమేవ బాధకల్పనమితి నియమోస్తి - అతస్తత్పదేన ప్రాగప్రకాశిత విరోధ్యధిష్ఠానస్వరూపప్రకాశనాద్బాధ ఏవార్థః. మిత్యర్థః. † అత్రాహ (నేతి). † కిం విరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే - ఉత నేతి వికల్ప్య అప్రకాశపక్షే దూషణమాహ (అధిష్ఠానేతి) తదాశ్రయత్యాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా—తదధిష్ఠానకభ్రమబాధయోరిత్యర్థః. † ప్రకాశపక్షం శఙ్క్యతే (భ్రమేతి) భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమిత్యత్ర ప్రాక్ప్రతీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దో విషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమస్యాశ్రయణం విషయీకరణం యస్మాదితి వైయధికరణ్యేనవా, భ్రమ ఆశ్రయో యేన చేతనేనాశ్రయస్సమ్బన్ధనీయో యేనేతి సామానాధికరణ్యేన వా కథంచిద్బహువ్రీహిత్వమపి నిర్వోఢుం శక్యమ్. ఆరోప్యాకారాధికరణభూతమధిష్ఠానం బా - ౩.

చేత్ । †తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్పక్షే సుతరాం నతదాశ్రయభ్రమబాధా. † అతోఽధిష్ఠానాతిరేకి పారమార్థికధర్మతత్తిరోధానానభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధౌ దురుపపాదౌ. †అధిష్ఠానేహి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వభ్రమః. రాజత్వోపదేశేనచ తన్నివృత్తిర్భవతి।నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన। తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్ । భ్రమానుపమర్దిత్వాచ్చ.

౧౬౦. † జీవశరీరక జగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తం పదద్వయమ్ । † ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యంచ సిద్ధమ్. నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమప్యైశ్వర్య మపరం ప్రతిపాదితం భవతి. † ఉపక్రమానుకూలతాచ । ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ. † సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణస్స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్. † ※ ౧ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ ※ — పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే ※ ౨ అపహతపాప్మా ※ ౩ సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ.

౧౬౧. † ※ ౪ తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగఃకథమితిచేత్. † నాత్ర కించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయతే ।

భ్రమాశ్రయత్వాయాతిరోహితమితిచేదిత్యర్థః. తద్వా—నతి (తదేవేతి) కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపమ్ - ఉతావిరోధీతి వికల్పాభిప్రాయేణ విరోధీతి పక్షే దూషణముక్తమ్. అవిరోధిత్వపక్షే విషయత్వోపపత్తిః-భ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతి దూషణం స్పష్టమితి నతదుక్తమ్. † (అతఇతి) పారమార్థికశబ్దస్యాయమభిప్రాయః—భ్రమవిరోధ‌వాక్యైర్విరోధ ఇత్యత్రాహ (అన్యస్తరూపమేన సత్యం స్యాత్. యథాశుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతత్వం సత్యంభవతీతి. యదిదంచోద్యమ్. విరోధ్యా నిర్విశేషవిషయత్వం తద్విరుద్ధవచస్త్విరుపపద్యతే । యథా - పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమరస్య వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పమితి శఙ్కాయాం తస్య జీవపరైక్యవిమో వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చనివృత్త ఇతి. యథాహుః ※ భ్రమరీ భ్రమరభ్రమేణ వృన్తే యదదావభ్రమతస్స్వైక్యపరం ※ తత్త్వమస్యాదిషు జీవబ్రహ్మార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః । దావత్వవిరోధిపలాశపుష్పత్వాకారగి పరమార్థః । భ్రమరభ్రమేణ [illegible] తి [illegible]ణేన సామత్వే దావత్వం భ్రమరత్వంచ సత్యంస్యాత్ । శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ. [illegible] తిష్ఠతి । తన్నివృత్తిరప్యసత్యవిషయసత్యత్వభ్రమః దావత్వబుద్ధినివృత్తిః భ్రమరత్వస్య సత్యత్వప్రతిపత్తికృతా. తతశ్చాసత్యే సత్యత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిర్న భ్రమరభ్రమేణ । అపితు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ. అన్యథా పరమార్థరజత అపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యా రజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపి శుక్తిత్వప్రసఙ్గాత్. భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థాచ స్యాత్ । నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్. యథా రజ్జువిషయ సర్పభూదళనామ్బుధారాభ్రమపరమ్పరాయాః. కించ—భ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం నివర్తకాపారమార్థ్యజ్ఞానాదాపతద్దావభ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవ ప్రతినివృత్తిః. అతో నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణ మోక్షవాదినా భ్రమపరమ్పరాపర్యవసానార్థమన్తతో గత్వా పరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః. రజ్జుత్వవత్. చరమభ్రమస్స్వయమేవ నస్యాదితిచేన్న-స్వయం స్వబాధకత్వే కర్మకర్తృవిరోధప్రసఙ్గాత్. కించ—బాధకస్య సత్యాత్మకత్వాద్బాధ్యస్య మిథ్యాత్వాదేకస్యైవ నివర్త్య నివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వం చేతివిరోధస్స్యాత్। కించ—ప్రపఞ్చోఽపి బాధకానపేక్షస్స్వయమేవ స్వాత్మానం నివర్తయేత్. స్వయంనాశే వినాశస్యావస్థాన్తర రూపత్వాదవిద్యా సూక్ష్మరూపేణ స్థితాస్యాత్, నాశకల్పకావిద్యాన్తరంచస్యాత్. † పరమార్థవిరుద్ధధర్మతత్తిరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (అధిష్ఠానేహీతి) అత్రరాజకుమారసమాధిర్భగవతో భాష్యకారస్య.

౧౬౦. † ఏవం బాధార్థత్వం దూషితమ్. అథ స్వపక్షే ఇమాని దూషణాని నసన్తీత్యాహ (జీవశరీరకేతి) ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా. † (ప్రకారద్వయేతి) అనేన సామానాధికరణ్యసిద్ధిః. నిరస్తనిఖిలదోషస్యేత్యాదినా తత్పదోక్తగుణావిరోధః. † (ఉపక్రమానుకూలతాచేతి). † ※ సదేవ సోమ్యేదమ్ ※ తదైక్షతేత్యుపక్రమావిరోధ ఉక్తః । ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (సూక్ష్మేతి) విశిష్టం కారణం-[illegible]మితి ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరిత్యర్థః. † శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ (తమీశ్వరాణామితి).

౧౬౧. † వాక్యంచేదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్. ఉద్దేశ్యంహ్యవగతం-ఉపాదేయం విధేయమనవగతం. అత్ర తత్పదం నోద్దేశ్యసమర్పణపరమ్-సర్వజ్ఞత్వాది గుణకత్వస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్. త్వమ్పదస్యచాన్తర్యామిపరత్వే సత్యుద్దేశ్యసమర్పకత్వ మనుపపన్నమ్ । అన్తర్యామిణః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్. తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత్ర—విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వేన సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగఃకథమితిచేదితి). † పరిహరతి (నాత్రేతి).

౧॥ శ్వే - ౬ అ - ౭; ౨. ౩॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౭ ఖ - ౧. ౪॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭.

శ్రీ[illegible]

[illegible]వమిత్యనేనైవ [illegible] ప్రాప్తత్వాత్। †అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. †ఇదం సర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్య †※౧ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యేతత్ప్రతిపాదితమ్. †తత్ర చ హేతురుక్తః। ※౧ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా ఐతదాత్మ్యాః ప్రతిష్ఠా ఇతి. †※ ౨ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత.

స్వర ౨. †తథా శ్రుతిస్మృతీతరాణి చ బ్రహ్మణ స్సర్వస్య [illegible] చిదచిద్వస్తునశ్చ శరీరాత్మభావమేవ తాదాత్మ్యం వదన్తి [illegible] ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా †※౪ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య

[illegible] కర్మవిధాన [illegible] ప్రత్యక్షాద్యనధిగతార్థవిషయమేవ వాక్యమనువాదకమ్। అపను వాక్యాన్తర ప్రతి [illegible] ప్రాయేణ వాక్యాన్తరప్రాప్తం [illegible] (ఐతదాత్మ్యమితి) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ప్రథమప్రతిపన్న నామరూప [illegible] పరమాత్మ [illegible] వాచకశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వం చ [illegible] భావః. †తతః కిమిత్యత్రాహ (అప్రాప్తే మర్థ [illegible] విషయం శాస్త్రమప్రాప్త [illegible] ప్రయోజనవదిత్యర్థః. అతి [illegible] ద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్। నతు ప్రకృతనిగమనరూపం

మాత్ [illegible]మ్. అత [illegible] నిగమనవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిషయత్వాన్నోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వమితి భావః. నను—నిగమనవాక్యస్యాప్యుద్దేశ్యోపాదేయ [illegible] ప్రతీయతే - [illegible] - తస్మాద్యమగ్నిర్మానితి. అత్ర శబ్దపర్వతాద్యుద్దేశేన అనిత్యత్వాగ్నిమత్త్వాదికం హి విధేయ [illegible] ప్రతీయతే. నైతద్యుక్తమ్—ప్రతిపాదితార్థవిషయస్య నిగమనవాక్యస్యాప్రతిపన్నార్థవిషయత్వ వ్యాఘాతాత్. ప్రతీతిస్తు విధాయకవాక్యస్థోద్దేశ్యోపాదేయ సమర్పకపదప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దేశే ప్రథమచరమభావాది సారూప్యాచ్చోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వభ్రాన్తిరేవ ※ యద్వై [illegible] ప్రాథమ్య [illegible] ద్దేశ్యలక్షణమితి హి నీతివిదః. నను—సర్వత్రోద్దేశ్యానుగుణాతిజ్వధక్తిః। అతఏవహి యుష్మదస్మదోరిపహాసరసామానాధికరణ్యేన పరస్పరసామానాధికరణ్యేనచ ప్రయోగేషూద్దేశ్యానుగుణా మధ్యమోత్తమపురుషవ్యవస్థా దృశ్యతే ※ త్వం భూతానామధిపతిరసి ※ అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య। తథా ※ యదగ్నే స్యామహం త్వం। త్వం వా స్యా అహం స్యుష్టే సత్యా ఇహాశిష ఇత్యాదిషు-అగ్నే అహం త్వం యదిస్యామ్-త్వమిదం [illegible] స్యాం. త్వమహం యదిస్యాః - అహమివాశీస్స్యుః. తదాతే - తవాశిషస్సత్యాస్స్యురిత్యర్థః. తస్మాత్తత్త్వమసీత్యత్రాపి మధ్యమ[పద]పురుష) ప్రయోగాత్త్వం [illegible] ద్దేశ్యసమర్పకత్వం తత్పదస్యోపాదేయసమర్పకత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమ్. నైవం—పదద్వయావగతార్థస్య పూర్వవాక్యప్రాప్తత్వాదేవ. తత్ర [illegible] మనిర్దేశగికథనమితి చేత్. ఉచ్యతే—తత్త్వంపదయోరుభయోరపి ప్రయుక్తత్వాదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావాచ్చ [illegible] ప్రకార్ పురుషయో రవిశేషేణ ప్రాప్తౌ - నిగమనవాక్యస్య ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్తత్ర చేదం సర్వమితి నిర్దిష్టజగదన్తర్గత[చిద]చిద్విశేషవిశి[illegible] పరమాత్మవాచినః త్వమ్పదస్య ప్రాపకవాక్యస్థోద్దేశ్యవాచిపదవాచ్యైకదేశవిషయత్వాత్తదనురోధేన మధ్యమనిర్దేశ ఇతి. †నను— ※ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి అచేతనే బ్రహ్మానుప్రవేశముక్త్వా ※ తత్త్వమసీతి జీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యముచ్యత ఇతి శఙ్కాయామాహ (ఇదం సర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్యేతి) సర్వశబ్దో నాచేతనమాత్రపరః। సజీవ [illegible] ప్యాపి స్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ ※ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పూర్వవాక్యే సర్వశబ్దేన ప్రజానాం విశేషితత్వాత్। ప్రజాశబ్దస్య [illegible] చేతన విశేషపరత్వాత్। ※ ఇదం సర్వమసృజతేత్యాదివాక్యాన్తరే విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దవాచ్యచిదచిదాత్మకస్య జగతస్సర్వశబ్దేన నిర్దేశాచ్చేతి భావః. †ఐతదాత్మ్యమితి పదం వ్యాచష్టే (ఏష ఆత్మేతి) ఇదం సర్వమితి పదద్వయముద్దేశ్యసమర్పకమ్. ఐతదాత్మ్యమ్ - ఏతదాత్మకత్వం విధేయమ్, విశిష్టస్య బ్రహ్మణః కారణతయా ప్రకృతత్వేపి ఏతచ్ఛబ్దః చిదచిద్విలక్షణవిశేష్యాంశపరః-అర్థవశాత్. †ఏతదాత్మకత్వం మృదాత్మకో ఘట ఇతివత్స్వరూపైక్యకృతం స్యాదిత్యత్రాహ (తత్ర చ హేతురుక్త ఇతి) సదాయతనా ఇత్యనేనాధారా [illegible] భావ ఉక్తః. అనేన శరీరశరీరిభావస్సిద్ధః - చేతనేన యావదాత్మభావితయా ధార్యద్రవ్యం హి శరీరమ్. †అస్మిన్వాక్యే హేతుత్వమప్రకటమితద్వైశద్యాయాహ (సర్వం ఖల్విదమితి) అత్రాపి ప్రాణనేన సదాయతనత్వం ఫలితమ్ ※ సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యేనైకార్థ్యాత్. తత్ర సన్మూలా ఇతి తజ్జత్వమ్। సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి తల్లత్వమ్. సదాయతనా ఇతి తదనత్వం చోచ్యతే. తచ్చాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకతయా స్థితిహేతుత్వమ్ ※ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం ※ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సర్వమిదం విధృతం తిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మస్వరూపస్యోపాదానత్వలయస్థానత్వాయోగాత్ సర్వస్య తదాత్మకత్వేన చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సిద్ధమ్. అతస్సర్వశబ్దః కార్యావస్థచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దస్యాసజ్జో [illegible] చేః స్వరూపగుణ [illegible] బృహత్త్వవాచిత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణి కారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. [illegible] కారణాత్ బ్రహ్మణ ఏకత్వం సామానాధికరణ్య ప్రతిపాద్యమితి కార్యకారణావస్థప్రకారైక్యకత్వ మస్య వాక్యస్యార్థః. [illegible] కారత్వం ప్రాతిపదం బోధ్యమ్ - అనుపాద్యమనిష్టమనేకత్వం సామానాధికరణ్యబోధ్యమితి వాక్యశేషః. అతో యథోక్తఏవార్థః.

(తైత్తి ౧౬-౨. †అథ ※ సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యప్రతిపన్నస్య తాదాత్మ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదినా శరీరశబ్దేన పర [illegible] శ్రుతివాక్యాని సఙ్గ్రహాతి (తథేతి) అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తేత్యేతత్సర్వాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానరూపమ్. అనేన శరీరశరీరిభావ ఉక్తః। అన్తః ప్ర[illegible] [illegible] హి శరీరత్వమ్. †తత్స్పష్టీకరణార్థముదాహరతి (యః పృథివ్యామితి) ※ యః పృథివ్యాం ※ య ఆత్మనీతి పర్యాయద్వయేన చేతనా[illegible]

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭; ౬. ౨॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౧. ౩॥ ఆరణ్యకం - ౩ ప్రశ్న - ౧౧ అను - ౨౦ పం. ౪॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౩.

పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః। *౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః. † *౨ యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్నిత్యారభ్య * ౨ యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్। యం మృత్యుర్న వేద। ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః। † *3 తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదీని. † అత్రాపి తదైక్షత అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాం †వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ ప్రతిపాదితమ్ † తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాజ్జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేవేత్యవగమ్యతే.

చేతనయోర్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వముక్తమ్. ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యుక్తే వేద్యామగ్నిస్తిష్ఠతి. తిలే తైలం తిష్ఠతీతివద్బహిరబహిస్స్థితిసాధారణ్యాత్. † తద్విశేషార్థమాహ (ఆత్మనోఽన్తర ఇతి) అన్తరో యమయతీత్యనేన శరీరలక్షణముక్తమ్. తస్మాత్తన్నియామ్యం తచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నచ శిలాపుత్రకస్యేవ పృథివీ శరీరమితి పదద్వయం నిర్దేశః - అపవాదకాభావే వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ * యస్య పృథివీ శరీరమితి వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాభావస్య ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తదపవా[దకా]భావే తత్రాప్యౌపచారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, అధికరణాధికర్తవ్యభావవ్యాప్యవ్యాపకభావాఙ్గప్రాఙ్గభావ సిద్ధ్యనియన్తృభావరూపవిరుద్ధధర్మైః స్వారస్యభఙ్గస్యాత్యర్థమపోదితత్వాచ్చ. యం పృథివీ న వేదేతి దృష్టాన్తార్థమ్. యథా అచేతనం న వేత్తి తథా చేతనోఽపీతి భావః. య ఆత్మనీతి పర్యాయేణ పరిశుద్ధాత్మనో భగవచ్ఛరీరత్వముచ్యతే। నక్షత్రచన్ద్రాదిత్యాదీనాం అచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషాణాం పరమాత్మశరీరత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్ * యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్నిత్యనుక్తానామపి సంసృష్టజీవానాం పరమాత్మశరీరత్వస్య పృథగుక్తత్వాచ్చ. నచ భూతశబ్దః పృథివ్యాద్యచిన్మాత్రపరః * యస్య పృథివీ శరీరమ్ * యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదినా పృథివ్యాదీనాం భూతానాం పృథగుక్తత్వాత్. య ఆత్మానవేదేతి ఇయత్తయా వేదననిషేధః। భగవత్ప్రసాదేన వినా తజ్జ్ఞానస్య శక్యత్వనిషేధో వా క్రియతే. † కారణావస్థమపి భగవతశ్శరీరమ్ - శరీరీ చ నారాయణాఖ్యో దేవతావిశేష ఇతి జ్ఞాపయితుమాహ (యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్నితి). మృత్యుః - తమశ్శబ్దవాచ్యా ప్రకృతిః। తత్రైవ తమశ్శబ్దస్థానే మృత్యుశబ్దపాఠాత్. † శరీరశరీరిభావస్తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహక ఇత్యాహ (తత్సృష్ట్వేతి) † న కేవలం శ్రుత్యన్తరానురోధాదైతదాత్మ్యశబ్దార్థో నిశ్చీయతే; కిన్తు ప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ (అత్రాపీతి) అనేన జీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వమపి శ్వేతకేతునావగతమితి సిద్ధమ్. † జీవేనాత్మనా ప్రవశరీరకేణ మయా * వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్. † నామరూపే ఇతి పదం వ్యాచష్టే (వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చేతి) తత్తద్దేవాదివస్తుత్వం దేవాదిశబ్దవాచ్యత్వం చేత్యర్థః. † అచిద్బ్రహ్మణోః తాదాత్మ్యమనుప్రవేశకృతమస్తు - జీవబ్రహ్మణోస్తు స్వరూపైక్యకృతమేవ స్యాత్। జీవేన మయేతి శ్రవణాదిత్యత్రాహ (తదనుప్రవిశ్యేతి) నను—జీవమనుప్రవిష్టస్యాపి బ్రహ్మణో నామవాచ్యత్వం న వ్యాకరణాత్సిధ్యతి। నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేర్నామవాచ్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. యథా రూపవ్యాకరణం రూపనిష్పాదనమాత్రమ్। న తు స్వస్య తద్బోధ్యత్వాపాదనమ్. ఏవం నామవ్యాకరణమపి శబ్దసృష్టిరేవ। న తు తద్బోధ్యత్వాపాదనమితి. నైవమ్—* తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే ఇదంశబ్దవాచ్యజగదాత్మబ్రహ్మణః ప్రళయదశాయాముపసంహృతనామరూపస్య సృష్టిదశాయాం నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామరూపాభ్యామిత్థంభావే తృతీయా। నామరూపాభ్యాం విశిష్టమ్ క్రియతేత్యర్థః. న చ నామకర్తృత్వమేవ నామవిశిష్టత్వమ్ - న తు నామవాచ్యత్వమితి వక్తుం యుక్తమ్। సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధవ్యుత్పాదకే నామోచ్చారయితరి చ పురుషే ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నామవాచ్యస్యైవ హి నామవత్త్వప్రసిద్ధిః. ఉచ్చారయితుశ్శబ్దోపాదానత్వాభావాన్నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధిః। కృత్స్నోపాదానస్య తు బ్రహ్మణశ్శబ్దోపాదానత్వయోగాద్రూపవిశిష్టత్వవన్నామవిశిష్టత్వోపపత్తిరితి చేన్న। నభసి ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. న హి ఘటాదినామవిశిష్టత్వే కథితే నభసో నామిత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే। వాచ్యత్వేన శబ్దసంబన్ధిన్యేవ హి నామిత్వప్రతీతిస్వారస్యమ్. న చ లక్షణాదివృత్త్యాపి తత్తన్నామబోధ్యత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి వాచ్యమ్. లక్షణాగౌణవృత్తిగోచరయోః కూలమాణవకయోర్గఙ్గాపదాగ్నిపదాపేక్షయా నామిత్వాప్రసిద్ధేః. నను—శ్యేనశబ్దస్య యాగవిశేషం ప్రతి గౌణనామత్వం నిర్ణీతమ్. సత్యమ్ - తదగత్యాశ్రితమ్ - ప్రాణహారిత్వగుణసామ్యాత్ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేః * యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఇతి హి శ్రుతిః. ముఖ్యస్యైవ హి శబ్దస్య నామత్వప్రతీతిస్స్వతః ప్రాప్తా। అత్ర తు స్వతః ప్రాప్తస్య ముఖ్యత్వస్యాపవా[దకా]భావాన్న తత్పరిహాణం యుక్తమ్. అతోఽనేన వాక్యేన నామవాచ్యత్వం శబ్దస్వారస్యాదవగమ్యతే. ఏతదైకార్థ్యాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్రాపి బ్రహ్మపర్యన్తం నామరూపవ్యాకరణమేవ వివక్షితమ్. కించ—న తావద్వర్ణసృష్టిప్రతిపాదనశఙ్కాపి భవితుమర్హతి। నామశబ్దస్య వర్ణమాత్రపర్యాయత్వాభావాత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసమస్తతత్త్వకార్యస్వరూపనిష్పాదనస్య రూపవ్యాకరణోక్తిసిద్ధత్వేన గగనాసాధారణరూపశబ్దనిష్పాదనస్యాపి రూపవ్యాకరణోక్త్యైవ సిద్ధత్వాత్ తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం చ స్యాత్. న చ రూపశబ్దస్య గోబలీవర్దన్యాయేన సంకోచః। సంకోచకస్య నామవ్యాకరణనిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్। అతో నిష్పాద్యమానతత్తద్రూపవాచకశబ్దవ్యుత్పాదనమేవ నామవ్యాకరణం స్యాత్. తత్ర * బహు స్యామిత్యనేన ప్రక్ష్యమాణబహుత్వస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగ

౧॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౨౨. ౨॥ సుబా - ౭ ఖ. 3॥ తై - ఆన - ౬ అను - ౨. ౪॥ ఛా - ౬ ప్ర - 3 ఖ - ౨.

...నస్యజాతస్య 'బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే. †తస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్త...

†※౧ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ మస్తు తాన్తత్స్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి. † అతస్సర్వశబ్దానాం ఐతదాత్మ్యమితి † స్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధ † మిత్యైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వ... స్య తదాయతనాదేశ్యేన విశేష ఉపసంహారః.

అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినః కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికర

※ ౩ణ్యేన శ్రుతిభా న్యోపదేశాన్సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః. † ఏకస్మిన్వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యముపదిశ్యతే । † తస్యైవేతి చేత్.

† క్యైనైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమస్తి కించిత్. † కల్పితభేదనిరసనమితి చేత్ । †తత్తు న †సామా

౧ ...తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యుక్తమ్. † సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణి ప్రకారద్వయప్రతిపాదనేన విరోధ

మేవావహేత్. †భేదాభేదవాదే తు బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదుష్యురితి నిరస్త

మాత్. అస్మిన్వాక్యే వ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వప్రతిపాదనాచ్చ వ్యాక్రియమాణరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిశేషణరూపసమభివ్యాహారాన్నామ్నోఽపి బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే । నామ్నో విశేషణత్వం వాచకతయైవేత్యుపపాదితమ్. కృత్స్నస్య రూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్ । తత్తద్రూపప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తస్య వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. ప్రవక్ష్యమాణబహుత్వవిషయస్య బహుశబ్దస్యోపక్రమే బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాదుపక్రమోక్తబహుత్వావాన్తరభిన్నరూపతత్తద్రూపవాచినాం చ నామ్నాం బ్రహ్మవాచకతయా తద్విశేషణత్వమవగమ్యతే ※ తత్తేజ ఐక్షత ※ తా ఆప ఐక్షన్తేతి ప్రకరణే తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవిషయతయా ప్రయోగదర్శనాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తద్వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే ※ వచసాం వాచ్యముత్తమమ్ ※ హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః ※ న తాస్సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాదిస్మృతిస్వారస్యాచ్చ నామవాచ్యత్వమవగమ్యతే. తతశ్చ ※ నామరూపే వ్యాకరవాణీతి శ్రుతిః చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణస్తన్నామవాచ్యత్వమేవ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. † ఐతదాత్మ్యశబ్దార్థవ్యాఖ్యానం నిగమయతి (అత ఇతి). † శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తస్మాత్ - ఉదాహృతవాక్యైశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్య తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. † నను... ప్రకారత్వ... త్వాభావ... మిత్యర్థః.

న తత్పర్యన్తాభిధానముపపద్యతే । లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రపర్యవసన్నత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్. ...త్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (అతస్సర్వశబ్దానామితి) లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయం భావః—నాత్ర వ్యుత్పత్తివిరోధః । ...పరిత్యాగాత్ । బ్రహ్మణో లౌకికప్రమాణాగోచరతయా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్త్యభావః. న తద్వాచకతయేతి సోఽన్యథాసిద్ధః. యథా లి... ...వాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్య... లోకతో వ్యుత్పత్త్యభావపరిహారః కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే । తద్వత్. తత్తత్పదార్థవిశిష్టశబ్దేన... ద్విత్వబహుత్వాదికం సద్వారకమప్యుపపన్నమిత్యుక్తం భవతి. † తత్త్వమసీత్యస్యోపసంహారవాక్యతామాహ (ఇత్యైతదాత్మ్యమితి) †(... విశేష ఉపసంహార ఇతి) వైయధికరణ్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య సామానాధికరణ్యేనోపసంహారః । సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య విశేష ఉ...ధికరణ్యేన విశేష... తదైక్షతేత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థః ప్రతిపన్నః ※ ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపన్నమ్. ※ అనేన జీవేనాత్మనేత్యర్థః ※ ... బ్రహ్మపర్యన్తత్వం చ ప్రతిపన్నమితి నాత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. అయం హ్యప్రాప్తార్థప్రతిపాదకవాక్యన్యాయాదినా జీవవాచిశబ్దానాం ... తేషాం ప్రాప్తవిషయత్వాత్ । నిగమనం చోక్తార్థప్రతిష్ఠార్థత్వాదపేక్షితం దృశ్యతే. తస్మాన్నిగమనవాక్యేష్వస్మిన్ నతు నిగమనవాక్యానామ్ । ... ఇతి పరిహార ఉక్తో భవతి.

[illegible] వాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యాత్ ... ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగముఖేన చోద్యస్య నావకాశ ఇతి... నిరపేక్షసామానాధికరణ్య హేతురితి [illegible] ...ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగ... విధేయం జ్ఞాతవ్యమ్. ...బ్రహ్మణస్తద్రూపనామభాక్త్వం ... శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వైకసామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః. న త్వప్రపఞ్చ । తత్ర బ్రహ్మణస్తద్రూపనామభాక్త్వం ... శరీరశరీరిభావేనోపపాదితమ్. శరీరవాచిశబ్దానాం ...

...తత్త్వప్రాప్త్యర్థ[illegible]...గినేద్యత్వ...ర్థం తత్త్వమసీతి వాక్యసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపిపాదయిషుః శరీరవాచిశబ్దానా మాకృత్యధికరణన్యాయేనోపపిపాదయిషుః... (నేతి)

౧౬౩. † ఏవం భేదశ్రుతిఘటక... ...ముపపత్త్యాకృత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వర్థేషు దూషణమాహ (అత ఇతి) అతః-జగద్బ్రహ్మ... భేదాభేదవాదినా...

పర్యన్తాభిధానం జాతిగుణపదయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్సమ్భవతీత్యాకృత్యధికరణస్య ... ※ అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య ... నిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. భేదాభేదవాదిశబ్దేనౌపాధిక స్వాభావిక భేదాభేదవాది... వైయధికరణ్యం చాస్యైవ అత్యేక్యేవం పయో...

రణన్యాయవిషయతా నిరూపణరూపస్య ※ అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య ... తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. తత్పాదినశ్చ వైశేషికాదయః. వైయధికరణ్యం చాస్యైవ ...

...భేదశ్రుతిభిశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్య చ తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః... వివక్షితః. తత్పాదినశ్చ వైశేషికాదయః. ... (ఏకస్మిన్నితి) † శఙ్క్యతే ...

...యోఽపి తన్త్రేణోక్తిః. కేవలభేదశబ్దేన స్వపర్యవసితభేదో వివక్షితః. ...శఙ్కాయాం మృషావాదిపక్షే తదనుపపత్తిం వక్తుమాహ (ఏకస్మిన్నితి) † శఙ్క్యతే...

...రూపత్వాదుపదేశస్య. † బ్రహ్మత్వభావోపదేశపరిత్యాగః కథమితి శఙ్కాయాం ... స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నాదధికార్థప్రతిపత్తిరస్తి । నవా...

(తస్యైవేతి) † ప్రతివక్తి (తదితి) స్వవాక్యేన ※ సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వవాక్యేన. స్వరూపపరవాక్యేన ... † దూషయతి (తదితి) ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వ... విరుద్ధమపీత్యాహ

...విశేషత్వమ్ ద్వితీయే తాదాత్మ్యోపదేశవైయర్థ్యమితి భావః. పునశ్శఙ్క్యతే (కల్పితేతి) † ... తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యర్థః. † న కేవలమసాధకత్వమ్ - విరుద్ధమపీత్యాహ - అత ఈశ్వరస్య

దితి భావః. † (సామానాధికరణ్యతాదాత్మ్యేతి) సామానాధికరణ్యేన తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యర్థః. ... (భేదాభేదేతి) క్లేశకర్మాద్యస్పృష్టస్సర్వజ్ఞాదిగుణకో హీశ్వరః

(సామానాధికరణ్యత్వేతి) † ఔపాధిక భేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ (భేదాభేదేతి)

నిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మక బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాహి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః. † స్వాభావికభేదాభేదవాదేపి బ్రహ్మణస్స్వతఏవ జీవభావాభ్యుపగమాత్ గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయు †రితి నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధఏవ। † కేవలభేదవాదినాంచాత్యన్తభిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా నసంభవన్తీతి సర్వవేదాన్తపరిత్యాగస్స్యాత్.

౧౬౪. † నిఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమాతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాదితా భవన్తి. †జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి †శరీరభావేన విశేషణత్వేన గౌరశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిరితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ దృష్టచరమ్. † జాతిగుణయోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌశ్శుక్లః పటఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. † మనుష్యత్వాది విశిష్ట పిణ్డానామప్యాత్మనః ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషష్షణ్డో యోపి దాత్మా జాతఇతి † సామానాధికరణ్యం సర్వత్రానుగతమితి ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్। † నపరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః. † స్వనిష్ఠానామేవహి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వర్థీయ ప్రత్యయో దృష్టః దణ్డీ కుణ్డలీతి - నపృథక్ ప్రతిపత్తిస్థిత్యనర్హాణాం ద్రవ్యాణామ్. తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యావసేయమేవ.

నిర్దోషస్య తదనర్హానీశ్వర తాదాత్మ్యవ్యాఘాతాత్ ఈశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. పరిత్యక్తాస్స్యుః - పరిత్యాగః ఫలితఇత్యర్థః. †స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ (స్వాభావికేతి) † (గుణవద్దోషాశ్చస్వాభావికాభవేయురితి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాంశేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాఇవ జీవాంశేన దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః ❊ అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే। అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమాఇతి సంసారప్రవాహానన్త్యేన దోషా నిత్యాస్స్యురిత్యర్థః. యద్వా—తత్తద్దోషసంబన్ధార్హత్వం స్వాభావికం స్యాదిత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (ఇతి నిర్దోషేతి) సర్వ్ప్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాంనారాయణ [శబ్ద] పర్యవసాయిత్వే నేశ్వరాతిరిక్తవస్తునిషేధాదిభిరీశ్వరస్యైవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం కృత్వా ❊ నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వంచాభిప్రేత్య నిర్దోష బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశవిరోధ ఉక్తః. నిర్దోషశ్రుతివిరోధఃఫలితః. తర్హి నిర్దోషశ్రుతివిరోధ ఇతి। నను తత్తాదాత్మ్యస్య. నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధఇత్యుక్తమ్. ఉచ్యతే— హేయానర్హతాదాత్మ్యంహిపురుషార్థః. స్వరూపైక్యేచ బ్రహ్మణో అత్యన్తభిన్నయోః - ప్రకారైక్యాభావాత్ తద్భేదోపి హేయాపహః. తత్తాదాత్మ్యానుభవోపాస్యపురుషార్థశ్చేత్యుపాయత్వ ప్రాప్యత్వ విరోధాత్తాదాత్మ్యోపదేశనం నస్యాత్. నహ్యసినా ఛిద్యమానస్య కాలాగ్నినా దహ్యమానస్యచ పురుషస్యోపాసనం ఉపాసకానర్థం పరిహారత్వమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరితి) †పుమర్థః। తద్వదితి జ్ఞాపనాయ తాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధఇత్యుక్తమ్. † స్వనిష్ఠభేదపక్షం దూషయతి (కేవలేతి) పిహి ప్రయోగస్సంభవతి। అముఖ్యత్వంచ రహితయోరిత్యర్థః. కేనాపి ప్రకారేణ - విశేష్యాంశతోపైక్యాసిద్ధేరిత్యర్థః.

౧౬౪. † ఏవం పూర్వపక్షి

విశేషణత్వం జాతిగుణయోరన్యతరత్వేసతి విశేషణత్వ ప్రసక్తిముక్త్వా స్వపక్షే వైషమ్యమాహ (నిఖిలేతి) సమ్యక్శబ్దేన ముఖ్యత్వం వివక్షితమ్. †కథం ముఖ్యత్వాభిధానమముఖ్యమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరపీతి) ఏవకారమాహ (శరీరభావేన విశేషణత్వేనేతి) † కథం ముఖ్యమేవ దృష్టచరమిత్యుచ్యతే - అముఖ్యత్వేదీతి) అత్ర ప్రకారశబ్దో విశేషణమాత్రపరః. ఏవకారేణ దణ్డకుణ్డలాది నహి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృష్టమ్. తస్మాద్ద్రవ్యత్వేసతి గతత్వాదనుగతమేవ తత్ప్రయోజకం వాచ్యమిత్యర్థః. † జాతిత్వగుణత్వాదేః నిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమితి శరీరవాచిశబ్దస్య విశేష్యపర్యవసానానుయాయినః. జాత్యాదయః - జాతిత్వాదయః. అయమభిప్రాయః—గజ్గాపాత్వాదేః ప్రయోజకత్వవ్యుదాసః †తతఃకిమిత్యత్రాహ (మనుష్యత్వాది) భూతస్యానుయాయినః ఆకారస్యాదర్శనాత్తత్ర లాక్షణికత్వం యుక్తమ్. అత్రతు యత్ర యత్ర సామానాధికరణ్యమను ప్రవృత్తినిమిత్తభూయిత్వేన ప్రయోగో దృష్టచరః। తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకార దర్శనాదననుగతాకారప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తమ్। అన్యథా అద్రవ్యత్వేసతి విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి నవక్తవ్యమ్। జాతిత్వం గుణత్వంవా ప్రయోజకమస్తు। అన్యల్లాక్షణికంస్యాత్. నచ తథా భవదభిమతమ్ - జాతిగుణవాచినాముభయేషామపిహి శబ్దానాం విశేష్యపర్యవసాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్, తత్ప్రయోగేషు సర్వేష్వనువృత్తైకాకారదర్శనాత్, వ్యావృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనేనాన్యతరస్య అముఖ్యత్వకల్పనాయా అయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి. † నను—ప్రకారభూతద్రవ్య వాచిపదానాం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి (స్వనిష్ఠానామేవహీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః.

౧౬౫. † యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్ఢ ఆత్మా కృత్తిభిర్జాతిరిత్యత్ర ఖణ్డో ముణ్డో గౌశ్శుక్లః శుక్లః పటశ్శుక్లః కృష్ణః పటఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే। తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోశ్శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతిపత్తిస్స్యాత్। †నచైవం దృశ్యతే। †నహి నియమేన గోత్వాదివదాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి। †అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ. † నైతదేవం† మనుష్యాదిశరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వమ్। తదేకప్రయోజనత్వమ్। తత్ప్రకారత్వంచ జాత్యాదితుల్యమ్। † ఆత్మైకాశ్రయత్వమా[త్మ]విశ్లేషే శరీరవినాశాదవగమ్యతే. † ఆత్మైకప్రయోజనత్వంచ తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్. † తత్ప్రకారత్వమ[పి] దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేః. † ఏతదేవహి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః। † ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయః. † దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తత్ప్రకారత్వ స్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోస్సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. † జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహప్రతీతి రుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్. † ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చక్షుషా శరీరగ్రహణవేలాయామాత్మా నగృహ్యతే. † పృథగ్గ్రహణయోగ్యస్య ప్రకారతైకస్వరూపత్వం దుర్ఘటమితి మావోచః। † జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తద్విశేషణతైవ శ్శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్. †సహోపలమ్భ

౧౬౫. † యత్ర యత్ర నియతప్రకారత్వం తత్ర తత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః. శరీరేతు సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ మనుపపన్నమ్. తస్మాత్సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (యదిగౌరశ్వఇతి) † పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి (నచైవమితి) † తద్వివృణోతి (నహీతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) † పరిహరతి (నైతదేవమితి) † సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వప్రయోజకత్వే దూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్యాపృథగ్విశేషణత్వం సంప్రతిపన్నమితి దర్శయతి (మనుష్యాదీతి) ఆత్మైకాశ్రయత్వతదేకార్థత్వాది[స]హయోరన్యతరాన్వితం ప్రకారత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యర్థః. యద్వా—ప్రకారత్వశబ్దేన ప్రకారతయైవ ప్రతీతిర్వివక్షితా। ఉత్తరత్ర ప్రకారత్వ[స్వ]వివరణే ఆత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేరితి వక్ష్యమాణత్వాత్. తేన విశేష్యప్రతిపత్తిసమ్భవే దణ్డకుణ్డలాదివత్పృథగవస్థితత్వేన ప్రతిపన్నత్వాభావ[ఇ]తి ఫలితః. తదేకాశ్రయత్వమ్। తదేకప్రయోజనత్వమ్। విశేష్యప్రతీతిసంభవే పృథక్స్థితత్వేనాప్రతీతత్వం చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. † తేషు త్రిష్వాత్మైకాశ్రయత్వం పక్షే దర్శయతి (ఆత్మైకాశ్రయత్వమితి) † తదేకప్రయోజనత్వం దర్శయతి (ఆత్మైకేతి) నచ దుఃఖైకఫలనారకశరీరేష్వవ్యాప్తిః। దుఃఖస్యాప్రయోజనత్వేపి తేషాం పాపక్షయరూపప్రయోజనహేతుత్వాత్. నచ పత్న్యాది ప్రీతిహేతుషు భృత్యాదిదేహేషు తదేకప్రయోజనత్వాదతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా। తత్ప్రయోజనసాధనత్వేనవినా స్థిత్యభావస్య వివక్షితత్వాత్ । క్రయవిక్రయాద్యర్హస్య తదేకప్రయోజనత్వంహి నసిధ్యతి । తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాదితి హ్యుక్తమ్. అతస్తదేకప్రయోజనశబ్దస్యాప్యయమేవార్థః. † అథ తత్ప్రకారత్వం దర్శయతి (తత్ప్రకారత్వమపీతి) విశేష్యప్రతీతిసిద్ధౌ తత్పృథక్సిద్ధత్వేన ప్రతీత్యభావస్తత్ప్రకారత్వ శబ్దేన వివక్షితఇత్యర్థః. పఞ్చమీనిర్దేశ ఔపచారికః. యద్వా—తతఏవ తత్ప్రకారత్వేనోక్తమిత్యర్థః. అథవా - పృథక్స్థితత్వ ప్రతీత్యభావే ప్రతీతివిశేషో హేతుతయోపాహ్రియతే. † ఏతత్తదేకాశ్రయత్వాది త్రితయం సపక్షేపి దర్శయతి (ఏతదేవహీతి) † విపక్షవ్యావృత్తత్వం దర్శయతి (ఏతత్స్వభావేతి) † ఈదృశప్రకారత్వమేవ పక్షేమత్వర్థీయ ప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్య హేతురిత్యాహ (దేవమనుష్యాదీతి) † సహోపలమ్భనియమస్య అన్యథాసిద్ధిమాహ (జాతివ్యక్త్యోరితి) సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః. నత్వపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయుక్తఇత్యర్థః. చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థమ్. † ఉపాధేరపక్షస్థత్వం దర్శయతి (ఆత్మనస్త్వితి). † ఏకసామగ్రీవేద్యత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్నాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగ్గ్రహణేతి) స్వరూపమ్ - ధర్మః. ప్రకారత్వమేవ ధర్మో యస్య తత్ప్రకారతైకస్వరూపమ్. ఏకశబ్దేన కదాచిదప్రకారత్వస్య వ్యుదాసః - తతశ్చ దణ్డకుణ్డలాది[వ]ద్వైషమ్యమ్. † కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే - ఉతాన్యానుయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యతఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివదతి (జాత్యాదీతి) ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్ర స్వభావశబ్దేనైవ ప్రకారత్వనియమే సిద్ధే ఏకశబ్దప్రయోగ ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యావృత్త్యర్థః. †యది తదేకాశ్రయత్వాదిరేవాపృథగ్విశేషణత్వే ప్రయోజకః। కథం తర్హి జాత్యాదౌ సహోపలమ్భనియమ ఇత్యత్రాహ (సహోపలమ్భేతి) అనేన పూర్వం చాక్షుషత్వోక్తిరేకసామగ్రీవేద్యత్వ ప్రదర్శనార్థేతి స్పష్టమ్. అథ పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశిరసిచాపృథగ్విశేషణత్వప్రయోజకతయోచ్యమానమిదం కిం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్ష సామానాధికరణ్యప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుయాయి।ఉత భవదభిమతజాతిగుణేష్వేవానుయాయీతి వికల్పోభిప్రేతః. తత్ర నప్రథమః - దేహాత్మనోరేకసామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్.

నియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వనిబన్ధన ఇత్యుక్తమ్. †యథా చక్షుషా పృథివ్యా దేర్గన్ధరసాదిసంబన్ధిత్వం స్వాభావికమపి నగృహ్యతే। ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైకస్వభావమపి నతథా గృహ్యతే। †ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్. † నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః. † తత్ప్రకారతైక స్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. † ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థస్తు శబ్దస్తస్యైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి.

౧౬౬. † ననుచ శాబ్దేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యతఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య. † నైష దోషః. † ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేకప్రదర్శనాయ నిరూపణాన్నిష్కర్షకశబ్దోయమ్ †యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతిర్గుణఇత్యాదిశబ్దాః.

౧౬౭. † అతోగవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః,

సర్వేషాం ముఖ్యత్వే సంభవత్యప్యననుగతమాకారతశ్చానుగతప్రయోజకసద్భావాదపృథగ్విశేషణత్వస్యాప్యనుగతత్వేన సామానాధికరణ్యప్రయోగాణాం సర్వేషాం ముఖ్యత్వే సంభవత్యప్యననుగతమాకా... ప్రయోగాణామముఖ్యత్వాశ్రయణ మనుపపన్నం ప్రయోజకత్వేనాఙ్గీకృత్య అపృథగ్విశేషణత్వమపి సంకుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సామానాధికరణ్యప్రయోగాణామముఖ్యత్వాశ్రయణ మనుపపన్నం ... వ్యవదస్తత్వాత్. †అథ పరాభిమతస్థలానుయాయిత్వమిత్యర్థసిద్ధమ్. ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్రైకశబ్దేన ఏకసామగ్రీవేద్యతా స్వభావత్వస్య వ్యవదస్తత్వాత్. †అథ పరాభిమతస్థలానుయాయిత్వరూపే ద్వితీయశిరసి గన్ధాదౌ వ్యభిచారేణ దూషణం వదన్నేకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణత్వావ్యాపకత్వమాహ (యథేతి) నహ్యచాక్షుషస్యాపి గన్ధస్య పృథివీనియతప్రకారత్వహానిః. ఏవంశబ్దో యథాశబ్దప్రతినిర్దేశరూపః. †కస్మాదగ్రహణమిత్యత్రాహ (ఆత్మగ్రహణఇతి) † వ్యాపకత్వాభావ ఫలమాహ (నైతావతేతి) ఏతావతా - చక్షుషాగ్రహణాభావమాత్రాత్. నతత్ప్రకారత్వ ... గ్రహణహానిః ... వేదనసామగ్రీవేద్యతా స్వభావత్వవ్యదా... సతి శరీరస్య - కేనాపి ప్రమాణేన తత్తథోపలభ్యతేత్యత్రాహ (ఆత్మేతి). త్వాభావాత్తదేకాశ్రయత్వాదిప్రయోజకా వదతి చోదయతి (ననుచేతి) † పరిహరతి (నైషఇతి) † ఇమౌచోద్యపరిహారావాకృత్యధికరణేపి సమానాభ్యసనః. ఏవకారస్సహి ... గోత్వమితి) నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావే చేతనాచేతన వాచినశ్శబ్దా నబ్రహ్మపర్యన్తాభిధాయినో ... ఆత్మాశరీరమ్ ※ యస్యపృథివీ శరీరమిత్యాదిష్వాత్మాదిశబ్దానాం నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితిచేత్. ఉచ్యతే—నిష్కర్షకశబ్దో ద్వివిధః। ౧౬౬ ... నియతనిష్కర్షకశ్చేతి. తత్ర శరీరాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకాః। ఆత్మాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః। గోత్వాదిశబ్దవచ్ఛుక్లాదిశబ్దవచ్చ. ప్రయోగస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్. నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోపిహి ప్రయోగాధీనః । తద్వదయమపి విభాగస్తన్మూలః. నను—శుక్లాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాఏవ। గుణిపర్యన్తతాతు ※ గుణవచనేభ్యో మతుపోలుగ్వక్తవ్యఇతిస్మరణాత్. మైవమ్—జాతివాచిశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వా విశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానామ్. ప్రత్యయస్తు ద్విశబ్దస్థద్వివచనవత్ప్రకృత్యనతిరిక్తార్థః । త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాధుత్వాయ స్వరవిశేషాయచ భవతి। తతఏవహి ※ గుణే శుక్లాదయఃపుంసి గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతీతి నైఘణ్టుకాః. యతస్సతోగుణిపర్యన్తానామేవ గుణవాచిపదానాం లిఙ్గస్వరార్థం మతుబ్లోపస్మరణమ్ । నతు గుణ్యభిధానశక్తివిరహిణాం గుణ్యభిధానార్థమ్। అతఏవహి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః. అతశ్శుక్లాదిశబ్దావైవక్షిక నిష్కర్షకాః. నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షమ్। నతుసార్వత్రికమ్ ※ రసోహమప్సు కౌన్తేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః ※ పుణ్యోగన్ధః పృథివ్యాంచేతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్. అతఃపృథివ్యాద్యపేక్షయైవ గన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వమ్.

౧౬౭. † శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి (అతోగవాదీతి) ఆత్మపర్యన్తాః। ఆత్మపర్యన్తశక్త్యః. శరీరవాచిశబ్దైరాత్మబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమిత్యర్థః. నను—యద్యపి ... శరీరవాచిశబ్దా ఆకృతినయగోచరాః। తథాపి తైశ్శరీరిబోధనం లాక్షణికమ్ । గవాదిశబ్దైరపి వ్యక్తిబోధనస్య లాక్షణికత్వాత్. సం... ధానుపపత్తిభ్యాంహి లక్షణా। జాతి... మాత్రస్యానయనాద్యనర్హత్వాద్వ్యక్తిసంబన్ధాచ్చ గవాదిశబ్దైర్వ్యక్తిర్లక్షణయా బోధ్యతే। ప్రయోగేనవ్యక్తి... ప్రయోజనస్య ... సిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. నైవమ్—అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దత్వస్య విశేష్యలక్షణాప్రతిబన్ధకత్వాత్. అన్యథా - జాత్యాదిశబ్దానామపి సంబన్ధానుపపత్త్యవిశేషేణ క్వచిద్వ్యక్తిపర్యన్త ప్రయోగప్రసఙ్గః. ఆకృతిరేవ। శబ్దశక్తివిషయః వ్యక్తిబోధస్త్వర్థసామర్థ్యాత్। ప్రత్యభిజ్ఞాయాం సంస్కారసచివేన్ద్రియవదర్థసామర్థ్యసచివా శబ్దశక్తిర్విశిష్టబోధసామగ్రీత్యపి నయుక్తమ్ । జాత్యాదిశబ్దశ్రవణేపి విశిష్టబోధప్రసఙ్గాదేవ. నహి సత్యాం సామగ్ర్యాం కార్యానుదయ ఉపపద్యతే. నను—గవాదిశబ్దాఃజాతేర్వ్యక్తిపరతన్త్రతారూపమభిదధతి । అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధః। జాత్యాదిశబ్దాస్తు జాతిస్వరూపమాత్రమ్ । అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధాభావః. నైవమ్—జాత్యాదిశబ్దైర్ద్రవ్యపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తౌ ద్రవ్యవిలక్షణతయా జాతిప్రతీత్యనుపపత్తేః. నను—నజాతేర్ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వరూప పారతన్త్ర్యబోధనం వివక్షితమ్ । కింతు విశేషణాన్తరాన్వయ కారకభావస్థత్వ రూపపారతన్త్ర్యబోధనమితి. ఉచ్యతే—గవాదిశబ్దైస్తాదృక్త్వబోధనమేకపదేన విశేష్యాభిధాననిబన్ధనమ్. నహి కుణ్డలీత్యుక్తే కుణ్డలస్య రుచిర

† ఏవం దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః పరమాత్మపర్యన్తాః. † అతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః.

త్వేన విశేషణాన్వయః కుణ్డలీ భూషిత ఇతి వత్ప్రకారభావశ్చ న స్యాదితి. ఏవం సతి పారతన్త్ర్యబోధనాద్విశేష్యబోధనే ఽభ్యుపగమ్యమానే అన్యోన్యాశ్రయః స్యాత్ - పారతన్త్ర్యబోధనాద్విశేష్యబోధనమ్। తద్బోధనాత్పారతన్త్ర్యబోధనమితి. కిఞ్చ—గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధనశక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దానామివ పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యప్రసఙ్గః. ధర్మిబోధనాసామర్థ్యవ్యాపకతయా జాత్యాదిశబ్దేషు దృష్టః పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యనిర్వాహకత్వేన గవాదిశబ్దేష్వపి నివర్తమానం స్వవ్యాప్యం ధర్మిబోధనాసామర్థ్యం కథం న నివర్తయేత్. ద్రవ్యాంశే శక్తిర్నాస్తి—జాతేర్వ్యక్తిపారతన్త్ర్యమపి గమ్యతే శబ్దేనేత్యయుక్తమితి న వాచ్యమ్। ద్రవ్యాంశే శక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దేష్వపి ద్రవ్యపారతన్త్ర్యబోధనప్రసఙ్గాత్. అతశ్శబ్దశక్తినిబన్ధనైవ గవాదిశబ్దైర్ద్రవ్యప్రతీతిః. కిఞ్చ—యది జాతిమాత్రమేవ ముఖ్యార్థః తర్హి ముఖ్యార్థే తద్వ్యక్తిప్రయోగాదపి జాతిమాత్రే గవాదిశబ్దానాం ప్రచురప్రయోగప్రసఙ్గః. ముఖ్యార్థసంబన్ధివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగదర్శనాత్. గఙ్గాగ్నిసింహాదిశబ్దానాం కూలమాణవకాదివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగో దృష్టః। నతు వ్యక్తినిష్ఠా గౌః। వ్యక్తినిష్ఠో మహిష ఇతి ప్రయోగః. జాతిరేవ ముఖ్యార్థశ్చేత్ గవాదిశబ్దానాం జాతిమాత్రవిషయప్రయోగే త్వతలాదినైరపేక్ష్యం చ స్యాత్। నహి గఙ్గాదిశబ్దాః ప్రవాహాదివిషయప్రయోగే భావప్రత్యయాన్తాః ప్రయుజ్యన్తే. ప్రచురప్రయోగాభావో భావప్రత్యయాపేక్షత్వం చ గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ నిరూఢలక్షణాయోగాదితి చేన్న. ప్రచురప్రయోగానుగతిర్హి లక్షణాయా నిరూఢిః. తతశ్చ ప్రచురప్రయోగాభావాత్ప్రచురప్రయోగాభావ ఇతి పరిహారో న ఘటతే। ప్రసఙ్గస్య ప్రసఞ్జనీయాభావపరిహార్యత్వాభావాత్. నహ్యగ్నిమత్త్వప్రసఙ్గో ఽగ్న్యభావాత్పరిహ్రియతే. భావప్రత్యయానపేక్షత్వప్రసఙ్గశ్చ దుష్పరిహరః। శుక్లాదిశబ్దానాం గుణిబోధనే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేపి పటస్య శుక్ల ఇతి గుణమాత్రపరప్రయోగే భావప్రత్యయానపేక్షత్వదర్శనాత్. శుక్లాదిశబ్దానాం హి లుప్తమతుబర్థలక్షణాపరైరభ్యుపగతా। యథా సమాసేషు ప్రాతిపదికేనాప్రయుక్తవిభక్త్యర్థలక్షణేష్యతే. లక్షణాయా నిరూఢిర్నామ సర్వప్రయోగానుగతిరితి చేన్న। గోశబ్దే తదభావప్రసఙ్గాత్। అనువృత్తో గోవ్యవహార ఇతి గోత్వమాత్రేపి హి గోశబ్దః క్వాపి ప్రయుజ్యతే. కిఞ్చ—సర్వప్రయోగానుగతా వృత్తిర్లక్షణైవ న స్యాత్. ఆకృతివిషయవృత్తివత్. నన్వనన్యథాసిద్ధా వృత్తిర్ముఖ్యా. సత్యమ్—అనన్యథాసిద్ధిశ్చ దర్శితా।అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యలక్షణాసామర్థ్యాభావస్యోపపాదితత్వాత్. నను—త్వత్పక్షే ధర్మివాచిపదానాం భావప్రధాననిర్దేశేషు ముఖ్యైకదేశే లక్షణాభిమతా। అస్మాకం తు గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ లక్షణా - తత్ర శక్తేర్విశేషణ విశేష్యగోచరత్వకల్పనే హి భవతాం గౌరవం స్యాత్. స్యాదేవ। న తు నాత్ర దోషః। లాఘవేన నిర్వాహాయోగ్యస్థలే గౌరవస్య దోషత్వాభావాత్. లక్షణాశ్రయణానుపపత్తిర్హి దర్శితా. కిఞ్చ—గామానయేత్యాదిషు వ్యక్తిప్రతీతిరర్థసామర్థ్యాద్భవతి చేత్।తర్హి వివక్షితాయా జాతేః ప్రతిసంబన్ధిభూతం ద్రవ్యముపసర్జనతయా ప్రతీయేత. తతశ్చ పుత్రః పితేతివత్ ఖణ్డో గౌరయమితి సామానాధికరణ్యం న స్యాత్. పుత్రమానయేత్యత్ర మమేత్యనుక్తేపి అర్థవశాద్వివక్షితపుత్రప్రతిసంబన్ధిపితృత్వేన ప్రతీయమానో దేవదత్తః పుత్రం ప్రతి గుణతయా ప్రతీయతే। న తు విశేష్యత్వేన - ప్రధానతయా - తదవచ్ఛేదార్థత్వాత్తస్య. గవాదిశబ్దేషు తు ద్రవ్యమేవ ప్రధానతయా ప్రతీయతే. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహస్యావివక్షితత్వాత్కూలస్య తదుపసర్జనతయా ప్రతీత్యభావః. ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యత్ర తు అచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వాభావాచ్ఛత్రిగుణభావేన ప్రతీత్యభావః. అతో వివక్షితార్థప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వేపి ప్రధానతయా ప్రతీయమానం ద్రవ్యం శబ్దశక్త్యైవ ప్రతీయతే - అయం పుత్రీత్యత్ర పుత్రిశబ్దేన ప్రతీయమానపుత్రివత్. కిఞ్చ—విశేష్యాంశే శక్తిమతా రూపిశబ్దేన రూపప్రతిపత్తిదర్శనాత్। తద్రహితేన రూపశబ్దేన విశేష్యప్రతిపత్త్యదర్శనాభావాచ్చ శబ్దవిశేషోపశ్లిష్టవిశేష్యప్రతీతిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శబ్దశక్తినిబన్ధనేత్యధ్యవసీయతే. అతో గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధకత్వం శక్తినిబన్ధనమ్. నను—వ్యక్తీనామానన్త్యాత్తాభిస్సంబన్ధగ్రహణానుపపన్నః. ఏకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దవాచ్యతావ్యుత్పత్తిశ్చేద్వ్యక్త్యన్తరస్య గోశబ్దవాచ్యత్వం న స్యాత్। నైవమ్—యత్ర జాతిస్తత్రాయం శబ్ద ఇత్యేవం రూపత్వాద్వ్యుత్పత్తేః. అతో వాచ్యతానిమిత్తస్యైకత్వాత్ప్రత్యేకవ్యుత్పత్త్యనపేక్షా। యుగపత్సర్వవ్యక్తీనాం వాచ్యతా వ్యుత్పత్తిః। ఏకైకవ్యక్తౌ వాచ్యతానిమిత్తస్య పుష్కలత్వాదేకైకవ్యక్తేర్వాచ్యత్వసిద్ధిశ్చ ఘటతే. కథమనన్తానాం వ్యక్తీనాం బుద్ధావారోపణం శక్యమితి చేత్. వ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిషేధతా త్వయా వ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః। నవా. న చేత్ - తాసు శబ్దవాచ్యత్వనిషేధోనుపపన్నః। ※ లబ్ధరూపే క్వచిత్కిఞ్చిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే. ప్రతిపన్నాశ్చేత్। కింకతిపయవ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః। ఉత సర్వాః। ప్రథమే సర్వవ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వనిషేధాయోగః. ద్వితీయేత్వమివ సర్వే సర్వాస్వ ఛా.
వ్యక్తీః ప్రతిపద్యేరన్ వ్యుత్పద్యేరంశ్చ. అతో గవాదిశబ్దాః స్వశక్త్యైవ వ్యక్తిబోధకాః. తద్వచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి స్వశక్త్యైవ శరీరిపర్యన్తబోధకత్వం సిద్ధమ్. † ఏవం శరీరవాచిశబ్దాః శరీరిపర్యన్తాస్స్యుః। తతః కిం పరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవమితి) † ప్రయోజకాకారం పదన్నిగమయతి (అతఇతి) ఏవం తత్త్వమసీతి వాక్యేన చిదచిచ్ఛరీరకస్య కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వం ప్రతిపాదితమ్. నచ ప్రకారైక్యం కార్యకారణైక్యం చేత్యర్థభేదాద్వాక్యభేదశ్శఙ్కనీయః। ప్రకారిత్వస్య పదావగమ్యత్వాత్. తత్పదం హి ప్రకృతవాచకమ్. ప్రకృతం హి సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకం జగచ్ఛరీరకం కారణమ్ ※ తదైక్షత ※ ఏకమేవ ※ బహుస్యామ్ ※ తత్తేజో ఽసృజత ※ అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ※ సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యాదిభిరీక్షితృత్వైకత్వానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణధారణశ్రవణాత్. అత స్తత్పదం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణక

† అయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే సమర్థితః. † ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యమ్ ※ ౧ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచేతి వక్ష్యతి. ※ ౨ ఆత్మేత్యేవతు గృహ్ణీయాదితిచ వాక్యకారః.

జగచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరమ్. త్వంపదంచ కార్యాచిత్సంసృష్టజీవవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మపరమ్. అత ఉభయావస్థస్య బ్రహ్మణః చిదచిత్ప్రకారవత్త్వంపదావగతమ్. పదద్వయస్య సమానవిభక్త్యా కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్యచ బ్రహ్మణ ఏకత్వమవగమ్యతే. అతో నవాక్యభేదః. అతఃకార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వం తత్త్వమసీతి వాక్యేన ప్రతిపాదితమ్. † పరమాత్మానంప్రతి జగతశ్శరీరత్వంకథమ్ । అస్మిన్సిద్ధే శరీరత్వప్రయుక్తా దోషాస్స్యుః - ఉక్తస్యానుగ్రాహకస్య న్యాయస్య కిమనుగ్రాహ్యం ప్రమాణమ్।కథం వ్యుత్పత్తివిరోధపరిహార ఇత్యాదిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థఇతి) †పరేణ స్వరూపైక్యపరత్వే నోదాహృతం సూత్రం వాక్యకారవచనంచ వ్యాచష్టే (ఇదమేవేత్యాదినా) అత్రాయమర్థస్సంకలయ్యానుసన్ధేయః । మృషావాదిభిస్సామానాధికరణ్యనిర్వాహో బహుధాకృతః. తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాతద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం సత్యాదివాక్యనిరూపణేన నిరస్తమ్. వ్యావృత్తీనాముపలక్షణతాపక్షే పదాన్తరవైయర్థ్యాత్ । విశేషణత్వాభ్యుపగమే ముఖ్యే సంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారాయోగాచ్చ. తత్త్వమసీతివాక్యేచాన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రపరత్వే తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వభఙ్గః । పదద్వయలక్షణా। ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిః। ఉపలక్షణరూపప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయణే పదాన్తరవైయర్థ్యం ※ తదైక్షతేత్యాద్యుపక్రమవిరోధః । శ్రుత్యన్తరవిరోధః।ఉపక్రమోపక్రమవిరోధః।తిరోధానాద్యనుపపత్తిరూపతర్కవిరోధశ్చేతి దూషణాన్యుక్తాని. బాధార్థత్వేచ స్వరూపలక్షణా నఞర్థలక్షణాచేతి పదద్వయలక్షణాదయో దోషాః. ప్రత్యక్షేణ బాధాదర్శనాద్బాధపరత్వానుపపత్తిః । పదాన్తరేణ విరోధిధర్మానుపస్థానేన విరోధాభావాత్ బాధకల్పనానుపపత్తిరిత్యధికం దూషణద్వయంచోక్తమ్. తథా ※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్యచాతదాకారారోపణనిబన్ధనత్వమయుక్తమ్. సర్వత్వబ్రహ్మత్వయోరేకాశ్రయత్వాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణాభావాత్పరమార్థత ఐకాధికరణ్యే సంభవత్యపరమార్థైక్యవిషయత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ. ఐక్యాపారమార్థ్యేహి సామానాధికరణ్య వాక్యప్రామాణ్యం హీయతే । ప్రతిపిపాదయిషితస్యైక్యస్య మిథ్యాత్వాత్. ఏవమచిద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం సత్యానృతయోరైక్యాభావాదయుక్తమ్. అన్తఃకరణచిన్మాత్రయోరైక్యాభావాత్ ※ బ్రహ్మాహమస్మీతి సామానాధికరణ్యం నఘటతే. అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న। అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. యథా-అహమిచ్ఛామి ద్వేష్మీతీచ్ఛాదేరహమర్థవిశేషణతయా వ్యవహారాత్।అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితేచ్ఛాదివాచిత్వమ్. ఏవమహంజానామీతి ప్రయోగాత్తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వమప్యహంశబ్దస్యానుపపన్నమ్. నహిజ్ఞప్తిరేవ జ్ఞప్త్యావిశేష్యతే. జ్ఞాతృజ్ఞేయ తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాతిరిక్తస్య కస్యచిత్ జ్ఞానస్య శశవిషాణాయమానస్య లౌకికబుద్ధ్యగోచరత్వాన్న తద్వివక్షయాఽహంశబ్దప్రయోగోపపత్తిః. అతోఽహంబ్రహ్మాస్మీతి సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. అన్తఃకరణద్వయైక్యాభావా దహమాదిశబ్దానాం పూర్వోక్తన్యాయేన తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాచ్చ. ※ అహంమనురభవమిత్యాది సామానాధికరణ్యం చానుపపన్నమ్। ప్రాణాద్యచేతనజీవయోరైక్యాభావాత్ ※ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా ※ అహమేవేదంసర్వమ్ ※మత్తస్సర్వమహంసర్వమిత్యాదిచాయుక్తమ్ ※ అహం హరిస్సర్వమిదం జనార్దనఇతి జీవేశ్వరవాచినోరచిదీశ్వరవాచినోశ్చ శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్ । జీవేశ్వరయోః పృథివ్యాదీనాంచ చిన్మాత్రే కల్పితత్వాత్. నహి రజ్జుకల్పితసర్పభూదళనామ్బుధారావాచినాం శబ్దానాం మిథస్సామానాధికరణ్యమ్. అహం హరిస్సర్వమిత్యాదిశబ్దానాం అధ్యస్తవాచినామధిష్ఠానభూతపరబ్రహ్మపరత్వాదేకార్థవృత్తిత్వమితి చేన్న-ఆకృతివాచినాం వ్యక్తిపర్యన్తతయేవ అధ్యస్తవాచినాం శబ్దానామధిష్ఠానవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. నహి రజతశబ్దస్య శుక్తిత్వాశ్రయ ద్రవ్యవాచిత్వేన వ్యుత్పత్తిః. తదభావశ్చ శుక్తిశకలాదౌ రజతాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూత రజతత్వాదేరభావాత్. నను—అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దా అధిష్ఠానే ముఖ్యవృత్తాః । ఇదంరజతమితి వృద్ధవ్యవహారమూలవ్యుత్పత్తిసద్భావాదితిచేత్. ఉచ్యతే—యదర్థవివక్షయా శబ్దప్రయోగోఽనన్యథాసిద్ధః । తస్య తద్వాచిత్వనిశ్చయః. తత్రేదం వక్తవ్యమ్—అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దస్యాధిష్ఠానపర్యన్తత్వే కింభ్రాన్తప్రయోగో మూలమ్। ఉత ప్రబుద్ధప్రయోగః. నప్రథమః - రజతపురోవర్తినోరనధ్యస్తత్వానధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యైవ తత్ర రజతశబ్దప్రయోగఇతి తస్యాధ్యస్తవాచినోఽధిష్ఠానపర్యన్తత్వాసాధకత్వాత్. నహ్యదేవదత్తత్వాజ్ఞానాద్దేవదత్తశబ్దప్రయోగో దేవదత్తశబ్దస్య యజ్ఞదత్తవాచిత్వే మూలం భవతి. ద్వితీయేచ రజ్జుస్సర్పఇతిప్రయోగస్సర్పశబ్దస్య ప్రాగనారోపితబుద్ధిమూలప్రయోగానువాదరూపత్వాదారోపితవిషయశక్తికల్పనే మూలంనస్యాత్. నన్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమిష్టమ్-అధ్యస్తంచాధిష్ఠానస్యాపృథగ్విశేషణమ్-తస్మిన్సత్యవభాసాత్తేనవినా తదనవభాసాచ్చేతిచేన్న । అన్యత్ర సతో విశేషణస్య పురోవస్థితంప్రత్యపృథక్సిద్ధ్యభావాత్. అఖ్యాతిపక్షేచాధ్యస్తత్వాధిష్ఠానత్వయోరేవాభావాన్మృషావాదిపక్షే మృద్వివర్తస్య ఘటాదేః కనకంప్రతీవావిద్యాఖ్యదోషవివర్తస్య రజతస్య పురోవస్థితంప్రత్యపృథగ్విశేషణత్వాయోగాచ్చేతి. అతో జీవేశ్వరసామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. కించ—తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు బ్రహ్మవాచకపదసమభివ్యాహృతం త్వమాదిజీవవాచిపదం కింముఖ్యార్థాప్రహాణేన సమానాధికరణమ్ । ఉత తత్పరిహాణేన. ప్రథమే వస్తునస్సవిశేషత్వం । దోషాస్థ్వాతదనర్హయోరైక్యానుపపత్తిశ్చ. ద్వితీయే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నసిధ్యేత్ । జీవభావస్య మిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యంచనసిధ్యేత్। ప్రకృత్యంశవివక్షితార్థైకత్వపరాయాస్సమాన

౧॥ శారీ - ౪ అ - ౧ పా - ౩ సూ. ౨॥ వృత్తిః.

విభక్తేస్తదవివక్షితార్థైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్తదవివక్షితవిశేషణమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాచ్చ. నహి । యథా స్పష్టే జనపదః అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర జనపదమహత్త్వతోఽగ్నిమాణవకయోర్ధైక్యకత్వమ్ । జనపదత్వాగ్నిత్వయోర్మిథ్యాత్వేన తదధిష్ఠానమాత్రతపాఽసామర్థ్యేన సిధ్యతి. జనపదశబ్దేన వాచ్యబహిర్భూతోఽలక్ష్యతే । త్వంశబ్దేనతు వాచ్యైకదేశో లక్ష్యతఇతి తస్య తత్త్వావిధానే అధిష్ఠానైక్యం విరోధ్యజ్ఞానభావమిథ్యాత్వేన సిధ్యతీతి చేన్న - త్వమాదిశబ్దానాం స్వార్థపరసమానాధికరణానాం జ్ఞప్తివైయధికరణ్యేన జ్ఞప్తివాచిత్వాసిద్ధ్యా వాచ్యైకదేశలక్షణాయా దుర్వచత్వాత్ - తత్సిద్ధావపి నాధిష్ఠానైక్యమితరాకారమిథ్యాత్వేన సిధ్యేత్ । నహి దూరస్థస్య పర్వతస్య అగ్రే జ్వలన్తమగ్నిం దృష్ట్వా పర్వతో జ్వలితఇత్యుక్తే పర్వతాగ్న్యోరేకత్వమ్ । సామానాధికరణ్యాదేశాన్తరమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపరసామర్థ్యేన సిధ్యతి. అతో వివక్షితైకత్వజీవభావమిథ్యాత్వాసిద్ధిః. అతస్సర్వం సామానాధికరణ్యం మృషావాదినాం విరుద్ధమ్. ఔపాధికభేదాభేదపక్షేపి ముఖ్యయా వృత్త్యా సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమ్. తథాహి—ఈశ్వరఏవహి ప్రతిబిమ్బతే - జీవేశ్వరయోరపి జీవేశ్వరయోశ్చ క్లేశకర్మాద్యర్హత్వతదనర్హత్వపరిణామిత్వాపరిణామిత్వలక్షణవిరుద్ధస్వభావయోగాత్తద్వాచిశబ్దానాం ఘటపటాదిశబ్దానామివ నసామానాధికరణ్యమ్. భేదవదభేదస్యాపి విద్యమానత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న - సత్యపి కేనాప్యాకారేణైక్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభావాభావలక్షణే విశేష్యాంశభేదే ప్రతీయమానే సమానవిభక్తేరేకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. యతః ప్రథమపదప్రతిపన్నవిశేష్యాత్ పదాన్తరవిశేష్యస్యాంశతోఽపి భేదాసహమభిన్నత్వమేవ సామానాధికరణ్యావబోధ్యమ్ - తతఏవహి ఖణ్డముణ్డయోర్వ్యక్త్యైక్యాత్మనా । ఘటశరావయోః కార్యకారణరూపేణ । గోపుచ్ఛయోరేకదేశైకదేశిభావేన భిన్నత్వవదభిన్నత్వే అభ్యుపగమ్యమానేపి ఖణ్డో ముణ్డో ఘటశ్శరావో గౌః పుచ్ఛమితి సామానాధికరణ్యాభావః. నను—చిదచితోః బ్రహ్మైకదేశత్వాచ్ఛుక్లః కృష్ణో రక్తశ్చాయం పట ఇతివత్ ※ వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాలఏవచేత్యాది సామానాధికరణ్యముపపద్యతే. నైవమ్—ఏకదేశైకదేశిభావే సత్యపి అఙ్గులిః పురుషఇతి సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్. నను—శుక్లాదిశబ్దతుల్యత్వం కిం నస్యాత్. ఉచ్యతే—పటస్యాంశభేదే శుక్లాదిశబ్దానాం పటశబ్దశ్రవణాత్ప్రాక్ మిథస్సామానాధికరణ్యాభావేచ సత్యపి శౌక్ల్యాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేషణతయా శుక్లాదిశబ్దైర్విశేష్యపర్యన్తైస్సంహత్య చిత్రశబ్దేనేవాభిహితాద్విశేష్యాత్పటశబ్దాభిహితవిశేష్యస్యాంశతోప్యనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమ్. హస్తాదీనామేకదేశానాం ఛేదనాద్యర్హాణాం ఏకదేశినం ప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం నాస్తి । ఛేదనాదావపీన్ద్రియాణామవినాశిత్వాత్తత్తద్గోళకస్యాప్రచ్యుతస్వరూపత్వాచ్చ । ఏవంనసతి ఛిన్నహస్తాదివన్మృతశరీరస్యాపి అప్రచ్యుతస్వరూపోపలమ్భాదాత్మానంప్రతి తస్య నాపృథక్సిద్ధిస్స్యాదితి చేన్న. శరీరారమ్భకసంఘాతశైథిల్యానన్తరమేవ ఆత్మోత్క్రమణాత్ । పశ్చాచ్ఛరీరబుద్ధే ర్దగ్ధపటే పటబుద్ధిన్యాయేన భ్రాన్తిరూపత్వాత్ । హస్తాదీనాంతు చ్ఛేదనదశాయాం అశిథిలస్వాంశానాం పశ్చాచ్ఛైథిల్యమితి విశేషః. అతస్తద్వాచిశబ్దానాం హస్తాదిమాత్రవాచిత్వాద్ధస్తాద్యవయవసంఘాతాత్మకస్యైకదేశినో హస్తాదిమాత్రాతిరేకాదనతిరేకలక్షణమేకత్వం ప్రమాణవిరుద్ధతయా సమానవిభక్తిర్నప్రతిపాదయితుం శక్నోతి. నను—హస్తత్వాదయో ధర్మాశ్శౌక్ల్యాదివదపృథక్సిద్ధాః ఘటస్యేవ శరీరాదేరేకదేశే వర్తన్తే. అతశ్శుక్లః కృష్ణః పట ఇతివద్ధస్తః పాదో మనుష్య ఇతి యుక్తం వక్తుమ్ - యుక్త్యనభిజ్ఞత్వాల్లోకో నప్రయుఙ్క్తే. ఉచ్యతే—యుక్త్యనభిజ్ఞో విజ్ఞోపి లోకశ్శుక్లాదిశబ్దాన్విశేష్యపర్యన్తాన్ ప్రయుఙ్క్తే । నతు హస్తాదిశబ్దానేకదేశిపర్యన్తాన్ - అతోఽభిజ్ఞానభిజ్ఞప్రయోగానుగుణవ్యవస్థాపకం వక్తవ్యమ్. తద్బ్రూమః—కేచిదపృథక్సిద్ధధర్మాః కస్యచిదేకదేశ ఏవ నియమేన వర్తన్తే - ఏకదేశేవాన్యత్రవా కేచిదనియమేన వర్తన్తే. తత్ర నియతైకదేశవృత్తిధర్మవాచినశ్శబ్దాః తత్తదేకదేశభూతద్రవ్యమాత్రే వర్తన్తే - ఏకదేశత్వప్రతీత్యుత్పాదననియమాత్. ఏకదేశతయైవహి హస్తాదయః ప్రతీయన్తే. ఏకదేశవృత్తినియమరహితధర్మవాచినశ్శబ్దా ఏకదేశత్వప్రతీతినియమమపహాయ విశేష్యే వర్తన్తే. అతశ్శుక్లాదిశబ్దైరేకదేశత్వం హిత్వా తదాశ్రయమాత్రోపస్థాపనాత్తదుపస్థాపితాశ్రయాత్పటత్వాశ్రయస్యానతిరేకాత్పటశబ్దస్య సామానాధికరణ్యం యుక్తమ్. ఏకదేశమాత్రోపస్థాపకైర్హస్తాదిశబ్దైరేకదేశినోఽనుపస్థాపితత్వేన హస్తాదిప్రాతిపదికప్రతిపన్నవిశేష్యాతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. యది క్వచిత్సామానాధికరణ్యం విద్యతే. తత్ర హస్తాదిశబ్దస్య తద్వతి లక్షణయావా । మనుష్యాదిశబ్దస్య తదేకదేశలక్షణయావా । ప్రాధాన్యాభిప్రాయేణోపచారేణవా స్యాత్. ఛిద్రమాకాశ ఇత్యత్రత్వాకాశత్వస్య సముదాయవృత్తిత్వాభావేన ఛిద్రే వృత్త్యతయా నైకదేశలక్షణా. జీవత్వాచిత్త్వాదిధర్మాశ్చ త్వన్మతే బ్రహ్మణో నియతైకదేశవృత్తయఇతి నతద్వాచిశబ్దైరీశ్వరవాచిశబ్దానాం ముఖ్యయా వృత్త్యా సామానాధికరణ్యమ్. నను—శిరః పాణి రుదరం పాదశ్చ శరీరమితి దృశ్యతే ప్రయోగః. సత్యమ్—ప్రభూతకృత్స్నావయవరూపాదానేఽవయవినస్తదనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యసంభవః । ప్రత్యేకం సామానాధికరణ్యంత్వేకదేశలక్షణాప్రసఙ్గాదముఖ్యమేవ. ఏవంచిదచిద్విశేషవాచిశబ్దేష్వేకైకస్యేశ్వరవాచిపదసామానాధికరణ్యమయుక్తంస్యాత్. ఏకదేశవాచిశబ్దానాం ఏకదేశిని శక్త్యభావాత్ ※ వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం ※ జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః ※ భూతాని విష్ణుర్భువనాని విష్ణురితిహి ప్రత్యేకం సామానాధికరణ్యమ్ ※ అహం సర్వమిత్యచిజ్జీవవాచిపదయోరపి తద్వదేవ సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. సర్వత్రాముఖ్యయా వృత్త్యా బ్రహ్మోపస్థాపనేన సామానాధికరణ్యే సపన దోషః । ముఖ్యసామానాధికరణ్యే సమ్భవత్యముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. స్వాభావికభేదాభేదపక్షేపి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం త్రయాణామపి బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాదచిజ్జీవయోరచిదీశ్వరయోర్జీవేశ్వరయోశ్చ సామానాధికరణ్యం ఘటశ్శరావ ఇతివదనుపపన్నమిత్యేతదవస్థితమ్. అంశతోపి విశేష్యభేదాసహస్యైవాభేదస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాత్తేషాం బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమపి చిన్త్యమ్. బ్రహ్మవాచిపదానాం సత్త్వద్రవ్యత్వాదిః సాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ ※ తత్త్వమసీత్యుక్తే - సదసి

౧౬౮. † అత్రేదం తత్త్వమ్ - అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునశ్చ పరస్యచ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేనచేశితృత్వేనచ స్వరూపవివేకమాహుశ్శ్రుతయః— * ౧ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। * ౨ † మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వరమ్। * 3 † క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానా వీశతే దేవ ఏకః। అమృతాక్షరం హరఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే। † ప్రధానమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః। * ౪ † సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః। * ౫ † ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః। * ౬ † పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్। * ౭ † జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ। * ౮ † నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్। * ౯ † భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారంచ మత్వా। * ౧౦ † తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి। * ౧౧ † పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి। * ౧౨ † అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్। అజో హ్యేకో జుషమాణోనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్యః.

ద్రవ్యమసీత్యుక్తం స్యాత్ - తదానీముపదేశవైయర్థ్యమ్. నహి కశ్చిదహమసదహమద్రవ్యమితి మన్యతే. సదన్తరైకత్వ ముపదేష్టవ్యమితి చేన్న। తస్య సామానాధికరణ్య బోధ్యత్వాభావాత్. సామానాధికరణ్యంహి పూర్వనిర్దిష్టస్య విశేష్యస్య పదాన్తరోపస్థాపిత విశేషణాన్వయమవగమయతి। నతు తద్విశేషణాన్వితవస్త్వన్తరైక్యమ్. నహి బ్రాహ్మణస్త్వమసీత్యుక్తే త్వంశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రాహ్మణాన్తరైక్యం ప్రతిపాదితం భవతి। కింతు తస్య బ్రాహ్మణత్వవిశేషణవైశిష్ట్యమేవ. అతో వివక్షితైకత్వాసిద్ధేరుపదేశవైయర్థ్యమేవ యద్యంశవిశేషసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. తదా బ్రహ్మాదిశబ్దానాం తదితరాంశవాచిపదసామానాధికరణ్యే విరోధస్స్యాత్. యదా నిరతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం తదా * తత్త్వమసీత్యుక్తే నిరతిశయబృహదసీత్యుక్తం స్యాత్। తతశ్చా[illegible]రణాకారాన్తరస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేప్యనుపపత్తిర్[illegible] అతిగకుదృష్టిరేయప్రత్యనీకం సామానాధికరణ్యం భాష్యదేకదేశోముఖ్యార్థః। వ్యాఖ్యానాన్తరోక్తనిర్వాహాత్.

కారపక్షఏవ వ

† భవదుక్తనిర్వాహస్య కిం వైషమ్యమ్. కించాత్మభేదే సిద్ధేహి శరీరశరీరిభావః. సఏవనాస్తి। కాలవిశేషఐక్యప్రతిపాదనాత్ * పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని * సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మానః ప్రభవన్తిహీత్యాదిభిశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రళయప్రతిపాదనాత్। కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వాచ్చ। నహ్యేకమేవ వస్తు శరీరం శరీరిచ భవతి। తస్మాత్స్వరూపపరిణామపక్షేనైవ నిర్వాహ ఇహాపరమితి శఙ్కాపరిహారార్థం సకలశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వజ్ఞాపనార్థం తేషు తేషు ప్రదేశేషు విప్రకీర్ణముక్తానామర్థానాం సంకలయ్య ప్రదర్శనేన సుగ్రహత్వాపాదనార్థం చారభతే (అత్రేదం తత్త్వమితి) భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేనచేతి చశబ్ద ఈశితవ్యత్వేన తయోరేకకోటినివేశాత్. † * అస్మాన్మాయీత్యత్ర మాయాశబ్దార్థం నిష్కృష్టముపాదత్తే (మాయాంతుప్రకృతిమితి) † అన్యశబ్దవాచ్య ఆత్మేతిస్పష్టయితుమాహ (క్షరంప్రధానమితి) † అర్థాన్తరభ్రమహేతుత్వాత్ హరశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రధానమితి) అత్ర * వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశఇతి పూర్వవాక్యశ్రవణాద్ధార్యత్వధారకత్వలక్షణభేదోపి సిద్ధః. † ఈశ్వరేశితవ్యతారూపభేదం దర్శయతి (సకారణమితి) † కరణాధిపాధిపశబ్దవ్యాఖ్యానార్థమాహ (ప్రధానేతి) గుణేశః - గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం నియన్తా. † అనన్యేశ్వరత్వం దర్శయతి (పతిమితి) అనేన శేషశేషిత్వలక్షణభేదోపి సిద్ధః. నచ * పా రక్షణఇతి ధాతోర్నిష్పన్నత్వాత్పతిశబ్దో రక్షకవాచీ। నతు శేషివాచీతి వాచ్యమ్. శేషిణి రూఢత్వాత్. అన్యథా * గమేర్డోఇతి డోప్రత్యయాన్త గమిధాతోర్నిష్పన్నత్వాద్గోశబ్దస్య మనుష్యాదివాచకత్వ ప్రసఙ్గః. గతిమత్సు సర్వేషు ప్రయోగాభావాత్. తిష్ఠత్యపి గవి ప్రయోగాత్। తత్ర రూఢిశక్త్యాశ్రయఇతిచేత్. ఏవం * వృద్ధౌచ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యామనురబ్రవీదితి న్యాయేన పిత్రుసంరక్షకే పుత్రే పిత్రాద్యపేక్షయా పతిశబ్దాప్రయోగాత్. గృహాద్యరక్షకేపి స్వామిని పతిశబ్దప్రయోగాచ్చ శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. తథా * దాసభూతాస్స్వతస్సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః। తథా * నన్తన్యః పరమశ్శేషీ శేషా నన్తార ఈరితాః। నన్త్రా నన్తవ్య భావోయం న ప్రయోజనపూర్వకఇతి దాసశేషశేషిశబ్దప్రయోగో భగవచ్ఛాస్త్రేషు దృశ్యతే. పత్యాదిశబ్దాభావేపి * వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యాదౌ ద్వితీయాశ్రుత్యా ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాదిశేషత్వవత్. యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదినా జగతః పరమాత్మశరీరత్వావగమాత్. శరీరపారమార్థ్యస్యచ * సంఘాతః పరార్థత్వాదిత్యాదిభిః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ జగద్బ్రహ్మణో శ్శేషశేషిభావస్సిద్ధః. అతో యథోక్తఏవార్థః. † ముఖాన్తరేణాపి భేదసిద్ధిం దర్శయతి (జ్ఞాజ్ఞావితి) † ఉత్పత్తిప్రళయాభావప్రతిపాదనం దర్శయతి (నిత్యోనిత్యానామితి) † ఆకారాన్తరేణాపి భేదమాహ (భోక్తేతి) † భగవతోఽస్పృష్టదోషత్వం దర్శయతి (తయోరితి) † భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ (పృథగితి) † ముక్తౌ భేదమాహ (అజామితి).

౧॥ ౨॥ శ్వే-౪ అ-౯; ౧౦. 3॥ శ్వే-౧ అ-౧౦. ౪॥ శ్వే-౬ అ-౯. ౫॥ శ్వే-౬ అ-౧౬. ౬॥ తై - నా - ౧౧ అను. ౭॥ శ్వే-౧ అ-౯. ౮॥ కఠ - ౫ వల్లీ - ౧3. ౯. శ్వే - ౧ అ - ౧౨. ౧౦॥ ము - 3 ము - ౧ ఖ - ౧. ౧౧॥ శ్వే - ౧ అ - ౬. ౧౨॥ తై - ౪ ప్రశ్న - నా - ౧౦ అను - ౫.

౧ * † సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో ౽నీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాద్యాః.

౧౬౯. † స్మృతావపి * ౨ అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా ॥ అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ । జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ ॥ * ౩ సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్ । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్ ॥ ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః । భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ ॥ * ౪ † మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే ॥ * ౫ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి. * ౬ మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్ । సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారతేతి. † జగద్యోనిభూతం మహద్బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్. తస్మింశ్చేతనాఖ్యం గర్భం యత్సంయోజయామి । తతో మత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సమ్భవో భవతీత్యర్థః.

౧౭౦. † ఏవం భోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోస్సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్య చాత్మత్వమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః— * ౭ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో, యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య * ౮ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో ౽న్తరో, యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి । తథా * ౯ యః పృథివీమన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య * ౯ యో ౽క్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ౽పహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః । † అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్విత్యత్రాహ అస్యామేవోపనిషది * ౧౦ అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి వచనాత్. * ౧౧ † అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి చ.

† జీవేశ్వరయోః స్వతో భేదం సవిశేషత్వం చ స్పష్టయితుమాహ (సమాన ఇతి) పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వపరస్య వాక్యద్వయస్య మధ్యే * అజామేకామిత్యాదివాక్యమపాస్తమ్ * సమానే వృక్షే * అజామేకామితి ప్రధానప్రసఙ్గోపేతత్వసామ్యాత్ - జుష్టమ్ - ప్రీయమాణమ్.

౧౬౯. † (స్మృతావపీతి) అష్టధా భిన్నా ప్రకృతిర్మమేత్యనేన కారణావస్థాయామపి భేదసిద్ధిః. మామికాం ప్రకృతిం కల్పక్షయే యాన్తీత్యత్రాపి తథా. ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామీత్యత్రాపి తత్సిద్ధిః. మయాధ్యక్షేణేత్యత్ర తు స్వభావాసంకరః కారణావస్థాయాం భేదశ్చ సిద్ధ్యతః. ప్రకృతిమిత్యత్రానాదిత్వకణ్ఠోక్తిః. మమేత్యత్రాపి కారణావస్థాయాం భేదసిద్ధిః. † ఉదాహృతస్మృతివచనేషు వ్యాఖ్యేయాంశం వ్యాచష్టే (జగద్యోనీతి) జగద్యోనిశబ్దేన * త్రిగుణం తజ్జగద్యోనిరితి వచనం స్మార్యతే. కార్యావస్థావ్యావృత్త్యర్థం భూతసూక్ష్మమిత్యుక్తమ్.

౧౭౦. † ఏవం చిదచిదీశ్వరభేదే సతి కథమేకత్వావధారణముపపద్యత ఇతి శఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి (ఏవమితి) * యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నితి సుబాలోపనిషది శ్రూయతే. † మరణయమాదివ్యావృత్త్యర్థం మృత్యుశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) లీయత ఇతి వచనాత్ - క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదిల్లిఙ్గైః. * యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి క్రమో హి * అవ్యక్తమక్షరే లీయతే । అక్షరం తమసి లీయత ఇతి క్రమేణ సంగచ్ఛతే. తమస ఏకీభావమాత్రం శ్రుతమ్ । న లయః । తమసస్త్వప్రహాణాభావాత్. కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరకే దేవే కార్యోపయుక్తస్య తస్యైకీభావః. మృత్యుసంజ్ఞస్య తమసశ్శరీరత్వశ్రవణాత్ విశేషణభూతతమసా తమస ఏకీభావో యుక్తః. † సర్వాత్మత్వవివరణాయాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) అనేనాపి శరీరాత్మభావః ఫలితః । అన్తః ప్రవిశ్య నియామ్యత్వం హి శరీరత్వమ్. అన్తః ప్రవేశశాస్తృభ్యాం వ్యాపనవ్యాప్తిరితి. ఏతదపి శరీరలక్షణం భాష్యకారాభిప్రేతమ్.

౧॥ శ్వే-౪ అ-౭. ౨॥ గీ-౭ అ-౪, ౫. ౩॥ గీ-౯ అ-౭, ౮. ౪॥ గీ-౯ అ-౧౦. ౫॥ గీ-౧౩ అ-౧౯. ౬॥ గీ-౧౪ అ-౩. ౭॥ బృ-౫ అ. ౭ బా-౩. ౮ బృ-౫ అ-౭ బ్రా-విజ్ఞానస్థానే మాధ్యన్దినపాఠః ౨౨. ౯ సుబా-౭ ఖ. ౧౦ సుబా-౨ ఖ. ౧౧ ఆర-౩ ప్రశ్న-చిత్తి-౧౧ అను-౨౧

౧౭౧. † ఏవం సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుషఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగద్రూపేణావస్థిత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థంచ జగత్ సఏవేత్యాహుః ※ ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యారభ్య ※ ౨ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః । ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి। తథా ※ ౩ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి। సతపోఽతప్యత సతపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజతేత్యారభ్య ※ ౩ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాద్యాః.

౧౭౨. † అత్రాపి శ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్యచ స్వరూపవివేకస్స్మారితః ※ । ౪ హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ※ ౩ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ । ※ ౩ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదితి చ ※ ౪ † అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమ్ । ※ ౩ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ ※ ౩ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనేనైకార్థ్యాత్ ఆత్మశరీరభావ నిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే. † ఏవంభూతమేవ నామరూపవ్యాకరణమ్ ※ ౫ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యత్రాప్యుక్తమ్. † అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మ । కింతు తస్య । బాహ్మణత్వ [illegible] లసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమపురుషఏవేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన [illegible] ర్యస్య జ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంచ సమీహితముపపన్నతరమ్ ※ ౪ † అహమిమాస్తిస్రో దేవతాః [illegible] అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి । తిస్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ [illegible] స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వే వాచకాశ్శబ్దాఅచి[జ్జీ]ద్విశిష్టజీ)వవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకాఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచినశ్శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్. † అతః స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణంచేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్. † సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కారణమితి.

---

౧౭౧. † భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యవాక్యానామర్థమాహ (ఏవమితి) ఘటకతయోపాత్తం సన్మూలాఇతి.

౧౭౨. † (అత్రాపీతి) ఛాన్దోగ్యప్రకరణే తైత్తిరీయప్రకరణేచేత్యర్థః. హన్తాహమిత్యాదిఛాన్దోగ్యే. తత్సృష్ట్వేత్యాది తైత్తిరీయే.† జీవేనాత్మనేత్యస్య వ్యాఖ్యానార్థమాహ (అనేనేతి). † అనుప్రవేశశ్రవణాభావేపి సామాన్యేనోక్తం నామరూపవ్యాకరణ మనుప్రవేశపూర్వక నామరూపవ్యాకరణే పర్యవస్యతి సామాన్యవిశేషన్యాయాదిత్యాహ (ఏవంభూతమేవేతి) † యద్వా—సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన క్వచిదనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ క్వచిజ్జాతోఽనుప్రవేశః కార్యోపయోగితయాఽపేక్షితత్వాదన్యత్రాపి స్వీకార్య ఇత్యాహ (ఏవమితి) ఏవంభూతశబ్దోఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః. అనేన నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపాదానేన జీవానాముత్పత్తిప్రళయౌ -నామరూపవ్యాకరణ తదభావౌ । నతు స్వరూపనిష్పత్తివినాశావిత్యుక్తంభవతి. అనేన పూర్వోక్తశఙ్కా చ పరిహృతా . కాలవిశేషోక్తమైక్యం నామరూపవ్యాకరణాభావమాత్రమ్ । నతు స్వరూపైక్యమిత్యవగమాత్. † అథ సర్వశ్రుతీనామస్మిన్నర్థే ముఖ్యత్వం దర్శయన్ ప్రథమమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం పరమతేఽనుపపన్నమితి ప్రాగుక్తం స్వమత ఉపపన్నమిత్యాహ (అతఇతి) కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానా, త్సామానాధికరణ్యా, చ్చేతి త్రిధాహ్యద్వైతప్రతీతిః । అత్రపూర్వోక్తద్వయమస్మదుక్తప్రకారేణోత్పన్నమితి అత ఇత్యాదిభాష్యేణోక్తం భవతి. విశిష్టం కారణమ్ । తదేవ కార్యమితి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వమ్. అతః కార్యకారణయోరైక్యపరాణాం శ్రుతీనాం తయోరేకద్రవ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యం నతువిశిష్టత్వనిషేధః । తస్య విహితత్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమప్యేవమేవ । యథా మృత్పిణ్డేన తత్కార్యజ్ఞానేపి పిణ్డగతరూపాది నిషేధో నకృతస్స్యాత్ తద్వత్. ఉపపన్నతరమితి తరప్ప్రత్యయేన ముఖ్యత్వం సర్వత్రాపి వివక్షితమ్ । ఏవం సద్విద్యోపక్రమగతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తమ్. † అథ తదుపసంహారగతస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వమాహ (అహమిమాఇతి) † ఉపాదానత్వస్వభావాసంకరౌ కథముపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (అతస్స్థూలేతి) భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వమ్ । అతోఽవస్థావిశేషౌ స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యాం దర్శితౌ । అనేన కాలవిశేషావచ్ఛిన్నైకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయమితిఫలితమ్. † ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరమాహ (సూక్ష్మేతి).

---

౩ ఖ - ౨. ౫॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭.

౧౨౩. బ్రహ్మోపాదానత్వేపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసఙ్కరోప్యుపపన్నతరః. †యథాశుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశఏవ శౌక్ల్యాదిసంబన్ధఇతి కార్యావస్థాయామపి నసర్వత్ర వర్ణసఙ్కరః। తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వ నియన్తృత్వాద్యసఙ్కరః. † తన్తూనాం పృథక్ స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వంచ। ఇహతు చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్తత్ప్రకారః పరమపురుషస్సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతివిశేషః. † స్వభావభేద స్తదసఙ్కరశ్చ తత్రచాత్రచ తుల్యః. † ఏవంచసతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వ ముపపన్నతరమ్।†స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున ఆత్మతయావస్థానాత్కార్యత్వమప్యుపపన్నతరమ్. † అవస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతా.

౧౨౪. † నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసమ్బన్ధాదుపపద్యన్తే ※ ౧ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య ※ ౧ సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇతి కల్యాణగుణాన్విదధతీ ఇయం † శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి.

౧౨౫. † జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతివాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపంచేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః. ※ ౨ † యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ※ ౩ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ ※ ౪ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి - ※ ౫ సత్యం జ్ఞానమిత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైకనిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయాచ జ్ఞానస్వరూపతామ్.

---

౧౨౩. † దృష్టాన్తేనేమమర్థముపపాదయతి (యథేతి) † నను—శుక్లకృష్ణాదితన్తవః కారణావస్థాయామపి భిన్నాః। నచ తేష్వన్యతమం ప్రత్యన్యతమస్య కారణత్వమ్। అతస్తత్ర స్వభావాసంకరః. అత్రతు విశ్వస్య సంఘాతోపాదానత్వేపి కారణావస్థాయాం పరమాత్మైకఏవ సచ్ఛబ్దేన శ్రూయతే। నతు చేతనాచేతనౌ. † కించ—పరమాత్మనః ప్రాగేకత్వమ్। తస్మాదితరయోర్ద్వయోరుత్పత్త్యాదికం చ శ్రూయతే। అతో నస్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ (తన్తూనామితి) నహి తన్తుష్వన్యోన్యగుణప్రధానభావోస్తీతి నతత్రాన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయ ఉచ్యతే। అత్రతు సర్వప్రకారస్య భగవతః సర్వశబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమితి అన్యతమవాచిశబ్దేనాపి విశిష్టమేవోచ్యత ఇతి విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ ప్రాగపి భేదోస్తీతి స్వభావాసంకర ఉపపన్న ఇత్యర్థః. † కేనాకారేణ సామ్యమిత్యత్రాహ (స్వభావేతి). † రసాగతేతరపదార్థానాం లవణత్వాపత్తివత్ బ్రహ్మణోన్యథాభావమాశఙ్క్యాహ (ఏవంచేతి). † తర్హ్యుపాదానత్వమేవానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్థూలావస్థస్యేతి). † ఆత్మతయావస్థానాత్కథం కార్యత్వమిత్యత్రాహ (అవస్థేతి) అవికారశ్రుతీనాం ప్రకృతిగతస్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో బ్రహ్మణి నాస్తీత్యర్థః. కార్యావస్థచిదచిన్నియమనరూపావస్థాన్తరాపత్తిర్బ్రహ్మణః కార్యత్వమితి కార్యత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామర్థః - నహి కారణావస్థనియమనం కార్యావస్థనియమనం భవతి। తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవిశేషాఏవ బ్రహ్మణోఽద్వారకావస్థాః। స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపవికారాస్తు సద్వారకావస్థా ఇత్యర్థః. యథా గ్రాహకగ్రహణేన సన్నిధిసమామ్నాతేషు వస్తుషు పరమాపూర్వశేషతయావగతేషు యాగవ్రీహ్యాదేరద్వారకశేషత్వం। ప్రోక్షణాదేస్సద్వారకశేషత్వంచ ముఖ్యమేవావగమ్యతే. తథా బహుస్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన సర్వావస్థాసు పరమాత్మీయతయావగతాసు స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపసద్వారకావస్థాయాః తత్తన్నియమనరూపాద్వారకావస్థాయాశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమేవేతిభావః.

౧౨౪. † (నిర్గుణేతి) అపహతపాప్మేత్యాదిచాత్ర కించిద్వివృతమ్. † (శ్రుతిరేవేతి) మతాన్తరోక్తనిర్వాహేషు శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనంచాస్తి। అత్రతు నిర్వాహశ్శ్రౌతఏవ శ్రుతానుగుణశ్చేతి వైషమ్యమితిభావః.

౧౨౫. † అథార్థగుణనిషేధపరత్వేన పరాభిమతానాం శ్రుతీనామర్థమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితి) సర్వజ్ఞస్యేత్యాదిపదాని మఙ్గళగుణవిశేషవిధాయివాక్యస్మరణార్థాని. ※ తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిసూత్రసిద్ధమేవాత్ర నిర్వాహద్వయముక్తమ్. ఈశ్వరస్య జ్ఞాతృత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వముక్తమ్. జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానం నిరూపకమ్. తదపో ముఖ్యత్వమర్థః. † జ్ఞానస్వరూపత్వ జ్ఞానగుణకత్వపరాః శ్రుతీర్దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) జ్ఞానస్వరూపతామ్ - ఉభయథాపి జ్ఞానవ్యపదేశయోగ్యతామ్. జ్ఞానగుణకత్వస్య, జ్ఞానస్వరూపత్వస్యచ విహితత్వాదుభయమప్యుపపన్నమిత్యర్థః. జ్ఞానస్య జ్ఞానాశ్రయత్వానుపపత్తిచోద్యపరిహారః పూర్వమేవ కృతః.

౧॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౭ ఖ - ౧. ౨॥ ము - ౧ ము - ౧ ఖ - ౯. ౩॥ శ్వే - ౬ అ - ౮. ౪॥ బృ - ౬ అ - ౫ బ్రా - ౧౫. ౫॥ తై - ఆన - ౧ అను.

౧౨౬. †※౧ సోకామయత బహుస్స్యామ్ ※౨ తదైక్షత బహుస్స్యామ్ ※౩ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి బ్రహ్మైవ స్వసఙ్కల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా నానాప్రకారమవస్థితమితి తత్ప్రతిపన్నీకా† బ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితి తత్ప్రతిషిధ్యతే ※౪ మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ※౪ నేహ నానాస్తి కించన ※౫ యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి। యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కంపశ్యేత్తత్కేన కం విజానీయాదిత్యాదినా. †నపునర్బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం స్వసఙ్కల్పకృతం బ్రహ్మణో నానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపి నిషిధ్యతే. †※౫ యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదినిషేధవాక్యాదౌచ తత్స్థాపితమ్ ※౬ సర్వంతంపరాదాద్యో †న్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద ※౭ తస్యహవా ఏతస్య మహతోభూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదోయజుర్వేద ఇత్యాదినా.

౧౨౭. † ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదం స్వభావభేదంచ వదన్తీనాం, కార్యకారణభావం కార్యకారణయోరనన్యత్వంచ వదన్తీనాం సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధః, చిదచితోః పరమాత్మనశ్చసర్వదా శరీరాత్మభావం,శరీరభూతయోః కారణదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం కార్యదశాయాంచ తదర్హస్థూలదశాపత్తిం వదన్తీభిశ్శ్రుతిభిరేవ జ్ఞాయతఇతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యౌపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్య నకథంచిదప్యవకాశో దృశ్యతే. †చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్స్వభావతయా తత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాం శరీరాత్మభావేన ప్రకారప్రకారితయా శ్రుతిభిరేవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణ కార్యకారణభావప్రతిపాదనం కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనంచ హ్యవిరుద్ధమ్. యథా - ఆగ్నేయాదీన్షడ్యాగానుత్పత్తివాక్యైః పృథగుత్పన్నాన్ సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన సముదాయద్వయత్వమాపన్నాన్ ※౮ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవాక్యం కామినఃకర్తవ్యతయా విదధాతి. †తథా చిదచిదీశ్వరాన్వివిక్తస్వరూపస్వభావాన్ ※౯ క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవఏకః ※౧౦ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ※౧౦ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా ... నారాయణః పరః ఇత్యాదివాక్యైః పృథక్ ప్రతిపాద్య ※౧౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్ ※౧౨ యస్యాత్మాశరీరమ్ ※౧౩ యస్యావ్యక్తం శరీరం।యస్యాక్షరం శరీరమ్। ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిర్వాక్యైశ్చిదచితోస్సర్వావస్థావస్థితయోః పరమాత్మశరీరతాం పరమాత్మనస్తదాత్మతాంచ ప్రతిపాద్య † శరీరభూత పరమాత్మాభిధాయిభిస్సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైః కారణావస్థః। కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైక ఏవేతి పృథక్ ప్రతిప

---

౧౨౬. † భేదనిషేధశ్రుతీనామర్థమాహ (సోకామయతేతి) విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా - విచిత్రస్థిరత్రసశరీరతయా. అబ్రహ్మాత్మకేతి బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వరహితత్వముక్తమ్. విహితవ్యతిరిక్తస్వనిష్ఠవస్తునానాత్వమిత్యర్థః. యద్వా—స్థిరత్రసరూపతయా. స్థిరత్రసాత్మకత్వాత్. † (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అబ్రహ్మభూతమిత్యర్థః. తథాసతి కార్యకారణభేదనిషేధః కృతస్స్యాత్। ఐక్యశ్రుతీనాం ప్రకారైక్యపరత్వాదైక్యశ్రుతిశేషభూతభేదనిషేధోపి తదనురోధేన ప్రకారిభేదనిషేధ ఏవ భవితుమర్హతీత్యర్థః. నిషేధసామాన్యంహి విశేషవిధానే దృష్టే తద్వ్యతిరిక్తవిషయం దృష్టమ్ ※ నహింస్యాదిత్యాదిషు. విశేషవిధానం సామాన్యనిషేధో బాధతే చేత్ వైధహింసాయా అధర్మత్వప్రసఙ్గ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నపునరితి). † ఉక్తమర్థముపక్రమేణైవోపపాదయతి (యత్రత్వస్యేతి). † (యోన్యత్రాత్మనఇతి) అన్యత్రేత్యవ్యయం వినాశబ్దపర్యాయమ్. బ్రహ్మణః పృథగ్భూతం తదవినాభావరహితం నాస్తీత్యర్థః. భేదవిశేషనిషేధదర్శనాత్ సామాన్యే భేద నిషేధోపి తత్రైవ పర్యవస్యతి ※ గాగోవా మన్త్రసర్ణాదితి న్యాయాదితిభావః.

౧౨౭. † ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్బహుభిరపి నిర్వాహప్రకారాః కృతాః। తత్ర కోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అస్మదుక్తనిర్వాహః శ్రుతిభిరేవోక్తః శ్రుత్యనుగుణశ్చ। తత్కృతనిర్వాహః శ్రుతివిరుద్ధః। అశ్రుతస్తర్కాభాసమూలశ్చేత్యర్థః. అపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్యేతి సర్వత్రాన్వేతి. అన్యస్యేతి స్వాభావికభేదాభేదం స్వనిష్ఠభేదంచాహ. † ఇమమర్థం వైదికదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (చిదచిదీశ్వరాణామితి) ఆగ్నేయః, అగ్నీషోమీయోపాంశుయాజౌ, ఐన్ద్రాగ్నద్వౌ, ఐన్ద్రాగ్నశ్చేతి షడ్యాగాః. ఉత్పత్తివాక్యమితి - ప్రథమప్రతిపత్తిజనకం వాక్యమ్. పృథగుత్పన్నాన్ - పృథక్ప్రతిపాదితాన్. ఉత్పత్తివాక్యైః ※ యదాగ్నేయోష్టాకపాలోమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతోభవతీత్యేవమాదిభిః. సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన - ※ య ఏవం విద్వాన్పౌర్ణమాసీం యజతే ※ యఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇత్యేతాభ్యాం ※ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి స్వర్గసాధనత్వాకారేణైకీకృత్య తత్కర్తవ్యతయా విదధాతీత్యర్థః. † తథాత్రార్థప్రతిపాదనం దర్శయతి (తథేతి). † (శరీరభూతేతి) కారణావస్థః। కార్యావస్థశ్చ

౧॥ తై - ఆన - ౬ అను. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౩. ౩॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭. ౪॥ కఠ - ౪ వల్లీ - ౧౦. ౫॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౧౪. ౬॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౬. ౭॥ సుబా - ౨ ఖ. ౮॥ ౯॥ శ్వే - ౧ అ - ౧౦. ౧౦॥ తై - నా - ౧౧ అను. ౧౧॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౩. ౧౨॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - విజ్ఞానస్థానే మాధ్యందినపాఠః ౨౨. ౧౩॥ సుబా - ౭ ఖ.

న్నాం వస్తుత్రితయమ్ ※ ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ※ ౨ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్। ※ ౩ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది వాక్యం ప్రతిపాదయతి. † చిదచిద్వస్తుశరీరతయా పరమాత్మనః పరమాత్మశబ్దేనాభిధానేహి నాస్తి విరోధః। † యథా మనుష్యపిణ్డశరీరకస్యాత్మవిశేషస్యాయమాత్మా సుఖీత్యాత్మశబ్దేనాభిధాన ఇత్యలమతివిస్తరేణ.

౧౭౭. † యత్పునరిదముక్తమ్—బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తిర్యుక్తేతి † తదయుక్తమ్—† బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. † పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తదేవాదిశరీరప్రవేశతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమివ శక్యతే వక్తుమ్. † ఏవంరూపబన్ధనివృత్తిశ్చ భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీత పరమపురుషప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తమ్. † భవదభిమతస్యైకత్వజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలం భవతి ※ ౪ † మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతిశాస్త్రాత్ ※ ౫ † ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః ※ ౬ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వేతి జీవాత్మవిసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధన మిత్యుపదేశాచ్చ.

౧౭౮. † అపిచ-భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యమ్. † నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య క్షణికత్వాత్స్వయమేవ నశ్యతీతిచేత్. † న. తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం

పరమాత్మైక ఏవేతి వదనభఙ్గ్యా పృథక్ప్రతిపన్నం వస్తుత్రయం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. † ఆగ్నేయాదిసముదాయేఽన్యతమవాచిశబ్దైస్సముదాయాభిధానం నదృష్టమ్। అత్రతు పరమాత్మవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం కథమిత్యత్రాహ (చిదచిద్వస్త్వితి). † దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) తత్రాన్యోన్యం ప్రకారప్రకారిభావాభావాదన్యతమవాచిశబ్దేన నసముదాయాభిధానమ్-అత్రతు తథాభావాదుపపన్నమ్. కథమ్. ఉచ్యతే—అర్థసామర్థ్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ - చిదచితోరపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్త్యాచ ప్రకారివాచిశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనసిద్ధిః. సద్బ్రహ్మశబ్దౌ విశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాద్విశిష్టోపస్థాపన సమర్థౌ। ఆత్మశబ్దశ్చ వ్యాప్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తస్య వ్యాప్యసాపేక్షత్వాద్విశిష్టోపస్థాపక ఇతి. † యద్వా ※ అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమ్ ※ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతే ※ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదిషు పరమాత్మవాచిశబ్దైః కారణముచ్యతే - తేషాం విశేషణభూతచిదచిదభిధానే శక్తిర్నాస్తి - లక్షణాయాం స ఏవ దోషః। అతస్సర్వత్రస్వరూపపరిణామ ఏవ స్వరస ప్రాప్త ఇత్యత్రాహ (చిదచిదితి) శ్రుత్యన్తరబలేన [illegible] కారాసంభవాత్ [illegible] పయుక్తమను [illegible]— జ్యనయాదర్థస్వభావేన [illegible] యమిల భావః. † [illegible] లోకప్రయోగేణాపి దృష్టం [illegible] ఇతి) అయమాత్మా సుఖీత్యాత్మవిశేషస్య సుఖిత్వవిధానే శరీరరహితస్యాత్మనో నై[illegible] కసుఖాసంభవాత్తాదృశసుఖోపయుక్తమనుష్యాది పిణ్డవిశిష్టత్వమర్థతస్సిద్ధ్యతి - తద్వదితి భావః. [ఇతినివర్తకానుపపత్తిః].

౧౭౭. † నివృత్త్యనుపపత్తిం వక్తుమనువదతి (యత్పునరితి). † దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా). † ప్రపఞ్చస్య జ్ఞానబాధ్యత్వం జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వం ఉభయమపి పరాభిమతమ్। తత్ర ప్రథమం జ్ఞానబాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (బన్ధస్యేతి). † సర్వప్రమాణానుగుణం పారమార్థ్యముపపాదయతి (పుణ్యాపుణ్యేతి) ప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య హేతుహేతుమద్భావనియమోఽనుపపన్నః. పరమార్థస్యైవార్థక్రియాకారిత్వాత్ ఉత్పత్తిమత్త్వాచ్చ. అసత్యస్య హేతుత్వాసంభవముత్పత్త్యసంభవంచ ప్రాగుపపాదితముపజీవ్యోక్తమ్. నహి ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమన్యత్ర విద్యమానం వస్త్విహ కిమప్యుత్పాదయతి। నాపి స్వయమిదానీముత్పాద్యతే. కించ—అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్ర్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వంచ నదృష్టమ్. నచాఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవ భ్రమసామగ్రీ। గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబన్ధేన అపవరకగతస్యాఙ్కురభ్రమప్రసఙ్గాత్. నచ పదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వం ఉత్పత్తిమత్త్వంచ మిథ్యేతి వాచ్యమ్ - జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్. కించ—మిథ్యాత్వే పాపకరణేపి నప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా-మిథ్యేతి బుద్ధిరేవాలమితి భావః. † భవతాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వమవిద్యాయా వక్తవ్యమ్। తచ్చ సత్యత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) పరమార్థస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారా నోపపద్యతే; అపిత్వదృష్టద్వారా. యథా - సత్యసర్పదష్టవిషస్యోపాసనప్రీత గరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః। నతుమిథ్యేతిజ్ఞానాత్తత్త్వజ్ఞానాదిత్యర్థః. † ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వముక్తమ్. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్తిమాహ (భవదభిమతస్యేతి) తత్త్వజ్ఞానంహి మోక్షోపాయః। భిన్నవిషయస్యాభేదజ్ఞానస్యాతత్త్వజ్ఞానరూపత్వాద్విపరీతఫలత్వమిత్యర్థః. † అద్వైతస్యాతథ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మిథ్యైతదితి). † ఐక్యస్యాతాత్త్వికత్వ కణ్ఠోక్తిర్దర్శితా. ఐక్యస్యాసత్యత్వం యథాఫలతి। తథా భేదజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వమాహ (ఉత్తమఇతి) స్మృతివచసోన్యపరత్వశఙ్కానిరాసార్థం శ్రుతేరిపశ్చాదుపాదానమ్.

౧౭౮. † ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధ ఉక్తః. అథ తర్కవిరోధమాహ (అపిచేతి.) † దావానలవిషనాశకవిషదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ శఙ్కతే (నివర్తకజ్ఞానమితి). † నివర్తకజ్ఞానం తద్వినాశశ్చ కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం। ఉత స్వరూపమితి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (నేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వా

౧॥ ఛా-౬ ప్ర-౨ ఖ ౧. ౨॥ ఛా-౬ ప్ర-౮ ఖ-౭. ౩॥ ఛా-౩ ప్ర-౧౪ ఖ-౧. ౪॥ వి-౨ అం-౧౪అ-౨౭. ౫॥ గీ-౧౫ అ-౧౭. ౬॥ శ్వే-౧ అ-౬.

కాల్పనికత్వేన † వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తరమన్వేషణీయమ్. తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్. † తథాసతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ నస్యాత్. తద్వినాశే తిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసమ్భవాత్.

౧౫౦. † అపిచ— † చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్య † కోయం జ్ఞాతా। అధ్యాసరూపఇతిచేత్. † న. తస్య నిషేధ్యతయా నివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. † బ్రహ్మస్వరూపమితిచేత్. బ్రహ్మణో నివర్తకజ్ఞానంప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపమ్। ఉతాధ్యస్తమ్. † అధ్యస్తంచేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరంచ † నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవ. † నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి త్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్। † బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వేఽస్మదీయఏవ పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. † నివర్తకజ్ఞానస్వరూపం స్వస్య జ్ఞాతాచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వనివర్త్యాన్తర్గతమితి వచనం భూతలవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం దేవదత్తేన ఛిన్నమిత్యస్యామేవ ఛేదనక్రియాయామస్య ఛేత్తురస్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్చ ఛేద్యానుప్రవేశవచనవదుపహాస్యమ్. † అధ్యస్తో జ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానే స్వయం కర్తాచ నభవతి। స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్. † తన్నాశస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమే భేదదర్శనతన్మూలావిద్యాదీనాం కల్పనమేవ నస్యాత్. ఇత్యలమనేన దిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన.

ఘటాదేరివ వినాశస్య కాల్పనికత్వమ్। యథా స్వప్నపదార్థస్వరూపతదుత్పత్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాన్నాశశ్చ కాల్పనికస్తద్వదితిభావః. † (వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయాఇతి) వినాశః కల్ప్యః. తద్విషయభ్రమబుద్ధిః కల్పనా. కల్పకో భ్రమాశ్రయాదిః. ఏవంరూపావిద్యాయాఇత్యర్థః. † స్వరూపపక్షం దూషయతి (తథాసతీతి) పూర్వస్మిన్ పక్షే దూషణం ప్రకారాన్తరేణాప్యుక్తం వేదార్థసంగ్రహే - భావరూపస్య నాశోహి ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిః. సాచాత్రానుపపన్నా। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావస్థావతోఽన్యస్య స్థిత్యభ్యుపగమే అద్వైతహానిప్రసఙ్గాదితి. భావాన్తరంహ్యభావః. ఘటస్య ప్రాగభావః పిణ్డత్వాదిపూర్వావస్థా. ప్రధ్వంసః కపాలత్వాద్యుత్తరావస్థా. ఇతరేతరాభావోఽప్యశ్వస్య గోత్వాభావః అశ్వత్వమ్। గోరప్యశ్వత్వాభావః గోత్వమ్. సంసర్గాభావే కథం భావరూపత్వమ్. యది మహీమాత్రమేవ తర్హి ఘటసంసర్గేసత్యపి సంసర్గాభావస్స్యాత్. యద్యతిరిక్తస్తర్హ్యభావోఙ్గీకృతఇతి. ఉచ్యతే—భవత్పక్షే అభావాశ్రయస్య యద్వైలక్షణ్యం తదేవ సంసర్గాభావః. యది మహీమాత్రమేవ అభావాశ్రయః। తర్హ్యభావా[illegible]. కాలవిశేషవిశిష్టమహీ[illegible] ప్రసఙ్గః. తత్రాపి మహీమాత్ర[illegible]. తదానీమేవ ఘటకేనచిద్విశేషణ విశిష్టం భూతలమభావాశ్రయః। సఏవ విశేషస్సంసర్గాదేశస్య కాలాన్తరే ఘటసహితస్య వ్యావృత్త్యర్థం కాలవిశేషవిశిష్టత్వేనతీత్యుక్తమ్. యథాహుః - ※ సంసర్గాభావమేవం విదురిహ సుధియో భావమేవ [illegible] రగణి న ఇహ నః క్వాధికస్యోపలమ్భ ఇతి. నాశస్యావస్థాన్తరత్వాత్కర్మనాశం వదతస్తవాపి చోద్యం తుల్యమితి చేన్న - కర్మహ్యస్మత్పక్షే భగవత్ప్రీత్యప్రీతిరూపమ్. తత్ర యస్సంసారఫలానుగుణస్సంకల్పః తద్వినాశ్యం కర్మ - యస్తు మోక్షానుగుణస్సంకల్పస్సఏవ పూర్వస్య నాశఇతి ఉపపన్నమేవ ※ ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యాదిభిః.

౧౫౦. † అథ నివర్తకజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) నహిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా। అత స్తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్స్నేత్యాహ (చిన్మాత్రేతి). † ప్రమాణజన్యజ్ఞానంహి సాశ్రయమేవ దృష్టమ్. జ్ఞాతా కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః। ఉత నాతిరిక్తఇతి వికల్పాభిప్రాయే నిషేధవిషయజ్ఞానస్యేత్యుక్తమ్. ప్రశ్నః (కోఽయమితి). † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షే దూషణమాహ (నేతి) కర్మకర్తృత్వవిరోధాదితి భావః. † నివర్త్యత్వేసతిహి కర్మకర్తృవిరోధః. అత స్తత్పరిహారార్థం స్వరూపపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) జ్ఞాతృత్వధర్మవికల్పోఽయం కిం స్వరూపమితి, స్వరూపం - స్వాభావికమిత్యర్థః. † పాశ్చాత్త్యత్వేన బుద్ధిస్థతయా అధ్యస్తపక్షం దూషయతి (అధ్యస్తంచేదితి). † (నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవేతి) జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్య తన్మూలావిద్యాన్తరస్యచ నివృత్తౌ నివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాన్నివర్తకాన్తరస్యచ భవద్భిరనభ్యుపగమాత్తదుభయం తిష్ఠత్యేవేతి నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్న స్యాదిత్యర్థః. † నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి కస్యచిత్కంచిత్ప్రతి సిద్ధిరూపతయా జ్ఞాత్రపేక్షయా నవస్థాస్యాదిత్యాహ (నివర్తకేతి). † ఆద్యం శిరో దూషయతి (బ్రహ్మస్వరూపస్యేతి) నిరుపాధికస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్యాభ్యుపగమ్యమానం జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి భవతామపి సిద్ధాన్తస్స్యాదిత్యర్థః. † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞాతుర్నివర్తకజ్ఞానస్యచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వరూపోపాధిస్వీకారబలేన ప్రపఞ్చతన్మూలావిద్యానివర్తకజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్క్య వ్యాఘాతేన దూషయతి (నివర్తకజ్ఞానస్వరూపమితి). † జ్ఞాతురపి నివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వే నివర్తకజ్ఞానార్థం శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిశ్చ నస్యాదిత్యాహ (అధ్యస్తో జ్ఞాతేతి). † జ్ఞాతృనాశస్య పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్నాపురుషార్థతేత్యాశఙ్క్యాహ (తన్నాశస్యేతి). † పూర్వపక్షనిరాకరణముపసంహరతి (ఇతీతి).

౧౮౧. † తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య తన్నిబర్హణము క్తలక్షణజ్ఞానాదేవ. తదుత్పత్తి శ్చాహరహరనుష్ఠీయమాన పరమపురుషారాధనవేషాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మ లభ్యా. † తత్ర కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమ్. † అనభిసంహితఫలపరమపురుషారాధనవేషాణాం కర్మణాం ఉపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థిరఫలత్వం చ కర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతే నజ్ఞాయతే । † కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానంచ నసమ్భవతీ† తి కర్మవిచారానన్తరం తతఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యథాతఇత్యుక్తమ్.

౧౮౧. † ఏవం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేన బన్ధస్య సత్యత్వసిద్ధేస్తన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షోపాసనాత్మకజ్ఞానాదేవేతి కర్మవిచారపూర్వవృత్తిత్వం యుక్తమిత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వే వస్తుసామర్థ్యం నామ హేతురుక్తః - తచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మాన్యస్య ప్రసక్తస్య కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్ - తచ్చానుపపన్నమిత్యుపపాదనేన వస్తుసామర్థ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. స్వరూపానాదిత్వవ్యావృత్త్యర్థం ప్రవాహశబ్దః. అనిర్వచనీయవ్యావృత్త్యర్థః కర్మశబ్దః. ఉక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ - ఉపాసనాత్మకాదేవ. † తదుత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాఽస్తు-తతః కిముపాసనాదిస్వరూపజ్ఞానం ప్రతి ప్రస్తుతకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ (తత్రేతి) కర్మవిచారాదేవ తస్యాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం ఫలితమితి భావః. † (అనభిసంహితఫలేతి) ❊ యజ్ఞేన దానేనేత్యాదికర్మవినియోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ పదార్థభూతకర్మస్వరూపాఖ్యవిశేష్యజ్ఞానాదృతే ఉపాసనద్వారానన్తస్థిరఫలత్వరూపం విశేషణంచ నజ్ఞాయతఇతిభావః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (కేవలేతి) కేవలాకారః - ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యాకారః. హానార్థముపాదానార్థంచహి కస్యచిజ్జ్ఞానమ్. తత్ర ఫలద్వారా కర్మత్యాజ్యమ్-స్వరూపేణోపాదేయమ్. ఉభయార్థం జ్ఞానం కర్మవిచారాదృతే నసిధ్యతి. తస్మాత్కర్మవిచారనివృత్తౌ తజ్జ్ఞానఫలం హానముపాదానంచ నసంభవతీత్యర్థః. † అథాతశ్శబ్దార్థం సంగృహ్ణాతి (ఇతికర్మవిచారానన్తరమితి) బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యనేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దార్థఉక్తః. విచారస్యకర్తవ్యతాయాం నాతీవ వివాదః శాబ్ద ఆర్థ ఇత్యేతావదేవహి వైషమ్యమ్. అథాతశ్శబ్దార్థఏవ హ్యతీవ వివాదః । అతోఽథాత ఇత్యేతావదుపాత్తమ్. ఏవం సూత్రస్యాక్షరయోజనా కృతా. [ఇతినివృత్త్యనుపపత్తిః].

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

అథ వేదాన్తసారః.

‡ నమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరాయాఖిలాత్మనే । శ్రీమతే నిర్మలానన్దోదన్వతే విష్ణవే నమః॥

‡ (వేదాన్తసారః) పరమపురుషప్రసాదాత్ వేదాన్తసార ఉద్ధ్రియతే.

అథ వేదాన్తదీపః.

* శ్రియఃకాన్తోఽనన్తోవరగుణగణైకాస్పదవపుః । హతాశేషావద్యః పరమ ఖపదో వాఙ్మనసయోః।
అభూమి ర్భూమిర్యో నతజనదృశామాదిపురుషో । మనస్తత్పాదాబ్జే పరిచరణసక్తం భవతు మే॥
ప్రణమ్య శిరసాఽఽచార్యాంస్తదాదిష్టేన వర్త్మనా । బ్రహ్మసూత్రపదాన్తస్థవేదాన్తార్థః ప్రకాశ్యతే॥

* (వే-దీ) అత్రేయమేవహి వేదవిదాం ప్రక్రియా. అచిద్వస్తునస్స్వరూపతస్స్వభావతశ్చాత్యన్తవిలక్షణస్తదాత్మభూతశ్చేతనః ప్రత్యగాత్మా. తస్మాద్బద్ధాన్ముక్తాన్నిత్యాచ్చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకతయా, కల్యాణగుణైకతానతయాచ, సర్వావస్థచిదచిద్వ్యాపకతయా, ధారకతయా, నియన్తృతయా, శేషితయా, చాత్యన్తవిలక్షణః పరమాత్మా. యథోక్తం భగవతా ❊ ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షరఏవచ । క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే । ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః । యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః । యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపిచోత్తమః । అతోఽస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమఇతి. శ్రుతిశ్చ ❊ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః ❊ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ❊ అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత ఇత్యాదికా. కూటస్థః - ముక్తస్వరూపమ్; ❊ యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే । సర్వత్రగమచిన్త్యంచ కూటస్థమచలంధ్రువమిత్యాదివ్యపదేశాత్. సూత్రకారశ్చైవమేవ వదతి ❊ నేతరోఽనుపపత్తేః ❊ భేదవ్యపదేశాత్ ❊ అనుపపత్తేస్తు నశారీరః ❊ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ ❊ శబ్దవిశేషాత్ ❊ సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్ ❊ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ ❊ ఉభయేఽపిహి భేదేనైనమధీయతే ❊ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ ❊ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ ❊ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ❊ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతిచేన్నాసమ్భవాత్ ❊ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ❊ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ❊ పత్యాదిశబ్దేభ్యః ❊ అధికంతు భేదనిర్దేశాత్ ❊ అధికోపదేశాత్తు బాద

౧౮-౨. † తత్రపూర్వపక్షవాదీ మన్యతే—† వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసమ్భవాత్,

౧౮-౨. † అథ తాత్పర్యార్థ ఉచ్యతే తత్రేత్యాదినా—అక్షరయోజనాయాం పరేణాన్యథోక్తోఽక్షరార్థశ్చ నిరస్తః. తన్నిరసనసమయఏవ పరేణాన్యథోక్తస్తాత్పర్యార్థోపి నిరస్తః. పరేణహి ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానాయ బ్రహ్మవిచారో నారమ్భణీయఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానాయ స ఆరమ్భణీయఇతి సిద్ధాన్తితమ్ - తచ్చపూర్వం నిరస్తమ్. అథ సూత్రకారాభిప్రేతాం నిరసనీయశఙ్కాముపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారంచ వక్తుమారభతే (తత్రేత్యాదినా) కర్మవిచారానన్తరం తతఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇతి వచనం వ్యాహతమితి పరిచోదనం పూర్వమీమాంసానభిజ్ఞత్వకృతమ్ ※ అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర అధ్యయనానన్తరం తతఏవ హేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్యాచార్యకాధికారకత్వాన్నధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థబోధాధికారత్వాత్కర్తవ్యఇతి సిద్ధాన్తితమ్. భాట్టైస్తు—అధ్యయనస్య స్వర్గార్థత్వాన్నధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్స కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. తచ్చ వ్యాహతం భవత్పక్షే. తత్రహి సూత్రాక్షరాణి యోజయిత్వా తాత్పర్యార్థఉక్తః - అత్రాప్యక్షరార్థముక్త్వా తాత్పర్యార్థ ఉచ్యత ఇత్యుపపన్నమ్. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః। కర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వ నిర్ణయవిశిష్టానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిర్నాస్తిచేత్ అల్పాస్థిరఫలఏవ తృప్తస్స్యాత్. అల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయో నాస్తిచేన్నిర్వేదస్స్యాదితి విశిష్టో హేతుః. అత్రాపాతప్రతీతిస్సంభావితప్రామాణ్యావివక్షితా - తాదృశీహి సా ప్రవృత్తిహేతుః. తత్ర బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాఽనుపపన్నా। సిద్ధవస్తుని శబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాదితి విశిష్టహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరస్తీతి పరిహ్రియతే. అత్ర పూర్వపక్షవాదీ ప్రాభాకరః. సూత్రకారైర్భవిష్యద్దర్శనవేదిత్వా, త్కైశ్చిదనుక్తత్వేపి సంభావ్యమానానాం ప్రతికూలపక్షాణాం ఆశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చైవం పూర్వపక్షీకరణం యుక్తమ్. యద్వా—జైమినిమతం హీదం చోదనాలక్షణార్థఏవ వేదప్రతిపాద్యఇతి। చోదనాచ క్రియాయాం ప్రవర్తకం వచనమ్. తమాశఙ్క్య సిద్ధవస్త్వపి వేదప్రతిపాద్యమితి సూత్రకారైస్సాధయితుం యుజ్యతే. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్[illegible]విచారారమ్భో నయుక్తఇతి పూర్వపక్షసమాప్తావుక్తత్వాత్. బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్తఇతి స్థితమితి సిద్ధాన్తస్యోపసంహృతత్వాచ్చ. [illegible] కణ్ఠోక్తా విషయస్సంశయశ్చేష్టః[illegible] సిద్ధా. బ్రహ్మవిచారఇత్యుక్తత్వాత్ [illegible] కిమారమ్భణీ[illegible]భవత్పక్షే అభావాశ్రయస్య యద్వైలక్షణ్యం తదేవ సంసర్గాభావః. యది మ[illegible] [illegible]క్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః. - బ్రహ్మమీమాంసా [illegible] కాలవిశేషవిశిష్ట[illegible] బ్రహ్మమీమాంసావిషయఇతి సిద్ధమ్. ఆరమ్భ[illegible]క్తః, యుక్త, ఇతిచోక్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః. [illegible] దేశస్య కాలాన్తరే ఘటసహి[illegible]వత్ బ్రహ్మమీమాంసావిషయఇతి సిద్ధమ్. [illegible] ప్రమాణం ఉత నేతి. తదర్థం పరీక్ష్యతే—శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధన సామర్థ్యభావం[illegible] - ఉతానారమ్భణీయేతి. తదర్థం చిన్త్యతే—కింవేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం ఉత నేతి. తదర్థం పరీక్ష్యతే—శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధన సామర్థ్యమస్తి - నేతి. వృద్ధవ్యవహారేచ శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి - నేతి. తదర్థం విచార్యతే—కిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సంభవతి - నేతి. వృద్ధవ్యవహారేచ శబ్దస్య రర్థస్యావధారణం సంభవతి - నేతి. తదర్థం విచార్యతే—కిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సంభవతి - నేతి, చ. నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః - సంభవతీతిసిద్ధాన్తః. యదా వ్యవహారాదన్యత్ర నవ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం నసంభవతి। తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధన సామర్థ్యాభావాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే చ శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబోధకత్వావధారణం నసంభవతి। తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధన సామర్థ్యాభావాదసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయవతః పురుషస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసమ్భావనాయా అసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తేతు—యదా వ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే సిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం చ సంభవతి - తదా శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థే సామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయరహిత పురుషస్యానన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయాపాతప్రతీతిప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేః విశిష్టహేతుసిద్ధ్యా బ్రహ్మమీమాంసారమ్భణీయేతి విచారాణాం ఫలఫలిభావః. † పూర్వపక్షముపక్షిపతి (తత్రేతి) పూర్వం మృషావాద్యుక్తం సూత్రతాత్పర్యం వ్యుదస్తమ్. తద్వ్యావృత్తిం సూచయతి తత్రశబ్దేన. తత్ర-ప్రపఞ్చసత్యత్వే స్థితేసతీత్యర్థః. † పూర్వపక్షముపపాదయతి (వృద్ధవ్యవహారాదితి) వృద్ధః - వ్యుత్పన్నః, ప్రయోజ్యః, ప్రయోజకశ్చ. తయోర్వ్యవహారః - వాచికః, కాయికశ్చ. † వ్యవహారాదన్యత్ర శక్తి

* రాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ※ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేత్యాదిభిః. నచావిద్యాకృతముపాధికృతంవా భేదమాశ్రిత్యైతే నిర్దేశాః ※ ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచ ※ తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి ※ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ ※ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ※ సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ※ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి సర్వావిద్యోపాధివినిర్ముక్తమధికృత్యైవ భేదోపపాదనాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు సర్వత్ర భేదే నిర్దిష్టే చిదచిదీశ్వరస్వరూపభేదస్స్వాభావికో వివక్షితఇతి నిశ్చీయతే. ※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత ※ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజత ※ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ※ క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి ※ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యఇతి పరస్య బ్రహ్మణః కారణత్వమ్, కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యత్వమ్, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంచోచ్యమానమేవమేవోపపద్యతే సర్వావస్థస్య చిదచిద్వస్తునః పరమాత్మశరీరత్వమ్, పరమాత్మ

† వ్యవహారస్యచ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన † కార్యార్థఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి † కార్యరూపఏవ వేదార్థః. † అతో నవేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి. † నచ పుత్రజన్మాది సిద్ధవస్తువిషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామర్థానామానన్త్యాత్ † సులగ్న [జన్మ] సుఖప్రసవాది హర్షహేత్వర్థాన్తరోపనిపాతసమ్భావనయాచ ప్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాదిలిఙ్గేనార్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః. † నాపి వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేనవా శబ్దస్య సిద్ధవస్తున్యభిధానశక్తినిశ్చయః। † జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసము

దభివ్యాహారాత్ - తతఃకిమిత్యత్రాహ (వ్యవహారస్యచేతి). † కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వఫలమాహ. (కార్యార్థఏవేతి) † తతఃఫలితమాహ (కార్యరూపఇతి) వేదస్య శబ్దాత్మకత్వాచ్ఛబ్దస్యచ వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వాదితిభావః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః వేదార్థస్య కార్యరూపత్వాదిత్యర్థః. నప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి। ప్రామాణ్యసమ్భావనాచ నాస్తి। అయోగ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమవ్యుత్పత్తిః వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర నసంభవతి। నహిఘటోస్తీత్యుక్తే ప్రవృత్త్యభావేసతి తస్య బోధకత్వం జ్ఞాయతే। గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేః కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వం జానన్ వ్యుత్పిత్సుః అయం శబ్దః కార్యరూపార్థబోధకఇతి నిశ్చినోతి. తత్ర బహుప్రయోగేష్వనువృత్తశబ్దస్యానువృత్తార్థేన సంబన్ధం వ్యావృత్తశబ్దస్య వ్యావృత్తార్థేన సంబన్ధం గృహీత్వా ఆవాపోద్వాపముఖేన అర్థవిశేషైః శబ్దవిశేషసంబన్ధం నిశ్చినోతీతి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిః కార్యార్థఏవ. నహి ప్రథమతఏవాస్య శబ్దస్యాయమర్థఇత్యుక్తే - అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇత్యేతద్వాక్యస్థపదానామర్థప్రతీతిః. ఏవం కార్యార్థఏవ వ్యుత్పత్తింకృతవతః పురుషస్య అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇతి పశ్చాత్ శిక్షితేపి-ప్రథమం కార్యార్థపరతయా వ్యుత్పన్నకతిపయపదసమభివ్యాహారదర్శనాత్ ప్రథమవ్యుత్పత్త్యవిరోధేన తత్తచ్ఛబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాత్ సర్వే శబ్దాః కార్యార్థపరాఏవేతి గృహ్యన్తే. అతో ※ యఏవ లౌకికాస్తఏవ వైదికా ఇతిన్యాయాద్వేదాన్తాస్సిద్ధవస్తుని నబోధకా భవన్తీత్యర్థః. వేదాన్తానాం సంస్కృతశబ్దత్వాద్భాషాన్తరేణ ప్రథమం వ్యుత్పన్నస్య పురుషస్య సంస్కృతే శబ్దే అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇతి వ్యుత్పాద్యమానే ప్రథమమేవ సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిః కృతాస్యాదితిచేన్న - కార్యార్థపరత్వేన ప్రథమం వ్యుత్పన్నభాషాన్తరశబ్దానాం పర్యాయత్వేన వ్యుత్పాద్యమానత్వాత్ సంస్కృతశబ్దాఅపి కార్యార్థపరత్వేనైవహి వ్యుత్పన్నాస్స్యుః. † సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తేః భాట్టైరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి (నచేతి) కాలత్రయవర్తినామితి పఞ్చికాయాముక్తమ్ - తదత్రాభిప్రేతమ్. † దేశకాలయోగ్యతాదిభిః పుత్రజన్మ జానాతీత్యత్రాహ (సులగ్నేతి) సులగ్నసుఖప్రసవాదినాన్యథాసిద్ధిర్నయవివేకోక్తా. ఆదిశబ్దేన పిత్రాద్యరిష్టాభావ [illegible] సమృద్ధ్యాదికంచ వివక్షితమ్. వ్యుత్పత్తిర్నామ శబ్దస్యార్థవిశేషైః [illegible] తేనైవ [illegible] (నాపీతి) వ్యుత్పన్నేతరపద [illegible] వం దూషణముక్తమ్. † నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్య [illegible] జాయతే. స్య పదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమిదమ్-కః కూజతీతి ప్రశ్నస్య పికఃకూజతీతి కేనచిదుక్తే వ్యుత్పన్నకూజతిశబ్దేన వ్యుత్పిత్సునా పికశబ్దార్థ [illegible] వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదమ్ - కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యుక్తే వ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థేన వ్యుత్పిత్సునా కాష్ఠాదిప్రకృత్యర్థో జ్ఞాయతఇతి. † (జ్ఞాతేతి) ఇదానీం ప్రథమేప్సితే వాక్యే పూర్వం కార్యపరతయా వ్యుత్పన్నవాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాదయమపి పదసమ

---

* నశ్చాత్మత్వమ్, ※ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్యస్య పృథివీ శరీరమ్ ※ య ఆత్మని తిష్ఠన్యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరోయమయతి ※ యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ※ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాదిశ్రుతిభ్యోవగతమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమాత్మా కారణమ్। సఏవ పరమాత్మా స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరః కార్యమితి కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాంచ చిదచిద్వస్తుశరీరకతయా తత్ప్రకారః పరమాత్మైవ సర్వశబ్దవాచ్యఇతి పరమాత్మశబ్దేన సర్వశబ్దసామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవోపపన్నతరమ్ ※ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ※ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాది శ్రుతిరేనేమమర్థముపపాదయతి. సర్వమాత్మతయానుప్రవిశ్య తచ్ఛరీరత్వేన సర్వప్రకారతయా సఏవ సర్వశబ్దవాచ్యో భవతీత్యర్థః ※ బహుస్యామితి బహుభవనసఙ్కల్పోపి నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకతయైకధావస్థితస్య విభక్తనామరూపచిదచిచ్ఛరీరకతయా బహుప్రకారతావిషయఇతి వేదవిత్ప్రక్రియా.

యే పునః—నిర్విశేషకూటస్థస్వప్రకాశనిత్యచైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ, జ్ఞాతవ్యతయోక్తమితి వదన్తి - తేషాం ※ జన్మాద్యస్య యతః ※ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ※ తత్తు సమన్వయాత్ ※ ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదేః ※ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ ※ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తస్య సూత్రగణస్య బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వ బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణాద్యనన్తవిశేషప్రతిపాదనపరత్వాత్సర్వం సూత్రజాతమ్, సూత్రకారోదాహృతాః ※ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ※ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాద్యాస్సర్వశ్రుతయశ్చ పరాహన్యన్తే. అథోచ్యేత ※ యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ ※ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యేకమృత్పిణ్డారబ్ధఘటశరావాదీనాం తన్మృత్పిణ్డానన్యద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన తేషాం జ్ఞాతతేవ బ్రహ్మజ్ఞానేన తదారబ్ధస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతస్తస్మాదనతిరిక్తవస్తుతయా జ్ఞాతతా సమ్భవతీత్యుపపాద్య ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితీదంశబ్దవాచ్యస్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య సృష్టేః ప్రాక్నిఖిల

దాయస్య తదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య. †నచ సర్పాద్భీతస్య నాయంసర్పో రజ్జురేషేతి శబ్దశ్రవణసమనన్తరం భయనివృత్తిదర్శనేన సర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః। అత్రాపి నిశ్చేష్టం నిర్విషమచేతనమిదం వస్త్విత్యాద్యర్థబోధేషు బహుషు భయనివృత్తిహేతుషు సత్సు విశేషనిశ్చయాయోగాత్. †కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేన శబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధిత్వమవగతమితి సర్వపదానాంకార్యపరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్యైవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః. † ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తు కార్యబుద్ధిద్వారేణ ప్రవృత్తిహేతుః। నస్వరూపేణ। అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషు ప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయోహి మత్ప్రియత్నాదృతే నసిధ్యతి-అతోమత్కృతిసాధ్య ఇతిబుద్ధిర్యావ

దాయః కార్యాభిధాయీతి జ్ఞాయతఇత్యభిప్రాయేణ జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యేత్యుక్తమ్. తదంశవిశేషః - కార్యాంశవిశేషః. కార్యంహ్యనేకకారకవిశిష్టమ్-తస్య కార్యస్య విశేషణాంశనిశ్చయరూపత్వాత్. తస్య-పదాన్తరార్థనిశ్చయస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయస్య చేత్యర్థః. యద్వా—తదంశవిశేషః-కార్యాభిధాయిపదసముదాయాంశవిశేషః. †మృషావాదిభిరుక్తముదాహరణం దూషయతి (నచేతి). †వాచస్పతినోక్తమర్థమాశఙ్క్య పరిహరతి(కార్యేతి). † తేన ఖల్వేవం సిద్ధవస్తుని ప్రామాణ్యముపపాదితం-సర్వశబ్దానామర్థోఽనుయాయీ వక్తవ్యః-కింకార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమనుయాయి. ఉతకార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వమ్. ఉత కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వమ్. ప్రథమే కారకపదేషు వ్యభిచారః-తేషాం కార్యాభిధాయిత్వాభావాత్. ద్వితీయే లిఙ్గాదిషు వ్యభిచారః - తేషాం కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తృతీయేచ కారకపదేషు వ్యభిచారః - తేషాంకారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తస్మాదన్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం పదానామనుయాయీతి వక్తవ్యమన్వితాభిధాయిత్వవాదినా. అన్యాన్వితత్వం సిద్ధవస్తునోపి స్యాదితి కార్యరూపార్థఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధోనుపపన్నఇతి ఇమాం శఙ్కామభిప్రేత్య పరిహరతి (కార్యబుద్ధీతి) కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనేతి - ఉత్తరత్ర సర్వపదానాం కార్యపరత్వేనేత్యనేనాన్వయః. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రవృత్తిదర్శనాచ్ఛబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధకత్వాత్ కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తేశ్చ వ్యాప్తిబలేన ప్రవర్తకస్యచ కార్యరూపత్వాత్సర్వైః పదైః కార్యమేవ విశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. తస్మాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః-అపితు విశిష్టకార్యాంశవిశేషే పదశక్తినిశ్చయఇత్యర్థః. †నను—కార్యమేవ ప్రవర్తకంచేత్ ప్రవర్తకస్య శబ్దార్థత్వాత్సర్వశబ్దానాం కార్యపరత్వంస్యాత్. తన్న - ఇష్టసాధనతాబుద్ధేః ప్రవర్తకత్వాదితి భాట్టోక్తమర్థమాశఙ్క్యాహ (ఇష్టసాధనతేతి) స్వప్రయోజనోపాయః పరేణ సాధ్యతేచేత్తత్రాపి నప్రవృత్తిరితి వర్తమానాయామపీష్టోపాయతాబుద్ధౌ నప్రవర్తకత్వం స్వరూపేణ - అతః కార్యబుద్ధిః ప్రవృత్తివ్యాప్యేత్యర్థః. నను—కార్యబుద్ధిరపి ప్రవృత్తిం వ్యభిచరతి - నిర్ధనస్య [illegible] ద్విజస్య యాగకర్తవ్యతాబుద్ధిమత్త్వేపి ప్రవృత్త్యభావాత్. నైవమ్—మయైవాద్యసాధయితుం శక్యమితి బుద్ధిర్హి కార్యబుద్ధిః-నక్షేమార[illegible]స్యాః ప్రవృత్తివ్యభిచారః. నిర్ధనస్యహి నైవంవిధా ప్రతిపత్తిః - కింతు యాగఃకదాచిత్కర్తవ్యః అర్థాదిలాభాదనుష్ఠానే సతి ఫలప్రాప్తిరస్తీతి. అతో

* భేదప్రహాణేన సచ్ఛబ్దవాచ్యేనైకతాపత్తిం ఘటశరావాద్యుత్పత్తేః ప్రాగుత్పాదకమృత్పిణ్డైకతాపత్తివదభిధాయ ※ తదైక్షత బహుస్యామితి తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యంబ్రహ్మ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనమేకమృత్పిణ్డస్య ఘటశరావాదిరూపేణ బహుభవనవత్సఙ్కల్ప్య స్వాత్మానమేవతేజః ప్రభృతిజగదాకారేణా సృజతేతిచాభిధాయ ※ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యభిధానాద్బ్రహ్మైకమేవావిద్యాకృతేన, పారమార్థికేనవా ఉపాధినా సమ్బద్ధం దేవాదిరూపేణ బహుభూతమితి వేదవిద్భిరభ్యుపగన్తవ్యమితి. తదయుక్తం—※ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ ※ నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభిః జీవానామజత్వనిత్యత్వబహుత్వవచనాత్. యది ఘటశరావాదేరుత్పత్తేః ప్రాగేకీభూతస్య మృద్ద్రవ్యస్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిబహుత్వవత్సృష్టేః ప్రాగేకీభూతస్యైవ బ్రహ్మణః సృష్ట్యుత్తరకాలీనం నానావిధజీవరూపేణ బహుత్వముచ్యేత—తదా జీవానామజత్వనిత్యత్వబహుత్వాదివిరుధ్యేత. సూత్రవిరోధశ్చ - ※ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరితి బ్రహ్మైవ దేవమనుష్యాదిజీవస్వరూపేణ బహు భూతంచేదాత్మనో హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్త్వా ※ అధికంతు భేదనిర్దేశాదితి జీవాద్బ్రహ్మణోఽర్థాన్తరత్వముక్తమ్. తథాచ ※ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వాదితి దేవాదివిషమసృష్టిప్రయుక్తపక్షపాతనైర్ఘృణ్యే జీవానాం పూర్వపూర్వకర్మాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేరితి పరిహృతే. తథా ※ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతేచేతి ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి సృష్టేః ప్రాగవిభాగవచనాత్ సృష్టేః ప్రాగ్జీవానామభావాత్తత్కర్మ నసమ్భవతీతి పరిచోద్య జీవానాం తత్కర్మప్రవాహాణాంచానాదిత్వాదితి పరిహృతమ్. ※ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్య ఇత్యాత్మన ఉత్పత్త్యభావశ్చోక్తో నిత్యత్వం చ. స్వాభ్యుపగమవిరోధశ్చ - ఆమోక్షాజ్జీవభేదస్యానాదిత్వం సర్వైరేవహి వేదాన్తిభిరభ్యుపగమ్యతే. అతశ్శ్రుతివిరోధా, త్సూత్రవిరోధా, త్స్వాభ్యుపగమవిరోధాచ్చసృష్టేః ప్రాగేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయమ్। నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశక్తిభేదసహం చేతి సర్వైరభ్యుపగమ్యతే. ఇయాంస్తువిశేషః - అవిద్యాపరికల్పనేప్యుపాధి పరికల్పనేపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాసమ్బన్ధినశ్చోపాధిసమ్బన్ధినశ్చేతనస్యాభావాదవిద్యోపాధిసమ్బన్ధా, తత్కృతాశ్చ దోషా బ్రహ్మణఏవ భవేయురితి.

న్నజాయతే - తావన్న ప్రవర్తతే. †అతోఽధికార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితి ప్రవర్తకస్యైవ శబ్దవాచ్యతేయం కార్య ఏవ వేదస్య తాత్పర్యాదినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రతిపత్తేరస్థిరఫలా ప్రతిపత్తేః ※౧ † అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతీత్యాదిభిః కర్మణామేవ స్థిరఫలత్వప్రతిపాదనాచ్చ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వ జ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్త ఇతి.

౧౫౩. † అత్రాభిధీయతే— †నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణ ప్రకారమనుసృత్య సర్వశబ్దానా మలౌకికే కార్యావబోధకత్వావధారణం ప్రామాణికా నబహుమన్యన్తే. †ఏవం కిల బాలాశ్శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి— †మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదీన్ శశిపశునరమృగపక్షిసర్పాదీంశ్చ † ఏనమవేహి, ఇమంచావధారయ, ఇత్యభిప్రాయేణాఙ్గుల్యా నిర్దిశ్య నిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు †బహుశశ్శిక్షితాశ్శనైశ్శనైస్తైస్తైరేవ శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయో † స్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానాం

నదోషః. † తతోఽధికేత్యపేక్షాయాం ఉపపాదితహేతుశరీరం వదన్ శఙ్కాన్తరంచ పరిహరన్ పూర్వపక్షం నిగమయతి. (అతఇత్యాదినా). † బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః. తత్ర విశేష్యాంశస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా. అత్రచోద్య మాపాదితమ్ - మన్త్రార్థవాదేషూపాసనవిధిశేషభూతేషు అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిసిద్ధేః నవిశేష్యాంశాసిద్ధిరితి విశిష్టఏవ హేతురితి. ఏతదాశఙ్క్యాహ (అక్షయ్యం హవా ఇతి) అయమర్థః— యది మన్త్రార్థవాదేషు అనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యా బ్రహ్మవిచారారమ్భః తర్హి పూర్వభాగేపి ※ అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిరనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యా ఽల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయరూపవిశేషణాంశాసిద్ధేర్బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్త ఇతి. విశిష్టహేతౌ విశేషణవిశేష్యయోరన్యతరాంశాసిద్ధ్యభిప్రాయేణ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వ జ్ఞానహేతుక ఇత్యుక్తమ్. [ఇత్యధికరణపూర్వపక్షః].

౧౫౩. † (అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే సూత్రకారైః పరిహారోఽభిధీయత ఇత్యర్థః. † (నిఖిలేతి) అన్యథావదతా భవతాపి వక్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతి నిఖిలలోకశబ్దస్య భావః. ప్రామాణికాః - ప్రమాణేనార్థం స్వీకుర్వన్త ఇత్యర్థః. † కథం సంబన్ధావధారణమిత్యత్రాహ (ఏవం కిలేతి). † (మాతాపితృప్రభృతిభిరితి). అయంభావః—యదా స్వయమేవ బాలో వ్యుత్పత్తిక్షమో భవతి - తదానీమప్యేనం వృద్ధోపాధ్యాయాదిభిః వ్యుత్పాదయితుం శ్రద్ధధానా మాతాపిత్రాదయో నహి స్వయం వ్యుత్పత్త్యక్షమదశాయాముపేక్షన్తే - కింతు అక్షరశిక్షాద్యుపయోగినీశ్శిక్షాః ప్రథమత ఏవ స్వబుద్ధిపూర్వకం కుర్వన్తీతి - అమ్బాతాతప్రభృతిస్సప్రతియోగికశ్శబ్దగణః। శశిపశుప్రభృతిరప్రతియోగికశ్శబ్దగణ ఇతి విభాగః. అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేరపి పూర్వమేవ అమ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే - సాచ త్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణేతు నోపపద్యతే. నహి కంచిత్ప్రతి పితా అన్యస్యాపి పితా భవతి. తస్మాద్వ్యుత్పిత్సోర్మాతాపిత్రాదిషు అన్యైస్తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగాసంభవాత్ ప్రథమమమ్బాదిశబ్దార్థవ్యుత్పత్తిః త్వన్మతే నసంభవతి. అతో బుద్ధిపూర్వకైవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం కోటిద్వయం శబ్దేషు దర్శితమ్. యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణానన్తశబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ. సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిప్రకారాపహ్నవశ్చ. †(ఏనమవేహి ఇమంచావధారయేతి) ఏనమ్-బోధకం శబ్దమ్। ఇమమ్-బోధ్యమర్థంచావేహీత్యర్థః. †(బహుశ ఇతి) యావదఙ్గుళినిర్దేశశబ్దప్రయోగసాహచర్యదర్శనజనితవాసనాభూయస్త్వోదయేన స్వయమేవ తత్తదర్థేషు తత్తచ్ఛబ్దాన్ ప్రయోక్తుమర్థమాత్రదర్శనేన శబ్దం స్మర్తుం శబ్దమాత్రశ్రవణేన అర్థం స్మర్తుంచ క్షమా భవన్తి తావదిత్యర్థః. శిక్షితాః-తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషుతేష్వర్థేషూత్పాదితజ్ఞానాః. †ఏవంతర్హ్యాఙ్గుళ్యా నిర్దిష్టేష్వర్థేషు అమీ శబ్దాస్సంకేతితా ఇతి మన్యేరన్నితిచేత్. యద్వా—లిఙ్గవజ్జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరాద్బోధకా ఇతి మన్యేరన్నితిచేత్తత్రాహ (సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చేతి) అయమర్థః—యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి తుల్యం చోద్యమ్. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్టవతో వ్యుత్పిత్సోరియం శఙ్కా భవతి - ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరమస్య ప్రవృత్తిః కిం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాత్ । ఉత సంకేతాదితి. తత్ర సంబన్ధాన్తరశఙ్కా త్వదర్శనాదేవ నజాయత ఇతిచేత్. బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్తావప్యయం పరిహారస్సమానః. సంకేతబుద్ధ్యుత్పత్తిశ్చ నోపపద్యతే. కిమేతేఽనన్తా పిత్రాదయస్సంకేతయన్తి - ఉతపూర్వమేవ కశ్చిత్సంకేతితవానితి. నతావత్ప్రథమపక్షః - అనేకైః పురుషైస్తేష్వేవార్థేషు ఏకరూపశబ్దప్రయోగదర్శనాత్. నాపిద్వితీయః - అనేన పూర్వం సంకేతితాశ్శబ్దా ఇతి సంకేతయితుః పురుషస్యాజ్ఞానాదితి పరిహారస్త్వయాపి వక్తవ్యః. సోఽస్మాకమపి సమానః. సర్వప్రమాణానాం బోధకత్వే అవిశిష్టేపి ప్రత్యక్షస్య వైషమ్యం సత్తయా జ్ఞానజనకత్వమ్. అనుమానాగమౌతు జ్ఞాతతయా జ్ఞాపకౌ - తత్రా

* నన్వత్ర బ్రహ్మవాదేపి—ప్రాక్సృష్టేస్సన్మాత్రం బ్రహ్మైకమేవ సృష్ట్యుత్తరకాలం భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాభూతం చేత్ -ఘటశరావమణికవజ్జీవేశ్వరయోరుత్పత్తిమత్త్వమనిత్యత్వంచ స్యాత్. అథైకత్వాపత్తివేళాయామపి భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తిత్రయమవస్థితమితిచేత్ - కిమిదం శక్తిత్రయశబ్దవాచ్యమితి వివేచనీయమ్. యది సన్మాత్రస్యైకస్యైవ భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ పరిణామే సామర్థ్యం శక్తిత్రయశబ్దవాచ్యమ్ - ఏవం శక్తిత్రయవన్మృత్పిణ్డస్య ఘటశరావాదిపరిణామసమర్థస్య తదుత్పాదకత్వమివ బ్రహ్మణ ఈశ్వరాదీనాముత్పాదకత్వమితి తేషామనిత్యత్వమేవ. అథేశ్వరాదీనాం

౧॥ ఆపస్తంబసూత్రే - శ్రౌతభాగే - ౮ ప్రశ్న - ౧ ఖణ్డ - ౧ సూ.

ప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధనఇతి నిశ్చిన్వన్తి. †పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్యశబ్దస్యాయమర్థఇతి పూర్వవృద్ధైశ్శిక్షితాస్సర్వశబ్దానామర్థమవగమ్య పరప్రత్యాయనాయ †తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతే. † ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సుశకమ్. కేనచిత్పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితాతే సుఖమాస్తఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్ తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః పితాతే సుఖమాస్తఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే। పార్శ్వస్థో న్యో వ్యుత్పిత్సు†ర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనే

నుమానం జన్యజనకభావాది సంబన్ధాన్తరజ్ఞానేన బోధ్యవిషయబోధజనకమ్. శబ్దస్తు బోధ్యబోధకభావరూపసంబన్ధజ్ఞానాదేవ బోధ్యం బోధయతి. ఏవం సంబన్ధాన్తరశఙ్కా, సంకేతితత్వశఙ్కాచ నిరస్తా. సంబన్ధాన్తరాభావాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ బోధ్యబోధకభావ ఏవ సంబన్ధఇతి బాలైర్జ్ఞాతుం నశక్యమితిచేత్ - తత్త్రాపి తుల్యమ్. కించ—శబ్దోచ్చారణానన్తరం ప్రయోజ్యవృద్ధస్య ప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేశ్చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వమనుమాయ యదనన్తరం యద్భవతి తత్తస్య కారణమితి న్యాయాచ్ఛబ్దోచ్చారణేన కార్యబుద్ధిరస్య జాతేతి కార్యరూపశబ్దార్థఇతి బోద్ధుం బాలైరతీవ నశక్యతే. అశక్యత్వం దృశ్యతేచ - నహి బాలా ఉక్తప్రకారేణ కార్యార్థపరత్వం శబ్దస్య నిశ్చిన్వన్తి. అతో బాలైర్దురవగమత్వచోద్యం భవత్పక్షఏవాతీవ ప్రసజతి. కాలపరిపాకాత్ జ్ఞాయతఇతిచేత్ - అయం పరిహారోఽస్మత్పక్షే సుసంగతఇతి. †(పునశ్చేతి) అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చేదన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గఇతిచేన్న - ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తేస్సముదాయజ్ఞానార్థత్వాత్. నహి కావ్యాదిషు వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేన సంపాద్యమానం పదార్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధి, నహ్యక్షరశిక్షాచ పదార్థజ్ఞానవిరోధినీ। ఏవం తైస్తైః పదైః పరస్పరాన్వితస్వార్థాభిధానవ్యుత్పత్తేః ప్రతిపదమర్థవ్యుత్పత్తిర్నవిరోధినీ - అపితూపయుక్తైవ. యథా - భవత్పక్షే—ఆవాపోద్వాపరూపేణ ప్రతిపదార్థవ్యుత్పత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాన్నవిరోధినీ - తద్వత్. భవత్పక్షేతు—ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తిః పశ్చాద్భావినీ - అత్రతు పూర్వభావినీతి విశేషః. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వం సమానమ్. శబ్దేనాన్వయపర్యన్తాభిధానం హ్యన్వితాభిధానమ్ - ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తావపి తత్రైవ వ్యుత్పత్తిః క్రియతఇతి నవిరోధః. అభిహితాన్వయపక్షే—అర్థానాం పరస్పరాన్వయబోధనయోగ్యత్వం, శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిః, శబ్దైరపి పరస్పరాన్వయయోగ్యత్వేనార్థాభిధానమితి త్రయమపి కల్పనీయమ్. అన్వితాభిధానపక్షేతు—శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తేరేవాన్వయపర్యన్తత్వాభ్యుపగమాత్కల్పనాలాఘవమస్తీతిసఏవాత్ర స్వీకృతః. అన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గశ్చ పరిహృతః. అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇత్యత్రాపి అయమర్థఇతి బుధ్యస్వేతి హ్యుక్తం భవతి-తస్మాత్కార్యార్థఏవ వ్యుత్పత్తిరితిచేత్. ఏవం తర్హి యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధవస్తున్యేవ వ్యుత్పత్తిస్స్యాత్। ప్రయోజ్యవృద్ధస్య కార్యబుద్ధిర్జాతేతిహి వ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. శబ్దబోధ్యత్వం కార్యస్యైవ-నబుద్ధేః. బుద్ధిర్హి శబ్దజన్యా - నతు శబ్దవాచ్యేతిచేత్ - అత్రాపి శబ్దబోధ్యత్వం తత్తత్పదార్థస్యైవ నబుద్ధేః. నహి ఘటబుద్ధిః ఘటశబ్దవాచ్యా - అపితు తజ్జన్యా వాచ్యస్తు ఘటఏవేతి తుల్యః పరిహారఇత్యభిప్రేత్య ఏవమపేహి ఇమంచావధారయేత్యభిప్రాయేణాఙ్గుళ్యానిర్దిశ్యేత్యుక్తమ్. †(తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతఇతి) యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ కతిపయశబ్దానాం కార్యార్థపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషాఅపి కార్యార్థఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవన్తో గామానయేత్యాదివాక్యం ప్రయుఞ్జతఇతిచేత్ - అనేకశబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషాఅపి తథైవ వ్యుత్పత్తిం కృత్వా తత్తదర్థవివక్షయా శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే - వ్యుత్పత్తిదర్శనం ప్రయోగదర్శనమపి హ్యుభయమత్రావిశిష్టమితి భావః. †ఏవం బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వముక్తం యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్త్యాపి సిద్ధార్థేపి వ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ (ప్రకారాన్తరేణాపీతి). †శబ్దనిరపేక్షం తత్తదర్థజ్ఞానం చేష్టాదినా సంభవతీతి దర్శయతి (మూకవదితి) పరోక్తయాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషద్వయాపేక్షా గవాద్యపేక్షాచ - అస్యాంతు వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషత్రయాపేక్షేతి వైషమ్యమ్. కించ—పుత్రస్తే జాతఇత్యాదివాక్యస్య గామానయేత్యాదివాక్యస్యచ వైషమ్యం దురుపపాదమ్. కాలత్రయవర్తిహర్షహేతుబాహుళ్యసంభావనయాహి పుత్రజన్మవాక్యే వ్యుత్పత్తేరశక్యత్వముక్తమ్. తన్న—సంనిహితం పుత్రజన్మదృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తే పురుషే జ్ఞాతే పశ్చాచ్చ జాతకర్మాదౌ దృష్టే తతః పూర్వమనుల్లసితముఖత్వాదసంభావితపుత్రజన్మవిజ్ఞానస్య పురుషస్యైతద్వాక్యశ్రవణానన్తరభావినో ముఖవికాసస్య అతీతాగామిహర్షహేత్వన్తరశ్రవణమూలత్వశఙ్కానుదయాత్. నహి సంనిహితహేతుపరిత్యాగేన అదృష్టహేతుశఙ్కాధియమధిరోహతి. సులగ్నసుఖప్రసవాదిహేత్వన్తరశఙ్కాస్యాదితిచేత్. నైవమ్—సులగ్నాదిమాత్రస్య

* సూక్ష్మరూపేణావస్థితిరేవ శక్తిరిత్యుచ్యేత—తర్హి తదతిరిక్తస్య సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణాభావా, త్తదభ్యుపగమేచ తదుత్పాద్యతయేశ్వరాదీనామనిత్యత్వప్రసఙ్గా, చ్చ త్రయాణాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరేవ ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణావసేయేతి వక్తవ్యమ్. నతదా తేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వాదేకత్వావధారణం విరుధ్యేత. అతస్సర్వావస్థావస్థితస్య చిదచిద్వస్తునః బ్రహ్మశరీరత్వశ్రుతేస్సర్వదా సర్వశబ్దైర్బ్రహ్మైవ తత్తచ్ఛరీరకతయా తత్తద్విశిష్టమేవాభిధీయతఇతి స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మైవ కార్యభూతంజగత్. నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మ కారణమితి ప్రలయస్థితిప్రతిపాదనమ్ ❊ సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యుచ్యతే-తదేవ విభక్తనామరూపచిదచిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మ కార్యమితి సర్వం సమఞ్జసమ్. శ్రుతిన్యాయవిరోధస్తు తేషాం భాష్యే ప్రపఞ్చితఇతి నేహ ప్రతన్యతే.

ప్రసిద్ధిమిమం జ్ఞాత్వాఽనుగత ప్రజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం శ్రుత్వా అయం శబ్దః స్వార్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిష్ప్రమాణో నిర్బన్ధః. † అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ, తదుపాసనం చాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః.

౧౮౪. † కార్యార్థత్వేఽపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ। కథమ్ - * ౧ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * ౨ సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః * ౩ విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * ౪ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్. * ౫ తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నో† పాసనవిషయకార్యాధికృతఫలత్వేన * ౬ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయత ఇతి. † బ్రహ్మస్వరూప తద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్నదేశవిశేషరూపస్వర్గాదివత్, రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాదివ, దపగోరణ శతయాతనా సాధ్యసాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధేః.

హర్షహేతుత్వాయోగాత్. సఖేదస్యోత్పన్నీయపుత్రజన్మాద్యనుబన్ధిసులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వమ్. అతః స్వపుత్రజన్మవిశేషణీభూతానాం సులగ్నత్వాదీనామేవ హర్షహేతుత్వం। అతః స్వపుత్రజన్మన్యజ్ఞాతే సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వాయోగాదస్య వాక్యస్య స్వపుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వమవశ్యం వివరితం స్యాత్. ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞాన సంభవాదస్య వాక్యస్య సులగ్నత్వాదిపరత్వశఙ్కా స్యాదితి చేన్నైవమ్ - తతః పూర్వం ముఖవికాసవిరహేణ ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానశఙ్కానుదయాత్. అతః శ్రుత్రజన్మనస్సంనిహితత్వాత్పూర్వం ముఖవికాసాభావాచ్చ ప్రాథమికముఖవికాస హేతోరస్య వాక్యస్య పుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వం వ్యుత్పిత్సునా గ్రహ్యతే. తత్రైవం శఙ్కా సంభవతి - కిం పుత్రజన్మాదిమాత్రజ్ఞాపకమిదం వాక్యమ్। ఉత సులగ్నత్వాదివిశిష్టపుత్రజన్మాదిజ్ఞాపకమితి ఈదృశశఙ్కాగ్రస్తత్వం గామానయేత్యాదివాక్యస్యాపి తుల్యమ్। కిమిదం వాక్యం గవానయనమాత్రప్రతిపాదకమ్। ఉత పురోవర్తిని పిణ్డే యే శుక్లాదివిశేషా దృశ్యన్తే తైర్విశిష్టగవానయనప్రతిపాదకమితి శఙ్కోపపత్తేః. ప్రయోగభేదేనావాపోద్వాపముఖేన శఙ్కాపాకరణముభయత్ర తుల్యమ్. పుత్రజన్మవాక్యాదపి గవానయనాదివాక్యస్యానేకార్థాన్తరశఙ్కాగ్రస్తత్వం సుతరాం దృశ్యత ఇతి అర్థవిశేషావధారణమతీవ కర్తుమశక్యమ్. గామానయేతి శబ్దప్రయోగానన్తరం వ్యాపారాన్తర విధురం గవి సమానీతాయామపి గాం సంవద్ధయ గాం పురస్థాపయ గాం దేహి గాం విక్రీణీహీత్యాద్యనేకార్థశఙ్కాహేతుత్వాత్ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేః. కించ—గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం సమానయనాత్పూర్వమేవోత్థానోపరివాస ఆచ్ఛాదన దణ్డగ్రహణ యాదృచ్ఛికజనసంభాషణ గమనాద్యవాన్తర వ్యాపారాశ్చ బహవో యస్య పురుషస్యాద్య వ్యుత్పత్తావుపలక్ష్యన్తే - తస్య తేష్వన్యతమార్థవాచకత్వశఙ్కా గామానయేత్యాదివాక్యస్య జాయతే. పశ్చాద్గవానయనమపి యాదృచ్ఛికం కృతం స్యాత్. నతు వాక్యప్రేరితత్వాదితిచ శఙ్కా సంభవతి. అతో నార్థవిశేష సంబన్ధావధారణ సంభవ ఇతి. బహుభిః ప్రయోగైరర్థవిశేషనిశ్చయోఽన్వయ వ్యతిరేకాభ్యామితి చేత్ - ఏవమేవ పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్యార్థవిశేషనిశ్చయస్సుతరాం సంభవతి. †ఏవం సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపత్త్యుపపాదనేన వేదాన్తానాం పరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమిత్యాహ (అతో వేదాన్తా ఇతి).

౧౮౪. † అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ (కార్యార్థత్వేఽపీతి) కార్యార్థత్వాభ్యుపగమేఽపి స్తావకత్వసిద్ధిహేతుత్వేన ఫలసాధనత్వేన చ ప్రకారద్వయేన సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యముత్తరత్రోపపాదయిష్యతే - అత్ర తు ప్రకారాన్తరేణోపపాద్యతే. అనన్తస్థిరఫలాపాత్ర ప్రతిపత్తేస్సాధయిషితత్వాత్ ఫలత్వేన తాత్పర్యకథన మత్రోచితమితి ఫలతయా సిద్ధిరత్రోచ్యతే. అనేకవాక్యోపాదానముపాసనే తాత్పర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థమ్. ఉపసర్గవిశేషసన్నిధ్యయోగాయోగేష్వర్థభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం చ. † (ఉపాసనవిషయకార్యాధికృతేతి) ఉపాసనావచ్ఛిన్నకృతిసాధ్యాపూర్వాధికృతస్య. విశేషణాభావాద్విధిస్థాయ ఉచ్యతే. †(బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానామితి) విశేషణాని-గుణాః విభూతయశ్చ. విధివాక్యోక్తస్య ఫలస్యార్థవాదోక్త విశేషణే తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం దుఃఖాసంభిన్నదేశవిశేషరూపస్వర్గాదివదిత్యుక్తమ్ * యస్మిన్నోష్ణం నశీతం నారతిరితి హి శ్రుతిః. స్వర్గాఖ్యఫలం విధిగతమ్। విశేషణమర్థవాదగతం. ఫలస్య విధివాక్యగతత్వాభావేఽపి అన్యపరార్థవాదోక్తఫలే విధ్యపేక్షితే తాత్పర్యమస్తీతి దర్శయితుం రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావదిత్యుక్తమ్ * రాత్రీరుపేయాత్ ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా ఏతే య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీతి హి శ్రుతిః. ప్రతిష్ఠాకామ ఉపేయాదితి వచనాభావేఽర్థవాదోక్తఫలే తాత్పర్యమఙ్గీకృతమిత్యర్థః. విధ్యుపకారకే విరోధిఫలేఽపి తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం అపగోరణశతయాతనాసాధ్య సాధనభావవచ్చేత్యుక్తమ్ * తస్మాద్బ్రాహ్మణాయ నాపగురేత, యోఽపగురే[త్ తై]ర్ శతేన యాతయాదితి హి శ్రుతిః. అనేన మోక్షోపాయ విరోధిఫలేఽపి తాత్పర్యం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః - అనుమాయి హేతుః కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధేరిత్యుక్తః. ఉపాసనవిషయ కార్యోపయోగిత్వాత్ ఫలభూతబ్రహ్మస్వరూపే, తద్విశేషణ గుణాదౌ, విధివిరోధిని ఫలే, సంసారహేయత్వాదౌ చ, వివక్షా కార్యేత్యర్థః.

* భాష్యాదితోఽధికరణార్థస్సనూత్రవివరణస్సుఖగ్రహణాయ సఙ్క్షేపేణోపన్యస్యతే తత్ర ప్రథమేపాదే ప్రధానపురుషావేవ జగత్కారణతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యాశఙ్క్య సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం సమస్తకల్యాణగుణాకరం బ్రహ్మైవ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తమ్.

౧॥ బృ-౪అ-౪బ్రా-౫. ౨॥ ఛా-౮ప్ర-౭ఖ-౧. ౩॥ బృ-౬అ-౪బ్రా-౨౧. ౪॥ ఛా-౮ప్ర-౧ఖ-౧. ౫॥ తై-నా-౧౦అను. ౬॥ తై-ఆన-౧అను.

౧౮౫. † గామానయేత్యాదిష్వపి వాక్యేషు నకార్యార్థే వ్యుత్పత్తిః । † భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్. † కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యంహి భవతః కార్యమ్. † కృత్యుద్దేశ్యత్వంచ - కృతికర్తృత్వమ్. † కృతికర్తృత్వంచ - కృత్యా ప్రాప్తుమిష్టతమత్వమ్. † ఇష్టతమంచ - సుఖం వర్తమానదుఃఖస్య తన్నివృత్తిర్వా. † తత్రేష్టసుఖాదినా పురుషేణ స్వప్రయత్నాదృతే యది తదసిద్ధిః ప్రతీతా-తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతే పురుషఇతి నక్వచిదపీచ్ఛావిషయస్య కృత్యధీనసిద్ధిత్వమన్తరేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కించిదప్యుపలభ్యతే. †ఇచ్ఛావిషయస్య ప్రేరకత్వంచ ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ-†తతఏవ ప్రవృత్తేః. † నచ పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్ - యతస్సుఖమేవ పురుషానుకూలమ్. † నచ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వమ్ - †పురుషానుకూలం సుఖం-తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితిహి సుఖదుఃఖయోస్స్వరూపవివేకః. †దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తన్నివృత్తిరిష్టా భవతి । నానుకూలతయా. † అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహే స్వరూపేణావస్థితిర్హి

౧౮౫. † ప్రవర్తకవాక్యేపి నత్వదభిమతసిద్ధిరిత్యాహ (గామితి). కార్యార్థే ప్రాధాన్యేన త్వదభిమతే కృత్యుద్దేశ్యలక్షణకార్యార్థే. † కుతఇత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) స్వేదశ్రమాదావపి కృతిసాధ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్రియాకార్యే ష్యుద్దేశ్యత్వమజ్గీకార్యమ్-త్వదుక్తోద్దేశ్యత్వస్య దుర్నిరూపతయా తల్లక్షణకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. † దుర్నిరూపత్వం కథమిత్యత్రాహ (కృతీతి) కృతిభావభావి-కృతిః-ఆన్తరప్రయత్నః. తత్సద్భావానన్తరభావి. కృతిసాధ్యత్వం భావార్థాదిష్వప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం. కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్-కృతిప్రధానత్వమిత్యర్థః. కార్యస్య కృతిసాధ్యత్వమిష్టత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి త్రయమపి తన్మతేఽభ్యుపగతమ్. ఇష్టత్వకృతిసాధ్యత్వే ఫలభావార్థసాధారణే - కృతిప్రధానత్వం హ్యాకారద్వయవిలక్షణం ఫలభావార్థవ్యావర్తకం వర్ణ్యతే. యథా ※ టీకాయాముక్తమ్ ※ కార్యమర్థం ప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యమితి. అత్రార్థశబ్దేన ప్రాధాన్యం వివక్షితమ్. యథాపఞ్చికాయాం ※ కార్యమర్థం ప్రధానతయా ప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యం తత్రైవ ప్రామాణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తేః వ్యుత్పత్త్యాయత్తత్వాత్తస్యేతి. ప్రకరణపఞ్చికాయాం ※ కృతిసాధ్యం ప్రధానం యత్తత్కార్యమభిధీయతఇతి. † తత్ర తృతీయాకారతయాభిమతం కృత్యుద్దేశ్యత్వం కృతిసాధ్యత్వేష్టత్వాకారయోరన్యతరాకారే పర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణ దూషయితుమాహ (కృత్యుద్దేశ్యత్వంచేతి). †పాణిన్యుక్తప్రకారేణ కర్తృత్వం వివృణోతి (కృతికర్తృత్వంచేతి). † ఇష్టతమత్వంచ కార్యే నాస్తీత్యాహ (ఇష్టతమంచేతి). † కృతికర్తృత్వం నామ ప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తదపీష్టస్య స్వప్రయత్నసాధ్యత్వమేవేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన దుఃఖనివృత్తిరుచ్యతే. స్వప్రయత్నాదృతే యదీత్యాదేరయంభావః—కృతిసాధ్యత్వాతిరేకికృతికర్తృత్వంనామేష్ట [illegible]తి. ప్రయత్నేచ్ఛుః - చికీర్షుః. ప్రవర్తతే - ఆన్తరప్రయత్నమిచ్ఛన్ సతముత్పాదయతీత్యర్థః.
ఇచ్ఛావిషయత్వం ప్రేరకత్వంచేతి. అప్రేరకత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛావిషయస్యేతి). † కుతఇత్యత్రాహ (తతఏవేతి). † పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (నచేతి). †సుఖమేవ పురుషానుకూలమితినవాచ్యమ్-సుఖవ్యతిరిక్తస్యాప్యనుకూలత్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (నచదుఃఖనివృత్తేఃపురుషానుకూలత్వమితి) నహిదుఃఖనివృత్తిస్సుఖంభవతీత్యర్థః. † ఏతదుపపాదయన్నాహ (పురుషానుకూలమితి) † తర్హిదుఃఖనివృత్తేరిచ్ఛావిషయత్వం కథమిత్యత్రాహ (దుఃఖస్యేతి) స్వత ఇష్టత్వమనుకూలత్వమ్ । నత్విష్టాన్తరహేతుతయా, అనిష్టనివృత్తిరూపతయా వేష్టత్వమ్. ఏవం స్వతోఽనిష్టత్వం ప్రతికూలత్వం - నత్వనిష్టాన్తరహేతుతయా ఇష్టనివృత్తిరూపతయావాఽనిష్టత్వమ్. అతో దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వం దుఃఖస్య ప్రతికూలత్వాత్ - నానుకూలతయేత్యర్థః. † దుఃఖనివృత్తేరనుకూలత్వాభావముపపాదయతి (అనుకూలప్రతికూలేతి) స్వరూపేణావస్థితిః-సుఖనివృత్తిరూపా దుఃఖనివృత్తిరూపాచ అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహరూపాయాం స్వరూపేణావస్థితౌ దుఃఖనివృత్త్యంశస్య సామానాధికరణ్యేన, వ్యపదేశః । దుఃఖనివృత్తిరేవ సుఖంచేద్దుఃఖనివృత్తౌ సుఖనివృత్తిర్నస్యాత్ । తదా సుషుప్తావపి సుఖాన్వయప్రసఙ్గః. అన్యతరనివృత్తిరన్యతరసంయోగశ్చేత్స్వాపేపి సుఖదుఃఖాన్వయఃప్రసజేదితిభావః. అపూర్వస్యానుకూలత్వాసంభవే దృష్టాన్తాభిప్రాయేణ క్రియాద్యుపాదానమ్. క్రియాదేరిత్యాదిశబ్దేన

* ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థపాదేషు కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణీతి తన్ముఖేన సర్వాక్షేపమాశఙ్క్య తాన్యపి బ్రహ్మపరాణీత్యుక్తమ్. తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే నిరూపితాని. స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే. చతుర్థేతు ప్రధానాది ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి విశేషః. అతః ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వం వేదాన్తవాక్యజాతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తం బ్రహ్మైవ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదయతీతి స్థాపితమ్. ద్వితీయేఽధ్యాయే తస్యార్థస్య దుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనేన ద్రఢిమోచ్యతే. తత్ర ప్రథమే పాదే సాఙ్ఖ్యాదిస్మృతివిరోధాన్న్యాయవిరోధాచ్చ ప్రసక్తోదోషః పరిహృతః. ద్వితీయేతు సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యపక్షప్రతిక్షేపముఖేన తస్యైవాదరణీయతా స్థిరీకృతా. తృతీయచతుర్థయోర్వేదాన్తవాక్యానామన్యోన్యవిప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ వియదాదీనాం బ్రహ్మకార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర తృతీయే పాదేచ చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వే సత్యప్యచిదంశస్య స్వరూపాన్యథాభావేన కార్యత్వమ్. చిదంశస్య స్వభావాన్యథాభావేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపేణ కార్యతోదితా. చతుర్థేతు జీవోపకరణానామిన్ద్రియాదీనాముత్పత్తిప్రకారఇతి ప్రథమేనాధ్యాయద్వయేన ముముక్షుభిరుపాస్యం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితమ్. ఉత్తరేణద్వయేన బ్రహ్మోపాసనప్రకారస్తత్ఫలభూతమోక్షస్వరూపంచ చిన్త్యతే.

దుఃఖనివృత్తిః. అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేరనుకూలత్వం నసంభవతి. † న† సుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వమ్ - † దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య। † సుఖార్థతయాపి తదుపాదానేచ్ఛామాత్రమేవ భవతి. † నచ కృతింప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్ - భవత్పక్షే శేషిత్వస్యానిరూపణాత్. † నచ పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసమ్బన్ధి శేషిత్వమవగమ్యతే - తథాసతి కృతేరశేషత్వేన తాంప్రతి తత్సాధ్యస్య శేషిత్వాభావాత్. † నచ పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వేన పరశ్శేషీ - † ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్, † ప్రధానస్యాపి భృత్యోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ. † ప్రధానస్తు భృత్యపోషణేపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తతఇతిచే †న్న - † భృత్యోఽపిహి ప్రధానపోషణే స్వోద్దేశేనైవ ప్రవర్తతే. † కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః। తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతమ్.

ప్రయత్నో వివక్షితః. †సుఖసాధనత్వాదనుకూలత్వమిత్యత్రాహ (నేతి) † కుతఇత్యత్రాహ (దుఃఖాత్మకత్వాదితి) తస్య-క్రియాదేః. ప్రతికూలరూపతయా భాసమానంవా తద్విషయజ్ఞానంవా దుఃఖమ్-నతద్వ్యతిరిక్తమాత్మగుణాన్తరమిత్యభిప్రేత్య దుఃఖాత్మకత్వాదిత్యయం హేతురుక్తః. † (సుఖార్థతయేతి) నహి దణ్డచక్రాదిర్ఘటోభవతీత్యర్థః. † అసుఖార్థాత్సుఖార్థస్య కిం వైషమ్యమిత్యత్రాహ (సుఖార్థతయాపీతి) † కృతిశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి (నచేతి) అనిరూపణాత్-దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. †పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి పక్షమనూద్య దూషయతి (నచపరోద్దేశప్రవృత్తేత్యాదినా) †(నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాఇతి) ఉత్పత్తిశ్చ ప్రవృత్తిమన్వ్యాపారః-అతఃప్రవృత్త్యర్హత్వముత్పత్త్యర్హత్వమ్. పరోద్దేశ ప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వరూపతయేత్యర్థః. †(ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాదితి) అయమర్థః—కృత్యుద్దేశ్యత్వం-కృతిశేషిత్వమ్. శేషిత్వంచ-శేషప్రతిసంబన్ధిత్వమ్. శేషత్వం-పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వమిత్యుక్తేసత్యుద్దేశ్యత్వంనామోద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం భవతీత్యాత్మాశ్రయః-ఉద్దేశ్యనిరూపణోపయుక్తస్య శేషత్వనిరూపణస్య ఉద్దేశ్యనిరూపణ సాపేక్షత్వాదితి. †కిం పరోద్దేశ ప్రవృత్త్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః-ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదఇతి వికల్పే ప్రథమే శిరసి రాజన్యతివ్యాప్తిమాహ (ప్రధానస్యాపీతి) అత్రోద్దేశ్యశబ్దేన ప్రయోజనభావాభిసంధిర్వివక్షితః. †తత్పరిహారముఖేన ద్వితీయం శిరశ్శఙ్కతే (ప్రధానస్త్వితి) పరోద్దేశేన ప్రవృత్త్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః-సతు ప్రధానస్య నాస్తి-స్వోద్దేశేనాపి తస్య ప్రవృత్తేః. అతో నాతివ్యాప్తిరిత్యర్థః. † పరిహరతి (నేతి) † భృత్యేప్యవ్యాప్తిమాహ (భృత్యోఽపిహీతి) † కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వం శేషత్వమితి పక్షం దూషయతి (కార్యస్వరూపస్యేతి) కార్యస్వరూపే నిరూప్యమాణే ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ తన్నిరూపణార్థం కార్యత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తమ్. ఉద్దేశ్యత్వం - శేషిత్వం. శేషిత్వంచ - శేషప్రతి. సంబన్ధిత్వమ్. శేషత్వంచ - కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వమిత్యుక్తేసత్యాత్మాశ్రయస్స్యాత్ - కార్యనిరూపణోపయుక్తశేషత్వ నిరూపణస్య కార్యనిరూపణ సాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. భాష్యకారాభిమతం శేషత్వలక్షణం స్వీకృత్య కృత్యుద్దేశ్యత్వ సమర్థనమపి దుశ్శకమ్. తథాహి ※ పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయోపాదేయత్వమేవ యస్య స్వరూపం సశేషః. పరశ్శేషీతి భగవాన్భాష్యకారో వేదార్థసంగ్రహే శేషిలక్షణమభాషిష్ట. ※ శేషః పరార్థత్వాదితి శేషశేషిభావలక్షణపరస్య జైమినీయసూత్రస్య పరైరన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తస్య సూత్రస్యార్థోఽనేన లక్షణగ్రన్థేన యథావత్ప్రదర్శ్యతే. అస్యార్థ ఉచ్యతే—అన్యస్య ప్రయోజనమేవ యస్య పరమప్రయోజనం సశేషః । అన్యశ్శేషీతివాక్యార్థః. అత్ర పరశబ్దోఽన్యపర్యాయః. పరాతిశయశబ్దయోః కర్మధారయశఙ్కానివృత్త్యర్థో గతశబ్దః. తేన స్వగతాతిశయాధాయకే శేషిణ్యతివ్యాప్తివ్యుదాసః. అతిశయశబ్దః ప్రతికూలేతరాకారపరః - నికృష్టేతరాకారపరోవా - తేన పరగతవినాశాధాయకశస్త్రాగ్నికణ్టకాదీనాం వినాశ్యం ప్రతి శేషత్వ వ్యుదాసః। నచ దుఃఖహేతుషు యాతనాకరేష్వవ్యాప్తిః - తేషామపి దుఃఖజననద్వారా పాపక్షయ లక్షణాతిశయ హేతుత్వాత్. నచానుత్పన్నేఽపూర్వే వ్రీహ్యాదిభిరతిశయాధానాయోగాత్ తేష్వవ్యాప్తిః - సత్తాలాభస్యాతిశయరూపత్వాత్ - నికర్షాత్మకధర్మేతరాకారోహ్యతిశయః. నను—మానసంబన్ధార్హత్వం వ్యవహారార్హత్వంవా యత్స్వరూపం తదేవ సదితి భవన్మతమ్ - సత్తాజాత్యభావాత్। తత్కథం స్వరూపమేవాకారఇత్యుచ్యతే. న - స్వరూపస్యైవ సత్తారూపత్వేపి తల్లా

* తత్ర తృతీయస్య ప్రథమే పాదే బ్రహ్మోపాసిసిషోత్పత్తయే జీవస్య సంసరతో దోషాః కీర్తితాః. ద్వితీయేఽపాసిసిషోత్పత్తయఏవ బ్రహ్మణో నిరస్తనిఖిలదోషతా, కల్యాణగుణాకరతా, రూపోభయలిఙ్గతా ప్రతిపాద్యతే. తృతీయేతు బ్రహ్మోపాసనైకత్వ నానాత్వ విచారపూర్వక ముపాసనేషూపసంహార్యానుపసంహార్య గుణవిశేషాః ప్రపఞ్చితాః. చతుర్థేతూపాసనస్య వర్ణాశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వముక్తమ్. చతుర్థేఽధ్యాయే బ్రహ్మోపాసనఫలచిన్తా క్రియతే. తత్ర ప్రథమేపాదే బ్రహ్మోపాసనఫలం వక్తుం ఉపాసనస్వరూప పూర్వకోపాసనానుష్ఠానప్రకారో విద్యామాహాత్మ్యంచోచ్యతే. ద్వితీయేతు బ్రహ్మోపాసీనానాం బ్రహ్మప్రాప్తిగత్యుపక్రమప్రకారశ్చిన్తితః. తృతీయే త్వర్చిరాదిగతిస్వరూపమ్, అర్చిరాదినైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి, చ ప్రతిపాద్యతే. చతుర్థేతు ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవప్రకారశ్చిన్త్యతే. అతో ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాకరం నిఖిలజగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ. తజ్జ్ఞానంచ మోక్షసాధనమసకృదావృత్తమ్ప్రతి సన్తానరూపముపాసనాత్మకమ్. ఉపాసనఫలంచార్చిరాదినా పరంబ్రహ్మోపసమ్పద్య స్వ స్వరూపభూతజ్ఞానాదిగుణావిర్భావపూర్వకానన్తమహావిభూత్యనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవోఽపునరావృత్తిరూపఇతి శారీరకశాస్త్రేణోక్తంభవతి.

భస్యాకారతోప్యుపపత్తేః. సత్తాలాభోప్యతిశయఇత్యుక్తమ్. సత్తాలక్షణస్వరూపస్యచ లాభోనామ ప్రథమక్షణసంబన్ధః. స్వరూపస్యావిద్యమానత్వేపి ధీస్థతయా పరాతిశయాధానవ్యవహార ఉపపన్నః. ఇచ్ఛయేతిపదేన పరగతాతిశయస్యేచ్ఛావిషయతయా ప్రయోజనత్వమవగమ్యతే. ఇచ్ఛాపదస్యచ నిరుపపదత్వాత్ సాక్షాదేవేచ్ఛావిషయత్వమభిప్రేతమ్. సాక్షాదిచ్ఛావిషయశ్చ పరమప్రయోజనమ్ - అవాన్తరప్రయోజనస్యహి తదర్థతయేష్టత్వమితి నసాక్షాదిచ్ఛావిషయత్వమ్. అతఃపరమప్రయోజనజ్ఞాపకే నేచ్ఛయేతి పదేన పరార్థత్వాదిత్యర్థశబ్దోవ్యాఖ్యాతో భవతి. అర్థ్యతఇతిహ్యర్థః - ఇష్యతఇతియావత్. నిరుపపదశ్చార్థశబ్దః స్వతఃపరమప్రయోజనపరః. అనేన స్వాతిశయాధాయకే భృత్యాదౌ లక్షణస్యావ్యాప్తిశఙ్కావ్యుదాసః. భృత్యోహి స్వాలఙ్కారాదికమపి స్వామ్యతిశయాయ భవతీతిహి స్వబుద్ధ్యాస్వాతిశయమాధత్తే - అతో భృత్యేన స్వాతిశయాధానస్య పరాతిశయార్థ పరమప్రయోజనమితి నావ్యాప్తిః. ఉపాదేయత్వమ్ - స్వీకార్యత్వమ్. వ్యవహర్తవ్యత్వమితియావత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాయోగ్యం సంభవతః. శేషశేషిణోరుభయోరన్యతరస్మిన్వా సంభవతశ్చేదిచ్ఛాస్వీకారౌ తద్గతౌ స్తః-యథా రాజభృత్యరాజతద్భవనాదౌ. ఉభయమచేతనంచేదుభయవ్యతిరిక్తచేతనగతావిచ్ఛాస్వీకారౌ. యథా ప్రభా ప్రభావద్యాగ తదఙ్గాదికే. ఉపాదేయత్వం-ఉపాదాతుమర్హత్వమ్. తేనాకించిత్కరదశాయా మవ్యాప్తిపరిహారః. ఏవకారేణ కదాచిత్స్వార్థనిరపేక్షపరప్రయోజనసాధకేషు ప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేష్వతివ్యాప్తివ్యుదాసః. అథవా-కేనచిదాకారేణోపహితస్య శేషత్వేసతి తదనుపహితస్య శేషత్వవ్యావృత్త్యర్థఏవకారః - అనుపహితస్య ప్రయోజనాన్తరసాధకత్వేన పరాతిశయైకప్రయోజనత్వాభావాత్. స్వరూపమ్ - స్వంరూపమ్ - అసాధారణధర్మః - నిరూపకధర్మఇత్యర్థః. నచ నిరూపకశబ్దస్య వ్యుత్పాదనార్థత్వాద్వ్యవర్త్యధర్మాపేక్షా. పరాతిశయఏవ పరమప్రయోజనం యస్య సపరంప్రతి శేషఇతిలక్షణముక్తం భవతి. యతఃపరాతిశయస్యైవ పరమప్రయోజనస్యాధాయకత్వంలక్షణమ్-అతఏవ పరగతాతిశయాధానాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదవికల్పేన రాజన్యభృత్యయోరతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిప్రసఞ్జనమస్తత్పక్షే నావతరతి-పరాతిశయమాత్రాధాయకత్వస్య లక్షణత్వాభావాత్. నచద్వారశేషిగతాతిశయస్యపరమశేషిగతాతిశయంప్రతి ప్రయోజకత్వేసత్యపి తస్య పరమప్రయోజనత్వాభావాద్ద్వారశేషిణంప్రతి శేషభూతవస్తుని లక్షణస్యావ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా-శేషభూతవస్తుగతాతిశయాపేక్షయా శేషిగతాతిశయస్య పారమ్యమాత్రస్య వివక్షితతయా పరమశేషిగతాతిశయరూపపరమప్రయోజనత్వస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్. తతశ్చ ద్వారశేషిగతాతిశయస్యశేషభూతవస్తుగతాతిశయాన్తరాధాయకత్వేన ప్రయోజనత్వంపరమశబ్దవ్యుదసనీయం. నను— ❋ పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాదితి పురుషస్య కర్మశేషత్వంకర్మమీమాంసాయాం రాద్ధాన్తితమ్. పురుషశ్చ స్వర్గకామఇతి తస్యపరాతిశయనిష్పాదనమేవ పరమప్రయోజనం నభవతీత్యవ్యాప్తిరితిచేన్న - తస్యకర్తృత్వోపహితవేషేణ శేషత్వా, దుపహితస్య కర్మనిష్పాదనైకప్రయోజనత్వా, చ్చ కర్మశేషత్వోపపత్తేః. నన్వేతల్లక్షణమసంభవహతమ్. నఖలు చేతయమానః కశ్చిత్పరగతాతిశయం స్వస్య పరమప్రయోజనం మత్వాప్రవర్తతే-కింతు పరప్రయోజనమపి

హరిఃఓమ్.

—❧ ౧ అ - ౧ పా - ౧ అధి - ౧ సూత్రమ్—అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. ❧—

‡ (వే-సా). అత్రాయమథశబ్దః, ఆనన్తర్యే వర్తతే, అతశ్శబ్దశిరస్కత్వాత్. అతశ్శబ్దశ్చ పూర్వవృత్తస్య హేతుభావే. పూర్వవృత్తఞ్చ కర్మజ్ఞానమితి విజ్ఞాయతే. ఆరిప్సితస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య వేదార్థవిచారైకదేశత్వాత్, అధీతవేదస్యహి పురుషస్య కర్మప్రతిపాదనోపక్రమత్వాత్, వేదానాం కర్మవిచారగ్ ప్రథమంకార్యఇతి "అథాతోధర్మజిజ్ఞాసా"ఇత్యుక్తమ్. కర్మణాఞ్చ ప్రకృతివికృతిరూపాణాం ధర్మార్థకామరూపపురుషార్థసాధనతానిశ్చయః, "ప్రభుత్వాదార్త్విజ్యమ్. ఇత్యన్తేన సూత్రకలాపేన సఙ్కర్షణేన కృతః. ఏవం వేదస్యార్థపరత్వే కర్మణాఞ్చ తదర్థత్వే తేషాఞ్చకేవలానాం త్రివర్గఫలత్వేనిశ్చితేసతి, వేదైకదేశభూతవేదాన్తభాగే కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్యచానన్తస్థిరఫలత్వమాపాతతో దృష్ట్వా, అనన్తరం ముముక్షోరవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధజననశబ్దశక్తేః పురుషస్య బ్రహ్మబుభుత్సా జాయతే ఇతి (అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా) ఇతి కర్మవిచారానన్తరం తతఏవహేతోః

* (వే-దీ). బ్రహ్మమీమాంసావిషయః, సా కిమారమ్భణీయా? ఉతానారమ్భణీయా ఇతి సంశయః. తదర్థం పరిక్ష్యతే—వేదాన్తాఃకింబ్రహ్మణి ప్రమాణమ్? ఉతన? ఇతి. తదర్థం పరినిష్పన్నేఽర్థే శబ్దస్య బోధనసామర్థ్యావధారణం సమ్భవతి - నేతి. నసమ్భవతీతిపూర్వపక్షః. సమ్భవతీతి రాద్ధాన్తః. యదా నసమ్భవతి - తదా పరినిష్పన్నేఽర్థేశబ్దస్య బోధనసామర్థ్యాభావాత్సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ననేదాన్తాః ప్రమాణమితి తద్విచారాకారా బ్రహ్మమీమాంసా నారమ్భణీయా. యదా సమ్భవతి - తదా సిద్ధేప్యర్థే శబ్దస్య బోధనసామర్థ్యసమ్భవాద్వేదాన్తాః బ్రహ్మణి ప్రమాణమితి సాచారమ్భణీయా స్యాత్. అత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే.—వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారస్యచ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యఏవార్థే శబ్దశక్త్యవధారణాత్, పరినిష్పన్నేఽర్థే బ్రహ్మణి నవేదాన్తాః ప్రమాణమితి తద్విచారరూపా బ్రహ్మమీమాంసా నారమ్భణీయేతి. సిద్ధాన్తస్తు—బాలానాం మాతాపితృప్రభృతిభి రమ్బా తాత మాతుల శశి పశు పక్షి మృగాదిషు అఙ్గుళ్యానిర్దిశ్య తత్తదభిధాయినశ్శబ్దాన్ప్రయుఞ్జానైఃక్రమేణ బహుశశ్శిక్షితానాం తత్తచ్ఛబ్దశ్రవణసమనన్తరం స్వాత్మనామేవ తదర్థబుద్ధ్యుత్పత్తిదర్శనాత్, శబ్దార్థయోస్సమ్బన్ధాన్తరాదర్శనాత్, సఙ్కేతయితృ పురుషాఽజ్ఞానాచ్చ, బోధ్యబోధకభావఏవ శబ్దార్థయోస్సమ్బన్ధ ఇతినిశ్చిన్వానానాం పరినిష్పన్నేఽర్థేశబ్దస్య బోధకత్వావధారణం సమ్భవతీతి బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం ప్రామాణ్యాత్తదర్థవిచారాఽకారా బ్రహ్మమీమాంసా ఆరమ్భణీయేతి. సూత్రార్థస్తు (అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా) (అథ) ఇత్యానన్తర్యే. (అతః) ఇతిచ వృత్తస్య

† నాపి కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్-పురుషస్య కృత్యారమ్భప్రయోజనమేవహి కృతిప్రయోజనమ్. †నచేచ్ఛావిషయః. తస్మాదిష్టత్వాతిరేకికృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ † కృతిసాధ్యతాకృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ.

స్వప్రయోజనార్థం మత్వాహి ప్రవర్తతే - ఉచ్యతే—నైవమసంభవః - అచేతనేషు పరాతిశయైక ప్రయోజనత్వదర్శనాత్. యద్యపి చేతనస్స్వరసేన స్వప్రయోజనమేవ పరమప్రయోజనం మన్యతే - తథాపి నలక్షణస్య హానిః - జన్మక్రియాద్యభిజ్ఞైస్తటస్థైః పరాతిశయనిష్పాదనైక ప్రయోజనతయా ప్రతిపత్తుం శక్యత్వాత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాసంభవమితి హ్యుక్తమ్. తథాప్రతిపత్తియోగ్యత్వమనిష్టమప్యవర్జనీయం స్వయమపి భృత్యో జానాతి- అపిచ, పరాతిశయస్య పరమప్రయోజనత్వావగతిస్స్వరసతశ్చేతనస్యాపి సంభవతి - ప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేషు తద్దర్శనాత్, దయాహిస్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. అత్రానుకూలేతరజనః పరఇతి వివక్షితః. అర్థాదికామనయా పరదుఃఖం శమయిష్యతస్తద్దుఃఖానువృత్తిరనిష్టాస్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ స్వార్థానపేక్షశబ్దః. యద్యపి కృపయాపరం రక్షతశ్శాస్త్రసిద్ధమదృష్టమ్ - తథాప్యదృష్టాభిసన్ధివిరహితస్యైవ పరదుఃఖదర్శనానన్తరమవశాత్ప్రపాతావిమత్త్వదర్శనాత్, తద్రక్షణదశాయామప్యదృష్టాభిసన్ధిరాహిత్యదర్శనాచ్చ, స్వార్థానపేక్షతా యుక్తా - పరదుఃఖదర్శనజనితతాదాత్వికస్వదుఃఖనివృత్తిరూపఫలాత్తత్ప్రవృత్తిరితి నస్వార్థానపేక్షత్వమితిచేత్ - ఈదృశం స్వార్థత్వం శేషస్యాప్యస్తి తద్ధిస్వార్థానపేక్షత్వం నవిహన్తి - కింతు తదనుకూలమేవ - పరదుఃఖజ్ఞానరూపదుఃఖనివృత్తిం పరాభ్యుదయజ్ఞానరూపప్రీతిమత్త్వంచ వినాస్వార్థానపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. తథా - మిత్రాదిషు స్నేహప్రకర్షాచ్చ స్వార్థానపేక్షా ప్రవృత్తిః బన్ధుద్రవిణయశోధర్మహానికరీ ప్రాణవ్యయకరీచ దృశ్యతే-సంబన్ధవిశేషాన్వితేషు ప్రీతిః-స్నేహః. యస్య విపాకాః-అస్థానభయశఙ్కిత్వమ్, దోషానవభాసో, దోషేపి గుణబుద్ధిరిత్యాదయః. స్నిగ్ధశ్చ జనస్స్వసత్తామనపేక్ష్య పుత్రాదిదుఃఖనివృత్త్యర్థం ప్రవర్తమానో దృశ్యతే-తచ్చ తద్గతదుఃఖాసహత్వకృతమ్. యస్య దుఃఖాతిశయదర్శనం స్వసత్తానపేక్షతామాపాదయేత్ -సచ నిరతిశయప్రీతివిషయః. పరానర్థనిమిత్తాప్రీతితారతమ్యస్య తద్విషయప్రీతి తారతమ్యనిబన్ధనత్వాత్. యశ్చ నిరతిశయప్రియః తదభ్యుదయోపి నిరతిశయప్రియః. తత్ప్రీతితారతమ్యస్య తత్సమ్బన్ధిప్రీతితారతమ్యహేతుత్వాత్. తదభ్యుదయశ్చ పరమప్రయోజనంభవతి। స్వప్రీతిహేతుభూతస్వగతార్థాన్తరసాధనత్వనైరపేక్ష్యేణ స్వేచ్ఛావిషయత్వాత్. అతఃకృపయా స్నేహేనవా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వదర్శనాత్ పరప్రయోజనస్య పరమప్రయోజనత్వం సిద్ధమితి నశేషలక్షణస్యాసంభవః. నచ పరమప్రయోజనరూపపరాతిశయాధాయకత్వస్య మిత్రాదిష్వపిసంభవాత్ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా-తేషాంపరాతిశయైకప్రయోజనత్వ నియమాభావాత్. తద్ధి తేషామాకారవిశేషోపహితరూపేణవా యావజ్జీవంవా పురుషవిశేషంప్రతి ననియతం, పురుషభేదేనాప్యనియతంచ, భృత్యేషుతు తన్నియతమ్-శేషివిశేషనియమాభావేపి యంకంచిత్ప్రతి పారార్థ్యం భృత్యాదేర్యావదాత్మభావీతి. యదీదృక్త్వం నదృశ్యతే-తేషాం నభృత్యత్వమ్. యద్వా—యద్యపి గర్భదాసాదయస్స్వేషాం పరార్థైకప్రయోజనత్వమజానన్తశ్శైషిణ్యాతిశయాధానమపి స్వార్థం మన్యన్తే - తథాపి స్థూలోహమిత్యాత్మనోదేహాద్యభిన్నత్వబుద్ధివత్ సాభ్రాన్తిరితి నలక్షణావ్యాప్తిః - స్వార్థత్వబుద్ధేరాత్మస్థూలత్వధియఇవ ప్రమాణబాధితత్వాత్. నచ స్వార్థత్వభ్రాన్తిమాత్రేణ పారార్థ్యహానిః - నహ్యాత్మనఃస్థూలోహమితి భ్రాన్త్యా దేహవైలక్షణ్యహానిః. ఏవం చిదచితోరపి స్వాతన్త్ర్యబుద్ధేశ్శ్రుతిబాధితత్వాన్నలక్షణావ్యాప్తిః. నఖలు వ్రీహ్యాదీనాం యాగీయత్వాజ్ఞానేపి యాగశేషత్వహానిః. స్వాతన్త్ర్యాభిమానవతః పరమప్రయోజనరూపం పరగతాతిశయం నియమేనానాదధతః కథం లక్షణవత్త్వమితిచేన్న - ఏతద్బుద్ధ్యా తథాత్వానవగమేపి వస్తుతః పరమాత్మలీలోపకరణతయా పరమాత్మని లీలారసరూపాతిశయస్య నియమేన సిద్ధేః తత్త్వజ్ఞైరీశ్వరపరికరత్వేన నియమేన జ్ఞాయమానత్వంచాస్య కించిత్కారః. తేనైతత్పరికరవత్తయా జ్ఞాయమానత్వరూపాతిశయఃపరస్య సిధ్యేత్. తదుక్తం నీతివిధి ః ※ మనాగుపకారితా సర్వస్యాస్యైవ తత్పరికరత్వేన జ్ఞాయమానత్వాదితి. శేషభూతవస్త్వాహితలీలారసాద్యతిశయభాక్త్వం నపరమాత్మనోఽవాప్తసమస్తకామత్వవిరోధి - ఇచ్ఛాయాం సత్యామభిమతవినియోగానుగుణపరికరసంపత్తిర్హ్యవాప్తసమస్తకామత్వమ్. యథాహ భగవాన్భాష్యకారో వేదాన్తసారే ※ అస్యాత్మతృప్తస్యావాప్తసమస్తకామత్వంహి సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావఇతి. అతో యథోక్తశేషలక్షణముపపన్నమ్. ఏవమస్మదుక్తం శేషలక్షణమఙ్గీకృత్య కృతింప్రతిశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పరైర్వక్తుం నశక్యతే - వికల్పాసహత్వాత్. కింత్వయా ద్వారశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమభిమతమ్ - ఉతపరమశేషిత్వమ్. ప్రథమేభావార్థస్యాపి కృతిశేషిత్వంస్యాత్ - తస్య కృతిసాధ్యత్వాత్. ద్వితీయే స్వర్గస్య కృతింప్రతిశేషిత్వం స్యాత్ - కృతిసాధ్యాపూర్వస్యాపి స్వర్గసాధనత్వాత్. అతఃకృతిశేషిత్వరూపం కృత్యుద్దేశ్యత్వం ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ నసిధ్యతి. † అథకృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షందూషయతి (నాపీతి) నహికృతిర్నామ చేతయమానా కాచిత్ప్రయోజనవతీ - తస్మాత్కృతిప్రయోజనంనామ కృతిమత్పురుషప్రయోజనమిత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం తచ్చేష్టత్వే పర్యవస్యతీత్యాహ (నచేతి). † (కృతిసాధ్యతాకృతి ప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవేతి) కృతిప్రధానత్వశబ్దేన స్వేష్టాదివ్యావృత్తిః - కృతిసాధ్యతాశబ్దేనాత్మవ్యావృత్తిః. తస్యహి కృతిశేషిత్వమస్తి. విశిష్టస్య లక్షణత్వాత్తత్ర విశేష్యే దుర్నిరూపేసతి విశిష్టమేవాసిద్ధమిత్యర్థః.

‡ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తమ్భవతి. తదిదమాహశ్రుతిః "పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణోనిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతఃకృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్, సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్, తస్మై సవిద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ, యేనాక్షరం పురుషం వేదసత్యమ్, ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్"ఇతి. "బ్రాహ్మణః"- వేదాభ్యాసరతః. "కర్మచితాన్"- కర్మణాసమ్పాదితాన్, "లో

౧౮౬. †నియోగస్యాపి సాక్షాదిష్టవిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్ తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వంచ. †అతఏవహి తస్య క్రియాతిరిక్తతా - †అన్యథా క్రియైవ కార్యం స్యాత్ - †స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేన లిఙాదివాచ్యం కార్యం స్వర్గసాధనమేవేతి క్షణభఙ్గికర్మాతిరేకిస్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవ కార్యమితి స్వర్గసాధనతోల్లేఖేనైవ హ్యపూర్వవ్యుత్పత్తిః. †అతః †ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ పశ్చాత్స్వర్గసాధనం భవతీత్యుపహాస్యమ్ - †స్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమప్యనన్యార్థతానభిధానాత్. †సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్యానన్యార్థస్య కృతిసాధ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. †అపిచ—†కిమిదంనియోగస్యప్రయోజనత్వమ్. †సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతిచేత్ - †కింనియోగస్సుఖమ్. †సుఖమేవహ్యనుకూలం†సుఖవిశేషవన్నియోగాపరపర్యాయం విలక్షణం †సుఖాన్తరమితిచేత్. †కింతత్రప్రమాణమితివక్తవ్యమ్. †స్వానుభవశ్చేన్న-

౧౮౬. †ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం దూషితమ్. అథ స్వతఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రియుక్తకృతిసాధ్యత్వంచ దూషయతి (నియోగస్యాపీతి) ఇషిః - ఇచ్ఛా. అత్రేచ్ఛావిషయభూతార్థాన్తరసాధనత్వవిరహేణేష్టత్వం స్వతఇష్టత్వం వివక్షితమ్ - తత్సుఖస్య దుఃఖనివృత్తేశ్చ సమానమ్. స్వతఇష్టత్వం స్వతఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచ తయోరేవ - తస్మాత్స్వతఇష్టత్వ తత్ప్రియుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్య నియోగస్య నసిధ్యత ఇత్యర్థః. † సాధనతయేష్టత్వ ముపపాదయతి (అతఏవహీతి). † సాధనత్వేన సిద్ధ్యనఙ్గీకారే ధాత్వర్థఏవ కార్యం స్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి). †ఏతద్వివృణోతి. †(స్వర్గకామేతి) †(అతఇతి) స్వర్గకామపదాన్వయాత్పూర్వం ధాత్వర్థమాత్రస్యైవ కార్యతాప్రతిపత్తేస్తదన్వయే తత్సాధనతయైవ ప్రతిపత్తేశ్చేత్యర్థః. †(ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వ నిర్వహణాయా పూర్వమేవపశ్చాత్ స్వర్గసాధనంభవతీతి) అయమర్థః—యథా స్వప్రాధాన్య నిర్వహణాయానుజీవినామభిమతంప్రభుః ప్రదదాతి-తద్వదపూర్వమపి స్వయం ప్రధానతయా ప్రతిపన్నం స్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయ స్వం సాధయతః పురుషస్య స్వర్గం దదాతీతి. యథాపఞ్చికాయాం ※ ఆత్మసిద్ధ్యనుకూలస్య నియోజ్యస్య ప్రసిద్ధయే। కుర్వత్స్వర్గాదికమపి ప్రధానం కార్యమేవ నఇతి. ఉపహాస్యం - సమీచస్థైరపిహాస్యమ్. †అతఇత్యుక్తమర్థం వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) ప్రాధాన్యేన కార్యప్రతిపత్తిః కిమేకపదశ్రవణవేళాయాం-ఉత స్వర్గకామపదాన్వితవేళాయామితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పే దూషణం అన్యథా క్రియైవ కార్యంస్యాదిత్యనేనోక్తం భవతి. తస్మిన్నేవ పక్షేఽభ్యుపగమేన దూషణాన్తరంచ - ఏకపదేన కార్యమనన్యార్థం ప్రతిపన్నమస్తు - తథాప్యన్వితాభిధానదశాయాం ప్రతిపన్నఏవార్థస్సమ్యగర్థః - అతోఽనానన్యార్థత్వమితి. †ద్వితీయేకల్పే దూషణముచ్యతే (స్వర్గకామపదాన్వితేతి) స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినా తత్సాధనతయైవాభిధానాత్ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నమితి నవక్తుం యుక్తమిత్యర్థః. † వ్యుత్పత్తిదశాయా మపూర్వస్య సాధనతయా వ్యుత్పత్తిః - అభిధానదశాయాంతు అనన్యార్థం స్థాయికార్యమిత్యేవ ప్రతీయతఇతి శఙ్కాయాం - అపూర్వవ్యుత్పత్తిమతోఽపి పురుషస్య ఏకపదశ్రవణవేళాయా మనన్యార్థత్వ ప్రతీత్యనుపపత్తిమాహ (సుఖేతి) ననిర్విశేషం సామాన్యమితిన్యాయాత్ సాధ్యమితి సామాన్యేనాభిధీయమానమపి విశేషనిష్ఠతయా ప్రతీయతే. సుఖం దుఃఖనివృత్తిస్తత్సాధనంవా త్రీణ్యేవ కృతిసాధ్యాని - తస్మాదేతేషు త్రిష్వన్యతమేన సాధ్యేన భవితవ్యమ్. తత్ర సుఖత్వ దుఃఖనివృత్తిత్వాయోగాత్తత్సాధనతయైవ సాధ్యమితి ప్రతీయతే. కృతిర్హి త్రిష్వన్యతమమేవగోచరయతి. తథాదర్శనాత్. దర్శనానురోధేనచాభ్యుపగన్తవ్యమ్ - కృతేః క్రియాతిరిక్తగోచరత్వాదర్శనేనహి కృత్యపూర్వయోర్ఘటకత్వేన భావార్థో నివేశితః. తస్మాత్త్రిష్వన్యతమత్వాభావే సాధ్యమితి ప్రతీతిరేవ నస్యాదిత్యర్థః. కించ—అన్వితాభిధానవాదినా స్వర్గకామ పదాన్వితఏవ లిఙాదిః కార్యమభిదధాతీతివక్తవ్యమ్ - తదానీం తత్సన్నిధానబలేన తత్సాధనతయైవ ప్రతీతిస్స్యాదితి నానన్యార్థతయా ప్రతిపత్తిరితి. సుఖేత్యాదేరేవం వార్థః—సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాత్ స్వతఇష్టతయా కృతిసాధ్యత్వ మయుక్తమ్, తత్సాధనాదన్యతయా పరంపరయేష్టత్వేన కృతిసాధ్యత్వమప్యయుక్తమితి. † పూర్వం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వంనిరస్తమ్. అథ స్వతఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వంచ సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాన్నిరస్తమ్. ఇదానీం స్వతఇష్టత్వసిద్ధయే అనన్యార్థత్వ ద్రఢిమ్నేచ సంభావనీయం సుఖరూపప్రయోజనత్వం దూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) †(కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజనత్వమితి) కిం - క్షేపే. †శఙ్కతే (సుఖవదితి). † అనుకూలత్వం సుఖేతరస్యానుపపన్నం మన్యమానః పృచ్ఛతి (కిమితి). †అభిప్రేతం వివృణోతి (సుఖమేవహీతి). † పునశ్శఙ్కతే (సుఖవిశేషవదితి) నియోగాపరపర్యాయమ్-పర్యాయశబ్దబాహుళ్యసంభవాదపరశబ్దః. †(సుఖాన్తరమితి) యథాభౌమసుఖాద్విలక్షణం స్వర్గాదిసుఖం సంభావ్యతే - తథా తతోఽపి విలక్షణం సుఖాన్తరమిదమిత్యర్థః. † ప్రమాణాభావం వక్తుమాహ (కింతత్రేతి) † చన్దనాదిసుఖంహి స్వానుభవసిద్ధమ్। అతస్స్వానుభవో, లౌకికవాక్యమ్। వేదేచ కామ్యవిధివాక్యమ్। నిత్యనైమిత్తికవాక్య మర్థవాదాశ్చ, యథా క్రమం నియోగస్య సుఖరూపతాంప్రతి ప్రమాణాని నభవన్తీత్యుచ్యతే (స్వానుభవశ్చేత్యాదినా).

‡ కాన్"- ఆరాధ్యక్షయిష్ణుత్వేన క్షయస్వభావాన్, కర్మమీమాంసయా "పరీక్ష్య", "అకృతః"- నిత్యః పరమపురుషః, "కృతేన"- కర్మణా, ననమ్యాద్యఇతి, యో "నిర్వేదమాయాత్", సః-"తద్విజ్ఞానార్థం, గురుమేవాభిగచ్ఛేత్, సమిత్పాణిః, శ్రోత్రియమ్"-వేదాన్తవేదినమ్, "బ్రహ్మనిష్ఠమ్"-

విషయవిశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితి భవతాపి నానుభూయతే. శాస్త్రేణ నియోగస్య పురుషార్థతయా ప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్తు భోక్ష్యత ఇతి చేత్. కిం తన్నియోగస్య పురుషార్థత్వవాచి శాస్త్రమ్. న తావల్లౌకికం వాక్యమ్ - † తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్, తేన సుఖాదిసాధనతయైవ కృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్. నాపి వైదికమ్-తేనాపి స్వర్గాదిసాధనతయైవ కార్యస్య ప్రతిపాదనాత్. నాపి నిత్యనైమిత్తికశాస్త్రమ్ - తస్యాపి తదభిధాయిత్వం స్వర్గకామవాక్యస్థపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమిత్యుక్తరీత్యా తేనాపి సుఖాదిసాధన కార్యాభిధానమవర్జనీయమ్. నియతైహికఫలస్య కర్మణోఽనుష్ఠితస్య ఫలత్వేన తదానీమనుభూయమానానామారోగ్యాదీనాం వ్యతిరేకేణ నియోగరూపసుఖానుభవానుపలబ్ధేశ్చ నియోగస్సుఖమిత్యత్ర న కించన ప్రమాణముపలభామహే. అర్థవాదాదిష్వపి స్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవన్నియోగరూపసుఖ ప్రకారకీర్తనం భవతా [మ] పి నదృష్టచరమ్.

౧౮౭. † అతో విధివాక్యేష్వపి ధాత్వర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతామాత్రం †శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవ లిఙాదేర్వాచ్యమిత్యధ్యవసీయతే. † ధాత్వర్థస్య చ యాగాదేరగ్న్యాదిదేవతాన్తర్యామిపరమపురుషసమారాధనరూపతా, సమారాధితాత్పరమపురుషాత్ఫలసిద్ధి, శ్చేతి ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. † అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తీతి బ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యం స్థిరత్వం చ సిద్ధమ్. †చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్య కర్మణః † క్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయఫలశ్రవణమ్ * ౧ † వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యాదివదాపేక్షికం మన్తవ్యమ్.

† (తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్తేన సుఖాదిసాధనతయైవ కృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాదితి) దుఃఖాత్మకస్య సుఖాదిసాధనభూత ధాత్వర్థ - ఉభయోరపి ప్రతిపా త్రస్య కర్తవ్యతాప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. నియతైహికఫలస్యేత్యాదినా యోగ్యానుపలబ్ధిరుచ్యతే. నియతైహికఫలస్య కర్మణః-అప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్య కర్మణ ఇత్యర్థః. అనేనాన్యేష్టిసాపేక్షపరమాపూర్వవ్యావృత్తిః.

౧౮౭. † అథ కృతిసాధ్యత్వం దూషయతి (అతో విధివాక్యేష్వపీతి). † కిం వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాద్ధాత్వర్థాతిరిక్తార్థస్వీక్రియతే। ఉత పురుషార్థతాసిద్ధ్యర్థమ్। ఉత సుఖసాధనత్వలక్షణవ్యవహితపురుషార్థత్వసిద్ధ్యర్థమితి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమద్వితీయకల్పయోరుత్తరమాహ (అతఇతి) అయమర్థః—ఉక్తప్రకారేణ ధాత్వర్థాతిరిక్తే వ్యుత్పత్త్యభావాత్, తథావిధస్య స్వతః పురుషార్థత్వాభావాచ్చేతి. కర్తృవ్యాపారః - ప్రయత్నః. † శబ్దశాస్త్రిసాంగస్యమప్యస్మత్పక్షే విద్యత ఇత్యాహ (శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవేతి). † సాధనత్వసిద్ధ్యర్థం క్రియాతిరిక్తార్థస్వీకార ఇత్యత్రాహ (ధాత్వర్థస్యచేతి) * యజ దేవపూజాయామితి హి ధాతురితి భావః. † ప్రకృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధ ఇత్యాహ (అతఇతి) సిద్ధవస్తుని బుద్ధిపూర్వకం యదృచ్ఛయా చాద్యవ్యుత్పత్తి సంభవాత్, అన్యథా విధిశేషతయా సిద్ధే, శ్చేత్యర్థః. † అథ విశేషణాంశాసిద్ధిం పరిహరతి (చాతుర్మాస్యాదీత్యాదినా) కర్మణామావృత్తివిధానాచ్చ క్షయిఫలత్వమవగతమితి సిద్ధమిత్యనుసన్ధేయమ్. * † తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఇత్యాదివాక్యమభిప్రేత్యాహ (క్షయిఫలత్వోపదేశాదితి). †అక్షయఫలశ్రవణనిర్వాహమాహ (వాయుశ్చేతి) న హి చాతుర్మాస్యాదివాక్యేషు అక్షయఫలశ్రవణమర్థవాదోక్తత్వాత్త్యజ్యతే - అపితు కర్మణామావృత్తివిధా

‡ సాక్షాత్కృతపరమపురుషస్వరూపమ్. సః-గురుః, "సమ్యగుపసన్నాయ - తస్మై", "యేన"- విద్యావిశేషేణ, "అక్షరమ్, సత్యమ్", పరమపురుషం, విద్యాత్, "తామ్ - బ్రహ్మవిద్యామ్ - ప్రోవాచ"- ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః, "స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్, తస్మై స విద్వాన్, ప్రోవాచ" ఇత్యన్వయాత్ అప్రా

* హేతుభావే. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా (బ్రహ్మజిజ్ఞాసా) - జ్ఞాతుమిచ్ఛా - జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయాః ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానమిహాభిప్రేతమ్.

† అతశ్చకేవలానాం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్, బ్రహ్మజ్ఞానస్యచానన్తస్థిరఫలత్వాత్, తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్తఇతిస్థితమ్. [ఇతి శ్రీభాష్యే జిజ్ఞాసాధికరణమ్]. ౧.

నాత్ క్షయిఫలత్వోపదేశాచ్చ. తస్మాత్కర్మణాం క్షయిఫలత్వనిర్ణయసిద్ధిః - అతో హేతౌ విశేషణాంశస్సిద్ధః. † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అస్యాధికరణస్య బ్రహ్మమీమాంసా విషయః. సా కిమారమ్భణీయా - ఉతనేతి సంశయః. సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి విచారః. అస్తీతినిశ్చయః. ఆరమ్భః ప్రయోజనమిత్యధికరణాఙ్గపఞ్చకమ్. యథాహుః ※ విషయస్సంశయశ్చైవ విచారో నిర్ణయస్తథా। ప్రయోజనేన సహితమేతత్స్యాదఙ్గపఞ్చకమితి. ※ పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యం ప్రథమసూత్రస్థన్యాయసిద్ధానువాదపూర్వకం గురూపసదననియమవిధిపరమ్-గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యుక్తత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తౌ సత్యాం విధేయాభావాదస్య సూత్రస్య వాక్యత్వం నఘటతే - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవద్ధివాక్యమ్ - విధేయంహ్యుపాదేయమితినవాచ్యమ్ - అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాత్ - ప్రాగజ్ఞాతంవాక్యజ్ఞాప్యంహ్యుపాదేయమ్. రాగతో బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాపి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతివాక్యేన అనారమ్భణీయత్వం జ్ఞాయతే - తంప్రతి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాదారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనమజ్ఞాతజ్ఞాపనమేవేత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం సూత్రస్య. అత్రహి రాగతః ప్రవృత్తిమతః పూర్వపక్షహేతునా నివృత్తౌ ప్రసక్తాయామప్రతిపన్నస్తత్పరిహారో విధీయతే. [ఇత్యధికరణసిద్ధాన్తః.]

ఇతి శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయాం జిజ్ఞాసాధికరణమ్. ౧.

---

‡ ప్తత్వాచ్చ. విధావపి లిటో విధానాత్ ఛన్దసిలుఙ్ లఙ్ లిటః" ఇతి.

[ఇతి వేదాన్తసారే జిజ్ఞాసాధికరణమ్]. ౧.

---

* పూర్వవృత్తాదల్పాస్థిర ఫలకేవలకర్మాధిగమాదనన్తరం తతఏవహేతోరనన్తస్థిరఫల బ్రహ్మాధిగమః కర్తవ్యఇతి.

[ఇతి వేదాన్తదీపే జిజ్ఞాసాధికరణమ్]. ౧.

౧. †కింపున స్తద్బ్రహ్మ-యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ. †జన్మాద్యస్య యతః. (౨) †జన్మాదీతి-సృష్టిస్థితిప్రళయమ్.

౧. † అథ శాస్త్రకాణ్డద్విక(?)ాఽధ్యాయపాదపేటికాఽధికరణరూపసంబన్ధిభేదేన సప్తవిధాసు సఙ్గతిషు సఙ్గత్యన్తరాణాం స్పష్టత్వాదధికరణసఙ్గతిమాహ (కింపునరితి) శాస్త్రసఙ్గతిస్తు వేదార్థవిచారరూపతయా స్పష్టతరా. వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్కాణ్డసఙ్గతిః. కారణవిషయత్వాద్ద్వికసఙ్గతిః. కారణవిషయవాక్యతత్ప్రరూపత్వాదధ్యాయసఙ్గతిః. అయోగవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేః పాదసఙ్గతిః. శాస్త్రారమ్భకత్వాత్పేటికాసఙ్గతిః. అతోఽవాన్తరసఙ్గతిః కింపునరిత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. జిజ్ఞాస్యమ్ - విచార్యమ్. సకలేతరపురుషార్థతత్సాధనపరత్యాగపూర్వకం ప్రాప్యత్వేనోపాయత్వేన చ యజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యర్థః. ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయా చ హి బ్రహ్మోపాసనం ప్రతిపన్నమ్. అనేన జిజ్ఞాస్యమితిపదేన ప్రణవవేదప్రధానాదావుపచారికాద్వాచిన బ్రహ్మశబ్దార్థవ్యావృత్తిః - తచ్చ వ్యావర్తకస్య లక్షణస్య వక్తవ్యతయాపి హి సిధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వయోగి ※ బృహతి బృంహయతి ※ బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇతి శ్రుతిస్మృతినిర్వచనాత్. తత్ర ※ బ్రాహ్మణా వై సర్వా దేవతాః ※ నకిరిన్ద్రత్వదుత్తరః ※ అగ్నిస్సర్వా దేవతాః ※ ఏక ఏవ రుద్రః ※ సోమః పవతే జనితా మతీనాం, జనితా దివః, జనితా పృథివ్యాః, జనితాగ్నేః, జనితా సూర్యస్య, జనితేన్ద్రస్య, జనితోత విష్ణోః ※ ఆపో వా ఇదం సర్వమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణాగ్నీన్ద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరహితత్వప్రతీతేరర్థతత్త్వం వ్యాకులమ్ - అతస్తేషు తాపత్రయాతుర జిజ్ఞాస్యం తత్ బ్రహ్మ కింలక్షణకమిత్యర్థః. సర్వేషాం సమాభ్యధికరాహిత్యే ప్రతీతేపి తత్ వ్యాహతమ్, అన్యపరవాక్యావగతం చ, ఇత్యనాదరణీయమ్. తత్త్వప్రధానేషు సృష్టిప్రళయప్రకరణేషు యదేవ నిరతిశయబృహదుక్తం తదేవ జిజ్ఞాస్యమిత్యభిప్రాయేణాహ ※ యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతిః. ఇతీమమర్థం హృది నిధాయ సూత్రకారేణ జన్మాదిసూత్రం ప్రణీతమిత్యభిప్రాయవతోక్తం కింపున స్తద్బ్రహ్మ యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇతి. నహి కింపునర్బ్రహ్మేత్యుక్తమ్.† సూత్రముపాదత్తే (<u>జన్మాద్యస్య యత ఇతి</u>) ప్రథమం పదం వ్యాచష్టే (<u>జన్మాదీతి</u>-సృష్టిస్థితిప్రళయమితి) అన్యత్పదద్వయం వాక్యార్థయోజనాయాం వ్యాఖ్యాస్యతే- ప్రథమపదవ్యాఖ్యానస్య సమాసార్థనిర్ణయార్థం వాక్యాన్తరసాపేక్షత్వేన వాక్యార్థయోజనాయామన్తర్భావయితుమశక్యత్వాత్తస్య పృథగ్వ్యాఖ్యానమ్. సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యత్ర సృష్టిశబ్ద ఉత్పత్తిపరః. ※ సృష్టిస్థిత్యన్తకాలేషు ※ సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమిత్యాదిప్రయోగాత్. ప్రయోజ్యప్రయోజకవ్యాపారవాచిశబ్దానాం వ్యతికరేణ ప్రయోగో బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తోపాదానత్వాభిప్రాయనిబన్ధనః. (సృ)ష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారార్థద్వన్ద్వః. ఏకస్మిన్కార్యేఽన్యోన్యసాపేక్షతయా తుల్యనిష్పాదకత్వేనాన్వయ ఇతరేతరయోగః - యథా దర్శపూర్ణమాసయోస్స్వర్గం ప్రతి. అత్ర సముదితవివక్షా. అయమేవ సముదాయవివక్షాయాం సమాహారః. తత్కృతమేకవచనత్వం, నపుంసకత్వం చ. అతోఽత్ర సృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారే ద్వన్ద్వః కృతః - వాక్యార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయా ఇతీతరేతరయోగద్వన్ద్వః కృతః - ఉభయోరపి ఫలైక్యాత్. జన్మాదీతీత్యత్రేతికరణేన తత్రైకవచనే తాత్పర్యం గమ్యతే. తత్ర పదార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యేకవచనాన్తపదేన సౌత్రపదస్యైకవచనమనుసృతమ్. తత్రాప్యేకవచనం సృష్టిస్థితిప్రళయానాం సముదాయో లక్షణం నత్వేకైకమితి జ్ఞాపనార్థమ్. సముదాయస్య లక్షణత్వం శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే ※ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీత్యత్ర హి న ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మే

‡ (వే-సా). (అస్య) విచిత్రచిదచిన్మిశ్రస్య వ్యవస్థిత సుఖదుఃఖోపభోగస్య జగతః. జన్మస్థితిలయాః (యతః) తత్ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయతి శ్రుతిరిత్యర్థః; ‟యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, తద్బ్రహ్మ” ఇతి. సూత్రే (యత) ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ, జనిస్థితిలయానాం సాధారణత్వాత్. జనిహేతుత్వఞ్చ నిమిత్తోపాదానరూపం వివక్షితమ్, ‟యతః” ఇతిహి శ్రుతిః. ఇహోభయవిషయా కథమితి చేత్. ‟యతో వా ఇమాని” ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధేశ్చ ఉభయవిషయత్వాత్ ‟సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్। తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత” ఇత్యత్ర, ‟సదేవ - ఇదమ్ - అగ్రే - ఏకమేవ - ఆసీత్-” ఇతి ఉపాదానతాం ప్రతిపాద్య. ‟అద్వితీయమ్” ఇతి అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ నిమిత్తముపాదానఞ్చేతి విజ్ఞాయతే. ‟తదైక్షత, బహుస్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యాత్మన ఏవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపేణ బహుభవనం సఙ్కల్ప్య తథైవ సృష్టివచనాచ్చ. అతశ్శ్రుతావపి ‟యతః” ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ. అత్రైవ బ్రహ్మణో జగన్నిమిత్తత్వముపాదానత్వఞ్చ ప్రతిపాదితమ్, అర్థవిరోధాత్, ‟అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్” ఇత్యాదివిశేషశ్రుత్యా చాక్షిప్య, ‟ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్, అభిధ్యోపదేశాచ్చ, సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్, ఆత్మకృతేః” ఇత్యాదిభిః సూత్రైః పరిహరిష్యతే. ననుచ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యతయా నిరస్తసమస్తాపురుషార్థగన్ధమ్, బ్రహ్మైవాఽఽత్మానం విచిత్రచిదచిన్మిశ్రం జగద్రూపమిదం సర్వమసృజతేతి కథముపపద్యతే? తదేతత్ సూత్రకారస్స్వయమేవ పరిచోద్య పరిహరిష్యతి. ‟అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్” ‟ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః” ఇతి చోద్యమ్. పరిహారస్తు ‟నతు దృష్టాన్తభావాత్” ‟అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్” ఇతి చ. ‟క్షరన్త్వవిద్యా హ్యమృతన్తు విద్యా, విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోఽన్యః” ‟స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః” ‟క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః” అచిద్వర్గం స్వాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి భోక్తా హర ఇత్యుచ్యతే.—‟ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ। క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే॥ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః॥ యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిగణైః ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మణః భేదేన నిర్దేశాత్. పరమపురుషార్థభాగినః ప్రత్యగాత్మనో

†తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. †(అస్య) †అచిన్త్య వివిధ విచిత్ర రచనస్య †నియత దేశకాలఫలభోగ బ్రహ్మాది స్తమ్బ

త్యుక్తమ్. అన్యతమైకతరలక్షణ వైయర్థ్యంచస్యాత్. నను—నేదం సముదితమపి లక్షణమ్-వ్యావర్త్యాభావాత్ - నహిజగదుత్పత్తౌ నిమిత్తోపాదానభూతం స్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేద్యం కిమపి వస్త్వస్తీతిచేత్. సత్యమ్—వ్యవచ్ఛేద్యం నేష్యతే - తథాపి శ్రుత్యనురోధాత్సూత్రకారేణైవముక్తమ్. శ్రుతిశ్చ ※ తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి విధిత్సితోపాసనోపయోగినిరతిశయబృహత్త్వవిపరీతాబృహత్త్వశఙ్కావ్యవచ్ఛేదార్థం సముదాయమాహ- శఙ్కితవ్యవచ్ఛేదేనాపిహి సప్రయోజనత్వం స్యాత్ - లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణేనవినా లక్ష్యాకారనిశ్చయాయోగాత్. నచ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వం లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణక్షమమ్. తథాహి—ఉత్పత్తికారణత్వేఽభిహితేపి స్థిత్యాదికారణత్వం నచేత్ - తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిరహాత్, స్థితిప్రళయకారణభూత వస్త్వన్తరసద్భావాచ్చ జన్మమాత్రకారణస్య నిరతిశయబృహత్త్వం నస్యాత్. ముక్తేర్లయాన్తర్భావా, న్మోక్షప్రదతయోపాస్యస్యైవ ప్రాప్యత్వాచ్చ మోక్షప్రదత్వ ప్రాప్యత్వానుగుణైర్గుణైశ్చ బృహత్త్వం నసిధ్యతి. అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వోపయికత్వాత్సృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితమ్. †సముదాయస్య లక్షణత్వమిహావివక్షితమ్ - జన్మాదీతి బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వే జన్మనోఽనన్తర్భూతత్వాదిత్యత్రాహ (తద్గుణేతి) బహువ్రీహిర్ద్వివిధః - తద్గుణసంవిజ్ఞానోఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్చేతి. తత్ర ప్రథమస్యోదాహరణమ్ ※ సర్వాదీని సర్వనామాని, లమ్బకర్ణమానయేత్యాది. ద్వితీయస్యోదాహరణం చిత్రగుమానయేతి. తచ్ఛబ్దేన విశేష్యమ్, గుణశబ్దేన విశేషణంచ వివక్షితమ్. సమిత్యేకీకారే. విశేషణం విశేష్యంచ ఏకకార్యాన్వితత్వేన సహజ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఏవమపి బహువ్రీహేర్నాన్యపదార్థప్రధానత్వభఙ్గః - స్వపదవాచ్యవిశిష్టసముదాయస్య తత్సముదాయినోవాఽన్యపదార్థతయా వివక్షితత్వోపపత్తేః. సమాసస్థపదవాచ్యస్యాపి విశిష్టసముదాయాన్తర్గతత్వాకారేణ హ్యన్యపదార్థత్వం యుజ్యతే. స్వపదమాత్రస్య తేనాకారేణ తద్వాచకత్వాభావాత్. †(అస్యేతి) వ్యాఖ్యేయపదోపాదానం. "అచిన్త్యేత్యాదినా" తద్వ్యాచష్టే. అస్యేతిపదస్య జగత ఇత్యేతావన్మాత్రే వక్తవ్యే కిమర్థోవిస్తరఇతిచేత్ - సూత్రకారవివక్షితార్థకథనార్థః. తద్వివక్షాచ శ్రుతివివక్షయా. శ్రుతివివక్షా కథంజ్ఞాయతఇతిచేత్; ఉచ్యతే—※ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తఇత్యత్ర భూతశబ్దేన కార్యవర్గేఽభిహితేపి ఇమానీతిపదం కార్యవర్గస్య ధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధాకారవిశేషపరమ్. తత్ర జగత ఆభాసతాపరత్వం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యతానుపయోగీతి వైచిత్ర్యపరమిమానీతిపదమ్ - ఈదృశకార్య నిష్పాదనానుగుణగుణోత్కర్షం బ్రహ్మేతిజ్ఞాపనార్థమ్. శ్రుతివాక్యస్థేదంశబ్దేన నిర్దిశతస్సూత్రకారస్యాపీయమేవ వివక్షా. జగతః ఇమానీతి శ్రుతౌ బహువచనే సత్యపి సూత్రమేకవచనం కృత్స్నస్య భువనస్యైకకార్యతాఽవిశేషేణైకకర్తృకత్వ జ్ఞాపనార్థం. భూతశబ్దస్య దేవాదిచతుర్విధభూతమాత్రపరత్వవ్యావర్తనేన భవనక్రియాయోగికృత్స్నకార్యసముదాయాత్మకజగద్విషయత్వ జ్ఞాపనార్థంచ. అతఏవహి భాష్యే జగతఇత్యుక్తమ్. తత్ర కార్యవర్గస్య చిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్ప్రమాణసిద్ధచిదచిద్వైచిత్రీమచిన్త్యేత్యాదిపదద్వయేనాహ. నను—గృహాధికరణే ※ గృహం సంమార్ష్టీత్యత్ర ఉద్దేశ్యగతవిశేషణే వివక్షాభావాదేకవచనే తాత్పర్యాభావ ఉక్తః- తేన న్యాయేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ రూపతయా అనువాదరూపస్య ఇదంశబ్దస్యోద్దేశ్యవిశేషణే తాత్పర్యాభావే, నైవం వ్యాఖ్యాతవ్యమ్. మైవమ్—గృహాధికరణేహ్యుద్దేశ్యవిశేషణమాత్ర వివక్షా ననిషిద్ధా - అపిత్వనువాదస్య మూలభూతప్రాపకవాక్యోక్తార్థవిరుద్ధవిశేషణేహి తాత్పర్యాభావ ఉక్తః. ఉత్పత్తివాక్యసిద్ధస్య గృహబహుత్వస్య విరుద్ధం హ్యేకత్వమ్ - అన్యథా ※ అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్రాప్యష్టవర్షత్వాదివిశేషణే తాత్పర్యాభావప్రసఙ్గాత్. అత్రతు ప్రాపకవాక్యేషు జగద్వైచిత్ర్యమేవ స్పష్టమ్. యద్వా—యత్ర ప్రయుక్తస్య శబ్దస్యార్థావివక్షాయామన్వయానుపపత్త్యా ఆనర్థక్యమ్ - తత్రోద్దేశ్యవిశేషణవివక్షా తత్రతత్రాఙ్గీకృతా - తస్మాదేవం వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమ్. †తత్రాచిదంశవైచిత్ర్యమాహ "అచిన్త్యేత్యాదినాపదేన" జీవకర్తృకతయా చిన్తయితుమశక్యత్వమచిన్త్యత్వమ్. ఆకాశవాయ్వాదిభేదేన వివిధత్వమ్. ప్రత్యేకం తత్తద్వ్యష్టిబాహుళ్యేన విచిత్రత్వమ్. ఈదృశరచనస్యేత్యర్థః. అత్ర రచనా సంస్థానమ్. †అథ చిద్వైచిత్ర్యమాహ (నియతేతి) అస్మిన్దేశే అస్మిన్కాలే ఇదంఫలమనేన భోక్తవ్యమితి నియమో బ్రహ్మాది పిపీలికాన్తానామవిశేషేణ భవతి - బ్రహ్మణోపిహి స్వమానపరిమితవర్షశతాధికం జీవితుం, అణ్డాన్తరే ప్రవేష్టుం, అణ్డాధిపత్యాదధికం ఫలం భోక్తుం, చాశక్యమ్. ఏవం చిదచిద్వైచిత్రీకథనేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రస్య కర్తృత్వా

‡అధికమర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ, తచ్చ ప్రత్యగాత్మశరీరతయా తదాత్మభూతమ్. ప్రత్యగాత్మనస్తచ్ఛరీరత్వమ్, బ్రహ్మణస్తదాత్మత్వఞ్చ "య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యాత్మాశరీరమ్" "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇత్యాదిశ్రుతిశతసమధిగతమ్. సశరీరస్యాత్మనః కార్యావస్థాప్రాప్తావపి గుణదోషవ్యవస్థితేర్దృష్టాన్తభావాత్ బ్రహ్మణి నదోషప్రసక్తిః ఇతి నాసామఞ్జస్యం వేదాన్తవాక్యస్యఇతి "నతుదృష్టాన్తభావాత్" ఇత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తశ్చ దేవమనుష్యాది శబ్దవాచ్యస్య సశరీరస్యాత్మనః "మనుష్యో బాలో యువా స్థవిరః" ఇతి నానావస్థాప్రాప్తావపి బాలత్వ యువత్వ స్థవిరత్వాదయః శరీరగతాదోషాః నాత్మానం స్పృశన్తి, ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాదయఃనశరీరమితి. అతఃకార్యావస్థం కారణావస్థంచ బ్రహ్మ ప్రత్యగాత్మశరీరతయా తదాత్మభూతమితి ప్రత్యగాత్మవాచినా శబ్దేన బ్రహ్మాభిధానే తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేచ హేతుం వక్తుమ్, నిరసనీయమ్మతద్వయమ్ "ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః, ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః" ఇత్యుపన్యస్య "అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః" ఇతి హేతురుక్తః. "తత్సృష్ట్వా - తదేవానుప్రావిశత్ - తదనుప్రవిశ్య - సచ్చత్యచ్చాభవత్" ఇత్యాదినా ప్రత్యగాత్మన ఆత్మతయావస్థానాత్ బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమ్, తత్సామానాధికరణ్యేన వ్యపదేశశ్చేత్యుక్తమ్; తథా "వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వాత్.., నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతేచ"

పర్యన్త క్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః † (యతః) యస్మా † త్సర్వేశ్వరా † న్నిఖిలహేయప్రత్యనీక†స్వరూపా †త్సత్యసంకల్పాత్ †జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణాత్ † సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః పరమకారుణికా †త్పరస్మా †త్పుంసః - సృష్టిస్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే - తత్ బ్రహ్మేతి † సూత్రార్థః.

నుపపత్తిర్వ్యాచితా. † తృతీయం పదముపాదత్తే (యత ఇతి) నను—పూర్వస్య పదస్య శ్రుతివివక్షానుసారేణ వ్యాఖ్యానం కృతమ్ - అత్రతు తాదృశపదశ్రవణాభావేపి కథమనేకవిశేషణోక్తిః. ఉచ్యతే—※ యతో ※ యేన ※ యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రాపకవాక్యసాపేక్షః - తత్ర ప్రాపకవాక్యేషు జగత్కారణత్వ జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగి యాదృశవిశేషణవిశిష్టో యోగ్యత్వవిశేష ఉక్తః - తాదృశవిశేషణ విశిష్టస్యైవాత్ర శ్రుతౌ యచ్ఛబ్దేన వివక్షిత ఇతి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి కృత్వా తత్తద్విశేషణవిశిష్ట తద్ధర్మివిశేషపరత్వం సూత్రస్య యతశ్శబ్దస్యోక్తమ్. యత ఇత్యత్ర తసిప్రత్యయస్య సార్వవిభక్తికత్వే ద్విభక్త్యన్తరశఙ్కా స్యాత్ - తేన జగజ్జన్మాదయో యత్ర భవన్తీతి దేశకాలాదివదధికరణత్వమేవ బ్రహ్మలక్షణమిత్యపి శఙ్కితుం శక్యమ్. ఏవం తసిలోప్యేక ద్వి బహువచన సాధారణత్వాత్, కారణవాక్యేషు సద్బ్రహ్మాద్యనేక శబ్దైరభిధానాచ్చ కారణానేకత్వ శఙ్కా స్యాదితి తదుభయ వ్యుదాసార్థం యస్మాదిత్యుక్తమ్. † ఉపాయతయోపేయతయాపి జిజ్ఞాస్యత్వే కారణత్వేనోపయుక్తాని తత్తత్ప్రకరణవాక్య సిద్ధాన్యేతచ్ఛ్రుతివివక్షితాని విశేషణాని దర్శయతి (సర్వేశ్వరాదినా) తిస్రో మూర్తయోంశాః - బ్రహ్మాంశీతి యాదవప్రకాశపక్షః. ప్రధానపురుషయోః కారణత్వం కేషాంచిన్మతమ్. ఈదృశన్యూనాధికతత్త్వవ్యవచ్ఛేదార్థం ※ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ ※ స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ సర్వేశ్వరాదిత్యుక్తమ్. † కారణవాక్యశేషభూతశోధకవాక్యసిద్ధం జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినం చిదచిద్వ్యావర్తకాకారమాహ (నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదితి) నిఖిలశబ్దేనాచిద్గతహేయాష్షడ్భావవికారాశ్చిద్గతహేయాః క్లేశకర్మవిపాకాశయాశ్చ వివక్షితాః. హేయార్హత్వేసతి తద్వియుక్తత్వం వ్యుదస్యతే ప్రత్యనీకశబ్దేన. † ప్రత్యనీకశ్చేజ్జగదుపాదానత్వం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపాదితి) అద్వారకహేయసంబన్ధో వ్యుదస్తః। నతు సద్వారక ఇత్యర్థః. † హేయప్రత్యనీకత్వే విశేషణాంశేపి హేయాసంభవః - తత్సంబన్ధవిరోధిత్వాత్ స్వప్రతికూలోత్పాదకత్వాయోగాచ్చేత్యత్రాహ (సత్యసంకల్పాదితి) స్వసంకల్పానురూపం హేయసంబన్ధం సంశ్రితేషు తద్వియోగంచ కర్తుం సమర్థః. నచ హేయం సర్వమీశ్వరాపేక్షయా హేయం- తత్సంకల్పనివర్త్యత్వేన తల్లీలారసావహత్వాదితి భావః. సత్యసంకల్పత్వం హేయప్రత్యనీకత్వోపపాదకం కారణత్వ జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిచ. హేయప్రత్యనీకాత్సత్యసంకల్పాదితిపదద్వయేన ※ అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యం స్మారితం. † జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినీం ధర్మిస్వరూపస్య కల్యాణతామాహ (జ్ఞానేతి) ఆనన్దత్వం స్వానుకూలత్వమ్. ఆదిశబ్దేన సత్యత్వమానన్త్యంచ వివక్షితమ్. హేయప్రత్యనీకత్వం పూర్వముక్తమ్. జ్ఞానానన్దేతి భావప్రధాననిర్దేశః ※ ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతివత్. జ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యత్వాని నప్రాదేశికానీత్యనన్తశబ్దార్థః. ఆదిశబ్దేనానన్త్యస్య గృహీతత్వేపి సర్వవ్యాపిత్వస్య కాలానన్త్యకథనమ్, నిత్యత్వస్య సార్వత్రికత్వకథనమ్, సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వస్యచ నిత్యత్వకృత్స్నప్రదేశవృత్తిత్వకథనం హ్యవిరుద్ధమ్. కల్యాణత్వమన్యేషామనుభవితౄణామప్యనుకూలత్వమ్. జ్ఞానత్వాదయః కల్యాణగుణా యస్య తస్మాదిత్యర్థః. యథా ప్రభాశ్రయే దీపే ప్రభాం వినా ఆశ్రయాంశస్యైవ చతురస్రత్వశుక్లత్వరూపవత్త్వోజ్జ్వలత్వగుణాః-తథా బ్రహ్మణోపి జ్ఞానత్వానన్దత్వసదైకరూపత్వాని స్వరూపస్య గుణాః. ధర్మిణో ధర్మస్యచ జ్ఞానత్వే వ్యక్తిభేదాదవిరోధః. ధర్మధర్మిణోస్సాధారణాకారో జ్ఞానత్వానన్దత్వాదిః - యథా-నరస్యైవ సతో రాజ్ఞో నరాః పరికరా ఇత్యుక్తే వ్యక్తిభేదాదవిరోధః - నరత్వంతూభయసాధారణాకారః-తద్వత్. † ధర్మభూతజ్ఞానవత్తామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) సర్వజ్ఞత్వం నిమిత్తత్వోపయోగి. సర్వశక్తిత్వముపాదానత్వోపయోగి. అనేన చిదచిచ్ఛరీరకత్వమప్యభిప్రేతం భవతి - అన్యథోపాదానత్వాయోగాత్. కించ—సర్వజ్ఞత్వముపాసకాపేక్షిత తత్ప్రతిబన్ధకతన్నిరసనప్రకారజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం తద్విరోధినిరసనోపయోగి. పరమకారుణికత్వంచ జిజ్ఞాస్యత్వ కారణత్వోపయోగి - ప్రళయదశాయామసత్కల్పం చేతనజాతం నిరీక్ష్య దయయాహి సృష్టిః. సంశ్రితసౌలభ్యంచ దయయైవ - యథా ※ మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృత్। గతిర్నారాయణ ఇతి. ఈదృశేశ్వర ఉపాయభూతః. † ఉపేయమస్యదిత్యత్రాహ (పరస్మాదితి) అత్ర మాతాపితేత్యనుసన్ధేయం. † దేవతావిశేషనిర్ణయార్థమాహ (పుంస ఇతి) కారణవాక్యేషు ※ భాగోవామన్త్రిపన్నాదితి సూత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాది సామాన్యశబ్దానాం పురుషనారాయణాది విశేషపర్యవసాయిత్వాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసాన భూమిరితి ※ యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతేర్హృదయమితి సూత్రకారస్య భావ ఇతి భాష్యకారాభిప్రాయః. పుంస ఇత్యనేన కారణభూతస్య వస్తునస్త్రిపాద్విభూతిమత్త్వమపి సూచితం పురుషసూక్తే ※ త్రిపాదస్యామృతం దివీతి శ్రవణాత్. †(సూత్రార్థ ఇతి) అక్షరార్థస్తాత్పర్యార్థశ్చేత్యర్థః. నను—యదీశ్వరో లిలక్షయిషితః- తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాది ప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాది వాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వం కిమర్థం సూత్రితమ్. ఉచ్యతే—గుణైస్స్వరూపస్య లక్ష్యమాణత్వే తదపేక్షయా బహిష్ఠయా విభూత్యేదుపాస్యానన్తర్భావః ప్రతీయేత

‡ ఇతి దేవమనుష్యాది విషమసృష్టేః క్షేత్రజ్ఞకర్మనిమిత్తత్వమ్, జీవానాం తత్తత్కర్మప్రవాహేణానాదిత్వం ప్రతిపాద్య, తదనాదిత్వంచ “నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్” “జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ” ఇత్యాదిశ్రుతిషూపలభ్యత ఇత్యుక్త్వా, తదనాదిత్వేపి ప్రళయకాలే చిదచిద్వస్తునోర్భోక్తృభోగ్యయోర్నామరూప విభాగాభావాత్, “ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ - నాన్యత్ కిఞ్చనమిషత్” ఇత్యాద్యావేకత్వావధారణముపపద్యత ఇతి సూత్రకారేణ స్వయమేవోక్తమ్. తథాచ “నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః” ఇతి ప్రత్యగాత్మనో నిత్యత్వాదనుత్పత్తిముక్త్వా, “జ్ఞోత ఏవ”

సర్గాదివిషయభూతయాతు విభూత్యా స్వరూపే లక్ష్యమాణే తన్నియమన ధారణాద్యపేక్షితత్వాదేవ గుణానన్తర్భావో నశక్యశఙ్కః - అతో గుణా
నామివ విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావజ్ఞాపనార్థం జన్మాదిలక్షణం సూత్రితమ్. విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావః ఉపాసాత్రైవిధ్యతత్క్రతున్యాయాభ్యాం
సేత్స్యతి. నన్వేవమపి కృత్స్నవిభూతే ర్జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావో నసిధ్యతి - త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాత్. నైవమ్—తస్యాః జన్మాద్యస్పృష్టత్వేపి ※
యత్ప్రయన్తీతి ప్రళయవాక్యస్థ యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టే ముక్తప్రాప్యే బ్రహ్మణ్యన్తర్భావసిద్ధేః. తథాహి—ప్రయన్తీత్యేతదవిశేషేణాత్యన్తికలయరూపం మోక్ష
మపి ప్రతిపాదయతీతి యచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్యతయాపి బ్రహ్మ నిర్దిష్టం భవతి. ప్రాప్యాకారవిశిష్టంచ బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరసిద్ధమిహానూద్యతే. ప్రమాణాన్త
రాణిచ విభూతిద్వయవిశిష్టం బ్రహ్మ ప్రాప్యం వదన్తి. ప్రాప్యాకారస్య చోపాస్యత్వం తత్క్రతున్యాయసిద్ధమ్. తదేవంలక్షణాన్తర్భూతేన లయాంశేనోప
లక్షితాయాస్త్రిపాద్విభూతేరపి జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావసిద్ధిస్సూత్రితా భవతి. నను—యతఇతి సూత్రపదస్థాయాః పఞ్చమ్యా ఉపాదానార్థత్వాత్ బ్రహ్మోపా
దానమితి - నిమిత్తాన్తరసద్భావాత్ ※ ఉపాదానంతు భగవాన్నిమిత్తంతు మహేశ్వర ఇత్యుక్తవ్యామిశ్రపక్షావకాశః ప్రసజేత్ - నైవమ్—యతఇతి
పఞ్చమ్యా హేతుమాత్రవిషయత్వాత్. హేత్వర్థత్వంచ జనిస్థితిలయసాధారణత్వాదవగమ్యతే. నతు ※ జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యుపాదానసంజ్ఞావిధానవత్ స్థితి
కర్తుర్లయస్థానస్య చాపాదానసంజ్ఞావిధానం దృశ్యతే. తస్మాదియం హేతౌ పఞ్చమీ. తతశ్చ నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరపి హేతుత్వావిశేషాత్ యతఇతి
పదే నోభయవిధకారణత్వమపి క్రోడీకృతంభవతి ※ యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యే యతఇతిపదస్యోభయవిషయత్వాత్. ※ సౌత్రపదస్యాప్యుభయవిషయ
త్వోపపత్తేః. నను—※ యతో వా ఇమానీతివాక్యే యతో యేన యదితి యచ్ఛబ్దస్యావృత్తత్వాద్యతఇతి పదస్య జనిస్థితిలయసాధారణ్యం నాస్తీతి తత్రయత
ఇతిపఞ్చమ్యుపాదానమాత్రవిషయా-జాయన్తఇత్యనేనైవాన్వయాత్. పంచమ్యర్థోహి ※ జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యేవప్రతీయతే. కించ—హేతుమాత్రవిషయా
యా అపిసౌత్రపదపఞ్చమ్యాశ్శ్రుతివాక్యస్థపఞ్చమ్యభిహితోపాదానరూపహేతువిశేషే పర్యవసానంస్యాత్ - సూత్రస్య శ్రుత్యైకార్థ్యోపపత్తేః. అతశ్శ్రు
తిసూత్రయోరుభయోరపి పఞ్చమ్యా ఉపాదానమాత్రవిషయత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానం-నతునిమిత్తమితి. నైవమ్.—శ్రుతౌ యతఇతి పదస్య జనిస్థితిలయ
సాధారణత్వాభావేపి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వా, దనువాదస్యచ ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్, ప్రాపకవాక్యేషుచ ※
ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షతబహుస్యాం ※ తత్తేజోసృజతేత్యుపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణో నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యాహమేవ జగద్రూపేణ బహుస్యా
మితి సంకల్పముక్త్వా యథాసంకల్పం తత్కర్తృకసృష్టేశ్చ ప్రతిపాదనా, త్తదనువాదిని లక్షణవాక్యే యతఇతి పదముభయవిషయమ్. శ్రుత్యనువిధాయి
త్వాజ్జన్మస్థితిలయ సాధారణత్వాచ్చ సౌత్రస్యానుపపత్తిః పరిహ్రియతఇతి వైషమ్యాత్. నన్వీశ్వరఏవ బ్రహ్మచేత్ సత్యజ్ఞానాది - లక్షణత్వేన వక్తవ్యమ్ -
[illegible] నిమిత్తోపాదానైక్యసిద్ధవత్ప్ర
కృత్యధికరణపౌనరుక్త్యంస్యా[illegible]కారణత్వాయోగాత్, నిమిత్తకారణముపాదానంచైకమేవహి వేదాన్తేషు మతం. తస్మాదీశ్వరాదతిరిక్తం బ్రహ్మాభ్యుపగ
రేణ తస్యోభయవిధకా[illegible]నుకూలమిదం జన్మాది లక్షణకథనమ్. నైవమ్—చిదచిద్విశిష్టతయా సత్యసంకల్పతయాచేశ్వరస్యైవ బహుస్యామితీక్షణక్షమత్వేన
[illegible]పపత్తేః. సన్మాత్రస్య చిన్మాత్రస్యచ సత్యసంకల్పత్వాయోగా, దీశ్వరస్యచ బ్రహ్మాంశతయా, అధ్యస్తతయా, చాభిమతస్యాం శాన్తరాధ్య
స్త్వాన్తర సమానాధికరణశబ్ద వాచ్యత్వాయోగా, చ్చ భేదాభేదపక్షే మృషావాదిపక్షేచ ※ బహుస్యామితి సంకల్పపూర్వక కారణత్వం నఘటతఇత్యేతల్ల
క్షణం పరేషామేవానుపపన్నమ్. కించ—బుభుత్సితస్య లక్షణం వాచ్యమ్ - బుభుత్సితంచోపాస్యమ్. ఈశ్వరఏవోపాస్యః, ప్రాప్యశ్చ. ఉపాసనంచ విశి
ష్టవిషయం - ఉపాసాత్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రాప్తిశ్చ విశిష్టవిషయా - యథోపాసన భావిత్వాత్తస్యాః. జన్మాదిచోపాస్యలక్షణం ※ తద్విజి
జ్ఞాసస్వేతి ప్రతిపాదనాత్. సత్యజ్ఞానాదితు విశేష్యాంశస్య లక్షణం - నతు విశిష్టస్య - అతో విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాజ్జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవ.
యతఇత్యస్యానువాదరూపత్వాత్ విజిజ్ఞాసస్వేతి జిజ్ఞాస్యత్వవచనాచ్చ జిజ్ఞాస్యతోపయోగిశోధకవాక్యార్థశ్చ యచ్ఛబ్దే గర్భితః. తస్మాద్యస్మాదిత్యాది
విశేషణాన్యుక్తాని. [ఇతి జన్మాదిసూత్రార్థవర్ణనమ్].

‡ ఇతి తస్య జ్ఞాతృత్వమేవ స్వరూపమిత్యుక్తమ్. "ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం" ఇత్యాదినాఽణుత్వఞ్చోక్తమ్; "తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః
ప్రాజ్ఞవత్, యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోషస్తద్దర్శనాత్" ఇతిజ్ఞాతురేవాత్మనో జ్ఞానశబ్దేన వ్యపదేశో జ్ఞానగుణసారత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూప
ణీయ స్వభావత్వాచ్చేత్యుక్తమ్. "నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాఽన్యథా" ఇతి జ్ఞానమాత్రస్వరూపాత్మవాదే—హేత్వన్తరాయత్త
జ్ఞానవాదే—సర్వగతాత్మవాదేచ—దోషఉక్తః. "కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్, ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ, వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం నచేన్నిర్దేశ విపర్య
యః, ఉపలబ్ధివదనియమః, శక్తివిపర్యయాత్, సమాధ్యభావాచ్చ, యథాచ తక్షోభయథా" ఇత్యాత్మనఏవ శుభాశుభేషు కర్మసు కర్తృత్వమ్,
ప్రకృతేరకర్తృత్వమ్, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాస్సాధారణత్వేన సర్వేషాం ఫలానుభవప్రసఙ్గాది[చ]తి) ప్రతిపాదితమ్. "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః,
కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః" ఇత్యాత్మనఏవ కర్తృత్వం పరమపురుషానుమతిసహకృతమిత్యుక్తమ్. "అంశోనా
నావ్యపదేశాదన్యథాచాపి దాశకితవాదిత్వమధీయతఏకే, మన్త్రవర్ణాత్, అపిస్మర్యతే, ప్రకాశాదివత్తు నైవంపరః, స్మరన్తిచ" ఇతి - "అనీశయా
శోచతి ముహ్యమానః-జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః" క్షరన్త్వవిద్యాహ్యమృతన్తువిద్యా విద్యాఽవిద్యే ఈశతే యస్తు
సోన్యః" "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యఙ్కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్" "తయోరన్యఃపిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి"

౨. * † ౧ భృగుర్వై వారుణిః । వరుణం పితరముపససార । అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య * ౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే । యేన జాతాని జీవన్తి । యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి । తద్విజిజ్ఞాసస్వ । తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. †తత్ర సంశయః- † కిమస్మాద్వాక్యాత్ బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న వేతి. కిం ప్రాప్తమ్ - †నశక్యమితి. †న తావజ్జన్మా

౨. † అథజన్మాదీనాం లక్షణత్వే తత్ర జన్మనోఽన్తర్భావే తత్రాపి సముదితస్య లక్షణత్వే వా కింతత్ప్రమాణమిత్యాకాఙ్క్షాయాం - సూత్రకారాభిప్రేతవిషయత్వేనాభిప్రేతాం శ్రుతిం దర్శయతి (భృగురితి) శాస్త్రప్రకరణాద్యాపివషయః * యతో వా ఇమానీత్యాది సూత్రే ఉదాహర్తవ్యేపి అర్థవాదరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థమ్, ప్రకరణస్య బ్రహ్మోపక్రమత్వేనానన్యపరత్వజ్ఞాపనార్థంచ భృగుర్వా ఇత్యాద్యుదాహృతమ్. అగ్న్యిన్ద్రాదివస్తుషు సర్వేశత్వ ప్రసక్తేరాపాతప్రతీతేషు సర్వేషాం సర్వేశత్వప్రసక్తేస్స్యాదుపపన్నత్వేన తత్త్వస్య దుర్నిశ్చయతయా నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవ్యక్తివిశేష జిజ్ఞాసయాహి * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నః. తత్ర వ్యక్తివిశేషస్య లక్షణముచ్యతే * యతో వా ఇమానీతి. యతో యేన యదితి యద్వ్యుత్పత్తియోగాత్కారణత్వమనూద్యతే - తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే - తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి నవిచారస్యోపాసనస్యవా విధిః. విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్నవిధేయమ్. ఉపాసనాత్మకస్యతు జ్ఞానస్య * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్, ఉపక్రమే * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేనోపాయవిషయత్వాభావాచ్చ నోపాసనాత్మకజ్ఞానమిహ విధేయమ్. అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే అవధానార్థం సన్దేహనివృత్త్యర్థంవోక్తమ్. యా గన్ధవతీ - తాం పృథివీం విద్ధీతివత్. అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధేయమ్ - యథా - యత్ర సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యుక్తే సారససంబన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్ - తద్వత్. దేవదత్తకేదారో బుభుత్సితో ధీస్థః. సారససంబన్ధశ్చ దృష్టః. తస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వం హ్యజ్ఞాతమ్ - అతస్తదేవ వాక్యస్యవిధేయమ్. ఏవం నిరతిశయబృహత్త్వం బహుష్వర్థేష్వాపాతతః ప్రతీతమ్. కారణత్వంచ ప్రాపకవాక్యావగతం. తస్య నిరతిశయ బృహద్వస్తులక్షణత్వమనవగతమితి తదత్ర విధేయమ్. లక్షణస్యచ సజాతీయ విజాతీయ వ్యావర్తన స్వభావత్వాదన్యేషాం నిరతిశయ బృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసః ఫలితః. అతో నారాయణాది విశేషశబ్దవాచ్య వస్తువిశేషస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిః. అతఏవహి పరస్మాత్పుంస ఇత్యుక్తమ్. నను—ప్రాపకవాక్యైరేవ కారణభూతవస్తువిశేషస్య నిరతిశయ బృహత్త్వం జ్ఞాయత ఇతి కిమనేన లక్షణవాక్యేనేతి చేత్. న - అగ్న్యాదీనామపి కర్మభాగవాక్యైస్సర్వేశత్వప్రసక్త్యావగమాత్ తేషుబృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసాయ కారణవాక్యానామపి తద్వదన్యపరత్వాభావేన తత్త్వపరత్వజ్ఞాపనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అథ, శ్రుతిరేవ లక్షణం ప్రతిపాదయతి చేత్ కిం సూత్రేణేతి శఙ్కాయాం - సూత్రతాత్పర్యార్థం వివక్షుః సంశయం దర్శయితుం శ్రుతిగతహేతునైవ సంశయోత్పత్తిం దర్శయతి (తత్రేతి) తత్ర- తాదృశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షానుగుణేన విశేషణబహుత్వేన సిద్ధాన్తానుగుణేనైక వచనాన్తబ్రహ్మశబ్దైక్యేనచ విశిష్టత్వం సంశయహేతుత్వేనాభిప్రేత్య తత్రేత్యుక్తమ్. † సంశయస్వరూపం దర్శయతి (కిమస్మాదితి) బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా? ఉతానారమ్భణీయేతి ప్రథమ విచారః, తదర్థంవేదాన్తా బ్రహ్మణిప్రమాణం ? ఉత నేతి ద్వితీయవిచారశ్చ చతుస్సూత్రీసాధారణః - సిద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ నశాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్య తచ్ఛాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేన, ఇతి సమన్వయాధికరణోపక్రమే తస్యాధికరణస్య శాస్త్రారమ్భహేతు భూతప్రామాణ్యసమర్థనార్థత్వస్య భాష్యకారైరేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. తథాచాహుః— * వ్యుత్పత్త్యభావః ప్రతిపత్తిదౌస్థ్యమన్యేన సిద్ధత్వమథాఫలత్వమ్ । ఏతాని వై సూత్రచతుష్టయేనానారమ్భమూలాని నిరాకృతానీతి. అతస్తద్విచారయుగళ మత్రార్థసిద్ధమభిప్రేత్యైతదధికరణాసాధారణం సంశయశరీరం దర్శితం కిమస్మాదితి. † యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి - ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం సంశయ్యతే - కిం సృష్ట్యాదీనాం విశేషణత్వే నోపలక్షణత్వేనవ బ్రహ్మ లక్షణత్వం సంభవతి - నేతి. తదర్థం విశేషణపక్షే కిం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదోస్తి నేతి. తదర్థం కిం విశేషణస్య విశేషణత్వం స్వాశ్రయసర్వధర్మవ్యావర్తకతయా - ఉత విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయేతి. ఉపలక్షణపక్షే కిమాకారాన్తరప్రతిప్రత్తిరస్తి - ఉత నాస్తీతి. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చనాస్తీతి పూర్వపక్షః. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వం ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చాస్తీతి రాద్ధాన్తః. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వే విశేష్యభేద ప్రసక్తేన జన్మాదీనాం విశేషణత్వాయోగా, దాకారాన్తరప్రతిపత్త్యభావేచోపలక్షణత్వాయోగా, దుభయథాపి లక్షణత్వాసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం నశక్నోతీతి లక్షణదౌస్థ్యేన బ్రహ్మణిశాస్త్రప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారోనారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షేఫలితమ్. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వే విశేష్యభేదాభావాజ్జన్మాదీనాం విశేషణత్వోపపత్తే, రాకారాన్తరప్రతిపత్తిసద్భావా దుపలక్షణత్వోపపత్తేశ్చోభయథాపి లక్షణత్వసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి లక్షణసౌస్థ్యేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేస్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధాన్తే ఫలితమ్. తత్రపూర్వపక్షముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (నశక్యమితి). † జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం కింవిశేషణతయా - ఉతోపలక్షణతయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి) † కథం విశేషణ

‡ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ, పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చమత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి" యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" "సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః"

దయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి - † అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వ ప్రసక్తేః. † విశేషణత్వంహి వ్యావర్తకత్వమ్.

౩. † నను—దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే. ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి † నైవమ్—తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః। అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేకత్వమపరిహార్యమ్. † అత్ర త్వనేనైవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వమవర్జనీయమ్.

౪. † బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతి చేత్ † న - † అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వ ప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోపి బహ్వ్యస్స్యుః. అత ఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ లక్షణత్వ మప్యనుపపన్నమ్.

౫. † నాప్యుపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి - † ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. † ఉపలక్షణానామేకేనాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వంహి దృష్టం యత్రాయం సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు.

త్వేన నలక్షయన్తీత్యత్రాహ (అనేకేతి). † అనేకత్వ ప్రసక్తిః వ్యావర్తకత్వంవా కథమిత్యత్రాహ (విశేషణత్వంహీతి) విశేష్యతేనేనేతి నిర్వచనానుసారేణ భేదకం విశేషణం, భేద్యం విశేష్యమితి ప్రసిద్ధేః ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గః నీలం శుక్లం పీతం అజో గజో మహిష ఇత్యాదిషు తథాదర్శనాచ్చేతిభావః.

౩. † సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి). † పరిహరతి (నైవమితి) ఉపసంహారః - పర్యవసానమ్. అన్యథా - ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీత్యభావే సతీత్యర్థః. తత్రాపి - దేవదత్తాదావపి. † పక్షే వైషమ్యమాహ (అత్రత్వితి) ప్రమాణాన్తరేణైక్య మనవగతమితి వదతోఽయం భావః—※ ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరపి నైకత్వనిశ్చయః - తత్రాప్యేకత్వాది విశేషణభేదేన బహుత్వాపత్తేః, ఏకమిత్యాది పదానామేకో వ్రీహిరిత్యాదివన్నిర్వాహ సంభవాచ్చేతి.

౪. † నను—నకేవలం ప్రమాణాన్తరేణైవైక్యప్రతీతిః - శాబ్దీచ విద్యతే. తస్యాం సత్యాం ధర్మిబహుత్వం నస్యాత్. అత్రచైకవచనాన్తధర్మివాచి పదైక్యం విశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితి శఙ్క్యతే (బ్రహ్మశబ్దేతి) తద్బ్రహ్మేతద్బ్రహ్మేతి ముహుర్ముహురుక్తిర్నా - [illegible] బ్రహ్మణీతి బహువచనం వా - [illegible] స్తీతి భావః. † పరిహరతి (నేతి) † [illegible] (అజ్ఞాతేతి) ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం - విశేషణబహుత్వాధీనం విశేష్యబహుత్వం నబాధతే। ఖణ్డో [illegible] ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర బహుత్వప్రతీతేః. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం స్వతో విశేష్యైక్యప్రతిపాదకం - ఖణ్డాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిరితిచేన్న - అప్రత్యక్షేష్వపి గోషు ఖణ్డ ఇత్యాదివాక్యే ప్రయుక్తే బహుత్వప్రతీతేః. తస్మాద్విశేషణబహుత్వం చేద్విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తం అజ్ఞాతగోవ్యక్తేరితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః - ప్రత్యక్షేణాదృశ్యమాన గోవ్యక్తేరిత్యర్థః. ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగాసంభవ వ్యుదాసాయ జిజ్ఞాసోరిత్యుక్తమ్. గోసామాన్యజ్ఞానే సత్యదృష్టగోవ్యక్తిత్వాజ్జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః. † సృష్టిస్థితిప్రళయాః కిం ప్రత్యేకలక్షణాని - ఉత సంభూయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రత్యేకపక్షే దూషణముక్తమ్. సంభూయేతి పక్షే దూషణమాహ (అత ఏవేతి) [అత ఏవ] - విశేషణభేదస్య స్వతో విశేష్యభేదాపాదకత్వాదిత్యర్థః.

౫. † ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి (నాపీతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (ఆకారాన్తరేతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరితిభావః. † వ్యాపకత్వమేవోపపాదయతి (ఉపలక్షణానామితి) ఉపలక్షణేనోపలక్ష్య ప్రతిపత్తావుపలక్షణ, ముపలక్ష్యాకారః, పూర్వప్రతిపన్నాకారశ్చేత్యాకారత్రయమవర్జనీయమ్ - సంప్రతిపన్నస్థలేషు తద్దర్శనాత్. - యథా సారససంబన్ధ ఉపలక్షణమ్. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యమ్. కేదారత్వం పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అతోఽత్ర తృతీయాకార ప్రతిపత్త్యభావాదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శాఖాగ్రే చన్ద్ర ఇత్యత్ర కథమాకారత్రయమితిచేత్. ఉచ్యతే—కాలవిశేషే దేశవిశేషసంబన్ధః - ఉపలక్ష్యాకారః. శాఖాగ్రముపలక్షణం. శాఖాచన్ద్రయోశ్చ బుభుత్సుప్రదేశవర్తిత్వం సంబన్ధః - సచ సంబన్ధో వాక్యావగతః. ఆదిత్యాదివ్యావర్తకం చన్ద్రశబ్దబోధ్యం చన్ద్రసంస్థానం తృతీయాకారః. కేదారత్వాద్యాకారః ప్రత్యక్షప్రతీతః - చన్ద్రత్వంతు పూర్వానుభూతత్వాద్దృష్టమ్. క్వత్ర చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయామేవం. కశ్చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయాం శబ్దవాచ్యత్వముపలక్ష్యం. స్వారసికేనవా శబ్దోత్థాపిత బుభుత్సామూలేనవా ప్రత్యక్షేణ

‡ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ" "నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్" "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానాం ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్" నిత్యానాం బహూనాం చేతనానాం, యః ఏకః నిత్యశ్చేతనస్స కామాన్విదధాతీత్యర్థః - "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్" ఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మనశ్చ కర్మవశ్యత్వేన శోచిత్వేనాసర్వజ్ఞత్వేన ఉపాసనాయత్తముక్తిత్వేన నిరవద్యత్వేన సర్వజ్ఞత్వేన సత్యసంకల్పత్వేన సర్వేశ్వరత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వాదినాచ స్వరూపస్య స్వభావస్య నానాత్వ వ్యపదేశాత్.

† కించ * ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. † న - ఇతరేతర ప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. †అతో నలక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి.

౬. † ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—†జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయైరుపలక్షణభూతైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. †నచోపలక్షణోపలక్ష్యాకారాదతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మాప్రతిపత్తిః. † ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ-† బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్. † తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. † యతో వా యేన యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమనూద్యతే-†ప్రసిద్ధిశ్చ* ౨సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన - † తదపి సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. † తస్మాద్యన్మూలా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి - జన్మస్థితిలయానాం నిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. † జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వ విచిత్రశక్తి

ప్రతీతో న కతరావి పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అనేన నిర్విశేష వస్తువాదేఽప్యుపలక్షణత్వమపి నోపపద్యత ఇత్యుక్తం భవతి. † తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతి శఙ్కయతి (నను చేతి). † నూపపద్యతి (నేతి) సత్యత్వాదయః కిం విశేషణతయా లక్షణభూతాః - ఉతోపలక్షణతయా. పూర్వస్మిన్పక్షే దూషణముక్తమ్. అన్యత్రచాకారాన్తరప్రతిపత్త్యపేక్షాయాం వాక్యాన్తరేణచేదనవస్థా - స్వేన చేదాత్మాశ్రయ ఇతి - అతో * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యేన ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిర్వక్తవ్యా - తతశ్చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతిభావః. † (అతఇతి) విశేషణతోపలక్షణత్వాయోగాదిత్యర్థః. [ఇతిజన్మాద్యధికరణపూర్వపక్షః].

౭. † సిద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతఇతి) ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేత స్తత్పరిహార ఉచ్యతఇత్యర్థః. † జ్ఞాప్యబహిర్భూతో జ్ఞాప్య ప్రతీత్యుపాయః ఉపలక్షణం. జ్ఞాప్యాన్తర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయోవిశేషణమ్. నచైకస్య జ్ఞాప్యజ్ఞాపకత్వ విరోధః - ఘటాదేరిన్ద్రియసంయోగ ప్రతిసంబన్ధిత్వేన జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వస్య విషయత్వస్యచ దర్శనాత్. ఏవం శబ్దతో ధీస్థతయా స్వవిశిష్టప్రతీతౌ హేతుభూతం విశేషణమితి ఉభయథాపి లక్షణత్వోపపత్తిం వక్ష్యన్ * ఏకానేకస్వరూపాయ స్థూలసూక్ష్మాత్మనే నమ ఇతివచ్ఛరమోక్తముపలక్షణపక్షం బుద్ధిస్థతయా ప్రథమముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (జగదితి). † ననూపలక్షణపక్షేనుపపత్తిరుక్తేత్యత్రాహ (నచేతి) ఆకారాన్తరం - ఆకారవిశేషః. నహ్యుపలక్షణోప లక్ష్యాకారాతిరిక్తఇత్యభ్యుపగమః. † పృథక్తృతీయాకారం దర్శయితుమాకారద్వయం వివక్షన్ పూర్వముపలక్ష్యాకారమాహ (ఉపలక్ష్యంహీతి) అనర్థశిరసి * బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేతి. శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణేచ * బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇత్యాది నిర్వచనప్రసిద్ధిద్యోతకోహిశబ్దః. ఆకారత్రయపృథక్త్వద్యోతనార్థాః చశబ్దా స్తత్ర తత్ర జ్ఞేయాః. † కథం నిరతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వ ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) మనిన్ ప్రత్యయాన్తస్య రూఢిసహకృతస్య బృహతి ధాతోస్తదర్థత్వాదిత్యర్థః. † యద్వా బ్రహ్మశబ్దేన బృహత్త్వ బృంహణత్వావగతిః కథమిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) బృహత్త్వస్య స్వరూపతో గుణతశ్చ వివక్షితత్వాత్ బృంహణత్వరూప బృహత్త్వమపి ధాత్వర్థాన్తర్గతమితిభావః. †ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) † నను— † సారసస్య కేదారేణేవ జన్మాదీనాం బ్రహ్మణాసహ సంబన్ధో వక్తవ్యః. కించ—బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే బాహ్యమతఇవ నిమిత్తాన్తరాధిష్ఠేయతాప్రసఙ్గేన సత్యసంకల్పత్వాది గుణాన్వయలక్షణబృంహణత్వాసిద్ధిశ్చ స్యాదిత్యేతచ్ఛఙ్కాద్వయం పరిహరం స్తృతీయాకారోపస్థాపకం వాక్యంచావతారయతి (యతో యేనేత్యాదినా) †కుత్ర కథం ప్రసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధిశ్చేతి). † తచ్చ కథమిత్యపేక్షాయాం తత్ప్రతిపాదనం పదానామన్వయ ముఖేన దర్శయతి (తదపీతి) తత్ - నిమిత్తోపాదానత్వ రూపకారణత్వమ్. ఉపాదానత్వాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణయోరుపపాదనమ్ * తదైక్షత బహుస్యాం * అసృజతేతి. రామకృష్ణాదిరూపేణ బహుభవనవ్యావృత్త్యర్థం జగద్రూపేణ బహుభవనమితి దర్శితమ్ * తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన. † అత్ర ఫలితం సంబన్ధమాహ (తస్మాదితి) యథా ఉపలక్షణేన సారసేనాధికరణత్వేన సంబన్ధిత్వం కేదారస్య, యథా చన్ద్రదేశస్య శాఖాయాశ్చ ఋజుభావస్సంబన్ధః - తథా బ్రహ్మణ ఉపలక్షణభూతజన్మాదిభిస్తైస్తు హేతుమద్భావస్సంబన్ధ ఇత్యుక్తం భవతి యథా ప్రసిద్ధ్యనువాద రూపతయా వాక్యస్య. నిమిత్తాన్తరశఙ్కా చార్థాత్పరిహృతా భవతి. † ఏవం తృతీయాకారస్యాక్షేపకముపలక్షణ సంబన్ధాత్మకం నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వముక్తమ్. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) యతశ్శబ్దస్మారితకారణవాక్యేషుహి సార్వజ్ఞ్యాద్యపగమః.

‡ తమోఽహమేవ "తత్త్వమసి" "అయమాత్మా బ్రహ్మ" "యోఽసౌ సోఽహం యోఽహం సోఽసౌ" "అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి" "న స వేద అకృత్స్నో హ్యేషః ఆత్మేత్యేవోపాసీత" "బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవాః" ఇతిచ సర్వజీవాత్మవ్యాపిత్వేనాభేదవ్యపదేశాచ్చ; ఉభయవ్యపదేశావిరోధేన పరమాత్మాంశో జీవాఽస్మీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. నకేవలం న్యాయసిద్ధమిదం శ్రుతిస్మృతిభ్యామప్యంశత్వముక్తం జీవాత్మనః, "పాదోఽస్య

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౨॥ ఛా - ౬. ప్ర - ౨ ఖ - ౧.

త్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మే † తిచ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తి రూపానుపపత్తిః.

౭. † జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేపి నకశ్చిద్దోషః. † లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. † అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లక్షయితేపి పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం నభేదమాపాదయతి. † విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్. ‡ ఖణ్డత్వాదయస్తు విరోధాదేవ గోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి. † అత్ర తు కాలభేదేన జన్మాదీనాం నవిరోధః.

అతో జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తేత్యుక్తమ్. గుణానామపరిచ్ఛిన్నతయా తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతాయోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమాకారబృహత్త్వేనేత్యుక్తమ్. ※ యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యావగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాముపలక్షణత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయః. విశేషణబహుత్వన్తు న విశేష్యభేదాపాదకమితి వక్ష్యత ఇతి నవిరోధః. † ఉపలక్షణపక్షానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (ఇతిచేతి) ఇతిచ - యతశ్చేత్యర్థః - ఉపలక్ష్యంహీత్యాదిభాష్యస్యైవం వా యోజనా - అనవధికాతిశయశబ్దే తాత్పర్యమ్ - ఉపలక్ష్యమనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వంచ. నిరవధికబృహత్త్వంచ స్వరూపతో గుణతో విభూతితశ్చానవధికబృహత్త్వమ్. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేష ఉపలక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి. తతశ్చోపలక్ష్యాకారైకదేశభూతం బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారో భవతీతి ఫలితమ్ - లోకే తథా దర్శనాత్. దేవదత్తకేదారత్వంహ్యుపలక్ష్యమ్ - నచ దేవదత్తసంబన్ధిత్వమాత్రం - ఘటపటాదిష్వతిప్రసఙ్గాత్. తదేకదేశభూతకేదారత్వమాత్రేణచ పూర్వప్రతిపత్తిః. తస్మాదుపలక్ష్యైకదేశభూతబృహత్త్వబృంహణత్వాకారేణ పూర్వప్రతిపత్తిః. అనవధికాతిశయబృహత్త్వకం బృంహణత్వముపలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యనవధికాతిశయబృహద్బృంహణంచేత్యుక్తమ్. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషస్యోపలక్ష్యత్వాత్ బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారఇత్యర్థసిద్ధమితి హిశబ్దేన సూచితమ్. కథం తత్ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేర్ధాతోరితి) బృహత్త్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యధ్యాహృతేన వాక్యేన తదర్థత్వాదితి పఞ్చమ్యా అన్వయః - యద్వా—నచేత్యాది పూర్వవాక్యేనాన్వయః. ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) తృతీయాకారమన్యమపి వివక్షుస్తత్ప్రతిపాదకం వాక్యమవతారయన్నుపలక్షణస్యోపలక్ష్యేణ సంబన్ధవన్నిమిత్తాన్తర శఙ్కాంచ వ్యుదస్యతి (యతోయేనేత్యాదినా) పూర్వపదర్థః. వివక్షితమన్యం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) ఇదానీం చశబ్దస్తృతీయాకారాన్తరసముచ్చయే. యథా కేదారత్వం సారసాధికరణత్వదేవదత్తసంబన్ధిత్వోపయోగి - తథా సర్వజ్ఞత్వాదయోప్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వజన్మాదికారణత్వోపయోగినః. [ఇతి జన్మాద్యధికరణసిద్ధాన్తే ఉపలక్షణపక్షస్య నిర్దుష్టత్వమ్].

౭. † అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి (జగజ్జన్మాదీనామితి) † కథం నదోషః - అపవాదకప్రమాణాభావే విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదావహత్వం దోషత్వేన పర్యుక్తమిత్యత్రాహ (లక్షణభూతాన్యపీతి) లక్షణభూతాని - వ్యావర్తకభూతానీత్యర్థః. యద్వా—లక్షణభూతానాం విశేషణానాం సజాతీయవిజాతీయ వ్యావర్తన స్వభావత్వేపీత్యర్థః. స్వవిరోధివ్యావృత్తమ్ - నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయావ్యావృత్తం - సత్వవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయావ్యావృత్తమిత్యర్థః. అయంగ్రన్థః పక్షవిషయః. † బహుత్వాపవాదకప్రమాణాభావే సతి విశేషణత్వమేవ విరోధిత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) అయంతు సపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్యామో యువేత్యాద్యుదాహరణమత్రాభిప్రేతమ్. అప్రత్యక్షవిషయేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాద్విశేష్యైక్యం ప్రతీయత ఇత్యర్థః. † అత్ర విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకం కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే విశేష్యైక్యముపపాదయతి (విశేషణానామితి) శబ్దస్వారస్యాద్విశేషణానామేకాశ్రయాన్వయ ప్రతీతేరవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయవృత్తిత్వోపపత్తేరిత్యర్థః, అవిరుద్ధవిశేషణత్వం విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకమిత్యుక్తం భవతి. యద్వా—అజ్ఞాతస్వరూప ఇత్యపి గ్రన్థః పక్షవిషయః. పూర్వస్మిన్ గ్రన్థే విశేషణానాం విరుద్ధవిశేషణాశ్రయాత్ స్వాశ్రయభేదకత్వముక్తమ్. అప్రత్యక్షత్వే సతి భిన్నవిశేషణత్వమేవ భేదకత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) తత్రాప్యవిరుద్ధవిశేషణభేదోనవిశేష్యభేదక ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) దేవదత్తశ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదావవిరుద్ధ విశేషణానామేకాశ్రయత్వదర్శనాత్ పక్షీకృతేప్యేకస్మిన్నేవ విశేషణానామన్వయోపపత్తేరిత్యర్థః. † అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదానాపాదకత్వముక్తమ్ - విపక్షభూతఖణ్డాదిషు బహుత్వనియామకమాహ (ఖణ్డత్వాదయస్త్వితి) † తతఃపక్షస్య వైషమ్యమాహ (అత్రత్వితి) కాలభేదేనేత్యస్యాయమభిప్రాయః—విశేష్యబ్రహ్మబహుత్వేపి జగజ్జన్మాదీనాం యౌగపద్యవ్యాఘాతాత్ కాలభేదేనావిరోధ ఆశ్రయణీయః - విశేష్యైక్యేపి తథైవావిరోధ ఇతి. అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయః—విశేషణబహుత్వం స్వత ఏవ విశేష్యభేదాపాదకం. ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదిషు దర్శనాత్ - దేవదత్తశ్యామో యువేత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాదైక్యప్రతీతిః. తస్మాత్ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణి విశేషణబహుత్వాద్యుక్తం విశేష్య

‡ విశ్వాభూతాని" "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతనః" ఇతి. అంశత్వన్నామ ఏకవస్త్వేకదేశత్వమ్, తథాసత్యుభయోరేకవస్తుత్వే నావిరోధో నస్యాదిత్యాశఙ్క్య, "ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః" ఇతిపరిహరతి; అన్యవిశేషణత్వైక స్వభావప్రకాశజాతిగుణ శరీరవిశిష్టానగ్నివ్యక్తిగుణ్యాత్మనగి ప్రతి ప్రకాశజాతిగుణ శరీరాణాం యథా అంశత్వమ్; ఏవం పరమాత్మానం ప్రత్యగాత్మశరీరకం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనోంఽశత్వమ్. ఏవం అంశత్వే యత్స్వభావోంశభూతో జీవః, నైవమంశీ పరమాత్మా, సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదాత్; ఏవఞ్చ "కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్" "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః"

౮. † ※ ౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది కారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే। ※ ౨ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. †తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. † తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చవ్యావృత్తః. †నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. † జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ,

బహుత్వమసిద్ధమిత్యర్థః. నను—ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యస్య స్వతో విశేష్యైక్యాపాదకత్వం దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు దృష్టమ్. ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాద్బహుత్వప్రతీతిః. అతిగే ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణి ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాదైక్యంసిద్ధమేవ. నైవమ్—విశేషణభేదాయత్తం విశేష్యబహుత్వమేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం నబాధతే. అపితు ప్రత్యక్షమేవ బాధతే - అదృశ్యమానగోవ్యక్తేః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగే సత్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేపి బహుత్వప్రతీతేరితిహి పూర్వపక్షస్థితిః. తత్రోత్తరముచ్యతే (అజ్ఞాతేత్యాదినా) ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం బహుత్వం బాధతఏవ - అదృశ్యమానేపి దేవదత్తే దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదివాక్యప్రయోగే విశేషణబహుత్వే సత్యపి విశేష్యైక్యప్రతీతేః. ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షవిభాగవిధురం బహుత్వప్రతీతిరైక్యప్రతీతిశ్చ భవతః. అత్రతు బహుత్వైకత్వయోః కో నిర్ణాయక ఇతి చేత్.(నియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వం విశేష్యైక్యవిరోధి - అనియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వం నైక్యవిరోధీతి.)

౮. † అథ సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వోపపత్తిం పూర్వోక్తాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారంచాహ (యతో వాఇతి) లక్షణవాక్యేనానేన కారణత్వమేవ లక్షణత్వేనోక్తమిత్యస్య కారణవాక్యత్వమ్. ఆదిశబ్దేన ※ సదేవేత్యాదీని- కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. నను—లక్షణభూతేనైవ జన్మాదికారణత్వేన బ్రహ్మణస్సజాతీయ విజాతీయవ్యావృత్తిస్సిద్ధా - అన్యథా తస్య లక్షణత్వాయోగాత్ - తత్కథం సత్యాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తాభిధానోక్తిః. ఉచ్యతే—వ్యావృత్తిర్ద్వివిధా - వ్యక్త్యన్తరేష్వసంభావితధర్మయోగరూపా, తత్తజ్జాతీయాసాధారణధర్మానన్వయ రూపా, చ. తత్ర విలక్షణధర్మయోగే వ్యక్త్యన్తరేభ్యోఽన్యత్వం సిధ్యతి - నత్వతజ్జాతీయత్వం - తజ్జాతీయత్వవ్యంజకధర్మాన్వయాధీన తజ్జాతీయత్వశఙ్కాయా అనపగమాత్. తదనన్వయేతు తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సిధ్యతి. యథా - ఘటస్య సంస్థాన విశేషేణ స్వేతరసమస్తవైలక్షణ్యే సిద్ధేపి పృథివీత్వ వ్యవస్థాపకగన్ధవత్త్వయోగాత్ పృథివీజాతీయత్వం నాస్తీతి - తదయోగాదబాదిషు తజ్జాతీయతాపగమః - ఏవం జగత్కారణత్వ రూపవిలక్షణధర్మాన్వయేసత్యపి బ్రహ్మణోఽచిజ్జాతీయత్వ జీవజాతీయత్వ శఙ్కావతిష్ఠత ఇతి తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సత్యాదివాక్యేన ప్రతిపాద్యత ఇతి తస్య సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూప బోధకతోక్తిర్యుక్తేతి. † కథం వ్యావృత్తస్వరూపాభిధానమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) కేనాపి పరిణామ విశేషేణ తత్తదవస్థస్య సత్తా సోపాధికసత్తా - అతో నిరుపాధికసత్తానిత్యాకారత్వం. † సత్యపదవ్యావర్త్యమాహ (తేనేతి). †కథమిత్యత్రాహ (నామాన్తరేతి) నిరుపపదం సత్యపదమసంకోచాత్ స్వరూపతో ధర్మతశ్చైకరూపత్వం జ్ఞాపయతీత్యచిత్తత్సంసృష్టజీవవ్యావృత్తిః. † జ్ఞానశబ్దార్థమాహ (జ్ఞానపదమితి) ఇదానీమస్మిన్విషయ ఇత్యాద్యుపపదరహితం జ్ఞానపదం అసంకుచితత్వం నిత్యత్వంచ జ్ఞానస్య దర్శయతి. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వమేవాకారో యస్య తన్నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారం. తేన బ్రహ్మణఃకదాచిత్క్వచిదపి ప్రదేశే జడత్వవ్యావృత్తిః. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వం అద్వారకం ధర్మద్వారకంచ పరమాత్మన ఆకారో భవతి ※ ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాడితి హోవాచ ※ బ్రహ్మణా విపశ్చితా ※ విజ్ఞాతారమరేకేన విజానీయాదిత్యాదిభిస్స్వరూపస్య ధర్మస్యచ జ్ఞానత్వావగమాత్. జ్ఞానశబ్దాసంకోచేన సద్వారకాద్వారకజ్ఞానాకారత్వసిద్ధిః - నన్వస్య జ్ఞానశబ్దస్య కింప్రవృత్తినిమిత్తమ్ - విషయావగాహిజ్ఞానాఖ్యద్రవ్యత్వంచేత్ - అపర్యవసానాత్ జ్ఞానధర్మకత్వముక్తంస్యాత్ - నతు జ్ఞానస్వరూపతా. స్వప్రకాశతారూపం జ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ - జ్ఞానస్వరూపత్వముక్తంస్యాత్ - నతు జ్ఞానధర్మకత్వమ్. తతశ్చ ※ తద్గుణసారత్వాదితి సూత్రవిరోధశ్చ. నచ గవాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వే గోత్వసంస్థానపిణ్డజీవానామివ ద్వారద్వారిభావాత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యజ్ఞానత్వగుణయోర్ద్వయోరపి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వం ఘటతే - నహి ధర్మభూతజ్ఞానం స్వరూపభూతజ్ఞానగతజ్ఞానత్వగుణే సమవైతి యేన ద్వారద్వారిభావస్స్యాత్. ధర్మభూతజ్ఞానే స్వరూపేచానుగతం జ్ఞానత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్. గోశబ్దేన ఖణ్డ ముణ్డ పిణ్డద్వయవత్ జ్ఞానద్వయోక్తిద్వయముక్తంస్యాదితి ద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ తయోర్జ్ఞానయోర్న ధర్మధర్మిభావప్రతీతిః - జ్ఞానత్వగుణవిశేషితజ్ఞానద్రవ్యవిశిష్టతయా జ్ఞానత్వగుణవిశిష్టతయాచ స్వరూపస్యాభిధానే శబ్దస్య యుగపద్వ్యాపారభేదః ప్రసజేత్ - అతో జ్ఞానపదేన స్వరూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానాకారత్వమాత్మనో నసిధ్యేత్. ఉచ్యతే—జ్ఞానశబ్దస్య స్వప్రకాశతారూపం జ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. నచ ※ తద్గుణసారత్వాదితి సూత్రవిరోధః - ధర్మభూతజ్ఞానద్రవ్యాభిధానేపి

‡ ఇత్యన్తరోక్తశ్చ నవిరుధ్యతే; ఏవం ప్రకాశశరీరవజ్జీవాత్మనాం అంశత్వం పరాశరాదయస్స్మరన్తిచ; "ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలంజగత్" "యత్కించిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సంభూతౌ తత్సర్వంవై హరేస్తనుః" "తే సర్వే సర్వభూతస్య విష్ణోరంశసముద్భవాః" ఇతి. అన్యథా, పారమార్థికాఽపారమార్థికోపాధిసమాశ్రయణే ప్రత్యగాత్మనోంశత్వే బ్రహ్మణఏవ దోషాస్స్యుః నిరవద్యస్యస్వేదోషా భవేయుఃఇతి "ఆభాసఏవచ" ఇత్యాదిసూత్రైరుక్తమ్. అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తదాత్మభూతమేవ బ్రహ్మ, కదాచి దపి

౧॥ తై - భృగు - ౧ అను. ౨॥ తై - ఆనం - ౧ అను.

† తేన కదాచిత్ సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. † అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ.

జ్ఞానత్వస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్. స్వరూపస్యచ జ్ఞానత్వమ్ ※ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితిసూత్రితం. నచ సద్వారకమద్వారకంచ స్వరూపస్యాభిధానేపి శబ్దస్య యుగపద్వ్యాపారభేదః-సాక్షాద్వాపరంపరయావేతి విశేషణమనపేక్ష్య జ్ఞానత్వమాత్రస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేసతి శబ్దశక్త్యసఙ్కోచాత్ సాక్షాత్పరిణాడ్యాచ జ్ఞానత్వవిశిష్టతావగమేన జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధేః. నచ ద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ ఖణ్డముణ్డవ్యక్త్యోరివ ధర్మధర్మిభావాసిద్ధిః ※ ఆత్మజ్యోతిస్సంమ్రాట్ ※ బ్రహ్మణా విపశ్చితా ※ అత్రాయంపురుషః స్వయంజ్యోతిర్భవతి ※ ఏషహి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషఇత్యాదిభిః పరమాత్మనో జీవస్యచ జ్ఞానధర్మకత్వస్య జ్ఞానస్వరూపత్వస్యచ సిద్ధేః, జ్ఞానశబ్దస్యచాసఙ్కోచేన జ్ఞానాత్మనోర్విశేషణాంశే విశేష్యాంశేచ జ్ఞానత్వవైశిష్ట్యబోధనసామర్థ్యాచ్చ, యథా-సపరికరో రాజాదృష్టః, సపరిచ్ఛదంగృహం క్రీతం, సవత్సాగాః క్రీతే, త్యాదౌ విశేషణాంశస్య విశేష్యాంశస్యచ దృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయ ఏకవ్యాపారేణ శబ్దేన బోధ్యతే. తద్వత్. నచ విశేషణాంశే విశేష్యాంశేవా దృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయ ఆర్థః. విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరన్యతరేణ వినాన్యతరస్య దృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయప్రతీత్యనుపపత్త్యభావాత్. నహి ప్రవాహస్య ఘోషంప్రతి వాసత్వవద్విశేషణాంశేన వినా విశేష్యాంశస్య దృష్టత్వక్రీతత్వాదికమనుపపన్నమ్. నచ దర్శనక్రయాదియోగ్యతాలక్షణేనార్థసామర్థ్యేన విశేషణాంశస్య తదన్వయప్రతీతిః-మణ్డపక్షేత్రగోదోహనాదీనాం దర్శనక్రయాదియోగ్యానామపి తదన్వయాప్రతీతేః-తత్ప్రతీతిశ్చబుభుత్సాయాం సత్యాం సందేహాదయాత్సిద్ధా, నచసమభివ్యాహారబలాద్విశేషణాంశస్య తదన్వయసిద్ధిః-ధార్మికో రాజా దృష్టఇత్యత్ర ధర్మస్య దృష్టత్వాప్రతీతేః. నహి ధర్మశ్చక్షుర్విషయః-యోగ్యత్వేసతి సమభివ్యాహారబలాత్తదన్వయసిద్ధిరితిచేత్. తర్హి విశేషణాంశేపి తదన్వయస్య శాబ్దత్వముక్తంస్యాత్-నహ్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాన్వయేన ప్రతిపన్నత్వం శాబ్దత్వం నివారయతి. నను—సపరికరో రాజా దృష్టఇత్యాదిషు విశేషణాంశస్య విశేష్యాంశస్యచ శబ్దేనోపస్థాపనాత్తత్ర విశేషణాంశేపి విధిత్సితాకారాన్వయఉపపన్నః-అత్రతు తదభావాదుభయత్రవిధిత్సితాకారాన్వయానుపపత్తిరితి. నైవమ్—బ్రహ్మశబ్దేనైవ విశిష్టవస్తూపస్థాపనాత్. తథాహి-※ తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి ముముక్షోర్జిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మ ※ తదైక్షతేత్యాదీని వాక్యాని సత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టం కారణం వదన్తి-తచ్ఛోధనప్రవృత్తసత్యాది వాక్యగతబ్రహ్మశబ్దస్సత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టకారణవిషయః. బృంహణత్వమపిహి బ్రహ్మశబ్దార్థః-తచ్చ స్వసంకల్పేనాచేతనస్య స్థూలపరిణామహేతుత్వం, చేతనానాం ※ నచానన్త్యాయకల్పతఇత్యుక్తజ్ఞానబృహత్త్వహేతుత్వంచ, తతశ్చ సత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టార్థోపస్థాపకబ్రహ్మశబ్దప్రతిపన్నవిశిష్టవస్తువిశేషకత్వాత్ జ్ఞానపదమసఙ్కుచితశక్తితయా విశేష్యాంశే విశేషణాంశేచ స్వప్రవృత్తినిమిత్తభూతజ్ఞానత్వాన్వయం ప్రతిపాదయతి. సపరకరో రాజా దృష్టఇత్యాదిషు పదాన్తరసమభివ్యాహృతశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనమ్. అత్రతు స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరస్థనిర్వచనసాపేక్షబ్రహ్మశబ్దేనేతిభిదా. విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేసతి విశేషణాంశస్య విశేష్యాంశస్యచ విధిత్సితాకారాన్వయిత్వం తుల్యమ్. స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరసాపేక్షశబ్దేన విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితే విధిత్సితాకారస్యోభయాన్వయిత్వంచ దృష్టమ్. యథా-సానుచరో రాజా సమాగతః మయాచ సత్కృతఇతి. సవత్సా గౌస్స్థితా సాచ దత్తేతి. అతఃపరమాత్మనో జ్ఞానశబ్దేన జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపకత్వాభిధానం యుక్తమ్-ఆనన్దాదిశబ్దేష్వప్యేషఏవ న్యాయః స్వతః ప్రవర్తతే, ప్రమాణాన్తరవిరోధేసతి తు నివర్తతే-అతో యథోక్తార్థ ఉపపన్నః. † అతస్సాక్షాత్పరిణాడ్యానిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారత్వం దర్శయతా జ్ఞానపదేన ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిమాహ (తేనేతి) † అనన్తపదస్యార్థమాహ (అనన్తేతి) ఇహేదం-నాన్యత్రేతి పరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వం దేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం-నాన్యదేతి పరిచ్ఛేత్తుమయోగ్యత్వం కాలాపరిచ్ఛేదః. నతుదేశకాలాభావౌ. ఏవం వస్త్వపరిచ్ఛేదోపి న వస్త్వన్తరాభావః-కింత్విదమిదం నభవతీతి పరిచ్ఛేదానర్హత్వమేవ. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదఇతియావత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తే భావరూపాజ్ఞానతత్కార్యజాతేఙ్గీకృతేసతి వస్త్వన్తరాభావరూపో వస్త్వపరిచ్ఛేదః పరస్యానుపపన్నః. సత్యవస్త్వన్తరాభావః సఇతిచేత్. తర్హి స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావస్సఇత్యభ్యుపగమోనరమ్-ప్రమాణాన్తరావిరోధాత్, సత్యవస్త్వన్తరాభావోహి తత్తద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధః.

‡ భక్తనామరూప చిదచిద్వస్తుశరీరం తత్కారణావస్థమ్, కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపచిదచిద్వస్తుశరీరం తత్కార్యావస్థంబ్రహ్మ సర్వదాచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తద్విశిష్టత్వేపి బ్రహ్మణః పరిణామిత్వపురుషార్థాశ్రయత్వే శరీరభూతచేతనాఽచేతనసంగతే. ఆత్మభూతం బ్రహ్మ సర్వదా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధాఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ జ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమవతిష్ఠతఇతి బ్రహ్మైవ జగన్నిమిత్తముపాదానఞ్చేతి "యతో వా ఇమాని" ఇత్యాది

వాక్యం ప్రతిపాదయత్యేవేతి (జన్మాద్యస్యయతః) తత్ బ్రహ్మేతి సుష్ఠూక్తమ్. "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ - ఏకమేవాద్వితీయమ్…తదైక్షత-బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి ; అస్యచాయమర్థః—"యస్యాత్మా శరీరమ్, యస్యాక్షరం శరీరమ్, యస్య పృథివీ శరీరమ్, యస్యావ్యక్తం శరీరమ్, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇత్యాది శ్రుతేః బ్రహ్మణః సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరకత్వాత్ సదేవేదమిదానీం స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరకత్వేన విభక్తనామరూపమ్, అగ్రే - ప్రళయకాలే, సూక్ష్మదశాఽపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరతయా నామరూపవిభాగాఽనర్హమేకమేవాసీత్, - స్వయమేవ బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి నిమిత్తాన్తరాఽనపేక్షమద్వితీయఞ్చాతిష్ఠత్. "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి తన్నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకతయా ఏకమేవావస్థితం నామరూపవిభాగార్హస్థూలదశాపత్త్యా బహుప్రకారం స్యామితి ఐక్షత, స్యాం, ప్రజాయేయ ఇతి వ్యష్టిసమష్టివ్యపదేశః. చిదచితోః పరస్యచ ప్రళయకాలేపి వ్యవహారానర్హసూక్ష్మభేదః. సర్వైర్వేదాన్తిభిరభ్యుపగతః,

† సగుణత్వాత్స్వరూపస్య - స్వరూపేణ గుణైశ్చానన్త్యమ్. † తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయ విలక్షణా † స్సాతిశయస్వరూపస్వగుణా నిత్యా వ్యావృత్తాః - † విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్. † తతః ※ ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాదినాఽవగతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిసజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణమ్. † అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం † నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.

౯. † యేతు—నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి - తన్మతే - ※ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ※ జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసఙ్గతం స్యాత్ - † నిరతిశయబృహత్ బృంహణంచ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, † తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితివచనాచ్చ. † ఏవముత్తరేష్వపి సూత్ర † గణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషుచ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ నతత్ర ప్రమాణమ్. † తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారి సాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమా

† గుణతోఽప్యానన్త్యమాహ (సగుణత్వాదితి) గుణానాం దేశకాలాపరిచ్ఛేదా విద్యతే - నతూక్తలక్షణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావః. సతు స్వరూపస్యైవ. యద్వా—ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదాభావమాహ (సగుణత్వాదితి) ఇదమియదితి వస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదాభావో వస్త్వపరిచ్ఛేదః. యథా - తుల్యకాలత్వే తుల్యపరిమాణత్వేపి దశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయా షడ్వర్ణస్వర్ణం తదపేక్షయా కలధౌతాదిచాపకృష్టమ్. సోపకర్షో వస్తుపరిచ్ఛేదః. తత్తదపేక్షయా గురుత్వోజ్జ్వలత్వ పవిత్రత్వాదిభిర్దశవర్ణ స్వర్ణాదికం ప్రకృష్టమ్. తస్య ప్రకర్షస్య నిరతిశయత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. ఈదృశవస్త్వపరిచ్ఛేదః స్వరూపస్య గుణానాంచ యుజ్యతే. తేషామపి హేయప్రత్యనీకత్వాదిస్వభావోత్కర్షస్య నిరవధికత్వాత్. సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతో గుణైర్నిరతిశయప్రకర్షో వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం భవతి. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం చాస్మిన్నన్తర్గతమ్ - తద్ధి సర్వశరీరకత్వం - తచ్చ నియమనధారణశేషిత్వకాష్ఠేతి. † అనన్తపదవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (తేనేతి). †(సాతిశయస్వరూపస్వగుణా ఇతి) స్వరూపమణుత్వాత్సాతిశయమ్. జ్ఞానవ్యతిరిక్తాఐశ్వర్యాదిగుణాశ్చ జగద్వ్యాపారానర్హతయా సాతిశయాః. జ్ఞానంచనిత్యం సర్వగతమపి తథాత్వస్య పరమాత్మనిత్యేచ్ఛాధీనత్వాత్సాతిశయమ్-అపరాధీనత్వరూపస్యాతిశయస్య పరస్మిన్విద్యమానత్వాత్. స్వాభావికత్వేపి గుణానాం సాతిశయత్వమితి జ్ఞాపనార్థః స్వశబ్దః. † ఏవం వ్యావృత్తికథనస్య హేతుమాహ (విశేషణానామితి). † అన్యోన్యాశ్రయస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (తతఇతి) తతః - ఏవంవ్యావృత్తిసిద్ధేః. అవగతస్వరూపమ్ - అవగతాసాధారణాకారమ్. జన్మాదికారణత్వేన ప్రమాణాన్తరాగోచరాకారః - తల్లక్షణకత్వేనావగతమిత్యర్థః. వస్తు-విశేష్యస్వరూపం. బ్రహ్మేతి వాపాఠః. కారణతయా లక్షితస్య బ్రహ్మణః కారణత్వశక్తి తదోషవ్యావర్తకత్వాచ్ఛోధకవాక్యాస్య లక్షణవాక్యపూర్వకత్వమస్తి - నతు తస్య శోధకవాక్యపూర్వకత్వమితి నాన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. సూత్రకారైస్సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వేనానుక్తినిదానంచానేన సూచితం భవతి. విశేష్యాంశస్య లక్షణం సత్యజ్ఞానాది- నతు విశిష్టస్య. విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాత్ ప్రాప్యత్వాచ్చ జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవేతి సూత్రకారాభిప్రాయః. జగత్కారణం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తే కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకతయా తచ్ఛేషభూతశోధకవాక్యార్థశ్చాస్మింత్సూత్రే సూత్రకారాభిప్రేతః. జిజ్ఞాస్యత్వానుగుణస్య కారణత్వస్యైవ లక్షణతయా వివక్షితత్వాత్, స్వరూపేణ హేయాస్పదస్య జిజ్ఞాస్యత్వానుపపత్త్యా జిజ్ఞాస్యతాయాశ్శోధకవాక్యార్థ సాపేక్షత్వాత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యవిషయసూత్రాన్తరాభావాత్, ※ ప్రాజ్ఞవత్ ※ ప్రకాశవచ్చ ※ ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రాణాం సత్యాదివాక్యం దృష్టాన్తతయోపజీవ్యార్థాన్తరోపపాదనపరత్వాచ్చ - సత్యజ్ఞానాదివాక్యార్థశ్చైభిరభిప్రేత ఇత్యభిప్రాయేణ భాష్యకారైర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదిత్యాది విశేషణముక్తమ్. † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అతః - జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయాచ లక్షణత్వోపపత్తేః. † జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిశోధకవాక్యావగతాకారవిశిష్టమేవ కారణవస్తు ※ యతోవా ఇమానీత్యాదివాక్యే అర్థలబ్ధమిత్యభిప్రాయేణాహ (నిరవద్యమితి) సర్వజ్ఞత్వాదిగుణజాతం కారణత్వాక్షిప్తం యత ఇత్యత్రానూద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తదుక్తిః. [ఇతిజన్మాద్యధికరణసిద్ధాన్తే విశేషణత్వపక్షస్య నిర్దుష్టత్వమ్.]

౯. † అస్య సూత్రద్వయస్య నిర్విశేషవాదిపక్షాసఙ్గతిమాహ (యేత్వితి). † ఆద్యసూత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (నిరతిశయేతి) అథర్వశిరసి శ్రీవిష్ణుపురాణేచోక్తనిర్వచనమభిప్రేతమ్. ననిర్విశేషంబ్రహ్మేతినిరుక్తమితిభావః. † ద్వితీయసూత్రాసంగతిం వివృణోతి (తచ్చేతి) నహిజగతోఽధ్యాసోయత ఇతి లిలక్షయిషితమితి భావః. † ఏవం సూత్రాసఙ్గతికథనేన తద్విషయవాక్యాసఙ్గతిరపి ఫలితా. ఉత్తరేషాం సూత్రాణాం తత్తద్విషయ వాక్యానామపి నిర్విశేషపక్షాననుగుణత్వమాహ (ఏవమితి). † (గణేష్వితి) నైకైకం సూత్రం వాక్యంవా విరుద్ధం - అపితు తత్తదధికరణశరీరం తత్తద్విషయవాక్యజాతంచ విరుద్ధమితి భావః. † తర్కాననుగుణత్వమాహ (తర్కశ్చేతి) తర్కశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కపరోవా. † పరాభిమత యోజనా

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను.

ణమ్. † జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి † స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి ననిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః - † భ్రమమూలమజ్ఞానమ్ - అజ్ఞానసాక్షిబ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. † సాక్షిత్వంహి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే - † ప్రకాశత్వంతు జడాద్వ్యావర్తకం, స్వస్య పరస్యచ † వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. † తథాసతి సవిశేషత్వమ్. † తదభావే ప్రకాశతైవ నస్యాత్ - తుచ్ఛతైవ స్యాత్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే జన్మాద్యధికరణమ్.] ౧.

యామపి నిర్విశేషవస్త్వసిద్ధిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) † (స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపీతి) అయమభిప్రాయః— ※ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ ※ తదాత్మానం స్వయమకురుత ※ కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః ※ ఆత్మకృతేః ※ పరిణామాదితి శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు పరిణామవచనతదనుగుణదృష్టాన్తతదుపపాదనాని దృశ్యన్తే - నతు వివర్తానుగుణం కిమపి దృశ్యతే. నహి యథా సోమ్యైకేన శుక్తిశకలేన సర్వం రజతజాతం విజ్ఞాతం స్యాదితి శ్రుతిః వివర్తాదితి సూత్రంవా దృశ్యతే. తస్మాజ్జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతః తద్బ్రహ్మేత్యయమర్థః స్వయమార్జితః - నతు శ్రుతిసిద్ధఇతి. † పరోత్ప్రేక్షితపక్షే తన్నిర్విశేషత్వాసిద్ధిముపపాదయతి (భ్రమమూలమితి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వంహీతి). † తతోపి కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వంత్వితి) ప్రకాశత్వం - ప్రకాశశబ్దవాచ్యత్వమ్. † (వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేనేతి) వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః - తేన భవతి. స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపస్వభావఏవ ప్రకాశత్వమిత్యర్థః. † తథాభ్యుపగమే సవిశేషపరత్వమాహ (తథేతి). † అనభ్యుపగమే దూషణమాహ (తదభావఇతి.) [ఇతిపరమతే సూత్రద్వయాసాంగత్యోపపాదనమ్].

[ఇతి శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయాం జన్మాద్యధికరణమ్] ౧.

‡ అవిద్యాకృతభేదస్య ఉపాధికృతభేదస్యచ అనాదిత్వాభ్యుపగమాత్. ఇయాంస్తు విశేషః - బ్రహ్మైవాజ్ఞం ఉపాధిసంబద్ధంచేతి సర్వశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరోధోఽన్యేషామ్ - తదభావాదవిరోధశ్చాస్మాకమితి.

[ఇతి వేదాన్తసారే జన్మాద్యధికరణమ్] ౧.

* (వే-దీ). తైత్తిరీయకే "యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే - యేన జాతాని జీవన్తి - యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి - తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మ" ఇత్యేతద్వాక్యం విషయః. కిమేతజ్జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మ జగజ్జన్మాది కా... ప్రతిపాదయితుం శక్నో...వేతి సంశయః. నశక్నోతీతి పూర్వపక్షః. కుతః? జగజ్జన్మాదీనాముపలక్షణత్వాద్... బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్. ఉపలక్షణత్వేప్యుపలక్ష్యస్యాకారాన్తరయోగోఽపేక్షితః. నచేహ తదస్తి. ఇత్యాశ... విశేషణత్వే ప్యనేకవిశేషణవిశిష్టతయా అపూర్వస్యైకస్య ప్రతిపాదకత్వం నసమ్భవతి. విశేషణత్వేప్యనేకవిశేషణబహుత్వే బ్రహ్మబహుత్వప్రసక్తేః. రాద్ధాన్తస్తు—ఏకస్మిన్నవిరుద్ధానాం విశేషణానాం అనేకత్వేఽపి విశేషణానాం ఖణ్డముణ్డ దేవదత్తవజ్జగజ్జన్మాదివిశిష్టం బ్రహ్మైకమేవ విశేష్యం భవతి. ఉపలక్షణత్వే జన్మాదిభిరుపలక్ష్యస్య బ్రహ్మశబ్దావగతబృహత్త్వాద్యాకారాన్తరయోగోఽప్యస్తీతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి. సూత్రార్థః - (అస్య) - వివిధవిచిత్రభోక్తృభోగ్యపూర్ణస్య జగతః, (యతః) - (జన్మాది) - తద్బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయితుం శక్నోత్యేతద్వాక్యమితి.

[ఇతి వేదాన్తదీపే జన్మాద్యధికరణమ్] ౧.

౧. †జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం. †తద్ధి నవాక్యప్రతిపాద్యం. †అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశఙ్క్యాహ.—3 సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥ †శాస్త్రం యస్య యోనిః - †కారణమ్ - †ప్రమాణమ్ - తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్య భావశ్శాస్త్రయోనిత్వమ్ - తస్మాత్ - †బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య - తద్యోనిత్వం బ్రహ్మణః. †అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణ †శ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ * ౧ యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.

---

౧. †అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి). †కథమయుక్తమిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) సామాన్యేన శబ్దప్రతిపాద్యత్వే సిద్ధేపి శబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితిభావః. †తచ్చ కుతః - నహి ప్రత్యక్షేణ తదీక్ష్యత ఇత్యత్రాహ (అనుమానేనేతి) నన్వీశ్వరానుమాననిరాసార్థం నేదమధికరణమారమ్భణీయమ్ - సాధక బాధక ప్రమాణాంతర గోచరస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాద్ధి తన్నిరాసః - నచాయమపేక్షితః - అనుమానేన కర్తృమాత్రే సిద్ధేపి తదప్రతిపన్నస్య నిమిత్తోపాదానైక్యస్య, గగనాదిసర్గస్యచ ప్రతిపాదనోపపత్తేః. అనుమానవిరుద్ధాంశం నశాస్త్రం ప్రతిపాదయతీతి తత్ప్రతిపాదనాయానుమాననిరాస ఇతి చేన్న - ఆగమవిరోధస్యైవానుమానదూషణతయా ఽనుమానేనాగమ ప్రతిబన్ధాయోగాదితి. ఉచ్యతే—శాస్త్రంహి సాధకాన్తరసిద్ధం బాధకాన్తరబాధితంచ నప్రతిపాదయతి. యథాహుః—* అసన్నికృష్టవాచాచ ద్వయమత్ర జిహాసితమ్ । తాద్రూప్యేణ పరిచ్ఛిత్తిస్తద్విపర్యయతోపి వేతి. తత్ర నిమిత్తత్వోపాదానత్వేచ శాస్త్రేణ ప్రతీయేతే. తత్ర నిమిత్తమాత్రస్యానుమానసిద్ధ [త్వాత్]త్వే) తదుక్తిరనువాదస్స్యాత్ - అనువాదస్య ప్రమాణాన్తరసిద్ధిసాపేక్షత్వాన్నిమిత్తానువాదోఽనుమానసాపేక్ష ఏవ భవతి. అనుమానంచామూర్తద్రవ్యేతరనిష్ఠోపాదానవ్యతిరిక్త కర్తృకత్వవ్యాప్తిమూలమితి ధర్మిగ్రాహకానుమాన విరోధేన నిమిత్తోపాదానైక్యం, గగనాద్యుత్పత్తించ శాస్త్రం నప్రతిపాదయితుమలమ్. ఏవం కారణవాక్యానామంశే ప్రాప్తవిషయత్వాదంశాంతరే బాధిత విషయత్వాచ్చ నిమిత్తోపాదానైక్యాదికం నసిధ్యేదితి తత్సిద్ధయే నిమిత్తమాత్రానుమాననిరాసార్థమిదమధికరణమారమ్భణీయమితి. నన్వనుమానవాదిభిరపీశ్వరస్యాగమగమ్యత్వమఙ్గీకృతమ్ - ఆగమానుగ్రాహకతయాచానుమానముచ్యత ఇతి తన్నిరాసో నయుక్త ఇతి చేత్. పరతః ప్రామాణ్యవాదిభిర్నైవం వక్తుం యుక్తమ్. అనుమానస్య శాస్త్రానుగ్రాహకత్వే శాస్త్రమేవ ప్రాధాన్యేనేశ్వరే ప్రమాణం భవతి - అనుగ్రాహ్యంహి ప్రధానమ్. ఈశ్వరప్రోక్తతయాచ తైర్వేదప్రామాణ్యమఙ్గీక్రియతే - అత ఈశ్వరే సిద్ధే తత్ప్రణీతత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. నను—మహాజనపరిగ్రహాద్వేదప్రామాణ్యమ్ - వేదాదీశ్వరసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్. న - తత్పరిగ్రహస్య భ్రాన్తిమూలత్వవ్యుదాసార్థం నిర్దోషత్వ జ్ఞానమూలత్వం వాచ్యం - నిర్దోషత్వజ్ఞానంచ గుణవద్వక్తృకత్వజ్ఞానాదిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదేవ. ఆప్తోక్తత్వమనుమానతస్సిద్ధమితి నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్ - తత ఏవానుమానాద్వేదవక్తృత్వేనేశ్వరసిద్ధేః కిం వేదేనేతి శాస్త్రవైయర్థ్యపరిహారాయ తన్నిరాసః కార్య ఇత్యధికరణారమ్భో యుక్తః. 3॥ సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥ †వాక్యాన్తరాభిమతషష్ఠీతత్పురుషయోజనావ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రంయస్యేతి) †యోనిశబ్దస్యోపాదానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం కారణమాత్రపరత్వమాహ (కారణమితి). †కథం సర్వకారణస్య బ్రహ్మణశ్శాస్త్రం కారణమితి శఙ్కాయాముత్పత్తికారణ పరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణమితి). †కారణవాచినో యోనిశబ్దస్య కథం ప్రమాణవాచిత్వ మిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానేతి) ఉత్పాదక ఇవ జ్ఞాపకేపి హేతుశబ్దః ప్రయుజ్యతే - తద్వద్ధేత్వభిప్రాయేణ యోనిశబ్దప్రయోగ సంభవ ఇతిభావః. †ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాత్ బ్రహ్మ నశాస్త్రవేద్యమితి పూర్వపక్షేసతి శాస్త్రవేద్యత్వాదితి సిద్ధాన్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వం స్యాదితి శఙ్కాం పరిహరన్ పఞ్చమ్యన్తస్య హేతువాచిపదస్య సాధ్యవాచిపదాన్వయంచ దర్శయతి (అత్యన్తేతి) బ్రహ్మణస్స్వరూపేణేన్ద్రియసంబన్ధో నాస్తి - నచ తల్లిఙ్గస్య - నాపి లిఙ్గలిఙ్గస్య చేత్యభిప్రాయేణోక్తం అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనేతి. అత ఏవ నహి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయేత్యుక్తమ్. యద్వా—వ్యక్తిరూపేణ దృష్టత్వం వ్యాప్త్యుపయికం దృష్టసజాతీయత్వంచ నాస్తీతిభావః. ఇన్ద్రియప్రత్యక్షశబ్దయోః కరణతత్ఫలభూతజ్ఞానవివక్షయా భిన్నార్థతా. †(శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాదితి) అబ్భక్ష ఇతివదవధారణగర్భశ్శాస్త్రయోనిశబ్ద ఇతిభావః. తతశ్చ ప్రమాణాన్తరావిషయత్వం సిధ్యతీతి ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శబ్దేన ప్రతిపాదయితుం యోగ్యత్వాత్ బ్రహ్మ * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యవిశేషో బోధయతీత్యుక్తంభవతి. పూర్వస్మిన్ సూత్రే యత్సాధ్యం - తదేవాస్మింత్సూత్రే ముఖభేదేన సాధ్యత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అత్రాపి* యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యద్వారా శాస్త్రం విషయః. సంశయోప్యర్థసిద్ధః. సాధారణవిచారద్వయమనుసన్ధేయం. యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం కిం బ్రహ్మణి ప్రమాణం - ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం కింబ్రహ్మ మానాన్తరగోచరః - నవేతి. తదర్థం కిం సామాన్యతో దృష్టమనుమానం జీవవిలక్షణమవగమయతి - నేతి యదాఽవగమయతి - తదా మానాన్తరగోచరత్వాత్ * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం నబ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారానారమ్భః పూర్వపక్షే ఫలితః. రాద్ధాన్తేతు—సామాన్యతో దృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణే ప్రమాణత్వాభావేన బ్రహ్మణో మానాన్తరాగోచరత్వాత్ * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి ప్రమాణమితి సర్వవేదాన్తవాక్యానాం తత్ర ప్రామాణ్యాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వంఫలితమ్. [ఇతి శాస్త్రయోనిసూత్రార్థవర్ణనమ్].

---

౧ ॥ తై - భృగు - ౧ అను.

౨. † నను—శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో నసమ్భవతి - ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః. † అప్రాప్తేతు శాస్త్రమర్థవత్.

3. † కింతర్హి తత్ర ప్రమాణమ్. † నతావత్ ప్రత్యక్షమ్- † తద్ధి ద్వివిధం † ఇన్ద్రియసంభవం, యోగసంభవంచేతి. ఇన్ద్రియసంభవంచ బాహ్యసంభవమాన్తరసంభవంచేతి ద్విధా. † బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసంనికర్షయోగ్యస్వవిషయబోధజననానీతి నసర్వార్థ సాక్షాత్కార తన్నిర్మాణ సమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. † నాప్యాన్తరమ్ - ఆన్తరసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్ష ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. † నాపి యోగజన్యం- † భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్నప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా † తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. † తథాసతి తస్య భ్రమరూపతా. † నాప్యనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టంవా - అతీన్ద్రియే వస్తుని సంబన్ధావధారణవిరహాన్నవిశేషతో దృష్టమ్. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణ సమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి నలిఙ్గముపలభ్యతే.

౪. † ననుచ—జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణ సంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తమ్ - † అచేతనారబ్ధత్వం - జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తమ్ - † సర్వంహి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. † అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనంచ. † సావయవత్వేన జగతఃకార్యత్వమ్.

---

౨. † సూత్రాక్షరయోజనాయాం సంగ్రహేణోక్తమర్థమసహమానఃపూర్వపక్షీ చోదయతి (నన్వితి) శాస్త్రయోనిత్వం - శాస్త్రప్రమాణకత్వం. † ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వే కథం శాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అప్రాప్తేతు శాస్త్రమర్థవదితి) తుశబ్దోఽవధారణే ※ స్యురేవతు పునర్వై వేత్యవధారణవాచినఇతిహి నైఘణ్టుకాః. వైషమ్యేవా. అబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనాయత్నసాధ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వం నదూషణమ్-శాస్త్రస్యతు బుభుత్సితగ్రాహిత్వేన యత్నసాధ్యత్వాత్ జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వం దూషణం. తథాసతి మహార్ణవవాయసదన్తసంఖ్యావాక్యేష్వివ శ్రవణాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. [ఇతి శాస్త్రయోన్యధికరణపూర్వపక్షే సామాన్యతశ్శాస్త్రయోనిత్వాసంభవోపపాదనమ్].

3. † అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశీ మీమాంసకశ్చోదయతి (కింతర్హీతి) ఈశ్వరానుమాన నిరాసేన సిద్ధాన్తిత్వం - ఈశ్వరమాత్రానభ్యుపగమేన ఏకదేశిత్వమ్. కింతర్హి - నకించిదిత్యర్థః. † కథమిత్యత్రాహ (నతావదితి). † సర్వస్యాపి ప్రత్యక్షస్యాసామర్థ్యం దర్శయితుం తస్య ద్వైవిధ్యమాహ (తద్ధీతి). † ప్రథమస్యాపి ద్వైవిధ్యమాహ (ఇన్ద్రియసంభవమితి) ఆన్తరశబ్దేన మనో వివక్షితమ్. † ప్రథమేనుపపత్తిమాహ (బాహ్యేన్ద్రియాణీతి) దేశసన్నికర్షం వివక్షతా విద్యమానశబ్దేన కాలసన్నికర్షశ్చ సిద్ధః. యోగ్యశబ్దేన స్వభావసన్నికర్ష ఉక్తః. అనేన ధర్మాధర్మాదివ్యావృత్తిః. స్వశబ్దేన చక్షురాదికంప్రతి శబ్దాదివ్యావృత్తిః. యద్వా—స్వవిషయశబ్దేనైవాతీన్ద్రియస్య ఇన్ద్రియాన్తరవిషయస్యచ వ్యవచ్ఛేదః. యోగ్యశబ్దేనతు తత్తదిన్ద్రియప్రతినియతరూపాదిజాతీయేష్వనుద్భవాదివశాదయోగ్యస్య వ్యవచ్ఛేదః. † ద్వితీయం ప్రతివక్తి (నాపీతి) మనశ్చ నతద్విషయబోధజనకమిత్యర్థః. ఆన్తరసుఖదుఃఖాదీత్యత్రాన్తరశబ్దః ఆత్మతద్ధర్మపరః. తద్గ్రాహిత్వాదేవహి మనసోప్యాన్తరత్వమ్. సుఖదుఃఖాదీత్యాన్తరశబ్దవివరణమ్. ఆదిశబ్దేనేచ్ఛాద్వేషాదేరాత్మనశ్చపరిగ్రహః. వ్యతిరిక్తేత్యనేన రూపాదీనాం బహిష్ట్వమేవోపపాదితం. † యోగజన్యస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (నాపియోగేతి). † యోగిప్రత్యక్షం కింపూర్వానుభూతానధికవిషయం ప్రమాణం - ఉతానుభూతాధికవిషయమితి వికల్పమభిప్రేత్యానధికవిషయత్వే దూషణమాహ (భావనేతి) అనధికవిషయతయా స్మృతిమాత్రత్వాన్నప్రమాణత్వమితి ప్రమాణావాన్తరవిశేషత్వం దూరోత్సారితమిత్యర్థః. † అనధికవిషయత్వముపపాదయతి (తదతిరిక్తవిషయత్వేకారణాభావాదితి) కారణమ్ - ఇన్ద్రియసంబన్ధః. ప్రమితికారణాభావాన్న ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. † అధికవిషయత్వే దూషణమాహ (తథాసతీతి) ఇన్ద్రియసంబన్ధాభావేప్యనుభూతాధికవిషయత్వే తస్య దోషమూలకత్వేన భ్రాన్తిత్వమేవేత్యర్థః. † ద్వివిధానుమానాగోచరత్వమాహ (నాపీత్యాదినా) నియతమ్ - వ్యాప్తమ్.

౪. † సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయన్తం వాదినం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ చోదయతి (ననుచేతి) నైయాయికైకదేశిభిరుక్తానుమానవక్తృత్వాత్ పూర్వపక్ష్యేకదేశిత్వం. సంప్రదానం - భోక్తా. ప్రయోజనమ్ - వినియోగః. † ఏకకర్తృకత్వసిద్ధ్యర్థమనుమానాన్తరమాహ (అచేతనేతి). † ఉపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వే దృష్టాన్తమాహ (సర్వంహీతి). † ఏకచేతనాధీనత్వేచ దృష్టాన్తమాహ (అచేతనేతి) రుగ్ణపరశరీరవ్యావృత్త్యర్థారోగస్వశబ్దౌ. † కార్యత్వే సిద్ధేప్యుపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సావయవత్వేనేతి) అనేనాచేతనారబ్ధత్వహేతోశ్చాసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోపి ఫలితః.

౫. † ఉచ్యతే—† కిమిద మేకచేతనాధీనత్వమ్. న తావ త్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వమ్ - † దృష్టాన్తోహి సాధ్యవికల స్స్యాత్. † నహ్యారోగ్య స్వశరీర మేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి - † తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదీనాం చ చేతనానా మదృష్టజన్యత్వా త్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. † కించ—శరీరావయవినస్స్వావయవసమవేత తారూపాస్థితి రవయవసంశ్లేష విశేషవ్యతిరేకేణ † న చేతన మపేక్షతే - † ప్రాణనలక్షణాతు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితి జలధి మహీధరాదౌ నసంభవతీతి పక్షసపక్షానుగతా మేకరూపాం స్థితిం † నోపలభామహే । † తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితి చేత్ - † అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథ శిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. † చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా.

౬. † కించ—ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః. † నచ జీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయాకర్తృత్వాసంభవః । † సర్వేషామేవ చేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్. † యథే † దానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. † ఉపకరణభూత † యాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేపి చేతనానాం నకర్తృత్వానుపపత్తిః । † తత్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. † శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవహి కార్యారమ్భోపయోగీ. † శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమేవోపయుజ్యతే । న సాక్షాత్కారః । † నహి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివ త్తచ్ఛక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. † ఇహతు చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భో నానుపపన్నః.

౭. † కించ—యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదానాది విజ్ఞానంచ - తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. † మహీమహీధరమహార్ణవాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచేతి నచేతనకర్తృకమ్. † అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియ

---

౫. † ఏవం పూర్వపక్ష్యేకదేశినోక్తమర్థం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి (ఉచ్యతఇత్యాదినా). † బుద్ధిస్థత్వాత్ప్రాశ్చాత్త్యమనుమానం దూషయతి (కిమిదమితి) ఏకచేతనాధీనత్వంనామ కిం తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం - ఉత తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమితి వికల్పస్య ప్రథమేపి - తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం నామ కిం తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వమ్ - ఉత తదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వమితి వికల్పోభిప్రేతః. తేషాం వికల్పానాం క్షేపార్థః కింశబ్దః. † తత్ర తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం నదృష్టమితి సాధ్యవైకల్యా దూషణం ప్రసిద్ధమితి బుద్ధ్వా ద్వితీయం శిరో దూషయతి (దృష్టాన్తోహీతి). † సాధ్య వికలత్వం వివృణోతి (నహీతి). † కుతఇత్యత్రాహ (తచ్ఛరీరస్యేతి) యద్వా—నతావదిత్యాదిగ్రన్థః తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వ తదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వయోస్సాధారణః. † తత్రేచ్ఛాధీనత్వ పక్షే సాధ్యవైకల్యం స్ఫుటమితి తదదృష్టాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం వివృణోతి (నహీతి) ఉత్పత్తిస్థితీహి సహదూషితే. † అథ స్థితిం పృథగ్వికల్ప్య దూషయితుమాహ (కించేతి) స్వావయవసమవేతతారూపస్థిత్యుక్తిర్వైశేషికాది మతానుసారేణ. † (నచేతనమపేక్షతఇతి) చేతనాపేక్షాహి స్వరూపతో వాస్యాత్ - అదృష్టద్వారేణవా - ఇచ్ఛాద్వారేణవా - తత్ర స్వరూపమాత్రమకించిత్కరమ్-తత్సద్భావేపి వినాశదర్శనాత్. అదృష్టాధీనత్వే ప్రాగేవోత్తరం దత్తమితీచ్ఛాధీనత్వపక్షో నేన దూషితః. చేతనేచ్ఛాం నాపేక్షతఇత్యర్థః. ఆవినాశకాలాదశిథిలత్వ లక్షణాస్థితిరస్యనేన దత్తోత్తరేత్యభిప్రాయేణ తదనుక్తిః. † అథోక్తప్రకారవికల్పదూషణనిరస్తమపి శిరోన్తరం దూషణాన్తరసద్భావా దుపాదాయ దూషయతి (ప్రాణనేతి) ప్రాణనలక్షణా - పఞ్చవృత్తిప్రాణసహితత్వలక్షణా. † (నోపలభామహఇతి) కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. † తదాయత్తప్రవృత్తిత్వ మేకచేతనాధీనత్వమితిపక్షం శఙ్కతే (తదాయత్తేతి). † అచేతనారబ్ధత్వ హేతోరనైకాన్త్యమాహ (అనేకేతి) అనేకచేతనసాధ్యేషు - అనేకచేతనప్రవర్త్యేష్విత్యర్థః. † చేతనైకత్వావివక్షాయాం సిద్ధసాధ్యత్వమాహ (చేతనమాత్రేతి).

౬. † ఏవమేకచేతనాధీనత్వం నిరస్తం. కార్యత్వ హేతోర్లాఘవతర్కముఖేన సిద్ధసాధ్యతామాహ (కించేతి). ఉభయవాదిసిద్ధానామితి లాఘవస్య హేతురుక్తః ※ క్లృప్తకల్ప్యవిరోధేతు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతిహ్యాహుః. † సంభవన్త్యాం గతౌహి లాఘవతర్కః - గత్యన్తరాసంభవే త్వధికకల్పనం నదోషాయేత్యత్రాహ (నచేతి). † కుతఇత్యత్రాహ (సర్వేషామితి). † పూర్వకాలే చేతనానాం సాక్షాత్కారసామర్థ్యం దృశ్యమాననీత్యోపపాదయతి (యథేతి). † (ఇదానీమితి) ఏవం పూర్వకాలేపీతి భావః. † ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారాభావాత్కర్తృత్వాసంభవమాశఙ్క్యాహ (ఉపకరణేతి). † (యాగాదిశక్తిరూపేతి) యాగాదిజన్యస్వాత్మాతిశయరూపేత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (తత్సాక్షాత్కారేతి). † తర్హి ఘటాదినిర్మాణే మృదాదిసాక్షాత్కారనియమః కథమిత్యత్రాహ (శక్తిమదితి) శక్తిమచ్ఛబ్దేన శక్తిసంబన్ధ్యుచ్యతే. జన్యజనకభావస్యచ సంబన్ధవిశేషరూపత్వాత్ శక్తిరూపాదృష్టజనకయాగాదిషు శక్తిమచ్ఛబ్దప్రయోగః. † శక్తేరప్యపేక్షితత్వసామ్యాత్తత్సాక్షాత్కారోపేక్షితః-అన్యథాఽనవగతసుశక్తయోపి పురుషాస్తత్కార్యం కుర్యురిత్యత్రాహ (శక్తేస్త్వితి) తుశబ్దశ్శక్తిమత ఇవ శక్తేరపి జ్ఞాతవ్యత్వేపి విశేషద్యోతనార్థః. † శక్తిసాక్షాత్కారానుపయోగముపపాదయతి (నహీతి). † శక్తిసాక్షాత్కారానపేక్షత్వేపి శక్తిజ్ఞానమాత్రమపేక్షితమ్ - తచ్చ దణ్డచక్రాదిష్వన్వయవ్యతిరేకవశాత్సిధ్యతి-యాగాదౌ తత్ కథమిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి).

౭. † ఏవం సిద్ధసాధనత్వముక్తమ్. అథకార్యత్వ హేతోరుపాధిద్వయేన సోపాధికత్వమాహ (కించేతి). † సాధనావ్యాపకత్వమాహ (మహీమహీధరేతి). † సాధ్యసమవ్యాప్తత్వమాహ (అతఇతి) సోపాధికత్వేసతి సాధ్యేన హేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిస్స్యాదిత్యుపాధేర్దూషణత్వమ్. అదృష్టనిర్జిత

—ర్యుపాదానాది విజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనే ప్రభవతి. † కించ—ఘటాదికార్యమనీశ్వరేణాల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిషాధయిషితపురుషసార్వజ్ఞ్యసర్వైశ్వర్యాదివిపరీతసాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. † నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః । † లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తరగోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణప్రతిహతగతయో నివర్తన్తే. † ఇహతు సకలేతరప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనిర్మాణచతురే అన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియమా ధర్మాస్సర్వ ఏవావిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే । † నివర్తకప్రమాణాభావాత్తథైవావతిష్ఠన్తే. † అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సేత్స్యతి.

౮. † అత్రాహుః—† సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం నప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. † భవన్తిచ ప్రయోగాః- వివాదాధ్యాసితం భూ భూధరాది - కార్యం - సావయవత్వాత్ ఘటాదివత్. తథా - వివాదాధ్యాసితమవనిజలధిమహీధరాది - కార్యం - మహత్త్వేసతి క్రియావత్త్వాత్ ఘటవత్. తనుభువనాది - కార్యం - మహత్త్వేసతి మూర్తత్వాత్ ఘటవదితి. † సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి † కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకి రూపాన్తరం నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాది విజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతిచేత్. †న - కార్యత్వేనానుమతేపి విషయే జ్ఞానశక్తీ కార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తేచ ప్రతిపన్నే ఏవేతి నకశ్చిద్విశేషః. † తథాహి—ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషోఽదృ

కర్తృకత్వ వ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనఇత్యుక్తమ్. † అథ కార్యత్వహేతోర్విశేషవిరుద్ధత్వమాహ (కించేతి) అనీశ్వరేణ - కర్మవశ్యేన. పరిగ్రహవతా - ఉపకరణవతేత్యర్థః. † సర్వానుమానోచ్ఛేదమాశఙ్క్యాహ (నచేతి). † కథమిత్యత్రాహ (లిఙ్గినీతి). † పక్షేపి తథాస్యాదిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి). † తుశబ్దాభిప్రేతం వైషమ్యమాహ (నివర్తకేతి). † సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతముపసంహరతి (అతఇతి) సిధ్యతిచేన్నాగమాదృతే మానమిత్యర్థః. అతః - సిద్ధసాధనత్వ సోపాధికత్వవిరుద్ధత్వైర్దూషితత్వాదిత్యర్థః. [ఇతిశాస్త్రయోనిత్వాధికరణపూర్వపక్షే సామాన్యతః మీమాంసకేన బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షానుమానగమ్యత్వనిరాసః].

౮. † అథ సాక్షాత్పూర్వపక్షిణం ప్రస్తౌతి (అత్రాహురితి). † కార్యత్వహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిమాశఙ్క్య వ్యుదస్యతి (సావయవత్వాదేవేతి) పూర్వం ప్రస్తుతాదేవేత్యర్థః. అనేన హేత్వన్తరసద్భావోపి సూచితః. † ఏవం కణ్ఠోక్త్యాఽభిప్రాయేణచ సిద్ధాన్ హేతూన్ ప్రయోగతో వివృణోతి (భవన్తీతి) వివాదాధ్యాసితపదవివరణం భూభూధరాదిపదం. ఆదిశబ్దోపాత్తవ్యక్తిసంగ్రాహకం వివాదాధ్యాసితపదమ్. యద్వా—పక్షీకృతేష్వేవ సంప్రతిపన్నాంశవ్యవచ్ఛేదాయ వివాదాధ్యాసితశబ్దః - సన్తిహి ఖాతపూరణనిష్పాద్యాః పృథివ్యంశాః, సగరసుతాదినిష్పాద్యాస్సముద్రాంశాః, అస్త్రాదినిష్పాద్యాః పర్వతాదయశ్చ. ప్రళయేపి జలధేరవస్థానాత్, సర్వాభావేపి ప్రష్టుశ్శరీరావస్థానాచ్చ, తయోరకార్యత్వశఙ్కాద్యోతనాయ ప్రతిజ్ఞావాక్యావర్తనేన జలధి తనుశబ్దోపాదానం. ద్వితీయతృతీయప్రయోగయోర్మధ్యే మహత్త్వపదేన పరమాణువ్యావృత్తిః. క్రియావత్త్వమూర్తత్వశబ్దాభ్యాం గగనాదివ్యావృత్తిః. అవనిమహీధరశబ్దమధ్యే జలధిశబ్దనివేశస్తద్వృత్త్యోరపి కమ్పసద్భావజ్ఞాపనార్థః. ప్రసిద్ధోహ్యబ్ధ్యాప్లవాదౌ భూభూధరకమ్పః. నను—తనుపక్షీకారో నయుక్తః - అస్మదాదిశరీరే సిద్ధసాధనా, దీశ్వరశరీరేత్వాశ్రయాసిద్ధేః. నైవమ్—తనోర్విశేషతః పక్షీకారనిర్బన్ధాభావాత్. తదుపాదానంతు స్వప్రక్షసంప్రతిపన్నస్యేశ్వరశరీరస్యాపి కార్యతాజ్ఞాపనార్థమ్. యద్వా—సావయవత్వాదేవేత్యాదేరయమాశయః - నసావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వం ప్రసాధ్య తతస్సకర్తృకత్వం సాధ్యతే - అపితు సావయవత్వేనైవ కృతిసాధ్యత్వరూపకార్యత్వం సాధ్యతే - కృతిశ్చ ననిరాశ్రయేతి తదాశ్రయః కర్తా సామాన్యతస్సిధ్యతీతి. నన్వేవం తర్హి కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వే సాధ్యే హేతోస్సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. న - కృతిసాధ్యత్వం హేతుః - ఉపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వం సాధ్యమితి వైషమ్యాత్. అతఏవహ్యుత్తరత్ర క్రియత ఇత్యుక్తం - నోత్పద్యతఇతి. కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతీత్యాదిచ. ఏవంచ కృతిసాధ్యత్వలక్షణే సాధ్యే శరీరస్యాపి వివాదపదత్వాత్పక్షతోపపత్తిః. † అథసోపాధికత్వం సామాన్యేన ప్రతిక్షిపతి (సావయవేష్వితి) సావయవత్వముపలక్షణం - మహత్త్వేసతి క్రియావత్త్వం మహత్త్వేసతి మూర్తత్వంచ సావయవత్వసమానాశ్రయం తత్సమవ్యాప్తమితి తయోరప్యుపాధి పరిహారసిద్ధిః. రూపాన్తరం - ఆకారాన్తరం. †ఉపాధిం శఙ్కతే (కార్యత్వేతి). † పరిహరతి (నేతి) కార్యత్వేనానుమతే సపక్షే. అన్యత్రపక్షే. సపక్షేపిఘటాదౌ కార్యత్వానుమేయే జ్ఞానశక్తీ - తద్వత్ పక్షేపి కార్యత్వస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానశక్తీ అనుమీయేతే ఇతి నాశక్యక్రియత్వమశక్యజ్ఞానత్వంచేత్యర్థః.† తథైవ దర్శయతి (తథాహీతి) కిం తద కర్తురపి శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వముపాధిః- ఉత తత్కర్తుః శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వం. ప్రథమేకల్పే సపక్షానుయాయిత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. ద్వితీయే కల్పే పక్షేపి విద్యమానత్వాన్నో

దృష్టాస్స్వవిచిత్రసన్నివేశం వర్తేస్త్విత్థమసమాలోక్యావయవసన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవకర్తృవిజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమిమీతే. † అతస్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిధ్యత్యేవ.

౯. † కించ—సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వకర్మానుగుణసర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః । † వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. † బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేణ తైర్వ్యభిచారోపాదనం శ్రోత్రియవేతాళానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితమ్. † తతఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి తథైవ. † నచలాఘవేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నక్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృశాధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తమ్ । † తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టదర్శనాశక్తినిశ్చయాత్. † దర్శనానుగుణైవహి సర్వత్ర కల్పనా. † నచ క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోస్తి. † అతః ప్రమాణాన్తరతో నతత్సిద్ధ్యనుపపత్తిః. † సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిధ్యన్ స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నియమనశక్తిసంపన్న ఏవ సిధ్యతి.

౧౦. † యత్త్వనైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మవిశేషవిపరీతసాధనత్వమున్నీతమ్. తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్ । † సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యాహేతుభూతానాంచ ధర్మాణాం లిఙ్గిన్యప్రాప్తేః,

పాధిత్వం. సర్వసపక్షానుయాయిపక్షేష్వవిద్యమానోహ్యుపాధిరిత్యభిప్రాయః. కర్తుః తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమిత్యనేనాభిప్రేతోయం వికల్పః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః - సావయవత్వాదిహేతోర్నిరుపాధికత్వాదిత్యర్థః. ఏవం సావయవత్వాత్ కృతిసాధ్యత్వరూపే కార్యత్వే సాధ్యే శరీరక్రియత్వాదిక ఉపాధిః పరిహృతః. అనేనోత్పత్తిమత్త్వాత్సకర్తృకత్వే సాధ్యే ఉత్పత్తిమత్త్వహేతురపి నిరుపాధికో భవతి. సావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వే సాధ్యే కూపాధేర్దూర్వాదౌ వ్యభిచారశ్చ సిద్ధః । నహి దూర్వాదిరుత్పద్యమానోఽస్మదాదేశ్శరీరక్రియః.

౯. † సిద్ధసాధనత్వనిరాసార్థమనుమానాన్తరప్రదర్శనార్థంచాహ (కించేతి) ధర్మాధర్మనిమిత్తేపీతి సిద్ధసాధనత్వశఙ్కాసూచనమ్. అనధిష్ఠితయోరనుపపత్తేరితి - అన్వయవ్యాప్తిస్థేమ్నే వ్యతిరేకవ్యాప్త్యుక్తిః. † దృష్టాన్తమాహ (వర్ధకినేతి) వాస్యాదేర్యూపాద్యకరణత్వస్య చేతనవ్యతిరిక్తసహకార్యన్తరాభావప్రయుక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపీత్యుక్తమ్ - ధర్మాధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ - అచేతనత్వాత్ వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరమ్. జీవైర్ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారతత్పూర్వకతదధిష్ఠానాయోగాజ్జీవవిలక్షణసిద్ధిః. అనధిష్ఠితస్య కార్యకరత్వాయోగాత్, జీవైస్సాక్షాత్కారతత్పూర్వకాధిష్ఠానాయోగాచ్చ సిద్ధసాధనంచ పరిహృతమ్. కర్తురభావే కార్యానుత్పత్తిప్రసఙ్గరూపస్య విపక్షే బాధకతర్కస్య పురుషసుఖాదిప్రయోజకాదృష్టేన కార్యోత్పత్త్యుపపత్తిరితి యాఽన్యథాసిద్ధిస్సాప్యనేనైవ పరిహృతా భవతి. † అచేతనస్యాప్యనధిష్ఠితస్య బీజాదేరఙ్కురోత్పాదకత్వదర్శనాద్వ్యభిచారఇతి శఙ్కాం పరిహరతి (బీజాఙ్కురేతి) కార్యత్వహేతోరఙ్కురాదౌ వ్యభిచారపరిహారశ్చాఙ్కురశబ్దోపాదానేన ఫలితః. † చేతనానభిసంహితపులకాద్యుత్పాదకైశ్చేతనానధిష్ఠితైస్స్వయమచేతనైస్సుఖాదిభిరచేతనత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (తతఏవేతి) ఆదిశబ్దేన దుఃఖాదికం, చేతనానధిష్ఠితం సుఖాద్యుత్పాదకం మనఃప్రభృతిచ వివక్షితమ్. ఏతేన స్వేచ్ఛామన్తరేణోత్పద్యమానైస్సుఖదుఃఖవిశేషైస్తత్కార్యైశ్చ పులకాఙ్కురాదిభిః, కార్యత్వహేతోః వ్యభిచారశ్చ పరిహృతో భవతి. † లాఘవన్యాయేన హేతోరన్యథాసిద్ధేస్సిద్ధసాధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి). † కుతఇత్యాకాఙ్క్షాయామీదృశశబ్దాభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తేషామితి) ఏకేన్ద్రియకల్పనస్య లాఘవేప్యేకేన్ద్రియస్య శబ్దాదిసకలవిషయగ్రహణాశక్తేర్హ్యనేకేన్ద్రియకల్పనమ్ - తస్మాల్లాఘవార్థమశక్తస్య కార్యకరత్వకల్పనమయుక్తమితిభావః. † తదేవోపపాదయతి (దర్శనేతి) ఉపపన్నమేవహి కల్పనీయమ్ - నచ జీవానాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనశక్తిర్దృష్టేత్యర్థః. శక్తిమత్సాక్షాత్కారఏవాపేక్షితః నతుశక్తిసాక్షాత్కారఇతీదమపి ప్రత్యుక్తంభవతి సూక్ష్మవ్యవహితేత్యాదినా - శక్తిమతామపి పరమాణ్వాదీనాం క్షేత్రజ్ఞేన సాక్షాత్కారాసిద్ధేః. † ఈశ్వరే నతథానుపపత్తిరిత్యాహ (నచేతి). † అవాన్తరానుమానేనేశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి). † వ్యాప్తిబలాత్కార్యానుగుణజ్ఞానశక్తిమాన్కర్తాసిధ్యతు - తస్య కథం క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యమ్ - జ్ఞానంహి దేహేన్ద్రియాది సాపేక్షమితి శఙ్కాయాం పక్షధర్మతాబలసిద్ధమర్థమాహ (సమర్థేతి) అస్వాభావికత్వే కర్మానుగుణపరిమితజ్ఞానశక్తిమత్త్వంస్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థః స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారశబ్దః.

౧౦. † అథకార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా). † కథమిత్యత్రాహ (సపక్షఇతి) కిం సహదర్శనమాత్రాచ్ఛరీరాదిప్రాప్తిః - ఉతహేతుత్వాత్. నాద్యః - అతిప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయః - హేతుత్వాసిద్ధేరిత్యభిప్రాయః. కార్యస్యాహేతుభూతానామితి వ్యాప్త్యభావో

† ఏతదుక్తం భవతి-† కేనచిత్ కించిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తుః †స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానం చాపేక్షతే। నత్వన్యాసామర్థ్యమన్యాజ్ఞానంచ। హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సంబన్ధితయా దర్శనమాత్రేణా †కించిత్కరస్యార్థాన్తరాజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. † కించ—క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థాజ్ఞానాదికం కిం సర్వవిషయం క్రియోపయోగి। ఉత కతిపయవిషయమ్. నతావత్సర్వవిషయం. నహి కులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపి నజానాతి. నాపి కతిపయవిషయమ్। †సర్వేషు కర్తృషు తత్తదజ్ఞానాశక్త్యనియమేన సర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గస్యాప్రాప్తేరితి నవిపరీతసాధనత్వమ్.

౧౧. †కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవ దృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠానమీశ్వరస్యాశరీరస్యానుపపన్నమితిచేత్. † న - † సంకల్పమాత్రేణైవ పరశరీరగత భూత వేతాళ గరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్. †కథమశరీరస్యపరప్రవర్తనరూపస్సంకల్పఇతిచేత్. † నశరీరాపేక్షస్సంకల్పః - శరీరస్య సంకల్పహేతుత్వాభావాత్. † మనఏవహి సంకల్పహేతుః. † తదభ్యుపగతమీశ్వరేపి -† కార్యత్వేనైవజ్ఞానశక్తివన్మనసోపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్సశరీరస్యైవ - సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితిచేత్. † న - మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమేపి మనసస్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. † అతో విచిత్రావయవసన్నివేశ విశేషతనుభువనాదికార్యనిర్మాణే పుణ్యాపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞో నప్రభవతీతి నిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽచిన్త్యపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధన పరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిద్ధ్యతి. † అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి.

ప్త్యభిప్రేతః. † నను—సర్వసపక్షేషు సహదృష్టత్వాత్ కార్యహేతుత్వంచ కల్ప్యమ్। తథాసతి కథం కతిపయాప్రాప్తిః కతిపయప్రాప్తిశ్చోచ్యతే ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). † విశేషవిరోధం పరిహర్తుమపేక్షితానపేక్షితాంశవివేకమాహ (కేనచిదితి). † నసపక్షే సహదృష్టత్వాత్ అజ్ఞానాదేరపి హేతుత్వం కల్ప్యతామిత్యత్రాహ (స్వనిర్మాణేతి). † (అకించిత్కరస్యేతి) అనన్యథాసిద్ధాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాంహి హేతుత్వనిశ్చయః. తత్ర జ్ఞానశక్తి నిర్వర్త్యాత్ కించిత్కారాదధికః కశ్చిత్తదన్యాజ్ఞానాసామర్థ్యనిర్వర్త్యఃకించిత్కారో దృష్టశ్చేత్ స్యాదనన్యథాసిద్ధిః - నచాధికః కించిత్కారో దృష్టః. నచ కల్ప్యః - అజ్ఞానాసామర్థ్యహేతువ్యతిరేకే కార్యనివృత్త్యభావాత్. స్వవిషయసామర్థ్యోపాదానాదిజ్ఞానాభ్యాంవినా యథాకార్యానుదయః - తథాఽన్యాసామర్థ్యాజ్ఞానాభ్యాంవినా కార్యానుదయో నదృష్టః. అతో నతస్య హేతుత్వం కల్ప్యమ్ - నహిసతి భావమాత్రంహేతుత్వం - కింతు నత్యేవభావ ఇతిభావః. † అకించిత్కరత్వమేవ వికల్పముఖేనోపపాదయతి (కించేతి). † (సర్వేష్వితి) నహి కుడ్యాదినిర్మాణానుగుణజ్ఞానసామర్థ్యాభావో ఘటనిష్పత్తిహేతుః - తదనుగుణజ్ఞానసామర్థ్యవతోపి ఘటాదినిష్పాదకత్వదర్శనాదిత్యర్థః. యత్తు -నసపక్షే సహదృష్టత్వేన లిఙ్గిని ప్రాప్తవిపరీతవిశేషాణాం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణప్రతిహతానాం నివృత్తిః - నత్వితరేషామితి - ఇదమపి కార్యత్వస్యాసాధకానామిత్యనేన ప్రత్యుక్తమ్ - సాధ్యానుపయోగిత్వేనాన్యథాసిద్ధానాం సహదృష్టానామపి ధర్మాణాం వ్యతిరేకాభావేన వ్యాప్తిశూన్యత్వాదప్రాప్తేః.

౧౧. † సహదృష్టేష్వపి కార్యానుపయోగినాం ప్రాప్తిర్నస్యాత్. శరీరంహి కార్యోపయోగీతిశఙ్క్యతే (కులాలాదీనామితి). † పరిహరతి (నేతి). †కథమిత్యత్రాహ (సంకల్పేతి). †శఙ్క్యతే (కథమితి). † పరిహరతి (నేతి). † కో హేతురిత్యత్రాహ (మనఏవేతి). †తత్కిమస్తీత్యత్రాహ (తదితి). †కుత ఇత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) ఈశ్వరస్య మనస్సంబన్ధోక్తిర్నైయాయికదేశిమతేన. † పునశ్శఙ్క్యతే (మానసఇతి). †పరిహరతి (నేతి) అనైకాన్త్యాత్ - వ్యాప్త్యభావాత్. అశరీరేపి మనస్సంబన్ధస్య విద్యమానత్వాద్వాఽనైకాన్త్యం. † మనసోనిత్యత్వేపి చేతనస్య కార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వమస్తి. మనసి నిత్యేసత్యపి ముక్తాత్మనః కార్యకరత్వాభావాత్, నహి ముక్తాత్మనో బుద్ధి సుఖ దుఃఖాదికం మనో జనయతీతి చోద్యమస్తి. అత్ర మీమాంసకంప్రతి ప్రతిబన్ద్యా పరిహారం హృది నిధాయ పక్షధర్మతాబలం దర్శయన్నీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అతోవిచిత్రావయవేతి) అశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చఇత్యాభ్యాం పదాభ్యాం ప్రతిబన్ద్యా పరిహారాభిప్రాయో జ్ఞాతః. విభుద్రవ్యసంయోగినః పరిస్పన్దవతో ఘటాదేస్స్పర్శవత్త్వనియమేపి- విభుద్రవ్యసంయోగినః పరిస్పన్దవతోపి మనసో నస్పర్శవత్త్వమఙ్గీక్రియతే. అయం ప్రాభాకరంప్రతి పరిహారః. మహిమగుణశాలిన స్తైజసస్య రూపోపలమ్భనియమే దృష్టేపి - చక్షుషి రూపోపలమ్భో నాఙ్గీకృతః. కార్యారమ్భకస్య సావయవత్వవ్యాప్తిః పరమాణుషు భగ్నా. తస్మాదనేకవిరోధపరిహారాయైకవ్యాప్తిభఙ్గో న్యాయ్యః. అతః మనసః కార్యకరత్వే శరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వం భోగసాధనమనస్త్వప్రయుక్తమిత్యఙ్గీకార్యమితి భావః. † ఏవంసాధకాన్తరసిద్ధత్వాజ్జగత్కారణవస్తుని శాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం నిగమయతి (అతఃప్రమాణేతి).

౧౨. † కించ—అత్యన్తభిన్నయోరేవ మృద్ద్రవ్యకులాలయోర్నిమిత్తోపాదానత్వదర్శనేన ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వానుపపత్త్యాచ నైకమేవ *బ్రహ్మ కృత్స్నస్య జగతో * నిమిత్తముపాదానంచ ప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతి.

౧౩. † ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—† యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ జన్మాదివాక్యం బోధయత్యేవ. † కుతః - శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః. † యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్। కార్యంచ తదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ తదుపాదానోపకరణవేదన చతురః కశ్చిదనుమేయ ఇతి. † తదయుక్తమ్ - † మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేఽప్యేకదైవైకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. † నచైకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వమ్-యేనైకదైవైకఏకర్తా స్యాత్. † పృథగ్భూతేషు కార్యేషు కాలభేద కర్తృభేదదర్శనేన కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్. † నచ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయాం అనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చైకఏకర్తా భవితుమర్హతీతి - † క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచిత పుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయాచ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వ సంభవాత్. † తదతిరిక్తాత్యన్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః,

---

౧౨. † నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిసృష్టేశ్చానుమానావిషయత్వేన శాస్త్రస్యాధికవిషయత్వాత్ బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమాశఙ్క్య తత్ర బాధకాన్తరబాధితత్వాచ్ఛాస్త్రాప్రామాణ్యముచ్యతే (కించేతి) నిమిత్తమాత్రమనువదతశ్శాస్త్రస్యానుమాన సాపేక్షత్వాత్తద్విరుద్ధనిమిత్తోపాదానైక్యం నశాస్త్రం ప్రతిపాదయతి. పక్షీకృతేషు క్షిత్యాదిషు ద్రవ్యేషు సావయవత్వస్యైవ కార్యత్వప్రయోజకతయా నిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వం పూర్వమేవ ప్రతిపన్నమితి పశ్చాచ్ఛాస్త్రం నిరవయవద్రవ్యోత్పత్తిం నప్రతిపాదయతి. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి పౌర్వాపర్యంహి ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతురితి భావః. పూర్వపక్షపరిసమాప్తావితిశబ్దః. [ఇతిశాస్త్రయోనిత్వాధికరణ పూర్వపక్షే నైయాయికేన బ్రహ్మణః అనుమానగమ్యత్వసమర్థనమ్].

౧౩. † సిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (ఏవంప్రాప్తఇతి). † పరమసాధ్యం ప్రతిజానీతే (యథోక్తేతి). † ఆకాఙ్క్షాపూర్వకం హేతుమాహ (కుతఇతి) శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్-శాస్త్రేతరప్రమాణాగోచరత్వాదిత్యర్థః. † హేత్వసిద్ధిం పరిహర్తుం పూర్వపక్షమనుభాషతే (యదుక్తమితి). † దూషయతి (తదయుక్తమితి). † పక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం వదతా కిం విపులకార్యాణాం కర్తృకాలైక్యనియమమఙ్గీకృత్య తదుచ్యతే। ఉత విపులత్వమాత్రేణ ఉతాతీన్ద్రియోపాదానాదిదర్శనవశాత్ - అథవా శరీరానపేక్షసృష్టివశాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (మహీతి). † ఏకదైవైకేన నిర్మితత్వాభావముపపాదయతి (నచైకస్యేత్యాదినా) ఏకం కార్యత్వం ఘటాదేరివ యుగపదేకకర్తృకత్వయోగ్యమితి శఙ్కాద్యోతకమేకమితిపదం. కార్యత్వస్యైకత్వంనామ ఏకసామగ్రీపూర్వకత్వమ్. తత్సిద్ధ్యర్థమేకస్యేత్యుక్తం. నహ్యేకా వ్యక్తిరనేకసామగ్రీసాధ్యా - ఏకకార్యావచ్ఛిన్నస్య సర్వస్య హేతోరేకసామగ్రీత్వాత్. ఏకత్వేప్యనేకకర్తృకగోపురాదివ్యవచ్ఛేదార్థమేకదైవైకకర్త్రన్వయయోగ్యత్వం ఘటశబ్దేన వివక్షితమ్. ఏకఘటస్యైకం కార్యత్వం యాదృశం దృశ్యతే తాదృశం పరిమితైకావయవినిష్ఠం కార్యత్వమేవైకదైవైకకర్తృకత్వసంభావనాపాదకం - తచ్చ మహీమహీధరాదీనాం నదృశ్యత ఇత్యర్థః. స్యాదితి సంభావితత్వమాత్రముచ్యతే. నహ్యేకఘటస్యాప్యేకకర్తృకత్వనియమః - అనేకైరప్యేకఘటనిష్పాదనసంభవాత్. † తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం బహుషు విపులేషుచ కార్యేషు తద్విపర్యయమాహ (పృథగ్భూతేష్వితి) పృథగ్భూతేష్విత్యత్ర విపులత్వమపి గర్భితం - ఘటస్యేవేతి పూర్వముక్తేః. బహుషు విపులేషుచ కార్యేషు కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్ మహ్యాదయోప్యేకదైవ ఏకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావః-ప్రమాణాభావాత్తదయుక్తమిత్యధ్యాహారేణ గ్రన్థాన్వయః. నచ కార్యత్వమేవ కర్తృకాలైక్యే ప్రమాణం-వికల్పాసహత్వాత్. కింకార్యత్వమాత్రం-ఉత విపులకార్యత్వం - ఉతాసంభావితజీవకర్తృకం పక్షాసాధారణకార్యత్వం. ప్రథమేఽనైకాన్త్యం. ద్వితీయేవిరుద్ధత్వం - విపులకార్యేషు కాలదైర్ఘ్యకర్తృబహుత్వ దర్శనాత్. యద్వా—అనైకాన్త్యమేవ. తృతీయేచాసాధారణానైకాన్త్యమితిభావః. † కార్యత్వబలేన కర్తరి కల్పనీయే విపులతర సూక్ష్మతరపక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం లాఘవన్యాయాత్ కర్తురేకత్వంచ సిధ్యతీత్యత్రాహ (నచేతి) విచిత్రశబ్దేనాస్మదాద్యశక్యత్వార్థమతి విపులత్వమతిసూక్ష్మత్వంచ వివక్షితమ్. † కుతఇత్యత్రాహ (క్షేత్రజ్ఞానామేవేతి) క్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తే కల్ప్యేసతి హ్యనేకకల్పనాదేకకల్పనస్య న్యాయ్యత్వం-క్షేత్రజ్ఞానామేవ కర్తృత్వోపపత్త్యా తదతిరిక్తో నకల్పయితవ్యఇత్యర్థః. ఉపచితపుణ్యవిశేషాణామితి సపక్షే శక్తివైచిత్ర్యోపపాదనార్థముక్తమ్. అతిశయితాదృష్టసంభావనయేతి పక్షవిషయముక్తం. ※ సర్వేభ్యఃకామేభ్యో జ్యోతిష్టోమ ఇత్యాదిభిః క్షిత్యాదిస్రష్టృత్వానుగుణాతిశయితాదృష్టసంభావనా. క్షేత్రజ్ఞానామేవ యోగేన సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనం పరాభ్యుపేతమ్. అస్మదాదిషు దేవేషుచ జ్ఞానశక్తివైచిత్రీ దృశ్యతే. నచపక్షధర్మతా బలమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధాన్ ధర్మాన్నివర్తయితుమీష్టే - తస్యాన్వయవ్యతిరేక సిద్ధధర్మప్రకర్షాపకర్షమాత్రహేతుత్వాత్ - ఇతరథా జ్ఞానచికీర్షయోరపి హానప్రసఙ్గాత్. † (తదతిరిక్తేతి) ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదీశ్వరకల్పనాదదృష్టవిశేషకల్పనమేవ వరమితిభావః. అచేతనత్వాచ్చేతనాధిష్ఠితా

---

* బ్రహ్మేతి ద్వితీయాన్తమ్. * నిమిత్తముపాదానమితి తద్విధేయవిశేషణమ్.

†నచ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః - అదర్శనాత్, క్రమేణై వోత్పత్తి వినాశదర్శనాచ్చ †కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ, †అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్యానైకాన్త్యమ్. † పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వమ్. సాధ్యవికలతాచ దృష్టాన్తస్య, † సర్వనిర్మాణచతురస్య ఏకస్యాప్రసిద్ధేః. † బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సాధ్యే సిద్ధసాధనతా.

౧౪. † సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్య కస్యచిదేకస్య సాధకమిదం కార్యత్వం † కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్ - ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్. † యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. †క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే అనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. † అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమాన విరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ - † కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్.

౧౫. † అపిచ—సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాంచ సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాది

వేవ ధర్మాధర్మౌ కార్యకరౌ - వాస్యాదివదిత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరజ్ఞాన ప్రయత్నాదౌ వ్యభిచారేణాన్యతరానైకాన్త్యాత్. † అథ క్షేత్రజ్ఞస్య సర్గే శరీరసాపేక్షత్వాత్ తస్య సర్వసంహారదశాయాం శరీరాభావాత్తదానీం శరీరానపేక్షః కర్తా జీవవిలక్షణస్స్యాదిత్యత్రాహ (నచేతి). † ఇదానీం క్రమేణోత్పత్తివినాశౌ దృశ్యేతే - తదాతూత్పత్తివినాశయోర్యుగపద్యకల్పనమిత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) అత్రకార్యత్వం కృతిసాధ్యత్వం. తృతీయాచేత్థమ్భావార్థా- విరోధాభావాత్. వ్యాప్తివిరోధాభావాదిత్యర్థః. † ఏవం పరమతదూషణోపయుక్తార్థశిక్షా కృతా. అథ ఫలితం దూషణం దర్శయతి (అతఇతి) తదయుక్తమిత్యారభ్యోక్తార్థానాం హేతుత్వపరోఽతశ్శబ్దః. చలనాదిషు తృణాదేరివ క్రియాశ్రయత్వ మాత్రలక్షణకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థో బుద్ధిమచ్ఛబ్దః. కిం బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వం సాధ్యం - ఉత సకర్తృకత్వమాత్రం. ప్రథమేపి కిం సామాన్యతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వమాత్రం సాధ్యం ఉత సర్వజ్ఞసర్వశక్త్యేకకర్తృకత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పేఽనైకాన్త్యం-అనేకకర్తృకరథగోపురాదిషు కార్యత్వస్య విద్యమానత్వాదితిభావ. † సర్వజ్ఞసర్వశక్తికత్వపక్షేదూషణమాహ (పక్షస్యేతి) నహ్యగ్నిమత్త్వమివ సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వమన్యత్ర దృష్టమ్. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా, కార్యేషు ఘటాదిష్వదర్శనాత్. †అప్రసిద్ధవిశేషణత్వసాధ్యవైకల్యే ద్వే అప్యుపపాదయతి (సర్వేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్యేత్యుక్తత్వాదిదం దూషణద్వయం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్షస్యేతి జ్ఞాయతే. పూర్వస్మిన్నేవ పక్షేచేదప్రసిద్ధవిశేషణత్వం నఘటతే-నహ్యేకకర్తృకత్వమప్రసిద్ధమ్. † సకర్తృకత్వమాత్రపక్షే దూషణమాహ (బుద్ధిమదితి) సిద్ధసాధనత్వం వేదాన్తినా నవక్తవ్యం - క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వానభ్యుపగమాదితిచేన్న - క్షేత్రజ్ఞానామపి ద్వారకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్. సమష్టితత్త్వేషు నద్వారకర్తేతిచేత్. నచ తత్పక్షీకరణం - లౌకికప్రమాణావిషయత్వాత్. ఆగమేన సిద్ధానాం తేషామపి పక్షీకారఇతిచేత్. తేన కర్తాపి సిద్ధఇతి సిద్ధసాధ్యతేతి.

౧౪. † ముఖాన్తరేణ దూషయితుం హేతుం వికల్పయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) అయమభిప్రాయః—కర్తృమాత్రవ్యాప్త్యేన కార్యత్వమాత్రేణ నకర్తృవిశేషసిద్ధిరితి ప్రాగేవోక్తం. అతఃపక్షవిశేషాధీనేన కార్యత్వ విశేషేణ కర్తృవిశేషస్సాధ్యః- కుమ్భాదికార్యవిశేషేణహి కులాలాదికర్తృవిశేషానుమానమ్. నతు కార్యత్వమాత్రేణ. అతఃపక్షాధీనః కార్యత్వవిశేషో నిరూప్యతఇతి. † (కింయుగపదితి) పక్షప్రకర్షాధీనం హేతువైశిష్ట్యం ద్విధాసంభవేత్ - పరిదృశ్యమానమహ్యాదివిపులకార్యాణాం యుగపదుత్పత్త్యావా - క్రమభావినాం త్రైకాల్యవర్తినాం కార్యాణామానన్త్యేనవా. తత్ర కీదృశేన పక్షప్రకర్షేణ హేతువిశేషో వివక్షితఇత్యర్థః. † ప్రథమం దూషయతి (యుగపదితి) కృత్స్నప్రళయాసిద్ధేః భూ భూధరాదీనాం యుగపదుత్పత్తౌ ప్రమాణాభావాత్తన్నిబన్ధనం కర్తృవైలక్షణ్య సాధక హేతువైలక్షణ్యమసిద్ధమిత్యర్థః. † ద్వితీయం దూషయతి (క్రమేణేతి) యద్యప్యేకైకేన కులాలాదినా జన్మసహస్రేణాప్యనన్తకార్యనిష్పాదనసంభవః - తథాపి తత్తజ్జన్మసమానకాలకువిన్దాదికృతానాం కార్యాణాం తత్కర్తృకత్వాభావాత్ సర్వకార్యాణామేకకర్తృకత్వం నాస్తి. అతస్త్రైకాల్యవర్తిసమస్తవస్తునిష్ఠత్వ విశేషితం కార్యత్వం కర్తృభేదేనైవ వ్యాప్తమితి కర్త్రైక్యసాధనే విరుద్ధమిత్యర్థః. †(అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనఇతి) విశిష్టకార్యత్వవ్యాపకతయాభిమతస్య ఘటపటరథాదిదృష్టస్య భిన్నకర్తృకత్వస్య ప్రతిక్షేపఇత్యర్థః. భిన్నకర్తృకతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు ప్రత్యక్షవిరోధః. అన్యత్ర - ద్వీపాన్తరవర్తీ ఘటః ఏతద్వ్యతిరిక్తకులాలకర్తృకః - ఏతద్వ్యాపారాగోచరహేతుకత్వేసతి ఘటత్వాత్। సంప్రతిపన్నకులాలాన్తరోత్పాదితఘటవత్. ద్వీపాన్తరవర్తిఘటహేతూనాం దణ్డాదీనాం ఏతద్వ్యాపారాగోచరత్వమేతస్య తత్ర గమనాభావ నిర్ణయాత్. అతఏవమాదిభిరనుమానైర్విరోధః. † శాస్త్రవిరోధముపపాదయతి (కుమ్భకారఇతి) కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయతే ఇత్యర్థోపాదానమ్ - నతు పాఠక్రమః. నహి కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే కుమ్భకార రథకారయోరుత్పత్తిః పృథగ్వక్తవ్యా - ఏకసంజ్ఞాత్వేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాదితిభావః.

౧౫. † ప్రకారాన్తరేణ విరుద్ధత్వమాహ (అపిచేతి) సుఖాదేస్సత్త్వాదిగుణకార్యత్వం శాస్త్రదృష్టమితి తచ్ఛాస్త్రప్రామాణ్యవాదినాఙ్గీకార్యమితి మత్వా అనిష్టమాపాదయతి - నతు పరాభ్యుపగమాత్. సుఖాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖమోహావివక్షితాః - సుఖాద్యన్వయశ్శరీరాదీనాం - సుఖాదిహేతుత్వా

మూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. †కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః. †తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం తద్యుక్తపురుషాన్తఃకరణ వికారద్వారేణ. †పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ †జ్ఞానశక్తిమతాం క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మసమ్బన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. †జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. †ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేపి విషయవిశేష విశేషితాయాస్తస్యాస్సత్త్వాది మూలకత్వేన కర్మసమ్బన్ధోఽవశ్యాశ్రయణీయః. †అతః క్షేత్రజ్ఞా ఏవ కర్తారః - న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిధ్యతి.

౧౬. †భవన్తి చ ప్రయోగాః—†తనుభువనాది, క్షేత్రజ్ఞకర్తృకమ్ - కార్యత్వాద్ఘటవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి - ప్రయోజనశూన్యత్వాత్, ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి - అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. †న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః - తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. †వివాదవిషయః కాలో న లోకశూన్యః - కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి.

౧౭. †అపి చ—†కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. †న తావదశరీరః - అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. †మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి - †మనసో నిత్యత్వేప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్. †నాపి సశరీరః - వికల్పాసహత్వాత్. †తచ్ఛరీరం కిం నిత్యం - ఉతానిత్యం. †న తావన్నిత్యం - సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోపి నిత్యత్వావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః. †నాప్యనిత్యం. †తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. †స్వయమేవ హేతురితి చేత్. †న - అశరీరస్య తదయోగాత్. †అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్. †న - అనవస్థానాత్.

వస్థాపకః. సత్త్వాదిమూలత్వమ్. సత్త్వాదిగుణప్రచుర్యాపాదకత్వమిత్యర్థః. †కే తే సత్త్వాదయః - కథం చ తేషాం సుఖాదిహేతుత్వమిత్యత్రాహ (కార్యవైచిత్ర్యేతి) కారణగతా విశేషాః - కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానసాధారణః. †తతః కిం కస్తద్గుణవశ్యత్వస్యేత్యత్రాహ (తేషాం కార్యాణామితి) పురుషేణ కార్యాణాం తన్మూలత్వాపాదనం సత్త్వాదియుక్తస్వకీయాన్తఃకరణవికారద్వారేణేత్యర్థః. †తతః కిమిత్యత్రాహ (పురుషస్య చేతి). †కార్యానుపయోగినోపి ధర్మాన్ప్రాప్నువన్తీతి పూర్వపక్షిణోక్తం. సత్త్వాదీనాం తు కార్యోపయోగిత్వాత్తదధీనః కర్మసమ్బన్ధోఽనర్జనీయ ఇతి భావవానాహ (జ్ఞానశక్తిమదితి) సుఖదుఃఖమోహాదీనాం సత్త్వరజస్తమోహేతుకత్వం శాస్త్రసిద్ధమ్. సుఖాదిహేతుభూతశరీరాద్యుపాదానస్య నిమిత్తస్య చ కరణస్సత్త్వాదిగుణాన్వయశ్చ శాస్త్రసిద్ధః. ※ నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యత ఇత్యాదిభిర్దృశ్యతే - అతస్సత్త్వాదిగుణకం శరీరాద్యుపాదానం ద్రవ్యం సత్త్వాదిగుణాన్వయవికృతాన్తఃకరణః పురుషోఽధితిష్ఠతి - గుణాన్వయశ్చ కర్మమూల ఇతి కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. †హేత్వన్తరేణాపి కర్మసమ్బన్ధమాహ (జ్ఞానేతి). †న జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యాపేక్షః సర్గః - అపి త్విచ్ఛామాత్రాదితి చేత్ తత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) విషయవిశేష విశేషితాయా ఇచ్ఛాయాస్సర్గస్థేమాదివిషయత్వమ్, తత్రాపి విచిత్రసర్గాదివిషయత్వం చ సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మమూలమిత్యర్థః. †ఏవం కర్తృత్వక్షేత్రజ్ఞత్వయోః వ్యాప్తిదర్శనాన్న తద్విలక్షణసిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి).

౧౬. †ప్రతితర్కానాహ (భవన్తి చేతి). †(తనుభువనాదీతి) ఇదం ప్రత్యనుమానం - ప్రతితర్కో వా. అన్యే ప్రతితర్కా ఏవ. కార్యత్వే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వప్రసఙ్గః. కర్తృత్వే సాపేక్షత్వప్రసఙ్గః. కర్తృత్వే సశరీరత్వప్రసఙ్గ. ఇత్యర్థః. †అశరీరత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి. (న చేతి) అనాదేః - బీజాఙ్కురవత్ ప్రవాహానాదేరిత్యర్థః. అధిష్ఠానం దేహేన ప్రథమసమ్బన్ధశ్చేత్ సూక్ష్మస్థూలశరీరప్రవాహానాదితయా పరిహృతః। యథా బాలశరీరవిశిష్టేన యువశరీరపరిగ్రహః - తద్వదేవ. అధిష్ఠానం ప్రేరణం చేత్ స్వపరనిర్వాహకన్యాయాత్ పరిహృతః - శరీరవ్యతిరిక్తప్రేరణస్య శరీరాపేక్షా - సశరీరస్యేతి హి శరీరత్వప్రయుక్తం శరీరాన్తరనిరపేక్షప్రేరణత్వం. తథా జగతః ఈశ్వరశరీరత్వే సశరీరత్వాత్ కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గః. యథా దేహః స్వజ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం కర్మ చ భవతి, యథా చ ఘటః స్వవిషయజ్ఞానోత్పత్తౌ స్వసత్తయా హేతుః పశ్చాత్తద్విషయశ్చ భవతి - తథా స్వవిషయప్రేరణేపి శరీరమితి న కర్మకర్తృవిరోధః. న చాఙ్కురాదౌ శరీరస్యయోగ్యానుపలబ్ధిః - పిశాచసిద్ధాదిశరీరవదదృశ్యత్వోపపత్తేః, దేశాన్తరస్థేన వా శరీరేణ సఙ్కల్పద్వారా విషాదేరివ ప్రేరణోపపత్తేశ్చ. †ప్రతితర్కాన్తరమాహ (వివాదేతి) అత్ర సూర్యపరివృత్తిసంఖ్యావిశేషావచ్ఛేదాత్ పూర్వత్వేన పరత్వేన చ కాలస్య పక్షీకృతత్వాత్ నాశ్రయాసిద్ధిరితి.

౧౭. †అనుమానం ముఖాన్తరేణ దూషయతి (అపి చేత్యాదినా). †దూషణం వక్తుం వికల్పయతి (కిమితి). †దీర్ఘం చరమశిరో దూషయతి (న తావదితి). †అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదితి ప్రాగుక్తం దూషయతి. (మానసానీతి). †కుత ఇత్యత్రాహ (మనస ఇతి) అపిశబ్దేన స్వపక్షే నిత్యత్వాభ్యుపగమస్సూచితః. †సశరీరత్వపక్షం దూషయతి (నాపీతి). †వికల్పాసహత్వం వివరితుం వికల్పయతి (తదితి). †ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) జగతః భూభూధరాదేః. †ద్వితీయం దూషయతి (నాపీతి). †హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యాభావాదిత్యర్థః. †దూషణపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్క్యతే (స్వయమేవేతి) స్వయంశబ్ద ఈశ్వరపరః. †పరిహరతి (నేతి) తదయోగాత్ - హేతుత్వాయోగాత్. †పునశ్శఙ్క్యతే (అన్యేనేతి). †అనవస్థయా దూషయతి (నేతి) ప్రామాణికపరంపరా న దోష ఇతి చేచ్ఛరీరత్వప్రయుక్తకర్మవశ్యత్వం స్యాదితి భావః. కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ ఇహాప్యనవస్థాదూషణస్య కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గపర్యన్తత్వమభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే.

౧౮. సకిం సవ్యాపారో - నిర్వ్యాపారోవా - అశరీరత్వాదేవ నసవ్యాపారః, నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి- ముక్తాత్మవత్. † కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపార కర్తృకమిత్యుచ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్యచ సాధ్యహీనతా. † అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మ భూతస్సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః.

౧౯. † శాస్త్రంతు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం. † సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి నప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్య - మాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధం అశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తమ్. తదప్యవిరుద్ధమితి * ౧ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *౨ నవియదశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ * యతోవా ఇమాని భూతానీతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్] 3.

---

౧౮. † ముఖాన్తరేణ వికల్ప్య దూషయతి (సకిమితి) అశరీరస్య నిర్వ్యాపారత్వే నిర్వ్యాపారస్య కార్యాకరణేచ దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా. వ్యాపారశ్చ ప్రయత్నో వివక్షితః. † ఇచ్ఛావిశేషణస్య హేతుత్వేహి గుణవశ్యతాప్రసఙ్గః పూర్వముక్తః. ఇచ్ఛామాత్రమేవ వ్యాపారఇత్యత్రాహ (కార్యంజగదితి) మాత్రశబ్దేన సత్త్వాదిగుణాన్వయతన్మూల కర్మసంబన్ధవ్యావృత్తిః. నను—కర్మవశ్యత్వాదికం నకర్తుః ప్రసఞ్జనీయమ్- అవ్యాపకత్వాత్. నహి త్వత్పక్షేణవాఽస్మత్పక్షేణవా వ్యాప్తిః - ఈశ్వరే త్వయా మయాపి తదనభ్యుపగమాత్. నైవమ్—ఆగమాదృతేపీశ్వరస్సిధ్యతీతి వదన్తంప్రత్యాగమమనన్తం కృత్వాఽస్మదాదిభిరుచ్యమానత్వాత్. యదీశ్వరప్రతిపాదకాగమబలాన్మదుక్తవ్యాప్తిభఙ్గే నేశ్వరానుమానం స్థాప్యతే తదానీమనుమానస్యాగమానపేక్ష ప్రామాణ్యాసిద్ధిరిత్యప్రాప్తగ్రాహిత్వమాగమస్య సిధ్యేత్. యద్వా—అలౌకికప్రమాణైక వేద్యత్వాభావేసతి కర్తృత్వస్య కర్మవశ్యత్వాదివ్యాప్యత్వాత్. శాస్త్రయోగిముక్తేశ్వరప్రత్యక్షాణ్యలౌకికశబ్దోక్తానీతి. † అనుమానదూషణముపసంహరతి (అతఇతి) పరస్య బ్రహ్మణ ఈశ్వరానతిరిక్తత్వజ్ఞాపనార్థస్సర్వేశ్వరశబ్దః. అనేన * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి శ్రుతిస్స్మారితా భవతి - దేవతావిశేషనిర్ణయార్థమ్ * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకఇతి శ్రుతిస్మారణార్థః పురుషోత్తమశబ్దః.

౧౯. † ఉక్తదోషాస్తదానీమపి ప్రాప్నుయురిత్యత్రాహ (శాస్త్రంత్వితి). † సర్వవిజాతీయత్వం దర్శయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రశబ్దో బ్రహ్మవిశేషణమ్. గుణవిశేషణంవా - తద్వ్యతిరూపత్వాదన్యేషాం గుణానామ్. ఏకైకమనవధికాతిశయాగుణా అపరిమితాః- నిస్సంఖ్యాతా ఇత్యర్థః. [ఇతిశాస్త్రయోనిత్వాధికరణసిద్ధాన్తే బ్రహ్మణోనుమానగమ్యత్వ నిరసనపూర్వకంబ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వసమర్థనమ్].

[ఇతి శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయాం శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్]. 3.

...నా) ఏవం చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణఏవ జగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వఞ్చ నానుమానగమ్యమితి శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్తస్య. "యతోవా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాదివాక్యమ్, నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మైవ బోధయత్యేవేతి సిద్ధమ్.

[ఇతివేదాన్తసారే శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్]. 3.

---

* (వే-దీ) "యతోవా ఇమాని" ఇత్యాదివాక్యమేవ విషయః. తత్కిం జగత్కారణే బ్రహ్మణి ప్రమాణమ్! - ఉత నేతి సంశయః. నైతత్ప్రమాణమితి పూర్వపక్షః - అనుమానసిద్ధ బ్రహ్మవిషయత్వాత్. ప్రమాణాన్తరావిషయేహి శాస్త్రం ప్రమాణమ్!. జగతస్సావయవత్వేన కార్యత్వాత్, కార్యస్య స్వోపాదానోపకరణసమ్ప్రదానప్రయోజనాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వాత్, జగన్నిర్మాణకార్యచతురః కర్మపరవశపరిమితశక్త్యాదిక్షేత్రజ్ఞవిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తస్సర్వేశ్వరోఽనుమానసిద్ధఇతి నతస్మిన్ "యతోవా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాదివాక్యం ప్రమాణమితి. రాద్ధాన్తస్తు - జగతఃకార్యత్వేపి ఏకదైవైకేనైవ కృత్స్నం జగన్నిర్మితమిత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్, క్షేత్రజ్ఞానామేవ విలక్షణపుణ్యానాం జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యసమ్భావనయా కదాచిత్కస్యచి జ్జగదేకదేశనిర్మాణసామర్థ్యసమ్భవాత్, తదతిరిక్తపురుషానుమానం నసమ్భవతీతి శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిపాదకత్వేన తస్మిన్ "యతోవా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాదివాక్యం ప్రమాణమితి. శాస్త్రం యోనిః - యస్య కారణం ప్రమాణం తద్బ్రహ్మ, శాస్త్రయోని. ప్రమాణాన్తరావిషయత్వేన శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః, తస్మిన్ "యతోవా ఇమాని" ఇత్యాదివాక్యం ప్రమాణమితి సూత్రార్థః.

[ఇతి వేదాన్తదీపే శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్] 3.

౧॥ శారీ - ౧ అ - ४ పా - ౨3. ౨॥ శారీ - ౨ అ - 3 పా - ౧. 3॥ తై - భృగు - ౧ అను.

౧. † యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ. ౪॥ సూ. † తత్తు సమన్వయాత్॥ † ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః (తత్) † శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. † కుతః - (సమన్వయాత్) † పరమపురుషార్థతయాన్వయస్సమన్వయః. † పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్.

౨. † ఏవమివ సమన్వితో హ్యౌపనిషదః పదసముదాయః ※ † ౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే. ※ † ౨ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం। తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో సృజత. ※ † ౩ బ్రహ్మవా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్. ※ † ౪ ఆత్మావా ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్.

---

౧. † యథా మృత్తికాయా ఘటనిష్పాదనశక్తత్వేపి కులాలస్య చ నిర్మాణశక్తౌ సత్యామపి దణ్డచక్రాది పరికరాపేక్షాస్త్యేవ - తథా శబ్దస్య పరినిష్పన్న బ్రహ్మప్రతిపాదన శక్తత్వేపి బ్రహ్మణోపి శబ్దేన ప్రతిపత్తుం శక్యత్వేపి బుభుత్సాఖ్య పరికరాపేక్షా ప్రమిత్యుత్పాదనే విద్యతే. యత్నసాధ్యత్వాత్ బుభుత్సాపేక్షితా. సాచాజ్ఞాతత్వపురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్రావాన్తరపేటికారూపేణ ప్రథమేన సూత్రద్వయేన శబ్దస్య వాచకమర్థద్వారకం చ శక్తిమత్త్వం ప్రతిపాదితమ్. అథ సూత్రద్వయాన్తరమవాన్తరపేటికాన్తరం బుభుత్సాహేతునిరూపణపరమ్. తత్ర ప్రథమేన తృతీయ సూత్రేణాజ్ఞాతత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుక్తః. అథ ప్రయోజనత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుచ్యతే చతుర్థేన. అర్థే ప్రతిపన్నే హి ప్రయోజనాప్రయోజనత్వచిన్తా - ప్రతిపత్తిశ్చ లక్షణత ఇతి జన్మాదిసూత్రం ద్వితీయమభూత్. జన్మాదికం లక్షణం చేన్మానాన్తరాత్తత్సిద్ధిస్స్యాదితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతత్వాచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదితి సూత్రం తృతీయమభూత్. అజ్ఞాతత్వేప్యప్రయోజనే బుభుత్సానుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వమత్ర నిరూప్యత ఇతి క్రమోఽయమేవ. ౪ సూ. తత్తుసమన్వయాత్॥ తత్రావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) అజ్ఞాతత్వం నామ బుభుత్సాహేతుర్యద్యప్యస్తీత్యర్థః. ప్రయోజనం సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ. శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా తచ్చ న సిద్ధపరత్వేస్తి। తస్య ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్. తస్మాత్ప్రయోజన పర్యవసాయిత్వాభావేన బుభుత్సాఖ్యపరికరాభావాత్ సిద్ధే శాస్త్రం న ప్రమితిం జనయతీత్యర్థః. † ఏవం శఙ్కాయాం సూత్రముదాహరతి (తత్తుసమన్వయాదితి) ఇహాపి సాధారణవిచారద్వయమర్థసిద్ధమ్. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సంభవతి, నేతి ద్వితీయవిచారః. తదర్థం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనశూన్యానాం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మపరతయాన్వయస్సంభవతి, నేతి. తదర్థం కిం శబ్దస్య ప్రామాణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయా, ఉత పురుషార్థపరతయేతి. శబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయైవ ప్రామాణ్యే బ్రహ్మణస్సిద్ధరూపస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వాభావాత్తద్విచారానారమ్భః. శబ్దస్య పురుషార్థపరతయైవ ప్రామాణ్యే పురుషార్థభూతబ్రహ్మణశ్శాస్త్ర ప్రమాణకత్వాత్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితమ్. † ఏవమర్థసిద్ధౌ విషయసంశయావభిప్రేత్య సూత్రం వ్యాచిఖ్యాసుస్తత్ర వాక్యార్థయోజనాయామేవ పదయోజనామన్తర్భావయిష్యన్ పృథగ్వ్యాఖ్యేయం, తుశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రసక్తేతి) సర్వేషాం సూత్రాణాం తత్తచ్ఛఙ్కాయామవతరణేప్యస్మిన్సూత్రే తుశబ్దః ప్రదర్శనార్థః. † తదితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. తద్వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణ ఇతి) సంభవత్యేవేత్యేతత్ తుశబ్దఫలితం. † హేతుపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి). † సమన్వయశబ్దస్యోత్తరత్ర విస్తరేణ వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదిదానీం సంక్షేపేణ వ్యాచష్టే (పరమపురుషార్థతయేతి). † కస్య కేన కీదృశోఽన్వయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (పరమేతి) శాస్త్రేణ పరమపురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాదిత్యర్థః. శాస్త్రస్య ధీస్థత్వాచ్ఛాస్త్రేణేతి కణ్ఠోక్త్యభావః - బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతే సతి పక్షనిష్ఠతయా హేతోర్వక్తుముచితత్వాత్ సమన్వయో బ్రహ్మకర్తృకతయా వ్యాఖ్యాతః. న తు శాస్త్రకర్తృకతయా.

౨. † కథం తథావిధాన్వయ ఇత్యపేక్షాయామేతదుపపాదయతి (ఏవమితి) ఇవశబ్ద ఏవార్థః. ఏవమేవేత్యర్థః. ఔపనిషదః పదసముదాయః పరమపురుషార్థభూతే బ్రహ్మణి ప్రతిపాదకత్వేన సమన్విత ఏవ హీత్యర్థః. పదసముదాయః - వాక్యమిత్యర్థః. ఔపనిషదవాక్య బహుత్వేపి తేషాం వాక్యైకవాక్యభావేనైకార్థపరతయైక రాశిత్వవ్యంజనాయైకవచనమ్. సమన్విత ఇతి వాక్యకర్తృకత్వేనోక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయా - న తు సూత్రయోజనాభిప్రాయా. బ్రహ్మణి సమన్వితానామిత్యుత్తరత్రాప్యేవమేవ. † ప్రతిపత్తిక్రమానురోధేన ప్రథమం లక్షణవాక్యముపాదత్తే (యతో వా ఇతి). † అథ ప్రాపకం కారణవాక్యమాహ (సదేవేత్యాది). † సచ్ఛబ్దస్య బృహదబృహత్సాధారణత్వాద్విశేషకవాక్యముపాదత్తే (బ్రహ్మ వా ఇతి) యత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేనోక్తే సతః కారణత్వే చ కథితే తస్య సతో బ్రహ్మత్వం సిధ్యతీతి న బృహత్త్వనిశ్చయో ※ బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యాధీన ఇతి చేత్. న - లక్షణవాక్యస్య కారణానువాదిత్వేన ప్రాపకవాక్యోపజీవిత్వాదుపజీవ్యేషు ప్రాపకవాక్యేష్వేవ విశేషనిర్ధారణజ్ఞాపనార్థం హి ※ బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యముపాత్తమ్. † సద్బ్రహ్మశబ్దయోరీక్షణాన్వయలిఙ్గాదచిద్వ్యావృత్తవస్తుపరత్వేపి తయోశ్శబ్దయోస్సాధారణతయా శబ్దసామర్థ్యాదచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయస్తత్ర నాస్తీతి శబ్దశక్త్యైవ విశేషజ్ఞాపనార్థం ※ ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానమ్. బ్రహ్మశబ్దస్య సాధారణత్వం నామ బహుష్వర్థేషు ప్రయుజ్యమానత్వం - న తు ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యం. ప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్య నిరతిశయబృహత్త్వస్య భగవద్వ్యతిరిక్తగామిత్వసందేహసహత్వం వా. న హి స్వారసికాత్త

౧॥ తై - భృగు - ౧ అను. ౨॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧; ౩. ౩॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౧౧. ౪॥ ఐత - ౧ అ - ౧ ఖ - ౧.

* † ౧ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః. * ౨ ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్.

శబ్దైకార్థ్యే ప్రతిపన్నేసతి నిరతిశయబృహత్త్వస్యాచిద్గామిత్వ సందేహః. సద్విద్యాయాం * స ఆత్మేత్యాత్మశబ్ద ఉపసంహారస్థఇత్యుపక్రమస్థేనైవా త్మశబ్దేన విశేషనిశ్చయార్థం * ఆత్మావాఇతి వాక్యముపాత్తమ్. * యతోవా ఇమానీత్యాది ప్రకరణఏవ * ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యానన్దశబ్దేన కారణే నిర్దిష్టేపి * యదేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దేనాచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయః ప్రతిబద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణాచిద్వ్యావృత్తేస్సుఖేన ప్రతిపత్త్యర్థం * ఆత్మావాఇతి వాక్యోపాదానమ్. † సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వినాపి ప్రకరణాదేవ బ్రహ్మ శబ్దఆత్మపరఇతి జ్ఞాపనార్థ మేతదధికరణాపేక్షితానన్దరూపతాప్రతిపాదకప్రకరణస్థతయా తజ్జ్ఞాపనార్థం చోపాదత్తే (తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఇతి) * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతిహి తత్ర ప్రకృతమ్ * అన్యోన్తరఆత్మాఽనన్దమయః * ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితిచ తత్ర వక్ష్యతే.

౨. † అథ * చ్ఛాగోవా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం దేవతావిశేషే పర్యవసానం దర్శయతి (ఏకోహవాఇతి) * సేయం దేవతైక్షత * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై। తం హ దేవం * స ఈశోస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యోహే తుర్విద్యత ఈశనాయ * ఈశానో భూతభవ్యస్య * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమిత్యాదిషు శ్రుతానాం దేవతాదిశబ్దానాం పూర్వపూర్వా పేక్షయా విశేషశబ్దానామపి సాక్షాత్కారణవాక్యస్థత్వాభావాత్. తేషుచ రూఢిమతామపి దేవతాదిశబ్దానాం వ్యక్తివిశేషే రూఢత్వాభావా, దీశాది శబ్దానాంచ జగత ఈశో నాన్యోహేతుర్విద్యత ఈశనాయేతి సమభివ్యాహృతపష్ఠ్యన్తపదనిర్దేశాదిభిరవయవార్థవివక్షాయాః స్ఫుటతరత్వేన నిమగ్న రూఢితయా సాధారణత్వాచ్చ చరమవిశేషశబ్దప్రదర్శనేన తేషామపి తత్పర్యవసానమర్థసిద్ధంస్యాదిత్యభిప్రాయేణచ * సేయం దేవతేత్యాదివాక్యాన్యనా దృత్య * ఏకోహవైనారాయణఇత్యాదివాక్యముదాహృతమ్. హిరణ్యగర్భాదయశ్శబ్దా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవదయోగ్యార్థాః - శివాదిశబ్దాశ్చ బహ్వ ర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణాఇతి సదాదిశబ్దవన్నవిశేషోపస్థాపనక్షమా ఇత్యభిప్రాయః * వచనానిత్వపూర్వత్వాత్ * విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వా దితిన్యాయేన * యదాగ్నేయోష్టాకపాలః * ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతీతి వాక్యవదిదం మహోపనిషద్వాక్య మప్యప్రాప్తార్థోపస్థాపకత్వాదా కాశప్రాణాదివాక్య వదయోగ్యార్థోపస్థాపకత్వా భావాచ్చ నన్యాపేక్షం స్వార్థం ప్రతిపాదయతి * ససన్నచాసచ్ఛివఏవకేవలఇతి వాక్యవిరోధాది దంవాక్యమయోగ్యార్థమితిచేన్న * సదేవ సోమ్యేదమగ్రఇతి వాక్యవిరోధేన నసన్నచాసదిత్యాదివాక్యస్యాయోగ్యార్థత్వప్రసక్తాత్. సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య శివపర్యవసానావిరోధాత్ నాత్రాయోగ్యార్థత్వమితిచేత్ - తర్హిశివశబ్దస్యచ బహ్వర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణస్య నారాయణపర్యవ సానావిరోధాత్ నాత్రాయోగ్యార్థత్వమ్. బ్రహ్మశివాదీనాంహి కార్యత్వమిన్ద్రాదీనామివ బహ్వీభిశ్శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యతే ౧ యజుషి—* అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదంభువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మాహ్యజనిష్ట దేవః * సప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ * తస్మాద్విరాడజాయత। విరాజో అధిపురుషః. ౨ మహోపనిషది—* తత్ర బ్రహ్మాచతుర్ముఖో జాయత. ౩ సుబాలోపనిషది—* అద్భ్యః పృథివీ తదణ్డమభవత్ తత్సంవత్స రమాత్రముషిత్వా ద్విధాకరోదధస్తాద్భూమిముపరిష్టాదాకాశం మధ్యే పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షాపురుష ఇత్యారభ్య * సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యు మసృజత్ తస్య బ్రహ్మాఽభిభేత్ సోబ్రహ్మాణమేవ వివేశేతి, అత్ర పరమపురుషాత్మనః పురుషో బ్రహ్మా సముత్పన్నఇతి శ్రుతః - పురుషశబ్దద్వయ శ్రవణాత్ మృత్యుభయవత్త్వశ్రవణాచ్చ. ౪ శ్వేతాశ్వతరే—* వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవ ర్తకః * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితిచ హిరణ్యగర్భోత్పత్తిరవగమ్యతే. ౨ తథా మహోపనిషది—* త్ర్యక్షశ్శూలపాణిఃపురుషో జా యత. ౩ సుబాలోపనిషది—* లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో జాయత. ౫ బృహదారణ్యకే—* బ్రహ్మవా ఇదమేకమేవాగ్రఆసీత్ తదేకం సన్నవ్య భవత్ తచ్ఛ్రేయో రూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమోరుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశానఇతి. ౬ తథా శతపథే—* అభూద్వా ఇదం ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాంచ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షిషత భూతానాం పతిః గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాం పతిః సంవత్సర ఉషసి రేతోసించత్ సంవత్సరే కుమారోజాయత సోరోదీత్ తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కింరోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోధిజాతోసీతి సోబ్రవీత్ అనపహతపాప్మావా అహమస్మి అవిహితనామానామ మేధేహి పాప్మనోపహత్యాఇతి త మబ్రవీత్ రుద్రోసీతి తద్యదస్య తన్నామాకరోత్ అగ్నిస్తద్రూపమభవదిత్యారభ్య శర్వ, పశుపతి, ప్రభృతినామకరణం పృథివీ, సలిలాది మూర్తి ప్రసంచోక్తం, రుద్రవాక్యాదేవానపహతపాప్మత్వంచ తస్య శ్రుతమ్. ౭ తత్రైవ శతరుద్రీయబ్రాహ్మణే—* ప్రజాపతేర్విస్రస్తా దేవతా ఉదక్రామన్ తమేకఏవ దేవో నజహాన్మహామన్యురేవ సోస్మిన్నన్తర్హితోఽతిష్ఠత్ సోరోదీత్. తస్య యాన్యశ్రూణి ప్రాస్కన్దన్ తాన్యస్మిన్మన్యా ప్రాతిష్ఠన్ సఏష శతశీర్షారుద్రస్సమభవదితి. అత్ర ప్రజాపతేః క్రుద్ధస్య క్రోధజాశ్రుసంభవత్వం మన్యురూపస్య రుద్రస్యాభిహితమ్. క్రోధస్యచా శ్రుహేతుత్వం ప్రసిద్ధమ్ * తస్య క్రుద్ధస్య నేత్రాభ్యాం ప్రాపతన్నాస్రబిన్దవః। దీప్తాభ్యామివ దీపాభ్యాం సార్చిషస్స్నేహబిన్దవఇతి. ౮ తథా - శైలాలిబ్రాహ్మణే—* ప్రజాపతిర్వై ప్రజాకామస్తపో తప్యతేత్యారభ్య అగ్నివాయ్వాదిత్యచన్ద్రాణాముత్పత్తిం తేషాం రేతస్స్కన్దనంచోక్త్వా * సప్రజాపతిర్హిరణ్మయం చమసమకరోదిషుమాత్రమూర్ధ్వమేవ తిర్యఞ్చం తస్మిన్ రేతస్సమసిఞ్చత్ తత ఉదతిష్ఠత్ సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ తత్సహస్రేణ

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౨॥ మహోపనిషత్ - ౧ అ - ౧ వా.

ప్రతిపాదితాభిన్నః ప్రజాపతిం పితరమభ్యాయన్నారోదీత్ తమబ్రవీత్ కిమభ్యాయన్నారోదీరితి నామమేసన్న్వత్యబ్రవీత్ నవా ఇదమవిహితేన నామ్నా అన్నమత్స్యామీతి శర్వో౽సీత్యబ్రవీత్ భవోసీతి యచ్చ ఇత్యాదినా భవశర్వాదినామకరణం సలిలాదిమూర్తిప్రదానం చోక్తమ్ ※ సవహోష్టనామాష్టధావిహితో మహాన్దేవ ఇతి నామాష్టకమూర్త్యష్టకవత్త్వం ప్రజాపతినా విహితమితి స్పష్టతరముక్తమ్. ౯ తలవకారిణాం కర్మారమ్భే — ※ ఇదం కర్మ కరిష్యామి తస్మై సర్వ్రేస్త్రలోం తస్మై ఉపపద్యతాం విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయే నమ ఇతి. ౧౦ తథా ఛన్దోగానాం చ కర్మారమ్భే — ※ తస్మై విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే రుద్రాయ విశ్వసేనాయ సహస్రాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ నమ ఇతిచ. మన్త్రేణ యేన రుద్రస్య బ్రహ్మపుత్రత్వమభిహితమ్. ౧౧ స్మృతిసూక్తేచ — ※ యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఉజ్జహార ప్రాణైశ్వరః కృత్తివాసాః పినాకీతి బ్రహ్మణ ఉద్భూతత్వం రుద్రస్యోక్తమ్. ఉజ్జహార - ఉద్బభూవేత్యర్థః. అతో హిరణ్యగర్భాదీనాం కార్యత్వావగమేన తద్వాచిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వాన్నారాయణ ఏవ సదాదిశబ్దాః పర్యవస్యన్తి. నను — ※ హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే ※ నసన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః ※ ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ ※ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్తే ఇతి త్రయాణామపి దేవానాం కారణత్వకార్యత్వయోరవిశేషేణ శ్రవణాదయోగ్యత్వశఙ్కాయాస్త్రిష్వపి తుల్యత్వాజ్జన్మనవిచ్ఛిన్నత్వేనాయోగ్యత్వపరిహారస్య త్రిష్వపి సువచత్వాత్. కారణైకత్వావధారణస్యానురోధ్యత్వాత్, శ్రుతేరపరిత్యాగస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాచ్చ, త్రయాణామప్యైకార్యాశ్రయణేన పరమకారణత్వమభ్యుపగన్తవ్యమ్. నైవమ్ — త్రయాణామవిశేషేణ కార్యత్వశ్రవణాభావాదేవ త్రిష్వప్యయోగ్యత్వశఙ్కాయాస్తుల్యత్వాభావాత్ - తస్యహి ప్రకరణస్యోపక్రమే ※ కశ్చ ధ్యేయః ఇతి ధ్యేయవిధిపరత్వమవగతమితి కార్యత్వమనూద్యతే. అనువాదశ్చ ప్రమాణాన్తరానురోధేన స్యాత్. లక్ష్మీపతి విషయ ఉత్తరనారాయణానువాకే భగవదుత్పత్తిరవతారరూపా శ్రూయత ఇత్యస్మిన్వాక్యే భగవదవతారానువాదః- బ్రహ్మశివయోస్త్వవతారశ్రుత్యభావాదిన్ద్రవరుణాదితుల్యోత్పత్తిరనూద్యత ఇతి నావిశేషేణ కార్యత్వశ్రవణమ్. కించ — ఉత్పత్తిశ్చేత్కర్మాధీన దేహసఙ్గతిరిత్యుత్సర్గసిద్ధమ్. తచ్చ బ్రహ్మశివయోరనపోదితమ్ - నారాయణే త్వవతారశ్రుత్యాఽపోదితమ్ ※ ప్రజాపతిర్దేవానసృజత తే పాప్మనా సన్దితా అజాయన్తేతి ప్రజాపతిసృష్టదేవానాం సామాన్యేన పాప్మసంబన్ధస్మృతేః - విశేషతో రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం శతపథే స్వవాక్యాదేవ దర్శితమ్ ※ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ※ తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవ మక్షిణీ తస్యోదితి నామ ఏష హి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ※ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః ※ స ఉత్తమః పురుష ఇతి పుణ్డరీకాక్షస్యాకర్మకృతవిగ్రహవత్త్వం చోక్తమ్. ఏవం వైషమ్యస్య స్ఫుటత్వేనోత్పత్తిసామ్యశఙ్కాయా దూరవిధ్వస్తతయా యోగ్యార్థనారాయణాది శబ్దానామివాయోగ్యార్థ బ్రహ్మశివాది శబ్దానాం రూఢిపరిత్యాగాభావోనుపపన్నః. యది రుద్రస్య పరమకారణత్వం తదుత్పత్తేరవతారరూపత్వంచ ఆస్తికతమైర్భవద్భిరుచ్యతే - తర్హి భవతామిన్ద్రే కః ప్రద్వేషః ※ ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే ※ బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి కారణత్వకార్యత్వేహి బ్రహ్మశివయోరివేన్ద్రస్యాపి శ్రూయేతే. అత ఇన్ద్రస్య పరమకారణత్వం తదుత్పత్తేః పరమకారణభూతేన్ద్రావతారరూపత్వంచాశ్రిత్యేన్ద్రశబ్దస్య యోగ్యార్థత్వం కిమితినాభ్యుపగమ్యతే ※ ప్రజాపతిరిన్ద్రమసృజతేతి తస్య సృజ్యత్వశ్రవణాత్, త్వాష్ట్రవధరూపబ్రహ్మహత్యాభిభూతత్వశ్రవణాత్తత్ప్రాయశ్చిత్తాదిశ్రవణాచ్చేతిచేత్, ఇన్ద్రస్య జన్మవృత్తాపకర్షయోగః - కృష్ణస్య వసుదేవగృహజన్మ కాలయవననిమిత్తపలాయనవల్లీలా కిం నస్యాత్. ఇన్ద్రస్య పరమకారణవస్త్వైకత్వే సత్యుత్తర నారాయణప్రతిపాద్యత్వం - తస్మిన్ సతి జన్మవృత్తాపకర్షసంయోగస్య లీలాత్వం - తస్మిన్ సతీన్ద్రశబ్దస్య యోగ్యార్థత్వం - తస్మిన్ సతీన్ద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యమితి చక్రకాశ్రయప్రసఙ్గాదేకస్మిన్నేవ వాక్యే సోమవరుణయమాదివత్ సృజ్యత్వప్రతీతేశ్చ నైవమితిచేత్. తర్హి రుద్రస్య పరమకారణవస్త్వైక్యే సతి ఉత్తరనారాయణ ప్రతిపాద్యాన్తర్భావః - తేన జన్మకర్మాపకర్షస్య లీలాత్వమ్ - తేన శివాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం. తేన పరమకారణవస్త్వైక్యమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. సోమవరుణాదివత్తస్మిన్నేవ వాక్యే సృజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రవణాచ్చ శివాదిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వం దుష్పరిహరమ్. భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వేతు నచక్రకప్రసఙ్గః. ※ తస్మాద్విరాడజాయతేతి కారణతయోక్తస్య పరమపురుషస్య మహాపురుషశబ్దేనోత్తనారాయణే ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య లక్ష్మీపతేః ※ అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యేనావతారస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. కార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వాన్నాయోగ్యార్థత్వమితిచేత్. కిం కార్యవిషయశివాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధరుద్రపరత్వమ్ - ఉతకారణ విషయాణాం. ప్రథమే ప్రసిద్ధరుద్రస్యాకాశాదివత్సృజ్యత్వాత్తద్వ్యతిరిక్తవిషయశివాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థనారాయణపదోపస్థాపిత విశేషపరత్వమవర్జనీయమ్. కారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధరుద్రపరాః - కార్యవిషయాస్తు తదతిరిక్తవిషయా ఇతిచేత్. కారణేన్ద్రశబ్దః ప్రసిద్ధేన్ద్రపరః. కార్యవిషయేన్ద్రశబ్దస్తదతిరిక్తపర ఇతి కిం నస్యాత్ వృత్రవధాదికర్తరీన్ద్రశబ్దవ్యుత్పత్తేరితిచేత్ త్ర్యక్షశూలపాణ్యాదిపర్యాయత్వేన శివాదిశబ్దవ్యుత్పత్తేః ※ త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోజాయత ※ ఉమాపతిః పశుపతిః శ్రీకణ్ఠో బ్రహ్మణస్సుతః । ఉక్తవానిదమవ్యగ్రో జ్ఞానం పాశుపతం శివ ఇతి శూలపాణ్యాదిశబ్దానాం కార్యవిషయతయా ప్రయోగాచ్చ కారణవిషయశివాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధరుద్రపరత్వమయుక్తమ్ - కారణవిషయాణాం నారాయణాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధవిష్ణుపరత్వంతు యుక్తమ్. అవతీర్ణస్య కారణస్యచ ధర్మైక్యే ప్రమాణస్య దర్శితత్వాదర్థభేదాభావాత్. అర్థభేదే సతి హి కార్యకారణవిషయనారాయణాదిపదేషు కస్య ప్రసిద్ధార్థతా కస్య తదతిరిక్తవిషయతేతి విచారసంభవః. కార్యకారణభూతరుద్రధర్మ్యైక్యే త్విన్ద్రధర్మ్యైక్యఇవ చక్రకాపత్తిరవర్జనీయేత్యుక్తమ్. అతః కార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానామర్థభేదాఙ్గీకారేణ కారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధేతరార్థవిషయా ఇతి నారాయణమేవాభిదధతి - నారాయణాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థస్యయోగ్యతయా

* † ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * † ౨ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

3. † నచ వ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం పదసముదాయానా † మఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతా † శేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదార గుణసాగరానవధికాతిశయా † నన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజన విరహాదన్యపరత్వం.- † స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్. † నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః - † ప్రయోజనంహి ప్రమాణానుగుణమ్. † నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వం - † పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః. † తథా - స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతో, నాయంసర్ప, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్.

అర్థభేదాభావా, ద్ధర్మైక్యస్య ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాచ్చ. అతోమహోపనిషత్ప్రతిపాదితే నారాయణఏవ సద్బ్రహ్మాదిశబ్దాః పర్యవస్యన్తీతిభావః. † అథకారణతయా నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణశ్శఙ్కితదోషవ్యావర్తకం శోధకవాక్యమాహ (సత్యమితి). † ఉక్తగుణవిభూత్యాది విశిష్టస్య బ్రహ్మణః పురుషార్థత్వ జ్ఞాపనాయాహ (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దత్వంహ్యనుకూలత్వం అనుకూలత్వంచస్వతఇష్టత్వం. తదపీష్టసాధనత్వనివర్త్యప్రాతికూల్యాభ్యాంవినాపీష్టత్వమ్. తచ్చ విషయగతం. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వాదానన్దత్వమ్. భగవతో ముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వేనానుకూలతయా స్వరూపతో ధర్మతశ్చా నన్దత్వమ్, స్వవిషయజ్ఞానస్య స్వరూపస్యచ స్వాత్మానంప్రత్యనుకూలత్వాచ్చానన్దత్వమ్ - ఇత్యేవమాదిరౌపనిషదః పదసముదాయఇతి పూర్వేణాన్వయః. [ఇతిసమన్వయసూత్రార్థోపపాదనమ్].

3. † ఏవమన్వితేషు వాక్యేషు ప్రస్తుతపురుషార్థోపయోగిత్వేన కోర్థః ప్రతిపన్నః. సచ కిమాపాతప్రతిపన్నః - ఉత తాత్పర్యభూమిః. నప్రథమః - తస్య తాత్త్వికత్వ నిశ్చయాయోగాత్. నద్వితీయః - ప్రవృత్తినివృత్త్యభావేన తదయోగాదితిశఙ్కాయాం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకః - అతస్తద్వ్యావృత్త్యం ప్రామాణ్యం తద్విరహే నసిధ్యతీతి కిముచ్యతే. కింవా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయఃప్రయోజనవ్యాపకః - ప్రయోజనంచ ప్రామాణ్యవ్యాపకమితి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే తద్వ్యాప్యప్రయోజనాభావాత్ తద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం నసిధ్యతీత్యుచ్యతఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వం నాస్తీత్యాహ (నచేతి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధేతి ప్రథమసూత్రార్థానువాదః. సిద్ధవస్తునోఽపురుషార్థత్వాన్నశాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి - ప్రతిపన్నేపి నతత్రతాత్పర్యం - సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యభావాదితి నవాచ్యమ్ - సిద్ధే వస్తుని వ్యుత్పత్త్యుపపాదనాదితిభావః. † ప్రమాణాన్తరగోచరత్వ ప్రయుక్తాన్యపరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయోదాహృతకారణవాక్యప్రతిపన్నమర్థమాహ (అఖిలేతి). † శోధకవాక్యప్రతిపన్నం కారణవాక్యైశ్చ సిద్ధమర్థమాహ (అశేషేతి) సాంఖ్యాద్యభిమతప్రకృతి పురుషపరత్వం దుర్వచమితిభావః. † పురుషార్థపరత్వాభావాదన్యపరత్వ వ్యుదాసాయాహ (ఆనన్దస్వరూపఇతి) అన్యపరత్వం - తాత్పర్యాభావః - బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావఇత్యర్థః. † ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయ విరహే కథం ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (స్వవిషయేతి) ప్రమాణానిహి స్వస్వవిషయబోధే పర్యవస్యన్తి - నతు ప్రవృత్తినివృత్త్యోరిత్యర్థః. † అథ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రయోజనవ్యాపకత్వ మభ్యుపగమ్య ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావమాహ (నచ ప్రయోజనేతి). † తదుపపాదయతి (ప్రయోజనం హీతి) హిశబ్దో హేతౌ. యద్వా—ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావప్రసిద్ధిః హిశబ్దాభిప్రేతా - యథా - తన్త్రటీకాయాం * నహి లోష్టం పశ్యతస్తద్దర్శనం నిష్ప్రయోజనమితి సువర్ణదర్శనతా కల్ప్యతేతి. తదాహేతుత్వమర్థసిద్ధమ్. ప్రయోజనవ్యాపకత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్యాస్తు - తేన తన్నివృత్తౌ ప్రయోజనమేవ నివర్తతే - నతు ప్రామాణ్యం - ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావాదిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చ శబ్దోవ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే. యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తం - తథా ప్రయోజనస్యచ ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తమిత్యర్థః. † ప్రత్యక్షాదిషు ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావేపి శాస్త్రే ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వ మస్తీతి శఙ్కాయాం- ప్రయోజనవ్యాప్యత్వం శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాస్తు - తథాపి ప్రయోజనస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యాహ (నచప్రవృత్తీతి) వాక్యస్యేత్యధ్యాహారః. † కుతఇత్యత్రాహ (పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరితి) ఇదం పక్షవిషయం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేపి పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయప్రతీతేరిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాప్యత్వనిషేధద్వయసముచ్చయే. యథా ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తి - తథా ప్రయోజనస్యాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వం నాస్తీత్యర్థః, ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వాభావ స్స్వవిషయావబోధేత్యాదినాసిద్ధః. † సపక్షత్వాభిమతే లౌకికేపి సిద్ధపరవాక్యే పురుషార్థాన్వయం దర్శయతి (తథేతి) యథా ప్రవృత్తిపరత్వం నివృత్తిపరత్వంవా నప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం. కింతు పురుషార్థపరత్వమేవ - తథా ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వం సిద్ధవస్తుపరత్వంవా నప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం - అపితు సాధ్యేనవా సిద్ధేనవా పురుషార్థేనాన్వితత్వమేవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తంభవతి - పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరిత్యుక్తత్వాత్. [ఇతి సమన్వయసూత్రార్థపర్యవస్థాపనమ్].

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౨॥ తై - భృగు - ౬ అను.

౪. † అత్రాహ—† న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి। † ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ † శ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్. † యద్యపి ప్రత్యక్షాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి। తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజనపర్యవసాయ్యేవ। † నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. † నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః శ్రవణం వా సంభవతి. † తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధమ్। † అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్। మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్। స్వర్గకామో యజేత। న కలఞ్జం భక్షయేదిత్యేవమాదిషు. † యత్పునస్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః। నాయం సర్పః। రజ్జురేషేత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపపురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తమ్. † తత్ర కిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్పురుషార్థావాప్తిః। ఉత తజ్జ్ఞానాదితి వివేచనీయమ్। † సతోఽప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాదితి చేత్—† తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోఽపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

౫. † అత్ర కశ్చిదాహ—† వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి। † కథం—† నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మానాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి † బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ విధివిషయత్వమితి. † కోఽసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూపప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ

---

౪. † ఏవం సూత్రాక్షరయోజనార్థం సంక్షేపేణార్థ ఉక్తః। అథ తాత్పర్యార్థం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణావతారయతి (అత్రాహేతి) ఏతావత్యధికరణార్థ ఉక్తే లబ్ధస్వరూపస్య ప్రసఙ్గః పూర్వపక్షస్య హేత్వర్థః. † బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావం ప్రతిజానీతే (న వేదాన్తేతి) సౌత్రతచ్ఛబ్దేన శాస్త్రయోనిత్వస్య పరామృష్టత్వాత్ పూర్వపక్షిణా తదభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాత ఇతి హి జ్ఞాయతే. † ప్రతిజ్ఞా[త]ముపపాదయతి (ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి) తదన్వయాభావే ప్రతిపాదనమేవ న పూర్యేతేతి భావః. తథాచ వార్త్తికం ※ యావత్ఖలు ప్రమాతౄణాం ప్రవర్తననివర్తనే। శబ్దా న కుర్వతే తావన్న నిరాకాఙ్క్షబోధనమితి. † (శాస్త్రస్యేతి) శాసనాద్ధి శాస్త్రమ్. శాసనఞ్చ ప్రవర్తననివర్తనాత్మకం—తత్ర వార్త్తికం ※ ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా। పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్రం తూపపద్యత ఇతి. † పూర్వోక్తం ప్రమాణానాం స్వవిషయావబోధత్వమాశఙ్క్య తత్ప్రమాణవిశేషే వ్యవస్థాపయన్ శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానావశ్యంభావమాహ (యద్యపీతి). † తదుపపాదయతి (నహీతి). † న కేవలమనుపలబ్ధిరేవ—అనుపపత్తిరప్యస్తీత్యాహ (నచకించిదితి) కించిత్—స్వసంబన్ధిపరసంబన్ధి వా—అల్పం ప్రభూతం వా. వాక్యప్రయోగాదేర్యత్నసాధ్యత్వాత్. యత్నస్య చ ప్రయోజనేన వినానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. వాక్యానాం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వే దేవహిపునరుక్తేః ప్రయోజనాభావాద్దూషణత్వమ్. † నిష్ప్రయోజనవాక్యప్రయోగస్య శ్రవణం వాఽనుపపన్నం స్యాత్—తతః కిం ప్రస్తుతస్య ప్రయోజనపర్యవసాయినాం వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వస్య—సిద్ధపరత్వేఽపి హి ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి). † ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన లోకవేదయోః ప్రయోగం దర్శయతి (అర్థార్థీత్యాదినా). † ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేఽపి ప్రయోజనపరం వాక్యం దృష్టమితి శఙ్కాయాం సిద్ధపరత్వేనోక్తం వాక్యం దూషయితుమనువదతి (యత్పునరితి). † వికల్పయతి (తత్రేతి) ప్రథమకోట్యనుపపత్త్యా ద్వితీయకోట్యభ్యుపగమం శఙ్కతే (సతోఽపీతి). † దూషయతి (తర్హీతి) తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః. [ఇతి సమన్వయాధికరణపూర్వపక్షిణా మీమాంసకేన స్వమతోపపాదనమ్].

౫. † జన్మాద్యాయామాదిపక్షే ద్వౌ విద్యేతే—తత్రైకో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదః. అన్యో ధ్యాననియోగవాదః. ఏతన్మతద్వయం, ధ్యాననియోగవాదిముఖేన శాఙ్కరాదిమతం చ దూషితవన్తమధికరణపూర్వపక్షిణం ప్రతి సిద్ధాన్తం వక్ష్యన్నిదానీం నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదం ప్రస్తౌతి (అత్రకశ్చిదాహేతి). † తం ప్రతిజానీతే (వేదాన్తేతి). † కార్యపరస్య వాక్యస్య సిద్ధవస్తుని ప్రమాణభావః కథమిత్యభిప్రశ్నన్నాహ (కథమితి). † ఉత్తరమాహ (నిష్ప్రపఞ్చమితి) కుర్యాదిత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారపరః. † నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధినా బ్రహ్మణః కోఽన్వయ ఇత్యపేక్షాయామన్వయమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) విషయత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. సిద్ధస్వరూపస్య బ్రహ్మణో విధివిషయత్వానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేత్యుక్తమ్. అత్ర సిద్ధస్య సాధ్యత్వమాకారభేదేనావిరుద్ధమితి గర్భితం. ఇహ త్వితిశబ్దస్సమాప్తౌ. కథమిత్యస్యోత్తరత్వేన ఇత్థమితివార్థః. † విధిం దర్శయితుమాకాఙ్క్షాముత్థాపయతి (కోఽసావితి) కతిపయనాశేష్వశక్తస్య విశ్వప్రపఞ్చనాశనవిధిరశక్య ఇత్యభిప్రాయః. విధిః—విధివాక్యమ్. † అవిద్యకస్య ప్రపఞ్చస్య

సాధ్యజ్ఞానైకరసబ్రహ్మవిషయో విధిః। ※౧ † న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః। నమతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూప భేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. † స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతారూపేణ కార్యత్వమవిరుద్ధమితి.

౬. † తదయుక్తమ్—† నియోగవాక్యార్థవాదినాహి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ,మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తాచ వక్తవ్యాః. † తత్రహి నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయమ్. †తచ్చనిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా.† అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణం, తచ్చ కింనిమిత్తం ఫలంవేతి వివేచనీయమ్. † బ్రహ్మస్వరూపయాథాత్మ్యానుభవశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం। † తర్హి నతన్నిమిత్తం। †జీవనాదివత్తస్యా సిద్ధత్వాత్. † నిమిత్తత్వేచ తస్య నిత్యత్వేనాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్విషయానుష్ఠానప్రసఙ్గః. †నాపిఫలం - నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్.

౭. † కశ్చాత్ర నియోగవిషయః. † బ్రహ్మైవేతిచేత్. †న-†తస్యనిత్యత్వేనా[భా]భ)వ్యరూపత్వాత్ అభావార్థత్వాచ్చ. † నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ సాధ్యమితిచేత్ - † సాధ్యత్వేపి † ఫలత్వమేవ. † అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. † సాధ్యత్వంచకస్య. కింబ్రహ్మణః। ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః। † నతావద్బ్రహ్మణః। † సిద్ధత్వాత్ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ † అథ ప్రపఞ్చ

బుద్ధినివృత్తిమాత్రరూపో విలయశ్శక్యఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యముపాదత్తే (నదృష్టేరితి) దృష్టివ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ జ్ఞేయనిషేధోపి ఫలితః. ఆదిశబ్దోపాత్తశ్రుత్యన్తరైః, కణ్ఠోక్తశ్చ. ఆత్యన్తికనివృత్తేరసిద్ధత్వాద్విధేయత్వంచ యుక్తమితి భావః. శూన్యశబ్దేన ఆత్యన్తికనివృత్తిర్వివక్షితా. మాత్రశబ్దేన ద్రష్టృదృశ్యకల్పకావిద్యానివృత్తిః। తతఏవ హ్యాత్యన్తికత్వ సిద్ధిః. † సిద్ధస్య బ్రహ్మణో విధేయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేతి పూర్వం వివక్షితమర్థం విస్తరేణాహ (స్వతస్సిద్ధస్యాపీతి) యద్వా—పూర్వం భావార్థవ్యతిరిక్తస్య విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతా. ఇహతు స్వతస్సిద్ధస్యేత్యాదినా ప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ సిద్ధరూపస్యాపి విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతేతిభిదా. భావార్థాదన్యత్వం స్వర్గాదేరప్యస్తి నతస్య సిద్ధత్వమ్ - సాధ్యంహితత్. [ఇతిసమన్వయాధికరణ పూర్వపక్షిణ ఉపరి నిష్ప్రపఞ్చీకరణ నియోగవాదినః ప్రత్యవస్థానమ్].

౬. † అధికరణపూర్వపక్షీ మీమాంసకస్తం దూషయతి (తదయుక్తమితి). † కథమిత్యత్రాహ (నియోగేతి) విశింషన్ విషయఇతి వ్యుత్పత్త్యా విషయో యాగాదిః. కృతిసాధ్యాపూర్వప్రతిపత్తివేలాయాం కృత్యవచ్ఛేదకత్వేన సవిషయః-సఏవ కార్యనిష్పత్తౌకరణమ్ - వక్తవ్యాః - నత్వయా వక్తుం శక్యమితిభావః. † ప్రథమం నియోజ్యవిశేషణం దూషయితుమాహ (తత్రేతి) తత్ర - తేషు వక్తవ్యేషు నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయమ్. ఉపాదేయం - విధేయమ్. తద్వ్యతిరిక్త మిత్యర్థః. † వికల్ప్య దూషయితుం విశేషణద్వైవిధ్యమాహ (తచ్చేతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర - నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగే. † నియోజ్యవిశేషణస్వరూపం శఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి). † నిమిత్తతాందూషయతి (తర్హీతి). † కుతఇత్యత్రాహ (జీవనాదివదితి)※ యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్ర జీవనస్య సిద్ధత్వాద్యథానిమిత్తత్వం నతథేత్యర్థః. పుత్రజన్మాదివద్యదా సిధ్యేత్ తదా నిమిత్త[త్వ]ంభవిష్యతీత్యత్రాహ (నిమిత్తత్వేచేతి) అపవర్గోత్తరకాలమపి నానుష్ఠానప్రసఙ్గః - యావన్నిమిత్తమనుష్ఠాననియమాభావాత్. పరికరశూన్యేషు తన్నియమాభావో దృష్టః. తస్మాత్కరణకళేబరవిరహేణ నతదానీ మనుష్ఠానమితిచేత్. హన్త స్వదూషణమేవ స్వయమావిష్కరోషి. తథాహి - సప్రపఞ్చతయా అనుభవస్య యథార్థానుభవ రూపత్వాభావాదపవర్గోత్తరభావ్యేవ యాథార్థ్యానుభవః. తదానీం కరణకళేబరాభావేపి విషయానుష్ఠానం శక్యమ్-నవా. అశక్యత్వే విధేయత్వమేవ నస్యాత్. అతశ్శక్యమితివక్తవ్యమ్. అతో నిమిత్తస్య నిత్యత్వాన్నైమిత్తికస్య నిత్యం శక్యత్వాచ్చ నిత్యం తదనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతిభావః. † ఫలతయా విశేషణత్వే దూషణమాహ (నాపీతి).

౭. † నియోగవిషయానుపపత్తిం వక్తుమాహ (కశ్చేతి). †శఙ్కతే(బ్రహ్మైవేతి). †దూషయతి. † (నేతి). † హేతుమాహ (తస్యేతి) అ[భా] భ) వ్యరూపత్వాత్ - అసాధ్యత్వాత్. అభావార్థత్వాచ్చ. భావార్థాః - కర్మశబ్దాః. క్రియారూపత్వాభావాదిత్యర్థః. సాధ్యత్వం ఫలస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావర్తకం భావార్థత్వమ్. తదుభయాభావాదితియావత్. † నిష్ప్రపఞ్చతాకారేణ సాధ్యత్వం శఙ్కతే (నిష్ప్రపఞ్చమితి). † ప్రతివదతి (సాధ్యత్వేపీతి). † (ఫలత్వమేవేతి) విషయత్వంచేత్ ఫలవ్యతిరిక్తత్వం స్యాత్ - ఫలవ్యతిరిక్తత్వాభావాద్విషయత్వ మయుక్తమితితాత్పర్యమ్. † హేత్వన్తరం కణ్ఠోక్త్యా దర్శయన్విషయత్వం దూషయతి (అభావార్థత్వాన్నవిధివిషయత్వమితి). † విశిష్టస్య విషయత్వానుపపత్తిరుక్తా. అథవిశేష్యాంశస్య విశేషణాంశస్యచ విషయత్వానుపపత్తిం వక్ష్యన్వికల్పయతి (సాధ్యత్వంచేతి). † యద్వా - విశిష్టస్య సాధ్యత్వాభ్యుపగమేన విషయత్వం దూషితమ్. అథ విశిష్టస్య సాధ్యత్వందూషయితుం వికల్పయతి (సాధ్యత్వంచేతి) విశిష్టస్య సాధ్యత్వానుపపత్తిర్హి విశేషణస్య విశేష్యస్యోభయస్యచ సాధ్యత్వానుపపత్త్యా స్యాత్ - తత్రోభయస్యేతి వికల్పానుక్తిశ్శిరోద్వయేన తుల్యదూషణత్వాత్. † ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి). † కుతఇత్యత్రాహ (సిద్ధత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేతి) సిద్ధత్వాన్నసాధ్యత్వం - సాధ్యత్వాఙ్గీకారేతు భావరూపత్వేసతి సాధ్యత్వాదనిత్యత్వ ప్రసక్తేశ్చేత్యర్థః. † ద్వితీయం శఙ్కతే (అథేతి).

౧॥ బృ - ౫ అ - ౪ బ్రా - ౭.

నివృత్తేః । † నతర్హి బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వమ్. † ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయఇతి చేత్. న-తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. † ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహి మోక్షః । † సచ ఫలమ్. † అస్యచ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిః-ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్.

౭. † అపిచ—† కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చః మిథ్యారూపః - సత్యోవా. † మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన నకించిత్ప్రయోజనమ్. † నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తకఇతిచేత్- † తత్స్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన నప్రయోజనమ్ । † వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధిశ్చ. † ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ । ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. † యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ - నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావఏవ నసంభవతి. నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వంచ నఘటతే. † అథ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః । † తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తాచ నష్ట ఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః. ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తత్వాత్ ననియోగనిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలమ్. † కించ—ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్ । అనుపకృతస్యచ కరణత్వాయోగాన్న కరణత్వమ్. † కథమితికర్తవ్యతాఽభావఇతిచేత్. † ఇత్థమ్ - అస్యేతికర్తవ్యతా భావరూపా। అభావరూపావా । † భావరూపాచ కరణశరీరనిష్పత్తితదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా । † ఉభయవిధాచ నసంభవతి - † నహి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోపి దృశ్యతఇతి దృష్టార్థా నసంభవతి. † నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహస్సంభవతి - † అనుగ్రాహకాంశసద్భావేన కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణస్వరూపాసిద్ధేః. † బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వజ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణశరీరం నిష్పాదయతీతిచేత్ - † తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో

---

† దూషయతి (నతర్హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేస్సాధ్యత్వే బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వాభావాన్న విధివిషయత్వమిత్యర్థః. † ప్రపఞ్చనివృత్తేర్విధివిషయత్వమాశఙ్క్య దూషయతి (ప్రపఞ్చేత్యాదినా). † తస్యాః ఫలత్వముపపాదయతి (ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహీతి). † ప్రపఞ్చనివృత్తిర్మోక్షోస్తు - తతఃకింవిషయత్వానుపపత్తేరిత్యత్రాహ (నచేతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేర్మోక్షరూపత్వాన్మోక్షస్యచ ఫలత్వాత్ ఫలభూతాయా నవిషయత్వమిత్యర్థః. † దూషణాన్తరమాహ (అస్యచేతి) అస్యాఇతి వక్తవ్యేపి ఫలత్వవివక్షయా అస్యేత్యుక్తిః. ఫలత్వం విషయత్వం చేత్యాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తిః. ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా విషయత్వాత్ ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయఇత్యర్థః.

౭. † నిష్ప్రపఞ్చీకరణపక్షే ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపిచేతి) యద్వా—నియోగవిషయదూషణేనాన్యోన్యాశ్రయేణ నియోగశ్చ దూషితో భవతి. ముఖాన్తరేణాపి నియోగం దూషయతి (అపిచేతి). † దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి). † ప్రథమం దూషయతి (మిథ్యేతి). † సాఫల్యం శఙ్క్యతే (నియోగస్త్వితి). † దూషయతి (తదితి) స్వవాక్యాత్ - ప్రపఞ్చ మిథ్యాత్వ బ్రహ్మనిర్విశేషత్వ పరవాక్యాదిత్యర్థః. నియోగస్య నిష్ఫలత్వదూషణోక్త్యా నియోజ్య విశేషణంచ దూషితం భవతి - నియోగసాధ్యఫలస్యైవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణత్వాదిహ తదయోగాచ్చ. † దూషణాన్తరమాహ (వాక్యార్థజ్ఞానాదేవేత్యాదినా). † పూర్వం వికల్పితశిరోద్వయే ద్వితీయం శిరో దూషయితుమాహ (ప్రపఞ్చస్యేతి) ప్రపఞ్చస్యసత్యత్వే నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః. † కిమిత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి (యదీత్యాదినా). † ద్వితీయం దూషయితుం తదభ్యుపగమం శఙ్క్యతే (అథేతి). † దూషయతి (తస్యేతి) తస్యేత్యాదినా నష్టఇత్యన్తేన ప్రయోక్తృదూషణంచ కృతం భవతి. † ప్రపఞ్చనివృత్తీత్యాదినా ప్రపఞ్చసత్యత్వేపి ఫలాభావోక్తిముఖేన నియోగో దూషితః. కరణమితికర్తవ్యతాంచ దూషయతి (కించేతి). † ఇతి కర్తవ్యతాయా అభావం వివరితుమాహ (కథమితి). † ప్రతివక్తి (ఇత్థమితి). † భావరూపత్వపక్షే ద్వైవిధ్యమాహ (భావరూపాచేతి). † కరణశరీరనిష్పత్తిరవఘాతవత్ ప్రోక్షణవచ్చ దృష్టాదృష్టార్థతయా ద్విధైవచాభిప్రేతమ్-తతః కిమిత్యత్రాహ (ఉభయవిధేతి) ఉభయవిధా - నిష్పాదికా అనుగ్రాహికాచ. † నిష్పాదకపక్షే ప్రథమం దృష్టార్థత్వే దూషణమాహ (నహీతి) కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరనిష్పాదికాభావరూపాదృష్టార్థా నసంభవతీత్యర్థః. అదృష్టార్థాఽస్తిచేత్ ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గః. అప్రామాణికత్వం చేతిస్ఫుటమితి నకణ్ఠోక్తమ్. † అథానుగ్రహం దూషయతి (నాపీతి). † తదసంభవముపపాదయతి (అనుగ్రాహకేతి) అనుగ్రాహకోహి కరణానన్తరభావీ - కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణానన్తరమనుగ్రాహకస్తిష్ఠతిచేత్కరణమేవ నసిద్ధంస్యాత్. యదా కరణసిద్ధిః నతదానీమనుగ్రాహకో విద్యతఇత్యనుగ్రాహకాసంభవఇత్యర్థః. † ఇతి కర్తవ్యతాసద్భావముఖేన కరణసిద్ధిం శఙ్కతే (బ్రహ్మణఇతి). † దూషయతి (తేనైవేతి) కరణాదినిష్పాద్యం-

మోక్షస్సిద్ధఇతి నకరణాదినిష్పాద్యమవశిష్యతఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. † అభావరూపత్వేచాఽభా[వత్వా]వా) దేవ నకరణ శరీరం నిష్పాదయతి। నాప్యనుగ్రాహకః। † అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మవిషయో విధిర్న సంభవతి.

౯. † అన్యోవ్యాహ— † యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం నపరినిష్పన్నబ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యమ్. † తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. † కుతః - † ధ్యానవిధిసామర్థ్యాత్. † ఏవమేవహి సమామనన్తి- ※ ౧ † ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః। నిదిధ్యాసితవ్యః. ※ ౨ య ఆత్మా అపహతపాప్మా। సోన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః. ※ ౩ ఆత్మేత్యేవోపాసీత. ※ ౩ ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి. † అత్ర ధ్యానవిషయోహి నియోగస్స్వవిషయభూతధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి. † సచ ధ్యేయస్స్వవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా. † స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేష సమర్పణ ద్వారేణ ※ ౪ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. ※ ౫ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూత † ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్య † మస్త్యేవ. † అతః ※ ౫ ఏకమేవాద్వితీయమ్. ※ ౬ తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో. ※ ౭ నేహ నానాస్తి కించనేత్యాదిభిర్బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యం - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే. † ప్రత్యక్షాదిభిర్భేదావలమ్బినాచ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే। † భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధేసత్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేదఏవ పరమార్థఇతి నిశ్చీయతే. † తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన † తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మరూపమోక్షః ప్రాప్యతే.

కరణనిష్పాదోనియోగః. నియోగనిష్పాద్యం ఫలమిత్యాదిశబ్దార్థః. కరణంచేత్ స్వకార్యకరంస్యాత్ - తదభావాత్ కరణత్వమయుక్తమిత్యర్థః. † అథాభావరూపేతి కర్తవ్యతాం దూషయతి (అభావరూపత్వఇతి) అభావాదేవ - అభావరూపేతి కర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వాదేవేత్యర్థః. నివృత్తిరూపశమాదీనాం నాభావరూపేతికర్తవ్యతాత్వమ్ - తేషాం జ్ఞాననిష్పాదకత్వేన ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణనిష్పాదకత్వాయోగాదితి భావః. † అత్రాభావాదేవేత్యేవకారేణ పూర్వమదృష్టార్థభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వస్యాభిప్రేతత్వంగమ్యతే. † దూషణ ముపసంహరతి (అతఇతి) విధిః -నియోగః-నిష్ప్రపఞ్చీకరణ విషయో నియోగఇత్యర్థః. అతః ప్రవర్తకవాక్యేనైవ బ్రహ్మస్వరూపసిద్ధిరితి వక్తుం నశక్యమితి ఫలితమ్. [ఇతి సమన్వయాధికరణపూర్వపక్షిణా నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదినిరసనమ్].

౯. † అథ ధ్యాననియోగవాదిపక్షముపక్షిపతి (అన్యోవ్యాహేతి) బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రామాణ్యాభావమఙ్గీకృత్యాహ (యద్యపీతి). † తర్హి కథంతత్సిద్ధిరిత్యత్రాహ (తథాపీతి) † వ్యాఘాతాభిప్రాయేణాహ (కుతఇతి). † హేతుమాహ (ధ్యానవిధీతి). † ధ్యానవిధిః కః - తస్య సామర్థ్యం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవహీతి) యథా వాక్యానాం ధ్యానపరత్వేపి పరినిష్పన్నం సిధ్యతి తథైవేత్యర్థః. † ధ్యానవిధివాక్యాన్యాహ (ఆత్మావాఇతి) నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనముక్తమ్. ద్రష్టవ్యఇతి తస్య దర్శనరూపత్వమ్. విజిజ్ఞాసితవ్యఇతి సామాన్యశబ్దః. ఆత్మేత్యేవేత్యుపాసనముక్తమ్. ఆత్మానమితి స్వస్య జగత్త్వాదాత్మోపాసనమ్. † సామర్థ్యం దర్శయతి (అత్రేతి). † ధ్యేయమాక్షిప్తమస్తు తద్బ్రహ్మేతికథం జ్ఞాయతఇత్యత్రాహ (సచధ్యేయఇతి) ఆకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితమేవ యోగ్యంచేత్తత్ పరిత్యక్తుం నయుక్తమ్. గామానయేత్యాదిషుహి తథాదృష్టమితి భావః. † స్వరూపమాత్రప్రతిపాదకానాం కారణశోధకవాక్యానామపి విధ్యపేక్షితసమర్పకత్వేనైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ (సకింరూపఇతి) శోధితస్వరూపస్య ధ్యేయత్వాత్ సత్యాదివాక్యం ప్రథమముపాత్తమ్. తదనుగుణార్థతయా సదేవేతి కారణవాక్యం పశ్చాదుదాహృతమ్. † (ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టేతి) ※ అర్థేనైవ విశేషోహి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. † (అస్త్యేవేతి) స్వవాక్యప్రతిపన్నస్వర్గాదిఫలవిషయస్య ※ యస్మిన్నోష్ణమిత్యాదివాక్యస్యేవ విధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి భావః. † ధ్యేయబ్రహ్మస్వరూపంహి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య ధ్యానశరీరాననుప్రవేశాత్ కథం భేదనిషేధే తాత్పర్యమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః - విధిశేషభూతస్య సిద్ధార్థే తాత్పర్యసద్భావాత్. అద్వితీయం బ్రహ్మధ్యేయం - భేదనిషేధశ్రుతయశ్చ బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వపరాః - బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వమేక భేదమిథ్యాత్వమితి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టే భేదనిషేధే తాత్పర్యమస్తీత్యర్థః. † భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధాన్నశాస్త్రమద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి ※ ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివదితి శఙ్కాం పరిహర్తుం ప్రత్యక్షాదిభిర్విరుద్ధప్రతీతి మభ్యుపగచ్ఛతి (ప్రత్యక్షాదిభిరితి). † శఙ్కాంపరిహరతి (భేదాభేదయోరితి) భేదప్రతీతేరన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధ శాస్త్రావగతమైక్యం తాత్త్వికమిత్యర్థః. † తర్హి విషయః। కరణం। ప్రయోక్తా। ఫలమిత్యాది వక్తవ్యమ్. నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గః. నిత్యప్రాప్తత్వాత్ బ్రహ్మభావో నఫలమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) ధ్యాననియోగేనేతి ధ్యానస్య విషయత్వముక్తమ్. † నియోగాన్మోక్షశ్చేన్నజ్ఞానాన్మోక్షఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తత్సాక్షాత్కారఫలేనేతి) నియోగస్యోపాయత్వం జ్ఞానద్వారక మిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదినా అవిద్యానివృత్తిః ఫలమిత్యుక్తమ్. తదేవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణమ్. ఉపాసకః ప్రయోక్తా. శమాదిరితికర్తవ్యతేత్యాద్యస్మాకం సిద్ధమితిభావః.

౧॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౫. ౨॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౭ ఖ - ౧. ౩॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭; ౧౫. ౪॥ తై - ఆన - ౧ అను. ౫॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧. ౬॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭. ౭॥ కఠ - ౪ వల్లీ - ౧౧.

౧౦. † నచ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః। † అనుపలబ్ధేః। వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. † తథా సతి శ్రవణాదివిధానమనర్థకం స్యాత్.

౧౧. † అథోచ్యేత — † రజ్జురేషా నసర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్యచ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానబాధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్యుక్తా। † ననియోగేన. † నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్య అనిత్యత్వం స్యాత్। స్వర్గాదివత్. † మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాదిసంప్రతిపన్నమ్. † కించ—ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణశరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తచతుర్విధశరీరసంబన్ధరూప సంసారఫలత్వమవర్జనీయమ్. † తస్మాన్నధర్మసాధ్యో మోక్షః. † తథాచ శ్రుతిః ※ ౧ నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వా వసన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత † ఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియ విరహశ్రవణాత్ నధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే. † నప్తుం యుగవిశేషసాధ్యఫలవిశేషవత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వమ్। † అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేనాసాధ్యత్వాత్. యది శరీరసంబన్ధః ప్రాకృతయః ※ ౨ అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్। మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ... యస్యతు బన్ధో ననివృత్తః। ... ※ ౪ అసఙ్గోహ్యయం పురుషఇత్యాద్యాః. అతో అశరీర... శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వా। వాక్యార్థజ్ఞానేచ శ్రుతిః ※ ౨ అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ ఇతి నధ్యానవిధి శేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిః. † అసి తద్వదేతి.

త్మా బ్రహ్మేతి † తత్పరేణైవ పదసముదాయేన ... ఉత్పత్తిప్రాప్తివికృతిసంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధంహి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవతి. † నతావ

౧౨. † తదయుక్తం † బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్. నాపిప్రాప్యః-ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. నాపి (నవికారీతి) వేదనస్య ... దధివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః - † సంస్కారోహి దోషాపనయనేనవా గుణాధానేనవా సాధ... పక్షేకరణ... నతావద్దోషాపనయనేన - నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః. నాప్యతిశయాధానేన - అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. అ...

౧౦. † వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినం దూషయతి (నచేతి). † ప్రత్యక్షవిరోధమాహ (అనుపలబ్ధేర్వివిధభేద దర్శనానువృత్తేశ్చేతి). † శాస్త్రవిరోధమాహ (తథాచసతీతి). [ఇతిసమన్వయాధికరణ పూర్వపక్షిణ ఉపరి ధ్యాననియోగవాదినః ప్రత్యవస్థానమ్].

౧౧. † అథ సాక్షాన్మోక్షవాదినా స్వమతం పశ్చాద్వివక్షతా ప్రథమం ధ్యాననియోగవాదిపక్ష[స్య]ప్రతిక్షేపమాశఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి). † బన్ధస్య జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం సోపపత్తికమాహ (రజ్జురేషేతి). † నివర్త్యమిథ్యాత్వం హ్యుభయసంమతమ్. అతఏవ నియోగనైరపేక్ష్యమాహ (నేతి). † అన్యథాఽనిష్టమాహ (నియోగేతి). † మోక్షానిత్యత్వస్య తదనిష్టతామాహ (మోక్షస్యేతి). † నియోగో విపరీతఫలప్రదశ్చేత్యాహ (కించేతి) ద్వారేణేత్యన్తేన ప్రసఞ్జనీయప్రసఞ్జకయోర్వ్యాప్తిర్దర్శితా. అవర్జనీయమిత్యన్తేనప్రసఙ్గః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సంసారఫలత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యాపకస్య సంసారఫలత్వస్య నివృత్త్యా వ్యాప్యం ధర్మసాధ్యత్వంచ నివృత్తమిత్యర్థః. † మోక్షస్యాశరీరరూపత్వ శ్రుత్యాచ నియోగాసాధ్యత్వమాహ (తథాచేతి). † అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మఫలరూపప్రియాప్రియసంబన్ధవిరహశ్రవణాత్ మోక్షస్య ధర్మసాధ్యత్వాభావః ఫలితఇత్యాహ (ఇత్యశరీరత్వరూపఇతి). ఏవం నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్య ధర్మాధర్మఫలసంబన్ధరాహిత్యశ్రవణానుపపత్తిరితి శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తాభవతి. † యథా నియోగవిశేషస్య పాపనివృత్తిః ఫలముచ్యతే - తద్వన్నియోగవిశేషస్య బన్ధనివృత్తిఫలత్వం సంభవతీత్యత్రాహ (నచేతి) నియోగవిశేషఫలవిశేషశబ్దాభ్యాం ప్రాయశ్చిత్తపాపక్షపణే వివక్షితే. † కుతఇత్యత్రాహ (అశరీరత్వస్యేతి). † అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే శ్రుతిమాహ (యథాహేతి). † (అప్రాణఇతి) ప్రాణమనస్సంబన్ధాభావాదశరీరత్వంసిద్ధమ్ - సశరీరస్యహి ప్రాణమనస్సంబన్ధ ఇతిభావః. అతః - అశరీరత్వస్యాత్మస్వరూపత్వాదనాదిత్వమిత్యర్థః. † నకేవలం కర్మఫలసంబన్ధవిరహాదశరీరత్వస్య స్వాభావికత్వాచ్చ నియోగసాధ్యత్వాభావసిద్ధిః। అపితు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (తథాచశ్రుతిరితి) అన్యత్ర ధర్మాత్ - ధర్మాదన్యత్ర - ధర్మేణ వినా. అనేన ధర్మసంబన్ధరాహిత్యముక్తమ్. సంబన్ధశ్చ సాధ్యసాధనభావఇతి భావః. అత్ర కృతాకృతశబ్దేన క్రియమాణముచ్యతే. భూతభవ్యశబ్దాభ్యాం భూతభవిష్యతీ.

౧౨. † ముఖాన్తరేణ మోక్షస్య నియోగసాధ్యత్వం దూషయతి (అపిచేతి). † సాధ్యత్వస్య వైవిధ్యం వదంస్తదసంభవమాహ (ఉత్పత్తీతి). † మోక్షశబ్దేన కిం నివృత్త్యావిద్యం స్వరూపం వివక్షితమ్ - ఉతావిద్యానివృత్తిరితి వికల్పే స్వరూపస్య వివక్షితత్వే చతుర్విధ సాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (నతావదిత్యాదినా) నివృత్తేరుత్పత్త్యప్రాప్యపక్షే ... అవినాశిత్వం ప్రధ్వంసాభావరూపత్వాదితి వక్ష్యతే. † (సంస్కారోహీత్యాది) అత్ర నిత్యశుద్ధశబ్దేన పరమార్థ...

౧. ఛాం - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౧. ౨॥ కఠ - ౨ వల్లీ - ౨౨; ౧౪. ౩॥ ముణ్డ - ౨ ము - ౧ ఖ - ౨. ౪॥ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౧౫.

†నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా ననిర్ఘర్షణేనాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్. † నచ దేహస్థయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే। † కింత్వవిద్యాగృహీత † స్తత్సఙ్గతోఽహఙ్కారః. † తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. †నచాహంకర్తైవాత్మా। †తత్సాక్షిత్వాత్. †తథాచ మన్త్రవర్ణః- ※ ౧ తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. ※ ౨ †ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః. ※ ౩ ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా।కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ. ※ ౪ †సపర్యగాచ్ఛుక్లమకాయమవ్రణమ [స్నా]స్థా) విరం శుద్ధమపాపవిద్ధమితిచ. † అవిద్యాగృహీతాదహఙ్కర్తురాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిష్కృష్యతే. † తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన నసాధ్యో మోక్షః.

౧౩ † యద్యేవం కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతఇతిచేత్ †మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. † తథాచ శ్రుతయః ※ ౫ త్వంహి నఃపితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి. ※ ౬ శ్రుతం హ్యేవమేవ భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యాఽరయతు. ※ ౭ తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమారఇత్యా లీన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వైతిబన్ధనివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. † నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా న...

వ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీత్యాదివచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్ర... ...ర్యకరంస్యాత్ - తదభావాత్ కరణత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ...పేతి కర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వాదేవేత్యర్థః.

దోషానన్వయోఽభిప్రేతః. నిత్యశుద్ధస్య నిర్విశేషస్య వస్తునో దోషాపనయన గుణాధానరూపసంస్కార విషయత్వకరణనిష్పాదకత్వాయోగాదితి భావః. త్వాభ్యాం నాస్తీత్యుక్తమ్. † అథ క్రియావిషయత్వాభావాత్ సంస్కారవిషయత్వాభావ ఉచ్యతే (నిత్యేత్యాదినా) నిర్వికారం‡ద్దూషణ ముపసంహరతి భావః కథమ్. ఇత్థం - యద్యత్క్రియా విషయభూతం తద్ధి సవికారం దృష్టమ్. యదా దర్పణో హస్తతలే నిర్ఘృష్యతే - తదా దర్పణాశ్రయితి ఫలితమ్. యదా దర్పణే పాణిర్నిర్ఘృష్యతే - తదా పాణ్యాశ్రయా క్రియేతి స్వాశ్రయపరాశ్రయక్రియయోర్దర్పణోదాహరణమ్. † క్రియావిషయత్వాభావేఽపి స్కార్యత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (నచేతి). † తర్హి కస్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ (కింత్వితి) అవిద్యాగృహీతః - అవిద్యాకల్పితః. తేనాతిశయాధానానుగుణ) వికారిత్వంసూచితమ్. యద్వా—అవిద్యాగృహీతఇతి శుద్ధ్యశుద్ధ్యాదిభ్రమవత్తయా శుద్ధిసాపేక్షత్వం దర్శితమ్. † అహఙ్కర్తురపి దేహాద్విలక్షణత్వాత్ కథం దేహగతస్నానాదిభిస్తస్యాతిశయఇత్యత్రాహ (తత్సఙ్గతఇతి) తత్సఙ్గతః - దేహసఙ్గతః. † ఆత్మనః ఫలభోక్తృత్వాత్ సఏవ సంస్కార్యఇత్యత్రాహ (తత్ఫలేతి). † ఫలభోక్తాఽహమర్థశ్చేత్స ఏవాత్మేత్యత్రాహ (నచాహమితి) † ...తుమాహ (తదితి) యో యస్య సాక్షీ స్వప్నే నతదుపలబ్ధ్యాదివత్ ‡సాక్షిత్వే మానమాహ (తథాచేతి) ...విలక్షణ ఆత్మేత్యభిప్రాయః. ...చూతా. దేహాదిసంబన్ధస్య భోక్తృత్వాదాత్మనోఽశరీరత్వాప్రాణత్వామనస్కత్వాదిశ్రవణాదనశ్నన్నిత్యనాస్తీత్యహఙ్కారస్యైవ భోక్తృత్వమిత్యభిప్రాయః. యద్వా—ఆత్మశబ్దస్సంవిదాత్మపరః తతశ్చ తద్యుక్తస్య భోక్తృత్వాత్తస్య భోక్తృత్వం ణః - అగుణవశ్యత్వాదభోక్తేత్యర్థః. సాక్షీ - అహఙ్కారే వ్యాప్రియమాణే స్వయంసాక్షిమాత్రతయాఽవస్థానాన్నభోక్తేతిభావః. నిర్గుశుక్లమ్ - అవిద్యారహితమ్. వాసనారహితంవా. శుద్ధమపాపవిద్ధమ్ - కర్మఫలరహితమ్ - కర్మరహితంచ. పర్యగాత్ - గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః అమన్య. † (సపర్యగాదితి) తేత్యర్థః. † ఉదాహృతశ్రుతిప్రతిపన్నాకారోపేతమాత్మస్వరూపం వదతి (అవిద్యేతి) అహఙ్కర్తుర్నిష్కృష్యతఇత్యన్వయః. † ముక్తేరసాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి).

౧౩. †జ్ఞానవైయర్థ్యం శఙ్క్యతే (యద్యేవమితి). † పరిహరతి (మోక్షేతి). † ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధమాహ (తథాచేతి). † ప్రతిబన్ధనివృత్తే స్సాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి). † ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (నివృత్తిస్త్వితి) అయం పరిహారో నియోగసాధ్యత్వ పక్షేపి తుల్యఇతిచేత్ న - నియోగసాధ్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యభిప్రేతమిత్యుక్తత్వాత్. † నియోగసాధ్యత్వపక్షే శ్రుతిస్వారస్యహానిమాహ (బ్రహ్మేతి) శ్రుతిస్వారస్యమేవం విళమ్బం నసహత ఇతి భావః. † కథం నియోగవ్యవధాన ప్రతిరోధః - విధిశేషతయాహి బ్రహ్మణస్సిద్ధిః - తత్సిద్ధ్యర్థం నియోగస్స్వీకార ఇతిశఙ్కాయాం - నియోగశేషత్వం విధికర్మత్వేన ధ్యానకర్మత్వేనచోభయథాపి నసంభవతీత్యాహ

౧॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౧. ౨॥ కఠ - ౩ వల్లీ - ౪. ౩॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౧. ౪॥ ఈశా - ౭. ౫॥ ప్రశ్న - ౬ ప్రశ్న - ౮. ౬॥ ఛాం - ౭ ప్ర - ౧ ఖ - ౩. ౭॥ ఛాం - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨. ౮॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౯. ౯॥ శ్వే - ౩ అ - ౮.

† నచ విదిక్రియాకర్మత్వేనవా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేనవా కార్యానుప్రవేశః - ఉభయవిధకర్మత్వప్రతిషేధాత్. ※ ౧ † అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదపి. ※ ౨ యేనేదం సర్వం విజానాతి త[త్కే]౧కే) న విజానీయాదితి. ※ ౧ తదేవ బ్రహ్మ త్వంవిద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతిచ.

౧౪ † నచైతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమ్ । అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. † నహీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్ । † అపితు అవిషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితజ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయ విభాగం నివర్తయతి. † తథాచ శాస్త్రమ్ ※ ౩ నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యేవమాది. † నచ జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిరితి † శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమ్ । † స్వభావప్రవృత్తసకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వారేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషామ్. † నచ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తిర్నదృష్టేతి వాచ్యమ్ । † బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. † అత ఏవ నశరీరపాతాదూర్ధ్వమేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తమ్. † నహి మిథ్యారూపసర్పభయనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్య జ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశమపేక్షతే. † యది శరీరసంబన్ధః పారమార్థికః తదాహి తద్వినాశాపేక్షా । † సతు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా నపారమార్థికః. † యస్యతు బన్ధో ననివృత్తః । తస్య జ్ఞానమేవ నజ్ఞాతమిత్యవగమ్యతే - జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్. † తస్మాత్ † శరీరస్థితిర్భవతువా మావా । వాక్యార్థజ్ఞానసమనన్తరం † ముక్త ఏవాసౌ. † అతో నధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్షఇతి నధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిః. † అపితు ※ ౪ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. ※ ౫ తత్త్వమసి. ※ ౬ అయమాత్మా బ్రహ్మేతి † తత్పరేణైవ పదసముదాయేన † సిధ్యతీతి.

౧౫. † తదయుక్తం † వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. † యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః † తథాపి

(నచవిదీతి) వేదనమ్ - జ్ఞానమ్. ఉపాసనమ్ - జ్ఞానవిశేషః. అత్ర వేదనశబ్దో నిష్ప్రపఞ్చీకరణజ్ఞానవిశేషే విశ్రామ్యతి - వివక్షావశాత్. అతో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదస్యాపి దూషణం ఫలితమ్. † విద్యుపాసికర్మత్వాభావే శ్రుతిమాహ (అన్యదితి) విదితాత్ - జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్ - జ్ఞాతురిత్యర్థః. అన్యదేవేతి విదికర్మత్వనిషేధః. తదేవేతి ధ్యానకర్మత్వనిషేధః.

౧౪. † విదికర్మత్వాభావే శాస్త్రవేద్యత్వాసిద్ధ్యా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి). † ※ బ్రహ్మవేద ※ బ్రహ్మవిదిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహీదన్తయేతి) ఇదన్తయా - ప్రమేయతయా. † (అపిత్వితి) ప్రత్యగాత్మస్వరూపం నిర్విశేషమవిషయతయా ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. † శాస్త్రస్య భేదనివృత్తిపరత్వం దర్శయతి (తథాచేతి). † జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిశ్చేచ్ఛాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య శాస్త్రవిరోధం తావత్పరిహరతి (నచజ్ఞానాదితి). † (శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమితి) శ్రవణమననయోరపి విధేయత్వం పూర్వపక్షిణోక్తమితి నవిరోధః. † కుతఇత్యత్రాహ (స్వభావేతి) స్వభావప్రవృత్తశబ్దేనానాదిప్రవృత్తత్వం వివక్షితమ్. † అథ ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (నచజ్ఞానమాత్రాదితి). † కథమిత్యత్రాహ (బన్ధస్యేతి) కథం స్థిత్యనుపపత్తిః - బన్ధోహ్యనువర్తతఇతి శఙ్కా - యస్యతు బన్ధఇత్యాదినా పరిహరిష్యతే. † ఉక్తాదేవ హేతోశ్శరీరపాతానపేక్షత్వమాహ (అతఏవేతి). † దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (నహీతి). † దృష్టాన్తే దర్శితమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దార్ష్టాన్తికే వివృణోతి (యదీతి). † పారమార్థికత్వవిపర్యయమాహ (సత్వితి) విప్రతిపన్నమపారమార్థికం - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదితిభావః. † జ్ఞానోత్తరకాలస్థితిరనుపపన్నా చేత్ కథం బన్ధస్యానువృత్తిరిత్యత్రాహ (యస్యత్వితి) యస్యత్వనివృత్తః - అనివృత్తఇతి ప్రతీతిః - తస్య జ్ఞానమేవ నజాతమ్ - తత్కార్యాదర్శనాదితి. కార్యాభావస్య కారణాభావమాత్రవ్యాప్యత్వాభావేపి సామగ్ర్యభావవ్యాప్యత్వాత్ భ్రమనివృత్తింప్రతి తత్త్వజ్ఞానస్య సామగ్రీత్వాత్తదభావేన జ్ఞానాభావః కల్ప్యతఇతి నప్రత్యక్షవిరోధఇత్యర్థః. † జ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం బన్ధనివృత్తిం నిగమయతి (తస్మాదితి). † (శరీరస్థితిర్భవతువా మావేతి) దగ్ధపటే పటప్రతిభాసవచ్ఛరీరప్రతిభాసోఽనువర్తతవా నివర్తతవేత్యర్థః. † (ముక్తఏవాసావితి) బన్ధస్య ఛిన్నమూలతయా దగ్ధపటవదకార్యకర ఇతిభావః. † బన్ధనివృత్తేర్నియోగనైరపేక్ష్యసాధకహేతుభిర్విధిశేషతయా నబ్రహ్మణస్సిద్ధిరిత్యాహ (అతఇతి) అతఃవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వాత్. † తర్హి బ్రహ్మణః కథం సిద్ధిరిత్యత్రాహ (అపిత్వితి). † (తత్పరేణైవేతి) భేదనిషేధపరైర్వాక్యైర్విధిశేషతయా సిధ్యతీత్యర్థః. యద్వా—సిద్ధరూపార్థపరేణైవేత్యర్థః. (సిధ్యతీతి) బ్రహ్మేత్యర్థలబ్ధమ్. [ఇతి ధ్యాననియోగవాదిన ఉపరి శఙ్కరేణ దూషణాభిధానమ్].

౧౫. † ఏతద్ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా). † కుతఇత్యత్రాహ (వాక్యార్థేతి). † ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవాదినా జ్ఞానాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తిః కథముచ్యతఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి). † జ్ఞాననివర్త్యత్వోపగమేపి వైషమ్యమాహ (తథాపీతి). † పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రమ

౧॥ కేన - ౧ ఖ - ౩ ; ౫. ౨॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౧౪. ౩॥ బృ - ౫ అ - ౪ బ్రా - ౨. ౪॥ తై - ఆన - ౧ అను. ౫॥ ఛాం - ౬ ప్రపా - ౮ ఖ - ౭. ౬॥ మాం - ౧ ఖ - ౨.

బద్ధస్య పరోక్షత్వాత్ నపరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన సబాధ్యతే. † రజ్జ్వాదావపరోక్షసర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశ జనిత పరోక్షసర్ప విపరీతజ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తిదర్శనాత్. † ఆప్తోపదేశస్యతు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. † తథాహి—రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్. పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తు యాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. † నచ శబ్దఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తమ్। † తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. † జ్ఞానసామగ్రీష్వి † న్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్షసాధనాని. † నచాస్యానభిసంహిత ఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనన నిదిధ్యాసన విముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య (వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి। † నివృత్త ప్రతిబన్ధే తత్పరేపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీ విశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్.)

౧౯. † నచ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా। ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్। వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయ ధ్యానమ్। ధ్యానే నిర్వృత్తే వాక్యార్థజ్ఞానమితి. † నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్నవిషయత్వమ్। † తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతానస్యాత్. † నహ్యన్యధ్యానమన్యోన్ముఖ్యముత్పాదయతి. † జ్ఞాతార్థస్మృతిసంతతిరూపస్య ధ్యానస్య

మూబాధకత్వే దృష్టాన్తమాహ (రజ్జ్వాదావితి) ఆదిశబ్దేన భూదళనాదిగృహ్యతే. † సర్పవిపరీతజ్ఞానం - రజ్జుజ్ఞానం. తేన భయానివృత్తిశ్చే దాప్తోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యతఆహ. (ఆప్తోపదేశస్యేతి) అనేన ప్రథమసూత్రే ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యంతు నివర్తతఇతి భాష్యార్థో జ్ఞాయతే-ఆప్తోపదేశస్య భయాదికార్యనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షస్య నిమిత్తప్రవృత్తిద్వారకమితిహి తస్య భాష్యస్యార్థః. † ఇమమర్థం దృష్టాన్తే దర్శయతి (తథాహీతి). † అస్త్వపరోక్షజ్ఞానమేవ తాదృశభ్రమవిరోధి-శబ్దఏవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్యాహ (నచేతి). † హేతుమాహ (తస్యేతి). † వ్యాప్తిం దర్శయతి (జ్ఞానేతి) నచానిన్ద్రియత్వేప్యాలోకాదేరపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం దృష్టమితి హేతోర్వ్యభిచారః ఇన్ద్రియప్రధానకసామగ్ర్యననుప్రవిష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్, ఏతచ్చ జ్ఞానసామగ్రీష్విత్యనేన సూచితమ్. జ్ఞానసామగ్రీషు సపరికరాస్విన్ద్రియలిఙ్గశబ్దస [మావే]దృ)శానుపపత్త్యనుపలబ్ధిష్విత్యర్థః. † (ఇన్ద్రియాణ్యేవేతి) ఆలోకాదిసహకృతానీతి శేషః. † ఇన్ద్రియమేవ యోగినో వ్యవహితాదికం జ్ఞాపయతి - తథా వివక్షిత పురుషవిశేషస్య వాక్యమపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేతి). † అస్య పురుషస్య హేతుమాహ (నివృత్తేతి). † అనభిసంహితేత్యాది పదద్వయం హృది నిధాయ విశేషణద్వయమాహ (నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపీతి) స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేనేత్యత్ర విషయశబ్దస్సాధ్యపరః. స్వసాధ్యజ్ఞానానతిక్రమదర్శనేనేత్యర్థః. శబ్దసాధ్యం జ్ఞానం పరోక్షమేవ - శబ్దస్తు స్వసాధ్యం పరోక్షజ్ఞానం నాతిక్రామతీతియావత్. మనసః పరోక్షాపరోక్షజ్ఞాన సాధారణ హేతుత్వాత్. శబ్దస్యతు లిఙ్గస్యేవ పరోక్షజ్ఞానమాత్రహేతుత్వాన్నయోగిమనస్సామ్యమితి భావః. నను—శబ్దేనాప్యపరోక్షజ్ఞానం జాయతే - దశమస్త్వమసీతి వాక్యేన దశమోహమిత్యపరోక్షజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదితి. తన్న - ఉపదేశానన్తరం శీఘ్రభావిప్రత్యక్షసామగ్రీజన్యేన జ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానస్య భేదాగ్రహేణ ప్రత్యక్షత్వారోపాత్. తదాహ్యుపదేశాత్ పూర్వభావి నవకపరిసంఖ్యాన జనితసంస్కారవశేనావిళమ్బితాహ్యపేక్షాబుద్ధిర్జాయతే, యథా ఘటోయమిత్యుక్తే ఘటం పశ్యతోऽపరోక్షప్రతీతిరిన్ద్రియజన్యా - నతు ఘటోయమితివాక్యజన్యా - వాక్యం త్వపరోక్ష్య నిమిత్తచక్షుర్వ్యాపారహేతుః - తథా దశమస్త్వమసీతి వాక్యం దశమోహమితి బుద్ధినిమిత్తస్య పూర్వవాసితాపేక్షణీయవస్తుప్రతిసన్ధానస్య హేతుః నత్వపరోక్షావభాసహేతుః - తత్తత్ప్రతీతి సామగ్రీవ్యవహితస్య వాక్యస్య తత్తత్సామగ్రీత్వాభావాత్, విమతం ప్రత్యక్షజ్ఞానం నవాక్యజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్ అనుపదిష్టవాక్యస్య దశమోహమితి ప్రత్యయవత్. విమతం వాక్యం నప్రత్యక్షజ్ఞానజనకమ్ - వాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సామగ్రీ శైఘ్ర్యేణాన్యథాసిద్ధ్యాపరిహారః వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేనేతి భాష్యేణాభిప్రేతః. నచ వాక్యజన్యేపి జ్ఞానే విశేష్యభూతాహమర్థప్రత్యక్షతామాత్రేణ విశిష్టానుప్రవిష్టవిశేషణాంశస్యాపి ప్రత్యక్షతేతి వాచ్యమ్. అహం సమానాధికృతశబ్దోల్లిఖితప్రతీతేరపరోక్షత్వ నియమశ్చనాస్తి - సుఖదుఃఖాద్యనుమితపుణ్యాపాపస్య పురుషస్య పుణ్యకృదహం పాపకృదహమిత్యాదిప్రతీతేః పుణ్యపాపయోరాపరోక్ష్యాదర్శనాత్. ధర్మిప్రత్యక్షతామాత్రేణ ధర్మప్రత్యక్షత్వే లైఙ్గికే పర్వతోగ్నిమానితిజ్ఞానేऽగ్నేరపి ప్రత్యక్షత్వప్రసఙ్గః - తదేతదఖిలం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాదిత్యత్రాభిప్రేతమ్.

౧౯. † ఏవం శబ్దస్యాపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వం దూషితమ్. అథ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతామన్యోన్యాశ్రయణేన దూషయతి (నచేత్యాదినా). † అన్యోన్యాశ్రయణపరిహారాయ ధ్యాన పూర్వభావిజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయం - పాశ్చాత్త్యజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయమితి భిన్నవిషయతాశ్రయణమయుక్తమిత్యాహ (నచధ్యానేతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి). † కథముపాయత్వహానిరిత్యత్రాహ (నహ్యన్యధ్యానమితి). † ఏకవిషయత్వేపి నివర్తకస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానాపేక్షాస్యాత్ - ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షాకథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతార్థేతి). † ధ్యానహేతుభూతం జ్ఞానం హేత్వన్తరజన్యమ్ - నతు ధ్యానం పశ్చాద్భావివాక్యజన్యజ్ఞానమూలమిత్యేనం ధ్యాన వాక్యార్థజ్ఞానయోస్సామగ్రీభేదేనాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారమాశఙ్క్య

వాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వమవర్జనీయమ్। † ధ్యేయబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్. † నచ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యమ్। నివర్తకజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమితియుక్తమ్. † ధ్యానమూలమిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞానం ※ ౧తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేనైకవిషయమ్। భిన్నవిషయంవా. † ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్. † భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదాన్ముఖ్యాపాదనాసంభవః. † కించ—ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాతృత్రాద్యనేకప్రపఞ్చాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ † దృష్టద్వారేణ నోపయోగఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనవిధీనామానర్థక్యమేవ.

౧౭. † యతో వాక్యాదాపరోక్ష్యజ్ఞానాసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞానేనావిద్యా న నివర్తతే। తతఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారితా. † కాచేయం జీవన్ముక్తిః. † సశరీరస్యైవ మోక్షఇతిచేత్. † మాతా మే వన్ధ్యేతివ దసఙ్గతార్థం వచః- † యతస్సశరీరత్వంబన్ధః - అశరీరత్వమేవ మోక్షఇతి త్వయైవ శ్రుతిభిరుపపాదితమ్. † అథ సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః - తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి. † న - † మిథ్యేతిప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తంచేత్- † కథం సశరీరస్య ముక్తిః - † అజీవతోపి ముక్తిస్సశరీరత్వమిథ్యాప్రతిభాసనివృత్తిరేవేతి కోయం జీవన్ముక్తిరితి విశేషః. † అథ సశరీరత్వప్రతిభాసో బాధితోపి యస్య ద్విచన్ద్రజ్ఞానవదనువర్తతే సజీవన్ముక్తఇతిచేత్. † న - † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య, కారణభూతావిద్యాకర్మాదిదోషస్సశరీరత్వ ప్రతిభాసేనసహ తేనైవ బాధిత ఇతి బాధితానువృత్తిర్నశక్యతే వక్తుమ్. † ద్విచన్ద్రాదౌతు తత్ప్రతి భాసహేతుభూతదోషస్య బాధకజ్ఞానభూతచంద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తిర్యుక్తా. †కించ※ ౨తస్య తావదేవచిరం యావన్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యఇతి సద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్షఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. †సైషా

సామగ్రీభేదో నసంభవతీత్యాహ (ధ్యేయేతి) హేత్వన్తరాసంభవాత్ - బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదితిభావః. † తత్పరిహారాయ వాక్యభేదమాశఙ్క్య తథా వక్తుమయుక్తమిత్యాహ. (నచేతి). † వికల్ప్యదూషయతి (ధ్యానమూలమితి). † (ఏకవిషయత్వేతదేవేతరేతరాశ్రయత్వమితి) వాక్యాన్తరేణ జ్ఞానోత్పత్తౌ తస్య తత్త్వమసి వాక్యజన్యజ్ఞానతుల్యవిషయత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానస్య నిదిధ్యాసనాపేక్షాస్యాత్ - ధ్యానస్యచ వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షాస్యాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. † వాక్యయోర్భిన్నవిషయత్వే దూషణమాహ (భిన్నేతి). † ధ్యానస్యచ వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధిత్వమేవేత్యాహ (కించేతి) ధ్యాత్రాదీత్యాదిశబ్దేన శమాదిర్గృహ్యతే. † (దృష్టద్వారేణేతి) అదృష్టద్వారేణోపయోగస్త్వత్యన్తభీరుభిః పరైర్నిరసనీయద్వైతవాసనాయాస్సత్యత్వప్రసఙ్గభయాత్ పరిత్యక్తఇతి ధ్యాననియోగవాదినోఽభిప్రాయః.

౧౭. † వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తినిరాసేన జీవన్ముక్తినిరాసస్సిద్ధ్యతీత్యాహ (యతఇతి) దూరోత్సారితా - వాక్యాదపరోక్షజ్ఞాన సంభవేపి వ్యాఘాతాదినా జీవన్ముక్తిరుత్సారితా। వాక్యాదాపరోక్ష్యాసంభవాద్దూరోత్సారితేతిభావః. † (కాచేయమితి) కింశబ్దః క్షేపే. వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రశ్నపరోవా. † తత్స్వరూపంశఙ్క్యతే (సశరీరస్యేతి). † వ్యాహతిమాహ (మాతేతి) † వ్యాహతిముపపాదయతి (యతఇతి) † వ్యాహతిపరిహారార్థం తన్మతం శఙ్క్యతే (అథేతి) సశరీరత్వనివృత్తిరితి నిర్దేశేన సశరీరత్వస్య ఛిన్నమూలతా జీవన్ముక్తివాదినాఽభిప్రేతా. † దూషయతి (నేతి). † శరీరస్య సత్యత్వానభ్యుపగమాత్ తస్య ప్రధ్వంసరూపా స్వరూపనివృత్తిరనభిమతా. అతః ప్రతిభాననివృత్తిర్వా ప్రతిభాసతాత్త్వికతాభిమాన నివృత్తిర్వా వివక్షితాస్యాదిత్యభిప్రాయేణ ప్రథమం కల్పమనూద్యాభిమతాసిద్ధ్యా దూషయతి (మిథ్యేతి) సశరీరత్వం - సశరీరత్వప్రతిభాసః. అనన్తరగ్రన్థే ప్రతిభాస నిర్దేశాత్. † (కథం సశరీరస్య ముక్తిరితి) సశరీరస్య ముక్తిరుక్తాస్యాదిత్యర్థః. † తదేవోపపాదయతి (అజీవతోపీతి) మిథ్యాప్రతిభాసశబ్దేన భ్రాన్తిజ్ఞానం వివక్షితమ్, జీవద [శా] జీవన్ముక్త్యోర్విశేషాభావాత్ నసశరీరస్య ముక్తిరుక్తాస్యాదిత్యర్థః. † ద్వితీయం శిరశ్శఙ్క్యతే (అథేతి) అత్ర పూర్వం సశరీరత్వ ప్రతిభాసే వర్తమానఇత్యాది గ్రన్థాభిప్రేతార్థో వివృతో భవతి. † దూషయతి (నేతి). † కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి) అవిద్యాకర్మాదీత్యాదిశబ్దేన వాసనా గృహ్యతే. తేనైవ బాధితః - బాధకజ్ఞానేన బాధితఇత్యర్థః. † ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌహి బాధితానువృత్తిర్దృష్టేత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రాదావితి) నహి రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన శుక్తౌ రజతభ్రమో నివర్తతఇతి భావః. ప్రథమసూత్రే బాధితానువృత్తినిరాకరణే దోషస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్ భ్రమానువృత్తిరుక్తా - అత్రతు చంద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేన దోషస్యాబాధితత్వాత్ ద్వి [చంద్ర] త్వజ్ఞానానువృత్తిరుక్తేతిభిదా. జరన్మాయావాదినోపి కృత్స్నమిథ్యాత్వస్యాభ్యుపగతత్వాదేవం వైషమ్యముక్తమ్. † జీవన్ముక్తేశ్శ్రుతివిరోధమాహ (కించేతి). † స్మృతివిరోధమాహ (సైషేతి)

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭. ౨॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౨.

జీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా ※ ౧ వేదానిమం లోకమముంచ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ । బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై † ర్విప్రతిషిద్ధమ్ । † బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ నదుఃఖముపలభేత । ఏతేన పరంవ్యాఖ్యాతమితి. †అనేన జ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్తః. † అతస్సకలభేదనివృత్తిరూపా ముక్తిర్జీవతో నసంభవతి.

౧౭. † తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః - † నచ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసక్తిః - ప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్. † కించ—ననియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే, కింతు నిష్ప్రపఞ్చజ్ఞానైకరస బ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానేన. నియోగస్తు తదాపరోక్ష్యజ్ఞానం జనయతి.

౧౮. †కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితిచేత్. †కథంవా భవతోఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం †వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమ్. † మనోనైర్మల్యద్వారేణేతిచేత్ - † మమాపి తథైవ. † మమతు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానముత్పాద్యతే. తవతు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ వక్తవ్యేతిచేత్ — † ధ్యాననియోగనిర్మలం మనఏవ సాధనమితి బ్రూమః. † కేనావగమ్యతఇతిచేత్ —† భవతోవా కర్మభిర్మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైస్సకలేతరవిషయ విముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. ※ ౨†వివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేన తపసానాశకేన. ※ 3 శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః. ※ ౪ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరితిచేత్, † మమాపి ※3 శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః ※ ౫ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం ※ ౬ నచక్షుషా గృహ్యతే నాపివాచా.

వేదశబ్దేన త్రివర్గసాధనకర్మాణ్యుచ్యన్తే. తత్ఫలముచ్యతే ఇమం లోకమముంచేతి. బుద్ధే - వాక్యార్థజ్ఞానే జాతేసతి. క్షేమప్రాపణమ్ - మోక్షః. తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్ - శాస్త్రైరితి బహువచనస్యాయంభావః—వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరభావ్యుపాసనవిధిపరైః, ※ ఏవం వర్తయన్ యావదాయుషమిత్యాప్రయాణాదనువృత్తిపరైః, మోక్షస్య శరీరపాతమాత్ర సాపేక్షత్వపరైః, ※ తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి నాడీవిశేషనిష్క్రమణపరైః, రర్చిరాదిమార్గేణ, దేశవిశేషప్రాప్తిపరైశ్చానేకైశ్శాస్త్రైర్విరోధఇతి. † (విప్రతిషిద్ధమితి) విశేషేణ ప్రతిషిద్ధమ్. న తుల్యబలైః ప్రతిరుద్ధం - అపితు ప్రబలైః పరాహతమ్. ప్రాబల్యంచ భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వమితి న్యాయాదితిభావః. † ప్రత్యక్షవిరోధమపి స్మృతిరేవాహ (బుద్ధేచేదితి) ఏతేన పరంవ్యాఖ్యాతమ్ - ఏతేన - శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధేన. ఔడులోమిమతానుసారేణోక్తమన్యదపి వ్యాఖ్యాతం - సర్వమప్యపాస్తమిత్యర్థః. యద్వా—యథేదానీం దుఃఖోపలబ్ధిః - తథా ప్రేత్యాపీత్యర్థః. యద్వా—యథా దుఃఖనివృత్తిర్నోపలభ్యతే - తథా సుఖనివృత్తిరపి నేత్యర్థః. † జీవన్ముక్తినిరాసార్థముదాహృతేన వచనేన వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చార్థాన్నిరస్తఇత్యాహ (అనేనేతి). † జీవన్ముక్తినిరాసముపసంహరతి (అతఇతి).

౧౭. † జీవన్ముక్తినిరాసేన స్వమతస్థైర్యసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి). † వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినోక్తశ్చోద్యపరిహారో మమాపి తుల్యఇత్యాహ (నచనియోగేతి). † నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) ధ్యాననియోగపక్షానుపపత్తిపరిహారస్య వివక్షితత్వాత్కించశబ్ద ప్రయోగః. నియోగస్య నివర్తకత్వం జ్ఞానద్వారకమితి ననివర్త్యసత్యత్వమిత్యర్థః.

౧౮. † నియోగస్యజ్ఞానోత్పత్తౌ కించిత్కారబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (కథమితి) నఖలు జ్ఞానే దృష్టఃకించిత్కారో నియోగేన సంభవతి - అతస్సవక్తవ్యఇతిభావః. † ప్రతిబన్ద్యాపరిహరతి (కథంవేతి). † (వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమితి) ఇచ్ఛాద్వారా వేదనోత్పత్తిహేతుత్వ మభిప్రేతమ్. ※ వివిదిషన్తీతిహ్యుదాహరిష్యతే. † పరిహారం శఙ్కతే (మనఇతి). † తత్సామ్యమాహ (మమాపీతి). † పునరాశఙ్కతే (మమత్వితి) మనోహి సాధారణకారణం - తస్మిన్ సత్యప్యసాధారణకారణమపేక్షితం - తన్మమాస్తి - త్వయాతు వక్తవ్యమితిచేదిత్యర్థః. † వైశేషికాద్యభిమతమానసప్రత్యక్షఇవ, ప్రకృష్టాదృష్టసహకృతమనోమాత్రకారణకే ※ తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావత్సంప్రపశ్యసీత్యాదిసిద్ధే యోగిప్రత్యక్ష ఇవచ మనఏవాసాధారణకారణమితిపరిహరతి (ధ్యానేతి) మనోమాత్రస్య సాధారణకారణత్వేపి నిర్మలతరస్య మనోవిశేషస్యాసాధారణకారణత్వం యుక్తమితి భావః. † తజ్జ్ఞాపకప్రశ్నం శఙ్కతే (కేనేతి). † జ్ఞాపకస్వారస్య లక్షణం స్వపక్షేవైషమ్యం దర్శయితుం పృచ్ఛతి (భవతోవేతి). † నిదిధ్యాసనేన విషయవిముఖీకృతమనస్కస్య శాస్త్రేణ నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రమాణతయా పరాభిమతాని శ్రుతివాక్యాని శఙ్కతే (వివిదిషన్తీతి) బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనశబ్దేన వాక్యార్థజ్ఞానం వివక్షితమితిపరాభిప్రాయః. † మనసో జ్ఞానసాధనత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (మమాపీతి) ※ నచక్షుషేత్యాదివాక్యం మనసఏవ సాధనత్వే స్వరసమ్ - ※ బ్రహ్మవేదేత్యత్ర వేదనశబ్దస్య వాక్యార్థజ్ఞానపరత్వంతు నస్వరసతః ప్రతీయతే. నచ శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన తత్పరత్వావగమః - వాక్యార్థ

౧॥ ఆపస్తమ్బధర్మే - ౨ ప్రశ్న - ౯ పటల - ౨౧ ఖ. ౨॥ బృ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౨. 3॥ బృ - ౬ అ - ౫ బ్రా - ౬. ౪॥ ముణ్డ - 3 ము - ౨ ఖ - ౯. ౫॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౬॥ ముణ్డ - 3 ము - ౧ ఖ - ౮.

※ ౧ మనసాతు విశుద్ధేన ※ ౨ హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనో నిర్మలం భవతి। నిర్మలంచ మనో బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యవగమ్యతఇతి * నిరవద్యమ్.

౨౦. * ౩ † నేదం యదిదముపాసతఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమితిచేత్ † నైవమ్—† నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే, † అపితు బ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే † యదిదం జగదుపాసతే ప్రాణినః - నేదం బ్రహ్మ. తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి। యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతఇతివాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మత్వంవిద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యంచ స్యాత్. † అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాది ప్రపఞ్చరూప బన్ధస్య నివృత్తిః.

౨౧. †యదపి కైశ్చిదుక్తమ్—భేదాభేదయోర్విరోధో నవిద్యతఇతి. †తదయుక్తమ్—†నహి శీతోష్ణ తమః ప్రకాశాదివద్భేదాభేదావేకస్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే. † అథోచ్యేత † సర్వంహి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యమ్. † సర్వంచ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే - † కారణాత్మనా జాత్యాత్మనాచాభిన్నమ్ - కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనాచ భిన్నమ్. † ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాధారత్వరూపశ్చ- †కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపి నోపలభ్యతే. † ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే - † యథా మృదయంఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి. † నచైకరూపం కించిదపివస్తు లోకే దృష్టచరమ్. † నచ తృణాదేర్జ్వలనాదివదభేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యతఇతి నవస్తు విరోధః - †మృత్సువర్ణగవాశ్వాద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘట మకుట ఖణ్డ బడబాద్యాత్మనాచావస్థానాత్. †నచాభిన్నస్యభిన్నస్యచ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చ ఏకఏవాకారఇతీశ్వరాజ్ఞా। †ప్రతీతత్వాద్వైకరూప్యంచేత్ ప్రతీతత్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి† ద్వైరూప్యమప్యభ్యు

జ్ఞానస్యోపాయత్వకణ్ఠోక్తి మచ్ఛ్రుత్యన్తరాభావాదిత్యభిప్రేతమ్. మిథ్యాత్వనిబన్ధనాస్య చోద్యపరిహారాస్సమానాః - పరోక్షజ్ఞానస్యాప్యపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వమ్. శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధా శ్రుతిస్వారస్యహానిశ్చభవతాం పక్షేఽధిక దూషణమితి వైషమ్యజ్ఞాపనాయ కథమిత్యాదినా ప్రతిబన్ధీ ముఖేన తత్తచ్ఛఙ్కాపరిహారఃకృతః. * ఇతిశబ్దో నానన్తరవాక్యశేషః, అపితు ప్రకరణశేషః.

౨౦. † ఉపాస్యత్వప్రతిషేధం శఙ్కతే (నేదమితి). † పరిహరతి (నైవమితి) తస్య వాక్యస్యైవం నిర్వాహో నయుక్త ఇత్యర్థః. † ఉపాస్యత్వనిషేధః ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (నాత్రేతి). † కస్తర్హ్యర్థఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి). † కథం వైరూప్యప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (యదిదమితి) ※ యదిదముపాసత ఇత్యత్రేదమంశే నిషేధస్య తాత్పర్యమితి భావః ※ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినా విహితప్రతీకోపాసనోపాస్యానిహి పరిచ్ఛిన్నాని - నేదం బ్రహ్మ. కింత్వపరిచ్ఛిన్నం తదేవ పరంబ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన ※ అన్యదేవ తద్విదితాదిత్యాదికమపి జగద్వైరూప్యపరమితి వ్యాఖ్యాతం భవతి. యద్వాచాఽనభ్యుదితమ్ - వక్తుమశక్యమ్ - అపరిచ్ఛిన్నమ్. అన్యథేతి స్వవాక్యవిరోధఉక్తః. ధ్యానవిధివైయర్థ్యమితి వాక్యాన్తరవిరోధ ఉక్తః. † స్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి). [ఇతి ధ్యాననియోగవాదినా శంకరాభిహితస్వమతదూషణపరిహారః జీవన్ముక్తినిరాసశ్చ].

౨౧. † అథాయమేవ ధ్యాననియోగవాదీ భాస్కరమతం దూషయితుం తదభిమతం భేదాభేదావిరోధమనువదతి (యదపీత్యాదినా) † ప్రథమం సంక్షేపేణ దూషయతి (తదయుక్తమితి). † నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణస్సహానవస్థానలక్షణశ్చేతి విరోధో ద్వివిధా. ఆదిశబ్దేన తృణదహనాదేరివ నాశ్యనాశకభావో వివక్షితః. తద్వద్భేదాభేదయోరపి విరోధోఽస్తీత్యాహ (నహీతి) † అథ భేదాభేదమతం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి (అథోచ్యేతేతి). † వక్ష్యమాణౌపయికమర్థం శిక్షయతి (సర్వంహీతి) శీతోష్ణాదిష్వపివిరోధః ప్రతీత్యధీనఇతిభావః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (సర్వంచేతి) † కథం భిన్నాభిన్నత్వ మిత్యత్రాహ (కారణాత్మనేతి) † పూర్వోక్తద్వివిధవిరోధోపలమ్భస్థలవైరూప్యం వక్తుమాహ (ఛాయేతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (కార్యేతి). † అవిరోధేనోపలబ్ధిమాహ (ప్రత్యుతేతి). † ఉపలబ్ధిమభినయేన దర్శయతి (యథేతి). † అద్విరూపవస్త్వనుపలబ్ధిమాహ (నచేతి) † నాశ్యనాశకత్వలక్షణస్తృతీయోపి విరోధో నాస్తీత్యాహ (నచతృణాదేరితి) వస్తువిరోధశబ్దేన నాశ్యనాశకలక్షణవిరోధోవివక్షితః. † తాదృశవిరోధాభావముపపాదయతి (మృత్సువర్ణేతి). † జాతిగతోఽభేదః - వ్యక్తిగతశ్చభేదఇతి కథమేకస్య భేదాభేదావితిశఙ్కాయాం జాతివ్యక్త్యోః పరస్పరభేదాభేదముపపాదయతి (నచాభిన్నస్యేతి) అభిన్నస్య - జాతేః. భిన్నస్య - వ్యక్తేరిత్యర్థః. జాతేరభేదఏవాకారః. వ్యక్తేర్భేదఏవాకారః ఇతి కిమీశ్వరాజ్ఞయా స్వీక్రియతే - నహి ప్రమాణతర్కానాదరేణ హఠాత్కశ్చిదర్థః స్వీకార్యఇతిభావః. † ప్రతీతిబలాదభ్యుపగతిం శఙ్కతే (ప్రతీతత్వాదితి). † తథాస్వమతస్యాభ్యుపగన్తవ్యతామాహ (ప్రతీతత్వాదేవేతి) త్వదుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. † (ద్వైరూప్యమపీతి) అనిష్టమపీత్యపిశబ్దస్యాభిప్రాయః. † ప్రతీతత్వ

౧॥ ౨॥ కఠ - ౬ వల్లీ - ౯. ౩॥ కేన - ౧ ఖ - ౪.

* ఇతిశబ్దో నానన్తరవాక్యశేషఇతి శ్రుతప్రకాశికా పర్యాలోచనయా భాష్యే నిరవద్యమితి పాఠోధికఇతి ప్రతిభాతి.

పగమ్యతామ్. †నహి విస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూపలభ్యమానేషు ఇయంమృదయంఘటః ఇదం గోత్వమియం వ్యక్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి † అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యేవ ప్రత్యేతి. †అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కారణమాకృతిశ్చ। వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివినక్తీతిచేత్ † నైవమ్—వివిక్తాకారానుపలబ్ధేః. †నహి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైరిదమనువర్తమానమిదంచ వ్యావర్తమానమితి పురోఽవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే. † యథా సంప్రతిపన్నైక్యే కార్యే విశేషేచైకత్వబుద్ధిరుపజాయతే - తథైవ సకారణే ససామాన్యేచైకత్వ బుద్ధిరవిశిష్టోపజాయతే. † ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞాజాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయతఇతి కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతమ్। †అథోచ్యేత—మృదయం ఘటఃఖణ్డో గౌరితివద్దేవోఽహం మనుష్యోఽహమితి సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేరాత్మశరీరయోరపి భిన్నాభిన్నత్వంస్యాత్। అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదననిహితహుతవహజ్వాలాయతఇతి. † తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధనసామానాధికరణ్య తదర్థ యాథాత్మ్యావబోధవిలసితమ్. †తథాహి—† అబాధితఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి. † దేవాద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్య గోచరైస్సర్వైః ప్రమాణైర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివన్నాత్మశరీరయో రభేదం సాధయతి। † ఖణ్డో గౌ ర్ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్య నకేనచిత్క్వచిద్బాధో దృశ్యతే। తస్మాన్నాతిప్రసఙ్గః।† అతఏవ జీవోఽపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః। అపితు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః † తత్రాభేదఏవ స్వాభావికః - భేదస్త్వౌపాధికః, † కథమవగమ్యతఇతిచేత్. ※ ౧ † తత్త్వమసి. ※ ౨ నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టా. ※ ౩ అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః ※ ౪ బ్రహ్మేమేద్యావాపృథివీ ఇతి ప్రకృత్య ※ ౪ బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత। స్త్రీపుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోతవా పుమానిత్యాథర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే - అభేదశ్రవణాచ్చ. ※ ౫ †నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్. ※ ౬ † జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ. ※ ౭ † క్రియాగుణై రాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరోఽపి దృష్టః. ※ ౫ ప్రధాన

మిత్యాహపపాదయతి (నహీతి) ఇయంజాతిః। ఇయంవ్యక్తిరితి వివిక్తేహి - అత్రాభేదః, అత్రచ భేదఇతివక్తుం యుక్తం- నతథావివిచ్యతఇత్యర్థః. † తర్హి కథంప్రతీతిరిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) ఏకమేవ వస్తు జాత్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనాచ భిన్నమభిన్నంచ ప్రతీయతఇత్యర్థః. మృదయంఘటఇత్యనేన మత్వర్థీయప్రత్యయ నిరపేక్షసామానాధికరణ్య ప్రత్యయో భేదాభేద సాధకయుక్తిరుక్తాభవతి. † అనువృత్తివ్యావృత్తిభ్యాం వివేకం శఙ్కతే (అనువృత్తీతి). † పరిహరతి (నైవమితి). † వివిక్తాకారానుపలబ్ధిం వివృణోతి (నహిసుసూక్ష్మమపీతి) వివిక్తాకారోపలమ్భేసతిహ్యస్మిన్నంశే అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం అస్మిన్నంశే వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి జ్ఞాతుం శక్యమిత్యర్థః. ఆకారభేదః - అంశభేదః. †తర్హికథముపలమ్భ ఇత్యత్రాహ (యథాసంప్రతిపన్నేతి) విశేషః - వ్యక్తిః. యథా కార్యైకత్వం వ్యక్త్యేకత్వంచ సంప్రతిపన్నమ్. తథా కార్యకారణయోశ్చ జాతివ్యక్త్యోశ్చ ఏకత్వబుద్ధిర్జాయతఇత్యర్థః. ఏకత్వబుద్ధిరిత్యనేనైకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయఉక్తోభవతి. సహోపలమ్భనియమః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽ [౦శ] భేదేన [నా] గ్రహణంచార్థాదుక్తంభవతి- నవివేక్తుం శక్నోతీత్యుక్తేః. † ఏవం జాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభేదాభేదఉక్తః. అథ పిణ్డానాం పరస్పరభేదాభేద ఉచ్యతే (ఏవమేవేతి) దేశకాలవైలక్షణ్యం స్పష్టమ్. నీలత్వఖణ్డత్వాదిరాకారవైలక్షణ్యమ్. అత్యన్తభేదః - అభేదాసహోభేదఇత్యర్థః. † అత్రచోద్యమాశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) దేహాత్మనోస్సద్రీవ్యాత్మనైకత్వేఽభిమతేపి దేహరూపేణాత్మరూపేణవా తయోరైక్యస్యాప్రామాణికత్వాత్తయోర్భిన్నాభిన్నత్వ మనిష్టమితిభావః. † పరిహరతి (తదిదమితి) అబాధితం సామానాధికరణ్యం భేదాభేదసాధకమ్. అబాధితశ్చ భేదాభేదస్తత్త్వ, మిత్యజానతోక్తమిత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (తథాహీతి). † పరిహారాపయికమర్థం శిక్షయతి (అబాధితఇతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి). †జాతివ్యక్త్యోరపి తథాస్యాదిత్యత్రాహ (ఖణ్డఇతి). † ఏవం లౌకికార్థానాం భేదాభేదఉక్తః. తదుపజీవ్య వైదికేష్వప్యర్థేషు జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదమాహ (అతఏవేతి) అతః - భేదాభేదయోరవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. † బ్రహ్మాంశత్వేనేత్యత్ర ※ అంశో నానావ్యపదేశాదితిసూత్రంస్మారితమ్. అచిద్బ్రహ్మణోర్భేదాభేదః స్వాభావిక ఇతిభాస్కరయాదవయోరుభయోరప్యభిమతమ్. చిద్బ్రహ్మణోస్తుభేదాభేదౌస్వాభావికావితి యాదవమతవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్రేతి). † (కథమితి) భేదాభేదసద్భావే తత్రాభేదస్యైవ స్వాభావికత్వేచ కింప్రమాణమిత్యర్థః. †అభేదస్య స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రథమమన్యథాచేతి సూత్రాంశవిషయవాక్యమాహ (తత్త్వమసీతి). † దాశకితవేత్యాద్యంశవిషయమాహ (బ్రహ్మేమేఇతి). † నానావ్యపదేశాదిత్యంశస్య విషయమాహ (నిత్యోనిత్యానామితి). † (క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చేతి)

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭. ౨॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౨౩. ౩॥ బృ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౫. ౪॥
౫॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౩; ౧౬. ౬॥ శ్వే - ౧ అ - ౯. ౭॥ శ్వే - ౫ అ - ౧౨.

క్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశస్సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః. * ౧ సకారణం కరణాధిపాధిపః. * ౨ తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యన శ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * ౩ య ఆత్మని తిష్ఠన్. * ౪ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద. * ౪ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి. * ౫ తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ, జీవపరయోర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయౌ - † తత్ర * ౬ బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిర్మోక్షదశాయాం జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశాత్. * ౭ యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదేనేశ్వరదర్శననిషేధాచ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే. † నను చ— * ౮ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా తదానీమపి భేదః ప్రతీయతే - వక్ష్యతి చ * ౯ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ. * ౯ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి † నైతదేవమ్— * ౧౦ †నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతైరాత్మభేదప్రతిషేధాత్. * † ౮ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సర్వైః కామైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యుక్తం భవతి-† అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. * ౯ † జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర ముక్తస్య భేదేనావస్థానే సత్యైశ్వర్యస్య న్యూనతాప్రసఙ్గో వక్ష్యతే. † అన్యథా * ౯ సంపద్యావిర్భావస్స్వేన శబ్దాత్ ఇత్యాదిభిర్విరోధాత్. † తస్మాదభేద ఏవ స్వాభావికః। † భేదస్తు జీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం, చ బుద్ధీన్ద్రియదేహోపాధికృతః. † యద్యపి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతం చ। తథాప్యాకాశ ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేదస్సంభవత్యేవ. †న చ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగః। బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాద్బ్రహ్మణి భేద ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్। † ఉపాధేస్తత్సంయోగస్య చ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్. † ఏతదుక్తం భవతి—పూర్వకర్మసంబద్ధాజ్జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏవోపాధిరుత్పద్యతే- † తద్యుక్తాత్కర్మ - ఏవం బీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధి సంబన్ధస్యానాదిత్వాన్న దోష ఇతి. † అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేద ఏవ స్వాభావికః। భేదస్త్వౌపాధికః. † ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః। † ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్ । తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. † అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నస్వభావా ఏవోపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.

క్రియాగుణాః - సంసారహేతుగుణాః. ఆత్మగుణాః - మోక్షహేతుగుణాః. తైస్సంయోగహేతురిత్యర్థః. † అత్ర భేదస్యౌపాధికత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్స్వరూపాపత్తివ్యపదేశో భేదనిషేధశ్చాభేదస్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపకావిత్యర్థః. ముక్తౌ భేదనిషేధాదేవ భేదస్యౌపాధికత్వమప్యర్థసిద్ధమ్. † ముక్తౌ భేదం దర్శయం శ్చోదయతి (నను చేతి). సహశబ్దో భోక్తృసాహిత్యపర ఇతి చోదయితురభిప్రాయః. † భోగ్యసాహిత్యబుద్ధ్యా పరిహరతి (నైతదితి). † భేదప్రతీతిం పరిహరిష్యన్ ముక్తౌ భేదస్య శ్రుతివిరుద్ధతాం దర్శయతి (నాన్య ఇతి). † భేదప్రతీతిం పరిహరతి (సోఽశ్నుత ఇతి) సోఽశ్నుత ఇతి వాక్యేనోక్తం భవతీత్యన్వయార్థః. బ్రహ్మణా సహ గుణానశ్నుతే - గుణాంశ్చ బ్రహ్మ చానుభవతీతి - కిం బ్రహ్మ పృథగ్భూతోఽశ్నుతే- ఉతాపృథగ్భూత ఇత్యపేక్షాయాం తద్వాక్యాన్తరావగమ్యం-అతో నాత్ర భేదప్రతీతిరితి యావత్. † ఏతదుపపాదయతి (అన్యథేతి) అప్రాధాన్యం భోక్త్రన్తరాపేక్షయా దోషః, భోగ్యభూతస్య గుణాపేక్షయా తు న దోష ఇతి భావః. † పరోదాహృతసూత్రస్య స్వాభిమతమర్థమాహ (జగదితి) బ్రహ్మణో ముక్తస్య చ భేదే సతి జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గాన్న భేద ఇతి సూత్రార్థ ఇత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (అన్యథేతి) † అభేదస్య స్వాభావికత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి). ముక్తౌ భేదనిషేధాదర్థసిద్ధం భేదస్యౌపాధికత్వమేవకారేణాభిప్రేతమ్. † ఉపాధిరిక ఇత్యపేక్షాయామాహ (భేదస్త్వితి) ఔపాధికత్వరూపవైషమ్యపరస్తుశబ్దః, శఙ్కాద్యోతకో వా. † బ్రహ్మణో విభుత్వనిరవయవత్వాభ్యాం జీవగత ఉపాధిర్బ్రహ్మణ్యేవేతి తదసంస్పృష్టప్రదేశాభావాజ్జీవేశ్వరభేదో న సంభవతీత్యత్రాహ (యద్యపీతి). † అన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ (న చేతి). ఈశ్వరాంశే కర్మకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబన్ధాభావాత్ ఉపాధిసంయోగస్య భేదపూర్వకత్వమ్. † ప్రవాహానాదితయా పరిహరతి (ఉపాధేరితి). † కథముపాధితత్సంయోగకర్మణాం ప్రవాహానాదిత్వమ్- తేన చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారః కథమితి శఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (ఏతదుక్తమితి). † (తద్యుక్తాత్కర్మేతి) కర్మవశ్యత్వం హి జీవత్వమ్ - ఉపాధినా జీవత్వం జీవభావాదుపాధ్యన్తరమిత్యనాదిరిత్యర్థః. † ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి). † అచిదంశే వైషమ్యమాహ (ఉపాధీనాం పునరితి) పునస్తుః. † వైషమ్యే హేతుద్వయమాహ (ఉపాధీనామితి). † భిన్నాభిన్నత్వపక్షముపసంహరతి (అతో జీవకర్మేతి). [ఇతి ధ్యాననియోగవాదిన ఉపరి భాస్కరేణ ప్రత్యవస్థానమ్].

౧॥ శ్వే-౬ అ-౯. ౨॥ శ్వే-౪ అ-౬. ౩॥ బృ-౫ అ-౭ బ్రా-౨౨. ౪॥ బృ-౬ అ-౩ బ్రా-౨౧; ౩౫. ౫॥ శ్వే-౩ అ-౮. ౬॥ ముణ్డ-౩ ము-౨ ఖ-౯. ౭॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-౧౪. ౮॥ తై-ఆనం-౧ అను. ౯॥ శారీ-౪ అ-౪ పా-౧౭; ౨౧. ౧. ౧౦॥ బృ-౫ అ-౭ బ్రా-౨౩.

౨౨. † అత్రోచ్యతే—† అద్వితీయసచ్చిదానన్దబ్రహ్మధ్యానవిషయవిధిపరం వేదాన్తవాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యైరభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదః ప్రతీయతే। భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేదఏవ పరమార్థఇత్యుక్తమ్. † తత్ర యదుక్తం భేదాభేదయోరుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వాన్నవిరోధఇతి. తదయుక్తమ్—† కస్మాచ్చిత్కస్యచిద్విలక్షణత్వం హి తస్మాత్తస్య భేదః। తద్విపరీతత్వంచాభేదః. † తయోస్తథాభావాతథాభావరూపయోరేకత్ర సంభవమనున్మత్తః కోబ్రవీతి. † కారణాత్మనా జాత్యాత్మనాచాభేదః - కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనాచ భేదః ఇత్యాకారభేదాదవిరోధఇతిచేత్. † న-వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కి † మేకస్మిన్నాకారే భేదః। ఆకారాన్తరేచాభేదఇత్యభిప్రాయః। ఉతాకారద్వయయోగివస్తుగతావుభావపీతి. † పూర్వస్మిన్కల్పే † వ్యక్తిగతోభేదః। † జాతిగతశ్చాభేదఇతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితిచైకమేవ వస్త్వితి చేత్ - † తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తస్స్యాత్. † ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధావిత్యుక్తమ్. † ద్వితీయేతు కల్పే అన్యోన్యవిలక్షణమాకారద్వయ మప్రతిపన్నంచ తదాశ్రయభూతం వస్త్వితి. † తృతీయాభ్యుపగమేపి త్రయాణామన్యోన్యవైలక్షణ్య మేవోపపాదితం స్యాత్ । † నపునరభేదః. † ఆకారద్వయనిరూప్యమాణావిరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వమితిచేత్ - † స్వస్మాద్విలక్షణం స్వాశ్రయమాకారద్వయం స్వస్మిన్విరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం కథం భవేత్. † అవిలక్షణంతు కథంతరామ్. † ఆకారద్వయతద్వతోశ్చ ద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. † నచ సంప్రతిపన్నైక్యవ్యక్తిప్రతీతివత్ ససామాన్యేపి వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే - † యత ఇదమిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వా ప్రతీతిః. † తత్ర ప్రకారాంశోజాతిః - ప్రకార్యంశోవ్య

౨౨. † అథ భేదాభేదపక్షం ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి (అత్రోచ్యతఇత్యాదినా). † పూర్వం యదపి కైశ్చిదుక్తమితి ప్రక్రాన్తస్య పక్షస్యోత్థాపకం సఙ్గతిస్థలం దర్శయితుమాహ (అద్వితీయేతి). † తత్సఙ్గతిస్థలం దర్శయతి (తత్ర యదుక్తమితి). † భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయిష్యన్పూర్వంతయోర్విరోధముపపాదయితుం తత్స్వరూపమాహ (కస్మాచ్చిదితి) విలక్షణత్వం - అన్యత్వం. ఇదమిదంనభవతి - ఇదమిదంభవతీతిహి భేదాభేదవిషయప్రతీతిః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తయోరితి) భేదాభేద ఇతినకస్యచిద్ధర్మస్యసంజ్ఞా - లోకప్రసిద్ధ్యనుగుణోర్థోభేదాభేదశబ్దస్యస్వీకృతశ్చేత్ భావాభావయోర్విరోధోఽవర్జనీయఇత్యర్థః. కించ—అనేన క్వచిదపి విరోధో నాస్తీతి వక్తుం నశక్యమ్ - త్రివిధవిరోధోపలబ్ధేః, యది భావాభావయోర్నవిరోధః, తర్హిభినాభిన్నత్వం భవతి నభవతీతి స్వపరవచసోరపి విరోధాభావస్స్యాత్. † పరోక్తం పిణ్డద్వయభేదాభేదస్యాకారభేదాదవిరోధమనువదతి (కారణాత్మనేతి). † వికల్ప్య దూషయతి. † (నేత్యాదినా). † (ఏకస్మిన్నాకారఇతి). ఆకారశబ్దః పదార్థపరః. † (పూర్వస్మిన్కల్పఇతి) † తత్ర జాతివ్యక్త్యోః కిం పరస్పరంభేదః - ఉతాభేదః - ఉతభేదాభేదఇతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరోదూషయతి (వ్యక్తిగతఇతి). † ద్వితీయమనువదతి (జాతిరితి). † దూషయతి (తర్హీతి) విరోధస్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః. † తృతీయం దూషయతి (ఏకస్మింశ్చేతి) జాతిర్వ్యక్తిర్భవతి నభవతీతి భావాభావవిరోధః స్థితఏవేత్యర్థః. † కణ్ఠోక్తపూర్వవికల్పే ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ద్వితీయేతు కల్పేఇతి) అత్ర తృతీయస్య జాతివ్యక్తివ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽప్రతిపన్నత్వం నామైకం దూషణమధికమ్. తదిదమప్రతిపన్నంచేత్యనేనాభిప్రేతమ్. † ప్రతిపన్నత్వాభ్యుపగమేపి దూషణమాహ (తృతీయాభ్యుపగమేపీతి). † (నపునరితి) అన్యథా త్రిత్వాభావాదిత్యర్థః. † అథ తృతీయే వస్తున్యాకారద్వయేన భేదాభేదయోర్నిర్వాహ్యత్వేనావిరోధిత్వం శఙ్క్యతే (ఆకారద్వయేతి). † ఇదమాకారద్వయం కిం స్వాశ్రయేణ భిన్నమ్। ఉతాభిన్నమ్। ఉత భిన్నాభిన్నమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (స్వస్మాదితి) స్వశబ్దత్రయమప్యాశ్రయపరమ్. భేదాభేదయోరేకాశ్రయత్వేనహి విరోధః। అవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయంహి నభేదాభేదయోరాశ్రయభూతమ్. అతో నతదవిరోధనిర్వాహకమ్. అగ్నిగతం పైఙ్గల్యమౌజ్జ్వల్యంచాకారద్వయం అగ్నౌశీతోష్ణత్వరూపవిరుద్ధధర్మద్వయ సమావేశనిర్వాహకం నభవతీత్యర్థః. † ద్వితీయం శిరోదూషయతి (అవిలక్షణమితి) పూర్వమాకారద్వయే సంభవతి తస్య విరుద్ధధర్మద్వయ నిర్వాహకత్వాయోగ ఉక్తః - అత్రత్వాకారద్వయమేవ నాస్తీతి నితరాం విరుద్ధధర్మసమావేశాయోగ ఇత్యభిప్రాయేణ కథం తరామిత్యుక్తమ్. † తృతీయం శిరోదూషయతి (ఆకారద్వయతద్వతోరితి) ఆకారద్వయస్య తదాశ్రయస్యచ భిన్నాభిన్నత్వనిర్వాహకమాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమ్. తస్యాపి స్వాశ్రయేణ భిన్నాభిన్నత్వమస్తిచేత్ - తదవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమిత్యనవస్థాస్యాదిత్యర్థః. † అథ కిందృష్టేనుపపన్నం నామేతి శఙ్కాయాం భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయతి (నచేతి). † హేతుమాహ (యతఇతి). † తస్యాం ప్రతీతౌ ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) అనేనేదమపి పరిహృతమ్. మత్వర్థీయప్రత్యయ నిరపేక్ష సామానాధికరణ్యామ్। సహోపలమ్భనియమః। ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః। ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాతివ్యక్త్యోరభేదప్రతీతిశ్చేతి హేతుచతుష్టయమ్. అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుః - అపృథక్సిద్ధిశ్చ ప్రకార

క్తిరితి నైకాకారా ప్రతీతిః. † అతఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం నసమ్భవతి. † తస్మాదభేదస్యానన్యథాసిద్ధశాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూలఏవ భేదప్రత్యయః. † నన్వేవం బ్రహ్మణ ఏవాజ్ఞత్వం। తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః ప్రాదుష్యుః. తతశ్చ *౧ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్. *౨ ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. † నైవమ్—అజ్ఞానాదిదోషాణామపరమార్థత్వాత్. † భవతస్తూపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గస్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థతఏవ భవేయుః. † నహి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానా ఉపాధయస్తచ్ఛిత్వా భిత్వావా సమ్బధ్యన్తే। అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి. † యదిమన్వీత ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మజీవః। సచాణుపరిమాణః. అణుత్వంచావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్. సచావచ్ఛేదో అనాదిః. ఏవముపాధ్యుపహితేంశే సంబధ్యమానా దోషా అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి నసంబధ్యన్తఇతి. † అయంప్రష్టవ్యః—† కిముపాధినా చ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః। ఉతాచ్ఛిన్నఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః। ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపమ్. అథోపాధిసంయుక్తంచేతనాన్తరమ్। అథోపాధిరేవేతి. † అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమఃకల్పో నకల్పతే। †ఆదిమత్త్వంచ జీవస్య స్యాత్ - †ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణంహి చ్ఛేదనమ్. †ద్వితీయేతు కల్పే బ్రహ్మణఏవ ప్రదేశవిశేషే ఉపాధిసమ్బన్ధాదౌపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవ స్యుః। † ఉపాధౌ గచ్ఛత్యుపాధినా స్వసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణ ముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశ భేదాత్ క్షణే క్షణే బన్ధమోక్షౌచ స్యాతామ్. † ఆకర్షణేచాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ ఆకర్షణం స్యాత్. † నిరంశస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం నసంభవతీతి చేత్ - తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్తఏవ దోషస్స్యాత్. † అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధిసంసర్గే సర్వేషాంచ

ప్రకారిణోస్సంబన్ధనియమాదేవోపపన్నా। అతః ప్రకారప్రకారిభావప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదకల్పనాయా నావకాశః. సంబన్ధనియమఏవ సహోపలమ్భనియమహేతుశ్చ. ఏకోఽయం గౌరితి ప్రత్యయోప్యేకో దణ్డీతివద్విశేష్యైక్యవిషయః। నతు విశేషణవిశేష్యైక్యవిషయః ప్రథమపిణ్డగ్రహణేపి ప్రకారప్రకారిభావాత్ భేదేనైవ ప్రతీతిః. కించ—సహత్వమపి భేదసాధకమ్ - ద్వయోరేవహి సాహిత్యమ్. సహోపలమ్భనియమశ్చ సంప్రతిపన్నే భిన్నే అభిన్నేచ, నదృష్టఇత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాన్నోభయసాధకః. భిన్నేష్వభిన్నేషుచాదృష్టస్య భేదాభేదసాధకత్వేభ్యుపగమ్యమానే - నిత్యేభ్యోఽనిత్యేభ్యశ్చ వ్యావృత్తం గన్ధవత్త్వం పృథివ్యా నిత్యత్వానిత్యత్వసాధకంస్యాత్. కించ—సాధననియమస్సాధ్యనియమహేతురితి సహత్వనియమో భేదనియమహేతురేవ. అత్ర జాతిరత్ర వ్యక్తిరితి ప్రదేశభేదాగ్రహణం జాతేఃపిణ్డే వ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. తచ్చసహోపలమ్భనియమాన్తర్గతమ్. దేశతః కాలతశ్చోపలమ్భనియమోహి సహోపలమ్భనియమః. అతో దేశతఃకాలతశ్చ సంబన్ధనియమకృతస్సహోపలమ్భనియమః। కించ—సహోపలమ్భనియమోఽసిద్ధః - ఇదం రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వజాతివ్యతిరేకేణాధిష్ఠానభూతవ్యక్తిప్రతీతేః. అతో నైక్యసాధకత్వమితి. † లౌకికవస్తుని భేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వముపజీవ్య వైదికేపి తత్సద్భావమాహ (అతఏవేతి) భేదాభేదయోర్విరోధేనైకస్మిన్వస్తుని తయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. † భేదాభేదనిరాసముపజీవ్యాభేదస్యైవ తాత్త్వికతామాహ (తస్మాదితి). † దోషసంబన్ధముఖేన చోదయతి (నన్వితి). † అపరమార్థతయా పరిహరతి (నైవమితి). † పరోక్తదోషః పరస్యైవేత్యాహ (భవతస్త్వితి). † తదుపపాదయతి (నహీతి) అఙ్గుళ్యాదేరివ చ్ఛేదో నసంభవతీతి అచ్ఛేద్యత్వం బ్రహ్మణః. తస్య హేతుర్నిరవయవత్వమ్. భిత్వా - అచ్ఛిన్నత్వేపి పాణిపాదాదివత్ ప్రతినియతప్రదేశభేదేనేత్యర్థః. ప్రదేశభేదేన చ్ఛేదనేనవా బ్రహ్మణి సంబన్ధముపాధయో నార్హన్తి - నిరవయవత్వాదచ్ఛేద్యత్వాచ్చేత్యర్థః. † నిరవయవత్వేప్యచ్ఛేద్యత్వేపి గగనవదుపహితానుపహితాంశభేదేన సదోషత్వనిర్దోషత్వోపపత్తింశఙ్కతే (యదిమన్వీతేతి) ఉపాధ్యవచ్ఛేదాజ్జీవభావః, జీవభావాదుపాధ్యవచ్ఛేదః, కర్మణా జీవభావః, తస్మాత్కర్మేతి చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిరిత్యుక్తమ్. † దూషయితుమాహ (అయంప్రష్టవ్యఇతి). † వికల్పయతి (కిమితి) శ్రుతావణుశబ్దస్య సూక్ష్మపరత్వాభిప్రాయ సంభవాత్తృతీయకల్పోదయః. చతుర్థపఞ్చమౌ కల్పావాభ్యాం వినా గతిర్నాస్తీత్యభిప్రాయేణకృతౌ। నతు పరాభ్యుపగతౌ. బ్రహ్మశబ్దస్య జీవేప్యుపచారవృత్తేశ్చతుర్థః కల్పః. ఉపాధిబ్రహ్మణోర్భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్పఞ్చమః. † ప్రథమం శిరో దూషయతి (అచ్ఛేద్యత్వాదితి). † దూషణాన్తరమాహ (ఆదిమత్త్వమితి). † తదుపపాదయతి (ఏకస్యసతఇతి). † ద్వితీయందూషయతి (ద్వితీయేత్వితి). † దూషణాన్తరమాహ (ఉపాధావితి). †ఆకర్షణేన వినా తత్పరిహారాసంభవాత్తదాశఙ్క్యాహ (ఆకర్షణేచేతి). †అనుపపత్త్యా తదనభ్యుపగమమాశఙ్క్య పూర్వోక్తదూషణేన వ్యుదస్యతి (నిరంశస్యేతి). †దూషణాన్తరమాహ (అచ్ఛిన్నేతి).

౧॥ ముణ్డ - ౧ ము - ౧ ఖ - ౯. ౨॥ ఛాం - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౫.

జీవానాం బ్రహ్మణఏవ ప్రదేశత్వేనైకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. † ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానేచైకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసంధానం నస్యాత్ † తృతీయేతు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేన జీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తా † నుపహిత బ్రహ్మాసిద్ధిస్స్యాత్। సర్వేషుచ దేహేష్వేకఏవ జీవస్స్యాత్. † తురీయేతుకల్పే బ్రహ్మణోఽన్యఏవ జీవఇతి జీవభేదస్యాపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. † చరమే చార్వాకపక్షఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్. † తస్మాదభేదశాస్త్రబలేన కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. † అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేపి ధ్యాన విధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యముపపన్నమితి.

౨౩. † తదప్యయుక్తమ్—† ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్. † ఏతదుక్తంభవతి—† బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కింధ్యానవిధినైకవాక్యతామాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే। ఉతస్వతన్త్రాణ్యేవ. † ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తాత్పర్యం నసంభవతి. † భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ. † నచవాచ్యమ్—ధ్యానంనామ స్మృతిసన్తతిరూపమ్। తచ్చస్మర్తవ్యైకనిరూపణీయమితి †ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం ※ ౧ ఇదం సర్వంయదయమాత్మా. ※ ౨ బ్రహ్మసర్వానుభూః; * [తిః]. ※ ౩ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూప తద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి. తైరేకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి/ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేపి ※ ౪ ‡ నామ బ్రహ్మేత్యాదిదృష్టివిధివదసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్. † అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాద్ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్ర పర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేశ్చ పరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం నసంభవతీతి ప్రాప్తమ్.

౨౪. † తత్ర ప్రతిపద్యతే (తత్తు సమన్వయాదితి) †సమన్వయః - సమ్యగన్వయః. పురుషార్థతయాన్వయ ఇత్యర్థః.

---

† తత్పరిహారమాశఙ్క్యాహ (ప్రదేశభేదాదితి). † తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయేత్వితి). † (అనుపహితబ్రహ్మాసిద్ధిస్స్యాదితి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకత్వ శ్రుతీనామనుపహితబ్రహ్మవిషయత్వంహి పరాభ్యుపేతమ్. జీవేశ్వరభేదాభావప్రసఙ్గో జీవానాం పరస్పరభేదాభావప్రసఙ్గశ్చేత్యర్థః. † చతుర్థపఞ్చమౌ దూషయతి (తురీయేత్విత్యాదినా). † (చరమఇతి) అచిద్ద్రవ్యస్యైవ చేతనత్వవచనాత్తస్య చేతన బ్రహ్మతాదాత్మ్యానుపపత్తిశ్చేత్యభిప్రాయః. † భేదాభేదదూషణముపసంహరన్ స్వమతసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి). † ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిముపసంహరతి (అతఇతి). [ఇతిధ్యాననియోగవాదినా భాస్కరమతతిరస్కారః].

౨౩. † ధ్యాననియోగవాదిపక్షం మీమాంసకో దూషయతి (తదప్యయుక్తమితి) నకేవలం నిష్ప్రపఞ్చీకరణ విధివాదఏవానుపపన్నః - ఇదమపి మతమనుపపన్న మిత్యపిశబ్దస్య భావః. † కుతఇత్యత్రాహ (ధ్యానేతి). † ధ్యానవిధిశేషత్వే కథమర్థసత్యత్వే తాత్పర్యాయోగః - విధిశేషత్వం హిత్వా స్వాతన్త్ర్యేణవా బ్రహ్మణిప్రామాణ్యం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). † దూషయితుం వికల్పయతి (బహ్మస్వరూపేతి). † ప్రథమం శిరో దూషయతి (ఏకేతి) ఏకవాక్యత్వమ్ - మహావాక్యైకత్వమ్. † ద్వితీయందూషయతి (భిన్నేతి) అనవబోధకత్వం దుఃఖసాధ్యశ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యయోగాత్. † ఏకవాక్యత్వపక్షే విధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి). †కుతఇత్యత్రాహ (ధ్యానవిధేరితి) ※ ‡ నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిషు దృష్టివిధిషు విశేష్యసత్యత్వేపి విశేషణాసత్యత్వేన విశిష్టాసత్యత్వమవర్జనీయమ్। ఇహచ తథైవేత్యర్థః. † సార్థసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి). నను—ప్రథమసూత్రే విధిశేషతయా బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థన, మేతదధికరణపూర్వపక్షే విధిశేషతయా తత్సిద్ధిప్రతిక్షేపశ్చ కథం ఘటతే. ఇత్థమ్ - తత్రతు ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా - ఫలతయా సిద్ధ్యతః పారమార్థ్యాభావే స్వర్గాదేరప్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్ తత్పారమార్థ్యం సిధ్యతీతి ఫలతయా తత్సిద్ధిసమర్థనం సాధీయః. అత్రతు ధ్యానవిధికర్మత్వేన తత్సిద్ధిర్వ్యుదస్తా - నతు ఫలతయా తత్సిద్ధిరిత్యవిరోధః.

౨౪. † ఏవముపన్యస్తం పూర్వపక్షమభిప్రేత్య సూత్రకారేణైతత్సూత్రం ప్రణీతమిత్యాహ (తత్రేతి) ప్రతిపద్యతే - సిద్ధాన్తః ప్రాప్నోతి - జ్ఞాయతఇతివార్థః. † సమన్వయశబ్దం విస్తరేణ వ్యాచష్టే (సమన్వయఇత్యాదినా). † కస్య కేనాన్వయ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్వాక్యార్థం యోజయతి

౧॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౭. ౨॥ బృ - ౪ అ - ౫ బ్రా - ౧౯. ౩॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౪॥ ‡ ఛాం - ౭ ప్ర - ౧ ఖ - ౫.
బ్రహ్మసర్వానుభూః * తిరితి పాఠే ఆకరో మృగ్యః. ‡ శ్రుతప్రకాశికోదాహృతానుపూర్వీఘటకస్య భాష్యాభిప్రేతత్వేపి.

† పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్। తత్ - †శాస్త్రప్రమాణకత్వం † సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః. †నిరస్తనిఖిలదోష నిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపరతావిరహేఽన్య ప్రయోజనపర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌలేయకకులానుప్రవేశేన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే. † ఏతదుక్తం భవతి— † అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టన తిరోహితపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యస్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కిమ్పురుష యక్ష రాక్షస పిశాచ మనుజ పశు శకుని సరీసృప వృక్ష గుల్మ లతా దూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేదభిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత, ధారక పోషక భోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్వచా విశేషేణానుభవ సమ్భవే స్వరూపగుణవిభవచేష్టితైరనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజనపర్యవసాయి। ప్రవృత్తి నివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి. † ఏవంభూతం పరం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం * ౧ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * ౨ ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి వేదనాదిశబ్దైరుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. † యథా - స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా † తృప్తస్సన్। పశ్చాత్తదుపాదానే చ ప్రయతతే - యథా చ - కశ్చిద్రాజకుమారో

(పరమేతి) పరమపురుషార్థత్వోపపాదక మనవధికేతిపదమ్. పురుషేణార్థ్యత్వం హి పురుషార్థత్వమ్। ఆనన్దరూపతయా పురుషార్థత్వమ్, తస్యానవధికాతిశయత్వాత్ పరమపురుషార్థత్వమితిభావః. స్వయమననుకూలస్య సుఖసాధనస్యాపి పురుషార్థత్వమస్తీతి తద్వ్యావృత్తిశ్చానవధికేత్యాదిపదేన సిద్ధా. † తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వమితి). † పూర్వపక్షవ్యావర్తక తుశబ్దలబ్ధమర్థమాహ (సిద్ధ్యత్యేవేతి) * తత్త్వమస్యాదిస్వరూపోపదేశపరవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణా విద్యానివృత్తిం తన్ముఖేన వాక్యస్య ప్రయోజన పర్యవసానం చ వదతో మృషావాదినో ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్। వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వస్య దూషితత్వాత్. † మీమాంసకపక్షే—బ్రహ్మణోఽసిద్ధిరిత్యుభయవిధదోషాస్పష్టేనాకారేణ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యముపపిపాదయిషుస్తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణస్స్వతస్సర్వేషాం సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన పురుషార్థత్వాధిక్యమ్, ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యమ్, చాభిప్రయన్ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వవిరహవతః పురుషార్థపర్యవసానాభావనిబన్ధనామప్రామాణ్యశఙ్కాం పరిహరతి (నిరస్తేతి) రాజకులవాసీ - రాజకులప్రసూతః - రాజకులాన్తరఙ్గో వా. కౌలేయకాః శ్వానః। శ్వోపజీవినో మ్లేచ్ఛా వా లక్ష్యన్తే. యద్యపి వాక్యగణస్థానే రాజకులవాసీ పురుషః ప్రతీయతే। తథాప్యర్థవశాద్వాక్యార్థప్రతిపత్తృపురుషస్థానే తన్నిర్దేశః ఫలితః. స్వతో నిరవధికపురుషార్థపరవాక్యస్య ప్రయోజనశూన్యత్వకథనమనుపపన్నమిత్యర్థః. † బ్రహ్మణః కథమనవధికానన్దరూపతయా పురుషార్థత్వాధిక్యమ్। కథం చ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యమ్। స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసానం కుత్ర దృష్టమ్। తథాసతి కథం ధ్యానవిధిసాఫల్యమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఏతదుక్తమితి). † బ్రహ్మణః పురుషార్థాధిక్యమాహ (అనాదీత్యాదినా) కర్మభిరనుభవప్రతిబన్ధాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తస్య పురుషార్థత్వజ్ఞానాభావః. న తు తత్ర తద్వైకల్యాదిత్యభిప్రాయేణోక్తమనాదికర్మేతి. దేవాసురాదిపరిగణనం తేషాం వ్యవస్థితభోగ్యత్వ ప్రదర్శనార్థమ్. యోగ్యానుపలబ్ధిశఙ్కావ్యుదాసాయానుభవసంభవ ఇత్యుక్తమ్. తద్విషయజ్ఞానానుకూలత్వం హి తదనుకూలత్వేన వినా న సంభవతి। అతోఽనవధికాతిశయానన్ద జననత్వోక్త్యా బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయానుకూలత్వం సిద్ధ్యతీత్యానన్దత్వ ముపపాదితం భవతి. స్వరూపేత్యాదినా సర్వప్రకారభోగ్యత్వముక్తమ్. తేన పురుషార్థత్వాధిక్యం సిద్ధమ్. ప్రవృత్తీత్యాదినా ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యముక్తమ్। ఇష్టసుఖలవసాధనతయోపాదేయత్వాత్, దుఃఖాత్మకతయా స్వతో భోగ్యత్వాభావాచ్చ. † ధ్యానాదివిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి (ఏవంభూతమితి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపి సుఖరూపత్వాత్ స్వరూపపరాణి వాక్యాని పురుషార్థపర్యవసాయీన్యేవ- తదాపరోక్ష్యాకాఙ్క్షిణస్తత్సాధనజ్ఞాపకత్వాత్ ధ్యానవిధాయీని వాక్యాన్యపి న నిష్ఫలానీత్యర్థః. † ఇమమర్థం దృష్టాన్తేన దర్శయతి (యథేతి) ఏవం పరోక్షజ్ఞాన జనకస్యైవ వాక్యస్య పురుషార్థ పర్యవసాయిత్వేపి ఫలవిశేషాపేక్షయా ధ్యానప్రవృత్తిర్యుక్తా - యథా * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత * జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామ ఇత్యాదిషు దర్శపూర్ణమాసాదీనామేకైకస్య స్వర్గసాధనత్వేపి ఫలవిశేషాపేక్షయా కర్మాన్తరారమ్భ ఏకస్యైవ కర్మణ ఆవృత్తిశ్చోపపద్యతే, యథా పుత్రజన్మశ్రవణ సఞ్జాతహర్షస్యాపి పశ్చాత్తన్ముఖాపరోక్ష్య సుఖాశయా ప్రవృత్తిరుపపద్యతే, తథాత్రాపీత్యభిప్రాయః. అత్ర నిధిరాజకుమారదృష్టాన్తద్వయం చిదచిద్విభాగాదుక్తమ్. ఉభయగతం భోగ్యత్వం బ్రహ్మణ్యస్తీతి జ్ఞాపనాయ. * తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరిసంచరన్తో న విన్దేయురితి హి శ్రుతిః. † నిధిరస్తీతివాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శయతి (తృప్తస్సన్నితి) * అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః * భగవతోఽహం పుత్రః ప్రేష్యశ్శిష్యశ్చ * మాతా పితా భ్రాతా * భూతానాం యో వ్యయః పితా * ఏక ఇన్ద్రో జగతో బభూవ * రాజాధిరాజస్సర్వేషామిత్యాది శ్రుతిస్మృత్యనుసారేణ సర్వవిధభోగ్యత్వ ప్రదర్శనాయ రాజకుమార ఇతి భగవతి రాజత్వం చేతనేషు పుత్రత్వం చోపవర్ణితమ్. అత్ర కుశలవసమాధిర్ద్రష్టవ్యః। బాలక్రీడాసక్త ఇత్యనేన చేతనానాం బాహ్యవిషయ ప్రావణ్యం

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౨॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౧౫.

బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టోనష్టఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతస్స్వయంచాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రష్షోడశవర్షస్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠ - పితాతే సర్వలోకాధిపతిః గామ్భీర్యౌదార్య వాత్సల్య సౌశీల్య శౌర్య వీర్య పరాక్రమాది గుణసమ్పన్నస్త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతిచేత్ - తాదానీమేవాహంతావత్ జీవతః పుత్రో మత్పితాచ సర్వసమ్పత్సమృద్ధఇతి నిరతిశయ హర్షసమన్వితో భవతి । రాజాచ స్వపుత్రం జీవన్తమరోగమతిమనోహర దర్శనం విదిత సకలవేద్యం శ్రుత్వాఽవాప్త సమస్తపురుషార్థో భవతి। పశ్చాత్తదుపాదానేచ ప్రయతతే। పశ్చాత్తావుభౌ సఙ్గచ్ఛేతే, చేతి.

౨౫. † యత్పునఃపరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవన్నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమితి. † తదసత్ — † అర్థసద్భావాభావే నిశ్చితే జ్ఞాతోప్యర్థః పురుషార్థాయ నభవతి. † బాలాతురాదీనా మప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తిః। † తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యద్యర్థాభావ నిశ్చయో జాయేత - తతస్తదానీమేవ హర్షాదయో నివర్తేరన్ † ఔపనిషదేష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వ

సూచితమ్. నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్త ఇత్యనేన భగవత్సకాశ బహిష్ఠత్వం దర్శితం పరమవ్యోమాలాభశ్చ. మార్గాద్భ్రష్ట ఇత్యనేన కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయఃఖ్యాపితః. ద్విజవర్యేణ వర్ధితఇత్యనేన భగవజ్జ్ఞాననిష్పత్తియోగ్యతాసిద్ధిహేతుభూతాధ్యయనాది నిష్పాదకాచార్యసంబన్ధోఽభిప్రేతః షోడశవర్షః - భోక్తృత్వావస్థో భోగ్యత్వావస్థశ్చేతిభావః. సర్వకల్యాణగుణాకరః ※ నిర్వాణమయఏవాయమాత్మా జ్ఞానమయోఽమలఇత్యాద్యుక్తేర్భగవదభిమతైర్గుణైఃపూర్ణతా సూచితా. పితా త ఇత్యాదినా భగవద్గుణగణాస్సూచితాః. గామ్భీర్యాదయ ఉపాసకం ప్రతి సౌలభ్యోపయుక్తా గుణాః. శౌర్యాదయః పరత్వాన్తర్గతాః. గామ్భీర్యమ్ - సంప్రదానలాఘవ దీయమాన గౌరవానపేక్షత్వమ్. ఔదార్యమ్ - దాతృప్రతిగ్రహీతృవిభాగబుద్ధివిరహేణ ప్రాప్తం కృతమితి ప్రతిపత్తిమత్త్వమ్. ఆత్మాత్మీయం దత్వాపి ※ ఋణం ప్రవృద్ధమివ మఙతి స్థితిర్వా. వాత్సల్యమ్ - దోషేష్వపి గుణత్వబుద్ధిః । యథా మాతుర్వత్సే. సుశీలంహినామ మహతో మన్దైస్సహ నీరన్ధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వమ్. తద్వత్తా సౌశీల్యమ్. శౌర్యమ్ - శత్రుమధ్యే స్వగృహఇవ ప్రవేశసామర్థ్యమ్ ※ శూరం భీరుం కవిం జడమితి భీరుత్వప్రతియోగిహి శౌర్యమ్. వీర్యమ్ - అశ్రాన్తిః. పరాక్రమః - విక్రమణమ్. అత్రానుక్తమపి ధైర్యమనుసన్ధేయమ్, తచ్చ శత్రుభి[ర్ధ]ర్షణే తృణవన్మన్యమానత్వమ్. దిదృక్షురితి ※ సమహాత్మా సుదుర్లభఇతి భగవదభిప్రాయస్సూచితః. పురవరఇత్యనేన బ్రహ్మపురాఖ్యశరీరాన్తస్సిన్నిధిరభిప్రేతా. త్రిపాద్విభూతిసంబన్ధోవా. అభియుక్తతమశబ్దేన భగవజ్జ్ఞానప్రదో గురుర్వివక్షితః. తస్యేతరవైలక్షణ్యం కేనచిదిత్యభిప్రేతమ్. యదా అధ్యయనాదికారయితా గురురేవ బ్రహ్మోపదేష్టా సంభవతి - తదాఽయమభియుక్తతమశబ్దః పూర్వనిర్దిష్టద్విజవర్యమేవాభిధత్తే, తదసంభవే బ్రహ్మోపదేష్టృపురుషమాత్రాభిప్రాయః. అత్ర కేనచిదిత్యనేన పూర్వేణైనవా అన్యేనైవవేతిచ తాత్పర్యం గ్రాహ్యమ్. శృణోతిచేదిత్యనేన భగవజ్జ్ఞానస్య దుర్లభత్వమభిప్రేతమ్. నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతీత్యనేన వాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శితమ్. రాజాచేతి రాజస్థానీయో హ్యుపాసకో వివక్షితః. అనేన సర్వవిధభోగ్యత్వస్య భగవతిపుష్కలత్వాత్ గుణవత్పుత్రగతభోగ్యత్వమపి తత్ర విద్యతఇతిజ్ఞాపితమ్. నహి భగవతో జ్ఞానం పరోక్షరూపమ్. అవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతీత్యనేనచ వాక్యస్య ప్రయోజన పర్యవసాయిత్వం దర్శితమ్. రాజాచేత్యాదిగ్రన్థస్యాపాతప్రతిపన్నార్థో హ్యవిరుద్ధః. ధ్యానవిధేరవైయర్థ్యం దృష్టాన్తద్వయేనాపి సిద్ధమితి జ్ఞాపయితుముక్తం పశ్చాత్తదుపాదానేచ ప్రయతతఇతి, పశ్చాత్తావుభౌ సంగచ్ఛేతే చేతిచ. అత్ర పూర్వమేవ అర్థార్థీ రాజకులంగచ్ఛేత్ మన్దాగ్నిర్నామ్బుపిబేదితి వాక్యోదాహరణాదిహ నిధిదృష్టాన్తోపన్యాసాచ్చాయమప్యర్థోఽర్థసిద్ధః । కిం క్రియోత్తీర్ణకార్యపరతయైవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమ్ । ఉత క్రియాకార్యంవా తదుత్తీర్ణంవా ప్రవర్తకమర్థమభిదధతఏవ తత్పర్యవసాయిత్వమితిమతమ్. నప్రథమః—అర్థార్థీ రాజానంసేవేతేత్యాదీనాం సప్రయోజనత్వాత్. నద్వితీయః - నిధిమమ్భోభాగలక్షణరత్నపరీక్షణ పరాణాం శాస్త్రాణాం ప్రయోజన[పర్యవసాయి]శాలిత్వాత్. నచ తత్రాపి ఖననధారణాదివిధిపరత్వం వాక్యానాం కల్ప్యమ్ । తయోః రాగప్రాప్తత్వాత్ ఖననాది ప్రకారస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ. అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. దుష్టరత్నవర్జన మప్యనర్థజిహాసాప్రాప్తమ్. వాక్యానితు నిధిమత్త్వగుణదోషజ్ఞాపన మాత్రపర్యవసాయీని. అతః ప్రవర్తకార్థపరతయైవ ప్రయోజనపర్యవసాన మితి నియమోభగ్నఇతి.

౨౫. † అథపూర్వపక్షిణోక్తమనుభాషతే (యత్పునరితి) వేదాన్తవాక్యానాం నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమస్తీతి ప్రతిజ్ఞా. తదర్థమర్థసద్భావాభావేపి పురుషార్థపర్యవసానాదితి. హేతుర్వివక్షితః. † దూషయతి (తదసదితి) † కుతఇత్యత్రాహ (అర్థసద్భావాభావఇతి) ఇదం వాక్యం పక్షవిషయమ్. పక్షదృష్టాన్తసాధారణంవా. హేతుత్వంగర్భితమ్. అర్థసద్భావాభావ నిశ్చయేసతి పురుషార్థపర్యవసానా భావాదిత్యర్థః. † అర్థాసద్భావేపి పురుషార్థోదృశ్యతఇతి శఙ్కాయాం తత్రార్థాసద్భావనిశ్చయాభావ ముపాధిమాహ (బాలాతురాదీనామితి) † తదేవోపపాదయతి (తేషామేవేతి)తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే దర్శితమర్థం పక్షే స్ఫుటీకరోతి (ఔపనిషదేష్వపీతి) బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యేష్వివాత్రాప్యర్థ సద్భావభ్రాన్త్యా

తాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థపర్యవసానం నస్యాత్. † అతః * ౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాదివాక్యం † నిఖిలజగదేకకారణం † నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం † సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరం † మనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి † బోధయతీతి సిద్ధమ్. [ఇతి శ్రీభాష్యే సమన్వయాధికరణమ్.] ౪.

పురుషార్థపర్యవసానం స్యాదితి చేత్ పయఃపిబ కషాయంపిబ శిఖావర్ధిష్యతే, పాంసుషు లుఠసిచేత్తవ దన్తా ఉద్భిద్యన్తే, ఇత్యాదీనాం ప్రవృత్తినివృత్తిపర వాక్యానామివ * స్వర్గకామో యజేత * నకళంజం భక్షయేదిత్యాదివాక్యానామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థ పర్యవసానం కిం నస్యాత్. అపౌరుషేయత్వాద్వేదవాక్యస్య విప్రలిప్సామూలవాక్యస్యేవ భ్రామకతయా పురుషార్థపర్యవసానమయుక్తమ్. తథాసతి శాస్త్రస్య నిరూపకాధిగన్తృత్వాత్ స్వపుత్రశిష్యాదీనామధ్యాపనాదౌ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇతిచేత్ - అపౌరుషేయత్వ మధ్యాపనాది ప్రవృత్తివైయర్థ్యంచ వేదాన్తవాక్యేష్వపి తుల్యమ్. కర్మవిధీనాం దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ వేదాన్తవాక్యానాం కర్మవిధిశేషత్వేనాధ్యాపనాది ప్రవృత్త్యుపపత్తిరితిచేత్, న - అసత్యపి దేహాత్మభేదే తత్సద్భావభ్రాన్తిహేతుత్వశఙ్కాయాం సత్యాం తన్ముఖేన ప్రరోచనానుపపత్త్యా విధిశేషతయాఽధ్యాపనాద్యనుపపత్తేః. తర్కానుగృహీత నిర్దోషశ్రుతిసిద్ధదేహాత్మభేదస్తాత్త్విక ఇతిచేత్ - తత్పురుషార్థభూతస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యత్వేపి తుల్యమ్. దేహాత్మభేదసాధకహేత్వన్తరసంవాదాన్న భ్రాన్తిహేతుత్వనిశ్చయ ఇతిచేత్. తర్హి తేనైవ హేత్వన్తరేణ దేహాత్మభేదస్సిద్ధ ఇతి తజ్జ్ఞాపనాయ వేదాన్తవాక్యానామనపేక్షితత్వాద్విధిశేషతయా తదధ్యాపనాదికం నోపపద్యతే. ఏవం నిరూపకాధికారస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తౌ ప్రవర్తకవాక్యానాం ప్రతిబన్ధిత్వమభిప్రేత్య ఔపనిషదేష్వపీత్యాదిభాష్యం ప్రవృత్తమ్. † ఉక్తస్య హేతోర్విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి). † కారణవాక్యానామర్థమాహ (నిఖిలేతి) నిఖిలశబ్దః పరైర్నిత్యతయాభిమతానామాకాశాదీనామపి కార్యత్వజ్ఞాపనార్థః । ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైక్యద్యోతకః. * † యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యే శోధకవాక్యార్థశ్చగర్భిత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నిరస్తేతి) అత్రనిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతాః క్లేశకర్మాదయో జన్మాదయశ్చ వివక్షితాః. కదాచిద్దోషసంబన్ధార్హత్వవ్యావర్తకేన గన్ధశబ్దేన సదా తత్ప్రత్యనీకత్వముక్తంభవతి. † కారణత్వోపయికాన్ గుణానాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) † ఏతదధికరణసిద్ధమర్థమాహ (అనవధికేతి) † (బోధయతీతి) అధ్యాపనాద్యుపపత్తయే పురుషార్థపర్యవసానస్యాపేక్షితత్వాత్. ప్రేక్షావదధికార్యస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావాభావనిశ్చయేసతి పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తే, స్తదుపపత్త్యర్థం ప్రవర్తకవాక్యానామివార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమఙ్గీకార్యమితి యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ * యతో వాఇమానీత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. [ఇతి మీమాంసకనిరసనేన సమన్వయాధికరణసిద్ధాన్తసమాపనమ్.] [ఇతి శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయాం సమన్వయాధికరణమ్.] ౪.

సూ - ౪. [illegible] సమన్వయాత్ ॥

‡ (వే-సా.) పురుషార్థతయాఽన్వయః [illegible] సమన్వయః, శాస్త్రైకప్రమాణస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వేపి, బ్రహ్మ - స్వస్య పరస్యచానుభవితుః అవిశేషేణ స్వరూపేణ గుణైః విభూత్యాచ అనుభూయమానం అనవధికాతిశయానన్దరూపమితి పురుషార్థత్వేనాభిధేయతయాఽన్వయాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వముపపన్నతరమితి నిరవద్యం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మ వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తమ్. తస్యైకస్యైకదైవ కృత్స్నజగన్నిమిత్తత్వం తస్యైవోపాదానతయా జగదాత్మకత్వఞ్చ నానుమానాదిగమ్యమితి శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్, తస్యచానవధికాతిశయానన్దరూపతయా పరమపురుషార్థత్వాద్వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్త్యేవేతి స్థిరీకృతమ్. అతఃపరం పాదశేషేణ జగత్కారణతయా ప్రధానపురుషప్రతిపాదనానర్హతయా సర్వజ్ఞం. సత్యసఙ్కల్పం నిరస్తావిద్యాదిసమస్తదోషగన్ధం అపరిమితోదారగుణసాగరం బ్రహ్మైవ వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యుచ్యతే.

[ఇతి వేదాన్తసారే సమన్వయాధికరణమ్]. ౪.

* (వే-దీ) బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వంసమ్భవతి - నేతి విచార్యతే. నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః. కుతః!. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణో బ్రహ్మణః స్వరూపేణాపురుషార్థత్వాత్, పురుషార్థావబోధకత్వేనచ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యా, న్మోక్షసాధన బ్రహ్మధ్యానవిధిపరత్వేప్యసత్యపి బ్రహ్మణి తద్ధ్యానవిధానసమ్భవాత్ న బ్రహ్మసద్భావే తాత్పర్యమితి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం నసమ్భవతీతి. రాద్ధాన్తస్తు—అతిశయితగుణపితృపుత్రాదిజీవనజ్ఞానవత్ అనవధికాతిశయానన్దస్వరూపబ్రహ్మజ్ఞానస్య నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్తస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతి, “ఆనన్దో బ్రహ్మ” “యదేష ఆకాశఆనన్దో నస్యాత్” “యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్” ఇత్యాదిభిరనవధికాతిశయానన్దస్వరూపం బ్రహ్మేతిహి ప్రతిపాద్యతే. అతో బ్రహ్మ స్వేన పరేణవాప్యనుభూయమానం నిరతిశయానన్దస్వరూపమేవేతి తత్ప్రతిపాదనపరస్యైవ సాక్షాత్పురుషార్థాన్వయః. ప్రవృత్తినివృత్తిపరస్యతు తత్సాధ్యఫలసమ్బన్ధాత్పురుషార్థాన్వయ ఇతి.

* (సూత్రార్థః.) తుశబ్దః ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థః, (తత్) - పూర్వసూత్రోదితం బ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వమ్, (సమన్వయాత్) సిధ్యతి - సమ్యక్ - పురుషార్థతయాఽన్వయః - సమన్వయః. వేదితుర్నిరతిశయానన్దస్వరూపత్వేన పరమపురుషార్థరూపే పరే బ్రహ్మణి వేదకతయా శాస్త్రస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిధ్యత్యేవేతి. [ఇతి వేదాన్తదీపే సమన్వయాధికరణమ్]. ౪.

౧॥ తై - భృగు - ౧ అను.

౧. శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థైషా చతుస్సూత్రీ మృషావాదినాం పక్షే నసంగచ్ఛతే - తత్పక్షే విషయ ప్రయోజనానుపపత్త్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. తథాహి—విషయః కిం బ్రహ్మ - ఉత భేదమిథ్యాత్వమ్ - ఉత జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న ప్రథమః—బ్రహ్మణో వేద్యత్వానభ్యుపగమాత్, వేద్యత్వే ఘటాదేరివానుభూతిత్వప్రసజ్గస్యోక్తత్వాచ్చ. వ్యావహారికం వేద్యత్వమస్తీతి చేత్ - ఘటస్యాపి వేద్యత్వం వ్యావహారికమితి తద్వదేవానుభూతిత్వప్రసజ్గో దుర్వారః. వాస్తవవేద్యత్వాభావస్య బ్రహ్మణి సాధ్యత్వే ఘటస్య వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వం నఘటతే। ఘటస్య వాస్తవవేద్యత్వాభావవిరహాభావాత్. అనుభూతిః పరమార్థతో నవేద్యా, అనుభూతిత్వాత్। యత్పరమార్థతో వేద్యం తన్నానుభూతిః। యథా ఘట ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకదృష్టాన్తస్సాధ్యావ్యావృత్తో హి స్యాత్। నహి ఘటః పరమార్థతో వేద్యః. వేద్యత్వేఽననుభూతిత్వప్రసజ్గమనాదృత్య బ్రహ్మణో వేద్యత్వాజ్గీకారేపి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రవిషయత్వమయుక్తమ్। ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమభ్యుపగచ్ఛతస్తవమతే శాస్త్రానర్థక్యప్రసజ్గాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. న ద్వితీయః—దృశ్యత్వాదినా లిజ్గేన భేదమిథ్యాత్వమభిమన్యమానస్య తవ శాస్త్రానర్థక్యప్రసజ్గాత్. తత్తద్ధర్మిగ్రాహకప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య యూపాదిత్యైక్యస్యేవ శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్ - అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. సాధకస్యేవ బాధకస్యాప్యగోచరత్వం హ్యప్రాప్తత్వమ్ - జ్వాలాభేదానుమానవైషమ్యం చ త్రివిధం ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితమ్. ప్రమాణాన్తరవిరోధశ్చ తాత్పర్యలిజ్గమితి తద్విరుద్ధేర్థే తాత్పర్యాసంభవశ్చ ప్రాగేవోక్తః. అతో భేదమిథ్యాత్వస్య విషయత్వమయుక్తమ్. తృతీయశ్చకల్పోనుపపన్నః - బ్రహ్మణోపి వేద్యత్వప్రసజ్గాత్. నహి ఘటపటయోరేకత్వముచ్యతే శాస్త్రేణ - అపితు జీవబ్రహ్మణోరేకత్వమ్-తదానీం బ్రహ్మశబ్దేన బ్రహ్మణ్యనవబోధితే కథం తస్య జీవస్య చైక్యం వక్తుం శక్యతే. నహి జీవ ఏక ఇత్యుక్తే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం సిధ్యతి - ఘట ఏక ఇత్యుక్తే ఘటపటైక్యవత్. యద్యైక్యోపదేశవాక్యేషు ※ అయమాత్మా బ్రహ్మే త్యాదిషు బ్రహ్మణశ్శబ్దబోధ్యత్వం సోఢవ్యమ్ - తర్హి ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మణ ఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే ※ సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీత్యారభ్య ※ తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యాదిశ్రుత్యస్వారస్యమేవ తదనభ్యుపగమఫలమ్. కించ—ఉపదిశ్యమానమైక్యం కిం బ్రహ్మస్వరూపానతిరిక్తం ఉతాతిరిక్తమ్. అనతిరిక్తత్వే స్వరూపవేద్యత్వపక్ష ఏవ స్యాత్. తథా చోపదేశవైయర్థ్యాదిదోషప్రసజ్గః. స్వరూపమాత్రస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ - అతిరిక్తత్వే తత్కిం పరమార్థభూతమ్ - ఉతాపరమార్థభూతమ్. ప్రథమే నిర్విశేషత్వభజ్గః. ద్వితీయే జ్వాలైక్యదేహాత్మైక్యాపారమార్థ్యే జ్వాలాభేద దేహాత్మభేదపారమార్థ్యవజ్జీవబ్రహ్మభేదపారమార్థ్యం స్యాత్. కించ—జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నామ కిమన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చైక్యమ్ - ఉత సంవిదవచ్ఛిన్నాన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చ. ఉతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నసంవిదః కేవలసంవిదశ్చ. న ప్రథమః—జడాజడయోరైక్యానుపపత్తేః. నాపి ద్వితీయతృతీయౌ - విశిష్టైక్యేభ్యుపగమ్యమానే విశేషణత్వేన విశేష్యత్వేన వా తదన్తర్భూతస్యాన్తఃకరణస్యాపి సంవిదైక్యప్రసజ్గాత్. తయోశ్చ అజడత్వజడత్వాభ్యాం సత్యత్వానృతత్వాభ్యాం చైక్యప్రా... క్తమిత్యుక్తమ్. అన్తఃకరణో... పైక్యం విషయ ఇతి చేత్ - తదుపలక్షితజ్ఞప్తేః కేనైక్యముపదిశ్యతే. కిం స్వాత్మనైవ-ఉత జ్ఞప్త్యన్తరేణ. న ప్రథమః - ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. నహి కస్యచిద్వస్తునః ... ప్రతి... దేష్టవ్యమ్। స్వస్మాద్భేదప్రసజ్గాభావాత్. జ్ఞప్త్యన్తరేణ చేత్ - కిం పరమార్థతో భిన్నేన - ఉతాభిన్నేన. న ప్రథమః - అనభ్యుపగమాదనుపపన్నత్వాచ్చ. ... నవా న చేదైక్యోపదేశవైయర్థ్యం. అస్తి చేద్భేదమిథ్యాత్వోపదేశ ఏవైక్యోపదేశస్స్యాత్ భేదమిథ్యాత్వస్యానుమానసిద్ధత్వాభిమానాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్. ... రమార్థ్యే దృశ్యత్వానుపపత్తిరిత్యాదితర్కానుగృహీతం శాస్త్రం భేదమిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి న శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమితి చేత్. న - ధర్మశ్చేద్ధింసాత్వం నస్యాదితి తర్కానుగృహీతేన ※ నహింస్యాదితి శాస్త్రేణ వైధపశ్వాలమ్భనస్యాధర్మత్వప్రతిపాదనానుపపత్తివచ్ఛాస్త్రసిద్ధభేదస్య శాస్త్రేణ మిథ్యాత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, సంబన్ధిభేదభిన్నానాం సంయోగేచ్ఛాదీనామివ జ్ఞప్తీనామపి పరస్పరభేదస్య ప్రత్యక్షాదిసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధత్వాదయోగ్యస్య జ్ఞప్తిభేదమిథ్యాత్వస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనానుపపత్తేశ్చ ※ నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి ※ యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యతి ※ ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః. దేవాః - ఇన్ద్రియాణి. లోకాః - ఆలోకనాని - సంవిదః. ఏవమాదిశాస్త్రసిద్ధః ప్రత్యక్షాదిసిద్ధశ్చ కాలతో విషయత ఆశ్రయితశ్చ జ్ఞప్తీనాం పరస్పరభేదః. అన్తఃకరణవృత్తిభేదవిషయా సా శ్రుతిరితి చేన్న - స్వాప్నశ్రుతేర్వృత్త్యగోచరత్వేసతి సంవిదైక్యమ్ - సంవిదైక్యేసతి జ్ఞప్తిభేదశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయణప్రసజ్గాత్ - జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాన్తఃకరణక్రియాత్వే త్రితయోత్తీర్ణజ్ఞానస్య శశవిషాణాయమానత్వాచ్చ తద్భేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనం శశవిషాణభేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనతుల్యమితి న శాస్త్రస్య సవిషయత్వసిద్ధిః. సంప్రతిపన్నజ్ఞానానామేవ మిథోభేదస్య మిథ్యాత్వం శాస్త్రవిరోధాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ పశ్వాలమ్భనాధర్మత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవచ్చ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి. అతశ్శాస్త్రస్య విషయాభావాదనారమ్భణీయత్వమ్.

౨. తథా—ప్రయోజనం చ న ఘటతే, తథాహి—ప్రయోజనం ద్వివిధం శాస్త్రస్య - ఉపాయభూతమవాన్తరప్రయోజనమ్, తత్సాధ్యం పరమప్రయోజనం చేతి. తత్ర బన్ధనివర్తకజ్ఞానసిద్ధిరవాన్తరమ్ - మోక్షస్తు పరమం ప్రయోజనమ్. తత్రేదానీముపజాయమానం వాక్యజన్యజ్ఞానమనివర్తకమిత్యవిగీతమ్. వసిష్ఠపరాశరకృష్ణద్వైపాయనాదీనామప్యనుత్పన్నం జ్ఞానమన్యేషాముత్పత్స్యత ఇత్యత్యన్తాసంభావితమ్. తేషాముత్పన్నం చేత్ భేదప్రతిభాసో న స్యాత్. స నివర్తిష్యత ఇతి చేత్ - తత ఏవ తదభిన్నానామన్యేషామపి నివర్తిష్యత ఇతి న శాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాత్, ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వాదేవ జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదనివర్తకం జ్ఞానం నావాన్తరఫలమితి న తదర్థం శాస్త్రమారమ్భణీయమ్. పరమప్రయోజనం చ న సిధ్యతి - జ్ఞాతృజ్ఞేయభేదస్య సత్యస్య నివృత్తేరసమ్భావితత్వాత్. కించ—శాస్త్రశ్రవణాధికారో జ్ఞప్తిమాత్రస్య వా - జ్ఞాతుర్వా. న ప్రథమః—జ్ఞప్తిమాత్రస్య శ్రోతృత్వాయోగాత్.

[illegible]—[illegible] స్వనాశస్యాపి [illegible] ప్రసజ్యేత. [illegible] సుఖం దుఃఖస్య నివృత్తిశ్చ పురుషార్థః [illegible] [illegible] మోక్షస్య [illegible] ప్రతీతిః తస్య పురుషార్థత్వే నాశకథ పురుషార్థః - పురుషార్థాన్తరం వా కస్యాపి యుక్తం స్యాభావే పురుషార్థో భవేత్ - [illegible]—నివర్తకేభ్యః బద్ధస్య వా ముక్తస్య వా శాస్త్రాధికారః. ప్రథమే స్వనాశస్య పురుషార్థత్వాదప్రవృత్తిః - ఉపాధ్యధికస్య బద్ధస్య తద్రూప [illegible] స్వనాశః. ద్వితీయేను ముక్తస్య శాస్త్రానపేక్షత్వాదనధికారః. ఔపాధికస్య వినాశో నాపురుషార్థః - దుఃఖిత్వస్య [illegible] స్యాభావికత్వాపా [illegible]నాదితి చేత్. [illegible] జ్ఞాన [illegible] స్యౌపాధికత్వాత్తన్నివృత్తౌ స్వరూపం తిష్ఠతీతి నాపురుషార్థ ఇతి. నైతత్—సంవిద [illegible] జ్ఞాతృత్వాద్యనధ్యాసమాత్. [illegible] తత్ర [illegible] భావాత్, అన్యస్యచ జ్ఞాతుర్జ్ఞప్తిధర్మత్వాభావాత్. యది జ్ఞప్తిః స్వరూపం జ్ఞాతా [illegible]. తదానీపి యాప్రతిబన్ధీ స్యాత్ - అహం సుఖీ దుఃఖీ సుఖదుఃఖవదహం జానామీతి జ్ఞానస్యాహమర్థధర్మతయా ప్రతీతేరహమర్థస్య ధర్మితయా ప్రతీతేశ్చావిగీతత్వాత్, సుఖదుఃఖనివృత్త్యోరాశ్రయస్య తస్య నాశోఽపురుషార్థ ఏవ - ధర్మిణి నష్టే కస్య దుఃఖనివృత్తిః పుమర్థస్స్యాత్. అచేతనప్రకృతిబద్ధత్వమౌపాధికదుఃఖావహమితి - మలినోఽహమితి ప్రత్యయవతః పురుషస్య మాలిన్యనివృత్తివత్తన్నివృత్తిర్న పుమర్థః, ఆత్మనాభిమతస్య ధర్మస్వరూపస్య స్థితత్వాదనిష్టబన్ధనివృత్తేరిష్టత్వాచ్చ. నను—లౌకికప్రతీత్యా నిరూపకప్రతీత్యా వాఽహమర్థస్య స్వరూపత్వం - ప్రథమే స్థూలోఽహం కృశోఽహమితి లోకదృష్ట్యా ప్రతిపన్నత్వాత్ స్థూలత్వాదివిశిష్టదేహనివృత్తిరపుమర్థస్స్యాత్. ద్వితీయే స్థౌల్యాదివదహమర్థోఽపి జ్ఞాతాపి నస్వరూపమితి నతన్నాశోఽపురుషార్థః, నైతత్—మమహస్తో మమపాద ఇతి లోకదృష్ట్యాప్యహమర్థస్య దేహవ్యతిరేకప్రతీతేః అహమర్థస్యైవాత్మత్వే శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణాం ప్రాగేవ దర్శితతయా నిరూపకప్రతీతావప్యహమర్థస్యైవ స్వరూపతాప్రతీతేః, శ్చాహమర్థనివృత్తేర్దేహనివృత్తితుల్యత్వాభావేనాపురుషార్థత్వస్య దుర్నివారత్వాత్ - అతో విషయప్రయోజనాభావాచ్ఛాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వం మృషావాదినాం పక్షే స్థితమ్.

3. † పశ్చాచ్ఛబ్దవినోనిత్యానిత్యవివేకాదేః పూర్వవృత్తత్వాయోగాదథశబ్దార్థః పరోక్తోనుపపన్న ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. శాస్త్రాన్తరజన్యస్య నిత్యానిత్యవివేకస్య వేదాన్తవిరుద్ధత్వాత్, తేష్వేవ మోక్షోపాయోపదేశేన నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, నిత్యానిత్యవిషయాపాతప్రతీతేస్తు ఉభయభాగసాధారణత్వాదేకాన్తతో బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, దితిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తతయా తజ్జన్యనిత్యానిత్యాదిప్రతీతేస్త్రివర్గజిహాసాజనకత్వాభావేన బ్రహ్మవిచారంప్రతి హేతుత్వాభావాచ్చాథశబ్దార్థోనుపపన్నః - యన్నిత్యం తదుపాదేయమ్ - యదనిత్యం తద్ధేయమితి వివేకో నిత్యానిత్యవివేక ఇత్యుత్ప్రేక్షణమప్యయుక్తమ్. వేదాన్తేషు నిత్యపురుషార్థత్వప్రతిపాదనావగమాత్తదారమ్భః। తదారమ్భాత్తేషు నిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనావగమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, శాస్త్రాన్తరేష్వపి నిత్యపురుషార్థసంభావనయా బ్రహ్మవిచారంప్రత్యేకాన్తతో హేతుత్వాభావాత్ శాస్త్రాన్తరేషు తదభావస్య వేదాన్తేషు తత్సద్భావనిశ్చయస్యచ తర్కపాదాదీనత్వేన పూర్వవదన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, వేదాన్తతదితరశాస్త్రేషు నిత్యపురుషార్థసద్భావాసద్భావయోర్గురువచనాదవగమ్యత్వే బ్రహ్మోపాసనస్యాపి గురువచనాదవగమ్యత్వేన శారీరకమీమాంసానైరపేక్ష్యేణ తదనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య శాస్త్రవిషయత్వాఙ్గీకారే బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదంచ నసఙ్గచ్ఛతే. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వంహి శబ్దాదవగమ్యతే। నజీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య। యథా ధర్మజిజ్ఞాసాపదం ధర్మమాత్రస్య జిజ్ఞాస్యతాం వక్తి। నతు ధర్మాధర్మయోరైక్యస్య జిజ్ఞాస్యత్వమ్. తద్వదేవహి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదమ్.

౪. † నిర్విశేషస్య వస్తునో లక్షణోక్తిశ్చ నఘటతే - విశేషణతయా లక్షణత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్, ఉపలక్షణతయా లక్షణత్వే పూర్వప్రతిపన్నాకారాతిరిక్తస్యోపలక్షణజ్ఞాప్యస్య ఆకారాన్తరస్యాభావేనోపలక్షణవైయర్థ్యాత్. తదభ్యుపగమేసవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చ. స్వరూపమేవోపలక్షణజ్ఞాప్యమితిచేత్ - తత్స్వరూపం ప్రాక్ప్రతిపన్నం - నవా - ప్రతిపన్నంచేదుపలక్షణవైయర్థ్యమ్ - అప్రతిపన్నత్వే స్వప్రకాశతా న స్యాత్ - ఉపలక్షయితుమశక్యతా చ. కేదారత్వాకారేణావగతస్య దేవదత్తసంబన్ధితయా సారసేన జ్ఞాప్యత్వంహ్యుపలక్ష్యత్వమ్. ప్రాగనవగతా ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరుపలక్ష్యాకార ఇతిచేత్ - ప్రపఞ్చవ్యావృత్తేః స్వరూపాతిరిక్తత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్. అనతిరిక్తత్వే తత్స్వరూపంప్రాగేవ భాతమిత్యుపలక్షణవైయర్థ్యమ్. కించ—కథంకారణత్వే లక్షణేసతి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిః। కారణత్వంనామ కార్యజగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వమ్. అతోఽధ్యస్తాదనృతాత్ ప్రపఞ్చాదధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణస్సత్యతయా వ్యావృత్తిరితిచేత్. న - ఘటాద్యధిష్ఠానస్య మృదఇవ బ్రహ్మణోప్యనృతత్వేన వ్యావృత్తిప్రసఙ్గాత్ - ఘటాదికారణస్యాపి మృదాదేః కారణాన్తరేఽధ్యస్తత్వాదసత్యత్వం. కాలత్రయవర్తికృత్స్నకార్యాధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాధ్యస్తత్వాభావాన్నాసత్యత్వమితిచేత్. న - ❊ ఇదమగ్రఆసీదితీదంశబ్దవాచ్యం కార్యమాత్రంప్రత్యధిష్ఠానత్వశ్రవణేన బ్రహ్మణోపి కారణాన్తరాధ్యస్తత్వావిరోధాత్ - బీజాఙ్కురన్యాయేన ప్రవాహానాదిత్వోపపత్తేశ్చ కృత్స్నకార్యకారణస్య బ్రహ్మణః కారణాన్తరప్రతిషేధేనాకార్యత్వాత్సత్యత్వమితి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరితిచేత్ - తర్హ్యకార్యత్వమాత్రేణ జగద్వ్యావృత్తిసిద్ధేః కారణత్వోక్తిర్వైయర్థ్యాదకార్యత్వశ్రుతిరేవ లక్షణవాక్యత్వేనోదాహర్తవ్యాస్యాత్ - నతు ❊ యతోవా ఇమానీత్యాదిశ్రుతిః. అకార్యత్వశ్రుతిరేవ వివక్షితేతి చేత్ - తర్హి ❊ సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిప ఇత్యకార్యత్వశ్రుతేః కరణాధిపాధిపశబ్దవాచ్యేశ్వరవిషయత్వాల్లక్ష్యవస్తునో నిర్విశేషత్వం నసిద్ధ్యేత్. కించ—జగత్కారణత్వరూపలక్షణవిశేషో లక్ష్యస్య నిర్విశేషత్వవిరోధీ - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాక్షేపకత్వాత్తస్య ఆక్షిప్తమపి సార్వజ్ఞ్యాదికం వస్తుమాత్రోపలక్షణమితిచేత్. న - సార్వజ్ఞ్యేన వస్తున్యుపలక్షితేసతి సర్వశక్తిత్వాద్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. నహి శాఖయా చన్ద్రే ఉపలక్షితే ప్రాసాదాగ్రేణ ప్రయోజనమ్. సార్వజ్ఞ్యేన నిర్విశేషవస్తూపలక్షణం వ్యాహతం - తేన సవిశేషస్యాశ్రయస్య నిర్విశేషత్వజ్ఞాపనాయోగాత్ సర్వశక్తిత్వాదివిశేషాన్తరరాహిత్యజ్ఞాపనాసామర్థ్యాచ్చ, అతో లక్షణసూత్రం నిర్విశేషపక్షవిరుద్ధమ్.

౫. తృతీయం సూత్రమపి నఘటతే - నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యవిషయేసతి కారణత్వాక్షిప్తసార్వజ్ఞ్యాదిసమర్థనం కోపయుజ్యతే. ప్రసఙ్గాదపి నతత్సమర్థనం న్యాయ్యమ్ - నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. కించ—ఋగ్వేదాదిశాస్త్రం స్వవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకమ్ - వాక్యత్వాదిత్యనుమాన

మప్యసంగతమ్. తథాహి - కిమధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకత్వంసాధ్యమ్. ఉత తద్వక్తృకత్వమ్ - ఉత తదుచ్చారితత్వమ్. ప్రథమే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః - ఆకాశగుణస్య శబ్దస్య కాళిదాసాద్యుపాదానకత్వాభావాత్. నద్వితీయః - వేదస్య పౌరుషేయత్వప్రసఙ్గాత్. నతృతీయః - అనైకాన్తికత్వాత్. నహివైదికమన్త్రద్వా వాక్యముచ్చారయతాం బాలాదీనాం తద్విషయాదధికవిషయజ్ఞానమస్తి. శాస్త్రప్రమాణకత్వం సూత్రార్థఇతిచ వ్యాఖ్యా బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛతాం నఘటతే.

౬. చతుర్థేచ సూత్రే బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేన శాస్త్రయోనిసూత్రనిర్దిష్టత్వాభావాత్తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం నస్వారసికమ్. వేదాన్తవాక్యానాం భ్రమనివర్తకవాక్యార్థజ్ఞానజనకతయా ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమ్-వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బన్ధనివృత్తేశ్శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధవిధ్వస్తత్వాదనుపపన్నమ్. తదన్యథాసిద్ధిప్రతివిధానంచ పూర్వమేవ కృతమ్. కించ—కస్య భ్రమనివృత్తిః కిం జ్ఞప్తేః - ఉతచేతనస్య - నతావత్ జ్ఞప్తేః. తస్యా అచేతనత్వేన భ్రమాశ్రయత్వాభావాత్. చేతనోహి భ్రాన్త్యాశ్రయః. జడత్వం భ్రమానాశ్రయత్వే ప్రయోజకమితి చేత్ - త్వయా జడత్వేనాభిమతే జ్ఞాతరి భ్రమానాశ్రయత్వాభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యసిద్ధేః. చేతనస్య భ్రమనివృత్తిస్త్వపి భవత్పక్షే నపురుషార్థస్స్యాత్. జ్ఞాతురపి నివర్త్యకోటి నివిష్టత్వాత్తంప్రతి స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. రాజ్ఞశ్శత్రునివృత్తిరివ జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞాతృనివృత్తిఃపురుషార్థఇతిచేత్. న - జ్ఞాతురేవాత్మత్వాత్ జ్ఞాతృధర్మతయాఽవగతస్య జ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వేషాదేరివాత్మత్వాభావా, దాత్మత్వాభ్యుపగమేపి తస్య పురుషార్థార్థయితృత్వాభావేన పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వానుపపత్త్యా జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వాయోగాత్. పురుషేణార్థనీయస్యహి పురుషార్థత్వమ్। జ్ఞానస్యాత్మత్వపురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాభ్యుపగమేపి తదపేక్షయా జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వమయుక్తమ్, జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతుర్దుఃఖతద్ధేతుష్వన్యతమత్వాభావాత్. సుఖదుఃఖభోక్తారంప్రతి సుఖతద్ధేతూనాం దుఃఖతద్ధేతునివృత్తేరపిహి పురుషార్థత్వమ్. నహి జ్ఞాతా జ్ఞప్తేర్దుఃఖరూపః, నచ దుఃఖజనయితా - జ్ఞానస్య దుఃఖానుభవితృత్వాయోగాత్ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన ప్రయోజనపర్యవసానం త్వయైవాపాస్తం ధ్యాననియోగవాదప్రతిక్షేపే. అతోఽనుపపన్నం శాస్త్రస్య త్వదుక్తం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమ్.

౭. యాదవప్రకాశీయాస్తు — దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానానన్తరం తదుపశమోపాయే పురుషప్రవృత్తేరేవ హేతోర్బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం। నతు ప్రధానాదీనీతి ప్రథమసూత్రార్థం వర్ణయన్తి. అస్తు బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యత్వం - నైతావతా ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం - తేష్వన్యతమస్యైవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వాత్. శాస్త్రేణహి బ్రహ్మోపాస్య తజ్జ్ఞానం విధీయతే; ఏకేనవాక్యేనైకస్యార్థస్య విధానానువాదాయోగాత్ అనువాదః ప్రమాణాన్తరసాపేక్షః ప్రమాణాన్తరైశ్చ వాదిభిస్సంభావితాస్తత్త్వప్రకారవిశేషాస్సర్వే పరికల్పితాఇతి తత్త్వాన్తరోత్ప్రేక్షా నశక్యా. అతస్తేష్వన్యతమస్యైవ జ్ఞాతవ్యత్వవిధానాయ శాస్త్రేణానువాదః క్రియతఇతి శఙ్కాపరిహారార్థం జన్మాదిసూత్రం. సన్మాత్రవపుషోఽనేకశక్తిశాలిన ఏకస్మాదద్వితీయాత్ బ్రహ్మణః కృత్స్నస్య చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య జన్మస్థితిలయం ప్రతిపాద్యమ్. అత ఈదృశం తత్త్వం వాద్యన్తరైరపరికల్పితమితి నతత్పరికల్పితార్థేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వమితి సూత్రార్థమాహుః. ఏవ్వంతర్విశేషస్య ప్రమాణాన్తరాసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రేణానువాదాసంభవఇతి శఙ్కాయాం శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యుచ్యతే. వేదాన్తేష్వేవ కేనాపి వాక్యేన ప్రతిపా[illegible]దితస్య వాక్యాన్తరేణాను[illegible]వాద ఉపపన్నః [illegible] - ప్రమాణాన్తరానాఘ్రాతచరవస్తుప్రతిపాదనక్షమత్వం శబ్దమహిమేతి సూత్రతాత్పర్యం వదన్తి. తథాపిసిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రవృత్తినివృత్తి విరహే వాక్యస్య [illegible]ప్రయోజనాభావాచ్చ. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాయోగశఙ్కాపరిహారపరం సమన్వయసూత్రంవ్యాచక్షతే. తత్రతావత్ప్రథమసూత్రే దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య [illegible] పూర్వవృత్తత్వంప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తమ్, ప్రత్యక్షాదినా తజ్జ్ఞానే వివక్షితే తత్పరిహారస్యాయుర్వేదాదిసిద్ధత్వాత్, స్వర్గాదేరపి తాపత్రయాన్తర్భావజ్ఞానస్యచ సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రాన్తరాధీనత్వే మోక్షోపాయస్యాపి తత్రైవ సులభతయా వేదాన్తైరపేక్ష్యా, ద్వేదేన తజ్జ్ఞానస్య కర్మవిచారసాపేక్షతయా తత్పూర్వవృత్తత్వాపాతాచ్చేతి. ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వోపపాదనం ఇత్యాదికారత్వంచ పూర్వమేవనిరస్తమ్ - శ్రుత్యవిరుద్ధాంశే సాంఖ్యాదిశాస్త్రస్య భవద్భిరఙ్గీకృతత్వా ద్విరుద్ధాంశేచాప్రామాణ్యస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వా, త్తత్ప్రమేయదోషస్య తర్కపాదే దర్శయిష్యమాణత్వాత్, వేదాన్తవాక్యానాం అతత్పరత్వస్య ఈక్షత్యధికరణాదిషు వక్ష్యమాణత్వాచ్చ సూత్రస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గాదితి. జన్మాదిసూత్రస్య వాద్యన్తరాపరికల్పితప్రకారేణోపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యాత్ బ్రహ్మశబ్దస్య తత్పరికల్పితప్రధానాద్యన్యతమవిషయత్వనిరాసపరత్వంచాయుక్తమ్, విశేషణభేదాయత్తవిశేష్యబహుత్వపరిహారాభావేసత్యద్వితీయవస్తునస్సమస్త జగత్కారణత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, చిదచిత్ప్రపఞ్చస్యాద్వితీయకారణతయాహివాద్యన్తరక్లృప్తతత్త్వేభ్య ఔపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యంభవద్భిరుక్తం - వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య త్వదుక్తప్రకారేణ ప్రధానాదివైలక్షణ్యంచేక్షత్యధికరణాదిన్యాయనైరపేక్ష్యేణ నసిధ్యతి - ఇహ వక్ష్యమాణవ్యతిరిక్తన్యాయాన్తరానుక్తేః, వక్ష్యమాణానుపపత్తీనాం వక్ష్యమాణన్యాయైర్వినా పరిహారాయోగాచ్చ, వక్ష్యమాణోపజీవనేచ తతఏవ తత్త్వవైలక్షణ్యం ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వంచ సిధ్యతీతి కృతకరత్వం స్యాత్. వాక్యాన్తరేణ ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాదసంభవపరత్వంచ శాస్త్రయోన్యధికరణస్యాయుక్తమ్, కృతకరత్వాదేవ ※ అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాన్తరేణ విహితస్య హోమస్య ※ దధ్నాజుహోతీతి వాక్యాన్తరేణానువాదః పూర్వకాణ్డే ప్రసిద్ధః। [అగ్నిహోత్రా] ఆగ్నేయాదిషట్కం తదుత్పత్తివాక్యవిహితమ్ ※ యఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే ※ యఏవం విద్వానమావాస్యాం యజతఇతి వాక్యాభ్యామనూద్యతఇతిచ తత్ర తత్ర ప్రసిద్ధమ్, అతోవాక్యభేదేన విధానానువాదసంభవో నాత్ర వ్యుత్పాద్యః. సమన్వయసూత్రస్యచ ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపి శాస్త్రస్య ప్రయోజనవత్త్వాప్రతిపాదనపరత్వమిష్టమ్। సిద్ధే వ్యుత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వంత్వయుక్తమ్ - ప్రథమసూత్రేణైవ సిద్ధార్థవ్యుత్పత్తేస్సమర్థితత్వాత్ తత్రచ తత్సమర్థనాభావేన త్వదుక్తార్థపరత్వే తత్సూత్రవైయర్థ్యస్యోపపాదితత్వాచ్చ, సిద్ధవస్తుమాత్రే శబ్దశక్తిసమర్థనాభావేసతి సిద్ధవస్తువైలక్షణ్యతద్విధానానువాద తత్ప్రయోజనాదినిరూపణస్యానపేక్షితత్వేన జన్మాదిసూత్రత్రయోత్థానస్య తత్పూర్వకతావశ్యంభావాత్ ; వక్ష్యమాణోపజీవనేనోత్థానే ప్రతిపత్తిక్రమసామఞ్జస్యాభావా, దాద్యసూత్రస్యాపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానపరత్వాయోగాచ్చ, అతో భాష్యకారోక్తార్థపరత్వమేవ చతుస్సూత్ర్యా ఉపపన్నమ్.

(ఇతిచతుస్సూత్రీశేషః).

౫॥ సూ - ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. ౧.

౧. † యతో వా ఇమానీత్యాదిజగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణగుణైకతానం బ్రహ్మ † జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్. † ఇదానీం జగత్కారణవాదివాక్యానామానుమానికప్రధానాదిప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే † (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా).

౨. † ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్। తదైక్షత బహు

౧. ౫. సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. † ప్రథమే సూత్రే ఉద్దేశః కృతః. ద్వితీయే లక్షణముక్తమ్. తృతీయచతుర్థాభ్యాం లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః పరీక్ష్యత్వ సిద్ధ్యర్థం లక్షణస్య భావాత్ సిద్ధరూపలక్ష్యస్వభావాత్ ప్రవృత్తిశే జ్ఞాతత్వాత్ ప్రయోజనత్వశఙ్కా పరిహృతే. అథ లక్ష్యం వస్తు కించిదచిద్విలక్షణమ్ - ఉతావి లక్షణమితి పరీక్ష్యతే. యద్వా—పూర్వం కారణత్వమనూద్య తస్య లక్షణత్వముక్తమ్. లక్షణలక్ష్యస్వభావనిబన్ధనం శఙ్కాద్వయం చ పరిహృతమ్. అథ లక్షణభూతకారణత్వప్రాపకవాక్యాని నిరూప్యన్తే. యద్వా చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూపపరీక్ష్యతోపకరణస్థాపనం కృతమ్. అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియత ఇతి పేటికాసఙ్గతిః. నను—ఈక్షత్యధికరణమనారమ్భణీయమ్ - సమన్వయాధికరణే పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయేన హేయాస్పదస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గాభావాదితి. నైవమ్—పురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న సంభవతి-అపురుషార్థభూతస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాధికరణార్థాక్షేపోత్థానాదితి. ఇయమవాన్తరసఙ్గతిః. ఇత్యేతదభిప్రాయేణ పేటికాభేదతత్సఙ్గత్యవాన్తరసఙ్గతీరాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) ఉద్దిష్టస్య బ్రహ్మణో లక్షణముక్తమ్. లక్షితస్య పరీక్షణం వర్తిష్యత ఇత్యభిప్రాయేణ లక్షణవాక్యముపాత్తమ్. కారణత్వానువాదేన తస్య లక్షణత్వవిధానాత్ కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యనిర్ణయస్య కారణత్వప్రాపకవాక్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదస్మిన్నధికరణే కారణవాక్యాని నిరూప్యన్త ఇతి చ జ్ఞాపనార్థం లక్షణవాక్యోపాదానమ్. ఆదిశబ్దేన కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. అత ఏవ హ్యనువాదపురోవాదసాధారణ్యేన జగత్కారణవాదీత్యుక్తమ్. సమన్వయాధికరణార్థాక్షేపహేతుకావాన్తరసఙ్గత్యుపయోగీని సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణాని. † (జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి) ప్రామాణికతయా పరీక్ష్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. † తదనన్తరం పరీక్షా హి సఙ్గతేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇదానీమితి) అనేన చతుస్సూత్ర్యా అనన్తర్యం, బ్రహ్మణః పురుషార్థతాప్రతిపాదనపరసమన్వయాధికరణానన్తర్యమప్యుక్తమ్. ఆనుమానికప్రధానాదీత్యనేనానన్తరోక్తసమన్వయాక్షేపోత్థానాదవాన్తరసఙ్గతిరితి సూచ్యతే. ప్రధానాదీత్యాదిశబ్దేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రం, చిద్విశేషాః, అచిద్విశేషాశ్చ గృహ్యన్తే. † (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినేతి) పాదశేషేణాధ్యాయశేషేణేతి వార్థః. [ఇతి చతుస్సూత్రీసమన్వయాధికరణాభ్యాం గ్రన్థశేషేక్షత్యధికరణయోస్సఙ్గతిప్రదర్శనమ్].

౨. † విషయముదాహరతి (ఇదమితి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపేతం సంకల్పప్రతిపాదకం సామాన్యశబ్దవత్ కారణవాక్యం విషయః. తత్ర సర్వాణి వాక్యమేవాస్యాధికరణస్య సాక్షాద్విషయః - తద్విధానాన్యథాదృశకారణవాక్యానాం విషయత్వమ్. న తు సాక్షాదేవ - విషయవాక్యోపాదానసమయే

(వే-సా.) తత్ర తావత్ప్రధానం వేదాన్తప్రతిపాదనానర్హమిత్యాహ (అశబ్దమ్) ఆనుమానికం ప్రధానమ్, (న) తత్ - వేదాన్తవేద్యమ్, కుతః? (ఈక్షతేః) "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి ప్రస్తుతజగత్కారణవ్యాపారవాచినః ఈక్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్. "తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇతి. ౧.

(వే-దీ.) "యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి" ఇత్యాదిజగత్కారణవాదివేదాన్తవేద్యం విషయః. తత్కిం సాఙ్ఖ్యోక్తం ప్రధానమ్! - ఉతానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి సంశయః. ప్రధానమితి పూర్వపక్షః. కుతః? ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాన్వయేనానుమానాకారవాక్య వేద్యత్వాత్. "యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి" ఇత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ, "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన" ఇతి దృష్టాన్తేన హ్యుపపాద్యతే; ఏవమానుమానికమేవైతద్వాక్య వేద్యమితి నిశ్చీయతే. "సదేవ సోమ్యేదమ్" ఇతి సచ్ఛబ్దః ప్రధానవిషయః. "తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇతి చ గౌణమీక్షణం భవితుమర్హతి - "తత్తేజ ఐక్షత" ఇత్యాదిగౌణేక్షణ సాహచర్యాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు "తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇతి బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణాన్వయాత్, "సదేవ సోమ్య" ఇతి కారణవాచిసచ్ఛబ్దవిషయో నాచేతనం ప్రధానమ్, అపి తు సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తం పరం బ్రహ్మైవేతి నిశ్చీయతే. న చానుమానాకారమేతద్వాక్యమ్ - హేత్వనుపాదానాత్. అన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానాసమ్భవపరిజిహీర్షయా తు దృష్టాన్తోపాదానమ్. న చ ముఖ్యేక్షణసమ్భవే గౌణపరిగ్రహసమ్భవః; తేజః ప్రభృతిష్వపి న గౌణమీక్షణమ్, తేజ ఆదిశబ్దానాం తేజః ప్రభృతిశరీరకస్యాన్తర్యామిణో వాచకత్వాదితి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణవాదివేదాన్తవేద్యమితి.

సూత్రార్థః—(ఈక్షతేః) ఇతి - ఈక్షతి ధాత్వర్థః, ఈక్షణమ్. శబ్దగ్రమాణం యస్య న భవతి తత్ - (అశబ్దమ్) పరోక్తమానుమానికం ప్రధానమ్. "సదేవ సోమ్యేదమ్" ఇతి జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితాత్సచ్ఛబ్దః ఈక్షణవ్యాపారాన్నాచేతనమశబ్దం తత్, - అపి తు సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి నిశ్చీయతే ఇతి. ౧.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧.

స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. †తత్ర సన్దేహః-†కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం †పరోక్తమానుమానికం ప్రధానమ్. ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

3. †కిం ప్రాప్తమ్. †ప్రధానమితి. †కుతః—※౧ †సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవే †తీదంశబ్దవాచ్యస్య †చేతనభోగ్యభూతస్య †సత్త్వరజస్తమోమయస్య †వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. †కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతా। †అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావంచ కార్యావస్థమ్. తత్స్వభావం తదేవ

వాక్యాన్తరాణామనుపాదానాత్, దీపసారయోశ్చ తేషామనుపాత్తత్వాత్, ప్రతిజ్ఞావిరోధస్యాప్యయయోరత్రత్యయోరేవ సూత్రితత్వ, త్తదనుగ్రాహకత్వేనోపనిషదన్తరగతిసామాన్యస్య అస్యాముపనిషది విద్యాన్తరేషు శ్రుతత్వస్యాపి సూత్రితత్వాత్, బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ ప్రథమముపాదానతోఽవచితాచేతనత్వశఙ్కాయాః ప్రతిక్షేప్యత్వాత్, సద్బ్రహ్మాత్మాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు సామాన్యశబ్దచిహ్నితవాక్యస్య ప్రథమనిరూపణీయత్వాచ్చ. సామాన్యద్వారాహి విశేషో బుద్ధిమధిరోహతి. సామాన్యపరిగ్రహే ప్రతిక్షేపేచ విశేషవిషయసంశయోఽనవకాశవాన్ - విశేషేతు ప్రతిపన్నేహి సామాన్యాకాఙ్క్షా నస్వరసవాహినీ. †సన్దిగ్ధేహి న్యాయప్రవృత్తిః - అతస్సంశయసద్భావమాహ (తత్రేతి) కారణస్యేదంశబ్దవాచ్యకార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావేక్షితృత్వాభ్యాం సంశయః. †సంశయశరీరం దర్శయతి (కిమితి) సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి ధర్మివాచిపదస్య సాధారణతయా సంశయసహత్వం దర్శితమ్. జగత్కారణమితి ఉపాదానత్వాత్ కార్యసాలక్షణ్యం దుస్త్యజమ్ - నిమిత్తత్వాన్ముఖ్యేక్షితృత్వంచేతి సంశయహేతుస్థిరీకరణమ్. †(పరోక్తమితి) విప్రతిపత్తిరపి సంశయహేతోరనుగ్రాహికేతిభావః. పూర్వపక్షబీజస్మారణపరసౌత్రపదద్యోతనార్థమానుమానికమితిపదమ్. ఉక్తలక్షణమ్-సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణమ్. ఆనుమానికోక్తలక్షణపదాభ్యాం సంశయహేతుద్వయసూచనమ్. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణి - ఉత తద్విలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి పాదశేషసాధారణో విచారః. అత్రతు—తదర్థం సద్విద్యావాక్యాని కింప్రధానప్రతిపాదనపరాణి - ఉతోక్తలక్షణబ్రహ్మపరాణీతివిచారః. తదర్థం కిమత్రేక్షణం గౌణమ్ - ఉతముఖ్యమితి. తదర్థం కిమనుమానాకారతా, గౌణేక్షణసాహచర్యంచ విద్యతే - నేతి. తదర్థం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కింహేతోరాక్షేపకౌ - నేతి. తేజఃప్రభృతిశబ్దాః కింతేజఃప్రభృతిమాత్రవాచినః - ఉతపరమాత్మపరాఇతిచ. తదర్థమాత్మశబ్దస్తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం అబ్రహ్మపరత్వస్యావిరోధీ - ఉతవిరోధీతి. తదర్థమాత్మశబ్దస్వారస్యభఙ్గహేతవోనురోద్ధవ్యాః - ఉతతదనుగ్రాహకహేతవ ఇతి విచారః. తత్స్వారస్యభఙ్గహేతవోనురోద్ధవ్యా ఇతి పూర్వఃపక్షః. తదనుగ్రాహకా ఏవానురోద్ధవ్యా ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా స్వారస్యభఙ్గహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనాత్మశబ్దస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం అబ్రహ్మపరత్వావిరోధితయా తేజఃప్రభృతిశబ్దాస్తేజఃప్రభృతిమాత్రవాచినః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌచ యదాహేత్వాక్షేపకౌ - తదా హేత్వాక్షేపో గౌణేక్షణసాహచర్యంచాస్తీతి ప్రథమశ్రుతేక్షణస్య గౌణత్వేన సద్విద్యావాక్యానాం ప్రధానపరత్వాత్తదేకార్థతయా సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రధానపరాణీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా ఆత్మశబ్దస్వారస్యోత్తమ్భకహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేన ఆత్మశబ్దస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం అబ్రహ్మపరత్వవిరోధిత్వేన తేజఃప్రభృతిశబ్దాః పరమాత్మపరాః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌచ యదా నహేత్వాక్షేపకౌ - తదాఽనుమానాకారత్వగౌణేక్షణసాహచర్యయోరసిద్ధ్యా ప్రాథమికేక్షణస్యాగౌణత్వాత్ సద్విద్యావాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణి - అతస్తదైకార్థ్యాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణీతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. [ఇతీక్షత్యధికరణసంశయఫలఫలిభావనిరూపణమ్.]

3. †తత్ర పూర్వపక్షం వక్తుమన్యతరశిరసో యుక్తిమత్త్వేన నిర్ధారణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కింప్రాప్తమితి) ప్రాప్తమ్ - యుక్తమ్. యుక్తిమదిత్యర్థః. †పూర్వపక్షీ స్వపక్షం యుక్తిమత్త్వేన ప్రతిజానీతే (ప్రధానమితీతి) సంశయకోటీకృతే శిరోద్వయే ప్రధానమితి శిరో యుక్తిమదిత్యర్థః. †యుక్తివిశేషాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుతఇతి). †తదుపపాదయతి (సదేవేతి) †కారణస్య ప్రధానత్వసిద్ధ్యుపయికాని తద్విలక్షణపురుషవిశేషత్వవిరోధీనిచ విశేషణాన్యాహ (ఇదంశబ్దేత్యాదినా). †(ఇదంశబ్దవాచ్యస్యేతి) పరాగర్థేహీదంశబ్దస్వారస్యమ్ - నతు ప్రత్యగ్రూపే చేతనఇతిభావః. †జగతశ్చిదచిదాత్మకతయా చేతనస్యాపీదం శబ్దవాచ్యాన్తర్భావవ్యుదాసాయాహ (చేతనభోగ్యభూతస్యేతి) చిదంశస్యకార్యత్వకారణత్వయోగాత్ నతస్య కార్యాన్తర్భావఇతి భోక్తృతయాఽవస్థానమేవ తస్య - భోగ్యస్యైవతు కార్యత్వమితి, భావః. చేతనస్య జ్ఞేయత్వైకస్వభావజగద్రూపత్వమయుక్తమితి, చాభిప్రాయః. †కార్యస్య భోగ్యత్వోపయికం కారణస్య ప్రధానత్వాపాదకంచ విశేషణమాహ (సత్త్వరజస్తమోమయస్యేతి) సత్త్వాదికార్యసుఖదుఃఖమోహాన్వయహేతుత్వదర్శనాజ్జగతస్సత్త్వాదిమయత్వమ్. నిర్గుణః కథం గుణమయస్య కారణమితిచాభిప్రాయః. †భోగ్యత్వోపపాదనాయాహ (వియదాదేతి.) †ననూ—ఇదంశబ్దవాచ్యద్రవ్యస్య కారణత్వే కార్యత్వకారణత్వయోఃకో భేదఇత్యత్రాహ (వియదాదీతి) ఏకత్వావస్థం కారణమ్ - బహుత్వావస్థంకార్యమితి భిదేత్యర్థః. ఏకరూపస్య పురుషస్య నానారూపకార్యభావోఽనుపపన్నశ్చేతిభావః. †కారణస్య కార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావేహి చేతనస్య ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణత్వానుపపత్తిః - కారణావస్థా కార్యోపాదానభూతద్రవ్యాన్తరనిష్ఠేతి కథం సాలక్షణ్యావశ్యంభావఇతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వమాహ (కారణభూతద్రవ్యస్యేతి). †తతః కిమిత్యపేక్షాయాం కార్యకారణసాలక్షణ్యనియమం ఫలితమాహ (అతఇతి).

ప్రభృతం కారణావస్థమ్. † సత్త్వాదిమయంచ కార్యమితి †గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవహి కారణమ్. †తదేవోపసంహృత సకలవిశేషం † సన్మాత్రమితి ※౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. †తతఏవచ కార్యకారణయో రనన్యత్వమ్. † తథాసత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః. †అన్యథా ※౨ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాది మృత్పిణ్డతత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సారూప్యంచేతి †జగత్కారణవాదివాక్యేన మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధాన మేవ ప్రతిపాద్యతే. † ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవచేదం వాక్య † మితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ.

౪. † ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి) † యస్మిన్ శబ్దఏవ ప్రమాణం నభవతి తదశబ్దమ్-† ఆను మానికమ్ - † ప్రధానమిత్యర్థః. † నతజ్జగత్కారణవాదివాక్య ప్రతిపాద్యమ్. † కుతః - ఈక్షతేః - †సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్బన్ధి

† తతోఽనేకమిత్యాశఙ్కాయాం కార్యస్య ప్రధానసాలక్షణ్యమాహ (సత్త్వాదిమయంచేతి). † ప్రధానస్య కార్యసారూప్యమాహ (గుణసామ్యావస్థమితి) కార్యే గుణవైషమ్యదర్శనాత్ కారణమపి తథావిధంస్యాదితి శఙ్కాఽపాకరణార్థం గుణసామ్యావస్థమిత్యుక్తమ్ - నతుగుణమయమితి. విషమావస్థస్య సర్వస్య కార్యత్వదర్శనాత్, కారణస్యాపి తథాత్వే కారణాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాప్రసఙ్గా, చ్చ ప్రధానస్య గుణసామ్యావస్థత్వసిద్ధిరితిభావః. † అనే కగుణసామ్యావస్థస్య ప్రధానస్య కారణత్వే ఏకత్వావధారణమనుపపన్నమ్-ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వేతూపపన్నమిత్యత్రాహ (తదేవోపసంహృతేతి) ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగవ్యావృత్తిః - అద్వితీయమితి గుణవైషమ్యవ్యావృత్తిరిత్యభిప్రాయేణ ఉపసంహృతసకలవిశేషమిత్యుక్తమ్. † (సన్మాత్రమితి) సదేవేతి కార్యావిర్భావసత్త్వవ్యుదాసఇతిభావః. సన్మాత్రమితీత్యత్రేతిశబ్దో హేతౌ. † ప్రధానకారణత్వమేవ యుక్త్యన్తరేణోపపాదయితుమాహ (తత ఏవేతి) ఇదంశబ్దవాచ్యంప్రతి కారణస్య త్రిగుణాత్మకస్య ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాదేవహి కార్యకారణయోరనన్యత్వసిద్ధిః - నహి విజాతీయయోర నన్యత్వమితిభావః. † అనన్యత్వం మాభూదిత్యత్రాహ (తథాసతీతి) అనన్యత్వేసతి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః - తచ్చిదచిద్విలక్షణకారణత్వపక్షే నసంభవతీతిభావః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరూపయుక్తిరుక్తాభవతి. యద్వా—ఇదమగ్రేసదితి సామానాధికరణ్యాత్, ※ తద్ధైక ఆహురిత్యసత్కార్యవాదప్రతి క్షేపాచ్చానన్యత్వసిద్ధిః పూర్వగ్రన్థేఽభిప్రేతా. † హేత్వన్తరంచాహ (తథాసతీతి) తథాసతి - ప్రధానకారణత్వేసతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరనన్య త్వే ప్రతిజ్ఞావాక్యతాత్పర్యాత్ త్రైకశబ్దోపి గుణసముదాయైక్యాద్యుక్తఇతిభావః. † యుక్త్యన్తరమాహ (అన్యథేతి) అచేతనమృత్పిణ్డలోహమణ్యాది దృష్టాన్తశ్చేతనకారణస్య దార్ష్టాన్తికత్వే - నసఙ్గచ్ఛతఇత్యభిప్రాయః. యద్వా—సరూపమృత్పిణ్డఘటాదికార్యకారణదృష్టాన్తో నవిరూపకార్యకారణ యోర్దార్ష్టాన్తికత్వే ఘటతఇతిభావః. † కపిలస్మృత్యైకార్థ్యం హేతుత్వేనాభిప్రయన్నాహ (జగత్కారణేతి) ఉక్తన్యాయేన శ్రుత్యవిరోధాత్ స్మృతి నిరాసో నయుక్తఇతిభావః. మహర్షిణేతిపదేన ※ ఋషిం ప్రసూతం కపిలం మహాన్తమితి శ్రుతిస్స్మారితా. † హేత్వన్తరమాహ (ప్రతిజ్ఞేతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్త యోర్వ్యాప్త్యాక్షేపకత్వాభిప్రాయేణోక్తమనుమానవేషమేవేతి. నను—నకారణవిషయాప్రతిజ్ఞా - అపిత్వేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. అతోఽనుమాన వేషత్వేపి నప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి నవాచ్యమ్ - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సర్వస్యైకస్యచానన్యత్వేన నిర్వాహ్యత్వా దనన్యత్వస్య కార్య కారణభావనిబన్ధనత్వాచ్చ ప్రధానకారణత్వప్రతిజ్ఞానస్య ఫలితత్వాత్. అత్రాయం ప్రయోగోఽభిమతో వేదితవ్యః. జగత్ స్వానన్యోపాదానకమ్ - కార్యత్వాద్ఘటవత్. యద్వా—ఇదంజగత్-స్వకారణైకజ్ఞానేన జ్ఞాతం భవితుమర్హతి - కార్యత్వాత్ ఏకమృత్పిణ్డాద్యారబ్ధఘటాదివదితి. † పూర్వపక్షం నిగమయతి (ఇతీతి) ఇతి ర్వేతౌ. సుఖదుఃఖమోహాన్వయసత్త్వరజస్తమోమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్య కారణత్వమేకః పూర్వపక్షహేతుః. కార్యకా రణానన్యత్వ ఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం తదుత్తమ్భకమ్. అనుమానాకారప్రతీతిశ్చాన్యో హేతుః. [ఇతీక్షత్యధికరణపూర్వపక్షః.]

౪. † అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తస్థాపనాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వం దర్శయతి (ఇత్యేవంప్రాప్తఇతి) ఉచ్యమానాః విషయసంశయపూర్వపక్షా అస్యాధికరణస్యేతి జ్ఞాపనాయ పూర్వం సూత్రోపాదానమ్ - అస్య రాద్ధాన్తసూత్రత్వ జ్ఞాపనార్థమక్షరవ్యాఖ్యానార్థంచేదానీం తదుపాదానమితి వైషమ్యమ్. † శబ్దనేదృతయాఽభిమతస్య కథమశబ్దత్వమితి శఙ్కాయామాహ (యస్మిన్నితి) అబ్భక్షో వాయుభక్షఇతివదవధారణగర్భితమితి భావః. † శబ్దైకప్రమాణకత్వం నచేత్తత్రకిమన్యత్ ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ఆనుమానికమితి) తర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తం శాస్త్రం నప్రతిపాదయతీతిచేన్న - సామా న్యతో దృష్టానుమానేన కారణమాత్రే ప్రతిపన్నేపి తద్విశేషాణామప్రతిపన్నతయా తద్విశిష్టేన రూపేణ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాత్. అప్రాప్తేహి శాస్త్ర మర్థవదితి మీమాంసకానాం మతమ్ - నతు సాంఖ్యానామితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తస్యానుపపన్నతాంచ జ్ఞాపయితుం అశబ్దశబ్దప్రయోగః. † అనుమానికత్వమిన్ద్రియాణాం పరమాణూనామప్యవిశిష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సౌత్రమేకవచనమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రధానమితి) ప్రధానంహ్యేకం సదనేకేషాం కారణమ్. పరమాణవస్త్వనేకే సన్త ఏకైకస్య కార్యస్య కారణం - ఇన్ద్రియాణితు బహూని జ్ఞానకారణాని - నత్వర్థకారణానీతి తద్వ్య వచ్ఛేదసిద్ధిః. † నేతిపదస్య ప్రధానస్వరూపప్రతిక్షేపార్థత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ వాక్యార్థం యోజయతి (నతదితి) ధర్మినిషేధపరత్వేపి శాస్త్రస్య వాక్య నిరూపణపరత్వాత్, హేతుపదేన ధాతుస్వరూపోపాదానా, చ్చ ప్రతిపాద్యతావేషేణ నిషేధ్యత్వం వివక్షితమితిభావః. † వాక్యప్రతిపాద్యత్వాభావః ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నత్వబాధితత్వాభ్యాం వాక్యస్యాన్యపరత్వాద్వాస్యాత్ - యోగ్యానుపలమ్భాద్యభావాదప్రతిపన్నాకారవైశిష్ట్యసద్భావాచ్చ బాధ ప్రతిపన్నత్వాసంభవః - అన్యపరత్వంతు పూర్వపక్షయుక్తిభిరేవనిరస్తమ్ - అతో హేతుర్నసంభవతీత్యభిప్రాయేణ హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుతఇతి). † హేతోరసిద్ధిమన్యథాసిద్ధించ వ్యుదసితుం వ్యాచష్టే (సచ్ఛబ్దవాచ్యేతి) సచ్ఛబ్దవాచ్యసంబన్ధీతి వ్యధికరణాసిద్ధివ్యుదాసః. ప్రసక్తం సదే

౧॥ ఛాం-౬-ప్ర-౨ఖ-౧. ౨॥ ఛాం-౬-ప్ర-౧ఖ-౪.

వ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతే† ర్ధాతోశ్శ్రవణాత్ ※ ౧ † తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి. † ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే నసమ్భవతి. † అత † ఈదృశేక్షణక్షమశ్చేతనవిశేష † స్సర్వజ్ఞ † స్సర్వశక్తిః † పురుషోత్తమస్సచ్ఛబ్దాభిధేయః. †తథాచ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః †ప్రతీయతే※ ౨ సఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి। స ఇమాల్లోకానసృజత ※ ౩ స ఈక్షాఞ్చక్రే । స ప్రాణమసృజతేత్యాదిషు. † ననుచ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్. † సత్యమ్—† సర్వకార్యానుగుణఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తి † స్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః - యథాహ ※ ౪ † పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ ※ ౫ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। ※ ౬ యస్యావ్యక్తం శరీరమ్। యస్యాక్షరం శరీరమ్। యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్। ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. † తదేతత్ । ※ ౭ నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. † అత్రసృష్టివాక్యాని నప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే । వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే. † యత్తూక్తం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి † తదసత్ - † హేత్వనుపాదానాత్. ※ ౮ †యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే

వహి ※ తదైక్షతేతి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతఇతిభావః. వ్యాపారవిశేషశబ్దేనాభిధాయిశబ్దేనచాన్యథాసిద్ధివ్యుదాసః. నహి చేతనాచేతనసాధారణం కార్యోన్ముఖ్యమాత్రమీక్షతిధాత్వభిధేయమ్। అపితు చేతనరూపకర్త్రసాధారణోవ్యాపారవిశేషః. నచ ముఖ్యే సంభవతి ఉపచారోయుక్తఇతిభావః. ※ ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే వక్తవ్యావితిప్రక్రియయా ఈక్షతిశబ్దేన ధాతూపాదానమ్ । నార్థోపాదానమ్ । తథాసతీక్షితేరితిహి వక్తవ్యంస్యాత్. † అనేనచ - శబ్దస్య వివక్షితార్థే స్వారస్యం సూచితమిత్యభిప్రాయేణాహ (ధాతోరితి) శ్రవణాదిత్యజ్ఞానాసిద్ధిపరిహారః. శ్రూయమాణాదీక్షతేరితి సూత్రవివక్షితమ్. తత్ఫలితంతు షష్ఠ్యా నిష్కృష్య వ్యాఖ్యాతమ్. ఈక్షతిశబ్దేనేక్షణం లక్షితమితి వేదాన్తదీపే వ్యాఖ్యాతమర్థస్వారస్యాయ. అత్రతు - శబ్దస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతమ్. † నను— ※ తత్తేజ ఐక్షత ※ తా ఆప ఐక్షన్తేతి వాక్యద్వయగతమీక్షణమచిత్సంబన్ధితయా ప్రతీయతే. ※ సేయం దేవతైక్షతేత్యత్రాపీక్షణమచిద్గతముచితమ్ - దేవతాశబ్దస్య ※ హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్యాసన్నవాక్యస్థదేవతాశబ్దవిరూపార్థత్వాయోగాత్. ప్రథమేక్షణంచ సేయమితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టసత్సంబన్ధిత్వాదచిద్గతమేవేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ [illegible] (తదైక్షతేతి) [illegible] క్రమస్వారస్యభఙ్గో నయుక్తఇతీదంతావదీక్ష[illegible] ముఖ్యమితిభావః. † ధాత్వర్థానాం క్రియాత్వాదచేతనస్యచ క్రియాయోగసంభవాన్నాత్రానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (ఈక్షణక్రియేతి) [illegible] స్వారస్యాయం క్రియావిశేషో నసంభవతీత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః - అచేతనస్యాసమ్భావితత్వేనేక్షణస్య తత్పత్ష విరుద్ధత్వా[illegible] [illegible]ద్ధవ్యత్యర్థః. † (ఈదృశేక్షణక్షమఇతి) అనేనాచిద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఈదృశశబ్దేన చేతనవిశేషశబ్దేనచేక్షణస్వభావఫలితాచ్చేతనమాత్రాదపి వ్యావృత్తిరుక్తా. యచ్చేతనమాత్రేపి నసంభవతి - తత్కథమచేతనే సంభవతీతి భావః. † ※ తదైక్షతేతి సిద్ధం గుణమాహ (సర్వజ్ఞఇతి). † ※ బహుస్యామితి ఫలితమర్థమాహ (సర్వశక్తిరితి). † చిదచిద్వ్యావర్తకలిఙ్గబలసిద్ధం సదితి సామాన్యశ్రుతేః పర్యవసానస్థలం దర్శయతి (పురుషోత్తమఇతి) ※ సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోపీక్షణ విశేషసామర్థ్యాచ్ఛాగపశున్యాయేనచానుగృహీతః ప్రకరణాన్తరోక్తదేవతావిశేషవిషయఇతిభావః. † సద్విద్యావాక్యస్యోక్తార్థపరత్వమనేకశ్రుత్యన్తరస్వారస్యేనోపపాదయతి (తథాచేతి) నాత్ర విషయవాక్యతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానమ్. సర్వేష్వేవ - సర్వేష్వపి. అనేన ప్రాచుర్యమభిప్రేతమ్. ఈక్షణస్య గౌణత్వాశ్రయణే అనేకశ్రుతిస్వారస్య భఙ్గప్రసఙ్గఇతి భావః. † (ప్రతీయతఇతి) ప్రతీతిస్తావదవిగీతేతిభావః. † స్వపక్షసాధకముక్త్వా పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుం చోద్యముపక్షిపతి (ననుచేతి) కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యంతావదఙ్గీకార్యమ్-మృత్తత్కార్యాదిషు దర్శనాత్. తచ్చ సాలక్షణ్యం బ్రహ్మణ స్త్రిగుణాత్మకత్వాదియోగేనవా జగతస్తద్విధురత్వేనవా నిర్వాహ్యమ్. ఆద్యే శబ్దాన్తరేణ ప్రధానాఙ్గీకారః. ద్వితీయే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాద్యుపలమ్భవిరోధఇతిభావః. † పరిహరతి (సత్యమితి) అర్ధాఙ్గీకారే సత్యశబ్దః. కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతమ్ - నతుప్రధానత్వమితి. † (సర్వేతి) ప్రధానస్యైవహి సర్వకార్యాననుగుణత్వం - కార్యానుప్రవిష్టచిదపేక్షయా తస్య కారణత్వోపయికాకారవిరహాదితిభావః. కార్యానుగుణనిమిత్తోపాదానభావసిద్ధ్యర్థం సర్వజ్ఞసర్వశక్తిపదద్వయం. † తదుభయఫలితమాహ (సత్యసంకల్పఇతి) సర్వశక్తిత్వసంకోచాన్నతస్య సంకల్పప్రతిబన్ధసంభావనేతిభావః. వికారాదీనాం సద్వారకత్వసిద్ధ్యర్థం సూక్ష్మేత్యాదిపదమ్ - ఉక్తాకారవిరహే కారణత్వాయోగాత్. †తద్వత్వే శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (పరాస్యేతి). †చిదచితోశ్శరీరత్వం కథమ్ - శరీరత్వేచ తద్వతః కర్మవశ్యత్వాదిదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతదితి). † ※ నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రైరేషాం సూత్రాణాం పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (అత్రసృష్టీతి) వస్తువిరోధః - అర్థసామర్థ్యవిరోధః. అత్రవాక్యతర్కేణార్థనిష్కర్షః, తత్రతత్త్వాభిమానికవ్యాప్త్యాభాసనిబన్ధనబాహ్యతర్కవిమర్శ తన్నిరాసముఖేనార్థనిష్కర్ష ఇతి భిదేత్యర్థః. ఏవం సత్త్వాదిగుణమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్య కారణత్వమ్, తదుత్తమ్భకమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానంచ పరిహృతం భవతి. † అథపరోక్తంహేత్వన్తరమనువదతి (యత్తూక్తమితి). † తస్యానుపపన్నత్వమాహ (తదసదితి) కథమిత్యత్రాహ (హేత్వనుపాదానాదితి) వక్తురనుమానవివక్షాస్తిచేత్తత్ర ప్రధానావయవో హేతురవశ్యోపాదేయః - తదభావాన్నతద్వివక్షేతిభావః. † ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం హేత్వాక్షేపోప్యయుక్తఇత్యాహ (యేనాశ్రుతమితి)

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౩. ౨॥ ఐ - ౧ ఖ - ౧; ౨. ౩॥ ప్రశ్న - ౬ - ప్రశ్న - ౩; ౪. ౪॥ శ్వే - ౬ అ - ౮. ౫॥ ము - ౧ ము - ౧ ఖ - ౯. ౬॥ సు - ౭ ఖ. ౭॥ శారీ - ౨ అ - ౧ పా - ౪. ౮॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౧ ఖ - ౩.

† సర్వాత్మనా తదసమ్భవం మన్వానస్య తత్సమ్భవమాత్ర ప్రదర్శనాయహి దృష్టాన్తోపాదానమ్. † ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ † హ్యనుమానగన్ధాభావో౽వగతః.

౫. † అథ స్యాత్—నచేతనగతం ముఖ్యమీక్షణమి † హోచ్యతే - అపితు ప్రధానగతం గౌణమీక్షణమ్ ※ ౧ † తత్తేజ ఐక్షత ※ ౧ తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణసాహచర్యాత్. † భవతిచాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః - యథావృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః, ※ ౨ వర్షేణ బీజం ప్రతిసఞ్జహర్షేతి. † అతో గౌణమీక్షణమితీమామాశఙ్కామనుభాష్య పరిహరతి.

౬॥ సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. ౨.

† యదుక్తం—గౌణేక్షణసాహచర్యాత్ సతో౽పీక్షణవ్యపదేశ † స్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణఇతి-తన్న

అనన్యథాసిద్ధంహ్యాక్షేపకం - సర్వప్రమాణసాధారణత్వాత్ప్రతిజ్ఞా౽న్యథాసిద్ధేతి సిద్ధంకృత్వా దృష్టాన్తస్య హేత్వాక్షేపకత్వాయోగ ఉచ్యతే. నకేవలం వ్యాప్తిప్రదర్శనాయైవ దృష్టాన్తోపన్యాసః - అపిత్వసంభవవ్యావృత్తిప్రదర్శనాయాపి సంభవతీత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్ స నాక్షేపక ఇత్యర్థః. † (సర్వాత్మనా తదసంభవమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ధర్మైక్యాదేకాకారాన్వయాద్వా వస్త్వన్తరవ్యతిరేకాద్వా సంభవతి. ఘటపటాదిషు త్రేధాపి తన్న సంభవతి - ఘటపటాదిషు ధర్మైక్యస్యా, న్వయేనాన్యస్మాద్వ్యతిరేకేణవా సమానాకారయోగస్య, చాభావాదితిభావః. † అస్తు దృష్టాన్తస్యానుమానాఙ్గత్వే సంభవప్రదర్శనార్థత్వేచ సాధారణ్యం - తథాసత్యస్మన్మతేపి సంభవఃపాక్షికస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఈక్షత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణహేతవో వివక్షితాః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః సాధారణ్యేనానుమానత్వం శఙ్కితమ్. ఈక్షణాద్యసాధారణహేతుసద్భావాచ్ఛఙ్కాపి నిరస్తేత్యభిప్రాయేణోక్తమనుమానగన్ధాభావఇతి. [ఇతీక్షత్యధికరణప్రథమసూత్రతాత్పర్యనిగమనమ్.]

౫. † ఉత్తరసూత్రమవతారయితుమీక్షణస్య గౌణత్వం శఙ్కతే (అథస్యాదితి) చేతనగతమ్ - చేతనత్వానుగుణమ్. † (ఇహేతి) ప్రకరణమాలోచనీయమితిభావః. ప్రధానగతమ్ - అచేతనత్వానుగుణమిత్యర్థః. ప్రథమేక్షణస్య తేజః ప్రభృతికార్యోద్దేశ్యత్వాయోగాత్ ప్రధానశబ్దః. † హేతుమాహ (తత్తేజఇతి) ప్రాయదర్శనాయ వాక్యద్వయముపాత్తమ్. అగ్ర్యప్రాయన్యాయో౽పి బాధకాభావే జీవతీతిభావః. ※ సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దో౽ప్యనేనైవ న్యాయేన ※ ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇతివత్ అచిద్విషయత్వోచిత్యాన్న గౌణత్వబాధకఇతిభావః. † గౌణప్రయోగం దర్శయతి (భవతీతి) ఈక్షణతుల్యయోగక్షేమహర్షాదిధర్మాన్తరసంగ్రహాయ చేతనధర్మశబ్దః. లోకే శాస్త్రేచ ప్రయోగద్వయం దర్శితమ్. † గౌణత్వం నిగమయన్నుక్తశఙ్కాపరిహారాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వమాహ (అతఇతి) శఙ్కాయా ఉత్సూత్రత్వాభావాత్ అనుభాష్యేత్యుక్తమ్. [ఇతీక్షత్యధికరణద్వితీయసూత్రావతారికా].

౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥ † కేన గుణయోగేన గౌణత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్సూత్రం యోజయతి (యదుక్తమితి) పుల్లిఙ్గగౌణశబ్దవిశేష్యః ప్రకృత ఈక్షతిరిత్యభిప్రాయేణోక్తమీక్షణవ్యపదేశఇతి. గౌణ ఈక్షతిర్నేత్యుక్తే విశేష్యప్రతిక్షేపశఙ్కావ్యుదాసాయ యత్తచ్ఛబ్దాభ్యాం విశేషణనిషేధపరత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్. యద్గౌణత్వముక్తమ్. తన్నేత్యర్థః. † (సర్గేతి) గౌణో౽ర్థస్సర్గప్రాగవస్థా - తత్ర నియతపూర్వత్వలక్షణం కార్యానురూప్యం గుణయోగఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాదితి సూత్రేణ పదేనావిశేషేణ ※ ఐతదాత్మ్యమ్ ※ సఆత్మేతి వాక్యద్వయగతాత్మశబ్దో వివక్షిత

(వే-సా.) "తత్తేజ ఐక్షత" ఇత్యాదిషు అచేతనేపి వస్తుని ఈక్షతిశ్శ్రూయతే, తత్ర గౌణః. ఏవమత్రాపి ప్రధాన ఏవేక్షితా. గౌణ ఇతిచేత్; నైతదుపపద్యతే, ప్రస్తుతే సచ్ఛబ్దవాచ్యే శ్రూయమాణాచ్చేతనవాచినః ఆత్మశబ్దాత్; "స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇతిహ్యుత్తరత్ర శ్రూయతే! తేజః ప్రభృతిష్వపి నగౌణమీక్షణమ్. తేజః ప్రభృతిశబ్దైరపి తత్తచ్ఛరీరకం బ్రహ్మైవా౽భిధీయతే, "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశాదేవ సర్వస్య వస్తునో నామరూపభాక్త్వాత్. "తత్సృష్ట్వా - తదేవానుప్రావిశత్ - తదనుప్రవిశ్య-సచ్చత్యచ్చాభవత్ - నిరుక్తఞ్చానిరుక్తఞ్చ - నిలయనఞ్చానిలయనఞ్చ - విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ - సత్యఞ్చానృతఞ్చ సత్యమభవత్" ఇతిచేతనమచేతనఞ్చ పృథఙ్నిర్దిశ్య తదుభయమనుప్రవిశ్య, సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యో౽భవత్ ఇతిహి సమానప్రకరణే స్పష్టమభిహితమ్!. ౨.

(వే-దీ). "తత్తేజ ఐక్షత" ఇత్యచేతనగతగౌణేక్షణసాహచర్యాత్, "తదైక్షత" ఇత్యత్ర ఈక్షతిర్గౌణఇతిచేన్న; ఆత్మశబ్దాత్, సచ్ఛబ్దాభిహితే ఈక్షితరి "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా" ఇతి శ్రూయమాణాచ్చేతనవాచినః ఆత్మశబ్దాదయమీక్షతిర్ముఖ్య ఏవేతి ప్రతీయతే "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి తేజః ప్రభృతీనామపి తదాత్మకత్వావగమాత్ తేజః ప్రభృతీక్షణమపి ముఖ్యమేవేత్యభిప్రాయః. ౨.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౩; ౪. ౨॥ రామాయణే - సున్దర - ౨౯ సర్గ - ౬ శ్లో.

※ ౧ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి † సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్. †ఏతదుక్తం భవతి— ※ ౧ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ । స ఆత్మేతి † చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశోఽయం † నాచేతనే ప్రధానే సఙ్గచ్ఛతఇతి. † అతస్తేజోఽబన్నానామపి పరమాత్మైవాత్మేతి † తేజఃప్రభృతయోఽపి శబ్దాః † పరమాత్మనఏవ వాచకాః. †తథాహి— ※ ౨ హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్తన్నామభాక్త్వంచే † తి ※ ౩ తత్తేజ ఐక్షత ※ ౩ తా ఆపఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్యఏవేక్షణవ్యపదేశః. †అతస్సాహచర్యాదపి ※ ౩ తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కా †దూరోత్సారితే †తి సూత్రాభిప్రాయః.

౬. † ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్. ౭॥ సూ. <u>తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్</u>. ౩.

† ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోః ※ ౧ †తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య ※ ౪ †తస్య తావదేవ

ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయముపాత్తమ్. † (సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యేతి) ఐతదాత్మ్యమిత్యత్ర ఏతచ్ఛబ్దస్య స ఆత్మేత్యత్ర సఇతి పదస్యచ ప్రకృతపరామర్శిత్వాదితిభావః. † ఆత్మశబ్దోఽపి మృదాత్మకో ఘటః ఘటస్య మృదాత్మేతివత్ స్వరూపానతిరిక్తార్థస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). † (చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేనేతి) ※ ఇదం సర్వమితి సర్వశబ్దానఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, ※ సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజాఇతి పూర్వవాక్యైకార్థ్యాత్, ※ ఇదం సర్వమసృజత ※ సచ్చత్యచ్చాభవత్ ※ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ సర్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగద్గోచర ఇతిభావః. † (నాచేతనఇతి) నహి చేతనస్యాచేతనేన స్వరూపైక్యం సంభవతీత్యర్థః. † ఏవంగౌణేక్షణసాహచర్యమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్. అథ తదేవ నాస్తీత్యాహ (అతఇతి) అతః - చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యాత్మత్వాదిత్యర్థః. కిమర్థమీక్షణోపదేశరహితస్యాన్నస్యోపాదానమ్. ఉచ్యతే—ఈక్షణోపదేశవిరహనిబన్ధనాబ్రహ్మాత్మకత్వశఙ్కానిరాకరణార్థమ్, అన్యథా సర్వస్య కార్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానవగమాదిదంసదితి సామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వేనైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం నఘటేత - అతస్తదుపాదానేన [illegible] దర్శితమ్. నహి కించిదప్యతదాత్మకమితి అపిశబ్దాభిప్రా[illegible] ప్రజ్ఞానసద్ధ్యపయికమనుప్రవేశశ్రుతిసిద్ధమన్నస్య బ్రహ్మా[illegible] కారాభిప్రాయః. † (తేజఃప్ర[illegible] యః. అతదాత్మకత్వేన త్వదభిమతానామపీతివా. యదాశ్రయతయా ప్రథమమీక్షణం ముఖ్యం-సఏవేత్యేవ వేతి) విశేష్యతయా ప్రాప్తేయం [illegible] కృతయోఽపీతి) సచ్ఛబ్దవదిత్యపిశబ్దస్య భావః. లోకే తేజఃప్రభృతిమాత్రపరత్వేన వ్యుత్పన్నా అపీతివా. † (పరమాత్మనఏవేతి) [illegible] ర్థః. † (ఈద[illegible] న్యేన ప్రతిపాద్యః పరమాత్మైవ - తేజః ప్రభృతయస్తు ద్వారమాత్రమితిభావః. † పరమాత్మవాచిత్వముపపాదయతి (తథాహ్యావృత్తిరుక్తా.) [illegible] - తద్రూపవత్త్వమ్. తేజసో వస్తుత్వం తేజస్త్వమ్. అపాం వస్తుత్వం అప్త్వమ్. పృథివ్యావస్తుత్వం పృథివీత్వమ్. దేవమనుష్యాదీనాం వస్తుత్వం దేవత్వమనుష్యత్వాదికమ్. తత్తదవస్థాభాక్త్వమిత్యర్థః. నామభాక్త్వమ్ - నామవాచ్యత్వమ్. నను—కథం పరస్య నామవ్యాకృతత్వశ్రవణాన్నామవాచ్యత్వసిద్ధిః. † ఉచ్యతే—※ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామ్నావిశేషితత్వంహి నామవ్యాకృతత్వమ్. నామవిశేషితత్వంచ నామవాచ్యత్వరూపమితిప్రసిద్ధం - నతు తదుత్పాదకత్వమాత్రమ్ - నహ్యాకాశస్యవా మాతాపిత్రాదేర్వా దేవదత్తాది నామవిశేషితత్వప్రసిద్ధిః. అతో నామవ్యాకృతత్వమ్ - నామవాచ్యత్వమ్. అతస్తదైకార్థ్యాదిహాఽపి నామవాచ్యత్వం వివక్షితమ్. ※ వచసాం వాచ్యముత్తమమితి చాయమర్థఉచ్యతే. ఏవం † తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వోపపాదనఫలమాహ (ఇతి తత్తేజఐక్షతేతి) ఇతిశబ్దో హేతుపరః. † ముఖ్యత్వఫలమాహ (అతఇతి) అపిశబ్దో గౌణత్వశఙ్కాహేతుసముచ్చయపరః. ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్కారణత్వాదినా గౌణత్వశఙ్కా పరిహృతా - గౌణేక్షణసాహచరాచ్చ గౌణత్వశఙ్కానిరస్తేత్యర్థః. యద్వా—త్వన్మతసాధకాదపి త్వన్మతం నిరస్తమితిభావః. † (దూరోత్సారితేతి) గౌణసాహచర్యే సత్యపి సర్వశబ్దతత్ప్రతిసంబన్ధివాచకాత్మశబ్దస్వారస్యేన ※ తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కోత్సారితా - గౌణసాహచర్యాసిద్ధ్యా దూరోత్సారితేత్యర్థః. † గౌణేక్షణసాహచర్యే సత్యపి ఆత్మశబ్దాత్ ప్రథమేక్షణమగౌణమ్, ఆత్మశబ్దాదేవ గౌణేక్షణసాహచర్యమసిద్ధమ్, చేత్యర్థద్వయం కథమేకేన వాక్యేనోచ్యతఇత్యత్రాహ (ఇతిసూత్రాభిప్రాయఇతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్హేత్వనాక్షేపకత్వమ్, ముఖ్యానుఖ్యార్థానుగ్రాహకేషు ముఖ్యానుగ్రాహకస్యానురోద్ధవ్యత్వం, చాస్మిన్నధికరణే వ్యుత్పాద్యమితి సూత్రద్వయే స్పష్టమ్. [ఇతీక్షత్యధికరణద్వితీయసూత్రవివరణమ్].

౬. † అవాన్తరసాధ్యవిషయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి (ఇతశ్చేతి) కారణత్వోపయికేక్షణధర్మనిరూపణేన పరమాత్మత్వం సతః సమర్థితమ్ - అథ ※ కారణంతు ధ్యేయఇతి కారణవస్త్వసాధారణమోక్షప్రదత్వధర్మేణ పరమాత్మత్వం సాధ్యతఇతి సఙ్గతిః.

౭॥ సూ. <u>తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్</u>. † ※ తస్య తావదితి శ్రుతౌ తస్యేతి పదస్య వ్యాఖ్యానం సూత్రే తన్నిష్ఠస్యేతి పదమితి దర్శయంస్తచ్ఛబ్దనిష్ఠాశబ్దయోరర్థం వివృణ్వంస్సూత్రార్థమాహ (ముముక్షోరితి) అర్వాచీనఫలకదృష్టివిధిసంభవాత్ చేతనేకృత్స్న జగదుపాదానతయోత్కృష్టప్రధానదృష్టి విధిపరమితి శఙ్కా ముముక్షోరితి పదేన వ్యుదస్తా. † (తత్త్వమసీతిసదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్యేతి) సదాత్మకత్వోపదేశవాక్యగతస్తచ్ఛబ్దః

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭. ౨॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. ౩॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౨; ౩. ౪॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౨.

చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే ఇతి † శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో † బ్రహ్మసమ్పత్తిలక్షణో † మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. † యదిచ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత-తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే. ※ ౧ † యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసమ్పత్తిరేవ స్యాత్ । † నచ † మాతాపితృసహస్రేభ్యోపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధ † తాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సమ్పత్తిముపదిశతి। † ప్రధానకారణవాదినోపిహి † ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

౭. † ఇతశ్చ నప్రధానమ్. ౮॥ సూ. హేయత్వావచనాచ్చ. ౪.

యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్ - తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్. నచ తత్క్రియతే † ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ ※ ౨ తత్త్వమసి ※ ౩ తస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదిశ్యతే.

ప్రకృతసద్విషయ ఇతి జ్ఞాపయితుమనూద్యతే తన్నిష్ఠ ఇత్యభిప్రాయేణ సదాత్మకత్వేత్యుక్తమ్. అనుసన్ధానశబ్దో నిష్ఠాశబ్దార్థ ఉక్తః. ఇహోపాసనోపదేశస్యానుసన్ధానాత్మకత్వం కథమవగతమ్. ఉచ్యతే—ఉపక్రమే ※ యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి, అమతం మతమ్, అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రవణమననసమనన్తరభావి విజ్ఞానశబ్ద ఉపాసనపరః - ※ శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఉపసంహారేచ ※ తద్ధాస్య విజిజ్ఞావితి తత్తుల్యార్థం విజిజ్ఞావితి పదమామ్నాతమ్. మధ్యేపి ※ ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదేత్యాచార్యవత్తాఫలత్వేన ప్రతిపాదితార్థవిశేషవేదనవచనమాచార్యోపదిష్టార్థస్యానుసన్ధేయత్వే లిఙ్గమ్. ఏవమేభిః కారణైస్సదాత్మకత్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వావగమః. † (శరీరపాతమాత్రాన్తరాయ ఇతి) అన్తరాయశబ్దేన విళమ్బో లక్ష్యతే. శరీరపాతావధివిళమ్బ ఇత్యర్థః. ※ యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యుక్తే కథం శరీరాన్మోక్షసిద్ధిః. ఉచ్యతే—మోక్ష్య ఇత్యుక్తే కస్మాన్మోక్ష ఇతి బన్ధకం కించిదాకాఙ్క్షితమ్. తచ్చ కిమిత్యపేక్షాయామస్యామేవ విద్యాయాం ※ అథ యదాస్య వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యాదినా దేహాదుత్క్రమణశ్రవణాత్, అన్యత్రచ ※ అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య ※ ధూత్వా శరీరం ※ అశరీరం వా వసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్, ※ త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతీత్యాదిస్మరణాచ్చ శరీరమిత్యవగమ్యతే. † (బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణ ఇతి) ※ అథ సంపత్స్య ఇతి సంపత్తేః ※ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి వాక్యాన్తరప్రతిపన్నం బ్రహ్మైవ కర్మేతి భావః. † (మోక్ష ఇతి) సూత్రస్య మోక్షశబ్దస్య శరీరపాతపూర్వికా బ్రహ్మసంపత్తిరేవార్థః - నతు శరీరపాతమాత్రమిత్యభిప్రాయః. † తతః కిం ప్రధానవైలక్షణ్యస్యేత్యపేక్షాయాం ముముక్షోరితి పదేనాభిప్రేతం వివృణోతి (యదిచేతి). † కథమనుపపత్తిః - తీర్థక్షేత్రసేవాదివదచిదుపాసనస్య మోక్షోపయోగిత్వం శాస్త్రబలాత్ కిన్న స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (యథాక్రతురితి) ఉపాసనానురూపఫలభాక్త్వం శ్రుతమిత్యర్థః - తతశ్చ హేయోపాసనాద్ధేయప్రహాణానుపపత్తిః. అచేతనసంపత్తిః - అచిత్ప్రాప్తిః. సంసారిత్వం. కర్మకృతాచిత్సంబన్ధో హి సంసారః. సంపత్తిశబ్దస్య ప్రాప్త్యర్థత్వం తాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సంపత్తిమిత్యనన్తరభాష్యేణ వ్యక్తమ్. † అచేతనసంపత్తిరస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేతి) అత్ర ※ శాస్త్రంహి వత్సలతరం మాతాపితృసహస్రత ఇతి పురాణవచనం స్మారితమ్. † (మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) మాతాపితరావేకస్మిన్ జన్మన్యైహికపోషణమాత్రపరౌ - శాస్త్రం త్వనేకేషు జన్మసు ఐహికాముష్మికసర్వవిధరక్షణపరమితి భావః. † (తాపత్రయేతి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం నస్యాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం శ్రుతిసిద్ధన్యాయవిరోధ, ప్రయోజనపర్యవసానాభావాభ్యాం మోక్షోపయోగిత్వం నిరస్తమ్. † అస్మిన్నర్థే పరమతసంవాదం దర్శయతి (ప్రధానకారణేతి) † (ప్రధాననిష్ఠస్యేతి). ※ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి వదతాపి సాంఖ్యేన ప్రధానస్య వ్యాధేరివ పరిజ్ఞానమాత్రం వివక్షితమ్. నతూపాసనమితి భావః. [ఇతీక్షత్యధికరణతృతీయసూత్రవివరణమ్].

౭. † నను—※ తత్త్వమసీతి నసదాత్మకత్వానుసన్ధానోపదేశః - కింతు స్థూలోహమిత్యాదిదేహాత్మభ్రమానువాదః. అతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాచేతనస్య ముముక్షుణా జ్ఞాతవ్యత్వం హానార్థమితి శఙ్కయా అనన్తరసూత్రసంగతిమభిప్రయన్నాహ (ఇతశ్చేతి).

౮॥ సూ. హేయత్వావచనాచ్చ. † నపరం ప్రత్యానుకూల్యాభావమాత్రమ్ - కింతు ప్రాతికూల్యంచాస్తీత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) స్థూలోహం

౭॥ సూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. ౩. ౮॥ సూ. హేయత్వావచనాచ్చ. ౪.

(వే-సా). ఇతశ్చ ప్రధానాదర్థాన్తరభూతం సచ్ఛబ్దాభిహితం జగత్కారణమ్. సచ్ఛబ్దాభిహితతత్త్వనిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతిహి తన్నిష్ఠస్య మోక్ష ఉపదిశ్యతే!. ప్రధానకారణవాదినామపిహి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షో నాభిమతః!. ౩.

(వే-దీ). ఇతశ్చ సచ్ఛబ్దాభిహితం నప్రధానమ్ - అపితు పరమేవ బ్రహ్మ. "తత్త్వమసి" ఇతి సదాత్మకతయా ప్రత్యగాత్మానుసన్ధాననిష్ఠస్య, "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి మోక్షోపదేశాత్తత్కారణం పరమేవ బ్రహ్మ. ౩.

(వే-సా). యది ప్రధానమత్ర వివక్షితమ్; తదా తస్య హేయత్వాత్ అధ్యేయత్వముచ్యేత: నతదుచ్యతే. మోక్షసాధనతయా ధ్యేయత్వమేవాత్రోచ్యతే, "తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇత్యాదినా. ౪.

(వే-దీ). యది ప్రధానమిహ కారణతయా వివక్షితమ్, తదా తస్య మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వముచ్యేత, నహ్యుచ్యతే, అతశ్చ న ప్రధానమ్. ౪.

౧॥ ఛాం-౩ ప్ర-౧౪ ఖ-౧. ౨॥ ఛాం-౬ ప్ర-౮ ఖ-౭. ౩॥ ఛాం-౬ ప్ర-౧౪-౨.

౮. ఇతశ్చ నప్రధానమ్. ౯॥ సూ. ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్. ౫.

† ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి. † వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్। † తచ్చ † కార్యకారణయోరనన్యత్వేన కారణభూతసద్విజ్ఞానా † త్తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య † జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమ్. †తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే.

౯. † ఇతశ్చ నప్రధానమ్. ౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్. ౬.

†తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ ※౧ స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి † సుషుప్తం

ఇత్యాద్యనుసన్ధానస్యైవ నసదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య హేయత్వం ప్రతిపాద్యతే - అపితూపాదేయత్వమేవోచ్యతే. తచ్చ ప్రధానపరత్వేఽనుపపన్నమ్- ※ అనాది మాయయా సుప్తః ※ మాయయా సన్నిరుద్ధః ※ అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః ※ జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యాదిషు ప్రధానప్రస్తావేషు తస్య హేయత్వేనైన ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. ఏవం ※ తదైక్షతేత్యాదివాక్య ప్రభృతితదుపరితనవాక్యావగతహేతవ ఉక్తాః - తేషాం సమాప్తౌ చశబ్దః ప్రయుక్తః. యద్వా—ఉపాదేయతోక్త్యనుపాదేయతానుక్త్యోస్సూత్రద్వయప్రతిపాదితయోరన్వయవ్యతిరేకాత్మనా పరస్పరసఙ్గతయోరేకీకారార్థ ఇహ చశబ్దః - అతఏవహి ప్రత్యుక్తేత్యాదినా పూర్వసూత్రార్థనిగమనం కృతమ్. [ఇతీక్షత్యధికరణ తురీయసూత్రవివరణమ్].

౮. అథోపక్రమవిరోధే సత్యుత్తరవాక్యగతహేతూనాం దౌర్బల్యాత్ ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యమితి శఙ్కాం పరిహరతి.

౯॥ సూ. ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్॥ † కస్మిన్నర్థే విరోధఇత్యపేక్షాం పూరయన్వ్యాచష్టే (ప్రధానకారణత్వఇతి) త్వన్మతానుగుణత్వేన యదుక్తమ్- తదేవ త్వన్మతప్రతికూలమితి సూత్రకారహృదయమితిభావః. † కథమిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేహీతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యే సర్వశబ్దాభావేపి ※ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి ※ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విజ్ఞాతమితి సమానప్రకరణవాక్యైకార్థ్యాత్ ※ సర్వాః ప్రజాఇతి వక్ష్యమాణస్వారస్యాచ్చ సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యుక్తమ్. నచ సర్వం మృణ్మయమితివత్ కార్యభూతసర్వాచిద్విజ్ఞానమేవ సర్వవిజ్ఞానమితి వాచ్యమ్ - ※ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాఇతి సర్వశబ్దసమానాధికరణప్రజాశబ్దస్వారస్యావగతానాం చేతనానామపి సన్మూలతయా జ్ఞాతవ్యసర్వకార్యాన్తర్భావాదితిభావః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి). † (కార్యకారణయోరనన్యత్వేనేతి) నహి చిదచితోరనన్యత్వమితిభావః. † నన్వన్యత్వే హ్యేకవిజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం ఘటతే - పృథివ్యాదీనాం కార్యతయా చిదంశస్యాకార్యతయాచ జ్ఞానసంభవాదిత్యత్రాహ (తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్యేతి) మృత్పిణ్డతత్కార్యాదిదృష్టాన్తబలాత్, ※ సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజాఇతివాక్యే ప్రజాశబ్దస్వారస్యాచ్చ చేతనస్యాపి కార్యతయైవ జ్ఞాతత్వం వక్తవ్యమితిభావః. † (జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమితి) దేవదత్తజ్ఞానేన గ్రామవిజ్ఞానవన్నాత్ర సర్వవిజ్ఞానమౌపచారికమ్ - ఔపచారికత్వే సర్వవిజ్ఞానస్య లోకదృష్టత్వేన కథంన్ను భగవ ఇతి ప్రశ్నాయోగాత్, అనన్యభూతమృత్తత్కార్యాదిదృష్టాన్తముఖేన ముఖ్యతయైవ సర్వవిజ్ఞానోపపాదనదర్శనా, చ్చేతిభావః. † ఉక్తవిపర్యయేణ ప్రతిజ్ఞావిరోధం దర్శయతి (తత్త్వితి). [ఇతీక్షత్యధికరణపఞ్చమసూత్రవివరణమ్].

౯. † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం కార్యకారణభావనిబన్ధనమ్ - సుషుప్తౌ పరమాత్మని చేతనస్య ప్రళయశ్చ తన్నిబన్ధనఇతి కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వసామ్యాత్ సఙ్గతం సుషుప్తౌ లయం హేతుత్వేనాహేత్యభిప్రయన్నాహ (ఇతశ్చేతి.)

౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్॥ † సచ్ఛబ్దస్యజీవోపస్థాపకస్వశబ్దసమానవిషయత్వనిబన్ధనామర్థాన్తరత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తదేవసచ్ఛబ్దవాచ్యమితి) జగత్కారణవస్తువిషయఏవాత్రాపి సచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రాయః. యత్ర - యదేత్యర్థః. † నను—సతాసంపత్తిః ప్రకృతిసంసర్గోస్తు - స్వాప్యయోపి జీవస్య స్వస్వరూపేఽవస్థానమితి స్వసచ్ఛబ్దయోర్భిన్నార్థస్వాద్దితి నైతద్వాక్యం ప్రధానకారణతావిరోధీతి. తదేతత్పరిహరన్ వ్యాచష్టే (సుషుప్తమితి).

౯॥ సూ. ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్. ౫. ౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్. ౬.

(వే-సా.) ఇతశ్చ నప్రధానమ్, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధాత్. సచ్ఛబ్దవాచ్యతత్త్వజ్ఞానేన తత్కార్యతయా చేతనాచేతనసర్వవస్తుజ్ఞానమ్ "యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి" ఇత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాతమ్; తద్ధి ప్రధానకారణవాదే విరుధ్యతే చేతనస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్. ప్రధానాదర్థాన్తరభూత బ్రహ్మకారణవాదే చిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మైవ నామరూపవిభాగావిభాగాభ్యాం కార్యం కారణఞ్చేతి బ్రహ్మజ్ఞానేన కృత్స్నస్య జ్ఞాతతోపపద్యతే. ౫.

(వే-దీ.) ప్రధానవాదే ప్రతిజ్ఞాచ విరుధ్యతే, "యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్" ఇతివక్ష్యమాణకారణవిజ్ఞానేన చేతనాచేతనమిశ్రకృత్స్న ప్రపఞ్చజ్ఞానంహి ప్రతిజ్ఞాతమ్! చేతనాంశంప్రతి ప్రధానస్యాకారణత్వాత్, తజ్జ్ఞానేన చేతనాంశో నజ్ఞాయతఇతి నప్రధానం కారణమ్. ౫.

(వే-సా.) ఇతశ్చ నప్రధానమ్. "స్వప్నాన్తంమే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి-స్వమ

(వే-దీ.) "స్వమపీతోభవతి" "సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇతి జీవస్య సుషుప్తస్య స్వాప్యయశ్రుతేః. స్వకారణేహ్యాప్యయః-

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ఖ - ౧.

జీవః సతా సమ్పన్నం స్వమపీతః. † స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి. † ప్రళయశ్చ స్వకారణే లయః. † నచాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమర్హతి. ※ ౧ స్వమపీతో భవతి - ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః. చిద్వస్తుశరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తమ్. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేపి ప్రళయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి ※ ౧ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే. తథా సమానప్రకరణే నామరూపపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్ ※ ౨ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యుచ్యతే। ఆమోక్షాజ్జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవహి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః. సుషుప్తికాలేహి నామరూపే విహాయ సతా సమ్పరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే ※ ౩ యదా సుప్తస్స్వప్నం న క [ఞ్చ] న పశ్యతి అ [థా] స్మి [న్] ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ※ ౩ [ఏ] తస్మాదా ఆత్మనః ప్రాణా యథాయ [థ] తనం విప్రతిష్ఠన్తే - తథా ※ ౪ త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి

† ※ స్వమపీత ఇతీదం వివృణోతి (స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి) స్వమి- ద్వితీయా సతేతి తృతీయా న ఫలతస్సతి సంపద్యేతి సప్తమ్యనుగుణార్థే - వ్యపదేశభేదస్తు ధాతుస్వభావభేదాదిత్యభిప్రాయః. అపీతేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ ద్వితీయానిర్దేశః ※ బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి ※ యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీతిహి శ్రుత్యన్తరమ్. సాహిత్యసద్భావాత్ తృతీయానిర్దేశః. సంపన్న ఇతి కర్మణి నిష్ఠా వా - తదానీం సంపత్తేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సతః కర్తృత్వవివక్షయాఽత్ర తృతీయా - ※ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతివత్. అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ సప్తమీనిర్దేశః. వ్యుత్పత్తివశేన ప్రళయవాచినాం శబ్దానాం స్థానాపేక్షాయా ఉత్కటత్వాత్ సప్తమ్యనురోధేన వ్యాఖ్యాతమ్. ఏవం సంపత్త్యప్యయశబ్దయోః ప్రళయపరతయైకార్థ్యముక్తమ్ - స్వసచ్ఛబ్దయోశ్చ ప్రళయస్థానపరతయా ఐకార్థ్యముక్తమ్. అయమభిప్రాయః — ※ సతా సోమ్య తదా సంపన్నః ※ సతి సంపద్యేతి ప్రతిజ్ఞానిగమనవాక్యమధ్యగతస్య స్వాప్యయవాక్యస్యానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వేఽన్వయవైఘట్యం స్ఫుటమ్. ※ అథైతదపి యస్త్యన్తతః ※ బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి ※ తదా సంపద్యతే బ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగప్రాచుర్యాదప్యయసంపత్తిశబ్దస్వారస్యోపస్థాపితస్య ప్రళయస్య స్థానప్రతిపాదకత్వాత్ స్వసచ్ఛబ్దయోరేకార్థపర్యవసాయిత్వం తూచితమ్. ※ జీవేనాత్మనా ※ తత్త్వమసీతి జీవాత్మశబ్దయోస్త్వన్తచ్ఛబ్దయోరివచ స్వసచ్ఛబ్దయోరపి జీవరూపేణ స్వేన రూపేణచావస్థితకారణవస్తువిషయతయైకార్థపరత్వం ప్రకరణవశాదప్యుచితమ్. జీవాదర్థాన్తరే సతి తస్య లయానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం స్వశబ్దాభిధేయస్య తస్య సత్పర్యన్తతాప్రతిపాదనస్యాపేక్షితత్వాచ్చ తయోరేకార్థత్వం యుక్తమితి. † అస్తు లయస్థానోపస్థాపకయోః స్వసచ్ఛబ్దయోరైకార్థ్యమ్ - తత్తు స్వశబ్దస్య స్వీయపరత్వేన స్వసచ్ఛబ్దయోరుభయోరపి ప్రధానపరత్వేప్యుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రళయశ్చేతి) కార్యతారూపవిసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణాన్తర్భావోహి లయః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేతి) అచేతనమ్ - అచిత్త్వాదిత్యర్థః. † స్థూలావస్థస్య జీవస్య సూక్ష్మావస్థే స్వకారణీభూతే సత్తా

(వే-సా) పీతో భవతి - తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే - స్వంహ్యపీతో భవతి” ఇతి జీవస్య చేతనస్య సుషుప్తస్య సతా సంపన్నస్య స్వాప్యయవచనాత్ ప్రధానాదర్థాన్తరభూతం సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి విజ్ఞాయతే. “స్వమపీతో భవతి” ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః. చిద్వస్తుశరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుక్తమ్. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేపి ప్రళయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి “సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి” ఇత్యుచ్యతే. తథా సమానప్రకరణే నామరూపపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్ “ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్” ఇత్యుచ్యతే. ఆమోక్షాజ్జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవహి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః, సుషుప్తికాలేహి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః. పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే; యథా “సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతి” ‘అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే” తథా “త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా...యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తి” ఇతి. ౬.

(వే-దీ) స్వాప్యయాత్. జీవం ప్రతి ప్రధానస్యాకారణత్వాత్స్వాప్యయశ్రుతిర్విరుధ్యతే; అతశ్చ న ప్రధానమ్, - అపితు బ్రహ్మైవ. ౬.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౧. ౨॥ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౨౧. ౩॥ కౌషీతకీ - ౪ అ - ౧౯. ౪॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౯ ఖ - ౩.

తథా భవన్తీతి. †తథా సుషుప్తం జీవం ※ ౧ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతిచ వదతి.

యోగిని స్వాత్మని లయోపపత్తేస్సచ్ఛబ్దస్య తత్పరత్వం సంభవతీతి శఙ్కాం వ్యుదసితుమాహ (తథా సుషుప్తమితి) సృజ్యదేహేన్ద్రియానపేక్షేక్షణాది గుణకపరమకారణవిషయత్వాత్ తత్సంవాదిశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాచ్చ నాత్ర సచ్ఛబ్దోఽతిసఙ్కుచితజ్ఞానసుషుప్త్యవస్థజీవమాత్రవిషయఇత్యభిప్రాయః.

† నను—నిత్యస్య జీవస్య లయోఽనుపపన్నః. కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్, జీవవిలక్షణస్య పరస్య తత్కారణత్వాయోగాత్, తస్మిన్జీవస్య లయశ్చానుపపన్నః. నైవమ్—సర్వదా జీవవిశిష్టస్య పరమాత్మనోఽవస్థావిశేషరూపకార్యకారణభావోపపత్తేః. తథాహి—※ స్వమపీతఇత్యత్ర స్వశబ్దస్తావన్న జీవమాత్రపరః ※ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి స్వశబ్దస్య సచ్ఛబ్దసమానవిషయత్వాత్, సచ్ఛబ్దస్యచాస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్, నాపి నిష్కృష్టబ్రహ్మపరః - నిత్యనిర్వికారస్య తస్యోపాదానత్వాయోగేనాప్యయస్థానత్వాయోగాత్. కార్యస్యహి ప్రళయ ఉపాదానఏవ. అతో జీవరూపేణావస్థితపరమాత్మపరత్వం వక్తవ్యమ్. తత్రాపి నశుక్తౌ రజతస్యేవ లయః. తస్యేవ జీవస్య స్వరూపనివృత్తిప్రసఙ్గాత్. నాపి మహాకాశే ఘటాకాశస్యేవ లయః - దేహాద్యుపాధేరవస్థితత్వాత్. నాపి క్షితితలే ఘటస్యేవ లయః - ఘటత్వస్యేవ జీవత్వస్య ప్రహాణే జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్, ఉపాధేరవస్థితత్వేన జీవత్వప్రహాణాయోగా, దామోక్షావస్థాయితయాఽభిమతస్య జీవభావస్య స్వాపమాత్రేణ నివృత్తౌ మోక్షోపాయవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, ※ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి తదానీమజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం భేదవ్యపదేశాచ్చ, జీవత్వే స్థితఏవ స్వాప్యయస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. అతో భేదాదేవ స్వశబ్దో జీవవిశిష్టపరమాత్మపరః. అతఏవహ్యుక్తం సారే ※ ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః. జీవస్వరూపోహి పరఏవ నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేరితి, తస్య సంపత్తిర్నామబహిర్ముఖజ్ఞాన ప్రసరవిరహితజీవరూపేణావస్థానమ్. నిర్గమో నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరః. నను— కథం దేహవిశిష్టస్య సతో జీవస్య స్థితే దేహే విశేష్యాంశలయః. నైవమ్—విశేష్యాంశే రాగద్వేషాద్యన్వయవత్ తత్రైవ ప్రళయరూపావస్థాన్వయోపపత్తేః. నను—తర్హి స్వాపే జ్ఞానేన దేహధారణాభావాత్, స్వరూపేణ ధారణస్య మహాప్రళయేపి తుల్యత్వా, ద్దేహస్య జీవంప్రత్యపృథక్సిద్ధిర్దేహలక్షణంచ నఘటతే. న - జీవస్య దేహాపరిత్యాగాత్, దేహస్య తత్సంకల్పేన ధారణయోగ్యత్వా, చ్చాపృథక్సిద్ధిదేహలక్షణోపపత్తేః. అతో మనుష్యాదినామరూపాభిమానరాగలోభాద్యనుగుణ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవవిశిష్టః పరమాత్మా - దేవమనుష్యాదినామ రూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధికబాహ్యాభ్యన్తరాకారాభిమాన కాలుష్యవిరహిత జీవశరీరకస్సన్నాత్మన్యన్తర్భూతఇతిశ్రుత్యర్థః. అప్యయస్య ప్రాప్తిరూపత్వాత్ -సారే ఆత్మానమితి ద్వితీయానిర్దేశః. అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ స్వస్మిన్ప్రలీన ఇత్యుక్తం భాష్యే. ఏకస్య పరమాత్మనస్థానస్థానిభావవ్యపదేశస్త్వంశభేదాభిప్రాయః. ఘటాదేర్లయస్థానస్య ఘటానుపయుక్తస్యాపి పృథివ్యంశస్యహి కారణజాతీయత్వాత్ కారణత్వమ్ - బ్రహ్మణితు జీవవిశేషవిశిష్టతదితరాంశభేదేన స్థానస్థానిభావో, ధర్మైక్యాత్ కారణత్వం, కారణావస్థాన్వయిని ధర్మిణ్యన్తర్భావస్సర్వత్రసమానః. ఔపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞాన వికాసవజ్జీవవిశిష్టతా కార్యావస్థా - అతదభిమానజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా. తత్ర లయస్థానభూతస్య పరమాత్మనః కారణావస్థాపేక్షయా లీయమానాంశస్య విసదృశావస్థాహి నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరవజ్జీవవిశిష్టతా - తస్మాదౌపాధికాకారానభిమానజీవవిశిష్టతారూపకారణావస్థాశ్రయే స్వాత్మన్యవస్థానం స్వాప్యయఇత్యుపపన్నమ్. అతఏవ జీవస్య నిత్యత్వావిరోధశ్చ - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసవిశేషవ్యతిరేకేణ జీవత్వప్రహాణాభావాత్. ఆమోక్షాజ్జీవభావస్య స్థిరత్వంహి పరైరప్యభ్యుపేయమ్ - అతస్తదవిరోధేన స్వాప్యయో వర్ణనీయః. తదానీం ※ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తఇతి భేదప్రతిపాదనావిరోధశ్చైవం సతి భవతి. ఏవంవిధఏవ ప్రళయో మహాప్రళయోపీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్ - జీవబహుత్వానాదిత్వకర్మవాసనావిశేషస్థిత్యుపగమేన వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదేః పరిహర్తవ్యత్వాత్. నచ ※ నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతఇతి జ్ఞాననిత్యత్వశ్రుతివిరోధః - తస్య సఙ్కోచమాత్రవతస్తుచ్ఛత్వాభావాత్. నచ ప్రసరోపలమ్భయోరభావాత్ జ్ఞానద్రవ్యస్య తుచ్ఛత్వం శఙ్కనీయమ్ - నహ్యనుల్లిఖితరత్నప్రభాయాః ప్రసరోపలమ్భాభావాన్నాస్తిత్వమ్. ※ యథా నక్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్నజ్ఞానమాత్మనఃక్రియతేతథేతిహి స్మృతిః. ఆత్యన్తికప్రళయేపి యథోక్తప్రకార ఉపపద్యతే - తదానీం నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానరూపవిసదృశదశాప్రహాణేన కారణావస్థే పరమాత్మన్యవస్థానాత్. ఔపాధికాకారాభిమానార్హత్వరూపకార్యావస్థావిరహితజీవవిశిష్టత్వంహి పరస్య కారణావస్థత్వం. వికృతివిరహితజీవవిశిష్టత్వమితియావత్. తన్మహాప్రళయే ముక్తానసమానమ్. నను—※ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞత్వాజ్ఞత్వరూపవైషమ్యావగమా, న్మోక్షే చేశ్వరత్వేశితవ్యత్వాదివైషమ్యస్థిత్యభ్యుపగమాత్, భవదభిమతప్రళయప్రకారోనుపపన్నఇతి. నైవమ్ - కారణావస్థామపేక్ష్య విసదృశావస్థాయా వివక్షితత్వాత్. నామరూపాద్యుపాధికాకారాభిమానవిరహితజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా - తదపేక్షయా విసదృశావస్థాచ తాదృగభిమానవజ్జీవవిశిష్టతా. తత్ప్రహాణస్య చాత్రవిద్యమానత్వాత్ సుషుప్తౌ లయ ఉపపన్నః. మోక్షేచేశితవ్యత్వాకారేణ వైషమ్యం నాత్యన్తికప్రళయవిరోధి - ఈశితవ్యతాయా అవస్థారూపత్వాభావాత్. కాదాచిత్కధర్మోహ్యవస్థా. ఈశితవ్యత్వాదితు నిత్యమ్ - ※ స ఈశోస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ ※ యస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాదిశ్రుతేః. అతో నేశితవ్యత్వాదికమవస్థేతి వైధర్మ్యరూపస్యాపి తస్యాప్రహాణం నదోషః, అతో యథోక్తఏవ స్వాప్యయః.

౧॥ బృ - ౪ అ - ౩ బ్రా - ౨౧.

౧౦. †తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః †పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. †తదాహ వృత్తికారః ※ ౧ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి †సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే ※ ౨ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతిచాహేతి.

౧౧. ఇతశ్చ న ప్రధానమ్. ౧౧॥ సూ. గతిసామాన్యాత్. ౭.

※ 3 † ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి। స ఇమాఁల్లోకానసృజత ※ ౪ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ ※ ౫ తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాది సృష్టివాక్యానాం యా గతిః - † ప్రవృత్తిః. తత్సామాన్యాత్ - †తత్సమానార్థత్వాదస్య. † తేషుచ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే - †తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే.

---

౧౦. †సూత్రం హేతుం పరమసాధ్యేన సంగమయతి (తస్మాదితి). † అప్యయస్థానస్య పరమకారణత్వాయాహ (పరం బ్రహ్మేతి) జీవవ్యావృత్త్యర్థం సర్వజ్ఞశబ్దః. ※ ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతిహి శ్రుతిః ※ తదైక్షతేత్యేతత్సంవాదినీ. అప్యయేపి జీవనియన్తృత్వజ్ఞాపనార్థమీశ్వరోక్తిర్గతత్వవ్యుదాసార్థంచ పరమేశ్వరశబ్దః. సుషుప్తపురుషవైలక్షణ్యాపరో దేవతావిశేషపరశ్చ పురుషోత్తమశబ్దః. † వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తదాహేతి). † (సంపత్త్యసంపత్తిభ్యామితి) ※ సతి సంపద్య నవిదుస్సతిసంపత్స్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య నవిదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యుక్తాభ్యాం సంపత్తినిర్గమాభ్యామిత్యర్థః. యద్వా—పరమాత్మని సంపత్త్యా అన్యత్రాసంపత్త్యా చేత్యర్థః. స్వాప్యయశబ్దేనాసంపత్తిరప్యభిప్రేతేతి వృత్తికారస్య భావః. ఏతత్ - పరబ్రహ్మకారణత్వమిత్యర్థః.

[ఇతీక్షత్యధికరణషష్ఠసూత్రవివరణమ్].

౧౧. పూర్వసూత్రే ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యాదేస్సుషుప్తివిషయస్య శ్రుత్యన్తరస్య ప్రకృతార్థోపపాదకతయా బుద్ధిస్థత్వాత్ కారణస్య పరమాత్మత్వమపి కారణవిషయైశ్శ్రుత్యన్తరైరుపపాద్యతే,.

౧౧॥ సూ. గతిసామాన్యాత్॥ †పూర్వం ※ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వా దాత్మశబ్దవతీః శ్రుతీరుదాహరతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తస్య హ వా ఏతస్యేత్యత్రాప్యాత్మశబ్దశ్శ్రూయతే ※ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః ※ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే ※ యోన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతిచ. †గతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రవృత్తిరితి) బోధనవ్యాపారపరః ప్రవృత్తిశబ్దః - ※ భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యత్ర ప్రవృత్తిశబ్దవత్. † సమానత్వమర్థద్వారకమిత్యాహ (తత్సమానేతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషుచేతి). † తతోపి కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి).

[ఇతీక్షత్యధికరణ సప్తమసూత్రవివరణమ్].

౧౧॥ సూ. గతిసామాన్యాత్. ౭.

(వే-సా.) సకలోపనిషద్గతిసామాన్యాదస్యామప్యుపనిషది న ప్రధానం కారణమితి జ్ఞాయతే. ,, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ - నాన్యత్కిఞ్చ నమిషత్ - స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి - స ఇమాఁల్లోకానసృజత'' ,,తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః'' సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్యకశ్చిజ్జనితా నచాధిపః'' ఇత్యాది సకలోపనిషత్సు సర్వేశ్వర ఏవహి జగత్కారణమితి ప్రతిపాద్యతే.! ౭.

(వే-దీ.) ఇతరోపనిషద్గతిసామాన్యాదస్యాం ఛాన్దోగ్యోపనిషది న ప్రధానం కారణం వివక్షితమ్. ఇతరాసు చోపనిషత్సు, ,, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ...తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నఞ్చ జాయతే'' ,, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ'' ,, సకారణం కరణాధిపాధిపః'' ,,ఆత్మని ఖల్వరే విదితే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి'' ,,తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః'' ,, పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్'' ,, తస్మాద్విరాడజాయత'' ,, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్... స ఇమాఁల్లోకానసృజత'' ,, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః'' ,, ఏకో హవై నారాయణ ఆసీత్'' ,, స ఏకాకీ నరమేత'' ఇతి సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమ ఏవ కారణతయా ప్రతిపాద్యతే. అస్యాశ్చ తద్గతి సామాన్యాదత్రాపి స ఏవ కారణతయా ప్రతిపాదనమర్హతీతిచ న ప్రధానమ్. ౭.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౮ ఖం - ౧. ౨॥ బృ - ౬ అ - 3 బ్రా - ౨౧. 3॥ ఐత - ౧ అ - ౧ ఖం. ౪॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౫॥ సుబా - ౨ ఖం.

౧౨. ఇతశ్చ న ప్రధానమ్. ౧౨॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౮.

శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయోర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వం, అపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వఞ్చ ※ ౧ †అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ※ ౨ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః। †ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా. ※ ౩ యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చనాస్తి సర్వం తదస్మింత్సమాహితమ్। [త]అ) స్మిన్కామాస్సమాహితాః। † ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇతి.

౧౩. † తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి ※ ౪ న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే నచేశితా నైవచ తస్య లిఙ్గమ్। సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః. ※ ౫ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే. ※ ౬ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా. ※ ౭ విశ్వాత్మానం పరాయణమ్. ※ ౭ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్. ※ ౭ యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపివా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః. ※ ౮ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇత్యాదీని. † తస్మాజ్జగత్కారణవాదివాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదనయోగ్యమ్. † అతస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణౌఘమహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణఏవ † నిఖిలజగదేకకారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్.

---

౧౨. నకేవలముపనిషదన్తరేషు - అత్రైవ సర్వేశ్వరకారణత్వం స్ఫుటమిత్యాహ.

౧౨॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ † ఆత్మత్వేన నామరూపవ్యాకర్తృత్వం దర్శయతి (అనేన జీవేనేతి) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వే ※ తదైక్షతబహుస్యామిత్యాదివాక్యేన పూర్వమేవ దర్శితే, సన్మూలాఇతి సూచితే చ. ఆధారత్వం దర్శయతి సదాయతనాఇతి, యచ్చాస్యేతి చ. † ధారకత్వంచాత్మత్వేనేతి దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) నహ్యత్ర కారణతయా కార్యాధారత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః. యచ్చేత్యాదికం సత్య కామత్వప్రతిపాదనోపయుక్తంచ. † అపహతపాప్మత్వాదిగుణాన్దర్శయతి (ఏషఆత్మేతి).

౧౩. † ఉక్తగుణవైశద్యార్థం, అనుక్తగుణదర్శనార్థం, తద్వత ఈశ్వరత్వ దేవతావిశేషత్వ స్ఫుటీకరణార్థం చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్యనుదాహృతాని శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి (తథాచేతి) నత్వేతత్సూత్రవిషయవాక్యత్వేన - అస్య సూత్రస్య ఛాన్దోగ్యోపనిషన్మాత్రవిషయత్వం దీపసారయోరపి హ్యుక్తం ※ శ్రుతమేవ హ్యస్యామేవోపనిషదీతి. నాత్ర క్రమవివక్షా. లిఙ్గమ్ - శరీరమ్. † ※ నాశబ్దమిత్యుపక్రమసూత్రానురోధేన ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి). † తేన ఫలితం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (అతఇతి) సర్వజ్ఞత్వాదయస్సర్గాది కారణత్వోపయోగిగుణాః. శోధకవాక్యోక్తాగుణానిరస్తనిఖిలేత్యాదినోక్తాః. అనవధికేత్యాదినాపురుషార్థత్వంచ దర్శితమ్. ఓఘశబ్దోస్తిచేత్ గుణానామనన్యత్రాపర్యవసాయిత్వం దర్శయతి. మహార్ణవశబ్దో గుణేభ్యోపి తదాశ్రయస్య మహత్త్వం దర్శయతి. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ పురుషసూక్తనారాయణానువాకసిద్ధవిశేషపర్యవసాయిత్వం కారణశోధకవాక్యానాం దర్శయన్తౌ చిదచిద్విలక్షణత్వం తచ్ఛరీరకత్వంచ దర్శయతః. † (నిఖిలజగదేకకారణమితి) నిఖిలశబ్దేన గగనాదికమపి కబలీకృతమ్. ఏకశబ్దేన నిమిత్తోపాదానత్వే అభిప్రేతే. [ఇతీక్షత్యధికరణాష్టమసూత్రవివరణమ్].

౧౨॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౮.

(వే-సా.) శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది "ఆత్మతః ప్రాణః...ఆత్మత ఆకాశః" ఇత్యాదా ఆత్మనఏవ సర్వోత్పత్తిః, అతః ప్రధానాదచేతనాదర్థాన్తరభూతస్సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమఏవ జగత్కారణం బ్రహ్మేతిస్థితమ్. ౮.

[ఇతి వేదాన్తసారే ఈక్షత్యధికరణమ్] ౫.

(వే-దీ.) శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది "ఆత్మత ఏవేదం సర్వమ్" ఇతి; అతశ్చ "సదేవ సోమ్య" ఇత్యాదిజగత్కారణవాది వేదాన్తవేద్యం న ప్రధానమ్, సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం పరమేవ బ్రహ్మేతి స్థితమ్. ౮.

[ఇతి వేదాన్తదీపే ఈక్షత్యధికరణమ్] ౫.

౧॥ ఛాం-౬ ప్ర-౩ ఖం-౨. ౨॥ ఛాం-౬ ప్ర-౮ ఖం-౬; ౭. ౩॥ ఛాం-౮ ప్ర-౧ ఖం-౩; ౫. ౪॥ శ్వే-౬ అ-౯. ౫॥ తై-ఆరణ్య బ్రహ్మమేధ-పురుషసూ-౬. ౬॥ తై-ఆరణ్య-చిత్తి-౩ ప్రశ్న-౧౧ అను-౨౧ ప. ౭॥ తై-నా-౧౧ అను. ౮॥ సుబా-౭ ఖం.

౧౮. † అత ఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్ర బ్రహ్మవాదోఽపి † సూత్రకారేణ అభిశ్రుతిభిః † నిరస్తో వేదితవ్యః - † పారమార్థిక ముఖ్యేక్షణాదిగుణయోగిజిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. † నిర్విశేషవాదే హి సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికమ్. † వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్ - † తచ్చ చేతనమితి ※ ౧ ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిస్సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే. † చేతనత్వం నామ చైతన్యగుణయోగః - † అత ఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వమేవ. † కించ—నిర్విశేషప్రకాశమాత్ర బ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదమ్ - † ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతామాపాదయన్వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివదచిత్త్వమేవ. † తదుభయరూపత్వాభావేఽపి తత్క్షమత్వమస్తీతి చేత్. † తన్న - తత్క్షమత్వం హి తత్సామర్థ్యమేవ - సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. † అథ శ్రుతి ప్రామాణ్యాదయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్ † హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వం, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయస్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. † శక్తిమత్త్వం చ కార్యవిశేషానుగుణత్వం - తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయం. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. † కించ—నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్ - † ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వానుభవాః

† ఏషాం సూత్రాణాం బ్రహ్మాఽజ్ఞానవాదినోఽననుగుణత్వం పూర్వముక్తం విస్తరేణాహ (అత ఏవేతి). † (సూత్రకారేణేతి) న్యాయనిబన్ధకైః. అభిరిత్యర్థ్యప్రత్యాయకత్వం వివక్షితమ్. న్యాయానుగృహీతాభిర్వేశబ్దార్థాభిశ్శ్రుతిభిరితి భావః. కించ—ప్రామాణికస్యాప్రామాణికత్వ[illegible] లోకే దృష్టేతి తదుభయవ్యవచ్ఛేదార్థస్సూత్రకారగ్రహణోపన్యాసః. † (నిరస్తో వేదితవ్య ఇతి) నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. † అత ఏవేత్యుక్తం వివృణోతి (పారమ[illegible]క్షణస్యాపారమార్థికత్వే సాఙ్ఖ్యాభిమతం ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాత్ - శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే హి రజతమేవ పరమార్థస్స్యాదితి సాఙ్ఖ్యనిరాసోఽను[illegible]దితి పారమార్థికశబ్దాభిప్రాయః. నచ ముఖ్యేకస్వరూపస్య సంశయసహత్వాత్తదతిరిక్తేన వ్యావర్తకేన భావ్యమితి గుణశబ్దస్య భావః. అతస్సదాదిశబ్దాభి[illegible]ప్రధానపరత్వవ్యవచ్ఛేదసిద్ధ్యర్థమీక్షణాదిగుణతత్పారమార్థికత్వవివక్షావద్భిస్సూత్రైర్నిర్విశేషనిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. † [illegible]వాక్యాని సాక్షిత్వమాత్రపరాణి - నతు గుణవిశేషపరాణి - సాక్షిత్వమాత్రేణాపి సూత్రాభిమతా ప్రధానవ్యావృత్తిస్సిద్ధ్యేత్ (నిర్విశేషేతి) సచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిమతిపదస్వరూపాతిరేకేణ సాక్షిత్వమేష్టవ్యమ్ కిం స్వాపారమార్థికం త్వన్మతే ఇతరగ్రహాభావే సాక్షిత్వమపి నసిధ్యతీతి ప్రాగేవోక్తమిత్యపిశబ్దాభిప్రాయః. † అపారమార్థికత్వే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) నహ్యారోపితాకారస్తత్త్వవేదకప్రమాణవిషయః. నచార్వాచీనం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి). † తతోఽపి కిమ్ - నహ్యస్మాభిరచేతనముచ్యత ఇత్యత్రాహ (చేతనత్వం నామ చైతన్యగుణయోగ ఇతి) ఈక్షితృత్వం హి నచిద్రూపతామాత్రమిత్యభిప్రాయః. † నిర్విశేషనిరాసస్య ఫలితత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) నహ్యత్ర చిద్రూపతామాత్రేణ ప్రధానవ్యావృత్తిస్సూత్రితా - అపి త్వీక్షణగుణయోగేన. తదనభ్యుపగచ్ఛతో వ్యావర్తకాభావే వ్యావృత్తిరేవ నస్యాదిత్యర్థః. పారమార్థికేత్యాదినా ఏతదధికరణవిరోధ ఉక్తః. వేదాన్తేత్యాదినా పూర్వాధికరణైర్విరోధ ఉక్తః. † యద్వా—స్వరూపమేవ సాక్షిత్వం నధర్మః - అతో నాపారమార్థికమిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) స్వరూపమేవ చేత్తత్స్వసూత్రైస్సిద్ధమితి ప్రతిపాద్యాధిక్యాభావాత్ ※ ఈక్షతేరిత్యాదిసూత్రవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయః. స్వరూపవిశేషః ప్రతిపన్న ఇతి చేత్. కిం స్వరూపమేవ విశేషః - ఉత స్వరూపస్య విశేషః - ప్రథమే ప్రాగుక్తదోషః. ద్వితీయే సవిశేషత్వమ్. † పూర్వసూత్రేషు బ్రహ్మ కారణాత్మనా సిద్ధమ్ - నతు చేతనరూపేణ. అతః ※ ఈక్షతేరిత్యాది సూత్రాణామారమ్భణీయత్వమితి శఙ్కాయాం - చేతనరూపేణ ప్రతిపాద్యత్వమభ్యుపగచ్ఛన్నాహ (తచ్చేతి). † చేతనతయా ప్రధానవ్యావృత్తిశ్చైతన్యగుణవిరహే నసిధ్యతీతి వక్తుం చేతనత్వం శోధయతి (చేతనత్వం నామేతి) గుణశబ్దో ధర్మపరః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) వ్యావర్తకాభావాద్వ్యావృత్త్యసిద్ధిరిత్యర్థః. చేతనశబ్దస్య స్వరూపమాత్రపరత్వే అధికరణారమ్భవైయర్థ్యమప్యసిద్ధమ్. † న ప్రధానతుల్యత్వమ్ - ప్రకాశత్వాభ్యుపగమాత్ - యథా ఆత్మధర్మభూతజ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాయోగేఽప్యచిద్వ్యావృత్తిస్త్వన్మతే - తద్వదిత్యత్రాహ (కించేతి). † కథం దురుపపాదత్వమిత్యత్రాహ (ప్రకాశో హీతి) వ్యవహారయోగ్యతా - వ్యవహారప్రతిసంబన్ధితా. తదుభయరూపత్వాభావాత్ - స్వస్య వ్యవహారహేతుత్వపరవ్యవహారహేతుత్వాభావాదిత్యర్థః. † అథ తదుభయక్షమత్వం శఙ్క్యతే (తదుభయేతి). † తత్క్షమత్వమభ్యుపగమ్య దూషణమాహ (తన్నేతి) † పరస్యాగతిత్వం దర్శయితుమాహ (అథేతి). † పరిహరతి (హన్త తర్హీతి). † తత్క్షమత్వమేవ నాస్తీత్యాహ (శక్తిమత్త్వం చేతి) కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే - స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనాభావే. నిరూపకాభావే నిరూప్యాభావ ఇత్యర్థః. † వస్తుత్వే సంభవత్యపి ప్రధానతుల్యత్వముక్తమ్. అథ వస్తుత్వమేవ నసిధ్యతీత్యాహ (కించేతి) వస్తుత్వమ్ - తుచ్ఛవ్యావృత్తత్వమ్. † కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షేతి) ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వరూపాఖ్యాతస్యాపి స్వానుభవస్య

సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. † తస్మాద్విచిత్రచేతనాచేతనాత్మకజగద్రూపేణ బహుస్యామితీక్షణక్షమః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే ఈక్షత్యధికరణమ్.] ౫.

పృథక్ప్రమాణత్వం పరమతాభ్యుపగమేనోక్తమ్. సవిశేషగోచరాః - వస్తుతస్సవిశేషభూతార్థగోచరా ఇత్యర్థః. వస్తుత్వం చిదచిత్సాధారణమ్. తచ్చ తుచ్ఛవ్యావృత్తత్వం. తన్న సిధ్యతీత్యర్థః. † పరపక్షదూషణానన్తరం స్వపక్షం నిగమయతి (తస్మాదితి). [ఇతి నిర్విశేషవస్తువాదిమతే ఈక్షత్యధికరణాసాంగత్యప్రదర్శనమ్].

పరైస్త్వేవం సూత్రయోజనా కృతా - ప్రధానం న ప్రతిపాద్యమ్ - అశబ్దం హి తత్ - శబ్దేన ప్రతిపాదయితుమశక్యం హి తత్. అశక్యత్వం చ ఈక్షతిశ్రవణాదితి. నైషోచితా - ప్రతిజ్ఞావాక్యే ధర్మ్యుపస్థాపకశబ్దస్యాధ్యాహార్యత్వాత్, అశబ్దం హి తదిత్యుక్తేపి హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ. ※ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ※ ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యాదిసూత్రేషు ఆనుమానికాదిశబ్దవదశబ్దశబ్దస్యాప్యన్వయవార్థముఖేన ధర్మ్యుపస్థాపనక్షమతయాఽధ్యాహారనిరపేక్షత్వాదవయవశక్త్యైవానుమానాకారావగమరూపపూర్వపక్షబీజస్య సూత్రేణైవ ద్యోతమానత్వసిద్ధేశ్చ భాష్యకారాభిమతా యోజనా సాధీయసీ. ※ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్రాత్మశబ్దస్య స్వరూపపరత్వమాశ్రిత్య - జీవం నిర్దిశ్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్వరూపత్వేన వ్యపదేశాదగౌణమీక్షణమిత్యప్యయుక్తమ్ - తస్యామోఘేక్షణత్వాయోగాత్ సూత్రాస్వారస్యాచ్చ. నహి గౌణశ్చేన్న [illegible] క్తమ్. స్వరూపపర ఆత్మశబ్దస్సాపేక్షః హేతుసన్దర్శాదపి నిరాకాఙ్క్షహేతునిర్దే[illegible]కసమస్తప్రపఞ్చస్య జీవవాచిపదసమభివ్యాహారేణ వినా తస్యాచిద్వ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్మశబ్దస్య మమాత్మా భద్రసేన ఇతి వన్ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావేన గౌణత్వశఙ్కానుదయాచ్చ తృతీయం సూత్రమపి పరమసాధ్యహేతువాచీతి యుక్తమ్. సర్వవేదాన్తానామైయాదాత్మశబ్దో న గౌణ ఇతి ప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరనిరపేక్షతా [illegible] ప్రతిజ్ఞాత్యశ్రుతత్వాదితి సూత్రవిషయత్వా [illegible] సూత్రేణైవ శ్వేతాశ్[illegible]

కకౌణ్ఠ్యం దేర్శయత్రాగ్రమేవ దర్శితే, సన్మూలా ఇతి సూచితం చ. ఆధారత్వం దర్శితుముక్తమ్. నత్వైక్యమ్ - సచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వేపి సతి సంపత్తిరవ[illegible] [illegible]రత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః. యచ్చేత్యాది[illegible] ప్రయణమయుక్తమ్.

యత్తూక్తం యాదవప్రకాశీయైః - సతా సంపన్న ఇతి సత్ప్రాప్తిమ[illegible]విశేషతః స్ఫుటీకరణార్థం చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్వయస్ఫుటతే. స్వాప్యయశ్చ సర్వేషాం జీవానాం పృథక్పృథక్స్వస్మిన్నప్యయో భవత్విత్యాశఙ్కాపరిహారాయ సుషుప్తౌ సర్వజీవానా[illegible]స్య వస్తున ఏకత్వమ్. తత్ర సతి తేషామైక్యాపత్తిశ్చ గతిసామాన్యసూత్రేణోచ్యతే. విషయశ్చ ※ యథా సోమ్య మధుమధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాన్ సమవహారమేకతాం రసం గమయన్తి తే యథా తత్ర న వివేకం లభన్తే అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మి అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మీతి ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదురితి వాక్యమితి. తదప్యయుక్తమ్—తథాహి - దృష్టాన్తానుగృహీతమేకతామవగమయత్ ※ సతి సంపద్యేత్యాదివాక్యం కిం కారణత్వముపజీవ్య సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకమ్ - ఉత కారణత్వమనుపజీవ్య. ప్రథమే గతిసామాన్యసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్ - స్వాప్యయస్య కారణత్వాపత్తిరూపతయా స్వాప్యయసూత్రేణైవ ప్రధానత్వవ్యుదాసనసిద్ధేః. దృష్టాన్తవైఘట్యం చ - బహూనాం రసానామేకస్మిన్కారణే లయస్య నిదర్శితత్వాభావాత్. రసవతామవయవానాం మధుత్వరూపేణ సమానరసత్వాపత్తిరేవ హి తత్ర దృశ్యతే. ద్వితీయే చ జీవానాం కీదృశమేకత్వం సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకమ్. న తావజ్జీవత్వప్రహాణేన సతైకత్వం - జీవత్వప్రహాణస్య భవతాఽనభ్యుపగమాత్, జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్ ※ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యజ్ఞస్య జీవస్య తదా ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వశ్రవణవిరోధాత్, పునరపి వ్యవస్థితకర్మఫలభోగాద్యనుపపత్తేశ్చ. న చ సద్రూపేణైకత్వమ్ - తజ్జాగ్రద్దశాయామప్యస్తీతి తదానీమివ జీవానాం స్వాపే స్వస్వరూపావస్థాన ప్రధానసంసర్గయోరవిరోధాదభిమతాసిద్ధేః. న చ దేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాదిబాహ్యాభ్యన్తరవికల్పాభిమానవిరహేణైకత్వమ్ - తస్యాపి స్వస్వరూపావస్థాన ప్రధానసంసర్గయోరవిరోధిత్వేన సంపత్త్యప్యయాధికరణస్య స్వస్వరూపప్రధానవ్యతిరేకాసిద్ధేః. అతస్సూత్రవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాసిద్ధ్యోరన్యతరావశ్యంభావాత్ పరోక్తార్థపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తమ్. యచ్చ— ※ శ్రుతత్వాదితి సూత్రస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యప్రభృతి ※ స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిత్యాదివాక్యజాతం విషయతయోపాత్తమ్ - తదప్యయుక్తమ్—※ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ※ నాత్మశబ్దాదిత్యాదిభిస్సూత్రపదైరస్య పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అతస్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. [ఇతి పరవాద్యుపవర్ణిత సూత్రయోజనాయా దుష్టత్వస్పష్టీకరణమ్].

[ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయామీక్షత్యధికరణమ్]. ౫.

౧. † ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణశ్చేతనభోగ్యభూతజడరూపసత్త్వరజస్తమోమయప్రధానాద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఇదానీం కర్మవశ్యాత్త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంసర్గనిమిత్తనానావిధానన్తదుఃఖసాగరనిమజ్జనేనాశుద్ధాచ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽన్యన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకనిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే.

౧౩॥ సూ. ఆనన్దమయోభ్యాసాత్. ౧.

తైత్తిరీయా అధీయతే * ౧ సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య * ౨ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ । అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి. † తత్ర సన్దేహః - కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయాదన్యః పరమాత్మా - ఉత స ఏవేతి.

కిం యుక్తం ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః - * ౨ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్. శారీరో హి శరీరసమ్బన్ధీ జీవాత్మా.

౧. † అథోత్తరాధికరణస్య పూర్వాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (ఏవంజిజ్ఞాసితస్యేతి) జగత్కారణస్య నిరూపణీయత్వే చతుస్సూత్ర్యా సిద్ధే ప్రత్యక్షాదిసిద్ధతయా ప్రసిద్ధ్యతిశయాదచేతనే ప్రథమమనుసరన్తీ బుద్ధిరీక్షణాదిభిస్తతో వ్యావర్త్య చేతనవస్త్వభిముఖీకృతా. ఇదానీమచేతనాపేక్షయా ప్రసిద్ధిమాన్ద్యేఽపి పరమాత్మాపేక్షయా ప్రసిద్ధతరేఽహంప్రత్యయసిద్ధే ప్రత్యగాత్మన్యవతరన్తీ బుద్ధిర్వ్యావర్త్యత ఇత్యర్థః. [ఇతీక్షత్యధికరణానన్దమయాధికరణయోస్సంగతినిరూపణమ్].

౧౩॥ [illegible] స్య * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి వాక్యస్యోత్తరత్ర చోద్యపరిహారముఖేనోదాహరిష్యమా విదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ * ౧ సత్యం [illegible] దికముపాత్తమ్, అతఏవహి ప్రబన్ధాన్తరే * తస్మాద్వా ఇత్యాదికముదాహృ [illegible] ఆనన్దమయోభ్యాసాత్ ॥ † కారణమి [illegible] ఏష పురుషోన్నరస [illegible] * జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యమత్ర పూర్వపక్షోత్థానత్వాత్ ప్రథమమాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానోపక్రమభూతం * సవా ఏష పురుష ఇత్యత్ర యోగేనాపరిచ్ఛిన్నాత్మస్వరూపపరః - ఉత తద్విలక్షణ [illegible] తమ్. (తత్రేతి) శారీరత్వానన్దప్రాచుర్యాభ్యాం సంశయ ఇత్యభిప్రాయః. సద్విద్యాయాం [illegible] విజ్ఞానమయ ఇత్యత్రాపి మయట స్వార్థికః * [illegible] బీజమితి సూచనార్థం జీవశబ్దాభిలపనీయాదితిపదమ్. కింకారణవాదినస్సర్వే వేదాన్తాః పరిశుద్ధప్రత్యగ్విషయాః [illegible] బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోః [illegible] పరా ఇతి ప్రథమవిచారః. తదర్థమానన్దమయః కింపరిశుద్ధావస్థః ప్రత్యగాత్మా - ఉతపరమాత్మేతి. తదర్థమిహ ప్రతిపన్నశ్శరీరసంబన్ధః కిం జీవాత్మాసాధారణః - ఉత న. తదర్థం మయట్ కిం స్వార్థికత్వవికారార్థకత్వయోరన్యతరవాన్ - ఉత ప్రాచుర్యార్థః. తదర్థం కిం వికారాద్యర్థానుగుణహేతవోఽనురోద్ధవ్యాః - ఉత ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవః. విజ్ఞానమయశబ్దః కిం విజ్ఞానమాత్రపరః - ఉతజీవపరః. తదర్థం తత్ర మయట్ కిం స్వార్థికః - ఉత న. తదర్థం * విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి విజ్ఞానశబ్దః కిం జ్ఞానమాత్రే వర్తతే - ఉత జ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మనీతి, పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షాః - ఇతరే తు రాద్ధాన్తాః. యదా వికారార్థత్వాద్యనుగుణహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేన మయట్ స్వార్థికో వికారార్థో వా భవతి - తదా నిరతిశయప్రాచుర్యాప్రతిపత్తేరానన్దమాత్రస్య జీవే సంభవాత్ స్వతో జీవానుగుణతయా ప్రతిపన్నస్య శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణత్వే విరోధాభావాదానన్దమయో జీవః. యదా చ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానమాత్రపరః - తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి స్వార్థికమయడన్తత్వేన విజ్ఞానమాత్రపరత్వాద్విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వసంభవాత్ తదన్తర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తే తు—యదా ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనానన్దమయ ఇత్యత్ర మయట్ ప్రాచుర్యార్థః - తదానీమానన్దప్రాచుర్యస్య నిరవధికతయాఽవగతస్య శ్రుతవిరుద్ధాశ్రుతోపాధికల్పనాయోగేన స్వతో నిరతిశయస్య జీవాత్మన్యసంభవాత్ తద్విరోధేన శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణకర్మమూలత్వాభావాచ్చ నానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా, యదా చ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మని వర్తతే - తదా విజ్ఞాన [మయ] శబ్దస్యాపి ప్రాచుర్యార్థమయడన్తతయా ప్రత్యగాత్మవాచిత్వాచ్చ తదన్తర ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి ఫలఫలిభావః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణ సంశయఫలఫలిభావాదినిరూపణమ్].

౧౩॥ సూ. ఆనన్దమయోభ్యాసాత్. ౧.

(వే-సా) యద్యపి ప్రధానాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రత్యగాత్మనశ్చేతనస్య ఈక్షణగుణయోగస్సంభవతి. తథాపి ప్రత్యగాత్మా బద్ధో ముక్తశ్చ న జగత్కారణమ్, "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇత్యారభ్య, "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః" ఇత్యస్య ఆనన్ద

(వే-దీ) తైత్తిరీయకే "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇతి ప్రకృత్య, "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః" ఇత్యత్ర, జగత్కారణతయాఽవగత ఆనన్దమయః కిం ప్రత్యగాత్మా! ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. కుతః! "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా" ఇతి ఆనన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్. శారీరో హి - శరీరసమ్బన్ధీ! స చ ప్రత్యగాత్మైవ. తస్య చేతనత్వే నేక్షాపూర్వికా సృష్టిరుపపద్యత ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు—"సైషాఽఽనన్దస్య మీమాంసా భవతి" ఇత్యారభ్య, "యతో వాచో నివర్తన్తే - అప్రాప్య మనసా సహ । ఆనన్దం బ్రహ్మణో

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౨॥ తై - ఆనం - ౫ అను.

౨. † ననుచ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణః † సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య † తదేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి - † జగత్కారణంచ ※ ౧ తదైక్షతేతీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరఇత్యుక్తమ్.

౩. † సత్యముక్తమ్ - సతు జీవాన్నాతిరిచ్యతే ※ ౨ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ※ ౩ తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్. † సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరమ్ - యథా సోయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. † ఈక్షాపూర్వికాచ సృష్టిశ్చేతనస్య జీవస్యోపపద్యతఏవ. † అతః ※ ౪ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్యాచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపదిశ్యతే. † అచిద్వియుక్తస్వరూపస్య లక్షణమిదముచ్యతే ※ ౪ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. † తద్రూపప్రాప్తిరేవహి మోక్షః. ※ ౫ † నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరంవావసన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశతఇతి. † అతో జీవస్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా

౨. † పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (ననుచేతి). † (సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్యేతి) అనేన జగత్కారణప్రకరణస్యావిచ్ఛిత్తిర్ద్యోతితా. † (తదేవ జగత్కారణమితి) వక్ష్యమాణపర్యాలోచనయా విభూతిప్రకర్షాధీనాతిశయితానన్దస్యాశ్రయతోపపాదకం సకలజగత్కారణత్వమితి భావః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (జగత్కారణంచేతి) జ్ఞానశక్త్యుపయోగజ్ఞాపనాయ జగత్కారణమితి పునరుపాదానమ్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణపూర్వపక్షే ఆనన్దమయజీవత్వశఙ్కానుదయశఙ్కనమ్].

౩. †పరిహరతి (సత్యమితి) చేతనత్వాదానభ్యుపగమః - జీవాదతిరేకే వివాదః. †సామానాధికరణ్య నిర్దేశోస్తు-తతః కిం జీవాదవైలక్షణ్యస్యేత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యమితి). †ఈక్షతిశ్రవణాజ్జీవవిలక్షణత్వముక్తమిత్యత్రాహ (ఈక్షేతి) ఉపసంగ్రహ... అపూర్వసంస్కారచకః. సాక్షిత్వమేవేక్షితృత్వమితిభావః. ※ భేదవ్యపదేశాచ్చేతి భేదవ్యపదేశం సిద్ధాన్తహేతుం వదతా సూత్రకారేణైక్యవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వంవివక్షితమిత్యవగమ్యతే. ఏవముక్తౌ నోపపత్తేస్సూత్రహేతువశాదైక్యవ్యపదేశః పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యస్తః. ఏవం పూర్వాధికరణేన జీవవ్యతిరేకాసిద్ధేరధికరణారమ్భణీయమితిభావః. †నను—※బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర బ్రహ్మ ప్రాప్యం శ్రూయతే - అనన్తరం లక్షణం కథ్యతే - తత్ర సత్యత్వమానన్త్యం... జీవస్య... ప్రాప్యత్వమనుపపన్నం, జ్ఞాతత్వాల్లక్షణంచ నవాచ్యమ్, సత్యత్వానన్తత్వరూపలక్షణవిశేషశ్చ నైకరూపజ్ఞానస్య పరిచ్ఛిన్నస్య నోపపద్యతే, అతః పరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యతఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ పూర్వపక్షమాహ (అతోబ్రహ్మవిదితి) అతః - శారీరత్వశ్రవణాత్, సామానాధికరణ్యబలేనైక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపప్రాప్యతాపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. †లక్షణకథనం తత్ప్రీతిపత్త్యర్థం తద్విశేషోక్తిశ్చాచిద్వియుక్తే స్వరూపే సంభవతీత్యాహ (అచిద్వియుక్తేతి). † నకేవలం శారీరత్వసామానాధికరణ్యబలాదచిద్వియుక్తస్వరూపస్య ప్రాప్యత్వం-కింతు కణ్ఠోక్తంచేత్యాహ (తద్రూపేతి) హిశబ్దః శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః, యద్వా—స్వరూపస్యైవౌపాధికాకారనివృత్తిమాత్రపరమోక్షశబ్దస్వారస్యసూచకః. †శ్రుతిమేవ దర్శయతి (నహవాఇతి) ఇతి - శ్రవణాదితి శేషః. † ప్రాప్యత్వానుగుణపురుషార్థతాం దర్శయన్నిగమయతి (అతఇతి).

(వే-సా) మయత్వప్రతిపాదనాత్ కారణతయా వ్యపదిష్టోయమానన్దమయః ప్రత్యగాత్మనోర్థాన్తరభూతః సర్వజ్ఞః పరమాత్మైవ. కుతః? (అభ్యాసాత్) ఆనన్దమయస్య నిరతిశయదశా శిరస్కానన్దమయత్వేనాభ్యాసాత్. "తే యేశతం ప్రజాపతేరానన్దాః......సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః" "యతోవాచోనివర్తన్తే - అప్రాప్య మనసాసహ" - ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ - నబిభేతికుతశ్చన ఇతిహి నేదృశత్వేనాయమానన్దమయోఽనవధికాతిశయోఽభ్యస్యతే?. ౧.

(వే-దీ) విద్వాన్" ఇతినిరతిశయదశా శిరస్కోఽభ్యస్యమానఆనన్దః ప్రత్యగాత్మనోర్థాన్తర భూతస్యపరస్యైవ బ్రహ్మణఇతినిశ్చీయతే. శారీరాత్మత్వంచ పరమాత్మనఏవ, "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇత్యాకాశాది జగత్కారణతయాఽవగత ఏవాన్నమయస్య శారీర ఆత్మేతి ప్రతీయతే, ఆత్మాన్తరానిర్దేశాత్. శ్రుత్యన్తరేషు పృథివ్యక్షరాదీనాం శరీరత్వం, పరమాత్మన ఆత్మత్వఞ్చ శ్రూయతే, "యస్యపృథివీశరీరం" ఇత్యారభ్య, "ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః" ఇతి. అన్నమయస్యాత్మైవ ప్రాణమయాదిషు "తస్యైషఏవశారీర ఆత్మా యఃపూర్వస్య" ఇత్యనుకృష్యతఇతి ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమయస్యచ సఏవ శరీరఆత్మా. ఆనన్దమయేతు, "తస్యైషఏవశారీరఆత్మా యఃపూర్వస్య" ఇతినిర్దేశః ఆనన్దమయస్యానన్యాత్మప్రదర్శనార్థః. అతో జగత్కారణతయా నిర్దిష్ట ఆనన్దమయః పరమాత్మైవేతి.

సూత్రార్థస్తు—ఆనన్దమయశబ్దనిర్దిష్టః ఆకాశాదిజగత్కారణభూతః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా. కుతః! తస్యానన్దస్య నిరతిశయత్వప్రతీతిబలాత్. "సఏకో మానుష ఆనన్దః......తే యేశతం" ఇత్యాద్యభ్యాసాత్, తస్యచ ప్రత్యగాత్మన్యసమ్భావితస్య తదతిరిక్తే పరమాత్మన్యేవ సమ్భవాత్. ౧.

౧॥ ఛాం-౬ ప్ర-౨ ఖం-౩. ౨॥ ఛాం-౬ ప్ర-౩ ఖం-౨. ౩॥ ఛాం-౬ ప్ర-౮ ఖం-౭. ౪॥ తై-ఆనం-౧ అను. ౫॥ ఛాం-౮ ప్ర-౧౨ ఖం-౧.

ప్రత్యగాత్మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. † తథాహి - శాఖాచన్ద్రన్యాయేనాత్మస్వరూపం దర్శయితుం ※ ౧ అన్నమయఃపురుషఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తిప్రాణమ్, తస్యాప్యన్తరభూతం మనః, † తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిమ్, ※ ౨ ప్రాణమయో ※ ౩ మనోమయో ※ ౪ విజ్ఞానమయఇతి † తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతారణక్రమేణ నిర్దిశ్య సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానం ※ ౫ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయఇత్యుపదిశ్యాన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి - అతో జీవాత్మస్వరూప[illegible] ※ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ - తదేవానన్దమయఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే.

౪. † ననుచ ※ ౫ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. † నైవం— బ్రహ్మైవ స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. † యథాఽన్నమయో దేహోఽవయవీ స్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ ※ ౧ తస్యేదమేవశిరఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితః । తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మాదనతిరిక్తైః ప్రియాదిభిర్నిదర్శితం - తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయా అఖణ్డరూపమానన్దమయం ※ ౫ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. † యదిచానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మాభవిష్యత్ - తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత - నచైవం నిర్దిశ్యతే. † ఏతదుక్తం భవతి ※ ౧ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ ※ ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతస్సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య

---

† నను—నాత్రాచిద్వియుక్తజీవస్వరూపముపదిశ్యతే ※ సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయఇతి శరీరసంబన్ధశ్రవణాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వశ్రవణాచ్చేత్యత్రాహ (తథాహీతి) శరీరముపలక్షణమాత్ర[illegible]మితి తద్వియోగేనాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిక ముపదిశ్యత ఇత్యర్థః. † (తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిమితి) ప్రాణమయమనోమయయోర్మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వాద్విజ్ఞానమయ ఇత్యత్రాపి మయట్ స్వార్థికః ※ విజ్ఞానం [illegible] తనుతఇతి మయడన్తత్వంవినా వక్ష్యమాణత్వాత్, ※ విజ్ఞానసారథిర్యస్తు ※ బుద్ధింతు సారథిం విద్ధీతి బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరేకార్థత్వేన ప్రయోగాచ్చ, విజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానం బుద్ధిరితి భావః. † కిమర్థమన్నమయాదినిర్దేశఇత్యత్రాహ (తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతారణేతి) అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమపి పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య సంభవతీత్యర్థసిద్ధమ్. శారీరత్వశ్రవణా జ్జీవసామానాధికరణ్యా, ద్విజ్ఞానమయశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వాత్, ప్రాప్యత్వాదేః పరత్వాభావాచ్చ పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయమిదం వాక్యమితి పూర్వపక్షసఙ్గ్రహః. తత్ర న్యాయహేతూ సాధకౌ - అన్యేతు శక్తితరూప[illegible] [ఇత్యానన్దమయాధికరణపూర్వపక్షే సాంఖ్యేన ※ జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యబలాదానన్దమయస్య జీవత్వకథనమ్.]

౪. † ఏవమానన్దమయశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వవాదినం పూర్వపక్షిణం సాంఖ్యం మృషావాదిపక్షస్యోచ్ఛేదయతి (ననుచేతి) తస్య పుచ్ఛమితి షష్ఠ్యావయవిసంబన్ధప్రతీతేస్సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా, ప్రతిష్ఠాతద్వద్భావేనచ వ్యతిరేకావగమాత్ అన్యత్వమిత్యర్థః. † పరిహరతి (నైవమితి) ※ అన్వయం పురుషవిధఇతి శ్రుతి వాక్యస్మరణార్థం పురుషవిధత్వరూపితమిత్యుక్తమ్ - పురుషవిధత్వేన రూపితమ్. † అనతిరిక్తత్వముపపాదయతి (యథేతి) ప్రకరణే స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైః పుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వరూపణదర్శనాత్ అత్రాపి పుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వేన రూపితం బ్రహ్మ ఆనన్దమయాదనతిరిక్తమిత్యర్థః. షష్ఠీనిర్దేశస్సముదాయతదేకదేశత్వనిబన్ధనతయోపపన్న ఇతిభావః. నను— ※ ఆనన్ద ఆత్మేత్యానన్దోఽవయవిత్వేన రూపితః - నత్వవయవత్వేన - తత్కథముచ్యతే అవయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామితి. నైషదోషః - ఆత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వాభావాత్. కాయస్య మధ్యభాగో హ్యాత్మశబ్దవాచ్యః - ※ దశహస్త్యా అఙ్గుళయో దశపాద్యా ద్వావూరూ ద్వౌబాహూ పఞ్చవింశ ఆత్మా ఇత్యాదౌ తథాప్రయోగదర్శనాత్. అతఏవ తస్యానన్ద ఆత్మేతి షష్ఠ్యా వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యం సిధ్యతి. తస్మాదానన్దో మధ్యభాగత్వేన రూపితః. నన్వేవమపి పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యఙ్గీకృతంస్యాత్. తతఃకిం. తర్హి కింనిరసనీయమ్. ఆనన్దమయస్యాబ్రహ్మత్వమ్. అతస్తన్నిరాసముఖేన పుచ్ఛస్య తదన్తర్భావోఽభిధీయతే. † హేత్వన్తరమాహ (యదిచేతి). † నను— తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయా దన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యన్తరాత్మతయైవ భేదో వక్తవ్యఇతి నహ్యస్తినియమః ※ పృథగాత్మానం ప్రేరితారమ్ ※ పతిం విశ్వస్యేత్యాదివద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణాప్యన్యత్వప్రతిపాదనసంభవాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకరణస్య తత్తదన్తరతయైవాన్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తత్ప్రకరణస్థేన వాక్యేన తాదృశేన భవితవ్యమిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యానంకృతమితి కథమవగమ్యతఇతి శఙ్కాయాం సోఽక్తస్య స్వయమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రకరణసిద్ధమితి దర్శయితు, మాత్మశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మత్వోపపాదనోపయోగితయా చ ※ బ్రహ్మవిదా

తై ఉ = ఆనం - ౧॥ ౧ అను. ౨॥ ౨ అను. ౩॥ ౩ అను. ౪॥ ౪ అను. ౫॥ ౫ అను.

†తదేవ ※ ౧ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య సర్వాన్తరత్వేనాత్మత్వం వ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీనతిక్రమ్య ※ ౨ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశమానన్దమయే సమాపయతి - అత ఆత్మశబ్దేన ప్రకాన్తం బ్రహ్మానన్దమయఇతి నిశ్చీయతఇతి. †ననుచ ※ ౨ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా ※ ౩ అసన్నేవ సభవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్। అస్తి బ్రహ్మేతిచేద్వేద। సన్తమేనం తతోవిదురితి బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనస్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి - నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్. †నచానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కాయుక్తా. అతో నానన్దమయమధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః - తస్మాదానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ. †నైవమ్ - ※ ౧ †ఇదం పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా ※ ౪ పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా ※ ౫ అధర్వాఙ్గిరసఃపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా ※ ౬ మహఃపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా తత్ర తత్రోదాహృతాః ※ ౪ అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాదిశ్లోకా యథా నపుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః - అపిత్వన్నమయాదిపురుషప్రతిపాదనపరాః - ఏవమత్రా†ప్యానన్దమయస్యాయం ※ ౩ అసన్నేవేతి శ్లోకః - నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపితస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కాయుక్తైవ - †పుచ్ఛబ్రహ్మణోప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా. †శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావాద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతిచేత్ -†బ్రహ్మణఃపుచ్ఛత్వప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ నభవేత్. †అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూతత్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్రమిత్యుచ్యేత-†హన్తతర్హితస్యాఽ†సుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. †ఏవంచ ※ ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తిరానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. †తత [illegible] నన్దమయఇతి మయట్

ప్రాచుర్యేత్యాద్యుక్తమ్. [illegible]వ్యాఖ్యానం సత్యజ్ఞానాదివాక్యమ్. †ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమానన్దమయే సమాప్తమస్తు తతః కిమానన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వఇతిశఙ్కాయాం బ్రహ్మశబ్దేన ప్రకృతస్యైవాత్మశబ్దేన నిర్దిష్టత్వం దర్శయతి (తదేవేతి) ※ తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి తదేతచ్ఛబ్దా ప్రకృత పరామర్శినావిత్యభిప్రాయః. †పునశ్చోదయతి (ననుచేతి) పూర్వం ప్రాధాన్యేనోక్తానామన్నమయాదీనాం శ్లోకేషు తత్తచ్ఛబ్దైరేవ నిర్దేశో దృష్టః - ఏవమత్రాప్యానన్దమయః ప్రధానశ్చేత్తద్విషయశ్లోకేపి తచ్ఛబ్దేనైవ నిర్దేష్టవ్యమ్. యద్వా—యద్యానన్దమయే ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిః - తర్హ్యాత్మశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యమ్. తథాచ నకృతం - అపితు బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దిష్టం. తస్మాదానన్దమయస్య నప్రాధాన్యమ్ - అతఃపుచ్ఛబ్రహ్మైవ ప్రధానప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. †బ్రహ్మశబ్దస్యానన్దమయవిషయత్వే సిద్ధే బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశో నదోషఇతి శఙ్కామర్థాత్పరిహరన్ యుక్త్యన్తరమాహ (నచానన్దమయస్యేతి) ఆశఙ్కాశబ్దేనోదాహృతశ్రుతివాక్యస్వయస్థః చేదర్థో వ్యాఖ్యాతః. సర్వలోకప్రసిద్ధస్య దురపహ్నవత్వేనాసద్భావఇవ సద్భావేప్యాశఙ్కావాదో నయుక్తఇత్యర్థః. †పరిహరతి (నైవమితి) †బ్రహ్మాత్మానన్దమయశబ్దానామైకార్థ్యే నిశ్చితే ఆనన్దమయశబ్దనిర్దేశసమో బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశఇతి స్ఫుటమితి బుద్ధ్వా ఆనన్దమయప్రాధాన్యే యుక్తిమాహ (ఇదంపుచ్ఛమితి) ప్రకరణస్థపూర్వశ్లోకానాం పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాభావాదయమపి శ్లోకో నపుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరఇత్యర్థః. †ప్రసిద్ధానన్దస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కానుపపత్తిం పరిహరతి (ఆనన్దమయస్యేతి).†ప్రతిబన్దీమభిప్రేత్యాహ (పుచ్ఛబ్రహ్మణోపీతి) ※ విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మ ※ ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యాదివాక్యేన బ్రహ్మణ ఆనన్దరూపత్వస్యోక్తత్వాదానన్దస్యచ ప్రసిద్ధత్వాన్నతస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కాయుక్తేతిచోదితే - తస్యానన్దరూపస్య బ్రహ్మణోఽవిదితత్వమపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదేవహి త్వయోపపాదనీయం - తదత్రాపి తుల్యమిత్యర్థః. †శఙ్క్యతే(శిరఃప్రభృతీతి). †పరిహరతి (బ్రహ్మణఇతి) పుచ్ఛత్వమ్ - అవయవవిశేషత్వమ్. ప్రతిష్ఠాత్వమ్ - ఆధారత్వమ్. బ్రహ్మణోఽవయవిత్వమనుపపన్నమితిచేత్ అవయవత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. †అవయవత్వం రూపణమాత్రమితి శఙ్క్యతే (అథేతి). †పరిహరతి (హన్తతర్హీతి). †(అసుఖాదితి) అసుఖవ్యావృత్తివిశేషాః శిరఃప్రభృతిత్వేన రూపితా ఇత్యర్థః. †సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తత్వే సిద్ధే కిమత్ర క్రియతఇత్యత్రాహ (ఏవంచేతి). †సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః కస్యచిద్వికారత్వాభావాదానన్దమయశబ్దవాచ్యత్వమప్యయుక్తమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) తతః - ఉక్తానుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాదుపపత్త్యన్తరసద్భావాచ్చేత్యర్థః. కించ—※ సోకామయతేతి వాక్యే సఇతి పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన కారణవస్తునిర్దేశాచ్చానన్దమయః పరంబ్రహ్మ. ※ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్ద నిర్దిష్టాత్మాభిప్రాయోఽయం పుల్లిఙ్గనిర్దేశఇతిచేన్న - వ్యవహితాదవ్యవహితస్య గ్రాహ్యత్వేనానన్దమయస్య గ్రాహ్యత్వాత్ ※ బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతి వాక్యాత్ పశ్చాత్పఠితస్య ※ తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మశబ్దస్య వ్యవధానాభావాత్తదభిప్రాయస్సఇతి

తై ఉ - ఆనం = ౧॥ ౧ అను. ౨॥ ౫ అను. ౩॥ ౬ అను. ౪॥ ౨ అను. ౫॥ ౩ అను. ౬॥ ౪ అను.

ప్రాణమయఇవ స్వాన్తికో ద్రష్టవ్యః. † తస్మాదవిద్యాపరికల్పిత వివిధవిచిత్ర దేవాదిభేదభిన్నస్య జీవాత్మనస్స్వాభావికం రూప మఖణ్డైకరసం సుఖైకతానమానన్దమయ ఇత్యుచ్యతఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా.

౫. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆనన్దమయోభ్యాసాత్) † ఆనన్దమయః † పరమాత్మా -

---

పుల్లిఙ్గనిర్దేశః - ఆనన్దమయస్తైత్తిరీయవాక్యాపేక్షయా వ్యవహితఇతి న సపరామృశ్యతఇతి చేన్న ※ తస్యైషఏవ శారీరఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మనస్సర్వపర్యాయసాధారణత్వేనైతత్పర్యాయస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్, సర్వనామశబ్దస్య ప్రధానపరామర్శిత్వస్వారస్యాచ్చ సఇత్యానన్దమయ ఏవోచ్యతే. † ※ విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర, ※ విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రమ్య ※ ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామేత్యత్ర చ స్థానప్రమాణేనానన్దానన్దమయశబ్దయో రేకార్థత్వావగమా దానన్దశబ్దస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వ ప్రసిద్ధే శ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. నచ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దో ప్యానన్దమయశబ్దవత్ బాహ్యకోశపరఇతివాచ్యమ్ ※ అన్నం బ్రహ్మ ※ ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది విజ్ఞానానన్తరమివ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి విజ్ఞానానన్తరం భృగోర్వరుణోపసత్త్యభావాత్. నహి ※ తద్విజ్ఞాయ పునరేవ వరుణం పితరముపససారేతి పునశ్శ్రూయతే. ఏతదుక్తం భవతి ※ అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర కిమన్నాద్యుపలక్షితబ్రహ్మవేదనముక్తమ్ - ఉతాన్నమయాదౌ బ్రహ్మబుద్ధ్యవతరణమ్. ఆద్యేఽన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్తిర్న స్యాత్ - ఉపలక్షణభూతేన తేన బ్రహ్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్. ద్వితీయేహ్యానన్దవిషయబ్రహ్మబుద్ధేర్యథార్థత్వం స్యాత్ - పునర్వరుణోపసత్త్యభావాదితి. కించ—※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం యుష్మాభిరేవ వ్యాఖ్యాతమ్-ఉక్తంహి ※ యాతు భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి తస్యాం మయటోఽశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానన్దస్య బ్రహ్మత్వమితి. అతశ్చ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యస్య వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వాత్ స్థానప్రమాణేన ※ ఆనన్దమయమాత్మానమిత్యత్రానన్దమయశబ్దోపి పరమాత్మపరః. ఆనన్దమయస్య శోధ్యత్వంచ తదనుగుణసంసారనిస్తరణాదిరూపమితిచానుసన్ధేయమ్. ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపంచేత్ కథం జీవానాం దుఃఖిత్వసుఖిత్వతారతమ్యంచోపలభ్యతఇతి శఙ్కాంచ పరిహరన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) ※ తస్య ప్రియమితి సంబన్ధవాచిన్యా షష్ఠ్యా వ్యతిరేకప్రతీతే ర్బ్రహ్మవిషయస్యోపరితనశ్లోకస్య ఆనన్దమయవిషయత్వాభావేన పుచ్ఛతయోక్తబ్రహ్మణఏవ ప్రధానత్వావగమాత్, ప్రియమోదాదిరూపేణ లోకవిదితస్యానన్దమయస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కానుపపత్తేః, నిరవయవస్య పరమాత్మనోఽవయవిత్వానుపపత్తే, రవికారస్య వికారిత్వానుపపత్తేః, ※ తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయవిషయవాక్యావగతస్యాత్మాన్తరస్య పరమాత్మతయా ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వానుపపత్తేః, ※ అన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామితి శ్రుతస్య శోధ్యత్వస్య నిత్యశుద్ధే పరమాత్మన్యనుపపత్తేశ్చ నానన్దమయః పరమాత్మా - అపితు పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదహేతుసంగ్రహః. ప్రకరణస్య స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైశ్శిరఃపక్షాదిరూపణపరత్వా, త్తదన్తరతయా ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానస్యానన్దమయే పర్యవసితత్వా, దన్నమయాదివిషయాణాం ప్రకరణస్థశ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వాత్, కారణత్వప్రతిపాదకే ※ సోకామయతేత్యనన్తరవాక్యే సఇతి పుల్లిఙ్గాన్తేన ప్రధానప్రకృతార్థపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేనావ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ వక్తుం యుక్తత్వాత్, ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాభ్యుపగమాత్ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ※ ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్యేత్యానన్దానన్దమయ శబ్దయోరేకార్థత్వేనానన్దమయశబ్దస్యాపి పరబ్రహ్మపరత్వాత్, ఆనన్దమయశబ్ద [illegible] నానన్తరం వరుణోపసత్త్యశ్రవణాత్, సూత్రస్వారస్యాత్, స్వస్మాదనతిరిక్తస్వావయవైరేవ శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపణ

మయాదౌ స్వార్థికత్వమభ్యుపగ [illegible]

తుల్యార్థానన్దశబ్దవాచ్యబ్రహ్మణ [illegible] భిప్రాయేణ స్థాయిభావనిబన్ధనత్వోపపత్తే రానన్దమయాత్మబ్రహ్మశబ్దానామైకార్థ్యేన తేష్వన్యతమేన తద్విషపరప్రకరణానుగుణ్యేన షష్ఠీనిర్దేశస్య సముదాయసం [illegible] న ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుక్తతయాఽభ్యుపేతపుచ్ఛబ్రహ్మణఇవ సద్భావాసద్భావశఙ్కాయ శ్లోకే నిర్దేశస్య యుక్తత్వాదపరిచ్ఛిన్నానన్దస్యాప్రసిద్ధత్వే [illegible] శ్చైత్యత్ర మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన ప్రాచుర్యార్థత్వేనవా వికారపరత్వాభాసంభవా, దవయవత్త్వవదవయవిత్వేన రూపణసంభవా, దానన్దమయ [illegible] న్తస్యానన్యాత్మత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్, ※ అన్నమయ ప్రాణమయ మవేన బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వావిరోధాత్, ※ తస్యైషఏవ శారీరఆత్మేతి వా [illegible] పరత్వస్యమితి ప్రత్యగాత్మత్వపక్షే సంసారనిస్తరణేన శోధ్యత్వాత్తనోమయ విజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామిత్యత్ర శోధనం తత్తద్వస్త్వనుగుణం కార [illegible] నన్దమయానతిరిక్తం పుచ్ఛ బ్రహ్మేత్యానన్దమయఏవ పరదతిరిక్తత్వపక్షే భగవతః కాలుష్యశాన్తిరూపశోధ్యత్వస్య ప్రపదనసాధ్యస్యోపపన్నత్వా, చ్చా [illegible] ఇతర హేతుగణశ్శఙ్కితవిపక్షయుక్తిపరిహారపరః.

మాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాకరణయుక్తిసంగ్రహః. అత్రాద్యం హేతుషట్కం సిద్ధాన్తసాధకమ్ - [illegible] బ్రహ్మవాదినం నిరస్య స్వోక్తానన్దమయజీవత్వస్థి

[తస్మాదితి అధికరణపూర్వపక్షోపసంహారః.] [ఇతి సాంఖ్యేన స్వోపర్యుద్భావితదోషపరిహారణేన పుచ్ఛబ్ర [illegible]

కీకరణేన పూర్వపక్షనిగమనమ్].

ధ్యసమర్పకపదేన పూరయన్ వ్యాచ

౫. † అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (ఏవంప్రాప్తఇతి). † తత్ర ప్రతిజ్ఞాంశం కః పరమాత్మేతి. † యద్వా—పూర్వాప్తే (ఆనన్దమయఇతి) ఉత్తరాధికరణే ※ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దః ప్రయుక్తః - ఇహ తదాకర్షణలబ్ధోర్థ ఉ [illegible] బ్దః - స్వయం ప్రకాశప్రత్యధికరణసూత్రస్థయోరాన్మశబ్దమితిపదయోరనుషఙ్గలబ్ధార్థమాహ (పరమాత్మేతి) యస్మిన్ శబ్దఏవ ప్రమాణం నభవతి సహ్యాత్మ [illegible]

†కుతః అభ్యాసాత్ ※ ౧ †సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య ※ ౨ యతో వాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిరస్కో † ఽభ్యస్యమాన ఆనన్దః. † అనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని జీవాత్మన్యసంభవ †న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి.

క్షానుమానాదిభిస్సిధ్యతో జీవస్యాపి తదశబ్దత్వముపపద్యతే. యథా ఆత్మసిద్ధౌ ※ ఏవమాత్మా స్వతస్సిధ్యన్నాగమేనానుమానతః । యోగాభ్యాసభువా స్పష్టంప్రత్యక్షేణ ప్రకాశతఇతి. యద్వా—ఏతదధికరణసూత్రస్థఏవ నేతరఇతి సాధ్యాంశోఽత్రాపి వివక్షితఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మేతి. అన్తరాత్మపరంపరాసమాప్తిద్యోతనాయాత్ర పరమాత్మశబ్దేన ధర్మినిర్దేశః. † అభ్యాసాదానన్దమయత్వం శ్రుతౌ ప్రతీతం - అత ఆనన్దమయత్వాపేక్షయా హేతునిర్దేశశఙ్కావ్యుదాసాయ సాధ్యాంశే హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుతఇతి) నను—భేదవ్యపదేశస్య జీవాదన్యత్వే స్ఫుటతరతయా నిరపేక్షహేతుత్వాత్ స్వవాక్యస్థత్వాచ్చ సఏవ ప్రథమం వక్తవ్యః - నతు వాక్యాన్తరస్థోఽనుగ్రాహకయుక్త్యపేక్షోఽభ్యాసః. నైవమ్—స్వవాక్యస్థాద్భేదవ్యపదేశాదపి స్వపదైకదేశమయడ్వాచ్యస్య ప్రాచుర్యస్యోపపాదనసాపేక్షస్యాప్యాసన్నతరత్వాత్తద్వివరణరూపస్య నిరతిశయదశాశిరస్కస్యాభ్యాసస్యైవ ప్రథమం హేతుతయా వక్తుం యుక్తత్వాత్. † కస్యాభ్యాసాదిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ హేతుపదం వ్యాచష్టే (సైషానన్దస్యేతి) అభ్యాసః - గుణనమ్- ఆవృత్తిః. ※ యతో వాచో నివర్తన్తఇత్యస్యార్థమభిప్రేత్య నిరతిశయదశాశిరస్కఇత్యుక్తమ్. ※ సఏకో బ్రహ్మణఇతి వాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాభ్యస్యమానఇత్యుక్తమ్. శతగుణితోత్తరక్రమేణ గుణితత్వాదిత్యర్థః. ※ సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దవిషయత్వేన ※ యతో వాచఇత్యాదివాక్యస్యైవ బ్రహ్మానన్దవిషయత్వాఙ్గీకారేఽభ్యాసాదితి హేతోర్వ్యధికరణతా స్యాత్. కించ—అయం బ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మవాచకః- బ్రహ్మశబ్దస్య భగవత్యేవ ముఖ్యత్వాత్, ※ బ్రహ్మవిదాప్నోతి ※ అస్తి బ్రహ్మేతీత్యాదిషు వాక్యేషు పరబ్రహ్మపరతయైవ బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రకరణాత్, ※ యతో వాచో నివర [illegible] ఇతి పూర్వోత్తరయోర్వాక్యయోరానన్దప్రతిసంబన్ధివాచిషష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వదర్శనాత్, ※ సైషానన్దస్యమీమా [illegible] ప్రకృతబ్రహ్మానన్దనిగమనస్యాపేక్షితత్వాత్, ※ సయశ్చాయం పురుషఇతి ప్రకృతపరామర్శినాఽనన్తరవాక్యస్థేన కారణపరతచ్ఛబ్దేన పూర్వవాక్యస్థస్యాస్య బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయాదన్యథా చతుర్ముఖస్య సర్వాన్తరాత్మత్వపరమకారణత్వప్రసఙ్గాత్, ※ తదప్యేవ శ్లోకో భవతీతి భగవదానన్దవిషయశ్లోకోత్థానస్య భగవదానన్దప్రసఙ్గసాపేక్షత్వాత్, నిరుపపదప్రజాపతిశబ్దస్య చతుర్ముఖే స్వరసత్వాద్దక్షాదిపరత్వే ఏకవచనస్వారస్యాభావాత్, ※ దేవానామ్ ※ దేవగన్ధర్వాణామ్ ※ ఇన్ద్రస్య ※ బృహస్పతేరితి బహుషు వ్యక్తిషు బహువచనస్య ఏకైకవ్యక్తిషు చైకవచనస్య ప్రకరణే ప్రయుజ్యమానత్వాచ్చ. తథా ※ సఏకః ప్రజాపతి లోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినో కామహతోఽథ యే శతం ప్రజాపతిలోక ఆనన్దాస్సఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినో కామహతోఽథ ఏష ఏవ పర ఆనన్ద ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి బృహదారణ్యకవాక్యైకార్థ్యాచ్చ ※ సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దఇతి వాక్యస్య పరమాత్మానన్దపరత్వం సిద్ధమ్. నచ ※ సఏక ఇతి నిర్దేశాద్బ్రహ్మానన్దస్య పరిచ్ఛిన్నత్వం - ఆధిక్యమాత్రే వాక్యతాత్పర్యాత్. యథా ※ క్షిప్తేషురివ సర్పతీతి వాక్యం సూర్యగతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం - నత్విషుసామ్యపరం- సూర్యస్య నిమేషమాత్రే బహుయోజనాతిలఙ్ఘిత్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ - తథాఽత్రాపి పూర్వాపరవాక్యాదిభిరపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వసిద్ధేః ※ సఏక ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దాదాధిక్యే తాత్పర్యమిత్యవగమ్యతే. యద్వా - ※ రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తితే ※ అణ్డానాంతు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతానిచ । ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతానిచ ※ గఙ్గాయాం సికతా ధారా యథా వర్షతి వాసవే । శక్యా గణయితుం లోకే నవ్యతీతాః పితామహా ఇత్యాదిభిరణ్డానాం తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానాంచా సంఖ్యేయత్వావగమాన్నియామ్యాన్నియన్తృత్వగ్రాహ్యస్యేతే,చతుర్ముఖేభ్యోఽసంఖ్యాతేభ్యః శతగుణానన్దతయాఽవగతస్య భగవతః అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమర్థసిద్ధమితి [illegible] ఫలితమితి తథోక్తమ్. తచ్చ హేతోర్వైయధికరణ్య అభ్యాసశబ్దః కర్మార్థఘఞన్త ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా—భావార్థత్వేప్యానన్దస్యాభ్యస [illegible] త - నతు బ్రహ్మానన్దః, సత్యమ్ - తథాపి గుణితః ప్రజాపత్యానన శఙ్కావ్యుదాసార్థం. నను—గుణనం - వర్ధనం. ప్రజాపత్యానన్దోహి శతగుణత్వేన ధ [illegible] తత్తదానన్దసదృశస్యైకదేశతయా ప్రతిపాద్యమానో బ్రహ్మానన్దఇత్యర్థః. న్దఏవ బ్రహ్మానన్ద ఇత్యుపచారేణోక్తిః - వ్రీహిచతుష్టయం గుఞ్జేతివత్. గు [illegible] యద్వా—ముహుర్ముహురుక్తిరభ్యాసః - తేన తాత్పర్యలిఙ్గత్వ [illegible] చితమ్. † అస్త్వానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వమ్ - తతఃకిమిత్యత్రాహ (అనన్తదుఃఖేతి) అనేన నిరతిశయానన్దవిరుద్ధ ధర్మయోగ ఉక్తః. పరిమితేతి నిరతిశయానన్దాభావ ఉక్తః. విరుద్ధధర్మోపలమ్భాదభావోపలమ్భాచ్చాసంభవఇత్యర్థః. † కథమసంభవః - ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం శ్రుతమిత్యత్రాహ (నిఖిలహేయేతి) ప్రత్యనీకత్వమత్రనివర్తకత్వం వివక్షితం. ముక్తస్యాపిపరమాత్మప్రసాదాదేవహి హేయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దప్రాప్తిః - ఇహచ స్వతఏవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమవగమ్యతే - హేతుశ్రవణా, న్నిరతిశయత్వశ్రవణవిరోధేన హేతుకల్పనాయోగాచ్చ. నచ ముక్తస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం ※ అథ సోఽభయం గతో భవతి ※ ఏష హ్యేవానన్దయాతి ※ రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీభవతీతి పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. నహ్యేవం పరమాత్మానన్దస్యాన్యాధీనత్వం శ్రుతమ్. ※ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్యేతి ముక్తగోపృథఙ్నిర్దిశ్యతే. శ్రోత్రియః - శ్రుతవేదాన్తః. అకామహతః - ఉపాసనాన్నివృత్తసమస్తక్లేశః ※ యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినో కామహత

౬. †యథాహ ※౧ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యో౽న్తర ఆత్మా౽౽నన్దమయ ఇతి. †విజ్ఞానమయాపేక్షయాఽపి - †న బుద్ధిమాత్రమ్ - †మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః. †ప్రాణమయే త్వగత్యా స్వార్థికతా౽౽శ్రీయతే - †ఇహ తు †తస్మిన్ జీవస్య సమ్భవాన్నాస్వార్థికత్వం న్యాయ్యమ్. †బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైకతైవభ్యధాయిష్మహి. †ప్రాణమయాదౌ చ మయడర్థసమ్భవో౽నన్తరమేవ వక్ష్యతే. †కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే ※౧ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే. †జ్ఞాతురేవాత్మనస్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా, విజ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇతి న దోషః. †జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతుస్స్వరూపస్య, †స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దా హి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి - †గవాదిశబ్దవత్. ※౨ †కృత్యల్యుటో బహుళమితి వా కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వా౽౽శ్రిత్య ※౩ నన్దిగ్రహిత్యాదినా కర్తరి ల్యుః. †అత ఏవ చ ※౧ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే - †బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సమ్భవతి. †అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు

ఇతి శ్రుత్యన్తరమ్. ముక్తస్య జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ పరస్యైవ స్వతో నిరతిశయానన్దయోగః. ఏవం నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కానుగృహీత ఆనన్దమయశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఇత్యుక్తం భవతి. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తతర్కానుగ్రహేణ ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వవ్యవస్థాపనమ్.]

౬. †న కేవలం నిరతిశయానన్దత్వరూపవస్తుసామర్థ్యానుగృహీతత్వాద్వైలక్షణ్యమవగతం - తత్కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యథాహేతి) నను — ※భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య విషయవాక్యం హీదమ్ - తత్ర వ్యాఖ్యాస్యమానస్యాస్య కథమిహోపాదానమర్థోపపాదనం చ. ఉచ్యతే — నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపస్తర్కో హ్యానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వవ్యవస్థాపక ఉక్తః - అస్య తర్కస్యానేన వాక్యేన గర్భితత్వాత్తత్సూచకత్వేనేదం వాక్యమత్రోపన్యస్తమ్. అత్ర హ్యేతస్మాదితి పదేన ※ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి పూర్వవాక్యప్రకృతకర్మవశ్యత్వాదివైశిష్ట్యం జీవస్యాభిప్రేతమ్ - ధర్మివాచినాపి మయడన్తేన విజ్ఞానమయశబ్దేన సర్వోపాధివినిర్ముక్తం స్వాభావికరూపమసఙ్కుచితజ్ఞానమిత్యవయవశక్త్యా దర్శితమ్ - అనేన వాక్యేన స్వభావపరిశుద్ధస్యాపి జీవస్య కర్మకృతానన్తదుఃఖభాజనస్య నిరతిశయానన్దాసంభవాత్తతః పరమాత్మనో విలక్షణత్వం ప్రతిపాదితమిత్యత్రేదముపాత్తమ్. †అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞానమయశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రపరత్వం వ్యుదస్యతి (విజ్ఞానమయో హీతి) ※ యో౽యం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. శబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకప్రత్యక్షప్రసిద్ధిద్యోతకో వా - అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వం హ్యాత్మనః ప్రతీయతే. †జ్ఞప్తివాచినో విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాయతే౽నేనేతి వ్యుత్పత్త్యా౽న్తఃకరణపరత్వమస్వరసమిత్యభిప్రాయన్నాహ (న బుద్ధిమాత్రమితి). †మాత్రచా౽భిప్రేతం ప్రత్యయవైయర్థ్యం విశదయతి (మయట్ప్రత్యయేనేతి). †ప్రకరణవశాత్స్వార్థికత్వమాశఙ్క్యాహ (ప్రాణమయే త్వితి) అగత్యా - వికారప్రాచుర్యాద్యర్థాన్తరాసంభావాత్. †పక్షే తద్వైషమ్యమాహ (ఇహ త్వితి). †(తద్వత ఇతి) ప్రాచుర్యార్థత్వం సంభవతీత్యర్థః. †నాత్ర మయడర్థస్సంభవతి - జ్ఞప్తిమాత్రస్వరూపో హ్యాత్మా - జ్ఞాతృత్వం హి కాల్పనికం - ముక్తావస్థాయాం తదపి నాస్తీత్యత్రాహ (బద్ధ ఇతి). †ప్రాణమయాదౌ స్వార్థికత్వమభ్యుపగమ్య పరిహార ఉక్తః. అథ తదేవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాణమయాదావితి). †విజ్ఞానమయశబ్దస్య తద్విషయశ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దసమానార్థత్వాన్మయటస్స్వార్థిక ఇత్యభిప్రాయేణ పృచ్ఛతి (కథం తర్హీతి) ఉపపద్యతే - నహి విజ్ఞానస్య విజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వం సంభవతీతి భావః. †విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతరి ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం దర్శయతి (జ్ఞాతురేవేతి) ఏవకారశ్శఙ్కితవిరోధాభావద్యోతకః. అపిశబ్దః స్వరూపధర్మయోర్నిమిత్తసాధారణ్యపరః. †జ్ఞాతృశబ్దతుల్యార్థతయాపి నిర్వాహం దర్శయతి (జ్ఞానైకేతి). †తతః కిమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాః - అయుతసిద్ధధర్మవాచిశబ్దాః. †ఆకృతినయవిషయతయా సంప్రతిపన్నం శబ్దం నిదర్శయతి (గవాదీతి.) †ఏవం సౌత్రన్యాయాభ్యాం ద్విధా నిర్వాహ ఉక్తః. అథ శాబ్దమర్యాదయా ద్విధా నిర్వాహమాహ (కృత్యేతి) ప్రథమే పక్షే కర్తృపరత్వం కల్పనీయమ్. ద్వితీయే గణాన్తర్భావః కల్పనీయ ఇత్యుభయత్రాశ్రయణశబ్దప్రయోగః. ప్రత్యక్షానుగుణ్యాత్, శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రథమశ్రుతత్వాత్, ప్రకృతిస్వారస్యాత్, ప్రత్యయానర్థక్యానుపపత్తేశ్చ ప్రబలవిజ్ఞానమయశబ్దానురోధేన విజ్ఞానశబ్దో నిర్వాహ్య ఇతి భావః. †స్వవాక్యస్థం యుక్త్యన్తరమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ - విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. †యజ్ఞాదికర్తృత్వే శ్రుతే కథం విజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్య చేతనత్వమిత్యత్రాహ (బుద్ధిమాత్రస్యేతి) బోద్ధురేవ హి కర్తృత్వం ప్రత్యక్షశ్రుతిభిస్సూత్రైశ్చ సిద్ధమితి భావః. నను — సర్వేషాం స్వవ్యాపారకర్తృత్వమస్తి. సత్యమ్ — నాత్ర తావన్మాత్రం వివక్షితం - కిం తు చేతనాసాధారణః కర్తృత్వవిశేషః ప్రయత్నాధారత్వలక్షణః - యజ్ఞాదికర్తృత్వమితి హ్యుక్తమ్. అత్ర విజ్ఞానశబ్దాస్వారస్యముభయోరప్యవిశిష్టం - యజ్ఞాదికర్తృత్వాస్వారస్యం తు పరస్యాధికమ్. †నను — ※ అద్యతే౽త్తి చ భూతానీత్యన్నమయ ఇవ ప్రాకరణికమాపచారికం కర్తృత్వముపకరణత్వావిశేషాద్బుద్ధేరపి స్యాదిత్యత్రాహ (అచేతనేషు హీతి) బాధకాభావే సత్యుపచార ఏవ దోషః - న చ ప్రకరణానువృత్తేశ్చేతో౽స్తి ధర్మస్యాస్యేతి. న చ లిఙ్గానువృత్తిః - ప్రాణమయే

※౧ తై - ఉ - ఆనం = ౧॥ ౫ అను. ౨॥ అష్టా - ౩ అ - ౩ పా - ౧౧౩ సూ. ౩॥ అష్టా - ౩ అ - ౧ పా - ౧౩౪ సూ.

విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు నచేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. † అతఏవ † చేతనమచేతనంచ స్వాసాధారణైః † నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైర్విభజ్య నిర్దిశద్వాక్యం ※ ౧ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి విజ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. † తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే ※ ౨ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే ※ ౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయమధీయానా మాధ్యన్దినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి. † విజ్ఞానమితిచ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వాభిప్రాయమ్. † తదేవం విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యస్తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః - † యద్యపి విజ్ఞానం యజ్ఞంతనుత ఇతిశ్లోకే - జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే - నజ్ఞాతా- తథాపి ※ ౩ అన్యోన్తరఆత్మా విజ్ఞానమయఇతి తద్వాక్యజ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. † యథా ※ ౪ అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి ※ ౫ సవా ఏషపురుషోన్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్ - అపితు తన్మయః - తద్వికారః. † ఏతత్సర్వం హృది నిధాయసూత్రకారస్స్వయమేవ ※ ౬ భేదవ్యపదేశాదిత్యనన్తరమేవవదతి.

౭. యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య ※ ౭ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ※ ౮ తత్త్వమసీతిచ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యతఇతి కృత్వా జీవస్యైవ స్వరూపం ※ ౫ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేనానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతఇతి † తదయుక్తమ్ - † జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి ※ ౯ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజతేతి స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః. † శుద్ధామనోమయేచ తస్య విచ్ఛిన్నత్వాదిత్యభిప్రాయః. † విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వే ప్రయోగాన్తరం దర్శయతి (అతఏవచేతనమితి) అతఏవ - విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. † (చేతనమచేతనఞ్చేతి) నహ్యన్తఃకరణానన్తఃకరణవిభాగోత్ర క్రియతే - కింతు చిదచిద్విభాగఏవేతిభావః. † కుతఇత్యత్రాహ (నిలయనత్వేతి) అచిద్వికారవిశేషసా [illegible] జగదితి ప్రకారేణ చేతనధార్యస్య విశ్వనిలయన [illegible] వాత్. ※ న్యాన్తఃకర [illegible] ※ జవభూతం మహాబాహో యయే [illegible] పరేణ తస్య సత్యత్వానభ్యుపగమాచ్చేతిభావః. విజ్ఞానశబ్దస్య సంవిత్పరత్వమప్యయుక్తమ్ - ※ అను ప్రవిశ్యేత్యస్యైవానుప్రవేశశ్రవణాత్. నహి సంవిద్రూప ఆత్మా ఆత్మాన్తరవ్యాప్యతయాఽభిమతః పరస్య. † విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వే ప్రయోగాన్తరం దర్శయతి (తథేతి) విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దస్థానే శ్రుతత్వాదన్తఃకరణపరత్వమనుపపన్నమ్. నచాత్మశబ్దోప్యన్తఃకరణపరః - విజ్ఞానశబ్దవత్తస్యాపి తత్రాస్వరసత్వాత్. యథా జ్ఞాయతేనేనేతి వ్యుత్పత్త్యాశ్రయణం విజ్ఞానశబ్దస్య క్లిష్టమ్ - తద్వచ్చేతనవ్యతిరిక్తేష్వాత్మశబ్దోపిహ్యస్వరసః. అన్తఃకరణపరత్వే విజ్ఞానాత్మశబ్దయోర్ద్వయోరప్యస్వారస్యమ్ - చేతనపరత్వేతు విజ్ఞానశబ్దమాత్రాస్వారస్యం నతు ద్వయోరితి విశేషః. అత్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మతయా స్వాభిమతసంవిత్పరత్వంచ పరేణ దుర్వచమ్ - ※ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యత్రాత్మాన్తరస్థితిశ్రవణాత్ - ఆత్మాన్తరవ్యాప్యస్య పరమాత్మత్వాసిద్ధేః. † సర్వత్ర ప్రయుక్తస్య విజ్ఞానశబ్దస్య ల్యుట్ప్రత్యయాన్తత్వే విశేష్యానుగుణలిఙ్గత్వాదాత్మవిషయస్య తస్య కథం నపుంసకత్వమిత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి). † ఉపపాదితమర్థం పరమసాధ్యేన ఘటయతి (తదేవమితి) తత్ - ఉక్తోపపత్తిభిః. ఏవం - విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వసిద్ధేరిత్యర్థః. † శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వోపపాదనేన విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వముక్తమ్. అథ శ్లోకస్య జ్ఞాతృపరత్వాభావేపి విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వమాహ (యద్యపీతి) మయట్ప్రత్యయవిహితవాక్యే తదర్థఃపరిత్యక్తఇతి తద్వత్యపి వాక్యే సనత్యాజ్యఇత్యర్థః. † తర్హి బ్రాహ్మణస్య శ్లోకస్యచ కథమైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (యథేతి) పూర్వోక్తార్థైకదేశవిషయత్వాచ్ఛ్లోకస్య తదైకార్థ్యం - యథాఽన్నమయవిషయశ్లోకస్యేత్యర్థః. తన్మయఇతి శ్రుతివాక్యగతమయడర్థానువాదః. తద్వికారఇతి తద్వ్యాఖ్యానమ్. † ఉక్తార్థజాతస్య ఉత్సూత్రత్వశఙ్కాం పరిహరన్ వ్యాఖ్యాస్యమానసూత్రోపయోగిత్వంచ దర్శయితుమాహ (ఏతత్సర్వమితి) ※ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదితి వాక్యం జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదకం వదన్ సూత్రకారో విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వం తదుపపత్తీశ్చ హృది నిదధదేవ వదతీత్యర్థః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే ఉక్తతర్కగర్భశ్రుతిభిరపి ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వప్రకాశనమ్.]

౭. † పూర్వపక్షే జీవసామానాధికరణ్యం శారీరత్వశ్రవణంచ హేతుద్వయముక్తమ్ - తత్ర సామానాధికరణ్యస్య భేదావహత్వముపపాదయితుం యదుక్తమిత్యాదినోపదిశ్యత ఇత్యన్తేనానూదితం పూర్వపక్షహేతుం దూషయతి (తదయుక్తమితి). † ప్రాకరణికవాక్యైః సమానాధికరణపదప్రాతిపదికాంశేనచ విరుద్ధధర్మాధ్యాసప్రతిపత్త్యా భేదసిద్ధేః. కాలాత్యయాపదిష్టహేతురివ పరోక్తహేతుర్నసాధ్యసాధకఇతి దూషణం వక్తుం తత్ప్రదోపస్థాప్యవిశేషసమర్పకైః ప్రాకరణికవాక్యైః పరాభిమతైక్యవిరుద్ధభేదసిద్ధిం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రళయదశాయాముపసంహృతకరణకళేబరస్య కర్మవశ్యస్య సంకల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సర్గాయోగాద్బద్ధస్య స్రష్టృత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. † శుద్ధావస్థస్య సంభవతీత్యత్రాహ (శుద్ధేతి).

౧॥ తై - ఉ - ఆనం = ౧॥ ౨ అను. ౩॥ ౪ అను. ౪॥ ౨ అను. ౫॥ ౧ అను. ౨॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౨౨. ౬॥ శారీ - ౧ అ - ౧ పా - ౧౮ సూ. ఛాంఉ - ౬ ప్ర = ౭॥ ౩ ఖం - ౨. ౮॥ ౮ ఖం - ౭. ౯॥ ౨ ఖం - ౩.

వక్ష్యత్యపిహి తస్య సర్గాదిజగద్వ్యాపారాసమ్బన్ధం ※ ౧ జగద్వ్యాపారవర్జమ్ ※ ౨ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. † కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే ※ ౩ అనేన జీవేనాత్మనా ※ ౪ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. † కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వేశ్వరస్యానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తితనిమిషితాదిసకలప్రవృత్తిజీవస్వరూపత్వమ్. † అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతి చేత్ - † కస్య భోః. కిం హేయసమ్బన్ధస్య - కిం వా † హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య. హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇతి చేత్. † విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే - బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వ, మనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయమిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి. † అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవ హి హేయసమ్బన్ధః. † తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. † తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మా వోచః, † మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ - † యన్నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. † నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. † కిం కుర్మః - ※ ౫ యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ ※ ౬ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేకకారణతామ్, ※ ౬ తదైక్షత బహు స్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం, చ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్యైవ బ్రహ్మణః ※ ౪ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్. తదన్యథాఽనుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాదిపరికల్పనీయమితి చేత్. † శ్రుతోపపత్తయేప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చాపరికల్పనీయమ్. † అథ హేయసమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః - కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. † హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతనోజ్జీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం - తాపత్రయాభి

† ఉక్తం వివరీతుం శఙ్క్యతే (కారణేతి) సమానవిభక్తికత్వేనైక్యోపపత్తిః కథమిత్యర్థః. † (కథం వేతి) ప్రాతిపదికావగతవిశేషణోపేతైక్యాన్వయః కథమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదిపదైస్తత్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః, ※ తదైక్షత ※ అసృజతేతి శుద్ధసంకల్పం జగత్సృష్టిశ్రవణేన సత్యసంకల్పత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామ తిరోహితత్వావగమాత్తిరోధాయకహేయ సంబన్ధాభావాత్త్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధత్వముక్తమ్. జగద్వ్యాపారౌపయికగుణాన్తరాణామన్యత్ర శ్రుతోక్తానాం సద్విద్యాయాం గతిసామాన్యనయాదర్థసిద్ధత్వమభిప్రేత్యోక్తమనవధికేతి. త్వమ్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః నానావిధేతి. జీవస్వరూపత్వమ్-జీవేన సహ స్వరూపైక్యమ్. జీవత్వమిత్యుక్తే జీవశరీరకత్వప్రతిపత్తిశ్చ సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం జీవస్వరూపత్వమిత్యుక్తమ్. † సాక్షాత్పరాభిమతం పదద్వయావగతవిశేషణపరిత్యాగపక్షం దూషయిష్యన్ సంభావితం పక్షద్వయం శఙ్క్యతే (అన్యతరస్యేతి) తత్త్వంపదప్రతిపన్నవిశేషణయోరన్యతరస్యేత్యర్థః. † వికల్పయతి (కస్యేతి) ప్రత్యక్షసిద్ధాగమసిద్ధత్వాత్తత్పదావగతవిశేషణజాతం దుస్త్యజమితి భావః. † సహేతుకమవిరుద్ధం పరేణ ప్రథమశిరఃపరిగ్రహం శఙ్క్యతే (హేయప్రత్యనీకేతి) హేయమ్ - దుఃఖమ్. మిథ్యాప్రతిభాసః - భ్రాన్తిజ్ఞానమ్. స్వతశ్శుద్ధస్య పటస్యౌపాధికమాలిన్యవత్పరమార్థతో నిర్మలస్య స్ఫటికస్యాధ్యాసాదరుణిమవచ్చ బ్రహ్మణో నిర్దోషకల్యాణైకతానత్వం హేయసంబన్ధశ్చ స్వాభావికౌపాధికవిభాగేన పరమార్థాపరమార్థవిభాగేన వాఽవిరుద్ధమ్- ఉభయోరపి స్వాభావికత్వసత్యత్వాభ్యుపగమే హి విరోధ ఇతి శఙ్కాఽభిప్రేతా. † దూషయతి (విప్రతిషిద్ధమితి). † విప్రతిషేధముపపాదయతి (అవిద్యాశ్రయత్వమితి) న కేవలం దుఃఖమేవ హేయమ్ - అపితు తద్ధేతుః తత్ప్రతిభాసావపి హేయావిత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్సంబన్ధిత్వమితి) అవిద్యాతత్కార్యదుఃఖతత్ప్రతిభాసరూపహేయానామాశ్రయత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమిత్యర్థః. † సంబన్ధమిథ్యాత్వాదవిరోధం శఙ్క్యతే (తథాపీతి) తథాపి - అవిద్యాదీనాం హేయత్వేపి. తస్య - ఆశ్రయత్వస్వరూపసంబన్ధస్యేత్యర్థః. † దూషయతి (మిథ్యాభూతమపీతి) ఆశ్రయత్వం మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఇత్యర్థః. † అపురుషార్థత్వముపపాదయతి (యన్నిరసనాయేతి.) † తతః కిమిత్యత్రాహ (నిరసనీయేతి) ఏతదుక్తం భవతి - మిథ్యాత్వం కిమత్యన్తాభావః- ఉత జ్ఞానబాధ్యత్వం. ప్రథమే నిరసనీయాభావాత్తన్నిరాసాయ శాస్త్రారమ్భో న స్యాత్. ద్వితీయేన మిథ్యాభూతస్యాపురుషార్థత్వమస్తి - న వా. న చేన్నిరసనీయత్వాభావాచ్ఛాస్త్రారమ్భవైయర్థ్యం. అపురుషార్థత్వమస్తి చేద్ధేయప్రత్యనీకత్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహర ఇతి. † తద్విరోధేపి హేయసంబన్ధస్య శ్రుతిబలాదభ్యుపగన్తవ్యత్వం శఙ్క్యతే (కిం కుర్మ ఇతి). † పరిహరతి (శ్రుతోపపత్తయ ఇతి) అనుపపన్నమ్ - తర్కపరాహతమ్. విరుద్ధమ్ - ప్రమాణవిరుద్ధమ్. ※ అపహతపాప్మా ... విశోకో విజిఘత్సః ※ ఏష హి సర్వేశ్వరః పాప్మభ్య ఉదితః ※ అనశ్నన్నన్యః ※ అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశం ※ అస్మాన్మాయీ సృజతే ※ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః ※ తమక్రతుం పశ్యతి ※ అనార్తాం దేవతాం ప్రపద్యే ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః. ఏకస్మిన్ హేయప్రత్యనీకత్వ హేయాస్పదత్వాదివిరుద్ధధర్మాన్వయానుపపత్తిస్తర్కవిరోధః. † శఙ్కాన్తరం శఙ్క్యతే (అథేతి). † దూషయతి (హన్తైవమితి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావాదప్రామాణ్యం ప్రసజ్యేతేత్యర్థః.

౧॥ ౨॥ శారీ-౪ అ-౪ పా-౧౭; ౨౧ సూ. ఛాం ఉ-౬ ప్ర = ౩॥ ౩. ఖం - ౨. ౪॥ ౮ ఖం - ౭. ౫॥ ౧ ఖం - ౩. ౬॥ ౨ ఖం - ౧; ౩.

హతిరేవ తస్య పారమార్థికీ - కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్సమ్యగుజ్జీవయతి. † అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికమ్, సత్యసఙ్కల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వజగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. † అహో! భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా - † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. † యథైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం తథైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయమ్. † తదన్తర్గతం చ - తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుమ్. † నహి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయ [మ] పరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి. † అథోచ్యేత - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః—నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. † న తర్హి * ౧ యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయేత. † యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి హ్యస్య వాక్యస్యార్థః. † కారణతయోపలక్షితనిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చేత్ప్రతిజ్ఞాతః। * ౧ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోఽపి న ఘటతే। † మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నిదర్శితా. † తత్రాపి వికారస్యాసత్యతాఽభిప్రేతేతి చేత్ - † మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ * ౧ యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే. † న చ * ౨ తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికారజాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కానుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహ ఇతి. [illegible] ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. † తథా * రసదేవ సోమ్యేదమ, [illegible] నానుప్రవిశ్య నామరూపే [illegible] త్యమారమ్భణశబ్దాదిభ్య తత్తేజోఽసృజత * ౫ హన్తాహమిమా [illegible] సత్ప్రతిష్ఠాః...ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః సోమ్యేమాస్సర్వాః రూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషః, యథా సఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రతత్త్వానాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, సమస్తేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవానన్తనామరూపవ్యాకరణమ్. స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వ, మిత్యాద్యన

† పరస్య సిద్ధాన్తభూతముభయప్రహాణం శఙ్క్యతే (అథైతదితి). † పరిహరతి (అహోభవతామితి) అర్థనిష్కర్షోపయుక్తపదద్వయ, వాక్యైక్య, తత్ప్రకరణ, ప్రకరణాన్తర, ఉపనిషదన్తర, ప్రమాణాన్తర, తర్క, సామానాధికరణ్య, నిరూపణం పర్యాలోచనం. † ప్రథమమేతత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి (ఏకేతి). † సర్వసత్యత్వేఽపి కథం సేత్స్యతీత్యత్రాహ (యథైకేతి) పరమార్థవిషయ మిథ్యావిషయత్వే జ్ఞానయోర్వైరూప్యం స్యాదితి భావః. † (తదన్తర్గతం చేతి) పరిషజ్జ్ఞానేన తద్గతాః పురుషా హి జ్ఞాతా భవన్తి - న తు తద్బహిష్ఠా ఇతి భావః. జ్ఞానస్య తదన్తర్గతత్వం తద్విషయాన్తర్గతత్వం. యద్వా—తదన్తర్గతం-సర్వమితి శేషః. † పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (నహి పరమార్థేతి) నహి శుక్తిరజతయోరేకధీవిషయత్వమిత్యర్థః. ఏకత్వసర్వత్వావస్థాభేదే సత్యపి ధర్మ్యైక్యాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపద్యతే - జ్ఞాతత్వసర్వత్వే హ్యేకాశ్రయవర్తినీ. నహి జ్ఞాతత్వవిశిష్టాకారేణ సర్వత్వం- సర్వత్వవిశిష్టాకారేణ జ్ఞాతత్వం వా. ప్రాగేవాయం మయా జ్ఞాత ఇత్యపి హి ధర్మిమాత్రస్యైవ జ్ఞాతత్వం- న త్వేతదవస్థావిశేషవిశిష్టస్య- దేశకాలాదిభేదాత్. నహి పూర్వమేతత్కాలాదివిశిష్టతయా జ్ఞాతత్వం. † బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి జ్ఞాతే అన్యన్మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం స్యాదితి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి).
† పరిహరతి (న తర్హీతి) సర్వం మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం భవతీతి వా సర్వం నివృత్తం భవతీతి వా శ్రూయేతేత్యర్థః. ఏవం చార్థే సతి మిథ్యాత్వే నేతి పదస్యాధ్యాహారః, ధర్మ్యన్తరవిషయతయా జ్ఞానశబ్దయోర్వైరూప్యం, స్వరసతః ప్రాప్తం హి జ్ఞానైకరూప్యం- తచ్చ భజ్యతే. జ్ఞాతం భవతీతి జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాభావాన్నివృత్తిలక్షణా, చేతి దోషత్రయమభిప్రేతం. † శ్రూయమాణాన్వయప్రకారస్య పరవిరుద్ధతామాహ (యేనేతి). † ఏవం ప్రతిజ్ఞావాక్యాస్వారస్యముక్తమ్. అథ దృష్టాన్తవాక్యాననుగుణత్వమాహ (కారణతయేతి.) † అఘటితత్వముపపాదయతి (మృత్పిణ్డేతి) నహి శుక్తిజ్ఞానాద్రజతనివృత్తివత్ మృత్పిణ్డజ్ఞానాద్ఘటాది [వికార] నివృత్తిర్నిదర్శితేతి భావః. † దృష్టాన్తావిరోధం శఙ్క్యతే (తత్రాపీతి). † ప్రసిద్ధవదుపన్యాసానుపపత్త్యా దూషయతి (మృద్వికారస్యేతి) † మృద్వికారాసత్యత్వమనుమానాదినాఽవగతమిత్యత్రాహ (న చేతి) అననుగృహీతమితి జ్వాలైక్యబుద్ధివదాపాతప్రతీతిమాత్రజనకత్వం వివక్షితమ్. † ఉపరితనవాక్యపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తథేతి) సదాయతనత్వఫలితం స్వప్రవర్త్యత్వం స్వేనైవ జీవనం చ- ప్రశాసనేన హి ధారణం- ధృత్యా చ తజ్జీవనమ్.

ఛాం ఉ - ౬ ప్ర = ౧॥ ౧ ఖం - 3 ; ౪. ౨॥ ౭ ఖం - ౬ ; ౭. ౪॥ ౨ ఖం - ౧ ; 3. ౫॥ 3 ఖం - ౨. 3॥ శారీ - ౨ అ - ౧ పా - ౧౫ సూ.

న్తవిశేషా † శ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః. † తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహతపాప్మత్వాదినిరస్తనిఖిలదోషతా సార్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వసత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయస్సకలేతరప్రమాణావిషయా స్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః. † ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వేనోన్మత్తప్రలపితాయేత. † త్వంపదంచసంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచి-తస్యాపి నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థఃపర క్తస్స్యాత్. † నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్యచ వస్తునోహ్యవిద్యయాతిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్నసమ్భవతీతిపూర్వమేవోక్తమ్. †ఏవంచసతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితి ద్వయోరపి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాచ సమాశ్రయణీయా.

౮. † అథోచ్యేత - సమానాధికరణవృత్తానామేకార్థప్రతిపాదనపరతయా †విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణనివృత్తేర్వస్తుమాత్రైకత్వప్రతిపాదనా † న్నలక్షణాప్రసఙ్గః. †యథా నీలముత్పలమితిపదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం నవివక్ష్యతే - † తద్వివక్షాయాంహి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వప్రతిపాదనంప్రసజ్యేత. †తత్తు నసమ్భవతి-†నహి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తూత్పలపదేన విశేష్యతే- † జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్. † అతోనీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. † తథా సోయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాల

---

† నిషేధాయ గుణానువాదఇతి శఙ్కాయాః వ్యుదాసాయాహ (శాస్త్రైకేతి) నహివిధేరనువాదిత్వమితిభావః. † శ్రుత్యన్తరాపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తత్సంబన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వపీతి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపానిరస్తనిఖిలదోషతేత్యర్థః. అపూర్వతాలక్షణం గుణేషుతాత్పర్యలిఙ్గం దర్శయితుం సకలేతరప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తం. † తతః కిమిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ పదద్వయపర్యాలోచనాభావం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతేత్యనేన ప్రాకరణికవాక్యవిరోధోవివక్షితః. ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్యేత్యనేన యత్రక్వాపి ప్రకృతాకారవిశిష్టపరామర్శితయా తచ్ఛబ్దవ్యుత్పత్తివిరోధ ఉక్తః. † త్వంపదస్యాపి వస్తుమాత్రపరత్వే ముఖ్యార్థప్రహాణమాహ (త్వంపదంచేతి) స్వాభిముఖశ్చేతనస్త్వంశబ్దార్థః. ఆభిముఖ్యంచ స్వవాక్యబోధ్యత్వమ్. బోధ్యత్వంచాజ్ఞస్య సంసారిణః స్వతఃప్రాప్తమితి భావః. తస్మాద్బోధనార్హతోపయోగ్యాకారవిశిష్టస్త్వమర్థః- అతస్సపరిత్యక్తోభవతి. † ప్రమాణతర్కాపర్యాలోచనాపూర్వోక్తేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) పదద్వయనిమిత్తప్రహాణే నిర్విశేషత్వస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తదనుపపత్తిరూపతర్కాపర్యాలోచనం దర్శితం. † సామానాధికరణ్యబలాన్నిర్విశేషవస్త్వభ్యుపగమ ఇతిశఙ్కాయాం పదద్వయలక్షణాలక్షణం దూషణమాహ (ఏవంచేతి) ఏవంచసతి - నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే [illegible]రసంబన్ధితయా వస్తుమాత్రావబోధనేఽభ్యుపగతే లక్షణాస్వీకారఇత్యర్థః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే [illegible]సాధికరణ్యస్య పరోక్తతాత్పర్యకత్వే దూషణో[illegible]నమ్].

౮. † అథపరమతముపన్యస్యతి (అథోచ్యేతేతి) సమానాధికరణవృత్తానామిత్యాది గ్రన్థఃపక్షవిషయసంగ్రహరూపః. †(విశేషణాంశేతాత్పర్యాసంభవాదితి) అన్యథా విశేషణబహుత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేరితిభావః. పూర్వముపయుక్తాదేనేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రథమసూత్రేహి బహుశఉక్తః. యద్వా—అన్యనైరపేక్ష్యపర ఏవ కారః. † (నలక్షణాప్రసఙ్గఇతి) వాచ్యాబహిర్భూతప్రతిపాదనాదితిభావః. † ఏవంపక్షవిషయే సంక్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయతి (యథేత్యాదినా). †తత్ర మహాభాష్యోక్తేవ్యుదాహరణే విశేషణాంశేతాత్ప[ర్య] ర్యాసంభవం సిద్ధం కృత్వా ఉదాహృతః-కథంతత్ర విశేషణాంశావివక్షేత్యత్రాహ (తద్వివక్షాయామితి). †ప్రసక్తస్యానిష్టతాం దర్శయతి (తత్త్వితి). †యుగపదభిధానే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గా, త్పదద్వయప్రకృత్యుపస్థాపితవిశిష్టైక్యే సమానవిభక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే విశేష్యాంశస్యేవ విశేషణభూతజాతి గుణాంశయోరప్యైక్యప్రసఙ్గాచ్చ క్రమేణాభిధానపక్షోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి హృది నిధాయాహ (నహీతి) †క్రమపక్షేపి పూర్వపదప్రతిపన్నాకారవిశిష్టస్యపదాన్తరప్రతిపన్నాకారవిశిష్టవస్తుతాదాత్మ్యం కింసమానవిభక్త్యా బోధ్యం - ఉత పూర్వపదప్రతిపన్నే విశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే విశేషణ భూతజాతిగుణయోరప్యైక్యప్రసఙ్గం సిద్ధం బుద్ధ్వా ద్వితీయే శిరస్యన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గమాహ (జాతిగుణయోరితి). † తాత్పర్యబహిష్ఠస్యాపి విశేషణస్యోపయోగం దర్శయన్ ఫలితమాహ (అతఇతి). † నీలోత్పలమిత్యత్ర విశేషణాన్వయే స్ఫుటేపి తాత్పర్యాభావ ఉక్తః. తత్ర విశేషణాన్వయస్యాస్ఫుటత్వాద్విశేషణాన్వయేస్పష్టతాత్పర్యాభావముదాహరణాన్తరం దర్శయతి (తథేతి),

విశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. †యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేళాయాం విరోధాన్నప్రతిపాద్యతే-†తథాపి వాచ్యేర్థే † ప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్నలక్షణా - † అపితు విశేషణాంశస్యా†వివక్షామాత్రమ్. † సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైషఏవ స్వభావఇతి నకశ్చిద్దోషఇతి.

౯. †తదిదమసారమ్— † సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. †తత్ర సమానాధికరణవృత్తానామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టఏవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. † యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే †నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథాచ విన్ధ్యాటవ్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టఏవార్థః ప్రతీయతే, † ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్. † నచ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యేన విశేష్టవ్యమ్-అపితు సర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపమేవ విశేష్యమ్. † తథాహి ※ ౧ భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే

† విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశిష్టపరిత్యాగేన విశిష్టైకదేశతయా తత్సంబన్ధిని విశేష్యస్వరూపమాత్రే వృత్తిర్లక్షణైవస్యాదిత్యత్రాహ (యద్యపీతి). † పరిహారతి (తథాపీతి) వాచ్యేర్థే - నహిశక్తివిషయాద్విశిష్టాద్బహిర్భూతం విశేష్యమితిభావః. † (ప్రధానాంశస్యేతి) తాత్పర్యవిషయతయా ధర్మితయాచ ప్రధానస్య విశేష్యాంశస్యావర్జనాదప్రధానవిశేషణత్యాగేప్యఙ్గుళ్యాదివికలే పురుషశబ్దస్యేవ నలక్షణేతి భావః. † ముఖ్యార్థత్వే తుల్యేపి విశిష్టప్రతిపాదనదశాతో వైలక్షణ్యం దర్శయతి (అపిత్వితి). †(అవివక్షామాత్రమితి) అశక్యే క్వచిద్వ్యాపారాభావాత్ వ్యాపారవిషయాంశేపి నహ్యశక్తిరితి భావః. పూర్వం పక్షే లక్షణాఽభావ ఉక్త ఇదానీం సపక్షే విశదీకృతో భవతి. † విశేషణావివక్షాయామస్వారస్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరీదృశత్వాన్నాస్వారస్యం - వ్యుత్పత్త్యనురోధేనహ్యస్వారస్యం అత ఐకార్థ్యవ్యుత్పత్తివిరోధివిశేషణవివక్షాయామేవాస్వారస్యమితిభావః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణ సిద్ధాన్తే సామానాధికరణ్య స్వభావావలంబనేన పునః పరస్య జీవానన్దమయైక్యవాదప్రసరః].

౯. † ఇమం పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (తదిదమసారమితి) † ప్రథమంచరమోక్తతయా బుద్ధిస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరాశ్రయణం నిరస్యతి (సర్వేష్వేవేతి) సర్వేషు - సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషుచ వాక్యేష్విత్యర్థః. గామానయ గాం బధానేత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు నహిప్రతివాక్యం పదానామర్థభేదవ్యుత్పత్తికల్పనమ్ - ※ క్లృప్తకల్ప్యవిరోధేతు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహఇతి న్యాయేనక్లృప్తవ్యుత్పత్త్యైవ స్వార్థబోధనసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనానుపపత్తేః. తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి నపదానాం వ్యుత్పత్త్యన్తరం ప్రవృత్తినిమిత్తావిశిష్టార్థవిషయం కల్పనీయమితి భావః. వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావేపి వాక్యానాం పరస్పరవైషమ్యసంభవోపపాదనపరం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రమితి పదమ్. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషాద్వాక్యవైషమ్యమ్. నతు ప్రకృత్యంశస్య వ్యుత్పత్త్యనవగతార్థాన్తరకల్పనాదిత్యభిప్రాయః. † ఏవం సర్వవాక్యసాధారణం రూపముక్తం. అనేన సమానాధికరణవాక్యేషు ఫలితమర్థమాహ (తత్రేతి) తత్ర - తేషు వాక్యేషు. † సమానాధికరణపదానాం విశిష్టైకార్థప్రతీతిహేతుత్వముదాహరణేన దర్శయతి (యథేతి) ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయంచోదాహరణద్వయం - అతఏవహ్యానీయతే ప్రతీయతఇత్యుక్తమ్. కారకవిభక్త్యన్తత్వం నసామానాధికరణ్యవిరోధీత్యభిప్రాయేణ నీలముత్పలమానయేత్యుక్తమ్. † (నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతఇతి) సమానాధికరణపదసముదాయో వస్తుమాత్రప్రత్యాయకశ్చేద్వస్తుమాత్రత్వావిశేషాదనీలమప్యానీయేతేత్యభిప్రాయః. కిఞ్చ సమానాధికరణపదానాం విశేషణపరిత్యాగే కో హేతుః. సమానవిభక్త్యవగతమైక్యమితి చేన్న - [illegible] ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయబలాత్సమానవిభక్తిరైక్యం నప్రతిపాదయేత్. తదేవయుక్తమ్ - విభక్త్యర్థాదపి ప్రాతిపదికార్థప్రాధాన్యాత్. ※ అదితిః పాశాన్ ※ గృహం సంమార్ష్టీత్యాదిషుహి విభక్త్యర్థోఽనాదృతః. ఐక్యవిషయప్రయోగదర్శనాదైక్యపరమితిచేత్ - విశేషణాన్వయేపి ప్రయోగదర్శనాద్విశేషణాన్వయమపి ప్రతిపాదయతి. శాబ్దప్రతీతిర్వస్తుమాత్రస్యైవ - విశేషణాన్వయస్తు ప్రత్యక్షబలాత్స్వీక్రియతే - ప్రత్యక్షాగోచరేతు యథాశబ్దం నవిశేషణప్రతీతిరితిచేన్న - విశేషణాన్వయశ్శాబ్దప్రతీతివిషయః - ఐక్యంతు ప్రత్యక్షబలాదఙ్గీక్రియతఇతి కిం నస్యాత్. ప్రత్యక్షాగోచరేపి దేవదత్తః శ్యామో యువేత్యాదిప్రయోగేష్వైక్యధీదర్శనాదైక్యం శాబ్దప్రతీతివిషయ ఇతిచేత్ - తత్రైవ పరోక్షవిషయప్రయోగే విశేషణాన్వయస్యాపి ప్రతీతేర్విశేషణాన్వయశ్శాబ్దఏవ - నప్రత్యక్షసిద్ధఇతి. ఇత్థం ప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగరహితం సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థబోధకత్వం దృశ్యతఇతి చరమపర్యాభిప్రాయేణోదాహరణద్వయం దర్శితమ్. † తస్మాత్ ※ యఏవ లౌకికాస్తఏవ వైదికాఇతి లోకవేదాధికరణన్యాయేన వేదాన్తవాక్యేష్వపి పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేనైవార్థః ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యాహ (ఏవంవేదాన్తేతి). † అన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గం పరిహరతి (నచేతి) అరుణాధికరణే విస్తరేణ పరిహారో వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షిప్తః. నహి యథాఽనుపపత్తిస్స్యాత్ తథా వక్తవ్యమితిభావః. యుగపదభిధానం హృది నిధాయ సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమిత్యుక్తమ్. † సర్వవిశేషణైః. స్వరూపస్యైవ విశేష్యత్వేఽనుగుణం సామానాధికరణ్యలక్షణమిత్యాహ (తథాహీతి) నహి విశేషణాన్తరవిశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః.

౧॥ కైయటే - వృద్ధ్యాహ్నికే.

వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్. †అన్వయేన నివృత్త్యావా పదాన్తరప్రతిపాద్యాదాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్ - † యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షోఽదీనోఽకృపణోఽనవద్య ఇతి. † యత్రత్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టమ్ - తత్రాప్యన్యతరత్పదమముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే - నద్వయమ్ - యథా గౌర్వాహీక ఇతి. † నీలోత్పలాదిషుతు విశేషణద్వయాన్వయావిరోధాదేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే.

౧౦. † అథ మనుషే - ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తరప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి †ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశేప్యైక్యప్రతిపాదనాసమ్భవాత్సమానాధికరణశబ్దస్య † నవిశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్. † అపితు విశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్య తదైక్య ప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి.

† సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థం వివృణోతి (అన్వయేన నివృత్త్యావేతి) అన్వయరూపార్థస్య వ్యావృత్తిరూపార్థత్వం నకల్ప్యం - యథా వ్యుత్పత్త్యన్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేనవా వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతాప్రతిపాదనం సమానాధికరణపదసముదాయకార్యమిత్యర్థః. † తత్రోదాహరతి (యథేతి) అన్వయముఖేనానేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణం శ్యామో యువేతి. వ్యతిరేకముఖేనానేకాకారాన్వయోదాహరణమదీన ఇత్యాది. దీనత్వమ్-అభాస్వరమనస్కత్వం. కృపణత్వం-నిర్ధనత్వం. అత్రాయమర్థః—క్రమేణాభిధానే వ్యధికరణవాక్యేష్వపి కరణకారకవిశిష్టేఽధికరణకారకాన్వయస్స్యాత్ - తద్విశిష్టే ఇతరకారకాన్వయోవా ప్రసజేదిత్యన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావచోద్యం వ్యధికరణవాక్యేపి సమానమ్. తత్ర యః పరిహారః, సఏవాత్రాపి. తథాహి ※ పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకమ్। న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్మరణదశాయాం సర్వైః పదైః పృథక్పృథక్స్వార్థస్మరణాన్నవిశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. పరామర్శదశాయాంచోపపన్నం యథా భవతి - తథా పరామర్శాన్నాన్వయప్రసఙ్గః. పశ్చాద్యుగపత్సర్వైః పదైర్వాక్యార్థబోధనాన్నమిథస్సమవాయప్రసఙ్గః. తస్మాత్సమానాధికరణపదైర్యుగపత్తత్పదప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యప్రతిపాదనేన క్రమాభావాన్నాన్యోన్యసమవాయ ఇతి. సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమితి నాస్తి అయమర్థోఽభిప్రేతః. అత్ర సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థోపాదానేన అన్యదపి చోద్యం పరిహృతం భవతి-యుగపత్ [illegible] ... విభక్తిః ప్రతిపాదయతీతి విశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపి స్యాదితిచోద్యమ్. అత్ర పరిహారః ※ ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి సమానవిభక్త్యా విశేష్యస్యైవైక్యప్రతిపాదనాన్నవిశేషణైక్యమితి. ననువిశేషణే విశేష్యేచావిశేషేణ ప్రాతిపదికేనావగతేసతి సమానవిభక్తిర్విశేష్యమాత్రైక్యపరా-నతు విశేషణైక్యపరేతి కింనియామకమితిచేత్ - సమానవిభక్తిరైక్యబోధికా - నతు భేదబోధికేతి కిం నియామకమ్. వ్యుత్పత్తిరితిచేత్ - సాఽత్రాపి తుల్యా. కించ—పదాన్తరాసమానాధికృతే ఘట ఇతిపదే ప్రయుక్తే తత్స్థవిభక్తిః ప్రాతిపదికావగతానాం విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం నప్రతిపాదయతి విశేష్యమాత్రైక్యమేవ ప్రతిపాదయతీతి కింనియామకం. ప్రత్యక్షమూలాహి వ్యుత్పత్తిః - ప్రత్యక్షంచ విశేష్యమాత్రైక్యం దర్శయతి-నతు విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం - అతఃప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిర్నియామికేతిచేత్ - సైవాత్రాపి నియామికేతి తుల్యమితి. † ఏవం సర్వత్ర [illegible]త్పత్తిసిద్ధార్థ ఏవ స్వీకార్యశ్చేన్నక్వచిదపి వృత్త్యన్తరకల్పనం వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనంవా స్యాదిత్యత్రాహ (యత్రత్వితి) విశేషణద్వయమితి త్రిత్వాదేరప్యు[illegible]క్షణం. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకార ఏవహి సర్వత్ర స్వతఃప్రాప్తః-తస్య ప్రమాణవిరోధాదన్వయాయోగ్యత్వేసతి వృత్త్యన్తరకల్పనం ప్రాప్తం-తదసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనమ్-గోశబ్దస్య కిరణవాచిత్వే వృత్త్యన్తరాభావాద్ధి శక్తికల్పనమ్. యదా వృత్త్యన్తరకల్పనం తదానీమప్యన్యతరపదస్యాముఖ్యత్వకల్పనం-తావతైవ విరోధశమనాత్. నపునస్సర్వేషాం పదానాం - తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావప్రసఙ్గాత్. గౌర్వాహీక ఇతి ప్రయోగే గోపదస్యైవహ్యముఖ్యత్వం - నతు వాహీకపదస్యాపి. అన్యతరపదస్య వృత్త్యన్తరకల్పనేపి ననిర్విశేషవస్తుపరత్వం - ముఖ్యవృత్త్యుపనీతవిశేషణానన్వయేపి వృత్త్యన్తరోపనీతవిశేషణాన్వయాదిత్యభిప్రాయః. † నీలోత్పలాదివాక్యేషు వృత్త్యన్తరకల్పనహేతురేవ నాస్తీత్యాహ (నీలేతి) [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే పరోక్తస్య విశేషణాంశపరిత్యాగేన విశేష్యమాత్రైక్యబోధనరూప సామానాధికరణ్యస్వభావస్య నిరసనేన విశేషణాపరిత్యాగోపపాదనమ్.]

౧౦. † విశేషణభేదేన విశేష్యభేదం శఙ్కతే (అథమనుష ఇతి) విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వం - విశేషణవిశిష్టతా. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణమితి భావప్రధాననిర్దేశః - నిరూప్యమాణత్వం వివక్షితం. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వం విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్విలక్షణమిత్యర్థః. యద్వా-ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణంవస్తు విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్ధేతోస్తస్మాద్విశేషణాన్తరవిశేష్యాత్పదార్థాద్విలక్షణమిత్యర్థః. † విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వభేదాద్విశేష్యస్వరూపభేదం నిదర్శయతి (ఘటపటయోరివేతి) యథా ఘటత్వవిశిష్టతాయాః పటత్వవిశిష్టతాయాశ్చ భేదేన తద్విశిష్టయోర్ఘటపటయోర్విశేష్యయోర్భేదః - తథా విశేషణాన్తరాన్వయస్యాన్యవిశేషణాన్వయస్యచ భేదేన తద్విశేష్యయోశ్చభేదః సమానవిభక్తినిర్దేశే సత్యప్యవర్జనీయ ఇతి సామానాధికరణ్యం నవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనక్షమమిత్యర్థః. † (నవిశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమితి) విశేషణాన్వయప్రతీతేరవర్జనీయత్వేపి నతత్ర తాత్పర్యమితిభావః. † విశేషణత్యాగే తత్ప్రతిసంబన్ధివిశేష్యోపస్థాపనాయోగాత్తదైక్యమపి దుష్ప్రతిపాదమిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) తాత్పర్యావిషయస్యాపి

౧౧. † స్యాదేతదేవమ్ - యది విశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్ - నచైతదస్తి. ఏకస్మిన్ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యేకత్వం నిరుణద్ధి. †అయోగ్యతాచ†ప్రమాణాన్తరసిద్ధాఘటత్వపటత్వయోః - †నీలముత్పలమిత్యాదిషుతు † దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వవద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. † నకేవలమవిరోధఏవ-ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతామ్. †అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తౌ నిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవ నస్యాత్. †విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవ వస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ. †ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే † తేనాకారేణ సవిశేషత్వప్రసఙ్గః.

౧౨. † సోయం దేవదత్తఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో నవిద్యతే-విరోధాభావాత్. †దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య

విశేషణస్య పరామర్శదశాప్రతీతిమాత్రేణ తద్విశేష్యప్రతీతిసిద్ధేస్తదైక్యప్రతిపాదనం సంభవతీత్యర్థః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే విశేషణభేదాద్విశేష్యభేదరూపయుక్త్యవలంబనేన పరేణ సామానాధికరణ్యస్య స్వాభిమతార్థపరత్వశంకనమ్.]

౧౧. † పరిహరతి (స్యాదేతదితి). † యత్రాయోగ్యత్వమభ్యుపగతం - తత్రాపి విశేషణత్వమేవ హ్యయోగ్యత్వే ప్రయోజకం - అతో నీలత్వాదివిశేషణమపి విరుద్ధంస్యాదిత్యత్రాహ (అయోగ్యతాచేతి) † (ప్రమాణాన్తరసిద్ధేతి) నపునర్విశేషణత్వప్రయుక్తమయోగ్యత్వమితి భావః. † ప్రమాణాన్తరమపి ఘటత్వపటత్వయోర్భిన్నాధికరణత్వలక్షణం విరోధమవగమయతి - నీలత్వోత్పలత్వయోరపి సవిరోధస్తుల్యః - పట్వదేకుముదేచ పృథగ్దర్శనాదిత్యత్రాహ (నీలముత్పలమిత్యాదిష్వితి) నకేవలం భిన్నాశ్రయత్వమాత్రం విరోధః - అపితు తన్నియమః. నచ నీలత్వోత్పలత్వయోస్తాదృశవిరోధః- క్వచిత్సహప్రతీతత్వాదితిభావః. † (దణ్డిత్వేతి) దణ్డాదికం యుతసిద్ధం - రూపాదికమయుతసిద్ధం. యుతసిద్ధత్వాయుతసిద్ధత్వాదివద్విశేషణత్వమపి విరోధాప్రయోజకమితి భావః. యద్వా—దణ్డిత్వాదికం పరస్పరపరిహారేపి వర్తతే. రూపంతు రసం పరిహృత్య వర్తతే - రసస్తు రూపం [illegible] క్వచిత్స్వరూపాపరిహారిణో రసస్య రూపస్యచావిరోధో దురపహ్నవః - క్వచిత్సహ[illegible] తథా [illegible]రహారిణోరపి నీలత్వోత్పలత్వయోః[illegible] [illegible]పి వివక్షితైక్యానుపయోగాద్విశేషణావివక్షేత్యత్రాహ (నకేవలమితి) అపర్యాయయోః పదయోరేకార్థవృత్తౌ [illegible]త్తాపేక్షత్వా[illegible]నవినా తత్ర వృత్త్యయోగాచ్చాత్యన్తోపయోగాద్విశేషణస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. †ఉపపాదకత్వమేవ విపక్షే బాధదర్శనేన ద్రఢయతి (అన్యథేతి) అన్యథా-విశేషణత్యాగే. † ఉపలక్షణతయా నిమిత్తత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) అనాదరః - తాత్పర్యాభావః. యథోపలక్షణభూతాయాం శాఖాయాం నతాత్పర్యం - అపితు చన్ద్రఏవ తాత్పర్యం - తద్వదిత్యర్థః. † ననూపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యం తవాపి ప్రసజేత్-ఏకస్మిన్నుపలక్షే జన్మాద్యనేకోపలక్షణాభ్యుపగమాదిత్యత్రాహ (ఉపలక్షణాన్తరేతి) అస్మాభిస్తుజన్మాదిభిరుపలక్షణైరుపలక్ష్యస్తదనుగుణజ్ఞానశక్త్యాద్యాకారభేదాః స్వీకృతాఇతి ననైరర్థక్యమితిభావః. †(తేనాకారేణేతి) అన్తతో గత్వాప్యవర్జనీయం సవిశేషత్వం-ఏవం చనత్యుపలక్ష్యాకారాన్తరాభ్యుపగమేన తస్యోపలక్షణత్వాఙ్గీకారాదప్యుపలక్షణతః[illegible] అభితానామేవ విశేషణత్వాఙ్గీకారో వరమితిభావః. పూర్వం లక్షణాఙ్గీకారపక్షేఽన్యతరపదాముఖ్యత్వాదిదూషణాన్యుక్తాని. యత్తు వాచ్యే ప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్నలక్షణేతి - తత్రాపి లక్షణాస్యాదేవ-ద్వారభూతప్రవృత్తినిమిత్తాభావేన తద్ద్వారకస్యాభిధానస్యానుపపత్తేరితి. ఇదంచ దూషణం ప్రవృత్తౌ నిమిత్తాభావాదితి భాష్యేణ ఫలితమ్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే విశేషణభేదాద్విశేష్య భేదరూపయుక్తిభంజనేన సామానాధికరణ్యస్య పరాభిమతార్థపరత్వప్రత్యాసః.]

౧౨. † అథోభయపదవిశేషణావివక్షాయామపి సామానాధికరణ్యం సోయం దేవదత్తఇత్యాదిషు దృశ్యతఇతియదుక్తం - తత్ప్రతివక్తి (సోయమిత్యాదినా) విరోధాభావాత్ - ముఖ్యార్థభూతవిశేషణద్వయసంబన్ధే విరోధాభావాత్. † ప్రథమం కాలద్వయసంబన్ధవిరోధాభావముపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) వస్తువిశేషణతయా నిర్దిష్టావపి దేశాన్తరసంబన్ధ సన్నిహితదేశసంబన్ధావతీతవర్తమానకాలోపాధితయా వివక్షితౌ. ఇదంచ కాలోపాధ్యన్తరాణాముపలక్షణమ్. అతీతవర్తమానశబ్దావతీతవర్తమానకాలసంబన్ధిపరౌ. దేశాన్తరసంబన్ధితయాతీతస్య - దేశాన్తరసంబన్ధాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నాతీతకాలసంబన్ధినః. సన్నిహితదేశసంబన్ధాద్యుపాధిమద్వర్తమానకాలసంబన్ధావిరోధాదిత్యర్థః. అతీతత్వంచాన్యాపేక్షయా వివక్షితం - నతూభయకాలానుగతవస్త్వపేక్షయా. ఏతదుక్తంభవతి—ఏకస్య కాలద్వయాసంబన్ధం వదతోఽతీతత్వవర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః. నకిం ప్రధ్వస్తస్య వర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః - ననాస్తి - ప్రధ్వంసానభ్యుపగమాత్. యద్యతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధినో వర్తమానత్వవిరోధ ఉచ్యతే - తన్నిరూప్యం, కిం స్వాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వం - ఉతాన్యాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వం. నప్రథమః - స్వాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధిత్వాభావాద్ఘటాదేః. నద్వితీయః - ఏకక్షణసంబన్ధస్యాపి విరోధప్రసఙ్గాత్. ఏకస్య వస్తునః ఏకోపిహి క్షణః స్వపశ్చాత్తనయత్కించిదుపాధ్యపేక్షయాఽతీతోభవతి. అతోఽన్యాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసంబన్ధినో వర్తమానత్వమవిరుద్ధం. ఏవమేకస్య స్వప్రాగభావస్వధ్వంసోపహితకాలసంబన్ధస్యైవ విరుద్ధత్వా, దన్యాపేక్షయాఽతీతాగామ్యుపాధిమత్కాలసంబన్ధే తదభావాచ్చ స్వాభావానుపహితకాలద్వయసంబన్ధఏకస్య వస్తున ఉపప

సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. † అతఏవహి సోయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే వస్తునస్స్థిరత్వవాదిభిః - † అన్యథా ప్రతీతివిరోధేసతి † సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. † దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే.

౧౩. † యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వమ్ - † అతఏవ ※ ౧ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యా క్రయసాధ్యతయా విధీయతే.

౧౪. † తదుక్తమ్—※ ౨ అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి. † తత్రైవంపూర్వపక్షీమన్యతే- † యద్యప్యరుణయేతిపదమాకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమభిదధాతి- తథాప్యేకహాయన్యన్వయనియమో నారుణిమ్నో నసమ్భవతి - † ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయే, త్యర్థద్వయవిధా[న] నా) సమ్భవాత్.

స్న ఇతి. † యుక్త్యన్తరంచాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - కాలద్వయసంబన్ధావిరోధాదేవ. ఉపపాద్యతే - సౌగతాన్ప్రతీతి శేషః. సౌగతమతనిరాసకస్య కాలద్వయసంబన్ధవిరోధాభ్యుపగమో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. † తదేవోపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - కాలద్వయసంబన్ధవిరోధేన. ప్రతీతివిరోధే-వస్తుస్థిరత్వవిషయప్రతీతివిరోధే. (సర్వేషాం క్షణికత్వమేవస్యాదితి) ఏకస్య దేశద్వయకాలద్వయాన్వయవిరోధే దేశకాలాన్తరసాధ్యఫలసాధనవిధానమాత్మనిత్యత్వోపదేశశ్చాప్రమాణం స్యాదిత్యభిప్రాయః. † దేశద్వయసంబన్ధవిరోధం పరిహరతి (దేశద్వయేతి) పరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునః స్వపరిచ్ఛిన్న దేశసంబన్ధో యౌగపద్యఏవ విరుధ్యతే - నతు క్రమభావిత్వ ఇత్యర్థః.

౧౩. † ఏవంలోకసిద్ధస్య నీలోత్పలాదిసమానాధికరణపదప్రయోగస్య విశేషణవివక్షా స్థాపితా. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థపర్యవసాయిత్వం సమానాధికరణపదానాం వైదికప్రయోగసిద్ధం చేత్యాహ (యతఇతి) అనేన వస్తుమాత్రపరత్వే అరుణాధికరణసిద్ధాన్తన్యాయవిరోధశ్చోక్తస్స్యాత్. యతః - అతఏవేతి లౌకికప్రయోగసిద్ధవత్త్వోక్త్యా పూర్వోక్తస్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాన్యరుణాధికరణే వివక్షితానీతిభావః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే స్థలవిశేషేపి సామానాధికరణ్యస్య విశేషణాంశాపరిత్యాగకథనమ్].

౧౪. † అరుణయైకహాయన్యేత్యాదివాక్యే పదానాం నసామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ (తదుక్తమితి), † ※ అర్థైకత్వఇత్యాదిసూత్రస్యాన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాన్న సామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) † (ఏవమితి) అస్మదుక్తావేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిప్రేతావితిభావః. కిమత్రారుణయేతి పదోక్తమారుణ్యమేకహాయనీమాత్రాన్వయి - ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి ప్రథమవిచారః. తత్రారుణయేతిపదంకిమేకహాయన్యేత్యాదిపదైరేకవాక్యతయాన్వేతి-ఉత భిన్నవాక్యతయా స్థితమితి తదర్థవిచారః. ఇదం విచారద్వయం పూర్వమీమాంసావ్యాఖ్యాతృభిరభ్యుపేతమ్. అధికస్తదర్థవిచార ఉచ్యతే - కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని- ఉత సమానాధికరణానీతి. పునస్తదర్థవిచారః - కారకవిభక్త్యన్తత్వం కింసామానాధికరణ్యవిరోధి - ఉతావిరోధీతి. విరోధీతి పూర్వపక్షః - అవిరోధీతి సిద్ధాన్తః. యదా విరోధి - తదా సామానాధికరణ్యాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. అవిరోధే సామానాధికరణ్యేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయన్యన్వయనియమఇతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. అస్మాకంతు పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తేచారుణయేతి పదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వమనుయాయి - పరేషాంతు గుణమాత్రపర్యన్తత్వముభయత్రానుయాయి. ఆకృత్యధికరణే గుణవాచిశుక్లాదిపదానాం జాతివాచిగవాదిశబ్దవద్ద్రవ్యపర్యన్తత్వం నిర్ణీతమ్ - ※ ఆక్షిప్తద్రవ్యే గుణజాతీ ఇతిహి టీకాకారః. తత్రచాత్రచ కో విశేష ఇతిచేత్. ఏకైకప్రాతిపదికార్థనిరూపణమాకృత్యధికరణే - అత్రత్వనేకప్రాతిపదికస్థసమానవిభక్త్యర్థనిరూపణమితి భేదః. † నను—గుణవాచిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వే ఏతదధికరణపూర్వపక్షోత్థానం నస్యాత్. గుణమాత్రపర్యన్తత్వేహి గుణస్య కారకతయా నిర్దిష్టస్య క్రయాన్వయస్య ద్రవ్యాన్వయస్య చైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వేన వాక్యభేదాత్ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షోత్థానం స్యాత్- ద్రవ్యపర్యన్తత్వే త్వేకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన విశిష్టకరణైకత్వాత్తస్య క్రయాన్వయమాత్రస్య ఏకవాక్యేన బోధయితుం శక్యత్వేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి వాక్యభేదాయత్తపూర్వపక్షానుదయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (యద్యపీతి) ఆకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాత్తద్వాచిశబ్దో యద్యపి ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తః - తథాప్యేకహాయనీత్వాశ్రయద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వం నసిధ్యతీత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (ఏకహాయన్యా క్రీణాతి తచ్చారుణయేత్యర్థద్వయవిధానాసంభవాదితి) నచ వాచ్యమరుణయేతిపదం క్రీణాతినాన్వేతి - ద్రవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సవిశేషః స్వవాక్యస్థైకహాయనీపదోపస్థాపితం ద్రవ్యం భవతీతి. క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయాఽరుణాపదవిభాగే సాకాఙ్క్షత్వాభావాదాకాఙ్క్షోత్థాపకనశబ్దవస్త్వాద్యభావాచ్చ. అత ఆరుణ్యస్య క్రయాన్వయద్వారానైకహాయన్యన్వయః. స కిం పదయోస్సామానాధికరణ్యేన - ఉత వైయధికరణ్యేన-స్వవాక్యస్థతయా. నతావత్పదద్వయసామానాధికరణ్యే నైకహాయన్యన్వయనియమ ఆరుణ్యస్య సంభవతి - కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్త్యా విశేషణవివక్షానుపప

౧॥ ౨॥ పూర్వమీమాంసా - ౩ అ - ౧ పా - ౧౨ సూ.

† తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణవిహితసర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గకద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. † తస్మాదేకహాయన్యన్వయ నియమోఽరుణిమ్నో నస్యాదితి.

౧౫. † అత్రాభిధీయతే (అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాత్) ※ † అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్య విశిష్టద్రవ్యైకహాయనీ ద్రవ్యవాచి పదయోస్సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వే సిద్ధేసత్యే. † కహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరరుణయేతిపదేనైవ విశేషణవిశేష్యభావేన సమ్బన్ధితయాఽభిహితయోః † క్రయాఖ్యైకకర్మాన్వయావిరోధా †దరుణిమ్నః క్రయసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియమస్స్యాత్.

౧౬. † యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోఽపివాక్యావసేయస్స్యాత్ - తదా వాక్యస్యార్థద్వ

త్త్వాచ సామానాధికరణ్యాయోగాత్. తత్ర యద్యపి విశిష్టవివక్షాయాం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదో జన్మాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృతః-విశేషణైక్యాన్న్యాన్యసమవాయాదయశ్చ పూర్వమేవపరిహృతాః - తథాపి కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిస్స్థితా-కారకవిభక్తిర్హి క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధం జనయితుం శక్నోతి. పరస్పరాన్వయో హి విశేష్యైక్యమ్. ఏవం విశేషణవివక్షాకారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిభిర్నసామానాధికరణ్యమ్-అతోఽరుణయైకహాయన్యేతి పదద్వయం పృథక్కారణవాచీత్యేతావత్సిద్ధం కృత్వా వైయధికరణ్యేసతి స్వవాక్యస్థతయా ఆరుణ్యస్యైకహాయన్యన్వయనియమేఽనుపపత్తిరుచ్యతే. ఏకహాయన్యా క్రీణాతీతి వాక్యేన ఏకహాయన్యాః క్రయస్యచ సంబన్ధః ప్రతిపన్నః. తచ్చ క్రయణమరుణయాకర్తవ్యమితి వాక్యేనైకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టరూపేణ క్రయణమరుణద్రవ్యసాధ్యమితి ప్రతిపన్నం - తత్పదం హ్యేకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టక్రయణోపస్థాపకమ్. తత్ర ద్రవ్యాంశస్య తత్సాధ్యక్రయణస్యచ పూర్వప్రతిపన్నత్వేన అనూదితత్వాదేకహాయనీద్రవ్యస్యారుణిమసంబన్ధఏవ విధేయః. ఏవం చైకహాయన్యాః క్రయస్సాధ్యః - తయాచారుణయా భవితవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తతశ్చైకహాయన్యాః క్రయసంబన్ధో ఽరుణిమసంబన్ధశ్చేత్యర్థద్వయస్యైకవాక్యేన విధానాసంభవాదిత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) వాక్యభేదేసతి స్వవాక్యస్థత్వాభావాదవాన్తరప్రకరణేనవా మహాప్రకరణేనవా ద్రవ్యవిశేషనిశ్చయే వాసో యజమానాదిసర్వద్రవ్యాణాం ప్రకరణాన్వయావిశేషాత్క్రీణాతీతి వాక్యం భిత్త్వాఽరుణయేతిపదం ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యపర్యన్తంస్వార్థమరుణిమానమభిదధాతీత్యర్థః. † అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (అరుణయేతీతి.) † పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి). [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే పూర్వకాణ్డీయ్యారుణాధికరణ విచారే తదధికరణ పూర్వపక్షోపన్యాసః].

౧౫. † (అత్రాభిధీయతఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్రకారః స్వసిద్ధాన్తమాహేత్యర్థః. † సూత్రముపాదత్తే (అర్థైకత్వఇతి). † సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (అరుణయేత్యాదినా) కయోరర్థైకత్వఇత్యాకాఙ్క్షాయాం శబ్దస్యార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాత్, తత్పదవిశేషయోస్సన్నిహితవిషయవాక్యస్థత్వాచ్చారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోరిత్యధ్యాహృతమ్. పదద్వయసన్నిధిజ్ఞాపనార్థం అరుణయైకహాయన్యేతీత్యుక్తమ్. ఆరుణ్యవిశిష్టమేకహాయనీత్వవిశిష్టంచ ద్రవ్యమ్. తద్వాచిపదయోస్సామానాధికరణ్యేన తత్తద్విశేషణద్వారైకవిశేష్యవృత్తిత్వాదర్థైకత్వే సిద్ధఇత్యర్థః. † ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరిత్యాదినా) గుణాన్వయస్య క్రయాన్వయస్యచ వాక్యబోధ్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గో విరోధ ఉక్తః - గుణాన్వయస్య ప్రాతిపదికసిద్ధత్వాన్న వాక్యబోధ్యత్వం నార్థసిద్ధత్వంచ - అతః క్రయాన్వయబోధనమేవ వాక్యకృత్యమిత్యభిప్రాయేణారుణయేతి పదేనైవేత్యుక్తమ్. † (క్రయాఖ్యైకకర్మాన్వయావిరోధాదితి) వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధాభావాదిత్యర్థః. † నియమస్స్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అరుణిమ్న ఇత్యాది) సర్వద్రవ్యసాధారణప్రకరణానపేక్షత్వాద్వాక్యస్థతయైవ నియమసిద్ధిరిత్యర్థః. అత్ర గుణద్రవ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభావః ప్రాతిపదికావసేయః - విశేష్యైక్యం సామానాధికరణ్యావసేయమ్ - క్రయాన్వయో వాక్యావసేయ ఇతి వాక్యస్య క్రయాన్వయబోధనమేవకృత్యం - తస్మాదేకస్మిన్వాక్యే అర్థద్వయవిధానప్రసఙ్గాభావాద్వాక్యభేదాభావేన ఆరుణ్యం న ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి - అపిత్వేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి సూత్రార్థః. వైయధికరణ్యేన పదయోరర్థభేదఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే అర్థైకత్వఇత్యుక్తమ్. ద్రవ్యగుణయోః క్రయాన్వయే ద్వారద్వారిభావేన వినా తదయోగాద్ద్వారాన్వయద్వార్యన్వయరూపార్థయోర్భిన్నత్వాద్వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధస్స్యాదితిశఙ్కాయామైకకర్మ్యాదిత్యుక్తమ్. ఏకహాయన్యన్వయానియమఇతి పూర్వపక్షే నియమస్స్యాదిత్యుక్తమితి. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే పూర్వకాణ్డీయ్యారుణాధికరణసిద్ధాన్త సూత్రాక్షరార్థకథనమ్].

౧౬. † అత్రగుణసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయోఽస్తు - తతః కిం వాక్యభేదాయత్తా నియమపరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం సూత్రాక్షరయోజనాయాం సంగ్రహేణోక్తమర్థం వివృణోతి (యదీత్యాదినా). † కిమారుణ్యస్య ద్రవ్యమాత్రాన్వయేవా ద్రవ్యవిశేషాన్వయేవా వాక్యబోధ్యే తద్భేద ఉచ్యత ఇతి

యవిధానం స్యాత్ । నచైతదస్తి. † అరుణయేతి పదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితమ్ । † ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే - నగుణసమ్బన్ధః. † విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యార్థః- ※ ౧ † భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిహి సామానాధికరణ్యలక్షణమ్.

౧౭. † అతఏవహి రక్తఃపటో భవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేకవాక్యత్వమ్. † పటస్య భవనక్రియాసమ్బన్ధేహి వాక్యవ్యాపారః - రాగసమ్బన్ధస్తు రక్తపదేనైవాభిహితః - రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యం పట ఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధికరణ్యావసేయమ్. † ఏవమేకేన గుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా గుణైర్విశిష్టమేకేన తేన † పదేన సమస్తేన వ్యస్తేనవా విశిష్టముపస్థాప్య సామానాధికరణ్యేన సర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థ ఏకఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియాసమ్బన్ధాభిధానమవిరుద్ధమ్ † దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి, † శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్, † నీలముత్పలమానయ, † నీలోత్పలమానయ, † గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీమ్, ※ ౨ † అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి. † ఏవం ※ 3 అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి.

వికల్పే ద్రవ్యమాత్రాన్వయస్య ప్రాతిపదికావసేయత్వమాహ (అరుణయేతి). † యది గుణగుణిసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయః - తర్హి సామానాధికరణ్యస్య కింకృత్యమిత్యపేక్షాం శమయన్ ద్వితీయం శరః ప్రతిపత్తి (ఏకహాయనీపదేతి) తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమ్ - అరుణిమవిశిష్టద్రవ్యస్యైకహాయనీత్వాశ్రయత్వం. విశేష్యైక్యమిత్యర్థః. అనేన ఆకృత్యధికరణారుణాధికరణయోః ప్రతిపాద్యభేదశ్చోక్తో భవతి. ప్రాతిపదికస్య ధర్మిపర్యన్తత్వమాకృత్యధికరణార్థః - అనేకప్రాతిపదికస్థసమానవిభక్తేర్విశేష్యైక్యపరత్వప్రతిపాదకమరుణాధికరణమితి. † కథం గుణసంబన్ధో నసామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ (విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యార్థఇతి)· విశిష్టైక్యమిత్యుక్తే విశేషణాంశస్యైక్యం మాభూదితి విశిష్టద్రవ్యైక్యమిత్యుక్తమ్. ద్రవ్యశబ్దేన విశేష్యాంశోఽవివక్షితః. † ఏతదుపపాదకత్వేన సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థమాహ (భిన్నేతి) నహి విశేషణవిశేష్యవాచినోః పదయోః విశేషణవిశేష్యభావసంబన్ధే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే పూర్వకాణ్డీయారుణాధికరణ సిద్ధాన్త సూత్రార్థోపపాదనమ్].

౧౭. † ఏవం ప్రాతిపదికేన గుణాన్వయః, సమానవిభక్త్యా పరస్పరాన్వయో, వాక్యేన క్రియాన్వయశ్చ బోధ్యతఇతి కృత్యత్రయముక్తమ్. ఏతత్పరైరభ్యుపేతమిత్యాహ (అతఏవేతి) కించ—ద్రవ్యపర్యన్తాభిధానేప్యేకహాయనీపదేన వాక్యస్య నిరాకాంక్షత్వాదరుణయేతి పదం నతత్రాన్వేతీతి శఙ్కా న పరిహృతాభవతి. అర్థవాదాధికరణే అర్థవాదనైరపేక్ష్యేణ విధేరేవ ప్రవర్తకత్వాద్విధివాక్యేనార్థవాదస్య నైకవాక్యత్వమితి శఙ్కాయాం-అర్థవాదస్య శ్రూయమాణత్వాత్తత్రాపి విధేరాకాఙ్క్షాస్తీతికల్ప్యమ్. తస్మాదుత్థాపితాకాఙ్క్షోహ్యర్థవాదో విధ్యైకవాక్యతయాఽన్వితఇతి నిశ్చితః. తత్ర తైరేవోక్తముదాహరణమిదం రక్తః పటో భవతీతి. తత్రహి పటో భవతీత్యేతావతా నిరాకాఙ్క్షత్వేపి వాక్యస్య - ప్రయుక్తం రక్తపదం కీదృశః పటఇత్యుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి - ఏవమత్రాప్యరుణయేతిపదం శ్రూయమాణముత్థాపితాకాఙ్క్షత్వాదేకవాక్యతయాఽన్వితమితిభావః. అతఏవ - కృత్యత్రయస్యాపి పరోక్తప్రకారత్వాదేవ. † రక్తఃపటో భవతీతివాక్యే యథోక్తప్రకారేణ కృత్యత్రయం దర్శయతి (పటస్యేతి) † రక్తఃపటఇత్యాదివాక్యే విశేషణస్యైకత్వాత్తదుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి. బహూని విశేషణాని సమస్తపదోక్తానిచేదన్వితాని స్యుః - నతు వ్యస్తపదోక్తాని - అత్రతు పదాని వ్యస్తాని. తత్ర ప్రథమాన్తత్వాత్సామానాధికరణ్యమ్ - అత్రతు పదాని కారకవిభక్త్యన్తాని - తస్మాన్నాత్ర సామానాధికరణ్యమితి శఙ్కాత్రయమభిప్రేత్యాహ (ఏవమేకేనేతి). † (పదేన సమస్తేన వ్యస్తేనవేతి) కారకవిభక్త్యన్తేన ప్రథమాన్తేన చేతిచాత్రాభిప్రేతమ్. † తత్ర ప్రథమాన్తబహువిశేషణాన్వయే ఉదాహరణమాహ (దేవదత్తఇతి) దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికముదాహరతోఽయంభావః—రక్తఃపటఇతి పదద్వయమచేతనవాచకమ్ - అరుణయేతిపదం చేతనవాచకమితి వైషమ్యం సాధారణప్రయోజకం - తథా ప్రథమాన్తత్వకారకవిభక్త్యన్తత్వవైషమ్యమప్యప్రయోజకమితి. అన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిశేషణే అప్యేవమిత్యభిప్రాయేణ దణ్డీ కుణ్డలీత్యుక్తం. † కారకవిభక్త్యన్తైకపదాన్వయోదాహరణమాహ (శుక్లేన వాససేతి). † కర్మకారకముదాహరతి (నీలముత్పలమితి). † సమస్తోదాహరణమాహ (నీలోత్పలమితి). † కారకవిభక్త్యన్తానేకపదాన్వయోదాహరణమాహ (గామితి). † సంప్రదానకారకవిషయం వైదికముదాహరణమాహ (అగ్నయఇతి) పురోడాశమష్టాకపాలమితి కర్మకారకమపి సిద్ధం. † ఏవం ※ అరుణయేత్యాదివాక్యేపి తుల్యమిత్యాహ (ఏవమితి) నను—కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధకత్వం. ఉచ్యతే—కారకవిభక్తిః క్రియాన్వయబోధకా స్యాత్ - కిమయోగవ్యవచ్ఛేదపరా - ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చ. అయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రం నవిరుద్ధమ్. అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చేత్తర్హి క్రియాన్వయ

౧॥ కైయటే - వృద్ధ్యాహ్నికే. ౨॥ యజు - ౨ కాణ్డ - ౨ ప్రశ్న - ౨ అను - ౧ పం. 3॥

౧౮. †ఏతదుక్తం భవతి—యథా కాష్ఠైస్స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేకకారకవిశిష్టైకా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే- తథా సమానాధికరణపదసఙ్ఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామేవానేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి నకశ్చిద్విరోధః। ఖాదిరైశ్శుష్కైరగ్నికాష్ఠైస్సమపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థశ్శపాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

బోధోపక్షీణా కారకవిభక్తిః ※ పశునా యజేతేత్యాదిషు సంఖ్యాన్వయమపి నబోధయేత్. కారకవిభక్తిత్వాకారాత్ క్రియాన్వయబోధనమ్- ఏకవచనత్వద్వివచనత్వాకారాత్సంఖ్యాన్వయబోధనమిత్యాకారభేదాదవిరోధఇతిచేత్—సమానవిభక్తిత్వాకారవిశేషేణ తద్వత్పరస్పరాన్వయమపి బోధయేత్. నన్వేకపదస్థా కారకవిభక్తిర్యుగపత్సంఖ్యాన్వయం క్రియాన్వయంచ బోధయతీతి తుల్యబలత్వాన్నాన్యోన్యాన్యసహత్వమ్ - పరస్పరాన్వయస్తు పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షఇతి విలమ్బితత్వాత్స బాధితఇతిచేత్. కింవిళమ్బితత్వావిళమ్బితత్వమాత్రమేవ ప్రాబల్య దౌర్బల్యహేతుః-తర్హి ప్రత్యక్షమేకమేవ ప్రమాణమన్యద్దుర్బలం స్యాత్ - తత్సాపేక్షత్వేన విళమ్బితత్వాత్. తస్మాద్విజయీ లోకాయతికః. కించ—శ్రుతిరేవ ప్రమాణం - నస్మృతిః - విలమ్బాత్. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం - నలిఙ్గాది - విళమ్బాదేవ. ప్రథమావిభక్త్యన్తేషు చైకపదస్థైకవచనాదినా ప్రాగేవ సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీతేః పదాన్తరస్థసమానవిభక్తిపరామర్శసాపేక్షసామానాధికరణ్యాసిద్ధిస్స్యాత్. ఇహాపి ద్రవ్యగుణయోః పరాభిమత ఆర్థః పరస్పరాన్వయో నసిధ్యేత్ - శబ్దతః ప్రథమావగతక్రియాన్వయాపేక్షయా తస్య ఆర్థత్వేన చరమావగతత్వాభ్యుపగమాత్. నైవమ్—విరోధేసతిహి విళమ్బితావిళమ్బితయోర్బాధ్యబాధకభావఇతిచేత్. తర్హ్యత్రాపి క్రియాన్వయసంఖ్యాన్వయవత్ పరస్పరాన్వయస్యాపి విరోధాభావాత్ విలమ్బావిలమ్బావకించిత్కరౌ. అత్రావిరోధః పరైరభ్యుపేతః - పశ్చాదార్థాన్వయస్సిధ్యతీతి సిద్ధాన్తోక్తేః. నకేవలమవిరోధమాత్రాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధిః - ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్ - కారకవిభక్త్యన్తపదానాం సంఖ్యాన్వయేనసహ క్రియాన్వయబోధనేహి ప్రయోగో దృశ్యతఇతిచేత్. తథా పరస్పరాన్వయబోధనమపి ప్రయోగసిద్ధమితి చరమయుక్త్యభిప్రాయేణ ప్రథమాన్తకారకవిభక్త్యన్త బహూదాహరణముదాహృతం దేవదత్తశ్శ్యామఇత్యాదికం. యథైకవచనాదీనామేకత్వాదిసంఖ్యాన్వయబోధకత్వం ప్రథమాన్తేషు కారకవిభక్త్యన్తేషుచావిశిష్టమఙ్గీక్రియతే - ఉభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్ - సమానవిభక్తేరప్యవిరుద్ధార్థైక్యబోధకత్వముభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదఙ్గీకరణీయమిత్యర్థః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే స్వాభిమత పూర్వకాణ్డీయారుణాధికరణసిద్ధాన్తార్థస్య పరాభిమతత్వనిరూపణమ్].

౧౯. †ఏవం కారకవిభక్తిప్రయుక్తానుపపత్తిః పరిహృతా. తథా విశేషణవివక్షాయాం యదనుపపత్తిత్రయం - తత్ర విశేషణభేదే విశేష్యభేదో జన్మాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృతఇతి నాత్ర వివక్షితః. విశేష్యైక్యపరిహారః ప్రాగుక్తో త్రానుసన్ధేయః. అథాన్యోన్యసమవాయః పరిహర్తవ్యః - విశిష్టత్వముపస్థాప్య, విశిష్టోర్థ ఏకఇతి జ్ఞాపయిత్వే, తి ల్యబన్తక్త్వాన్తనిర్దేశేన కృత్యత్రయస్య క్రమభావిత్వం ప్రతీయతే - తతశ్చాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి తదపనోద్యమ్. కరణకారకవిభక్త్యన్తసామానాధికరణ్యం వదతః సూత్రకారస్య తావన్మాత్రాభిప్రాయత్వశఙ్కా చ నివార్యా. అతస్తదర్థమాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) ※ పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం ఇతిన్యాయేన యుగపద్బోధనాత్క్రమభావిత్వాభావాన్నవిశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయవిధానేన విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యౌగపద్యకథనేన పూర్వం ల్యబన్తనిర్దేశః కృత్యత్రయ భేద నిర్వాహకపరామర్శక్రమప్రకటనార్థమిత్యుక్తం భవతి. తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామిత్యనేన ఇదంసూత్రం సర్వకారకవిభక్త్యన్తపదప్రదర్శనార్థమితి దర్శితమ్. ఇత్యాదిషు నకశ్చిద్విరోధఇత్యన్వయః. విరోధోఽన్యోన్యసమవాయాదిర్వివక్షితః-యుగపత్ప్రతిపన్నమిత్యనేన తత్ర పరిహారో వివక్షితః. యథా కాష్ఠైరిత్యాదికంవదతా సమానాధికరణపదవిషయచోద్యపరిహారాః వ్యధికరణవాక్యేపి సమానాఇతి ప్రతిబన్ద్యభిప్రేతా. అయమర్థః—వ్యధికరణాని పదాని తత్తత్కారకవిశిష్టాం క్రియాం కింయుగపత్ క్రమేణవా ప్రతిపాదయన్తి. యౌగపద్యే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావప్రసఙ్గః, అనేక కారకవిశిష్టక్రియైకత్వే విశేష్యక్రియైక్యవద్విశేషణభూతకారకైక్యమపిస్యాత్. క్రమేణ చేత్కారకాన్తరవిశిష్టక్రియాయాం కారకాన్తరాన్వయవిధానంస్యాత్ - తదా కాష్ఠస్థాల్యాదేరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గేన కాష్ఠస్య స్థాల్యధికరణం, స్థాల్యాః కాష్ఠమధికరణంవా స్యాత్. నతదస్తి - విశేష్యభూతక్రియాయాఏవైకత్వం వాక్యప్రతిపాద్యమ్ - నతువిశిష్టస్య - అతో నవిశేషణభూతకారకైక్యప్రసఙ్గః, సర్వకారకైః క్రియాయాఏవ విశేష్యత్వేన నాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ, ఇతిచేత్. తథా సమానవిభక్తేర్విశేష్యాంశమాత్రైక్యపరత్వాన్నవిశేషణైక్యం - ప్రత్యక్షమూలావ్యుత్పత్తిరత్రనియామికా. యథా పటఇత్యేకపదప్రయోగే తత్ర మేకవచనం నవిశేషణవిశేష్యైక్యం ప్రతిపాదయతి-కింతు విశేష్యైక్యమేవ-తత్ర నియామికా వ్యుత్పత్తిః - ఇహాపి తద్వత్. యుగపత్సర్వైర్విశేషణైరేకస్యైవార్థస్య విశేష్యత్వేన నవిశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గశ్చేతి. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే స్వాభిమతారుణాధికరణ సిద్ధాన్తార్థానుపపత్తిపరిహారేణ అరుణాధికరణవిచార సమాపనమ్].

౧౯. † యద్యప్యుపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యరుణయేతి పదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి - † తన్నోపపద్యతే † లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. † ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతమ్-† పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. † పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా - నపునరనుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా - †తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే. †యత్పునః క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయాఽరుణిమ్నః క్రయాన్వయో నసమ్భవతీతి - † తదపి విరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయావిరోధాదసఙ్గతమ్. † రాద్ధాన్తేచోక్తన్యాయేనారుణిమ్నశ్శాబ్దే ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రయసాధనత్వానుపపత్త్యా అర్థాత్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతమ్. † అతో యథోక్తఏవార్థః.

---

౧౯. † ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతపూర్వపక్షరాద్ధాన్తావభిహితౌ. అథ పరోక్తపూర్వపక్షరాద్ధాన్తయోరనుయాయినమర్థం తత్తదసాధారణార్థంచ వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా). †కృష్ణో గౌరితి ※ శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు గుణవాచిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తత్వం త్రైరభ్యుపేతమాకృత్యధికరణనయాత్. తత్రోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం గుణవాచిశబ్దానాం గుణమాత్రపర్యన్తత్వే ప్రయోజకమభ్యుపేతమ్ - పటస్య శుక్లఇత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. పటశ్శుక్లఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేపి తదపవాదకసామానాధికరణ్యాత్ గుణిపర్యన్తాభిధానమితిచాభ్యుపేతమ్. తత్ర గుణమాత్రపర్యన్తత్వే యత్ప్రయోజకముక్తం - తదభ్యుపగమ్య ప్రకృతే గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషయతి (తన్నోపపద్యతఇతి). †కుతఇత్యత్రాహ (లోకవేదయోరితి) కారకవిభక్త్యన్తత్వాద్య సామానాధికరణ్యావిరోధిత్వోపపాదనముపజీవ్యేదం దూషితమ్. గుణిపర్యన్తత్వాపవాదకముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిపదత్వం యత్ - తస్యాపవాదరూపసామానాధికరణ్యస్య ※ అరుణయేత్యాదివాక్యే విద్యమానత్వోపపాదనాత్కేవలగుణాభిధాయిత్వమయుక్తమిత్యర్థః. † ఏవం పరోక్తప్రయోజకాభ్యుపగమేన తత్ప్రాధ్యప్రయోజ్యం గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషితమ్. అథ తదుక్తం ప్రయోజకం దూషయతి (ఉపాత్తద్రవ్యకేతి). † తత్ర హేతుమాహ (పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిష్వితి) గుణమాత్రపర్యన్తత్వే గుణిపర్యన్తత్వేపి సాధారణముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిత్వం గుణమాత్రపర్యన్తతాయాః ప్రయోజకం నభవతీత్యర్థః. † నను నతస్య ప్రయోజకత్వహానిః-అపవాదేనహి క్వచిద్గుణ్యభిధానమిత్యత్రాహ (పటస్యేతి) అసమానవిభక్తినిర్దేశః ప్రయోజకఇత్యర్థః. అసమానవిభక్తినిర్దేశః - అసమానాయా విభక్తేర్నిర్దేశః, నసమానవిభక్తినిర్దేశాభావః - శ్వేతో యాతీత్యాదిష్వపి గుణమాత్రపర్యన్తత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యభిచారిణః ప్రయోజకత్వకల్పనమ్, వ్యభిచారస్థలే తదపవాదకల్పనంచాయుక్తమ్ - అవ్యభిచారిప్రయోజకసద్భావాదితి భావః. † గుణమాత్రపర్యన్తత్వే-నేదమపి ప్రయోజకమసాధారణం-పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపి గుణిపర్యన్తత్వాదితిచేత్తత్రాహ (తత్రైవపటస్యేతి) అయమర్థః — పటశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశేపి శుక్లశబ్దస్య విశేష్యవాచిభాగశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశాభావాన్నతస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వే ప్రయోజకత్వభఙ్గః-యథా త్వత్పక్షే గుణమాత్రపరత్వాపవాదకాభిమతభాగశబ్దసామానాధికరణ్యాన్నతస్య ధర్మిపర్యన్తత్వాత్ప్రయోజకత్వహానిరితి. కించ—నకేవలముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థతాయా వ్యభిచారఏవ - కల్పనాగౌరవమప్యస్తి పరమతే ※ శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు గుణవాచిపదస్య గుణిపర్యన్తత్వముక్తమ్ - పటస్య శుక్లఇత్యాదిషు తదపవాదకత్వేనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమభ్యుపేతం-తస్యాప్యపవాదకత్వేన పటశ్శుక్లఇత్యాదిషు సామానాధికరణ్యముక్తమితి ప్రయోజకత్రయకల్పనాస్తి. అస్మత్పక్షేతు ※ శ్వేతమాలభేత పటశ్శుక్లఇత్యాదిప్రయోగేష్వప్యుక్తధర్మివాచిత్వాదేవ గుణిపర్యన్తత్వం సిద్ధమ్ - పటస్య శుక్లఇత్యత్ర అసమానవిభక్తినిర్దేశకృతం గుణపర్యన్తత్వమితి ప్రయోజకద్వయమేవేతి. ఇదమర్థసిద్ధమితి నకల్పనాగౌరవం కణ్ఠోక్తమ్. † ఏవం పరస్య పూర్వపక్షసిద్ధాన్తానుగతమరుణయేతిపదస్య గుణమాత్రపరత్వం నిరస్తమ్. అథ పూర్వపక్షాసాధారణార్థస్య స్వసిద్ధాన్తయుక్త్యా పరిహృతత్వం వక్తుమాహ (యత్పునరితి) ఏకహాయన్యవరుద్ధతయా - ఏకహాయన్యా నిరాకాఙ్క్షత్వాత్. విభాగే సాకాఙ్క్షత్వే సత్యేవ హ్యేకవాక్యత్వమ్ - ఇహ తదభావాన్నక్రయాన్వయ ఇత్యర్థః. † తస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (తదపీతి) నీలం శుక్లమిత్యాదివ్యాప్త్యర్థం విరోధిగుణరహితశబ్దప్రయోగః. గుణపదస్యైవ గుణిపర్యన్తత్వేన గుణవిశిష్టమేకం కరణమితి అరుణిమ్నో ద్రవ్యద్వారా క్రయాన్వయా[త్ప్రత్యయాన్వయా]సంభవ్యానుపపన్న ఇత్యర్థః. † రాద్ధాన్తాసాధారణమర్థం దూషయతి (రాద్ధాన్తేచేతి) ※ సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదశ్చ నేష్యతఇతి న్యాయేన వాక్యైకత్వే కథంచిత్సంభవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్ ※ గుణే ద్రవ్యవ్యపేక్షేచ ద్రవ్యేచ గుణకాఙ్క్షిణీతిన్యాయేన ద్రవ్యగుణయోః పరస్పరాపేక్షత్వాన్నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనార్థాదన్వయఇతి తద్రాద్ధాన్తః-తదయుక్తం-శాబ్దాన్వయసిద్ధేరిత్యర్థః. † స్వోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి (అతో యథోక్తఏవార్థ ఇతి) కించ-※ గుణే శుక్లాదయః పుంసీతి గుణపర్యన్తత్వే పుల్లిఙ్గతాయాః ప్రాప్తత్వాదరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గపదస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దుర్వచమ్. కించ—పూర్వపక్షశ్చాత్యన్తాభాసః-భిన్నం వాక్యమితిహి పూర్వః పక్షః - తథాసత్యరుణయేతిపదం నోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం భవతి. ఉపాత్తద్రవ్యక

౨౦. †తస్మాత్ ※తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యే పదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవైక్య ప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్। †తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానం పరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతో నసమ్భవతి.

౨౧. †అభ్యుపగచ్ఛతోఽపి సమానాధికరణపదానాం యథావస్థిత విశేషణ విశిష్టైక్యప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణే త్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభాగిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేతేతిచేత్. †నైతదేవమ్-†త్వమ్పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యై †వాభిధానాత్.

౨౨. †ఏతదుక్తంభవతి-†సచ్ఛబ్దాభిహితం, నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం, సత్యసఙ్కల్పమిశ్రానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం, సమస్తకారణభూతం పరం బ్రహ్మ †బహుస్యామితి సఙ్కల్పప్య,

---

వాక్యస్థత్వే సిద్ధేహి గుణమాత్రపర్యవసానత్వసిద్ధిరితి. వాక్యభేదేపి ※అరుణయైకహాయన్యేతి ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యతయా పాత్రద్వయైకవాక్యస్థత్వమితిచేత్. సన్నిధివిశేషాదేకవాక్యస్థత్వఫలభూతగుణమాత్రపర్యవసానత్వసిద్ధిశ్చేత్ - తత ఏవైకవాక్య[స్థ]తాఫలభూతైకహాయన్యన్వయనియమోపి స్యాదితి వాక్యభేదహేతుకస్య పూర్వపక్షస్యానుదయఏవ స్యాదితి రాద్ధాన్తోపి దుస్సః - ఏకహాయన్యా ఆరుణ్యేనచ క్రయస్సాధ్యఇత్యేకక్రియాయాః కరణత్వ ససాకాఙ్క్షత్వకల్పకస్యచ శబ్దస్య ద్వన్ద్వసమాసస్యచాశ్రవణాత్. అత ఇమౌ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావతిదుస్సతరౌ సూత్రకారాభిమతావితి వక్తుమయుక్తమ్. అతోఽస్యాధికరణస్య యథోక్తావేవ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిమతౌ. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే పూర్వకాణ్డవ్యాఖ్యాత్రభిమతారుణాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోః దూషణమ్].

౨౦. †ఏవమస్తు తతఃకిం ప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వాత్. †ఈదృశం సామానాధికరణ్యం పరపక్షే నసంభవతి - పదద్వయావగతగుణహానాదిత్యాహ (తత్త్వేతి) జీవబ్రహ్మభేదమనభ్యుపగచ్ఛతో నసంభవతీతి ప్రతిజ్ఞాయా ఉపపాదనార్థమనాద్యవిద్యేత్యాదిక, మశేషహేయప్రత్యనీకేత్యాదికంచ విశేషణముభయత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తఫలతయోక్తమ్. కర్మవశ్యో నిగ్రాహ్యోఽనుగ్రాహ్యశ్చ జీవో, నిగ్రాహకోఽనుగ్రాహకశ్చ పరమాత్మా భవితుం నార్హతీత్యేషాం విశేషణానామభిప్రాయః. ముక్తిదశాయామైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాదిత్యుక్తం. నహి నిగ్రహదశాయాం నిగ్రహకర్తుర్నృపతేరన్యః పురుషోఽనుగ్రహదశాయామనుగ్రాహ్యోఽయమనుగ్రహకృతా తేన నృపేణాభిన్నో భవతీతి భావః. స్వేతరవైలక్షణ్యం తృణాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ఉభయలిఙ్గత్వేన వైషమ్యముక్తం అశేషహేయేత్యాదినా. నిర్విశేషవాదిన ఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వేపి స్వపక్షమనభ్యుపగచ్ఛతో దూషణవచనం కుదృష్టిపక్షత్రయేపి దూషణసామ్యజ్ఞాపనార్థమ్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే అరుణాధికరణవిరోధేనాపి సామానాధికరణ్యస్య విశేషణాంశపరిత్యాగాసమ్భవనిరూపణమ్].

౨౧. †తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణామభ్యుపగమవత్ త్వంశబ్దావగతవిశేషణమభ్యుపగన్తవ్యం - తథాసతి బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గఇతి శఙ్కతే (అభ్యుపగచ్ఛతోఽపీత్యాదినా). †పరిహరతి (నైతదితి). †కుతఇత్యత్రాహ (త్వమితి). †(ఏవేతి) త్వమ్పదప్రతిపన్నస్య జీవవిలక్షణస్యైవేతిభావః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే సామానాధికరణ్యస్య సర్వత్రవిశిష్టపరత్వే తత్త్వమసీత్యత్ర సిద్ధాన్తిమతానుపపత్తిశఙ్కా తత్పరిహారశ్చ].

౨౨. †జీవవాచిత్వేన వ్యుత్పన్నస్య పదస్య తదన్తర్యామిపరత్వం లాక్షణికం - తత్కథంపరస్యైవాభిధానాదిత్యుక్తమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశఙ్కావ్యుదాసార్థోఽయమారమ్భః. †వేదవ్యుత్పత్తిసిద్ధం సర్వశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వమప్యుపపాదయతి (సచ్ఛబ్దేత్యాదినా) సామానాధికరణ్యబలాత్తత్త్వంపదావగతవిశేషాస్స్వీకార్యాః, బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వమఙ్గళాస్పదత్వాదిశ్రుత్యన్తరసిద్ధంచ - అతస్తదవిరోధాయాన్తర్యామిపరత్వం యుక్తమితి తత్త్వంపదసామానాధికరణ్యముఖ్యత్వ, నిర్దోషత్వశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలేత్యాదివిశేషణముక్తమ్. †సచ్ఛబ్దాభిహితమితి) కారణవస్తువాచిసచ్ఛబ్దః కారణత్వానుగుణగుణాన్వితవస్తుపరఇతిభావః. †(బహుస్యామితీతి) యథా ※దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర లిఙ్గాద్యేన గ్రాహకేణ పరమాపూర్వేణ సన్నిధిసమామ్నాతేషు పదార్థేష్వవిశేషేణ స్వశేషతయా గృహీతేషు తత్ర ప్రోక్షణాద్యుపహతగోత్వాదేః పరమాపూర్వంప్రతి శేషత్వం వ్రీహిగవాదిద్వారకం, యాగాదేస్తు తచ్ఛేషత్వమద్వారకంచ కైశ్చిన్నిశ్చీయతే - తథా ※బహుస్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన తేజఃప్రభృతి సర్వనామరూపేషు సామాన్యేన పరమాత్మశేషతయాఽవగతేషు తత్రానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాదిభిస్సద్వారకమ[ధ్య]వసీయతఇత్యనుసన్ధేయమ్. యథోపబృంహణేషు ※గుణవాన్ ※తమేవం గుణసంపన్నమిత్యవిశేషోక్తేషు భగవద్గుణేషు※సమస్సమవిభక్తాఙ్గస్నిగ్ధవర్ణ ఇత్యుక్తానాం స్నిగ్ధవర్ణత్వాదీనాం ※ధర్మజ్ఞస్సత్యసన్ధశ్చేత్యుక్తానాం సత్యసన్ధత్వాదీనాంచ గుణానాం దివ్యవిగ్రహద్వారకత్వమద్వారకత్వంచ దృశ్యతే - తథేహాపీశ్వరశరీరభూతచిదచిద్ద్వారకోఽద్వారకశ్చ గుణాన్వయో యథాశ్రుతిస్స్వీకార్యఇతిభావః. †(బహుస్యామితి) బహునామరూపభాక్

† తేజోఽబన్నప్రముఖం కృత్స్నం జగత్సృష్ట్వా తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం స్వకర్మానుగుణేషు శరీరేష్వాత్మతయా ప్రవేశ్య స్వయంచ స్వేచ్ఛయైవ జీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపే వ్యాకరోత్। † ఏవం[స్వ]రూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వంచాకరోదిత్యర్థః. † అనేన జీవేనాత్మనా-జీవేన మయేతి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. † బ్రహ్మాత్మకత్వంచ జీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే * ౧ † ఇదం సర్వమసృజత। యదిదం కించ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాంచ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. † అత ఏవంనామరూపవ్యాకరణాత్సర్వే వాచకాశ్శబ్దా అచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి.

౨౩. † కించ—* ౨ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రపఞ్చం ఇదంసర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్. † ఏవంచ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన సర్వం సచేతనం జగత్తస్య శరీరం భవతి. † తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి * ౩ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా। * ౪ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో।యం పృథివీ న వేద। యస్య పృథివీ శరీరం। యఃపృథివీమన్తరో యమయతి। సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతిప్రారభ్య * ౪ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో। యమాత్మా న వేద। యస్యాత్మాశరీరం। య ఆత్మానమన్తరో యమయతి। సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యాది

భవేయమిత్యర్థః. † (తేజోఽబన్నప్రముఖమితి) ప్రముఖశబ్దేన తత్త్వాన్తరసృష్టిర్వివక్షితా. దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితఇతిచ వక్ష్యమాణచిదచిదంశవిభాగార్థం జగదాకారకథనం - నతు జీవానుప్రవేశపూర్వావస్థాకథనం. పరమాత్మనఏవ కృత్స్నజగచ్ఛరీరిత్వంచేత్కథం జీవాత్మనః శరీరిత్వమితి శఙ్కాఽపనోద్యతే చేతనమితి శబ్దేన - చేతనత్వం శరీరిత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. చేతనమిత్యనేన * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృవాచిత్వం దర్శితం. జీవవర్గశబ్దేన * విజ్ఞానం * జీవేనేతిచైకవచనం * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిభిరైకార్థ్యజ్ఞాపనాయేతి వ్యాఖ్యాతం భవతి. * అనేన జీవేనేత్యత్రానేనేతి నిర్దేశస్యాభిప్రాయవివరణం స్వకర్మానుగుణేష్వితి - జీవవిశిష్టపరమాత్మవిశేషణేదంశబ్దస్య జీవద్వారకవైచిత్ర్యపరత్వాత్, జీవవైచిత్ర్యస్యచ కర్మవైచిత్ర్యాధీనత్వాత్. జీవకర్తృకప్రవేశవ్యావృత్త్యర్థం స్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తం-పారతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యంచ అనుప్రవేశహేతువైషమ్యమిత్యర్థః. ఏవంభూతేషు - ద్వారద్వారిభావేన వ్యవస్థితేషు చిదచిదాత్మకేష్విత్యర్థః. స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సంఘాతేషు తత్తద్దేవాద్యవస్థాస్తత్తద్వాచిశబ్దాంశ్చాకరోదిత్యర్థః. † * నామరూపే వ్యాకరోదిత్యుక్తే నామరూపవ్యాకరణస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వస్యాస్ఫుటత్వాత్తద్విశదయతి (ఏవమితి) పూర్వం ల్యబన్తనిర్దిష్టానాం క్రియాణాం క్రమవివక్షారాహిత్యంచానేన ప్రదర్శ్యతే. ఏవంరూపసంఘాతస్య-చిదచిదీశ్వరాత్మకస్య సంఘాతస్యేత్యర్థః. ఏవం స్వరూపసంఘాతస్యేతిపాఠేఽయమర్థః - స్వం రూపంచ స్వరూపం. తస్య సంఘాతః. స్వశబ్దేన శరీరీశ్వర ఉచ్యతే. రూపశబ్దేన చిదచిద్వస్తునీ. శరీరిశరీరరూపసంఘాతస్యేత్యర్థః. వస్తుత్వం-దేవాదివస్తుత్వం. † * జీవేనాత్మనేత్యత్ర జీవవైలక్షణ్యస్యాస్పష్టత్వాత్, ఆత్మశబ్దస్యానేకార్థసాధారణ్యాచ్చ తద్వ్యావృణ్వన్ స్వపరపక్షసాధారణమన్వయార్థం తావదాహ (అనేనేతి) మయేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానం-ఆత్మశబ్దస్యాస్మద్వాచిత్వే సతిహి బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శితం భవతి. † స్వరూపైక్యశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (బ్రహ్మాత్మకత్వంచేతి) ఇదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయమిత్యత్ర సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచోఽభిప్రేతః. † * తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనన్తరవాక్యేన సర్వశబ్దస్య స్వతఃప్రాప్తమసఙ్కుచితత్వం స్థాపితమిత్యాహ (ఇదంసర్వమితి) * అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వం గమ్యతే - * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వం గమ్యతే - తస్మాన్నాత్ర పౌర్వాపర్యవివక్షా - సమానకర్తృకత్వమేవాత్ర వివక్షితమ్ - * తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీతి వాక్యే సృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలీనత్వావగమాత్. తస్మాద్భాష్యేఽప్యనుప్రవిశ్యేతి ల్యబన్తనిర్దేశోఽనుప్రవేశసృష్ట్యోర్వివిచ్య జ్ఞాపనార్థఇత్యవగన్తవ్యమ్. సృష్ట్వానుప్రావిశదితి స్థిత్యర్థానుప్రవేశో వా. † ఏవం నామరూపవ్యాకరణప్రకార ఉక్తః. తతఃకిం ప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ (అతఏవమితి) అతః - ఉదాహృతశ్రుతివాక్యాత్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే తత్త్వమసీత్యత్ర సిద్ధాన్తిమతానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారవివరణమ్].

౨౩. † ఏవం - పరమాత్మపర్యన్తనామరూపవ్యాకరణప్రతిపాదనాత్. సర్వశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తత్వే మానం దర్శితమ్. దేహవాచిశబ్దేష్వాకృతిన్యాయనిరాకరణేన పరమాత్మపర్యన్తత్వముపపాదయిష్యన్ శరీరత్వాక్షేపకం వాక్యం దర్శయతి (కించేతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి). † నకేవలమాత్మశబ్దేన శరీరత్వం గమ్యమ్-అపితు శరీరత్వం శరీరలక్షణేన సహ కణ్ఠోక్తంచేత్యాహ (తథాచ శ్రుత్యన్తరాణీతి) * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేతి సర్వ

౧॥ తై-ఉ-ఆనం-౬ అను. ౨॥ ఛాం-౬ ప్ర-౮ ఖం-౭. ౩॥ తై-ఆరణ్య-౩ ప్రశ్న-౧౧ అను. ౪॥ బృ-౫ అ-౭ బ్రా-౩; ౨౨.

౧ యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీశరీరం। యోఽపామన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య। యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం। యమక్షరం న వేద। ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని సచేతనాచేతనస్య జగతస్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య తస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి। † అతశ్చేతనవాచినోఽపి శబ్దాశ్చేతనప్రత్యగాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి। † యథా అచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తచ్ఛరీరకజీవాత్మనఏవ వాచకాః। ※ ౨ †చత్వారః పఞ్చదశరాత్రా ద్దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు-† దేవా భవన్తీత్యర్థః. †శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాంచ శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యమ్. † ప్రకారోహినామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంఽశః। †తస్య తదపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్షత్వాత్ † తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. † అతఏవ గౌరశ్వో మనుష్య ఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తి పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

త్మశబ్దవివరణం. విశేషణద్వయేన నృప నభో వ్యావృత్తిః. భగవతో నియన్తృత్వకథనాత్తదేకనియామ్యత్వం శరీరలక్షణముక్తం భవతి. † జగత్పరమాత్మశరీరమస్తు - తతఃకిం ప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్య - శరీరాత్మభావోహి భేదరూపతయా సామానాధికరణ్యస్య విరోధీత్యత్రాహ (అతశ్చేతనవాచిన ఇతి) అతః - చిదచిదాత్మకజగతః పరమాత్మశరీరత్వాత్. † శరీరభూతచేతనవాచిపదానాం తచ్ఛరీరిపరమాత్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాయాం శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వదర్శనాదిత్యాహ (యథేతి). † శరీరిపర్యన్తం వైదికప్రయోగం దర్శయతి (చత్వార ఇతి). † దేవశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి (దేవా భవన్తీతి) దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యుక్తం - నతు దేవం గచ్ఛన్తీతి. దేవశబ్దస్య శరీరమాత్రపరత్వే శరీరత్వం గచ్ఛన్తీత్యుక్తం స్యాత్ - తతశ్చ దేహాత్మైక్యముక్తం స్యాత్. అతశ్శరీరిత్వం గచ్ఛన్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం - అతో భావప్రత్యయాన్తత్వం ప్రకృతిభూతదేవశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వజ్ఞాపకమిత్యర్థః. † శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తబోధకత్వమపి లాక్షణికమిత్యత్రాహ (శరీరస్యేతి) శరీరవాచినాం ప్రకారిపర్యన్తత్వం జాతిగుణవాచిపదానామివ ఆకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధమిత్యర్థః. † జాతిగుణవాచినాం ద్రవ్యపర్యన్తవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయామాకృత్యధికరణన్యాయం వివక్షుస్తదర్థం ప్రథమం ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (ప్రకారోహినామేతి). † తద్వాచిశబ్దస్య ప్రకారిపర్యన్తత్వముపపాదయతి (తస్యేతి) తస్య తదపేక్షత్వేన-ప్రకారస్య ప్రకార్యపేక్షస్వరూపస్థితిత్వేన, తత్ప్రతీతేః - ప్రకారస్య యథావస్థితస్వరూపప్రతీతేః. తదపేక్షత్వాత్ - ప్రకారిసాపేక్షత్వాత్. † (తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి) ప్రకారప్రతీతేః ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానం యుక్తమితి ప్రకారవాచిశబ్దః ప్రకారిణి పర్యవస్యతీత్యర్థః. శబ్దశక్తేర్విశేషణమాత్రవిషయత్వేఽప్యర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యాంశబోధనమ్ - అతోఽర్థసామర్థ్యసచివా శబ్దశక్తిర్విశిష్టార్థబోధనసామగ్రీ - తచ్చ బోధనం ముఖ్యకోటినివిష్టం - యథా సంస్కారసచివేన్ద్రియజన్యమపి ప్రత్యభిజ్ఞానమిన్ద్రియప్రసూతత్వాత్ప్రత్యక్షమేవ - నస్మృతిర్భవతి - తథాత్రముఖ్యత్వమ్ - అతశ్శబ్దశక్తిః ప్రవృత్తినిమిత్తమాత్రే పర్యవస్యతి - విశేష్యబోధనమర్థసామర్థ్యాదితి కేచిదాహుః. తదయుక్తమ్ — శబ్దశక్తేర్విశేష్యపర్యన్తత్వాభావే నిష్కర్షకశబ్దేష్వర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యపర్యన్తధీప్రసఙ్గాత్. రూపగ్రహణే నయనశక్తిః - రూపివిజ్ఞానమర్థసామర్థ్యజన్యం స్యాత్. తదభ్యుపగమే గన్ధశబ్దాదిగ్రహణేఽప్యర్థసామర్థ్యాత్పృథివీగగనాదిప్రతిపత్తిశ్చ స్యాత్ - నచ తథా ప్రతీతిరస్తి. జాత్యాదిశబ్దశక్తిర్జాత్యాదిస్వరూపమాత్రవిషయా - గవాదిశబ్దశక్తిర్ద్రవ్యపరతన్త్రజాత్యాదివిషయేతి నిష్కర్షకానిష్కర్షకశబ్దవిభాగ ఇతిచేత్. తర్హి శబ్దశక్తేః ప్రకారివిషయత్వమభ్యుపగతం స్యాత్ - ధర్మిపరతన్త్రరూపతావగతేర్ధర్మిప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాచ్ఛబ్దశక్తేస్తత్ప్రతిపత్తిహేతుత్వాచ్చ. కించ — ※ వచసాం వాచ్యముత్తమమ్ ※ నతాస్సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాదివచనస్వారస్యంచ శబ్దశక్తేరేవ విశేష్యపర్యన్తత్వే సిధ్యతి. అతో విశేష్యపర్యన్తా శబ్దశక్తిరిత్యత్ర తాత్పర్యమ్. ఏవం న్యాయశిక్షా కృతా. † ఇత్థం ప్రమాణోపపత్తిసిద్ధత్వాత్సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచితత్పదేన త్వంపదసామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమిత్యాహ (అతఏవేతి) పర్యవస్యన్తః- పూర్వంక్వచిత్స్వ్యాపృతస్య తత్రానుపరమ్య తదన్వయిన్యన్యత్ర వ్యాపారః పర్యవసానమిహ వివక్షితం-నతు వ్యాపారోపరమః. వ్యాపారోపరమవాచిత్వే సత్యపర్యవస్యన్త ఇతి పదచ్ఛేదః. యద్వా—పర్యవస్యన్తః - పర్యవస్థాతుం ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చేత్యన్తేన పూర్వోక్తన్యాయస్సఙ్క్షారితః. నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిః ప్రమాణత్వేన పూర్వోదాహృతా ఉత్తరత్రాభిప్రేతా. విశేషణవాచిశబ్దో విశేష్యపర్యన్తోఽస్తు - నతు విశేషణవాచిశబ్దస్య పరమవిశేష్యవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం దృష్టమితిచేత్. ఉచ్యతే — యథా నైల్యగుణగతావాన్తరజాతివాచినీలశబ్దో నైల్యగుణద్వారా తద్విశిష్టే పర్యవసితః ఉత్పలశబ్దేన సమానాధికరణో దృశ్యతే, యథా గవాదిశబ్దా గోత్వాదిజాతివాచినస్తద్విశేష్యపిణ్డద్వారా తద్విశిష్టచేతనే పర్యవసితాః ఖణ్డాదిశబ్దైస్సమానాధికరణా దృశ్యన్తే, తద్వత్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే ప్రకారప్రకారివాచిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వస్థాపనమ్].

౧॥ సుబా - ౭ ఖం. ౨॥

౨౪. †నను—ఖణ్డో గౌః, శుక్లః పట ఇతి జాతిగుణవాచినామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్ - ద్రవ్యాణాంతు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః - యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. †నైవమ్ - జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా నైతేష్వేకమేవ సామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమ్। †అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. †యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారతయైవ సద్భావః। తస్య †తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిస్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ధర్మాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. †యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమిష్యతే - తత్ర మత్వర్థీయప్రత్యయ† ఇతి నిరవద్యమ్.

౨౫. †తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వాదచిద్విశిష్టజీవస్యాపి - జీవనిర్దేశవిశేషరూపా అహం త్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాచక్షత ఇతి ※ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనోపసంహృతమ్. †ఏవంచసతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం నస్పృశన్తి। యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయో ధర్మాః జీవం నస్పృశన్తి. †అతః ※ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే - త్వమితిచ తమేవ సశరీరజీవశరీరకమాచష్టఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తం, †ప్రకరణావిరోధః, సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణి నిరవద్యే కల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ. †అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీ† తి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా.

---

౨౪. †ఉక్తం ప్రయోజకమతివ్యాప్త్యా దూషయంశ్చోదయతి (నన్వితి). †పరిహరతి (నైవమితి) ప్రయోగదర్శనమవిశిష్టమిత్యభిప్రాయేణ ద్రవ్యం వేత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యే - మత్వర్థీయప్రత్యయానపేక్షే ఇతిభావః. †హేతుమాహ (అన్యోన్యస్మిన్నితి) వ్యభిచారాత్ - సాధ్యస్య సామానాధికరణ్యస్య జాతివాచిమాత్రం గుణవాచిమాత్రంచాతిలఙ్ఘ్య వృత్తేరిత్యర్థః. జాతిర్వా గుణో వా మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమితి కిమితి నాభ్యుపేతం. మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యస్య జాతిగుణవాచిశబ్దయోరవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదితిచేత్ - తర్హి శరీరవాచిశబ్దానామపి మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేన ప్రయోగదర్శనాత్సర్వప్రయోగవిషయానుయాయిప్రయోజకం వాచ్యమితిభావః. జాతిగుణయోరన్యతరత్వంచావ్యాప్తమిత్యర్థః. †ఇదమవ్యాప్తం - ప్రకారత్వంచాతివ్యాప్తం - తత్కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (యస్యేతి). †(తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిరితి) సిద్ధిః - సత్తా. ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యత్వరూపా స్థితిః - తదనువృత్తిః. అపృథక్ఛబ్దస్సిద్ధ్యాదిసాధారణః. ప్రతీతిశబ్దేనాపృథక్ప్రతీతేః స్వతః ప్రాప్తత్వం వివక్షితం. ప్రకారతైకస్వభావవస్తువాచిశబ్దత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమిత్యర్థః. నిష్కర్షకశబ్దాన్యత్వే సతీతి విశేష్టవ్యం. †మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యే హేతుం పక్షే తదభావజ్ఞాపనాయ దర్శయతి (యత్రపునరితి). †(ఇతినిరవద్యమితి) మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షదణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసర్వప్రయోగవిషయానుయాయిప్రయోజకం సిద్ధమితి నావ్యాప్త్యాదిదోష ఇత్యర్థః. ఇతి నిరవద్యమిత్యనేన సహైవాసకలమ్భనియమాదేః ప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారాదిః ప్రథమసూత్రోక్తోఽభిప్రేతః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే సామానాధికరణ్యప్రయోజకశిక్షణమ్].

౨౫. †పరిహృతచోద్యేన శిక్షితేన న్యాయేన పరమసాధ్యసిద్ధిమాహ (తదేవమితి) తత్ - చోద్యస్య పరిహృతత్వాత్. ఏవం - పూర్వం శిక్షితప్రకారేణ. ※ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి పూర్వమేవ వైయధికరణ్యేన బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య విహితం - తస్య సామానాధికరణ్యేన జీవవిశేషే ఉపసంహారః - యథా ※ సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి జీవవిశేషే కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరత్వం వైయధికరణ్యేనోపసంహృతం తద్వదిత్యర్థః. అనేనోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగనిబన్ధనచోద్యపరిహారోఽభిప్రేతః. †త్వంపదప్రతిపన్నదోషభాక్త్వప్రసఙ్గస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి. యద్వా—అపురుషార్థస్య బ్రహ్మణ్యస్పర్శాయహి శరీరశరీరిభావ ఉక్తః - తథాపి తత్సంసర్గాత్తత్ప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏవంచసతీతి) జీవశరీరగతధర్మా జీవమివ - జీవధర్మాః పరమాత్మానం నస్పృశన్తీత్యర్థః. †పూర్వం యాని దూషణాని పరమతే సోక్తాని తాని స్వపక్షే నాయాన్తీత్యాహ (అతఇత్యాదినా) అతః - సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వోపపాదనాత్. అయం హేతుః ప్రకరణావిరోధాదీనామపి సాధారణః. పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేన విశేష్యైక్యాత్సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః. †(ప్రకరణావిరోధఇతి) ※ తదైక్షత ※ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ ※ అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాదివాక్యావిరోధ ఇత్యర్థః. సర్వశ్రుత్యవిరోధ ఇతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధ ఉక్తః. అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చేత్యుభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసిద్ధార్థవిరోధాభావ ఉక్తః. పూర్వోక్తజీవగతధర్మాస్పర్శస్య ఫలమవిద్యాద్యభావ ఇతి నపౌనరుక్త్యం. †పూర్వపక్షిణా జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య రాద్ధాన్తానుగుణత్వమాహ (అతఇతి) అతః - తత్త్వంపదయోః ప్రవృత్తినిమిత్తస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, త్వంశబ్దావగతధర్మాణాం బ్రహ్మణి సాక్షాదన్వయవిరోధేన జీవద్వారాఽన్వయాత్, ద్వారభూతజీవాద్ద్వారిణో బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యసాధకం సామానాధికరణ్యమిత్యర్థః. †ఉక్తమర్థం పరమసూత్రేణ సంగమయతి (ఇతివిజ్ఞానమయాదితి) ఇతిశబ్దో హేతౌ. పూర్వపక్షే జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య భేదావహ

౨౬. † యదుక్తమ్—※ ౧ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి - † తదయుక్తమ్—అస్మిన్ప్రకరణే సర్వత్ర ※ ౧ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్ † కథం - ※ ౨ † తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాదిసృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే- ※ ౩ † యస్య పృథివీ శరీరం। యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం। యస్య వాయుశ్శరీరం। యస్యాకాశశ్శరీరం । యస్యాక్షరం శరీరం। యస్య మృత్యుశ్శరీరం। ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే। † అతః ౩ ※ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యత్రైవాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. † ప్రాణమయం ప్రకృత్యాహ ※ ౧ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః † పూర్వస్యేతి - పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా- స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. † ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్. † ఆనన్దమయే తు ※ ౧ ఏష ఏవేతి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుం. † తత్కథం. † విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః - † ఏవం సతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్య † అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్య

త్వాదేతదధికరణసాధ్యమానన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం సుస్థమిత్యర్థః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే జీవవాచిశబ్దసామానాధికరణ్యరూపపూర్వపక్షయుక్తినిరాసనిగమనమ్].

౨౬. † అథ శారీరత్వశ్రవణం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యదుక్తమితి). † పరిహరతి (తదయుక్తమితి). † నను ప్రాణమయపర్యాయస్థశారీరాత్మశబ్దో మనోమయపరః - మనోమయపర్యాయస్థస్తు విజ్ఞానమయపరః - తత్తదన్తరసద్భావజ్ఞాపనార్థత్వాచ్ఛారీరాత్మశబ్దస్య. అతస్సర్వత్ర శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవేతి కథమవగతమితి పృచ్ఛతి (కథమితి). † ప్రతివక్తి (తస్మాద్వా ఇత్యాదినా). † అన్నమయే శారీరాత్మత్వకణ్ఠోక్త్యభావాత్ప్రాణమయే ※ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యుక్తత్వాచ్చ తస్య వాక్యస్యార్థం వివక్షుస్తత్సంఘటనాయాహ (తస్మాద్వా ఇతి) ఆకాశాదిసృష్టేః పశ్చాద్ధి జీవకరణకళేబరసృష్టిః - అతస్తతః పూర్వం జీవస్య సృష్ట్యక్షమత్వాదాకాశాదిస్రష్టృత్వం జీవవైలక్షణ్యసాధకం. తస్య జీవవిలక్షణస్యాత్మశబ్దేనాభిధానాదాత్మశబ్దస్య పుత్రాదివత్సప్రతియోగికత్వాదన్నమయాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వమర్థాదవగతమిత్యర్థః. † శరీరత్వం కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యస్య పృథివీతి). † (అత ఇతి) శ్రుత్యన్తరేషు శరీరత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ※ తస్మాద్వా ఇత్యాది వాక్యే ఆత్మశబ్దనిర్దేశేనాన్నమయాదీనాం శరీరత్వస్యార్థసిద్ధత్వాచ్చ పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేత్యవగత ఇత్యర్థః. † ఏవమాత్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేతి ※ యః పూర్వస్యేత్యుత్తరత్ర అనువాదస్య పురోవాదనిర్వాహః కృతః- ఉపాదిత్సితస్య ※ తస్యైష ఇతి వాక్యస్య ప్రాణమయపరత్వజ్ఞాపనాయాహ (ప్రాణమయం ప్రకృత్యేతి). † తద్వ్యాచష్టే (పూర్వస్యేతి) య ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః శ్రుత్యన్తరసిద్ధిమేతత్ప్రకరణసిద్ధిం చ జ్ఞాపయతీత్యభిప్రాయేణ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూత ఇతి విశేషణద్వయముక్తమ్. † ఉక్తమర్థం మనోమయాదావతిదిశతి (ఏవమితి). † ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వమయుక్తం - తస్యాత్మాన్తరశ్రవణాదిత్యత్రాహ (ఆనన్దమయే త్వితి) అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుం - ※ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం ※ న తస్యేశే కశ్చన ※ నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదివదయం నిర్దేశ ఇత్యర్థః. † అత్రోపపత్తిజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (తత్కథమితి) అనన్యాత్మత్వప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యర్థః. † పరిహరతి (విజ్ఞానమయస్యాపీతి) ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రూయమాణే ※ యః పూర్వస్యేతి వాక్యే పూర్వశబ్దవివరణార్థం విజ్ఞానమయస్యేత్యుక్తం. విజ్ఞానమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వే సిద్ధే హ్యానన్దమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వసిద్ధిరితి శఙ్కావ్యుదాసాయ విజ్ఞానమయస్యాపీత్యుక్తం. పూర్వోక్తయా - ప్రాణమయాదావుక్తయా. † తతః కిమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి). † (అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్యేతి) ※ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వమభ్యస్తస్యానన్దస్య బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశాత్ బ్రహ్మణశ్చ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దవాచ్యత్వాత్, ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యానన్దశబ్దవాచ్యస్థానే ※ ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్యేత్యానన్దమయశబ్దనిర్దేశేనానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాచ్చానన్దమయస్య పరమాత్మభావోఽవగత ఇత్యభిప్రాయః. అభ్యాసావగతపరమాత్మభావత్వం పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాసయుక్తీనాముపలక్షణతయోక్తం. ※ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛబ్రహ్మప్రాధాన్యేన నిర్దిష్టం చేత్ - ※ సోఽకామయతేత్యనన్తరవాక్యేపి తచ్ఛబ్దేన పుచ్ఛబ్రహ్మ పరామర్శనీయం - తదయుక్తం - స ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశాత్. ※ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాత్మశబ్దాభిప్రాయః పుల్లిఙ్గత్వనిర్దేశ ఇతి చేన్న - వ్యవహితాదవ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ పరామర్శనీయత్వాత్. ※ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యనన్తరపూర్వోక్తస్యాత్మనః పుల్లిఙ్గనిర్దేశేన పరామర్శ ఇతి చేన్న - తస్యాన్నమయాదిసర్వపర్యాయసాధారణత్వేన ఏతత్పర్యాయ [స్య] ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్. అతః ప్రధానప్రతిపాద్యస్యవ్యనహి

౧॥ తై - ఉ - ఆనం ౩; ౪, ౫; ౬ అను. ౨॥ తై - ఉ - ఆనం - ౧ అను. ౩॥ సుబా - ౭ ఖం.

పరమాత్మనస్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. † ఏవంచ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి సఏవ † నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. † అతఏవేదం పరంబ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే. †అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యఏవ పరమాత్మా ఆనన్దమయః.

౨౭. † ఆహ—నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః - వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. * ౧ †మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య * ౨ నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః.

౨౮. † నను—ప్రాచుర్యేపి మయడస్తి - * ౩ తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః - యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. † సఏవాయం భవిష్యతి. † నైవమ్—అన్నమయ ఇత్యుపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టమ్ - అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవ యుక్తమ్.

౨౯. † కిఞ్చ—† ప్రాచుర్యార్థత్వేపి జీవాదన్యత్వం నసిధ్యతి. † తథాహి - ఆనన్దప్రచురఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవగమ్యతే। † ఆనన్దస్యహి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. † దుఃఖమిశ్రత్వమేవహి జీవత్వమ్. † అత ఔచిత్యప్రాప్తవికారార్థత్వమేవ యుక్తమ్.

౩౦. †కించ—లోకే మృణ్మయం హిరణ్మయం దారుమయమిత్యాదిషు, వేదేచ * ౪ పర్ణమయీ జుహూః * ౫ శమీమయస్స్రుచః * ౬ దర్భమయీ రశనేత్యాదిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుల్యాత్సఏవ ప్రథమతరం ధియమధి

తానన్దమయఏవ సఇతి పరామృశ్యతే. అతః కారణభూతస్సఏవ పరమాత్మేతి. ఏవం విజ్ఞానమయస్య జీవస్యాన్తరాత్మతయా వ్యపదేశా, దభ్యాసావగతపరమాత్మభావా, త్తదన్తరత్వేనాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపర్యవసానభూమిత్వా, దాత్మశబ్దవాచ్యస్యాదావేవ జగత్కారణత్వేనోక్తత్వాదన్తరకారణవాక్యే * సోకామయతేతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశా, త్పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టబ్రహ్మణోప్యానన్దమయానతిరిక్తత్వా, ద్వక్ష్యమాణసూత్రస్థహేతుభి, శ్చానన్దమయః పరమాత్మేత్యవగతమ్-తస్యచ పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వమ్ * ఆత్మేశ్వరం * నతస్యేశే కశ్చన * నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యేవమాదిశ్రుతివిరుద్ధముపపత్తివిరుద్ధంచ. ఆకాశాదిసృజ్యవర్గపరమకారణత్వాదినా శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వమవగతమ్. ఏవమానన్దమయస్య శారీరాత్మనశ్చ పరమాత్మత్వే సతి పరమాత్మద్విత్వాసంభవా, త్పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వవ్యాఘాతా, చ్చ * తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మేత్యుక్తిః * ఆత్మేశ్వరమిత్యాదివత్తస్యానన్యాత్మత్వజ్ఞాపనార్థేత్యర్థసామర్థ్యాదవగమ్యతఇత్యర్థః. † శారీరాత్మత్వం పరమాత్మనఏవ ముఖ్యమిత్యాహ (ఏవంచేతి). † (నిరుపాధికఇతి) క్వచిత్కదాచిత్కించిత్ప్రతి కర్మానుగుణంహి కశ్చిదాత్మా భవతి - అయంతు సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్రాకర్మవశ్యః స్వత ఆత్మేతి నిరుపాధికఇతిభావః. † తదేవోపపాదయతి (అతఏవేతి) అభియుక్తైః - భగవద్బోధాయనాదిభిః. * సంహితమేతచ్ఛారీరకమితిహి వృత్తికారవచః. † సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి). [ఇతి ఆనన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే శారీరత్వరూపపూర్వపక్షయుక్త్యన్తరం నిరస్య ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వస్థాపనేనానన్దమయాధికరణాద్యసూత్రార్థనిగమనమ్].

౨౭. † ముఖాన్తరేణానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మపరతామాక్షిప్య ప్రతివక్తి వికారేత్యాదినాసూత్రేణ - తత్ర పూర్వపక్షముపన్యస్యతి (ఆహేత్యాదినా). † మయటో వికారవాచిత్వముపపాదయతి (మయడ్వైతయోరిత్యాదినా) వికారార్థత్వస్య జ్ఞాపనార్థం * మయడ్వైతయోరిత్యుక్తమ్. ఏతయోః - * తస్య, వికారః, * అవయవేచ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్య ఇతి ప్రకృతయోర్వికారావయవయోరితిహి తస్యార్థః. అయమర్థః - * ప్రాగ్దీవ్యతోణిత్యధికారసూత్రమ్ - అస్మిన్నర్థద్వయేపి వృద్ధసంజ్ఞానాం శరాదిగణాన్తర్గతానాంచ మయడేవ నాణ్ప్రత్యయ ఇత్యుపవదతి * నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతిసూత్రం. * వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమితి సూత్రేణానన్దశబ్దస్య వృద్ధసంజ్ఞత్వాద్వికారార్థే మయట్ప్రత్యయో విహితఇతి.

౨౮. † సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి). † (సఏవాయంభవిష్యతీతి) వికారార్థత్వేపి జీవాత్మని వికారాసంభవాద్వికారపరత్వం త్వన్మతేప్యనుపపన్నమితి భావః. † అగ్రగ్రాహ్యన్యాయేన పరిహరతి (నైవమితి) అతః - ఉపక్రమదర్శనాత్. ఔచిత్యాత్ - ఉపక్రమప్రతిపన్నస్వీకారౌచిత్యాత్.

౨౯. † ప్రాచుర్యార్థత్వేప్యభిమతాసిద్ధిమాహ (ప్రాచుర్యేతి). †జీవాదనన్యత్వే హేతుమాహ (తథాహీతి). † దుఃఖమిశ్రత్వే హేతుమాహ (ఆనన్దస్యేతి) ప్రాచుర్యార్థస్వభావాత్ప్రతియోగిన్యపేక్షితే సుఖప్రతిసంబన్ధితయా సాహచర్యప్రసిద్ధదుఃఖగతాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వమితిభావః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (దుఃఖేతి). † ఉభయథాపి జీవత్వసిద్ధౌ కిమితి వికారార్థత్వమాద్రియతఇత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః - ప్రాచుర్యేపి జీవాన్యత్వాసిద్ధేరౌచిత్యస్యాధికత్వాచ్చ. వికారార్థత్వమేవ గ్రాహ్యమిత్యర్థః.

౩౦. † ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ (కించేతి) అవయవార్థాదపి ప్రాచుర్యార్థే ప్రయోగబాహుల్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రథమతరమితి తరపః

౧॥ ౨॥ అష్టా-౪అ-౩పా-౧౪౩; ౧౪౪. ౩॥ ౫అ-౪-౨౧. ౪॥ యజు-౩కాం-౫ప్ర-౭అను. ౫॥ . ౬॥ యజు-౩అష్ట-౫ప్ర-౨అను.

రోహతి. † జీవస్యచానన్దవికారత్వమస్త్యేవ - † తస్య స్వత ఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికారఏవేతి. అతో వికారవాచినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్తఇతి. తదేతదనుభాష్య పరిహరతి.

౩౧. ౧౪॥ సూ. † <u>వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్</u>. ౨. నైతదుక్తం. † కుతః - (ప్రాచుర్యాత్) † పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, † ప్రాచుర్యార్థేచ మయటస్సమ్భవాత్. † ఏతదుక్తంభవతి - శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మాశ్రయోయమానన్దఇతి నిశ్చితేసతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసంభవాత్ ప్రాచుర్యేపి మయడ్విధిసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరంబ్రహ్మేతి.

౩౨. † ఔచిత్యాత్ప్రయోగప్రాధ్యాచ మయటో వికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్నసమ్భవతి. † కించ—ఔచిత్యం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తమ్ - తత్రవికారార్థత్వాసమ్భవాత్. † అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తామాత్రేణ ప్రాణమయత్వమ్. † ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. నచ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్య ప్రసిద్ధిర్నాస్తి - అన్నమయో యజ్ఞః, శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శనాత్.

ప్రయోగః. † ప్రసిద్ధమప్యయోగ్యం నగ్రాహ్యమితి శఙ్కాయాం జీవస్య వికారత్వముపపాదయతి (జీవస్యచేతి). † తర్హ్యజత్వనిత్యత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) స్వత ఆనన్దరూపస్య తస్య దుఃఖిత్వాద్యవస్థాయోగో జీవత్వం - అత ఆనన్దవికారో జీవః. ఆనన్దాత్మకస్వరూపాపేక్షయా నిత్యత్వాదివాద ఇత్యర్థః. శఙ్కాయాస్సూత్రస్థత్వాదనుభాష్యేత్యుక్తమ్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణ ద్వితీయసూత్రావతారికాముఖేన వికారార్థకం మయటమవలంబ్య సిద్ధాన్త్యభిమతార్థాక్షేపః].

౩౧. ౧౪. సూ. <u>వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్</u>॥ † సూత్రముపాదత్తే (వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాదితి) ద్వితీయస్య నఞో నిషేధ్యం పూర్వపక్షిమతస్యోపపన్నత్వమిత్యభిప్రాయేణ నైతదుక్తమిత్యుక్తం. † ప్రతిజ్ఞాం హేతుపదేన ఘటయితుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుతఇతి). † కస్మిన్కస్య ప్రాచుర్యమిత్యపేక్షాయామాహ (పరస్మిన్నితి). † నకేవలం ప్రాచుర్యరూపార్థసద్భావేనాలం - శబ్దశక్తిశ్చాపేక్షితేతి శఙ్కాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (ప్రాచుర్యార్థేచేతి). † మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమపి సంభవతు - తథాపి వికారార్థత్వపరిత్యాగే కో హేతురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అభ్యస్యమానానన్దయోగ ఉత్తరసూత్రగతానామన్యేషామపి హేతూనాం ప్రదర్శనార్థః. అయోగ్యత్వం త్యాగహేతురిత్యర్థః.

౩౨. † బాధకసద్భావాద్వికారార్థత్వం త్యజ్యతేచేత్ పూర్వోక్తసాధకసద్భావాత్. తత్స్వీక్రియతామితి శఙ్కాయాం పరేణ వికారార్థత్వస్వీకారసాధకతయోక్తమగ్ర్యప్రాయన్యాయం ప్రయోగప్రాచుర్యంచ పరిహరతి (ఔచిత్యాదితి) ఔచిత్యమ్ - ప్రకరణౌచిత్యమ్. తల్లిఙ్గబాధ్యమ్. ప్రయోగప్రసిద్ధిరపి గఙ్గాపదాదిష్వర్థవిరోధేన బాధితా. అత ఉభయమపి ప్రమాణాన్తరాబాధితత్వేసత్యేవార్థసాధకమ్ - అత్రత్వర్థవిరోధాన్నసాధకమిత్యర్థః. అర్థవిరోధాత్ - ఆనన్దమయే జీవత్వవికారత్వయోః పూర్వోక్తాదసంభవాదిత్యర్థః. † ప్రకరణరూపమౌచిత్యమేవ నాస్తీత్యాహ (కించేతి). † అర్థాన్తరయట్ప్రత్యయస్య వికారవాచిత్వం ప్రకరణవివక్షితమితి శఙ్కామపి శమయన్ప్రాణమయశబ్దస్యార్థమాహ (అతఇతి) ప్రాణశబ్దోఽననరూపవృత్తిమాత్రపరః. మయట్ ప్రత్యయః ప్రాచుర్యేణ సహ సంబన్ధమభిదధాతి. తత్ర సంబన్ధమాత్రపరత్వేన ప్రథమయోజనాయాం ప్రాణనవృత్తిమానిత్యర్థః. కృత్స్నముఖ్యార్థత్యాగాదపి ముఖ్యార్థైకదేశాఙ్గీకారో న్యాయ ఇతిభావః. యద్వా - ప్రాణాఖ్యవృత్తివిశేషసంబన్ధిత్వమాత్రేణ ప్రత్యయస్యానర్థక్యాదముఖ్యార్థత్వం వరమితిభావః. † ఉచితతమయోజనాన్తరమాహ (ప్రాణాపానాదిష్వితి).

౧౪॥ సూ. † <u>వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్</u>. ౨.

(వే-సా). "సవాఏషపురుషోఽన్నరసమయః" ఇతి వికారార్థమయట్ప్రకరణాత్ "ఆనన్దమయః" ఇత్యస్యాపి వికారార్థత్వం ప్రతీయతే. అతోఽయమానన్దమయః నావికారరూపః పరమాత్మా, ఇతిచేన్న - అర్థవిరోధాత్ ప్రాచుర్యార్థఏవాయం మయడితి విజ్ఞాయతే, "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇతిహ్యవికార ఆత్మా ప్రకృతః. ప్రకరణేచ వికారార్థత్వం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తమ్. ఉక్తేన న్యాయేన ఆనన్దప్రాచుర్యాత్ పరమపురుషఏవాయమానన్దమయః. ౨.

(వే-దీ). "ఆనన్దమయః" ఇతి వికారార్థాన్తయట్ఛబ్దాన్నాయమవికృతః పరమాత్మా. అస్యచ వికారార్థత్వమేవయుక్తమ్, "అన్నమయః" ఇతివికారోపక్రమాదితిచేన్న; ప్రత్యగాత్మన్యపి "నజాయతేమ్రియతేవా" ఇత్యాదివికారప్రతిషేధాత్ప్రాచుర్యార్థ ఏవాయం మయడితి నిశ్చయాత్. అస్మింశ్చానన్దే, "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యాదివక్ష్యమాణాత్ప్రాచుర్యాదయమానన్దప్రచురః పరమాత్మైవ. నహ్యనవధికాతిశయరూపః ప్రభూతానన్దః ప్రత్యగాత్మని సమ్భవతి. ౨.

౩౩. † యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి । † తదసత్ - † తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వమ్ - † తచ్చేతరస్య సత్తాం నావగమయతి - † అపితు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. † ఇతరసద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. † ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే * ౧ అపహతపాప్మేత్యాదినా. † తత్రైతావదేవ వక్తవ్యం - బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్షితమితి - † ఉచ్యతే చ తత్ * ౨ స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూత ఇతి.

౩౪. † యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సంభవతీతి । † తదపి నోపపద్యతే - జీవస్య జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణ మృద ఇవ ఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. † సంసారదశాయాం తు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. † అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ.

౩౫. † ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః-[పరం బ్రహ్మ]. ౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ౩. * ౩ † కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ । యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ । ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి - † ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్ద

౩౩. పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనువదతి (యదుక్తమితి) ఆనన్దప్రాచుర్యప్రతియోగితత్సమానాశ్రయం దుఃఖాల్పత్వమేవ - ఆశ్రయాన్తరగతస్యానన్దప్రాచుర్యస్యాశ్రయాన్తరగతమానన్దాల్పత్వం న ప్రతియోగితామర్హతి - స్వాశ్రయగతదుఃఖాల్పత్వస్యైవాన్తరఙ్గత్వేన గ్రాహ్యత్వాదితి పరాభిప్రాయః. † దూషయతి (తదసదితి). † ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వం న యుక్తం-అపితు ప్రమాణాన్తరసిద్ధప్రమాణాన్తరావిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వమేవ యుక్తమితి పరిహర్తుం ప్రచురశబ్దస్యార్థాన్తరసద్భావవ్యాప్త్యర్థమాహ (తత్ప్రచురత్వం హీతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి). † తర్హి వ్యవచ్ఛేద్యాభావే ప్రత్యయవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (అపిత్వితి). † యది ప్రాచుర్యవాచిమయట్ప్రత్యయః స్వయం నార్థాన్తరసద్భావే ప్రమాణం - తర్హి తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇతరేతి). † తతః కిమిత్యపేక్షాయాం పరాభిమతప్రతియోగ్యభావో బ్రహ్మణి ప్రమాణసిద్ధ ఇత్యత్రాహ (ఇహ చేతి). † తర్హి బ్రహ్మణి ప్రమాణవిరుద్ధప్రతియోగిదుఃఖాన్వయద్యోతకో మయడర్థస్త్యజ్యతామ్ - ఇతరథా తస్యానన్దప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగి కిమిత్యత్రాహ (తత్రైతావదితి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థాన్తరప్రతియోగికం ప్రాచుర్యమభిదధతో మయటః ప్రత్యయస్య స్వయమర్థాన్తరసాధకత్వాభావాత్, బ్రహ్మణి చ దుఃఖసంబన్ధస్య ప్రమాణబాధితత్వాత్, జీవానన్దాల్పత్వస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యప్రతియోగిజీవానన్దాల్పత్వమిత్యర్థాత్ సిద్ధమిత్యర్థః. † జీవానన్దాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వం న కేవలమర్థసిద్ధమ్ - అపితు కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (ఉచ్యతే చేతి) అయమర్థః - యది సజాతీయాల్పత్వం సమానాశ్రయం ప్రతియోగి - తద్వ్యాహతం. యది విజాతీయం సమానాశ్రయం - తత్ప్రమాణాన్తరాధీనసద్భావాసద్భావమ్. అన్యాశ్రయమపి సజాతీయం విజాతీయం వా ప్రతియోగి - మానాన్తరావసేయం. తత్ర చ యథా తేజః ప్రచురో గభస్తిమానిత్యుక్తే తేజః ప్రాచుర్యస్య చన్ద్రాదిగతం సజాతీయతేజోమాన్ద్యం ప్రతియోగి - న తు గభస్తిమద్గతతిమిరాల్పత్వాది - తద్ధి ప్రమాణబాధితమ్ - ఇతరత్ప్రమాణసిద్ధం. తారతమ్యవాచినశ్శబ్దస్య సజాతీయప్రతియోగిజ్ఞాపనపరత్వం స్వారసికమ్ - బలవత్తర ఇత్యుక్తే పురుషాన్తరబలం హి ప్రతియోగితయా ప్రతీయతే-న తు స్వగతం విజాతీయం జ్ఞానమ్. అతోఽన్తరఙ్గత్వం విఫలమ్. ఏవం బ్రహ్మణి సమానాశ్రయమానన్దవిజాతీయదుఃఖాల్పత్వరూపం ప్రతియోగి శ్రుతినిషిద్ధమ్. అన్యాశ్రయసజాతీయాల్పత్వలక్షణం ప్రతియోగి శ్రుత్యైవ సిద్ధమితి.

౩౪. † జీవస్యానన్దవికారత్వమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) ఆనన్దవికారత్వం - మయడ్వాచ్యమిత్యర్థః. † దూషయతి (తదపీతి) స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారార్థత్వమేవ మయటో వ్యుత్పత్తిసిద్ధం-తచ్చాత్ర నాస్తీత్యర్థః. † జ్ఞానానన్దౌ జీవస్య స్వరూపం చేత్ కథం దుఃఖాజ్ఞానసంభవ ఇత్యత్రాహ (సంసారదశాయాం త్వితి). † సూత్రార్థం ప్రకృతార్థేన సంగమయతి (అత ఇతి) ప్రసిద్ధతరముఖ్యార్థాసంభవే తదనుగ్రాహకహేత్వనురోధేన సంభవదసతి ప్రసిద్ధముఖ్యార్థానుగ్రాహకహేతూనామనురోద్ధవ్యత్వమస్మిన్ప్రకరణే వ్యక్త్యాద్యమితిస్ఫుటమ్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే యుక్త్యా మయటః ప్రాచుర్యరూపార్థమఙ్గీకృత్య వికారార్థకత్వఖణ్డనేన ద్వితీయసూత్రార్థసమాపనమ్].

౩౫. † హేత్వన్తరం చాహ సూత్రకారః.—

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ పూర్వోక్తమానన్దప్రాచుర్యమప్యనేనోపపాదితం భవతి - అనితరసుకరమోక్షప్రదానక్షమత్వం హి నితరామానన్దహేతుర్భవతి. కించ - ధనప్రచురో హి పురుషోఽన్యస్మై తదభిప్రేతం ధనం దదాతీతి సూత్రానన్తర్యమ్. † అస్య సూత్రస్య విషయవాక్యమాహ (కో హ్యేవేతి). † శ్రుతేరర్థమాహ (ఏష ఏవేతి) అన్యాత్ప్రాణ్యాదితి భోగాపవర్గసుఖహేతుత్వముక్తం. యద్వా - సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ౩.

(వే-సా.) "ఏష హ్యేవానన్దయాతి" ఇతి జీవాన్ప్రత్యానన్దహేతురయమానన్దమయో వ్యపదిశ్యతే; - అతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మా. ౩.

(వే-దీ.) "ఏష హ్యేవానన్దయాతి" ఇతి జీవాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వవ్యపదేశాచ్చాయం పరమాత్మైవ. ౩.

౧॥ ఛాం - ౮ ప్ర - ౭ ఖం - ౧. ౨॥ తైత్ - ఆనం - ౮ అను - ౧. ౩॥ తైత్ - ఆనం - ౭ అను - ౧.

హేతురయం వ్యపదిశ్యతే - † అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాఽయమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. † ఆనన్దమయ ఏవాత్ర ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతిచానన్తరమేవ వక్ష్యతే.

౩౬. † ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః. ౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయతే. ౪. ※ ౧ † సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్దమయఇతి గీయతే- †తత్తు జీవస్వరూపాదన్యత్ పరంబ్రహ్మ. † తథాహి- ※ ౧ బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమితి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మనిర్దిష్టమ్.

※ ౧ † తదేషాభ్యుక్తేతి - † తత్ - బ్రహ్మ. అభిముఖీకృత్య - † ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య. † ఋగేషా - † అధ్యేతృభిరుక్తా. † బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మన్త్రేణ క్రియతఇత్యర్థః. † జీవస్యోపాసకస్య ప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాద్వి లక్షణమేవ. † అనన్తరంచ ※ ౧ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరైర్బ్రాహ్మణైర్మన్త్రైశ్చ తదేవ విశదీక్రియతే. అతో జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౩౭. † అత్రాహ - యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేన భవితవ్యమ్ - తథాపి నవస్త్వన్తరం జీవాన్మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ - కింతు † తస్యైవోపాసకస్య నిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం స్వరూపం. †తదేవ ※ ౧ సత్యం

చోక్తం. పూర్వోక్తఏవ సమ్యగర్థః. † ఫలితహేతుమాహ (అతశ్చేతి). కర్మకర్త్రైక్యం నసంభవతీతి హేతుః. † ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్యాప్యానన్దయితృత్వ ముక్తం - నత్వానన్దమయస్యేత్యత్రాహ (ఆనన్దమయఏవేతి) [ఇత్యానన్దమయాధికరణ తృతీయసూత్రార్థవిశదీకరణమ్].

౩౬. † ఏవమానన్దమయపదప్రకృతిప్రత్యయార్థవిషయం సూత్రత్రయం ప్రవృత్తమ్. అథానన్దవల్లీమాదిమధ్యాన్తతోఽనుసన్ధాయార్థం నిష్కృష్టు కామః ప్రథమముపక్రమస్థహేతుమవతారయతి (ఇతశ్చేతి).

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయతే॥. † అక్షరార్థమాహ (సత్యమితి) శాబ్దఏవార్థః - నతూచ్ఛబ్దః ఫలితఇతి జ్ఞాపయితుం వర్ణశబ్దః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్త్వితి) బ్రాహ్మణస్థపరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాయ పరంబ్రహ్మేత్యుక్తం. † మాన్త్రవర్ణికస్య జీవాదన్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి). † ప్రాప్యత్వమస్తు - తతః కింమాన్త్రవర్ణికబ్రహ్మణో జీవాదన్యత్వ ఇత్యపేక్షాయాం బ్రాహ్మణమన్త్రయోర్ఘటకం వాక్యమాహ (తదేషాభ్యుక్తేతి). †తద్వ్యాచష్టే (తదితి) తత్పదం బ్రహ్మవాచి. † అభిముఖీకరణం చేతనధర్మ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రతిపాద్యతయేతి). † ఏషేతిపదస్య విశేష్యమాహ (ఋగితి). † ఉక్తేతి కథితే పౌరుషేయత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థమాహ (అధ్యేతృభిరితి). † కిముక్తంభవతీత్యత్రాహ (బ్రాహ్మణేతి). † శ్రుతిషు మన్త్రాణాం ప్రాబల్యం కేచిద్వదన్తి. తద్వ్యుదాసార్థమాహ (బ్రాహ్మణోక్తస్యేతి) బ్రాహ్మణోక్తార్థవిశదీకరణరూపోమన్త్రఇతి ప్రయోజకం. సంగ్రహేణోక్తస్యవిస్తరేణ కథనం, విస్తృతస్య ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ సంగ్రహేణ కథన, మపి వైశద్యావహం. నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్మన్త్ర బ్రాహ్మణయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగోఽనుపపన్న ఇతిభావః. † ఏవం మన్త్రవర్ణేన జీవ బ్రహ్మభేదసిద్ధిం ఫలితాం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రాప్తురస్యోపాసకాత్మస్వరూపస్య ప్రాప్తవ్యస్య పరబ్రహ్మణశ్చ కథమైక్యమిత్యర్థః. † మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మ జీవాదన్యదస్తు - అస్యైవానన్దమయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అనన్తరంచేతి) పూర్వస్మిన్నస్మిన్నపి సూత్రే - చశబ్దో హేతుసముచ్చయే. ※ వికారశబ్దాదితి సూత్రే స్వతన్త్రహేత్వన్తరాభావాత్ న - చశబ్దః. తద్ధి ※ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాదితి సూత్రశేషమ్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణ చతుర్థసూత్రార్థయోజనా].

౩౭. † ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అత్రాహేతి) అత్ర - ఉపాసక ప్రాప్య భేదేఽభిహితేసతీత్యర్థః. † (తస్యైవేతి) కారణావిద్యా ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా, కార్యావిద్యా విక్షేపికాఽవిద్యాచ వివక్షితా సమస్తశబ్దేన. గన్ధశబ్దేనాపారమార్థ్యంఫలితమ్. అపునస్సంబన్ధో వాఽభిప్రేతః. శుద్ధమ్-కర్మతత్ఫలాన్వయరహితమ్. † నిర్విశేషత్వమేవోపపాదయతి (తదేవేతి) జ్ఞానపదేన నిర్విశేషత్వమర్థసిద్ధం - జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాద్యయోగాత్.

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయతే. ౪.

(వే-సా.) "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి మన్త్రవర్ణోదితమేవ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్" ఇత్యాదినా ఆనన్దమయ ఇతి (గీయతే) - అతశ్చ నప్రత్యగాత్మా. ౪.

(వే-దీ.) "సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" ఇతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవ, "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనః" ఇత్యారభ్య, "ఆనన్దమయః" ఇతిచ (గీయతే), - తతశ్చానన్దమయో బ్రహ్మ. ౪.

౧॥ తైఉ - ఆనం - ౧ అను.

జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రేణ విశోధ్యతే. † తదేవచ *౧ యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసాగోచరతయా నిర్విశేషమితి గమ్యతే. అతస్తదేవ మాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్త ఆనన్దమయఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౧౬॥ సూ <u>నేతరోఽనుపపత్తేః</u>. ౫.

౩౮. పరమాత్మన ఇతరో జీవశబ్దాభిలప్యో ముక్తావస్థోపి నభవతి మాన్త్రవర్ణికః. కుతః - (అనుపపత్తేః) † తథావిధస్యాత్మనో † నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. † ఇదమేవహి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం *౨ సోకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేన వివరిష్యతే. † వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వంహి విపశ్చిత్త్వం. † పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితో విపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సంభవతి-తథాపి తస్యైవాత్మన స్సంసారదశాయా మవిపశ్చిత్త్వ మప్యస్తీతి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. † నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్య ముక్తస్య వివిధదర్శనాభావా త్సుతరాం విపశ్చిత్త్వం నసంభవతీతి.

౩౯. † నకేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తుప్రతిపాద్యతఇతిచ పూర్వమేవోక్తం. *౧† యతో వాచో నివర్తన్త ఇతిచ వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తి మభిదధీత-న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం శక్నుయాత్ -† అపితు వాఙ్మనసయో స్తత్ర ప్రమాణతాం వదేత్ -† తథాచసతి తస్య తుచ్ఛత్వమేవాపద్యతే. * ౩ † బ్రహ్మవి

---

† వాఙ్మనసనివృత్తివచనాచ్చ నిర్విశేషత్వసిద్ధిమాహ (తదేవచేతి) తదేవ - శుద్ధస్వరూపమేవ. ఉపాసక ప్రాప్యభేదోఽవస్థాభేదేనాప్యుపపన్న ఇతి నజీవవిలక్షణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.   [ఇత్యానన్దమయాధికరణసిద్ధాన్తే చతుర్థసూత్రార్థాక్షేప ముఖేన పఞ్చమసూత్రావతరణమ్].

౩౮. ౧౬॥ సూ. <u>నేతరోఽనుపపత్తేః॥</u> † ఇతరశబ్దస్య సప్రతియోగికత్వాత్ పరమాత్మన ఇత్యుక్తమ్. అనుపపత్తేరిత్యస్మిన్పదే పఞ్చమ్యర్థం పశ్చాద్వక్ష్యన్ననుపపత్తి స్వరూపమాహ (తథేతి). † (నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వమితి) కర్మవిశేషేన్ద్రియాద్యనపేక్షత్వం నిరుపాధికత్వమ్. ఇహచోపాధిరస్తిచేత్ నవక్తవ్యః-తదభావాదేవ తదనుక్తిరితి కేవలవిపశ్చిచ్ఛబ్దో నిరుపాధిక విపశ్చిత్త్వ మాహేత్యర్థః. † నకేవలం నిరుపపదత్వాద్విపశ్చిత్త్వస్య నిరుపాధికత్వమర్థసిద్ధమ్ - శ్రుతిసిద్ధమపీత్యాహ (ఇదమేవేతి) ముక్తస్య నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం సంభవతీతి శఙ్కాయాం కిం భవదభిమతముక్తస్య విపశ్చిత్త్వానుపపత్తిః-ఉతాస్మదభిమతముక్తస్యేతి వికల్ప మభిప్రేత్య స్వాభిమతస్య ముక్తస్య తదనుపపత్తిరిదమేవేత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. † విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థే జ్ఞాతేహి జీవే తదనుపపత్తిర్వాచ్యేత్యత్రాహ (వివిధమితి). † తర్హి విపశ్యచ్చిదితి వక్తవ్య మిత్యత్రాహ (పృషోదరాదిత్వాదితి)*పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమితి పాణినిః. పృషచ్ఛబ్దావయవ తకారలోపవద్యచ్ఛబ్దలోపః. పాణినివత్ ఆప్తతమమునిభిః కృతనిర్వాహత్వాదీదృశశబ్దానాం సాధుత్వస్య పాణిన్యభిమతత్వ మనేన జ్ఞాతం భవతి-అతో వివిధం పశ్యచ్చేతనత్వం విపశ్చిత్త్వమిత్యర్థః. † చిచ్ఛబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వే వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వమితి బహువ్రీహిః. స్వపక్షే ముక్తస్య నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వాయోగ ఉక్తః. అథ పరాభిమతముక్తస్య విపశ్చిత్త్వాయోగమాహ (నిర్విశేషేతి) విపశ్చిత్త్వమాత్రమేవ నసంభవతీత్యభిప్రాయేణ సుతరా మిత్యుక్తమ్. నసంభవతీత్యత్రేతిశబ్దః సూత్రస్థపఞ్చమీవ్యాఖ్యానమ్.

[ఇత్యానన్దమయాధికరణ పఞ్చమసూత్రే మాన్త్రవర్ణికస్య జీవత్వే అనుపపత్తి ప్రదర్శనమ్].

౩౯. † న కేవలం విపశ్చిచ్ఛబ్దమాత్రాసంగతిః - సర్వప్రమాణ విరోధశ్చేత్యాహ (నకేనాపీతి) అర్థగుణనిషేధపరస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య పరిహారః ప్రథమసూత్రోక్తోఽనుసన్ధేయః. * † యతో వాచ ఇత్యస్య వాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం వ్యుదస్యతి (యతోవాచఇత్యాదినా) యదీత్యనుజ్ఞానప్రదర్శనార్థమ్. † తర్హి కిమవగమయేదిత్యపేక్షాయాం నకేవల మిష్టాబోధకత్వం-కింత్వనిష్టబోధకత్వం చేత్యభిప్రయన్నాహ (అపిత్వితి). † కథమస్యానిష్టత్వమిత్యత్రాహ (తథాచసతీతి) మనసోప్యగోచరత్వేన సర్వప్రమాణాగోచరత్వం సిద్ధం కృత్వా ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమప్యుపజీవ్య తుచ్ఛత్వ మాపాదితమ్. కిం సర్వథా వాఙ్మనసనివృత్తి రుచ్యతే-ఉతేయత్తాగోచరవాఙ్మనసనివృత్తిః. ద్వితీయశిరసోఽభ్యుపగమో వక్ష్యతఇతి ప్రథమశిరసి తుచ్ఛత్వ ముక్తమ్. * † బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బ్రహ్మణ స్తుచ్ఛత్వం వ్యాహత మిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిదితి). † వ్యాహ

(వే-సా.) (ఇతరః) ప్రత్యగాత్మా మన్త్రవర్ణోదిత ఇతి నాశఙ్కనీయమ్. “సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇతి ప్రత్యగాత్మనో బద్ధస్య ముక్తస్యచ ఈదృశవిపశ్చిత్త్వానుపపత్తేః. “సోకామయత-బహుస్స్యాం ప్రజాయేయ” ఇతి విచిత్ర స్థిర త్రస రూపబహుభవన సఙ్కల్పరూప మిదం విపశ్చిత్త్వమితి హ్యుత్తరత్ర వ్యజ్యతే. ముక్తస్య సర్వజ్ఞస్యాపి జగద్వ్యాపారాభావాదీదృశవిపశ్చిత్త్వాసమ్భవః. ౫.

(వే-దీ.) ప్రత్యగాత్మనః పరిశుద్ధం స్వరూపం మన్త్రవర్ణోదితమిత్యాశఙ్క్యాహ-పరస్మాద్బ్రహ్మణః (ఇతరః)-ప్రత్యగాత్మా నమన్త్రవర్ణోదితః-తస్య “విపశ్చితా బ్రహ్మణా” ఇతి విపశ్చిత్త్వానుపపత్తేః వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వంహి-విపశ్చిత్త్వమ్-తచ్చ - “సోకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యాదివాక్యోదిత నిరుపాధికబహుభవన సఙ్కల్పరూపం సర్వజ్ఞత్వమ్. తత్తు ప్రత్యగాత్మనః పరిశుద్ధ [స్వరూప] స్యాపి నసమ్భవతి- “జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ” ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. అతః పరం బ్రహ్మైవ మాన్త్రవర్ణికమ్. ౫.

తైఉ - ౧ ॥ ఆనం - ౯ అను. ౨ ॥ ఆనం - ౬ అను. ౩ ॥ ఆనం - ౧ అను.

దాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణో † విపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య కృత్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, † శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ, † మన్యచ్చానేకం ప్రతిపాద్య వాఙ్మనసయోః బ్రహ్మణి ప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మేత్యుచ్యతఇతి భ్రాన్తజల్పితమ్. * ౧ † యతో వాచో నివర్తన్తఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట మర్థమ్ * ౧ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్య తస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతిపాద్య తదేవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదన మభిదధ ద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యవ † దనర్థకం వాచ్యనన్తర్గతంచ స్యాత్. [౧॥ తై - ఆనం - ౯ అను. ౨॥ తై - ఆనం - ౬ అను.]

౮౦. † అత శ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాం వక్తుముద్యమ్య తస్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయో స్తతో నివృత్తిః * ౧ యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే- † ఏవ మియత్తారహితం బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వాన్ కుతశ్చన నబిభేతీత్యుచ్యతే. † కించ-అస్య మాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః ※ ౨ సోకామయతేత్యారభ్య వక్ష్యమాణ [స్వ] స్వసఙ్కల్పావక్లృప్త జగ జ్జన్మస్థితి జగదన్తరాత్మత్వాదే ర్ముక్తాత్మస్వరూపా దన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

తార్థం శ్రుతి ర్నప్రతిపాదయతీతిచేత్తన్నిర్విశేషపరత్వేపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణ తత్తద్వాక్య ప్రతిపన్నాన్ గుణానాహ (విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినా) ※ బ్రహ్మణావిపశ్చితా * ఆకాశస్సంభూతః ※ రసోవైసః * ఏషహ్యేవానన్దయాతి * సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ * తదనుప్రవిశ్య * అథసోఽభయం గతోభవతి * భీషాస్మాద్వాతఃపవతే * స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యేషాం వాక్యానా మర్థో విపశ్చిత్త్వ మిత్యాదనూక్తః. † (శతగుణితోత్తరక్రమేణేతి) నిర్విశేషత్వం వివక్షితంచేత్ గుణాపకర్షోవాచ్యః - గుణప్రకర్ష ముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధాన మానన్త్యవివక్షాకృతమిత్యభిప్రాయః. † (అన్యచ్చేతి) ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వాదికం వివక్షితమ్. ఏవం పూర్వాపరవాక్యవ్యాహతి పరిహారార్థం స్వరూపమఙ్గీక్రియతేచేత్ -తద్వత్ గుణాశ్చ స్వీకార్యా ఇత్యుక్తం భవతి. † ఏవం ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. అథ స్వవాక్యవిరోధమాహ (యతోవాచఇతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దమిత్యత్ర * కశ్చైషమానః ※ యతో నవేదాఇతి సనత్సుజాతోక్తశ్లోకద్వయైకార్థ్య మనుసన్ధేయమ్. వ్యతిరేకనిర్దేశేన - భేదనిర్దేశేన. - వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః యచ్ఛబ్దేనానన్దనిర్దేశః, ఆనన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దేశో, బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశశ్చ వాగవిషయత్వే వ్యాహతా స్స్యుః - విద్వానితి తద్వేదనాభిధానం మనోగోచరత్వాభావే వ్యాహతం స్యా దిత్యర్థః. † (అనర్థకం వాచ్యనన్తర్గతంచ స్యాదితి) అనర్థకం-వ్యాహతార్థంస్యాత్. వ్యాహతిపరిహారోఽభిమతశ్చేత్ - బ్రహ్మ నశబ్దవాచ్య మితీదం సముద్రఘోషాదివద్వాక్యమేవ నస్యాదిత్యర్థః. వాక్యత్వే వ్యాహతి రనివార్యేతిభావః. బ్రహ్మణోఽశబ్దగోచరత్వం బ్రహ్మ నశబ్దగోచర ఇత్యనేనాపి శబ్దేన వ్యాహతం స్యాదితిచాభిప్రాయః. * సత్యం జ్ఞానమితి స్వరూపస్య సత్యత్వం కణ్ఠోక్తమ్ - నగుణానాం. అతస్తన్నిషేధఇతి చేత్. న - తత్ర సత్యపదేన హ్యవికారిత్వముక్తమ్ - నతు మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిరుక్తాస్తు - తథాపి గుణానాంచ సత్యత్వం దురపహ్నవమ్-ప్రమాణసిద్ధత్వాత్. ప్రామాణికత్వంహి సత్యత్వం. కించ-గుణానాం సత్యత్వం కణ్ఠోక్తం ※ సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః * త ఇమే సత్యాకామాః ※ ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యాదిభిః - అతస్స్వరూపవద్గుణా అపి స్వీకార్యాః - ప్రమాణోపపత్తిసామ్యాత్. అతో వాఙ్మనస నివృత్తిర్ననిర్విశేషత్వనిబన్ధనా. నను - నశబ్దేన ముఖ్యవృత్త్యా ప్రతిపాద్యతే బ్రహ్మ-అపితు లక్షణయా - అతో * యతోవాచఇతి ముఖ్యవృత్తి విషయో నిషేధఇతి విషయవిభాగాన్నవ్యాహతిరితిచేన్న - నివర్తన్త ఇత్యేకస్య వాక్యస్య ముఖ్యత్వాయానేకవాక్యలక్షణాశ్రయణాయోగాత్. భూయసాం స్యాత్ బలీయస్త్వ మితి న్యాయా దేకవాక్యస్వారస్యభఙ్గేనానేకవాక్యస్వారస్యం హ్యనువర్తనీయమ్. కించ-అత్ర * నహింస్యాత్సర్వభూతాని ※ అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేతేతివ ద్విషయవిభాగేనోభయముఖ్యత్వం సిధ్యతిచేత్ తదేవహి యుక్తమ్-లోకేచ గా మానయ బలీవర్దం వినేతి విషయవిభాగో ముఖ్యత్వానురోధీ దృశ్యతే. [ఇత్యానన్ద మయాధికరణ సిద్ధాన్తే యతోవాచో నివర్తన్తే ఇతివాక్యస్య నిర్విశేషవస్తుసాధకత్వమ్].

౮౦ † అవిరుద్ధార్థః క ఇత్యపేక్షాయాం విషయవిభాగం దర్శయతి (అతఇతి). † వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తిచేత్ కథం వేదనవచన మిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఇయత్తా రహితత్వేన వేదన ముచ్యత ఇత్యర్థః. ※ † అనుపపత్తేరితి సౌత్రపదస్య విపశ్చిచ్ఛబ్దోక్త సర్వజ్ఞత్వానుపపత్తి రర్థఉక్తః. అథ సర్వశక్తిత్వానుపపత్తి మర్థాన్తరమాహ (కించేతి) ఇదం సూత్రం మాన్త్రవర్ణిక సూత్రోక్త హేత్వన్యథా సిద్ధిపరిహారపరతయా తచ్ఛేషమితి స్వతన్త్ర హేతుపరత్వాభావాత్ చశబ్దాప్రయోగః.

ఏవ మనేన సూత్రద్వయేనోపక్రమస్థహేతు రనుసంహితః. అథ మధ్యగతం స్ఫుటతరం హేతు మనుసంధత్తేఽనన్తరసూత్రేణ. ఆనన్దమయస్య జీవా దన్యత్వం స్వవాక్యైకదేశమయడన్తపదవాచ్య నిరతిశయానన్దయోగేన ప్రథమసూత్రేణోపపాదితమ్-అతోత్ర స్వవాక్యస్థహేతుశ్చోక్తో భవతి.

[ఇత్యానన్దమయాధికరణే పఞ్చమసూత్రార్థవర్ణనమ్].

ఇతశ్చోభయావస్థా త్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

౧౭॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౬.

౪౧. * ౧ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్య మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ వ్యజ్ఞయ ద్వాక్య మన్న ప్రాణ మనోభ్యఇవ జీవాదపి తస్యభేదం వ్యపదిశతి * ౨ తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయా దన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి. అతోజీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్యఏ వేతి[వి]జ్ఞాయతే [౧॥ తై - ఆనం - ౧అను.]

ఇతశ్చ జీవా దన్యః.

౧౮॥ సూ. కామాచ్చనానుమానాపేక్షా. ౭.

౪౨. † జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యావర్జనీయా ఆనుమానిక ప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా - తథైవహి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. † ఇహచ * ౩ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్య స్వకామా దేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తున స్సృష్టిః * ౩ ఇదం సర్వ మసృజత యదిదం కించేత్యామ్నాయతే-అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే. [౨॥ ౩॥ తై - ఆనం - ౫, ౬అను.]

౪౩. ఇతశ్చ జీవా దన్య ఆనన్దమయః. ౨౦॥ సూ. అస్మిన్నస్యచ తద్యోగంశాస్తి. ౮. † (అస్మిన్)-ఆనన్దమయే.

౪౧. ౧౭॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ యది జీవాత్మస్వరూపం శుద్ధావస్థం బ్రహ్మ - తర్హ్యన్నమయా దేరివైకావస్థాయాం భేదవ్యపదేశోనసంభవతి-తస్మాదన్నమయాదిభిరివ జీవేనైక్యం బ్రహ్మణో నసంభవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దస్యాన్తరకరణపరత్వానుపపత్త్యాదికం పూర్వోక్త మిహానుసన్ధేయమ్.

[ఇత్యానన్దమయాధికరణే షష్ఠసూత్రార్థవివరణమ్].

అథోపసంహారస్థహేతుమాహ.

౪౨. ౧౮॥ సూ. కామాచ్చనానుమానాపేక్షా॥ కైశ్చిత్ప్రధానవ్యావృత్తిపర మిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్-తత్పక్షోఽతిదుస్థస్సత్వాన్నాదృత్య దూషితః, పూర్వాధికరణే అచిద్వ్యావృత్తిః కృతా, ప్రధాన[త్వ]శఙ్కాహేతుశ్చాస్మిన్ననువాకే నాస్తి, అపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యంచ స్యాదితి. † (జీవస్యేతి). † అత్యన్త మచిదనపేక్షత్వే స్వరూపపరిణామప్రసఙ్గః-దేహాతిరిక్తాచిదనపేక్షత్వం దేవాదిసృష్టౌ చతుర్ముఖాదీనా మప్యస్తి - అతస్తత్పరిహారార్థ మాహ (ఇహచేతి) సంకల్పహేతుభూతకరణకళేబరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణే సప్తమసూత్రార్థవర్ణనమ్].

దేహానపేక్షత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యం స్రష్టృత్వ మావిర్భూతగుణాష్టకస్య ముక్తస్యాపి

శ్రూయతఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ *సోకామయతేతి వాక్యాదుపరితనహేత్వన్తరమాహ.

౪౩. ౨౦॥ సూ. అస్మిన్నస్యచ తద్యోగంశాస్తి॥ † కస్మిన్కస్య కేన యోగం కిం శాస్తీత్యపేక్షాయామక్షరార్థమాహ (అస్మిన్నానన్దమయఇతి) అస్మి

(వే-సా.) ఇతశ్చ. "తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయా దన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః" ఇతిహి విజ్ఞానమయాత్ ప్రత్యగాత్మనో భేదేనాయమానన్దమయో వ్యపదిశ్యతే. నచ విజ్ఞానమయవిషయతయా - ఉదాహృతశ్లోకే "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇతివ్యపదేశాత్ విజ్ఞానమయో బుద్ధిమాత్రమిత్యాశఙ్కనీయమ్. యత స్సూత్రకారఏవ ఇమా మాశఙ్కాం పరిహరిష్యతి "వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం నచే న్నిర్దేశవిపర్యయః" ఇతి. విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇతి యజ్ఞాది క్రియాయాం జీవస్య కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చ జీవః కర్తా. విజ్ఞానశబ్దేన జీవస్యావ్యపదేశే, బుద్ధిమాత్ర వ్యపదేశేచ విజ్ఞానేనేతి నిర్దేశ విపర్యయ స్స్యాత్, బుద్ధేః కరణత్వాదితి. ౬.

(వే-సా.) ఇతశ్చ. "సోకామయత-బహుస్యామ్" ఇతి స్వకామాదేవాస్య జగత్సర్గశ్శ్రూయతే. ప్రత్యగాత్మనోహి యస్యకస్యచిత్సర్గే (అనుమానాపేక్షా) దృశ్యతే. అనుమానగమ్యం ప్రధానమ్ - (అనుమానమ్). ౭.

(వే-సా.) ఇతశ్చ. (అస్మిన్)-ఆనన్దమయే. (అస్య)-ప్రత్యగాత్మనః. ఆనన్దయోగం (శాస్తి) "రసోవైసః - రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతి" ఇతి. అతః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమః జగత్కారణభూతః ఆనన్దమయః. ౮.

(వే-దీ.) "భీషాస్మాద్వాతఃపవతే" ఇత్యాదినా అగ్నివాయుసూర్యాది జీవవర్గస్య, ఆనన్దమయా త్ప్రశాసితుః ప్రశాసితవ్యత్వేన భేదో వ్యపదిశ్యతే; అతశ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి. యోజనాన్తరమ్ - "తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయా దన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః" ఇతి విజ్ఞానమయా జ్జీవా దానన్దమయస్య భేదో వ్యపదిశ్యతే. విజ్ఞానమయోహి జీవఏవ. నబుద్ధిమాత్రమ్, మయట్శ్రుతేః ; అతశ్చానన్దమయః పరమాత్మా. ౬.

(వే-దీ.) "సోకామయత" ఇత్యారభ్య - "ఇదం సర్వ మసృజత" ఇతి కామాదేవ జగత్సర్గశ్రవణాత్ అస్యానన్దమయస్య జగత్సర్గే నానుమానగమ్య ప్రకృత్యపేక్షాపి ప్రతీయతే. ప్రత్యగాత్మనో యస్యకస్యచి దపి సర్గే ప్రకృత్యపేక్షాస్తి-అతశ్చాయంప్రత్యగాత్మనోఽన్యః పరమాత్మా. ౭.

(వే-దీ.) "రసోవైసః - రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీభవతి" ఇతి (అస్మిన్)-ఆనన్దమయే రసశబ్దనిర్దిష్టే, (అస్య)-అయంశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య తల్లాభా దానన్దయోగం (శాస్తి) శాస్త్రమ్. ప్రత్యగాత్మనో యల్లాభాదానన్దయోగః - స తస్మా దన్యః పరమాత్మేవేత్యానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. ౮.

(అస్య)-జీవస్య. (తద్యోగమ్)-ఆనన్దయోగమ్. (శాస్తి) శాస్త్రమ్ *౧ † రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే - † యల్లాభాదయ ఆనన్దీభవతి స స ఏవేత్యనుష్మత్తగి కో బ్రవీతీత్యర్థః. [౧॥ తై-ఆనం-౭అను.]

౪౪. † ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి *౧ యదేష ఆకాశ ఆనన్దః *౨ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే - † యథా విజ్ఞానశబ్దేన విజ్ఞానమయః. † అతఏవ *౩ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశః. † అతఏవచ - *౪ ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. † ఉత్తరేచానువాకే పూర్వానువాకోక్తానామన్నమయాదీనామ్ *౫ అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *౬ ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *౭ మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *౮ విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ । ఇతిప్రతిపాదనాత్ *౯ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యస్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే. తతఏవచ తత్రాపి *౧౦ ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామ్యేత్యుపసంహృతమ్. [౨॥ బృ-౫-౯-౨౮. ౩॥ ౪॥ తై-ఆనం-౯, ౮అను.]

౪౫. † అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్. [౫, ౬, ౭, ౮, ౯, ౧౦॥ తై-భృగు-౨, ౩, ౪, ౫, ౬, ౧౦, అను.]

[ఇతి శ్రీభాష్యే ఆనన్దమయాధికరణమ్].

న్నితి విషయసప్తమీ - బ్రహ్మానుభవరూపానన్దస్య హ్యవచ్ఛేదకం బ్రహ్మ. † శాస్తిశబ్దార్థగికః - శాస్త్రం కిమ్ - ఏతత్సూత్రార్థస్య హేతుత్వం కథమిత్యత్రాహ (రసో వై స ఇతి) *రసో వై స ఇతి శాస్త్రముక్తమ్. ఉచ్యమాన ఇతి శాస్తిశబ్దార్థ ఉక్తః. † హేతుత్వముపపాదయతి (యల్లాభాదితి) హేతుత్వస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సూత్రే హేతుత్వానిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణానుష్మత్తగికో బ్రవీతీత్యుక్తమ్. మాన్త్రవర్ణికసూత్రేపి హేతుత్వానిర్దేశస్యాయమేవాభిప్రాయః. [ఇత్యానన్దమయాధికరణే అష్టమసూత్రే తత్సూత్రపదార్థః.]

౪౪. † కథమానన్దమయే జీవస్యానన్దయోగం వదతి శాస్త్రమ్-ఆనన్దే హ్యానన్దయోగం వదతీతి శఙ్కాయామానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వమాహ (ఏవమితి). † కథమానన్దశబ్దస్యానన్దమయవాచిత్వమిత్యపేక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దనిర్వాహే పూర్వోక్తన్యాయమిహాతిదిశతి (యథావిజ్ఞానేతి) అత్ర పూర్వోక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. స్వరూపస్యానుకూలవేదనీయత్వాదానన్దశబ్దో ధర్మిపరః - ధర్మపరత్వేప్యపర్యవసానాద్ధర్మిపర ఇతిభావః. † వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వే నేత్యర్థః. † హేత్వన్తరమాహ (అతఏవేతి). † స్థానప్రమాణమాహ (ఉత్తరేచేతి) పూర్వానువాకే ఏతదనువాకోర్ధ్వభాగేచ మయడన్తపదనిర్దిష్టానామత్ర మయడ్రహితపదనిర్దేశప్రకరణే ఆనన్దశబ్దేన ప్రతిపాదనాదానన్దమయ ఏవానన్దశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వంహి పరాఙ్గీకృతమ్. * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ *అస్మిన్నస్యచ తద్యోగం శాస్తీతి సూత్రయోరయం భిదా - పూర్వత్ర సామాన్యేన సమస్తసుఖహేతుత్వమ్ - ఉత్తరత్ర మోక్షసుఖహేతుత్వంచోక్తమితి. తదా-* కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ఇత్యత్రాన్యాత్ ప్రాణ్యాదితి పదాభ్యాం సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వంచోక్తం భవతి. యద్వా-పూర్వసూత్రముపాయపరమ్-ఏతత్ప్రాపేయపరమితి భిదా - * ఆనన్దయాతి * రసో వై స ఇతి తాదృశత్వప్రతీతేః. తదా అన్యాత్ప్రాణ్యాదితి పదాభ్యాం సాంసారికసుఖహేతుత్వం మోక్షసుఖహేతుత్వంచోక్తం భవతి. అథవా - అన్యాదితి సత్తాహేతుత్వమ్ - ప్రాణ్యాదిత్యవిశేషేణ త్రైవర్గికాపవర్గికసకలసుఖహేతుత్వమ్. [ఇత్యానన్దమయాధికరణాష్టమసూత్రే శ్రుతిఘటకానన్దానన్దమయశబ్దయోరైకార్థ్యసమర్థనమ్].

౪౫. † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) జీవసామానాధికరణ్యం, శరీరసమ్బన్ధః, శోధ్యత్వం, వికారశ్రవణం, ప్రాప్యత్వానన్త్యాదీనామవస్థాభేదేనోపపత్తిః, జ్ఞానస్వరూపత్వవాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానరూపార్థగుణనిషేధశ్చాస్యానన్దమయస్య ప్రత్యగాత్మావ్యతిరిక్తత్వే హేతుః. స్వతస్సిద్ధనిరతిశయదశాశిరస్కానన్దాభ్యాసః, ఆనన్దయితృత్వమ్, భయాభయహేతుత్వమ్, సమస్తప్రశాసితృత్వమ్, ప్రాప్యత్వమ్, నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వమ్, బద్ధముక్తయోరసమ్భావితమాకాశాదిసమస్తజగత్కారణత్వమ్, బద్ధదశాయామేవ విజ్ఞానమయాజ్జీవాత్ భేదవ్యపదేశః, కరణకళేబరాద్యనపేక్ష సత్యసఙ్కల్పత్వమ్, ముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వంచ సిద్ధాన్తహేతుః. శరీరశరీరిభావః, తస్య నిరుపాధికత్వం, ప్రసాద్యత్వమ్, ప్రాచుర్యసమ్భవః, బద్ధదశాయామేవ భేదవ్యపదేశస్యావస్థాభేదేన నిర్వాహానుపపత్తిః, ప్రభాప్రభావన్న్యాయేన స్వరూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానత్వోపపత్తిః, వాఙ్మనసనివృత్తేరియత్తారాహిత్యనిబన్ధనత్వమ్, పూర్వపక్షయుక్తిపరిహారహేతవః. శ్లో॥ వస్త్వాద్యన్యత్వమవేది నైవమవదచ్ఛ్లోకో నచాజ్ఞాతతా జ్ఞాతస్యాన్యస్య తథాపి నావయవితా తస్యాన్యస్య ఆత్మా శ్రుతః। శోధ్యత్వంచ వికారవాచకవచస్తద్బ్రహ్మపుచ్ఛం భవేత్ నత్వానన్దమయః సచాన్నమయవత్కోశో బహిః కథ్యతే॥ పుల్లిఙ్గప్రధానప్రకృతపరవచో రూపణం చాప్యనన్యైః శ్లోకాః పుచ్ఛం నచాహుస్స్వరసమపిహి న సూత్రమస్యోఽన్తరోన। వస్త్వాదిష్వంశభావాన్నిరతిశయతయా రూపణాదానురూప్యాత్ పర్యాయత్వాదనన్యాత్మకవచనతయా పుచ్ఛహేతుగి పరాస్తః॥ ఇతిపుచ్ఛబ్రహ్మవాదతన్నిరాససఙ్గ్రహః.

[ఇత్యానన్దమయాధికరణ నిగమనమ్].

౧. † యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామా జ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో భయాభయహేతుత్వమిత్యాది నసమ్భవతి - తథాపి విలక్షణపుణ్యానా మాదిత్యేన్ద్రప్రజాపతి ప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతీమా మాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

౧. భాస్కరీయేతు-అభ్యాసాదితి పదస్యానన్దశబ్దాభ్యాసా దిత్యర్థ ఉక్తః. కథ మానన్దశబ్దాభ్యాసస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వమిత్యపేక్షాయామానన్దశబ్దస్య కారణవిషయత్వా న్నిరతిశయానన్దవిషయత్వాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ - తత్ర హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షస్య హేతుతోక్తేరపి నిరాకాఙ్క్షస్య హేతుత్వపరత్వం యుక్తమ్.

౫. నేతరోనుపపత్తే రిత్యత్రచ సంసారిజీవా దన్యత్వోపపాదన మయుక్తమ్ - నిరతిశయానన్దయోగినో మాన్త్రవర్ణికస్య బ్రహ్మణః సంసారిత్వశఙ్కాయా అభావాత్.

౬. భేదవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్యాపి * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీభవతీతి లబ్ధృలబ్ధవ్య భావేన భేదోపపాదకత్వ ముక్తమ్. తతోపి విజ్ఞానమయా దన్య ఇత్యన్యత్వవ్యపదేశస్యైవ హేతుతోక్తిపరత్వ మత్యన్తోచితమ్ - భేదవ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్.

౭. కామాచ్చేత్యాదిసూత్రంచ నప్రధానవ్యుదాసపరమ్ - అపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యాత్, నిరతిశయానన్దయోగినః ప్రధానత్వశఙ్కాయా హేత్వభావాత్.

౩. ౮. తృతీయసూత్ర చరమసూత్ర గతయో స్తచ్ఛబ్దయో రానన్దపరతయా ఏకరూపార్థవాచిత్వం యుక్తమ్ - * యదాహ్యేవైషఇత్యాదివాక్యవిషయతయా నిర్వాహే తన్నసిధ్యతి. వక్ష్యమాణమపి దూషణ మిహానుసన్ధేయమ్. [ఇతి భాస్కరీయానన్దమయాధికరణయోజనాఖణ్డనమ్].

౧. యాదవప్రకాశీయేచ - అభ్యాసాదితి పదస్య బ్రహ్మశబ్దాభ్యాసపరత్వ మయుక్తమ్ - విజ్ఞానమయపర్యాయేపి * బ్రహ్మ జ్యేష్ఠ ముపాసతే విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేదేతి బ్రహ్మశబ్దస్యాభ్యస్తతయా హేత్వనైకాన్త్యాత్.

౩. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేత్యస్య ప్రాచుర్యస్య హేతువ్యపదేశాదిత్యర్థో నయుక్తః - తద్విషయస్య * ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి వాక్యస్యాఽనన్దహేతుత్వప్రతిపాదకస్య ప్రాచుర్య హేతువాచిత్వాభావాత్, ప్రథమప్రకృతస్య సాధ్యస్య హేత్వన్తరవాచిత్వాభావేన చశబ్దానన్వయాచ్చ.

౫. ౬. నేతరః - భేదవ్యపదేశాదిత్యనయో రనుపపత్తిః పూర్వవత్.

౭. కామాచ్చేత్యాదిసూత్రేచ * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిషయాయా విద్యాయాః * సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి పరమవ్యోమవిషయత్వావగమాత్, పరమాకాశస్యచాచేతనస్య ప్రధానావిలక్షణత్వాత్, అచేతనస్య స్వకార్యాపేక్షయా కారణత్వసంభవాచ్చ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం ప్రధాన మిత్యాశఙ్కా నిరాక్రియతఇతి యదుక్తం-తదయుక్తం-పరమవ్యోమప్రతిష్ఠితత్వమాత్రేణ తద్విషయత్వాసిద్ధేః-నహి బ్రాహ్మణభూయిష్ఠదేశే వేదవిద్యా ప్రతిష్ఠితేత్యుక్తే తస్యాస్తద్దేశప్రతిపాదకత్వమ్ * పరమే వ్యోమన్ సోశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి పరమాకాశస్య బ్రహ్మాధారత్వావగమాత్తస్య బ్రహ్మత్వశఙ్కానిరాకరణ మస్మిన్సూత్రే క్రియతే ఇత్యప్యయుక్తమ్ - * మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయత ఇతి మన్త్రవర్ణం విషయీకుర్వతా సూత్రేణైవాస్యాశ్శఙ్కాయాః ప్రతిహతోదయత్వాత్ - నాపి సత్యత్వ జ్ఞానత్వ త్రివిధ పరిచ్ఛేదవిరహాదయః పరమాకాశస్య సామస్త్యేన సంభవన్తి. అపేక్షాశబ్దవైయర్థ్యంచ పూర్వవత్.

౮. చరమసూత్రమప్యేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - అస్మిన్ - బ్రహ్మణి ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య తద్యోగం పరమాత్మప్రాప్తిం దర్శయతి * సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. తథా * యదాహ్యేవైషఇత్యాదివాక్యైశ్చాస్మిన్నిష్ఠాంగతస్యాస్య * అథ సోఽభయంగతో భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యత ఇతి. తదనుపపన్నమ్-మన్త్రవర్ణోదితాయాః పరమాత్మవిద స్తత్ప్రాప్తేః * మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయతఇతి సూత్రేణైవ దర్శితత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాత్. యదాహ్యేవైషఇత్యాదివాక్యోక్తాభయప్రాప్తి హేతుత్వంచ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రేణైవ దర్శితమితీహ తదుక్తిరనపేక్షితా. తద్విషయభూతవాక్యోక్త మానన్దయితృత్వంహి మోక్షానన్దహేతుత్వమ్-మోక్షానన్దశ్చ సంసారభయనివృత్తిపూర్వకః. తస్మా దానన్దయితృత్వవాక్యానన్తర వాక్యోక్త మభయప్రాప్తిహేతుత్వం మోక్షప్రదత్వా న్తర్భూతమితి న పృథగ్ఘేతుః. ఆనన్దయాతీతి వాక్యే ఆనన్ద హేతుత్వ ముక్తమ్-బ్రహ్మప్రాప్తస్యైవచానన్దః - అతోస్మిన్వాక్యే అభయశబ్దవాచ్య బ్రహ్మప్రాప్తి రుచ్యత ఇతిచేన్న-తస్య బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాత్, * అథ తస్య భయం భవతీత్యుక్తభయాభావప్రాప్తేరేవ * అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యుచ్యమానత్వాచ్చ. అతో భయనివృత్తిపూర్వక నిరతిశయానన్ద హేతుత్వమ్ * తద్ధేతువ్యపదేశాదిత్యన్తర్భూతమితి నపృథగ్వక్తవ్యమ్-అతో మోక్షప్రదత్వేఽభిహితే ముక్తప్రాప్యత్వకథనం ప్రాప్తే ర్నిరతిశయానన్దత్వరూపవిశేషకథనం చాత్యన్తాపేక్షితమితి తదేవ వక్తవ్యమ్. అత స్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. [ఇతి యాదవప్రకాశీయానన్దమయాధికరణయోజనాఖణ్డనమ్].

౧. † అథాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) కారణవాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వంహి నిరూప్యతే. కారణవాక్యత్వాభావేపి కథం అన్తరాదిత్యవిద్యాఽత్ర నిరూప్యతఇతి చేత్. ఉచ్యతే - ఆనన్దమయాధికరణశేషతయేతి. కథ ముపనిషద్భేదే సత్యపి తచ్ఛేషతయా నిరూపణమ్. ఇత్థమ్-ఆనన్దవల్ల్యామ్ * స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యైవాదిత్యమణ్డలవర్తిత్వ ముక్తమ్ - ఛాన్దోగ్యప్రతిపాదితస్యాదిత్యాన్తర్వర్తినో దేహసంబన్ధేన జీవానతిరేకే సత్యానన్దవల్ల్యామపి జీవానతిరిక్త ఆదిత్యాన్తర్వర్తీ పురుష ఉక్తఃస్యాదిత్యానన్దమయో జీవఏవేతి శఙ్కాయాం తచ్ఛేషత్వేనోత్తరాధికరణారమ్భ ఇతి. అధికరణభేదః ఉక్తన్యాయావిషయభూతోపనిషద్భేద హేతుకః. నను - * తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యప్రతిపన్నశరీరసంబన్ధస్య పరిహృతత్వాత్ శారీరత్వశ్రవణహేతుకజీవత్వశఙ్కానోపపద్యతఇతి చేత్. ఉచ్యతే - తత్ర హ్యన్నమయాదీనాం శరీరత్వ

౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్. ౧.

† ఇద మామ్నాయతే చ్ఛాన్దోగ్యే *౧ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రు

ముక్తమ్ - నహి తే ప్రత్యేకం కరచరణాదిసంస్థానవన్తః, తై స్సమ్బన్ధశ్చాధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయభావలక్షణః శేషశేషిభావలక్షణోవా యేన కేనాపి ప్రకారే ణోపపద్యతే, అత్రతు * హిరణ్యశ్మశ్రు ర్హిరణ్యకేశ ఇత్యాదినా కరచరణాదిసంస్థానకం శరీరం శ్రూయతే - తస్యచ కర్మకృతత్వం లోకప్రసిద్ధమ్. అత ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణ స్సంబన్ధశ్చార్థసిద్ధః. నను - తత్రాప్యన్నమయస్యాత్మత్వశ్రవణా దాత్మప్రతిసంబన్ధినః శరీరస్య కరచరణాది మత్త్వా త్తత్కృతజీవత్వశఙ్కాపి తత్రైవ నిరస్తేతి చేన్న - ప్రాణమయాదీనాం కరచరణాదిమత్త్వాభావాత్, అన్నమయస్యతు తథావిధత్వే సత్యపి తం ప్రతి విజ్ఞానమయస్యైవ శరీరిత్వాత్. విజ్ఞానమయంప్రతి శరీరిణ ఆనన్దమయస్య కరచరణాదిమచ్ఛరీరకత్వాభావాత్ శరీరమాత్రేణ సంబన్ధమాత్రనిబన్ధన శఙ్కైవ తత్ర నిరస్తా - అత్ర త్వానన్దమయస్యైవాదిత్యాన్తర్వర్తినః కరచరణాదిమత్త్వం ప్రతీయతే.- అతః పూర్వాధికరణే శరీరమాత్రేణ సంబన్ధ మాత్రశ్రవణా దుత్థితాయాం జీవత్వశఙ్కాయాం నిరస్తాయాం పునః కరచరణాదిసంస్థానకదేహవిశేషేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషావగమేన జీవత్వశఙ్కాస్యాదితి తన్నిరాసార్థ మానన్దమయాధికరణశేషత్వేనైతదధికరణారమ్భ ఇతి. అయ మర్థో యద్యపీత్యాదిసఙ్గతిగ్రన్థేఽభిప్రేతః.

౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్. † విషయం దర్శయతి (ఇదమితి) య ఏష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాన్నానువాదరూపతా శఙ్క్యా. అస్యార్థస్య ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాత్ * యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలఇతివత్. ఆదిత్యశబ్దః * దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్య ఇతి ణ్యప్రత్యయాన్తో మణ్డల వాచీ - * య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణే ఽక్షిన్నితి బృహదారణ్యకే, * య ఏష ఏతస్మి న్మణ్డలేఽర్చిషి పురుష ఇతి తైత్తిరీయకే చ, పురుషస్య మణ్డలవర్తిత్వశ్రవణాత్. హిరణ్మయశబ్దో రమణీయత్వపరః - * హిరణ్మయఇతి రూపసామాన్యాత్ చన్ద్రముఖవదితిహి వాక్య కారః. దృశ్యతే - యోగిభిరిత్యర్థః - * దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుత్యైకార్థ్యాత్. * య ఏవం వేదేత్యుత్తర త్రోపాసనవిధానా దుపాసనార్థ మారోపితరూపపర మిదం వాక్యమితి నాశఙ్కనీయమ్ - * న సందృశే తిష్ఠతి రూప మస్యేత్యుక్త్వా * హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదు రమృతాస్తే భవన్తీతి, * యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే * మనసాతు విశుద్ధేనేతి చ, విశుద్ధమనో గ్రాహ్యత్వేనోక్తేః. ఆరోపితాకారోహి దుష్టమనోగ్రాహ్యః, నచ * రూప మస్యేతి - స్వరూప ముచ్యతే - షష్ఠీస్వారస్య భఙ్గప్రసఙ్గాత్. అతో విగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాద్విగ్రహపారమార్థ్యమ్, కించ - దృశ్యతఇతి వర్తమానవ్యపదేశాచ్చ ఉపాసనాయాఽఽరోపితత్వమయు

(వే-సా). అయం జగత్కారణభూతః విపశ్చి దానన్దమయః, కశ్చి దుపచితపుణ్యవిశేషో జీవవిశేషః దేహయోగా ద్విజ్ఞాయతే, నాయం పర మాత్మేతి నాశఙ్కనీయమ్; "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః" ఇత్యాదా శ్రూయమాణః పురుషాకారః పరమాత్మైవ. కుతః. (తద్ధ ర్మోపదేశాత్), "స ఏష సర్వేషాం లోకానా మీశః సర్వేషాం కామానామ్" "తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః" ఇతి ని రుపాధిక సర్వలోక సర్వ కామేశత్వం స్వతఏవాకర్మ వశ్యత్వం చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య హి పరమపురుషస్యైవ ధర్మః, "వేదాహ మే తం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్" ఇత్యాదిషు త్రిగుణాత్మక ప్రకృత్యనన్తర్గతాప్రాకృతస్వాసాధారణరూపవత్త్వంచ జ్ఞా నాదిగుణవత్త్వస్యైవశ్రూయతే; జ్ఞానాదయోపి "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" "య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్" "పరాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే - స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ" ఇత్యాదిషు శ్రుతత్వాత్ తస్య గుణా విజ్ఞాయన్తే; తథా "ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్" ఇత్యాదిషు అప్రాకృతస్వాసాధారణ రూపశ్రవణాత్ తద్వత్త్వాచ విజ్ఞాయతే. తదేత ద్వాక్యకారశ్చాహ "హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, ఇతి ప్రాజ్ఞ స్సర్వా న్తరస్స్యాత్ - లోకకామేశోపదేశాత్ తథోదయాత్పాప్మభ్యః' ఇత్యుక్త్వా, తద్రూపస్య కార్యత్వం మాయామయత్వంవా ఇతి, విచార్యతే "స్యాద్రూపం కృతక మనుగ్రహార్థం తచ్చేతసామైశ్వర్యాత్" ఇతి నిరసనీయం మత ముపన్యస్య, "రూపంవాతీన్ద్రియం అన్తఃకరణప్రత్యక్షనిర్దేశా త్" ఇత్యాహ, వ్యాఖ్యాతంచ ద్రమిడాచార్యైః, "నవా మాయామాత్రం అఞ్జసైవ విశ్వసృజో రూపమ్, తత్తు నచక్షుషా గ్రాహ్యమ్, మనసాత్వ కలుషేణ సాధనాన్తరవతా గృహ్యతే, 'నచక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా, 'మనసాతు విశుద్ధేన, ఇతిశ్రుతేః; నహ్యరూపాయా దేవతాయాః రూప ముపదిశ్యతే! యథా భూతవాదిహి శాస్త్రమ్!. యథా 'మహారజతం వాసః, 'వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్. ఆదిత్యవర్ణమ్, ఇతి ప్రకరణాన్త రనిర్దేశాత్. - "సాక్షిణఇతి హిరణ్మయఇతి రూపసామాన్యా చ్చన్ద్రముఖవత్" ఇతిచ వాక్యమ్, తచ్చవ్యాఖ్యాతం తైరేవ "నమయడత్ర వికార మా దాయ ప్రయుజ్యతే, అనారభ్యత్వాదాత్మనః" ఇత్యాదినా. అతః ప్రధానాత్ ప్రత్యగాత్మన శ్చార్థాన్తర భూతో నిరుపాధికవిపశ్చిదనవధికాతిశ యానన్దోఽప్రాకృత స్వాసాధారణదివ్యరూపః పురుషోత్తమః పరం బ్రహ్మ జగత్కారణమితి వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతఇతి నిరవద్యమ్. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే" "య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే" ఇత్యక్ష్యాదిత్యాధా రతయా శ్రూయమాణః పురుషః కిం జీవవిశేషః! ఉత పరమపురుష ఇతి సంశయః. జీవవిశేషఇతి పూర్వఃపక్షః. కుతః! సశరీరత్వాత్. శరీరసంయో గోహి కర్మవశ్యస్య జీవస్య స్వకర్మఫలభోగాయేతి. రాద్ధాన్తస్తు, "స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః" ఇత్యాదినా అపహతపాప్మత్వ పూర్వక సర్వ లోక కామేశత్వోపదేశాత్, తేషాంచ జీవేష్వసమ్భవాత్, అయ మక్ష్యాదిత్యాధారః పురుషోత్తమఏవ. స్వాసాధారణవిలక్షణ రూపవత్త్వంచ జ్ఞాన బలైశ్వర్యాది కల్యాణగుణవత్తస్య సమ్భవతి. శ్రూయతేచ తద్రూపస్యాప్రాకృతత్వమ్ "ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే" ఇత్యాదౌ.

సూత్రార్థస్తు—ఆదిత్యాద్యన్తశ్శ్రూయమాణః పురుషః పరం బ్రహ్మ - తదసాధారణా దపహతపాప్మత్వాదిధర్మోపదేశాత్. ౧.

౧॥ ఛాం - ౧ ప్ర - ౬ ఖం - ౬.

హిరణ్యశ్మశ్రుః హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః। † తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితినామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామచ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమ్. అథాధ్యాత్మమపి ✽ ౧ అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్ తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి.

౨. † తత్ర సన్దిహ్యతే — కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య † ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ - ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి కిం యుక్తమ్.

క్తమ్. ఆత్మన్యారోప్యమాణం హి గరుడత్వం న తతః పూర్వం కేనాప్యవగమ్యతే - ఇహ తూపాసనవిధానాత్ప్రాగేవ విద్యమానతాఽనేన వర్తమానవ్యపదేశేన ప్రతీయతే అతో వాస్తవత్వమ్. దృశ్యత ఇత్యనేన పూర్వపూర్వోపాసకప్రవాహైరారోపేణానుసన్ధీయమానత్వముచ్యత ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్. నహ్యారోప్యం దృశ్యత ఇతి శ్రూయతే. దృశ్యత్వమేవారోపితత్వమితి చేన్న - వ్యుత్పత్తివిరోధాత్, ✽ దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యేతి దృశ్యతయోక్తపరమాత్మస్వరూపస్యాప్యవాస్తవత్వప్రసఙ్గాచ్చ. తన్మిథ్యాత్వం ప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్ - తుల్యమ్ - ✽ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి స్థితస్య విగ్రహస్య స్వరూపస్యేవ మిథ్యాత్వం హి ప్రమాణవిరుద్ధమ్. అతో వాస్తవత్వసిద్ధిః. అశరీరత్వశ్రుతేరవకాశో వక్ష్యతే. † (తస్య యథేతి) అస్య వాక్యస్య వాక్యకారేణ షడర్థాః పూర్వపక్షతయా సిద్ధాన్తత్వేన చోక్తాః - తత్రార్థత్రయస్య పూర్వపక్షత్వం తత్స్వభావాదేవావగతమ్. కపిః-ఆదిత్యః. ✽ కపి చలన ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నః కపిశబ్దః. కం పిబతీతి చ ✽ కపిర్బిభర్తి తేజన మితి చ వైదికప్రయోగః. తస్య ఆసమ్-మణ్డలమ్. కప్యాసమ్. యథా ఆదిత్యమణ్డలం హృదయపుణ్డరీకం చ పరమాత్మన ఉపాసనస్థానమ్ - తథా తస్యోపాసకస్యాక్షిణీ అప్యుపాసనస్థానమిత్యేకోఽర్థః. అయం నోపపద్యతే. తథాహి ✽ అగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చేతివద్ద్వన్ద్వేకవచనాద్యభావేపి సమానవిభక్త్యన్తయోః పదయోస్స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్యారస్యభఙ్గః. పుణ్డరీకసదృశే హృదయే పుణ్డరీకశబ్దో గౌణస్స్యాత్. హృదయపుణ్డరీకమితి ప్రయోగస్తు పురుషవ్యాఘ్ర ఇతివత్ ✽ ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగ ఇతి సూత్రవిహితసమాసత్వాదుపమానోపమేయవాచకశబ్దసద్భావాచ్చ ముఖ్య ఏవ - అత్ర తు తదభావాత్ గౌణత్వమవర్జనీయమ్. ఉపాసనస్థానమితి ప్రథమాన్తపదాధ్యాహార, ఉపాసకస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారశ్చ. తత్పరిహారాయ తస్యేత్యుపాసకపరత్వే సత్యప్రకృతపరామర్శిత్వమనన్తరవాక్యస్థషష్ఠ్యన్తశబ్దవిరూపార్థతా చ స్యాత్. దివ్యాఙ్గవర్ణనప్రకరణానౌచిత్యం చ - నామవిధివాక్యాత్ప్రాగ్వా రూపకథనం హ్యుచితమ్. ✽ య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నితి దక్షిణస్యాక్ష్ణ ఉపాసనస్థానత్వశ్రవణాత్ దక్షిణీ ఇతి ద్వివచనవిరోధశ్చ. ఊర్ధ్వమక్షివిద్యాయా ఉక్తత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాదస్య వాక్యస్య పునరుక్తిశ్చ. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం ✽ య ఏషోఽన్తరాదిత్య ఇతి స్థానస్యోక్తత్వాత్, దక్షివిద్యాయాం చ ✽ య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి స్థానస్యోక్తత్వాత్, దుభయత్ర స్థానవిధ్యపేక్షా నాస్తీత్యనాకాఙ్క్షితత్వాదిదం వాక్యమనన్వితం స్యాత్. ✽ అన్తరాదిత్య ఇత్యాదిత్యమణ్డలస్య స్థానతయా విహితత్వాత్ ✽ ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వే విహితే సతి స్థానభేదాద్రూపభేదేన విద్యాభేదాదేకవాక్యేన విద్యాద్వయస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ వాక్యభేదస్స్యాత్ - సచైకవాక్యత్వే సంభవతి నోపపద్యతే. కప్యాసం పుణ్డరీకం చ దృష్టాన్తతయా అనూద్య ✽ ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వస్య విధేయత్వం గమ్యత ఇతి చేత్ - తథా చ ✽ అన్తరాదిత్య ఇత్యుపక్రమవిరోధః. ఉపక్రమేపి ఆదిత్యమణ్డలస్యానువాద ఇతి చేత్ - తథా సతీయమక్షివిద్యైవ స్యాత్. తథా చాన్తరాదిత్యవిద్యేత్యాఖ్యావిరోధః, అక్షివిద్యాయామేతద్విద్యోక్తరూపాద్యతిదేశానుపపత్తిశ్చ. న కేవలం కప్యాసవాక్యమాత్రస్య - అపితు కృత్స్నాయా అన్తరాదిత్యవిద్యాయాః పునరుక్తిశ్చ స్యాత్ - ఉభయోరప్యక్షివిద్యాత్వావిశేషాత్ రూపాదివైషమ్యాభావాచ్చ. తస్మాదస్య వాక్యస్యోపాసనస్థానవిధిపరత్వమనుపపన్నమ్. కపిః - మర్కటః. తస్య ఆసమ్-జఘనప్రదేశః. మర్కటపృష్ఠసామ్యముచ్యత ఇతి యావత్. తదప్యయుక్తమ్ - మర్కటపృష్ఠం పుణ్డరీకం చ కిముపమానద్వయమ్ - ఉతైకోపమా. తత్రోపమాద్విత్వమయుక్తమ్ - స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యపరిత్యాగప్రసఙ్గాత్, శ్లాఘ్యార్థేన నిర్వాహే సంభవత్యపి హీనోపమాశ్రయణాయోగాచ్చ. యద్యేకోపమా - తథా సతి మర్కటపృష్ఠసదృశపుణ్డరీకసదృశే ఇత్యుక్తం స్యాత్ - తదా కప్యాసపదస్య గౌణతా స్యాదితి. కప్యాసమ్ - ఈషద్వికసితమిత్యపరోఽర్థః. తత్రాత్యన్తార్థానౌచిత్యం నాస్త్యేవ - తథాప్యవయవశక్త్యా వా రూఢ్యా వేషద్వికాసపరత్వం నాస్తీతి సోప్యయుక్తః. ఏవం శబ్దార్థస్వభావపర్యాలోచనాయామిదమర్థత్రయం పూర్వపక్షతయా వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యవగతమ్. అర్థాన్తరత్రయం తూపపన్నమ్. కం పిబతీతి కపిః - ఆదిత్యః. తేన అస్యతే - క్షిప్యతే - వికాస్యత ఇతి కప్యాసమ్. తథాహ వాక్యకారః - ✽ ఆదిత్యక్షిప్తం వా శ్రీమత్త్వాదితి. కం పిబతీతి కపిః-నాళమ్. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసమ్ అపచితాదపి పఙ్కజాన్నాళస్థపుణ్డరీకస్య శోభాతిశయోఽస్తీతి సోఽత్ర వివక్షితః. కమ్-జలమ్. ✽ ఆస ఉపవేశన ఇతి ధాతురపిపూర్వకః. ✽ వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఇతి వచనాదపే రకారలోపః. కప్యాసమ్-సలిలస్థమిత్యుక్తం భవతి. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాన్తతయోక్తత్వమభిప్రేత్య హి భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహేఽభిహితమ్ ✽ గమ్భీరామ్భస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుణ్డరీకదళామలాయతేక్షణ ఇతి. గేష్ణౌ - గానవిశేషౌ. అధిదైవతమ్ - దేవతాయా ముపాసనమ్. అధ్యాత్మమ్. ఆత్మన్యుపాసనమ్. ఆత్మశబ్దో దేహవచనః. అముష్య - ఆదిత్యస్థస్య. ఆదిత్యే తద్ధర్మోపదేశాదితి వా అక్షిణీ తద్ధర్మోపదేశాదితి వా న సూత్రితమ్ - అపి త్వన్తశ్శబ్దః సూత్రకారేణ ప్రయుక్తః - అన్తశ్శబ్దస్య ✽ అన్తరాదిత్యే ✽ అన్తరక్షిణీత్యుభయత్ర శ్రవణాద్విద్యాద్వితయమపి సంగృహీతమిత్యభిప్రాయేణాక్షివిద్యావాక్యమప్యుదాహృతమ్.

[౧॥ ఛాం - ౧ ప్ర - ౭ ఖం - ౫]

౨. † సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) శరీరసంబన్ధాపహతపాప్మత్వాదియోగాత్ సంశయః. † (ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవేతి) యత్ర యత్ర ప్రకరణేషు కరణకళేబరావస్థశరీరసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కా - తేషాం ప్రకరణానాం సర్వేషాం పరమాత్మపరత్వస్య ప్రదర్శనార్థమయమధికరణారమ్భ

౩. † ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః - సశరీరత్వశ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధోహి జీవానామేవ సమ్భవతి. † కర్మానుగుణప్రియాప్రియయోగాయహి శరీరసమ్బన్ధః. † అతఏవహి కర్మసమ్బన్ధరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వ మశరీరత్వే నోచ్యతే * ౧ నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి।అశరీరంవావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. † సమ్భవతిచ పుణ్యాతిశయాత్ జ్ఞానాధిక్యమ్, శక్త్యాధిక్యంచ. అతఏవ లోకకామేశత్వాది తస్యైవోపపద్యతే. తత ఏవ చోపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వమ్, పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వంచ. † మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిత్ జ్ఞానశక్త్యాదిభి రధికతరా దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః. † అతో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఏవైకైకస్మిన్ కల్పే పుణ్యవిశేషేణైవమ్భూత మైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి † జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదివాక్య మస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో నజీవా దతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చి దస్తి. ఏవంచసతి * ౨ అస్థూల మనణ్వహ్రస్వ మిత్యాదయో జీవాత్మన స్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి.

౪. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్) † అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణిచ యః పురుషః ప్రతీయతే - † స జీవా దన్యః † పరమాత్మైవ-† కుతః-తద్ధర్మోపదేశాత్ - † జీవేష్వసమ్భవం స్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయ† మపహతపాప్మత్వాదిః * ౩ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే-అపహతపాప్మత్వం † హ్యపహతకర్మత్వమ్-

ఇత్యభిప్రాయేణాదిశబ్దః ప్రయుక్తః. అతఏవ హిరణ్యగర్భాదివేజీభ్యోఽన్య ఇతి అధికరణోపసంహారే, మధ్యేప్యాదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్త ఇతి, చోక్తమ్; వేదాన్తవేద్యం కారణం బ్రహ్మ కిం ప్రకృష్టపుణ్యో జీవః - ఉత నేతి విచారః. తదర్థ మానన్దమయః కిం జీవః - ఉత పరమాత్మేతి తదర్థ మన్తరాదిత్యే అన్తరక్షిణిచ వర్తమానః కిం జీవః-ఉత పరమాత్మా తదర్థం సశరీరత్వం కిం జీవస్యైవ-ఉత పరమాత్మనోఽపి సంభవతీతి తదర్థ శరీరసంబన్ధస్యైచ్ఛత్వం సంభవతి - నేతి. తదర్థం పాప్మోదితత్వాదిశ్రుతిః * అజాయమాన ఇత్యాదిశ్రుతి రాదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిశ్చ కిమైచ్ఛత్వం జ్ఞాపయతి - నేతి. తదర్థమిహ పాప్మశబ్దః కిం పాపమాత్రపరః - ఉత పుణ్యపాపరూపకర్మపరః,. అపహతశబ్దః కిం ప్రధ్వంసపరః - ఉతాత్యన్తాభావపరః. అజత్వాదిశ్రుతిః కిం కర్మకృతజన్మవిషయతయా వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే - నేతి. ఆదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతి ర్విగ్రహస్య ప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణత్వప్రాపికా - నవేతిచ - చతుర్ధా సంశయః. అత్ర పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షాః - అపరేతు సిద్ధాన్తాః. యదా పాప్మశబ్దః పాపమాత్రపరః. అపహతిః ప్రధ్వంసః, జన్మనిషేధశ్చ నకర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ నప్రాకృతవిలక్షణః, తత్ప్రాప్తి విగ్రహసంబన్ధస్యేచ్ఛామాత్రమూలత్వాసంభవేన కర్మనిబన్ధనతయా పరస్మిన్నసంభవేన జీవాసాధారణ్యా దాదిత్యాదివర్తీ పురుషో జీవ ఇత్యన్తరాదిత్యవాక్యైకార్థ్యా దానన్దవల్లీవాక్యేపి జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రకృష్టపుణ్యోపచయజీవపరాణీతి పూర్వపక్షః. యదా పాప్మశబ్దః కర్మమాత్రపరః, అపహతిశబ్దోఽత్యన్తాభావపరః, జన్మనిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ ప్రాకృతవిలక్షణః - తదానీం విగ్రహస్యైచ్ఛతయా తస్య జీవాత్ పరస్మిన్ సంభవా చ్చాక్షుషాదిత్యాన్తర్వర్తీ పురుషః పర ఇతి తదైకార్థ్యా దానన్దవల్లీ ప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మత్వ మవిచాల్య మితి తదైకకణ్ఠ్యాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని పరమాత్మపరాణీతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలీభావః.

౩. † పూర్వపక్షమాహ (ఉపచితేతి) † జీవానామేవ శరీరసంబన్ధ ముపపాదయతి (కర్మానుగుణేతి) † కర్మకృత ప్రియాప్రియయోగార్థత్వం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (అతఏవహీతి) అతఏవ-శరీరసంబన్ధస్య కర్మమూలప్రియాప్రియయోగార్థత్వాదేవహి కర్మసంబన్ధరహితో మోక్షోఽశరీరతయా ప్రాప్యత్వే నోచ్యతఇత్యర్థః. † జ్ఞానశక్త్యాదికం లోకకామేశితృత్వాదికంచ కథం జీవస్య స్యా దిత్యత్రాహ (సంభవతిచేతి) † తథా దర్శయతి (మనుష్యేష్వపీతి) అత్ర * స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాద్యభిప్రేతమ్. † ఆదిత్యేన్ద్ర ప్రజాపతి ప్రభృతీనాం సర్వేషాం కారణత్వశ్రవణాద్వ్యవహతిస్స్యాత్, పుణ్యహేతుత్వాత్ క్షయిత్వంచ స్యా దిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మాదిష్వితి) † సర్వవిధవాక్యానాం జీవపరత్వ మాహ (జగదిత్యాదినా) అపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతయో నాకర్మవశ్యతాం వదన్తి - అపితు కేవలపుణ్యహేతుకశరీరవతః పాపరాహిత్యమ్. పాపహేతుకమ్, పుణ్యహేతుకమ్, మిశ్రహేతుకంచేతి త్రివిధం శరీరం ఇత్యభిప్రాయేణోపచితపుణ్యవిశేష ఇత్యుక్తమ్. మోక్షశాస్త్రాణి - ఉపాయపరాణ్యుపేయపరాణిచేత్యర్థః.

౪. † రాద్ధాన్తే - సౌత్రం ప్రతిజ్ఞాపర మన్తశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అన్తరాదిత్యఇతి) † ద్వితీయసూత్రస్థాన్యశబ్దాన్వయలబ్ధం సాధ్యధర్మమాహ (నజీవాదన్యఇతి † తేనఫలితమాహ (పరమాత్మేతి) † హేత్వంశ మవతార్య వ్యాచష్టే (కుతఇత్యాదినా) † * తద్ధర్మోపదేశాదితి తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః. పరమాత్మని సిద్ధే తద్ధర్మోపదేశః-తద్ధర్మోపదేశా త్పరమాత్మసిద్ధిరితి పరస్పరాశ్రయశఙ్కాయామాహ (జీవేష్వసంభవన్నితి) జీవేష్వసమ్భవన్నయం ధర్మో జీవాతిరిక్తస్వాశ్రయప్రతిపాదకత్వం శ్రుతే ర్నిశ్చాయయతి. యోగ్యతాపరామర్శసహకృతేయం శ్రుతిః పరమాత్మాన మభిధత్తఇత్యర్థః. † అపహతపాప్మత్వం పాపహేతుకమిశ్రహేతుకశరీరవత్త్వవ్యావర్తకమిత్యత్రాహ (అపహతేతి) యద్యపి * సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి విషయవాక్యమ్-తథాప్యపహతపాప్మశబ్దప్రయోగః శ్రుత్యన్తరస్మరణార్థః. † (అపహతకర్మత్వమితి) పాప్మభ్యఇతిపాప్మశబ్దః పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపరఇత్యర్థః. హిశబ్దః పరమాత్మప్రకరణేషు పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వప్రసిద్ధిం సూచయతి - * నైతం సేతు మహోరాత్రే తరతో నజరా నమృత్యు ర్నశోకో నసుకృతం

౧॥ ఛాం - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖం - ౧. ౨॥ బృ - ౫ అ - ౮ బ్రా - ౮. ౩॥ ఛాం - ౧ ప్ర - ౬ ఖం - ౭.

† కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. † కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః - అతోఽపహతపాప్మత్వం జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః.

౫. † తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వమ్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమ్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వంచ తస్యైవ

న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి ※ స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ ※ న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయా నిత్యాదిశ్రుతయో హ్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణం స్యుః. ※ పాప్మానః - కాలజరామృత్యుశోకాదయః । సంఖ్యాతత్వాదితి వాక్యకారవచః. అలౌకికత్వే సత్య నిష్టఫలసాధనత్వరూప ప్రవృత్తినిమిత్తయోగాదుపపన్నంచ పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వమ్. ఉక్తంహి ముముక్షపేక్షయా స్వర్గాదీనా మనిష్టఫలత్వమ్ ※ అమూని యాని స్థానాని దేవానాం పరమాత్మన ఇత్యారభ్య ※ ఏతేవై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇతి, ※ క్వ నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్ । క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజ మనుత్తమ మితి చ. † పాప్మశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన బద్ధవ్యావృత్తిరుక్తా. అథాపహతశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన ముక్తవ్యావృత్తిమాహ (కర్మేతి). † జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి (కర్మాధీనేతి). అపహతపాప్మశబ్దోఽసఙ్కోచాత్ స్వస్మిన్ పరత్రచ పాప్మనా మవఘాతకత్వం స్వతస్సిద్ధం వదతీతి హేయప్రత్యనీకత్వసిద్ధిః.

నన్వపహతశబ్దః ప్రధ్వంసపరః-ఉత్పన్నస్యైవ ప్రధ్వంసః-అతః ప్రధ్వస్తపాప్మత్వశ్రవణాత్ పరమాత్మనః కర్మసంబన్ధస్య ప్రాగ్విద్యమానత్వం గమ్యతే. అతశ్చ ప్రధ్వస్తపాప్మనః పరమాత్మనో ముక్తాదవైలక్షణ్యం స్యాత్. యది నిత్యాసంస్పృష్టపాప్మత్వం వివక్షితమ్-తదత్యన్త మశాబ్దమ్. కించ-పరస్య కుర్వతోఽకుర్వతో వా పాప్మాసంస్పృష్టత్వమ్. ప్రథమే వ్యాఘాతః-కర్తృసమవేతత్వాత్క్రియాయాః. ద్వితీయేత్వస్మదాదేరవైలక్షణ్యమ్-నహ్యకృతేన కర్మణా కశ్చిల్లిప్యత ఇతి. ఉచ్యతే—పరస్య తావత్పాప్మాభావపరాణి వాక్యాని వివిధాని శ్రూయన్తే - ※ సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాప్మభ్య ఉదయశ్శ్రూయతే, ※ అపహతపాప్మేతి పాప్మనా మపహతిశ్శ్రుతా, ※ నైతం సేతు మహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుః న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే ఇతి తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాదప్రాప్తిర్నివృత్తిశ్చ శ్రూయతే, ※ స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయానితి కర్మఫలాస్పర్శ ఉచ్యతే,. తత్ర ప్రథమముదితశబ్దస్య ముఖ్యార్థోఽనుపపన్నః - విభోః పరస్య పాప్మాన్వితదేశాదూర్ధ్వగమనాయోగాత్. తస్మాదశ్లేషలక్షణా యుక్తా. తత్రాకృతకర్మాశ్లేషస్య సర్వసాధారణస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం స్యాత్-అతః కృతానామపి కర్మణా మశ్లేషపరత్వం తస్య వాక్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్. క్రియాయాః కర్తృసమవేతత్వేన స్వరూపాసంశ్లేషస్య వ్యాఘాతాదేవ ఫలాసంశ్లేషపరత్వ మాశ్రయణీయమ్. తత్ర హేత్వకథనాత్తిరోధానావిర్భావయోః నిష్ప్రమాణకత్వాచ్చ తస్య స్వాభావికత్వం నిత్యావిర్భూతత్వంచ సిద్ధమ్. అపహతశబ్దశ్చ హింసారూపధాత్వర్థాసంభవాద్వినాశం లక్షయన్ క్రియాస్వరూపస్య నశ్వరతయా స్వరూపనాశప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్ ఫలజననశక్తివిశిష్టరూపేణ నాశం ప్రతిపాదయతి - యథా ※ సర్వ మేకపదే నష్టం దానమశ్రోత్రియే యథేతి నాశశబ్దో దానస్య ఫలజననశక్తిహానిం ప్రతిపాదయతి - తద్వత్. అత ఈశ్వరేణ కృతాని పుణ్యపాపసజాతీయాని కర్మాణి నశుభాశుభఫలజననశక్తాని స్యుః. ఈదృశ మపహతపాప్మత్వంచ పూర్వోక్తన్యాయా న్నిరుపాధికం నిత్యావిర్భూతం చాభ్యుపగన్తవ్యమ్. ※ స న సాధునా కర్మణేత్యత్రాప్యసాధుకర్మఫలాస్పర్శస్తత్ప్రాయశ్చిత్తరూపసాధుకర్మనిబన్ధన ఇతి శఙ్కాచ సాధుకర్మప్రతిషేధేనైవ నిరస్తా. నచ సాధుకర్మహతిస్తస్యాపి నివర్తకవిద్యాబలాదితి శఙ్కనీయమ్ - ధ్యానకర్తృత్వానుక్తేః, ※ ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదేతి తస్య ధ్యేయత్వ శ్రవణాచ్చ. సాధుకర్మనిషేధాదేవ ధ్యానకర్తృత్వమపి నిషిద్ధం భవతి - యజ్ఞాదిక ముపాసనాత్మకంచ కర్మహి సాధుకర్మశబ్దాభిలాప్యమ్. అతః ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్వినైవ కర్మఫలాశ్లేష ఇత్యపహతపాప్మశబ్దస్థో హన్తిధాతుశ్చ హానిపరః - నప్రధ్వంసపరః. ※ నైతం సేతు మిత్యత్రాపి కృతానామేవ కర్మణాం ఫలజననశక్తి మత్త్వవేషేణ ప్రాప్త్యభావ ఉచ్యతే. అతో నిరుపాధిక మపహతపాప్మత్వం నామ కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమ్. నచపరమాత్మని ఫలజననాసమర్థస్య తత్కృతకర్మణస్తంప్రతి నపాప్మత్వమితి శ్రుతివాక్యస్థపాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వమితి వాచ్యమ్ - ※ అనన్తఖ్యాతినిర్వీర్యం జరయామాస తద్విషమ్ ※ జపన్విషధరో హర ఇత్యాదిషు నిర్గీర్ణజీర్ణవిషానీశ్వరాదీన్ ప్రతి విషశబ్దస్యేవ ముఖ్యత్వోపపత్తేః. క్షేత్రజ్ఞేషు ప్రత్యవాయకరపాపసజాతీయానాం కర్మణాం స్వలీలాకృతానామపి ఫలజననశక్తిప్రతిభటత్వంనామ కశ్చిదయ మీశ్వరస్య స్వభావవిశేషః. పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్యాప్యపహతపాప్మశబ్దస్యాయమేవార్థః. సతు తస్య తిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధనివృత్తావావిర్భవతి-ఈశ్వరస్యతు తిరోధానానర్హో నిత్యావిర్భూత ఇతి విశేషః. అతోఽపహతపాప్మత్వవిషయశ్రుతీనాం యథోక్త ఏవార్థ ఇతి తేన ధర్మేణాన్తరాదిత్యేఽవస్థితస్య భగవతో జీవవైలక్షణ్యసిద్ధిః. [ఇత్యన్తరధికరణసిద్ధాన్తే అపహతపాప్మత్వవిచారః].

౫. † గుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవం దర్శయతి (తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికమితి) అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వాత్స్వరూపోపాధికమ్ - స్వాభావికమిత్యర్థః. ఏవం ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధయోరర్థయోరేకనిమిత్తసంభవే ప్రసిద్ధవాచినైకేనైవ శబ్దేనోపాదానార్హత్వ మిహ వ్యుత్పాదితమ్. ఆదిత్యాన్తర్వర్తినోఽపహతపాప్మత్వగుణయోగేనానన్దవల్లీ దహరవిద్యా సుబాలోపనిషత్ప్రతిపాద్యస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్ర తత్రోక్తా గుణా అప్యస్యైవ

ధర్మః. యథాహ *౧ † ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథా *౨ † ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. ※ 3 † సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వపూర్వక సమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధికభయాభయహేతుత్వమ్, వాఙ్మనసపరిమితికృతపరిచ్ఛేదరహితానవధికాతిశయానన్దయోగ, ఇత్యాదయోఽకర్మ సమ్పాద్యాస్స్వాభావికా ధర్మా జీవస్య న సమ్భవన్తి.

౬. † యత్తు—శరీరసమ్బన్ధా న్నజీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తమ్ - † తదసత్ - † నహి సశరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి - † సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాఽపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. † అథోచ్యేత — శరీరంనామ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః - తత్సమ్బన్ధ శ్చాపహతపాప్మన స్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి - అపురుషార్థత్వాత్. † కర్మవశ్యస్యతు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతోఽపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయఇతి. † స్యాదేతదేవమ్ - యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్య దేహ స్స్యాత్ - సతు స్వాభిమత స్స్వ † నురూపో † ఽప్రాకృత ఏవేతి † సర్వ ముపపన్నమ్.

౭. † ఏత దుక్తం భవతి — † పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతర విలక్షణస్య స్వాభావికాఽనవధికాతిశయా స్సఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణా శ్చ సన్తి - తద్వదేవ † స్వాభిమతానురూపై

హిరణ్మయ పురుషస్య ధర్మా ఇత్యభిప్రాయేణ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వంచేత్యుక్తమ్. † అపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసఙ్కల్పత్వాదౌ శ్రుతిం దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి). † తత్పూర్వకసర్వభూతాన్తరాత్మత్వే శ్రుతి ముదాహరతి (ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి). తత్తదన్తరత్వేనాత్మత్వవ్యాఖ్యానపరస్యానన్దవల్లీవాక్యస్య నారాయణపరత్వజ్ఞాపనార్థంచ ※ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి వాక్యోపాదానమ్. † కేషుచిద్వాక్యేష్వపహతపాప్మత్వపూర్వకగుణవిధానాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వాక్యాన్తరేష్వపి తత్పూర్వకత్వం వివక్షితమిత్యభిప్రాయేణాహ (సోకామయతేతి). జగత్కారణత్వమేవ వేదాన్తవేద్యస్య బ్రహ్మణో లక్షణమ్ - కారణంచే త్సత్యసఙ్కల్పమ్ - సత్యసఙ్కల్పత్వంచే దపహతపప్మాత్వ పూర్వకమ్-తచ్చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్ - సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాదితి భావః. వాఙ్మనసేతి పరిచ్ఛేదకాసిద్ధిమాహ.

౬. † పూర్వపక్షమనువదతి (యత్త్వితి). † పరిహరతి (తదసదితి). † శాస్త్రైక ప్రమాణకే వస్తుని లోకదృష్ట వ్యాప్తిమూల స్తర్కో న కర్మవశ్యత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి). † కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (సత్యసఙ్కల్ప స్యేతి) సత్యసఙ్కల్పస్య కర్మనైరపేక్ష్యమపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యుపపాదనేన సమర్థితమ్. అతఏవ ※ స ఏష యేచాముష్మాత్ పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాంచ ※ స ఏష యే చైతస్మా దర్వాఞ్చో లోకా స్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేత్యాదిత్యాక్షిపురుషవిషయవాక్యద్వయేన ప్రతిపన్న మైశ్వర్య మనవచ్ఛిన్నమ్-తదవచ్ఛేదే శఙ్క్యమానేపి సోఽవచ్ఛేదోప్యైచ్ఛికతయాఽన్యథాసిద్ధఇతి ఫలితత్వాన్నకణ్ఠోక్తమ్. † విగ్రహవిషయాయా ఇచ్ఛాయా అసమ్భవం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి). హేయత్వసూచక స్త్రిగుణాత్మకశబ్దః- ※ సత్త్వం లఘుప్రకాశకమిష్టం ముపష్టమ్భకం చలం చ రజః । గురువరణకమేవ తమ ఇత్యుక్తేః. † ఇచ్ఛాయా అభావేపి కర్మపారవశ్యాత్ జీవస్య తత్సంబన్ధసంభవ మభిప్రేత్యాహ (కర్మేతి). కర్మాచరణ హేతుః స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యేతివిశేషణమ్. † పరిహరతి (స్యాదితి). † స్వాభిమతేత్యుక్తేఽభిమతత్వమయోగ్యేపి సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనురూపేతి). † కుతఇత్యత్రాహ (అప్రాకృత ఇతి). † పరమాత్మస్వరూపంహి నిరతిశయానన్దరూపమ్-సర్వజ్ఞత్వాత్తచ్చ జానాత్యేవేతి స్వస్వరూపాదన్యత్ర భోగ్యత్వజ్ఞానం న వక్తుం యుక్తమ్-అతస్సర్వజ్ఞస్య తస్య విగ్రహే స్పృహణీయే స్వరూపస్య భోగ్యతావైకల్యం స్యా దిత్యత్రాహ (సర్వ ముపపన్నమితి).

౭. † కథ ముపపన్న మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) స్వత స్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః జ్ఞానార్థం ప్రవృత్త్యర్థంచ కరణానపేక్షత్వాత్ నదేహాపేక్షా రూపాదిమత్త్వేచ ప్రాకృతత్వం స్యాత్, నిత్యత్వేచానిత్యబహ్వవతారాసంభవః, తిర్యగాదిరూపపరిగ్రహే ※ వాచికైః పక్షిమృగతా మిత్యాదిప్రకారేణ తన్మూలకర్మసంబన్ధ స్స్యా, దితి శఙ్కాపరిహారార్థం చైతదుక్త మిత్యారమ్భః. † యథా పరస్య బ్రహ్మణో ధర్మిస్వరూపం స్వాభావికా గుణాశ్చ ప్రామాణికత్వా దఙ్గీక్రియన్తే - తథా విలక్షణశరీరమభ్యుపగన్తవ్య మిత్యభిప్రాయేణాహ (పరస్యైవేతి). † (స్వాభిమతేతి) కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపి పరస్య భోగార్థో విగ్రహః. నిరతిశయానన్దస్యాపి తస్య ప్రీతివిశేషాపేక్షా ఘటతే - ప్రభూతానన్దానామప్యానన్దాన్తరాపేక్షా దర్శనా దితి భావః.

౧॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౫. ౨॥ సుబా - ౭ ఖ. 3॥ తై - ఆనం - ౬ అను.

† కరూపా † చిన్త్య † దివ్యాద్భుత † నిత్య నిరవద్య నిరతిశయౌజ్జ్వల్య సౌన్దర్య సౌగన్ధ్య సౌకుమార్య లావణ్య యౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావిక మస్తి - † తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోతి † అపారకారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్యౌదార్య జలనిధి † ర్నిరస్త నిఖిలహేయగన్ధో † ఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఇతి.

౮. ※ ౧ † యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * ౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ※ ౩ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ※ ౪ ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీ న్న బ్రహ్మా నేశాన ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః ※ ౫ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ ※ ౬ విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవ మ్భూతం స్వరూప మిత్యవగమ్యతే ※ ౭ నిర్గుణమ్ * ౮ నిరఞ్జనమ్ * ౯ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః ※ ౮ న తస్య కార్యం కరణఞ్చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ ※ ౮ త మీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమఞ్చ దైవతమ్ ※ ౮ స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపః ※ ౧౦ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివద న్యదాస్తే * ౧౦ వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ ॥

---

† (ఏకరూపేతి) హేయప్రతిభటత్వ మఙ్గళాకారత్వాద్యాకారేణైకరూప్యమ్. † శరీరత్వా దస్మదాదిశరీరవ ద్దుఃఖావహ మిత్యాదితర్కాగోచరత్వ మభిప్రయన్నాహ (అచిన్త్యేతి). † అచిన్త్యత్వే హేతు మాహ (దివ్యేతి). అనేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణద్రవ్యత్వముక్తమ్. రూపాదిమత్త్వా ద్త్వాకృతత్వం ధర్మిగ్రాహకమానబాధిత మితి భావః. ద్వితీయేన దివ్యశబ్దేన విలక్షణసన్నివేశత్వమ్ - యథా ※ తదివిశ్వరూపవైరూప్యం రూప మన్య ద్ధరే ర్మహదితి. అద్భుతత్వమ్-ప్రతిక్షణమభినవత్వమ్. † (నిత్యేతి) సావయవత్వా దనిత్యమిత్యాద్యనుమానం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమితి భావః. కల్యాణాకరత్వేపి హేయమిశ్రత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థో నిరవద్యశబ్దః. నిరతిశయా వక్ష్యమాణ సర్వగుణాః. ఆదిశబ్దేన పరాక్రమాదయో వివక్షితాః. † నిత్యత్వే కథ మనిత్యబహ్వవతారసంభవః, కథంచ నికృష్టదేవాదిసాజాత్య, మిత్యత్రాహ (తదేవేతి) తదేవ - అప్రచ్యుతసన్నివేశమేవేత్యర్థః. సంస్థానాశైథిల్యేపి దేవాద్యనేకదేహోత్పాదకత్వం చతుర్ముఖదేహే దృష్టం పరమాత్మవిగ్రహే యుజ్యతఇతి భావః. ※ నిత్యాలిఙ్గ్యాస్వభావసంసిద్ధి రిన్ద్రియాకారాజ్ఞప్రత్యఙ్గవ్యఞ్జనవతీ ※ ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ ※ అంశాంశేనావతీర్యోర్వ్యామ్. ※ సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర ※ కల్పే కల్పే జాయమాన స్స్వమూర్త్యా ※ సోంశో విష్ణుమయం స్థాన మిత్యాద్యత్రానుసన్ధేయమ్. † ఉపాసకానుగ్రహోపయుక్తా గుణా ఉచ్యన్తే (అపారేతి). కారుణ్యమ్ - పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వమ్. సౌశీల్యమ్ - మహతో మన్దైస్సహ నీరన్ధ్రేణసంశ్లేషస్వభావత్వమ్. వాత్సల్యమ్ - దోషానాదరహేతుస్స్నేహః - యథా మాతుః పుత్రే. ఔదార్యమ్ - దాతృప్రతిగృహీతృవిభాగబుద్ధిరహితం దాతృత్వమ్. ఏతే సౌలభ్యోపయుక్తా గుణాః. † అథ పరత్వ ముద్యతే (నిరస్తేతి). పరత్వసౌలభ్యే అప్యుపాస్యతోపయోగినీ. † మనుష్యాదిసాజాత్యేపి తత్ప్రయుక్తశోకమోహాద్యస్పృష్టత్వ మభిప్రయన్నాహ (నిరస్తేతి). జీవానుప్రవేశేషు శోకాదయో జీవాంశగతాః - సాక్షాదవతారేష్వభినయమాత్రమ్. నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతా దోషా వివక్షితాః. † శోకాద్యస్పర్శ హేతుమాహ (అపహతేతి). అర్వాచీనాత్మవ్యావృత్త్యర్థః పరమాత్మ శబ్దః. ప్రధానవ్యావృత్త్యర్థస్తత్సమానాధికృతః పరబ్రహ్మశబ్దః. పురుషోత్తమశబ్దో వైలక్షణ్యపరః. నారాయణశబ్దో ఘటకః. యథా పరమాత్మ పరబ్రహ్మశబ్దౌ సామాన్యశబ్దావేకవిషయౌ-యథా పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ విశేషశబ్దావేకవిషయౌ-తథా సామాన్యవిశేషశబ్దా ఏకవిషయా ఇతిభావః. అత్ర స్వరూపస్య భోగ్యత్వవైకల్యశఙ్కాచ పరిహృతా భవతి - స్వసంబన్ధిభోగ్యత్వం స్వస్య నభోగ్యతావిరోధి - అపితు స్వభోగ్యతాతిశయావహమ్ - యథా స్వసంబన్ధిగుణగణభోగ్యత్వమ్. నహి స్వసంబన్ధినా మప్యామోదకరస్య కస్తూరికాదే రామోదవైకల్యమ్ - అపితు తత్పుష్కల్యమేవ - తథా స్వసంబన్ధ ద్విగ్రహభోగ్యత్వమపి స్వభోగ్యత్వాతిశయావహమితి.

౮. † అథోక్తార్థే ప్రమాణాన్యాహ (యతో వాఇమానీత్యాది). జగత్కారణత్వధర్మిస్వరూపవిషయప్రమాణోపన్యాసో దృష్టాన్తార్థః. గుణవిభాగకథనం వాదివివాదశమనార్థం దృష్టాన్తార్థంచ. విద్యుతః - విద్యుద్వర్ణాత్. ※ ఆదిత్యవర్ణమ్ ※ రుక్మవర్ణమితివాక్యసరూపార్థస్వీకారస్యోచితత్వాత్. ఆదిత్యవర్ణో విగ్రహశ్చ నప్రాకృతః - ※ తమసః పరస్తాదితిశ్రుతేః. అతిసూక్ష్మప్రకృతిర్హి తమః - అతస్తత్కార్యవైలక్షణ్యసిద్ధిః. అన్యథా స్వరూపస్య

౧॥ తై - భృ - ౧ అను. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ఖ - ౧. ౩॥ ఐత - ౧ అ - ౧ ఖ - ౧. ౪॥ మహో - ౧ అ - ౧. ౫॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౬॥ బృ - ౫ అ - ౯ బ్రా - ౨౮. ౭॥ మన్త్రిక. ౮॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౯, ౮, ౭, ౯. ౯॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౫. ౧౦॥ పురుష.

※ ౧ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః † ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహ సమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధంచ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపంచ వదన్తి. † తదిదం స్వాభావికమేవ రూప ముపాసకానుగ్రహేణ తత్ప్రతిపత్త్య నుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ † పరమకారుణికో భగవాన్. † తదిద మాహ శ్రుతిః ※ ౨ అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. † స్మృతిశ్చ * ౩ అజోపి సన్నవ్య యాత్మా భూతానా మీశ్వరోపి సన్। ప్రకృతిం స్వా మధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయా॥ పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతామితి. † సాధవో హ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవో ద్దేశ్యమ్ - † ఆనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః - † సఙ్కల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః - † ప్రకృతిం స్వామితి - ప్రకృతిః - స్వభావః. స్వమేవస్వభావ మాస్థాయ - న సంసారిణాం స్వభావ మిత్యర్థః. † ఆత్మమాయయేతి - స్వసఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేనేత్యర్థః. * ౪ మాయా వయునం జ్ఞాన మితి జ్ఞాన పర్యాయ మపి మాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. † ఆహచ భగవాన్ పరాశరః * ౫ సమస్తా శ్శక్తయ శ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవై రూప్యం రూప మన్య ద్ధరే ర్మహత్॥ సమస్త శక్తి రూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవ తిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా॥ జగతా ముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతేచావతారరూపస్యాప్య ప్రాకృతత్వముచ్యతే ※ ౬ న భూతసఙ్ఘ సంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవంరూప రూపవత్త్వా దయ మపి తస్యైవ ధర్మః - † అత ఆదిత్యమణ్డలాక్ష్యధికరణఆదిత్యాది జీవవ్యతిరిక్తగి పరమాత్మైవ.

తమసోఽన్యత్వకథనం స్యాత్ - తదానీం పరస్తా దిత్యస్తాతి ప్రత్యయస్యాదిత్యవర్ణోక్తేశ్చ వైయర్థ్యం స్యాత్. అతో విగ్రహవిశిష్టస్యైవ తమసః పర్వాభావో క్తిరితి విగ్రహవైలక్షణ్యసిద్ధిః. † (ప్రాకృతహేయేతి) క్వచిత్సతోహి క్వచిన్నిషేధః - అతో నిషేధ్య హేయగుణానాం ప్రకృతితత్సంశ్లిష్టజీవేషు విద్యమానత్వం ప్రాకృతేత్యాదినా శబ్దేన దర్శితమ్. విగ్రహవిశేషవిధానదర్శనా ద్విగ్రహసామాన్యనిషేధ స్తద్వ్యతిరిక్తవిషయః - ※ నహింస్యాదితివత్ ※ నిర్గుణమితివచ్చ. విశేషనిషేధదర్శనా ద్దేహసామాన్యనిషేధో విశేషే పర్యవస్యతి - ※ పశునా యజేతేతి పశుశబ్దవ న్నిర్గుణశబ్దవచ్చేతి తాత్పర్యమ్. † పూర్వో క్తమర్థం వక్ష్యమాణవచనస్యైతదర్థవిషయతాజ్ఞాపనార్థ మనువదన్ పూర్వోక్తసంస్థానశబ్దం వివృణోతి (తదిదమితి). † (పరమకారుణికఇతి) దేవాదిసాజాత్యం నకర్మనిబన్ధనమ్ - ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వాదిత్యర్థః. † శ్రుతిం దర్శయతి (తదిదమితి). అజాయమానఇతి కర్మహేతుకసుఖాద్యర్థప్రాకృతదేహసఙ్గతిరూపజన్మనిషేధః - విజాయతఇతిచేచ్ఛా హేతుకజగద్రక్షణార్థాప్రాకృతవిగ్రహాధిష్ఠానరూపజన్మవిధిః, నను - అజాయమానఇతి పరమార్థజన్మనిషేధః - బహుధావిజాయత ఇత్యపరమార్థజన్మవిధిః స్యాత్. న - కృత్స్న మిథ్యాత్వవాదిపక్షే ప్రయోజనాభావాత్. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వేనచ నైవేశ్వరరూపమిథ్యాత్వమపిహి సిద్ధమ్ - కింవిశేషతోఽభిధానేన, విహితస్య నిషేధాయోగాచ్చాయుక్తమ్ - మానాన్తరాగోచరం జన్మాఽభిధాయ తదేవ కథం నిషిధ్యతే. స్వరూపస్యాజత్వమ్, శరీరద్వారా బహుభవనం చోచ్యతఇతి చేన్న - స్వరూపనిత్యత్వ దేహద్వారకజన్మనోః జీవానామపి సమానతయా ※ తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోని మితి అనన్తరవాక్యప్రతిపన్నవైలక్షణ్యానుపపత్తేః. సర్వసాధారణలోకవిదితజన్మ ప్రకారవైజాత్యే సత్యేవ హ్యేవం వక్తుం యుక్తమ్. నహి దేవదత్తస్య జన్మ ధీరైరేవ పరిజ్ఞాయతఇతి వక్తవ్యమ్ - యజ్ఞదత్తజన్మనో వైలక్షణ్యాభావాత్. స్వరూపేణాజస్య విచిత్రసమస్తజగద్రూపేణ బహుభవన ముచ్యతే - తద్ధి జీవేషు నసంభవతీతి చేన్న - ※ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్యదా స్తఇతి పూర్వానువాకేఽభిధాయ ※ తస్య త్వష్టా విదధ ద్రూపమేతీత్యస్మిన్నప్యనువాకే జగద్రూపేణ బహుభవనస్యోక్తత్వాత్. ఏవ మర్థాన్తరపరత్వేసత్యానర్థక్య ప్రసఙ్గా త్తత్పరిహారాయాస్యాః శ్రుతేః అవతారపరత్వ మభ్యుపగన్తవ్యమ్. తథాఽస్యాశ్రుతే రవతారవిషయత్వే సత్యేవ ※ అజోపి సన్నిత్యాద్యుపబృంహణైకార్థ్యం సిధ్యేత్ - అతోఽస్య వాక్యస్య యథోక్తఏవార్థః. † ఉపబృంహణైకార్థ్యం దర్శయతి (స్మృతిశ్చేతి). అజోపిసన్ సంభవామీతి విధినిషేధయోరపి యథోక్తఏవార్థః. † ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వం కథ మత్రావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (సాధవఇతి). † (ఆనుషఙ్గికఇతి) ※ వినాశాయచ దుష్కృతామితి చ శబ్దోఽన్వాచయపరఇతిభావః. సముచ్చయస్సమప్రధానయోః, అన్వాచయః ప్రధానానుషఙ్గికయోః. † దుష్కృద్వినాశస్యానుషఙ్గికత్వ ముపపాదయతి (సఙ్కల్పేతి). † ప్రకృతిసంబన్ధభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ప్రకృతింస్వామితీతి). స్వభావః - నిరుపాధికధర్మః. అనేన విగ్రహశ్చ స్వాభావిక ఇత్యుక్తం భవతి. † అపారమార్థికత్వభ్రమనివృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (ఆత్మమాయయేతి). నైఘణ్టుకాః - వేదనిఘణ్టుకారాః. తన్మూలభూత ప్రయోగశ్చ ※ యావన్తః పాంసవో భూమే స్సఙ్ఖ్యాతా దేవమాయయేతి. † స్వోక్తార్థవైశద్యార్థమాహ (ఆహచేతి) అయమపి తస్యైవ ధర్మః - ఏవం రూపరూపమపి జీవాదన్యత్వసాధకమిత్యర్థః. ※ తద్ధర్మోపదేశాదితి సూత్రధర్మశబ్దేనైవం రూపరూపవత్త్వమపి వివక్షితమితి భావః. † సూత్రార్థము పసంహరతి (అతఇతి). [ఇతి శరీరసంబన్ధ కృతజీవత్వశఙ్కాపనోదనేన పరమాత్మపరత్వ ముపపాద్య ప్రథమసూత్రార్థనిగమనమ్].

౧॥ తై - నా - ౧. ౨॥ పురుష. ౩॥ గీ-౪ అ - ౬, శ్లో. ౪॥ నిఘంటు: ౫. విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౭౦, ౭౧, ౭౨. ౬॥ భారత-

౨౨॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః. ౨.

౯. ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పరమాత్మనః. ※ ౧ † య ఆదిత్యే తిష్ఠ న్నాదిత్యా దన్తరో య మాదిత్యో నవేద యస్యాదిత్య శ్శరీరం య ఆదిత్య మన్తరో యమయతి * ౧ † య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽ న్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి ※ ౨ † యోఽక్షర మన్తరే సఞ్చరన్యస్యాక్షరం శరీరం య మక్షరం నవేద యో మృత్యు మన్తరే సఞ్చర న్యస్య మృత్యు శ్శరీరం యం మృత్యు ర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యాపహతపాప్మనః పరమాత్మన స్సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య తేషా మన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి - † అత స్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్యఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే అన్తరధికరణమ్].

హేత్వన్తరమాహ.

౯. ౨౨॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ అయ మన్యశబ్దః పూర్వాపరసూత్రేష్వప్య న్వేతవ్యః. † ఆదిత్యాఖ్యజీవాత్ భేదవ్యపదేశే శ్రుతిమాహ (యఆదిత్యఇతి) ఆదిత్యపర్యాయోపాదానం ప్రకరణస్థజీవాన్తరవిషయపర్యాయాణాం ప్రదర్శనార్థమ్. ఆదిత్యాదీత్యత్రాదిశబ్దోపాత్తదేవతావిశేషేభ్యో భేదవ్యపదేశశ్చాతఏవ దర్శితో భవతి - తత్ర హి ప్రకరణే ※ య స్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నితి పర్యాయే సర్వదేవతాభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే. † ఆసాం దేవతానాం ముక్తావస్థాయామపి తాభ్యః పరమాత్మనో భేదజ్ఞాపనార్థం నిష్కృష్టాత్మనః పరమాత్మనియామ్యత్వాది ప్రతిపాదకం పర్యాయ ముదాహరతి (యఆత్మనీతి). † కారణావస్థాయామపి భేదజ్ఞాపనార్థమాహ (యస్యాక్షరమితి) అక్షరమ్ - అచిత్సమష్టిసంసృష్ట (జీవ) పురుషసమష్టిః. మృత్యుః - చిత్సమష్టిసంసృష్టాచిత్సమష్టిః.

దేవకామానాంచేష్టఇతి వాక్య మస్య సూత్రస్య విషయతయోపాత్తం యాదవప్రకాశైః. తన్నాత్యన్తోచితమ్ - ఇన్ద్రాదీనామపి స్వావర దేవకామనిష్పాదకత్వసంభవేన క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యసాధకత్వాభావా ద్దేవకామేశనస్య. ఆదిత్యపురస్కారేణోత్థితే పూర్వపక్షే త మాదిత్యం కణ్ఠోక్త్యా నిర్దిశ్య తదితరదేవతానాం తస్యచ నియామ్యత్వం వ్యాప్యత్వ మజ్ఞత్వం చోక్త్వా నియన్తృత్వ వ్యాపిత్వ సార్వజ్ఞ్యైః పరమాత్మన స్తేభ్యః స్ఫుటతరభేదవ్యపదేశపరప్రకరణస్య విషయతయోదాహరణం హ్యత్యన్తోచితమ్. శరీరసంబన్ధావచ్ఛిన్నైశ్వర్యశ్రవణసిద్ధకర్మవశ్యత్వా, ల్లోకకామేశత్వాదీనాం సుకృతప్రకర్షేణోపపత్తేః, పాప్మోదయశ్రవణస్య పాపసంబన్ధనివర్తకత్వేన పుణ్యసంబన్ధనివర్తకత్వాభావా, చ్చ పూర్వః పక్షః.

మోక్షప్రకరణేషూభయకర్మవిషయపాప్మశబ్దప్రయోగశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రవృత్తినిమిత్తయోగైః పాప్మశబ్దస్యోభయపరత్వేన కర్మవశ్యత్వనిషేధా, త్తత్పూర్వకగుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవా, ద్ధేతుతః ఫలతో ద్రవ్యతశ్చ విలక్షణవిగ్రహయోగస్య జీవవైలక్షణ్యసాధకత్వా, దాదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదవ్యపదేశా, చ్చ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

[ఇత్యాదిత్యాదిభేదకణ్ఠోక్త్యాపి పరమాత్మతా ముక్త్వా ద్వితీయసూత్రార్థవిశదీకరణేన అన్తరధికరణనిగమనమ్].

౨౨॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః. ౨.

(వే-సా.) ‟య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ ఆదిత్యాదన్తరో యం ఆదిత్యో నవేద యస్యాదిత్య శ్శరీరం య ఆదిత్య మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యధిదైవతమ్-యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఇత్యధ్యాత్మమ్-య స్సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠ న్నిత్యధిలోకమ్ - య స్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్నిత్యధిభూతమ్-య స్సర్వేషు వేదేషు తిష్ఠన్నిత్యధివేదమ్-యస్సర్వేషు యజ్ఞేషు తిష్ఠన్నిత్యధియజ్ఞమ్” ఇత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే;-సుబాలోపనిషదిచ ‟యస్య పృథివీ మన్తరే సఞ్చరన్” ఇత్యారభ్య, ‟యోఽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్-యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ - యో మృత్యు మన్తరే సఞ్చరన్-యస్య మృత్యు శ్శరీరమ్-యం మృత్యు ర్న వేద-ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః” ఇతి సర్వదేవ సర్వలోక సర్వభూత సర్వవేద సర్వయజ్ఞ సర్వాత్మోపరివర్తమానతయా తత్తచ్ఛరీరతయా తత్తదన్తరాత్మతయా తత్తదవేద్యతయా తత్తన్నియన్తృతయాచైభ్యస్సర్వేభ్యః భేదవ్యపదేశాచ్చ, అయ మపహతపాప్మా నారాయణః ప్రధానాత్ ప్రత్యగాత్మనశ్చ అర్థాన్తరభూతో నిఖిలజగదేకకారణమితి సిద్ధమ్. ౨.

(వే-దీ.) ‟య ఆదిత్యే తిష్ఠ న్నాదిత్యాదన్తరః” ‟య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరః” ఇత్యాదిభిః జీవా ద్భేదవ్యపదేశాచ్చాయం జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. ౨.

[ఇతి వేదాన్త-సార, దీప, యోర న్తరధికరణమ్].

౧॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౯, ౨౨. విజ్ఞానస్థానే ఆత్మనీతిపాఠః. ౨॥ సుబా - ౭ ఖ.

౧. ※ ౧ † యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే - కిం? తజ్జగత్కారణ మిత్యపేక్షాయామ్ ※ ౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ※ ౨ తత్తేజోఽసృజత ※ ౩ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ※ ౩ స ఇమాల్లోఀకానసృజత ※ ౪ తస్మా ద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇతి సాధారణై శ్శబ్దై ర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే ఈక్షణ విశేషానన్దవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావా త్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ఇదానీ మాకాశాదివిశేషశబ్దై ర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వజగదైశ్వర్యాదివాదే ష్వాకాశాదిశబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తర ముక్తలక్షణ మేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా † పాదశేషేణ.

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్. ౧.

౨. ఇద మామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * ౫ అస్య లోకస్య కా గతి రితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తంయన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయా నాకాశః పరాయణమితి. † తత్ర సన్దేహః - కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే - ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి. కిం ప్రాప్తమ్. ప్రసిద్ధా

౧. † అథ చిదచిద్విలక్షణస్య వస్తునో వేదాన్తవేద్యత్వనిర్ణయా త్తదుత్తరాధికరణ మనారమ్భణీయ మితి శఙ్కాం పరిహర న్పేటికాభేద తత్సఙ్గతీ ఆహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా). సద్బ్రహ్మాత్మాదిసాధారణశబ్దానాం జగత్కారణవాచినా మర్థస్వభావా దభిమతవిశేషపర్యవసానం కృతమ్ - వస్త్వన్తరవిశేషాసాధారణత్వేన వ్యుత్పన్నైరపి శబ్దైః జగత్కారణే నిర్దిష్టే తేషా మప్యర్థస్వభావా దభిమతవిశేషపర్యవసానం క్రియత ఇత్యర్థః. పూర్వం సంశయవ్యుదాసః కృతః - అథ విపర్యయవ్యుదాసః క్రియత ఇతి యావత్. లిఙ్గాచ్ఛ్రుతే ర్బలీయస్త్వాత్ కారణవిశేషే ఆకాశాది పదశ్రుత్యా నిశ్చితే సతి లిఙ్గా త్తద్విరుద్ధవిశేషనిశ్చయోఽనుపపన్న ఇతి పూర్వపక్షోత్థానా దధికరణస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధమితి భావః. † (పాదశేషేణేతి) పాదశేషోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే వస్త్వన్తరప్రసిద్ధశబ్దవిశేషేణ ప్రత్యవస్థానమ్ - అర్థవిరోధేన పరిహారః. అర్థావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం ద్వితీయే - విరోధోద్ఘాటనముఖేన పరిహారః. విరోధిలిఙ్గాభావేనాల్పానుకూలలిఙ్గసద్భావేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయే - స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావే ప్యుపక్రమవాక్యస్థవిరోధిలిఙ్గప్రదర్శనేన సిద్ధాన్తః. ఉపక్రమ ఏవానుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థే - తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా. అనేనాధికరణసఙ్గతిశ్చ ఫలితా. [ఇత్యాకాశాధికరణసఙ్గతికథనమ్].

౨. ౨౩॥ సూ. ఆకాశ స్తల్లిఙ్గాత్॥ సిద్ధాన్తే కారణత్వానువాదస్య వక్ష్యమాణత్వా ద్విధేయం కిమిత్యపేక్షాయాం విధేయార్థజ్ఞాపనార్థమ్ ※ అస్య లోకస్య కా గతి రిత్యాదిక ముపాత్తమ్. గతిః - ప్రాప్యమ్. † సంశయమాహ (తత్రేతి) భూతాకాశే ప్రసిద్ధ్యతిశయపరాయణత్వాద్యనుపపత్తిభ్యాం సంశయః.

భూతాకాశే పరమాత్మని చాకాశశబ్దప్రయోగా త్సంశయ ఇత్యుక్తం పరైః. తదయుక్తమ్ - అశ్రుతవేదాన్తస్య ※ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యస్థాకాశశబ్దవత్ ※ ఆకాశో హ వై నామరూపయో ర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యస్థాకాశశబ్దస్య చ పరమాత్మవిషయత్వాప్రతిపత్తేః, శ్రుతవేదాన్తస్య సంశయాభావా, చ్చ. చిదచిద్విలక్షణ కారణాస్తిత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదో హి ప్రథమపాదసాధ్యః - నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. స త్రిపాదీసాధ్య ఏవ. ఇతః పూర్వై రధికరణై రేవాయోగవ్యవచ్ఛేద స్సిద్ధ ఇతి చేన్న ※ సదేవ ※ బ్రహ్మవి దాప్నోతి ※ ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూత ఇత్యాదిషు కారణవిషయా

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "అస్య లోకస్య కా గతి రిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తంయన్తి" ఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టం జగత్కారణం కిం ప్రసిద్ధాకాశః? ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణం బ్రహ్మేతి సంశయః. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వపక్షః. కుతః? ఆకాశశబ్దస్య లోకే తత్రైవ వ్యుత్పత్తేః, "యతో వా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాదిసామాన్య లక్షణస్య సదాదిశబ్దానామపి సాధారణత్వేన "ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇతి విశేషే పర్యవసానాత్, ఈక్షణాదయోపి, ఆకాశ ఏవ జగత్కారణ మితి నిశ్చితే సతి గౌణా వర్ణనీయా ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు, "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని" ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధేశ్చేక్షాపూర్వకత్వాత్, చిదచిద్వస్తువిలక్షణం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మాకాశశబ్దనిర్దిష్టమితి. సూత్రార్థస్తు - ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టం పరమేవ బ్రహ్మ - ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానాత్ జగత్కారణత్వాదిలిఙ్గాత్, ౧.

౧॥ తై - భృగు - ౧ అను. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧, ౩. ౩॥ ఐత - ౧ అ - ౧ ఖ - ౧, ౨. ౪॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౫॥ ఛా - ౧ ప్ర - ౯ ఖ - ౧.

కాశ ఇతి-కుతః? † శబ్దైకసమధిగమ్యే వస్తుని య ఏవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధశ్శబ్దేన ప్రతీయతే సఏవ గ్రహీతవ్యః-† అతః † ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణమ్. అత స్తస్మా దనతిరిక్తం బ్రహ్మ. † నన్వీక్షాపూర్వకసృష్ట్యాదిభి శ్చేతనా జ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. † సత్యముక్తమ్ - అయుక్తంతు తత్. తథాహి - * ౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే - కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివిశేషాపేక్షాయాం* ౨ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతే † ర్జగజ్జన్మాదికారణ మాకాశ ఏవేతి నిశ్చితే సతి * ౩ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దా స్సాధారణాకారా స్తమేవ విశేష మాకాశ మభిదధతి. * ౪ † ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీ దిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోపి తత్రైవ వర్తతే - తస్యాపిహి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి - యథా మృదాత్మకో ఘటఇతి. † ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరా మాకాశే ప్యాత్మశబ్దో వర్తతే. † అతఏవ మాకాశఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితేసతీక్షణాదయ స్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. † యదిహి † సాధారణశబ్దై రేవ సదాదిభిః కారణ మభ్యధాయిష్యత-ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేషఏవ కారణమితి నిరచేష్యత-† ఆకాశశబ్దేనతు విశేషఏవ నిశ్చి

ణాం సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం సాధారణానా మాకాశప్రాణేన్ద్రాదివిశేషపర్యవసానే సతిచిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాసిద్ధి, రాకాశాదిపదానామీక్షణా న్నదవిశేషయోగానుగుణతయా నేయత్వే సత్యేవ తత్సిద్ధి, శ్చ అతో యథోక్తహేతునిబన్ధన స్సంశయః.

జగత్కారణవాదివాక్య ప్రతిపాద్యంవస్తు కి మాకాశః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం ※ అస్య లోకస్య కాగతి రిత్యాకాశ ఇత్యత్రాకాశః కిం ప్రసిద్ధః-ఉతపరః. తదర్థం కి మత్రాకాశశబ్దో రూఢ్యా వర్తతే!. ఉతావయవశక్త్యా?. తదర్థం జ్యాయస్త్వాదిగుణాః కిం ముఖ్యతయా నేయాః-ఉతన. తదర్థం ※ ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూత ఇత్యాత్మశబ్దః కిం కారణాకాశపరః-ఉత పరమాత్మపరః. తదర్థం కిమయ మాత్మశబ్దః స్వరూపపరః-ఉత దేహప్రతిసంబన్ధిపరఇతి విచారః. యదా స్వరూపపరః-తదా ※ ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య కారణాకాశపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి కథంచి న్నేయత్వేన రూఢిశక్తేః స్థితత్వా ద్విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశపరఇతి వేదాన్తవేద్యం వస్తు ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః.

యదా ఆత్మశబ్దః శరీర ప్రతిసంబన్ధిపరః-తదా※ఆత్మనః ఆకాశ ఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి ముఖ్యత్వా ద్యౌగికవృత్త్యా విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః పరమాత్మపరఇతి కారణవాక్య ప్రతిపాద్యః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః.

[ఇత్యాకాశాధికరణవిషయ విశయాదిప్రదర్శనమ్].

† పూర్వపక్షసమర్థనాపయికం ప్రయోజకం శిక్షయతి (శబ్దేతి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థానువాదేసతిహి తదనురోధాయ క్లిష్టగత్యాఽర్థస్యవర్ణనీయత్వం స్యాత్ -※ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యూపాదేః ప్రమాణాన్తరగోచరతయాహి తదనురోధాదైక్యహానమ్. మానాన్తరాగోచరే వస్తుని ప్రతిపాద్యే నతథా వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యాజ్యః-అనురోద్ధవ్యాన్తరాభావేన శబ్దస్వాతన్త్ర్యస్య అకుణ్ఠితత్వాదితిభావః. †తతః. కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి). †(ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి) అర్థాన్తరపరత్వేహి యౌగికవృత్తిరాశ్రయణీయా-న తద్యుక్తం-రూఢిర్హియోగా త్ప్రబలేతిభావః. † అర్థవిరోధాద్వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థ స్త్యజ్యతఇతి చోదయతి (నన్వితి). పరిహరతి (సత్యమితి). † ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేన కిం ప్రయన్తి కేన జీవన్తీత్య పేక్షావివక్షితా. విశేషప్రతీతేరితి ఏతద్వాక్యవిశేషేణ వస్తు విశేషప్రతీతి ర్హేతుతయోక్తా. † (జగజ్జన్మాదికారణ మాకాశఏవేతి నిశ్చితఇతి) సద్విద్యాది ప్రతిపన్నకారణానువాదిలక్షణవాక్యోక్తం బ్రహ్మ ఆకాశఏవేతి నిశ్చిత ఇత్యర్థః. యద్వా—ఆపాతప్రతీతిః పూర్వముక్తా-నిశ్చితఇతి యుక్తితో నిర్ణయ ఉక్తః. నను-※ యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్య ప్రకరణఏవ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దేన విశేష నిర్ణయోస్తి. నైవం-※ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యా దానన్దశబ్దగి కిమాకాశపరః-ఆకాశశబ్దః కిమానన్ద[illegible]ఇతి సంశయ స్స్యాత్ -తస్మా దానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యరహితాత్ ※ ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తఇతి వాక్యాదేవ విశేష నిర్ణయ [illegible]భిప్రాయేణా[illegible]వేతి నిశ్చితఇత్యుక్తమ్. సాధారణాకారాః-సాధారణరూపాః. * భాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోభిప్రేతః. † ఆత్మశబ్దేన [illegible]శేషనిర్ణయశఙ్కాం ని[illegible] (ఆత్మావాఇత్యాదినా), తత్రైవ - ఆకాశే. ఆకాశశబ్దాపేక్షయా ఆత్మశబ్దోపి సాధారణఇత్యర్థః. † ఆత్మశబ్దస్యావయవశక్త్యాప్యాకాశపరత్వం [illegible] (ఆప్నోతీతి) వ్యవస్థితరూఢిశక్తే రాకాశశబ్దస్య రూఢిభఙ్గాదపి నానార్థసాధారణరూఢిశక్తే రాత్మశబ్దస్య రూఢిభఙ్గ ఉచితఇతిభావః. † ఈక్షణ[illegible] గౌణత్వేన నిర్వాహ్యత్వమాహ (అతఏవమితి) శ్రుతిప్రాబల్యాల్లిఙ్గం తదనుగుణం నేయ మిత్యర్థః. † ఈక్షణాదిముఖ్యత్వానురోధీ సదాదిశబ్దైరేవ [illegible]యఇతి శఙ్కాయాం సదాదిశబ్దేభ్య ఆకాశాదిపదశ్రుతేః ప్రాబల్య ముపపాదయతి (యదిహీతి). † (సాధారణశబ్దైరేవేతి) నతు విశేషశబ్దాన్తరే సతీతి భావః. † యదీత్యభిప్రేతం విపర్యయేణ విశేషనిశ్చాయకసద్భావం దర్శయతి (ఆకాశశబ్దేనత్వితి)

౧॥ తై - భృగు - ౧ అను. ౨॥ ఛా - ౧ ప్ర - ౯ ఖ - ౧. ౩॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧. ౪॥ ఐత - ౧ అ - ౧ ఖ - ౧.

తఇతి నార్థస్వాభావ్యాన్నిర్ణేతవ్య మస్తి. † నన్వాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. † సత్యమ్- సర్వేషా మేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయ మస్తి - తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణమ్. స్థూలావస్థాతు కార్యమ్. * ౧ ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతఇతి - స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపా త్స్వయం స్థూలరూప స్సమ్భూతఇత్యర్థః. ※ ౨ † సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవహి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశా దనతిరిక్తం బ్రహ్మ - అత ఏవచ ※ ౧ య దేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాత్ ※ 3 ఆకాశో హ వై నామరూపయో ర్నిర్వహితేత్యేవ మాదినిర్దేశో ప్యుపపన్నతరః. † అతః ప్రసిద్ధాకాశా దనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి.

3. † ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః <u>ఆకాశ స్తల్లిఙ్గాత్</u> † ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశా దచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః? తల్లిఙ్గాత్. † నిఖిలజగదేకకారణత్వమ్, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వమ్, పరాయణత్వ మిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. † నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే- చేతనవస్తున స్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. † పరాయణత్వంచ - చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వమ్. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి. † సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వంచ నిరుపాధికమ్ - సర్వైః కల్యాణగుణై స్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః. తదప్యచితో నోపపద్యతే.

రూఢిర్హి యోగ మపహరతీతి న్యాయా ద్విళమ్బితప్రతిపన్నా ద్యౌగికాదపి శీఘ్రధీవిషయే రూఢ్యర్థే ఏవాకాశశబ్దస్య పరిగ్రాహ్యే-సదాదిశబ్దానామీక్షణాదిలిఙ్గ పరామర్శసాపేక్షత్వేన విళమ్బిత ప్రవృత్తితయా అతిశీఘ్రప్రవృత్తిత్వాత్ ప్రబలతరాకాశపదశ్రుత్యాఽపేక్షితే విశేషే లబ్ధే అర్థస్వభావనిర్ణేతవ్యవిశేషాభావా దీక్షణాదయ స్తదనురోధేన వర్ణనీయాః - అతో నచేతనవిశేషకారణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. † కార్యతయాఽవగతస్య పరమకారణత్వానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి). † పరిహరతి (సత్యమితి) కార్యత్వేఽభిమతిః - తస్య కారణత్వభఙ్గకత్వేఽనఙ్గీకారః. వాయ్వాద్యుపాదానం నిదర్శనతయా. సూక్ష్మావస్థాశబ్దేన తన్మాత్రావస్థా కథ్యతే. ※ ఆత్మన ఆకాశ ఇతివాక్యే ఆత్మశబ్దః స్వవాచీత్యర్థః. † కుత ఇత్థ మస్వారస్యేనార్థోవర్ణ్యతే ఇత్యత్రాహ (సర్వాణీతి) ప్రభవాప్యయాదీత్యాదిశబ్దేనావకాశప్రదానేన స్థితిహేతుత్వ ముచ్యతే ※ పరాయణమితి హ్యత్రోక్తమ్. నామరూపయో ర్నిర్వహితేత్యేవ మాదీత్యాదిశబ్దేన ※కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ ※ప్రాణం చాస్మై తదాకాశం చోచుః ※పరమేవ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి వాక్యాన్యభిప్రేతాని. † పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (అతఇతి). [ఇత్యాకాశాధికరణ పూర్వపక్షః].

3. † రాద్ధాన్త మారభతే (ఏవమితి) పూర్వాధికరణఇవ నాత్ర తద్ధర్మోపదేశా దిత్యుక్తమ్ - అపితు తల్లిఙ్గాదిత్యుక్తమ్-వాక్యాన్తరప్రసిద్ధార్థస్యానూదితస్య హేతుతయా వివక్షితత్వాత్. లిఙ్గిసంబన్ధిత్వేన ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధంహి లిఙ్గం భవతి. † లిఙ్గంచ కిమిత్యత్రాహ (నిఖిలజగదితి) ※ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యస్మిన్విషయవాక్యే సర్వశబ్దస్యానఙ్కోచ మభిప్రేత్య నిఖిలేత్యుక్తమ్. భూతశబ్దస్య వాయ్వాదిచతుష్టయమాత్రపరత్వ వ్యుదాసాయ జగచ్ఛబ్దః. మహచ్ఛబ్ద పఞ్చశబ్ద పృథివ్యాదిశబ్ద సమభివ్యాహారాభావే భూతశబ్దస్యాచిత్సంసృష్టచేతనపరత్వం స్వతః ప్రాప్తమ్-※యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి ※న హింస్యా త్సర్వాభూతాని ※భూతానాం ప్రాణిన శ్శ్రేష్ఠా ఇత్యాది ప్రయోగస్వారస్యాత్. అత స్సర్వభూతకారణతోక్త్యా చిదచి దాత్మకసమస్త ప్రపఞ్చకారణత్వ ముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణ నిఖిలజగదిత్యుక్తమ్. తత్ర నిమిత్తాన్తరాశ్రవణా ద్వాక్యాన్తరైకార్థ్యాచ్చ నిమిత్తోపాదానాది రూపసర్వవిధకారణత్వాభిప్రాయేణైకకారణత్వమిత్యుక్తమ్. † ఆకాశస్య తల్లిఙ్గానుపపత్తి మాహ (నిఖిల కారణత్వమితి) అనేనైక కారణత్వానుపపత్తిశ్చాభిప్రేతా-నహ్యాకాశో నిమిత్తకారణం భవితు మర్హతి. † హేయత్వాత్ పురుషార్థవిరోధిత్వాచ్చ ప్రాప్యత్వంచ నసంభవతీత్యాహ (పరాయణత్వంచేతి). అచేతనస్య - అచేతనత్వేన స్వరూపాస్ఫూర్తిరూపభూతత్వా ద్ధేయత్వమిత్యర్థః. సకలపురుషార్థవిరోధినః-సకలానాం పురుషాణాం సాక్షాత్పురుషార్థో మోక్షః-బన్ధహేతుతయా తస్య విరోధిన ఇత్యర్థః. యద్వా-మోక్షవిరోధితయా హేయస్య. శబ్దాదినిషిద్ధవిషయప్రావణ్యజననా ద్ధర్మాదిసకలపురుషార్థవిరోధినః. సర్వవిధసుఖస్య మోక్షాన్తర్భావాత్ సకలపురుషార్థరూపో మోక్షః-తద్విరోధిన ఇతివార్థః. యద్వా-కారణావస్థాయా మత్యన్తజ్ఞానసఙ్కోచహేతుతయా చతుర్ణామపి పురుషార్థానాం విరోధిన ఇత్యర్థః. † జ్యాయస్త్వానుపపత్తి మాహ (సర్వస్మాదితి). [ఇత్యాకాశాధికరణ సిద్ధాన్తే సూత్రార్థవిశదీకారః.]

౧॥ తై - ఆనం - ౧; ౭ అను. ౨॥ ఛా - ౧ ప్ర - ౯ ఖ - ౧. ౩॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౧.

౪. † యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేనవిశేషసమర్పణా దన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి-† తదయుక్తమ్- * ౧ † సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. † ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోహి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే- † ప్రమాణాన్తరాణిచ * ౨ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని- తానిచ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. † సమ్భవతిచ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వా దాకాశశబ్దాభిధేయత్వమ్, ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. † కించ అనేనాకాశశబ్దేన † విశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాంశం ప్రత్యసమ్భావితకారణభావ మచేతనవిశేష మభిదధానేన * ౨ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ * ౩ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాది విశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదన సమర్థవాక్యార్థాన్యథాకరణం † న ప్రమాణపదవీ మధిరోహతి. † ఏవ మపూర్వానన్తవిశేషణ విశిష్టాఽపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థాఽనేక వాక్యగతిసామాన్యం చైకేనానువాదసరూపేణాఽన్యథాకర్తుం నశక్యతే. యత్త్వాత్మశబ్ద శ్చేతనైకాన్తో నభవతి-మృదాత్మకో ఘటఇత్యాదిదర్శనా దిత్యుక్తమ్-† తత్రోచ్యతే-యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి క్వచి దాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే- తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ * ౪ ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్ * ౫ ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనఏవ ప్రతీయతే- యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ * ౪ † స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి * ౩ సోఽకామయత బహు

---

౪. † అత్ర పూర్వపక్షయుక్తేః కః పరిహార ఉక్తో భవతీత్యపేక్షాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థం వక్ష్యన్ పరోక్త మనువదతి (యదుక్తమితి). † పరిహరతి (తదయుక్తమితి) † ప్రథమం పురోవాదసాపేక్షేణానువాదేన పురోవాదివాక్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాయోగం వక్తుం అనువాదలిఙ్గవత్త్వమాహ (సర్వాణీతి). † ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధవదితి). † సాపేక్షత్వమస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రమాణాన్తరాణిచేతి). † కథమాకాశశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సంభవతిచేతి) ప్రకాశకత్వాత్ - అన్యేషాం సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్. ఆకాశతే - స్వస్మై ప్రకాశతే. ఆకాశయతి-అన్యం ప్రకాశయతి స్వాత్మనే ఇత్యర్థః. యద్వా-ప్రకాశకత్వాదితి ణిజన్తత్వేన చాణిజన్తత్వేనచ వ్యుత్పత్తిద్వయస్య తన్త్రోక్తిః. తస్యైవ వివరణమాకాశత ఇత్యాది. రూఢిప్రాబల్య మర్థావిరోధే సతీత్యపశూద్రాధికరణనయోపజీవనేనాత్రావయవశక్త్యా నిర్వాహః కృతః. రూఢ్యపరిత్యాగేనాపర్యవసానవృత్త్యా ఆకాశశబ్దస్యాకాశశరీరకపరమాత్మపరతయా నిర్వాహోప్యభిమతః-వైశ్వానరాధికరణే వైశ్వానరశబ్దస్యోభయథాపి పరమాత్మపరత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, ఆకాశాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకపరమాత్మవాచిత్వస్యానన్తరపాదేఽనువదిష్యమాణత్వాచ్చ. ఆకాశశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకపరమాత్మపరత్వంతు యాదవప్రకాశోక్తం విశమ్బద్వయవత్త్వాదుపేక్షితమ్ † నకేవలం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశమాత్రమనువాదకత్వసాధకమ్ - * యదాగ్నేయోష్టాకపాలః * ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతీత్యాదావదర్శనాదితి శఙ్కాయా మయోగ్యత్వే నిశ్చితేసతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽనువాదకత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి). † (విశేషసమర్పణక్షమేణాపీతి) ఏకపదశ్రవణవేళాయాం విశేషసమర్పణక్షమేణాపి. పరామర్శదశాయా మయోగ్యతయా నిశ్చితోర్థో న ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్యాసమ్భావితకారణభావ మిత్యుక్తమ్. * తదైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యశేషః * సోకామయతేతి * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యనువాకవాక్యశేషః, బ్రహ్మణో యోగ్యార్థత్వజ్ఞాపనాయ సార్వజ్ఞ్యాదికముక్తమ్. † (నప్రమాణపదవీ మధిరోహతీతి) అయోగ్యార్థేనానువాదరూపేణ వాక్యేన యోగ్యాపూర్వార్థవాక్యానా మన్యథాకరణ మయుక్త మిత్యర్థః. † ఉక్తవైషమ్యద్వయానువాదేనానేకవాక్యస్యైకేన వాక్యేన బాధయితు మశక్యానీత్యాహ (ఏవమితి). గతిసామాన్యమ్ - ప్రవృత్తిసామాన్యమ్. * అస్య లోకస్య కాగతి రిత్యుపక్రమవశాత్ అన్యపరత్వం స్ఫుటమ్. ఏవ మాకాశకారణపక్షే అన్యపరత్వ, మేకవాక్యత్వ, మయోగ్యార్థత్వ, మనువాదరూపత్వమ్, - స్వపక్షే అనన్యపరత్వమ్, వాక్యబహుత్వమ్, యోగ్యార్థత్వ, మపూర్వత్వమ్, చేతి వైషమ్యచతుష్టయ ముక్తమ్. ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలం లిఙ్గం అయోగ్యార్థశ్రుతితః ప్రబలమితి సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్తో భవతి. యథా గఙ్గాశబ్ద స్స్వార్థసమర్పణక్షమో భూతలధర్మతయా ప్రత్యక్షసిద్ధఘోషాధికరణత్వలిఙ్గవిరోధేనాన్వయాయోగ్యః స్వార్థప్రతిపాదనక్షమత్వాభావా చ్ఛ్రుత్యాభాసః - ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాపేక్షయా ఆకాశశ్రుతిః శ్రుత్యాభాసఇతి. † ఆత్మశబ్దానైకాన్త్యం యత్త్విత్యాదినాఽనూద్య పరిహరతి (తత్రేతి) స్వతః ప్రాప్త్యా ఆత్మశబ్దో విశేషవాచీత్యర్థః. ప్రకృతబ్రహ్మవాచితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ నస్వరూపపరత్వ మిత్యర్థసిద్ధమ్. † నకేవల మర్థాన్తరసాధకనిర్దేశాభావః - స్వతః ప్రాప్తార్థసాధకనిర్దేశోప్యస్తీత్యాహ (స ఈక్షతేతి). † అధికరణార్థ ముపసంహరతి

౧॥ ఛా-౧ ప్ర-౯ ఖ-౧. ౨॥ ఛా-౬ ప్ర-౨ ఖ-౧, ౨. ౩॥ తై-ఆనం-౬ అను. ౪॥ ఐత-౧ అ-౧ ఖ-౧. ౫॥ తై-ఆనం-౧ అను.

స్యాం ప్రజాయేయేత్యాది తత్తద్వాక్యవిశేషాఏవ స్థిరీకుర్వన్తి. † ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణమ్ * ౧ సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ * ౨ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే ఆకాశాధికరణమ్.]

---

౨౪. సూ. అతఏవ ప్రాణః. ౧.

౧. † ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * ౩ ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య * ౩ కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి.

(ఏవమితి) యోగాద్రూఢేః ప్రాబల్యాత్ ప్రసిద్ధార్థపరత్వేసతి శ్రుతివిరోధా ద్దుర్బలం లిఙ్గాది తదనురోధేన నేయమితి పూర్వపక్షయుక్తిః. యోగార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాదయోగార్థస్య పదస్య శ్రుత్యాభాసత్వా ద్యోగార్థ స్స్వీకార్య ఇతి రాద్ధాన్తయుక్తిః.

[ఇత్యాకాశాధికరణే పూర్వపక్షయుక్తిభంజనేన సిద్ధాన్తసమాపనమ్.] [ఇత్యాకాశాధికరణమ్.]

ఉక్తాధికరణన్యాయ మతిదిశతి.

౧. ౨౪॥ సూ. అతఏవ ప్రాణః॥ † విషయమాహ (ఇదమితి) మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్-అత్మసత్తా నలప్స్యే తేత్యర్థః. కిం! వేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణః-ఉత పరమాత్మా. తదర్థం * ప్రాణఇతిహోవాచ * ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యుక్తః ప్రాణః కిం ప్రసిద్ధః-ఉత పరః. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దో రూఢః-ఉత యౌగికః. తదర్థం భూతజాతస్య ప్రసిద్ధప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వమస్తి-ఉత నేతి విచారః. యదాఽస్తి-తదా రూఢత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః ప్రసిద్ధప్రాణపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితమ్. రాద్ధాన్తేతు-యదా ప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వం నాస్తి-తదాఽవయవశక్త్యా విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః పరమాత్మపరఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి ఫలఫలిభావః. [ఇతిప్రాణాధికరణ విషయాదికథనమ్.]

౨౪॥ సూ. అతఏవ ప్రాణః. ౧.

(వే-సా.) "సర్వాణిహవాఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తంయన్తి" "సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమేవాభ్యుజ్జిహతే" ఇత్యాదౌ, "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదినా సామాన్యేన నిర్దిష్టస్య జగత్కారణస్య భూతాకాశప్రాణసహచారి జీవవాచిశబ్దాభ్యాం విశేషనిర్ణయశఙ్కాయామ్, "సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాని" ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానాత్ జగత్కారణత్వాది లిఙ్గాత్ భూతాకాశజీవాభ్యాం అర్థాన్తరభూతః పరమపురుషఏవాత్ర ఆకాశప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ప్రసిద్ధిస్తు - బహుభవనరూపేక్షణానవధికాతిశయానన్ద జీవానన్దహేతుత్వ విజ్ఞానమయవిలక్షణత్వ నిఖిలభువన భయాభయహేతుత్వ సర్వలోకసర్వకామేశత్వ సర్వపాప్మోదయాప్రాకృతస్వాసాధారణరూపవిశిష్టస్య రవికరవికసితపుణ్డరీకనయనస్య సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య కరణాధిపాధిపస్య పరమపురుషస్యైవ నిఖిలజగదేక కారణత్వా దితి సఏవ ఆకాశ ప్రాణశబ్దాభ్యాం జగత్కారణత్వేనాభిధీయత ఇతి నిర్ణయో యుక్తఏవ. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావ మన్వాయత్తా" ఇతిప్రస్తుత్య, "కతమా సా దేవతేతి ప్రాణఇతి హోవాచ సర్వాణిహ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభి సంవిశన్తి ప్రాణ మభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావ మన్వాయత్తా" ఇత్యత్ర నిఖిలజగత్కారణతయా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః కిం ప్రసిద్ధః ప్రాణః! - ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి సంశయః. ప్రసిద్ధప్రాణఇతి పూర్వఃపక్షః. కుతః!. సర్వస్య జగతః ప్రాణాయత్తస్థితిదర్శనాత్ సఏవ నిఖిలజగదేక కారణతయా నిర్దేశ మర్హతీతి. రాద్ధాన్తస్తు-శిలాకాష్ఠాదిష్వచేతనేషు చేతనస్వరూపేషుచ ప్రాణాయత్తస్థిత్యభావాత్, "సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాని" ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాదేవ హేతోః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టం పరమేవ బ్రహ్మ. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ ఛా-౬ ప్ర-౨ ఖ-౧. ౨॥ ఛా-౧ ప్ర-౯ ఖ-౧. ౩॥ ఛా-౧ ప్ర-౧౧ ఖ-౪,౫.

౨. † అత్ర ప్రాణశబ్దో ప్యాకాశశబ్దవ త్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మి న్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే - తదసాధారణనిఖిలజగ త్ప్రవేశనిష్క్రమణాది లిఙ్గా త్ప్రసిద్ధవ న్నిర్దిష్టాత్. అధికాశఙ్కాతు-† కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థితిప్రవృత్త్యా దిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధఏవ ప్రాణో † జగత్కారణతయా నిర్దేశ మర్హతీతి.

౩. † పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపేచ తదభావాత్ ※ ౧ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమే వాభిసంవిశన్తి ప్రాణ మభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. † అతః ప్రాణయతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరంబ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే. † అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదే రన్యదేవ నిఖిలజగదేకకారణ మపహతపాప్మత్వ సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్ప త్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయ మితి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే ప్రాణాధికరణమ్.]

౧. † అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయోత్కృష్టగుణేన జుష్టం జ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దై రర్థాన్తరప్రసిద్ధై రప్యభిధీయమానం పరం బ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదినా.

౨౫॥ సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౧.

౨. † ఇద మామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే ※ ౨ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః

---

౨. † అక్షరార్థమాహ (అత్రేతి) ఆకాశశబ్దవదిత్యత్ర రూఢిప్రాబల్యతత్పరిహారాదికం పూర్వోక్తం సర్వ మనుసన్ధేయమ్. † నహి ప్రత్యుదాహరణం న్యాయోఽతిదేష్టవ్యః-అతిదేశస్యహి ప్రయోజనం అధికాశఙ్కాపరిహారః. అతస్సూత్రకారాభిమతా మధికాశఙ్కాం దర్శయతి (కృత్స్నస్యేతి) అత్రావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం విరోధస్ఫుటీకరణం చానుసన్ధేయమ్. స్థితి ప్రవృత్త్యాదీత్యాదిశబ్దేన నివృత్తి రుచ్యతే, ప్రవృత్తిహేతుభూత జ్ఞాన చికీర్షే, చ. స్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వే నోత్పత్తికారణత్వ మర్థసిద్ధమితి భావః. యద్వా-※ యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః. యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్త ఇతి ప్రసిద్ధవ న్నిర్దేశరహితయా శ్రుత్యా ప్రాణస్యాప్యయోద్గమన హేతుత్వావగమ శ్చాదిశబ్దేన వివక్షితః. అస్మిన్ప్రకరణే ఉద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతాత్వే నాన్నాదిత్యావుక్తౌ - తయో శ్చాబ్రహ్మత్వాత్ ప్రాణోపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః ప్రసిద్ధఏవ గ్రాహ్య ఇతీదం భాష్యేఽనాదృతమ్-ప్రకరణోక్తానా మన్నమయాదీనా మబ్రహ్మత్వేపి కారణస్య పరబ్రహ్మత్వ మానన్దవల్ల్యాం సమర్థితమితి ప్రకరణ మాత్రస్య పూర్వపక్షావలమ్బనత్వేన బుద్ధావనారోహాత్. † (జగత్కారణతయేతి) సంసృష్టంప్రతి కారణత్వం సంభవతీతిభావః. [ఇతి ప్రాణాధికరణపూర్వపక్షః.]

౩. † అధికం పరిహారం దర్శయతి (పరిహారస్త్వితి) ఆదిశబ్దోక్త ఆకాశాదిః. ※ ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతీతి శ్రుతి రిన్ద్రియవ్యాపారవిషయా. † ప్రాణశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వం కథ మితి శఙ్కాం పరిహర న్నధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి). † వృత్తాధికరణద్వయస్యావాన్తరపేటికాత్వం దర్శయతి (అతఃప్రసిద్ధేతి). [ఇతిప్రాణాధికరణ సిద్ధాన్తః.] [ఇతి ప్రాణాధికరణమ్.]

౧. † వర్తిష్యమాణాధికరణద్వయస్య పేటికాన్తరత్వ మాహ (అతఃపరమితి) వస్త్వన్తరాసాధారణై శ్శబ్దై ర్జగత్కారణే నిర్దిశ్యమానేపి కారణ త్వాభిధాయినాం వాక్యానాం విశేషపర్యవసానంకృతమ్. అథ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గవాచినాం వాక్యానాం అభిమతవిశేషపర్యవసానముచ్యత ఇత్యవాన్తరపేటికాభేద స్తత్సఙ్గతి శ్చేత్యర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దేనావాన్తరసఙ్గతిశ్చ ద్యోతితా - ప్రాణో వాయువిశేషః - ఆదిత్యాదిజ్యోతి స్తేజోవిశేషః - అత ఆకాశ ప్రాణజ్యోతిషాం క్రమో యుక్తఇతి. నన్వాకాశాదిశబ్దత్రయం పరమాత్మపరమితి సిద్ధాన్తితమ్. సత్యమ్ - తథాపి ప్రసిద్ధ్యనుసారిణ్యా పూర్వపక్ష దృష్ట్యా సఙ్గత్యుపపత్తిః. యేన కేనాపీతి న లిఙ్గాల్పత్వం వివక్షితమ్ - కింతూదాహృతవిషయవాక్యప్రతిపన్నోఽయమేవ గుణః కారణత్వాక్షేపకఇతి గుణవిశేషానియమ ఇతిభావః. ఉభయోః పేటికయోః అనుయాయిన మాకారం దర్శయతి † (అర్థాన్తరప్రసిద్ధైరపీతి).

౨. ౨౫॥ సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్॥ † (ఇదమిత్యాది) పృష్ఠేషు-ఉపరితనేషు. ※ త్రిపాదూర్ధ్వః ※ తమసోపరిష్టాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. వ్యష్టిసమష్టివివక్షయా విశ్వతః సర్వత ఇత్యుక్తమ్. అనుత్తమేషు - స్వస్మా దన్య ఉత్తమో నాస్తీత్యనుత్తమః. విశ్వతః-కృత్స్నభూమిప్రదేశాత్. సర్వ

౧॥ ఛా - ౧ ప్ర - ౧౧ ఖ - ౫. ౨॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౩ ఖ - ౭.

పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిద మస్మి న్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. † తత్ర సంశయః కి మయం జ్యోతిశ్శబ్దేన నిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తో౽ర్థః ప్రసిద్ధ మాదిత్యాదిజ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ-ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతో౽మితభా † స్సర్వజ్ఞ స్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తమ్. ప్రసిద్ధమేవ జ్యో

తిః - కృత్స్నాన్తరిక్షప్రదేశాత్. పృష్ఠేషు-బహిర్భూతేషు. ఇతియోజనాసంభవాత్ పూర్వపక్షోత్థానమ్ - ఆదిత్యోహ్యూర్ధ్వలోకేష్వపి రశ్మిద్వారా దీప్యతే. † (తత్రేతి) లోకప్రసిద్ధిభూతచరణత్వాభ్యాం సంశయః. నిరతిశయదీప్తియుక్తో౽ర్థఇతి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసాధారణనిర్దేశః. నిరతిశయదీప్తిరేవ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గమ్ ※ న తత్ర సూర్యో భాతి ※ తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీతి ప్రకరణే ※ తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ మితి నిరతిశయదీప్తియుక్తస్య వస్తునః కారణత్వశ్రవణాత్. తత్ప్రకరణస్య కారణవిషయత్వం హ్యవిగీతమ్. పరమాత్మవిషయత్వేహి విమతిః. నిరతిశయదీప్తియోగాత్ కారణభూతం బ్రహ్మ భవన్ జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టో౽ర్థః కిం ప్రసిద్ధ మాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేత్యన్వయార్థః. సావాన్తరభేదసమష్టివ్యష్ట్యాదివివక్షయా సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః. † వ్యాప్తిగ్రహణస్థానోపనిషత్ప్రసిద్ధం విశేషణ మాహ (సర్వజ్ఞస్సత్యసంకల్పఇతి) ※ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతిహి శ్రూయతే. అస్యా ముపనిషది పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పురుషోత్తమ ఇత్యుక్తమ్. ※ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యత ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దః కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిర్విషయః - ఉత పరమాత్మపరఇతి. తదర్థం పూర్వవాక్యే ద్యుసంబన్ధితయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మనః కి మత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానం నాస్తి, ఉతాస్తి. తదర్థం కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశః ఉపదేశభేదశ్చ కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినా - ఉతావిరోధినా,. పూర్వస్మి న్బ్రాహ్మణవాక్యే గాయత్రీశబ్దః కిం ప్రసిద్ధగాయత్రీపరః - ఉత నేతి, విచారః. యదా విరోధినా, గాయత్రీశబ్దార్థశ్చ ప్రసిద్ధః, తదా ౽స్మిన్వాక్యే పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ ద్యుసంబన్ధిజ్యోతిః ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశో విభక్తిభేదశ్చ న పరప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినా, గాయత్రీశబ్దశ్చ బ్రహ్మపరః,- తదా పూర్వవాక్యోక్తద్యుసంబన్ధిపరమాత్మన ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానా ద్దివఃపరత్వేనోక్తజ్యోతిః పరమాత్మైవేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. నను కథం స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః-నిరతిశయదీప్తియోగాక్షిప్తం కారణత్వంహి పరమాత్మలిఙ్గమ్. నైవమ్ - నహి జగత్కారణత్వ మాత్రం పరమాత్మలిఙ్గమ్ - అపితు కారణత్వవిశేషఏవ తల్లిఙ్గమ్ - కృత్స్నచేతనాచేతనం ప్రతి సర్వవిధకారణంహి పరమాత్మా. పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యేపి ※ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతానీతి సమస్తచేతనాచేతనంప్రతి కారణత్వరూపం పరమాత్మలిఙ్గం స్వవాక్యస్థమ్ - న తథా౽త్ర పరమాత్మలిఙ్గభూతకారణత్వవిశేషః స్వవాక్యే దృశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మవ్యా

౨౫॥ సూ. జ్యోతి శ్చరణాభిధానాత్. ౧.

(వే-సా.) "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేషు అనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు ఇదం వావ తద్యదిద మస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిః" ఇత్యత్ర సర్వస్మాత్పరత్వేన నిర్దిశ్యమానతయా సకలకారణభూత జ్యోతిషః కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యాభిధానాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాదర్శనాచ్చ, ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిర్జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాద్యతఇతి శఙ్కాయామ్, యద్యపి స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గం న దృశ్యతే; తథాపి పూర్వస్మిన్వాక్యే "పాదోస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతన్దివి" ఇతిప్రతిపాదితస్య సర్వభూతచరణస్య పరమపురుషస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధితయా౽త్రాపి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సఏవ జ్యోతిశ్శబ్దేన సర్వస్మాత్ పరత్వేన సకలకారణతయా౽భిధీయతే. అస్యచ కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యాభిధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇతి నకశ్చిద్విరోధః. అఖిలజగదేక కారణభూతః పరమపురుషో౽ ప్రాకృత స్వాసాధారణదివ్యవర్ణో దివ్యరూపస్తమసః పరస్తా ద్వర్తతఇతి తస్యైవ నిరతిశయదీప్తియోగాత్ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వమ్ "విశ్వతఃపృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేషు అనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు" వాసశ్చ యుజ్యత ఏవ, ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "అథ యదతఃపరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యతే విశ్వతఃపృష్ఠేషు సర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు ఇదం వావ తద్యదిద మస్మి న్నన్తః పురుషే జ్యోతిః" ఇత్యత్ర జగత్కారణత్వ వ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియుక్తతయా జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టం కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాది జ్యోతిః! ఉత పరమేవ బ్రహ్మేతి సంశయః, ప్రసిద్ధజ్యోతిరితి పూర్వఃపక్షః. కుతః!. "ఇదం వావ తద్యదిద మస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిః" ఇతి కౌక్షేయజ్యోతిషా ప్రసిద్ధస్యైక్యావగమాత్, స్వవాక్యే తదతిరిక్తపరబ్రహ్మాసాధారణలిఙ్గాదర్శనాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు, ప్రసిద్ధజ్యోతిషో౽న్యదేవ పరంబ్రహ్మ ఇహ నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టమ్. కుతః!, "పాదోస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతన్దివి" ఇతి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టస్యైవ చతుష్పదో బ్రహ్మణః "అథ యదతఃపరో దివో జ్యోతిః" ఇత్యత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తచ్చ పరమేవ బ్రహ్మేతి విజ్ఞాతమ్ - సర్వేషాం భూతానాం తస్య పాదత్వేన వ్యపదేశాత్. ఏవం పరబ్రహ్మత్వే నిశ్చితే కౌక్షేయజ్యోతిషః తదాత్మకత్వానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యతఇతి జ్ఞాయతే. సూత్రార్థస్తు - జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టం పరం బ్రహ్మ, - అస్య జ్యోతిషః పూర్వవాక్యే సర్వభూతచరణత్వాభిధానాత్. సర్వభూతపాదత్వఞ్చ పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. ౧.

తిరితి. కుతః.? ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేష్వాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్తపరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ † పరమపురుష ప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్.† కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశాచ్చ† ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియోగా జ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి.

3. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ. కుతః.? ※ ౧ పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధిన శ్చరణత్వేన సర్వ భూతాభిధానాత్.

ప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాదితి. † తతః కిమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి). † హేత్వన్తరమాహ (కౌక్షేయేతి) ప్రాకృతతేజస్తత్త్వకార్యతయా ఆదిత్యాదేః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చైకజాతీయతయా సామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఐక్యోపదేశః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ భౌతికత్వం ఉష్ణత్వఘోషగుణకత్వామననాత్సిద్ధమ్- ※ తస్యైషా దృష్టి ర్యత్రైతదస్మిన్ శరీరే సంస్పర్శే నోష్ణిమానం విజానాతి తస్యైషా శ్రుతి ర్యత్రైతత్కర్ణావపి గృహ్య నినదమివ నదథుమివాగ్నేరివ జ్వలతః ఉపశృణోతీతిహి శ్రూయతే. † (ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి) ఆదిత్యాదౌ జ్యోతిశ్శబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వా దితి భావః. ఏవం స్వవాక్యేత్యాదినా కౌక్షేయేత్యాదినాచ స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాత్స్వానుకూలలిఙ్గసద్భావౌ దర్శితౌ భవతః. ※ దీప్యతఇతి శ్రూయమాణా దీప్తిశ్చ రూపవత్పదార్థనిష్ఠా భవతీత్యభిప్రేతమ్ - అస్యాపి హేతోః పరిహరిష్యమాణత్వాత్. [ఇతిజ్యోతిరధికరణపూర్వపక్షః.]

సర్వగతస్య బ్రహ్మణోద్యుమర్యాదత్వాసంభవస్తు పరైః పూర్వపక్షహేతుతయోక్తో భాష్యేఽనాదృతః-భౌతికజ్యోతిషోఽపి ద్యుమర్యాదత్వాసంభవాత్. సర్వత్ర భౌతికాని జ్యోతీంషి హి విద్యన్తే. ఉపాసనార్థప్రదేశవిశేషపరిగ్రహస్తు బ్రహ్మణోప్యుపపద్యతే. లోకేష్విత్యధికరణబహుత్వప్రతీతిశ్చ సర్వత్ర సతో బ్రహ్మణ ఉపపన్నా. ※ తదేత ద్దృష్టంచ శ్రుతం చేత్యుపాసీత చక్షుష్య శ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేదేత్యల్పఫలత్వశ్రవణం తు బ్రహ్మవిదామపి విద్యానుకూలసకలఫలప్రదత్వాత్ పరమాత్మన ఉపపద్యతే. ఏవ మేతేషాం హేతూనా మధికరణాన్తరపరిహార్యత్వా దమీ పూర్వపక్షే నాదృతాః. [అస్మిన్నధికరణే పూర్వపక్షోత్థానహేతుతయా శఙ్కరోక్తయుక్తినిరాసః].

3. † (ఏవంప్రాప్తఇతి) చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానం కారణస్య జీవవైలక్షణ్యనిశ్చాయకమ్-జీవమాత్రస్య సర్వభూతపాదవత్త్వానుపపత్తేః. తత ఏవ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా దేవతావిశేషనిశ్చయః, తద్ద్వారా దీప్తియోగస్య భౌతికజ్యోతిష్ట్వే హేతుతాపరిహార,శ్చ భవతి. [ఇతి సూత్రార్థనిరూపణమ్.]

పురుషసూక్తం కస్మా త్సూత్రకారేణ న నిరూపితమ్. సంశయహేత్వభావా దితిబ్రూమః - సన్దిగ్ధేహి న్యాయః ప్రవర్తతే. పురుషసూక్తేచ జ్యోతి శ్శబ్ద శ్ఛన్దోఽభిధానాదికం ప్రధానక్షేత్రజ్ఞసాధారణలిఙ్గాన్తరం వా క్వచి న్నదృశ్యతే. సర్వభూతపాదవత్త్వాదిధర్మాశ్చ తయో రసంభావితాః. తర్హి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయస్య ప్రథమపాదస్యానారమ్భస్స్యాదితిచేన్న - బహూనాం వేదాన్తవాక్యానాం ప్రకృతిపురుషకారణమాత్రవాదిత్వే తద్విరోధేనాత్రాపి సంశయప్రసఙ్గాత్, తేషాం భూయసాం బలీయస్త్వయా విపరీతనిశ్చయప్రసఙ్గా,చ్చ తద్వ్యుదాసాయారమ్భణీయత్వాత్. తేషుచ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవిషయతయా న్యాయతో నిశ్చితేషు సంశయవిపర్యయాభావాత్ పురుషసూక్తస్య చిదచిద్విలక్షణే పరబ్రహ్మణి ప్రామాణ్య మప్రతిభట మవతిష్ఠతే - అతో న తత్ర నిరూపణీయమ్. తస్యచ తత్త్వపరత్వమ్-తత్రాపి మహాపురుషసంజ్ఞదేవతావిశేషవిషయత్వ, మప్యవిగీతమ్. అనేకోపపత్తిసిద్ధంచ. తథాహి - ఇదం తావత్ - ※ అగ్నిమీడే పురోహితమ్ ※ అభిత్వాశూరనోనుమః ※ స్తోమిన్ద్రం నాధితో జోహవీమి ※ స్తోమ్యగ్నిం నాధితో జోహవీమీత్యాదివ దస్య స్వవాక్యం న స్తుతిపరత్వ మవగమయతి. ※ అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వేత్యాహ స్తౌమ్యే వైనమేతత్ ※ తతో దేవా ఊర్ధ్వబాహవో రుద్ర మస్తువ న్నిత్యాదేరివ వాక్యాన్తరేణాస్య స్తుతిపరత్వం నావగమ్యతే. నాపి స్తుతిపరత్వే లిఙ్గ ముపలభ్యతే - నహి ※ నమస్తే అస్తు మా మాహిగ్ంసీః ※ దేహి మే దదామి తే ఇతివ న్నమస్కారోఽనిష్టనివృత్తీష్టలాభప్రార్థనా వా దృశ్యతే. ※ విశ్వస్మా దిన్ద్ర ఉత్తరః- ※ తస్య వజ్ర మాదాయ శీర్షాణ్యచ్ఛినత్ తం భూతాన్యభ్యక్రోశన్ బ్రహ్మహన్నితి ※ అగ్ని స్సర్వా దేవతాః ※ అగ్నిం వై జాతం పాప్మా జగ్రాహేత్యాదిభి రగ్నీన్ద్రాదీనామివ ప్రతిపన్నస్య ప్రకర్షస్య బాధకశ్చ నదృశ్యతే - నహి పరమపురుషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదికం క్వచి దనన్యపర వాక్యే నావగమ్యతే. ※ ఆకాశోహ వైనామ ※ యతోవా ఇమానీత్యాదివాక్యానామివానువాదరూపతయా నాస్య సాకాఙ్క్షత్వం ప్రతీయతే. ※ తదేషాఽభ్యుక్తా ※ తదేతదృచాభ్యనూక్తమితివత్ స్వోపదిష్టార్థసాక్షిత్వేన ప్రమాణాన్తరానుపస్థాపనాచ్చ నైరపేక్ష్య మవగమ్యతే. ※ తదేత దృచాభ్యనూక్తం తావానస్య మహిమేత్యాదిభిః సాక్షిత్వేనోదాహృతత్వాచ్చ స్వయ మన్యానపేక్షస్య ప్రమాణాన్తరోపజీవ్యత్వంచ ప్రతీయతే. ※

౧॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౬.

ఇదం పురుషసూక్తం హి సర్వవేదేషు పఠ్యతే। ఋతం సత్యంచ విఖ్యాతం ఋషిసింహేన చిన్తితమితి మోక్షధర్మే తత్త్వనిష్కర్షకతయా వ్యాసేనో దాహృతమ్. అత్రచ సర్వవేదేషు పఠితతయా సన్నిహితత్వా త్తత్తచ్ఛాఖాగతానాం తత్త్వపరవాక్యానా మాకాఙ్క్షితయోగ్యవిశేషసమర్పకతయాఽను సన్ధేయ మిద మిత్యవగమ్యతే. ఏవం తత్త్వపరస్యాస్య సూక్తస్య దేవతావిశేషపరత్వం దురపహ్నవమ్ - ※ పురుషో హ వై నారాయణోఽకామ యతేతి బృహదారణ్యకే పురుషశబ్దస్య నారాయణపరత్వదర్శనాత్. కించ - ఛాన్దోగ్యే ※ ఏషా వైష్ణవీనామసంహితా ఏతాం ప్రయుఞ్జన్ విష్ణుం ప్రీణాతీత్యుక్తమ్. అథర్వణే అష్టాదశమహాశాన్తిప్రకరణే తత్తద్దైవత్యశాన్తిషు తత్తద్దైవత్యమన్త్రవినియోగావసరే ※ వైష్ణవ్యాం పురుషసూక్తమితి వైష్ణవ్యాం శాన్తౌ పురుషసూక్తం వినియుజ్యతే. తథా ※ ఆద్యయాఽఽవాహయేద్దేవ మృచాతు పురుషోత్తమ మిత్యాదినా శౌనకేన భగవత్సమారాధనే ※ జితన్త ఇత్యాదిమన్త్రతుల్యం వినియుజ్యతే. మహాపురుషశబ్దశ్చ కల్పసూత్రకారైర్దేవతావిశేషఏవ ప్రయుక్తః ※ మహాదేవం వా మహాపురుషం వాఽర్చయేదితి. ఇహచ ※ వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్త మిత్యుచ్యతే. అతశ్చ భగవదసాధారణ్యమ్. తథా ※ పురుషస్య హరే స్సూక్తం స్వర్గ్యం ధన్యం యశస్కరమితిచ స్మర్యతే. ※ యోనూచానం ద్విజం మర్త్యో హతవా నర్థలోభతః। స పఠేత్పౌరుషం సూక్తం స్మర న్విష్ణుం జలే సకృదితి యమస్మృతౌ రహస్యప్రాయశ్చిత్తేషూక్తమ్. తథా యోగవాసిష్ఠే ※ ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖ శ్శుద్ధ శ్చిన్తయ న్మనసా హరిమ్। పౌరుషేణైవ సూక్తేన జుహుయా ద్ధవ్యవాహన మిత్యుక్తమ్. లక్ష్మీపతిప్రతిపాదకోత్తరనారాయణసమాన ప్రకరణం చేదమ్. ※ సహస్రశీర్షా పురుషః ※ పురుషఏవేదం సర్వ మితి నారాయణానువాకైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే. పురుష ఏవేదం సర్వమితి వాక్యేన సుబాలోపనిషదైకార్థ్యంచ ప్రతీయతే - తత్రహి ※ దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి నారాయణపరత్వ మవగమ్యతే - తత్రచ ※ పురుషఏవేదం సర్వ మిత్యుపసంహృతమ్. తథా పాద్మేపురాణే ※ బ్రహ్మహ త్యాదిపాపానాం సర్వేషా మపనుత్తయే। పఠేత్తు పౌరుషం సూక్త మేకాన్తే సంస్మర న్హరి మిత్యుచ్యతే. తథా స్కాన్దే ※ యథా భాస్కరశబ్దోఽయ మాదిత్యే ప్రతితిష్ఠతి। యథా చాగ్నౌ బృహద్భానుః యథా వాయౌ సదాగతిః। యథా పురుషశబ్దోఽయం వాసుదేవే ప్రతిష్ఠతే। తథా శఙ్కరశబ్దోఽయం మహాదేవే ప్రతిష్ఠితఇతి శఙ్కరశబ్దదృష్టాన్తత్వేన పురుషశబ్దస్య భగవదసాధారణత్వకథనాచ్చ పురుషసూక్తస్య తదసాధారణ్యంప్రతీయతే. పాద్మే పురాణే నామనిర్వచనాధ్యాయే ※ పూస్సంజ్ఞేతు శరీరేస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిః। శకారస్య షకారోఽయం వ్యత్యాసేన ప్రయుజ్యతే॥ యద్వా పురే శరీరేస్మిన్ ఆస్తే స పురుషో హరిః। యదివా పురివాసీతి పురుషః ప్రోచ్యతే హరిః॥ యదివా పూర్వమేవాస మిహేతి పురుషం విదుః। యదివా బహుదానాద్వై విష్ణుః పురుష ఉచ్యతే॥ పూర్ణత్వా త్పురుషో విష్ణుః పురాణత్వాచ్చ శార్ఙ్గిణః। పురాణభజనాచ్చాపి విష్ణుః పురుష ఈర్యతే॥ యద్వా పురుషశబ్దోఽయం రూఢ్యా వక్తి జనార్దన మితిచ యోగరూఢత్వ మవగమ్యతే. అతః పురుషప్రతిపాదకం సూక్తం భగవదసాధారణమితి ※ చరణాభిధానాదితి వదతా సూత్రకారేణ దేవతావిశేష నిష్కర్షః కృతః. సారే చైవం విశదతమ ముక్తం భగవతా భాష్యకారేణ. అతో యథోక్తార్థ ఉపపన్నః.

[ఇతి పురుషపదస్య దేవతావిశేషపరత్వవర్ణన పూర్వకం తత్ప్రతి పాదక పురుషసూక్త ప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా అస్య విషయవాక్యస్య దేవతా విశేషపరత్వవర్ణనమ్].

అత్ర ※ పాదోస్యేతి మన్త్రే ※ త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ద్యుశబ్దేన ద్యోతమానసంవిదాత్మస్వరూప ముచ్యతే ఇతి కేచి దాహుః - తదానీ మస్య దివీతివ్యతిరేకనిర్దేశస్య క్లిష్టతా స్పష్టా, కించ-ద్యుసంబన్ధి ప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా తదేకార్థత్వేన సూత్రకారోదాహృతే ※ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యత ఇతి వాక్యే పఞ్చమ్యన్తతయా శ్రూయమాణేన ద్యుశబ్దేన విరోధశ్చస్యాత్ -నహి ద్యోతమాన మాత్మస్వరూపం స్వస్వరూపా త్పరం భవతి. దివి హృదయాకాశే స్థితమితి భాస్కరః. తదయుక్తమ్-※అతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వితిశ్రుతివిరోధాత్. నహి హృదయాకాశో దివ ఉపరితనేషు లోకేషు వర్తతే - పరమాత్మన ఆదిత్యమణ్డలేప్యవస్థానా త్తద్విషయం తద్వాక్యమితి చేన్న - రవిమణ్డలస్య భూమే ర్యోజనలక్షేఽవస్థితస్య విశ్వప్రపఞ్చబహిర్భావాభావాత్, విశ్వసర్వశబ్దయోర్భూమ్యన్తరిక్షమాత్ర పరత్వే స్వారస్య భఙ్గా, చ్చ. కించ - సప్తమ్యన్తపఞ్చమ్యన్తయోః ద్యుశబ్దయోః అవిరోధేనార్థైకత్వం చతుర్థసూత్రే సమర్థితమ్ - తచ్చ తయో ర్హృదయాకాశరవిమణ్డలపరత్వేఽనుపపన్నమ్. విశ్వసర్వశబ్దస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాదేవ ద్యుశబ్దస్య ప్రసిద్ధద్యుపరత్వం చాయుక్తమ్. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసు జీవసంచారభూమితయా త్రేధా విభక్తాః కార్యాకాశప్రదేశవిశేషా స్త్రియః పాదాః - తదుపలక్షణం కారణ బ్రహ్మస్వరూపం త్రిపా దమృత ముచ్యతఇతిచాయుక్తమ్-అస్య త్రిపాదితివ్యతిరేకనిర్దేశస్యాముఖ్యత్వాత్. జీవస్య జాగ్రదవస్థాయాం బాహ్యాకాశ స్సంచారభూమిరితి చాయుక్తమ్-తదానీమపి శరీరాన్తర్వర్తిత్వాత్. స్వప్నే శరీరాకాశవర్తిత్వమప్యయుక్తమ్ - ఈశ్వరసృష్టశరీరై ర్బహిరప్యవస్థానాత్. తదనభ్యుపగమేపి పూర్వసంస్కారసహకృత మనోవ్యాపారమాత్రేణ హృదయావస్థానేపి జీవస్య స్వాప్న భ్రమోపపత్తేః, స్వప్నే జీవస్య హృదయాన్నిష్క్రమణస్య నిష్ప్రమాణకత్వా, చ్చ. ※ హృది హ్యయ మాత్మేతి జీవస్య స్వతో హృద్యవస్థానం శ్రూయమాణం స్వప్నావస్థాయాం కథం వచనేన వినాఽపోద్యతే. [ఇతి పురుషసూక్తస్థస్య "దివీ" తి ద్యుశబ్దస్య పరోక్తార్థపరత్వనిరాసః].

తస్మా దృచోఽయమర్థః-సర్వాభూతానీతి కార్యజగదన్తర్గతాచిత్సంసృష్టచేతనా ఉచ్యన్తే. ద్యుశబ్దస్తు సమస్తవ్యష్టిసమష్టితత్త్వబహిర్భూతస్థానవిశేషపరః - ※ విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వితి శ్రవణాత్. విశ్వశబ్దవివరణం సర్వశబ్దఇతి గత్యభావలిఙ్గమ్. ※ తథాఽక్షరా త్సంభవతీహ

౪. † ఏతదుక్తం భవతి – యద్యపి * ౧ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి రిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే - తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా పరమపురుషస్య నిర్దేశా దిదమపి ద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతి స్సఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి. † కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశశ్చ † ఫలాయ † తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి † న కశ్చిద్దోషః. † కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ తదాత్మకత్వం భగవతా స్వయమేవోక్తమ్ * ౨ అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి.

౨౬॥ సూ. ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్న తథా చేతోర్పణనిగమా త్తథాహి దర్శనమ్. ౨.

౫. † పూర్వస్మిన్వాక్యే * ౩ గాయత్రీవా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ * ౩ తదేత దృచాభ్యనూక్త మిత్యుదాహృతాయాః * ౩ తావానస్య మహిమేత్యస్యా ఋచోపి ఛన్దోవిషయత్వా న్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితిచేత్.

౬. † తన్న - తథా చేతోర్పణనిగమాత్ † న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్ర మిహాభిధీయతే – † ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః

విశ్వమితి జగదన్తర్వర్తివ్యష్టిజాతే విశ్వశబ్దప్రయోగాత్ విశ్వశబ్దో వ్యష్టిపరః. సర్వశబ్దః పరిశేషాత్ సమష్టితత్త్వపరః. అత ఏవ హి గద్యేపి గదితం భాష్యకారైః * సమస్త కార్యకారణజాత మతీత్య వర్తమానఇతి, పురుషసూక్తే * తేహ నాకం మహిమాన స్సచన్తఇతి ముక్తప్రాప్యదేశస్య నాకశబ్దేనోక్తత్వాత్, ముక్తస్యచ దుఃఖమిశ్రకార్యలోకానాం హేయత్వా, న్నాస్మా అకం భవతీత్యవయవార్థపౌష్కల్యోపపత్తేః, తత్రైవ * తమసః పరస్తాదితి విశేషితత్వాత్, * క్షయం తమస్యరజసః పరాకఇతి నివాసశబ్దాత్, * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ * విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాదితి తమసః పరస్య స్థానస్య స్థానినో బ్రహ్మణశ్చ వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, తస్య తమసః పరత్వవిశేషణేన పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానా, చ్చ దివీత్యప్రాకృతం స్థాన ముచ్యతే. త్రిపాత్త్వంచాప్రాకృతై ర్భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానవిశేషై ర్వా భూషణాస్త్రదియావేణ జగదన్తర్గతవస్త్వభిమానిభి ర్నిత్యై, ర్భగవదనుభవమాత్రపరైశ్చ నిత్యసిద్ధై, ర్ముక్తైశ్చాత్మభి, ర్వా సంభవతి. ఏవం చాస్య దివీతివ్యతిరేకనిర్దేశోఽమృతత్వంచ ముఖ్యం భవతీతి. [ఇతి పురుషసూక్తస్థద్యుశబ్దస్య స్థాన విశేషపరత్వ సమర్థనమ్].

౪. † ఏవం పూర్వవాక్యే ద్యుసంబన్ధిన శ్చరణాభిధానేసతి కథ మస్య వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమ్-ఏకవిషయత్వాదితిచేత్ -కథమేకవిషయత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుత్యపేక్షయా స్వవాక్యస్థం పూర్వవాక్య ప్రత్యభిజ్ఞాపకం ద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గం ప్రకరణంచ దుర్బల మితిచేన్న-అనువాదలక్షణయచ్ఛబ్దసమభివ్యాహారేణాన్యసాపేక్షతాజ్ఞాపకేన జ్యోతిశ్శబ్దస్య దుర్బలత్వావగమాత్, ప్రథమప్రతిపన్నయచ్ఛబ్దశ్రుత్యా సహకృతస్య ద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గస్య ప్రబలత్వా, చ్చ. ఇదం జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యాద్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేనోక్తమ్. తచ్చన-అవభాసకత్వనిమిత్తకత్వాత్ జ్యోతిశ్శబ్దస్య * నారాయణపరో జ్యోతిరిత్యాది ప్రయోగా, చ్చ. † ఉక్తం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (కౌక్షేయేతి). † (ఫలాయేతి) * చక్షుష్య శ్శ్రుతో భవతీత్యుక్తఫలాయేత్యర్థః. † (తదాత్మకత్వేతి) * తదేత ద్దృష్టంచ శ్రుతం చేత్యుపాసీతేత్యత్ర తదేతచ్ఛబ్దా త్తదాత్మకజ్యోతిర్విషయా-తదాత్మకత్వేన ప్రకృతత్వాదితిభావః. * † అన్నాదో వసుదానః * చతుర్విధా భజన్తే మామ్ * సకలఫలప్రదోహివిష్ణుః ఇత్యాదిశ్రుతి స్మృతివశాత్ సకలఫలప్రదస్య పరమాత్మన శ్చక్షుష్యత్వాది విద్యానుగుణఫలహేతుత్వమత్రయుక్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (నకశ్చిద్దోషఇతి). † తదాత్మకత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చేతి) వేదనస్య యథార్థవిషయత్వే సంభవత్యతస్మిం తద్దృష్టిరూపతాశ్రయణం పరోక్త మయుక్త మితి భావః, [ఇతి అస్య విషయవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ సమర్థనమ్].

ద్యుసంబన్ధివిషయస్యపూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే.

౫. ౨౬॥ సూ. ఛన్దోభిధానా న్నేతిచేన్నతథాచేతోర్పణనిగమా త్తథాహిదర్శనమ్॥ † సూత్రే శఙ్కోపన్యాసపరమంశంవ్యాచష్టే(పూర్వస్మిన్నితి).

[ఇతి పూర్వవాక్యస్యాపరమాత్మపరత్వశఙ్కా వర్ణనమ్.]

౬. † పరిహారఖణ్డస్థం నేతిపదం సపూరకమాదత్తే (తన్నేతి) ఛన్దోఽభిధానం నేత్యర్థః. * † తథాచేతోర్పణనిగమాదితి స్వాభిమతనిర్వాహంవదతా సూత్రకారేణాభిప్రేతాం ఛన్దోమాత్ర పరత్వానుపపత్తిమాహ (నగాయత్రీతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (ఛన్దోమాత్రస్యేతి). పూర్వసూత్రే * చరణాభిధానాదితి స్వపక్షసాధకతయా కణ్ఠోక్తస్య హేతోః పూర్వపక్షేఽనుపపత్తిః సూత్రకారాభిప్రేతేతి భావః. నను గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిరితి

౧॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౩ ఖ - ౭. ౨॥ గీ - ౧౫ అ - ౧౪. ౩॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౧, ౫, ౬.

౭. † అపితు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోర్పణ మిహ నిగమ్యతే - † బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యతఇత్యర్థః. † సమ్భవతిచ * ౧ పాదోస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణ శ్చతుష్పదా గాయత్ర్యాచ సాదృశ్యమ్. † చతుష్పదాచ గాయత్రీ క్వచి ద్దృశ్యతే - తద్యథా * ౨ ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః । దుశ్చ్యవనో వృషా । సమి త్సుసాసహిరితి. † తథా హ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యా చ్ఛన్దోఽభిధాయీశబ్దో ఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే - యథా సంవర్గవిద్యాయామ్ ※ ౩ తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశసన్తః ఇత్యారభ్య ※ ౩ సైషా విరా డన్నాదిత్యుచ్యతే.

దృష్టివిశేషణభూత బ్రహ్మణ శ్చరణాభిధానోపపత్తిరితిచేన్న - ※ మనో బ్రహ్మేతివ ద్దృష్టివిశేషణభూత బ్రహ్మవాచిపదసామానాధికరణ్యాభావాత్, దృష్టివిధానాభ్యుపగమేపి ※ తావానితి మన్త్రస్య దృష్టివిశేషణబ్రహ్మపరత్వేనోత్తరవాక్యే బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానోపపత్తే స్తదభ్యుపగమవైయర్థ్యాత్, అతో గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టి శ్చోదయితు రనభిమతా. [ఇతిగాయత్ర్యాం పూర్వోక్త హేత్వనుపపత్తి వర్ణన పూర్వకం అస్య వాక్యస్యగాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిపరత్వవర్ణననిరాసః].

యాదవప్రకాశైస్తు ※ గాయత్రీవా ఇత్యాదిబ్రాహ్మణోక్త సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మకత్వాభిధానా న్న ఛన్దోమాత్రమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తతోపీద ముచితమ్-అశ్రుతం హేతుం కల్పయిత్వా తదనుపపత్త్యా ఛన్దఃపరత్వప్రతిక్షేపాదపి పూర్వసూత్రశ్రుతహేతోరేవానుపపత్త్యా తత్ప్రతిక్షేపోపపత్తేః, స్వవాక్యస్థహేతువివక్షాన్యాయ్యేతిచేత్. సత్యమ్-సతు హేతురనన్తరసూత్రే వివక్షితః. మన్త్రవర్ణోక్తపాదవత్త్వం తత్ర వివక్షితమితి చేన్న-స్వపక్షసాధనాయ తస్యాద్యసూత్రే కణ్ఠోక్తత్వా, చ్ఛఙ్కాపరిహారాయ తస్యైత్యత్ర తస్యైవాభిప్రేతత్వాశ్రయణోపపత్తేః. క్వచిదుక్తస్య హ్యన్యత్రోపజీవ్యత్వం న్యాయ్యమ్ - అన్యత్రానుక్తస్యచ క్వచి దుక్తి రపేక్షితా - సాచే త్సిధ్యతి - తదనుగుణో నిర్వాహో న్యాయ్యః. [ఇతియాదవ ప్రకాశోక్త సూత్రతాత్పర్యనిరాసః].

౭. † ఏవం ఛన్దఃపరత్వేఽనుపపన్నేసతి తస్య వాక్యస్య కోర్థఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి). † చేతోర్పణశబ్దం నిగమశబ్దంచ వివృణ్వన్కస్మిన్కమర్థమిత్యాకాఙ్క్షాంచ పూరయతి (బ్రహ్మణీతి) అనుసన్ధానోపదేశశబ్దాభ్యాం చేతోర్పణనిగమశబ్దౌ వివృతౌ. † కేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ (సంభవతిచేతి) గాయత్రీసాదృశ్యం చతుష్పాత్త్వలక్షణమ్. చతుష్పాత్త్వమేవానుసన్ధేయమ్, నన్విహ నానుసన్ధేయత్వం ఫలంచ శ్రూయతే. న - ※ పూర్ణా మప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి శ్రవణాత్. పూర్ణత్వమ్-అపరిచ్ఛిన్నత్వమ్. అప్రవర్తిత్వమ్-అచలత్వమ్. స్థిరత్వమ్. అనన్తస్థిరాచ శ్రీః ముక్తైశ్వర్యమ్. నను హార్దాకాశవిశిష్టపరమాత్మోపాసనఫలం హి తచ్ఛ్రూయతే - ※ యద్వై తద్బ్రహ్మేతి ఇదం వావ తద్యోయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యోవై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశః। అయం వావ సయోఽయ మన్తఃపురుష ఆకాశో యో వైసోన్తః పురుష ఆకాశః। అయంవావ స యోయమన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తదేత త్పూర్ణ మప్రవర్తీతిహి శ్రూయతే. అతో న గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానఫల మిద మితి, ఉచ్యతే - స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేపి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నైః పదార్థై శ్చతుష్పాత్త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాభావే వైయర్థ్యాత్, ప్రకరణే తస్య ఫలాన్తరావిధానా, చ్చ గాయత్రీసాదృశ్యరూపస్య చతుష్పాత్త్వస్యానుసన్ధేయతా ప్రతీయతే. తత్ర భూతపృథివీశరీరహృదయై శ్చతుష్పాత్త్వేఽభిహితే బ్రహ్మణోఽపూర్ణత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిగుణకతయైవ చతుష్పాద్బ్రహ్మణ ఉపాసనం విధీయతఇతి. ※ † త్రిపదా గాయత్రీతిహి శ్రుతిః-తత్కథం చతుష్పాత్త్వమిత్యత్రాహ (చతుష్పదాచేతి). † గాయత్రీశబ్దస్య ముఖ్యార్థావివక్షా కథమితి శఙ్కాయామ్ * తథాహి దర్శనమితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథాహ్యన్యత్రాపీత్యాదినా) వాయ్వగ్నిసూర్యచన్ద్రసలిలాని ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిచ దశసంఖ్యత్వా ద్విరాట్. సదృశే సదృశాన్తరవాచిశబ్దప్రయోగ శ్శ్రుతిసమాధిరిత్యర్థః. అన్నాత్-అన్నంచ తదత్తిచేత్యన్నాత్. [ఇతిగాయత్రీ పదస్య పరమాత్మపరత్వసమర్థనమ్].

నను జ్యోతిర్వాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావాత్ ఆద్యం సూత్రం తస్య పరమాత్మపరత్వసమర్థనార్థమితి సప్రయోజనమ్. ద్వితీయం తు కిమర్థమ్-ఛన్దోమాత్ర ప్రసిద్ధస్యాపి గాయత్రీ శబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణసర్వాత్మకత్వలిఙ్గబలాత్ పరమాత్మవిషయత్వం హ్యాకాశాధికరణనయేన సిద్ధమ్. ఉచ్యతే - గాయత్రీశబ్దస్య స్వార్థప్రహాణేన బ్రహ్మపరత్వే చతుష్పాత్త్వ మవివక్షితం స్యాత్ -తచ్చోపదిశ్యతే. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరత్వే సర్వాత్మకత్వమనుపపన్నమ్. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్న బ్రహ్మణ స్సర్వాత్మకత్వోక్తిః స్తుతిరితి చేత్-తతోపి గాయత్ర్యా ఏవ స్తుతి స్సర్వాత్మకత్వోక్తిరితి వర మిత్యధికాశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రమ్. గాయత్రీశబ్దస్య తత్సదృశబ్రహ్మపరత్వాచ్చతుష్పాత్త్వసర్వాత్మకత్వోపపత్తిరితిపరిహారః. [జ్యోతిరధికరణసిద్ధాన్తేగాయత్రీవా ఇతివాక్యే గాయత్రీశబ్దస్య గాయత్రీసదృశ బ్రహ్మపరత్వనిరూపణేన ద్వితీయసూత్రసమాపనమ్.]

౧॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౬. ౨॥ • ౩॥ ఛా - ౪ ప్ర - ౩ ఖ - ౮.

ఇతిశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. ౨౬॥ సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్. ౩.

౮. భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్య *౧ సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయ ఉపపద్యతే.

ఉపక్రమస్థగాయత్రీశబ్దానురోధేన మన్త్రగతసర్వాత్మకత్వ మస్వారస్యేన నిర్వాహ్యమ్ - నతు సర్వాత్మకత్వానురోధేనోపక్రమస్థగాయత్రీపదాస్వారస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయా ముపక్రమఏవ గాయత్రీపరత్వే స్వారస్యహాని రుచ్యతే. [ఇతి జ్యోతిరధికరణ సిద్ధాన్తే తృతీయ సూత్రావతారికా].

౮. ౨౬॥ సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ పూర్వస్మిన్ సూత్రే ※ పాదోస్యేతి మన్త్రోక్తసర్వాత్మకత్వానుపపత్తిరుక్తా-అత్రతు ※ గాయత్రీవా ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వానుపపత్తి రుచ్యతే. భూతమ్ - ఆత్మవర్గః. పృథివీ-అయంలోకః. కర్మార్జనభోగస్థానమ్. తదుపకరణం శరీరమ్. హృదయమ్ - ఆత్మనః స్థిత్యనుగుణః ప్రదేశవిశేషః. ఏవ ముపక్రమస్యైవ పరమాత్మపరత్వం దర్శితమ్. [ఇతిజ్యోతిరధికరణ సిద్ధాన్తే గాయత్రీవా ఇతివాక్యస్థ గాయత్రీశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే హేత్వన్తరకథనేన తృతీయసూత్రార్థవర్ణనమ్.]

యాదవప్రకాశైస్త్విదం సూత్రమ్ ※ పాదోస్యేతి మన్త్రవర్ణోక్తభూతాదిపాదానుపపత్త్యా బ్రహ్మప్రతిపాదనసమర్థనపరం వ్యాఖ్యాతమ్. ※ గాయత్రీవా ఇదం సర్వ మిత్యాది బ్రాహ్మణం న చతుష్పాత్త్వపరం-కింతు సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణరూపవిధాషట్కపరం. ※ సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి వాక్యఞ్చ షడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వ విధానపరం. చతుష్పాత్త్వంచ ※ పాదోస్యేతి మన్త్రవర్ణప్రతిపాద్యం. తత్ర చేతనాచేతనరూపనిఖిలవికారాత్మా ప్రథమః పాదః. ※ త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాఙ్మయ ప్రాణమయ మనోమయాత్మాన స్త్రియః పాదా ఉచ్యన్త ఇతి ప్రతిపాదితమ్. తదనుపపన్నమ్. కథం? ఉచ్యతే-తత్ర మన్త్రవర్ణోక్తచతుష్పాత్త్వపరత్వాదపి బ్రాహ్మణోక్తార్థవిషయత్వోపపత్తిః పూర్వమేవ దర్శితా. కించ-ప్రాథమికగాయత్రీవాక్యానురోధేన పశ్చాదుదాహృతమన్త్రవర్ణో నేయఇతి శఙ్కా తావదవతరతి - సాచ మన్త్రవర్ణోక్తార్థస్య హేతుతయోపన్యాసే ప్యవతిష్ఠతే. ఉపక్రమస్థగాయత్రీవాక్యఏవ పరమాత్మసాధక హేతుప్రదర్శనేనతు నివర్తతే. నతు హేతు స్సూత్రే నేత్యనేనాభిప్రేతఇతిచేత్. న-శఙ్కాయాః పరిహారస్యచోత్సూత్రత్వాదపి శఙ్కామాత్రస్యోత్సూత్రస్య శబ్దాదేవ పరిహారసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహస్య న్యాయ్యత్వాత్. ※ గాయత్రీవా ఇదం సర్వ మిత్యాదివాక్యస్య షడ్విధ్యపరత్వ మప్యయుక్తమ్ - ※ సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి నిగమనవాక్యస్య స్వరసతశ్చతుష్పాత్త్వషడ్విధ్యనిగమనపరత్వప్రతీతేః.

౨౫॥ సూ. ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోఽర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్. ౨.

(వే-సా.) పూర్వత్ర "గాయత్రీవా ఇదం సర్వమ్" ఇతిగాయత్ర్యాఖ్యఛన్దః ప్రస్తుత మితి నాత్ర పరమపురుషాభిధాన మితిచేత్. నైతత్ పరమపురుషస్యైవ గాయత్రీసాదృశ్యస్య అనుసన్ధానోపదేశత్వాత్, తస్య ఛన్దోమాత్రస్య సర్వభూతాత్మకత్వానుపపత్తే రేవేతి నిగమ్యతే. అన్యత్రాపి హ్యన్యస్య ఛన్దస్సాదృశ్యాత్ ఛన్దో నిర్దేశః దృశ్యతే "తేవా ఏ తే పఞ్చాన్యే" ఇత్యారభ్య "సైషా విరాట్" ఇత్యాదౌ. ౨.

(వే-దీ.) "గాయత్రీవా ఇదం సర్వమ్" ఇతిగాయత్ర్యాఖ్యఛన్దసః ప్రకృతత్వాత్, సర్వభూతపాదత్వేన గాయత్ర్యాఏవాభిధానాన్నబ్రహ్మేతిచేత్. నైతత్. తథా చేతోఽర్పణనిగమాత్ గాయత్రీ యథా భవతి - తథా బ్రహ్మణి చేతోఽర్పణోపదేశాత్. గాయత్రీసాదృశ్యం చతుష్పాత్త్వం బ్రహ్మణ్యనుసన్ధేయ మిత్యుపదిశ్యతే - గాయత్ర్యా స్సర్వాత్మకత్వానుపపత్తే రిత్యర్థః. తథాహిదర్శనమ్ - తథా హ్యన్యత్రాపి ‡ ఛన్దసఏవ సాదృశ్యాచ్ఛన్దశ్శబ్దేనాభిధానం దృశ్యతే! "తేవా ఏతే పఞ్చాఽన్యే పఞ్చాఽన్యే దశసమ్పద్యన్తే" ఇత్యారభ్య, "సైషా విరాడన్నాత్" ఇతి. ౨

౨౬॥ సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్. ౩.

(వే-సా.) భూతపృథివీ శరీరహృదయై శ్చతుష్పదేతి వ్యపదేశశ్చ పరమపురుషే గాయత్రీశబ్దనిర్దిష్టే హ్యుపపద్యత ఇతి పూర్వోక్త ప్రకారఏవ సమఞ్జసః. ౩.

(వే-దీ.) భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్య "సైషా చతుష్పదా" ఇతి భూతాదీనాం పాదత్వవ్యపదేశశ్చ బ్రహ్మణ్యేవోపపద్యతఇతి బ్రహ్మైవ గాయత్రీశబ్దనిర్దిష్ట మితి గమ్యతే. ౩.

౧॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౫. ‡ అత్ర అఛన్దస ఇతి పాఠఏవ సాధుః. దృశ్యతామన్య త్పుస్తకమ్.

నను సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరం హృదయప్రాణాఖ్యపదార్థషట్కప్రతిపాదనాత్ స్వారస్యభఙ్గేనాపి షాడ్విధ్యనిగమనపరత్వ మాస్థేయ మితి చేన్న - వాక్ప్రాణయో ర్గానత్రాణాదివదనార్థ ముక్తతయా భూతపృథివ్యాదివత్ ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యత్వాభావేన పదార్థషట్కాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో గానత్రాణాభ్యాం గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ వాక్ ప్రస్తుతా-శరీరస్య ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వోపపాదనాయ ప్రాణప్రసఙ్గః. తథాహి-గాయత్రీవా ఇదం సర్వం భూతమితి గాయత్రీశబ్ద శ్చతుష్పాద్బ్రహ్మపరః సర్వభూతశబ్ద ఆత్మపరః. ఆత్మవర్గస్య తత్పాదత్వం సామానాధికరణ్యేనోక్తం. తస్యైవ బ్రహ్మణో గానత్రాణాదిభి ష్షాడ్విధ్యంచ వివక్షుః శ్రుతి ర్గానత్రాణోపపాదనాయ వాగ్రూపత్వ మాహ వాగ్వై గాయత్రీతి-గాయత్రీశబ్దవాచ్యం చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాగ్రూపవిశిష్టమిత్యర్థః. ※ రసోహ మప్సు కౌన్తేయేత్యారభ్యోచ్యతే ※ శబ్దః ఖే పౌరుషం నృషు ఇతి. తథా భగవత్పరాశరవచనం ※ శబ్దమూర్తిధరస్యైత ద్రూపం విష్ణో ర్మహాత్మన ఇతి. తతః కిం వివక్షితషాడ్విధ్యస్యేత్యత్రాహ వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతిచ త్రాయతేచేతి - వాగ్విశిష్టం పరం బ్రహ్మ సర్వం భూతం గాయతి-అభిధత్తే హితాహితవిధినిషేధముఖేన త్రాయతేచేత్యర్థః. ఏవ మేకః పాదో గానత్రాణరూపవిధాద్వయం చోక్తమ్. తదనువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనాహ యా వై గాయత్రీ ఇయం వావ సా యేయం పృథివీతి - ఉక్తాకారవిశిష్టప్రకృతధర్మిపరో యత్తచ్ఛబ్దౌ-యా-సర్వభూతరూపైకపాదా గాయత్రీ-గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ పృథివీత్యర్థః. కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వ మిత్యత్రాహ అస్యాంహీతి-బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవహి సర్వభూత ప్రతిష్ఠాత్వమ్-నహి కేవలపృథివ్యాః సర్వభూతధారణే శక్తిరిత్యర్థః. ప్రతిష్ఠాత్వంచ నియత మిత్యాహ ఏతామేవ నాతిశీయతఇతి-పృథివీం భూతజాతం నాతివర్తతేఽకర్మవశ్యాత్మనాం నియమేన ప్రతిష్ఠాత్వా దశక్యాతిక్రమణేత్యర్థః. పృథివీమయ బ్రహ్మాణ్డోదరేహి కర్తృభోక్తృవర్గః పరివర్తతే. ఏవం ద్వితీయః పాదో భూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయంచోక్తమ్. అథ తృతీయం పాద మాహ యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యదిద మస్మిన్పురుషే శరీరమితి-పురుషశబ్దః శరీరవిశిష్టజీవపరః-పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా సా గాయత్రీ - గాయత్ర్యాఖ్యంబ్రహ్మ సా శరీరం-శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః. భూతపృథివ్యో ర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా పృథివీశబ్దస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తదుపస్థాపనక్షమత్వాత్, దగ్ధప్రాయన్యాయేన అత్రాపి పాదాన్తరస్య తత్సామానాధికరణ్యేన నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాచ్చ. శరీరస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యా ముపపాదయతి అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్తఇతి. చతుర్థం పాద మాహ యద్వై తత్పురుషేశరీర మిదం వావ తద్యదిద మస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయమితి - శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయ మిత్యర్థః. పూర్వవద్బ్రహ్మాత్మకత్వ ముపపాదయతి అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవనాతిశీయన్తఇతి ప్రాణాః - ప్రాణాపానాదయః. ఇన్ద్రియాణివా. తేషాం హృదయసంబన్ధినాడీద్వారా హృదయ ప్రతిష్ఠితత్వమ్. ప్రాణశబ్దస్య జీవపరత్వం కేచిదాహుః. తదయుక్తమ్ - భూతప్రాణశబ్దయో రర్థవైషమ్యాభావేన తదభిమతషాడ్విధ్యాసిద్ధేః. భూతపృథివీశరీరహృదయవాక్ప్రాణై ర్హితే షాడ్విధ్యం వదన్తి. ఏవం తృతీయచతుర్థౌ పాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయంచోక్తమ్. ఏవ ముక్తం చతుష్పాత్త్వం షాడ్విధ్యంచ నిగమయతి సైషా చతుష్పాదా షడ్విధా గాయత్రీతి.

నన్వేవం తర్హి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శఙ్కాయా ముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వ ప్రతిక్షేపికా మృచ ముదాహరతి తదేతదితి. బ్రహ్మాభిప్రాయేణ నపుంసకత్వం. తదేతత్-చతుష్పాత్ షడ్విధంచ బ్రహ్మేత్యర్థః. ※ స భూమిం విశ్వతో వృత్వేత్యుక్త్వా ※ ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పురుషఇతి పురుషసూక్తే శ్రూయతే. ఇహచ పృథివ్యాం భూతశరీరహృదయాన్యన్తర్గతాని - అతః ※ తావానస్య మహిమేత్యనేన పృథివీ తదన్తర్గతపదార్థై శ్చతుష్పాత్త్వరూపమహిమానువాదః. తావత్త్వం ప్రతిషేధతి అతో జ్యాయానితి. పాదోస్యేతి-ఇహోక్తం పాదచతుష్టయ మేకపాదస్థానీయం-అతోఽతిరిక్తా త్రిపాద్విభూతిః-తస్మాదతో జ్యాయానిత్యుపపన్న మిత్యర్థః. ఏవ మస్యా ఋచః పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థత్వం యుక్తం-అనన్తరమపి ※ తదేతత్పూర్ణ మప్రవర్తిపూర్ణా మప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవంవేదేతి పూర్ణత్వాదిగుణకతయోపాసనవిధానాత్. నన్వేవం సతి బ్రాహ్మణోక్త చతుష్పాత్త్వవిషయత్వాభావేన బ్రాహ్మణస్య ఋచశ్చైకార్థ్యం నసిధ్యేత్. న - ఉభయో ర్బ్రహ్మవిషయత్వాత్. యదీయ మృగుక్తచతుష్పాత్త్వవిషయా నభవతి - తర్హి కిమర్థం తదుదాహరణం. పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమిత్యుక్తమ్. తథా సత్యేవార్థవత్త్వమ్ - నహ్యుక్తమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. నచేయ మృక్ పూర్వోక్తవివరణరూపా దృశ్యతే. కించ-ఋచ శ్చతుష్పాత్త్వాన్తరపరత్వం పరేషా మప్యవర్జనీయమ్ - జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపలక్షితం బాహ్యశారీరహార్దరూపేణ త్రేధా విభక్తకార్యాకాశోపలక్షితం వా కారణస్వరూపం త్రిపా దుచ్యతఇతిహి తత్కృతయోజనా. తత్ర కథం సర్వభూతై ర్జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయ త్రివిధాకాశోపలక్షితరూపేణ చతుష్పాత్త్వమ్, భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వం, చైకరూపం భవతి. చతుష్పాత్త్వం హి బహువిధం శ్రూయతే - ※ చతుష్పా ద్బ్రహ్మ వాక్పాదః, ప్రాణః పాద, శ్చక్షుః పాద, శ్శ్రోత్రం పాద ఇతి. తథా ※ అగ్నిః పాదో, వాయుః పాద, ఆదిత్యః పాదః, దిశః పాద ఇతిచ. ఏవం జ్ఞాతమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనాభావాత్, పురుషసూక్తప్రక్రియానుగుణ్యా, దనన్తరవాక్యానుగుణ్యాత్, బ్రహ్మణో వివిధచతుష్పాత్త్వసంభవా, చ్చతుష్పాత్త్వభేదస్య పరపక్షేప్యవర్జనీయత్వా, చ్చ యథోక్త ఏవాస్యా ఋచోఽర్థః.

అథ చతుర్థపాదత్వేనోక్త హృదయస్థాకాశస్య మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషా దాకాశఇతి - ఆకాశః స్వకార్యవ్యాపిత్వామూర్తత్వాచలత్వాదిభి ర్బ్రహ్మతుల్యఇత్యర్థః. అయం వావ

స యో౽యమన్తః పురుష ఆకాశః అయం వావ స యో౽యమన్తర్హృదయ ఆకాశఇతి నిర్దేశో ధర్మ్యైక్యాభిప్రాయః. ఏవం హార్దాకాశమాహాత్మ్యేన హృదయం స్తుతం భవతి. ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చాన్తర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వ గుణకతయోపాసనం మోక్షఫలకం విదధాతి తదేత దితి. తదేతత్ - చతుష్పాత్ షడ్విధ మిత్యర్థః. నాత్ర హృదయమాత్రే బ్రహ్మోపాసనవిధిః - సప్తమ్యశ్రవణాత్. అథ బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ద్వారపోపాసనం విధీయతే తస్య హ వా ఏతస్య హృదయస్యేత్యాదినా. తత్రచ ప్రాణవృత్తివిశేషాప్యాయితచక్షురాద్యనుగ్రాహకా ఆదిత్యాదయ ఉపాస్యాః. నచ హృదయస్యేత్యుక్తత్వాత్ ద్వారపోపాసనం హృదయోపాసనాఙ్గమితి వాచ్యం - కింతు ప్రకృతచతుష్పాద్బ్రహ్మోపాసనాఙ్గమ్ హృదయస్యేతి నిర్దేశస్తు చతుర్థపాదత్వేన హృదయస్యావ్యవహితప్రకృతత్వా, న్నాడీద్వారా చక్షురాదీనాం తత్సమ్బన్ధిత్వా, చ్చ కృతః. ఏవం గాయత్రీవిద్యా ప్రకృతస్య సకలఫలప్రదస్య ద్యుసంబన్ధినః పరస్య జ్యోతిష ఆభిరూప్యకీర్తిమత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేన ఉపాసనవిధానాయా౽థ యదతః పరో దివో జ్యోతి రిత్యాద్యారభ్యతే. ఏవం వాక్యద్వయో రన్యార్థ ముదాహృతత్వా, న్నిగమనవాక్యస్వారస్యా, చ్చ భూతపృథివీశరీరహృదయాన్యేవ పాదాః - గానత్రాణభూతప్రతిష్ఠాత్వ తదనతిశయప్రాణప్రతిష్ఠాత్వ తదనతిశయాః షడ్విధాః.

నను ※ సైషేత్యాదివాక్యస్య షాడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరత్వే సతి ఋచ శ్చతుష్పాత్త్వోపదేశపరత్వం సిధ్యతి. తతశ్చ ※ తదేత దృచాభ్యనూక్తమితి ఘటకవాక్యస్వారస్యం భవేదితి చేత్. తదయుక్తమ్-ప్రథమశ్రుతస్య బ్రాహ్మణవాక్యనిగమనస్య స్వారస్యభఙ్గేన పాశ్చాత్త్యసందంశకవాక్యానురోధానుపపత్తేః, అన్యార్థతయా ప్రస్తుతయో ర్వాక్యద్వయో ర్భూతపృథివ్యాదితుల్యతాపరికల్పనస్యోపక్రమస్వారస్యవిరుద్ధత్వా, చ్చ. ఋగుపన్యాసస్య ప్రయోజనం తత్రోపపత్తయశ్చ దర్శితాః. నహ్యేకరూపమేవ బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వమితి నియన్తుం శక్యం - చతుష్పాత్త్వవైవిధ్యస్యాన్యత్రాపి శ్రుతత్వాత్. కించ - త్రిపాచ్ఛబ్దనిర్వాహశ్చ నిరూపణీయః. తథాహి - మనోమయ వాఙ్మయ ప్రాణమయా స్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహాః - తై స్త్రిప్రకార మవస్థితం బ్రహ్మ త్రిపాదమృతం వివక్షిత మిత్యుచ్యతే. తత్ర తావ త్ప్రసిద్ధ మనోవాక్ప్రాణానా మచిద్వికారత్వాన్నేశ్వరవ్యూహత్వ మమృతత్వంచ సంభవతి. సప్తాన్నబ్రాహ్మణోక్తానాం మనోవాక్ప్రాణానుగ్రాహకానా మగ్న్యాదిత్యచన్ద్రాణాంచ కర్మవశ్యత్వాత్ సృజ్యత్వాచ్చ నేశ్వరవ్యూహత్వ మమృతత్వంచ యుజ్యతే. ※ చన్ద్రమా మనసో జాతః చక్షోస్సూర్యో అజాయత। ముఖా దిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ ※ భీషాస్మా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మా దగ్ని శ్చేన్ద్రశ్చ ※ అసౌ యో౽వపక్షీయతి అసౌ య ఆపూర్యతీతి తేషాం సృజ్యత్వకర్మవశ్యత్వేహి శ్రూయేతే. మనోవాక్ప్రాణశబ్దవాచ్యతయా౽భిమతానాం సత్త్వతమోరజసాం శక్తిరూపాణాం ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తిశబ్దవాచ్యానాం ద్యుపృథివ్యప్శబ్దవాచ్యతయా౽భిమతానాం స్థూలానాం సవికారాణాం సత్త్వతమోరజసాం చాధిష్ఠాతార ఈశ్వరాంశా స్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహా ఇతిచేత్. తైరపి త్రిపాత్త్వం దుర్వచమ్ - వాఙ్మయప్రాణమయయోర్మనోమయా దుత్పత్త్యభ్యుపగమేన త్రయాణాం నిత్యత్వాయోగేన త్రిపాదమృతమితి నిర్దేశానుపపత్తేః. తేషాం శక్తిరూపేణామృతత్వమితిచేత్ - శక్తిరూపేణామృతత్వమ్ ※ పాదో౽స్య సర్వాభూతానీతి పాదత్వేనోక్తానాం సర్వభూతానాం సప్రకృతికానా మప్యస్తీతి ※ త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వచనవైయర్థ్యం స్యాత్. కించ - ※ ఈశ్వరః పర ఆత్మా తపో బ్రహ్మ మనోమయ ఇత్యారభ్య ※ తస్య ద్వౌ వ్యూహావాకాశశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ తయో రన్యే ప్రత్యేక మసంఖ్యాతాః ప్రతిజీవ మవస్థితా వ్యూహా ఇత్యుపనిషత్కల్పే భవద్భి రుచ్యతే. కిమసఙ్ఖ్యేయానా మీశ్వరవ్యూహానాం జీవానామివ స్వతఏవ స్వరూపగతో భేదః - ఉతాధిష్ఠేయగతభేదఏవేశ్వరవ్యూహభేద ఇత్యుపచారా దుచ్యతే. ప్రథమే జీవబహుత్వేశ్వరైకత్వశ్రుతీనాం వైయర్థ్యం-సమష్ట్యైక్యస్య వ్యష్టిభేదస్యచ జీవేశ్వరయోస్తుల్యత్వాత్. శ్రూయతేహి ※ త్వమేకో౽సి బహూననుప్రవిష్టః ※ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం ※ ఏక స్సన్బహుధావిచారః ※ ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢః ※ ఏకో వశీ నిష్క్రియాణాం బహూనాం ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి ※ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ ※ యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య బహుష్వవస్థాన ముక్త్వా ※ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇత్యాది. ద్వితీయేచ పక్షే కిమీశ్వరవ్యూహాధిష్ఠేయా గుణాః-ఉత గుణశక్తయః. ప్రథమే సత్త్వతమోరజసా ముత్పత్తేః పూర్వం నిర్గుణానాం తేషా మవస్థానవాదో నఘటతే. ఉక్తంహి తత్త్వవిచారణాయాం భవద్భిః ※ యస్మా దేషాం ప్రళయకాలే ప్యవస్థాన మామ్నాయతే తస్మాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాగప్యేషా మవస్థానా న్నిర్గుణా ఏతే ఇతి. ద్వితీయేచ గుణప్రళయా త్పశ్చా ద్గుణశక్తీనా మీశ్వరాధిష్ఠేయత్వం నోపపద్యతే-తాసా మధిష్ఠానంహి కార్యాభిముఖీకరణలక్షణం ప్రేరణం - తత్తదానీ మస్తిచే దాసర్గకాలా ద్గుణానుత్పత్తి రనుపపన్నా. కార్యానుత్పాదన మపీశ్వరాధిష్ఠానాధీనమితిచేత్ - తర్హి పరమాత్మన స్స్వాపే గుణశక్తీనాం తదధిష్ఠితత్వాభావా త్కార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గః. స్వాపప్రబోధౌహి ఈశ్వరస్య త్వదభ్యుపగతౌ - అతః కార్యానుత్పాదనస్యేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షత్వేన గుణశక్తీనా మధిష్ఠాతృత్వాభావేన వ్యూహభేదాభావా ద్గుణోత్పత్తేః ప్రాక్ నిర్గుణత్వేన త్రయాణాం వ్యూహానాం కించిత్కాల మవస్థానమయుక్తమ్. అధిష్ఠేయభేద మనపేక్ష్య స్వతఏవ భేదశ్చేత్ -త్రిత్వస్యానాదిత్వా న్మనోమయా దితరయో రుత్పత్తి రనుపపన్నా. కించ - తిసృష్వపీశ్వరవ్యష్టిషు కింప్రమాణమ్. ※ ఏతన్మయో వా అరే౽యమాత్మా వాఙ్మయో మనోమయః ప్రాణమయ ఇతి శ్రుతిరితిచేత్. న-జీవస్య మనోవాక్ప్రాణోపకరణత్వప్రతిపాదనపరత్వా త్తస్యాః. తథాహి - ※ య త్సప్తాన్నాని మేధయా తపసా జనయ త్పితేతి పరమాత్మన స్సంకల్పా ద్దేహినా ముపజీవ్య

త్వాదన్నశబ్దవాచ్యానాం సప్తానా ముత్పత్తి ముక్త్వా తత్ర ప్రసిద్ధాన్నం దర్శపూర్ణమాసౌ పయశ్చేత్యన్నచతుష్టయస్య మానుషదేవతిర్యక్షు వినియోగ
ముక్త్వా ※ త్రీణ్యాత్మనే కురుతే త్యవశిష్టాన్నత్రయస్య సర్వవిధప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ సామాన్యేన సర్వభోక్తృవర్గశేష మకరో దిత్యుక్త్వా ※ అన్య
త్ర మనా అభూవం నాదర్శ మన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషం కామ స్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతి రధృతి ర్హ్రీ ర్ధీ ర్భీరిత్యే తత్సర్వం
మనఏవేతి ప్రసిద్ధం మనఏవ ప్రతిపాదితమ్. కామాదీనాం మనఃకార్యత్వా త్సామానాధికరణ్యమ్. ※ యః కశ్చన శబ్దో వాగేవేతి సామానాధికరణ్యమపి
శబ్దస్య వాగిన్ద్రియాధీనోచ్చారణత్వనిబన్ధనమ్ - అతశ్శబ్దోచ్చారణకారణం ప్రసిద్ధవాగిన్ద్రియమేవోక్తమ్. ※ ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదాన
స్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణఏవేతి పఞ్చవృత్తిప్రాణఏవ స్పష్ట మభిహితః. ※ ఏతన్మయఇత్యేతచ్ఛబ్దశ్చ ప్రకృతమనోవాక్ప్రాణపరః. ※ అయ
మాత్మేత్యయం శబ్దవిశేషిత ఆత్మాచ ప్రసిద్ధో జీవః-నతు పరమప్రకృతః పరమాత్మా. తస్య జీవస్య త్రివిధోపకరణవత్త్వ మేత న్మయఇతి ప్రతిపాదితమ్.
పశ్చాత్ ※ త్రయో లోకా ఏతఏవేత్యాదినా తేషాం ప్రశంసా కృతా. ※ యత్కిఞ్చ విజ్ఞాతం వాచస్తద్రూపం వాగ్విజ్ఞాతా వాగేవైనం తద్భూ
త్వావతీతి - యద్వాగ్వ్యవహారా ద్విజ్ఞాతం తత్సర్వం వాచోరూపమ్ - అవచ్ఛేదకమ్. వాగ్విజ్ఞాతా - విజ్ఞాయమానం సర్వం వాగధీనమ్. ఉపచా
రా త్సామానాధికరణ్యమ్. వాగేవైనం తద్భూత్వావతి-యద్వాచా విజ్ఞాతం వస్తు పురుషస్యోపకరోతి - తద్భూత్వా తత్స్వరూపేణ వాగేవోపకరో
తీత్యర్థః. ※ విజిజ్ఞాస్యమితి - చిన్తనీయమ్. పూర్వవద్యోజనా. యచ్చిన్తితం దేవతాదికం ఉపకరోతి - తద్భూత్వా మనఏవోపకరోతీత్యర్థః. ※
అవిజ్ఞాతమితి - పూర్వవద్యోజనా. పూర్వసుకృతవశాదచిన్తితం యదుపకరోతి - తద్భూత్వా ప్రాణ ఉపకరోతీత్యర్థః. ఏవం ప్రశస్య త్రయాణా
మధిష్ఠానాని అధిష్ఠాతౄంశ్చ దర్శయతి ※ తస్యై వాచ ఇత్యాదినా - వాచః వాగిన్ద్రియస్య పృథివీ శరీరమ్ - ఆయతనమ్. జిహ్వాగోళకస్థం పార్థి
వాంశ మాశ్రిత్య వాగిన్ద్రియం తిష్ఠతీత్యర్థః. ※ జ్యోతీరూప మయ మగ్నిః-జ్యోతి ర్మయమధిష్ఠాతృదేవతాస్వరూప మగ్నిరిత్యర్థః. ※ యావతీ వాక్
తావతీ పృథివీ తావానయ మగ్నిరితి - యత్ర యత్ర వాగిన్ద్రియం తత్ర తత్ర తదధిష్ఠానతయా పృథివ్యస్తి - అధిష్ఠాతృతయాఽగ్నిరప్యస్తీత్యర్థః. ※
అథైతస్య మనసో ద్యౌశ్శరీరమితి - ఇహ ద్యుశబ్ద ఆకాశమాత్రపరః - నతు లోకవిశేషపరః - అనుపపత్తేః. నహి స్వర్గలోకఏవ మనసోఽధిష్ఠానమ్-
మనుష్యాణాం అమనస్కత్వప్రసఙ్గాత్. ద్యుశబ్దోహి లోకవిశేషే నభోమాత్రేచ వర్తతే- ※ సురలోకోద్యోదివౌద్వే స్త్రియాం※ సురలోకో ద్యోది
వౌద్వే స్త్రియా మభ్రం వ్యోమ పుష్కర మమ్బరమితిహి నామానుశాసనమ్. అత ఆకాశమాత్రవివక్షా. తత్రాపి సామర్థ్యాత్ హృదయాకాశే పర్యవస్యతి.
హృదయచ్ఛిద్రరూపాకాశ ఆయతనమిత్యర్థః. ※ జ్యోతీరూప మిత్యాదేః పూర్వవత్. తౌ - అగ్న్యాదిత్యౌ. మిథునం సమైతామ్ - మిథునీభావ మగ
చ్ఛతామ్. తతః ప్రాణోఽజాయత. అయమస్యాభిప్రాయః - ఆదిత్యాధిష్ఠేయమనఃపూర్వికా అగ్న్యధిష్ఠేయవాక్ప్రవృత్తిః - తదుభయపూర్వికా
పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనా శరీరప్రవృత్తిరితి. ప్రాణస్యాసపత్నత్వమ్ - చక్షురాదిషు స్వసదృశస్వప్రతిస్పర్ధివిరహితత్వమ్. ※ అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీర
మితి - ※ ప్రాణావా ఆప ఇతి శ్రుతిః, ※ పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణా విశ్వమేవచ తన్మయ మిత్యాయుర్వేదవిదః,- అతఃప్రాణస్య ఆప ఆయతనమ్.
※ జ్యోతీరూప మిత్యాదిపూర్వవత్. మనఃప్రాణయో రభిమానిదేవతాన్తరశ్రవణేపి శ్రుతిత్వావిశేషా దేవమపి సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఆనన్త్యం
ప్రతిశరీరం మన ఆదివ్యష్టిభేదాత్. ※ సఏష సంవత్సర ఇత్యాదినా - ※ చన్ద్రమా షడ్ఢోతా స ఋతూన్ కల్పయాతీతి ప్రకారేణ సర్వర్తుప్రవర్తకతయా
సంవత్సరసంజ్ఞస్య రాత్ర్యాదీనోపచయాపచయాన్వితకలామయస్య ప్రాణాధిదైవస్య చన్ద్రస్య ప్రజారక్షకత్వమ్, ※ సౌమ్యా వై దేవతయా పురుషఇతి
ప్రక్రియ యా పురుషస్య చన్ద్రాధీనత్వమ్, తద్వేదనఫలమ్, చోక్తమ్. పశ్చాన్మనోవాక్ప్రాణానాం వ్యాపారస్య పరలోకేఽభ్యధికత్వం వక్తుం ※ అథ
త్రయోలోకా ఇత్యాదినా లోకత్రయం ప్రస్తుత్య పుత్రే విన్యస్తభారస్య తన్ముఖేనైహలౌకికార్థప్రాప్తిం, కేవలకర్మణాన్తరిక్షప్రాప్తిం, కామ్యవిద్యావిశే
షేణ దేవలోకప్రాప్తిం, చాభిధాయ పైతృకోమనుష్యస్యాధ్యయనయజ్ఞాదికం శ్రేయ స్సర్వం పుత్రేణ సంపాద్యమితి తస్మిన్నిహితభరత్వ ముక్త్వా ※
అయం యదైవంవి దస్మా ల్లోకా త్ప్రైత్యథైభిరేవ ప్రాణై స్సహ పుత్ర మావిశతీత్యుక్తమ్ - పుత్రోభూత్వా యజ్ఞాదిక మయమేవ కరోతి - పుత్రకృ
తం సర్వం పరలోకగతస్య పితు స్స్వానుష్ఠితసుకృతవదుపకారకం భవతీత్యర్థః. ※ అథైన మేతే దేవాః ప్రాణా అమృతా ఆవిశన్తీతి - ఏవం పుత్రే
నిక్షిప్తభరం పరలోకగతం పుణ్యకర్మాణం పురుషం దేవాః ప్రాణశబ్దవాచ్యాః మన ఆదయ ఆవిశన్తీత్యర్థః. తదేవ ప్రపఞ్చయతి ※ పృథివ్యై చైనమి
త్యాదినా - శాపానుగ్రహసమర్థా వాక్ దైవీవాక్. అమోఘసంకల్పమానసైకకారణం మనో దైవం మనః. అప్రతిహతగగనగమనాదివ్యాపారహేతుః
ప్రాణో దైవః ప్రాణః. ఏతే పృథివీద్యుసలిలరూపాధిష్ఠానేభ్యోఽగ్న్యాదిత్యచన్ద్రరూపాధిష్ఠాతృదేవతాభ్యశ్చాస్య సంభవన్తి - దేవతాప్రసాదాదేవా
స్య మనోవాక్ప్రాణా ఏవంవిధా భవన్తీత్యర్థః. ఏవం జీవోపకరణానాం తేషాం పరలోకే శక్త్యతిశయ ముక్త్వా ※ స ఏవంవి త్సర్వేషాం భూతా
నా మాత్మా భవతీతి - వాగిన్ద్రియాదిదేవతావిజ్ఞానప్రకర్షేణాస్య సర్వభూతాన్తర్వర్తిజ్ఞానసామర్థ్యం, తస్య దుఃఖాసంస్పర్శంచాభిధాయోపసంహృతమ్.
అత్ర ద్యుపృథివ్యప్ఛబ్దానాం మనోవాక్ప్రాణశబ్దానాంచ సత్త్వతమోరజోవాచిత్వాభావాత్, ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తివాచిత్వాభావా, చ్చ త
దధిష్ఠాత్రీశ్వరవ్యూహప్రతిపాదన మనుపపన్నమ్. శబ్దస్వారస్యాభావేప్యర్థానుపపత్త్యా తాదృగర్థపరత్వ మాశ్రయణీయ మితిచేత్. కాపున రత్రాను
పపత్తిః. ※ యావతీ వాక్తావతీ పృథివీత్యాదివాక్యైః పృథివ్యాదీనాం వ్యాప్త్యవగమాత్ ప్రసిద్ధపృథివ్యాదిపరత్వ మనుపపన్నమితిచేన్న - వాగిన్ద్రి
యాదిభి స్తదధిష్ఠానభూతానాం పృథివ్యాదీనాం తుల్యదేశత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. ఇన్ద్రియసమష్టేరపిహి న వ్యాప్తిమత్త్వమ్ - కార్యాణాం తత్త్వా
నాం దశగుణకారణపరిచ్ఛిన్నత్వే నేన్ద్రియసమష్టే రహఙ్కారతత్త్వపరిచ్ఛిన్నత్వాత్. నను తలవకారిణాం శ్రుతౌ ※ నాసదాసీ న్నోసదాసీ త్తదానీం

నాసీ[ద్రతో] నో వ్యోమాపరో యత్ కిమావరీవః కుహకస్య శర్మన్ అమ్భః కిమాసీ ద్గహనం గభీరం ఇతి తస్మిన్నసతి సతి నకస్మింశ్చన సత్యవ్రతం జ్యోతిష్మ దుదప్లవతి సత్యం జ్యోతిష్మదుదప్లవతి తపో జ్యోతిష్మ దుదప్లవతి తద్యదృతమితి వాక్ప్రా యత్సత్యమితి ప్రాణ స్స యత్తపఇతి మన స్తత్తేషా మన్నమేవ జ్యోతి రాసీత్తా న్యేక మభవం స్తదేకం భూత్వాఽన్నేన జ్యోతిషాప్యాయత తద్యథా మధ్వష్ఠీలావాస్యాసిక్తాస్యావృతి రేవవ తద్దైక్షత హ న్త ప్రాణం కరవా ఇత్యాదినా తేషా మృత సత్య తపః శబ్దవాచ్యానాం వాక్ప్రాణమనసాం ప్రళయేఽప్యవస్థానాత్ సత్త్వాద్యధిష్ఠాతార ఈశ్వరవ్యూహా ఏవ మనఆదిశబ్దవాచ్యా ఇతి చేన్న - అస్యాం శ్రుతౌ ప్రళయేఽప్యవస్థానాప్రతీతేః. ఉదప్లవతేతిహి శ్రూయతే. ఉత్ ప్లవనంచ నస్థితిః - కింతూద్గమనమ్. తేనోత్పత్తి రేవావగమ్యతే-యథార్థే స్తరఙ్గోద్గమఇతి, కారణా త్కార్యోదయ ఇతి, చ. నహ్యుద్గమనాదిశబ్దైః క్వచిదప్యవస్థానం ప్రతీయతే. అత్ర ప్రసిద్ధ్యా గాద్వ్యుత్పత్త్యా ప్రతిపాద్యమానాయా మాఖ్యాతపదానాం కారకపదానాంచ స్వరసతా స్యాత్ - ఇతరథాఽస్వారస్యమేవ. ※ తేషా మన్న మేవ జ్యోతి రాసీ దిత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్ద ఓజశ్శబ్దవత్ ప్రవృత్తిసామర్థ్యపరః. త్రివిధకరణానా మప్యన్న మేవ ప్రవృత్తిసామర్థ్యహేతురిత్యర్థః. ※ తా న్యేక మభవన్నితి - ఏకకార్యోత్పత్తిం ప్రత్యేకసామగ్రీత్వమభజన్నిత్యర్థః. కరణత్రయేణాపిహి యజ్ఞాదికర్మనిష్పత్తిః. అనన్తరం ※ తద్దైక్షతేతి తచ్ఛబ్ద శ్చ సృష్టిప్రతిపాదనాక్షిప్తకారణబ్రహ్మపరః. ఏవం ప్రళయదశాయా మప్యవస్థానశ్రవణరూపాపవాదాభావాత్ మన ఆదిశబ్దో నేశ్వరవ్యూహపరః. యత ఏవం తస్మాత్ సప్తాన్నసృష్టౌ ※ తౌ మిథునం సమైతాం తతః ప్రాణోఽజాయత స ఇన్ద్రః స ఏషోఽసపత్న ఇతి వాఙ్మయవ్యూహపత్నీకా న్మనోమయా దీశ్వరాత్ ప్రాణమయవ్యూహోత్పత్తి రుచ్యత ఇతిచానుపపన్నమ్.

నను బృహదారణ్యకఏవ షష్ఠేఽధ్యాయే ※ ఇన్ధో హవై నామైష యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుష స్తంవా ఏత మిన్ధం సన్త మిన్ద్రఇత్యాచక్షతే పరో క్షేణ పరోక్షప్రియాఇవ హి దేవాః ప్రత్యక్షద్విషః అథైతద్వామేఽక్షిణి పురుషస్య రూప మేషాస్య పత్నీ విరాట్తయోరేష సంస్తావో య ఏషోఽన్తర్హృ దయ ఆకాశ ఇత్యత్ర దక్షిణాక్షిప్రతిష్ఠితస్య పురుషస్య వామాక్షిగతం పురుషరూపం పత్నీత్వేనోచ్యతే. అతోఽత్ర వాఙ్మయపత్నీకో మనోమయః ప్ర తిపాదితఇతి. న- ※ తతః ప్రాణోఽజాయత స ఇన్ద్రఇతి మిథునోత్పన్నస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. ఇహచ పత్నీవతః పురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్య త్వావగమా, చ్చ. తతశ్చేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రాణమయస్య వాఙ్మయః పత్నీ ప్రసజేత్ - నతు మనోమయస్య. మనోమయస్య వాఙ్మయపత్నీకత్వం ప్రాణ మయస్య తదుత్పన్నత్వమపిహి భవదభిమతమ్. తస్మా దత్రాయమర్థః - దక్షిణాక్షిస్థః పురుషోత్తమః - ※ య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నితి దక్షిణాక్షిస్థస్యాదిత్యాన్తరవస్థితత్వ శ్రవణాత్తస్యచ పుణ్డరీకాక్షత్వాత్. ※ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్ ※ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యా దిషు పరమపురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వంచ సిద్ధమ్. వామాక్షిస్థా తత్పత్నీ సాక్షా ల్లక్ష్మీరేవ - ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య పత్నీత్వేన ప్రతీతేః. తైత్తిరీయకేచ రాడసి బృహతీ శ్రీ రసీన్ద్రపత్నీ ధర్మపత్నీతీన్ద్రపత్న్యాః శ్రీశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. కించ-హృదయగుహాయా మవస్థాన మనయో రిహ శ్రూయతే ※తయో రేష సంస్తావో య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశఇతి. సంస్తావః-అధికరణే ఘఞ్. సంస్తావః-స్థానమ్. సంస్తవః-పరిచయః. సహవాసః. ※పద్మ కోశ ప్రతీకాశ మిత్యారభ్య ※ తస్యా శ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితఇతి నారాయణస్య హృదయస్థితిశ్రవణా దత్రాపి శ్రియఃపతి ర్నారాయ ణఏవ ప్రతిపాదితఇతి వాఙ్మయపత్నీకపురుష ప్రతిపాదన మసఙ్గతమ్. తలవకారి శ్రుతావపీశ్వరవ్యూహత్రయ ప్రతిపాదనాభావాత్, అఘమర్షణ సూ క్తేపి న తత్ప్రతిపాదనమితి వాఙ్మయపత్నీక పురుషప్రతిపాదన మసఙ్గతమ్. అపితు తపశ్శబ్దః పరమాత్మపరః-※యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి తపశ్శబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాత్, పరస్య జ్ఞానగుణసారత్వే జ్ఞానశబ్దస్యైవ ధర్మిపర్యన్తాభిధానోపపత్తేః, తస్మా దృతశబ్దసత్య శబ్దవాచ్యయోర్యజ్ఞాది కర్మతద్భోక్తృచేతనవ ర్గయోరుత్పత్తిః. వాక్ప్రాణయోర్వా. ※తద్యదృతమితి వాక్ప్రా యత్సత్యమితి ప్రాణ స్సఇతి శ్రుతేః. యద్వా-ఋతం-యథార్థశబ్దః. సత్యం-అబాధోఽర్థః. నామరూపే ఉత్పన్నే ఇత్యర్థః. అతో మిథఃకార్యకారణభావేనావస్థితం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయం నిష్ప్రమాణకమ్. కించ-వాఙ్మయపత్నీకా న్మనో మయాత్ ప్రాణమయోత్పత్తిః కింప్రళయదశాయాం మహదాది సర్గాత్ పూర్వభావినీ-ఉత మహదాదిసర్గానన్తరభావినీ. తత్ర ప్రథమశిరో నిష్ప్రమా ణకత్వాన్నిరస్తమ్. ద్వితీయేతు బ్రూమః - * వాఙ్మయః పృథివీశరీరో లయపరిణామశక్తి మధితిష్ఠతి తమఃపృథివీత్యుచ్యతే లయపరిణామ శక్తిర్వాగితి మోక్షస్థానమితి చేత్యుక్తముపనిషత్కల్పే. తత్రైవ * ప్రాణమనోప్శరీరః క్రియాశక్తి మధితిష్ఠతి రజ ఆప ఉచ్యన్తే క్రియాశక్తిః ప్రాణ ఇతిచోక్తమ్. యది తమోరజశ్శక్త్యధిష్ఠాతారా వాఙ్మయప్రాణమయౌ-తదా వాఙ్మయపత్నీకా న్మనోమయా త్ప్రాణమయోత్పత్తిం వదతా చతుర్ముఖోత్పత్తేః పూర్వ మేవ రుద్రోత్పత్తి రుక్తా స్యాత్. తచ్ఛ్రుతివిరుద్ధమ్-మహోపనిషది ※ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయతేతి బ్రహ్మసృష్టిముక్త్వా ※అథ పునరేవ నారా యణ స్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటా త్త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషోఽజాయతేతి రుద్రసృష్టేః పశ్చాత్తనత్వశ్రవ ణాత్, సుబాలోపనిషది ※ లలాటా త్క్రోధజో రుద్రోఽజాయతేతి రుద్రస్య చతుర్ముఖలలాటోత్పన్నత్వశ్రవణాత్, శైలాలిబ్రాహ్మణే రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిజీవవ దుత్పత్తిశ్రవణాత్, శతపథేచాష్టమూర్తి బ్రాహ్మణే సంవత్సరశబ్దవాచ్యేన ప్రజాపతినా రుద్రసృష్టేశ్శ్రుతత్వాత్, తద్రో దనపరిహారాయ తేన తస్య నామమూర్త్యష్టకప్రదానప్రతిపాదనాచ్చ.

నను శ్వేతాశ్వతరే ※ విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి శ్రూయత ఇతిచేత్. తదపి భవత్పక్షే విరుద్ధమ్ - అనన్తరమేవ ※ వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తమ్ ఆదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్ ※ మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషః సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః ※ అఙ్గు

స్థమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా * సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిషు వాక్యేషు * ఏతం మహాన్తం పురుషమ్ * మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషఇతి ప్రకృతరుద్రపరామర్శినైతచ్ఛబ్దేన మహాపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాత్. * యదేవ ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఇత్యానన్దశబ్దసమానాధికరణాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశప్రహాణేన పరమాత్మపరత్వవద్రుద్రశబ్దస్యాపి ప్రసిద్ధార్థప్రహాణేన మహాపురుషపరతాయా న్యాయ్యత్వాత్, సత్త్వప్రవర్తకవిషయస్య వాక్యస్య తమోఽధిష్ఠాతృవాఙ్మయపరత్వాభావాత్, పురుషసూక్తవాక్యోపాదానేన పురుషోత్తమవిషయత్వస్య స్ఫుటత్వా, చ్చ పరమపురుషాదేవ హిరణ్యగర్భోత్పత్తే స్తత్ర ప్రతిపాద్యమానతయా వాఙ్మయపత్నీకత్వ ప్రసఙ్గాభావాత్. యథా ※ మృత్యునైవేద మావృత మాసీత్ అశనాయయా అశనాయాహిమృత్యుస్తన్మనో కురుతాత్మన్వీస్యామితి సోర్చన్నచరత్ తస్యార్చత ఆపో జాయన్తేత్యారభ్య అశనాయాలక్షణాత్ మృత్యో ర్యమ్బుపృథివ్యగ్నీనాం సృష్టిప్రతీతావపి న ప్రసిద్ధమృత్యోః క్షుధోవా పృథివ్యాదిప్రపఞ్చకారణత్వ మభ్యుపగమ్యతే-※ భీషాస్మా దగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః ※ మృత్యు ర్యస్యోపసేచనమ్ ※ తచ్ఛ్రేయో రూప మత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణ స్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశానఇతి పరమాత్మసృజ్యత్వ సంహార్యత్వ నియామ్యత్వ శ్రవణాత్-ఏవం బ్రహ్మసృష్టస్య రుద్రస్య న బ్రహ్మాణం ప్రతి స్రష్టృత్వ మిహోచ్యతఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. శైలాలిబ్రాహ్మణ శతపథసుబాలోపనిషదాంతు నైవ మర్థాన్తరపరత్వం వక్తుం శక్యమ్. నన్వేవమపి కల్పభేదేన సృష్టిప్రకార ఇత్యాస్థేయమ్. నైవమ్ - త్వదభిమతసృష్టిప్రకారస్య స్ఫుటశ్రవణాభావాత్, ఆకాశాదీనామపి కల్పభేదేన పరమకారణత్వకల్పనాప్రసఙ్గాత్, శ్రుతివిరోధేన కల్పనానుపపత్తే, శ్చ. అతో వాఙ్మయరుద్రపత్నీకా న్మనోమయాత్ ప్రాణమయహిరణ్యగర్భోత్పత్తి స్మృతివిరుద్ధా. కించ ※ వాఙ్మయో లయపరిణామశక్తి మధితిష్ఠతి. లయపరిణామశక్తిశ్చ వాగితి కథ్యతే మోక్షస్థానమితిచ, మోక్షస్థానం పరమాకాశః. నచ ప్రకృతేస్తమశ్శబ్దవాచ్యాయా ఆద్యావస్థేతి* భవద్భి రుచ్యతే - తథా తత్త్వవిచారణాయా ముక్తమ్ ※ పరమాకాశో నామ ప్రకృతే రాద్యావస్థేత్యుపక్రమ్య ※ సాచ తమోవస్థాపన్నా ప్రకృతిః పరస్మా దాత్మనో విభాగరూపం వికారం ప్రతిపద్యతే సఏవ పరమాకాశ స్సఏవ ముక్తానా మీశ్వరస్యచ స్థానం శబ్దపరిణామశక్తియుక్తత్వా ద్వాగితి చోచ్యతే అక్షరమితిచేతి. యద్యవ్యక్తతమసో ర్మధ్యపతిత మక్షరం పరమాకాశః - న తావ న్నాద్యో విభాగః - ※ తమ ఏకీభవతి * మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి తస్మా త్తమస్సఞ్జాయత ఇతి తమసఏవ విభాగశ్రవణాత్. విభక్తా త్తమసో హ్యక్షరవిభాగః. తమ స్తస్మా దక్షరరూపేణ జాయతఇతి యోజనాత్వస్వరసా, * అక్షరం తమసి లీయతఇతి లయశ్రవణవిరుద్ధా, చ. తచ్చాక్షరం నముక్తానా మీశ్వరస్యచ స్థానమ్-తస్యావ్యక్తాద్యపేక్షయా అక్షరత్వేపి తమసి లయశ్రవణేన క్షరత్వాత్. * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి పరమ వ్యోమ్నః క్షరణాభావా, చ్చ. తత్రాపేక్షిక మక్షరత్వ మితిచేన్న-తత్ర స్వారస్యభఙ్గకప్రళయశ్రవణాభావాత్. తమసో విభక్త మక్షరమేవ తత్రాక్షరశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యత ఇతిచేన్న-వర్ణానుపూర్వీసాదృశ్యేప్యన్యవిశేషణతయా ప్రయుక్తేనాక్షరశబ్దేన విశేష్యసమర్పకాక్షరశబ్దార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. నహ్యరుణః పటఇతి వాక్యస్థోఽరుణశబ్దో రవిరథస్థ మరుణం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. కించ - స్వప్రకరణే * విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాదితి-సమానప్రకరణేచ ※ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *తేహ నాకం మహిమాన స్సచన్తే * ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారఇతి ముక్తాత్మేశ్వరస్థానస్య తమసః పరత్వశ్రవణా త్తమసోఽర్వాచీనస్యాక్షరస్య నతత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా * తమసఃపరస్తా దితి పరస్వరూపస్య తమోవైలక్షణ్య ముచ్యత ఇతిచేత్. న.-దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతిప్రత్యయస్య విహితత్వేన వైలక్షణ్యమాత్రపరత్వస్య క్లిష్టత్వాత్, స్థానవిశేషస్య సన్నిహితత్వా, చ్చ తమసఃపరత్వస్య దేశవిశేషవర్తిపరమాత్మ విశేషణత్వోపపత్తేః. * తమసస్తు పారఇతి పారశబ్దశ్చావధివాచకః-నతువైలక్షణ్యవాచకః. అతస్తమసఃపరస్య స్థానస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ తమోవిభాగరూప మక్షరం న ముక్తాత్మపరమాత్మస్థానమ్. తమోవిభాగరూపం చాక్షరం నవాఙ్మయాధిష్ఠేయమ్-తస్యాక్షరస్య బ్రహ్మరుద్రసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్, *యః పృథివీ మన్తరే సఞ్చరన్నిత్యారభ్య * యోఽక్షర మన్తరే సంచర న్యస్యాక్షరం శరీరమ్ * యస్య మృత్యు శ్శరీర మిత్యుక్త్వా * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽ పహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి తస్యాక్షరతత్కారణభూతమృత్యుశరీరకస్య నారాయణత్వప్రతిపాదనా, చ్చ. తస్యైవా న్తరాత్మత్వశ్రవణా ద్వాఙ్మయో న్తరాత్మేతి చానుపపన్నమ్. అతఏవ హిరణ్యగర్భస్య ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వంచ నిరస్తమ్ - నారాయణస్యైవ హ్యన్తర్యామిత్వం శ్రుతమ్. హిరణ్యగర్భస్య మహత్తత్త్వాభిమానిత్వంతు బ్రహ్మాణ్డాన్తర్గతవ్యష్టిశరీరవిషయం క్వచి దుక్తమితి మన్తవ్యమ్ - పరమకారణత్వాభావాత్-అగ్నీన్ద్రాదీనాం వాక్పాణ్యాద్యభిమానిత్వవత్. * సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యత్ర సర్వభూతశబ్దేన బ్రహ్మరుద్రయోరపి జీవాన్తర్భావః - తస్మా ద్విరాడజాయత విరాజో అధిపురుషః * త్ర్యక్ష శ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత * ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః * స బ్రహ్మా సశివః సేన్ద్ర ఇతీన్ద్రవ త్కార్యత్వాది శ్రవణాత్. ఏవమేవ హ్యుపబృంహితం భగవతా వ్యాసేన బ్రహ్మరుద్రసంవాదే ※ మమాన్తరాత్మా తవచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ నగ్రాహ్యః కేనచి త్క్వచిత్॥※అహం బ్రహ్మా ఆద్య ఈశః ప్రజానాం తస్మా జ్జాత స్త్వంచ మత్తః ప్రసూతః। మత్తోజగత్ స్థావరజఙ్గమంచ సర్వేవేదా స్సరహస్యాశ్చపుత్రేతి. అతఏవ మానవే ధర్మశాస్త్రేపి ※ యోస్యాత్మనః కారయితేత్యాదివచనానిచ న భవదభిమతవాఙ్మయ ప్రాణమయవిషయాణి-శ్రుత్యనుసారిత్వాత్ స్మృతివచనానామ్. అతఏవ ※ మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప స్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా ※ ప్రాణోబ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతయశ్చ న భవదభిమతపరిపాటీ ప్రతిపాదికాః - స్వవాక్యస్వారస్యాభావాత్ శ్రుత్యన్తరవిరోధా దనుపపన్నత్వాచ్చ. యతః ఈశ్వరస్య న ప్రళయకాలే వ్యూహత్రయం ప్రామాణికమ్ - అతఏవ బ్రహ్మరుద్రయో ర్వాఙ్మయప్రాణమయవ్యూహత్వంచ దూరోత్సారితమ్. స్మృతయశ్చ శ్రుత్యనురోధేన వర్ణనీయాః-అశక్యవర్ణనాశ్చే దనాదరణీయాః. ఏవం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయకల్పనస్య నిర్మూలత్వాత్ ※ త్రిపాదస్యామృతం దివీతి

౨౮॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. ౪.

౯. పూర్వవాక్యే * ౧ త్రిపాదస్యామృతం దివీతి దివ్యాఽధికరణత్వేన నిర్దేశాత్, ఇహచ దివః పరఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశా, దుపదేశస్య భిన్నరూపత్వేన పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మ పరస్మిన్నప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిచేత్. తన్న - ఉభయస్మిన్నపి ఉపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్ - యథా † వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతి. † తస్మాత్పరమపురుషఏవ నిరతిశయతేజస్కో దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. * ౧ †ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పురుషః । పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని । త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమపురుషస్య ※ ౧ వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ । ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తుపార ఇత్యభిహితా ప్రాకృతరూపస్య తేజోఽప్య ప్రాకృతమితి తద్వత్తయా సఏవ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి నిరవద్యమ్. [ఇతి శ్రీభాష్యే జ్యోతిరధికరణమ్.]

౧ † నిరతిశయదీప్తియుక్తం † జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం † ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుషఏవేత్యుక్తమ్. ఇదానీం † కారణత్వవ్యాప్త్యమృతత్వప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోఽపి పరమపురుషఏవేత్యాహ.

వాక్యస్య యాదవప్రకాశై రభిహితార్థో ఽనుపపన్నః. తస్మాత్ ※ భూతాదిపాదేత్యాదిసూత్రస్య భాష్యకారాభిమత ఏవార్థ ఉపపన్నఇతిస్థితమ్. [ఇతి అస్య సూత్రస్య యాదవ ప్రకాశోక్తార్థ పరత్వనిరాసః.]

౯. ౨౮॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ †(యథావృక్షాగ్రే శ్యేనఇతి) సప్తమ్యన్తర్బహిరధరోర్ధ్వభాగస్థితిసాధారణీ-పఞ్చమీతూపరిస్థిత్యసాధారణీ-అత ఉభాభ్యాం స్థానవిశేషా దుపరిస్థితిరేవ వివక్షితేతి భావః. † సూత్రార్థం పరమసాధ్యేన ఘటయతి (తస్మాదితి). † నఖల్వాత్మస్వరూపే దీప్తి రస్తి-తత్కథమ్ ※ జ్యోతి ర్దీప్యత ఇత్యుక్తజ్యోతిః శబ్దాభిధేయత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థం నిగమయతి (ఏతావానితి) పురుషసూక్తవాక్యోపాదానం విగ్రహవిశేషజ్ఞాపనార్థమ్. [ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం జ్యోతిరధికరణమ్].

౧. † అవాన్తరసఙ్గతి మాహ (నిరతిశయేతి). † (జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమితి). ఆకాశప్రాణతేజసాం క్రమోపపత్తేః * అతఏవ ప్రాణ ఇత్యస్యానన్తరమ్ ※ జ్యోతిశ్చరణాభిధానా దిత్యధికరణం సఙ్గతమితి భావః. † (ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమితి) అనేనాధికరణయోః పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః. ※ సర్వాణిహవా ఇమాని భూతానీతి పూర్వస్మాత్పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యయోః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే - అత్రాపి ※ అథ యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేన ప్రసిద్ధవ న్నిర్దేశో దృశ్యతే - తస్మాత్ జ్యోతిరధికరణం పూర్వాధికరణద్వయేన సఙ్గతమ్. ఏవం సత్యుత్తరాధికరణస్య జ్యోతిరధికరణానన్తరభావిత్వం ప్రాప్తమితి భావః. † అవాన్తరపేటికానుగత మర్థమాహ (కారణత్వవ్యాప్తేతి) పూర్వాధికరణే పరమపురుషస్య జ్యోతి శ్శబ్దాభిధేయత్వముక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - పరమపురుషా దన్యస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యస్య వేదాన్తప్రతిపాద్యత్వాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్ర కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గభూయస్త్వ మనుసన్ధేయమ్. [ఇతి పూర్వోత్తరాధికరణయో స్సఙ్గతిప్రదర్శనమ్.]

౨౮॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. ౪.

(వే-సా.) పూర్వత్ర "త్రిపాదస్యామృతన్దివి" ఇతి పరమపురుషో వ్యపదిశ్యతే. అత్ర "అథ యదతః పరో దివః" ఇతి పఞ్చమ్యా నిర్దిష్టద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిరితి నప్రత్యభిజ్ఞేతిచేత్. నైతత్, ఉభయస్మిన్నపి వ్యపదేశే విరోధాభావాత్; యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనః వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనః ఇతి వ్యపదేశః. అత్ర దివః పరత్వమేవ ఉభయత్ర వివక్షిత మిత్యర్థః. ౪. [ఇతి వేదాన్తసారే జ్యోతిరధికరణమ్.]

(వే-దీ.) "పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతన్దివి" ఇతి పూర్వవాక్యోదితం పరం బ్రహ్మైవాస్తు, తథాపి "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిః" ఇతిద్యుసమ్బన్ధమాత్రేణ నేహ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తత్రచాత్రచ ఉపదేశప్రకారభేదాత్. తత్రహి "దివి" ఇతి ద్యౌస్సప్తమ్యా నిర్దిశ్యతే. ఇహచ "దివః పరో జ్యోతిః" ఇతి పఞ్చమ్యా. తతో న ప్రతిసన్ధానమితి చెన్న; ఉభయస్మిన్నపి వ్యపదేశే ఉపరిస్థితిరూపార్థైక్యేన ప్రతిసన్ధానావిరోధాత్. యథా - వృక్షాగ్రే శ్యేనః వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేన ఇతి. ౪. [ఇతి వేదాన్తదీపే జ్యోతిరధికరణమ్.]

౧॥ యజుస్ - ఆరణ్య - ౩ ప్రశ్న - పురుష సూక్తమ్.

౨౯॥ సూ. ప్రాణ స్తథానుగమాత్. ౧.

౨. కౌషీతకీబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయామ్ * ౧ ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసి రిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేనచ పౌరుషేణచేత్యారభ్య ※ ౧ వరం వృణీష్వేతి వక్తార మిన్ద్రంప్రతి * ౧ త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే ※ ౧ సహోవాచ ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మా మాయు రమృత మిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. †తత్ర సంశయః కిమయం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ - ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. జీవ ఏవేతి. కుతః? ఇన్ద్రశబ్దస్య † జీవవిశేషఏవ ప్రసిద్ధేః, † తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః,. † అయ మిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన * ౧ త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ

---

౨. ౨౯॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్॥ † (తత్రేతి) ※ ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామేత్యుపక్రమే ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, ※ ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా ※ సఏష ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽనన్దోఽజరోఽమృతఇతి ప్రాణశబ్దేన నిర్దిష్టత్వా, చ్చేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యుక్తమ్. ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మలిఙ్గప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వేన సిద్ధాన్తహేతుద్యోతకత్వాత్సూత్రే ప్రాణశబ్దేన ధర్మీ నిర్దిష్టః - నత్విన్ద్రశబ్దేన. ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టస్య విచారవిషయత్వమర్థమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతిభావః. జీవమాత్ర లిఙ్గసద్భావేపి విశేషాకాఙ్క్షాయాం జీవధర్మస్యేన్ద్ర శబ్దవాచ్య ప్రకృతజీవవిశేషనిష్ఠత్వప్రతీతేర్జీవేవేతి శిరోన్తరం పరోక్త మయుక్తమితి భావః. ప్రాణలిఙ్గే సత్యపి ※ ప్రాణోస్మీతి సామానాధికరణ్యేన ప్రాణస్య జీవవిశేషణత్వ ప్రతీతేః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కాయా అసంభవాత్ ప్రాణోవేతిచానుపన్యస్తమ్. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ కిం ప్రసిద్ధజీవ భావ ఇన్ద్రః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్ర ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః కిం ప్రసిద్ధ ఇన్ద్రః - ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థ మానన్దాదిగుణాః కిం గౌణాః - ఉత ముఖ్యాః. తదర్థం కి ముపక్రమావగతత్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గానురోధేనానన్దాదివర్ణనమ్ - ఉతానన్దాది లిఙ్గానుగుణతయా త్వాష్ట్రహననాదివర్ణనమ్. తదర్థమ్ ※ మా ముపాస్స్వేతి కిం స్వోపాసన ముచ్యతే - ఉత స్వావస్థపరమాత్మోపాసనమితి విచారః. యదా స్వోపాసనోక్తిః-తదా త్వాష్ట్రవధాద్యనుగుణ మానన్దాదే ర్వర్ణనీయత్వే నానన్దాదిగుణానా మముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మతయోక్త ఇన్ద్రఇతి జగత్కారణం ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్రఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా స్వావస్థపరమాత్మోపాసనోపదేశః - తదా ఆనన్దాదిగుణానుగుణం త్వాష్ట్రవధాదే ర్వర్ణనీయత్వాత్ ఆనన్దాదిగుణానాం ముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మీభూతేన్ద్ర ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి-సర్వవేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. † (జీవవిశేషఏవప్రసిద్ధేరితి) అనేన జీవమాత్రపక్షస్యానుదయ స్సూచితః. † ప్రాణశబ్దస్య కథం జీవపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్సమానాధికరణస్యేతి) అనేన ప్రాధాన్యేన ప్రాణపరత్వశఙ్కానుత్థాన మప్యర్థాత్సూచితమ్. † ఇన్ద్రస్య జీవత్వే కథం కారణస్య జీవానతిరిక్తత్వ మిత్యత్రాహ (అయమితి).

౨౯॥ సూ. ప్రాణ స్తథాఽనుగమాత్. ౧.

(వే-సా.) ఆత్మనాం హితతమరూపమోక్ష సాధనోపాసనకర్మతయా ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య ఇన్ద్రస్య "ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మా మాయు రమృతమిత్యుపాస్స్వ ఇతి విధానాత్ సఏవ జగత్కారణమ్. కారణోపాసనంహి మోక్షసాధనమ్ "తస్య తావ దేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి శ్రుతే రితి నాశఙ్కనీయమ్. ప్రాణశబ్దసమానాధికరణేన్ద్ర శబ్దనిర్దిష్టో జీవా దర్థాన్తరభూత ఉక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః! తథానుగమాత్; పరమాత్మాసాధారణానన్దాజరామృతాదిష్వస్యేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యానుగమోహి దృశ్యతే! "సఏష ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽనన్దోఽజరోఽమృతః" ఇతి. ౧.

(వే-దీ.) కౌషీతకీబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయామ్ "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇతి ప్రతర్దనేనోక్త ఇన్ద్రః, "ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మా మాయు రమృత మిత్యుపాస్స్వ" ఇత్యాహ. అత్ర హితతమోపాసనకర్మతయా నిర్దిష్టఇన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయః, కిం జీవః! ఉత పరమాత్మేతిసంశయః! జీవఇతి పూర్వపక్షః!. కుతః! ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవ విశేషే ప్రసిద్ధేః, ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్సమానాధికరణస్య సఏవార్థ ఇతి "తమ్మా మాయు రమృత మిత్యుపాస్స్వ" ఇతి తస్యైవోపాస్యత్వోపదేశాత్, రాద్ధాన్తస్తు - ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టం జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ, "ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాఽఽత్మాఽనన్దోఽజరోఽమృతః" ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ జీవేష్వసమ్భావితాఽనన్దత్వాఽజరత్వాఽమృతత్వాదిశ్రవణాత్. సూత్రార్థస్తు ఉపాస్యతయోపదిష్టం ఇన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ. తథేతి - ప్రకారవచనః. పరబ్రహ్మప్రకారభూతేష్వానన్దాదిష్వస్యానుగమాత్. ౧.

౧॥ కౌషీతకీ - 3 అ - ౧.

యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః * ౧ మా ముపాస్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమ ముపదిదేశ. † హితతమశ్చామృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. † జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా * ౨ తస్య తావదేవ చిరం యావ న్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ కారణం బ్రహ్మ.

౩. ఇత్యాశఙ్కాయా మభిధీయతే ప్రాణ స్తథానుగమాదితి † అయ మిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రమ్ – అపితు జీవా దర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ. * ౩ † స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యా†నన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హి † తథా సత్యే వోపపద్యతే.

౩౦॥ సూ. నవక్తు రాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్. ౨.

౪. † యదుక్త మిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య * ౩ ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యా దయం పరం బ్రహ్మేతి

---

† స్వాత్మోపాసనం హితతమ ముపదిష్ట మస్తు – తతః కిమిన్ద్రస్య జగత్కారణత్వ ఇత్యత్రాహ (హితతమ ఇతి). † తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తిం దర్శయతి (జగదితి). అతఇతి పూర్వపక్షోపసంహారః. [ఇతి ఇన్ద్రప్రాణాధికరణపూర్వపక్షః].

౩. † రాద్ధాన్తం ప్రతిజానీతే (అయమితి). † ఉపపాదయతి (సఏష ఇతి) అనుగమః – పూర్వవాక్యప్రకృతస్యోత్తరవాక్యసంబన్ధః. స్వవాక్యానభివ్యక్తస్య సిద్ధాన్తహేతో రుత్తరవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమా దిత్యుక్తమ్. ఆకాశాధికరణే జ్యోతిరధికరణేచ సిద్ధాన్తహేతోర్హి స్వవాక్యపూర్వవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమా దిత్యనుక్తిః. † సౌత్రం తథా పదం సాధకాకారపరామర్శిత్వేన వ్యాచష్టే (ఆనన్దాజరేతి). ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్ – పరమాత్మత్వానుగుణ్యేనానుగమాదితి సూత్రయోజనా. † తథాశబ్దస్య సాధ్యాకారపరామర్శిత్వమప్యభిప్రయన్నాహ (తథా సత్యేవేతి) తథా సతి – ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే పరస్మి న్బ్రహ్మణి సత్యే వేత్యర్థః. ప్రాణః పరమాత్మా. తథానుగమాత్ – పరమాత్మతయాఽనుగమాదితి యోజనా. అనుగమక్రియావిశేషణం తథా శబ్దః. బుద్ధిస్థసాధ్యసాధకధర్మవత్తయాఽనుగమో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. ఆద్యసూత్రమ్ * సఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదివాక్యమాత్రవిషయం వ్యాఖ్యాతమ్ – నతు పరైరివ వాక్యాన్తరస్థహేతవోప్యత్ర వివక్షితత్వేనోక్తాః. * అధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి ద్వితీయసూత్ర ఏవ బహువాక్యస్థహేతుబాహుల్యస్య వివక్షితత్వావగమాత్. ఆనన్దాదిగుణప్రతిపాదకవాక్యస్య ప్రాణశబ్దచిహ్నితత్వాత్ తద్గతహేతుపరత్వేన హి ప్రాణశబ్దచిహ్నితసూత్రవ్యాఖ్యానం యుక్తమ్. ప్రాణశబ్దచిహ్నితస్యాపి * ప్రాణోస్మీత్యాదే రత్రానుదాహరణ మన్యవిశేషణభూతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్. * ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యస్యానుదాహరణంతు సూత్రాన్తరైకార్థ్యాత్. [ఇతి ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే ప్రథమం సూత్రమ్].

౪. ౩౦॥ సూ. నవక్తు రాత్మోపదేశా దితిచే దధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥. † నిషేధ్యాధ్యాహారేణ నఞర్థ మాహ (యదుక్తమితి).

౩౦॥ సూ. నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్. ౨.

(వే-సా,) ఉపక్రమేహి "మామేవ విజానీహి" ఇతి త్వాష్ట్రవధాదినా ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య ఇన్ద్రస్యోపదేశాత్, ఉపసంహార స్తదనుగుణో వర్ణనీయ ఇతిచేత్. నైతత్, అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ – అధ్యాత్మమ్ – పరమాత్మధర్మః. పరమాత్మసమ్బన్ధబహుత్వ మస్మిన్నిన్ద్రశబ్దాభిధేయే, వాక్యోపక్రమప్రభృత్యుపసంహారాద్దృశ్యతే. "యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇతి హితతమోపాసనం ప్రారబ్ధమ్. తచ్చ పరమాత్మధర్మః. "త మేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి – నాన్యః పన్థా" ఇత్యాదిశ్రుతేః. తథా "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి" ఇత్యాదినా సర్వస్య కారయితృత్వమ్, "ఏవ మేవైతా భూతమాత్రా" ఇత్యారభ్య "ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేష్వర్పితా" ఇతి సర్వాధారత్వమ్, తథాఽనన్దాదయశ్చ. "ఏష లోకాధిపతి" రిత్యాదినా సర్వేశ్వరత్వఞ్చ. ౨.

(వే-దీ) నాయ ముపాస్యః పరమాత్మా – "మా మేవ విజానీహి" "తం మా మాయు రమృత మిత్యుపాస్వ" ఇతి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య వక్తు స్స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశాత్, ఉపక్రమే జీవభావనిశ్చయే సతి, ఉపసంహారస్య తదనుగుణతయా నేయత్వా దితిచేన్న. అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్; ఆత్మని సమ్బన్ధః – అధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా – బహుత్వమ్. జీవా దర్థాన్తరభూతాత్మాఽసాధారణధర్మసమ్బన్ధబహుత్వ మస్మిన్ ప్రకరణే ఉపక్రమప్రభృత్యుప సంహారా దుపలభ్యతే. ఉపక్రమే తావత్, "యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే"! * ఇతిహ్యనేనోచ్యమాన ముపాసనం పరమాత్మోపాసనమేవ – తస్యైవ హితతమత్వాత్. తథా "ఏష ఏవ సాధుకర్మ కారయతి" ఇత్యాది సాధ్వసాధుకర్మణోః కారయితృత్వం పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. తథా "తద్యథా రథస్యారేషు నేమి రర్పితా, నాభావరా అర్పితాః, ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః, ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః" ఇతి సర్వాఽఽధారత్వఞ్చ తస్యైవ ధర్మః. ఆనన్దాదయశ్చ. "ఏష లోకాధిపతి రేష సర్వేశః" ఇతిచ, హీతిహేతౌ. అతః పరం బ్రహ్మైవాఽయమిత్యర్థః. ౨.

౧॥ కౌ-౩అ-౧. ౨॥ ఛాం-౭ప్ర-౧౪ఖ-౨. ౩॥ కౌ-౩అ-౯.

తన్నోపపద్యతే - * ౧ మామేవ విజానీహి ※ ౧ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మా మాయు రమృత మిత్యుపాస్స్వేతి వక్తాహీన్ద్రః * ౧ త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్ర మహన మిత్యేవ మాదినా త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య స్వాత్మనఏవోపాస్యతాం ప్రతర్దనాయోపదిశతి. † అత ఉపక్రమే జీవవిశేష ఇత్యవగతే సతి ※ ౨ ఆనన్దోఽజరోఽమృతఇత్యాదిభి రుపసంహార స్తదనుగుణ ఏవ వర్ణనీయ ఇతిచేత్.

పరిహరతి <u>అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్</u> ఆత్మనియస్సమ్బన్ధస్సోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా-భూయ స్త్వమ్. బహుత్వమిత్యర్థః. ఆత్మన్యా † ధేయతయా † సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధబహుత్వమ్. † తచ్చాస్మిన్వక్తరి పరమాత్మన్యేవహి సమ్భవతి. ※ ౨ † తద్యథా రథస్యారేషు నేమి రర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రా స్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా స్సఏష ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽనన్దోఽజరోఽమృత ఇతి † భూతమాత్రా

త్వాష్ట్రవధాదీత్యత్రాదిశబ్దేన సాలావృకయతిప్రదానదైత్యాతిసంధానపౌలోమనిరాసేన్ద్రశబ్దా వివక్షితాః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) ఉపక్రమోబలీయానిత్యర్థః. [ఇతి పూర్వపక్షః].

<u>వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నేతివత్</u> సూత్రే సిద్ధాన్తఖణ్డే నిషేధవాచిశబ్దాభావాత్ ఖణ్డాన్తరస్య సిద్ధాన్తపరత్వద్యోతనాయ పరిహరతీత్యుక్తమ్. భూమశబ్దో భూయస్త్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. భూమశబ్దప్రకృతిం దర్శయితుం బహుత్వమిత్యుక్తమ్. ఆపేక్షికంహి బహుత్వమ్ - పూర్వపక్షయుక్తిబహుత్వాదపి బహుతర మితిభావః. † సంబన్ధబహుత్వనిబన్ధనమాహ (సంబధ్యమానానామితి). † సంబన్ధః కీదృశఇత్యత్రాహ (ఆధేయతయేతి). † అస్మిన్నితి పదం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) .† ఆధేయతయా సంబన్ధే శ్రుతి మాహ (తద్యథేతి) నకేవల ముపసంహారవచనమాత్రం కింతు పూర్వమప్యస్తీతి బహుత్వాభిప్రాయేణ ※ సఏష ప్రాణఏవేత్యాదికముపాత్తమ్. † పూర్వోపాత్తశ్రుత్యర్థమాహ (భూతమాత్రేతి).

నను కథం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన చేతనవర్గాభిధానమ్ - వాఘ్ర్రాణ చక్షుశ్శ్రోత్ర జిహ్వాః పాణిపాదోపస్థశరీరమనాంసిచ ప్రతిపాద్య ※ తావా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యదుహ్యైవ దశ భూతమాత్రా నస్యుః నప్రజ్ఞామాత్రా స్స్యుః యదుహ్యైవ నప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః నభూతమాత్రాస్స్యురితి భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాః పరస్పరసాకాఙ్క్షా ఉక్తాః. తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రా శబ్దో గన్ధాదిచతుష్టయ వాగాదివ్యాపారచతుష్టయ శారీరసుఖదుఃఖ మన్తవ్య విషయజ్ఞప్తిపరః. యద్వా - భోగ్యా గన్ధాదయః శరీరానుప్రవిష్టభూతాంశాశ్చ భూతమాత్రాః. దశేన్ద్రియాణి ప్రజ్ఞామాత్రాః. ప్రత్యేకం దశసంఖ్యాశ్రవణబలా దనుక్తాః పదార్థాశ్చాజహల్లక్షణయా వివక్షితా ఇత్యభ్యుపేత్యమ్. ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య జీవపరత్వే దశసంఖ్యావిరోధాత్. ఏవమ్ ※ తాశ్చ తాశ్చ దశ దశోక్తాః నహ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ నో ఏవైతన్నానేత్యాసా ముభయ విధానామపి పరస్పరావినాభావ ముక్త్వా తత్ర దృష్టాన్త మాహ ※ తద్యథా రథస్యేతివాక్యేన. నచవాచ్యమ్ ※ యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా ప్రజ్ఞా స ప్రాణ స్సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామత ఇతి ప్రకృతజీవవిషయోయం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దఇతి. మాత్రాన్తేన ప్రజ్ఞాశబ్దేన వ్యవహితవాక్యస్థకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, అనన్తరపూర్వవాక్యప్రకృతదశసంఖ్యప్రజ్ఞామాత్రాణామేవ స్వతఃప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వా, చ్చేతి. తదయుక్తమ్ - అర్థవిరోధాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తే,శ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానస్య భగ్నత్వాత్. నహి వాగాదీన్ద్రియాణి భూతమాత్రాణామాశ్రయః - భూతసంఘాతరూపశరీరమేవహీన్ద్రియాశ్రయ ఇత్యర్థవిరోధస్స్ఫుటః. తథా ※ దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతమితి పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వం పూర్వవాక్యోక్తమ్-అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యేతు నపరస్పరసాకాఙ్క్షత్వం ప్రదర్శ్యతే - ※ భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్త్వా ప్రజ్ఞామాత్రా భూతమాత్రాస్వర్పితా ఇతి నహ్యుక్తమ్. తథాసతిహి పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వే దృష్టాన్తతా వివక్షితా స్యాత్. అపితు * ప్రాణే అర్పితా ఇత్యేవోక్తమ్. ప్రాణశ్చ పరమాత్మా. అనన్తరమేవ ※ సఏష ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽనన్దోఽజరోఽమృతఇత్యుక్తేః. అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తిః. అతః ప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గకహేతుసద్భావాత్ * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మా దేత ద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దయోరివ పూర్వాపరవాక్యస్థయోః ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దయోః నైకార్థ్యమ్. కించ - ద్వయో ర్వాక్యయో ర్మిథస్సన్నికృష్టత్వేప్యన్యతరస్య సంభవన్ముఖ్యార్థస్తయో రైకార్థ్యశ్రద్ధయా నత్యాజ్యః - తయోరేవ బ్రహ్మశబ్దయో స్తథాదర్శనాత్. ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చేన్ద్రియేష్వముఖ్యః - జీవేషుతు ముఖ్యః - తేషాం జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. ప్రజ్ఞాశబ్దోపి తత్తదర్థవిషయజ్ఞానపర ఇతిచే త్తర్హి దృష్టాన్తవిరోధః - శరీరగతానాం భూతమాత్రాణాం

శబ్దేనాచేతనవస్తుజాత మభిధాయ † ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయా † చేతనవర్గంచాభిధాయ † తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృత మిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య † తమేవానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుపదిశతి † తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్న వస్త్వాధారత్వం జీవా దర్థాన్తరభూతేఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః.

౫. అథవా-అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బన్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా

వైషయికజ్ఞానైర్గ్రాహ్యత్వాభావాత్. ఏవ మర్థవిరోధాదిభి ర్భిన్నార్థత్వే సతి మాత్రాశబ్దస్సంఘాతైకదేశాభిప్రాయః-విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏకదేశభూతానిహి చిదచిత్తత్త్వాని. కించ - అస్మిన్నధికరణే ప్రాణశబ్దస్యేవ ప్రజ్ఞాశబ్దస్యాపి బహ్వర్థవిషయప్రయోగదర్శనాన్నైకార్థనియతత్వమ్ - అతశ్చ జీవవిషయత్వం యుక్త మాశ్రయితుమ్ - విశేషతో జీవే ప్రయుక్తత్వాచ్చ. ప్రాణశబ్దస్తావ న్ముఖ్యప్రాణే ప్రయుక్తః * యావ దస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావ దాయురితి. తథేన్ద్రియేషు * ప్రాణం ప్రాణన్తం సర్వే ప్రాణా అనుప్రాణన్తీతి. తథా పరమాత్మని * యత్రైత త్పురుష స్స్వప్నం నకథంచన పశ్యతి అథాస్మి న్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి. తథా జీవేషు * ఏతస్మా దాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. నచాత్ర బహువచనాన్తః ప్రాణశబ్దః పఞ్చవృత్తిప్రాణపరః - తస్య సుషుప్తావుపరత్యభావా న్నిష్క్రమణానుపపత్తేః. నాపీన్ద్రియపరః - దేవశబ్దేన పృథగుక్తత్వాత్. నచ దేవశబ్దః ప్రకాశరూపజ్ఞానవాచీ - లోకశబ్దేన తదుక్తేః అస్వారస్యాచ్చ. నచ లోకశబ్దో లోకనీయవిషయపరః - దేవేభ్యో లోకా ఇత్యత్ర విషయాణాం జ్ఞానతో నిష్క్రమణాభావాత్. జ్ఞానై ర్గ్రాహ్యా ఇత్యర్థ ఇతి చేన్న - పఞ్చమ్యర్థైకరూప్యభఙ్గా దస్వారస్యాత్ గ్రాహ్యపదాధ్యాహారప్రసఙ్గాచ్చ. అతోఽస్మిన్వాక్యే బహువచనాన్తః ప్రాణశబ్దో జీవపరః. ప్రాణసాహచర్యా జ్జీవే ప్రయోగః. పరమాత్మని తు ప్రాణశరీరకత్వాత్. తథా ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చ జీవే తావ త్ప్రయుక్తః, * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేతి. ప్రజ్ఞారూప ఆత్మా ప్రజ్ఞాత్మా. తథా * యో వై ప్రాణ స్సా ప్రజ్ఞా యా ప్రజ్ఞా స ప్రాణః సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసత స్సహోత్క్రామత స్తస్యైషైవ సిద్ధి రేతద్విజ్ఞానం యత్రైతత్పురుషః స్వప్నం నకథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి చ. నచాయం ప్రజ్ఞాశబ్ద ఉపరితనఖణ్డగత ప్రజ్ఞాశబ్దవన్మనోవిషయః - * సహోత్క్రామత ఇతి శ్రవణాత్. * త ముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ. తథోత్తరత్ర వాగాదీన్ద్రియాణాం జీవోపకరణత్వప్రపఞ్చనేన పృథఙ్నిర్దేశాచ్చాయం ప్రజ్ఞాశబ్దో జీవపరః. * అస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకం భవన్తీత్యుపక్రమ్య * వాగేవాస్యా ఏక మఙ్గ మదూదుహత్ ఘ్రాణ ఏవాస్యా ఏక మఙ్గ మదూదుహత్ ఇత్యేవమాదిపర్యాయైః పాదపర్యన్తానాం కరణానాం కృత్య ముక్త్వా * ప్రజ్ఞైవాస్యా ఏక మఙ్గ మదూదుహ దిత్యుక్తమ్. అత్ర హ్యస్యా ఇతి చతుర్థ్యన్తం పదం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరమ్ - ప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దోహి మనోవాచీ - * నీతిం నవిజిజ్ఞాసీత నేతారం విద్యాత్ * న మనో విజిజ్ఞాసీత మన్తారం విద్యాదితి స్థానప్రమాణాత్. తస్మాచ్చతుర్థ్యన్తః ప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దవాచ్య మనఃకరణకజీవవిషయః. అత స్సహోత్క్రమణపృథగుపదేశాభ్యామ్ * యో వై ప్రాణ స్సా ప్రజ్ఞేతి ప్రజ్ఞాశబ్దో జీవవిషయః. ఉత్క్రమణశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ వాగాదీనా ముపకరణత్వాచ్చ బుద్ధిపరత్వమప్యనుపపన్నమ్. అతో జీవవిషయత్వం దృష్టమ్. తథా మనసి చ ప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రయుజ్యతే * నహి ప్రజ్ఞాపేతా వాఙ్నామ కించన ప్రజ్ఞాపయే దన్యత్ర మే మనోఽభూదితి నాహ మేత న్నామ ప్రాజ్ఞాసిషమితి. తథేన్ద్రియేషు చ * దశ ప్రజ్ఞామాత్రా ఇతి. అతః పూర్వం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఇహ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దోక్తః. జాత్యభిప్రాయేణైకవచననిర్దిష్టస్య వ్యక్త్యభిప్రాయేణ బహువచననిర్దేశ ఉపపద్యతే- యథా * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి * సతి సంపద్య నవిదు స్సతి సంపత్స్యామహ ఇతి చ. యద్వా - మాభూత్ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్యార్థవైరూప్యాశ్రయణమ్ - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యే ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య భూతేన్ద్రియాభిమానిదేవతారూపదశవిధచేతనపరత్వం స్యాత్. తదానీ మపి తదాధారతయా చేతనాధారత్వం పరస్యార్థసిద్ధమ్. ఏవ మేతత్ప్రకరణపర్యాలోచనాసులభ ముపపత్తిజాతం సర్వం భాష్య ఏవ వ్యక్తీభవిష్యతి. † (ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయేతి) నహీన్ద్రియాణాం పృథివ్యాదిభూతాధారత్వం యుక్త మితి భావః. † (చేతనవర్గమితి) ప్రాకరణికప్రజ్ఞాశబ్దైకవచనం జాత్యభిప్రాయ మితి భావః. † (తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్యేతి) * తా వా ఏతా ఇత్యాదిపూర్వవాక్యోక్తే పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వే దృష్టాన్తత్వం న ఘటతే - ప్రజ్ఞామాత్రాణా మాధారాన్తరకథనా దితి భావః. † తస్య చ పరమాత్మత్వం కథ మిత్యత్రాహ (తమేవానన్దోఽజర ఇతి). † ఏవ మర్థవిరోధ, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావవైఘట్య, ముఖ్యత్వ, ప్రాకరణికప్రయోగసాధారణ్యై రనుగృహీతస్య శ్రుతివాక్యస్యార్థముపన్యస్య సూత్రార్థముపసంహరతి (తదేతదితి) ఏవం ప్రథమయోజనాయామ్ * తద్యథా రథస్యారేష్విత్యాదివాక్య మేకమేవ విషయ స్స్యాత్. * స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యేతద్వాక్యోదాహరణం వాక్యాన్తరాణ్యపి పరబ్రహ్మపరాణి సన్తీతి ప్రదర్శనార్థమ్. తేనోపక్రమస్వారస్యాదపి సముదాయస్వారస్యం ప్రబల మితి ఫలితమ్. [ఇతి ప్రథమయోజనా].

౫. † ఏవ మవయవిస్వారస్యప్రాబల్యస్యార్థసిద్ధత్వాదపి కణ్ఠోక్తత్వం యుక్త మితి ముఖాన్తరేణ యోజయతి (అథవేతి) పూర్వయోజనాయా మధ్యాత్మశబ్దస్యాత్మనీత్యర్థః. అస్యాం త్వాత్మని వర్తమానపరోఽధ్యాత్మశబ్దః. ఉపసంహారవాక్య ముపక్రమబాధితమితి పూర్వపక్షిణోక్తమ్-తత్రేద ముత్తర ముక్తం భవతి - ఉపక్రమోపసంహారౌ వాక్యావయవౌ - తయో రవయవభూతయోః పరస్పరవిరోధే ఉపక్రమప్రాబల్యమ్ - నత్వవయవివిరోధే.

బహుళత్వం హి అస్మిన్ప్రకరణే విద్యతే. † తథాహి - ప్రథమమ్ ※ ౧ త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ※ ౧ మా ముపాస్స్వేతిచ పరమాత్మాసాధారణమోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా ※ ౨ ఏష ఏవ సాధు కర్మకారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వంచ పరమాత్మధర్మః. తథా - ※ ౨ తద్యథా రథస్యారేషు నేమి రర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వంచ తస్యైవ ధర్మః. తథా - ※ ౨ స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః. ※ ౨ ఏష లోకాధిపతి రేష సర్వేశ (లోకేశ్వర) ఇతిచ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి. † తదేవ మధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వా త్పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టః.

† కథం తర్హి † ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశ స్సఙ్గంస్యతే తత్రాహ.

అత్రత్వనేకావాన్తరవాక్యైః పర్యాలోచితైః ప్రతిపన్నస్య మహావాక్యార్థస్యావయవినో విరోధే అవయవభూతోపక్రమో దుర్బలః - యథాగఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు ఘోషః ప్రతివసతీతి పదాభ్యాం ప్రతిపన్నవాక్యార్థ ముపక్రమస్థగఙ్గాపదం నబాధతే - అపితు స్వయం తదనుగుణార్థం భవతి - తద్వదితి. † తదేత దభిప్రయన్ పరమాత్మాసాధారణధర్మభూయస్త్వం దర్శయతి (తథాహీతి). ✱ హితతమం మన్యసఇతి వాక్యం త్వాష్ట్రవధాదేరప్యుపక్రమగతమ్ - ఉపక్రమోపక్రమస్యాపి మహావాక్యాన్తర్భావా త్తదుక్తిః - నతు తావన్మాత్రస్య సాధకత్వాభిప్రాయేణ. లోకాధిపతిః - లోకస్వామీ. సర్వేశః - సర్వనియన్తా. నను ✱ పారక్షణ ఇతిధాతోః పతిశబ్దః - తత్కథ మత్ర శేషివాచిత్వమ్. ఉచ్యతే - నహి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ - రూఢిశక్తిరపి హ్యస్తి - అన్యథా ✱ గమే ర్డో ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య సర్వజఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్, స్థితాయా గో రవాచకత్వప్రసఙ్గాచ్చ. అత శ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః-అన్యథా ✱ వృద్ధౌచ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుత శ్శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితుస్సంరక్షకే పుత్రే పితరం ప్రతి పతిశబ్దప్రయోగప్రసఙ్గాదితి. సూత్రార్థం నిగమయతి—(తదేవమితి) [ఇతి ద్వితీయయోజనా].

<u>అధ్యాత్మసంబన్ధభూమాహ్యస్మిన్నితిసూత్రాంశః</u> పరైరేవం వ్యాఖ్యాతః - <u>అధ్యాత్మసంబన్ధః</u> - ప్రత్యగాత్మసంబన్ధః. తస్య <u>భూమా</u> - బాహుళ్య ముపలభ్యతే అస్మిన్నధ్యాయే - ఆయుషః ప్రభుత్వ, మిన్ద్రియాశ్రయత్వమ్, శరీరోత్థాపకత్వమ్, విషయేన్ద్రియాదివిజ్ఞానప్రతిక్షేపేణ ప్రత్యగాత్మవేదనం చోపదిశ్యతఇతి. అపరైశ్చ - ప్రజ్ఞా దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణాత్మనాం సంబన్ధో<u>ఽధ్యాత్మసంబన్ధః</u> - స భూయా నితి వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - ఆయు రధిపతిత్వాదీనాం మనఃప్రాణసంబన్ధిత్వాదీనాం చ పరమాత్మసాధకత్వాభావాత్. ఇన్ద్రసంజ్ఞదేవతావిశేషే తాత్పర్యనిషేధపరం సూత్ర మితిచేన్న - ఇన్ద్రస్య శరీరేపి ప్రాణేన్ద్రియమనఃప్రభృతీనాం విద్యమానతయా తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. ✱ అస్మిన్ శరీర ఇతి నిర్దేశోహీన్ద్రశరీరేపి సంభవతి - సదేవ సోమ్యేద మిత్యిదం శబ్దవత్ సర్వనామపదస్య సాధారణత్వాత్. ప్రత్యగర్థవిషయస్యోపదేశస్య పరాచీనదేవతావిషయత్వ మయుక్త మితిచేన్న - ఇన్ద్రస్యాపి స్వాత్మానం ప్రత్యహమితి ప్రత్యక్తయాఽవభాసాత్. ✱ ప్రాణోస్మి ✱ మా ముపాస్స్వేతిహి తద్వాక్యమ్. ఇన్ద్రమాత్రస్య ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యతా ప్రతిక్షిప్యతఇతిచేన్న - ప్రాణేన్ద్రియమనఆదిసంబన్ధానాం తత్ప్రతిక్షేపాసామర్థ్యాత్. సూత్రవచనవ్యక్త్యనుగుణతాచ న స్యాత్ - ప్రాణః పరమాత్మేతి ప్రతిజ్ఞాత మాద్యే సూత్రే - ద్వితీయసూత్రస్థేన నఞా పరమాత్మత్వమేవ నిషేధ్యమ్ - న పరమాత్మేతి పూర్వపక్షితే తత్ప్రతిసమాధానపరేణ పరమాత్మైవ ప్రాణఇతి ప్రతిజ్ఞాయ సమర్థనీయమ్. నపరమాత్మేతి వదన్తం ప్రతి నేన్ద్రఇత్యుక్తే కః ప్రతిక్షేపః - నఘటోస్తీత్యుక్తే - నపటఇతివత్ తయో ర్విరోధాభావాత్. పరమాత్మత్వే ప్రతిజ్ఞాతే మనఃప్రాణసంబన్ధాదయస్తు నపరమాత్మత్వసాధనసమర్థాః. నను నాయం పరమాత్మా - అపిత్విన్ద్ర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతే సతి నేన్ద్రఇతి ప్రతివిధానం యుక్తమితిచేన్న - త్వదుక్తయుక్తే రిన్ద్రప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. అస్తువా తత్ప్రతిక్షేపః - తతః కిం. సతు పరమసాధ్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపయోగీతిచేన్న - పరమసాధ్యస్యావ్యవహితసాధకహేతూపస్థాపకత్వే సంభవతి పరమ్పరయా సాధకార్థపరత్వేన నిర్వాహానుపపత్తేః. [ఇతి సూత్రఖణ్డస్య పరోక్తార్థపరత్వనిరాసః]. [ఇతి ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే ద్వితీయం సూత్రమ్].

† ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయాఽవతారయతి (కథం తర్హీతి). † (ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేతి) ✱ ఇది పరమైశ్వర్య ఇత్యాదిప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేన పరమాత్మపరత్వ మిన్ద్రాదిశబ్దానా మయుక్తమ్ - త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గనిర్వాహానుపపత్తేః. తత్కథ మిన్ద్రశబ్దేన పరమాత్మనిర్దేశ ఇతిభావః. పూర్వం పరమాత్మపరత్వసాధకహేతు రుక్తః - పూర్వపక్షయుక్తేః కః పరిహార ఇత్యపేక్షాయాం సూత్రావతార ఇత్యర్థః.

౧॥ కౌ - ౩ అ - ౧. ౨॥ కౌ - ౩ అ - ౮.

౩౧ ॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. ౩.

౬. †ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ ※౧. మామేవ విజానీహి ※౧ మా ముపాస్స్వేత్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణ స్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయం †న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః - అపితు †శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః. †ఏత దుక్తం భవతి - ※౨ †అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ※౩ †ఐత దాత్మ్య మిదం సర్వమ్ ※౪ †అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ※౫ †య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి ※౬ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మాన మవగమ్య జీవాత్మవాచినా మహం త్వ మాదిశబ్దానా మపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా ※౧ మామేవ విజానీహి ※౧ మా ముపాస్స్వేతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మాన మేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి. వామదేవవత్ †యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వాన్తరాత్మత్వమ్, సర్వస్యచ తచ్ఛరీరత్వమ్, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానమ్, పశ్య న్నహ మితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి ※౭ తద్ధైత త్పశ్య న్నృషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవా నృషి రస్మి విప్ర ఇత్యాదినా. †యథాచ ప్రహ్లాదః ※౮ సర్వగత్వా దనన్తస్య సఏవాహ మవస్థితః। మత్త స్సర్వ మహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే ఇత్యాది వదతి.

౬. ౩౧॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్. †కీదృశ ఉపదేశ ఇత్యత్రాహ (ప్రజ్ఞాతేతి). †శాస్త్రదృష్టిశబ్దస్య వ్యవచ్ఛేద్యమాహ (నప్రమాణాన్తరేతి). †శాస్త్రస్య దృష్టిః - శాస్త్రరూపా దృష్టిరితిచ ప్రతీతి స్స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థ మాహ (శాస్త్రేణేతి). కస్య దృష్టిరిత్యపేక్షాయాం స్వాత్మశబ్దః. స్వానుభవప్రత్యక్షేణాత్మావలోకనే జీవమాత్రప్రకాశః - శాస్త్రేణ తన్మూలయోగేన చాత్మానుభవే పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రకాశ ఇతిభావః. †నహి ప్రమాణవిశేషేణాన్యత్ప్రమేయ మన్యత్ భవతి - తచ్చ శాస్త్రం కి మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). †జీవవాచిపదానాం పరమాత్మసామానాధికరణ్యోపపాదికాః శ్రుతీ రుదాజిహీర్ష న్నామరూపవ్యాకరణశ్రుతి మాహ (అనేనేతి). †జీవేప్యనుప్రవేశం దర్శయితు మాహ (ఐతదాత్మ్యమితి). †తదేవ స్పష్టయతి (అన్తఃప్రవిష్టఇతి). †శరీరత్వతల్లక్షణే దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) పర్యవసానం జ్ఞాత్వేతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిలబ్ధార్థ ఉక్తః. ఉపదిదేశేత్యన్తేన శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశఇత్యంశో వ్యాఖ్యాతః. †వామదేవవదిత్యంశం వ్యాచష్టే (యథేతి). శరీరిణి పర్యవసానంపశ్యన్నిత్యన్తేన ※తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేతద్వ్యాఖ్యాతమ్. †ఉక్తార్థవిశదీకరణాయాహ (యథాచప్రహ్లాదఇతి). [ఇతి ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే తృతీయం సూత్రమ్].

౩౧. సూ॥ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. ౩.

(వే-సా.) నామరూపవ్యాకరణాదిశాస్త్రైస్సర్వశబ్దైః పరమాత్మైవాభిధీయత ఇతి దృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయాఽయ మిన్ద్రశబ్దేన పరమాత్మోపదేశః - శాస్త్రస్థాహి వామదేవాదయః తథైవ వదన్తి!, "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్యశ్చ" ఇతి. ౩.

(వే-దీ.) పరమాత్మైవోపాస్యశ్చేత్ - కథ మితీన్ద్రః "మా ముపాస్స్వ" ఇత్యుపదిదేశ ఇత్యత ఆహ - ఇన్ద్రస్య జీవస్యైవ సతః స్వాత్మత్వేనోపాస్యభూతపరమాత్మోపదేశోఽయం శాస్త్రదృష్ట్యా. "అన్తఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" "తత్త్వమసి" "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మ నోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః" "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇత్యాదీనిహి శాస్త్రాణి పరమాత్మానం జీవాత్మన ఆత్మతయోపదిదిశుః; - అతో జీవాత్మవాచిన శ్శబ్దాః జీవాత్మశరీరం పరమాత్మాన మేవ వదన్తీతి శాస్త్రదృష్టార్థస్య తస్య "మామేవ విజానీహి" "మాం…ఉపాస్స్వ" ఇతి స్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మోపదేశో న విరుధ్యతే. యథా వామదేవశ్శాస్త్రదృష్ట్యా స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానం పశ్యన్, ※ అహ మితి పరమాత్మాన మవోచత్, "తద్ధైత త్పశ్యన్నృషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవా నృషిరస్మి విప్ర" ఇతి. ౩.

౧॥ కౌ-౩అ-౧. ౨॥ ఛాం-౬ప్ర-౩ఖ-౨. ౩॥ ఛాం-౬ప్ర-౮ఖ-౭. ౪॥ యజు-ఆరణ-౩ప్రశ్న-చిత్తి-౧౧అను-౨౧పం.
౫॥ బృ-౫అ-౭బ్రా-౨౨. ౬॥ సుబా-౭ఖ. ౭॥ బృ-౩అ-౪బ్రా-౧౦. ౮॥ విష్ణు-౧అం-౧౯అ-౮౫.

† అస్మిన్ ప్రకరణే † జీవవాచిభిశ్శబ్దై రచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽభిధానే కారణం చోద్యపూర్వక మాహ.

౩౨॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వా దిహ తద్యోగాత్. ౪.

౭. * ౧ న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్ * ౨ త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్ర మహనం అరున్ముఖా న్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛ మిత్యాదిజీవలిఙ్గాత్ * ౨ యావ దస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావ దాయుః * ౨ అథ ఖలు ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతి చేన్న - ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ హేతోః. † ఉపాసనాత్రైవిధ్య ముపదేష్టుం తత్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమ్ - † నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణ స్స్వరూపేణానుసన్ధానమ్, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానమ్, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం చేతి త్రివిధ మనుసన్ధాన ముపదేష్టు మిత్యర్థః. † తదిదం

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (అస్మిన్నితి). † (జీవవాచిభి రిత్యాది) త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గప్రతిపాదనకారణమపి కథనీయ మిత్యభిప్రేతమ్ - ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యాత్. కారణమ్ - ప్రయోజనరూపమ్. ఉపదేష్టుమితిహి వక్ష్యతే. చోద్యపూర్వకమాహ - నతూక్తార్థప్రతిక్షేపార్థకం చోద్యమ్ - విశేషణాంశతాత్పర్యం ప్రతీయత ఇతి తస్య ప్రయోజనమేవ ప్రష్టవ్యమ్ - తచ్చోద్యరూపేణ పృష్ట్వా నిత్యర్థః. [ఇతి సూత్రావతారః].

౭. ౩౨॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్॥ నవాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాదితి - నకేవలం మద్వచనమేవ విజానీహి వక్తారం మాంచ విజానీహీత్యర్థః. ముఖ్యప్రాణః - పఞ్చవృత్తిః. ముఖ్యశబ్దఇన్ద్రియాదివ్యావృత్త్యర్థః. నఞో నిషేధ్యాకాఙ్క్షాయా మనతివిప్రకృష్టం సౌత్రం పద మధ్యాహృతం ఆధ్యాత్మేతి. † హేతుత్వం వివృణోతి (ఉపాసనేతి) ఉపదేష్టు మిత్యనేన ప్రయోజకతయా హేతుత్వం స్పష్టమ్. † త్రైవిధ్యం వివృణోతి (నిఖిలేతి) స్వరూపేణాను సన్ధానమ్ - అద్వారకగుణవిశిష్టానుసన్ధానమ్. † త్రివిధానుసన్ధానస్య ప్రమాణమూలత్వే సిద్ధే హ్యయం నిర్వాహ ఉపపన్నస్స్యాదితి శఙ్కాయా మాశ్రితత్వాదిత్యేత ద్వ్యాచష్టే (తదిదమితి). కుత్రేత్యపేక్షాయాం ప్రకరణాన్త

౩౨॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్. ౪.

(వే-సా.) "త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్ర మహనమ్, యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావ దాయుః" ఇత్యాదిజీవలిఙ్గమ్, ముఖ్యప్రాణలిఙ్గం చాస్మిన్ దృశ్యతఇతి నైవ మితి చేన్న. ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ హేతో ర్జీవశబ్దేన ప్రాణశబ్దేనచ పరమాత్మనోఽభిధానమ్. అన్యత్రాపి పరమాత్మనః స్వరూపేణోపాసనం భోక్తృశరీరకత్వేన భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వేన ఇతి త్రివిధం పరమాత్మోపాసన మాశ్రితమ్. యథా "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మే" తి స్వరూపేణ, "తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవది" త్యాది "సత్యంచానృతఞ్చసత్యమభవది" తి భోక్తృశరీరకత్వేన భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వేన చ; ఇహాపి తత్సంభవా దేవ ముపదేశః. "జన్మాద్యస్యయతః" ఇత్యాదిషు సద్బ్రహ్మాత్మేతి సామాన్యశబ్దైర్హి జగత్కారణం ప్రకృతి పురుషాభ్యామర్థాన్తరభూతమితిసాధితమ్. "జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్" ఇత్యస్మిన్సూత్రే పురుషసూక్తోదితో మహాపురుషో జగత్కారణమితి విశేషతో నిర్ణీతమ్. సఏవ ప్రజ్ఞాతజీవవాచిభి రిన్ద్రాదిశబ్దైరపి క్వచిత్ క్వచిచ్ఛాస్త్రదృష్ట్యా తత్తచ్ఛరీరకతయా చోపాస్యత్వాయోపదిశ్యతఇతి "శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్" ఇతి. ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ ఇతి సాధితమ్. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తసారే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

(వే-దీ.) "త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్ర మహన మరున్ముఖాన్యతీన్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్" "యావ దస్మిన్ శరీరే ప్రాణోవసతితావదాయుః" ఇతిజీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాత్ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నా పరమాత్మత్వనిశ్చయఇతి చేన్న; పరమాత్మనఏవ స్వాకారేణ, జీవశరీరకత్వేన, ప్రాణశరీరకత్వేన, చోపాసాత్రైవిధ్యాద్ధేతోః తత్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి నిశ్చీయతే. అన్యత్రాపి బ్రహ్మోపాసనా త్రైవిధ్యస్యాశ్రితత్వాత్. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" "ఆనన్దోబ్రహ్మ" ఇతి స్వాకారేణోపాస్యత్వమ్, "సచ్చత్యచ్చాభవత్" ఇత్యాదినా భోక్తృశరీరకత్వేన, భోగ్యశరీరకత్వేనచ. ఇహ - ప్రతర్దనవిద్యాయామపి తస్య, - త్రైవిధ్యస్య సమ్భవాత్. అతః ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తదీపే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

౧॥ కా - ౩౫ - ౮. ౨॥ కా - ౩౫ - ౧. ౨.

త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితమ్. ※ ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ * ౨ ఆనన్దో బ్రహ్మే త్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానమ్. ※ ౩ † తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ । తదను ప్రవిశ్య । సచ్చత్యచ్చాభవత్ । నిరుక్తం చానిరుక్తంచ । నిలయనంచానిలయనంచ । విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ । సత్యంచానృతంచ సత్య మభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీర తయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయాచానుసన్ధానమ్. † ఇహాపి ప్రకరణే త్రివిధ మనుసన్ధానం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః.

౮. † ఏత దుక్తం భవతి – † యత్ర † హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాం చ

రేష్వపీత్యుక్తమ్. ఆశ్రితమ్ – ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. † (తత్సృష్ట్వేత్యాది) * సత్యం జ్ఞాన మనన్తమితి దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితస్య బ్రహ్మణః * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి వేద్యత్వవిధానాత్ ప్రకరణస్య వేద్యబ్రహ్మప్రతిపాదనపరత్వాత్, * స య ఏవం విదితి నిగమనవాక్యేపి పూర్వోక్తసమస్తప్రకార విశిష్టవేదనప్రతీతేశ్చ చిదచిచ్ఛరీరకత్వానుసన్ధాన మత్ర వివక్షితమితి భాష్యాభిప్రాయః.

నను * స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యుక్త్వాఽనన్తరమ్ * స య ఏవం విదితి వాక్యేన జీవాన్తర్యామిణ ఆదిత్యాన్తర్వర్తిన శ్చోపాసన ముచ్యత ఇతిచేన్న – స్థానభేదేన విద్యాభేదప్రసఙ్గాత్. నచానుపపన్నః – * ఏత మానన్దమయ మాత్మాన ముపసంక్రామతీత్యానన్దమయప్రాప్తిఫలశ్రవణేన * బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్ * తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితానన్దమయవిషయవిద్యైకత్వావగమాత్ ప్రకరణస్య; సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదానుపపత్తే, శ్చ. * స యశ్చాయ మిత్యాదివాక్యే కిముచ్యతఇతిచేత్. త్రివిధానుసన్ధానరూపైకవిద్యాయా మోక్షఫలకత్వేన వివక్షితత్వేసతి తత్ర స్వరూపేణావస్థితస్యానుసన్ధానే జ్ఞానాదిగుణవద్దివ్యవిగ్రహయోగస్యాపి అనుసన్ధేయతాసిద్ధ్యర్థం పుణ్డరీకాక్ష మప్రాకృతవపు రతిదిశ్యతే. తత్ర * స యశ్చాయం పురుషఇతి విజ్ఞానమయా దన్తరస్యానన్దమయస్యానువాదః – ※ య శ్చాసావాదిత్య ఇతి విగ్రహాతిదేశః. కించ – ఆనన్దమయప్రతిపాదనానన్తరమ్ ※ బ్రహ్మవి దాప్నోతీత్యుపక్రమాభిహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థమ్ * అథాతోనుప్రశ్నా ఇతి ప్రశ్నా ఉపక్షిప్తాః. పూర్వప్రతిపాదనస్య బుభుత్సాహేతుత్వ మతశ్శబ్దేనోచ్యతే. * ఉతావిద్వానితి, ఉత-విద్వానితిపదమ్. * నిపాతస్యేతి ఛాన్దసో దీర్ఘః – * అథానపత్యానితివత్. అవిద్వానితి పదేసతి హ్యద్యుదాత్తత్వం స్యాత్ – * తత్పురుషే తుల్యార్థేత్యాది స్మరణాత్ – * అవిద్వాన్ ప్రతిగృహ్ణాతీతివత్. అన్తోదాత్తంచేదం పదమ్-తస్మా ద్విద్వానితి పదమ్. కశ్చన-అవిప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థ మనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మోపాసీనో విద్వాన్ కి మతః ప్రేత్య అముం లోకమ్ * పరమే వ్యోమన్నిత్యుక్తం లోకం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత గత్యనపేక్ష మిహైవ బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. * ఆహో విద్వానితి. సమశ్నుతా ఇతి భోక్తృత్వం వివక్షితమ్. కశ్చిత్ – అహంగ్రహేణోపాసీనోపి విద్వా నముం లోకం గత్వా కిం సమశ్నుతే – భోగ్యభూతం బ్రహ్మానుభవతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత బ్రహ్మస్వరూపేణైకీ భవతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రివైవిధ్యమూలాః గతివిశేష స్వరూపభేదభావాభావవిషయాః ప్రశ్నాః బహువచనవివక్షితాః. ఏతా న్ప్రతి వక్తుం జగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవ విలక్షణస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాది జ్ఞాపనాయ * సోకామయతేత్యాదినా జగత్కారణత్వాదికం నిరతిశయానన్దపర్యన్తం మహిమాన ముక్త్వా * స యశ్చాయ మిత్యాదివాక్యం వదతి – సన్నికృష్టహృదయస్థం వా విప్రకృష్టరవిమణ్డలాదిస్థానస్థంవా పూర్వోక్తం సత్యత్వాది లక్షణ మానన్దాదిగుణకంవా బ్రహ్మోపాసీనః సర్వోపి విద్వా నస్మా ల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికం నిరతిశయానన్దం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తమ్. అత స్సర్వేషాం విద్యావిశేషనిష్ఠానా మర్చిరాదిగతిమత్త్వం భోక్తృభోగ్యభావేనావస్థానంచ ప్రతిపాదయితుం సన్నికృష్టవిప్రకృష్టస్థానవిశేషోపలక్షణార్థం సయశ్చాయమిత్యుక్తమ్ – తస్మా దాదిత్యాన్తర్వర్తియోపాసన మానన్దవల్ల్యాం నవిధిత్సితమ్. అత ఉక్తలక్షణత్రివిధోపాసనమేవాత్ర వివక్షితమ్. ఏవం భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మ మేత దిత్యాదీని సదృశాని శ్రుత్యన్తరాణిచ వివక్షితాని – త్రివిధోపాసనస్య స్ఫుటతరత్వాత్. భోక్తృభోగ్యయోరీశ్వరవిధాత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం చిదచిదనుప్రవేశా దీశ్వరస్య తత్ప్రకారిత్వమితి త్రివిధోపాసనపరశ్రుత్యన్తరార్థ విశదీకార హేతుత్వా దానన్దవల్లీవాక్య మిహోదాహృతమ్ – అన్యత్తత్వభిప్రేతమ్. † ఇహ తదోగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఇహాపీతి) * ఆనన్దోఽజరోఽమృతఇతి స్వేన రూపేణానుసన్ధానమ్ * ప్రాణోస్మీత్యచిద్విశిష్టానుసన్ధానమ్ * మా ముపాస్వేతి చిద్విశిష్టానుసన్ధానమితి త్రివిధానుసన్ధాన మిహోపపద్యత ఇత్యర్థః.

౮. † త్రివిధానుసన్ధానే కర్తవ్యేప్యత్ర చిద్విశేషాచిద్విశేషవిశిష్టతోక్తిః కథం-సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టానుసన్ధానంహి ప్రకరణాన్తరోక్తమిత్యపేక్షాం ప్రశమయ న్నస్య న్యాయస్య ప్రతర్దనవిద్యా మాత్రవిషయత్వంచ నివారయ న్విశిష్టోపాసనపరత్వచిహ్నంచ దర్శయతి (ఏతదుక్తంభవతీతి). † (యత్రేతి) అయం న్యాయో న ప్రతర్దనవిద్యా మాత్రవిషయః-అపితీదృశసర్వప్రకరణవిషయఇతిభావః. † సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టోపాసనంహి విహితత్వా త్స్వక్రియతే విధే రవైయర్థ్యార్థమ్ – తథా చిదచిద్విశేషవిశిష్టోపాసనం విహితం చేత్తత్ర తత్ర చిదచిద్విశిష్టాన్తర్యామిత్వమనుసన్ధేయమిత్యభిప్రాయేణాహ (హిరణ్యగర్భాదీతి) హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణామితి పదేన పరమాత్మశబ్దేనచ * పరమాత్మావ్యవస్థితః సబ్రహ్మ సశివ స్సేన్ద్ర ఇతిశ్రుతిః

౧॥ తై-ఆనం-౧అను. ౨॥ తై-భృగు-౬అను. ౩॥ తై-ఆనం-౬అను.

†పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః-తదభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యంవా దృశ్యతే-తత్ర పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. † అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్. [ఇతి శ్రీభాష్యే ఇన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.]

ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

స్మార్యతే - అనన్యపరేణ నారాయణానువాకేన సర్వవిద్యాసూపాస్యో నారాయణ ఏవేతి నిర్ణీతత్వాదిన్ద్రియద్యుపాసనేపి తదన్తర్యామీ నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతిభావః. పాశుపతాధికరణే తథాఽనువదిష్యమాణత్వాత్. † పరమాత్మపర్యన్తత్వ వివక్షాజ్ఞాపకం ద్వివిధం ప్రదర్శయతి (పరమాత్మాసాధారణేతి). పరమాత్మాసాధారణ ధర్మయోగాత్ తద్వాచిశబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ విశిష్టోపాసనపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి). [ఇతి ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే చతుర్థం సూత్రమ్]

అత్ర కైశ్చిదేవం వర్ణితమ్-ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్ తత్సఙ్కీర్తనం-జీవసఙ్కీర్తనంతు తస్యోపాధికభేదప్రతిక్షేపేణ పరబ్రహ్మరూపతాజ్ఞాపనార్థమ్ - అన్యథా త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత - తతశ్చ వాక్యభేదస్స్యాదితి. తదయుక్తమ్ - నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదితివత్ ప్రసఙ్గశబ్దస్యాశ్రుతత్వాత్ వాక్యభేదాభావాచ్చ. ఏకవాక్యేనైవ హి విధీయతే - * తం మామాయు రమృతమిత్యుపాస్వేత్యత్ర మామితి జీవవిశిష్టతోక్తా - ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా - ఆయుః ప్రాణ ఇతిహ్యనన్తరవాక్యమ్ - అమృతమితి స్వేనరూపేణావస్థితిః. అత ఏవం విధం పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యేకవాక్యత్వమ్. ఉపాసాత్రైవిధ్యవిధానస్య వృత్తికారాభిమతత్వాత్తదనతిక్రమాయ పరైరేవ త్రివిధోపాసనపరత్వేన యోజనాన్తరం కృతమ్ తత్ర జ్ఞాన క్రియాశక్తిద్వయాశ్రయబుద్ధిప్రాణరూపోపాధిధర్మేణ స్వధర్మేణచ త్రివిధం బ్రహ్మోపాస్యమితి. తదయుక్తం జీవేశ్వరభేదస్యాన్తః కరణరూపోపాధ్యవచ్ఛేదకల్పితత్వాభావాత్. * యస్యాత్మాశరీరం * మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి జీవప్రాణయోః పరమాత్మానంప్రతి శరీరతయా ప్రకారత్వస్య శ్రుతత్వేన ప్రకారాన్తరేణ త్రైవిధ్యకల్పనాఽయోగాచ్చ.

అన్యేత్వేవముపాసాత్రైవిధ్యేన వాక్యైకత్వమాహుః - ప్రజ్ఞాశరీరో జీవశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ పరమాత్మోపాస్యః. తత్ర ప్రజ్ఞాశరీరో మనోమయః జీవశరీరో వాఙ్మయః - వాక్శబ్దః శబ్దపరిణామశక్తియోగాత్ పరమాకాశ విషయః.-అతో వాఙ్మయ ఆకాశశరీరః. ఆకాశశరీరత్వంచ జీవశరీరత్వపర్యన్తం * తస్యాన్తే సుషిరగ్ంసూక్ష్మమ్*తస్య మధ్యే మహానగ్నిరితి హృదయాకాశమధ్యే అగ్నిశబ్దేన జాఠరాగ్నిపరమాత్మజ్వాలయా సంసృష్టం జీవమభిధాయ * తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితఇతి ఆమ్నానాదితి. తదప్యనుపపన్నమ్ - మనోమయాది వ్యూహానామప్రామాణికత్వస్య పూర్వమేవ దర్శితత్వాత్. కించ - అస్మిన్ప్రకరణే ప్రజ్ఞాశబ్దస్య సహోత్క్రమణపృథగ్వ్యవహారాభ్యాం స్థానప్రమాణేనచ జీవప్రసిద్ధమనోవిషయత్వోపపాదనే నేశ్వర ప్రజ్ఞాశక్తివాచిత్వాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య ఘటశబ్దస్యోదకాహరణశక్తి వాచిత్వాభావవత్ క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ. అతః ప్రజ్ఞాప్రాణశబ్దౌ నమనోమయ ప్రాణమయవాచకౌ. యది ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణా ఏతత్కార్యభూతా వివక్షితాః-తర్హ్యస్మిన్ ప్రకరణే చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామపి ప్రకృతత్వాత్తేషాంచ పరమాత్మమయత్వాదుపాసాత్రైవిధ్యం విరుధ్యతే. ఆకాశశరీరత్వం జీవశరీరత్వపర్యన్తమిత్యప్యయుక్తమ్ * తస్య మధ్యే మహానగ్ని రిత్యగ్నిశబ్దస్య జీవవాచిత్వాభావాత్. * తత్ర య స్సంశ్రితో నిత్యం స్థాల్యామగ్నిరివార్పితః। ఆత్మానం తం విజానీయాదితి స్మృతివచనంతు నజీవస్య శ్రుతావగ్నిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రమాణం-కింతు స్థానస్థానినోరైవలక్షణ్యే దృష్టాన్తమాత్రసమర్పకమ్. వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం భవత్ప్రక్రియయా విరుద్ధంచ - ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వాభ్యుపగమాత్, అన్తర్యామిణో జీవశరీరకత్వ శ్రవణాచ్చ. * యస్యాత్మా శరీరమ్ * సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత ఇతిహి శ్రూయతే. తమోఽధిష్ఠాతృతయాఽభ్యుపగతస్య వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం శ్రుతివిరుద్ధంచ - * యః పృథివీమన్తరేసంచరన్యస్య పృథివీ శరీర మిత్యారభ్య * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సమానప్రకరణే నారాయణస్యైవాన్తర్యామిత్వ శ్రవణాత్. ధర్మైక్యాత్ సర్వముపపన్నమితిచేన్న - సర్వేషాం వ్యూహానాం సర్వధర్మసంభవేన వ్యూహత్రయతద్వ్యాపారవిభాగవ్యవస్థోపన్యాసానుపపత్తేః. అతో యథోక్తమేవోపాసాత్రైవిధ్యమితి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం ఇన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.]

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసా భాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

అథాతో బ్రహ్మజన్మాది శాస్త్రిత్వం సమన్వయాత్। ఈక్షాఽనన్దాన్తరాఽకాశోఽతఏవ, జ్యోతిరిత్యపి॥ ప్రాణస్తథా దశైకంచ ప్రథమే చరణే మతాః॥

నారాయణః
పరం బ్రహ్మ.

శ్రీమతేరామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

12 ప్రథమాధ్యాయే-ద్వితీయః పాదః. సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

౧. † ప్రథమే పాదే అధీతవేదః పురుషః † కర్మమీమాంసాశ్రవణాధిగతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః † కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమవగమ్య, వేదాన్తవాక్యేషు చాపాతప్రతీతానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనసముపజాతపరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాపేక్షో † ఽవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశబ్దశక్తిర్వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిశ్చితప్రమాణభావ † స్తదితికర్తవ్యతారూపశారీరకమీమాంసాశ్రవణమారభేతేత్యుక్తం శాస్త్రారమ్భసిద్ధయే. (జిజ్ఞా.)

(ప్రథమేపాదేఇత్యాది) కిమర్థమత్ర ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణమ్. ఉచ్యతే - పాదానుయాయినోఽర్థస్య ప్రత్యధికరణమనుయాయిత్వస్ఫుటీకరణాయ. కిమర్థమనుయాయిత్వకథనమ్. త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థమ్-సఙ్గతిః కుతః. సూత్రకారాభిప్రేతత్వాత్-పాదభేదోఽప్యర్థభేదాత్-తత్క్రమశ్చ సఙ్గతివిశేషాత్. తత్ర కిం ప్రమాణమ్. సమ్ప్రదాయక్రమః. కించ - అత్రాధికరణార్థానుక్రమణేన త్రిపాద్యా అనారమ్భణీయత్వశఙ్కా చార్థాత్పరిహృతా భవతి - త్రిపాద్యాముదాహరిష్యమాణానాం శ్రుతీనాం ప్రథమపాదాధికరణోక్తన్యాయావిషయత్వజ్ఞాపనార్థత్వాదనుక్రమస్య. అతఏవ ప్రథమపాదే వేదాన్తవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వే దర్శితేపి త్రిపాద్యా ఆరమ్భణీయత్వం సిద్ధమ్. ప్రథమే పాదేపీక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః కారణస్య చిదచిద్విలక్షణ్యే సిద్ధేపి పూర్వాధికరణన్యాయావిషయశ్రుతివాక్యార్థనిర్ణయార్థోఽప్యుత్తరోత్తరాధికరణారమ్భః - తద్వదత్రాపీతి శాస్త్రారమ్భప్రయోజనాయాశ్చతుస్సూత్ర్యాః కథం ప్రథమపాదే సఙ్గతిః. ఉచ్యతే - తస్యాశ్శాస్త్రారమ్భార్థత్వేన శాస్త్రోపోద్ఘాతరూపత్వాదర్థతః ప్రథమపాదాన్తర్గతత్వమ్. నతు ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధ్యాయస్యవా అసాధారణత్వాత్సఙ్గతిః.

౧. † (ప్రథమేపాదేఇతి) అధీతవేదః-కృతసాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనః. † తావత్యపర్యవసానమాహ (కర్మేతి). † తత్రాప్యపర్యవసానే హేతుమాహ (కేవలేతి). † తథాపి బ్రహ్మవిచారప్రవర్తనక్షమాపాతప్రతీతిరేవ నజాయతే - సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్త్యభావాదితి శఙ్కాయాం ప్రథమసూత్రస్య తాత్పర్యమాహ (అవధారితేతి). † తర్హి వేదాన్తవాక్యైరేవాలమ్ - కిమర్థో బ్రహ్మవిచార ఇత్యత్రాహ (తదితికర్తవ్యతేతి). నను చతుస్సూత్రీహి శాస్త్రారమ్భార్థా - తత్కథం ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమ్. జన్మాదిసూత్రత్రయస్యాపి ప్రథమాధికరణాధీనారమ్భత్వాత్తథోక్తిః-నతు తేషాం సూత్రాణాం శాస్త్రారమ్భార్థత్వాభావాత్. యద్వా-జన్మాదిత్రిసూత్ర్యాశ్శాస్త్రారమ్భార్థత్వే సత్యపి ప్రథమపాదే సంగతిరప్యస్తి - చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయత్వాత్తస్యాః. ప్రథమపాదోహి సమస్తచిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వనిరూపణపరః. జన్మాదిసూత్రే జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తమ్-కారణస్య ప్రమాణాన్తరాసిద్ధిః ప్రయోజనరూపతాచానన్తరసూత్రద్వయేనోక్తే-అతః ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమితి. యద్వా-శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇతిపదముత్తరాధికరణత్రయే అనుషజ్యత ఇతి చతుస్సూత్ర్యాశ్శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థత్వముక్తం భవతి. (జిజ్ఞా.)

౨. †అనన్తవిచిత్రస్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానలక్షణనిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణం పరం బ్రహ్మ * ౧ యతోవా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయతీతిచ ప్రత్యపాది. (జన్మా.)

౩. జగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమాణకమిత్యభ్యధామ. (శాస్త్ర.)

౪. †శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేపి స్వరూపేణైవ పరమపురుషార్థభూతే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం సమన్వయాన్నిరూప్యత ఇత్యబ్రూమ. (సమన్వ.)

౫. నిఖిలజగదేకకారణతయా వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ చేక్షణాద్యన్వయాదానుమానికప్రధానాదర్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేష ఏవేత్యుపాపీపదామ. (ఈక్ష.)

౬. †సచ స్వాభావికానవధికాతిశయానన్దవిపశ్చిత్త్వనిఖిలచేతనభయాభయహేతుత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసమస్తచేతనాచేతనాన్తరాత్మత్వాదిభిర్బద్ధముక్తోభయావస్థాజీవశబ్దాభిలపనీయాచ్చార్థాన్తరభూత ఇతిచ సమార్థితామహి (ఆనం.)

౭. సచాప్రాకృతాకర్మనిమిత్తస్వాసాధారణదివ్యరూప ఇత్యుదైరిరామ. (అన్తర్.)

౮. ౯. ఆకాశప్రాణాద్యచేతనవిశేషాభిధాయిభిర్జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్సకలేతరచేతనాచేతనవిలక్షణస్స ఏవేతి సమగరిష్మహి. (ఆకాశ,ప్రాణా.)

౧౦. పరతత్త్వాసాధారణనిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయో ద్యుసమ్బన్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవేత్యాతిష్ఠామహి. (జ్యోతిః.)

౧౧. †పరమకారణాసాధారణామృతత్వప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శాస్త్రదృష్ట్యేన్ద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇత్యబ్రూమహి. (ఇన్ద్రప్రాణా.)

తదేవ † మతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ వేదాన్తవేద్య ఇత్యుక్తమ్.

---

౨. †జన్మాదిసూత్రార్థమనుక్రామతి (అనన్తేతి) సూత్రస్యాస్యేతి పదస్య వివక్షితమర్థమాహ అనన్తవిచిత్రాదివిశేషణైః. అనన్తవిచిత్రశబ్దౌ భోక్తృభోగ్యసాధారణౌ. మహానన్దైకకారణత్వమ్ ※ తద్విజ్ఞాసస్వేతి వాక్యాభిప్రేతమ్-తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యస్యహి లక్షణం నిరూపితమ్-అతో మహానన్దైకకారణమిత్యుక్తమ్. యద్వా - ※ యత్ప్రియన్తీత్యస్యాత్యన్తికలయపర్యన్తత్వాభిప్రాయేణోక్తం మహానన్దేతి. ※ యేయం ప్రేతే ※ న ప్రేత్యేతి చాత్యన్తికలయోహి ప్రాయణం శ్రుతమ్. అవిరుద్ధవిశేషణభేదో న విశేష్యభేదావహ ఇత్యభిప్రాయేణైకశబ్దప్రయోగః. నిమిత్తోపాదానైకత్వాభిప్రాయేణవా. (జన్మా.)

౪. † (శాస్త్రేతి) సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకతయా శాస్త్రస్య తేనాన్వయాత్. (సమన్వ.)

౬. (సచేత్యాది) స్వాభావికానవధికాతిశయశబ్దౌ ప్రతివిశేషణమన్వితౌ. (ఆనమ్.)

౮. ౯. ఆకాశప్రాణాధికరణార్థయోః పృథగనుక్తిర్న్యాయస్యానతిభిన్నత్వాత్, (ఆకాశ,ప్రాణా.)

౧౧. † (పరమేతి) పరమకారణస్యాసాధారణమ్-తస్య ప్రదేయత్వేనాసాధారణమమృతత్వమ్-తత్ప్రాప్తిహేతురిత్యర్థః. యద్వా-పరమకారణస్యాసాధారణమ్ - చిహ్నభూతమిత్యర్థః. ఉపాసకస్యామృతత్వప్రాప్తిర్హ్యుపాస్యస్య పరమకారణత్వమావేదయతి. యద్వా-పరమకారణాసాధారణమ్ - తద్ధర్మభూతమమృతత్వమ్. తత్ప్రాప్తిః-పరమసామ్యాపత్తిరిత్యర్థః. (ఇన్ద్రప్రాణా.)

† పాదార్థమాహ (తదేవమితి). † పురుషత్వాదస్మదాదివదిత్యాదికుతర్కపరిహారార్థమాహ (అతిపతితేతి) తేషాం ధర్మిగ్రాహకమానబాధ ఇతి భావః. జ్యోతిరధికరణార్థాభిప్రాయః పురుషోత్తమశబ్దః. ప్రతర్దనవిద్యాభిప్రాయో నారాయణశబ్దః - ※ మాముపాస్స్వేత్యస్యాపి నారాయణానువాకైక్యేన సర్వవిద్యోపాస్యతయోక్తనారాయణోపాసనపరత్వాత్. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదానుగతార్థ ఇత్యర్థః.

†అతఃపరం ద్వితీయతృతీయచతుర్థేషు పాదేషు †యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మైవ-తథాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాన్యతమ్యాఖ్యాతవస్తువిశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణ్యేవేత్యాశఙ్క్య తన్నిరసనముఖేన †తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే.

తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే - స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే - † తత్తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే.

33 ౧॥ సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

౧. ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే ※ అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతు రస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇత్యాది. * ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౪ఖ - ౧.

---

† నారాయణ ఏవేత్యవధారణాక్షేపేణ తృతీయాదిపాదోత్థాన మిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఃపరమితి). †(ద్వితీయతృతీయచతుర్థేష్వితి) ప్రథమపాదస్య న కేవల మనన్తరపాదేన సంగతిః-అపితు త్రిపాద్యైవేతిభావః. యథా ※ చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇత్యత్ర చోదనైవ ప్రమాణమ్, ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణద్వయమ్ - తత్ర ప్రమాణమేవ చోదనే త్యవధారణ మౌత్పత్తికసూత్రే సాధితమ్ - చోదనైవ ప్రమాణ మిత్యవధారణం ప్రత్యక్షసూత్రే స్థాపితమ్ - తథా జన్మాదిసూత్రేఽపి బ్రహ్మ కారణమేవ, బ్రహ్మైవ కారణ, మిత్యవధారణద్వయ మపి వివక్షితమ్-జన్మాదికారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్, లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యసంభవపరిహారావశ్యంభావాత్. తత్ర వ్యక్త్యైక్యాన్నావ్యాప్తిః-అసంభవపరిహారరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రథమపాద ఉక్తః - అతివ్యాప్తిపరిహారరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద స్త్రిపాద్యా క్రియతఇతి విభాగాభిప్రాయేణ కానిచి ద్వేదాన్తవాక్యానీత్యాద్యుక్తమ్. † (తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతఇతి) చిదచిద్విలక్షణస్వరూపం సాధితమ్ - అథ తస్య గుణవిశేషప్రతిపాదనం త్రిపాద్యాం క్రియతఇతిచ ప్రథమపాదత్రిపాద్యోర్విభాగ ఇతిభావః.

† పాదత్రయస్యావాన్తరభిదా మాహ (తత్రేతి) అస్పష్టేత్యాదివైషమ్యం బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి పరైరుక్తమ్-అత్రతు జీవాదిలిఙ్గగతమితి భిదా. ద్వితీయతృతీయపాదాద్యాధికరణయో ర్జీవస్య పూర్వపక్షితత్వాత్ జీవాదీత్యుక్తమ్. †(తత్తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థఇతి) తత్తత్ప్రతిపాదనం-జీవాదిలిఙ్గప్రతిపాదనమ్. నతల్లిఙ్గప్రతిపాదనమ్. అస్పష్ట స్పష్ట స్పష్టతరపూర్వపక్షోత్థానహేతుభేదేన భిన్నాస్త్రయః పాదా ఇత్యర్థః. [ఇతిపాదసఙ్గతిః].

ప్రథమపాదచరమాధికరణే అవయవభూతోపక్రమగతజీవలిఙ్గమవయవిభూతవాక్యార్థస్వారస్యేన బాధిత మిత్యుక్తమ్ - సర్వతాదాత్మ్యమనః ప్రాణసంబన్ధార్భకౌకస్త్వాణీయస్త్వవ్యపదేశరూపలిఙ్గానా మవయవిగతత్వేనాబాధ్యత్వమితి ప్రత్యవస్థానం పరిహ్రియతే ద్వితీయపాదప్రథమాధికరణే ఇత్యవాన్తరసఙ్గతిః. [ఇత్యధికరణసఙ్గతిః].

౧॥ సూ. సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్॥ ※ సర్వం ఖల్విత్యాదే ర్ద్వితీయయోజనాయా ముదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమయోజనాపేక్షితమ్ ※ అథ ఖల్విత్యాదిక ముపాత్తమ్. ద్వితీయసూత్రే ※ భారూప ఇత్యస్యోపరితనవాక్యస్యోపాదాస్యమానత్వా దత్ర భారూప ఇత్యన్త ముపాత్తమ్ - ఆదిశబ్దేనాన్యత్ గృహీతమ్. అత్ర రాత్రిసత్రన్యాయేన మనోమయ ఉపాస్యతయా సంబధ్యతే - అర్థవాదికస్యాపి విధ్యపేక్షితస్య స్వీకార్యత్వా[illegible] ※ స క్రతుం కుర్వీతేత్యాదిక ముపాదీయతామ్ - కిమర్థమ్ ※ యథాక్రతు రస్మిన్నిత్యాదివాక్యోపాదానమ్. ఉచ్యతే- ※ [illegible]వఫలం తదఙ్గ మితి న్యాయేన ※ స క్రతుం కుర్వీతేతి విధేః ఫలాశ్రవణనిమిత్తం పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గత్వం మాభూ దితి ఫ[illegible]ప్రదర్శనార్థం తదుపాదానమ్ ※ శాన్త ఉపాసీతేతి విహితోపాసనాధికృతస్యైవోపాసనాన్తరవిధాన మనుపపన్నమితి శఙ్కావ్యుదాసార్థమ్ * అథఖలు క్రతుమయః పురుషఇతి వాక్యం ఘటకత్వేనోపాత్తమ్ - జీవస్య బహువిధోపాసనప్రచురత్వా దనేకోపాసనవిధానం

౧॥ సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) "సర్వం ఖల్విదమ్" ఇతి నిర్దిష్టేన సామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టం బ్రహ్మ పరమాత్మా. కుతః?, ప్రసిద్ధోపదేశాత్. "తజ్జలాన్" ఇతి హేతుతస్సర్వాత్మకత్వోపదేశాదిత్యర్థః. ప్రసిద్ధంహి హేతుతయా వ్యపదిశ్యతే!. సకలోపనిషత్సు బ్రహ్మైవహి జగజ్జన్మలయజీవనహేతుతయా ప్రసిద్ధం "యతోవా ఇమాని" ఇత్యాదిషు. ౧.

A (వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత, అథ ఖలు క్రతుమయోఽయం పురుషః యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతి, స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరః" ఇతి. అత్ర, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి సర్వా

అత్ర ※ ౧ సక్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యోపాస్యః ※ ౧ మనోమయః ప్రాణశరీరఇతి నిర్దిశ్యతఇతి ప్రతీయతే † తత్ర సంశయః కిం మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః - ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. క్షేత్రజ్ఞఇతి. † కుతః. మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్, పరమాత్మనస్తు ※ ౨ అప్రాణో హ్యమనాఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ. † నచ ※ ౧ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మాఽత్రోపాస్యతయా సమ్బద్ధుం శక్యతే - ※ ౧ శాన్తఉపాసీతేత్యుపాసనో

యుక్తమితి భావః. అత్రవ్యాఖ్యాత్రన్తరైః ※ సర్వం ఖల్వితి వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం స్పష్ట మితి బుద్ధ్వా ※ సక్రతు మిత్యాదివాక్యయోర్జీవవిషయత్వేన పూర్వపక్షం కృత్వా బ్రహ్మవిషయత్వేన సిద్ధాన్త ఉక్తః - ఇహతు విషయైక్యే స్థితఏవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ పశ్చా దభిధాస్యేతే. ప్రథమం వ్యాఖ్యాత్రన్తరోక్తదిశా పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావుపవర్ణ్యేతే. † నన్వత్రోపాసనాన్తరం న విధిత్సితమ్ - పూర్వ విహితోపాసనాఙ్గభూతక్రతువిధిపరత్వా దస్య వాక్యస్య. తతశ్చ మనోమయాదిపదాన్యుపాస్యాన్తరాభావాత్ ప్రకృతబ్రహ్మపరాణీతి నిశ్చయా న్నవిచారవిషయ ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అత్రేతి) మనోమయాదిపదానాం ప్రకృతోపాస్యవిషయత్వే ప్రమాణాభావాత్ బ్రహ్మపరత్వానిశ్చయాత్, ※ సక్రతు మితి నిర్దిష్టోపాసకవిశేషణత్వాశ్రయణే తస్యానావిర్భూతగుణాష్టకస్య సత్యసంకల్పత్వాదే రఘటమానత్వాచ్చ పాశ్చాత్యవిద్యాన్తరోపాస్యపరత్వనిశ్చయే సతి తద్విశేషనిశ్చయాభావా ద్విచారస్యారమ్భణీయత్వ మిత్యర్థః. ఉపాసనస్యేతిపదేన ※ తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతి ※ యథా క్రతురస్మిఀల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీత్యనయో ర్వాక్యయో రైకార్థ్యాత్ ※ క్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర క్రతుశబ్దశ్చోపాసనపరఇతి తదుపాస్యే మనోమయత్వాదిగుణకే సంశయ ఇతిభావః. † (తత్రేతి) ※ సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టో మనోమయత్వాదిగుణకః కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం కర్మకర్తృవ్యపదేశశబ్దవిశేషోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దాదయః కింముఖ్యాః - ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం మనోమయత్వాదికం జీవస్యైవ సంభవతి - ఉత పరమాత్మనోపి ఘటతఇతి. తదర్థమ్ ※ అప్రాణో హ్యమనాఇతి కిం మన ఆదిసంబన్ధమాత్రనిషేధః-ఉత సంబన్ధవిశేషనిషేధఇతి. యదా సంబన్ధమాత్రనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదే ర్జీవాసాధారణతయా కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనా మముఖ్యత్వేన ※ సక్రతుం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాస్యోజీవఇతి పూర్వపక్షస్థితిః. యదా సంబన్ధవిశేషనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేః పరస్మిన్సమ్భవేన కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాం ముఖ్యత్వా త్తత్రోపాస్యతయా విహితః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. † పూర్వపక్ష ముపపాదయతి (కుతఇత్యాదినా). నను కథ మస్యపాదస్యాస్పష్టజీవలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వమ్ - మనోమయత్వాదికంహి స్పష్టం జీవలిఙ్గ మితిచేన్న - స్పష్టస్య మనస్సంబన్ధమాత్రస్య జీవలిఙ్గత్వాభావాత్, జీవలిఙ్గభూతస్యోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషస్యాస్పష్టత్వా, చ్చేత్యభిప్రాయేణ మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాదిత్యుక్తమ్. † నను ※ సర్వం ఖల్వితి వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మైవ ※ సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా సంబధ్య మనోమయత్వాదిగుణానాం విశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం కింబ్రహ్మశబ్దస్య విధిపదాకాఙ్క్షయోత్తరత్రాన్వయః - ఉత ※ క్రతుం కుర్వీతేతి విధిపదస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాత్, సన్నిహితానాం మనోమయాదిపదానాం విశేష్యసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయఇతి వికల్ప మభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (నచసర్వమితి)

A త్మకత్వేన నిర్దిష్టం బ్రహ్మ, కిం ప్రత్యగాత్మా? ఉత పరమాత్మేతిసంశయః, ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వగిపక్షః-సర్వత్ర తాదాత్మ్యోపదేశోహి తస్యైవోపపద్యతే?. పరస్యతు బ్రహ్మణ స్సకలహేయ ప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య సమస్తహేయాకారం సర్వ తాదాత్మ్యం విరోధాదేవ నసమ్భవతి. ప్రత్యగాత్మనోహి కర్మనిమిత్తో బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్త సర్వభావ ఉపపద్యతే?. సృష్ట్యాదిహేతుత్వఞ్చ తత్తత్కర్మనిమిత్తత్వేన సృష్ట్యాదే రుపపద్యతే. బ్రహ్మశబ్దోపి బృహత్త్వగుణయోగేన ‟తస్మాదేత ద్బ్రహ్మ నామ రూప మన్నఞ్చ జాయతే.” ఇతివ త్తత్రైవ వర్తతే. రాద్ధాన్తస్తు- ‟తజ్జలాన్” ఇతి ‟సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ” ఇతి తజ్జన్మస్థితిలయహేతుకం తదాత్మకత్వం ప్రసిద్ధవ న్నిర్దిశ్యమానం పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. పరస్మా ద్బ్రహ్మణఏవహి జగజ్జన్మస్థితిలయాః ప్రసిద్ధాః ‟సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి” ‟ఇదం సర్వ మసృజత” ఇత్యాదిషు. తథా సర్వాత్మకత్వఞ్చ జన్మాదిహేతుకం పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధమ్ ‟సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదా యతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః” ‟ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్” ఇతి. హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానాత్మనశ్చ పరస్య హేయాకరసర్వభూతాత్మత్వమవిరుద్ధమ్-‟ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్...యస్య పృథివీ శరీరమ్” ‟య ఆత్మని తిష్ఠన్...యస్యాత్మాశరీరం సత ఆత్మాన్తర్యామ్య మృతః” ఇత్యాదినా శరీరాత్మభావేన సర్వాత్మత్వోపపాదనాత్, శరీరాత్మనోశ్చ స్వభావవ్యవస్థానాత్, సర్వం బ్రహ్మేతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ. సర్వశబ్దస్య సర్వశరీరకే బ్రహ్మణ్యేవ ప్రవృత్తే రుపపద్యతే, శరీరవాచీహిశబ్దః శరీరిణ్యాత్మన్యేవ పర్యవస్యతి? - దేవమనుష్యాదిశబ్దవత్. సూత్రార్థస్తు సర్వత్ర ‟సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ” ఇతి నిర్దిష్టే వస్తుని సర్వశబ్దవాచ్యే సామానాధికరణ్యేన తదాత్మతయా నిర్దిష్టం పరం బ్రహ్మైవ. కుతః? ప్రసిద్ధోపదేశాత్; ※ తజ్జలానితి సర్వమిదం బ్రహ్మ ఖల్వితి ప్రసిద్ధవత్తస్యోపదేశాత్, సర్వాత్మకత్వస్యోపదేశాచ్చ, తదేవహి జగజ్జన్మస్థితిలయహేతుత్వేన వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధమ్. ౧

౧॥ ఛాం - ३ప్ర - ౧४ఖం - ౧,౨. ౨॥ ౨ముం - ౧ఖం - ౨.

ప్రకరణశా న్తినిర్వృత్త్యుపాయభూతబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశాయోపాత్తత్వాత్. † నచ * ౧ సక్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్యో పాస్యసాకాఙ్క్షత్వా ద్వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మ సమ్బధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుమ్ - † స్వవాక్యోపాత్తేన † మనోమయత్వాది గుణకేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్, * ౧ మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తివిపరిణామమాత్రేణో భయాకాఙ్క్షానివృత్తిసిద్ధేః. † ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ※ ౧ ఏత ద్బ్రహ్మేత్యుపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవ ఏవ పూజార్థం ప్రయుక్త మిత్యధ్యవసీయత ఇతి.

౨. † ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః–<u>సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్</u> † మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. కుతః. సర్వత్ర † వేదాన్తేషు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి † ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదే రుపదేశాత్. ప్రసిద్ధంహి మనోమయత్వాది బ్రహ్మణః– యథా * † మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ※ ౨ స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః। తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః। అమృతో హిరణ్మయః। ※ ౩ † హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లృప్తో య ఏనం విదు రమృతాస్తే భవన్తి ※ ౪ † న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా ※ ౫ మనసాతు విశుద్ధేన † తథా * ౬ ప్రాణస్య ప్రాణః ※ ౭ అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మే దం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి ※ ౮ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణ మభ్యుజ్జి హత ఇత్యాదిషు. † మనోమయత్వమ్ – విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్యత్వమ్. † ప్రాణశరీరత్వమ్ – ప్రాణస్యాప్యాధారత్వం నియన్తృత్వంచ. * † ౨ముం – ౨ఖం - ౭. ౫॥

అనన్యార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః. † ద్వితీయం దూషయతి (నచసక్రతుమితి). † (స్వవాక్యోపాత్తేనేతి) విచ్ఛేదకాభావా న్మహావాక్యైక త్వం వివక్షితమ్. తతశ్చ ※ ఏష ఆత్మేతి స్వవాక్యస్థేనానన్యార్థేన సమానలిఙ్గేనాత్మశబ్దేన విశేష్యాకాఙ్క్షాశమనాత్ వాక్యాన్తరస్థాన్యార్థభిన్నలిఙ్గబ్రహ్మ శబ్దాకర్షో నయుక్తఇతి భావః. † ప్రథమాన్తానాం మనోమయాదిపదానా ముపాసనవాచిపదేనాన్వయాయోగాత్ బ్రహ్మపద మన్వేతవ్య మిత్యత్రా హ (మనోమయఇతి). క్రతుశబ్దేన ద్వితీయాన్తపదస్యాప్యనన్వయాత్ షష్ఠ్యన్తతయా విభక్తివిపరిణామే కార్యే సన్నిహితస్య సాకాఙ్క్షస్యైవ పదస్య వి భక్తివిపరిణామో న్యాయ్యః - నతు వాక్యాన్తరస్థస్య నిరాకాఙ్క్షస్యేత్యర్థః. ఉభయాకాఙ్క్షా - మనోమయాదిపదస్య ※ క్రతుం కుర్వీతేత్యస్యచా కాఙ్క్షా. న వక్తుం యుక్తమితి పఞ్చమ్యన్వయః. మనోమయత్వాదిచ సత్యసంకల్పత్వాత్ పూర్వమేవ ప్రతిపన్నమ్ - అణీయస్త్వంచ జ్యాయస్త్వాత్ పూర్వం శ్రుతమ్ - వ్యతిరేకనిర్దేశశ్చ మనోమయత్వాదేః పాశ్చాత్యః - అతో మనోమయత్వాదిస్వారస్యానుగుణ మితర న్నేయ మిత్యభిప్రాయేణ చో క్తంమనోమయత్వాదిగుణకేనేతి. † జీవపరత్వే బ్రహ్మశబ్దః కథ మిత్యత్రాహ (ఏవమితి). [ఇతి పరాభిమతయోజనాయాం పూర్వపక్షః].

౨. † (ఏవం ప్రాప్తఇతి). † ప్రతిజ్ఞావాక్య మధ్యాహరతి. † (మనోమయత్వాదీతి) సత్యసంకల్పత్వాదివిశేషితప్రాకరణికాత్మశబ్దానురోధేన పర మాత్మేత్యుక్తమ్. † సర్వత్రేతివ్యాఖ్యేయం పదమ్. తద్వ్యాచష్టే (వేదాన్తేష్వితి) సామాన్యశబ్దవత్సు విశేషశబ్దవత్సు చేతిభావః. † హేతుపదం వ్యా చష్టే (ప్రసిద్ధస్యేతి). నను సర్వవేదాన్తేషు పరతత్త్వపరతయా ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దశ్రవణాదితి పరై ర్వ్యాఖ్యాతమ్ - తన్మతేన వ్యాఖ్యానే సత్యపి తద్వి హాయ కథం యుక్తన్తరోక్తిః. ఉచ్యతే - పూర్వవాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దానన్వయస్యోపసంహారస్థబ్రహ్మశబ్దదౌర్బల్యస్యచ పూర్వపక్షిణోక్తత్వా న్నతథో త్తరం వక్తుం యుక్త మితిభావః. † మనస్సామాన్యేన సంబన్ధసామాన్యపరం వాక్య మాహ (మనోమయఃప్రాణశరీరనేతేతి) ※ అమృతో హిరణ్మయ ఇతి పరమాత్మపరత్వనైశద్యాయోపాత్తమ్. † మనస్సామాన్యేన సంబన్ధవిశేషపరం వాక్య మాహ (హృదామనీషేతి) హృ దితి భక్తి రుచ్యతే-మనీషేతి ధృతిః - ※ న సందృశే తిష్ఠతి రూప మస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైన మితి పూర్వార్ధ మేకరూపం పఠిత్వా ※ భక్త్యాచ ధృత్యాచ సమాహితా త్మా జ్ఞానస్వరూపం పరిపశ్యతీహేతి మహాభారత ఉక్తత్వాత్. అభిక్లృప్తః - గ్రాహ్యః. † మనోవిశేషేణ సంబన్ధవిశేషవాచివాక్య మాహ (నచక్షు షేతి). † ప్రాణశరీరత్వే శ్రుతి మాహ (తథేతి). ప్రాణస్య ప్రాణః - ఆధారః. ✱ సర్వాణీత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య యౌగికవృత్త్యా పరమాత్మపర త్వం ప్రాగుక్తమ్ - ఇదానీ మపర్యవసానవృత్త్యాపి పరమాత్మపరత్వేన తద్వాక్య ముపాత్తమ్ - వైశ్వానరాధికరణన్యాయేనోభయథాపి పరమాత్మపర త్వం యుక్తమితి భావః. † అత్రవాక్యజాతే ప్రతిపన్నం మనోమయాదిశబ్దార్థ మాహ (మనోమయత్వమితి) గ్రాహ్య గ్రాహకలక్షణసంబన్ధవిశేషాభి ప్రాయేణ మనోమయ ఇత్యుక్త మిత్యర్థః. † ప్రాణశరీరశబ్దార్థమాహ (ప్రాణేతి). [ఇతి ప్రథమయోజనాయాం సూత్రార్థవర్ణనమ్].

మనోవికారో మనోమయః - సర్వవికారాణాం బ్రహ్మాధిష్ఠానత్వాత్ బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమితి కైశ్చిదుక్తమ్. తదాహి మనోవికారా స్సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదయో బ్రహ్మేత్యుక్తం స్యాత్ - తదయుక్తమ్ - సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్, హేయగుణవిశేషాణా ము

౧॥ ఛాం - ౩ - ౧౪. ౨॥ తై - శి - ౬. ౩॥ తై - నా - ౩. ౪॥ ౩ముం - ౧ - ౮. ౬॥ కేన - ౧ - ౨. ౭॥ కౌ - ౩ - ౨. ౮॥ ఛాం - ౧ - ౧౧ - ౫.

౩. † ఏవం చ సతి ※ ౧ ఏష మ ఆత్మా ఽన్తర్హృదయ ఏత ద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఏవ భవతి. ※ ౨ † అప్రాణో హ్యమనా ఇతి మన ఆయత్తం జ్ఞానం ప్రాణాయత్తాం స్థితించ బ్రహ్మణో నిషేధతి.

౪. † అథవా ※ ౩ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్య † త్రైవోపాసనం విధీయతే - † సర్వాత్మకం బ్రహ్మ శాన్త స్సన్నుపాసీతేతి. ※ ౩ † స క్రతుం కుర్వీతేతి తస్యైవ గుణోపాదానార్థోఽనువాదః. † ఉపాదేయాశ్చ గుణా మనోమయత్వాదయః. † అత స్సర్వాత్మకం బ్రహ్మ మనోమయత్వాదిగుణక ముపాసీతేతి వాక్యార్థః. † తత్ర సన్దేహః-కిమిహ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మా నిర్దిశ్యతే-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. తస్యైవ † సర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపపత్తేః. † సర్వశబ్దనిర్దిష్టం హి బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్ - † బ్రహ్మాదిభావశ్చ ప్రత్యగాత్మనో† ఽనాద్యవిద్యామూలకర్మవిశేషోపాధికో విద్యత ఏవ - † పరస్యతు బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తే రపహతపాప్మనో నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధస్య సమస్తహేయాకరసర్వభావో నోపపద్యతే. † ప్రత్యగాత్మన్యపి

పాస్యత్వానుపపత్తేశ్చ. ఉక్తంహి ※ యథా క్రతు రస్మిన్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి-అతో హేయగుణాపత్తిరేవ ఫలం స్యాత్. ప్రాణప్రేర్యం శరీర మస్యేత్యర్థశ్చేత్ ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసంబన్ధ్యభిధానం క్లిష్టం స్యాత్. ప్రాణశ్చ శరీరంచాస్యేతి సమాసో నఘటతే. ప్రాణ శ్శరీరే యస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిశ్చ క్లిష్టః. అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యభిప్రాయః. [ఇతి మనోమయాదిపదానాం పరోక్తార్థనిరాసః].

౩. † ఉపసంహారస్వారస్య మాహ (ఏవంచేతి). † మనఃప్రభృతినిషేధవాక్యార్థ ముక్తార్థావిరుద్ధ మాహ (అప్రాణఇతి) గ్రాహ్యగ్రాహకభావనియన్తృనియామ్యత్వాదిరూపసంబన్ధవిశేషో విధేయః - ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషో నిషేధ్య ఇత్యభిప్రాయః. [ఇతి ప్రథమయోజనా].

౪. † అథస్వాభిమతార్థయోజనాం కర్తు మారభతే (అథవేతి) పూర్వస్యాం యోజనాయాం సూత్రే ప్రతిజ్ఞావాక్యస్యాధ్యాహార్యత్వా, దుపక్రమోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దైకవిషయత్వప్రతీతిస్వారస్యేన భిన్నవిషయత్వప్రతీతిపూర్వకపూర్వపక్షానుదయేనాధికరణానారమ్భాత్. శ్రవణమననాభ్యామేవ నిష్పాద్యాయా శ్శాన్తే రుపాసననిష్పాదకత్వస్య ※ ఏవంవి చ్ఛాన్తఇతి శ్రుతిసిద్ధత్వా, దన్యత్రాపి శాన్త్యుపాయత్వేనోపాసనవిధానాదర్శనాత్, శాన్తశబ్దస్య శాన్తికామపరత్వాస్వారస్యాత్, వృత్త్యనురోధా, చ్చేయమేవ యోజనా సముచితేతిభావః. [ఇతి ప్రథమయోజనాపేక్షయా ద్వితీయయోజనాయా స్సముచితత్వవర్ణనమ్].

† (అత్రైవోపాసనం విధీయతఇతి) అత్ర శాన్త్యుపాయోపాసనమ్ - ఉత్తరత్ర మోక్షోపాయోపాసనమితి నాయ మర్థః-అపి త్వత్రైవ మోక్షార్థోపాసనం విధీయత ఇత్యర్థః. † శాన్తశబ్దార్థం స్వరసతో వదన్వాక్యార్థ మాహ (సర్వాత్మకమితి) నత్వాశంసాయాం క్త ఇహ విహితోఽయమితి భావః. † తర్హి ※ స క్రతుం కుర్వీతేతి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (సక్రతుమితి). † కేపున ర్విధేయా గుణా ఇత్యత్రాహ (ఉపాదేయాశ్చేతి) ఉపాదేయాః - విధేయాః. యథా ※ అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి హోమే విహితే ※ దధ్నా జుహోతీత్యత్ర దధ్నో హోమసాధనత్వమాత్రం విధేయమ్ - జుహోతీత్యనువాదః - తద్వదితి. ననూపాసనవిధే రుత్పత్తిశిష్టసర్వాత్మకత్వగుణావరోధా న్మనోమయత్వాదీనాం నోపాస్యాకారత్వమితి చేన్న - సర్వాత్మకత్వస్యోపాసనవిధివాక్యస్థత్వాభావాత్. తజ్జత్వ తల్లత్వ తదనత్వై స్సర్వ మిదం బ్రహ్మ ఖల్వితి ప్రసిద్ధవ న్నిర్దేశ ఉపాసనవిధ్యేకవాక్యత్వం నివారయతి - నహ్యుపాసీత ఖల్వితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశవచనవ్యక్తిర్ఘటతే. † వాక్యార్థమాహ (అతఇతి). † ఏవమేకవిషయత్వమఙ్గీకృత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ దర్శయితుం సంశయమాహ (తత్రేతి) తత్ర - ఏకవిషయత్వే సిద్ధే. కిమత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టో జీవః - ఉత పరమాత్మేతి విశయః. తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దో జీవపరః - ఉత పరమాత్మపరః. తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దకర్మకర్తృవ్యపదేశాదయో ముఖ్యాః - ఉత నేతి. తదర్థమణీయస్త్వవ్యపదేశః కిం ముఖ్యత్వవిరోధి - ఉత న. తదర్థ మణీయస్త్వజ్యాయస్త్వయోః కింస్వాభావికం కిమౌపాధికమితి. యదాఽణీయస్త్వం స్వాభావికమ్. జ్యాయస్త్వమన్యథాసిద్ధమ్ - తదాఽణీయస్త్వస్య బ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వేన బ్రహ్మశబ్దస్య జీవపరత్వా దుపాస్యతయా నిర్దిష్టో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః. యదాఽణీయస్త్వ మౌపాధికమ్. జ్యాయస్త్వం స్వాభావికమ్ - తదాఽణీయస్త్వవ్యపదేశస్య బ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వాభావేన బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వేనాత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. † హేతుం వివృణోతి (సర్వశబ్దేతి). † తతః కిమిత్యపేక్షాయాం జీవస్య సామానాధికరణ్యోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మాదీతి). బ్రహ్మాదిభావః-చతుర్ముఖాదిభావః. † (అనాదీతి) అహితకర్మోత్పాదనహేతు రవిద్యా-తద్ధేతుః కర్మేతి బీజాఙ్కురాదినయా దనాదిః. † తస్యైవేత్యవధారణసూచితాం పరస్య సర్వభావానుపపత్తిం వివృణోతి (పరస్యేతి) సర్వజ్ఞత్వాద్ధేయం జానాతి-సర్వశక్తిత్వాన్నివారయితుం శక్నోతి - నచ జ్ఞానశక్త్యోస్సంకోచః - అవిద్యామూలకర్మవిరహాత్ - అతో న సర్వభావ ప్రసంభవతీతిభావః. † బ్రహ్మశబ్దః కథ

౧॥ ఛాం - ౩ప్ర - ౧౪ఖం - ౪. ౨॥ ౨ముం - ౧ఖం - ౨. ౩॥ ఛాం - ౩ప్ర - ౧౪ఖం - ౧.

క్వచిత్క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. † అతఏవ పరమాత్మా పరంబ్రహ్మేతి పరమేశ్వరస్య క్వచిత్సవిశేషణో నిర్దేశః. † ప్రత్యగాత్మనశ్చ నిరుపాధే ర్బృహత్త్వంచ విద్యతే - *౧ స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతిశ్రుతేః. † అవిదుష స్తస్యైవ కర్మనిమిత్తత్వా జ్జగజ్జన్మస్థితిలయానామ్. *౨ తజ్జలానితి హేతునిర్దేశో ప్యుపపద్యతే. † తదయ మర్థః - అయం జీవాత్మా స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వేన బ్రహ్మభూత స్సన్ననాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాఽవతిష్ఠతే ఇతి.

౫. † అత్ర ప్రతివిధీయతే సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ † సర్వత్ర-*౨ † సర్వం ఖల్విద మితి నిర్దిష్టే సర్వస్మిన్ జగతి బ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయా విధీయమానం పరం బ్రహ్మైవ † న ప్రత్యగాత్మా. కుతః. ప్రసిద్ధోపదేశాత్ † తజ్జలానితి హేతుత స్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధవ దుపదేశాత్. † బ్రహ్మణో జాతత్వా, ద్బ్రహ్మణి లీనత్వా, ద్బ్రహ్మాధీనజీవనత్వాచ్చ, హేతో ర్బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖల్విదం జగ దిత్యుక్తే యస్మా జ్జగజ్జన్మస్థితిలయాః వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధా స్తదేవాత్ర బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. † తచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ - † తథాహి - * 3 యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయ న్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య *౪ † ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ । ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదినా † పూర్వానువాకప్రతిపాదితానవధికాతిశయానన్దయోగినో విపశ్చితః పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయా నిర్దిశ్యన్తే - † తథా - *౫ స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపఇతి కరణాధిపస్య జీవస్యాధిపః పరం బ్రహ్మైవ కారణం వ్యపదిశ్యతే - † ఏవం సర్వత్ర పరస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వం ప్రసిద్ధమ్. † అతః పరబ్రహ్మణో జాతత్వా, త్తస్మిన్ ప్రలీనత్వా, త్తేన ప్రాణనా, † త్తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యముపపన్నమ్. † అత † స్సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ శాన్తో భూత్వోపాసీతేతి శ్రుతిరేవ పరస్య బ్రహ్మణ స్స

మిత్యత్రాహ (ప్రత్యగితి). తదుపపాదయతి (అతఏవేతి) పరమాత్మేతి దృష్టాన్తతయోక్తమ్ - యథా ఆత్మశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః - తద్వత్ బ్రహ్మశబ్ద ఇతిభావః. † త్రిపాద్యాః పరబ్రహ్మాభ్యుపగమేన వాక్యవిశేషవిచారపరత్వా దత్ర పూర్వపక్షిణః పరమేశ్వరాభ్యుపగమవాద ఉపపన్నః. ఆత్మశబ్దస్య సాధారణ్యం యుక్తమ్ - ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్ - ఆప్నోతీతి హి తద్వ్యుత్పత్తిః - జగ ద్దేహం వ్యాప్నోతీతి - ఏవ ముభయసాధారణం బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం వక్తవ్య మిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనశ్చేతి). † కథం జన్మాదికారణత్వం హేతుతయోచ్యతే - హేతునిర్దేశో హి పూర్వప్రసిద్ధ్యపేక్షః - ప్రసిద్ధిశ్చ పరమాత్మవిషయేత్యుక్త మిత్యత్రాహ (అవిదుషఇతి) జన్మాదిహేతుత్వం బద్ధస్య-బ్రహ్మత్వం తు శుద్ధస్య. † తస్య సర్వశబ్దసామానాధికరణ్యం కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (తదయమర్థఇతి). [ఇతిద్వితీయ యోజనాయాం పూర్వపక్షః].

౫. † సిద్ధాన్త మాహ (అత్రేతి). † యథా ఆ న్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్య న్తశ్శబ్దః ప్రతిజ్ఞాపరః. ఏవం సర్వత్రేతి సూత్రపదం ప్రతిజ్ఞాపరమిత్యాహ (సర్వత్రేతి). † తదేవ పదం వ్యాచష్టే (సర్వమితి) సర్వత్రేతిపదం నవాచకనేవాన్తపరమ్-అపితు వాచ్యజగత్పరమిత్యర్థః. నాశబ్ద,మితివా నేతర,ఇతివా అన్య, ఇతివా పూర్వపాదా దనువర్తతే - అతః పర్యవసానలబ్ధం ప్రతిజ్ఞాపదం పరం బ్రహ్మైవేతి. † నశారీర ఇత్యత్ర వక్ష్యమాణ మనుసంధాయాహ (నప్రత్యగాత్మేతి). † ప్రసిద్ధోపదేశాదితిపదం వ్యాచష్టే (తజ్జేతి) జగజ్జన్మస్థితిలయానాం తత్ప్రయుక్తతాదాత్మ్యస్యచ ప్రసిద్ధత్వే నోపదేశాదిత్యర్థః. ఇతిశబ్దేన హేతుతయోక్తత్వా జ్జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధత్వమ్. ప్రమాణసిద్ధస్యైవహి హేతుతా. తత్ప్రయుక్తతాదాత్మ్యస్య ప్రసిద్ధత్వమ్ - ఖలునా సిద్ధమ్. † తత్స్పష్టయతి (బ్రహ్మణఇతి). † కారణత్వనిబన్ధనతాదాత్మ్యస్యచాత్ర ప్రసిద్ధత్వే నోపదేశఃఫలితః. † ప్రసిద్ధత్వమస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి). † ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథాహీతి) † * యతో వా ఇమానీతి వాక్యస్య జీవవిషయత్వవ్యావృత్త్యర్థ మాహ (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి). † ఆనన్దశబ్దస్యానన్దమయపరత్వవ్యక్తీకరణాయాహ (పూర్వాను వాకేతి). † వాక్యాన్తరమాహ (తథేతి). † వాక్యాన్తరాణా మప్యుక్తార్థపరత్వా త్తేష్వపి తత్ప్రసిద్ధి మాహ (ఏవమితి). † శ్రుత్యన్తరేష్వపి జన్మాదిహేతుత్వకృతతాదాత్మ్య మప్యర్థసిద్ధ మిత్యాహ (అతఇతి). † (తదాత్మకతయాతాదాత్మ్యమితి) తదాత్మకతయేతి శ్రుత్యన్తరవిషయమ్ - తజ్జత్వతదనత్వతల్లత్వైః శ్రుత్యన్తరేషు తదాత్మకత్వే నోపపాదనాదిహ ప్రతిపన్నమపి తాదాత్మ్య ముపపన్నమిత్యర్థః. † చిదచిద్విలక్షణస్య కథం తాదాత్మ్యోపపత్తిరిత్యత్రాహ (అతస్సర్వేతి) సర్వాత్మశబ్దవైశద్యాయ సర్వశరీరమిత్యుక్తమ్. † ఆకృత్యధికరణన్యాయేన ప్రకారిపర్యన్తాభిధానసిద్ధ్యర్థమాహ (సర్వప్రకారమితి) శ్రుతిరేవ - * సర్వం ఖల్విత్యాది శ్రుతిరేవ. ఉపపాద్య - * తజ్జలానిత్యంశేన కార్యకారణభావేన శరీరాత్మ

౧॥ శ్వే-౫అ-౯. ౨॥ ఛాం-3ప్ర-౧౪ఖం-౧. 3॥ తై-భృగు-౧అను. ౪॥ తై-భృగు-౬అను. ౫॥ శ్వే-౬అ-౯.

ర్వాత్మకత్వ ముపపాద్య తస్యోపాసన ముపదిశతి - † పరం బ్రహ్మహి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తు శరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతమ్. † ఏవమ్భూతతాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణ స్సకలహేయప్రత్యనీక కల్యాణగుణాకరత్వం న విరుధ్యతే - ప్రకారభూతశరీరగతానాం దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసఙ్గాత్ - ప్రత్యుత నిర తిశయైశ్వర్యాపాదనేన గుణాయైవ భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్.

౬. † యదుక్తం జీవస్య సర్వతాదాత్మ్య ముపపద్యతఇతి - తదసత్ - జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానా మన్యోన్యస్య తాదాత్మ్యాసమ్భవాత్. † ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్నస్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తం నసమ్భవతీతి ౧ జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర వక్ష్యతే. † జీవకర్మనిమిత్తత్వా జ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం సఏవ కారణ మిత్య పి నసాధీయః - † తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్. † అతః పరమాత్మైవాఽత్ర బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః. † ఇమమేవ సూత్రార్థ మభియుక్తా బహుమన్యతే - యథాహ వృత్తికారః ※ ౨సర్వం ఖల్విదమితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశ ఇతి.

34 ౨॥ సూ. <u>వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ.</u> ౨.

౭. † వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. * ౩ మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప స్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగన్ధ స్సర్వరస స్సర్వమిద మభ్యాత్తో ఽవాక్యనాదరఇతి. † మనోమయః - † పరిశుద్ధేన

భావేనచోపపాద్యేత్యర్థః. తత్ర హ్యన్తర్యామిరూపేణ కృతస్య ప్రాణనస్య శరీరాత్మభావాపేక్షత్వాత్తేనచ తథోపపాదితం భవతి. † స్థితిదశాయాంహి శరీరాత్మభావః - ప్రళయావస్థాయాంతు ※ ఏకమేవాద్వితీయమితి సర్వభేదశూన్యత్వాన్న శరీరాత్మ భావసిద్ధిరిత్యత్రాహ (పరంబ్రహ్మహీతి) స్థితౌ శరీరాత్మభావోపపాదనా దుభయలిఙ్గకస్య బ్రహ్మణః కారణావస్థాయామపి విశిష్టత్వ మర్థసిద్ధం శ్రుత్యన్తరైః కణ్ఠోక్తం చేత్యభిప్రాయః. సర్వదా విశిష్టంచేత్ కార్యకారణావస్థయోః కో భేద ఇతి శఙ్కాపరిహారాయ సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తు శరీరతయేత్యుక్తమ్. † తతః కి ముభయలిఙ్గకత్వస్యేత్య త్రాహ (ఏవంభూతేతి).

౬. † జీవస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యం పూర్వపక్షిణోక్త మనూద్య దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా). † ముక్తస్య తత్సంభవతీత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) జగజ్జన్మస్థితి ప్రళయకారణత్వనిమిత్తమితి బహువ్రీహిః - కారణత్వప్రయుక్తమిత్యర్థః. † జీవస్య కర్మద్వారా జగత్కారణత్వ మనూద్య దూషయతి (జీవకర్మేతి). † (తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీతి) నహి కర్మ జగతః కర్తృరూపనిమిత్త ముపాదానంచ - ఉభయ మీశ్వరఏవ - కర్మతు కేవలం వైషమ్యహేతుః - యథా ఘటాదినిర్మాణస్య భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వేపి భోక్తృకర్మణాం నకర్తృత్వ ముపాదానత్వంవా - కులాలమృత్పిణ్డయోరేవ హి తదుభయమ్ నచ * తజ్జలానిత్యత్ర తచ్ఛబ్దస్య కర్మవాచిత్వమ్ - అతో నజీవస్య జగత్కారణత్వకృతం తాదాత్మ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. † సూత్రార్థ ముపసంహరతి (అత ఇతి). † ద్వితీయయోజనోక్తార్థస్యైవ సాంప్రదాయికత్వ మాహ (ఇమమేవేతి). ※ సర్వం ఖల్విత్యాదివాక్యేన సర్వాత్మతయోక్తం బ్రహ్మ ఈశః - పరమాత్మేత్యర్థః. [ఇతి ద్వితీయయోజనాయాం సిద్ధాన్తః].

౭. ౨॥ సూ. <u>వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ</u>॥ వివక్షితత్వమ్ - వక్తు మిచ్ఛావిషయత్వమ్. † అపౌరుషేయవాక్య ప్రతిపాద్యగుణానాం పురుషేచ్ఛా పూర్వకత్వాయోగాత్ కథం వివక్షితత్వమితిశఙ్కాయాం వివక్షితపదం వ్యాచష్టే (వక్ష్యమాణాఇతి) వివక్షితానామేవ వక్ష్యమాణత్వా ద్వివక్షిత శబ్దేన వక్ష్యమాణత్వం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ※ సర్వం ఖల్వితి ప్రథమవాక్యాపేక్షయా వక్ష్యమాణం హ్యనన్తరవాక్యగతగుణజాతమ్. † నిషేధవాక్యవిరోధపరిహారాయ సామాన్యం మనోమయశబ్దం విశేషవాక్యానుగుణం వ్యాచష్టే (మనోమయఇతి). † (పరిశుద్ధేన మనసైకేనేతి) ※ అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివ దవధారణగర్భ ఇత్యేకశబ్దస్య భావః. తచ్చ ※ న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా * మనసాతు విశుద్ధేనేతి

౨॥ సూ. <u>వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ.</u> ౨.

(వే-సా.) మనోమయత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వాదయో వివక్షితగుణాః బ్రహ్మణ్యేవోపపద్యన్తే. ౨.

(వే-దీ.) మనోమయత్వాదికా స్సత్యసఙ్కల్పత్వమిశ్రా వివక్షితా గుణాః పరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే. ౨.

౧॥ శాకీ - ౪అ - ౪పా. ౧౭ సూ. ౨॥ ఛాం - ౩ప్ర - ౧౪ఖం - ౧. ౩॥ ఛాం - ౩ప్ర - ౧౪ఖం - ౨.

మనసైకేన గ్రాహ్యః † వివేకవిమోకాఽఽది సాధనసప్తకాఽనుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే. † అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణస్వరూపతోచ్యతే-† మలినమనోభిర్మలినానామేవ గ్రాహ్యత్వాత్. ప్రాణశరీరః-† జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః-† ప్రాణో యస్య శరీరం ఆధేయం విధేయం శేషభూతంచ స ప్రాణశరీరః. † ఆధేయత్వ విధేయత్వ శేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుపపాదయిష్యతే. † భారూపః-† భాస్వరరూపః. † అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేన నిరతిశయదీప్తియుక్త ఇత్యర్థః. సత్యసఙ్కల్పః-అప్రతిహతసఙ్కల్పః. ఆకాశాత్మా-ఆకాశవ † త్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యాప్యాత్మభూత ఇతి వా ఆకాశాత్మా. స్వయం చ ప్రకాశతే అన్యానపి ప్రకాశయతీతి వా ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా-క్రియత ఇతి కర్మ. సర్వం జగద్యస్య కర్మ అసౌ సర్వకర్మా. † సర్వా వా క్రియా యస్యాసౌ సర్వకర్మా. సర్వకామః-† కామ్యన్త ఇతి కామాః-భోగ్యభోగోపకరణాదయః. † తే పరిశుద్ధాః సర్వవిధాస్తస్య సన్తీత్యర్థః. † సర్వగన్ధః-సర్వరసః-※ ౧ అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినా ప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాః స్వాసాధారణా నిరవద్యా నిరతిశయాః కల్యాణాః స్వభోగ్యభూతాః సర్వవిధా గన్ధరసాస్తస్య సన్తీత్యర్థః † సర్వమిదమభ్యాత్తః-ఉక్తం రసపర్యన్తం సర్వమిదం కల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్. అభ్యాత్త ఇతి † భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివత్కర్తరి క్తః ప్రతిపత్తవ్యః. అవాకీ-వాకః-ఉక్తిః. † సోఽస్య

శ్రుత్యానుగుణ్యాత్. † తద్వివృణోతి (వివేకేతి). † ఫలితార్థమాహ (అనేనేతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (మలినేతి) మలినమనోగ్రాహ్యత్వం హేయాస్పదత్వవ్యాపకమ్-అతో వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరితి ఉభయలిఙ్గకత్వసిద్ధిరితి భావః. ముక్తస్యాపి విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం న సంభవతి-ముక్తం స్వాతన్త్ర్యేణ గృహ్ణాతిచేత్ మనోఽశుద్ధమ్-బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన చేద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏవ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమితి. † ప్రాణశరీరశబ్దం వ్యాచష్టే (జగతీతి). † ప్రాణశరీరశబ్దేన ప్రాణధారకత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణో యస్యేతి). † శరీరత్వే సతి కథమాధేయత్వాదికమిత్యత్రాహ (ఆధేయత్వేతి). † (భారూపఇతి) జ్ఞానస్వరూప ఇత్యర్థస్త్వతిక్లిష్టః-రూపశబ్దో హి ధర్మవాచీ-భాశబ్దో హి దీప్తిపరః. † దీప్తిధర్మకత్వం విగ్రహద్వారకమ్-※ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ ※ రుక్మవర్ణమిత్యాది శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (భాస్వరరూపఇతి). † తద్వివృణోతి (అప్రాకృతేతి). † (సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపఇతి) సూక్ష్మత్వమ్-వ్యాప్త్యర్హత్వమ్. స్వచ్ఛత్వమ్-నిర్మలత్వమ్. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యేత్యనేన ※ ఆకాశ ఏవ తదోతంచ ప్రోతం చేతి వాక్యం స్మారితమ్-అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యధికరణన్యాయాదాకాశశబ్దః ప్రకృతివాచీతి భావః. అన్యానపి ప్రకాశయతి-స్వస్మై ప్రకాశయతీత్యర్థః. † (సర్వా వా క్రియేతి) లౌకికవైదికసకలక్రియాణాం సద్వారకకర్తాఽసౌ. యద్వా-సర్వవైదికక్రియా ఆరాధనం యస్య స సర్వక్రియ ఇత్యర్థః. † ఇచ్ఛాబాహుళ్యవ్యావృత్త్యర్థం సర్వకామపదం వ్యాచష్టే (కామ్యన్త ఇతి). † భోగ్యభోగోపకరణాదీనాం ప్రాకృతత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తే పరిశుద్ధా ఇతి) అప్రాకృతా ఇత్యర్థః. సత్యకామపదైకార్థ్యాదిత్యభిప్రాయః. † (సర్వగన్ధ ఇత్యాది) రూపస్పర్శాదినిషేధపరవాక్యాన్తరాణామపి తుల్యన్యాయత్వద్యోతనార్థ ఆదిశబ్దః, గన్ధరసాదీనామవ్యవధానేన స్వరూపాన్వయిత్వాభావాత్ సద్వారకత్వే సతి, ప్రాకృతానాం పృథివ్యాదిగతగన్ధరసాదీనాం హేయత్వేన కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్, ※ భారూప ఇతి దివ్యవిగ్రహస్య ప్రకృతత్వాచ్చాప్రాకృతదేహద్వారకగన్ధరసాదివిధిరిత్యర్థః. ※ తం బ్రహ్మగన్ధః ప్రవిశతి బ్రహ్మరసః ప్రవిశతీతి ముక్తాత్మని సామ్యాపన్నే బ్రహ్మగన్ధరసప్రవేశవ్యపదేశశ్చాస్యార్థస్యోత్తమ్భకః. † (సర్వమిదమితి). జగతోపి సర్వకర్మాదిగుణాన్తర్భావాత్ గుణపరం తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ※ అభ్యాత్త ఇత్యత్ర స్వీకరణరూపగుణవిధిః. నను నాయమ్ ※ ఆదికర్మణి క్తః-గుణగణాదానస్య నిత్యత్వాత్. నచాభ్యాదత్త ఇత్యర్థః-స్వీకరణార్థత్వాత్. నాప్యకర్మకః-సర్వమిదమితి శ్రవణాత్. నచ శిష్టాదిష్వన్యతమః-అపఠితత్వాత్. † తత్కథం కర్తరి క్తః-※ తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థా ఇతి భావకర్మణోరేవ హి తత్స్మరణమిత్యత్రాహ (భుక్తా ఇతి) ప్రయుక్తానుశాసనత్వాత్ వ్యాకరణశాస్త్రస్య-యథాప్రయోగమనుశాసనం కార్యమ్-నతు యథానుశాసనం ప్రయోగాన్యథాకరణమితి భావః. యే తు భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర మత్వర్థీయాకారప్రశ్లేషమిచ్ఛన్తి-తేషాం భుక్తశబ్దస్యార్శాదిగణాన్తర్భావకల్పనమ్, అకారప్రశ్లేషణమితి తత్ర గౌరవం పశ్యతోక్తం కర్తరీతి. కర్త్రర్థతయా ప్రయోగ ఏవ హి భుక్తాదీనామాకృతిగణాన్తర్భావకల్పననిమిత్తమ్-తేనైవ కర్త్రర్థత్వం క్తప్రత్యయస్య కల్ప్యతామ్-కిమశ్రూయమాణాకారప్రశ్లేషేణేతి భావః. యద్వా-కర్తరి ప్రతీతిః-ప్రతిపత్తిః. సా యథా భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర ప్రతిపాద్యతే-నిరూప్యతే-ఏవమత్రాపి నిర్వోఢవ్యేత్యర్థః. † (సోఽస్య నాస్తీత్యవాకీతి) ఫలితార్థకథనమేతత్. వాకః-ఉక్తిః. అవాకః-తదభావః. అవాకోఽస్యాస్తీత్యవాకశబ్దాత్తద్ధితప్రత్యయః. యద్వా-వాకీ

౧॥ శర-౧౭-౩ వల్లీ-౧౫.

నాస్తీత్యవాకీ. కుత ఇత్యాహ అనాదరఇతి - † అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః. † అతఏవ అవాకీ - † అజల్పాకః. † పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్ బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం నిఖిలం జగత్తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః. † త ఏతే వివక్షితా గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే.

35 3॥ సూ. అనుపపత్తేస్తు నశారీరః. 3.

౧. తమిమం గుణసాగరం పర్యాలోచయతాం ఖద్యోతకల్పస్య శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసమ్బన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తావస్థస్య జీవస్య ప్రస్తుతగుణలేశసమ్బన్ధగన్ధోపి నోపపద్యతఇతి నాస్మిన్ ప్రకరణే శారీరపరిగ్రహాశఙ్కా జాయత ఇత్యర్థః.

నభవతీత్యవాకీ. కుతఇత్యాహ - కుతశ్శబ్దో హేత్వర్థః, అవాకత్వం వాక్సామర్థ్యాభావాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమనాదరఇతి పదమితిభావః. † తదుపపాదయతి (అవాప్తేతి). † అవాకిత్వస్య తత్ఫలతామాహ (అతఏవేతి). † నిషేధ్యో వాక్ హేయరూపఇతి దర్శయతి (అజల్పాకఇతి). † సాపేక్షత్వనిబన్ధనబహుప్రలాపో నిషేధ్యః - నతు వాక్సామర్థ్యవిరహ ఇత్యర్థః. † పదద్వయప్రతిపాద్యోఽయమేకో గుణ ఇత్యాహ (పరిపూర్ణేతి). † సూత్రార్థముపసంహరతి (త ఏతఇతి). [ఇతి సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణే ద్వితీయం సూత్రమ్].

ఏవమన్వయ ఉక్తః. కథం పరమాత్మన్యేవేత్యవధారణసిద్ధిః - ముక్తేపి హ్యేతే గుణా శ్శఙ్కనీయా ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రోక్తాన్వయస్థేమ్నే వ్యతిరేకమాహ.

౧. 3॥ సూ. అనుపపత్తేస్తు నశారీరః. శారీరశబ్దేన ముక్తావస్థస్యాపి క్రోడీకారోపపాదకో యోగ్యశబ్దః. అనుపపత్తేస్తు నేతర ఇతివక్తవ్యేపి ముక్తావస్థజీవస్య ప్రతిపాద్యత్వానుపపత్తిస్ఫోరణార్థం శారీరశబ్దనిర్దేశఇతి భావః. బద్ధోపాదానం దృష్టాన్తతయా - యథా నిగ్రాహ్యస్య నిగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిః-తథాఽనుగ్రాహ్యస్యాప్యనుగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. ప్రస్తుతగుణానుపపత్తిః ప్రతిగుణమనుసన్ధేయా. పర్యాలోచయతాం శఙ్కా నజాయత ఇత్యన్వయః. నముక్తపరిగ్రహాశఙ్కాహేత్వన్యథాసిద్ధిః - కింతు హేత్వసిద్ధిరేవేతి - తుశబ్దాభిప్రాయ ఇత్యాశయవతోక్తం శారీరపరిగ్రహాశఙ్కా నజాయతఇతి. [ఇతి సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణే తృతీయం సూత్రమ్].

అనుపపత్తేస్తు నశారీర ఇత్యత్ర యదుక్తం పరైః - జీవపరయోరైక్యాజ్జీవధర్మైః పరస్య విశిష్టత్వానుసన్ధానోపపత్తిశ్చేత్ - తదనన్యత్వాదేవ పరమాత్మధర్మాస్సత్యసంకల్పత్వాదయోపి జీవ ఉపపద్యన్తఇతి శఙ్కానిరాసార్థమిదం సూత్రమ్. ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానం విశేష్యతే - యథా సర్పగతభీషణత్వాదినా తదధిష్ఠానమ్. నచాధిష్ఠానధర్మైరారోప్యం విశేష్యతే - యథా రజ్జుత్వేన సర్పః. అతో జీవధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వం యుక్తమ్ - నతు పరమాత్మధర్మైస్సత్యసంకల్పత్వాదిభిర్జీవస్య విశేష్యత్వమితి సూత్రార్థఇతి, తదయుక్తమ్ - సర్పాదివ్యావర్తకరజ్జుత్వాదిధర్మప్రతీతౌ సర్పాదిధర్మభూతభీషణత్వాదిభిరధిష్ఠానస్య విశేషణాయోగాత్. ఇహచ జీవవ్యావర్తకాస్సత్యసంకల్పత్వాదయః ప్రతీయన్తే - అతోఽధ్యస్తజీవధర్మైః పరమాత్మనో విశేష్యత్వమయుక్తమ్. మనోమయత్వాదిభిః సత్యసంకల్పత్వాదిభిశ్చ పదైర్వస్తుమాత్రం లక్ష్యతఇతి చేత్తర్హి వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి పూర్వసూత్రం విరుధ్యతే, ఉభయవిధగుణానాం అవివక్షితత్వం సూత్రకారాభిమతం చేత్ అనుపపత్తేస్తు నశారీరఇతివదనుపపత్తేస్తు నేశ్వరఇతిచ సూత్రం వక్తవ్యమ్-వస్తుమాత్రవివక్షాయాం జీవధర్మాణామీశ్వరధర్మాణామప్యనుపపత్త్యవిశేషాత్. అత ఈశ్వరధర్మేషు తాత్పర్యమవగమ్యతే - అతస్తేషు ప్రతీయమానేషు రజ్జౌ భీషణత్వాదినేవ మనోమయత్వాదినా పరమాత్మనో విశేష్యత్వమనుపపన్నమ్. మనోమయత్వాదికం నజీవాసాధారణమితిచేత్. కింమనోమయాదిపదైర్మనఃప్రాణాద్యధీనజ్ఞానప్రవృత్తిత్వం వివక్షితమ్ - ఉత విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వప్రాణశరీరకత్వాదికమ్. ప్రథమే జీవాసాధారణత్వాన్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వానుపపత్తిః. ద్వితీయేతు మనోమయత్వాదీనామారోపితధర్మత్వాభావాత్ ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానస్య విశేష్యత్వసంభవరూపన్యాయావిషయత్వం వాక్యస్య స్యాత్. కించ-నిత్యస్య జీవస్యపరస్మిన్నారోపితత్వాభావాదేవోక్తన్యాయస్సుతరామిహనసంగచ్ఛతే. తస్మాత్పరోక్తసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. [ఇత్యస్య సూత్రస్య పరోక్తార్థపరత్వనిరాసః.]

3॥ సూ. అనుపపత్తేస్తు నశారీరః. 3.

(వే-సా.) దుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని శారీరేతు ఏషాం గుణానాం అనుపపత్తేర్నశారీరోఽయమ్. 3.

(వే-దీ.) ఏతేషాం గుణానాం అనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని అజ్ఞే కర్మపరవశే శారీరే ప్రత్యగాత్మన్యనుపపత్తేశ్చాయం నశారీరః - అపితు పరమేవ బ్రహ్మ. 3.

36 ౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౪.

౯. * ౧ ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే - ప్రాప్తృతయాచ జీవః. † అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః - ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి † ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే.

37 ౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్. ౫.

౧౦ * ౧ ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయఇతి శారీర షష్ఠ్యా నిర్దిష్టః- ఉపాస్యస్తు ప్రథమయా. † ఏవం సమానప్రకరణే వాజినాంచ శ్రుతౌ శబ్దవిశేష శ్శ్రూయతే † జీవపరయోః- యథా * ౨ వ్రీహిర్వా యవోవా శ్యామాకోవా శ్యామాకతణ్డులోవా ఏవ మయ మన్తరాత్మన్పురుషో హిరణ్మయో యథా జ్యోతిరధూమమితి. † అత్ర ※ ౨ అన్తరాత్మన్నితి † సప్తమ్యన్తేన శారీరో నిర్దిశ్యతే - ※ ౨ పురుషో హిరణ్మయఇతి ప్రథమయోపాస్యః - అతః పరఏవోపాస్యః.

3 ౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ. ౬.

౧౧. ఇతశ్చ శారీరాదన్యః - * ౩ † సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిః జ్ఞానమపోహనంచ।

అథ పరమస్యాధ్య హేతుమాహ.

౯. ౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ అభిసమ్భవితా - ప్రాప్తా. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదస్సూత్రవివక్షితః. † తతఃకిమ్ ※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యుక్తస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మణో జీవవైలక్షణ్యస్యైతత్సూత్రాపాహ (అతఇతి) ప్రాప్యప్రాప్తారావేవ హ్యుపాస్యోపాసకౌ - అత ఉపాస్యం బ్రహ్మోపాసకా జీవా ద్విలక్షణమిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వ మితిచేత్ శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గః. † (ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి) అత్రేదమితినిర్దేశో బ్రహ్మశబ్దాభిహితవస్త్వభిప్రాయః. [ఇతిసర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే చతుర్థం సూత్రమ్].

అవస్థాభేదేన ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపపత్తిరితి శఙ్కాపరిహారార్థ మేకస్యా మేవావస్థాయాం భేదవ్యపదేశం దర్శయత్యనన్తరసూత్రద్వయేన.

౧౦. ౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ అస్మిన్సూత్రే అసమానవిభక్తికశబ్దో వివక్షితః. † (ఏవంసమానప్రకరణఇతి) తత్రాపి శాణ్డిల్యవిద్యాయా మిత్యర్థః. సూత్రపదశక్తే స్సఙ్కోచకాభావాత్. సమానప్రకరణేన ప్రకృతోపపాదనస్యాన్యత్ర దృష్టత్వాచ్చ న చాన్దోగ్యవాక్యమాత్రవిషయ మిదం సూత్రమితి భావః. † (జీవపరయోరితి) ఉపాస్యోపాసకయోరిత్యర్థః. జీవపరయోరిత్యుక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయేణ - అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర హిరణ్మయ శబ్దేన దివ్యవిగ్రహవత్త్వంచ సిద్ధమ్. † ఉదాహృతవాక్యేశబ్దవిశేషం దర్శయతి (అత్రేతి). † (సప్తమ్యన్తేనేతి) అన్తరాత్మన్నిత్యత్ర నకారలోపాభావాత్ ※ నఙ్ సంబుద్ధ్యోరితి నఙ్ సంబుద్ధ్యోరేవ నకారలోపప్రతిషేధాదిహ సంబుద్ధ్యన్తత్వేఽనన్వయాచ్చ. ※ ఆత్మన్ పశ్యన్ సర్వభూతానీతి వత్ లుప్తసప్తమీకోఽయం నిర్దేశ ఇతిభావః. ఏవం స్వప్రకరణే షష్ఠీ ప్రథమాత్మకః, సమాన ప్రకరణే సప్తమీ ప్రథమాత్మకశ్చ శబ్దవిశేషో వివక్షితః. [ఇతిసర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే పఞ్చమం సూత్రమ్.]

హృదయస్థస్యేశ్వరత్వ ముపబృంహణేన విశదయితు మాహ.

౧౧. ౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ.॥ * † ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయఇతి హృదయశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపనార్థ మాహ (సర్వస్యేతి). † ఉపాస్యత్వజ్ఞాపనార్థం

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౪. ౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్. ౫. ౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ. ౬.

(వే-సా.) "ఏత మితఃప్రేత్యాభిసంభవితాస్మి" ఇత్యభిసంభావ్యాభిసంభవితృత్వేన ప్రస్తుత బ్రహ్మజీవయో ర్వ్యపదేశాదభిసంభావ్యం బ్రహ్మ జీవా దర్థాన్తరమ్. ౪.

(వే-దీ.) "ఏత మితఃప్రేత్యాభి సమ్భవితాస్మి" ఇతి ప్రాప్యతయోపాస్యో నిర్దిశ్యతే, ప్రాప్తృతయాచ జీవః, అతశ్చ జీవా దన్యదేవేదం పరం బ్రహ్మ. ౪.

(వే-సా.) "ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ" ఇతి షష్ఠ్యా ప్రథమయాచ జీవో బ్రహ్మచ వ్యపదిశ్యతే తతశ్చార్థాన్తరమ్. ౫.

(వే-దీ.) "ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ" ఇతి శారీర షష్ఠ్యా నిర్దిష్టః. ఉపాస్యః ప్రథమయా. అతశ్చ జీవా దన్యః. ౫.

(వే-సా.) అత్రాపి ప్రథమయా నిర్దిష్టః పురుషోత్తమఇతి నిశ్చీయతే. "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టః ౩ ఇతిహి స్మృతిః. ౬.

(వే-దీ.) "సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ" ఇతిస్మృతేశ్చ. అతశ్చజీవాదన్య ఉపాస్యః పరమాత్మా. ౬.

౧॥ ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖం - ౪, ౩. ౨॥ శతపథబ్రాహ్మణ - ౧౦ - ౬ - ౩. ౩॥ గీ - ౧౫ అ - ౧౫.

*౧ † యోమా మేవ మసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్ । ※ † ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా । తమేవ శరణం గచ్ఛేతి శారీర ముపాసకం, పరమాత్మానం చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి.

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వా త్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతిచేన్న నిచాయ్యత్వా దేవం వ్యోమవచ్చ. ౭.

౧-౨. † అల్పాయతనత్వమర్భకౌక స్త్వం తద్వ్యపదేశః అల్పత్వవ్యపదేశః. ※ ౨ ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ ఇత్య ణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్ *౨ అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవా ద్వేత్యాదినాఽణీయ స్త్వస్య స్వరూపేణ వ్యప

తదనన్తరవాక్య మాహ (యోమామితి). † హృత్స్థస్యేశ్వరత్వకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (ఈశ్వరఇతి) * తమేవ శరణం గచ్ఛేత్యుపాదానం హృదయస్థస్య భజన ప్రదర్శనార్థమ్. సర్వస్యేతి - సర్వశబ్దో జీవవిషయః - పరాధీన స్మృత్యాద్యాశ్రయభూతవస్తువిషయత్వాత్. పురుషోత్తమ శబ్దవాచ్యస్య జీవ వైలక్షణ్యం తత్రైవోక్తమ్. సర్వభూత శబ్దోపి జీవవిషయః-భ్రాన్త్యాశ్రయత్వా ద్దేహాఖ్యయన్త్రారూఢత్వాచ్చ. అత్ర చశబ్దోఽవాన్తరశఙ్కాపరిహార హేతుద్వయ సముచ్చయార్థః. అన్వాచయోవా. [ఇతి సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణే షష్ఠం సూత్రమ్].

అత్ర. కేచిత్ - కర్మకర్తృవ్యపదేశాదయః ఘటకరకాదికృతగగనభేదాశ్రయణేన బాలిశకృతాల్పత్వమహత్త్వాది వ్యవహారాఇవ కాల్పనికం భేద మాశ్రిత్య ※ తత్త్వమసీత్యాత్మైకత్వోపదేశ గ్రహణాత్ ప్రాక్ప్రవర్తన్తే-ఐక్యోపదేశ గ్రహణానన్తరం సర్వవ్యవహార పరిసమాప్తి రిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః - యస్య భ్రమః సఏవ భ్రాన్తిసిద్ధ మర్థం వ్యపదిశతి-తస్యైవోపదేశగ్రహణాత్తన్నివృత్తిః, ఏవంసతి జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యా తయోః కర్మకర్తృభావాదికం కో వ్యపదిశతి. కిం జీవః - ఉతేశ్వరః - ఉత వేదఏవ. తత్రాశ్రుతశాస్త్రస్య జీవస్య దేహాతిరిక్తం జీవ మప్యజానతః సత్యసం కల్ప త్వాదిలక్షణేశ్వర ప్రతీత్యసంభవా న్నతద్భ్రాన్తిమూలత్వం కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య సంభవతి. నాపి శ్రుతశాస్త్రస్య జీవస్య - తస్య జీవేశ్వరభేద భ్రాన్తౌ శ్రుతిరేవ మూలమితి పరమనిశ్శ్రేయసార్థిభి ర్వేదాన్తానా మనుపాదేయత్వ ప్రసఙ్గః. స్వనిమిత్తా మపి భ్రాన్తిం శ్రుతి స్స్వయమేవైక్యోపదేశేన నివర్తయతీతిచేత్ - తథాపి * ప్రక్షాళనాద్ధి పఙ్కస్య దూరా దస్పర్శనం వరమితి న్యాయా దనుపాదేయత్వమేవ స్యాత్ - కర్మకర్తృభావాదివ్యప దేశస్యేశ్వరభ్రాన్తి మూలత్వమపి నఘటతే - వ్యపదేశవైఘట్యాత్. తథాసతిహి ※ ఏత మితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి వ్యపదేశో నస్యాత్ - అపి త్వితః ప్రేత్యై రభిసంభావ్యోఽహ మిత్యేవ స్యాత్. కించ - భ్రమనివృత్త్యర్థ మీశ్వరం ప్రత్యుపదేష్టవ్యమ్-నహ్యన్యస్య భ్రమే సత్యన్యం ప్రత్యుపదే ష్టవ్యమ్. తథాచ * తత్త్వమసీత్యుపదేశో నఘటతే - కింతు త్వం జీవోఽసీత్యేవ వక్తవ్యమ్. అత శ్శ్రుతిషు కర్మకర్తృవ్యపదేశో నేశ్వరభ్రమమూ లః. యది వేదఏవ భ్రాన్తో వ్యపదిశతి - తర్హి వేదస్య తత్త్వోపదేష్టృత్వం నస్యాత్ - భ్రాన్తత్వాత్. పశ్చా త్ప్రతిబుద్ధ ఉపదిశతీతిచేత్. తదయు క్తమ్ - స్వస్య భ్రమనివృత్తౌ రన్యేషాం జీవేశ్వర భ్రమాభావా చ్చోపదేశవైయర్థ్యాత్. అన్యేషాం జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యభావేపి జీవబహుత్వభ్రమ నివృత్త్యర్థ ముపదేశః కార్యఇతిచేత్. న-ఉపదేశవైఘట్యాదేవ. నహి తదానీం ※ తత్త్వమసీత్యుపదేశో ఘటతే-కింతు సర్వే జీవాస్త్వ మిత్యుప దేష్టవ్యమ్. నచైవ ముపదేశో వేదాన్తేషు క్వచి దపి దృశ్యతే. నచ * అహం మను రభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవా నృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాద్యనుసన్ధా నదర్శనా త్తన్మూలభూత ఉపదేశ స్సర్వ జీవైకత్వవిషయోఽస్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్ - ఏకస్య జీవస్య * సింహేన భూత్వా బహవో మయాఽత్తాః. * వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయా ఽత్తా ఇతివత్ కల్పభేదేనాతీతస్వీయమను సూర్యాదిజన్మస్మరణ పరత్వసంభవా త్తస్య వాక్యస్య. యత శ్శాస్త్రేణ వినా శరీరిణాం జీవేశ్వరవిభాగప్రతీతి ర్నసంభవతి - అతఏవ లోకసిద్ధభేదో నిషేధార్థం శ్రుత్యా అనూద్యత ఇత్యేతన్నిరస్తమ్. నచేశ్వరస్యాను మేయ త్వసంభవా జ్జీవేశ్వరభేదప్రత్యయస్య లోకసిద్ధత్వసంభవఇతి వాచ్యమ్ - తర్కపాశ్యపురుషానుమానస్య దూషితత్వాత్, అనుమానసంభవేపి భారూపత్వ సత్యసంకల్పత్వ ముక్తప్రాప్యత్వాదీనా మనుమాతు మశక్యత్వాచ్చ. కర్మకర్తృవ్యపదేశోపి హ్యుపాస్యత్వాదినిబన్ధనః. తత్తత్ఫల విశేషార్థినాం కర్మ కర్తృసాపేక్షోపాసన సిద్ధ్యర్థం జీవేశ్వరభేదం శ్రుతిః కల్పయతీతి చేత్ - తథాసతి తత్త్వనిరూపణదశాయామ్-అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ అనుపపత్తే స్తునశారీరఇతి జీవవిలక్షణం వస్తుప్రతిజ్ఞాయ కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య హేతుతయోపన్యాసాయోగాత్. కథ ముపాసనార్థ మపరమార్థభేదవ్యపదేశం విజానన్సూత్రకార స్తత్త్వార్థ హేతుతయా తం బ్రూయాత్. నహ్యతాత్త్వికభేదః ప్రతిజ్ఞాతః - బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమవిరోధాత్, సంపత్తేరి తిజైమినిః ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిః ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాదితివ జీవేశ్వరభేదాపారమార్థ్యవిషయ ప్రతిజ్ఞాన్తరాభావాచ్చ. గరుడనరే న్ద్రయోరివ వస్తుతో భిన్నయోః పరావరాత్మనో రైక్యోపదేశస్యైవోపాసనార్థ త్వాశ్రయణౌచిత్యాచ్చ గరుడనరేన్ద్రయోరివ భేదస్య కాల్పనికత్వా శ్రయణ మయుక్తమ్. అత శ్శ్రుతిసూత్రాణాం కాల్పనికభేదవిషయత్వ మనుపపన్నమ్. [ఇతి కర్మకర్తృభావస్య పరోక్తకాల్పనికత్వనిరాసః].

౧-౨. ౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వా త్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతిచేన్న నిచాయ్యత్వా దేవం వ్యోమవచ్చ॥ † (అల్పాయతనత్వ మిత్యాది) అణీయస్త్వాక్షేపకార్థ

౧॥ గీ-౧౫ అ-౧౯. ౨॥ ఛాం-3 ప్ర-౧౪ ఖం-3. ※ † గీ-౧౮ అ-౬౧.

దేశాచ్చ నాయం పరమాత్మా - అపితు జీవ ఏవ - * ౧ † సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, జీవస్యచారాగ్రమాత్రత్వవ్యపదేశాదితిచేత్.

౧౩. నైతదేవమ్ - పరమాత్మైవ హ్యణీయా నిత్యేవం నిచాయ్యత్వేన వ్యపదిశ్యతే. ఏవం నిచాయ్యత్వేన - ఏవం † ద్రష్టవ్యత్వేన. ఏవ † ముపాస్యత్వేనేతి యావత్. † న పున రణీయస్త్వమేవాస్య స్వరూపమితి. † వ్యోమవ చ్చాయం వ్యపదిశ్యతే - స్వాభావికం మహత్త్వం చాత్రైవ వ్యపదిశ్యతే. * ౨ † జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయా నన్తరిక్షా జ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయా నేభ్యో లోకేభ్య ఇతి. † అత ఉపాసనార్థ మేవాల్పత్వవ్యపదేశః. † తథా హి - * ౨ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తి ప్రళయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేనచ † సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యుపాసనం విధాయ * ౨ అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతు రస్మిల్లోకే పురుషో భవతి

వ్యపదేశాత్ సాక్షా దణీయస్త్వవ్యపదేశా చ్చేత్యర్థః. † పరమాత్మనస్తు వైధర్మ్యమాహ (సర్వగతమితి).

[ఇతి ప్రకృతబ్రహ్మపదస్యాఽపరమాత్మపరత్వశఙ్కాపరసూత్రఖణ్డార్థవర్ణనమ్.]

౧౩. † నిచాయ్యశబ్దార్థ మాహ (ద్రష్టవ్యత్వేనేతి) * చాయృదర్శన ఇతిహి ధాతుః. † ఫలరూపదర్శనవ్యావృత్త్యర్థ మాహ (ఉపాస్యత్వేనేతి). † తద్వ్యావర్త్య మాహ (నపునరితి). † తదుపపాదకం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (వ్యోమవదితి) వ్యోమవ ద్ద్రష్టవ్య మిత్యుక్తే ప్రతిజ్ఞామాత్రరూపత్వాత్ ప్రమాణాకాఙ్క్షా భవతి - వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తే ప్రమాణమేవ దర్శితం భవతి - అతోఽధ్యాహారస్య తుల్యత్వేపి నిరాకాఙ్క్షయోజనా వర మిత్యభిప్రాయేణ వ్యపదిశ్యత ఇతి పదం పూరకతయాఽధ్యాహృత్య వ్యాఖ్యాతమ్. వ్యోమవచ్ఛబ్దఫలితం స్వాభావికమితి. † (జ్యాయానితి) వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశే జ్యాయ శ్శబ్దనిష్పత్తిః - * జ్యచ వృద్ధస్యచేతిహి సూత్రమ్. నతు * ప్రశస్యస్యశ్ర ఇతి తన్నిష్పత్తిః. వృద్ధిశ్చ పరిమాణాధిక్య మిహ వివక్షితమ్. నతు కాలాధిక్యమ్ - అత్రాణీయస్త్వ ప్రతిసంబన్ధ్యాకారపరత్వా జ్జ్యాయశ్శబ్దస్య † (అత ఉపాసనార్థమేవేతి) అతః - పృథివ్యాదిభ్యోపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాదిత్యర్థః. † మహత్తయాఽవగతస్య వస్తున ఉపాధ్యుక్తిపూర్వక ముక్తం పరిమాణ మౌపాధికమ్ - అసంభావితోపాధికం పరిమాణం స్వాభావిక మితి న్యాయ ఇహ శిక్షితో భవతి. అత్రహి హృదయ మల్పత్వోపాధిభూతం శ్రుతమ్ - నతు జ్యాయస్త్వోపాధి శ్శ్రుతః. పృథివ్యాదయ స్తదుపాధయ ఇతినాశఙ్కనీయమ్ - తతోపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నహి తతోఽధికపరిమాణత్వం తదుపాధికం భవితు మర్హతి. అణీయస్త్వస్యోపాసనార్థత్వ ముపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదేన స్వాభావిక మహత్త్వప్రపఞ్చనేన చోపపాదయతి (తథాహీతి). † (సర్వాత్మకంబ్రహ్మోపాసీతేతి) సర్వాత్మకత్వం నోపాస్యగుణతయోక్తమ్ - తస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాత్. అతో లక్షణతో ధర్మినిర్దేశః. తత్ప్రయోజనంచ శాన్తిరూపాధికారి విశేషణసిద్ధిః. భగవదాత్మకత్వేహి శాస్త్రతోఽవగతే రాగద్వేషాద్యభావరూపా శమాదినిష్పత్తి స్స్యాత్ - యథోచ్యతే * సర్వభూతాత్మకే తాత జగన్నాథే జగన్మయే। పరమాత్మని గోవిన్దే మిత్రామిత్రకథా కుత ఇతి. శాస్త్రజన్యజ్ఞాన పూర్వకశమాది నిష్పాద్య మేవోపాసనం శ్రుతమ్ * తస్మాదేవంవి చ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి - తస్మా న్నోపాసననిష్పాద్య శ్శమః - కింతు శమనిష్పాద్య ముపాసనమ్. బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య శాస్త్రా దవగమ్య రాగద్వేషాదిరహితస్స న్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థః. సర్వాత్మకం బ్రహ్మేత్యనేనోపక్రమస్యాణీయస్త్వ

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వా త్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ. ౭.

(వే-సా.) “౧ ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయే అణీయా న్వ్రీహేః” ఇత్యాదినా అల్పాయతనత్వాత్, స్వరూపాల్పత్వస్య వ్యపదేశాచ్చ, నాయం పర ఇతిచేన్న. ఉపాస్యత్వా ద్ధేతో స్తథా వ్యపదేశః. నతు స్వరూపాల్పత్వేన. వ్యోమవత్ స్వరూపమహత్త్వం తత్రైవ వ్యపదిశ్యతే. “౨ జ్యాయాన్ పృథివ్యాః జ్యాయా నన్తరిక్షాత్” ఇత్యాదినా. ౭.

(వే-దీ.) “౧ ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయే” ఇతి అల్పస్థానత్వాత్, “౨ అణీయా న్వ్రీహే ర్వా యవాద్వా” ఇత్యల్పత్వవ్యపదేశాచ్చ, న పరం బ్రహ్మేతిచేన్న. నిచాయ్యత్వాదేవమ్, ఏవ ముపాస్యత్వా ద్ధేతో రల్పాయతనత్వాల్పత్వవ్యపదేశః. న స్వరూపాల్పత్వేన. “౩ జ్యాయాన్పృథివ్యాః” ఇత్యాదినా సర్వస్మా జ్జ్యాయస్త్వోపదేశాత్. జ్యాయసోప్యస్య హృదయాయతనావచ్ఛేదేనాల్పత్వానుసన్ధాన ముపపద్యతే; వ్యోమవత్, యథా మహతోపి వ్యోమ్న స్సూచీపథాదిష్వల్పత్వానుసన్ధానమ్. చశబ్దోఽవధారణే. తద్వదేవేత్యర్థః. స్వాభావికం చాస్య మహత్త్వ మత్రాభిధీయత ఇత్యర్థః. “౪ జ్యాయా న్పృథివ్యాః జ్యాయా నన్తరిక్షా జ్జ్యాయా న్దివో జ్యాయా నేభ్యో లోకేభ్యః” ఇతిహ్యనన్తరమేవోపదిశ్యతే. ౭.

౧॥ ౧ముం-౧ఖం-౬. ౨॥ ఛాం-౩ప్ర-౧౪ఖం-౩-౧.

తథేతః ప్రేత్య భవితేతి యథోపాసనం ప్రాప్య సిద్ధి మభిధాయ ※ ౧ స క్రతుం కుర్వీతేతి గుణవిధానార్థ † ముపాసన మనూద్య ※ ౧ మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప స్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగన్ధ స్సర్వరస స్సర్వ మిద మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరఇతి జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్య స్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య ※ ౧ ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వేత్యుపాసకస్య హృదయేఽణీయ స్త్వేన తదాత్మతయోపాస్యస్య పరమపురుషస్యోపాసనార్థ మవస్థాన ముక్త్వా ※ ౧ ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయా నన్తరిక్షా జ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయా నేభ్యో లోకేభ్య స్సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగన్ధ స్సర్వరస స్సర్వ మిద మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇత్యన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారం నిర్దిశ్య ※ ౧ ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ ఏత ద్బ్రహ్మే † త్యేవమ్భూతం పరం బ్రహ్మ పరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జీవయిషయాఽస్మద్ధృదయే సన్నిహిత మితీద మనుసన్ధానం విధాయ ※ ౧ ఏత మితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యథోపాసనం ప్రాప్తినిశ్చయానుసన్ధానంచ విధాయ ※ ౧ ఇతి యస్య స్యా దద్ధా న విచికిత్సాస్తీత్యేవంవిధప్రాప్యప్రాప్తినిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌ న సంశయోఽస్తీత్యుపసంహృతమ్. అత ఉపాసనార్థ మర్భకౌకస్త్వ మణీయస్త్వంచ. [౧॥ ఛాం - ౩ప్ర - ౧౪ఖం.]

౮॥ సూ. సమ్భోగప్రాప్తి రితిచేన్న వైశేష్యాత్. ౮.

౧౪. జీవస్యేవ పరస్యాపి బ్రహ్మణ శ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వ మభ్యుపగతం చేత్ - తద్వదేవ శరీరసమ్బన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తి రితిచేత్. తన్న - హేతువైశేష్యాత్. నహి శరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః - అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మపరవశత్వమ్. తత్త్వపహతపాప్మనః పరమాత్మనో నసమ్భవతి - తథాచ శ్రుతిః ※ ౨ తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. [ఇతి శ్రీభాష్యే సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.] ౨॥ ౩ముం - ౧ఖం - ౧.]

విరోధిత్వం దర్శితమ్. ప్రకరణావిచ్ఛేదద్యోతనాయ. † ※ అథ ఖల్విత్యాద్యుచ్యతే. (ఉపాసన మనూద్యేతి) యథా ※ అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితహోమః ※ దధ్నా జుహోతీత్యత్ర దధ్నో హోమసాధనత్వవిధానార్థం జుహోతిపదేనానూద్యతే - తథేతిభావః. జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యేత్యనేన ※ తజ్జలానిత్యస్యానువాదః. స్వరూపగుణాః - అద్వారకగుణాః. నహితే ప్రకృతిపురుషద్వారకాః. † నిచాయ్యత్వాదిత్యస్యార్థ మాహ (ఏవం భూతమితి) సర్వకర్మత్వాదిగుణానాం ద్విరుక్తి రుపాస్యతయా ప్రాప్యతయాచ. హృదిస్థితేః ద్విరుక్తి ర్హృదయస్థితిజ్ఞాపనార్థమ్, సౌలభ్యానుసన్ధానార్థం చేత్యర్థః. ఏవ మత్ర పూర్వత్రోత్తరత్రచ విభుత్వాభిధానా, దర్భకౌకస్త్వరూపోపాధికథనాచ్చ మధ్యగత మల్పత్వ మౌపాధిక మిత్యయ మర్థ ఉక్తో భవతి. [ఇతిసర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే సప్తమం సూత్రమ్.]

౧౪. ౮. సూ॥ సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్. శరీరాన్తర్వర్తిత్వమ్-హృదయవర్తిత్వమ్. వైశేష్యమ్-విశేషః. భోగప్రసఙ్గే సుఖగ్రహణం సాంసారికసుఖస్యాదిమధ్యావసానేషు దుఃఖమిశ్రత్వేనాపురుషార్థపక్షనిక్షేపనిబన్ధనమ్. తథాచ శ్రుతిః - శరీరాన్తర్వర్తిత్వేపి ఫలసంబన్ధాసంబన్ధావాహేత్యర్థః. అధికరణార్థనిగమన మర్థసిద్ధమ్. [ఇతి సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణేఽష్టమం సూత్రమ్.]

అస్మిన్సూత్రే పరస్మా దన్యస్య జీవస్యానభ్యుపగమే పరస్య కర్మఫలభోక్తృత్వప్రసఙ్గఇతి పరిచోద్యపరిహర్తృత్వాభిమానేన కైశ్చిదేవ ముక్తమ్- ఆత్మాన్తరాభావో యద్యనవగతః. తదా తన్నిబన్ధనచోద్యానుదయః. అవగతత్వే కిం శాస్త్రా దవగమః - ఉతాస్మద్వాక్యాత్. ప్రథమే శాస్త్రసిద్ధా

౮॥ సూ. సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్. ౮.

(వే-సా.) పరోప్యన్త శ్శరీరే వసతి చేత్ ; జీవవత్ సుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తి స్స్యా దితిచేన్న, హేతువైశేష్యాత్ - పరస్యహి ఛన్దతో జీవరక్షాయై శరీరాన్తర్వాసః. ౮.

(వే-దీ.) యద్యుపాసకశరీరే హృదయేఽయ మపి వర్తతే - తత స్తద్వదేవాస్యాపి శరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖసమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న - హేతువైశేష్యాత్. నహి శరీరాన్తర్వర్తిత్వ మాత్రమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః - అపితు కర్మపరవశత్వమ్, తత్త్వపహతపాప్మనఃపరమాత్మనో నసమ్భవతి. ౮.

† యది పరమాత్మా నభోక్తా - ఏవం తర్హి సర్వత్రభోక్తృతయా ప్రతీయమానో జీవఏవ స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ.

41 ౯॥ సూ. అత్తాచరాచరగ్రహణాత్. ౧.

౧ † కఠవల్లీష్వామ్నాయతే * ౧ యస్య బ్రహ్మచ క్షత్రంచ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్రసఇతి. † అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కిం జీవఏవ - ఉత పరమాత్మేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తమ్. జీవఇతి.

త్మాన్తరాభావవత్ పరస్య భోక్తృత్వాభావోపి శాస్త్రసిద్ధతయా స్వీకార్యః - నహ్యర్ధజరతీయం న్యాయ్యమ్ ద్వితీయేతు భ్రాన్తిసిద్ధగగనతలమలినతావి కల్పో గగన మివాపారమార్థికభోక్తృత్వం పరమార్థమద్వితీయం పరమాత్మానం నస్పృశతీతి. తత్ర ప్రథమం శిరోఽనభ్యుపగమనిరస్తమ్. శాస్త్రం జీవపరయో రనన్యత్వం ప్రతిపాదయతీతి ప్రతివాదివాక్యాత్ ఆత్మాన్తరాభావ మవగమ్య తథాసతి పరస్య జీవవత్ భోక్తృత్వప్రసఙ్గా దయోగ్యం జీవపరైక్యం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతిహి చోదయితు రభిప్రాయః - అతో నార్ధజరతీయమ్ అపరమార్థత్వా న్నస్పృశతీతి వచనవ్యక్తిర్దూషణస్య దుష్పరిహరతా మవగమయతి - జీవవ దుపభోక్తృత్వంహి చోదయిత్రా ఆపాదితమ్ - జీవస్యచ భోక్తృత్వం త్వన్మతే మిథ్యా - అతో గగనే మాలిన్యవత్ పరిస్మిన్కల్పితం భోక్తృత్వం న తం స్పృశతీతి వదతా జీవవత్ భోక్తృత్వ మభ్యుపగతం స్యాత్. నచాంశభేదేన భోగవ్యవస్థా - వస్తునో నిరంశత్వాత్, సాంశత్వేప్యుపాధీనాం గత్వరతయా ఘటే చలతి నభస్యల్పత్వవత్ సర్వప్రదేశై రౌపాధికదోషాన్వయప్రసఙ్గాత్,. అతః పరపక్షే భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్నః. [ఇత్యస్య సూత్రస్య జీవబ్రహ్మభేదపక్షే సంభావితదోషపరిహారపరతయా పరోక్తార్థవర్ణనవ్యుదాసః]

సర్వత్రేతి సూత్రం స్వవాక్యస్థహేతుపరమ్, తదనన్తరవాక్యస్థహేతుపరం, ద్వితీయమ్. తద్వ్యతిరేకపరం తృతీయమ్. ఉపసంహారస్థహేతుపరం చతుర్థమ్. తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపర మనన్తరసూత్రద్వయమ్. సూత్రద్వయోక్తహృదయావస్థానప్రయుక్తచోద్యపరిహారపరం తదనన్తర సూత్రద్వయమితి సూత్రసఙ్గతిః. [ఇతిర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.] [ఇతి సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణసూత్రసఙ్గతిః,]

† అథోత్తరాధికరణసంగతిమాహ (యదీతి).

౧. ౯॥ సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. † (కఠేత్యాది) యత్రసఇతి - యస్మిన్ప్రకారే స్థితః - యత్ప్రకారవిశిష్టః. తం ప్రకారం కో వేదేత్యర్థః. † విషయవాక్యే అత్తేత్యశ్రవణా దస్యా శ్రుతే రేతత్సూత్రవిషయత్వశఙ్కాం పరిహర్తు మాహ (అత్రేతి) యస్యేతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్సంబన్ధః ఓదనోపసేచనసామర్థ్యా దదనీయాత్తృభావలక్షణవిశేషపర్యవసితః - తస్మా దత్తా సూచితఇత్యర్థః. [ఇత్యస్య విషయవాక్యస్యైతదధికరణవిషయత్వవర్ణనమ్].

* అగ్నిరన్నాదఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధి, మస్యా ముపనిషద్యగ్నేః ప్రస్తుతత్వమ్, చాపలమ్బ్యాగ్ని ర్జీవః పరమాత్మేతి శిరస్త్రియం కల్పితం పరైః. చిత్యాగ్నేః ప్రస్తుతత్వేన సాక్షా దగ్నిప్రస్తావాభావా, దగ్నిప్రకరణస్య విచ్ఛిన్నత్వా, దధ్యాత్మప్రకరణే విద్యాఙ్గకర్మోపయోగిత్వమాత్రం వినాఽగ్నివైభవప్రతిపాదనాయోగా, చ్చ తత్పరత్వాశఙ్కాయా మన్దోత్థానత్వ మభిప్రయతా భగవతా భాష్యకారేణ శిరోద్వయం విచారకోటౌ నివేశితమ్.

[ఇతిపరోక్తకోటిత్రయ విషయకసంశయవ్యుదాసః].

అత్తా జీవః - ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థ మిద మత్తృత్వం కిం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమ్ - ఉత జగదుపసంహర్తృత్వరూపమ్. కి మత్ర పూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమ్ - నేతి. * ఋతం పిబన్తావితి కిం బుద్ధిజీవౌ నిర్దిశ్యేతే - ఉత జీవపరౌ. పిబన్తావితి నిర్దేశః కిం ఛత్రివ ల్లక్షణయా శబ్దశక్త్యావా ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతయా నేయః - ఉత న. * తం దుర్దర్శమ్ * యా ప్రాణేనేతి పరజీవయో ర్దర్శనం కిం లక్షణా మాపాదయతి - ఉత నేతి. ఉపక్రమే * యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నః కిం జీవవిషయః-ఉత పరవిషయఇతి. యదా జీవవిషయః - తదానీ ము

౯॥ సూ. అత్తాచరాచరగ్రహణాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ యస్యబ్రహ్మచక్షత్ర ఞ్చోభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనమ్। కఇత్థా వేద యత్ర సః" ఇత్యత్ర ఓదనోపసేచనసూచితోఽత్తా, పరమపురుషః, బ్రహ్మ క్షత్రోపలక్షితస్య చరాచరస్య కృత్స్నస్య మృత్యూపసేచనత్వేన అదనీయతయా గ్రహణాత్. ౧.

(వే-దీ) కఠవల్లీష్వామ్నాయతే "౧ యస్య బ్రహ్మచ క్షత్రం చోభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనమ్।క ఇత్థా వేద యత్ర సః" ఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కిం జీవః ! ఉతపరమాత్మేతిసంశయః. జీవఇతిపూర్వపక్షః. కుతః!. భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్. జీవస్యైవ తత్సమ్భవాత్. రాద్ధాన్తస్తు - సర్వోపసంహారే మృత్యూపసేచన మదనీయం చరాచరాత్మకం కృత్స్నం జగదితి తస్యైతస్యాత్తా పరమాత్మైవ. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వమ్, అపితు జగత్సృష్టి స్థితిలయలీలస్య పరమాత్మనో జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వమ్. సూత్రార్థః - బ్రహ్మక్షత్రౌదనస్యాత్తా పరమాత్మా - బ్రహ్మక్షత్రశబ్దేన చరాచరస్య జగతో గ్రహణాత్. మృత్యూపసేచనోహ్యోదనో న బ్రహ్మక్షత్రమాత్రమ్, అపితు తదుపలక్షితం చరాచరాత్మకం కృత్స్నం జగదేవ.

౧. ౧॥ కఠ - ౧౨ - ౨వల్లీ - ౨౫.

కుతః. † భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్ † జీవస్యైవ తత్సమ్భవాత్.

౨. † అత్రోచ్యతే అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ అత్తా పరమాత్మైవ. కుతః చరాచరగ్రహణాత్ † చరాచరస్య కృత్స్నస్యాత్తృత్వంహి తస్యైవ సమ్భవతి. † నచేదం కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వమ్ - అపితు జగజ్జన్మస్థితిలయహేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్సంహర్తృత్వమ్ - ※ ౧ † సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద మిత్యత్రైవ దర్శనాత్. † తథాచ ※ ౨ మృత్యుర్యస్యోపసేచన మితి వచనాత్ * ౨ బ్రహ్మచ క్షత్రంచేతి కృత్స్నం చరాచరం జగదిహాదనీయాదనత్వేన గృహ్యతే. † ఉపసేచనంహి నామ స్వయమద్యమానంస దన్యస్యాదనహేతుః. † అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మక్షత్రపూర్వకస్య జగతశ్చరాచరస్యాదన మత్ర వివక్షిత మితి గమ్యతే. † ఈదృశంచాదన ముపసంహార ఏవ - † తస్మాదీదృశం జగదుపసంహారిత్వరూప భోక్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ. ౧॥ కఠ - ౧అ - ౩వల్లీ - ౯. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౨వల్లీ - ౨౫.

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ. ౨.

ప్రక్రమవిరోధేన * తం దుర్దర్శ మిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతాపాదనాయోగాత్ * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య బుద్ధిజీవపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితీహ ప్రతిపన్న మత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమితి అత్తా జీవ ఇతి ఫలితమ్. యదా * యేయమితి ప్రశ్నః పరవిషయః - తదానీ ముపక్రమానుగుణ్యేన ※ తం దుర్దర్శ మిత్యాదినా ఋతపాననిర్దేశస్య ప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతాపాదనోపపత్తేః ※ ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవపరమాత్మపరత్వేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదాభావా దిహ ప్రతిపన్న మత్తృత్వం జగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేత్యత్తా పరమాత్మేతి ఫలితమ్. † (భోక్తృత్వస్యేతి) ఓదనోపసేచనసామర్థ్యావగతస్యేతిభావః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (జీవస్యైవేతి) * సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా * న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ * అనశ్నన్నన్య ఇతి పరస్య భోక్తృత్వం నిషిద్ధ మితి భావః. తత్సంభవాత్ - కర్మఫలభోక్తృత్వసంభవాత్. బ్రహ్మక్షత్రశబ్దవాచ్యానాం దేహినాం స్త్రీపుంసాత్మకత్వాత్తత్తద్రూపజీవానాం పరస్పరభోక్తృభోగ్యభావః సంభవతి. జీవానాం నిత్యత్వాదేవ మృత్యువశ్యత్వాభావాత్ మృత్యుర్జీవస్య విధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ మృత్యూపసేచనవాదోఽపి సంభవతీతిభావః. [ఇత్యధికరణపూర్వపక్షః].

౨. రాద్ధాన్త మారభతే (అత్రేతి). † చరాచరగ్రహణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (చరాచరస్యేతి). † కృత్స్నచరాచరవిషయం వా కతిపయవిషయం వాస్తు - తతః కిం జీవవైలక్షణ్యస్య - ఉక్తంహి కర్మఫలభోక్తృత్వరూప మిద మత్తృత్వ మిత్యత్రాహ (నచేదమితి) కృత్స్నచరాచరవిషయ మత్తృత్వం జీవస్యానుపపన్న మితిభావః. † అత్తృత్వం విష్ణుకర్తృకం చరాచరసంహర్తృత్వమితి కథ మవగత మిత్యత్ర హేతుద్వయ మాహ (సోఽధ్వన ఇతి) ప్రకరణే పరమాత్మవాచిపదశ్రవణం ప్రథమో హేతుః. † ద్వితీయం హేతు మాహ (తథాచ మృత్యురితి). † కథం చరాచరస్యాదనీయత్వసిద్ధిః - మృత్యూపసేచననిర్దేశోహి మృత్యువశ్యత్వాభావాభిప్రాయస్సంభవతీత్యత్రాహ (ఉపసేచనంహీతి) యద్యప్యుపసేచనశబ్దో గౌణ ఏవ నిర్వాహ్యః - తథాపి సాధారణాకారేణోపచారో నఘటతే - విశేషాకారసంభవాత్ - నహ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుక్తే అగ్నిశబ్దో ద్రవ్యత్వాభిప్రాయేణ వర్ణనీయః. మృత్యురుపసేచనమ్ - అబాధక ఇత్యుక్తే విశేషాకారోపస్థాపనం న స్యాత్ - అబాధకత్వస్య లోష్టతృణాదిసాధారణత్వాత్ - స్వయమద్యమానత్వే సత్యన్యస్యాదనహేతుత్వంతు విశేషాకార ఇతి తేనైవౌపచారికప్రయోగో యుక్త ఇతి భావః. సాధారణాకారం విహాయావాన్తరాకారేణ గౌణార్థో వర్ణనీయ ఇతి న్యాయోఽత్ర వ్యుత్పాదితః. † పరస్య జగత్సంహారే మృత్య్వపేక్షాపి నాస్తీత్యస్మదుక్త ఏవ అర్థ ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ ఫలిత మాహ (అత ఇతి) కృత్స్నజగత్సంహారే మృత్య్వపేక్షాభావేప్యత్ర మృత్యోరద్యమానత్వం వ్యష్టిసంహారస్య తద్ద్వారకత్వంచాభిప్రేతమ్. ఏవం మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మక్షత్రశబ్దౌ కృత్స్నచరాచరప్రదర్శనార్థావితిభావః. † తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (ఈదృశమితి). † సూత్రార్థ ముపసంహరతి (తస్మాదితి) ※ సోఽధ్వన ఇత్యాదివాక్యే విష్ణోశ్శ్రూయమాణత్వా న్మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనీయత్వాచ్చ కృత్స్నజగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేదం భోక్తృత్వ మితి నేదం కర్మనిమిత్తమ్ - అతః పరమాత్మైవాత్తేత్యర్థః. [ఇతి అత్త్రధికరణే ప్రథమం సూత్రమ్].

౩. ౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ. స్వవాక్యస్థహేతుః పూర్వముక్తః - ప్రాకరణికహేతు రత్రోచ్యతే. అస్య సూత్రస్య * నజాయతే మ్రియతే ఇ

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ. ౨. (వే-సా.) "౧ మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో నశోచతి। నాయ మాత్మా ప్రవచనేనలభ్యః" ఇత్యాదినా పరస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. స ఏవాయమ్ ౨.

(వే-దీ.) "౧ మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో నశోచతి। నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో నమేధయా" ఇతి పరస్యైవ హీదం ప్రకరణమ్; - అతశ్చాయం పరమాత్మా. ౨.

౩. ప్రకరణంచేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః - ※ ౧ మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో నశోచతి ※ ౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితిహి ప్రకృతమ్. ※ ౧ † క ఇత్థా వేద యత్ర సఇత్యపిహి తత్ప్రసాదా దృతే తస్య దురవబోధత్వమేవ పూర్వప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. ౧॥ కఠ-౧అ-౨వల్లీ-౨౨, ౨౩.

౪. † అథస్యాత్-నాయం బ్రహ్మక్షత్రౌదనసూచితః పురుషోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా-అనన్తరమ్ * ౨ † ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే । ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యేచ త్రిణాచికేతా ఇతి కర్మఫలభోక్తురేవ సద్వితీయస్యాభిధానాత్. ద్వితీయశ్చ ప్రాణో బుద్ధిర్వాస్యాత్. † ఋతపానంహి † కర్మఫలభోగఏవ-† సచ పరమాత్మనో నసమ్భవతి. † బుద్ధిప్రాణయోస్తు భోక్తుర్జీవస్యోపకరణభూతయోర్యథాకథంచిత్పానేఽన్వయ స్సమ్భవతీతి † తయో రన్యతరేణ సద్వితీయో జీవఏవ ప్రతిపాద్యతే, † తదేకప్రకరణత్వాత్పూర్వప్రస్తుతోఽత్రాపి సఏవ భవితు మర్హతీతి. తత్రోచ్యతే. ౨॥ కఠ-౧అ-౩వల్లీ-౧.

త్యాదివాక్యం విషయతయా పరై రుపాత్తమ్ - తదయుక్తమ్ - పిత్రాదిమరణస్యేవ పరమాత్మనో హన్యమానత్వస్య లోకప్రసిద్ధ్యభావేన తన్నిషేధాయోగాత్, ఏతత్సరూపేణ * నజాయతే మ్రియతేవా కదాచి దితి భగవద్గీతావచనేనాస్య వాక్యస్య జీవపరత్వావగమాత్, * ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ఇత్యనన్తరమన్త్రోక్తహన్తృహన్తవ్యతాభ్రాన్తేః పరమాత్మాశ్రయత్వాయోగేన జీవపరత్వోపపత్తేశ్చ. అతో * నాయ మాత్మా * మహాన్తం విభు మిత్యాదిరేవ విషయః. [ఇతి నజాయతే ఇత్యాదివాక్యస్యైతత్సూత్రవిషయత్వ వ్యుదాసః].

౩. † ఏకప్రకరణత్వం కథ మిత్యత్రాహ (క ఇత్థేతి) తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వస్య పూర్వోక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. [ఇత్యేకప్రకరణత్వ సమర్థనమ్].

కైశ్చిదేవ ముక్తమ్ - ※ అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమితి పరమాత్మనః శరీరేఽవస్థితిశ్రవణాత్ ※ యస్య బ్రహ్మచ క్షత్రంచేత్యనేన శ్లోకేన శరీరే హృదయప్రదేశేవా పరస్య స్థితిరితి జిజ్ఞాస్యతే-అతఏవహి * క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇతివచనం-నపునః కస్తం వేదేతీతి. తదనేన నిరస్తం వేదితవ్యమ్ - ప్రశ్నానుగుణప్రతివచనాదర్శనాత్. నన్వనన్తరమేవ దృశ్యతే * ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టావితీతిచేత్. సత్యం శ్రూయతే - తత్ర స్థానత్వేన కి ముక్తమ్. కిం సుకృతస్య లోకః - ఉత గుహా. తత్ర సుకృతస్య లోకఇతి శరీరంవా అన్యద్వా - ఉభయమపి శరీరసంబన్ధిదేశవిశేషో న భవతీతి తన్నోత్తరం భవితు మర్హతి. నచ స్థాన మాత్రమేవ పృష్టమ్ - ※అశరీరం శరీరేష్విత్యనేనైవ తత్సిద్ధేః. అథ గుహాస్థానత్వేన నిర్దిష్టా - సాపి పూర్వమేవ జ్ఞాతేతి న ప్రశ్నసంభవః - * గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణ మితిహి శ్రుతమ్. ※ యత్ర స ఇత్యేకవచనేన పృష్టే * పిబన్తావితి ద్వివచనోత్తరంచానుచితమ్. అతః ※ క ఇత్థా వేదేతి వాక్యస్య యథోక్తఏవార్థః. [ఇత్యత్త్రధికరణే ద్వితీయం సూత్రమ్].

౪. † ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి). † ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయతి (ఋతం పిబన్తావితి) లిఙ్గాద్ధి ప్రకరణం దుర్బలమ్-ఋతపానలిఙ్గబలాత్ ప్రకరణవిచ్ఛేదోఽత్ర ప్రతిపాద్యతే. * యస్య బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాపేక్షయా * మహాన్తం విభు మిత్యాదిపరమాత్మ ప్రకరణవిచ్ఛేదో మాభూత్ - ఋతపానాన్వయవాక్యంతు విచ్ఛిన్నం స్యాదితి శఙ్కాపరిహారార్థ మనన్తర మిత్యుక్తమ్ - * మహాన్త మిత్యాదివాక్యానాం వ్యవహితత్వా ద్విచ్ఛేదో యుక్తః - నతు * యస్య బ్రహ్మచేత్యాదివాక్యేనావ్యవహితస్య * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్యేతిభావః. ద్వయో స్సమప్రాధాన్యశఙ్కాపరిహారార్థం సద్వితీయస్యేత్యుక్తమ్. †అత్ర భోక్తుర్జీవత్వం కథమ్. ద్వితీయస్యచ బుద్ధిప్రాణయో రన్యతరత్వం కథమ్-కథం నపరమాత్మత్వ మిత్యత్రాహ (ఋతపానంహీతి). †(కర్మఫలభోగఏవేతి) నహి సర్వసంహర్తృత్వ ముచ్యతఇతివదృతపానస్య నిర్వాహాన్తరం సువచమితి భావః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (సచేతి). † భవదభిమతస్య కథం తత్సంభవఇత్యత్రాహ (బుద్ధీతి) యథా కథంచిత్ - ఉపకరణత్వేనాన్వయఇత్యర్థః. కరణే కర్తృత్వోపచారాత్ పిబన్తావిత్యుక్త మితిభావః. † (తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవఏవేతి) అయ మభిప్రాయః - యద్యపి ప్రయోజకకర్తరి పరమాత్మని ఉపకరణభూతబుద్ధిప్రాణయో రన్యతరస్మిన్వా పిబన్తావితి నిర్దేశస్య క్లిష్టత్వం సమానమ్ - తథాపి బుద్ధిప్రాణయో రన్యతరపరిగ్రహో న్యాయ్యః - ప్రథమేన పిబన్తావితి నిర్దేశేన భోక్తా జీవః ప్రతిపన్నఇత్యవిగీతమ్ - ద్వితీయవిశేషేహి విప్రతిపత్తిః-తత్ర గుహావచ్ఛిన్నత్వం సుకృతసాధ్యలోకవర్తిత్వంచ సర్వగతస్య పరస్య స్వరసతో నసంభవతి. అప్రకాశ ప్రకాశరూపార్థపరచ్ఛాయాతపశబ్దాభ్యా మచిదన్తః కరణచేతనోపస్థాపనం యుక్తమ్ తత్ర ప్రథమత ఏవానేకైః పదై స్స్వరసతః ప్రతిపన్నస్య భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం యథా నవిరుధ్యతే - తథా ద్వితీయో వక్తవ్యః. ద్వితీయస్య పరమాత్మత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం విరుధ్యతే - ఉపకరణభూతాన్తః కరణస్య ద్వితీయత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం నవిరుధ్యతఇతి. † తతఃకిమత్ర జీవభావస్యేత్యత్రాహ (తదేకేతి). [ఇత్యత్త్రధికరణ తృతీయసూత్రావతరణమ్].

౧౧॥ సూ. <u>గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌహి తద్దర్శనాత్</u>. ౩

౫. †నప్రాణజీవౌ బుద్ధిజీవౌ వాగుహాం ప్రవిష్టావృతంపిబన్తావిత్యుచ్యేతే - అపితు †జీవపరమాత్మానౌహి తథా వ్యపదిశ్యేతే. కుతః. <u>తద్దర్శనాత్</u> †అస్మిన్ప్రకరణే జీవపరయోరేవ గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యతే. †పరమాత్మన స్తావత్. ※ ౧ †తం దుర్దశం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి. †జీవస్యాపి ※ ౨ యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితిర్దేవతా మయీ। గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభి ర్వ్యజాయతేతి. †కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితి ర్జీవ ఉచ్యతే. ప్రాణేన సమ్భవతి - ప్రాణేన సహ వర్తతే. దేవతామయీ - ఇన్ద్రియాధీనభోగా. గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ - హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ. భూతేభి ర్వ్యజాయత-పృథివ్యాదిభి ర్భూతై స్సహితా దేవాదిరూపేణ వివిధా జాయతే. ఏవంచసతి ※ ౩ ఋతం పిబన్తావితి వ్యపదేశ శ్ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతివ త్ప్రతిపత్తవ్యః. †యద్వా - ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణ పానే కర్తృత్వం జీవపరయో రుపపద్యతే.

---

౫. ౧౧॥ సూ. <u>గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహి తద్దర్శనాత్</u>. ఋతం పిబన్తావితి నిర్దేష్టవ్యేపి గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రయతోఽయంభావః-ద్వితీయస్య పానం పక్షద్వయేపి క్లిష్టమ్-బుద్ధిప్రాణయో రన్యతరపక్షఏవ చ్ఛాయాతపనిర్దేశో లోకశబ్దనిర్దేశశ్చ ఘటతామ్-గుహాప్రవేశస్తు న కథంచి దపి ఘటతే-* ఆత్మా గుహాయాం నిహితః * యో వేద నిహితం గుహాయాం * గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం * విధూయ కవి రేత దనుతిష్ఠేత్ గుహాశయం * పుంః ప్రాణినః సర్వఏవ గుహాశయస్యేతి పరమాత్మనో గుహాప్రవేశవ్యపదేశ ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యాత్, బుద్ధిప్రాణయో రన్యతరస్య తాదృశప్రసిద్ధ్యభావా, చ్చేతి. †ఏతమేవాభిప్రాయం హృది నిధాయ సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే (నప్రాణజీవావితి). †(జీవపరమాత్మానౌహీతి) సూత్రే-హిశబ్దః సౌత్రార్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వ సూచక ఇతిభావః. †సూత్రే ప్రతిజ్ఞోపపాదకం హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (అస్మిన్నితి). †(పరమాత్మనస్తావదితి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. †(తందుర్దర్శమితి) దుర్దర్శమ్-ద్రష్టు మశక్యమ్. కుతః. గూఢమ్-తిరోధాయకకర్మరూపావిద్యాదినా తిరోహితత్వాదిత్యర్థః. గుహాహితమ్-హృదయవర్తినం. గహ్వరేష్ఠం - ఆత్మాన్తర్యామిణం, పరమవ్యోమనిలయం వా. అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి పరోపాసనస్య జీవోపాసనమఙ్గత్వేన విధీయతే - జీవపరయోరుభయోరపి ప్రకరణ ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. †(జీవస్యాపీతి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. †అదితిశబ్దస్య దేవమాతరి భూమౌచ వేదప్రసిద్ధే స్తద్వ్యావృత్త్యర్థ మవయవశక్త్యా జీవవాచిత్వం దర్శయతి (కర్మఫలానీతి) రూఢార్థస్య గుహాప్రవేశాసంభవాద్యోగపరిగ్రహ ఇతిభావః. కర్మఫలశబ్దేన ఋతశబ్దార్థోపి దర్శితో భవతి. †ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతి న్యాయేన నిర్వాహే లాక్షణికత్వం స్యాదితి ముఖ్యకల్ప నిర్వాహమాహ (యద్వేతి) ముఖ్యత్వేప్యస్వారస్య మాత్రమస్తి - లాక్షణికత్వాదపి తద్వరమ్. బుద్ధిప్రాణయో రన్యతరపరత్వ మతీవాస్వరసమ్-కరణత్వేనహి తయో రన్వయః. పరమాత్మనస్తు * తత్ప్రయోజకో హేతు రిత్యుక్తప్రక్రియయా ప్రయోజకకర్తృతాయాః కర్తృత్వవిశేషత్వా త్తద్వాచిత్వే పిబన్తావితి నిర్దేశః స్వరస ఇతి భావః. పిబన్తావితి నిర్దేశస్వారస్య ముభయో శ్చేతనత్వఏవ ఘటతే - ఉభౌ గృహం ప్రవిష్టావితి నిర్దేశోపి న దణ్డసద్వితీయ పురుషవిషయః - అపితు పురుషద్వయవిషయః. * బ్రహ్మవిదో వదన్తీత్యుక్తత్వాచ్చ జీవసద్వితీయ పరమాత్మపరత్వం యుక్తమ్. ఏవం నిర్వాహద్వయేనాపి ప్రకరణవిచ్ఛేదకలిఙ్గత్వేన పరాభిమతస్య ఋతపానాన్వయస్యాన్యథాసిద్ధి రుక్తా భవతి. గత్యభావే యదముఖ్యమ్ - తత్ర ద్వ

౧౧॥ సూ. <u>గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహి తద్దర్శనాత్</u>. ౩.

(వే-సా.) అనన్తరమ్, ౩. "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే" ఇత్యాదినా జీవపరమాత్మానావేవ ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన కర్మఫలాశనేఽన్వయా దుపదిష్టౌ, తయోరేవాస్మిన్ప్రకరణే గుహాప్రవేశదర్శనాత్. ౧ "తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితమ్" ఇతి పరస్య, "యా ప్రాణేన సంభవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ" ఇతి జీవస్య. కర్మఫలాదనా దదితి ర్జీవః. ౩.

(వే-దీ.) నన్వనన్తరం ౩ "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే" ఇతి ద్వయోఃకర్మఫలాదనశ్రవణాత్, పరమాత్మనశ్చ కర్మఫలాదనానన్వయాత్, అన్తగికరణద్వితీయో జీవఏవ తత్రాత్తేతి ప్రతీయతే; - అతోఽత్రాపి సఏవ జీవోఽత్తా భవితు మర్హతీత్యాశఙ్క్యాహ. గుహాం ప్రవిష్టౌ జీవాత్మపరమాత్మానౌ. జీవద్వితీయః పరమాత్మైవ తత్ర ప్రతీయత ఇత్యర్థః. స్వయ మనశ్నతోపి పరమాత్మనః ప్రయోజకతయా పానేఽన్వయో విద్యతే. జీవద్వితీయః పరమాత్మేతి కథ మవగమ్యతే!. <u>తద్దర్శనాత్</u>, తయోరేవ హ్యస్మిన్ప్రకరణే గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యతే. ౧ "తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి" ఇతి పరమాత్మనః, ౨ "యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితి ర్దేవతా మయీ। గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభి ర్వ్యజాయత"-ఇతి జీవస్య; కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిః - జీవః, ౩.

౧॥ కఠ - ౧అ - ౨వల్లీ - ౧౨. ౨॥ కఠ - ౨అ - ౪వల్లీ - ౭. ౩॥ కఠ - ౧అ - ౩వల్లీ - ౧.

౧౨॥ సూ. విశేషణాచ్చ. ౪.

౬. అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మానావేవోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టౌ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యేతే. * ౧ బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతీతి-బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః-బ్రహ్మణో జాతత్వాత్, జ్ఞత్వాచ్చ. తం దేవమీడ్యం విదిత్వా-జీవాత్మానముపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్యేత్యర్థః. తథా * ౨ యః సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్ । అభయం తితీర్షతాం పారం నాచికేతం శకేమహీత్యుపాస్యః పరమాత్మోచ్యతే. నాచికేతమ్ - నాచికేతస్య కర్మణః ప్రాప్యమిత్యర్థః. * ౩ † ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినోపాసకో జీవ ఉచ్యతే. తథా * ౪ విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనఃప్రగ్రహవాన్నరః । సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాప్యప్రాప్తారావభిధీయేతే జీవపరమాత్మానౌ. ఇహాపి * ౫ ఛాయాతపావిత్యజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశిష్య వ్యపదిశ్యేతే.

౭. † అథస్యాత్-* † యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైక ఇతి జీవస్వరూపయాథాత్మ్యప్రశ్నోపక్రమాత్సర్వమిదం ప్రకరణం జీవపరమితి ప్రతీయత ఇతి. † నైతదేవమ్ - నహి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వశఙ్కయాఽయం ప్రశ్నః - తథాసతి పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తేః. † తథాహి-పితుస్సర్వవేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేళాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసా ఆస్తికాగ్రేసరేణ

యోః ప్రతిపన్నయోః ప్రకరణానుగుణస్య గ్రాహ్యత్వమ్, సజాతీయయోరేవ ద్వివచననిర్దేశార్హత్వం చేతి న్యాయద్వయమత్ర శిక్షితమ్. [ఇత్యత్త్రధికరణే తృతీయ సూత్రమ్.

౬. ౧౨॥ సూ. విశేషణాచ్చ. తత్తద్వాక్యోదితవిశేషణాన్తరాణి చ ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపాస్యత్వోపాసకత్వాన్తర్భూతానీత్యభిప్రాయేణోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టావిత్యుక్తమ్. * బ్రహ్మజజ్ఞమిత్యుపాసకం వదతి * * శకేమహి - ఉపాసితుం ప్రాప్తుమితి శేషః. † (ఆత్మానం రథినమిత్యాది) శరీరాద్యుపాసనపరికరసహితో జీవ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ఇహాపి-* ఋతం పిబన్తావితి వాక్యేపి. అజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యామిత్యనేన * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావితి వాక్యం స్మారితమ్. ఉదాహృతవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛాయాతపశబ్దయోరప్యయమేవార్థః. విశేషణాచ్చేతి సూత్రే ఛాయాతపత్వరూపవిశేషణమపి వివక్షితమితి భావః. [ఇత్యత్త్రధికరణ చతుర్థ సూత్రార్థవర్ణనమ్.]

౭. † ఉత్తరత్ర * త్రయాణామేవ చైవమిత్యాదిసూత్రేణ వక్ష్యమాణత్వేపి చోద్యస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ సుగ్రహత్వాయ తత్పూర్వకం పరిహారమాహ (అథస్యాదితి). † అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మనోర్విశేష్యత్వమయుక్తమ్ - ఉపక్రమస్య జీవపరత్వాదిత్యాహ (యేయమితి). † పరిహరతి. † (నైతదితి). † వరద్వయం కిం - తద్వరణానుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) పితృప్రసాదవరణస్యాగ్నివిద్యావరణస్య చ ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుత్వ

౧౨॥ సూ. విశేషణాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) జీవపరావేవహి సర్వత్రాస్మిన్ప్రకరణే విశేష్యేతే, "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇత్యాదౌ జీవః; "అణోరణీయాన్ మహతో మహీయాన్" "మహాన్తం విభుమాత్మానమ్... నాయమాత్మా ప్రవచనేన "విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనఃప్రగ్రహవాన్నరః । సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇత్యాదిషు పరః; "త్రిపాదస్యామృతం దివి" "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేషు అనుత్తమేషు ఉత్తమేషు లోకేషు" ఇతి [విశ్వతః] ప్రాకృతాత్ స్థానాత్. [పరమ్] [విష్ణోః] పరస్థానమేవహి సంసారాధ్వనః పారభూతం ముముక్షుభిః ప్రాప్యమ్. "పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః" "తదక్షరే పరమే వ్యోమన్" "క్షయన్తమస్య రజసః పరాకే" "విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాత్" "తేహ నాకం మహిమానస్సచన్తే - యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవాః" ఇత్యాదిసకలోపనిషత్ప్రసిద్ధమ్. ౪

(వే-దీ.) అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపక్రమప్రభృత్యుపసంహారా జ్జీవపరమాత్మానావేవోపాస్యత్వోపాసకత్వ ప్రాప్యత్వ ప్రాప్తృత్వాదిభిర్విశేష్యేతే "మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి" "విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనఃప్రగ్రహవాన్నరః । సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇత్యాదిషు; - అతశ్చాత్తా పరమాత్మా. ౪.

౧॥ కఠ-౧అ-౧వ-౧౭. ౨॥ కఠ-౧అ-౩వ-౨. ౩॥ కఠ-౧అ-౩వ-౩. ౪॥ కఠ-౧అ-౩వ-౯. ౫॥ కఠ-౧అ-౩వ-౧. ౬॥ కఠ-౧అ-౩వ-౨౦.

స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్య మిచ్ఛతా ※ ౧ కస్మై మాం దాస్యసీత్యసకృత్పితరం పృష్టవతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనా న్మృత్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనా త్ప్రోషిషి య మేతదర్శనా త్తత్ర తిస్రో రాత్రీ రుపోషుషా స్వోపవాసభీత తత్ప్రీతివిధాన ప్రవృత్త మృత్యుప్రదత్తే వరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకా త్ప్రథమేన వరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదో వృతః-ఏతచ్చ సర్వం దేహాతిరిక్త మాత్మాన మజానతో నోపపద్యతే. ద్వితీయేనచ వరేణో త్తీర్ణదేహాత్మానుభావ్యఫలసాధనభూతాఽగ్నివిద్యా వృతా - తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య నసమ్భవతి. అత స్తృతీయేన వరేణ యదిదం వ్రియతే * ౨ యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయ మస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యా మనుశిష్ట స్త్వయాహం వరాణా మేష వర స్తృతీయఇతి - † అత్ర పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మ ప్రాప్తిలక్షణ † మోక్ష యాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూత పరమాత్మోపాసనపరావరాత్మత త్త్వజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవంచ ※ ౨ యేయంప్రేత ఇతి న శరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయమ్-అపితు సర్వబన్ధ వినిర్మోక్షాభిప్రాయమ్. †యథా * ౩ నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. †అయ మర్థః-మోక్షాధికృతే మనుష్యే ప్రేతే - సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే తత్స్వరూపవిషయా వాది విప్రతిపత్తినిమిత్తాఽస్తినాస్త్యాత్మికా యేయం విచికిత్సా-తదపనోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యం త్వయాఽనుశిష్టోహం విద్యామ్-† జానీయామితి. † తథాహి బహుధా విప్రతి పద్యన్తే- కేచి-ద్విత్తిమాత్ర స్యాత్మన స్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణం మోక్ష మాచక్షతే. అన్యే-విత్తిమాత్రస్యైవ సతోఽవిద్యా స్తమయమ్. అపరే - పాషాణకల్పస్యాత్మనో జ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణం కైవల్యరూపమ్. అపరేతు - ఆపహతపాప్మానం పరమాత్మాన మభ్యుపగచ్ఛన్త స్తస్యైవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేన తద్భావలక్షణం మోక్ష మాతిష్ఠన్తే. త్రయ్యన్త నిష్ణాతాస్తు-† నిఖిలజగదేక కారణస్యాశేష హేయ ప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైక స్వరూపస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణ శ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్యా † నుకూలాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మరూపవిద్యాతిరోహితస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్ష మాచక్షతే. † తత్ర మోక్షస్వరూపం తత్సాధనంచ త్వత్ప్రసాదా ద్విద్యామితి నచికేతసా పృష్టో మృత్యు స్తస్యార్థస్య దురవబోధత్వ ప్రదర్శనేన వివిధభోగవితరణప్రలోభనేన చైనం పరీక్ష్య యోగ్యతామభిజ్ఞాయ పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం తత్పదప్రాప్తిలక్షణం మోక్షంచ ※ ౪ తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్ట మిత్యారభ్య ※ ౫ సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద మిత్యన్తేనోపదిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషా నుపదిదేశేతి సర్వం సమఞ్జసమ్. † అతః పరమాత్మైవాత్తేతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే అత్త్రధికరణమ్.]

సూచనార్థం ఏతచ్చ సర్వం, తదపీతి ద్విరుక్తం. † (అత్రపరమేతి) అత్రయదిదం వ్రియతే - యద్వరణం క్రియతే తత్ర పరణ ఇత్యర్థః. † (మోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసన పరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయేతి) మోక్షజ్ఞానాయ మోక్షానుబన్ధిజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్న ఇత్యర్థః. ※ యేయ మిత్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కణ్ఠోక్తః - ప్రతివచనప్రకారేణోపాసనాది ప్రశ్నశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యవగమ్యతే. ఏవం విభాగజ్ఞాపనార్థం విజ్ఞానాయ, జిజ్ఞాసయేతి పృథగుక్తిః. మోక్షప్రాప్తిప్రశ్నే ప్రాప్యప్రాపక ప్రాప్తృ ప్రశ్నో ప్యన్తర్గత ఇతి భావో దర్శితో భవతి. నిర్విశేషతాపత్తి ర్మోక్షశ్చే ద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్ - ఉభయలిఙ్గకం ప్రాప్యం చేత్తథాత్వే నోపాసన ముపాయ స్స్యాత్ -అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధిజ్ఞానాపేక్షం. ఏవం ప్రశ్నస్య జ్ఞాతేతరవిషయత్వాత్ ప్రతివచనానురూప్యాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. † ప్రేతపదస్యోక్తార్థపరత్వే శ్రుత్యన్తరసంవాదం దర్శయతి (యథేతి) * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతిశ్రుతిః. † కః పునర్వాక్యార్థః - నహి మనుష్యమాత్రస్య బన్ధవినిర్మోక్షసంభవ ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) అస్తి నాస్త్యాత్మికా-అస్తి నాస్తీత్యేవ మాదిరూపా. † విద్యామితి పదస్య ద్వితీయాన్తకారకపదత్వశఙ్కాం నివర్తయ న్వ్యాచష్టే (జానీయామితి). † విప్రతిపత్తిం దర్శయతి (తథాహీతి). † కారణశోధకగుణప్రతిపాదకవాక్యార్థవిశిష్ట మాహ (నిఖిలజగదేకకారణస్యేత్యాది). † (అనుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యేతి) స్వరూపశబ్దో ధర్మధర్మిణోస్సాధారణః. † (తత్రేత్యాది.) పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానమ్ - జ్ఞాతవ్యపరావరాత్మతత్త్వమ్. ఉపదిశ్యేత్యన్వయః. తదపేక్షితాంశ్చ విశేషాన్ - ప్రణవాగ్నివిద్యాదీన్. † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి) * అత్తేతి సూత్రే

౧॥ కఠ-౧అ-౧వ-౪. ౨॥ కఠ-౧అ-౩వ-౨౦. ౩॥ బృ-౪అ-౪బ్రా-౧౨. ౪॥ కఠ-౧అ-౨వ-౧౨. ౫॥ కఠ-౧అ-౩వ-౯.

౧౩॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః. ౧.

స్వవాక్యస్థ హేతురుక్తః. ప్రాకరణికపూర్వవాక్యస్థ హేతుపరం ద్వితీయమ్. అనన్తరవాక్యశఙ్కాపరిహారపరం తృతీయమ్ - అత స్తత్ర - చశబ్దప్రయోగః. ఉపరితనవాక్యస్థ హేతుభి స్తృతీయసూత్రార్థోపపాదకం చతుర్థమితి సూత్రసఙ్గతిః. [ఇతి విషయవాక్యగత వాక్యానాం భావవర్ణనపూర్వక మస్య ప్రకరణస్య జీవపరత్వవ్యుదాసః].

గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాది సూత్రద్వయ మధికరణాన్తరం కేచి దాహుః - త దయుక్తమ్ - ఏకప్రకరణస్థ వాక్యవిశేషవిషయాణా మధికరణాన్తర పాదాన్తరావ్యవహితానా ముపజీవ్యోపజీవకభావేన పరస్పరాన్వితార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణాం విషయవాక్య భేదే సత్యపి భిన్నాధికరణత్వాభావాత్. ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాదిషు తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్, ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్, తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ, మాన్త్రవర్ణికమేవచ గీయత ఇత్యాదీనాం సూత్రాణాం పూర్వాపరబహువాక్యవిషయత్వేప్య వ్యవహితత్వాత్ పరస్పరోపజీవ్యోపజీవకభావేనాన్వితార్థపరతయాపి హ్యైకాధికరణ్యమ్. అదృశ్యత్వాదిగుణకః, ద్యుభ్వాద్యాయతన మిత్యధికరణయోస్తు ఏకప్రకరణస్థానేకవాక్యవిషయత్వేపి భేద ఉపపద్యతే - స్పష్టాస్పష్టలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వే నైకస్మిన్ పాదే సఙ్గత్యనుపపత్తే రుపజీవ్యోపజీవకభావాభావాచ్చ. నహి * యస్మిన్ద్యౌః పృథివీత్యాదివాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ మదృశ్యత్వాదిగుణకస్యాక్షరాత్ పరతః పరస్యచ పరమాత్మత్వోపపాదకమ్ - పరప్రకరణేపి తచ్ఛేషత్వే నాపరమాత్మప్రధానాదిప్రతిపాదనోపపత్తేః. అత ఉపజీవ్యోపజీవకభావాభావాదధికరణభేద స్తత్ర యుక్తః - ఇహతు పూర్వవాక్యప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూప మిత్యనన్తరవాక్యేన ప్రతిపన్నే సతి తస్యాత్తుః పరమాత్మత్వానుపపత్తేః అనన్తరవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదన మత్తుః పరమాత్మత్వోపయుక్తమేవ. ఏవం ఏకప్రకరణస్థవాక్యవిషయత్వే సత్యధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితత్వే చసతి పరస్పరోపయుక్తార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణా మైకాధికరణ్యమేవోచితమ్ - అన్యథా ఈక్షత్యధికరణాదిష్వప్యేకైకాధికరణస్థసూత్రాణా మధికరణభేదకల్పనా ప్రసజేత్. అత ఐకాధికరణ్యే స్థితఏవావాన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారపరం సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతవ్యమ్-వ్యాఖ్యాతం చ భగవతా భాష్యకారేణ. సూత్రభఙ్గ్యైకాధికరణ్య మేవోపపద్యతే - ఏకస్మిన్ సూత్రే - హిశబ్దపఞ్చమ్యన్తపదయో శ్శ్రవణాత్. గుహాం ప్రవిష్టయో రాత్మత్వసాధకం పఞ్చమ్యన్తపదమ్ - అత్తుః పరమాత్మత్వోపపాదకతాం సూత్రార్థస్య దర్శయతి - హిశబ్దః. సర్వగతస్య బ్రహ్మణో గుహావచ్ఛిన్నత్వాయోగాత్ గుహాగతౌ బుద్ధిజీవౌ న పరఇతి గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రఖణ్డః పూర్వపక్షపరఇతియోజనాఽనుపపన్నా-వికారశబ్దాన్నేతిచేత్, జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్, సంభోగప్రాప్తిరితి చేదితివత్ పూర్వపక్షద్యోతకనిర్దేశాభావాత్, అర్భకౌకస్త్వాదితిపూర్వాధికరణసూత్రేణ గుహావచ్ఛేదనిబన్ధనశఙ్కాయాః పరిహృతత్వాచ్చ. ఆత్మానావితి ప్రతిజ్ఞాయాం - హిశబ్దోపపాదితాయాం తద్దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డస్య ప్రతిజ్ఞాన్తర మధ్యాహర్తవ్యం గుహావచ్ఛేదోపి పరస్యోపపన్న ఇతి. అనధ్యాహారేణ యోజనాసంభవతి చేత్ సైవ వరమ్. తస్మాత్పఞ్చమ్యన్తపదోపపాదితసాధ్యార్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వద్యోతకో హిశబ్దః. అతశ్చ ఔచిత్యాత్ కృతకరత్వాత్ సూత్రశైల్యాశ్చ యుక్త మైకాధికరణ్యం సూత్రచతుష్టయస్య. * ద్వాసుపర్ణావితివాక్యే అత్రత్యన్యాయాతిదేశశ్చానుపపన్నః - స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సూత్రేణ నిరూపయిష్యమాణస్య తస్యైతన్న్యాయసాపేక్షత్వాభావాత్. నచాస్యాధికరణస్య తద్వాక్యసాపేక్షత్వాదిహ తత్ప్రస్తావః - అస్యాధికరణస్యాత్రత్యన్యాయాతిదేశసాపేక్షవాక్యాన్తరోపపాద్యత్వేఽన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్యచ వాక్యస్య బుద్ధిజీవపరత్వం భవదభిమతమ్ - తచ్చేహ నవక్తవ్యమ్ - ప్రకృతానుపయోగాత్, * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవసద్వితీయపరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరస్య బుద్ధిజీవపరత్వం కథ ముపయుజ్యతే. తస్యచ వాక్యస్య బుద్ధిజీవవిషయత్వం పూర్వం నిరస్తం నిరసిష్యతేచ. అతో భాష్యసందర్శితా సరణిరేవ సాధీయసీ. [అత్త్రధికరణం సమాప్తమ్]. [ఇతి గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాదిసూత్రద్వయస్య భిన్నాధికరణత్వ వ్యుదాసః.]

౧౩॥ సూ. అన్తరఉపపత్తేః. అత్ర సఙ్గతిః పూర్వోక్తయా దిశా సిద్ధేతి నకణ్ఠోక్తా. * గూఢోత్మా నప్రకాశతే * తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టమ్ * క ఇత్థా వేదేతిచ పరమాత్మా దుర్దర్శశ్చేత్సుదర్శతయా ప్రసిద్ధత్వేన నిర్దిష్టో నపరమాత్మా భవితు మర్హతీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. [ఇత్యధికరణసఙ్గతిః].

౧౩॥ సూ. అన్తరఉపపత్తేః. ౧.

(వే-సా.) "య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ - ఏత దమృత మభయ మేత ద్బ్రహ్మ" ఇత్యత్ర అక్ష్యాధారః పరమపురుషః నిరుపాధికామృతత్వాభయత్వసంయద్వామత్వాదీనా మస్మిన్నేవోపపత్తేః. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచైత దమృత మభయ మేత ద్బ్రహ్మ" ఇత్యత్రాక్ష్యాధారః పురుషః కిం ప్రతిబిమ్బాత్మజీవ దేవతావిశేషాన్యతమః! ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ఏష్వన్యతమ ఇతి పూర్వపక్షః. కుతః!. "య ఏష...దృశ్యతే" ఇతి ప్రసిద్ధవత్సాక్షాత్కార నిర్దేశాత్. రాద్ధాన్తస్తు - పరమాత్మైవాయ మక్ష్యాధారః పురుషః - అక్షిపురుషసమ్బన్ధితయా శ్రూయమాణాహి నిరుపాధి

౧. † ఇద మామనన్తి ఛన్దోగాః * ౧ య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏత దమృత మేతదభయ మేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర సన్దేహః కిమయ మక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషః ప్రతిబిమ్బాత్మా-ఉత చక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతావిశేషః-ఉత జీవాత్మా-అథ పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రతిబిమ్బాత్మేతి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ※ ౧ దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ. జీవాత్మా వా-తస్యాపి హి చక్షుషి విశేషేణ సన్నిధానాత్ప్రసిద్ధి రుపపద్యతే. † ఉన్మీలితం హి చక్షు రుద్వీక్ష్య జీవాత్మన శ్శరీరే స్థితిగతీ నిశ్చిన్వన్తి. ※ ౨ రశ్మిభి రేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యా చక్షుః ప్రతిష్ఠో దేవతావిశేషో వా, ఏష్వేవ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోపపత్తే రేషా మన్యతమః.

౨. ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే అన్తర ఉపపత్తేః అక్ష్యన్తరః పరమాత్మా. కుతః. ※ ౧ ఏష ఆత్మేతి హోవాచైత దమృత మేత దభయ మేతద్బ్రహ్మ ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి ఏష ఉ ఏవ వామనిః ఏష హి సర్వాణి వామాని నయతి. ఏష ఉ ఏవ భామనిః ఏష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీ † త్యేషాం గుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః. ౧॥ ఛాం-౪ప్ర-౧౫ఖం-౧, ౨, ౩. ౨॥ బృ-౭అ-౫బ్రా-౧.

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౨.

౧. † విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాది) కిం అక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః ప్రతిబిమ్బ చక్షురధిష్ఠాతృజీవానా మన్యతమః - ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థం కి మమృతత్వాదయో యథాకథం చిన్నేయాః - ఉత ముఖ్యాః. * కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతమేవ బ్రహ్మేహ కిముపాసనస్థానగుణవిధానార్థం నిర్దిశ్యతే - ఉత నేతి. కిం మధ్యస్థాగ్నివిద్యయా బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నమ్ - ఉత న. కి మగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమ్ - ఉత న. కి మగ్నివిద్యాఫలం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వానుగుణమ్ - ఉత నేతి విచారః. యదాఽననుగుణమ్ - తదాఽగ్నివిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదేన పూర్వప్రకృతబ్రహ్మణ ఇహ పరామర్శాభావేనామృతత్వాదీనా మముఖ్యతయా ప్రతిబిమ్బాదిష్వన్యతమ ఇతి ఫలితమ్. సిద్ధాన్తే - యదా త్వనుగుణమ్ - తదా అఙ్గత్వేనాగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వాభావేన ప్రకృతబ్రహ్మణ ఇహ పరామర్శసంభవేనామృతత్వాదీనాంచ స్వతః ప్రాప్తముఖ్యత్వసిద్ధేః పరమాత్మేతి ఫలితమ్. అపరోక్షప్రసిద్ధిర్లౌకికప్రసిద్ధిః శ్రుతిప్రసిద్ధిశ్చేతి యథాక్రమం ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యానా మనుసన్ధేయాః. య ఏష ఇతి పదాభ్యాం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః - దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానమ్. అనేన సఙ్గతి రభిప్రేతా. సన్నిధానాత్ - సన్నిధానావగమాత్. జీవస్య దేహసన్నిధే శ్చక్షుష్యవగమాదిత్యర్థః. † తదేవ వివృణోతి (ఉన్మీలితం హీతి) అస్మిన్కర్మణ్యస్య సామర్థ్యం దృష్ట మిత్యుక్తే యథా తత్కర్మతత్సామర్థ్యసూచకమిత్యుక్తం భవతి - ఏవ మక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తే దేహే జీవావస్థానం చక్షు రధీననిశ్చయమిత్యుక్తం భవతీత్యర్థః. ఉపక్రమానుగుణ మన్యన్నేయమ్-తస్మా దమృతత్వసంయద్వామత్వాద్యుక్తి స్స్తుతిరూపా. * ఏష ఆత్మేతీతీతికరణం చార్థా తాత్పర్యద్యోతకమ్. దేవతావిశేషః - ఆదిత్యః. ఏష్వేవ - న తు పరమాత్మని. [ఇత్యన్తరాధికరణపూర్వపక్షః].

౨. రాద్ధాన్తే - † (ఏషాం గుణానామితి) నిరుపాధికా అమృతత్వాదయో నజీవాదిషు సంభవన్తీత్యర్థః. † (ఏషామితి) ఉపక్రమస్థమేకం లిఙ్గ ముపరితనానేకగుణవిరోధే దుర్బలమ్ - అతఏవచ నామృతత్వాద్యుక్తి స్స్తుతిరితి భావః. ※ ఇతి హోవాచ ఇత్యబ్రవీ దిత్యాదిష్వితికరణ మర్థపరమేవ దృష్ట మితిచానుసన్ధేయమ్. ఉపపత్తే రక్ష్యన్తరః పరమాత్మేత్యన్వయః. [ఇత్యన్తరాధికరణే ప్రథమం సూత్రమ్].

* తన్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవా సించతి వర్త్మనీవ గచ్ఛతీత్యర్థవాదోక్తం సర్పిరుదకాదినిర్లేపత్వం హేతుం కృత్వా నిర్లేపస్య పరస్య నిర్లేపే చక్షుషి స్థితి రుపపన్నేతి వక్తు మయుక్తమ్ - కాచాదిభి స్సలేపే చక్షుషి నిర్దోషస్య పరస్య స్థిత్యనుపపత్తేశ్చ వక్తుం శక్యత్వాత్. [ఇతి పరస్య చక్షుర్వృత్తౌ పరోక్తహేతునిరాసః].

౩. ౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. * అనవస్థితే రితివ్యతిరేకస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. * చక్షుషి తిష్ఠన్నితి శ్రుత్యనురోధేన స్థానశబ్దః

కాత్మత్వామృతత్వాభయత్వ బ్రహ్మత్వ సంయద్వామత్వాదయః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చ, "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్" ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధేరుపపద్యతే. సాక్షాత్కారశ్చ, తదుపాసననిష్ఠానాం యోగినామ్. సూత్రార్థస్తు-అక్ష్యన్తరః పరమాత్మా-సంయద్వామత్వాదీనాం గుణానామత్రైవోపపత్తేః. ౧.

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్" ఇత్యాదినా స్థితినియమనాదివ్యపదేశాచ్చాయం పరః. ౨.

(వే-దీ.) స్థానమ్-స్థితిః. పరమాత్మన ఏవ "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్" ఇత్యాదౌ చక్షుషి స్థితినియమనాదీనాం వ్యపదేశాచ్చాయం పరమాత్మా. ౨

౩. చక్షుషి స్థితి † నియమనాదయః పరమాత్మనః ※౧ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యేవమాదౌ వ్యపదిశ్యన్తే-† అతశ్చ ※౨ య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇతి స ఏవ ప్రతీయతే. † అతః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే. † తత ఏవ ※౨ దృశ్యత ఇతి సాక్షాత్కారవ్యపదేశోఽపి యోగిభిర్దృశ్యమానత్వాదుపపద్యతే.

౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. ౩.

౪. ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః - ※ ౩ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ † ఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాదిగుణవిధానార్థంచ * ౧ య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇత్యభిధానాత్. † ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోర్ద్యోతయతి.

౫. † నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్ ※ ౩ కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మ నేహ సన్నిధత్తే. † తథాహి - అగ్నయః * ౩ ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య ※ ౪ అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేత్యాదిభ్యాగ్నినా ముపాసన ముపదిదిశుః. † నచాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి శక్యం వక్తుమ్ - బ్రహ్మవిద్యాఫలాదన్యత్ తద్విరోధిసర్వాయుః ప్రాప్తి సన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్. † ఉచ్యతే- ※ ౩ † ప్రాణో బ్రహ్మ ※ ౧ ఏతదమృతమేతదభ

స్థితిపరతయా వ్యాఖ్యాతః - నతు ప్రదేశపరతయా. † సూత్రస్థాదిశబ్దస్యార్థ మాహ (నియమనేతి) ఆదిశబ్దస్య నామరూపాన్వయపరత్వేన వ్యాఖ్యానమయుక్తం-జీవాత్మని సంభవతస్తస్య పరమాత్మసాధకత్వాభావా దితిభావః. స్థితినియమనాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వాది రభిప్రేతః. † అస్య హేతోస్సిద్ధాన్తసాధకత్వం దర్శయతి (అతశ్చేతి). † అనేన సిద్ధాన్తసాధక హేతుం వదతా పూర్వపక్ష హేతో రన్యథాసిద్ధిశ్చ ఫలితా-తామాహ (అతః ప్రసిద్ధవదితి) శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః పూర్వపక్షిణోక్తోఽస్మత్పక్షేఽపి సంభవతీతి. † పూర్వపక్ష హేత్వన్తరస్యచాన్యథాసిద్ధిం సూత్రాభిప్రేతాం దర్శయతి (తత ఏవేతి) తత ఏవ - శ్రుతిప్రసిద్ధేరేవ. శాస్త్రప్రతిపన్నంహి తత్త్వం యోగిభిరుపాస్యం దృశ్యంచ - ※ యత్తదద్రేశ్య మిత్యుక్త్వా ※ పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇత్యుక్తేః, ※ గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి రిత్యుక్తేశ్చ. అతోఽర్థత శ్శబ్దతశ్చ శ్రుత్యన్తర ప్రసిద్ధే రితిభావః.—యాదసాం సముద్రాదివత్ స్థానినః పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వ శఙ్కావ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తమ్ - ※ అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రేణ తస్యాః పరిహృతతయా శఙ్కానుదయాత్. అత స్సాధకాన్తర ప్రదర్శనపర మిదం సూత్రమ్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాపరోక్షాభిధానరూప పూర్వపక్షయుక్తిద్వయం చార్థాత్పరిహృతమ్. [ఇత్యన్తరాధికరణే ద్వితీయం సూత్రమ్].

౪. ౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ. సుఖవిశిష్టమ్ - సుఖత్వవిశిష్టమ్. ※ ద్వ్యేకయోరితివత్. ※ తద్గుణసారత్వాదితి న్యాయేన ధర్మభూత సుఖవిశిష్ట మితివా. ※ † కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణః పునరభిధానం కిమర్థ మిత్యత్రాహ (ఉపాసనస్థానేతి) ※ ఏతదమృత మేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దేన ※ కం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. † ఏవకారప్రయోజన మాహ(ఏవేతి) పూర్వసూత్ర ద్వయోక్తం హేతుద్వయం వ్యతిరేకోక్తిసాపేక్షమ్ - అనవస్థితే రసంభవా దితిహి వక్ష్యతే. అయంతు హేతు ర్వ్యతిరేకోక్తినిరపేక్ష ఇతిభావః.

౫. † ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) † కథమగ్నివిద్యావ్యవధాన మిత్యత్రాహ (తథాహీతి). † తర్హి అఙ్గాఙ్గిభావేనావిరోధ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) ※ ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయా దితిభావః. † అఙ్గానామప్యఙ్గిఫలావిరుద్ధఫలముపపద్యత ఇతి శఙ్కాపరిహారార్థం తద్విరోధీత్యుక్తం. ప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి.) † ఉభయత్రోపక్రమోపసంహారయో ర్బ్రహ్మసంశబ్దనం, అగ్నివిద్యాయాః ప్రాక్ బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తిః, బ్రహ్మవిద్యాధికృత స్యాగ్నివిద్యోపదేశ, స్తాపత్రయాతురస్య తచ్ఛాన్త్యర్థ ముభయోః సముచ్చిత్యోపదేశశ్చేతి హేతుచతుష్టయేనాఙ్గాఙ్గిత్వ మాహ (ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదినా) ※ అథ హైనం గార్హపత్యో నుశశాసేత్యత్ర ఏన మిత్యన్వాదేశేన బ్రహ్మవిద్యాధికృతత్వే తాత్ప

౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ ౩.

(వే-సా.) "కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇతి పూర్వత్రాస్యైవ సుఖవిశిష్టతయా అభిధానాచ్చాయం పరః. ౩.

(వే-దీ.) "ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇతి సుఖవిశిష్టతయా ప్రకృతస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వాభిధానాచ్చాయం పరమాత్మా, ఏవకారోఽస్యైవ హేతోర్నైరపేక్ష్యావగమాయ. ౩.

౧॥ బృ-౫అ. ౭బ్రా-౧౮. ౨॥ ఛాం-౪ప్ర-౧౫ఖం-౧. ౩॥ ఛాం-౪ప్ర-౧౦ఖం-౫. ౪॥ ఛాం-౪ప్ర-౧౧ఖం-౧.

య మేతద్బ్రహ్మేత్యుభయత్ర బ్రహ్మసంశబ్దనాత్, * ౧ ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశా త్పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తే, స్తన్మధ్యగతాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి నిశ్చీయతే. ※ ౨ అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ. కించ - ※ ౩ వ్యాధిభిః పరిపూర్ణోఽస్మీతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తనానావిధకామోపహతిపూర్వకగర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపతప్తాయోపకోసలాయ ※ ౧ ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి † సముచ్చిత్యోపదేశా న్మోక్షైక ఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వ మగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే † ఏవం చాఙ్గత్వేఽవగతేసతి ఫలానుకీర్తన మర్థవాదఇతి గమ్యతే. † నచాత్ర మోక్షవిరోధిఫలం కించి చ్ఛ్రూయతే - ※ ౨ అపహతే పాపకృత్యాం లోకీభవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యాపరపురుషాః క్షీయన్తే ఉపవయన్తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చలోకేఽముష్మింశ్చేత్యమీషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్. * ౨ అపహతే పాపకృత్యామ్-బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపం కర్మాపహన్తి. ※ ౨ లోకీభవతి - తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి. ※ ౨ సర్వమాయురేతి బ్రహ్మోపాసనసమాప్తే ర్యావదాయు రపేక్షితం తత్సర్వ మేతి. ※ ౨ జ్యోగ్జీవతి - † వ్యాధ్యాదిభి రనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి జీవతి. * ౨ † నాస్యాఽపరపురుషాః క్షీయన్తే - అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోపి బ్రహ్మవిదఏవ భవన్తి. * ౫ నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతిచ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే. ※ ౨ ఉపవయన్తం † భుఞ్జామోఽస్మింశ్చలోకేఽముష్మింశ్చ-వయం-అగ్నయ స్తమేన ముపభుఞ్జామః - యావ ద్బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః †పరిపాలయామఇతి. అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధా త్సుఖవిశిష్టం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మోపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థం చోచ్యతే. † నను-* ౧ ఆచార్యస్తుతే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రపరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతిగమ్యతే - తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే. † తదభిధీయతే - ※ ౧ † ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయ మభిప్రాయః - బ్రహ్మవిద్యా మనుపదిశ్య ప్రోషుషిగురౌ తదలాభా దనాశ్వాస ముపకోసల ముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయో గురో రగ్నయ స్తస్మై బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతాం చాగ్నివిద్యా ముపదిశ్య * ౪ ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి శ్రుత్యర్థ మాలోచ్య సాధుతమత్వప్రాప్త్యర్థ మాచార్య ఏవాస్య సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ తదుపాసనస్థాన మర్చిరాదికాంచ గతి ముపదిశత్వితి మత్వా * ౧ ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్. † గతిగ్రహణ ముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థమ్. † అతఏవాచార్యోపి

ర్యం సిద్ధమ్. శబ్దతః ప్రకృతస్యైవ పునః పరామర్శో హ్యన్వాదేశః - నతు యథాకథంచిత్ బుద్ధిస్థమాత్ర పరామర్శః. అత ఏనమితి నిర్దేశ శ్శ్రుతబ్రహ్మవిద్యస్యైవాగ్నివిద్యాధికారిత్వజ్ఞాపకః. † (సముచ్చిత్యోపదేశాదితి) సముచ్చయశబ్ద ఉపదేష్టవ్యత్వవిశేషవివక్షయా సమసముచ్చయపరః. యద్వా సంబన్ధమాత్రపరః - నచాఙ్గాఙ్గీ భావేపర్యవస్యతి. † ఫలవిరోధ మభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవంచేతి) ※ ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతి రర్థవాద స్స్యాదితిహి కర్మమీమాంసాసూత్రమ్. † అథఫలవిరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ (నచేత్యాదినా) జ్యోక్ - ఉజ్వలః. అనేన వ్యాధ్యాద్యనుపహతత్వం ఫలితమ్. † తదాహ (వ్యాధ్యాదిభిరితి). † కులే బ్రహ్మ విదుత్పత్తేః బ్రహ్మవిద్యాఽనుగుణ ఫలత్వం దర్శయతి (నాస్యేతి). † (భుఞ్జామఇతి) ※ భుజపాలనాభ్యవహారయోరితిధాతోః * భుజోనవన ఇతిహ్యాత్మనేపదమ్ - అతః పరస్మైపదత్వా దయం ధాతు రవనార్థఇత్యర్థః. † (పరిపాలయామ ఇతి) శ్రుతావుపశబ్దార్థః పరిణోపసర్గేణ సూచితః. విఘ్ననివారణపర్యన్తః కించిత్కారో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రత్యగ్నివిద్యాయా అఙ్గత్వనిర్వాహక ఇత్యభిప్రాయః. † ఉక్తహేతుభిరేకప్రకరణత్వే స్థితేపి బ్రహ్మణః పున రవక్తవ్యత్వ ముఖేన చోదయతి (నన్వితి) స్థానగుణయో ర్విధేయత్వేసతిహి తదర్థం పునర్బ్రహ్మణోభిధానం తత్తు నాస్తి - పూర్వం తయో రాచార్యేణ వక్ష్యమాణత్వాకథనాత్ - అత స్థానాదిపరవాక్యం నపరమాత్మవిషయ మిత్యన్యపరమిదం వాక్య మిత్యర్థః. † పరిహరతి (తదభిధీయతఇత్యాదినా). † పరిపూర్ణోపదేశో ఽనుపదేశో వా స్యాత్ - కథం వికలోపదేశ ఇత్యాశఙ్కాంచ పరిహరన్ స్థానగుణవిధ్యర్థతా ముపపాదయతి (ఆచార్యస్త్విత్యాదినా) సాధిష్ఠశబ్దః సాధుతమత్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. సాధిష్ఠమితి భావప్రధానో నిర్దేశ ఇత్యర్థః. † (గతి గ్రహణమితి) ఉపదేశ్యవిద్యాశేషమాచార్యోవక్తేతి ※ ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి వదతా మభిప్రాయ ఇత్యర్థః, † తదేవోపపా

౧॥ ఛాం - ౪ప్ర - ౧౪ఖం - ౧. ౨॥ ఛాం - ౪ప్ర - ౧౧ఖం - ౧, ౨. ౩॥ ఛాం - ౪ప్ర - ౧౦ఖం - ౩. ౪॥ ఛాం - ౪ప్ర - ౯ఖం - ౩. ౫॥

* ౧ అహంతు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతఇత్యుపక్ర మ్య సంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మోక్షిస్థానోపాస్య మర్చిరాదికాంచ గతి ముపదిదేశ. † అతః * ౨ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽత్రాభిధానా దయ మక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

౬. † ననుచ * ౨ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథ మవగమ్యతే-యస్యేహాక్ష్యాధారతయాఽభి ధానం బ్రూషే. యావతా ౨ * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టి ర్విధీయతఇతి ప్ర తిభాతి - * ౩ నామబ్రహ్మ * ౪ మనో బ్రహ్మేత్యాదివచనసారూప్యాత్. తత్రాహ.

౧౬॥ సూ. అతఏవచ స బ్రహ్మ. ౪.

౭. † యతస్తత్ర యదేవకం తదేవఖమితి సుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానమ్ - అతఏవ ఖశబ్దాభిధేయస్సః ఆకాశః పరం బ్రహ్మ. † ఏతదుక్తం భవతి - † అగ్నిభిః * ౨ ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తే ఉపకోసల ఉవాచ * ౨ వి జానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కంచతు ఖంచ న విజానామీతి.

వయతి (అతఏవేతి). † సూత్రార్థం నిగమయతి (అతఇతి) అతః - ఉపకోసలవిషాదపరిహారస్యాపేక్షితత్వాత్, గురుముఖాత్ శ్రవణేన సాధుతమ త్వాయాపుష్కల ముపదిష్టత్వాచ్చ గతిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాదిత్యర్థః [ఇత్యన్తరాధికరణే తృతీయం సూత్రమ్]

౬. † ఉత్తరసూత్రశఙ్కా మాహ (ననుచేతి) యావతా-ప్రత్యుత, (వచనసారూప్యాదితి) * నామ బ్రహ్మ * మనోబ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టి విశేషణస్య బ్రహ్మణః పశ్చా దుపాదానం విశేష్యస్య ప్రథమోపాదానంచ సారూప్యమభిప్రేతమ్ * ప్రాణంచ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి ప్రాణా కాశశబ్దాభ్యాం నిగమితమ్ - నతు బ్రహ్మశబ్దేన - తతోపి దృష్టివిధిరితి భావః. తస్యాప్యుత్తరత్ర పరిహరిష్యమాణత్వాత్. [ఇత్యన్తరాధికరణ తురీ యసూత్రావతరణమ్].

౭. ౧౬॥ సూ. అతఏవచ స బ్రహ్మ. † అతఏవేత్యేతద్వ్యాచష్టే (యతస్తత్రేతి) నిగమనవాక్యస్థపుల్లిఙ్గాకాశశబ్దకటాక్షేణ సూత్రేసఇతి నిర్దేశః. అతశ్శబ్దస్సుఖవిశిష్టాభిధానపరః. నన్వతశ్శబ్దః ప్రకృతవాచీ - * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మేతి వాక్యోదితస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థాన గుణవిధ్యర్థ మభిధానంహి ప్రకృతం పూర్వసూత్రే - తదేవ సుఖవిశిష్టాభిధాన మత్రాతఇతిపరామృశ్యతే. తత్కథం యదేవఖం తదేవకమితి సుఖవిశిష్టాభిధానమత శ్శబ్దార్థతయోచ్యతే. ఉచ్యతే - సామాన్యేన సుఖవిశిష్టాభిధానం హేతుతయాఽతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే - తత్ర సుఖవిశిష్టాభిధానవ్యక్తివిశేషౌ వాక్య ద్వయస్థావిహ సూత్రద్వయేప్యర్థవశాద్ధేతుభూతౌ - యథా నాత్మాశ్రుతేః, జ్ఞోతఏవేత్యత్రశ్రుతి మాత్రస్యాతశ్శబ్ద పరామృష్టస్యాప్యర్థ సామర్థ్యా చ్ఛ్రుతివ్యక్తివిశేషసిద్ధిః - తద్వదిహాపీతి. భాష్యే యదేవ కం తదేవ ఖమితి నవాక్యోపాదానమ్ - అపిత్వర్థోపాదానమ్ * యద్వావకం తదేవ ఖమి తిహి వాక్యమ్. † యదేవకం తదేవఖ మిత్యత్రాప్యన్యోన్యదృష్టివిధిరేవాస్తు - నాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వం - వ్యవచ్ఛేదకత్వేవా కథం ఖశబ్దాభిధేయస్యా కాశస్య పరబ్రహ్మత్వమితి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయాహ (ఏతదుక్తమితి). † (అగ్నిభిరిత్యాది) * దృష్టివిధిత్వే ప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్య జ్ఞాతత్వమ్ * కంచతు ఖంచేత్యస్యాజ్ఞాతత్వంచ నోపపద్యతే - దృష్టివిధిత్వేన సర్వస్య జ్ఞాతత్వాదితి భావః.

౧౬॥ సూ. అతఏవచసబ్రహ్మ. ౪.

(వే-సా.) యతస్తత్రభవభీతాయ ఉపకోసలాయ బ్రహ్మజిజ్ఞాసవే "కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇత్యుపదిష్టః "యద్వావకం తదేవ ఖమ్" ఇతి సుఖరూపః, అత స్సుఖశబ్దాభిధేయ ఆకాశః పరమేవ బ్రహ్మ. ౪.

(వే-దీ.) "ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇత్యత్ర సుఖవిశిష్టం పరమేవ బ్రహ్మాభిహితమితి కథ మిద మవగమ్యతే? యావతా - నా మాదివత్ప్రతీకోపాసన మేవేత్యాశఙ్క్యాహ. యతస్తత్ర భవభయభీతాయోపకోసలాయ బ్రహ్మస్వరూప జిజ్ఞాసవే "కం చతు ఖంచ నవిజానామి" ఇతి పృచ్ఛతే "యద్వావకం తదేవఖం యదేవఖం తదేవకమ్" ఇత్యన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయా అపరిచ్ఛిన్నసుఖస్వరూపం బ్రహ్మేత్యభిధాయ, "ప్రాణంచ హాస్మై తదాకాశం చోచుః" ఇత్యుక్తమ్. అతఏవ ఖశబ్దాభిధేయ స్స ఆకాశోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖవిశిష్టం పరం బ్రహ్మైవ. ౪.

౧॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౧౪ ఖం - ౩. ౨॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౧౦ ఖం - ౫. ౩॥ ఛాం - ౭ ప్ర - ౧ ఖం - ౫. ౪॥ ఛాం - ౭ ప్ర - ౩ ఖం - ౨.

౮. †అస్యాయమభిప్రాయః - †న తావత్ప్రాణాదిప్రతీకోపాసన మగ్నిభి రభిహితమ్ - జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్య ముముక్షోర్బ్రహ్మోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్. అతో బ్రహ్మైవోపాస్య ముపదిష్టమ్. తత్ర ప్రసిద్ధైః ప్రాణాదిభి స్సమానాధికరణం బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్ - తేషుచ ప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్విధరణయోగేనవా ప్రాణశరీరతయా ప్రాణస్య నియన్తృత్వేనవా, బ్రహ్మణ ఉపపద్యతఇతి ※ ౧ విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తవాన్. †తథా సుఖాకాశయోరపి బ్రహ్మణ శ్శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన విశేషణత్వమ్ - ఉతాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూపబ్రహ్మస్వరూపసమర్పణపరత్వేనవా. తత్ర పృథగ్భూతయో శ్శరీరతయా విశేషణత్వే వైషయికసుఖభూతాకాశయో ర్నియామకత్వం బ్రహ్మణ స్స్యాదితి స్వరూపావగతి ర్నస్యాత్ - అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేఽపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపత్వం బ్రహ్మణ స్స్యాదిత్యన్యతరప్రకారనిర్దిధారయిషయా ※ ౧ కంచతు ఖంచ న విజానామీత్యుక్తవాన్. †ఉపకోసలస్యేమమాశయం జానన్తోఽగ్నయః ※ ౧ యద్వావకం తదేవఖం యదేవఖం తదేవక మిత్యూచిరే - †బ్రహ్మణ స్సుఖరూపత్వమేవాపరిచ్ఛిన్న మిత్యర్థః. †అతః ప్రాణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ - తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపంచేతినిగమితమ్ ※ ౧ ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి. †అతః * ౧ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యత్రాపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మైవ తత్ర ప్రకృతమ్ - †తదేవచాత్రాక్ష్యాధారతయాఽభిధీయత †ఇత్యక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

---

౮. ※ †ప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్య జ్ఞాతత్వే అన్యస్యాజ్ఞాతత్వేచ కింవైషమ్యమ్ - ఆకాశస్య సుఖవిశిష్టత్వంచ కథమిత్యపేక్షాయామ్ ※ విజానామ్యహ మితి వాక్యస్యాభిప్రాయం వివృణోతి (అస్యాయమితి) †(నతావదిత్యాది) ముముక్షోరుపదిష్టత్వాత్ ప్రతీకోపాసనవ్యుదాసః. ముముక్షోః ప్రతీకోపాసనం నకర్తవ్యమితి జ్ఞానం పూర్వమేవ సంభవతి - యథా ముముక్షూపాస్యం బ్రహ్మేతిజ్ఞానం సంభవతి తద్వత్. శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వంచ దేవమనుష్యాదిశబ్దేషు వ్యుత్పన్నమేవ. †(తథేత్యాది) శరీరంచ నియామ్యమితి లోకసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాతమేవ. ※ యదేవ ఆకాశ ఆనన్దఇత్యాదిశ్రుతిషు బ్రహ్మశబ్దేన వినాప్యాకాశశబ్దస్యానన్దవిశేషణత్వేన ప్రయోగదర్శనా, త్తస్యచ మహత్త్వోపస్థాపనేనైవానన్దవిశేషణత్వోపపత్తే, ర్బ్రహ్మణోపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపత్వప్రతీతిసంభవాదేవం విచార ఉపపద్యతఇతిభావః. †(ఉపకోసలస్యేత్యాది) ※ యద్వావకం తదేవఖం యదేవఖం తదేవక మిత్యత్ర నదృష్టివిధిత్వం శఙ్కనీయమ్ - తథాసతి ※ కంచతు ఖంచ నవిజానామీత్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. నహ్యర్థాన్తరదృష్టివిధ్యజ్ఞానస్య దృష్టివిధ్యన్తరముత్తరం భవతీత్యభిప్రాయః. ఏవం ※ కంచతు ఖంచ నవిజానా మీత్యజ్ఞానవచనా, న్ముముక్షో రుపదిష్టత్వా, దర్థాన్తరాజ్ఞానం ప్రతి దృష్టివిధ్యన్తరస్యోత్తరత్వాయోగా,చ్చ ※ యద్వావక మిత్యాదివాక్యస్య దృష్టివిధిపరత్వానుపపత్తే రన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదపరత్వం స్థితమ్. ※ అస్మద్విద్యాఽఽత్మవిద్యాచేతి అగ్నీనాం వచనే పూర్వప్రకృతవిద్యాయాః ఆత్మవిద్యాత్వావగమాచ్చ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వశఙ్కా నిరస్తా. †తథా సత్యస్య వాక్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మణఇతి) †నిగమనవాక్యస్యార్థ మాహ (అతఇతి) ఉక్తహేతుభి ర్దృష్టివిధిత్వాయోగాత్, * యద్వావక మిత్యాదివాక్యే కం ఖమితి శబ్దయో రన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేనాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వా, దుపసంహారస్యోపక్రమానుగుణ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, ※ ప్రాణం చేత్యుపసంహారవాక్య ముక్తార్థపరమిత్యర్థః. ※ ప్రాణంచేతి * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తార్థస్య నిగమనమ్. * తదాకాశంచేతి ※ యద్వావకమిత్యాదివాక్యార్థనిగమనమ్. ※ తదాకాశ మిత్యత్ర ప్రకృతపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేన సుఖరూపత్వ మభిప్రేతమ్. కఖయో రన్యోన్యవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకత్వే విశేషణయో రన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావ ప్రసఙ్గ ఇతిచేత్ -తతః కిమ్. నీలోత్పలాదౌ నీలత్వోత్పలత్వాదిధర్మాణా మన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావస్యాప్రామాణికత్వా త్తత్రానిష్టత్వమ్ - అత్రతు ప్రామాణికత్వాత్ నానిష్టత్వ మితిభావః. ※ †కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి వాక్యప్రతిపాద్యం నసుఖవిశిష్టం బ్రహ్మేతి శఙ్కాపరిహారార్థంహి * అతఏవచ స బ్రహ్మేతి సూత్రస్యోత్థానమ్-తస్యా శ్శఙ్కాయా అనేన పరిహృతత్వం దర్శయతి (అతఃకం బ్రహ్మేతి) * యద్వావక మిత్యాదివాక్యస్యాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వా, న్నిగమనవాక్యస్యాపితదనుగుణార్థత్వాత్, ※ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి వాక్యే పరం బ్రహ్మైవ ప్రకృత మిత్యర్థః. †తతః కి మక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వఇతి శఙ్కాయాం సూత్రార్థస్యాధికరణార్థోపపాదకత్వం దర్శయతి (తదేవచేతి) అన్యథా వాక్యభేదశ్చ ప్రసజేత్ - సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదో ఽనుపపన్నఇతి భావః. †(ఇతీతి) ※ కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్యైవాక్ష్యాధారత్వప్రతిపాదనా దక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యర్థః. [ఇత్యన్తరాధికరణే తురీయం సూత్రమ్].

౧౬॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. ౫.

౯. శ్రుతోపనిషత్కస్య - † అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్యా † నుసన్ధేయతయా † శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతి ర్యా - తా † మపునరావృత్తిలక్షణపరమపురుషప్రాప్తికరీ ముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే ※ ౧ తేఽర్చిష మేవాభిసమ్భవ న్త్యర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మిత్యారభ్య ※ ౧ చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్త ఇత్యన్తేనోపదిశతి - అతోఽప్యయ మక్షిపురుషః †పరమాత్మా. ౧॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౧౫-ఖం-౫, ౬.

౧౭॥ సూ. అనవస్థితే రసమ్భవాచ్చ నేతరః. ౬.

౧౦. † ప్రతిబిమ్బాదీనా మక్షిణి నియమేనానవస్థానా, † దమృతత్వాదీనాంచ నిరుపాధికానాం తేష్వసమ్భవా, న్నపరమాత్మన ఇతరః - ఛాయాదిః అక్షిపురుషో భవితు మర్హతి. † ప్రతిబిమ్బస్య తావ త్పురుషాన్తరసన్నిధానాయత్తత్వా న్ననియమేనావస్థానసమ్భవః. జీవస్యాపి సర్వేన్ద్రియవ్యాపారానుగుణత్వాయ † సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థాన విశేషే

---

౯. ౧౬. సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. శ్రుతోపనిషత్కస్యేతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. సమస్తమపి వ్యాఖ్యానార్థం వ్యస్య నిర్దిష్టమ్, † ఉపనిషత్సు ప్రతీకోపాసనానా మర్చిరాదిగతిరహితానామపి విద్యమానత్వా త్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అధిగతేతి) పరమపురుషశబ్దేన ※ తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిః స్మారితా. † ఉపాసనఫల మర్చిరాదిగతిః - నతుశ్రవణఫలమ్ - తత్కథమ్ ※ శ్రుతోపనిషత్కగతీత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అనుసన్ధేయతయేతి). † తర్హి శ్రుతబ్రహ్మణఇతివక్తవ్యే కిమితి సాధారణాధికాక్షరశ్రుతోపనిషత్కపదోపాదానమిత్యత్రాహ (శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానేతి) ఛాన్దోగ్యఏవ ప్రదేశాన్తరే ※ తద్య ఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసంభవన్తీత్యాదిః - వాజసనేయకే ※ య ఏవమేత ద్విదు ర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య మిత్యుపాసతే తేఽర్చిష మేవాభిసంభవన్తీత్యాదిః - కౌషీతకీనాం పర్యఙ్కవిద్యాయామ్ ※ సోఽగ్నిలోక మాగచ్ఛతీత్యాదిః - తాభిః ప్రతిపాద్యమానేత్యర్థః. గతిచిన్తనస్య బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వజ్ఞాపక శ్రుత్యన్తరజ్ఞాపనార్థం శ్రుతోపనిషత్కవ్యపదేశఇత్యభిప్రాయః. † అక్షిపురుషస్యాబ్రహ్మత్వే తత్క్రతునయవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అపునరావృత్తీతి) ※ అర్చిష మేవేత్యతఃపూర్వమ్ ※ అథ యదు చాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యదుచ నేతి వాక్యమ్ - తత్రాస్మిన్నిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ - ※ తేఽర్చిషమితి బహువచనానురోధాత్. పఞ్చాగ్నివిద్యోక్తా గతి రిహానూదితా అపునరావృత్తివిధానార్థమ్. [ఇత్యన్తరాధికరణే పఞ్చమం సూత్రమ్].

౧౦. ౧౭॥ సూ. అనవస్థితే రసంభవాచ్చ నేతరః. † అనవస్థితేరితి పదం వ్యాచష్టే (ప్రతిబిమ్బాదీనామితి). † అసంభవాదితిపదం వ్యాచష్టే (అమృతత్వాదీనామితి) అసంభవాదిత్యనేన అన్తర ఉపపత్తేరితి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేక ఉక్తః - అనవస్థితే రిత్యనేన స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేకో దర్శితః. ఇతరసూత్రోక్తహేతూనాం వ్యతిరేకోపపాదనానపేక్షత్వా ద్వ్యతిరేకశ్చార్థసిద్ధఇతివా వ్యతిరేకో న ప్రదర్శితః. † అనవస్థానాసంభవౌ ప్రతిబిమ్బాదిషు దర్శయతి (ప్రతిబిమ్బస్యేత్యాదినా) † (సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేషఇతి) హృదీత్యర్థః. ※ శతం చైకాచ హృదయస్య నాడ్యః ※ సంతతగ్ం సిరాభిరిత్యుక్తప్రకారేణ హృదయసంబన్ధనాడీసంబన్ధానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ఏవంవిధే హృది జీవస్యావస్థానమ్ ※ హృది హ్యయ మాత్మేతి శ్రుతే రవగమ్యతే. నను ※ నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాత్ కణ్ఠే స్వప్నం వినిర్దిశేత్ । సుషుప్తం హృదయస్థంతు తురీయం మూర్ధని స్థితమి

౧౬॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. ౫. ౧౭॥ సూ. అనవస్థితే రసమ్భవాచ్చ నేతరః. ౬.

(వే-సా.) శ్రుతబ్రహ్మస్వరూపాణా మధిగన్తవ్యతయా అర్చిరాదిగతే రక్షిపురుషం శ్రుతవతే "తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తి" ౨ ఇత్యాదినాఽభిధానాచ్చాయం పరమపురుషః. ౫.

(వే-దీ.) శ్రుతోపనిషత్కైః అధిగతపరబ్రహ్మయాథాత్మ్యైః, బ్రహ్మప్రాప్తయే యాగతి రర్చిరాదికాఽధిగన్తవ్యతయాఽవగతా శ్రుత్యన్తరే - తస్యాశ్చేహాక్షిపురుషం శ్రుతవతోఽధిగన్తవ్యతయా "తేఽర్చిషమేవాఽభిసమ్భవన్తి" ఇత్యాదినాఽభిధానా దక్షిపురుషః పరమాత్మా. ౫.

(వే-సా.) పరస్మాదితరో జీవాది ర్నాక్ష్యాధారః, చక్షుషి నియమేన అనవస్థితేః అమృతత్వాద్యసంభవాచ్చ. ౬.

(వే-దీ.) పరమాత్మన ఇతరః-జీవాదికః. తస్యాక్ష్ణి నియమేనానవస్థితేః, అమృతత్వసంయద్వామత్వాదీనాం చాసమ్భవాన్న సోఽక్ష్యాధారః. ౬.

వృత్తిరితి చక్షుషి నావస్థానమ్. దేవతాయాశ్చ ※ ౧ రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి † రశ్మిద్వారేణావస్థానవచనాద్దేశాన్తరావస్థితస్యాపీన్ద్రియాధిష్ఠానోపపత్తేర్న చక్షుష్యవస్థానమ్. † సర్వేషామేవైషాం నిరుపాధికామృతత్వాభయయోర్న సమ్భవన్త్యేవ. † తస్మాదక్షిపురుషః పరమాత్మా. ౧॥ బృ-౭అ-౫బ్రా-౧.

తి శ్రుత్యా జీవస్య జాగరావస్థాయాం నేత్రస్థితిరుచ్యతే-నచేయం శ్రుతిః పరమాత్మవిషయా - తస్య జాగరస్వప్నసుషుప్త్యసంభవాత్. ఉచ్యతే-నేత్రశబ్దస్సర్వేన్ద్రియప్రదర్శనార్థః-జాగ్రత ఇత్యుక్తత్వాత్, తదానీం సర్వేన్ద్రియవ్యాపారదర్శనాత్, అణుపరిమాణస్య జీవస్య నేత్రమాత్రవర్తిత్వే సతి శబ్దాదిజ్ఞానానుపపత్తేః. తత్ర చ స్థితత్వం నామ అధిష్ఠాతృత్వమాత్రముపసంగ్రాహ్యమ్ - అధిష్ఠానస్యాపి స్థాధాత్వన్తర్భూతత్వాత్. అణోస్తస్య యుగపదేవ తత్తదిన్ద్రియాధిష్ఠానానుపపత్త్యా పశ్యత శృణ్వతో వా గమనాదానోచితపాదపాణ్యాద్యధిష్ఠానానుపపత్త్యా సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే హృది స్థితస్య ధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణద్వారేణాధిష్ఠాతృత్వమితి ※ నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాదితి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయేణ సర్వేన్ద్రియకన్దభూత ఇత్యుక్తమ్. కణ్ఠే స్వప్నమితి కణ్ఠశబ్దశ్చ కణ్ఠసమీపవర్తినాడీవిశేషపరః - ※ ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. ఇయంచ శ్రుతిః స్వప్నవిషయా - ✱ యదా సుప్తస్స్వప్నం నకథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యస్య సుషుప్తిస్థానపరత్వాత్. హృదయస్థమితి హృదయశబ్దో హృద్గతపరమాత్మపరః ※ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి పరమాత్మనస్సుషుప్తిస్థానత్వావగమాత్. తత్రచ సచ్ఛబ్దో హృదయస్థపరమాత్మపరః - ✱ ఆభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి సుషుప్తౌ హృదయాగమశ్రవణాత్. తురీయశబ్ద ఉత్క్రాన్త్యవస్థజీవపరః - ✱ తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నితి చరమశరీరోత్క్రాన్తావేవ మూర్ధసంబన్ధశ్రవణాదవస్థాన్తరే తచ్ఛ్రవణాభావాచ్చ. అతో జీవస్య చక్షుష్యనవస్థితిరుపపద్యతే. † (రశ్మిద్వారేణేతి) ఛట్వాదిద్వారకప్రాసాదశయనవద్రశ్మిద్వారకం చక్షుష్యవస్థానమిత్యర్థః. చక్షుష్యవస్థానంనామ చక్షుస్సంబన్ధిత్వమ్. యద్వా - యథా విద్యానిష్ఠ ఇత్యుక్తే తద్వశీకార ఉక్తస్స్యాత్ - తథా చక్షుష్యవస్థానమపి తద్వశీకరణమ్ - తన్నియమనమ్. తచ్చ సద్వారకమ్ - అతో నావస్థితిరిత్యర్థః. † అసంభవమాహ (సర్వేషామితి) జీవానాం పరమాత్మోపాసనేనాభయత్వామృతత్వాదయో భవన్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిరుపాధికా ఇత్యుక్తమ్. † అధికరణార్థం నిగమయతి (తస్మాదితి). [ఇతి ప్రతిబింబాదీనాం నియమేన చక్షుష్యనవస్థానవర్ణనమ్].

※ అన్తర ఇతి సూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః. శ్రుత్యన్తరప్రదర్శనముఖేన స్వవాక్యస్థశఙ్కాపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రమ్. స్వవాక్యస్థశఙ్కాయాం పరిహృతాయాం ప్రాకరణికపూర్వవాక్యేన పరమాత్మపరత్వోపపాదకం తృతీయమ్. పూర్వవాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదకంచతుర్థమ్. తతః పాశ్చాత్త్యవాక్యేన సాధ్యోపపాదకం పఞ్చమమ్. షష్ఠంతు సాధ్యప్రతిపక్షే పూర్వసూత్రద్వయోక్తహేతువ్యతిరేకప్రదర్శకమితి సూత్రసఙ్గతిః. [ఇత్యన్తరాధికరణసూత్రసఙ్గతిః].

యాదవప్రకాశీయేతు - <u>అన్తర ఉపపత్తే</u>రిత్యాది సూత్రత్రయం ఛాయాపురుషవ్యుదాసపరం యోజితమ్. తతోఽపి ప్రతిబిమ్బస్య జీవస్యచ వ్యుదాసపరత్వం యుక్తమ్-అమృతత్వాభయత్వాదీనాం సర్వవ్యావర్తనక్షమత్వాత్తథాఽభ్యుపగమాచ్చ, <u>అతఏవచ స బ్రహ్మేతి</u> సూత్రస్యచ వైయర్థ్యం ప్రసజేత్ - అతఏవ - ఛాయా నిరాకరణహేతుభిరేన జీవోఽపి నభవతీతిహి యోజితమ్. పూర్వోక్తహేతవో జీవవ్యావర్తన సమర్థాః - నవా. ! నచేత్తైరేవాక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధనమనుపపన్నమ్. తద్వ్యుదాససమర్థాశ్చేత్ - తద్ధేతూపాదానాదేవ జీవవ్యావృత్తిస్సిధ్యతీతి తదనువాదేన పరమాత్మత్వసాధనాయ సూత్రాన్తరప్రణయనవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. ※ ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యస్య దృష్టివిధిపరత్వవ్యుదాసేన సుఖవిశిష్టబ్రహ్మపరత్వసమర్థనంచాపేక్షితమ్. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానంచ దుర్బలమ్. కించ - యథేక్షత్యధికరణాదిషు <u>నాశబ్దమితి, ఆనన్దమయ ఇతి, అన్తరితి</u>చ పరమాత్మత్వం సాధ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే - తథా తచ్ఛేషభూతవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞానం క్వచిత్క్రియతే - యథా <u>నానుమానమితి</u>. అవాన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారః క్వచిత్ ప్రతిజ్ఞాయతే-యథా <u>వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతి</u> అతోఽస్మింశ్చాధికరణే <u>అన్తర ఉపపత్తే</u>రితి సూత్రఏవ పరమాత్మత్వసాధ్యప్రతిజ్ఞా-యథా <u>అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్, ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్, ప్రాణస్తథానుగమా</u>దిత్యాదిష్వాదిత్యాన్తర్వర్త్యాకాశప్రాణాదీనుద్దిశ్య పరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతమ్. ఏవమన్తరశబ్దనిర్దిష్టముద్దిశ్యపరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతమితిహి స్వరసతః ప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నపునః ప్రతిజ్ఞాతవ్యమ్. ఇహచ పరమాత్మత్వసాధ్యోపపాదకతయోదాహృతస్య, పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వశైథిల్యే శఙ్కితే తత్పరిహారాయ పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్య పరత్వం ప్రతిజ్ఞాయతేచేద్యుజ్యతే - ప్రయోజనవత్త్వాత్. తదభావాత్పునః ప్రతిజ్ఞానం తన్మతే విఫలమ్. <u>అన్తర</u> ఇత్యాత్మమాత్రం ప్రతిజ్ఞాతం - న పరమాత్మేతి చేత్ - తత్సూత్రశైలీవిరుద్ధత్వా, దమృతత్వాదిధర్మాణాం జీవవ్యావర్తనక్షమత్వాచ్చానుపపన్నమ్. సుఖవిశిష్టస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానానుపపత్తిపరిహారపరమ్ <u>అతఏవచేతి</u> సూత్రమితి చేన్న - <u>సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచేతి</u> సూత్రేణైవ పూర్వత్రచాత్రచ బ్రహ్మసంశబ్దనాదీనాం తత్ప్రత్యభిజ్ఞోపపత్తీనాం వివక్షితత్వాత్. నహి న్యాయనిబన్ధనాత్మకం సూత్రం ప్రతిజ్ఞామాత్రపరమ్. ఛాయాపురుషనిరాకరణహేతుతయోక్తానామ

† ౧ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర * ౨ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానం చక్షుషి స్థితినియమనాదికం పరమాత్మన ఏవేతి సిద్ధం కృత్వా ఽక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వం సాధితమ్ - ఇదానీం తదేవ సమర్థ్యతే.

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. ౧.

౧. †కాణ్వా మాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయిన స్సమామనన్తి * ౩ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత ఇతి. ఏవ మద్భ్యోఽగ్నేః

మృతత్వాభయత్వాదీనాం అక్షిపురుషే సుఖవిశిష్టబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞోపపాదకత్వాయోగాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిపరిహారపరత్వ మయుక్తమ్. ప్రత్యభిజ్ఞోపపాదనప్రకార శ్చానుపపన్నః. పూర్వవాక్యే * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రాణస్య సుఖవిశిష్టాకాశస్య చోక్తత్వాత్, శ్రుత్యన్తరే దక్షిణవామయో రక్ష్ణో రిన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రాణస్య తత్పత్న్యాశ్చ స్థిత్యవగమాత్ వాక్ఛక్తిరూపపరమాకాశపత్నీకః ప్రాణోఽయ మక్షిపురుషః పూర్వవాక్యోక్తః ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యప్యుక్తమ్. వాఙ్మయా జాతస్య ప్రాణస్య వాఙ్మయపత్నీకత్వాయోగాదితి శ్రుతివ్యాకోపస్య జ్యోతిరధికరణే దర్శితతయాఽస్యార్థస్యానుపపన్నత్వం స్ఫుటమ్. కించ - ఇయం తావత్ సూత్రకారశైలీ - యత్సర్వేష్వధికరణేషు ఏకస్మిన్నేవ సూత్రే పరమసాధ్యోఽర్థః ప్రతిజ్ఞాయతే. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చే తీదమపి * య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి శ్రుతౌ చక్షుష్యేవ స్థానపరిదృశ్యమానత్వవ్యపదేశాత్ పరమాత్మత్వసాధకమితి వ్యాఖ్యాతమ్ - తతోఽప్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తమ్ - ఉపజీవకవాక్యా దప్యుపజీవ్యవాక్యప్రాబల్యాత్. * య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి వాక్యం హ్యన్తరాదిత్యవిద్యాతుల్యయోగక్షేమమ్ - తత్రచ దేహవిశేషయోగాధీనజీవత్వశఙ్కా నిరస్తా. అతస్తత్రాపి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశదృశ్యత్వవ్యపదేశాభ్యాం జీవవిషయత్వే శఙ్కితే అన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదికమేవ శరణమ్. అతఏవ హ్యాదిత్యాన్తర్వర్తినో జీవా దన్యత్వసిద్ధయే భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇతిసూత్రం తద్విషయం ప్రణీతమ్ - తత్రచ నియన్తృత్వాదిభిః పరమాత్మత్వం స్ఫుటమ్ - అత ఉపజీవ్యవాక్యవిషయతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తమ్. అనన్తరాధికరణే అన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వసాధనం చాస్య సూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతాం ద్యోతయతి - ప్రయుక్తేఽర్థే అసిద్ధిశఙ్కాపరిహారో హి యాక్తికశైలీ. నచ వాచ్యం త్వదుదాహృతవాక్యమప్యుపపాద్యత్వా ద్దుర్బలమితి. తస్య వాక్యాన్తరోపజీవ్యత్వాభావాత్ -తత్ప్లవను గ్రాహకన్యాయమాత్రాపేక్షమ్. అతో న్యాయానుగృహీతవాక్యాన్తరసాపేక్షవాక్యవిషయత్వా ద్వాక్యాన్తరనిరపేక్షవాక్యవిషయత్వం పరమ్. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానా చ్చేత్యత్రాక్షిపురుషవిద్యాయా గతిచిన్తనానువాదేన తదఙ్గత్వ ముచ్యత ఇత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తమ్ - అక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వ నిర్ణయాత్, పరమాత్మోపాసనస్యానుష్ఠేయాన్తరం ప్రత్యఙ్గత్వాయోగాత్, గతిచిన్తనస్య సర్వపరవిద్యాఙ్గత్వాచ్చ. గత్యనువాదస్య ప్రయోజనం త్వపునరావృత్తివిధాన మిత్యుక్తమ్ - నత్వఙ్గాన్తరవిధానమ్. అతో యథోక్తార్థపరాణ్యేవ సూత్రాణి. [ఇత్యన్తరాధికరణ సూత్రాణాం యాదవప్రకాశోక్తార్థాన్తరపరత్వ వ్యుదసనమ్].

* † ఉత్తరాధికరణ సఙ్గతిమాహ (స్థానాదీతి).

౧. ౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. † విషయం శోధయతి (కాణ్వా ఇత్యాదినా) వేదయజ్ఞశబ్దా తదభిమానిదేవతావిశేషపరా - గుణక్రియాదే రద్రవ్యతయా శరీరత్వాయోగాత్. అద్రవ్యస్యాపి శరీరత్వ మనేనైవ ప్రయోగేణ కల్ప్యతా మితిచేన్న-అనన్యథా

౧౯. సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాఽధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్" ఇత్యాదిషు అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోన్తర్యామీ పరమపురుషః. సర్వాన్తరత్వసర్వావిదితత్వ సర్వశరీరకత్వ సర్వనియన్తృత్వాదిపరమాత్మధర్మవ్యపదేశాత్. ౧.

(వే-దీ.) బృహదారణ్యకే "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యాదిషు సర్వేషు పర్యాయేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామీ కిం ప్రత్యగాత్మా ? - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః - వాక్యశేషే "ద్రష్టా...శ్రోతా...మన్తా" ఇతి ద్రష్టృత్వాదిశ్రుతేః. "నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టా" ఇతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - పృథివ్యాద్యాత్మపర్యన్తసర్వతత్త్వానాం సర్వైః తై రదృష్టే నైకేన నియమనం నిరుపాధికామృతత్వాదికఞ్చ పరమాత్మన ఏవ ధర్మ ఇత్యన్తర్యామీ పరమాత్మా. ద్రష్టృత్వాదిశ్చ - రూపాదిసాక్షాత్కారః. నచ "పశ్యత్యచక్షుః" ఇత్యాదినా పరమాత్మనోప్యస్తి. "నాన్యోతోస్తి ద్రష్టా" ఇతిచ జీవేనాఽదృష్టాన్తర్యామిద్రష్టృవత్, అన్తర్యామిణాప్యదృష్ట ద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరః. సూత్రార్థః-అధిదైవాధిలోకాది పదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామీ పరమాత్మా - సర్వాన్తరత్వ సర్వాఽవిదితత్వ సర్వశరీరకత్వ సర్వనియమన సర్వాత్మకత్వామృతత్వాది పరమాత్మధర్మాణాం వ్యపదేశాత్. ౧. [౧॥ శాం - ౧౮ - ౭పా - ౧౪. ౨॥ బృ - ౫అ - ౭బ్రా - ౧౮. ౩॥ బృ - ౫అ - ౭బ్రా - ౩.]

న్తరిక్షవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రతారకాఽఽకాశతమస్తేజస్సు దైవేషు చ సర్వేషు భూతేషు ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్త్వగ్విజ్ఞానరేతస్స్వాత్మీయేషు చ తిష్ఠన్తం తత్తదన్తరభూతం తత్తదవేద్యం తత్తచ్ఛరీరకం తత్తద్యమయన్తం కంచిన్నిర్దిశ్య ※ ౧ ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత ఇత్యుపదిశ్యతే. మాధ్యన్దినపాఠే తు ※ ౧ యస్సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్ * ౧ యస్సర్వేషు వేదేషు ※ ౧ యస్సర్వేషు యజ్ఞేష్వితి చ పర్యాయాః, ※ ౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య పర్యాయస్య స్థానే ※ ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయః. ※ ౧ స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత ఇతి చ విశేషః. † తత్ర సంశయ్యతే కిమయమన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. † కుతః. † వాక్యశేషే * ౧ ద్రష్టా శ్రోతేతి కరణాయత్తజ్ఞానతాశ్రుతేః. † ఏవం ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్, * † ౧ నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి.

౨. † ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామ్యపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః. † కాణ్వపాఠసిద్ధేభ్యోఽధిదైవాదిమద్భ్యో వాక్యేభ్యోఽధికాన్యధిలోకాదిమన్తి వాక్యాని మాధ్యన్దినపాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనార్థమధిదైవాఽధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానమ్. † తదేవముభయేష్వపి వాక్యేష్వన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యర్థః. కుతః. తద్ధర్మవ్యపదేశాత్

సిద్ధస్యైవ ప్రయోగస్య కల్పకత్వాత్ అభిమానిదేవతాపరత్వేనాపి ద్రవ్యపరత్వమేవౌచితమితి. † సంశయమాహ (తత్రేతి) ప్రత్యగాత్మశబ్దః ఐశ్వర్యయోగవిశేషనిమిత్తప్రకర్షాదుత్కృష్టజీవపరః. సమస్తచేతనాచేతనాన్తర్యామిత్వేన శ్రూయమాణస్యాపి కథం జీవత్వశఙ్కోత్థానమ్. ఉచ్యతే - ※ ద్రష్టా శ్రోతేత్యాదిశబ్దేన కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వప్రతీతిబలాదమృతత్వాదిలిఙ్గానాం ※ ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదివ్యతిరేకనిర్దేశస్య నియమనస్య చాముఖ్యత్వశఙ్కయాఽధికరణోత్థానమితి. కిమన్తర్యామీ జీవః-ఉత పరమాత్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థమ్ ※ ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదికం కిం ముఖ్యమ్-ఉతాముఖ్యమ్! తదర్థం ద్రష్టృత్వం కిం జీవస్యైవ - ఉతాన్తర్యామిణోఽపి సంభవతి!. తదర్థమ్ * ద్రష్టా శ్రోతేతి కిం కరణాయత్తజ్ఞానత్వముచ్యతే - ఉత రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి. తదర్థం రూపాదిసాక్షాత్కర్తా చేత్ ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కిం నోపపద్యతే - ఉతోపపద్యత ఇతి విచారః. నోపపద్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. ఉపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా నిషేధోఽనుపపన్నః-తదా ద్రష్టృత్వాదికం కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వమితి తస్య జీవాత్మన్యేవ సంభవాదాత్మని స్థిత్యాదికమముఖ్యమిత్యన్తర్యామీ జీవస్స్యాత్. యదా నిషేధ ఉపపన్నః-తదా రూపాదిసాక్షాత్కారరూపద్రష్టృత్వాదేః పరమాత్మని సంభవేనాత్మని స్థిత్యాదీనాం ముఖ్యతయా నేయత్వాదన్తర్యామీ పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. † (కుత ఇతి) ప్రత్యగాత్మనోఽప్యన్తర్యామిత్వేన శ్రుతస్య కథం ప్రత్యగాత్మత్వమితి భావః. † తత్ర జీవత్వే హేతుమాహ (వాక్యశేష ఇత్యాదినా) జ్ఞానస్య కరణాధీనత్వోక్త్యా నియమనస్య చ కరణాధీనత్వమర్థసిద్ధమ్ - పరప్రేరణరూపస్య సంకల్పస్య మనఃకరణకత్వదర్శనాత్. † కరణాయత్తం జ్ఞానమస్తు - తతః కిమన్తర్యామిణో జీవత్వస్యేత్యత ఆహ (ఏవం ద్రష్టురేవేతి). † తర్హి రూపాదిసాక్షాత్కార ఏవ ద్రష్టృశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు - న కరణాయత్తం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (నాన్యోఽతోఽస్తీతి) రూపాదిసాక్షాత్కారస్య జీవపరయోస్సాధారణత్వాత్ స న నిషేద్ధుం శక్యతే - కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వం తు జీవస్యైవేతి తదన్యస్య నిషేద్ధుం శక్యత్వమిత్యర్థః. ప్రతిపర్యాయం యచ్ఛబ్దావృత్త్యా చాన్తర్యామిబహుత్వమవగమ్యతే. * ఆత్మని తిష్ఠన్నితి వ్యపదేశః స్వే మహిమ్ని స్థిత ఇతివత్ భవతి. తదన్తరత్వం తన్నియన్తృత్వం చ ※ ఆత్మేశ్వర మితివద్వ్యాపకనియామకవస్త్వన్తరాభావాభిప్రాయేణోచ్యతే. * యమాత్మా న వేదేతి సంసృష్టేన నిష్కృష్టస్వరూపాజ్ఞానముచ్యత ఇతి నేయమ్. యత్తు జీవవిశేషాణాం ప్రత్యన్తర్యామిత్వం తత్తదవేద్యత్వాదికం - తదష్టమూర్త్యాదేరివ తత్తద్గణాధ్యక్షాణాం జీవానాం తత్తన్నియన్తృత్వేన సంభవతి. యద్వా-ఆదిత్యచన్ద్రశబ్దౌ మణ్డలపరౌ - సర్వేషు దేవేష్విత్యాదిశబ్దాశ్చ శరీరమాత్రపరాః. * స త ఆత్మేతి నిర్దేశః శిలాపుత్రస్య శరీరమితివత్ స్యాత్ - స ఇతి పదం జాత్యభిప్రాయం తజ్జాతీయస్త్వమిత్యర్థః. ఉపక్రమే చ ※ య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకమిత్యత్ర యచ్ఛబ్దో జాత్యభిప్రాయ ఇతి భావః. [ఇత్యన్తర్యామ్యధికరణపూర్వపక్షః.]

౨. † ఏవం ప్రాప్త ఇతి సూత్రే అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యనేన సర్వసూత్రేషు తత్తత్పదచిహ్నితవాక్యప్రతిపాద్యత్వం వివక్షితమితి గమ్యతే. † అధిదైవాధిలోకపదద్వయోపాదానస్య ప్రయోజనమాహ (కాణ్వేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) మాధ్యన్దినపాఠే అధిలోకాద్యధికపర్యాయశ్రవణేన కాణ్వమాధ్యన్దినయోర్విషయభేదశఙ్కయా ముభయసాధారణబహుపర్యాయప్రదర్శనార్థేనాధిదైవశబ్దేనోభయత్రైకవిషయత్వప్రత్యభిజ్ఞానార్థమ్, న్యూనపర్యాయేఽపి పాఠే అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయేనాధికపర్యాయపాఠార్థవివక్షా జ్ఞాపనార్థం చోభయపదోపాదాన

పరమాత్మధర్మోహ్యయమ్ - యదేకఏవసన్ సర్వలోకసర్వభూతసర్వదేవాదీన్నియమయతీతి. † తథాహ్యుద్దాలకప్రశ్నః * ౧ య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోఽన్తరో యమయతీత్యుపక్రమ్య * ౧ తమన్తర్యామిణం బ్రూహీతి-తస్య చోత్తరమ్ * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యారభ్యోక్తమ్. † తదేతత్సర్వాల్లోకాన్ సర్వాణిచ భూతాని సర్వాన్ దేవాన్ సర్వాన్వేదాన్ సర్వాంశ్చ యజ్ఞానన్తఃప్రవిశ్య సర్వప్రకార నియమనమ్, సర్వశరీరతయా సర్వస్యాత్మత్వం,చ సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పా † త్పురుషోత్తమా దన్యస్య నసమ్భవతి. † తథాహి -* ౨ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * ౩ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదీన్యుపనిషదాని వాక్యాని † పరమాత్మనఏవ సర్వస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వ మిత్యాదీని వదన్తి - † తథా సుబాలోపనిషది * ౪ నైవేహ కిఞ్చనాగ్ర ఆసీదమూల మనాధార మిమాః ప్రజా జాయన్తే దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యంచ నారాయణః శ్రోత్రంచ శ్రోతవ్యంచ నారాయణ ఇత్యారభ్య * ౫ అన్తశ్శరీరే నిహితో గుహాయామజ ఏకో నిత్యః యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యం పృథివీ నవేద యస్యాపశ్శరీర మిత్యాది * ౫ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్యం మృత్యుర్నవేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి పరస్యైవ బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరత్వం సర్వస్య నియన్తృత్వం చ ప్రతిపాద్యతే. † స్వాభావికంచాఽమృతత్వం పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. † నచ పరస్యాత్మనః కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికమ్- † అపితు † స్వభావత ఏవ - † సర్వజ్ఞత్వా †త్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ † స్వతఏవ

మిత్యర్థః. †ఏకస్యైవ సత స్సర్వనియమనం కథ మవగత మిత్యత్రాహ (తథాహీతి). †యః పృథివ్యామిత్యాదికం తస్య ప్రశ్నస్యోత్తర మస్తు-తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదేతదితి) నియామ్యాపరిజ్ఞానే మోఘసంకల్పత్వేచ సర్వనియమనాయోగాత్ సర్వజ్ఞాత్సత్యసంకల్పా దిత్యుక్తమ్. † సుబాలోపనిషది సమానప్రకరణే * పురుష ఏవేదం సర్వ మిత్యుక్తత్వా దాహ (పురుషోత్తమాదితి). † పురుషోత్తమస్యైవ సర్వనియమనాదిసంభవే శ్రుత్యన్తరాణి దర్శయతి (తథాహీతి). † (పరమాత్మనఏవేతి) అత్ర సర్వనియన్తృత్వా దితరేషాం నియామ్యకోటినివేశా దస్యైవేత్యవధారణం ఫలితమితి భావః. † ఏతద్వైశద్యాయ సమానప్రకరణోక్తిం దర్శయతి (తథాసుబాలోపనిషదీతి). † సూత్రవివక్షితంహేత్వన్తరంచాహ (స్వాభావికంచేతి). † పూర్వపక్షయుక్తిం పరిజిహీర్షన్ దర్శన శ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వం కిమార్థమ్-ఉత శాబ్దమితి వికల్ప మభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివదతి (నచ పరస్యేతి) * అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతః శ్రోతా అమతో మన్తా అవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతేతి వాక్యే ఆత్మసాక్షాత్కారతదుపాయభూతశ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన కర్తృత్వంహిప్రతీయతే-నతు రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి శఙ్కాం పరిహర్తుం పరస్యాత్మన ఇత్యుక్తమ్. అత్రాయ మభిప్రాయః-శ్రుత్యన్తరేషు * న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః, నశ్రుతేః శ్రోతారం శృణుయాః, నమతేర్మన్తారం మన్వీథాః, నవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఇతి. * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాది వాక్యైశ్శ్రవణమననాదికర్తృత్వం పరస్య ప్రతిషిద్ధమ్ - తత్కర్మత్వం చ శ్రుతమ్ - తస్మాదిహ ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా విజ్ఞాతేతి ప్రతీయమానం పరస్యాత్మన శ్శ్రవణాది కర్తృత్వం తత్ప్రతిషేధకశ్రుతివిరుద్ధమ్. రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వం తు * పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావగతమ్ - అతః శ్రవణాదికర్తృత్వప్రతిషేధకశ్రుతివిరోధా, ద్రూపాది సాక్షాత్కారవిధాయకశ్రుత్యన్తరానురోధాచ్చేహ శ్రూయమాణా ద్రష్ట్రాదిశబ్దాశ్చ రూపాదిసాక్షాత్కారవాచకాః-నతు శ్రవణ మనన ధ్యాన తత్సాధ్యదర్శన పరా ఇతి. ద్రష్టృత్వాదికం న కరణాయత్తమితి-రూపాదిభి రపరోక్షవ్యవహారానుగుణసంబన్ధో న చక్షురాద్యపేక్ష ఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన శ్రోతృత్వాదికం కర్మేన్ద్రియకార్యకర్తృత్వ గృహీతృత్వాదికంచ వివక్షితమ్. కరణశబ్దశ్చ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియసాధారణః. † కిం తర్హీత్యాకాఙ్క్షాయా మాహ (అపిత్వితి). † (స్వభావతఏవేతి) ద్రష్టృత్వాదిక మిత్యన్వయః. స్వభావశబ్దో ధర్మపరః-స్వరూపస్వభావశబ్దయో స్సమభివ్యాహారదర్శనాత్. ఏవకారశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాం యోగిప్రత్యక్షహేతుభూతప్రకృష్టాదృష్టాపేక్షాంచ వ్యావర్తయతి. అదృష్టేన్ద్రియనిరపేక్షధర్మభూతజ్ఞానేనైవ భవతీత్యర్థః. † పరమాత్మేచ్ఛాసాపేక్ష ముక్తనిత్యసిద్ధజ్ఞానవ్యావృత్తిం దర్శయన్హేతు మాహ (సర్వజ్ఞత్వాదితి). స్వతఏవ సర్వజ్ఞత్వాదిత్యన్వయః. † (స్వతఏవేతి) స్వశబ్ద స్స్వరూపపరః - సత్తాప్రయుక్తత్వా దిత్యర్థః. ఏవకార స్స్వవ్యతిరిక్తచేతనాన్తరసంకల్పాదృష్టచక్షురాదివ్యుదాసపరః. యద్వా - న కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదిక మపితు స్వభావత ఏవేతి - రూపాదిసాక్షాత్కారాశ్రయత్వం న కరణాపేక్షం అపితు సత్తాప్రయుక్తమిత్యర్థః. † కుత ఇత్యత్రాహ (స్వతఏవ సర్వజ్ఞత్వాదితి) - కరణానపేక్షసత్తాప్రయుక్తసార్వజ్ఞ్యవత్త్వా దిత్యర్థః. సామాన్యేనేశ్వరజ్ఞానమాత్రస్య హేతుమాత్రనిరపేక్షత్వాత్ రూపాది

† తథాచ శ్రుతిః ※ ౧ పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గృహీతేతి. † నచ దర్శనశ్రవణాదిశబ్దా
శ్చక్షురాదికరణజన్యస్య జ్ఞానస్య వాచకాః - † అపితు రూపాదిసాక్షాత్కారస్య. † సచ రూపాదిసాక్షాత్కారః కర్మతిరో
హితస్వాభావికజ్ఞానస్య జీవస్య చక్షురాదికరణజన్యః - † పరస్యతు స్వతఏవ. ※ ౨ † నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టేత్యేతదపి పూ
ర్వవాక్యోదితా న్నియన్తు ర్ద్రష్టు రన్యో ద్రష్టా నాస్తీతి వదతి - ※ ౨ †యం పృథివీ నవేద. ※ ౨ య మాత్మా నవేదే
త్యేవ మాదిభి ర్వాక్యైః పృథివ్యాత్మాదినియామ్యై రనుపలభ్యమానఏవ నియమయతీతి యత్పూర్వ ముక్తమ్ - తదేవ
* ౨ అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుత శ్శ్రోతేతి † నిగమయ్య * ౨ నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదినా తస్య నియన్తు ర్నియ
న్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. * ౨ † ఏషత ఆత్మా * ౨ సతఆత్మేతిచ త ఇతి వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మతయోపదిశ్యమా
నోఽన్తర్యామీ న ప్రత్యగాత్మా భవితు మర్హతి.

విషయజ్ఞానవిశేషోప్యదృష్టేన్ద్రియరూపహేతువిశేషనిరపేక్ష ఇతియావత్. సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాత్ త్వంచ తదాత్మకఇతివ. ద్వివక్షితవిశేషసిద్ధయే
సామాన్యాకారయోగస్య హేతుతయోపన్యాసః. † గృహీతృత్వగన్తృత్వాదిషు కర్మేన్ద్రియనైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థమాహ (సత్యసంకల్పత్వాచ్చస్వతఏవేతి).
† తత్రప్రమాణం దర్శయతి (తథాచేతి) ద్రష్టా శ్రోతేత్యత్రోపాధ్యనుక్తిపూర్వక దర్శనాదిశ్రవణాత్ స్వతస్త్వం సిద్ధమ్ - నిరుపాధికత్వ కణ్ఠోక్తి
శ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా - నకేవలమ్ ※ య స్సర్వజ్ఞః * సత్యసంకల్పఇతి సామాన్యశ్రుత్యా తత్సిద్ధిః - విశేషవిషయశ్రుతి శ్చాస్తీతి - చార్థః.
యద్వా - ※ స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేతి శ్రుత్యా కరణనిషేధోఽర్థసిద్ధః - తస్య స్వాభావికత్వోక్తిబలా త్తద్విశేషభూతదర్శన శ్రవణాదేః కరణ
నైరపేక్ష్య మపి సామాన్యత స్సిద్ధమ్ - తదుభయం కణ్ఠోక్తం చేత్యర్థః. జవనః - ఝడితి దూరస్థసంబన్ధక్షమః. అతో విభుత్వావిరోధః. ఏవం దర్శ
నశ్రవణాదే రర్థవశాత్ కరణాధీనత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధ మిత్యుక్తమ్. † అథాచక్షుః పశ్యతీతి వ్యాహతమ్ - దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్త
జ్ఞానవాచిత్వా దితి శఙ్కాయాం దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచితాం నిషేధతి (నచదర్శనేతి). † సర్వప్రయోగానుగతం ప్రవృత్తినిమి
త్త మాహ (అపిత్వితి) ఏవంచ సతి ద్రష్టా శ్రోతేతి - రూపశబ్దయో స్సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. మన్తా-యే మానస మననాఖ్య విచారవిషయాస్తేషాం సా
క్షాత్కర్తా. విజ్ఞాతా - బుద్ధ్యాఽధ్యవసేయా యే తేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. తత్తదిన్ద్రియవిషయసాక్షాత్కారపరత్వాత్ ప్రకరణస్య. చక్షురాదిబా
హ్యకరణ మనోబుద్ధిరూపాన్తః కరణకృత్యవిశేషాః సాధారణాకారగ్రహణవిచారాధ్యవసాయరూపాః - తదాశ్రయో జీవ ఇతిచ మోక్షధర్మేఽభిహి
తమ్ - యథా * చక్షు రాలోకనాయైవ సంశయం కురుతే మనః । బుద్ధి రధ్యవసాయాయ సాక్షీ క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యతఇతి. సంసారిచేతనజ్ఞానానాం
ప్రతినియతకరణసాపేక్షత్వమ్, ప్రమాణాప్రమాణరూపత్వమ్, పరోక్షాపరోక్షరూపత్వమ్, చ భవతి - పరమాత్మనస్తు తత్తత్కరణాదినిరపేక్షాణి తత్త
త్కరణ తత్తద్విషయాదిసర్వపదార్థగోచరాణి సమ్యఙ్నిశ్చయరూపాణ్యపరోక్షాత్మకాని జ్ఞానాని భవన్తీతి వైషమ్యమ్. † కరణాధీనత్వం శాబ్దం మా
భూత్ - తథాపి వ్యాప్తిబలాత్ పరమాత్మనోపి దర్శనశ్రవణాదయః కరణై ర్వినా నోపపద్యన్తఇతి సింహావలోకితకేనాశఙ్క్య దర్శనాదీనాం కర
ణాపేక్షాయాః కర్మవశ్యత్వేన సోపాధికత్వా న్నవ్యాప్తి రిత్యభిప్రయన్నాహ (నచేతి) కర్మవశ్యస్యైవ కరణాపేక్షా - నత్వకర్మవశ్యస్యేత్యర్థః. ఉ
పాధే స్సపక్షానుగతత్వం దర్శితం కర్మతిరోహితేతి. † (పరస్యత్వితి) తుశబ్దోఽకర్మవశ్యత్వరూపవైలక్షణ్యపరః. తేనాపక్షవృత్తిత్వం దర్శితం భవతి.
† తర్హి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కథ ముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (నాన్యోఽతఇతి). † తదేవ వివృణోతి (యం పృథివీత్యాదినా). † (నిగమయ్యేతి) * అదృ
ష్టో ద్రష్టా - పృథివ్యాదినియామ్యాదృష్ట స్తత్తన్నియన్తృరూపద్రష్టేత్యుక్తార్థనిగమన మిత్యర్థః. ※ యః పృథివ్యా మిత్యాదిపర్యాయేషు ద్రష్టృత్వ
మార్థమ్ - నిగమనవాక్యే నియన్తృత్వ మార్థం గర్భితమ్. విశిష్టస్య ప్రకృతత్వేసతి సామాన్యనిర్దేశావగతోపి ఇతరనిషేధః ప్రకృతాకారవిశిష్టేతరవిష
యో దృష్టః - యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్తఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే న పురుషమాత్రం నిషిధ్యతే-కింతు నైవంవిధోఽన్యః పురుషోఽస్తీతి బు
ద్ధిస్థస్వాతన్త్ర్యాదివిశిష్టపురుషాన్తరం నిషిధ్యతే - అన్యథా ప్రమాణవిరోధాత్. అతః * నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యత్రాతశ్శబ్దస్వారస్యవశాత్ ప్రకృత
యథోక్తలక్షణం ద్రష్ట్రన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చ పరమాత్మనాప్యవేద్య స్తదన్తర స్తన్నియామకః కోపి ద్రష్టా నాస్తీత్యర్థస్స్యాత్. † అపవాదాభా
వాత్ వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యసిద్ధి మాహ (ఏషతఇతి) ఏతత్పాదాద్యధికరణే శబ్దవిశేషాదితివ్యతిరేకనిర్దేశో హేతుతయోక్తః - తస్య ప్రదర్శ
నార్థత్వా త్తదుపజీవనేన వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతు రుక్తః. * ఏషతఇతి సర్వపర్యాయానువృత్తషష్ఠీనిర్దేశోఽత్ర వివక్షితః. పర్యాయవిశేషస్థసప్తమీని
ర్దేశస్తు ఉభయేపీతి సూత్రవివక్షిత ఇతి విశేషః. [ఇత్యన్తర్యామ్యధికరణే ప్రథమం సూత్రమ్].

౧॥ శ్వే - ౩అ - ౧౯. ౨॥ బృ - ౫అ - ౭బ్రా - . ౨౩, ౩, ౨౨.

౨౦॥ సూ. నచ స్మార్త మతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ. ౨.

౩. † స్మార్తః - ప్రధానమ్. శారీరః - జీవః. స్మార్తశ్చ శారీరశ్చ నాన్తర్యామీ. అతద్ధర్మాభిలాపాత్ - తయో రసమ్భావితధర్మాభిలాపాత్. † స్వభావత ఏవ సర్వస్య ద్రష్టృత్వమ్, సర్వస్య నియన్తృత్వమ్, సర్వస్యాత్మత్వమ్, స్వత ఏవామృతత్వం చ తయోర్న సమ్భావనాగన్ధ మర్హతి. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా స్మార్త మచేతనం సర్వజ్ఞత్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి - తథా జీవోప్యతద్ధర్మత్వాదితి.

† అమీషాం గుణానాం పరమాత్మన్యన్వయః, ప్రత్యగాత్మని వ్యతిరేకశ్చ సూత్రద్వయేన దర్శితః.

† నిరపేక్షంచ హేత్వన్తరమాహ.

౨౧॥ సూ. ఉభయేపిహి భేదేనైన మధీయతే. ౩.

౪. ఉభయే - మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ అన్తర్యామిణో నియామ్యత్వేన వాగాదిభి రచేతనైః స్సమం ఏనమ్ - శారీరమపి విభజ్యాధీయతే. * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత ఇతి మాధ్యన్దినాః. * ౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితిచ కాణ్వాః, † పరమాత్మనియామ్యతయా తస్మాద్విలక్షణత్వేనైన మధీయత ఇత్యర్థః. † అతోఽన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మనో విలక్షణోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణఇతి సిద్ధమ్. [౧॥ బృ-౫-౭-౨౨. విజ్ఞానస్థానే ఆత్మనీతి పర్యాయః]

ఇతి శ్రీభాష్యే అన్తర్యామ్యధికరణమ్.

---

౩. ౨౦॥ సూ. నచ స్మార్త మతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ. † అక్షరార్థ మాహ (స్మార్తమిత్యాదినా). † కేపున స్తదసంభావితా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (స్వభావతఏవేతి). † ప్రధానస్యాన్తర్యామిత్వప్రసక్త్యభావేఽపి కిమర్థం సూత్రేణ తన్నిరసన మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి.)

† పూర్వసూత్రే తద్ధర్మా ఉక్తాః. అస్మిన్ సూత్రేపి ప్రకృతిపురుషయో రసంభావితా ధర్మా ఉక్తా ఇతి సూత్రస్య పౌనరుక్త్య మాశఙ్క్య పరిహరతి (అమీషామితి). [ఇతి జడజీవయో రన్తర్యామిత్వానుపపత్తివర్ణనమ్.]

† (నిరపేక్షంచేతి) పూర్వం వ్యతిరేకనిర్దేశసాపేక్షహేతు రుక్తః - అయంతు వక్ష్యమాణో నిరపేక్ష ఇత్యర్థః.

౪. ౨౧॥ సూ. ఉభయేపిహిభేదేనైన మధీయతే. అత్రైకైకవస్తుషు పరిపూర్ణత్వేన నియన్తృతయా స్థితిజ్ఞాపనార్థం యచ్ఛబ్దావృత్తిః. సత ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశో దేవాదిశబ్దానాం శరీరమాత్రపరత్వంచాస్వరసమ్ - తచ్చాపవాదాభావేఽనుపపన్నమ్, ఆత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వే * తిష్ఠన్నిత్యాదయో ప్యస్వరసాః. ※ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠే కార్థ్స్న్యా దాత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వ మయుక్తమ్. ప్రశ్నవాక్యస్యచాస్వారస్యమితి భిదా. యచ్ఛబ్దావృత్తిరేకత్వేపి సంభవతీతి భావ్యోఽనుసన్ధేయః. హిశ్శ్రుతౌ. † నహి భేదశబ్దోఽత్ర శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (పరమాత్మనియామ్యతయేతి) భేదకధర్మశ్రవణాత్ భేదేన వ్యపదేశ స్సిద్ధ ఇత్యర్థః. నకేవలం వ్యతిరేకనిర్దేశాదినా మపవాదాభావః-కింతు తదస్వారస్యాపవాద శ్చాస్తీతి భావః. † సుబాలోపనిషదుక్త విశేషణై స్తదేకవిషయతాం స్మారయన్నధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

౨౦॥ సూ. నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ. ౨. ౨౧॥ సూ. ఉభయేపిహి భేదేనైన మధీయతే. ౩.

(వే-సా.) నాయం ప్రధానమ్ - జీవశ్చ, తయో రసంభావిత సర్వావిదితత్వాది ధర్మాభిలాపాత్. అసంభావనయా యథా నస్మార్తమ్, తథా జీవోపీత్యర్థః. ౨.

(వే-దీ.) స్మార్తమ్ - ప్రధానమ్. శారీరః - ప్రత్యగాత్మా. స్మార్తంచ శారీరశ్చ నాన్తర్యామీ-తయో రసమ్భావితోక్త ధర్మాభిలాపాత్. యథా స్మార్తస్యాచేతనస్యాసమ్భావనయా నాన్తర్యామిత్వప్రసక్తిః,-తథా ప్రత్యగాత్మనోపీత్యర్థః. ౨.

(వే-సా.) ఉభయే - కాణ్వమాధ్యన్దినాశ్చ. "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి" ఇతి ప్రత్యగాత్మనో భేదేన, ఏనమ్ అన్తర్యామిణమ్, అధీయతే; అతః పరఏవాయమ్. ౩.

(వే-దీ.) ఉభయే - కాణ్వామాధ్యన్దినా అపి, "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి యతః ప్రత్యగాత్మనో భేదేనైనం - అన్తర్యామిణ మధీయతే; - అతోఽయం తదతిరిక్తః పరమాత్మా. ౩.

అస్మిన్నధికరణే కైశ్చిచ్చతుర్ధా విచారో దర్శితః - పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతావిశేషో వా, యోగసిద్ధో వా, పరమాత్మా వా, అర్థాన్తరం వేతి. తత్రార్థాన్తరమితి పక్షస్త్వసంభవనిరస్తః. ఐశ్వర్యవిశేషయోగస్య ప్రకృష్టాదృష్టజన్యత్వావిశేషాత్ దేవతాస్వేవ యోగసమ్భవాచ్చ శిరోన్తరభేదకల్పనం విఫలమ్. కార్యకరణవత్త్వం జీవత్వే హేతుతయోక్తమ్-తదయుక్తమ్ - పృథివ్యాదిష్వేకైకస్య శరీరత్వావగమాచ్చక్షురాదీనాం ప్రత్యేకం శరీరత్వావగమాచ్చ. తత్కృతజీవత్వశఙ్కాయా ఆనన్దమయాధికరణే వ్యుదస్తత్వాచ్చ తేన జీవత్వశఙ్కానుదయాత్. భూతేన్ద్రియాదీనాం సంఘాతరూపేణ శరీరేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణ సంబన్ధో హి జీవత్వసాధకః అదృష్టత్వశ్రవణేన ప్రధానత్వశఙ్కావ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - * అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతః శ్రోతేత్యాదివాక్యే అదృష్టాశ్రుతాదిపదానాం ద్రష్టృశ్రోత్రాదిపదాన్తరితానామేవ శ్రూయమాణతయా ప్రధానపరత్వశఙ్కానుదయాత్. నహ్యేకపదశ్రవణేన వాక్యార్థనిర్ధారణం పూర్వపక్షేపి ఘటతే. ప్రధానస్య సర్వవికారకారణత్వేపి నియన్తృత్వముపచారతోపి నశక్యశఙ్క్యమ్ - నహి ఘటాదీన్ ప్రతి మృత్తికాయా నియన్తృత్వమ్. అతః స్మార్తోపన్యాసో దృష్టాన్తతయైవ ఘటతే. అతఏవ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చేత్యేవమస్తమేకం సూత్రమ్ - అన్యథాఽర్థవైఘట్యాత్. వైఘట్యంచ ప్రధానశఙ్కానుదయ ఏవ. పృథివ్యాదినియన్తౄణాం జీవానామివేశ్వరస్యాపి సర్వనియన్తుర్నియన్త్రన్తరాపేక్షయా అనవస్థాయాం ప్రసక్తాయాం నియన్తృనియామ్యయోరభేదేన తత్పరిహార ఇత్యపి దురుక్తమ్ - అనవస్థాప్రసఙ్గాభావాత్. యుక్త్యా కల్పనాయాం హ్యనవస్థానమ్-నశ్రుత్యాఽభ్యుపగమే. శ్రుతిశ్చ * న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిర్నియన్త్రన్తరం ప్రతిషేధతి. నచానవస్థాయా భేదప్రయుక్తత్వాదభేదేన తత్పరిహార ఇతి వాచ్యమ్-శ్రుతభేదనిబన్ధనచోద్యస్య శ్రుతవిరుద్ధాభేదకల్పనయా పరిహారానుపపత్తేః. కయోరభేదః. న తావత్పృథివ్యాదేః పరమాత్మనశ్చ-జడాజడయోరైక్యాభావాత్. నాపి జీవేన - పృథివ్యాదివన్నియామ్యతయాఽవగతస్య తస్య తేనైవ న్యాయేన పరమాత్మనైక్యాసంభవాత్ పక్షపాతస్యాహేతుకత్వాచ్చ. పరమాత్మసామానాధికరణ్యభేదనిషేధా హ్యుభయత్రసమానాః. కించ - పృథివ్యాదేః స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వే జ్ఞానస్యాపి స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వేనానవస్థాప్రసఙ్గాత్ తత్పరిహారార్థం జడాజడయోరైక్యం కిం న స్యాత్. జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వేనానవస్థానుదయాత్. మిథ్యాసత్యజడాజడయోస్తయోః స్వభావవిరోధాచ్చేతి చేత్ - తర్హి సర్వనియన్తురీశ్వరస్యాప్యాత్మేశ్వరతయా నియన్త్రన్తరాభావేనానవస్థిత్యభావాత్, ధ్యేయార్హాతదనర్హయోః స్వభావవిరోధాచ్చ నజీవేశ్వరయోరేకత్వం యుక్తమ్. ధారణాదావప్యయమనవస్థాపరిహారోఽనుసన్ధేయః. కించ - భేదో హి ప్రతీయతే - కథమభేదేనానవస్థాపరిహారః. ఇత్థమ్ - ప్రతీయమానోపి భేదో మిథ్యా - నచ జడాజడయోరైక్యప్రసఙ్గః - నియామ్యపృథివ్యాదిమిథ్యాత్వాద్ధి పృథివ్యాదేః పరస్యచ భేదమిథ్యాత్వమ్ - జీవపరయోస్తు స్వరూపైక్యాత్ భేదమిథ్యాత్వమ్ - అతఏవచ నానవస్థితిచేత్. స్యాదేవానవస్థా - జీవపరైక్యేపి పృథివ్యాదికం ప్రతి జీవస్యేవ తదేకీభూతస్యాపి బ్రహ్మణో నియన్త్రన్తరాకాఙ్క్షాయా నివారకాభావాత్. యథా పృథివ్యాదేర్జీవస్యచ నియన్తృనియామ్యభావమిథ్యాత్వేపి తస్యేశ్వరం ప్రతి నియామ్యత్వమపారమార్థికం సంభవతి-తథా జీవం ప్రతి నియన్తుః పరమాత్మనోప్యపరమార్థనియన్తృత్వాదేవాన్యం ప్రత్యపరమార్థభూతనియామ్యత్వశఙ్కాం కో వారయేత్. నియన్త్రన్తరనిషేధకం ప్రమాణం నివారకమితిచేత్. యది ప్రమాణబలాదనవస్థాపరిహారః - తర్హి నియన్తృనియామ్యభావపారమార్థ్యమాశ్రిత్యైవ సా పరిహ్రియతామ్ - ప్రమాణాన్తరాబాధేన నిర్వాహే సంభవతి బాధాశ్రయణాయోగాత్. అతఏవ * నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టేత్యపి పరమాత్మైవావిద్యాకల్పితభేదేన నియన్తా నియామ్యశ్చ భవతీతి న పారమార్థికద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరమ్-కింతు నియన్తృరూపద్రష్ట్రన్తరనివారణపరమ్ - విశిష్టే ప్రకృతే సతీతరనిషేధస్య తత్తుల్యేతరవిషయత్వదర్శనాత్. కథం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తం నియన్తృనియామ్యభావాదికం విధాయ శాస్త్రం తదేవ ప్రతిషేద్ధుమలమ్. కథమేకస్మిన్ శరీరే ప్రత్యగాత్మద్విత్వమితిచేత్ - కాఽత్రానుపపత్తిః. బహుత్వే ప్రత్యక్త్వం హీయేతేతిచేత్. కిం ప్రత్యగాత్మద్విత్వమాత్రేఽనుపపత్తిః-ఉతైకస్మిన్ శరీరే. న ప్రథమః-సర్వేషామాత్మనామహమితి ప్రత్యక్తయైవ స్వాత్మానుభవదర్శనాత్. నద్వితీయః-ఏకస్మిన్ శరీరే చక్షురాద్యభిమానినాం దేవానాం ప్రాణసంవాదే * అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇత్యనేకేషాం ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మానుభవదర్శనాత్, తత్ర ప్రత్యక్త్వమేవ సత్యమ్ - భేదో మిథ్యేతి చేత్. భేదస్సత్యః-ప్రత్యక్త్వం మిథ్యా కిం నస్యాత్. ఉభయోరపి హ్యబాధస్తుల్యః. * నేహ నానాస్తీత్యాదికం భేదబాధకమితిచేత్ - * తత్త్వమసి * అయమాత్మేత్యాదికం ప్రత్యక్త్వబాధకం కిం న స్యాత్ - పరాగర్థో హీదమ్బుద్ధిగోచరః. అయమితి నిర్దేశః ప్రత్యక్త్వావిరోధీ - ప్రత్యక్త్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాదితిచేత్ - * నేహ నానేత్యాదికమపి తత ఏవ ప్రమాణవశాత్ ఆత్మబహుత్వావిరోధి. అతో బహుత్వస్య పరాక్త్వవ్యాప్యత్వాభావాద్వ్యాప్తిశూన్యస్తర్కాభాసోఽయమ్. అతోఽన్తర్యామివిద్యాయా యథోక్త ఏవార్థః. [అన్తర్యామ్యధికరణం సమాప్తమ్].

ద్రష్టృత్వాదిచేతనధర్మైర్నియన్తృత్వాదిపరమాత్మధర్మైశ్చసహితేన * అదృష్టో ద్రష్టేత్యాద్యుక్తేనాదృశ్యత్వేన పరమాత్మపరత్వముక్తం పూర్వాధికరణే. చేతనధర్మాదిరహితకేవలాదృశ్యత్వప్రతిపాదకం వాక్యం ప్రధానపరమేవ భవితుమర్హతి - రూపాదిమత్పృథివ్యాదిగతదృశ్యత్వనిషేధస్య ధర్మ్యన్తరప్రతిపత్త్యా గౌరవేణ పృథివ్యాదికారణావస్థప్రధానోపస్థాపకత్వాదితి శఙ్కాయోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయముత్తరత్ర పూర్వపక్షోపన్యాసే వ్యక్తీభవిష్యతి.

౨౨॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. ౧.

౧. ఆథర్వణికా అధీయతే * ౧ † అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే। యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమ్। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాఇతి తథోత్తరత్ర * ౨ అక్షరాత్పరతః పరఇతి., తత్ర సన్దిహ్యతే † కిమిహాదృశ్యత్వాదిగుణక మక్షర, మక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రకృతిపురుషౌ - అథోభయత్ర పరమాత్మైవేతి. కింతావ త్ప్రాప్తమ్. ప్రకృతిపురుషావితి. † కుతః. † అస్యాక్షరస్య * ౩ అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదావివ న ద్రష్టృత్వాదిశ్చేతనధర్మవిశేష ఇహ శ్రూయతే - * ౨ అక్షరాత్పరతః పరఇతిచ † సర్వస్మా ద్వికారాత్పరభూతా దక్షరా దస్మాత్పరః క్షేత్రజ్ఞస్సమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే. † ఏతదుక్తం

౧. ౨౨॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. † అదృశ్యత్వాదిగుణకశబ్దేనాక్షరమ్, పుల్లిఙ్గనిర్దేశేనాక్షరాత్పరతః పరశ్చ ద్వయమపి విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయం విషయతయోపాదదాన స్సంశయంచ దర్శయతి (ఆథేత్యాదినా) అద్రేశ్య మగ్రాహ్యమ్-ఇన్ద్రియాదృశ్య మనుమానాద్యవేద్యమ్. చక్షు రదృశ్య మిన్ద్రియాన్తరాదృశ్యంవా. యద్వా - అద్రేశ్యమ్ - జ్ఞానేన్ద్రియావిషయః. అగ్రాహ్యమ్-పాణ్యాదికార్యహానోపాదానాద్యవిషయః. † (కిమిహేతి) అదృశ్యత్వాదిగుణకాక్షరస్య ప్రకృతిత్వ, మక్షరాత్ పరతః పరస్య జీవత్వంచ శఙ్క్యతే - నతూభయో రుభయాత్మకత్వమ్. ఉభయత్రేతి - వాక్యద్వయేపి. కి మదృశ్యత్వాదిగుణక మక్షరా త్పరతః పరశ్చ ప్రధానపురుషౌ-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం పృథివ్యాదిసంబన్ధితయా దృష్టం దృశ్యత్వాదికం నిషిధ్యమానం కిం పృథివ్యాదిసజాతీయ మచేతనమేవాశ్రయ ముపస్థాపయతి - ఉత నేతి. కి మూర్ణనాభిదృష్టాన్తోపాదాన మచేతనాశ్రయోపస్థాపకత్వ ముపబృంహయతి-ఉత నేతి. కిమ్ * అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి విశ్వశబ్ద శ్చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చ ముపస్థాపయతి - ఉతాచేతనమితి. అచేతనోపస్థాపకత్వే నతూర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచిదాశ్రయోపస్థాపకత్వోప బృంహకతయా నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదిక మచి దుపస్థాపక మిత్యదృశ్యత్వాది గుణకం ప్రధానమ్, తతః పరశ్చ జీవ ఇతిస్యాత్. యదా విశ్వశబ్ద శ్చిదచిదాత్మకజగదుపస్థాపకః - తదోర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచేతనోపస్థాపకత్వానుపబృంహకత్వాన్నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమపి నాచేతనోపస్థాపక మిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. పరమాత్మనశ్చ పరాన్తరాసంభవాత్ అక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమాత్మేతి ఫలితమ్. † (కుతఇతి). † అదృష్టశబ్దస్యార్హార్థీయకృత్యన్తపదవిశేషణతయా * ధాతుసంబన్ధే ప్రత్యయాఇతి స్మృతివశేనార్హార్థే విశ్రాన్తి రవగమ్యతే - * అద్రేశ్యమిత్యపి చ పదం కృత్యప్రత్యయాన్తత్వా దర్హార్థమ్- తథా చాదృశ్యత్వాదికం పూర్వాధికరణే పరమాత్మధర్మతయాఽవగతమితి నాక్షరం ప్రకృతిః - అతఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చ నసమష్టిపురుషః - నహి పరమాత్మనోన్య త్పరం విద్యత ఇతి శఙ్కాయా మదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రకృతిత్వ ముపపాదయతి (అస్యాక్షరస్యేతి) అన్తర్యామివిద్యాయామపి నకేవల మదృష్టత్వం పరమాత్మత్వసాధకమ్ - కింతు ద్రష్టృత్వాదిసచివమ్ - ఇహతు తత్సాచివ్యాభావా దదృశ్యత్వం నాచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. ※ అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదినా సఙ్గతిశ్చాభిప్రేతా. † తథాప్యక్షరాత్పరతః పరో నజీవః-నహ్యక్షరాత్పరఇత్యుక్తమ్ - కింతు * పరతః పరఇతీతిశఙ్కాయాం తస్య సమష్టి పురుషత్వ ముపపాదయతి (సర్వస్మాదితి). † (సర్వస్మాద్వికారాత్ పరభూతా దక్షరాదితి) సమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్ పరతోఽక్షరాదితి సామానాధికరణ్య మితి భావః. † చేతనధర్మవిశేషాశ్రవణేప్యదృశ్యత్వం సాధారణతయా న నిర్ణాయకమ్ - అతోఽనుకూలయుక్తి ర్వక్తవ్యా - దృష్టాన్తశ్చేతనకారణత్వానుగుణఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదన్యార్థకనఞుపశ్లిష్టా అబ్రాహ్మణాదయః శబ్దాహి బ్రాహ్మణాది ప్రత్యాసన్నసజాతీయే

౨౨॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. ౧.

(వే-సా). "అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమ్" ఇత్యారభ్య - "యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః" "అక్షరాత్ పరతఃపరః" ఇత్యాదౌ ప్రధానాత్ప్రత్యగాత్మనశ్చ అర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" ఇత్యాదిధర్మోక్తేః. ౧.

(వే-దీ.) ఆథర్వణే "అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమ్" ఇత్యారభ్య, "యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తిధీరాః" "అక్షరాత్పరతఃపరః" ఇత్యాదౌ కిం ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే! ఉతపరమాత్మైవేతిసంశయః. ప్రధానపురుషావితి పూర్వఃపక్షః. పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదీనాం ప్రతిషేధాత్తజ్జాతీయాచేతనం ప్రధానమేవ భూతయోన్యక్షరమితి ప్రతీయతే. తథా "అక్షరాత్పరతఃపరః" ఇతిచైతన్యాధిష్ఠాతా పురుషఏవేతి. రాద్ధాన్తస్తు - ఉత్తరత్ర "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" ఇతిప్రధానపురుషయో రసమ్భావితం సార్వజ్ఞ్య మభిధాయ, "తస్మాదేత ద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నఞ్చ జాయతే" ఇతి సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పా జ్జగదుత్పత్తిశ్రవణాత్పూర్వోక్త మదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోన్యక్షరమ్, "అక్షరాత్పరతఃపరః" ఇతిచ నిర్దిష్టం తదక్షరమ్, పరంబ్రహ్మైవేతి విజ్ఞాయతే. సూత్రార్థః - అదృశ్యత్వాదిగుణకః - పరమాత్మా - సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మోక్తేః. ౧. [౧॥ ౧ము - ౧ఖం - ౬. ౨॥ ౨ము - ౧ఖం - ౨. ౩॥ బృ - ౫అ - ౭బ్రా - ౨౩.]

భవతి - రూపాదిమ త్స్థూలరూపాచేతనపృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాదిసజాతీయ సూక్ష్మరూపాచేతనమేవోపస్థాపయతి - † తచ్చ ప్రధానమేవ. † తస్మాత్పరత్వంచ సమష్టిపురుషస్యైవ ప్రసిద్ధమ్ † తదధిష్ఠితంచ ప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యన్తం వికారజాతం ప్రసూతఇతి తత్ర దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే ※ ౧ యథోర్ణనాభి స్సృజతే గృహ్ణతేచ యథా పృథివ్యా మోషధయ స్సమ్భవన్తి। యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరా త్సమ్భవతీహ విశ్వమితి. † అతోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానపురుషావేవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి.

౨. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః † అదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరాత్పరతః పరశ్చ † పరమపురుషఏవ. కుతః. † తద్ధర్మోక్తేః - * ౧ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి దిత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికా స్తస్యైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే. † తథాహి - * ౧ యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాదిగుణక మక్షర మభిధాయ * ౧ అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి తస్మా ద్విశ్వసమ్భవంచాభిధాయ * ౧ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి ద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। † తస్మాదేత ద్బ్రహ్మ నామ రూప మన్నంచ జాయతఇతి † భూతయోనే రక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే - † పశ్చాత్

క్షత్రియాదౌ వర్తన్తే - నతుశ్వపచాదౌ పశ్వాదౌవా. అబాలాకృశశబ్దాదయః ప్రత్యాసన్నావస్థాన్తరాశ్రయే తస్మిన్నేవ ధర్మిణి వర్తన్తే-నతు ధర్మ్యన్తరే - సన్నికృష్టబోధనస్య న్యాయ్యత్వాత్. ఏవ మదృశ్యత్వాదిగుణానాం ధర్మివిశేషాకాఙ్క్షాయాం నిషిధ్యమానదృశ్యత్వస్యాచిదాధారత్వేనాచేతనే ప్రతిపన్నే, తస్యైవ సూక్ష్మావస్థస్యాదృశ్యత్వాదౌచ సంభవతి, విజాతీయధర్మ్యన్తరకల్పనే గౌరవ ప్రసఙ్గాత్ తత్పరత్వాశ్రయణ మయుక్తమితి భావః. † దృశ్యత్వాదినిషేధా ద్రూపాదివ దచేతనత్వమపి నివర్తతఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) నదృశ్యత్వాదివ్యాప్యమచేతనత్వమ్ - మన ఆదౌ వ్యభిచారాదితి భావః. † అదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రధానత్వసమర్థన ముపజీవ్యాక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వ మాహ (తస్మాదితి). ※ † యథోర్ణనాభిరితి చేతనదృష్టాన్తః కథ మిత్యత్రాహ (తదధిష్ఠితంచేతి) అనధిష్ఠితత్వేపి దృష్టాన్తోఽస్తి - ※ యథా పృథివ్యామితి. చేతనసన్నిధిమాత్రాపేక్షత్వే దృష్టాన్తః ※ యథాసతఇతి. † పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (అతఇతి).

౨. రాద్ధాన్తే - † (అదృశ్యత్వేతి. ※ † పరాత్పరం పురుషమితి వాక్యం స్మారయతి (పరమపురుషఇతి) † కస్య ధర్మోక్తే రిత్యపేక్షాం పూరయతి (తద్ధర్మోక్తేరితి). † నన్వక్షరం ప్రకృతిః - సర్వజ్ఞస్తు స్వసన్నిధానాత్ ప్రకృత్యుపకారకః ప్రకృష్టపుణ్యో జీవ స్తదవస్థోపలక్షితో ముక్తో వేతి శఙ్కాయా మాహ (తథాహీతి). † (తస్మాదితి). అక్షరశబ్దః ప్రకృతాక్షరపరఇతి భావః. † (భూతయోనే రక్షరస్యేతి). సార్వజ్ఞ్యాదే ర్ధర్మివిశేషాపేక్షాయాం ప్రకృతఏవ ధర్మీ స్వీకార్యః - ఉపక్రమప్రతిపన్నపరిత్యాగేన అప్రతిపన్నకల్పనాఽయోగాత్, * భూతయోనిమ్ * తస్మాదేతదితి కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. అతః ※ య స్సర్వజ్ఞః * తస్మా దేతదితి యత్తచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతాక్షరవిషయౌ - తత శ్చాక్షరస్యకారణత్వ మనూద్య సృష్టిస్థిత్యుపయోగిత్వేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధీయతఇత్యర్థః. నను భూతయోనిత్వలిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాదపి * అక్షరా త్పరతఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రబలమ్ - పఞ్చమ్యన్తాక్షరపదవాచ్యం హి ప్రధానమ్ - అత స్తదేవ ※ యయా తదక్షర మిత్యత్రాపి ప్రతిపాద్యమ్ - అత స్తదనువాదేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధాన మయుక్త మితి చేన్న - కేవలశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానా దపి ※ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి పూర్వోక్తభూతయోనిత్వలిఙ్గానుగృహీతస్యాక్షరశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రబలత్వాత్. నను * భూతయోనిమ్ * అక్షరా త్సమ్భవతీత్యుపాదాన ముచ్యతే - * యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిదితి నిమిత్తమ్ - అతో లిఙ్గానుగృహీతత్వమసిద్ధమ్. నచైతావతా ※ అక్షరాత్పరతః ※ అక్షరం పురుషమితి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానయో స్తుల్యత్వమ్ - ※ అక్షరా త్పరతఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తానుగృహీతత్వేన ప్రాబల్యాదితి. నైవమ్ - ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తస్యాచిద్విశిష్టబ్రహ్మకారణత్వే ప్యుపపత్తేః. నచైతావతా ప్రత్యభిజ్ఞానయో స్తుల్యత్వమ్ - ※ అక్షరం పురుషమితి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రథమభావినః ప్రబలతయా పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. అతో భూతయోన్యక్షరమేవ ※ అక్షరం పురుష మిత్యుచ్యతే - పురుషత్వాత్ కారణత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాక్షరశబ్దవాచ్య స్సఏవ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః - తథాచసతి * అక్షరా త్సంభవతి ※ తస్మా దేత ద్బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోరైరూప్యం నస్యాత్, నిమిత్తోపాదానాభేదే సత్యేవ హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాన ముపపద్యతే. † అక్షరం న పరమాత్మా - అక్షరాదపి పరస్య ప్రతిపన్నత్వా దిత్యత్రాహ (పశ్చాదితి) పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే - ప్రథమాన్తేన పరశబ్దేన వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. † (ప్రకృత మదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకత్వేన ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. అపాణిపాదత్వేన సర్వగతత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వేనచ ప్రకృతంహి భూతయోన్యక్షరమ్ * అపాణిపాదమ్ * నిత్యం విభుం సర్వగతమ్ * తేనేదం పూర్ణంపురుషేణ సర్వమ్ * యేనాక్షరం పురుషం వేదేతిచ - అక్షరా త్పరతః పరస్య ※ దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యదర్శనా, దమూర్తశబ్దే

* ౧ అక్షరాత్పరతః పర ఇతిచ † ప్రకృత మదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోన్యక్షరం † సర్వజ్ఞమేవ పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే. † అతః * ౧ అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యక్షరశబ్దః పఞ్చమ్యన్తః † ప్రకృత మదృశ్యత్వాదిగుణక మక్షరం నాభిధత్తే - † తస్య † సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనే † స్సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మా దన్యస్య పరత్వాసమ్భవాత్. † అతో త్రాక్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మ మచేతనం బ్రూతే.

౨౩॥ సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ. ౨.

౨. ఇతశ్చ నప్రధానపురుషౌ. † విశినష్టిహి ప్రకరణమ్ - † ప్రధానాచ్చ పురుషాచ్చ భూతయోన్యక్షరం వ్యావర్తయతీత్యర్థః. † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః, - † తథా తాభ్యా మక్షరస్య భేదశ్చ వ్యపదిశ్యతే * ౧ అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదినా. † తథాహి - * ౨ స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహేతి సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాభూతా బ్రహ్మవిద్యా ప్రక్రాన్తా - † పరవిద్యైవచ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. తా మిమాం సర్వ

నాపాణిపాదత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, * బాహ్యాభ్యన్తరఇత్యనేన సర్వగతత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పరఇత్యర్థః. † సర్వజ్ఞస్య భూతయోన్యక్షరాత్పరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ భూతయోన్యక్షరస్యైవ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వోపపాదనం స్మారయతి (సర్వజ్ఞమేవేతి). † నన్వక్షరశబ్దార్థవైరూప్యపరిహారాయ భూతయోన్యక్షరాత్ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః పర ఇత్యభ్యుపగన్తవ్య మిత్యత్రాహ (అతో౽క్షరాదితి). † (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమేవ ※ యేనాక్షరం పురుషమితి పూర్వస్మిన్సన్నికృష్టవాక్యే ప్రకృతమ్ - తదేవ ※ ప్రోవాచేతి వక్తవ్యతయా ప్రతిపాదితమితి తస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వ మవగమ్యతే. అతో౽క్షరపురుషఏవాక్షరాత్పరతః పరత్వేనోచ్యత ఇత్యభ్యుపేత్యమ్-అన్యస్య ప్రతిపాద్యత్వ ముక్త్వా ఽర్థాన్తరస్య ప్రతిపాదనాయోగాత్. అతో౽క్షరపురుషో న పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దోక్తః-అపిత్వక్షరాత్పరతః పర ఏవేత్యభిప్రాయః. † అత ఇత్యభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తస్యేతి) † (సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేరితి) * అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమ్※తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయత ఇత్యుభయత్ర కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భూతయోన్యక్షరమేవ సర్వజ్ఞమితి నసర్వజ్ఞస్తదపేక్షయా పరఇత్యభిప్రాయః. † (సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మా దన్యస్య పరత్వాసంభవాదితి) భూతయోన్యక్షర మభిధాయానన్తరమేవ * యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి సమాభ్యధికనిషేధస్యోపక్రమావగతత్వాదిత్యర్థః. భూతయోన్యక్షరా దనన్యత్వేన సర్వజ్ఞస్య తతః పరత్వాసంభవః - ఉపక్రమవిరోధేనాక్షరా దర్థాన్తరస్య పరత్వాసంభవ ఇత్యుక్తం భవతి. † * అక్షరాదితి కి ముచ్యత ఇత్యత్రాహ (అతో౽త్రేతి) అతః - యస్య పరమాత్మధర్మోక్తి స్సహి పరమాత్మా - ప్రథమాన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తద్ధర్మశ్రవణాత్, పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తదభావా చ్చేత్యర్థః. అక్షరశబ్దయో ర్భిన్నవిషయత్వ ముపపన్నమ్ - అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ※ తపసా చీయతే బ్రహ్మ * ఇతిహస్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తి * తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూప మన్నంచ జాయతే ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వదర్శనాత్. యత్తు సమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్సామానాధికరణ్యమితి - తన్న - పరశబ్దస్య పఞ్చమ్యన్తపదసాపేక్షత్వా త్తత్స్వారస్యార్థం నసామానాధికరణ్యమ్. కించ - పరతో౽క్షరాదితి న నిర్దిష్టమ్-※ అక్షరాత్పరతః పరఇతిహి క్రమః - తత్స్వారస్యాచ్చ నసామానాధికరణ్యమ్.

౨. ౨౩॥ సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ. † విశేషణశబ్దం వ్యాచష్టే (విశినష్టిహీతి). † కస్మాత్కి మిత్యత్రాహ (ప్రధానాదితి). † కైర్ధర్మై రిత్యత్రాహ (ఏకేతి). † భేదవ్యపదేశశబ్దం వ్యాచష్టే (తథేతి). † హేతుద్వయం వివరీతు మాహ (తథాహీతి). † నకేవలం విశేష్యవాచినా బ్రహ్మవిద్యాశబ్దేన - విశేషణవాచినా సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామితిశబ్దేనాపి బ్రహ్మవిషయత్వం సిద్ధమిత్యాహ (పరవిద్యైవచేతి) పరబ్రహ్మవిషయా విద్యా పరవిద్యా. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాత్వమ్ - సర్వవిద్యాశ్రయత్వమ్. జ్ఞాతస్యే బ్రహ్మణి కృత్స్నజ్ఞాతవ్యాన్తర్భావాత్ బ్రహ్మజ్ఞానే కృత్స్నవిషయజ్ఞానాన్యన్తర్భా

౨౩॥ సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాఞ్చనేతరౌ. ౨.

(వే-సా.) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానరూపవిశేషణవ్యపదేశా న్నప్రధానమ్. "అక్షరాత్ పరతఃపరః" ఇతి ప్రధానా త్పరతః ప్రత్యగాత్మనోపి పరఇతి భేదవ్యపదేశాత్, న ప్రత్యగాత్మాచ. అథవా-సామానాధికరణ్యేన పరతో౽క్షరాత్ పఞ్చవింశకాత్ పరఇతి భేదవ్యపదేశః. ౨.

(వే-దీ.) విశినష్టిహిప్రకరణం ప్రధానా ద్భూతయోన్యక్షరం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాదినా !. తథా "అక్షరాత్పరతఃపరః" ఇతి - అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ పరతో౽వస్థితా త్పురుషాత్, - పరఇతి పురుషాచ్చాస్య భూతయోన్యక్షరస్య భేదో వ్యపదిశ్యతే, అతశ్చ నప్రధానపురుషౌ, - అపితు పరమాత్మైవాత్రనిర్దిష్టః. ౨. [౧॥ ౨ము - ౧ఖం - ౨. ౨॥ ౧ము - ౧ఖం - ౧.]

విద్యాప్రతిష్ఠాం విద్యాం చతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయాఽఙ్గిరసా ప్రాప్తాం జిజ్ఞాసుః * ౧ శౌనకో హవై మహాశాలోఽఙ్గిరసం విధివ దుపసన్నః పప్రచ్ఛ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వ మిదం విజ్ఞాతం భవతీతి - † బ్రహ్మవిద్యాయా స్సర్వవిద్యాశ్రయత్వా ద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి కృత్వా బ్రహ్మస్వరూప మనేన పృష్టమ్. * ౧ తస్మై సహోవాచ ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతిహస్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తి పరా చైవాఽపరాచేతి - † బ్రహ్మప్రేప్సునా ద్వే విద్యే వేదితవ్యే - బ్రహ్మవిషయే † పరోక్షాపరోక్షరూపే ద్వే విజ్ఞానే † ఉపాదేయే ఇత్యర్థః. † తత్ర పరోక్షం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానమ్ - అపరోక్షం యోగజన్యమ్. † తయో ర్బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూత మపరోక్షం జ్ఞానమ్. † తచ్చ భక్తిరూపాపన్నమ్- * ౨ య మేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యత్రైవ విశేష్యమాణత్వాత్. † తదుపాయశ్చాగమజన్యం వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతం జ్ఞానమ్ - ౩ * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేతి శ్రుతేః. † ఆహచ భగవా న్పరాశరః * ౪ తత్ప్రాప్తిహేతుః జ్ఞానంచ కర్మచోక్తం మహామునే।ఆగమోత్థం వివేకాచ్చ ద్విధా జ్ఞానం తథోచ్యతఇతి. * ౫ † తత్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా * ౬ ధర్మశాస్త్రాణీత్యన్తేన ఆగమోత్థం బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుభూతం పరోక్షజ్ఞాన ముక్తమ్ - † సాఙ్గస్య సేతిహాసపురాణస్య సధర్మశాస్త్రస్య సమీమాంసస్య వేదస్య బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్. * ౧ † అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే ఇత్యుపాసనాఖ్యం బ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నం జ్ఞానమ్. * ౧ † య త్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మిత్యాదినా పరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్స్వరూప ముచ్యతే. * ౧ † యథోర్ణనాభి స్సృజతే గృహ్ణతే చేత్యాదినా యథోక్తస్వరూపాత్పరస్మా ద్బ్రహ్మణోఽక్షరా త్కృత్స్నస్య చేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తి రుక్తా - విశ్వమితి వచనా న్నాచేతనమాత్రస్య. * ౧ తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్న మభిజాయతే। అన్నా త్ప్రాణో మన స్సత్యం లోకాః కర్మసుచామృత మితి † బ్రహ్మణో విశ్వోత్పత్తిప్రకార ఉచ్యతే. తపసా - జ్ఞానేన. * ౧ యస్య జ్ఞానమయం తపఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే - ఉపచీయతే. బహుస్యామితి సఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ సృష్ట్యున్ముఖం భవతీత్యర్థః. * ౧ తతోఽన్న మభిజాయతే - అద్యత ఇత్యన్నమ్. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మ మవ్యాకృతం పరస్మా ద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణమనః ప్రభృతిచ స్వర్గాపవర్గరూప † ఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తం సర్వం వికారజాతం

తానీత్యర్థః. † బ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానేన బ్రహ్మహి ప్రష్టవ్యమ్ - * కస్మిన్ను భగవఇతి ప్రశ్నస్య కథం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిద్యాయా ఇతి) * ద్వేవిద్యేఇతి విద్యాద్వయం భిన్నవిషయత్వేనేతరై ర్వ్యాఖ్యాతమ్ - తత్ర కైశ్చిత్ పరవిద్యా పరమాత్మవిషయా - అర్థాన్తరవిషయాచాపరవిద్యేతి. కైశ్చిత్కర్మజ్ఞాన మపరవిద్యా - బ్రహ్మజ్ఞానం పరవిద్యేత్యుక్తమ్. కైశ్చి దపరమాత్మజ్ఞాన మపరవిద్యా - పరమాత్మజ్ఞానం పరవిద్యేత్యుక్తమ్. † తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మప్రేప్సునేతి). † బ్రహ్మైవ విషయశ్చేత్ ద్వయోరపి కోభేద ఇత్యత్రాహ (పరోక్షాపరోక్షరూపేఇతి) తస్యేత్యాదిః. * స తపో తప్యత, ఓదనపాకం పచతి, తివత్ * ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇత్యుక్తిః. † తత్ర ఫలిత మాహ (ఉపాదేయేఇత్యర్థఇతి). † కిం పరోక్షం కిమపరోక్ష మిత్యత్రాహ (తత్రేతి). † బ్రహ్మైవ విషయశ్చేత్ ప్రథమేనైవాలమిత్యత్రాహ (తయోరితి) ఉపాయభూతమ్ - అవ్యవహితోపాయభూతమ్. † తస్యాపి నిష్ఫలత్వ మత్రత్యవాక్యేనావగమ్యతఇత్యత్రాహ (తచ్చభక్తిరూపేతి). † తర్హి కిం ప్రథమేనేత్యత్రాహ (తదుపాయశ్చేతి) సాధనసప్తకం శాస్త్రజన్యజ్ఞానం చోభయ ముపాసనాత్మకజ్ఞానస్య హేతురితియావత్. † ఏతద్వైశద్యాయాహ (ఆహచేతి) అనేన విద్యాద్వయస్య భిన్నవిషయతోక్తి రుపబృంహణవిరుద్ధేతి దర్శితం భవతి. వివేకాచ్చ - ఉత్థితమిత్యర్థః. † యథోక్తలక్షణే జ్ఞానద్వయేపి కిం వాక్యం కిం విషయమిత్యపేక్షాయా మాగమోత్థం జ్ఞానమ్ * తత్రేత్యాదివాక్యేనోక్తమిత్యాహ (తత్రేతి). † వేదఏవహి బ్రహ్మజ్ఞానహేతుః - ధర్మశాస్త్రాదికీర్తనం కిమర్థమ్-నచాత్రాగమోత్థత్వం జ్ఞానస్య శాబ్దం ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సాఙ్గస్యేతి) సపరికరస్యాగమస్యతజ్జ్ఞానహేతుత్వా దపరా విద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. * తత్రా పరా ఋగ్వేద ఇత్యాదివాక్యస్యాగమోత్థజ్ఞానవిషయత్వం పూర్వోక్తోపబృంహణవచనేన * ద్విధాజ్ఞానం తథోచ్యత ఇత్యనేన స్పష్టీకృతమ్. * † అథేత్యాదివాక్యస్య వివేకజన్యజ్ఞానవిషయత్వమాహ (అథేతి) ఉక్త మిత్యన్వయః. * † యత్తదిత్యాదివాక్యస్య విషయ మాహ (యత్తదితి). † (యథోర్ణనాభిరితి) భూతయోనిత్వవివరణమిత్యర్థః. * † తపసాచీయతఇత్యాదికంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మణఇత్యాది) విశ్వస్యభోక్తృవర్గస్యేత్యనేనైతద్వాక్యస్థసత్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి-సత్యశబ్దవాచ్యస్య భోక్తృవర్గస్యేత్యర్థః. † (ఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తమితి) * లోకాః - స్వర్గాదయః. * కర్మసు

౧॥ ౧ము - ౧ఖం. ౨॥ ౩ము - ౨ఖం - ౩. ౩॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౨౨. ౪॥ విష్ణు - ౬అం - అ౫ - ౬౦. ౫॥ ౧ము - ౧ఖం - ౫. ౬॥

తస్మాదేన జాయతే. * ౧ † యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిక ముక్తమ్ - సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాదేతత్ - కార్యాకారం బ్రహ్మనామరూపవిభక్తం భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయతే. * ౨ † తదేతత్సత్యమితి † పరస్య బ్రహ్మణో నిరుపాధికసత్యత్వ ముచ్యతే. * ౨ † మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని తాన్యాచరత నియతం సత్యకామా ఇతి - † సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణాకర † మక్షరం పురుషం స్వత సత్యం కామయమానా స్తత్ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యో విరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసు కవిభిర్దృష్టాని వర్ణాశ్రమోచితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణ్య † చరతేతి. * ౨ † ఏష వః పన్థా ఇత్యారభ్య * ౨ ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోక ఇత్యన్తేన కర్మానుష్ఠానప్రకారమ్, శ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మస్వేకతరకర్మవైధుర్యేపీతరేషా మనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వ, మయథానుష్ఠితస్య చాననుష్ఠితసమత్వ, మభిధాయ * ౨ † ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్త మపరం యేషు కర్మ ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యూతే పునరేవాపియన్తీత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేన జ్ఞానవిధురతయా చావరం కర్మాచరతాం పున రావృత్తి ముక్త్వా * ౨ తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్తీత్యాదినా పునరపి ఫలాభిసన్ధిరహితం జ్ఞానినాఽనుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీతి ప్రశస్య * ౨ పరీక్ష్య లోకా నిత్యాదినా కేవలకర్మఫలేషు విరక్తస్య యథోదితకర్మానుగృహీతం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్య చాచార్యోపసదనం విధాయ * ౩ † తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాదిత్యాదినా * ౩ † సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యన్తేన † పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుషస్యానుకై

చామృతమ్ - కర్మస్వాయత్త మమృతమ్. అమృతత్వసాధనభూతం కర్మేత్యర్థ ఇతి భావః. † పునః సర్గాభిధాన పౌనరుక్త్య మాశఙ్క్యాహ (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) యథా * దధ్నా జుహోతీతి వాక్యే జుహోతిపదేన * అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితం హోమ మనూద్య దధ్నస్తత్సాధనత్వం విధీయతే - తథా కారణానువాదేన సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిధాన మిత్యర్థః. భోక్తృభోగ్యరూపంచ జాయత ఇత్యనేనాన్నశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి-* అద్యతేత్తి చ భూతానీతి హ్యన్నశబ్దనిర్వచనమ్. † ద్వితీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యమిత్యాదినా). † (పరస్యేతి) కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్త్యర్థముక్తమిత్యభిప్రాయః. † (మన్త్రేష్విత్యాది). † కేచి త్సత్యకామపదం చతుర్ముఖలోకకామపరం వ్యాచక్షత ఇతి తద్వ్యుదాసార్థ మాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) కమనీయత్వాయ కల్యాణగుణాకరత్వ ముక్తమ్. † (అక్షరం పురుషం స్వత స్సత్యం కామయమానా ఇతి) * తదేతత్సత్యమ్ * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమ్ - పునశ్చ * తదేతత్సత్యమితి పూర్వాపరయోః బ్రహ్మవాచిత్వేన ప్రయుక్తసత్యశబ్దైకార్థ్యా దితిభావః. బహుధేతి - అధికారమన్త్రఫలభేదేన. త్రేతా-అగ్నిత్రయమ్. అగ్నిత్రయ మిదం త్రేతేతి నైఘణ్టుకాః. † (ఆచరతేతీతి) ఉచ్యత ఇతి పూర్వవాక్యా దనుషఙ్గః. †(ఏషఇత్యాది) ఏకతరకర్మవైధుర్యేపీతరేషాం నిష్ఫలత్వ మిత్యనేన * యస్యాగ్నిహోత్ర మదర్శపూర్ణమాస మనాగ్రయణ మతిథివర్జితంచ హుత మవైశ్వదేవ మిత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. అయథానుష్ఠితస్యాననుష్ఠితసమత్వం చేత్యనేన * అశ్రద్ధయా అవిధినా హుత మాసప్తమాం స్తస్య లోకాన్ హినస్తీత్యస్యార్థ ఉక్తః. ఇదం త్రివర్గఫలసాధనకర్మవిషయ ముక్తమ్ - ప్లవా హ్యేతే అదృఢా ఇతితత్ప్రకరణత్వాత్, ※ నేహాభిక్రమనాశోస్తీతి మోక్షసాధనకర్మణాం యథోక్తవిపరీతత్వ ప్రతిపాదనాచ్చ. † (ప్లవాహ్యేతఇత్యాది) ※ అష్టాదశోక్తమ్ - అష్టాదశస్మృత్యుక్తమ్. శ్రుతేరపి ప్రదర్శనార్థ మిదమ్ - శ్రుతిస్మృతిచోదితం కర్మేత్యర్థః. యద్వా షోడశర్త్విక్పత్నీయజమానరూపాష్టాదశపురుషేషు విహితమ్. యద్వా - ※ నవగ్రామ్యాన్ పశూనాలభతే, నవారణ్యాన్ ఉభయా న్పశూ నాలభత ఇతి శ్రుత్యుక్తాష్టాదశపశుహవిష్కం కర్మేతి. యజ్ఞశబ్దః కర్మసామాన్య వాచీ. యేషు పురుషేషు స్మృతివిహిత మపరం కర్మఫలాభిసన్ధిమత్ - ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి తే పురుషా జరామృత్యూ అపి యన్తీత్యన్వయః. బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీత్యనేన * సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృత స్స పురుషోఽవ్యయాత్మేత్యస్యార్థ ఉక్తః. * పరీక్ష్య లోకా నిత్యాదివాక్యే గురూపసత్తివిషయనియమవిధిః - అన్యదన్యసిద్ధార్థానువాదరూపమ్. † తృతీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యం యథేత్యాదినా). † భూతయోన్యక్షరస్యాక్షరా త్పరతః పరస్య చానన్యత్వసిద్ధయే ప్రథమతృతీయఖణ్డయో రైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణాని దర్శయతి (పూర్వోక్తస్యేత్యాదిపదైః) పూర్వోక్తస్యైవేహ ప్రతిపాద్యత్వోపపాదకాని పదాన్తరాణి. ※ తదక్షర మధిగమ్యతే * భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి * తథా అక్షరా ద్వివిధాః సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీతి వాక్యయో రేకవిషయత్వం దర్శితం అక్షరస్య భూతయోనేరితి. ※ తపసా చీయతే బ్రహ్మ ※ తపో బ్రహ్మ పరామృత మిత్యనయో రైకకణ్ఠ్యం దర్శి

౧॥ ౧ము-౧ఖం-౯. ౨॥ ౧ము-౨ఖం-౧, ౬, ౭, ౧౧, ౧౨. ౩॥ ౨ము-౧ఖం-౧, ౧౦.

స్వరూపగుణైః సహ సర్వభూతాన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వమ్, తస్మాద్విశ్వసృష్టిం, చ విస్పష్ట మభిధాయ * ౧ † ఆవి స్సన్నిహిత మిత్యాదినా తస్యైవాక్షరస్యా † వ్యాకృతా త్పరతోపి పురుషా త్పరభూతస్య † పరస్య బ్రహ్మణః † పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యా † నవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య † హృదయగుహాయా ముపాసనప్రకార, † ముపాసనస్యచ పరభక్తిరూపత్వ, ముపాసీనస్యావిద్యావిమోకపూర్వకం † బ్రహ్మసమం † బ్రహ్మానుభవఫలంచోపదిశ్యో

తం పరస్య బ్రహ్మణఇతి. ※ తస్మాదేత ద్బ్రహ్మేత్యవగతకార్య బ్రహ్మవ్యుదాసార్థః పరశబ్దః. * తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ ※ పురుషఏవేదం సర్వమిత్యనయో రేకవిషయత్వాభిప్రాయేణ పరమపురుషస్యేత్యుక్తమ్, తత్ర ※ యస్మాత్పరం నాపర మస్తీత్యుక్తసమాభ్యధికరాహిత్య సూచనార్థః పరమశబ్దః. అక్షరపురుషశబ్దాభ్యామ్ ※ యేనాక్షరం పురుష మితి ద్వితీయఖణ్డైకార్థ్యంచ దర్శితం భవతి-అత్రహి * తథాఽక్షరా ద్వివిధాః సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యుక్త్వా ※ దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యన్తరఇతి ప్రకృతకారణాక్షరపరామర్శితచ్ఛబ్దేనాక్షరాత్పరతః పరస్య సామానాధికరణ్యాత్ భూతయోన్యక్షర మేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యవగమ్యతే-నహి తస్మాదక్షరాత్పరఇత్యుక్తమ్-అపిత్వక్షరాత్సపరఇతి, - పశ్చాదపి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా * తస్మాదగ్ని స్సమిధశ్చ సూర్య ఇత్యారభ్య ※ అత స్సర్వా ఓషధయ ఇత్యన్తేషు వాక్యేషు తమేవ తదేతచ్ఛబ్దైః పరామృశ్య * ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతే హ్యన్తరాత్మేత్యుక్త్వా ※ పురుష ఏవేదం సర్వ మిత్యభిధానాత్ భూతయోన్యక్షర బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రతీయతే. అనుక్తైః స్వరూపగుణై రిత్యనేన * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇత్యాద్యుక్తాః దివ్యత్వామూర్తత్వవిభుత్వాదయో గుణాః వివక్షితాః. విశ్వరూపత్వమ్ - విశ్వప్రకారత్వమ్. తదేవ విశ్వశరీరశబ్దేన విశేషితమ్. తదుపపాదకం సర్వభూతాన్తరాత్మతయేతిపదమ్. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వా దస్య విశ్వం శరీరతయా ప్రకారఇత్యర్థః. అనేన ※ పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా ※ అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ * ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతే హ్యన్తరాత్మా * పురుష ఏవేదం సర్వమితి శ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః. తస్మాద్విశ్వసృష్టించేత్యనేన ※ తస్మాదగ్ని స్సమిధశ్చ సూర్యః సోమః పర్జన్య ఓషధయ ఇత్యాద్యర్థ ఉక్తః. విస్పష్టమిత్యనేన ప్రథమతృతీయఖణ్డయోః పౌనరుక్త్యపరిహారః - పూర్వోక్తసృష్టిప్రపఞ్చనపరత్వా న్నపునరుక్తి రిత్యభిప్రాయః. † చతుర్థఖణ్డార్థమాహ (ఆవిరితి) ఆవిస్సన్నిహితమ్ - యోగినా మపరోక్షం సన్నిహితమ్. తస్యైవ - ప్రథమద్వితీయఖణ్డ ప్రతిపాదితస్య. † (అవ్యాకృతాదితి) ※ అక్షరాత్పరతః పరస్యేతి తృతీయఖణ్డ ప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః. ※ † తదేత దక్షరం బ్రహ్మేతి వాక్య మభిప్రేత్య న్నాహ (పరస్య బ్రహ్మణఇతి). † ※ యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి ద్యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇత్యస్యార్థ మాహ (పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యేతి) ※ యస్యైష మహిమా భువీతి లీలావిభూత్యన్వయ ఉక్తః. దివ్యే వ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతి రుక్తా. బ్రహ్మపురే ఇతిశబ్దః ※ ఏత త్సత్యం బ్రహ్మపురమితివ న్నకర్మధారయః - బ్రహ్మపురే ఆత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇతివ్యతిరేకనిర్దేశాత్. ※ † తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూప మమృతం యద్విభాతీతి వాక్యం హృది నిధాయాహ (అనవధికాతిశయేతి). † (హృదయగుహాయా ముపాసనప్రకారమితి) ※ ఏత ద్యో వేద నిహితం గుహాయా మితిపూర్వఖణ్డావసానే హృదయగుహాయా ముపాసనం విహితమ్ - ※ తదేత త్సత్యం తదమృతం తద్వేద్ధవ్యం సోమ్య విద్ధీత్యారభ్య ※ ప్రణవో ధను శ్శరో హ్యాత్మా ※ ఆత్మాన మరణిం కృత్వా ఇత్యాదిభి రుపాసనస్య ప్రకార ఉక్తఇత్యర్థః. హృదయగుహాసంబన్ధ్యుపాసనస్యైవ ప్రకారోపదేశోయమ్ - నతూపాసనాన్తరస్యేతి ఇద మవగతమ్ - ※ గుహాచర న్నామ మహత్పదమ్ ※ ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయే సన్నిధాయ ※ పద్మకోశప్రతీకాశం సుషిరం చాప్యధోముఖమ్। హృదయం తద్విజానీయా ద్విశ్వస్యాయతనం మహదితి చతుర్థఖణ్డఏవ తస్యోపాసనస్య హృదయగుహాసంబన్ధిత్వావగమాత్. † పాఠక్రమా దర్థక్రమస్య ప్రబలత్వాత్ షష్ఠఖణ్డే ప్రతిపన్న మర్థ మాహ (ఉపాసనస్యచేతి) * యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతిహి తత్రోక్తమ్. † అర్థక్రమేణ ※ తథా విద్వా న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతీతి పఞ్చమఖణ్డస్థవాక్యం హృది నిధాయాహ (బ్రహ్మసమమితి). † భోగ మాత్రేణ సామ్య మిత్యాహ (బ్రహ్మానుభవఫలమితి) అవిద్యావిమోకపూర్వకమిత్యనేన ※ పుణ్యపాపే విధూయేత్యస్యార్థ ఉక్తః. నను పఞ్చమఖణ్డే సామ్యాపత్తిరూప స్సగుణమోక్ష ఉక్తః. షష్ఠేతు * యుక్తాత్మానః. సర్వ మేవావిశన్తీతి పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూప పరమమోక్ష ఉక్తః. * వేదాన్తవిజ్ఞానేతి మన్త్రేణ తస్య క్రమభావిత్వ ముక్తమ్. ※ పరే వ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీతి పరమమోక్షస్యైక్యాపత్తిరూపత్వ ముక్తమ్. * యథా నద్యఇతి విశేషప్రహాణ ముక్తమ్. ※ బ్రహ్మైవ భవతీత్యైక్యాపత్తినిగమనమితి. నైవమ్. తథాహి - * సర్వ మేవావిశన్తీతి ననిర్గుణప్రాప్తిః - సర్వశబ్దస్య నిర్గుణవాచిత్వాభావాత్. కింతు బ్రహ్మవిభూతిభూతతదాశ్రయసమస్తజగదనుభవోక్తిః - * తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరా ఇతి సర్వగస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తే రుక్తత్వాత్, సర్వగశబ్దేన సర్వశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మవ్యాప్యవిభూతిత్వావగమాచ్చ. వేదాన్తవిజ్ఞానేతితు వాక్యం చరమశరీరావసానే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకమితి వక్ష్యతే. * గతిః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి మన్త్రశ్చ ముక్తాత్మపరిత్యక్తదే

౧॥ ము - ఖం - ౧.

ప్రకాశ్యాగమ్. † అత ఏవంవిశేషణా ద్భేదవ్యపదేశాచ్చ నాస్మిన్ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే.

3. † భేదవ్యపదేశోఽపిహి తాభ్యాం పరస్య బ్రహ్మణోఽత్ర విద్యతే. ※ ౧ దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష స్సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః । అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రో హ్యక్షరా త్పరతః పర ఇత్యాదిభిః-అక్షరా దవ్యాకృతా త్పరో యస్సమష్టిపురుషః - తస్మా దపి పరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితః పరమాత్మేత్యర్థః. † అశ్నుతఇతివా-నక్షరతీతివాఽక్షరమ్-త † దవ్యాకృతేపి † స్వవికారవ్యాప్త్యావా మహదాదివ న్నామాన్తరాభిలాపయోగ్యక్షరణాభావాద్వాఽక్షరత్వం కథఞ్చి దుపపద్యతే. [౧॥ ౨ము - ౧ఖం - ౨.]

హేన్ద్రియతదభిమానిదేవతాదీనా మితరచేతనాచేతనవ త్ప్రళయే పరమాత్మని లయపరః - నతు మోక్షపరః - ముక్తౌ కలాశబ్దోక్తభూతేన్ద్రియాణాం పరమాత్మనైక్యాపత్త్యభావాత్. పృథివ్యాదిషు లయఏవ పరమాత్మని లయఇతిచేత్ - అముక్తదేహస్యాపి పృథివ్యాదిషు లయా దస్య వాక్యస్య ముక్తవిషయత్వం నస్యాత్. ఏకస్మిన్ముక్తే సత్యగ్న్యాదిదేవతాశ్చ న పరమాత్మని లీయన్తే - అతశ్చేదం వాక్యం నముక్తస్య పరమాత్మైక్యాపత్తిపరమ్. * యథా నద్య ఇతితు వాక్యం ముక్తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః కర్మకృతనామరూపప్రహాణపూర్వకత్వపరమ్. ※ బ్రహ్మైవ భవతీతి పూర్వోక్తసామ్యాపత్తినిగమనపరమ్. బ్రహ్మపర్యన్తస్యాత్మావిర్భావపరం వా. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం సూత్రే హేతుద్వయే విశేషం ప్రపఞ్చితమ్. † ఉపపాదితం హేతుం హేత్వన్తరేణ సహానువదన్ సాధ్యార్థేన ఘటయతి (అతఏవమితి) భేదవ్యపదేశస్యోపాదానం తస్య ప్రపఞ్చనాకాఙ్క్షాజననార్థమ్.

[ఇతి ప్రథమహేతునిరూపణమ్].

3. అథ భేదవ్యపదేశం ప్రపఞ్చయతి (భేదవ్యపదేశోఽపిహీతి). † అక్షరశబ్దస్యావ్యాకృతవాచిత్వం కథ మిత్యపేక్షాయామ్ * ప్రాతిపదికార్థసంయోగాదితి న్యాయ మభిప్రేత్యావయవశక్తిం దర్శయతి (అశ్నుతఇతి). † అశ్నుత ఇత్యవయవార్థః కి మవ్యాకృతే సంభవతీత్యత్రాహ (అవ్యాకృతేపీతి). † (స్వవికారవ్యాప్త్యేతి) కార్యాకారేణ వికృత మంశం వికృతా దన్యః కారణాంశ స్సూక్ష్మతయా వ్యాప్నోతీత్యర్థః. అత ఏవేద మప్యనదర్థద్వయం వాశబ్దాన్నీయమ్.

యదుచ్యతే - ఇహాయం సర్వజ్ఞశబ్దః కస్మింశ్చిద్దేవతావిశేషే రూఢః - నతు యౌగికః - అన్యథా సర్వవిచ్ఛబ్దపౌనరుక్త్యాత్ - తస్మాత్ బ్రహ్మణ ఉత్పత్తి శ్శ్రూయతే * తస్మా దేత ద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయతఇతి - ఇహ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశ్చ పరమపురుషః - * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి ※ పురుష ఏవేదం సర్వం తపో బ్రహ్మపరామృతమితి బ్రహ్మపురుషశబ్దయో రేకవిషయత్వావగమాదితి తత్ర పురుషాక్షరశబ్దయో స్సామానాధికరణ్యా దక్షరస్య భూతయోనిత్వశ్రవణాత్ పురుష ఉపాదానమ్ - అక్షరా త్పరతః పరశ్చ సర్వవిత్త్వాదియోగా న్నిమిత్తమ్ - ఏవఞ్చ * అక్షరాత్ సంభవతి * అక్షరా త్పరత ఇతి అక్షరశబ్దయో ర్ద్విరూపార్థతాచ నస్యాదితి. తత్ర తావ న్నిమిత్తోపాదానభేదోఽనుపపన్నః - తథానతి నిమిత్తాన్తరస్య స్థితత్వేన బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తేః నచ కార్యవిషయతయా సర్వశబ్దనఙ్కోచా న్నిమిత్తాన్తరస్థిత్యుపపత్తిః - ఉపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వం వదతాం నిమిత్తాన్తరంచ నిషేధతాం వాక్యానాం భూయస్త్వాత్, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చోపక్రమావగతత్వా త్ప్రబలమ్. అక్షరపురుషస్య * యస్మాత్పరం నాపరమితి సమాభ్యధికనిషేధశ్చ ఉపక్రమావగతః - తేన తత్ప్రకరణకం నిమిత్తాన్తర మనుపపన్నమ్. అస్యామేవోపనిషది * రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోని మితి రుక్మవర్ణపురుషస్యైవ కర్తృత్వయోనిత్వశ్రవణాచ్చ న నిమిత్తోపాదానభేదః. అన్నాది ప్రపఞ్చకారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న సర్వజ్ఞాక్షరపురుషయోర్భేదః * య స్సర్వజ్ఞః సర్వవి ద్యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మాదేత ద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయతఇతి సర్వజ్ఞస్య తథాత్వం శ్రూయతే - * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్న మభిజాయతఇతి బ్రహ్మణశ్చ తథాత్వం శ్రూయతే. * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * యస్య జ్ఞానమయం తపఇతి తపశ్శబ్దవాచ్యజ్ఞానవత్త్వం సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణ శ్చావగమ్యతే. బ్రహ్మపురుషశబ్దయో శ్చైకవిషయత్వం దర్శితమ్. ఏవం సర్వజ్ఞశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టపురుషస్యచాన్నాదికారణత్వతదుపయోగిసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయోగేనానన్యత్వా న్నిమిత్తోపాదానభేదో విధ్వస్తః. తదభేదేచ సతి * తథాఽక్షరాత్ సంభవతి ※ తస్మాదేతత్ బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోశ్శైవరూప్యంచ నస్యాత్. * బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ సవృక్ష ఆసీదితి శ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ స్యాత్. * తపసా చీయతే * య స్సర్వజ్ఞః ఇతి మన్త్రయోః ప్రతిపన్నస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణశ్చ కారణతయాఽనన్యత్వాత్ మిథఃకార్యకారణభావశఙ్కా నిరస్తా. కించ - అస్యా ముపనిషది అక్షరబ్రహ్మశబ్దౌ కారణే కార్యేచ ప్రయుక్తౌ * అక్షరా త్సమ్భవతి * అక్షరా త్పరతః పరః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తస్మా దేత ద్బ్రహ్మేతి. తత్ర పురుషశబ్దసమానాధికరణావక్షరబ్రహ్మశబ్దౌ కిం కారణవిషయౌ - ఉత కార్యవిషయౌ ఇతి విశయే * నాస్త్యకృతః కృతేనేత్యుక్త్వా ※ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా మిత్యుక్తత్వాత్ కారణవిషయావితి నిశ్చీయతే. తతశ్చ కారణపురుషా దన్యస్య పరత్వాసంభవాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరా త్పరతః పరః. కించ - * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రో

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ. ౩.

౪. * ౧ అగ్ని ర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశ శ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః । వాయుః ప్రాణో హృద యం విశ్వ మస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతీదృశం రూపం † సర్వభూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి - అతశ్చ పరమాత్మా. [౧॥ ౨ముం - ౧ఖం - ౪.]

[ఇతి శ్రీభాష్యే అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్.]

వాచేత్యక్షరపురుషస్య వక్తవ్యత్వప్రతీతేః తస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ స ఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చ భవితు మర్హతి - అన్యస్య ప్రతిపాద్యత్వం ప్రతిజ్ఞా యా ఽర్థాన్తరప్రతిపాదనవ్యాఘాతాత్. భూతయోన్యక్షరధర్మాణాం అక్షరాత్పరతః పరే దర్శనాత్, తస్యచ సఇతి ప్రకృతాక్షరపురుషపరామర్శితచ్ఛబ్ద సామానాధికరణ్యాచ్చాక్షరాత్పరతః పరఏవాక్షరపురుషః. కించ - యథా భూతయోన్యక్షరస్య పురుషత్వమ్ * అక్షరం పురుషమితి పురుషశబ్దసా మానాధికరణ్యా దవగమ్యతే - తథా అక్షరాత్పరతః పరస్యచ పురుషత్వమ్ * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యా దవ సీయతఇతి తయో రనన్యత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యాక్షరపురుషా దన్యః సర్వజ్ఞ ఇహ ప్రతిపాద్యతే చేత్ * స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ స్యాత్. అక్షరపురుష స్సర్వజ్ఞా దపరశ్చేత్ * అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యక్షరవిద్యాయాః పరవిద్యాత్వకథ నం విరుధ్యేత. అక్షరపురుషః పరమకారణం నచేత్ * ఉపాసతే పురుషం యే హ్యకామాః * పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమితి పరమపురుష స్యోపాస్యత్వప్రాప్యత్వశ్రవణవిరోధః - పరమకారణస్యైవ హ్యుపాస్యత్వప్రాప్యత్వే వేదాన్తప్రసిద్ధే. పరమకారణం చే దక్షరపురుష స్తస్మా దన్యస్య పరత్వ మనుపపన్నమ్ * సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిప ఇతి కారణాన్తరాధిపత్యాన్తరనిషేధాత్. ఏవంచ సతి సర్వజ్ఞశబ్ద రూఢ్యనుగుణం న పురుషశబ్దో నేయః - అపితు పురుషశబ్దరూఢ్యనుగుణం సర్వజ్ఞశబ్దో నేయః - తతశ్చ తస్య పశుపతిపరత్వ మయుక్తమ్. * ది వ్యో హ్యమూర్తః పురుషః * రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషమ్ * పరాత్పరం పురుష మిత్యాదివాక్యానామ్ * ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే * త్రిపాదస్యామృతం దివి * పురుషఏవేదం సర్వ మితి పురుషనారాయణోత్తరనారాయణైకార్థ్యప్రతీతేః, * నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మ మిత్యనేన * అణో రణీయా న్మహతో మహీయానితి కఠవల్ల్యైకార్థ్యావగమాత్తత్రచ * సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి త ద్విష్ణోః పరమం పద మితి శ్రవణాచ్చ * సద్మకోశప్రతీకాశమ్ * పురుష ఏవేదం సర్వ మితి నారాయణానువాకసుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ పరమపురుషపరత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మరుద్రయో ర్నారాయణ సృజ్యత్వవాది శ్రుతివిరోధశ్చాన్యథా స్యాత్. అత స్సర్వజ్ఞశబ్దేన సర్వేషాం ధర్మిణాం జ్ఞాతృ త్వ ముక్తమ్-సర్వవిచ్ఛబ్దస్తు తత్తద్వస్తుగతసర్వప్రకారవేదిత్వపరః-ధర్మిమాత్రజ్ఞానాదపి తద్గతప్రకారకార్త్స్న్యజ్ఞానంహి జ్ఞాతుః ప్రకర్షాపాదకమ్- అక్షరసంజ్ఞవృక్షమాత్రజ్ఞానం హి సర్వేషాం సంభవతి - సకృచ్చక్షుస్సంప్రయోగ ఏవ తద్గతశాఖాపత్రఫలసంఖ్యాదిజ్ఞానం హ్యక్షహృదయాభిజ్ఞస్యైవ సంభవతి. యద్వా - సర్వం విన్దతీతి సర్వవిత్ - సర్వస్వామీత్యర్థః - లబ్ధధనోహి ధనస్వామీ భవతి. అత స్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిమిత్తోపాదాన భూతః సర్వస్మాత్పరః పరమపురుషఏవ.

౪. ౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ. † (సర్వభూతాన్తరాత్మనఇతి) సర్వభూతాన్తరాత్మసంబన్ధితయోచ్యమాన మీదృశం రూపం పరమా త్మన ఏవ సమ్భవతీత్యర్థః. [ఇతి తృతీయం సూత్రమ్].

నిర్విశేషవాదే తావ దిదం సూత్రత్రయ మనుపపన్నమ్. అభావరూపాణా మప్యదృశ్యత్వాదీనాం గుణత్వవ్యవహారాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మ వ్యవహారా, చ్చ ప్రథమసూత్రం విరుద్ధమ్. వ్యావర్తకధర్మాపారమార్థ్యే వ్యావృత్త్యపారమార్థ్యాత్ భూతయోన్యక్షరస్య ప్రధానవ్యావృత్త్యసిద్ధే, శ్చ. భేదమిథ్యాత్వే భేదవ్యపదేశేన పరమాత్మత్వసాధన మప్యయుక్తమ్. శారీరా ద్విశిష్టి ప్రధానా ద్భేదం వ్యపదిశతీతి ద్వితీయసూత్రార్థవర్ణనమ ప్యనుచితమ్ - విశేషణభేదవ్యపదేశయో రేకైకస్యైవ శారీరప్రధానవ్యావర్తనక్షమత్వాత్. దివ్యత్వామూర్తత్వపురుషత్వాదయోహి కార్త్స్న్యేన ప్ర ధానస్యాపి నసంభవన్తి, - * అక్షరా త్పరతః పరఇతి జీవవ్యావృత్తిరపిహి ప్రతీయతే - * సకారణం కరణాధిపాధిప ఇతి వత్. అక్షరాత్పరో హి జీవః. విశేషణశబ్దస్య * దివ్యో హ్యమూర్త ఇతి శ్లోకోక్తార్థ మాత్రవిషయత్వం చాయుక్తమ్ - సంకోచకాభావాత్. ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞా

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ. ౩.

(వే-సా.) "౧ అగ్నిర్మూర్ధా" ఇత్యాదినా త్రైలోక్యశరీరోపన్యాసాచ్చ పరమాత్మా. ౩. (వే-దీ). "౧ అగ్నిర్మూర్ధా" ఇత్యాదినా సమస్తస్య చిదచిదాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్య భూతయోన్యక్షరరూపత్వేనోపన్యాసాచ్చాయ మదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. ౩.

౨౫॥ సూ. వైశ్వానర స్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౧.

౧. † ఇద మామనన్తి ఛన్దోగాః * ౧ ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి ప్రక్రమ్య * ౨ యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్త ఇతి. † తత్ర సన్దేహః

నాభిధానాదీనాం భూతయోన్యక్షరస్య చిదచిద్వ్యావృత్తి ఫలకత్వా ద్విశేషణ శబ్దేన వక్తుం యుక్తమ్ - నతు ధర్మశబ్దేన - నహ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాభిధానం నామ పరమాత్మగతో ధర్మః. అతస్తాదృశం విశేషణజాతం ద్వితీయసూత్రేణ వివక్షితం భవతు మర్హతి - నతు ప్రథమేన. రూపోపన్యాసాచ్చేతిసూత్రస్య * పురుష ఏవేదమితి వాక్యప్రతిపన్నసర్వాత్మకత్వప్రతిపాదనపరత్వవర్ణన మనుపపన్నమ్ - పూర్వసూత్రయో రన్యతర వివక్షితైకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానాన్తర్గతత్వా త్సర్వాత్మభావస్య. నచ త్రైలోక్యశరీరహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యా - అజాయతేత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. * ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణః * తస్మా దగ్నిః సమిధశ్చేతి ప్రకరణవశా దధ్యాహార ఇతిచేన్న - అవాన్తరప్రకరణస్య భూతయోన్యక్షరవిషయమహాప్రకరణవిరోధే దుర్బలత్వాత్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వలిఙ్గబాధితత్వాచ్చ. తద్ధి పరమకారణస్య లిఙ్గమ్ - నతు కార్యస్య. నచ కారణస్య విగ్రహవత్త్వానుపపత్త్యా హిరణ్యగర్భపరత్వాశ్రయణమ్ - అనన్తరం వైశ్వానరాధికరణ ఏవ త్రైలోక్యశరీరకస్య పరమాత్మతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్. యస్యాగ్ని రాస్యం ద్యౌ ర్మూర్ధేత్యాదిస్మృతిప్రసిద్ధంచ భగవతః త్రైలోక్యశరీరత్వమ్. యది క్వచిద్ధిరణ్యగర్భస్య త్రైలోక్యశరీరత్వ మవగమ్యతే - తదానీమపి పరమాత్మాత్మకత్వేనైవ తస్య తథాత్వం వర్ణనీయమ్ - * సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే * తవాన్తరాత్మా మమచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః ఇతి చతుర్ముఖస్య భగవదనుప్రవేశతదన్తరాత్మకత్వావగమాత్. అతః పరమాత్మన ఏవ త్రైలోక్యశరీరత్వమ్ * అగ్ని ర్మూర్ధేత్యాదినాఽభిధీయతే. అతః సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. [ఇతి ఏతదధికరణస్థసూత్రత్రయస్య పరోక్తార్థపరత్వనిరాసః].

[ఇతి శ్రుతప్రకాశికాటీకాయామదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్.]

ఏవం త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తాదృశశరీరత్వం తద్వ్యతిరిక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః.

౧. ౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. † విషయమాహ (ఇద మితి) అధ్యేషి - * ఇక్ స్మరణే. స్మరసి. ఉపాస్స ఇత్యర్థః. యద్వా - * ఇణ్ గతౌ. గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. అవగచ్ఛసీత్యర్థః. † యద్యపి * కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మేత్యాత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యా ముపక్రమా దుపసంహారస్యచ తదానుగుణ్యేన నేయత్వా న్న సన్దేహాదయః - తథాపి సమానప్రకరణే వాజసనేయే అగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యా ముపక్రమాత్సంశయ స్స్యం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తత్ర సందేహ ఇతి) శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహశిరసీకృతే - తచ్చ సాధారణశబ్దస్య సూత్రస్థత్వనిబన్ధనమ్. నను - ప్రయోగసాధారణ్యం హి వైశ్వానరశబ్దస్య సాధారణత్వమ్ - అక్షరశబ్దోఽపి హి ప్రకృతిపురుషేశ్వరసాధారణః ప్రయుజ్యతే * అక్షరాత్పరతః పరః * క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః * యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యాది - తతశ్చ, అక్షరమమ్బరాన్తధృతే రిత్యత్రాపి శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహవిషయతయా వక్తవ్యే. తథాచ నకృతమ్ - కింతు ప్రధానంవా జీవోవా పరమాత్మావేతి విచారః కృతః - ఇహాపి తథైవ సంశయో వక్తవ్య ఇతి. నైవమ్ - తత్ర హి ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషయో రన్యతరవిషయత్వనిర్ధారకః పూర్వపక్షహేతుర్విద్యతే - అత స్తథా సందేహ ఉపపద్యతే. ఇహ తు ప్రయోగసాధారణ్యస్యైవ పూర్వపక్షహేతుత్వా, త్తస్యచ జాఠరభూతతృతీయదేవతాస్వన్యతమనిర్ధారకత్వాభావా, త్తస్య పరమాత్మలిఙ్గాదర్శనే తద్విషయత్వనిర్ణయప్రతిబన్ధకత్వా, త్త్రేతాకల్పనాదీనా మనిర్ధారకత్వస్య వక్ష్యమాణత్వా, చ్చ శక్యని

౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరమ్" ఇత్యాదౌ వైశ్వానరః పరమాత్మా, జాఠరాగ్న్యాదిషు సాధారణస్యాపి వైశ్వానరశబ్దస్య అస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాఽసాధారణైః సర్వాత్మకత్వ బ్రహ్మశబ్దాదిభి ర్విశేష్యమాణత్వాత్. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "౧ ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి" ఇత్యారభ్య, "౨ యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే" ఇత్యత్ర కి మయం వైశ్వానరః పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః ! - ఉత నేతి సంశయః. అశక్యనిర్ణయ ఇతి పూర్వః పక్షః - వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరాగ్నౌ, మహాభూతతృతీయే, దేవతావిశేషే పరమాత్మనిచ వైదికప్రయోగదర్శనాత్, అస్మిన్ప్రకరణే సర్వేషాం లిఙ్గోపలబ్ధేశ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - "౩ కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మ" ఇతి సర్వేషాం జీవానా మాత్మభూతం బ్రహ్మ కిమితి ప్రక్రమాత్, ఉత్తరత్రచ, "౨ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్" ఇతి బ్రహ్మశబ్దస్థానే సర్వత్ర వైశ్వానరశబ్దప్రయోగాచ్చ, వైశ్వానరాత్మా సర్వేషాం జీవానా మాత్మభూతం పరం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయతే. సూత్రార్థః - వైశ్వానరశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా - వైశ్వానరశబ్దస్యాఽనేకార్థసాధారణస్యాప్యస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణవిశేషణై స్సర్వాత్మత్వాదిభిః విశేష్యమాణత్వాత్. విశేష్యత ఇతి విశేషః. ౧. [౧॥ ఛా-౫ ప్ర-౧౧ఖం-౬. ౨॥ ఛా-౫ ప్ర-౧౮ఖం-౧. ౩॥ ఛాం-౫-౧౧-౧.]

కిమయం వైశ్వానర ఆత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః - ఉత నేతి. కిం ప్రాప్తమ్. అశక్యనిర్ణయ ఇతి. కుతః. † వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేషు ప్రయోగదర్శనాత్ - జాఠరాగ్నౌ తావత్ * ౧ అయ మగ్ని ర్వైశ్వానరో యేనేద మన్నం పచ్యతే యదిద మద్యతే తస్యైష ఘోషో భవతి య మేతత్కర్ణావపిధాయ శృణోతి స యదోత్క్రమిష్య న్భవతి నైనం ఘోషం శృణోతీతి,-మహాభూతతృతీయేచ * ౨ విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతు మహ్నామకృణ్వన్నితి, - దేవతాయాంచ * ౩ † వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామరాజా హి కం భువనానా మభిశ్రీరితి. - పరమాత్మనిచ * ౪ తదాత్మన్యేవ హృదయేఽగ్నౌ వైశ్వానరే ప్రాస్యత్ * ౫ స ఏష వైశ్వానరో విశ్వరూపః ప్రాణోఽగ్నిరుదయత ఇతిచ-. † వాక్యోపక్రమాదిషూపలభ్యమానాన్యపి లిఙ్గాని సర్వాణ్యనుగుణతయా నేతుం శక్యానీతి.

౨. † ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే - వైశ్వానర స్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ - వైశ్వానరః పరమాత్మా. కుతః. సాధారణశబ్దవిశేషాత్ † విశేష్యతఇతి విశేషః. † సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణైర్ధర్మై ర్విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః. † తథాహి - ఔపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయ స్సమేత్య * ౬ కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి విచార్య * ౬ ఉద్దాలకో హవై భగవన్తోఽయ మారుణి స్సమ్ప్రతీమ మాత్మానం వైశ్వానర మధ్యేతి తం హన్తాఽభ్యాగచ్ఛామేత్యుద్దాలకస్య వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞాన మవగమ్య త మభ్యాజగ్ముః. సచోద్దాలక ఏతా న్వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూనఖిలత్వేనాత్మన శ్చ తత్రాకృత్స్నవేదిత్వంమత్వా * ౬ తాన్హోవాచ అశ్వపతి ర్వై భగవన్తోఽయం కేకయ స్సమ్ప్రతీమ మాత్మానం వైశ్వానర మధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి. తే చోద్దాలకషష్ఠా స్త మశ్వపతి మభ్యాజగ్ముః. స చ తా న్మహర్షీ న్యథార్హం

ర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సంశయవిషయతయోక్తే. నన్వేవం సతి సంశయలక్షణాప్రామాణ్యం పూర్వపక్షితం స్యాత్ - తచ్చాయుక్తమ్ - ప్రథమే కాణ్డే వేదప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వ ముపజీవ్యారబ్ధత్వాచ్ఛారీరకస్య. అతోఽర్థవిశేషపరత్వం పూర్వపక్షీకర్తవ్యమ్ - నత్వశక్యనిర్ణయత్వమ్. నైవమ్-చతుర్ష్వర్థేష్వన్యతమానిర్ధారణేపి సర్వథా కస్మింశ్చిదర్థే ప్రమాణమేవేద మితి సామాన్యతః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యానపోద్యత్వాత్. తద్ధి నిత్యనిర్దోషవాక్యతయా స్థాపితమ్. * విధిశబ్దస్య మన్త్రత్వే భావ స్స్యాదితి న్యాయేన ప్రామాణ్యసిద్ధిః. కి మయం వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః - ఉత న. తదర్థ మాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమో వైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావ మవగమయతి - నేతి. తదర్థ మగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్య, త్రేతాకల్పన, ప్రాణాహుత్యాధారత్వాని, కిం వైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావవిరోధీని - ఉత నేతి. కిమ్ * ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానర ఇత్యగ్నిశబ్దోఽగ్నిమాత్రపరః - ఉతాగ్న్యవస్థపరమాత్మపరఇతి. అగ్నిశబ్దస్యాగ్నిమాత్రపరత్వే - అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావవిరోధితయా ఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్యాపి బ్రహ్మభావావగమకత్వాభావేనాశక్యనిర్ణయఇతి పూర్వః పక్షః. అగ్నిశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే - అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావావిరోధితయా ఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్య బ్రహ్మభావావగమకత్వోపపత్తే ర్వైశ్వానరః పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి రాద్ధాన్తః. † (వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేష్వితి) జీవపరసాధారణాత్మశబ్దసద్భావేప్యాత్మశబ్దస్య వైశ్వానర మాత్మాన మితి వైశ్వానరశబ్దవిశేషితత్వాద్వైశ్వానరశబ్దస్యచ జీవమాత్రే ప్రయోగాభావాదిహ జీవవిషయత్వశఙ్కా నసంభవతి - నహి గోశబ్దవిశేషితస్య చతుష్పాచ్ఛబ్దస్యాశ్వాదిపరత్వశఙ్కాసంభవ ఇత్యభిప్రాయేణ పఞ్చస్విత్యనుక్తిః. విశ్వస్మై భువనాయ - విశ్వభువనోపకారార్థమ్. వైశ్వానరమ్ - మహాభూతతృతీయమ్. అహ్నాం కేతుమ్ - ఆదిత్యమ్. అకృణ్వన్నిత్యర్థః. † (వైశ్వానరస్యేతి) సుమతిః - శోభనమతిః. సుమతౌ స్యామ - తద్విషయభూతాస్స్యామ అభితః శ్రీర్యస్య సోఽభిశ్రీః - * శ్రియ మిచ్ఛే ద్ధుతాశనాదిత్యుక్తత్వాత్. హికమిత్యవ్యయమ్. † ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తేషు త్రేతాగ్నికల్పనాదిష్వాత్మబ్రహ్మశబ్దాదిషుచ ప్రతీయమానేషు కథం శక్యనిర్ణయత్వతదభావసందేహోక్తి రిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేతి) కాల్పనికం త్రేతారుపత్వం సర్వత్రసంభవతి. బ్రహ్మాగ్నిశబ్దౌ మిథః ప్రతిబన్ధకత్వాదనిర్ధారకౌ. అన్నాదనరూపం ఫలంచ సర్వత్రోపపన్న మిత్యభిప్రాయః.

౨. † (ఏవం ప్రాప్తే ఇతి). † సాధారణశబ్దవిశేషాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (విశేష్యత ఇతి విశేషఇతి) నేదం విశేషశబ్దస్య ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానమ్-అపితు సాధారణశబ్దవిశేషాదితిసమాసాన్తర్గతషష్ఠీవ్యాఖ్యానమ్. కర్మణి షష్ఠీ-నతు కర్తరీత్యర్థః. విశేషఇతి కృదన్తం పదం కర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమిత్యభిప్రాయేణ విశేషపదోపాదానమ్. యద్వా - విశేష్యతఇతి విశేషఇతి ఘఞః కర్మార్థతా మాహ. సాధారణశబ్దఏవ విశేషఇతి కర్మధారయః. † కిం కేన విశేష్యత ఇత్యత్రాహ (సాధారణస్యేతి). ధర్మశబ్దో లిఙ్గపరః. విశేష్యమాణత్వాదితి ఫలితార్థఉక్తః-నాభిధానికః. † కే పున రసాధారణా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) * కోన ఆత్మా కింబ్రహ్మేతి కిం శబ్దద్వయ మాత్మత్వబ్రహ్మత్వయో ర్ద్వయోరపి జ్ఞాతవ్యత్వాభిప్రాయమ్. ఆత్మబ్రహ్మశబ్దవాచ్య

౧॥ బృ-౭-౯-బ్రా-౧. ౨॥ . ౩॥ . ౪॥ . ౫॥ ౧ ప్రశ్నో-౭. ౬॥ ఛా-౫ప్ర-౧౧ఖం-౧, ౨, ౪.

పృథ గ్భక్ష్యాచర్య * ౧ న మే స్తేన ఇత్యాదినా * ౧ యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తో ఽహ మస్మీత్యనేనాఽ† త్మనో వ్రతస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధ పరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తృత్వతాం చ ప్రజ్ఞాప్య * ౧ యావ దేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావ ద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భవన్త ఇత్యువాచత్. తే చ ముముక్షవో వైశ్వానర మాత్మానం జిజ్ఞాసమానా స్త మేవాత్మాన మస్మాకం బ్రూహీత్యూచుః. † తదేవమ్ * ౧ కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి జీవాత్మనా మాత్మభూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానై స్తదజ్ఞ మన్విచ్ఛద్భి ర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞసకాశ మాగమ్య పృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే,- ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యా ముపక్రమ్య పశ్చా త్సర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్థానే నిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మైవాభిధత్తఇతి విజ్ఞాయతే,- కించ * ౨ స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్న మత్తి * ౩ తద్యథేషీకతూల మగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతిచ వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి. [౩॥ ఛా-౫ప్ర-].

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా.

౨౬॥ సూ. స్మర్యమాణ మనుమానం స్యాదితి. ౨.

౩. † ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్త మవయవ విభాగేన వైశ్వానరస్య రూప మిహోపదిశ్యతే - తచ్చ శ్రుతిస్మృతిషు పరమపురుషరూపతయా ప్రసిద్ధమ్ - తదిహ తదేవేద మితి స్మర్యమాణమ్ - ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమపురుషత్వే అనుమానమ్ - † లిఙ్గమిత్యర్థః. † ఇతి శబ్దః ప్రకారవచనః. † ఇత్థం భూతం రూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం స్యాత్. † శ్రుతిస్మృతిషు హి పరమపురుషస్యేత్థం రూపం ప్రసిద్ధమ్ - యథా అథర్వణే * ౪ అగ్ని ర్మూర్ధా, చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ, దిశ శ్శ్రోత్రే, వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో, హృదయం విశ్వ మస్య, పద్భ్యాం పృథివీ, హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి.† అగ్నిరిహ ద్యులోకః - * ౫ అసౌ వై లోకోఽగ్నిరితిశ్రుతేః. † స్మరన్తిచ

ధర్మైకత్వానేకత్వజిజ్ఞాసయావా కింశబ్దద్వయప్రయోగః. † విషయవాక్యే * నమే స్తేన ఇత్యాదేః ప్రయోజన మాహ (ఆత్మనఇతి). † ఫలితాని సాధకలిఙ్గాని దర్శయతి (తదేవమితి) ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వ, మాత్మత్వమ్, బ్రహ్మత్వమ్, బ్రహ్మశబ్దస్థానే వైశ్వానరశబ్దప్రయోగః, ఫలనిర్దేశశ్చ వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వసాధకలిఙ్గానీత్యర్థః. ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టతాదృరూపధర్మస్యాస్మిన్సూత్రేఽనుక్తి స్తస్యానన్తరసూత్రోక్తత్వాత్.

౩. ౨౬॥ సూ. స్మర్యమాణ మనుమానం స్యా దితి. † స్మర్యమాణశబ్దస్య విశేష్యం దర్శయన్ సూత్రం వ్యాచష్టే (ద్యుప్రభృతీతి). † (లిఙ్గమిత్యర్థఇతి) అనుమానశబ్దః కరణార్థల్యుడన్తః. శ్రుతిలిఙ్గవాక్యేత్యాదిసూత్రపఠితలిఙ్గపరశ్చేతి భావః. † అనుమానశబ్దేన హేతుత్వసిద్ధే రితి శబ్దవైయర్థ్య మిత్యత్రాహ (ఇతిశబ్దఇతి). † ఇతిశబ్దార్థేనాన్వితం వాక్యార్థ మాహ (ఇత్థమితి). † పరమపురుష రూపత్వేన ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (శ్రుతీతి) పరమాత్మపరత్వేన సాధితత్వాత్ * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్య ముదాహృతమ్. † ఇహ ద్యౌ ర్మూర్ధత్వేన శ్రూయతే - ఉదాహృతవాక్యే * అగ్ని ర్మూర్ధేతి - తత్ర కథ మైకార్థ్య మిత్యత్రాహ (అగ్నిరిహేతి). † పరమాత్మన స్తథావిధరూపవత్త్వే స్మృతి ముదాహరతి (స్మరన్తిచేతి) * యస్యా

౨౬॥ సూ. స్మర్యమాణ మనుమానం స్యాదితి. ౨.

(వే-సా.) ద్యులోకప్రభృతి పృథివ్యన్తం రూపమ్ "అగ్నిర్మూర్ధా" ఇత్యాదిషూక్తమ్, అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయమాన మస్య పరమాత్మత్వే అనుమానమ్-లిఙ్గమిత్యర్థః. ౨.

(వే-దీ.) స్మర్యమాణమ్ - ప్రత్యభిజ్ఞాయమానమ్. అనుమీయతేఽనేనేతి అనుమానమ్, ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థంరూపం స్మర్యమాణం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం స్యాత్. ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్త మవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్య రూప మిహోపదిష్టమ్ "అగ్నిర్మూర్ధా, చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ" "ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి" ఇతి శ్రుతిస్మృతి ప్రసిద్ధం పరమపురుషరూప మిహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వే లిఙ్గం స్యాదిత్యర్థః. ౨. [౧॥ ఛా-౫ప్ర-౧౧ఖం-౫,౧. ౨॥ ఛా-౫ప్ర-౧౮ఖం-౧. ౪॥ ౨ము-౧ఖం-౪. ౫॥ బృ-౮అ-౨బ్రా-౯.]

మునయః - ※ ౧ ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి, ఖం వై నాభిం, చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే । దిశః శ్రోత్రే, విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ, సోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతేతి, ※ ౨ యస్యాగ్నిరాస్యం, ద్యౌర్మూర్ధా, ఖం నాభిః, శ్చరణౌ క్షితిః । సూర్యశ్చక్షు, ర్దిశః శ్రోత్రం, తస్మై లోకాత్మనే నమ ఇతి చ. † ఇహ చ ద్యుప్రభృతయో వైశ్వానరస్య మూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే. † తథా హి - తై రౌపమన్యవప్రభృతిభి ర్మహర్షిభిః * ౩ ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్టః కేకయ స్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మాన ముపదిదిక్షుః † ర్విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైః కించిత్ జ్ఞాతం కించి దజ్ఞాత మితి విజ్ఞాయ జ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానేకైకం పప్రచ్ఛ. తత్ర * ౩ ఔపమన్యవ కం త్వ మాత్మాన ముపాస్స ఇతి పృష్టే * ౩ దివ మేవ భగవో రాజన్నితి తేన చోక్తే దివి తస్య పూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధిం నివర్త్య వైశ్వానరస్య ద్యౌ ర్మూర్ధేతి చోపదిశం స్తస్యా వైశ్వానరాంశభూతాయా దివ స్సుతేజా ఇతి గుణనామధేయం ప్రాచిఖ్యపత్. ఏవం సత్యయజ్ఞాదిభి రాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివీనా మేకైకస్యైకైక ముపాస్యమానతయా కథితానాం విశ్వరూపః పృథగ్వర్త్మా, బహులో, రయిః, ప్రతిష్ఠేత్యేకైక † గుణనామధేయాని వైశ్వానరాత్మన శ్చక్షుః ప్రాణ సన్దేహవస్తిపాదావయవత్వం చోపదిష్టమ్. † సన్దేహో మధ్యకాయ ఉచ్యతే. అత ఏవమ్భూతద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవ రూపమితి వైశ్వానరః పరమపురుష ఏవ.

† పున రప్యనిర్ణయ మేవాశఙ్క్య పరిహరతి.

గ్నిరాస్యమిత్యత్రాగ్నిశబ్దః ప్రసిద్ధాగ్నిపరః - ద్యౌర్మూర్ధేతి పృథగుక్తేః. † శ్రుతిస్మృతిప్రత్యభిజ్ఞాతస్య రూపస్య ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వం దర్శయతి (ఇహ చేతి), † నన్వత్ర ※ అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదావివ ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వేన సంభూయోపదేశో న దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం విప్రకీర్ణప్రతిపాదనహేతు మాహ (తథా హీతి). † (విశేషప్రశ్నాన్యథాఽనుపపత్త్యేతి). న హ్యాత్మబ్రహ్మాదిశబ్దైః ప్రశ్నః కృతః - వైశ్వానరశబ్దేన హి ప్రశ్నః. అనేన ద్యుప్రభృతీనా మపూర్వనామనిర్దేశహేతు శ్చోక్తో భవతి - అజ్ఞాతాంశః సర్వోఽపి హ్యుపదేష్టవ్యః. (గుణనామధేయానీతి) ద్యౌ ర్నక్షత్రాదితేజస్వినీతి సుతేజాః. ప్రకాశకస్యాదిత్యస్య విశ్వం రూపమ్ - ప్రకాశ్యమ్ - తస్మాత్ ఆదిత్యో విశ్వరూపః. వాయు ర్వివిధగతిస్వభావత్వాత్ పృథగ్వర్త్మా. ఆకాశో భూతాన్తరేభ్యో మహత్త్వాత్ బహులః. ఆపో వేగవత్త్వా ద్రయిః. రయో హి వేగః - ఇకారాన్తత్వం ఛాన్దసమ్. రైరూపధనప్రాప్తిహేతుత్వాద్వా రయిః. పృథివీ ప్రాణ్యాధారత్వాత్ ప్రతిష్ఠేతి భావః. † శ్రుతిస్థం సందేహశబ్దం వ్యాచష్టే (సన్దేహో మధ్యకాయ ఇతి) మధ్యం హి పూర్వాపరాంశసాధారణ్యాత్ కుత్రాను ప్రవిష్టమితి సందిహ్యతే, ఏతద్ జ్ఞాపయితుం మధ్యకాయ ఇతి వ్యాఖ్యాతం - నతు నాభిరితి. గుణనామధేయానీత్యనేనాన్యదపి ప్రయోజనం ఫలితమ్-న కేవలం నామధేయాని-అపి తు గుణనామధేయాని-తత్తద్గుణకత్వం మూర్ధాదిత్వేనోపదిష్టానాం ద్యుప్రభృతీనా మనుసంధేయ మిత్యర్థః. అత్రాయ మభిప్రాయః-వాజసనేయకే మూర్ధభూతాయా దివోఽతిష్ఠాత్వముక్తమ్-నతు సుతేజస్త్వమ్. చక్షుర్భూతస్యాదిత్యస్య సుతేజస్త్వ ముక్తమ్-నతు విశ్వరూపత్వమ్. న చైతావతా విద్యాభేదః-తత్తన్నామధేయోపస్థాపితగుణేష్వేవ తాత్పర్యసంభవాత్. అతీత్య స్థితత్వం హి దివోఽతిష్ఠాత్వమ్ - తచ్చ సర్వోత్కృష్టత్వమ్-తచ్చ నక్షత్రాదితేజశ్శాలిత్వరూప మిత్యేకగుణత్వేన ఫలితమిత్యవిరోధః. ఆదిత్యస్య చ సుతేజస్త్వ ఫలరూపం విశ్వరూపత్వమ్ - తద్ధి విశ్వనిరూపకత్వమ్ - విశ్వప్రకాశకత్వమ్. అతోఽనర్థాన్తరతయా ఫలితమ్ - అతో న విద్యాభేద ఇతి. ఏతదభిప్రాయేణ గుణనామధేయానీత్యుక్తమ్.

పరమాత్మన స్త్రైలోక్యశరీరత్వవిషయమ్ ※ ద్యాం మూర్ధాన మిత్యాదిస్మృతివచనం స్వమూలత్వేన వైశ్వానరవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం కల్పయతీతి వ్యాఖ్యాన మనుపపన్నమ్ - స్మృతివచనం హి స్వమూలత్వేన శ్రుతిం కల్పయతి-నతు వైశ్వానరవిద్యామేవ కల్పయితుం ప్రభవతి - శ్రుత్యన్తరసంభవేన కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అస్తి హి ※ అగ్ని ర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యావిత్యాదిశ్రుతి స్తన్మూలతయా సంభావ్యమానా. తస్మా దాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యా మైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞానమేవాస్మిన్ సూత్రే హేతుతయా వివక్షితమ్. స్మర్యమాణశబ్దశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానోపస్థాపకః - తర్కపాదే అనుస్మృతేశ్చేత్యత్రానుస్మృతిశబ్దస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపరత్వేన సూత్రకారైః ప్రయుక్తత్వాత్.

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (పునరపీతి) అర్థచతుష్టయే ప్రయోగసాధారణ్యా దనిర్ణయః పూర్వ ముక్తః -

౧॥ ౨॥ ౩॥ ఛా-౫ప్ర-౧౧ఖం-౭. ౪॥ ఛా-౫ప్ర-౧౨ఖం-౧.

౨౭॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశా దసమ్భవా త్పురుషమపి చైన మధీయతే. ౩.

౪. † యదుక్తం వైశ్వానరః పరమాత్మేతి నిశ్చీయతఇతి - తన్న - శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ జాఠరస్యాప్య గ్నేరిహ ప్రతీయమానత్వాత్. శబ్దస్తావ ద్వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే *౧ స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితి శ్రూయతే, † అస్మి న్ప్రకరణేచ * ౨ హృదయం గార్హపత్యో, మనోఽన్వాహార్య, పచన, ఆస్య మాహవనీయఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యా † గ్నిత్రయకల్పనం క్రియతే, * ౩ † తద్యద్భక్తం ప్రథమ మాగచ్ఛే త్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమా మాహుతిం జుహుయా త్తాం జుహుయా త్ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వంచ వైశ్వానరస్యావగమ్యతే,. తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠానం వాజసనేయిన స్సమామనన్తి * ౪ స యో హైత మేవ మగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి. † అతోఽగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యా, దగ్నిత్రేతాపరికల్పనా, త్ప్రాణాహుత్యధారభావా, దన్తః ప్రతిష్ఠానా,చ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయతఇతి నైకాన్తతః పరమాత్మత్వ మితిచేత్.

ఇదానీంతు విశేషకధర్మాణాం బ్రహ్మశబ్దాదీనాం తత్తదనురూప విశేషకా చ్ఛబ్దాదేః ప్రతిరోధా దనిర్ణయో వివక్షితః.

౪. ౨౭॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్నతథా దృష్ట్యుపదేశా దసంభవాత్ పురుషమపి చైన మధీయతే. † నేతిపదం వ్యాచష్టే (యదుక్తమిత్యాదినా) శ్రుత్యన్తరస్థహేతో ర్ద్వ రుభయో ర్ధారస్థత్వా త్తా కత్థోక్తా - ఏతత్ప్రకరణస్థ మగ్నిత్రయకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చాదిశబ్దోపాత్తమ్ - సన్నికృష్టత్వాత్. ఏతదభిప్రాయేణ వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే. వాజసనేయిన స్సమామనన్తీ, తి చోక్తమ్. † (అస్మిన్ ప్రకరణేచేతి) చశబ్దేన వాజినా మప్యస్తీతి సూచితమ్. † (అగ్నిత్రయకల్పనం క్రియతఇతి) అగ్నిత్రయకల్పనేన హోమాధారత్వమాత్రం ఫలితమ్. † హోమాధారత్వవిశేష మాహ (తద్యద్భక్తమితి) అగ్నిశబ్దనిర్దేశసహిత మన్తః ప్రతిష్ఠానం వివక్షితమ్ - అన్తః ప్రతిష్ఠత్వమాత్రం హి పరస్యాపి సంభవతి. * స యో హైత మేవ మగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి హి శ్రూయతే. † ఉక్తహేత్వనుక్రమేణ పూర్వపక్షత్వేన శఙ్కిత మర్థ ముపసంహరతి (అతఇతి). శబ్దాదిభ్య ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం జాఠరశఙ్కామాత్రపరమ్. నతు దేవతాభూతపరమ్ - అన్తః ప్రతిష్ఠానోపన్యాసా ద్ధేత్వన్తరాణాంచ తత్సాహచర్యాత్. యద్యపి దేవతాయాః * అగ్ని ర్వా గ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశదితి ముఖే ప్రవేశోఽవగమ్యతే - తథాపి పురుషేన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం న స్వరసమ్. జాఠరస్య హి తత్స్వరసతః ప్రతీయతే-* సోఽగ్రభు గ్విభజం స్తిష్ఠ న్నాహార మజరః

౨౭॥ సూ శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్నతథా దృష్ట్యుపదేశా దసమ్భవాత్పురుషమపి చైన మధీయతే. ౩.

(వే-సా.) "స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరః" ఇతి అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ప్రాణాహుత్యాధారత్వాదిభిః, "పురుషేన్తః ప్రతిష్ఠితమ్" ఇత్యాదేశ్చ నాయం పరమాత్మేతిచేత్. నైతత్, జాఠరాగ్నిశరీరకత్వేనోపాస్యత్వోపదేశాత్, కేవలజాఠరాగ్నేః, త్రైలోక్యశరీరకత్వా ద్యసంభవాచ్చ. "స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరో యత్పురుషః" ఇత్యేనం వైశ్వానరం పురుష మప్యధీయతే వాజినః. నిరుపాధిక పురుషశబ్దశ్చ పరమాత్మని నారాయణే ఏవ, "సహస్రశీర్షమ్" ఇత్యారభ్య, "విశ్వమేవేదం పురుషః" ఇత్యాదిషు ప్రసిద్ధః. ౩.

(వే-దీ.) అనిర్ణయ మాశఙ్క్య పరిహరతి. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ ఇతి, శబ్దస్తావత్ -వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే "స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరః" ఇతి వైశ్వానర సమానాధికరణోఽగ్నిశబ్దః. అస్మిన్ ప్రకరణేచ "హృదయం గార్హపత్యః" ఇత్యారభ్య, వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థానస్యాగ్నిత్రయపరికల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వఞ్చేత్యాది ప్రతీయతే. వాజినామపి "స యో హవై తమేవ మగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేన్తః ప్రతిష్ఠితం వేద" ఇతి వైశ్వానరస్య శరీరాన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం ప్రతీయతే. అతః ఏతైర్లిఙ్గై ర్వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిత్వప్రతీతే ర్నాయం పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతిచేత్. తన్న; తథాదృష్ట్యుపదేశాత్, దృష్టిః - ఉపాసనమ్. తథోపాసనోపదేశాదిత్యర్థః. జాఠరాగ్నిశరీరతయా వైశ్వానరస్య పరమాత్మన ఉపాసనం హ్యత్రోపదిశ్యతే! "అయ మగ్ని ర్వైశ్వానరః పురుషేన్తః ప్రతిష్ఠితః" ఇత్యాదౌ. కథ మవగమ్యత ఇతిచేత్ ! అసమ్భవాత్ - కేవలజాఠరాగ్నేః స్త్రైలోక్య శరీరత్వాద్యసమ్భవాత్. పురుషమపి చైన మధీయతే చశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. వాజిన స్త్వైవ "స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరో యత్పురుషః" ఇతి ఏనమ్ - వైశ్వానరం పురుషమపి హ్యధీయతే. పురుషశ్చపరమాత్మైవ - "పురుష ఏవేదం సర్వమ్" "పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్" ఇత్యాదిషు ప్రసిద్ధేః. ౩. [౧॥ • ౨॥ ఛా - ౫ ప్ర - ౧౮ ఖం - ౨. ౩॥ ఛా - ౫ ప్ర - ౧౯ ఖం - ౧. ౪॥ •]

౫. † తన్న † తథాదృష్ట్యుపదేశాత్ పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య † జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్. † అగ్నిశబ్దాదిభిర్హి న కేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే - అపితు జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మా. † కథ మిద మవగమ్యత ఇతి చేత్. అసమ్భవాత్ జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవాత్. † త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్నవైశ్వానరసమానాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానోఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మాన మేవాభిదధాతీత్యర్థః. † యథోక్తం భగవతా * ౧ అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమితి - జాఠరానలశరీరో భూత్వేత్యర్థః. అత స్తద్విశిష్టస్యోపాసన మత్రోపదిశ్యతే. † కించ †పురుషమపి చైన మధీయతే వాజసనేయినః * ౨ స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరో యత్పురుషఇతి, నహి జాఠరస్య కేవలస్య పురుషత్వమ్. పరమాత్మనఏవహి †నిరుపాధికం పురుషత్వమ్–† యథా * ౩ సహస్రశీర్షా పురుషః * ౩ పురుష ఏవేదం సర్వ మిత్యాదౌ.

కవిః। సంతాపయతి స్వం దేహ మాపాదతల మస్తకమితి కృత్స్నదేహవ్యాప్తత్వా త్తస్య. భూతతృతీయస్యతు పురుషే న్తః ప్రతిష్ఠితత్వం తదేకదేశభూతజాఠరద్వారకమితి వక్తవ్యమ్ - అత స్తచ్చ క్లిష్టమ్, అతోఽన్తః ప్రతిష్ఠానసహచరై ర్హేతుభిః జాఠరభావ శ్శఙ్కిత ఇహ సూత్రే. అతఏవ హి దేవతాభూతతృతీయయో స్సూత్రాన్తరేణ వ్యుదాసః - సత్వేతస్మిన్నేవ సూత్రే ఖణ్డాన్తరే కృతః.

౫. †ఏవం శఙ్కితం జాఠరవిషయత్వం పరిహరతి (తన్నేతి). † హేత్వాకాఙ్క్షాయాం సౌత్రఖణ్డాన్తరస్థం హేతువాచిపద ముపాదత్తే (తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి). ※ † యస్యాగ్ని శ్శరీర మితిశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జాఠరాగ్నిశరీరతయేతి) ఉపాసనశబ్దేన సౌత్రదృష్టి శబ్దవ్యాఖ్యానమ్ - ※ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః * తస్మి న్దృష్టే పరావరఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్, * వైశ్వానర ముపాస్త ఇతి చాత్ర శ్రూయతే. నను దృష్టిశబ్దోఽతస్మిన్ తథాత్వానుసంధానపరః కిం నస్యాత్. నైవమ్ - పరమార్థవిషయత్వే సమ్భవత్యపరమార్థవిషయత్వాశ్రయణాయోగాత్. ద్యుమూర్ధత్వాదికం హి జాఠరేఽత్యన్తబాధితమ్ - అతఏవహి న ※ మనో బ్రహ్మేత్యాదిదృష్టితుల్యత్వశఙ్కా. తత్తుల్యత్వంచ గత్యన్తరే సంభవత్యయుక్తమ్. జాఠరాగ్నిశరీరతయేత్యనేన పరమార్థవిషయసమ్భవశ్చ దర్శితః, ఉత్కృష్టే పరమాత్మన్యపకృష్టాగ్ని దృష్ట్యయోగాచ్చ న పరస్మి న్నగ్నిదృష్టిః. అగ్నౌ పరమాత్మదృష్టిపరత్వంతు పరమాత్మత్వసమర్థన పరసూత్రతాత్పర్య విరుద్ధమ్. అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం జాఠరలిఙ్గానాం చ దర్శనా ద్విశిష్టోపాసనపరత్వ మభ్యుపగన్తవ్యమ్ - యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామితి వాక్యార్థః. † విశిష్ట ప్రతిపాదనే సిద్ధేహి విశిష్టోపాసనపరత్వ మిత్యత్రాహ (అగ్నిశబ్దాదిభిర్హీతి) ఆదిశబ్దేన ప్రాణాహుత్యాధారత్వాదికం గృహ్యతే. జాఠరః ప్రతిపాద్యతే - జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. అగ్నిశబ్దత్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గాన్వితేన వాక్యేన పరమాత్మాఽభిధీయత ఇతి వార్థః. తదా త్రేతాకల్పనాదినా అగ్నిద్వారా పరమాత్మా విశేష్యతే. † అసమ్భవాదితి పదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కథమితి) కేవలాగ్నౌ ప్రసిద్ధస్య కథం తద్విశిష్టపరత్వమిత్యర్థః. †జాఠరస్య త్రైలోక్య శరీరత్వాసమ్భవోస్తు - తతః కిమగ్నిశబ్దస్య విశిష్టపరత్వఇత్యత్రాహ (త్రైలోక్యేతి). † జాఠరవిషయతయా ప్రసిద్ధస్య శబ్దస్య తద్విశిష్టే పరమపురుషే ప్రవృత్తిం స్మృత్యా దృఢయతి (యథోక్తమితి). †సూత్రఖణ్డ మవతారయతి (కించేతి) * అపిచేత్యత్ర విభక్త శ్చశబ్దో హేతుసముచ్చయార్థ ఇతి భావః. † నకేవల మగ్నిత్వమ్, పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వమ్, చ-కింతు పురుషశబ్దవాచ్యతయాప్యధీయత ఇత్యభి ప్రాయేణాహ (పురుషమపిచేతి) పురుషత్వమ్ - పురుషశబ్దవాచ్యత్వమ్. † (నిరుపాధికమితి) జీవస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వమ్ * ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే ※ ప్రధానపురుషావేతావిత్యాదిషు ప్రధానాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారాక్షరత్వాద్యుపాధినా శ్రీయతే - నతు స్వతః. అతః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం పరమాత్మనఏవ నిరుపాధికమ్. అతో జాఠరస్య పురుషత్వం దూరతో నిరస్తమితి భావః. * † స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశా, త్తస్యచ ప్రాపకప్రమాణసాపేక్షత్వాత్, పరమాత్మనఏవ నిరుపాధికపురుషత్వ విషయాం ప్రమాణతః ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (యథేతి) అగ్నిశబ్దః త్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గత్రయం జాఠరవిషయత్వసాధకం శఙ్కితమ్ - తత్ర పురుషశబ్ద స్త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవరూప మేకం లిఙ్గంచ పరమాత్మవిషయత్వసాధక ముక్తమ్. తత్ర తథాదృష్ట్యుపదేశాదిత్య నేనాగ్నిశబ్దలిఙ్గత్రయయో రన్యథాసిద్ధి ర్దర్శితా- అసంభవలిఙ్గపురుషశబ్దయో రనన్యథాసిద్ధతయా ప్రాబల్యం స్థితమ్. అతఏవ పురుషమపి చైన మధీయత ఇతి సూత్రఖణ్డం నాన్తః ప్రతిష్ఠాన మాత్రపరిహారపరమ్ - తథాదృష్ట్యుపదేశాదిత్య నేనైవాన్తః ప్రతిష్ఠానస్య హేత్వన్తరాణాంచాన్యథాసిద్ధే ర్దర్శితత్వా, దసంభవహేతౌ చ సతి అన్తః ప్రతిష్ఠానస్య దుర్బలత్వా, న్నిరుపాధికపురుషత్వశ్రవణే సతి హేత్వన్తరాణామపి దుర్బలత్వాచ్చ. అతో యథోక్తావేవ శఙ్కాపరిహారౌ.

౧॥ గీ - ౧౫అ - ౧౪. ౨॥ ౩॥ పురుషసూక్తమ్.

౨౭॥ సూ. అతఏవ న దేవతాభూతఞ్చ. ౪.

౬. † ఉక్తేభ్యఏవ హేతుభ్యో దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూతస్యాపి నవైశ్వానరత్వ ప్రసఙ్గః.

౨౮॥ సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. ౫.

౭. † వైశ్వానరసమానాధికరణ స్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్య పరమాత్మనో వాచకత్వమ్, తథైవ పరమాత్మన ఉపాస్యత్వం చోక్తమ్. † జైమిని స్త్వాచార్యో † వైశ్వానరశబ్దవ దగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మనఏవ సాక్షాత్ † అవ్యవధానేన వాచకత్వే నకశ్చి ద్విరోధఇతి మన్యతే.

౨. ౨౭॥ సూ. అతఏవ నదేవతాభూతంచ. జాఠరప్రసిద్ధి శఙ్కా పూర్వసూత్రే పరిహృతా - తద్వ్యతిరిక్తార్థద్వయశఙ్కాఽత్ర పరిహ్రియతే. దేవతాభూతతృతీయయో ర్జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ త్రైలోక్యశరీరత్వోపపత్తిః-దేవతాయా అధిష్ఠాతృతయా త్రైలోక్య శరీరత్వమ్-మహాభూతతృతీయస్యచ త్రివృత్కృతస్య త్రైలోక్యరూపేణ పరిణతత్వాత్ సముదితస్య ద్యావాపృథివ్యాదయో మూర్ధపాదాద్యవయవా స్స్యుః - అత స్త్రైలోక్యశరీరత్వకల్పనోపపత్తి రిత్యసంభవాక్షేపేణాధికాశఙ్కా. † (ఉక్తేభ్యఏవ హేతుభ్యఇతి) ఆత్మబ్రహ్మపురుషశబ్దనిర్దేశాసంకుచితఫలావాప్తి సర్వపాపప్రదాహాదయః సర్వే హేతవః తయో రనుపపన్నాఇతి పరిహార ఇత్యభిప్రాయః.

౭. ౨౮॥ సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. † సూత్రార్థస్య సంగతత్వాయ పూర్వోక్త మనువదతి (వైశ్వానరేతి). తథాదృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేన సంగతిరిత్యర్థః. † అక్షరార్థమాహ (జైమినిరితి). † అగ్నివైశ్వానరశబ్దయో రుభయోరపి సాక్షాత్పరమాత్మప్రతిపాదకత్వపర మిదం సూత్రం పరైర్వ్యాఖ్యాతమ్ - తద్వ్యావృత్త్యర్థ మాహ (వైశ్వానరశబ్దవదితి) వైశ్వానరశబ్దస్య పక్షభూతస్య బహ్వర్థసాధారణస్యాగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యేన వినా జాఠరవిషయత్వనిశ్చయాయోగాత్ తదుపపాదకత్వేన హ్యగ్నిశబ్దః ప్రకృతః - అత ఉపపాదకస్యైవాన్యథాసిద్ధి ర్వక్తవ్యా - నతూపపాద్యస్య - ఉపపాదకాన్యథాసిద్ధౌ హ్యుపపాద్యం స్వయమేవ నభవతి. అత ఉపపాదకాగ్నిశబ్దస్యైవ జాఠరవిశిష్టపరమాత్మవిషయత్వ ముక్తం తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి. అత ఇహాపి తస్యైవాగ్నిశబ్దస్య ప్రకారాన్తరేణ పరమాత్మపరత్వ ముచ్యతఇతి వైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోదాహర్తవ్యః. తస్యచ తథాత్వం సిద్ధమ్ - వైశ్వానరశబ్దస్తావత్ పరమాత్మని ప్రయుక్తః. నచ క్లృప్తామేవ రూఢి మాశ్రిత్యాపర్యవసానాద్వైశ్వానరశరీరకః పరమాత్మాఽభిధేయః - అగ్నిశబ్దేనైవాగ్నిశరీరకే పరమాత్మన్యభిహితే * అగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యేకవాక్యస్థవైశ్వానరశబ్దస్యాగ్నిశరీరకవాచిత్వే పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. నచావ్యవధానేన పరమాత్మని రూఢ్యన్తరం కల్ప్యమ్ - అవయవశక్త్యైవ ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధే ప్రోక్షణీన్యాయేన సముదాయశక్తికల్పనానుపపత్తేః. అతోఽగ్నిశబ్దసమానాధికరణవైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా పరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరేష్వప్యేకప్రయోజకత్వాయావయవశక్త్యైవ వృత్తి రాస్థేయేత్యభిప్రాయేణావ్యవధానేన వాచకత్వే వైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోక్తః వైశ్వానరశబ్దవదితి. సాక్షాదితి వ్యాఖ్యేయపదమ్. సాక్షా చ్ఛబ్దస్య విశదతరత్వేపి ప్రయోగా త్తద్వ్యావృత్త్యర్థ మాహ (అవ్యవధానేనేతి).

౨౭॥ సూ. అతఏవ నదేవతాభూతఞ్చ. ౪.

(వే-సా.) యతోఽయం వైశ్వానరః త్రైలోక్యశరీరః, పురుషశబ్దనిర్దిష్టశ్చ, తతోఽయం నాగ్న్యాఖ్యదేవతా, తృతీయమహాభూతఞ్చ. ౪.

(వే-దీ.) యత స్త్రైలోక్య శరీరోఽసౌ వైశ్వానరః, యతశ్చ నిరుపాధికపురుషశబ్దనిర్దిష్టః; - అతఏవ నాగ్న్యాఖ్యాదేవతా, మహాభూతతృతీయశ్చ వైశ్వానర శ్శఙ్కనీయః. ౪.

౨౮॥ సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. ౫.

(వే-సా.) నావశ్య మగ్నిశరీరకత్వేన ఉపాస్యత్వాయేద మగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యమ్. అగ్రనయనాదియోగేన పరమాత్మన్యేవాగ్నిశబ్దస్య సాక్షాద్వృత్తే స్సామానాధికరణ్యావిరోధం జైమిని రాచార్యో మన్యతే. ౫.

(వే-దీ.) అగ్నిశరీరతయా వైశ్వానరస్యోపాసనార్థమగ్నిశబ్ద సామానాధికరణ్య నిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్. విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా సమ్బన్ధేన యథా వైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మని వర్తతే, - తథైవాగ్నిశబ్దస్యాపి అగ్రనయనాదినా యోగేన సాక్షాత్పరమాత్మని వృత్తౌ నకశ్చిద్విరోధఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ౫.

ర. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా వైశ్వానరశబ్ద స్సాధారణోపి పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాం నరాణాం † నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మాన మేవాభిదధాతీతి నిశ్చీయతే - ఏవ మగ్నిశబ్దోప్య † గ్రనయనాదినా యేనైవ గుణేన యోగా జ్జ్వలనే వర్తతే - † తస్యైవ గుణస్య నిరుపాధికస్య † కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సమ్భవా దస్మిన్ప్రకరణే † పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మాన మేవాభిధత్తఇతి.

※ † యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మిత్యపరిచ్ఛిన్నస్య పరస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్త ప్రదేశసమ్బన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కథ ముపపద్యతే - తత్రాహ.

ర. † వైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా వృత్తిః కథమ్. న తావ దయం శబ్దః * భిదాదిభ్యోఙ్ * బుష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్య శ్చేత్యనుశాసనానుసారేణ భిదాద్యఙన్తః బుష్యణన్తోవా తయో రపత్యార్థత్వాత్, పరమాత్మనశ్చ విశ్వానరసంజ్ఞం కంచి త్ప్రత్యపత్యత్వాభావాత్,. విశ్వానరశబ్దస్య పురుషసమష్టివాచకత్వేపి తదపత్యత్వాయోగాత్ భిదాద్యఙన్తత్వ మృష్యణన్తత్వం చాయుక్తమ్. అతో గుణాన్తరయోగో వక్తవ్యః. తత్ర వైశ్వానరశబ్దస్య కేన గుణేన వృత్తిః. తద్వదగ్నిశబ్దః కేన గుణయోగేన వర్తతే. తేన తస్య పరమాత్మన్యవ్యవధానేన వృత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). † (నేతృత్వాదినేతి) ఆదిశబ్దేన విశ్వైర్నరై ర్నేయత్వమ్ - ప్రాప్యత్వమ్, వివక్షితమ్. † (అగ్రనయనాదినేతి) ఆదిశబ్దేన అగ్రత్వేన ప్రాప్యత్వం వివక్షితమ్. యథా నిరాహుః - * వైశ్వానరః కస్మాత్ విశ్వా న్నరా న్నయతి, విశ్వ ఏనం నరా నయన్తీతివా విశ్వానరఏవ వైశ్వానరః, రాక్షసో వాయస ఇతివత్, రక్షఏవహి రాక్షసః, వయఏవహి వాయసః, యథాచాగ్నిః కస్మాత్ అగ్రణీర్భవతి అగ్రం నీయతే అగ్రం నయతి నమయతి సన్నమనోక్తో, ప్రసన్నో భవతీతి స్థూలాదృష్టివిధిరితి. † అవ్యవధానమాహ (తస్యైవేతి). † (కాష్ఠాగతస్యేతి) అగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దరూఢిర్నత్యాజ్యా - బ్రహ్మశబ్దావయవార్థపౌష్కల్యస్యాగ్నావసంభవా దగ్నిశబ్దరూఢిరేవ త్యాజ్యేతిభావః. † (పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితఇతి) ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రబలః - అగ్నిశబ్దస్తు తదనుగుణార్థో నేయ ఇతిభావః.

నన్వగ్నిశరీరకతయాఽనుసన్ధానే సాక్షాదేవాగ్రనయనాదిగుణకత్వానుసన్ధానేచ విద్యాభేద స్స్యాత్. నచ వాచ్య మేకస్యా మేవ విద్యాయా మేకస్మిన్ కర్మణి వ్రీహియవయో రివాగ్నిశరీరకత్వస్యాగ్రనయనాదిగుణకత్వస్యచ వికల్పేన ప్రాప్తిః - వికల్పశ్చ తయో స్తుల్యబలత్వా దవర్జనీయః - అగ్నిశరీరకత్వపరిగ్రహే రూఢ్యపరిత్యాగా దవిలమ్బః - అర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపర్యన్తత్వనిర్ణయఇతి విశేష్యప్రతిపత్తి ర్విళమ్బితా - అగ్రనయనాదిగుణకత్వపక్షే రూఢార్థానుపపత్త్యాఽవయవార్థప్రతిపత్తి ర్విళమ్బితా - అవయవశక్త్యుపస్థాపితగుణస్య విశేష్యప్రతిపత్తి స్త్వవిళమ్బితా - గుణస్యాద్వారకతయాఽన్వయసమ్భవాత్ - అతఃపక్షద్వయేపి విళమ్బావిళమ్బసామ్యా త్తుల్యబలత్వమితి వికల్పఇతి. ఏకేనైవ వాక్యేన వైకల్పికార్థద్వయవిధానానుపపత్తేః. వ్రీహియవయోర్హి వాక్యభేదేన ప్రాప్తిః. ఉచ్యతే - నాత్ర విద్యాభేదప్రసఙ్గః - అస్య సూత్రస్య బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయో స్తుల్యతాప్రతిక్షేపపరత్వే నోపాస్యాకారపరత్వాభావాత్. తథాహి - బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయో ర్ద్వయోరపి రూఢార్థద్వయావిరోధేన నిర్వాహః పూర్వ ముక్తః - రూఢార్థవిరోధాభ్యుపగమేనాన్యతరస్య యౌగికత్వే గ్రాహ్యేపి న బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయో స్తుల్యత్వా దశక్యనిర్ణయత్వం వాచ్యమ్ - ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యా దగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలతయాచ బ్రహ్మశబ్దప్రాబల్యా త్తద్విపరీతోఽగ్నిశబ్దో దుర్బలత్వా ద్యౌగికఇతిహి సూత్రతాత్పర్యమ్. ఏవంవా - అస్యాం విద్యాయా మగ్నిశరీరత్వానుసన్ధానమేవ సూత్రకారమతం తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి దర్శితమ్. జైమినిమతంతు సామాన్యేన పరమాత్మపరతయా తాత్పర్యలిఙ్గై రవగతేషు ప్రకరణేష్వర్థాన్తరరూఢశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వేఽవశ్యం భావినిసతి అవయవశక్త్యా సాక్షాదేవ తత్పరత్వం వర్ణనీయ మిత్యేవం రూపం నైతత్ప్రకరణవిశేషమాత్రవిషయమ్. అస్యచ న్యాయస్య సామాన్యేనోపజీవ్యతయా యత్ర క్వచి ద్వక్తవ్యత్వేసతి అత్ర పరమాత్మపర్యన్తనిర్వాహప్రసఙ్గా దిహాభ్యధాయి - నత్వేత ద్విద్యాయా అసాధారణత్వాత్. అతఏవ హ్యవయవశక్త్యా ఆకాశశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. సామాన్యేనోపజీవ్యస్య న్యాయస్యేహోపజీవ్యత్వా ద్విద్యాభేద ఇతిచేన్న - చిదచిద్విశేషాసాధారణలిఙ్గాన్వితేషు వాక్యేషు తచ్ఛరీరత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వేనాస్య న్యాయస్య చిదచిదసాధారణలిఙ్గరహితవాక్యవిషయత్వాత్. అత్రచ జాఠరలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే - అతఏవహి సూత్రకార స్తథాదృష్ట్యుపదేశాదితిస్వమత ముక్తవాన్. యథా నద్వితీయేతి కృత్వా అవఘాతాదీనాం వ్రీహిశేషత్వం చిన్తితమ్ - తద్వజ్జాఠరలిఙ్గాభావేన తద్విశిష్టత్వాసంభవేపి పరమాత్మపరత్వం సిధ్యతీత్యన్వారుహ్య దర్శితం జైమినిమతమ్. అతో నవిద్యాభేదః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కా మాహ (యస్త్వేతమితి).

* ఛా - ౫ ప్ర - ౧౮ ఖం - ౧.

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః. ౬.

౯. ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం పరమాత్మన ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే-† ద్యౌర్మూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షుః, వాయుః ప్రాణః, ఆకాశో మధ్యకాయః, ఆపో వస్తిః, పృథివీ పాదావితి ద్యుప్రభృతిప్రదేశసమ్బన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వమ్ † కృత్స్నమభివ్యాప్తవతో † విగతమానస్య హ్యభివ్యక్తేరేవహేతో ర్భవతి.

† మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థ మితిచేత్ - తత్రాహ.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతే ర్బాదరిః. ౭.

౧౦. † తథోపాసనార్థమితి బాదరి రాచార్యో మన్యతే. ※ ౧ † యస్త్వేత మేవ మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్న మత్తీతి బ్రహ్మప్రాప్తయే హ్యుపాసన ముపదిశ్యతే. † ఏతమేవ మితి - ఉక్తప్రకారేణ పురుషాకార మిత్యర్థః. † సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు వర్తమానం యదన్నమ్ - భోగ్యం తదత్తి - సర్వత్ర వర్తమానం స్వతఏవానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతి. † యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యై రాత్మభిః ప్రత్యేక మనన్యసాధారణ మన్నం భుజ్యతే-తన్ముముక్షుభి స్త్యాజ్యత్వాదిహ న గృహ్యతే.

† యది పరమాత్మా వైశ్వానరః - కథం తర్హ్యురఃప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశః - యావతా జాఠరాగ్నిపరిగ్రహ ఏవైతదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ. [౧॥ ఛా-౫-ప్ర-౧౮ఖం-౧]

౯. ౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తే రిత్యాశ్మరథ్యః. పరిచ్ఛిన్నత్వం మహాభూతతృతీయదేవతయోరేవ సమ్భవతీతి శఙ్కాపరిహారార్థ మిదం సూత్రమ్. అభివ్యక్త్యర్థమ్ - బుద్ధిసౌకర్యాయేత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నత్వేహి బుద్ధిసౌకర్యం స్యాత్. † ఉక్తమర్థం వివృణోతి (ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదినా) ద్యుప్రభృతిప్రదేశేత్యాదినా ప్రాదేశమాత్రశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. † * అభివిమాన మిత్యత్రాభిశబ్దం వ్యాచష్టే (కృత్స్న మభివ్యాప్తవతఇతి). † విమానశబ్దంవ్యాచష్టే (విగతమానస్యేతి).

† ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కా మాహ (మూర్ధప్రభృతీతి) ప్రాకృతమూర్ధాది ద్రవ్యావయవత్వ మప్రాకృతరూపస్య పరమాత్మనో నసంభవతి - అపితు దేవతాయామేవ సంభవతీత్యభిప్రాయః.

౧౦. ౩౧॥ సూ. అనుస్మృతే ర్బాదరిః. † ప్రాకృతమూర్ధా ద్యవయవత్వాసంభవపరిహారార్థత్వాభిప్రాయేణ సూత్రం వ్యాచష్టే (తథేత్యాదినా) అనుస్మృతిః - ఉపాసనమ్. ఉపాసనార్థం పురుషవిధత్వ మిత్యర్థః. † కథ ముపాసనార్థత్వమ్ - బుద్ధ్యారోహార్థత్వం కిం నస్యా దిత్యత్రాహ (యస్త్వేతమితి). † ఉదాహృతవాక్యే పురుషవిధత్వ ముపాస్యాకారతయా నప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతమేవమితి). † అత్రముక్తిఫలవాచిశబ్దః కఇత్యత్రాహ (సర్వేష్వితి). † అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వానుపపత్తి మాహ (యత్త్వితి).

† ఏవం పరమాత్మనో ద్యుప్రభృతిప్రదేశసంబన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వే పురుషవిధత్వేచ ప్రయోజనముఖేన భూతతృతీయదేవతావ్యుదాసఃకృతః. అథోత్తరసూత్రస్య జాఠరశఙ్కావ్యుదాసకత్వం దర్శయన్ తదవతారయతి (యదీతి) యావతా - ప్రత్యుతేత్యర్థః.

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః. ౬.

(వే-సా.) "యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశమాత్రమ్" ఇత్యనవచ్ఛిన్నస్య ద్యుప్రభృతి పరిచ్ఛిన్నత్వం ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థమితి ఆశ్మరథ్యః. ౬.

(వే-దీ.) "యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానరమ్" ఇతిద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తప్రదేశసమ్బన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వ మనవచ్ఛిన్నస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య కథ ముపపద్యత ఇత్యత్రాహ!. అనవచ్ఛిన్నస్యైవ పరమాత్మనః ఉపాసనాభివ్యక్త్యర్థం ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తప్రదేశపరిచ్ఛిన్నత్వమితి ఆశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే. ౬.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతే ర్బాదరిః. ౭.

(వే-సా.) ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తాఽవయవత్వకల్పనం తథాఽనుస్మృత్యర్థం బ్రహ్మప్రతిపత్తయ ఇతి బాదరిః. ౭.

(వే-దీ.) ద్యుప్రభృతి ప్రదేశావచ్ఛేదేనాభివ్యక్తస్య పరమాత్మనో ద్యుభ్వాదీత్యాదీనాం మూర్ధాద్యవయవకల్పనం కిమర్థమితిచేత్!. తత్రాహ. అనుస్మృతిః - ఉపాసనమ్, బ్రహ్మప్రాప్తయే తథోఽపాసనార్థం మూర్ధప్రభృతిపాదాన్తదేహపరికల్పనమితి బాదరి రాచార్యోమన్యతే. ౭.

౩౨॥ సూ. సమ్పత్తే రితి జైమిని స్తథాహిదర్శయతి. ౮.

౧౧. † అస్య పరమాత్మనఏవ వైశ్వానరస్య ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తశరీరస్య సమారాధనభూతాయాః ఉపాసకై రహరహః క్రియమాణాయాః ప్రాణాహుతే రగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయాయమురఃప్రభృతీనాం వేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. † తథాహి † పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలమ్, ప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్రసమ్పత్తిం,చ దర్శయతీయం శ్రుతిః * ౧ † స య ఇద మవిద్వా నగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాఙ్గారా నపోహ్య భస్మని జుహుయా త్తాదృక్తత్స్యాత్ అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి † తద్యథేషీకతూల మగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తఇతి. [౧॥ ఛా - ౫ప్ర - ౨౪ఖం.]

౩౩॥ సూ. ఆమనన్తి చైన మస్మిన్. ౯.

౧౨. ఏనం - పరమపురుషం † ద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టం వైశ్వానరం అస్మిన్ ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధా

౧౧. ౩౨॥ సూ. సంపత్తేరితి జైమిని స్తథాహి దర్శయతి. † కస్యసంపత్తిః - సాచ కీదృశీత్యపేక్షాయా మాహ (అస్యేతి) సంపత్తిః - సంపాదనమ్. అతస్మిన్ తత్కల్పనమ్. † తథాహిదర్శయతీతిసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథేతి). † (పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలమితి) అగ్నిహోత్రసంపత్తేః పరమాత్మసమారాధనార్థత్వమ్ ※ తస్య సర్వేషు లోకేష్విత్యాద్యుక్తఃఫలవిశేషఏవ జ్ఞాపయతీతి భావః. † (సయ ఇదమిత్యాది) ఇద మవిద్వాన్-ఇదమ్ - ఉరః ప్రభృతీనా మగ్నిహోత్రోపకరణతా మజానన్. యః అగ్నిహోత్రమ్ - ప్రాణాహుతిమ్. జుహోతి - అనుతిష్ఠతీత్యర్థః. ※ ఏతదేవం విద్వానిత్యత్రాప్యేవ మర్థః. ※ సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతీతి - సర్వాత్మకభగవదారాధనేన సర్వ మారాధితం భవతీతి హుతప్రకర్షోక్తిః. † అస్యాగ్నిహోత్రస్య పరమాత్మారాధనత్వజ్ఞాపనార్థం తదఙ్గకపరోపాసనఫలం దర్శయతి (తద్యథేషీకేతి).

పరస్యాత్మనోద్యుప్రభృతిశరీరకత్వ మయుక్తమ్-ఉపాసకస్య మూర్ధా ద్యవయవానా మేవ ద్యుప్రభృతిత్వేనోపాసనవిధానాదితి శఙ్కాయా మాహ.

౧౨. ౩౩॥ సూ. ఆమనన్తి చైన మస్మిన్. † ఏన మితి పదం వ్యాచష్టే (ద్యుమూర్ధత్వాదీతి) అన్వాదేశవిషయో హ్యేనాదేశః - అన్వాదేశః -

---

౩౨॥ సూ. సమ్పత్తే రితి జైమిని స్తథాహి దర్శయతి. ౮.

(వే-సా.) " ఉరఏవ వేది ర్లోమాని బర్హి ర్హృదయం గార్హపత్యః " ఇత్యాదినా ఉపాసకహృదయాదీనాం వేద్యాదిత్వకల్పనమ్, విద్యాఙ్గభూతాయాః ప్రాణాహుతేః అగ్నిహోత్రత్వ సంపాదనార్థమితి జైమినిః. దర్శయతి చ శ్రుతిః " య ఏవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి " ఇతి ఏతే పక్షాః స్వీకృతాః. పూజార్థ మాచార్యగ్రహణమ్. ౮.

(వే-దీ.) అయం వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్య ఉపదిశ్యతే చేత్ - " ఉరఏవ వేది, ర్లోమానిబర్హి, ర్హృదయంగార్హపత్యః " ఇత్యాదినా ఉపాసకశరీరావయవానాం గార్హపత్యాది పరికల్పనం కిమర్థ మిత్యత్రాహ?. వైశ్వానరవిద్యాఙ్గభూతాయాః ఉపాసకైరహరహః క్రియమాణాయాః ప్రాణాహుతే రగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయ గార్హపత్యాది పరికల్పనమితి జైమిని రాచార్యోమన్యతే. తథాహ్యగ్నిహోత్రసమ్పత్తిమేవ దర్శయతీయం శ్రుతిః ప్రాణాహుతిం విధాయ, " అథ య ఏవం విద్వా నగ్నిహోత్రం జుహోతి " ఇతి. ఉక్తానా మర్థానాం పూజితత్వఖ్యాపనాయాఽఽచార్యగ్రహణమ్. ౮.

౩౩॥ సూ. ఆమనన్తి చైన మస్మిన్. ౯.

(వే-సా) ఏనమ్ పరమాత్మానమ్. అస్మిన్ - ఉపాసితృశరీరే - ప్రాణాహుతి వేళాయామ్, అనుసన్ధానార్థం " తస్యహవా ఏతస్య...మూర్ధైవ సుతేజాః ఇత్యాది ఆమనన్తిచ; ఉపాసకస్య మూర్ధాదిరేవాఽస్య పరమాత్మనో మూర్ధాదిరిత్యర్థః. ౯.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజ విరచితేవేదాన్తసారే ప్రథమస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

నస్మిన్ ఆమనన్తిచ ※ ౧ తస్య హవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా. † అయమర్థః - ※ ౧ యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్త ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ ※ ౧ సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా † బ్రహ్మప్రాప్తించ ఫల ముపదిశ్య అస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రమ్ ※ ౧ తస్య హవా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి - † యః పూర్వ ముపాస్యతయోపదిష్టో వైశ్వానర స్తస్యావయవభూతా నగ్న్యాదిత్యాదీన్ సుతేజో విశ్వరూపాదినామధేయా నుపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాన్తేషు సమ్పాదయతి. ※ ౧ † మూర్ధైవ సుతేజాః - ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతా ద్యౌరిత్యర్థః. * ౧ చక్షు ర్విశ్వరూపః - ఆదిత్య ఇత్యర్థః. * ౧ ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా - వాయు రిత్యర్థః. ※ ౧ సన్దేహో బహులః - ఉపాసకస్య మధ్యకాయఏవ పరమాత్మమధ్యకాయభూత ఆకాశ ఇత్యర్థః. * ౧ వస్తిరేవ రయిః - అస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్యర్థః. * ౧ పృథివ్యేవ పాదౌ-అస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః. † ఏవ ముపాసక స్స్వశరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహిత మనుసన్ధాయ స్వకీయాన్యురో లోమ హృదయ మన ఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధారస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేది బర్హి ర్గార్హపత్యాన్వాహార్య పచనాహవనీయానగ్నిహోత్రోపకరణభూతా న్పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్యైవం విధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానర మారాధయేదితి * ౧ ఉర ఏవ వేదిః, లోమాని బర్హిః, హృదయం గార్హపత్యః, ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. † అతః

అన్వాఖ్యానమ్. తస్మాదేనమితి పద ముక్తధర్మోపేత ముక్తధర్మిణం పరామృశతీతి భావః. ఉపాసకశరీరే ద్యుమూర్ధత్వాద్యనుసన్ధానం పరమాత్మనోద్యుమూర్ధత్వాదే ర్నవిరోధి - ఉభయస్యాపి విహితత్వాత్. అత ఉపాసకశరీరఏవ ద్యుమూర్ధత్వాద్యవయవత్వమిత్యవధారణకల్పనమయుక్తమిత్యర్థః. † ఏవ మిత్యత్ర గర్భిత మర్థం విన్యణ్వన్నుభయస్య విహితత్వ ముపపాదయతి (అయమర్థ ఇత్యాదినా). † (బ్రహ్మప్రాప్తించ ఫల ముపదిశ్యేతి) ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితిన్యాయాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వేనోక్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య ప్రాణాగ్నిహోత్ర మఙ్గమిత్యభిప్రాయః. కథం ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఫలత్వమ్ - ※ అథ య ఏతదేవం విద్వాన్ ※ తద్యథేషీకతూల మిత్యాదినా తస్య హి ఫలం శ్రూయత ఇతిచేన్న - ప్రాణాహుతిమాత్రస్య సర్వపాపనివృత్తిపూర్వకాపరిచ్ఛిన్నఫలహేతుత్వాయోగాత్ అఙ్గభూతస్యాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఙ్గిద్వారా ముక్తిరేవ ఫల మితి జ్ఞాపయితుమ్ ※ య స్త్వేతమేవ మిత్యాదినోక్తవైశ్వానరోపాసనఫలాన్తర్గతానిష్టనివృత్త్యంశస్యోక్తతయాఽఙ్గిఫలవిరోధిఫలాశ్రవణేన * తస్యహ వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యాఙ్గభావస్యానపోదితత్వాత్. † ※ తస్యహవా ఇత్యాదివాక్యస్యార్థ మాహ (యఃపూర్వమితి). † అవాన్తరవాక్యాని ప్రత్యేకం వ్యాచష్టే (మూర్ధేత్యాదినా). అధికరణార్థప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం పూర్వసూత్రవిషయవాక్యార్థం క్రమప్రాప్త మేతత్సూత్రార్థేన సంగత ముపన్యస్యతి (ఏవమిత్యాదినా). † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి).

అభివ్యక్తి, రనుస్మరణీయత్వమ్, ద్యుప్రభృతిషు మూర్ధత్వాదిసంపాదనమ్, మస్తకచిబుకాన్తరాళే పరస్య స్థితే ర్జాబాలశ్రుత్యా ప్రతిపాదన, మితి

(వే-దీ). ఏనం - పరమపురుషం వైశ్వానరం ద్యుభ్వాదిదేహమ్, అస్మిన్-ఉపాసకదేహే ప్రాణాగ్నిహోత్రేణారాధ్యత్వాయ, ఆమనన్తి హి "తస్యహవా ఏతస్య వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాః" ఇత్యాదినా. ఉపాసకమూర్ధాదిపాదాన్తాఏవ ద్యుప్రభృతయః పరమపురుషస్య మూర్ధాదయఇతి ప్రాణాగ్నిహోత్రవేళాయా మనుసన్ధేయా ఇత్యర్థః. ౯. [౧॥ ఛా-౫ప్ర-౧౮ఖం.]

ఇతి వేదాన్తదీపే వైశ్వానరాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తదీపే ప్రథమస్యాఽధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే వైశ్వానరాధికరణమ్.]

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

అభివ్యక్తే రిత్యాదిసూత్రచతుష్టయార్థ ఇతరై రుక్తః - తన్మతే సూత్రాణాం పరిహరణీయశఙ్కాయా అభావా ద్వైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

[ఇతి శ్రీ శ్రుతప్రకాశికాయాం వైశ్వానరాధికరణమ్.]

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీ సుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

ఏతత్పర్యన్తసూత్రసముదాయసఙ్ఖ్యా ౬౫.—సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా ౧౭.

సర్వత్రాత్తాన్తరోన్తర్యామ్యదృశ్యత్వాదిరిత్యపి ।
వైశ్వానరశ్చ తే షట్చ ద్వితీయే చరణే మతాః॥

శ్రీః.

నారాయణః. పరంబ్రహ్మ.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే—తృతీయః పాదః. ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్. ౧.

౧. † ఆథర్వణికా అధీయతే * ౧ యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్ష మోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైస్త మేవైకం జానథాత్మాన మన్యా వాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతురితి. † తత్ర సంశయః - కిమయం ద్యుపృథివ్యాదీనా

ఏవ మస్పష్టజీవలిఙ్గకాని వాక్యాని పరమాత్మపరత్వేన నిర్ణీతాని. అథ స్పష్టజీవలిఙ్గకాని విచార్యన్త ఇతి పాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధినః పరమాత్మత్వ ముక్తమ్. ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధిత్వం పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయా ఽనన్తరాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తర సఙ్గతిః, యద్వా-అదృశ్యత్వాదిగుణకఇత్యధికరణే త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తచ్ఛరీరకత్వ మపరమాత్మనోపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం వైశ్వానరాధికరణం ప్రాప్తమ్-అథాస్యామేవోపనిషది కతిపయవాక్యానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తపరత్వశఙ్కాయా మదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తన స్యాసమాప్తిబుద్ధ్యా తృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసఙ్గతిః. అత్ర నిరసనీయజీవలిఙ్గానాం స్పష్టత్వా దిద మధికరణ మదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణా త్పృథక్కృత్య తృతీయపాదే నివేశితమ్ - పాదభేదస్య స్పష్టాస్పష్టజీవలిఙ్గతానిబన్ధనత్వాత్.

౧. ౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్. † ద్యావ ద్యాయతన మిత్యేతావతి వక్తవ్యేపి ద్యుభ్వాదీత్యుక్తే రయం భావః-ఊర్ధ్వ అధ రాశ్చేతి కోటిద్వయాన్తర్గతా లోకాః - తత్ప్రదర్శనార్థౌ ద్యుభూశబ్దావితి. † విషయమాహ (ఆథర్వణికా ఇతి). † (తత్రేతి) కిం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతన జీవః - ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థమ్ * యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతం కి మదృశ్యత్వాదిగుణక ప్రకరణాద్భిన్నమ్ - ఉతాభిన్నమ్. తదర్థమ్ - మనః ప్రాణాదిసంబన్ధః కి ముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః - ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కిం కర్మఫలాత్తు ర్జీవస్య సంభవన్తి - ఉత అనశ్నత ఇతి. యదా కర్మఫలాత్తుర్భవన్తి - తదా మన ఆదిసంబన్ధస్య కరణ తద్వత్తారూప

---

౧. సూ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్. ౧.

(వే-సా.) “యస్మిన్ద్యౌః పృథివీచాన్తరిక్షమ్” ఇత్యాదౌ * ద్యుపృథివ్యాదీనా మాయతన మాధారః పరమపురుషః. “తమేవైకం జానథాఽత్మానమ్” ఇత్యాత్మశబ్దాత్, నిరుపాధికాత్మత్వం హి పరమపురుషస్యైవ. “అమృతస్యైష సేతుః” ఇతి తదేవ ద్రఢయతి. “బహుధా జాయమానః” ఇతి పరత్వం ననివారయతి. “అజాయమానో బహుధా విజాయతే” ఇతి కర్మభి రజాయమానస్యైవ ఆశ్రితవాత్సల్యాత్ ఛన్దతో జననం తస్యహి శ్రూయతే. ౧. [౧॥ ముం - ఖం - ౫.]

(వే-దీ.) ఆథర్వణే “యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్ష మోతం మన స్సహప్రాణైశ్చ సర్వైస్త మేవైకం జానథాఽత్మాన మన్యావాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతుః” ఇత్యత్ర ద్యుపృథివ్యాదీనా మాయతనం కిం జీవః! ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. జీవఇతి పూర్వః పక్షః-మనః ప్రభృతీన్ద్రియాఽధారత్వ శ్రుతేః, ఉత్తరత్ర నాడీసమ్బన్ధాత్, జాయమానత్వశ్రుతేశ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - నిరుపాధికాత్మత్వామృతసేతుత్వయోః పరమాత్మధర్మయో శ్శ్రవణా త్పరమాత్మైవాయమ్. సర్వం నియన్తృతయా ఆప్నోతీతిహ్యాత్మా! అమృతస్య ప్రాపకతయా సేతుశ్చ. సఏవ. నాడీసమ్బన్ధః. బహుధాజాయమానత్వఞ్చ, “సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యా కోశసన్నిభమ్” “అజాయమానో బహుధా విజాయతే” ఇత్యాదిషు సర్వసమాశ్రయణీయత్వాయాజహత్స్వభావస్యైవ పరమాత్మనోపి శ్రూయతఇతి. సూత్రార్థస్తు - ద్యుపృథివ్యాదీనా మాయతనం పరమాత్మా, స్వశబ్దాత్. ౧.

మాయతనత్వేన శ్రూయమాణో జీవః - ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. జీవ ఇతి. కుతః. ౧ ※ అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యః స ఏషోఽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి పరస్మిన్ శ్లోకే † పూర్వవాక్య ప్రస్తుతం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం యత్రేతి † పునరపి సప్తమ్యన్తేన పరామృశ్య తస్య నాడ్యాధారత్వ ముక్త్వా † పునరపి * ౧ స ఏషోఽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి తస్య బహుధాజాయమానత్వం చోచ్యతే-† నాడీసమ్బన్ధో దేవాదిరూపేణ బహుధాజాయమానత్వంచ జీవస్యైవ ధర్మః. † అస్మిన్నపి శ్లోకే ※ ౧ ఓతం మన స్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్య మనస శ్చాశ్రయత్వ ముచ్యమానం జీవధర్మ ఏవ. † ఏవం జీవత్వే నిశ్చితేసతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికం † యథా కథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి.

౨. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ † ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరం బ్రహ్మ. కుతః. స్వశబ్దాత్ పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్. ※ ౧ అమృతస్యైష సేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః ※ ౨ తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు స ఏవామృతత్వ ప్రాప్తి హేతు శ్శ్రూయతే. † సినోతేశ్చ బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః - అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. † సేతురివ వా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః -† సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైష ప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. † ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మి న్బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః-ఆప్నోతీతి హ్యాత్మా - స్వేతరసమస్తస్య నియన్తృత్వేన వ్యాప్తి స్తస్యైవ సమ్భవతి. అత స్సోపి తస్యైవ శబ్దః. ※ ౧ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వ విదిత్యాదయ శ్చోపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణ శ్శబ్దాః. † నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సమ్భవతి-※ ౩ సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యా కోశసన్నిభ మిత్యారభ్య ※ ౩ తస్యా శ్శిఖాయా

తయా తస్య పరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేన ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ స్స్యాత్. యదాఽమృతసేతుత్వాదయోఽనశ్నతో ధర్మాః-తదా మనఆదిసంబన్ధస్య ఆధారాధేయభావరూపత్వేన పరప్రకరణావిచ్ఛేదా ద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. † * అరా ఇవేత్యాదే రనన్తరశ్లోకస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం దర్శయన్ జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి). † లిఙ్గాన్తరమాహ (పునరపిస ఏష ఇతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధ ఇతి) నాడీనా మిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేన జీవస్య జ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్, * తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే * తయో ర్ధ్వ మాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీత్యాదిశ్రుతిభి ర్జీవస్య నాడీసంయోగప్రసిద్ధేశ్చ. తత్సంబన్ధో జీవలిఙ్గమితి భావః. దేవాదిరూపేణేతి బహుధాశబ్దవివరణమ్. అన్తరాదిత్యవిద్యాయా మకర్మకృతస్వేచ్ఛాగృహీతదివ్య విగ్రహయోగ స్సమర్థితః-నతు దేవాది సజాతీయరూపై ర్బహుధాజాయమానత్వం బహుధాశబ్దార్థ ఇతి సూత్రకారేణ నిరూపితమ్ - అత స్తస్య జీవత్వశఙ్కా యుక్తేతి భావః. † * యస్మి న్ద్యౌరితి పూర్వశ్లోకే జీవధర్మం దర్శయతి (అస్మిన్నపీతి) నను కథం మనః ప్రాణసంబన్ధస్య జీవత్వసాధకతయోపన్యాసః. సహి పరస్య సంభవతీతి సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్రోక్తమ్. సత్యమ్-తథాపి మనః ప్రాణై రుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధస్య స్వరసతః ప్రతీతే, స్తస్య చాపవాదాభావే సతి కార్యకరత్వేన ప్రాగుక్తనిర్వాహాయోగాఽచ్చ యుక్తా శఙ్కా. అతో నాడీసంబన్ధబహుధాజాయమానత్వమనః ప్రాణాధారత్వ జీవలిఙ్గైః పూర్వపక్షోత్థానం యుక్తమ్. † తత్రైవ శ్లోకే ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వ రూపపరమాత్మలిఙ్గంచ దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవం జీవత్వే నిశ్చిత ఇతి) ద్వయోరపి జీవపరయో ర్లిఙ్గప్రతిభానేన విరోధా దన్యతరలిఙ్గభఙ్గేఽవశ్యమ్భావిని - యల్లిఙ్గస్యోత్తరశ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం - తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయే కర్తవ్యే సతీత్యర్థః. † (యథాకథంచి త్సంగమయితవ్య మితి) జీవస్య ద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వం స్వరూపేణవా కర్మద్వారావా ముక్తావస్థాయాం వికసితేన జ్ఞానేనవా సంభవతీతి భావః.

౨. † (ద్యుపృథివ్యాదీనామిత్యాది). † సేతుశబ్దస్య సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన రూఢ్యర్థానుపపత్త్యా సత్యామస్వారస్యసామ్యే త్త ముభయధా వ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివవేతి, చ) ప్రథమనిర్వాహే రూఢిపరిత్యాగా దస్వారస్యమ్ - ద్వితీయేత్వగత్యా రూఢ్యర్థగతగుణయోగపరత్వాదస్వారస్యమ్. † గుణయోగఫలిత మర్థ మాహ (సంసారేతి) శ్యేనసాదృశ్యా ద్యాగే శ్యేనశబ్దవత్ సేతుసాదృశ్యా త్పరమాత్మని సేతుశబ్దః - విహఙ్గయాగయో ర్హి నిపత్యాదానం సామ్యమ్. † ※ అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దశ్చేతి) ఆత్మశబ్దో నవ్యాప్తృమాత్రవాచీ - కింతు వ్యాప్తృవిశేషవాచీ - యోగరూఢత్వాత్. నహి గగనాదిష్వాత్మ శబ్దప్రయోగః - అతో నియన్తృరూపవ్యాప్తృవిశేషవాచీత్యర్థః. * అమృతస్యైష సేతుః * ఆత్మానమ్ ※ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వ విదిత్యాదయః స్వశబ్దా ఇత్య

౧॥ ముం - ౨ఖం - ౬, ౫, ౭. ౨॥ పురుషసూక్తమ్. ౩॥ తై - నారాయణ - ౧౩అను.

మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి శ్రవణాత్. * ౧ బహుధా జాయమాన ఇత్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సఙ్గచ్ఛతే - * ౨ † అజాయమానో బహుధా విజాయతే తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోని మితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూప సంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావ మజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుషఇత్యభిధానాత్. † స్మృతిరపి * ౩ అజోపి స న్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి సన్ । ప్రకృతిం స్వా మధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతి జీవోపకరణాధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే.

ఇ త శ్చ ప ర మ పు రు షః.

౨॥ సూ. <u>ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ</u>. ౨.

౩. అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధా న్ముక్తై రపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే * ౪ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వా న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి * ౫ యథా నద్య స్స్యన్దమానా స్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ । తథా విద్వా న్నామరూపా ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమితి. † సంసారబన్ధనా ద్విముక్తా ఏవహి † విధూత † పుణ్యపాపా నిరఞ్జనా నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తాశ్చ - పుణ్యపాప నిబన్ధనాచిత్సంసర్గ ప్రయుక్త నామరూపభాక్త్వ మేవహి సంసారః. † అతో విధూతపుణ్యపాపై ర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతి సంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా † పరమం సామ్య మాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరంబ్రహ్మైవ.

† పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్రత్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావా చ్చాయం పరఏవేత్యాహ.

౩॥ సూ. <u>నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ</u>. ౩.

౪. † యథాఽస్మి న్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావా త్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యమ్ - ఏవం ప్రాణభృ దపీత్యర్థః.

ర్థః. † పరోక్తహేతు నిర్వాహ మాహ (నాడ్యాధారత్వ మిత్యాదినా) నాడ్యాధారత్వం హృదయద్వారా పరమాత్మన స్సంభవతీత్యర్థః. † (అజాయమానఇతి). జన్మనో హేతువిశేషః ఫలవిశేషశ్చేతి భావః. † తద్వైశద్యాయాహ (స్మృతిరపీతి).

౩. ౨॥ సూ. <u>ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ</u>. నామరూపప్రహాణమాత్రం ప్రళయదశాయా మప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వపూర్వకత్వం నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానమ్. † ఉపాత్తశ్రుతివాక్యే బన్ధా న్ముక్తఇతి శబ్దస్యాశ్రుతత్వా న్ముక్తిప్రతిపాదనం దర్శయతి (సంసారబన్ధనాదితి). † వాక్యద్వయోక్తవిశేషణా న్యాహ (విధూతేతి). † ముక్తత్వ ముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి). † వాక్యద్వయోక్త విశేషణాని విశదీకుర్వ న్సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అతఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతి సంసర్గరహితైరితిపదమ్. † (పరమంసామ్యమితి) యేన గుణేన సామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యమ్ - నతు సర్వథాసామ్యమ్.

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వ మన్వయ ఉక్తః - అథ తద్దార్ఢ్యాయ వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౪. ౩॥ సూ. <u>నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ</u>. సూత్రసఙ్గతే ర్బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి)

౨॥ సూ. <u>ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ</u>. ౨. ౩॥ సూ. <u>నానుమాన మతచ్ఛబ్దా త్ప్రాణభృచ్చ</u>. ౩.

(వే-సా.) "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి" "తథా విద్వాన్ నామరూపా ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్" ఇతిచ పుణ్యపాపవినిర్ముక్తానాం ప్రాప్యతయా వ్యపదేశాచ్చాయం పరః. ౨.

(వే-దీ.) "తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి" "తథా విద్వా న్నామ రూపా ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్" పుణ్యపాపే విధూయ, నామరూపాద్విముక్తః ఇతిచ బన్ధాన్ముక్తస్య ప్రాప్యతయా వ్యపదేశాచ్చాయం పరమాత్మా. ౨.

(వే-సా.) యథా న ప్రధాన మతచ్ఛబ్దా, త్తథా ప్రాణభృదపీత్యర్థః. ౩.

(వే-దీ.) <u>అనుమానమ్</u> - అనుమానగమ్యం ప్రధానమ్. యథా తద్వాచిశబ్దాభావా త్తదిహ నగృహ్యతే - తథా ప్రాణ భృదపీత్యర్థః. అతశ్చాయం పరమాత్మా. ౩.

[౧॥ ౨ము - ౨ఖం - ౬. ౨॥ పురుషసూక్తమ్. ౩॥ గీ - ౪అ - ౬. ౪॥ ౩ము - ౧ఖం - ౩. ౫॥ ౩ము - ౨ఖం - ౮.]

† అనుమీయత ఇత్యనుమానం పరోక్తం ప్రధాన ముచ్యతే. † అనుమానప్రమితత్వా దానుమానమితివా. అతచ్ఛబ్దాత్ † తద్వాచిశబ్దాభావాదిత్యర్థః. అర్థాభావే యదవ్యయ మిత్యవ్యయీభావః.

† ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మా.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్. ౪.

౫. ※ ౧ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో † అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్య మీశ మస్య మహిమాన మితి వీతశోక ఇత్యాదిభి ర్జీవా ద్విలక్షణత్వేనాయం వ్యపదిశ్యతే. అనీశయా – భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమాన శ్శోచతి జీవః - అయం యదా † స్వస్మా దన్యం † సర్వస్యేశం † ప్రియమాణమ్, అస్య – ఈశ్వరస్య † మహిమానంచ † నిఖిలజగన్నియమనరూపమ్, పశ్యతి – † తదా వీతశోకో భవతి. [౧॥ శ్వే - ౪అ - ౭.]

ముక్తోపసృప్యత్వే ఽభిహితే ప్రధానశఙ్కానుదయేన తస్య వ్యుదసనీయత్వాభావా త్తదుపన్యాసో దృష్టాన్తతయేతి భావః. † కి మత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పద మిత్యాకాఙ్క్షాయాం వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయతఇతి) ※ కృత్యల్యుటో బహులమితి బహులగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః. † (అనుమానేతి) ✱ శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌచ సత్యా మానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థమ్. † ※ అతచ్ఛబ్దా దితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావే యదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానమ్ - అపిత్వర్థోపాదానమ్ - సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్.

అయమభిప్రాయః - అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహి స్తావదనుపపన్నః - తదా తచ్ఛబ్దరహితా దితి స్యాత్ - తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయాఽన్వేష్టవ్యమ్ - తచ్చానుపలమ్భహతమ్. తత్పురుషత్వే నఞ స్తత్పదేన శబ్దపదేనవా సమాస స్స్యాత్. తత్ర ప్రథమే అసః క ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాత్పరమాత్మనోఽన్యత్ప్రధానం జీవోవా యద్యతచ్ఛబ్దార్థః - తదా ప్రధానపురుషవాచిశబ్దా దిత్యుక్తం స్యాత్ - తతశ్చాసిద్ధిః, ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ స్యాత్. అసః ప్రధానాదివ్యతిరిక్తః పరమాత్మా చేత్ - తద్వాచిశబ్దా దిత్యుక్తే ✱ స్వశబ్దా దిత్యనధికార్థత్వం స్యాత్ - తథాచసతి నానుమానమతఏవ ప్రాణభృచ్చేత్యార్జవేన శక్యే సూత్రప్రణయనే కుటిలోక్తి ర్విఫలా స్యాత్. నఞ స్తచ్ఛబ్దపదేన సమాసపక్షేపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దా దిత్యుక్తం స్యాత్. తదా తచ్ఛబ్దః ప్రధానజీవపర శ్చే త్తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దా దిత్యుక్తంభవతి - తత్ స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థమ్. తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్ - తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తా దితి హేతుః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధార్థ స్స్యాత్. అతఃపారిశేష్యా దర్థాభావేఽవ్యయీభావఇతి.

† (ఇతశ్చాయం నప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృ త్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యా త్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేప స్సాధ్య ఇత్యర్థః.

అయం శబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే ※ పశ్యతే రుక్మవర్ణ మిత్యుక్తమ్.

※ జుష్టం యదా పశ్యతీతి తత్తుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తరప్రతిపన్నంహేతు మాహ.

౫. ౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్. † ✱ సమానే వృక్షఇతి మన్త్రే అన్యశబ్దార్థో భేదవ్యపదేశశబ్దేన వివక్షితః. అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం మన్త్రం వ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతే ర్విశేష్యత్వ ముక్తమ్. † అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినం నిర్దిశతి (స్వస్మాదితి). † ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్త మీశితవ్యం మానాన్తరానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి). † జుష్టశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణి క్తఇతిభావః. †సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్త శ్చశబ్దఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానంచేతి). † ఇతిశబ్దార్థ మాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతిశబ్దో బుద్ధిస్థప్రకారపరః - ఈశశబ్దశ్రవణా న్నియమనరూపప్రకారో బుద్ధిస్థ ఇతి భావః. † యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధా దాహ (తదేతి) ఇతిశబ్దః కాలసంబన్ధరూపప్రకారవాచీ - అత స్తదర్థ స్తదాశబ్దవివక్షితో వా స్యాత్. ద్రష్టృత్వసమానాధికరణం ముహ్యమానత్వాదికం దృశ్యత్వసమానాధికరణం జుష్టత్వాదిక మన్యత్వంచ వ్యపదిశన్తీయం శ్రుతిః ※ తమేవైకం జానథేతి జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతన మాత్మాన మన్యశబ్దవాచ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్తీ తస్య జీవత్వం వారయతీతి వాక్యార్థః.

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యామ్ ✱ యదా పశ్యః పశ్యతే ※ జుష్టం యదా పశ్యతీతి వాక్యాభ్యా మదృశ్యత్వాదిగుణకవిషయస్య.

---

౪. సూ. భేదవ్యపదేశాత్. ౪.

(వే-సా.) "అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్య మీశమ్" ఇత్యాదినా ప్రత్యగాత్మనో భేదేన వ్యపదేశాచ్చాయంపరః. ౪.

(వే-దీ.) " అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్య మీశమ్ " ఇత్యాదినా జీవాద్భేదేన వ్యపదేశాచ్చాయం పరమాత్మా. ౪

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్. ౫.

౬. ప్రకరణం చేదం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి ౧ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేరిత్యత్రైవ ప్రదర్శితమ్. † నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వమనఃప్రాణాధారత్వైశ్చ ప్రకరణవిచ్ఛేదాశఙ్కామాత్ర మత్ర పర్యహార్షి.

౬॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ. ౬.

౭. * ౨ ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయో రన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యేకస్య † కర్మఫల మనశ్నతఏవ దీప్యమానతయా శరీరాన్తస్స్థితిమాత్రం ప్రతిపాద్యతే - † తత్ర కర్మఫల మనశ్నన్దీప్యమానఏవ సర్వజ్ఞో ఽమృతసేతు స్సర్వాత్మా ద్యుభ్వాద్యాయతనం భవితు మర్హతి - † నపునః కర్మఫల

---

* యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తీతి వాక్యస్య సమానార్థత్వాత్ బుద్ధిస్థప్రకరణమేవ హేతుం స్థిత్యదనాభ్యాం పూర్వమేవాహ.

౬. ౫॥ సూ. ప్రకరణాత్. భాష్యే అస్య సూత్రస్య సాధ్యనిర్దేశాభావః ప్రకరణాఖ్యస్య హేతోః ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేపే పరమాత్మసాధనేచ సామర్థ్యాత్ పూర్వత్రోత్తరత్రచాన్వయో భవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః - ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానే హ్యుభయమపి సాధ్యత్వేన నిర్దిశ్యతే. అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరావితిసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే తథాహీత్యాదినోపసంహృత మిత్యనేన భాష్యేణ ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః. † పూర్వమేవాస్య ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం సాధితంచేత్ కిమేత దధికరణారమ్భేణేత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్య లిఙ్గేన బాధః పరిహృతఇత్యర్థః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సంభవతీత్యాదినా భాష్యేణాస్యాధికరణస్య లిఙ్గబాధపరిహారపరత్వంహి దర్శితమ్.

అనుక్తం ప్రధానభూతం హేతు మాహ.

౭. ౬॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ. * అల్పాచ్తరమితి స్థితిశబ్దస్య పూర్వనిపాతః. ※ అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితివా. అభ్యర్హితత్వం పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్ స్థితేః. భాష్యే శ్రుతిక్రమేణ వ్యాఖ్యాతమ్ - న పునస్సూత్రక్రమేణ. † అస్మి న్మన్త్రే) జీవస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ * యస్మి న్ద్యౌరితి మన్త్రోఽపి తత్ప్రతిపాదక స్స్యాత్ - అత్రాదనశబ్దవాచ్యభోగోపకరణమనఃప్రాణ సంబన్ధదర్శనా దిత్యత్రాహ (తత్రకర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞోఽమృతసేతు రిత్యాదివిశేషణాని ప్రాకరణికతయోక్తాని. ఉభయోః ప్రస్తుతత్వేపి సార్వజ్ఞ్యాదిసమానాశ్రయత్వాత్, స్వయం యోగ్యత్వా, న్మనః ప్రాణసంబన్ధాదేః పరమాత్మన్యముఖ్యత్వాభావాచ్చ, ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం పరమాత్మధర్మ ఇత్యర్థః. † జీవాన్వయాయోగ్యత్వమాహ (నపునరితి) కర్మఫల మనశ్నన్నితి, కర్మఫలమదన్నితి, చ సూత్రహేత్వనువాదః. శోచన్నిత్యనేన భేదవ్యపదేశాదితిసూత్రహేతోరిహాన్వయోఽభిప్రేతః - * శోచతి ముహ్యమాన ఇతిహి తద్విషయవాక్యమ్. తదపి ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపద్వారా పరమాత్మపరత్వసాధకమ్ - వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాదితిభావః. అస్మి న్సూత్రే పరమాత్మపరత్వం శ్రుత్యా సాధ్యమ్ - ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపస్త్వర్థ ఇతి నవాక్యభేదః. * అభిచాకశీతీతి పరస్య దీప్యమానత్వేహి మన్త్రస్య తాత్పర్య ముపగమ్యతే - జీవస్యాత్తృత్వం తదుపయోగితయా ప్రతీయతే.

---

౫. సూ. ప్రకరణాత్. ౫.

(వే-సా.) "అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే" ఇత్యాది పరస్యహీదం ప్రకరణమ్, ౫.

(వే-దీ.) "అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే" ఇత్యాదినా పరమాత్మనఏవ ప్రకృతత్వాత్, ౫.

౬. సూ. స్థిత్యదనాభ్యాఞ్చ. ౬.

(వే-సా.) "తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి జీవస్య కర్మఫలాఽదన మభిధాయ, అనశ్నతో దీప్యమానస్య స్థిత్యభిధానాచ్చాయం పరమాత్మా. ౬. [౧॥ శారీ-౧౪ - ౨పా - ౨౨సూ. ౨॥ శ్వే - ౪౪ - ౬.]

(వే-దీ.) "తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి కర్మఫల మనశ్నతః పరమాత్మనో దీప్యమానతయా స్థితేః, జీవస్య కర్మపరవశతయా తత్ఫలాదనాచ్చ, పరమాత్మనో జీవా ద్భేదావగమాత్. అమృతసేతు ర్ద్యుభ్వాద్యాయతనం నజీవః. "అదృశ్యత్వాదిగుణకః" ఇత్యనేన పరమాత్మత్వేస్థాపితేఽపి, నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వలిఙ్గాత్, యాఽవాన్తరప్రకరణవిచ్ఛేదశఙ్కా-సా నిరాకృతా. "ద్యుభ్వాద్యాయతనమ్" ఇతి. వైశ్వానరస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాదినా పరమాత్మత్వనిర్ణయ ఇతి మధ్యే వైశ్వానరవిద్యా నిరూపితా. ౬.

మదన్ శోచ స్పృత్యగాత్మా. † అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. [ఇతి శ్రీభాష్యే ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.]

నను కథం ※ ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వమ్ - అన్తఃకరణజీవపరో హ్యయం మన్త్రః - పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాహి - ※ తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వం అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి అనశ్నన్నన్యోఽభి పశ్యతిజ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావిత్యత్ర ※ స్వాద్వత్తీత్యేత దన్తస్య వాక్యస్య సత్త్వపరత్వం ※ అనశ్నన్నిత్యాదేః క్షేత్రజ్ఞపరత్వంచ ప్రతీయతే. నచ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌ జీవపరమాత్మపరావితి వాచ్యమ్ - తయో శ్శబ్దయో రన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, * తదేత త్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా సక్షేత్రజ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయో రన్తఃకరణజీవశబ్దాభ్యాం పైఙ్గిశ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేన పశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతే స్సత్త్వం హ్యన్తఃకరణమ్ - స్వప్నద్రష్టృత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞో హి జీవః. అతోఽయం మన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపర ఇతి.

ఉచ్యతే - నతావ జ్జీవపరమాత్మపరత్వ మస్య మన్త్రస్యాపవదితుం శక్యతే - అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే ※ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరే మన్త్రే జీవపరయోః ప్రతిపన్నత్వా, దస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యాచ్చ. * సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ※ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి తయో రైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే. ※ సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రేచ పురుషో జీవః - అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, ※ శోచతి ముహ్యమానః ※ పశ్యతి వీతశోక ఇతి పదానా మస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చ పరమాత్మా - ఈశశబ్దోక్తత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ. నకేవల మనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ * ద్వాసుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వమ్ - కింతు ※ స్వాద్వత్తి అనశ్న న్నన్య ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే - చక్షు శ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివ దన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం హి నసంభవతి జీవస్యచ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే.

తర్హి పైఙ్గిశ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే - సత్త్వమ్ - బద్ధజీవః. ※ ద్రవ్యాసు వ్యవసాయేషు సత్త్వ మస్త్రీతు జన్తుష్వితి నామానుశాసనా జ్జన్తుపరత్వావగతేః,. జన్తుశ్చ చేతనః - ※ ప్రాణీతు చేతనో జన్మీ జన్తు ర్జన్మ శరీరిణ ఇతి నామపాఠాత్. ※ సన్యా న్వినేష్య న్నిన దుష్టసత్త్వానితి ప్రయోగాత్, * న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజై ర్ముక్తం యదేభి స్స్యాత్త్రిభి ర్గుణై రితి దర్శనా,చ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః - అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవ దర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః. ※ విష్ణో ర్నామసహస్రం మ ఇత్యుపక్రమ్య * క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవచేతి ప్రయోగాత్, క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వా,చ్చ. మోక్షధర్మే ※ తత స్త్రిగుణ్యాహీనా స్తే పరమాత్మాన మఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకమ్॥ సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వత ఇతి - తత్రైవ * విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖమ్। క్షేత్రాణిచ శరీరాణి జ్ఞానానిచ శుభాశుభే। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్, తత్రైవ కపిలాసురిసంవాదే * జ్ఞానానా మాసురే క్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞో ద్రష్టా శుచి రుపేక్షకః జ్ఞాతృకో బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధయోః పర మమృతం విదిత్వా నిరవయవ మనామయ మస్మాద్దుఃఖా ద్విముచ్యత ఏవేతి బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహితయో శ్చిదచితోః పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవ పఞ్చవింశతితత్త్వాని వర్గశ బ్దేనోక్త్వా ※ ఏతస్మా ద్వర్గా దపవృత్తోఽపవర్గదః క్షేత్రజ్ఞ శ్శుచి రుపేక్షకో బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధయోః పరస్తాదితి - తత్రైవ ※ అన్య దుదక మన్య త్పుష్కరపర్ణం తథాన్యత్ క్షేత్ర మన్యః పురుషః పఞ్చవింశకః అన్య శ్చాస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి - పునశ్చ తత్రైవ ※ ఏవ మాసురే అన్య ద్ద్విన్య మన్యః పురుషః పఞ్చవింశతితత్త్వ మన్యోఽస్మాత్క్షేత్రజ్ఞ ఇతి పఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్క్షేత్రజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదేచ ※ పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్త మపశ్యన్తంచ పశ్యతి। పశ్యన్తం పశ్య పశ్యత్వాత్ పశ్యాపశ్యేన పశ్యత ఇతి శ్లోక ముక్త్వా * ప్రకృతిం క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞంచాపరః క్షేత్రజ్ఞ షడ్వింశకోఽపశ్యతి నతుపఞ్చవింశకః క్షేత్రజ్ఞశ్చ ప్రకృతిర్వా పరం క్షేత్రజ్ఞం పశ్యతీతి ప్రయోగాచ్చ. అత్ర హ్యాత్మశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య జీవపరసాధారణస్య పఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్య జీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనా,చ్చ. ※ యోస్యాత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతితు కర్మాణి సభూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి మానవప్రయోగా,చ్చ. * యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థంభావే తృతీయా - యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ ※ కాఠిన్యవాన్యోబిభర్తీతి పృథివీద్వారా కాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి నవిరోధః. శారీరశబ్దశ్చ ※ తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మేతివ దత్రైవ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే. * ఉపద్రష్టేతి నిరుపాధికద్రష్టృత్వంచ తస్యైవోపపద్యతే. ఏవం శారీర ఉపద్రష్టేతి పదద్వయేన పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వ ముపపాదితం భవతి. అతో ద్వాసుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః. అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అత ఇతి).

ఇహ కైశ్చిదేవం పూర్వపక్షితమ్ - ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య సేతుత్వశ్రవణాత్ సేతోశ్చ పారవత్త్వేన పరస్యచ ※ అనన్త మపార మిత్యపారత్వశ్రవణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రధానం వాయుర్వా జీవో వాస్యాత్ - ఏషాం ధారకత్వయోగాదితి. తదయుక్తమ్ - పారవదర్థోపస్థాపకస్య

సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతోః తస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వే ఽప్యత్ర పరమత స్సేతూన్మాన సంబన్ధ భేదవ్యపదేశేభ్య ఇత్యధికరణే సేతుత్వ వ్యపదేశాద్య పూర్వపక్షహేతూనాం నిరాకృతత్వేనోపన్యాసాయోగాత్. నహి పరిహృతస్య హేతోః పునః పరిహారో న్యాయ్యః - కృతకరత్వాపత్తేః. అత్ర సేతోః పరిచ్ఛిన్నత్వం పూర్వపక్షబీజమ్ - తత్ర తు కూలాన్తరప్రాపకత్వమితి విశేషోఽస్తీతి చేన్న - కూలాన్తరప్రాపకత్వంచ సేతోః కూలావధికత్వనిబన్ధనమితి పరిచ్ఛిన్నత్వే పర్యవసితే తస్యాపి పరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ. విఘరణార్థతయైవ హ్యుభయత్ర పరిహారః. అత ఉత్తరత్ర పూర్వపక్షబీజతయోపన్యాసస్యానుపపత్త్యా అస్మిన్నధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశ స్సూత్రకారేణ న పూర్వపక్షబీజతయా వివక్షితః. ప్రధానవాయ్వోశ్శఙ్కా చానుపపన్నా - * తమేవైకం జానథాత్మాన మిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్, గౌణ శ్చేన్నాత్మశబ్దా దిత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్యాచిద్వ్యావర్తకతోపపాదనాచ్చ అచేతనశఙ్కోత్థానాసంభవాత్. స్వశబ్దస్య * సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సద్విద్యావాక్యవిషయత్వం చాయుక్తమ్ - అపక్షప్రస్తుతత్వాత్. సద్విద్యావాక్యంహి నాత్ర శ్రూయతే. ఇహ తద్వైకార్థ్యం హేతుతయా వివక్షిత మితిచేత్ - తర్హి విగీతస్య హేతుతయోపన్యాసో నఘటతే - ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనప్రతిపాదకవాక్యస్య పరమాత్మప్రతిపాదకవాక్యాన్తరైకార్థ్యంహి పూర్వపక్షిణో విమతిపదమ్. ద్వితీయసూత్రస్యచ * అన్యా వాచో విముఞ్చథేతి శ్రవణా ద్వాగ్విముక్తైః జ్ఞేయత్వవ్యపదేశపరత్వ మయుక్తమ్ - * నామరూపా ద్విముక్తః పరా త్పరం పురుష ముపైతీతి వాక్యస్థవిముక్తిశబ్దార్థస్య ఉపైతి శబ్దార్థస్యచ స్వరసతః ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వా న్ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశస్య. * విముఞ్చథేతి శ్రుతస్య వాక్యార్థకస్య ముచిధాతోః ప్రత్యయవిపరిణామేన అవాక్కర్మకముక్తప్రత్యభిజ్ఞానం హ్యస్వరసమ్, ఉపసృప్యశబ్దస్య జ్ఞేయవాచిత్వంచాస్వారసికమ్. స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావే అస్వరసార్థౌచిత్యాతిశయాభావేవాఽస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః. ప్రాణభృచ్చేతిసూత్రపృథక్త్వకల్పనంచాయుక్తమ్ - హేతువైషమ్యాభావాత్, ఉభయవ్యావర్తకహేతూపాదానవత్యైకేన సూత్రేణైవోభయవ్యుదాసదర్శనాచ్చ. యథా విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ, అతఏవ నదేవతాభూతంచేతిచ. ఉపరితనసూత్రోక్తహేతూనాం నానుమానమితిప్రతిజ్ఞయా మనన్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితి చేన్న - నానుమాన మిత్యుపాదానస్య దృష్టాన్తార్థత్వాత్, దృష్టాన్తార్థత్వాభావేపి జీవవ్యావర్తకానా ముత్తరసూత్రహేతూనాం కిం పున ర్న్యాయేన ప్రధానవ్యావర్తకత్వాచ్చ. భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్యచ * తమేవైకం జానథేతి వాక్యవిషయత్వాదపి * జుష్టం యదా పశ్యత్యన్య మీశమితి వాక్యవిషయత్వ ముచితమ్ - వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. కర్మకర్తృభావోహి భేదగమకః - అన్యశబ్దశ్చ భేదాభిధాయకః. * ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్యచ బుద్ధిజీవపరత్వపక్షోఽనుపపన్నః - ప్రాణభృచ్చేతిజీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ బుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసఙ్గతత్వాత్. జీవఏవోపాధివ్యవచ్ఛేదవిరహితః పరమాత్మా భవతీతి నాసఙ్గతి రితిచేన్న - వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేళాయా మేవానశ్నతోఽన్యస్య స్థితే ర్హేతుతయోపన్యాసాయోగాత్. * అనశ్నన్నిత్యనేన ప్రతీయమానస్యాప్యుపాధిపరిష్వఙ్గస్యాపారమార్థ్యం వివక్షితమితిచేత్ - తర్హ్యనేన వాక్యేన అపరమార్థోపాధ్యన్వయో న ప్రతిషిద్ధస్స్యాత్, కింత్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తే పరమార్థతోఽనశ్నత్తయా స్థితే రపరమార్థతోఽత్తృత్వాచ్చేత్యుక్తం భవతి - అపరమార్థోపాధ్యవచ్ఛిన్నాత్మత్వమేవహి త్వన్మతే జీవత్వమ్ - తతశ్చ జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ జీవత్వావిరుద్ధతదుపపాదకహేతూపన్యాసో నఘటతే. ఉపాధిమిథ్యాత్వమేవాధికరణప్రతిపాద్యమితిచేత్ - తర్హి స్వశబ్దముక్తోపసృప్యత్వభేదవ్యపదేశాదిహేతవో న ఘటన్తే - తేషాం మిథ్యాత్వసాధకత్వాభావాత్, భవత్పక్షే విశ్వమిథ్యాత్వస్య ప్రథమాధికరణసిద్ధత్వేన ఇహోపాధిమిథ్యాత్వవర్ణనవైయర్థ్యాచ్చ. * ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రార్థస్యచ హేతుత్వోక్తి రయుక్తా - అత్రోపాధిమిథ్యాత్వాప్రతీతేః. నహ్యేకవృక్షాధిరూఢయోః పక్షిణోర్మిథో విరుద్ధాకారయోర్భేదేఽభిహితే వృక్షమిథ్యాత్వముక్తం భవతి.

యదపి కైశ్చి దుత్ప్రేక్షితమ్ - ద్యుభ్వాద్యాయతన మిత్యాదిసూత్రద్వయ మాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకమ్ - నానుమానమతచ్ఛబ్దా దితిప్రధానవ్యుదాసపరమ్ - ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రం జీవవ్యావృత్తిపరమ్ - అన్యత్సూత్రత్రయం ముక్తవ్యుదాసకమితి. తదయుక్తమ్. తథాహి - ఆద్యస్య సూత్రద్వయస్య నిరసనీయశఙ్కాభావా త్తత్ప్రణయనవైయర్థ్యం స్యాత్. నచ తృతీయసూత్రం ప్రధానవ్యావృత్తిపరమ్ - ముక్తోపసృప్యతయా వ్యపదిష్టస్యాత ఏవ జీవాదపి వ్యావృత్తస్య ప్రధానత్వశఙ్కానుదయాత్. అత అనుమానోపాదానం దృష్టాన్తార్థమ్. అతఏవ పృథగ్యోగకరణం చానుపపన్నమిత్యుక్తమ్. అతస్తృతీయసూత్రం వ్యతిరేకేణ జీవవ్యావృత్త్యుపపాదనపరమ్. * తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూప మమృతం యద్విభాతి * తద్వదాత్మవిదో విదురితి భేదవ్యపదేశేన ముక్తవ్యావృత్తిపరం చతుర్థసూత్ర మిత్యప్యయుక్తమ్ - ముముక్షుభిః జ్ఞాతవ్యత్వం ముక్తవ్యావర్తకమ్ - నవా. ప్రథమే * తమేవైకం జానథేతి వాక్యాదేవ ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధేః భేదవ్యపదేశాదితి వాక్యాన్తరవిషయసూత్రప్రణయనవైయర్థ్యమ్. ద్వితీయే సుతరాం వైయర్థ్యమ్ - * తమేవైకం జానథేతి వాక్యోదితజ్ఞాతృజ్ఞేయభావవత్ * పరిపశ్యన్తీత్యాదివాక్యోక్తద్రష్టృదృశ్యభావస్యాపి ముక్తవ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. అతో యథోక్తఏవ సూత్రాణా మర్థః.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

౭॥ సూ. భూమా సమ్ప్రసాదా దధ్యుపదేశాత్. ౧.

౧. † ఇద మామనన్తిఛన్దోగాః ※ ౧ యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్య ద్విజానాతి సభూమా అథ యత్రాన్య త్పశ్యత్యన్య చ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి. † అత్రాయం భూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో వ్యుత్పాద్యతే. † తథాహి-పృథ్వాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే-తతః ※ ౨ పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వేతి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే ※ ౩ † బహోర్లోపో భూచ బహోరితి ప్రకృతిప్రత్యయయో ర్వికారే భూమేతి భవతి. భూమా - బహుత్వ మిత్యర్థః. † అత్ర చాయం బహుశబ్దో వైపుల్యవాచీ - న సఙ్ఖ్యావాచీ - ※ ౧ † యత్రాన్య త్పశ్యతి తదల్ప మిత్యల్పప్రతియోగిత్వ శ్రవణాత్.

౧. ౭॥ సూ. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరమాత్మపరత్వం సాధితమ్ - తర్హి జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వమితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయం ప్రమాణద్వారికా. పూర్వమ్ ※ ఓతం మన స్సహప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణసంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తమ్-అత్ర ప్రాణసమ్బన్ధినఏవ హింసాయోగ్యత్వశ్రవణా జ్జీవత్వం ప్రతీయత ఇత్యర్థద్వారాచ సఙ్గతిః. † విషయమాహ (ఇదమితి). † భూమశబ్దస్య రూఢితోఽవయవశక్త్యావా జీవపరమాత్మనో ర్వస్థాపకత్వసమ్భవేహి ప్రత్యగాత్మావా పరమాత్మావా భూమశబ్దవాచ్యఇతి సంశయోదయః - అన్యథా భూమశబ్దస్య కోఽర్థ ఇతిహి వక్తవ్యమ్ - అతో విశేషవిషయసంశయసమ్భవప్రదర్శనాయ భూమశబ్దవ్యుత్పత్తిప్రకార మనుసన్ధ్య విచారవిషయసంశయసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రాయం భూమశబ్దఇతి). † భావప్రత్యయాన్తత్వ ముపపాదయతి (తథాహీతి) ఆకృతిగణత్వవ్యావృత్త్యర్థం పఠ్యత ఇత్యుక్తమ్. † (బహోరిత్యాది) బహుశబ్దాత్ పరస్య ప్రత్యయస్యాదే రచో లోపః, - ※ ఆదేః పరస్యేతి సూత్రవశాత్. బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశ, శ్చేత్యేవం ప్రకృతిప్రత్యయయో ర్వికారః. † ※ బహవః పురుషా రాజ న్నుతాహో ఏక ఏవ ను ※ ద్వ్యేకయో ర్ద్వివచనైకవచనే ✱ బహుషు బహువచనమితి సంఖ్యాయా మపి ప్రయోగో దృశ్యతే - ✱ అల్పం వా బహువా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యదితి వైపుల్యేపి ప్రయోగోఽస్తి-తస్మా త్సంఖ్యావ్యావృత్త్యర్థ మాహ (అత్రచాయమితి). † కథం వైపుల్యపరత్వ మిత్యత్రాహ (యత్రాన్యదితి) నను సంఖ్యావాచిశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోపి సంఖ్యాపర స్స్యాత్. నైవమ్ - బహుశబ్దస్య సంఖ్యావిపులత్వయోః ప్రయోగదర్శనా దల్పశబ్దస్య సంఖ్యాయాం ప్రయోగాదర్శనాచ్చానన్యథాసిద్ధాల్ప

౭॥ సూ. భూమా సమ్ప్రసాదా దధ్యుపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) "సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" "భూమైవ సుఖమ్" ఇత్యుక్త్వా భూమ్న స్స్వరూపమాహ "యత్ర నాన్యత్ పశ్యతి నాన్య చ్ఛృణోతి నాన్య ద్విజానాతి సభూమా" ఇతి. యస్మిన్ సుఖేఽనుభూయమానే, తద్వ్యతిరిక్తం కిమపి సుఖత్వేన నపశ్యతి నశృణోతి నవిజానాతి స భూమేత్యుచ్యతే, "అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి అన్యచ్ఛృణోతి అన్య ద్విజానాతి తదల్పమ్" ఇతివచనాత్. తథాచ మహాభారతే "దివ్యాని కామచారాణి విమానాని సభా స్తథా। ఆక్రీడా వివిధా రాజన్ పద్మిన్యశ్చామలోదకాః। ఏతే వై నిరయా స్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః" ఇతి. ఏష తువా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతి" ఇతి ప్రస్తుతస్యాతివాదిత్వ మేవ సమఞ్జసమ్. అతివాదిత్వంహి స్వోపాస్యపురుషార్థాఽధిక్యవాదిత్వమ్ "తదల్పమ్" ఇత్యల్పప్రతియోగిత్వేన, "భూమా" ఇత్యుక్తప్రకారవైపుల్యాశ్రయసుఖరూపవాచీ. అయం భూమశబ్దవ్యపదిష్టః పరమాత్మా, సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ సంప్రసాదః ప్రత్యగాత్మా, "అథ య ఏష సంప్రసాదః" ఇత్యాదిశ్రుతేః. "ఏషతువా అతివదతి యస్సత్యేన" ఇత్యాదినా ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టాత్ ప్రత్యగాత్మనః ఊర్ధ్వ మర్థాన్తరత్వేన అస్యోపదేశాత్. ౧

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "యత్ర నాన్య త్పశ్యతి నాన్య చ్ఛృణోతి నాన్య ద్విజానాతి స భూమా" ఇత్యత్ర భూమశబ్దనిర్దిష్టో నిరతిశయ వైపుల్యవిశిష్టసుఖస్వరూపః కిం ప్రత్యగాత్మా! ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షః, "తరతి శోక మాత్మవిత్" ఇతి ప్రక్రమ్య, నామాది పరమ్పరయోత్తరోత్తర భూయస్త్వేన ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ప్రవృత్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని సమాప్తిదర్శనాత్, ప్రత్యగాత్మన ఏవ భూమా సంశబ్దన మితి నిశ్చీయతే. రాద్ధాన్తస్తు - యద్యపి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యా ముత్తరోత్తరభూయస్త్వవచనం ప్రాణేపర్యవసితమ్; తథాపి ప్రాణవేదినోఽతి వాదిత్వ ముక్త్వా, "ఏష తువా అతివదతి య స్సత్యేనాఽతివదతి" ఇతి తుశబ్దేనోపాసకభేదం ప్రతిపాద్య, తస్య సత్యోపాసకస్య పూర్వస్మా దాధిక్యోపదేశాత్, సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మైవ భూమవిశిష్టమితి. సూత్రార్థస్తు - భూమగుణవిశిష్టం పరంబ్రహ్మైవ సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్, సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. "స ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ, పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య" ఇత్యాద్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః. "ఏష తువా అతివదతి" ఇతి ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయోపదేశాత్. అతివాదిత్వంహి - స్వోపాస్యాధిక్యవాదిత్వమ్. ౧.

౧॥ ఛా - ౭ప్ర - ౨౪ఖం - ౧. ౨॥ పాణిని ౫అ - ౧పా - ౧౨౨సూ. ౩॥ పాణిని ౬అ - ౪పా - ౧౫౮సూ.

† అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మప్రతియోగి ప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మపరశ్చ నిశ్చీయతే - న ధర్మిమాత్రపరః. † తదేవం భూమేతి - విపుల ఇత్యర్థః. † వైపుల్యవిశిష్టశ్చేహాత్మేత్యవగతః-* ౧ † తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానముపదిశ్య * ౨ ఆత్మైవేదం సర్వమితి తస్యైవోపసంహారాత్. † అత్ర సంశయ్యతే కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః, * ౧ శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసన్నాయ నారదాయ నామాదిప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు ※ ౧ అస్తి భగవో నామ్నో భూయః * ౩ అస్తి భగవో వాచో భూయ ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః. * ౩ వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ * ౪ మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదీని చ ప్రతివచనాని, ప్రాణాత్ప్రాచీనేషు దృశ్యన్తే - ప్రాణే తు నపశ్యామః - అతః ప్రాణపర్యన్త ఏవాయమాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే. † తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః † ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ - † న వాయువిశేషమాత్రమ్, ※ ౫ † ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతేత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి. * ౫ † పితృహా మాతృహేత్యాదినా సప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశవచనాత్, తేష్వేవ విగతప్రాణేష్వత్యన్తోపమర్దకారిణ్యప్యుపక్రోశాభావవచనాత్ † చ హింసాయోగ్యశ్చేతన ఏవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. † అప్రాణేషు † స్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసాతదభావదర్శనాదయం హింసాయోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః

శబ్దానుకరణార్థో బహుశబ్దఇతి. † ధర్మపరత్వముపపాదయతి (అల్పేతి) ధర్మవాచిభూమశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోపి ధర్మపరస్స్యాదితిచేన్న - తత్రాపి ధర్మివాచిపక్షస్య నశబ్దాన్తరాభావాత్, ※ యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి శ్రుతేశ్చ. నహి ధర్మమాత్రే జ్ఞాతే ధర్మిస్వరూపం జ్ఞాతం భవతీతి. † ఏవం సిద్ధమర్థమాహ (తదేవమితి) వైపుల్యవిశేష్యః క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (వైపుల్యేతి). † కథమాత్మనో విశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (తరతీతి). † ఉపక్రమోపసంహారయోరాత్మశబ్దదర్శనాదిత్యర్థః. (అత్రేతి) కిం భూమా ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మా. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యా భూమశబ్దస్తత్ర పర్యవసితః - ఉతాతిరిక్తవిషయః. కిమ్ * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాతివాదినోఽన్యస్యేహ సత్యవచనం విధత్తే - ఉత సత్యశబ్దవాచ్యపరోపాసకస్యాతివాదిత్వం వదతి, కిమస్మిన్వాక్యే ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాఽస్తి - నేతి. తుశబ్దః కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ - నేతి. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ నభవతి - తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవాత్ * ఏష తు వా ఇతి వాక్యం తదఙ్గభూతసత్యవచనవిధిపరమితి ప్రాణాతిరిక్తవస్త్వభావాత్ భూమశబ్దః ప్రాణే పర్యవసిత ఇతి భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ భవతి - తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాభావేన * సత్యేనాతివదతీతి వాక్యస్య సత్యోపాసకాతివదనపరత్వేన ప్రాణాతిరిక్తవస్తుసద్భావేన ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్తావపి భూమశబ్దస్య ప్రాణపర్యవసితత్వాభావాత్ భూమా పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః (తేనేతి) తేన - ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రక్రాన్తే ప్రకరణే ప్రాణపర్యన్తోపాస్యోపదేశేన హేతునేత్యర్థః. † ప్రాణశబ్దః కథమాత్మని వర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణసహచారీతి). † ఇతరవ్యాఖ్యాతృషు కైశ్చిత్పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇత్యుక్త్వా తత్ప్రకరణావిచ్ఛేదేన భూమా ప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రకరణవిచ్ఛేదేన భూమా పరమాత్మేత్యుక్తమ్, కైశ్చిచ్చ పఞ్చవృత్తిప్రాణస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వమభ్యుపగమ్య పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తేన తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదం వదద్భిః భూమా ప్రత్యగాత్మేతిపూర్వపక్షం కృత్వా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్, తదుభయమాశఙ్క్యాహ (నవాయువిశేషమాత్రమితి) ఉపక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వసిద్ధేః ప్రాణస్యచాత్మత్వయోగాదితిభావః. † హేత్వన్తరమాహ (ప్రాణో హేతి) నహి కేవలం దేహస్య వాయువిశేషస్యవా పితృత్వాదికం లోకాన్తిషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతి. † హేత్వన్తరమాహ (పితృహేతి) అత్ర ప్రకరణే సప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశవచనం దృశ్యతే - అప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశాభావశ్చ దృశ్యతే - లోకేచ సజీవనిర్జీవశరీరయోరుపమర్దకారిషూపక్రోశతదభావౌ దృశ్యేతే - నహి నిష్ప్రాణస్య కేవలస్య శరీరస్యవా హింస్యత్వమ్ - అపిత్వచిద్విశిష్టస్యైవ చేతనస్య - తస్మాత్ప్రాణనిష్ప్రాణవిషయోపమర్దతదభావయోః సజీవనిర్జీవశరీరోపమర్దనిమిత్త హింసాతదభావశ్రవణాద్ధింసాకర్మత్వం ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వసాధకమిత్యర్థః. † ఉపక్రోశతదభావౌ పఞ్చవృత్తిప్రాణవత్త్వతద్రహితత్వనిబన్ధనౌ స్యాతామ్ - నతు సజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యత్రాహ (అప్రాణేష్వితి). † (స్థావరేష్వపిచేతనేష్వితి) * ఓషధివనస్పతయో యచ్చ కించిత్ ప్రాణభృత్ స ఆత్మా నమావిస్తరాం వేద ※ శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః స్థావరాణాం జ్ఞాతృత్వకర్మఫలభోక్తృత్వావగమాత్తేషాం చేతనత్వం వేదాన్తాన్ స్మృతివచనానిచ ప్రమాణయద్భిరభ్యుపేత్యమితి భావః. ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వం మాతృత్వపితృత్వాదికం హింసాయోగ్యత్వంచేతి త్రితయ

౧॥ ఛా-౭ప్ర-౧ఖం-౩, ౫. ౨॥ ఛా-౭ప్ర-౨౫ఖం-౨. ౩॥ ఛా-౭ప్ర-౨ఖం-౨, ౧. ౪॥ ఛా-౭ప్ర-౩ఖం-౧. ౫॥ ఛా-౭ప్ర-౧౫ఖం-౧, ౨.

ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. † అతఏవచాఽరనాభిదృష్టాన్తా ద్యుపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరఇతి న భ్రమితవ్యమ్ - † పరస్య హింసాప్రసఙ్గాభావాత్, † జీవా దితరస్య తద్భోగ్యభోగోపకరణభూతస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవారఽనాభిదృష్టాన్తోపపత్తేశ్చ. † అయ మేవ చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో భూమా † అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయఇతి ప్రశ్నస్యాదోవావ ప్రాణా ద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాభావా ద్భూమసంశబ్దనా త్ప్రాక్ప్రాణప్రకరణస్యావిచ్ఛేదాత్. † కించ - ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వ ముక్త్వా తమేవ * ౧ ఏషతు వా అతివదతీతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య * ౧ య స్సత్యేనాతివదతీతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిశ్య ఉపాదేయస్య సత్యవదనస్య శేషితయా పూర్వనిర్దిష్టప్రాణయాథాత్మ్య విజ్ఞానం * ౨ యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యుపదిశ్య తత్సిద్ధ్యర్థంచ మననశ్రద్ధానిష్ఠా ప్రయత్నానుపదిశ్య తదారమ్భాయచ ప్రాప్యభూత ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్య తస్య చ సుఖస్య విపులతా * ౩ భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. త దేవం ప్రత్యగాత్మనఏవా † విద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖ మిత్యుపదిష్టమితి * ౪ తరతి శోక మాత్మవి దిత్యు † పక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. † యత ఏవం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా-అతఏవా † హమర్థే ప్రత్యగాత్మని ※ ౫ అహమే వాధస్తా దహ ముపరిష్టా దిత్యారభ్య * ౫ అహమేవేదం సర్వమితి ప్రత్యగాత్మనో వైభవ ముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వేనిశ్చితేసతి † తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్యఇతి.

౨. ఏవం ప్రాప్తే ఽభిధీయతే † <u>భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్</u> భూమగుణవిశిష్టో న ప్రత్యగాత్మా - అపితు పరమాత్మా. కుతః. <u>సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్</u> సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. ※ ౬ † ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః † సమ్ప్రసాదాత్ ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య † సత్యశబ్దాఽభిధేయస్యోపదేశా దిత్యర్థః. † సత్యశబ్దాఽభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ.

యం జీవత్వసాధకం పూర్వపక్షే - సిద్ధాన్తేతు పితృత్వాదికం హి సాకర్తృత్వంచ ద్వయమేవ జీవత్వసాధకమితిభిదా. † అరనాభిదృష్టాన్త పూర్వక సర్వాధారత్వోపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అతఏవేతి) దృష్టాన్తాదీత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వమ్. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ముఖ్యప్రాణత్వశఙ్కానిరాసహేతురేవ పరమాత్మత్వశఙ్కాయా అపి నిరాస హేతురితి సూచయత్యేవకారః. † కుత ఇత్యత్రాహ (పరస్యేతి) హింసాయా అభావా దుక్తస్యాపత్యస్తీతి తస్యావ్యావృత్త్యర్థం హింసాప్రసఙ్గాభావా దిత్యుక్తమ్. † తర్హ్యరనాభిదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (జీవాదితరస్యేతి) ఏవం హింసాయోగ్యత్వం పఞ్చప్రవృత్తిప్రాణాత్ పరమాత్మనశ్చ వ్యావర్తకమిత్యుక్తం భవతి. † ఏవం జీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు - తతః కింభూమవిశిష్టస్య జీవత్వ ఇత్యత్రాహ (అయమేవచేతి) † ప్రకరణావిచ్ఛేదం హేతు మాహ (అస్తిభగవ ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రకరణావిచ్ఛేద హేతుః - తదవిచ్ఛేదో భూమవిశిష్టస్య జీవత్వ హేతు రిత్యర్థః. † తుశబ్దస్య ప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వ మాశఙ్క్యాహ (కించేతి) ※ ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ య స్సత్యం వదతీత్యత్ర అగ్నిహోత్రివత్ ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానా త్తస్యైవ ... సత్యకథన ముక్తమిత్యర్థః. † కథం జీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వమ్ - తద్ధి శోకప్రచుర మిత్యత్రాహ (అవిద్యావియుక్తం రూపమితి) † ఉపక్రమే ※ తరతి శోక మాత్మవిదితి శోకావిష్టత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నమ్-తత్కథం విపులసుఖత్వ మిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధోహి సశోకః - ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. † అహం శబ్దనిర్దేశంచ హేతు మాహ (యతఏవమితి). † కథ మహంశబ్దనిర్దేశః ప్రత్యగాత్మత్వసాధక ఇత్యత్రాహ (అహ మర్థే ప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః. † (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వాదిపరాణి వాక్యాన్యస్వరసం యోజనీయానీత్యర్థః.

౨. సూత్రం వ్యాచష్టే (భూమేతి) శుద్ధస్వరూపాభిప్రాయేణ సూత్రే సంప్రసాదనిర్దేశః కృతః. † సంప్రసాదశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏషఇతి) హేతువాచిపదేషు సంప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. † పదాన్తరద్వయం వ్యాచష్టే (సంప్రసాదాదితి). † నహి ప్రాణకథనానన్తరం భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం శ్రూయతఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాత్ పశ్చాత్ప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేన సత్యశబ్దవాచ్యఏవ భూమవిశిష్ట ఇతిభావః. † భూమవిశిష్ట స్సత్యశబ్దాభిధేయోఽస్తు - తతః కిం తస్య భూమ్నః పరమాత్మత్వసిద్ధే రిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాఽభిధేయంచేతి).

౧॥ ఛా-౭ప్ర-౧౬ఖం-౧. ౨॥ ఛా-౭ప్ర-౧౭ఖం-౧. ౩॥ ఛా-౭ప్ర-౨౩ఖం-౧. ౪॥ ఛా-౭ప్ర-౧ఖం-౩. ౫॥ ఛా-౭ప్ర-౨౫-౧. ౬॥ ఛా-౮-౧౨-౨.

ఏతదుక్తం భవతి † యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాధికతయోత్తరోత్తరాభిధానా త్పూర్వేభ్య ఉత్తరేషా మర్థాన్తరత్వమ్-ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా త్ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా నిర్దిష్ట స్సత్యశబ్దాభిధేయ స్తస్మా దర్థాన్తర భూత ఏవ † సత్యశబ్దనిర్దిష్టఏవ భూమేతి సత్యాఖ్యం పరంబ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. † తదాహ వృత్తికారః * ౧ భూమా త్వేవేతిభూమా బ్రహ్మ నామాదిపరమ్పరయా ఆత్మన ఊర్ధ్వ మస్యోపదేశాదితి. † ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా దధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథ మవగమ్యత ఇతిచేత్. ※ ౨ † సవా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజాన న్నతివాదీ భవతీతి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వ ముక్త్వా ※ ౩ ఏషతు వా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతీతి సత్యవేదిత్వేనాతివాదినమ్ - తుశబ్దేన పూర్వస్మా దతివాదినో వ్యావర్తయతి - † అతఏవ ※ ౩ ఏషతు వా అతివదతీత్యత్ర ప్రాణాతివాదినో నప్రత్యభిజ్ఞా - † అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తా త్ప్రాణా దధికమితి విజ్ఞాయతే.

3. † ననుచ ప్రాణవేదినఏవ సత్యవదన మఙ్గత్వేనోపదిష్టమ్ - అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తమ్. † నైతద్యుక్తమ్ - † తుశబ్దేన హ్యతివాద్యేవాన్యః ప్రతీయతే-నతు తస్యైవాతివాదిన స్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రమ్. ※ ౪ † ఏషతువా అగ్నిహోత్రీ య స్సత్యం వదతీత్యాదిష్వ † గ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః, ప్రతీతస్యైవాగ్ని

† సత్యశబ్దాభిధేయస్య తుశబ్దోపేతాతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశోఽస్తు-ఆధిక్యస్యచ ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవప్రతియోగికత్వం కథం-నహి * మనోవావ వాచోభూయ ఇత్యాదివత్ పఞ్చమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః శ్రుతః - అతో న సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యా జ్జీవా దర్థాన్తరత్వమ్ - అపితు పూర్వనిర్దిష్టాయా ఆశాయా అధికతయోపదిష్టః ప్రాణఏవ సత్యశబ్దవాచ్యః - పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి ※ సత్యంచానృతంచ సత్య మభవ దిత్యాదావివ సత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవే దిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి). † పూర్వనిర్దిష్టా దూర్ధ్వ మభిధానంహి పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగితయోత్తరోత్తరేషా మధికతయార్థాన్తరత్వే హేతుః - తస్య హేతోః సపక్షే వ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) ఏవం శబ్దేన హేతు రభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరనిర్దిష్టానాం పూర్వపూర్వనిర్దిష్టా దధికతయాఽర్థాన్తరప్రతిపాదన ప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా దూర్ధ్వం నిర్దిష్ట స్సత్యశబ్దవాచ్య స్తస్మాత్ ప్రాణా దధికతయాఽర్థాన్తరభూత ఏవేత్యర్థః. † తతః కిం భూమశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేన పూర్వం సూత్రాక్షరయోజనాయా ముక్తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి పదస్యాభిప్రాయో వివృతో భవతి. † (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయోత్తరోత్తరనిర్దేశ ప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యా జ్జీవా దూర్ధ్వ ముక్తః సత్యశబ్దవాచ్య ఉపాస్యో భూమా తతోఽధికం పరంబ్రహ్మేతి వృత్తికార గ్రన్థస్యార్థః. ఆత్మన ఊర్ధ్వ మిత్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతమ్ - నతు పఞ్చవృత్తిప్రాణపరత్వ మిత్యవగతమ్ - అతః ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వ మాశ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలమ్. ఏవ మధికతయోపదేశసిద్ధవత్కారేణ సత్యస్య ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరత్వముక్తమ్ - అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తోఽధికతయోపదేశఏవ కథం - సత్యవచనంహి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్ట మిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి). † తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గవిధిరితి ప్రతివదతి (సవాఏషఇతి) వ్యావర్తయతి - అధికతయా వ్యావర్తయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపరప్రకరణత్వా దితిభావః. ఉపాసకాధిక్యాత్తన్నిమిత్తోపాస్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తమ్ - తుశబ్దోహ్యసఙ్కుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణో రవిశేషేణ భేదకః. † నను కథం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః - ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీహి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అతఏవేతి) ప్రకృతప్రకరిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః - నాయమేకాన్తతః ప్రకృత మభినివిశతే - పాశ్చాత్త్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః-తుశబ్దస్వారస్యంచ ప్రకరణవిచ్ఛేదకమ్ - అతః పూర్వాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. † అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తి రస్తు - తతః కిం సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యా దధికత్వ ఇత్యత్రాహ (అతోస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తవిశిష్టమేవాతివాద్యన్తరం భినత్తి - సోపాస్యవస్త్వాధిక్యం హ్యతివదననిమిత్తమ్-అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తా త్తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదుత్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్య మధిక మిత్యర్థః.

3. † అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే-తుశబ్దస్య వ్యభిచారం హృది నిధాయాఽతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (ననుచేతి). † పరిహరతి (నైతద్యుక్తమితి). † అగ్నిహోత్రివైషమ్యం నక్ష్యంస్తుశబ్దస్వారస్యా దతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి), † అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తాద్దార్ష్టాన్తికస్య సత్యాదివాదివాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తే స్వారస్యహాని మాహ (ఏషత్వితి). † (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీ

౧॥ బోధాయనవృత్తి. ౨॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౧౫ఖం - ౪. ౩॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౧౬ఖం - ౧. ౪॥

హోత్రేణ సత్యవదనాఙ్గవిధాన మితి క్లిష్టా గతి రాశ్రీయతే - † అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే. † సత్యశబ్దశ్చ ※ ౧ † సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మి న్బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః-† అత స్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మా దధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధ మన్యత్వం న బాధితవ్యమ్. † అతివాదిత్వం హి వ స్త్వన్తరా త్పురుషార్థతయాఽతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వమ్. † నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిక్రాన్తస్యోపాస్య ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మవాదిత్వా త్ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వమ్ – † తస్యాపి సాతిశయపురుషార్థత్వా న్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్యపరబ్రహ్మవాదినఏవ సాక్షా దతివాదిత్వమితి ※ ౨ ఏషతు వా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తమ్. సత్యేనేతీత్థమ్భూతలక్షణే తృతీయా – † సత్యేన-పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః. † అతఏవైవం శిష్యః ప్రార్థయతే * ౨ సోఽహం భగవ స్సత్యేనాతివదానీతి. † ఆచార్యశ్చ * ౨ సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యాహ.

యోఽగ్నిహోత్రీ - ఉపాసనస్థానీయ మగ్నిహోత్రమ్ - ద్రవ్యదేవతాస్థానీయ ముపాస్యమ్. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతి రగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేః-సాచ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః - సాచ సత్యవచనశబ్దస్య దధ్యాదిద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవ మగ్నిహోత్ర్యన్తరసమర్పకశబ్దాభావా త్తత్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః, † ఇహాపి తద్వ దతివాద్యన్తరాప్రతీతే రగ్నిహోత్రిన్యాయో భవతీత్యత్రాహ (అత్రత్వితి) అత్రత్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూత ముపాస్యాన్తరంచ ప్రతీయతే - ఇహ తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భావా త్తుశబ్దస్వారస్యం నభఙ్జనీయమ్. అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధ మిత్యర్థః. కించ - నపరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావా దగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః-కింతు కర్మస్వరూపోపస్థాపకశబ్దాభావాచ్చ. నహి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. నచ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః. అత శ్చాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతే రగ్నిహోత్రశబ్ద స్సజాతీయవ్యక్తి మలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్ర మవలమ్బతే - ఇహతు నపర ముపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమ స్సత్యశబ్దఏవ - ※ సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే - అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతే రుపాసకాన్తరప్రతీతి సద్భావా దతివాదిశబ్ద స్తద్విషయో భవితు మర్హతీతి తుశబ్దస్వారస్యం నభఙ్జనీయమ్ - అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతిచాభిప్రాయః. † తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వమ్ - సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్రయ మాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వప్రసిద్ధిం దర్శయతి (సత్యశబ్దశ్చేతి). † తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలిత మర్థ మాహ (అతఇతి) నహి తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షమ్ - సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధమ్ - న తుశబ్దాపేక్షమ్. సత్యశబ్దస్య నజీవపరసాధారణ్యమ్ - పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్. సాధారణ్యేపి విలక్షణోపాస్యవాచకత్వ మపి సంభవతి - తథాసతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః - అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావా న్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మా దధికత్వం సమ్భవతీతివాక్యస్వరససిద్ధ మన్యత్వం న బాధితవ్య మిత్యుక్తమ్. † ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణ మతివాదిత్వం నాతివాద్యన్తరం సహతే-అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యార్థం తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గఇత్యత్రాహ (అతివాదిత్వంహీతి) నహిప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః - * క్లృప్తావయవశక్త్యైవ లబ్ధే స్వార్థావబోధనే । నష్టావయవనామత్వం ప్రత్యాచష్టేహి సూత్రకృదితి దర్శితాత్ *ప్రాక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి సూత్రితాత్ ప్రాక్షణీనయా దవయవశక్త్యా స్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాఽయోగాత్. అతో నప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్య మిత్యర్థః. †అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వ మతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదిని దర్శయతి (నామాదీతి). † అస్యప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసకఏవ పుష్కలత్వా త్తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్యఇతి * య స్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యస్మిన్పక్షఏవ స్వారస్యమితి భావః. † సత్య ముపాస్యంచేత్ ※ నవా ఏష ఏవం పశ్యన్నితివత్ సత్యం పశ్యన్నితి వదతీతి వక్తవ్యమ్-నతు సత్యేనేతీతి శఙ్కాయాం తృతీయాయా అర్థ మాహ (సత్యేనేతి) సత్యవదనపక్షఏవ తృతీయానుపపత్తిః ఉపసర్గవైయర్థ్యంచేతిభావః. † ఉపాస్యాన్తరత్వ ముపపాదయతి (అతఏవైవమితి) అతఏవ-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ. * సోహం భగవ స్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే - నతు ప్రాణేనాతివదానీతీత్యర్థః. † (ఆచార్యశ్చేతి) * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యాహ - న తు ప్రాణఏవేతీత్యర్థః. † యద్వా - అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వ ముపపాదయతి (అతఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వా దేవహి * అతివదానీత్యాఖ్యాతనిర్దేశ ఇత్యర్థః. యద్వా - అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవహి శిష్యప్రార్థన మిత్యర్థః. అయ మర్థః పూర్వోక్తార్థఫలమ్. †(ఆచార్యశ్చేతి) అతఏవేత్యనుషఙ్గః. అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవహి సత్యశబ్దాభిధేయమ్ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యుపాస్యతయోక్త మిత్యర్థః. కించ - సత్యవదన మఙ్గతయా విహితం చేత్ సత్యం సంపాద్య మిత్యుక్తం స్యాత్ - తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాస్వారస్యం భవేత్. సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యమ్ - వదనార్థం జ్ఞాతవ్య మిత్యర్థ

౧॥ తై - ఆన౧ - ౧ అను. ౨॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౧౬ఖం - ౧.

* ౧ † ఆత్మతః ప్రాణ ఇతిచ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే - అతః * ౨ తరతి శోక మాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా దన్యఇతి గమ్యతే.

౪. † యత్తూక్త మస్తి భగవః ప్రాణా ద్భూయఇతి ప్రశ్నస్యాదోవావ ప్రాణా ద్భూయఇతి ప్రతివచనస్యచాదర్శనాత్ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసాయో గమ్యతఇతి, † తదయుక్తమ్ - నహి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే-ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. † ఉక్తంచ ప్రమాణాన్తరమ్ - † అస్తి భగవః ప్రాణా ద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయ మభిప్రాయః - నామాదిప్వాశాపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తమ్ - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన * ౩ సవా ఏష ఏవం పశ్య న్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీత్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వ ముక్తమ్. అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్తఇతి మత్వా శిష్యో భూయో న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయపురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ * ౪ ఏషతువా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి † స్వయమేవోపచిక్షేప. శిష్యోపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మి న్బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూపతదుపాసన యాథాత్మ్యబుభుత్సయా * ౪ సోహం భగవ స్సత్యేనాతివదానీతి ప్రార్థయామాస. † తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనమ్ * ౪ సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననమ్ * ౫ మతి స్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వా న్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణ మర్థసిద్ధం మత్వా † శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామ్ * ౬ శ్రద్ధాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య † తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠామ్ * ౭ నిష్ఠాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతామ్ † తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి * ౮ కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య † శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధయే ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణ స్సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేతి * ౯ సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యుపదిశ్య నిరతిశ

ఇతిచేత్ - అధ్యాహార ప్రసఙ్గ ఇతిభావః. † సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతయోపాస్యాన్తరత్వ ముపపాదయన్ సంప్రసాదా దధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మనఇతి).

౪. పూర్వపక్షయుక్తి మనువదతి (యత్త్వితి). † పరిహరతి † (తదయుక్తమితి). † (ఉక్తంచేతి) ప్రశ్నప్రతివచనేహి లిఙ్గం-తదభావేపి తుశబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చలిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తర ముక్తమిత్యర్థః. † తత్ర ప్రశ్నాభావః కిన్నిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన - ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యర్థః. † (స్వయమేవోపచిక్షేపేతి) భగవద్గీతాయామపి * తస్మా ద్యోగీ భవార్జునేతి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య * యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావా న్భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవ హ్యుపక్షిప్తవాన్ - తద్వదితి భావః. † (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన * యదావై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః - నతు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః - * యదావై మనుతేఽథ విజానాతీతి జానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్. * సత్యం వదతి - సత్య మతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మ సాక్షాత్కరోతి తదాఽతివదతి - తస్మా దతివాదిత్వనిమిత్తతత్సాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః. † (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన ప్రాప్తివిషయోహి బ్రహ్మ - తద్విషయశ్రద్ధాచ తచ్ఛ్రోతుం మన్తుం ద్రష్టుం ప్రాప్తుంచ భవతి - తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధా మిత్యనేన శ్రోతుం శ్రద్ధా వివక్షితా. శ్రద్ధా - త్వరా. † (తదుపాయభూతాంచ తన్నిష్ఠామితి) తస్మి న్బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి. వ్యవసాయో నిష్ఠా. శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయేహి శ్రోతుం త్వరా భవతి. † (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్య ప్రయత్నరూపాం కృతి మిత్యర్థః. సాచ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా. అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధౌ ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదిత్యధ్యవసాయో నభవతి. † (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితస్య పురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వేచ జ్ఞాతేసతి మనస స్సాతిశయపురుషార్థాన్తర వైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవాపాత ప్రతీతిదశాయాం

౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥ ౫॥ ౬॥ ౭॥ ౮॥ ౯॥ ఛా - ౭ప్ర - ౨౬, ౧, ౧౫, ౧౬, ౧౭, ౧౯, ౨౦, ౨౧, ౨౨, ఖణ్డాః.

యవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణ స్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతా జ్ఞాతవ్యేతి * ౧ భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణ మిద ముచ్యతే ※ ౨ యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమేతి. † అయ మర్థః – అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూయమానే తతోఽన్యత్కిమపి నపశ్యత్యనుభవితా – † బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చ † కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య. † అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయ † విభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవన్ † తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽభావాదేవ కిమప్యన్య న్నపశ్యతి, - † అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖరూపత్వాదేవ దుఃఖంచ నపశ్యతి,. † తదేవహి సుఖమ్ – యదనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి.

౫. † నను చేద మేవ జగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానం దుఃఖరూపం పరిమితసుఖరూపంచ భవత్కథమివ

భవతి – యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినాచ సిధ్యతి,. * యదావై శ్రద్ధధాత్యథ మనుతే యదావై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్ధధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యానన్తర్యశ్రవణాత్ భాష్యే తేషా ముపాయోపేయ భావ ఉక్తః-* యదావై సుఖం లభతఇతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వా దిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తమ్. నహి శ్రవణాదేః పూర్వమేవ నిరతిశయ సుఖప్రాప్తి రుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణి జిజ్ఞాసితవ్యపదాని సంపాద్యత్వవాచీని. † * యత్ర నాన్యదితి వాక్యేఽన్యదర్శన శ్రవణాదినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కాస్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ తస్య వాక్యస్యార్థ మాహ (అయమర్థఇతి) అర్థస్వభావా దనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహారః కృతః – నహి బ్రహ్మసద్భావా ద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనం భవతి. తతోన్యత్ – సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్. నపశ్యతి – దుఃఖరూపం తద్వ్యతిరిక్తంచ కించిన్నపశ్యతీత్యర్థః. * యోవైభూమా తత్సుఖ మిత్యుక్తనిరతిశయసుఖరూప బ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్య తత్రదుఃఖదర్శనాభావహేతురనవధికాతిశయ సుఖరూపత్వమ్. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వా ద్దుఃఖం నపశ్యతీత్యర్థః. † అన్యదర్శనాభావే హేతు మాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి). † (కృత్స్నస్య వస్తు జాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతాః జ్ఞానాదిగుణాః – విభూత్యన్తర్గతం జగదఖిల మిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చశబ్దః. నను యత్రేతి పదం బ్రహ్మపరమ్ – నతువిభూతిపరమ్. నచ తద్విషయం పదాన్తర మస్తి. అతో బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వా దిత్యయుక్తమ్. † అస్తువా తద్వాచిశబ్దః – ※ నాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తమ్ – విభూతిర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేతి శఙ్కాయా ముక్తం వివృణోతి (అత ఐశ్వర్యేతి) అతః – బ్రహ్మణ స్సుఖరూపతాయాః. కృత్స్నవిభూతే స్తదన్తర్భావస్య,చ ప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయో గుణః విభూతిగుణః-సఏవ ఐశ్వర్యాపరపర్యాయం నియమనమ్ – తద్విశిష్టం బ్రహ్మ. నహీశితవ్యజ్ఞానం వినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః – నిరూపకేణ వినా నిరూప్యజ్ఞానాయోగా దితిభావః. యద్వా-ఆత్రేయోపనిషది * స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతిస్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితఇతి యదివా నమహిమ్నీతి గో అశ్వ మిహ మహిమేత్యాచక్షతే హస్తి హిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనాని నాహం బ్రవీమ్యన్యో హ్యన్యస్మి న్ప్రతిష్ఠితఇతి శ్రూయతే – అత్ర * స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితఇత్యుక్తే హస్త్యాదీనాం నియామ్యానాం మహిమ శబ్ద వాచ్యత్వాత్ తత్ప్రతిష్ఠితత్వ శఙ్కాయామ్ ※ యదివా నమహిమ్నీతి హస్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వం నిషిద్ధమ్ – తదేవ శఙ్కాబీజ ముపన్యస్య వ్యుదస్య ※ గో అశ్వ మిత్యాదినా. * అస్య మహిమానమితి వీతశోకః ※ ఏతాం విభూతిం యోగంచ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మహిమవత్త్వావగమాదిహ నమహిమనిషేధః – అపితు విభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వనిషేధ ఇత్యవగమ్యతే. అతో మహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చ నస్వరూపమాత్రపరాః – * విభూతి ర్భూతి రైశ్వర్య మిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితి మహిమాపహ్నవశఙ్కావ్యుదాసాయైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తమ్. ఇదానీం విభూతిరేవ గుణః. గుణశబ్దో విభూతే రపృథక్సిద్ధ్యభిప్రాయః. విభూత్యా గుణైశ్చేతివార్థః. † (విభూతిగుణవిశిష్టేతి) యచ్ఛబ్దఏవ విశిష్టబ్రహ్మపరఇతిభావః. † పూర్వం విభూత్యన్తర్గతత్వాదితి అన్వయహేతు రుక్తః – వ్యతిరేకరూపం హేతు మాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనం నిషిధ్యతే – నత్వన్యదర్శనమిత్యర్థః. † విభూతివిశిష్టం బ్రహ్మానుభావ్యంచే ద్విభూతే ర్దుఃఖరూపత్వదర్శనా ద్దుఖాదర్శన మనుపపన్నమిత్యత్రాహ (అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్య సర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవహేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః. † సర్వస్య సుఖరూపత్వంకథమ్ – ఆత్మగుణవిశేషోహి సుఖ మిత్యత్రాహ (తదేవహిసుఖమితి) అనుకూలత్వంనామ స్వతఇష్టత్వమ్ – తచ్చానిష్టనివృత్తిరూపతయేష్టసాధనతయాచవినాపీష్టత్వమ్.

౫. అనుభవవిరోధేన చోదయతి (ననుచేతి) నహ్యేక మేకదైవ సుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితి యుజ్యతే – నహి నిమ్బపత్రం కస్యచి న్మధురం భవతి – నచ సర్పః కస్యచి దనుకూలబుద్ధిబోధ్యో భవతి. నచ జగత శ్శక్యం దుఃఖరూపత్వ మపహ్నోతుమ్ – తస్య సర్వై రభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. ఇతరథా తజ్జిహాసయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అతః పరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవ త్యక్తమిత్యభిప్రాయః. † స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖ

౧॥ ఛా - ౭ప్ర - ౨౩ ఖ - ౧. ౨॥ ఛా - ౭ప్ర - ౨౪ఖం - ౧.

బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదాత్మకతయా ఽనుభూయమానం సుఖరూపమేవ భవేత్. † ఉచ్యతే - కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణోఽన్యత్వేనాఽనుభూయమానం కృత్స్నం జగ త్తత్తత్కర్మానురూపం దుఃఖం చ పరిమితసుఖం చ భవతి. † అతో బ్రహ్మణోఽన్యతయా పరిమితసుఖత్వేన దుఃఖత్వేనచ జగదనుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వా త్కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్య తదేవ జగద్విభూతిగుణవిశిష్ట బ్రహ్మానుభవాన్తర్గతం సుఖమేవ భవతి - యథా † పిత్తోపహతేన పీయమానం పయః పిత్తానిమిత్తత్వేనాల్పసుఖం వికృతంచ భవతి - తదేవ పయః పిత్తానుపహతస్య సుఖాయైవ భవతి. యథైవ రాజపుత్రస్య పితుః క్రీడోపకరణ మతథాత్వేనాఽనుసన్ధీయమానం ప్రియత్వ మనుపగతం తథాత్వాఽనుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి - † తథా నిరతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చానుసన్ధీయమానం జగ న్నిరతిశయప్రీతయే భవత్యేవ. † అతో జగ దైశ్వర్యవిశిష్ట మనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవం స్తతోఽన్య త్కిమపి న పశ్యతి, దుఃఖం చ న పశ్యతి,. ఏతదేవోపపాదయతి వాక్యశేషః. ※ ౧ † సవా ఏష ఏవం పశ్య న్నేవం మన్వాన ఏవం విజాన న్నాత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానన్ద స్స స్వరా డ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి అథ యేఽన్యథాఽతోవిదు రన్యరాజాన స్తేక్షయ్యలోకా భవన్తి తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీతి. † స్వరాట్ - అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః - కర్మవశ్యాః. తథా ※ ౨ † న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వ మాప్నోతి సర్వశ ఇతి, చ. † నిరతిశయసుఖరూపత్వంచ బ్రహ్మణః ✻ ౩ <u>ఆనన్దమయోఽభ్యాసా</u>దిత్యత్ర ప్రపఞ్చితమ్. † అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా త్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణో భూమేత్యుపదేశా ద్భూమా పరం బ్రహ్మ.

రా॥ సూ. <u>ధర్మోపపత్తేశ్చ</u>. ౨.

౬. † అస్య భూమ్నో యే ధర్మా ఆమ్నాయన్తే - తేపి పరస్మి న్నేవోపపద్యన్తే - ※ ౪ ఏత దమృతమితి స్వాభావిక మమృతత్వమ్, ※ ౪ స్వేమహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వమ్, ※ ౫ సఏవాధస్తాదిత్యాది ✻ ౫ స ఏవేదం సర్వమితి సర్వాత్మకత్వమ్, ※ ౬ ఆత్మనః ప్రాణ ఇత్యాదిప్రాణప్రభృతిసర్వోత్పాదకత్వ, మిత్యాదయోహి ధర్మాః పరమాత్మనఏవ. † యత్తు ✻ ౫ అహ మేవాధస్తా దిత్యాదినా సర్వాత్మకత్వ ముపదిష్టమ్ - తద్భూమవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో ఽహఙ్గ్రహేణో

రూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవా దవిరోధఇతి పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) కర్మ, తత్తిరోధానకృత మబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం చోపాధిః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మణఇతి). † స్వతో మధురస్యాపి దోషసంబన్ధా దననుకూలత్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్య కేనచి త్సంబన్ధిత్వజ్ఞానాదనుకూలత్వేచ దృష్టాన్తద్వయ మాహ (పిత్తోపహతేనేతి) † దార్ష్టాన్తికేపి తాదృక్త్వ మాహ (తథేతి)※యత్ర నాన్యదితి వాక్యస్యార్థం నిగమయతి (అతఇతి) ఏతత్ - ఔపాధిక దుఃఖరూపతాయా స్తద్విగమే ఽనవస్థానమ్. † (సవాఏషఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వే వ్యధికరణబహువ్రీహిః - అనుకూలవిషయపరత్వే సామానాధికరణ్యబహువ్రీహిః - ఆత్మశబ్దో విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః-స్రక్చన్దనాదిజన్యా ప్రీతిః. క్రీడా - ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునమ్-స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః - విభూతిజన్యః. ఏవం సర్వవిధసుఖానుభవ ఉక్తః. † ※ స్వరాడ్భవతి ✻ అన్యరాజాన స్తేక్షయ్యలోకాఇతిచ పరమాత్మప్రతిక్షేపః ప్రతీయతఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వరాడితి) అన్యరాజానః స్వరాడితిపదద్వయేన ఉపాధితద్విగమౌ దర్శితౌ. † దుఃఖరూపతయా ప్రతిపన్నస్యాపి స్వతః సుఖరూపత్వే శ్రుతిమాహ (నపశ్యఇతి) సర్వం పశ్యతి - న తత్ర దుఃఖతాం పశ్యతి - సుఖరూపతామేవ పశ్యతీత్యర్థః. † ఉదాహృతవాక్యే విభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితి తద్వైశద్యాయాహ (నిరతిశయేతి) ✻ తదాత్మానం స్వయ మకురుత తస్మా త్తత్సుకృత ముచ్యతఇతి యద్వై తత్సుకృతం రసో వైసః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతి ✻ ఆనన్దో బ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తఇతిచ వాక్యేషు కార్యకారణావస్థవిభూత్యాదివిశిష్టస్యైవ ఆనన్దత్వంహి స్ఫుటతరమ్. † సూత్రార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

౬. రా॥ సూ. <u>ధర్మోపపత్తేశ్చ</u>. † కస్యధర్మా ఇత్యాకాఙ్క్షాం పూరయ న్వ్యాచష్టే (అస్యేతి). † పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (యత్త్వితి) అహం

రా॥ సూ. <u>ధర్మోపపత్తేశ్చ</u>. ౨.

(వే-సా.) “సభగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః స్వేమహిమ్ని” ఇత్యాదావుపదిష్టానాం స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వసర్వకారణత్వ సర్వాత్మకత్వాదిధర్మాణాం పరస్మి న్నేవోపపత్తేశ్చ <u>భూమా</u> - పరః. ౨. [౧॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౨౫ ఖం - ౨. ౨॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖం - ౨. ౩॥ శారీ - ౧అ - ౧పా - ౧౨సూ.]

(వే-దీ.) స్వాభావికామృతత్వస్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వసర్వాత్మత్వ సర్వోత్పత్తిహేతుత్వాదీనాం భూమ్ని శ్రూయమాణానాం ధర్మాణాంపరస్మి న్నేవ బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ భూమా పరం బ్రహ్మైవ. ౨. [౪॥ ఛా-౭ ప్ర-౨౪ ఖం-౧. ౫॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౨౫ ఖం - ౧. ౬॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖం - ౧.]

సాసన ముపదిశ్యతే * ౧ అథాతో౽హఙ్కారాదేశ ఇత్యహఙ్గ్రహోపదేశోపక్రమాత్. †అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనో౽పి హ్యాత్మా పరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తమ్ - అతః ప్రత్యగర్థస్య పరమాత్మపర్యవసానా దహంశబ్దో౽పి పరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేన పరమాత్మానుసన్ధానార్థో౽యమహఙ్గ్రహోపదేశః. †పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయా సర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనో౽ప్యాత్మా పరమాత్మా - తదేవ * ౧ అథాత ఆత్మాదేశ ఇత్యాదినా * ౧ ఆత్మైవేదం సర్వ మిత్యన్తేనోచ్యతే. † ఏతదేవోపపాదయితుం ప్రత్యగాత్మనో౽ప్యాత్మభూతా త్పరమాత్మన స్సర్వస్యోత్పత్తి రుచ్యతే * ౨ తస్య హవా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం మన్వానస్యైవం విజానత ఆత్మనః ప్రాణ ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదినా - † ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయా౽వస్థితా త్పరమాత్మన స్సర్వస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. † అతః పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థ మహఙ్గ్రహోపాసనం కర్తవ్యమ్. † తస్మా ద్భూమవిశిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యే భూమాధికరణమ్.]

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః. ౧.

౧. వాజసనేయినో గార్గీప్రశ్నే సమామనన్తి * ౩ స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి

గ్రహేణోపాసనమ్ - అహ మర్థశబ్దయోః పరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనమ్. † తత్ర హ్యేతస్మిన్ తద్బుద్ధిస్స్యా దిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి). † న కేవల మన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు అస్మిన్నప్రకరణేపి సర్వాత్మత్వ ముక్తమితి దర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య * అథాత ఆత్మాదేశ ఇతివాక్యస్యార్థ మాహ (పరమాత్మనఇతి). † ఉపాసకాత్మనో౽ప్యాత్మత్వం ఫలిత మిత్యుక్తమ్. అథ కణ్ఠోక్తమితి దర్శయితుం కణ్ఠోక్తిమ ద్వాక్యస్యార్థ మాహ (ఏతదేవేతి). † విజానతఇతిపదస్య షష్ఠ్యన్తత్వజ్ఞాపనాయ వ్యాచష్టే (ఉపాసకస్యేతి). † పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరన్నిగమయతి (అతఇతి) అధికరణార్థ ముపసంహరతి (తస్మాదితి).

[ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం భూమాధికరణమ్.]

౧. ౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః. పూర్వాధికరణే స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వ ముక్తమ్ - తత్తు పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య శ్రూయతఇతిశఙ్కయా సఙ్గతిః—వర్ణో వా పరమేశ్వరో వేతి విచారఇతి పరై ర్యదుక్తం తదయుక్తమ్ - వర్ణానా మహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాద్యనుపపత్తేః, స్నేహలోహిత్యచ్ఛాయాది ధర్మాప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయ మిత్యన్తం విషయవాక్య ముపాత్తమ్. ప్రసఙ్గాభావేపి ప్రతిషేధ స్సంభవతి - యథా * నాన్తరిక్షే న దివీత్యగ్నిచయననిషేధ ఇతిచేన్న - నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయా ఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావేహ్యప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణమ్ - నాన్య

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః. ౧.

(వే-సా.) "ఏతద్వై తదక్షతం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూల మనణు'. ఇత్యాదినా అభిహిత మక్షరం పరం బ్రహ్మ. అమ్బరాన్తధృతేః "యదూర్ధ్వం గార్గి దివః" ఇత్యారభ్య, సర్వవికారాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశః "కస్మిన్నోతశ్చ ప్రోతశ్చ" ఇతి పృష్టే, "ఏతద్వై తదక్షరమ్" ఇతి నిర్దిష్టస్యాక్షరస్య వాయుమదమ్బరాన్తధృతేః సర్వవికారాధారో హ్యయ మాకాశః వాయుమ దమ్బరాన్తకారణం ప్రధానమ్? తద్ధారకం పరం బ్రహ్మ. ౧. [౧॥ ఛా-౭ప్ర-౨౪ఖం-౧, ౨. ౨॥ ఛా-౭ప్ర-౨౬ఖం-౧. ౩॥ బృ-౫అ-౮బ్రా-౮.]

(వే-దీ.) వాజినాం గార్గీప్రశ్నే "స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూల మనణ్వహ్రస్వ మదీర్ఘమలోహిత మస్నేహ మచ్ఛాయమ్" ఇత్యత్రాక్షరశబ్దనిర్దిష్టమ్, ప్రధానమ్ - జీవోవా? ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రధానమ్ - జీవోవా - నపరమాత్మేతి పూర్వపక్షః. "కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ" ఇత్యుక్తే, ఆకాశాధారతయోచ్యమాన మక్షరం ప్రధానమ్-జీవోవా - ప్రధానస్య వికారాధారత్వాత్, జీవస్యాచిద్వస్త్వాధారత్వాత్, నపరమాత్మేతి. రాద్ధాన్తస్తు - "యదూర్ధ్వం గార్గి దివః" ఇత్యారభ్య, కాలత్రయవర్తినః కృత్స్నస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో౽వ్యాకృతమేవ, నవాయు మానాకాశః. తతః పశ్చాత్ "కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ" ఇతి పృష్టే, తదాధారతయోచ్యమాన మేత దక్షరం న ప్రధానం భవితు మర్హతి. నాపి జీవః - "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇత్యారభ్య ప్రశాసనా త్సర్వా౽౽ధారత్వ శ్రుతేః. సూత్రార్థస్తు - "ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి" ఇతి నిర్దిష్ట మక్షరం పరమాత్మా. అమ్బరాన్తధృతేః అమ్బరమ్ - వాయు మానాకాశః, అమ్బరాన్తః - అమ్బరపారభూతమ్, అమ్బరకారణ మితియావత్; కారణాపత్తిరేవహి కార్యస్యాన్తః? సచామ్బరాన్తః - అవ్యాకృతం ప్రధానమ్, తస్య ధృతేః - ధారణాత్. అవ్యాకృతస్యాపి ధృతే రక్షరం పరమాత్మైవేత్యర్థః. ౧.

అస్థూల మనణ్వహ్రస్వ మదీర్ఘ మలోహిత మస్నేహ మచ్ఛాయ మిత్యాది. † తత్ర సంశయః కి మేత దక్షరం ప్రధానమ్ - జీవోవా - ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రధాన మితి. కుతః. ※ ౧ అక్షరా త్పరతః పర ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనా, దస్థూలత్వాదీనాంచ తత్ర సమన్వయాత్,. * ౨ † యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యాదిషు పరస్మి న్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యత ఇతిచేత్ † న - ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, † ప్రతీతపరిగ్రహే విరోధాభావాత్. కించ - * ౩ య దూర్ధ్వం గార్గి దివో, య దర్వా క్పృథివ్యా, ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే ※ ౩ కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమాన మక్షరం సర్వవికారకారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే - అతోఽక్షరం ప్రధానమ్

౨. ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే † అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః అక్షరం పరం బ్రహ్మ. కుతః. అమ్బరాన్తధృతేః † అమ్బరస్య-ఆకాశస్య అన్తః - పారభూతం అవ్యాకృత మమ్బరాన్తః. తస్య ధృతేః - తదాధారతయాఽస్యాక్షరస్యోపదేశాదితి యావత్. † అయ మర్థః - * ౩ కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం న వాయుమ దమ్బరమ్ - అపితు తత్పారభూత మవ్యాకృతమ్ - అత స్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమాన మక్షరం నావ్యాకృతం భవితు మర్హతీతి. † నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టో నవాయుమానితి కథ మవగమ్యతే. † ఉచ్యతే - * ౩ యదూర్ధ్వం గార్గి దివో, యదర్వా క్పృథివ్యా, యదన్తరా ద్యావాపృథివీ, ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశఏవ తదోతంచ ప్రోతం చేత్యుక్తే త్రైకాల్యవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో నవాయుమ దాకాశో భవితు మర్హతి - తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్. అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే. తత స్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్యాధా

దా.—† సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరం ప్రధానం వా - జీవోవా - పరమాత్మావేతి సంశయః. తదర్థం లౌకికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిశ్శైఘ్ర్య మస్తి - నేతి. * కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కిం భూతాకాశః - ఉతావ్యాకృతాకాశఇతి. ధారణంచ కిం సత్తామాత్రేణ - ఉత ప్రశాసనేనేతిచ. యదా ప్రతీతిశ్శైఘ్ర్య మస్తి, - ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చ భూతాకాశః, - ధారణంచ సత్తయా స్యాత్, - తదా తద్ధారణస్య ప్రధానే సంభవా త్తద్ధారక మక్షరం ప్రధానమ్. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః, - ధారణంచ సత్తామాత్రేణ, - తదా జీవేపి తత్సంభవా త్తద్ధారక మక్షరం జీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిశ్శైఘ్ర్యస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వ మప్రయోజకమ్ - ఆకాశ శబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః, - ధారణంచ ప్రశాసనేన, - తదా తస్య జీవేష్వసంభవా త్తదాధారభూత మక్షరం పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. † సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే (యయా తదక్షరమితి) అథవా - పార్శ్వస్థచోద్యమ్. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణమ్ - జీవేపీతిద్రష్టవ్యమ్ - * కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిదర్శనాత్. † పరిహరతి (నప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా - శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాద్యుభయాపేక్షాస్తి - అత ఆనుమానికా దక్షరాచ్ఛ్రుతిప్రతిపన్నస్య విలమ్బ ఇతి లౌకికాలౌకికయో ర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యా త్ప్రాబల్యమ్ - శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపిహి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితి భావః. † నను ※ సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేపి బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితమ్ - అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథా కిం నస్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేతి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనా, దస్థూలత్వా ద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వేసత్యపి ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహే విరోధాభావా, దాకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వాచ్చ ప్రధానపరత్వ మిత్యర్థః.

౨. † రాద్ధాన్త మాహ (అక్షర మిత్యాదినా) అమ్బరాన్తశబ్దం కేచి ద్బహువ్రీహితయా వ్యాచక్షతే అమ్బరమ్. ఆకాశః అన్తః - అవసానం యేషాం తేషామ్ - పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి హేత్వర్థ ఇతి. † తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయా మకించిత్కర మిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషం వ్యాచష్టే (అమ్బరస్య ఆకాశస్యేతి) అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణమ్ - నియతపూర్వభావినః కారణత్వా, త్కార్యం ప్రతి కారణతత్త్వానా మావరణతయా బహిర్విద్యమానత్వా,చ్చ. † అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతిభావః. † నహ్యత్రామ్బరాన్తవాచిశబ్దశ్శ్రూయతఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) † (నన్వితి). † వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలఙ్ఘనమయుక్తమ్-అపవాదాభావాదిత్యర్థః. † పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) అర్థవిరోధాత్

౧॥ ౨ము - ౧ఖం - ౨. ౨॥ ౧ము - ౧ఖం - ౫. ౩॥ బృ - ౫అ - ౮బ్రా - ౭.

రభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే ※ ౧ కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి - అత స్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమాన మక్షరం నప్రధానం భవితు మర్హతి.

3. యత్తు శ్రుతిప్రసిద్ధా త్ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రథమం ప్రతీయతఇతి - † తన్న - † అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యా స్వార్థప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్. † సమ్బన్ధగ్రహణదశాయా మర్థస్వరూపం యేన ప్రమాణేనావగమ్యతే- నతత్ప్రతిపాదనదశాయా మపేక్షణీయమ్.

౪. † ఏవం తర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టో జీవోఽస్తు - తస్య భూతసూక్ష్మపర్యన్తస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తున ఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తేశ్చ. ※ ౨ అవ్యక్త మక్షరే లీయతే. ※ 3 యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం ※ ౪ క్షర స్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగ దర్శనా దిత్యత్రోత్తరః.

నవాయుమ దమ్బరగ్రహణమిత్యర్థః. నహి స్వయం వికారాన్తర్భూతః కృత్స్నవికారజాతస్యాధారో భవితు మర్హతి.

3. † యత్త్విత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తి మనూద్య పరిహరతి (తన్నేతి). † రూఢిశక్త్యా అవయవశక్త్యావా శబ్దేన స్వార్థప్రతిపాదనం స్యాత్- తత్ర వక్ష్యమాణపరిహారస్య పక్షద్వయసాధారణ్యేపి * ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి న్యాయేనావయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనసంభవే సముదాయశక్తి కల్పనాఽయోగాత్ అయ మక్షరశబ్దో నరూఢ్యా వర్తత ఇత్యభిప్రేత్య యౌగికత్వపక్షే పరిహార ఉచ్యతే. † తత్ర వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం సంహత్య స్వార్థప్రతిపాదనే కింప్రమాణాన్తరాపేక్షా - ఉత తత్తత్పదావయవవ్యుత్పత్తివేళాయా మితి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమే కల్పే పరిహార మాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశక్తిరేవార్థప్రతీతికారణమితి న ప్రమాణాన్తర మపేక్షితమ్ - నహి దణ్డిశబ్ద స్స్వార్థప్రతిపాదనే దణ్డదేవదత్తగ్రాహి ప్రత్యక్షాపేక్షః. † ద్వితీయం పరిహరతి (సంబన్ధేతి) పదావయవానాం వ్యుత్పత్తౌ ప్రమాణాన్తరాపేక్షాఽస్త్యేవ - ప్రతిపాదనదశాయాంతు నత దపేక్షా - యథా చక్షురాదీనాం తిమిరాదిదోషాపనయనస్యౌషధాద్యపేక్షత్వేపి ఘటాదిపరిచ్ఛిత్తౌ నభేషజగ్రాహిప్రమాణాపేక్షా. యథాహుః ※ అర్థ బోధేఽనపేక్షత్వాన్మానాన్తర మనాదృతమ్ । వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతం యత్తచ్చతన్మాత్రవర్తితి. వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలేపి వ్యుత్పత్త్యపేక్షితమానాన్తరాకాఙ్క్షాఽస్తిచేత్ - దణ్డిన మాహ్వయ గా మానయేత్యాదివాక్యానా మసన్నికృష్టార్థవిషయాణాం ప్రత్యక్షసాచివ్యాభావేన స్వార్థాప్రతిపాదకతయా గవానయనాదిప్రవృత్త్యుచ్ఛేదప్రసఙ్గః, అలౌకికార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యా శాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ, అతో మానాన్తరాపేక్షాభావా త్తన్నిబన్ధన మర్థప్రతిపత్తౌ ప్రాథమ్యచారమ్యరూపవైషమ్యం నాస్తీత్యర్థః. కించ - యౌగికానాం శబ్దానా మవయవార్థయోగివస్తుసామాన్యప్రతిపాదనే కిం మానాన్తరాపేక్షా - ఉత విశేషపర్యవసానఇతి వికల్పే ప్రథమే శిరసి పరిహారోఽక్షరశబ్దస్యేతిగ్రన్థేన ఫలితః. ద్వితీయేతు విశేషపర్యవసానస్య ప్రాకరణికలిఙ్గాద్యధీనత్వా న్నమానాన్తరాపేక్షేతిచ సంబన్ధేత్యాదిగ్రన్థేఽర్థసిద్ధమ్ - న తత్ప్రతిపాదనదశాయా మపేక్షణీయ మితిహ్యుక్తమ్. విశేషపర్యవసానే సతిహి ప్రతిపాదనం నిరాకాఙ్క్షం భవతి. అత్ర పరమాత్మలిఙ్గం దర్శితమ్. అపిచ - అవయవార్థపౌష్కల్యం యత్ర సంభవతి - తదేవ యౌగికశబ్దేన స్వరసతఃప్రతీయతే - యథేశ్వరశబ్దో లౌకికపార్థివాదిషు సత్స్వప్యలౌకిక మీశ్వరం శీఘ్రం ప్రత్యాయయతి - అతశ్చ నక్షరతీత్యవయవశక్తిః పరమాత్మానమేవ శీఘ్ర ముపస్థాపయతి. ఏతదుక్తం భవతి - ప్రతిపాద్యస్య లౌకికాలౌకికప్రమాణగోచరత్వం శాబ్దప్రతీతివిలమ్బావిలమ్బయో రప్రయోజకమ్ - ధర్మాధర్మేశ్వరాదిశబ్దైః శౌక్ల్యాదిభ్యః పార్థివాదిభ్యోఽప్యలౌకికార్థే ప్రతిపత్తిశైఘ్ర్యస్య దర్శనాత్. అతఏవ ప్రయోగప్రాచుర్యా ద్యధీనం ప్రసిద్ధితారతమ్యమేవ తయోః ప్రయోజకమ్ - యౌగికశబ్దానాంచ అసఙ్కుచితావయవార్థగోచరత్వేన స్వతోవాసితత్వా త్తద్వత్యేవ ప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతిశైఘ్ర్యమితి. నన్వవయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనేపి ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యతయా అభ్యస్తత్వా దస్తి ప్రథమాఽవగతిః - యథా గోశబ్దస్య సామాన్యనిమిత్తత్వేపి గోశబ్దోచ్చారణాత్ స్వాభ్యస్తాయామేవ గవి ప్రథమ మేవ ప్రతీతిః. తదసత్ - ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యత్వానభ్యుపగమాత్. నహి ప్రత్యక్షేణ జగత్కారణభూతం సూక్ష్మం వస్తు నిరీక్ష్యతే. నాపి శ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్య తత్ర ప్రామాణ్యం సంభవతీతి వక్ష్యతే, తతశ్చ శ్రుతిరేవ తత్రాపి ప్రమాణం వక్తవ్యం - తథాచ శ్రుతి ప్రసిద్ధాత్ పరమాత్మనః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రథమప్రతిపత్తి రిత్యసిద్ధమ్. కించ - ప్రథమప్రతీతస్యాపి ప్రధానస్య విరోధేన త్యక్తవ్యతైవ. విరోధ శ్చాత్ర స్పష్టః - ఏకస్యైవాధారాధేయ భావానుపపత్తేః.

౪. † ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి) * అవ్యక్త మక్షర ఇత్యవ్యక్తస్య పృథగుపాదానా దక్షరశబ్దో జీవపరః - న ప్రధానపరఇతి జ్ఞాపనాయాఽవ్యక్త ముపాత్తమ్.

౧॥ బృ - ౫౭ - బ్రా - ౭. ౨॥ సుబాల - ౨ఖం. 3॥ సుబాల - ౭ఖం. ౪॥ గీ - ౧౫ - ౧౬.

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్. ౨.

౫. సాచామ్బరాన్తధృతి రస్యాక్షరస్య ప్రశాసనాదేవ భవతీత్యుపదిశ్యతే * ౧ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః, ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః, ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమేషా ముహూర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరా ఇతి విధృతా స్తిష్ఠ న్తీత్యాదినా. ప్రశాసనమ్ - † ప్రకృష్టం శాసనమ్. † నచేదృశం † స్వశాసనాధీన సర్వవస్తువిధరణం బద్ధముక్తోభయావస్థస్యాపి ప్రత్యగాత్మన స్సమ్భవతి – † అతః పురుషోత్తమఏవ ప్రశాసిత్రక్షరమ్. (౧॥ బృ-౫-౮-౯.)

౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౩.

౬ అన్యభావః - అన్యత్వమ్. ప్రధానాదిభావః. అస్యాక్షరస్య పరమపురుషా దన్యత్వ, వాక్యశేషే వ్యావర్త్యతే

౫. ౧౦॥ సూ. సాచ ప్రశాసనాత్. † నను నాత్రామ్బరాన్తధృతేః పరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వం సాక్షాచ్ఛ్రుతమితి శఙ్కాం పరిజిహీర్షన్ కతిపయవస్తుశాసనస్య జీవేపి సంభవా త్తద్వ్యావృత్తించ దర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచి దప్రతిహతత్వేన విషయప్రకర్షాచ్ఛాసనస్య ప్రకర్షః - ప్రకర్షస్య నివారకాభావా చ్ఛాసనస్యామ్బరాన్తవిషయత్వమపి సిధ్యతీతి హృదయమ్. † తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతేః పరమాత్మశాసనకర్మత్వే హేత్వన్తరంచ ద్యోతయ న్జీవవ్యావృత్తిసిద్ధిం దర్శయతి (నచేదృశమితి). † (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి). అయ మభిప్రాయః- నకేవలం శాసనప్రకర్షా దనపోదితా త్ప్రకృతేః ప్రశాసనకర్మత్వసిద్ధిః - కింతు * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతి స్సర్వమిదం ప్రశాస్తీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషు శాసనకర్మోపస్థాపకసర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చ తత్సిద్ధిః. కించ - సత్యశబ్దనిర్వచనే * తాని హవా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి సత్య మితి తద్య త్స త్తదమృతం అథ య త్తి తన్మర్త్యమ్ - అథ యద్యంతేనోభే యచ్ఛతీతి మర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్య తన్నియామ్యత్వంచ ప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దో హ్యవయవశక్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాభాజ్యచేతనే వర్తతే - నశరీరమాత్రే - ద్యావాపృథివ్యాదీనాం తన్నియామ్యత్వాభావప్రసఙ్గాత్. కించ - * యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యు శ్శరీర మితి ప్రధానస్య పరశరీరత్వశ్రవణా దత్యన్తనియామ్యస్యైవ శరీరత్వాచ్చ నియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహచ * కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి పృష్టే * ఏతద్వై తదక్షరం గార్గీత్యారభ్య * ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్య ధారణం శ్రూయతే. అత శ్శాసనస్య ప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చామ్బరాన్తధృతిరపి ప్రశాసనాధీనేతి. † సాత్ర శ్చశబ్దో హ్యర్థతయా హేతువాచీత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) అమ్బరాన్తధృతిః ప్రశాసనాదేవ సిధ్యతీతి యతః - తత ఏవేత్యర్థః. * ప్రశాసితారం సర్వేషాం * విద్యాత్తు పురుషం పరమితి * ఉత్తమః పురుష స్త్వన్య ఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణ పురుషోత్తమఏవ ప్రశాసిత్రక్షర మిత్యుక్తమ్.

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేన పృథగుపపాదితౌ. అథైకసూత్రేణ ప్రాకరణికచరమవాక్యవిషయేణోభయ వ్యతిరేక మాహ.

౬. ౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. వ్యావర్త్యతే - నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మః ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తతశ్చ సూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దో వ్యావర్తక

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్. ౨. ౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౩.

(వే-సా.) సాచ-ధృతిః, "ఏతస్య వాఽక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి" ఇత్యాదినా ప్రకృష్టాజ్ఞయా క్రియమాణా శ్రూయతే. అత ఇద మక్షరం ప్రత్యగాత్మాచ నభవతీత్యర్థః. ౨.

(వే-దీ.) ఏవం తర్హి జీవో భవితు మర్హతి - తస్య ప్రధానధృత్యుపపత్తే రిత్యాశఙ్క్యాహ. సాచ అమ్బరాన్తధృతిః, "ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ" ఇతి ప్రశాసనాత్ శ్రూయతే. ప్రశాసనమ్ - ప్రకృష్టం శాసనమ్, అప్రతిహతాజ్ఞా. నచాప్రతిహతాజ్ఞయా కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతో ధృతి ర్జీవే ఉపపద్యతే; అతో నజీవః. ౨

(వే-సా.) అన్యభావః - అన్యత్వమ్. "అదృష్టం ద్రష్టృ" ఇత్యాదినా పరమాత్మనోఽన్యత్వం హ్యస్యాక్షరస్య వ్యావర్తయతి వాక్యశేషః! అతశ్చ పరఏవ ౩.

(వే-దీ.) అన్యభావః - అన్యత్వమ్. అస్యాక్షరస్య పరమపురుషా దన్యత్వం వ్యావర్తయతి వాక్యశేషః, "అదృష్టం ద్రష్టృ" ఇత్యాదినా సర్వైరదృష్ట మేత దక్షరం సర్వస్య ద్రష్టృ" ఇత్యాదిప్రధానజీవాసమ్భావనీయార్థప్రతిపాదనాత్. ౩.

[ఇతిసారదీపయోరక్షరాధికరణమ్.]

* ౧ తద్వా ఏత దక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్ట్రశ్రుతం శ్రోత్రమతం మన్త్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్య దతోఽస్తి ద్రష్టృ, నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ, నాన్యదతోఽస్తి మన్తృ, నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ, ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి. † అత్ర ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాద్యుపదేశా దస్యాక్షరస్యాచేతనభూత ప్రధానభావో వ్యావర్త్యతే- † సర్వై రదృష్టస్యైవ సత † స్సర్వస్య ద్రష్టృత్వా ద్యుపదేశాచ్చ. ప్రత్యగాత్మభావో వ్యావర్త్యతే- † అత ఇయ మన్యభావవ్యావృత్తి రస్యాక్షరస్య పరమపురుషతాం ద్రఢయతి. † ఏవంవాఽన్యభావవ్యావృత్తిః - † అన్యస్య సద్భావవ్యావృత్తి రన్యభావవ్యావృత్తిః. † యద్ధై తదక్షర మన్యై రదృష్టం స దన్యేషాం ద్రష్టృచ స త్స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యా † ధారభూతమ్- † ఏవ మనేనాదృష్ట మేతస్య

ధర్మపరఇతి దర్శితం స్యాత్ - తేన విషయవాక్యానుగుణ్యం సూత్రస్య స్యాత్ - తత్ర హ్యన్యనివర్తకధర్మో ద్రష్టృత్వాది రవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయా అపేక్షితత్వాత్ * నాన్య దతోఽస్తీత్యాదిక ముదాహృతమ్. † అస్మిన్వాక్యే ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రేతి) అత్ర - * అదృష్ట మితివాక్యే. ద్రష్ట్రాదిశబ్దాః రూపశబ్దప్రభృతిబాహ్యేక్షువిషయాణాం మన్తవ్యాధ్యవసేయాద్యన్తఃకరణవిషయాణాంచ సాక్షాత్కర్తృవాచకాః - శాసనస్య శాసితవ్యవస్తుదర్శనసాకాఙ్క్షత్వాత్, * నదృష్టే ర్ద్రష్టారమ్ * నశ్రుతేశ్శ్రోతారమ్ * నమతే ర్మన్తార మిత్యాదినా పరస్య శ్రవణ మననాదికర్తృత్వనిషేధేన తేషా మయోగ్యత్వాత్, * పశ్యత్యచక్షు స్సశృణోత్యకర్ణఇతి రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వశ్రవణాచ్చ † జీవవ్యావృత్తిం దర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైః - యోగిభిః. † (సర్వస్యేతి) రూపతదాశ్రయాదిష్వేకైకవర్గకార్త్స్న్యపర స్సర్వశబ్దః - అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయా ద్రష్టృశబ్దేన సర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వేసత్యాకాశబ్దోపాత్తశ్రోతృత్వాదీనాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. సర్వై రదృష్టత్వాదిమాత్రం ప్రధానాదీనామపి సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ మదృష్టస్యైవ సత స్సర్వస్య ద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తమ్. అదృష్టత్వాదివిశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం ప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మాన స్సర్వే ప్రత్యేకం స్వస్వాహం ప్రత్యయవేద్యా రూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ - పరస్తు రూపాదిజ్ఞానవేళాయాం యోగిభిరపి స్వస్వరూపవద్రూపాదివచ్చ నజ్ఞాయతే. నిష్ఠాన్తైః పదైః తత్తద్విషయప్రతిపత్తివేళాయాం పరమాత్మనోఽనవగతత్వం వివక్షితమ్, అశ్రుతమ్ - శబ్దశ్రవణదశాయా మజ్ఞాతమ్, అమతమ్ - స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాం తద్విషయవ దప్రతిపన్నమ్. అవిజ్ఞాతమ్ - అధ్యవసాయదశాయాం ఘటాదివ త్స్వస్వరూపవచ్చానవగతమ్. అతఏవ హి విశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం పరమాత్మాసాధారణమ్. † యద్వా - రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభి స్సర్వై రవేద్యత్వేన విశేషితం తత్తదర్థద్రష్టృత్వం సముచ్చిత్య చిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాం చ శమయ న్నిగమయతి (అతఇతి) ఇయం వ్యావర్తకధర్మాన్వయరూపా వ్యావృత్తిః పరమపురుషత్వం సాధయతి - అత స్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాం యోజనాయాం ప్రధానపురుషవ్యావర్తక (సకల) ధర్మవాచివాక్యాని విషయీభూతానీతి చిదచిద్వ్యావృత్తిః కణ్ఠోక్తా స్యాత్. చశబ్ద ఉక్తహేతుసముచ్చయే. † ముఖాన్తరేణ సూత్రం యోజయతి (ఏవంవేతి) † అక్షరార్థమాహ (అన్యస్యేతి) * నాన్యదిత్యాదివాక్యస్య సూత్రవిషయత్వం హృది నిధాయ తస్యార్థమాహ (యద్ధైతదితి) యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్తఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే నపురుషమాత్రనిషేధః - అపితు ప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్ - పురుషాన్తరాణాం ప్రమాణసిద్ధతయా నిషేద్ధు మశక్యత్వాత్ - ఏవ మిహాపి ద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపర మిదం వాక్య మిత్యభిప్రాయేణ ప్రకృతగుణవిశిష్టత్వ ముక్తమ్. † (ఆధారభూత మితి) సమస్తస్య ప్రశాసనేనాధారభూత మిత్యర్థః. † నిషేధవిషయం దర్శయతి (ఏవ మితి) ఏతస్య - అక్షరస్య. ఆధారభూతమ్ - ప్రశాసనేన ధారకమ్. ఏవం పరమాత్మనో నియన్తృతయా ఆధారభూతద్రష్ట్రన్తరాభావా దధికనిషేధపర మిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతమ్. ఏవంవా - ఏతస్యేతి పదం వ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యేతి పదప్రకృతజగత్పరమ్. అక్షరా దన్యత్ సమస్తజగతః ప్రశాసనేన ధారకం తేనాదృష్టం ద్రష్టృ నాస్తీత్యర్థః. తదా సమనిషేధపరో వాక్యశేషస్స్యాత్. నను * నాన్య దతోఽస్తి ద్రష్టేతి వాక్యం ద్రష్టౄణాం పురుషాణాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన అతదాత్మకత్వనిషేధపరం కిం నస్యాత్. న - ఐక్యవిధానస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషోహి భేదనిషేధః - వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యది క్వచి దైక్యవిధానాభావేపి భేదనిషేధ స్సంభవతి - తత్ర తు నిర్వాహాన్తరాసంభవా దభ్యుపగన్తవ్యః - ఇహతు గత్యన్తరసంభవా దైక్యవిధ్యభావే భేదనిషేధపరత్వాశ్రయణ మయుక్తమ్. కించ - * కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య * ఏతస్మి న్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణస్య పరమాత్మనో విశ్వధారకతాప్రతిపాదనపరత్వ మవగమ్యతే - నత్వైక్యపరత్వమ్. ధారకత్వే అభిహితే తస్యాపి ధారకాన్తరశఙ్కా స్యాత్ - లోకే ధారకాణామపి ధార్యత్వదర్శనాత్. యథా కారణానామపి కార్యత్వదర్శనేన పరమాత్మనోపి జగత్కారణత్వే సాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాం తద్వ్యవర్తనేన పరమకారణత్వసిద్ధయే * స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపఇతి కారణాన్తరనిషేధః పరమకారణత్వాపేక్షితత్వాత్క్రియతే - ఏవ మిహాపి పరమాత్మనః పరమాధారత్వసిద్ధయే ధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధోఽపేక్షితః. భేదనిషేధస్తు ప్రకృతార్థానపేక్షితః - అపేక్షితవిధే రనపేక్షితవిధాన

౧॥ బృ - ౫ - ౮ - బ్రా - ౧౧.

ద్రష్టృ చ వచేతనస్య †ధారకభూత మన్యన్నాస్తీతి వదన్ ※౧నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇత్యాదివాక్యశేషో †ఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయ †న్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావం చ ప్రతిషేధతి. †కించ-※౧ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తా ఇతి† శ్రౌతం స్మార్తంచ యాగదానహోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే-తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమ ఏవేతి విజ్ఞాయతే. †అపిచ - ※౧యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తప స్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః, అథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స బ్రాహ్మణ ఇతి † యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిః, యద్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తిః, స్తదక్షరం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్.

[ఇతి శ్రీభాష్యేఽక్షరాధికరణమ్.]

ప్రాబల్య మవిగీతమ్. కించ - *నాన్య దతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్య దతోఽస్తి శ్రోతృ ఇతి ద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాం పృథక్పృథగ్భేదనిషేధశ్చ విఫలః - ద్రష్టు రేవ శ్రోతృత్వసంభవాత్. యథా - తదేవాగ్ని స్తద్వాయుః * జ్యోతీంషి విష్ణు ర్భువనాని విష్ణు రిత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువన వన గిరి దిగాదీనా మన్యోన్యభిన్నజాతీయతయా తేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేపి తదన్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యా ప్రత్యేకం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశ స్సఫలః- ఏవం ద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాం భిన్నజాతీయత్వాభావాత్ పృథగ్భేదనిషేధవైయర్థ్యమ్. నచ వాచ్యమ్ ※ బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా ఇత్యాదౌ దాశేష్వేవ దాసత్వకితవత్వాదిసంభవేపి పృథక్తాదాత్మ్యోపదేశవదిహాప్యుపపద్యత ఇతి. దాశేభ్యో భిన్నజాతీయానామపి దాసకితవాదీనాం సంభవేన శ్రుతివాక్యస్థపదానాం తద్విషయత్వోపపత్తేః. అన్యథా తత్రాపి వైయర్థ్యప్రసఙ్గస్య దుర్నివారత్వాత్. అత ఇదం వాక్యం ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరమ్. † (అన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయ న్నితి) సూత్రస్థై రన్యభావవ్యావృత్తిశబ్దైః శ్రుతివాక్యస్థా అన్య దస్తి నేతి శబ్దాః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్త ఇతి భావః. వ్యావర్తయ న్నిత్యనేనాక్షరార్థ ఉక్తః. † ఫలితమాహ (అస్యాక్షరస్యేతి) అస్యాం యోజనాయాం సూత్రాక్షరానురూప్యం దర్శితమ్. నియన్తృరూపధారకాన్తరరాహిత్యమేవ కణ్ఠోక్తం భవతి - చిదచిద్వ్యావృత్తి రర్థసిద్ధా స్యాత్. † చశబ్దః పూర్వవ న్న్యూక్తసముచ్చయపరః - అపిత్వనుక్తసముచ్చయపర ఇత్యభిప్రాయేణ చశబ్దార్థ మాహ (కించేతి) * అన్వాయత్తా ఇతిపదం దేవమనుష్యపితృసాధారణమ్. అన్వాయత్తాః - అనువశా ఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాం ప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః. † వాక్యప్రతిపన్నార్థస్య పరమాత్మలిఙ్గతాం దర్శయతి (శ్రౌతం స్మార్తంచేతి). † చశబ్దసముచ్చేతవ్యం హేత్వన్తర మాహ (అపిచేతి). † ఉదాహృతవాక్యసిద్ధం హేతుం వద న్నధికరణార్థ ముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి).

※ నాన్య దతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇతివాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వ మయుక్తమ్ - తథా సతిహి బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ నాన్య దిత్యుక్తం స్యాత్ - తత్పరమతే విరుద్ధమ్ - బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తన్మతే నైత దక్షరం ద్రష్టృ ఇతిహి వక్తవ్యమ్, యది ద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరమ్ - తదా అతోఽన్యదితి నిర్దేశవైయర్థ్యమ్ - ద్రష్టృ నాస్తీత్యేతావతా తన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః. నను బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ ఇత్యర్థః - తతశ్చ బ్రహ్మణి ద్రష్టౄణాం కల్పితత్వం సిధ్యతీతి చేన్న - అయమేవ పురుషః నాన్యోఽతోఽస్తి పురుష ఇత్యుక్తే పురుషత్వ మస్మిన్కల్పిత మిత్యర్థాప్రతీతేః, ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధోహి ప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణోఽన్యోద్రష్టృవర్గో మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేన్న - * అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ ద్రష్టృత్వమితి వక్తు మయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్, తస్మి న్పరిజిహీర్షితే సతి ※ అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావా న్నమిథ్యాత్వమితిచేత్ - తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వ మభ్యుపగతం స్యాత్.

యత్తు భాస్కరేణోక్తమ్ - ప్రధానవ్యావృత్తి రనేన సూత్రేణ క్రియతే - ప్రధానస్య శాసితృత్వసంభవేపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరితి - తదయుక్తమ్ - ద్రష్టృవిశేషోహి ప్రశాసితా - శింశపాత్వసంభవేపి వృక్షత్వాసంభవవత్ ప్రశాసితృత్వసంభవేపి ద్రష్టృత్వాసంభవః కథముచ్యతే. ప్రధానస్యేశ్వరత్వసంభవేపి క్షేత్రజ్ఞత్వం నసంభవతీత్యనుస్మృతః కో బ్రవీతి.

[ఇతిశ్రుతప్రకాశికాయా మక్షరాధికరణమ్.]

౧॥ బృ - ౫ - ౮ - బ్రా - ౧౧, ౯, ౧౦.

౧౩॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. ౧.

౧. ఆథర్వణికా స్సత్యకామప్రశ్నే ఽధీయతే * ౧ యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుష మభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నో యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్త స్స సామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మా జ్జీవఘనా త్పరా త్పరం పురిశయం పురుష మీక్షతఇతి. † అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేకవిషయౌ - ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య * ౨ యథాక్రతు రస్మి ల్లోకే పురుషఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్, * ౧ † పరం పురుష మిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ.

౧౩॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. అత్ర స ఇత్యుక్తి రస్మిన్పాదే సర్వాధికరణేషు సాధ్యప్రతిజ్ఞానువృత్త్యర్థా - యథా ప్రథమపాదే భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథాచ ద్వితీయే అతఏవచ సబ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా చతుర్థే వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిశ్చ - తద్వత్. పూర్వమ్ * అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వ ముక్తమ్ - తర్హీక్షతికర్మత్వేనోక్తో నపరమాత్మేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా - పూర్వాధికరణే అర్థవిరోధేనాకాశశబ్దస్యామ్బరాన్తపరత్వ ముక్తమ్ - తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్య నముఖాన్తరేణ నిర్వాహ స్సువచ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా - ఆకాశశబ్దస్య అమ్బరాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్య నాన్యథా నిర్వాహోఽస్తీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. * ససామభి రున్నీయతే - * ఏత త్సామగాయ న్నాస్తే ఇతివత్ సామగానసహితై రిత్యర్థః. యద్వా - సాన్త్వవాదయుక్తై రాతివాహికై రున్నీయత ఇత్యర్థః.

౧. † పరైరీక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతో భిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్త ఉక్తః - తదనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత్ర ధ్యాయతీతి) యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతి కర్మైవేక్షతికర్మ. † ఏకత్ర * పరం పురుషమ్- అన్యత్ర * పరా త్పరం పురుష మితిచ శ్రూయతే - అతోనవిషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్ర పఞ్చమ్యన్తపదం నాస్తి - తత్రాప్యర్థసామర్థ్యా త్త త్ప్రాప్నోతీతి భావః.

౧౩॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. ౧.

(వే-సా.) "యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుష మభిధ్యాయీత" ఇత్యారభ్య, "స ఏతస్మా జ్జీవఘనా త్పరాత్పరం పురిశయం పురుష మీక్షతే" ఇత్యత్ర ధ్యాయతి పూర్వకేక్షతికర్మ, సః ప్రశాసితా పరమాత్మా ఇత్యర్థః. ఉత్తరత్ర "త మోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్ య త్తచ్ఛాన్త మజర మభయ మమృతం పరఞ్చ" ఇతి పరమపురుషాఽసాధారణధర్మవ్యపదేశాత్, "య త్తత్కవయో వేదయన్తే" ఇతి తదీయస్థానస్య సూరిభి ర్దృశ్యత్వవ్యపదేశాచ్చ. ౧.

(వే-దీ.) ఆథర్వణికానాం సత్యకామప్రశ్నే "యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనై వాక్షరేణ పరమపురుష మభిధ్యాయీత" ఇత్యారభ్య, "ససామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మా జ్జీవఘనా త్పరాత్పరం పురిశయం పురుష మీక్షతే" ఇత్యత్ర, ధ్యాయతీక్షతి కర్మతయా వ్యపదిష్టః పరమపురుషః కిం హిరణ్యగర్భః ? ఉత పరబ్రహ్మ భూతః పురుషోత్తమఇతి సంశయః. హిరణ్యగర్భఇతి పూర్వః పక్షః. పూర్వత్రైకమాత్రం ప్రణవ ముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిం ఫలమ్, ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిఞ్చ ఫల మభిధాయ. అనన్తరమ్ "యః పున రేతం త్రిమాత్రేణ" ఇతి త్రిమాత్రం ప్రణవ ముపాసీనస్య ఫలత్వేనోచ్యమానబ్రహ్మలోకస్థపురుషేక్షణకర్మభూత శ్చతుర్ముఖ ఏవేతి విజ్ఞాయతే, మనుష్యలోకాన్తరిక్షలోకసాహచర్యా ద్బ్రహ్మలోకోపి క్షేత్రజ్ఞలోకఇతి నిశ్చయాత్. రాద్ధాన్తస్తు - "పరాత్పరం పురిశయం పురుష మీక్షతే" ఇతీక్షతికర్మతయా నిర్దిష్టపురుష విషయే శ్లోకే "త మోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాన్త మజర మమృత మభయం పరఞ్చ" ఇతి నిరుపాధికశాన్తత్వామృతత్వాదివ్యపదేశా త్పరమాత్మైవాయ మితి నిశ్చీయతే. ఏవం పరమాత్మత్వే నిశ్చితే. బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ తత్స్థానమేవాభిఽదధాతీత్యవగమ్యతే. తద్విషయతయోదాహృతేచ శ్లోకే "య త్తత్కవయో వేదయన్తే" "తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః" ఇత్యేవ మాదిభిః సూరిభి ర్దృశ్యత్వవచనం తదేవ దృఢయతి. సూత్రార్థస్తు - ఈక్షతికర్మ సః పరమాత్మా. ధ్యాయతీక్షత్యో రేకవిషయత్వేన ధ్యాయతికర్మాపి సఏవేత్యర్థః, వ్యపదేశాత్ తద్విషయతయా "శాన్త మజర మమృత మభయం పరఞ్చ" ఇతి పరమాత్మధర్మాణాం వ్యపదేశాత్.

౧॥ ప్రశ్న - ౫. ౨॥ ఛా - ౩ప్ర - ౧౪ఖం - ౧.

† తత్ర సంశయ్యతే కిమిహ ※ ౧ పరం పురుషమితి నిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపాణ్డాధిపతి శ్చతుర్ముఖః-ఉత సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తమ్. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. ※ ౧ స యో హ వైత ద్భగవ న్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్త మోఙ్కార మభిధ్యాయీత కతమం వావ స తేన లోకం జయతీతి ప్రక్రమ్యైకమాత్రం ప్రణవ ముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తి మభిధాయ ద్విమాత్ర ముపాసీనస్యా న్తరిక్షలోకప్రాప్తి మభిధాయ త్రిమాత్ర ముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానో బ్రహ్మలోకోఽ న్తరిక్షా త్పరో జీవసమష్టిరూపస్య † చతుర్ముఖస్య లోక ఇతి విజ్ఞాయతే - † తద్గతేన చేక్ష్యమాణ స్తల్లోకాధిపతి శ్చతుర్ముఖ ఏవ. ※ ౧ † ఏతస్మా జ్జీవఘనా త్పరా త్పర మితిచ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరా ద్దేహేన్ద్రియాదిభి స్సహ ఘనీభూతా జ్జీవవ్యష్టిపురుషా ద్బ్రహ్మలోకవాసిన స్సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వే నోపపద్యతే - అతోఽత్ర నిర్దిశ్యమానః పరః పురుష స్సమష్టిపురుష శ్చతుర్ముఖ ఏవ. ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే † అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చి న్నేతవ్యాః.

౨. ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః, ఈక్షతికర్మ సః - పరమాత్మా. కుతః. వ్యపదేశాత్ వ్యపదిశ్యతే హీక్షతికర్మ పరమాత్మత్వేన. తథాహి - ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతే శ్లోకే ※ ౧ త మోఙ్కారేణైవాయతనేనాన్వేతి విద్వా న్యత్తచ్ఛాన్త మజర మమృత మభయం పరంచేతి పరం శాన్త మజర మభయ మమృత మితి హి † పరమాత్మన ఏవైతద్రూపమ్ - ※ ౨ † ఏత దమృత మేతదభయ మేతద్బ్రహ్మేత్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః. * ౧ † ఏతస్మా జ్జీవఘనా త్పరా త్పరమితిచ పరమాత్మన ఏవ వ్యపదేశః - న చతుర్ముఖస్య - † తస్యాపి జీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. † యస్య హి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వం స జీవఘన ఇత్యుచ్యతే - న † చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛ్రూయతే * ౩ యో బ్రహ్మాణం విద

యాదవప్రకాశీయేతు జీవోహి ధ్యాతవ్యః - తస్మా త్పర ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితమ్. తదప్యనేనాయుక్తమితి దర్శితమ్ - అభిధ్యాతవ్యా జ్జీవాత్ పరో ముక్త జీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్ - బద్ధావస్థజీవధ్యానా న్ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తి రిత్యనుపపన్నమ్. తస్మా ద్ధ్యాయతీక్షత్యో రుభయోరపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షీకర్తుం యుక్తమ్.

† సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః - ఉత పరమాత్మా. తదర్థం శాన్తత్వాజరత్వాదయః కిం ముఖ్యాః-ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణమ్ - ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి,. కి మత్ర బ్రహ్మలోకశబ్ద శ్చతుర్ముఖస్థానపరః, ఉత పరమవ్యోమపరః. కి మీక్షతికర్మవిషయే వాక్యే * య త్తత్కవయో వేద య న్తఇతి వైష్ణవం పదం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే - నేతి, యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసంభవాత్ - బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వమ్ - యదాచ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాగ్రహణమ్ - తదా శాన్తత్వాదీనా మముఖ్యత్వా ద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖ స్స్యాత్. యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మలోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ - యదాచ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణమ్ - తదానీం శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వా ద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః. † (చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షక్రమప్రాప్త శ్చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తద్గతేనచేతి). † ※ జీవఘనా త్పరాత్ పరమితి నిర్దేశః కథ ముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) జీవఘనపరశబ్దయో స్సామానాధికరణ్యేనోపపద్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణ స్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్షయా. † (అజరత్వాదయో యథాకథం చిన్నేతవ్యా ఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేణవా చతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధావస్థస్వరూపపరత్వేనవా నిర్వాహ ఇతి భావః. అత ఏవోపక్రమే * పరం చాపరంచేతి నిర్దేశశ్చ కృతనిర్వాహః.

౨. సిద్ధాన్తే - † (పరమాత్మన ఏవైత ద్రూపమితి) ఏతద్రూపమ్ - నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపమ్. చతుర్ముఖపరత్వేహి పుల్లిఙ్గాన్తతా స్యాత్. యద్వా - ఏతద్రూపమ్ - ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితం రూపమ్. † ఏవ మర్థద్వయేప్యనుగుణం శ్రుత్యన్తరవాక్య మాహ (ఏత దమృత మితి) అనేన స ఇతి సౌత్రపదస్య ప్రయోజనం దర్శితం భవతి - అధికారాదేవ సాధ్యప్రతిజ్ఞాసిద్ధే స్తస్య ప్రయోజనం హి వక్తవ్యమ్ - * శాన్త మజర మమృత మభయమితి వ్యపదేశస్య కథం పరమాత్మసాధకత్వమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేషు పరమాత్మనః తాదృక్త్వేన ప్రసిద్ధేరితి వక్తవ్యమ్ - అత స్తథాత్వేన శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనం స ఇతి పదస్య ప్రయోజనమితి. † వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తర మాహ (ఏతస్మాదితి). † కథం చతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశాసంభవ ఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి). † కథం తస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్యహీతి). కర్మకృతదేహం దర్శయతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి)

౧॥ ప్రశ్న - ౫, ౧, ౫, ౭. ౨॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౫ ఖం - ౧. ౩॥ శ్వే - ౬ - ౧౮.

ధాతి పూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్త మన్తరిక్షలోకస్యోపరినిర్దిశ్యమానో బ్రహ్మలోక శ్చతుర్ముఖలోక ఇతి ప్రతీయతే - అత స్తత్రస్థ శ్చతుర్ముఖఇతి - † తదయుక్తమ్ - * ౧ † య త్త చ్ఛాన్త మజర మమృత మభయమిత్యాదినేక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వే నిశ్చితే సతి ఈక్షితుః స్థానతయా నిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకో న క్షయిష్ణు శ్చతుర్ముఖలోకో భవితు మర్హతి. కిఞ్చ - ※ ౧ యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యతే ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్త స్స సామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి సర్వపాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానం న చతుర్ముఖస్థానమ్. అతఏవచోదాహరణశ్లోకే ఇమమేవ బ్రహ్మలోక మధికృత్య శ్రూయతే * ౧ య త్తత్కవయో వేదయన్తఇతి. † కవయః - సూరయః. † సూరిభి ర్దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ. * ౨ తద్విష్ణోః పరమం పదం సదాపశ్యన్తి సూరయ ఇత్యే † వమాదిభ్యః. † నచాన్తరిక్షా త్పర శ్చతుర్ముఖలోకః - మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. † అతః ※ ౧ ఏత ద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కార స్తస్మా ద్విద్వా నేతేనైవాయనేనైకతర మన్వేతీతి ప్రతివచనే † యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం త † దైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యైకమాత్రం ప్రణవ ముపాసీనానా మైహికం మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫల మభిధాయ ద్విమాత్ర ముపాసీనానా†మాముష్మిక†మన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్ర

సశరీరత్వాదేవహి చతుర్ముఖత్వమితి భావః. నను కథం * యో బ్రహ్మాణమితి శ్రుత్యా చతుర్ముఖదేహస్య కర్మనిమిత్తత్వావగమః - నహ్యత్ర కర్మసంబన్ధ శ్శ్రూయతే. ఉచ్యతే - కారణవాక్యేషు * బ్రహ్మవా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీ దిత్యారభ్య ※ యా న్యన్యాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణ స్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశాన ఇతి సృజ్యతయా శ్రుతానా మిన్ద్ర వరుణ సోమ యమాదీనాం కర్మవశ్యత్వ మవతిష్ఠతే - ఏవమేవ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావా త్సృజ్యత్వేన స్వతఃప్రాప్తకర్మవశ్యత్వ మవతిష్ఠతఇతి. ఆదిశబ్దేన ※ యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మాఇతి పాదోపి వివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయా సఙ్కుచితజ్ఞానత్వం స్వతఃప్రాప్తమ్ - ఇన్ద్రవిరోచనాదీనా ముపదేశసాపేక్షతయాహి సఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవత స్సాన్దీపనిప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వం లీలాత్వవచనై ర పోదితత్వా న్నజ్ఞానసఙ్కోచసాధకమ్. ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహిత ముపదేశసాపేక్షత్వం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితి తేనాపి సఙ్కోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః. ఏవం సృజ్యత్వా దుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వా చ్చతుర్ముఖస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. † యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తదయుక్తమితి). † పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయ మాహ (య త్తదిత్యాదినా). † (కవయ స్సూరయఇతి) కవయః - క్రాన్తదర్శినః. అకర్మవశ్యత్వా దసఙ్కుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చ జ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః. అతోఽర్థవశా త్సూరిప్రత్యభిజ్ఞాన మిత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి). † (ఏవమాదిభ్య ఇతి) ఆదిశబ్దేన ※ తద్విప్రాసో విపన్యవః ※ యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః * యత్ర పూర్వే సాధ్యా స్సన్తి దేవా ఇత్యాదివాక్యాని వివక్షితాని. అజరత్వాదిభి ర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్. సర్వకర్మవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభి ర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. † లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వరసత్వ మాశఙ్క్య హ (నచేతి) అస్వారస్యం తుల్య మిత్యర్థః. † నను నాస్మాకం వ్యవహితత్వా దస్వారస్యమ్- అన్తరిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకా దర్వాచీనలోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ ప్రాకృతలోక ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఏ తద్వై సత్యకామేతి) అతః - ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్. ※ పరం చాపరంచ బ్రహ్మ య దోఙ్కార ఇతి సామానాధికరణ్యం వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనమ్. ఓఙ్కారవాచ్యం పరాపరరూపం బ్రహ్మేతివా పరాపరరూపబ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఇతివా అర్థః - అనన్తరం ఏతేన ఏకతరమితి పదాభ్యా మోఙ్కా రస్య బ్రహ్మణశ్చ నిర్దేశాత్. అయనేన - ఉపాయభూతేన. ఏకతరమ్ - కార్యకారణబ్రహ్మణో రన్యతరత్. † (యదపరం కార్యంబ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేవ యుక్తమ్-నతు పరబ్రహ్మలోకత్వం- కార్యం బాదరిః కార్యాత్యయే పరంజైమినిరితి తస్య కార్యలోకత్వవ్యపదేశాత్, తతః పృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశా, చ్చేతి దర్శితం కార్యబ్రహ్మశబ్దేన. †(ఐహికాముష్మికత్వేన ద్విధావిభజ్యేతి) ఉపరిపృథక్ఫలత్వేన కీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేతఇత్యర్థః. పరాపరశబ్దయోఃకార్యకారణపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణ బ్రహ్మలోకస్యాప్రాకృతత్వ మకార్యత్వాదేవ సిద్ధమ్-అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేష్వైహికాముష్మికరూపేణ విభాగ, శ్చ శ్రుత్యభిప్రేతః-ఉపరిపృథక్ఫలత్వేన కీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః. † ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ (ఆముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వే సంగ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి - చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతివైషమ్య మభిప్రేతం. †(అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయావ్యవధానపరిహారస్తుల్యః-సఙ్గ్రాహకలాభోహ్యధిక

౧॥ ప్రశ్న-౭, ౫, ౨, ౨. ౨॥ సుబాల - ౬ఖం.

ష్ఠానాదినా ప్రణవేన † పరం పురుషం ధ్యాయతాం † పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి † సర్వం సమఞ్జసమ్. † అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా.

ఇతి శ్రీభాష్యే ఈక్షతికర్మాధికరణమ్.

౧౩॥ సూ. దహరఉత్తరేభ్యః. ౧.

౧. † ఇద మామనన్తి ఛన్దోగాః * ౧ అథ యదిద మస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మి న్నన్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి. తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః - ఉత ప్రత్యగాత్మా - అథ పరమాత్మేతి. కింతావ ద్యుక్తమ్. మహాభూతవిశేషఇతి.

ఇతిభావః. † (పరంపురుషంధ్యాయతామితి) ※ పరంపురుషమభిధ్యాయీతేతివాక్యంస్మారితం. తేన చతుర్ముఖలోక ప్రాప్తేస్తత్క్రతున్యాయవిరోధ స్సూచితః. † (పరమేవబ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యప్రాప్యత్వే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతఇతిఫలవచనస్థ పురుషశబ్దవిరోధ ఏవకారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మాస్థగతస్య చతుర్ముఖలోకస్య తతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దావిషయస్య తస్య పరమాత్మప్రాప్తేః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం, తత్క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తమ్ - ఆదావేవ ※ పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మూలితాచేత్యుక్తంభవతి. † (సర్వంసమఞ్జసమితి) పరపక్షస్థాఽనుపపత్తయ స్స్వపక్షే నసన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్సమానః, * అజరమభయం * పరాత్పరంపురిశయంపురుషం ※ యథా పాదోదర స్త్వచా వినిర్ముక్తః * యత్తత్కవయోవేదయన్త ఇత్యాదీనిచ వాక్యాని స్వరసానీతి వైషమ్య మిత్యర్థః. † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం ఈక్షతికర్మాధికరణమ్.

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః. పూర్వాధికరణే ※ పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వంసాధితం-అత్రపురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్యాపరమాత్మత్వంనిరస్యతఇతిసఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం - తద్వదిహాపి బ్రహ్మలోకశబ్ద బ్రహ్మపురశబ్దయోస్స్థానపరత్వం స్యాదితిశఙ్కయా సఙ్గతిః, పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యావర్తితం - ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వ ముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః. తర్హి అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తమ్ - ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్. ఈక్షతికర్మేత్యధికరణం దహరాధికరణానన్తర్యమర్హతి - తత్రహ్యన్తరిక్షశబ్ద శ్శ్రూయతే - నత్వాకాశశబ్దఇతి చేన్న - అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణేత్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షిత మిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తమ్.

౧. † విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తర ప్రతీత్యనుపపత్తేః పక్షాన్తరద్వయే వ్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః-ఉతజీవః-అథపరమాత్మేతి. తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిందహరాకాశస్యపరమాత్మత్వవిరోధి-ఉతన, తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః-ఉతార్థాన్తరపరః. * ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కింప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మః - ఉతన. జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాది శ్రుతిస్వారస్య మస్తి - నేతి, విచారః. యదా ※ తస్మిన్యదన్తరితినిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః - తదా

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః. ౧.

(వే-సా.) "అథ యదిద మస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశః తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇత్యత్ర దహరాకాశనిర్దిష్టః, పరమాత్మా ఉత్తరేభ్యః - వాక్యగతేభ్యః తదసాధారణధర్మేభ్యః. ఉత్తరత్ర దహరాకాశస్య సర్వాధారతయాఽతిమహత్వ మభిధాయ, ఏతత్సత్యం బ్రహ్మాఖ్యం పురమితి నిర్దిశ్య [తస్మిన్] బ్రహ్మాఖ్యే దహరాకాశే. [కామాస్సమాహితాః] ఇత్యుక్తే కోయం దహరాకాశః! కేచ కామాః! ఇత్యపేక్షాయామ్, "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యారభ్య "సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః" ఇత్యన్తేన దహరాకాశః-ఆత్మా కామాశ్చ అపహతపాప్మత్వాదయః తద్విశేషణభూతగుణా ఇతిహి జ్ఞాపయతి!. "దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యత్ర దహరాకాశ స్తదన్తస్థ్సంచ యత్, తదుభయ మన్వేష్టవ్యమిత్యుక్తమితి విజ్ఞాయతే. "అథ య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్" ఇతిహి వ్యజ్యతే! ౧. [౧॥ భా-౦ ప్ర-౧ఖం-౧.

కుతః. ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్, ※ ౧ తస్మి † న్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్య మిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ.

౨. ఇత్యే †వం ప్రాప్తే ఽభిధీయతే దహరఉత్తరేభ్యః దహరాకాశః పరంబ్రహ్మ. కుతః. ఉత్తరేభ్యో † వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః. * ౧ †ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి † నిరుపాధికాత్మత్వ మపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చేతి దహరాకాశే శ్రూయమాణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి. * ౧అథ య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యా న్కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా ※ ౨ యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదిన స్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తి శ్చోచ్యమానా దహరాకాశం పరం

అన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వంస్యాత్, యదా※ఏషఆత్మేతివాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వేస్వారస్యమస్తి - తదానీం ※ ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితిపూర్వపక్షేఫలఫలిభావః, యదా ※ తస్మిన్యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః - తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్యగుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాతిరిక్తఇతిస్యాత్, యదా ※ ఏషఆత్మేతివాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వేస్వారస్యం నాస్తి-తదా స్వరసతోగుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మాస్యా, దితి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తమ్. † ※ ఏషఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిభిరస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్యదన్తరితి) ఏతచ్చోత్తరత్రాథస్యాదిత్యాదినావ్యక్తీభవిష్యతి.

౨. † రాద్ధాన్త మాహ (ఏవం ప్రాప్తఇతి), † నహి పరమాత్మధర్మాణా ముత్తరత్వాధరత్వాదికమస్తి - † తస్మాద్ధేతో రుత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వాక్యగతేభ్యఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కా మాభూదితి పఞ్చమీస్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తమ్. * షష్ఠీహేతుప్రయోగఇతి నియమః ప్రయోజనతయా హేతుత్వవివక్షాయామ్ - న సర్వదా - యథా ※ అల్పస్య హేతో ర్బహు హాతు మిచ్ఛన్నితి. † ఉత్తరవాక్యగతహేతూ న్దర్శయతి (ఏషఇత్యాదినా). † (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యావర్తనక్షమ మాత్మత్వ మిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదికతిపయశరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరుపాధికత్వమ్. అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వ మభిప్రేతమ్. యద్వా - ఆకాశస్యాపి

(వే-దీ). ఛాన్దోగ్యే "అథ యదిద మస్మి న్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మి న్నన్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇత్యత్ర హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశ శ్శ్రూయమాణః-కిం భూతాకాశః? ఉత జీవః? అథ పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రథమం తావ ద్భూతాకాశ ఇతి యుక్త మాశ్రయితుమితి పూర్వపక్షః - ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, ఆకాశాన్తర్వర్తినోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వప్రతీతేశ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - "కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతిచోదితే, "యావాన్వా అయ మాకాశః" ఇత్యారభ్య. "ఏత త్సత్యం బ్రహ్మపురమ్" ఇత్యన్తేన దహరాకాశస్యాఽతిమహత్త్వసర్వాశ్రయత్వాజరత్వసత్యత్వాద్యభిధాయ, "అస్మి న్కామా స్సమాహితాః" ఇత్యాకాశాన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యాః కామా ఇతి ప్రతిపాద్య, కోఽయం దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః? కే తదాశ్రయాగికామాః? ఇత్యపేక్షాయామ్, "ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యారభ్య, "సత్యసఙ్కల్పః" ఇత్యన్తేన ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టః ఆత్మా, కామాశ్చాపహతపాప్మత్వాదయ స్తద్విశేషణభూతా ఇతి ప్రతిపాదయద్వాక్య మపహతపాప్మత్వాది విశిష్ట పరమాత్మాన మాహ. ఉపక్రమేచాన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాత ఆకాశః ఆత్మా ఏతద్విశేషణభూతాః అపహతపాప్మత్వాదయః కామా ఇతి వాక్యం జ్ఞాపయత్ "అథ య ఇహాత్మాన మను విద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యా న్కామాన్. తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇత్యుపసంహరతి. అతోఽయం దహరాకాశో ఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టః పరమాత్మేతి నిశ్చీయతే, నభూతాకాశాదిరితి. ఏవం తర్హ్యస్మిన్వాక్యే "అథ య ఏష సమ్ప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ" ఇతి ప్రత్యగాత్మప్రతీతేః. తస్య చోత్తరత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వావగమాత్, ప్రత్యగాత్మైవ దహరాకాశ ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. రాద్ధాన్తీతు-ప్రత్యగాత్మా, కర్మపరవశతయా జాగరితస్వప్న సుషుప్త్యాద్యవస్థాభిః తిరోహితాపహతపాప్మత్వాదికః పరమాత్మాన ముపసమ్పన్నః. తత్ప్రసాదాదావిర్భూతగుణకః ప్రజాపతివాక్యే ప్రతిపాదితః. దహరాకాశస్త్వతిరోహితనిరుపాధికాపహతపాప్మత్వాదికః, ప్రత్యగాత్మన్యసమ్భావనీయ జగద్విధరణసమస్తచిదచిద్వస్తు నియమనాద్యనన్తగుణకః ప్రతిపన్న ఇతి నాయం ప్రత్యగాత్మా దహరాకాశః, అపితు పరమాత్మైవేతి మన్యతే. సూత్రార్థస్తు - దహరాకాశఃపరం బ్రహ్మ: ఉత్తరేభ్యః ఉత్తరవాక్యగతేభ్యోఽపహతపాప్మత్వాది పరమాత్మాసాధారణధర్మేభ్యో హేతుభ్యః. ౧.

౧॥ ఛా - ప్ర - ౧ఖం - ౧, ౫, ౬. ౨॥ ఛా - ప్ర - ౨ఖం - ౧౦.

బ్రహ్మత్వావగమయతి, * ౧ యావా నవా అయ మాకాశ స్తావా నేషో ఽ న్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యు † పమానోపమే యభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వేనోపపద్యతే,. † హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి చేత్ - తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే.

౩. † ననుచ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి - * ౨ జ్యాయా న్పృథివ్యా జ్యాయా నన్తరిక్షా దిత్యాదా సర్వస్మా జ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. † నైవమ్ - దహరాకాశస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వా దస్య వాక్యస్య - యథా అధికజవేపి సవితరి ఇషువ ద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరమ్. † అథ స్యాత్ - * ౧ ఏష ఆత్మా ఽపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే - * ౧ దహరో ఽ స్మి న్నన్తర ఆకాశ స్తస్మి న్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్య మితి దహరాకాశాన్తర్వర్తిన స్తతో ఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వా దిహా * ౧ ఏష ఆత్మా ఽపహతపాప్మేతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్. † స్యాదేత దేవమ్ - యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినంచ నవ్యభాఙ్క్ష్యత్ - వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథాహి - * ౧ అథ యదిద మస్మి న్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరో ఽస్మి న్నన్తర ఆకాశ స్తస్మి న్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్య మితి బ్రహ్మపురశబ్దేనో † పాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం నిర్దిశ్య తన్మధ్యవర్తిచ తదవయవభూతం పుణ్డరీకాకార మల్పపరిమాణం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయా ఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి మాశ్రితవాత్సల్యైకజలధి ముపాసకానుగ్రహాయ తస్మి న్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మతయా ధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేన నిర్దిశ్య తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతో నిరస్తనిఖిలహేయత్వసత్యకామత్వాది † స్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతంచ ధ్యేయం * ౧ తదన్వేష్టవ్య మిత్యుపదిశ్యతే.

స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగిక ఆత్మశబ్ద ఉపపన్న ఇతి శఙ్కా-వ్యావృత్త్యర్థో నిరుపాధికశబ్దః యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టమ్ - స్వతః శరీరప్రతిసంనియన్తృరూపవ్యాప్తరి హ్యాత్మశబ్ద ప్రయోగ ఇతిభావః. అపహతపాప్మత్వాదక మిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణే శక్యేపి గుణానాం విధినిషేధరూపేణ ద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానమ్. † (ఉపమానేతి) ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావో నసంఘటత ఇత్యర్థః. † ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధనత్వ మాశఙ్క్య పరిహరతి (హృదయేత్యాదినా) అతఏవేదమపి నాశఙ్కనీయమ్ - * రామరావణయో ర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతివ దుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుపపత్తేః అంశభేదోక్తేశ్చ.

౩. † న్యూనపరిమాణస్యేవ అధికపరిమాణస్యాపి నమధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (నను చేతి). † అన్యూనపరిమాణత్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి). † (అథస్యాదితి) యద్యపి * యావా నవా అయ మాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశఏవ ప్రథమనిర్దిష్టత్వా దాసన్నత్వాచ్చ ఏషఇతి పరామర్శనీయః - తథాప్యుపక్రమే * తస్మిన్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్య మిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్, * ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః * సో ఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనో ఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయా, దిహాప్యన్వేష్టవ్యస్య తదన్తర్వర్తిన ఆత్మత్వావగమాత్ * ఏష ఆత్మేతి తదన్తర్వర్తినో ఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః - అత ఆత్మాధికరణతయా ఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వా ద్వ్యుపపత్త్యనురోధేన భూతాకాశ ఏవాయం దహరాకాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షే ఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చేత్యనేన వాక్యేనాభిప్రేతో ఽర్థ ఇహాథస్యాదిత్యాదినా కణ్ఠోక్తో భవతి. † పరిహరతి (స్యాదేతదితి). † బ్రహ్మపురశబ్దార్థ మాహ (ఉపాస్యతయేతి) నకేవలం బ్రహ్మణ స్సర్వవ్యాపిత్వా చ్ఛరీరేణ సాధారణం సమ్బన్ధమాత్రమ్ - అపితూపాసనస్థాన భూతహృదయాధారత్వా త్సమ్బన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే - బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మి న్ముఖ్యః, - అతో బ్రహ్మపురం శరీర మిత్యర్థః.

అత్రేద మప్యర్థసిద్ధమ్ - దహరాకాశో జీవఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దేశః పరై రుక్తః-తదయుక్తమితి. కథమ్. ఉచ్యతే- బ్రహ్మణ స్సర్వవికారసాధారణత్వా, దసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్, జీవస్య భోగోపకరణతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావా, జ్జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో జీవ ఇతి శఙ్కితమ్. తదయుక్తమ్ - ముఖ్యార్థస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యత్ర దర్శితతయా సమ్బన్ధవిశేషసద్భావాచ్చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి.

అల్పపరిమాణ మిత్యనేన * దహరం పుణ్డరీక మిత్యత్ర దహరశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. † సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసిద్ధా న్గుణా నాహ (స్వాభావికేతి).

౧॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖం - ౩, ౫, ౧. ౨॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖం - ౩.

† అత్ర * ౧ తదన్వేష్టవ్యమితి తచ్ఛబ్దేన దహరాకాశమ్, తదన్తర్వర్తిగుణజాతం చ పరామృశ్య తదుభయ మన్వేష్టవ్య మిత్యుపదిశ్యతే - * ౧ † య దిద మస్మి న్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్య † తస్మి న్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యో దహరాకాశో, యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతమ్, తదుభయ మన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇత్యర్థః. † దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వమ్, ※ ౧ తస్మి న్యదన్తరితి నిర్దిష్టస్య చ తద్గుణత్వమ్, తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్యోభయస్యాప్య న్వేష్టవ్యతయా విధానం చ కథ మవగమ్యత ఇతిచేత్. † తదవహితమనా శ్శృణు - ※ ౧ యావా న్వా అయ మాకాశ స్తావానేషో౽న్తర్హృదయ ఆకాశఇతి దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వ మభిధాయ * ౧ ఉభే అస్మి న్ద్యావా పృథివీ అన్తరేవ సమా

---

† నను ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వేన తస్య ధ్యేయత్వం వక్తవ్యమ్ - తేన వినా గుణధ్యానాయోగాత్, తచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరత్వేనా నాకాశాభిధాయిత్వమ్. గుణినో ధ్యేయత్వే కథితే గుణానాం ధ్యేయత్వ మర్థసిద్ధం స్యాత్ - నతు గుణానాం ధ్యేయత్వే కథితే గుణినో౽న్తర్భావః. అతో౽న్వేష్టవ్యమితి పదం గుణిపరమ్-నతు గుణపర మిత్యత్రాహ (అత్రేతి) తచ్ఛబ్దేనోభయపరామర్శ ఇత్యర్థః. † నను యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్త్వన్తర్వర్తిపరః - నాకాశపరః. తత్కథ ముభయపరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతి శఙ్కాయా మస్య వాక్యస్య పరోక్తార్థపరత్వం చ వ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్య ఉభయపరామర్శిత్వ మాహ (యదిద మస్మిన్నితి). † తస్మి న్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యదన్తర్గతం దహరాకాశాఖ్యం వస్తు తదన్వేష్టవ్యమితి పరై రుచ్యతే. తద్వ్యుదస్యతి (యదిద మస్మి న్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా) అయమర్థః - యదిదం దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ తస్మి న్దహరాకాశఇతి దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి ※ తస్మిన్యదన్తరితి ఆకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథనవైయర్థ్యం స్యాదితి. * తస్మిన్యదన్తరితి గుణవిషయత్వేతు నవైయర్థ్యమ్ - పూర్వ మనుక్తత్వాత్ - అతో౽పేక్షితవిధే రనపేక్షితవిధానం దుర్బలమ్. అత్ర దూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్యవహితదహరాకాశం విహాయ వ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోనుపపన్నః. కిఞ్చ-పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్య దహరాకాశస్య యదితి నపుంసక లిఙ్గాన్తపదేన పరామర్శానుపపత్తిశ్చ. ※ తస్మి న్యదన్తరితి వాక్యం దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవే[illegible]కత్వ ప్రతిపాదనపరంచేత్ - అనన్తరవాక్యస్య తదాక్షేపపరతయా వ్యాఖ్యానం చానుపపన్నమ్. పరమాత్మనో౽న్తర్వర్తితత్కారణం సూక్ష్మం [illegible]భవతీతి * కిం తత్ర విద్యతఇతి వాక్యేనాక్షిప్య ద్యావాపృథివ్యాదికార్యస్య తదన్తర్వర్తితయా సమాధానమితిహి పరై ర్వర్ణ్యతే - పుణ్డరీకవేశ్మవర్తిత్వోక్తే కిమత్రాక్షేప్యమ్, తథా * అస్మి న్కామా స్సమాహితాః * అథ య ఇహాత్మాన మనువిద్య ప్రజన్త్యేతాంశ్చ [illegible]నితి గుణానాం తదన్తర్వర్తిత్వ ముక్త్వా గుణగుణినో రుభయో రప్యుపాసన తత్ఫల ప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చ భవేత్. [illegible]క్తార్థో౽నుపపన్న ఇత్యభిప్రాయః.——* † దహరో౽స్మిన్నితివాక్యం వ్యాచష్టే (తస్మిన్దహరేతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ యోజనాయాం [illegible]చ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్ట ముభయం తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ యో దహరాకాశః యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం తదుభయ మిత్యుక్తమ్. † యద్వా - పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ ※ దహరో౽స్మిన్నిత్యాదే రేకవాక్యత్వం మన్వాన ఆహ (తస్మిన్దహరేతి) శ్రుతివాక్యే౽న్తశ్శబ్దో౽న్తర్వర్తిపరః అస్మిన్వర్తమానో దహరాకాశ స్తదన్తర్వర్తిచ య త్తదుభయ మన్వేష్టవ్యమితి వాక్యస్యార్థ ఇత్యర్థః. * త్యదాదీని సర్వై ర్నిత్యమితి పుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయో ర్యచ్ఛబ్దయో రేకశేషః. * నపుంసకమనపుంసకే నైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకాన్తత్వ మేకవచనాన్తత్వంచ. తస్మాదాకాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయార్థవిషయం తదితిపద మిత్యభిప్రాయః. † ఏవం * తదన్వేష్టవ్య మితి తత్పదేనైవాత్మనో వ్యుక్తత్వా దన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యావగతి రన్వేష్టవ్యస్యాత్మత్వప్రసిద్ధి శ్చోపపన్నే ఇతిచోద్యపరిహారసిద్ధిః. (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వే సిద్ధేహి క్లిష్టనిర్వాహాశ్రయ ఉపపద్యతే - తస్మా ద్దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినో గుణజాతత్వే తయో రన్వేష్టవ్యత్వేచ ప్రమాణం వక్తవ్య మిత్యర్థః. † ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా) ——* తదన్వేష్టవ్యమ్ ※ యావాన్వా అయ మాకాశఇతి వాక్యయో ర్మధ్యే ※ కిం తదత్ర విద్యతఇతి వాక్యం శ్రూయతే. పరమాత్మనో౽న్తర్వర్తినః కస్యచి దసంభవాత్ ※ కిం తదత్ర విద్యతఇతి వాక్య మాక్షేపపర మిత్యాహుః పరే. ప్రశ్నపర మిదం వాక్య మిత్యుచితమ్. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రం ప్రశ్నః. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనార్థాక్షేపపూర్వకం పరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనం చోద్యమ్. అబుభుత్సితపరిహారేణ వక్త్రా ప్రతిషేధః ప్రతిక్షేపః - * కుతస్తు ఖలు సోమ్యేతివత్. నప్రతిక్షేపపరమిదమ్ - పరిహారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. నకేవలః ప్రశ్నః - అనుపపత్తే ర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్య పరమాత్మనో హ్యన్తరభూతం తత్త్వాన్తర మసంభావితమ్. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్య కణ్ఠోక్త్యభావా న్నకేవలం చోద్య మిత్యప్యుచితమ్. అతో వినయం ప్రకాశయతా శిష్యేణానుపపత్తి మభిప్రేత్యతా మస్ఫుటం బ్రువతా బుభుత్సాఖ్యాపనం క్రియతఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యం ఫలత శ్చోద్యపర మిదం వాక్యమ్. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయో రాకాశతదన్తర్వర్తినో రన్తర్వర్తివిశేషానవగమా దుక్తానుపపత్తిగర్భ స్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయః ప్రశ్నః * కిం తదత్రేతి.——※ స బ్రూయాత్-ఆచార్యో బ్రూయాదిత్యర్థః. ప్రాకరణికానా మిద మేత చ్ఛబ్దానా మాకాశపరామర్శపరత్వార్థం తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థం శబ్దతో౽ర్థతశ్చాకాశస్య ప్రాధాన్య

హితే ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ । విద్యున్నక్షత్రాణీతి † ప్రకృతమేవ దహరాకాశ మస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వ జగదాధారత్వ మభిధాయ ౧ * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమితి పున రప్యస్మిన్నితి † తమేవ దహరాకాశం పరామృశ్య తస్మి న్నస్యోపాసకస్యేహలోకే యద్భోగ్యజాత మస్తి యచ్చ మనోరథమాత్రగోచర మిహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాత మస్మి న్దహరాకాశే సమాహితమితి † నిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయ † తస్య దహరాకాశస్య † దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపి దేహస్య జరాప్రధ్వంసాదా సత్యపి † పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వ ముక్త్వా * ౧ † తత ఏవైత త్సత్యం బ్రహ్మపురమితి తమేవ దహరాకాశం సత్యభూతం † బ్రహ్మాఖ్యం పురం † నిఖిలజగదావాసభూత మిత్యుపపాద్య ※ ౧ అస్మి న్కామా స్సమాహితా

జ్ఞాపనార్థంచ * యావాన్వా అయ మిత్యాది ప్రదర్శ్యతే. † ఇదం వాక్యం దహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపర మిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వా మిత్యుక్తమ్. † (ప్రకృతమేవేతి) అన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యం ఆకాశశబ్దవ్యవహితత్వా న్నేదం శబ్దవిషయ ఇతి భావః. † దహరాకాశస్యానుగత్యవిచ్ఛేదం దర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయమ్ - ఉపాసకస్యేతి వ్యాఖ్యానమ్. ఇదం శబ్దషష్ఠ్యన్తో బుద్ధిస్థపర ఇత్యర్థః. అన్వేషణవిజిజ్ఞాసయోః కర్తృత్వేన ఉపాసకో హి బుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తి నాస్తీతి అస్తిత్వనాస్తిత్వయో స్సప్రతియోగికత్వావగమా దనన్తరం చోదయితు రనుభాషణవాక్యే * సర్వేచ కామా ఇత్యనుభాషణా ద్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాతపర ఇత్యభిప్రాయః. † ఫలిత మర్థ మాహ (నిరతిశయభోగ్యత్వమితి) యథా సముద్రే గోష్పదపల్వలాదీనా మన్తర్భావవచనాత్ సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వం సిధ్యతి - ఏవం * సర్వం తదస్మిన్ సమాహిత మిత్యనేన నిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధి రిత్యర్థః. నను కథ మస్య వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వ మాశ్రీయతే - జీవభోగ్యవస్తూనా మాధారత్వ ముక్తం కిం నస్యాత్. ఉచ్యతే - అస్యేతి పదం తావ న్నబ్రహ్మపరమ్ - యచ్చాస్య నాస్తి సర్వ మస్మి న్సమాహితమితి వ్యాఘాతాత్. నచ జీవమాత్రపరమ్ - జీవవిశేషస్యోపాసకస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్య స్వర్గపశ్వాదికం నభోగ్యమితి తదాధారత్వకథన మనుపపన్నమ్. తస్య చ బ్రహ్మైవ ప్రాప్యమ్ - తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వ మితరఫలానన్తవత్త్వంచేహైవానన్తర ముచ్యతే-అతో నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వమ్. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చ నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం యుక్తమ్. నన్వానన్దత్వస్య స్వరూపనిరూపకధర్మతయా సర్వవిద్యానుయాయిత్వా దర్థసిద్ధమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం నపృథగ్వాచ్యమ్. నైవమ్ - స్వరూపనిరూపకస్య సత్యత్వస్యాత్ర పృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితేష్వర్థేషు అనుక్తస్య హ్యన్యతో గ్రాహ్యత్వమ్-నతూక్తపరిత్యాగేనాన్యతో గ్రాహ్యత్వం యుక్తమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. † ※ అథ తం చే ద్బ్రూయు రిత్యాదిచోద్యపరిహారవాక్యానా మర్థం హృది నిధాయాహ (తస్యదహరాకాశస్యేతి) * అస్మింశ్చ యదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి భూతాని సర్వేచ కామాః యదైనం జరావాప్నోతి ప్రధ్వంసతేవా కిం తతోఽతిశిష్యతఇతి చోద్యమ్-※ కిం తదత్ర విద్యతఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనమ్ ※ అస్మి న్కామా స్సమాహితా ఇతి వక్ష్యతే. మధ్యే చోద్యాన్తర మిద ముత్థితమ్ - శరీరాన్తర్వర్తిని దహరాకాశే సర్వం ద్యావాపృథివ్యాదికం స్థితం చేద్దేహప్రధ్వంసే తదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపి హృత్పుణ్డరీకస్యేవ ప్రధ్వంససంభవాత్ తస్య ద్యావాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వ మనుపపన్నమ్ - దేహప్రధ్వంసేపి ద్యావాపృథివ్యాద్యవస్థానాత్ - అస్థిరత్వాదేవ నిరతిశయభోగ్యత్వంచానుపపన్నమితి. † ఏవం చోద్యోత్థానబీజం సూచయతి (దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపీతి) ※ యదైనం జరావాప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దః పూర్వప్రకృతం వ్యవహితమపి బ్రహ్మపురాఖ్యం శరీరం పరామృశతి - జరాదిస్పర్శాభిధానాత్. నతు తదన్తర్వర్తిపరామర్శీ - తస్య సత్యత్వస్య వక్ష్యమాణత్వా దిత్యభిప్రాయేణ దేహావయవేత్యుక్తమ్. చోద్యపరే శ్రుతివాక్యే ※ సర్వం సమాహితమితి ద్యావాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానాధారత్వ మనూదితమ్ * సర్వాణి భూతానీతి సూర్యాచన్ద్రమోనక్షత్రోపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వ మనూదితమ్, - ※ సర్వేచ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వ మనూదితమ్ - పురోవాదివాక్యానుగుణత్వా దనువాదివాక్యస్య. నను సర్వశబ్దసఙ్కోచేన జీవభోగ్యాధారపరమిదం వాక్యమ్ - ముఖ్యతోపపత్తేరితి. నైవమ్. అముఖ్యత్వం సోఢవ్యమ్ - ప్రథమశ్రుతసర్వశబ్దసఙ్కోచస్యాయుక్తత్వాత్, పురోవాద్యానురూప్యసిద్ధే, రుపాసకఫలస్య నిరతిశయతయా వక్ష్యమాణత్వానుగుణత్వాచ్చ. నచ గుణాష్టకవిషయోఽయం చోద్యవాక్యస్థః కామశబ్దః - ※ అస్మి న్కామా ఇతి తస్య వక్ష్యమాణస్య పూర్వ ముక్తత్వాయోగా, దుక్తానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్య వాక్యస్య. అతః ※ సర్వేచ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వానువాదః. † ※ నజీర్యతి నహన్యత ఇత్యనేన ప్రతివచనవాక్యేనార్థసిద్ధ మాకార మాహ (పరమకారణతయాతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కార్యాద్వాయ్వాదేః కారణ మాకాశాదికంహి సూక్ష్మం - తతఏవ వాయ్వాదివికారేప్యాకాశస్య నతాదృశవికారసంభవ ఇతి తత్తత్కారణతత్త్వాన్తరాత్మనో నిరతిశయసూక్ష్మత్వా న్నిర్వికారత్వమితి భావః. † (తతఏవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్దస్య నిర్వికారత్వ మర్థ ఇతిభావః. † షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి) సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న ప్రాకృతశరీర మిత్యభిప్రాయః. † పురశబ్దవిషయత్వ హేతుం గుణ మాహ (నిఖిలజగదితి)

౧॥ ఛా-౮ప్ర-౧ఖం-౩, ౫.

ఇతి † దహరాకాశ మస్మిన్నితి నిర్దిశ్య † కామ్యభూతాంశ్చ గుణా న్కామా ఇతి నిర్దిశ్య తేషాం † దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వ ముక్త్వా † తదేవ దహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వంచ * ౧ ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన † స్ఫుటీకృత్య * ౧ యథా హ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తీత్యారభ్య * ౧ తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీత్యన్తేన తదిదం గుణాష్టకం తద్విశిష్టం దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్ట మాత్మానం చావిదుషా మేతద్వ్యతిరిక్తభోగ్యసిద్ధయేచ † కర్మకుర్వతా మన్తవత్ఫలావాప్తి † మసత్యసఙ్కల్పత్వం చాభిధాయ * ౧ † అథ య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యా న్కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్ట మాత్మానం తదన్తర్వర్తినశ్చ కామ్యభూతా నపహతపాప్మత్వాదికా న్గుణా న్విజానతా ముదారగుణసాగరస్య తస్య పరమపురుషస్య ప్రసాదాదేవ సర్వకామావాప్తి స్సత్యసఙ్కల్పతా చోచ్యతే .. † అతో దహరాకాశః పరం

---

* సత్యం బ్రహ్మపుర మిత్యన్త మవాన్తరచోద్యపరిహారపరమ్ - అస్మి న్కామా ఇతితు ప్రథమచోద్య ప్రతివచనమ్. † (దహరాకాశ మస్మిన్నితి నిర్దిశ్యేతి) అవ్యవహితైత త్సత్యం బ్రహ్మపుర మిత్యాదిశబ్దోపస్థాపితత్వా దస్యేతి భావః. † గుణానాం కామశబ్దవాచ్యత్వ ముపపాదయతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. † సమాహితా ఇతిపదస్యార్థ మాహ (దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వమితి) ఏవం దహరాకాశస్య కామవైశిష్ట్య ముక్తమ్. (తదేవేతి) కో దహరాకాశః - నచ కైః కామై ర్విశిష్ట ఇత్యపేక్షాయామ్ * ఏష ఆత్మేతి వాక్యం గుణవిశేషవిశిష్ట ధర్మివిశేష ప్రతిపాదకమిత్యర్థః. * అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యే సత్యకామశబ్దో న కామనాయా స్సత్యత్వపరః - అమోఘాశత్వస్య సత్యసంకల్పశబ్దేనాపి సిద్ధత్వాత్. నాపి భోగానాం సత్యత్వపరః - ఇచ్ఛావిశేషవాచకతయా వ్యుత్పన్నస్య కామశబ్దస్య భోగవాచిత్వాభావాత్. నాపి కామ్యన్తఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమాత్రపరః - కతిపయగుణాన్తరాణాం పృథగుక్తత్వా, దసఙ్కుచితావయవార్థసమ్భవే గోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయతయా సఙ్కోచాయోగాచ్చ. అతో భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపా నిత్యాః కామ్యా అస్య సన్తీత్యుచ్యతే. * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్యుక్త నిత్యవిభూతి విశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థః. † (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేష ప్రదర్శనం స్ఫుటీకారః. † గుణగుణినో రుభయో రప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యే దర్శయిష్య న్తద్గతవాక్యానా మర్థం వదతి (యథాహ్యేవేతి) * యథాహ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తి యథానుశాసనం యం య మన్త మభికామా భవన్తి యం జనపదం యం క్షేత్రభాగం తం తమే వోపజీవన్తి తద్యథేహ కర్మచితో లోకఇత్యాది - ప్రథమస్య యథాశబ్దస్య తథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహ లోకే ప్రజాః యథానుశాసనమ్ - రాజశాసనం యథా తథా అన్వావిశన్తి - లభన్తే. కిమిత్యత్రాహ యం య మన్తమితి. అన్తః-ఫలమ్ సాధనానుష్ఠానావసానభావిత్వాత్. యం య మన్తం - ఫలం క్షేత్రజనపదాదికం ప్రతి అభికామాః - అభ్యర్థినో భవన్తి తత్తత్ఫలం తథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాది ప్రవృత్త్యా లౌకికఫలభోగావుక్తౌ. తస్య క్షయిత్వ మాహ తద్యథేహకర్మచితో లోకఇతి. అలౌకికఫలస్యాపి తద్వత్క్షయిత్వ మాహ * ఏవ మేవాముత్రేతి. దహరాకాశతద్గుణానుపాసకానా మన్తవ త్ఫలభాక్త్వమాహ * తద్య ఇహాత్మాన మననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య - అనుపాస్య. వ్రజన్తి. పరలోకమితిశేషః. † భాష్యే (కర్మకుర్వతామితి) * తద్యథేహ కర్మచిత ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. † అకామచారశబ్దార్థ మాహ (అసత్యసంకల్పత్వంచేతి) అనావిర్భూతగుణాష్టకత్వం వివక్షితమ్. † (అథ య ఇహాత్మాన మనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి దహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః-* కామచారో భవతీతి సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావో వివక్షితః. * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి వాక్యే కామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకపరః-నతు సత్యకామపదోక్తకామపరః-* ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణవిషయతయా కామశబ్దస్య కామ్యన్త ఇత్యవయవశక్త్యా వృత్త్యుపపత్తేః, * అస్మిన్కామా స్సమాహితా ఇతి వాక్యస్థకామశబ్దైకార్థ్యాచ్చ, సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణకామశబ్దార్థ ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామపదవాచ్య ప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతిచేన్న-తతః పూర్వం శ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణపరామర్శక్షమతయా పశ్చాచ్ఛ్రితస్య సత్యశబ్దస్య తదనువిధాయిత్వాత్, * త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి ప్రకృతానాం కామానాం సత్యశబ్దవిశేషితత్వాచ్చ. † అనేన శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన పూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాః పరిహృతత్వం దర్శయతి (అతోదహరాకాశఇతి) నను ఉపక్రమానుగుణముపసంహారో వర్ణనీయః - తత్కథ ముపసంహారానుగుణ ముపక్రమార్థవర్ణన మితిచేన్న-ఉపక్రమావగతస్య తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్య బాధాభావాత్. ఉపసంహారావగతస్య ఆత్మనోప్యన్వేష్టవ్యత్వస్య ఉపక్రమే వివక్షితత్వమాత్రం హ్యుక్తమ్ - నతు ఉపక్రమావగత ప్రహాణమ్. నను ఉపక్రమవాక్య మన్తర్వర్తినఏవ అన్వేష్టవ్యత్వపరం స్యాత్ - ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వంతు ఉపసంహార వాక్యాదేవ అవగతం స్యాత్ - కిం క్లిష్టనిర్వాహేణేతిచేన్న - ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్య పురోవాదస్యచైకరూపతాయా అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. నహ్యప్రాప్తం గుణ్యుపాసన మనువదితుం శక్యమ్. నచ * అథ య ఇహాత్మాన మితి వాక్యం విశిష్టవిధిపరమ్ - గుణాంశస్య ప్రాప్తత్వాత్. నాపి గుణానువాదేన గుణ్యుపాసన విధా

---

౧. ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖం - ౫, ౬.

బ్రహ్మ. తదన్తర్వర్తిచాపహతపాప్మత్వాది కామ్యగుణజాతమ్, తదుభయ మన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్య మితి చోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. † తదేత ద్వాక్యకారోఽపి స్పష్టయతి ※ ౧ తస్మి న్యదన్త రితి కామవ్యపదేశ ఇత్యాదినా. † అత ఏతేభ్యో హేతుభ్యో దహరాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ.

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ. ౨.

౪. ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ-※ ౨ తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహిత మక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయు రేవ మేవేమాః సర్వాః ప్రజా అహ రహ ర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి ఏత మితి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య తత్రాహ రహ స్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం గమనమ్, గన్తవ్యస్య తస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశశ్చ దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతః, † కథ మనయో రస్య పరబ్రహ్మత్వసాధకత్వ మిత్యత ఆహ † తథాహిదృష్టమితి † పరస్మి న్బ్రహ్మణి సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానా మహ రహ స్సుషుప్తికాలే గమన మన్యత్రాభిధీయమానం దృష్టమ్ ※ ౩ ఏవ మేవ ఖలు సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజా స్సతి సమ్పద్య న విదు స్సతి సమ్పత్స్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదు స్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతిచ, † తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మి న్బ్రహ్మణి దృష్టః * ౪ ఏష బ్రహ్మలోకః

యికమ్ - ఉభయానువాదేన ఫలప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్య గుణవ్యుపాసనస్య గుణోపాస్యస్యైవ * తదన్వేష్టవ్యమితి వాక్యేనైవ విహితత్వ మవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితి దహరాకాశగుణాష్టకయో రుభయో రప్యుపాసనం ※ తదన్వేష్టవ్యమితి విహితమ్. † అథాన్తర్వర్తినః కామత్వం సమ్ప్రదాయతో దృఢయతి (తదేతదితి). † సూత్రార్థ ముపసంహరతి (అతఏతేభ్యఇతి).

౪. ౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గంచ. అహ రహ ర్గచ్ఛన్త్యఇతి సుషుప్తౌ గమనం వివక్షితమ్ - తచ్చ పృథక్ప్రతిపత్తివ్యవహారానర్హతయా స్థితిః. నిర్గమనం పృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః. † (కథమనయోరితి) కథమ్ - శ్రుతిషు పరమాత్మధర్మత్వేన అన్వయదర్శనా ద్వా జీవాదిప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేన జీవాదిష్వసమ్భావితత్వా ద్వా గతిశబ్దయోః పరమాత్మసాధకత్వ మిత్యర్థః. † తథాహిదృష్ట మితి సూత్రఖణ్డం పరమాత్మపర సపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరం వ్యాచష్టే (తథాహీతి). † గతే శ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిం దర్శయతి (పరస్మిన్నితి). † శబ్దస్యాన్యత్ర ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథేతి). † లిఙ్గంచేతి సూత్రఖణ్డం జీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకా ద్గతిశబ్దయో స్సాధ్యసాధక

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గఞ్చ. ౨.

(వే-సా.) ఏవమేవేమా స్సర్వాః ప్రజాః అహ రహ ర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి" ఇత్యహ రహ స్సర్వాసాం ప్రజానా మన్త మజానతీనాం దహరాకాశోపరి గతిః వర్తనమ్, దహరాకాశ సమానాధికరణో బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి-తథాహ్యన్యత్ర సర్వాసాం పరమాత్మోపరి వర్తమానత్వం దృష్టమ్, "తస్మిన్ లోకా శ్శ్రితా స్సర్వే" "తదక్షరే పరమే ప్రజాః" ఇత్యాదౌ. బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ "ఏష బ్రహ్మలోకః" ఇత్యాదౌ. అన్యత్ర దర్శనాభావేపి ఇదమేవ పర్యాప్తం అస్య పరమాత్మత్వే లిఙ్గమ్ - యద్దహరాకాశోపరి సర్వస్య వర్తమానత్వం, బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ. ౨.

(వే-దీ.) అస్మిన్దహరాకాశే సర్వాసాం ప్రజానా మజానతీనా మహ రహ ర్యా గతి శ్శ్రూయతే, యశ్చ దహరాకాశాఽవమర్శరూపైతచ్ఛబ్దసమానాధికరణతయా ప్రయుక్తో బ్రహ్మలోకశబ్దః, తాభ్యాం దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే, "తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహిత మక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయు రేవమేవేమా స్సర్వాః ప్రజా అహ రహ ర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన హి ప్రత్యూఢాః" ఇతి. తథాహిదృష్టం తథాహ్యన్యత్ర పరస్మి న్బ్రహ్మణ్యేవం రూపం గమనం దృష్టమ్. "ఏవ మేవ ఖలు సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సతి సమ్పద్య న విదు స్సతి సమ్పత్స్యామహే" ఇతి; "సత ఆగమ్య న విదు స్సత ఆగచ్ఛామహే" ఇతి. తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మి న్బ్రహ్మణ్యేవ దృష్టః - "ఏష బ్రహ్మలోక స్సమ్రాడితి హోవాచ" ఇతి. లిఙ్గఞ్చ మాభూ దన్యత్ర దర్శనమ్ - అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వాసాం ప్రజానాం శ్రూయమాణ మహ రహ ర్గమనమ్, బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్. చశబ్దోఽవధారణే. ఏతదేవ పర్యాప్తమిత్యర్థః. ౨.

౧॥ వాక్యకారః. ౨॥ ఛా-౮ప్ర-౩ఖం-౨. ౩॥ ఛా-౬ప్ర-౯ఖం-౨. ౪॥ బృ-౬అ-౩బ్రా-౩౩.

సమ్రాడితి హోవాచేతి, † మా భూ దన్యత్ర బ్రహ్మణి గమనదర్శనమ్-† ఏతదేవ తు దహరాకాశే సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రళయకాలఇవ నిరస్తనిఖిలదుఃఖానాం సుషుప్తికాలే ఽవస్థానం † శ్రూయమాణ మస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్ - † తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ సమానాధికరణవృత్త్యా ఽస్మిన్దహరాకాశే ప్రయుజ్యమానో ఽస్య బ్రహ్మత్వే ప్రయోగాన్తరనిరపేక్షం పర్యాప్తం లిఙ్గ మిత్యాహ లిఙ్గంచేతి † నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చ షష్ఠీసమాసా త్సమానాధికరణ సమాసో న్యాయ్యః.

౫ † అథవా * అహ రహ ర్గచ్ఛన్త్య ఇతి న సుషుప్తివిషయం గమన ముచ్యతే - అపిత్వన్తరాత్మత్వేన సర్వదావర్తమానస్య దహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యోపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్తః-సర్వస్మిన్కాలే వర్తమానాః త మజానన్త్యస్తం న విన్దన్తి - నలభన్తే. యథా హిరణ్యనిధిం నిహితం తత్స్థాన మజానానా స్తదుపరి సర్వదా వర్తమానా అపి నలభన్తే - తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవ మన్తరాత్మత్వేన స్థితస్య † దహరాకాశస్యో † పరి తన్నియమితానాం సర్వాసాం ప్రజానా మజానతీనాం సర్వదా గతి రస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి. తథాహ్యన్యత్ర పరస్య బ్రహ్మణో ఽన్తరాత్మతయా ఽవస్థితస్య స్వనియామ్యాభి స్స్వస్మి న్వర్తమానాభిః ప్రజాభి రవేదనం దృష్టమ్. యథా అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *౧ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి *౧ అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుత శ్శ్రోతేతిచ. మాభూ దన్యత్ర దర్శనం స్వయమేవ త్వియం నిధి దృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్య హృదయస్థస్యోపరి తదాధారతయా ఽహరహ స్సర్వదా సర్వాసాం ప్రజానా మజానతీనాం గతి రస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్.

[*౧ ఛా - ౮ ప్ర - ౩ఖం - ౨. ౧|| బృ - ౫అ - ౭బ్రా - ౨౨, ౨౩.]

త్వపరం వ్యాచష్టే (మాభూదితి). † తత్ర గతేః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణ సాధకత్వమాహ (ఏతదేవత్వితి). † (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితి భావః. * తద్యథేత్యాదే ర్వాక్యస్యోదాహృతత్వా, దత్ర నిధిదృష్టాన్తస్య శ్రుతత్వా,న్నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతి యోజనాన్తరేఽనన్తరమేవోచ్యమానత్వాచ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చ పరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః - అతో దృష్టాన్తానుగృహీత మహ రహ ర్గమన మేకం పర్యాప్తం లిఙ్గ మిత్యర్థః. † శబ్దస్యచ న్యాయవిశేషానుగృహీతస్య శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షం సాధ్యసాధకత్వ మాహ (తథాబ్రహ్మలోకేతి). † నను కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః - వ్యధికరణవృత్త్యాపి తదేవహి శబ్దరూపమితి శఙ్కాయాం వివక్షిత మనుగ్రాహకం దర్శయతి (నిషాదేతి) * ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయే దిత్యత్ర కర్మధారయపరిగ్రహే నిషాదజాతీయస్య స్థపతే రగ్నివిద్యయో రసమ్భవేన స్వతో నిరధికారత్వాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేచ త్రైవర్ణికాన్తర్భూతస్థపతికటాక్షేణాపి నిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసంభవాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధో యుక్తఇతి ప్రాప్తేఽభిహితమ్ * స్థపతి ర్నిషాద స్స్యా చ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయ మర్థః - షష్ఠీసమాసపక్షే నిషాదసంబన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః - కర్మధారయపక్షే నిషాదత్వవిశిష్టః. తత్ర షష్ఠ్య అశ్రవణాన్నిషాదప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థో లక్షణీయః. నచేదం యుక్తమ్-శ్రౌతార్థపరిగ్రహే విరోధాభావాత్. నచాగ్నివిద్యా రాహిత్యం దోషః-ద్రవ్యవ దేతదుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపి యథాకథంచి దార్జనస్య విధ్యనుమతిసంభవాత్. తస్మాత్కర్మధారయఏవ న్యాయ్యఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతో బ్రహ్మలోకశబ్దః శ్రుత్యన్తరే ఽన్వయనిరపేక్షః పరమాత్మత్వసాధక ఇత్యర్థః. తర్హి * న సామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోక మిత్యత్ర కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య వైయధికరణ్యమ్. ఉచ్యతే - నయతిః ప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తి ర్నామానుభవః - సచ * పరా త్పరం పురుష మీక్షత ఇత్యుక్తః - అతో బ్రహ్మానుభవః పున ర్నవక్తవ్యఇతి * ఉన్నీయత ఇత్యుత్పూర్వనయతి రుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ - న బుద్ధివాచీ - ప్రాప్యశ్చ లోకఇతి వైయధికరణ్యమ్. అత్రతు తాదృశానుపపత్త్యభావాత్ సామానాధికరణ్యమితి.——బ్రహ్మలోక శబ్దస్య చతుర్ముఖలోక పరత్వశఙ్కానివర్తక లిఙ్గ మహ రహ ర్గమనమ్ - నహి ప్రజాః ప్రత్యహం చతుర్ముఖలోకం గచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం లిఙ్గంచేతి సూత్రఖణ్డ మన్యై ర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదానీం గతిశబ్దయోః పరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేన సముచ్చిత్య పరమాత్మత్వసాధకత్వం స్యాత్ - నత్వేకైకస్య. తతోఽపి వరం ప్రత్యేకం పర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధి రిత్యభిప్రాయేణ తదనాదృత్యైవం వ్యాఖ్యాతమ్.

౫. † గతిశబ్దమాత్రస్య యోజనాన్తర మాహ (అథవేతి). † పూర్వయోజనాయాం దృష్టాన్తఏవోపరిశబ్దాన్వయః - అత్రతు దార్ష్టాన్తికేపి. † (దహరాకాశస్యోపరీతి) ధర్మైక్యాభిప్రాయేణైవ ముక్తమ్-అన్తరాత్మతయా స్థితత్వేన హ్యాధారః - నతు ఉపాసకానుగ్రహతయా స్థితత్వేన. † (ఉపరి తన్నియమితానామితి) అస్మిన్ప్రకరణే సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం హి చేతనాచేతనయో ర్నియన్తృత్వం పరస్య * య ఆత్మాన మన్తరో యమయతీత్యాదిశ్రుత్యన్తర ప్రసిద్ధంచే త్యభిప్రేతమ్. అస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమితి లిఙ్గమిత్యస్యైవార్థః.

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ.

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః. ౩.

౬. * ౧ అథ య ఆత్మేతి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య * ౧ స సేతు ర్విధృతి రేషాం లోకానా మసమ్భేదాయేత్యస్మి న్జగ ద్విధరణం శ్రూయమాణం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి - జగద్విధరణం హి పరస్య బ్రహ్మణో మహిమా - * ౨ ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వభూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏష సేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసమ్భేదాయేతి - * ౩ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదిభ్యః. స చాయం తస్య పరస్య బ్రహ్మణో ధృత్యాఖ్యో మహిమా ఽస్మి న్దహరాకాశ ఉపలభ్యతే - † అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ.

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ. ౪.

౭. ఆకాశశబ్దశ్చ పరస్మి న్బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధః * ౪ కో హ్యేవాఽన్యా త్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాత్ * ౫ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదిషు. † అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథా ప్రసిద్ధి ర్భూతాకాశప్రసిద్ధే ర్బలీయసీత్యభిప్రాయః.

† ఏవం తావ ద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్.

అథేదానీం దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వ మాశఙ్క్య నిరాకర్తు ముపక్రమతే.

---

౬. ౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః. అస్య - పరమాత్మనః మహిమా ధృతిః. తస్యాస్మిన్ - దహరాకాశే ఉపలబ్ధే రిత్యర్థః. ధృతిః - విధృతిః. † (అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి) భూతాకాశా దన్యత్వే తాత్పర్యమ్ - భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్త మితిహి వక్ష్యతే. సఏవ వస్తుగత్యా పరమాత్మేతి పరం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్.

౭. ౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ. † ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం హి భూతాకాశ ఇత్యత్రాహ (అపహతేతి).

† పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యం వద న్నుత్తరేషాం సూత్రాణాం కర్తవ్య మాహ (ఏవంతావదితి) పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతో జీవవ్యావర్తనక్షమత్వేపి వక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవ స్వారస్యస్యానపోద్యత్వసిద్ధిః - అతో భూతాకాశత్వవ్యుదసనే తాత్పర్య మితి భావః. తత్పరత్వే వ్యుదస్తే హేత్వన్తరేణ జీవపరత్వ మాశఙ్క్యోక్తహేతుభిరేవ తన్నిరాసః క్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ. ఉపక్రమత ఇత్యనేన అనన్తరసూత్రం నాధికరణాన్తరమితి సూచితమ్ - అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

---

౧౫. సూ॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః. ౩. ౧౬. సూ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ ౪.

(వే-సా.) "అథ య ఆత్మా ససేతు ర్విధృతిః" ఇతి జగ ద్ధృతేః పరమాత్మనో మహిమ్నోస్మిన్ దహరాకాశే ఉపలబ్ధే శ్చాఽయం పరః, సాహి పరమాత్మమహిమా, "ఏషసేతు ర్విధరణ" ఇత్యాదిశ్రుతేః. ౩.

(వే-దీ.) అస్య ధృత్యాఖ్యస్య, పరమాత్మనో మహిమ్నః అస్మిన్ దహరాకాశే ఉపలబ్ధే రయం పరమాత్మా. ధృతిః - జగద్విధరణం పరమాత్మనో మహిమేత్యన్యత్రావగమ్యతే - "ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏషసేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసమ్భేదాయ" ఇతి. సాచాస్మిన్దహరాకాశే ఉపలభ్యతే "అథ య ఆత్మా ససేతు ర్విధృతి రేషాం లోకానా మసమ్భేదాయ" ఇతి. ౩.

(వే-సా.) ఆకాశశబ్దస్య "యదేష ఆకాశ ఆనన్దః" ఇతి పరమాత్మన్యపిప్రసిద్ధేశ్చాయం పరః - సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణ బృన్దోపబృంహితా ప్రసిద్ధిః, భూతాకాశప్రసిద్ధే ర్బలీయసీ ఇత్యర్థః. ౪.

(వే-దీ.) "కో హ్యేవాన్యా త్కఃప్రాణ్యా ద్యదేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాత్" "సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇత్యాదిష్వాకాశశబ్దస్య పరస్మి న్బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః - ఆకాశశబ్దఏవ పరమాత్మధర్మవిశేషితో భూతాకాశశఙ్కాం నివర్తయతీత్యర్థః, ౪.

౧॥ ఛా-౮ప్ర-౪ఖం-౧. ౨॥ బృ-౬అ-౪బ్రా-౨౨. ౩॥ బృ-౫అ-౮బ్రా-౯. ౪॥ తై-ఆనం-౭అను. ౫॥ ఛా-౧ప్ర-౯ఖం-౧.

౧౮॥ సూ. <u>ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్</u>. ౫.

౮. యదుక్తం వాక్యశేషవశా ద్దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి - తదయుక్తమ్ - వాక్యశేషే † పరస్మా దితరస్య - † జీవస్యైవ † సాక్షా త్పరామర్శాత్ * ౧ అథ య ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుప సమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే ఏష ఆత్మేతిహోవాచ ఏత దమృత మభయ మేత ద్బ్రహ్మేతి. † యద్యపి దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవా ద్భూతాకాశత్వం న సమ్భవతి - తథాపి వాక్యశేషవశా త్ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్త మాశ్రయితుమ్. ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగా జ్జీవఏవ వర్తిష్యత ఇతిచేత్. అత్రోత్తరం నాసమ్భవాదితి నాయం జీవః - † నహ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణాజీవే సమ్భవన్తి. [౧॥ ఛా-౮-౩-౪.]

౧౯॥ సూ. <u>ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు</u>. ౬.

౯. † <u>ఉత్తరాత్</u> - ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగో నిశ్చీయత ఇతిచేత్. † ఏత దుక్తం

---

౮. ౧౮॥ సూ. <u>ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్</u>. † ఇతరశబ్దస్య ప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వా దాహ (పరస్మాదితి). † (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం వదతోఽపి అస్య వాక్యస్య జీవపరత్వం సంప్రతిపన్నమితి ఏవకారాభిప్రాయః. † (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) నజీవసమ్బన్ధిలిఙ్గద్వారా పరామర్శః - కింతు తద్వాచకశబ్దేన పరామర్శః - తస్మాదిత్యర్థః. * అథ య ఏష ఇత్యేతచ్ఛబ్దోహి ప్రకృతపరామర్శీ - అతః పూర్వవాక్యేష్వపి జీవఏవ ప్రతిపాద్యతఇతి పరామర్శశబ్దాభిప్రాయః. జీవపరామర్శసహకారిణీ తదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతిశ్చ జీవత్వహేతు రనుసన్ధేయః. † అణో ర్జీవస్య విపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తే ర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవ జీవత్వశఙ్కాపి ప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యం వాక్యశేషవశా త్సోఢవ్య మితిభావః. † (నహ్యపహతేతి) పరామర్శాన్యథాసిద్ధే ర్వక్ష్యమాణత్వా దపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్య మనపోదిత మితి భావః.

౯. ౧౯॥ సూ. <u>ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు</u>. † సూత్రే శఙ్కాఖణ్డస్యాక్షరార్థ మాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణ దహరవాక్యేపి జీవస్యైవేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. † కిమిదం ప్రజాపతివాక్యమ్ - తత్రాపహతపాప్మత్వాదిః ప్రతీతోపి పరమాత్మనఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)

౧౮॥ సూ. <u>ఇతర పరామర్శాత్స ఇతిచేన్నాసమ్భవాత్</u>. ౫.

(వే-సా) అథ య ఏష సంప్రసాదః * ఇతీతరస్య జీవస్య పరామర్శాత్ ప్రకృతాకాశ స్స ఇతిచేత్. నైతత్. ఉక్తగుణానాం తత్రాసమ్భవాత్. ౫.

(వే-దీ.) పరమాత్మన ఇతరః - జీవః. "అథ య ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ" ఇతి జీవస్య పరామర్శా త్సఏవ దహరాకాశ ఇతిచేత్. తన్న - పూర్వోక్తానాం గుణానాం తస్మిన్నసమ్భవాత్. ౫.

౧౯॥ సూ. <u>ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు</u>. ౬.

(వే-సా.) ఉత్తరత్ర య ఆత్మా అపహతపాప్మా ఇతి జీవస్య అపహతపాప్మత్వాదిశ్రవణా న్నాసమ్భవః. జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యాద్యవస్థాసు వర్తమానత్వాత్ సహి జీవ ఇతిచేత్. నైతత్. <u>ఆవిర్భూత స్వరూపస్తు</u> - కర్మారబ్ధశరీర సంబన్ధిత్వేన తిరోహితాపహత పాప్మత్వాదికః, పశ్చాత్ పరం జ్యోతి రుపసంపద్యావిర్భూత స్వరూపః. తత్ర అపహత పాప్మత్వాదిగుణకో జీవః- ప్రతిపాదితః. దహరాకాశస్తు అతిరోహితకల్యాణగుణసాగర ఇతి నాయం జీవః. ౬.

(వే-దీ.) <u>ఉత్తరాత్</u> - ప్రజాపతివాక్యాత్, అపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జీవోఽవగమ్యత ఇతిచేత్. తన్న జాగరితాద్యవస్థాభి రనాదికాలప్రవృత్తాభిః పుణ్యాపాపరూప కర్మమాలాభిః తిరోహితగుణకః పరబ్రహ్మోపాసనజనితతదుపసమ్పత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపోఽసౌజీవః, తత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽపహత పాప్మత్వాదిగుణకః కీర్తితః. దహరాకాశ స్త్వతిరోహితస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణక ఇత్యస్మి న్దహరాకాశే న జీవశఙ్కా. ౬.

భవతి—ప్రజాపతివాక్యమ్ † జీవపరమేవ. తథాహి - * ౧ య ఆత్మా ఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సో ఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్ప స్సోఽన్వేష్టవ్య స్స విజిజ్ఞాసితవ్య స్స సర్వాంశ్చ లోకా నాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామా న్యస్త మాత్మాన మనువిద్య విజానాతీతి ప్రజాపతివచన మైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్య ఽన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతి ముపసేదుషే † మఘవతే ప్రజాపతి † ర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థం జీవాత్మానం సశరీరం క్రమేణ శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిష యోపదిశ్య † తత్ర తత్ర భోగ్య మపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయ తస్మై మఘవతే * ౨ మఘవ న్మర్త్యం వా ఇదం శరీర మాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠాన మితి † శరీరస్యాధిష్ఠానతా మాత్మన శ్చాధిష్ఠాతృతా మశరీరస్య చ తస్యామృతత్వస్వరూపతాం చోక్త్వా ※ ౨ స హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి। అశరీరం వా వసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి కర్మారబ్ధశరీరయోగిన స్తదనుగుణ సుఖ దుఃఖ భాగిత్వరూపానర్థం తద్విమోక్షే చ తదభావ మభిధాయ * ౨ † ఏవ మేవైష సమ్ప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మన స్స్వరూపమేవ శరీరవియుక్త ముపదిదేశ. ※ ౨ స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్ష న్క్రీడ న్రమమాణ, స్త్రీభి ర్వా, యానై ర్వా జ్ఞాతిభి ర్వా,

† (జీవపరమేవేతి) ※ స ఉత్తమః పురుష ఇత్యనేన పరమాత్మపరత్వం నశఙ్క్యమ్ - తదుక్తిః ప్రాసఙ్గికీతి భావః. † (మఘవత ఇతి) యద్యపి విరోచనోఽపి ప్రజాపతి ముపాసదత్ - తథాపి ఛాయాపురుషాధిగమమాత్రతృప్తతయా అపక్రాన్తః - అత స్తదనుక్తిః. ఇన్ద్ర ఏవార్థత త్త్వబుభుత్సయా స్థిత ఇతి నచ్ఛిష్యత్వా త్తన్నిర్దేశః. † ఖణ్డపఞ్చకస్యార్థం సంక్షేపేణాహ (జాగరితేతి). † * నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యస్యార్థ మాహ (తత్ర తత్ర భోగ్య మపశ్యత ఇతి) * య ఆత్మేత్యాది ప్రజాపతివాక్యం పరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయమ్. తచ్ఛ్రుత్వా పశ్చా దుపసన్నయో రిన్ద్రవిరోచనయోః ప్రజాపతి రుపదిశతి * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి. నేహాక్షిపురుషః పరమాత్మా - * ఏతత్త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ నచేహ జీవస్యాక్షిణి స్థితి రుపదిశ్యతే - కింతు అక్షివికారావికారాభ్యాం జీవస్య స్థితిగతీ నిశ్చీయేతే - అతోఽక్ష్ణోః జీవస్థితిగతిసూచకత్వా దక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తమ్ - అస్మిన్కర్మణ్యస్య సామర్థ్యం దృష్టమితివత్. తతశ్చ గృహే స్థిత్వా నిర్గచ్ఛన్ పురుషో యథా గృహా దన్యః - ఏవం శరీరే స్థితిగతిమా నాత్మా దేహాతిరిక్త ఇత్యుక్తం భవతి. * అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వమ్ * అభయమితి దుఃఖానంభిన్నత్వమ్ ※ బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వం బ్రహ్మాత్మకత్వం వోక్తమ్. ఏవం ప్రజాపతిహృదయానభిజ్ఞానేన ఛాయాపురుష ఉపదిష్ట ఇతి మత్వా పునః ప్రపచ్ఛతుః * కతమ ఏష ఇత్యాదినా - సర్వేష్వేతేషు నేత్రాదిస్థానేషు పరిఖ్యాయతే కతమ ఏష ఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుషదేహస్యానాత్మత్వ మిదన్తయాఽవభాసనా దన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంచ దర్శయితు ముదశరావబ్రాహ్మణేన కేవలదేహస్య వసనాభరణాద్యలంకృతదేహస్య చ ఛాయాదర్శనే ప్రజాపతినియోగ స్తయో స్తద్దర్శనం చోక్తమ్. యథా వసనాభరణాది రన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మనాత్మా - ఏవం చాక్షుషత్వా దిదఙ్కారగోచరత్వాచ్చ దేహో నాత్మేతి ప్రజాపతే రభిసన్ధిః. విరోచనోఽపక్వకషాయత్వా త్తావతా తృప్తో జగామ. ఇన్ద్రస్తు ప్రజాపతే రభిసన్ధి మజానన్నపి దేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం దృష్ట్వా ※ నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి పున రుపససాద. ప్రజాపతిస్తు జాగ్రద్దశాయాం వసనాదీనామివ జీవా చ్ఛరీరస్యాపగమాభావా ద్వ్యతిరేకో దుర్దర్శ ఇతి మత్వా స్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మన శ్శయానదేహవ్యతిరేకస్య స్వపగమత్వాత్ స్వప్నావస్థా ముపదిదేశ. తదభిప్రాయానభిజ్ఞ ఇన్ద్ర స్స్వప్నే అమృతత్వాఽభయత్వాఽనుపపత్తిం జానన్ * నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యాభ్యన్తరదేవత్వ మనుష్యత్వ రాగద్వేషాద్యుపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణ స్వయం ప్రకాశ మాత్మానం దర్శయితుం సుషుప్త్యవస్థా ముపాదిశత్. తదానీ మపీన్ద్ర స్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా * నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపసన్నోఽభూత్, ఏవ మనతిస్ఫుటం గహన ముపదిశతః ప్రజాపతే స్తాత్పర్య ముక్తం శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయేతి. * మఘవ న్మర్త్యం వా ఇదం శరీర మిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం స్ఫుటతర ముపాదిక్షత్. † తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా). † అథ ముక్త్యవస్థోపదేశం దర్శయతి (ఏవ మేవైష సంప్రసాద ఇతి) ఏవ మిత్యాదిక ముపాదదానస్యాయ మభిప్రాయః - ※ అస్మాచ్ఛరీరా దిత్యాదివాక్యస్య పరోక్తార్థో దార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వాదిదోషవిధ్వస్త ఇతి.

తథాహి - శరీరా త్సముత్థానం నామ శ్రవణ మనన ధ్యానాభ్యాసరూపవివేకః. స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిర్నామ ప్రపఞ్చవిలాపకో వృత్తిరూపసాక్షాత్కారః. తేన పరం జ్యోతి ర్భవతి. ※ ఉపసమ్పద్యేతి నిర్దేశో ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివదితి కేచి ద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ -

౧॥ ఛా - ౮ప్ర - ౭ఖం - ౧. ౨॥ ఛా - ౮ప్ర - ౧౨ఖం.

నోపజనం స్మర న్నిదం శరీరమితి † ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమ్, నివృత్తతిరోధానస్య పరంజ్యోతి రు

సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చే త్పఞ్చమీ న ఘటతే - తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరా దాత్మనో వివేకశ్చే దాత్మాన మిత్యధ్యాహారః, ※ తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వ మేతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ. శరీరాభిమానా దుత్థాన మితిచేత్ - శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరా దాత్మన ఉత్థానం వివక్షితంచేత్ సశరీరస్య తత్సంభవా, న్మోక్షస్యచాశరీరతాలక్షణత్వా,దస్య వాక్యస్య మోక్ష విషయత్వం న స్యాదితి చేత్. అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వా. త్తేన గతవత ఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణాచ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవ ముక్తివిషయత్వోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యావివక్షితక్రమత్వంచ క్లిష్టం గత్యభావద్యోతకమ్,. సంపద్యావిర్భావ ఇతి సూత్రవిరోధశ్చ - నహ్యా విర్భూయ సంపత్తిరితి సూత్రితమ్. భేదప్రవిలయాతిరేకేణ పరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్ - ✱ పరం జ్యోతి రుపసంపద్యేతి నిర్దేశవైయ ర్థ్యంచ - పరజ్యోతి ర్భవనంనామ నధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తున్యుత్పద్యతే, నచావిర్భవతి,. నను పరజ్యోతిర్భవనంనామ - అద్వితీయత్వమ్. తేన నివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాస ఇతిచేన్న - సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివాచిత్వాభావాత్. నహి ఘటో భవతీత్యుక్తే దణ్డచక్రాదిద్వితీయనివృత్తి రుక్తా భవతి. ఉపసంపత్తే స్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ. అస్య వాక్యస్యైవ మర్థపరత్వే దృష్టాన్తోపస్థాపకపూర్వవాక్యవిరోధశ్చస్యాత్ - పూర్వంహి ※ అశరీరంవా వసన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇత్యుక్త్వా ✱ అశరీరో వాయు రభ్రం విద్యుత్ స్తనయిత్నురితి వాయ్వాదీనాం కర్మకృ తశరీరాభావేన ప్రియాప్రియానన్వయం దర్శయిత్వా ✱ తద్యథైతాన్యముష్మా దాకాశాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్ప ద్యన్త ఇత్యుక్తమ్ - నహి వాయ్వాదీనా మాకాశా త్సముత్థానం నామ వివేకజ్ఞానరూపమ్ - అపితు స్థితివేళాయాం స్వకార్యకరణాయోర్ధ్వదేశేఽభి వృద్ధిః. పరశబ్దో వాయ్వాదీనాం కారణవస్తువాచీ. జ్యోతిశ్శబ్దస్తు కారణానాం కార్యోత్పాదనద్వారేణ తదభివ్యక్తిహేతుతయా ప్రయుక్తః. వా య్వాదీనిచ స్వకారణద్రవ్య ముపగమ్య కార్యావస్థాం హిత్వా కారణసదృశేన రూపేణ విశిష్టాని భవన్తి - వాయు ర్హ్యావహప్రవహాదిరూపేణ సప్త విధత్వం హిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే - విద్యుచ్చ విద్యుత్త్వం హిత్వా తేజస్త్వేన - అభ్రస్తనయిత్నూచాభ్రత్వాదిప్రహాణేన స్వకారణ భూతరూపేణ - ఏవం జీవశ్చ మార్గవిశేషేణ గత్వా పరంబ్రహ్మ ప్రాప్య సంసార్యవస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థే సతిహి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామఞ్జస్యం భవతి. అస్య వాక్యస్య సుషుప్తివిషయత్వేపూర్వోక్తదూషణానతివృత్తి రనుసన్ధేయా. యతః ✱ అస్మా చ్ఛరీరాదితి వాక్యం నముక్తస్య జీవస్య స్వరూపైక్యప్రతిపాదకమ్ - అతఏవ - నాసంభవాదితి సూత్రకారేణ భేదనిర్దేశో న జీవపరయో ర్వాస్తవభేదాభిప్రా యః - అపితు వ్యోమ్ని మాలిన్యాదికమివ పరస్మి న్నవిద్యాకల్పితజీవభావ మపనేతుం జీవస్వరూపవైలక్షణ్యాభిప్రాయ ఇతీదమపి నిరస్తమ్. నైవం స్వరూప మపనినీషో ర్భేదనిర్దేశే కిం ఫలమ్. యావద్భేదనిర్దేశేన ఈశ్వరస్యాసంసారిత్వ మప్రతిపన్నమ్ - న తావ త్తదైక్యాపత్తిః పురుషార్థ స్స్యాత్ - అత స్తద్రూపాపత్తేః పురుషార్థత్వాయ తస్యాసంసారిత్వప్రతిపత్తయే భేదనిర్దేశ ఇతిచేత్. తర్హి పశ్చా చ్చికీర్షితేనైక్యావబోధనేన తస్య సంసారితయా తదైక్యాపత్తే రపురుషార్థత్వం కో వారయేత్. అవిద్యానివృత్తౌ తత్కల్పితాపురుషార్థత్వం నివర్తత ఇతిచేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తే ర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వా ద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్తౌ నివృత్తేః పురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపి నివర్తేత - అనభిరూపే అభిరూపతాబుద్ధౌ నివృ త్తాయాం తస్మిన్ స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చ తద్భావాపత్తి రపురుషార్థ ఏవ స్యాత్. కించ - ఐక్య ముపదిదిక్షో ర్భేదవాదముఖేన అసంసారిత్వం దర్శయతః ప్రతారకత్వంచ స్యాత్. భేదవాదోఽనువాదరూపః ప్రతిషేధార్థః క్రియత ఇతీద మత్యన్త మయుక్తమ్ - జీవపరయో ర్నియన్తృనియామ్యతాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అత శ్శ్రుతిసూత్రాసామఞ్జస్యమేవ మృషావాదినాం స్థితమ్.

† స ఉత్తమః పురుష ఇతిశబ్దేన పరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాం తత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమితి) జీవ స్య ప్రాప్యతయా పురుషోత్తమప్రసఙ్గః - నతు ప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతిభావః. ※ స ఉత్తమః పురుషఇతి - యదుపసంపద్యతే స ఉపసదనీయః పురుష ఉత్తమ ఇత్యర్థః. ※ స తత్రపర్యేతీతి - సః - ఉపసంపత్తా. తత్ర - పరమాత్మని. పర్యేతి - తం పరితోఽనుభవతి. యద్వా - అనుసంచరతి. ※ కామరూప్యనుసంచరన్ ※ యేన యేన ధాతా గచ్ఛతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. నను య ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషఇతి యుక్తమ్ - తచ్ఛబ్దేన ప్రథమానిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్, ※ స తత్ర పర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దైనైకార్థ్యప్రతీతేశ్చ. నైవమ్ - ఉపసం పత్తవ్యస్యాపి ప్రకృతత్వాత్, ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వే తచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయో రుభయోరపి స్వారస్యాచ్చ. నహ్యుత్తమ పురుషశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః - పురుషత్వమపిహి భగవత్యేవ స్వరససిద్ధమ్ - కేవల ఏకవచనాన్తః పురుషశబ్దోపిహి భగవత్యేవ స్వరసః - ✱ యత ఉత్తమపురుషశబ్దః - ✱ ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యఇతి స్మృత్యర్థస్య ఋుడితిప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఏవంచ సతి ✱ స తత్రేతి సప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవ హితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వంచ స్యాత్ - నతు వ్యవహితపరజ్యోతిఃపరామర్శాస్వారస్యమ్. నను ✱ స ఉత్తమః పురుషఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మా త్మకత్వపరం స్యాత్ - తదా తచ్ఛబ్దస్వారస్యంచ స్యాత్ - ప్రకృతాప్రహాణాత్. నైవమ్ - ✱ స తత్రేత్యనన్తరవాక్యే సఇతి పదస్య వైయధికర ణ్యేన జీవపరామర్శే రీతిభేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపి పదం సమానాధికరణ మస్త్వితిచేన్న - తత్రేతి పరమాత్మనో వైయధికరణ్యేనోపాదా నాత్. తత్రేతి పదస్య స్వస్మిన్నిత్యర్థోఽపి క్లిష్టః. అతో యథోక్తార్థవిషయం ※ స ఉత్తమః పురుషఇతి వాక్యమ్. † ✱ నోపజనం స్మర న్నిత్యస్యా

ఏవమిత్థంభూతస్య ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మలోకే యథేష్టభోగావాప్తిమ్, † ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్యపురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ* ౧ స యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవ మస్మిన్ శరీరే ప్రాణో యుక్త ఇతి యథోక్తస్వరూపస్యైవ సంసారదశాయాం కర్మతన్త్రం శరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ * ౧ అథ యత్రైతదాకాశ మనువిషణ్ణం చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షు రథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రాణ మథ యో వేదేద మభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మాఽభివ్యాహారాయ వా గథ యో వేదేదం శృణవానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్ర మథ యో వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షు రితి † చక్షురాదీనాం కరణత్వమ్, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వమ్, అస్య చ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య † తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేక ముపపాద్య * ౧ స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవ ముక్త్వా * ౧ తం వా ఏతం దేవా ఆత్మాన ముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాస్సర్వే చ కామా ఇత్యేవం విధ మాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ * ౧ సర్వాంశ్చ లోకా నాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామా న్యస్త మాత్మాన మనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతి రువాచేత్యేవం విధ మాత్మానం విదుష స్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫల మభిధాయోపసంహృతమ్. అత స్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతవ్యతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతమ్ - అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయ స్సమ్భవన్తి - అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవా త్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత † ఇతి చేదితి.

తత్రాహ † ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి పూర్వ మనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధ శ్శరీరా త్సముత్థితః పరంజ్యోతి రుపసమ్పన్న ఆవిర్భూతస్వరూప స్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్ట స్తత్ర ప్రజాపతి వాక్యేఽభిధీయతే - దహరవాక్యేత్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. † ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయా స్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ, స్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయో ర్నియన్తృత్వమ్, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి నసమ్భవన్తీతి ౨ జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యత్రోపపాదయిష్యామః.

† యద్యేవమ్ - దహరవాక్యే * ౩ అథ య ఏష సమ్ప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః † కిమర్థ ఇతి తత్రాహ.

ర్థ మాహ (ప్రియాప్రియేతి) అనుభూతస్యహి స్మరణమ్ - పూర్వం అబ్రహ్మాత్మకతయా దుఃఖాత్మకత్వేన హ్యనుభూతమ్. న తథా స్మరతి - కృత్స్నస్య భగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః - యుగ్యః. ఆచరణమ్ - శకటమ్. † * అథ యత్రైత దిత్యాదిశ్రుతే రర్థ మాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశమ్ - ప్రకాశకం ఆలోకాది - ప్రకాశమానం రూపం వా - ప్రకాశయతి య స్స చాక్షుషః - చక్షు రుపకరణకః, † తత్ఫలిత మర్థ మాహ (తత ఏవేతి) † (ఇతిచేదితీతి). ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః.

† ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి). † తుశబ్దసిద్ధ మర్థ మాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వా, ద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనా. త్తచ్ఛరీరాన్తర్నిహితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనా, న్ముక్తేష్వసంభావితసర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతేశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కా మాహ (యద్యేవమితి). † (కిమర్థ ఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావో న ప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన - తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యఙ్గోపాసనవిషయతయా - దహరవిద్యాయా ముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్. అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః - అన్యథా తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేచ దహరాకాశో జీవ స్స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧॥ ఛా-౮ప్ర-౧౨ఖం. ౨॥ శారీ-౪అ-౪పా-౧౭సూ. ౩॥ ఛా-౮ప్ర-౩ఖం-౪.

నోపజనం స్మర న్నిదం శరీరమితి † ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమ్, నివృత్తతిరోధానస్య పరంజ్యోతి రు

సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చేత్పఞ్చమీ న ఘటతే - తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరా దాత్మనో వివేకశ్చే దాత్మాన మిత్యధ్యాహారః, ※ తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వ మేతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ. శరీరాభిమానా దుత్థాన మితిచేత్ - శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరా దాత్మన ఉత్థానం వివక్షితంచేత్ సశరీరస్య తత్సంభవా, న్మోక్షస్యచాశరీరతాలక్షణత్వా,దస్య వాక్యస్య మోక్షవిషయత్వం న స్యాదితి చేత్. అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వా. త్తేన గతవతఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణాచ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవ ముక్తివిషయత్వోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యావివక్షితక్రమత్వంచ క్లిష్టం గత్యభావద్యోతకమ్,. సంపద్యావిర్భావ ఇతి సూత్రవిరోధశ్చ - నహ్యావిర్భూయ సంపత్తిరితి సూత్రితమ్. భేదప్రవిలయాతిరేకేణ పరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్ - * పరం జ్యోతి రుపసంపద్యేతి నిర్దేశవైయర్థ్యంచ - పరజ్యోతి ర్భావోనామ నధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తున్యుత్పద్యతే, నచావిర్భవతి,. నను పరజ్యోతిర్భావోనామ - అద్వితీయత్వమ్. తేన నివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాస ఇతిచేన్న - సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివాచిత్వాభావాత్. నహి ఘటో భవతీత్యుక్తే దణ్డచక్రాదిద్వితీయనివృత్తి రుక్తా భవతి. ఉపసంపత్తే స్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ. అస్య వాక్యస్యైవ మర్థపరత్వే దృష్టాన్తోపస్థాపకపూర్వవాక్యవిరోధశ్చస్యాత్ - పూర్వంహి ※ అశరీరంవా వసన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇత్యుక్త్వా * అశరీరో వాయు రభ్రం విద్యుత్ స్తనయిత్నురితి వాయ్వాదీనాం కర్మకృతశరీరాభావేన ప్రియాప్రియానన్వయం దర్శయిత్వా * తద్యథైతాన్యముష్మా దాకాశాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్ - నహి వాయ్వాదీనా మాకాశా త్సముత్థానం నామ వివేకజ్ఞానరూపమ్ - అపితు స్థితివేళాయాం స్వకార్యకరణాయోర్ధ్వదేశేఽభివృద్ధిః. పరశబ్దో వాయ్వాదీనాం కారణవస్తువాచీ. జ్యోతిశ్శబ్దస్తు కారణానాం కార్యోత్పాదనద్వారేణ తదభివ్యక్తిహేతుతయా ప్రయుక్తః. వాయ్వాదీనిచ స్వకారణద్రవ్య ముపగమ్య కార్యావస్థాం హిత్వా కారణసదృశేన రూపేణ విశిష్టాని భవన్తి - వాయు ర్హ్యావహప్రవహాదిరూపేణ సప్తవిధత్వం హిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే - విద్యుచ్చ విద్యుత్త్వం హిత్వా తేజస్త్వేన - అభ్రస్తనయిత్నూచాభ్రత్వాదిప్రహాణేన స్వకారణభూతరూపేణ - ఏవం జీవశ్చ మార్గవిశేషేణ గత్వా పరంబ్రహ్మ ప్రాప్య సంసారావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థే సతిహి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామఞ్జస్యం భవతి. అస్య వాక్యస్య సుషుప్తివిషయత్వేప్యుక్తదూషణానతివృత్తి రనుసన్ధేయా. యతః * అస్మాచ్ఛరీరాదితి వాక్యం నముక్తస్య జీవస్య స్వరూపైక్యప్రతిపాదకమ్ - అతఏవ - నాసంభవాదితి సూత్రకారేణ భేదనిర్దేశో న జీవపరయో ర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః - అపితు వ్యోమ్ని మాలిన్యాదికమివ పరస్మి న్నవిద్యాకల్పితజీవభావ మపనేతుం జీవస్వరూపవైలక్షణ్యాభిప్రాయ ఇతీదమపి నిరస్తమ్. నైవం స్వరూప మపనినీషో ర్భేదనిర్దేశే కిం ఫలమ్. యావద్భేదనిర్దేశేన ఈశ్వరస్యాసంసారిత్వ మప్రతిపన్నమ్ - న తావ త్తదైక్యాపత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్ - అతస్తద్రూపాపత్తేః పురుషార్థత్వాయ తస్యాసంసారిత్వప్రతిపత్తయే భేదనిర్దేశ ఇతిచేత్. తర్హి పశ్చా చ్చికీర్షితేనైక్యావబోధనేన తస్య సంసారితయా తదైక్యాపత్తే రపురుషార్థత్వం కో వారయేత్. అవిద్యానివృత్తౌ తత్కల్పితాపురుషార్థత్వం నివర్తత ఇతిచేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తే ర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వా ద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్తౌ నివృత్తేః పురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపి నివర్తేత - అనభిరూపే అభిరూపతాబుద్ధౌ నివృత్తాయాం తస్మిన్ స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చ తద్భావాపత్తి రపురుషార్థఏవ స్యాత్. కించ - ఐక్య ముపదిదిక్షో ర్భేదవాదముఖేన అసంసారిత్వం దర్శయతః ప్రతారకత్వంచ స్యాత్. భేదవాదోఽనువాదరూపః ప్రతిషేధార్థః క్రియత ఇతీద మత్యన్త మయుక్తమ్ - జీవపరయో ర్నియన్తృనియామ్యతాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అత శ్శ్రుతిసూత్రాసామఞ్జస్యమేవ మృషావాదినాం స్థితమ్.

† స ఉత్తమః పురుష ఇతిశబ్దేన పరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాం తత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమితి) జీవస్య ప్రాప్యతయా పురుషోత్తమప్రసఙ్గః - నతు ప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతిభావః. ※ స ఉత్తమః పురుషఇతి - యదుపసంపద్యతే స ఉపసదనీయః పురుష ఉత్తమ ఇత్యర్థః. ※ స తత్రపర్యేతీతి - సః - ఉపసంపత్తా. తత్ర - పరమాత్మని. పర్యేతి - తం పరితోఽనుభవతి. యద్వా - అనుసంచరతి. ※ కామరూప్యనుసంచరన్ ※ యేన యేన ధాతా గచ్ఛతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. నను య ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషఇతి యుక్తమ్ - తచ్ఛబ్దేన ప్రథమానిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్, ※ స తత్ర పర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దేనైకార్థ్యప్రతీతేశ్చ. నైవమ్ - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపి ప్రకృతత్వాత్, ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వే తచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయో రుభయోరపి స్వారస్యాచ్చ. నహ్యుత్తమపురుషశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః - పురుషత్వమపిహి భగవత్యేవ స్వరససిద్ధమ్ - కేవల ఏకవచనాన్తః పురుషశబ్దోపిహి భగవత్యేవ స్వరసః - * యత ఉత్తమపురుషశబ్దః - * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యఇతి స్మృత్యర్థస్య ఋడితిప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఏవంచ సతి * స తత్రేతి సప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వంచ స్యాత్ - నతు వ్యవహితపరజ్యోతిఃపరామర్శాస్వారస్యమ్. నను * స ఉత్తమః పురుషఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వపరం స్యాత్ - తదా తచ్ఛబ్దస్వారస్యంచ స్యాత్ - ప్రకృతాప్రహాణాత్. నైవమ్ - * స తత్రేత్యనన్తరవాక్యే సఇతి పదస్య వైయధికరణ్యేన జీవపరామర్శే రీతిభేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపి పదం సమానాధికరణ మస్త్వితిచేన్న - తత్రేతి పరమాత్మనో వైయధికరణ్యేనోపాదానాత్. తత్రేతి పదస్య స్వస్మిన్నిత్యర్థోఽపి క్లిష్టః. అతో యథోక్తార్థవిషయం ※ స ఉత్తమః పురుషఇతి వాక్యమ్. † * నోపజనం స్మర న్నిత్యస్యా

పసమ్పన్నస్య ప్రతిగాత్మనో బ్రహ్మలోకే యథేష్టభోగావాప్తిమ్, † ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్యపురుషార్థాన నుసన్ధానం, చాభిధాయ ※ ౧ స యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవ మస్మిన్ శరీరే ప్రాణో యుక్తఇతి యథోక్తస్వరూప స్యైవ సంసారదశాయాం కర్మతన్త్రం శరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ ※ ౧ అథ యత్రైత దాకా శ మనువిషణ్ణం చక్షు స్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షు రథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రా ణ మథ యో వేదేద మభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మాఽభివ్యాహారాయ వా గథ యో వేదేదం శృణవానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్ర మథ యో వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షు రితి † చక్షురాదీనాం కరణత్వమ్, రూపాదీ నాం జ్ఞేయత్వ, మస్య చ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య † తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేక ముపపాద్య ※ ౧ స వా ఏష ఏ తేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతా న్కామా న్పశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియ స్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవ ముక్త్వా * ౧ తం వా ఏతం దేవా ఆత్మాన ము పాసతే తస్మా త్తేషాం సర్వేచ లోకా ఆత్తా స్సర్వేచ కామా ఇత్యేవం విధ మాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ * ౧ సర్వాంశ్చ లోకా నాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామా న్యస్త మాత్మాన మనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతి రువాచేత్యేవం విధ మాత్మానం విదుష స్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫల మభిధాయోపసంహృతమ్. అత స్త త్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతవ్యతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతమ్ - అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయ స్సమ్భ వన్తి - అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవా త్స ఏవ దహరాకాశఇతి నిశ్చీ యత † ఇతిచేదితి.

తత్రాహ † ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి పూర్వ మనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వరూపః పశ్చా ద్విముక్తకర్మబన్ధ శ్శరీరా త్సముత్థితః పరంజ్యోతి రుపసమ్పన్న ఆవిర్భూతస్వరూప స్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్ట స్తత్ర ప్రజాపతి వాక్యేఽభిధీయతే - దహరవాక్యేత్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. † ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయా స్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ, స్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేత నాచేతనయో ర్నియన్తృత్వమ్, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూ తస్వరూపస్యాపి నసమ్భవన్తీతి ౨ జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యత్రోపపాదయిష్యామః.

† యద్యేవమ్ - దహరవాక్యే * 3 అథ య ఏష సమ్ప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః † కిమర్థ ఇతి తత్రాహ.

ర్థ మాహ (ప్రియాప్రియేతి) అనుభూతస్యహి స్మరణమ్ - పూర్వం అబ్రహ్మాత్మకతయా దుఃఖాత్మకత్వేన హ్యనుభూతమ్. న తథా స్మరతి - కృత్స్నస్య భగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః - యుగ్యః. ఆచరణమ్ - శకటమ్. † * అథ యత్రైత దిత్యాదిశ్రుతే రర్థ మాహ (చక్షురా దీనామితి) ఆకాశమ్ - ప్రకాశకం ఆలోకాది - ప్రకాశమానం రూపం వా - ప్రకాశయతి య స్స చాక్షుషః - చక్షు రుపకరణకః, † తత్ఫలిత మ ర్థ మాహ (తతఏవేతి) † (ఇతిచేదితీతి). ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః.

† ఆవిర్భూతస్వరూపఇతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి). † తుశబ్దసిద్ధ మర్థ మాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వా, ద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనా. త్తచ్ఛరీరా త్సముత్థితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనా, న్ముక్తేష్వసంభా వితసర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతేశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కా మాహ (యద్యేవమితి). † (కిమర్థఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావో న ప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన - తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యఙ్గోపాసనవిషయతయా - దహరవిద్యాయా ముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్. అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః - అన్యథా తత్ప్ర తిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేచ దహరాకాశో జీవ స్స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧॥ ఛా - ౮ప్ర - ౧౨ఖం. ౨॥ శారీ - ౪అ - ౪పా - ౧౭సూ. 3॥ ఛా - ౮ప్ర - 3ఖం - ౪.

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చపరామర్శః. ౭.

౧౦. దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వ జగద్విధరణత్వాదివ న్ముక్తస్య తదుపసమ్పత్త్యా ఉపహతపాప్మత్వాది కల్యాణగుణవిశిష్టస్వా భావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణ ముపదేష్టుం ప్రజాపతి వాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః. † ప్రజాపతివాక్యేచ ముక్తాత్మస్వరూప యాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగి త యోక్తమ్ - † బ్రహ్మప్రేప్సోర్హి జీవాత్మన స్స్వస్వరూపంచ జ్ఞాతవ్యమేవ-† స్వయ మపి కల్యాణగుణ ఏవ స న్ననవధి కాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వా త్స్వస్వరూపయాథాత్మ్య విజ్ఞానస్య. * ౧ † సర్వాంశ్చ లోకా నాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్. ※ ౧ స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడ న్నిత్యాది కం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫల మపి దహరవిద్యాఫలమేవ.

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్. ౮.

౧౧. *౨ దహరోఽస్మి న్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతి రారాగ్రోపమితస్య జీవస్యైవోపపద్యతే-నతు సర్వస్మాజ్జ్యాయ బ్రహ్మణ ఇతిచేత్ - తత్ర యదుత్తరం వక్తవ్యమ్ - తత్పూర్వమేవోక్తమ్ * ౩ నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన -

---

౧౦. ౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః. † దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయ శ్చే త్కథం జీవోపాసనవిధిః, కథంచ తస్య ఫలకథన, మిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యేచేతి). † పరమాత్మోపాసనే పరస్య రూపం హి వేద్యమ్ - తత్కథ మనుపాస్య జీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగ ఇతి శఙ్కాయాం తదుప యోగిత్వ ముపపాదయతి (బ్రహ్మప్రేప్సోరితి). † బ్రహ్మణః ప్రేప్సితత్వేఽపి జీవాత్మస్వరూపస్య కథం జ్ఞాతవ్యత్వ మిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావా త్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వమ్ - అత స్తద్జ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. నను తర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వా జ్జీవస్య జ్ఞాతవ్యత్వే వక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కిం నిబన్ధనా. ఉచ్యతే - ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తీతి వక్ష్యమాణస్య జీవాత్మవేదనస్య ప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధన త్వంహి వ్యతిరేక స్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్ర వక్ష్యతే - తస్మాదితి. † నను జీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాఙ్గం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనమ్ - * ఫలవ త్సన్నిధావఫలం తదఙ్గ మితిహి న్యాయ ఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అఙ్గినః ఫలమేవాఙ్గే కథితమిత్యర్థః.

అనేన సూత్రేణ ఉపసంహారగతహేతుః ప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతం హేతుం ప్రతివక్తి.

౧౧. ౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్. అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్య సూత్రస్య విషయవాక్యే * సర్వం ఖల్విత్యాదౌ * అణీయాన్వ్రీహేర్వా యవాద్వేతి వాక్యం సోపక్రమస్థమ్ - ఉపక్రమేహి తత్ర సర్వాత్మత్వ మవగత మాకాశాత్మత్వంచ - ఉపసంహారేచ జ్యాయస్త్వమవగతమ్ అతోఽల్పశ్రుతి స్తదనురోధేన వర్ణితేతి యుక్తమ్. దహరవిద్యాయాం తూపక్రమఏవ అల్పత్వం శ్రుతమితి తదనురోధేన ※ యావాన్వా అయ మిత్యాది కంనేయమ్-ఉపసంహారేచ జీవపరామర్శ స్తదుత్తమ్భక ఇత్యధికాశఙ్కా.. ఆకాశోపమానత్వ సర్వాధారత్వ నిరతిశయభోగ్యత్వ నిరుపాధికగుణాష్టకగతి

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చపరామర్శః. ౭. ౨౦. సూ. అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్. ౮.

(వే-సా.) "అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతి జీవాత్మనో దహరాకాశోప సంపత్త్యా స్వరూపావిర్భావాపాదనరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనార్థోఽత్ర జీవపరామర్శః. ౭.

(వే-దీ) దహరవాక్యే జీవపరామర్శః కిమర్థ ఇతిచేత్. తత్రాహ. అస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపే ణాభినిష్పద్యతే" ఇతి పరం జ్యోతిస్స్వరూపదహరాకాశోపసమ్పత్త్యాఽస్య జీవస్యానృతతిరోహితస్వరూపస్య స్వరూపావిర్భావో భవతీతి దహ రాకాశస్య జగద్విధరణాదివ జ్జీవస్వరూపావిర్భావాపాదనరూపసమ్పద్విశేషప్రతిపాదనార్థో జీవపరామర్శః. ౭.

(వే-సా.) అల్పస్థానత్వస్వరూపాల్పత్వశ్రుతే ర్నాయం పరమాత్మేతిచేత్. తత్రోత్తర ముక్తమ్ నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ఇతి. ౮.

(వే-దీ,) "దహరోఽస్మిన్" ఇత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రోపమితస్య జీవస్యైవోపపద్యతే - నతు సర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణ ఇతి చేత్. తత్ర యదుత్తరం వక్తవ్యమ్ - తత్పూర్వమేవోక్తం. నిచాయ్యత్వాదిత్యనేన. ౮.

౧॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖం - ౬, ౩. ౨॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖం - ౧. ౩॥ శారీ - ౧ అ - ౨ పా - ౭ సూ.

† అతో దహరాకాశో † ఽనాఘ్రాతావిద్యాద్యశేషదోషగన్ధ స్స్వాభావిక నిరతిశయ జ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్య శక్తి తేజః ప్రభృత్యపరిమితోదారగుణసాగరః పురుషోత్తమ ఏవ - ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టస్తు ఘ్నన్తి త్వేవైనం విచ్ఛాదయన్తీత్యేవ మాదిభి రవగతికర్మనిమిత్త దేహపరిగ్రహః పశ్చా త్పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్యాఽఽవిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వరూప ఇతి న దహరాకాశః.

ఇత శ్చైత దేవమ్.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ. ౯.

తస్య దహరాకాశస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽనుకారా దయ ముపహతపాప్మత్వాదిగుణకో విముక్తబన్ధః ప్రత్యగాత్మా న దహరాకాశః. † తదనుకారః - తత్సామ్యమ్. తథాహి ప్రత్యగాత్మనో విముక్తస్య పరబ్రహ్మానుకార శ్శ్రూయతే ※ ౧ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వా న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతీతి. అతోఽనుకర్తా ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః. అనుకార్యం బ్రహ్మ దహరాకాశః.

[౧॥ ౩ము-౧-౩.]

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే. ౧౦.

సంసారిణోఽపి ముక్తావస్థాయాం పరమసామ్యాపత్తిలక్షణః పరబ్రహ్మానుకారః స్మర్యతే ※ ౨ ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః । సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి.— [౨॥ గీ-౧౪-౨.]

శబ్దవిధురణత్వఫలవిశేషపర మహావాక్యస్వారస్యదర్శనా జ్జీవపరామర్శకోపసంహార ఏవ పరమాత్మ నిర్దేశమిశ్రత్వాచ్చ పరనిర్దేశమిశ్రోపసంహారస్యోత్థత్వాభావ మ్బకత్వాయోగా, దుపక్రమమాత్రం మహావాక్యస్వారస్యబాధ్య మిత్యధికః పరిహారః. ఉపసంహారే జీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రతయా పరిహారాచ్చ ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధికరణాద్వైషమ్యమ్. † ఏవ ముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరం వక్ష్యమాణయో స్సూత్రయోః పరమప్రకృతార్థేన సఙ్గతిః - నత్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతి దర్శయితుం పరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేన జీవా దన్యత్వం స్ఫుటయతి (అతో దహరేతి) యద్వా - ఇహ వాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతే రల్పత్వం స్వాభావిక మిత్యధికాశఙ్కా. నహి శాణ్డిల్యవిద్యాయాం వాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణరూపవాక్యశేషాపేక్షయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గం ప్రబల మిత్యధికః పరిహారః. † వస్తుసామర్థ్యం దర్శయతి (అనాఘ్రాతేత్యాదినా) అత్ర జ్ఞానశక్త్యాదయ స్సత్య సంకల్పత్వఫలితత్వా దుక్తాః.

ఏవ ముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణ పరమాత్మాత్మనో రపహతపాప్మత్వాదీనాం స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వే సిద్ధే హ్యుపపద్యతే - అన్యథా * అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్య మితి న్యాయా ద్దహరవాక్యేపి ముక్తావస్థస్య గుణాష్టకాన్వయో వివక్షిత స్స్యాదితి శఙ్కాయా మాహ.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ. † అతథాభూతస్య తథాభావాభినయశఙ్కాప్రతిక్షేపార్థ మాహ (తదనుకార స్తత్సామ్యమితి) తద్వద్వృత్తి రిహానుకారో వివక్షితః - తేన తన్మూలభూతం గుణసామ్యమపి లక్షితం భవతి. సారేతు ※ స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూప స్తదనుకార శ్శ్రూయత ఇత్యుక్తి ర్గుణసామ్యోపలక్షణార్థా.

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే. ※ సామ్య ముపైతీత్యుక్తే కేన ధర్మిణా సామ్య మిత్యపేక్షాపూరణార్థం * మమ సాధర్మ్య మాగతా ఇతి వచన ముపాత్తమ్.

---

౨౧. సూ. అనుకృతేస్తస్యచ. ౯. ౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే. ౧౦.

(వే-సా.) తస్య దహరాకాశస్య పరంజ్యోతిషః, అనుకరణశ్రవణాచ్చ జీవస్య. న జీవో దహరాకాశః. "స తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః" ఇత్యాది స్తదుపసంపత్త్యా స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూప స్తదనుకార శ్శ్రూయతే. ౯.

(వే-దీ.) అనుకృతిః - అనుకారః. తస్య పరమాత్మనోఽనుకారాద్ధి జీవస్యావిర్భూతస్వరూపస్యాపహత పాప్మత్వాదిగుణకత్వమ్, అతో ఽనుకర్తుః జీవా దనుకార్యః పరబ్రహ్మభూతో దహరాకాశోఽర్థాన్తర భూత ఏవ. తదనుకారశ్చ - తత్సామ్యాపత్తిః, శ్రూయతే "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వా న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి" ఇతి. ౯.

(వే-సా.) "ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః । సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచ" ఇతి. ౧౦.

(వే-దీ.) స్మర్యతే చ తదుపాసనా త్తత్సామ్యాపత్తిరూపానుకృతి ర్జీవస్య, "ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచ" ఇతి. ౧౦.

† కేచిత్ ౧ అనుకృతేస్తస్యచ ౧ అపిస్మర్యతఇతి సూత్రద్వయ మధికరణాన్తరం ౨ తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీత్యస్యాశ్శ్రుతేః పరబ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయ ప్రవృత్తం వదన్తి - తత్తు ౩ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ౧ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్, ౪ జ్యోతిశ్చరణాభిధానా దిత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వావగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానా దయుక్తమ్. † సూత్రాక్షరవైరూప్యంచ. [౧॥ శారీ-౧-౩-౨౧, ౨౨. ౧. ౪॥ శా.-౧-౧-౨౫.] [౨॥ ౨ము - ౨ - ౧౦.]

ఇతి శ్రీభాష్యే దహరాధికరణమ్. [౩॥ శారీ-౧-౨-౨౨.]

---

† పరైః కృత మధికరణభేద మనూద్య దూషయతి (కేచిదిత్యాదినా). † భారూపత్వ శ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థ మధికరణారమ్భో యుక్త ఇత్యత్రాహ (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏకప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం హ్యధికాశఙ్కాయాం సత్యా ముచితమ్ - అత్ర తదభావా దయుక్త మిత్యభిప్రాయః. † హేత్వన్తరమాహ (సూత్రాక్షరేతి) అనుకృతి రనుభాన మితిహి పరై రుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - కరోతి ర్భాత్యో రేకార్థత్వాభావాత్. * తస్యచేతి శ్రుతిప్రతీకో పాదాన మిత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తమ్. ※ యదేవ విద్యయేతిహీంతివదితి కరణాభావాత్. తస్యానుకృతే రిత్యన్వయే స్వాంసికేపి తత్ప్రహాణేనార్థవర్ణనం చ క్లిష్టమ్. యాదవప్రకాశీయేతు * అనుకృతిః - అనుశబ్దస్య కరణ మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్. యథా * స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణే శబ్దస్వరూపోపాదానమ్ - ఏవ మస్మిన్ శాస్త్రే పరిభాషాయా అభావా, చ్ఛబ్దస్వరూపవివక్షాయా మితికరణస్య దర్శితత్వాచ్చ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డాభావః, చశబ్దవైయర్థ్యం,చేతి దూషణద్వయం సర్వసాధారణ మభిప్రేతమ్

దహరాకాశో భూతాకాశః - తదన్తర్వర్తీ జీవఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః - తదన్తర్వర్తీపరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. తత్ర తావ త్పూర్వపక్షస్థితి రనుపపన్నా. భూతాకాశాన్తర్వర్తిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్, * యస్య వాయు శ్శరీరమ్ ※ య ఆకాశే తిష్ఠన్ ※ యస్యాకాశ శ్శరీర మిత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే భూతాకాశాన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్. సిద్ధాన్తేచ ※ కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసామఞ్జస్యం నభవతి. నతావత్ * ఉభే అస్మిన్ద్యావా పృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్త ద్యావాపృథివ్యాదికం తదన్తర్వర్తీతి ప్రతివచనం యుక్తమ్ - తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. నహ్యన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః - కింతు ఉపాస్యభూతాన్తర్వర్తివిషయః. ※ అస్మిన్కామా స్సమాహితా ఇతిచ సోత్తరమ్ - అస్మిన్నితి పదం తావత్ ప్రకృత బ్రహ్మపురవిషయమ్ - ※ ఏత త్సత్యం బ్రహ్మపుర మస్మిన్కామా స్సమాహితా ఇతిహి శ్రూయతే. పరమాకాశఏవ బ్రహ్మణః పురమ్. శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్సమ్బన్ధా దౌపచారికమితి షష్ఠీతత్పురుషం వదద్భి ర్బ్రహ్మపురశబ్దో దహరాకాశసంజ్ఞక పరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ - తత శ్చాస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశ స్స్యాత్. ఏవంచ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః - ఉత తద్గుణపరః - ఉత ద్యావాపృథివ్యాదిపరః. న ప్రథమః - బహువచనాన్తత్వాత్, * ఆత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి భేదనిర్దేశాచ్చ. నద్వితీయః-పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వాపత్తౌ అస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్ - నహి పరమాత్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః - ఉపాస్యరూపతదన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్. అన్తర్వర్తి ప్రశ్నస్యోత్తరమ్ * ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితిచేన్న - ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన తదన్తర్వర్తివిషయత్వాయోగాత్. పరమాకాశశరీరః పరమాత్మైవైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతిచేత్. తదప్యయుక్తమ్ - పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయ ప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశ విశిష్ట విషయత్వాయోగాత్. నహి గృహవిశిష్టస్య గృహ మధికరణమ్. ఏష ఇతి పదం నప్రకృతవిషయమ్ - కింతు బుద్ధిస్థవిషయ మితిచేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. నచ ప్రకృతపరామర్శిత్వసమ్భవేఽనుపపన్నః * కిం తదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య * ఏష ఆత్మా - పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరమ్ - తతశ్చ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలిత మితిచేన్న - వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సంభవతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాఽయోగాత్. అసమ్భవేహి తథానిర్వాహ ఉపపద్యతే. నకేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృదయాన్తర్వర్తిత్వ మేతత్ప్రకరణపర్యాలోచన విరుద్ధమ్ - సంవాది ప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తంచ. ※ యో వేద నిహితమితి వాక్య మన్యథాసిద్ధమ్ - ※ పరమే వ్యోమన్సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయ సమ్భవాత్. శాణ్డిల్య విద్యాయాం చ * ఆకాశాత్మా * ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ ఇత్యాదివాక్యై రాకాశవ త్సూక్ష్మ స్వచ్ఛవ్యాపిస్వరూపస్య హృదివర్తమానత్వ ముచ్యతఇత్యన్యథాసిద్ధమ్, అతోఽనుపపన్నమిదమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం దహరాధికరణమ్.

౨౩॥ సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః. ౧.

౧. కఠవల్లీషు శ్రూయతే * ౧ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి । ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే । ఏతద్వైతత్. * ౧ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః । ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః । ఏతద్వైతత్. * ౨ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః । తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ । తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి. తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి కింయుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః. * ౩ ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభి రఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః । సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో యఇతి. † నచాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. † ఏవం నిశ్చితే జీవస్యే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి. [౧॥ కఠ - ౨అ - ౪ - ౧౨, ౧౩. ౨॥ కఠ - ౨అ - ౬ - ౧౭. ౩॥ శ్వే - ౫అ - ౮.]

౨౩॥ సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః. అల్పశ్రుతే రితిచే దిత్యత్రాల్పపరిమాణత్వం భగవత ఇత్యుక్తమ్. అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యతఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః.

౧. * శుక్రమమృతమిత్యన్తం విషయవాక్య ముపాదదానస్యాయం భావః - అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుతమ్ - నతు స్థానవిశేషః - నచోపాసనమ్ - అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యతఇతి పూర్వపక్షం కేచి దాహుః. తదయుక్తమ్ * సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః * తం విద్యాచ్ఛుక్ర మమృత మిత్యనన్తరవాక్యే స్థానోపాసనావగమాత్ తదనవగమస్య హేతుత్వకథనాయోగాదితి.———పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తే ర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థ మీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షమ్ - ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమావగతం ప్రమితత్వం కి మీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధి - ఉత అవిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమఞ్జసమ్ - ఉతోభయత్రాసమఞ్జసమితి యదా జీవే సమఞ్జసమ్ - తదానీం స్వసామఞ్జస్యసిద్ధ్యర్థ ముపక్రమావగతం ప్రమితత్వ మీశానత్వలిఙ్గస్వారస్య విరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వా దఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవఇతి పూర్వః పక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వ మసమఞ్జసమ్ - తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధే స్తదర్థ మీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. కృత్వా చిన్తేయమ్-పరమాత్మనోఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వ శ్రవణాభావ మభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిధ్యతి - ఉతనేతి విచార్యతే అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే - శ్వేతాశ్వతరే * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః । హృదా మనీషా మనసాభిక్లప్తో య ఏనం విదు రమృతాస్తే భవన్తీతి, తైత్తిరీయేచ * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఙ్గుష్ఠంచ సమాశ్రితః । ఈశః సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి,-అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వ మపిహి తత్ర శ్రుతమ్. యదా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికమపి క్లిష్టం కృత్వా తావపి మన్త్రౌ వివాదాస్పదీకృతౌ - తదానీం నకృత్వా చిన్తేయమ్. † నను జీవస్యాప్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మముఖ్యమ్ - అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యమ్ - తత్పరమాత్మపరత్వేపి సంభవతి - ఉపాసనార్థ మల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపిహి శ్రుతమ్ - తత్కథం జీవత్వశఙ్కేత్యత్రాహ (నచేతి) ప్రాణాధిపస్య కర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మముఖ్యమపిహి శ్రుతమ్ - నతు పరమాత్మనః - అతో జీవస్య బుద్ధిస్థత్వా త్తస్య ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కేత్యర్థః. † ఈశానత్వం కథ మిత్యత్రాహ (ఏవం నిశ్చితఇతి).

౨౩॥ సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః ౧.

(వే. సా.) "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి । ఈశానో భూతభవ్యస్య" ఇత్యాదౌ అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా, "ఈశానో భూతభవ్యస్య" ఇతి సర్వేశ్వరత్వవాచిశబ్దాదేవ. ౧.

(వే.దీ.) కఠవల్లీష్వామ్నాయతే "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి । ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే. ఏతద్వైతత్" ఉత్తరత్రచ "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోజ్యోతి రివాధూమకః" తథోపరిష్టాత్ "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః" ఇతి. అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. జీవాత్మేతి పూర్వః పక్షః - అన్యత్ర * స్వీకృత స్పష్టజీవభావే పురుషే అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రుతేః "ప్రాణాధిప స్సఞ్చరతి స్వకర్మభి రఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః" ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - తత్ర "స్వకర్మభిః" ఇతి జీవభావనిశ్చయవ దత్రాపి, "ఈశానో భూతభవ్యస్య" ఇతి భూతభవ్యేశితృత్వ దర్శనాత్ పరమాత్మైవేతి. సూత్రార్థస్తు - శబ్దాదేవప్రమితః అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మైవ - "ఈశానోభూతభవ్యస్య" ఇతిపరమాత్మవాచిశబ్దాత్. ౧.

ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః శబ్దాదేవప్రమితః అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః. * ౧ ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. † నచ భూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే.

† కథం తర్హి పరమాత్మనో ఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మిత్యత్రాహ

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాత్. ౨.

౨. పరమాత్మన ఉపాసనార్థ ముపాసకహృదయే † వర్తమానత్వా దుపాసక † హృదయస్యాఙ్గుష్ఠప్రమాణత్వాత్తదపేక్షయేద మఙ్గుష్ఠప్రమితత్వ ముపపద్యతే. † జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం హృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్తదపేక్షమేవ - తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. † మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్య †హృదయస్యచ తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వా త్ఖర తురగ భుజగాదీనా మనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. † స్థితం తావ దుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే.

రాద్ధాన్తే - నను భూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యమ్ - తచ్చ ప్రమితత్వలిఙ్గా ద్దుర్బలమ్. నైవమ్ - ఈశానశబ్దస్యైవ శబ్దశబ్దేన వివక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా సంకోచస్య అనుపపత్తిస్ఫోరణార్థ మీశానో భూతభవ్యస్యేతిశబ్దా దేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానమ్. కిమీశ్వరః కిం జీవ ఇతి విచారే నేశ్వరసమ్బన్ధిలిఙ్గాన్నిర్ణయః - కింత్వీశత్వవాచిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా - పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయా ఈశానశబ్దాన్యథాసిద్ధేః ప్రతిక్షేప ఏవకారాభిప్రేతః. † తం దర్శయతి (నచభూతభవ్యస్యేతి).

† ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి)

౨. ౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాత్. వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనా. యద్వా - * హృదీతి విషయసప్తమీ-హృద్విషయాపేక్షయేతి. †సూత్రార్థం వక్తు మర్థసిద్ధ మర్థ మాహ (వర్తమానత్వాదితి). †యదపేక్షయా పరస్యాఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వవ్యవహారః-తస్య హృదయస్య తత్పరిమాణత్వ మాహ (హృదయస్యేతి). †అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్యాస్వారస్య ముభయత్ర తుల్యమ్ - కో భేదః పరమాత్మపరిగ్రహ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశానశబ్దయో రుభయో రప్యస్వారస్యమ్ - పరమాత్మత్వపక్షేఽఙ్గుష్ఠ ప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్య మితిభావః. † ఖరతురగాదీనా మనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాభావా దఙ్గుష్ఠప్రమితత్వ మననుయాయీతి శఙ్కాయాం మనుష్యాధికారత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (మనుష్యాణామేవేతి)——అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వ మభ్యుపగమ్యైవ జీవస్య పరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్య పరమాత్మ ప్రతిపాదకత్వం యత్పరై రుక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - జీవత్వేశ్వరత్వయో రుభయో రపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్పభూదళనయో రివ కాల్పనికయో రర్థయో రైక్యోపదేశానుపపత్తేః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వ ప్రసఙ్గాత్,——ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వం బుధ్వాహ (స్థితంతావదితి).

---

౨౪. సూ. హృద్యపేక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాత్. ౨.

(వే సా.) అనవచ్ఛిన్నస్యాపి ఉపాసకహృది వర్తమానత్వాపేక్ష మఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమ్. మనుష్యాణామేవోపాసన సంభావనయా తద్విషయత్వాచ్ఛ శాస్త్రస్య మనుష్యహృదయాఽపేక్షయేదముక్తమ్. స్థితం తావ దుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే. ౨.

(వే-దీ.) కథ మనవచ్ఛిన్నస్యపరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వ మిత్యాశఙ్క్యాహ. ఉపాసనార్థ ముపాసకహృదయే వర్తమానత్వాత్, ఉపాసకహృదయ స్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వాత్, తదపేక్షయేద మఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమ్. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయా మనుష్యానధికృత్య ప్రవృత్తత్వాచ్ఛాస్త్రస్య మనుష్యహృదయాపేక్షయేద ముక్తమ్. స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే. ౨.

౧॥ కఠ - ౨అ - ౪వ - ౧౩.

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్. ౧.

౧. † పరస్య బ్రహ్మణోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయే మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసనశాస్త్ర మిత్యుక్తమ్ - త త్ప్రసఙ్గేనేదానీం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనా మప్యధికారోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. కిం తావ దుక్తమ్. నాస్తి దేవాదీనా మధికారఇతి. కుతః. † సామర్థ్యాభావాత్. † నహ్యశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీత బ్రహ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్య మస్తి. † నచ దేవాదీనాం సశరీరత్వే ప్రమాణ ముపలభామహే. † యద్యపి పరినిష్పన్నేపి వస్తుని వ్యుత్పత్తిసమ్భావనయా వేదాన్తవాక్యాని పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావ మనుభవన్తి - తథాపి దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరం న కించిదపి వాక్య ముపలభ్యతే. † మన్త్రార్థవాదాస్తు కర్మవిధిశేషతయా † ఽన్యపర

౧. ౨౫॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణ స్సమ్భవాత్. † ప్రసఙ్గా త్సఙ్గతి మాహ (పరస్యేతి) * మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్ర మనుష్యశబ్దేన తిర్యఙ్మాత్రం వ్యావర్తితమ్ - ఉత దేవాది రపీతి బుభుత్సయా సఙ్గతి రిత్యర్థః. కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనా మధికారోఽస్తి - నేతి విచారః, తదర్థం కిం తేషాం సాఙ్గబ్రహ్మ విద్యోపసంహారసామర్థ్య మస్తి-నేతి. తదర్థం కిం తేషాం విగ్రహవత్త్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం తద్విగ్రహ ప్రతిపాదక మన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం మన్త్రార్థవాదానాం అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనస్తుతిపరత్వం విగ్రహాదివివక్షావిరోధి - ఉత నేతి. కిం విగ్రహాది మత్త్వ మనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనస్తుత్యో రుపయోగి - నేతి. యదాఽనుపయోగి - తదాఽనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాది వివక్షావిరోధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాది పరత్వాభావేన దేవానాం విగ్రహవిరహేణ సామర్థ్యాభావా త్తదనధికారఇతి ఫలితమ్. యదోపయోగి - తదాఽనుష్ఠేయ ప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షాను గుణతయా మన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేన దేవానాం విగ్రహవత్తయా సాఙ్గ బ్రహ్మవిద్యోపసంహార సామర్థ్యా దస్తి బ్రహ్మవిద్యాధికారఇతి ఫలితమ్. † (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. † సామర్థ్యాభావ ముపపాదయతి (నహీతి) ఉపసంహారః - అనుష్ఠానమ్. † అశరీరత్వం కథ మిత్యత్రాహ (నచేతి). † వేదాన్తాః ప్రమాణం స్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్రయోజనపర్యవసాయితయైవహి శబ్దస్య ప్రామాణ్యమ్ - తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తి నివృత్తిరూప ప్రయోజన పర్యవసానాత్ తత్ర తాత్పర్యమ్ - బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాం తాత్పర్యం-దేవాదీనాం విగ్రహేషు తథాత్వాభావా న్న తాత్పర్య మిత్యర్థః. † పూర్వభాగే మన్త్రార్థ వాదా స్తత్ర ప్రమాణ మిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదా స్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః. † (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనస్తుత్యో రన్యపరత్వాదిత్యర్థః. † మాసైత్సీ దన్యపరేణ మన్త్రార్థవాదేన దేవతావిగ్రహాది-కింతు కర్మవిధిభి స్త్వేవ సేత్స్యతి - కర్మణో ద్రవ్యదేవతానిరూప్యత్వాత్ క్షణధ్వంసినః కర్మణః కాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయ దేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వాచ్ఛ్రుతహానేనాశ్రుతాపూర్వకల్పనాయోగా, చ్చేత్యతఆహ

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణ స్సమ్భవాత్. ౧.

(వే-సా.) తత్ బ్రహ్మోపాసనమ్. ఉపరి దేవాదిష్వప్యస్తి, అర్థిత్వసామర్థ్యసంభవా దితి భగవాన్ బాదరాయణః. మేనే. సంభవశ్చ పూర్వోపార్జిత జ్ఞానావిస్మరణాత్. మన్త్రార్థవాదేషు విగ్రహాదిమత్తయా స్తుతిదర్శనాత్, తదుపపత్తయే తత్సంభవే తేషామేవ ప్రామాణ్యేన విగ్రహాదిమత్త్వాచ్చ. ౧.

(వే-దీ) మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసన శాస్త్ర మిత్యుక్తే తత్ప్రసఙ్గేన దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి - నవేతి చిన్త్యతే. న దేవాదీనా మధికారోఽస్తీతి పూర్వఃపక్షః - పరినిష్పన్నే బ్రహ్మణి శబ్దస్య ప్రామాణ్యసమ్భవేపి దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రమాణాభావాత్, మన్త్రార్థవాదానామపి విధిశేషతయా విగ్రహాదిసద్భావపరత్వాభావాత్, విగ్రహవ న్నిర్వర్త్యాఽహ రహ రనుష్ఠీయమాన * వివేకాదిసాధన సప్తకసంస్కృత మనోనిష్పాద్యోపాసన నిర్వృత్తౌ తేషాం సామర్థ్యాభావాత్. రాద్ధాన్తస్తు - జగత్సృష్టి ప్రకరణేషు నామరూపవ్యాకరణ శ్రుత్యైవ దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వం సిధ్యతి - దేవాదీనాం దేహేన్ద్రియాదికరణమేవహి నామరూపవ్యాకరణమ్ - మన్త్రార్థవాదయోశ్చ తదుపలబ్ధేః. తయోరనుష్ఠేయప్రకాశనస్తుతిపరత్వేపి తదుపపత్తయే తత్సద్భావే ప్రమాణత్వా ద్దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వసిద్ధిః. నహి విగ్రహాదిమత్తయా స్తుతిః ప్రకాశనం చ తదభావే సమ్భవతి. అత స్సామర్థ్యసమ్భవా దస్త్యేవాధికారః. సూత్రార్థస్తు, తదుపర్యపి తేభ్యః - మనుష్యేభ్యః ఉపరి వర్తమానానాం దేవాదీనా మప్యధికారోఽస్తి. యద్వా తత్ బ్రహ్మోపాసనమ్, ఉపరి - దేవాదిష్వపి, సమ్భవతి, తేషామపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసన ప్రకార జ్ఞాన తదర్థిత్వ తదుపాదానసామర్థ్యసమ్భవాత్. పూర్వోపార్జిత జ్ఞానావిస్మరణాత్ జ్ఞానసమ్భవః. తాపత్రయాభిహతిపూర్వక బ్రహ్మగుణజ్ఞానాచ్చార్థిత్వ సమ్భవః, సృష్టివాక్యమన్త్రార్థవాదేషు విగ్రహవత్త్వాదిదర్శనాత్ సామర్థ్యసమ్భవ, శ్చేతి భగవాన్ బాదరాయణః మన్యతే. ౧.

త్వాన్న దేవాదివిగ్రహసాధనే ప్రభవన్తి. † కర్మవిధయశ్చ స్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకి దేవతాగతం కిమపి న సాధయన్తి. † అత ఏవ తాసామర్థిత్వమపి న సమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావా ద్దేవాదీనామనధికార ఇతి.

౨. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే † తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్. తదుపర్యపి - తత్ - బ్రహ్మోపాసనం ఉపరి - దేవాదిష్వపి సమ్భవతీతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే - తేషా † మర్థిత్వసామర్థ్యయో స్సమ్భవాత్. † అర్థిత్వం తావ దాధ్యాత్మికాదిముర్వివిధదుఃఖాభితాపా, త్పరస్మి న్బ్రహ్మణి చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధేఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణే నిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానాచ్చ సమ్భవతి. † సామర్థ్యమపి పటుతరదేహేన్ద్రియాదిమత్తయా సమ్భవతి. † దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వంచ బ్రహ్మాదీనాం సకలోపనిషత్సు సృష్టిప్రకరణేషూపాసనప్రకరణేషు చ శ్రూయతే. † తథాహి - † ※ ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ※ ౧ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యారభ్య సర్వ మచేతనం తేజోఽబన్నప్రముఖావస్థావిశేషవ ద్వ్యాకృత్య ※ ౨ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్ప్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం తదుచితనామభాక్చాయ మకరో దిత్యుక్తమ్. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టి రామ్నాయతే. † దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయోగ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః - ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్. † తథా ※ ౩ తద్ధోభయే దేవాఽసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానా మభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హ సంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశ మాజగ్మతుః తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్య మూషతుః తౌ హ ప్రజాపతి రువాచేత్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే. † కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి ※ ౪ వజ్రహస్తః పురన్దరః * ౫ తేనేన్ద్రో వజ్ర ముదయచ్ఛదిత్యాదిభిః

(కర్మవిధయశ్చేతి) అయ మభిప్రాయః-యద్యపి దేవతావత్సు యాగహోమాదికర్మసు దేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపి ఫలప్రదత్వనిర్వాహసంభవః-తథాపి దానతపఃప్రభృతిషు దేవతానా మభావాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వమ్ - తథాచ సమానన్యాయతయా యాగహోమాదావప్యపూర్వమేవ కల్ప్యతామ్-కి మర్థవైశసేన. కించ - తత్రైవ కల్పే సర్వకర్మఫలభోగనియమాభావా, ద్దేవతానాం సృష్టిప్రళయాభ్యుపగమా, చ్చ ఫలప్రదాతు రభావాత్ కేషాం చిత్కర్మణాం నైష్ఫల్యమేవ స్యాత్. † అథ తత్తద్దేవతాశరీరకః పరమాత్మా తత్తత్కర్మభి రారాధితో నిత్యైశ్వర్యతయా ఫలప్రద ఇతి మతమ్ - తథాసతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయస్స్యాత్. యథా ప్రతిమోద్దేశిభి రుపచారై ర్దేవతాప్రీతిః - ఏవం దేవతోద్దేశిభి ర్ద్రవ్యత్యాగైః పరమాత్మప్రీతి స్స్యాత్ - తతశ్చ ప్రతిమాయా ఇవ దేవతాయా అప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రం వివక్షితమ్ - నైశ్వర్య మపీత్యనపేక్షితం దేవతైశ్వర్యం న కల్ప్యమితి ఉక్తోపజీవనే నార్థిత్వాభావ మాహ (అత ఏవేతి) యత ఏవ న విగ్రహవత్త్వం దేవతానామ్ - అత ఏవార్థిత్వమపి న సంభవతి - దుఃఖస్య తజ్జిహాసాయాశ్చ దేహసంబన్ధమూలత్వా దర్థిత్వస్య దుఃఖజిహాసారూపత్వాచ్చేత్యర్థః.

౨. † (ఏవంప్రాప్త ఇతి). † అక్షరార్థమాహ (తదుపర్యపీతి). † అర్థిత్వ ముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి). † సామర్థ్య ముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి). పటుతరశబ్దో మనుష్యదేహా దపి పటుత్వాతిశయపరః. † ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్త్వోపదేశప్రధానమన్త్రబ్రాహ్మణరూపవేదభాగా ఉపనిషదః - తాశ్చ ద్వివిధా స్తత్త్వపరా ఉపాసనపరాశ్చేతి. ఉభయీష్వపి తాసు దేవతానాం విగ్రహాదిమత్త్వ మవగమ్యత ఇత్యర్థః. † కాని తత్త్వప్రతిపాదకవచాంసి - కథం తైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదన మిత్యత్రాహ (తథాహీతి). † (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్య కణ్ఠోక్త్యా నామరూపాణాం చాతుర్విధ్యస్య ప్రమాణసిద్ధత్వా న్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ దేవతావిగ్రహవత్త్వం సామాన్యేన సిద్ధ మిత్యర్థః. ※ ఇన్ద్రో వరుణ స్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశానః * నారాయణా ద్బ్రహ్మా జాయత ఇత్యాదీని విశేషోక్తిమన్తిచ వాక్యాన్యభిప్రేతాని. † చతుర్విధసృష్టి రామ్నాతా భవతు - తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాం పరమకారణభూతస్యోపాస్యస్య లక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాం ప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వం సిద్ధ మిత్యర్థః. † ఉపాసనప్రకరణేషు దర్శయతి (తథేతి). † కర్మవిధిశేషత్వేనాపి సిధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) తత్ర ప్రథమసూత్రే సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యసంభవస్య ఫలత్వేన సిద్ధి రుక్తా, అత్ర స్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా, ఫల మత ఉపపత్తేరిత్యత్ర

౧॥ ఛా-ఉ-ప్ర-౬ఖం-౧, ౩. ౨॥ ఛా-ఉ-ప్ర-౩ఖం-౨, ౩॥ ౪॥ ౭అష్ట-ఉ-ప్రశ్న-౭అను-౩౪పం- ౫॥ ౨కాం-౪ప్రశ్న-౧౨అను.

ప్రతీయమానవిగ్రహాదిమత్త్వం. † ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధం తత్ప్రమేయమేవ. † నచానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానార్థాన్తరాపలాపః శక్యతే వక్తుమ్ - † స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాత్తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ. † గుణకథనేన హి స్తుతిత్వమ్ - † గుణానామసద్భావే † స్తుతిత్వమేవ హీయేత. † నచాసతా గుణేన కథితేన ప్రరోచనా జాయతే - అతః క్వచిత్ప్రరోచయన్తో గుణసద్భావం బోధయన్త్యేవార్థవాదాః. † మన్త్రాశ్చ కర్మసు వినియుక్తాః స్వతన్త్రాః కేచిత్ప్రకృత్యాఽనుష్ఠేయమర్థం ప్రకాశయన్తో దేవతాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమభిదధత ఏవ తత్ర కేచిత్తు-

---

ఫలసాధనత్వేనేతి త్రిధా విభాగః. † ※ ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి). † అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి † (నచేత్యాదినా). † (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనం మన్త్రకృత్యం గృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్వేతద్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశేచావగతక్రమోఽత్ర పరిత్యక్తః - తత్ర కారణం మన్త్రైరపి క్వచిత్స్తుతిదర్శనేన స్తుతేర్వ్యాపకత్వమ్. దృశ్యతేహి మన్త్రైస్స్తుతిః ※ నకిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో నజ్యాయోఽస్తి వృత్రహన్ - తథా ※ అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వార్హన్నిష్కం యజతం విశ్వరూపమ్। అర్హన్నిదం దయసే విశ్వమబ్భ్వం నవా ఓజీయో రుద్ర త్వదస్తి ఇత్యాదిభిః. ※ అర్హన్బిభర్షీత్యాదిమన్త్రస్య స్తుతిపరత్వం బ్రాహ్మణేనైవావగమ్యతే - ※ అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వేత్యాహ స్తౌత్యేవైనమేతదితి. తేన వినా - ప్రతీయమానార్థేన వినా. † తత్ర స్తుత్యనుపపత్తిం వివృణోతి (గుణకథనేనేతి). † వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి). † (స్తుతిత్వమేవహీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవ హీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్య శేషిణం ప్రతి కించిత్కారోఽపేక్షితః - స నసిధ్యతీతి యావత్. † నను యది గుణకథనేన స్తుతిత్వమ్ - తథాసతి గుణకథనాభావే స్తుతిత్వహానిః స్యాత్ - న గుణానామసద్భావ ఇత్యత్రాహ (నచాసతేతి) అనేన ※ నాసతా స్తుతిరుపపద్యత ఇతి ద్రమిడభాష్యం స్మార్యతే. † అర్థప్రకాశనానుపపత్తిం వివృణ్వన్మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతేహి కర్మనిరూపికే - ఏతద్దైవత్యమిదం కర్మేతి ప్రతిపత్తౌ దేవతావిశిష్టత్వేనహి కర్మప్రతిపత్తిః. ※ యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతా ధ్యాతవ్యేతి శ్రూయతే - దేవతా చేదృశీత్యేవ ప్రతిపత్తవ్యా - నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రత్వాదికం చ న శుద్ధాత్మస్వరూపస్య విద్యతే. అతో విగ్రహాదావివక్షితత్వమ్. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితమ్ - నార్థసద్భావ ఇతి చేన్న - నహ్యత్రతస్మింస్తద్దృష్టిః ఫలాయ విధీయతే - అపితు యథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనం హి క్రియతే. తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వేచ ప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః. అర్థసద్భావాభావేపి ప్రరోచనా దృశ్యత ఇతి చేన్న - ఇష్టసాధనత్వాభావేపి బాలాతురాదిషు విప్రలమ్భవాక్యానాం ప్రవృత్తిహేతుత్వం దృశ్యత ఇతి విధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అపౌరుషేయతయా నిర్దోషం విధివాక్యం నిరూపకవిషయమితి యాథార్థ్యమితి చేత్ - తర్హి మన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయా నిరూపకవిషయత్వాదతస్మింస్తద్దృష్టివిధానపరత్వాభావాచ్చ స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి భావః. ఏవమర్థశిక్షాప్రదర్శనేన ప్రయోగప్రకారోఽర్థసిద్ధః. విమతా ఇన్ద్రాదిశబ్దాః స్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతీతిహేతవః - అపారిభాషికత్వేసతి బోధకత్వాన్నిర్దోషవాక్యస్థత్వాద్విధిపదవత్. విమతా చతుర్థీ ప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠస్వార్థా - అపారిభాషికశబ్దస్థవిభక్తిత్వాత్ - ※ దధ్నేతి విభక్తివత్. విమతా సంప్రదానకారకబుద్ధిశ్శబ్దాతిరిక్తవిషయా - కారకబుద్ధిత్వాత్ - కరణకారకబుద్ధివత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని - సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్ - విధివాక్యవత్. విమతశబ్దేన ※ ఆపో వై శాన్తాః ※ ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్తిః. విమతాని పదాని ముఖ్యార్థసంసర్గే ప్రమాణాని - సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధిపదవత్. విమతాని పదాని పరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి - సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధిపదవత్. నచార్థవాదానాం వాక్యత్వమసిద్ధమ్ - ప్రవర్తకార్థానవబోధనాత్ - అతః పదశబ్దవాచ్యా అర్థవాదా ఇతి వాచ్యమ్. అర్థవాదాః నపదశబ్దవాచ్యాః - తిఙ్కారకపదసఙ్ఘాతరూపత్వాత్ - విధివాక్యవత్. అర్థవాదాః ప్రమాణభూతవాక్యరూపాః - సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకారకపదాత్మకత్వాత్ - విధివాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థవివక్షాన్వితాః - సాధకబాధకాగోచరార్థత్వేసతి విధినైకవాక్యత్వాత్ - ప్రయాజాదివాక్యవత్. నచ ప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితి వాచ్యమ్ - సాధికారవిధివాక్యత్వేన తస్యాపి సోపాధికత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రయాజాదివిధీనామవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానవిరోధాత్సాధికారవిధివాక్యత్వం నవివక్షితార్థత్వే ప్రయోజకమితి చేత్. అనుష్ఠానస్య ప్రామాణికతయాహి తద్భఙ్గస్యానిష్టతా - ఏవమపవాదాభావేసతి స్వతస్సిద్ధస్య ప్రమాణభావస్య భఙ్గప్రసఙ్గాత్ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకమ్. తస్మాన్నిరుపాధికో హేతుః. విగీతా అర్థవాదాః పరమార్థస్వార్థోపస్థాపకాః - నిరూపకపురుషప్రరోచకత్వాత్ - రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. కారణదోషబాధకప్రత్యయవిరహితత్వాద్వా - స్వర్గయాగయోః సాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని - విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకత్వాత్ - ※ భాగస్య వపాయా ఇతిమన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. విమతా ప్రాశస్త్యబుద్ధిః ప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబన్ధనా - నిరూపకపురుషాశ్రయప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్ - ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితివ. † ※ ఆపో వై శాన్తాః ※ ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రమాణాన్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధార్థస్య

ర్వన్తి - అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. నచ నిర్విశేషా దేవతాధియ మధిరోహతి. † తత్ర ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తా న్గుణాన్ స్వయమేవ బోధయిత్వా తైః కర్మ ప్రరోచయన్తి - గుణవిశిష్టం వా ప్రకాశయన్తి - ప్రాప్తాంశ్చానూద్య తైః ప్రరోచన ప్రకాశనే కుర్వన్తి - విరుద్ధత్వేతు తద్వాచిభిశ్శబ్దై రవిరుద్ధా న్గుణాన్ † లక్షయిత్వా కుర్వన్తి. † కర్మవిధేశ్చ దేవతాయా ఐశ్వర్య మపేక్షితమేవ - కామినః కర్తవ్యతయా కర్మ విధీయమానం స్వయం క్షణప్రధ్వంసి కాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదే స్సాధక మపేక్షతే - మన్త్రార్థవాదయోశ్చ ※ ౧ † వాయు ర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయు మేవ స్వేన భాగధేయే నోపధావతి స ఏ వైనం భూతిం గమయతి * ౨ యదనేన హవిషా శాస్తే తదశ్యా త్తదృధ్యా త్తదస్మై దేవా రాధన్తా మిత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణాఽఽరాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణం చైశ్వర్యం ప్రతీయమాన మపేక్షితత్వేన † వాక్యార్థే సమన్వీయతే. † దేవపూజాభిధాయినో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యం కర్మ స్వారాధ్యదేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. † తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వ మవగతమితి నాపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయానవగతం కర్మ విధిష్వభిధేయతయా కల్ప్యతయావాఽఽశ్రయితవ్యమ్. † తథా సఙ్కీర్ణబ్రాహ్మణ మన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసురప్రభృతీనాంచ దేహేన్ద్రియాదయ స్స్వభావభేదా స్థాన

చాప్యుచ్యమానత్వా న్నసర్వత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయా మాహ (తత్రప్రమాణాన్తరేతి) బోధయిత్వా - విధాయ. ప్రరోచయన్తి - అర్థవాదాః ప్రరోచయన్తి. మన్త్రాః ప్రకాశయన్తి. † (లక్షయిత్వాకుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తీత్యర్థః. † నను విధ్యపేక్షితార్థే హి తాత్పర్యమ్ - దేవతావిగ్రహాదే ర్విధ్యపేక్షితత్వం కథ మిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి) ఫలమత ఉపపత్తే రిత్యధికరణార్థో బుద్ధిసౌకర్యార్థ మత్ర సఙ్గమయ్య కథ్యతే - నచైత దధికరణాసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తు స్తావకత్వానుష్ఠేయప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్య మస్తీత్యయ మర్థః - నచ పూర్వమేవోక్తః. † కృష్యాదే రజ్జ్వాదిద్వారకత్వ మివాచేతనద్వారకత్వం కర్మణ స్స్యా దిత్యత్రాహ (వాయుర్వాఇతి) శ్రుతహాన మశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నమ్ - రాత్రిసత్రాదిష్వివేతిభావః. † (వాక్యార్థే సమన్వీయతఇతి) అర్థవాదికార్థానాం శ్రూయమాణత్వా త్తద్విశిష్టే వాక్యతాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి రక్తః పటో భవతీతివ దుత్థాపితాకాఙ్క్షత్వేన విధినైకవాక్యతయా సమన్వయోఽర్థవాదానా మితిభావః. † యత్ర వాక్యశేషవశా దపేక్షితదేవతాప్రీతిద్వారకత్వం న సిధ్యతి - తత్రాపి యజిసామర్థ్యా త్తత్సిధ్యతి - అర్థవాదాభావేపి విధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయిన ఇతి) నచ ※ యజదేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితి శాబ్దికానాం స్మరణం భ్రాన్తిమూలమితి వాచ్యమ్ - విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయా స్వార్థే ప్రమాణభూతత్వా న్మన్త్రార్థవాదానాం అస్య స్మరణస్య తన్మూలత్వోపపత్తేః. విమతో విధిప్రత్యయః చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః - చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనవాచకత్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ - కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్ - రాజానం సేవేతేతి వాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్. విమతశబ్దేన జుహుయా దిత్యాదివ్యావృత్తిః. జుహుయా దిత్యాదిషు విధిప్రత్యయేషు విధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేన పూర్వోక్తసాధ్యద్వయం సమర్థనీయమ్. † (తదేవమితి) కృత్స్నశబ్దేన మన్త్రార్థవాదవిధయో వివక్షితాః. వాచ్యాపూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్పనం నాస్తీతిచేన్న - వాచ్యత్వస్యాపి కల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యాపూర్వవాదే అపూర్వమేవ కల్ప్యమ్ - వాచ్యపక్షే వాచ్యత్వమపి కల్ప్య మిత్యభిప్రాయేణ వ్యుత్పత్తిసమయానవగత మిత్యుక్తమ్. † (తథేత్యాది) బ్రాహ్మణశబ్దేన విధ్యుద్దేశగ్రహణమ్. విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపేణ విభాగవతా మస్మదాదిభి రనధీతాసు అధీతాసుచ శాఖాసు తత్రాప్యన్యతరప్రకరణేషు ప్రసఙ్గా దనుప్రవిష్టానాం భగవతా వ్యాసేన వ్యస్తేష్వవ్యస్తేషుచ వేదభాగేషు విప్రకీర్ణానాం వాక్యానా మర్థాః ఇతిహాసాదిషు సంకలయ్య కథ్యన్త ఇతి భావః. సంకీర్ణశబ్దేన నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వోత్సన్నశాఖామూలత్వవ్యుదాసః - తదుభయమపి హ్యనుపపన్నమ్. తత్ర య స్తావ న్నిత్యానుమేయతయాఽభిమతో వర్ణసముదాయః - స కిం వర్ణమాత్రసఙ్ఘాతః - ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టః. ప్రథమే క చ ట త పాదివ దర్థావబోధకత్వాభావేన వాక్యత్వాభావా ద్వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేః స్మృతీనాం వేదమూలత్వం నస్యాత్. ద్వితీయే నిత్యానుమేయత్వం వ్యాహతమ్ - స్వతః క్రమరహితానాం వర్ణానా ముచ్చారణేన వినా ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టత్వాయోగాత్. ఉచ్చారణయోగ్యతాస్తీతి చేన్న - ఉచ్చారణయోగ్యతానామ పటుతరవాగిన్ద్రియపురుషబుద్ధిస్థితిః - సాచ యోగ్యతా కిం వర్ణమాత్రగతా - ఉతాఽనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా, న ప్రథమః - వర్ణమాత్రస్యార్థానవబోధకతయా స్మృతే ర్నిర్మూలత్వప్రసఙ్గాత్. సత్యా మానుపూర్వ్యాం స్మృతిప్రతిపన్నార్థావబోధనక్షమత్వం వర్ణేష్వస్తీతి చేత్ - తేష్వేవ వర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరేసతి చైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వ మప్యస్తీతి బుద్ధస్మృతే రపి వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. వేదబాహ్యతయా సంప్రతిపన్నత్వా న్నతస్యాః వేదమూలత్వానుమానశఙ్కోదయ ఇతిచేత్ - మేఘసన్దేశస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావా న్నవేదమూల

౧॥ యజుస్ - ౨కాణ్డ - ౧ప్రశ్న - ౧అను - ౧పం. ౨॥ ౩అష్ట - ౫ప్రశ్న -

దాని భోగాః కృత్యాస్య దేహస్యైవ నాశాయ నన్వాయుక్తాః ప్రతిపాద్యన్తే. † అతో విగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారో ఽస్త్యేవ.

వేదమూలత్వే - * కాదాచిత్కేనైకేనాపి వినా సోత్తరోపహా మాలినీతి వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతో యోగ్యశ్చేత్యప్యయుక్తమ్ - పూర్వం కేనచి దుచ్చారితత్వాభావా దానుపూర్వ్యసిద్ధేః. తత్తచ్ఛాఖాధ్యాయానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వం దుర్గ్రహత్వాదితి. ఆనుపూర్వీవిశేషావచ్ఛిన్నయోగ్యత్వం వర్ణానా మనాదీతి చేత్ - తథైవ చేత్యప్యర్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వ్యా అపి తుల్యమ్ - అతః స్మృతీనామపి వేదమూలత్వం స్యాత్. కర్తృసామాన్యాభావా న్న తత్ర వేదమూలత్వానుమానమ్ - శ్రుతిస్మృత్యర్థయో స్తుల్యతయా కర్తృసామాన్యాత్ స్మృతే ర్వేదమూలత్వానుమాన మితి చేత్. మా భూత్కర్తృసామాన్యమ్ - తేన మన్వాదిస్మృతీనాం వేదమూలత్వేఽనుమితే తుల్యన్యాయతయా అప ఠితం వేదమూలత్వం కో వారయేత్ - స్వావగతార్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసంబన్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానంహి సర్వత్ర సమానమ్. తద్‍జ్ఞాననియమో బుద్ధాదీనాం గ్రన్థనిర్మాణదశాయాం నాస్తీతి చేత్ - తద్‍జ్ఞానపూర్వకమేవేదానీం రథ్యాతృణాని గణయేత్ స్వర్గకామ ఇత్యుక్తస్య వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. నన్వనేనైవ స్మృత్యవగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాం వర్ణానాం వేదత్వ మితి చేన్న - మన్వాదివాక్యస్యాపి తదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీ విశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయా వేదత్వప్రసక్తేనానుమేయాన్తరాభావా న్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతో నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వ మనుపపన్నమ్. ఉత్సన్నశాఖామూలత్వపక్షేప్యధీయమానశాఖాస్వేవ ప్రమాదాత్కతిపయవాక్యానాం క్వచిత్క్వచి ద్దేశే ప్రలీనత్వాత్తన్మూలాః స్మృతయః ప్రణీతా ఇత్యప్యయుక్తమ్ - పదవాక్యసఙ్ఖ్యానియమేన బహుభి రధ్యేతృభి రస్ఖలిత మధీయమానత్వాత్కతిపయవాక్యానాం ప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాం మూలభూతశాఖా కాత్స్న్యేన కాచి దుత్సన్నా - తన్మూలాః స్మృతయ ఇత్యప్యయుక్తమ్. తథాహి - శాఖాయా ఉత్సాదో నామ కిం కతిపయదేశేష్విదానీ మధ్యేతృవిరహః - ఉత సర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమః కల్పోఽభ్యుపగతః. న ద్వితీయః - తపఃప్రభావాధిగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాం వ్యాసాదీనాం తత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాం తదధ్యయనపరిత్యాగే కారణాభావాత్ స్వశిష్యాధ్యాపనసంభవాచ్చ. నచేదానీంతనశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యా దిదానీం తదధ్యాపనాసంభవః - బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేప్యస్మదాదేరివ తత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసంభవాత్. అతః ప్రాచీనఏవ పక్షః పరిశిష్యతే - అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవ యుక్తమ్. స్మృతిమూలభూతవేదభాగసద్భావే స్మృతిప్రణయనవైయర్థ్యమితి చేన్న - తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు, తద్యుక్తదేశేష్వపి బహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు,చ సఫలత్వాత్. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వం యుక్తమ్. కర్మవిధేశ్చేత్యాద్యా భాష్యే ఇద మర్థసిద్ధమ్ - యదుక్తం యాగాదౌ దానాదౌ చార్థవైరూప్యాశ్రయణా దర్థవైశసమితి - తదసత్ - సర్వత్రాప్యపూర్వకల్పనానభ్యుపగమాత్. నచ ఫలసాధనతానుపపత్తిః - కర్మోపజనితప్రీతేః పరమాత్మనఏవ తత్సిద్ధేః, ※ వాసో దదాతి సర్వదైవత్యం వై వాసః సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతీత్యాదిభి ర్దానాదీనామపి దేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమాచ్చ. నచ పరమాత్మప్రీత్యా ఫలసంభవే దేవతైశ్వర్యానుపయోగః - ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్. యథాహి పూర్వాపరభూతానా మఙ్గప్రధానరూపాణా మనేకేషాం కర్మణాం యాగపద్యాభావా దవాన్తరాపూర్వద్వారా పరమాపూర్వనిష్పత్తి రఙ్గీక్రియతే - ఏవమేవ తత్తత్కర్మజనితప్రీత్యతిశయాభి ర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యఖణ్డైకప్రీతిజనన మాతిష్ఠామహే. ఇద మేవచ దేవతాయాః ఫలదానానుగుణ మైశ్వర్యమ్ - యత్ఫలప్రదే పరమాత్మని స్వప్రీతిద్వారా ప్రీతిజననమ్ - ఉక్తం హి భగవతా * యో యో యాం యాం తనుం భక్తశ్శ్రద్ధయాఽర్చితు మిచ్ఛతీత్యారభ్య * లభతేచ తతః కామా న్మయైవ విహితాన్హి తానితి. తేన ఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేపి నదోషః. నచైవం సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయేన దేవతాప్రీతి రనాస్థేయా. * యస్యై దేవతాయై హవి ర్గృహీతం స్యాత్ తాం ధ్యాయే ద్వషట్కరిష్యన్ * సాక్షాదేవ దేవతాః ప్రీణాతి ※ తృప్త ఏవైన మిన్ద్రః ప్రజయా పశుభి స్తర్పయతి * త ఏనం తృప్తా ఆయుషా తేజసా వర్చసా శ్రియా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన అన్నాద్యేనచ తర్పయన్తి ※ యే చైవ దేవా స్సాయం యావానో యేచ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాం స్తర్పయతి త ఏనం తృప్తాః ప్రజయా పశుభి స్తర్పయేయురితి దేవతాతృప్తేః శ్రుతత్వా త్తత్పరిహాణానుపపత్తేః, పితరి ప్రీతి మాపన్నే సర్వా స్తుష్యన్తి దేవతా ఇతిన్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేన భూభృత్ప్రీణనన్యాయాచ్చ దేవతాప్రీతేః పరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తేశ్చేతి. † సూత్రార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి) ననుకథం దేవతానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః - నహ్యత్రైవర్ణికానాం తేషాం ఉపనయనాభావేన అధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వమ్. నచ తేషాం విద్యాఙ్గభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వమ్ - అగ్నినిష్పత్త్యనుపపత్తేః. * వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత, గ్రీష్మే రాజన్య ఆదధీత, శరది వైశ్య ఆదధీతేతి త్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిః కథం దేవా నధికరోతి. అత్రాన్యార్షేయస్యచానధికారోఽధికరణసిద్ధః - దేవానాం దేవర్షీణాంచ మూలభూతఋష్యన్తరాభావా దత్రాన్యార్షేయతయాచానధికారః. అగ్నీన్ద్రాదీనా మగ్నీన్ద్రాదిదేవతాఽభావా దగ్న్యాద్యుద్దేశేన హవిఃప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే - నతావదుపనయనాభావా త్సాఙ్గవిద్యానధికారః - తస్యాధ్యయనాఙ్గత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయో రఙ్గత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేపి దేవతానాం సుకృతప్రకర్షేణ పూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయతదర్థస్మరణోపపత్తేశ్చ. పిశాచాదయోపిహి పూర్వజాతిం స్మరన్తి - కిం పున ర్దేవా దేవర్షయశ్చ. నచోపనయనవిరహా చ్ఛూద్రాదివ ద్విద్యాకర్మణో రనధికారః - శూద్రాదీనామపి ఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావా దనధికారస్య. సఖలు తేషాం సామర్థ్యాభావానుగృహీతశాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాంహి విద్యాకర్మణి నక్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానాప్రమోషా త్సామర్థ్యంచ స్థితమ్.

౨౬॥ సూ. విరోధఃకర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౨.

౧. దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతే - బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే * ౧ అగ్ని మగ్నఆవహ ※ ౨ ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదినా ఆహూతస్య తస్య సన్ని

నచాత్రైవర్ణికత్వా దగ్న్యాధానాభావా దత్యార్థిత్వయతయాచ విద్యాఙ్గకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవ త్రైవర్ణికత్వాద్యర్థిత్వయాధికారిత్వనియమాత్. కి మత్ర నియామక మితిచేత్ - ※ దేవా వై సత్ర మాసత * విశ్వసృజః ప్రథమా స్సత్ర మాసతేత్యాదిశ్రుతిభి ర్దేవాదీనాం క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషత ఇన్ద్రాదీనాం వృత్రవధాదిజనితకలుషక్షాళనాయ క్రత్వనుష్ఠానస్మరణాచ్చేతిబ్రూమః. యద్వా - బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాదీనా మప్యస్తి - తత్ఫలదృష్టవిశేషసంబద్ధరూపమ్ - నతు జాతిరూపం బ్రాహ్మణాదిభి ర్బ్రాహ్మణ్యాదిషూత్పత్తిమాత్రం వా - అన్యథా ఆదికాలే బ్రహ్మణో ముఖబాహూరుప్రభవానాం పశ్చా ద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాం చ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వంచ తాదృగదృష్టవత్త్వసూచకమ్ - సన్తానవిశేషోత్పత్తేః ప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్, అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాచ్చ. ఈదృశం బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాస్వపి సంభవతి. అవగమ్యతేచ తత్ - వాజపేయం ప్రకృత్య * తం బృహస్పతి రుదజయత్తేనాయజత తేనేన్ద్ర మయాజయదితి బృహస్పతినేన్ద్రేణచ వాజపేయస్యానుష్ఠితత్వ ముక్త్వా తత ఏవ హేతోః ※ న వా ఏష బ్రాహ్మణస్య చైవ రాజన్యస్యచ యజ్ఞఇతి వాజపేయస్య బ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వ ముచ్యమానం బృహస్పతే ర్బ్రాహ్మణ్య మిన్ద్రస్య క్షత్రత్వమపి హ్యవగమయతి, ※ బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్ర మిన్ద్ర ఇతిచ శ్రూయతే. తథా ※ మరుతో వై దేవానాం విశ ఇతి మరుతో విశ శ్శ్రూయన్తే. అతో దేవతావిశేషాణాం బ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధే రగ్నిసంబన్ధోయుక్తః. విద్యానుగ్రాహకం బ్రహ్మచర్యాదికం చ దేవానాం శ్రూయతే * ఏకశతం హవై వర్షాణి మఘవాన్ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్య మువాసేత్యాదిషు. అతో విద్యాఙ్గకర్మగుణపౌష్కల్యాత్సామర్థ్యం సిద్ధమ్. నచ యష్టవ్యదేవతాన్తరాభావా ద్యజనానుపపత్తిః - అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాం జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాం నిరుపాధికాశ్రయతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనోఽవ్యవధానేన దేవతాభి రారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాం తు తత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వం స్వారాధనప్రీతేన భగవతా దత్తమ్ - నతు స్వాభావికమ్ - యథోక్తం భగవతా వ్యాసేన కృష్ణద్వైపాయనేన మోక్షధర్మే యజ్ఞాగ్రహారాధ్యాయే ※ తత స్తే విబుధా స్సర్వే బ్రహ్మా తే చ మహర్షయః। వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతు మాహరన్। తస్మిన్ సత్రే తదా బ్రహ్మా స్వయం భాగ మకల్పయత్। దేవా మహర్షయశ్చైవ సర్వే భాగా నకల్పయన్। తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః। ప్రాపు రాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసఃపర మిత్యవ్యవధానేన భగవతో యష్టవ్యత్వ ముక్తమ్. తత్ర భగవద్వచః ※ యేన యః కల్పితో భాగ స్స తథా సముపాగతః। ప్రీతోఽహం ప్రదిశామ్యద్య ఫల మావృత్తిలక్షణమ్। తత్ర ※ యజ్ఞై ర్యేచాపి యక్ష్యన్తి సర్వలోకేషు వై సురాః। కల్పయిష్యన్తి వో భాగాన్ తే నరా వేదకల్పితాన్। యో మే యథా కల్పితవాన్భాగ మస్మి న్మహాక్రతౌ। స తథా యజ్ఞభాగార్హో వేదసూత్రే మయా కృత ఇత్యత్ర భగవతా యజ్ఞభాగభాక్త్వం దేవానాం దత్తమితి స్పష్టతరమ్. అతో దేవానాం కర్మానధికారాభ్యుపగమేన విద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అత స్సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యం దేవాదీనా మస్తీతిసిద్ధం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్.

౧. ౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తే ర్దర్శనాత్. విగ్రహాభ్యుపగమే తద్వదార్థవాదికే, ఆహ్వానాగమనే చాభ్యుపేయే - తదా యుగపదనేకకర్మస్వాహ్వానే విరోధః - శరీరాధీనత్వా దాగమనస్యేత్యర్థః. † ఆగమనమాత్రే ప్రామాణికేసతిహి తద్యౌగపద్యే విరోధ ఇత్యాగ

౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౨.

(వే సా) విగ్రహాదిమత్త్వే ఏకస్యానేకత్ర యుగపత్సాన్నిధ్యాయోగాత్, కర్మణి-విరోధః-ఇతిచేన్న; శక్తిమత్సు సౌభరిప్రభృతిషు యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిదర్శనాత్. ౨.

(వే-దీ.) కర్మణి - యాగాదౌ, విగ్రహవత్త్వేసతి ఏకస్య యుగపదనేకయాగేషు సన్నిధానానుపపత్తేః విరోధః ప్రసజ్యతఇతిచేత్. తన్న - శక్తిమతాం సౌభరిప్రభృతీనాం యుగపదనేకశరీర ప్రతిపత్తిదర్శనాత్. ౨.

౧॥ యజుస్ - ౩అష్ట - ౫ప్రశ్న - ౨॥ యజుస్ - ఆరణ - ౧ప్రశ్న - ౧౨అను.

ధావానుపపత్తేః. †దర్శయతి చాగ్న్యాదీనాం తత్ర తత్రాగమనమ్ ※ ౧కస్య వాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతాః పూర్వః పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వో భూతే యజతఇతి. అతో విగ్రహాదిమత్త్వే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతఇతిచేత్. † తన్న-అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ †దృశ్యతేహి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః. [౧॥ యజుస్ - ౧కాణ్డ - ౬ప్ర - ౭అను - ౨౧.]

౨౭॥ సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. 3.

౧. విరోధ ఇతి వర్తతే. మాభూత్కర్మణి విరోధోఽనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దేతు †వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే- †అని

మనే. ప్రమాణమాహ (దర్శయతిచేతి) † నేత్యాదికం వ్యాచష్టే (తన్నేతి) ✻ † దర్శనా దిత్యేత ద్వ్యాచష్టే (దృశ్యతేహీతి) ✻ ఆత్మనో వై శరీరాణి బహూని మనుజేశ్వర । యోగీ కుర్యా ద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వాం మహీం చరే దితి భారతవచనాది ద్రష్టవ్యమ్. యోగ్యానుపలమ్భస్తు మన్త్రౌషధాదిభి ర్మనుష్యాణామివ శక్తివిశేషై ర్దేవానామపి సంభవతీతి న విరోధ ఇతిభావః. నను యది దేవా ఇహాగత్య హవి రదన్తి - తర్హ్యాగ్నేస్తత్ర మన్త్రార్థవాదప్రతిపన్న మగ్నేర్హవ్యవాహత్వం భజ్యేత. అవగమ్యతేచ తత్ ※ హవ్యవా డగ్ని రజరః పితా నఇతి ✻ అవా డ్ఢవ్యాణి సురభీణి కృత్వా ప్రాదాః పితృభ్యః స్వధయా తే అక్షన్నితి ✻ అగ్నేః త్రయో జ్యాయాంసో భ్రాతర ఆసన్ తే దేవేభ్యో హవ్యం వహన్తః ప్రామీయన్తేత్యాదిషు ఇహ ప్రక్షిప్తస్య హవిషో లోకాన్తరప్రాప్తిశ్చ శ్రూయమాణాఽనుపపన్నా - అగ్నిహోత్రాహుతీ ప్రకృత్య ※ తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః తే అన్తరిక్ష మావిశతః తే అన్తరిక్షం తర్పయతః తే దివ మావిశతః తే దివం తర్పయతః తే తత ఆవర్తేతే తే ఇమా మావిశతఇతి. స్మర్యతేచ ✻ అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యా జ్జాయతే వృష్టి ర్వృష్టే రన్నం తతః ప్రజాఇతి. ※ తత ఆవర్తేతే ఇతి ఇహ హవిషో రావృత్తి శ్చానుపపన్నా - కథం దేవై ర్భక్షితస్యావృత్తిః ప్రత్యక్షేణ దగ్ధస్య హవిషః కథం దేవై ర్భక్ష్యమాణత్వం చ యుక్తమితి. ఉచ్యతే- ※ అవా డ్ఢవ్యాణి సురభీణి కృత్వా ప్రాదా ఇతి శ్రవణా దగ్నినా పరిణామ్యమానస్య హవిషః సూక్ష్మం రూపం కిమప్యలౌకికం విద్యత ఇత్యభ్యుపేత్యమ్-శ్రేయస్సాధనత్వవత్. తచ్చ దేవానా మిచ్ఛావశా దతీవ వర్ధతే-తథాహి బ్రాహ్మణం ✻ యద్వై దేవా హవి ర్జుషన్తే అల్ప మప్యేకా మాహుతి మపి త ద్గిరిమాత్రం వర్ధయన్తఇతి అతోఽపరిమితత్వేన కించి ద్భుజ్యతే కించి న్నీయత ఇతి సర్వవాక్యానుగుణ్యేన కల్ప్యమ్. యద్వా - ఇహ సన్నిధాయాపి హవి ర్గృహీత్వా తత్స్వస్థానం గత్వా భుఞ్జతామ్-కో బాధః. హవిషో రిహావృత్తి ర్నామ తత్ఫలభూతవృష్ట్యాదే రిహ సంభవ ఉపచారా దుక్తః.యద్వా-※ ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ మేధాతిథే ※ అగ్ని మగ్న ఆవహ సోమ మావహేతి యేష్విష్ట్యాదికర్మసు దేవతాహ్వానతదాగమనే శ్రుతే- తేష్వేవ కర్మస్విహాగత్య హవిరదనమ్-అన్యత్ర త్వగ్నిభి ర్హవిష ఉన్నయనమితి విభాగః. ✻ తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత ఇతి వాక్యమపి హ్యగ్నిహోత్రాహుతివిషయమ్. న తత్ర దేవతాహ్వానాగమనే. నను తత్రాపి సాయం యావ ప్రాత ర్యావ సంజ్ఞానాం దేవానా మాగమనం శ్రూయతే ✻ సాయం యావానశ్చ వై దేవాః ప్రాతర్యావాణశ్చాగ్నిహోత్రిణో గృహ మాగచ్ఛన్తీతి. సత్యమ్-తే తు నాగ్నిహోత్రాహుతిభోక్తారః- ✻ సజూ ర్దేవైస్సాయం యావభిరితి సాయం సంమృశతి సజూ ర్దేవైః ప్రాతర్యావభిరితి ప్రాతః యే చైవ దేవాః సాయం యావానో యేచ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాం స్తర్పయతీతి సంమర్శనమాత్రతృప్తిశ్రవణాత్తేషాం హుతహవిర్భోక్తృత్వం తు సూర్యాదీనామేవ-నచ తత్ర సూర్యాదీనా మాహ్వానమ్. అతో దేవతాహ్వానవత్సు కర్మస్విహాగత్య హవిరదనం అన్యత్ర హవిష ఉన్నయన మితి విభాగ ఉపపన్నః. అతోఽగ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతి రాహుత్యో రుత్క్రమణశ్రుతిః ✻ అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముపతిష్ఠతఇతి. స్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోఽనేకశరీరప్రతిపత్త్యా దేవానాం సన్నిధానా న్న కర్మణివిరోధః,

ఇతరైస్తు ※ కతి దేవా ఇత్యుపక్రమ్య ※ త్రయశ్చ త్రీణిచ శతా త్రయశ్చ త్రిసహస్రేతీతి నిరుచ్య ※ కతమే త ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం※ మహిమాన ఏవైషా మేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవా ఇతి నిర్బ్రువన్తీ శ్రుతి రేకైకదేవతాయా అనేకరూపతాయాం ప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్ర త్రయస్త్రింశతాం దేవానాం ప్రాధాన్య మితరేషాం తద్గుణభావశ్చ ప్రతీయతే-✻మహిమాన ఏవైషా మేత ఇతిహి శ్రూయతే. మహిమశబ్దస్య శరీరవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ఏత ఇతిచ న శరీరమాత్రనిర్దేశః-అపితు సశరీరచేతనవ్యపదేశః-✻కతిదేవా ఇత్యుపక్రమస్థదేవశబ్దసామానాధికరణ్యా దేత ఇతి పదస్య-నహి దేవశబ్దో దేహమాత్రపరః. నచ దేవశబ్దనిర్దిష్టా దేవా జీవాన్తరాణాం శరీరభూతాః-శరీరలక్షణస్య సర్వథాఽనుపపత్తేః✻కతమ ఏకో దేవ ఇతిపృష్ట్వా ✻ ప్రాణఇతి ప్రతివచనవాక్యేపి ప్రాణశబ్దో న ప్రసిద్ధప్రాణపరః - అపితు పరమాత్మపరః. అతోఽస్యాశ్శ్రుతే రేకైకదేవతాయా అనేకరూపతాప్రతిపాదకత్వానుపపత్తి మభిప్రేత్య అత్ర సైషా శ్రుతి రనుదాహృతా. వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః ※ అనేకప్రతిపత్తే రిత్యస్య శబ్దస్య యుగపదనేకార్థోపలమ్భసామర్థ్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వేపి ※ ఆగచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యక్షరస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతమ్.

౧. ౨౭॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. † శబ్దశబ్దం విశినష్టి (వైదికఇతి). † అభిప్రేతం హేతు మాహ (అని

త్వార్థసంయోగాత్. † విగ్రహవత్త్వేహి సావయవత్వే నేన్ద్రాదే రర్థస్యానిత్యత్వ మనివార్యమ్ - తతో దేవదత్తాది శబ్దవ దిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశా దూర్ధ్వం చేన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానా † మర్థశూన్యత్వ మనిత్యత్వం వా వేదస్య స్యా దితిచేత్. † తన్న - <u>అతఃప్రభవాత్</u> అస్మా దిన్ద్రాదిశబ్దా దేవ పునః పున రిన్ద్రాద్యర్థస్య ప్రభవాత్. † ఏతదుక్తం

త్వార్థసంయోగాదితి). † హేత్వర్థం వివృణోతి (విగ్రహవత్త్వేహీతి). † (అర్థశూన్యత్వ మనిత్యత్వం వేతి) దేవదత్తాదివినాశే దేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థకత్వమ్. అనిత్యత్వమ్ - అనుచ్చార్యమాణత్వమ్. నిత్యత్వే అర్థశూన్యత్వమ్ - విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్య యావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్. అర్థవత్త్వే అనిత్యత్వం వా - శబ్దస్య యావదర్థభావిత్వా దర్థానాం చానిత్యత్వా దిత్యర్థః. నను కథ మర్థశూన్యత్వం శబ్దానామ్ - అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదయ శ్శబ్దా హ్యర్థసమకాలత్వాభావేప్యర్థవన్త ఏవ. నహి తేషాం కదాచి దప్యర్థసమకాలత్వసంభవః - నచ తేషా మర్థశూన్యత్వమ్, యథా విన్ధ్యస్థేనోచ్చారితో మేరుశబ్దో దేశవిప్రకర్షే ప్యర్థవా న్భవతి - ఏవ మిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాం కాలవిప్రకర్షేప్యర్థవన్తః కస్మా న్నభవన్తి - క్వచిత్కదాచి దర్థస్య ప్రామాణికత్వంహి శబ్దస్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే - అనభిజ్ఞా భవన్తో భాష్యహృదయస్య - య ఏవం పరిచోదయన్తి. ఏత దపాకరణాయ హి శబ్దేతు వైదిక ఇతి విశేషితం సౌత్రం పదమ్, - ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానా మిత్యుక్తమ్,. అయ మభిప్రాయః - ※ ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదికమ్మన్త్రజాతం వైదికకర్మసు వినియుజ్యతే - తత్ర పూర్వ మేవేన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయా మిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్తేః పాశ్చాత్యయజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ ※ ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానా ముచ్చార్యమాణానా మర్థశూన్యత్వ మనుచ్చార్యమాణత్వం వా స్యాదితి. ఇన్ద్రస్య వ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వ మితిచేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరం పూర్వవ్యక్తిసమానాకారాయుధపరాక్రమవిభూతికం వా - నవా. ప్రథమ మనుపపన్నమ్ - స్రష్టృస్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సరూపసృష్టి నియమానుపపత్తేః వైరూప్యసమ్భవాత్. తత శ్చాన్యాకారవాచినా మిన్ద్రాదిశబ్దానాం ప్రవృత్త్యాకారాన్తరస్య నిమిత్తత్వాయోగా దర్థశూన్యత్వ మవర్జనీయమ్. ద్వితీయేతు యా వ్యక్తిరిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతా స్యాత్ తస్యాం వ్యక్తౌ తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య కస్యచి దభావాదేవ తదవాచకతయాఽర్థశూన్యత్వమ్. తథాపి స్రష్టృపురుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ప్రయోగశ్చేత్ - శబ్దసఙ్కేతగోచరస్యార్థస్య సఙ్కేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వే సఙ్కేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానా మివేన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వా ద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాత్. యది ప్రధానకాలపరమాత్మశబ్దవదేకైకవ్యక్తివాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాం స్యాత్ - తదా - సఙ్కేతనైరపేక్ష్యేణ నిరపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం స్యాత్ - అత ఇన్ద్రాదీనాం ప్రధానాదీనా మివ నిత్యత్వాభావా త్తన్నాశేఽర్థశూన్యత్వానుచ్చార్యమాణత్వయో రన్యతర ప్రసఙ్గో దుర్వారఇతి. † <u>నాతః ప్రభవాది</u>త్యేతద్వ్యచష్టే (తన్నేత్యాదినా). † శబ్దా దర్థస్యోత్పత్తిః కథమ్ - తత శ్చార్థ శూన్యత్వానిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతా తదాకార మేవేతి పదైః ※ సూర్యాచన్ద్రమసౌ

౨౭॥ సూ. <u>శబ్ద ఇతిచే న్నాతః ప్రభవా త్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్.</u> ౩.

(వే-సా) వైదికేతుశబ్దే విరోధప్రసక్తిః దేహస్య సావయవత్వేనోత్పత్తి మత్త్వా దిన్ద్రాది దేవోత్పత్తేః ప్రాక్ వినాశా దూర్ధ్వఞ్చ వైదికేన్ద్రాది శబ్దానా మర్థశూన్యత్వ మనిత్యత్వం వా స్యాదితిచేన్న. <u>అతః</u> - వైదికా ద్దేవేన్ద్రాదిశబ్దా దిన్ద్రాద్యర్థ సృష్టేః. నహీన్ద్రాదిశబ్దాః వ్యక్తివాచకాః అపితు గవాదిశబ్దవదాకృతివాచినః. పూర్వస్మిన్నిన్ద్రాదౌ వినష్టే వైదికేన్ద్రాదిశబ్దాదేవ బ్రహ్మా, పూర్వేన్ద్రాద్యాకృతివిశేషం స్మృత్వా, తదాకార మపరం ఇన్ద్రాదికం కులాలాదిరివ ఘటాదికం సృజతీతి నకశ్చిద్విరోధః. కుత ఇద మవగమ్యతే?. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్. శ్రుతిః, "వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ - సతాసతీ ప్రజాపతిః" "స భూ రితి వ్యాహరత్ స భూమి మసృజత" ఇత్యాదిః. స్మృతిరపి, "సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణిచ పృథక్ పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే" ఇత్యాదిః. ౩.

(వే దీ) విరోధఇతివర్తతే, మాభూ త్కర్మణి విరోధః - శబ్దేతు వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే - విగ్రహవత్త్వేహి తేషాం సావయవత్వేనోత్పత్తి వినాశయోగా దుత్పత్తేః ప్రాక్ వినాశా దూర్ధ్వంచ, వైదికానా మిన్ద్రాదిశబ్దానా మర్థశూన్యత్వ మనిత్యత్వం వా స్యా దితిచేత్, తన్న <u>అతః ప్రభవాత్</u> <u>అతః</u> - వైదికాదేవ శబ్దాత్ ఇన్ద్రాదేః ప్రభవాత్. పూర్వపూర్వేన్ద్రాదౌ వినష్టే, వైదికా దిన్ద్రాద్యాకృతి విశేషవాచిన శ్శబ్దా దిన్ద్రాద్యాకృతివిశేషం స్మృత్వా, తదాకార మపర మిన్ద్రాదికం సృజతి ప్రజాపతిరితి వైదికస్య శబ్దస్య నకశ్చిద్విరోధః. నహి దేవదత్తాదిశబ్దవ దిన్ద్రాదిశబ్దాః వ్యక్తివిశేషే సఙ్కేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః - అపితు గవాదిశబ్దవ † దాకృతివిశేషవాచిన ఇతి తేషామపి నిత్యఏవ వాచ్యవాచకభావః. వైదికాదిన్ద్రాదిశబ్దాత్తదర్థవిశేషం స్మృత్వా కులాలాదిరివ ఘటాదికం ప్రజాపతి స్సృజతీతి కుతోఽవగమ్యతే? <u>ప్రత్యక్షాఽనుమానాభ్యాం</u> - శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ "వేదేన రూపే వ్యాకరో త్సతాసతీ ప్రజాపతిః" తథా "స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమి మసృజత" ఇత్యాదికా, స్మృతిరపి "సర్వేషాఞ్చ స నామాని కర్మాణిచ పృథక్ పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్ సంస్థాశ్చ నిర్మమే" "నామరూపఞ్చభూతానాం కృత్యానాఞ్చ ప్రపఞ్చనమ్। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ దేవాదీనా ఞ్చకారసః" ఇత్యాదికా. ౩.

భవతి - నహి దేవదత్తాదిశబ్దవ దిన్ద్రాదిశబ్దా వైదికా వ్యక్తివిశేషమాత్రే సఙ్కేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః-అపితు స్వభావత ఏవ గవాదిశబ్దవ దాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తత శ్చైకస్యా మిన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయా మతఏవ వైదికా దిన్ద్రశబ్దా న్మనసి విపరివర్తమానా దవగతతద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారో ధాతా తదాకార మేవాఽపర మిన్ద్రం సృజతి- † యథా కులాలో ఘటశబ్దా న్మనసి విపరివర్తమానా త్తదాకార మేవ ఘట మితి. కథ మిద మవగమ్యతే. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం † శ్రుతిస్మృతిభ్యా మిత్యర్థః. శ్రుతి స్తావత్ *౧వేదేన రూపే వ్యాకరో త్సతాసతీ ప్రజాపతిరితి-తథా*౨స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమి మసృజత స భువ ఇతి వ్యాహరత్ సోఽన్తరిక్ష మసృజతేత్యాది - వాచకశబ్దపూర్వకం తత్తదర్థసంస్థానం స్మరన్ తత్తత్సంస్థానవిశిష్టం తం త మర్థం సృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి * ౩ అనాదినిధనా హ్యేషా వా గుత్సృష్టా స్వయంభువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రసూతయ ఇతి.*౪ సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణిచ పృథ క్పృథక్। వేదశబ్దేభ్య

ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయ దితి శ్రుతిః * యథ ర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథాభావా యుగాదిష్వితిస్మృతిశ్చ స్మర్యతే. ధీస్థస్య శబ్దస్య తత్తదాకృతిస్మారకతయా హేతుత్వమ్. † తదేవ దృష్టాన్తేన విశదయతి (యథేతి) మనసి విపరివర్తమానత్వమ్-ఆలోచ్యమానత్వమ్. † (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షగ్రాహ్యో వేదః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః - స్వానురూపవేదానుమాపికా స్మృతి రనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ - చిదచితీ రూపే వ్యాకరోత్ - వివిధ మకరోదిత్యర్థః.

పరై స్తు అనిత్యా చ్ఛబ్దా జ్జగతః ప్రభవానుపపత్తే రనిత్యవర్ణాతిరిక్తో నిత్యశ్శబ్దః స్ఫోట ఇత్యేకదేశిమతేనోపన్యస్య తద్వ్యుదస్య వర్ణానాం నిత్యత్వం ప్రసాధ్య వర్ణానిత్యత్వేపి తద్గతజాత్యా సంబన్ధగ్రహణాదికం జగత స్తతః ప్రభవాదికం చోపపన్న మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - ఇహానుపయోగా ద్విరోధాచ్చ. తథాహి - న తావచ్ఛబ్దో జగదుపాదానమ్ - బ్రహ్మోపాదానత్వాభ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వంచ న దణ్డచక్రాదివత్ కారకతయా - కింతు బుద్ధిస్థిత్యా ఽర్థస్మారకతయా. తత్ర చ ధర్మాఽధర్మయో రనిత్యయో రపి విషమజగదుత్పత్తౌ నిమిత్తత్వ మభ్యుపగతమ్, దణ్డచక్రాదీనాం చానిత్యానా మపి నిమిత్తత్వం దృశ్యతే,, కిం కార్యమాత్రస్య అనిత్యా దుత్పత్తి రనుపపన్నా - ఉత జగద్రూపకార్యవిశేషస్య, న ప్రథమః - దణ్డచక్రాదీనాం ఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. న ద్వితీయః - ధర్మాధర్మయో ర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్. ఏవం సత్తయోపకారకాణా మప్యనిత్యానాం కారణత్వం యదా సంభవతి - తదా స్మర్యమాణతయోపకారకాణాం శబ్దానా మనిత్యత్వేపి కారణత్వసంభవః కింపునర్న్యాయసిద్ధః. అతో నిత్యత్వస్యానుపయోగాత్ స్ఫోటవాదో న ప్రస్తోతవ్యః - దూరే తస్య నిరసనీయతా. వర్ణానాం చ నిత్యత్వసమర్థన మతఏవ నిష్ఫలమ్. కించ-నిత్యానామపి వర్ణానాం న వర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వమ్ - కింత్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయా నిత్యతయాచ దేశతః కాలతశ్చ క్రమరహితానా మానుపూర్వ్య ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్ తస్యచ క్షణభఙ్గురత్వా దర్థావబోధం ప్రయోజన మపేక్ష్య వర్ణనిత్యత్వసాధనం తద్గతజాత్యవస్థానవచనం చ విఫలమ్ - అర్థావబోధకరూపస్యానిత్యత్వస్థితేః. యథోదకాహరణరూపం ప్రయోజన మపేక్ష్య పృథివీస్థిరత్వసమర్థనం పృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనం చ నోపయుజ్యతే - పృథివ్యా ఘటరూపేణ ఉదకాహరణసాధనత్వాత్ పార్థివావయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్య ఘటస్య చానిత్యత్వాత్. తద్వత్. కించ - వర్ణానాం నిత్యత్వం నామ కి మాప్రళయావస్థాయిత్వమ్ - ఉతోభయావధిరాహిత్యమ్. ప్రథమే పూర్వోక్తం వైయర్థ్యం స్థితమ్ - పృథివ్యా ఆప్రళయావస్థాయిత్వసమర్థనస్య ఘటేనోదకాహరణేఽనుపయోగాత్. ద్వితీయే శబ్దగుణకాకాశసృష్టిప్రళయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వేఽభ్యుపగమ్యమానేపి తద్గతజాత్యభ్యుపగమశ్చ విరుద్ధః - కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానే జాత్యవస్థానానుపపత్తేః. మహాప్రళయే కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం తు కారణవాక్యవిరుద్ధమ్ - * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితిహి శ్రుతిః. అవధారణద్వితీయనిషేధౌ కథం కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం జాత్యవస్థానంచ సహేతే. కించ - వర్ణనిత్యత్వాదికం కిం బోధకత్వోపయోగితయా సమర్థ్యతే - కింవాజగతః ప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమే వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వమపి అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్రైవ వక్తవ్యమ్ - అనవబోధకత్వస్య శాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయేచ జన్మాదిసూత్రే తత్సర్వం సమర్థనీయమ్ - లక్షణసిద్ధ్యుపయోగిత్వాత్. కించ - వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వాధికరణేషు యథాకథంచిత్ ఘటయితుం శక్యతే - అతఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగా ద్విరోధాచ్చాత్ర వర్ణనిత్యత్వాదిప్రపఞ్చన మయుక్తమ్. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా మితి సౌత్రపద మన్యథా వ్యాఖ్యాతమ్ - ఘటాదినిర్మాణస్య శబ్దపూర్వకత్వస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ జగత్సృష్టావప్యేతదనుమానాదితి. తథాసతి నతయో స్సముచ్చిత్య హేతుత్వమేకసాధ్యే సిధ్యతి - జగత్సృష్టౌ శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేన ప్రవృత్తేః, ప్రత్యక్షస్య వ్యాప్తిగ్రహణౌపయికత్వేన తచ్ఛేషభూతత్వాత్. తతశ్చ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా మితి ద్వివచనం క్లిష్టమ్ స్యాత్ -న హి దణ్డపరశుభ్యాం వృక్ష శ్ఛిద్యతఇతి వ్యపదిశ్యతే -

౧॥ ౨అష్ట-౬ప్రశ్న-౨అను-౯పం. ౨॥ ౨అష్ట-౨ప్రశ్న-౪అను-౨౨పం. ౩॥ (महाभारत शान्ति अ. 222. 55) ౪॥ మను-౧అ-౨౧.

ఏవాదౌ పృథక్ సంస్థాశ్చ నిర్మమ ఇతి - సంస్థాః-సంస్థానాని. రూపాణీతి యావత్. తథా ※ ౧ నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి. అతో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వేపి వైదిక శబ్దానా మానర్థక్యమ్, వేదస్యాదిమత్త్వంచ న ప్రసజ్యతే.

౨౯॥ సూ. అతఏవచ నిత్యత్వమ్. ౪.

౧. † యత ఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షి, వాచినాం తత్తదాకారవాచిత్వం తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతి పూర్వికాచ తత్తదర్థసృష్టిః - తతఏవ * ౨ మన్త్రకృతో వృణీతే ※ ౩ నమఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః * ౪ అయం సో అగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీత్యాదిభి ర్వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్వ కాణ్డకృత్త్వ ఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేపి వేదస్య నిత్యత్వ ముపపద్యతే. † ఏభిరేవ * ౨ మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదిభి ర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణా మాకృతిశక్త్యాదికం పరామృశ్య తత్తదాకారాం తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతి స్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే - తేపి ప్రజాపతినా ఆహితశక్తయ స్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధా న్స్వరవర్ణపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తా

దణ్డస్య పరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానా దితి నిర్దేష్టవ్యమ్ - తథాచ న నిర్దిష్టమ్. యది క్వచి దేవ మపి దృష్టమ్ - త ద్గత్యభావాత్స్యాత్ - ఇహ చ గత్యన్తరసంభవా దయుక్తమ్. కల్పాదికాలీనసృష్టేః శబ్దపూర్వకత్వం సృష్టిత్వా దనుమాతుం చ నశక్యమ్ - మూకకర్తృకఘటాది సృష్టౌ హేతో రనైకాన్త్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

ఏవ మర్థద్వారక మనిత్యత్వ మాశఙ్క్య పరిహృతమ్ - అథ శబ్దద్వారకమనిత్యత్వం పరిహ్రియతే.

౧. ౨౯॥ సూ. అతఏవచ నిత్యత్వమ్. ఉక్తసంగతి ర్మన్త్రకృతోవృణీత ఇత్యాదినా అభిప్రేతా. † (యతఏవేతి) అర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్య మస్తిచేత్ - ※ మన్త్రకృత ఇత్యాదివాక్యేష్వపి మన్త్రకృత్త్వే తాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వ మితిశఙ్కా. ఇయ మపీన్ద్రాదిశబ్దానా మాకృతివాచిత్వా త్తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతి పూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యా పరిహృతేత్యర్థః. ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రం యే - నవ్యాచక్షతే - తేషాం మతే సూత్రవైయర్థ్యం స్ఫుటమ్. † శఙ్కాయాః పరిహృతత్వం స్పష్టయతి (ఏభిరేవేతి) మన్త్రకృత్వం నామ-అనధీత్యైవ మన్త్రాణా మస్ఖలిత క్రమ స్వరవర్ణతయా దర్శనమ్ - తచ్చ తత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినా యథాపూర్వం సృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిః ప్రవాహాపరంపరయా ఆగతై ర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతి వేదనిత్యత్వ మన్త్రకృత్త్వావిరోధ ఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే - మన్త్రదర్శనానుగుణం తప శ్చరతేతి నియుఙ్క్త ఇత్యర్థః.

౨౯॥ సూ. అతఏవచ నిత్యత్వమ్. ౪.

(వే-సా.) యతో బ్రహ్మా వైదికాచ్ఛబ్దా దర్థాన్ స్మృత్వా సృజతి, అతఏవ "మన్త్రకృతోవృణీతే" "విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతి" ఇతి విశ్వామిత్రాదీనా మ్మన్త్రాదికృత్త్వేపి మన్త్రాదిమయ వేదస్య నిత్యత్వం తిష్ఠతి. అనధీతమన్త్రాదిదర్శనశక్తాన్ * పూర్వ విశ్వామిత్రాదీన్ తత్తద్వైదిక శబ్దైస్స్మృత్వా, తదాకారా నపరాన్ తత్తచ్ఛక్తియుక్తాన్ సృజతిహి బ్రహ్మా నైమిత్తిక ప్రళయానన్తరమ్! తేచానధీత్య ఏతానేవ మన్త్రాదీన్ అస్ఖలితాన్ పఠన్తి. అతస్తేషాం మన్త్రాదికృత్త్వం వేదనిత్యత్వంచ స్థితమ్. ౪.

(వే-దీ.) యతః ప్రజాపతిః వైదికాచ్ఛబ్దా దర్థాకారం స్మృత్వా, తదాకారం సర్వం సృజతి,-అతశ్చ వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదీనాం మన్త్రసూక్తాది కృత్త్వేపి మన్త్రాదిమయస్య వేదస్య నిత్యత్వం తిష్ఠత్యేవ. ప్రజాపతిర్హి నైమిత్తిక ప్రళయానన్తరమ్ "మన్త్రకృతోవృణీతే" "విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతి" ఇత్యాదివేదశబ్దేభ్యోఽనధీతమన్త్రాది దర్శనశక్త వసిష్ఠాద్యాకృతివిశేషం స్మృత్వా, వసిష్ఠత్వాదిపదప్రాప్తయేఽనుష్ఠితకర్మవిశేషాంశ్చానుస్మృత్య, తదాకారవిశేషాం స్తాన్వసిష్ఠాదీన్ సృజతి. తేచానధీత్యైవ వేదైకదేశభూతమన్త్రాదీన్ స్వరతో వర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్పఠన్తి. తదేషాం మన్త్రాదికృత్త్వేపి వేదనిత్యత్వ ముపపద్యతే. ౪.

౧॥ విష్ణు - ౧అం - ౫అ - ౬౩. ౨॥ . ౩॥ అరణ - ౭ప్రశ్న - ౧అను - ౧పం. ౪॥ యజుస్ - ౫కాణ్డ - ౨ప్రశ్న - ౩అను - ౩పం.

నేవ మన్త్రానేనేవ నవనేన్యేవ స్వరతో వర్ణత శ్చాస్ఖలితా న్పశ్యన్తి - అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వ మేషాంచ మన్త్రకృత్త్వ ముపపద్యతే.

† అథస్యాత్ - నైమిత్తిక ప్రళయాదిష్వేవ్ద్రాదివ్యుత్పత్తౌ వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వేన్ద్రాది స్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాం నామ - ప్రాకృతప్రళయేతు స్రష్టుః ప్రజాపతే ర్భూతా ద్యహఙ్కారపరిణామశబ్దస్యచ, వినష్టత్వా త్కథం ప్రజాపతే శ్శబ్దపూర్వికా సృష్టి రుపపద్యతే-కథన్తరాం వినష్టస్య వేదస్య నిత్యత్వమ్, అతో వేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాఽభ్యుపగమేపి లోకవ్యవహారస్య ప్రవాహానాదితాఽశ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరం పఠతి.

౨౯. సూ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. ౫.

౧. కృత్స్నోపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి †పూర్వోక్తాత్సమానానామరూపత్వాదేవ న కశ్చిద్విరోధః. హి-

---

అస్ఖలితా న్పశ్యన్తి - పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రత్వ ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకం పశ్యన్తి - నత్విదం ప్రథమతయేత్యర్థః. శ్రుతి రపి ఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మన్త్రాణా మనుష్ఠానం దర్శయతి * యో హవా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతివా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయా న్భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి అథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద స సర్వ మాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవతి అయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మా దేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి. శౌనకాదిభిశ్చ స్మర్యతే * దాశత్రయ్యో మధుచ్ఛన్దప్రభృతిభి ర్దృష్టాఇతి. ఉక్తంచ భగవతా వ్యాసేనైవ * యుగాన్తేఽన్తర్హితా న్వేదా న్సేతిహాసా న్మహర్షయః। లేభిరే తపసా పూర్వ మనుజ్ఞాతాః స్వయంభువేతి. ఏవ మాదిచాత్ర ప్రమాణం ద్రష్టవ్యమ్. నన్వితిహాసానా మప్యపౌరుషేయత్వం వేదస్యవాఽపౌరుషేయత్వం ప్రసజేత్ - ఆస్మి న్వచనే వేదానా మితిహాససహపాఠేన తుల్యయోగక్షేమత్వాదితిచేన్న - ఇతిహాసశబ్దేన వేదశబ్దాన్తర్గతానాం పురావృత్తానాం వివక్షితత్వాత్. యథా * వాతరశనా హవా ఋషయ శ్శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినో బభూవుః * పృథు ర్వైన్యోఽభిషిచ్యత * ఉశన్హవై వాజశ్రవస స్సర్వవేదసం దదావిత్యాదీని పురావృత్తాని హి శ్రూయన్తే-తతశ్చ సేతిహాసానిత్యనేన వేదానా మర్థజ్ఞానేన సహ లబ్ధత్వ ముక్తం భవతి - అతో నప్రబన్ధవిశేషవాచకోఽయ మితిహాసశబ్దః - అఙ్గేషు ధర్మశాస్త్రాదిషు చ సత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్య ప్రయోజనాభావాత్. తథాఽన్యత్ర * ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజఇతి వేదదర్శన ప్రదానం చ స్మర్యతే, కాఠకాదిశబ్దశ్చ కల్పాదావృషిభి స్తపసా లబ్ధవేదభాగానాం ప్రవర్తితత్వ ముక్తభ్నాతి. నతావత్కఠేనాదౌ ప్రోక్తం కాఠకమితి వేదపౌరుషేయత్వవాదినోఽప్యభీష్టమ్ - ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్, అథ కాఠకాదిసమాఖ్యాః ప్రవచననిమిత్తాః. న-ఇదానీం తన ప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చ వ్యపదేశప్రసఙ్గాత్, కఠాదిభ్యః పూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చ సమాఖ్యానప్రసఙ్గాత్. పూర్వేత్వనేకశాఖాధ్యాయినః - కఠాదయ స్త్వేకైకశాఖాధ్యాయిన ఇతి తన్నామ్నా సమాఖ్యాన మితి నవాచ్యమ్ - సర్వేషాం తత్పూర్వపురుషాణాం బహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యామానకత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణ కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథ కల్పాదిషు ప్రథమప్రవచననిబన్ధనాః కఠాదిసమాఖ్యాః. తన్నిబన్ధనత్వంచ జగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నమ్ - ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్. అతః కాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తిశ్చ మహర్షీణాం తపసా దృష్టవేదభాగత్వే ప్రమాణమ్. ఏవం * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి * బ్రహ్మ స్వయం భ్వభ్యానర్షత్ ఇత్యారభ్య * త ఏతం బ్రహ్మ యజ్ఞ మపశ్యన్ * వాచా విరూపనిత్యయా * వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ * అనాదినిధనా హ్యేషా * యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః. * వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ * యుగాన్తేన్తర్హితాన్వేదా నిత్యాదివచనైః, ఆద్యే కల్పే ప్రథమం వేదోచ్చారణం యథాపూర్వక్రమవిశేష విశిష్టమ్ - వేదోచ్చారణత్వాత్ - ఇదానీన్తనవ దిత్యాదిభి రనుమానై, రుపపత్తిభి, శ్చ వేదనిత్యత్వస్యా ప్రకమ్ప్యత్వాత్తదనురోధాయ మన్త్రకృత్త్వాదిపదాన్యస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతాని,

† ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయాఽవతారయతి (అథస్యాదితి) మహాప్రళయే తత్తదర్థస్మృతి పూర్వకస్రష్టృ సంప్రదాయప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేస్తత్ప్రవర్త్యస్య శబ్దస్య చాభావా న్నశబ్దనిత్యత్వమితి ప్రపఞ్చప్రవాహానాదిత్వ మాశ్రయణీయమితి చోద్యపరిహారార్థ మిదం సూత్రమిత్యర్థః.

౧. ౨౯. సూ. సమానానామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. † (పూర్వోక్తాత్సమానానామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తయాతత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతి పూర్వికయా తత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుసృష్ట్యా సమానానామరూపత్వముక్తమితి ఫలితమ్-అతఃపూర్వోక్తా

తథా స భగవా న్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయే పూర్వసంస్థానం జగత్స్మరన్ *౧ బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతం స్వస్మిన్ † శక్తిమాత్రావశేషం ప్రలీనం విభజ్య మహదాది బ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భపర్యన్తం యథాపూర్వం సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశేషసంస్థితా నావిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయోపదిశ్య పూర్వవదేవ దేవాద్యాకార జగత్సర్గే తం నియుజ్య † స్వయమపి †తదన్తరాత్మతయాఽవతిష్ఠతే-అతో యథోక్తం సర్వ ముపపన్నమ్. † ఏతదేవచ వేదస్యాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వంచ - యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణ క్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమ

దిత్యుక్తం. ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి గమ్యతే. † సమానానామరూపత్వ మనుపపన్నం-తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థస్రష్టు రభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి) స ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యమ్. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం * సర్వవ్యాపీచ భగవాన్ * మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాదిశ్వేతాశ్వతరవాక్యం స్మారితమ్. † (శక్తిమాత్రావశేషమితి) విద్యమానస్యైవ భోగ్యభోక్తృవర్గస్య భోగ్యత్వాద్యనుగుణశక్తి రస్తి - నతు తత్కార్యం భోక్తృత్వాదిక మితిభావః. † చతుర్ముఖాదేరేవ స్వతన్త్రస్రష్టృత్వ భ్రమనిరాసాయాహ (స్వయమపీతి) † * తవాన్తరాత్మా మమచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ నగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చతుర్ముఖవచనమ్, * సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే ఇతి భగవద్వచనమ్, * తదను ప్రవిశ్యేతి సామాన్యవిషయాం శ్రుతించ ప్రమాణ మభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేన చతుర్ముఖపరమాత్మనోః కర్తృత్వవచసామైకకర్తృత్యసిద్ధిః (సర్వముపపన్నమితి) సమానానామరూపత్వతత్కృతవేదనిత్యత్వతత్సార్థకత్వాన్యుపపన్నానీత్యర్థః. † శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమేపి కథం వేదనిత్యత్వ సిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవచేతి) అక్షరాణాం పదానాంవా నిత్యత్వం వేదనిత్యత్వం చేత్ కాళిదాసాదివాక్యానామపి నిత్యత్వప్రసఙ్గః. వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వం చేత్తదప్యనుపపన్నమ్-యుగపత్సర్గప్రళయ మనభ్యుపగచ్ఛద్భిః వర్ణానాం విభుత్వాభ్యుపగమాత్ నదేశత ఆనుపూర్వీ సంభవతి - నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ నకాలతః. తస్మా దుచ్చారణగతః క్రమ ఇతి తైరభ్యుపేత్యమ్ - ఉచ్చారణంతూత్పత్తివినాశవదేవేతి క్రమనిత్యత్వ మప్యనుపపన్నమ్. తస్మా త్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషో యాదృశః తాదృశేనైవ క్రమేణోత్తరోత్తర ముచ్చార్యత్వం నిత్యత్వ మిత్యస్మదభిమతమేవ తైరపి స్వీకర్తవ్య మిత్యభిప్రాయేణేత దేవేత్యుక్తమ్. నను పూర్వాన్తాభావః పురుషకృతత్వాభావోవా స్యా దపౌరుషేయతా - ఉత్తరాన్తభావః ఉభయాన్తవిరహోవా నిత్యతా - క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వం తు వేదస్య స్వరూపమ్. కథ మేషా మేకత్వమ్. సత్యమ్. ద్వివిధావధివైధుర్యరూపనిత్యత్వమేవ వేదే వివక్షితమ్. తథాపి పూర్వావధివిధూననం ప్రాధాన్యేన సిషాధయిషితమ్-

౨౯॥ సూ. సమానానామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ. ౫.

(వే-సా.) ప్రాకృతప్రళయేతు చతుర్ముఖే వేదాఖ్యశబ్దేచ వినష్టే కథం వేదస్య నిత్యత్వ మిత్యత ఆహ. అతఏవ సృజ్యానాం సమానానామరూపత్వాత్ ప్రాకృతప్రళయాఽవృత్తావపి నవిరోధః. అధికర్తా పరమపురుషోహి పూర్వరూపసంస్థానం జగత్స్మృత్వా తదాకారమేవ జగత్సృజతి, వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశిష్టా నావిష్కృత్య చతుర్ముఖాయ దదాతీతి. శ్రుతిస్మృతిభ్యా మాదికర్తా పూర్వవత్సృజతీత్యవగమ్యతే. శ్రుతిస్తావత్ "సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయత్" ఇత్యాదికా యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమ్ - యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇతిచ. స్మృతిరపి - "యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథాభావా యుగాదిషు॥" ఇతి వేదస్య నిత్యత్వంచ, పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశిష్టస్యైవ సర్వదోచ్చార్యమాణత్వమ్. ౫.

(వే-దీ.) ప్రజాపతి ప్రభృతిషు సర్వేషు తత్త్వేష్వవ్యాకృతపర్యన్తేషు అవ్యాకృతపరిణామరూపేషు శబ్దమయేషు వేదేషుచ వినష్టేష్వవ్యాకృత సృష్ట్యావృత్తౌ కథం వేదస్య నిత్యత్వ మిత్యత ఆహ—అవ్యాకృతసృష్ట్యావృత్తావపిసృజ్యానాం సమానానామరూపత్వాదేవ నకశ్చిద్విరోధః. ఆదిసర్గేపిహి పరమపురుషః పూర్వసంస్థానం జగత్స్మరన్ తథైవ సృజతి. వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశిష్టానావిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయ దదాతీతి. పూర్వసంస్థానమేవ జగత్సృజతీతి కథ మవగమ్యతే? దర్శనాత్స్మృతేశ్చ దర్శనం శ్రుతిః, "అహోరాత్రాణి విదధద్విశ్వస్య మిషతో వశీ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయత్ । దివంచ పృథివీంచాన్తరిక్ష మథో సువః" ఇతి యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతిచ. స్మృతిరపి "యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథాభావా యుగాదిషు" ఏతదేవ వేదస్య నిత్యత్వమ్ - యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వమ్, పరమపురుషోపి స్వస్వరూపస్వారాధనతత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధివేదం స్వస్వరూపవన్నిత్యమేవ పూర్వానుపూర్వీవిశిష్టం స్మృత్వాఽవిష్కరోతి - అతో దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే నకశ్చిద్విరోధః. ౫.

విశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చారయితృత్వమ్. † తదస్మాను సర్వేశ్వరేపి సమానమ్ † ఇయాంస్తు విశేషః-† సంస్కారానపేక్షమేవ † స్వయమేవానుసన్ధత్తే పురుషోత్తమః. † కుత ఇదం యథోక్త మవగమ్యత ఇతిచే త్తత్రాహ దర్శనాత్స్మృతేశ్చ † దర్శనం తావత్ * ౧ యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మాఇతి. స్మృతిరపి మానవీ * ౨ ఆసీ దిదం తమోభూత మిత్యారభ్య * ౨ సో ౽భిధ్యాయ శరీరా త్స్వాత్ సిసృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః। అపఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజత్ ॥ తదణ్డ మభవ ద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ । తస్మి న్జజ్ఞే స్వయంబ్రహ్మా సర్వలోకపితామహఇతి - తథా పౌరాణికీ * ౩ తత్ర సుప్తస్య దేవస్య నాభౌ పద్మ మజాయత । తస్మి న్పద్మే మహాభాగ వేదవేదాఙ్గపారగః ॥ బ్రహ్మోత్పన్న స్స తేనోక్తః ప్రజా స్సృజ మహామతే। తథా * ౪ ఏకో నారాయణో దేవ స్తస్మా జ్జాత శ్చతుర్ముఖఇతి - తథా * ౫ ఆదిసర్గ మహం వక్ష్య ఇత్యారభ్యోచ్యతే * ౬ సృష్ట్వా నారం తోయ

స్వత న్త్రపురుషవిశ్రాన్తే ర్నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనేచ ప్రతికల్పం తథా భావేనోత్తరావధ్యైసుర్యసిద్ధేశ్చ. అతో వేదస్య నిత్యత్వ మపౌరుషేయత్వం చైకమితి ఫలితమ్. తచ్చాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వంవా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణభాక్త్వే పర్యవసితమ్ - అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణా౽నిత్యత్వ పౌరుషేయత్వ యో రభావాత్. నిత్యత్వా౽పౌరుషేయత్వయో స్తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ. యద్వా-తేనైవ క్రమేణ సర్వదోచ్చార్యమాణత్వ మపౌరుషేయత్వ నిత్యత్వ యో స్సాధకమితి హేతు హేతుమద్భావా దభేదవ్యపదేశః. † ఏవమేవ భగవతా పూర్వోచ్చార్యమాణత్వా ద్యుగపత్ సర్వోత్పత్తిసంహారేపి నిత్యత్వ ముపపన్న మిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాస్వితి). † సర్వేశ్వరో౽పి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృత్వోచ్చారయతి చేత్ తత్సంస్కారోద్బోధాత్ పూర్వ మజ్ఞత్వ మస్మదాదీనజ్ఞానత్వంచ స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాం స్త్వితి) † అస్మాకం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షోచ్చారణ మధ్యాపయితృసాపేక్షమ్ - అధ్యాపయితృనిరపేక్షోచ్చారణం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారసాపేక్షమ్ - ఏత దుభయం వ్యావర్తయతి (సంస్కారానపేక్షం స్వయమేవేతి). స్వయ మేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా - సంస్కారానపేక్షమ్ - అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. † స్వత న్త్రస్యేశ్వరస్య క్రమాన్తరాపరికల్పనేన పూర్వక్రమేణైవోచ్చారణే కో నియామకఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యం శబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయమ్ - నతు క్రమాన్తరం కల్పయేయమితి * బహుస్యామితి వత్ స్వసఙ్కల్పాదేవ క్రమాన్తర మపరికల్ప్య యథాపూర్వ మనుసన్ధత్తే - నత్వన్యపరతన్త్రతయేత్యర్థః. అనుసన్ధత్తే - జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వే సంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్.

నను * సంస్కారాస్తే౽భవన్వేదాఇతి స్మృత్యా వేదానా మీశ్వరస్మృతివిషయత్వ మవగమ్యతే. నైవమ్ - సంస్కారశబ్దస్య స్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్. స్మృతే స్సంస్కారకార్యతయా తద్విషయో లక్షితలక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతిచేత్ - తర్హి ప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాః ప్రమాణానుసారిణీ లక్షణా బలీయసీ - ఈశ్వరస్యచ స్వత స్సర్వదా సమ్య క్సర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వమ్ * య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేతి శ్రుతిసిద్ధం జ్ఞానస్య స్వాభావికత్వమ్ - ఇన్ద్రియాదినైరపేక్ష్యమ్. వివిధత్వం విషయవైవిధ్యాత్. పరత్వమ్-యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః. అత స్తదనుగుణయా లక్షణయా భవితవ్యమ్. తతశ్చ సంస్కారాఇతి - సంస్కారబోధ్యాః. యథాపూర్వం బుద్ధిస్థా ఇత్యర్థః. యద్వా - సంస్కారవత్ స్వస్మిన్నవస్థితాఇత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా శబ్దానాం సర్వా అప్యానుపూర్వ్యః సదా బుద్ధిస్థాఇతి సర్వవాక్యానా మనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయా వేదత్వం స్యాత్, పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చ న స్యాత్. నైవమ్ - ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాదేవ సర్వవిభాగసిద్ధేః. సర్వాసా మానుపూర్వీణాం తద్బుద్ధిస్థత్వేపి యాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశే ర్యాథార్థ్యం స్వరాదినియమవత్త్వం దేశకాలాదినియమవత్తయైవోచ్చార్యత్వం చ - తమేవ శబ్దరాశిం వేదాఖ్యం మన్వాన స్తాదృశక్రమవిశిష్టం తమేవ ప్రతిబ్రహ్మాణ్డసర్గం ప్రమాణతయా ప్రవర్తయతి - నత్వన్య చ్ఛబ్దజాతమ్. అతో యాథార్థ్య సనియమకోచ్చార్యత్వాభ్యాం వేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదా పూర్వపూర్వక్రమపరామర్శసాపేక్షోచ్చారయితృకత్వం తన్నిరపేక్షవక్తృకత్వం చేతి పౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితి నకాచి దనుపపత్తిరితి.

† దర్శనాత్స్మృతేశ్చేతి సౌత్రపదద్వయస్య శఙ్కామాహ (కుతఇతి) యుగప త్సర్వసృష్టౌ భగవతో యథాపూర్వ వేదసమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వేచ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతి (దర్శనం తావదిత్యాదినా) ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషు సర్వేషు చతుర్ముఖస్య భగవతా సృష్టత్వం దృశ్యతే - వేదోపదేశస్తు కేషుచి న్నదృశ్యతే - తత్ర * అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ వేదోపదేశోపి సృష్ట్యుపయోగిత్వాత్ సిధ్యతీతి భావః. సమ్ప్రదాయప్రవర్తకసద్భావమాత్రే ప్రమాణం వా స్యాత్తద్వచనజాతమ్. ఉదాహృతవచనజాతం ప్రదర్శనార్థమ్ - ఈదృశాని వచనాన్తరాణ్యపి అస్మిన్నర్థే ద్రష్ట

౧॥ శ్వే - ౬ - ౧౮. ౨॥ మను - ౧ - ౫, ౮, ౯, ౩॥ . ౪॥ . ౫॥ . ౬॥ .

వ్యాని - యథా * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్। దివంచ పృథివీంచాన్తరిక్ష మథో సువః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథాభావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ర్వేదాన్తసారే దర్శితత్వాత్. * హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే। తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచత ఇత్యనేన పూర్వసృష్టిసారూప్యం ప్రతీయతే. కించ - * తథాఽభిమానినో నీతా స్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ। దేవా దేవై రతీతైర్హి రూపై ర్నామభిరేవచ। * యస్మిన్యో యః పురా క్లృప్తో యస్మిం దేశే యథా స్థితిః। తస్య తస్యానురూప్యేణ ప్రజాసర్గః ప్రవర్తతే। * ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇత్యాది. కించ - * అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాం స్యామితి స ఏత మగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశ మష్టాకపాలం నిరవపత్ తతో వై సోఽన్నాదో దేవానా మభవత్ అగ్నిరైవ దేవానా మన్నాదః - తథా * ఇన్ద్రోవా అకామయత జ్యైష్ఠ్యం దేవానా మభిజయేయమితి స ఏత మిన్ద్రాయ జ్యేష్ఠాయ పురోడాశ మేకాదశకపాలం నిరవప న్మహావ్రీహీణాం తతోవై స జ్యైష్ఠ్యం దేవానా మభ్యజయత్ ఇత్యాదినా పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేన పాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదినా మైశ్వర్యప్రాప్తి రిత్యవగమ్యతే - ప్రథమాన్తాగ్న్యాదిశబ్దా యజమానం చేతనం సిషాధయిషితరూపేణ నిర్దిశన్తి - ఇదానీ మిన్ద్రః పూర్వస్మా ఇన్ద్రాయ నిరవపదిత్యర్థః. అతః పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయా ఉత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టి రితి నిశ్చీయతే. కించ - కర్మవిధాన మిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలమ్ - పురుషప్రవృత్తిశ్చ సుఖలిప్సా దుఃఖజిహాసా మూలా - రాగద్వేషౌచ దృష్టానుమితశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూతభోగ్యతదుపకరణతత్స్థానవిషయౌ - నత్వప్రతిపన్నవిషయౌ. అతః పూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసఙ్ఖ్యాతధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిశ్చ పూర్వసృష్టిసజాతీయా భవితు మర్హతి. అతో వేదనిత్యత్వం నామ ప్రత్యుచ్చారణం పూర్వపూర్వక్రమసుసదృశానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వమ్. అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రతిసర్గ మిన్ద్రాద్యర్థానాం పూర్వపూర్వార్థాకారసుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వమ్. తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః.

నను ప్రళయదశాయా మేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకా దవిశిష్ట స్స్యాత్ - ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసమ్భవాదిహి కృతక ఇతిచేత్. ఉచ్యతే - కృతకా దవిశిష్టత్వం వదతః కోఽభిప్రాయః - ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా - కృతకత్వశఙ్కాజనకమితివా. న ప్రథమః - బహుషు సుప్తేషు జాగ్రత ఏకస్య ప్రతిపన్నే స్వాత్మని వ్యభిచారాత్. నహ్యాత్మా కృతకః. ఏకస్య ప్రతిభాత వాక్యత్వం వివక్షిత మితిచేత్. కి మేకస్య ప్రతిభాతత్వం నామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వమ్ - ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వమ్. న ప్రథమః - దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. నహి కుమారసమ్భవాఽస్మాక మన్యేషాంచ కదాచి దప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధిః - పక్షీకృతేషు వేదేషు హ్యేకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం నాస్తి - సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్. యస్య కల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షితమ్ - తతః పూర్వకల్పేపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః. తేషా మేవ వేదానాం తత్తత్పూర్వకల్పేపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేన లిఙ్గేన సిద్ధమ్. విగీతం వేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయమ్ - వేదోచ్చారణత్వాత్ - సంప్రతిపన్నవదితి. నచ వాచ్యం వేదాః కృతకాః - కల్పాదావేకస్య ప్రతిభాతత్వాత్ - చతుర్ముఖవక్త్రకప్రథమవాక్యవదితి, దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యంహి స్వత స్సర్వజ్ఞేన తదన్తరాత్మనా జ్ఞాయతే, కల్పాదావేకక్షేత్రజ్ఞస్య ప్రతిపన్నత్వం హేతు రితిచేన్న - అసిద్ధేః. అసిద్ధిశ్చ యౌగపద్యేన ప్రవాహత శ్చాణ్డబాహుళ్యేన చతుర్ముఖతత్సృష్టమహర్షిబాహుళ్యాత్. ఏకస్మి న్బ్రహ్మాణ్డఇతి హేతు ర్విశేష్యత ఇతిచేత్ -తర్హ్యేకస్మి న్గృహే దివసాదావేకస్య ప్రతిపన్నత్వా దుపాధ్యాయవక్త్రకప్రథమవాక్యవద్వేదస్య తదుక్తత్వం కిన్నస్యాత్. దేశకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేన పూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వా, చ్చ తద్వక్త్రకత్వస్య బాధితత్వా దితిచేత్ - తుల్యమ్. తథాహి - ఏకస్మి న్నణ్డే కల్పాదావేకక్షేత్రజ్ఞప్రతిపన్నత్వరూపహేతుసిద్ధిః కుతః. * యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇత్యాదిశ్రుతేరితిచేత్ - తర్హి సైవ శ్రుతి ర్వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వ మవగమయతీతి హేతుగ్రాహకప్రమాణేన బాధితవిషయతా స్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితిచేత్. న - ఆప్తతయా పరిజ్ఞాతేన తేనైన పురుషేణానాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమసృష్టా శ్చతుర్ముఖాదయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయా దీశ్వరాప్త్య పగమానుగుణజ్ఞానా న్వితాఏవ జాయన్త ఇతి నశఙ్కోదయః.

నన్వీశ్వరసిద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ వేదనిత్యత్వసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చక్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమే పాదే బాహ్యహేతూత్థాప్రామాణ్యం నిరాకృత్య త్రిపాద్యా అవాన్తరహేతూత్థాప్రామాణ్యనిరాసే క్రియమాణే త్వదుక్తం చక్రకం ప్రసజేత్. తథాహి - * సన్దిగ్ధేతు వాక్యశేషా దిత్యాదిషు * అక్తా శ్శర్కరా ఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానా మఞ్జనసాధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన. సందేహలక్షణాప్రామాణ్యే పూర్వపక్షిణోక్తే * తేజో వై ఘృత మిత్యాదివాక్యశేషావగతద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాస స్సిద్ధాన్తినా క్రియతే - తత్ర * తేజో వై ఘృత మిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధావక్తా శ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యవిశేషస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితి చక్రకం ప్రసజ్యత ఏవేతి. నప్రసజ్యతే - ప్రథమే పాదే శబ్దస్య స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనా దపవాదహేతో శ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపకర్తుః స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గ

మస్తి క్షేనతో ఽహం యేన స్యాత్మే నామ నారాయణేతి। కల్పే కల్పే తత్ర శయామి భూయస్సుప్తస్య మే నాభిజం స్యాద్యథాబ్జమ్। ఏవంభూతస్య మే దేవి నాభిపద్మే చతుర్ముఖః। ఉత్పన్నస్సమయా చోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతఇతి.

† అతో దేవాదీనా మప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగా ద్బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీభాష్యే దేవతాధికరణమ్.

30॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః. ౧.

౧. † బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనా మప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్. ఇద మిదానీం చిన్త్యతే † యేషూపాసనేషు యా దేవతా ఏవోపాస్యా స్తేషు తాసా మధికారోఽస్తి-నేతి. కిం ప్రాప్తమ్. నాస్త్యధికార స్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమిని ర్మన్యతే.

తవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిః ప్రాక్సిద్ధప్రామాణ్యవిరోధినీవ ప్రతిభాతీతి శఙ్కామాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనా న్నాభిధానవృత్తి స్తథా ప్రతిభాతీతి పరిహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితిచేత్ - తదస్మత్పక్షేపి సమానమితి పరితుష్యతా మాయుష్మతా. యేతు * అక్తా శ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్య మాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా - నతు కృత్స్నవేదస్య - తావ న్మాత్రస్య పరిహారశ్చేతి వదన్తి - తన్మతేపి ఇయమేవ ప్రతిబన్దీ - అక్తా శ్శర్కరా ఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యేన కృత్స్నప్రామాణ్యశఙ్కాహి దుర్నివారా - వేదత్వావిశేషాత్. * అక్తా శ్శర్కరా ఇతివాక్యాప్రామాణ్యనిరాసే కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః - తన్నివృత్తౌ * తేజో వై ఘృత మిత్యాదివాక్యశేషాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః - తన్నివృత్తౌ * అక్తా శ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహార స్తుల్యః. † అధికరణార్థముపసంహరతి(అతఇతి).

ఇతిశ్రుతప్రకాశికాయాం దేవతాధికరణమ్.

---

౧. 30॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవా దనధికారం జైమినిః. పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్. అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యతఇతి సఙ్గతిః. † ఇమ మర్థ మాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా. † ఇద మధికరణం న మధువిద్యామాత్రవిషయమ్ - అపిత్వీదృశసర్వవాక్యవిషయమ్ - అతఏవహి మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం (యేషూపాసనేష్వితి) కిం మధువిద్యాదిషు యా దేవతోపాస్యా - తాసు కిం తస్యా అధికారోఽస్తి - నేతి విచారః. తదర్థం * య ఏత దేవ మమృతం వేదేతి యచ్ఛబ్దః కిం సంకోచేన వస్వాదివ్యతిరిక్తవిషయః - ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి. కిం తస్యా దేవతాయా స్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కిం మధువిద్యాయాం

30॥ మధ్వాదిష్వసమ్భవా దనధికారం జైమినిః. ౧.

(వే-సా.) మధువిద్యాదిషు వస్వాదిదేవానామేవ ఉపాస్యత్వాత్, ప్రాప్యత్వాచ్చ, తత్ర వస్వాదీనాం కర్మకర్తృభావవిరోధేన ఉపాస్యత్వాసంభవాత్, వసూనాం సతాం వసుత్వం ప్రాప్తమితి ప్రాప్యత్వాసంభవాచ్చ తత్ర వస్వాదీనా మనధికారం జైమిని ర్మేనే. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధు" ఇత్యుపక్రమ్య, "తద్యత్ప్రథమ మమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తి" ఇత్యుక్త్వా, "స య ఏతదేవ మమృతం వేద వసూనా మేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనై తదేవా మృతం దృష్ట్వా తృప్యతి" ఇత్యాదినా ఋగ్యజుస్సామాదివేదోదితకర్మసమ్పాద్య రసాధారతయా మధుమయస్యాదిత్యస్య పూర్వదక్షిణపశ్చిమోత్తరోర్ధ్వాంశాన్వసురుద్రాఽదిత్యమరుత్సాధ్య నామ్నాం దేవగణానాం భోగ్యత్వేనాభిధాయ, తై ర్భుజ్యమానాకారేణాదిత్యాంశానుపాస్యానుపదిశ్య, తానేవాఽదిత్యాంశాన్ తథాభూతాన్ప్రాప్యానుపదిశతి. ఏవమాదిషూపాసనేషు వస్వాదిత్యాదీనా మధికారోఽస్తి-నేతిసంశయః. నాస్త్యధికార ఇతి పూర్వగిపక్షః. వస్వాదీనా ముపాస్యాన్తర్గతత్వేన కర్మకర్తృభావవిరోధాత్, ప్రాప్యస్య వసుత్వాదేః ప్రాప్తత్వాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - బ్రహ్మణఏవ తదవస్థస్యోపాస్యత్వాద్వస్వాదీనాం సతాం స్వావస్థబ్రహ్మానుసన్ధానావిరోధాత్, కల్పాన్తరే వసుత్వాదేః ప్రాప్యత్వావిరోధాచ్చ, వస్వాదీనా మధికారస్సమ్భవతీతి. సూత్రార్థస్తు మధువిద్యాదిషు వస్వాదీనా మనధికారం జైమిని ర్మన్యతే. అసమ్భవాత్ వస్వాదీనామేవోపాస్యానాముపాసకత్వాసమ్భవాత్, వసుత్వాదేః ప్రాప్తత్వాదేవ ప్రాప్యత్వాసమ్భవాచ్చ. ౧.

కుతః. † అసమ్భవాత్ † నహ్యాదిత్యవస్వాదిభి రూపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయో ఽన్యే సమ్భవన్తి. † నచ వస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, - ప్రాప్తత్వాత్. † మధువిద్యాయాం † మృగ్వేదాదిప్రతిపాద్య కర్మనిష్పాద్యస్య రశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్యాశ్రయతయా లబ్ధమధువ్యపదేశస్యా † దిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభి ర్భుజ్యమానానా ముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వంచ ప్రాప్యం శ్రూయతే ※ ౧ అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యుపక్రమ్య * ౨ తద్య త్ప్రథమ మమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా * ౨ స య ఏతదేవ మమృతం వేద వసూనా మేవైకో భూత్వా ఽగ్నినైవ ముఖే నైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీత్యాదినా.

వస్వాదిదేవతామాత్ర ముపాస్యమ్ - ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి. కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలమ్ - ఉత బ్రహ్మప్రాప్తి పర్యన్తం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వ మాత్రం ఫలమ్ - తదా వస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయా స్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాభావాత్ యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వా త్తత్రానధికారఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వం ఫలమ్ - తదా తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోపసంహార సామర్థ్యా ద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాభావా త్తస్యా దేవతాయా స్తస్యాం విద్యాయా మస్త్యధికారఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్ - ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన గతార్థత్వా దారమ్భవైయర్థ్యమ్. నైవమ్-తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్. నహీన్ద్రస్య తస్యాం విద్యాయా మధికారో ఽస్తి నేతి నిరూపితమ్. అతో ఽధికారనిరూపణార్థ మారమ్భణీయత్వమితి. కించ-తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలిఙ్గమ్-అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలిఙ్గభూయ స్త్వా దవయవివిరోధే ఽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వా ద్రాద్ధాన్త ఉక్తః. ఇహతూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గమ్ - నతు మహావాక్యరూపే ఽవయవిని - అతో ఽధికరణ మారమ్భణీయమ్. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్ రాద్ధాన్తానుపపత్తే రనారమ్భణీయతా స్యాత్. నైవమ్ - ఉపక్రమోపసంహారయో ర్మిథో విరోధేనోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తేహి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహార బాధః - ఇహతూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావా న్నోపసంహారబాధః. కథం తర్హి సంశయోత్థానమ్. అర్థిత్వా ద్యసంభవబ్రహ్మోపనిషత్త్వ శ్రవణాభ్యాం సంశయః. †(అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితి శేషః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (నహీతి).
† ప్రాప్తఫలత్వా దర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (నచేతి) ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మరుద్రుద్రసాధ్యా వివక్షితాః. వస్వాదిత్యమరుద్రుద్రసాధ్యగణా ఏకైకం ప్రతిదిశ ముపరిచ స్థిత్వా ఆదిత్యం ప్రధాన మనుభవన్తి. † వస్వాదీనా మేవోపాస్యత్వం వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వంచ కిం శ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వంచ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామిత్యాదినా). † (ఋగ్వేదాదీతి) ※ అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముపతిష్ఠతఇతి వచనార్థో ఽభిప్రేతః. † (ఆదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభి ర్భుజ్యమానానా ముపాస్యత్వమితి) వస్వాదిభి ర్భోక్తృభిస్సహ తద్భోగ్యభూతాః ఆదిత్యాంశాః ఉపాస్యా ఇత్యర్థః.

నను కథం కర్మకర్తృవిరోధః - స్వాత్మవిషయ మపిహ్యను సన్ధానం సుకరమ్, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాం చ కర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చ భవదభిమతః. ఉచ్యతే - నతావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్ర ముపాసనమ్ - ఘటాదిస్మృతిసంతతే రప్యుపాసన శబ్దవాచ్యత్వ ప్రసఙ్గాత్. అతః ప్రకృష్టవస్తు విషయస్మృతిసంతతి రేవోపాసనమ్. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాసనేషు నామాదీనా మన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్వం వివక్షితమ్. వస్వాదీనాంతు స్వస్మా త్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయ ముపాసనం స్వస్మి న్కర్తుం న శక్యతే. ప్రాణవిద్యాయా మప్యవస్థాభేదనోపాస్య ప్రకర్ష స్సమ్భవతి - బద్ధావస్థ ఉపాసకః - నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపం హ్యుపాస్యం తచ్చ బద్ధా దతీవ ప్రకృష్టమ్. ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోఽప్యవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాంతు వస్వాదీనా మేవోపాస్యత్వమ్ - నతు పరిశుద్ధావస్థానామ్ - అతో ఽవస్థాభేదేనాప్యవిరోధస్య దుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధఇతి. యద్వా - స్వయమేవ స్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యా దేవతా స్వోపాసనప్రీతా ఫలార్థినే ఫలం దిశతి - వస్వాదీనాంతు స్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యా స్వస్య ఫలప్రదత్వ మయుక్తమితి ఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణ కర్మకర్తృవిరోధః. యద్వా - ఏకస్యైవ ఫలప్రదత్వ ఫలార్థిత్వరూపప్రకర్షాపకర్షరూపవిరోధ గర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధఇతి స్థితే సామర్థ్యాభావః - అత శ్శక్తత్వాశక్తత్వ విశేషప్రీణనీయత్వ ప్రీణయితృత్వ ఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధ గర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః. ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపి స్థితఏవాత్ర వక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్యఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్యా వివక్షితత్వేపి వస్తుతో జీవాన్తర్యామిణః పరస్య ప్రీతిజననద్వారా స్వర్గార్థయజ్ఞాదేరివ ఫలప్రదత్వ మిత్యేతావతా వైషమ్యమ్ ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయా పరిహారస్తు సమానః. అతః ప్రాణవిద్యాప్యేతన్న్యాయసాపేక్షేతి తత్ర విరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ తన్నిబన్ధనస్య సామర్థ్యాభావస్యాత్ర పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినా యథోక్తార్థః శ్రూయతే ఇత్యన్వయః.

౧॥ ఛా-3ప్ర-౧ఖం-౧. ౨॥ ఛా-3ప్ర-౬ఖం-౧, 3.

౩౧॥ సూ. జ్యోతిషిభావాచ్చ. ౨.

౧. *౧తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి రాయు ర్హోపాసతే ఽమృత మితి జ్యోతిషి-పరస్మి న్బ్రహ్మణి ఉపాసనం దేవానాం శ్రూయతే. † దేవమనుష్యోభయసాధారణే పరబ్రహ్మోపాసనే దేవానా ముపాసకత్వకథనం దేవానా మితరోపాసననివృత్తిం ద్యోతయతి - అత ఏషు వస్వాదీనా మనధికారః.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౨॥ సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తిహి. ౩.

౨. † ఆదిత్యవస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం భగవా న్బాదరాయణో మన్యతే - † అస్తి హ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వ ప్రాప్తిపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తి సమ్భవః. † ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేఽపి వస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపేక్షితా భవతి. † అత్రహి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే - *౨ † అసౌ వా ఆదిత్యో దేవ మధ్విత్యారభ్య ※౩ అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం

౧. ౩౧॥ సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ. † తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవాఏవ జ్యోతి రుపాసతే - దేవా జ్యోతిరేవోపాసత ఇతి వా వాక్యభఙ్గీ స్యాత్ - తత్ర న ప్రథమః కల్పో యుజ్యతే-మనుష్యాణా మనధికారప్రసఙ్గాత్. తస్మా జ్జ్యోతి రేవోపాస్య మిత్యర్థః. అన్యథా విశేషవచన వైయర్థ్యం స్యా దిత్యభిప్రాయః.

౨. ౩౨॥ సూ. భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి. † అక్షరార్థ మాహ (ఆదిత్యేత్యాదినా). † అర్థిత్వసామర్థ్యాభావం పరిహరతి (అస్తిహీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేన కర్మకర్తృవిరోధః పరిహృతః. వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్తత్వా న్నార్థిత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఇదానీ మితి). † ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వే ఫలస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వేచ ప్రతిపాద్యే సతిహి కర్మకర్తృవిరోధాభావః. ప్రాప్తఫలత్వాభావశ్చ - తత్కథ మిత్యత్రాహ (అత్రహీతి). † ఆదిత్యాది నామ తద్రూప విశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ కార్యావస్థమ్ - తదుపాసనం విహిత మిత్యాహ (అసౌ వా ఇత్యాదినా). † ఇదానీ

౩౧॥ సూ జ్యోతిషిభావాచ్చ. ౨. ౩౨॥ సూ. భావన్తు బాదరాయణోఽస్తిహి. ౩.

(వే-సా.) "తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి రాయు ర్హోపాసతేఽమృతమ్" ఇతి జ్యోతిషి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి. దేవానాం సాధారణ్యేన ప్రాప్తత్వేపి అధికార భావవచనాత్ అన్యత్ర వస్వాద్యుపాసనే అనధికారో న్యాయసిద్ధోఽగమ్యతే. ౨.

(వే-దీ.) "తం దేవా జ్యోతి షాం జ్యోతిరాయు ర్హోపాసతేఽమృతమ్" ఇతి జ్యోతిషి - పరస్మిన్ బ్రహ్మణి దేవ మనుష్యయో రధికార సాధారణ్యే సత్యపి, [జ్యోతిషాం జ్యోతిః] - పరం బ్రహ్మ, * దేవా ఉపాసతఇతి విశేషవచనం వస్వాదీనాం కర్మకర్తృభావవిరోధా త్తేషు తేషా మనధికారం ద్యోతయతి. ※ దేవాఇతి సామాన్యవచనఞ్చ వస్వాదివిశేషవిషయ మిత్యవగమ్యతే,అన్యేషా మవిరోధాత్. ౨.

(వే-సా) మధువిద్యాదిష్వపి వస్వాదీనా మధికారభావం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే అస్తిహి వస్వాదీనాం సతాం స్వావస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసంభవః, కల్పాన్తరే వసుత్వాదేః ప్రాప్యత్వసమ్భవశ్చ. "ఏకలఏవ మధ్యే స్థాతా" ఇత్యాదినా ఆదిత్యస్య కారణావస్థాం ప్రతిపాద్య, "య ఏతా మేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేద" ఇతి మధువిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వ మాహ. అతః కార్యకారణోభయావస్థం తత్రోపాస్యమ్. కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వ మనుభూయ అధికారావసానే బ్రహ్మప్రాప్తిర్నవిరుద్ధా. ౩.

(వే-దీ.) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. వస్వాదీనాం మధువిద్యాదిష్వధికారసద్భావం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే అస్తిహి వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం ప్రాప్యత్వఞ్చ? ఇదానీం వసూనామేవ సతాం కల్పాన్తరే వసుత్వస్య ప్రాప్యత్వ సమ్భవా త్ప్రాప్యత్వం సమ్భవతి. స్వాత్మనాం బ్రహ్మభావానుసన్ధానసమ్భవా దుపాస్యత్వఞ్చసమ్భవతి. "య ఏతా మేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేద" ఇతిహి కృత్స్నాయా మధువిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వ మవగమ్యతే? ౩.

౧॥ బృ - ౬అ - ౪ బ్రా - ౧౬. ౨॥ ఛాం - ౩ ప్ర - ౧ ఖం - ౧. ౩॥ ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౧ ఖం - ౧.

బ్రహ్మైవోపాస్య ముపదిశ్యతే - * † అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతేత్యాదినా ఆదిత్యాన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మైవోపాస్య ముపదిశ్యతే. † తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మైవోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే కారణం పరం బ్రహ్మైవాప్నోతి. * ౧ † న హవా అస్మా ఉదేతి న నిమ్రోచతి సకృద్దివా హైవాస్మై భవతి య ఏతా మేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి కృత్స్నయా మధువిద్యయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణా ద్బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తవస్వాదిత్వ ఫలస్య శ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమాన ముపాసనం తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే - † అతఏవం విధ ముపాసన మాదిత్యవస్వాదీనామపి సమ్భవతి. ఏవఞ్చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ * ౨ తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి రిత్యప్యుపపద్యతే. † తదాహ వృత్తికారః * ౩ అస్తిహి మధ్వాదిషు సమ్భవో బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాదితి.

ఇతి శ్రీభాష్యే మధ్వధికరణమ్.

మాదిత్యాది నామరూపభాజోపి సృష్టేః పూర్వ మాదిత్యాదినామ రూప రహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామి బ్రహ్మకారణావస్థమ్ - తదుపాసనం విధీయత ఇత్యాహ (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతేత్యాదినేతి). † బ్రహ్మోపాసనం విహితం చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫలశ్రవణ మిత్యత్రాహ (తదేవమితి). † ఉదాహృత వాక్యే కార్యకారణావస్థాదిత్యస్యైవోపాసనమ్, వస్వాదిత్వమాత్ర ఫలప్రాప్తిశ్చ ప్రతీయతే - నత్వాదిత్యాదిశరీరక బ్రహ్మోపాసనమ్, తత్ప్రాప్తి శ్చేత్యత్రాహ (నహవాఇతి) * బ్రహ్మోపనిషదం వేద - బ్రహ్మవిద్యాం వేద. బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్. † ఉపసంహరతి (అత ఏవమితి), † అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేన యై ర్వ్యాఖ్యాతమ్ - తన్మతా దస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (తదాహవృత్తికారఇతి).

పరేఽన్యేచ మధ్వాదిష్వసమ్భవా దిత్యాది సూత్రత్రయం తదుపర్యపీత్యాదిభి స్సూత్రై రేకాధికరణం మన్వానా ఏవం వ్యాచక్షతే - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషు మధ్వాదివిద్యావిశేషేషు అర్థిత్వాద్యసమ్భవాత్ సర్వాసు విద్యాస్వనధికారం జైమిని ర్మన్యతే కథం క్వచి దనధికారా దన్యత్రాప్యనధికారః - నహి రాజసూయానధికారిణో బ్రాహ్మణస్య బృహస్పతిసవానధికారఇతి శఙ్కాయా మాదిత్యాదిజ్యోతిషి మణ్డలాద్యాకారత్వా దచేతనేపి సవిత్రాదిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్. అగ్న్యాదీనాం నాచేతనత్వా, న్మన్త్రార్థవాదయో రన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేనచ అర్థిత్వసామర్థ్యాభావా, న్నాధికారః. ఇతి సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ భావం త్వితి తృతీయసూత్రేణ మన్త్రార్థవాదయోరపి ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యోపపాదన ముఖేన అర్థిత్వాది సద్భావా ద్విద్యాధికారో స్తీత్యుచ్యత ఇతి. తదయుక్తమ్ - వృత్తికారానభిమతత్వా, దధ్యాహారసాపేక్షత్వా, దపేక్షితార్థాపరీక్షణాయోగాత్, కృతకరత్వ ప్రసఙ్గా దధికరణాన్తరవైరూప్యాచ్చ. తత్ర వృత్తికారానభిమతి ర్భాష్యే కణ్ఠోక్త్యా దర్శితా - తత్ర హేతు రితరహేతుజాతమ్. అసమ్భవాన్మధ్వాదిష్వ నధికారం మన్యతఇతి అనధ్యాహారేణ యోజనాసమ్భవేపి మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ కుత్రానధికార ఇత్యపేక్షాయాం సర్వాసు విద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణ యోజనాఽనుపపన్నా. * సకృద్దివా హైవాస్య భవతి య ఏతా మేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వం తదనుగుణఫలం చావగమ్యతే, వస్వాదీనా ముపాస్యత్వం చ ప్రతీయతే, కథ మిదం ఘటత ఇతి వ్యుత్పన్నశబ్దస్య సంశయో భవతి- తస్మా దియ మబ్రహ్మవిద్యావా బ్రహ్మవిద్యావేతి నిరూపణ మపేక్షితమ్ - తస్యా నిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణం స్యాత్. తదుపర్యపీతి సూత్రే నైవ మన్త్రార్థవాదయో ర్విగ్రహాదావప్రామాణస్య పరిహృతత్వేన జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కా పరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యానస్య కృతకరత్వం చ స్యాత్. సమ్భవా దిత్యుక్తస్యార్థిత్వాదిసమ్భవరూపస్య హేతో రసమ్భవవ్యుదాసాధీనాత్మలాభత్వా దాద్యసూత్రేణ పరిహృతత్వ మవగమ్యతే. అనన్తరమేవ యుగప దనేకత్ర సన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చ విగ్రహాదిసిద్ధి నిబన్ధనత్వా దస్యపరత్వస్య పరిహృతత్వ మవగమయతి. యద్యాద్యసూత్రేణాసమ్భవ శఙ్కాపరిహారౌ న వివక్షితౌ - తర్హి తచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ జ్యోతిషీత్యాది సూత్రద్వయేనాద్యసూత్రానన్తరేణ భవితవ్యమ్ - స్వపక్షసాధకోపన్యాసానన్తరమేవ తద్దోషన్యశఙ్కాపరిహారస్యాధికరణాన్తరేష్వపి దృశ్యమానత్వాత్ -యథా * ఈక్షతే ర్నాశబ్దం, గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్,-యథా * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్, ఛన్దోభిధానాన్నేతిచే న్నతథా చేతోర్పణనిగమాదితి-అనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతే ర్దర్శయతిచ సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాదితిచ. తతోభిన్నాధికరణత్వం యుక్తమ్.

౧॥ ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౧ ఖం - ౩. ౨॥ బృ - ౬అ - ౪ బ్రా - ౧౬. ౩॥ బోధాయన.

33॥ సూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి. ౧.

౧. † బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి - నవేతి విచార్యతే. కిం యుక్తమ్. అస్తీతి. కుతః. అర్థి

అధికరణభేద మభ్యుపగమ్య వసుసముదాయస్యోపాస్యత్వమ్ - ఏకైకవసో రుపాసకత్వమ్ - రుద్రాదిష్వప్యేవం సముదాయ ప్రత్యేకభేదా దుపాస్యోపాసకభావః-ఉపాస్యత్వంచ వస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య-నతు బ్రహ్మణః-ఫలంచ వస్వాదిత్వమాత్రమితి కైశ్చి దుక్తమ్. తదపవర్గరూప ఫల బ్రహ్మోపనిషత్త్వ శ్రవణవిరుద్ధత్వాత్ వృత్తికారస్యానభిమత మిత్యనాదరణీయమ్.

నను తదుపర్యపి మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ ఇత్యధికరణద్వయేన కింప్రయోజనమ్. దేవానాం దేవతావిశేషాణాం చార్థిత్వ సామర్థ్యసమ్భవనిర్ణయా న్మనుష్యాణాం ప్రయోజనమ్ - తేన వినాప్యమీషా ముపాసనోపపత్తేః. నచ దేవానాం కిమపి ప్రయోజనమ్ - తేషాం స్వకీయపటుతరదేహాది మత్త్వేఽర్థిత్వసద్భావేచాధికరణన్యాయనిరపేక్షనిర్ణయకత్వాదితి. ఉచ్యతే-పరంబ్రహ్మ సామాన్యేన దేవానా మప్యుపాస్యం ఫలప్రదంచ, దేవతా విశేషాణా మప్యుపాసనవిశేషై రుపాస్యం ఫలవిశేషప్రదం చేత్యేవం విధైశ్వర్యవిశిష్టత్వేన మనుష్యై రుపాసకై ర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధేయత్వా త్తథానుసన్ధానమేవప్రయోజనమితి.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాంమధ్వధికరణమ్.

---

౧. 33॥ సూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణా త్తదాద్రవణా త్సూచ్యతే హి. † మనుష్యవ్యతిరిక్తవస్వాదిదేవతావిశేషాణా మర్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవా దధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్. అథార్థిత్వసామర్థ్యయోః ప్రయోజకత్వే మనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణా మప్యధికార స్స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిరిత్యాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామితి) కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాధికారోఽస్తి-నేతి విచారః. తదర్థం తస్య తదుపసంహారసామర్థ్య మస్తి-నేతి. కిం బ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపా బ్రహ్మవిద్యాఽనధీతవేదస్యాపి సమ్భవతి-నేతి. కిం వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిః - ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపి సమ్భవతీతి. కిం తయో ర్వేదోపబృంహణం కుర్వతో రేవ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వమ్ - ఉత స్వాతన్త్ర్యేణేతి. కిం జానశ్రుతే శ్శూద్రేత్యామన్త్రణ మితిహాసపురాణయో ర్నిరపేక్షబ్రహ్మావబోధకత్వ ముపోద్బలయతి - నేతి. కిం తత్ర శూద్రశబ్దో రూఢ్యా జాతిపరః - ఉత యౌగికతయా శోకవత్పరఇతి. యదా రూఢః తదా శూద్రశబ్దస్యేతిహాస పురాణయో ర్నైరపేక్ష్యోత్తమ్భకతయా తయో స్స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయ స్మృతిసన్తతి రన

33॥ సూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్త దాద్రవణాత్సూచ్యతే హి. ౧.

(వే-సా.) "ఆజహారేమాశ్శూద్ర" ఇత్యాదౌ † బ్రహ్మోపదేశే శిష్యంప్రతి శూద్రేత్యామన్త్రణేన శిష్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాప్రాప్త్యా శుక్ జాతేతి సూచ్యతే. శోచనా చ్ఛూద్రః, నజాతియోగేన. కుతః ! తదనాదరశ్రవణాత్ బ్రహ్మవిద్యావైకల్యేన స్వాత్మానం ప్రతి హంసాదినోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్. తదైవాచార్యం ప్రతి ఆద్రవణాత్. హిశబ్దో హేతౌ. * యత శ్శూద్రేత్యామన్త్రణం నజాతియోగేన; అత శ్శూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనాధికారోన సూచ్యతే. ౧.

(వే-దీ.) బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోస్తి నేతి సంశయః. అస్తీతి పూర్వపక్షః - అర్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవాత్. శూద్రస్యానగ్నివిద్యత్వేపి మనోవృత్తిమాత్రత్వా దుపాసనస్య సమ్భవతి హిసామర్థ్యమ్ ! బ్రహ్మస్వరూప తదుపాసనప్రకారజ్ఞానఞ్చ ఇతిహాసపురాణ శ్రవణాదేవ నిష్పద్యతే, అస్తిహి శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణాఽనుజ్ఞా ! "శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్ కృత్వా బ్రాహ్మణ మగ్రతః" ఇతి. తథా తత్రైవ విదురాదీనాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం దృశ్యతే. ఉపనిషత్స్వపి "ఆజహారేమా శ్శూద్రాఽనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథాః" ఇతిశూద్రశబ్దేనామన్త్ర్య, బ్రహ్మవిద్యోపదేశదర్శనాచ్ఛూద్రస్యాపీహాధికార స్సూచ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు ఉపాసనస్య మనోవృత్తిమాత్రత్వేప్యనధీతవేదస్య శూద్రస్య ఉపాసనోపాయభూతజ్ఞానాసమ్భవాత్ నసామర్థ్యసమ్భవః. కర్మవిధివ దుపాసనావిధయోపి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయోత్పన్న జ్ఞానమేవోపాసనోపాయతయా స్వీకుర్వతే. ఇతిహాసాదయోపి స్వాధ్యాయసిద్ధమేవ జ్ఞాన ముపబృంహయన్తీతి తతోపి నాస్య జ్ఞానలాభః. శ్రవణానుజ్ఞాతుపాపక్షయాదిఫలా. విదురాదీనాంతు భవాన్తరవాసనయా జ్ఞానలాభా ద్బ్రహ్మనిష్ఠత్వమ్. శూద్రేత్యామన్త్రణమపి న చతుర్థవర్ణత్వేన-అపితు బ్రహ్మవిద్యావైకల్యా చ్ఛుగస్య సంజాతేతి. అతో నశూద్రస్యాధికారః. సూత్రార్థస్తు - బ్రహ్మవిద్యావైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్, తదైవాచార్యం ప్రత్యాద్రవణాచ్చాచార్యేణ తస్య శుశూద్రిషో ర్విద్యాఽలాభకృతా శు క్సూచ్యతే. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మా దస్య శు క్సూచ్యతే - అత శ్శోచనా చ్ఛూద్రఇతి కృత్వా ఆచార్యో రైక్వః జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్రయతే. నజాతియోగేనేత్యర్థః. ౧.

త్వసామర్థ్యప్రయుక్తత్వా దధికారస్య, శూద్రస్యాపి తత్సమ్భవాత్. † యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషు కర్మస్వనగ్నివిద్య త్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః - † తథాపి మనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్య తత్రాధికారోఽస్త్యేవ. † శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయా ఏవాపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపి స్వవర్ణోచితపూర్వవర్ణ శుశ్రూషైవ క్రియా భవిష్యతి. ※ ౧ † తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్ల్ప్త ఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్య యజ్ఞాదికర్మానధికార ఏవ న్యాయసిద్ధోఽనూద్యతే. † నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూప తదుపాసన ప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే - అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్త వాక్యస్యాపీతిహాసపురాణ శ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వ రూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తిచ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణ శ్రవణానుజ్ఞా * ౨ † శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్కృత్వా బ్రాహ్మణ మగ్రత ఇత్యాదౌ. † దృశ్యన్తేచేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః. † తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే - శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతి మాచార్యో రైక్వ శ్శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యా ముపదిశతి * ౩ ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా. అత శ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి.

ధీతవేదస్యాపి సమ్భవతీతి సామర్థ్యలాభాత్ శూద్రస్యాప్యధికార స్సమ్భవతీతి పూర్వఃపక్షః. యదా శూద్రశబ్దో యౌగికః - తదా శూద్రేత్యామన్త్రిణస్య ఇతిహాసపురాణయో ర్బ్రహ్మావబోధననైరపేక్ష్యానవగమకతయా స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావబోధకత్వ భావాద్వేదాదేవ బ్రహ్మావగతి రిత్యనధీత వేదస్య తదసమ్భవేన సామర్థ్యాభావా న్నబ్రహ్మోపాసనాధికారఇతి రాద్ధాన్తః. † నను కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణే శూద్రస్య వైదికసర్వకర్మస్వనధికార ఉక్తః - తత్కథ మత్ర తత్సమ్భవ ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా - వేదవిద్యా. అధ్యయనమ్ అగ్నిః - ఆహితః. † పరిహరతి (తథాపీతి). † నను విద్యాయాః కర్మాఙ్గకత్వం వక్ష్యతే - తత్కథం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యాయాం సామర్థ్య మిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్ల్ప్త ఇత్యత్ర యజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వా ద్విద్యాయా మప్యనధికార స్సిధ్యతి. నహ్యసావర్థః శ్రుత్యేకసమధిగమ్యః - యేన యావద్వచనతా స్యాత్ పరిసఙ్ఖ్యా వా - కింతు న్యాయసిద్ధః. † న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యాధికారానుపపత్తిరూపః కర్మోపాసనసాధారణః - అతోఽనధికార ఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్రఇతి) సత్య మసావనువాదః - నైతావతా బ్రహ్మవిద్యానధికారః అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వా న్న్యాయస్య. యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్. బ్రహ్మవిద్యాయా స్తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యర్థః. † అత్రార్థా ద్ధేత్వన్తరం చోక్తం భవతి - యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేన ఉపాసనాధికారోఽనుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణ యజ్ఞాదికర్మానధికారఏవేత్యుక్తమ్. † (న్యాయసిద్ధోఽనూద్యతఇతి) కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధఇత్యర్థః. † మాభూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయాః - తథాప్యధ్యయనసాధ్యవేదజన్యజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి చోదయతి (నన్వితి). † (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యోపాదాన మర్థసిద్ధ మితి భావః. నచ ※ అన్నాద్యకామం యాజయేదితి వత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధిః - అధికారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏత దభిప్రాయేణేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తమ్. యదా చైవం సిద్ధం శ్రవణమ్ - తదా సామర్థ్యా ద్విచారోపి సిద్ధః - ఇతిహాసపురాణయో స్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వేసతి సమ్యజ్జ్ఞప్త్యనుపపత్తేః. అతో నిరపవాద శ్శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయామ్. నచ వాచ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాస పురాణేషూపదిశ్యమానత్వా త్తత్రాపి శూద్రాధికార ప్రసఙ్గఇతి. కర్మణా మితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః కీర్తనేపి విశేషోపదేశాభావాత్. వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధికారస్థితేరితి. యది బ్రూయాత్ నేద మితిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞాన మర్థజ్ఞానావధికమ్ - కింతు * శ్మశానవ చ్ఛూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధస్య సమీపపాఠస్య ప్రతిప్రసవ మాత్రమితి. తన్న - * య ఇదం శృణుయా న్నిత్య మిత్యుపక్రమ్య * శూద్ర స్సుఖ మవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్. శ్రవణకీర్తనేహి యథా యోగ్య మన్వీయేతే. ※ శూద్రయోనావహం జాతో నాతోన్య ద్వక్తు ముత్సహ ఇతిహ్యుక్తమ్. † హేత్వన్తరమాహ (దృశ్యన్తేచేతి) † కర్మకాణ్డేఽపశూద్రాధికరణేఽనధికారో నిర్ణీతశ్చేత్ కిమత్ర చిన్తనీయమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మోపాసనేఽపశూద్రాధికరణన్యాయ ప్రవృత్తౌ తత్రాపరిహృతా మధిక యుక్తిమాహ (తథోపనిషత్స్వపిసంవర్గేతి).

౧॥ యజుస్ - ౭కాణ్డ - ౧ప్రశ్న - ౧అను - ౧పం. ౨॥ ౩॥ ఛాం - ౪ప్ర - ౨ఖం - ౫.

౨. † ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - † న శూద్రస్యాధికార స్సమ్భవతి - సామర్థ్యాభావాత్. † నహి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకార మజానత స్తదఙ్గభూతవేదానువచనయజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యసమ్భవః. † అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావే ప్యధికారో న సమ్భవతి. † అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. † యథైవహి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయ సమ్ప్రాప్తజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయో జ్ఞానతదుపాయాదీ నపరా న్నస్వీకుర్వన్తి - తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి. అతోఽధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మోపాసనోపాయత్వా చ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యాసమ్భవః. † ఇతిహాసపురాణే అపి వేదోపబృంహణం కుర్వతీ ఏవోపాయభావ మనుభవతః - న స్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాదిఫలార్థమ్ - నోపాసనార్థమ్. † విదురాదయస్తు భవాన్తరాధిగతజ్ఞానాప్రమోషాత్ జ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మవశా చ్చేదృశజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వమ్.

---

౨. † రాద్ధాన్త మారభతే (ఇతి ప్రాప్త ఇతి). † సంవర్గవిద్యావాక్యగతశూద్రశబ్దనిర్వాహ ఏవ సూత్రః - అన్యత్పూర్వపక్షహేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రేతం స్వయ ముపన్యస్తం ప్రథమం వ్యుదస్య పశ్చాత్ సూత్ర మవతారయిష్యన్ ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా). † సామర్థ్యాభావ ముపపాదయతి (నహీతి). † అర్థిత్వం హ్యస్తీ త్యత్రాహ (అసమర్థస్య చేతి). † ఉపాసనోపాయ శ్రవణ ధారణాదిక్షమత్వలక్షణం సామర్థ్యం తస్యాపి లోకసిద్ధమిత్యత్రాహ (అసామర్థ్యంచేతి) అలౌకికసామర్థ్యాభావాదిత్యర్థః. † బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః - యథా రథకారాదీనాం విధిబలేన తత్తత్కర్మాధికార స్తదపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారశ్చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (యథైవహీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయన వ్రతోపనయనాదయ ఉచ్యన్తే. అపరాన్ - అత్రైవర్ణికగతాన్ జ్ఞానతదుపాయాదీ న్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయ స్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపేక్షా స్సన్తోఽనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతద్ధేతుభూతాధ్యయన వ్రతోపనయనాదీ నపేక్షన్తే - తత్రానన్యార్థం స్వయంక్లేశసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాఙ్క్షం సన్నిహితత్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభి స్సంబధ్యతే. తేన - కర్మవిధయోఽత్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వా త్తదధికారం న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాఙ్క్షజ్ఞానతో లబ్ధానుష్ఠానతయాఽన్యథాసిద్ధత్వా న్నశూద్రాధికారం కల్పయన్తి - అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకమ్. కించ - అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనాగౌరవం స్యాత్. * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధి రధ్యయనసిద్ధజ్ఞానత్రైవర్ణికై రనిర్వర్త్యానుష్ఠానతయా అనన్యథాసిద్ధత్వా దధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యమ్. కించ - రథకారాదీనాం * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యేనైవాధికారిత్వేన విశేషత శ్శ్రుతత్వా త్తదపేక్షిత మన్త్రభాగాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యమ్ - ఇహ తు విశేషత శ్శూద్రా ద్యుద్దేశేనోపాసన విధానా భావా దుపాసనాధికార స్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్ - అతోఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చ నోపాసనాధికారజ్ఞాపకః - రథకారాదిశబ్దవ ద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్. తథా సతి హ్యధికారః కణ్ఠోక్త స్స్యాత్. శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్య ముక్తమ్. సత్యమ్ - తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనా మధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకమ్. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యా దిత్యుక్తమ్. వక్ష్యమాణో రూఢిప్రతికూలలిఙ్గసద్భావో ఽవయవశక్త్యను కూలలిఙ్గసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్య మర్థావిరోధేఽనుకూలలిఙ్గసద్భావేచ భవతి - న త్వర్థవిరోధే - అతఏవహి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గఙ్గాపదస్య లక్షణా. * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి * సౌధన్వనా ఋభవ శ్శూర చక్షస ఇతి సౌధన్వత్వ మనుకూలలిఙ్గం దృశ్యతే - బ్రాహ్మణాదేశ్చ శిల్పనిషేధోఽవగమ్యతే - అతోఽర్థవిరోధా చ్ఛూద్రశబ్దస్య రూఢి ర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః. అయంచార్థః శుగస్యేతి సూత్రాభిప్రేత ఇహ ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయోక్తః. † నమూక్త మితిహాసపురాణద్వారా శూద్రస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానం సమ్భవతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారా దుపబృహణమాత్రేణ ఉపాసనోపయోగిజ్ఞానసాకల్యం న సమ్భవతి - నహి వ్యాఖ్యేయానధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసమ్భవ ఇతి దృష్టసామర్థ్యవైకల్యమ్, - * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ఇతి వేదార్థవిశదీకారహేతుతయైవ తదవగమవిధానా దఙ్గతయా విహితస్య స్వతన్త్రతయోపాదానే తజ్జన్యజ్ఞానస్య పుస్తకపాఠాదిలబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యేవ శాస్త్రవిరోధా దదృష్టసామర్థ్యవైకల్యంచ. అత స్తదవిరోధస్య న్యాయ్యత్వా చ్ఛ్రవణవిధ్యవైయర్థ్యాచ్చ శూద్రస్య శ్రవణానుజ్ఞానం పుణ్యకథాఽవగతిద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థమ్ - నతూపాసనార్థమిత్యర్థః. † యద్యేవం వేదవాక్యార్థజ్ఞాన ముపాసనాఙ్గమ్ - కథం తర్హి విదురాదీనా ముపాసనసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (విదురాదయస్త్వితి) తేషా ముప్యుపాసనే ప్రథమప్రవృత్తి ర్నశూద్రజన్మని - అపితు పూర్వజన్మసిద్ధైవ - పాశ్చాత్త్యే తు జన్మని ప్రాక్తనజ్ఞానప్రమోషాభావా దవర్జనీయం తదనువృత్తిమాత్రమేవేత్యర్థః——విదురాదీనా మపీతిహాసపురాణశ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరితి యదిత రైరుచ్యతే - తదయుక్తమ్ - * ధర్మవ్యాధాదయోఽప్యన్యే పూర్వాభ్యాసా జ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సంప్రాప్తా స్సంసిద్ధిం శ్రమణీ యథా ఇతి శౌనకవచనవిరోధాత్.

౧. † యత్తు సంవర్గవిద్యాయామ్. † శుశ్రూషో శ్శూద్రేతి సమ్బోధనం శూద్రస్యాధికారం సూచయతీతి-తన్నేత్యాహ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణా త్సూచ్యతేహి శుశ్రూషో ర్జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణా త్తదైవ బ్రహ్మవిదో రైక్వస్య సకాశం ప్రత్యాద్రవణా చ్ఛుగస్య సఞ్జాతేతిహి సూచ్యతే - అత స్స శూద్రేత్యామన్త్ర్యతే - న చతుర్థవర్ణత్వేన. శోచతీతిహి శూద్రః. * ౧† శుచే ర్దశ్చేతి రప్రత్యయే ధాతోశ్చ దీర్ఘే చకారస్యచ దకారే శూద్రఇతి భవతి. అత శ్శోచితృత్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేన సూచ్యతే - న జాతియోగః. † జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణో బహుద్రవ్యప్రదో బహ్వన్నప్రదశ్చ బభూవ. తస్య ధార్మికాగ్రేసరస్య ధర్మేణ ప్రీతయోః కయో శ్చిన్మహాత్మనో రస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ముత్పిపాదయిషతోః హంసరూపేణ నిశాయా మస్యావిదూరే గచ్ఛతో రన్యతర ఇతర ముక్తవాచ ※ ౨ భో భోయి భల్లాక్ష భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమందివా జ్యోతి రాతతం తన్మాప్రసాఙ్క్షీ స్తత్త్వా మాప్రధాక్షీదితి. ఏవం జానశ్రుతిప్రశంసారూపం వాక్య ముపశ్రుత్య పరో†హంసః ప్రత్యువాచ * ౨ కమ్వర ఏన మేత త్సన్తం సయుగ్వాన మివ రైక్వ మాత్థేతి. † కం సన్త మేనం జానశ్రుతిం సయుగ్వానం రైక్వం బ్రహ్మజ్ఞ మివ † గుణశ్రేష్ఠ మేత దాత్థ - స బ్రహ్మజ్ఞో రైక్వఏవ లోకే గుణవత్తరః - మహతా ధర్మేణ సంయుక్తస్యాప్యస్య జానశ్రుతే రబ్రహ్మజ్ఞస్య కో గుణః - యద్గుణజనితం తేజో రైక్వతేజ ఇవ మాం దహే దిత్యర్థః. ఏవ ముక్తేన పరేణ కోఽసా రైక్వఇతి పృష్టః - లోకే యత్కించి త్సాధ్వనుష్ఠితం కర్మ, యచ్చ సర్వచేతనగతం విజ్ఞానమ్, తదుభయం యదీయజ్ఞానకర్మా న్తర్భూతమ్ - స రైక్వ ఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయా ఆత్మనిన్దాగర్భం తద్వృత్తయాచ రైక్వప్రశంసారూపం జానశ్రుతి రుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేష్య తస్మి న్విదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వ ముపసద్య గవాం షట్ఛతం నిష్క మశ్వతరీ రథంచ రైక్వాయోపహృత్య రైక్వం ప్రార్థయామాస ※ ౩ అనుమ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతా ముపాస్సఇతి. † త్వదుపాస్యాం పరాం దేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. సచ రైక్వ స్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయో జానశ్రుతే ర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగంచ విదిత్వాఽస్య బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతా మభిజ్ఞాయ † చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వా త మనుగృహ్ణం స్తస్య శోకావిష్టతా ముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేన జ్ఞా

౧. † ఏవ మర్థసిద్ధ సూత్రకారాభిప్రేతో హేత్వన్తరపరిహార ఉక్తః. అథ ప్రధానయుక్తిపరిహారపరం సూత్ర మవతారయితు మాహ (యత్త్వితి) శోచితృత్వం శూద్రశబ్దార్థః. † తత్ర శోకకారణం శోకకార్యంచ హేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషో రిత్యాదినా) అనాదరవాక్యశ్రవణం శోకకారణమ్ - ఆద్రవణం తత్కార్యమ్. † శూద్రశబ్దస్య శోచితృత్వవాచకత్వం కథ మిత్యత్రాహ (శుచేర్దశ్చేతీతి) రప్రత్యయః ప్రకరణసిద్ధ శ్చకారాకృష్టః - * అమితమ్యోర్దీర్ఘశ్చేతి సూత్రే దీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువర్తత ఇతిభావః.——పరై ర్నిరుక్తప్రక్రియయా ఆద్రవణ మప్యన్తర్భావ్య శూద్రశబ్దనిర్వాహః కృతః - ముఖ్యనిర్వాహే సమ్భవతి సోఽనుపపన్న ఇతి భావః. పాణినీయనిర్వాహో ముఖ్యః - తదనన్తర మౌణాదికః - తతో నైరుక్తః. తత్రౌణాదికనిర్వాహస్య సమ్భావితత్వాత్ సఏవాత్రకృతః. అనాదరవాక్యశ్రవణస్యేవాద్రవణస్యాపి శూద్రశబ్దవాచ్యత్వం న సూత్రవివక్షితమ్-ఉపపాదకతయోపాదానస్య ద్వయోరపి తుల్యత్వాత్. శుచఏవ హ్యుపపాద్యత్వం ప్రతీయతే - ప్రథమాన్తనిర్దేశాత్. శ్రవణాద్రవణశబ్దౌహి పఞ్చమ్యన్తౌ. తస్మాచ్ఛోకఏవ శూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్.——† అనాదరవాక్యశ్రవణాదీనాం వైశద్యార్థ ముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిఃకిలేతి) భల్లాక్షః - హంసః. సమందివా - స్వర్గేణ సమమ్. స్వర్గేపి తత్తేజః ప్రసృత మిత్యర్థః. యద్వా - దివసేన సమ మిత్యర్థః. నిశాయా మిత్యుక్తత్వాత్. మాప్రసాఙ్క్షీః - మాప్రసక్తస్స్యాః. మాప్రధాక్షీత్ - త్వాం మాదహేదిత్యర్థః. † (పరోహంసఇతి) శ్రుతౌ పరశబ్దో హంసవాచీతి భావః. † హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాం వ్యనక్తి (కంసన్తమితి). † సయుగ్వాన మిత్యస్యార్థమాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా - యుగ్వా - శకటమ్. తద్వన్త మిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితిప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః. ※ ఉపాస్సఇతి మధ్యమపురుషనిర్దేశాభిప్రాయం వ్యఞ్జయన్నాహ (త్వదుపాస్యామితి) యదుపాసనాత్త్వేదృశీ ప్రశస్తిర్జాతా - తం మే బ్రూహీత్యభిప్రాయఇత్యర్థః, † (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవా యావచ్ఛక్తిప్రదానం వా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠాహేతు రిత్యర్థః. తమను

౧॥ • ౨॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౧ ఖం - ౨, ౩. ౩॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౨ ఖం - ౨.

పయుక్తిని మాహ * ౧ అహ హారేత్వా శూద్ర తవైన సహ గోభి రస్త్వితి. సహగోభి రయం రథ స్తవైవాస్తు - నైతావతా మహ్యం దత్తేన బ్రహ్మ జిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః. సచ జానశ్రుతిర్భూయోఽపి స్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికం ధనం కన్యాంచ ప్రదాయోపససాద. స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామేవ ఖ్యాపయన్ శూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ౧ ఆజహారేమాః శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథాఇతి. ఇమాని ధనాని శక్త్యనుగుణాన్యా†జహర్థ - అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినాపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా తస్మా ఉపదిదేశ. అత శ్శూద్రశబ్దేన విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోకఏవాస్య సూచితః-న చతుర్థవర్ణత్వమ్.

౩౪॥ సూ. క్షత్త్రియత్వగతేశ్చ. ౨.

౧. * ౨ బహుదాయీతి దానపతిత్వేన * ౨ బహుపాక్యఇత్యాదినా సర్వత ఏవ మేత దన్న మత్స్యన్తీత్యన్తేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః, * ౨ సహసఞ్జిహానఏవ క్షత్తార మువాచేతి క్షత్త్రుప్రేషణా, ద్బహుగ్రామప్రదానావగతజనపదాధిపత్యా, చ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్త్రియత్వప్రతీతేశ్చ న చతుర్థవర్ణత్వమ్.

† తదేవ ముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాం క్షత్త్రియత్వప్రతీతి రుక్తా.

ఉపసంహారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్త్రియత్వమస్య ప్రతీయతఇత్యాహ.

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్. ౩.

౨. అస్య జానశ్రుతే రుపదిశ్యమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయా ముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేన క్షత్త్రియేణాస్య క్షత్త్రియత్వం గమ్యతే. † కథమ్. * ౩ † అథహ శౌనకంచ కాపేయ మభిప్రతారిణంచ కా

గృహ్ణన్ - నతురాగా దిత్యర్థః. † (ఆజహర్థేతి) ఆజహార భవానితి భవచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ్ఛాన్దసవ్యత్యయేనవా శ్రుతియోజనేత్యభిప్రాయః. యద్యపి దశాశ్వమేధా నాజహారేత్యాదిష్వాఙ్పూర్వస్య హరతే రర్థాన్తరదర్శనేన నానార్థత్వసమ్భవా ద్ధాతూనామ్. ప్రతిగృహీతవానస్మీత్యుత్తమపురుషతయా వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే - తథాపి ※ అగ్నయే సమిధ మాహార్షం * అథామేధ్యేనోమధ్వాజహారేతి దానార్థతయా వైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్, ※ అనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయా ప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్య స్వరసత ఆలాపనసమానకర్తృకతాప్రతీతేశ్చ మధ్యమపురుషత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్.

౧. ౩౪॥ సూ. క్షత్త్రియత్వగతేశ్చ. శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలహేతు రుక్తః - అథ రూఢిసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతు రుచ్యతే. సంజిహానః- ఆసన ముజ్ఝన్. ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (తదేవమితి).

౨. ౩౫. సూ. ఉత్తరత్రచైత్రరథేనలిఙ్గాత్. † (కథమితి) చైత్రరథః క్షత్త్రియశ్చే జ్జానశ్రుతిరపి క్షత్త్రియస్స్యాదితి నహి నియమఇత్యర్థః. † ఉత్తర మాహ (అథహేతి) పరివిష్యమాణౌ - సూదేన భోజ్యమానౌ. బ్రహ్మచారిణో భిక్షణం కాపేయాభిప్రతారిణో స్త్రైవర్ణికత్వలిఙ్గ మిత్యర్థసిద్ధమ్.

౩౪॥ సూ. క్షత్త్రియత్వగతేశ్చ. ౨.

(వే-సా.) శుశ్రూషోః క్షత్త్రియత్వగతేశ్చ నజాతియోగేన శూద్రేత్యామన్త్రణమ్. ఉపక్రమే "బహుదాయీ" ఇత్యాదినా దానపతిత్వబహుపక్వాన్నదాయిత్వ బహుగ్రామప్రదాతృత్వై రస్య హి క్షత్త్రియత్వం గమ్యతే!. ౨.

(వే-దీ.) అస్య శుశ్రూషోః క్షత్త్రియత్వావగతేశ్చ నజాతియోగేన శూద్రేత్యామన్త్రణమ్. ప్రకరణప్రక్రమేహి "బహుదాయీ" ౧ ఇత్యాదినా దానపతిత్వబహుతరపక్వాన్నదాయిత్వ క్షత్త్రుప్రేషణబహుగ్రామాదిప్రదాతృత్వై రస్య జానశ్రుతే శ్శుశ్రూషోః క్షత్త్రియత్వం ప్రతీతమ్. ౨.

౧॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౨ ఖం - ౩, ౫. ౨॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౧ ఖం - ౧, ౫. ౩॥ ఛాం - ౪ ప్ర - ౩ ఖం - ౫.

క్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే ఇత్యాదినా *౧ బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహ ఇత్యన్తేన కాపేయాభిప్రతారిణో ర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారిణశ్చ సంవర్గవిద్యాసమ్బన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చాభిప్రతారీ క్షత్రియః-ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ - అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషుచ క్షత్రియస్యైవాన్వయో దృశ్యతే- న శూద్రస్య. అతోఽస్యాం విద్యాయా మన్వితా ద్రైక్వా ద్బ్రాహ్మణా దన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తమ్ - న చతుర్థవర్ణత్వమ్. † నన్వస్మి న్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణ శ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వంచ నశ్రుతమ్-తత్కథ మస్యాభిప్రతారిణ శ్చైత్రరథత్వమ్ - కథంవా క్షత్రియత్వమ్. తత్రాహ లిఙ్గాదితి ※ †౧ అథహ శౌనకంచ కాపేయ మభిప్రతారిణంచ కాక్షసేని మిత్యభిప్రతారిణః కాపేయ సాహచర్యా ల్లిఙ్గా దస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసమ్బన్ధః ప్రతీయతే- అన్యత్రచ ※ ౨ ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి కాపేయసమ్బన్ధిన శ్చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం * ౩ తస్మా చ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతి ర్జాయతఇతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వంచ గమ్యతే. ౧॥ ఛాం - ౪ప్ర - ౩ఖం - ౭, ౫. ౨॥ తాణ్డ్యబ్రా - ౨ - ౧౨ - ౫. ౩॥ శతపథ - ౧౧ - ౫ - ౩ - ౧౩.

† తదేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తమ్

† ఇదానీం న్యాయసిద్ధ శ్శూద్రస్యానధికార శ్శ్రుతిస్మృతిభి రనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శా త్తదభావాభిలాపాచ్చ. ౪.

౧. బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారఃపరామృశ్యతే * ౪ ఉపత్వానేష్యే * ౫ తంహోపనిన్య ఇత్యాదిషు. † శూద్రస్యచోపనయనాది సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే ※ ౬ న శూద్రే పాతకం కిఞ్చి న్నచ సంస్కార

ఏకత్ర బ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసంబన్ధితయాఽవగతాయా మన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధిపురుషాన్తరవిషయసన్దేహే సత్యగ్న్యగ్రాయన్యాయా త్తస్య పురుషస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయో రన్యతరత్వం పరిశేషేణ క్షత్రియత్వంచ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. † సౌత్రం లిఙ్గాదితి పదం వ్యాఖ్యాతుం చోద్యముఖేనాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తస్య క్షత్రియత్వంచ నావగతమిత్యర్థః. † కిమత్ర లిఙ్గం వివక్షితమిత్యత్రాహ (అథహేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ - కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠబలేన కాపేయసమ్బన్ధ స్సిద్ధః - తేన తత్పురోహితకస్య చైత్రరథత్వం సిద్ధమ్ - తేన క్షత్రియత్వ మవగతమిత్యర్థః. ౫॥ ౬॥

† ఉత్తరసూత్ర సఙ్గతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్య రూఢిసిద్ధార్థవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః. † (ఇదానీమితి) అయ మనధికారః శ్రుతిస్మృతిభి రనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యర్థః.

౧. ౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ. † సంస్కారః పరామృశ్యతాం - తతః కిమిత్యత్రాహ (శూద్రస్యేతి) న శూద్రే

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్. ౩.

(వే-సా.) ఉపరిష్టాచ్చాస్యాం విద్యాయామ్, బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరేవాన్వయో దృశ్యతే "అథహ శౌనకఞ్చకాపేయ మభిప్రతారిణఞ్చ" ఇత్యాదౌ అభిప్రతారీహి చైత్రరథః క్షత్రియః! అభిప్రతారిణః చైత్రరథత్వమ్, క్షత్రియత్వంచ కాపేయసాహచర్యా ల్లిఙ్గా దవగమ్యతే. ప్రకరణాన్తరేహి కాపేయసహచారిణ శ్చైత్రరథత్వమ్, క్షత్రియత్వం చా వగతమ్, "ఏతేన చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్" ఇతి. "తస్మా చ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతి రజాయత" ఇతిచ. అతశ్చ అయం శిష్యః - న చతుర్థః. ౩. ౪॥ ఛాం - ౪ప్ర-౪ఖం-౫.

(వే-దీ.) ఉపరిష్టాచ్చాస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణక్షత్రియ యో రేవాన్వయో దృశ్యతే "అథహ శౌనకం చ కాపేయ మభిప్రతారిణఞ్చ" ఇత్యాదినా. అభిప్రతారీహి చైత్రరథః క్షత్రియః! అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వంచ కాపేయసాహచర్యా ల్లిఙ్గా దవగమ్యతే,- ప్రకరణాన్తరేహి కాపేయసహచారిణః చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వఞ్చావగతమ్ "ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్" ఇతి, "తస్మా చ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతి రజాయత" ఇతి చ. అతోఽస్యాం విద్యాయా మన్వితో బ్రాహ్మణా దితరో జానశ్రుతిరపి క్షత్రియో భవితు మర్హతి. ౩.

మర్హతి * ౧ చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతి ర్నచ సంస్కార మర్హతీత్యాదిషు. ౧॥

3౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణేచ ప్రవృత్తేః. ౫.

౧. * ౨ నైత దబ్రాహ్మణో వివక్తు మర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శుశ్రూషో ర్జాబాలస్య † శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశ ప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః. ౨॥ ఛాం - ౪ - ౪ - ౫.

3౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థ ప్రతిషేధాత్. ౬.

౨ శూద్రస్య వేదశ్రవణ తదధ్యయన తదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే * 3 పద్యు హవా ఏత చ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమ్ * ౪ † తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశు రయజ్ఞీయఇతి. బహుపశుః – † పశుసదృశ ఇత్యర్థః. † అనుపశృణ్వతోఽధ్యయన తదర్థజ్ఞాన తదర్థానుష్ఠానాని న సమ్భవన్తి - అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ.

పాతకం కించిత్ - సన్ధ్యావన్దనాద్య భావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః, చతుర్థోవర్ణ ఏకజాతిః - నతు ద్విజాతిరిత్యర్థః.

౧. 3౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణేచ ప్రవృత్తేః. † తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్ర ప్రకృతసంస్కారవాచితాయాం ఏతత్సూత్రవిషయ వాక్యానుగుణ్యాభావా త్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావేతి).

౨. 3౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థ ప్రతిషేధాత్. అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితమ్. పద్యు - జఙ్గమమ్. సమీపోచ్చారణ ప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయన ప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. † అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి (తస్మాచ్ఛూద్రఇతి) నను తత ఏవార్థానుష్ఠాననిషేధోఽపి సిద్ధః. సత్యమ్ - సాక్షాదేవ త్వసౌ శ్రూయతే - తత్ర కిం శ్రవణాద్యుపజీవనేనేతి పృథ గుచ్యతే. † పశుబాహుల్యవత్త్వం యజ్ఞాద్యర్హత్వోపయికమ్ - కథ మనేనాయజ్ఞీయత్వసిద్ధి రిత్యాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ బహుపశుశబ్దం వ్యాచష్టే (పశుసదృశఇత్యర్థఇతి) ఈషదసమాప్త పశుత్వఇతి వక్తవ్యే సదృశశబ్ద గ్రహణం ఈషదసమాప్తే స్సాదృశ్యపర్యవసానజ్ఞాపనార్థమ్. * విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్తువితి పాణినీయసూత్రేణేషదసమాప్త్యర్థే బహుచ్ప్రత్యయస్తస్య పురస్తాత్ ప్రయోగశ్చ విహితః. † అధ్యయనాదినిషేధోఽర్థసిద్ధోపీత్యాహ (అనుపశృణ్వతఇతి) * శూద్రో నాధీయీతేతి వాక్య మప్యనుసన్ధేయమ్. అనేన యజ్ఞే విశేషనిషేధా దన్యత్ర వైదికే కర్మణి శూద్రస్యాధికారశఙ్కా చ నిరస్తా భవతి.

3౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శా త్తదభావాభిలాపాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) విద్యోపక్రమే "ఉపత్వా నేష్యే" ఇత్యుపనయన పరామర్శాత్, శూద్రస్య తదభావాభిలాపాచ్చ న శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాధికారః. "న శూద్రే పాతకం కించిత్ నచ సంస్కార మర్హతి" ఇతి సంస్కారో హి నిషిద్ధః. ౪.

(వే-దీ.) విద్యోపదేశే "ఉపత్వా నేష్యే" ఇత్యుపనయనసంస్కారపరామర్శాత్, శూద్రస్య తదభావవచనాచ్చానధికారః. "న శూద్రే పాతకం కిఞ్చి న్నచ సంస్కారమర్హతి" ఇతిహి నిషిధ్యతే. ౪.

3౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః. ౫.

(వే-సా.) "నైత దబ్రాహ్మణో వివక్తు మర్హతి సమిధం సోమ్యాహర" ఇతి శూద్రత్వాభావనిశ్చయఏవ ఉపదేశప్రవృత్తేశ్చ నాధికారః. ౫.

(వే-దీ.) "నైత దబ్రాహ్మణో వివక్తు మర్హతి సమిధం సోమ్యాహర" ఇతి శుశ్రూషో ర్జాబాలేశ్శూద్రత్వాభావనిశ్చయ ఏవోపదేశే ప్రవృత్తేః నాధికారః. ౫.

3౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్. ౬.

(వే-సా.) శూద్రస్య హి శ్రవణాధ్యయనాదీని నిషిధ్యన్తే, "తస్మా చ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమ్" ఇతి. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనాదిచ నసంభవతి. ౬.

(వే-దీ.) శూద్రస్య శ్రవణాధ్యయనాదీనిహి ప్రతిషిధ్యన్తే "తస్మా చ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమ్" ఇతి. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనాదిర్న సమ్భవతి. ౬.

3॥ ౪॥

౩౯॥ సూ. <u>స్మృతేశ్చ.</u> ౭.

౧. స్మర్యతేచ శ్రవణాదినిషేధః ※ ౧ † అథ హాస్య వేద ముపశృణ్వత స్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణ ముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేదఇతి - ※ ౨ న చాస్యోపదిశే ద్ధర్మం నచాస్య వ్రత మాదిశేదితిచ. అత శ్శూద్రస్యానధికారఇతి సిద్ధమ్.

౨. † యేతు - నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః - అన్య త్సర్వం మిథ్యాభూతమ్ - బన్ధశ్చాపారమార్థికః- స చ వాక్యజన్యవస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యః - తన్నివృత్తిరేవ మోక్షఇతి వదన్తి- తై ర్బ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రాదే రనధికారో వక్తుం నశక్యతే - † అనుపనీతస్యానధీతవేదస్య శ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్మాత్కస్మాదపి నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం తస్మిన్పరికల్పితం మిథ్యాభూత మితి వాక్యా ద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తే, శ్చ. † నచ ※ ౩ తత్త్వమస్యాదివాక్యైనైవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా - న వాక్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యమ్ - జ్ఞానస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్. † సత్యాం సామగ్ర్య మనిచ్ఛతోఽపి జ్ఞానోత్పత్తేః. † నచ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేసతి బన్ధనివృత్తి ర్భవతీతి శక్యం వక్తుమ్ - యేన కేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. † పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాత్ జ్ఞానోత్పత్తే, స్తావతైవ భ్రమనివృత్తేశ్చ. † యథా పౌరుషేయా దప్యాప్తవాక్యా చ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తి ర్బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే - † తద్వదేవ శూద్రస్యాపి వేదవిత్సమ్ప్రదాయాగతవాక్యా ద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి. ※ ౨ † న చాస్యోపదిశే ద్ధర్మ మిత్యాదినా వేదవిద శ్శూద్రాదిభ్యో న వదన్తీతిచ న శక్యం వక్తుమ్ ✻ ౩ తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతబ్రహ్మాత్మభావానాం వేదశిరసి వర్తమానతయా దగ్ధాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాత్. † అతిక్రాన్తనిషేధై ర్వా కైశ్చి దుక్తా ద్వాక్యా చ్ఛూద్రాదేః జ్ఞాన ముత్పద్యతఏవ. † నచ వాచ్యం శుక్తికాదౌ రజతాది భ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమో న నివర్తతఇతి. ※ ౩ తత్త్వమస్యాది

౧. ౩౯॥ సూ. <u>స్మృతేశ్చ.</u> † (అథ హేత్యాది) అధ్యయనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తస్మరణ ముపదేశనిషేధస్మరణం చానధికారజ్ఞాపకత్వా త్తదుభయ మపి స్మృతిశబ్దవివక్షిత మితి భావః. ✻ రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదిషు రూఢి ర్యోగ మపహరతీతి న్యాయేన రూఢార్థస్స్వీకృతః-తదపవాదోఽర్థవిరోధః. అనుకూలలిఙ్గసద్భావే విరోధిలిఙ్గాభావేచ రూఢేః ప్రాబల్యమ్ - విరోధిలిఙ్గసద్భావ స్తదపవాదఇత్యుక్తం.భవతి. ✻ రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సౌధన్వన ఋభవ ఇత్యనుకూలలిఙ్గం హ్యుపలభ్యతఇతి.

౨. † అస్మిన్నధికరణే పరేషా మనవకాశం దర్శయతి (యేత్విత్యాదినా) † (అనుపనీతస్యేతి) నహి నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి వాక్యాత్ భ్రమనివృత్తే రుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతిభావః. ✻ † తత్త్వమస్యాదివ్యతిరిక్తవాక్యేన జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (నచేతి) † అపురుషతన్త్రత్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) † వ్యతిరిక్తవాక్యే నోత్పన్నమపి జ్ఞానం ననివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (నచవేదవాక్యాదితి) † యేన కేనాపీతి సామాన్యేనార్థ శరీరోక్తిః † పక్షమాహ. (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః-భ్రమనివృత్తేః న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. † సపక్షమాహ (యథేతి) † తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం దృష్టాన్తోక్తమర్థం పక్షేఽతిదిశతి (తద్వదితి) † శఙ్కాన్తర ముక్త్వా పరిహరతి (నచేత్యాదినా) వేదశిరసి - వేదాన్తే. నిష్ఠత్వాత్. యద్వా-వేదస్యాపి శిరసి నిహితచరణత్వాదితియావత్. నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాదిత్యనేన ✻ దగ్ధాఖిలాధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా మునిః । వర్తమాన శ్శ్రుతే ర్మూర్ధ్ని నైవ స్యాద్వేద కిఙ్కర ఇతి నైష్కర్మ్యసిద్ధి గ్రన్థ స్స్మర్యతే. † ముఖాన్తరేణ జ్ఞానోదయసమ్భవమాహ (అతిక్రాన్తేతి). † ప్రత్యక్షవిరోధ మాశఙ్క్య పరిహరతి

౩౯॥ సూ. <u>స్మృతేశ్చ.</u> ౭.

(వే-సా.) స్మర్యతేహి శూద్రస్య వేదశ్రవణాదౌ దణ్డః “ ౧ అథ హాస్య వేద ముపశృణ్వతః త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమ్, ఉదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదః - ధారణే శరీరభేదః ” ఇతి. ౭.

(వే-దీ.) స్మర్యతేచ శూద్రస్య వేదశ్రవణాదౌ దణ్డః “ ౧ అథ హాస్య వేద ముపశృణ్వతః త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణ ముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేదః ” ఇతి. ౭.

౧॥ గౌతమధర్మ - ౧౨ఖం - ౧. ౨॥ . ౩॥ ఛాం - ౬ - ౮ ఇత్యాదిఖండేషు.

వాక్య శ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేన ద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయామేవ * ౧ తత్త్వమస్యాదివాక్యం నిష్ప్రకారజ్ఞాన ముత్పాదయతీతిచేత్ - పౌరుషేయమపి వాక్యం శూద్రాదేస్తత్తునేతి నకశ్చిద్విశేషః. † నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మాత్మభావాభిధాయివాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యమ్ - తదర్థభావనా. సైవ విపరీతవాసనాం నివర్తయతీతి దృష్టార్థత్వం నిదిధ్యాసనవిధే ర్వ్యాపిషే. † వేదానువచనాదిష్వపి వివిదిషోత్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతి శూద్రస్యాపి వివిదిషాయాం జాతాయాం పౌరుషేయవాక్యా న్నిదిధ్యాసనాదిభి ర్విపరీతవాసనాయాం నిరస్తాయాం జ్ఞాన ముత్పత్స్యతే - తేనైవాపారమార్థికో బన్ధో నివర్తిష్యతే. † అథవా - † తర్కానుగృహీతా త్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చ నిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్ర ప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతవివిధవిచిత్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపం కృత్స్నం జగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవ మ్భూతపరిశుద్ధ ప్రత్యగ్వస్తున్యనవరతభావనయా విపరీతవాసనాం నిరస్య తదేవ ప్రత్యగ్వస్తు సాక్షాత్కృత్య శూద్రాదయోపి విమోక్ష్యన్త ఇతి మిథ్యాభూతవిచిత్రైశ్వర్యవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినా వేదాన్తవాక్యేన నకిఞ్చిత్ప్రయోజనమిహ దృశ్యతఇతి శూద్రాదీనామేవ బ్రహ్మవిద్యాయా మధికార † స్సుశోభనః. † అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామపి బ్రహ్మవేదనసిద్ధే రుపనిషచ్చ తపస్వినీ దత్తజలాఞ్జలి స్స్యాత్. † నచ వాచ్యం నైసర్గికలోకవ్యవహారే భ్రామ్యతోఽస్య కేనచి దయం లౌకికవ్యవహారో భ్రమః - పరమార్థ స్త్వేవమితి సమర్పితే సత్యేవ ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సా జాయత ఇతి తత్సమర్పికా శ్రుతి రప్యాస్థేయేతి. † యతో భవభయభీతానాం సాఙ్ఖ్యాదయఏవ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం వస్తునిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాం జనయన్తి - బుభుత్సాయాంచ జాతాయాం ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామేవ వివిక్తస్వభావాభ్యాం నిత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవసత్ - అన్యత్సర్వం తస్మిన్నధ్యస్తమితి † సువివేచమ్. † ఏవమ్భూతే స్వప్రకాశే వస్తుని శ్రుతిసమధిగమ్యం విశేషాన్తరం చ నాభ్యుపగమ్యతే - † అధ్యస్తాతద్రూపనివర్తినీహి శ్రుతిరపి త్వన్మతే. † నచ సత ఆత్మన ఆనన్దరూపతాజ్ఞానాయోపనిషదాస్థేయా - చిద్రూపతాయాఏవ సకలేతరాతద్రూపవ్యావృత్తాయా ఆనన్దరూపత్వాత్. † యస్యతు మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవాక్యై ర్విహితం జ్ఞాన ముపాసనరూపమ్, తచ్చ పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషప్రీణనమ్,

---

(నచేత్యాదినా) † శూద్రస్య నిదిధ్యాసనేఽనధికారా న్నవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తి రిత్యత్రాహ (నిదిధ్యాసనంహీతి) నహి నిదిధ్యాసన మదృష్టద్వారా కించిత్కరోతి - నివర్త్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అదృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరత్వేసతిహి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః-నచ తదస్తి. అతో నాయం సర్వఇతి వాక్యేన సర్వమిథ్యాత్వ వాసనాయామివ శూద్రాదేరపి నిదిధ్యాసనేఽధికారో న నిషేద్ధుం శక్యత ఇతి భావః. † శూద్రస్య యజ్ఞాదికర్మానధికారాత్తత్సాపేక్షం వాక్యార్థజ్ఞానం న జాయతఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదిష్వపీతి). † శూద్రస్యాపి జన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మణ స్సంజాతవివిదిషస్య శూద్రజన్మని నిదిధ్యాసన మాప్తవాక్యావగతాద్వైతవిషయం కర్తుం శక్య మితిభావః. † ముఖాన్తరేణ జ్ఞానసమ్భవ మాహ (అథవేతి). † (తర్కానుగృహీతాదితి) త్వదుక్తానాం ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యాదీనాం తర్కాణా మవగమోహి న శ్రుత్యపేక్ష ఇతిభావః. (సుశోభనఇతి) ఇతఃపూర్వ మవిద్యమాన మీశ్వరేశితవ్యాదిభేదజ్ఞానం జనయద్వేదవాక్యం హిత్వా కేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవ బ్రహ్మవిద్యాధికార స్సులభ ఇత్యర్థః. † శ్రుతివైయర్థ్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి). ※ అప్రాప్తేహి శాస్త్ర మర్థవత్ - అతః ప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదజ్ఞానజనకత్వాచ్చ బ్రాహ్మణాదేరపి శ్రుతి రనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ - శోచనీయా. దేశకాలవ్రతాద్యనేకనియమవతీతిభావః. † (నచేతి) నైసర్గికశబ్దోఽనాదిత్వపరః. ప్రసఞ్జకత్వేన శ్రుతి రపేక్షితేతి శఙ్కాగ్రన్థార్థః. † దూషయతి (యతఇతి) సాఙ్ఖ్య హైరణ్యగర్భ నైయాయిక వైశేషిక బౌద్ధార్హతాదిభిరేవ ప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేన వస్తునిరూపణం ప్రసక్తమ్ - అతో న శ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః. † (సువివేచమితి) త్వయైవహి యుక్తయ ఉపన్యస్తా ఇతి భావః. † తర్కాగోచరవిశేషాన్తరసిద్ధ్యర్థం శ్రుత్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవంభూతఇతి). † శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వ ముపపాదయతి (అధ్యస్తేతి) ఆనన్దత్వజ్ఞానాయ తదపేక్షేత్యత్రాహ (నచేతి) అనుఖవ్యావృత్తి ర్హ్యానన్దత్వమ్ - తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యైవ సిధ్యతీత్యర్థః. † స్వపక్షే సర్వముపపన్నమిత్యాహ (యస్యత్వితి).

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయా మపశూద్రాధికరణమ్.

తచ్చ శాస్త్రైకసమధిగమ్యమ్, ఉపాసనశాస్త్రం చోపనయనాదిసంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానం వివేకవిమోకాదిసాధనానుగృహీతమేవ స్వోపాయతయా స్వీకరోతి, ఏవంరూపోపాసనప్రీతః పురుషోత్తమ ఉపాసకం స్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానదానేన కర్మజనితాజ్ఞానం నాశయన్బన్ధాన్మోచయతీతిపక్షః - తస్య యథోక్తయా నీత్యా శూద్రాదేరనధికార ఉపపద్యతే.

ఇతి శ్రీభాష్యే అపశూద్రాధికరణమ్.

---

† తదేవం ప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాం పరిసమాప్య ప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య భూతభవ్యేశితృత్వావగత † పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్. ౩.

౧. ※ ౧ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ※ ౨ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మేత్య †నయోర్వాక్యయోర్మధ్యే * ౩ యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతమ్। మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి। భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ

† (తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణం ప్రసక్తమ్ - ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తమ్. † (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి). * ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యవగతస్య నియమనస్య జగత్సర్వమేజతీతి సర్వవిషయత్వతత్కార్యకమ్పనజ్ఞాపనాదుత్తమ్భనమ్ - ఈశానశబ్దస్యాస్వరసనిర్వాహే చికీర్షితేపి తస్య విరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం తదుపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయం తృతీయస్య చతుర్థే పాదే నివేశ్యమ్. సత్యమ్ - తథాపి సఙ్గత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయే నివేశితమ్. మనుష్యాధికారస్య ప్రసఙ్గేన తావత్ సఙ్గతిః స్థితా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రామాణికత్వసమర్థనం బ్రహ్మణః పరమకారణత్వోపయోగి - కార్యకారణావస్థాదిత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణ ఉపాస్యత్వం మధువిద్యాయాముక్తమ్ - అపశూద్రాధికరణే చ సంవర్గవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం జ్ఞాపితమ్ - అతః కారణానుబన్ధినో నిరూపణస్య సమన్వయలక్షణసఙ్గతత్వాత్తత్రాప్యస్మిన్పాదే మనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయం నివేశితమితి.

౧. ౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్. † ఇదం సూత్రం * ప్రాణ ఏజతీతి వాక్యవిషయమధికరణాన్తరం యే వర్ణయన్తి - తాన్ప్రతిక్షిపతి (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్య వాక్యస్య, అస్మిన్నేవ మన్త్రే * య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ పూర్వపక్షానుదయ ఇతి భావః. ప్రాణః కమ్పనాదిత్యశ్రవణాత్ సూత్రాస్వారస్యఞ్చ. నను ప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ. ధూమతేజో జలమరుత్సన్నిపాతరూపమేఘాత్మనా పరిణతస్య వాయోరశనిరూపేణ వివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిశ్చ తత్సాధికా - వాయునిమిత్తమేవ చ మహద్భయానకం వజ్రముద్యమ్యత ఇతి హ్యర్థః. అమృతత్వహేతుతా చోపపద్యతే - * వాయురేవ వ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్మృత్యుం జయతి య ఏవం వేదేతి శ్రుతేః. అతోఽధికరణాన్తరం కార్యమితి. ఉచ్యతే - పూర్వాపరసన్దర్భాలోచనేన పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతేషు ప్రకరణేషు ముఖ్యప్రాణలిఙ్గే తద్వాచకశబ్దే సత్యపి పరమాత్మన ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యత్ర నిర్ణీతమ్. అచేతనరూపప్రధానస్యాపి మోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తా -

---

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్. ౩.

(వే. సా.) ప్రాసఙ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతమనుసరతి. అఙ్గుష్ఠప్రమితప్రకరణమధ్యే "౩ యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతమ్" ఇత్యాదినా అభిహితాఙ్గుష్ఠప్రమితప్రాణశబ్దనిర్దిష్టజనితభయాత్ వజ్రాదివోద్యతాత్ అగ్నివాయుసూర్యేన్ద్రప్రభృతికృత్స్నజగత్కమ్పనాత్ అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమపురుష ఇతి నిశ్చీయతే. ౩. ౧॥ కఠ - ౨౪ - ౪౨ - ౧౨. ౨॥ కఠ - ౨౪ - ౬౨ - ౧౭. ౩॥ కఠ - ౨౪ - ౬౨ - ౨, ౩.

(వే-దీ.) ప్రాసఙ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతం పరిసమాపయతి. అఙ్గుష్ఠప్రమితప్రకరణమధ్యే "౩ యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతమ్। మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్......భయాదస్యాగ్నిస్తపతి" ఇత్యాదౌ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాఙ్గుష్ఠప్రమితజనితభయనిమిత్తాదగ్నివాయుసూర్యప్రభృతికృత్స్నజగత్కమ్పనాచ్ఛ్రియమాణాదఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. ౩.

ఇతి కృత్స్నస్య జగతోఽగ్నిసూర్యాదీనాంచాస్మిన్నఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషామ్. † తతో నిస్సృతానాం † తస్మాత్సఞ్జాత మహాభయనిమిత్త † మేజనమ్ - కమ్పనం శ్రూయతే. † తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి † మహతో భయాత్ † ద్వజ్రా దివోద్యతాత్ కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః - * ౧ † భయా దస్యాగ్నిస్తపతీత్య నేనైకార్థ్యాత్. ※ ౧ † మహద్భయం వజ్ర ముద్యత మితి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా. † అయంచ పరస్య బ్రహ్మణ స్స్వభావః- * ౨ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః * ౩ భీషాఽస్మా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాఽస్మా దగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమఇతి పరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవం విధైశ్వర్యావగతేః.

తత్కథం తత్కార్యైకదేశప్రాణజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. వాయో రశనికారణత్వేపి ప్రాణశబ్దస్య వాయుమాత్రవాచిత్వాభావా త్తన్ముఖ్యార్థస్య ముఖ్యప్రాణస్యాశనికారణత్వాభావాచ్చ వజ్రశబ్దేన న పఞ్చవృత్తిప్రాణశఙ్కా భవతి. ఉద్యత శబ్దోప్యశనిశఙ్కా విరోధీ - అశనిర్హి నిపతతి - ఆయుధమేవ హ్యుద్యతం భవతి - యథా * తేనేన్ద్రో వజ్ర ముదయచ్ఛదితి. అతోఽధికరణాన్తరత్వ మయుక్తమ్.——నన్వేవం పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ త్వత్పక్షేపి సూత్రవైయర్థ్యమితి చేన్న - ఉక్తహేతూత్తమ్భనరూపప్రయోజనస్య దర్శితత్వాత్. సూత్రే - చశబ్దాభావోఽనన్తర పూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుదయార్థః - నత్వధికరణాన్తరత్వాత్. * ప్రాణఇతిసప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానా మిత్యధ్యాహారః. † కుతో నిస్సృతమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ (తత ఇతి). † కుత ఏజతీత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవ భయనిమిత్తత్వమాహ (తస్మాదితి) భయమ్ - ఆగామ్యనిష్టాపత్తిజ్ఞానరూపదుఃఖమ్. ఏజనమ్ - తత్కార్యమ్. † శ్రుతిసూత్రయో రభిన్నార్థత్వం జ్ఞాపయతి (ఏజనంకమ్పనమితి) * ఏజృకమ్పనఇతి హి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషు ప్రవృత్తిః కమ్పనమ్ - తథేహాప్యవగమ్యతే ※ భయా దస్యాగ్నిస్తపతీతి - తపనం హ్యగ్న్యాదిత్యయోః కార్యమ్. ※ ధావతి శబ్ద ఇన్ద్రాదీనాం స్వస్వ వ్యాపారపరః. † భయం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (తచ్ఛాసనేతి). † (మహతోభయా దితి) భయశబ్దో న భయానకపరః - లక్షణాప్రసఙ్గాదితిభావః. † (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్ద ఆయుధపరః - నత్వశనిపరః - ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వా దితిభావః. వజ్రాదివేతి ఇవశబ్దేన - శ్రుతివాక్యే వజ్రశబ్ద ఉపచారా ద్వజ్రతుల్యే వర్తతే - అధ్యాహారాదపి గౌణవృత్తే రుచితత్వాదితి వజ్రశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వం ఫలతో దర్శితమ్. † కథం హేతుత్వావగమ ఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) † కథం ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) న వజ్రం భయదృష్టాన్తః - దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవైఘట్యాత్. భయ మవ్యవధానేన కమ్పనహేతుః - వజ్రంతు భయద్వారా తద్ధేతుః. అతో వజ్రం భయహేతుదృష్టాన్తః. ఉద్యతా ద్వజ్రాదివ పరమపురుషాత్ సంజాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః - తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్త మేజనమితి పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. † ఏవం తర్హి ప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః, ఇవశబ్దాధ్యాహారశ్చస్యాత్ - తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనం కిం నిబన్ధన మిత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) అనన్తరవాక్యే ※ భయాదస్యేతి భయతద్ధేతువాచిపదయోర్వైయధికరణ్యదర్శనాత్, భయపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్' పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. నను భయశబ్దేన భయానకలక్షణా న్యాయ్యా - గఙ్గాపదాదిషు ప్రకృత్యంశేన ప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయా దృష్టత్వాత్. ప్రథమాయా హేత్వర్థలక్షణాత్వయుక్తా - విభక్తీనాం విభక్త్యన్తరార్థే లక్షణాయా అదర్శనాత్. తచ్చానుశాసనవిరోధాత్. పాశాధికరణేపిహి బహుత్వావివక్షామాత్రమ్ - నతు విభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకం వజ్రమివ బ్రహ్మ యత్తస్మాత్ కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యేవహి యోజనా యుక్తా. † అత ఆహ (మహద్భయంవజ్రముద్యతమితీతి) * సుపాంసులుగిత్యాదిసూత్రేణ సర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయాః విహితత్వాత్ ఇయం ప్రథమా పఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయోవా. అయ మభిప్రాయః - యోజనాద్వయేపి ఇవశబ్దాధ్యాహారో వజ్రశబ్దస్యాముఖ్యత్వంవాఽవశ్యంభవేత్. ప్రథమాన్తయోజనాయాం ప్రథమావిభక్తిస్వారస్యం సామానాధికరణ్యస్వారస్యం చాభగ్నం స్యాత్ - భయశబ్దస్య తద్ధేతులక్షణాశ్రయణమ్, యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారః, పదైకవాక్యతాయాం సంభవన్త్యాం తత్పరిహాణేన వాక్యైకవాక్యభావాఙ్గీకార, ఇతి త్రయో దోషాః. యోజనాన్తరే ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థతాశ్రయణాస్వారస్యం సామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చ ద్వౌ దోషౌ - భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వమ్, యత్తచ్ఛబ్దానధ్యాహారః, పదైకవాక్యతా, * భయా దస్యేత్యనన్తరవాక్యైకరూప్యంచేతి చత్వారో గుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణలాఘవయుక్తనిర్వాహాదపి దోషలాఘవగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహో వరమితి. † కృత్స్నజగద్భయావహత్వలక్షణస్య ప్రశాసనస్య పరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యోపపాదయతి (అయంచేతి).

౧॥ కఠ-౨అ-౬వ-౩, ౨. ౨॥ బృ-౫అ-౮బ్రా-౯. ౩॥ తై-ఆనం-౮అను. ౧.

ఇతశ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితః పురుషోత్తమః.

౪౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౪.

౧. తయోరేవాఙ్గుష్ఠ ప్రమితవిషయయో † ర్వాక్యయోర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం † సర్వతేజసాం ఛాదకం † సర్వతేజసాం కారణభూత † మనుగ్రాహకం చాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య † జ్యోతి ర్దృశ్యతే ※ ౧ న తత్ర సూర్యో భాతి నచన్ద్ర తారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీతి.

౧. ౪౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. † ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వమేవ యుక్తమితి దర్శయతి (వాక్యయోర్మధ్య ఇతి). † ✱ నతత్ర సూర్యఇత్యాది మన్త్రే పూర్వార్ధస్యార్థ మాహ (సర్వతేజసాం ఛాదకమితి). † ఉత్తరార్ధస్య పూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాంకారణభూతమితి) అనుభానమ్ - పశ్చాద్భానమ్. తేన కార్యకారణభావ స్సిద్ధః - పౌర్వాపర్యనియమోహి కార్యకారణభావ ఇతి భావః. † చతుర్థపాదార్థమాహ (అనుగ్రాహకమితి) ※ యస్యాదిత్యో భా ముపయుజ్య భాతీత్యాది శ్రుతి శ్చానుగ్రాహకత్వే ప్రమాణమ్. (జ్యోతిర్దృశ్యతఇతి) జ్యోతిః - దీప్తిః. జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానం మహస్వదితి ప్రయోగాత్. నను కథం కారణత్వానుగ్రాహకత్వే సమ్భవతః-తద్ధి ప్రాకృతతేజోవిసజాతీయమ్. సజాతీయతేజోహి తేజసాం కారణ మనుగ్రాహకంచ దృష్టం-యథా దీపో దీపాన్తరస్య, దీపాదిప్రభాచ చాక్షుషప్రభాయాః, ఇతి. ఉచ్యతే-నిమిత్తతయా కారణత్వోపపత్తిః-ఉపాదానస్యైవ హి సాజాత్యాపేక్షా. ఆహఙ్కారికస్య విజాతీయస్యాపి చక్షుష స్తేజోద్రవ్యేణాప్యాయనంచ దృష్టమ్, నిమిత్తత్వంచ తేజఃకారణభూతవస్త్వనుగ్రాహకతయా భవతి. యథాకాలస్య నిమిత్తత్వం కారణవస్త్వనుగ్రాహకయా, యథాచ సలిలదహనాతపాదీనాం ఘటోత్పత్తౌ నిమిత్తత్వం మృద్ద్రవ్యసంయోగేన తత్ర కిఞ్చిత్కారతయా, భవతి - ఏవ మప్రాకృతతేజోపి ప్రాకృతతేజస ఉత్పత్తౌ తదుపాదానద్రవ్యస్యానుగ్రాహకతయా నిమిత్తం భవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్ - ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపి తేజస స్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్య తత్సంబన్ధాపేక్షత్వా త్తదనుగ్రాహకమ్ - యథా చాక్షుషరశ్మే శ్చన్ద్రాతపాదిః, యథా శుష్కకణ్ఠస్య వాగ్వ్యవహారే పానీయాస్వాదనమ్, యథా మనసో ధారణగ్రహణస్మరణాదిపాటవే సమ్యగాహారః, ఉక్తలక్షణకారణత్వానుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణ భగవతా పరాశరేణ మూర్తబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదివ్య విగ్రహవిశిష్టత్వ ముక్త్వా ※ తతో జగ జ్జగత్తస్మిన్ స జగచ్చాఖిలం మునే ఇత్యుచ్యతే. స జగదితి సామానాధికరణ్యం ధారకత్వనిబన్ధనమ్.——అస్య వాక్యస్య పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. తథాహి-సూర్యాదిభి రప్రకాశ్యత్వం న పూర్వార్ధస్యార్థః-భాతిశబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. సహి దీప్త్యర్థః - ✱ భా దీప్తావితిహి ధాతుః. కించ - యది భాసయితృత్వం నిషిధ్యతే - తదా బ్రహ్మవిషయజ్ఞానహేతుత్వనిషేధ ఇతిచ వక్తుం శక్యతే - ఇహచ భానమేవ నిషిధ్యతే - న భాసయితృత్వమ్. యది ణిజర్థాన్తరాభావ న మిష్టమ్ - తదా తత్రేతి సప్తమీ న ఘటతే - కర్తృత్వస్యైవ ప్రాప్తత్వాత్. అతోఽర్థాన్తరానుపపత్తేః, ✱ దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా। యది భా స్సదృశీ సా స్యాత్ భాస స్తస్య మహాత్మనఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవే తేజోన్తరాణా మభిభూతత్వమేవాత్ర ప్రతిపాద్యమ్. తృతీయపాదేచాధిష్ఠాన స్ఫురణాధీన మధ్యస్త స్ఫురణ ముచ్యత ఇతిచాయుక్తమ్ - తమితి పుల్లిఙ్గాన్తస్య తచ్ఛబ్దస్య చిదచిద్వ్యావర్తకానన్తగుణవిశిష్టపరమపురుషపరత్వాత్, తస్మిన్భసమానేఽధ్యాసానుపపత్తే రధ్యస్తవస్తుస్ఫురణాయోగాత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిర్దోషః పరమపురుషో హి ముణ్డే ప్రకృతః - కఠవల్ల్యాంచాకర్మవశ్యోఽనన్తమహిమా సర్వనియన్తా సర్వాధారో విష్ణుశబ్దవాచ్య స్సర్వస్మాత్పరః సఏవ పురుషః ప్రకృతః - శ్వేతాశ్వతరేచ సహస్రశీర్షత్వసహస్రాక్షత్వాదిమాన్ స్వాభావిక పరజ్ఞానశక్త్యాదిగుణక స్సత్త్వ ప్రవర్తకో మహాపురుషః ప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చ గుణా స్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః - తైర్విశిష్టఏవ తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే - న వస్తుమాత్రమ్ - తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గాత్, పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్య ప్రకృతపురుషవిషయత్వ జ్ఞాపకత్వాచ్చ. అతః ✱ తమేవ భాన్తమితి తద్దీప్తియోగస్య స్వాభావికత్వం నిత్యత్వ మప్రతిహతత్వ మితరతేజసాం తద్ధేతుకత్వం చోక్తమ్ ✱ తమేవ భాన్తమ్ - తం భాన్తమేవేతి హ్యన్వయః. తమేవేత్యన్వయేసతి వ్యవచ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయేపి న విరోధః. యద్యధిష్ఠానస్ఫురణాధీన మధ్యస్తస్ఫురణమిత్యుచేత - తదా ※ తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీతి పునరుక్తిశ్చ స్యాత్. తస్య వృత్తిరూపజ్ఞా

౪౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౪.

(వే-సా.) తత్ప్రకరణే "౧ న తత్ర సూర్యో భాతి" ఇత్యారభ్య "తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి" ఇతి భాష్యశబ్దాభిహితస్య అనవధికాతిశయ జ్యోతిషో దర్శనాచ్చ అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమపురుషః. ౪. ౧॥ కఠ - ౨౮ - ౫౫ - ౧౫.

(వే-దీ.) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే తత్సమ్బన్ధితయా "౧ న తత్ర సూర్యో భాతి" ఇత్యారభ్య "తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి" ఇతి సర్వేషాం ఛాదకస్యాఽనవధికాతిశయస్య భాష్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మభూతస్య పరస్య జ్యోతిషో దర్శనాచ్చ అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. ౪.

† అయమేవ శ్లోక ఆథర్వణే పరంబ్రహ్మాఽధికృత్య శ్రూయతే. పరజ్యోతిష్ట్వంచ సర్వత్ర పరస్య బ్రహ్మణ శ్శ్రూయతే- యథా * ౧ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * ౨ తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి రాయుర్హోపాసతేఽమృతమ్ * ౩ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యత ఇత్యాదిషు. అతోఽఙ్గుష్ఠప్రమితః పరంబ్రహ్మ.

ఇతి శ్రీభాష్యే ప్రమితాధికరణశేషః.

నేన సర్వం భాతీత్యర్థ ఇతి చేన్న - భాశ్శబ్దస్య వృత్తిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. అతో భగవత్తేజస స్సర్వతేజోఽనుగ్రాహకత్వమేవ చతుర్థపాదార్థః. అతః ప్రకరణస్థానుక్తసర్వశ్రుతిపురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిత్యవర్ణశ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకనిరవధికదీప్తివిశిష్టో నేన మన్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. † పరమాత్మపరతయా నిర్ణీత ప్రకరణస్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మసాధకత్వమిత్యాహ (అయమేవ శ్లోక ఇతి) ఏవం శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానం హేతుతయోక్తమ్. † అర్థతః శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానంచాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వోపపాదక మిత్యభిప్రాయేణాహ (పరజ్యోతిష్ట్వంచేతి) ఆదిశబ్దేన * తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః * నారాయణపరో జ్యోతి రిత్యాద్యభిప్రేతమ్.——ఏవం స్వపక్షసాధకతయా శ్రుత్యన్తరస్థవాక్యత్రయోపాదానేన అర్థాత్పరపక్షవ్యుదాసశ్చ సిద్ధః - పరైః ఖల్విదం సూత్రం * ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయేత్యాదివాక్యవిషయ మధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతమ్. తత్రచ జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య పరబ్రహ్మపరత్వం సిద్ధాన్తితమ్. తదయుక్తమ్ - పూర్వపక్షానుత్థానాత్. జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతిర్హి ప్రకరణాద్బలీయసీ - అత ఉత్థాన మితి చేన్న - కిం జ్యోతిశ్శ్రుతి రాదిత్యాసాధారణ్యాత్తత్సాధికా-ఉత సాధారణ్యేపి ప్రవృత్తినిమిత్తభూతప్రకాశకత్వ ప్రాచుర్యాద్వా. నప్రథమః - * ఆపోజ్యోతిశ్చపఞ్చమమ్ * అగ్నిర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః. * జ్యోతీంషి శుక్రాణిచ యాని లోకే * జ్యోతీంషి విష్ణు ర్భువనాని విష్ణురితి బహ్వర్థసాధారణతయా ప్రయుజ్యమానత్వాత్. నద్వితీయః - * నారాయణపరో జ్యోతిః * తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి నారాయణ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తప్రాచుర్య దర్శనా దిత్యభిప్రాయేణ * తం దేవా జ్యోతిషా మితి వాక్య ముపాత్తమ్ * జ్యోతిషాం జ్యోతి రిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిష్ట్వం తత్ప్రకర్షశ్చ హ్యవగమ్యతే - అతో జ్యోతిశ్శబ్దస్య సాధారణ్యం భగవత్యేవ ప్రవృత్తినిమిత్తప్రాచుర్యంచ తేన సిద్ధమ్. ఆదిత్యాసాధారణ్యాభ్యుపగమేపి కృతకరత్వజ్ఞాపనాయ * అథ యదతః పర ఇతి వాక్య ముదాహృతమ్ - * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యేతద్వాక్యవిషయేణ జ్యోతి శ్చరణాభిధానా దిత్యధికరణేన జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతేః పరిహృతత్వాత్. తత్రహి * పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీతి ప్రకరణమ్. స్థితమపి తదనాదృత్య జ్యోతిశ్శబ్దస్య తమః ప్రతిద్వన్ద్విని ప్రసిద్ధతయా ఆదిత్యవిషయత్వం పరై రేవోక్తం పరిహృతంచ - అతః కృతకరత్వమ్. పరశబ్దవిశేషితజ్యోతిశ్శబ్దోపి నాదిత్యే రూఢః. పరత్వస్య నిరతిశయస్య తస్మిన్నసంభవాదేవ గుణయోగాదపి నాదిత్యప్రతీతిః. ఉత్థానశ్రుతిః స్వశ్రుతిశ్చ పూర్వపక్షహేతురితి చేన్న - పరబ్రహ్మవిషయత్వఏవ తయో రుపపత్తే ర్వక్ష్యమాణత్వాత్. మాస్తు తయోః పరబ్రహ్మవిషయత్వసంభవః - తథాపి నారమ్భణీయతా - ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితిసూత్రేణాస్య వాక్యస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకత్వస్య సమర్థితత్వాత్. * య స్తత్పరం జ్యోతి రుపసమ్పత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవచ జీవస్య పారమార్థికం రూపమితిహి తైరుక్తమ్ * శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరా త్సముత్థానమ్ - వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి సముత్థానాదిశ్రుతినిర్వాహశ్చ తైస్తత్రైవ కృతః. అతః కృతకరత్వమ్. ఇహ పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యాఽవిర్భూతస్వరూపవిషయత్వసమర్థన ముపజీవ్య దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం తత్ర సమర్థిత మితిచేత్ - తర్హి ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రానన్తరం జ్యోతిర్దర్శనాదితి సూత్రం నివేశయితవ్యమ్ - హేతుప్రయోగానన్తరమేవ హేత్వసిద్ధేః పరిహరణీయత్వాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనో వక్తవ్యత్వేనానువృత్తి దర్శనేనహి తదసిద్ధిరిహ పరిహ్రియతే. ఇదంచ తత్రైవోక్తమ్ - * అపహతపాప్మత్వాదిగుణక మాత్మానం ప్రస్తుత్య ఏతన్త్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీతి తమాకృష్య తస్య స్వప్నసుషుప్త్యాద్యుపన్యాసక్రమేణ పరమార్థస్వరూపావిర్భావోపదేశపర మిదం వాక్యమితి తత్ర తైరేవ ప్రతిపాదనాత్, తదప్రతిపాదనేచాస్య వాక్యస్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వాసిద్ధేః. అతః కృతకరత్వ మన్యథా తత్రైవైతత్సూత్ర నివేశనంవా ప్రసజేత్.——అపరేత్వాహుః - శరీరాదుత్థానస్య స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తేశ్చ మధ్యే శ్రూయమాణా పరజ్యోతిఃప్రాప్తి ర్న్యాయాదిత్యప్రాప్తిః - అర్చిరాదిమార్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్ర హ్యాదిత్యప్రాప్తి ర్మధ్యే శ్రూయతే. ఆదిత్యస్య పరత్వంచార్చిరాద్యపేక్షయేతి పూర్వపక్షోత్థానమితి. తదప్యత ఏవ నిరస్తమ్ - ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రఏవాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యాఽవిర్భూతస్వరూపాత్మవిషయత్వస్య సమర్థితత్వాదితి.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రమితాధికరణశేషః.

౧॥ ఛాం - ౮ప్ర - ౧౨ఖం - ౨. ౨॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౧౬. ౩॥ ఛాం - ౩ప్ర - ౧౩ఖం - ౭.

౭ఖం-౧.

౫౨. సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్. ౧.

౧. ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే * ౧ ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి. † తత్ర సంశయః † కిమయ మాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా-ఉత పరమాత్మేతి. కింయుక్తమ్. ముక్తాత్మేతి. కుతః * ౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా

౧. ౫౨॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాత్. పూర్వం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే సాధ్యమానే అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమితి సూత్రేణాల్పశ్రుతిః పరిహృతా - అల్పశ్రుతిప్రసఙ్గేనాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య పరత్వం సాధితమ్ - తత్ప్రసఙ్గేనాధికరణత్రయ ముక్తమ్. అథ పూర్వప్రకృత దహరవిద్యాయా బుద్ధిస్థత్వేన తదనన్తరభూతస్య * ఆకాశో హ వై నామేత్యాదిప్రకరణస్య జీవపరత్వ మాశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇతి సఙ్గతిః. † ముక్తస్య ప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మ పరమాత్మవిషయసంశయ మాహ (కిమయమితి).——పరైస్తు భూతాకాశః పూర్వపక్షితః. తథాచ సత్యనారమ్భణీయమేవ స్యాత్ - ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యనేనైవ చరితార్థత్వాత్. తత్రహి * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యా భూతాకాశపరత్వ మాశఙ్క్య సర్వభూతకారణత్వ జ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశే అన్వయానర్హత్వాత్ బహుశ ఆకాశశబ్దాభ్యాసే సత్యపి తద్బాధేన పరమాత్మపరత్వం నిర్ణీతమ్. ఇహాపి నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వబ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభి రాకాశస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయతఇతి న వైషమ్యమ్. దహరాకాశస్య తదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతే రన్వేష్టవ్యస్యైవ తత్రత్యం పరమాత్మలిఙ్గమ్ - నతు దహరాకాశస్యేతి శఙ్కావిశేషసంభవా ద్దహరాధికరణోత్థానం యుక్తమ్ - ఇహతు న తథా శఙ్కా దృశ్యతే. నన్వవకాశప్రదానద్వారా నామరూపనిర్వహణహేతుత్వ మాకాశస్య యుజ్యతే - అతః స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావా ద్వైషమ్యమితి. ఉచ్యతే - కిమత్ర స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః స్వరసార్థస్వీకారేణ వర్ణ్యతే - ఉత క్లిష్టార్థకల్పనయా. న ప్రథమః - స్వయ మస్పృష్టేన నిర్వాహ్యనామరూపస్యాకాశస్య సర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్యచ పరమాత్మలిఙ్గభూతస్య స్వవాక్యస్థత్వేన * సర్వాణి హ వా ఇత్యాదివాక్యాదవిశేషాత్. న ద్వితీయః - అవకాశప్రదానద్వారా సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశే సంభావితతయా స్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్య తత్ర చాత్ర చావిశేషాత్.——అపరైస్తు బ్రహ్మశబ్దస్య ముక్తాత్మపరత్వం వదద్భి రేవాకాశశబ్దస్య భూతాకాశపరత్వం పూర్వపక్షితమ్, తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్య కృతకరత్వం తుల్యమ్. అతః పరపక్షే పూర్వపక్షానుదయ ఏవ.——† అతఃపరమాత్మలిఙ్గానాం భూతాకాశేఽన్వయానర్హతయా ఆకాశశబ్దస్య యౌగికార్థే గ్రాహ్యే సత్యనన్తరపూర్వవాక్యే ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వా న్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గానాఞ్చ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయోత్థానం యుక్తమిత్యభిప్రాయేణ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తః - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తదర్థం * ధూత్వా శరీరమితి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వ మాకాశశబ్దస్య ముక్తపరతా మవగమయతి - నేతి. కిం ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతి - నేతి. కిమత్ర నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపభాక్తయా - ఉత నామరూపవ్యాకర్తృతయేతి. కిం * తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నిర్వోఢృత్వ ముపపాదయతి - నేతి. యదా నోపపాదయతి - తదా నామరూపభాక్త్వమేవ తన్నిర్వోఢృత్వమితి తస్య జీవేపి బన్ధదశాయాం సమ్భవేన ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వ మాకాశశబ్దస్య ముక్తపరత్వావగమక మిత్యాకాశో ముక్తాత్మేతి పూర్వఃపక్షః. యదా * తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నామరూపనిర్వోఢృత్వ

౫౨. సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ ఆకాశో హ వై నామ రూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ" ఇత్యాదినా నిర్దిష్ట ఆకాశః, "౨ ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా" ఇతి ప్రకృతా త్ప్రత్యగాత్మనః పరిశుద్ధా దర్థాన్తరభూతః పరమపురుషః - నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వ తదస్పర్శరూపార్థాన్తరత్వామృతత్వాది వ్యపదేశాత్. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే "౧ ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మా" ఇత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కిం ముక్తాత్మా? - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ముక్తఇతి పూర్వఃపక్షః - "౨ ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామి" ఇతి ముక్తస్యానన్తర ప్రకృతత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు - "౧ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా" ఇతి స్వయ మస్పృష్టనామరూపతయా నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వేన శ్రూయమాణోఽయ మాకాశో బద్ధముక్తోభయావస్థా త్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్పరమాత్మైవ. సూత్రార్థస్తు - ఆకాశః పరమాత్మా - తస్య నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వతదస్పర్శలక్షణార్థాన్తరత్వవ్యపదేశాత్, ప్రత్యగాత్మనో హ్యర్థాన్తరభూతఏవ నామరూపయో ర్నిర్వోఢా - బద్ధావస్థస్తావ న్నామరూపాభ్యాం స్పృష్ట స్తత్పరవశశ్చేతి న నిర్వోఢా, ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న నిర్వోఢృత్వమ్. ఆదిశబ్దేన నిరుపాధికబ్రహ్మత్వామృతత్వాత్మత్వాదీని గృహ్యన్తే. తాని నిరుపాధికాని ముక్తస్యాపి న సమ్భవన్తి. ౧. ౧॥ ఛాం - ౮ - ౧౪ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧౩ - ౧.

బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవానీతి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్, * ౧ † తే యదన్తరేతి చ నామరూపవినిర్ముక్తస్య తస్యాభిధానాత్,. * ౧ † నామరూపయో ర్నిర్వహితేతి చ సఏవ పూర్వావస్థయోపలిలక్షయిషితః - † స ఏవ హి దేవాదిరూపాణి నామాని చ పూర్వ మబిభ్రత్. † తస్యైవ నామరూప వినిర్ముక్తా † సామ్ప్రతిక్యవస్థా * ౧ తద్బ్రహ్మ తదమృత మిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చ తస్మిన్నప్యసఙ్కుచితప్రకాశయోగా దుపపద్యతే. నను దహరవాక్యశేషత్వాదస్య స ఏవ దహరాకాశోఽయమితి ప్రతీయతే - తస్య చ పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. నైవమ్ - ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యేచ ప్రత్యగాత్మనో ముక్త్యవస్థానం రూప మభిహితమ్ - అనన్తరంచ * ౨ విధూయ పాప మితి స ఏవ ముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోఽత్రాకాశో ముక్తాత్మా.

౧. ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి ఆకాశః పరంబ్రహ్మ. కుతః. అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ అర్థాన్తరత్వ † వ్యపదేశ స్తావత్ * ౧ ఆకాశో హ వై నామరూపయో ర్నిర్వహితేతి. † నామరూపయో ర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థా త్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వ మాకాశస్యోపపాదయతి. బద్ధావస్థ స్స్వయం కర్మవశా న్నామరూపే భజమానో న నామరూపే నిర్వోఢుం శక్నుయాత్ - ముక్తావస్థస్య జగద్వ్యాపారాసమ్భవా న్నితరాం నామరూపనిర్వోఢృత్వమ్. ఈశ్వరస్యతు సకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్య నామరూపయో ర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నమ్ * ౩ అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * ౪ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి ద్యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మా దేత ద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయతే । * ౫ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే ఇత్యాదిషు. అతో నిర్వాహ్యనామరూపా త్ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢాఽయ మాకాశోఽర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ. † తదేవోపపాదయతి * ౧ తే యదన్తరేతి. యస్మా దయ మాకాశో నామరూపే అన్తరా - తాభ్యా మస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః - తస్మా త్తయో ర్నిర్వోఢా - అపహతపాప్మత్వా త్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః. † ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వాని గృహ్యన్తే. నిరుపాధిక † బృహత్త్వాద యోహి పరమాత్మన

ముపపాదయతి - తదా నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామ తత్కర్తృత్వరూపమితి తస్య ముక్తాత్మన్యసంభవా న్ముక్తాత్మనః పూర్వప్రకృతత్వేప్యస్మిన్వాక్యే ముక్తాత్మనోఽవగత్యనుపపత్తే రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. † (తేయదన్తరేతి) ఉభయో ర్మధ్యస్థత్వా త్తదస్పృష్టత్వం ఫలితమ్-మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేన పూర్వోక్తముక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. † ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం కథ మిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతి శ్రుత్యనువాదః - నత్వర్థానువాదః. † ఉపలక్షణతయాఽభిమతం నిర్వోఢృత్వం పూర్వావస్థాయామపి నాస్తీత్యత్రాహ (సఏవహీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వం న నామరూపకర్తృత్వమ్ - అపితు నామరూపభాక్త్వమ్ - వహనంహి ధాత్వర్థః - ఉపసర్గాణాం నానార్థత్వసమ్భవాత్ నితరాం వోఢృత్వం నిర్వోఢృశబ్దార్థ స్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. † తర్హి కథ మమృతత్వాదిక మిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) † (సాంప్రతికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థా తస్య కాలస్య ప్రకృతత్వాత్ సాంప్రతికీత్యుచ్యతే.

౧. రాద్ధాన్తే - (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యతఇతి శేషః. యద్వా - నామరూపయో ర్నిర్వహితేతి వ్యపదేశ ఇత్యన్వయః. * అర్థాన్తరత్వశబ్ద స్తదుపపాదకం ధర్మం లక్షయతి - అర్థాన్తరత్వ మాకాశస్యోపపాదయతీతిహ్యుక్తమ్. భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః. † (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వంచ స్పష్టభేదకధర్మః - అవయవశక్త్యా నిర్వోఢృశబ్దస్య వహనమాత్రపరత్వాదపి రూఢి ర్యోగ మపహరతీతి న్యాయాత్ కర్తృపరత్వం యుక్తమితి భావః. † నన్వేవం సతి * తే యదన్తరేతి కథం ముక్తస్యానన్తర మభిధాన మిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతి తే యదన్తరేతీతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావా త్తయోః స్వేచ్ఛయా నిర్వోఢా పరమాత్మా - నహికర్మపరాధీనచేష్టితస్య బద్ధస్య జగద్వ్యాపారానుగుణసంకల్పాదిరహితస్య ముక్తస్యచ నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతి శ్రుతిస్థపదానుకారః. † ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః-ఉపాధి ర్హ్యవచ్ఛేదకః. జీవస్య జ్ఞానతో బృహత్త్వమ్-తచ్చ పరమాత్మప్రసాదాయత్తమ్. † (బృహత్త్వాదయఇతి) ధర్మా

౧॥ ఛాం-౮-ప్ర-౧౪ఖం-౧. ౨॥ ఛాం-౮-ప్ర-౧౩ఖం-౧. ౩॥ ఛాం-౬-ప్ర-౩ఖం-౨. ౪॥ ఛాం-౧ముం-౧ఖం-౯. ౫॥ పురుషసూక్తమ్.

ఏవ సమ్భవన్తి - తేనాత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ. యత్పున రుక్తమ్ - ※ ౧ † ధూత్వా శరీర మితి ముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి. తన్న - ※ ౧ బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవానీతి పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్. † యద్యప్యభిసమ్భవితు ర్ముక్తస్యాభిసమ్భావ్యతయా పరంబ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్ - తథాప్యభిసమ్భవితు ర్ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వాద్యసమ్భవా దభిసమ్భావ్యం పరమేవ బ్రహ్మ తత్ర ప్రత్యేతవ్యమ్. † కిఞ్చ - ఆకాశశబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ † ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యుపాసక స్వరూపకథనార్థత్వా, దుపాస్యఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహోపసంహ్రియతఇతియుక్తమ్. † ఆకాశశబ్దశ్చ ప్రత్యగాత్మని నక్వచి ద్దృష్టచరః. అతోఽత్రాకాశః పరంబ్రహ్మ.

† అథ స్యాత్ - ప్రత్యగాత్మనో ఽర్థాన్తరభూత మాత్మాన్తరమేవ నాస్తి - † ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ. శుద్ధావస్థఏవహి ప్రత్యగాత్మా పరమాత్మా పరంబ్రహ్మ పరమేశ్వరఇతిచ వ్యపదిశ్యతే - అతః ప్రకృతాన్ముక్తాత్మనోఽభిసమ్భవితు ర్నార్థాన్తర మభిసమ్భావ్యో బ్రహ్మలోకః. అతో నామరూపయో ర్నిర్వహితా ఆకాశోపి సఏవ భవితు మర్హతీతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన. ౨.

౧. † వ్యపదేశాదితి వర్తతే, సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్

ఇతిశేషః. † (ధూత్వేత్యాది) బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. † ప్రథమానిర్దిష్టస్యాభిసమ్భవితుః ప్రాధాన్యేన ప్రాకరణికత్వస్వారస్యేపి లిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్వారస్య భఙ్గో యుక్తఇత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి). † అవాన్తరప్రకరణేన పూర్వవాక్యస్య జీవస్వరూపపరత్వ మభ్యుపేత్య పరిహృతమ్ - వస్తుతస్తు బ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్ పూర్వావాక్యమపి నజీవపరమ్ - కింతు తస్య పరమప్రాప్యభూతపరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కించాకాశేతి). † ప్రజాపతివాక్యస్య వ్యవధాయకత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) † హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి).

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయితుం శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) నను కథ మాత్మాన్తరమేవ నాస్తీత్యుచ్యతే - త్రిపాదీహ్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా-ప్రథమపాదఏవ చిదచిద్విలక్షణవస్తుసద్భావ స్సమర్థితః. ఉచ్యతే-సిద్ధిస్తావ దుభయవిధా-సాధకప్రమాణసంభవాధీనా, బాధకప్రమాణవ్యుదాసాధీనా చ, బాధకప్రమాణవ్యుదాసేన సాధకసత్తాయత్తాసిద్ధిః స్థేయసీ భవతి - తదభావే సాధకమాత్రాధీనా సిద్ధి రస్థిరా. అస్థిరంచాసత్కల్పమ్. అత్ర ప్రథమే పాదే సాధకసద్భావాధీనసిద్ధౌ దర్శితాయా మస్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకవ్యుదసనస్య సూత్రకారై రితః పూర్వ మకృతత్వాత్, సాధకాధీనసిద్ధే రస్థిరప్రాయత్వా న్నాస్తీత్యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూత మాత్మాన్తరం దృఢప్రమాణసిద్ధం న భవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదేపీదృశవ్యపదేశః ఉక్తార్థాభిప్రాయో వేదితవ్యః. యద్వా - త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితి నానుపపత్తిః. † (ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి) ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకే ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య ✱ ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమ్ ✱ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ✱ నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేతి జీవేనైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్రహి ※ ఏష బ్రహ్మలోక స్సమ్రాడితిహోవాచేతి ప్రకరణావసానే తస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశోఽవగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే - ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోః ప్రత్యేకం భేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరయోగేవా చశబ్దః - ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాత్ భేదనిషేధస్య. నామరూపయోర్నిర్వహితేతి పూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః - అతఏవహి నామరూపయో ర్నిరోఢృత్వమితి స్వగ్రన్థే నిర్దిష్టమ్. ఆపాతతోఽర్థాన్తరత్వే ప్రతీతేపి న తత్సిద్ధాన్తికర్తవ్యమితి శఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః. ౧॥ ఛాం - ౮ప్ర - ౧౩ఖం - ౧.

౧. ౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన. † సూత్రస్యాకాఙ్క్షాం పూరయతి (వ్యపదేశాదితినర్తతఇతి) యథా ✱ అథ శబ్దానుశాసన

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన. ౨.

(వే-సా.) తత్త్వమస్యాదినైక్యోపదేశాత్ ప్రత్యగాత్మనో నార్థాన్తరభూతః పరమపురుష ఇత్యాశఙ్క్యాహ. "౨ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్" "౩ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢః" ఇతి సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః బాహ్యాన్తరవిషయానభిజ్ఞాత్ప్రత్యగాత్మనః తదానీమేవ ప్రాజ్ఞతయా భేదేన వ్యపదేశా దర్థాన్తరభూతఏవ. ౨.

౨॥ బృ - ౬అ - ౩బ్రా - ౨౧. ౩॥ బృ - ౬అ - ౩బ్రా - ౩౫.

† ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽస్త్యేవ. తథాహి - వాజసనేయకే * ౧ కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మన స్సుషుప్త్యవస్థాయా మకిఞ్చిద్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గ ఆమ్నాయతే * ౨ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి * ౩ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. నచ స్వపత ఉత్క్రామతో వాఽస్య కిఞ్చిద్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సమ్భవతః. † నచ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ - తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్.

† ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః .౩.

౧. అయం పరిష్వఞ్జకః పరమాత్మా ఉత్తరత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే * ౪ సర్వస్యాధిపతి స్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ౪ స న సాధునా కర్మణా భూయా న్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ * ౪ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏష సేతు

మిత్యత్ర * కేషాం శబ్దానా మిత్యుక్తే సమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్య విభాగేనానుషఙ్గః - తథేహాపీతిభావః. సూత్రే సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితిసప్తమీ. † కస్య కస్మా ద్భేద ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనఇతి). † అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశరూపహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారపరత్వా దస్య సూత్రస్యార్థసిద్ధం సాధ్యనిర్దేశం దర్శయతి (అర్థాన్తరభూతఇతి) అవాన్తరార్థ ప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే కణ్ఠోక్త్యభావః - ప్రధానార్థ ప్రతిజ్ఞానస్యహి ప్రాయేణ కణ్ఠోక్తి రుపలభ్యతే. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తమ్ * ఉత్సర్జన్ - శరీర మితిశేషః. † క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ పరిష్వఙ్గాన్వారోహావాశఙ్క్యాహ (నచేతి).

† ముక్తావస్థేనాత్మనాన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౧. ౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః. సూత్రే - పత్యాదిశబ్దేభ్యఇతి నిర్దిష్టత్వా త్తదనురోధాయ శ్రౌతపాఠక్రమానాదరేణ * సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమ ముదాహృతమ్. సూత్రేచ తథానిర్దేశః కిమర్థ ఇతిచేత్, ఉచ్యతే - కర్మసంబన్ధనిషేధముఖేన సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం నిరుపాధికత్వజ్ఞాపకస్య * స న సాధునా కర్మణా భూయా నిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం * సర్వస్యాధిపతి రిత్యాదివాక్యమ్ - పశ్చాత్ * ఏష భూతాధిపతి రితి వాక్యమ్. హేయసంబన్ధరాహిత్యపరవాక్యస్య తత్పూర్వాపర వాక్యానాంచ తన్త్రేణ క్రోడీకరణార్థ మభ్యాసరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థంచ పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతినిర్దేశః. అధిపత్యాదీత్యనుక్తిః. * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర మిత్యాదిభి రస్య ప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వద్యోతనార్థా. అతఏవ హ్యయం పరిష్వఞ్జకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః - నఖలు * పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థమ్ * తస్యాశ్శిఖాయా

(వే-దీ.) నను తత్త్వమస్యాది నైక్యవ్యపదేశాత్, "నేహ నానాఽస్తి" ఇతిభేదప్రతిషేధాచ్చ నప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాశఙ్క్యాహ. వ్యపదేశాత్ ఇతివర్తతే. "౨ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః" "౩ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢః" ఇతి సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః లుప్తసకలవిశేషవిజ్ఞానా త్ప్రత్యగాత్మనస్తదానీమేవ సర్వజ్ఞతయా భేదవ్యపదేశా త్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతఏవ పరమాత్మా. ౨.

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః. ౩.

(వే-సా.) పరిష్వఞ్జకే ప్రాజ్ఞే శ్రూయమాణేభ్యః పత్యాదిశబ్దేభ్యశ్చాయ మర్థాన్తరభూతః. "౪ సర్వస్యాధిపతిః - సర్వస్యవశీ - సర్వస్యేశానః" ఇతి హ్యుత్తరత్ర శ్రూయతే; ఐక్యోపదేశోపి "అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః" ఇత్యనేన జీవస్యశరీరభూతస్యాత్మతయా అవస్థితేరితి స్వయమేవ పరిహరిష్యతి. ౩.

౧॥ బృ-౬అ-౩బ్రా-౭. ౨॥ బృ-౬అ-౩బ్రా-౨౧. ౩॥ బృ-౬అ-౩బ్రా-౩౫. ౪॥ బృ-౬అ-౪బ్రా-౨౨, ౨౪, ౨౫.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే వేదాన్తసారే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

(వే-దీ.) పరిష్వఞ్జకే ప్రాజ్ఞే శ్రూయమాణేభ్యః పత్యాదిశబ్దేభ్యశ్చాయం ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా "౪ సర్వస్యాధిపతిః - సర్వస్యవశీ - సర్వస్యేశానః" ఇత్యాదౌ. ఐక్యోపదేశభేదప్రతిషేధౌతు బ్రహ్మకార్యత్వనిబన్ధనావితి "౫ తజ్జలానితి - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిశ్రుతిభిరేవ వ్యక్తౌ. ౩.

౫॥ ఛాం-౩ప్ర-౧౪ఖం-౭.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసమ్భేదాయ * ౧ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి। ఏతమేవ విదిత్వా ముని ర్భవతి। ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి సవా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానోఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. † ఏతేచ పతిత్వ జగద్విధరణత్వ సర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థేపి న కథఞ్చిత్సమ్భవన్తి - అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయో ర్నిర్వహితాఽఽకాశః. † ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాయత్తఇతి ※ ౨ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యాదిభి ర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యతఇతి పూర్వమేవ సమర్థితమ్. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తత ఏవే† త్యనవద్యమ్.

మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితఇతి పరమాత్మశబ్దం స్ఫోరయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూప మహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ * తమేత మిత్యాదివాక్య ముపాత్తమ్. * అన్నాదః - అన్నదః. † అధిపత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతేచేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రా దర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తా దర్థాన్తరత్వఇతి వికల్పే ప్రథమం శిరః పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తమ్ - అనేనతు ద్వితీయం శిరఇతి విభాగః. † యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మై ర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథ మిత్యత్రాహ (ఏతేచేతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సూత్రద్వయోదాహృత గుణపరః - అత ఆదిశబ్దే పరిష్వఙ్గాన్వారోహావన్తర్భూతౌ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వఙ్గస్యాన్వారోహస్యచ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌచ తస్మిన్నసంభవతః. ఏతే అకర్మసంపాద్యా ఇతిచాభిప్రాయః - ※ స నసాధునా కర్మణా భూయానితి శ్రుతత్వాత్. తేన బద్ధాత్మన్యసంభవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మన్యసంభవఇత్యర్థః. ఏవ మనేన సూత్రద్వయేన పరమాత్మన శ్చిదచిద్విలక్షణ్యే ప్రమాణదార్ఢ్య స్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌ తదనురోధేన వర్ణనీయావితి శఙ్కాబీజం పరిహృతం భవతి. ఏతావదేవైతదధికరణకృత్యమ్. † ఏవం ప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహే కర్తవ్యే సత్యైక్యోపదేశభేదనిషేధయో రముఖ్యతయాపి నిర్వాహే ప్రాప్తే సూత్రకారై రేవ శ్రుతితోఽర్థతశ్చ వక్ష్యమాణం శ్రుతిసిద్ధం ముఖ్యనిర్వాహం తత్ర తత్ర ప్రసఙ్గే పూర్వమపి స్వేనోక్తమిహ స్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధనః - నతు జీవేశ్వరైక్యనిబన్ధన ఇత్యర్థః. తత ఏవ - కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చ కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేద ప్రతిషేధపరేత్యర్థః. అత్ర భేదనిషేధస్య ప్రకారైక్య నిబన్ధనత్వ మప్యర్థసిద్ధమ్ - ప్రకారప్రకారిభావస్య జగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వ సమర్థనం శ్రౌతమ్ - తేనైక్యోపదేశస్య ముఖ్యత్వ మార్థమ్. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం అవస్థితే రితి కాశకృత్స్న ఇతి వక్ష్యతే - తత్రాకృతినయగోచరతయా ముఖ్యత్వసమర్థనం చిద్విషయ మచిద్విషయంచ అంశో నానావ్యపదేశాత్. ఉభయవ్యపదేశా దిత్యధికరణద్వయేన కృతమ్. ఏవం వక్ష్యమాణో ముఖ్యనిర్వాహ ఇహ స్మారితః. † పాదద్వయోక్త మర్థ మభిప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి).

పరైస్తు సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యో రిత్యాదిసూత్రద్వయం బృహదారణ్యకే ※ కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణవిషయ మధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతమ్. తత్రచోపక్రమే ※ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలిఙ్గదర్శనా దుపసంహారేచ * సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరాపరిత్యాగా న్మధ్యేచ సుషుప్త్యాదిసాంసారికతత్తదవస్థాప్రతిపాదనా, దత్ర సంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేన పత్యాదిశబ్దైశ్చాసంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. ఉపక్రమాదిషు శారీరలిఙ్గకథన మనువాదరూపం తస్య పరేణ బ్రహ్మణైక్యోపదేశార్థం కృతమ్. * యోఽయం విజ్ఞానమయః ※ సవా ఏష మహానజ ఆత్మేతి పరమేశ్వరేణైకత్వ ముపదిశ్యతే. అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీతి పదే పదే ప్రశ్నాత్, * అనన్వాగతస్తేన భవత్యసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇతి పదే పదే పుణ్యేనానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతివచనాచ్చ అసంసారిస్వరూప ప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితి శారీరలిఙ్గదర్శనపరిహారశ్చోక్తః. ఏవ మధికరణభేదవర్ణన మయుక్తమ్ - ద్వితీయతృతీయపాదాన్తర్గతాధికరణాన్తరసూత్ర వైరూప్యాత్ నిరూపణీయాభావాచ్చ. నహ్యత్ర సూత్రద్వయేన ప్రతిజ్ఞావాక్యం శ్రూయతే-వివక్షితతత్తత్ప్రకరణస్థధర్మివాచిశబ్దాభావాత్, ప్రతిక్షేప్యవ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ. ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్, ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్, అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితిహిసూత్రశైలీ - అతోఽత్ర తథాభావాభావా దధ్యాహార స్స్యాత్ -నచానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సంభవత్యనుపపన్నః. ఇహచ పూర్వప్రకృతసాధ్య హేతుసమర్థకత్వేఽధ్యాహారోఽనపేక్షితః. చతుర్థేపి పాదేఽధికరణాన్తరారమ్భేషు ధర్మివాచిపదాశ్రవణం న దోషః -

---

౧॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౨౨. ౨॥ ఛాం - ౩ప్ర - ౧౪ఖం - ౧.

తస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వేఽప్యాకాశాదిత్వ స్థూలాదిపదస్యైవాపేక్ష్యత్వాత్ అనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నేతి. నామరూపయోర్నిర్వహితేతి వ్యపదేశ ప్రతిజ్ఞా ప్రయుక్తే. నేతిపదస్యోత్తరత్ర అనుషఙ్గేపి నదోషః. ప్రధానాదిపరత్వే వ్యాసస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనశేషత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితతయా సర్వత్ర తద్విషయాయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేపి గత్యన్తరసద్భావేఽతి గత్యభావ ఇవ నిర్వాహోఽనుపపన్నః, అతః పరమాత్మపరత్వ సమర్థనపరాధికరణవైరూప్యాదయుక్తమ్. నిరూపణీయాభావాచ్చ అధికరణాన్తరత్వ మయుక్తమ్ - సన్దేహే హి న్యాయప్రవృత్తిః. యత్రైకస్మిన్వాక్యే ప్రకరణేవా పరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయం ప్రధాన ప్రతిపాద్యతయా ప్రతీయతే - తత్ర సన్దేహే సతి న్యాయావతారః - ఇహ చ తాదృశసంశయవిషయో న దృశ్యతే, తథాహి - జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థా ప్రతిపాదకవాక్యానాం జీవవిషయత్వం న సంశయపదమ్. నచ తదపాకర్తుం శక్యమ్ - అతస్తన్నిరూపణపరత్వ మధికరణస్యాయుక్తమ్, ※ అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాదివాక్యానాం శుద్ధస్వరూపపరత్వమపి న సన్దేహపదమ్ - నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకానామ్ * స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దః * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వేపి న సన్దేహః - అత ఏతత్సమర్థన మనపేక్షితమ్. సమానాధికరణవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మైకత్వోపదేశపరత్వేపి న విశయ ఇతి న తత్సమర్థనార్థ మధికరణారమ్భో యుక్తః. జీవస్వరూపకథనం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిధానాయానువాద ఇత్యయ మర్థో నిరూపణీయ ఇతి చేన్న - ప్రాప్తార్థానాం వాక్యానా మనువాదకత్వస్య అప్రాప్తార్థానాం విధాయకత్వస్యచ స్వత ఏవ స్పష్టత్వాత్. న ఖలు ※ అగ్నిర్హిమస్య భేషజ మిత్యస్య వాక్యస్యానువాదకత్వమ్ ※ స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యస్య విధిత్వం చాత్ర నిరూపణీయమ్. అతో జీవస్వరూపకథనే ప్రాప్తవిశేషణోక్తేరనువాదత్వం న సమర్థనీయమ్ - అప్రాప్తధర్మప్రతిపాదనస్య విధిత్వంచ న సాధ్యమ్. విహితధర్మనిషేధేన స్వరూపైక్యప్రతిపాదనంచానుపపన్నమ్. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చ నేదం సూత్రద్వయం బ్రహ్మాత్మైకత్వోపదేశసమర్థనపరమ్ - భేదసమర్థనపరత్వం హ్యక్షరస్వారస్యా దవగమ్యతే. నచ మృషావాద్యభిమతం బ్రహ్మాత్మైకత్వ మస్మిన్ప్రకరణే దృశ్యతే - * స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః స ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిం ఛ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన స్సర్వస్యాధిపతి రితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశ పరతావగమాత్. తన్మతే ఽధిష్ఠానతాదాత్మ్యం హ్యుపదేశ్యమ్. న హీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానమ్ - ఈశ్వరస్యాపి సన్మాత్రవస్తుని కల్పితత్వాత్. నహి రజ్జుకల్పిత స్సర్ప స్తత్కల్పితభూదళనామ్బుధారాదిష్ఠానమ్. కించ - ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకమ్ - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా స్వారోపితాకారవిషయభ్రమానుపపత్తేః. నచాన్యకర్తృకమ్ - అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్య సంసార్యగోచరత్వాత్. నహ్యధిష్ఠానానవభాసే ఽధ్యస్తప్రతీతి రుపపద్యతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్నితి సన్మాత్రమేవాధిష్ఠానతయాఽనువృత్త మవభాసత ఇతి చ తదీయప్రక్రియా - నత్వీశ్వరోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అత స్సర్పభూదళనయో రన్యోన్యతాదాత్మ్యోపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశోఽనుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతి చేత్ - పదానాం లక్షణా. కించ - అప్రాప్తానాం ధర్మాణా మనువాదాసంభవా, ద్విహితస్య నిషేధాయోగాత్, ※ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనాచ్చ తేషాం ధర్మాణా మవివక్షితత్వం దుర్వచమ్. సిద్ధాన్త్యభిమతం తు తాదాత్మ్యం తదుపాసనంచోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే. అత స్సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థశరీరస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూపణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వా, చ్చాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వోపపాదకం సూత్రద్వయమితి సిద్ధమ్.——యాదవప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావా దనారమ్భణీయత్వదోషః స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరిష్వఙ్గాన్వారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మన శ్శారీరా ద్భేదః స్థిత ఇతి విషయశోధక మాద్యం సూత్రం వ్యాఖ్యాయ స ప్రాజ్ఞః కింభోక్తా విద్యాకర్మాతిశయలబ్ధైశ్వర్యో జీవః - ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తు ర్విజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశానత్వాదీనాం విద్యాకర్మలబ్ధతయా జీవత్వ ముక్త్వా పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనా దన్యత్ర సుషుప్తౌ పరమాత్మని సంపత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితమ్. తత్ర తావ దాద్యసూత్రవ్యాఖ్యాన మయుక్తమ్ - విషయశోధకత్వమాత్రే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శాబ్దస్య హేతో ర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతతయా కర్మాధీనైశ్వర్యత్వస్య పూర్వపక్షహేతో రశాబ్దత్వాచ్చ తచ్ఛఙ్కావ్యుదసనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్ సూత్రవైయర్థ్యమ్. కిఞ్చ - శారీరాత్ భేదకౌ పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయేతే. ప్రాజ్ఞత్వంచ స్వాభావికమ్ - పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే - ఉపాఖ్యమన్త్రైః, తత్రైవ ※ స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యుపాధినిషేధాచ్చ. అతస్తదనాదృత్య పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తి రచతురా. సద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వావగమకః - తథాపి కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యేతు

ఇతిశ్రీభాష్యే అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సంవాదనిరపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వంచ. యద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవాదసాపేక్షమ్ - తర్హి శ్రుత్యన్తరేషు కథ మాశ్వాసః - తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షణేఽనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయ స్స్యాత్. అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణం చానుపపన్నమ్. అత స్సూత్రత్రయ మేకాధికరణమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం, భూమాసంప్రసాదా,ఽక్షరే,క్షతిః । దహరంచ,తథాశబ్దాదేవప్ర,తదుపర్యపి॥

మధ్వాదిషు,శుగా,కాశో,దశాపిచ తృతీయగాః॥

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా ౨౭.—సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా ౧౦౯.

నారాయణః -

పరం బ్రహ్మ.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే—చతుర్థపాదః.

ఆనుమానికాధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ. ౧.

౧. † ఉక్తం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయా జిజ్ఞాస్యం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేచిద్వస్తునః ప్రధానాదే శ్చేతనాచ్చ బద్ధముక్తోభయావస్థా ద్విలక్షణం † నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం సమస్తకల్యాణ

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ. † ప్రథమపాద శ్చిదచిద్విలక్షణకారణత్వాయోగవ్యవచ్ఛేద పరః - అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరాయాం త్రిపాద్యా మస్పష్టస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకవాక్యవిషయా ద్వితీయతృతీయా - స్పష్టతరజీవాదిప్రతిపాదకవాక్యవిష య శ్చతుర్థఇతి పాదసఙ్గతిః ద్వితీయపాదారమ్భే కథితా. సూత్రకారైస్తు అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య త్రిపాదీకృత్యత్వం చతుర్థపాదారమ్భే కణ్ఠోక్తమ్ - ఆనుమానికమప్యేకేషామితిహ్యుక్తమ్. అతో భాష్యకార శ్చతుర్థపాదారమ్భే త్రిపాద్యర్థస్పష్టీకరణముఖేన సఙ్గతిం వివక్షన్ ప్రథమపాదార్థానుభా షణపూర్వకం ద్వితీయతృతీయయో రర్థం వృత్తం దర్శయతి (ఉక్తమితి) ప్రధానాదే రిత్యాదిశబ్దేన ప్రాణాకాశాదిగ్రహణమ్. విలక్షణ మిత్యన్తేన ప్రథమపాదార్థ ఉక్తః. † వైలక్షణ్యం చోభయలిఙ్గతయేతి దర్శయన్ ద్వితీయతృతీయయో రప్యర్థం దర్శయతి (నిరస్తేత్యాదిపదైః) సమస్తశబ్దేన చిద్గత మచిద్గతం చ హేయం వివక్షితమ్. గన్ధశబ్దేన ముక్తవ్యావృత్తిః. సమస్తకల్యాణగుణాత్మకమితి పదం ధర్మిస్వరూపపరమ్. సర్వజ్ఞమిత్యాదిపదై ర్ద్వితీయ

౧. సూ॥ ఆనుమానికమప్యేకేషా మితిచే న్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ. ౧.

(వే-సా) ఏకేషాం కఠానాం శాఖాయామ్, ఆనుమానికం - ప్రధానమపి, జగత్కారణత్వేన "౧ మహతః పరమవ్యక్తమ్" ఇత్యుచ్యతే ఇతి చేన్. న. పూర్వత్ర "౨ ఆత్మానం రథినం విద్ధి"! ఇత్యాదిషూపాసనోపాయేషు వశీకార్యత్వాయ, రథిరథాది రూపకవిన్యస్తేషు శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్త స్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః. "౧ ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థాః" ఇత్యాదినాహి వశీకార్యత్వేనహి పరా ఉచ్యన్తే తథాచోత్తరత్ర శ్రుతిరేవ దర్శయతి "౩ యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞః" ఇత్యాదినా.

౧॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౦, ౧౧. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౩. ౩॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౩.

గుణాత్మకం † సర్వాన్తరాత్మభూతం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి. † ఇదానీం కాపిలతన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మక † ప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన † ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణ్యపి కానిచి ద్వాక్యాని కాసుచి చ్ఛాఖాసు సన్తీత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్నే తన్నిరాక్రియతే. † కఠవల్లీష్వామ్నాయతే * ౧ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధి ర్బుద్ధే రాత్మా మహా న్పరః। మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరాగతిరితి. తత్ర సన్దేహః - కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధ మబ్రహ్మాత్మకం ప్రధాన మిహావ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే - ఉతనేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రధానమితి. కుతః * ౧ మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పరఇతి తన్త్రసిద్ధతత్త్వ

పాదార్థ స్సూచితః - * య స్సర్వజ్ఞః ※ భారూప స్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. † అన్తర్యామివైశ్వానరద్యుభ్వాద్యధికరణసిద్ధ మర్థ మాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) ※ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి సుబాలోపనిషద్యన్తర్యామివిషయతయా శ్రూయమాణత్వాత్. * పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేషసర్వభూతాన్తరాత్మేతి ముణ్డకోపనిషద్వాక్యస్య సపక్షత్వే నోపన్యాసా త్తత్సమర్థ నాచ్చ. నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి తృతీయపాదార్థసూచనమ్ - ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ※ ఈశానోభూతభవ్యస్య * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యజాతంహి తద్విషయః. † వర్తిష్యమాణమాహ (ఇదానీమితి). † (ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) నకేవలం లిఙ్గప్రతిపాదకాని - కింతు లిఙ్గినామేవ ప్రధానాదీనాం జగత్కారణత్వప్రతిపాదనశఙ్కాస్పదానీతి. అతో జీవాదివిషయతాయాః స్పష్టతరత్వ మితి భావః. † (ప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) ప్రధానపురుషాదిస్వరూపప్రతిపాదనప్రకారః తన్త్రార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకః - తేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనం ఫలిత మిత్యర్థః. బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్న ఇత్యత్ర ఏకశబ్దేన ప్రతిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం సూచితమ్. స్థేమ్న ఇత్యనేన చతుర్థపాదార్థ స్సూచితః - పూర్వపాదద్వయప్రతిపన్న స్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య స్థైర్య మస్మి న్పాదే ప్రధానాదికారణత్వప్రతిపాదన వ్యుదసనే కృతేహి భవతి, అత్రానన్తరపూర్వాధికరణే ముక్తా దపి వైలక్షణ్య ముక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - ప్రత్యగాత్మనః పరస్య నిషేధాదితి శఙ్కయా అవాన్తరసఙ్గతి రితిచార్థసిద్ధమ్- బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణమితి హ్యుక్తమ్. † విషయమాహ (కఠవల్లీష్వితి) తన్త్రసిద్ధతత్త్వక్రమప్రత్యభిజ్ఞాభాసజనకాని వాక్యాని విషయః. తన్త్రసిద్ధక్రమతద్విపర్యయప్రతీతిభ్యాం సంశయః. సిద్ధాన్తే అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రధానవాచకత్వాభావాత్ ఉతనేతి సంశయశిరోన్తరం కృతమ్ - అన్యథా ఉత బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమితిహి శిరోన్తరం వక్తవ్యమ్. కఠవల్ల్యా మబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వప్రతిపత్తి రస్తి - నవేతి ప్రథమవిచారోఽభిప్రేతః. తదర్థమ్ ※ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యత్రావ్యక్తశబ్దః కి మబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరః - ఉత నేతి విచారః, తదర్థం కి మస్మి న్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధతత్త్వగణనక్రమప్రత్యభిజ్ఞాన మస్తి - నేతి. తదర్థ మవ్యక్తా త్పూర్వాపరనిర్దిష్టమహత్పురుషశబ్దాభ్యాం మహ జ్జీవతత్త్వే నిర్దిశ్యేతే - ఉత జీవపరావితి. కిమిహేన్ద్రియాదిశబ్దైః పూర్వవాక్యస్థరూపకరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్తి రస్తి - నేతి. కిమత్ర పరత్వం కారణభావేన - ఉత వశీకార్యతయేతి. యదా కార

(వే-దీ.) కఠవల్లీషు "౧ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చపరంమనః। మనసశ్చపరా బుద్ధిర్బుద్ధే రాత్మా మహా న్పరః। మహతః పరమవ్యక్త మవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషా న్నపరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః" ఇత్యత్ర సాఙ్ఖ్యోక్తం ప్రధాన మవ్యక్తశబ్దాభిధేయమ్? ఉత నేతి సంశయః. ప్రధానమితి పూర్వపక్షః - "౧ మహతః పరమ్" ఇత్యాది తత్తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్; "౧ పురుషా న్నపరం కిఞ్చిత్" ఇతిపఞ్చ వింశకపురుషాతి రిక్తతత్త్వనిషేధాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - నావ్యక్తశబ్దేన ప్రధాన మిహ గృహ్యతే. పూర్వత్ర "౨ ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవచ" ఇత్యాదినా ఉపాసనానిర్వృత్తయే వశ్యేన్ద్రియత్వాపాదనాయ, యే ఆత్మ శరీర బుద్ధి మన ఇన్ద్రియ విషయాః, రథి రథ సారథి ప్రగ్రహ హయ గోచరత్వేన రూపితాః - తేషు వశీకార్యత్వే పరాః "౧ ఇన్ద్రియేభ్యః పరాః" ఇత్యాదినోచ్యతే. తత్రచేన్ద్రియాదయః స్వశబ్దైనైవ గృహ్యన్తే. రథత్వేన రూపితం శరీర మిహావ్యక్తపరిణామత్వే నావ్యక్తశబ్దేన గృహ్యతఇతి నేహ తత్తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞాగన్ధః. "౧ అవ్యక్తా త్పురుషః పరః" ఇతిచ నపఞ్చవింశకః - అపితు ప్రాప్యః పరమాత్మైవ. అన్తర్యామితయోపాసనస్యాప్యుపాయభూతఇతి స ఇహ వశీకార్యకాష్ఠాత్వేన "౧పురుషా న్నపరం కిఞ్చిత్" ఇత్యుక్తః.

సూత్రార్థస్తు - ఏకేషామ్ - కఠానాం శాఖాయామ్, ఆనుమానికమ్ - ప్రధానమ్, జగత్కారణత్వేన "౧ మహతః పర మవ్యక్తమ్" ఇత్యామ్నాయతే ఇతిచేత్. తన్న - అవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్య రూపకవిన్యస్తస్య గృహీతేః పూర్వత్రాత్మాదిషు రథి రథాది రూపక విన్యస్తేషు రథత్వేన రూపితస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గృహీతే రిత్యర్థః. అతో వశీకార్యత్వే పరా ఇహోచ్యన్తే. దర్శయతిచ ఏన మర్థం వాక్యశేషః, ఇన్ద్రియాదీనాం నియమనప్రకారం ప్రతిపాదయన్ "౩ యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ" ఇత్యాదిః.

౧॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౦ - ౧౧. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౩. ౩॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౩.

ప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానేన తస్యైవ ప్రతీతేః, * ౧ పురుషాన్నపరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి రితి పఞ్చవింశక పురుషాత్పరస్య తత్త్వనిషేధాచ్చ. అతోఽవ్యక్తం కారణ మితి ప్రాప్తమ్. † తదిద ముక్తం ఆనుమానిక మప్యేకేషామితిచేదితి † ఏకేషాం శాఖినాం శాఖాస్వానుమానికం ప్రధాన మపి కారణ మామ్నాయత ఇతిచేత్.

అత్రోత్తరం నేతి నావ్యక్తశబ్దేనా బ్రహ్మాత్మకం ప్రధాన మిహాభిధీయతే. కుతః శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః - † శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తస్య అవ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః. † ఆత్మశరీరబుద్ధిమనఇన్ద్రియవిషయేషు రథిరథాదిభావేన రూపితేషు రథరూపణేన విన్యస్తస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణా దిత్యర్థః. † ఏత దుక్తం భవతి † పూర్వత్రహి * ౨ ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథ మేవచ । బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచ । ఇన్ద్రియాణి హయానాహు ర్విషయాంస్తేషు గోచరానిత్యాదినా ※ ౩ సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద మిత్యన్తేన సంసారాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రేప్సన్త ముపాసకం రథిత్వేన తచ్ఛరీరాదీంశ్చ రథరథాఙ్గత్వేన రూపయిత్వా † యస్యైతే రథాదయో వశే తిష్ఠన్తి - స ఏవాధ్వనః పారం వైష్ణవం పద మాప్నోతీత్యుక్త్వా తేషు రథాదిరూపితశరీరాదిషు † యాని యేభ్యో వశీకార్యతాయాం ప్రధానాని - తాన్యుచ్యన్తే ※ ౪ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదినా.

ణభావేన - తదా రూపితేన్ద్రియాది ప్రతిపత్త్యభావేన మహత్పురుషశబ్దయో ర్మహజ్జీవతత్త్వసమర్పకతయా తాన్త్రికప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ అవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధాన ముచ్యత ఇతి తస్యైవ కారణత్వం ప్రతీయత ఇతి పూర్వఃపక్షః. సిద్ధాన్తేతు యదా వశీకార్యతయా పరత్వం వివక్షితమ్ - తదా పూర్వరూపితేన్ద్రియాది ప్రతిపత్త్యా మహత్పురుషశబ్దయో ర్జీవపరమాత్మపరత్వేన తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానాభావా దవ్యక్తశబ్దో నాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపర ఇతి నతస్యాత్ర కారణత్వ ప్రతీతి రితి ఫలఫలిభావః. † శఙ్కాయా అనుత్పాత్రత్వమాహ (తదిదముక్తమితి). † శఙ్కానువాదినం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏకేషామిత్యాదినా).

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (శరీరాఖ్యేతి) శరీరమేవ రూపకవిన్యస్తమ్ - రూప్యతేఽనేనేతి రూపకమ్ - దృష్టాన్తః. రూపకత్వేన విన్యస్తమ్ - రూపిత మిత్యర్థః. శరీరం హి రథత్వేన రూపితమ్ * శరీరం రథమేవచేతి. నను రూపకవిన్యస్తశరీరగృహీతేరితి వక్తవ్యమ్ - విశేషణస్య పూర్వనిపాతిత్వాదితి శఙ్కాపరిహారాయ శరీరాఖ్యేత్యుక్తమ్, అస్మిన్వాక్యే రూపకవిన్యస్తం వస్తు ప్రాధాన్యేన వివక్షితమ్ - విశేషణాపేక్షయా విశేష్యం ప్రధానమ్ - అతో రూపకవిన్యస్తపదం విశేష్యసమర్పకమ్. కీదృశం తదిత్యపేక్షాయాం శరీరాఖ్యం రూపకవిన్యస్తమితి శరీరశబ్దేన తద్విశేష్యతే - యథా ఖణ్డశబ్దేన గౌః - అతో రూపకవిన్యస్తప్రాధాన్యాభిప్రాయః శరీరశబ్దపూర్వనిపాత ఇత్యభిప్రాయః. † కాని కథం రూపితానీత్యత్రాహ (ఆత్మేతి). † రూపకాభిధాయివాక్యం కిమ్ - రథిరథాదిభావేన రూపితానా మత్ర గ్రహణమ్, తత్రాప్యవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్య గ్రహణమితిచ కథ మవగమ్యతే - రథ్యాదిత్వేన రూపితానా మస్మిన్వాక్యే కీర్తనం కిమర్థ మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ※ ఆత్మాన మిత్యాదికం రూపకాభిధాయివాక్యమ్. తేషా మత్ర గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థమ్. స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞానా ద్రథిరథాదిభావేన రూపితానా మత్ర గ్రహణమితి జ్ఞాతమ్. † పారిశేష్యా దవ్యక్తశబ్దేన శరీరగ్రహణ మితీద మర్థజాత ముచ్యతే (పూర్వత్రహీత్యాదినా). † రూపణస్య ప్రయోజన మాహ (యస్యైత ఇతి) వశీకార్యత్వ జ్ఞాపనాయ రథిరథాదిభావేన రూపణ మిత్యర్థః. † రూపకరూపితానా మిహ గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థ మిత్యాహ (యాని యేభ్య ఇత్యాదినా). నను వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యస్య వివక్షితత్వం కథ మవగమ్యతే. ఉచ్యతే. * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదిమన్త్రే పరశబ్దస్తావన్నాన్యవచనః - అర్థేభ్య ఇన్ద్రియాదీనాం భేదస్య లోకసిద్ధత్వేన ఉపదేశవైయర్థ్యాత్, అతః పరశబ్దః ప్రకర్షపరః. ప్రకర్షశ్చ న తావత్కారణత్వ నిబన్ధనః - అర్థానా మిన్ద్రియకారణత్వాభావాత్. ఇన్ద్రియాణాం విషయసిద్ధ్యర్థతయా తచ్ఛేషత్వాత్ సాధ్యత్వలక్షణః ప్రకర్ష ఇతి చ నవాచ్యమ్ - తథాసత్యర్థాపేక్షయా మనసః పరత్వాయోగాత్. నచాన్తరఙ్గత్వలక్షణః ప్రకర్షః - ఇన్ద్రియమనోబుద్ధీనాం తత్సమ్భవేపి ఇన్ద్రియాపేక్షయా బాహ్యానా మర్థానాం పరత్వాయోగాత్. అతః పారిశేష్యా ద్రథిరథాదిభావరూపణేన ఉపాసనోపకరణత్వావగమాత్, తత్రైవ ※ యస్త్వవిజ్ఞానవా న్భవత్యయుక్తేన మనసాసహ । తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః । యస్తు విజ్ఞానవా న్భవతి యుక్తేన మనసాసహ । తస్యేన్ద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః ॥ యస్త్వవిజ్ఞానవా న్భవత్యమనస్క స్సదాఽశుచిః । న స తత్పద మాప్నోతి సంసారంచాధిగచ్ఛతి ॥ యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి సమనస్క స్సదా శుచిః । సతు తత్పద మాప్నోతి యస్మా ద్భూయో నజాయతే ఇతీన్ద్రియాదివశీకారావశీకారయో రర్థానర్థదర్శనాత్, ※ యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇతీన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారదర్శనాచ్చ అస్మిన్మన్త్రే వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యం పరశబ్దేన వివక్షిత మిత్యవగమ్య

౧॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౧. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౩. ౩॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౯. ౪॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౦.

† తత్ర హయత్వేన రూపితేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యో గోచరత్వేన రూపితా విషయాః వశీకార్యత్వే పరాః - వశ్యేన్ద్రియస్యాపి విషయసన్నిధావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. † తేభ్యోపి పరం ప్రగ్రహరూపితం మనః - మనసి విషయప్రవణే విషయాసన్నిధానస్యాప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. † తస్మాదపి సారథిత్వరూపితా బుద్ధిః పరా - అధ్యవసాయాభావే మనసోప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్యా అపి రథిత్వరూపిత † ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పరః. † సర్వస్య చాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవ మహానితిచ విశేష్యతే. † తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరమ్. తదాయత్తత్వా జ్జీవాత్మన స్సకలపురుషార్థసాధన ప్రవృత్తీనామ్. తస్మాదపి పర స్సర్వాన్తరాత్మభూతోఽన్తర్యామ్యధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః - యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్య సమస్తస్య తత్సఙ్కల్పాయత్త ప్రవృత్తిత్వాత్. † సఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః - * ౧ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతే రితిహి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్త మితి వక్ష్యతే. † వశీకార్యోపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతః † పరమప్రాప్యశ్చ స ఏవ. తదిద ముచ్యతే * ౨ పురుషా న్నపరం కిఞ్చిత్.

† తత్రార్థాదీనా మిన్ద్రియాదిభ్యః పరత్వ ముపపాదయతి (తత్రేతి) నను * అష్టౌ గ్రహాః అష్టావతిగ్రహాఇతి ఘ్రాణజిహ్వావాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోహస్తత్వగిన్ద్రియాణాం గ్రహత్వం, గన్ధ రస నామ రూపశబ్దకామకర్మస్పర్శాఖ్యానాం విషయాణా మతిగ్రహత్వంచ శ్రుతమ్ - తస్మా ద్గ్రహేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యః అతిగ్రహశబ్దోక్తానా మర్థానాం పరత్వం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే - యది గ్రహేభ్యోఽతిగ్రహాణాం పరత్వ మిహ వివక్షితమ్ - తదా అర్థేభ్యో మనసః పరత్వకథన మయుక్తమ్ - మనసో గ్రహాన్తర్గతత్వాత్. అర్థానా మతిగ్రహశబ్దోక్తత్వాచ్చ. అత స్స్వసన్నిధావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాపాదనమేవ అర్థానాం వశీకార్యత్వే పరత్వమ్. తద్వశీకరణంచ అసన్నిధాపనమ్, హేయతయా జ్ఞాపనంచ. † (తేభ్యోపీతి) స్వావధానాభావే విషయాసన్నిధే రకించిత్కరత్వహేతుకం మనసః ప్రాధాన్యమ్. తస్య వశీకరణంనామ తస్య ముహుర్ముహుర్విషయదోషచిన్తనేన తేభ్యో నివర్తన సంశీలనమ్ - *అభ్యాసేనచ కౌన్తేయ వైరాగ్యేణచ గృహ్యతఇతిహ్యుక్తమ్. † (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః - నత్వన్తఃకరణపరః. * యదా కర్మగుణాపేతా బుద్ధి ర్మనసి వర్తతే। వ్యవసాయగుణోపేతా తదా సంపద్యతే మన ఇత్యాదిషు బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వం తత్కార్యభూతవ్యవసాయస్య పృథఙ్నిర్దేశాదిభి రవసీయతే - ఇహతు బుద్ధిశబ్దస్య భావార్థత్వస్వారస్యా త్తదపవాదాభావాచ్చ వ్యవసాయపరత్వమితి అధ్యవసాయాభావశబ్దం ప్రయుఞ్జానస్యాభిప్రాయః. యద్వా - బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరః. ఇదానీ మధ్యవసాయాభావఇత్యనేన తత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావ ఇత్యుక్తంస్యాత్. అల్పాస్థిరత్వదుస్స్వాదత్వదుఃఖమిశ్రత్వాదిదోషదర్శనేన విషయాణాం హేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేన వివక్షితః. తదభావే హ్యన్యత్ర వ్యాసఙ్గాదినా క్వచిద్విషయే ప్రావణ్యరహితమపి మనః కదాచి త్తత్ప్రవణమపి స్యాత్ - అతో బుద్ధేః పరత్వమ్. తస్యాశ్చ వశీకరణం నామ విషయదోషదర్శనసంశీలనేన తద్దృఢీకరణరూపం మనో నివర్తనపాటవాపాదనమ్. † (ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పర ఇతి) కర్తృత్వేన - అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేన. బుద్ధిశబ్దస్యాన్తరిక కరణపరత్వపక్షేతూపకరణిత్వేనేత్యర్థః. † అణో రాత్మనః కథం మహచ్ఛబ్దవిశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (సర్వస్యచేతి) అస్య సర్వస్య - ఇన్ద్రియాదే రధ్యవసాయపర్యన్తస్య. ఇన్ద్రియాణి జేతవ్యాని - సమ్యగర్థవిషయోఽధ్యవసాయ స్సంపాద్య ఇత్యేవం రూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః. అనేనాత్మనో వశీకరణంనామాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూపేచ్ఛోత్పాదనమేవేతిచ ఫలితమ్. † (తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరమితి) శరీరస్య పరత్వంనామ స్వగతగుణోన్మేషానుగుణ మాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వమ్. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రాచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణ సత్త్వోద్రిక్తతాపాదనం శరీరస్య వశీకరణ మిత్యర్థః.——జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞ మవ్యక్తం జీవా త్పరమ్ - తత్కార్యత్వాచ్ఛరీరస్య పరత్వ ముపచర్యతఇతి కైశ్చిదుక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - కారణగతపరత్వస్య కార్యే ఉపచరణే స్వారస్యాభావాత్, జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ.——ఆత్మపర్యన్తస్య - స్వావధికస్య. యద్వా - జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యే వశీకార్యతయా పరత్వే నిర్దిష్టః క్రమో వివక్షితః-కింతూపకరణితయా ప్రాధాన్యమ్ - అతఏవహి * ఆత్మానం రథినం విద్ధీతి శరీరాత్పూర్వనిర్దేశః. † ఉపాసనోపకరణకోటినివేశః పరస్య కథమ్ - అవ్యక్తాత్ పరస్య పురుషత్వమాత్రం శ్రుతమ్ - నపరమత్వమ్ - తత్కథ మశ్రుతపరమశబ్దార్థాఙ్గీకారఇత్యత్రాహ (సఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్యర్థః. † * సాకాష్ఠేతిశ్రుతివాక్యఖణ్డం వ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి) వశీకార్యశబ్దఉపాయవిశేష్యకః. † రూపితేష్వర్థేషు పారత్వేన రూపితస్య పదస్యాత్రాకథనా ద్వక్ష్యమాణపరిశేషాసిద్ధిశఙ్కాం పరిహర్తుం * సా పరాగతిరిత్యనేనైవ పారత్వరూపితపదస్యాపి ప్రతిపాదితత్వమాహ (పరమేతి) ※ పురుషాన్నపరం కించి దిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూత మస్మాత్పరం నవిద్యత ఇతివ్యతిరేక ఉక్తః - * సా కాష్ఠేత్యనేన అయమేవోపాయకాష్ఠాభూత ఇత్యన్వయ ఉక్తః - ఇన్ద్రియాదీనా ముపాయభూతత్వ మాత్ర మస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ※ పరాగతిరితి ప్రాప్యత్వ ముచ్యత ఇత్యర్థః. * యస్మా త్పరం నాపర మస్తీత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్ పరాన్తరరహితస్య పరమాత్మత్వ మర్థసిద్ధ మితిచాభిప్రాయః. † సర్వనియామకా దస్మా త్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థ

౧॥ శారీ - ౨అ - ౩ పా - ౪౦సూ. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౧.

త్సా కాష్ఠా సా పరాగతిరితి. † తథాచాన్తర్యామి బ్రాహ్మణే, * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కుర్వంస్సర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా * ౧ నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే భగవద్గీతాసు చ * ౨ అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణంచ పృథగ్విధమ్ । వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమితి. † దైవమత్ర పురుషోత్తమ ఏవ - * ౩ సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞాన మపోహనంచేతి వచనాత్. † తస్యచ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ - యథాహ * ౪ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా॥ తమేవ శరణం గచ్ఛేతి. † తదేవం * ౫ ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయః ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే - న రథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి. † నచాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞా - * † ౬ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. † నహి శబ్దాదయ ఇన్ద్రియాణాం కారణభూతాస్తద్దర్శనే. * ౬ అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసఙ్గతమ్. † అకారణత్వాదేవ. † తథా * ౬ బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యప్యసఙ్గతమ్ - బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. † నహి మహతో మహాన్పరస్సమ్భవతి. † మహత ఆత్మశబ్దేన విశేషణం చ నసఙ్గచ్ఛతే. అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమ్. దర్శయతిచ తదేవ - * ౭ ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మ

మన్తర్యామిబ్రాహ్మణ ముపాదీయతే (తథేతి). † దైవమితి కర్మ వా కర్త్రారాధ్య మిన్ద్రాదికం వా వివక్షితం స్యాత్ ఇత్యత్రాహ (దైవమత్రేతి) * న దైవం కేశవాత్పరమ్ * శ్రూయతాం పరమం దైవం దుర్విజ్ఞేయం మయాపి చ । నారాయణస్తు పురుషో విశ్వరూపో మహాద్యుతిః * నారాయణస్యచాఙ్గాని సర్వదైవాని చాభవన్ * అన్యాని సర్వదైవాని తస్యాఙ్గాని మహాత్మన ఇత్యాదిప్రయోగా దిత్యభిప్రాయః. † పరమపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వ మస్తు - కథం సర్వస్మాత్పరస్య అనీశ్వరేణ సంసారిణా వశీకర్తుం శక్యత్వమ్ - శక్యశ్చేత్తత్ప్రకారోపి క్వచిచ్ఛ్రూయేత - న చ శ్రూయతే - * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదావనుపలబ్ధే రిత్యత్రాహ (తస్యచేతి) * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ఇత్యాదౌ తస్య వశీకార్యత్వశ్రవణం దర్శయిష్యతే. కథమవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తాభిధానమ్ - రూపకవిన్యస్తాన్తరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయా మవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవ మాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వ మఙ్గీకృత్య తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాబ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోపి క్వచిదస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తీత్యుక్తమ్. † వశీకార్యతయా పరత్వ ముపపాదితమ్. కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (నచాత్రేతి). † ప్రత్యభిజ్ఞానాభావ ముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి). † తదేవ వివృణోతి (నహీతి). (అకారణత్వాదేవేతి) * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానవ్యుదాసహేతోరేవేత్యర్థః. † అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేః మనఃకారణత్వసంభవాత్. * మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యేతత్ క్లిష్టగత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి తదనాదరేణ * బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ (తథేతి). † బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వ మభిధీయతామ్ - తతః కిమిత్యత్రాహ (నహీతి) సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరత్వోపపత్తిరితి చేన్న - తత్కల్పనేన నిర్వాహస్యాస్వరసత్వాత్, ఇన్ద్రియాదిషు చార్థాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్, రూపకవాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాభావా, చ్చ. † అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వతశ్చేతనైకాన్తః - అగత్యా క్వచిత్తస్య తత్పరత్వాశ్రయణమ్. అవయవశక్త్యా స్వకార్యవ్యాప్తిపరత్వేపి మహత్త్వాదపి ప్రధాన ఏవావయవార్థప్రకర్షాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేష్యత్వ మయుక్తమిత్యర్థః. నను * ఉద్బబర్హాత్మనశ్చైవ మనస్సదసదాత్మకమ్ । మనసశ్చాప్యహఙ్కార మభిమన్తార మీశ్వరమ్ । మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణానిచేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః - న తావాత్మవిశేషక ఇతి చేత్. న - శ్రుతావిన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్యచోక్తత్వా దహఙ్కారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోహఙ్కారమహతా మేవోక్తత్వా దిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్య చానుక్తత్వాత్ శ్రుతౌ స్మృత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావా, న్మనసోఽహఙ్కార ముద్బబర్హేత్యస్య తన్త్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిచోదనస్యాయుక్తత్వా,చ్చ. నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వే సతి * మహతః పరమితి నిర్దేష్టు మయుక్తమ్ - అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్య మితి చేన్న - విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తా ద్యజ్ఞదత్తశ్శీఘ్రగతి రోఽయ మశ్వారూఢః-అశ్వారూఢా ద్విష్ణుమిత్ర, ఇతి - అవృద్ధసేవీ పురుషో మూఢః - మూఢా దమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ. రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణ మిత్యేత ద్భాష్య మేతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వితమ్. ఇతి శబ్దాప్రయోగోఽతివిప్రకర్షాత్. దర్శయతి చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానమ్. తదేవ - వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ. ఏష ఇత్యాదిశ్రుతిః. న ప్రకాశత ఇత్యుక్తే కేషా మిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వ

౧॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౨౩. ౨॥ గీ-౧౮-౧౪. ౩॥ గీ-౧౫-౧౫. ౪॥ గీ-౧౮-౬౧, ౬౨. ౫॥ కఠ-౧-౩-౩. ౬॥ కఠ-౧-౩-౧౦. ౭॥ కఠ-౧-౩-౧౨.

దర్శిభిః । యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మని । జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి. † అజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణైరస్యపరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామిన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోఽయముచ్యతే. * ౧ యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ - వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. † వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణిచ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. † వాక్ఛబ్దే ద్వితీయాయాః ※ ౨ సుపాం సులుగితి లుక్. † మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః. * ౧ తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని - † తన్మనో బుద్ధౌ నియచ్ఛేత్. † జ్ఞానశబ్దేనాత్ర పూర్వోక్తా బుద్ధిరభిధీయతే. * ౧ † జ్ఞాన ఆత్మనీతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. † ఆత్మని వర్తమానే జ్ఞానే నియచ్ఛేదిత్యర్థః. ※ ౧ జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ - బుద్ధిం కర్తరి మహత్యాత్మని నియచ్ఛేత్. ※ ౧ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మని - తం కర్తారం పరస్మిన్బ్రహ్మణి సర్వా

విజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసా సహ । తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః ※ యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః । న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన న ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) † వాక్ఛబ్దస్సర్వేన్ద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి). † నన్విద మయథాక్షరమివ వ్యాఖ్యాతమ్-నహ్యత్ర వాక్ఛబ్దో ద్వితీయాన్తో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యన్తశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్దఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యాః ద్వితీయాయాః * సుపాంసులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణేన ద్వితీయాన్తత్వం కింనస్యాత్. న-స్వాదేశేపి * హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలన్తతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేపి లుకిపర్యవసానం స్యాత్ - తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వారం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. † సప్తమ్యేకవచనాన్తస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీఇతి సప్తమ్యాః ఛాన్దసో దీర్ఘ ఇతి) * ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబన్ధనో మనసీ ఇతినిర్దేశః. నను * ఇయాడియాజీకారాణా ముపసంఖ్యాన మిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాన్తత్వసంభవే కథం ఛాన్దసత్వాశ్రయణమితిచేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. నహి ※ వాఙ్మనసీఇత్యత్రవాక్చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి - * అచతురవిచతురేత్యాదిస్మరణేనాజన్తతయా వాఙ్మనసేఇతిప్రాప్తత్వాత్. అథ తత్రాపి ఛాన్దసత్వబలేన సమాసాన్తో నాద్రియతే - తథాసతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. నచ నిర్వాహద్వయతుల్యతా - పూర్వోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ. ※ యచ్ఛే దిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షాప్రకరణసిద్ధా - ※ తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతిహి శ్రూయతే. వాక్చమనశ్చేత్యర్థోఽభిమతశ్చేత్ తదితి పునఃపరామర్శశ్చ నఘటతే - తే ఇతిద్వివచనాన్తతయాహి నిర్దేష్టవ్యమ్. అత ఉక్తనిర్వాహ ఏవోపపన్నః. † ※ తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మనీతి వాక్యం మనసోఽహఙ్కారే నియమనపరం కేచిద్వ్యాచక్షతే - తదనుపపన్నం మన్వాన ఆహ (తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేదితి). † అహఙ్కారపరత్వమస్వరసమ్ - బుద్ధిపరత్వంతు స్వరస మిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తా బుద్ధిః - అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః. జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్య జ్ఞానవిశేషవాచిత్వం ముఖ్య మితిభావః. † ఆత్మశబ్దసమానాధికరణజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వ మయుక్త మిత్యత్రాహ (జ్ఞానఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్య స్వతశ్చేతనైకాన్తత్వా, దనన్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాస్య చైకరూపార్థత్వే స్వారస్యా,చ్చ సామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్య ముపేక్ష్య మిత్యభిప్రాయః. † వైయధికరణ్యఫలిత మాహ (ఆత్మనివర్తమానఇతి) సప్తమ్యర్థస్య స్ఫుటీకరణాయ వర్తమానపద మధ్యాహృతమ్.——జ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వాశ్రయణమ్ - కిం శబ్దస్వారస్యాత్ - ఉతార్థవశాత్. న ప్రథమః - దత్తోత్తరత్వాత్. నాపి ద్వితీయః - అర్థసామర్థ్యాదర్శనాత్. మనోమహతోర్మధ్యగతత్వ మర్థసామర్థ్యమితిచేత్. యది శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేపి జ్ఞానశబ్దో మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యా దహఙ్కారపరః - తర్హి. తుల్యన్యాయత్వాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధి రిత్యత్రాపి బుద్ధిశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వం స్యాత్. తదప్యస్త్వితి నవాచ్యమ్ - స్వగ్రన్థవిరోధాత్. ※ అథ బుద్ధిశబ్దేనాహఙ్కారం బ్రూయుః తథాపి తన్త్రసిద్ధస్యాహఙ్కారస్య ప్రత్యభిజ్ఞా నోపపద్యతే బుద్ధిశబ్దేన వ్యవహారాభావాత్ మహచ్చ నతన్త్రసిద్ధ మిహ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ఆత్మశబ్దేన సామానాధికరణ్యాదితిహి అన్తిమసూత్రవ్యాఖ్యానే తైరుక్తమ్. అథోచ్యేత - తత్ర్యద్యపి మనో మహతోర్మధ్యగతో బుద్ధిశబ్దః - తథాపి నాహఙ్కారపరః - మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేన మహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి. తర్హ్యత్రాపి సప్తమ్యన్తమహచ్ఛబ్దస్యాపి ఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేన మహత్తత్త్వోపస్థాపకత్వాభావాన్మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూప మర్థసామర్థ్యం నవిద్యతే. యద్యత్రోపపదం న పీడకమ్ - తర్హి తత్రాపి పీడనాసామర్థ్యాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధి రిత్యప్యహఙ్కార ఉక్తస్స్యాత్. తతశ్చాధికరణప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాత్ - తన్త్రప్రక్రియాస్థిరత్వసిద్ధేరిత్యలమనేన.——※ జ్ఞాన మాత్మనీత్య స్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచో మనసి నియమనమ్ - మనోఽననుగుణప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనమ్. మనసో బుద్ధౌ నియమనమ్ - అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనమ్. బుద్ధిః - అర్థేషు హేయతాధ్యవసాయరూపా. తస్యాబుద్ధే రాత్మని నియమనం నామ - స ఏవోపాదేయతయా సాక్షాత్కార్య ఇత్యేతదర్థవిషయతాపాదనమ్. శాన్తే - స్వత ఊర్మిషట్కప్రతిభటే. శాన్త ఆత్మని మహత ఆత్మనో జీవస్య నియమనం నామ - తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవ పరస్యాపి వశీకరణం

౧॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧౩. ౨॥ పాణిని - ౭అ - ౧పా - ౩౯సూ.

న్తర్యామిణి నియచ్ఛేత్. † వ్యత్యయేన తదితి † నపుంసకలిఙ్గతా. ఏవమ్భూతేన రథినా వైష్ణవం పదం గన్తవ్య మిత్యర్థః.

† అవ్యక్తశబ్దేన కథం వ్యక్తస్య శరీరస్యాభిధానమ్. తత్రాహ

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్. ౨.

౧. † భూతసూక్ష్మ మవ్యాకృతం హ్యవస్థావిశేష మాపన్నం శరీరం భవతి - తదవ్యాకృతమిహ శరీరావస్థ మవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే - † తదర్హత్వాత్ తస్యావ్యాకృతస్య † చిద్వస్తునఏవ వికారాపన్నస్య † రథవ † త్పురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యర్హత్వాత్.

భవతి. † న తదితి నిర్దేష్టవ్యమ్ - ఆత్మశబ్దస్య పుల్లిఙ్గత్వాత్తచ్ఛబ్దస్య చాత్మపరామర్శిత్వా దిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేన తదితి). † (నపుంసకలిఙ్గతేతి) అత్రతదితి వ్యాఖ్యేయపదమ్. ✻ సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాం కాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాం చ। వ్యత్యయ మిచ్ఛతి శాస్త్రికృ దేషాం సోపిచ సిధ్యతి బాహులకేన ఇతి శాబ్దై రుక్తలిఙ్గవ్యత్యయేన తదితి నపుంసకలిఙ్గతేత్యర్థః. నన్వస్మిన్మన్త్రే రూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకార ఉచ్యత ఇత్యుక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - విషయాణాం శరీరస్యచ అత్ర నియమనానుక్తే రితిచేన్న - తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్. విషయాణాం నియమనం హి నామ - తదసన్నిధాపనమ్. శరీరస్య నియమనంనామ - సాత్త్వికాహారేణ పరిశోధనమ్. నహి దూరతోఽనుజ్ఝితవిషయస్య దుష్టాహారసేవామలినమనస ఇన్ద్రియాదినియమనం సంభవతి - అతోఽర్థసిద్ధస్యేహ కణ్ఠోక్త్యభావః. తన్నిమిత్త మిదం విషయసన్నిధిపరివర్జనం సాత్త్వికాహారసేవనంచ యోగాద్యుత్పాదనకాలే సంపాద్యమ్ - తదానీం వాక్చక్షురాదికర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాం నాత్యన్తవ్యాపారనిషేధః. అత్యన్తనిషేధస్తు యోగకాలఏవ కర్తవ్యః. అతో యోగకాలఏవ కర్తవ్యస్య నియమనస్యాస్మిన్మన్త్రే విధానాత్ ✻ ఇన్ద్రియేభ్య ఇత్యస్మిన్మన్త్రేపి వశీకార్యత్వే పరత్వం వివక్షిత మితి తన్త్రసిద్ధకార్యకారణత్త్వప్రత్యభిజ్ఞానాభావాద్రూపకరూపితేషు పరిశిష్టం శరీర మవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతఇతి స్థితమ్.

† ఉత్తరసూత్ర శఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయో రైకార్థ్యేఽవశ్యంభావిని సతి ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణ మవ్యక్తశబ్దే నేయే తత్రావ్యక్తశబ్దస్య వృత్తిః కథ మిత్యపేక్షాయా మాహేత్యభిప్రాయః.

౧. ౨॥ సూ. సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. † ద్రవ్యైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యే కారణశబ్దోపచార ఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) † కారణభూతావ్యక్తే కార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారః కిం నస్యా దిత్యత్రాహ (తదర్హత్వాదితి) వ్యాఖ్యేయ స్సూత్రః తచ్ఛబ్ద స్తస్యేతి న్యస్య నిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వం స్వశబ్దేనోపస్థాపితమ్ - స్థూలావస్థం శరీర మవ్యక్తశబ్దవిషయతయా బుద్ధిస్థమ్ - అతస్తథావిధాచిద్ద్రవ్యపరామర్శఇతిభావః. † అవస్థాద్వయానుగతవస్తులక్షణానిమిత్త మాకారమాహ (అచిద్వస్తునఇతి) † జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపవికారాపత్తిశ్చిద్వస్తునోప్యస్తి - తద్వ్యావృత్త్యర్థమచిద్వస్తున ఏవ వికారాపన్నస్యేత్యుక్తమ్. అర్హత్వం కార్యాపేక్షమ్ - తద్విశేషం ప్రకరణసిద్ధ మభిప్రేత్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వావిశేషేపి పురుషార్థప్రవృత్త్యనర్హతారూపార్థవిరోధాత్, తత ఏవావ్యక్తస్య వశీకార్యత్వాయోగాచ్చ న కారణే కార్యోపచారా చ్ఛరీరశబ్దో భూతసూక్ష్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాత ఇత్యర్థః. † యాదవప్రకాశీయాస్తు - సూక్ష్మం శరీర మిహ గృహ్యతే - తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపి తదేవ రథత్వేన రూపితమ్ - లోకాన్తరప్రాప్తే రపి వివక్షితత్వాదితి వ్యాచక్షతే. త దయుక్తమ్ - ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్య స్వరసతః స్థూలశరీర ప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్. ✻ యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదినా పురుషార్థసాధన ప్రవృత్తివిశేష ప్రతిపాదనేన పురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యర్హత్వవివక్షామూలం రథత్వేన రూపణ మిత్యవగమాచ్చ. పురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యర్హత్వంహి స్థూలశరీరస్య - లోకాన్తరప్రాప్తిః ఫలానుభవార్థేతి తత్సాధనస్య సూక్ష్మదేహస్య నోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతోఽవ్యక్తశబ్దమాత్రస్వారస్యాదపి ఉపక్రమస్థ శరీరశబ్దస్వారస్యా, దుపాయదశాయా ముపయోగప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ యథోక్తఏవ సూత్రార్థ ఇత్యేతదభిప్రాయేణాహ (రథవ త్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి).

౨॥ సూ. సూక్ష్మన్తు తదర్హత్వాత్. ౨.

(వే-సా,) సూక్ష్మమ్ - అవ్యక్తమేవ శరీరావస్థం కార్యార్హ మిత్యవ్యక్తశబ్దేన శరీరమేవ గృహ్యతే. ౨.

(వే-దీ.) కథ మవ్యక్తశబ్దస్య శరీరం వాచ్యం భవతీత్యాశఙ్క్యాహ. తు శబ్దోఽవధారణే. సూక్ష్మమ్ అవ్యక్తమేవావస్థాన్తరాపన్నం శరీరం భవతి, తదవస్థస్యైవ కార్యార్హత్వాత్. ౨.

† యది భూతసూక్ష్మ మవ్యాకృత మభ్యుపగమ్యతే - కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే కః ప్రద్వేషః - తత్రాపిహి † భూతకారణ మేవావ్యక్త మిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. 3.

౧. పరమకారణభూత పరమపురుషాధీనత్వా త్ప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మమ్. † ఏతదుక్తం భవతి - న వయ మవ్యక్తం తత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణ నాభ్యుపగచ్ఛామః - అపితు పరమపురుషశరీరతయా † తదాత్మకత్వవిరహేణ - † తదాత్మకత్వేనైవ హి ప్రకృత్యాదయ స్స్వప్రయోజనం సాధయన్తి. † అన్యథా † స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదా స్తేషాం న స్యుః. † తథాఽనభ్యుపగమాదేవ తన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. † శ్రుతిస్మృతోర్యర్హి జగదుత్పత్తిప్రళయవాదేషు పరమపురుషమహిమవాదేషు చ ప్రకృతివికృతిపురుషా స్తదాత్మకా స్సఙ్కీర్త్యన్తే - యథా * ౧ పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యారభ్య * ౧ తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాది ర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి - తథా * ౨ యస్య పృథివీ శరీరం యస్యా

---

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) † (భూతకారణమేవేతి) త్వయాపి య దభ్యుపేతం భూతకారణత్వేన - తదేవేతి భావః.

౧. 3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. † నహి ప్రయోజనవత్త్వే ఽప్రయోజనవత్త్వే చోదితే - ప్రధానాఙ్గీకారః ప్రధానవాదదూషణం చ వ్యాహతమితి హ్యుక్తమ్ - తత్కథం పరిహృతం భవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). † (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి) నాభ్యుపగచ్ఛామ ఇత్యన్వయః. తదధీనశబ్దస్య ప్రవృత్తిమాత్రే తాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పరమపురుషశరీరతయా తదాత్మకత్వేనేత్యుక్తమ్. తేన ప్రవృత్తౌ పరాధీనత్వేపి సత్తాస్థిత్యోః కులాలానపేక్షదణ్డ చక్రాదివ్యావృత్తిః. † స్వాతన్త్ర్యేణ కిం నాభ్యుపగమ్యత ఇత్యపేక్షాయా మర్థస్థితి మాహ (తదాత్మకత్వేనైవహీతి) హిశబ్దః ప్రమాణప్రసిద్ధిద్యోతకః. స్వప్రయోజనమ్ - స్వకార్యమ్. ప్రకృతేః కార్యం హి మహానేవ - మహదాదీనా మపి తత్తత్కార్యమేవ ప్రయోజనమ్. పురుషస్య భోగాపవర్గ రూపం వా. † ఉక్త మర్థ ముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా - తదాత్మకత్వవిరహే. † (స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తిభేదా స్తేషాం నస్యురితి) * న తదస్తి వినా యత్స్యాత్ * మయి సర్వ మిదం ప్రోతమ్ * మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే ఇత్యాదిభిః స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తితాదధీన్యసిద్ధిః. స్వరూపమ్ - వ్యవహారార్హత్వమ్. మానసం బద్ధార్హత్వం వా తస్య కాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారవిరహః స్థితిః. ప్రవృత్తిః - కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థితీ నస్యాతామ్ - తతశ్చ ప్రవృత్త్యభావః కైముత్యన్యాయసిద్ధః - యథా శరీరస్యాత్మవిశ్లేషే ఇత్యర్థః. సూత్రే అర్థవచ్ఛబ్ద స్తదుపయుక్తార్థతాదధీన్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థః - అర్థోపయోగిత్వాత్ ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చస్వరూపస్థిత్యో రిత్యభిప్రాయః. † పూర్వోక్తవ్యాఘాతస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అబ్రహ్మాత్మక ప్రధానవాద ఏవ దూష్యః - బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానం స్వీకృత మితి నవ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణ ప్రక్రియానిరసన మిత్యుక్తమ్. † హిశబ్దాభిప్రేతం తదాత్మకత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (శ్రుతిస్మృత్యోర్హీతి) ప్రళయశ్రుతిః పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిః. మహిమవాదశ్రుతిః * యస్య పృథివీ శరీర మిత్యాదిః. ప్రళయశ్రుతేరపి * తమ ఏకీ భవతీత్యేతదన్తత్వా త్తదాత్మకత్వసిద్ధిః. * తస్మాత్తమ స్సంజాయత ఇత్యుత్పత్తివాక్యం ద్రష్టవ్యమ్. అప్యయపూర్వకత్వాత్ సృష్టేః - ప్రళయశ్రుత్యుపాదానం సృష్టివాక్య ప్రదర్శనార్థమ్.—శరీరస్య

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. 3.

(వే-సా.) యది రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమ్, కిమర్థమ్ "3 అవ్యక్తా త్పురుషః పరః" ఇత్యత ఆహ

పురుషాధీనత్వా దాత్మశరీరాదికమర్థవత్. ఉపాసననిర్వృత్తయే భవతి. పురుషో హ్యన్తర్యామీ సర్వ మాత్మాదికం ప్రేరయన్, ఉపాసనోపాయత్వేన వశీకార్యకాష్ఠా ప్రాప్యశ్చేతి "3 సా కాష్ఠా సా పరా గతిః" ఇత్యుచ్యతే. 3. 3॥ కఠ - ౧అ - 3వ - ౧౧.

(వే-దీ.) యది రూపకవిన్యస్తా ఆత్మాదయఏవ వశీకార్యత్వే పరాః "౪ ఇన్ద్రియేభ్యః పరాః" ఇత్యాదినా గృహ్యన్తే, తర్హి "3 అవ్యక్తాత్పురుషః పరః - పురుషా న్నపరం కిఞ్చిత్" ఇతి పురుషగ్రహణం కిమర్థ మిత్యత ఆహ - అన్తర్యామిరూపేణావస్థిత పురుషాధీనత్వా దాత్మాదికం సర్వం రథిరథత్వాదినా రూపితం అర్థవత్ ప్రయోజనవ ద్భవతి. అత ఉపాసననిర్వృత్తౌ వశీకార్యకాష్ఠా పరమపురుష ఇతి తదర్థమిహ రూపకవిన్యస్తేషు పరిగృహ్యమాణేషు పరస్యాపి పురుషస్య గ్రహణమ్. ఉపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠా పురుషః ప్రాప్యశ్చేతి "3 పురుషా న్నపరం కిఞ్చిత్ సా కాష్ఠా సా పరాగతిః" ఇత్యుక్తమ్. భాష్యప్రక్రియయా వా నేయ మిదం సూత్రమ్ - పరమపురుషశరీరతయా తదధీనత్వా ద్భూతసూక్ష్మ మవ్యాకృత మర్థవదితి తదిహావ్యక్తశబ్దేన గృహ్యతే - నాబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం తన్త్రసిద్ధమితి. 3. ౧॥ సుబాల-౨ఖం. ౨॥ సుబాల-౭ఖం. ౪॥ కఠ-౧అ-3వ-౧౦.

యశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయు శ్శరీరం యస్యాకాశ శ్శరీరం యస్యాహఙ్కార శ్శరీరం యస్య బుద్ధి శ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యు శ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః - తథా * ౧ భూమి రాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవచ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా ॥ అపరేయ మిత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్। జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ ॥ ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ। అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా॥ మత్తః పరతరం నాన్య త్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ। మయి సర్వ మిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి - * ౨ వ్యక్తం విష్ణు స్తథావ్యక్తం పురుషః కాలఏవచేతి * ౩ ప్రకృతి ర్యా మయాఽఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుష శ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని॥ పరమాత్మా చ సర్వేషా మాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషుచ గీయతఇతిచ. ౧॥ గీ-౭-౪,౫,౬,౭. ౨॥ వి-౧-౨-౧౮. ౩॥ వి-౬-౪-౩౯, ౪౦.

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. ౪.

౧. యది తన్త్రసిద్ధ మిహావ్యక్త మవివక్షిష్యత్ - తదాఽస్య జ్ఞేయత్వ మవివక్షిష్యత్ * ౪ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానా న్మోక్షం వదద్భి స్తాన్త్రికై స్తేషాం సర్వేషాం జ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. నచాస్య జ్ఞేయత్వ ముచ్యతే - అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్. ౪॥ సాంఖ్యకారికా.

౫॥ సూ. వదతీతిచేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్. ౫.

౨. * ౫ అశబ్ద మస్పర్శ మరూప మవ్యయం తథా రసం నిత్య మగన్ధవచ్చయత్। అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్యతం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యత ఇత్య † వ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వ మనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతిరితిచేత్. తన్న - ప్రాజ్ఞః - పరమపురుషఏవ హ్యత్ర శ్లోకే నిచాయ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే - * ౬ † విజ్ఞానసారథిర్య

జీవాత్మాపేక్షయా పరత్వం కథమితి శఙ్కాయాం జీవస్య శరీరాధీన ప్రవృత్తిత్వా జ్జీవాపేక్షయా శరీరస్య పరత్వమ్ - యథేన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వమితి పరిహారపర మిదం సూత్రమితరై ర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - అపేక్షితవిధే రనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. నహి వేదాన్తిభిః ప్రకృతిః స్వరూపేణ నాభ్యుపగమ్యతే - అత స్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయో ర్వ్యాఘాతః పరిహర్తవ్య ఇతి తత్పరిహారోపేక్షణం అపేక్షితాకరణం స్యాత్. నను శరీరస్య జీవా త్పరత్వానుపపత్తి శఙ్కాచ పరిహర్తవ్యా - అతో నానపేక్షితవిధానం స్యాదితిచేత్ - ఏవం తర్హీన్ద్రియేభ్యః కథ మర్థానాం పరత్వమితి శఙ్కాయాశ్చ పరిహర్తవ్యత్వాత్ తత్పరిహారాయ సూత్రాన్తరం ప్రణేయం స్యాత్. సాచ అర్థవ దిత్యనేన పరిజిహీర్షితేతిచేత్ - తర్హి * అర్థవ దితి దృష్టాన్తతయో క్తి ర్నఘటతే. అర్థేభ్యో మనసః పరత్వం కథ మితి శఙ్కాపరిహారాయ సూత్రాన్తరం వక్తవ్యంచ స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం పరత్వం యథాకథంచిత్ వ్యవహారే ప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరూహ్యత ఇతి న తత్ర పరిహర్తవ్య మితిచేత్ - అవ్యక్తస్య పరత్వమపి యథాకథంచి న్నిరూహ్యతఇతి నసూత్రాపేక్షా. కేన యుక్తిబలేన యథాకథంచి న్నిర్వాహ ఇతిచేత్ - అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం యథాకథంచి త్పరత్వనిర్వాహః కేన యుక్తిబలేన. ప్రకరణపారిశేష్యాభ్యా మాద్యసూత్రవివక్షితాభ్యా మవ్యక్తశబ్దస్య రూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలేనేతిచేత్ - తేనైవాయమపి నిర్వాహ ఆద్యసూత్రేణైవ సిద్ధ ఇత్యనపేక్షితవిధానం స్యాదేవ. అత ఉక్తార్థపరమేవేదం సూత్రమ్.

౧. ౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞ విజ్ఞానాదితి సాఙ్ఖ్యగ్రన్థఏవ స్వవాక్యే నివేశితః.

౨. ౫॥ సూ. వదతీతిచేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్. † (అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానా మవ్యక్తపర్యవసానస్యాన్యాయ్యత్వాత్, మహతః పరతోక్తేశ్చ సామాన్యేన యత్తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమపి కారణ మవ్యక్త మితిభావః. † (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేన జ్ఞేయస్య ప్రాజ్ఞ

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. ౪.

(వే-సా,) అతోఽవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ నకాపిల మవ్యక్తమ్. ౪.

(వే-దీ.) యది తన్త్రసిద్ధప్రక్రియేహాభిప్రేతా - తదాఽవ్యక్తస్యాపి జ్ఞేయత్వం వక్తవ్యమ్ “౪ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్” ఇతిహి తత్ప్రక్రియా. నహ్యవ్యక్త మిహ జ్ఞేయత్వేనోక్తమ్, అతశ్చాత్ర న తన్త్రప్రక్రియాగన్ధః. ౪. ౪॥ సాంఖ్యకారికా. ౫॥ కఠ-౧-౩-౧౫. ౬॥ కఠ-౧-౩-౯,౧౨.

స్తు మనఃప్రగ్రహవా న్నరః। సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్॥ † ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోఽఽత్మా నప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. † అతఏవ * ౧ పురుషా న్నపరం కిఞ్చిదితి న పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్త తత్త్వనిషేధః. † తస్యచ పరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయో ధర్మాః * ౨ యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః. * ౧ † మహతః పర మిత్యపి * ౩ బుద్ధేరాత్మా మహా న్పరఇతి పూర్వప్రకృతా జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే. ౧॥ కఠ-౧-౩-౧౧. ౨॥ ౧ముం-౧-౬.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. ౬.

౧. † అస్మి న్ప్రకరణే హ్యు † పాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవ చైవ ముపన్యాసః – † జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే – నాన్యస్యావ్యక్తాదేః † తథాహి – † నచికేతా ముముక్షు స్స న్మృత్యుప్రదత్తే వరత్రయే ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదినీ మాత్మని పితు స్సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య † ద్వితీయేన వరేణ † మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాఽగ్నివిద్యాం వవ్రే * ౪ సత్వ మగ్నిం స్వర్గ్య మధ్యేషి మృత్యో

స్యపరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేన ప్రకృతత్వం దర్శితమ్. † (ఏషసర్వేష్వితి) * నిచాయ్యేత్యుక్తస్య జ్ఞానస్య * దృశ్యతఇతి పదేన ప్రాజ్ఞవిషయతయా ప్రకృతత్వం దర్శితమ్. † అవాన్తరచోద్యపరిహారపరేఽస్మిన్సూత్రే పరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాస శ్చార్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అతఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానా మవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణే పరిహృతత్వ మాహ (తస్యచేతి). † మహతః పరత్వా దవ్యక్తమిహ వివక్షిత మిత్యత్రాహ (మహతఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణ ప్రాధాన్యవివక్షాతిశయాత్ మహచ్ఛబ్దేన ఆత్మనిర్దేశః.

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వం నాస్తి - ప్రధానస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వం నప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహ సూత్రకారః.

.౧ ౬॥ సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. ప్రథమ చశబ్దో హేతుసముచ్చయే. ద్వితీయ శ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయో స్సముచ్చయే - కథ మత్ర త్రయాణా ముపన్యాసః - ప్రశ్నవాక్యంహి ముక్తమాత్రవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్య విజ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యేపి త్రయమపి పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చా దుక్తిః. † (అస్మిన్నిత్యాది). † త్రయాణామితి పద మగ్నిజీవపరమాత్మపరం పరై ర్వ్యాఖ్యాత మితి తద్వ్యావృత్త్యర్థ మాహ (ఉపాయేతి) ఏవ ముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. † ఏవం పదం వ్యాచష్టే (జ్ఞేయత్వేనేతి) జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వ మేవం శబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (తథాహీతి). † (నచికేతాఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వా దిహ ప్రతిలభ్యేత్యనేన సంక్షిప్తమ్. † తత్ర సంక్షిప్తత్వా ద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి). † (మోక్షోపాయభూతామితి). † నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వ మఙ్గిద్వారా భవతి - తచ్చ

౫॥ సూ. వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్. ౫. ౬॥ సూ. త్రయాణామేవచైవ ముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ. ౬.

(వే-సా.) "౫ అశబ్దమస్పర్శమ్" ఇత్యారభ్య, "౫ నిచాయ్యతమ్" ఇతి వదతీతిచేన్న "౬ తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ౭ ఏషసర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా నప్రకాశతే. ఇత్యాదినా ప్రకృతః ప్రాజ్ఞోహి నిచాయ్యతమితి జ్ఞేయ ఉచ్యతే. ౫. ౧॥ కఠ-౧-౩-౧౧. ౨॥ ౧ముం-౧-౬.

(వే-దీ.) "౫ అశబ్ద మస్పర్శమ్" ఇత్యుపక్రమ్య, "౫ మహతః పరంధ్రువం నిచాయ్యతం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యతే" ఇతిప్రధానస్య జ్ఞేయత్వ మనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతి రితి చేత్. తన్న - "౫ అశబ్దమస్పర్శమ్" ఇత్యాదినా ప్రాజ్ఞః పరమపురుషఏవ హ్యత్రోచ్యతే, "౬ సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" "౭ ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా నప్రకాశతే" ఇతిప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. ౫.

(వే-సా.) ఉపాస్యోపాసనోపాసకానా న్త్రయాణామేవాస్మిన్ప్రకరణే జ్ఞేయత్వేన ఉపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ - నప్రధానాదేః "౮ అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవ మత్వా" ఇత్యాదిః ఉపన్యాసః "౯ యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే" ఇత్యాదికశ్చ ప్రశ్నః. ౬.

(వే-దీ.) అస్మిన్ప్రకరణే "౯ యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే" ఇత్యారభ్యాసమాప్తేః పరమపురుష తదుపాసనోపాసకానాం త్రయాణామేవైవమ్ - జ్ఞేయత్వేన ఉపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ దృశ్యతే - న ప్రధానాదేస్తాన్త్రికస్యాపి; అతశ్చ నప్రధానమిహ జ్ఞేయత్వేనోక్తమ్. ౬.

౩॥ కఠ-౧-౩-౧౦. ౪॥ కఠ-౧-౧-౧౩. ౫॥ కఠ-౧-౩-౧౫. ౬॥ కఠ-౧-౩-౯. ౭॥ కఠ-౧-౩-౧౨. ౮॥ కఠ-౧-౨-౧౨. ౯॥ కఠ-౧-౧-౨౦.

ప్రబ్రూహి త్వం శ్రద్దధానాయ మహ్యమ్। స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏత ద్ద్వితీయేన వృణే వరేణేతి. † స్వర్గశబ్దేనాఽత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోఽభిధీయతే - * ౧ † అమృతత్వం భజన్త ఇతి † తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణా, † త్పునరావృత్తి క్షయిఫలకర్మనిన్దాదర్శనాచ్చ * ౧ † త్రిణాచికేత స్త్రిభి రేత్య సన్ధిం త్రికర్మకృ త్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్,. † తృతీయేన వరేణ † మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయ స్వరూప ముపేతృస్వరూప ముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసన స్వరూపం చ పృష్టమ్ * ౧ యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయ మస్తీతిచైకే। ఏతద్విద్యా మనుశిష్ట స్త్వయాఽహం వరాణా మేష వర స్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షే పృష్టే † త దుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ * ౨ తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి. † తదేవం † సామాన్యేనోపదిష్టే నచికేతాః ప్రీతస్సన్ * ౨ దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్య * ౨ అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి † వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ * ౨ మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మో

తస్యాః పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసంధానగర్భత్వాత్ - తథాహి తదుభయం శ్రూయతే * లోకాది మగ్నిం త మువాచ తస్మా ఇత్యుపక్రమ్య * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవ మీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తి మత్యన్త మేతి * త్రిణాచికేతస్త్రయ మేత ద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాꣳశ్చినుతే నాచికేతమ్। స మృత్యుపాశా న్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ఇతివాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకం చిన్వానస్య శోకాతిగత్వ ముక్తమ్. * యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతమ్। స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పున ర్న జాయతే ఇతివాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనదృష్ట్యా వా తాదృశదేవతాధిష్ఠితత్వేన వాఽనుసన్ధానపూర్వక మగ్నిం చిన్వానస్యాపునర్భవహేతుభూతబ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తి ర్వ్యక్తా,. తృతీయవరవరణశ్లోకార్థనిష్కర్షోపయికతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోక ముపాదాయ తత్ర వ్యాఖ్యేయస్య స్వర్గ్యపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః - లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, భాష్యే తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకః పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖోపలక్షణత్వాత్. మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః. † ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం నస్యా దిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి). † (తత్రస్థస్యేతి) * స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః - నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః. † మోక్షవాచిత్వే హేత్వన్తర మాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే * శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైత త్సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః। అపి సర్వం జీవిత మల్పమేవేతి - తథా * జీవిష్యామో యావ దీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయ స్స ఏవేతి చ నచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిన్దితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. † ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వన్తర మాహ (త్రిణాచికేతఇతి) * త్రిణాచికేతః - * అయం వా వయః పవతే ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్ - యజనాధ్యయనదానకృత్. పాకయజ్ఞ హవిర్యజ్ఞ సోమయజ్ఞకృద్వా. త్రిభిః - అగ్నిభి స్త్రేతుభిః. సన్ధిమ్- పరమాత్మోపాసనేన సంబన్ధమ్. ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః - * కరోతి తద్యేన పున ర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. † (తృతీయేనేతి) * † యేయం ప్రేత ఇతి మన్త్రస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్షేతి) అత్రోపాయోపేయప్రశ్నో గర్భితఇతి భావః. ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగన్తవ్యత్వాత్. * ప్రేతే - పరిత్యక్తచరమశరీరే ఇత్యర్థః - * నప్రేత్య సంజ్ఞా స్తీతిప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తి స్తైతుః పూర్వ ముక్తత్వా దిహ న కణ్ఠోక్తః. ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే * నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీరితి మరణశబ్ద శ్చరమశరీరవియోగపరః - ఉక్తహేతోరేవ. * పఞ్చవింశతి తత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవే న్మృతః। సముక్త స్తత్త్వసన్తానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేదితి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్. * † దేవై రత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యారభ్య * ధృత్వా ధీరో నచికేతోత్యప్రాక్షీరిత్యన్తేనోచ్యమానం దురవగమత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాంపరీక్ష్యేతి) * దుర్దర్శమ్ - ద్రష్టుమశక్యమ్. కుతః. గూఢమ్ - గుణత్రయతిరోహితత్వాత్. అనుప్రవిష్టమ్ - శరీరానుప్రవిష్టమ్. తత్రాపి - గుహాహితమ్ - హృదయగుహాగతమ్. గహ్వరేష్ఠమ్ - తదన్తర్గతే వస్తుని స్థితమ్. జీవా న్తస్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః. * యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్రప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైఘట్యం స్యా దిత్యభిప్రాయః. † అస్మిన్వాక్యే స్వోక్త మర్థత్రితయ మపి విశదయతి (తదేవమితి) † * అధ్యాత్మయోగశబ్దః ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రయన్నాహ (వేదితవ్యతయేతి) * తం దుర్దర్శమితి మన్త్రేణ త్రితయ మప్యుక్తంచేత్ శ్రోతవ్యాభావాత్ పునఃప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షాప్రయోజనే దర్శి

౧॥ కఠ - ౧అ - ౧వ - ౧౩, ౧౮, ౨౦. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౨వ - ౧౨.

పాసనస్యచ † స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ * ౧ అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ । అన్యత్రభూతాద్భవ్యాచ్చ య త్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. † ఏవం సకలేతరాతీతానాగతవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే † త్రయే పృష్టే ప్రథమం † ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం † ప్రాప్యస్వరూపమ్, తదన్తర్గతంచ ప్రాప్తృస్వరూపమ్, † వాచకరూపంచోపాయం పునరపి సామాన్యేన ఖ్యాపయ న్ప్రణవం తావ దుపదిదేశ * ౧ సర్వే వేదా యత్పద మామనన్తి తపాంసి సర్వాణిచ యద్వదన్తి । యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యే తదితి. ఏవ ముపదిశ్య † పున రపి † ప్రణవం ప్రశస్య ప్రథమం తావ † త్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మన స్స్వరూప మాహ

తే. † (సామాన్యేనేతి). † (స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛేతి,చ) పునః పప్రచ్ఛేతిపాఠః. † ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణా మపి సామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనాకాఙ్క్షాపి సర్వసాధారణీ - తత్కథమ్ * అన్యత్ర ధర్మాదితి మన్త్రేణ పరమాత్మమాత్రవిషయప్రశ్న ఇతి శఙ్కాయాం ప్రశ్నస్య త్రితయవిషయత్వ మనుభాషణవ్యాజేన దర్శయన్ తదనన్తరమన్త్రస్యాపి త్రితయవిషయత్వ మాహ (ఏవంసకలేతరేతి) కాలత్రయసంబన్ధిత్వంహి వక్ష్యమాణత్రితయస్యాప్యస్తి - తత్కథం విలక్షణత్వమితి శఙ్కావ్యుదాసార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేన కృతాకృతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః - ప్రారబ్ధ మసమాప్తం హి వర్తమాన ముచ్యతే. ※ అన్యత్రేతి వైలక్షణ్యం వివక్షితమ్. ధర్మః-ఉపాయః. ధర్మా దన్యత్ర - ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః - ధర్మేతరః. ఉపేయః. అధర్మా దన్యత్ర - ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణం ఫల మిత్యర్థః. అస్మాదితి బుద్ధిస్థ స్తత్సాధకో వివక్షితః. స ఏవోపేతా. సహి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః - సాధకావస్థాయా మితరఫలవిరక్తత్వాత్, ఫలదశాయా మావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణమ్. కృతాకృతా ద్ధర్మాదే ర్విలక్షణం యత్, భూతా ద్భవ్యాచ్చ ధర్మాదే ర్విలక్షణం యదిత్యర్థః. యద్వా - ధర్మా దధర్మాచ్చ అన్యత్ర యదిత్యుపాసనప్రశ్నః - పుణ్యాపుణ్యరూపసాధనవిలక్షణత్వా దుపాసనస్య. కృతాకృతా ద్భూతాత్ భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టమ్. ఉపేతు రపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ ప్రాప్యాన్తర్భావాచ్చ తత ఏవ తస్యాపి తన్త్రేణ ప్రశ్నః. తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూప మితిహి వక్ష్యతే. † (త్రయఇతి) యత్తచ్ఛబ్దా త్రితయపరావితిభావః.——నను ధర్మాధర్మాసాధ్యత్రికాలవర్తివిలక్షణపరమాత్మవిషయోఽయం మన్త్రః కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే - ధర్మా దన్యత్రేత్యుక్తే తదసాధ్యత్వం న ప్రతీయతే - నహ్యదృష్టా దన్య ద్దృష్ట మిత్యుక్తే సత్యదృష్టాసాధ్యత్వం దృష్టస్య ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయప్రశ్నస్స్యాదితిచేన్న - ప్రయోజనాభావాత్. కృతాకృతా ద్భూతా ద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నార్థవిలక్షణం వస్తు పృష్టం స్యాత్ - తతశ్చ ధర్మాధర్మవైలక్షణ్యప్రశ్నో విఫలఏవ - ధర్మాధర్మయో రపి కాలపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్. అత ఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వ ముపపన్నమ్.——(ప్రణవం ప్రశస్యేతి) * సర్వే వేదా ఇత్యాదిపాదత్రయోక్తపరబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః. * తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితీతి ప్రణవేన బ్రహ్మప్రతిపాదనం హ్యుచ్యతే. † (ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః - పద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతిభావః. తదన్తర్గతమ్ - ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతమ్. ప్రణవవాచ్యైకదేశమ్. ప్రణవైకదేశవాచ్యో హ్యుపేతా జీవః. యద్వా - ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాఽన్తర్గతమిత్యర్థః. పరిశుద్ధజీవస్య ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతత్వ మితిభావః. † (వాచకరూపం చోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వమ్. ఉపాయోహి ధ్యానమ్ - వాచకశబ్దశ్చ వాచ్యస్మరణోపాయః - ※ ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహర న్మా మనుస్మరన్ ※ ఓ మిత్యాత్మానం ధ్యాయథ * ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుష మభిధ్యాయీతేతి ధ్యానోపాయత్వంహి ప్రణవస్యావగమ్యతే. ※ తపాంసి జ్ఞానప్రధానా ఉపరిభాగాః. నను తత్తే పదం బ్రవీమీతి ప్రాప్యస్వరూపపరత్వంహి ప్రతీయతే - తత్కథం త్రితయఖ్యాపనే తాత్పర్యమ్. కథంబ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే తదనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. తదుపయుక్తత్వా,దుత్తరత్ర నిరూప్యమాణత్వా,చ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధే రితిచేత్ - ఇహాపి బ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానత్వాచ్చ ఉపాయోపేత్రోరపి ప్రతిపాద్యత్వమ్. నకేవల ముపయోగాదిమాత్రాత్ - కిన్తు పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చ దర్శితః † * ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రాయేణాహ (పునరపి ప్రణవం ప్రశస్యేతి). † * నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తిం మన్వాన ఆహ (ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనఇతి)——కా పున రనుపపత్తిః, ఉచ్యతే - ఇదం మన్త్రద్వయం తావదేకవిషయమ్- * నహన్యతే హన్యమానే శరీరే ఇత్యేత ద్వివరణరూపత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య. * హన్తాచేదితి మన్త్రశ్చ జీవవిషయఏవ - లోకస్య పరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుపపత్తేః. పరమాత్మాహి ప్రత్యక్షాగోచరః - కథం తస్మిన్వధ్యతాదిప్రతిపత్తిః. అహ మేనం హన్మి - అయం మాం హన్తు మాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతుకభావాభిమానోహి జీవవిషయఏవ దేహినాం భవతి. నను ※ నాస్య జరయైత జ్జీర్యతే నవధేనాస్య హన్యతఇతివ త్పరమాత్మన్యపి హననప్రతిషేధ ఉపపద్యతే. సత్యమ్ - తత్ర దహరాకాశస్య దేహాన్తస్థిత్యాఽశక్యతవికారాదినిషేధ ఉపపద్య

౧॥ కఠ - ౧౪-౨౫ - ౧౮, ౧౯.

* ౧ నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినా. † ప్రాప్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపమ్ * ౧ అణో రణీయానిత్యాదినా ※ ౧ క ఇత్థావేద యత్ర స ఇత్యన్తేనోపదిశ్యమధ్యే * ౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో నమేధయా న బహునా శ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్య భక్తిరూపతా మప్యాహ * ౨ ఋతం పిబన్తావితి చోపాస్యస్యోపాసకేన సహావస్థానా † త్తూపాసతా ముక్త్వా ※ ౨ ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా * ౨ దుర్గం పథ స్తత్కవయో వదన్తీత్యన్తేనోపాసనప్రకార, ముపాసీనస్యచ వైష్ణవపరమపదప్రాప్తి, మభిధాయ ※ ౨ అశబ్ద మస్పర్శ మిత్యాదినోపసంహృతమ్. † అత స్త్రయాణా మేవాత్ర జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ - † తస్మాన్నేహ తాన్త్రికస్యావ్యక్తస్య గ్రహణమ్.

తే - ఇహతు లోకభ్రాన్తి రనూద్య ప్రతిషిధ్యతే * హన్తాచే న్మన్యతే హన్తుం హత శ్చేన్మన్యతే హతం। ఉభౌ తౌ న విజానీతఇతి. పరమాత్మని వధ్యఘాతుకభ్రాన్తి ర్నకస్యచి దప్యస్తి - అతోఽనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ. * నజాయతఇతి మన్త్రశ్చ తేనైకార్థః - అతో మన్త్రద్వయమపి జీవవిషయమ్.——※ † అణో రణీయానిత్యాదే రర్థ మాహ (ప్రాప్యస్యేతి). † ※ నజాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా ※ అణో రణీయా నిత్యాదినాచ జీవపరయో స్స్వరూపే కథితే * ఋతం పిబన్తావితి మన్త్రేణ తయోః ప్రతిపాదనవైయర్థ్యశఙ్కా పరిహారాయాహ (తూపాసతా ముక్త్వేతి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానం పరకృతవ్యాఖ్యాననిరాసఫలకతయేతి వక్ష్యామః. † (ఉపసంహృతమితి) ప్రకృతోపసంహారస్యాపేక్షితత్వా,దర్థాన్తరపరత్వస్యాసఙ్గతత్వా,చ్చేతి భావః. † సూత్రార్థం నిగమయతి (అతస్త్రయాణామితి). † సూత్రార్థం పరమప్రకృతార్థేన ఘటయతి (తస్మాన్నేహేతి).

నను త్రయాణా మితి పద మగ్నిజీవపరమాత్మపరం కిం న స్యాత్ - తేషాంహి ప్రశ్నోపన్యాసౌ దృశ్యేతే. * స త్వ మగ్నిం స్వర్గ్య మధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి * యేయం ప్రేతే * అన్యత్ర ధర్మా దితి త్రయాణాం క్రమేణ ప్రశ్నః, * లోకాది మగ్నిం త మువాచ తస్మై యా ఇష్టకాః ※ హన్త త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనమ్। యథాహి మరణం ప్రాప్య ఆత్మా భవతి గౌతమ। నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదితి ప్రతివచనం చ. నచ జీవవిషయప్రశ్నస్య పరమాత్మవిషయప్రతివచనవైఘట్యమ్ - ఐక్యస్య వివక్షితత్వా దుపపత్తేరితి. ఉచ్యతే - అత్రానతివిరోధేపి భాష్యకారోక్తార్థ ఏవ యుక్తతరః. తథాహి - జీవస్తావ దుపేతా. పరమాత్మా చోపేయః. అగ్నివిద్యాచ బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ఉపాయాన్తర్భూతా - తదన్తర్భావశ్చ ప్రాకరణికవాక్యై ర్దర్శితః. అగ్నేరపి పృథగేవ వివక్షితత్వే అగ్నిజీవపరమాత్మతదుపాసనానాం చతుర్ణాం ప్రతిపాద్యత్వదర్శనాత్ * త్రయాణా మేవే త్యవధారణ మయుక్తమ్ - అతోఽగ్నే రప్యుపాయాన్తర్భావవివక్షా ఽఙ్గీకర్తవ్యా. తథాసత్యుపాయోపేయోపేతౄణామేవ వ్యాఖ్యానం యుక్తతరమ్. ఉపాసనోపదేశశ్చాత్ర స్ఫుటతర ముపలభ్యతే - * నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యః * నావిరతో దుశ్చరితా దిత్యాదినా కేవలశ్రవణాదివిలక్షణః పరమాత్మవరణీయతాహేతుభూతః ప్రకృష్టజ్ఞానవిశేషోహి ఉపాయతయాఽభిధీయతే. అవధారణం ప్రాధాన్యవ్యావృత్తిపరమ్ - ఉపాయస్యోపేయప్రాప్త్యర్థతయా పరమాత్మన్యన్తర్భావాత్. త్రిత్వావిరోధ ఇతిచేత్ - తర్హి త్రయాణా ముపన్యాసః ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతురేవ నభవితు మర్హతి - అర్థాన్తరాన్తర్భావసహత్వాత్. ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయ స్త్రయాణామేవ - నహ్యుపాయస్య ప్రశ్నో దృశ్యతే - అతోఽవధారణోపపత్తి రితిచేన్న - అస్మి న్ప్రకరణే ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాభావా త్తదభావేన ప్రతిపాద్యత్వాభావస్య దుర్వచత్వాత్. ఉపాయోహ్యపృష్ట ఏవోపన్యస్తః. సోప్యర్థతః పృష్టఇతి ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోఽస్మి న్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యత్వే హేతురితిచేత్ - తర్హి చతుర్ణామితి వక్తవ్యమ్ - శబ్దతో ఽర్థతశ్చ చతుర్ణాం ప్రశ్నోపన్యాససమ్భవాత్. యది కణ్ఠోక్త్యైవ ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయో వివక్షితః - తస్య ప్రతిపాద్యత్వే ప్రయోజకత్వాభావస్య ప్రతిపాద్యమానోపాసన ఏవ దృష్టతయా సముచ్చయాభావస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాయోగాత్. కిఞ్చ - ※ యేయం ప్రేత ఇత్యస్య దేహాతిరిక్తజీవసద్భావాసద్భావప్రశ్నవిషయత్వంచానుపపన్నమ్ - దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్య పితృసౌమనస్యాగ్నివిద్యావరణయో రనుపపత్తేః. అగ్నిప్రశ్నవాక్యఏవ * స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఇతి దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వ మవగమ్యతే. తత్ప్రతివచనఏవ ※ త్రికర్మకృ త్తరతి జన్మమృత్యూ ※ కరోతి తద్యేన పున ర్నజాయతే ఇత్యపవర్గరూపపురుషార్థోపయోగిత్వ మగ్నివిద్యాయా అవగతమ్ - కుతో దేహాతిరిక్తాత్మసందేహసమ్భవః. తస్మా దపవర్గప్రకారవిశేషఏవ సన్దేహసమ్భవః - అత స్తత్ప్రకారవిశేషప్రశ్నపరత్వమ్ ※ యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్యయుక్తమ్. యదీదం దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావాసద్భావప్రశ్నపరమ్ - అస్య ※ తం దుర్దర్శమితి పరమాత్మవిషయప్రతివచనంచ నఘటతే. జీవపరయో రైక్యజ్ఞాపనార్థం తథాప్రతివచన మితిచేన్న - పరమాత్మవిషయప్రతివచనఏవ * ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోక ఇతి జీవపరయో ర్భేదప్రతిపాదనేన తద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. నచ భేదానువాదః - సర్వజ్ఞతా

౧॥ కఠ - ౧అ - ౨వ - ౧౮, ౨౦, ౨౫, ౨౩. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౧, ౩, ౧౪, ౧౫.

౭॥ సూ. <u>మహద్వచ్చ</u>. ౭.

౧. యథా * ౧ బుద్ధే రాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్ర † త్మశబ్దసామానాధికరణ్యా న్నతన్త్రసిద్ధం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే - ఏవ మవ్యక్త మప్యాత్మనః పరత్వేనాభిధానా న్నకాపిలతన్త్రసిద్ధం గృహ్యతఇతిస్థితమ్.

ఇతిశ్రీభాష్యే ఆనుమానికాధికరణమ్.

ద్యాకారేణ జీవవైలక్షణ్యస్య లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్, విహితస్య నిషేధాయోగా,చ్చ. నచ బుద్ధిజీవపరోఽయ మ్మన్త్రః - * గుహాం ప్రవిష్టా విత్యత్రాస్య మన్త్రస్య బుద్ధిజీవపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య జీవపరమాత్మపరత్వస్య భవద్భిరే వాస్య గౌ ర్ద్వితీయఇతి న్యాయేన సిద్ధాన్తితత్వాత్. * యదేవేహ త దముత్ర య దముత్ర తదన్విహేతి హృదయాయతన ఉపాస్యతయా స్థితస్య పరమపురుషస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వ ముచ్యతఇతి నజీవ పరయో రైక్యప్రతీతిః. * మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతీతివాక్య ముపసంహారగత మేతదపేక్షయా దుర్బలమ్. భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వా ద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయ,ఞ్చ. అత శ్శ్రుతిభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాఽయోగాత్ ప్రతివచనవైఘట్యమేవ. కిఞ్చ - ※ యేయంప్రేత ఇతి ప్రథమఖణ్డస్థం ప్రశ్నం ప్రతిప్రశ్నాన్తరవ్యవహితస్య పఞ్చమఖణ్డస్థస్య * హన్త త ఇదం ప్రవక్ష్యామీతి వాక్యస్య ప్రతివచనత్వం చాయుక్తమ్. అర్థక్రమః పాఠక్రమాత్ బలీయానితి తేన తద్బాధ ఇతిచేన్న - మధ్యే జీవవిషయవాక్యస్య సద్భావాత్. తచ్చ దర్శితమ్. కిఞ్చ - ※ యన్మయంచ జగ ద్బ్రహ్మేఞ్ ఇత్యాదావివ యదాప్రతివచనావ్యవహితాః ప్రశ్నాః ప్రశ్నావ్యవహితానిచ ప్రతివచనాని స్యుః - తదా క్రమకోప ఉపపద్యతే - కో దేవదత్తః - దణ్డీ. కో యజ్ఞదత్తః - కుణ్డలీ. కో విష్ణుమిత్రః - కమణ్డలుమానితి వ దేకైకప్రశ్నానన్తరం తత్తత్ప్రతివచనదర్శనాత్ యజ్ఞదత్తప్రశ్నో త్తరస్య దేవదత్తప్రశ్నోత్తరత్వకల్పనవత్ క్రమకోపకల్పన మత్యన్తానుపపన్నమ్. ※ యేయం ప్రేతఇతిచ నజీవసద్భావాసద్భావ మాత్రప్రశ్న ఇత్యుక్తమ్ - అతః ※ యేయం ప్రేతఇతి శ్లోక శ్శబ్దతోఽర్థతశ్చ మోక్షానుబన్ధితయా జ్ఞాతవ్యార్థత్రయవిషయః. తథాచసతి తం దుర్దర్శమిత్యాదిప్రతివచన మతీవ ఘటతే. ※ అన్యత్ర ధర్మా దితి పునః ప్రశ్నాకాఙ్క్షా తస్యార్థశ్చ దర్శితౌ. అర్థత్రయస్య చైకశ్లోకేన పృష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ప్రతివచనాచ్చ ※ త్రయాణా మేవేత్యవధారణం చ యుక్తమ్. అతఏవ ※ నజాయతఇతి జీవవిషయవాక్యస్య * అణో రణీయానితి పరవిషయవాక్యస్య * నాయ మాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్యచ ప్రతివచనత్వం సుఘటితమ్. ప్రశ్నప్రతివచనాన్తరావ్యవహితత్వం చ సిధ్యతి. ఏకప్రశ్నేనైవార్థత్రయస్య పృష్టత్వే సూత్రస్థప్రశ్నోపన్యాసశబ్దగతైకవచనస్వారస్యంచ భవతి - నహ్యుపన్యాసాః ప్రశ్నాశ్చేత్యుక్తమ్. యతః ※ యేయం ప్రేతఇతి ప్రశ్నోఽర్థత్రయవిషయః - అతఏవేహ ప్రశంసాప్రలోభనవిద్యాఽవిద్యావిభాగకథనాదిక మఞ్జసోపపద్యతే. అతో యథోక్తఏవ సూత్రార్థః.

౧. ౭॥ సూ. <u>మహద్వచ్చ</u>. † తన్త్రసిద్ధ మహత్తత్త్వగ్రహణే సూత్రాభిప్రేతం హేతు మాహ (ఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితి).

ఇతిశ్రుతప్రకాశికాయాం ఆనుమానికాధికరణమ్.

౭॥ సూ. <u>మహద్వచ్చ</u>. ౭.

(వే-సా.) "౧ బుద్ధే రాత్మా మహాన్పరః" ఇత్యాత్మశబ్దా ద్యథా నతాన్త్రికో మహాన్ తథాఽవ్యక్తమపీతి. ౭.

ఇతి వేదాన్తసారే ఆనుమానికాధికరణమ్.

(వే-దీ.) యథా "౧ బుద్ధే రాత్మా మహాన్పరః" ఇత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్మహచ్ఛబ్దేన న తాన్త్రికం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే - ఏవ మవ్యక్తశబ్దేనాపి న తాన్త్రికం ప్రధానమ్. ౭.

ఇతి వేదాన్తదీపే ఆనుమానికాధికరణమ్.

౧॥ కఠ - ౧౪ - ౩వ - ౧౦.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్. ౧.

౧. † అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యతే - న బ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాం స్వరూపమ్, శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికా అధీయతే * ౧ వికారజననీ మజ్ఞామష్టరూపా మజాం ధ్రువామ్। * ౨ ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థంచ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్। * ౩ గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ। సితాఽసితాచ రక్తాచ సర్వకామదుఘా విభోః। పిబన్త్యేనా మవిషమా మవిజ్ఞాతాః కుమారకాః। † ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దోఽత్ర వశానుగామ్। ధ్యానక్రియాభ్యాం భగవా న్భుఙ్క్తేఽసౌ ప్రసభం విభుః। సర్వసాధారణీం దోగ్ధ్రీం పీడ్యమానాంతు యజ్వభిః। * ౪ చతుర్వింశతి సఙ్ఖ్యాత మవ్యక్తంవ్యక్త ముచ్యత ఇతి. † అత్ర ప్రకృత్యాదీనాం స్వరూప మభిహితమ్. † యదాత్మకాశ్చైతే ప్రకృత్యాదయః-

౧. ౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్. కార్యశరీరవాచిపదస్యరూపకే శ్రవణాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్ - అత్రతు కార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణం ప్రధాన మేవోచ్యత ఇతిశఙ్కయా సఙ్గతిః.——† వ్యాఖ్యాత్రన్తరై ర్గౌణవృత్త్యా తేజోఽబన్నపరత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్, కిమిదం వాక్యం ప్రధానపరమ్ - ఉత తేజోఽబన్నపరమితి విచారశ్చ కృతః,. తద్దూషయితుం కిం శ్రుత్యన్తరస్వారస్యార్థ మేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - ఉత స్వవాక్యస్వారస్యార్థమితి వికల్ప మభిప్రేత్య స్వవాక్యస్వారస్యాభావ ముత్తరత్ర వక్ష్యన్ ప్రథమం ప్రధానస్య ప్రామాణికతయా తన్నిరాసే శ్రుత్యన్తరాస్వారస్యజ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయం వాక్యజాత ముదాహర్తు మాహ (అత్రాపీతి). † (వికారజననీమిత్యాది) అష్టరూపత్వమ్ * భూమిరాపోఽనల ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ. అజామ్ - ఉత్పత్తిరహితామ్. ధ్రువామ్ - నాశరహితామ్. ధ్యాయతే - పరమాత్మనా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన జ్ఞాయతే. అధ్యాసితా - అధిష్ఠితా. తన్యతే - విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణ క్రియతే. ప్రేర్యతే - వ్యష్టిసృష్ట్యర్థం ప్రేర్యతే. పురుషార్థమ్ - పురుషాణా మర్థనీయం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపం జగత్సూయతే. (గౌరిత్యాది) జనిత్రీ భూతభావినీతి సమష్టివ్యష్టిసృష్టి రుచ్యతే. సితాఽసితాచ రక్తాచ - గౌణ్యా వృత్త్యా సత్త్వరజస్తమోమయీ యద్వా - తేజోఽబన్నద్వారా సితాసితారక్తా. విభోః - ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా - లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమామ్ - భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వా దపక్షపాతినీమ్. అవిజ్ఞాతాః - స్వాత్మభి ర్దేహేభ్యో వివిచ్యాపరిజ్ఞాతాః. † (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థం ఏకః స్వచ్ఛన్ద ఇత్యుక్తమ్. ధ్యానక్రియాభ్యామ్ - సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యామ్. * ఐక్షత * అసృజతేతి ద్వయమపిహి శ్రూయతే. † (పీడ్యమానాన్తు యజ్వభిరితి) వత్సాహి మాతరం క్షీరక్షరణార్థం పీడయిత్వా భుఞ్జతే - తద్వత్కర్మవశ్యై రాత్మభి ర్భోక్తవ్యఫలానురూపం పరిణామ్యమానా మిత్యర్థః. † (అత్రేతి) ప్రకృత్యాదీనామ్ - ప్రకృతిపురుషమహదాదీనామ్. స్వరూప మభిహితమ్ - ఏషు వాక్యేష్వీశ్వరప్రతిపాదనం ప్రధానాదీనామీశ్వరతాదధీన్యవిశిష్టత్వపర మితిభావః. ఏవం బ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. † అథ తదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకం వాక్యం దర్శయితు మాహ (యదాత్మకాఇతి) షడ్వింశకత్వం కాలస్యవిశేషణత్వేన

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ అజా మేకాం బహ్వీః ప్రజా స్సృజమానామ్" ఇత్యత్ర న తన్త్రసిద్ధా ప్రకృతిః కారణత్వేనోక్తా. జన్మాభావయోగమాత్రేణ న తస్యా ఏవ ప్రతీతిః '౨ అర్వాగ్బిల శ్చమసః' ఇతివత్ ప్రకరణే విశేషకాభావాత్. "౨ యథేదన్తచ్ఛిరః" ఇతి హి చమసో విశేష్యతే. యౌగికశబ్దాద్విశేష ప్రతీతిర్హి విశేషకాపేక్షా. ౧. ౧॥ శ్వే - ౪అ - ౫. ౨॥ బృ - ౪అ - ౨బ్రా - ౩.

(వే-దీ.) శ్వేతాశ్వతరే "౧ అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజా స్సృజమానాం సరూపాః। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్యః" ఇత్యత్ర కిమజాశబ్దేన తన్త్రసిద్ధా ప్రకృతి రభిధీయతే - ఉత బ్రహ్మాత్మికేతి సంశయః, తన్త్రసిద్ధేతి పూర్వః పక్షః - "౧ అజామేకామ్" ఇత్యస్యా అకార్యత్వప్రతీతేః, బహ్వీనాం ప్రజానాం స్వాతన్త్ర్యేణ కారణత్వశ్రవణాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - నతన్త్రసిద్ధాయాః ప్రకృతే రత్ర గ్రహణమ్, జననవిరహశ్రవణమాత్రేణ తన్త్రసిద్ధాయాః ప్రకృతేః ప్రతీతినియమాభావాత్. నహి యౌగికానాం శబ్దానా మర్థప్రకరణాదిభి ర్విశేషవ్యవస్థాపకై ర్వినా విశేషే వృత్తినియమసమ్భవః. నచాస్యాస్స్వాతన్త్ర్యేణ సృష్టిహేతుత్వ మిహ ప్రతీతమ్. అపితు సృష్టిహేతుత్వమాత్రమ్. తచ్చ బ్రహ్మాత్మికాయాశ్చ నవిరుద్ధమ్. అత్రతు బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ శాఖాన్తరసిద్ధాయాః ఏతత్స్వరూప మన్త్రోదితాయాః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సైవేతి నిశ్చీయతే. ౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥

సూత్రార్థస్తు - నాయ మజాశబ్ద స్తన్త్రసిద్ధ ప్రధానవిషయః. కుతః? చమసవదవిశేషాత్; యథా "౨ అర్వాగ్బిల శ్చమసః" ఇతి మన్త్రే చమస సాధనత్వయోగేన ప్రవృత్తస్య చమసశబ్దస్య శిరసి ప్రవృత్తౌ "౨ యథేదం తచ్ఛిర ఏషహ్యర్వాగ్బిలశ్చమసః" ఇతివాక్యశేషే విశేషో దృశ్యతే, తథా "౧ అజామేకామ్" ఇత్యజాశబ్దస్య తన్త్రసిద్ధ ప్రధానే వృత్తౌ విశేషాభావా న్నతద్గ్రహణం న్యాయ్యమ్. ౧.

స పరమపురుషోపి * ౧ తం షడ్వింశక మిత్యాహు స్సప్తవింశ మథాపరే। పురుషం నిర్గుణం సాఙ్ఖ్య మథర్వశిరసో విదు రితి ప్రతిపాద్యతే. అపరేచాథర్వణికాః * ౨ అష్టౌ ప్రకృతయ ష్షోడశవికారా ఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవం ప్రకృతి పురుషేశ్వరస్వరూప మామనన్తి * ౩ సంయుక్త మేత త్క్షర మక్షరం చ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వ మీశః। అనీశ శ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః * ౩ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశా వజా హ్యేకా భోక్తృ భోగార్థయుక్తా। అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తా త్రయం యదా విన్దతే బ్రహ్మమేతత్ * ౩ క్షరం ప్రధాన మమృ తాక్షరం హరః క్షరాత్మానా వీశతే దేవ ఏకః। తస్యాభిధ్యానా ద్యోజనా త్తత్త్వభావా ద్భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయా నివృత్తిరితి. తథా * ౪ ఛన్దాంసి యజ్ఞాః క్రతవో వ్రతాని భూతం భవ్యం యచ్చ వేదా వదన్తి। అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వ మేత త్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినం తు మహేశ్వరమ్। తస్యావయవభూతైస్తు వ్యాప్తం సర్వ మిదం జగదితి. తథోత్తరత్రాపి * ౫ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశ స్సంసారమోక్ష స్థితిబన్ధహేతురితి. † స్మృతిరపి * ౬ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి। వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసమ్భవాన్। కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే। పురుష స్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతు రుచ్యతే। పురుషః ప్రకృతిస్థోఽపి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్। కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోని జన్మసు * ౭ సత్త్వంరజ స్తమఇతి గుణాః ప్రకృతిసమ్భవాః। నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహిన మవ్యయమ్॥ తథా * ౮ సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్। కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్॥ ప్రకృతిం స్వా మవష్టభ్య విసృజామి పునఃపునః। భూతగ్రామ మిమం కృత్స్న మవశం ప్రకృతే ర్వశాత్॥ * ౮ మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే సచరాచరమ్। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతఇతి.—† తస్మా దబ్రహ్మాత్మకత్వేన కాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయో నిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది - శ్రూయతే * ౯ అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజా స్సృజమానాం సరూపాః। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్యఇతి. తత్ర సన్దేహః కి మస్మి న్మన్త్రే కేవలా తన్త్రసిద్ధా ప్రకృతి రభిధీయతే - ఉత బ్రహ్మాత్మికేతి. కిం యుక్తమ్. కేవలేతి. కుతః. * ౯ అజా మేకా మిత్యస్యాః ప్రకృతే రకార్యత్వశ్రవణాత్, * ౯ బహ్వీః ప్రజా స్సృజమానాం సరూపాఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ సరూపాణాం బహ్వీనాం ప్రజానాం స్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి. ౧॥ ౨॥ ౩॥ శ్వే-౧అ-౮,౯,౧.

ప్రకృతితద్వికారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశత్వం కాలస్య తదనన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకేష్వేవ లబ్ధైశ్వర్యః కశ్చి దుక్తః పఞ్చవింశకస్తుత్య ర్థ మిత్యన్యథాసిద్ధి రీశ్వరప్రతిపాదనస్య వక్తు మశక్యా - సఙ్ఖ్యాతః పృథఙ్నిర్దేశా దిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః ప్రామాణికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థ ముక్త మష్టౌ ప్రకృతయఇతి, అత్రాపి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వం సిద్ధమితి భావః. ఏతత్త్రయం యదా విన్దతే తదా బ్రహ్మ భవతి - ముక్తో భవతీత్యర్థః. అభిధ్యానమ్ - ఆలమ్బనసంశీలనమ్. యోజనమ్ - యోగః. తత్త్వభావః - తత్త్వావిర్భావః, సాక్షాత్కారః. అవయవభూతైః - అంశభూతైః - శరీరభూతైరిత్యర్థః. † స్మృతిం దర్శయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవం ప్రధానస్య ప్రామాణికత్వా దతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యాన మనుపపన్నమిత్యుక్తమ్.—† తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మహదాది రభిప్రేతః. † విషయాదికం దర్శయతి (శ్వేతేతి) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతం విషయః. అచేతనత్వసృజమానపదస్వారస్యాభ్యాం సంశయః. శ్వేతాశ్వతరే * అజా మేకా మితి మన్త్రే అజాశబ్దో యౌగికః కి మబ్రహ్మాత్మక ప్రకృతిపరః - ఉత బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరఇతి విచారః. అజాశబ్దసృజమానాశబ్దౌ కిమజాయాః స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వ మవగమయతః - నేతి. తైత్తిరీయకే * అజా మేకామితి మన్త్రే ప్రతిపన్నాయా అజాయాః కిం జ్యోతిరుపక్రమాత్వ మస్తి - నేతి. కి మజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే విరుధ్యేతే - నేతి. యదా విరుధ్యేతే - తదా తైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమాత్వాభావేన తదైకార్థ్యాత్ అజాం సృజమానామితి పదయో స్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోపి బ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదా నవిరుధ్యేతే - తదా తైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమాత్వేన తదైకార్థ్యా దజాం సృజమానామితి పదయోః స్వతన్త్రస్రష్టృత్వావగమకత్వా భావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోపి బ్రహ్మాత్మక ప్రకృతిపరఇతి. † (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షే అజాత్వం నసమ్భవతి - తత్కార్యత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. † (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) * సృజమానామితి కర్తరి శానచ్. స్వతన్త్రః కర్తా. అతో నబ్రహ్మపరతన్త్రత్వ మిత్యర్థః. ౪॥ శ్వే-౪-౯,౧౦. ౫॥ శ్వే-౬-౧౬. ౬॥ గీ-౧౩-౨౦,౨౧,౨౨. ౭॥ గీ-౧౪-౫. ౮॥ గీ-౯-౭,౮,౧౦. ౯॥ శ్వే-౪-౫.

౧. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే చమసవదవిశేషాత్ † నజాయత ఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్తన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మికాజాగ్రహణే విశేషాప్రతీతేః † చమసవత్ † యథా * ౧ అర్వాగ్బిల శ్చమస ఊర్ధ్వ బుధ్న ఇత్యస్మిన్మన్త్రే చమసస్య † భక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేన ప్రతీయత ఇతి నతావన్మాత్రేణ చమసవిశేషప్రతీతిః - † యౌగికశబ్దానా మర్థప్రకరణాదిభి ర్వినాఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. † తత్ర * ౧ యథేదం తచ్ఛిరః ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వ బుధ్న ఇత్యాదినా వాక్యశేషేణ శిరస శ్చమసత్వనిశ్చయః - † తథాఽత్రాప్యర్థ ప్రకరణాదిభిరేవాజా నిర్ణేతవ్యా. † నచాత్ర తన్త్రసిద్ధాఽజాగ్రహణహేతవోఽర్థ ప్రకరణాదయో దృశ్యన్తే. † నచాస్యా స్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వం ప్రతీయతే - * ౨ బహ్వీః ప్రజా స్సృజమానామితి † స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేన మన్త్రేణ నాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే.

౧॥ బృ-౪-౨-౩. ౨॥ శ్వే-౪-౫. ౩॥ బృ-౬-౪-౧౬. ౪॥ ఛాం-౩-౧౩-౭.

బ్రహ్మాత్మికాజాగ్రహణఏవ విశేషహేతురస్తీత్యాహ.

౯॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతు తథాహ్యధీయతఏకే. ౨.

౨. † తుశబ్దోఽవధారణార్థః. జ్యోతిరుపక్రమైవైషాఽజా. † జ్యోతిః - బ్రహ్మ. * ౩ † తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః * ౪ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యత ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధేః. జ్యోతిరుపక్రమా బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః. తథాహ్యధీయతఏకే హీతి హేతౌ. యస్మా దస్యా అజాయా బ్రహ్మకారణకత్వ మేకే శాఖినః తైత్తిరీయా అధీయతే.

---

౧. † (ఏవంప్రాప్తఇతి). † అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యత ఇత్యుపక్రమస్థం ప్రతిజ్ఞావాక్య మనుషజ్యతఇతి మత్వా హేతుమాహ (నజాయత ఇతీతి). † అథవా - నజాయత ఇతీత్యాదినా హేతుపదం వివృణ్వన్ చమసవదితి సౌత్రం పదం ప్రతిజ్ఞాపరం మన్యమానః తేన హేతుపదస్యాన్వయం దర్శయతి (చమసవదితి) విశేషాప్రతీతే రిత్యన్తం హేతుపదవ్యాఖ్యానమ్. అవయవశక్త్యాఽజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేన విశేషాప్రతీతే శ్చమసవద్భవతి - వాక్యాన్తర మన్తరేణ విశేషతో నిర్ణేతు మశక్యా భవతీత్యర్థః. † తదేవ వివృణోతి (యథార్వాగితి) అస్య యథాశబ్దస్య తథాత్రాపీతి భాష్యేణాన్వయః. † చమసశబ్దార్థం విశదయతి (భక్షణసాధనత్వమాత్రమితి) చమ్యతేఽనేనేతి చమసశబ్దవ్యుత్పత్తి రితిభావః, మాత్రశబ్దేన విశేషవ్యావృత్తిః. ఇతిశబ్దో హేతుపరః. విశేషప్రతీత్యభావాదిత్యర్థః. విశేషప్రతీత్యభావే చమస స్సాధర్మ్యదృష్టాన్తతయా వ్యాఖ్యాతః. † చమసవదిత్యనేన అర్థసిద్ధం దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసాధారణాకారం హేతుం దృష్టాన్తోపపాదకత్వేన దర్శయతి (యౌగికశబ్దానామితి) సాధారణ మవయవార్థం బోధయతాం యౌగికశబ్దానా మిత్యభిప్రాయః - తేనాసాధారణావయవార్థబోధకవలభిదాదిశబ్దవ్యావృత్తిః. అర్థః - వస్తుసామర్థ్యమ్. ఆదిశబ్దః స్వవాక్యస్థవిశేషశబ్దాదిపరః. విశేషనిశ్చయాయోగాదిత్యస్య పూర్వవాక్యేనాన్వయః. అవయవశక్తేః సాధనమాత్రప్రత్యాయకత్వాదర్థప్రకరణాదిభి ర్వినా విశేషనిశ్చయాయోగాత్ చమసశబ్దేన యథా న చమసవిశేషప్రతీతి రిత్యర్థః. † నను యథా చమసవిశేషో వాక్యశేషావసేయః - తద్వదజావిశేషోపి హేత్వన్తరేణ నిశ్చేతుం శక్యతఇతి శఙ్కాయాం పరపక్షే తథా నిశ్చయస్యాశక్యతాం దర్శయితుం స్వపక్షే విశేషనిశ్చయప్రకార మాహ (తత్రయథేదంతచ్ఛిరఇతి) యథేతి శ్రుతిపదమ్. † దృష్టాన్తే దర్శితస్య న్యాయస్య దార్ష్టాన్తికేప్యవర్జనీయత్వమాహ (తథాత్రాపీతి) యథా * అర్వాగ్బిల శ్చమసఇతి మన్త్రే న చమసవిశేషప్రతీతిః, తత్ర విశేషనిశ్చయశ్చ నిశ్చాయకవాక్యాన్తరాధీనః, - తథాఽత్రాపి నిశ్చాయకాన్తరేణ అజావిశేషనిశ్చయః కార్య ఇత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (నచాత్రేతి). † * సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వప్రతీతిరవిశేషనిశ్చాయికేత్యత్రాహ (నచాస్యాఇతి) స్వాతన్త్ర్యేణ - ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వ మన్తరేణేత్యర్థః. † (స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాశ్రయత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యమేవ ప్రత్యయవాచ్యమ్ - నత్వపరప్రేర్యత్వరూపమితి మాత్రశబ్దాభిప్రాయః. రథో గచ్ఛతీత్యత్ర కర్తృప్రత్యయోహి స్వవ్యాపారాశ్రయత్వరూపస్వాతన్త్ర్యం రథస్యావగమయతి - నత్వపరప్రేర్యత్వమ్. అపరప్రేర్యత్వలక్షణస్వాతన్త్ర్యప్రతీత్యభ్యుపగమేపి తాదృశస్వాతన్త్ర్యలక్షణం కర్తృత్వం కిం ప్రకృత్యాశ్రయమ్ - ఉతాజాశబ్దవాచ్యప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మాశ్రయమితి విశయే ప్రకృతి మాత్రాశ్రయమితి నిశ్చాయకాభావశ్చ మాత్రశబ్దాభిప్రేతః. యది బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రామాణికం స్యాత్ - తదానీమిహ ప్రతీయమానం స్వాతన్త్ర్యలక్షణకర్తృత్వంహి తద్గతతయా బ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధి స్యాత్.

ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (బ్రహ్మాత్మకేతి)

౨. ౯॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే. † తుశబ్దస్య పక్షవ్యావర్తకత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే (తుశబ్దఇతి) † ఇతరోక్త్యర్థవ్యావృత్త్యర్థం శ్రుతిప్రసిద్ధ్యనురోధేన వ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) † తదేవ దర్శయతి (తందేవాఇతి) † బ్రహ్మకారణత్వపరతాం ప్రకరణే దర్శయతి

* ౧ † అణో రణీయా న్మహతో మహీయానా త్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోరితి హృదయగుహాయా ముపాస్యత్వేన సన్నిహితం బ్రహ్మాభిధాయ * ౧ సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మా దిత్యాదినా సర్వేషాం లోకానాం బ్రహ్మాదీనాంచ తత ఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణీభూతాఽజా తత ఉత్పన్నాఽభిధీయతే * ౧ అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్యఇతి. † సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణేఽభిధీయమానత్వాత్ప్రాణసముద్రపర్వతాదివదేషాప్యజా † బహ్వీనాంసరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ † కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానాచ బ్రహ్మణ ఉత్పన్నా బ్రహ్మాత్మికాఽవగన్తవ్యేత్యర్థః. అతో వాక్యశేషా చ్చమసవిశేషవ చ్ఛాఖాన్తరీయా దేతత్సరూపా త్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానార్థా ద్వాక్యా న్నియమితాఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే. † ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే * ౨ కిం కారణం బ్రహ్మేత్యారభ్య ※ ౨ తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్య న్దేవాఽత్మశక్తిం స్వగుణై ర్నిరూఢా మితి పరబ్రహ్మశక్తిరూపాయా అజాయా అవగతేః, ఉపరిష్టాచ్చ * ౩ అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వ మేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినం తు మహేశ్వరమ్ ※ ౩ యో యోని ర్యోని మధితిష్ఠత్యేకఇతిచ తస్యాఏవ ప్రతీతే, ర్నాస్మి న్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధ † స్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః.

(అణోరణీయానితి). † నహి * అజా మేకా మిత్యస్మి న్మన్త్రే ఉత్పత్తిః ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా * ఇడోయజతి బర్హిర్యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదిష్వజ్గత్వాశ్రవణేపి * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యాది ప్రకరణస్థతయా తదజ్గత్వం నిశ్చీయతె - తద్వత్సృష్టిప్రకరణస్థత్వా దుత్పత్తి స్సిద్ధేత్యర్థః. † అస్మి న్మన్త్రే న సృష్టి ర్వివక్షితా - సృష్టిప్రకరణస్య పూర్వమేవ విచ్ఛేదాత్, అత్ర ※ జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్య ఇత్యుక్తస్య ముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తే, శ్చేత్యత్రాహ (బహ్వీనామితి) న సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. ※ యస్మా జ్జాతా నపరాన్నైవ కించనా సేత్యుత్తరత్రాపి సృష్ట్యనువృత్తే రితిచార్థసిద్ధమ్ - సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణ ఇతి హ్యుక్తమ్. † ముక్తాత్మకీర్తన మేతద్విశేషణత్వేన - నతు సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ - యథా బద్ధాత్మకీర్తన మిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానాఽన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానాచేతి) ఏవం తన్త్రసిద్ధాజాత్వవిరోధిజ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరే దర్శితమ్. † అథ ※ సృజమానామితి పదప్రతీతస్వాతన్త్ర్యవిరోధి బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వప్రకరణే దర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయాః - అపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాయాః. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. యోనిమ్ - జగద్యోనిభూతాం ప్రకృతి మిత్యర్థః. తస్యాఏవ - బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ. † (స్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధఇతి) నకేవలం శాఖాన్తరైకార్థ్యాత్ - స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమా దితిభావః.

౯॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే. ౨.

(వే-సా.) జ్యోతిః - బ్రహ్మ. బ్రహ్మకారణికా ఇయ మజా. తథాహి బ్రహ్మకారణికాయాఏవ ప్రతిపాదక మేతత్స్వరూపమన్త్రమేకే తైత్తిరీయాః అధీయతే "౧ అణో రణీయా న్మహతోమహీయాన్" ఇత్యారభ్య "౧ అత స్సముద్రా గిరయశ్చ" ఇత్యాదినా, సర్వస్య బ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వప్రతిపాదనసమయే "౧ అజామేకామ్" ఇతిపఠన్తి. అతస్తత్ప్రత్య భిజ్ఞానా దియం బ్రహ్మకారణికేతి నిశ్చీయతే. ౨.

(వే-దీ.) అస్తితు బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ గ్రహణే విశేష ఇత్యాహ. జ్యోతిః-బ్రహ్మ, యస్యాః ఉపక్రమః కారణమ్; సా జ్యోతిరుపక్రమా. తు శబ్దోఽవధారణే. బ్రహ్మకారణికైవైహాఽజా తథాహ్యధీయతఏకే యథారూపాఽయ మజాయాః ప్రతిపాదకో మన్త్రః, - తథారూపమేవ మన్త్రం బ్రహ్మాత్మికాయాః తస్యాః ప్రతిపాదక మధీయతఏకే శాఖినః, "౧ అణో రణీయా న్మహతో మహీయాన్" ఇత్యాదినా బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య, "౧ సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మా త్సప్తార్చిష స్సమిధ స్సప్తజిహ్వాః। సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయా న్నిహితా స్సప్తసప్త। అత స్సముద్రా గిరయశ్చ సర్వే" ఇత్యాదినా బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వేన బ్రహ్మాత్మకతయా సర్వానుసన్ధాన విధానసమయే "౧ అజామేకాం లోహిత శుక్లకృష్ణాం బహ్వీంప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్" ఇతి ప్రతిపాద్యమానా బ్రహ్మాత్మికైవేతి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానా దిహాప్యజా బ్రహ్మాత్మికైవేతి నిశ్చీయతే. ౨.

౧॥ తై - నా - ౧౨అను. ౨॥ శ్వే - ౧౪ - ౧, ౩. ౩॥ శ్వే - ౪౫ - ౯, ౧౦.

† కథం తర్హి జ్యోతి రుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయా అస్యాః ప్రకృతే రజాత్వమ్ - అజారూపా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వ మిత్యత్రాహ

౧౦॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివ దవిరోధః. 3.

౧. †ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థ శ్చశబ్దః. † అస్యాః ప్రకృతే రజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వంచ నవిరుధ్యతే. కుతః. కల్పనోపదేశాత్. † కల్పనమ్ - క్లృప్తిః. † సృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశా దిత్యర్థః - † యథా ※ ౧ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయ దితి కల్పనం సృష్టిః. అత్రాపి ※ ౨ అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వ మేత దితి జగత్సృష్టి రుపదిశ్యతే - స్వేనావిభక్తా దస్మా త్సూక్ష్మావస్థా త్కారణా న్మాయీ సర్వేశ్వర స్సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. † అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయాన్వయో ఽవగమ్యతే. † సాహి ప్రళయవేళాయాం బ్రహ్మతాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే - సృష్టివేళాయాం తూద్భూతసత్త్వాదిగుణా విభక్తనామరూపావ్యక్తాద్యదిశబ్దవాచ్యా తేజోఽబన్నాదిరూపేణచ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారాచావతిష్ఠతే

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథంతర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వంహి కార్యావస్థాయా ముపపద్యతే - తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాఙ్గీకారే అజాత్వానుపపత్తిః - అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః.

౧. ౧౦॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివ దవిరోధః. † (ప్రసక్తేతి) చ స్త్వర్థ ఇత్యర్థః. † అవిరోధశబ్దార్థ మాహ (అస్యా ఇతి). † అతస్మిన్ తద్భావారోపణపరత్వవ్యుదాసాయ కల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోస్సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనమ్ క్లృప్తిరితి). † క్లృప్తిశబ్దం విశదయతి (సృష్టిరితి). † క్లృప్తశిఖ ఇత్యాది ప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ※ ప్రాకల్పయ ద్యో భువనాని సప్తేత్యాదిస్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిః కల్పనశబ్దౌ వైదికశబ్దనిర్దేశానుసారిణౌ, తథా నిర్దేశశ్చ మునిసమాధిః - సంప్రసాదాదభ్యుపదేశాత్ ※ సమానోజ్యోతిషేత్యాదిషు దర్శనాత్. † అజాత్వ జ్యోతి రుపక్రమాత్వయో రవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి). † అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సాహీతి) బ్రహ్మతాపన్నా-కారణావస్థబ్రహ్మతాపన్నా. నను కథం ప్రకృతే ర్బ్రహ్మతాపత్తిః - నహ్యన్య ద్ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యమ్ - నాత్ర కేవలప్రకృతే ర్బ్రహ్మతాపత్తి ర్వివక్షితా - కిన్తు ప్రకృతిశరీరక బ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యుపస్థాపకం సేతిపదం హి బ్రహ్మపర్యన్తమ్ - కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవ స్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్.

౧౦॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివ దవిరోధః. 3.

(వే-సా.) కల్పనా - సృష్టిః, యథా “౧ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్” “౨ అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్” ఇత్యాదినా సృష్ట్యుపదేశాత్. అజాత్వ బ్రహ్మకార్యత్వయో రవిరోధశ్చ ప్రళయకాలే ※ నామరూపే విహాయాచిద్వస్త్వపి సూక్ష్మరూపేణ బ్రహ్మశరీరతయా తిష్ఠతీత్యజాత్వమ్; సృష్టికాలే నామరూపే భజమానా ప్రకృతిః బ్రహ్మకారణికా, యథా ఆదిత్యస్య సృష్టికాలే వస్వాది భోగ్యరసాధారతయా మధుత్వం కార్యత్వఞ్చ; తస్యైవ ప్రళయకాలే మధ్వాది వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మరూపేణావస్థాన మకార్యత్వఞ్చ మధువిద్యాయాం ప్రతీయతే “3 అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధు” “౪ నైవోదేతా నాస్తమేతా ఏకలఏవ మధ్యే స్థాతా” ఇతి. తద్వత్. 3.

(వే-దీ.) అజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వంచ కథ ముపపద్యతే ఇత్యత ఆహ. కల్పనా - సృష్టిః, “౧ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్” ఇత్యాదిదర్శనాత్. “౨ అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్” ఇతిహి సృష్టిరిహోపదిశ్యతే. ప్రళయవేళాయామేషా ప్రకృతిః పరమపురుషాశ్రయా కారణావస్థా అతిసూక్ష్మావయవా శక్తిరూపేణావతిష్ఠతే - తదవస్థాభిప్రాయేణాస్యా అజాత్వమ్. సృష్టివేళాయాం పున స్తచ్ఛరీరా ద్బ్రహ్మణః స్థూలావస్థా జాయతే తదవస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి నకశ్చిద్విరోధః. మధ్వాదివత్ యథా ఆదిత్యస్యైకస్యైవ కార్యావస్థాయామ్. “3 అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు” ఇతి వస్వాదిభోగ్యరసాధారతయా మధుత్వమ్, తస్యైవ “౪ అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకలఏవ మధ్యే స్థాతా” ఇత్యాదినా నామరూపప్రహాణేన కారణావస్థాయాం సూక్ష్మస్యైకస్యైవావస్థానం నవిరుధ్యతే, తద్వత్. 3.

౧॥ తై-నా-౧అను-౧3. ౨॥ శ్వే-౪అ-౯. 3॥ ఛాం-3-౧-౧. ౪॥ ఛాం-3-౧౧-౧.

అతః కారణావస్థా ఽజా - † కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః. † మధ్వాదివత్ యథేశ్వరేణాదిత్యస్య కారణావస్థాయా మేకస్యైవావస్థితస్య కార్యావస్థాయా మృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పన ముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయామ్- *౧ అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య *౨ అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకలఏవ మధ్యే స్థాతేత్యన్తేన. ఏకలః - ఏకస్వభావః. అతోఽనేన మన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికా ఽజైవాభిధీయతే - న కాపిలతన్త్రసిద్ధేతి సిద్ధమ్.

† అన్యేత్వస్మి న్మన్త్రే తేజోఽబన్నలక్షణా ఽజైకాభిధీయతఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః - † కిం తేజోఽబన్నాన్యేవ తేజోఽబన్నాత్మికాఽజైకా - ఉత తేజోఽబన్నరూపం బ్రహ్మైవ - కింవా † తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచి దితి. † ప్రథమే కల్పే తేజోఽబన్నానా మనేకత్వాత్ ※ ౩ అజా మేకా మితి విరుధ్యతే. † నచ వాచ్యం తేజోఽబన్నానా మనేకత్వేపి త్రివృత్కరణేనైకతాపత్తిరితి. † త్రివృత్కరణేపి బహుత్వానవగమాత్. *౪ † ఇమా స్తిస్రో దేవతాః *౪ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః † కిం తేజోఽబన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా - కింవా స్వరూపేణావస్థిత మవికృత మితి. † ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. † ద్వితీయేపి * ౩ లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే,. † స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజోఽబన్నలక్షణ మితి వక్తు మపి నశక్యతే,. † తృతీయే కల్పేప్యజాశబ్దేన తేజోఽబన్నాని నిర్దిశ్య తై స్తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయమ్ - తతో వర † మజాశబ్దేన తేజోఽబన్నకారణావస్థాయా శ్శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానమ్. † యత్తుపునరస్యాః

---

† (కార్యావస్థాజ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాఽజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యమ్-కారణావస్థాఽజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణ మిత్యర్థః. † సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనాని తదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేన యథోపపద్యతే - తథాఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే అవస్థాభేదేన ప్రకృత్యాఖ్యైకధర్మిణ్యవిరుద్ధే ఇత్యర్థః. ఏకస్య - ఈశ్వరేణైకస్య. అవిభక్తనామరూపస్యేత్యర్థః.

† జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రద్వయస్య పరోక్త మర్థం నిరాచికీర్షు స్తత్ర ప్రథమస్య సూత్రస్యార్థం దూషయతి (అన్యేత్వితి). † దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ఏకాజాత్వేన పరికల్ప్యమానం వస్తు కిం తేజోఽబన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మకారణవాదానుగుణ్యార్థం చ బ్రహ్మానుబన్ధిత్వేన మధ్యమం శిరో దర్శితమ్. తేజోఽబన్నరూపమ్ - తేజోఽబన్నావస్థం బ్రహ్మ కిమేకచ్ఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః. † (తేజోఽబన్నకారణభూతాకాచిదితి) తేజోఽబన్నవాచిశబ్దేన లక్షితా తత్కారణభూతా కాచి దేకాఽజాత్వేన కిం రూప్యత ఇత్యర్థః. † ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమఇతి). † ఏకత్వవిరోధపరిహార మాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి). † కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణేపీతి) బహుత్వానపగమ ముపపాదయతి (ఇమాఇతి) నసముదాయైకత్వమ్ - అపితు సముదాయత్రయ మేవేత్యర్థః. † ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజోఽబన్నరూపా బ్రహ్మణో వికారాః కి మజాశబ్దేనోచ్యన్తే - ఉత స్వరూపమితి వికల్పగ్రన్థార్థః. † ప్రథమే శిరసి అవస్థాబహుత్వాదేకత్వవిరోధ మాహ (ప్రథమఇతి). † మధ్యమే శిరసి ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయేపీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్య మిత్యర్థః. † తేజోఽబన్నాది సర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః కిం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి). † యద్వా - సూత్రాస్వారస్య మప్యాహ (స్వరూపేణేతి) * జ్యోతిరుపక్రమేతిహి సూత్రం పదమ్. జ్యోతిరుపక్రమశబ్ద స్తేజోఽబన్నవాచీతిహి తైర్వ్యాఖ్యాతమ్. నహి బ్రహ్మస్వరూపం తేజోఽబన్నశబ్దవాచ్యమ్ - అత స్సూత్రాస్వారస్య మిత్యర్థః. తేజోఽబన్నావస్థావిశిష్టం బ్రహ్మ అజాశబ్దవాచ్యమితి పక్షే కి మవస్థావిశిష్టత్వం సద్వారకమ్ - అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః - ※ అరస మలోహిత మితిశ్రుతేః. సద్వారకత్వే అస్మత్పక్షఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్ ఇతి వికల్పపరిహారయోః స్పష్టత్వా న్నకణ్ఠోక్తిః. † ప్రథమవికల్పితశిర స్త్రియే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయఇతి) † లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థ మయం పక్ష శ్శఙ్కితః. తత్ర దూషణ ముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజోఽబన్నానా మవాచకస్య అజాశబ్దస్య తేజోఽబన్నపరత్వ మారోప్య తేన తత్కారణస్య లక్షణయోపస్థాపనా దపి ముఖ్యవృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్త మిత్యర్థః. † కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్య పరోక్త మర్థం దూషయతి (యత్తుపునరస్యాఇతి) సర్వత్ర రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహ స్స్వతఃప్రాప్తః -

---

౧॥ ఛాం - ౩ - ౧ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౩ - ౧౧ - ౧. ౩॥ శ్వే - ౪అ - ౫. ౪॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౨, ౩.

ప్రకృతే ఽజాశబ్దేన చ్ఛాగత్వపరికల్పన ముపదిశ్యత ఇతి - తదప్యసఙ్గతమ్ - † నిష్ప్రయోజనత్వాత్. † యథా * ౧ ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాదిరూపణం క్రియతే. - యథా చాదిత్యే వస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనం క్రియతే తద్వ దస్యాం ప్రకృతౌ చ్ఛాగత్వపరికల్పనం కోఽప్యుపయుజ్యతే. న కేవల ముపయోగాభావ ఏవ - విరోధశ్చ. † కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మి న నాదికాలసమ్బద్ధానాం సర్వేషా మేవ చేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజాసర్గకరాగన్తుకసఙ్గమచేతనవిశేషై † కరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధనస్వపరిత్యాగాహేతుభూత. † స్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగసమర్థచేతనవిశేషరూపచ్ఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనం విరుద్ధమేవ. ※ ౨ † అజా మేకామ్, ※ ౨ అజో హ్యేకః ※ ౨ అజోఽన్య ఇత్యత్రాజశబ్దస్య విరూపార్థకల్పనం చ న శోభనమ్. † సర్వత్ర చ్ఛాగత్వం పరికల్ప్యత ఇతి చేత్ - ※ ౨ † జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్య ఇతి విదుష ఆత్యన్తికప్రకృతిపరిత్యాగం కుర్వతోఽనేన వాఽన్యేన వా పునరపి సమ్బన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పన మత్యన్తవిరుద్ధమ్.

౧॥ కఠ-౩వ-౩. ౨॥ శ్వే-౪అ-౫.

ఇతి శ్రీభాష్యే చమసాధికరణమ్.

గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రౌచిత్యాతిశయలాభోఽనేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనమ్. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావః ప్రదర్శితః - అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వయో రవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. † అతోఽర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావం దూషణ మాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి). † ప్రయోజనాభావస్య దూషణత్వజ్ఞాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థతాం దర్శయతి (యథాత్మానమితి). † విరోధం దర్శయతి (కృత్స్నేతి). † (ఏకరూపేతి) దుగ్ధాదిరేవ ప్రయోజన మిత్యర్థః. † అచేతనాయా ఇత్యనేన స్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగాసామర్థ్యం సిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకార మాహ (స్వసమ్బన్ధీతి) పరిమితకార్యకరత్వాది రత్ర విరోధ ఉక్తః. † దూషణాన్తర మాహ (అజామితి). † అర్థైకరూప్యం శఙ్క్యతే (సర్వత్రేతి). † తత్ర విరోధాన్తర మాహ (జహాతీతి) ఏవ మర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావో దర్శితః. సర్వత్ర చ్ఛాగత్వపరికల్పనశఙ్కోపన్యాసేనైవానేకపదాన్తరముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చ ఫలితః. ఏవం హేత్వభావాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ చ్ఛాగత్వపరికల్పనం వ్యుదస్తమ్. నను నార్థవిరోధః - కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వచేతనసఙ్గాదిమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నహి దృష్టాన్తగతసర్వధర్మాణాం వివక్షానియమోఽస్తి - తథాసతి సర్వత్ర దృష్టాన్తోపన్యాసభఙ్గప్రసఙ్గాత్. గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషుచ ప్రకృత్యాదే ర్గోత్వాదిపరికల్పనం దృశ్యతే - తచ్చ సర్వథా సాధర్మ్యవివక్షాయాం న ఘటత ఇతి. ఉచ్యతే - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యత్ర పృథగేవ రూప్యరూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానఙ్గీకారే రూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ యేనాకారేణ సాధర్మ్యం యోగ్యం ప్రాప్త్యుపాయతాదిరూపమ్ - తదాకారమాత్రం తత్ర వివక్షిత మితి నిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థమ్. * అజా మేకా మితి వాక్యేతు రూప్యరూపకవాచిపదద్వయాశ్రవణా దర్థౌచిత్యం నావగమ్యతే - తేన గౌణవృత్త్యనఙ్గీకారేపి న వైయర్థ్యమ్. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్ర రూప్యవాచిపదాశ్రవణాత్, అజాశబ్దవ ద్గోశబ్దస్యావయవశక్త్యా ప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యాచ్చ గత్యభావా ద్గౌణీవృత్తి రాశ్రితా - * అనాద్యన్తవతీ * సర్వకామదుఘేత్యాద్యుచితవిశేషణశ్రవణా దర్థౌచిత్య మవగమ్యతే. అజాశబ్దేతు న తథాగత్యన్తరాభావః - ఉచితావయవార్థసమ్భవాత్. ఉచితవిశేషణంచ రూఢిసిద్ధాజావ్యావర్తకం న శ్రూయతే, పుల్లిఙ్గాజశబ్దయో శ్చాముఖ్యత్వమ్, * బహ్వీః ప్రజా ఇత్యాదిపదానాం సఙ్కోచశ్చ విఫలః,. అతః ప్రయుక్తపదవైయర్థ్య పరిహారపదాన్తరస్వారస్యార్థౌచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ ※ ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదివద్రూపణపరత్వ మయుక్తమ్ కార్యకారిత్వాద్యర్థమాత్రవివక్షయా మర్థవిరోధాభావో య ఉక్తః - న చే న్ముఖ్యయైవ వృత్త్యా లభ్యతే - తదా గౌణవృత్తిపరిగ్రహో నిష్ఫలత్వా దనుపపన్నః. ఏవం పరోక్తస్య * జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రార్థస్య ఏకశబ్దార్థ విరోధ ఉక్తః - కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్యాజాశబ్దాస్వారస్యం దూషణతయోక్తమ్. యద్యపి జ్యోతిరుపక్రమాశబ్దేన తేజఃప్రముఖత్వమ్, కల్పనశబ్దేనాతస్మింస్తద్భావారోపణమ్,చ పరోక్తం సూత్రాక్షరానుగుణ మివ ప్రతీయతే - తథాప్యనుపపత్తిపరాహతమ్. అస్మదుక్తార్థస్తు వైదికనిర్దేశసమాధినా స్వరస ఉపపన్నశ్చేతి భిదా, చమసవదవిశేషాదితిసూత్రం పరస్యాస్వరసమ్ - చమసశబ్దస్య యౌగికత్వాత్ రూఢార్థసదృశపరత్వాభావాచ్చ.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం చమసాధికరణమ్.

౧౧॥ సూ. నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావా దతిరేకాచ్చ. ౧.

౧. † వాజసనేయిన స్సమామనన్తి * ౧ యస్మి న్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చప్రతిష్ఠితః । తమేవ మ్మన్య ఆత్మానం విద్వా న్బ్రహ్మామృతోమృత మితి. కి మయం మన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః - ఉత నేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తమ్. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరఇతి. కుతః. † పఞ్చశబ్దవిశేషితా త్పఞ్చజనశబ్దా త్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేః

౧. ౧౧॥ సూ. నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావా దతిరేకాచ్చ. అజాశబ్దస్య స్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వే విశేషాభావా ద్వాక్యాన్తరానురోధేన ప్రకృతే ర్బ్రహ్మాత్మకత్వం సాధితమ్ - తదత్రానుపపన్నమ్ - పరమాత్మపరత్వే సఙ్ఖ్యాధిక్యాత్, పరమాత్మనా వినాపి సఙ్ఖ్యాపూరణేనాబ్రహ్మాత్మికాప్రకృతిరితి విశేషనిశ్చయసమ్భవా,దితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. † విషయాదిక మాహ (వాజేతి). † పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యాదిప్రతీతిజనక మిదం వాక్యమ్ - ఏవం జాతీయకవాక్యాని సన్తి చేత్తాన్యపి విషయః. పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయ తత్త్వాధిక్యప్రతీతిభ్యాం సంశయః. * యస్మి న్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతిమన్త్రః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః - ఉత నేతి. కిం పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతి రస్తి - నేతి. కిమాకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ - ఉతనేతి,. కిం వాక్యశేషేణ పఞ్చజనశబ్దస్య ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయః శక్యః - ఉత నేతిచ. యదా నవిరోధీ, యదాచ నిశ్చయో నశక్యః, - తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేన సమాసస్య సమాహారవిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపఞ్చకాన్యుచ్యన్తే ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతే రయం మన్త్ర స్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరఇతి పూర్వః పక్షః. యదా ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణచ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయ శ్శక్యః, - తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేన సమాసస్యసంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపదార్థా ఉచ్యన్తఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతే రయం మన్త్రో నతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరఇతి రాద్ధాన్తః. యద్యపి * స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనాఇతి మనుష్యనామతయా పఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తినిచ దానవవిశేషే ప్రయుక్తస్య పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం నాస్తి - సప్తర్షీణా మేకైకస్య సప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్యచ పఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమానసామర్థ్యాభావః - తథాప్యన్యతు పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధే సమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్త మిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథ మిద మవసీయతే పఞ్చజనా ఇత్యేకం

౧౧॥ సూ. నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ. ౧.

(వే-సా.) “౧ యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాః” ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతి సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి న తాన్త్రికాణ్యేతాని. * యస్మిన్నితి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాధారతయా తేభ్యోఽపి పృథగ్భావాత్, ఏతేషాన్తత్త్వాతిరేకాచ్చ, యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట మాకాశశ్చేతి ద్వయ మతిరిక్తమ్. సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి ఇత్యపి శబ్దా న్నాత్ర పఞ్చవింశతి సంఖ్యాసఙ్గ్రహః, “౨ దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్” ఇతిసంజ్ఞావిషయోఽయం పఞ్చజనాఇతి. పఞ్చజనానామకేచిత్, తే పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యుచ్యన్తే. “3 సప్తసప్తర్షయః” ఇతివత్. ౧.

(వే-దీ.) వాజసనేయకే “౧ యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః । తమేవం మన్య ఆత్మానం విద్వా న్బ్రహ్మా మృతోమృతమ్” ఇత్యత్ర కిం సాఙ్ఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతితత్త్వాని ప్రతిపాద్యన్తే - ఉతనేతిసంశయః. తాన్యేవేతి పూర్వఃపక్షః - “౧ పఞ్చపఞ్చజనాః” ఇతిహి పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టాః పఞ్చజనాః పఞ్చవింశతిస్సమ్పద్యన్తే. కథమ్?. పఞ్చజనాఇతి సమాహారవిషయోయం సమాసః - “౪ పఞ్చపూల్యః” ఇతివత్, పఞ్చభి ర్జనై రారబ్ధ స్సమూహః పఞ్చజనః - పఞ్చజనీత్యర్థః. లిఙ్గవ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః. [పఞ్చజనాః] ఇతిబహువచనాత్సమూహబహుత్వంచావగమ్యతే. తేచ కతీత్యపేక్షాయామ్? “౧ పఞ్చపఞ్చజనాః” ఇతిపఞ్చశబ్దవిశేషితాఃపఞ్చజనసమూహాఇతిపఞ్చవింశతిస్తత్త్వాని భవన్తి. మోక్షాధికారా త్తాన్త్రికాణ్యేవేతి నిశ్చీయన్తే, ఏవం నిశ్చితేసతి “౧ తమేవం మన్య ఆత్మానం విద్వా న్బ్రహ్మామృతోమృతమ్” ఇతి పఞ్చవింశక మాత్మానం బ్రహ్మభూతం విద్వా న మృతోభవతీతి. రాద్ధాన్తస్తు - “౧ యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః” ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట బ్రహ్మాధారత్వాత్తదా ధేయానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వ మవగమ్యతే యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టంచ “౧ తమేవం మన్య ఆత్మానమ్” ఇతి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య, “౧ బ్రహ్మామృతోమృతమ్” ఇతినిర్దేశా ద్బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే; - అతో నతాన్త్రికప్రసఙ్గః.

సూత్రార్థస్తు - “౧ పఞ్చపఞ్చజనాః” ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతి సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నతాన్త్రికాణీమాని తత్త్వాని - యస్మిన్నితియచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాధారతయా తాన్త్రికేభ్యో నానాభావాత్ - ఏషాం తత్త్వానాం పృథగ్భావాదిత్యర్థః. అతిరేకాచ్చ తాన్త్రికేభ్యస్తత్త్వాతిరేకప్రతీతేశ్చ. యస్మిన్నితి నిర్దిష్ట మతిరిక్త మాకాశశ్చ. నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి ఇత్యపిశబ్దేన సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహో నసమ్భవతీత్యాహ, ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశాత్. అతః పఞ్చజనాఃఇతి నసమాహారవిషయః - అపితు “౨ దిక్సఙ్ఖ్యే సంజ్ఞాయామ్” ఇతిసంజ్ఞావిషయః. పఞ్చజనసంజ్ఞితాః కేచిత్ - తేచ పఞ్చైవేతి. “3 సప్తసప్తర్షయః” ఇతివత్. ౧.

౧॥ బృ-౬అ-౪బ్రా-౧౭. ౨॥ పాణిని-౨అ-౧పా-౫౦సూ. 3॥ ౪॥

† ఏతదుక్తం భవతి - * ౧ పఞ్చజనా ఇతి † సమాస స్సమాహారవిషయః. † పఞ్చానాం జనానాం సమాహారః పఞ్చజనాః-పఞ్చపూల్యఇతివత్. పఞ్చజనాఇతి లిఙ్గవ్యత్యయ † శ్ఛాన్దసః. † తే చ సమాహారాః కతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమాహారాః పఞ్చేతి ప్రతీయన్తే - యథా పఞ్చ పఞ్చపూల్యఇతి. అతః * ౧ పఞ్చపఞ్చజనాఇతి పఞ్చవింశతిపదార్థావగతౌ † తే కతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారా న్ముముక్షుభిః జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయఏవ జ్ఞాయన్తే - * ౨ మూలప్రకృతి రవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయ స్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతి ర్నవికృతిః పురుష ఇతిహి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అత స్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.

ఇతిప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే † నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి * ౧ పఞ్చపఞ్చజనాఇతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః. కుతః. † నానాభావాత్ ఏషాం పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్య స్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాత్. * ౧ యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతేషాం † యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వంహి ప్రతీయతే - * ౧ † తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతోఽమృత మిత్యత్ర తమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే - అత స్తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనా ఇతి న † తన్త్రసిద్ధా ఏతే. అతిరేకాచ్చ తన్త్రసిద్ధేభ్య స్తత్త్వేభ్యోఽత్ర తత్త్వాతిరేకోపి భవతి - యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మా ఆకాశ శ్చాత్రాతిరిచ్యేతే - † అతః * 3 తం షడ్వింశక మిత్యాహు స్సప్తవింశ మథాపరఇతి † శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూత

పదమ్ - నతు పఞ్చ - పఞ్చ - జనాఇతీతి. తదాహి దశత్వ మాపద్యేత. యదాచ సమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపి కథం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసఙ్ఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్య పునః పఞ్చతయా విశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తి రితిచేన్న పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. విశిష్టస్య విశేషణా దదోష ఇతిచేత్, కిం విశేష్యస్య - ఉత విశేషణస్య - ఆహోస్వి దుభయస్య. నతావ ద్విశేష్యస్య - తత్ర పఞ్చత్వసంఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరసిద్ధతయా పునరుక్తత్వాత్, సంఖ్యాభ్యాసేఽభిమతే దశసంఖ్యాప్రతీతేశ్చ. నాపి విశేషణస్య - విశేష్యపర్యన్తశబ్దోపస్థాపితస్య విశేషణస్య పున స్తత్పదనిర్దిష్టజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్. నహి గౌ ర్గౌరితి గోత్వం గోత్వేన విశేష్యమ్. నచోభయస్య - అంశే పౌనరుక్త్యాదంశేచ సంఖ్యాన్వయాయోగ్యత్వాత్,. నచ ద్వే శతే త్రీణి శతానీతివ ద్విశేష్టుం యుక్తమ్ - అవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్తకోపాధ్యభావేన సమాహైక్యాసిద్ధేః. ఏకగ్రామస్థిత్యాద్యుపాధినాహి శతసఙ్ఖ్యపురుషసమాహైక్యమ్ - తస్మింశ్చసతి హ్యేకత్వద్విత్వాదినా పునర్విశేషణసమ్భవః - అన్యథా బహూనా మేకత్వ ద్విత్వాద్యసమ్భవాత్. అతో న పఞ్చవింశత్యర్థసిద్ధిః. † సిద్ధావపి న తన్త్రోక్తార్థత్వనిశ్చయః - నిశ్చాయకాభావా దిత్యాశఙ్క్యాయా మాహ (ఏతదుక్తమితి). † (సమాసస్సమాహారవిషయఇతి) * పఞ్చానాం త్వాపఞ్చజనానా మిత్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయా ఐకపద్యదర్శనాత్, ఇహాప్యౌచిత్యత స్తత్ప్రతిపత్తే, ర్ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేన ఇతరపఞ్చశబ్దస్య సంఖ్యాపరత్వప్రతీతే, స్సమాహారసమాసత్వం స్వీక్రియత ఇతి భావః. † తత్ఫల మాహ (పఞ్చానామితి). † (ఛాన్దసఇతి) త్రిభువనాదిశబ్దవత్ స్త్రీలిఙ్గస్మృతే రపవాదాభావాత్ ఛాన్దసత్వ మితిభావః. భూతత్వజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదిక మవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్త మస్తీత్యభిప్రేతమ్ - తద్ధి స్ఫుటీ భవిష్యతి. † ఏవం సమాహసిద్ధౌ పఞ్చతయా విశేషణోపపత్తిమాహ (తేచేతి). † ఏవం పఞ్చవింశతిసంఖ్యాసిద్ధావస్య మన్త్రస్య మోక్షాధికారాత్ సాఙ్ఖ్యతత్త్వపరత్వసిద్ధి మాహ (తే కతమఇతి) ఆకాశేన * యస్మిన్నితి నిర్దిష్టేనాత్మనాచ సప్తవింశతితత్త్వ ప్రతీతి రపి న విరుద్ధా - సత్త్వరజస్తమసాం పృథక్ ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం వినా పఞ్చవింశతిసంఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాః పఞ్చ - వాయుతేజోజలపృథివీఘ్రాణాః పఞ్చ - తన్మాత్రాణిపఞ్చ - జిహ్వాదిజ్ఞానేన్ద్రియాణి చత్వారి మనఇతి పఞ్చ - కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చేతి పఞ్చవింశతిసంఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా - ఆత్మనఃస్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరేణ భూయః కీర్తనాత్, అవిరోధఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థా స్తదన్తర్భూత ఆత్మని ప్రతిష్ఠితాః - కి మపరైః - తదన్తర్గత ఆకాశోపి తస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదరాతిశయా దుక్తిర్హి సమ్భవతి.

† రాద్ధాన్త మారభతే (నసఙ్ఖ్యేతి). † (నానాభావాదితి) నానాభావః - పృథక్త్వమ్. అన్యత్వం వివక్షితమ్ - నతు బహుత్వమ్. * వినా నానా హిరు క్పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావః - అన్యత్వమ్. బ్రహ్మాత్మకత్వమ్. † * యస్మి న్నితి సప్తమ్యర్థ మభిప్రేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి). † యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మత్వ ముపపాదయతి (తమేవమితి). † నానాభావో వ్యాఖ్యాతః. † అథాతిరేకం వ్యాచష్టే (తన్త్రేతి) అతిరేకః - సంఖ్యాధిక్యమ్. † (అత స్తం షడ్వింశకమితి) కాలస్య ప్రకృతివికారాణాం విశేషణతయాఽన్తర్భావాత్ షడ్వింశకత్వమ్. కాలస్య స్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణ సప్తవింశకత్వ మిత్యర్థః. † సాఙ్ఖ్యప్రసిద్ధా దపి శ్రుతిప్రసిద్ధం గ్రాహ్యమ్ - అన్తరఙ్గత్వాదితి భావవానాహ (శ్రుతి

౧॥ బృ - ౬-౪-బ్రా-౧౭. ౨॥ . ౩॥

స్సర్వేశ్వరః పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే. † నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య * ౧ పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతి తత్త్వ ప్రతిపత్తిరేవ న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. కథమ్. † పఞ్చభి రారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవాత్. నహి తన్త్రసిద్ధతత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చస్వనుగతం తత్సఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తం జాత్యాద్యస్తి. † నచ వాచ్యం పఞ్చకర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చమహాభూతాని, పఞ్చతన్మాత్రాణ్యా, వశిష్టానిపఞ్చే, త్యవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశేన పఞ్చభి రారబ్ధమహాభూతసమూహాసిద్ధేః. అతః * ౧ పఞ్చజనా ఇత్యయం సమాసో న సమాహారవిషయః - † అయం తు * ౨ దిక్సఙ్ఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సంజ్ఞావిషయః. † అన్యథా * ౧ పఞ్చజనాఇతి లిఙ్గవ్యత్యయశ్చ. † పఞ్చజనా నామ కేచిత్సన్తి - † తే చ పఞ్చసఙ్ఖ్యయా విశేష్యన్తే * ౧ పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి - † సప్త సప్తర్షయఇతివత్.

౧॥ బృ-౬-౪ బ్రా-౧౭. † కే పున స్తే పఞ్చజనా ఇత్యత ఆహ. ౨॥ పాణిని-౨అ-౧పా-౫౦.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్. ౨.

౧. * ౧ ప్రాణస్య ప్రాణ ముత చక్షుష శ్చక్షు శ్శ్రోత్రస్య శ్రోత్ర మన్నస్యాన్నం మనసో మనో యే విదురితి వాక్యశేషా ద్బ్రహ్మాశ్రయాః ప్రాణాదయ ఏవ పఞ్చపఞ్చజనాఇతి విజ్ఞాయన్తే.

ప్రసిద్ధేతి). † అపిశబ్దాభిప్రేత మర్థ మాహ (నసఙ్ఖ్యేత్యాదినా). † (పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాభావాదితి). † అనేన పఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావా దిత్యుక్తం భవతి - ఏకోపాధిగృహీతత్వం హి సమూహత్వమ్. † పఞ్చస్వనుగతా నుపాధీ నాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) ఆకాశస్య పృథక్కరణాత్ ఘ్రాణపఞ్చమేషు వాయ్వాదిషు మనఃపఞ్చమేషు రసనాదిషు గుణత్రయమహదహఙ్కారేషుచానుగతోపాధ్యభావా దిత్యర్థః. భూతసమూహాసిద్ధే రిత్యుపలక్షణమ్. సత్త్వరజస్తమసాం గుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావా దాత్మాకాశాభ్యాం సప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపి పరస్యానుపపన్నా. కిఞ్చ - * సాత్త్వికో రాజసశ్చైవ తామసశ్చేతి యో మహాన్ । త్రివిధోయ మహఙ్కారో మహత్తత్త్వా దజాయతేతి మహదహఙ్కారయోశ్చ త్రివిధత్వావగమాత్ ఏకత్రింశత్సఙ్ఖ్యత్వం తత్త్వానాం ప్రసజేత్ - అతశ్చైతన్మన్త్రప్రతిపన్నతత్త్వసఙ్ఖ్యావిరోధః. అతస్సత్త్వరజస్తమసాం ద్రవ్యతయా బహుత్వేన నిర్వాహోఽనుపపన్నః. ※ యస్మిన్నితి నిర్దేశస్య ※ స్వే మహిమ్నీతివత్ నిర్వాహో హ్యనుపపన్నః - సప్తమ్యన్తస్వవాచిపదాశ్రవణేన స్వప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాఽయోగాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్ పృథగుక్తి రిత్యప్యయుక్తమ్ - తతోఽపి తత్కారణతత్త్వానాం వైపుల్యే సతి తదనాదరేణాకాశస్య పృథగుక్త్యనుపపత్తేః. † సాఙ్ఖ్యా న్నిర్వాహ మాహ (అయన్త్వితి). † సంజ్ఞావిషయత్వోపపాదనాయ సమాహారవిషయత్వే శాబ్దం దూషణ మాహ (అన్యథేతి) లిఙ్గవ్యత్యయశ్చ క్లిష్టఇత్యర్థః. అర్థదూషణంహి సమూహాసిద్ధిలక్షణ ముక్తమ్. † పఞ్చజనశబ్దస్య తన్త్రసిద్ధార్థవిషయత్వే వ్యుదస్తే అర్థాన్తరసద్భావ మాహ (పఞ్చజనానామేతి). † పఞ్చశబ్దస్యచ తేష్వర్థవత్త్వ మాహ (తేచేతి). † నను సంజ్ఞాత్వేప్యజహదవయవార్థైవ పఞ్చజనశబ్దవృత్తిః. అన్యథా నిరర్థకతయా సంఖ్యావాచిత్వాభావేన సమాససామర్థ్యాభావాత్. నహి నిరర్థకశబ్దస్య సమాససామర్థ్యమ్. తతశ్చ సంఖ్యావిశిష్టార్థప్రతీతౌ పునస్సఙ్ఖ్యయా విశేషణ మనుపపన్నమితి శఙ్కాం నిరాచికీర్షు రాహ (సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) * సప్త సప్తర్షయోఽమలాఇతి శ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః. అత్రాయ మభిసన్ధిః - సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నా సంఖ్యా శాఖావ దుపలక్షణభూతా సంజ్ఞిప్రతిపత్త్యర్థా - నతు సంజ్ఞిని జ్ఞాప్యే విశేషణతయాఽన్తర్భూతా. అతో యథా గచ్ఛతీతి గౌరితి వ్యుత్పత్తావపి గమనస్య తటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయా వాక్యార్థాన్వయిత్వాభావేన గౌ ర్గచ్ఛతి గౌస్తిష్ఠతీత్యత్ర న పునరుక్తిః వ్యాఘాతోవా - తటస్థస్యాస్య వాక్యార్థాన్వయే అవివక్షితే తత్ప్రతిపాదనస్యాకాఙ్క్షితత్వాత్ నగచ్ఛతీతి పునరుక్తిః. అవయవోపస్థాపితస్య గమనస్యావివక్షితత్వాత్ న తిష్ఠతీతి వ్యాఘాతః, - ఏవం సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నసంఖ్యాయా వ్యుత్పత్తిసమయే తటస్థత్వేనావగతాయా స్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునర్వాక్యార్థాన్వయిత్వజ్ఞాపనాయ పఞ్చశబ్దేన సంఖ్యయా విశేషణత్వజ్ఞాపనం యుక్తమ్. పదద్వయస్య సామర్థ్యం చేదమేవ - యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాస ఉపపన్నః. అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయా సఙ్ఖ్యయా విశేషణం సఫలమితి.——అన్యైస్తు నానాభావా దితిపదం ఏకీకారోపాధ్యభావాత్ సమూహాసిద్ధిపరం వ్యాఖ్యాతమ్ - తదానీం శబ్దస్వారస్యాభావః స్ఫుటతరః. అపిశబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్ - అపిశబ్దోహి పఞ్చవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేన దూషణోక్తిం ద్యోతయతి. అతః పఞ్చభి రారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవం పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిహేతు మభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేఽపి తన్త్రసిద్ధతత్త్వపరత్వం యథావ్యుదస్తం భవతి తథా భాష్యే దర్శితైవ యోజనా యుక్తా శబ్దానురోధినీచ.

† ఉత్తరసూత్రస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కేపునరితి) సంఖ్యాపూర్వసమాసత్వ మయుక్తమ్ - అస్మిన్వాక్యే సఙ్ఖ్యేయవిశేషాప్రతిపత్తేరిత్యర్థః.

౧. ౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్. నను కిమనేన సూత్రేణ - కర్మమీమాంసాయాం సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాదితివాక్యశేషాత్ సందే

† అథ స్యాత్ - కాణ్వానాం మాధ్యన్దినానాంచ ※ ౧ యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యయం మన్త్రః సమానః - ※ ౨ ప్రాణస్య ప్రాణ మిత్యాదివాక్యశేషే కాణ్వానా మన్నస్య పాఠో నవిద్యతే - తేషాం † పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి నశక్యం వక్తు మిత్యత్రోత్తరమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిషైకేషా మసత్యన్నే. 3.

హారిరాజస్య కర్తృత్వంహి నిర్ణీతమ్. శాస్త్రైక్యం చాభిమతమ్ - అతఏవహి స్మృత్యధికరణాదిషు కర్మవిచారోక్తన్యాయైః కృతకరత్వ మాశఙ్క్య భాష్యే పరిహ్రియత ఇతి. నైవమ్ - వాక్యశేషాత్ సందేహవ్యుదాసః కార్య ఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేపి వాక్యశేషయోరేవ నిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వ రూపవైషమ్యాత్. ※ తేజోవై ఘృత మితి వాక్యస్య ఘృతసమర్పకత్వేహి నసన్దేహః - ఇహత్వనిన్ద్రియవాచి ప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వే సన్దేహాసఙ్గమాత్, ప్రాణాదిషు పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ ప్రాణాదీనా మేవ పఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః, ఇన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేన వాక్యశేషార్థనిర్ణయాయ సూత్రప్రణయనం ప్రయోజనవత్. సన్దేహవ్యుదాసకశ్చాత్రాగ్న్యప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః - ప్రాణాన్నశబ్దౌ ద్వౌ - చక్షుశ్శ్రోత్ర మనశ్శబ్దాస్త్రయః - అతస్తదనుగుణతయా ప్రాణాన్నశబ్దయో రపీన్ద్రియపరత్వాత్, ప్రాణాదయః పదార్థా ఇన్ద్రియాణీతి తఏవ పఞ్చజనా ఇత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కా మాహ (అథస్యాదితి). † (పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి నశక్యం వక్తు మితి) కాణ్వానా మన్నపాఠవైకల్యేన ప్రాణాదిషు పఞ్చసంఖ్యానివేశానుపపత్తేః పఞ్చజనత్వ మయుక్తమితి భావః. నను సర్వశాఖా ప్రత్యయ న్యాయేన మాధ్యన్దినపాఠస్య కాణ్వపాఠేప్యుపజీవ్యత్వాత్ పఞ్చసంఖ్యోపపత్తేః న సూత్రాన్తరాపేక్షా. సత్యమ్ - మాభూచ్ఛాఖాన్తరీయం వాక్యమితి కృత్వా స్వప్రకరణేనైవ ప్రాణాదీనాం పఞ్చసంఖ్యోపపత్త్యా పఞ్చజనత్వసిద్ధి ప్రతిపాదనార్థం సూత్రమ్. అగ్న్యప్రాయన్యాయ తిరస్కారకానుపపత్త్యన్తర శఙ్కాపరిహారశ్చార్థాత్ సిధ్యతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన అనుక్తస్యాన్నపాఠస్యాన్యతో గ్రహణేపి కైశ్చిద్ధేతుభిః ప్రాణాదీనా మిన్ద్రియత్వనిశ్చయదార్ఢ్యేన పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తాభావాత్ పఞ్చజనత్వ మనుపపన్నమితి శఙ్కాఽవతిష్ఠతే - ప్రాణాదీనా మిన్ద్రియత్వేహి ప్రాణాన్నశబ్దయోః అస్వారస్యద్వయం స్యాత్, ప్రాణశబ్దశ్చోపక్రమస్థో నభఙ్జనీయః, అన్నశబ్దస్య తన్త్రేణార్థద్వయపరత్వంచ క్లిష్టమ్, - అతోఽగ్న్యప్రాయన్యాయస్యానేకహేత్వభిభూతస్యాకించిత్కరతయా ప్రాణాదీనా మిన్ద్రియత్వ మశక్యనిశ్చయమ్. అతః కాణ్వపాఠేఽపి మాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠోపజీవన మనపేక్షితం స్యాత్ - ప్రాణాదీనా మిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్. తన్నిశ్చయేసతి హ్యనుక్తేన్ద్రియ గ్రహణాపేక్షా. ఏవ మిన్ద్రియత్వానిశ్చయేన పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్, క్వచిన్న్యూనతయాచ పఞ్చసంఖ్యానివేశాయోగాత్, న ప్రాణాదీనాం పఞ్చజనత్వమితి శఙ్కాపరిహారార్థం సూత్రమ్. నన్విన్ద్రియత్వానిశ్చయహేతవః శఙ్కాగ్రన్థేఽనుక్తాః. సత్యమ్ - ఉత్తరత్ర పరిహారాదిహాభిప్రేతత్వ మవగమ్యతే - యథాన్తరాదిత్యాద్యధికరణే సిద్ధాన్తే పరిహారదర్శనాత్ పూర్వపక్షేప్యభిప్రేతత్వావగమః.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిషైకేషా మసత్యన్నే. జ్యోతిషా - షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. సూత్రేఽపి జ్యోతిశ్శబ్దః శబ్దస్వరూపార్థః - శ్రుతివాక్య

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్. ౨. ౧౩॥ సూ. జ్యోతిషైకేషా మసత్యన్నే. 3.

(వే-సా.) పఞ్చజనసంజ్ఞితాగి ప్రాణాదయః పఞ్చేన్ద్రియాణీతి “౨ ప్రాణస్య ప్రాణ ముత చక్షుష శ్చక్షుః” ఇత్యాదివాక్యశేషా దవగమ్యతే, చక్షుశ్శ్రోత్ర సాహచర్యాత్, ప్రాణాన్నశబ్దావపి స్పర్శనాదీన్ద్రియవిషయౌ. ౨.

(వే-దీ.) పఞ్చజనసంజ్ఞితాః పఞ్చపదార్థాః ప్రాణాదయః ఇతి వాక్యశేషా దవగమ్యతే “౨ ప్రాణస్య ప్రాణ ముత చక్షుష శ్చక్షుః శ్రోత్రస్య శ్రోత్ర మన్నస్యాన్నం మనసో యే మనో విదుః” ఇతి. బ్రహ్మాత్మకానీన్ద్రియాణి పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి నిర్దిష్టాని. జననాచ్చ జనాః. ౨.

(వే-సా.) ఏకేషామ్ - శాఖినాం కాణ్వానామ్ “౨ అన్నస్యాన్నమ్” ఇత్యసతి, “3 తన్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః” ఇత్యుపక్రమగతేన జ్యోతిశ్శబ్దేన పఞ్చపఞ్చజనాః ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తే. జ్యోతిషాం జ్యోతిః ప్రకాశకానాం ప్రకాశకం బ్రహ్మేత్యుక్త్వా, అనన్తరం “౧ పఞ్చపఞ్చజనాః” ఇత్యుక్తేః ప్రకాశకాని పఞ్చేన్ద్రియాణీతిగమ్యతే. 3. ౧॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౧౭. ౨॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౧౮.

(వే-దీ.) కాణ్వపాఠేఽన్నవర్జితానాం చతుర్ణాం నిర్దేశాత్ పఞ్చజనసంజ్ఞితానీన్ద్రియాణీతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ. ఏకేషామ్ కాణ్వానాం వాక్యశేషే అసత్యన్నశబ్దే వాక్యోపక్రమగతేన “3 తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః” ఇతి జ్యోతిశ్శబ్దేన పఞ్చజనా ఇన్ద్రియాణీతి విజ్ఞాయన్తే. కథమ్. జ్యోతిషాం జ్యోతిషి బ్రహ్మణి నిర్దిష్టే ప్రకాశకానాం ప్రకాశకం బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. కే తే ప్రకాశకా ఇత్యపేక్షాయామ్ “౧ పఞ్చపఞ్చజనాః” ఇత్యనిర్జ్ఞాతవిశేషాః పఞ్చసంఖ్యాసంఖ్యాతాః ప్రకాశకాని పఞ్చేన్ద్రియాణీత్యవగమ్యతే. అతః “౧ యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః” ఇతీన్ద్రియాణి భూతానిచ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి నతాన్త్రికతత్త్వగన్ధః. 3. 3॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౧౬.

ఏకేషామ్ - కాణ్వానాం పాఠే అసత్యన్నే జ్యోతిషా పఞ్చజనా ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తే. † తేషాం వాక్యశేషః ప్రదర్శనార్థః. † ఏతదుక్తం భవతి - ※ ౧ యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యస్మాత్పూర్వస్మిన్మన్త్రే * ౨ తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి రాయుర్హోపాసతేఽమృత మితి జ్యోతిషాం జ్యోతిష్ట్వేన బ్రహ్మణ్యభిధీయమానే బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణి † కానిచి జ్యోతీంషి ప్రతిపన్నాని - † తానిచ విషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి * ౧ యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్త ఇతి. * 3 † ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేన స్పర్శనేన్ద్రియం గృహ్యతే - వాయుసమ్బన్ధిత్వాత్స్పర్శనేన్ద్రియస్య. † ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్. చక్షుష ఇతి చక్షు రిన్ద్రియమ్. శ్రోత్రస్యేతి శ్రోత్రేన్ద్రియమ్. † అన్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయో స్తన్త్రేణోపాదానమ్. † అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బన్ధిత్వా ద్ఘ్రాణేన్ద్రియ మనేన గృహ్యతే -

స్వారస్యసిద్ధ్యాపయికత్వాత్ సూత్రస్థజ్యోతిశ్శబ్దాస్వారస్యం సోఢవ్య మితి భావః.——పరైర్హి ※ తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి ద్వితీయాన్తజ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మణా పఞ్చసంఖ్యాసిద్ధి రుక్తా - తదానీ మేకస్య మన్త్రస్య శాఖాద్వయగతస్య ఏకార్థత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గేన బ్రహ్మపఞ్చమతయాఽన్నపఞ్చమతయాచ పఞ్చజనశబ్దనిర్వాహాస్వారస్య మవర్జనీయం స్యాత్. కించ - * యస్మిన్నిత్యాధారతయా బ్రహ్మణో నిర్దిష్టత్వేన ప్రాణాదిషు పఞ్చమస్యాపి ప్రాణాదిచతుష్టయవ ద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వప్రతీతేశ్చ బ్రహ్మణః పఞ్చమత్వ మయుక్తమ్. * స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితఇతివ న్నిర్వాహ ఇతి చేన్న - సప్తమీప్రతిష్ఠితశబ్దయో ర్ముఖ్యార్థే సమ్భవత్యముఖ్యార్థస్వీకారాయోగాత్. అతః పఞ్చజనశబ్ద సప్తమీవిభక్తిప్రతిష్ఠితశబ్దానా మర్థవైరూప్యాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్ జ్యోతిఃపఞ్చమత్వపరత్వ మనుపపన్నమితి మన్వానేన భగవతా భాష్యకారేణ షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపపరతయా జ్యోతిషేతి పదం వ్యాఖ్యాతమ్.——† ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తేచేత్ కథం వాక్యశేషే చతుష్టయకీర్తన మిత్యత్రాహ (తేషామితి). † జ్యోతిశ్శబ్దస్య కోఽర్థః - తేనేన్ద్రియాణీతి కథం జ్ఞాయన్తే - తతః కి మన్నపాఠవైకల్యచోద్యస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణీత్యనేన * ప్రాణస్య ప్రాణ ఇత్యాదే రర్థ ఉక్తః ※ పవిత్రాణాం పవిత్రమితివ దితిభావః. జ్యోతీంషీత్యనేన ప్రకాశకత్వ మభిప్రేతమ్. తతశ్చ కర్మేన్ద్రియాదివ్యావృత్తిసిద్ధిః - తేషాం ప్రకాశకత్వాభావాత్. † (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి - నవేతిసంశయే విశేషనిర్ధారణాకాఙ్క్షా తిష్ఠతీతి భావః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తానిచేతి) అనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనేతి సఙ్ఖ్యేయవిశేషోపస్థాపకవాక్యాన్తరసాపేక్షత్వం ద్యోతితమ్. తతశ్చ తత్ర శ్రుతపఞ్చసంఖ్యావిశేషితత్వాత్, పఞ్చసంఖ్యాకజ్యోతి రన్తరప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ పరిశేషేణేన్ద్రియత్వావగమః. † ఏవం వాక్యశేషస్యాప్యుపక్రమభూతేన పరస్పరసాకాఙ్క్షేన మన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాం ప్రతిపాదితత్వాత్, షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దోక్తానాం తేషాం * చక్షుషః శ్రోత్రస్య మనసఇతి షష్ఠ్యన్తైః పదైః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వ మభిప్రేత్య ప్రాణశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రాణస్యేతీతి) వాయుసంబన్ధిత్వాత్ - వాయ్వాప్యాయితత్వాత్. † ప్రసిద్ధః ప్రాణః కస్మాన్నగృహ్యత ఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాదితి) జ్యోతిశ్శబ్దేన - * జ్యోతిషాంజ్యోతి రిత్యత్ర షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. అనేన ముఖ్యాన్నస్యచ జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగో వివక్షితః. స్పష్టార్థానామపి చక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాం వ్యాఖ్యానం కిమర్థమ్. షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానా మర్థానాం షష్ఠ్యన్తపదై రేకైకశ ఉచ్యమానత్వజ్ఞాపనార్థమ్.- తేనహి పూర్వసూత్రాభిప్రేతస్యాగ్నిప్రాయన్యాయస్య హేత్వన్తరాభిభూతస్య పూర్వమన్త్రద్వయసాహచర్యోత్తమ్భితత్వేన ఇదానీం ప్రాబల్యం జ్ఞాయతే. ఏవంచ సతి ప్రాణశబ్దస్య ఉపక్రమస్థత్వ మకించిత్కరమ్ - తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతో న ప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదాని వ్యాఖ్యేయాని - పదత్రయస్వారస్యానుగుణం పదద్వయస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్. నహ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గ ఉచిత ఇత్యభిప్రాయేణ చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి త్రీణ్యపి స్వశబ్దైనైవ వ్యాఖ్యాతాని. † ఏవ ముపక్రమైకార్థ్యాత్ ప్రాణాదీనా మిన్ద్రియత్వే నిశ్చితే సత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కాణ్వపాఠేప్యన్నపాఠ స్సిద్ధ ఇతి ఉభయసాధారణ మన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను ※ యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రే పఞ్చసంఖ్యావగమాద్ధి జ్యోతిషా మిన్ద్రియత్వ మధ్యవసితమ్ - అతో వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః - మన్త్రశ్చ విశేషకీర్తనాయ వాక్యశేషసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయఇతి. నైవమ్ - ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయే వాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయఏవ హ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవ ముపక్రమాదేవేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనం వాక్యశేషస్థ మితి నతావతాఽన్యోన్యాశ్రయఇతి. † అన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి). † అన్నశబ్దస్య ఘ్రాణరసనోపస్థాపకత్వం కథ మిత్యపేక్షాయా మన్నశబ్దస్య ఘ్రాణవాచిత్వం దర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్ - పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్. లక్షణయేత్యర్థః. † రసనావాచిత్వ ముప

౧॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౧౭. ౨॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౧౬. 3॥ బృ - ౬అ - ౪బ్రా - ౧౮.

† అద్యతేఽనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియ మపి గృహ్యతే. మనస ఇతి మనః. † ఘ్రాణరసనయో స్తన్త్రేణోపాదాన మితి † పఞ్చత్వ మప్యవిరుద్ధమ్. † ప్రకాశకాని మనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని - తదవిరోధాయ ఘ్రాణరసనయో స్తన్త్రేణోపాదానమ్. † తదేవమ్ ※ ౧ యస్మి న్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితఇతి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియా,ణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితాని మహాభూతాని,చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనా న్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్గః. † అత † స్సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావేవా న కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి సిద్ధమ్. ౧॥ బృ-౬అ-౪బ్రా-౧౭.

ఇతి శ్రీభాష్యే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణమ్.

పాదయతి (అద్యతఇతి) లక్షణయా బోధకత్వం దర్శయితుం అన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తువినియోగే కరణతయా సమ్బన్ధః ప్రదర్శ్యతే (అద్యతేఽనేనేతి) అద్యతేఽనేనేత్యేవంరూపసమ్బన్ధా దన్న మితి రసనేన్ద్రియం గృహ్యతే - అన్నశబ్దేన రసనేన్ద్రియం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. అనేన ఘ్రాణస్యాప్యాహ్రియత యా సమ్బన్ధః - తద్వినియోగకరణతయా రసనాయాః - అతోఽన్నసమ్బన్ధివస్తు లక్షయతా అన్నశబ్దేన ఘ్రాణరసనయో రేకవ్యాపారేణ లక్షణా సమ్భవతీతి భావః. † న తర్హి పఞ్చత్వసిద్ధిః - మనసః షష్ఠత్వా దిత్యత్రాహ (ఘ్రాణరసనయోరితి). † (పఞ్చత్వ మప్యవిరుద్ధమితి) పఞ్చత్వం న నిర్దేశ్యాపేక్షయా - కిన్తు నిర్దేశాపేక్షయేత్యర్థః. † తన్త్రేణోపాదానకల్పకం కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకానీతి) ప్రకాశకత్వమ్, పఞ్చసంఖ్యావిశిష్టత్వమ్, మనఃపర్యన్త మిన్ద్రియాణా ముక్తత్వేన పారిశేష్యమ్,చ ఘ్రాణరసనయో స్తన్త్రేణోపాదానకల్పకమ్ - ఘ్రాణరసనసముదాయగత మేకత్వం పఞ్చజనవిశేషణభూతాయాః పఞ్చసంఖ్యాయా అవాన్తరసంఖ్యాత్వేన వివక్షిత మిత్యర్థః. అవయవగతద్విత్వానాదరేణ సముదాయగతైకత్వవివక్షయా పఞ్చసంఖ్యా నిర్దేశశ్చ శ్రుతిసమాధిః - యథా ※ ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవఇతి. ఋతుషట్కే సత్యపి హేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వవివక్షయా హి తత్ర పఞ్చసంఖ్యావ్యపదేశః. * వసన్త మృతూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మ మృతూనాం ప్రీణామీత్యాదినా సర్వా నృతూన్ప్రత్యేకం నిర్దిశ్య * హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతి సహ వ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వమ్ ※ పఞ్చర్తవ ఇత్యత్ర వివక్షిత మితి జ్ఞాయతే. † ఏవ మస్మిన్వాక్యే ఫలిత మర్థ మాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని - ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అతఏవహీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్ - నతు జ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపి వివక్షితాని - సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనా దిత్యుక్తేః. ఏవం సంఖ్యాభ్యుపగమా త్తదనభ్యుపగమాచ్చ ద్విధా పరిహృతమ్. † ఏవం పరిహారద్వయకథనస్యాపి ప్రయోజనం వద న్నుపసంహరతి (అతఇతి)——† (సర్వత్రవేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావేవేతి) అనేన గ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్య యాదవప్రకాశమతయోజనావ్యుదాసో హేలయా కృతో భవతి. సఖలు కారణత్వేనేత్యాదిసూత్రం తదుత్తరసూత్రాత్పృథగధికరణత్వేన వర్ణయన్ * నవా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మేతి వాక్యం విషయ ముదాహరత్. తదయుక్తమ్ · కృతకరత్వా దిత్యనేన దర్శితం భవతి - పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకాకారాసిద్ధ్యా సమూహపఞ్చకాసిద్ధేః పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపాదనాయోగ స్తావత్స్థితః. * పఞ్చాత్మేతి మృనాత్మా ఘటఇతివత్ అర్థోఽనుపపన్నః - పురుషస్య ప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వైస్స్వరూపైక్యాయోగాత్. తతశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చధాభూతపఞ్చతత్త్వసఙ్ఘాతానా మాత్మేత్యర్థస్స్యాత్ - తథాసతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మా పరమపురుష స్స్యాత్ - పఞ్చవింశతితత్త్వానాం తదాత్మకత్వా ద్బ్రహ్మాత్మకేభ్య స్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యో విలక్షణత్వం చ స్యాత్. ఇదం చాభ్యుపగమ్యోక్తమ్ - వస్తుతః ఏకైకశ శ్శిరఃపక్షాదిరూపేణ పఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయా సద్వారక మద్వారకం చ పఞ్చప్రకారత్వ ముచ్యతఇతి పూర్వాధికరణసమర్థితా దర్థాన్న కశ్చిద్విశేషః. తస్మా దధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి.——ఏవ మన్యత్రాపి సంఖ్యాసమ్భవే తథా వర్ణనీయమ్ - అసమ్భవేచ సంఖ్యానాదరేణ నిర్వాహ్యమితి జ్ఞాపనం ప్రయోజనమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణమ్.

౧౪॥ సూ. కారణత్వేనచాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః. ౧.

౧. † పునః ప్రధానకారణవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠతే - † నవేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టి రామ్నాయతఇతి జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం న యుజ్యతే వక్తుమ్. తథాహి - * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదితి సత్పూర్వికా సృష్టి రామ్నాయతే, - * ౨ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దిత్యసత్పూర్వికా,చ - అన్యత్ర * ౩ అస దేవేద మగ్ర ఆసీ త్తత్సదాసీ త్తత్స మభవదితి,చ. అతో వేదాన్తేషు స్రష్టు రవ్యవస్థితే ర్జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం న నిశ్చేతుం శక్యమ్. † ప్రత్యుత ప్రధానకారణత్వమేవ నిశ్చేతుం శక్యతే - * ౪ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ దిత్యవ్యాకృతే ప్రధానే జగతః ప్రళయ మభిధాయ * ౪ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే త్యవ్యాకృతాదేవ జగత స్సృష్టి శ్చాభిధీయతే - † అవ్యాకృతం హ్యవ్యక్తమ్ - నామరూపాభ్యాం నవ్యాక్రియతే - న వ్యజ్యత ఇత్యర్థః. † అవ్యక్తం ప్రధానమేవ. † అస్యచ స్వరూ

---

౧. ౧౪॥ సూ. కారణత్వేనచాకాశాదిషు యథా వ్యపదిష్టోక్తేః. సగ్వతత్త్వానామ్ * యస్మిన్నితి బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యా స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రధానస్య కారణత్వం నిరస్తమ్. అథ స్వాతన్త్ర్యేణ కారణత్వం ప్రతీయతే - బ్రహ్మాశ్రయత్వాప్రతీతేరితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. † తా మాహ (పునరితి). † అవర్జనీయాచిదో(బ్ధ)వ్యాకులార్థశబ్దోపలక్షితకారణవాక్యసముదాయో విషయః. వ్యాకులత్వాదేవ సంశయః. కిం జగత్కారణవిషయవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్య మవ్యక్తమ్ - ఉత బ్రహ్మేతి. కిం * అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్ * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ దిత్యత్ర అసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరౌ - ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థం కిం * తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి సాక్షిత్వేన నిర్దేశో ఽసచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతబ్రహ్మపరతా మవగమయతి - నేతి,. * స ఏష ఇహ ప్రవిష్టఇతి ప్రశాసితు రనుకర్ష శ్చావ్యాకృతశబ్దస్య బ్రహ్మపరతా మవగమయతి - నేతి సంశయో ఽర్థసిద్ధః. యదా * స ఏష ఇత్యనుకర్షో నావ్యాకృతశరీరబ్రహ్మపరతా మవగమయతి, యదాచ * తదప్యేష ఇతినిర్దేశః ప్రకృతబ్రహ్మపరతాం అసచ్ఛబ్దస్య నావగమయతి, - తదానీ మసదవ్యాకృతశబ్దయో రవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాభావాత్ కారణవాక్యప్రతిపాద్య మవ్యక్త మితి ప్రాప్నోతి. యదా * తదప్యేష ఇతి నిర్దేశో ఽసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరతా మవగమయతి, యదాచ * స ఏష ఇత్యనుకర్షో ఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకబ్రహ్మపరతా మవగమయతి, - తదానీ మసదవ్యాకృతశబ్దయో రవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వా జ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మేతి సిధ్యతి. వేదాన్తేషు కారణవాక్యానా మైకకణ్ఠ్యేన హి బ్రహ్మకారణత్వ ముక్తమ్ - తదనుపపన్నమ్ - ఐకకణ్ఠ్యాభావా దిత్యాహ (నవేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్ - ఏకరూపాత్ కారణాత్. స్రష్టు రవ్యవస్థితేః - బ్రహ్మకారణవాదే సృష్టికారణస్యావ్యవస్థితే రిత్యర్థః. † ప్రధానకారణవాదే సామఞ్జస్య మాహ (ప్రత్యుతేతి). † నన్వవ్యాకృతాత్ సృష్టిః ప్రతీయతే - నప్రధానా దిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతం హీతి). † అవ్యాకృతత్వం నామరూపవిశిష్టతయా ఽనభివ్యక్తత్వ మస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (అవ్యక్తంప్రధానమేవేతి). † పరస్పరప్రతిక్షేపకార్థవిషయయో స్సదసచ్ఛబ్దయోః కథం ప్రధానవిషయత్వోపపత్తి రిత్యత్రాహ (అస్యచేతి) బ్రహ్మణీవేతి వైధర్మ్యదృష్టాన్తః. † నను * తద్ధేద మితి ప్రకరణఏవ * పశ్యఞ్చక్షుః శృణ్వఞ్ఛ్రోత్ర మిత్యవ్యా

౧౪॥ సూ. కారణత్వేనచాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః. ౧.

(వే-సా.) ఆకాశాదిషు - కార్యవర్గేషు కారణత్వేన సర్వత్ర వేదాన్తవాక్యేషు "౨ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్" "౪ తద్ధేద న్తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్" ఇత్యాదిష్వనిర్జ్ఞాతవిశేషేషు "౫ ఆత్మా వా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీత్......స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా" ఇతి విశేషవాచివాక్యనిర్దిష్టస్యైవోక్తేః, నతాన్త్రికావ్యాకృతాదికారణవాదప్రసఙ్గః. ౧. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧. ౨॥ తై - ఆ - ౭అను. ౩॥ ఛాం - ౩ - ౧౯ - ౧.

(వే-దీ.) జగత్కారణవాదీని వేదాన్తవాక్యాని కిం ప్రధానకారణ తావాదైకాన్తాని - ఉత బ్రహ్మకారణతావాదైకాన్తానీతి సంశయః. ప్రధానకారణతావాదైకాన్తానీతి పూర్వపక్షః - "౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్" ఇతి క్వచి త్సత్పూర్వికా సృష్టిరామ్నాయతే; అన్యత్ర "౩ అసదేవేద మగ్ర ఆసీత్" తథా "౪ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్త న్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత" ఇతి. అవ్యాకృతంహి - ప్రధానమ్. అతః ప్రధానకారణతావాదనిశ్చయాత్తదేకాన్తాన్యేవ. రాద్ధాన్తస్తు - "౬ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యుపక్రమ్య "౬ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః" "౭ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో ఽసృజత" ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞస్యపరస్య బ్రహ్మణః కారణత్వప్రతిపాదనాత్తస్యైవ బ్రహ్మణః కారణా ఽవస్థాయాం నామరూపవిభాగసమ్బన్ధితయా సత్త్వాభావాత్ అసదవ్యాకృతాదిశబ్దేన వ్యపదేశ ఇతి బ్రహ్మకారణతావాదైకాన్తాన్యేవ సూత్రార్థస్తు - ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు "౬ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞస్యపరస్య బ్రహ్మణః కారణత్వప్రతిపాదనాత్, సర్వేషు సృష్టివాక్యేషు యథా వ్యపదిష్టస్యైవ కారణత్వేనోక్తేః బ్రహ్మకారణతావాదైకాన్తాని, యథావ్యపదిష్టమ్ సార్వజ్ఞ్యాదియుక్తతయా ఽస్మాభి ర్వ్యపదిష్టమ్. ౧. ౪॥ బృ - ౩ - ౪ - ౭. ౫॥ ఐత - ౧ - ౧. ౬॥ తై - ఆ - ౧ - ౧, ౨. ౭॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩.

నిత్యత్వేచ పరిణామాశ్రయత్వేనచ జగత్కారణవాదివాక్యగతౌ సదసచ్ఛబ్దౌ బ్రహ్మణీవాస్మి న్నవిరోత్స్యేతే. † ఏవ మవ్యాకృతి కారణత్వే నిశ్చితే సతీక్షణాదయః † కారణగతా స్సృష్ట్యున్ముఖ్యాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యాః. † బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి బృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాం ప్రధానఏవ వర్తేతే. అతః † స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం ప్రధానమేవ జగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైః ప్రతిపాద్యతే

౨. † ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే <u>కారణత్వేనచాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః</u> చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. † సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరా త్సత్యసఙ్కల్పా న్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణఏవ జగదుత్పద్యతఇతి నిశ్చేతుం శక్యతే. కుతః. ఆకాశాదిషు కారణత్వేన యథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః - సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన ౧ † <u>జన్మాద్యస్య యత</u> ఇత్యేవ మాదిషు ప్ర

కృతశబ్దవాచ్యస్య చేతనత్వ మవగమ్యతే - అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతశబ్దసమానయోగక్షేమత్వాత్ చేతనవిషయత్వ మాపతతి. ప్రకరణాన్తరేషు చేక్షణం శ్రూయతే. పరబ్రహ్మశబ్దస్య చేతనవిషయత్వం శ్రుతిప్రసిద్ధమ్. ఆత్మశబ్దశ్చ చేతనైకాన్తః ఇతి శఙ్కయా మీక్షణధర్మయోగం ప్రతివక్తి (ఏవ మితి) ఏవం శబ్దేన కారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాం పరమాత్మన్యసామఞ్జస్యం ప్రధానే సామఞ్జస్యఞ్చ పూర్వోక్తత్వా త్పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన * స తపో తప్యత * ఇదం సర్వ మసృజతేత్యాదివాక్యప్రతిపన్నపూర్వాకారపర్యాలోచనాప్రయత్నో వివక్షితః. † (కారణగతా ఇతి) అవ్యాకృతశబ్దేన ప్రథమత ఏవాచేతనస్య ప్రతిపన్నతయా పశ్చా దవగతమ్ * పశ్యత్యచక్షు రిత్యాదివాక్యోక్తం చేతయితృత్వం చక్షురాద్యుత్పాదనాన్ముఖ్యాభిప్రాయమ్. ఏవం ప్రకరణాన్తరేష్వపి ఈక్షణోక్తే ర్ధర్మివాచిపదనిర్దేశపూర్వకత్వాత్, ధర్మివాచిపదానాం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తద్గతా ఈక్షణాదయః సృష్ట్యున్ముఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. † యద్వా - (కారణగతా ఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపి ప్రధానమ్, తస్యానాదితయా పరమకారణత్వమ్, చానుమతమ్ - తస్య వేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్. అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్య కారణత్వా దీక్షణస్యాంశే ముఖ్యత్వభఙ్గస్స్వీకార్యః - తత శ్చాచిదతిరిక్తవస్తుని వేదాన్తవాక్యానాం సామఞ్జస్యాభావేనామానతయా వైపరీత్యభఙ్గేన సర్వత్రేక్షణం గౌణ మాస్థేయ మిత్యభిప్రాయః. భూయసాం బలీయస్త్వశఙ్కాపి అనేన నిరస్తా - సర్వకారణవాక్యేష్వపి ఈక్షణస్యాంశే గౌణతయా అర్ధజరతీయప్రసఙ్గేన గౌణత్వావశ్యంభావాత్. † బ్రహ్మాత్మశబ్దయోః ప్రధానపరత్వ ముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేక్షత్యధికరణాక్షేపః ఫలితః. † అధికయుక్త్యన్తర మాహ (స్మృతిన్యాయేతి) నన్వయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధేనోత్థితస్యాధికరణస్య కథం త్రిపాద్యాం సఙ్గతిః - అస్యాం సఙ్గతస్య వా కథ మయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానమ్. కిఞ్చ - నచాత్ర నిరూపణీయ మస్తి - పూర్వాపరవాక్యేషు సమాకర్షణేన హి అర్థోనిష్కృష్యతే సిద్ధాన్తే. పూర్వాపరనర్ణనం చాసచ్ఛబ్దస్యానన్దమయాధికరణే కృతమ్ - అత స్సంశయోత్థానాభావాత్ అనారమ్భణీయత్వంచేతి. నైవమ్ - ప్రధానప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. నచానన్దమయాధికరణేన చరితార్థతా - అసచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వశఙ్కయా స్తత్రానపాకృతత్వాత్. పూర్వాపరవాక్యానాం పరవిషయత్వే నిరూపితేఽపి ప్రకరణా చ్ఛ్రుతే ర్బలీయస్త్వాత్ అసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం హి దురవగమమ్, తర్హి <u>అస్త్విన్నస్యచ తద్యోగం శాస్తీతి</u> సూత్రస్యానన్తర మేవానన్దిత్వప్రాప్తినిమిత్తస్య వస్తునోఽసచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రధానత్వ మాశఙ్క్య తత్రైవ నిరాకరణం కర్తవ్య మితిచేన్న - ప్రధాన ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్య పాదసఙ్గత్యభావాత్. అతోఽత్రైవ నిరూప్యత్వేసతి పూర్వపక్షయుక్తివశాదయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధః ఫలితః - కారణవాక్యానాం బ్రహ్మపరత్వే అనుపపన్నేసతి, పూర్వపక్షిణాపి వేదప్రామాణ్య మభ్యుపగచ్ఛతా తేషా మానర్థక్యపరిహారాయ కస్యచి దర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యే సతి, ప్రధానపరత్వేచ సమఞ్జసే, అర్ధజరతీయ ప్రసఙ్గపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వేచ న్యాయ్యే సతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణసద్భావానుపపత్తేః. అత స్త్రిపాద్యారమ్భే తస్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానం ప్రాయికత్వాభిప్రాయం మన్తవ్యమితి.

౨. † (ఇతి ప్రాప్త ఇతి). † త్వర్థేన చశబ్దేన ఫలితాం ప్రతిజ్ఞా మాహ (సర్వజ్ఞాదితి) పరస్మా ద్బ్రహ్మణ ఏవేత్యేవకారేణ నేతిపదానుషఙ్గఫలితప్రధానప్రతిక్షేప స్సూచితః. † యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తే శ్రుతౌ వ్యపదిష్టమితి శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థ మాహ (జన్మాద్యస్యయత ఇత్యేవమాదిష్వితి).

అత్రాయ మభిసన్ధిః - పరైస్తు <u>యథావ్యపదిష్టోక్తే</u> రితి పద మేవంవ్యాఖ్యాతమ్ - యథా శ్రుత్యన్తరేషు వ్యపదిష్టం తథేహాప్యుక్తేరితి. తదయుక్తమ్ - శ్రుత్యన్తరేష్వపి ప్రధాన మేవోక్తం స్యాత్ ఇత్యుక్తే కి ముత్తరమ్. తేషు పరబ్రహ్మణః పరమకారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వం ప్రాచీనన్యాయై స్సమర్థిత మితి వక్తవ్యమ్. తర్హి పూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్య కారణస్యేహాపి ప్రతిపాదితత్వం హేతుతయా వర్ణనీయమ్ - అతః కష్టాన్తరసాపేక్షయుక్తిప్రతిపాదకత్వాదపి నిరపేక్షహేతుప్రతిపాదకత్వస్య సముచితత్వాదితి.

తిపాదితం బ్రహ్మ యథా వ్యపదిష్ట మిత్యుచ్యతే - తస్యైకస్యైవాకాశాదిషు కారణత్వేనోక్తేః. ※ ౧ † తస్మా ద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః * ౨ తత్తేజోఽసృజతేత్యాదిషు సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ కారణత్వే నోచ్యతే. † తథాహి- * ౧ † సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ * ౧ సోఽశ్నుతే సర్వా న్కామాం త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి † ప్రకృతం విపశ్చిదేవ బ్రహ్మ ※ ౧ తస్మా ద్వా ఏతస్మా దితి పరామృశ్యతే, - † తథా * ౨ తదైక్షత బహుస్యా మితి నిర్దిష్టం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ తత్తేజోఽసృజతేతి పరామృశ్యతే,. † ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు ద్రష్టవ్యమ్. అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి నిశ్చీయతే.

౧॥ తై - ఆ - ౧ - ౨. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩. ౩॥ తై - ఆ - ౭ - ౧.

† నను ※ ౩ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దిత్యసదేవ కారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే - తత్కథమివ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణఏవ కారణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యత ఆహ.

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్. ౨.

౧. ※ ౩ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమయం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మైవ సమాకృష్యతే.

ఆకాశాదిషు కారణత్వేన - ఆకాశాదీనాం కారణత్వే నేత్యర్థః. అర్థస్వారస్యే నాత్ర వ్యాఖ్యాతమ్. దీపేతు సప్తమీస్వారస్యేన * ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యుక్తమ్. † (తస్మాద్వాఇతి) స్వతశ్చేతనైకాన్తాత్మశబ్దోపేతప్రకరణస్మారణార్థం ఆకాశాదిష్విత్యుక్త మితి భావః. న త్వ సచ్ఛబ్దోపేతప్రకరణం వివక్షితమ్ - తద్ధ్యుత్తరసూత్రవివక్షితమ్. భూయసాం బలీయస్త్వమేవాస్మిన్ సూత్రే హేతుతయా వివక్షితమ్ - అత ఏవ హి సద్విద్యావాక్య ముపాదీయతే * తత్తేజోఽసృజతేతి. ఆదిశబ్దేన ముణ్డోపనిషదాదివివక్షితమ్, † ధర్మివాచినోఽవ్యాకృతాదిపదస్య ప్రథమశ్రుతత్వాచ్చరమావగత మీక్షణాదికం తదానుగుణ్యేన గౌణ మిత్యుక్తమితి శఙ్కాయాం తేషు ప్రకరణేషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవ కారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వ ముపపాదయతి (తథాహీతి). † కారణత్వప్రతిపాదనా త్ప్రాగేవ కారణత్వధర్మిణః ప్రథమత ఏవ చేతనత్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (సత్యంజ్ఞానమితి) † సంభూత ఇతి సృష్టిప్రతిపాదనా త్పూర్వమేవ ప్రయుక్తః స్వత శ్చేతనైకాన్త ఆత్మశబ్దః ప్రబలతరః - తతః పూర్వమేవ తస్య కారణస్య విపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనా దాత్మశబ్దస్య క్లిష్టనిర్వాహశఙ్కా దూరోత్సారితేత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతంవిపశ్చిదేవేతి). † (తథేతి) ※ తత్తేజోఽసృజతేతి కారణత్వప్రతిపాదనాత్ పూర్వమేవ ※ తదైక్షతేతి ఈక్షితృత్వప్రతిపాదనాత్ ఈక్షణానుగుణం కారణత్వం నేయమ్ - నతు కారణత్వానుగుణ మీక్షితృత్వం నేయ మిత్యర్థః. తతః పూర్వనిర్దిష్టం సదితి పదం తు సాధారణత్వా న్నప్రధానపరతయా స్వతః ప్రతీయతే - ఈక్షణదర్శనాత్ ప్రధానవిలక్షణం కారణం నిశ్చీయ ఇతి నోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్య ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యం తు సమ్భవతీత్యయ మర్థః, ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర సమర్థిత ఇత్యభిప్రాయః. † (ఏవంసర్వత్రేతి) * ఆత్మా వా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమా ల్లోకా నసృజత * య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మా దేత ద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయతే * ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్ ఇత్యారభ్య ※ స ఏకాకీ నరమేత సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తద్ధిరణ్మయ మణ్డ మభవత్ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత ※ అథ పురుషో హవై నారాయణోఽకామయత ప్రజా స్సృజేయమితి * నారాయణా ద్బ్రహ్మా జాయతే ఇత్యాదిషు సృష్ట్యుక్తేః పూర్వమేవ పరమచేతన తదసాధారణేక్షణాదిక మవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాత్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్య మర్థసిద్ధమ్.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౧. ౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్. అసద్వా ఇత్యాదినా సమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః. * బ్రహ్మణా విపశ్చితా ※ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽనన్దమయః

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్. ౨.

(వే-సా). "౪ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి పూర్వనిర్దిష్టస్యైవ సర్వజ్ఞస్య "౩ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్" ఇత్యత్ర సమాకర్షా చ్చ స ఏవేతి గమ్యతే. "౫ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్" ఇతి నిర్దిష్టస్యైవ "౫ స ఏష ఇహ ప్రవిష్టః ఆనఖాగ్రేభ్యః" "౬ పశ్యత్యచక్షుః" ఇత్యత్ర సమాకర్షాత్ ఏష ఏవావ్యాకృతఇతి నిశ్చీయతే. అసదవ్యాకృతశబ్దౌహి తదానీ న్నామరూప విభాగాభావాదుపపద్యేతే.౨.

(వే-దీ.) తథాసతి "౩ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్" ఇతి కిం బ్రవీతీత్యత ఆహ. "౪ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి" ఇతి బహుభవనసఙ్కల్ప పూర్వకం జగత్సృజతో బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞస్య "౩ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్" ఇత్యత్ర సమాకర్షాత్ కారణావస్థాయాం నామరూప సమ్బన్ధిత్వాభావేన అసదితి బ్రవీతి. ఏవమ్ "౫ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్" ఇత్యాదిషు, "౫ స ఏష ఇహానుప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః" "౬ పశ్యత్యచక్షుః" ఇత్యాదిపూర్వాపరపర్యాలోచనయా తత్ర తత్ర సర్వజ్ఞస్యసమాకర్షో ద్రష్టవ్యః.౨. ౪॥ తై-ఆ-౬-౨. ౫॥ బృ-౩-౪-౭. ౬॥ శ్వే-౩-౧౯

† కథమ్. * ౧ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః ✻ ౨ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౨ ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా బ్రాహ్మణేనానన్దమయం బ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్య స్రష్టృ సర్వానుప్రవేశేన సర్వాత్మభూతమభిధాయ ✻ ౨ తదప్యేష శ్లోకో భవతీత్యుక్తస్యార్థస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేనోదాహృతోఽయం శ్లోకః * ౩ అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి - † తథోత్తరత్ర * ౪ భీషాఽస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా తదేవ బ్రహ్మ సమాకృష్య సర్వస్య ప్రశాసితృత్వనిరతిశయానన్దత్వాదయోఽభిధీయన్తే - అతోఽయం మన్త్రస్తద్విషయ ఏవ. † తదానీం నామరూపవిభాగాభావేన తత్సమ్బన్ధితయాఽస్తిత్వాభావాద్బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. * ౫ † అసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవ నిర్వాహః. † యదుక్తమ్ * ౬ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి ప్రధానమేవ జగత్కారణత్వేనాభిధీయత ఇతి. నేత్యుచ్యతే - తత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మైవాభిధీయతే - ✻ ౬ స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యన్ చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మన ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర ✻ ౬ స ఏష ఇతి తచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్యాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్, * ౨ † తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ ✻ ౭ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి స్రష్టుస్సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణప్రసిద్ధేశ్చ. * ౮ † అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి నియమనార్థత్వాదనుప్రవేశస్య ప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశో నసమ్భవతి. అతః అవ్యాకృతమ్ - అవ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మ. * ౬ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి - † తదేవావిభక్తనామరూపం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం స్వేనైవ విభక్తనామరూపం స్వయమేవ వ్యాక్రియత ఇత్యుచ్యతే. † ఏవంచ సతీక్షణాదయో ముఖ్యా ఏవ భవన్తి. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి నిరతిశయబృహత్త్వనియమనార్థవ్యాపిత్వాభావేన ప్రధానేన కథంచిదుపపద్యేతే. † అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి స్థితమ్.

ఇతి శ్రీభాష్యే కారణత్వాధికరణమ్.

సోఽకామయతేతి వాక్యాన్యభిప్రేత్య విపశ్చిత్త్వాదికముక్తమ్. † ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబహుత్వం దర్శయతి (కథమితి) * తస్మాద్వా ఇత్యాత్మశబ్దేన కారణవిషయేణ నిర్దిష్టస్య విపశ్చిదానన్దమయస్య * స ఇతి పుల్లిఙ్గాన్తశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పాదిగుణకస్య ✻ తదప్యేష ఇతి తచ్ఛబ్దేన, చ సమాకర్ష ఉపపాదితో భవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ ✻ అసద్వా ఇతివాక్యే సమాకర్ష ఉక్తః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపి పరిహృతమ్-జ్ఞానవిపశ్చిదాదిబహుశ్రుతిప్రాబల్యసిద్ధేః. † తస్మాదప్యుత్తరత్ర సమాకర్ష మాహ (తథోత్తరత్రేతి) ✻ భీషాఽస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయం శబ్దో బ్రహ్మణ ఆకర్షకః - ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. † అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) † శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యోక్తార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి * అసద్వా ఇదమితి వాక్యస్థకారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య ✻ తత్సదాసీదిత్యనుకర్షప్రదర్శనం సచ్ఛబ్దస్య చిదచిత్సాధారణ్యనిబన్ధనమ్ - సచ్ఛబ్దో హి తుచ్ఛవ్యావర్తకః - నత్వచిద్వ్యావర్తకః. కారణావస్థాయామసద్వ్యవృత్తిర్వ్యారమ్భణాధికరణావసేయా. † * తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపి అనుకర్షం దర్శయతి (యదుక్తమితి). † తద్ధేదమితి శ్రుత్యుక్తానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధిమాహ (తత్సృష్ట్వేతి). † ప్రధానస్యాపి స్వకార్యానుప్రవేశో యుక్త ఇత్యత్రాహ (అన్తః ప్రవిష్టఇతి) * పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రమితివాక్యాత్. ✻ వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధావపి అధికహేతుజ్ఞాపనార్థం పరిహారాన్తరముక్తమ్. వేదాన్తవాక్యవిశేష వివక్షితోఽనుప్రవేశవిశేషో నసమ్భవతీత్యర్థః. అనుప్రవిశ్య నియమనస్య పురుషవ్యావర్తనక్షమత్వేపి అత్రాపేక్షితం ప్రధానవ్యావర్తనమాత్రమితి ప్రధానమాత్రస్య తదసమ్భవోక్తిః. † అన్యేన వ్యాకృతత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థం * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి వాక్యఖణ్డముపాదాయ వ్యాచష్టే (తదేవేతి) అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ * తదాత్మానం స్వయమకురుత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదితి భావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణ్యఘటమానత్వేన పరాభిమతానాముపపన్నతోక్తా. † అథేక్షణాదీనాం బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వమ్, ప్రధానేఽనుపపన్నత్వంచాహ (ఏవంచేతి) అసదవ్యాకృతాదిశబ్దా ఈక్షణాదయశ్చ బ్రహ్మణ్యుపపన్నాః - ప్రధానే త్వీక్షణాదయోఽనుపపన్నా ఇతి వైషమ్యం దర్శితం భవతి. † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి).

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం కారణత్వాధికరణమ్.

౧॥ తై-ఆ-౫. ౨॥ తై-ఆ-౬. ౩॥ తై-ఆ-౭. ౪॥ తై-ఆ-౮. ౫॥ ఛాం-౩-౧౯-౧. ౬॥ బృ-౩-౪-౭. ౭॥ ఛాం-౬-౩-౨. ౮॥ ఆరణ-౧-౩-౨౧.

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్. ౧.

౧. పునరపి సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - † యద్యపి వేదాన్తవాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి - తథాపి తన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తం వస్తు జగత్కారణం వేద్యతయా న తేభ్యః ప్రతీయతే. తథాహి - భోక్తారమేవ పురుషం కారణం వేద్యతయాఽధీయతే కౌషీతకినో బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * ౧ బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య * ౧ యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇతి. † ఉపక్రమే వక్తవ్యతయా బాలాకినోపక్షిప్తం బ్రహ్మాఽజానతే తస్మా ఏవాజాతశత్రుణా * ౧ స వై వేదితవ్య ఇతి బ్రహ్మైవోపదిశ్యతే - * ౧ † యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధాత్ప్రకృత్యధ్యక్షో భోక్తా పురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. నార్థాన్తరమ్ - తస్య కర్మసమ్బన్ధానభ్యుపగమాత్. † కర్మ చ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్యైవ సమ్భవతి. † న చ వాచ్యమ్ - క్రియత ఇతి కర్మేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితం జగదేతత్కర్మేతి నిర్దిశ్యతే - యస్యైతత్కృత్స్నం జగత్కర్మ స వేదితవ్య ఇతి క్షేత్రజ్ఞాదర్థాన్తరమేవ ప్రతీయత ఇతి. * ౧ † యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, † కర్మశబ్దస్య చ లోకవేదయోః పుణ్యపాపరూప ఏవ కర్మణి ప్రసిద్ధేః.

---

౧. ౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్. † సఙ్గతి మాహ (యద్యపీతి) * స వై వేదితవ్య ఇత్యన్తం విషయవాక్యం దర్శితమ్. † కారణవాక్యప్రతిపాద్యం కిం ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః - ఉత పరమాత్మేతి సంశయస్వరూప మర్థసిద్ధమ్. తదర్థం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ కిం జీవః - ఉత పరమాత్మేతి. కిం * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి నిర్దిష్టః కర్తా జీవః - ఉత పర ఇతి. * యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మశబ్దః కిం పుణ్యాపుణ్యవాచీ - ఉత జగద్వాచీతి. కిమేతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తమ్ - ఉత * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యాయ పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వం యుక్తమ్. * తౌ హ సుప్తం పురుష మిత్యాద్యవగతే జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గే పుణ్యాపుణ్యవాచితా ముపోద్బలయతః - నేతి. కిమేతే లిఙ్గే జీవబోధనార్థే - ఉత * క్వైష ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనపరే. యదా జీవబోధనార్థే - తదా తయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వేన పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యాయ కర్మశబ్దస్య పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోపపత్తేస్తత్సంబన్ధీ కర్తా పురుష ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య జీవపరత్వాత్సర్వవేదాన్తవేద్యో భోక్తా పురుష ఇతి ఫలితం స్యాత్. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే - తదా తయో ర్లిఙ్గయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వాభావాదేతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనైవ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్తత్కర్తా జీవవిలక్షణ ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య పరమాత్మవిషయతయా సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి సిధ్యతి. ఇతి విశయే ఽర్థసిద్ధే సతి పూర్వపక్ష మాహ (ఉపక్రమ ఇతి) ప్రతివచనస్య ఉపక్రమస్థబ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవస్య కర్మసమ్బన్ధపరత్వశఙ్కా నిరస్తా. † తతః కిమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) నార్థాన్తరమ్ - ప్రకృతివన్నేశ్వరోఽపీత్యర్థః. † యజ్ఞాదికం కర్మ యస్య ప్రీణన మిత్యేతదర్థపరత్వవ్యుదాసాయాహ (కర్మ చేతి) కర్మశబ్దోఽసఙ్కుచితవృత్తిః పాప మపి వక్తీతి కర్మారాధ్యపరత్వ మయుక్తమితి భావః. అత్రానన్దమయాధికరణాక్షేపః ఫలితః. పాదసఙ్గతిః పూర్వవద్భోక్తృపురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య జీవే సమ్భవరూపపూర్వపక్షహేతువశాదయోగవ్యవచ్ఛేదాక్షేపః ఫలితః. † సిద్ధాన్త మాశఙ్క్యాహ (న చేతి). † పౌనరుక్త్యాపాదనేన పరిహరతి (యో వా ఇతి). † హేత్వన్తర మాహ (కర్మశబ్దస్య చేతి)

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ బ్రహ్మ తే బ్రవాణి" ఇత్యుపక్రమ్య, "౧ యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మ స వై వేదితవ్యః" ఇత్యత్ర కర్మశబ్దస్యైతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా జగద్వాచిత్వాత్ పరమేవ బ్రహ్మ వేదితవ్యతయోపదిష్టమ్. ౧.

(వే-దీ.) కౌషీతకినా "౧ బ్రహ్మ తే బ్రవాణి" ఇత్యుపక్రమ్య "౧ యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మ స వై వేదితవ్యః" ఇత్యత్ర వేదితవ్యతయోపదిష్టః సాఙ్ఖ్యతన్త్రసిద్ధః పురుషః - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. పురుష ఏవ ప్రకృతివియుక్త ఇతి పూర్వః పక్షః - "౧ యస్య వైతత్కర్మ" ఇతి పుణ్యపాపరూపకర్మసమ్బన్ధితయోపలక్షితత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు "౧ యస్య వైతత్కర్మ" ఇతి కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా జగద్వాచిత్వాత్ కృత్స్నం జగద్యస్య కార్యమ్ - స పరమపురుష ఏవ వేదితవ్యతయోపదిష్టో భవతీతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ కౌషీ - ౪అ - ౧౯.

† తత్తత్కర్మఫలభోగనిమిత్తత్వా జ్జగదుత్పత్తే రేతేషాం పురుషాణాం కర్తృత్వేచ భోక్తృత్వేచోపపద్యతే. † తదయ మర్థః - ఏతేషా మాదిత్యమణ్డలాన్యపి కరణానాం క్షేత్రజ్ఞ భోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాం యః కారణభూతః - ఏతత్కారణభావహేతుభూతం పుణ్యాపుణ్యలక్షణం చ కర్మ యస్య - స వై వేదితవ్యః - తత్స్వరూపం ప్రకృతేర్వివిక్తం వేదితవ్యమితి. † తదుత్తరత్ర * ౧ తౌ హ సుప్తం పురుష మాజగ్మతుః తం యష్టినా చిక్షేపేతి సుప్త పురుషాగమనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీనిచ భోక్తృప్రతిపాదన ఏవ లిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపి భోక్తైవ ప్రతిపాద్యతే * ౨ తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్త్యేవ మేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభి ర్భుఙ్క్తే ఏవ మేవైత ఆత్మాన ఏనం భుఞ్జన్తీతి. తథా * ౧ క్వైష ఏత ద్బాలాకే పురుషో శయిష్ట క్వైవా ఏత దభూ త్కుత ఏత దాగా దితి పృష్ట మర్థ మజానతే తస్మై స్వయమేవా జాతశత్రు రువాచ * ౩ హితానామ నాడ్య స్తాసు తదా భవతి యదా సుప్త స్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మి న్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వా క్స† ర్వై ర్నామభి స్సహాప్యేతి మన † స్సర్వై ర్ధ్యానై స్సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నే ర్జ్వలత స్సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గా విప్రతిష్ఠేర న్నేవమేవై † తస్మా దాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానం వాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థాన మేన మేవ జీవాత్మానం * ౩ అథాస్మి న్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యుక్తవాన్. † అస్మిన్- జీవాత్మని ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోఽయం ప్రాణశబ్దః - † స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, † ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్యచ సుషుప్తిప్రబోధయో రసమ్భవాత్. † అథవా - * ౩ అస్మి న్ప్రాణ ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మి న్నాత్మని వర్తమానే ప్రాణ ఏవైకధాభవతి † వాగాదికరణగ్రామ ఇతి † ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేపి జీవ ఏవాస్మి న్నధికరణే ప్రతిపాద్యతే - † స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. † అతో వక్తవ్యతయోపక్రాన్తం బ్రహ్మ

రూఢేర్హి యోగా ద్బలీయసీత్యర్థః. † సర్వకర్తృత్వం కథ మిత్యత్రాహ (తత్తదితి). † ఇహ నిర్దిష్టానాం భోక్తౄణా మనిర్దిష్టానాఞ్చ తత్సజాతీయానాం జ్ఞాతతయా నోపదేష్టవ్యత్వమ్, నచవేదితవ్యత్వ, మిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) కర్తృత్వే హేతుః క ఇత్యపేక్షాయామ్ * యస్య వైతత్కర్మేతి కర్మిత్వోపపాదనమ్ - శుద్ధస్వరూపం చావిదితమ్ - కర్మసమ్బన్ధస్తూపలక్షణ మిత్యర్థః. † ఏవం కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వ ముక్తమ్ - తదేవ యష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియోగాచ్చోపపాదయతి (తథోత్తరత్రేత్యాదినా) సుషుప్తిస్థానం నాడ్యః - నపరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ * హితా నామ నాడ్య ఇతి వాక్య ముదాహృతమ్. తదానీం తదాశబ్ద స్సుషుప్తివేలాపర స్స్యాత్. † (సర్వైర్నామభిః,సర్వైర్ధ్యానై,రితి) తత్తత్కరణ ముపరతస్వస్వవ్యాపార మిత్యర్థః. † (ఏతస్మా దాత్మనః ప్రాణా ఇతి) ప్రాణశబ్దః పఞ్చవృత్తిప్రాణపర ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. దేవాః - ఇన్ద్రియాణి. లోకాః - జ్ఞానమ్. విషయోవా. సుషుప్త్యాధారతా - సుషుప్తిమత్త్వమ్. సుషుప్త్యాధారతయోక్తవానిత్యన్వయః. † ప్రాణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వశఙ్కాం ముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశఙ్కాఞ్చ నిరాకర్తుం వ్యాచష్టే (అస్మిన్జీవాత్మనీతి). † తదుపపాదయతి (స యదేతి). † ప్రబోధ శ్శ్రూయతామ్ - తతః కిమిత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽతిప్రసిద్ధ ఇతి న కణ్ఠోక్తః - తదాహి * ఏకధా భవతీత్యనేన వాగాదికరణానామివ నివృత్తవ్యాపారతయాఽవస్థానం తూక్తం స్యాత్ - తచ్చ విరుద్ధమ్ - స్వాపేఽపి ప్రాణవ్యాపారోపలబ్ధేః. అవధారణానుపపత్తిశ్చ - వాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. నచ వాచ్యం ప్రాణ ఏవానుపరతవ్యాపార ఏకరూప స్తిష్ఠతి ఇత్యర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్య స్వాధీనేన్ద్రియస్థితిప్రవృత్తిత్వరూపం ప్రాధాన్యం వివక్షితమితిచేత్ - తత్తు సర్వదా భవతీతి స్వాపదశాయాం తత్ప్రతిపాదన మసఙ్గతం స్యాత్. అత స్సప్తమ్యన్తత్వ మఙ్గీకృత్య జీవపరత్వ ముపపాదితమ్. అస్యాం యోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయో స్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేఽపి ప్రాణశబ్దస్య లాక్షణికత్వమ్. † తద్వ్యావృత్త్యర్థం యోజనాన్తర మాహ (అథవేతి). † ఏకధా భవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామ ఇతి). † ప్రాణాధికరణవాచితయా వ్యధికరణస్య * అస్మిన్నితిపదస్య పరమాత్మపరత్వ మాశఙ్క్యాహ (ప్రాణశబ్దస్యేతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి). † ధర్మాన్తరాణామపి జీవే సమ్భవం దర్శయన్ పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (అత ఇతి)——అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మవిషయతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతరైః కృతః - తత్రేహ వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణనామభి రామ స్త్రిణా శ్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణవై

౧॥ కౌషీ - ౪అ - ౧౬. ౨॥ కౌషీ - ౪అ - ౨౦. ౩॥ కౌషీ - ౪అ - ౧౯.

పురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతా శ్చేక్షణాదయ శ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణమ్.

† ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే జగద్వాచిత్వాత్ † అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞ స్సస్మిన్ ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామహేతుభూతః పురుషో నాభిధీయతే - † అపితు నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణనిధి ర్నిఖిలజగదేకకారణభూతః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. కుతః. * ౧ యస్య వైతత్కర్మేత్యత్రై) † తచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుషకార్యభూత జగద్వాచిత్వాత్. † ఏతచ్ఛబ్దోహ్య † ర్థప్రకరణాదిభి † రసఙ్కుచితవృత్తి రవిశేషేణ † ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిల † చిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచ † పుణ్యాపుణ్యలక్షణం కర్మాత్ర కర్మశబ్దాభిధేయమ్ - ※ ౧ † బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేన బాలాకినా నిర్దిష్టానా † మాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం పురుషాణా మబ్రహ్మత్వేన * ౧ మృషావై ఖలు మా సంవాదయిష్ఠాఇతి త మబ్రహ్మవాదిన

లక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతమ్. నను సమష్ట్యాత్మా హిరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కితఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న - పరిస్పన్దలక్షణకర్మసమ్బన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పరిస్పన్దాత్మకం కర్మహి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధమ్ - నతు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వా ద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితిచేత్. హిరణ్యగర్భః కిం భవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - ఉతేశ్వరఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తీకర్తవ్యమ్ - అతో న పూర్వపక్షతా మర్హతి. ※ పరమేశ్వర ఏవాయ మేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాదితిహి భవతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా. యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః - ఉత జీవవిశేషపరఇతి సన్దేహో యుక్తఇతిచేన్న - ఏకస్మిన్ప్రకరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేపి విశేషోపస్థాపకేసతి తస్య తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భోవా - పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్కఏవ సంశయ స్స్యాత్. నను జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేదితిసూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయద్యోతనాద్యుక్తం విచారత్రయమితి చేన్న - జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణాపగమోహి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః.

† రాద్ధాన్త మాహ (ఇతిప్రాప్తఇతి). † పూర్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దానా మస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరయో స్స్వభావవిశేషం వదన్ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన - స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి పదానుషఙ్గసిద్ధార్థ ఉక్తో నాభిధీయత ఇత్యనేన. † సౌత్రహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాన్తర మాహ (అపిత్వితి). † యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తమ్- తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానః కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి). † నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ - తత్కథ మప్రకృతజగత్పరామర్శఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దోహీతి). † (అర్థప్రకరణాదిభిరితి) అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితమ్. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణమ్. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా - పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణమ్. ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని. † (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః, పుణ్యాపాపరూపం కర్మాప్రకృతమ్. అప్రకృతమపి కర్తృత్వకారణతయా పరికల్ప్యబుద్ధిస్థతాపాదన మత్యన్తవిలమ్బితమ్. పురుషనిర్మాణరూపవ్యాపారమ్ ※ ఏతత్కర్మేతినిర్దిశ్య ※ యస్యేతి తత్సమ్బన్ధే వివక్షితే పునరుక్తి స్స్యాత్ - నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్య కర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అత స్సఙ్కోచకాభావాత్ అసఙ్కుచిత వృత్తిరితి భావః. † తర్హ్యప్రకృతం జగ త్కథ ముపస్థాప్యేతేత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్ద స్సన్నిహితపరామర్శీ - సన్నిధిశ్చ బుద్ధిస్థితిః - సాచ ప్రకరణతో వా ప్రకృతార్థాన్తరసంబన్ధిత్వేన వా ప్రసిద్ధితో వా భవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సఙ్కోచానుపపత్తేః పరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వేసతి తత్రాపి సఙ్కోచకాభావాత్ నిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయఇత్యర్థః. † (చిదచిన్మిశ్రేతి) జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేః ప్రకృతత్వాత్ ఏకదేశిచ జగత్తద్ద్వారా బుద్ధిస్థమ్ - అతశ్చ జగత్పరామర్శో యుక్త ఇతిభావః. † రూఢే ర్యోగాత్ప్రాబల్య, మేతచ్ఛబ్దస్వారస్యం చ తుల్యమ్ - తత్కస్యానురోధోఽర్థనిశ్చయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి). † తుల్యత్వనివారకబలీయస్త్వసిద్ధయే హేత్వన్తర మాహ (బ్రహ్మతఇతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యే) క్రియామాత్రవాచీవేతి దృష్టాన్తతయోక్తమ్. యథా వేదితవ్యతయా ప్రకృతస్య ప్రాణనామభి రామన్త్రణాశ్రవణాదినా ప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్య బాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనప్రవృత్తత్వాచ్చ ముఖ్యప్రాణస్య లోకవిదితత్వాచ్చ కర్మశబ్దో న ముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ - ఏవమేవ పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ నభవతీత్యర్థః. † (ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం పురుషాణామితి) అస్య

ముపాద్య తేనావిదితబ్రహ్మజ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదం వాక్య మవతారితమ్ ❋ ౧ యో వై బాలాక ఇత్యాది - పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యన్తర్గతా స్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషా స్త్వయైవ విదితా ఇతి తదవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనపరోఽయం కర్మశబ్దో న పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ - క్రియామాత్రవాచీవా - అపితు కృత్స్నస్య జగతః కార్యత్వవాచీ. † ఏవమేవ ఖల్వవిదితోఽర్థ ఉపదిష్టో భవతి. † పురుషస్య కర్మసమ్బన్ధోపలక్షితస్వాభావికస్వరూపస్యాజ్ఞాతస్య వేదితవ్యతోపదేశేచ లక్షణా. కర్మసమ్బన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్యస్వరూపలక్షణత్వా † ద్యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇత్యేతావతైవ తత్సిద్ధేః ❋ ౧ యస్య వైతత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం చ. † య ఏతేషాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశస్యచాయమభిప్రాయః - యే త్వయా బ్రహ్మత్వేన నిర్దిష్టాః పురుషాః తేషాం యః కర్తా - తే యత్కార్యభూతాః - కిం విశిష్యాభిధీయతే - కృత్స్నం జగదస్య కార్యమ్ - ఉత్కృష్టా అపకృష్టాశ్చేతనా అచేతనాశ్చసర్వే పదార్థా యత్కార్యత్వే తుల్యాః - స పరమకారణభూతః పురుషోత్తమో వేదితవ్యఇతి. † జగదుత్పత్తే ర్జీవకర్మనిబన్ధనత్వేపి న జీవ స్స్వభోగ్యభోగోపకరణాదే స్స్వయ ముత్పాదకః - అపితు † స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్తే - అతో న తస్య పురుషా న్ప్రతి కర్తృత్వ ముపపద్యతే. † అత స్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ౨.

౧. అథ యదుక్తమ్ - † జీవలిఙ్గా న్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గా ద్భోక్తైవాస్మి న్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే - న

వాక్యస్య ❋ యః కర్తా ఇత్యనూద్య వేదితవ్యవిధిపరత్వాత్ ❋ చక్షో స్సూర్యో అజాయత ❋ నాభ్యా ఆసీ దన్తరిక్షమ్ ❋ సూర్యా చన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్ దివంచ పృథివీంచేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషు ఆదిత్యాదిపురుషాణాం ద్యుపృథివ్యాదిజగతశ్చ పృథక్సృష్టిప్రతిపాదనాదిహాపి పురోవాదానురోధేనాదిత్యాదిభి స్సహ జగన్నిర్దేశాశ్రయణం యుక్తమితి భావః. క్రియత ఇత్యవయవార్థస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వజ్ఞాపనాయ జగతః కార్యత్వవాచీత్యుక్తమ్. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. † జగద్వాచిత్వేసత్యవిదితార్థోపదేశపరత్వోపపత్తి మాహ (ఏవమేవేతి) అనేకహేత్వపేక్షయా ఏకో హేతు ర్దుర్బలః - అత స్సఙ్కోచరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యా, దవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమా, చ్చ పురోవాదానురోధా, చ్చ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తమిత్యర్థః. † అవిదితత్వం కర్మసమ్బన్ధరహితస్య రూపస్య పురుషస్య భవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసమ్బన్ధివాచిపదస్య కర్మరహితోపస్థాపకత్వ మముఖ్యమ్. నచావస్థాద్వయసాధారణాత్మశబ్దోఽపి ప్రయుక్తః - యస్య కర్మ సవేదితవ్య ఇతిహి నిర్దేశః. అతో లక్షణేత్యర్థః. † ఏతచ్ఛబ్దస్య తదుక్తార్థపరత్వేఽనిష్ట మాహ (యస్యకర్మేతి). † త్వన్మతేపి వైయర్థ్యం తుల్య మిత్యత్రాహ (యఏతేషామితి) య ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి నిర్దేశో బాలాకినో క్తానాం కార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థమ్. తేషాం కర్తేతి ప్రతిపాదనమాత్రేణ తదుక్తాదిత్యాదిభ్యోపి అధికహిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేషసమన్వితకృత్స్న జగత్కారణత్వం నసిధ్యతీతి ❋ యస్య వైతత్కర్మేత్యుక్తమ్. జగత్కర్తృత్వస్య సన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థ మేతేషాం కర్తేత్యుక్త మిత్యర్థః. † విపక్షే దూషణాన్తర మాహ (జగదుత్పత్తేరితి). † (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్త ఇతి) నహి ఘటాదికర్తృత్వం వినియోగాద్దృష్టవతః పురుషస్య - అపితు కులాలస్యేతిభావః. ముక్తపరత్వే కర్మవాచిపదలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యమ్, కర్తృశబ్దాస్వారస్యం చోక్తమ్ - చరమం హేతుద్వయం బద్ధపరత్వేపి తుల్యమ్. † (అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధమితి) ఏతేషాం యః కర్తా యస్య వైతత్కర్మేతి యచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః ❋ యతో వా ఇమానీత్యాదిష్వివ సర్వవేదాన్తప్రసిద్ధః పరమపురుష ఏవాత్ర కారణ మనూద్యత ఇతి భావః. [౧॥ కౌషీ - ౪అ - ౧౮.]

ఏవం ప్రథమవాక్యగతహేతుః పరిహృతః. అథోపరితనవాక్యగతహేతు మనూద్య పరిహరతి.

౧. ౧౭. సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. † (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమాసాన్తర్గతౌజీవముఖ్యప్రాణ

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ౨.

(వే-సా.) "౨ ఏతై రాత్మభి ర్భుఙ్క్తే" "౩ అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధా భవతి" ఇతిన జీవాదిలిఙ్గాన్నపరఇతిచేత్. ఏతత్ప్రతర్దనవిద్యాయామేవ పరిహృతమ్. పూర్వాపరపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరత్వే నిశ్చితే తదనుగుణతయా నేయ మన్య ల్లిఙ్గమితి. ౨.

(వే దీ.) "౨ ఏవ మేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభి ర్భుఙ్క్తే" ఇత్యాదిభోక్తృత్వరూప జీవలిఙ్గాత్, "౩ అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతి" ఇతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గా చ్చ నాయం పరమాత్మేతిచేత్. తస్య పరిహారః ప్రతర్దనవిద్యాయామేవ వ్యాఖ్యాతః. పూర్వాపరప్రకరణపర్యాలోచనయా పరమాత్మపర మిదం వాక్యమితి నిశ్చితే సతి, అన్యలిఙ్గాని తదనుగుణతయా నేతవ్యానీత్యర్థః. ౨. [౨॥ కౌషీ - ౪అ - ౨౦. ౩॥ కౌషీ - ౪అ - ౧౯.]

పరమాత్మేతి - తద్వ్యాఖ్యాతమ్. తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయా మభిహితః. † ఏత దుక్తం భవతి - యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమితి నిశ్చితమ్ - తత్రాన్యలిఙ్గాని తదనురోధేన వర్ణనీయానీతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. † అత్రాప్యుపక్రమే * ౧ బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి † బ్రహ్మోపక్షిప్తమ్ - మధ్యేచ * ౧ యస్య వైతత్కర్మేతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రమ్ - అపితు నిఖిలజగదేకకారణం † బ్రహ్మైవేత్యుక్తమ్ - † ఉపసంహారేచ * ౨ సర్వాన్పాప్మనోపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్య మాధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేదేతి బ్రహ్మోపాసనైకాన్తం సర్వపాపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యం చ ఫలం శ్రుతమ్ - † అతోఽస్య వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపి తత్పరతయా వర్ణనీయానీతి. † ప్రాతర్దనేహ్యుపాసాత్రైవిధ్యేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గానాం బ్రహ్మపరత్వ ముక్తమ్ - † అత్రాపి * ౩ అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్య సమాశ్రయణాయోగా,ద్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన,చ ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనం లిఙ్గం యుజ్యతే.

† జీవలిఙ్గానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వ మిత్యత్రాహ.

యోరితి షష్ఠీ సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా - తతశ్చ జీవస్య లిఙ్గిత్వేన సమ్బన్ధః - ముఖ్యప్రాణస్యచ వాచ్యతయా సంబన్ధ ఇత్యర్థవశాత్ సిధ్యతీతి భావః. యద్వా - లిఙ్గమ్ - జ్ఞాపకమ్. ఉభయోరపి జ్ఞాప్యతయా జ్ఞాపకేన సమ్బన్ధ ఇతిభావః. జీవస్య లిఙ్గం జ్ఞాపకమ్ - ముఖ్యప్రాణస్య సఙ్కీర్తనం జ్ఞాపకమ్ - ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గా దితిహ్యుక్తమ్. కర్మశబ్దస్య స్పన్దరూపక్రియావాచిత్వానుపపత్తేః పరిశేషాత్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గ మిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకం తత్కీర్తనమపి తదుపకరణినో జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతు రిత్యభిప్రాయేణ సూత్రే ముఖ్యప్రాణలిఙ్గ ముపాత్తమ్ - నతు ప్రాధాన్యేన ముఖ్యప్రాణస్య ప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తమ్ - తత్ప్రతిపాదకశఙ్కానుత్థానస్య దర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. † ప్రతర్దనవిద్యాయాం కథం పరిహృతమ్. తత్రాతిదేష్టవ్యాంశః కః. స చాత్ర కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేన వర్ణనీయానీత్యన్తేనాతిదేష్టవ్యాంశ ఉక్తః. నతూపాసనార్థత్వ మప్యతిదేష్టవ్య మితిభావః. † తస్యాత్ర సంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమ ఇతి). † (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వా త్తత్పరత్వం స్వతః ప్రాప్త, ముపక్రమావగతత్వాత్ ప్రబలంచేతి భావః. † (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగత వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. † (ఉపసంహారేచేతి). † (సర్వపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యమితి) అనేన శ్రైష్ఠ్యాధిపత్యశబ్దయో స్స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ - నతు పృథక్ఫలవాచిత్వమ్ - చశబ్దాభావా దిత్యభిప్రేతమ్. * సర్వా న్పాప్మనోపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక ముక్తమ్ - జరాదీనామపి పాప్మాన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తంచ వాక్యకారైః * స్యుః పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయ స్సఙ్ఖ్యాతత్వాదితి. స్వారాజ్యమ్ - స్వాధీనత్వమ్. అతస్సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చోక్తం భవతి. తత్స్వారాజ్యం సంసారిభ్యోఽన్య శ్రైష్ఠ్యరూప మాధిపత్యమ్. అధిపతిః - పరమాత్మా. * సర్వస్యాధిపతి రితి శ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధాధిపత్యమ్. గుణాష్టకంహి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మ ముచ్యతే * బ్రాహ్మేణ జైమినిరితి. అతో బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా తత్సాధర్మ్యరూపం సంసారిభ్య శ్శ్రైష్ఠ్యరూపం స్వారాజ్య మేతీతి శ్రుతే రర్థ ఇత్యభిప్రాయః.——అనేన గ్రన్థేన ఫలవిశేషకీర్తనస్య పరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినా మనుపపన్న ఇత్యర్థా ద్దర్శితో భవతి - అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణ స్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభిప్రాయత్వే లక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయం వాక్యమితి చేత్. సత్యమ్ - నిర్గుణప్రాప్తే రప్రామాణికత్వాత్ విశేషణవైయర్థ్యమేవ. నహి తతః పరం ప్రాప్యాన్తర ముక్తమ్ - ఉపనిషద స్సమాప్తత్వాత్.——† స్వారాజ్యం ఫలం శ్రూయతే - తతః కిమిత్యత్రాహ (అతోస్యేతి) అత్ర నిర్వాహప్రకారం దర్శయితుం తత్రోక్తం విశేష మాహ (ప్రాతర్దనేహీతి) త్రైవిధ్యేనేతి హేతౌ తృతీయా. ప్రయోజనతయాచ హేతుత్వమ్. ఉపాసాత్రైవిధ్య సిద్ధ్యర్థ మిత్యర్థః. † తస్మి న్నిర్వాహేఽత్ర సమ్భవదంశ మాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేన ప్రాణలిఙ్గస్య బ్రహ్మపరత్వ ముక్త మిత్యర్థః.

† జీవలిఙ్గస్యతు ప్రకారాన్తరేణ నిర్వాహ ప్రతిపాదక మనన్తరసూత్ర మవ
తారయితుం జీవలిఙ్గ నిర్వహణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి).

౧॥ కౌషీ - ౪౮ - ౧౭. ౨॥ కౌషీ - ౪౮ - ౨౦. ౩॥ కౌషీ - ౪౮ - ౧౯.

౧౮॥ సూ. అన్యార్థంతుజైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే. ౩.

౧. † తుశబ్దో జీవసఙ్కీర్తనేన వాక్యస్య తత్పరత్వసమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. † అన్యార్థం జీవసఙ్కీర్తనం † జీవాతిరిక్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. కుతః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం ప్రశ్నస్తావత్ * ౧ తౌహ సుప్తం పురుష మాజగ్మతు రిత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ † ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం ప్రతిబోధ్య పున ర్జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరో దృశ్యతే * ౧ క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషో శయిష్ట క్వవా ఏత దభూ త్కుత ఏత దాగాదితి. వ్యాఖ్యానమపి ※ ౨ యదా సుప్త స్స్వప్నం న కథఞ్చన

---

౧. ౧౮. సూ. అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే. † జీవప్రాణలిఙ్గయోరపి నిర్వాహ ముక్త్వా మతాన్తరేణ తయోర్నిర్వాహ మాహేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మాహ (తుశబ్ద ఇతి) తుశబ్దో నపూర్వోక్తనిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపితు పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః. † వ్యాఖ్యేయం పదం సవిశేష్య మాహ (అన్యార్థమితి) అన్యః కః. † తదర్థత్వం కథ మిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ - అనుపరతవ్యాపార ప్రాణవత ఇత్యర్థః. † (ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేన బృహత్పాణ్డరవాసస్సోమరాజశబ్దా వివక్షితాః - * తౌహ సుప్తం పురుష మీయతుః తం హాజాతశత్రురామన్త్రయాంచక్రే బృహత్పాణ్డరవాస స్సోమరాజన్నితీతిహి శ్రుతిః. * ప్రాణోవావ జ్యేష్ఠ శ్చ శ్రేష్ఠశ్చేతి జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణమ్. పాణ్డరవాసస్త్వఞ్చ ప్రాణధర్మః - * కిమ్మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టే ※ ఆపో వాస ఇత్యపాం ప్రాణవాసస్త్వోక్తేః, ※ యచ్ఛుక్లం తదపా మిత్యపాం శుక్లవర్ణశ్రవణా, చ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే ※ అథైతస్య ప్రాణస్యాప శ్శరీరం జ్యోతీరూప మసౌ చన్ద్ర ఇతి చన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనా చ్చన్ద్రసమ్బన్ధేన సోమేత్యామన్త్రణం లక్షణయా. * ప్రాణో వై సమ్రాట్ పరం బ్రహ్మేతి సమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతః. ప్రాణనామభి రిత్యుక్తమ్. నను కథ మామన్త్రణస్య ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః - తన్నిశ్చయే సతి హ్యేవం నిర్వాహ ఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్ పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయ ఇతి బ్రూమః. స్వాపదశాయాం కాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానాత్మత్వం స్ఫుటమ్, ఇన్ద్రియాణాన్తు పాణ్డరవాసస్త్వాదిక మనుపపన్నమ్ - అత స్స్వాపేప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్మత్వఖ్యాపన మపేక్షితమ్ - పాణ్డరవాసస్త్వాదీనాం తద్విశేషణత్వం శ్రుతిసమాధియోగ్యమ్, చ - అతో యథోక్తఏవార్థ ఇతి. నన్వత్రైవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే ※ సహోవాచ య ఏవాసౌ చన్ద్రే పురుష ఇతి ప్రక్రాన్తే చన్ద్రపర్యాయే ※ బృహత్పాణ్డరవాసా స్సోమో రాజేతి చన్ద్రవిషయతయా శ్రుతానాం ఏషాం ప్రాణవిషయత్వం కథమ్. ఉచ్యతే - సుషుప్తపురుషం గత్వా చన్ద్రామన్త్రణస్యాఘటమానత్వాత్, వాక్యస్య దేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరతావగమాత్, అర్థాన్తరేషు పదానా మనన్వయాత్, ప్రాణేఽన్వయార్హత్వా, చ్చ తద్వి

౧౮॥ సూ. అన్యార్థన్తుజైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే. ౩.

(వే-సా.) "౧ తౌహ సుప్తం పురుష మాజగ్మతుః" ఇత్యాదినా దేహాతిరిక్తజీవసద్భావప్రతిపాదనమ్. తదతిరిక్తపరమాత్మసద్భావజ్ఞాపనార్థమితి, "౧ క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషో శయిష్ట" ఇతిప్రశ్నాత్, "౨ అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి" "౩ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి" ఇతివాక్యసమానార్థకాత్ ప్రతివచనాచ్చావగమ్యతే. ఏకే - వాజసనేయినోపి, ఏతత్ప్రతివచనరూపం వాక్యం స్పష్ట మధీయతేచ, "౧ క్వైష ఏతత్" ఇత్యాది, "౪ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేతే" ఇత్యన్తమ్. ౩.

(వే-దీ.) నను "౧ తౌహ సుప్తం పురుష మాజగ్మతుః" ఇతిప్రాణనామభిరామన్త్రణాఽశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాదినా శరీరేన్ద్రియప్రాణాద్యతిరిక్త జీవాత్మసద్భావప్రతిపాదనపర మిదం వాక్య మిత్యవగమ్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి.

తు శబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. జీవసఙ్కీర్తనమ్ అన్యార్థమ్ - జీవాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావప్రతిబోధనార్థమితి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యా మవగమ్యతే. ప్రశ్నస్తావజ్జీవ ప్రతిపాదనానన్తరమ్ "౧ క్వైష ఏత ద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట" ఇత్యాదికః సుషుప్తజీవాశ్రయవిషయతయా పరమాత్మపర ఇతి నిశ్చితః. ప్రతివచనమపి "౨ అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి" ఇత్యాదికం పరమాత్మవిషయమేవ. సుప్తపురుషాశ్రయతయాహి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవ - "౩ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇత్యాదిభ్యః, జైమినిగ్రహణ ముక్తస్యార్థస్య పూజ్యత్వాయ. అపిచైవమేకే ఏకే-వాజసనేయినః ఇదమేవ బాలాక్యజాత శత్రుసంవాదగతం ప్రశ్నప్రతివచనరూపం వాక్యం పరమాత్మవిషయం స్పష్ట మధీయతే "౧ క్వైష ఏతత్" ఇత్యాది "౪ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేతే" ఇత్యేతదన్తమ్. ౩.

౧॥ కౌషీ-౪అ-౧౮. ౨॥ కౌషీ-౪అ-౧౯. ౩॥ ఛాం-౬-౮-౧. ౪॥ బృ-౪-౧-౧౭.

పరమాత్మేతి - తద్వ్యాఖ్యాతమ్. తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయా మభిహితః. † ఏతదుక్తం భవతి - యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమితి నిశ్చితమ్ - తత్రాన్యలిఙ్గాని తదనురోధేన వర్ణనీయానీతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. † అత్రాప్యుపక్రమే ※ ౧ బ్రహ్మ తే బ్రువాణీతి † బ్రహ్మోపక్షిప్తమ్ - మధ్యేచ * ౧ యస్య వైతత్కర్మేతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రమ్ - అపితు నిఖిలజగదేకకారణం † బ్రహ్మైవేత్యుక్తమ్ - † ఉపసంహారేచ * ౨ సర్వాన్పాప్మనోపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్య మాధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేదేతి బ్రహ్మోపాసనైకాన్తం సర్వపాపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యం చ ఫలం శ్రుతమ్ - † అతోఽస్య వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపి తత్పరతయా వర్ణనీయానీతి. † ప్రాతర్దనేహ్యుపాసాత్రైవిధ్యేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గానాం బ్రహ్మపరత్వ ముక్తమ్ - † అత్రాపి * ౩ అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్య సమాశ్రయణాయోగా,ద్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన,చ ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనం లిఙ్గం యుజ్యతే.

† జీవలిఙ్గానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వ మిత్యత్రాహ.

యోరితి షష్ఠీ సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా - తతశ్చ జీవస్య లిఙ్గిత్వేన సమ్బన్ధః - ముఖ్యప్రాణస్యచ వాచ్యతయా సంబన్ధ ఇత్యర్థవశాత్ సిధ్యతీతి భావః. యద్వా - లిఙ్గమ్ - జ్ఞాపకమ్. ఉభయోరపి జ్ఞాప్యతయా జ్ఞాపకేన సమ్బన్ధ ఇతిభావః. జీవస్య లిఙ్గం జ్ఞాపకమ్ - ముఖ్యప్రాణస్య సఙ్కీర్తనం జ్ఞాపకమ్ - ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గా దితిహ్యుక్తమ్. కర్మశబ్దస్య స్పన్దరూపక్రియావాచిత్వానుపపత్తేః పరిశేషా త్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గ మిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకం తత్కీర్తనమపి తదుపకరణినో జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతు రిత్యభిప్రాయేణ సూత్రే ముఖ్యప్రాణలిఙ్గ ముపాత్తమ్ - నతు ప్రాధాన్యేన ముఖ్యప్రాణస్య ప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తమ్ - తత్ప్రతిపాదకశఙ్కానుత్థానస్య దర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. † ప్రతర్దనవిద్యాయాం కథం పరిహృతమ్. తత్రాతిదేష్టవ్యాంశః కః. స చాత్ర కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేన వర్ణనీయానీత్యస్తేనాతిదేష్టవ్యాంశ ఉక్తః. నతూపాసనార్థత్వ మప్యతిదేష్టవ్య మితిభావః. † తస్యాత్ర సంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమ ఇతి). † (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వా త్తత్పరత్వం స్వతః ప్రాప్త, ముపక్రమావగతత్వాత్ ప్రబలంచేతి భావః. † (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగత వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. † (ఉపసంహారేచేతి). † (సర్వపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యమితి) అనేన శ్రైష్ఠ్యాధిపత్యశబ్దయో స్స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ - నతు పృథక్ఫలవాచిత్వమ్ - చశబ్దాభావా దిత్యభిప్రేతమ్. ※ సర్వా న్పాప్మనోపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక ముక్తమ్ - జరాదీనామపి పాప్మాన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తంచ వాక్యకారైః ※ స్యుః పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయ స్సఙ్ఖ్యాతత్వాదితి. స్వారాజ్యమ్ - స్వాధీనత్వమ్. అతస్సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చోక్తం భవతి. తత్స్వారాజ్యం సంసారిభ్యోఽన్య శ్రైష్ఠ్యరూప మాధిపత్యమ్. అధిపతిః - పరమాత్మా. * సర్వస్యాధిపతి రితి శ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధాద్యాధిపత్యమ్. గుణాష్టకంహి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మ ముచ్యతే ※ బ్రాహ్మేణ జైమినిరితి. అతో బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా తత్సాధర్మ్యరూపం సంసారిభ్య శ్శ్రైష్ఠ్యరూపం స్వారాజ్య మేతీతి శ్రుతే రర్థ ఇత్యభిప్రాయః.—— అనేన గ్రన్థేన ఫలవిశేషకీర్తనస్య పరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసో బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా మనుపపన్న ఇత్యర్థా ద్దర్శితో భవతి - అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణ స్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభిప్రాయత్వే లక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయం వాక్యమితి చేత్. సత్యమ్ - నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాత్ విశేషణవైయర్థ్యమేవ. నహి తతః పరం ప్రాప్యాన్తర ముక్తమ్ - ఉపనిషద స్సమాప్తత్వాత్.——† స్వారాజ్యం ఫలం శ్రూయతే - తతః కిమిత్యత్రాహ (అతోస్యేతి) అత్ర నిర్వాహప్రకారం దర్శయితుం తత్రోక్తం విశేష మాహ (ప్రాతర్దనేహీతి) త్రైవిధ్యేనేతి హేతౌ తృతీయా. ప్రయోజనతయాచ హేతుత్వమ్. ఉపాసాత్రైవిధ్య సిద్ధ్యర్థ మిత్యర్థః. † తస్మి న్నిర్వాహేఽత్ర సమ్భవదంశ మాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేన ప్రాణలిఙ్గస్య బ్రహ్మపరత్వ ముక్త మిత్యర్థః.

† జీవలిఙ్గస్యతు ప్రకారాన్తరేణ నిర్వాహ ప్రతిపాదక మనన్తరసూత్ర మవ
తారయితుం జీవలిఙ్గ నిర్వహణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి).

౧॥ కౌషీ - ౪౮ - ౧౭. ౨॥ కౌషీ - ౪౮ - ౨౦. ౩॥ కౌషీ - ౪౮ - ౧౯.

౧౮॥ సూ. అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే. ౩.

౧. † తుశబ్దో జీవసఙ్కీర్తనేన వాక్యస్య తత్పరత్వసమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. † అన్యార్థం జీవసఙ్కీర్తనం † జీవాతిరిక్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. కుతః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం ప్రశ్నస్తావత్ * ౧ తౌ హ సుప్తం పురుష మాజగ్మతు రిత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ † ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం ప్రతిబోధ్య పున ర్జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరో దృశ్యతే * ౧ క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషో శయిష్ట క్వవా ఏత దభూ త్కుత ఏత దాగాదితి. వ్యాఖ్యానమపి ※ ౨ యదా సుప్త స్స్వప్నం న కథఞ్చన

౧. ౧౮. సూ. అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే. † జీవప్రాణలిఙ్గయోరపి నిర్వాహ ముక్త్వా మతాన్తరేణ తయోర్నిర్వాహ మాహేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మాహ (తుశబ్ద ఇతి) తుశబ్దో నపూర్వోక్తనిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపితు పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః. † వ్యాఖ్యేయం పదం సవిశేష్య మాహ (అన్యార్థమితి) అన్వయః కః. † తదర్థత్వం కథ మిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ - అనుపరతవ్యాపార ప్రాణవత ఇత్యర్థః. † (ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేన బృహత్పాణ్డరవాసస్సోమరాజశబ్దా వివక్షితాః - * తౌ హ సుప్తం పురుష మీయతుః తం హాజాతశత్రురామన్త్రయాంచక్రే బృహత్పాణ్డరవాస స్సోమరాజన్నితీతిహి శ్రుతిః. * ప్రాణోవావ జ్యేష్ఠ శ్చ శ్రేష్ఠ శ్చేతి జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణమ్. పాణ్డరవాసస్త్వఞ్చ ప్రాణధర్మః - * కిమ్మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టే ※ ఆపో వాస ఇత్యపాం ప్రాణవాసస్త్వోక్తేః, ※ యచ్ఛుక్లం తదపా మిత్యపాం శుక్లవర్ణశ్రవణా, చ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే ※ అథైతస్య ప్రాణస్యాప శ్శరీరం జ్యోతీరూప మసౌ చన్ద్రఇతి చన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనా చ్చన్ద్రసమ్బన్ధేన సోమేత్యామన్త్రణం లక్షణయా. * ప్రాణోవై సమ్రాట్ పరం బ్రహ్మేతి సమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతః. ప్రాణనామభి రిత్యుక్తమ్. నను కథ మామన్త్రణస్య ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః - తన్నిశ్చయేసతిహ్యేవం నిర్వాహ ఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్ పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయ ఇతి బ్రూమః. స్వాపదశాయాం కాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానాత్మత్వం స్ఫుటమ్, ఇన్ద్రియాణాన్తు పాణ్డరవాసస్త్వాదిక మనుపపన్నమ్ - అత స్స్వాపేప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్మత్వఖ్యాపన మపేక్షితమ్ - పాణ్డరవాసస్త్వాదీనాం తద్విశేషణత్వం శ్రుతిసమాధియోగ్యమ్, చ - అతో యథోక్తఏవార్థ ఇతి. నన్వత్రైవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే ※ సహోవాచ య ఏవాసౌ చన్ద్రే పురుష ఇతి ప్రక్రాన్తే చన్ద్రపర్యాయే ※ బృహత్పాణ్డరవాసా స్సోమోరాజేతి చన్ద్రవిషయతయా శ్రుతానాం ఏషాం ప్రాణవిషయత్వం కథమ్. ఉచ్యతే - సుషుప్తపురుషం గత్వా చన్ద్రామన్త్రణస్యాఘటమానత్వాత్, వాక్యస్య దేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్, అర్థాన్తరేషు పదానా మనన్వయాత్, ప్రాణేఽన్వయార్హత్వా, చ్చ తద్వి

౧౮॥ సూ. అన్యార్థన్తుజైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే. ౩.

(వే-సా.) "౧ తౌ హ సుప్తం పురుష మాజగ్మతుః" ఇత్యాదినా దేహాతిరిక్తజీవసద్భావప్రతిపాదనమ్. తదతిరిక్తపరమాత్మసద్భావజ్ఞాపనార్థమితి, "౧ క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషో శయిష్ట" ఇతిప్రశ్నాత్, "౨ అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి" "౩ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి" ఇతివాక్యసమానార్థకాత్ ప్రతివచనాచ్చావగమ్యతే. ఏకే - వాజసనేయినోపి, ఏతత్ప్రతివచనరూపం వాక్యం స్పష్ట మధీయతేచ, "౧ క్వైష ఏతత్" ఇత్యాది, "౪ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేతే" ఇత్యన్తమ్. ౩.

(వే-దీ.) నను "౧ తౌ హ సుప్తం పురుష మాజగ్మతుః" ఇతిప్రాణనామభిరామన్త్రణాఽశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాదినా శరీరేన్ద్రియప్రాణాద్యతిరిక్త జీవాత్మసద్భావప్రతిపాదనపర మిదం వాక్య మిత్యవగమ్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి.

తు శబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. జీవసఙ్కీర్తనమ్ అన్యార్థమ్ - జీవాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావప్రతిబోధనార్థమితి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యా మవగమ్యతే. ప్రశ్నస్తావజ్జీవ ప్రతిపాదనానన్తరమ్ "౧ క్వైష ఏత ద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట" ఇత్యాదికః సుషుప్తజీవాశ్రయవిషయతయా పరమాత్మపర ఇతి నిశ్చితః. ప్రతివచనమపి "౨ అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి" ఇత్యాదికం పరమాత్మవిషయమేవ. సుప్తపురుషాశ్రయతయాహి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఃపరమాత్మైవ - "౩ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇత్యాదిభ్యః, జైమినిగ్రహణ ముక్తస్యార్థస్య పూజ్యత్వాయ. అపిచైవమేకే ఏకే-వాజసనేయినః ఇదమేవ బాలాక్యజాత శత్రుసంవాదగతం ప్రశ్నప్రతివచనరూపం వాక్యం పరమాత్మవిషయం స్పష్ట మధీయతే "౧ క్వైష ఏతత్" ఇత్యాది "౪ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేతే" ఇత్యేతదన్తమ్. ౩.

౧॥ కౌషీ-౪౪-౧౮. ౨॥ కౌషీ-౪౪-౧౯. ౩॥ ఛాం-౬-౮-౧. ౪॥ బృ-౪-౧-౧౭.

పశ్యత్యథాస్మి న్ప్రాణఏవైకధా భవతి ఏతస్మా దాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి జీవా దర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. † సుషుప్తస్యహి జీవస్య యత్రోషితస్య జాగరితస్వప్నదశాసమ్బన్ధివిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణ సంప్రసన్నస్య స్వస్థతాపత్తిః - పునరప్యస్య యస్మా ద్భోగాయ నిష్క్రమణమ్ - సోఽయం పరమాత్మా. † తథాహి - * ౧ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి ※ ౨ † ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి సుషుప్త్యాధారతయా ప్రసిద్ధో జీవా దర్థాన్తరభూతః ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా. † అతః ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవసఙ్కీర్తనం జీవా దర్థాన్తరభూత పరమాత్మప్రతిపాదనార్థమితి నిశ్చీయతే. యదుక్తం ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే జీవపరే - సుషుప్తిస్థానంచ నాడ్యఏవ - కరణగ్రామశ్చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే జీవఏవైకధా భవతీతి - † తదయుక్తమ్ - † నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాత్

షయత్వమితి. కేచిత్తు - ఏతాని చన్ద్రిణామాన్యేవ న పాణ్డరై రంశుభి ర్జగచ్ఛాదకత్వాత్ పాణ్డరవాసస్త్వమ్ * మనోఽధ్యాత్మం మన్తవ్య మధిభూతం చన్ద్రోఽధిదైవతమితి మనస శ్చన్ద్రిదైవత్యత్వాత్ లక్షణయా ఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్య మనస ఆమన్త్రిణమ్ - తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తత్వప్రతిబోధనార్థ మిత్యాహుః, తత్రాపి నదోషః. తదానీం భాష్యే ప్రాణానామభి రిత్యత్ర ప్రాణశబ్దః. ఇన్ద్రియవిషయో యోజనీయః. నహి ముఖ్యప్రాణనామభి రిత్యుక్తమ్ - అతః ప్రాణనామభిరితి నిర్దేశస్య ఇన్ద్రియాభిప్రాయత్వం ఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరః ప్రశ్నో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. ※ క్వైష ఇతి స్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వవా ఏత దితి సుషుప్తిస్థాన ప్రశ్నః. ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్య జీవస్య యష్టిఘాతోత్థాపనాదినాఽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వ మిత్యర్థః. అతఏవ ప్రతివచనస్యాపి జీవాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానమ్ - ప్రతివచనమ్. సప్తమ్యన్తః. ప్రాణశబ్దః. ప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ - ప్రాణాః - జీవాః - దేవాః - ఇన్ద్రియాణి. లోకాః - లోకనాని. జ్ఞానాని. † జీవా దర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వం దర్శయతి (సుషుప్తస్యహీతి). † సుషుప్తిస్థానత్వనిష్క్రమణాపాదానత్వాభ్యాం పరమాత్మత్వం కథ మిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేణ తదుపపాదయతి (తథాహీతి). † సద్విద్యావాక్యస్య పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయ సుషుప్తివిషయం శ్రుత్యన్తర ముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి). † జీవకీర్తనస్య తదతిరిక్తబోధనార్థత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) అనేన నిర్వాహవైషమ్యప్రదర్శనేనాతిదేశసూత్రస్య అధికాశఙ్కాపరిహారౌచ దర్శితౌ భవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయా ముపక్రమే జీవలిఙ్గావగమః - మహావాక్యస్వారస్యం తు పరమాత్మపరత్వే. ఇహతూపక్రమోపసంహారమధ్యేషు జీవలిఙ్గావగమాత్, అతఏవ పరమాత్మన శ్చిదచిద్విశిష్టతాపరత్వాభావేన ఉపాసాత్రైవిధ్యప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయానవకాశ ఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేపి జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసమ్భవాత్ అస్త్యవకాశ ఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితోఽధికః పరిహార ఇతి హ్యవగమ్యతే. † అథ ప్రతివచనవాక్యస్య పూర్వపక్షిత మర్థం యదుక్త మిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమితి). † (నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాదితి) * తాసు తదా భవతీత్యత్ర తదాశబ్ద స్స్వప్నావస్థాపరః - * యదా సుప్త స్స్వప్నం నకథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యే అథశబ్దేన తదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయా స్సుషుప్తే శ్చావస్థాన్తరత్వావగమా, దుత్తరవాక్యే స్వప్నప్రతిషేధేన పూర్వవాక్యస్య స్వప్నప్రసఞ్జకతయా తద్విషయత్వావగమాచ్చేతిభావః. నను యదా స్వప్నం నపశ్యతి తదా తాసు నాడీషు భవతి - తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి కరణగ్రామ ఇతీత్థం కిన్నస్యాత్. నైవమ్ - అథశబ్దాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్యప్రసఙ్గా, చ్చ, యదా స్వప్నం న పశ్యతి - తదా తాసు భవతి - అథాస్మిన్నేకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యుక్తే స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలా దనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే - తథాసతి ప్రబోధదశాయాం కరణగ్రామాప్యయ ఉక్తస్స్యాత్. తదనుపపన్నమ్. సుషుప్తిప్రథమక్షణా దనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతిచేత్ - తదానీం తదాశబ్దస్య క్లిష్టతా స్యాత్ - యదా నపశ్యతి తదేత్యుక్తేహి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకృత్స్నకాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే. నహి తత్ర స్వాపారమ్భవాచిశబ్ద శ్శ్రూయతే. అతః ※ తదాభవతి ※ యదాసుప్త ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరమ్. కిఞ్చ - * క్వవా ఏత దభూత్ - ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామపరత్వ మయుక్తమ్ - ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్యచాప్రకృతత్వాత్, * పురుషో శయిష్టేతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు నపురుషపరత్వవిరోధీ - ప్రాతిపదికస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విభక్తే రప్రధానత్వా, చ్చ. తస్మాత్ * క్వైష ఏతత్ ※ క్వవా ఏతదితి ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వేసతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయో స్స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తమ్. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నస్య స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్యచ వైఘట్యం స్యాత్ - అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వ ముపపాదితమ్. అపృష్టః కరణగ్రామాప్యయః కథ ముచ్యత ఇతిచేన్న - తస్య పృథక్ప్రశ్నానపేక్షత్వాత్. సుషుప్తేః సకలబాహ్యాన్తః కరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అతఏవ కరణగ్రామస్య సుషు

౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౧. ౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౨౧.

† ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాచ్చ - † ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవాగాదికరణగ్రామస్య చైకతాపత్తివిభాగవచనాచ్చ. † అపిచైవమేకే వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్తాదివిజ్ఞానమయా ద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మాన మామనన్తి * ౧ య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాఽభూ త్కుత ఏత దాగాత్ * ౧ యత్రైష ఏత త్సుప్తోఽభూ ద్య ఏష విజ్ఞానమయః పురుష స్తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞాన మాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః ※ ౨ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశఇతి. † అతోఽత్ర జీవసఙ్కీర్తనం తస్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థ మిత్యవగమ్యతే. † తస్మా దస్మి న్వాక్యే పురుషా దర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణో వేదితవ్యతయాఽభిధానా న్నతన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయతఇతి సిద్ధమ్

ఇతి శ్రీభాష్యే జగద్వాచిత్వాధికరణమ్.

ప్తావప్యయోనామ వ్యాపారోపరతిరేవ - నతు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయోక్తిశ్చ జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతా - తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వమ్. † సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతు మాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయేత్యర్థః. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిన్న స్యాత్. ఉచ్యతే - జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్ - ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారిణి వృత్తేః. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా - శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. నన్వేకధాభవనస్య కర్త్రాఽధ్యాహార్య ఇతి చేన్న - స్వప్నం యదా న పశ్యతి - తదా ఏకధా భవతీతి యత్తదోర్నిత్యసమ్బన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః. * అస్మిన్నితి పదస్య విశేష్యం చాకాఙ్క్షితమ్ - అత స్సప్తమ్యన్తత్వం యుక్తమ్, అన్యథా ※ అస్మిన్నితి పద మాసన్నజీవపరం స్యాత్ - తదా జీవస్స్వస్య స్వయమేవాధార ఇత్యుక్తం స్యాత్. తదయుక్తమ్ - శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న - తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాత్, * స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్, సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసమ్భవాత్ ముఖ్యప్రాణస్య స్వాపాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమానిర్దిష్టపరామర్శీ - నతు తదనాదరేణాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్ - * ప్రాణ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిశ్చ - వాగాద్యప్యయేపి ప్రతిపాద్యమానే కథమవధారణం ఘటతే. అతఏవ ప్రథమాన్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వ మప్యయుక్తమ్ - తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అతఏవ పూర్వపక్షిణోక్తమ్ * అస్మిన్నితి పదస్య జీవపరత్వం తద్వైయధికరణ్యేన ప్రాణశబ్దస్యాపి సప్తమ్యన్తతయైవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తమ్ - వైయధికరణ్యే స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గాత్, ఏకధా భవనకర్తృత్వేన కరణగ్రామ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్, * స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యుక్తప్రబోధస్య ఏకధాభవనస్య చ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణా పూర్వోక్తా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తౌ జీవావస్థితిపరమ్ * అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి వాక్య మిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి). † సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అపిచైవమేక ఇతి) క్వైష తదాఽభూత్ - క్వసుప్త ఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞాన మాదాయ - ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యం జ్ఞానం మనసా సహాదాయేత్యర్థః. ఉపరతవ్యాపారం మన ఇత్యర్థః. అనేన ఇన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిః ఫలితా - తేషాం మనసాపేక్షత్వాత్. * య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశవ్యావృత్తి స్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దశ్రవణసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తి రాకాశశబ్దేన సాధ్యేతి నాన్యోన్యాశ్రయణమ్. † జీవలిఙ్గనిర్వాహ ముపసంహరతి (అత ఇతి) పరమాత్మగుణాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్య వా శ్రవణేసతి తత్తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః - అతోఽత్ర పరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్, వైయధికరణనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వం జీవలిఙ్గస్య - అపితు భేదజ్ఞాపనార్థత్వ మిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వాసిద్ధి ముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేన వినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతమ్. యద్వా - అనేనాధికరణద్వయేన ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాక్షేపద్వయస్య పరిహృతత్వజ్ఞాపనార్థమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం జగద్వాచిత్వాధికరణమ్.

---

౧ బృ - ౪ - ౧ - ౧౬, ౧౭. ౨ ఛాం. - ౮ - ౧ - ౧.

౧౯॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్. ౧.

౧. అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వావేదనపరం వాక్యం క్వచి ద్దృశ్యతఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరోనామ నక శ్చితన్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి. † బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే * ౧ నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య * ౧ నవా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తుకామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మావా అరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిది ధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదిత మితి. తత్ర సంశయః కిమస్మి న్వా క్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమాన స్తన్త్రసిద్ధః పురుషఏవ - అథవా సర్వజ్ఞ స్సత్యసఙ్కల్ప స్సర్వేశ్వరఇతి. కిం యుక్తమ్. పురుషఇతి. కుతః. ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావ త్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వ

౧. ౧౯॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్. బద్ధాసాధారణేన కర్మసమ్బన్ధవాచినా శబ్దేన కర్మరహితశుద్ధస్వరూపప్రతిపాదనం లాక్షణికమితి జీవ పరత్వం నిరస్తమ్. అత్రతు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ శుద్ధస్వరూపపరత్వం యుక్తమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వ ముక్తమ్. కర్మఫలభూతభోక్తృత్వశ్రవణాత్ అస్య తథా వ్యుత్పత్తివిశేషప్రదర్శ నాసమ్భవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వ మితిశఙ్కయా సఙ్గతిః. ఉత్తరాధికరణేహి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యప్రత్యవస్థానమ్ - తస్మా దిద మపి నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యని రాకరణ పర మిత్యభిప్రాయేణ అత్రాపీత్యుక్తమ్. † (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వకర్త్రోక్తిముముక్షూపాస్యత్వాదిబ్రహ్మలిఙ్గవ ద్వాక్యం విషయః. పతిజాయాది ప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకోపక్రమమైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థే షష్ఠేచాధ్యాయే శ్రూయతే - తదుభయమపి మైత్రేయీ బ్రాహ్మణశబ్దేన విషయ వాక్యతయా వివక్షితమ్ - యథా అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర * య ఏషోన్తరాదిత్యే * య ఏషోన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయమ్. సర్వ జ్ఞస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణమ్. జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞ స్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తప్రతిపాద్యం పురు షాధిష్ఠితం ప్రధానమ్ - ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః - ఉతపరమాత్మేతి. కి ముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసమ్బన్ధ ఆత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతా మవగమయతి - నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యమ్ - ఉత పఞ్చవింశ ఇతి. యదా పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యమ్ - తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధే

౧౯॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ" ఇత్యారభ్య, "౧ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదినోపదిష్టః పరమాత్మా. "౨ అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేన" ఇత్యారభ్య, "౧ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితమ్" ఇత్యాది, "౩ యేనేదం సర్వం విజానాతి" ఇత్యన్తస్యకృత్స్నస్య వాక్యస్య పరమాత్మన్యేవాన్వయాత్. ౧.

(వే-దీ) బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే "౧ నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ" ఇత్యారభ్య, "౧ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యాదా ద్రష్టవ్యతయా నిర్దిష్టః పురుషః తన్త్రసిద్ధః - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తన్త్రసిద్ధః పఞ్చవింశక ఏవేతి పూర్వః పక్షః. పతిజాయాపుత్రవిత్తమిత్రపశ్వాదిప్రియసమ్బన్ధాత్మా నపరమాత్మా భవితు మర్హతి. సఏ వహి "౧ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇతిప్రతిపాద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు - నపత్యాదీనాం కామాయ పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి - "౧ ఆత్మనస్తుకా మాయ" ఇత్యుక్త్వా, "౧ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇతినిర్దిష్టఆత్మా, జీవాతిరిక్తస్సత్యసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞః పరమాత్మైవ. యత్సఙ్కల్పాయత్తం పత్యాదీనాం స్వసమ్బన్ధినః ప్రతిప్రియత్వమ్. సహి సత్యసఙ్కల్పః పరమాత్మా. ఆత్మజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానాదయోపి వక్ష్యమాణాః పరమాత్మన్యే వ సమ్భవన్తి.

సూత్రార్థస్తు - వాక్యస్య కృత్స్నస్యపరమాత్మన్యేవాన్వయా ద్ద్రష్టవ్యతయా నిర్దిష్ట ఆత్మా పరమాత్మైవ. "౨ అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేన" "౧ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితమ్" "౪ ఇదం సర్వం యదయ మాత్మా" "౫ తస్య హవా ఏత స్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత ద్య దృగ్వేదః" "౩ యే నేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్" ఇతిహి కృత్స్నస్య వా క్యస్య పరమాత్మన్యన్వయో దృశ్యతే. ౧.

౧॥ బృ - ౬ - ౫ - ౬. ౨॥ బృ - ౬ - ౫ - ౩. ౩॥ బృ - ౪ - ౪ - ౧౪. ౪॥ బృ - ౬ - ౫ - ౭. ౫॥ బృ - ౪ - ౪ - ౧౦.

యోగా త్క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే, మధ్యేపి * ౧ విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగా త్స ఏవావగమ్యతే, † తథాఽన్తేచ * ౨ విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే, - నేశ్వరః - అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపర మిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే. నను * ౩ అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేనే త్యుపక్రమా దమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపర మిదం వాక్య మిత్యవగమ్యతే - తత్కథం పురుషప్రతిపాదనపరత్వ మస్య వాక్యస్య. † తదుచ్యతే - అతఏవ హ్యత్ర పురుషప్రతిపాదనమ్. తన్త్రే హ్యచి ధర్మాధ్యాసవియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞాన మేవామృతత్వహేతుత్వేనోచ్యతే - అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూప మిహామృతత్వాయ * ౪ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్య తే. † సర్వేషా మాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూప మేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్వాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వ ఏవాత్మానో విదితా భవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ముపపన్నమ్. † దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేష్వాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ * ౪ ఇదం సర్వం యదయ మాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః. † దేవాద్యాకారాణా మనాత్మాకారత్వాత్ * ౪ సర్వం తం పరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ. * ౫ † యత్రహి ద్వైతమివ భవతీతిచ నానాత్వనిషేధే నైకస్వరూపే హ్యాత్మని దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే. * ౬ † తస్యహ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేద ఇత్యాద్యపి ప్రకృతే రధిష్ఠాతృత్వేన పురుషనిమిత్తత్వా జ్జగదుత్పత్తే రుపపద్యతే. † ఏవ మస్మిన్వాక్యే పురుషపరే నిశ్చితేసతి తదైకార్థ్యా త్సర్వే వేదాన్తా స్తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానమ్ - నేశ్వర ఇతి.

౨. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే వాక్యాన్వయాదితి సర్వేశ్వర ఏవాస్మి న్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః ఏవమేవహి వాక్యావయవానా మన్యోన్యాన్వయ స్సమఞ్జసో భవతి. * ౩ అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే * ౩ యేనాహం నామృతాస్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవా న్వేద తదేవమే బ్రూహీత్యమృతత్వా

నాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమా ద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః. పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్య మితి స్యాత్. యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయాసామఞ్జస్యమ్ - తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధా దాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమా న్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి. † (తథాన్తేచేతి) ఆదిమధ్యగతజీవహేత్వనుగృహీతో విజ్ఞాతృశబ్ద స్తత్పర ఇతి భావః. (నన్వితి) పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వ ప్రాప్త్యుపాయపరత్వ మవగమ్యత ఇత్యర్థః, † పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అతఏవ - అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదేవేత్యర్థః. † ఐక్యోపదేశఫలభూత మేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథం ఘటతే - బహవోహి జీవాః, నచ మిథః కార్యకారణభూతాశ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రకారైక్యా దుపపద్యత ఇత్యాహ (సర్వేషా మిత్యాదినా). † ఐక్యోపదేశశ్చ తన్నిబన్ధన ఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యవిధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుః భేదదర్శనేనానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థ మాహ (దేవాద్యాకారణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వా త్తస్య తదనన్యత్వముక్తమ్ - తస్మా దాత్మనోఽన్యత్వదర్శనం నామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్తదేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వ ముచ్యత ఇత్యర్థః. † ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతివదతి (యత్రహీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకార ఆత్మని దేవత్వాదీని నసన్తీతి నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. † ఏవ మనర్థహేతుతయా కదాచి న్నివృత్తిహేతు మత్తయాచ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తం భవతి. కారణత్వం కథ మిత్యత్రాహ (తస్యహవా ఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరితి ఋగ్వేదాదికారణత్వ ముపపద్యత ఇత్యర్థః. † ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలిత మయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపం దర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసఙ్గత్యాదికంపూర్వవత్.

౨. † రాద్ధాన్తే - సమఞ్జసో భవతి - స్వారసికో భవతీత్యర్థః. అస్వారసాన్వయోహి పరై రుచ్యతే. శ్రుతే స్స్వారస్యంనామ సజాతీయశ్రుత్యా ఐకార్థ్యమ్ - నతు బాహ్యస్మృత్యైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవంవిదిత్వేతి) శ్రుతావపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య

౧॥ బృ-౬-౫-౧౩. ౨॥ బృ-౬-౫-౧౫. ౩॥ బృ-౬-౫-౩. ౪॥ బృ-౬-౫-౬. ౫॥ బృ-౬-౫-౧౫. ౬॥ బృ-౬-౫-౧౧.

నుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తదుపాయతయా
ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయ మాత్మా పరమాత్మైవ - * ౧ త మేవంవిదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి * ౨ తమేవం విద్వా నమృ
త ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభి రమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. † పరమపు
రుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తు రాత్మన స్స్వరూపయాథాత్మ్య మపవర్గసాధనపరమపురుషవేదనోపయోగితయా ఽవగన్త
వ్యమ్ - న స్వతఏవోపాయత్వేన. † అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా * ౩ ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోప
దిశ్యతే. † తథా * ౪ తస్య హవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య
జగతః కారణత్వ ముచ్యమానం పరమపురుషా దన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య † నిర్వ్యాపారస్యచ పురుషమాత్రస్య
నసమ్భవతి. † తథా * ౫ ఆత్మనోవా అరే దర్శనేనేత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన మభిధీయమానం సర్వాత్మ
భూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే, యత్త్వేత దేకరూపత్వా దాత్మనా మేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞాన ముచ్యతఇతి - తద
యుక్తమ్ - అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. † ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయచ * ౬ ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్ర
మిత్యుపక్రమ్య * ౬ ఇదం సర్వం యదయ మాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం చిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చ మిద మితి నిర్దిశ్యేత దయ
మాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశశ్చ పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే - † నహీదంశబ్దవాచ్యం చిదచిన్మిశ్రం జగత్పురుషేణాచిత్సంస్పృ
ష్టేన తద్వియుక్తేన స్వరూపేణవాఽవస్థితేన చైక్య ముపగచ్ఛతి. † అతఏవ * ౬ సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రా
త్మన స్సర్వం వేదేతి వ్యతిరిక్తత్వేన సర్వవేదననిన్దాచ. తథా † ప్రథమేచ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే * ౭ మహ ద్భూత
మనన్త మపారమితి శ్రుతా మహత్త్వాదయో గుణాః పరమాత్మనఏవ సమ్భవన్తి - అత స్సఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే. య
త్తూక్తం పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో జీవాత్మన ఉపక్రమే త్వ న్వేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవే
దం వాక్యమితి - † తదయుక్తమ్ - * ౮ ఆత్మనస్తు కామాయేత్యాత్మశబ్దేన జీవాత్మసంశబ్దనే తస్య * † ౮ ఆత్మావా

ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్య మిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యం స్వారసిక మిత్యర్థః.
† శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయత్వ మిత్యుపపాదిత ముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవ ముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యం దర్శి
తమ్. వాక్యాన్తరాణా మప్యన్వయస్వారస్యం దర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదక మేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకం చేత్యాహ (తథాతస్యేతి)
బద్ధస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ కృత్స్నజగత్కారణత్వం నసంభవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య - జీవ
మాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతమ్. యద్వా - కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాం స్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణ
త్వానుపపత్తి రుక్తా. † సాఙ్ఖ్యమతేపి తదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్యచపురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసఙ్కల్పశక్తియోగా
భావా దితిభావః. † కారణత్వఫలభూత మేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాన మపి రాద్ధాన్తోపపాదక మిత్యాహ (తథాత్మన ఇతి) ఏక విజ్ఞానేన
సర్వవిజ్ఞాననిర్వాహం పరోక్తం యత్త్వేత దిత్యాదినాఽనూద్య తదయుక్తమిత్యాదినా దూషయతి. † ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞో
పపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్య స్థానే ఏతచ్ఛబ్దో భాష్యే స్వవాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తః. ఇద మయ మాత్మేతి కార్యస్య కారణతాదా
త్మ్యోపదేశః. † జీవస్య తదనుపపత్తి ముపపాదయతి (నహీతి) కార్యస్య కారణేనహి స్వరూపైక్యసమ్భవః. సూక్ష్మస్థూలచిదచిచ్ఛరీరకః పరమా
త్మేతి కార్యేణ జగదైక్యం తస్యైవ హి సమ్భవతి - నతు బద్ధస్యవా ముక్తస్యవా జీవస్యాకారణభూతస్య సమ్భవతీత్యర్థః. † (అత ఏవేతి) సర్వస్య
పరమాత్మాత్మకత్వాదేవాతదాత్మకత్వేన సన్ధాననిషేధః - నతు దేవాదిదృష్టినిషేధః - ప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాత్ భేదనిషేధస్యేత్యర్థః. † (ప్రథ
మేచేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమ ఇతి విశేషితమ్. ఉత్తరమైత్రేయీబ్రాహ్మణే * మహ ద్భూత మనన్త మపారమితి విశేష
ణాశ్రవణేపి అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదిక మప్యుక్తం భవతీతి భావః. † పతిజాయాదిభోగ్యత్వవాచివాక్య
స్యాప్యన్వయస్వారస్యంహి సూత్రాభిప్రేతమ్ - వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతోపక్రమావయవస్య వాక్యశబ్దేనావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మా
త్తదుపపాదయితుం పరోక్తార్థం యత్తూక్త మిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా). అనన్వయస్యానిష్టత్వం కథమ్. తస్య ప్రసఙ్గో
వా కథ మిత్యత్రాహ (ఆత్మావా ఇతి) * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తే * ఆత్మనస్తు కామాయే

౧॥ శ్వే-౩-౮. ౨॥ పురుషసూక్త. ౩॥ బృ-౬-౫-౬. ౪॥ బృ-౬-౫-౧౧. ౫॥ బృ-౪-౪-౫. ౬॥ బృ-౬-౫-౭. ౭॥ బృ-౪-౪-౧౨. ౮॥ బృ-౬-౫-౬.

అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేనానన్వయప్రసఙ్గాత్. * ౧ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా * ౧ † ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుపదిష్ట మితి ప్రతీయతే. * ౧ ఆత్మనస్తుకామాయ - ఆత్మనః కామసమ్పత్తయే, కామ్యన్త ఇతి కామాః. ఆత్మన ఇష్టసమ్పత్త్యయ ఇతి యావత్. † నచ జీవాత్మన ఇష్టసమ్పత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తీత్యుక్తే సతి తస్య జీవస్య స్వరూప మన్వేష్టవ్యం భవతి - † ప్రియ మేవ హ్యాన్వేష్టవ్యమ్ † నతు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియవియుక్తం స్వరూపమ్. † య స్మా దాత్మన ఇష్టసమ్పత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి - తస్మా త్పత్యాది ప్రియం పరిత్యజ్య తద్వియుక్త మాత్మస్వరూప మన్వేష్టవ్య మిత్యసఙ్గతం భవతి. † ప్రత్యుత నపత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమ్ - అపిత్వాత్మన శ్శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వ మిత్యుక్తే స్వశేషతయా † తఏవోపాదేయా స్స్యుః. * ౧ ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యస్య † పరేణానన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. † అభ్యుపగమ్యమానేపి వాక్యభేదే పూర్వవాక్యస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే. † అతః పత్యాదిసర్వం ప్రియం పరిత్యజ్యాత్మనఏవాన్వేష్టవ్యత్వం యథా ప్రతీయతే - తథా వాక్యార్థో వర్ణనీయః. † సోయ ముచ్యతే. * ౨ అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేనేతి విత్తాదీనాం నిత్యనిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వ ప్రాప్త్యనుపాయతా ముక్త్వా విత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయదుఃఖమిశ్రకాదాచిత్కప్రియత్వ మనుభూయమానం నపత్యాది స్వరూపప్రయుక్తమ్ - అపితు నిరతిశయానన్దస్వభావపరమాత్మప్రయుక్తమ్ - అతో య ఏవ † స్వయం నిరతిశయానన్ద స్స న్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వ మాపాదయతి - స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. † తదయ మర్థః - * ౧ నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి - నహిపతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో మత్ప్రయోజనాయాఽహ మస్య ప్రియ స్స్యామితి స్వసఙ్కల్పా త్ప్రియా భవన్తి - అపిత్వాత్మనః కామాయ - పరమాత్మన స్స్వారాధక ప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. † పరమాత్మాహి కర్మభి రారాధిత స్తత్తత్కర్మానుగుణం † ప్రతినియత దేశకాలస్వరూపపరిమాణమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వ మాపాదయతి - * ౩ † ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. నతు తత్తద్వస్తుస్వరూపేణ ప్రియ మప్రియంవా - యథోక్తమ్ * ౪ † తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసా

త్త్యుక్తస్య వాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగిత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో మాభూ దన్వయ ఇతి నవాచ్యమితి దర్శితమ్. † అథ జీవపరత్వేఽనన్వయ ముపపాదయతి (ఆత్మన స్త్విత్యాదినా) ఇష్టసంపత్తయే - సుఖాదిసంపత్తయే. † తతః కిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ (నచేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యం భవతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. † కథ మన్వేష్టవ్యత్వాసిద్ధి రిత్యత్రాహ (ప్రియమేవహీతి) పత్యాదీనా మాత్మనః ప్రియత్వే తేషా మన్వేష్టవ్యత్వం స్యాత్ - ప్రియస్యైవ పురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. † ఏవకారాభిప్రేత మాహ (నత్వితి) ప్రియవియుక్తమ్ - పుత్రపత్యాదివియుక్తమ్. † తద్వివృణోతి (యస్మాదితి). † నకేవలం సాభిమతార్థాసఙ్గతిః - అనభిమతార్థసఙ్గతిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి). † (త ఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వక మాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వస్య విరోధఏవ స్యాదిత్యర్థః. † జీవపరత్వేఽనన్వయశ్చేన్మాభూ దన్వయ ఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ - * ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యఇతి పరేణ వాక్యేన. వాక్యభేదః - మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన నిర్వాహే సుశకేపి వాక్యభేదోఽనుపపన్నః - * సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యతే ఇతిన్యాయాదిత్యర్థః. † వాక్యభేదాభ్యుపగమేపి ప్రయోజనాభావాచ్చానన్వయోనుపపన్న ఇత్యాహ (అభ్యుపగమ్యమానేపీతి). † ఏవం పరపక్షానుపపత్తేః పరిశేషా దర్థాన్తరపరత్వం సిద్ధ మిత్యాహ (అతఇతి) ఉపపన్నార్థః క ఇత్యత్రాహ (సోయ ముచ్యతఇతి). † (స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపిప్రియత్వలేశాస్పదత్వ మాపాదయతీతి) అన్యేషా మానన్దో యదధీన స్తస్యానన్దోఽనవధిక ఇత్యర్థసిద్ధమ్ - యథాఽన్యేషాం విద్యాం ధనంవా దదతః పురుషస్య జ్ఞానాధికత్వం ధనాధికత్వం చార్థసిద్ధమ్. * సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * యతో వాచో నివర్తన్తే * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషు తత్స్పష్ట మభిహితంచేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యత ఇత్యన్తేన శ్రుతే స్తాత్పర్యార్థ ఉక్తః. † అస్యార్థస్యశబ్దవాచ్యత్వం కథ మిత్యత్రాహ (తదయ మర్థ ఇతి). † పరమాత్మన స్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వం వివృణోతి (పరమాత్మాహీతి). † (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ - స్రక్చన్దనాదిషు అస్యేదమేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః పరిమాణనియమః - భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. నహి మనుష్యభోగ్యస్య స్రగాదే ర్దేవభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వ మస్తి. † ఆశ్రితప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతి మాహ (ఏష హ్యేవేతి). † (తదేవప్రీతయ ఇతి) కస్యచి ద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్ - సర్వదా సర్వేషాం

౧॥ బృ - ౬ - ౫ - ౬. ౨॥ బృ - ౬ - ౫ - ౩. ౩॥ తై - ఆనం - ౭అను. ౪॥

దాయచ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి నచ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. ※ ౧ † ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేపి * ౧ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యఇతితు పరమాత్మవిషయమేవ. తత్రాయ మర్థః - యస్మాత్పత్యాదీనా మిష్టసమ్పత్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేన నోపాదీయన్తే - అపిత్వాత్మేష్టసమ్పత్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేనోపాదీయన్తే. తస్మాద్య ఏవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా - స ఏవహి ద్రష్టవ్యః - నదుఃఖమిశ్రాల్పసుఖదుఃఖోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయాఇతి. † అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ ※ ౧ ఆత్మనస్తుకామాయ * ౧ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ. ౧॥ బృ - ౬ - ౫ - ౬.

† మతాన్తరేణాపి † జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

ప్రియత్వం స్యాత్ - నచ తదస్తి. కంచిత్ ప్రతి కదాచిత్ ప్రియత్వ మప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీన మిత్యర్థః. † నను * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేపి అన్వయ స్సమ్భవతి: తథాహి - నహి తత్తత్పరతన్త్రో భోక్తా భుఙ్క్తే అపితు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్తత్ప్రకారపరిత్యాగక్షమః. తస్మాత్ప్రకృష్టానన్దరూపే నిష్కృష్ట ఆత్మని తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తతేతీతి శఙ్కాయామ్. ※ ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమేపి * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ ఏవ స్వారస్య ముపపాదయతి - (ఆత్మనస్తుకామాయేత్యస్యేతి) యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మదర్శనే ప్రవర్తతే - తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రవర్తతే - తస్యైవ స్వాభావికనిరతిశయానన్దయోగా దిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థాచిత్యాతిశయా దాత్మశబ్దార్థవైరూప్యం సోఢవ్యమ్ - ముణ్డోపనిషది * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మాదేత ద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దవైరూప్యవ దితి భావః † ఏవం తర్హ్యన్వయమేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయాం అస్మా దప్యర్థాత్ పూర్వోక్తార్థ ఉపపన్నః - ఆత్మశబ్దవైరూప్యాభావా దిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తుప్రకరణఇతి). వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వ ముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయ మర్థః - ※ మహద్భూత మనన్త మపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః - భూతానువినాశిత్వావగమాత్. అత్రామృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తవేదననిన్దాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వదార్ఢ్యావగమాత్, ※ మహద్భూత మనన్త మపారమితి పదైస్సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవర్జనీయమ్. తస్మాత్ జీవవాచిశబ్దస్యాపి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గే నాన్యతరాత్మశబ్దస్యార్థకథనాత్, ఆత్మశబ్దద్వయస్యార్థైక రూప్యవర్ణనా,దపి తాదృశబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరతయైవ ※ ఆత్మనస్తుకామాయ * ఆత్మా వా ఇతి వాక్యద్వయస్యాత్మశబ్దయో రర్థైకరూప్యవర్ణనమ్ యుక్తమితి.——ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్ర త్రయం * ఆత్మనస్తుకామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య ※ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహసపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - పూర్వసూత్రేణ ఉపక్రమస్య కృతనిర్వాహత్వాత్ - వాక్యాన్వయోనామ - వాక్యావయవానాం మిథోఽన్వయః. నతు వాక్యాన్తరేణాన్వయః - సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్,. ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః - స కథం వాక్యావయవానా మన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూత్రేణావివక్షితస్స్యాత్.

† అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపర ముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్తత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృది నిధాయ తతః పూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వం వదంస్సూత్రత్రయ మవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ - సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేన యాదవప్రకాశోక్తయోజనావ్యావృత్తిః. † (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాత్రభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తి ర్దర్శితా. జీవశబ్దేన - ఉపరితనవాక్యగతేనేత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః. ౨.

౧. †ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధే రిదం లిఙ్గమ్ - యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దైః పరమాత్మనోఽభిధాన మిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతేస్మ. యద్యయం జీవః పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మైవ న భవేత్ - తదా తద్వ్యతిరిక్తతయా పరమాత్మవిజ్ఞానా దేతద్విజ్ఞానం ననేత్స్యతి - ※ ౧ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీదితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * † ౨ యథా సుదీప్తా త్పావకా ద్విస్ఫులిఙ్గాః సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః। తథాఽక్షరా ద్వివిధాః సోమ్యభావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో జీవానా ముత్పత్తిశ్రవణా, త్తస్మిన్నేవ లయశ్రవణాచ్చజీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వేన బ్రహ్మైక్య మవగమ్యతే - అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమితి.

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః. ౩.

౨. † యదుక్తం జీవస్య బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మైక్యేనైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థం బ్రహ్మణో జీవశబ్దేన ప్రతిపాదనమితి - తదయుక్తమ్ ※ ౩ నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతే, ర్జీవాత్మనాం ప్రాచీనకర్మఫలభోగాయ జగత్సృష్ట్యభ్యుపగమాచ్చ - అన్యథా విషమసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ - బ్రహ్మకార్యస్య జీవస్య బ్రహ్మతాపత్తిలక్షణో మోక్ష ఆకాశాదివ దవర్జనీయఇతి తదుపాయవిధానానుష్ఠానానర్థక్యాచ్చ. ఘటాదివ త్కారణప్రాప్తేర్వినాశరూపత్వేన మోక్షస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. †జీవాత్మన ఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తి రుత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యతే. † అతః * ౪ ఏష సమ్ప్రసాదోఽ స్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే ※ ౫ యథా నద్య స్స్యన్దమానా స్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపేవిహాయ। తథా విద్వా న్నామరూపా ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్య మిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావా జ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధాన మిత్యౌడులోమి రాచార్యో మన్యతేస్మ. ౧॥ ఐ-౧౮-౧-౧. ౨॥ ౨ముం-౧-౧. ౩॥ క ౨-౧౮. ౪॥ ఛాం-౮-౩-౪. ౫॥ ౩ముం-౨-౮.

౧. ౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః. † (ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదం లిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్య లిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధాన మిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽధ్యాహృతః జీవాత్మవాచీతి. అయం యాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్సూత్ర ఉపన్యస్తః - తత్రహి కార్యాత్మనా కారణాత్మనాచ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌ స్వాభావికౌ మతౌ.

౨. ౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః. † విరుద్ధమతాన్తరంహి పూర్వమతనిరాసేన వినా నోదేతి - తస్మాత్సూత్రాభిప్రేత మాశ్మరథ్యమతదూషణ మాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) అజత్వశ్రుతివిరోధః, అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠానవైయర్థ్యమ్, అపురుషార్థతాచ దూషణమ్. ※ † తర్హియేన జీవాన్వినసర్జేత్యాదయో జీవోత్పత్తిప్రళయవాదాః కథ మిత్యత్రాహ (జీవాత్మనఇతి). † సూత్రార్థమాహ (అతఇతి).

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః. ౨. ౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః. ౩.

(వే - సా). అస్మిన్ప్రకరణే ప్రకరణాన్తరేచ జీవవాచిశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానే, తత్సామానాధికరణ్యేచ కారణమ్మతాన్తరేణాహ. "౬ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే" ఇత్యాదినా పరమాత్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే జీవస్య తత్కార్యతయా తస్మా దనతిరిక్తత్వం జ్ఞాపయితుం జీవశబ్దేన పరమాత్మా భిధానమితి ఆశ్మరథ్యః. ౨.

(వే - దీ). "౭ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి" ఇతిజీవలిఙ్గస్యమతాన్తరేణ నిర్వాహ మాహ. ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే జీవస్య పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మనోఽనన్యోజీవ ఇతి జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధాన మిత్యాశ్మరథ్యమతమ్. ౨.

(వే - సా). ఉత్క్రమిష్యతః ముక్తస్య పరమాత్మస్వరూపభావాదాత్మశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమితి ఔడులోమిః. ౩.

(వే - దీ). "౮ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతిశరీరాత్ ఉత్క్రమిష్యతః అస్య జీవస్య పరమాత్మభావా జ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽ భిధాన మితి ఔడులోమి రాచార్యో మేనే. ౩. ౬॥ బృ-౬-౫-౬. ౭॥ బృ-౪-౪-౧౨. ౮॥ ఛాం ౮-౩-౪.

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః. ౪.

౧. † యదుక్త ముత్క్రమిష్యతో జీవస్య బ్రహ్మభావా ద్బ్రహ్మణ స్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి - తదప్యయుక్తమ్ - వికల్పాసహత్వాత్ - అస్య జీవాత్మన ఉత్క్రాన్తేః పూర్వ మనేవమ్భావః కిం స్వాభావికః - ఉతౌపాధికః. తత్రాపి పారమార్థికః - అపారమార్థికో వేతి. † స్వాభావికత్వే బ్రహ్మభావో నోపపద్యతే - † భేదస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేన స్వరూపే విద్యమానే తదనపాయాత్. అథ భేదేనసహ స్వరూప మప్యపైతీతి - తథాసతి వినష్టత్వాదేవ తస్య న బ్రహ్మభావః, అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసఙ్గశ్చ. † పారమార్థికౌపాధికత్వే ప్రాగపి బ్రహ్మైవేతి ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదితి విశేషో న యుజ్యతే వక్తుమ్. † అస్మి న్పక్షేహ్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణ వస్త్వన్తరాభావా,న్నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసమ్భవాచ్చోపాధిగతఏవ భేద ఇత్యుత్క్రాన్తేః ప్రాగపి బ్రహ్మైవ. † ఔపాధికస్య భేదస్యాపారమార్థికత్వే కస్యాయముత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావ ఇతి వక్తవ్యమ్. బ్రహ్మణ ఏవావిద్యోపాధి తిరోహితస్వస్వరూపస్యేతిచేన్న - నిత్యముక్త స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసమ్భవాత్. † తిరోధానంనామ వస్తుస్వరూపే విద్యమానే తత్ప్రకాశనివృత్తిః. † ప్రకాశఏవ వస్తుస్వరూప మిత్యఙ్గీకారే తిరోధానాభావ స్స్వరూపనాశోవా స్యాత్. † అతోనిత్యావిర్భూతస్వ

---

3. ౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః. † అత్రాపి పూర్వవదభి ప్రేతం దూషణ మాహ(యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోః పక్షయోః పరాభిమతం పరిశేషయితుం స్వాభావికౌపాధికవికల్పః కృతః. శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి ఉత్క్రమిష్యతఇతిసూత్రైకదేశేన సూచితస్యైతేన నిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయ పారమార్థికత్వా పారమార్థికత్వ వికల్పః కృతః. †(స్వాభావికత్వఇత్యాది). † ముక్తౌ స్వరూపం కింవిద్యమానమ్ ఉతావిద్యమానమితి వికల్ప మభిప్రేత్య గ్రన్థద్వయేన శిరోద్వయం దూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా). † ప్రథమవికల్పస్య ద్వితీయం శిరోదూషయన్ తద్విశేషణీభూతద్వితీయవికల్పగతం ప్రథమం శిరశ్చ దూషయతి (పారమార్థికేతి).† ప్రాగపి బ్రహ్మత్వ ముపపాదయతి (అస్మి న్పక్షేహీతి). † ద్వితీయం శిరోదూషయతి † (ఔపాధికస్యేతి). † తిరోధానాసమ్భవః కథ మిత్యత్రాహ (తిరోధానంనామేతి) † తిరోధానం నామ ఏవం విధ మస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశఏవేతి) తిరోధానం నసంభవతిచేత్ † నిత్యావిర్భూతంస్యాత్ -తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి). † నను ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యత్ర నతాత్పర్యమ్ - సర్వదా బ్రహ్మభావో వివక్షితః - అత ఉపాధేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యపక్షద్వయేపి న దోషఇతిచేన్న - పూర్వం తథాభావే బన్ధనివృత్తిప్రయోజనస్యశాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వ ప్రసఙ్గాత్ ఔపాధికహేయప్రహాణార్థ మారమ్భణీయతేతి చేన్న - ఔపాధికహేయస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యసమ్బన్ధిత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేన జీవేశ్వరవిభాగాభావప్రసఙ్గాత్. ప్రదేశభేదా దప్రతిసన్ధానం చేత్ ఏకస్యోపాధా గచ్ఛత్యేకస్యాపి ప్రతిసన్ధానం నస్యాదిత్యాదిదూషణజాతం ప్రదేశాన్తరోక్తత్వా దిహ నప్రదర్శితమ్. అపరమార్థోపాధికృత భేదవాదేచ ఉత్క్రమిష్యతఇతిపద మవివక్షితం కృత్వా సర్వదా బ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమే అధ్యాసానుపపత్తిః - తిరోధానాభావాత్. నహ్యతిరోహితస్వరూపే తత్త్వతో భాసమానే అధ్యాస సంభవః. తిరోధానాభ్యుపగమేచ దూషణం దర్శితమ్. అతిరోహితస్వరూపస్యాపి భేదదర్శనం సమ్భవతీతి చేత్ - ఆచ్ఛాదకావిద్యాకల్పన వైయర్థ్యమ్,. ముక్తావపి భేదదర్శనప్రసఙ్గశ్చ - స్వరూపయాథాత్మ్యావభాసస్య భ్రమవిరోధితాభావాత్. నివర్తకజ్ఞానేన దోషస్యనివృత్తత్వాత్ నభేదదర్శన మితిచేన్న - నివర్తకజ్ఞానస్యాపి పూర్వ మవభాసమానాత్ స్వరూపాదనతిరిక్తవిషయకత్వేన భ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః - నహీ దమితి శతశో విశదతర ముపజాయమానమపి జ్ఞానం రజతభ్రమం నివర్తయతీత్యాదిక మనుపపత్తిశతం పూర్వోక్తత్వాదిహ లేశతోదర్శితమ్.

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః. ౪.

(వే - సా). "౧ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరః" ఇత్యాదినా జీవాత్మని పరమాత్మన ఆత్మతయా అవస్థితేరితికాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే. ఇద మేవ మతం సూత్రకార స్స్వీకృతవానితి, మతద్వయ ముపన్యస్య, తద్విరోధ్యేతదభిధానాత్, అన్యస్యానభిధానాచ్చనిశ్చీయతే. ౪.

(వే - దీ). "౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదిభి ర్జీవాత్మన్యన్తరాత్మతయా పరమాత్మనః అవస్థితేః జీవాత్మశబ్దస్య పరమాత్మని పర్యవసానా జ్జీవాత్మశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే. ఇదమేవ సూత్రకారాభిమతమిత్యవగమ్యతే - త్రయాణా మన్యోన్య విరోధాత్, ఇతరేషాం అవచనాచ్చ. ౪.

౧॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨. విజ్ఞానస్థానేఆత్మనీతి.

స్వరూపత్వాత్ప్రాప్యత్వాసిద్ధేః బ్రహ్మభావే న కశ్చిద్విశేష ఇతి ౧ ఉత్క్రమిష్యత ఇతి విశేషణం వ్యర్థమేవ. * ౨ † అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతి ప్రాగ్వ్య మనేవంరూపస్య న తదానీం బ్రహ్మతాప్రాప్తిమాహ - అపితు పూర్వసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావమ్. † తథాహి వక్ష్యతే ౩ సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. † అతః * ౪ అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య * ౫ † య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః * ౬ † యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః * ౭ † అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి స్వశరీరభూతే జీవాత్మన్యాత్మతయాఽవస్థితేర్జీవశబ్దేన బ్రహ్మప్రతిపాదనమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే స్మ. † జీవశబ్దశ్చ జీవస్య పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ వాచకో న జీవమాత్రస్యేతి పూర్వమేవోక్తమ్ * ౪ † నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర. † ఏవమాత్మశరీరభావేన తాదాత్మ్యోపపాదనే పరస్య బ్రహ్మణోఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా, జీవస్యావిదుషశ్శోచతో బ్రహ్మోపాసనామోక్షవాదిన్యో, † జగత్సృష్టిప్రళయాభిధాయిన్యో, జగతో బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశపరాశ్చ సర్వాశ్శ్రుతయ † స్సమ్యగుపపాదితా భవన్తీతి కాశకృత్స్నీయమేవ మతం సూత్రకారస్స్వీకృతవాన్.

తిష్ఠ * అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుతేః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అస్మాదితి). † తర్హి కథమభినిష్పత్తిశ్రుతిరిత్యత్రాహ (తథాహివక్ష్యత ఇతి). † అథ సూత్రం వ్యాచష్టే (అత ఇతి) అతః - మతాన్తరేణ నిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః. అవస్థితిశబ్దస్య స్వతోఽధికరణమాకాఙ్క్షితమ్. కుత్రేతి - నతు కింభావేనేతి. † కథమవస్థానమిత్యాకాఙ్క్షాఽస్తీతి చేత్ - సా తూత్థాప్యా - నతు స్వతః. కిమ్భావేనేత్యాకాఙ్క్షా నక్వచిదప్యస్తి. అత స్సూత్రస్వారస్యానుగుణం వాక్యమాదత్తే (య ఆత్మనీతి). † అచిదన్తః ప్రవేశస్య స్పష్టత్వాత్ తజ్జ్ఞాపనార్థమ్, జీవసామానాధికరణ్యస్య స్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థం చ * అనేన జీవేనాత్మనేతి వాక్యం ప్రథమముపాత్తమ్. కారణావస్థాయామపి శరీరత్వజ్ఞాపనార్థమ్, దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం చోదాహరతి (యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్నితి) † అన్తస్స్థితినియమనయో రనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాతతయా ఏకార్థత్వాత్, సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వాచ్చోపాదత్తే (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) సప్తమ్యన్తపదైః కుత్రేత్యాకాఙ్క్షా శమితా. నియన్తృత్వాదిభిః కథమిత్యాకాఙ్క్షా శమితా. తత్తదవేద్యత్వేన నియన్తృత్వేన నిర్దోషత్వేన చ తేష్వవస్థానమిత్యర్థః. † నన్వవస్థితిరస్తు - తతః కథం జీవశబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (జీవశబ్దశ్చేతి) శరీరవాచిశబ్దేష్వాకృతినయావతార స్సమర్థిత ఇత్యర్థః. † కస్మిన్ప్రదేశ ఇత్యత్రాహ (నామేతి) సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః. † అస్య సూత్రస్యాశ్మరథ్యౌడులోమిమతోక్తేః పూర్వమనివేశితత్వాత్, అతః పరం మతాన్తరానుపన్యాసాచ్చ కాశకృత్స్నమతేన నిర్వాహస్య సూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే - అస్య సూత్రకారాభిమతత్వే హేతుభూతం పూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ (ఏవమాత్మేతి) † అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దావుభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థౌ. ఆదిశబ్దో విజరత్వసర్వశక్తిత్వాదిపరః. మోక్షవాదిన్య ఇత్యన్తేన భేదశ్రుతయో వివక్షితాః. అభేదశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి). † (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధః పరస్పరవిరోధశ్చ యథా నభవతి - తథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధముఖ్యార్థత్వానుగుణ్యమేతన్నిర్వాహస్వీకారహేతురిత్యర్థః. అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వం సూత్రకారేణైవ భగవతా వ్యాసేన మోక్షధర్మే చ యాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదే స్పష్టతరమభిహితమ్ - * పశ్యం తథైవాపశ్యంచ పశ్యత్యన్యస్తథాఽనఘ। షడ్వింశః పఞ్చవింశంచ చతుర్వింశంచ పశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యం బహుశః ప్రతిపాద్య * యదా తు మన్యతేఽన్యోఽహమన్య ఏష ఇతి ద్విజ। తదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతీతి ప్రకృత్యాత్మవివేకానన్తరం జీవవిలక్షణపరమాత్మదర్శనముక్త్వా * అన్యశ్చ రాజన్ స పరస్తథాఽన్యః పఞ్చవింశకః। తత్స్థత్వాదనుపశ్యన్తి ఏక ఏవేతి సాధవ ఇతి శరీరశరీరిణోర్భేదేపి శరీరాన్తస్స్థితస్య శరీరిణ ఏకత్వాదయమేకః పురుష ఇతి వ్యవహారవదన్తరవస్థితినిబన్ధనాః ప్రకారైక్యవిషయా అభేదవ్యవహారా ఇత్యుక్త్వా * తేనైతన్నాభిజానన్తి పఞ్చవింశకమచ్యుతమితి తాత్స్థ్యాదేవ హేతోః పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా * జన్మమృత్యుభయాద్భీతా యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్చ కాశ్యప। షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణా ఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్వింశకత్వేన పరమాత్మనో భేదజ్ఞానమిత్యత్రాధ్యాత్మశాస్త్రవిదామైకకణ్ఠ్యమిత్యుక్త్వా * యదా స కేవలీభూతష్షడ్వింశమనుపశ్యతి। తదా సర్వత్ర సిద్ధత్వాన్న పునర్జన్మ విన్దతీతి షడ్వింశజ్ఞానాదపవర్గముక్త్వా * ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమానశ్చ తేఽనఘ। బుద్ధశ్చోక్తో యథాతత్త్వం యథాశ్రుతినిదర్శనాదితి చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యేనోపసంహృతమ్. తథా వైష్ణవే పురాణే చ స్ఫుటమిదముచ్యతే - యథా భగవన్తం ప్రతి ధ్రువః * సర్వాత్మకోఽసి సర్వేశ సర్వభూతస్థితో యతః। కథయామి తతః కిం తే సర్వం వేత్సి హృది స్థితమితి. అత్రాప్యవస్థితినిబన్ధనం సర్వా

౧। శారీ-౧-౪-౨౧. ౨॥ ఛాం-౮-౩-౪. ౩॥ శారీ-౪-౪-౧. ౪॥ ఛాం-౬-౩-౨. ౫॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౬॥ సు-౭ఖం. ౭॥ ఆర-౧-౩-౨౧.

† అయ మత్రవాక్యార్థః-అమృతత్వోపాయే మైత్రేయ్యా పృష్టే యాజ్ఞవల్క్యః *౧ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసన మమృతత్వోపాయ ముక్త్వా *౧ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినోపాస్యలక్షణమ్, దున్దుభ్యాదిదృష్టా

త్మకత్వం స్పష్టమ్. అవస్థానంచ శరీరప్రతి సమ్బన్ధితయేతి తత్రైవ దృశ్యతే * సర్వేన్ద్రియాన్తఃకరణపురుషాఖ్యం హి యజ్జగత్ । సఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయః॥ ఇతి, నచ విశ్వరూపశబ్దశ్చారురూపా సాలభఞ్జికేతివత్ అముఖ్యతయా నేయః - స్వారస్యాపవాదాభావాత్. తత్రైవ స్వారస్యోత్తమ్భకమపి దృశ్యతే - ప్రహ్లాదవచనేన * ఏత ద్విజానతా సర్వం జగత్స్థావరజఙ్గమమ్ । ద్రష్టవ్య మాత్మవత్తస్మా ద్యతోఽయం విశ్వరూపభాక్ ఇతి ధార్యత్వధారకత్వరూపవైధర్మ్యనిర్దేశేన రూపతద్వతోర్హి భేద ఉపలభ్యతే. తత్రైవ ధ్రువవచనాదేవ ధార్యధారకభావో ఽవగమ్యతే * సర్వస్మి న్సర్వభూత స్త్వం సర్వ స్సర్వస్వరూపధృక్ । సర్వం త్వత్త స్తతశ్చత్వం నమ స్సర్వాత్మనోఽస్తు తే ఇతి. సర్వస్మిన్ - శరీరే సర్వచేతనభూతత్వసర్వత్వోపపాదకం సర్వస్వరూపధృగితి. కారణత్వమపి తదుపపాదక మాహ సర్వం త్వత్తఇతి. తతశ్చ త్వమితి - తతః - తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ సర్వకారణత్వాచ్చ సర్వం త్వ మిత్యర్థః. రూపత్వంచ శరీరతయేతి దర్శయతా ప్రహ్లాదేనోక్తమ్ * సర్వగత్వా దనన్తస్య స ఏవాహ మవస్థితఇతి. శరీరంహి చేతనేన వ్యాప్యో ద్రవ్యవిశేషః - తథాచ భగవన్తంప్రత్యర్జునవచనమ్ * సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వఇతి, ఏషు శ్రుతిస్మృతివచనేషు * అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయా ద్ధారణవ్యాపనాదిష్వన్యతమోక్తావపి అన్యతమాన్తరసిద్ధి రనుసన్ధేయా - తతశ్చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమనయో రన్యతరసచివంహి నృపనభోభృత్యకుటుమ్బాదివ్యావృత్తేనేన శరీరత్వ మవగమయతి. శరీరలక్షణంచ భాష్యఏవ దర్శయిష్యతే. అతఏవ * తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యత్రాపి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వ మవగమ్యతే - అన్తః ప్రవేశనేన ప్రశాసనాదీనా మర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతే హ్యన్తఃప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికమ్ * అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానామ్ * ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఇతి. తథా * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలా నిత్యత్రానన్తశబ్దవాచ్యా స్థితి ర్ధారణనిబన్ధనా - * సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి సదాయతనశబ్దేన స్థితిహేతుత్వాభిధానాత్. ధారణం చాను ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన - ఉదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాత్, * మయి సర్వ మిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్, * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరం స్థిత్యర్థానుప్రవేశదర్శనాచ్చ. ఉత్పత్తిలయౌచ న నిష్కృష్టస్వరూపే నిర్వికారే సమ్భవతః - అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుతోపన్యాసాత్ శరీరశరీరిభావఏవ సామానాధికరణ్యే హేతురితి శ్రుత్యైవ దర్శితమ్. అస్య సూత్రస్య - నకేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధముఖ్యత్వోపపత్తేః. కిన్తు ప్రబన్ధాన్తరస్థసూత్రకారవచనైకార్థ్యాత్తదుపబృంహణైకార్థ్యాత్, ప్రత్యక్షశ్రుతావేవ హేతుహేతుమద్భావదర్శనాచ్చ అన్తరాత్మతయాఽవస్థానస్యైవాభేదనిర్దేశహేతుత్వపరత్వం సిద్ధమ్. † ఇహ జీవవాచిశబ్దః కః. తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణమ్ - తస్మిన్సతిహి తత్పర్యన్తత్వనిర్వాహప్రకారాపేక్షా. తత్పర్యన్తత్వేచ ఫలం కిమిత్యపేక్షాయా మాహ (అయ మత్రవాక్యార్థఇతి) * అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేన * నవా అరే పత్యుః కామాయేత్యాదీనాం వాక్యానా మాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే ప్రసఙ్గితార్థత్వా దిహ తదర్థోఽపి విస్తరేణ నప్రతిపాదితః. † (ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టఇత్యాదినేతి) ఆత్మనోవా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదిత మిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమ్, * బ్రహ్మ తం పరాదాత్ * క్షత్రం తం పరాదా దిత్యాదినా వ్యతిరిక్తవేదననిన్దనమ్, * ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్ర మితి సర్వాత్మకత్వోక్తిశ్చ కారణత్వఫలమ్- అతః ప్రతిజ్ఞాదిభి ర్లక్షణాభిధానంహి ఫలితం స్యాత్ . * యోఽన్యత్రాత్మన స్సర్వం వేదేతి - అన్యత్ర - పరమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద - తం సర్వం పరాదాత్ - అభిభవేత్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా - అన్యత్ర - పరమాత్మనోఽన్యత్ర స్థితమ్. నతు పరమాత్మని స్థితమ్. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దుభ్యాది దృష్టాన్తైః కరణనియమన మభిధాయేత్యన్వయః——అత్రాయ మభిప్రాయః - * సయదా దున్దుభే ర్హన్యమానస్య నబాహ్యాన్ శబ్దాన్ శక్నుయాత్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్యవా శబ్దో గృహీతఇతి వాక్యస్య పరైరేవ మర్థ ఉక్తః - దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యత్ఖలు యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం నశక్యతే - తత్తతో నవ్యతిరిచ్యతే - యథా రజతం శుక్తికాయాః. దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషాహి తత్సామాన్యగ్రహణేనైవ గృహీతా స్స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్దఇత్యేవ గృహ్యన్తే - న దున్దుభిశబ్దతో వ్యతిరేకేణ. అతస్తదవాన్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే అధ్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాది జగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవమ్ * సహోపలమ్భనియమా దభేదో నీలతద్ధియోరితి బౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదక మిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతమ్. తదనుపపన్నమ్ - ముఖ్యార్థే సమ్భవతి ఉపరితనయో ర్దున్దుభిశబ్దయో ర్లాక్షణికార్థపరత్వాయోగాత్. లక్షణాయాంచ * దున్దుభే ర్హన్యమానస్యేతి పూర్వవాక్యవైయర్థ్యంచ - నహి గఙ్గాయామితి పదేనైవ కూలే లక్షితే గభీరాయాం గఙ్గాయామితి వాక్యం సఫలమ్. తథా * దున్దుభేస్తు గ్రహణేనేత్యేతావతాఽలమ్ - తేనైవ దున్దుభిశబ్దసామాన్యగ్రహణస్య ప్రతిపన్నత్వాత్. ఆఘాతశబ్దస్య నప్రయోజనమ్. వాశబ్దవైయర్థ్యంచ.——అత ఏవం యోజనీయమ్ - దున్దుభే రిత్యనాదరే షష్ఠీ. గ్రహణశబ్ద ఇహ నిరోధపరః - ఉపాదాననిరోధయోరపి వాచకత్వాత్ - యథా గృహీతాని పుష్పాణి గృహీత శ్చోరఇతి. యథా దున్దుభౌ హన్యమానే తతో బహిర్నిస్సరత శ్శబ్దాన్ న నిరోద్ధుం శక్నుయాత్ కథం తర్హి నిరుణద్ధీత్యత్రాహ దున్దుభేస్త్వితి పరేణోపాదీయమానదున్దుభినిరో

౧॥ బృ - ౬అ - ౫బ్రా - ౬.

ద్దేశోపాసనోపకరణభూతం † మనఃప్రభృతికరణనియమనంచ † సామాన్యేనాభిధాయ * ౧ స యథా౽౽ర్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా, * ౧ † స యథా సర్వాసా మపాం సముద్ర ఏకాయన మిత్యాదినా, చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో † నిఖిలజగదేకకారణత్వమ్, † సకలవిషయ ప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనంచ † విస్తీర్ణ † ముపదిశ్య * ౧ † స యథా సైన్ధవఘనఇత్యాదినా ఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తి † ప్రోత్సాహనాయ జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనో ఽపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం † భూతపరిణామానువృత్తిం * ౧ విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యభిధాయ * ౧ న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి † మోక్షదశాయాం

ధేన తదాహన్తృపురుషనిరోధేనవా శబ్దో నిరుధ్యతే - ఏవ మిన్ద్రియేషు వ్యాప్రియమాణేషు బాహ్యార్థజ్ఞానం దుర్నిరోధమ్ - తస్మా దిన్ద్రియనిరోధేన తత్ప్రవృత్తిమూలస్య మనసో నిరోధేనచ పరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధి బాహ్యార్థజ్ఞానం నిరుధ్యతఇతి. ఏవం శఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చ యోజనీయః. వీణాశబ్దస్థా చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా - పూర్వవాక్యద్వయైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూతకరణగ్రామనియమన ముక్తమితి. † (మనఃప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనమ్ - తదాహన్తృపురుషనిరోధస్థానీయం మనోనియమనమితి భావః. † (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానాచ్చ ఉపాస్యలక్షణభూతం కారణత్వం సామాన్యేనోక్తమ్ - చక్షురాదికరణవిశేషాణాం నియమనప్రకారవిశేషానభిధానాత్ కరణనియమనంచ సామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః. † (సయథేతి) తృతీయాన్తయో రిత్యాదిశబ్దయో ర్నిఖిలేత్యాదిపదద్వయేన యథాయోగ మన్వయః. ఏధశబ్దో౽కారాన్త ఇన్ధనవాచీ. ఆర్ద్రైధాగ్నిగ్రహణం నిమిత్తోపాదానయోః జ్ఞాపనార్థమ్ - అగ్నిర్హి ధూమోత్పత్తౌ నిమిత్తమ్ - ఇన్ధన ముపాదానమ్. * † ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా వాచకసృష్టిమాత్ర ముక్తం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణే - ఉత్తరేతు * ఇష్టం హుత మాశితం పాయిత మయంచ లోకః పరశ్చ లోక స్సర్వాణిచ భూతాని అస్యైవైతాని సర్వాణి నిశ్వసితానీతి సాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా - అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ ప్రథమేన వాచ్యసృష్టి రుక్తా భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేకకారణత్వమితి) నిఖిలశబ్దో వాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైకత్వపరః. † * సయథా సర్వాసా మపా మిత్యాదివాక్యానా మర్థ మభిప్రయన్నాహ (సకలవిషయేతి) యథా సర్వాసా మపాం సముద్ర ఏకాయనమ్ - ఏవం సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనమ్ - సర్వేషాం రసానాం సర్వేషాం గన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వ ముక్తమ్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో రనువృత్త మయనత్వం నామ తత్తదుపాదానత్వమ్. తేనైకైకకరణస్య ఏకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేషు వృత్తివిశేషా బహవో దర్శితా భవన్తి - * సర్వేషాం స్పర్శానామితి శ్రవణాత్. అస్య వృత్తివిశేషప్రదర్శనస్య కిం ప్రయోజన మిత్యపేక్షాయాం ఉపదేశస్య వైయర్థ్యాయోగాత్, * ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యఇతి ఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్, దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తై స్సామాన్యేన కరణనియమనస్యోక్తత్వాత్, తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వా, దుత్తరవాక్యేన పూర్వవాక్యవివరణస్యైతత్ప్రకరణదృష్టత్వాచ్చ కరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనం తద్వృత్తివిశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థ మిత్యభిప్రాయః. † (విస్తీర్ణమితి) కారణత్వం నిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుళ్యప్రదర్శనాచ్చ విస్తృతమ్ - కరణనియమనంతు కరణవిశేషాణాం నిరోద్ధవ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేన విస్తృత మిత్యర్థః. † (ఉపదిశ్యేతి) నహి నిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతి భావః. * సయథా సైన్ధవఘన ఇతి వాక్యోపాదానమ్ * స యథా సైన్ధవ ఖిల్యఇతి వాక్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థమ్. † (ప్రోత్సాహనాయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్య దౌర్గన్ధ్యాదిదర్శనేపి ఆత్మాభిమానవిషయత్వా దేవ హి తత్సంస్కారవిషయే ప్రవర్తతే - తస్యైవోద్బుద్ధస్య స్వస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వే౽వగతేహి ప్రవృత్త్యాధిక్యం జాయతఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య * మహద్భూత మనన్త మపారమితి సామానాధికరణ్యం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణప్రతిపన్న ముపజీవ్యోక్తం జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి. భగవా న్నృసిహ్మ శ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణ శ్చతుర్వేదాభిజ్ఞో గౌర, ఇత్యత్ర శ్వైత్యాదివత్ విశేషణద్వారా పరమవిశేష్యవిశేషణం జ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేన పూర్వోక్తస్య జీవవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యోపయోగస్థలం విజ్ఞానఘనశబ్దఇతి దర్శితమ్. తత్పర్యన్తతయైవ నిర్వాహ్యత్వే హేతుః పరమాత్మధర్మవాచిమహద్భూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్య మిత్యర్థసిద్ధమ్. నచాన్యథానేన పరమాత్మపరో విజ్ఞానఘనశబ్దః - * ఉత్థాయ వినశ్యతి * ప్రేత్యేతిశ్రవణాత్. సర్వావస్థాస్వపి జీవస్వరూపస్య పరమాత్మనిష్ఠతయా స్వాతన్త్ర్యాభావజ్ఞాపనం జీవశబ్దేన తత్పర్యన్తనిర్దేశస్య ప్రయోజనమితి ఫలితమ్. ఉపపాద్య - దృష్టాన్త ముక్త్వేత్యర్థః. † * తాన్యేవాను వినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థ మాహ (భూతపరిణామానువృత్తిమితి) భూతేషు నశ్యత్స్వేష నశ్యతీత్యర్థః. వినాశో నామాత్యన్తజ్ఞానసఙ్కోచః - * అవినాశీవా అరే౽య మాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్. † అత్ర ప్రేత్యశబ్దస్య పూర్వోక్తవినాశానువాదశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మాహ (మోక్షదశాయామితి) * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి న దేహవిగమదశాయాం జ్ఞాననిషేధః - దేహవిగ

౧॥ బృ - ౪అ - ౪బ్రా - ౧౦, ౧౧, ౧౨.

† స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానసఙ్కోచాభావేన † భూతసఙ్ఘాతేనైకీకృత్యాత్మని † దేవాదిరూపజ్ఞానాభావ ముక్త్వా † పునరపి *౧ యత్రహి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన † నానాభూతవస్తుదర్శన † మజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య † బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నంజగ దనుభవతో † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన భేదదర్శనం నిరస్య *౧ † యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితిచ-జీవాత్మా స్వాత్మతయాఽవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞాన స్సన్నిదం సర్వం విజానాతి - అయం తం కేన విజానీయాత్ - న కేనాపీతి పరమాత్మనో దురవగమత్వ ముపపాద్య ※౨ స ఏష నేతి నేతీత్యాదినాఽయం సర్వేశ్వర † స్స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తు విలక్షణ స్వరూపఏవ సర్వశరీర స్సర్వస్యాత్మతయాఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూ

మదశాయా మజ్ఞానస్య * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్. నాపి లోకాన్తరే జ్ఞాననిషేధః - కర్మఫలభోగావగమకశాస్త్రాన్తరవిరోధాత్. నాపి నైమిత్తికప్రాకృతప్రళయయో రజ్ఞాన ముచ్యతే - తయో రప్రస్తుతత్వాత్. అతః పారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దః చరమదేహావసానపరః - * నోపజనం స్మర న్నిదం శరీర మితి శ్రుత్యన్తరార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అత్రాపి ※ ఏతావదేవ ఖల్వరే అమృతత్వ మిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వం యుక్త మిత్యభిప్రాయః. † పూర్వాపరవాక్యానుగుణ మర్థ మాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య జ్ఞానాత్మకత్వమ్ * సయథా సైన్ధవఘనఇత్యాదినోక్తమ్ - అత స్స్వాభావికత్వం ఫలితమ్. అనన్తరశబ్దేన బహిరపి జ్ఞానాత్మకత్వస్యోక్తత్వాత్ ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వం సిద్ధమ్ - తస్యచాపరిచ్ఛిన్నత్వమ్ ※ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీతి శ్రుత్యన్తరసిద్ధ మిత్యభిప్రేత్య స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేనేత్యుక్తమ్. † సమిత్యేకీకారఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి). కేనేత్యపేక్షాయామ్ ※ ఏతేభ్యో భూతేభ్యఇతి పూర్వవాక్య ముపజీవ్యాహ (భూతసంఘాతేనేతి). † (దేవాదిరూపజ్ఞానాభావ ముక్త్వేతి) * నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణఏవ ※ మనసైతాన్ కామాన్ పశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి జ్ఞానవికాసప్రతిపాదనాత్, * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతివాక్యం శ్రుత్వా * నహ వా అహ మిమం జ్ఞానామీతి మైత్రేయ్యా పృష్టే * అవినాశీవా అరేఽయ మాత్మా ఇత్యాత్మస్వరూపనిత్యత్వ ముక్త్వా ※ అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాచ్చేతి భావః. ముక్తౌ జ్ఞానం నాస్తిచేత్ జ్ఞానైకాకారత్వం పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేతి మైత్రేయీవాక్యాభిప్రాయః. * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యతాం యాజ్ఞవల్క్యః ప్రత్యభాషీత్. న చోచ్ఛిత్త్యభావ ఏవాస్య ధర్మ ఇత్యుచ్యతే - * అవినాశీతి స్వరూపనిత్యత్వస్యోక్తత్వాత్, అవినాశిపదాభావేపి ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. దీపాదౌ ప్రతిక్షణవినాశసంతతివినాశయో ర్దృష్టత్వాత్ తదుభయవ్యుదాసాయ పదద్వయమితి న శఙ్కనీయమ్ - అవినాశిశబ్దేనైవాసఙ్కోచా దుభయవినాశాభావసిద్ధేః, ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ - అవ్యయఇతివత్ అనుచ్ఛిత్తి రిత్యేతావతాపి స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధేః. † (పునరపీతి) భ్రాన్తి ర్ద్వివిధా అనాత్మని దేహబుద్ధిః, అబ్రహ్మాత్మకతయా స్వాతన్త్ర్యబుద్ధిశ్చేతి. తత్ర * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యనేన బన్ధదశానువృత్తదేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా - అథ స్వనిష్ఠతాభ్రమనివృత్తి రుచ్యత ఇత్యర్థః. ※ యత్ర - యస్యా మవస్థాయామ్. ద్వైతమివ భవతి - పరమాత్మనః పృథక్త్వమ్ - స్వనిష్ఠతయా పృథక్త్వమ్ - భవతి. ఇవశబ్ద స్స్వతన్త్రస్యాప్రామాణికత్వద్యోతకః. తత్ - తదా. ఇతరః - పరమాత్మన ఇతరః. పృథక్స్థితః. ఇతరమ్ - స్వనిష్ఠమ్. వస్తు. ఇతరేణ - స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన పశ్యతీతి స్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌ తన్నివృత్తి మాహ యత్ర త్వితి. యత్ర - యస్యాం ముక్తిదశాయామ్. సర్వ మాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మాత్మకత్వేన ప్రకాశతే. తత్ - తదా. కః - చేతనః. కేన - కరణేన. కమ్ - స్వనిష్ఠ మర్థమ్. పశ్యేత్. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠతయా భాసమానం వస్తు తద్దర్శనసాధనం తద్ద్రష్టాచ ముక్తిదశాయాం నాస్తీత్యర్థః. † తదిదం వాక్యం హృది నిధాయాహ (అబ్రహ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య విహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వా త్స్వనిష్ఠనానాత్వం నిషేధ్య మిత్యభిప్రాయః. † (నానాభూతవస్తుదర్శన మజ్ఞానకృతమితి) న తత్తద్వస్తుదర్శనమాత్ర మజ్ఞానకృతమ్ - కింతు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ తదుపాధిక మితిభావః. † (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యోపాధికత్వాదుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తి ర్యుక్తేతి భావః. † ఉపాధ్యభావేపి బ్రహ్మస్వరూపానవభాసే స్వనిష్ఠార్థాన్తరదర్శనం స్యా దిత్యత్రాహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతఇతి) * యత్రత్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూత్ ఇతి నభవన మత్ర వివక్షితమ్ - బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన యత్రేత్యవస్థావిశేషాన్వయోక్త్యనుపపత్తేః. అతో * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదావివావిర్భావాభిప్రాయకం వాక్య మిత్యభిప్రాయః. † కృత్స్నానుభవేపి బ్రహ్మణో జగతశ్చ పృథగనుభవః కిం నస్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అప్రామాణికజ్ఞానంహి దోషా దుత్పద్యతే - దోషాభావేతు వస్తుసద్భావం వినా దర్శనం నోపపద్యతఇత్యర్థః. † (యేనేదమిత) ※ క ఇత్థావేద యత్ర సః ఇతివత్ పరమాత్మ ప్రసాదా దృతే తస్య దురవబోధత్వ మత్రోచ్యతే - అన్యథా ※ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్, * త మక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మీశ మితి తత్ప్రసాదేన తద్దర్శనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతిభావః. † (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూపఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాదితి శబ్దద్వయేన చిద్గతోఽచిద్గతశ్చ ప్రకారో వ్యుదస్యతే - విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్, * అగ్రాహ్యో నగృహ్యతే

౧॥ బృ-౪అ-౪బ్రా-౧౪. ౨॥ బృ-౬అ-౫బ్రా-౧౫.

తదిదచిద్వస్తుని గ్రాహ్యోఽస్మిన్ సంస్పృశ్యత ఇత్యభిధాయ * ౧ విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయా దిత్యుక్త్వానుశాసనాఽసి మైత్రేయ్యేతావ దరే ఖల్వమృతత్వమితి సమస్తవస్తువిసజాతీయం † నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమ † ముక్తప్రకారా ముపాసనా దృతే కేన విజానీయా దితీదమేవోపాసన మమృతత్వోపాయః - † బ్రహ్మప్రాప్తి రేవ చామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. † అతః పరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణమ్ - న పురుష స్తదధిష్ఠితాచ ప్రకృతిరితి స్థితమ్. ౧॥ బృ-౬-౫-౧౫.

ఇతి శ్రీభాష్యే వాక్యాన్వయాధికరణమ్.

అశీర్యో నహి శీర్యతే అసఙ్గో నహి సజ్యతే ఇతి చిదచిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధేన తద్వివరణాచ్చేతి భావః. ※ అగ్రాహ్యః - చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః. అతో న గృహ్యతే. ఏవ మశీర్య ఇత్యాదియోజనీయమ్. అసఙ్గ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః - నహ్యచిత్సఙ్గోఽస్య స్వరూపతిరోధానకృద్భవతి. నహి సజ్యత ఇత్యస్యానువృత్తే - సఙ్గాదియోగ్యస్యాపి దూరస్థతయా తదభావ ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మసఙ్గ ఇత్యుక్తమ్. అసఙ్గః - సఙ్గవిరోధీ. సంగానర్హత్వ మర్థసిద్ధమ్ - తేన సఙ్గాద్యభావః. న దేశకాలవిప్రకర్షాత్ సఙ్గాద్యభావః - కిన్తు స్వభావవిప్రకర్షాదిత్యర్థః. † పూర్వవాక్యోక్తాసంగాదిఫల మాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి). (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారమితి). ప్రకరణోపక్రమోదితకారణత్వవ్యాప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణ ప్రదర్శకో విజ్ఞాతృశబ్ద ఇతి భావః, † ※ తం కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాపరిహారాయాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మ ప్రసాదా దృతే తస్య దురవగమత్వపరం పూర్వవాక్యమ్ - తత్ప్రసాదనోపాయశ్చాత్రాభిహిత ముపాసన మేవేతి కేవలయజ్ఞదానాద్యుపాయాన్తరనిషేధపర మిదం వాక్య మిత్యర్థః. విపరీతం కిన్న స్యాదితి నాశఙ్కనీయమ్. ※ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతజ్ఞానేనైవ నిగమనస్య యుక్తత్వాత్. నహి దురవబోధతయా నిగమనం న్యాయ్యమ్ - ఉపక్రమవిరోధాత్. † * ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవచేతి) ఉపాయాన్తరవ్యుదసన ముఖేన ఉక్తోపాయనిగమనపరమ్ * విజ్ఞాతార మితి వాక్యమ్. ※ ఏతావ దిత్యాదివాక్య ముపేయనిగమనపర మిత్యర్థః. అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అత ఇతి).

ఇతరై స్సర్వైర్వ సూత్రత్రయవ్యాఖ్యాన మన్యథాకృతమ్ - తత్తు పతిజాయాదిసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కానిరాసస్యానుపయోగా ద్విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్న మిత్యనుసన్ధేయమ్. తత్ర మిథ్యావేదాన్తిభిస్తు ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర ప్రథమమ్ * ఇదం సర్వం య దయ మాత్మేత్యభేదవ్యపదేశస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వపర మాద్యం సూత్రమ్ - ఉత్క్రమిష్యతో బ్రహ్మభావాపత్తిహేతుకత్వపరం ద్వితీయమ్ - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమూలత్వపరం తృతీయ మిత్యుక్తమ్. ఏవం వదతోఽభిప్రాయ శ్శోధనీయః - యది కార్యకారణభావం వదతా ఆశ్మరథ్యేన బ్రహ్మపరిణామో జీవోఽభిమతః, పూర్వ మనేవంభావ శ్చోడులోమ్యభిమత, ఇతి సూత్రద్వయార్థః పూర్వపక్షీకృతః - ఏతావ దస్మాక మవిరుద్ధమ్. అథ కార్యకారణభావోనామ - అధ్యాసరూపః. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావశ్చ - అధ్యస్తాకారనివృత్తిరూపః. బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోపతన్నివృత్తిమత్త్వాభ్యా మభేదవ్యపదేశపరం సూత్రద్వయమితి మతమ్ - తదానీం సిద్ధాన్తతయాఽభిమతాత్ కాశకృత్స్నమతా ద్భేదాభావేన సూత్రద్వయస్యైవైయర్థ్యం స్యాత్. భవత్పక్షేహి బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతమ్ - జీవబ్రహ్మణో రైక్య మభ్యుపగచ్ఛతశ్చ కాశకృత్స్నస్య జీవభావస్యాధ్యస్తత్వం నివర్త్యత్వంచాభిమత మేవేతి కాశకృత్స్నమతా ద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితమ్. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన్తరద్వయాభిమత్యా స్థిరీకరణార్థం సూత్రద్వయ మితి చేత్ - వ్యతిరిక్తసర్వాచార్యానభిమతత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం ఆచార్యభూయస్తయా సూత్రసహస్రాణి ప్రణేతవ్యాని స్యుః. విస్తరభయా దాచార్యద్వయోక్తిః ప్రదర్శనార్థేతి చేత్ - కాశకృత్స్నకీర్తనస్యైవ సర్వాచార్యప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్రద్వయవైయర్థ్య మేవ స్యాత్. అస్మన్మతే తు పరిణామాధ్యాసపక్షద్వయపూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరమ్. పునశ్చైవం యోజితం సూత్రత్రయమ్ * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయేత్యుక్తం మహతో భూతస్య బ్రహ్మణో భూతేభ్య స్సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకమ్ ※ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం విశేషవిజ్ఞానోచ్ఛేదరూప మభేదాభిధానం ఉత్క్రమిష్యతః పరేణాత్మనైక్యసంభవాత్, బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్నమితి. ఇద మప్యయుక్తమ్ - ప్రకృతానుపయోగాత్. ద్రష్టవ్యతయోపదిష్టస్యాత్మనః పరమాత్మత్వంహి సాధ్యమ్ - జీవోత్పత్తిప్రళయవాదః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం న నివారయతి. నహి పృథివ్యాద్యుత్పత్తిప్రళయవాదా స్తత్తత్ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం వారయన్తి - అతో జీవో

త్పత్తిప్రళయచిన్తనం ప్రకృతస్యానుపయుక్తమ్. అతఏవ పాదాసఙ్గతంచ. ఇదంచ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుత్యవిరోధేన నాత్మాశ్రుతే రిత్యత్ర కరిష్యతే - భవద్భి రపీద మేవ వాక్య ముపాదాయ ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయాభిప్రాయమితి తత్రైవ వ్యాఖ్యాతమ్ - అతః పృథక్ప్రయత్న వైయర్థ్యం చ. తత్రోపజీవ్యత్వాయాత్ర ప్రసఙ్గా చ్చిన్తితమితి చేన్న - ఇహోక్తస్య సూత్రద్వయార్థస్య భావిసాధ్యానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకత్వమ్, ప్రళయే బ్రహ్మతాపత్తివచనం చ ఉత్పత్తిప్రళయయో ర్నగౌణత్వసాధకమ్ - తేజః ప్రభృత్యుత్పత్తిప్రళయయోరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి న గౌణత్వసాధకమ్ - అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధ్యస్తతేజోఽబన్నరూపేణావస్థితత్వేన తదుత్పత్త్యాదే రపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అస్తీతిచేత్ - తేజోఽబన్నాద్యుత్పత్తే ర్జీవోత్పత్తి వైషమ్యస్య దుర్వచత్వాత్ ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదిభి రనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదినిర్వాహపరత్వ మనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్త్వత్యన్తాపేక్షితః - ద్రష్టవ్యస్యాత్మనో జీవవాచిశబ్దనిర్దేశకృతాయాః అపరమాత్మత్వశఙ్కాయా నిరాకరణీయత్వాత్.——యాదవప్రకాశైస్తు భోక్తృబ్రహ్మణో రైక్యా దృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞానాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణో రభేదేన ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః - అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజన ముక్తం భవతి. ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. బ్రహ్మణ స్సర్వత్ర తృణకణాదావపి పూర్ణత్వేనావస్థానాద్వ్యైన కేనచి త్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వం యుక్త మితి తృతీయసూత్రార్థ ఉక్తః. తత్ర తావ దాద్య సూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వ మయుక్తమ్ - ముక్తిదశాయా మౌడులోమ్యభిమతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య ముక్తిపాదే చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిరితి సూత్రోపన్యస్తస్య సూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్. తథా త్రైరాశ్యఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రమేవ స్వరూపమ్ - గుణాష్టకోక్తిస్తు గుణానాం శక్తిరూపత్వాత్. శక్తీనాం చ భేదాభేదాదివికల్పాయోగ్యత్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్ర స్వరూపాభిప్రాయా - క్రీడాజక్షణాద్యుపన్యాసః స్తుతిపరో దుఃఖాభావాభిప్రాయ ఇత్యౌడులోమిమత ముపన్యస్య ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధంబాదరాయణ ఇతి సూత్రేణ తత్ప్రతిక్షిప్తమ్ - శక్తిమాత్రస్య నపురుషార్థత్వమ్ - నహి గాన మశృణ్వతః శ్రవణసామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః ※ నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుక్తవతో మఘోనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయమ్ - అత శ్శక్తిమాత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యా త్క్రీడాదికం బ్రహ్మభూతస్య ముక్తస్యేశ్వరస్యేవాభ్యుపగన్తవ్య మితిహి సిద్ధాన్తితమ్. అతో యాదృశం బ్రహ్మతాదాత్మ్య మౌడులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతమ్ - తాదృశ మేవ బ్రహ్మతాదాత్మ్య మిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్ - నహ్యేకఏవాభ్రాన్తః పురుష స్స్వాభిమతవిరుద్ధ మర్థం కదాచి దఙ్గీకరోతి. అత ఉత్తరత్ర నిరాకరిష్యమాణస్య పక్షస్యేహ ప్రసఙ్గా దుపన్యస్తస్యాపి స్వీకారో వ్యాహతఇతి ప్రతిక్షేప్యతయై వౌడులోమి మతోపన్యాస ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్ - ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్, వైషమ్యస్యచ దుర్వచత్వాత్,. అతస్తత్సాహచర్యా దాశ్మరథ్యమత మపి ప్రతిక్షేప్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూపపరిణామస్య నకలవిశేషశూన్యబ్రహ్మతాదాత్మ్యస్యచ సకల ప్రమాణన్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ప్రతిక్షేప్యత్వం దుర్నివారమ్. అత శ్చరమం సూత్రమేవ స్వాభిమతనిర్వాహపరమ్. తత్ర చ అవస్థితేరితిపదం సర్వత్ర ఘటపటతృణాదా బ్రహ్మణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ - పూర్ణతయాఽవస్థానంచసన్మాత్రరూపేణేతి వివక్షితమ్ - యథోక్తం ※ అస్తిత్వం బ్రహ్మణో రూపం సర్వవికల్ప ప్రత్యాఖ్యానాత్ నచాస్తిత్వం ఘటే పటేచ ఖణ్డితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాదితి. తదయుక్తమ్. తథాహి - నతావదిదం బ్రహ్మస్వరూపభూత మస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహారార్హత్వ మానార్హత్వా ద్యుపాధిరూపం వా భవితు మర్హతి - తస్య లోకసిద్ధత్వేన - ఇదం పూర్ణ మదః పూర్ణమిత్యాదిశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తస్యైన్ద్రియికత్వేన * అద్రేశ్య మగ్రాహ్య మిత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్, ద్రవ్యాశ్రయస్య తస్య స్వేమహిమ్ని స్థితత్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, ద్రవ్యనిష్ఠధర్మతయా తదధీనాత్మలాభస్య తస్య జగద్రూపేణ పరిణామాయోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, సఙ్కల్పాశ్రయత్వాభావేన నిమిత్తత్వాయోగాత్, కారణత్వాభావేనైవ అధ్యేయత్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భి రనభ్యుపగతత్వాచ్చ. అత స్సద్ద్రవ్యమేవ ఏకైకస్మి న్ఘటాదా పూర్ణమితి భవతాం మతమ్. * నచాస్తిత్వం ఘటే పటేచ ఖణ్డితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాదితి భవద్భిరుక్తత్వా త్సదితి ప్రతీయమానం ద్రవ్యమేవ బ్రహ్మస్వరూపమితి * అద్రేశ్య మగ్రాహ్య మిత్యాదిశ్రుతివిరోధో దుష్పరిహరః, కించ - ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణత్వన్నామ న సంభవతి - సజాతీయవిజాతీయ ఘటపటాద్యనన్తపదార్థరూపేణ సద్ద్రవ్యస్య విభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభి రనచ్ఛిన్నం సత్పూర్ణ మితి చేన్న - అవచ్ఛిన్నత్వదర్శనాదేవానవచ్ఛేదాసిద్ధేః. ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య సతః పటత్వాద్యవచ్ఛిన్నాంశాన్తరైరభిన్నత్వం పూర్ణత్వ మితి చేత్ - తర్హి ఏకస్థానావస్థితస్యాంశస్య స్థానాన్తరావచ్ఛిన్నాంశై రభిన్నత్వేన పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్య సద్ద్రవ్యస్య పూర్ణత్వ మంశాన్తరసాపేక్ష మిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ ఘటమాత్రరూపస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమేవోక్తం భవతి. కథం తర్హి భవత్పక్షే శరీరభూతేషు చిదచిద్వస్తుషు పరమాత్మనః పూర్ణత్వమ్. అణుమాత్రేపి వస్తుని స్థితస్య నిరవధికషాడ్గుణ్యవిశిష్టతయా ప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి బ్రూమః తచ్చ శాస్త్రబలా దభ్యుపేతమ్ - నతు ప్రత్యక్షాదినేతి నకాచి దనుపపత్తిః. కించ - పరమాత్మన స్తృణాదావపి సద్రూపేణ పూర్ణత్వప్రతిపాదన

౨౩॥ సూ. <u>ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్.</u> ౧.

౧ † ఏవం నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - † యద్యపీక్షణాదిగుణయోగాత్సర్వజ్ఞ

ప్రమాణశ్చ తత్ర భవతాం విఫలః - యేన కేనచిచ్ఛబ్దేన ప్రణావాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థం హి పూర్ణత్వకథనమ్ తత్తు న సిధ్యతి-అస్తిత్వస్య తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యాపి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి ప్రయోగస్య పునరుక్తివ్యాఘాతౌ ప్రసజ్యేయాతామ్. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తవాభిమతమ్, తత్ర విశేష్యద్రవ్యం సదితిచేత్. సత్యమ్ - తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దా ఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యం వదన్తి - నతు సత్తారూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణ వా - అతో నాస్మత్పక్షే పునరుక్తివ్యాఘాతాదిదోషప్రసఙ్గః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్య వా సద్ద్రవ్యస్య శబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽవస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్య యథోక్తార్థపరత్వం సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం వాక్యాన్వయాధికరణమ్.

౧. ౨౩॥ సూ. <u>ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్.</u> † పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారో వివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణ హి సాక్షాత్సఙ్గతేన వికల్పేన పురుషాధిష్ఠిత ప్రకృతేర్జగత్కారణత్వం నిరస్తమ్. ద్వితీయేనతు పాదసఙ్గతేనాపి ప్రసఙ్గప్రాప్తేన నియమేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్. తత్ర ఛాయానుసారివాక్యవిషయతయా పాదసఙ్గతత్వేపి అయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థితత్వాత్ తేనాకారేణ ప్రాసఙ్గికత్వమపి విద్యతే. ఏవం వికల్పేన నియమేనచ కారణత్వే ప్రతిక్షిప్తే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్యత ఇతి నాసఙ్గతిరిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావేనచాన్యోన్యసాపేక్షతయా ఏకస్మిన్కార్యేఽన్వయో హి దృశ్యతే. సిద్ధాన్తేతు జ్ఞానాదివదుపాదానభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణమ్-తస్య సర్వశక్తిత్వాదితి న సముచ్చయనిరాసవిరోధః. అతఏవావాన్తరసఙ్గతిరప్యస్తి - మైత్రేయీబ్రాహ్మణేహి పరబ్రహ్మణఏవ సర్వవిధకారణత్వముక్తం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తమ్-పరబ్రహ్మణో నిమిత్తమాత్రత్వాత్. ఉపాదానంతు ప్రధానమితి శఙ్కయా ఉత్థానప్రతీతేః. కిం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రమ్ - ఉతోపాదానమపీతి. కిం కారణవాక్యం బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి - ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కింస్వారస్యేన నేయౌ. ఉత క్లిష్టతయా నేయౌ. కిమన్యత్రోపాదాననిమిత్తభేదనియమో, నిర్దోషత్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదనభేదశ్రుతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకా భవన్తి - నేతి. యదా ఉపరోధకా భవన్తి - తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లిష్టతయా నిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రం వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రమితి పూర్వః పక్షస్స్యాత్. యదా నోపరోధకా భవన్తి - తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః స్వరసతయా నేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపి వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి ఉపాదానమపి బ్రహ్మైవేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. † ఈక్షత్యానన్దమయాద్యధికరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారముఖేన పరబ్రహ్మకారణత్వే సమర్థితే కథం పునస్సాఙ్ఖ్యస్యోత్థానమితి శఙ్కామనువదన్పూర్వపక్షీ స్వమతం ప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్ద ఆనన్దాదిపరః. వేదాన్తైరేవ - బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయా

౨౩॥ సూ. <u>ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్.</u> ౧.

(వే-సా.) జగదుపాదానకారణమపి పరం బ్రహ్మ, న నిమిత్తమాత్రమ్, “౧ ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి ఇతి; యేన - ఆదేష్ట్రా నిమిత్తభూతేన విజ్ఞాతేన, చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగద్విజ్ఞాతం భవతీతి ఆదేష్టృవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా తదుపపాదనరూప మృత్కార్య <u>దృష్టాన్తానుపరోధాత్.</u> ఆదిశ్యతే అనేనేతి ఆదేశః ఇత్యాదేశశబ్దేనాఽభిధీయతే. ఆదేశః - ప్రశాసనమ్, “౨ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి” ఇత్యాదిశ్రుతేః ౧.

౧॥ ఛాం-౬-౧-౩,౪. ౨॥ బృ-౫-౮-౯. ౩॥ శ్వే-౪-౯.

(వే-దీ.) పరం బ్రహ్మ కిం జగతో నిమిత్తకారణమాత్రమ్! - ఉతోపాదానకారణమపీతి సంశయః. నిమిత్తకారణమాత్రమితి పూర్వపక్షః - మృత్కులాలాదౌ నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాత్, “౩ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్” ఇత్యాదిభిర్భేదప్రతిపాదనాత్, బ్రహ్మణోఽవికారత్వశ్రుతివిరోధాచ్చ, రాద్ధాన్తస్తు - “౧ యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్” ఇతి బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాన్యథానుపపత్త్యా, “౧ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయమ్” ఇతి మృత్తత్కార్యదృష్టాన్తేన తదుపపాదనాచ్చ, జగదుపాదానకారణమపి బ్రహ్మైవేతి విజ్ఞాయతే. ప్రమాణాన్తరావసితసకలవస్తువిలక్షణస్య శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః కార్యకారణోభయావస్థాయామపి స్వశరీరభూతచిదచిత్ప్రకారతయావస్థితస్యైకస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచావిరుద్ధమ్. శరీరభూతాఽచిద్వస్తుగతో వికారఇతి కార్యావస్థావస్థితస్యాపి శరీరిణః పరమాత్మనోఽవికారిత్వం సిద్ధమేవ. చిదచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వేపి బ్రహ్మణ్యపురుషార్థవికారాఽస్పర్శప్రదర్శనాయహి “౩ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః” ఇతివ్యపదేశః. <u>ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్</u> ఉపాదానం చ బ్రహ్మైవేతి సూత్రార్థః. ౧.

మీశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి - తథాపి వేదాన్తైరేవ జగదుపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతఇతి ప్రతీయతే. † నహి వేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినోఽధిష్ఠాతురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమవగమయన్తి. † తథాహ్యపరిణామినమేనం, ప్రకృతించైతదధిష్ఠితాం పరిణామినీ, మధీయతే *౧ నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్ *౨ స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః *౩ వికారజననీ మజ్ఞా మష్టరూపా మజాం ధ్రువామ్ *౪ ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ *౫ గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీతి. † తథా ప్రకృతి ముపాదానభూతామధిష్ఠాయైవేశ్వరో విశ్వం జగత్సృజతీతి శ్రూయతే *౬ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ *౬ మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి. † స్మృతిరపి *౭ మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే సచరాచరమితి. † ఏవమ్మశ్రుతేఽపి ప్రధానోపాదానత్వే † బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యైవ - † ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం,చ సిధ్యతి. † ఏవమేవహి లోకే నిమిత్తోపాదానయో రత్యన్తభేదో దృశ్యతే - మృత్సువర్ణాదే రచేతనస్య ఘటకటకాద్యుపాదానత్వం,చేతనస్య కులాలసువర్ణకారాదే ర్నిమిత్తత్వం,చ నియత ముపలభ్యతే. † కార్యనిష్పత్తిశ్చ నియమేనానేకకారకసవ్యపేక్షా దృష్టా. † ఏవం నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదనియమం కార్యనిష్పత్తే రనేకకారక సవ్యపేక్షత్వ నియమం చాతిక్రమ్య † కమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం నప్రభవన్తి వేదాన్తవాక్యాని - అతో బ్రహ్మ నిమిత్తకారణమేవ - నోపాదానమ్. ఉపాదానంతు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవేతి.

త్వదభిమతైరేవేతిభావః. † ప్రతిజ్ఞాత ముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్య చేతనత్వా దపరిణామిత్వేన అధిష్ఠాతృత్వేన,చ ప్రధానస్యాచేతనతయా పరిణామిత్వేన అధిష్ఠేయత్వేన, చ వేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతురిత్యర్థః. † హేతుసిద్ధం దర్శయతి (తథాహీతి) *నిష్కళ మిత్యాది వాక్య మీశ్వరస్యాపరిణామిత్వవిషయమ్. * వికారజననీ మితి ప్రకృతే ర్వికారత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయమ్. జనిత్రీ - సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ - వ్యష్టిసృష్టికరీ. † ప్రధానప్రతిపాదకే వాక్యే తద్విశేషణతయా ఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వం దర్శితమ్ - ఈశ్వరప్రతిపాదకే వాక్యే తస్య ప్రధానాధిష్ఠాతృతయా ఉపాదానభూతా త్తస్మాత్ భేదం దర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేన మాయిశబ్దనిర్దిష్టస్య నిమిత్తకారణస్య మాయాం ప్రతిప్రేరకత్వం వివక్షితమితి భావః. † శ్రుతే రుక్తార్థపరత్వం స్మృతిసంవాదేన దృఢయతి (స్మృతిరపీతి) † శ్రుతిషు ప్రధానప్రతిపాదనాభావ మభ్యుపగమ్య తస్యోపాదానత్వం సమర్థయతి (ఏవ మశ్రుతేపీతి) †(బ్రహ్మణఇతి) సత్యజ్ఞానాదిలక్షణత్వాత్ అపరిణామిన ఇతిభావః. †(ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చేతి) సమస్తప్రపఞ్చ నిర్మాణానుగుణ మచేతనస్వరూపమ్, తస్యచాచేతనత్వాదేవ తదధిష్ఠితత్వంచ సిధ్యతీత్యర్థః. † కారణత్వశ్రుతే రన్యథానుపపత్త్యుపయోగినీంవ్యాప్తింశిక్షయతి (ఏవమేవహీతి) † అత్యన్తభేదః - శరీరతయా ఆత్మనిష్ఠత్వమపి అసహమానో భేదః. యద్వా - తర్కమపి పృథక్సాధనత్వేనాహ (ఏవమేవహీతి) పూర్వోక్తశ్రుతార్థాపత్త్యుపపాదకత్వేహి శబ్ద స్స్వరసః. † నను యత్ర నిమిత్తోపాదానయో రుభయో రప్యపేక్షా - తత్ర తయో ర్భవతు భేదః - యథా వృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనే గోమయానపేక్షః, యథాచ స్వర్గే సాధ్యే జ్యోతిష్టోమో దర్శపూర్ణమాసనిరపేక్షః, - ఏవం నిమిత్తమాత్రేణ కార్యం సిధ్యతిచే త్కిం ప్రధానకారణత్వాశ్రయణేనేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవహీత్యాదిభాష్యం యదా పృథక్సాధనత్వేన తర్కప్రతిపాదకమ్-తదానీ మచేతనస్యేత్యాదిపదై ర్హేతవోఽభిప్రేతాస్స్యుః. ఈశ్వరో న ద్రవ్యం ప్రత్యుపాదానమ్ - చేతనత్వాత్ - జీవవత్. విమత ముపాదానం స్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నమ్ - ఉపాదానత్వాత్ - మృత్పిణ్డవత్. విమతం కార్యమనేకకారకసాపేక్షమ్ - కార్యత్వాత్ - పటవదితి ప్రయోగః. † * ఏక మేవాద్వితీయమ్ * బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్ష ఆసీదిత్యాదిశ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్య మభ్యుపగన్తవ్య మిత్యత్రాహ (ఏవన్నిమిత్తోపాదానయోరితి) † (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్త్యనుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాం ప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రం ప్రతీయమానమపి స్వార్థం యూపాదిత్యైక్యమివ న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః. † (ఏకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయో శ్చేతనత్వాచేతనత్వయోః ప్రేర్యత్వప్రేరకత్వయోశ్చ ఏకస్మిన్వ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాఃప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః. నోపాదానమ్ - నోపాదానమపీత్యర్థః. నహి నిమిత్తం వోపాదానంవేతి విశయే ఉపాదానత్వం నిషిధ్యతే - కింతూభయాత్మకత్వంహి ప్రతిషేధ్యమ్.

౧॥ శ్వే-౬-౧౯. ౨॥ బృ-౬-౪-౨౫. ౩॥ . ౪॥ . ౫॥ ౬॥ శ్వే-౪-౯, ౧౦. ౭॥ గీ-౯-౧౦.

౨. † ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి ప్రకృతిశ్చ † ఉపాదానంచ. † న నిమిత్తకారణమాత్రం బ్రహ్మ - ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ † ఏవమేవహి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ *౧ ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ *౧ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ *౧ యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా *౧ యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞానాత్ కార్యవిజ్ఞానవిషయః. † యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ - తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్ - † నహి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్బాధ ఏవ. † బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే ఉపాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికకటకమకుటవాసీపరశ్వధాదితత్కార్యవిజ్ఞానవదఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. † కారణమేవావస్థాన్తరాపన్నం కార్యమ్ - న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణరూపేణావస్థితమృత్తద్వికారాదినిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్రహ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే. † యత్తు నిమిత్తోపాదానయోర్భేదః శ్రుత్యైవ ప్రతీయత ఇతి - తదసత్ - నిమిత్తోపాదానయోరైక్యప్రతీతేః *౧ † ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. † ఆదిశ్యతే - ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యాదేశః. *౨ † ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిశ్రుతేః. † సాధకతమత్వేన కర్తా వివక్షితః. తమాదేష్టారమప్రాక్ష్యః - † యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి - యేనాదేష్ట్రాఽధిష్ఠాత్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే. *౩ † సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టే

---

౨. † (ఏవం ప్రాప్తఇతి). † స్వభావమూలప్రకృతివ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉపాదానంచేతి). † సూత్రస్థచశబ్దం వివృణ్వన్ వాక్యార్థం యోజయతి (ననిమిత్తేతి). † కా ప్రతిజ్ఞా. కో దృష్టాన్తః తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవహీతి) బహుదృష్టాన్తోపాదానం తాత్పర్యజ్ఞాపనార్థమ్. † అనుపరోధం వివృణోతి (యదీతి) † ఉక్తముపపాదయతి (నహీతి). † ఏవం విపర్యయేఽనుపపత్తిరుక్తా - అథోక్తార్థోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణఏవేతి) † ఏవం సౌత్రం హేతువాచిపదం వ్యాఖ్యాతమ్. వైశేషికమతేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కారణాత్ కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య తాం పరిహరన్ సహేతుకం వాక్యార్థమాహ (కారణమేవేతి) ఏవమ్ * వాచారమ్భణమిత్యాది వాక్యార్థ ఉక్తః - తత్రహి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్యతే. † నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞోపరోధః - ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే మృద ఉపాదానత్వాభావాత్ దృష్టాన్తవిరోధఇతి. తత్ర న ప్రథమం శిరః- అనభ్యుపగమహతత్వాత్, ద్వితీయే మృదాద్యవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః. విశేషణభూతమృద్ద్రవ్యమాత్రస్య కార్యకారణభావో లోకప్రసిద్ధత్వాద్దృష్టాన్తీకృతః - తత్తదవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్తు లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దార్ష్టాన్తికఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః. బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాత్ఇతి శఙ్కాం పరిహరిష్యన్ పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ - నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. † నిమిత్తోపాదానైక్యే శ్రుతిమాహ (ఉతతమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్తా - ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః - ఉపదేశ్యమిత్యర్థః - ఇత్యాదేశశబ్దః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. † తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యతఇత్యాదినా) ప్రశిష్యతఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానమ్ - అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానమ్. * అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి ఘఞః కర్తృవ్యతిరిక్తార్థవిషయత్వాత్ ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః - అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యేవోక్తమ్. † ప్రశాసితృత్వే బ్రహ్మణ స్సిద్ధేహి ఏవం వర్ణనీయమిత్యత్రాహ (ఏతస్య వాఇతి) † అకర్తరి ప్రత్యయాన్తస్య కథం శాసితృవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అవ్యవహితసాధనత్వం సాధకతమత్వమ్ - తథాత్వేన కర్తా వివక్షితః - వివక్షాతః కారకాణి భవన్తీతి న్యాయాత్ ఇతిభావః. పరేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యమ్ - అత్రతు ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమ్ - అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రావిశిష్టమితిచేన్న - ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వే కథితేహి బ్రహ్మణోఽసాధారణధర్మ ఉక్తస్స్యాత్ - ఉపదేశ్యత్వంహి సాధారణమ్. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణ వక్తుం యుజ్యతే- నహి గవయే బుభుత్సితే చతుష్పాద్గవయ ఇత్యుపదేశో యుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితివైషమ్యమ్. † ఏవం ప్రశాసితుర్విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి). † కారణవాక్యేపి నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి)

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౧ ఖం - ౩, ౪, ౫, ౬. ౨॥ బృ - ౫ అ - ౮ బ్రా - ౯. ౩॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖం - ౧.

రేకత్వావధారణా, దద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాచ్చ. † నన్వేవంసతి * ౧ వికారజననీమ్ * ౨ గౌరనాద్యన్త వతీత్యాదిభిః ప్రకృతే † రాద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వం జగదుపాదానత్వం చ శ్రూయమాణం కథ ముపపద్యతే. † తదుచ్యతే - తత్రాప్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. తథాహి శ్రుతయః * 3 సర్వం తం పరా దాద్యోఽన్యత్రాత్మన స్సర్వం వేద * ౪ యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే దిత్యాద్యాః. * ౫ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ౬ ఐత దాత్మ్యమిదం సర్వమితి కార్యావస్థం కారణావస్థం చ సర్వం జగ ద్బ్రహ్మాత్మకమితి శ్రవణాచ్చ. † ఏతదుక్తం భవతి - * ౭ యః పృథివీ మన్తరే సఞ్చర న్యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ నవేదేత్యారభ్య, యోఽవ్యక్త మన్తరే సఞ్చర న్యస్యావ్యక్తం శరీరం య మవ్యక్తం నవేద యోఽక్షర మన్తరే సఞ్చర న్యస్యాక్షరం శరీరం య మక్షరం నవేద * ౮ యః పృథివ్యాం తిష్ఠ న్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ నవేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయతీత్యారభ్య * ౯ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతఇతి సర్వచిదచిద్వస్తు శరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ † కదాచి ద్విభక్తనామరూపమ్ - † కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపమ్. యదా విభక్తనామరూపం తదా తదేవ బహుత్వేన కార్యత్వేన చోచ్యతే - యదా చావిభక్తనామరూపం తదైక మద్వితీయం కారణమితిచ. † ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపా యా కారణావస్థా సా * ౨ గౌరనాద్యన్తవతీ * ౧ వికారజననీమజ్ఞామ్ * ౧౦ అజా మేకా మిత్యాదిభి రభిధీయతఇతి. † ననుచ * ౧౧ మహా నవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్త మక్షరే లీయతఇతి ప్రళయశ్రుతే రవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రళయౌ ప్రతీయేతే-తథాచ మహాభారతే * ౧౨ తస్మా దవ్యక్త ముత్ప

ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణస్తు నిమిత్తోపాదానభేదే నఘటతే - అత ఏకత్వావధారణంచ హేతుః - అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణంచ హేతు రిత్యర్థః. † (నన్వేవమితి) ఏవంసతి - బ్రహ్మణఏవ జగదుపాదానత్వేసతీత్యర్థః. † ప్రకృతే ర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తమ్. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వా దిత్యత్రాహ (ఆద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వమితి) ప్రకృతే ర్బ్రహ్మోపాదానకత్వ మయుక్తమ్ - తస్యాస్తు నిత్యత్వశ్రవణాత్. అత స్సైవోపాదానమితి బ్రహ్మనిమిత్తమేవేత్యాశయః. † (తదుచ్యతఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన - ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్ - యుతసిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేన కం పశ్యేత్ - కేన - అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం స్వనిష్ఠ మర్థం. కః - చేతనః. పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనమ్, స్వనిష్ఠం దృశ్యమ్, తద్ద్రష్టా, చ నాస్తీత్యర్థః. నద్రష్టృదృశ్యనిషేధ ఇహ ప్రతిపాద్యః - * యత్రత్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూత్ ఇతి స్వవాక్యైకదేశేన * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీత్యాదివాక్యాన్తరేణచ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సర్వానుభవస్య విహితత్వాత్. † స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావే శ్రుతి రుక్తా - అథ సర్వస్య తదాత్మకత్వే శ్రుతి మాహ (సర్వంఖల్వితి) ఏవం వ్యతిరేకోఽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ చేత్ వికారాపురుషార్థరూపా దోషా బ్రహ్మణఏవ స్యు రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవ కారణం చేత్ కారణావస్థా, తస్యాం చైకత్వమ్, కార్యావస్థా, తస్యాం చ బహుత్వం, బ్రహ్మణః కారణత్వం చిదచితోః కార్యత్వం,చ కథం ఘటత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచి ద్విభక్తేతి) కదాచిత్ - సిసృక్షోత్తరకాలమ్. కదాచిత్ - సంజిహీర్షోత్తరకాలమ్, † ఏక మద్వితీయ మితి నిర్దేశో నిమిత్తోపాదానయో రైక్యవిషయశ్రుతిస్మారణార్థః - తతఃకిం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేః ప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవంసర్వదేతి) యా కారణావస్థా సాఽభిధీయతఇతి - నావస్థా నిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే - కిన్తు కారణావస్థోపలక్షిత ద్రవ్యనిత్యత్వ మభిధీయతఇత్యర్థః. † అవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయా అవస్థాయాః పరమకారణావస్థయైక్యం మన్వానః పార్శ్వస్థ శ్చోదయతి (ననుచేతి) అవిభక్తనామరూప ప్రధానవిశిష్ట బ్రహ్మణః కారణత్వ మనుపపన్నమ్-అవిభక్తనామరూపస్య సూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యోత్పత్తిప్రళయ శ్రవణా

౧॥ . ౨॥ . 3॥ బృ - ౬-౫-౭. ౪॥ బృ - ౬-౫-౧౫. ౫॥ ఛాం-3-౧౪-౧. ౬॥ ఛాం-౬-౮-౭.
౭॥ సు-౭ఖం. ౮॥ బృ-౫ - ౭ - 3. ౯॥ బృ-౫ - ౭ - ౨౨. ౧౦॥ శ్వే - ౪ - ౫. ౧౧॥ సు-౨. ౧౨॥ భారత-శాన్తి-మోక్షధర్మ-౮౮-౧3.

న్నాం త్రిగుణాం ద్విజసత్తమ। * ౧ అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మ న్నిష్క్రియే సమ్ప్రలీయత ఇతి. † నైష దోషః - అచిద్వస్తుశ
రీరస్య బ్రహ్మణో ఽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయా స్త్రిగుణావస్థాయాః కార్యత్వాత్. * ౨ † యదా తమ స్తన్న దివా న రా
త్రిరితి కృత్స్నప్రళయదశాయా మపి బ్రహ్మాత్మకస్యాతిసూక్ష్మస్యాచిద్వస్తున స్తమ ఇత్యభిధానా జ్జగత్కారణస్య పరస్య బ్ర
హ్మణః ప్రకారభూత మతిసూక్ష్మం చాచిద్వస్తు నిత్య మేవేతి తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ * ౩ గౌ రనాద్యన్తవతీ త్యాదిష్వ
భిధీయతే. † అతఏవ చ * ౪ అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీ భవతీతి తమస ఏకీభావ మాత్ర మేవ శ్రూ
యతే - న తు లయః. † ఏకీ భావ ఇతి - తమోఽభిధానాతిసూక్ష్మాచిత్ప్రకారస్య బ్రహ్మణో ఽవిభక్తనామరూపతయా
ఽవస్థాన మభిధీయతే. * ౫ తమ ఆసీ త్తమసా గూఢ మగ్రే ప్రకేతం తమస స్తన్మహినాజాయతైక మిత్యాద్యప్యేత
దేవ వదతి, తథా చ మానవం వచః * ౬ † ఆసీ దిదం తమోభూత మప్రజ్ఞాత మలక్షణమ్। అప్రతర్క్య మవిజ్ఞే
యం ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతి. * ౭ † అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యా, ద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే - బ్రహ్మ
ణో ఽపరిణామిత్వశ్రుతయ,శ్చ. † యత్త్వేకస్య నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం, చ న సమ్భవతి - ఏకకారకనిష్పాద్యత్వంచ

దిత్యర్థః. † (నైష ఇతి) అచిద్వస్తునోఽవ్యక్తావస్థాయా అపి సూక్ష్మావస్థా సంభవాత్ తదవస్థాచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ వ్యక్తకారణ మిత్యర్థః. † తత్ర ప్రమాణ
మాహ (యదా తమ ఇతి). † (అతఏవేతి) అతఏవ - తదానీమపి తమశ్శబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్తత్త్వస్య సద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దవైజాత్య
మర్థవైజాత్యనిబన్ధనమ్ - అర్థవైజాత్యంచ సకలశ్రుత్యనుసారేణ భవతీతిభావః. † అర్థవైజాత్యమేవ వివృణోతి (ఏకీభావ ఇతీతి) ✻ పృథివ్యప్సు ప్ర
లీయత ఇత్యాదిషు లయశబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య పూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వ మభిహితమ్ - పృథివ్యేవ హ్యమ్బ్వ
వస్థాఽభూత్. పృథివీత్వం విహాయ పృథివ్యమ్భోభి రేకద్రవ్యం యథాఽభూత్ - ఏవం తమశ్శబ్దవాచ్యమపి వస్తు తమస్త్వావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మ
ద్రవ్యం భవతి చేత్ లయశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః - న తథా శ్రూయతే - అతః పరమాత్మని తమోఽవస్థిత మిత్యర్థః. తత్ర పృథివీత్వప్రహాణేన యద్వస్తు
సలిల మభూత్ - తత్సలిలత్వప్రహాణేన పూర్వమేవ స్థితేనామ్భసైకీభవతి, యథాచ త్యక్తజలత్వావస్థజలద్రవ్యం యత్తేజోఽభూత్ - తత్తేజ
స్త్వప్రహాణేన ప్రాగవస్థితతేజసైకీభవతి, - ఏవం విభక్తం తమః తమస్త్వావస్థా మజహదేవ కార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయ తమసైకీభవతి. తత్ర
పరమాత్మన స్స్వరూపేణ తమస్త్వాయోగాత్, ✻ యస్య మృత్యు శ్శరీరమితి స్థానప్రమాణేన మృత్యుసంజ్ఞతయాఽవగతస్య తమసః పరశరీరత్వ
శ్రవణా,చ్చ కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చ తమ స్త్వేవస్థితఏవ తతోఽప్యతి సూక్ష్మతాపత్తిః. నహి పూర్వం ఖణ్డితం తమః
పశ్చా దేకీభవతి - కింత్వవస్థావైషమ్యేన - అవస్థావైషమ్యం హి విభాగః. అతోఽనతిప్రకృష్టసూక్ష్మత్వం విభాగః. అవిభాగశ్చ - నిరతిశయసూక్ష్మతా
పత్తిః. వస్తుస్వరూపైక్యాభావేపి తదన్తర్భావమాత్రేణ ఏకశబ్దప్రయోగో దృష్టః - యథా మథనాత్ పూర్వ మనుద్భూతాగ్ని దారుణ్యేకశబ్దః,
యథావా ఆహిత మాత్రగర్భాయాం యోషాయాం ఏకేయమితి ప్రయోగః,. తత్ర హి చేతనద్వయమస్తి - తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావా దేకశ
బ్దప్రయోగవిషయత్వమ్. యథావాఽనేకక్రిమికీటాదిజన్తుసంవృతవపుషి పురుషే ఏకశబ్దప్రయోగః, తథేత్యర్థః. † (ఆసీదిదమితి) లయశబ్దార్థోఽవ
స్థాన్తరాపత్తిరేవ - న తు ద్రవ్యవినాశ ఇతీమ మర్థం విశదయతి - తమోభూత మితి - తమోఽవస్థమిత్యర్థః. ✻ అగ్న్యవస్థేచ సలిలే వాయ్వవస్థేచ
తేజసీతి వచనాత్. తర్హ్యుపలభ్యేత్ - ఉపలబ్ధ్యభావా త్తన్నాస్తీత్యత్రాహ అప్రజ్ఞాత మితి - ప్రకృష్టమ్ - స్పష్టమ్, జ్ఞానమ్ - అపరోక్షజ్ఞా
నమ్, తద్విషయమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ అలక్షణమ్ - రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః. కారణగుణప్రక్రమేణ కార్యే గుణారమ్భ ఇతి న్యాయాత్
రూపాదిమత్కారణమపి రూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యమ్ - అతర్క్యగోచరమ్. ఏవం విభక్తావస్థం తమ ఉక్తమ్. అవిభక్తం తమ
ఆహ అవిజ్ఞేయమ్ - వివిచ్య - విభజ్య. జ్ఞాతు మశక్యమిత్యర్థః. ప్రసుప్తమివ - యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని లీనస్య చేతనస్య లయో న పరమా
త్మత్వాపత్తిః - అపితు నామరూపప్రహాణేన సత్తామాత్రమేవ - తథా మహాప్రళయేఽపి చిదచితోః పృథఙ్నామరూపప్రహాణమేవ - న సత్తాహాని
రిత్యర్థః విశేష మాహ సర్వత ఇతి - సుషుప్తావేకదేశలయః - అత్ర తు సర్వలయ ఇత్యర్థః. యద్వా - అవిజ్ఞేయ మిత్యనేన అచిదంశ లయ ఉక్తః -
ప్రసుప్తమివేతి చిదంశలయః, తత్రాపి న సత్తాహానిః - యథా సుషుప్తావిత్యర్థః. † ఏవం బ్రహ్మణఏవ సర్వవిధకారణత్వం ప్రామాణికమిత్యుక్తమ్.
తర్హి పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహః కథ మిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ - ఉపపాదయిష్యన్త ఇత్యన్వయః.
శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహరిష్యత ఇత్యర్థః. † శ్రుత్యనుగ్రాహకతయా పరాభిమతం తర్క మనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) † పరాభిమతతర్కాణాం సోపా

౧॥ భారత - శాన్తి - మోక్ష - ౭అ - ౧౪. ౨॥ . ౩॥ . ౪॥ సు - ౨ఖం.
౫॥ . ౬॥ మను - ౧అ - ౫. ౭॥ శ్వే - ౪అ - ౯.

కార్యస్య, - లోకే తథానియమదర్శనాత్. అతో ఽగ్నినా సిఞ్చేదితివ ద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం నప్రభవన్తీతి. అత్రోచ్యతే - † సకలేతరవిలక్షణస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వశక్తే స్సర్వజ్ఞ స్యైకస్యైవసర్వముపపద్యతే. † మృదాదే రచేతనస్య జ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగా, దధిష్ఠాతుః కులాలాదే ర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహా దసత్యసఙ్కల్పతయా చ తథా దర్శననియమః, అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్త ముపాదానం చ.

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ. ౨.

౧. † ఇత శ్చోభయం బ్రహ్మైవ - * ౧ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౨ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి స్రష్టు ర్బ్రహ్మణ స్స్వస్యైవ బహుభవన సఙ్కల్పోపదేశాత్. † విచిత్రచిదచిద్రూపేణాహమేవ బహుస్యాం తథాప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికాహి సృష్టి రుపదిశ్యతే.

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. ౩.

౨. నకేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభి రయమర్థో నిశ్చీయతే- బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వంచ

ధికత్వం వక్తు ముపాధీనా మజ్ఞత్వాదీనాం పక్షే బ్రహ్మణ్యవిద్యమానతాం దర్శయతి (సకలేతరేతి) † పరేణహి తర్కానుగృహీత శ్రుతి ప్రాబల్య ముక్తమ్. తత్ర శరీరశరీరభావశ్రుతిభిరేవ ఉపాదానత్వనిర్వికారత్వాది శ్రుతీనా మవిరోధస్య నిరూహ్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేన సర్వశ్రుత్యైకార్థ్యే సమ్భవత్యపి విరోధారోపణేన నిమిత్తోపాదానైకత్వపరానేకశ్రుతి వాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్ - సర్వవాక్యానా మైకార్థ్య మగన్తవ్యమ్ - తథాసతి తద్విరుద్ధస్తర్కః కేవలతర్క ఇతి తస్య దుర్బలత్వాత్ రాద్ధాన్త స్థిరతర ఇత్యభిప్రాయ స్సోపాధికత్వమాహ (మృదాదేరితి) ఉపాదానస్య మృదాదే రనిమిత్తత్వం అజ్ఞత్వాత్ - నిమిత్తస్య కులాలాదే రనుపాదానత్వం స్వశరీరేణ తథాపరిణామశక్తిరహితత్వాత్ - తస్యానేక కారకసాపేక్షత్వం చాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితి పరోక్తతర్కా స్సోపాధికాః. అతో మృత్పిణ్డకులాలాది విపరీతస్వభావస్య బ్రహ్మణః సర్వ ముపపన్న మిత్యభిప్రాయః.

౧. ౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ. † (ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్య హేతో రన్వయ ఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేన సూత్రాక్షరార్థ ఉక్తః. † బహుభవనం రామకృష్ణాదివచ్చ సమ్భవతీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) * తత్తేజో సృజతేతి తేజఃప్రభృతిసృష్టేః అనన్తరోక్తత్వా చ్చిదచిద్రూపేణ బహుత్వస్య వివక్షితత్వ మిత్యర్థః. స్వస్యైవ బహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం,బహుభవనస్య సఙ్కల్పసామానాధికరణ్యా న్నిమిత్తత్వ మితిభావః,

౨. ౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణా ఆత్మకృతిప్రభృతయో వివక్షితాః. * కిం స్విద్వనమ్ - పూర్వం కుత్ర స్థిత ఇతి భావః. క ఉ సవృక్ష ఆసీత్ - కి ముపాదాన మిత్యర్థః. య దధ్యతిష్ఠ ద్భువనాని ధారయన్-భువనాని ధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠే

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ. ౨. ౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. ౩.

(వే-సా.) “ ౨ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ ” ఇతినిమిత్తభూతస్యేక్షితుః విచిత్రచిదచిద్రూపేణ జగదాకారేణాత్మనోబహుభవన సఙ్కల్పోపదేశాచ్చ ఉపాదాన మపీతి విజ్ఞాయతే. ౨.

(వే-దీ.) “ ౧ సోకామయత బహుస్యామ్ ” “ ౨ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ ” ఇతిస్రష్టు ర్బ్రహ్మణ స్స్వస్యైవ జగదాకారేణ బహుభవనచిన్తనోపదేశాచ్చ జగదుపాదనం నిమిత్తంచ బ్రహ్మైవేతి నిశ్చీయతే. ౨.

(వే-సా.) “ ౩ బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీత్...... బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠ ద్భువనాని ధారయన్ ” ఇతి ఉపాదానం నిమిత్తఞ్చ బ్రహ్మైవేతి స్వశబ్దేన ఉభయామ్నానాచ్చ. ౩.

౧॥ తై - ఆ - ౬ - ౨. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩. ౩॥ అష్ట - ౨ప్ర - ౭అను - ౮పం - ౭.

(వే-దీ.) “ ౩ కిం స్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ ”ఇత్యాదినా జగదుపాదాననిమిత్తాదౌ పృష్టే “ ౩ బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్షఆసీత్...... బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ ” ఇత్యుపాదానం నిమిత్తంచోభయం బ్రహ్మైవేతిహి సాక్షా దామ్నాయతే; అత శ్చోభయం బ్రహ్మ. ౩.

సాక్షా దామ్నాయతే * ౧ కిం స్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీ ద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్ట తక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతే దు తద్య దధ్యతిష్ఠ ద్భువనాని ధారయన్। బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్ష ఆసీ ద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వైః బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠ ద్భువనాని ధారయన్నితి, † అత్రహి ప్రష్టుర్బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణ స్సర్వశక్తియోగో న విరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణానిచేతి పరిహృతమ్ - అత శ్చోభయం బ్రహ్మ.

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః. ౪.

౧. * ౨ సో౽కామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః * ౩ తదాత్మానం స్వయ మకురుతేతి సృష్టేః కర్మత్వం కర్తృత్వంచ ప్రతీయత ఇత్యాత్మనఏవ బహుత్వకరణా త్తస్యైవ నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. † అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా - స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్య మితి కర్తృత్వకర్మత్వయో ర్నవిరోధః. † స్వయమేవాత్మానం తథా౽కురుతేతి నిమిత్త ముపాదానంచ.

ముపకరణాదికం కి మిత్యర్థః. ప్రతివచనేపి * బ్రహ్మవనమ్ - అధికరణమ్. బ్రహ్మసవృక్షః - ఉపాదానం నిష్టతక్షు రితి బహుత్వ మవివక్షితమ్ - * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్ దివంచ పృథివీంచేతి ద్యావాపృథివ్యాదీనా మేకకర్తృకత్వశ్రవణేన కర్తృబహుత్వాసంభవాత్. నను బ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః - భువనాని ధారయ తేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్. * ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠానేహి బ్రహ్మ కర్మభూత మితి. న - బ్రహ్మ శబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతః ప్రాప్తత్వా, దుపక్రమస్థానేకబ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్., ఏత దుక్తం భవతి - ※ బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయ న్నితి - భువనాని ధారయన్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్వాత్మానమేవ అధ్యతిష్ఠత్. అధిష్ఠేయ ముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థఇతి. † అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనమ్-లోకదృష్ట్యా కృతం చోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి నజీవతీతి జ్ఞాపన మిత్యాహ (అత్రహీతి)———ఉభయశబ్ద స్సర్గ ప్రళయపరః పరై ర్వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తమ్ - నిమిత్తోపాదానభేదేపి తయోరన్యతరస్య సర్గప్రళయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్, * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యవధారణస్య జగతో బహూపాదానకత్వబహుకర్తృకత్వయో రన్యతరశఙ్కావ్యావర్తన సంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావా,చ్చ.———ననూభయామ్నానమితి విరుధ్యతే - అధికరణస్య, ఉపాదానకారణస్య, కర్తు, శ్చైకత్వ ప్రతీతేరితి. నైవమ్ - ఆధిష్ఠేయ,మధిష్ఠాతే,తి కోటిద్వయా న్తర్భావాత్ కారకాణామ్. ఉపాదానాధికరణోపకరణాని హ్యధిష్ఠేయకోటినివిష్టాని - * యదధ్యతిష్ఠత్ ※ బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితిహి శ్రూయతే. అత ఉభయామ్నానమితి యుక్తమ్.

౧. ౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః. † ఆత్మానం ప్రతిస్వస్యైవ కర్తృత్వ మనుపపన్నమ్ - కార్యం హి సాధ్యమ్ - కర్తాహి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధ్యసిద్ధివిరోధా దిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధ్యసిద్ధ్యో రవిరోధ ఇత్యర్థః. † ఆకారైక్యాన్నిమిత్తో పాదానైక్య మిత్యాహ (స్వయమేవేతి).

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః. ౪.

(వే-సా.) " ౨ సో౽కామయత" ఇతి నిమిత్తభూతస్య స్వస్యైవ జగదాకారేణ కృతేః " ౩ తదాత్మానం స్వయ మకురుత " ఇత్యుపదిశ్యమానాయాః, పరమపురుషో జగన్నిమిత్త ముపాదానఞ్చేతి విజ్ఞాయతే. ౪.

(వే-దీ.) " ౩ తదాత్మానం స్వయ మకురుత" ఇతి స్రష్టు రాత్మనఏవ జగదాకారేణ కృతి రుపదిశ్యతే; - అత శ్చోభయం బ్రహ్మైవ. నామరూపభావాభావాభ్యాం ఏకస్య కర్మకర్తృభావౌ న విరుద్ధః. ౪.

౧॥ అష్ట-౨ప్ర-౮అను-౭పం-౮. ౨॥ తై-ఆనం-౬-౨. ౩॥ తై-ఆనం-౭-౧.

* ౧ † సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ * ౨ ఆనన్దో బ్రహ్మ * ౩ † అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః * ౪ నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్ * ౫ స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరఇతి స్వభావతో నిరస్త సమస్త చేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య పరస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తాపురుషార్థాస్పదచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథ ముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ. ౧॥ తై-ఆ-౧-౧. ౨॥ తై-భృ-౬. ౩॥ ఛాం-౮-౧-౫.] ౨౭॥ సూ. పరిణామాత్. ౫. [౪॥ శ్వే-౬-౧౯. ౫॥ బృ-౬-౪-౨౫.

౧. † పరిణామస్వాభావ్యాత్. † నాత్రోపదిశ్యమానస్య పరిణామస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణి దోషావహత్వం

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్దవల్లీస్థత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యేషు నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్య ఝటితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం * సత్యం జ్ఞాన మిత్యాదివాక్యద్వయ ముపాత్తమ్, సత్యశబ్దోహి వికారరాహిత్యపరః. † నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షేహి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతి ర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయా ఉపన్యస్తే. రాద్ధాన్తేతు ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి సిద్ధాన్తసాధకతయా శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయం దర్శితమ్, సాక్షాచ్చోభయామ్నానా దిత్యాదిసూత్రద్వయేన యోనిశ్చహి గీయత ఇత్యనేన చ సిద్ధాన్తసాధకశ్రుతయో దర్శితాః, పరిణామా దితిసూత్రం తు పూర్వపక్ష్యుపన్యస్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపర మిత్యర్థః. శఙ్కాగ్రన్థే నిర్దోషత్వశ్రుత్యుపన్యాసేన శ్రుత్యర్థాపత్తిః పూర్వోక్తాఽనూదితా భవతి. నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుత్యుపన్యాస శ్చాభిప్రేతః - అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిరూపానిమిత్తభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా - ఉత్తరత్ర తత్పరిహారస్యచ వక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయే బహ్వధికరణేషు సమర్థయిష్యమాణం బ్రహ్మాత్మకత్వప్రకార ముపజీవ్య శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపర మిదం సూత్రమ్.

౧. ౨౭॥ సూ. పరిణామాత్. † పరిణామాదిత్యుక్తే విరోధహేతుత్వమేవాస్య ప్రతీయతే - నతు విరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) † స్వభావ ఏవహి విరోధహేతు రిత్యత్రాహ (నాత్రేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామవిశేషపరః. వివక్షితవిశేషాభి

౨౭. సూ. పరిణామాత్. ౫.

(వే-సా.) పరస్య బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాదేః తద్విపరీతానన్తాపురుషార్థాశ్రయజగదాకారేణ ఆత్మకృతే శ్చావిరోధః కథ మిత్యాశఙ్క్యాహ అత్రోపదిశ్యమానాత్ పరిణామాత్ తదవిరోధ ఏవ. అవిభక్తనామరూపాతిసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః కారణావస్థః పరమపురుష స్స్వయమేవ “ ౬ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ ” ఇతి విభక్తనామరూపచిదచిద్వస్తుశరీరకో భవేయమితి సఙ్కల్ప్య, “ ౬ ఇదం సర్వ మసృజత యదిదం కిఞ్చ ” ఇతి స్వశరీరభూత మతిసూక్ష్మఞ్చిదచిద్వస్తు స్వస్మా ద్విభజ్య, “ ౬ తత్సృష్ట్వా తదేవాఽనుప్రావిశత్ ” ఇతి స్వస్మా ద్విభక్తే చిదచిద్వస్తుని స్వయమేవాత్మతయాఽనుప్రవిశ్య, “ ౬ సచ్చత్యచ్చాభవత్ - నిరుక్తఞ్చానిరుక్తఞ్చ - నిలయనఞ్చానిలయనఞ్చ - విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ - సత్యఞ్చానృతఞ్చసత్య మభవత్ ” ఇతిహి స్వస్య బహుభవనరూపపరిణామ ఉపదిశ్యతే ; అతో న కశ్చిద్విరోధః. అవిభాగావస్థాయామపి జీవస్తత్కర్మచ సూక్ష్మరూపేణ తిష్ఠతీతి వక్ష్యతి “ ౭ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతేచ ” ఇతి. ౫.

(వే-దీ.) యద్యాత్మానమేవ బ్రహ్మ జగదాకారం కరోతి - తర్హి బ్రహ్మణోఽపహతపాప్మత్వాదిక మనవధికాతిశయానన్దస్వరూపత్వం సర్వజ్ఞత్వ మిత్యాదిసర్వం విరుధ్యతే - అజ్ఞత్వాసుఖిత్వకర్మవశ్యత్వాదివిపరీతరూపత్వా జ్జగత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి.

అజ్ఞబ్రహ్మవివర్తవాదేహి తద్భవత్యేవ-అజ్ఞానస్య తత్కార్య రూపాఽనన్తాపురుషార్థస్యచ వేదాన్తజన్య జ్ఞాననివర్త్యస్య బ్రహ్మణ్యేవాన్వయాత్, తదా శాస్త్రస్య భ్రాన్తజల్పితత్వాపాతాచ్చ. అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః విభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన పరిణామోహి వేదాన్తేషూపదిశ్యతే, “ ౮ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత” ఇత్యేవమాదిభిః. అపురుషార్థాశ్చ వికారా శ్శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాః. కారణావస్థాయాంకార్యావస్థాయాంచాత్మభూతం బ్రహ్మ అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమేవ. స్థూలసూక్ష్మావస్థస్య కృత్స్నస్య చిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మశరీరత్వమ్, బ్రహ్మణశ్చతదాత్మత్వమ్, “ ౯ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ ” “ ౧౦ యస్య పృథివీ శరీరమ్ ” ఇత్యారభ్య యస్యావ్యక్తం శరీరమ్.........యస్యాక్షరం శరీరమ్.........యస్య మృత్యు శ్శరీరమ్.........ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవః ఇత్యేవమాదిశ్రుతిశతసమధిగతమ్. అత స్సర్వ మనవద్యమ్. ౫. ౬॥ తై-ఆ-౬. ౭॥ శా-౨-౧-౩౫. ౮॥ బృ-౩-౪-౭. ౯॥ బృ-౫-౭-౩. ౧౦॥ సు-౭.

స్వభావః - ప్రత్యుత నిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః. † ఏవమేవహి పరిణామ ఉపదిశ్యతే - † అశేషహేయ ప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం స్వేతరసమస్త వస్తువిలక్షణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్ప మవాప్త సమస్తకామ మనవధికాతిశయానన్దం † స్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయా తదాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ. స్వశరీరభూతే ప్రపఞ్చే తన్మాత్రాహఙ్కారాదికారణపరమ్పరయా తమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషే సతి, తమసిచ † స్వశరీరతయాపి పృథఙ్నిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా స్వస్మిన్నేకతా మాపన్నే సతి, తథాభూతతమశ్శరీరం బ్రహ్మ - పూర్వవ ద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరం స్యామితి సఙ్కల్ప్యవ్యుత్క్రమేణ జగచ్ఛరీరతయా ఆత్మానం పరిణమయతీ † తి సర్వేషు వేదాన్తేషు పరిణామోపదేశః. † తథైవ బృహదారణ్యకే కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మశరీరత్వం బ్రహ్మణ స్తదాత్మత్వం చామ్నాయతే * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠ న్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ నవేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయత్యేషత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతఇత్యారభ్య * ౧ యస్యాపశ్శరీరమ్ * యస్యాగ్నిశ్శరీరం * ౧ యస్యాన్తరిక్షం శరీరమ్ * ౧ యస్య వాయుశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య ద్యౌశ్శరీరమ్ * ౧ యస్యాదిత్యశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య దిశశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య చన్ద్రతారకం శరీరమ్ * ౧ యస్యాకాశశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య తమశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య తేజశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరమ్ * ౧ యస్య ప్రాణశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య వాక్ఛరీరమ్ * ౧ యస్య చక్షుశ్శరీరం * ౧ యస్య శ్రోత్రం శరీరమ్ * ౧ యస్య మనశ్శరీరమ్ * ౧ యస్య త్వక్ఛరీరమ్ * ౧ యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్ * ౧ యస్య రేతశ్శరీర మిత్యేవ మన్తేన కాణ్వపాఠే. † మాధ్యన్దినేతు పాఠే విజ్ఞానస్థానే * ౧ యస్యాఽఽత్మా శరీర మితి విశేషః - లోకయజ్ఞవేదానాం పరమాత్మశరీరత్వ మధికమ్. † సుబాలోపనిషదిచ పృథివ్యాదీనాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వ మభిధాయ వాజసనేయకేఽనుక్తానామపి తత్త్వానాం శరీరత్వం బ్రహ్మణ ఆత్మత్వంచ శ్రూయతే * ౨ యస్య బుద్ధిశ్శరీరమ్ * ౨ యస్యాహఙ్కారశ్శరీరమ్ * ౨ యస్య చిత్తం శరీరం * ౨ యస్యావ్యక్తం శరీరమ్ * ౨ యస్యాక్షరం శరీరమ్ - * ౨ యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి. † అత్ర మృత్యుశబ్దేన పరమసూక్ష్మ మచిద్వస్తు

ప్రాయేణ సామాన్యశబ్దప్రయోగో గామానయేత్యాదిషు దృష్టః. శబ్దాదేవప్రమితః ధర్మోక్తేరిత్యాదిషు విశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యనిర్దేశః సూత్ర ఏవ దృశ్యతే,. ఇహ ప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదితివ దిహ ప్రతిపన్నాత్ పరిణామా దిత్యర్థః. † కథం తర్హి పరిణామోపదేశఇతి శఙ్కాయాం తం వివృణోతి (ఏవమేవహీతి) † యథాతత్త్వక్రమసృష్టి రనుక్తాప్యన్యతో గ్రాహ్య యథాచ సృష్ట్యాద్యుపయుక్తా గుణా అనుక్తా అప్యన్యతో గ్రాహ్యాః, - తథా పరిణామస్య సద్వారకత్వమప్యనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యమితి దర్శయన్ ప్రధానకారణత్వ వాదినీనామపి శ్రుతీనాం పరమాత్మ పర్యన్తతా మాహ (అశేషహేయేత్యాదినా). † అవాప్తసమస్తకామస్య సర్గాద్యనుపపత్తిం పరిహరతి (స్వలీలేతి) † ఏకీభావపదం వ్యాచష్టే (స్వశరీరతయాపీతి) † నను తమ ఆదిశబ్దైః తన్నిర్దిశ్యతే - తత్కథం నిర్దేశానర్హత్వమ్. ఉచ్యతే - నాత్ర సర్వథా నిర్దేశానర్హత్వం వివక్షితమ్, - అగ్నిశబ్దేన వ్యవహ్రియమాణాత్ బాహ్యాగ్నేర్దారుణ్యన్తర్భూతస్య పృథగగ్నిరిత్యనిర్దిశ్యమానస్యాగ్నేర్యాదృశం సౌక్ష్మ్యవిశేషరూపం వైషమ్యం విద్యతే, అగ్నిత్వాప్రహాణమపి విద్యతే, - ఏవం తమస్త్వాప్రహాణేపి విభక్తాత్తమసో అవిభక్తతమస సూక్ష్మత్వాతిశయరూపం వైషమ్య మస్తీత్యభిప్రాయఇతి. ఈదృశ తమశ్శరీరకత్వం తు న * తదాత్మానం స్వయ మకురుతేత్యాదిప్రకరణే శ్రూయతఇత్యత్రాహ (ఇతిసర్వేషు వేదాన్తేష్వితి) † ఉక్తార్థే ప్రమాణం దర్శయతి (తథైవేతి) † అవాన్తరతత్త్వానా ముత్తరోత్తరం ప్రతి కారణత్వే శ్రుతేపి తత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మనఏవ కారణత్వమితి దర్శయితుం, ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపి అత్రాన్యత్రచ క్వచి దనుక్తతత్త్వక్రమసృష్టివ దన్యతో గ్రాహ్య మితిచ జ్ఞాపయితుమ్, ※ యస్యాప శ్శరీర మిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదానం కాణ్వపాఠే అనుక్తానామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థమ్, విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేన వివరణార్థమ్, చాహ (మాధ్యన్దినేత్వితి) † అపహతపాప్మశబ్దేన అమృతశబ్దవివరణార్థమ్, కారణావస్థాయామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థమ్, దేవతావిశేషస్య కారణత్వజ్ఞాపనార్థం, చాహ (సుబాలేతి) †మృత్యుశబ్దస్య దేవతావిశేషే సంసారేచ ప్రయుక్తత్వాత్, తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వా దాహ (అత్రమృత్యుశబ్దేనేతి) † కథ మచిద్వస్తువాచీ మృ

౧॥ బృ - ౫అ - ౭బ్రా - ౩॥ వాక్యమారభ్య - ౨౩పర్యన్తం. ౨॥ సు - ౭ఖం.

తమశ్శబ్దవాచ్య మభిధీయతే - * ౧ అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతఇతి తస్యామేవోపనిషది క్రమ
ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. † సర్వేషా మాత్మనాం జ్ఞానావరణానర్థమూలత్వేన తదేవహి తమో మృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యమ్. సు
బాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా తదాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయ ఆమ్నాయతే * ౧ పృథివ్యప్సు
ప్రలీయతే ఆప స్తేజసి లీయన్తే తేజోవాయౌ లీయతే వాయు రాకాశే లీయతే ఆకాశ మిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మా
త్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాది ర్మహతి లీయతే మహా నవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం
తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీ భవతీతి. † అవిభాగాపత్తిదశాయామపి చిదచిద్వస్త్వతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారం తిష్ఠతీ
త్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే ౨ న కర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచేతి. † ఏవం స్వస్మా † ద్విభాగ
వ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మన్యేకీభూతాత్యన్తసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరా † దేకస్మా దేవాద్వితీయా † న్నిరతిశయానన్దా
త్సర్వజ్ఞా త్సత్యసఙ్కల్పా ద్బ్రహ్మణో నామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా బహుభవనసఙ్కల్పపూ
ర్వకో జగదాకారేణ పరిణామ శ్శ్రూయతే * ౩ † సత్యంజ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ * ౪ తస్మా ద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమ
యా దన్యో న్తర ఆత్మాఽనన్దమయః * ౫ ఏష హ్యేవానన్దయాతి * ౬ † సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి
స తపో తప్యత స తప స్తప్త్వా ఇదం సర్వ మసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదను ప్రవిశ్య స
చ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తంచ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్య మభ
వదితి. † అత్ర తపశ్శబ్దేన ప్రాచీనజగదాకారపర్యాలోచనరూపం జ్ఞాన మభిధీయతే- * ౭ యస్య జ్ఞాన మయం తప ఇత్యా
దిశ్రుతేః. † ప్రాక్సృష్టం జగత్సంస్థాన మాలోచ్యేదానీ మపి † తత్సంస్థానం జగ దసృజ దిత్యర్థః. † తథైవహి బ్రహ్మా సర్వే
షు కల్పేష్వేకరూపమేవ జగ త్సృజతి - * ౮ సూర్యా చన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్ దివం చ పృ

త్యుశబ్దః. తమశ్శబ్దవదితిచేత్ - తమ శ్శబ్దో వా కథ మచిద్వస్తువాచీ తత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యమ్ -
తదేవ జ్ఞానావరణరూపానర్థ మూలత్వా న్మృత్యుశబ్దవాచ్య మిత్యర్థః. * ఆకాశ మిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు ఇత్యత్ర లయశబ్దా ప్రయో
గః లయస్థాన త్వాభావాత్. తత్ర సాహిత్య మాత్రం వివక్షితమ్. తన్మాత్రేష్వితి బహువచనే న తాత్పర్యమ్ - * అదితిః పాశానితివత్. శబ్దతన్మాత్ర
ఇత్యర్థః. † లయశబ్దేన జీవబ్రహ్మణో స్స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మాహ(అవిభాగాపత్తీతి) † యద్వా - నకేవలం ప్రళయే చిత్సంసృష్టాచిద్వ
స్త్వవస్థానం శ్రుత్యాఽవగమ్యతే - శ్రుత్యర్థాపత్త్యాచేత్యాహ (అవిభాగాపత్తీతి) విషమసృష్ట్యనుపపత్త్యాచేతనబహుత్వస్థితివత్ తత్కర్మానుగుణదే
హసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపి స్వరూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. † యద్వా - లయదశాయాం సూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానం దర్శితమ్ - సక
ర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానం దర్శయతి (అవిభాగాపత్తీతి) † ఆనన్దవల్లీ వాక్యస్థస్య నిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్య ఉపాదానత్వపరవాక్యస్యచ అవి
రోధనిర్వాహార్థం హి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని - తతఃకిం ప్రస్తుతస్య విరోధస్యేతి శఙ్కాయా మవిరోధం పశ్చా ద్దర్శయితుం ప్రథమం విరుద్ధా
ర్థతయా ప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థవాక్యానాం విశిష్టపరిణామపరత్వమాహ (ఏవం స్వస్మాదితి) † ఏకత్వావధారణాదినా చిదచిచ్ఛరీరకత్వ
మయుక్త మిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హతయేతి) † (ఏకస్మాదేవాద్వితీయాదితి) అతిసూక్ష్మ చిదచిచ్ఛరీరకత్వ మేకత్వావధారణవివక్షితమ్ - శ్రుత్యన్త
రైకార్థ్యాత్, విషమసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యాదిభి,శ్చేత్యభిప్రాయః. యద్వా - ఆనన్దవల్ల్యా మనుక్త మప్యవిభక్తనామరూపత్వం శ్రుత్యన్తరస్థేన
ఏకత్వావధారణాదినా యథాఽవగమ్యతే - ఏవం చిదచిచ్ఛరీరకత్వమపి కారణావస్థాయామిహ వివక్షిత మిత్యభ్యుపగన్తవ్య మితిభావః. స్వరూపై
క్యానుపపత్తిద్యోతనాయ ప్రాకరణికా న్కల్యాణగుణానాహ (నిరతిశయానన్దాదిత్యాదిపదైః) † ఉక్తకల్యాణగుణవిషయవాక్యాన్యాదత్తే (సత్యం జ్ఞా
నమితి) † విశిష్టస్య పరిణామపరవాక్యాన్యుపాదత్తే (సోకామయతేతి) † ఉదాహృతవాక్యేషు కర్మసమ్బన్ధప్రతీతివ్యుదాసార్థం తపశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అ
త్రేతి) † (ప్రాక్సృష్టమితి) ఔచిత్యా జ్జగదాలోచన మర్థ ఇత్యర్థః. * తప ఆలోచన ఇత్యస్మా ద్ధాతో స్తపశ్శబ్దనిష్పత్తి రితి భావః. † పూర్వజగదాలో
చనం కిమర్థమ్ - సిసృక్షితం జగదేవ హ్యాలోచనీయ మిత్యత్రాహ (తత్సంస్థానమితి) యథా పూర్వం సృష్టవ్యర్థ మిత్యభిప్రాయః. † నకేవల మాచిత్యా
దయమర్థః - లిఙ్గాదపీత్యాహ (తథైవహీతి) యథా పూర్వసృష్టిప్రతిపాదనంహి తదాలోచనే లిఙ్గం భవతి. † అథ పూర్వోదాహృతశ్రుత్యన్తరవాక్యా

౧॥ సు-౨ఖం. ౨॥ శా-౨-౧-౩౫. ౩॥ తై-ఆ-౧. ౪॥ తై-ఆ-౫. ౫॥ తై-ఆ-౭. ౬॥ తై-ఆ-౬. ౭॥ ౧ము౦-౧-౯. ౮॥ తై-నా-౧-౧౪.

ఘటిం చాన్తరేణ మర్థో సువః * ౧ యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథాభా
వా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యః. † తదయ మర్థః. † స్వయ మపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వభావా † ఒత్యన్తసూక్ష్మతయాఽన
త్యల్ప స్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా † విచిత్రానన్త క్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూత
ప్రకృతిపురుష సమష్టి పరమ్పరయా మహాభూతపర్యన్త మాత్మానం తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పున స్తత్త
చ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్రచిదచి న్మిశ్ర దేహాదిస్థావరాన్తజగద్రూపోఽభవదితి. * ౨ † తదేవానుప్రావిశ త్తదనుప్రవిశ్యేతి -
కారణావస్థాయా మాత్మతయా ఽవస్థితః పరమాత్మైవ కార్యరూపేణ † విక్రియమాణద్రవ్యస్యాప్యాత్మతయా ఽవస్థా
య తత్తదభవ దిత్యుచ్యతే. † ఏవం పరమాత్మచిదచిత్సఙ్ఘాతరూపజగదాకారపరిణామే పరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతా
స్సర్వ ఏవాపురుషార్థాః - తథాభూతాచిదంశగతాశ్చ సర్వే వికారాః. † పరమాత్మని కార్యత్వమ్ - తదవస్థయోస్త
యో ర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వమ్. † పరమాత్మా తు తయో స్స్వశరీరభూతయో ర్నియన్తృతయా త్మభూత స్తద్గతాపురుషార్థై
ర్వికారైశ్చ న స్పృశ్యతే, అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానానన్దమయ స్సర్వదైకరూప ఏవ జగత్పరివర్తనలీలయా ఽవతిష్ఠతే. - † తదే
తదాహ * ౨ సత్యం చానృతంచ సత్య మభవదితి - † విచిత్ర చిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణ మపి బ్రహ్మ సత్యమేవా
భవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధ మపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానానన్ద మేకరూప మేవాభవ దిత్యర్థః. † సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మద
శాపన్నాని స్థూలదశాపన్నానిచ పరస్య బ్రహ్మణో లీలోపకరణాని - సృష్ట్యాదయశ్చ లీలేతి భగవద్ద్వైపాయనపరాశరా
దిభి రుక్తమ్ * ౩ అవ్యక్తాదివిశేషాన్తం పరిణామర్ధిసంయుతమ్ । క్రీడా హరే రిదం సర్వం క్షర మిత్యుపధార్యతామ్ *
౪ క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాం తస్య నిశామయ * ౫ బాలః క్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతిచ ౬ లోకవత్తులీలా
కైవల్యమితి. * ౭ † అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్త స్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా
విక్రియమాణేపి తత్ప్రకారభూతాచిదంశగతా స్సర్వే వికారా, స్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చాపురుషార్థా, ఇతి

నుగృహీతస్య ఏతత్ప్రకరణస్థవాక్యజాతస్యార్థావిరోధిత్వం వక్తుం ప్రతిపన్న మర్థ మాహ (తదయ మర్థఇతి). † సత్యం జ్ఞానమ్ ※ అన్యోఽన్తర ఆత్మా
నన్దమయ ఇత్యాదే రర్థ మాహ (స్వయ మపరిచ్ఛిన్నేతి). * † సోకామయతేత్యత్ర స ఇతి పదస్య వాక్యాన్తరానుగృహీతస్యార్థ మాహ (అత్యన్తసూ
క్ష్మతయేతి). ※ † అకామయతేత్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) ప్రకృతిపురుషసమష్టిపరంపరయా తత్తచ్ఛరీరక మాత్మానం మహాభూతపర్యన్తం పరిణమ
య్యేత్యన్వయః. సమష్టిపరంపరయా మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. తత్తచ్ఛరీరకమ్ - మహదాదిశరీరకమ్. పూర్వపూర్వతత్త్వశరీరకః పరమాత్మా హ్యు
త్తరోత్తరతత్త్వకారణమ్. తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్యేత్యన్తేన సమష్టిసృష్టి రుక్తా. పునరితి వ్యష్టిసృష్టిః. † నను అనుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వ
శ్రవణాత్ కారణావస్థాయాం చిదచిచ్ఛరీరకత్వం న సిధ్యేదితి శఙ్కాయా ముదాహృత ప్రకరణస్థవాక్యేషు ఘటకస్య వాక్యవిశేషస్యార్థ మాహ (తదే
వేతి) † (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ ※ అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి
వచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోః పౌర్వాపర్యనియమోపి న వివక్షితః - అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్, సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ,
తస్మా త్సమకాలీనత్వమేవ వివక్షితమ్ - వక్త్రం వ్యాదాయ స్వపితీతివత్. తథా ※ తస్య త్వష్టా విదధ ద్రూప మేతీతి హ్యుచ్యత ఇత్యభిప్రాయః.
యద్వా - సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశ స్థితి హేతు రిత్యభిప్రాయః. † తదానీ మిహోక్త మనుప్రవేశస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వమ్, శ్రుత్యన్తరసి
ద్ధ మవ్యక్తాక్షరతమఃప్రభృత్యన్తరాత్మత్వం,చోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) † ప్రకృతవిరోధః కథం పరిహృత ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి)
† తర్హి కథం బ్రహ్మణః కార్యత్వ మిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తత్సంసర్గప్రయుక్త దోషః స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మాత్వితి) † ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వం
ప్రాకరణికవాక్యేన దర్శయతి (తదేతదాహేతి). * † సత్యం చేత్యాదివాక్యస్యార్థ మాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్
కార్యచేతనపరః-ఉత్తరస్తు విశేష్యాకాఙ్క్షాయా మధిక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణ స్తద్విషయవాక్యోక్తవ్యష్ట్యవస్థచిదచిచ్ఛరీకత్వానువాదేన సత్యత్వంవిధత్త
ఇత్యర్థః. ఏవ ముపాదానభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహృతా - సద్వారకత్వేన పరిణామస్య నిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. † అథావాప్తసమస్త
కామస్య వ్యాపారానుపపత్తిరూపాం నిమిత్తభావవిరోధినీం శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేన పరిజిహీర్షన్ అవాప్త సమస్తకామస్యాపి
లీలయా సృష్టిసంభవే ప్రమాణ మాహ (సర్వాణీతి). † నిమిత్తమాత్రత్వే పరోక్తాయాః ※ అస్మాన్మాయీ సృజతే ఇతి శ్రుతే రర్థమాహ (అస్మాదితి)

౧॥ . ౨॥ తై-ఆ-౬. ౩॥ . ౪॥ విష్ణు-౧-౨-౧౮. ౫॥ . ౬॥ శా-౨-౧-౩౩. ౭॥ శ్వే-౪-౯.

వివేక్తుం ప్రకృతి పురుషయో ర్బ్రహ్మశరీరభూతయో స్తదానీం తథానిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణ్యైకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః - * ౧ తదాత్మానం స్వయ మకురుతేత్యాదిభి రైకార్థ్యాత్. తథాచ మానవం వచః * ౨ సోభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా త్సిసృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః। అపఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజదితి. అతఏవ బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వనిర్వికారత్వ శ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్త ముపాదానంచ. ౧॥ తై-ఆ-౭.

౨౮. సూ. యోనిశ్చహిగీయతే. ౬. ౨॥ మను-౧-౮.

౧. ఇతశ్చ జగతో † నిమిత్త ముపాదానంచ బ్రహ్మ - యస్మా ద్యోనిత్వేనాప్యభిధీయతే * ౩ కర్తార మీశంపురుషం బ్రహ్మయోని మితి, * ౪ యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాఇతి, చ. † యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచకఇతి * ౪ యథోర్ణనాభి స్సృజతే గృహ్ణతేచేతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే. ౩॥ ౩ముం-౧-౩. ౪॥ ౧ముం-౧-౬, ౭.

ఇతి శ్రీభాష్యే ప్రకృత్యధికరణమ్.

※ అస్మాత్ - స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్. ※ అస్మా న్మాయీతి భేదవ్యపదేశప్రయోజనం స్వభావాసంకరజ్ఞాపనమ్. నిమిత్తభూతస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానభావతన్నిబన్ధనజగత్సామానాధి కరణ్యానుబన్ధిబహ్వనుపపత్తిపరిహారపరానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేన స్మారణ పర మిదం సూత్రమ్——ఇదం సూత్రం బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షవిరుద్ధమ్ - నహి వివర్తాదితిసూత్రం భేదాభేదపక్షేపిభోగ్యాంశేన పరిణామ ఇతివక్తవ్యమ్ - అత్రతు విశేషణాంశేన పరిణామ ఉచ్యతే - అతోఽంశతః పరిణామపరతయా సఙ్కోచాసావరస్యం తుల్యమ్, శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్య మస్మన్మతఇతి వైషమ్యమ్,——ఇదం సూత్రం పూర్వసూత్రే హ్యైకీకృత్య సిద్ధస్య కర్తు స్సాధ్యత్వ మవస్థాభేదా దుపపన్నమిత్యేవం పర మస్యై రావ్యఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - పూర్వపక్ష్యుక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్య కార్యత్వకారణత్వావిరోధోఽవస్థాభేదేనోపపన్న ఇతిహ్యర్థసిద్ధమ్.

౧. ౨౮॥ సూ. యోనిశ్చహిగీయతే. † అస్యచ సూత్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వ మాహ (నిమిత్తముపాదానంచేతి) * కర్తారమితి, విషయవాక్యేహి శ్రుతమ్ - * తపసా చీయతే బ్రహ్మ ※ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిదితిచ. † శాస్త్రయోనిత్వాత్ ※ యోనిష్టఇన్ద్రనిషదే అకారీత్యాదిష్వివ బ్రహ్మయో నిశబ్దస్య కారణమాత్రపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం తం వ్యాచష్టే (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయం సూత్రసఙ్గతిః - ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం నిమిత్తోపాదానైకత్వ ముపపాదితం ఆద్యసూత్రే. తత ఉపరితనవాక్యస్థహేతుపరం ద్వితీయసూత్రమ్. ఏవం శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయ ముక్తమ్. అథ శ్రుతిప్రదర్శకం తృతీయమ్, * బ్రహ్మవన మిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకం చతుర్థమ్. ఆత్మకృతిప్రతిపాదకవాక్యస్య స్ఫుటార్థతయా వాక్యాన్తరనిరపేక్షార్థనిశ్చయత్వా ద్ధేతో రైన్నరపేక్ష్యాభిప్రాయ శ్చశబ్దాప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధఃపఞ్చమేనపరిహృతః * కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోని మితి వాక్యం జగత్కారణోపాసనఫలపరమ్ - ※ భూతయోనిమితి వాక్యంతు ఉపాదానత్వ మాత్రప్రతిపాదకమ్ - తస్యైవ నిమిత్తత్వమ్ - య స్సర్వజ్ఞ ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయా విళమ్బేనావగమ్యతే - ఏవ మన్యపరత్వవిళమ్బాన్వితవాక్య

౨౮॥ సూ. యోనిశ్చహిగీయతే. ౬.

(వే-సా.) ౪ “యద్భూతయోనిమ్” ఇత్యాదిషు యోనిశ్చగీయతే అతశ్చోపాదానమపి. ౬.

(వే-దీ.) ౪ “యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః” “౩ కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్” ఇత్యాదిషు సర్వస్య భూతజాతస్య పరమపురుషః యోనిత్వేన గీయతే. హి శబ్దో హేతౌ. యస్మా ద్యోనిరితి గీయతే - తస్మాచ్చోపాదాన మపి బ్రహ్మ. యోనిశబ్దశ్చోపాదానకారణపర్యాయః. ౬.

ఇతి వేదాన్తసారదీపయోః ప్రకృత్యధికరణమ్.

దన్యథాసిద్ధత్వాత్ యోనిశ్చహి గీయత ఇతి సూత్రే ముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదితిసూత్రానన్తరం సనివే శితమ్. అనన్యథాసిద్ధసాక్షాల్లక్షితవిదేకార్థతయా నిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ యోనిశ్చహిగీయత ఇతిసూత్రేణ సహైవ సముదాయీతి.

ఉపాదానత్వం బ్రహ్మణ్యవపక్షే న సఙ్గచ్ఛతే - లక్షణాయోగాత్. యద్ధిహ యేన వినా యన్న గృహ్యతే - తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తమ్ - అభిన్నం లిఙ్గం ప్రతి లిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. నహి పుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖే ఉపాదానే. నాప్యనువృత్తిం వ్యావృత్తస్యోపాదానమ్ - సుఖిత్వం ప్రతి రూపస్య ఉపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. రూపంహి తేజోఽబన్నేష్వనువృత్తమ్ - గురుత్వన్తు తేజసో వ్యావృత్తమ్. భ్రమాధిష్ఠానత్వ ముపాదానత్వ మితిచేత్ - శుక్తిరూప్యం ప్రతి దేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గః. నహి భ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వ మధ్యస్తం ప్రత్యుపాదానత్వ మితిచేత్ - అధిష్ఠానశబ్దస్య కోఽర్థః. యదధికరణతయాఽధ్యస్తం ప్రతీయతే - తత్తస్యాధిష్ఠానమితి చేత్ - తర్హి రజతస్య శుక్తిరుపాదానం న స్యాత్ - తదధికరణత్వేన రజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదం రజత మితిహి ప్రతీతిః - నత్వస్మిన్ రజతమితి. అధ్యస్తం యత్సామానాధికరణ్యేన ప్రతీయతే - తత్తస్యోపాదానమితిచేత్ - తర్హి పీత శ్శఙ్ఖ ఇత్యత్ర పీతిమ్నశ్శఙ్ఖ ఉపాదానం న స్యాత్. నహి పీతిమా శఙ్ఖ ఇతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిః - అపితు పీతిమయుక్త శ్శఙ్ఖ ఇతిహి ప్రతీతిః ద్రవ్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణః పీతశబ్దోహి పీతిమగుణాన్వితే వర్తతే. పీతశబ్దస్య శబ్దాన్తరేణ సామానాధికరణ్యాదుక్తం లక్షణ మితిచేన్న - పీతిమమాత్రస్యైవ బాధదర్శనాత్, శఙ్ఖస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణ బాధ్యశబ్దాన్తరకల్పనాఽయోగాత్. కించ - ద్వౌ చన్ద్రావిత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్య ప్రథమచన్ద్ర ఉపాదానం న స్యాత్ - నహి ద్వౌ ఘటావిత్యుక్తే ఘటయో స్సామానాధికరణ్యమ్ - విశేష్యభేదాత్. ద్విత్వమాత్ర మధ్యస్యత ఇతిచేత్ - తతోపి లక్షణావ్యాప్తిః - ద్విత్వస్య విశేషణతయా ప్రతీతేః, విశేషణవిశేష్యయో రైక్యాప్రతీతేశ్చ. నహి దణ్డినా పురుషావిత్యుక్తే దణ్డతద్వతో రైక్యమ్. కించ - ఆత్మానం ప్రతి దేహస్యోపాదానత్వం ప్రసజేత్ - ఆత్మనో దేహే అధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మని దేహాధ్యాస ఇతిచేత్ - దేహేప్యాత్మాధ్యాసో భవదభిమత శ్శాస్త్రసిద్ధశ్చ, ※ అస్మత్ప్రత్యయగోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య తద్ధర్మాణాంచాధ్యాసః తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాంచ విషయేఽధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమితి, ※ అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాం అన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతిచ విషయే యుష్మదర్థే దేహే విషయిణోఽస్మదర్థస్య హ్యధ్యాస ఉక్తః - * పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః । అహం మమైత దిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతి ర్మతిమితి, * ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే । ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కళేబరే ఇతి,చ. అతోఽతివ్యాప్తిః. నకేవలం పరాభిమతస్థలఏవావ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ - కింతు శ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధేషూదాహరణేషు - అవ్యాప్తిశ్చ - మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనతత్కార్యాదిదృష్టాన్తో వేదసిద్ధః - కటకముకుటాదిదృష్టాన్తశ్చ స్మృతిసిద్ధః - తేష్వవ్యాప్తిః - తత్కార్యాణాంమిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వం వివక్షిత మితిచేత్. * యథేతిప్రసిద్ధవ దుపన్యాసో న ఘటతే - అశ్రుతవేదాన్తస్య శ్వేతకేతోర్ఘటాదిమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వం యుక్తిభి రుపపాదయిష్యామ ఇతిచేన్న - కుయుక్తీనాం ప్రబలయుక్తిభి ర్నిరస్తత్వాత్. తచ్చ దర్శితం దర్శయిష్యామశ్చ. అతఏవ లోకసిద్ధేష్వవ్యాప్తి స్సిద్ధా. అస్తునా మిథ్యాత్వం ఘటాదీనామ్ - తథాపి తదధిష్ఠానత్వం నోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ - తద్విషయతయా వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రయోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తుని విద్యతే - నతత్సర్వం శబ్దవాచ్యమ్ - నహ్యయం బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తే తద్గతసుఖదుఃఖాదికమపి బ్రాహ్మణశబ్దవాచ్యమ్. యదాకారవిషయతయా శబ్దో వ్యుత్పన్నః - స తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. నచోపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయా వ్యుత్పన్నః, నచ తద్వివక్షయా ప్రయుజ్యతే,- తస్మాదవ్యాప్తిరితి.

యశ్చాపి - ఈశ్వరఏవ బ్రహ్మ - తేన స్వతఏవభిన్నాభిన్నాప్రకృతిరితివదతి - తన్మతేపి జగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణోఽనుపపన్నమ్ - చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థా సర్గాత్పూర్వం నాస్తీతిచేత్ - జీవస్యాదిమత్త్వమ్, తత్ప్రయుక్తా దోషాశ్చ స్యుః. ఘటత్వావస్థాయాః పూర్వమభావాదేవహి ఘటస్యాదిమత్త్వం జీవత్వం ప్రాగప్యస్తీతిచేత్ - తదుపాదానత్వానుపపత్తిః, దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానిత్వావస్థా మపేక్ష్యోపాదానత్వ మితిచేన్న - కార్యకారణయో రనన్యత్వస్య దురుపపాదత్వాత్. అనన్యత్వం వదతాహి కార్యే కారణాసాధారణాకారస్యవా పరమకారణాకారస్యవాఽనువృత్తి ర్వక్తవ్యా - యథా కుణ్డలే తత్కారణస్య స్వర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః, యథాచ వృశ్చికే తత్కారణస్య పృథివీత్వాకారేణానువృత్తిః, తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయః కల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమేచ తత్ర కేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణో రైక్యమ్. నతావ ద్ధేయప్రత్యనీకనిత్యావిర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ - జీవే తదసంభవాత్. నాపి జీవత్వరూపేణ - కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యది సత్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపేణ - తర్హి తతశ్చ ఇదానీం దేవాద్యవస్థా జీవాః కారణావస్థాయాం సన్తో ద్రవ్యభూతా శ్చేతనా ఇత్యుక్తం భవతి. వైశేషికాదిమతేప్యేతావత్సంప్రతిపన్నమ్ - తతశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వోపదేశవైయర్థ్యమ్ - నహి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతి కశ్చిన్మన్యతే. అత ఈశ్వరాసాధారణాకారానువృత్త్యభావాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం నసిధ్యేత్ - నహి ఘటే ద్రవ్యత్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వం సిధ్యేత్ - తన్తుతత్కారణకార్పాసతూలాద్యసాధారణాకారాననువృత్తే రనన్యత్వాభావాత్. అనేనైవ న్యాయేన మహదాదికం ప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వంచ నిరస్తమ్.

యాదవప్రకాశీయేతు ప్రకృతిశ్చేతి - మూలప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మేతివ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్. తథాహి - ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌహి జగదుపాదానత్వసాధకౌ - కథం బ్రహ్మణఏవ మూలప్రకృతిత్వసాధకౌ ॥ గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదివాక్యాన్తరైః మహదాదిప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసంగాదితిచేత్ - సౌత్రహేతుపదస్యావ్యవహితసాధ్యనాన్వయే సంభవతి వ్యవహితసాధ్యాన్వయే క్లిష్టత్వమేవ ఫలమ్. నను ప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వ ముపాదానత్వోపయోగి. సత్యమ్ - అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యం చ వక్తవ్యమ్ - బ్రహ్మవ్యతిరేకనిర్వాహ్యముపాదానత్వంహి ప్రధానసాధ్యం తదార్థ మస్త్వితిచేన్న - అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్య శ్రౌతత్వేన తదుపయోగ్యర్థాన్తరస్యార్థసిద్ధత్వోపపత్తేః. తదుపయోగిబ్రహ్మాత్మకత్వంతు నిర్దోషత్వశ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్ర సమ్యఙ్నిరూపితమిహార్థసిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్య ఉపాదానపరత్వం యుక్తమ్. ఏవం సతి చశబ్దశ్చార్థవాన్ - నిమిత్తభూత మేవోపాదానం చేతి హ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే - చశబ్దస్య న ప్రయోజనమ్. బహుభవనసమానకర్తృకాభిధ్యోపదేశశ్చ నిమిత్తభూతస్యైవోపాదానభావం ప్రథమ మవగమయతి. తృతీయసూత్రార్థః పూర్వమేవ శిక్షితః. పరిణామాదిత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరేచ యదుక్తమ్ ॥ బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి - బహుస్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం దర్శయతి - ప్రజాయేయేతి మహదాదిరూపేణ విక్రియామితి. తత్సకలప్రమాణోపపత్తివిరుద్ధమ్ - ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధాత్, అకృతాభ్యాగమాదిప్రసంగాత్, జీవస్యాప్యన్తవత్త్వేన మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసంగాచ్చ. శక్తిరూపేణావస్థానా న్నిత్యత్వాదికమితిచేత్. యది శక్తిశబ్దస్తదుత్పాదనసామర్థ్యవాచీ - తదా ఘటాదితుల్యత్వమ్. యది త్రివిధశక్తిమద్ద్రవ్యమవస్థితమ్ - తదా స్వశక్తిభేదేన ప్రళయదశాయామపి ద్రవ్యత్రయం విలక్షణం స్థితమితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహుస్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. కించ - సఙ్కల్పమాత్రమేవానుపపన్నమ్. ఈశ్వరాంశస్య విభాగోనామ జ్ఞానాదిగుణోద్బోధః - నతు ఖణ్డితత్వమ్ - ప్రళయే నియన్త్రంశస్యాపి శక్తిమాత్రావశిష్టతయా తదానీం సార్వజ్ఞ్యాద్యుద్భవాభావాత్. యది సార్వజ్ఞ్యాదిక ముద్భూతమ్ - తదానీమీశ్వర స్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః - ఉద్భూత సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వ మేవహీశ్వరత్వమ్. చైతన్యశక్తియోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితిచేన్న - ఘటరూపేణ పరిణామశక్తియోగేపి ఘటత్వానుదయే సలిలాహరణాదికార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవేన కార్యసఙ్కల్పవిశేషానుపపత్తేః. అత స్సంకల్పాదీశ్వరత్వవిభాగః - ఈశ్వరత్వవిభాగాత్సఙ్కల్ప ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వ జగదవసానే ఇయన్తం కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోద్ధాఽహమితి సఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధ స్సఙ్కల్పయతీతిచేత్ - తర్హి ఈదృశాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగఇతి ప్రబుద్ధస్య ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్త స్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. త్రిధావిభాగవిషయః * బహుస్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయ ఇతి చేన్న - * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవేతి శ్రుతివిరోధాత్. నహి ప్రళయాత్పూర్వమేకత్వాపత్తిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. యోనిశ్చహిగీయత ఇత్యత్రాపి * బ్రహ్మయోనిమితి పదస్య బ్రహ్మణః అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యాఖ్యాన మప్యనుపపన్నమ్ - బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థే బాధకాభావాత్, సమాసేపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన షష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయస్య ప్రబలత్వా, దలుప్తవిభక్తికత్వేన ద్వితీయార్థత్వే సంభవతి లుప్తవిభక్తిత్వాశ్రయణేనాశ్రుతవిభక్త్యర్థలక్షణాఽయోగాత్, అస్మిన్ప్రకరణే ॥ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషశబ్దాసన్నబ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వదర్శనేన పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి పురుషశబ్దసమానవిషయత్వోపపత్తే, శ్చ. కించ - స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమపి దుర్ఘటమ్. భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణా మంశానా మనాదిత్వాత్తేషా న్నబ్రహ్మోపాదానకత్వ ముపపన్నమ్. ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశినః కస్యచి దప్రామాణికత్వంచ వక్ష్యతే, త్రయాణా మప్యంశానాం శక్తిరూపేణానాదిత్వ మప్యనుపపన్నమ్ - వికల్పాసహత్వాత్. కిం తదుత్పాదనసామర్థ్యం శక్తిః - ఉత త ఏవాంశా స్సూక్ష్మరూపాః, ప్రథమేఽనాదిత్వం న స్యాత్ - నహి ఘటకరకశరావోత్పాదనసామర్థ్యం మృత్తికాయా మస్తీతి ఘటాదీనా మనాదిత్వమ్. ద్వితీయేచ సూక్ష్మరూపాస్తఏవ కారణ మితి తేషా మేవ బ్రహ్మలక్షణయోగిత్వాత్, కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాం మిథః ప్రకారిప్రకారభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వం స్యాత్. కించ - కిం భోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకం బ్రహ్మ - ఉతాంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ - ఉత తేష్వనుగతం తై ర్భిన్నాభిన్నస్వరూపం సన్మాత్రం బ్రహ్మ. ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వం స్యాత్. నద్వితీయః - సముదాయరూపస్య బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వేన భోక్తరి నియన్తరిచ మహదాద్యవస్థాన్వయప్రసంగాత్. తృతీయే జగదుపాదానవస్తువాచిన శ్శబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. కిం సత్తాసామాన్యమ్ - ఉత మానార్హత్వవ్యవహారార్హత్వరూప ఉపాధిః - ఉతద్రవ్యత్వమ్ - ఉతార్థాన్తరమ్. తత్ర సామాన్యం భవద్భి రనభ్యుపగతమ్. అభ్యుపగమేపి చతుర్ష్వపి శిరస్సుశాస్త్రవైయర్థ్యమ్ - సామాన్యస్య వైశేషికాదిభి రభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హద్రవ్యం జగత్కారణ మిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినా మవిగీతత్వాచ్చ. నహ్యద్రవ్య మవ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితి తై రభిమతమ్. అర్థాన్తరంచేత్ - తచ్ఛిద్రూపత్వంవా త్రివిధశక్తిమత్త్వం వా నిరతిశయబృహత్త్వంవా యత్కించి ద్భవతు. తత్కిం వృక్షసముదాయే వనత్వవ దంశత్రయసముదాయే వర్తతే - ఉత సముదాయే ఏకైకస్మిన్. ప్రథమే అంశత్రయ సముదాయో బ్రహ్మ స్యాత్, ఏకత్వంచ సమూహైక్యమేవ భవేత్, - నతు సమూహాన్తర్గతద్రవ్యైక్యమ్. తతశ్చ యథా సహకారఫలానాం న వనగతకృత్స్నవృక్ష సముదాయ ఉపాదానమ్ - అపితు సహకారఏవ - ఏవం మహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానం స్యాత్ - నతు సముదాయః. ద్వితీయేచ తత్ప్రవృత్తినిమిత్తం కిం గోత్వాదివత్సాధారణమ్ - ఉత ఖణ్డత్వాదివ దసాధారణమ్. ప్రథమే త్రయాణామేకత్వం సామైక

జాతీయత్వమేవ భవేత్. తతశ్చ ప్రకృతిరేవ మహదాద్యుపాదానం స్యాత్ - యథా ఖణ్డగతగోత్వం ఖణ్డ ఏవోపాదానమ్ - నముణ్డః, యథా చ ద్రవ్యత్వే సతి జాతీయత్వేపి ఘటస్య మృత్పిణ్డ ఏవోపాదానమ్ - న కులాలాదిద్రవ్యమాత్రమ్ - తద్వత్. త్రయాణాం మిథో భిన్నత్వేపి సన్మాత్ర రూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం యుక్తమితిచేన్న - ఖణ్డముణ్డాదీనాం వ్యక్తీనాం మిథో భిన్నత్వేపి తాసాం ద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశిన ఏకస్య గోద్రవ్యమాత్రస్య శృఙ్గలోమాద్యుపాదానత్వవచనతుల్యత్వాత్. ద్వితీయేచ కస్యైకస్యాం శస్యాసాధారణః. యది ప్రకృత్యంశస్య - తదా ప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తం స్యాత్. ఇతరాంశయో రన్యతరాసాధారణత్వే ప్రకృతే రబ్రహ్మత్వాత్ మహదాదికం బ్రహ్మోపాదానకం న స్యాత్. యథా వృక్షత్వం స్కన్ధప్రకాణ్డశాఖాద్యనేకాంశానాం అంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తి - ఏవం సచ్ఛబ్దనిమిత్తమపి త్రయాణా మంశానా మంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తీతిచేన్న - తథాసతి సన్మాత్రస్య తదంశభూతేషు వస్తుషు పూర్ణవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నహి వృక్షశ్శాఖాపత్రపుష్పాదిషు ప్రత్యేకం పూర్ణః - తత్సముదాయోహి పూర్ణవృక్షః. యది బహ్వంశేషు ప్రత్యేకం సత్త్వం పూర్ణవృత్తి - తదా జాతిరేవ స్యాత్ - మిథో విరుద్ధాకారేషు బహుషు ప్రత్యేకం పూర్ణవృత్తి రాకారోహి జాతిః - యథా గోత్వమ్. తతశ్చ బ్రహ్మైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్. ఆకారత్వేన బ్రహ్మణో జాతిత్వప్రసఙ్గః. యది వృక్షత్వవత్సంహతేష్వంశేషు వర్తతే - తదా బ్రహ్మైకత్వం నామసమూహైకత్వం స్యాత్. నన్వేకజాతీయానాం సమూహభావ ముపగతానామపి పత్రాణా మేకవృక్షానన్యత్వవత్త్రయాణా మేకద్రవ్యానన్యత్వ ముపపద్యత ఇతిచేత్ - తర్హి నీరన్ధ్రసమ్బన్ధవిశేషైకత్వం స్యాత్ - భేదకాకారవతాం బహూనాం నిశ్ఛిద్రసంశ్లేషవిశేషేణ వినైకత్వానుపపత్తేః. తత్ర వనస్య వృక్షస్య చైతావాన్భేదః - పరస్పరం నిరన్తరసంశ్లేషరహితవృక్షసమూహో వనమ్ - నిరన్తరసంసర్గవిశేషయుక్తపదార్థసఙ్ఘాతో వృక్షఇతి. తత్తదవయవానాం స్వావయవసజాతీయవస్త్వసాధారణకార్యోత్పాదనానుగుణ స్సంసర్గో విశేషశబ్దేన వివక్షితః - తేన భిన్నానాం వృక్షావయవానాం మిథ స్సంసర్గవ్యావృత్తిః. ఉక్తలక్షణసంబన్ధవిశేషఏవ వృక్షస్యైకత్వప్రతీతివ్యవహారహేతుః - తదభావా త్తదుత్థబీజాన్తరోత్పన్నవృక్షాణాం వృక్షాన్తరాణాం చాన్యోన్యస్యైకత్వవ్యవహారాభావః. తత్ర కేచి త్పదార్థాః భేదకాకారప్రహాణేనైకత్వం భజన్తే - యథా విలీనాః కటకమకుటాదయః పిణ్డత్వమ్. కేచిచ్చ భేదకాకారాప్రహాణేనైకత్వం భజన్తే - యథా ఇష్టకా ఇష్టకాత్వాప్రహాణేన భిత్తిత్వమ్. తత్ర భేదకాకారప్రహాణాప్రహాణే యథాప్రమాణ మభ్యుపగన్తవ్యే. తత్ర భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణా మజీర్ణస్వభావత్వస్య తత్తదసాధారణశక్తియోగస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వాసాధారణాకారాప్రహాణేనైవ బ్రహ్మత్వనైకత్వం వర్ణనీయమ్. తత్ర భేదకాకారస్య యథాప్రమాణ మఙ్గీకార్యత్వేసతి నియన్త్రంశస్యాశ్రయత్వ మితరాంశద్వయస్య తదాశ్రితత్వం.చ భవతి - ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సర్వ మిదం విధృతం తిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. తథాచ సతి ఈశ్వరం ప్రతి చిదచితో శ్శరీరత్వ మర్థసిద్ధమ్ - చేతనేన ధార్యద్రవ్యవిశేషోహి శరీరమ్. వృక్షేతు ప్రకాణ్డశాఖాంశినోఽచేతనత్వా చ్ఛాఖాదీనాం న తచ్ఛరీరత్వమ్ - ఈశ్వరస్యతు చేతనత్వా దంశాన్తరస్యతద్ధార్యత్వేన శరీరత్వం ఫలితమ్. ఏతదుక్తం భవతి - సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డవ దేకత్వే త్రయాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. స్వతో భిన్నేష్వంశేషు ప్రత్యేకం పూర్ణవృత్తిసత్త్వాకారేణైకత్వే జాత్యైక్యమ్. సత్త్వం సంహతేషు వర్తతేచేత్ సమూహైక్యమ్. అతో నిమిత్తోపాదానభేదఏవ భవేత్ - ధర్మ్యైక్యాభావాత్. సంహతేషు వర్తతేచే దనాదిభేదాప్రహాణేన సంహతత్వాత్, ఆశ్రయాశ్రయిభావాదిలక్షణస్య భేదస్య ప్రామాణికత్వా, చ్చిదచితో శ్శరీరత్వ మర్థసిద్ధమితి చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మ సచ్ఛబ్దవాచ్య ముపాదానం స్యాత్. తత శ్చాస్మదీయః పక్షః పరిగృహీత స్స్యాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావానభ్యుపగమే జాత్యైక్యం వా సమూహైక్యంవా స్యాత్ - తతశ్చ నిమిత్తోపాదానైక్యాసిద్ధిరితి. కించ ✱ బహుస్యామితి సఙ్కల్పశ్చ ఘట స్స్యామితి కులాలసఙ్కల్పకల్ప స్స్యాత్ - సఙ్కల్పస్య సద్బుద్ధ్యైకదేశగతత్వాత్, పరిణామస్య తదేకదేశాన్తరగతత్వా, చ్చ, సామానాధికరణ్యేనైక్యోపదేశా స్సర్వే స్యుముఖ్యాస్స్యురితి ప్రథమసూత్రే సమ్యగుపపాదితమ్. సన్మాత్రం బ్రహ్మ కిం స్వాంశగతం నరకాది దుఃఖం స్వగతత్వేన జానాతి - నవా. నచే దజ్ఞత్వమేన. స్వగతత్వేన జానాతిచే ద్దుఃఖిత్వం స్యాత్. జీవాంశస్య భిన్నత్వా దదోష ఇతిచేన్న - భేదే సత్యప్యభేదాభిమానస్యాపరోక్షస్య విద్యమానతయా దుఃఖిత్వమేవ స్యాత్. పాణిపాదాదీనాం పురుషాంశతయా భేదే సత్యపి అభిన్నత్వప్రతిపత్త్యాహి పన్నగదష్టపాదస్య పురుషస్యాంగాన్తరేషు ప్రదాహో భవతి, పాణౌ సంజాతవ్రణస్య కరణాన్తరపాటవంచ శిథిలీ భవతి. హృది నిహితహరిచన్దనబిన్దోః సర్వాంగాప్యాయనం భవతి, - భిన్నాయా మఙ్గుళౌ చన్దనలిప్తాయాం జ్వలనజ్వలితాయాం చ సుఖదుఃఖే పురుషస్య న భవతః - స్వగతత్వేన జ్ఞానాభావాత్. అత స్స్వగతత్వేన జ్ఞానవత్వే బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వం స్యాత్ - తతశ్చ ※ బహుస్యామితి దుఃఖాకరబహుభవనసఙ్కల్ప స్సర్వజ్ఞస్య న స్యాత్. కించ ✱ తదరూప మనామయ మిత్యాదయోఽపురుషార్థనిషేధశ్రుతయో నిర్విషయాః. కించ - నిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చ నిష్ఫలాః. నను నియన్త్రంశవిషయా నిర్వికారత్వశ్రుతయః - బ్రహ్మవిషయా వికారిత్వశ్రుతయ ఇతి సవిషయత్వమ్. నైతదుపపద్యతే - యత్తచ్ఛాన్త మజర మమృతం ※ ఏత దమృత మేత దభయ మేతత్ బ్రహ్మ ※ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ ※ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే - తద్బ్రహ్మ ✱ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి బ్రహ్మణఏవ వికారతదభావశ్రవణాత్, ※ నిత్యో నిత్యానామ్ ※ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ ✱ సవా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః ✱ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా అన్నాదో వసుదానః ✱ సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః ※ సకారణం కరణాధిపాధిపః ※ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ - తస్మా దేత ద్బ్రహ్మనామరూప మన్నంచ జాయతే ✱ ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మీశమ్ - సప్తప్రాణాః

ప్రభవన్తి తస్మాత్ * సహస్రశీర్షా పురుషః - తస్మా ద్విరాడజాయత విరాజో అధిపురుష ఇతీశ్వరస్యైవ వికారతదభావశ్రవణా, చ్చ. తథా స్మృతి
ష్వపి * తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్య మజ మక్షర మవ్యయమ్ । ఏకస్వరూపంచ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్ - కారణం కాలగగనే యథా సన్నిధి
మాత్రతః । అవికారతయా బ్రహ్మ తథాస్య సృష్టే ర్హియత ఇతి * సకాశా దాత్మన స్తద్వదాత్మానః ప్రభవన్తిహీతి బ్రహ్మణఏవ వికారిత్వావికారిత్వ
స్మరణాత్, * సన్నిధానా ద్యథాఽఽకాశకాలాద్యాః కారణం తరోః । తథైవాపరిణామేన విశ్వస్య భగవాన్ హరిః * కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః
కనక మనేక మపీష్యతే యథైకమ్ । సురపశుమనుజాదికల్పనాభి ర్హరి రఖిలాభి రుదీర్యతే తథైక ఇతి ఈశ్వరేపి వికారతదభావస్మరణాచ్చ. వికా
రవాక్యేష్వీశ్వరవాచి శబ్దాః బ్రహ్మపరాః - అవికారిత్వవాక్యేషు బ్రహ్మవాచిశబ్దా ఈశ్వరవిషయా ఇతిచేన్న - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టేశ్వరవాచి
నాం ద్రవ్యమాత్రవాచిత్వస్యాముఖ్యత్వాత్, పత్రమాత్రే వృక్షశబ్దవత్ బ్రహ్మైకదేశే బ్రహ్మవాచిశబ్దానా మముఖ్యత్వాచ్చ, ఈశ్వరాతిరిక్తస్య కారణ
స్యాప్రామాణికత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. అతో నిమిత్తోపాదానయోః మృత్కులాలయోరివైక్యానుపపత్తే, రపురుషార్థాన్వయప్రసంగాత్,
వికారవిధినిషేధవిరోధానుపపత్తేశ్చ, స్వాభావికభేదాభేదపక్షే ఉపాదానత్వ మనుపపన్నమ్.————నను కథం తర్హి భవత్పక్షే సవికారత్వం
నిర్వికారత్వం చేశ్వరస్యోపపద్యత ఇతిచేత్. శరీరభూతప్రకృతిద్వారకో వికారాన్వయః - నిర్వికారత్వం చావ్యవధానేన ఘటత ఇత్యవిరోధః.
నను తర్హ్యుపాదానత్వ మముఖ్యం స్యాత్ - దేవాదినామరూపాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరస్య మహదాద్యవస్థాయాశ్చ ఈశ్వరగతత్వాభావాత్.
భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదానత్వమ్. అవస్థావిశేషశబ్ద స్థూలావస్థాపరః - తేనాప్రలీనజగతః ప్రళయావస్థా మపేక్ష్య
ఉపాదానత్వవ్యుదాసః. ఉచ్యతే - చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మ మహదాదికార్యంప్రతి ముఖ్యోపాదానమ్ - ఉపాదానలక్షణయోగిత్వాత్ - మకుటం
ప్రతి కనకవత్. నన్వసిద్ధో హేతుః - మహదాద్యవస్థానాం బ్రహ్మగతత్వాభావాత్. న - బ్రహ్మణ శ్చిదచిచ్ఛరీరకతయా ప్రకృతేర్బ్రహ్మస్వరూపాన్త
ర్గతత్వాత్ ప్రకృత్యవస్థానాం బ్రహ్మావస్థాత్వాత్. నహి విశేష్యమాత్రం కస్యచి త్స్వరూపమ్ - విశిష్టస్య వస్తునో విశిష్టమేవహి స్వరూపం నహి
ఘటస్య మృణ్మాత్రం స్వరూపమ్ - కింతు ఘటత్వవిశిష్టమ్. నను యది విశేషణమపి స్వరూపాన్తర్భూతమ్ - తర్హి దణ్డాదయ స్సంయోగాదయశ్చ
స్వరూపం స్యుః. న - యావ ద్విశేష్యభావినా మపృథక్సిద్ధప్రకారాణామేవ స్వరూపాన్తర్భావాత్. కించ - ఘటాదివస్తున ఉదకాహరణాది
తత్తదసాధారణకార్యయోగ్యమేవ స్వరూపమ్ - న మృణ్మాత్రమ్ - పిణ్డేష్టకాదీనామపి ఘటస్వరూపత్వప్రసంగాత్. ఘటస్యోదకాహరణంప్రతి
యోగ్యతానామ - అచ్ఛిద్రఘటత్వమేవ. యస్య వస్తునో యత్కార్యం యదాకారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి - స ఆకారస్తస్య వస్తున స్తత్కా
ర్యంప్రతి యోగ్యతా - యథా అగ్నేరుష్ణత్వం స్ఫోటజననే, యథాచ పరశో స్తైక్ష్ణ్యం ఛేదనే, యథాచ మృదో మృత్త్వం ఘటాదిరూపపరి
ణామే శ్లక్ష్ణార్ద్రిభావశ్చ. ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలాశ్చ జగద్రూపేణ బహుభవనే పరమాత్మనో యోగ్యతాస్థానీయాః అయుతసిద్ధప్రకారాః.
అతఏవహి క్వచి చ్ఛక్తిశబ్దేన జగదభిధీయతే - కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణంహి శక్తిః. సాచ యోగ్యతా యోగ్యవస్తున స్స్వరూపాన్తర్గ
తా - అతో మహదాద్యవస్థాశ్చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతా ఇతి నహేత్వసిద్ధిః. యతో విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపమ్ - అతఏవహి * తద్యథా రథ
స్యారేషు నేమి రర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితా ఇత్యరనాభిదృ
ష్టాన్త ఉపన్యస్యతే. నహి నాభిమాత్రం రథచక్రమ్ - కింతు నాభివదరనేమీ అపిహి స్వరూపాన్తర్గతే. తథా * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా
సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః । తం స్వా చ్ఛరీరాత్ ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామితి ముఞ్జేషీకాదృష్టాన్త శ్శ్రుతః. నహీషీకామాత్రం
ముఞ్జః - కింతు బాహ్యదళవిశిష్టేషీకాహి ముఞ్జస్వరూపమ్. విశేష్యాంశస్య దృష్టాన్త ఇషీకా. తథా * యథాహి కదళీ నాన్యా త్వక్పత్రా న్నాథ
జాయతే । ఏవం విశ్వస్య నాన్యస్త్వం త్వంచాపీశ్వర దృశ్యస ఇతి త్వక్పత్రకదళీదృష్టాన్తశ్చ చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూప మవగమయతి.
నహి బాహ్యత్వక్పత్రేణ వినా కాణ్డమాత్రం కదళీ - అపితు త్వక్పత్రవిశిష్ట కాణ్డస్వరూపా. ఏవంవిశ్వవిశిష్టం యత్స్వరూపమ్ - తత్ర విశేష్యభూత
స్త్వం విశేషణాంశవిలక్షణశ్చదృశ్యస ఇత్యర్థః. ఇయాన్ భేదః-నాభీషీకాకాణ్డానా మరనేమి బాహ్యత్వక్పత్రాణాం చాచేతనతయా మిథో నియన్తృ
నియామ్యభావాభావాత్ నశరీరశరీరిభావః - అతఏవ నేమ్యాదిశబ్దాశ్చ నవిశేష్యవాచకాః. ఇహతు నియన్తృనియామ్యభావాదినా శరీరాత్మభావసంభ
వాత్ శరీరవాచిశబ్దాబ్రహ్మ పర్యన్తా ఇతి. అతో మహదాద్యవస్థానాం విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ ఉపాదానత్వం ముఖ్యమ్. కిఞ్చ - మాభూత్ప్ర
కృతిపురుషయోః స్వరూపాన్తర్భావః - తథాపి ముఖ్యత్వం యుక్తమ్ - నహి శరీరద్వారకం బ్రహ్మణో మహదాద్యుపాదానత్వ మముఖ్యమ్-ముఖ్యని
ర్వాహకవ్యవహితత్వాత్ - జ్వాలావ్యవహితస్య కాష్ఠస్య కరణత్వవత్. న చావ్యవహితత్వ ముపాధిః - దర్శితసపక్షే వృత్త్యభావేన సాధ్యసమవ్యా
ప్త్యభావాత్. నను మృద్ద్రవ్యవ్యవహితకులాలస్యాపి ఘటంప్రత్యుపాదానత్వం స్యాత్. న-నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్. తదభావశ్చ స్వనిష్ఠస్య
మృత్పిణ్డస్య ఘటం ప్రత్యుపాదానత్వనిర్వాహకత్వాయోగాత్. కరణకారకస్యతు స్వనిష్ఠత్వాత్తన్నిష్ఠజ్వాలాయా స్తన్నిర్వాహకత్వం యు
క్తమ్. ఆశ్రయినిష్ఠా మవస్థాంప్రతి ఆశ్రయభావస్య స్వనిష్ఠస్య నిర్వాహకత్వం హి నఘటతే. నన్వవస్థా తద్వతోఽవ్యవహితత్వా దాశ్రయాశ్ర
యిభావాభావా దుపాదానత్వ మముఖ్యమితి. కి ముపాదాన ఏవాయం నిర్బన్ధః - ఉత కర్త్రాదికారకాన్తరేష్వపి. స ప్రథమః - దర్శితసపక్షానాద
రేణ పక్షపాతస్య నిర్నిబన్ధనత్వేనాకించిత్కరత్వాత్. ద్వితీయేతు కులాలస్య ఘటంప్రతి కర్తృత్వం నసిధ్యేత్ - తద్వ్యాపకహేతుత్వాసిద్ధేః -
వృక్షత్వనివృత్తౌ శింశపాత్వనివృత్తివత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోః పురుషఘటయోః పాణివ్యాపారదణ్డచక్రాదిహేత్వన్తరవ్యవహి

తత్వాత్. * ముఖ్యప్రకాశయితృత్వేఽస్య కృత్స్నం లోక మిమం రవి రిత్యత్ర రవేః ప్రకాశకత్వం న ముఖ్యం సిధ్యేత్ - కిరణవ్యవహితత్వాత్. ఘటాదేః ప్రకాశమానత్వే రవిః కిరణవ్యవహితో హేతుః. తథా జలం వహతీత్యత్ర జలస్య కర్తృత్వం నసిధ్యేత్ - ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకే కాష్ఠస్య కరణత్వం నసిధ్యేత్ - జ్వాలావ్యవహితత్వాత్. * గవా యజేత అరుణయా క్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రయసాధనత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వా దముఖ్యం స్యాత్. యజ్ఞాయ పశవ ఇత్యత్ర పశూనాం యజ్ఞతాదర్థ్యం న స్యాత్ - తేషాం హవిరర్థతయా తదవ్యవహితత్వాత్. * ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టే రన్నం తతః ప్రజా ఇత్యత్రాదిత్యాదీనాం వృష్ట్యాద్యుపాదానత్వంచ నసిధ్యేత్ -కిరణమేఘాదివ్యవహితత్వాత్. * ఇక్ష్వాకూణా మియం భూమి రిత్యాదౌ స్వస్వాతన్త్ర్యలక్షణసంబన్ధోపి నసిధ్యేత్ - కరదానాం రాజ్ఞా మవాన్తరస్వాతన్త్ర్యవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కే శేత ఇతి పర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం నస్యాత్ - ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్, సర్వోపి వ్యవహారో నముఖ్య ఇతి చేన్న - ముఖ్యత్వే సమ్భవత్యనేక వ్యవహారాముఖ్యత్వాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తంహి నిరాకాఙ్క్షకవ్యవధానం నముఖ్యత్వవిరోధీతి. కిఞ్చ - వ్యవహితస్య కార్యంప్రతి హేతుత్వే - కో విరోధః. లక్షణాభావ ఇతిచేన్న - నియతపూర్వభావిత్వస్య లక్షణస్య సంభవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వం లక్షణ మితిచేన్న - తద్ధి సామగ్ర్యాఏవ - నహేతుమాత్రస్య - అన్యథా కృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీపూరాదే స్సుభిక్షతాహేతుత్వం నస్యాత్. తద్ధేతుత్వం హి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికంచ నస్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వంచ నస్యాత్ - భావార్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వేఽతిప్రసఙ్గ స్స్యాదితి చేత్ - తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాదావతిప్రసఙ్గస్స్యాత్. న - అన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మతిప్రసఙ్గస్య నివార్యమాణత్వాదితిచేత్ - తుల్యమ్, అవ్యాప్తిస్తు భవతోఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య నకారణత్వ మితిచేత్. కిం యేన కేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వమ్ - ఉత హేతుత్వాకారేణ - ఉత హేతుత్వావాన్తరాకారేణ. నప్రథమః. - వ్యవహితపుత్రవధే పురుషస్యాహేతుత్వప్రసంగాత్. నద్వితీయః - కులాలస్య ఘటంప్రత్యహేతుత్వప్రసంగాత్. నతృతీయః - శరవ్యవహితస్య ధనుషో జయసాధనత్వాభావప్రసంగాత్. వ్యవహితహేతు రన్యథాసిద్ధత్వాత్ నవ్యవహితకార్యంప్రతి హేతు రితిచేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కిం తస్మిన్సత్యపి కార్యానుదయాత్ - ఉతాసత్యపి కార్యోదయాత్ - ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్ - ఉతవ్యవహితకార్యంప్రతి కించిత్కారాయోగాత్ - ఉత వ్యవహితత్వాదేవ. న ప్రథమః - అవ్యవహితే బీజాదౌ హేతౌ సత్యపి కదాచి దఙ్కురాద్యనుదయేన బీజాదే రహేతుత్వప్రసఙ్గాత్, సామగ్రీవైకల్యా దనుదయః - నాహేతుత్వాదితిచేత్ - ఇహాపి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యా దనుదయః - నత్వహేతుత్వాదితితుల్యమ్. నద్వితీయః - వృష్టినదీపూరాద్యభావే సస్యానుదయాత్. నతృతీయః - గమనాదికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాదికార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. న చతుర్థః - కర్తుః కార్యంప్రతి కరణప్రేరణరూపకించిత్కారవత్, కాష్ఠస్యాదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకించిత్కారవత్, తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకించిత్కారసద్భావాత్. వ్యవహితవ్యాపారస్యాపి కించిత్కారరూపత్వేఽతి ప్రసఙ్గః పరిహృతః. పఞ్చమేపి కింవ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వం వారయతి - ఉత వ్యవహితకారణత్వమ్. ప్రథమ మిష్టమ్. ద్వితీయేతు కథ మిద మహేతుత్వసాధకమ్. వ్యవహితానా మశనిపాతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనా దితిచేత్ - అవ్యవహితరాసభాదే రప్యహేతుత్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాదిహేతుత్వం నస్యాత్. సన్నికర్ష మనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవధాన మప్యనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయ ఇహాప్యుపపన్నః - అన్యథా కులాలాదే ర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసఙ్గాత్. ఏవం హేతు మాత్రస్య సద్వారకత్వోపపత్తేః తదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వస్యే దుపాదానత్వమపి సద్వారకం ముఖ్యమ్. ననూపాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వం వాచ్యమ్ - కథం వ్యవహితస్యావస్థావిశేషాశ్రయత్వమ్. ఉచ్యతే - కుమ్భోదరసంభృత మమ్భః ప్రతి పురుషస్యేవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వ ముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహితస్యామ్భసః పురుషాధేయస్యాపి సాధారధారకాయత్తస్థితిత్వం హి దృశ్యతే. నచవాచ్యం పరమాధారస్స్వాధేయధారణోపక్షీణః - నతు వ్యవహితధారణపర ఇతి. పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయదర్శనాత్. నహి నిరుదకస్యేవ ఉదకపూర్ణస్య ఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధన శ్రమాతిశయో నభవతి. యది ఘటఏవ పురుషేణ ధార్యతే - నజలమ్ - తర్హి నిరమ్భః కుమ్భధారణ ఇవ శ్రమాతిశయో న స్యాత్ - కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్, జలస్య ఘటసంసర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః - న ధార్యత్వాదితిచేన్న - అన్యేన ధృతస్య సోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణశ్రమప్రసంగాత్. విమతం దేవదత్త ధార్యమ్ - తదుపరిభాగస్థత్వేసతి తచ్ఛ్రమహేతుత్వాత్ - తుల్యగౌరవసంప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటో ధార్యఇతి శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహితధారణంచ నస్యా, దితిచేత్. తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వ మస్తివా - నవా. నచే చ్ఛ్రమాతిశయో నస్యాత్. అస్తిచేత్ - తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్టమచిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్య మితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి పరమాత్మాయత్తస్థితిత్వాత్తస్య తదాశ్రయత్వ ముపపన్నమ్. కిఞ్చ - అవ్యవహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వం ముఖ్యం దృశ్యతే - యథా ఆస్తరణాంశుకాదపి పర్యఙ్కస్య, యథా దర్భేభ్యో భూతలస్య. అవ్యవహితమపి హ్యంశుకం నపురుషస్య ధారకమ్ - అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖపిధాయకం విస్తీర్ణ మంశుకంహి నపదన్యాసం ధారయితుం ప్రభవతి, కూపాచ్ఛాదకాహి దర్భాస్తత్ర నిహితపదం పురుషం నధారయన్తి. తస్మా దంశుకస్య దర్భాణాంచ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవహి ధారణసామర్థ్యా న్ముఖ్య మాశ్రయత్వమ్. పర్యఙ్కభూతలస్థయో రాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసామర్థ్యకల్పనే గౌరవం స్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవధాయకత్వమ్, ఏవం మహదాద్యవస్థా మపేక్ష్య

౨౯॥ సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. ౧.

౧, ఏతేన † పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన. సర్వవేదాన్తేషు † జగత్కారణ ప్రతిపాదనపరాస్సర్వే-వాక్య

ప్రకృతే రాశ్రయత్వాసంభవేన పరమాత్మన స్సర్వశక్తే స్తదాశ్రయత్వం ముఖ్యమ్ - వ్యవధాయకసద్భావస్తు వ్యవహితయో రాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. విమతం వ్యవధాయకం స్వసమ్బన్ధినో ర్వ్యవహితయో రాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి - స్వధారణసమర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్ - ఆస్తరణవత్ దర్భవచ్చ. ఏవం మహదాద్యవస్థాం ప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణః ఆశ్రయత్వోపపత్తే ర్జగదుపాదానత్వం ముఖ్యమ్. నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావ మాశ్రిత్యోపాదానత్వ ముచ్యతే - వైశేషికాదిపక్షాత్ కో భవత్పక్షస్య భేదః - నియామ్యవిశేషో హి శరీర మభిమతమ్ - చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వం హి తన్మతేప్యస్తి. అహో మహత్తరోఽయం పర్యనుయోగః - వైశేషికాదయశ్చే దప్రామాణికమేవ బ్రూయుః - తదుక్తం చేదనాదరణీయమితి న నః ప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థ స్తదభ్యుపగతశ్చేత్ - ప్రామాణికోఽర్థోఽఙ్గీకృత స్స్యాత్ - కా నః క్షతిః. కించ - సామ్యమపి దురుపపాదమ్ - కాలదిగాకాశా ద్యచేతనస్య ఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్తావేవాకాశాదీనాం తద్భోక్తృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరాపేక్షా - నత్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానా మప్యదృష్టానుగుణదేహేన్ద్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వర ఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్యత్వమ్ - నతు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాంతు నకదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చా ద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతిచేన్న - పుణ్యపాపయో రాత్యన్తి కవిచ్ఛేదాదేవ తత్సిద్ధేః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయా తస్యైనరపేక్ష్యాచ్చ. అదృష్టాభావేపి దుఃఖోత్పాదనక్షమ ఈశ్వరః - అత స్తదనుదయాయ తదపేక్షేతిచేన్న - అపార్థివత్వేపి ఖే పుష్పం జనయితు మీశ్వరః క్షమఇతి పుష్పానుదయాయ ఖస్యేశ్వరాపేక్షేతి వచనతుల్య మిదమ్ - ఉభయో రప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతో ధారణాద్యనుగుణ మసఙ్కుచిత మీశనం తన్మతే నాస్తీతి యావద్ద్రవ్యభావితయా తన్నియామ్యత్వధార్యత్వాద్య భావాత్ పరాభిమతేన వాఽస్మదభిమతేనవా లక్షణేన కథంచి దపి చిదచితో శ్శరీరశరీరిభావానుపపత్తే ర్జగదుపాదానత్వం తన్మతే దురుపపాదమ్. అతో భాష్యోక్తప్రకారమేవ పరమాత్మనో జగదుపాదానత్వ మితి స్థితమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రకృత్యధికరణమ్.

---

౧. ౨౯॥ సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. కృత్స్నాధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సఙ్గతిః. ప్రథమసూత్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరా స్సర్వే వేదాన్తావిషయాః - వాక్యవిశేషా ఇతరేష్వధికరణేషు విషయాః - ఏష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషా స్సర్వేస్యాస్య పఞ్చత్రింశస్య విషయాః. పూర్వాధికరణేష్వివ విచారోఽర్థసిద్ధః. అనుదాహృతాః కారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణచిదచి ద్విలక్షణ బ్రహ్మపరాః - ఉత నేతి విచారః. తదర్థంతే కి ముక్తన్యాయానా మవిషయాః - ఉత విషయాఇతి. విషయత్వం సంభవతి - నేతి. యదా నసంభవతి - తదా తదవిషయత్వాదుక్త లక్షణబ్రహ్మపరత్వాభావః. యదా సమ్భవతి - తదా ఉక్త న్యాయవిషయత్వా దుక్తలక్షణబ్రహ్మపరా ఇతి ఫలఫలిభావః. † ఏతేనేతి పదస్య ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతి సూత్రస్థైతచ్ఛబ్దవ దనన్తరపూర్వప్రకృతార్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణ న్యాయమాత్రపరామర్శిత్వ వ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి). † ఉపాసన తత్ఫలాది ప్రతిపాదక వాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరాఇతి) ఇదం పదం హేతుగర్భమ్ - కారణవిషయత్వ మేవ హ్యధికాశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూ

౨౯॥ సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. ౨.

(వే-సా.) ౧ "జన్మాద్యస్యయతః" ఇత్యాదినా ఏతదన్తేన న్యాయేన, సర్వే - వేదాన్తాః, బ్రహ్మపరా వ్యాఖ్యాతాః. ద్విరుక్తి రధ్యాయ పరిసమాప్తి ద్యోతనాయ. ౨.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే వేదాన్తసారే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

(వే. దీ.) ౨ "యతో వా ఇమాని" ఇత్యాదిషూదాహృతేషు వాక్యేషు "౧ జన్మాద్యస్య యతః" ఇత్యాదినోక్తన్యాయకలాపేన, సర్వే - వేదాన్తాః, బ్రహ్మపరా వ్యాఖ్యాతాః. పదాభ్యాసోఽధ్యాయ పరిసమాప్తిద్యోతనార్థః. ౨.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

౧॥ శారీ - ౧అ - ౧పా - ౨.

౨॥ తై - ఆనం - ౪అను.

విశేషాః † చేతనాచేతనవిలక్షణ † సర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదనపరా వ్యాఖ్యాతాః.

పితివాక్యస్యావచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషా ఇత్యుక్తమ్. పూర్వ మనుదాహృతా అనిశ్చితార్థా ఇత్యర్థః. † యస్త్వేతేషు త్రిష్వేవ యజ్ఞేన ఇత్యుక్తే అన్యేషా మయుజ్యత్వం వ్యాఖ్యాతం భవతి - ఏవ ముదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరత్వ ప్రతిపాదనేనాన్యేషాం అతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాం వ్యావర్తయితు మాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషు ప్రధానం గుణద్వయ మాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహి నిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ. కా పున రత్రాధికారశఙ్కా. ఉచ్యతే - జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషు కేచి త్సర్వసాధారణశబ్దేన కారణనిర్దేశపరాః - యథా ※ సదేవ సోమ్యేత్యాదయః సద్బ్రహ్మాక్షరశబ్దైః, కేచి చ్చేతనమాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః - యథా * తౌ వేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి పైఙ్గి శ్రుతిః క్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచి దచిన్మాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః - యథా * గౌ రనాద్యన్తవతీ * అజా మేకా మిత్యాది. కేచి జ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః - యథా * ఆత్మన ఆకాశఇతి ※ పురిశయం పురుష మితిచ. కేచి చ్చిదచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః - యథా వైశ్వానరశబ్దవతీ శ్రుతిః. కేచి చ్చాచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః - యథా ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తఇతి. కేచి చ్చేతనవిశేషాసాధారణశబ్దాః - యథేన్ద్రశబ్దవతీ ప్రతర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తు పరమపురుషాసాధారణశబ్దాః - యథా అన్తరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః, యథాచ పురుషసూక్తమ్. ఏవం విధేష్వేవ వాక్యేషు కేచి త్సాక్షాదేవ కారణత్వప్రతిపాదకాః - కేచిచ్చ కారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వనిరతిశయదీప్తియోగాది పరాఇతి విభాగో యథాసమ్భవం ద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిపఞ్చకాన్తర్భూతం కారణవిషయం వాక్యం నక్వచి త్సంభవతి, తత్ర చిదచిత్సాధకై ర్లిఙ్గశబ్దాదిభిః పూర్వపక్షే ప్రాప్తే చిదచిద్వ్యావర్తనక్షమై రీక్షణవిశేషానన్దవిశేషసర్వప్రకాశిత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వముక్తప్రాప్యత్వాదిభి ర్ధర్మవిశేషై స్తేషాం వాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేషప్రతిపాదకత్వం సమర్థితమ్. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వపి యేష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషేషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతమ్ - నతీక్షణవిశేషాదయ శ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్చ శ్రుతాః - తేషు యథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావా న్నపరమాత్మపరత్వ మిత్యనుయాయిన్యధికా శఙ్కా - అభ్యుచ్చయహేతవశ్చ యథాసంభవం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యాః. ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపి జగత్కారణత్వస్య ఈక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్య ద్వాత్రింశదధికరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధ కారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధక మిత్యధికానుయాయిపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయః తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యాః. నను జగత్కారణత్వం పరమాత్మలిఙ్గం స్యాత్ - కథం పరమాత్మనో దేవతావిశేషత్వసాధకమ్. జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాదీనా మధికరణానాం సర్వేషాం దేవతావిశేషనిర్ణయపర్యన్తత్వాదితి బ్రూమః. తథాహి - బ్రహ్మశబ్దస్య భగవచ్ఛబ్దతుల్యత్వం ప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితమ్. యతఇతి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయా ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచ సదాదిశబ్దానాం దేవతావిశేషపర్యన్తత్వావగమాత్, సూత్రేచ యతఇతి జనికర్తుః ప్రకృతౌ నపఞ్చమీ - కింతు హేతావితి సమర్థనేన నారాయణాతిరిక్తనిమిత్తవిరోధిత్వాచ్చ, జన్మాద్యధికరణం దేవతావిశేషనిష్ఠమేవ లక్షణం స్థాపయతి. తృతీయంతు సామాన్యేనోపయుక్తమ్. చతుర్థం దేవతావిశేషనిష్ఠం పరమప్రయోజనత్వం దర్శయతి - * ఆనన్దో బ్రహ్మ ※ రసో వై స ఇత్యాదివాక్యానా మానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చాన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్, ఈక్షత్యధికరణేతు గతిసామాన్య స్యోక్తత్వాత్ సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య దేవతావిశేషనిష్ఠత్వమేవ దర్శితమ్. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు * స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే ఇత్యన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యావగమాత్, ※ అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయఇతి అన్తరాత్మశబ్దేన సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానా, దుపక్రమస్థస్యానన్తశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే హేత్వభావాచ్చ, సిద్ధం భగవత్పరత్వమ్. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాంతు పుణ్డరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేన హిరణ్మయత్వవిశేషణేనచ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మభ్య ఉదయేన ※ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి సుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ సిద్ధం పరమపురుషపరత్వమ్. ఇతరాధికరణచతుష్టయస్య ఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయతయా సమర్థనపరత్వం తత్ర తత్ర స్ఫుటమ్. మనోమయత్వభారూపత్వప్రత్యభిజ్ఞాపితై రాదిత్యవర్ణహిరణ్మయపురుషపదైః ※ హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః ※ విద్యుతః పురుషాదధి * తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయఇత్యాదిభి రైకార్థ్యాత్ శాణ్డిల్యవిద్యా దేవతావిశేషవిషయా. కఠవల్లీ భగవత్పరేతి స్ఫుటమ్- అధ్వనః పారభూతవైష్ణవపరమపదవిషయత్వా, త్తస్యాః. అత్యన్తరః పరమపురుషః - పురుషశబ్దవాచ్యత్వా దమృతత్వాచ్చ * తస్మిన్నయమితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యా నారాయణవిషయేతి స్ఫుటమ్ - సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముణ్డోపనిషదః కార్త్స్న్యేన పరమపురుషవిషయత్వమ్, బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోశ్చ పురుషశబ్దసమానార్థత్వంచ దర్శితమ్. తత్ర శ్రుతరూపవిశేషాన్వయాదేవ వైశ్వానరవిద్యా తదేకవిషయా - ※ పురుషమపి చైన మధీయత ఇతిచ స్ఫుట ముక్తమ్. ద్యుభ్వాద్యధికరణంతు ముణ్డోపనిషద్విషయత్వాదేవ పరమపురుషపరమ్, భూమవిద్యాతు నిరతిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్దవల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారక మక్షరం సూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానా, దక్షరశబ్దవాచ్యతయా ముణ్డకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ బృహదారణ్యకే అన్తర్యామివిద్యానన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వాచ్చ, పరమపురుషః. ఈక్షతికర్మ పర

మపురుషఏవ శ్రుతః. దహరాధికరణంతు వ్యోమాతీతమతప్రత్యనీకత్వాత్, * స ఉత్తమః పురుషఇతి పరమపురుషవిషయత్వాచ్చ దేవతావిశేష సాధకమ్. ప్రమితశ్చ పురుషఏవ శ్రుతః, దేవతాధికరణమధువిద్యే హిరణ్యగర్భేన్ద్రాదీనామపి గురుశిష్యభావప్రదర్శనేన, ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేన చ భగవతో మహామహిమప్రతిపాదికే. ※ ఆకాశో హవై నామేతి వాక్యం పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయమ్. చతుర్థాద్యేతు ※ పురుషాన్నపరం కించి దితి సమర్థితమ్. అనన్తరే చాధికరణే అజాయాః పరమపురుషాత్మకత్వం స్థితమ్ - తైత్తిరీయకే అజావాక్యచిహ్నితానువాకే * యస్మాత్పరమితి వాక్యస్యాధీతత్వాత్. * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి వాక్యంచ భగవత్పరమ్ - అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్ - * అన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతిహోవాచ ఏతదమృత మేతదభయ మేతద్బ్రహ్మ * అమృతో హిరణ్మయః * సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి వాక్యైక్యార్థ్యంహి తస్య ప్రతీయతే - ※ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణైకార్థ్యేన పఞ్చజనసఞ్జ్ఞానామిన్ద్రియాణాం భగవదధీనత్వమపి హ్యవగమ్యతే. ※ కారణత్వేన చేత్యత్రానన్దవల్లీవాక్యస్య విషయత్వాత్ సిద్ధం పరమపురుషత్వనిర్ధారణమ్. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేచ వేదితవ్యతయోక్తః పరమపురుషః - * యస్యేత్యనువాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వాదేవ దితవ్యత్వస్యచ ※ తమేవం విద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపకత్వాచ్చ. అవస్థితేరితిసూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణేచ జీవసమానాధికరణవాక్యానాం నారాయణపరత్వంస్థితమ్. ప్రకృత్యధికరణస్యతు నిమిత్తోపాదానభేదవాది పాశుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రుక్మవర్ణపురుషస్య యోనిత్వకథనాచ్చ పరమపురుషవిషయత్వం స్పష్టమ్. ఏత దుక్తం భవతి - కేచి ద్వాక్యవిశేషా అనువాదరూపతయా ప్రాపకసాకాఙ్క్షాః - * యతో వా ఇమాని * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవమాదయః. కేచిత్సాధారణశబ్దచిహ్నితత్వా ద్విశేషాకాఙ్క్షాః - యథా * సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చాయోగ్యస్వార్థతయా యోగ్యవిశేషాకాఙ్క్షాః - యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః - యథా ※ సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః - సర్వవ్యాపిత్వం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్ - * వ్యాప్య నారాయణః స్థితః ※ సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి శ్రూయమాణత్వాత్. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః - ※ హిరణ్మయః పురుషః ※ తస్య యథాకప్యాసం పుణ్డరీక మేవమక్షిణీ ※ సహస్రశీర్షాపురుషః ※ సోధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ * పరాత్పరం పురుష ముపైతి ※ పరమపురుష మభిధ్యాయీత ※ దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదయః. అతో యోగ్యవిశేషపరేషు వాక్యవిశేషేషు తదితరకోటిచతుష్టయనివిష్టవాక్యవిశేషాః పర్యవస్యన్తి - అన్యథా నిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతో జగదేకకారణచిదచిద్విలక్షణదేవతావిశేషే కారణవాక్యానాం సమన్వయోఽధ్యాయప్రతిపాద్య ఇతిస్థితమ్. అతోఽధికాశఙ్కాస్పదానామనుదాహృతవాక్యవిశేషాణామపి నారాయణపరత్వమేవ చరమాధికరణే సూత్రకారై రుపపిపాదయిషితమితి సిద్ధమ్. ఏవం పాదచతుష్టయేపి విషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యానామైకకణ్ఠ్యం స్థితమ్. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాంతు నకస్మింశ్చిదర్థే ఐకకణ్ఠ్యం ప్రతీయతే - అతస్తేష్వేకైకం నిరూప్యమాణేషు నిరూపితచరాణాం భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ ఏకైకస్య వాక్యస్య తదనుగుణత్వం యుక్తమితిచ సిద్ధమ్. కేపునస్తే వాక్యవిశేషాః - యేషూక్తన్యాయాతిదేశః. ఉచ్యతే - అనుదాహృతవాక్యానామానన్త్యాన్నకార్త్స్న్యేన తత్ప్రదర్శనం శక్యమ్ - అతః కేషుచిద్వాక్యేషు దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * బ్రహ్మ వా ఇద మగ్ర ఆసీ దేకమేవేత్యాది. అత్ర నపరంబ్రహ్మప్రతిపాద్యమ్ - తదసాధారణేక్షణవిశేషాద్యభావాత్. అత్ర బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణజాతిపరః - తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరో వా - తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణజాతిపరో వా. * అత్యసృజత క్షత్రమితి క్షత్రియసృష్టిశ్రవణాత్. ※ తస్మా ద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియ మధస్తా దుపాస్తే రాజసూయఇతి క్షత్రప్రశంసనవాక్యే బ్రాహ్మణశబ్దేన నిర్దేశాత్ * య ఏనం హినస్తి స్వాం యోని మృచ్ఛతి స పాపీయాన్భవతీతి బ్రాహ్మణహింసాయాం ప్రత్యవాయకథనాత్, పరస్య హింసాప్రసఙ్గాభావాత్, * స విశ మసృజత స శౌద్రం వర్ణ మసృజతేతి సఇతి పుల్లిఙ్గేన శబ్దేన బ్రాహ్మణం పరామృశ్య వైశ్యశూద్రయోరపి తత్సృష్టత్వకథనాత్, * తదేత ద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ఛూద్రఇతి వర్ణచతుష్టయనిగమనాచ్చ బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణపరః. తదభిమాన్యగ్నిపరో వా - తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణవర్ణపరో వా - ※ ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణఇతి శ్రుత్యన్తరాదిహాపి ※ అగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి నిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసమ్బన్ధప్రతిపత్తేశ్చేతి.————తదేత త్త్రియ మనుపపన్నమ్ - * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దిత్యాదివాక్యసారూప్యభఙ్గాయోగాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సమర్థితత్వాచ్చ. కిఞ్చ-ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహానిప్రసఙ్గః. వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞ దేవతాయా స్తదధిష్ఠితవర్ణస్య చేన్ద్రవరుణసోమాదిసమస్తదేవతాస్రష్టృత్వాయోగశ్చ. * బ్రాహ్మణోస్య ముఖం ※ పద్భ్యాం శూద్రః * ముఖా దిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి బ్రాహ్మణస్యేన్ద్రాదరగ్నేశ్చ పరమపురుషసృష్టత్వశ్రవణేనేన్ద్రాదీనా మగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ. అస్యా శ్శ్రుతే ర్గత్యన్తరసంభవేన కల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనంచానుపపన్నమ్. * తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టప్రకృతబ్రహ్మణోఽగ్నిబ్రాహ్మణాన్యత్వంచ ప్రతీయతే, * తస్మా దగ్నావేవ దేవేషు లోక మిచ్ఛన్తో బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వేతాభ్యాంహి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవ దిత్యగ్నిబ్రాహ్మణయోర్ద్వయధికరణ్యేన బ్రహ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాం రూపిణో బ్రహ్మణో విలక్షణత్వం చ ప్రతీతమ్, ఏవ మిన్ద్రాదిస్రష్టృత్వాత్ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరత్వంచ వ్యుదస్తమ్. నహ్యగ్నిరూపా ద్బ్రహ్మణ ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః - అతో ఽగ్నివిశిష్టతోపస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం

అశాబ్దత్వం చ - నహి కేవలబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యుపష్టమ్భమాత్రవాచీ. ప్రథమబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యుపష్టబ్ధబ్రహ్మపరశ్చేత్ ※ తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శస్య వైయర్థ్యాద్వైయధికరణ్యాచ్చ మనుపపన్నమ్. అగ్న్యుపష్టమ్భస్య బ్రహ్మణోఽగ్నినా విశిష్టత్వం చాయుక్తమ్ - ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః, అగ్న్యుపష్టమ్భకల్పనేన తస్యాగ్న్యుపష్టమ్భప్రతిరూపతానుపపత్తేశ్చ, నచేన్ద్రాదిసృష్టిరవివక్షితా - తద్వివక్షాయాం హి అగ్నిబ్రాహ్మణపరతానుపపత్తిః - కిన్తు తద్దేవతాధిష్ఠేయక్షత్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా. ※ తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేషు ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి వాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యవిభాగేన ద్వైవిధ్యపరమితి. ఉచ్యతే - నతావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షా వాచ్యా - * తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ఛూద్ర ఇతి చాతుర్వర్ణ్యనిగమనే - కథం చాతుర్వర్ణ్యమ్ - క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిరుక్తేత్యపేక్షాయామ్ * తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ మృత్యుసంజ్ఞసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మసృష్టతయా ప్రాగుక్తః - ※ తస్య శ్రాన్తస్య తప్తస్య తేజోరసో నిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయా యత్నపరః - కృతసంకల్పస్యేత్యర్థః. తప్తస్య - ※ తప ఆలోచనే - సృజ్యవర్గపర్యాలోచనవత ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ సృష్టతయా శ్రుతః - నతు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి తేన చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్ అగ్రప్రాయన్యాయేన క్షత్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే - నతు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః. * తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్విత్యుక్తిః పూర్వం బ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాం జ్ఞాపయతి - పూర్వోక్తానామిన్ద్రక్షత్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యా పునరనుక్తత్వాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యం శ్రూయతే. అత ఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వం సిద్ధమ్ - నహీన్ద్రో దేవేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యమస్తి. నను * క్షత్రియేణ క్షత్రియో వైశ్యేన వైశ్యః శూద్రేణ శూద్ర ఇతి శ్రూయతే ఇతిచేత్ - తతః కిమ్. వర్ణాన్తరేష్వపి ద్వైవిధ్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న - * తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యవైరూప్యాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్రియోఽభూత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి శ్రుతమ్. తథాపి వర్ణాన్తరద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహారబాహుల్యప్రసఙ్గః, తర్హ్యస్యాః శ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే - బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వముక్తత్వాత్ క్షత్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వా అగ్నిసృష్టిః స్మారితా * తదగ్నినైవేతి వాక్యేన. అగ్నినేతీత్థంభావే తృతీయా. అగ్నినా విశిష్టం తత్పరం బ్రహ్మ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ - అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనేన్ద్రాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ క్షత్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధమ్. వర్ణాభిమానిదేవతానాం చ తపోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగోఽస్తీతి వా బ్రహ్మక్షత్రాదివ్యవహారః - * బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్రః మరుతో వై దేవానాం విశ ఇత్యాదిశ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగ ఉక్తస్స్యాత్ - * బహు స్యామితి సర్వవిధబహుత్వం హి తత్తద్ద్వారా బ్రహ్మగతమ్. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా - అథాభిమానవిషయభూతబ్రాహ్మణాదిసృష్టిం * బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూతమానుషవర్ణవిభాగభాక్త్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే ※ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి. తత్పరం బ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మాభవత్ - క్షత్రియేణ విశిష్టం స తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా కాఠిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః - శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహే సంభవతి వాక్యాధ్యాహారేణ యోజనానుపపత్తేః. మధ్యే అగ్నిబ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా ※ తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశస్త్యహేతుమాహ ※ ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి - అగ్నిబ్రాహ్మణరూపాభ్యాం పరం బ్రహ్మ విశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్రక్షత్రాదీనాం చ పరమాత్మరూపత్వావిశేషేఽపి అగ్నిబ్రాహ్మణయోః తద్రూపత్వకథనం తత్ప్రశంసాయా వివక్షితత్వాత్. ※ ఏతాభ్యాం హీత్యాదివాక్యస్య వర్ణద్వైవిధ్యపరత్వం ప్రయోజనాభావాదయుక్తమ్ - నహి వర్ణద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయ భవతి. ఇదం చ వాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి - హిశబ్దేన జ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యం తు ※ తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి ముణ్డకోపనిషదీవ ఘటతే - ముఖ్యార్థాసంభవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్య తత్సంభవే ముఖ్యార్థస్వీకారహేతుత్వాభావాత్. వక్ష్యతే హి స్యాదేకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి. పూర్వపక్షహేతుషు క్షత్రవిట్ఛూద్రసృష్ట్యుక్తేరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కిఞ్చ - క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన ※ బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనం పరమాత్మపరత్వం భఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభిమానిదేవతావిషయతాశ్రయణమయుక్తమ్ - * స దేవేత్యాదివాక్యేఽపి తేజోఽబన్నసృష్టేరవక్ష్యమాణత్వేన సచ్ఛబ్దస్యాపి వాయ్వాదితదభిమానిదేవతావిషయత్వప్రసఙ్గాత్. * స విశమసృజత ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశః స్వాత్మశబ్దాభిప్రాయః - ఏతద్బ్రాహ్మణోపక్రమే హి ※ ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీదితి శ్రూయతే. అతస్స ఇతి నిర్దేశో న క్షత్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుతబ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గభాక్త్వం సర్వనామపదస్య శ్రుతిషు దృశ్యతే - యథా ముణ్డకోపనిషది * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యైష మహిమా భువి । దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమ్న్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః । మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ । తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి - అత్రాత్మశబ్దేన నిహితేఽపి బ్రహ్మ - తల్లక్షణముచ్యత ఇతి వ్యవహితబ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతం యత్తదితి నిర్దిశ్యతే - నతు * స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన. నన్వస్మిన్నేవ బ్రాహ్మణే * తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తో మనుష్యా మన్యన్తే కిము తద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి పృష్ట్వా * తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా

మనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్య అహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానేన సర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసంభవాత్, బ్రాహ్మణాదిషు తత్సమ్భవాత్, ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణవర్ణపరఇతి అత్రాపి తదనురోధేన బ్రాహ్మణవర్ణపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యోపపన్నమితి. నైవమ్ - ఉపక్రమేపి బ్రహశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్. తత్రచ నావిద్యాతిరోధానం శ్రూయతే - తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథాహి - ✽ బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తః - సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తావిర్భావకామాః. మనుష్యా మన్యన్తే - కిముత ద్బ్రహ్మావైత్ యస్మాత్తత్సర్వ మభవదితి - తద్బ్రహ్మ కిం వేద్యం వస్త్వన్తరమవైత్ - యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వ మభవదితి బ్రహ్మణోపి పరం తదుపాస్యం వస్త్వస్తి నవేతి బుభుత్సోత్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్య మిత్యుత్తర మాహ * తదాత్మాన మేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వ మభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్ - నత్వన్య దుపాస్యమ్ - తస్మాత్తత్సర్వ మభవ దిత్యర్థః. అన్యవేదనస్యోపాయతానిషేధేతాత్పర్యమ్ - నతు స్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా ✽ సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపఇతి కారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః - ఏవ ముపాస్యాన్తరనిషేధేన బ్రహ్మణః పరమోపాస్యత్వ మిహ వివక్షితమ్. కారణాన్తరాభావఫల ముపాస్యాన్తరాభావః - కారణస్యైవహి ధ్యేయత్వమ్. ఏవ ముపాస్యాన్తరశూన్యం బ్రహ్మ జానతః ఫల మాహ ✽ తద్యోయ ఇతి. అత ఉపక్రమైకార్థ్యంచ పరమాత్మపరత్వసాధకమ్. తస్మాత్ ✽ బ్రహ్మవా ఇద మగ్ర ఆసీ దేక మేవేత్యాదివాక్యస్య పరమపురుషపరత్వం సిద్ధమ్.

తథా బృహదారణ్యకఏవ * ఆత్మైవేద మగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ స్సోఽనువీక్ష్య నాన్య దాత్మనోఽపశ్యదిత్యాదిశ్రూయతే. ఇహాత్మశబ్దా దీక్షణాచ్చ చేతనస్య ప్రతిపాద్యత్వేపి న స పరమాత్మా - సహి నిరతిశయానన్దః - ఇహచ * సోబిభేత్ తస్మాదేకాకీ బిభేతి నసహాయ మీక్షాంచక్రఇతి భయాన్వయోఽవగతః. పరమాత్మాహి నభయాశ్రయః - కింతు భయహేతుః - * భీషాస్మా ద్వాతః పవతఇత్యాదిశ్రుతేరితి.——ఉచ్యతే - అయం పరమాత్మా - కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్య వాక్యస్య. ✽ అగ్రఆసీదితి కారణవాక్యత్వంహి ప్రతీయతే, అస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం చానన్దమయత్వం జ్ఞాపయతి - ✽ ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూత ఇత్యుపక్రమ్య * అన్యోన్తర ఆత్మా నన్దమయ ఇత్యుక్త్వా తస్య పురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్. ✽ స యత్పూర్వోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వా న్పాప్మన ఔషత్ తస్మాత్ పురుషఇతి సర్వపాప్మప్రదాహకత్వపురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ పరఏవ. భయాన్వయస్తు నపరమాత్మనః - కింతు తత్కార్యభూతపురుషస్య - * సోఽహమస్మీత్యగ్రే వ్యాహరత్ తతోఽహన్నామాభవత్ ఇతి తత్రైవ హ్యుక్తమ్. అహమితి హిరణ్యగర్భనామ - అహ మభిమానాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాం ప్రథమత్వా ద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథా మోక్షధర్మే చతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వ మవగమ్యతే * మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజ త్స్వయమ్ । తతస్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహ మనుత్తమాన్ । మత్పుత్రత్వంచ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవచ । అహఙ్కారకృతంచైవ తథా పర్యాయవాచకమితి. తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే * తస్మా త్పద్మా త్సమభవ ద్బ్రహ్మా వేదమయో విధిః । అహఙ్కారఇతి ఖ్యాత స్సర్వభూతాత్మభూతకృత్ । బ్రహ్మా వై సుమహాతేజా యఏతేపఞ్చధాతవ ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయ మర్థః - ✽ అహమస్మి-అహం స్యామ్. చతుర్ముఖః స్యామ్. ఇతి సఙ్కల్పవాక్యం వ్యాహరత్ - తతోఽహన్నామాచతుర్ముఖోఽభవదిత్యర్థః. అత శ్చతుర్ముఖరూపస్య పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వం సాక్షాద్విశేషణముక్తమ్ - తద్రూపభూతశ్చతుర్ముఖః ✽ సో బిభేదితి భయాశ్రయతయోచ్యతఇతి. అత ఆత్మా పరమాత్మేతి స్థితమ్.

తథా తత్రైవ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీ న్మృత్యునైవేద మావృతమాసీత్ అశనాయయాహి మృత్యు స్తన్మనోఽకురుతేత్యాది. అత్ర మృత్యుసంజ్ఞో న పరమాత్మా - తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయయా విశిష్టత్వాచ్చ. ✽ అవిజిఘత్సోఽపిపాసఇతి హి పర శ్శ్రూయతే. * సోఽర్చన్నచరదితి తస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వంశ్రూయతే - పరశ్చాకర్మవశ్యః - * సఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ✽ అపహతపాప్మేతి శ్రవణాత్. అతఏవ అప్తత్త్వసృష్ట్యా నారాయణఇతిచ నశఙ్క్యమ్ - ✽ అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి తస్యాపహతపాప్మత్వాత్. అతః ప్రసిద్ధమృత్యురిహ వివక్షితః. సూర్యోవా - * తదర్కస్యార్కత్వ మిత్యుక్తత్వాత్.——ఉచ్యతే - ✽ అగ్రఇతి కారణావస్థత్వాదయం మృత్యుసంజ్ఞోఽచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా - * యస్య మృత్యు శ్శరీరం స దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి శ్రుతేః. అశనాయా నామ - జగత్సంజిహీర్షా. తద్వత్తయా అశనాయాశబ్దః తస్మిన్ప్రయుక్తః. ✽ తన్మనోఽకురుతేతి మనస్కారశ్చ పరత్వసాధకః. ✽ అర్చన్నితి పదస్యాయ మర్థః - అర్చనమ్ - ప్రీణనమ్. కర్మ కారకంచ స్వయమేవ - అశ్రుతాధ్యాహారాదపి ప్రకృతస్యైవ కర్మత్వోపపత్తేః. ✽ లక్షణహేత్వోః క్రియాయాఇతి శత్రన్తతయా జగద్వ్యాపారలీలయా స్వాత్మానం ప్రీణయితు మచరదిత్యర్థః. అపాం సృష్టిశ్చ స్రష్టు ర్నారాయణత్వే లిఙ్గమ్ - ✽ ఏకోహ వైనారాయణ ఆసీదిత్యుపక్రమ్య ✽ తా ఇమా ఆపఇతిశ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చపరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అతఏవహిభగవన్నామసహస్రేపఠ్యతే ✽ అర్కోవాజసనశ్శృఙ్గీతి. ✽ అపాంరసః - సారాంశః * తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితి బ్రహ్మాణ్డసృష్టి రుచ్యతే - * తా ఇమా ఆపః తద్ధిరణ్మయ మణ్డ మభవత్ ఇతిమహోపనిషదైకార్థ్యాత్. అతో మృత్యుశరీరో నారాయణ ఇహ ప్రతిపాద్యః.

సుబాలోపనిషది * కిం తదాసీత్ తస్మై స హోవాచ న సన్నాసన్న సదసదితి తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి శ్రూయతే. అత్ర తమశ్శ బ్దేన నామరూపవిభాగానర్హం, సదాదిశబ్దైశ్చ సమష్టిసూక్ష్మ మభిధీయతే, – అత స్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉక్తాత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ నామ కారణమ్ – తమసః ప్రకృతిసృష్టి ముక్త్వా * తదణ్డం సమభవదితి అణ్డోత్పత్తి మభిధాయ * మధ్యే పురుషో దివ్య స్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వప్రతిపాదనాత్. * మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి సదసదుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వం చావగమ్యతే.——నైవమ్. ఉచ్యతే - కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వం సిద్ధమ్. అస్యా ముపనిషది నారాయణస్యైవ భూయోభూయ ఇతి ప్రతిపాదనం చ తాత్పర్యలిఙ్గమ్. * యోఽయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వావ స్థాన ముత్సృజ్యోత్క్రామతీతి తస్మై స హోవాచేత్యుపక్రమ్య * అపున ర్భవాయ కోశం భినత్తీత్యారభ్య * అక్షరం భిత్వా మృత్యుం భినత్తి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి మృత్యోః పరే దేవ ఏకీభావ శ్శ్రూయతే. మృత్యుశ్చ తమః - స్థానప్రమాణాత్. తద్ధ్యక్షరాత్పరం శ్రుతమ్. అత స్తమస్సంజ్ఞమృత్యోః కారణం సదసదుభయవిలక్షణతయోక్తం వస్తు పరో దేవ ఇతి ప్రతీయతే - విభాగాపాదానస్యైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరో దేవశ్చ నారాయణః - * దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తత్వాత్. నచ దేవా త్పరం సదసదుభయవిలక్షణమ్ - కింతు దేవ ఏవ - మృత్యుసంజ్ఞతమోఽపాదానావిభాగస్థానయోరేకత్వాత్. అత స్తమోఽపాదానత్వవిభాగస్థానత్వాభ్యాం దేవత్వావగమాత్, దేవస్య నారాయణత్వ,స్యోక్తత్వాచ్చ నారాయణఏవ సదస దుభయవిలక్షణః. కేవలా చ్చేతనా, దచేతనా, న్మిశ్రితతదుభయరూపవ్యష్టిభ్యశ్చ విలక్షణతయా నారాయణో * నసన్నాసన్నసదసదిత్యుచ్యతే. * మధ్యే పురుషో దివ్యఇతి వాక్యం తస్యాణ్డమధ్యే స్వసృష్టచతుర్ముఖరూపేణావస్థానం దర్శయతి. కేవలపురుషశబ్ద శ్చతుర్ముఖపరః - తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా * సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుచ్యతే. * సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యు మసృజదితి త్రివిక్రమమృత్యుసృష్టి శ్చతుర్ముఖరూపధరపరమాత్మకర్తృకా - అతఏవహి తస్య బ్రహ్మాభిధీత ఇత్యనన్తర ముచ్యతే. అతః * నసన్నాసన్నసదసదిత్యుక్తం జగత్కారణం నారాయణఇతిస్థితమ్

* అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేద తదుక్త మృషిణా సూర్య ఆత్మా జగత స్తస్థుషశ్చేత్యాదిష్వపి అసావాదిత్య ఇత్యపరోక్షనిర్దేశాపవాదకచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్యో ముముక్షూపాస్య ఆత్మా.——ఇతి నశఙ్కనీయమ్ - జగదన్తరాత్మత్వస్య, బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షోపాయభూతవేదనవిషయత్వస్య,చ పరమకారణవ్యాప్తత్వాత్, కారణత్వస్యచ పరమపురుషత్వసాధకత్వాత్,. అవయవశక్త్యా అపర్యవసానా దాప్య సూర్యాదిశబ్దవాచ్యపరమపురుషవిషయం సూర్య ఆత్మేత్యాదివాక్యమ్.

తథాప్రశ్నోపనిషది * కుతో హవా ఇమాః ప్రజా జాయన్త ఇతి తస్మై స హోవాచ ప్రజాకామో హ వై ప్రజాపతి స్స తపో తప్యత స తపస్తప్త్వా స మిథున ముత్పాదయతే. రయించ ప్రాణంచేత్యేతౌ మే బహుధా ప్రజాః కరిష్యత ఇతి ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమా ఇత్యాదిశ్రూయతే. ఇహాపీక్షణవిశేషనిరతిశయానన్దాద్యశ్రవణాత్. * స తపో తప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమా,చ్చ చతుర్ముఖఏవ.——ఇతి నాశఙ్కనీయమ్ - కింతు చన్ద్రాదిత్యాదిసృష్టేరణ్డాన్తర్వర్తివిషయాయా శ్చతుర్ముఖకర్తృకత్వసమ్భవేపి తదన్తర్యామిపరమపురుషఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః - అవయవశక్త్యా అపర్యవసానా దవయవశక్త్యావా తస్యైవ వాచ్యత్వం స్యాత్ - అస్మిన్నేవ ఖణ్డే పరబ్రహ్మప్రాప్తే రుక్తత్వాత్. * తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా ఆత్మాన మన్విష్యాదిత్య మభిజాయత ఇత్యుక్త్వా * ఏతస్మాన్న పున రావర్తన్త ఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తిప్రతిపాదనాత్, * యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితం తేషా మసౌ విరజో బ్రహ్మలోకఇతి నిర్దోషపరమాత్మలాభవచనా,చ్చ. బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః - విరజశబ్దేన ప్రసిద్ధబ్రహ్మలోకవ్యావృత్తేః. అతః పరమాత్మపరత్వంహి ప్రతీయతే. ఉత్తరఖణ్డేషుచ * ఏషహి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మా విశోధ్యతే - తతశ్చోపరిష్టాత్ * పరం పురుష మభిధ్యాయీత * పరాత్పరం పురిశయం పురుష మీక్షతఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలంచ శ్రూయతే. అత ఉపక్రమే ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యో మహావాక్యస్వారస్యాత్ పరమపురుషఇతి సిద్ధమ్.

* హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భఏవ కారణత్వేన వివక్షితః - తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. నహ్యత్ర సమస్తకార్యోత్పత్తిస్థ్యనుగుణేక్షణవిశేషానవధికానన్దాక్షరత్వశ్రుత్యాదయోఽవగమ్యన్తే. పృథివ్యాదిధారకత్వంతు నవ్యావర్తకమ్ - అణ్డాన్తర్గతపదార్థధారణాదేరణ్డాధిపతౌ సంభవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దాచ దేవభోగ్యప్రాణాపహర్తృవిషయావితి తయోః తన్నియామ్యత్వమ్. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం చిదచిద్వ్యావర్తకత్వేపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వమ్,——ఇతిశఙ్కాయా ముచ్యతే - హిరణ్యగర్భశబ్దో భగవత్పరః - అగ్రే సమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్. అనవచ్ఛిన్నం పతిత్వంచ భగవదసాధారణమ్ - * పతిం విశ్వస్యేతి నారాయణానువాకే శ్రవణాత్. తస్యచానన్యపరత్వం వక్ష్యతే. ద్యుపృథివ్యాదిధారణంచ తదసాధారణమ్ - * విష్ణునా విధృతే భూమీతి శ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ ముక్తబద్ధపరావితి బన్ధమోక్షహేతుత్వంచ తదసాధారణమ్ - * తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇతి శ్రుతేః. * యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిష్టం యస్య దేవాః యత్రాధిసూర ఉదితో వ్యేతీతిప్రతిపాదితం ఆదిత్యాదిసర్వదేవతానియమనంచ తత్ప్రాప్త్యభిజ్ఞాపకమ్ - * భీషాస్మా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః * య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ * య స్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠ న్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః.

కేషు చ - * య మన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తి * విద్యుతః పురుషా దధీతి సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన ※ అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకేన, లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన, అస్యాప్యర్చస్య ఏకతావచ్చ నారాయణపరత్వమ్ - * అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి హ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌచ భగవత్సమారాధనే * హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిర్హవిర్నివేదయేదితి హవిర్నివేదనే వినియోగాదస్యాప్యర్చస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వ మవగమ్యతే. అతఏవ * హిరణ్యగర్భ శ్శత్రుఘ్న ఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యో నారాయణఇతి స్థితమ్.

అతఏవ * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయ దిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయో నిశ్చితః - ఇదం హి వాక్యమ్ * అమ్భస్యపారఇత్యనువాకస్థమ్ ——నన్వత్రాప్యుపక్రమే ※ ప్రజాపతి శ్చరతి గర్భే అన్తరితి ప్రజాపతిః శ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః - సముద్రశాయిత్వలిఙ్గసచివపురుషశబ్దశ్రుతేః ఉపక్రమోపసంహారస్థప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాస్తత్వాదితి.——న - ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః. * తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదు చన్ద్రమాః తదేవ శుక్ర మమృతం తద్బ్రహ్మ తదాప స్సప్రజాపతిః ఇత్యగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూతప్రజాపతివిభూతితయా తద్వ్యతిరేకో హ్యవగమ్యతే - యథా * య మిన్ద్ర మాహు ర్వరుణం య మాహు ర్యం మిత్ర మాహు ర్యము సత్య మాహుః । యో దేవానాం దేవత మస్తమోజా స్తస్మా ఇన్ద్రాయ సుత మాజుహోమీత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః ※ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్ద స్తపశ్శబ్దేన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః.

అతఏవ ※ ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమాన మీశ మిత్యత్ర ధాతృశబ్దోపి వ్యాఖ్యాతః - ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్, * అజస్య నాభావధ్యేక మర్పితం యస్మి న్నిదం విశ్వం భువన మధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్టదేవః * స ప్రజాపతి రేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ ※ యన్నాభిపద్మా దభవ న్మహాత్మా ప్రజాపతి ర్విశ్వస్య గీర్విశ్వరూపః * తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత * నారాయణా ద్బ్రహ్మా జాయతే * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వ మిత్యాదిభి శ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మసృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతే తస్మి న్నసంభవేన ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్, ఉపక్రమభూతే * అమ్భస్య పార ఇత్యనువాకే * య ఏనం విదు రమృతా స్తే భవన్తీతి భగవత ఏవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతాప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపక్రమస్థధాతృశబ్దైకరూప్యస్య న్యాయ్యత్వా, దుత్తరేచానువాకే చతుర్ముఖశివయో రిన్ద్రస్యేవ నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్. అస్మి న్నప్యనువాకే ※ యస్మాత్పరం నాపరమితి మన్త్రేణ పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మా త్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే * బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామితి మన్త్రేణ ప్రాణసముద్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్య కార్యత్వావగమాచ్చ. నను ※ సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తీతివ న్నోత్పత్తిః శ్రూయతే. న - మహిషశ్యేనాదీనామివ ఉత్పత్తేః ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తస్య బాధకాభావాచ్చ. నను * యస్మా త్పర మిత్యతః పూర్వమేవ ※ విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి శ్రవణాత్, * యః పర స్సమహేశ్వర ఇత్యుపసంహారే శ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వం న్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే - ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్య ధాతృశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే కోహేతుః - ఉపసంహారోహి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూపశ్రుతిద్వయమితిచేత్. తథాపి నబాధకత్వమ్ - తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతి రేకాపి ఉపక్రమస్థతయా అనుగృహీతా - రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యో రనేకత్వే. ప్యుపక్రమవిరోధా ద్దుర్బలత్వమ్ - తస్మా త్తుల్యబలతా. కించ - ※ యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ ※ యః పర స్సమహేశ్వర ఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్య మధికమ్. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానా మన్యోన్యవిరోధా, దన్యోన్యబాధ్యబాధకభావానుపపత్తే, శ్చార్థనిశ్చయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశబ్దస్య భగవత్పరత్వ ముపపాదితమ్. తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగేనాగ్నిప్రాయన్యాయాచ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ ※ యో దేవానామ్ * యః పర ఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్, * అఇతిబ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్, బ్రహ్మణశ్చ లక్షణం జగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతిపాద్యనారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్, తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్, * అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేశ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దౌ రోదయతి - మహతీశ్వర ఇత్యవయవశక్త్యా భగవత్పరావితియుక్తమ్. నారాయణస్యైవ యచ్ఛబ్దానూదితత్వాత్ తస్యైవహి మహేశ్వరత్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే - నహి జుహూ మనూద్య విధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణఇతి స్థితమ్.

అతఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషదిచ ※ విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యంచ వ్యాఖ్యాతమ్ - అనువాదరూపతయా పూర్వోదాహృతప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథాహి - బహ్వృచశతపథసుబాలమహోపనిషత్సామవచనాదిభి ర్హిరణ్యగర్భజన్యత్వే, శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే, చ ప్రదర్శ్యమానే తయో రవిరోధేన నిర్వాహాసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తా

యుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్త్వైక్యేనవా - కల్పభేదేనవా - జన్మనోఽవతారరూపతయావా - సంభవేత్. తత్రతావద్వస్త్వైక్యే విహా వావిరోధ సంభవాశేషుం ఘటేత్ - క్షీరం దధి - దధ్నః క్షీరమితి వదవయోరివావస్థాద్వయపరాత్వపర్యవపర్యాయవిరోధస్య దుష్పరిహారత్వాత్. కల్పభేదా విరోధకల్పనా సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజేత్ నవశ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పన మనన్యగతికత్వేన కల్పకేన స్యాత్ - సూర్యాకాశాదివిష యవాక్యానాం మహాత్మ్యపరతయాప్యుపపత్తే ర్నతత్కల్పన మితిచేత్ - ఇహాపితుల్యమ్. అవతారపక్షోఽపీన్ద్రాదిప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్ర ప్రకరణేష్వపి తిస్మన్ శ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపాదయన్త్యా ముత్పత్తిశ్రుతౌ పరిస్ఫుటాయా మన్యతరోత్పత్తే రవతారరూప త్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వంచ శతపథేఽవగతమ్ - * అనపహతపాప్మావా అహ మస్మీతి రుద్రవచః. అత ఏవైక ఏవేశ్వరః కదాచి ద్ధిరణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మా ద్రుద్రరూపోఽవతరతి - కదాచి ద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపోఽవతరతీతి కల్పన మప్యనుపపన్నమ్,. గౌరవనిరస్తం,చ - వస్త్వైక్యం ద్వయో రుత్పత్త్యో రవతారరూపత్వమపిహి కల్ప్యమ్. వస్త్వైక్యకల్పభేదజన్మద్వ యావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతంచ నజీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వేసతి హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయో రన్యతరపదప్రసిద్ధ్య నాదరేణ నిర్వాహ స్స్యాత్ - యథాఽకాశాదిపదానామ్. తత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్వ ద్వాద్యుత్పత్తి రుక్తా స్యాత్ - తతశ్చ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిధ్యేత్ - చతుర్ముఖకార్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతోఽపి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః - ప్రసిద్ధేతరార్థపరిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్, మానాన్తరప్రసిద్ధిద్యోతకస్య యద్వృత్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్ర శబ్దస్య మానాన్తరానుగుణేఽర్థే నిశ్చితే తావతైవ విరోధస్య పరిహృతత్వేన హిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరే కారణాభావాత్. తథాచ శ్రుతయో రుద్రస్య కార్యత్వం హిరణ్యగర్భస్య స్రష్టృత్వం చావగమయన్తి - బహ్వృచే తావత్ * త ది దాస భువనేషు జ్యేష్ఠం యతో జజ్ఞ ఉగ్ర స్త్వేష నృమ్ణః । సద్యో జజ్ఞానో నిరణాతి శత్రూనితి. నచాస్య మన్త్రస్య * ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనాదిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయమ్ - భూత పతిత్వ సద్యోజాతత్వాభ్యా ముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ రుద్రవిషయత్వసిద్ధే రుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్. * ఉదగాదితి పదస్య తదుత్పత్తిదర్శనయో రన్యతరపరత్వేపి ముఖ్యవృత్తిభఙ్గాభావా ద్విరోధిహేత్వన్తరాభావాచ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అపానా న్నిషాదా, యక్షరాక్షసగన్ధర్వా శ్చాస్థిభ్యః. పర్వతా లోమభ్య, ఓషధివనస్పతయో లలాటా, త్క్రోధజో రుద్రోఽజాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పునరేవ నారాయణ స్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటా త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత. నారాయణోపనిషది * నారాయణా ద్రుద్రో జాయతఇతి. బృహదార ణ్యకే * బ్రహ్మవా ఇద మగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్నవ్యభవత్ - యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణ స్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తి బ్రాహ్మణే * అభూద్వా ఇద మ్ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షత భూ తానాం పతి ర్గృహపతి రాసీదుషాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాం పతి స్సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారోఽజా యత సోఽరోదీ త్తం ప్రజాపతి రబ్రవీత్ కుమార కింరోదిషి య చ్ఛ్రమా త్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మావా అహ మస్మ్యాహి తనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతి రబ్రవీత్ రుద్రోఽసీతి తదస్య తన్నామాకరో దగ్ని స్తద్రూప మభవత్ అగ్ని ర్వై రుద్రో యదరోదీ త్తస్మా ద్రుద్రః సోఽబ్రవీత్ జ్యాయాన్వా అహ మస్మి ధేహ్యేవ మే నామేతి తం ప్రజాపతి రబ్రవీత్ భవోఽసీతి శర్వోఽసీతి ఈశానోఽసీతి పశుపతి రసీతి ఉగ్రోఽసీతి భీమోఽసీతి మహాదేవోఽసీతి. అత్ర * ప్రజాపతి స్సంవత్సరో మహా న్క ఇతి సంవత్సరశబ్దవాచ్యత యా ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వతద్దత్తసంజ్ఞామూర్త్యష్టకో రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలిబ్రాహ్మణే చతుర్ముఖా ద్రుద్రోత్పత్తి శ్శ్రూయతే. సామ్నిచ విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయఇతి బ్రహ్మపుత్రత్వం రుద్రస్య ప్రతీ యతే. చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చావిరుద్ధా. * క ఇమా మసిష్యతీతి రుద్ర ఇత్యబ్రువన్ రుద్రో వై క్రూరః సోఽస్యత్వితి సోఽబ్రవీత్ వరంవృణా అహ మేవ పశూనా మధిపతి రసానీతి తస్మా ద్రుద్రః పశూనా మధిపతిరితి దేవతావరదానలబ్ధపశుపతి భావః ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషోవయా విష్ణో రేతస్య ప్రభృథే హవిర్భిః విదేహి రుద్రియం మహిత్వ మిత్యనేనచ పూర్వోదా హృతవచనానుగ్రహాత్ స్వాపరస్యాచ్చ భగవదారాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అత శ్చతుర్ముఖసృజ్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమ హిమ్నో రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టత్వం యుక్తమ్. నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదా తమ స్తన్నదివా నరాత్రి ర్నస న్నచాస చ్ఛివ ఏవ కేవలఇతి. న - తస్య భగవదసాధారణ్యస్య బహూపనిషదావాక్యైర్న్యాయానుగృహీతై ర్నిశ్చితత్వాత్. కించ - నారాయణ మహాపురుషాదిశబ్దానా మసాధారణత్వాత్ బహూపనిషత్ప్రతత్వాత్ ఏకోపనిషద్యభ్యస్తత్వాత్ సాధారణానా మేకోపనిషత్స్థానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేన వర్ణనీయత్వా, దిహాప్యుపక్రమోపసంహారాదిపర్యాలోచనాయాం భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనా, ద్విశేషతః పురుష సూక్త్యైకార్థ్యావగమాచ్చ శివరుద్రాదిశబ్దానామపి పరమపురుషపరత్వసిద్ధేః. * రుద్రో బహుశిరా బభ్రురితి భగవతి రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌచ * రుద్రో భూత్వాఽగ్నిరనూత్థాయాధ్వర్యుంచ యజమానంచ హన్యాదితి ప్రయుక్తః. * శివ శ్శివానా మశివోఽశివానామ్ * శివా స్తే సన్తు పన్థానః * శివ మస్త్వితి. విశేషతో భగవతిచ * శాశ్వతం శివ మచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తస్త్వసాధారణఇతి చేత్ - తర్హి ప్రాతిపదికసాధారణ్య మనుజ్ఞాతం భవతి. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తోపి అసాధారణో నభవతి - తాదృశస్యాప్యర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపగ

మాత్ - అరుణః కపిలఇతి శబ్దవత్. నహి తౌ రవిసారథిమునివిశేషాసాధారణ్యాత్ అర్థాన్తరప్రత్యాయనశక్తివిధురౌ భవతః. నైవం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః ※ మహాదేవం వా మహాపురుషంవాఽర్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయోహి ప్రయోగః. పురుషశబ్దోపి స్వతో భగవద్విషయః. ※ పురుషోవై రుద్ర ఇత్యప్యస్తీతిచేత్. సత్యమ్ - సచ భగవద్విషయఏవ - ※ సర్వో వై రుద్ర ఇత్యస్యోపపాదనాయ రుద్రస్య పురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ వాక్యస్య. ※ సర్వగత్వా దనన్తస్య సఏవాహ మితివత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య తజ్జనకత్వాయోగః. కించ - నకేవల మనువాదరూపత్వా దస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్య భగవత్పరత్వనిశ్చయః - కింతు హిరణ్యగర్భజనకత్వవిశేషితత్వాచ్చ తస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః - తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా ✻ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వా ఽభివదన్యదాస్తఇతి పరమపురుషస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వశ్రవణాత్ ✻ ఆకాశోహవైనామరూపయో ర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః - తద్వత్. నచానయైవ శ్రుత్యా హిరణ్యగర్భజనకత్వం రుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయమ్ - హిరణ్యగర్భజనకతాయా రుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్య హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుతిప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతో హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతానిశ్చయస్యానపవాదత్వాచ్చ. అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయే సతి హిరణ్యగర్భజనకత్వస్య రుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః - తన్నిశ్చయేసతి అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయఇతి అన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చ రుద్రపరత్వానిశ్చయఇత్యుక్తమ్. కించ - కార్యభూతస్య విశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య - విశోకత్వోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య ※ తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః ✻ దహరోస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవ ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావేన భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. నన్వేవ మిష్టం రుద్రశబ్దస్య కార్యవ్యవచ్ఛేదేన కారణరుద్రపరత్వమ్, సత్యమ్ - సతు పరమపురుషఏవ - తస్యైవ పరమకారణత్వాత్. నను రుద్రఏవ కారణావస్థః ప్రతిపాద్యతఇతి చేత్ - ఇన్ద్రఏవ వా ఆకాశఏవ వా కారణావస్థః తత్తద్వాక్యప్రతిపాద్యః కింనస్యాత్. ఇన్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణావస్థాసద్భావే మానాన్తరాభావాదితిచేత్ - తత ఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణత్వాసిద్ధిరితి తుల్యమ్. శివాదిశబ్దానాం విశేషోపస్థాపనాక్షమత్వ ముక్తమ్ - అతో ఽస్య వాక్యస్య భగవద్విషయత్వం సిద్ధమ్. యద్యపి కల్పభేదేన హిరణ్యగర్భజనకత్వేపి రుద్రస్య - నభగవతః పరమకారణత్వవిరోధః - తథాపి న్యాయపర్యాలోచనాయాం నారాయణపరత్వం రుద్రశబ్దస్య యుజ్యతఇతి ప్రతీయతే. కించ - అస్యామప్యుపనిషది ప్రథమద్వితీయఖణ్డయోః ✻ దేవాత్మశక్తిమ్ ✻ ప్రేరితారం చ మత్వా ✻ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వ మీశః ✻ యదాత్మతత్త్వేనతు బ్రహ్మతత్త్వం దీపోపమేనేహయుక్తః ప్రపశ్యేత్ ※ జ్ఞాత్వాదేవమ్ ※ ఏకోహి దేవః ప్రదిశోను సర్వాఇతి దేవాత్మప్రేరితృశబ్రహ్మశబ్దైః పరమాత్మా నిర్దిష్టః - తేచ ※ దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ✻ విశ్వం నారాయణం దేవ మక్షరం పరమం ప్రభుమ్ ※ ఆత్మా నారాయణః పరః ✻ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠంచ సమాశ్రితః ఈశ స్సర్వస్య జగతః ✻ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా మిత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత్రేశశబ్దశ్చ నరూఢః ప్రయుక్తః - కింతు యోగాత్ - ※ అనీశశ్చాత్మా ✻ ద్వావజావీశనీశా ✻ ఈశః సర్వస్యేతి నిర్దేశస్య సప్రతిసంబన్ధితయా అవయవార్థవివక్షాజ్ఞాపకత్వాత్. ✻ అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్తు యోగరూఢః - రూఢ్యవివక్షానిమిత్తసప్రతియోగికనిర్దేశాభావాత్. తృతీయేచ ✻ య ఏత ద్విదు రమృతా స్తే భవన్తీత్యనేన ✻ అమృతస్య పార ఇత్యనువాకః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే - సహి పరమపురుషవిషయః. ఏవ ముపక్రమో భగవత్పరః. ※ ఏకోహి రుద్ర ఇత్యస్యానన్తరమ్ ✻ విశ్వత శ్చక్షు రుత విశ్వతో ముఖ ఇత్యాదిమన్త్రశ్చ భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః - తస్య విద్యుద్వర్ణపురుషవిషయత్వాత్. ※ ద్యావాపృథివీజనయన్నితిచ ✻ శీర్ష్ణోద్యౌ స్సమవర్తత పద్భ్యాం భూమిరితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్. ✻ యో దేవానా మితి వాక్య మనువాదరూపమితి స్ఫుటమ్ - కార్యస్య పరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్య కార్యరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వేసతి వాక్యస్యానువాదరూపతయా యోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణ మత్రత్యభగవదసాధారణవిశేషణానుగుణంచ భగవద్విషయత్వనిశ్చయః. యా తే రుద్ర శివా తనూ రిత్యతోఽనన్తరమ్ ※ తతః పరం బ్రహ్మ పరం బృహన్తమితి వాక్యంచ ※ నారాయణః పరం బ్రహ్మేతి మహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్. ※ ఈశం తం జ్ఞాత్వా అమృతా భవన్తీత్యత్ర ఈశశబ్దః పూర్వవ ద్యౌగికః - వైరూప్యాయోగాత్. ※ వేదాహ మేత మిత్యనన్తరవాక్యస్థైతచ్ఛబ్దశ్చ పూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్య మహాపురుషతా మవగమయతి - ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. ✻ తతో యదుత్తరతరమితి వాక్యంతు పరమతస్సేతూన్మానేత్యత్ర ఉపపాదయిష్యతే. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వంచ పుంసూక్తార్థస్మారకమ్. సర్వవ్యాపిపదంతు ✻ సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితఇత్యేతత్ స్మారయతి. భగవచ్ఛబ్దస్తు ✻ భగవా న్పవిత్రం వాసుదేవః పవిత్రమ్ ✻ భగవాన్ వాసుదేవః పరా ప్రకృతిః ✻ పరం పవిత్రం భగవా న్వాసుదేవః ✻ యే భగవన్తం వాసుదేవ మేవంవిదురితి వాసుదేవాసాధారణః. అతఏవహి స్మర్యతే ※ ఏవ మేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వం భగవతఇతి స్ఫుటమ్ - ✻ యోహ ఖలువా అస్య సాత్త్వికోంశ సోఽసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం విష్ణురితి మైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వంచ తథా - సుబాలోపనిషత్ ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్. ✻ హృదా మనీషేతితు విద్యుద్వర్ణపురుషస్మారకమ్. అథ ✻ సహస్రశీర్షేత్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతమ్. ఈశానపదంతు న పుంసకత్వాద్యౌగికమేవ - నతురూఢమ్ - పుల్లిఙ్గత్వప్రసఙ్గాత్. ※ సర్వస్య శరణం సుహృదితి ✻ మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృ

ష్ఠితో నారాయణ ఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్. ※ త మాహు రగ్ర్యం పురుషం మహాన్తమితి మహాపురుషఏవ స్పష్ట ముక్తః. భాత్యర్థమపి మహా పురుషశ్రుత్యైకార్థ్యయతి ※ అణో రణీయానితి. చతుర్థేన ※ ద్వా సుపర్ణేత్యాదిమన్త్రద్వయం ముణ్డకోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకమ్. అతః * మాయినం తు మహేశ్వరమితి మహేశ్వరశబ్దో మాయాప్రేరకత్వపరః - * సర్వలోకమహేశ్వరమ్ ※ క్షీరోదస్యోత్తరం తీరం జమ్బూద్వీపహితాత్మనః । ఇతి స్వనామ్నా మిత్యాదిష్వ * వాక్యం ఖస్థా మహేశ్వర ఇత్యాదిషు యౌగికో మహేశ్వరశబ్దో భగవతి ప్రయుక్తః. * యస్మిన్నిదం సంచ విచైతి సర్వమితి ప్రకృతస్య సర్వస్య నియన్తృత్వ మీశానశబ్దేనోచ్యతే - పూర్వమ్ ※ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మేత్యుక్తత్వాత్. అత్ర * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి ఈశనస్య ప్రతిసంబన్ధ్యభిధానేన రూఢివిరహావగమాత్, భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహ సర్వశబ్దేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ * య ఈశోఽస్య ద్విపద శ్చతుష్పదః కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమేత్యనేన ※ హిరణ్యగర్భఇత్యాద్యష్టచతుష్కవిషయత్వం ప్రతీయతే - తచ్చ భగవత్పర మిత్యుపపాదితమ్. ఏవం భగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః ※ జ్ఞాత్వా శివమ్ * శివ ఏవ కేవలఇతి శివశబ్దద్వయం తత్పరమేవ. ముహు రభ్యస్యమానస్యాపి శివశబ్దస్య రూఢార్థత్యాగ ఆకాశశబ్దస్యేవ ఉపపన్నః - ※ ఆకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తంయన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయా నాకాశః పరాయణమితి హ్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ - * సర్వవ్యాపీస భగవాన్ తస్మాత్ సర్వగత శ్శివ ఇత్యయం శివశబ్దః ప్రాకరణికశివశబ్దానాం మాఙ్గళ్యాభిప్రాయత్వమేవ దర్శయతి - సర్వగతత్వేపి భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ నిర్దోష ఇతిహి తస్యార్థః - అన్యథా సర్వవ్యాపిసర్వగతశబ్దయోః పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. ※ తదక్షరం తత్సవితు ర్వరేణ్యం ధ్రువ మిత్యనేన ※ అక్షరం పరమం ప్రభుమ్ * ఏత త్సవితు ర్వరేణ్యం ధ్రువ మచల మమృతం విష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారం ధామేతి శ్రుతిద్వయైకార్థ్య మవగమ్యతే. * హృదా మనీషేతి వాక్యమ్ ※ నైన మూర్ధ్వ మిత్యాదిమన్త్రద్వయం చ మధ్యగతవాక్యస్థశివశబ్దస్య పరమపురుషవిషయతాం జ్ఞాపయతి - తద్ధి వాక్యత్రయం సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుదవర్ణపురుషవిషయమ్. అతః ※ మానస్తోక ఇతి మన్త్రస్థరుద్రశబ్దోప్యవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా భగవద్విషయః. అతః పఞ్చమేపి * భావాభావకరం శివ మితి శివశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. షష్ఠేపి కాలస్యాపి పరిచ్ఛేదకః కాల ఉక్తః. * భగేశమ్ - ఐశ్వర్యాదీనాం షణ్ణామీశమ్. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్య నిరఙ్కుశత్వమేవోక్తమ్ * త మీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమితి యౌగికనిర్దేశః - నతు రూఢార్థపరః - వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్, * ఈశ్వరాణామితి ప్రతిసంబన్ధినిర్దేశాచ్చ - దైవతానాం పరమం దైవతం పతీనాం పరమం పతి మిత్యనన్తరనిర్దేశవత్. తద్ధివాక్యం దైవతత్వపతిత్వపారమ్యపరమ్ - తత్ర దైవతపతిశబ్దా నక్వచిద్దేవతావిశేషే రూఢౌ - మహేశ్వరశబ్దశ్చ తత్స్థానీయఇతి స్ఫుటమ్. ※ న తత్సమశ్చ * పరాస్య శక్తి రిత్యాదిభిశ్చ తత్పారమ్యోపపాదనమ్. ※ ఏకో దేవ ఇత్యాది వాక్యస్థవిశేషణానిచ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాని - ※ గూఢోత్మా న ప్రకాశతే * వ్యాప్య నారాయణ స్థితః ※ సర్వభూతాన్తరాత్మా ఉపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్. * న తత్ర సూర్యో భాతీతి మన్త్రశ్చ ముణ్డకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోః ప్రత్యభిజ్ఞాపకః. * నాన్యః పన్థాఇతి పుంసూక్తం స్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాం యౌగికత్వ మీశనస్య నిరుపాధికత్వంచ దర్శయతి * సఈశోఽస్యేతి. ※ యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తం హ శరణ మహం ప్రపద్యే అమృతస్య పరం సేతు మితి నిర్దేశ్చశా నారాయణపరత్వసాధకాః - య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణో భగవన్నాభిసంభవత్వశ్రుతే ర్దర్శితత్వాత్, ※ నివాస స్సుహృద్గతి ర్నారాయణ ఇతిశ్రుతత్వాత్, * అమృతస్యైవ సేతురితి ముణ్డోపనిషది శ్రుతత్వాచ్చ. ※ యదా చర్మవదితి వాక్య ముపాయాన్తరాభావపరమ్ * నాన్యః పన్థా ఇత్యుక్తార్థవివరణరూపమ్, ఏవ ముపక్రమోపసంహారాదిభి ర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యా ఉపనిషదో భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. నను మహాపురుషాదిశబ్దానాం శివాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాం శివపరత్వం స్యాత్. సత్యమ్ - యద్యేకవిషయత్వ మిష్టం శబ్దానామ్ - ఇష్టమేవ తత్ - తేహి శబ్దా ఏకవిషయాః. యది పరమపురుషేతరవిషయత్వమ్ - న - సాధారణస్యయోగార్థస్యచ శబ్దస్య యోగార్థాసాధారణబహూపనిషచ్ఛబ్దోపస్థాపి తవిశేషపర్యవసానంహి యుక్తమితి భిదా. నహి ఛాగశబ్దః పశుమాత్రే పర్యవస్యతి, నచ పరమాత్మాదిశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశే పర్యవస్యతి. యోగ్యత్వాయోగ్యత్వవైషమ్యం తు విశదయిష్యతేఽనన్తరమేవ. అతః పరమపురుషవిషయత్వ ముపనిషదః స్థితమ్. ఏవ మీశ్వర మహేశ్వర పురుష మహాపురుషాదిశబ్దానాం భగవద్విషయత్వాత్ ప్రపదనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవద్గీతైకార్థ్యం స్ఫుటతరమ్. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితమ్ - సోపపదనిరుపపదపురుషశబ్దవాచ్యా త్తథావిధేశ్వరశబ్దవాచ్యస్య ప్రకర్షఇతి. త త్తుచ్ఛమ్ - తథా సోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాత్యన్తప్రకర్షప్రసఙ్గాత్. * ఇది పరమైశ్వర్యఇతి ధాతో ర్హీన్ద్రశబ్దనిష్పత్తిః. ఇన్ద్రో మహేన్ద్ర స్సురనాయకో వేతిహి ప్రసిద్ధిః. శ్రుత్యాదివిరోధే సమాఖ్యాదార్బల్యాత్ సృజ్యతయా సంహార్యతయాచావగతస్యేన్ద్రస్య సర్వస్మా త్పరత్వ మనుపపన్నమితి చేత్ - తుల్యమ్. కించ - జీవవిషయపురుషశబ్దో నికృష్టార్థవిషయఇతి పరమాత్మనః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం న నికర్షాయ భవతి - నహ్యాత్మశబ్దో జీవేపి ప్రయుక్తఇతి పరమాత్మన ఆత్మశబ్దవాచ్యతయా నికర్షస్స్యాత్. నహి హరిశబ్దో మణ్డూకవాచీతి హరిశబ్దవాచ్యతయా సింహస్య మణ్డూకసామ్య మిన్ద్రస్యాదిత్యస్యవా తదుభయసామ్యం భగవతోవా తైస్సామ్యం భవతీతి.

అథర్వశిఖాయాంచ * కారణం తు ధ్యేయ స్సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వర శ్శమ్భు రాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇతి ప్రతిపాద్యమానం ధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణ ధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశమ్భువిషయమ్.——ఇతి నశఙ్కనీయమ్ - కారణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తదాక్షిప్తస్య ముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపి తదసాధారణత్వాత్. కించ - అస్య ప్రకరణస్య * కశ్చధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణం తు ధ్యేయ ఇత్యనేన కారణత్వ మనూద్య ధ్యేయత్వవిధి పరత్వావగమాత్. పురుషసూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవ పరమాత్మనో ధ్యేయత్వవిధానపర మిదం వాక్యమ్. నచ శమ్భుః కారణ మితి వాక్యవృత్తిః - కింతు కారణం శమ్భుః ధ్యేయఇతి - అన్యథా * కశ్చధ్యేయ ఇత్యస్య ఉత్తరత్వాయోగాత్. శమ్భుశబ్దస్యాసాధారణ్యేపి ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వం న్యాయ్యమ్ - నచాయ మసాధారణః - శమ్భుః స్వయంభూ ర్ద్రుహిణఇతి నామపాఠాత్. తథా నారదీయపురాణే రుక్మాఙ్గదచరితే బ్రహ్మాణంప్రతి యమవచనే * శృణు మే వచనం శమ్భో పితామహపితామహ । మరణా దధికం దేవ యత్పరితాపస్య ఖణ్డనమితి. తత్రైవ * తమేవ దేవతాశ్రేష్ఠ సంప్రాప్తే హరివాసరే । యది చాలయసే ధైర్యాత్ తతోఽహం తవ కిఙ్కరః। నమే శత్రు ర్మహా న్శమ్భో తేన లుప్తః పదో మమేతి, ద్రుహిణవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాత్ * విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువ మితి భగవత్యపి శ్రౌతప్రయోగాచ్చ. * బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇత్యుత్పత్తివాదశ్చానువాదరూపత్వాత్ప్రాపక వాక్యానురోధీతి భగవదుత్పత్తిరవతారరూపాఽనూద్యతే. భగవతా సూత్రకారేణైవాథర్వశిఖావాక్యస్థస్య శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వ ముత్పత్తే రవతారరూపత్వంచ ఉపబృంహితమ్ * ఇతి నారాయణ శ్శమ్భుః భగవాన్ జగతః ప్రభుః । ఆదిశ్య విబుధా న్సర్వా నజాయత యదోః కులే ఇతి. అవతారవచనే శమ్భుశబ్దస్య నారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వమ్. శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వం, చహి దర్శితమ్. ఈశానశబ్దశ్చ యౌగికః కారణవిశేషణమ్ - * సర్వస్యేశానఇతి శ్రుత్యన్తరే సప్రతియోగికనిర్దేశా,దిహాపి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మేహి * తస్మాత్ప్రసూతో యః కర్తా కార్యం కారణమేవచ। సోఽనిరుద్ధ స్స ఈశానః వ్యక్తి స్సా సర్వకర్మస్వితి భగవతి ప్రయుజ్యతే. తత్ర భగవద్వచనేచ * నిత్యంహి నాస్తి జగతి భూతం స్థావరజఙ్గమమ్। ఋతే మా మేక మీశానం పురుషం లోకజీవన మితిచ ప్రయుక్తః. నను న కారణం విశేష్యమ్ - కిన్తు శమ్భురేవ. కారణశబ్దస్తు తద్విశేషణమ్ - అన్యథా * కారణంతు ధ్యేయఇతి పుల్లిఙ్గానుపపత్తేః సత్యమ్ - శమ్భుశబ్దో విశేష్యసమర్పకః - తతఃకిమ్, ప్రసిద్ధశమ్భో ర్ధ్యేయత్వసిద్ధి రితిచేత్. న - కారణశబ్దస్య కార్యశమ్భువ్యావర్తకత్వాత్. నచ కారణత్వాదితి హేతుగర్భతా కల్ప్యా - కార్యత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్. భగవతః * ప్రసూయన్త ఇత్యుత్పన్నత్వేప్యస్య వాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య ప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషుచాకర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేనచ విలక్షణయా భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛాకృతస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యావిరోధిత్వాత్, అజహత్స్వభావతయా విచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చ పరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యవహకర్త్రన్తరాభావాద్ధి పరమకారణత్వమ్. * న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిప ఇతిహి శ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యంచ * అజాయమానో బహుధా విజాయతఇతి ప్రతిపాద్యతే. అజాయమానఇతి సాంసారికవజ్జన్మనిషేధః - న స్వరూపనిత్యత్వపరః - నాపి జన్మమిథ్యాత్వపరః - అస్మదాదేరపి స్వరూపనిత్యత్వాదే రవిశిష్టతయా * తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోని మితి వాక్యస్య నిరర్థకత్వప్రసఙ్గాత్. ఇదం చ స్పష్ట ముచ్యతే * యేన సూర్య స్తపతి తేజసేద్ధః పితా పుత్రేణ పితృమా న్యోనియోనౌ । నావేదవి న్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభూ మాత్మానం సంపరాయే। ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ । తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణాలిప్యతే పాపకేనేతి. యోనియోనావిత్యనేన పరిజానన్తి యోనిమితి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. * యేన సూర్య స్తపతీత్యనేన * తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీతి ముణ్డోపనిషత్ - సాహి పరమపురుషపరా. * నావేదవి న్మనుతే తం బృహన్త మిత్యనేన * వేదాహ మేత మితి * ధీరాః పరిజానన్తీతి శ్రుతిః, * పదవి దితి పదశబ్దేన * తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి * తద్విష్ణోః పరమం పద మితి కఠశ్రుతిః, * న కర్మణేత్యనేన * అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి వాక్యంచ. అత ఇదం వాక్యం భగవద్విషయమ్. పుత్రేణ - స్వకార్యభూతేన దశరథాదినా పితృమత్త్వమ్, తస్యావేదవిదవేద్యత్వమ్, తదవతారస్యాకర్మమూలత్వమ్, తద్జ్ఞానవతాం భవభయధ్వంసశ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ - ఇతరసృజ్యసజాతీయతయా అవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్. ఏవ మత్ర ప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవహి యదోః కులే జాయమానో నారాయణ శ్శమ్భుశబ్దేన మహాభారతే విశేష్యతే. నన్వేవం సతి బ్రహ్మాదీనామపి జన్మ స్వేచ్ఛావతారరూపం కిం న స్యాత్. న - ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్ అనువాదస్య. కుత స్తేషాం జన్మనః కర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికమ్. భగవత స్త్వవతారశ్రుత్యా తదపోదితమ్, అపవాదాభావేప్యకర్మమూలత్వాశ్రయణే సతీన్ద్రాదిజన్మనోప్యవతారత్వప్రసఙ్గః - బ్రహ్మాదీనా మిన్ద్రాదీనాంచ జన్మని విశేషాశ్రవణాత్, ఉత్పత్తివ దన్యత్రాపి క్వచిద్భగవత ఇవ అకర్మవశ్యత్వాశ్రవణా,చ్చ. * హిరణ్మయః పురుషః - ఏషహి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః * అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః * అపహతపాప్మా - స ఉత్తమః పురుష ఇతిహి భగవతోఽకర్మవశ్యత్వం శ్రూయతే. తదైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనా మకర్మవశ్యత్వ మితిచేన్న - ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్. ఐక్యేసత్యకర్మవశ్యత్వమ్ - కర్మవశ్యత్వరూపభేదకధర్మాభావే సత్యైక్య మిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. భగవతోఽకర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణసిద్ధ మితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవ ముత్పత్తిప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతోఽజాయమానస్య జాయ

మానతిశయాపం బ్రహ్మాదిభ్యో వైలక్షణ్య మత్రైవోచ్యతే * న కారణం కారణానామితి. న ప్రసూయతఇతి విధక్తృవిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాం కారణస్య భగవతో న బ్రహ్మాదివదుత్పత్తిరిత్యర్థః * శివ ఏకో ధ్యేయ ఇత్యత్రాపి ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః - * కిమేకం దైవత మితివత్. నహ్యేకత్వసంఖ్యాశ్రయదేవతాప్రశ్నః - ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ * శాశ్వతం శివ మితివత్ సమాభ్యధికరహితఇతి శివో విశేష్యతే - తేన ప్రసిద్ధిరవ్యాహతా. అతో ఽథర్వశిఖాయామపి భగవత ఏవ ధ్యేయత్వం ప్రతిపాదితమ్. యతో హిరణ్యగర్భప్రజాపతిధాతృస్వయంభ్వాదయః ఈశాన శమ్భు రుద్ర మహాదేవ మహేశ్వర పరమేశ్వరాదయశ్చ కారణవిషయా శబ్దా అవయవశక్త్యా వా అపర్యవసానాద్వా నారాయణపరా ఇతి యుక్తమ్ - అతఏవహి భగవా న్సూత్రకారఏవ భగవతి తా న్ఛబ్దా న్మహాభారతే ప్రాయుఙ్క్త. యథా * హిరణ్యగర్భ శ్శత్రుఘ్నో వ్యాప్తో వాయు రధోక్షజఇతి. కృష్ణం ప్రతి ద్రౌపదీ * పూర్వే ప్రజా నిసర్గే త్వా మాహు రేకం ప్రజాపతిమితి. మోక్షధర్మే * ఏకస్తద్వేద భగవా న్ధాతా నారాయణ స్స్వయమితి.. ఆశ్వమేధికే * విష్ణు రేవాదిసర్గేషు స్వయమ్భూ ర్భవతి ప్రభురితిచ. స్వయమ్భూ ర్విష్ణురేవ చతుర్ముఖోత్పత్తేః ప్రాచీనతత్త్వసృష్టౌ ప్రభు ర్భవతి - న చతుర్ముఖాదిరిత్యర్థః. * సోఽనిరుద్ధ స్స ఈశానో వ్యక్తి స్సా సర్వకర్మస్వితి * ఇతి నారాయణ శ్శమ్భు ర్భగవా న్జగతః ప్రభుః। ఆదిత్యా విబుధా స్సర్వా న్అజాయత యదోః కులఇతి. * రుద్రో బహుశిరా బభ్రుః. తథా * నమశ్చకార హృష్టాత్మా పరమం పరమేశ్వరమ్। జగాద జగతాం స్రష్టా పరమం పరధర్మవిదిత్యారభ్య * వాసుదేవ తదేతత్తే మయోద్గీతం యథాతథమితి. * జయ విశ్వ మహాదేవ జయ లోకహితేరత ఇత్యారభ్య * నారాయణ సుదుష్పార జయ శార్ఙ్గధనుర్ధరేతి. * భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్ * యో మా మజ మనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమితిచ. * తతస్తే విబుధా స్సర్వే బ్రహ్మా తేచ మహర్షయః। వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతు మారభ న్నిత్యారభ్య * తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః। ప్రాపు రాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసః పరమ్। బృహన్తం సర్వగం దేవ మీశానం వరదం ప్రభుమ్। తతోఽథ వరదో దేవ స్తా న్సర్వా నమరా న్స్థితా న్। అశరీరో బభాషేదం వాక్యం ఖస్థో మహేశ్వరఇతిచ.

అథర్వశిరసిచ రుద్రస్యైవ సర్వాత్మభావాదయ ఉచ్యన్తే - పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావా దయస్తు సమస్తచిదచిద్వ్యవర్తకా అపి నతదసాధారణాః - అతో రుద్రస్యైతే సంభవన్తి. అతఏవాత్ర ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయోపి నావతరతి - ప్రసిద్ధేన్ద్రస్య క్షేత్రజ్ఞస్య చిదచిద్వ్యవర్తకధర్మాన్వయాయోగాత్ తత్ర తచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వ ముక్తమ్ - నతు పరమపురుషాసాధారణధర్మాసంభవాత్. ఇన్ద్రాదీనామపి సంహారాదికారణస్య రుద్రస్య చిదచిద్వ్యవర్తకధర్మాన్వయ స్సంభవతీతి స ఏవ ప్రతిపాద్యతఇతి నతచ్ఛరీరకార్థాన్తరపరత్వమ్.———ఇతి శఙ్కాయా ముచ్యతే - కారణత్వవ్యాప్తో యః కశ్చిదపి చిదచిద్వ్యవర్తకధర్మః పరమపురుషాసాధారణఇతి స్థితత్వాత్ రుద్రస్య తదసంభవేన తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరత్వ మాస్థేయమ్. కించ - రుద్రస్య సృజ్యత్వాది శ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చ దర్శితః. సంహార్యత్వంచ * నబ్రహ్మా నేశాన ఇతి. ఉపబృంహితాచేయం శ్రుతిః శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే * బ్రహ్మా శమ్భు స్తథైవార్కః చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః। ఏవ మాద్యా స్తథైవాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా। జగత్కార్యావసానేతు వియుజ్యన్తేచ తేజసా। వితేజసశ్చ తే సర్వే పఞ్చత్వ ముపయాన్తి వైఇతి. అతః కార్యకోటినివిష్టస్య సర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రతర్దనోపాసనన్యాయేన తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరతయైవ నిర్వాహో యుక్తః. నచాత్ర న్యాయాపేక్షా - పరమాత్మానుప్రవేశస్య కణ్ఠోక్తేః. తథాహి - * దేవా హ వై స్వర్గం లోక మగమ న్తే దేవా రుద్ర మపృచ్ఛ న్కో భవానితి సోఽబ్రవీత్ అహ మేకః ప్రథమ మాసం వర్తామిచ భవిష్యామిచ నాన్యః కశ్చి న్మత్తో వ్యతిరిక్తఇతి సోఽన్తరా దన్తరం ప్రావిశత్ దిశశ్చాన్తరం స ప్రావిశత్ సోఽహం నిత్యో నిత్యో బ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చః ప్రత్యఞ్చోఽహం దక్షిణాఞ్చోదఞ్చోఽహ మధ శ్చోర్ధ్వం చాహం దిశశ్చ విదిశశ్చాహం పుమా నహ మపుమా న్స్త్రీ యశ్చాహం సావిత్ర్యహం గాయత్ర్యహం త్రిష్టుప్ జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యాది. తత్ర సర్వాత్మభావ మనుసందధతో రుద్రస్య బుద్ధిస్థః పరమాత్మా స ఇతి పరామృశ్యతే. సః అన్నమయాదే రన్తరాత్మనో బుద్ధ్యహఙ్కారరూపాన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరమ్ - జీవాత్మానం - సః - పరమాత్మా ప్రావిశత్, దిక్ఛబ్దోపలక్షితబాహ్యచేతనానా మన్తరంచ జీవంసః - పరమాత్మా ప్రావిశ, దితి తదనుప్రవేశః కణ్ఠోక్తః. నను ※ సోఽన్తరాదిత్యాదికం శ్రుతివాక్యమ్- నతు రుద్రవాక్యమ్ - తస్యైతికరణేన సమాప్తత్వాత్ ఇతి. న - ※ సోహం నిత్యో నిత్య ఇత్యాదీనాం రుద్రవాక్యానా మనుగతిదర్శనేన రుద్రవాక్యాపరిసమాప్తేః. తథాసతి సోఽబ్రవీదితి వాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసఙ్గః-సచానధ్యాహారే సంభవతి నోపపద్యతే. తదయమర్థః - దేవతాత్వేన సాజాత్యేపి ప్రభావాతిశయదర్శనేన సందేహా ద్దేవా అపృచ్ఛ న్ * కో భవానితి. కి మస్మదాదివ ద్దేవతామాత్రమ్ - ఉత పరమకారణభూతఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. ※ అహ మేక ఆస మితి కారణత్వ ముక్తమ్. * ప్రథమమాసం వర్తామిచ భవిష్యామీతి సర్వాత్మభావ ఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తం సర్వాత్మభావం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి * నాన్యఇతి. ఇతిర్హేతౌ. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయం సర్వాత్మభావవ్యపదేశః కిం పరమాత్మత్వాత్ - ఉత పరమాత్మాత్మకత్వాదితి శఙ్కాయాం పరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధనఇత్యాహ ※ సోన్తరాదితి. స్వస్మిన్పరమాత్మానుప్రవేశస్య దృష్టాన్తాభిప్రాయేణేదముక్తమ్ * దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా - ※ నాన్యః కశ్చి న్మత్తో వ్యతిరిక్త ఇత్యుక్తే సర్వాత్మవ్యపదేశః కీదృశఇత్యాశఙ్కాయా మాహ ఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థ మిత్యర్థః. వివక్షితం సర్వాత్మత్వప్రకారమాహ ※ సోన్తరాదితి. యద్వా - ఇతిశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః * దిశశ్చాన్తరం స ప్రావిశదితీతి. యస్మా త్పరమాత్మా ప్రావిశత్ తస్మా దస్మచ్ఛరీరపరమాత్మనోఽన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపి శ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనం

న్యాయ్యమ్. అస్తువా అయమితి శబ్దస్సమాప్త్యర్థః - ఉత్తరత్రచ సోఽబ్రవీదితి అధ్యాహార స్సహ్యతామ్ - తదానీ మప్యయమర్థః - సః - రుద్రః దేహేన్ద్రియాదే రన్తరాత్ - జీవా దన్తరమ్-పరమాత్మానం బుద్ధ్యా ప్రావిశ దితి. యథా * యస్య యస్యహి యో భావ స్తేన తేన హితం నరమ్। అనుప్రవిశ్య మేధావీ క్షిప్ర మాత్మవశం నయేదితి. ఏవమ్ * మా ముపాస్స్వ * తద్ధైతత్ పశ్య న్నృషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్యశ్చ * సర్వగత్వా దనన్తస్య స ఏవాహ మవస్థితః। మత్త స్సర్వ మహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే। అహమేవావ్యయో నిత్యః పరమాత్మేత్యచిన్తయ దితి ఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివ స్వాన్తర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యా రుద్రస్య సర్వాత్మభావోపదేశ ఇత్యుక్తం భవతి. తథాహ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకార స్త్రిపురవిజయే ※ విష్ణు రాత్మా భగవతో భవస్యామితతేజసః। బ్రహ్మరుద్రసంవాదే ※ తవాన్తరాత్మా మమచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ నగ్రాహ్యః కేన చి త్క్వచి దితిచ. * సోఽహ మిత్యాదినా సర్వాత్మభావప్రపఞ్చనమ్. ద్వితీయఖణ్డో రుద్రవాక్యానువాదేన స్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయః. ※ యో వై రుద్ర స్సభగవానితి - యో రుద్రాన్తర్యామీ స వాసుదేవ ఇత్యర్థః - భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చ దర్శితమ్. ※ యో వై రుద్ర స్సభగవాన్ యశ్చ విష్ణు రిత్యన్తర్యామిణ ఏవావతారరూపవిశిష్టత్వ ముక్తమ్. తృతీయేతు పరమాత్మనో వైభవమ్. తద్వాచకస్య ఓఙ్కారస్య నామధేయాని చతుర్థే. తన్నిర్వచనం పఞ్చమే. షష్ఠేతు * తదేతదుపాసితవ్యం నిధ్యాయ్యతం శాన్తి మేతీతి రుద్రశరీరకపరమాత్మోపాసనం సాఙ్గముక్తమ్. * వ్రత మేత త్పాశుపతమితి - పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గతయా పశుపతిసంబద్ధం పాశుపతమ్ - నతు పాశుపతాగమప్రతిపాద్యమ్ - తద్ధి తదవ్యయకల్పకాభావాత్. సమస్త్రకభసితస్పర్శనంతు ప్రకరణగృహీతత్వాత్ న సర్వత్ర ప్రాప్నోతి - దర్శపూర్ణమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణి ప్రకరణగృహీతసురాగ్రహవచ్చ. తస్మా దథర్వశిరసి రుద్రాన్తరాత్మా నారాయణఏవ ప్రతిపాద్యః - యథా ప్రతర్దనవిద్యాయా మిన్ద్రాన్తర్యామీ.

* ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే * మా ముపాస్స్వ ※ ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్నితి కారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వానీన్ద్రవిషయాణి యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణి వ్యాఖ్యాతాని - తథైవాన్యత్రాపి రుద్రవిషయాణి కారణత్వాదిపరాణి వాక్యాని నేతవ్యాని - ※ స బ్రహ్మా సశివ స్సేన్ద్రఇతి తస్యేన్ద్రతుల్యతయా భగవద్విభూతిత్వాత్. నను ※ హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే ※ ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్ * న సన్నచాస చ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి-* విరాజో అధిపురుషః * ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశానః ※ బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి త్రయాణామపి కారణత్వే కార్యత్వే చావిశేషశ్రుతే నారాయణాదిశబ్దానాం రూఢి మాశ్రిత్య హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్యాగే కో హేతుః. * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే * ప్రాణ మేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణ మభ్యుజ్జిహతే ※ ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే * ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః ※ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణః ※ ఇన్ద్రో వరుణ ఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాంచ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషేపి ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢిత్యాగే కో హేతుః. కార్యతయాఽవగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితి చేత్ - తుల్యమ్. నను న కారణవిషయయో ర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా - కార్యత్వేసతి హ్యయోగ్యత్వమ్ - కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధపరాఏవ - కార్యవిషయాస్తు ప్రసిద్ధేతరవిషయాః స్యుః. న - కారణవిషయాణాం రుద్రాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానా మేకవ్యక్తివిషయత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. కారణైకత్వంచావర్జనీయమ్ - అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమాభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాం రూఢిత్యాగే ప్రాప్తే సత్యయోగ్యార్థానామేవ రూఢిరనాదరణీయా - నతు యోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థం హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వమ్, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వంచ దర్శితమ్. అతోఽన్యత్రాపి రుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణి వాక్యాన్యేవ మున్నేయాని.

ఏవం దిఙ్మాత్రం దర్శితమ్, అనన్తాః కారణపరవాక్యవిశేషా ఏవం వ్యాఖ్యేయాః. యతో అనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా, యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయాచ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థతద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞాప్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షా స్సర్వే వాక్యవిశేషాః తత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతా నారాయణపరాః - అతఏవ హ్యుక్తం భగవతా వేదవ్యాసేన సూత్రకారేణ * తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభి స్సర్వతోముఖైః। తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరి ర్నారాయణః పరఇతి. హేతుభిః - సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః, సర్వతోముఖైః - తత్తన్ముఖభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథా సర్వవిద్యోపాస్యశ్చ స ఏవేత్యుక్తమ్ ※ ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్యచ పునఃపునః। ఇద మేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణ స్సదా ఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేన ప్రమాణపర్యాలోచన ముక్తమ్. విచార్యేత్యనేన శాస్త్రతః పరీక్షణ ముక్తమ్. సునిష్పన్నమ్ - బాహ్యకుదృష్ట్యవిచాల్యం నిశ్చిత మిత్యర్థః. తస్మా దయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన నారాయణస్య కారణత్వం పాదచతుష్టయేన ప్రతిపాదితమితిసిద్ధమ్.

† వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః.

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

---

† వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తే వ్యాఖ్యాతశబ్దస్య అవ్యాఖ్యాతశబ్దస్య చ సమాసే నైకపద్యే సతి సర్వవాక్యవిశేషాణాం వ్యాఖ్యాతత్వముక్తం న స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థమసమస్తతయా పృథక్పదత్వం జ్ఞాపయన్నభ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ (వ్యాఖ్యాతా ఇతీతి) నన్వభ్యాసస్య కథం సమాప్తిద్యోతకత్వమ్. శ్రుతిసమాధేరితి బ్రూమః. శ్రుతిషు హి కర్మభాగే జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదివిషయతత్తత్ప్రకరణావసానేషు నాభ్యాసో దృశ్యతే - వేదాన్తేషు దృశ్యతే - యథా * నచ పునరావర్తతే నచ పునరావర్తతే * నావర్తన్తే నావర్తన్తే * అమృతస్సమభవదమృతస్సమభవత్ * ఇతి వేదానుశాసనమితి వేదానుశాసనమ్ * తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి చ. అత్రాయమభిప్రాయః - కస్యచిత్పురుషస్య పురుషార్థతదుపాయప్రతిపాదనం హి శాస్త్రకృత్యమ్ - జ్యోతిష్టోమాదిజ్ఞానమాత్రేణ పురుషార్థతదుపాయజ్ఞానం వస్తుతో న పరిసమాప్తమ్ - అపవర్గతత్సాధనయోరవిదితత్వాత్. అమృతత్వతదుపాయవిశేషజ్ఞానే సతి హి జ్ఞాతవ్యజ్ఞానం సమాప్తం భవతి - తదధికపురుషార్థాన్తరతదుపాయయోరభావేనాజ్ఞాతవ్యత్వాత్, అపవర్గోపాయభూతవిద్యాన్తరేషు సత్స్వపి ఏకేనైవ విద్యావిశేషేణ పురుషార్థసిద్ధేర్విద్యాన్తరస్య కృతకరత్వాదనపేక్షితత్వేన జ్ఞాతవ్యత్వనియమాభావాత్. అతః పురుషార్థసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతవ్యార్థస్య సమాప్తిసూచకో వేదాన్తభాగేషు తత్తత్ప్రకరణావసానస్థోఽభ్యాస ఇత్యవగమ్యతే. అత ఏవ కర్మవిచారలక్షణావసానేష్వనభ్యాసః, శారీరలక్షణావసానేష్వభ్యాసశ్చేత్యవగమ్యతే. తత్రాధ్యాయావసానశాస్త్రావసానవైషమ్యద్యోతనార్థం ఆద్యాధ్యాయత్రయావసానేషు పదాభ్యాసశ్శాస్త్రావసానే సూత్రాభ్యాసశ్చ కృతః.

యాదవమిశ్రపక్షస్థాస్త్వేవమాహుః - నాధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతకత్వమభ్యాసస్య యుక్తమ్ - అర్థసమాప్తేరేవాధ్యాయపరిసమాప్త్యవగమాత్ సూచనస్య విఫలత్వాత్. అతోఽధ్యాయావసానసూచకోఽప్యభ్యాసోఽర్థాపరిసమాప్తిద్యోతకః - అధ్యాయశేషార్థవిచారశ్చ ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం వర్తిష్యత ఇతి. నైతద్యుక్తమ్. కాష్ఠైః స్థాల్యామిత్యేతావతా వాక్యార్థాపరిసమాప్తావపి వాక్యపరిసమాప్తేరివ అధ్యాయార్థాపరిసమాప్తావధ్యాయపరిసమాప్తేరనుపపన్నత్వాత్, కర్మమీమాంసాయామివాధ్యాయానాం పాదచతుష్టయాత్మకత్వనియమమతిలఙ్ఘ్య ప్రథమాధ్యాయస్య పాదషట్కాత్మకత్వేన నిబన్ధనీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కిం ప్రథమాధ్యాయార్థస్యైవాపరిసమాప్తిద్యోతక ఇత్యుచ్యతే - ఉత వృత్తవర్తిష్యమాణయోః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వద్యోతక ఇతి. ప్రథమే దూషణద్వయం దత్తమ్. ద్వితీయే త్వభ్యాసవైయర్థ్యమేవ - ద్వితీయాధ్యాయనిబన్ధనాదర్థస్వభావాచ్చ పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వసిద్ధేః. శాస్త్రాన్తే సూత్రాభ్యాసశ్చానుక్తనిఖిలన్యాయాస్తిత్వసూచక ఇతి చాయుక్తమ్ - అర్థాపరిసమాప్తౌ శాస్త్రపరిసమాప్తేః కాష్ఠైః స్థాల్యామితి వాక్యసమాప్తివదనుపపన్నత్వాత్, అధ్యాయాన్తరనిబన్ధనే చిరంజీవతః సూత్రకారస్యాశక్త్యభావాచ్చ. అఖిలన్యాయజాతమసమ్భవవిధ్వస్తం చ - అదర్శనాత్. సాంఖ్యాదిషు శాస్త్రేషు దృశ్యత ఇతి చేన్న - తత్రావిరుద్ధాంశస్య ఉపాదేయతాయా విరుద్ధాంశస్య త్యాజ్యతాయాశ్చాస్మిన్నేవ శాస్త్రే నిర్ణీతత్వాత్, సుగతాగమాదీనాం కార్త్స్న్యేన త్యాజ్యతానిర్ణయాత్తదుక్తన్యాయానాం అఖిలన్యాయత్వేనాస్తిత్వద్యోతనే హానోపాదానరూపోభయవిధప్రయోజనాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదీనాం వేదార్థోపబృంహణతయా జగత్కారణవస్తువిషయాణాం మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణాం జైమినీయన్యాయైరివ శారీరకన్యాయైరేవానుగృహీతార్థత్వాచ్చ. కిం తర్హ్యభ్యాసస్య ఫలమ్ - అర్థపరిసమాప్తిర్హి సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనైవావగతా - ఉక్తన్యాయావిషయవాక్యాభావాత్. నైవమ్ - ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా ఇతివదేతచ్ఛబ్దస్యానన్తరపూర్వోక్తార్థపరామర్శకత్వే ప్రకృత్యధికరణోక్తన్యాయపరామర్శితయా నిమిత్తోపాదానభేదపరవాక్యవిశేషా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనాప్యధ్యాయసమాప్త్యవగమో న స్యాత్ - అతః పదాభ్యాసేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమే సత్యేవ ఏతచ్ఛబ్దస్య పాదచతుష్టయోక్తన్యాయపరామర్శిత్వావగమ ఇత్యధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనమభ్యాసఫలమ్. శాస్త్రావసానే ప్రకృతపరామర్శిపదాభావాత్ తదసఙ్కోచేనావసానసూచనఫలకాభ్యాసోఽనుపపన్న ఇతి చేన్న - శాస్త్రావసానే తు సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇతీదృశనిర్దేశాభావాత్ శాస్త్రపరిసమాప్తేరభ్యాసేనైవ జ్ఞాప్యత్వాత్. పాదావసానేషు పాదార్థపరిసమాప్తావప్యనభ్యాసః పాదార్థస్యాల్పతయా జ్ఞాతవ్యాన్తరబాహుళ్యేన కృతాంశసన్తోషాభావాత్. అతోఽధ్యాయార్థపరిసమాప్తిద్యోతనమేవాభ్యాసఫలమ్. న కేవలమభ్యాసప్రయోజనమేవానుపపన్నమ్ - తైః కృతా సూత్రయోజనాప్యనుపపన్నా. ప్రకృతేః బ్రహ్మత్వసమర్థనేన సర్వే - మహదాదయోఽపి బ్రహ్మత్వేన వ్యాఖ్యాతా ఇతి హి తద్యోజనా. ప్రకృతిశ్చేతి సూత్రే ప్రకృతిశబ్ద ఉపాదానపరః - న త్వవ్యక్తపర ఇతి సమర్థనేన సా వ్యుదస్తా భవతి. కించ - ప్రకృతేర్బ్రహ్మానన్యత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే ప్రతిపాదితే మహదా

దీనాం బ్రహ్మత్వం నపృథక్సమర్థనీయమ్-తేషాం ప్రకృతికార్యతయా తద్ద్రివ్యానన్యత్వాత్. కార్యకారణయో రనన్యత్వం సమర్థనీయ మితిచేన్న-తస్యారమ్భణాధికరణకృత్యత్వాత్. ※ మహతః పర మిత్యాదివాక్యానాఞ్చ మహదాదితత్త్వప్రతిపాదకత్వం చతుర్థాద్యవిరుద్ధమ్. నచ చతుర్థాద్యే వైభవవాదః - ఇహతత్త్వర్థతత్త్వోక్తిరితి కల్ప్యమ్ - అస్య సూత్రస్య గత్యన్తరసంభవేన కల్పకాభావాత్, మహదాదితత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ※ పురుషా న్నపరం కించి దితి వాక్యస్య ప్రకృతిపురుషాతిరిక్తేశ్వరనిషేధకత్వప్రసఙ్గాచ్చ.———ఏతేన - ప్రధానకారణనిరాసేన సర్వే - పరమాణ్వాదికారణవాదా హేయతయా వ్యాఖ్యాతా ఇతి భాస్కరః. తదప్యయుక్తమ్ - తత్స్వరూపప్రతిక్షేపస్య తర్కపాదకృత్యత్వాత్ పూర్వ మకృతత్వాచ్చ. తేషాం శ్రుతిసిద్ధత్వం ప్రతిక్షేప్యమితి చేత్ - ఉదాహృతవాక్యానా మతత్పరత్వం తన్నిరూపణాదేవ సిద్ధమితి న పృథగ్వక్తవ్యమ్. అనుదాహృతవాక్యానా మతత్పరత్వం వివక్షితంచేత్ - తర్హి తేషాం ప్రధానకారణతాప్రతిపాదకత్వంచ ప్రతిక్షేప్యమ్. తదానీ మయ మర్థః - అనుదాహృతవాక్యేష్వపి ప్రధానపరమాణుకారణవాదాదయో నిరస్తాఇతి. తదానీం ఏతేనేతిపదస్య ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనేతి వ్యాఖ్యాన మయుక్తమ్ - పరబ్రహ్మపరత్వసమర్థనేనేతి వక్తవ్యమ్. తస్మా ద్భాష్యోక్తయోజనైవ సామఞ్జస్యవతీ.———పాదచతుష్టయవిభాగ మేవంవర్ణయన్తి కేచి దాచార్యాః - ప్రథమే పాదే పరమకారణభూతచిదచిద్విలక్షణపురుషవిశేషనిర్ణయః. ద్వితీయే జగచ్ఛరీరకత్వమ్. తృతీయే సర్వాత్మకత్వప్రకారః. చతుర్థే త్వతత్కార్యాతచ్ఛరీరాతదాత్మకవస్త్వసంభవః ప్రతిపాద్యతఇతి. తేషు ద్వితీయాద్యేన సర్వజగచ్ఛరీరకత్వమ్ ※ సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర దర్శితమ్. తత్రచ న సౌభరివత్ జ్ఞానాధిష్ఠితశరీరకత్వమ్ - కింతు స్వరూపేణ సర్వశరీరేషు గుహాప్రవిష్టస్య తచ్ఛరీరకత్వ మిత్యుక్తం ద్వితీయే. నకేవల మిన్ద్రియాశ్రయశరీరాణామేవ - ఇన్ద్రియాణామపి తచ్ఛరీరత్వ ముక్తం తృతీయే. చతుర్థేతు నకేవల మిన్ద్రియాణామ్ - కింతు సర్వతత్త్వానామపి తచ్ఛరీరత్వం ప్రత్యేక ముక్తమ్. పఞ్చమేతు సముదాయరూపేణచ శరీరత్వ ముక్తం రూపోపన్యాసాదితి. తస్య ముముక్షూపాస్యత్వం ప్రపఞ్చితం షష్ఠఇతి ద్వితీయపాదార్థః. తృతీయేతు స్థిత్యదనాభ్యాంచేతిసర్వహేయాస్పృష్టత్వ ముక్తం ఆద్యే. నతావన్మాత్రమ్-నిరతిశయానన్ద ఉక్తో ద్వితీయే ※ యోవై భూమా తత్సుఖమితి. నముక్తస్యేవానన్దమాత్రమ్ - కింతు ప్రశాసితృత్వ ముక్తం తృతీయే. భయానకత్వమాత్రవ్యావృత్త్యర్థం ముక్తప్రాప్యత్వం చతుర్థే. ప్రాప్యస్యైవ నిరతిశయభోగ్యం గుణాష్టక ముక్తం పఞ్చమే. తస్య మాతృవ దవిజుగుప్సనమ్, పితృవ చ్ఛిక్షకతయా భయహేతుత్వ ముక్తం షష్ఠే. త్రితయం ప్రాసఙ్గికమ్. సుషుప్త్యాదిసర్వావస్థాస్వప్రహాణ ముక్తం చరమే. ఏవ మాత్మత్వప్రకార స్తృతీయపాదార్థః. శరీరగతదోషాస్పృష్టతయా స్వాసాధారణరూపాన్యథాభావాభావేనచ స్థితస్య సర్వావస్థాసు శరీరధారకస్య హ్యాత్మత్వమ్ - ※ తమేవైకం జానథాఽఽత్మానమితి హ్యాద్యాధికరణవిషయవాక్యమ్. చతుర్థపాదే త్వతదధీనత్వం జగత ఆద్యే వ్యుదస్తమ్. అతత్కార్యత్వం ద్వితీయే. అతదాత్మకత్వం తృతీయే - ※ తమేవం మన్య ఆత్మాన మితిహి వాక్యమ్. అసదవ్యాకృతాదినా యేన కేనాపి శబ్దేన ప్రతిపన్నస్యాపి వస్తునోఽతదాత్మకత్వం చతుర్థే. విశేషత శ్చేతనస్యాతదాత్మకత్వం పఞ్చమషష్ఠయోః. సేశ్వరసాంఖ్యోక్త మతదాత్మకత్వం వ్యుదస్తం సప్తమే. సమర్థితస్యార్థస్యసార్వత్రికత్వ ముక్త మష్టమే. ఏవం జగత స్తదధీనత్వతత్కార్యత్వాదిప్రతిపాదనముఖేన అతాదధీన్యాతత్కార్యత్వాదివ్యుదాసాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం స్థిరీకృతం చతుర్థపాదేనేతి. అయంచ విభాగ స్సంప్రదాయసిద్ధత్వా దుపపన్నశ్చానుసన్ధేయః.

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాంశ్రుతప్రకాశికాయాంప్రథమస్యాధ్యాయస్యచతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

ఆనుమానికం, చమసం, నసం, కారణమిత్యపి । జగచ్చ, వాక్య, ప్రకృతీ, సర్వవ్యాఖ్యాష్టచాన్తిమే ॥

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౩౫.—సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౧౩౮.